MODERN TÜRKİYE'DE SİYASÎ DÜŞÜNCE

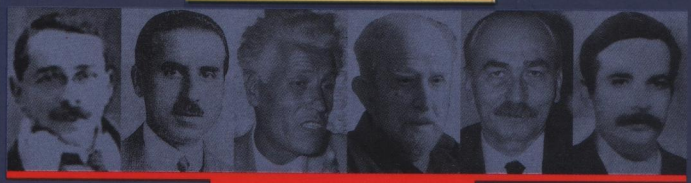

CİLT 8

Sol

KİTAP
2006

8

iletişim

İletişim Yayınları 1235 • Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce 8
ISBN-13: 978-975-05-0480-8 (Ciltsiz) • ISBN-13: 978-975-470-909-4 (Ciltsiz Tk. No)
ISBN-13: 978-975-05-0507-2 (Ciltli) • ISBN-13: 978-975-05-0003-9 (Ciltli Tk. No)
© 2007 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2007, İstanbul

SAYFA ve KAPAK TASARIMI Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
KAPAK FİLMİ Mat Yapım
DÜZELTİ Serap Yeğen
DİZİN Özgür Yıldız
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MODERN TÜRKİYE'DE SİYASÎ DÜŞÜNCE

CİLT 8

Sol

GENEL YAYIN YÖNETMENİ Murat Belge

İLETİŞİM A.Ş. ADINA SAHİBİ Tuğrul Paşaoğlu

YAYIN KURULU Murat Belge, Tanıl Bora, Ahmet Çiğdem, Bağış Erten, Murat Gültekingil, Ahmet İnsel, Kıvanç Koçak, Ömer Laçiner, Kerem Ünüvar

EDİTÖRLER Tanıl Bora, Murat Gültekingil

YAYIN SEKRETERLERİ Kıvanç Koçak, Kerem Ünüvar

CİLT EDİTÖRLERİ

BİRİNCİ CİLT
Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası:
Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi MEHMET Ö. ALKAN

İKİNCİ CİLT
Kemalizm AHMET İNSEL

ÜÇÜNCÜ CİLT
Modernleşme ve Batıcılık UYGUR KOCABAŞOĞLU

DÖRDÜNCÜ CİLT
Milliyetçilik TANIL BORA

BEŞİNCİ CİLT
Muhafazakârlık AHMET ÇİĞDEM

ALTINCI CİLT
İslâmcılık YASİN AKTAY

YEDİNCİ CİLT
Liberalizm MURAT YILMAZ

SEKİZİNCİ CİLT
Sol MURAT GÜLTEKİNGİL

DOKUZUNCU CİLT
Dönemler ve Karakteristikler ÖMER LAÇİNER

MODERN TÜRKİYE'DE SİYASÎ DÜŞÜNCE

8. CİLDİN YAZARLARI

ÖZKAN AĞTAŞ • EMEL AKAL • YİĞİT AKIN • YÜKSEL AKKAYA • EMİN ALPER • ÇAĞATAY ANADOL • ŞÜKRÜ ARGIN • GÖKHAN ATILGAN • SUAVİ AYDIN • FİKRET BAŞKAYA • MURAT BELGE • FOTİ BENLİSOY • ARİF ULAŞ BİLGİÇ • TANIL BORA • HAMİT BOZARSLAN • LEVENT CANTEK • YUSUF DOĞAN ÇETİNKAYA • AYDIN ÇUBUKÇU • METİN ÇULHAOĞLU • MERÂL DEMİREL • MUSTAFA GÖRKEM DOĞAN • AYDIN ENGİN • NECMİ ERDOĞAN • ENGİN ERKİNER • BAĞIŞ ERTEN • BÜLENT GÖKAY • ÖZGÜR GÖKMEN • MURAT GÜLTEKİNGİL • ERTUĞRUL GÜNAY • AZAT ZANA GÜNDOĞAN • BURAK GÜREL • CEMAL GÜZEL • SELİM İLKİN • AHMET İNSEL • ERCAN KANAR • ERCAN KARAKAŞ • KURTULUŞ KAYALI • KIVANÇ KOÇAK • ORHAN KOÇAK • SÜREYYA TAMER KOZAKLI • AKİF KURTULUŞ • MURAT KÜÇÜK • ERTUĞRUL KÜRKÇÜ • ÖMER LAÇİNER • ELÇİN MACAR • CAN NACAR • AHMET OKTAY • SEYFİ ÖNGİDER • DOĞAN ÖZGÜDEN • FULYA ÖZKAN • EMİNE ÖZKAYA • AYLİN ÖZMAN • MELİH PEKDEMİR • SEZAİ SARIOĞLU • GÜLNUR ACAR SAVRAN • MAHİR SAYIN • ORHAN SİLİER • BÜLENT SOMAY • MUSTAFA ŞENER • İLHAN TEKELİ • METE TUNÇAY • ALİ RIZA TURA • A. ÖMER TÜRKEŞ • UFUK URAS • ERKAL ÜNAL • KEREM ÜNÜVAR • MESUT YEĞEN • MURAT YILMAZ • YALÇIN YUSUFOĞLU • YAPRAK ZİHNİOĞLU • GÜN ZİLELİ

İçindekiler

Sunuş *13*

MURAT BELGE
Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri *19*

CEMAL GÜZEL
Türkiye'de Maddecilik ile Maddecilik Karşıtı Görüşler *49*

METİN ÇULHAOĞLU
Türkiye'de Marksizm *68*

- ***Türkiye'de Sol Hareketin İdeolojik Geri Planı Üzerine Bazı Gözlemler***
  FİKRET BAŞKAYA *73*
- **Türkiye'de Troçkizm**
  ALİ RIZA TURA *78*

YİĞİT AKIN
Türkiye Sol Hareketinin Önemli Polemikleri *86*

- **Marksizmin "Millileşmesi" mi, "Yerlileşmesi" mi?**
  MURAT BELGE *105*

EMEL AKAL
Rusya'da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye'ye Etkileri/Yansımaları *114*

- ***Şefik Hüsnü (Değmer)***
  BURAK GÜREL - CAN NACAR *118*

- ***Mustafa Suphi***
  EMEL AKAL *138*
- ***İştirakçi Hilmi***
  FOTİ BENLİSOY - Y. DOĞAN ÇETİNKAYA *165*
- ***Cami Baykurt***
  MERÂL DEMİREL *184*

ÖZKAN AĞTAŞ
Ortanın Solu: İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e *194*

- ***Bülent Ecevit***
  EMİN ALPER *202*
- **Demokrasi İçin Toplumcu Düşün *Dergisi***
  MURAT YILMAZ *222*
- **Özgür İnsan *Dergisi***
  ERTUĞRUL GÜNAY *234*
- ***Sosyal Demokrasi Arayışları***
  ERCAN KARAKAŞ *252*

NECMİ ERDOĞAN
1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar *262*

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA - M. GÖRKEM DOĞAN
TKP'nin Sosyalizmi (1920-1990) *275*

- **Politika *Gazetesi***
  AYDIN ENGİN *282*
- ***İsmail Bilen (Laz İsmail)***
  BURAK GÜREL - FULYA ÖZKAN *294*
- ***Nâzım Hikmet'in Bütünlüğü***
  AKİF KURTULUŞ *316*
- ***Komünist Enternasyonal, Türkiye ve TKP***
  BÜLENT GÖKAY *339*
- ***Türkiye'de Komünist Akımın Geçmişi Üstüne***
  METE TUNÇAY *349*

MUSTAFA ŞENER
Türkiye İşçi Partisi *356*

- ***Mehmet Ali Aybar***
  AYLİN ÖZMAN *376*

- ***Sol Düşüncenin Ortasında ve Kıyısında: Çeviri Kitaplar***
  ERKAL ÜNAL *418*

ORHAN SİLİER
TİP'in İkinci Dönemi *432*

- ***Behice Boran***
  GÖKHAN ATILGAN *436*
- ***TSİP: Doktriner Bir Parti Üzerine Doktriner Bir Değerlendirme***
  YALÇIN YUSUFOĞLU - ÇAĞATAY ANADOL *477*

ERTUĞRUL KÜRKÇÜ
Türkiye Sosyalist Hareketine Silahlı Mücadelenin Girişi *494*

- ***Mahir Çayan'ın Siyasi Düşüncesi***
  SÜREYYA T. KOZAKLI *500*
- ***Mahir Çayan'ın Mirası***
  SÜREYYA T. KOZAKLI *510*
- ***İbrahim Kaypakkaya***
  HAMİT BOZARSLAN *517*
- ***Kopuş Düşüncesi: 1960'lı Dönem Bir Kop(ama)ma mıdır?***
  ÖMER LAÇİNER *524*
- ***Küba'dan Türkiye'ye Öncü Savaşı***
  ENGİN ERKİNER *536*

SUAVİ AYDIN
Türkiye Solunda Özgücülük ve Milliyetçilik *543*

- ***Mihri Belli***
  GÖKHAN ATILGAN *548*
- ***Milliyetçilik ve Demokrasi Arasında Sol Düşünce***
  MAHİR SAYIN *578*

ARİF ULAŞ BİLGİÇ
Doktor Hikmet Kıvılcımlı *585*

GÖKHAN ATILGAN
Yön-Devrim Hareketi 597

- **Kadro** ***ve Kadroculaların Öyküsü***
  İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN 600
- ***Kemalizmi Aşmak?***
  ORHAN KOÇAK 622
- ***Türkiye Solunun Kemalizmle İmtihanı***
  BÜLENT SOMAY 647

GÖKHAN ATILGAN
Anti-Emperyalizm ve Bağımsızlıkçılık (1920-1971) 661

- ***Sosyalist Dergi:*** **Ant**
  DOĞAN ÖZGÜDEN 668

M. GÖRKEM DOĞAN - KEREM ÜNÜVAR
"Üçüncü Dünya"cılık, Maoculuk, Aydınlıkçılık 705

- ***Doğu Perinçek***
  KEREM ÜNÜVAR 710
- ***TDKP - "Halkın Kurtuluşu": Gerilladan Partiye***
  AYDIN ÇUBUKÇU 724

MELİH PEKDEMİR
Devrimci Yol 743

- ***ÖDP Siyasetnamesi Üstüne***
  UFUK URAS 779

YÜKSEL AKKAYA
Türkiye Solu ve İşçi Sınıfı 790

KEREM ÜNÜVAR
Öğrenci Hareketleri ve Sol 811

- ***Fikir Kulüpleri Federasyonu (1965-1969)***
  KEREM ÜNÜVAR 821
- ***Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (1970-1971)***
  KEREM ÜNÜVAR 830
- ***Türkiye'de 68***
  A. BAĞIŞ ERTEN 834

TANIL BORA
Türkiye Solunda Faşizme Bakışlar *847*

- **Tan *Gazetesi ve Sabiha Sertel***
  LEVENT CANTEK *852*

KEREM ÜNÜVAR
Türkiye'de Sol Düşünce ve Din *873*

- ***Türkiye'de Sol Düşünce ve Aleviler***
  MURAT KÜÇÜK *896*

AHMET İNSEL
Solun Demokrasi Görüşü *935*

- ***Esat Âdil Müstecaplıoğlu***
  ÖZGÜR GÖKMEN *940*
- **Kurtuluş: *"Öncü Savaşı"ndan Sosyalist Demokrasiye***
  SEYFİ ÖNGİDER *952*
- ***Bir Sosyalist Düşünce Platformu:* Birikim**
  ŞÜKRÜ ARGIN *967*

YİĞİT AKIN
Soldan Dönenlerin Sol Eleştirisi: Aclan Sayılgan *989*

SEYFİ ÖNGİDER
Solda Birlik ve Yeniden Yapılanma Süreci *999*

- ***12 Eylül Sonrası Devrimci Sosyalist Hareket Üzerine***
  SEZAİ SARIOĞLU *1004*
- ***Türkiye Solunun İnsan Haklarına Bakışı***
  ERCAN KANAR *1031*

A. ÖMER TÜRKEŞ
"Sol"un Romanı *1052*

- ***Türkiye'de Sosyalist Gerçekçilik***
  AHMET OKTAY *1074*

SUAVİ AYDIN - KEREM ÜNÜVAR
ATÜT Tartışmaları ve Sol 1082

- ***ATÜT Tartışmalarının Hafife Alınmasının Nedenleri ve Bu Tartışmaların Atlanan Ruhu***
  KURTULUŞ KAYALI 1089
- ***Solda Kemal Tahir Tartışmaları***
  KURTULUŞ KAYALI 1095
- ***Solda İdris Küçükömer Tartışmaları***
  KURTULUŞ KAYALI 1102

YAPRAK ZİHNİOĞLU
Türkiye'de Solun Feminizme Yaklaşımı 1108

- ***Feminist Eleştiri Karşısında Marksist Sol***
  GÜLNUR ACAR - SAVRAN 1146

GÜN ZİLELİ - EMİNE ÖZKAYA
Türkiye'de Anarşizm 1153

HAMİT BOZARSLAN
Türkiye'de Kürt Sol Hareketi 1169

- ***Kemal Burkay***
  AZAT ZANA GÜNDOĞAN 1180
- ***Türkiye Solu ve Kürt Sorunu***
  MESUT YEĞEN 1208

ELÇİN MACAR
1960'lardan 2000'lere "Sol ve Azınlıklar" 1237

LEVENT CANTEK
Mizah Dergileri ve Sol 1246

Kaynakça'ya Dair 1258
Kaynakça 1268
Yazarlar Hakkında 1290
Dizin 1292
Seçme Metinler 1297

Sunuş

Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce dizisinin en temel özelliklerinden birisi düşünce ve eylem ikilisinde, düşünce tarafını ön plana çıkarma çabası olmuştur. Tabii bu iki tutumu tamamen birbirinden ayırmak (soyutlamak) hem imkânsızdır hem de gereksizdir. Düşüncenin eylemi, eylemin düşünceyi etkilediği alanlar bu edisyonun incelemeye/anlamlandırmaya çalıştığı konulardandır. Bizim kaçınmaya çalıştığımız husus belli bir düşünceyi anlatırken onu eylemler üzerinden açıklamaktır. Elinizdeki cilt, *Sol*, bu konuda en çok zorluk çekilen cilt oldu. Örneğin muhafazakârlık, Batıcılık gibi akımlarda salt düşünceyi incelemek bir ölçüde olanaklı olmasına rağmen, sol düşünceye geldiğimizde konu girift bir hâl almaktadır. Birçok sol akımın düşünce tarzı eyleminin içinde şekillendiği gibi, o düşünce tarzının formülasyonu da ancak eylemine bakılarak yapılabilmektedir. Bu ciltteki yazılarda, sola ait düşünce akımları mümkün olduğu kadar en saf halinde, eylemlilikle karşılıklı etkileşimi de incelenerek ve sol düşüncenin tarihsel serüveni içindeki yerine oturtularak ele alındı. Elbette sol düşünce, yalnızca felsefi bir zenginlik olarak geliştirilemez; düşünce, eylemle kendini ifade edecek maddi temeli inşa etmek için varolur ve geliştirilir. Bizim burada yapmak istediğimiz, bu nitelikteki bir düşünsel üretimin muhasebesini yapmaya çalışmaktır. Bu ciltte sol, oldukça geniş bir yelpazede ele alınmasına rağmen, temelde sosyalistlikle tanımlanan, sosyal demokrasinin solunda tarif edilen soldur. Türkiye'de kendine has bir biçimde şekillenen sosyal demokrasinin –bu ciltte de üzerine eğilinen– çeşitli veçheleri daha önceki ciltlerde incelenmişti.

Türkiye'de sol düşünce, bu toprakların muhalefet akımlarının ana damarı olan Genç Osmanlılar/Jön Türkler/İttihat ve Terakki çizgisinden kaynaklanmıştır. Bu doğaldır, çünkü bütün dünyada olduğu gibi sol düşünce bir entelektüel akım olarak ve aydın

denen zümre içinde boy gösterir. Hem Osmanlı fikir hayatının tek muhalif ve aydın hareketi olması, hem de yurtdışıyla alışverişi olan bir hareket olması dolayısıyla sol düşüncenin ilk taşıyıcıları tıpkı İslâmcılık, (kısmen) milliyetçilik ve hatta Batıcılık akımlarındaki gibi bu çizgiden çıkmıştır. Böyle bir oluşum sol düşüncede iki türlü iz bırakmıştır: İçinden geldiği akımların izlerini taşımak ve solun kendi tabiatı gereği olan uluslararası ilişkileri kuramayıp güdükleşmek.

Türkiye'de solun uzun yıllar milliyetçilik ve devletçilik tarafından gölgelenmesinin, içinden çıktığı bu ana gövdenin tortularını taşıması ile bağlantılı olduğunu düşünüyorum. Genç Osmanlılar/Jön Türkler çizgisinin ana motifi olan devleti kurtarma endişesi onun tüm düşünce yapısına yansımıştır (bkz. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, cilt I). Türkiye'deki sol düşüncenin ilk taşıyıcıları, imparatorluğun çözüldüğü o günlerde etkilendikleri sol düşünce ile içinden geldikleri muhalif damarın karmaşık bir bileşimini temsil ediyorlardı. Türkiye'de solun bağımsız bir düşünce akımı olarak ortaya çıkmasındaki ciddi engeller 1920'lerin başında kendini göstermiştir. Bunların başlıcaları; Kurtuluş Savaşı'nı yürüten kadronun da aynı çizgiden neşet etmesi, SSCB'nin Kurtuluş Savaşı'nı ve olayısıyla Kemalist rejimi desteklemesi ve SBKP'nin Asya halkları için geliştirdiği sınıf savaşını ikame eden anti-emperyalizm teorileridir. Her ne kadar kendini bağımsız bir sol akım olarak ortaya koyanlar var ise de solun ifade ettiği düşünce sisteminin devletçilik, milliyetçilik, popülizm gibi sol dışı düşüncelerden bağımsızlaşamamış olması ileriki yıllardaki yapısını da derinden etkileyecektir. Bu ciltteki birçok yazı solun bu sol dışı akımlardan nasıl ve hangi dışavurumlarla etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'deki siyasî yapılanmanın özgün bir biçimi olan ve Ahmet İnsel'in "devlet partisi" olarak adlandırdığı oluşum bütün siyasî akımlar gibi solu da etkisi altına almıştır. Bunun yanı sıra solun bu oluşuma bakışı da bir düşünce akımı olarak geleceğini, tıkanıklıklarını ve toplumun sol akımları algılayışını belirlemiştir. Belli başlı sol düşünce akımlarının bu patrimonyal yapıya yaklaşımları ve analizleri bizce ortaya çıkartılması ve altı çizilmesi gereken önemde olduğu için bu ciltte buna özen gösterildi.

Sol düşüncenin, ayırt edici özelliklerinden dolayı, ele alınan diğer siyasî düşüncelere göre, daha "ithal malı", daha tercümeye dayanan bir yapısı vardır. Milliyetçilik, İslâmcılık gibi akımlar özellikle başlangıçlarında "dışardan esinlenme" özelliği taşısalar da, süratle yerlileşerek ve tabiatları gereği kendi dışındaki benzerleriyle çok fazla içli dışlı olmaya gerek duymadan serpilip gelişebilmişlerdir. Böyle bir durum sol için hem mümkün değildir hem de istenen bir şey değildir. Sol tarifi gereği enternasyonalisttir, hem insanlığın mirasının

hem de kendi düşünce mirasının üstünde yükselir. Başka türlüsü mümkün değildir. Bunun için dünya sol külliyatının önemli köşetaşlarının çevrilip yayımlanması, sol düşüncenin yerli kaynakları kadar önemlidir. Fakat 1960'ların ortalarına kadar yapılan yayın toplamı hem cılızdır hem de sistematik değildir. Siyasî ortamın baskıcı karakteri kadar sol hareketin içine kapanık yapısının da bunda etkisi olmalıdır. 1960'ların ortalarına kadar süren, özellikle düşünce platformunda görülen kısırlığın sebeplerinden birisi de yukarıda anlatılan durumdur. Bunun yanında SBKP ve III. Enternasyonal'in tahakkümcü ve dikte edici yapısı da önemli bir etkendir. Fakat bunun tek etken olmadığı dünyanın birçok yerinde serpilen zenginleştirici tartışmalardan (İspanya, İtalya, Fransa vb.) bellidir.

1960'lardan sonra gerek çeviri ve özgün yayınlarla gerekse sosyal ve siyasal hareketlerle beslenen ve gelişen sol düşünce hem kendi tarihi içinde önemli bir sıçrama yapmış oldu hem de Türkiye siyasî arenasında belirleyici bir rol üstlendi. Bu parlak gibi görünen sıçramanın (bütün artılarının yanında) zaaflarını da tahlil etmek gerekmektedir. Her şeyden önce bu yıllarda büyük bir canlılık ve çeşitlilik göstermesine rağmen bu sol düşünce dünyada o zaman varolan sol içi tartışmalardan pek az etkilenmiştir. Etkilendiği önemli tartışmalar da, solun entelektüel dünyasından ziyade, SSCB ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki hegemonya mücadelesi ve bu devletlerin başka ülkelere uygun gördükleri solun iktidara gelme stratejileri üzerine olmuştur. Zaten Türkiye'deki sol tartışmalara rengini veren de (yukarıda anlatılan uluslararası tartışmalara bağlı olsun veya olmasın) iktidarı ele geçirme stratejileri olmuştur. Solun düşünce dünyasındaki gündeminde sadece bir madde olması gereken bu konu, Türkiye'deki sol düşünce açısından, bütün entelektüel birikiminin, düşünce dünyasının hizmet etmesi gereken tek amaç haline gelmiştir. Bu da doğal olarak tek yönlü düşünmeyi ve giderek bağnazlığı egemen kılmıştır. 1960'larda başlayan bu yeni dalganın diğer belirleyici özelliği de anti-emperyalizm olgusudur. Bu yazının başında belirttiğimiz devleti koruma güdüsüyle zaten malul olan sol düşünce sistemimiz, emperyalizm teorilerinin üçüncü dünyacılıkla karışımı sonucu ortaya çıkan ve gerek SBKP gerek ÇKP tarafından söylemleri farklı fakat özü aynı olan anti-emperyalist söylem ile ulusal devleti koruma ve kurtarma teorisine dönüştü.

1970'lerin ikinci yarısı ile başlayan solun yeni yükselişi kitlesel açılım bakımından, değil Türkiye'nin, dünyanın bile o günlerde gördüğü en önemli sol dalgaya tekabül ediyordu. Bu dönem sol düşünce açısından kompartmanların geçirimsizliği ile karakterize edilebilir. Sol gelenekte düşünce dünyası her zaman tartışmalarla gelişmiştir. Değişik sol düşünce

sahiplerinin fikri diyaloğu solun önemli bir kültür mirasıdır. Ama '70'lerin ortalarından itibaren sol gruplar (hatta kişiler) fikri diyalog ve tartışma kapısını önemli ölçüde kapatmışlar ve her grup kendi formüle edilmiş görüşlerine iman edilmesinin dışında bir endişe taşımamıştır. O kadar ki, uluslararası alanda meydana gelen görüş değişiklikleri Türkiye'de grupların siyasî pozisyonlarında çok büyük ve ani değişiklik yaratmasına rağmen söz konusu gruplar kendi düşünce sistematiklerini sorgulamak ihtiyacı hissetmemişlerdir.

1975-80 arası solun kazandığı büyük kitleselliğe yakından bakmak, hem bu kitleselliğin kaynaklarını bulmaya hem de bu büyük dalganın neden sağlam bir teorik mirasa tekabül edemediğini fakat bir tarz-ı siyaset olarak sol düşüncede kalıcı izler bıraktığını çözümlemeye yardımcı olabilir. Bu dönemi karakterize eden en önemli siyasî akım Devrimci Yol'dur – kısmen de yakın kardeşi Kurtuluş. Bu ana gövdenin ayırt edici özelliği, dönemin hâkim iki siyasî anlayışının yani klasik komünist parti geleneği ile gerilla hareketleri çizgisinin dışında bir üçüncü yol açma girişimi (–olumlu anlamda– cüreti) olmasıdır. Devrimci Yol'a (DY) atfedilen "orta yolcu/üçüncü yolcu" nitelendirmelerinin esası da budur. Aynı gelenekten gelen Kurtuluş hareketinin orta yolculuğu ise bu iki geleneği aynı hareket içinde birleştirebilme isteğinde yatar (en azından niyet olarak böyledir, gerçekleşmeler bir diğer tartışma konusudur). DY'nin kitlesel yaygınlıktan, kısmi silahlı koruma altındaki kitle kalkışmasına dayanan siyasî çizgisi, hem kendi geleneği içinde hem de dünya ve Türkiye sol gelenekleri içinde temel bir aykırılıktır.

Tutulan bu yolun hem olumlu hem de sorunlu yönleri vardır. Her şeyden önce bağımsız hareket olmaya yapılan vurguya yakından bakmak gerekir. Bir hareketin varolan siyaset geleneklerinden bağımsız olması veya günün konjonktüründeki tamamen başka bir ayrım olan SBKP/ÇKP ikileminden bağımsız olması bir durum tespiti olarak gerekli olabilir ama bunu başlı başına bir olumluluk, zaten olması gereken bir şey gibi vazetmek sol bir hareket için problem kaynağıdır. Hareketin algısındaki enternasyonalist damarı zayıflatacağı gibi, ülke siyasetinde zaten önemli bir yeri olan milliyetçi arka planının sol hareketteki izdüşümü olan "özgücü" düşüncelere kapı açabilir ki DY hareketinin örneğin Kürt sorununa bakışındaki çekingen tavırda bu düşünce tortularının etkisi olduğunu düşünmek mümkündür. Öte yandan bu bağımsızlıkçı tavrın DY hareketi açısından çok önemli olan kitle çizgisinin yakalanmasında, kavramın yarattığı somutluk açısından da önemli avantajlar sağladığı açıktır.

Sol düşünce açısından da, pratiğe yansıyan sonuçları açısından da önemli bir diğer olgu, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın jargonuyla söylersek, bu

hareketin "eyleminin maddesi"nin anti-faşizm oluşudur. '60'ların iddialı pozitif söyleminin yerini negatif, kendini bir şeye karşı olmakla tarif eden bir ideolojik hat almıştır. Günün yakıcı siyasî mücadelesinin gereği olarak, faşist güçlere karşı mücadelenin ön plana çıkması, bütün olanakların bu can alıcı noktaya teksif edilmesi, giderek zihinlerde sosyalizm için mücadelenin anti-faşist mücadele ile özdeşleşmesine hatta onun tarafından ikame edilmesine neden olmuştur. Bu ana akımın düşünce planında kalıcılaşamamış olmasında bu etkenin önemli olduğunu düşünüyorum.

Sol düşünce açısından ortaya çıkan bir diğer handikap da (iktidara gelmek anlamında) başarıya ulaşmış parti ve görüşleri mutlak doğru; onların rakiplerinin veya başarıya ulaşamamış olanların da mutlak yanlış kabul edilmesidir. Sol düşünceye evrensel anlamda büyük katkılar yapmış veya en azından kimi görüş ve eylemleri ciddi açıdan incelenmeye değer birçok kişi (veya parti) yok sayılmış, onların düşünceleri ile ilgilenmek baştan veto yemek anlamını taşımıştır. Bu bağlamda Kautsky, Troçki, Luxemburg, Plekhanov gibi düşünürlerle ve İspanya 1936, Macaristan 1956, İtalya KP 1970'ler gibi önemli olaylarla ilgili tartışma ve doğru dürüst bir yayın bulunmamasından dolayı bu olayların ve düşünürlerin düşünce hayatımıza olumlu etkileri bulunmamasından dolayı. Bu içine kapalı düşünce dünyası doğal olarak kendini dış dünyaya yeteri kadar anlatamamıştır. 1975-80 arası dünyadaki en önemli kitlesel sol hareket olmasına rağmen Türkiye sol hareketi kendini dünyaya (dünya soluna) anlatamadığı gibi sol entelektüel dünyada da herhangi bir iz bırakamamıştır. 1980'den sonra Avrupa ve Ortadoğu'ya çıkan binlerce siyasî mülteciye rağmen böyle bir sonuç Türkiye solunun fazlasıyla içe dönük yapısına işaret eder.

Solun uzun yıllar gerek yasal gerekse konjonktürel nedenlerle kapalı örgütlenmelere mecbur kalması, girift ve kısıtlayıcı örgüt modelleri, dünya literatüründen devralınan (olumsuz anlamda!) zengin deneyim, düşünce dünyasının hem gelişmesine engel olmuştur hem de olgun bireysel sol kişilikler yaratılmasını engellemiştir. Nispeten daha açık örgütlenmelerin görüldüğü 1965-70 döneminin daha yaratıcı bir düşünce iklimi sağladığını söyleyebiliriz. Ayrıca sol düşüncenin ana üretim merkezleri arasında saymamız gereken (diğerleri bağımsız entelektüeller, düşünce üretim kuruluşları, akademik çevreler vb.) bu yapıların kapalı karakteristiğinden gelen meşruiyet sorunları da düşünce üretiminin gelişmeye açık olabilecek yapısına ket vurmuştur.

Türkiye'deki sol düşüncenin ilginç bir cephesi de sözü edilebilecek bir sosyal demokrat düşünce ve hareket olmadan varlığını sürdürüyor olmasıdır. Kendini sosyal demokrat olarak niteleyen parti ve hareketlerin özünde Kemalizmin çeşitli versiyonları

olup bu cildin ima ettiği sol düşünce ile kuramsal bağlarının olmaması, evrensel sosyalist/sosyal demokrat ikilemi ve fikri alışverişinin Türkiye'de yaşanmamasına ve genel olarak (en geniş manada) sol spektrumun aksak kalmasına yol açmıştır.

1970'lerde başgösteren ve bugüne kadar (bazı sol gruplarda) süregelen ilginç bir siyaset etme tarzı da "halkın değerlerinden kopmama", "halkın değerlerine sahip çıkma" adına solun kültür dünyasına yabancı (ideolojik düzeyde açıkça aykırı) birçok unsurun siyaset malzemesi haline gelmesidir. Alevilik, onun çeşitli mistifikasyonları (şehitlik vb.), Kürt milliyetçiliği, bölgecilik gibi unsurlar sol siyasetin içinde dikkate alınması gereken öğeler olmaktan çıkıp sol düşünceyi esir alır hale bile gelebilmişlerdir.

Yukarıdaki satırlarda bu ciltte yer alacak kimi eleştirel noktalara temas ettim. Sol düşünce dünyamızın aksayan, kapsam dışına çıkan, anomali gösteren yanlarını nedenleri ve semptomları ile analiz etmek bu cildin önemli amaçlarından biridir. Ama tabii ki daha da önemli olan 100 yıllık sol düşünce dünyamızın birikimini ve envanterini ortaya koymaktır. Bu konuda eleştirdiğimiz yanlar kadar epey bir birikimimizin olduğu da görülecektir. Özellikle ATÜT ve buna bağlı olarak "Türkiye'de feodalite" tartışmaları, H. Kıvılcımlı'nın, M. Ali Aybar'ın katkıları, *Birikim* dergisi etrafında yapılan Türkiye'nin toplumsal yapısı ve faşizmin kaynakları gibi tartışmaları hatırlatmakla yetinelim.

Bu ciltteki birikimin tek eksik yanı, sol düşünce dünyasındaki portrelerde Murat Belge ve Ömer Laçiner'in olmamasıdır. Bu edisyonun yayın kurulunda olmaları bu eksikliğe neden oldu. Onların katkıları da kendi yazılarıyla şekillendi.

Türkiye'de ve dünyadaki bazı sol düşünürler tarafından gerçekleşeceği zaten öngörülen ve 1990'larda fiiliyata dökülen büyük çözülme birçok travmanın yanında sol düşünce açısından yeni bir imkân da yaratmıştır. Yaşanan bunca deney, başarısızlık ve acıdan sonra sol ve sosyalizm kendini yeniden tarif etme göreviyle karşı karşıyadır. Sol düşüncenin geleceğini, bu görevi ne ölçüde başarabileceği tayin edecektir.

MURAT GÜLTEKİNGİL

Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri

MURAT BELGE

GİRİŞ

Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce ansiklopedisinin "sosyalizm" konularını içeren cildinde yayımlanacak genel bir değerlendirme yazısı yazmam istendiğinde, daha önce yazdığım çeşitli yazıları bir araya getirerek bu tür bir özet çıkarabileceğimi düşünmüştüm. Ama böyle olamadı. Masanın başına oturduğumda, öncekilere bakmadan, yeni bir yazıya başladım. Şüphesiz burada da, öncekilerde dile getirdiğim görüşler, düşünceler yer alıyor. Ama bunun yazıldığı anın getirdiği bir perspektif (belki bir "sorunsal" da denebilir) var ki, bu, ötekilerden biraz farklı bir bütünlük yaratıyor ve yazıya böyle bir küçük önsöz ekleme ihtiyacım da o "bütünlük"ün niteliğiyle ilgili.

İyimserliğiyle nam yapmış bir kişi değilimdir. Ama bu yazı özellikle karamsar, hatta "karanlık" oldu sanıyorum. Ele alınan konular aynı konular, yargılar da pek fazla değişmiş değil. O halde niçin *daha* karanlık?

Bu, anlatılan tarihçeyle değil, tarihçenin anlatıldığı anla (daha "teorik" dille, "konjonktür" diyelim) ilgili bir şey. Bu yazıda da değinildiği gibi, Türkiye'de, "sol"la ilgili her alanda büyük bir erozyon yaşamış ve aşağı yukarı bunun sonuna gelmiş sayılırız (yani, akıp gidecek fazla bir şey kalmadı). Akıp gidenlere, onun bir parçası olmanın verdiği *kişisel* acıyla bakarken, belki bu gidenin de, uğrunda fazla gözyaşı dökmeye değer bir şey olmadığının sezgisi... Benim için bu "an" ya da "konjonktür"ü karakterize eden şey böyle bir ruh hali.

Bu benim için hiçbir zaman "ne yanlış şeylere inanmışım" hayıflanması olmadı. Hiçbir zaman "ortodoks" denilen cinsten bir sosyalist olmadığım için, genel tarihin sürükleyip götürdüğü "ortodoks köşeler"im de olmadı. Dolayısıyla onları kaybetmekten ötürü bir "merhem" sürünme ihtiyacı duymadım. Ve yine dolayısıyla, *değişme* ihtiyacı da duymadım.

Sosyalizm "muhalif" bir düşünce tarzıdır, düzenle ciddi sorunu olan ve düzene kafa tutan bir düşünce tarzıdır ve dolayısıyla sosyalist olan kişi sürekli bir mücadele içinde varolur. Ben de böyleydim ama mücadelemin önemli bir kısmı, en başta "böyle bir sosyalist olma" hakkının savunulması olmak üzere, içinde bulunduğum akımla verilmesi gereken bir mücadeleydi. Şimdi böyle bir akım yok; böyle bir mücadelenin bir anlamı kalmamış gibi görünüyor... karanlığı yaratan kısmen bunlar.

Ama kısmen de, bir yanında bunlar olan genel bünyenin, öbür yanlarında, bunun böyle olmasından ötürü olanlar. Milliyetçikte fanatizmin "main-stream"

haline getirilişi; değişen dünyaya karşı değişmemekte direnen iktidar yapısı ve onun bu fanatik milliyetçilikten medet umması; bu ortamda herkesin yanan bu ocağa yakıt yetiştirmek üzere yarışması; egemen olan "linç kültürü". Ve tabii, bu yamalı bohça içinde yer alan, yeni rollerini canla başla oynayan, bir zamanlar "solcu" olmuş figürler.

Bu yazının "dış" yüzeyini biçimlendiren etkenler bunlar. Böylece, bu konjonktürün "retrospektif"i, *bunun niçin böyle olduğunu* açıklamayı yükümlenmek zorunda olduğu ölçüde, karanlık.

Asıl yazıda olmayan bir şeyi burada söyleyeyim. Burada, "sosyalizm" üstüne yazarken, yüzde doksanında, bunun "Marksist" versiyonu üstünde durdum. Şimdi çevreme ve geçmişe baktığımda, bunun da bir "dilsel alışkanlık" olduğunu görüyorum. Bu çevre aslında "Leninist" bir çevreymiş ve olduğu kadar Marx, buraya, Lenin kanalından gelmiş. Ama daha yaygın çevrelere baktığımızda, olduğu kadar Lenin'in de Stalin'den süzülerek geldiğini görüyoruz.

Bir siyasî harekette yer alan herkesin bir "teorisyen" formasyonuna erişmesi, bir "allame" olması beklenemez elbette. Ama bütün "siyasî hareketler" içinde Marksizmin entelektüel düzeyi daha yüksektir. Çünkü bu zaten Marksizmin genel amaçları arasında önemli bir yer tutar. Bu bakımdan, bir "el kitabı"nın sahiden bir "el kitabı" olması, yani okuyanı daha karmaşık analizlere hazırlayarak sevk edecek bir kitap olması beklenirdi. Ama Türkiye'de el kitabından ilerilere geçmemiş kişiler de "teorisyen" kılığında dolaşabildi; aynı zamanda, öyle bir formasyonu edinmiş kişilere de bir aşağılama, en azından önemsememe sıfatı olarak "entelektüel" denildi. Bu zateen Türkiye'nin genel ideolojik ikliminde görülen bir şeydir ama sol da bu "ulusal" alışkanlığı aşamamıştır.

Ancak, 1961 Anayasası'nın açtığı gediklerden esmeye başlayan taze havayla sosyalizmi tanımaya başlayan kuşak (bunlara belki Füruzan'ın bulduğu adla, "47'liler" diyebiliriz), dediğim tarzda bir "öğrenme"ye de en yatkın olan kuşaktı. Onların arasında teoriyi, sanat ve edebiyatla, tarihle birlikte öğrenmeye hazır ve istekli olan bireylerin sayısı daha yüksekti. Modern dünyada nicelikler her zaman nitelik düşmesini getiriyor. Bu alanda da bunu gördük.

Bu aslında sosyalizmin içinde barındırdığı bir paradokstur: Üst düzeyde incelmiş bir teori ile eğitimden yoksun bırakılmış toplumsal sınıf ve tabakaları bir araya getirmek. Bu paradoks yalnız Türkiye'de değil, bütün dünyada da aşılamadı; ama aşılamadığı içindir ki sosyalizm de sosyalizm olamadı. Ama Türkiye'de bu iki ucun arasındaki mesafe her zaman çok fazla oldu.

1980'lerde, "sol" bir partinin mümkün olup olmadığını tartışmak üzere bir toplantıya çağırılmıştım. Türlü bileşim umutlarıyla durmadan yapılan toplantılardan biriydi. Duydum ki çağrılanlardan Uğur Mumcu başka birileri için "onlar olursa ben gelmem" demiş. Nedeni, onların "sosyalist" olduğuna inanmamasıymış. Bu arada benim de adım geçmiş ve Uğur Mumcu, şöyle bir düşünerek, "o olabilir, hâlâ solcu" demiş.

Uğur Mumcu çok parlak yetenekleri olan bir kişiydi. Stalin'den Lenin, Lenin'den Marx öğrenmenin yetersizliğine değindim. Ama Kemalist cuntacıdan kimin "sosyalist" olduğunu öğrenmek durumunda kalmak, işi birkaç adım daha ileriye götürüyor. Bugüne gelince, Uğur Mumcu'nun bilgisi ve zekâsına sahip olmadan aynı çizgi üstünde iz sürenlerin de onun bunun "sosyalist"liği hakkında fikir beyan ettiğini gözlemliyoruz. Demek ki, sosyalizm diplomasını Yekta Güngör'ün dağıtmaya başlayacağı günlere gelmemize de çok kalmadı.

Son olarak bir konuya daha değinmek istiyorum: bu anlattığım tarihin bir kıs-

CHP'nin politik mirasını (benimseyerek veya sorgulayarak) üstlenen partilerin birleşmesi, 12 Eylül sonrasının kronik meselelerinden biriydi. Ecevitler'in DSP'si dışındaki kampta (yeni ayrışmalar yanında) birleşmeler gerçekleşirken, iki kampın biraraya gelmesi arayışları 2007'ye kadar sonuçsuz kaldı. Bu arayış aynı zamanda toplam solun "daralmasının" yarattığı çaresizlik duygusunu yansıtıyordu.

mında o mücadelelerde yer alan öznelerden biri de bendim. Ama şimdi bir "ansiklopedi" için bir "madde" yazıyorum ve bunun "yazılı olmayan" kuralları, kendine göre bir "racon"u var. Onun için, bir ansiklopediye göre biraz fazla bireysel olan faslı onun için ana yazıda değil de burada ele almayı tercih ettim.

Arkadaşlarımla birlikte yaptığım en önemli işlerden birinin *Birikim*'i yayımlamak olduğunu düşünüyorum. Neydi *Birikim*? Aslında, bu yazıda anlattığım (ve anlatamadığım, sığdıramadığım) birçok sorunu "yeniden düşünmek, zenginleştirilmiş ve derinleştirilmiş bir perspektif içinde yeniden değerlendirmek" üzere, sosyalistlerin tamamına hitap eden bir çağrı, bir öneriydi. Hiç cevap almadığı söylenemez. Özellikle de kapandıktan sonra, bu derginin hayatında ne kadar önemli bir yeri olduğunu anlatan pek çok insanla tanıştım. Ama ciddi bir cevap aldığı da söylenemez. Öneri ve çağrı, büyük ölçüde cevapsız kaldı. Bireyler dışında...

Son olarak, bugün de çevreme baktığımda, böyle bireyler görüyorum. Burada varolmuş bütün çizgilerden, sele kapılmadan durduğu yerde durmuş bireyler görebiliyorum. Bazıları, bana son derece aykırı gelen "çizgi"ler de olabilir.

Ama bir "hareket" deyince, üyesi olduğum ÖDP dahil, pek bir kıpırtı görülmüyor. Bu belki başka bir yazının konusu olmalı.

TÜRKİYE'DE SOSYALİZM TARİHİNİN ANAÇİZGİLERİ

Genel olarak tarihe bakışımız olsun, özel bir alanın tarihine bakışımız olsun. Yaşanan zaman diliminin içinde üretilmiş güncel sorunsallar tarafından etkilenir. Bu etkiler o bakışı çarpıtabilir (odağını kaydırır, gereksiz ayrıntı yığılmalarıyla asıl belirleyici çizgilerin görünmesini engelleyebilir, yorumun selâmetini bozabilir vb.); ama aynı zamanda, olanın daha aydınlık görülebilmesine imkân hazırlaya-

bilir de (erken aşamalarda belirgin olmayan çizgilerin olgunlaşmasına fırsat bulunduğu için, örneğin).

Türkiye'de solun (ya da öncelikle "politik" diyebileceğimiz her şeyin) geçmişine *bugün* baktığımızda, geçmişi bugünün gözlüğüyle görme ihtimali yükseliyor. Çünkü *bugünkü* "bugün", çok özel bir bugün. Ülke önemli bir dönüşümün eşiğinde, toplum bu dönüşüme belki kısmen istekli ama bütünüyle hazır değil, dönüşümden kaybedeceğini hissedenler şiddetli bir direnişe geçmiş, bu gibi durumlarda hep olduğu gibi, yandaş bulmanın yolu "alışılmış"ın yüceltilmesinden geçiyor ve dolayısıyla mücadelenin ilk önemli evreleri doğrudan doğruya ideolojik düzeyde cereyan ediyor. Bu bir *olağandışı* biçimlenme; bu niteliğiyle, geçmişin herhangi bir alanının yeniden değerlendirilmesini etkileyeceği de açık.

"Çarpıtacak" mı, "aydınlatacak" mı, bunun cevabı, o güncel duruma (da) eleştirel bakıp bakamadığımıza bağlı. Denizaltı, adı üstünde, deniz altında seyreder, seyrederken gittiği yeri görür. Ama belirli, kritik denebilecek anlarda, deniz *üstündeki* konumunu da görmesi gerekir. Bunun için "periskop" denen alet icat edilmiştir. Bununla denizaltı, denizde yaşayan yaratıkların sahip olmadığı bir imkân bulmuştur: aynı anda *dışarıyı* da görebilir. Balık "dışarı"yı, denizaltı-öncesi insan "içeri"yi göremezken, periskop bu imkânı armağan eder. Bizler, yaşadığımız anın çalkantılarıyla hall-i hamur olmak, onlarla yuvarlanıp gitmek durumundayız –"rafting" yapan kişiler gibi. İşte bazen son derece çetin olan bu akışın içinde, o "periskop"un işlevini gören bir yetenek, bir "yeti" de geliştirmemiz gerekiyor. Bulunduğumuz "içeri"nin aynı zamanda "dışarı"sını görmek, olaylara olabilecek "en geniş bağlam"da bakmak için.

* * *

Son kertede, bir ansiklopedide yayımlanacak bir makale olarak yazılan bu yazıda, o "en geniş bağlam"ın kendisinin geniş bir açıklamasına girmek mümkün değil. Şimdiye kadar yayımladığım birçok yazı ve kitapta o bağlamın pek çok noktasına değindim. Bundan sonrası için hazırladığım yayınlarda da aynı şeyi yapmaya devam ediyorum. Dolayısıyla bu makalede, nedenselliklere girmeden, Türkiye modernizasyonu tarihinin akışını nasıl gördüğümü ve anlamlandırdığımı, oldukça kuşbakışı bir yöntemle ve kanıtlanması başka yerde bulunacak bir dizi önerme çerçevesinde özetlemek istiyorum. Bunu yaptıktan sonra, Türkiye'de solun gelişme aşamalarının bu genel akış içinde *nereye* ve *nasıl* eklemlendiğini, dediğim gibi, bugünün sınırlarını çizdiği bir perspektife göre yerli yerine oturtmaya çalışacağım.

Türk modernleşmesi 19. yüzyılın ilk çeyreğinin hemen arkasından başlar ve II. Mahmud'un saltanatının (önemli olan) bir kısmıyla çakışır. Başlangıç noktası, "Vaka-i Hayriye"dir. Genel sınıflandırma, bilindiği gibi, Tanzimat'ı, yani tahta çıkalı ancak bir yıl kadar bir zaman geçmiş Abdülmecid dönemini ve o yıl içinde II. Mahmud zamanında yetişmiş Mustafa Reşid Paşa'nın okuduğu Gülhane Fermanı'nı bu yenilenme hareketinin ilk adımı olarak kabul eder. Dediğim gibi, ayrıntısına burada girmek istemediğim nedenlerle, benim "başlangıç" noktam başka. Vaka-i Hayriye olmadan Tanzimat'ın hayal bile edilemeyeceğini söylüyorum.

Gülhane Fermanı öncelikle hukukî bir metindir. Bundan böyle kurulacak yeni hukukî düzen hakkında Padişah'ın kendi iradesiyle toplumuna bağışladığı bazı değişimlerin vaatlerini sıralamıştır. Bu niteliğiyle "hukukî bir belge" olarak son derecede yetersizdir ve böyle olduğu sonraki gelişmelerde her vesileyle ortaya çıkmıştır. Vaatlerin gerisinde ise toplumun "hakları" gibi bir anlayıştan çok geleneksel "devletin bekası" anlayışının "devletin

modernizasyonu" ihtiyacıyla bileştirilmesi amacı yatar. *"Raison d'état"*nın ağır bastığı bu formülasyonda devletin yükümlendiği bu misyonu başarıyla taşıyabilecek başlıca güç, Vaka-i Hayriye ile yenilenmiş olan ordudur. Tanzimat'ın vaat ettiği "modernizasyon", vaat anında, orduda zaten başlamıştı. Öncelikle bundan ötürü, "Tanzimat"ı değil de "Vaka-i Hayriye"yi Türk "modernleşmesi"nin başlangıç noktası olarak görüyorum.

"Türk modernizasyonu" dedim. Dönem Tanzimat dolayları ya da 19. yüzyılın ilk yarısı olduğuna göre "Osmanlı modernleşmesi" demek daha yerinde olabilirdi. Ama, hayır; yüzyıl içinde geriye Osmanlı'dan bir şey kalmadı, ama Türkiye kaldı. Ayrıca, Osmanlı çatısı altındaki öbür "anasır" kendi modernleşmelerini bir hayli izole biçimde, her biri kendi içinde yaşadı; onun için bunların hepsini aynı şemsiye altında toplayacak bir "Osmanlı" nitelemesi pek uygun görünmüyor. Gerçi bu, dağılmadan sonra herkesin kendi "ulusal" tarihini yazmaya girişmesinden ötürü böyle görünüyor olabilir. Ama ideoloji her zaman özneldir ve öznel olması gücünü azaltmaz; bugün de bizde ve komşumuz "eski Osmanlılar"da yaygın inanç bu doğrultuda.

Yine de, bu "ortak" tarihin, "negatif" anlamda da olsa, güçlü etkileri olmuştur. Tanzimat yıllarında ancak bir "rüşeym" halinde bir "*Türk* milliyetçiliği"nden söz edebiliriz. Ama bu "rüşeym"in serpilip olgunlaşması, bünyedeki öbür ögelerin milliyetçiliğine tepki biçiminde gerçekleşmiştir.

Modernleşmenin başlıca ideolojisi milliyetçilik (onun tepkisel türü) ve başlıca taşıyıcısı da ordu oldu.

Bu, söz konusu dönemde neredeyse bütün dünya için geçerliydi. İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimleriyle ortaya çıkan yeni toplumsal örgütlenme biçimi, "ulus-devlet", aynı zamanda sanayi devriminin o aşamadaki ihtiyaç ve gereklerine en iyi cevap veren biçimdi. Onun için de bu toplum biçimini gerçekleştirme özlemi, henüz "ulus-devlet" kurmamış bütün dünya için şiddetli bir özlem halini almıştı. Bu tarihlerde, Alman ve İtalyan toplumları da bu özlemi duyanlar arasındaydı. Ama Osmanlı toplumunda, yenileşme özlemi ile eski devletin "ihyası" özlemi ister istemez iç içe geçiyor ve bu da olan milliyetçiliğin *neyin* milliyetçiliği olduğu konusunda karışıklık yaratıyordu.

Modernleşme, bu toplumda "aşağıdan yukarıya" herhangi bir talebin, kıpırtının sonucu olarak ortaya çıkmış bir şey değildir. "Yukarı"nın kendini yeniden düzenleme ihtiyacının ürünüdür ve dolayısıyla işleyişinin yönü "yukarıdan aşağıya" olmuştur.

Hareketi başlatan kişi II. Mahmud'dur. Ama hareket başladıktan sonra, hareketin "taşıyıcı"sının "hükümdar" karşısında tavrı özerkleşmiştir. Bu nedenle, Mahmud'dan sonra tahta çıkan padişahların, ikisinden (Abdülmecid ve Mehmed Reşad) başka hepsi (Abdülaziz, V. Murad, Abdülhamit, Mehmed Vahdeddin) ordunun başını çektiği hareketlerle tahttan indirilmiştir. İndirilmeyenlerden Abdülmecid yeni ordu bu süre içinde henüz bir kişilik kazanmadığı, Sultan Reşad ise kendisini oraya getiren ordunun istemediği hiçbir şey yapmadığı için orada kalmışlardır.

Dünyanın pek çok yerinde "devrimcilik", temelde, devlet düzenini değiştirmeyi öncelikli hedefi haline getirmiş bir düşünce tarzıdır. Anarşizm devleti büsbütün ve ebediyen yok etmeyi hedefler, ama hiçbir zaman kitleleri sürükleyen bir ideoloji olmamıştır. Çeşitli "sol devrimci" ideolojiler bunu düşünmemiş veya çok ileri bir tarihin sorunu olarak görmüş, ama devletin yapısında çok radikal değişim yapmakta kararlı ve ısrarlı olmuştur. Bir "devrimcilik" denebilirse Türk modernleşmeciliği, görüşlerinin özünde "devleti *kurtarmak*" gibi bir amacı taşıdığı için bü-

tün bu hareketlerden ayrılır. Bu dünya görüşüne göre devlet evrenin merkezidir. "Yin ve Yang"ın ebedi mücadelesi gibi, devlet iyiliğin ve kötülüğün etkisi altına girer. Ordunun görevi ("devrimci"lerin görevi), devleti, etkisine girdiği kötü güçlerden "kurtarmak" olmuştur. Dolayısıyla Türk tarzı "modernleşme", baştan ayağa, "devlet"i kaynak, amaç ve her şey olarak alır, kendini onunla özdeşleştirir.

"Modernleşme"nin taşıyıcısı olarak ordunun, devletin temel direği olarak, dünyaya böyle "devlet-merkezli" ("état-centric") bir gözle bakması anlaşılır bir durumdur. Toplumda orduyla, onun yerini, gücünü, amaçlarının niteliğini tartışmaya aday bir güç çıkmadıkça –ve cılız meydan okumalar hemen etkisizleştirilince– Türkiye'de "alternatif bir modernleşme" düşüncesi doğmadı.

Bu milliyetçi-modernleşmeci teori ve pratik, imparatorluğun dağılmasını önleyemedi. Önleyememenin bütün gerilimlerini, acılarını da her zaman içinde tuttu. Kopan toprakların aslında zaten başkalarının anayurdu olduğu düşüncesini de hiçbir zaman gerçekten benimsemedi. Yani, işin özünde, "fütuhatçı" özlemlerden vazgeçmedi. Modernleşmeyi, modernleşmiş olanlar kadar "güçlü" olmak için onsuz edilmez bir araç, bir "metodoloji" olarak gördü, "demokratik" anlamıyla ilgilenmedi.

Paradoksal bir biçimde, imparatorluğun dağılması, bu ideoloji ve bu devlet pratiğini, "geriye kalan", yani Türkiye-Cumhuriyeti-ulus-devleti içinde, güçlendirdi. İmparatorluk mirası aslında devam ediyordu. Safkan milliyetçinin özlediği bütünüyle ("etnik" bakımdan) homojen toplum değildi, TC sınırları içinde yaşayan toplum. Cumhuriyet, farklılıklar üstüne oturmaktan tedirgin olmayan imparatorluğun tersine, homojen nüfus istiyordu. Bunu gerçekleştirmenin, bugüne kadar bilinen iki yolu vardır, iki karşıt yol: etnik temizlik ve asimilasyon. Bunların birincisi, Türklük değil de Müslümanlık temel alınarak, Cumhuriyet öncesinde başlatılmıştı; ama Cumhuriyet'le de devam etti: mübadele, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül bu yönsemin değişik dönemler ve koşullarda büründüğü biçimlerdir. Asimilasyon ise ağırlıkla Cumhuriyet döneminde olmuştur. Burada en büyük direnç, başından beri, kampanyanın asıl hedefi olan Kürtlerden gelmektedir ve bugün de bu durum değişmemiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında nazizm ve faşizmin çökmesi bütün dünyada demokrasi rüzgârını güçlendirdi. Bu ortamda, Cumhuriyet'in kurucusu CHP de "çokpartili" düzene geçerek demokratik dünya içinde Türkiye'ye bir yer bulma gereğini duydu. Bu aynı zamanda, Cumhuriyet'in "devrim" ve "kuruluş" sürecinin bittiğini de kabullenmek anlamına geliyordu. Bu kendine özgü sürecin gerektirdiği olağanüstü rejim artık sona ermiş ve durum normalleşmiş olmalıydı.

Ama Demokrat Parti iktidarında geçen on yılda böyle olmadığı görüldü. İktidarın seçimle değişmesinden on yıl sonra iktidar darbeyle geri alındı. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin askerî darbeler dönemi açıldı. 27 Mayıs'ın getirdiği 1961 Anayasası, nüfusun büyük çoğunluğunun köylü (ve mantık gereği "cahil") olduğu bir toplumda, bu seçmenleri kandıracak kötü niyetli bir hükümetin kazandığı iktidarı suiistimal etmesini önleyecek hükümlerle doldurulduu ve buna göre kurumlar kuruldu. Seçim düzeni DP'nin devamı olduğunu iddia eden partiyi iktidara getirmişti sonunda; ama 27 Mayıs ürünü yasalar ve anayasa iktidarın iktidar kullanımını kısıtlıyordu. Anayasayı yapanlar, okumuş kentli nüfusu cahil kırsal yığınların yanlış siyasî tercihlerinden korumak için aldıkları tedbirlerle "yürütme"yi kısıtlamış oldular; bu da, Türkiye'nin kendine özgü koşullarında, bir "demokratikleşme" imkânı gibi göründü.

1960 darbesini 1971 darbesi izledi ve

Ordu yine DP-AP çizgisini iktidardan uzaklaştırmakla birlikte, 27 Mayıs'ın hesapsız demokratik açılımlarını da budadı ve büyüyen sola karşı "yürütme"yi yeniden takviye etti. Bu dönemde Türkiye'nin siyasî hayatında "yeni" denecek öge ve aynı zamanda en etkin öge *sol*'du ve "yürütmeyi güçlendirme"nin kaçınılmaz bir ihtiyaç gibi görünmeye başlamasının nedeni de oydu, ama zaten yazının ana gövdesi bu konuda olduğu için şimdi oraya girmek istemiyorum. Özetle, 12 Mart darbesi solu büsbütün temizleyemeden (uluslararası konjonktür ve daha birçok koşul nedeniyle) iktidarı sivillere geri vermek zorunda kaldı. 27 Mayıs'la 12 Mart arasında iki başarısız darbe girişimi olmuş ama "başarılı darbe" arayışlarının da arkası kesilmemişti.

12 Mart solu büsbütün kazıyamadığı gibi, çok daha gergin, radikalize, polarize bir siyaset ortamı bırakıp gitmişti. Ordu'nun sindirmesine pek imkân olmayan Millî Selâmet Partisi yeni dönemin etkili siyasî aktörlerinden biri haline gelmişti. Normal halde orduyu fazla tedirgin etmeyecek MHP de gitgide ciddi bir iktidar alternatifi olmaya yaklaştığı ölçüde bir huzursuzluk nedeni olabiliyordu. Özellikle kendi iktidar stratejisinde Sünni-Alevi çatışmasını kullanmaktan çekinmediği ölçüde, düzen için bir tehdit mahiyeti kazanmıştı. Öte yandan, Kürt kesimi gitgide politize oluyordu. 12 Mart baskıları bu süreci de sindirmeye yetmemiş, tersine, kızıştırmıştı.

Dolayısıyla 12 Eylül kaçınılmaz görüldü. İki darbe arasında, 1970'lerin ikinci yarısında, Türkiye beceriksiz sivil hükümetler elinde vakit kaybetmişti. Şimdi, '80'lerin ilk yarısını, askerî yönetimle harcaması gerekiyordu.

Ancak 12 Eylül'ün çok kalıcı etkileri de oldu. Toplumun demokratik gelişmesinin üstünden 27 yıl geçmiş durumda. Ama son birkaç yılda AB uğruna yapılmış, bazıları kâğıt üstünde kalsa da önemli bazı yasal değişikliklere rağmen, hâlâ toplumun üzerinde, yasaları, kurumları, ama öncelikle ideolojik alışkanlıklarıyla, bir kâbus gibi çökmüş, oturmaya devam ediyor.

Öte yandan, askerî dönemi izleyen ilk seçimlerde, toplum, bu durumlarda hep olduğu gibi, seçime katılan partiler arasında askerî rejime en uzak ve aykırı görünenini, Turgut Özal'ın ANAP'ını seçmekte şaşmamıştı. Büyük bir oy desteğiyle iktidara gelen Turgut Özal Türkiye'nin geleneksel devletçi sistemi ve yapısının bazı taşlarını yerinden oynatmayı başardı. Özal'ın Batılı anlamda bir liberal demokrasi kültürü yoktu; daha çok Amerikan kapitalizmini tanıyordu. Pragmatistti. 12 Eylül'ün silâh gücüyle sağladığı "ehlileştirilmiş toplum" hedefini Özal Japon örneğinde olduğu gibi, ideoloji yoluyla, yani daha gönüllü bir temel üzerinden kurmak istiyor ve bunun yaratılmasında dini elverişli, kullanışlı bir öge gibi görüyordu. Ama her şeye rağmen Özal'ın Amerikanvari ekonomiyle sınırlı liberalizmi 12 Eylül askerî rejiminin yanında çok liberal göründü.

Bu dönemde çok önemli iki şey oldu. Birincisi bir "iç konu"dur ve nüfusla ilgilidir. Kurtuluş Savaşı'ndan on milyon dolaylarında bir nüfusla çıkan Türkiye'de genel koşulların düzelmesi ve özellikle çocuk ölümü oranının azalmasıyla, ileri dünyada eşi pek görülmemiş bir "nüfus piramidi" oluşmuştu. Yaş bakımından aşağıya indikçe, piramit alabildiğine genişliyordu. 12 Eylül harekâtının başlıca motivasyonlarından birinin bu olduğu düşünülebilir. Her yıl şu kadar yüz bini 18 yaşına girecek bu genç nüfus için ülkede hiçbir hazırlık yapılmamıştı. Bunların yetmişleri saran "hak arama" zihniyetiyle "genç insan" sırasına girmeleri büyük kargaşalık yaratabilirdi. 12 Eylül iki kuşak kümesi arasına bıçak sokar gibi girdi ve öncekilerden sonrakilere bilgi, görgü taşıyacak aktarım kayışlarını kesti. 2000'lerin ilk onyılında Türkiye'de etkin

nüfus 12 Eylül'ün yetiştirdiği nüfustur. O gün 20 yaşında olan bugün 46, o gün doğan bugün 26 yaşında.

İkincisi dünyada, 1989 Kasım'ında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlayan uluslararası süreçlerdi. Bu bakımdan, 12 Eylül'ün elini uzatamayacağı, ama sonuçlarına katlanmak zorunda kalacağı yenilikler getiriyordu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu CHP, İsmet İnönü önderliğinde, esen demokratik havaya uyarak çokpartili parlamenter rejime geçme kararı vermişti. Bu, CHP'nin, ama daha çok Türkiye'nin, siyasî kültürüne çok uygun olmayan bir karardı ve nitekim 10 yıl sonra bir darbeyle geçici olarak duraklamıştı. Ama bu aynı dönemde, dünyada "Soğuk Savaş" adıyla tanınacak dönem başlıyordu ve Türkiye bu yeni uluslararası kamplaşmada Batı dünyasının yanında veya içinde bulunmayı tercih etmişti. Zamanla bunun Türkiye'ye bazı avantajlar sağlayacağı belli oldu. Şöyle ki, demokrasinin bir türlü olgunlaşmaması, sivil siyasetin üzerinden askerî vesayetin bir türlü kalkmaması, Türkiye'nin de içinde bulunduğu "Hür Dünya"da ciddi bir şekilde eleştiri konusu olmuyordu, çünkü Türkiye (öncelikle NATO içinde) komünizm tehlikesine karşı değerli bir müttefik olduğunu kanıtlamıştı. O zaman, yapısal olarak, savunucusu olduğu "hür dünya" toplumlarından çok, karşı olduğu "Sovyetik" toplumları andırması, bir sakınca yaratmıyordu.

1989 sonunda Berlin Duvarı'nın çökmesi ve birbirini hızla izleyen bir dizi olay sonucu Soğuk Savaş'ın yeryüzünü terketmesi, Türkiye'yi hazırlıksız yakalamış oldu. '80'li yıllarını, şu kısa sürede buhar olmuşçasına yok olan "komünizm"e karşı her türlü tedbir alarak geçiren ülke, bu olayı izleyen özgürleşme ve demokratikleşmenin tam tersi yönde yol almıştı. Dünya ulus-devletten ve onun özgül ideolojisi olan milliyetçilikten uzaklaşmaya hazırlanırken, Türkiye bunlara sıkı sıkı sarılmıştı.

Özal, iktidarının son yıllarında, durduğu yerde küllenerek uyuklayan Avrupa Birliği konusunu da dürtükledi ve Türkiye'nin bu birliğe üyeliği birdenbire ciddi bir konu haline geldi. İki etken, konunun canlanmasına katkıda bulundu. Bunların birincisi, Duvar'ın yıkılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin Batı dünyasında uyandırdığı iyimser coşkuydu. İlk olarak, Avrupa Birliği'nin gerçekten Avrupa Birliği olması imkânı doğmuştu. O günlerin ideolojik ikliminde Avrupa *sağının* düşünceleri pek işitilmediği için (ama muhtemelen zaten biçimlenmemişti de) bu "büyük Avrupa" ideali içinde Türkiye'nin de bulunması ihtimali henüz çok rahatsız edici bir mahiyet kazanmamıştı.

Buradan bakıldığında, uzun Cumhuriyet tarihinin bu aşamalarında, artık gümrük duvarı gerisinde siper alma gereği duymayacak kadar gelişmiş bir burjuvazinin meydana çıkmaya başladığı ve bu çıkışın da aynı tarihlere denk düştüğü söylenebilir. Avrupa Birliği fikrinin en hevesli alıcısı burjuvazi oldu. Aydın kesim içinde de bir azınlık, AB'nin getirmesi umulan demokratik özgürlüklerden ötürü bu fikri destekledi. Ama geniş kitleler de hem ekonomik hem politik nedenlerle, bu birleşmeye olumlu bir gözle baktılar.

Son on veya on beş yıldır, Türkiye'nin politik ufkunu ağırlıkla bu soru kaplıyor. Geleneksel iktidar seçkinleri, Avrupa demokratikleşmeyi getireceği, demokratikleşme de bu toplumun hayatında onların tuttuğu yeri altlarından çekip götüreceği için, bu fikre şiddetle karşılar. Ama soru edilgin veya yalnız ideolojik mücadele alanında karşı olmaktan ibaret değil. Devlet bu çekişmede bölünmüş durumda olduğu için, denge hafif de olsa AB lehinde işlediği için, manivelalar onların denetiminde değil.

Bu koşullarda geleneksel "patrisyen" ve "patriyarkal" "sağ", tarihinde ilk kez,

"sokak faşizmi" denebilecek, pleb karakterli bir faşizmle ittifakı göze alabildi. 12 Eylül'den beri devam edegelen ve özellikle PKK çatışmalarıyla, alevlenen Türk milliyetçiliği propagandası ve tepkilerini, Avrupa'ya karşı bir cephenin mühimmatı haline getirme çabasına girdi. Bu yeni aşamada, eski solun belirli kollarının da böylece oluşmaya başlayan bu cephe içinde yer tuttuğu görüldü. Milliyetçi, Batı'ya düşman bu tepkinin, günden güne dozu artırılarak, devlet içinde Avrupa'ya eğilimli veya görece daha nötr kesimleri de yanına çekmeyi ve toplumun rotasını Avrupa'dan başka bir yöne çevirmeyi planladığı ve buna göre davrandığı görülebiliyor.

Bu son dönemin bu gibi gelişmelerini, daha fazla fazla incelememize gerek yok. Bu kısa özetten sonra, Türkiye'de solun tarihinin bu genel tarihin içine nasıl yerleştiğine bakabiliriz artık. Ama bundan önce, önemli bir noktaya dikkat çekeyim: sol bu ülkenin tarihinde belirleyici bir rol oynamış olsa, bu yazının mantığını bu şekilde kuramazdım; başka bir söyleyişle, onun rolünden bağımsız bir "özet" çıkarıp sonra da "sol"u bu özete iliştiremezdim. Bunu yapabiliyor olmanın kendisi, aradaki ilişkinin bir hayli iğreti bir ilişki olduğunu gösteriyor.

İlk Yıllar

Geç Osmanlı döneminde toplumda ilk "sol" kıpırtıları görmeye başlıyoruz. Burada göze çarpan bir nokta, bu kıpırtıların en az Türk ve Müslüman kesimde görülmesidir. Büyük ölçüde pre-kapitalist bir yapıya sahip Osmanlı toplumunda olduğu kadar sanayi işçisinin çoğu gayrimüslimdi (özel sermaye birikiminde de aynı durumla karşılaşırız). Sendikalaşma, grev ve buna benzer eylemler, Rum ve Ermeni işçiler arasında daha yaygındı.

Türk ve Müslüman nüfus içindeki kıpırtılara baktığımızda karşımıza ilkin İştirakçi Hilmi gibi bir figür çıkıyor: Hilmi, Marksist kesinlikle olmadığı gibi, sosyalizme "kitabî" yoldan gelmiş biri de değildi. Sendikal mücadele gibi alanlarda bazı başarıları olduysa da bunlar "sol" açısından kalıcı kazanımlara dönüşmedi ve zaten dönüşemezdi. "Sol düşünce tarihi"nde de Hilmi'nin kayda değer bir izini görmeyiz. Ama böyle bir adam da İttihat ve Terakki iktidarının öfkesini çekmeyi başarmış, sürgün edilmiş, Mütareke'de İstanbul'a dönmüş, 1922'de ise bilinmeyen kişiler tarafından öldürülmüştür. Bu cinayet hakkında hâlâ hiçbir şey bilmiyoruz.

Türkiye yirminci yüzyılın ilk çeyreğini imparatorluğun dağıldığı ve yerini cumhuriyete bıraktığı, oldukça çalkantılı bir süreç içinde geçirdiği için, bu dönemin kaydını tutmak zordur. Zorluğun başlıca nedeni, sürecin sonunda varılan "ulus-devlet" aşamasının bilgilenme yöntemlerinin çokuluslu toplumsal yapının özelliklerini kavramaya yatkın olmaması, hatta, mahiyeti gereği, bunları görünürlük yüzeyinin altına itme eğiliminde olmasıdır. Sözgelişi bu dönemde Selânik kenti çok önemli, belirleyici roller oynamıştır. Ama "ulusal" sınırlar dışında kaldığından beri, bir bakıma düşünsel sınırların da dışına düşmüş, oradan başlamış süreçlerin analizinde bile kolayca unutulur hale gelmiştir. İmparatorluktan ayrılan bütün farklı etnisiteler kendi "ulusal tarih"lerini araştırmaya koyulduğu için, bu durum genel durum olmuştur.

Bu, dediğim gibi, bilgilenme pratiğini (discursive practice) ilgilendiren bir durum, yani nesnel gerçeklik ve onun insandaki "bilgisi" ile ilgili. Tarihte olmuş her şeyin, kendine göre bir etkisi vardır. Görünmeden yoluna devam eden ses dalgaları gibi, biz işitsek de, işitmesek de, bu etkiler solarak devam eder. Ama el altındaki bilgilenme yöntemlerimizle bizim bunları teşhis ve tespit etmemiz ayrı bir konudur.

Bu anlamda, söz konusu dönemin birçok etkisi de mutlaka sürebildiği kadar

sürmüştür. Ama bunların bilgisi eksik kalmıştır. Şimdilerde, bu eksikleri de gidermek üzere açısı, kapsam alanı genişletilmiş yeni yöntemlerle (yeni "kameralar" yeni "lensler" metaforu yapalım) çalışanlar çoğalıyor. Çoğaldıkça, hem o dönemler hem de sonraki gelişmeler hakkında daha sağlam bilgilere ulaşabileceğiz.

Başka birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de sosyalizmin "Marksist" olan kanadının izini gerilere doğru sürmek daha kolay olmuştur. Bunun birinci nedeni de Marksist sosyalizmin bütün dünyadaki düşünsel-örgütsel (özellikle "örgütsel") varoluş biçimidir. Bu çizgide her şeyin kaydı daha büyük bir titizlikle tutulmuş (çok zaman "kamuya açık" olmasa da), ulusal partilerde eksik olan şeylerin SSCB veya Kominterin arşivlerinde bulunması mümkün olmuştur.

Türkiye Marksizminin siyasî örgütlenmeye girmesinin tarihi, Avrupa'nın başka ülkelerine kıyasla geç kalmamıştır. Bakü Kongresi ve Parti'nin kuruluşu 1920'dir ki bu birçok Avrupa ülkesinde olandan bir iki yıl erkendir. Ama bu durumun da gösterdiği gibi, Türkiye'de sosyalizmin neredeyse bütün 19. yüzyılı dolduran mücadele tarihi yaşanmamış, çok sınırlı birkaç deneyimden sonra sosyalizmi seçenler doğrudan Marksizm damarından işe girmiştir.

Bu ilk "Marksistler" kimlerdi? Genel olarak, İttihat ve Terakki hareketi içinden gelen, bu yılların entelektüel ortamında milliyetçi bir formasyon edinerek siyasî hayata adım atmış genç aydınlardı. Böyle başlayan Mustafa Suphi, İttihat ve Terakki'nin uyguladığı baskıcı politikalardan ötürü muhalefete geçince Sinop'a sürülmüş, 1914'te Bakü'ye kaçmış, sosyalizmle orada tanışmıştı.

Bu bağlamda "savaş tutsakları" önemli bir olgudur. 1917 Devrimi gerçekleşince, yönetimi ele geçiren Bolşevikler savaşın önceki yıllarında tutsak düşmüş askerlere de komünizm propagandası yapmaya girişmiş, onları ikna etmekte kısmî başarılar elde etmişlerdi. Mustafa Suphi de Türk tutsaklar arasında onlarla birlikte çalışmaya başladı. Ancak, Marksizm hakkında bilgisinin oldukça az olduğu konusunda bir fikir birliği vardır.

Ethem Nejat Almanya'da bulunmuş, Spartakist hareketle tanışmıştı. Onunla ilgili olarak da, elimizde yeterli bilgi yok, ama Marksizm konusunda daha çok eğitimli olduğunu tahmin edebiliriz. Şefik Hüsnü'nün gençlik hayatında da aşağı yukarı aynı çizgileri görüyoruz. İkisi de 1887 doğumlu. İkisi de 1919'da Berlin'de. İkisi de TİÇSF'de (Şefik Hüsnü zaten kurucusu) ve *Kurtuluş* yazarı.

Sonuç olarak, bu erken dönem için şunları çıkarsayabiliriz sanırım: Osmanlı toplumu topraklarında yaşayan Türk aydınları, "Doksan Üç Harbi"nden beri devam eden derin bir yılgınlık psikozu içinde, bir çıkış yolu arıyor, mutlak bir yenilgi ve yok olma akıbetinden kurtuluş olup olmadığını tartıyorlardı. Bu, temelde, *millî* bir arayıştı çünkü imparatorluğun öteki ögeleriyle birlikte varolmanın, öncelikle onların tavrından ötürü, mümkün olmadığı görülüyordu.

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilânıyla hayatlarına birdenbire bir umut ışığı yanan bu aydınlar, kısa zamanda, Trablus ve Balkan yenilgileriyle umutlarını yitirirken, Dünya Savaşı her şeyin üstüne bindi. Savaşın sonunda imparatorluğun belini bir daha doğrultamayacağı artık belli olmuştu; bu enkazdan herhangi bir şeyin kurtarılıp kurtarılamayacağı ise belli değildi.

Kısacası, zaten nicedir süregelmekte olan "ulusal korku" atmosferi, varabileceği en yüksek yoğunluk derecesine varmıştı.

Bu ortamda bazı Türk aydınları da Marksizmi bir kurtuluş yolu olarak görmeye başladılar. Bunlar, şüphesiz, genel ortam içinde, kendilerini daha radikal denecek ideolojileri benimsemeye açık bir biçimde yetiştirmiş olanlarıydı. Ama bu

Sosyalist hareketin Avrupa tarihindeki seyri, İkinci Dünya Savaşı öncesinde beliren faşizme karşı halk cephesi fikriyatı ile başka bir mecraya daha açıldı. Sosyalistlerin siyasal ittifak imkânlarını geniş bir cephede ele almak zorunda oldukları bu dönem, yaptıkları faşizm tahlillerinde ancak yıllar sonra kendisine bir yer bulabildi.

noktanın, milliyetçi görüşten sapmak istemeyenlerde de aynen böyle olduğunu biliyoruz.

Marksizmi seçenler için bu tercihi yapmayı kolaylaştıran veya teşvik eden üç etken olduğunu düşünüyorum. Marksizmin, daha "teorik" düzeyde, iki özelliği, onların ihtiyaçlarına cevap veriyordu.

Bunların birincisi doğal olarak Marksizmin "anti-emperyalizm" teorisidir. Marx'ta ve Engels'de bu konuda fazla bir şey yoktur. Onların ilgileri kapitalizmin içinden sosyalizmin güçlenerek egemen olması ve geleceğin dünyasını kurmaya başlaması gibi noktalarda odaklaşıyordu. Hobsbawm'ın "İmparatorluk Çağı"nın başlangıcı için verdiği tarih 1875'tir. Marx'ın ölüm tarihi 1883, Engels'inkiyse 1895'tir. Marksizm içinden emperyalizmle ilgili teori üretmek Lenin'e ve daha doğuda kalan ülkelerin (başta Rusya) Marksistlerine kalmıştı. Lenin'in *Emperyalizm*'inin yayımlanma tarihi 1917'dir – söylediklerinin Türk aydınlarına ulaşması için yetenince uzun bir süre değil bu. Ama Dünya Savaşı, 1917 Devrimi ve onu izleyen olaylar, örneğin Bolşeviklerin emperyalizm boyunduruğundaki halklara bakışları, Doğu Halkları Kurultayı vb. İttihat ve Terakki'nin yarattığı ortamda öne çıkmakla birlikte onu da yetersiz bulan az sayıda Türk aydınının kafasını kurcalayan çeşitli sorunlara kapsamlı cevaplar veriyordu.

Türk aydınının bir süredir sıkıntısını çektiği (bu daha sonraları da devam edip gidecektir) bir ihtiyaç, toplumsal olayları ve "geleceğin yönü"nü isabetle görmesini sağlayacak bir "bilimsel kılavuz" ihtiyacıydı. Bu ihtiyacı daha erken tarihlerde duymuş olan Türk aydınları, Ahmet Rıza Bey gibi, çareyi pozitivizme sarılmakta bulmuştu ve standart milliyetçi aydın hâlâ bununla yetiniyordu. Ama bunu çeşitli nedenlerle yetersiz bulan (daha radikal çözümler ve yöntemler arayan) aydınlar da diyalektik ve tarihî maddecilikte böyle bir kılavuz düşünceye kavuşmuş oluyorlardı. Bu aynı zamanda manevi bir işlev

görüyor, "bilimsel doğru"nun yanında mücadele ediyor olma duygusu kazandırıyordu.

Üçüncü etken daha pragmatik: 1917 Devrimi'nin başarılmış olması. Radikal, çok zaman "ütopik" görünebilen düşünceler çekici olmakla birlikte, bunların hiçbir zaman başarıya ulaşmayacağı kuşkusu da her zaman söz konusudur. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bir Türk aydını için Marksizm hiç şüphe yok ki çok radikal bir teoriydi; ama 1917'nin olmuş olması, bu kadar radikal bir alternatifin de uygun koşullarda iktidar olabileceğini kanıtlıyordu, bu bakımdan bir "garanti belgesi" gibiydi.

* * *

Sonuç olarak, Marksizm Türk *intelligentsia*'sının arasına (başka birçok toplumda da olduğu gibi) bir "ulusal kurtuluş" ve "ulusal kalkınma" reçetesi olarak girdi. Batı'daki "eşitlik", "sömürünün ortadan kaldırılması", "sosyal adalet" gibi özlemlerin ağırlığı burada fazla duyulmadı. Duyulmasını kolaylaşturacak derinleşmiş sınıf farkları zaten yoktu. "Farklılık", geleneksel olarak, *sınıfsal* değil, *etnik* alanda hissedilmişti ve bu eskiye oranla daha da etkili hale gelmiş bir "toplumsal ayrım çizgisi"ydi.

Dolayısıyla erken dönem Marksistlerinin zihinlerinde farklı bir "dünya"nın, temelden farklı toplumsal ilişkilerin bir "vizyon"u olduğunu, onları böyle bir "vizyon"un harekete geçirdiğini düşünmek zordur. Gerek toplumsal hedefleri, gerekse o hedeflere ulaşmak için tasavvur edebildikleri yöntemler bakımından, büyük çoğunluğu oluşturan milliyetçilerle aralarında derin anlayış farkları olduğunu iddia etmemizi sağlayacak herhangi bir dayanak görünmüyor.

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet'in kurulmasını izleyen yıllarda da bu farkların derinleşmediğini, derinleşmesi için bir neden olmadığını, tam tersine, koşulların bu iki çizgiyi birbirine daha çok yaklaştırdığını görüyoruz.

Milliyetçiler, solun muhtemelen zaten pek abartılmaması gereken yardım girişimini olağandışı bir sertlikle geri çevirmiş (Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi) ve kendi Kurtuluş Savaş'larını kazanmışlardı. Kurulan yeni rejimde, solun herhangi bir türlüsüne izin, örgütlenme imkânı tanınmamıştı. Dünya Savaşı'nın başında solda patlak veren bölünme artık İkinci ve Üçüncü Enternasyonal'lerde cisimleşmişti; komünist ve sosyal-demokrat çizgiler ayrışacaktı. Devrimci yolu seçen komünist çizgi için bulunduğu ülkenin "legal örgütlenme" koşulları belirleyici sayılmıyor, yasalar elvermiyorsa parti yeraltında örgütleniyordu. Böylece 1920'de kurulan TKP uğradığı ağır kayba rağmen yoluna devam etti. Buna karşılık, Türkiye'de sosyal-demokrasi, gerçek, ciddi bir anlamda, bugüne kadar kurulamadı.

Şüphesiz paradoksal bir durumdur bu. Ancak Türkiye gibi, zaten birçok yapısı "paradoks" mahiyeti arzeden bir toplumda normal görülecek bir manzaradır.

Sosyal-demokrasinin olmaması, sol-içi tartışmada daha baştan ciddi bir boşluk yaratmıştır tabii. Bu da, zaten bir avuç kişiden oluşan ve ağır yeraltı koşullarında yaşayan komünist kadroların teorik ufuklarının özellikle kapalı kalmasına, entelektüel etkinliğin, tartışmadan çok "imanla bağlanma" gibi, Türkiye'nin ideolojik atmosferinde zaten köklü yeri olan geleneklere yaklaşmasına yol açmıştır.

Cumhuriyet, Türkiye'deki komünistler açısından, üç aşağı beş yukarı, zaten yapılması gerekli olanları yapardı. Ülkede gelişkin bir sanayi ve ona uygun bir işçi sınıfı olsa, komünistlerin, bu alanlarda, "burjuva" bir hükümetin yapmaya yanaşmayacağı talepleri olabilirdi. Ama böyle bir şey yoktu. Pre-kapitalist tarımsal toplum "modernleşme"ye çalışıyor, bunu da,

o zaman bunun tek yöntemi olarak kabul edilen "Batılılaşma" yöntemiyle yürütüyordu. Yapılanlar, komünist olmayı seçmiş Türk aydınlarının da onayladığı ve istediği şeylerdi.

Nitekim, bu aydınlardan bazıları (Şevket Süreyya, Vedat Nedim vb.) bir süre sonra bu hedeflerin gerçekleşmesi için rejime yardımcı olma yolunu, herhangi bir etkisi ve yaptırım gücü olmayan bir partide kısılıp kalmaya kıyasla daha "akıl kârı" buldular. Çünkü TKP'nin de, onlarınkinden farklı önerilerde bulunduğu yoktu. Onların bu tavrı, bir süre sonra, *Kadro*'nun yayımına yol açacaktı.

Ancak bu evrede belirleyici olan etken Türkiye komünistlerinin kendi ürettiği düşüncelerden çok Komintern'in tavrı olmuştur.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi, kolay yutulur bir lokma değildi. Ama Komintern de, SSCB de, bunu yuttular. Gerekçe oldukça reel-politik bir gerekçeydi. Türkiye emperyalizme karşı bir mücadele veriyordu ve bu mücadele desteklenmeliydi. Onun başarısı, benzer durumda olan başka gelişmemiş toplumlara cesaret verir, onların da mücadeleye girmesi, emperyalistlerin işini zorlaştırırdı. "Millî burjuva" hükümetin bir grup komünisti öldürtmesini sorun haline getirip büyütmektense, olmamış gibi davranmak daha "gerçekçi" olacaktı.

E.H. Carr bu konuda şu değerlendirmeyi yapmıştır: "İlk kez (ama son kez değil) olarak, hükümetlerin Sovyet Hükümetinin iyi niyetini (eğer bunu başka zeminlerde kazanmışlarsa tabii) kaybetmeden kendi ülkelerindeki komünist partilerine karşı şiddet uygulayabilecekleri kanıtlanmış oldu."

Dolayısıyla SSCB ve Komintern de, Türkiyeli komünistlere, her şeye rağmen rejimle iyi geçinmelerini tavsiye etmiş oluyordu.

Bunlara elle tutulması biraz daha güç olan bir etken daha eklemek yararlı olur. Bu da, Avrupa ve Batı dışında, yani "demokratik dünya" dışında kalan ülkelerde komünizmin kendini meşrulaştırmak için başvurduğu çareler konusu.

Sosyalizm, varolan düzenin iyi olduğunu kabul etmeyen, bundan daha iyisinin mümkün olduğunu savunan bir ideolojidir. Dolayısıyla varolan düzene karşı ciddi bir muhalefeti vardır. Bunun içinde komünizm "devrimci" olarak kendini ayırdığı için, sol yelpazenin de en radikal çizgisini oluşturur. Böyle olunca, demokratik bir kültür ve siyasî geleneğe sahip olmayan ülkelerde solun ve özellikle komünizm'in varolması, kabul edilmesi kolay değildir; hiçbir zaman kolay olmamıştır. Japonya gibi veya Hindistan gibi büsbütün baskı altına alınmadığı ülkelerde (ve dönemlerde) bile üzerinden tehdit bulutları kalkmamış, çok zaman yasadışı şiddete uğramıştır.

Bu koşullarda, yukarıda söylendiği gibi, "yeraltı" örgütlenmesi ilk çare olarak görülüyor. Ama somut durumlara daha yakından baktığımızda bunun da pek yeterli bir korunma olmadığı görünüyor. Böyle toplumlarda komünist olmayı seçenlerin sayısı bir hayli az olduğu için düzenin onları her zaman sıkı bir denetim altında tutması görece kolay oluyor. Ayrıca, bu zor koşullarda komünist bir hareketin topluma kendi varlığının meşruiyeti hakkında da bir "mesaj" vermesi gerekiyor. Bu, pek çok somut durumda, böyle bir hareketin toplumda "ulusal hedefler" olarak tanınan alanda kendine bir rol biçmesi anlamına gelir. Komünist hareket, halk arasında kendine bir taban açmayı başaramamışsa (ki Türkiye'de böyle bir şey söz konusu değildi), bu meşruluk zeminini iktidar katında arar. Türkiye'de Avrupa'daki, hatta Latin Amerika'daki gibi liberal partiler ve demokratik kurumların yokluğunda, komünist harekete Kemalizmden başka sarılacak şemsiye kalmıyordu. Örneğin birçok "komünist tevkifatı"nda gözaltına alınan partililer (1928'de

Şefik Hüsnü'nün sorgusu bu anlattığım durumun iyi bir örneğidir) Kemalizm hakkında olumlu bir dille konuşmuşlardır. Şefik Hüsnü burada "mahkemede taviz mi veriyor?" sorusunu sorduracak bir "Kemalizm övgüsü" yapar; ama aynı zamanda, Sovyetler Birliği'nin niçin kayıtsız koşulsuz desteklenmesi gerektiği konusunda söylediklerinde de son derece cesurdur. Belli ki, herhangi bir taktik söz konusu değildir; her iki alanda da düşüncelerini içtenlikle sıralamaktadır.

Avrupa ülkelerindeki "komünist/sosyalist" çizgilerine benzer bir ayrım, Türkiye'de, ancak 1940'lardan sonra kendini gösterir gibi oldu ama bu da çok sürmedi. Bir savcı olan Esat Adil Müstecaplıoğlu 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi'ni kurdu. Bu parti, TKP gibi Komintern'e bağlı olmayan (ama tutumlarında İkinci Enternasyonal partilerinden daha radikal olacakmış izlenimi veren) bir partiydi. Harekete katılanlar arasında, TKP'ye yakın durmuş ama çeşitli nedenlerle tam içinde yer almak istememiş kimseler de vardır. Düzen öyle bir girişime de izin vermedi. Parti yarım yıl içinde kapatıldı. Oysa Dünya Savaşı bir yıl önce bitmiş, faşizm kesin yenilgiye uğramıştı ve bütün dünyada güçlü bir demokrasi rüzgârı esiyordu. İnönü'nün önderliğinde CHP de ister istemez bu havaya uymak gereğini duymuş, tek parti rejiminden çokpartili düzene geçmek gibi önemli bir tarihî karar vermişti. Ama, bu ilk çokpartili seçimin yapıldığı 1946'da bir Sosyalist Parti'nin varlığı yine fazla geldi.

1950'de Demokrat Parti seçim kazanarak iktidara geldi. Koşulların değişeceğini düşünen Esat Adil partisini yeniden açtı. Ama iktidara çetin bir "demokrasi mücadelesi" vererek gelen Demokrat Parti'nin, "demokrasinin sınırları" hakkındaki fikri, CHP'ninkinden çok farklı değildi. Sosyalist Parti 1952'de bir daha kapatıldı. Esat Adil'in bir daha böyle bir girişimi olmadı.

Düzen partileri Sosyalist Parti'ye bu biçimde davranırken, TKP'nin bu yeni oluşuma bakışı daha dostane değildi. Zaten, "meydanı boş bırakma" korkusuyla, Şefik Hüsnü de kendi partisini kurmuştu (tabii rejim onu da kapatacaktı). Ülkede varolan "solcu"ların birbirleriyle ilişkileri, daha önceden de yeterince bozuktu. Ama bu Sosyalist Parti girişimi bu sınırlı sayıda insanı iyice böldü ve daha sonraki dönemlerde sorulacak hesapların, yapılacak kavgaların tohumlarını attı.

Belli ki, Türkiye, legal ve sosyalist partiye henüz hazır değildi. Bunun için bütün '50'lerin geçmesi, 1960'ta Demokrat Parti'nin bir askerî darbeyle devrilmesi, bu koşullarda yeni bir dönemin başlaması gerekiyordu. '60'ların hemen başında Türkiye İşçi Partisi kuruldu. Farkında olmaksızın, vaktiyle Sosyalist Parti'nin çevresinde birikmiş sorunlar yumağını taşımaktaydı ve biraz bundan ötürü, onun da akıbetinin parlak olmayacağı belliydi.

1960'larda Sosyalizm

1950'ler boyunca, Demokrat Parti iktidarı karşısında Cumhuriyet Halk Partisi, formel demokratik hakları ve kurumları merkeze alan bir muhalefet yürütmeyi seçmişti. Bunun paradoksal bir yanı vardı, çünkü DP de aşağı yukarı aynı muhalefet tarzıyla seçim kazanarak iktidar olmuş, olduktan sonra da kayda değer bir yasal veya anayasal değişiklik yapmamıştı. Şu halde CHP, zamanında kendi yaptığı yasalara muhalefet ediyordu. Örneğin "üniversite özerkliği" gibi bir konu '50'lerin sonuna doğru sık sık telaffuz edilir oldu. Ama üniversite, yıllar önce CHP'nin çıkardığı yasalarla biçimlenmişti.

Bu paradoksun en ileri aşaması 27 Mayıs'tan sonra yargılanan DP iktidarının Meclis'te Tahkikat Komisyonu kurmak, yani "Yasama"ya "Yargı" yetkisi vermek suçundan idama mahkûm edilmesi oldu. Oysa anayasa 1924 Anayasası'ydı ve bununla Meclis içinden İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş, DP'nin Tahkikat Komisyonu'ndan farklı olarak, harıl harıl çalışmıştı.

Burada bizi ilgilendiren öncelikli nokta şu: CHP'nin formel demokrasiyi öne çıkararak muhalefet yapması, darbe sonrasının atmosferini de demokrasi lehinde etkiledi. Darbeden hemen sonra girişilen anayasa yapma çabasında da bu atmosferin etkileri kendisini hissettirdi.

Tek parti rejiminden sonra, çokpartili sisteme ve özgür seçim ortamına geçişin ne gibi "tehlike"ler içerdiği, on yıllık deneyimle görülmüştü. "Devlet kurucusu" tek partinin ataerkil otoriter anlayışına karşı, çoğunluk oyuyla iktidara gelen ve bunu bir plebisiter diktatörlük üslubuyla ikinci parti... İkisinin de ortak zemini, toplumun tamamına biçim veren demokratik kültür eksikliğiydi. 27 Mayıs darbesi çevresinde yer alan "tek parti geleneği"nden gelen güçler, yapılacak anayasayla, DP benzeri partilerin "durumu suiistimal etme" imkânlarını kapatmak istiyorlardı. Bunu (o zihniyetin kavramsal çerçevesi içinde) şöyle formüllendirebiliriz: "İlerici, okumuş, kentli azınlığı, cahil köylü yığınlarını kandırıp oyunu alarak iktidara gelecek kötü niyetli iktidarların sultasına karşı korumak". Bunun doğal sonucu, seçimle gelen iktidara karşı çeşitli devlet kurumlarını güçlendirmek ve özerkleştirmek olabilirdi ve öyle oldu. 1961 Anayasası, temelde, icraya karşı çeşitli fren sistemleri oluşturan bir anayasadır.

Bu nedenle, kısa bir bocalama evresinden sonra halkın Demokrat Parti'nin devamı olduğuna kanaat getirdiği ve '70'lere kadar seçimlerde rakipsiz Adalet Partisi, bu anayasayla ve ardında yatan zihniyetle sürekli kavga etti.

Ancak, '60'lı yıllarda, bu siyasî çekişmelerin arasına yeni bir özne katılmıştı: "Sol". O sıralarda son derece *amorf* olduğu için, tırnak içine alarak, olabilecek en genel terimle anıyorum. Yılların yasaklarından sonra, rejimin tökezlemesinin getirdiği "olağandışı" koşulların Türkiye'ye başlıca "sürpriz"i bu olmuştu. TKP'den bağımsız, onun bir devamı veya sonucu olmayan bir sol ortaya çıktı ve hızla yayıldı. İç koşulların yanı sıra dünya konjonktürü de bu dönemde solun yayılmasına yatkın bir biçimlenme içindeydi. Anayasanın yürütmeye getirdiği kısıtlamalar bu yeni doğan solun işine yarıyordu, çünkü Türkiye'nin siyasî yapısında yürütmenin yetkileri azalınca, amaçlanan ne olursa olsun, bunun sonucu daha fazla demokrasi anlamına geliyordu.

Türkiye İşçi Partisi bir grup sendikacı tarafından 1961'de kuruldu ama 1962'de Mehmet Ali Aybar'ın Genel Başkanlığa gelmesine kadar bir varlık gösteremedi. Bundan sonra hızla canlandı. Başlıca üç grup insan bu partide toplanmıştı. Kurucu sendikacıların varlığında işçi hareketi temsil ediliyor ama biraz soyut bir biçimde temsil ediliyordu. Sendikacılar işçileri partinin (yani partili aydın kesimin) biraz uzağında tutmayı tercih ediyordu. Sola açık aydınlar gelip üye olmuştu. Bunları da ayrıca ikiye ayırmak faydalı olabilir: 1) O zamana kadar çeşitli kanallardan geçerek "solcu" olan görece yaşlı aydınlar; ve 2) Sosyalizm fikriyle 1960'ta açılan yeni ortamda tanışan, çoğu üniversite öğrencisi, gençler. Bu iki kesimin varlığı genç Kürt aydınlarını da partiye çekmişti. Ağalık-şeyhlik düzeninin yerleşik Kürt beyleri düzen partilerine girip oradan Meclis'e giderken, daha genç ve daha radikal kuşak TİP'te politika yapmayı seçmişti.

Parti dışında Doğan Avcıoğlu'nun çıkarmaya başladığı *Yön* dergisi, sosyalist değildi ve o sıraların çok kullanılan formülasyonuyla "kapitalist olmayan yoldan kalkınma"yı benimsemişti. Bu dergi ve çevre 1967'den sonra savunduğu yöntemi radikal subayların gerçekleştireceği inancını açık açık söylemeye başlamıştı.

Eski solda, yani TKP'de, Türkiye'de yaşayan herkes Reşat Fuat Baraner'i (1900-68) Şefik Hüsnü'den sonraki önder olarak kabul etmişti. Zeki Baştımar ise yurtdışında TKP'nin genel sekreteriydi ve kendi kuşağından, Türkiye'de kalanlar-

dan Mihri Belli ile aralarında ciddi bir rekabet vardı. TKP'yle her zaman sorunları olmuş Hikmet Kıvılcımlı da küçük bir grupla birlikte vardı ama bu dönemde sol çevre dışında çok bilinen bir kişi değildi. İttihatçı çizginin dışında kalan, Abidin Nesimi'nin de ismini saymak gerekir.

Solun bu değişik grupları askerî darbeye karşı eleştirel veya muhalif bir tavır almadılar. Kısa görüşlü bir bakışla, bunu şöyle gerekçelendirmek mümkündü: Sağcı DP solun herhangi bir biçimde soluk almasına izin vermek istemiyordu. Onun devamı olan AP'nin tutumu da aynıydı. Onlara karşı girişilen demokratik mücadelede askerler müdahale etmiş ve böylece açılan yeni dönemde yapılan yeni anayasayla sosyalizm de örgütlenme fırsatını bulmuştu. Onun da, kendine varolma fırsatı veren darbeyi eleştirmesi akıl kârı değildi.

Ne var ki, darbeyi yapan subaylar tek parti ideolojisi içinde hareket ediyorlardı. Sosyalizme hayat hakkı tanımamış asıl güç de buydu. Bu gücün demokratikliğini savunmak, büyük bir paradokstu.

Tek parti rejimi sosyalizmi anayasayla değil. Mussolini'den alınan Ceza Yasası'nın 141-142. maddeleriyle bastırmıştı. O yasa ve o maddeler de hâlâ yürürlükteydi ve daha uzun yürürlükte kalacaktı.

Türkiye'de sosyalizmin legal bir platformda etkin olabilmesinin nihaî garantisi, Türkiye'nin demokratikleşmesiydi. Bunun için, her durumda, demokratik ilkeleri ve değerleri savunmak, kendi hayat damarlarını savunmak demekti. Oysa '60'larda konjonktürün bazı özellikleri nedeniyle hayat bulan sosyalizm bunu yapmıyor, demokratik ilkeleri çiğneyen güce alkış tutuyordu.

Bu tutum söz konusu olduğunda, değişik çizgiler arasındaki nüanslar silikleşiyordu. Örneğin Hikmet Kıvılcımlı Millî Birlik Komitesi üyelerine mektup yazıp onları "daha ilerici" olmaya çağırıyordu ama sosyalizmin legal mücadelesini vermekte kararlı TİP de bu konuda açıkça muhalif bir tavır almıyordu.

Ama bunun dışında kalan konularda ayrılıklar vardı ve büyüyordu. 1965 seçimlerinde TİP'in uygulanan "millî bakiye" sisteminden yararlanarak beklenenin üstünde bir başarı göstermesi ve Meclis'e 15 milletvekili sokması bu "merkezkaç" eğilimi azaltmadı, güçlendirdi. İlkin *Yön*'de Doğan Avcıoğlu 1967'de TİP'i eleştirdi. Avcıoğlu Türkiye'nin "azgelişmiş" bir ülke olduğunu, sosyalist bir partiyi iktidara getirecek bir sanayi proletaryasına sahip olmadığını, böyle toplumlarda ancak ilerici "ara tabaka"ların öncülüğünde bazı hareketlerle azgelişmişlik çemberinin kırılabileceğini savunuyordu. Bu, açıkça, "cunta" savunmaktı. Avcıoğlu TİP'in başarısının bu "gerçek"i unutturacağı endişesiyle bu kampanyayı başlatmış olabilir. Ama başlattı ve arkası geldi.

TİP'te toplanan genç potansiyelin Esat Adil'in partisinden esirgenen bir nimete konmasından sürekli endişede olan eski TKP çevreleri bu partiye verdiği desteği çekmeye başladılar. Bu endişe önce gelmekle birlikte, sosyalist polemiklere daha ciddi teorik temeller gerektiği için konu "Millî Demokratik Devrim" sloganı çerçevesi içinde tartışmaya açıldı. Bu, TİP'e muhalif olan eski solun, zaten daha yakın oldukları Avcıoğlu ile birlikte açtığı kampanyaydı. Muhalefetin sloganı "Millî Demokratik Devrim" olunca TİP'in de "Sosyalist Devrim" savunduğu varsayıldı. Oysa böyle bir şey yoktu tabii. TİP'in Malatya Kongresi'nde bilinen "MDD'ciler" partiden atıldı. 1967'de DİSK kuruldu. 1968 ara seçiminde oy verilen 28 ilde TİP'in oranı 3.3'ten 5.2'ye yükseldi.

Ama TİP'in çevresini saran olumsuzluklarla mücadele imkânları zayıftı. Büyük darbe dışarıdan geldi: Sovyetler Birliği, Çekoslovakya'da Dubçek'in "farklı bir sosyalizm" deneyimine son vermek üzere, öteki Varşova Paktı ülkeleriyle birlikte Prag'ı işgal etti.

Türkiye'de sol, ilkin, Mehmet Ali Aybar'ın ağzından bu olayı kınadı. Ama parti

dışındaki sol (MDD) Sovyet müdahalesini haklı bularak, dışarıda varolan TKP'nin Komintern geleneğinde oluşmuş tavrını yankıladı. Bir süre sonra, TİP içinde daha eski kuşaktan ve "teorisyen" olarak tanınan saygıdeğer sosyalistler de Sovyet eleştirisinin aşırı gittiğini ilân ettiler. Bu iç kavga durmadı ve parti kaçınılmaz bir biçimde bölündü. Bu siyasî platformu doğru dürüst politika yapabilmenin vazgeçilmez aracı olarak gören sendikacılar ve Kürtler sonuna kadar Aybar'ın yanında kaldılar. Ama partinin başarısı, içinde yer alan heterojen ögelerin dengeli birliğine bağlıydı. Aydın kesimin çoğunluğu uzaklaşınca, partinin hayatiyeti kalmadı.

Sosyalizmi legal platformda savunma kararı vermiş bir sosyalist partinin Çekoslovakya'nın işgalini onaylaması ve aynı zamanda toplum tarafından benimsenmeyi ummaması, mantıken mümkün değildi. Ama Komintern'in dünyada olan her şeyi SSCB'nin yararına olanın ardına takma alışkanlığı, TİP'te yer alan bazı kadroların da uyma gereğini duyduğu bir zorunluktu. MDD kanadı ise, aynı alışkanlığı paylaşmanın yanı sıra, düşüncesinin kazanılması gereken bir toplum olduğunun pek farkında görünmüyordu, çünkü en başta "strateji"si böyle bir şeyi gerektirmiyordu.

Bunlar, büyük ölçüde "reel-politik" bir noktadan bakılarak yapılan değerlendirmeler. "Bu olayı mahkûm etmezsen halk sana oy vermez"... Oysa olayın kendisi zaten bir fecaatti ve herhalde kendini "sosyalist" olarak tanımlayan birinin vicdanını herkesten fazla yıkıma uğratırdı. Ama bu aşamaya gelindiğinde, henüz sürecin oldukça erken bir aşaması olsa bile, "gerçekçilik" egemen bakış açısı olmuştu. Ahlâk bir üstyapı kurumuydu ve "iyi" ile "kötü"nün ne olduğuna ancak "işçi sınıfının uzun-vadeli çıkarları" hesaplanarak karar verilebilirdi.

Böylece sol harekette parçalanma da başlamış oldu. Zamanla bu parçalanma artarak devam etti ve '70'lerin sonunda kırk küsur fraksiyonun sözü edilir oldu. Bugün dahi sosyalizm içinde bunun sonuna gelindiği söylenemez. Sosyalizmin kendisi büyük ölçüde bitmiş olsa da, farklı bir anlayış adına yeni bir hareket enerjisi –kalanlarda– devam ediyor.

1968'den 12 Mart'a Doğru

1923'te kurulan Cumhuriyet 1946'ya kadar "tek parti" rejimiyle gelmişti. Türkiye Cumhuriyeti, bir imparatorluktan geriye kalmış, pek çok bakımdan karmaşık ve girift bir yapıya sahipti. Üçüncü Dünya'nın "tek-ürünlü" ülkelerine, muz cumhuriyetlerine vb. benzemiyordu. Tek partili rejimin içinden ikinci parti çıkmış, iktidar da olmuş, ama sonra darbeyle devrilmişti. 1960'larda bu mücadele devam etti. Aslında bugün de devam ettiği söylenebilir.

1960'ta CHP'nin varlığı, MBK içinde kendini CHP'li sayanların iktidar devrinde hızlı davranmalarına yol açtı. Ama Silahlı Kuvvetler içinde bu aceleden memnun kalmayanlar vardı. Varlığına herhangi bir yasal açıklama, mazeret bulması imkânsız bir Silâhlı Kuvvetler Birliği ortaya çıktı. Etkili de oldu. Albay Talat Aydemir ve bazı arkadaşları iki başarısız darbe girişiminde bulundu ve ikincisinde asıldılar. Ama bu da, ordu içinde yönetimi yeniden ele almak ve sivillerin hiçbir zaman yapmayacağına inandıkları reformları yapmak isteyen bir kesimi bu yolu denemekten vazgeçirmeye yetmedi. Bu kaynaşma ordu içinde bütün rütbelerde sürüyor, sivil siyasette yer alanlar arasında da ilgi ve destek buluyordu. '60'larda yeniden seçim düzenine dönülünce, "devletçi" kesimin "sandık"tan bir şey ummaması gerektiği mesajı yeniden gelmeye başlamıştı.

Genç sosyalizm, kendisinden çok daha büyük olan bu iki gücün arasında kaldı. Onların arasındaki kilitlenme sola, üzerine basacağı bir zemin olduğu izlenimini

veriyordu. Oysa yoktu öyle bir zemin. İşlevi bittiği anda, o zemin de altından çekilirdi. Nitekim çekildi.

Devrimler veya önemli toplumsal dönüşümler insanların zihninde çakılıp kalır ve bir kere olmuş şeyin bir daha, bir daha olacağına inanılır. Bolşevikler Fransız Devrimi'ni yeniden yaşadıklarına inanmıştı, oysa hiç öyle değildi. Britanya'da bir Genel Grev'den başarılı sonuç alan sendikacı Scargill'in iki kere daha aynı yolu deneyip hezimete uğramasını kimse önleyemedi. Bunun örneği tarihte çoktur.

Türkiye'de de 27 Mayıs'ın anısı hâlâ sıcaktı ve aynı model üzerinden yeniden bir iktidar değişimi düşünülüyordu. DP'nin yerine AP geçmişti, yani orada değişen bir şey yotu. Bu seferinde farklı sloganlar, dünyaya farklı bir bakış, farklı kavramlar vardı: "Morrison Süleyman", "montaj ve ambalaj burjuvazisi", "komprador kapitalizmi" vb. Gençler daha da bilenmiş olarak işbirlikçi/feodal iktidara karşı harekete geçirilebilir ve Ordu yeniden müdahale edip "Tuna Nehri" eşliğinde "kardeş kavgası"nı durdurabilirdi.

1968'de bütün dünya sarsıldı. İstanbul Üniversitesi de "işgal" edildi. Onu izleyen başka üniversiteler de oldu ama asıl önemli nokta orasıydı. TİP'li gençler (FKF) işler daha büyütülmeden olayı bitirmeye bakıyor, MDD yörüngesinde davrananlar yeni 27 Mayıs'a bu olayla ulaşmaya çalışıyorlardı. İktidar durumu kavradığı için sert davranmadı. İşgal kalktı. Ama bu model üzerinden kargaşa bitmedi. Kısa süre içinde gençlik hareketi MDD yanında toplandı. Amerikan 6. Filosu'nun protestolarında da "pasifist" davranan TİP, denetimi kesinlikle kaçırdı.

Burada bir noktaya değinmek gerekiyor. 1968, dünyada yeni bir olaydı, bilinen eski dünyanın üstüne bir çul örterek onunla ilişkiyi kesmek ve henüz denenmemişi denemek gibi güçlü bir dürtü içeriyordu. Batı, nicedir kapitalistti; Batı'da 1968 kapitalizme başkaldırdı. Doğu, epey süredir "sosyalizm" dediği bir şey yapıyordu; Doğu'da 1968 bu "sosyalizm"e başkaldırdı (örneğin "insan yüzlü sosyalizm" istedi). Batı nicedir kapitalistti, ama nicedir bir solu da vardı. Batı'da 1968 kapitalizme karşı çıkarken bu solla da bir şey yapmak istemedi, çünkü onu, bir şey istemeyecek kadar iyi tanıyordu.

Batı, kendi '68'iyle uzlaşmanın yollarını aradı, bulabildiği kadar buldu ve bunları işletti. Uzun vadede ondan enerji aldığı bile söylenebilir; ama ona enerji veren '68'lilerin bir yandan önemli değişimlere yol açtıkları da söylenebilir.

Doğu, '68'in isteklerini reddetti, esnemedi. Tersine bastırdı ve parçaladı. 20 yıl sonra, 1989'da, yani 20 yıl sonra, Doğu bir daha toparlanmamak üzere parçalandı.

Türkiye'de "sol", o zamana kadar, "bilinmeyen" olmuştu. Onun için Türkiye'de başkaldıranlar onun en "ortodoks" kaynaklarına yöneldiler; Stalin'i keşfettiler. Dolayısıyla 1968 Türkiye'de Batı'daki gibi bir "özgürleştirme" hareketi olmadı. Batı'da edindiği bu gibi özellikleri Türkiye'de sol tarafından küçümsendi ve reddedildi.

Beklenen 27 Mayıs tekrarı olamazdı ve olmadı. Bu arada hiç beklenmedik başka bir şey oldu: 1970'te, 15-16 Haziran'da, daha önce benzeri görülmemiş bir işçi sınıfı gösterisi patlak verdi.

Çıkış nedeni, Adalet Partisi'nin yasal yollarla sendikal mücadeleyi kısıtlama hazırlığına girmesiydi. Bunun hedefi olan DİSK bir protesto gösterisi düzenledi. Ama olayın kendisi planı fersah fersah aştı. Türk-İş'ten işçilerin de katılımıyla, İstanbul'da iki gün süren, işçi gösterileri (şiddete de yönelmemişti), birdenbire, birçok şeyi birden değişime zorladı. Ama bu hemen ortaya çıkan, hemen görünür olan bir şey de değil. Sindirilmesi bir yıla yakın vakit aldı.

İlkin, "cuntacı cephe"den başlayalım. Böyle birikmiş bir öfkesi olan, disiplinli

davranabilen bir işçi sınıfının varlığından oradakiler pek haberdar değildi. Ama bu varlık, 27 Mayıs'ı yeniden sahneye koyma oyununu bozan yeni, beklenmedik bir etkendi. Cunta, kendi davasını yürütmek için sosyalistleri kullanma taktiğini bu yeni koşullarda sakıncalı buldu, bundan vazgeçti. Ama tabii çok örgütlü bir yapıdan söz etmiyoruz; tepedekiler durumun kendi açılarından tehlikelerine karşı alarma geçerken, bildiğini okumaya devam edenler de eksik değildi. Kimileri daha çok cesaret bulmuş dahi olabilirdi.

Bu olayın en çok TİP'i sevindirmesi, "haklıymışız" duygusunu vermesi gerekirdi; ama artık kayda değer bir TİP kalmamıştı.

MDD her "eylemlilik" durumunda, denkleminin değişen hanesini dolduruyor, "Ordu-gençlik elele", "Ordu-köylü elele", "Ordu-memur elele" diyor ve bu çiftler elele tutuşup "millî cephede"ki menziline doğruluyorlardı. Bu son durumda "Ordu-işçi elele" deme imkânı kalmamıştı, çünkü örneğin Kurbağalıdere Köprüsü'nün iki ucunda karşı karşıya durmuşlardı. Böylesine ciddi kitlesel bir harekette asıl "güvenlik gücü" Silâhlı Kuvvetler'di. İşçileri polisle çatıştırıp orduyla barıştırma imkânı yoktu.

Bu olay "ambalaj-montaj sanayii" edebiyatını, "komprador kapitalizmi" anlayışını, "işçisi olmayan feodal ülke" analizini bitirdi. Ama gençlik hareketi üzerindeki etkisi, her zamanki gibi, şaşırtıcı oldu.

"İşçi sınıfı olmayan ülkede devrimciler ara tabakaların öncü rolü oynamasına razı olmalıdır" sözüyle yetişmiş devrimci gençlik, işçi sınıfı olan bir ülkede bulunduğuna sevindi. Ama bundan dolayı devrimci enerjisini artık işçi sınıfına yöneltmeyi düşünmedi; siyasî bilinç edinmiş bir işçi sınıfının verdiği güvenle kentleri onlara bırakıp devrimi başlatmak üzere ovalara, dağlara yöneldi. Latin Amerika ve Guevara modellerinin etkisi altında, "kır gerillası" ya da "kısa bir şehir gerillası aşamasından sonra kır gerillası" gibi birtakım nüansları olsa da, sonunda aynı olan bir "silâhlı mücadele" anlayışına yöneldi, devrimci gençlik.

Bunlar, kısa süreler içinde gerçekleşmiş, dolayısıyla "çarpıcı" sayılacak fikrî dönüşümlerdi. Ancak, "anti-emperyalizm" hepsinde ve her zaman, gündemin başında yer alan hedefti. Dolayısıyla "ulusal kurtuluş", bütün bu hareketlerin başlangıç noktasıydı ve böylece "sosyalizm", öncelikli olan "ulusal sorun"un çözülmesini yedekte beklemekteydi.

12 Mart ve Sonrası

Bu makale, içinde yer aldığı kitabın çerçevesiyle uyumlu olmak üzere, bir "tarih" açıklaması değil; ama bir düşüncenin gelişmesi boşlukta değil, somut tarihin evreleri içinde gerçekleştiğine göre, ben de şimdiye kadar sık sık "düşünce tarihi"nden "siyasî tarih"e doğru hamleler yapıp geri geldim. Bundan sonrası için bunu daha az yapmanın, yani "düşünce tarihi" alanı içinde kalarak oradan bazı genellemelere gitmenin yeterli olacağını düşünüyorum. Bundan sonrasındaki "siyasî tarih" de kendi ölçüleri içinde ilginç olmasına ilginçti, ama düşünce tarihinde büyük, şaşırtıcı, alanı değiştirici olaylara yol açmadı.

Şunu söylemek gerekir: '70'li yılların birinci yarısını 12 Mart rejiminde, önce saklanmaya çalışarak, sonra da hapisanelerde geçiren sosyalist kadroların, kıyasıya bir iktidar savaşında iki taraftan birinin piyonu olarak kullanılmış oldukları konusunda bir şüpheleri kalmamıştı. Bundan ötürü, kullananlara söyleyecekleri fazla bir şey de yoktu, çünkü onlar da aynı mantığı gütmüş ve kendi devrimlerini gerçekleştirmek için Kemalistleri kullanmak üzere ellerinden geleni yapmışlardı.

Hapisane yıllarında, Kemalizmle Marksizmin çok farklı şeyler olduğu da anlaşılmıştı. Mahkemelerin ilk sorgu aşamalarında, pek çok sanık, "Ben Marksist-Leni-

nist'im. Aynı zamanda Atatürkçü'yüm", diye ifade veriyor ve bunda bir aykırılık görmüyordu. Ama çok geçmeden "Atatürkçü'yüm" demenin bu işten "ucuz kurtulmak" için gerekli formül olduğu anlaşıldı ve birçok "devrimci" sıfatların yalnız birini kullanma kararını vererek hangisiyle devam etmek istediğini seçti. Aydınlık gibi, bunu yapmamayı örgüt stratejisi haline getirenler de oldu, ama böyleleri istisnaydı.

12 Mart'ta yenilgi geneldi, ortaktı. Kimse ötekinden daha kazançlı çıkmamıştı. Öte yandan, toplumda sosyalizmin algılanmasında bir değişiklik olduysa, bu, sosyalizmin aleyhinde değil, lehinde bir değişimdi. Böyle olduğunun çeşitli göstergelerinden biri de, Ecevit başkanlığında CHP'nin seçimlerden birinci parti olarak çıkmasıydı.

Bu koşullarda, çeşitli sosyalist gruplar yeniden toparlanmaya başladı. Yeni durum eskisinden bir hayli daha fazla karmaşıktı. Önceleri adını anma gereği pek duyulmayan örgütlerin, örneğin TKP'nin, yeni yelpazede yerini alması, önemli gelişmelerden biriydi.

Türkiye'deki solu, dünyadaki gibi, birkaç ana grupta toplamak mümkündür. Bunlar, 12 Mart öncesinde vardı, sonrasında da, biraz daha karmaşıklaşmış olarak, varolmaya devam etti. Şöyle bir gözden geçirelim

12 Mart öncesinde TİP "legal sosyalist parti" kimliğiyle (ama sosyal-demokrasi'den uzak durmaya çalışarak) mümkün olan bir platformu meydana getirmişti. 12 Mart sonrasında bu TİP geleneğinden gelenler birkaç ayrı parti kurdular: Türkiye İşçi Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Sosyalist Devrim Partisi vb. Bunların ilk ikisi, SSCB'nin dünya sosyalizmi içinde tartışılmaz bir önderlik konumuna sahip olduğunu kabul etmişti. İkincisi (TSİP), Hikmet Kıvılcımlı'nın düşüncelerine de sahip çıkan bir partiydi (Kıvılcımlı'yı ayrıca ele almak gerekiyor).

"SSCB'nin önder konumu" dendiğinde, bunun asıl şampiyonu şüphesiz TKP idi. Ama TKP Türkiye'nin yasal yapısında yasal bir parti olarak ortaya çıkamıyordu. Türkiye sosyalizmi baştan sona paradokslarla dolu bir alanda kurulmak zorunda kalmıştır. Bu da onlardan biridir. TİP, TSİP vb. legal olarak kurulmuştur, TKP kurulamaz; ama son analizde SSCB'nin onay verdiği parti olarak, bu cephede yer alan kadroların daha çok bir bilinçaltı ihtiyaç olarak yaşadıkları "güven"e sahip olan da odur (12 Mart öncesi hareketlerin "küçük burjuva" sapkınlıklarına karşı koca bir Sovyet sisteminin sağladığı güven ve onun yanı sıra, sırtını *"sağlam"* bir çizgiye, onun korumasına dayama ihtiyacı). Dolayısıyla, SSCB'yi savunan legal partiler, sürekli olarak, legal olamayan TKP'ye kadro kaptıracaktı. SSCB, TKP'den desteğini çekip onlardan birini seçmedikçe. Bu sonuncusu da çok akla yakın bir durum değildi.

Aybar'ın kurduğu Sosyalist Devrim Partisi ise "Sovyetik" hiç olmadığı gibi, başlıca iddiası "Leninist model"e aykırı ve ona meydan okuyan bir sosyalist parti olmaktı. Başta, Genel Başkan'ın başkanlık süresini sınırlayan kuralıyla, partiden çok, siyasî bir "deneyim laboratuarı" izlenimi veren bir yapısı olduğu görülüyordu. Öte yandan, yanına yeni kadro çekemediği ve yaşını başını almış insanlarla sınırlı kaldığı için bu deneyimleri de zenginleşemiyordu.

Mihri Belli'nin 1974'ten sonra kurduğu Türkiye Emek Partisi, daha koyu Kıvılcımlı taraftarlarının 1975'te kurduğu ikinci Vatan Partisi (birincisini Kıvılcımlı kendisi 1954'te kurmuş, 1957'de hükümet bunu kapatmıştı) bu platformun, fazla bir canlılık göstermemiş öteki yapılarıdır.

Gelelim Çin sosyalizmi cephesine. Buranın da, "eski" olma hasebiyle bir "asıl sahibi" vardı: Doğu Perinçek önderliğinde "Aydınlık" grubu. Ancak bu grup, önder kadro olarak, sosyalizmin öteki kolla-

1956'da Küba'ya çıkan -içlerinde Ernesto "Che" Guevara'nın da bulunduğu- Fidel Castro önderliğindeki grup, Sierra Maestra Dağları'nı merkez alarak Batista rejimine karşı savaşmaya başladı. Önceleri büyük kayıplar verseler de 1958 ortalarından itibaren üstünlüğü ele geçirmeye başlayan Castro güçleri, 1959'un hemen başında Batista'yı devirmeyi başardı.

rı, grupları vb. çerçevesinde her zaman en fazla dışlanmış olanıdır. Dolayısıyla, 12 Mart sonrasında burada ilginç bir örgütsel çoğalma yaşanmıştır.

Devrimin silahlı mücadeleyle başarılacağı *öncülünden* vazgeçmeyen, ama bunu Latin Amerika'dan ödünç alınan modellere dayandırmanın "küçük burjuva" bir sapma olduğuna inananlar için, gidilecek yer, Çin modeliydi. 12 Mart öncesinin Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'ndan kalan kadrolar, "Halkın Kurtuluşu" adıyla böyle bir çizgi tutturdular.

Harekete THKP-C içinde başlayarak benzer bir özeleştiri yapanlar ise "Halkın Yolu" adını alarak başka bir örgütlenme başlattılar.

12 Mart öncesinde, Aydınlık grubunun, adresi verilmemiş "Halk Savaşı" çağrılarını ciddiye alan militanları zaten TİKKO (Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu) hareketini başlatmıştı (bundan, ayrıca, tarihe "Sandık Cinayeti" olayıyla geçen bir başka grup ayrılmıştı). 12 Mart sonrasının *Halkın Birliği* ve *Halkın Gücü* dergilerini bu hareketten gelen gruplar yayımladı. Aydınlık, *Halkın Sesi*'ni çıkarıyordu. Bu cephede de iç mücadele, dışa dönük eyleme oranla çok daha yoğun enerji yutuyordu. Çin platformunu bu zamana kadar en iyi öğrenmiş ve özümlemiş olan Aydınlık, ötekilerden daha avantajlı görünüyordu. Ancak Çin'in kendisi SSCB'deki gibi bir "uluslararası önderlik" politikası uygulamadığı için, burada kimin "resmî onay" aldığı pek belli değildi.

Bu iki uluslararası odak dışında kalmayı tercih eden sosyalistler ise en kalabalık öbeği oluşturuyordu. Bunlar, ağırlıkla, eski THKP-C'den gelen kadrolardı. Ezici sayı çoğunluğu, bunların "Devrimci Yol" adını almış olan grubundaydı. Buradan "Dev-Sol" koptu. Ayrıca bir de Kurtuluş hareketi vardı. Zamanla daha küçük gruplar da biçimlendi.

Önder kadrolar açısından bakıldığında, Çin-Sovyet kutuplaşmasının dışında kalma kararı, milliyetçi bir refleksten çok, 1)

her toplumun sosyalist hareketinin bağımsız hareket edebilmesi gerektiği inancına ve 2) dünyada varolan ve çatışan farklı sosyalist anlayışlar karşısında, çatışanların terimlerini kullanarak taraf olmaktan kaçınma gibi yanlış sayılamayacak bir eğilime dayanıyordu. Ama tabanın daha çok burada toplanması sosyalizm ile milliyetçilik arasındaki ayrım çizgisinin belirsizliğine de bağlanabilir.

Bütün bu gruplaşmalar içinde görülen çeşitli eğilimlerden, 12 Mart döneminin Türkiye sosyalist hareketinde açtığı yeni çığırlar üzerine birkaç genelleme yapmak gerekirse, şunlar söylenebilir:

1) Genel olarak aynı siyasî çizgide birleşmek, aynı örgütün içinde olmayı gerektirmiyordu. Bu durum en net Çin Sosyalizmi alanında görülür. Kişilerin birbirine güveni, siyasî çizgiye güven duymaktan daha önemliydi. Dolayısıyla egemen eğilim, "önderlik" iddiasında olanların, bu önderliği onaylayanlarla birlikte kendi ayrı örgütlerini kurmalarıydı. Bunun sonucunda, sözgelişi bir "Sovyet çizgisi/Çin çizgisi" çekişmesi ve rekabeti yaşanırken, bunun çok daha yoğun ve sert olanının *aynı kulvarda koşan* gruplar arasında hüküm sürmesiydi.

2) Çin-Sovyet çatışması bütün dünya solunu kasıp kavuran birinci sorun olmuştu. Belirli bir sosyalist örgüt ve eylem kalıbının egemen olamadığı Türkiye'de bu çatışmanın etkileri daha derinden duyuluyordu. Ama buna yönelen ilginin, sosyalist enternasyonalizmin *ne olması gerektiğine* yönelik teorik bir ilgi yarattığı söylenemez.

12 Mart öncesinde geçerli olan "kendine bir devrim modeli seçme" alışkanlığı yine yürürlükteydi. Bunu yaptıktan sonra toplumu da modele göre analiz etme eğiliminde fazla bir değişiklik olmamıştı. Çin modelini benimseyenler için Türkiye'nin feodal yapısı devam etmeliydi. THKP-C çizgisinden gelenler "oligarşi" dışında bir iktidar yapısı görmek istemiyordu.

Dünyanın değişik yerlerinde olanları izleme oranında da bir değişim yoktu. Anti-emperyalizm başat olmakla birlikte, Üçüncü Dünya hakkında bilgiler de yüzeyseldi. Bu dönemde başlayan Avrupakomünizmi hiç ilgi çekmedi.

Legal partilerin bulunduğu alanda duranlar, bunun belirgin çıkış noktası olan, "SSCB'ye mesafeli olmak" tavrından hoşnut kalmamışlardı. Buna niçin gerek duyduklarını merak etmiyorlardı. Çin platformunu Avrupa ilgilendirmiyordu. "Üçüncü Yol" ise "legal kitle partisi" yapısını "revizyonist - pasifist" vb. buluyor ve onaylamıyordu.

Bunlara rağmen, özellikle Sovyetçi ve Çinci gruplarda, "uluslararası durum" nosyonu öne çıkmıştı. "Yurtta ve dünyada" olan her şeyin bu çatışmaya göre biçimleneceği kabul ediliyordu. Her iki cephe de, bu konuda kesin tavrını almıştı. Hareketin kimliği, her şeyden önce bu tavra göre tanımlanıyordu.

3) En önemli kadroları hapisanelerde bulunan bu hareketler 1974'ten sonra yeniden topluma dönerlerken, orada 1980 sonrasında olduğu gibi, sola karşı düşman ya da en azından kayıtsız bir atmosferle veya tavırla karşılaşmadılar. Buna değinmiştik. Öte yandan, kesinlikle düşman belirli bir kesim vardı. Solun hapisanede geçirdiği yıllarda örgütlenmesini genişletme imkânlarını bulan MHP ve onun gençlik örgütü Ülkü Ocakları, bir "kan davası"na hazırlanmıştı. Çatışma bir kere başladıktan sonra, aşırı sağın da manevra alanı alabildiğine genişleyecekti.

4) Bunun yanı sıra, toplumda bu yıllarda CHP'nin geldiği yer, sosyalistlerin eylem alanlarında bazı değişiklikler getiriyordu. 12 Mart öncesine kıyasla, yollar çok sık kesişir olmuş, çok zaman ortak çalışma kaçınılmaz hale gelmişti. Ama bu son iki noktanın daha anlaşılır olması için, ülkede genel politikanın gidişine de kısaca bir göz atmamız gerekiyor.

"Main-stream" Politika

Geleneksel Türk sağının içinde biriken çelişki ve uyumsuzluklar, Adalet Partisi'nin eskiden olduğu gibi sağın bütününü şemsiyesi altında toplamasına ve hepsinin çıkarlarını uzlaştırarak temsil etmesine imkân vermez bir karakter edinmişti. Yarı askerî yıllardan sonra 1973'te yapılan seçime (aslında seçim süresi şaşmamıştı) Adalet Partisi'nin yanında Demokratik Parti, Millî Selâmet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve CHP'nin muhafazakârlarını bir araya getiren Cumhuriyetçi Güven Partisi katıldılar (sonuncusu, CHP'den koptuktan sonra bir süre Millî Güven Partisi adıyla varolmuştu. Yani, "Millî Emniyet Partisi" de olabilirdi).

Ecevit, CHP'nin oylarını (sosyalistlerin ciddi yardımıyla) anlamlı bir biçimde yükseltmişti. Ama CHP'nin birinci parti haline gelmesinde, sağın parçalanmasının payı çok büyüktü. Süleyman Demirel, sağda kaybettiğini geri almaya çok önem veriyordu.

Ecevit'in MSP ile koalisyon kurabilmesi sağ cephedeki bu endişeyi körükledi. "Olmaz" denecek bir şey olmuştu, oralara gitmeyeceğine kesin gözüyle bakılan bir ideoloji böyle bir adım atabilmişti. Ve şimdi, aynı koalisyon içinde, Ecevit'in birinci derecede önem verdiği "genel af"fı çıkarmak üzere birlikte çalışıyorlardı.

Bu durum Demirel'e aradığı aracı kazandırdı. Ayrışan sağ çizgilerin hepsini bir arada toplamak için en uygun platform anti-Komünizm'di. Demirel o zamana kadar bunu desteklemiş, ama üzerinde böyle bir yatırım yapmamıştı. Şimdi, hem kendisini sollayan Ecevit'le savaşmak, hem de "ağılından kaçmış" gibi gördüğü sağı yeniden toparlamak üzere bunu temel politikası haline getirdi.

Ne var ki, bunu yapmak, bu "düşman"ı önemli hale getirmek anlamını da içeriyordu. 12 Mart günlerinde Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamı için oy vererek en önemli bir konuda askerî iradeyle birlikte hareket ettikten sonra şimdi yine aynı zihniyetle davranmayı seçiyordu.

Demirel af oylamasında koalisyonun içinde bir çatlak yaratmayı başardı ama koalisyon bu nedenle değil, "Kıbrıs zaferi"ni nasıl paylaşacağını bilemediği için bozuldu. Bozulması, Demirel'e, I. Milliyetçi Cephe hükûmetini kurma imkânını verdi. Bu onun "sağı yeniden toparlama" politikası için önemli bir kazanımdı.

Ama toplum açısından sonuçları o kadar parlak değildi. "Komünistler'in affı", dolayısıyla "komünizm tehlikesi", ülkenin bir numaralı sorunu haline gelince, kendi "bir numaralı" marifeti de "komünizmle mücadele" olan Türkeş'in üç milletvekiliyle temsil olunan partisi bir anlamda bu koalisyonun en önemli ortağı haline geldi. MHP, koalisyon ortağı olmanın kazandırdığı imkânları sonuna kadar kullandı. 1977'de oy oranı % 6.5'e, milletvekili sayısı 16'ya çıktı; ama asıl kazanımları devletin stratejik katlarında kadrolaşmaktı.

"Sağ" ile "Sol" arasında, herhangi bir modern toplumda varolması son derece normal olan, kıyasıya geçmesi de yine olağan sayılan çatışma, böylece, bu görüşleri en "uçta" temsil edenlerin denetimine verilmiş oldu. Demirel böylece, 12 Mart öncesinde "Komünizmle Mücadele Derneği" veya "İlim Yayma Cemiyeti" gibi aşırı sağa bağlı, ama özerk görünümlü örgütlere havale ettiği mücadele tarzını kendisi de artık tam teşekküllü bir parti olan MHP'ye bırakmış oldu. Solda bunun benzerini yapacak biri yoktu; sosyalistler MHP'nin "düello daveti"ni –kendilerini inkâr etmeksizin– cevapsız bırakamazlardı.

Bu adı konmamış iç savaş durumu büyük bir gerilim ortamı yarattı (olaylara hiç girmeyelim); sağın ve solun "ana" partileri, savaşan uçları durduramazlardı, çünkü o uçlar üzerinde böyle bir otoriteleri yoktu. Bu durumda demokrasiyi korumak için yanyana gelebilirlerdi. Oysa Demirel'in hırçın politikası bunu aşağı

yukarı imkânsızlaştırmıştı (Demirel kendisi çok şaşırtıcı dönüşler yapabilen pragmatist bir politikacıdır; ama herkesin onun kadar "esnek" olması da beklenemez).

Böylece toplum 1980'de gerçekleşen üçüncü darbeye doğru, dümensiz ve serdümensiz sürüklendi.

İKİ ARAYIŞ ÖRNEĞİ

12 Eylül dönemine girmeden önce bir noktaya kısaca değinelim. Önceki bölümde, sosyalizmin uluslararası farklılaşmalarının Türkiye'ye olduğu gibi yansıdığını gördük. Bu anlamda bir modelin benimsenmesi, o modeli doğuran teorik kaynakların da benimsenmesini gerekli kılar. Bu böyleydi: Sovyetik çizgiyi benimsemiş biri birtakım konularda daha çok bilgilenme ihtiyacı hissediyorsa, Progress Publishers'dan kitap bulup okuyordu. Çin ve Latin Amerika kaynakları görece daha az bulunsa da, ortalama Türk sosyalistinin okuma ihtiyacını karşılayacak kadar kitap vardı ortada.

Bu tür kitaplar "teorik" değil, daha çok "ideolojik yeniden üretim" sınıflamasına girecek ürünlerdir. "Teorik" üretim daha çok Avrupa Marksizmi içinden çıkıyor, ama bu da Türkiye'deki sosyalistlerin ilgisini çekmiyordu.

Teori denince Marx-Engels, sonra Lenin, derken Stalin ve Mao vardı. Guevara bile tam bu ayarda sayılmıyordu. Bu kişilere atfedilen düşüncelere uymayan bir şeyler söylemek, "risk almak" demekti. Onun için böyle bir şey yapılmıyordu.

Yine de, bu türden birkaç örnek olduğu söylenebilir. Klasik kitaplarda anlatılan toplumsal modele Türkiye'nin somut tarihî gerçekliğinin birbirine tastamam uymadığını düşünmenin ve dolayısıyla bu farklılığın nereden kaynaklandığını araştırmanın aslında iki önemli örneği olmuştur.

Bunların ikisi de, farklılığı "devlet" düzeyinde tespit etmiştir. Teorik sorun, her şeyin "yukarıdan aşağıya" belirlendiği bu toplumsal formasyonda, bu düzeyin nasıl biçimlendiği ve nasıl bir rol oynamasının beklenmesi gerektiğidir.

İlk teorik girişim Hikmet Kıvılcımlı'dan gelmiştir. Onun "toplumsal" devrimle "tarihsel" devrim arasında yaptığı ayrım, Türkiye'nin çelişkili yapısını "finans kapital" ile "tefeci-bezirgân" sermayesinin ittifakı olarak görmesi, tarihte "barbar" akınlarına verdiği önem, sonuçta, "asker sınıfı"na beklediği devrimde bir yer bulma uğraşının sonuçlarıdır. Komünistler "çelik çekirdek" dediği sımsıkı biçimde örgütlenecek, ama antik çağların barbarlarının bugünkü temsilcisi olan (genç) "subaylar"ın gelip yıkıcı darbeyi vurmasını bekleyecek, bundan sonra da sosyalizmi kurmaya başlama fırsatını bulacaklardır. 27 Mayıs'ta bu fırsatın kıl payıyla kaçtığına inanır ve 12 Mart'ı da "Ordu kılıcını attı" sloganıyla karşılar. *Grundrisse* ortaya çıktığında Kıvılcımlı kitabın kendisini doğruladığını düşünerek çok sevinmiştir.

Marx'ın burada söyledikleri Kıvılcımlı'nın daha çok Engels ve onun da kaynağı olan Morgan'dan derledikleriyle inşa ettiği teoriye pek uymaz aslında. Kıvılcımlı'nın bu tezlerine genel olarak katılmayan biri olarak, Marx'tan veya Lenin'den bir dipnotu vermeden herhangi bir söz söylemenin onaylanmadığı bir ortamda, gösterdiği cesareti saygıyla karşılamak gerektiğine inanıyorum.

İkinci örnek daha "kolektif" bir çabadır: ATÜT kavramı çerçevesinde düşünmek! Dolayısıyla bu da *Grundrisse*'den esinlenen bir teorik yaklaşımdır ve bu da Türkiye'nin devletinin özgül yapısından ileri gelen farklılığının analizine girişmektedir. Ancak burada amaç devrimde o yapıya yer bulmak değil (bu, grup içinde yalnız Kemal Tahir'de görülen bir özelliktir), tam tersine, devrimin *bu yapıya karşı* yapılması gerektiğini göstermektir.

Türkiye'nin, daha doğrusu Osmanlı

toplumunun bu modelle açıklanacağı kanısında değilim. Ayrıca, kavramın kendi içinde yeterince tutarlı olduğunu da düşünmüyorum (Hindistan'ın ilkel köy komünlerinden eski büyük medeniyetlere kadar birçok ilgisiz toplum tipini kapsama iddiasında bir model). Ancak *politik* tespitine katılıyorum. Bu yaklaşım, kendisi "son sözü" söyleyecek konumda olmasada, Türkiye'nin daha iyi anlaşılması için kapı açıyordu. Bilimsel çalışmada zaten bir "son söz" yoktur, ama bir kavrama çabasını ideolojik bir çıkmaz sokaktan çıkarıp ucu açık bir teorik mecraya yöneltmek mümkündür. ATÜT kavramıyla başlayan girişimde bu potansiyel vardı, ama genel dogmatizm bunu görmeyi reddetti.

12 Eylül ve Sonrası

'80'li yıllarda, Türkiye sosyalizmi, biri onyılın başında, ikincisi de sonunda olmak üzere, iki büyük darbe yedi. 12 Eylül 1980'deki askerî darbe fiziksel bir saldırıydı. Çeşitli sosyalist grupların –o "idealize" edilen "birlik" durumunda olsalar bile– bu saldırıyı aynı fiziksellik içinde göğüslemelerine imkân yoktu. Varolan grupların çoğu, en azından teoride, "silâhlı devrim" hazırlığında olmakla birlikte, solun bütünü, devletle ve Silâhlı Kuvvetler'le böyle bir karşılaşmaya girecek bir kapasiteye sahip değildi. Ama sorun, yalnızca bu "fiziksel kapasite" ile sınırlı sayılmazdı. '70'lerin ikinci yarısını kaplayan sonuçsuz savaş durumu, ortak başarısızlık, bütün grupların moral gücünü içten içe kemirmişti. Darbe birçok militanda, kendinden saklamaya çalıştığı bir rahatlama bile yarattı.

12 Eylül darbesi Türkiye'de benzeri yaşanmamış bir "siyasî *exodus*" yarattı. Binlerce sosyalist yakalanıp hapse atılırken (tabii ağır sorgu ve işkence süreçlerinden sonra) binlercesi de çeşitli Avrupa ülkelerine kaçtı ve siyasî mülteci olarak sığındı.

Kaçanların ilk düşüncesi, mücadeleye yurtdışından devam etmekti. Bu mümkün olmadı. Olmamasının asıl nedeni, yurtdışından gönderilecek mesajların vb. *yurtiçinde* "alıcı"sı bulunmamasıydı. 1980 öncesinin "devrimciliği", dili ve söylemi, sorunsalları ve hedefleriyle, birdenbire çok eskimişti.

İçeride ise, askerî yönetim, bir kuşağı açıkça gözden çıkarmış, eline geçirdiği insanları her anlamda çökertmeye, fiziksel olarak değilse manen "imha etmeye" çalışıyordu. '70'lerin anısı bütün toplumda çok olumsuz olduğu için, insanlar bu olanları sessizce seyrediyordu.

Ama ikinci darbe, yani 1989'un sonunda Berlin Duvarı'nın çökmesiyle başlayan asıl büyük çöküntü, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye sosyalizminde de, düzenin fiziksel saldırılarından çok daha belirleyici oldu.

Bunun dünyadaki ilk sonuçlarından biri, zaten çok etkili olmamış komünist partilerin ya büsbütün silinip gitmesi veya etkilerinin asgariye inmesiydi. "Çok etkili olmamış" gibi bir nitelemeyi en az hak eden İtalyan Komünist Partisi bile dağıldı, adı değişti vb. Ama dalga bununla bitmedi. Çöken komünizm rejiminden kendini iyice ayırmış olan sosyal-demokrat partiler de sarsıntıdan kendi paylarına çok şey düştüğünü gördüler. Dünyada sağ, '80'lerde başladığı yükselişini sürdürdü ve bugün de aynı şekilde sürdürüyor.

Türkiye'de ise bu sonuçlar daha da ağır oldu. Sosyalizmin neredeyse büsbütün yürürlükten kalktığını söylemek bir abartma olmaz.

O zamandan bu zamana sosyalizm adına en anlamlı iş olan Özgürlük ve Dayanışma Partisi şu ana kadar kayda değer bir başarı kazanmış değil. Varlığını (ufalarak ve ufalanarak) sürdürmeyi başarmış örgütler veya eski deyimle "siyaset"lerin çoğu, aşırı bir milliyetçilik ideolojisini benimseyerek varoluyor. Onların varlığını "sosyalizm"le ilişkilendirmek mümkün değil.

Bunların yanında, bir zaman "sosyaldemokrat" olmaya çalışanların da (öncelikle CHP'yi kastediyorum) böyle bir "çaba"sı kalmadı. Kendine yönelik hiçbir eleştiri dozu içermeyen bir Kemalizm ve bir milliyetçilik anlayışıyla, darbe destekçiliği bile yapabilir duruma geldiler.

Türkiye'de solun, her türlü potansiyel muhalefet üzerinde baskıcı bir tekeli vardı. Sol kendisi dağılan bir sis gibi alanı terkederken, başta feminizm, modern dünyada yeri olan başka akımlar ortaya çıkmaya başladı. Ancak bugün bunların da güçlü hareketler haline geldiği söylenemez.

12 Eylül toplumun ortasına bir Milât gibi dikildi ve kuşaklar arası her türlü aktarımı durdurmayı başardı. Şimdi zihnî donanımı son derece yetersiz bir toplum sorunuyla karşı karşıyayız.

Bütün bu düşüncelerin içinde biçimlendiği matrisleri oluşturan bu tarihî gelişmeyi bir yana bırakıp "Türkiye Sosyalizmi"nin haritasına daha yakından bakabiliriz.

"Türkiye Sosyalizminin" Koordinatları

Evet, bugün çevremize baktığımızda, bu toplumda "sol" denecek hemen hemen hiçbir şey olmadığı sonucunu çıkarsayabiliriz. Ama bu yalnız Türkiye için böyle değil. Sözgelişi, yirminci yüzyılın önemli bir kısmını "sosyalist" olarak geçirmiş toplumlardaki durumda o kadar farklı değil. Ayrıca, Sırbistan'da olup bitenlere bakınca, en berbat milliyetçiliği yapanların yıllarca "önde gelen komünist" olarak tanınmış kimseler olduğunu da görüyoruz. "Komünist/milliyetçi" arasında bu kayma ve bu belirsiz ara bölge, birçok yerde, ayrı ayrı düzeylerde, karşımıza çıkabiliyor. Örneğin Fransa'da bir seçim oluyor: Zamanında KP'nin oy deposu olmuş banliyölerde ırkçı partinin oy oranının yükseldiğini gözlemliyoruz. Demek ki bu fenomen de yalnız Türkiye'de değil, bütün dünyada böyle biçimlenmiş.

Ama şimdi konumuz Türkiye, sosyalizmin Türkiye'deki serüveni. Onun için, buradaki durumun daha "buraya özgü" denebilecek ögelerini saptamaya çalışalım.

1960'lardan '80'lere, Türkiye'de solun çok sözü edildi, solcular da seslerini çokça duyurdu. Yukarıda kısaca değindiğim gibi, sanki gelişinin gecikmesini dengelemek için, topluma büyük bir enerjiyle yayıldı "sol". İlginç ve oldukça Türkiye'ye özgü bir durum, sol düşüncelerin "serbest meslek erbabı" arasındaki yaygınlığıdır. Bütün dünyada bu kesimler kendileri sermaye sahibi olmamakla birlikte, temelinde sermayenin bulunduğu düzene ve o düzende sermayenin kendisine epey yakın dururlar. Doktorların, avukatların, mühendislerin kitlesel olarak "Marksist" sola yakınlık duyması, dünyanın pek alışık olduğu bir durum değildir. Ama burada böyle oldu. Örneğin '70'ler boyunca çok sayıda sol grubun ciddi "siyaset arena"larından biri "oda seçimleri"ydi. İşçi kitlesinden çok, bu kesimlerde grup rekabeti sürer, tuhaf bileşimler kulağımıza çalınırdı: "İnşaatçılarda TİP-TİKKO ittifakı kazanmış" vb. gibi...

Bu konu üstünde uzunca duruyorum, çünkü burada bir ipucu bulabileceğimizi düşünüyorum. Sosyalizm, özellikle Marksizm, öyle kolayca anlaşılır bir düşünce tarzı değildir. O kadar kolay kabul edilir bir tarz da değildir ("elkitabı"ndan öğrenilen "vülgarize" öğretiden söz etmiyorsak). Şu halde, bunun hem böyle kolay hem de bu kadar yaygın bir kabul görmesinin içinde bir bit yeniği olabilir.

En başta söylediklerime dönmem gerekiyor. 1917'yi izleyen konjonktürde, Sovyet Devrimi'nden haberdar olan bazı milliyetçi Türk aydınları, büyük ölçüde milliyetçi gerekçelerle, komünist olmaya karar vermişlerdi. Kısa vadeli amaçları ülkeyi yabancı işgalinden kurtarmak, "Türk milletine" yaşayacağı, makul boyda bosta bir ülke kazandırmaktı. Daha uzun vadeli

amaçlarıysa, bu ilk hedef başarıldıktan sonra, sermaye birikimi olmayan bu yoksul ülkede "kolektivizm" yöntemine dayalı bir kalkınma yaratmaktı.

Bu kadar olayın arkasından Sovyet ve Çin deneyimlerine bakınca (biri artık "sosyalizm"i bırakmış; öbürünün KP önderliğinde yaptığı şey "sosyalizm" ise çok tuhaf bir biçimi olmalı) oralarda yaşanan şeyin de çok farklı olduğunu iddia etmek zor. Hindiçini'de, Kore'de, Küba'da daha sonraki yıllarda gördüğümüz "komünizm" de aynı sepete konabilir: Sermayenin ve sermaye sınıfının olmadığı, nüfusun büyük kısmı kırda yaşayan ve tarımla geçinen bir toplumsal yapıda, *intelligentsia*'nın belirli kesimleriyle yoksul köylülük, bazı durumlarda doğrudan yabancı ve "işgalci" bir güce, bazı durumlarda toplumdan alabildiğine kopuk, arkaik, anakronik ve otokratik, yoz ve dar bir oligarşiye başkaldırarak böyle bir yönetim kuruyorlar. Bundan sonrasında, sosyalizmin olmazsa olmaz programı gereği devletle, yukarıdan aşağıya işleyen mekanizmalarla ciddi bir mücadeleye girmek ve bunlara karşı, aşağıdan yukarıya işleyen karar mercileri, mekanizmalar kurmak, toplumu canlandırmak ve güçlendirmek yerine, varolan iktidar yapılarını, "halkçı" olduğunu iddia ve ilân eden kadroların eline vererek, bir ulusal kalkınma hamlesi başlatıyorlar. Böylece, "komünizm", sermaye birikimini hedef almayan bir millî kalkınma modelinin adı oluyor.

Sosyalizmin dünya çapında analizinden kaçınacağımı söylediğim halde, konunun özelliği, buralarda bir miktar gezinmemizi zorunlu kılıyor. Buraya gelmişken böyle bir örnek daha vereyim: SSCB, Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkeleriyle birlikte COMECON'u kurmuştu. Bu ülkelerin hepsi sonuçta *aynı* ekonomik programa sahipti. Hepsi ağır sanayi kurma hedefine kilitlenmişti vb. Oysa gerçek bir komünist enternasyonalizmde, yanyana sıralanmış tek-tip ülkeler (veya Matrioşka'lar) değil, özelliklerine, potansiyellerine göre, sömürüye yer vermeyen bir işbölümü ve farklılaşmanın olduğu bir genel yapı görmek doğaldır. Ama bu, kimsenin hedefi değildi.

Türkiye'deki sosyalizmin bu anlattıklarımdan fazla bir farkı yoktu. Ama, yine yukarıda, yazının başlarında değindiğim gibi, '60'lı yıllar farklı arayışların müjdesini verdi. Bu da, toplumun artık iyice daralmış üniformasından çıkmak, dünya ile bütünleşmek yolunda birikmiş bir özlemin patlamasıydı.

Sağ buna şiddet kullanarak saldırdı ve bir şiir kitabı tutabilecek elleri tabanca aranmak zorunda bıraktı. Solun önceki kuşakları ise kendi öğrendikleri sosyalizmi anlattılar. '60'ların gençliğinin "bize bunları anlatmayın" diyecek bir bilgi veya deneyimleri yoktu.

Kaldı ki, insanın milliyetçilik dışında hiçbir fikirle doğru dürüst tanışamadığı bu toplumda o gençliğin de "anti-emperyalizm" söylemine direnmesi beklenemezdi.

Düşüncenin özünde duran milliyetçilik, sosyalizmle başlayan ilişkiyi hemen "millî kalkınma"ya çevirdi. Bu da, doğal olarak, "devletçi" olmayı getiriyordu. Yeni sosyalist olmuş genç, böylece, altı oktan biri olan devletçilikle sarmaş dolaş duruyor ve bunun sosyalizm olduğuna inanıyordu.

Türkiye Cumhuriyeti, Çin'den, Vietnam'dan farklı olarak, kapitalist kalkınma yolunu seçmişti. Ama seçerken, onun da elinde kayda değer bir sermaye birikimi yoktu. Bu koşullarda yöntem belliydi: Tekelci devlet kapitalizmi. Türk devletçiliğinin içyüzü budur. Ama bugün dahi bunu proto-sosyalist bir örgütlenme olarak görmek ve göstermek isteyenler vardır. Bunun kendi içindeki teorik sakatlıkları bir yana, halk kitleleri için hep son derece antipatik olmuş bu devletçiliği savunmak, sola toplum nezdinde bir popülerlik de kazandırmamıştır.

Nedir bu "devletçilik" ısrarının gerekçesi? "Eşitlik" mi? Türkiye'yi bir yana bırakalım, bütün dünyada sosyalizm adına sürdürülen devletçiliklerden de bir eşitlik çıktığını görmedik. "Ücret" eşitliği sınırlı bir şey. Brejnev'le temizlik işçisinin cebine giren arasındaki fark, onların Amerika'daki karşılığında olduğundan çok daha az. Ama bu, Brejnev ile temizlik işçisi arasındaki *siyasî* eşitsizliğin neredeyse sınırsız olmasını önlemiyor.

Böylece Türk sosyalisti, "milliyetçi"liğinin yanına, en az onun kadar gerekli, bir de "devletçi"liğini eklemiş oldu. Altı okun ikisi şimdiden tamam. Sosyalist olarak "inkılapçı"lık da tamam –hele bunu "öz" Türkçe'ye çevirip "devrimci" dersek.

"Cumhuriyetçi"liğin lafı mı olur? Ortalık zaten "Halk Cumhuriyeti" dolu. Bizdekinin o sıfatı eksik, ama zaten onun için "sosyalist"iz.

"Halkçı"lık bir sosyalisti kesmez. "Küçük burjuva devrimciliği"ne özgü bir tavırdır. Ama elbette kötü bir şey de değildir. "Laiklik" de, onun Kemalizm tarafından uygulanma biçimi de, "Türk tipi Marksist"e pek aykırı görünmedi. Sonuç olarak, altı ok, kabul edilebilir bir şeydi.

"Küçük burjuva devrimciliği"nin romantik "halkçılık" okunu aşabildik mi, sosyalist olarak? Bir sosyalist, kendini ezilen ve sömürülen kesimlerle özdeşler. Türkiye'de bu kesimler ya köylü ya da köylülük ideolojisinden henüz sıyrılmamış işçilerdi. Aslında onlarla saf tutan devrimci gençlerin kendileri de, kırsal değerleriyle yaşamaya devam eden insanlardı. Kısa zamanda bu "kırsal" değerler, sosyalist değerlerle özdeşleştirildi. Politika dışında kalan bütün hayat alanlarında, en önemlisi de cinsiyetler arası ilişkilerde, bu değerler belirleyici oldu. Dolayısıyla "halkçılık" aslında pek aşılamadı.

Daha eğitimli üst sınıflar, "egemen sınıf" kategorisine girdiği için, "sosyalist militan" onları ve değerlerini dışlamak durumundaydı. Bu da oldukça kritik bir çizgidir. Özgürlükçü, kentli, hoşgörülü bir sosyalist kültür yaratılamazsa, "burjuva değerleri" de aynı zamanda reddedilirse, korporatist, hatta faşizan bir ideoloji sosyalizmin yerine konabilir. Bir "ilkellik özentisi" moda haline gelebilir. Bunlar bütün bu yıllarda son derece yaygındı.

Evlendiği kadının adıyla ilgili, "Ben 'Meral'i 'Maral' yaptım" diye övünen bir "devrimci" hatırlarım. "Meral"de "l"nin incelmesi, "e" ve "a" vokalleri, bu arkadaşa "saray kültürü", "burjuva inceliği" gibi nitelemelerle anlatılacak kötü bir şey gibi görünüyor. Buna karşılık "Maral" denince halkın bozulmamış ahlâkı vb., faşistlerle de çok kolay paylaşılabilecek değerlere geçiliyor. Kadının "adı"yla oynama hakkını kendinde görme, "onu ben yarattım" böbürlenmeleri tabii daha derine inen felâketler.

"Liberal" ve "entelektüel" her şeye düşman olunca, faşizmle bu sosyalizm çeşidini birbirinden ayıran zar iyice inceliyor.

Yemek zevki gibi musiki zevki de önemlidir ve sahibi hakkında fikir verir. 1960-80 arasının ortalama devrimcisi Türkiye dışından musiki bilmez ve dinlemezdi. "Klasik Batı musikisi" konusunda olumsuz bir teorik yargısı yoktu. Ama dinlemesi ve zevk alması onun için zordu. Batı pop musikisiyse yozdu, burjuvalar içindi. Folk herhalde hiç bilmiyordu. Yerli kaynaklara dönünce, "klasik" denilen kolu "Bizans", "saray", "geri", "yoz", bütün bu sıfatlara uygun bir şey. Dolayısıyla geriye yalnız "halk musikisi" kalıyordu ki bu da geri kalan "kırsal" değerlerle uyumluydu. Çok monotonsa, bir de "devrimci müzik" vardı. Dolayısıyla buradaki tavır, askerî marşlardan başka her türlü musikiyi zararlı bulan Platon'unkinden farklı değildi.

Ama zaten genellikle sanata karşı tavır buydu. Sanat "duygular"a hitap eden bir şeydi. Yararlı değildi ("yararlı" olması gerekirdi aynı zamanda. "Toplum için" olmalıydı. "Olumlu mesaj" vermeliydi vb.).

Gerçek bilgi vermezdi. Bir vakit kaybına yol açardı.

Kırsal değerlerle sosyalizmin özdeşleştirilmesi, sosyalizmin "özgürleştirici" bir düşünce olarak işlenmesini ve zenginleştirilmesini engelledi. Ama bunun yanı sıra, sosyalist siyasî pratikten anlaşılan şey de özgürlüğün tam karşıtı bir anlayış gerektiriyordu. Bunun, sosyalizme dayatılan varoluş koşullarından ötürü böyle olduğu da söylenebilir – ama sosyalistler bu "dayatma"yı neredeyse sevinçle bağırlarına bastıkları için son analizde o kadar da "dışsal" görünmüyor.

Gizlilikten, "illegalite"den söz ediyorum. Baskıcı toplum gizli örgütü, o da, tarihten bilindiği gibi, "demokratik merkeziyetçi" örgütlenme tarzını zorunlu kılar. Böyle bir yapıda en büyük değer "disiplin"dir. Bu kelimenin de çağrıştırdığı askerî anlayış, katı hiyerarşi, sosyalist ahlâkın özsel ögeleri olur. Gece "Çinci" olarak yatıp uyumak, sabah kalkıp da bu uyku sırasında "Arnavutçu" olunduğunu öğrenince bunu sorgulamamak, arada bir sorgulayan çıkarsa onu da "örgüt disiplini"ni bozduğu için mahkûm etmek vb. Bunlar da son derece yaygındı.

"Gizli örgüt" ve "silâhlı mücadele" yanyana gelince, aldığı eğitimin önemli bir parçası militarist olan Türk "sosyalisti"nin önüne "devrimci" sıfatını koyduğu bir askerliği ve askerciliği yüceltmesi son derece normaldir. '68'i izleyen yıllarda Britanya üniversitelerinde de sırt çantalı gençler o adada olmayan dağlara çıkmaya hazırlandıkları izlenimini veriyorlardı. Ama uzun saçları ve başka birçok özellikleriyle bir bütün olarak bakıldığında, askerî bir imgeleri yoktu. Türkiye'de bu baskın karakter haline geldi. Devrimci demek "parka" demekti. Yakalanınca ifade verirken Türkiye Halk Kurtuluş ...'nın "neferiyim" demek, yakalanma üzüntüsünü hafifletecek kadar şıktı.

"Pasifist", en ağır hakaret kelimelerinden biriydi.

Böyle koordinatlar arasında, "şiddet" de yerini alabiliyordu. Türkiye'de sağın, özellikle de faşist sağın sergilediği sonsuz şiddet potansiyelinin yanına konduğunda, sosyalistlerin şiddetinin hafif kaldığını söyleyebiliriz. Bu doğrudur, ama herhangi bir sosyalist harekette olmaması gereken bir şiddet içerir yine de. "Devrimci işkence" yapanlar bile çıkmıştır.

Bunların kaçınılmaz bir yol arkadaşı da, davayı kutsallaştırırken, başka her şeyi de onun aracı haline getiren kaba makyavelizmdir. "Kutsal dava" uğruna birtakım insanların feda edilebileceği anlayışı, aslında bütün dünyada fazlasıyla sık karşılaştığımız bir durumdur. Ama "dava"nın da, her şeyin de, büyük bir hızla yozlaşmasının bir numaralı garantisidir.

Herhalde Türkiye'de sosyalizm yalnız bunlardan ibaret değildi. Ama bunlar vardı ve uzun vadeli olarak hareketin ya da birçok irili ufaklı hareketin gidişini belirleyen de bunlardı. Sonuç olarak, bu gibi tavırlar, toplumda kalıcı bir sosyalizmin gelişmesine imkân tanımadı.

Dolayısıyla, bir düzeyde, Türkiye'de sosyalizmin yalnız bugün buharlaşıp gitmediği, aslında hiçbir zaman varolmadığı da söylenebilir. Ama bunu söylemek, aşırı "idealist" bir sosyalizm anlayışını ima edebilir. Çünkü bir düşünce tarzının bir yerde oldukça kusursuz bir biçimde imal edilip paraşütle bir topluma indirilmesi zaten mümkün değildir. Bir düşünce somut, maddî bir ortamda doğar (veya oraya ithal olunur - Batı dışındaki dünyada daha çok olan da bu) ve orada, oranın özelliklerine göre serpilir, gelişir.

Türkiye'de sosyalizmin kendi içinden bir sağalma imkânı bulamaması, asıl sorun olmuştur. Başka bir söyleyişle, bu düşüncenin kendinden önce varolan bazı başka düşünceler tarafından etkilenmesinden çok (çünkü bu her yerde ve her zaman olan bir şeydir), bunlara direnecek ya da bunları giderecek mekanizmaları geliştirememiş olması, bir birikim yarata-

madan buharlaşmasına yol açmıştır. Burada, çok fazla sayıda rakip gruba ayrılmış olmanın getirdiği rekabet ortamının payı olduğunu düşünüyorum. Gruplar, bu ortamda gerçek bir eleştiri/özeleştiri disiplini kuramadılar, çünkü herkes arkadaşını kaybetmemek için kusurlarını görmezlikten gelmek zorundaydı.

"Kendinden önce varolan düşünceler" tabii öncelikle milliyetçilikle ilgili. Ancak, herhangi bir "-cilik"ten önce, daha genel düşünce alışkanlıklarını da hesaba katmak gerekiyor. Gerçek anlamda sekülerleşmemiş, eleştirelliği özümlememiş bir düşünce ortamından söz ediyoruz. Burada en rasyonalist düşünce tarzı da bir "amentü"ye dönüşüyor; ancak öyle olduğunda kitleselleşebiliyor. "Pir" ve "talip" ilişkisini andıran kişisel bağlılık kalıbı ya da bunun sivil alanlarda aldığı "intisab" veya "usta-çırak" versiyonları hâlâ egemen ilişki biçimi olabiliyor. Böyle bir ortamda sosyalizmin gelişmesi imkânsız değilse de çok zor olmalıdır.

Türkiye'de Maddecilik ile Maddecilik Karşıtı Görüşler

CEMAL GÜZEL

TÜRKİYE'DE MADDECİLİK

Tanzimat'ın hemen öncesinde Avrupa felsefî düşünceleriyle tanışan Türk aydınlarından bazılarının ilgi duyduğu felsefe akımlarından biri de maddecilik olur. Bu felsefe akımı da önce İslâmcılıkla, sonraları da Türkçülükle uyuşmadığı, ayrıca da bu felsefe akımı sosyalist, komünist düşüncenin temelindeki dizge olarak kabul edildiği için başlangıcından bu yana baskı altına alınır.

Komünist Manifesto'nun 1848'de yayımlanmasından 64 yıl sonra, 1912 yılında Baha Tevfik (İzmir, 1881-1914) İstanbul'da, *Felsefe Mecmuası* adıyla bir dergi çıkarır. Araks Matbaası'nda basılmış bu dergi hem Türkiye'nin ilk felsefe dergisidir hem de bir felsefe akımı olarak maddecilikten söz edilen bir yazının olduğu ilk dergidir. Yine Baha Tevfik *Teceddüd-ü İlmî ve Felsefî Kütüphanesi* adı altında, Ahmet Nebil, Suphi Ethem, Memduh Süleyman'la birlikte on bir kitap yayımlar. Bu kitaplar arasında maddeci akımla uzlaşır bilimcilik, evrimcilik gibi başka akım ya da görüşlerle ilgili kitaplar da vardır.

Baha Tevfik,[1] *Felsefe Mecmuası* dergisinde çıkan söz konusu yazısında, felsefeci adını almaya hak kazanan kişinin özelliklerini belirtir. Felsefeci "fenci", "ilimci", bu arada "maddeci" de olmalıdır. Felsefe de geleceğin bilimi olacaktır. Şöyle ki, bilim bir yere kadar ilerleyip sonra orada kalmaktadır; yani kuramsal bir alana geldikten sonra işlememektedir. Baha Tevfik'e bakılırsa, kuramsal alanı bilime "sunan" felsefedir; dolayısıyla da bilim ile felsefe arasında kopmaz bir bağ vardır. Yine bu anlayışa göre metafizik "boş", "olumsuz" diye görülmekte, bilimle metafizik karşı karşıya getirilmektedir. Bunlar o sıralar yeni yeni dile getirilen bilimci görüşlerin yansımasıdır. Bu karşı karşıya getirme hem bilgi alanında hem de yaşamda yaygın olacak bilimcilik anlayışının ilk belirtileridir.

Baha Tevfik *Kütüphanesi*'nde, yine maddeci akımla birlikte düşünülen evrimci ilerlemeyi anlatır kitaplar da yayımlar. Bunlar arasında Suphi Ethem'in yazdığı *Lamarckisme* adlı kitap ile E. von Hartmann'ın *Darwinizm* adlı kitabının Memduh Süleyman tarafından yapılan çevirisi sayılabilir. Baha Tevfik'in bu görüşlerinin kaynağı, Ludwig Büchner'den Ahmet Nebil'le birlikte çevirdiği *Madde ve Kuvvet* [*Nature und Geist*] adlı kitaptır.[2] (Yazdığı bu kitabın Avrupa'da değil de Türkiye'de ilk dönem maddeci düşünürler üzerinde bu denli etkili olacağı Büchner'in aklına gelir miydi acaba?) Önce 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı'da, sonra da bizde ta-

rih-toplum-kültür ayrımı yapılmadan uygulanmaya çalışılan evrimci ilerleme görüşü, yine çağımızda ulusal siyasaların hedefi olan gelişme düşüncesine yol açacaktır.

Baha Tevfik yayımladığı *Hassasiyet Bahsi ve Yeni Ahlak* adlı kitapta (Hilmi Ziya Ülken'e kalırsa en önemli kitabı budur), Aristoteles'in *Nikomaklıos'a Etik*'indeki gibi usçu bir etik anlayışıyla dinsel ahlâka karşı çıkıp merkezinde insanın olduğu, insana daha yaraşır bir etik anlayışı ortaya koyar.

Madde ve Kuvvet'te Büchner'in savunduğu görüşlerden biri de Tanrı'nın olmadığıdır. Baha Tevfik, Tanrı'nın olmadığını Büchner gibi değil de David Hume gibi temellendirir. Buna göre Tanrı, yapıca zayıf olan insanların, bu zayıflıklarını giderecek bir şey olarak tasarlanmış bir düşüncedir.

Genellikle Alman düşünürlerinin yazdıklarından yola çıkarak inceltilmemiş bir maddecilik, evrimci bir maddecilik anlayışını savunan Baha Tevfik, insanlığın geleceği için birbirine karşıt iki akımı, sosyalizm ile anarşizmi seçenek diye sunar. Sonra da, tıpkı anarşizmin ruhani lideri Kropotkin'in *Etika*'sında belirttiği gibi, *Felsefe-i Ferd*'de bilimsel bir anarşizmin insanlığı kurtaracağını, geleceğin bilimsel bir anarşizme kalacağını belirtir. Bütün bunlar, aslında bu konudaki görüşlerinin çok yüzeysel, çok sığ olduğu anlamına gelir. İştirakçi lakabıyla anılan Hüseyin Hilmi'nin *İştirak* adlı dergisinde Marxçılıkla ilgili yazılar yazmış olmasına rağmen Baha Tevfik'te bilinçli bir tarihsel maddeci anlayıştan söz etmek pek olanaklı görünmemektedir.

Baha Tevfik'in yayımladığı kitaplardan en büyük tepkiyi *Madde ve Kuvvet* çeker. Özellikle Tanrı hakkında söylenen olumsuz sözler, maddecilik karşıtı akımların, yani İslâmcılık ile Türkçülüğün, şiddetli tepkilerine neden olur. Harputizade Mustafa Efendi, İsmail Ferid, Şehbenderzade Ahmet Hilmi, İsmail Fenni gibi İslâmcı düşünürler bu kitaba, dolayısıyla da bu kitabın çevirmenlerine ağır eleştiriler yöneltirler.

Bu sıralarda bir felsefe görüşü olmaktan çok sosyalizmle ilgisinden dolayı maddecilik hakkında konuşan biri daha vardır: İştirakçi Hüseyin Hilmi (İzmir, ?-1923). Hüseyin Hilmi'nin sosyalizmi Baha Tevfik'ten öğrendiği de söylenir. Hüseyin Hilmi'nin 1910 yılında yayımladığı *İştirak* adlı dergide Marxçılıkla ilgili birtakım yazılar yayımlanır. Yazılarda da ilk bakışta anılacak şey, yazıları yazanların bu konulardaki bilgilerinin oldukça yüzeysel olduğudur. 1912'de aynı adla, haftada iki gün çıkacak olan bir gazete yayımlanır. Başlığın hemen altında "milletim nev'-i beşerdir vatanım rüy-u zemin" dizesiyle yayımlanan gazete Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yayın organıdır. Hüseyin Hilmi 28 Nisan 1919'da *İdrak* adlı bir gazete çıkarır. Dergide özellikle maddecilik hakkında yazılar değil de Marxçılık hakkında yazılar vardır. İlk sayısında Türkiye Sosyalist Fırkası'nın programı yayımlanır. Yoksulluk içindeki memleketi kurtarmak için kesin bir çözüm bulma savındaki "fırka", bu yoksulluğa da "usul-ü mülkiyet" ile "şekl-i iktisadi"nin neden olduğunu düşünmektedir. Buna çare de sosyalizm, bu "meslek-i ulvi"dir. İslâm ile Türk geleneklerinin sosyalist düşünceler içerdiği söylenerek, iki önemli tutucu öğenin bağlaşıklığı da sağlanmak istenmiştir. Hüseyin Hilmi ile çevresindekiler İslâmcıları doğrudan karşılarına almadıkları, hatta onlarla uzlaşır bir havada oldukları halde İslâmcıların eleştirilerinden, sosyalist düşüncelerinden ötürü de hükümetin kovuşturmasından kurtulamamışlardır.

Hüseyin Hilmi sosyalistliği, İslâm diniyle ortak olduğunu söylediği birtakım noktalarını "göstererek" de savunur. Bunu ele aldığı bir yazısında, sosyalistliğin ilk önce Hazreti İsa tarafından dile getiri-

lip oluşturulduğunu belirtir. Bu aslında sosyalizmin yalnızca İslâm'la değil, genel olarak dinle uzlaşır bir şey olduğu savıdır. Ona kalırsa "İslâmiyet'te dahi nice âyât-ı kerîme ve hadîs-i şerîfe ile teyid ve tasdik olunan bu esasın zekat gibi amelî bir surette dahi ifrağı düşünülecek olursa, 'sosyalistlerin maksadı yağmacılıktır' gibi münasebetsiz sözler biraz zor ağza alınır" (aktaran A. Cerrahoğlu, *T.S.T.K.*). Kuran'ın ayetleri ile peygamberin hadislerine dayanarak sosyalizmi savunan, şeriatın emrine uyarak işçileri birleşmeye çağıran Hüseyin Hilmi'nin, çok daha sonraları birtakım Arap ülkelerinde moda olacak İslâmî sosyalizmin çekirdeğini oluşturacak kimi düşünceler dile getirdiği söylenebilir. Ama bütün bunların da maddeci düşünceyle bir arada olabilecek düşünceler olmadığı da eklenmelidir.

Maddeci felsefeyi savunan bir diğer düşünür Abdullah Cevdet [Karlıdağ]'dır (Arapkir, 1869-1932). Abdullah Cevdet Mekteb-i Tıbbiye'de okumuştur. Olguculuğun egemen olduğu dönemde Fransa'dan bu okula getirilen kitaplarla öğretmenlerden ötürü Mekteb-i Tıbbiye, olgucu ile maddeci görüşlerin kolay kabul edildiği bir yer olmuştur. Bu okulda maddeci, evrimci, olgucu görüşlerle tanışan Abdullah Cevdet neredeyse aralıksız yirmi sekiz yıl boyunca çıkardığı *İçtihad* adlı dergide, ayrıca da yaptığı çeviriler ile yazdığı kitaplarda olgucu, maddeci, tanrıtanımaz görüşlerini dile getirmiştir. Yine de, yazılarında dizgeli bir maddecilik düşüncesine rastlanmaz. Abdullah Cevdet tanrıtanımaz olmakla birlikte, maddeci olduğu dönemde Rıza Tevfik'in yaptığı gibi "dini tahkir edecek" şeyler söylememiştir.

Abdullah Cevdet'in de etkilendiği kitaplardan biri yine *Madde ve Kuvvet;* bir diğeri de, kendisine İbrahim Temo'nun verdiği söylenen, Félix Isnard'ın *Spiritualisme et Matérialisme*'dir. Ama asıl, Gustave Le Bon'dan etkilenmiş; Le Bon'un

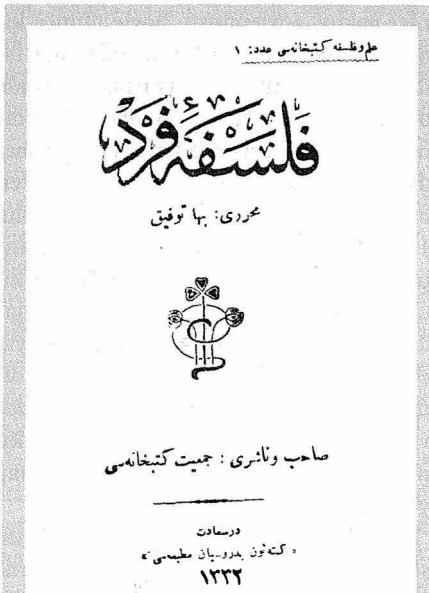

Felsefe-i Ferd *ile Baha Tevfik, maddeciliğin anarşizan yüzünü ortaya koymaya çalışır; fakat bilinçli bir tarihsel maddeci anlayışı olduğunu söylemek zordur. Ahmet Nebil'le beraber çevirdiği Ludwig Büchner'in* Madde ve Kuvvet*'i, maddecilik tartışmalarının asıl kaynağı olacaktır.*

görüşlerinden etkilenerek yazdığı yazılarda Türkiye'nin birtakım sorunlarına, bu görüşlerden hareketle çözüm bulma denemesine girişmiştir. Bunlar arasında Arap harfleri yerine Latin harflerinin kullanılmasını, ayrıca alaturka tartı ile ölçülerin yerine uluslararası tartı ile ölçülerin kullanılmasını önermesi; Batılı giyim tarzını benimseyip öyle giyinmesi gibi reformları savunması sayılabilir. Batı yazınının pek çok önemli yapıtını Türkçe'ye çevirmiş olması da diğer bir önemli özelliğidir. Abdullah Cevdet bu Batılılaşma yanlısı tezleriyle oldukça etkili olmuş, yine bu Batılılaşma yanlısı tutumuyla İslâmcıların hedefi haline gelmiştir.

Baha Tevfik'in yazdığı maddecilik yanlısı yazılara, özellikle de *Madde ve Kuvvet* çevirisine, maddecilik akımının karşısında olan İslâmcı düşünürlerden ağır eleşti-

riler geldiği söylenmişti. Böyle olunca kimi maddeci düşünürler, maddeciliği İslâm düşüncesiyle bağdaştırma yönünde bir tutum benimsediler. Bunlar İslâm dinine maddeci düşüncenin aykırı düşmediğini söylediler. Bu düşünürlerden en önemlisi Celâl Nuri [İleri]'dir (Gelibolu, 1877-1939). Celâl Nuri 1915'te İstanbul'da yayımlanan *Tarih-i İstikbal* adlı kitabında, İslâm'da birtakım reformlara gidilmesi gerektiğini, bu reformları sağlayacak düşünce dizgesinin de maddecilik olduğunu yazıyordu. Celâl Nuri de *madde ve kuvvet* maddecilerindendir, çünkü maddecilik konusunda başvurduğu kitap yine *Madde ve Kuvvet*'tir.

Celâl Nuri "madde"den ne anladığını şöyle dile getirir: Madde her an her yerde olan, bozulması olanaksız olan bir şeydir. Kuvvet de maddenin ayrılmaz parçasıdır; bu ikisi birbirine bağlıdır; biri diğerinden ayrı düşünülemez. Celâl Nuri de Baha Tevfik gibi maddecilik ile bilimi bir arada düşünür. Çünkü, maddecilere bakılırsa, madde varlığını kendisine borçludur; her olup bitişin bir nedeni vardır, olup bitişler de bir yasa uyarınca, o da ancak fizik dünyada olup biter. Fizik dünyada olup bittiği için de bunu açıklayabilecek etkinlik bilimdir. İnsanın bir başka etkinliği, örnekse metafizik düşünüş bunu açıklayamaz. Çünkü görünenin, algıların ötesine gitmemek gerekir. Celâl Nuri'ye bakılırsa ruh da maddenin dışında bir şey değil, onun özel bir varoluş biçimidir. Beyin ile sinir sisteminin işleyişine verilen addır; varlığını da sonsuza kadar sürdürmez.

Celâl Nuri İslâm'la maddeciliği birleştirerek İslâmiyet'te reform yapmak üzere yola çıkar çıkmasına ama daha işin başında Tanrı'nın olmadığını söyler. Ya da başka türlü söylendikte, inanabileceği Tanrı'yı betimler. Buna göre Tanrı evreni kuşatan bir yüce gizdir; insan usunun kavrayamayacağı sıfatları vardır; bilinemezdir.

Celâl Nuri'ye göre insan usunun kavrayabileceği ile kavrayamayacağı iki alan vardır. Alanlardan birini bilinirler, diğerini de bilinemezler oluşturur. Bilinir doğruya vardıran şey "fen", bilinemez doğruya vardıran şey de "din"dir. İkisi de "hak"tır. Din adalet, merhamet gibi kavramları insanlar için anlaşılır kılar. İnsan için yaratılmış olan dinin amacı insanın refahını sağlamaktır. Din, "fen"le çatışma içerisinde olmamalıdır. Bilimin, usun, deneyin doğru diye kabul ettiği şeyi din (yani İslâmiyet) de doğru diye kabul etmelidir. Celâl Nuri'ye göre böylesi olgucu bir din anlayışı İslâmiyet diye kabul edilmelidir.

Celâl Nuri'nin tarihsel maddecilik konusunda da kimi değinileri vardır. 1923 yılında yayımlanan *Tac Giyen Millet* adlı yapıtında, tarihte iktisadi etmenlerin çok önemli bir yer tuttuğunu belirtir. Ona kalırsa, bunu göz önüne alan "maddiyûn mektebi"dir. Her zaman doğru şeyler söylemese de bu okul çok kez "hakikati keşfeder". Her türlü utkunun, her türlü dinin ortaya çıkmasının, her saltanatın her türlü yapıp etmesinin ardında iktisadi etmenler yoktur. Ruh durumunun, rastlantının, cahilliğin de böylesi işlerde etmen olduğu görülmüştür. Ne ki, yukarda sayılan türden şeyleri, "partileri" ortaya çıkaran etmenler öncelikle "maddî, iktisadi ve ıstirarî"dir; "hissî" etmenler daha sonra gelir. Celâl Nuri'ye göre bu siyasî partiler Avrupalı bir düşünüşün ürünüdür; bunları Avrupa'ya özgü gereksinimler doğurmuştur. Asya'nın, İslâm dünyasının, Türkiye'nin ayrı yaşayışları, ayrı tarihleri, ayrı toplumsal gereksinimleri vardır. Celâl Nuri de tarihsel maddeciliğin yine, genel olarak Doğu'ya özgü değerlendirilmesi gerektiğini belirten düşünürlerden biridir. Bu Türkiye'deki, özellikle de diyalektik ile tarihsel maddecilikten söz eden düşünürlerin ortak özelliklerinden biri olacaktır. Ona göre sosyalizmi Avrupa'da doğuran iki "tabaka", "burjuvazi ve sermayedar" "bizde"

yoktur ya da yok gibidir. Böyleyse Türkiye'de sosyalizm Avrupa'daki gibi olamaz. Türkiye'de insanlar hukuk karşısında eşittir. Dolayısıyla Avrupa'daki ayaklanmalar Türkiye'de olamaz. "Biz" yoksulluğa, bilgisizliğe karşı ayaklanmak "zorundayız". Avrupa'yı taklit etmek işleri çıkmaza sokar. Yapılacak iş geri kalmış Türkiye'nin kalkınmasını sağlamak, yoksulluğu gidermektir. Bu arada sınıf savaşı başlayacak, "yangın saçağı sarmadan" ülke mutluluğa kavuşacaktır.

Türkiye'de maddeci düşünce içerisinde yer alabilecek bir okul da Konya Enerjetizm Okulu'dur. 1 Ocak 1925 yılında, Konya'da, 15 Ekim 1929 yılına kadar 51 sayı çıkacak olan *Yeni Fikir* adında bir dergi yayımlanır. Dergide yazıları olan iki önemli ad vardır: Naci Fikret [Baştak] (Konya, 1891-1948) ile Namdar Rahmi [Karatay] (Kütahya, 1896-1953). Derginin hem sahibi hem de başyazarı olan Naci Fikret'in düşünce yaşamının ilk yıllarında, "mürebbi-i fikrim" dediği Dr. Abdullah Cevdet'in etkisi olmuştur. Naci Fikret ile Namdar Rahmi'nin Konya Enerjetizm Okulu diye adlandırılacak bu görüşleri, temel olarak Alman kimyacısı, felsefecisi F. Wilhelm Ostwald'ın görüşlerine dayanır. Namdar Rahmi, *Felsefî Meslekler Vokabüleri* adıyla Afyon'da bastırdığı sözlüğünde enerjetizmi bir felsefe dizgesini adlandırmak için kullanır.

Namdar Rahmi, sözlüğüne yazdığı enerjetizm maddesinde enerjetizmi şöyle dile getirir: "Bununla kastettiğim şey, yalnız fizikî, kimyevî, hayatî hadiseleri değil ruhiyat ve içtimaiyat sahasında da bütün hadisatı enerji *kudret* prensibile izah etmek temayülü idi." Namdar Rahmi, bu eğilimini "büyük âlim ve mütefekkir" Naci Fikret'in de "takdirle" karşıladığını belirtir.

Enerjetizm, açıklamalarında üç temel kavram kullanılır: madde, enerji, *tekamül*. Bunlara göre madde, yine maddesel özellik taşıyan atomlardan oluşmuştur. Atomlarda madde ile esir arasında duran parçacıklar vardır. Bunların ortak bir merkez etrafında bir devir hareketi yapmalarıyla madde oluşur; katı bir hal alır. İki türlü de devinim vardır: devri devinim ile döngüsel devinim. İlkinin devamlılığı, hızı maddenin varlığını sürdürmesine yol açar; ikincisiyse, maddeyi oluşturan elektronları çekim merkezinden uzaklaştırıp dışarı yöneltir. Böylelikle madde bozulup dağılır; madde olmaktan çıkmaya başlar. Isı, ışık, elektrik böylelikle ortaya çıkar. Naci Fikret, buradan da maddenin aslının esir olduğu gibi, aslında metafizik olan bir sonuç çıkarır. Bu devir hareketi hızını koruduğu sürece maddenin biçimi aynı kalır. Bu devir hareketi bozulursa madde ışığa, elektriğe, ısıya dönüşür. Naci Fikret'e göre her eşyanın, her olayın kaynağı maddenin bu devinimleri; devinimlerindeki bu başkalıklardır. Bu kuvvetler dışarı yönelmiş maddenin almış olduğu şekillerdir. Bunların tümü enerji adı altında birleşir.

Varlık da *tekamül* içerisindedir. *Tekamül* için öncelikle bir dengesizliğin olması gerekmektedir. Her örgenin bir *tekamül* derecesi vardır. Bu *tekamüle* varılmak istenecektir. Dolayısıyla hem kişide hem de toplumda *tekamül*ün nedeni dengesizliktir. Dengeye varılınca *tekamül* için olmuş hareket de biter.

Enerjetizm Okulu, bugün savunmanın olanaksız olduğu bu görüşlerle toplum yaşamını da; dil, sanat, edebiyat, din, ahlâk, iktisat gibi insan etkinliklerini de açıkladığı savındadır.

Meşrutiyet döneminde ilk yayınların yapılmaya başlandığı maddecilik (beraberinde Marxçılık), 1910 ile 1935 tarihleri arasında, hakkında çok fazla yazının, kitabın yayımlandığı akımlardan biri olur. 1919'da *Kurtuluş* adlı bir dergi yayımlanır. 1919 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Almanya'daki Türklerden bazıları solcu görüşler etrafında birleşmişler; Türkiye İşçi ve Çiftçi

Sosyalist Fırkası (TİÇSF) adında bir parti kurmuş, bir de *Kurtuluş*'u çıkarmaya başlamışlardır. Bunlar arasında Mehmet Vehbi [Sarıdal], Vedat Nedim [Tör], Ali Nizami, Ethem Nejat, Mustafa Nermi, Namık İsmail [Yeğenoğlu], İsmail Suphi, İsmail Hakkı, İlhami Nafiz [Pamir] gibi adlar vardır. *Kurtuluş*'un ilk sayısı Berlin'de yayımlanmış, daha sonra bu kişilerden epey bir kısmının İstanbul'a gelmesiyle dergi burada, 1920 Şubat'ına kadar 5 sayı daha çıkmıştır. İstanbul'da bu çevreye Dr. Şefik Hüsnü [Değmer] de katılmıştır. Sadrettin Celâl [Antel], Hamit Sadi [Selen], Reşat Nuri [Drago] dergide yazısı olan diğer adlardır. 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra Damat Ferit Hükümeti *Kurtuluş*'un yayımlanmasını yasaklamıştır.

Kurtuluş çevresinin, felsefe bakımından Fransız Aydınlanma düşünürlerinden yola çıkan, sonuçta da Hegel ile Marx'a kadar gelen bir çizgileri vardır. Bunlara göre Marx, "Hegel'den aldığı anahtarlarla" tarihsel maddecilik anlayışını ortaya koymuştur. Çevre, tarihsel maddecilikle, üretim tarzı ile servetin toplumda bölüşümüne göre toplumların başka başka adlar aldığını söyler söylemesine, ama bunun Türkiye'yle ilgisinde ne demeye geldiği konusunda pek bir düşünceleri de yok gibidir. Bu konular hakkında kafa yoran, söyledikleri önemli sayılabilecek nerdeyse tek kişi, dergide siyasî, ideolojik içerikli yazılar yazan Dr. Şefik Hüsnü'dür. Yazılarında "sınıf", "proletarya", "sınıf bilinci" gibi Marxçı kavramları Türkiye örneğine göre içeriklendirip öyle kullanır. Bu aynı zamanda, bu kavramlar bakımından o zamanın Türkiye'sine ilişkin çözümlemeler yapmak demeye de gelir. Örnekse, "proletarya" yalnızca işçi değil "memurlar, hekimler, mühendisler, yazarlar" gibi, geçimini çalışarak kazanan herkesten oluşur. İki tür de sınıf vardır: çalışan ama hiçbir malı mülkü olmayanlar ile çalışmayan ama her türlü malı mülkü olanlar. Ancak bir sınıf bilinci yoksa, bir toplumda sınıfların olmasının hiçbir önemi yoktur. Bu bilince erişip sınıf mücadelesi yapmadıkça da insanlığın kurtuluşundan söz etmek olanaklı değildir.

Damat Ferit Hükümeti'nin *Kurtuluş*'un yayımlanmasını yasaklamasından beş ay sonra, TİÇSF'nin İstanbul'da kalan üyeleri 1 Haziran 1921'den 1925'e kadar yayımlanacak olan *Aydınlık* adında bir dergi çıkarırlar.[3] Bu dergi etrafında toplananlar daha katı bir maddeci anlayıştan yanadırlar. *Aydınlık*'ın yazı kurulunda, bir kısmı *Kurtuluş*'ta da yazmış olan şu isimler vardı: Dr. Şefik Hüsnü, Vedat Nedim, Şevket Süreyya, Şevket Aziz [Kansu], Yaşar Nezihe, Memduh Necdat, Nâzım Hikmet, Kerim Sadi, Nizameddin Ali, Leman Sadreddin, Sadreddin Celâl. Sorumlu müdür Sadreddin Celâl'dir. *Aydınlık* Türkiye Komünist Partisi'nin yasal propaganda organı gibi işgörür. 1921'in Ocak'ına kadar altı sayı çıkar. Yedinci sayısı 20 Temmuz 1922'de çıkmış, bu yıl en son 11. sayısı yayımlanmıştır. 1923'te 12-19. sayılar; 1924'te 20-28. sayılar; 1925'te de 29-31. sayılar çıkmıştır. Ayrıca, içinde Dr. Şefik Hüsnü'nün *Medhal* yazısıyla çıkan *Komünizm Elifbası* da olmak üzere (*Komünist Manifesto* da 1923 yılının ilk aylarında *Aydınlık*'ta tefrika edilmiştir; çeviren yine Şefik Hüsnü'dür), yayımlanan kitaplarla bir "*Aydınlık* külliyatı" oluşturulmuştur. Yukarda adı geçen kişilerden bazıları Dr. Şefik Hüsnü'nün önderliğinde siyasî birtakım eylemlere kalkıştıkları için mahkûm edilmişlerdir.

Aydınlık'ta ağırlığı olan kişi Dr. Şefik Hüsnü'dür. Dr. Şefik Hüsnü'nün Türkiye'de ergeç devrim olacağına inancı tamdır. Ona göre sınıfsız bir toplum yaratmak için yapılacak devrimin üç aşaması vardır: Birinci olarak iktidara el konacak, devrimci birtakım önlemler alınacak, bunlar yapılırken de şiddet kullanılacaktır; ikinci olarak yeni bir yönetim kurulacaktır; üçüncü olarak da devrimin asıl ülküleri uygulamaya konacaktır. Yine Dr.

Şefik Hüsnü, *Aydınlık*'ta yazdığı yazılarda Marxçı düşüncelerin, Türkiye'nin kendi koşulları göz önünde bulundurularak nasıl dile getirilebileceğinin örneklerini vermektedir. Buradaki yazıları *Kurtuluş*'taki yazılarından daha olgun, daha bilgilice bir biçimde yazılmıştır.

Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'yı destekleyen *Aydınlık* grubu, savaş kazanıldıktan sonra da Mustafa Kemal'den yana, emperyalizme, kapitalizme karşı yayınlar yapmıştır. Dr. Şefik Hüsnü solcuların ulusal devrimcileri desteklemesi gereğinden söz eder. Ne ki, 1923 Mayıs'ında, desteklediği Ankara'dan ilk darbeyi yer. 1 Mayıs için dağıtılan bir bildiride, komünist bir hükümet kurma çabasının dile getirildiği öne sürülüp yirmi kadar kişi tutuklanır. Bu kişiler vatana ihanet suçuyla yargılanacaklar ama yargılama sonucunda beraat edeceklerdir.

1932 yılında, aralarında *Aydınlık* gazetesinin yayın kurulundan Vedat Nedim [Tör], Burhan Asaf [Belge], İsmail Hüsrev [Tökin] ile *Dergah*'ın eski yazarlarından Yakup Kadri [Karaosmanoğlu] *Kadro* dergisini çıkarırlar. Aralarında Şevki Yazman da vardır. Dergi üç yıl boyunca aylık olarak yayımlanır. Derginin ilk sayısında *Kadro*'nun hangi gerekçeyle çıktığı şöyle anlatılır: Türkiye bir devrim içerisindedir. Bu devrimin ilkeleri, bunu yaşatacakların da kuramsal düşünceleri vardır. Bu kuramsal düşünceler, devrime "ideoloji" olabilecek bir dizge içerisinde değildir. Öte yandan bir devrimin mutlaka bir öğretisi olmak zorundadır. İşte *Kadro* bu ideolojiyi yaratacak, "inkılâp neslimizin muhtaç olduğu inkılâp şevkini" her zaman uyanık tutacaktır.

Kadro'nun imtiyaz sahibi olan Yakup Kadri ile yayın müdürü olan Vedat Nedim "1927 tevkifatına" kadar Türkiye Komünist Partisi üyesidirler.[4] Yine Vedat Nedim *Aydınlık* gazetesinin yayın kurulundadır. İsmail Hüsrev, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adına 5 Kasım-5 Aralık 1922 arasında Moskova'da toplanan dördüncü Komintern'e katılmıştır. Burhan Asaf *Aydınlık* dergisi yayın kurulundadır. Dergiyi çıkaranların bu komünist geçmişleri, devrimin ideolojisini belirlemeye çalışırken de etkili olacaktır. Marxçılıktan vazgeçecekler ama tarihsel maddecilik ile diyalektik ("tezatlar mantığı") olup biteni açıklamak için kullanılacaktır. İnsanlık tarihî diyalektikle ele alınacaktır. Şevket Süreyya'nın *İnkılâp ve Kadro*'sundan alınmış, *Kadro*'nun 8. sayısında yayımlanan Yakup Kadri'nin yazdığı "Millî Kurtuluş Hareketlerinin Ana Prensipleri" adlı yazıya bakılırsa bu "tezat" asıl olarak sınıflar arasındaki bir "tezat" değil, sanayi bakımından gelişmiş sömürgeci uluslarla sömürülen ile yarı sömürülen uluslararasındaki bir "tezat"tır. Ama öte yandan bir ulus içerisindeki iktisadi çıkar "tezat"ı da unutulmamalıdır.

Kadro yazarlarının asıl üzerinde çalıştığı Türk Kurtuluş Savaşı, bu arada da ulusal kurtuluş savaşlarıdır. Onlara göre ulusal kurtuluş savaşlarını açıklamak Marxçılığın yapabileceği bir şey değildir. Bundan dolayı da tarihsel maddecilik Marxçılıktan ayrı düşünülmelidir. Aslında *Kadro*, Marxçı kaynaklı, sosyalizme karşı çıkan, katı devletçi bir harekettir. Bizzat Kurtuluş Savaşı'nı yapan Mustafa Kemal'in koruması altında yayına başlayan *Kadro*, bu katı devletçi tutumundan ötürü iş çevrelerinden yoğun baskı görmüş, bu baskının sonucu olarak da dergi 1935'te son sayısını çıkarmıştır.

Kadroculara önemli karşı çıkışlardan biri Ağaoğlu Ahmet'in (Şuşa, 1869-1939), 1933 yılında yayımlanan *Devlet ve Fert* adlı kitabında bulunabilir. Türk siyasetinde rol oynamış düşünürlerden biri olan Ağaoğlu Ahmet *Kadro*'da yer alan düşüncelere, peşinde koşulan kuramlara "asla" katılmadığını belirtir; öte yandan dergiyi "memnuniyetle" karşılar, çünkü onda "taze ve temiz bir havanın serinliğini" duymaktadır. Ağaoğlu Ahmet, Kadrocula-

rın başlıca "endişeleri"nin devrimin ideolojisini saptamak olduğunu belirttikten sonra, bunların Türk devriminin iç cephesini gözden kaçırdıklarını ekler. Çünkü kendisine kalırsa devrimin bir dış, bir de iç cephesi vardır. Kadrocular ne saltanatın "ilgasından", ne hilafetin "iskatından", ne Çumhuriyet'in "teessüsünden", ne Lozan "sulhünden", ne de dinsel, ailesel, hukuksal "tahadüllerden" söz ederler. Ağaoğlu Ahmet Kadroculaın bu ihmallerini onların Marxçı, tarihsel maddeci olmalarına bağlar. Çünkü bunlar için aslolan iktisattır, yukarda sayılanlar ikincil önem taşıyan kurumlardır. Bunun için devrimin yalnızca iktisat yanı görülür. Kadrocular kişisel özgürlüğe karşı oldukları için demokrasiye de karşıdırlar. Ağaoğlu Ahmet, Kadroculara göre amacın toplum içinde kişiye, onu toplumdan ayıran bir özellik vermek değil, dünya içinde ulusa hak, kişiye de özgür ulus içinde iş, ödev vermenin ülkü olduğunu söyler. Dolayısıyla Kadrocular demokrasi devletçiliğini kabul etmezler; ayrıca ne komünist, ne sosyalist, ne de faşisttirler. Ağaoğlu Ahmet'e göre bunların kendine özgü bir devletçilik anlayışları vardır: Faşist değillerdir –çünkü dinle devlet, ulusla hükümdar arasındaki ilişkilerden söz etmiyorlar– ama faşistçe bir yol tutmaktalar. Çünkü devlet dedikleri "varlığa" tüm ulusal etkinlikleri düzenleyip denetleme hakkını veriyorlar. Komünist, sosyalist de değiller – çünkü mülkiyeti yadsımıyorlar. Öte yandan komünistçe, sosyalistçe yolları savunuyorlar. İktisatın devlet eliyle yapılmasından yanadırlar. Devlet hem ulusun temsilcisi hem de düzenleyicisidir; "millî hayatı fiilen sevk ve idare ederek büyük istihsal terakümlerini millet namına yaratan ve millet namına benimseyen bir teşkilat"tır. Özetle, kendilerine sorulduğunda Kadrocular kendilerini Kemalist, devrimci, devletçi olarak tanımlıyorlar. Ne ki, Ağaoğlu Ahmet, Kadroculaın kendi devrimden anladıkları şeyi "istesin istemesin" herkese kabul ettirme yönündeki tutumlarına da karşı çıkmaktadır.

Ağaoğlu Ahmet'e göre Kadrocular yöntem olarak kullandıkları tarihsel maddeciliği de pek anlamış görünmüyorlar. Toplumsal çatışmaların, karşıtlıkların yalnızca kapitalist topluma özgü olduğunu sanma yanlışına da düşmektedirler. Oysa bu, ta başından bu yana tüm insanlığın "kader"idir. Üstelik "Marksizm mektebinin" iki ana öğesi, "sermaye tahakkümü" ile bunun yarattığı "sınıf mücadelesi" "bizim memleketimizde yoktur bile".

Türkiye'de maddeci, Marxçı bir anlayışla çıkan bu üç önemli derginin ortak özelliklerinden biri de Marxçılığın Türkiye'nin özel koşullarıyla birlikte ele alınıp yorumlandığı yazılarıdır.[5] Bu belli bir yere özgü olmaklıksa tarihsel maddeciliğin "ruhuna" aykırı bir durumdur. *Kadro* örneğinde Marx'tan vazgeçmiş bir Marxçılıktan bile söz edilebilir. Çünkü Marxçılık tarihsel maddeciliğe indirgenmiş, bu da gerçekliği açıklamanın bir yöntemi olarak kullanılır olmuştur. Maddeci düşünceyi Marxçılık-Lenincilik bağlamında ele alan *Aydınlık* çevresi Türkiye özelinde değerlendirmeler yapmış ama, tarihsel maddeci anlayışın sonucu olarak görülen sınıfsız topluma nasıl ulaşılacağı konusunda birbiriyle uyuşmayan öneriler sunmuştur. Dr. Şefik Hüsnü bunu, bilinçli işçilerin bir araya gelerek kurdukları devrimci TKP'nin yapacağını söylerken, Şevket Süreyya ile Sadreddin Celâl'se Türkiye'de etkin, yoğun bir işçi sınıfından söz etmenin olanaksız olduğunu, dolayısıyla da sınıf mücadelesiyle bunun olamayacağını, CHF'ye girip onu ele geçirerek sosyalist bir Türkiye kurulabileceği görüşündedir.

Türkiye'de maddecilik akımında, özellikle yaptığı çevirilerden ötürü adı anılacak bir diğer kişi de Haydar Rıfat'tır. Haydar Rıfat 1933 yılından başlayarak Dün ve Yarın adı altında, aralarında Marx'ın *Kapital*'inin özeti, Lenin'den *Devlet ve İh-*

tilâl, Engels'ten *İlmî Sosyalizm ve Hayalî Sosyalizm*, Stalin'den *Lenin Mezhebi*, Gustava Le Bon'dan *Bir Tarih Felsefesinin İlmi Esasları* gibi kitapların da olduğu bir dizi kitap yayımlar. Çevirilerinin yanı sıra, *Beynelmilel İhtilâl Fırkaları* (Avukat T. Nadir imzasıyla, İstanbul'da Matbaa-i Osmaniyye'de 1326'da basılmıştır), *Bolşevilik Âlemi* gibi kendi kitapları da vardır.

Hikmet Kıvılcım[lı] (Priştine, 1902-1971), Edebiyatı Cedide'yi maddeci bir gözle eleştirdiği, alt başlığına bakılırsa da tarihsel maddeciliği "bir çağ psikolojisi" kabul ederek kullandığı *Edebiyatı Cediydenin Otopsisi* adlı kitabına yazdığı önsözde, Osmanlı Devleti'nin son günlerini, oldukça da eğlenceli bir dille çözümleme denemesine girişir. Bu çözümleme girişimi önce durumu saptayıp sonra bu çözümlemelere dayanarak bu olumsuzlukları giderecek çözüm önerileri sunacaktır. Yine aynı kitapta, ozanın "neyi sezdiğini" soruştururken toplum konusuna değinir. Ozan her şeyden önce bir insan, "yani sosyal bir hayvan" olduğuna göre, içinde yaşadığı toplumun sevinç ya da üzüntüsü gibi şeyleri sezecektir. Toplum "klasik, resmî ve sosyalman üniformalı" tarihin söylediği gibi "üstü altına, eni boyuna" uygun bir nesne değildir. Hikmet Kıvılcım[lı], toplumda, özellikle çıkarları, gördükleri işteki durumları başka başka, bu yüzden de duyuşları, kavrayışları birbirinden başka birtakım "gruplarla kümelerin" olduğunu, bunlardan da en sürekli olanının sınıflar olduğunu, bu sınıflardan bazılarının yukarda, bazılarının da aşağıda oluşunun toplumun özünü oluşturduğunu belirtir. Yukarı sınıflara "üstün-işleten", aşağıdakilere "alt-işleyen" adı da verilir. Kıvılcım[lı] burada asıl olarak şiiri tarihsel maddecilik bakımından ele almış, ozan ile şiirinin, içinde bulundukları sınıf tarafından belirlendiğini savunmuştur.

Kıvılcımlı asıl *Tarih, Devrim, Sosyalizm* adlı kitabında Marx'ın "yarım bıraktığı"

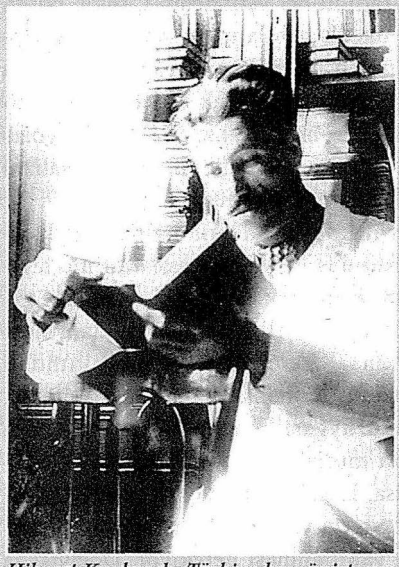

Hikmet Kıvılcımlı, Türkiye komünist hareketi içinde maddecilik düşüncesiyle teorik anlamda uğraşmaya niyet eden az sayıdaki insandan biridir. Tarih Tezi'ni geliştirirken, tarihi yapan "barbar" ve "medeniyet kurucu" faaliyetleri ele alırken maddeciliğin hem sosyalist düşüncedeki hem de kendi tezindeki etkisinin sınırlarını sergiler.

bir işi tamamlamaya girişir. Ona göre tarihsel maddecilik bir "devrim olayını" bir "doğa olayı" gibi inceler. Devrimin niçin, nasıl olduğunu açıklar; bütün sorunları "bilimsel neden-sonuç bağlarıyla çözer". Ne ki, bir noktaya gelinir: Marx tarihsel maddeciliği çağcıl toplum sınırı içerisinde derinleştirmiş, tarihöncesini bu bakımdan işleyememiştir. Kendisi bir yöntem olarak kullandığı tarihsel maddecilikle tarihöncesini "bu bakımdan" ele alacaktır. Bu tarihöncesinde, kendi deyişiyle "Antika tarih"te sosyalizmin yerinin ne olduğunu soran Kıvılcımlı, bu soruyu "her yerinde ve hiçbir yerinde" diye yanıtlayacaktır. Tarihin hiçbir yerinde sosyalizm yoktur. Çünkü uygarlık "ilkel sosyalizm"in bittiği, "sınıflı toplum"un başladığı yerde gelişmiştir. Bu bakımdan tarih, insanlığın "ilkel sosyalizm"i bulduğu yerde yokedişi-

dir. Tarihin her yerindedir. Çünkü, bütün bu yokediş çabalarına rağmen "ilkel sosyalizm"in gelenekleri tarihin gidişinden silinmemiştir. Uygarlık tarihi boyunca, ilkel de olsa bir sosyalizm insanlığın "gözenekler"inde yaşamış, bilimsel sosyalizm için "ana-maya" olmuştur.

Kıvılcımlı, kendi tarih tezine uygarlıkların kuruluş ile yıkılış yasalarını inceleyeceğini belirterek başlar (bkz. *Tarih, Devrim, Sosyalizm*). Bu iki bakımdan, hem kuramsal hem de kılgısal bakımdan önemlidir. Kuramsal bakımdan önemlidir, çünkü uygarlıklar doğup büyüdükten sonra mutlak yıkılıyorlarsa, bu kaçınılmazsa, içinde bulunduğumuz çağdaş uygarlığın da yıkılıp yıkılmayacağı sorusunun yanıtlanması gerekiyor. Dolayısıyla araştırma, geçmişi olduğu kadar bugün ile geleceği aydınlatmak için de önemlidir.

Kılgısal bakımdan da önemlidir, çünkü 19. yüzyılın ortasına gelesiye kadar uygarlıkların yıkılışları hep insanüstü bir güce bağlanmıştır. Bugün uygarlık tarihindeki yıkılış ile kuruluş yorumlarının ardında insan ilişkileri ile toplum olayları içerisinde her türden insanüstü inanç vardır. Bundan ötürü Kıvılcımlı'ya göre, insan kültürünü "tepesi taklak" dolaşma durumundan kurtarmanın, batıl inanışlar "boyunduruğunu" kırmanın yolu böylesi bir araştırmadan geçmektedir.

Kıvılcımlı'nın tarih konusundaki tezinde iki vurgu vardır: Birincileyin 18. yüzyıla gelesiye kadar insanlık tarihinde sözkonusu olan tarihsel devrimlerdir (:insanlığın alınyazısı olan tarihsel devrim, bir uygarlığın toptan yıkılmasıdır). İkincileyin, çağcıl İngiliz devrimiyle birlikte tarihsel devrimler çağının bittiği, sosyal devrimler çağının başladığıdır (:bir uygarlığın toptan yıkılması değil, bir toplum sınıfının egemenliğinin yıkılıp gitmesidir). Kıvılcımlı 20. yüzyılda olan iki dünya savaşı sonunda olup bitenlerin bu tezini kanıtladığını da öne sürecektir.

Kıvılcımlı kendi tarih araştırmasını hangi yöntemle yapacağını, bu konudaki yöntem tartışmalarını ele alarak belirler. Yöntem, diyalektik yöntemli klasik tarihsel maddeciliktir. Ona kalırsa böylesi bir bakış insan toplumunun, her çağda üretici güçlerle hareket ettiğini göstermiştir. Bir çağdan ötekine geçişte hangi üretici güçlerin nasıl bir yeri olduğunu artık felsefe değil, "yalnız ve ancak olaylara dayanan" bilim araştıracaktır. (Kıvılcımlı'da da diğer Marxçı düşünürler gibi metafizik karşıtlığı olarak düşünülen bilim yandaşlığı temel bir vurgu olarak dile getirilmektedir.)

Kıvılcımlı'ya göre insan toplumunu hareket ettiren dört üretici güç vardır: i- teknik (toplumun doğayla "güreşinde" kullandığı alet edavat ile yöntemler); ii- coğrafya (toplumu mekân içerisinde çevreleyen maddi ortam, iklim); iii- tarih (toplumu zaman içerisinde çevreleyen manevi ortam; gelenek görenek); iv- insan (toplumun gerek dış –maddi– ortamını gerek iç –manevi– ortamını teknik araçla işleyen toplu eylem (kolektif aksiyon), zor ile şiddet anlamına gelen güç).

Bu güçlerden teknik ile coğrafya maddeye, tarih ile toplu eylemse insana dayanır. "Eskimiş uygarlığın" insan üstündeki baskısı, onu üretici güçlerin ikisinden, tarih ile toplu eylemden yoksun bırakır. Böylelikle uygarlık taze insan gücünü dışardan, barbarlardan sağlamaya kalkışır. Paralı barbar askerler, uygarlık kalesini içerden yıkmaya başlarlar. Bu vakit teknik üretici güçler dolaylı olarak dışardan işe karışmış olurlar. Çünkü daha önce uygarlık, hammadde kaynaklarını işletir, ticaret yaparken teknik üretici gücünü barbarların içine atmıştır. Böylelikle, bütün bu üretici güçler, düzelmesi artık ola-

naksız olan eski uygarlığı yıkıp yeni bir uygarlığın kuruluşunu sağlarlar. Onun için de tarihsel devrim uygarlığın değil, "çökkün" bir uygarlığın sonudur. Doğacak bir uygarlığın da başlangıcıdır. Böylelikle en son kararı maddi üretici güçler vermiş olur.

Çağcıl dönemde tarihsel devrim olanaksız hale gelir. Çünkü ne insanlığın ele geçirmediği belli başlı bir ülke, yani yeni üretici güçler sağlayacak coğrafya bölgesi kalmıştır ne de yeni maddi üretici güçleri kendi manevi üretici güçleriyle geliştirebilecek barbar yığınları kalmıştır. Bunun yerine teknik üretici güçlerin gelişimi (coğrafya keşiflerinin sömürgeci çapulları ile uzak dış ticaretin büyük sermaye birikimi) önemli sıçrayışlar yapar. Öyle ki, tek başına teknik güçlerin gelişimi, toplum içerisinde hem üretici güçlerin yerini alabilecek maddi gelişimi sağlamış hem de uygarlık ile insanlığı tarihsel devrim "uçurumuna yuvarlanmanın" kaçınılmazlığından kurtaracak "sosyal devrimci modern sosyal sınıflar" yetiştirebilmiştir.

Yeni toplu eylem üretici güçlerinin "güreşi" sayesinde soysuzlaşan üretim ilişkileri ortadan kaldırılabilmiştir. Dışardan gelecek "barbar" toplu eylemi ile tarihöncesi toplumsal gelenek göreneklere gerek duymayan yeni sınıfların toplumsal toplu eylem üretici güçleri, teknik gelişme ile insanlığın ilerleyişine engel olabilecek eski egemen gerici toplumsal sınıfların "çökkün istibdatını" giderebilmiştir. İnsanlığın çağcıl uygarlıkla edindiği bilinç ile teknik kazançları hiçbir savaş ya da bunalım "hoyratlığıyla", bilinçsizliğiyle yokedilemeyecek güce erdiğinde, her anlaşmazlık durumunda varolan uygarlık yıkılmaksızın, yeni, daha ileri üretim ilişkileri sağlayan bir toplumsal düzen, daha insancıl yollardan kurulabilmiştir. 17. ile 18. yüzyıllardaki kapitalizm devrimleri ile 19. ile 20. yüzyıllardaki sosyalizm devrimleri çağcıl dönemin "sosyal" devrimleridir.

TÜRKİYE'DE MADDECİLİK KARŞITI GÖRÜŞLER

Yukarda anlatılan maddeci akıma Türkiye'de karşı çıkış genellikle İslâmcı –bu arada ruhçu– düşünürlerden gelmiştir. Cumhuriyet'in ilk yılları ile daha sonraki Marxçı maddeci –diyalektik maddecilik ile tarihsel maddecilik– akıma karşı çıkışlarsa, yukardakilere ek olarak "milliyetçi sağcı" düşünürler tarafından yapılmıştır.

Ludwig Büchner'in *Madde ve Kuvvet*'i Türkiye'deki maddeci düşünürlerin başucu kitabı olduğunda, kitaba, dolayısıyla da maddeciliğe karşı çıkan düşünürlerden biri de Şehbenderzade Ahmet Hilmi'dir (Filibe-1865-1913). Ahmet Hilmi hem Baha Tevfik'le –maddeciliği savunduğu için– hem de Celâl Nuri'yle –maddeciliği İslâm diniyle bağdaştırmaya çalıştığı için– sert tartışmalara girişmiştir. Özellikle de *Allahı İnkâr Mümkün müdür?* ile *Maddiyun Mesleki Dalâleti* adlı kitaplarıyla Ahmet Hilmi maddecilik yanında olguculuğa, bilimciliğe, "küfre" de (tanrıtanımazlığa) karşı çıkmıştır. Ona göre maddeciler Lucretius'un *De rerum natura*'sından bu yana yeni görüşler ortaya koyamamışlardır. Ahmet Hilmi, Büchner'in maddenin her yerde olduğu; madde ile kuvvetin kendi başına varolduğu yollu düşüncesinin metafizik olduğunu; henüz kimselerin doğruluğuna akıl erdiremediği maddeyi bütün doğaya genellemenin, "bir zerreden sonsuza hükmediş"in metafizikten başka bir şey olmadığını söyleyecektir. Ayrıca maddeyle birlikte söz konusu edilen mekân, zaman, güç kavramlarının içeriğinin deneyi yapılamaz. Ona göre, bir yandan metafiziği yadsımak, bir yandan da hem us hem de deneyle çelişen metafiziğe başvurmak çelişkidir. Ayrıca maddecilik, madde ile enerjinin sakınımından ötürü, madde ile kuvvetin başlangıcıyla sonu olmadığını ileri sürecektir. Ama Ahmet Hilmi'ye göre bir şeyin yok edilemeyecek olması onun yaratılma-

dığı anlamına gelmez. Ahmet Hilmi'nin burada yardımına başvurduğu bir düşünce daha vardır: "enerjetizm". Enerjetizme göre doğayı açıklamak için madde düşüncesine gerek yoktur. Çünkü maddeyi anlatmak için kullanılan her özellik enerjinin özellikleridir. Bu özellikler yeniden enerjiye dönüşünce ortada madde diye bir şey kalmayacaktır. Ahmet Hilmi, Büchner'in de maddenin bu niteliklerden yoksun olduğu anlaşıldığında maddecilik diye bir akımın kalamayacağını söylediğini belirtir.

Maddeciler deneyin ancak duyulara özgü olduğunu söyleyeceklerdir. Ahmet Hilmi buna karşı iç duyunun da olduğunu ileri sürecektir. Yine, maddeciler yaşamın kendiliğindenliğini, dolayısıyla bir Tanrı'ya gerek olmadığını, ruhun maddenin dışında bir varlığı olmadığını ileri süreceklerdir. Ruh da bedenden ayrı, ne olduğu bilinemeyecek bir varlıktır; bedenin dağılıp yok olmasından sonra da kalır. Ruh "maddenin eseri" diye görülemez. Yapısı deneyle bilinemeyecek olanların –örnekse ruh gibi– bilinme ölçütü, uslamlamalar, insanın yapısal özellikleri, sağduyu, durumun ahlâksal sonuçları gibi şeylerdir. "Şu halde" diyecektir Ahmet Hilmi *Dalâlet*'inde, "mâhiyeti tecrübeyi aşan hususlarda, spiritüalistlerin iddiaları, materyalistlerinkinden her cihetle üstündür". Maddecilik yine zorunlu olarak bir "küfür mesleği" olacaktır. Çünkü maddecilik mekanizm ya da dinamizmle cansız bir maddeyi kabul edip Tanrı'yı yok sayacaktır. Burada Celâl Nuri'yi eleştirmeye koyulur. Celâl Nuri'nin, bilinir doğru ile bilinemez doğrudan söz ettiğini söylemiştik. Bilinir doğruya vardıran "fen"; bilinemez doğruya vardıran da "din"di. Ahmet Hilmi burada bir çelişkinin olduğunu "gösterecektir". Bilinemez doğrunun –her neyse– dinle elde edildiği söylendiğinde bunun usla ilişkisi de söylenmiş olacaktır. Böyle bir şeyi usla elde ediliyorsa deneydışı olan deney alanında usla birleşiyor demektir. Öte yandan da deney alanı dışında söylenenler "abuk sabuk"tur denerek bir önceki cümlede söylenenlerle çelişkiye düşülüyordur. Ayrıca, Celâl Nuri İslâmiyetin "fen, ilim ve medeniyet gibi durmak bilmez" bir kavram olduğunu söylemekle "cahilliğini" de ortaya dökmektedir. Çünkü her dinde kabul edilmiş değişmez –Allah birdir gibi– esaslar vardır. Bundan dolayı dini kişiden kişiye değişecek bir şey sanmak olacak iş değildir. Yine bir din, din olmaktan çıkmadıkça alanından çıkamaz, "fen" halini alamaz, "maddî hakikatleri ihtiva" edemez. Dolayısıyla Celâl Nuri'nin asıl yaptığı İslâm dininin –bu arada da her dinin– "batıl" olduğunu söylemekten başka bir şey değildir.

Ahmet Hilmi'ye göre çağın düşünürleri arasında yaygın olan "üç büyük meslek" vardır: eleştiricilik, olguculuk, evrimcilik. Bilginler değil de felsefeciler arasında yaygın olan iki felsefe görüşü daha vardır: ruhçuluk ile maddecilik. İmdi, Ahmet Hilmi, "hiçbir felsefî mesleğin yanlıştan korunmuş" olmadığı, bütün hakikatleri toplamadığı düşüncesindedir. Böyleyse, endüstri, iktisat ve geçim gibi konularda bilimin, deneyin gösterdiği ilkeleri kabul edip "felsefe ve ahlâkta her mesleğin içindeki doğru tarafları" alarak meydana gelecek "*éclectisme*'i seçmekten" daha sağlam yol yoktur.

Maddeci akıma karşı çıkan düşünürlerden biri de İsmail Fenni [Ertuğrul]'dur (Tırnova, 1855-1946). *Lugatçe-i Felsefe* en önemli kitabıdır. Konumuzla ilgili görüşlerinin yer aldığı önemli kitabıysa 1928 yılında yayımlanmış olan *Maddiyum Mezhebinin İzmihlâli*'dir. İsmail Fenni Büchner'i eleştirmeye maddeci görüşün "iki temel savından" yani "kuvvetsiz madde ve maddesiz kuvvet olamaz" ile "kuvvet ve madde ezelî ve ebedîdir" savlarından hareketle başlar. Bunu yaparken de Le Bon'dan yardım alır. İsmail Fenni ile İsmail Fenni'nin görüşlerine başvur-

duğu Batılı düşünürler, özellikle de radyoaktif alanındaki çalışmaların kendilerine sağladığını düşündükleri verilerden yararlandılar. Bunlara göre maddeden yayılan radyoaktif ışınlar maddenin yok olmakta olduğunun göstergesidir. Bu, maddenin tüm özelliklerini kaybedeceğini, başka maddelere dönüşebileceğini, kütlesinin azalabileceğini "göstermiştir". Madde maddelikten çıkıp enerjiye dönüşmektedir. Dolayısıyla da enerji madde dışında kuvvet değil, atom içindeki kinetik enerjidir. Bu da madde ile kuvvet arasındaki ikiliği ortadan kaldırmakta, maddenin "ebedi" olmadığını göstermektedir. Madde de enerji de yok olabilir. Maddenin maddelikten çıkması İsmail Fenni'ye, evrim düşüncesinin yalnızca canlılara değil cansız cisimlere de uygulanması gerektiğini düşündürmüştür.

Madde de enerji de sonradan meydana gelmiştir, yok olabilirler. Dolayısıyla, evren yaratılmıştır. "Ezelî ve ebedî olan Allah'tır". Ruhun da maddesel bir yanı yoktur; ruh bölünmezdir, yalındır, hep aynı kalır; ölümsüzdür. İsmail Fenni bu iki konuda, Allah'ın varlığı, ruhun ölümsüz olduğu konusunda gerek Doğulu gerek Batılı pek çok felsefecinin "kanıtlarını" kullanır.

Burada söylemek gereken şeylerden biri de *Madde ve Kuvvet* maddecilerine karşı çıkan Ahmet Hilmi ile İsmail Fenni'nin, gerek Baha Tevfik gerekse Celâl Nuri'den daha çok felsefe bilgileri olduğudur.

Maddeci düşünceye karşı çıkan düşünürlerden biri de İsmail Ferid'dir. İsmail Ferid 1895 yılında yayımlanan *İbdâl-i Mezheb-i Maddîyyûn* adlı kitabında Büchner'in *Madde ve Kuvvet*'teki görüşlerini eleştirir. Ona göre, kitapta yer alan, evrenin parçacıklardan, yani bileşik olmayan maddelerden oluştuğu yollu görüş yanlıştır. Çünkü başlangıcın insanca bilinmesi olanaksızdır. Ayrıca, atomların birbirlerini çekecekleri bir uygunluk durumunu varsayar. Uygunluk düşüncesiyse, uygunluğu oluşturan bir gücü, Tanrı'yı akla getirir. Evren düzenlenmiş, meydana getirilmiş olduğu için bir düzenleyiciye, meydana getiriciye gerek vardır. İsmail Ferid'e göre bu da madde değil Tanrı'dır.

Madde ve Kuvvet maddeciliğine karşı çıkan bir diğer kişi Harputizade Mustafa Efendi'dir. Harputizade 1914 yılında yazdığı *Red ve İspat* adlı kitabında *Madde ve Kuvvet*'le hesaplaşır. Ona göre maddecilerin "madde"si henüz ne olduğu bilinmeyen bir şeydir. Bunları da Büchner'in kitabında yer alan, madde "henüz esasına ve cevherine" dair kesin bilgilerin olmadığı bir şey; en küçük biçimi bulunamayacak bir şeydir gibi dile getirişlere dayandırmaktadır. Ayrıca "maddeyi oluşturduğu söylenen" atomların ne ağırlıkları, ne de hacimleri gibi özellikleri bilinmektedir. Harputizade'ye göre maddecilerin öncelikle bu ne olduğu belli olmayan ama temel olarak aldıkları maddeyi belirlemeleri zorunludur. Bundan başka, maddeye eşlik ettiği, bundan ayrılmadığı düşünülen bir kavram daha vardır: kuvvet. Harputizade bu savı da, bu ikisi birbirinden ayrılmıyorsa, olup bitişlerde bu ikisi yetiyorsa, dış bir etkene gerek kalmayacak, evrenin yaratıcısı düşüncesi boş bir düşünce olacaktır diye "çürütür". Böyle değilse de maddeciliğin temeli çökecektir. Buna bağlı olarak Harputizade, maddecilerin, evrenin yaratılmış bir şeyse şu sorunun yanıtlanması gerektiğini söylediklerini belirtir: Bir şey nasıl yoktan var olabilir? Buna maddecilerin yanıtı da hazırdır: Böyle bir şey olanaksızdır. Harputizade'yse bu düşünceye, nasıl bir ressam yoktan bir eser meydana getiriyorsa, bu ressam gibi düşünülecek eşsiz varlık, bütün evreni yoktan varedecektir; varedebildiği gibi yok da edebilecektir diye karşı çıkar. Harputizade, ufacık bir "zerrenin" yok olmasından çekinen maddecilerin, "evreni yaratmış olan Allah'ın" yokluğuna nasıl olup da izin verebildiklerine şaşırmaktadır. Harputizade'nin maddeciliğe

yönelttiği bütün bu eleştirilerde dayanak noktasıysa İslâm düşüncesidir.

Madde ve Kuvvet'i temel alarak maddecilik yapanlara karşı çıkışların ortak yanı, İslâm düşüncesinden alınan temel savlar çerçevesinde kalmasıdır. Bu düşünürler de kendi inandıkları İslâmcı düşüncelere dayanarak maddeci düşünceyi tutarsız, kabul edilmesi olanaksız diye görürler.

İçtihad dergisinde İslâm'daki "katılaşma" hakkında yazılar yazan Dr. Abdullah Cevdet'e karşı İslâmcı ile Türkçü çevreler harekete geçmiş, *İçtihad* dergisi kapatılmış, Dr. Abdullah Cevdet hakkında "erkânı mukaddesei islâmiyeye hürmetsizlik" gerekçesiyle dava açılmıştır. Fakat bu dava beraatla sonuçlanmıştır. Bütün bunlara neden, ateşli bir Batılılaşma yanlısı olan Dr. Abdullah Cevdet'in İslâmcı çevrelerin savunduğu "tesettür" (örtünme), "taaddüdü zevcât" (çok kadınla evlilik) gibi istekleri yoğun bir biçimde eleştirmesiydi. Dr. Abdullah Cevdet'e göre "irtica" özgürlüğü olamazdı. İslâm'da "reform", dinde "rasyonalizm" gerekiyordu.

Tarık Z. Tunaya'nın *İslâmcılık Cereyanı* adlı kitabında yazdığına bakılırsa, siyasî çıkarların peşinde koşan birtakım tarikat üyelerine, batıl inanışlı kişilere karşı olan Prens Said Halim Paşa, M. Şemseddin [Günaltay] gibi kimi İslâmcılarla Dr. Abdullah Cevdet, Celâl Nuri gibi kimi Batılılaşma yanlısı düşünürlerin görüşlerinin bağdaştığı da olmuştur.

Sonraları, Emile Durkheim okulunun Türkiye "mümessili" olacak Ziya Gökalp, Selânik yıllarında, Diyarbakır'dan tanıdığı Abdullah Cevdet ile İbrahim Temo gibi maddeci düşünürlerle bir arada olmuş, bunların dergilerinde yazmıştır. Sosyalist hareketin yeni yeni gelişmeye başlayan Türkçülük hareketi üzerinde önemli etkileri oldu. Ziya Gökalp ile yandaşları Balkan Savaşı çıkana kadar Selânik'te kaldılar. Buradaki sosyalistlerden Marx'ı, sosyalist hareketin önde gelen kişilerini öğrendiler. Türkçüler sosyalizmi uluslararası bir görüş ya da öğreti diye görmeyip toplumsal, iktisadi yanlarıyla ele aldılar. Harris'e göre, Türk ulusçuluğu hamuruna köktenci bir sosyalist mayası katma gayretleri, Kemalizme önemli, anlamlı katkılarda bulunmuştur (*Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*). Daha sonra tarihî maddeciliğe karşı cephe alan Gökalp, bu görüşlerini sonuna kadar da savunmuştur.

Gökalp, ulusu ırksal bir bütün olarak değil ortak dil, din, kültür birliği olarak ele aldığı kitabı olan *Türkçülüğün Esasları*'ndaki "Tarihî Maddecilik ve İçtimaî Mefkûrecilik" başlıklı kısımda (aynı başlıklı bir yazı 8 Mayıs 1339 (1923) tarihli *Yeni Gün*'de de yayımlanmıştır) toplumsal olayların yorumlanıp açıklanmasında bir bakıma birbirine yakın, bir bakıma da birbirine uzak iki dizge olduğu savındadır. Bu dizgelerden biri Marx'ın tarihsel maddeciliği, diğeri de Emile Durkheim'ın toplumcu idealizmidir. Bu iki dizge, toplumsal olayların "doğal" nedenlerin sonuçları olduğunu söylemek bakımından, yani belirlenimciliği kabul etmesi bakımından birbirine yakındır. Ama Marx, toplumsal olaylardan yalnızca iktisadi olanlara neden olabilmek "inhisar"ını verdiği için, bu iki dizge birbirinden uzaklaşır. Dinsel, dilsel, siyasî, ahlâki olaylar hiçbir zaman neden olamazlar, bunlar neticedirler, "gölge hadiseler mahiyetindedir"ler. Gökalp'e göre bu Marx'ın birinci yanlışıdır. Onun ikinci yanlışı, ancak iktisadi olayların neden olmaklığını kuramsal alanda bırakmayıp bunu pratik alana taşımasıdır. Gökalp bu "yanlışı" da şöyle dile getirir: Marx, halkı yalnızca işçi sınıfından ibaret görür. Dolayısıyla da işçi sınıfı diğer sınıfları ortadan kaldırmak zorundadır. Oysa Gökalp, halkın, hukuk bakımından birbirine eşit olmayı kabul eden bütün sınıfların toplamı olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla da bunu kabul etmeyen "emperyalist, aristokrat, feodal sınıfları halkın haricinde görmek doğrudur".

Toplumsal olaylar kişilerin ortak vicdanında bilinçli "idrakler" olarak bulunmalıdır. Gökalp, bu ortak vicdandaki bilinçli "idraklere" ortak "tasavvur" adını verir; onun temel savı da, iktisadi olaylar dışındaki olayların Marx'ın dediği gibi gölge olaylar olmadığı, hatta tüm toplumsal yaşamların bunların etkisine göre şekillendiğidir. Gökalp böylelikle Türkçülüğün, Türk ulusu için belirleyici olduğu düşüncesine yer açacaktır.

Türkiye'de maddecilik akımına en önemli eleştiriyi yönelten felsefeci Hilmi Ziya Ülken'dir (İstanbul, 1901-1974). Ülken 1951 yılında yayımlanan *Tarihî Maddeciliğe Reddiye* adlı kitabının önsözünde, "varlık dereceleri"den söz eder. Ülken, "en aşağıda madde denen varlık, onun üstünde canlı varlık, daha üzerinde de ruhî ile manevî" olmak üzere dört tür varlık sayar. Ülken'e göre bu varlık tabakalarının kavranabilmesi için şu iki görüşten kurtulmak gerekmektedir: Bunlardan biri bilinç dışında bir şeyin olmadığını söyleyen idealizmdir – bunun aşırılığı insanı tekbenciliğe götürür. Aslolan bilinçtir, bunun dışında ne maddeden ne de canlı varlıklardan söz edilebilir. Diğeri de indirgemeci doğacı görüştür – bunun aşırı biçimi bütüncül mekanizm, "günümüzde" de diyalektik maddeciliktir. Buna göre de nesne özneden bağımsızdır; nesne de insanın duyu verilerinin algıladığı madde nesneden başka bir şey değildir. Bu iki görüş de yanlıştır. Bilinç kendi içine kapalı bir dünya değildir; "dışa çevrilmiştir", varlığı da nesneyi kavramakla belirlenmiştir. Diğeri de varlıkça birbirinden başka başka tarzda olan varlıkları tek tarza indirgediği için, yalnızca gerçek varlıktan söz ettiği için varlığın yapısını anlamaktan uzaktır. Ülken'e göre bu yanlış görüşlerden kurtulmak ancak çokçu bir bakışla olanaklı olacaktır.

Ülken meslekten bir felsefeci olduğu için maddeciliğe yönelttiği eleştirilerini felsefe tarihindeki çeşitli filozoflara dayandırarak yapacaktır. Bir yandan, maddeyi temele alıp, maddeyi evrenin *arkhe*si olarak kabul edip bunu evrimcilikle destekleyen, içinde katı bir belirlenimciliğin olduğu *madde ve kuvvet* maddeciliğini Marxçı diyalektik maddecilikle ilgisinde; diğer yandan da yine Marxçı tarihsel maddeciliği eleştirecektir.

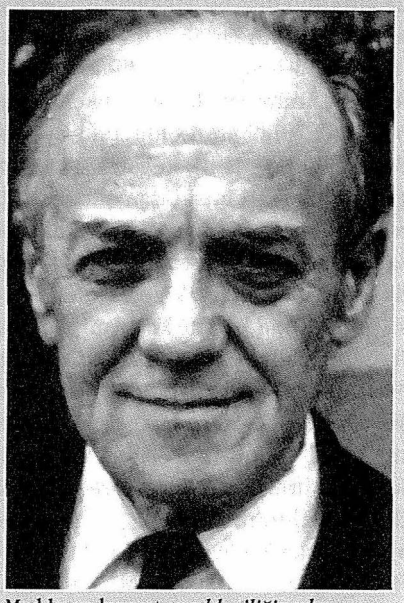

Madde ve kuvvet *maddeciliğine karşı Hilmi Ziya Ülken'in* reddiyesi *Marx'ın "sakat" iktisat ve tarih kuramını hedef alır; "manevî hayatı, mukaddesatı" insanların "hodgam" çıkarlarından türetmeye çalışan tarihsel maddeciliği, içinden insanı uzaklaştırdığı için yargılar.*

Ülken'e göre iktisat bilimi insan biliminden hareket etmelidir. Yani, bir iktisat kuramı bir toplumdaki "efkâr umumiye"yi, "peşin hüküm"leri, "sübjektif taraf"ları hesaba katmak zorundadır. Adam Smith, David Ricardo, Thomas Robert Malthus gibi ilk iktisatçılar böylesi etmenleri hesaba kattılar. Daha sonra gelen Léon Walras, Ludwing V. Mises, Karl Menger gibi iktisatçılarsa matematikçi ya da mühendistiler. Bu onları gerçeklikten uzaklaştırmıştır. Bu tarihsel maddeciliğin

de gözardı ettiği bir etkendir. Ülken'e göre bunlar, "iktisadi insan"ın ancak "bütün insan" göz önüne alındığında anlaşılabileceğini unuturlar. Çünkü Ülken insanın bölünmez bir bütün olduğunu düşünür. Bundan dolayı da insan gerek iş alanında gerek iş alanı dışında insan olmaktan çıkmaz. İşçinin iş yerinde işçi, dışarda da insan olduğunu söyleyen bir görüş (bu arada tarihsel maddecilik de), Ülken'e kalırsa gerçeklikle bağını koparmıştır. İnsan iktisatta maliyet, verimlilik, para, kâr gibi "dış âmiller" toplamıyla açıklanmaya çalışılıyordur, oysa aslolan "insan sermayesini" değil "insan"ı temele alan bir iktisat kuramı kurmaktır. Ülken burada Jean Bodin'den aldığını söylediği bir cümleyi anar: "İnsandan başka servet yoktur".

Ülken, Marx'ın bu "sakat" iktisat kuramından, yine aynı ölçüde "sakat" bir tarih kuramı kurduğunu belirtir. Marxçılığın savının, geçmişteki her toplumun tarihinin sınıf savaşımları tarihi olduğu söylenir. Ama der Ülken, ne toplumbilim ne de insanbilim böyle veriler sağlamaktadır. Eski toplumlarda kastlar, tabakalar vardır ama bunlar arasında, örtük bile olsa, bir çatışma durumu yoktur. Ne ki, çeşitli toplumlarda "köklerile ilişiği gevşemiş veya kaybolmuş" insanlar vardır. Toplumlarının terk ettiği ya da kendileri toplumu bırakmak zorunda kalmış bu insanlar "köksüzler" denen bir topluluk oluştururlar. Bu insanlar toplumların sıkıntılı dönemlerinde kolayca yıkıcı birtakım eylemlere kalkışabilirler. Bu topluluklar içerisinde yıkıcı kimi ideolojiler kolay yer bulur. Marx'ın ideolojisi de genellikle böyle topluluklarda kendisine yer bulmuştur. Böylelikle Ülken toplumda sınıfların olmadığını, Marxçılığın sınıf dediği şeyin de şu ya da bu biçimde toplum dışına itilmiş birtakım uygunsuz kişilerden oluştuğunu "açıklamış" olur. Ülken savaş tutsaklığı biçiminde bir köleliğin olduğunu ama köleci toplumun olmadığını, kölenin, örnekse Aristoteles zamanında "ailenin tamamlayıcı unsuru" olduğunu (bunu da Antikçağ felsefe kitaplarından öğrenmiş olsa gerek) söyler. Bu arada Ülken'in söylediği önemli bir şey var: İslâm imparatorluklarında Batı'da olduğu gibi bir feodalite yoktur. Herkes nereden gelirse gelsin en yüksek makamlara kadar yükselebilir. Yine Ülken'e göre usta-kalfa-çırak ilişkisi bir aile ilişkisi gibidir; hiçbir gerginliğe neden olmaz. Gerçi Ülken 19. yüzyıl sonlarına doğru "sınıf gerginliğinin" birtakım ülkelerde açık açık görülür olduğunu da kabul eder ama bu olayı, ona kalırsa, "tarihten çıkarmanın" da anlamı yoktur.

Ülken'e göre tarihsel maddecilik tüm "manevî hayatı, mukeddesatı" insanların "hodgam" çıkarlarından türetmeye çalışır. En büyük "ahlâkî ve manevî" ülküleri "mide" sorununa indirger. "Karşımızda" insan olduğunu unutur. Bu "idealist, fedakâr ve kahraman" insan, insanlık tarihini yaratmıştır. Tarihsel maddecilik de içinde her görüş karşısında insan olduğunu unutmamalıdır.

Peyami Safa (İstanbul, 1899-1961), bir tür derleme olan *Sosyalizm* adlı kitabında, Pitirim A. Sorokin'in *Çağdaş Sosyoloji Teorileri* kitabından "aynen aktardığı" birtakım temel noktaları kullanarak tarihsel maddeciliği eleştirir. Bu noktalardan birine göre tarihsel maddeciliğin ilk önemli yanlışı nedensel ilişkiler ile tarihsel belirlenimcilik anlayışıdır. İkinci önemli yanlışı da iktisadi etmen anlayışındaki "iki yüzlülüğü"dür. Şöyle ki, kimi Marxçı yazarlar iktisadi etmenlerin, diğer etmenlerden başka olarak, gerek tarihsel gerek toplumsal her türlü olayı açıklamak için yettiğini söylerler. Engels'in de aralarında olduğu başka yazarlar da iktisadi öğenin asıl öğe olduğu ama bunun yanında başka öğelerin de olduğunu kabul ederler. Peyami Safa –yani Sorokin– bunu iki yüzlülük olarak değerlendirir. Asıl olarak da iktisadi öğenin her türlü toplumsal olayın birincil belirleyicisi olduğu, diğer öğele-

rin bu öğe aracılığıyla harekete getirildiği anlayışına karşı çıkar. Çünkü coğrafya koşulları, insanda bulunan biyolojik zorunluluklar, iktisadi öğelerden önce etkilidirler. Dinsel, geleneksel kurallar; sanatsal etkinlikler en az iktisadi öğeler kadar erken etkide bulunmaktadırlar. Ayrıca, iktisadi öğe asıl öğeyse, bütün değişmeler iktisadi şartların değişmesine bağlıysa, iktisadi öğenin dinamizminin neye bağlı olduğu da gösterilmek, açıklanmak gerektir. Bunun kendi kendine hareket ettiğini söylemek "en kötü gizemcilik" demektir. Dolayısıyla da kabul edilemez. Marxçılar ikincil öğelerin birincil öğeler üzerinde etkili olduğunu söylediklerinde de iktisadi öğelerin önceliği düşüncesi sakatlanır. Peyami Safa tarihsel maddeciliği, Sorokin'in düşünceleriyle, Marxçılık içerisindeki düşüncelerin "çelişkileriyle" çürüttüğünü düşünmektedir.

Necip Fazıl Kısakürek bir konuşma için yazdığı, ama "kritik sebeblerden" dolayı sunulmayan fakat, *Her Cephesiyle Komünizma* adıyla yayımlanan kitapçığında komünizmi, fikir bakımından bir idam sehpasına benzetir. Bu idam sehpasının bir ayağı Engels, bir ayağı Marx, bir ayağı da Lenin'dir. Bu sehpanın üzerinde durduğu fikir zeminiyse Hegel'dir.

Kısakürek'e göre Engels kendi soyut gerçeğini Hegel'i çarpıtarak temellendirir; Marx bu soyut gerçeği hem toplumsal hem de iktisadi bakımdan uygulamanın tasarısını oluşturur; Lenin de "aynı bâtıl gerçeğin deli vecdi" içinde eylemci olarak meydana çıkar, devrimini yapıp devletini kurar.

Kısakürek, Engels'in maddeciliğinin, madde ile ruhun ayrılığını yadsıdığını belirtir; hatta ona kalırsa bu maddecilik ruha ayrı bir varoluş vermez. Engels'in ruhu, insanın beş duyusuna çarpan "dış görünüş cümbüşleriyle", hareketlerle açıkladığını belirten Kısakürek, Engels'e göre varolanın yalnız madde ile onun sonsuz devinimleri olduğunu da ekler. Engels, Hegel'in maddeciliğine böyle bir "külâh" geçirmiştir. Engels markalı bu külâh tarihî maddeciliktir. Tarihî maddecilik, her şeyi maddeye, maddesel devinime geri götürür. Her şeyi maddeye bağlayan bu görüş Engels ile Marx'a şöyle bir dogma esinler: Dinsel, siyasî, ahlâki olaylar ile bu olayların doğurduğu, ayrıca içlerinde geliştiği kurumlar, toplumun sadece maddesel ile iktisadi etkinliklerinin, ikincil yansılarından başka bir şey değildir. Yani diye ekler Kısakürek, bu "sapık", "karışık", "dolaşık" dilegetirişin şöylediği şudur: Bir toplumda ana öğe, baş etmen, asıl ölçü iktisadidir. Topluma egemen olduğu sanılan tüm manevi değerler iktisadi durumlara bağlı, ikincil birtakım yansılardır.

Kısakürek, Marx ile Engels'in durumunu şöyle özetler: Bu ikisi elele verip davalarının madenini Hegel maddeciliğinin ateşinde kızdırıp tarihsel maddecilik buzunda soğuttuktan sonra, şekil şekil billurlaştırmış olarak ortaya çıkarıyorlar.

Temellerini Marx ile Engels'in attığı bu "bâtıl", Batı'da değil de hiç beklenmedik bir yerde uygulama alanı bulacaktır, Rusya'da... Komünizm Rusya'yı ümitsizliği, bezginliği içinde yakalamış, "yani insanları kendi anti-tezleriyle yakalamış", çare olarak da kendisini çare olarak, tez olarak ileri sürmüştür. Kısakürek'in değerlendirmesiyle bu Lenin'in ütopyasıdır. Her şey bireyin elinden alınmış; sanayi, bankalar, nakliyat, ticaret, toprak devletleştirilmiştir. Ahlâk da maddeci ahlâktır. Yani "hiçbir mukaddesat ve manevî hürmet hissi duymaksızın dilediğini yapmak, dilediğinde serbest olmak". Böylelikle Kısakürek maddecilik –ya da tarihsel maddecilik– temelli komünizm diye düşündüğü siyasal düzen için oldukça tuhaf bir sonuca varır.

Yümni Sezen ise *Tarihî Maddeciliğin Tahlil ve Tenkîdi* adlı kitabında, "İslâm düşüncesinin ışığı" ile "fizik, kimya, biyoloji ve sosyolojinin verileri"nin aydınlattığı

"akl-ı selime göre" tarihsel maddeciliği eleştireceğini belirtecektir. Bu eleştiri de ne kapitalizmin işine yarasın diye yapılmıştır ne de "ilim ve felsefe süsüyle gösteriye çıkarılmış" bir eleştiridir. Kaynağı ile desteğini İslâm'dan aldığını belirten Sezen, bu eleştirisinin gerekçesini kitabın giriş kısmında sert (çünkü ona göre insanlar maddecilik ile Marxçılıktan "tiksinmektedir"; Marxçılık kimileyin dişini gıcırdatan, kimileyin güler yüz gösteren bir "canavardır"; "isyan ve öldürme sanatı ve ilimi"yle uğraşmaktadır; ortalığı "kana bulamaktadır") denebilecek bir tarzda ele alır.

Sezen, maddeciliğin bir felsefe dizgesi olarak eski Yunan'da başladığını ama diyalektik maddecilik, tarihsel maddecilik, Marxçılık adlarıyla görülmesinin geçmişinin "150 yılı" geçmediğini yazar. Maddecilik bu biçimiyle "çok daha yakıcı yıkıcı, çok daha kan dökücü" olmuştur. Sezen'e göre, belli bir "doz"da alındığında –İslâm uygarlığı da bunu belli "dozda" kullanmıştır– "zararlı olmayan" maddecilik, bu "dozu" geçtiğinde insanlığın yıkımına yol açmıştır. Çünkü tarihsel maddecilik ya da Marxçılık "insanın dünyasını daraltır... iddiaların aksine Marx ile Engels'in felsefeleri günlüktür. Dünü, bugünü, yarını kuşatmaz."

Bütün varlığın değişim ile oluşum halinde olduğunu; bunu sağlayanın da çelişkilerin çatışması, yani diyalektik –"tez-antitez-sentez"– olduğunu söyleyen tarihsel maddecilik ya da Sezen'e göre bununla aynı şey olan Marxçılık gerçeklik için kabul edilen bu ilkenin topluma da uygulanabileceğini savunur. Bunlara göre toplumda sınıflar vardır; bunlar arasında sürekli çatışma olur; bu çatışmalar sonucu bir başka toplum biçimine geçilir. En son toplum biçimi olan komünizmdeyse üretim bollaşacak, tüketim toplumsallaşacak, gereksinime göre tüketim olacaktır. Çok kabaca böyle özetlenebilecek tarihsel maddecilik ya da Marxçılık Sezen'e göre ne bir toplum örnekçesi, ne bir iktisat öğretisi, ne de bütün kuramsal ayrıntılarıyla uygulama olanağı sağlanabilecek bir şeydir.

Sezen'e göre, felsefe bakımından ele alındığındaysa tarihsel maddeciliğin temele aldığı madde kavramı, ne fizik ne de kimya biliminin tam olarak bildiği bir kavramdır. Düşünceyi de böylesi bir soyut madde kavramından çıkaracak kadar "hayalcidir". Öte yandan metafiziğe karşı olduğunu da temel savlarından biri yapmıştır. Sezen'e göre varlığın özünün madde olduğu ile düşünülenin buna tıpa tıp uygun olduğu yollu düşüncenin tartışmasız kabul edilmesi, tarihsel maddeciliğin tam bir dogmatik dizge olduğunun kabulüdür. İdealizmden kaçmak ister ama idealizme düşer. Yaratıcılık düşüncesinden ürker ama maddenin yaratıcı olduğunu kabul eder. Kısacası Sezen'e göre tarihsel maddecilik, aslında birbiriyle uyuşmayan birtakım felsefe dizgelerini içinde toplamaya çalışmış, bundan ötürü de pek çok çelişki taşıyan, hatta felsefeye karşı olan bir felsefe dizgesidir.

* * *

1910'lardan itibaren sosyalizmle, komünizmle bir düşünülen maddecilik akımını, sonraları yalnızca felsefe boyutuyla ele alan, bir felsefe akımı olarak maddecilikten söz eden düşünür pek yok gibidir. Böyle olunca da maddecilikle solculuğun tarihi –kaçınılmaz bir birliktelik olmakla beraber– aynı şeymiş gibi düşünülmekte, bu da işleri karıştırmaktadır. Özellikle '70'li yıllarda –'68'in etkisiyle– Türkiye'de pek çok sol akım ortaya çıkmış; bunların yayımladığı çok sayıdaki dergide, kitapçıkta, kitapta, bildiride Marxçılığın, solculuğun ele alındığı yazılar yazılmıştır. Ne ki, bu yazılar maddeci felsefe bakımından önemi olan, olup biteni bu gözle değerlendiren yazılar olmaktan çok meslekten solcuların "hamasi" bir biçemle yazdıkları yazılardır. Onun için de bu yazıya alınmamışlardır. ❐

DİPNOTLAR

1 Baha Tevfik, kısmen Celâl Nuri, Şehbenderzade Ahmet Hilmi, İsmail Fenni alıntıları için Süleyman Hayri Bolay'ın *Türkiyede Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi* adlı kitabına bakılmıştır.

2 *Madde ve Kuvvet*'in, maddeciliği Türkiye'ye tanıtan ilk düşünürlerden biri olduğu kabul edilen Beşir Fuad (1852?-1887) üzerinde de oldukça önemli etkisi vardır. Ona göre varolanlara bakıldıkta, hemen iki şey öne çıkar: madde ile kuvvet. Beşir Fuad'ın maddeciliği de Ludwig Büchner'in görüşlerine dayanmaktadır. Bu maddecilik olguculuk, deneycilik, gerçekçilik, bir de evrimcilikle desteklenmiş, ayrıca ruh ile Tanrı inancına –metafiziğe– karşı çıkan kaba bir maddeciliktir. İnsanların yaşamları hakkında konuşurken maddeci görüşün öne çıktığı düşünceler, Beşir Fuad'ın gerçekçilik konusunda söylediklerinde ortaya çıkmaktadır. Beşir Fuad, gerçekçilerin, yaşadıkları dünyayı göz önünde bulundurdukları için "halk sınıfını hakir ve sefil halde yaşamaya layik" görmediklerini söylemektedir. Ona göre içinde bulundukları bu kötü durumdan "halk sınıfını" kurtarmak için, bu kötülüklerin asıl nedenlerini ortaya koymak gerekmektedir.

3 *Aydınlık*, adını 1919'da Fransız Hanri Barbusse'ün yayımlanmış romanı *Clarté*'den etkilenerek almış olabilir.

4 Dr. Fethi Tevetoğlu'na bakılırsa 1927 tevkifatına Vedat Nedim'in kendiliğinden emniyete gidip "ifşaatta bulunması" neden olmuştur.

5 E. H. Carr'a göre milliyetçilik ile sosyalizm arasındaki 20. yüzyıldaki bağdaşıklık, Jakobenlerin devrimci milliyetçiliğine kadar geri götürülebilir. Jakoben geleneğin güçlü kaldığı Fransa'da sol, ortaya çıkan ulusal bunalımlarda sağın uzlaşmacı, teslimiyetçi tavrına karşı ulusal çıkarların koruyucusu olarak öne çıkmıştır. "Neki," diye devam eder Carr, "çağcıl biçimiyle sol ile milliyetçilik arasındaki bağdaşıklığın tarihî Lassalle tarafından eğitilmiş Bismarck'a kadar geri gider. Dolayısıyla milliyetçilik ile sosyalizm arasında Fransa'da 1871'den, Almanya'da Bismarck'tan beri, Büyük Britanya'da da 19. yüzyılın sonlarından bu yana bir bağdaşıklık kurulmuştur" (*Milliyetçilik ve Sonrası*, s. 24-25).

Türkiye'de Marksizm
Yapılabilecek Olup da Yapılmayan Nedir?

METİN ÇULHAOĞLU

Öncelikle, bu kısa değerlendirmenin konusuna ve kapsamına açıklık getirmek gerekiyor: Gündemdeki konu, Türkiye'de işçi sınıfı hareketinin veya sosyalist hareketin değerlendirilmesi değildir. Konu Türkiye'de Marksist düşüncenin gelişme süreci ve bu sürecin kimi özellikleridir.

Böyle bir ayrıma gidilmesi, başka ülkeler söz konusu olduğunda birtakım sorunlar yaratabilir. Gerçekten de birçok ülkenin tarihsel deneyimine bakıldığında, Marksist düşüncenin işçi sınıfı hareketinden ve sosyalist hareketten beslendiği, kendisinin de bu hareketlere önemli denebilecek girdiler sağladığı görülür. Dolayısıyla böyle ülkeler gündeme geldiğinde, konunun sınırları "Marksist düşünce ve gelişimi" olarak belirlense bile, bu sınırların ötesine, sınıf hareketine ve siyasal harekete sıkça göndermelerde bulunmak zorunlu hale gelir.

Kanımızca Türkiye söz konusu olduğunda, bu zorunluluk asgari düzeydedir. Türkiye'de siyasal hareket/sınıf hareketi ile Marksist düşünce, inişleri, çıkışları, kıvrılma noktaları bakımından örtüşme şöyle dursun belirli bir korelasyona bile zor izin veren iki ayrı çizgi durumundadır.

Çocuk gelişimi ile yakından ilgilenenler, çocuğun erken döneminde kazandığı özelliklerin ve oluşan yapısının, yaşamının geri kalan bölümünde de ağırlıklı ve belirleyici olacağını bilirler. Marksizmin Türkiye topraklarındaki ilk oluşumunu ve daha sonra izleyeceği çizgiyi de bu çerçevede ele alabiliriz. Görüldüğü kadarıyla, bir öğreti olarak Marksizmin bu ülkedeki ilk şekillenişi ve bu şekillenişin taşıdığı kimi özellikler, daha sonraki süreçleri de önemli ölçüde belirlemiştir. O halde, bu "ilk şekilleniş" özelliklerine göz atmakta yarar vardır.

"GENESİS" SORUNU

Esnetmelere ve kayıtlara hiç başvurmadan, kategorik bir saptama ile başlanabilir: Marksizm "işçi sınıfının ideolojisi" değildir; Marksizm işçi sınıfının içinden çıkmadığı gibi, işçi sınıfının kendi aranış süreçleri sonucunda kendiliğinden ulaştığı, benimsediği bir öğreti de değildir. Marksizm sınıf hareketine, orta sınıf aydınlar aracılığıyla nüfuz eden bir öğretidir. Marksist işçi önderleri ve işçiler, bu nüfuz sonucunda ortaya çıkarlar. Bu hem 19. yüzyıl Avrupa'sının, hem de daha sonraki ve başka yerlerdeki deneyimlerin ortaya koyduğu bir doğrudur.

O halde Marksizmden önce etkilenen, sonra bu düşünceyi benimseyen ve aynı doğrultuda eylemli konuma geçen bir ke-

sim olarak aydınların durumu, sürecin en başındaki kritik verilerden birini oluşturmaktadır.

Kestirmeden Türkiye'ye dönecek olursak, karşımıza çıkan ilk gerçek şudur: Türkiye'de Marksizm, 19. yüzyıl Batı ülkelerinin tersine, ülkenin *geleneksel aydınlarının* temsil ettikleri belirli bir düşünsel birikimin üzerine gelmemiştir. Burada kastedilen "düşünsel birikim", antik Yunan'dan Ortaçağ skolastiğine oradan da 18. yüzyıl Aydınlanma'sına uzanan bir sentezin, modernliğin tam ortasında yaşadığı açmazlar ve bunun ürünü olan aranışlardır. Marksizm, Almanya'da, Fransa'da, İtalya'da ve giderek Çarlık Rusya'sında böyle aranışçı ayaklar veya aracılar bulmuştur. Son ikisi için, Labriola-Gramsci ve Plehanov-Lenin bağlantılarını anımsamak yeterlidir.

Türkiye'ye bakarsak, sorun, bu öğretinin bu "topraklara" yabancılığında değil, son dönem Osmanlı aydınının nesnel ve öznel birikimsizliğinde, buna karşın hayli güçlü denebilecek aranışçılığının ise pek çok kez belirtildiği gibi "siyasal çare arayışında" odaklanmasındadır. Başka bir deyişle, bir devletin, en kısa sürede ve pratik "tarzı siyaset" yollarından kurtarılmasına odaklanan aydına, insanlığın nihai kurtuluşunu öngören bir öğreti, kapitalizmin, sınıf hareketinin vb. henüz gelişmemiş olması bir yana,[1] salt bu içeriği nedeniyle "yabancı" olmasa bile çok uzak düşmüştür.

Bir noktanın daha altı çizilmelidir: Batı'da, 1914 yılının "sosyal şovenizm" tartışmalarına ve daha sonraki temel ayrışmaya kadar ortada bütünlüklü ve kalın bir "Marksist çizgi" vardır; Batı'da Marksizm "sosyal şovenizm" tartışmasına ve 1917'nin getirdiği ayrışmaya doğmamıştır. Türkiye'de ise Marksizm ciddi bir ön birikime ve deneyime hiç sahip olmadan, doğrudan doğruya bolşevizme ve Komintern'e (III. Enternasyonal) doğmuştur. Bolşevizmin ve Komintern'in çok yönlü ve derinlikli düşünceyi peşinen kovacağı söylenemez; ama birikimi yetersiz aydınları (daha doğrusu yarı aydınları) siyasete, pragmatizme ve konjonktüre kilitleyebileceği açıktır.

Öyle görünüyor ki, Türkiye'de sınıf hareketiyle olmasa bile siyasal hareketle Marksist düşünce arasındaki görece en yakın, üstelik ayrışmalı/kopuşlu temas noktası 1920'lerin başlarında kurulmuştur. Bir yanda, Kemalist iktidarı, ülkede kapitalizmi geliştirecek, bu arada ülkeyi geçmişin köhne bağlarından kurtarıp en azından "demokratik bir burjuva cumhuriyeti" inşa edecek radikal küçük burjuva eliti olarak görenler; diğer yanda da aynı iktidarda ülkeyi ne kapitalizme ne de Rusya'daki türde bir komünizme götürmeksizin "kapitalist olmayan", "üçüncü dünyacı" bir çizgiye yerleştirme potansiyeli görenler. İşte bu tartışma sırasında siyasal hareket Marksizme şöyle veya böyle atıfta bulunma zorunluluğunu duymuştur. Ne var ki, bu tartışmaların (en azından bugüne dek açığa çıkanlarının) özgün Marksist öğretiye yapılan atıflar dışında ülkedeki Marksist düşünce birikimine önemli katkılar sağladığını söylemek mümkün görünmemektedir.

MARKSİZM: "HAREKET Mİ?"

Bu değerlendirme, kronolojik bir yöntem izleme çabasında değildir. Dolayısıyla "ara dönemleri" atlayarak daha genel değerlendirmelere yönelmekte bir sakınca görmüyoruz. Yine de, bundan sonra söyleneceklerin en azından yerli yerine oturtulması açısından birkaç ek saptamanın daha yararı olabilir.

Temel ayrım, hareket ile düşünce veya öğreti arasında olmalıdır. Hareketi, tarihsel seyri içinde, doğuşuyla, gelişmesiyle, yükselişiyle, inişiyle, çöküşüyle, tasfiyesiyle ve belki de sonradan yeniden doğuşuyla anlamak ve anlatmak mümkündür. Örneğin bu, siyasal örgütlenmelerin ve sı-

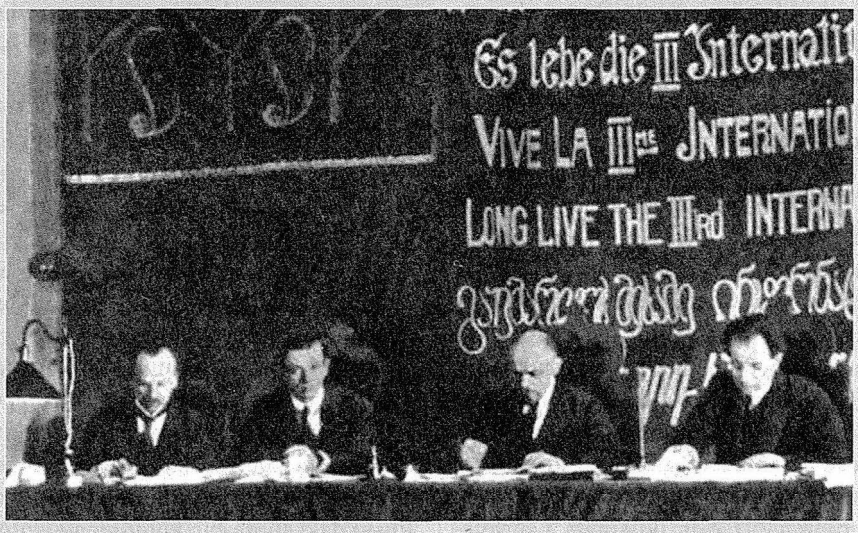

Türkiye'de "Marksizm", kendi ön deneyimi ve donanımı olmadan ortaya çıkmış, Bolşevizmin ve Komintern'in tartışmalarından doğmuştur. Hareketin kendi ideolojik kaynakları, içine doğduğu ortamın ve siyasal koşulların bu neredeyse teknik ve taktik dünyasında şekillenmiştir.

nıfın temsil ettiği hareketler için rahatlıkla yapılabilir. Ancak, "hareket haline gelememe" gibi bir sorunsalı bütünüyle dışlayarak, Marksizmin bir *hareket* olduğunu veya olabileceğini/olması gerektiğini düşünmüyoruz. Marksizm, harekete nüfuz edebilir, onun temel ilkelerini, nihai hedefini belirleyebilir; hareketin kadroları, çözümleme ve değerlendirmelerinde Marksizme başvurabilirler. Ama bütün bunlar, Marksizmin hareketi bütünüyle soğurması, onun yerini alması ve bir "harekete" dönüşmesi anlamına gelmez. Marksizm, hareketin pratik, siyasal, örgütsel ve konjonktürel gereksinimleri açısından çok genel; özümsenmesi, kullanımı, yöntemsel uygulanışı ve geliştirilmesi açısından da çok özel (derinlikli) kalan bir öğretidir.

Bu söylenenin belirli bir dikotomi öngördüğü açıktır. Bizce, bu dikotomiyi aşmaya, bir özdeşleştirmeye veya aynılaştırmaya yönelmenin gereksiz ve verimsiz olduğu da açıktır. Bir başka açıklık daha vardır: Arada bir antagonizma da olmadığına göre, yapılması gereken, hareket ile düşünceyi, birlikte var olabilecekleri, birbirlerini karşılıklı olarak besleyebilecekleri bir ortama yerleştirmektir. Türkiye açısından asıl değerlendirilmesi gereken de, bu ülkedeki Marksistlerin ve örgütlü sosyalist hareket içinde yer alanların bunu ne kadar başarabildikleridir.

NE YAPILABİLİRDİ (YAPILAMADI)?

Marksist düşünceyi kendi adına hareket eden bir "özne" sayamayacağımıza göre, bugüne dek yapılabilenin veya yapılabileceği halde yapılmayanın somut özneleri olması gerekir. Bu özneler, hiç kuşkusuz, Marksist aydınlar, sosyalist hareketi taşıyan kadrolar ve sınıf önderleridir. "Marksist aydınlar" kavramı, Marksizmi benimsemiş geleneksel aydınlar, orta sınıf aydınlar, akademisyenler ve öğrencileri kapsayacak genişlikle kullanılmaktadır. O halde, sorulması ve yanıtlanması gereken

soru şudur: Bu özneler, yarattıkları, içinde yer aldıkları, katıldıkları veya desteklediklerı hareketlerle Marksist düşünce arasındaki ilişkilenmeyi (yukarıdaki paragrafta açıklandığı anlamda) ne ölçüde başarabilmişlerdir?

Soruya bu haliyle yanıt vermek mümkün değildir ve birtakım ek açıklıklar gerekmektedir. Az önce belirlenen alandaki başarı veya başarısızlık, hem Marksist düşüncenin, hem de siyasal hareketin gündeminde yer alan belirli başlıklardan hareketle değerlendirilmelidir. Görebildiğimiz kadarıyla, verili nesnellik/öznellik (irade) kombinasyonu, üstyapı çözümlemeleri, sınıf mücadeleleri (toplumdaki bütün sınıfların özgül ilişkilenme biçimleri bağlamında) ve sınıf çözümlemeleri (salt işçi sınıfıyla sınırla kalmayan) hareketin fazla zorlamadan Marksist düşünceye başvurabileceği, Marksist düşünce birikiminin de harekete "afaki kalmayan" önemli girdiler sağlayabileceği başlıklardır. "Performans" bu başlıklara atıfla değerlendirilmelidir.

İlk başlığı şimdilik bir kenara bırakacak olursak, diğer üç başlıkta yeterince verimli bir alışveriş ve karşılıklı beslenme sağlanabildiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Yetersizlik iki düzeydedir. Bir kere, Türkiye'de üstyapı, sınıf mücadeleleri ve sınıf çözümlemelerinin, hem Marksist birikimin zenginliğini hem de verili toplumsal formasyona yönelik derinlikli çözümlemeleri kaynaştıran yetkinlikle yapılabildiği pek az örnek vardır. İkincisi, varolan örnekler de, akademi kaynaklıysa siyaset kanalında, siyaset kaynaklıysa da akademi kanalında pek ilgi görmemiş, özetle ortaya dinamik bir tartışma çıkmamıştır.

Birinci başlığı ise, üzerinde daha ilginç şeyler söylenebileceği için sona bıraktık. İlginç saydığımız nokta şudur: Türkiye'de belirli bir siyasal pratik içinde olan, ayrıca Marksizme belirli bir aşinalık da taşıyan hemen her kesim ve kişi, öteden beri değil ama son 30 yıl içinde bu başlıkla örtük veya açık, dolaylı veya doğrudan, şu veya bu biçimde boğuşmuştur. Başlığı anımsayalım: Nesnellik/öznellik kombinasyonu veya artık çok yerleşik sayılan tabiriyle "aklın kötümserliği/iradenin iyimserliği" meselesi...

İşin dramatik yanı ise şuradadır: Az önce değinilen diğer üç başlık, bu ilkine göre kuramsal açıdan daha az "kallavi" görünmesine karşın, Marksist düşünce/siyasal hareket karşılıklı beslenmesi için çok daha verimli ve geliştirici kanallar açabilecekken, Türkiye'nin Marksistleri ve sosyalistleri ilk başlığa rağbet etmişlerdir. Bu başlıktaki yoğunlaşmanın büsbütün yararsız ve getirisiz olduğunu söylemiyoruz. Söylenen şudur: Bu başlık, bir salınımlar alanıdır ve bu salınımların hepsini içerip ileriye doğru aşacak bir mecra bulunması mümkün değildir. Nitekim, yaşanan süreç, örtük biçimde de olsa bunu göstermiştir: Birinci başlıkla boğuşan insanların karşısına "ekonomizm", "indirgemecilik" vb. adları verilen bir heyula dikilmiş, bu heyula karşısında kimisi "ekonomi" adını verdiği nesnellikler ve zorunluluklar alanını reddeden ütopyalar peşine düşerken, kimisi de "belirlenme" olgusunu büsbütün dışlayan, saf bir "olumsallıklar" ortamını pratik siyasetin temeli saymıştır.

Sonuç şöyle belirginleşiyor: Türkiye'de Marksist düşüncenin bundan sonraki gelişimi (veya evrimi) üç başlıktaki çabalara ve denemelere bağlıdır. Birinci başlık ise, örgütlü öznenin sarmal gelişimi dışında, "kesin çözüm" anlamında hiçbir şey getirmeyecek, yalnızca Marksizmde direnenler ile onu "aşmaya" niyetli olanları ayrıştıracak bir katalizör işlevi görecektir.

SONUÇ YERİNE

Türkiye'nin, daha doğrusu Türkiye solunun ilginç yanları vardır. Bu ülke solu-

nun özellikle belirli dönemlerinde Türkiye'yi ziyaret eden ve Marksizmle yakınlığı olan herhangi bir yabancı, az önce sıralanan ve "verimkâr" olduğu söylenen üç başlık altındaki birikime ve çalışmalara baktığında, Türkiye'de Marksist düşünce ve çözümleme birikiminin zayıf kaldığı sonucuna varacaktır. Ama aynı kişi, örneğin "ulusal sorun", "enternasyonalizm" veya "Paris Komünü" gibi başlıklarda yapılan Marx göndermelerinin sıklığını görünce, bu kez Türkiye'deki bütün solcuların aynı zamanda Marksist olduklarını düşünecektir.

Amacımız insanları iğnelemek değil, ülkede Marksist düşüncenin gelişmesi gibi bir mesele varsa buradaki çıkış yollarını bir kez daha vurgulamaktır. Sorun, polemik veya karşı tarafı mat etme dürtülerinin pozitif üretime çoğu kez baskın çıkmasındadır. Pozitif üretimden kastedilen, bir kez daha yinelersek, Marksist düşüncenin, toplumsal formasyona ilişkin çözümlemelerle ilişkilendirilmesidir. ❐

DİPNOT

1 Ele alınan konu açısından ne kadar doğrudan, ne kadar dolaylı bir etmen olduğu tartışmaya açık olmak üzere bir anımsatma yerinde olabilir: Türkiye'nin toplumsal-siyasal tarihinde, kavramın gerçek karşılığıyla işçi sınıfı hareketi, diğer toplumsal-siyasal hareketlilik biçimlerine (örneğin orta sınıf radikalizmi, vb.) hiçbir dönemde tam bir baskınlık sağlayamamıştır.

Türkiye'de Sol Hareketin İdeolojik Geri Planı Üzerine Bazı Gözlemler

FİKRET BAŞKAYA

Türkiye'de 1960'lı yılların ilk yarısında sosyalist hareket ilk defa sahneye çıktığında, son derece cılız bir ideolojik ve pratik arka plan söz konusuydu. TKP 1920'lerin başından beri varlığını sürdürse de, hep gizli bir örgüt olarak kalmış, kitleyle bağ kurmakta başarısız olmuştu. Özellikle de Şefik Hüsnü sonrası dönem TKP'si Stalinist ve Kemalist bürokrasilerin ideolojik planda yedeği olmaktan öteye geçememişti. Dünyanın başka yerlerindeki çoğu komünist partiler gibi, TKP de Stalinist Sovyetler Birliği'nin ve yozlaşmış Komintern'in diplomatik bir manipülasyon aracıydı. Velhasıl varlığıyla yokluğu pek belli değildi. 'Orijinal bir Bonapartizm' olan Mustafa Kemal'in şahsi diktatörlüğünün *ideolojik plandaki meşrulaştırıcısıydı*. Böyle bir partinin kitleyle bağ kurması ve alternatif bir toplum projesinin taşıyıcısı olarak bir varlık göstermesi zaten mümkün değildi. Dünya sosyalist hareketi yozlaşmıştı ama söz konusu yozlaşma asıl sosyalizmin teorisinin yozlaşmasının sonucuydu. Marx'ın ölümünden sonra sosyalist teori bilimsel-devrimci özünden arındırılmış, dondurulmuş, kalıplaştırılmış, *fetişleştirilmiş*, işçi örgütlerinin, sosyalist ve komünist partilerin, daha sonra kendilerinin ve hasımlarının sosyalist, komünist dedikleri "siyasî rejimlerin" meşrulaştırıcı *egemen ideolojisi* (daha ziyade resmi ideolojisi) durumuna gelmişti. Türkiye'de sol hareket ikili bir arka plan zaafıyla maluldü: Birincisi, çoktan yozlaşmış bir sosyalist teorinin mirasçısı olacaktı; ikincisi de, kayda değer bir pratik mücadele mirasını devralmış değildi. İşçi hareketi cılızdı ve devlet tarafından manipüle edilen yoz sendika bürokrasilerinin etkisi altındaydı.

Bu temel zaafları başka olumsuzluklar tamamlıyordu. Sosyalist kadrolar (çoğunluğu öğrenci gençliği) bağnaz resmi ideolojinin ve resmi tarihin rahle-i tedrisinden geçmiş olmaktan ötürü, kendi gerçekliğine yabancılaşmış durumdaydı. Fakat, Türkiye'deki sol hareket sadece resmi tarihin ve resmi ideolojinin tahribatına maruz değildi. Aynı zamanda köklü bir Avrupa merkezli ideolojik yabancılaşmayla da maluldü. Bu yabancılaşma, onu kendi gerçekliğine, kendi toplumuna, kendi insanına, kendi coğrafyasına yabancılaştırmıştı. Solun en büyük zaafı, kendi gerçekliğine kendi gözüyle bakamaz durumda oluşuydu. *Tarih bilinci*, Avrupa merkezli ideolojik yabancılaşmaya ve onun bu topraklardaki kötü bir kopyası olan resmi tarih ve resmi ideolojiye dayanıyordu... Türkiye'nin bir kurtuluş savaşı verdiğine, bunun anti-emperyalist bir mücadele olduğuna inanılıyordu... Bugün de aynı aymazlık geçerli... Nitekim, 1960'ların ilk yarısından itibaren sosyalist hareket bir aktör olarak siyaset arenasına çıkıp kendini dayattığında, "İkinci Kuvayı Milliye"den çok söz edilecekti. Bu aymazlık, birincisi hakkında kafa karışıklığının sonucuydu. Aynı şekilde Cumhuriyet'in kuruluşunu bir *Aydınlanma devrimi* sanıyordu... Oysa, bu ülkenin tarihinin hiçbir döneminde bir *Aydınlanma devrimi* yaşanmamıştı. Solun Avrupa merkezli ideolojik yabancılaşmayla, resmi tarih ve resmi ideolojiyle hesaplaşmadan, bir burjuva ideolojisi olan Kemalizmden bağımsızlaşmadan, kendi gerçekliğine kendi gözüyle bakma yeteneğini ortaya koyabilmesi mümkün değildi.

Solun ideolojik-teorik dağarcığı Stali-

nizmle Kemalizmin melezlenmiş bir versiyonuna dayanıyordu. Sosyalist bir toplum projesinin taşıyıcısı olmaktan çok, *kalkınmacıydı*. Oysa, kalkınma mümkün değildir. Kalkınma denilen, son tahlilde ekonomik büyümeye verilen addır. Söz konusu ekonomik büyüme de sermayenin büyümesinden, *yoğunlaşma* ve *merkezîleşme* biçiminde tezahür eden sermayenin yeniden üretilmesinden başka bir şey değildir. Zaten kalkınma söylemi II. Emperyalist savaş sonrasında sömürgeciliği devralmıştı. Sömürgecilik dememek için kalkınma deniyordu... Kalkınmayla murad edilen, emperyalist sömürüye maruz çevre ülkelerin de, emperyalist ülkelerin "refah" düzeyini yakalamasıdır. Oysa, böyle bir şey mümkün değildir, üstelik tam bir saçmalıktır velhasıl imkânsızın peşinde koşmaktır. Sosyalizmin tarihsel ereği, sınıfsız topluma giden yolu aralamaktır, farklı, yeni bir uygarlık yaratmaktır, yeryüzünün beşeri ve doğal kaynaklarını yağmalayan dünyanın ayrıcalıklı ülkelerinde geçerli rejimleri taklit etmek, onlara benzemek değil... Nitekim, Sovyet sisteminin çökmesinin, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kapitalizme teslim olmasının asıl nedeni, her ikisinin de *kalkınmacılık* virüsünden kurtulamamalarıdır.

Türkiye'deki solun başlıca zaaflarından biri de enternasyonalizmi özümleyememesi, milliyetçilik virüsünden bir türlü yakayı kurtaramamasıdır. Enternasyonalist olmayan bir sol, sol değildir. Kaldı ki, dünya sosyalist hareketinin yozlaşmasının başlıca nedenlerinden biri de, enternasyonalizmden uzaklaşmasıydı. Avrupa solu Avrupa merkezli bir soldu ve dünyanın geri kalanına bakışı, enternasyonalist olmaktan uzaktı. İkinci Enternasyonal'in sömürgecilik konusundaki yaklaşımı Avrupa burjuvazisinin yaklaşımından farklı değildi. Zaten retoriğe rağmen, Üçüncü Enternasyonal de ikincinin devamıydı. Kaldı ki, Üçüncü Enternasyonal ezilen ve sömürülen dünya halklarının enternasyonali olmaktan çok, Sovyetler Birliği'nin bir örgütüydü. Sovyet bürokrasisinin elinde bir diplomatik manipülasyon aracına dönüşmüştü. Örgüt, başta Rusya işçi sınıfı olmak üzere, dünya işçi sınıfının ve "yeryüzünün lânetlilerinin" tarihsel çıkarlarına ihanet etmişti.

Türkiye soluyla ilgili bir sorun da, kendini *kurtarıcılığın* timsali olarak görme eğilimidir. Kendini kitleyi kurtarmaktan 'sorumlu' sayıyor... Kurtarıcılık son tahlilde bir burjuva yaklaşımıdır, *ikameciliktir* zira halkın, emekçi çoğunluğun, ezilenlerin, *yeryüzünün lânetlilerinin* kurtarılmaya değil, kurtulmaya ihtiyacı vardır. Başka türlü ifade etmek istersek, *kurtarıcılardan kurtulmaya ihtiyacı vardır*. Bu tür bir yaklaşım, kitleye dışarıdan, yukarıdan bakmaktır... Sıklıkla *kitleyle bütünleşmekten, tabana inmekten* söz edilir... Bu kitleye yabancılaşmışlığın başka türlü ifadesinden başka bir şey değildir. Öyleyse sorun, neden yabancılaşıldığının cevabını aramaktır. Elbette burada her koşulda ve ne surette olursa olsun işçi sınıfının yüceltilmesi söz konusu değildir. Egemen ideolojinin (bizde daha çok resmi idelojinin) etkisi altındaki bir sınıfı yüceltmek elbette gereksizdir, ama bu sorun çözümsüz de değildir. Zira, ya *kurtuluş işçi sınıfının kendi eseri olabilir* ya da burjuva düzeni kaldığı yerden ama farklı görüntüler ve farklı bir retorikle yol almaya devam eder. Görünen o ki, sosyal kötülüklere eşlik eden ekolojik yıkım bugünkü tempoyla yol almaya devam edersе, kapitalizmin *yol alması* pek mümkün olmayacak... Öyleyse kapitalist barbarlık ve yağma düzeninin dünyanın sonunu getirmeden, kapitalizmi tarihten silmek ve bunu da vakitlice yapmaktan başka seçenek yok...

Sosyalist hareketin bir başka açmazı da, demokrasi sorununa yaklaşımındaki yetersizlik veya tutarsızlıktır. Bu durum, genel bir çerçevede tüm dünya sol hareketi için de az çok geçerlidir. Tarihsel olarak sol hareket kendi ayıbını örtmek için başkasının ayıbını bahane etti. De-

mokrasi "burjuva demokrasisi" sayılıp mahkûm edildi, küçümsendi. Oysa, demokrasi yokluğunda sosyalizm mümkün değildir. Ne kadar yetersiz olursa olsun, demokrasi insanlığın bir kazanımıdır ve demokrasi mücadelesi (her zaman bu kavramla ifade edilmese de) toplum sınıflara bölündüğü günden beri devam etmektedir. Bu vesileyle bir hatırlatma yapmak yararlı olabilir. Bir kavramın yokluğu, mutlaka o kavrama denk düşen bir *gerçekliğin* varolmadığı anlamına gelmediği gibi, bunun tersi de aynı şekilde geçerlidir. Bir yerde bir kavramın kullanılıyor olması, orada o kavrama uygun düşen bir *gerçekliğin* varolduğu anlamına gelmez... Nitekim şimdilerde demokrasiden çok söz ediliyor, oysa geçerli tüm süreçler ve eğilimler, sınırlı demokrasinin de temelini aşındırma istikametinde yol alıyor. Bu arada demokrasi mücadelesi de aynı şekilde devam ediyor. Sosyalist örgütler, sosyalist partiler, demokrasiyi içselleştiremedikleri zaman birer burjuva örgütüne dönüşüyor. İç işleyişleri ve kitleyle ilişkileri burjuva siyasî partilerini taklide dönüşüyor. Kendi içinde demokratik ilkeleri ve demokratik ilişkileri yerleştirmeyi başaramayan bir sol örgüt mümkün değildir. Zira, demokrasi sadece bir ilke sorunu olduğu için gerekli değildir, kitleyle bağ kurmak ve mücadelenin başarısı için de gereklidir. Sosyalist deneylerin başarısızlığının ve sol örgütlerin bir türlü varlık gösterememesinin temel nedenlerinden biri, demokrasi konusundaki aymazlıktır. Sosyalist (komünist) bir örgüt kendi içinde ve 'dışarıyla' ilişkisinde demokrasiyi savsakladığında, sadece sol örgüt niteliğini değil, her türlü varlık nedenini de ortadan kaldırmış olur. Elbette bu dünyada kapitalizmle komünizm arasında 'demokrasi' diye *ayrı bir şey* mümkün değil ama, demokrasi yokluğunda sosyalizm de mümkün değildir.

Türkiye solunun bir başka zaafı veya aymazlığı da *onbirinci tezi* 'kavrayışıyla' ilgilidir. Marx'ın Feuerbach üzerine tezlerinin onbirincisi: *Filozoflar bu güne kadar dünyayı yorumlamakla yetindiler, oysa sorun onu değiştirmektir* şeklindedir. Bu tez bizde (ve birçok başka yerde de) kabaca şöyle anlaşıldı: Artık *anlamakla* ilgili sorun aşılmıştır, geriye *değiştirmek* kalıyor... Bu tür bir anlayış ve kolaycılık, elif ba'da kırk hata değilse, Marksizmi hiç anlamamaktır. Tıp alanından bir benzetme yapmak gerekirse, buradaki yaklaşım kabaca şöyle: *Hastalığın* teşhisi *tamam, artık sorun ilacı almakla ilgilidir*... Oysa, yüz yüze olunan *gerçeklik* donmuş, hareketsiz bir şey değil, sürekli değişen, yenilenen, dinamik bir süreçtir. *Anlama* eyleminden bağımsız bir *değiştirme* eylemi mümkün değildir. Nitekim Marx, sayısız kereler bu sorun üzerinde durmuştur. Bu tür bir kolaycılık ve tembellik söz konusuyken, *gerçeği* kavramak mümkün değildir. Bir zamanlar Türkiye solunun bazı eğilimlerinin Latin Amerika'yı, Çin'i, eski Arnavutluk'u, vb.

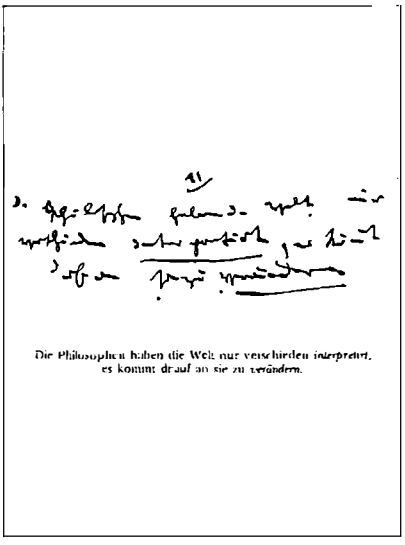
11/
Die Philosophen haben die Welt nur verschieden interpretirt, es kommt darauf an sie zu verändern.

Marx'ın 11. Tez'i sık sık "harekete geçme gerekliliği" nedeniyle alıntılanır. Ancak vurgu "dünyayı değiştirmeye" değil, siyasal hareketin günlük ihtiyaçlarına yönelik bir mahiyet taşır.

kendilerine örnek almaları, sadece kendi gerçekliklerini kavramada sınıfta kalmakla ilgili değildir, kendi gerçekliklerine de yabancılaşmış olmanın sonucudur. Başka yerlerdeki mücadeleler buradaki mücadele için elbette önemsiz değildir ama ödünç alınabilir de değildir. En iyi koşullarda moral etkisi olabilir. Türkiye ile Latin Amerika ülkeleri arasında emperyalist dünya sisteminin çevresinde yer almaktan kaynaklanan benzerlikler, 'gelişmişlik düzeyi', emperyalizme bağımlılık, vb. olsa da, Türkiye tarihi, kültürü, devlet yapısı, devlet geleneği, sınıfsal yapısı, vb. itibariyle çok farklı bir coğrafyadır. Selçuklu'nun, Bizans'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısıdır. Oysa, Latin Amerika ülkelerinin sadece birkaç yüzyıllık bir geçmişi var...

Nihayet Türkiye'deki sol hareket genel bir çerçevede sadece iktidarı ele geçirme hedefine *kilitlenmiş* durumdadır. Sol (kendisi) iktidara geldiğinde sorunların çözüleceğinden asla şüphe etmiyor. Oysa böyle bir kesinlik ve otomatizm söz konusu değildir. Elbette iktidarı ele geçirmeden aracın istikametini değiştirmek mümkün değildir, dolayısıyla iktidarı ele geçirme hedefi kritik bir öneme sahiptir, ama bir başına yeterli de değildir. Bu tür bir yaklaşım, kurulacak *yeni toplumsal düzenin* niteliğiyle ilgili tartışmayı savsaklamakla sonuçlanıyor. Oysa, *nasıl bir düzen kurulacak* sorusuyla ilgili olabildiğince açık bir kavrayış gereklidir. Bu konuda yeterli açıklık olmadığında yaklaşım: *Biz iktidara geldiğimizde her şey yoluna girecek* şeklini alıyor. Eğer sosyalist toplumsal düzenin ilk defa insanlığın iradî bir kurgusu, bilinçli bir tercihi olması gerektiği biliniyorsa, *nasıl bir düzen kurulacak, kurulmalıdır* sorusu hayatî öneme sahip bir *soru* niteliği kazanıyor. Bu tür sorular savsaklandığında, sosyalizm mücadelesi veren örgütlerce, *ne olması, nasıl olması, neden öyle olması* gerektiği soruları da gündemden düşüyor. Başka türlü ifade etmek istersek, sosyalizm için, sınıfsız toplum için mücadele eden örgütlerin, olabildiğince sosyalizmin etiğine uygun bir yapılanma ve işleyişi daha bugünden *yaşayabilmeleri, ete-kemiğe büründürmeleri* hayatî öneme sahiptir...

Marx'ın bıraktığı yerden itibaren, işçi sınıfının, ezilenlerin, kadınların, *yeryüzünün lânetlilerinin* kurtuluş ideolojisi olan sosyalist teorinin ve sınıfsız toplum ütopyasının yeniden inşası gündemdedir. Türkiye sol hareketi bu inşa sürecine teorik ve pratik düzeyde katılacaktır. Fakat, Türkiye solunun böyle bir yeniden oluşum sürecinin etkin bir bileşeni olabilmesi, öncelikle Kemalizm ve Stalinizmle tam bir hesaplaşmayı başarmasıyla mümkündür. Resmi ideolojiden tam bağımsızlaşmadan, Stalinist pratikle hesaplaşmadan, enternasyonalizmi içselleştirmeden, demokrasinin değerini anlamadan ve onu bir yaşam biçimine dönüştürmeden, milliyetçilik virüsünden yakayı kurtarmadan bir arpa boyu yol alması mümkün değildir. Türkiye solunun veya sosyalist hareketin (sınırlı istisnalar dışında) bugüne kadar hiçbir *temel sorunla ilgili* tutarlı bir çıkış yapamaması, bir tavır ortaya koyamaması, asgari bir belirleyicilik düzeyine çıkamaması, yukarıda kısaca değinilen temel zaaflarla ilgilidir. Türkiye solu, rejimin tabularıyla hesaplaşmak için yeterli çabayı bugüne kadar yeterince ortaya koyamadı. Zira rejimi anlamaktan acizdi. Hiçbir zaman kendi gündemini de oluşturamadı. Hep egemen sınıfların oluşturduğu göndeme takılı kaldı. Kürt sorunu, Ermeni sorunu, Kıbrıs, Filistin sorunu, Mustafa Kemal miti, vb. konularda 'bağımsız', özgün, radikal bir yaklaşıma sahip olamadı...

Önümüzdeki dönemde sosyalist hareketin yeniden bir umut olabilmesi, inandırıcı bir alternatif toplum projesi ortaya koyabilmesinin koşulu, kendi geçmişiyle radikal bir hesaplaşma yapabilme yeteneğine bağlıdır. Aksi halde 'sol bir söylemle' burjuvazinin kuyruğuna takılmaktan ve kendini aldatmaktan yakayı kurtarması

mümkün değildir... Ya radikal bir sol hareket ortaya çıkacak ya da özde burjuva örgütler, sol bir söylemle kitleleri oyalamaya devam edecek. Sol *örgütçükler* de 'tarihsel haklılıklarını' ileri sürüp, sürekli olarak bölünmeye devam edecek, bu arada *küçük iktidarcıklarıyla da* yetinecek... Unutmamak gerekir ki, bir başına tarihsel haklılık iddiasının hiçbir kıymeti harbiyesi yoktur. *Sadece kendi erdemleriyle ilgilenen genç kızların başkaca bir meziyetleri olmadığı* gibi... ❐

Türkiye'de Troçkizm

ALİ RIZA TURA

"Doğru, tözünün zamana bağlı olmasından ötürü, havada asılı kalmış, kırılabilecek bir şeye benzer... Felsefe doğrunun yitirilemeyeceği avunusunu bir yana bırakmalıdır. Metafizikçilerin geveleyip durdukları o uçuruma –kaypak sofizmin değil, deliliğin uçurumudur bu– atlayamayan bir doğru, kendi kesinlik ilkesi gereğince, eninde sonunda bir totolojiye dönüşür... Açık düşüncenin keyfiliğe düşme tehlikesine karşı hiçbir güvencesi yoktur".

T. W. Adorno

Elinizdeki metin, tabii ki yazarı bakımından şu iki kayıtla okunmalı: Bir yandan yazılma zamanı bakımından, Türkiye sosyalist hareketi zemininde geçmişi geleceğe bağlayabileceğimiz bir şimdinin umutvar olanaklarının yok değilse de en az olduğu bir sürecin damgasını taşıyan bir metin olarak; diğer yandan geçmişten bugüne dek hâlâ savunageldiği doğruların "tözünün zamana bağlı olmasından ötürü kırılabilecek", ışıltısını yitirebilecek şeyler olduğunu ve "keyfiliğe düşme tehlikesi karşısında hiçbir güvenceleri olmadığını" akılda tutmaya çalışan bir yazar tarafından kaleme alınmış bir metin olarak.

"TROÇKİZM" VE TROÇKİZM

Belki bir anekdotla başlamak Türkiye solu içinde Troçkizmin algılanışının evrimi hakkında açıklayıcı bir örnek oluşturabilir.

1982 yılı olmalı, Hasdal Askerî Cezaevi'nde karışık sol gruplarla birlikte kaldığım koğuşa yapılan bir operasyon sonucunda, THKP-C kökenli olanların koğuşuna dört beş arkadaşla birlikte gönderilmiştim. Koğuş temsilcisi, tek tek her birimizin yanına gelip o dönemin terimiyle "siyaset"imizin ne olduğunu, yani hangi gruplardan olduğumuzu sordu. Sıra bana geldiğinde biraz gergin bir ses tonuyla Troçkist olduğumu söyledim. Güldü, çünkü espri yaptığımı sanıyordu ve "boş ver" dedi, "ben MLSPB'liyim (Marksist-Leninist Silahlı Propaganda Birliği), bize de öyle derler, gerçek siyasetin ne?"

Şaka yapmadığımı, gerçekten Troçkist olduğumu, biraz daha gergin bir tonda söylediğimde, önce şaşkın bir bakışla beni süzdü ve arkadaşlarının yanına gitti, durumu onlara aktardı. Sonuç, şaşkın bakışların giderek çoğalması oldu: Birbirleriyle konuşuyorlar ve durumu anlamaya çalışıyorlardı. Bir süre fiili bir tecrite maruz kaldım. Ancak üç dört gün sonra, toplu davaları süren birkaç kişinin diğer cezaevlerindeki yoldaşlarıyla duruşma süresindeki görüşmeleri sonucunda, başka cezaevlerinde de eser miktarda da olsa Troçkistin olduğunu ve cezaevlerindeki direnişlere katıldıklarını öğrenmiş oldular. Bu bilgi sonrasında koğuş temsilcisi yanıma geldi ve "Kusura bakma arkadaş, biz Troçkizm diye bir şeyin hep başkalarına, aşağılamak üzere söylenen bir laf olduğunu sanıyorduk, seni önce deli sandık" kabilinden bir şeyler söyledi.

Bu anekdot belki uç bir örnek, ama bir gerçeğe de ışık tutmuyor değil: 1980'li yılların ortalarına dek ortalama sol militanların büyük çoğunluğu için "Troçkizm", göstergebilimin terimiyle söylemek gerekirse bir boş gösterendi (fall signifiquer), yani ortak bir sol söylemin, belirlenmiş bir içeriği olmayan ya da anlamı

duruma göre doldurulan bir terimiydi: Ancak başka grupları "hain", "dönek" vb. yaftalamak söz konusu olduğunda kullanılan bir dizi sözcükten biri. Başka bir ifadeyle '70'li yılların ilk yarısından itibaren Troçkistler küçük propaganda grupları olarak Türkiye sosyalist hareketi içinde yer almadan çok önce bu hareketin ortak imgeleminde "Troçkizm"in hazır bir yeri vardı. Hiç değilse '30'lu yıllardan beri Türkiye'de sosyalist hareket sağında solunda "Troçkizm"i aradı. İşin tuhafı kimi zaman buldu da: '80'li yılların başına dek "Troçkist"likle suçlanıp hareketlerinden tasfiye edilenlerin hiç değilse bir bölümü Troçkizmle gerçekten az çok bağlantılı olsaydı herhalde Troçkizm Türkiye solunun TKP'den sonraki en eski ve epey kalabalık bir akımı olurdu.

Nasıl bir şeydi bu "Troçkizm"? Tıpkı Divan Şiiri'nin imge kalıpları gibi, gerçeklikte değil Stalinist mitolojide yer alan, üstelik bütün mitolojilerin kötü imgesel varlıkları gibi istediğinde olmadık kılıklarla ortaya çıkabilen bir hayalî varlıktı. SBKP (B) Kısa Tarihi'nde, Sovyet Bilimler Akademisi'nin Lenin'in metinlerinin şurasına burasına serpiştirdiği "açıklayıcı notlar"da yaşayan, çeşitli ülkelerin Marksizm-Leninizm Enstitüleri'nin bunlara ve birbirlerine gönderme yaparak günün gerekliliklerine göre yeniledikleri, kısaca literatür laboratuvarlarında türetilmiş yarı şeytansı bir imgesel yaratıktı. Tıpkı Türklerin İslâmı kabul etmelerinden sonra, eski dinlerindeki, bereketi ve kadınlarla çocukların korunmasını sağlayan ve İslâmiyetle birlikte yasaklanan kadın tanrıça Umay'ın, halkın ortak imgeleminde intikam almak için geri dönen ve çocukları kaçıran bir kötücül imgeye, Umacı'ya dönüştürülmesi gibi, Ekim Devrimi'nin Lenin'le birlikte iki büyük önderinden biri olan Troçki ve taraftarları da, tasfiyelerinden sonra, Stalinist mitolojide kötücül bir hayal varlığa dönüştürülmüştü.

Türkiye'de Troçkist hareketin, ilk kez az çok örgütlü bir çevre olarak filizlendiği 1970'li yılların ilk yarısından 1980'li yılların ortasına dek karşısında bulduğu en büyük engel bu hayali "Troçkizm" imgesiydi. Sol hareket ve işçi hareketi içinde meşru bir yer alabilmek için önce Stalinist resmi tarihin yarattığı bu ideolojik/mitolojik imgenin hayali karakterini açığa çıkarmak, tarihle ilgili tahrifatları tek tek gözler önüne sermek zorunda kaldı ilk kuşak Troçkistler. Bu ise mücadelelerin her alanında kaçınılmaz olarak özel, ek bir teorik/propagandif faaliyetin, hareketin enerjisinin bir bölümünü yutan, hantallaştırıcı yükünü de omuzlamayı gerektirdi. Politik olarak nasıl bir somut programatik hattı savunduğunu ifade etmenin, bu temelde bir tartışma, ayrışma ya da yakınlaşma platformu oluşturmanın önündeki en ciddi engeldi bu: Önce tarihsel bir akım olarak meşruluğunu kanıtlamak durumundaydı bu zaman dilimi içinde Türkiye'de Troçkist hareket. Bu tür bir zorunlu savunmacılık, "kendini kanıtlama" gerekliliği bir başka olumsuzluğa da yol açtı bir bakıma: Troçkist hareket içinde uluslararası planda kendi geçmişine ve teorik/programatik donanımına eleştirel olarak bakma yeteneğinin bu yıllarda hemen hemen hiç gelişmemesi ile politik mücadeleye bu savunmacı konumdan başlamak zorunda kalmak arasında yakın bir ilişki olsa gerek; uluslararası Troçkist hareketin geçmişindeki bölünmelerle, hatalarla yüzleşmek bu ilk kuşak için ciddi biçimde ancak 1980'li yıllarda gündeme gelebildi.

Öncelikle sorulması gereken soru Troçkist ya da daha genel olarak anti-Stalinist bir Marksizmin Türkiye'de neden bu denli geç geliştiği, başka bir deyişle, neden Stalinist ideolojinin, özellikle '70'li yıllarda geçmişle kıyaslandığında eşi görülmedik bir yükselişle parçalanma sürecini birlikte yaşayan sosyalist hareketin bu parçalanma sürecine rağmen ortak paydasını oluşturmaya devam ettiği sorusu olsa gerek. Bu soruyla bağlantılı olan ve ele alınması gerekli bir olgu ise Türki-

ye'de ilk Troçkistlerin tek tek bireyler olarak daha önce kimi gruplar içinde yer almış olmasına karşın Troçkizmin belli bir geleneğin içinden doğmamış olması, her biri farklı bireysel yollardan Troçkist düşünceye ulaşan bireylerin bir araya gelerek yeni bir hareket yaratmaya girişmiş olmasıdır. Bu sorunun yanıtı çerçevesinde ikinci bir soru Stalinizmin kenarından köşesinden sorgulanmaya başlandığı 1970'li yılların sonlarından itibaren, bu yarı marjinal alanda bile Troçkizmin hegemonik bir güç oluşturmayı başaramamasıyla ilgili. Ve nihayet bugün Türkiye'de Troçkist düşüncenin sol hareket içindeki durumunu ele almak gerekmekte. Şu halde ilkinden başlayalım.

KEMALİZM, SOL KEMALİZM VE STALİNİZM

En saf, soyut haliyle ele alındığında Marksist bir sosyalizm, kapitalist toplumsal formasyonun bilimsel bir eleştirisi temelinde yeni, sömürüsüz, eşit ve özgür bir toplumun öngörüsü olarak tanımlabilir olsa da, tek tek ülkeler temelinde sosyalist hareketler kendilerinden önceki ilerici, aydınlanmacı akımların eleştirel bir mirasçısı olarak ortaya çıkmışlardır. İtalyan sosyalist hareketinde Garibaldi'nin, Fransız sosyalizminde Jakoben geleneğin, Alman sosyalizminde idealist de olsa Alman aydınlanmacılığının, Küba devriminde Jose Marti'nin vb. izlerini bulmak şaşırtıcı değildir.

Bu genellikte bakıldığında Türkiye sosyalist hareketinin oluşumu üzerinde Kemalizmin etkileri olabileceği düşünülebilir.. Ne var ki TKP'nin CHF'den eski bir parti olarak kurulması, bu konuda bir istisna gibi görülebilir. Ama daha da önemlisi Türkiye'de Kemalist rejimin yerleşmesine paralel olarak Sovyetler Birliği'nde Stalinist rejimin de benzer bir kurumlaşma sürecin girdiği 1930'lu yıllar, Kemalizmle Stalinist yönelişli bir sosyalizm hareketinin ilişkilerini çok daha karmaşık bir hale getirmiştir

Stalin'in Lenin'e atfettiği aşamalı devrim anlayışı, yani kapitalizmin geç geliştiği geri ülkelerde önce burjuva devriminin tamamlanması gerektiği, sosyalist devrim mücadelesine ancak bu sürecin tamamlanmasından sonra geçilmesi gerektiğini savunan anlayış bir yandan, Sovyetler Birliği'nin savunusunu dünya çapındaki devrimci mücadelelerin tartışılmaz ilk görevi olarak formüle eden tek ülkede sosyalizm yaklaşımı diğer yandan, gerek Üçüncü Enternasyonal'in gerekse buna bağlı olan TKP'nin Kemalist rejim karşısındaki politik ve ideolojik konumunu son derece özgül bir hale getirmiştir. Sovyet dış politikası bakımından güneyden yani Türkiye üzerinden gelebilecek bir tehdide karşı Kemalist rejimin emperyalist güçler karşısındaki fiili özerk konumu, bu rejimin Türkiye sosyalistlerine karşı kıyımı da içeren şiddet politikalarına rağmen desteklenmesini gerekli kılmıştır bu yıllarda. Bu politika doğrultusunda TKP'ye düşen görev illegalite ve yoğun baskı koşullarında bile Kemalist rejimin desteklenmesi olmuştur. Böylece TKP tarih sahnesinde kendi rolünü beklerken sahne arkasından Kemalist rejime aşamalı devrim senaryosuna uygun olarak oynaması gereken rolü sufle eden bir parti olma göreviyle yetinmiştir.

Ama sadece bu kadar da değil, Stalinist aşamalı devrim zihniyeti, bu zihniyete uygun olarak kendi dünyasında da bir "Kemalizm" yaratmıştır: Gerçek Kemalist rejimin kendisinde olmayan birtakım nitelikler, idealize edilmiş bir "Kemalizm" anlayışına atfedilmiş, Kemalizme gerçekte kendinde olmayan bütünsel bir ideolojik tutarlılık kazandırılmıştır. Yani '60'lı ve '70'li yıllarda sosyalist harekete damgasını vuran "sol Kemalizm" aslında Stalinist TKP geleneğinin içinden kök salan, sonra da bu gelenekten çıkarak Kemalist rejime ideolojik bir tutarlılık sağlamayı görev edinen solcu aydınların kendi tasavvurunda yarattığı bir mittir. Bir başka deyişle

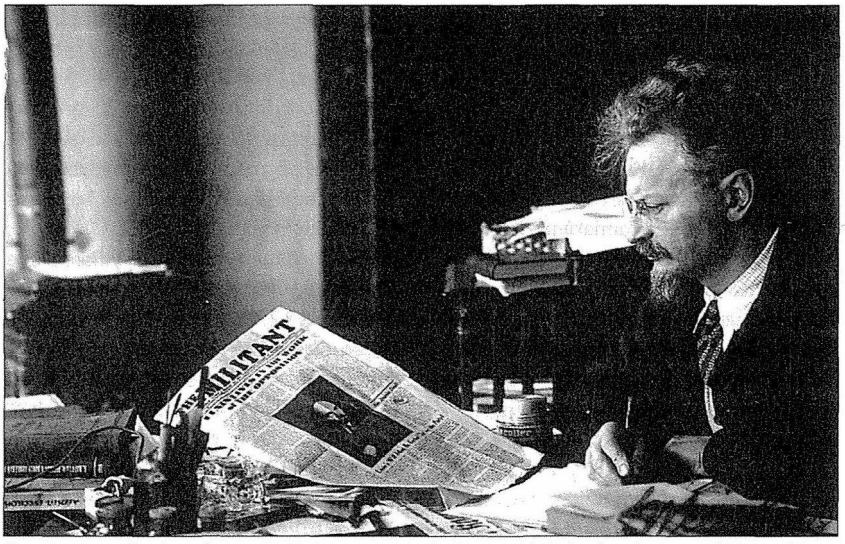

Troçki, sosyalist hareketin Stalinist geçmişinde ihanet figürü olarak durur. Türkiye'de ancak 1970'li yıllarda anti-Stalinist nüveler etrafında hayat kazanan Troçkizm, her iki anlamdaki "tarihsel mağduriyet"inden bu dönemde kurtulmaya başlar.

'60'lı yıllarda yeni bir ivme kazanacak olan sosyalist hareket aslında kendisinin yarattığı bir Kemalizm mitinin mirasçısı olarak görmüştür kendini. Vedat Nedim Tör'den, Şevket Süreyya Aydemir'e, Hasan İzzettin Dinamo'ya dek uzatılabilecek bir "eski tüfek" komünist yazarlar Kemalizm karşısında teslimiyetçi bir konuma sürüklenmekle kalmamış, büyük ölçüde mitik öğeler taşıyan bu sol Kemalist ideolojinin yaratılmasına katkıda bulunmuşlardır. *Kadro* çevresi gerçek Kemalist rejimin kendilerine yönelik baskı ve cezalandırmacı tutumu altında bile bu ideolojinin yaratılmasından vazgeçmeyecektir. 27 Mayıs darbesi sonrasında ve '61 Anayasası'nın göreli özgürlükçü ortamının etkisiyle bu kez Yön hareketi, Bu "sol Kemalist" ideolojiye iyiden iyiye sosyalist bir veçhe kazandıracaktır.

Bu mitolojide bir nokta semptomatik bir belirsizlik taşır: TC devletinin sınıf doğası. Bu belirsizlik kaçınılmazdır, zira kendi meşruluğunu devletin resmi ideolojisinin büyük ölçüde kendi tasavvurunda oluşturduğu bir versiyonundan almıştır Türkiye'de sosyalist hareket. Yön hareketinden bir ölçüde farklı bir sürecin ürünü olan birinci TİP için de meşruluk zemini çok da farklı değildir: Kendini '61 Anayasası'nın meşru savunucusu olarak sunmaktadır. Çünkü TİP sözcüleri için "'61 Anayasası kapitalizme kapalı, sosyalizme ise açıktır"; yapılması gereken anayasayı mantıki sonucuna yani sosyalizme taşımaktır.

Başka bir deyişle '70'li yılların da önemli bölümünü kapsayacak bir zihniyet çerçevesinde Türkiye sosyalist hareketi kendini yarım kalan, "emperyalizm ve yerli işbirlikçileri" tarafından engellenen bir sürecin, "Kemalist devrim" sürecinin, *bekçisi ve tamamlayıcısı* misyonu çerçevesinde görmüş ve konumlandırmıştır siyasal arenada. Kuşkusuz bütün azgelişmiş yarı sömürge ülkeleri bakımından anti-emperyalist bir burjuva devriminin tamamlanma sorunu sosyalist hareketin görevleri arasında yer almıştır. Ama Türkiye solunun '70'li yılların sonuna dek neredeyse bütününe damgasını vuran, bu hareketin kendini, burjuva sınıf doğası belir-

sizleştirilmiş ve büyük ölçüde kendi ideolojik kurgusunun ürünü olan bir Kemalist devrimin tamamlayıcısı olarak görmesidir: "Sosyalist Türkiye", "Kemalist devrim"in tamamlanmasının meşru ürünü olabilecektir ancak. Kuşkusuz "tek ülkede sosyalizm", "aşamalı devrim", "tek partili sosyalizm" sözde kuramlarıyla Stalinizm bu anlayışla kolayca örtüşmektedir. Yine bu nedenle '60'lı yılların sonlarından başlayan sol hareketin parçalanma süreci, sol hareketin kendini mirasçısı kabul ettiği hayali Kemalist devrimcilik zihniyetinde bir değişikliğe yol açmadığı için Stalinizmle de yüzleşme imkânlarından yoksun kalmıştır. Türkiye solunun bu yıllarda önemli bir bölümünün stratejik önemi haiz beklentilerinden biri olan, ilerici askersivil bürokrasinin 27 Mayıs darbesinin yarım bıraktığı işi sonuna dek sürdürecek bir askeri darbe hülyasının 12 Mart 1971 darbesiyle bir hüsrana dönüşmesi, bu hareketin tüm kanatlarında önemli bir sarsıntı yaratmıştır, ama bu sarsıntı Kemalizm konusunda bir ideolojik hesaplaşmaya dönüşmediği ölçüde Stalinist ideolojiyle olan süreklilikte de bir değişikliğe yol açmamıştır.

'70'Lİ YILLARDA SOL VE ANTİ-STALİNİST NÜVELER

12 Mart 1971 darbesi sonrasında sol hareketin yeniden toparlanma sürecine damgasını vuran, '60'lı yılların ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ve giderek kalabalıklaşan toplumsal harekketteki mücadeleci eğilimlerin yeni bir ivme kazanması olmuştur. '71-'73 kısa kesintisinden sonra gerek sendikal mücadelede gerekse büyük kent gecekondu bölgelerinde kitlesel muhalefet hareketi giderek daha geniş kesimleri içine çekmeye başlamıştır. Bu gelişme bir yandan Ecevit önderliğindeki CHP'nin kendini sosyal demokrat bir parti olarak sunma çabalarına hız verirken diğer yandan da 12 Mart'ta ciddi bir darbe alan sosyalist hareketin, geçmişi ile radikal bir hesaplaşma yaşayabilmesi için gerekli bir soluklanma imkânını ortadan kaldırmıştır. 1970'li yılların özellikle ikinci yarısında doğrudan sosyalist grupları hedef alan faşist terör ve buna karşı verilmesi gereken mücadele de bu hesaplaşmanın gerçekleştirilememesinin bir başka nedeni olacaktır.

Yine de daha erken '70'li yıllarda bile bu konuda birkaç gelişmeden söz edilebilir: Daha 12 Mart öncesinde TİP içinde oluşan Doğu Devrimci Kültür Ocakları, Kürt sosyalistleri Kürt sorunu etrafında bir araya getirmiştir. Bu ise Kürtlerin varlığının inkârı üzerine bina edilen resmi Kemalist ideoloji ile cepheden bir hesaplaşmanın yolunu açacaktır,

1970'li yılların ikinci yarısında buna paralel olarak Kemalizm konusunda yine bu yıllarda Türk solu içinde de kimi tartışmalardan bahsedilebilir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu kırsalında çoğunlukla Kürt yoksul köylüler arasında örgütlenen kimi Maocu gruplar için Kemalizmle hesaplaşmak kaçınılmaz hale gelecektir. Yine bu yıllarda THKP-C hareketi içindeki ayrışma sürecinde özellikle *Kurtuluş* dergisini çıkaran kesimlerde açıktan açığa Kemalizme bakışta radikal bir değişimden bahsetmek mümkündür.

Ama daha '70'li yılların ilk yarısında yayın hayatına başlayan birkaç yayınevi etrafında, (Orhan Suda'nın kurduğu Suda Yayınevi, Masis Kürkçügil'in kurduğu Köz Yayınları, Maya Yayınevi; bunlara daha sonra, 1979 yılında, editörleri arasında benim de yer aldığım Eleştiri Yayınevi de katılacaktır) her biri bireysel olarak farklı politik geleneklerden çok farklı biçimde koparak Troçkist düşünceyle tanışan ya da ilk politik yaşamına Troçkist olarak başlayan bireylerden oluşan son derece küçük Troçkist bir çevre oluşmaya başlayacaktır. '70'li yılların ikinci yarısında ortak politik gelenekten gelmemiş olmanın olumsuzluklarının da etkisiyle önce ikiye sonra da '70'lerin sonunda üçe bölünecek olan bu çevre Türkiye'de Troçkizmin

ilk adımlarını oluşturacaktır. Köz Yayınevi çevresinde kalanlar *Sürekli Devrim* adlı aylık bir dergi yayımlayacaklar ve böylece Troçkizm ilk kez politik bir hareket olarak Türkiye sosyalist hareketi içinde yer alacaktır. Daha sonra 12 Eylül darbesinin hemen arifesinde Eleştiri Yayınevi çevresi *Devrimci Marksist Tartışma Defterleri* adıyla periyodik bir teorik/politik yayın çıkaracak, bunu bir üçüncü yayın organı, *İşçi Cephesi* adlı bir başka aylık politik yayın izleyecektir. Bu hareketin (hareketlerin) önündeki başlıca engel ise bu yazının girişinde de belirtmeye çalıştığım gibi Türkiye sosyalist hareketinin ortak imgeleminde yer etmiş olan "Troçkizm" olacaktır.

Belki de daha önemlisi bu yıllarda Türkiye solunun en has geleneklerinden biri, yani Doktor Hikmet Kıvılcımlı'nın görüşleri üzerinde oluşturulan Vatan Partisi içinde açıktan bir Troçkizm tartışmasının başlamış olmasıdır. Bunda Kıvılcımlı'nın kendisinin sürgünde geçen son günlerinde Stalinist bürokrasi tarafından maruz bırakıldığı eziyetin payı da olsa gerek. Ama eski kuşak sosyalistler arasında Kürt sorunu ve Kemalizm konularında çok erken yazılarında bir tek Kıvılcımlı'nın aydınlık bir görüşe sahip olması, bu gelenek içinde anti-Stalinist bir perspektife ulaşmayı görece kolay hale getirmiş olsa gerek.

Dolayısıyla Türkiye sosyalist hareketinin bütün ayrışma ve bölünmelerine rağmen ortak ideolojik paydasını oluşturan Stalinizm ile yüzleşmesi ancak kendi Kemalist geçmişiyle yüzleşme sürecinden sonra gündeme gelebilecektir. Bunun belki de tek istisnası 2. TİP'in kuruluşuyla yollarını ayıran Aybar ekibinin "Bağımsız Türkiye" düşüncesini Sovyet eleştirisine dek uzatabilmesi ve bir tür Stalinizm eleştirisi ortaya koyabilmesidir. Stalinist despotizmle bu yüzleşme sosyalist demokrasi fikrinin gelişmesine yol açsa da "millî bir sosyalizm" düşüncesi, temel çıkış noktası "tek ülkede sosyalizm" olan Stalinizmle gerçek bir hesaplaşmanın önünü alacaktır. Öte yandan millî bağımsızlığa verilen bu aşırı önem Aybar ve arkadaşlarının Kemalizm ile de radikal bir hesaplaşma yaşamasını engelleyecektir.

Bu noktada 1970'lerin ilk yarısında çıkmaya başlayan *Birikim* dergisini de anmak gerek. Daha ilk sayısından başlayarak bu dergi giderek artan bir öğrenci ve aydın kesime özellikle bu yıllarda canlı bir atılım gösteren Avrupa Marksizmini tanıtmada ve yorumlamada çok önemli bir işlev kazandırmıştır. Başlangıçta Stalinizmi karşısına almayan *Birikim* yazarları özellikle Althusser ve Althusserci yazarların etrafında dönen tartışmalar ve bu çevrenin kuramsal donanımı ekseninde Stalinizmi açıktan açığa tartışan ve eleştiren Marksist bir çevre haline gelecektir 1970'lerin ikinci yarısında. Çevirilerinde kimi Troçkist yazarlara da yer veren *Birikim* dergisi belki de bu yüzden Troçkist bir yayın olarak eleştirilecektir kısa bir süre içinde. Bu derginin bu konudaki belki de en önemli sayısı, kendilerine gelen "Troçkizm" suçlamalarına da bir yanıt teşkil eden 1977 Ağustos-Eylül "Stalinizm Özel Sayısı"dır. Bu sayıda Stalinizm açıktan ve doğrudan radikal bir eleştiriye tâbi tutulacak ama aynı zamanda Troçkizmle de eşit bir mesafe korunmaya çalışılacaktır. Hatta dönemin önemli Marksist yazarlarının, özellikle Althusser ve Bettelheime'ın görüşlerinin özgül bir yorumuyla Troçkizm ile Stalinizm, daha derin bir sapma olarak ele alınan "ekonomizmin" düşman ikizleri olarak, "aynı madalyonunun yüzleri" olarak tanımlanacaktır.12 Eylül 1980 darbesine ve bu darbenin yarattığı topyekûn yenilginin ilk birkaç yılına dek çok geniş kesimler için pek bir anlam taşımayan bu tartışmalar, '80'li yılların ikinci yarısına doğru, 12 Eylül yenilgisini anlamada artık sosyalist hareketin ulusal ve uluslararası geçmişiyle radikal bir hesaplaşmayı ertelenmez bir görev olarak görmeye başlayan geniş sol kesimlerin gözünde yeni bir boyut kazanacaktır.

Darbe yıllarını ve sonrasını yurtdışında siyasal sığınmacı olarak geçiren kadroların Avrupa solu ve Marksist düşüncenin yeni kaynaklarıyla yakın bir temasa girmelerinin de önemli bir rolü olacaktır, bu hesaplaşma sürecinde. '70'li yıllar boyunca Troçkistlerin bin bir fedakârlıkla yayımlayabildikleri ama itibar görmeyen yayımlar, *Birikim* çevresinin yayınları ve *Birikim* dergisinin eski nüshaları elden ele dolaşacak ve tartışılacaktır bu yıllarda. Anti-Stalinist ve genel olarak devrimci Marksist bir siyasal ortamın oluşmasına yönelik önemli adımlar bu yıllarda atılacak ve Kemalizme yönelik enternasyonalist bir eleştirel bakışın oluşmasının yanı sıra Stalin tabusu da kırılacaktır. Kuşkusuz Türk solundan radikal bir stratejik hamleyle kitlesel biçimde ayrışan Kürt hareketinin Kemalizmle olan karşıtlığının da belirgin bir etkisi olacaktır bu süreçte.

Ne var ki Kemalizm ve Stalinizm karşısında alınan bütün bu mesafelere karşın Troçkizm konusunda geçmiş sol kültürden gelen şüphe ve kaygıların aşılabilmesi kolay olmayacaktır yine de. Ancak 1987 Genel Seçimleri'nde kimi gruplarla birlikte, yeniden toparlanma sürecine giren Troçkist çevrelerin ortak bağımsız sosyalist adaylar etrafında kolektif bir seçim faaliyetine girmeleriyle Troçkist kümelenmeler karşısında yıllardır uygulanagelen fiili tecrit ya da daha yumuşak bir deyimle, mesafeli durma kaygısı geri dönülmez biçimde silinecektir sosyalist hareketin geniş kesimleri nezdinde.

1980'li yılların sonunda Sovyetler Birliği ve "Doğu Bloku" ülkelerinin hızlı çözülüş sürecine denk düşen Türkiye solunda birlik tartışmaları, BTDK (Birlik Tartışmalarını Düzenleme Kurulu) adıyla kurumsal bir nitelik kazandığında, birliğe yönelik teorik ve programatik planda ortak perspektiflere ulaşma çabası, Türkiye solunun Kemalist ve Stalinist geçmişiyle radikal bir kopuşun metinsel ifadeleriyle sonuçlanacaktır esas olarak. Bu dönüm noktasına ulaşmada süreç içinde yer alan Troçkist çevreler kadar Stalinizmle bir biçimde yollarını ayırma sürecine giren grup, çevre ve bireylerin de önemli katkıları olacaktır.

BTDK başarısızlıkla sonuçlansa da bu süreçte yer alan kesimlerin farklı zamanlarda farklı bileşimlerle oluşturacakları SBP (Sosyalist Birlik Partisi) ve BSP (Birleşik Sosyalist Parti), BTDK'nın bu programatik kazanımlarının üzerinde şekillenecektir. Nihayet SBP ve GBK (Geleceği Birlikte Kuralım) çevresinin önayak olmasıyla başlayan ve Türkiye sosyalist hareketinin çok geniş bir bölümünü içine alan ÖDP (Özgürlük ve Dayanışma Partisi) girişimi Kemalist ve Stalinist geçmişten kopuşun doruğunu oluşturacaktır, gerek ideolojik gerek programatik gerekse tüzüksel planda.

Ne var ki zihniyet düzleminde gerçekleşen bu kopuş geçmişin örgütsel pratiklerini, alışkanlıklarını bir çırpıda değiştiremeyecek ve ÖDP, tasfiye ve kopuşların birbirini izlediği bir sürecin sonucunda, kapsayıcılığını yitirecektir.

Bügün açısından bakıldığında Türkiye'de Troçkist hareketin konumu ve işlevi konusunda kesin şeyler söylemek imkânsız ve de gereksizse de şu söylenebilir: 1970'li yılların hemen başından 1980'li yılların ortalarına dek esas olarak Troçkistlerin dile getirdiği ve Stalinist önyargıların yanı sıra bu yüzden de Troçkistlerin zaman zaman fiili tecrite uğradığı görüşlerin büyük bir bölümü Türkiye sosyalist hareketinin çeşitli kesimlerinin ortak kabulü haline gelmiş görünüyor. Özyönetim organlarına dayalı, çok partili bir sosyalizm ve sosyalist demokrasi perspektifi; Türkiye devriminin, stratejik olarak, burjuva demokratik kökenli talepleri de içeren bir sosyalist devrim perspektifi çerçevesinde tasarlanması; buna uygun olarak, azami/asgari program ayrımını reddeden bir "geçiş programı" perspektifinin savunulması; devrimci bir sosyalist partinin

kendi içinde farklı görüş, eğilim ve hiziplerin varlığını güvenceye alacak bir iç demokrasiye sahip olması gerektiği; ulusların kendi kaderlerini tayin hakkının ertelenemez bir hak olarak savunulması; kadın kurtuluş hareketinin, feminizmi de içerecek biçimde meşru bir hareket olarak görülmesi; "millî komünizmi" reddeden ve enternasyonal örgütlenmeyi gerekli gören bir enternasyonalizm...: 1980'lerin ortalarına dek yalnızca Troçkist hareketlerin programatik belgelerinde *bütünsel* olarak yer alan bu düşünceler artık Türkiye solunun önemli bölümünü oluşturan parti, grup ve çevrelerin farklı vurgularla da olsa benimsediği görüşler haline gelmiş durumda.

Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de Troçkist hareketin evrimiyle feminist hareketin evrimi arasında bir analoji kurulabilir. Nasıl yirmi yıl gibi kısa bir süre içinde feministlere özgü bir dizi talep, hak ve öneri, toplumun çeşitli kesimlerinden feminizmle ilgisi olmayan özellikle yeni kuşak kadınlar arasında müktesep hak ve görüşler olarak benimsenmişse, ama bu süreç feminist hareketin kendisinin kitleselleşmesine yol açmamışsa, bir zamanlar *bütünsel olarak hemen hemen yalnızca Troçkistlerin* literatüründe yer alan görüşler de, Türkiye sosyalistlerinin kendilerini özel olarak Troçkist olarak tanımlamayan özellikle yeni kuşaklar arasında öylece kabul edilmiş görünüyor. Troçkist hereketin kendisi ise irili ufaklı grup ve çevreler halinde Türkiye sosyalist hareketinin bir eğilimi olarak mücadelesini sürdürüyor. Ama artık Kemalizmle ve Stalinizmle kuşatılmamış ve meşruluğu tartışılmaz bir hareket olarak. ❐

Uluslararası Etkileşim Yapısı İçinde
Türkiye Sol Hareketinin Önemli Polemikleri

YİĞİT AKIN

Türkiye sol hareketinin tarihi bir bakıma iç mücadelelerin, şiddetli polemiklerin, bitmek tükenmek bilmeyen saflaşmaların tarihidir. Erken dönemlerinden itibaren sol hareketin kadroları sol/sosyalist mücadelenin temel meseleleri etrafında, hemen her zaman kuvvetli bir şahsi husumet rengi taşıyan hararetli tartışmalara girmişlerdir. TKP tarihinin hemen her dönemi, sonu rakip kampı polise ihbar etmeye kadar uzanan bölünmelerle doludur. 1946-51 sürecine kadar bu bölünmelerin ana eksenini Kemalist liderlik ile ilişkiler ve parti içindeki milliyetçi yönelim oluşturur. Komintern'in sık sık müdahale ettiği bu tartışmalar genelde, partinin zaten dar olan kadrolarının çeşitli hiziplere ayrılmasıyla sonuçlanmıştır.

1960'ların ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan polemikler ise artık sınırlı bir kadronun meselesi olmaktan çıkmış, kitlesel bölünmelere yol açan bir nitelik kazanmıştır. Kitleselliğinin yanı sıra söz konusu dönemin polemiklerini niteleyen bir diğer özellik ise bu saflaşmaların uluslararası sol harekette meydana gelen önemli kırılmaları takip etmesidir. Uluslararası sol hareketin tartışmalarından sıçrayan kıvılcımlar bu dönemde, ya Türkiye sol hareketinde halihazırda mevcut olan ayrışma eğilimlerini hızlandırıcı bir etkide bulunmuş ya da yepyeni polemikleri ve bölünmeleri ortaya çıkarmıştır. İlk dönem saflaşmalarda da özellikle Komintern kararları vasıtasıyla ortaya çıkan, genellikle tek merkezli bir uluslararası boyut varsa da, 1965-80 döneminde bu etki doruğa çıkmış ve kaynak itibariyle çeşitlenmiştir.

İletişim tekniklerinin gelişmesi, dünyanın değişik bölgeleri arasında ulaşımın ve haberleşmenin kolaylaşması ve bu imkânlardan yararlanabilen nüfusun artması kadar, yerel tarihsel birikimi açıklayacak ve bu birikimi devrimci mücadeleye aktaracak bir model ihtiyacı da bu dönemde Türkiye sol hareketinin bütün kesimlerini uluslararası gelişmelere son derece duyarlı bir hale getirmiştir. Uluslararası etkilere bu derece duyarlı olma hali, solun söz konusu dönemdeki polemiklerinde merkezî bir yer teşkil etmiştir. Hareketin kaderini etkileyecek önemli kamplaşmalar, genellikle uluslararası düzeyde patlak veren olayların, ortaya çıkan yeni fikir ve tartışmaların Türkiye sol hareketine yansımasıyla başlamıştır. 1965-80 döneminde Türkiye sol hareketi için polemik yaratan uluslararası gelişmelerin başında 1968 etkisi olarak nitelendirilebilecek genel bir süreç ile Prag Baharı, gerilla mücadelesi, Çin Komünist Partisi (ÇKP) –

Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) ve ÇKP-Arnavut Emek Partisi (AEP) ayrışmaları gibi daha sınırlı etkisi olan tartışmalar gelir.[1]

'68 ETKİSİ

1968 olayları ortaya çıktığı her ülkede yerel bir renge bürünmekle birlikte, dünya çapında cereyan eden ortak bir kalkışmanın izlerini de taşıyordu. 1960'ların ortalarından itibaren yükselmeye başlayan radikalizm(ler) ilhamını kapitalist tüketim toplumuna duyulan tepkiden, emperyalizme karşı verilen ulusal bağımsızlık mücadelelerinden ve bu hareketlerin karşısında dolaylı ya da dolaysız bir şekilde yer alan Amerikan karşı-devrimciliğine duyulan öfkeden alıyordu. Bu ilham öncelikle ve kelimenin tam manasıyla ulusal sınırları aşan bir ilhamdı. Hobsbawm'ın deyişiyle "dünya ilk kez küresel bir hal almıştı. Aynı kitap Buenos Aires'te, Roma'da ve Hamburg'da aynı anda öğrenci kitapçılarının vitrinlerine çıkabiliyor, devrimciler okyanusları ve kıtaları aşarak Paris'ten Havana'ya, Sao Paulo'ya ve Bolivya'ya gidebiliyorlardı" (Hobsbawm 1994; 446). Bunun da ötesinde '68 olaylarını yaratanlar, aktivizmin kendi ülkeleriyle sınırlı olmadığının farkındaydılar ve tam da bu yüzden kendilerini küresel bir mücadelenin parçası olarak görüyor, benzer değer yargılarını paylaşıyor ve benzer politik stratejileri takip ediyorlardı (Fink, Gassert ve Junker 1998; 1-21).

Bu uluslararası ilhama rağmen 1968 olayları, öncesiyle ve sonrasıyla yaşandığı bütün ülkelerde birbirinden farklı, kendine özgü seyirler izledi. Farklı öncelikler, kültürel çeşitlilikler ve birbirinden çok değişik tarihsel süreçler, neticede birbirine çok da benzemeyen '68 deneyimlerinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Ancak '68 ile birlikte doruğa ulaşan iki temel dinamik bütün '68 hareketlerinin ortak özelliğini teşkil etmişti. '68 bir yandan "o ana kadar siyasal bir kisveyle karşımıza çıkmayan pek çok konuyu siyasal sorunlar haline dönüştü[rerek]" (Arslantunalı ve Baker 1988; 1527) siyasetin alanını genişletiyor, öte yandan da siyasetin öznelerini, siyasal eylemin niteliğini ve araçlarını yeniden tanımlıyordu. '68 tam da bu yüzden, eskiyle olan farkı her şeyden önce dilde kurmaya çalışıyordu. O güne kadar resmî bir dil ile ifade edilegelmiş bütün metinler çok kısa bir zaman diliminde etkisini kaybetti ve eski ezberin yerine geçecek yeni bir dil arayışı başladı. Bütün dünyada öğrenci hareketine damgasını vuran da bu yeni dil oldu. Sloganlarda, boykotlarda, yazılı metinlerde resmî ideolojinin ve o güne kadar "eski tüfek" solun kullandığı jargonun dışında, '68 ile birlikte icat edilmiş yepyeni bir dil kullanılıyordu (Aral 1988; 2109). '68'i bütün dünyada bir dönüm noktası haline getiren, bu dönemde doruğa çıkan, ilerici mücadelenin diline, yöntemine ve kapsamına yönelik yaygın bir değişiklik talebiydi.

'68(ler)e kimliğini veren bu talep bütün dünyada, yükselen muhalif hareketlerle mevcut siyasal yapılar arasındaki yarılmayı bariz bir hale getirdi. Bu yarılma her şeyden önce giderek radikalleşen gençlik hareketiyle parlamenter muhalefette ısrar eden sol partiler arasında yaşandı. 1968 hareketi klasik sol politikalar ile daha çok öğrenciler tarafından temsil edilen "yeni sol" arasındaki derin çatlakları gözler önüne serdi. Batı Avrupa'da kökleşmiş komünist partiler tarafından temsil edilen sol, İkinci Dünya Savaşı, direniş, özgürleşme, Soğuk Savaş ve yeniden inşa süreci tarafından biçimlendirilmişti ve dolayısıyla bu sürecin bütün yükünü üzerinde taşıyordu. "Yeni sol" ise "eski solun" eleştirisinden olduğu kadar, 1960'ların gerçek anlamda uluslararası bir boyut taşıyan dinamizminin üzerine de inşa edilmişti ve oradan beslenmeye devam ediyordu. Sömürgelerdeki bağım-

sızlık savaşları, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da savaş sonrası sosyal politikalarının iflası, tüketim kapitalizminin bütün olumsuzluklarıyla ortaya çıkması ve mevcut komünist/sosyalist hareketlerin yeni ortaya çıkan sosyal problemler karşısında atıl kalması bu dinamizmi besleyen ana hatları oluşturuyordu. 1960'ların başlarından itibaren olgunlaşan bu hareketliliğin soldaki yansıması, klasik Marksist anlamda "sınıf mücadelesi" kavramının gözden düşmesi ve kapitalistler tarafından acımasızca sömürülen işçi figürünün sol politika açısından merkezî önemini kaybetmesi şeklinde oldu (Isserman, 1987). "Yeni sol" Marx'ın erken dönem yazılarını öne çıkararak "sömürülme" yerine "yabancılaşma"ya vurgu yapıyor, sosyalizmi sadece iktidarın ele geçirilmesine ve üretim araçlarının kamusallaştırılmasına indirgeyen politik anlayışı şiddetle eleştiriyordu (Gilcher-Holtey, 1995: 44). Öte yandan "yeni sol" anti-kolonyalizm, kadının özgürleşmesi, ırkçılık karşıtlığı, silahlanma karşıtlığı gibi klasik Marksizmin gündemine hiç girememiş verimli konuları politikanın merkezine taşıyarak yeni tartışma mecraları açıyordu. Böylece '68 hareketi politika yapılan tabanı yeniden tanımlıyor ve solun temel kavramlarını karmaşıklaştırıyordu. Bu bağlamda Troçkizmden Maoizme, pasif direnişten silahlı mücadeleye kadar pek çok ideolojik/politik ifade biçimi, muhalefeti klasik retoriğinden ve parlamenter çerçevesinden kurtarmak isteyen aktivist gruplar için uygun kanallar yarattı. Gençlik hareketi bu bakımdan mevcut rejimin olduğu kadar mevcut ideolojik/politik anlayışın çatlakları arasında büyüme şansı bulan ve daha sonra bu çatlaklara sığmayarak onları parçalayan otoriterlik-karşıtı bir hareket olarak ortaya çıkmıştı.

Yükselen radikalizmin temel iddiası günlük hayatı ve politikayı iç içe geçirebilmekti ve bu da her şeyden önce, o güne kadar yerleşikmiş olan sosyal, kültürel ve politik normlardan kurtulmayı gerektiriyordu. Daniel Cohn Bendit'in deyişiyle politikayı günlük hayata geri getirebilmenin ön şartı politikacılardan kurtulmaktı. Gençler bu şekilde tanımladıkları politik/kültürel mücadele sürecinde, karşılarında savaş ve savaş sonrası tecrübesiyle biçimlenmiş daha önceki nesilleri buldular. Bunlar ya evdeki anne ve babaydı ya da siyaset sahnesinde neredeyse bir gerontokrasiye dönüşmüş, Adenauer (doğumu 1876), de Gaulle (d. 1890), Franco (d. 1892), Macmillan (d. 1894), Fransız Komünist Partisi liderleri Thorez (d. 1900) ve Rochet (d. 1905), İtalyan Komünist Partisi liderleri Togliatti (d. 1894) ve Longo (d. 1900) (ve bu arada İnönü (d. 1884), Aybar (d. 1908), Boran (d. 1910)) iktidarlarıydı. Bu yerleşik geleneğe karşı radikal bir eylemliliği öneren Daniel Cohn Bendit'in kitabının adı bu dönemin ruh halini anlatması bakımından çok manidardır: *Goşizm: Komünizmin İhtiyarlık Hastalığına Çare*.

1965-75 döneminde gençlik hareketleri bütün dünyada geleneksel politikaları ve politika yapma araçlarını terk ederek "doğrudan eylemin ve sokağın" yörüngesine girdiler. Özellikle öğrenci hareketinin radikal kesimleri parlamentoyu ve parlamenter temsil sistemini bir kenara iterek kendi öznelliklerini ortaya çıkaran yollara yöneldiler; forumlar düzenlediler, bütün kararları teorik olarak herkesin katılımına açık bu toplantılarda tartışarak aldılar, bu forumlarda temsilciler seçtiler ve sistemin belirlediği muhalefet sınırlarının dışına çıkmaya başladılar. 1968'de öğrenciler üniversiteleri, hiyerarşik mekanizmaları dağıttıkları, idari işlemleri demokratikleştirdikleri ve programları yeniden düzenledikleri büyük deney alanları haline getirmişlerdi. Üniversite işgallerinde karşılaşılan pratik problemler ve bunların aşılması için geliştirilen yollar harekete kendi sorunlarını çözme yönünde bir dinamizm kazandırmıştı. İşgalin ya da

Türkiye sosyalist hareketi uzun yıllar uluslararası sosyalist hareketin tartışmalarına tâbi idi. 1960'ların ortasına kadar bir anlamda "kendi tartışmalarını" yaratmaktan uzaktı. 1968'den itibaren hem "devrim"in güncelliği hem de bu "güncellik"ten doğan tartışmalar kendi özgün yatağını ortaya çıkardı. Ancak strateji ve taktik alana hapsolan bu dönem tartışmaları da gelecek için mümbit bir zemin değildi.

boykotun o anki sorunlarına ve öğrencilerin daha genel dertlerine ilişkin yapılan genel toplantılar "sıradan öznelliğin" ortaya çıktığı yerlerdi. 1968 ile birlikte politika bütün soyutluğundan sıyrılarak "dünyaya geri dönüyordu."

'68'in yaşandığı bütün ülkelerde olduğu gibi bu süreçte Türkiye'de de yeni bir siyaset yapma, siyaseti gündelik hayata taşıma pratiği ortaya çıktı. Türkiye'de gençler Avrupa ve Kuzey Amerika'dan farklı olarak, sosyalizm ve Marksizm ile bu dönemde tanıştılar. Çok kısa bir zaman dilimi içinde gençlik kitlesinin kayda değer bir bölümü kendini sosyalist/Marksist olarak tanımlamaya ve olayları bu perspektiften yorumlamaya başladı. Aralarındaki doğrudan ilişki çok güçlü olmasa da, Türkiye ve Avrupa'daki '68'lerin ortak noktası mevcut ilericilik modellerini eleştirel bir gözle algılamaya başlamalarıydı. Avrupa'da gözden düşen model klasik komünist partilerin parlamenter politika anlayışıyken, Türkiye'de 27 Mayıs ile birlikte perçinlenmiş salt Kemalist perspektif gençler için çekiciliğini kaybediyor ve yerini sol/sosyalist bir açılıma bırakıyordu.

Bu ideolojik kırılmanın ötesinde, gençlerin temel isteklerinden biri olan demokratik üniversite modeli, üniversiteye (ve toplumun genel dertlerine) ilişkin bütün sorunların tartışıldığı demokratik platformlara dönüşmüştü. Daha 1967'nin başlarından itibaren İstanbul ve Ankara'daki çeşitli üniversitelerde büyüklü küçüklü boykotlar düzenlenmeye başlamıştı. 1968 yılında ise boykot ve işgaller "eğitimde reform", "üniversite içi demokrasi" ve "öğrencilerin de yönetime katılması" talepleri eşliğinde yaygınlaştı ve kitleselleşti. Üniversite boykotları ve işgallerde öğrenciler kendi özyönetim organları olarak forumları ihdas ettiler. Forum, teorik olarak bütün öğrencilerin boykot ve işgalin gidişatı ve geleceği ile ilgili karar alma mekanizmasıydı. Daha sonraları terkedilecek olsa da öğrenciler yukarıdan aşağıya örgütlenme modelinin

sakıncalarını ve bürokratik koşullanmaları ortadan kaldırmışlardı. Yurt çapındaki bütün boykot ve işgal eylemleri arasında koordinasyonu sağlamak ve birbirleriyle etkileşimlerini temin etmek amacıyla, değişik fakülte ve üniversitelerdeki boykot komitelerini demokratik bir şekilde temsil eden İşgal Komiteleri Konseyi kuruldu. İşgalleri yürütmek için esnek fakat dinamik ve yaratıcı bir örgütlenme modeli oluşturulmuş, işgal süresince üniversiteyi idame ettirecek bütün faaliyetler başarı ile devam ettirilmişti. İşgaller süresince öğrenciler kadar ilerici öğretim üyeleri ve asistanlar da üniversitenin sorunlarını ve çözüm önerilerini üreten "Üniversite Reform Taslakları" oluşturdular (Zarakolu 1988; 210).

'68 hareketinin yeni siyaset anlayışı etkisini sadece üniversitelerde göstermedi. Gençlik aynı zamanda topraksız köylülerle küçük üreticilerin giriştikleri mücadelenin en dinamik destekçisi oldular. Özellikle Dev-Genç etrafında örgütlenmiş olan gençler bu dönemde pek çok toprak işgaline ve üretici mitingine katıldılar ve köye yönelik geleneksel politika kalıplarını kırmayı başardılar. Bu aktif katılım hem köylülerin gözünde yerleşmiş olan komünist imgesinin parçalanmasına hem de şehirli bir müttefik haline gelmesine yardımcı oldu.

27 Mayıs dönümünden sonra sol yükselişin öznesi olacak hemen bütün öğrenci kesimleri, hatta daha sonradan gerilla mücadelesinin savunucusu olacak militan gençlik önderleri bile başlangıçta ya aktif olarak Türkiye İşçi Partisi (TİP) içindeydiler ya da TİP'e sempati duyuyorlardı. Örneğin 1965'te TİP Ankara ve İstanbul'daki öğrenci yurtlarında %47'lik bir desteğe sahipti. Ancak bu desteğin sadece seçimlerde oy vermekten daha fazla şey ifade ettiği de açıktı. 1965 seçimlerinden önce ODTÜ Öğrenci Derneği TİP'in seçim kampanyasını desteklemek üzere 35.000 liraya yakın para harcamıştı (Genç, 1971; 102). Buna karşılık TİP yöneticileri daha başından itibaren gençlerin parti kurullarında temsiline soğuk yaklaşmışlardı. 1964'teki Büyük Kongre öncesinde Aybar ve arkadaşları gençlik kollarına özerklik verilmesine ve gençlerin Büyük Kongre'ye katılmalarına karşı çıkmışlardı (Ünsal 2002; 276). Gençlerin partiye olan bütün ilgisine rağmen, geniş bir sol birliktelik oluşturmayı amaçlayan TİP'in stratejileri arasında öğrenci radikalizmi yoktu.

Öte yandan üniversite işgalleri karşısında TİP yöneticilerinin takındığı tavır, gençlik hareketi ile TİP arasındaki bağları gevşetmeye ve onları daha radikal bir örgütlenme arayışına girmeye sevketti. Örneğin Haziran 1968'deki işgal eylemleri sırasında TİP'in gençlikten sorumlu yöneticisi Sadun Aren, Ankara Hukuk Fakültesi Fikir Kulübü başkanı Atıl Ant'ı parti binasına çağırarak işgali sona erdirmelerini istemişti. Ancak bu çağrı sonuçsuz kalmıştı. İstanbul Üniversitesi'ndeki işgal sırasında ise partili olmamakla birlikte TİP'in görüşüne önem veren İTÜ öğrenci derneği başkanı Harun Karadeniz Parti'nin görüşlerini öğrenmek için Ankara'ya gitmiş, fakat orada partinin hiçbir yöneticisi kendisiyle görüşmeye yanaşmamıştı. Bu ve buna benzer örneklerde TİP'in provokasyon korkusuyla öğrenci eylemlerine soğuk yaklaşması ile Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki sosyalist/komünist partilerin '68 olaylarına yaklaşımı arasında şaşırtıcı benzerlikler vardır.[2]

Partiden beklenen ilgiyi ve desteği göremeyen gençlik kesimleri, TİP'i gelişen kitle hareketini kucaklayan bir oluşum yerine bu hareketin önünde bir engel olarak görmeye başladılar. TİP özellikle Millî Demokratik Devrim (MDD) tezlerine yakın gençlere göre, Sovyet revizyonizminin etkisi altındaydı ve gerçekleşmesi imkânsız bir "barışçıl geçiş" tezini savunuyordu. TİP gerçekten de öncelikle parlamentoda iktidar olmayı amaçlıyor,

aşırı bir temkinlilikle bu planı bozabilecek her türlü taşkınlığa karşı çıkıyordu. Parlamenter çözüm ve en geniş kitlesel desteği sağlamak uğruna TİP "maceracı" olarak nitelendirdiği her türlü eyleme ve toplumsal hareketliliğe kapılarını kapatmış ve kendi içine kapanmıştı. Partiye bir zarar gelmemesi saikiyle, kendi dışındaki toplumsal hareketliliğe karşı son derece temkinli bir politika takip eden Aybar ve arkadaşları, giderek parti-içi muhalefete hayat hakkı tanımamaya ve otoriter bir örgütlenmeye yönelmeye başlamıştı. Sık sık yaşanan tasfiyeler, disiplin tedbirleri ve bütün bunlar yüzünden giderek şiddetlenen parti içi mücadele, 1960'ların sonuna gelindiğinde gençlik kitlesinin en dinamik kesimleri arasında partiye olan yabancılaşmayı bir kat daha artırmıştı.

Parti ile gençlerin arasındaki kopukluğun belirginleşmesi, geniş gençlik kitlelerinde parlamenter yöntemlere duyulan güvensizliğin artmasıyla koşut bir biçimde gelişmişti. Özellikle Çetin Altan'ın Meclis'te linç edilmeye çalışılması, TİP'li milletvekillerinin sürekli olarak hakarete uğramaları ve sözlerini dinletememeleri gibi olaylar parlamenter mücadelenin giderek gözden düşmesine yol açtı. Sonunda büyük umutlar bağlanan '69 seçimlerinden TİP ancak 2 milletvekili çıkarmayı başarabildi. Bu sonuç güvenilen seçim sisteminin muktedirler tarafından istenildiğinde değiştirilebileceği anlamına geliyordu.

Türkiye'de yaşanan '68'in Batı'da yaşananlardan oldukça farklı dinamikleri olduğu genellikle kabul edilen tarihsel bir gerçektir.[3] '68 hareketi Batı'da genellikle devrimci ama ortodoks olmayan, Stalinizme mesafeli bir dalgalanmayken, Türkiye'de '68'in özel olarak komünizm ve Stalinizmden uzak durmak gibi bir hedefi yoktu (Belge 1990; 171). Buna ilaveten, aşağıda Prag Baharı örneğinde de tartışacağımız gibi, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gençlik hareketleri tarafından sahiplenilen pek çok ideolojik/politik pozisyon, Türkiye'de parlamenter geçişi savunan partinin, TİP'in yöneticileri ve özellikle de Aybar tarafından temsil ediliyordu.[4] Öte yandan Batı Avrupa'daki öğrenci hareketlerinde varlığını her zaman hissettiren kuvvetli entelektüel/felsefî damar, Türkiye'de hemen hiçbir zaman belirgin olmamıştı. Türkiye sol hareketinde teoriye olan ilgi daha çok Marksist klasiklere ve Üçüncü Dünya'daki kurtuluş hareketlerine yönelmişti. Parlamenter bir pasifizme karşı dolaysız, radikal bir eylemlilik hareketin niteliğini belirleyen en önemli öğe olarak öne çıkmıştı.

Gelgelelim '68 Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de kalıplaşmış yargıları yıkmak, yeni eylem ve ifade biçimleri yaratmak ve yeni bir dili dolaşıma sokmakta gecikmemişti. Yükselen muhalif hareketler mümkün olduğunca geniş tabanlı bir radikalizme ve her koşul altında yoğun ve doğrudan eylemliliğe yaptıkları vurguyla, içeriğini tam olarak paylaşmadıkları "yeni sol"un siyaset yapma tarzını uygulamaya geçirmiş oluyorlardı. Bu yeni siyaset anlayışının arkasında yatan itici güç yerel şartlar olduğu kadar, özellikle Avrupa'da ortaya çıkan yeni ideolojik ve siyasî yönelimlerdi. Günlük hayatı politikanın merkezine taşımaya çalışan bu yeni anlayış, yine Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de saflaşmalar yaratmakta gecikmemişti. Bu saflaşma her şeyden önce klasik muhalefet kalıpları ve onun taşıyıcılarıyla giderek radikalleşen gençlik hareketi arasındaydı.

PRAG BAHARI

5 Ocak 1968 günü Çekoslovakya'nın Stalinist devlet başkanı Antonin Novotny'nin yerine ateşli bir reformcu olan Çekoslovak Komünist Partisi birinci sekreteri Alexander Dubçek geçti. Dubçek "partinin toplumun dışında ya da üstün-

de bir aygıt değil, onun doğrudan bir parçası olduğunu" ve "tüm sosyo-politik sistemin en geniş anlamda demokratikleştirilmesi gerektiğini" savunuyordu (Bora 1988; 141). Mart 1968'de Komünist Parti basın üzerindeki sansürü kaldırdı ve akademik özgürlükleri kabul etti. Parti 10 Nisan'da, daha sonraları hareketin Prag Baharı olarak anılmasını sağlayacak "Eylem Programı"nı ilân etti. Program Çekoslovakya'nın komünist idare altında o güne kadar elde ettiği sosyalist kazanımları savunuyor, fakat bunların temel özgürlüklerle ve demokratik haklarla takviye edilmesini öngörüyordu. Eylem Programı'nın temel vurgusu çoğulcuğun sağlanması ve anayasal güvence altına alınması yönündeydi. Programa göre Komünist Parti politik liderliği zor yoluyla değil, hak ederek kazanmalı, bunun için de ikna yolunu takip etmeliydi. Komünist Parti'nin iktidar üzerinde tekel kurma hakkı yoktu ve iktidar proletarya diktatörlüğünün aracı olamazdı. Reformcular genel kabul gören bu program sayesinde pek çok sendikacıyı, parti görevlisini ve askeri de reform koalisyonunun içine dahil etmeyi başarmışlardı.

Çekoslovakya'daki reform hareketini partinin yukarıdan aşağıya öngördüğü bir dizi yenilik olarak nitelendirmek doğru değildir. Eğer böyle olsaydı belki de Sovyetler'in tepkisi bu kadar ani ve bu kadar kararlı olmayabilirdi. Reform talebi Çekoslovakya'da aşağıdan gelen kuvvetli bir baskı neticesinde ortaya çıkmıştı. Bu yüzden Eylem Programı Çek Komünist Partisi üyelerinin büyük bir kısmına, öğrencilere ve toplumun diğer rahatsız kesimlerine büyük bir hareketlilik getirdi. Bu dönemde reform yanlısı yüzlerce miting ve kitle gösterisi yapıldı, 'Stalin Kurbanları Cemiyeti' gibi yeni dernekler kurulmaya başlandı. Toplumsal hareketliliğin doruk noktası ise yazar Ludvik Vaculik'in kaleme aldığı "2000 kelimelik manifesto" olmuştu. Temel olarak reformları savunan ve daha da ileri gidilmesini isteyen manifesto üç yüz bin kopya basıldı ve büyük bir toplumsal ilgiyle karşılandı. Ancak manifesto aynı zamanda muhafazakârlar ve reformcular arasında tam bir kutuplaşmaya yol açtı.

Hemen hemen aynı dönemlerde patlak veren öğrenci ve işçi hareketleri, Polonya ve Yugoslavya'da da hükümetleri Çekoslovakya tarzı bir reformlar dizisi için sıkıştırmaya başlamıştı. Polonyalı komünist lider Wladyslaw Gomulka ve Doğu Alman Walter Ulbricht sınırlarındaki "hasmane anti-sosyalist" tehditten dolayı duydukları kaygıyı Brejnev'e ilettiler (Kramer, 1998; 127). Çekoslovakya'daki reform sürecinin bütün Doğu Avrupa'da zincirleme bir etki yapacağından çekinen SBKP, Prag Baharı'nı ve bu süreçteki uygulamaları büyük bir öfkeyle karşıladı. Mayıs ayının başında Dubçek Sovyet liderliğinin tepkisini ölçmek için Moskova'ya gitti. Brejnev bu görüşmede Çekoslovakya'daki gösterileri karşı-devrimci olarak niteledi, komünizmi eleştirenler için ağır hapis cezaları getirilmesini istedi ve Dubçek ve arkadaşlarını partinin gerçek liderleri olmaya davet etti (Williams, 1997; 78). Ancak reformcuların Çekoslovakya'da kazandığı halk desteği ve reform taleplerinin komşu ülkelere de sıçrama eğilimi göstermesi, Dubçek'in gerekli önlemleri almak için Moskova'yı sürekli oyalamayı tercih etmesi ve belki de hepsinden önemlisi Sovyet gençliği arasında Prag Baharı'na duyulan sempatinin giderek arttığına dair gizli servis raporları Brejnev'in sabrını taşırdı. Varşova Paktı orduları 20-21 Ağustos akşamı Prag'a ulaştı ve şehri işgal etti. Halkın yoğun tepkisine rağmen reformist liderler tutuklandı ve Moskova'ya götürüldü. Sansür yeniden uygulamaya koyuldu, kamusal alan bütün özgürlüklerden arındırıldı. Dubçek'in yerine Gustav Husak getirildi ve Komünist Parti'nin reform yanlısı üyelerinin büyük bölümü partiden uzaklaştırıldı.

Prag Baharı söylediklerinden çok yaptıklarıyla, 1947-49 Stalinistleşme sürecinde yerleşmiş olan komünist parti tekelini sorguluyordu. Sovyetler'in gözünde kerâmetinden sual edilemez görünen bu tekel Tek Parti sistemi, yoğun sansür uygulaması, politik ve düşünsel düzeyde Marksist-Leninist ortodoksinin baskınlığı, ordu ve gizli servisler gibi güvenlik birimlerinin herhangi bir müdahaleye izin vermeyen özerk yapısı ve bu birimlerin toplumsal ağırlığı gibi temel dayanaklar üzerinde yükseliyordu (Eley 2002; 358). Prag Baharı'nın ifade ve örgütlenme özgürlüklerini genişleten, basını serbestleştiren, kültürel özgürlükleri kurumsal temellere bağlayan, özerk üniversiteleri ve eleştirel sanatı kollayan ve teşvik eden ilkeleri, mevcut reel komünizm anlayışıyla bir tezat oluşturuyordu.

Prag Baharı'nın Sovyetler Birliği ve müttefikleri tarafından ezilmesi Doğu Avrupa komünist partilerinde gelişebilecek muhtemel reform hareketlerinin de önünü kesmiş oldu. Öte yandan Çekoslovakya'nın işgali Batı Avrupa komünist partilerini de kritik bir yol ayrımına getirdi. Prag'ın işgali, 1956 Macar İhtilali'nin tersine, birçok komünist parti tarafından şiddetle kınandı ve gelecekte "Avrupa Komünizmi" (Eurocommunism) olarak bilinecek akımın ilk temellerini attı (Valenta 1980).[5] İşgal dünya komünist partileri arasında uzun zamandır çatırdayan ittifakı da bir daha onarılmayacak şekilde parçalamıştı. İşgali kınayan partiler SBKP'nin karşısına bağımsızlık, eşitlik ve partilerin kendi özerkliklerine saygı isteğiyle çıktılar. Temelleri Prag Baharı'yla atılan bu ayrışma, SBKP'nin 1976'da toplanan 25. Kongresi'nde ve aynı yıl Doğu Berlin'de toplanan Avrupa Komünist Partileri Kongresi'nde netleşti ve kurumsal bir ayrışmaya dönüştü.

Prag Baharı ve Sovyetler'in Prag'ı işgal ederek Dubçek rejimini devirmesi, Türkiye sosyalist hareketi içinde varlığı alttan alta hissedilen saflaşmaların keskinleşmesine ve mevcut saflaşmalara ilave olarak yenilerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Prag Baharı'na kadar TİP çevresinde ve onun karşısında kümelenmiş ana eğilimlerin millî bağımsızlık konusundaki konumları arasında ayırt edici bir farklılık görünmüyordu. Gerek Millî Demokratik Devrim tezini savunan Mihri Belli ve *Türk Solu-Aydınlık* çevresi, gerekse TİP'in resmi görüşünü temsil eden Aybar ve arkadaşları, millî özelliklere vurgu yapan bir sosyalizm anlayışını, bağımsızlığı esas alan bir Türkiye sosyalizmi dileğini öne çıkarıyorlardı. Prag Baharı o güne kadar şiddetli bir Amerikan emperyalizmi karşıtlığı şeklinde ortaya çıkmış olan millî bağımsızlık iddiasının geçerliliğini sınamak için hayati bir kilometre taşı anlamına gelmişti.

Mehmet Ali Aybar SSCB'nin müdahalesini kamuoyu önünde açıkça eleştirmekten çekinmedi. Aybar'a göre Sovyetler'in Prag'ı işgali ulusların kendi kaderlerini tayin hakkının açık bir ihlâliydi. 21 Temmuz 1968 günü TİP Beşiktaş İlçe Kongresi'nde yaptığı konuşmada Aybar şunları söylüyordu:

"Hiçbir gerekçe bir sosyalist devletin bir başka sosyalist devletin iç işlerine karışmasını mazur gösteremez. Sosyalist devletler arasında varolması gereken eşitlik ve özgürlük içinde dayanışma, bir güçlü devletin iradesini küçüklere dayatması biçimini almamalıdır. Küçük devletlerin bağımsızlıklarına kıskançlıkla sahip çıkmaları, sosyalist bir düzende de kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu bakımdan Çekoslovakya olayını endişeyle izliyoruz. Sovyetler Birliği, sosyalist devletlerle ilişkilerinde büyük devlet olmanın üstünlüğü ile hareket etme alışkanlığından vazgeçmelidir" (Aybar 1988; 80).

Aybar'a göre Türkiye sosyalizmi Çekoslovak reformunun ilkeleriyle benzerlikler taşıyordu; Türkiye sosyalizmi de Dubçek'in önerdiği gibi "hürriyetçi ve güler-

yüzlü" olmalıydı. TİP'in lider kadrosundan Behice Boran'a göre ise "Sovyetler Birliği'nin Varşova Paktı'nın diğer dört üyesiyle birlikte Çekoslovakya'ya yaptığı askerî müdahalenin hiçbir yönden haklı, hatta gerçekçi politika bakımından geçerli görülebilecek tarafı yoktur" (aktaran Ünsal 2002; 491).[6]

Sovyet işgalinin başlamasıyla birlikte Mihri Belli ve *Türk Solu* çevresi Çekoslovakya'daki reform hareketini karşı-devrimci ve revizyonist olarak nitelendirdi. Dolayısıyla Sovyetler'in müdahalesini, emperyalizmin ve kapitalizmin sosyalist dünyaya karşı saldırısına karşı bir güvenlik önlemi olarak yorumladı. MDD'cilerin görüşleri büyük ölçüde Castro'nun işgali hararetle destekleyen tutumundan etkilenmişti. MDD'ciler Aybar'ın yukarıdaki konuşmasını yaptığı günle neredeyse aynı zamanlarda, işgal karşısındaki görüşlerini açıklarken şunları belirtiyordu:

"Çekoslovakya'yı sosyalist kamptan ayırma ve emperyalist dünya sistemi içine sokma yolunda önemli bir adım atılmıştı. Elbette ki Çekoslovakya'nın emekçi halkının karşısına 'kapitalizme dönüş' şiarıyla çıkılamazdı. Bu şiar 'sosyalizmde reform' şekerine bulandı. Ve birçok iç ve dış konjonktürlerin birleşmesi, partide ve devlet mekanizmasında çok etkili duruma gelmiş bulunan bürokrat-teknokrat zümreye bu karşı-devrimci rolü oynatabiliyordu."[7]

MDD çevresinin Sovyet işgalini onaylarken dayandığı temel argüman Amerikan emperyalizmi karşıtlığıydı. Yoksa Sovyetler Birliği bu çevrenin sempatizanları arasında pek sempati görmüyor, yükselen Çin, Vietnam ve Latin Amerika rüzgârı karşısında fazlasıyla revizyonist ve bürokratik bulunuyordu (Zileli 2000; 308). Hem Prag Baharı'nın bir Amerikan komplosu olduğundan şüphelenilmesi hem de (belki de birincisinden daha etkili olarak) kıyasıya bir çekişme içinde bulunulan sosyalist devrimcilerin ve TİP çevresinin Sovyet işgalini açıkça kınaması, MDD çevresini Prag Baharı karşısında bir konum almaya sevketmişti.[8]

Prag Baharı ve Sovyet müdahalesinin Türkiye solundaki yansımaları zincirleme bir saflaşma silsilesine yol açtı. İşgali destekleyenler ve işgali kınayanlar arasındaki ayrışmanın ötesinde, Aybar'ın Türkiye sosyalizmini "hürriyetçi ve güleryüzlü" olarak tanımlaması ve işgalden sonra bu vurguyu yoğunlaştırması, Aren ve Boran ekibinin sosyalizmin bilimselliğini ve bilimsel sosyalizmin tekliğini öne çıkararak bu fikri eleştirmesine neden oldu. Gerçekten de Prag Baharı Avrupa komünist partilerindeki hareketlenmeye benzer biçimde, Aybar'ın parlamentarizm ve millî sosyalizm çizgisinde ısrarını ve anti-Leninist vurgunun güçlenmesini beraberinde getirmişti. Aybar'ın vurguyu sınıf mücadelesinden özgürlüklere doğru kaydırmasının pratik bir sebebi de vardı. 1969 seçimlerinin yaklaştığı o günlerde hem seçim yasaları değişmiş ve küçük partilerin Meclis'e girmeleri büyük ölçüde engellenmişti hem de sosyalizmin o günkü söylemiyle alabileceği oyların sınırına yaklaşılmıştı. Aybar yeni vurgusuyla partinin oy tabanını genişletmek için uygun bir çıkış anı bekliyordu. Prag Baharı'nın ardından TİP'in hedeflediği sosyalizmin millî, hürriyetçi ve güleryüzlü olduğu söyleminin dolaşıma sokulması partinin bu yöndeki yeni stratejisini de ortaya koyuyordu.

Aren ve Boran, Çekoslovakya'nın işgali konusunda Aybar'dan farklı düşünmemiş oldukları halde, sosyalizmin çoğulluğu ve farklılığı tezleri karşısında Aybar'a açıktan açığa muhalefet etmeye başladılar.[9] Aren-Boran kanadına göre Aybar "güleryüzlü" diyerek sosyalizme öyle bireysel bir hava veriyordu ki, TİP'in emekçi sınıfların partisi olduğunu unutarak tam anlamıyla bir sağ sapma içine sürükleniyordu. Bu eleştiriler, Aybar'ın partiyi son derece bireysel anti-demokratik ve keyfi bir şekilde yönettiği iddialarıyla birleşince etkili olma-

ya başlamıştı. Muhalifler partiyi SBKP çizgisinde daha ortodoks bir yörüngeye oturtmak amacıyla açtıkları mücadeleyi TİP'in 3. Kongresi'ne taşıdılar, fakat kongre Aybar yanlılarının zaferi ile sonuçlandı. Gelgelelim izleyen süreçte parti iki başlı hale gelmekten kurtulamadı, örgütlenme ve propaganda çalışmaları aksadı ve TİP'in faaliyeti giderek etkisizleşti. 4. Büyük Kongre sosyalizme ulaşmak için barışçı yollar izleme teorisinin, SBKP versiyonunu savunan Aren-Boran-Sargın ekibinin kesin zaferiyle sonuçlandı. Kongreden önce zaten istifa etmiş olan Aybar ve ekibi ise partiden büyük ölçüde tasfiye edildi.

Türkiye sol hareketinin Prag Baharı'nı algılayışı Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki radikal hareketlerin Prag Baharı yorumundan çok farklıdır. Birçok Batı Avrupa ülkesinde komünist partilerin Sovyetler'in müdahalesini desteklemesi, bu partileri pasifisizm ve revizyonizmle suçlayan gençliğin argümanlarının perçinlenmesi, reel sosyalizm pratiğinin yozlaştığını iddia eden tezlerin somut bir örnekle desteklenmesi anlamına gelmiştir. Prag Baharı bu açıdan gençlerin yeni bir sol/sosyalist alternatif arayışını hızlandırmış ve mevcut sol partilerle aralarındaki bağları kesin olarak koparmıştır. Türkiye'de ise tam tersine Sovyetler'in işgali gençlerin pasifist olmakla itham ettikleri kesimler tarafından kınanmıştır. Bunun üzerine gençlerin yoğunlukta olduğu MDD gibi hareketler Amerikan komplosu argümanına dayanarak Sovyetler'in müdahalesini onaylamışlardır.

GERİLLA MÜCADELESİ - FOCOCULUK

Türkiye'de öncü bir devrimci gruba dayanan gerilla mücadelesi anlayışının ortaya çıkmasını, '68'in yerleşik siyaset biçimlerini tersyüz eden rüzgârının bir ürünü olarak görmek yanlış olmaz. Bu dönemde bütün dünyada gerilla mücadelesini yükselen muhalif hareketler için çekici hale getiren, gerillacılığa atfedilen ideolojik ve politik misyondur. İdeolojik olarak gerillacılık sol mücadelenin merkezini endüstrileşmiş Batılı toplumlarda gören ve "çevre" ülkelerin de "merkezdeki" bu modeli izlemesi gerektiğini savunan klasik Marksizmden farklı olarak, politik dinamizmi "çevre" ülkelere kaydıran bir manivelaydı. Başarılı olsun ya da olmasın dünyanın çeşitli bölgelerindeki gerilla mücadeleleri, gelişmiş Batı proletaryasının sosyalizmi çevre ülkelerdeki geri kalmış kitlelere "hediye edeceği" argümanına ağır bir darbe indiriyordu (Amin, 1974: 603).

Pratik siyaset açısından ise gerilla mücadelesi, parlamenter sistem içinde yavaş yavaş güçlenerek iktidar mevkilerini ele geçirmeyi uman geleneksel sosyalist/komünist partileri eleştiren anlayıştan ilham almıştır. 1968-70 döneminde TİP'in kendi içindeki çekişmeler yüzünden neredeyse felç olması ve aynı zamanda özellikle 15-16 Haziran olaylarından sonra MDD hareketinin de gençlerin gözünde hızla itibar kaybetmesi, radikal gençlik önderlerini bir nevi sahipsizlik ve çaresizlik duygusu içine itmişti. 15-16 Haziran gibi muazzam bir dönüşümün yaşandığı toplumsal koşullarda gerilla hareketine kalkışılmasının temel sebebi, bu dönüşüme ayak uyduracak ve gençliğin enerjisini bu dönüşüme kanalize edecek bir kitlesel örgütlenmenin yokluğuydu (Aydınoğlu 1992; 144). Bu tarz kapsayıcı bir örgütün yokluğunda gerilla hareketine yönelen ilk gruplar, bir yandan bir zamanlar üyesi oldukları MDD kampının kendi kaderini giderek bir sol askerî darbeye endekslemesi, öte yandan MDD dışındaki diğer akımların da SBKP ya da ÇKP takipçiliğine soyunmaları karşısında "kendi eseri olan bir sosyalist devrim" yaratma inancındaki kadrolardı (Laçiner 1998; 14).

Gençlik hareketinin radikalleşen kesimlerinin ne parlamenter mücadeleyle

ne de darbeci eğilimlerle bir sonuç alınabileceğine kanaat getirmesi, gerilla mücadelesinin ana dinamiğini oluştururken, uluslararası konjonktür de bu yönelimi şiddetle teşvik etmekteydi. Bir yandan hızla gelişen ve gerilla mücadelesiyle etkileyici sonuçlar alan Filistin kurtuluş hareketi, düzenli Amerikan ordularını küçük düşürücü bir yenilgiye uğratmaya başlayan Vietnam gerilla hareketi, Cezayir (1954-62), Küba (1956-59) ve Kongo'nun (1959-65) başarılı ulusal kurtuluş mücadeleleri, öte yandan efsanevi öyküleri Türkiye'ye kadar ulaşan Latin Amerika gerillaları, bu yönde ilerleyen gençlik önderleri için önemli bir ilham kaynağı teşkil etmişti.[10] Özellikle Ant Yayınları 1965'ten itibaren gerilla mücadelesinin temel teorik metinleri kabul edilen William Pomeroy'un *Gerilla Savaşı ve Marksizm* (ter. 1969), Carlos Marighella'nın *Şehir Gerillasının El Kitabı* (ter. 1969), Alberto Bayo'nun *Gerilla Nedir?* (ter. 1968) ve Douglas Bravo'nun *Millî Kurtuluş Cephesi* (ter. 1969) adlı kitaplarını da peşi sıra yayımlamıştı. Ernesto "Che" Guevara'nın *Savaş Anıları* (ter. 1968) adlı kitabı Avrupa'da çıkar çıkmaz Türkçe'ye de çevrilmiş ve geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştı.[11]

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de gerilla mücadelesinin esas ilham kaynağı bir avuç devrimci tarafından başarılan Küba Devrimi ve özellikle de devrimden sonra kendisine teklif edilen bütün bürokratik mevkileri terkederek Bolivya'da yeni bir devrimci gerilla mücadelesine başlamak için Küba'dan ayrılan Che figürüdür. Özellikle Küba Devrimi'nin, tam da MDD tezlerini andırır biçimde, emperyalizme karşı savaşı, ulusal bağımsızlığı ve sosyalizmin inşasını aynı potada eritebiliyor oluşu bu formasyondan gelen gençler arasında büyük bir sempati yaratmıştı. Küba Devrimi'ni yapan Fidel Castro önderliğindeki "çelik çekirdeğin" bütün ülkede anti-emperyalist savaşı başlatabilecek kapasitede olduğunu göstermesi nedeniyle, aynı stratejiyi Türkiye için planlayan gençlerin gözünde vazgeçilmez bir ilham kaynağı olmuştu.

Sol hareketin diğer kesimleriyle olan ilişkilerindeki paralellikler Küba örneğini daha da çekici hale getiriyordu. Örneğin Küba'da da Komünist Parti önderliği başlangıçta devrim hareketini onaylamamış ve desteklememişti. Bu durum gençlerin her eyleminin "maceracılık" olarak nitelendiği Türkiye koşulları ile büyük benzerlik taşıyordu. Reel sosyalizm pratiğinin giderek bürokratik bir idari mekanizmaya dönüştüğü, mevcut sol partilerle toplumun dinamik kesimleri arasındaki açının giderek açıldığı bir dönemde Küba Devrimi alternatif bir devrim projeksiyonunun mümkün olduğunu göstermişti (Kürkçü 1988a; 1403). Castro SSCB'nin "barış içinde bir arada yaşama" ve "tek ülkede sosyalizm" tezlerinin şiddetli bir muhalifiydi ve bu haliyle Türkiye'de SSCB'nin çizgisini "revizyonizm" olarak niteleyen bütün gruplar için gerçek bir idol haline gelmişti. Gerilla aynı zamanda Çin örneğini takip eden grupların, devrim için öncelikle kitleleri uzun ve sabırlı bir süreç içinde "kitle savaşı"na hazırlamak gereği şeklinde tezahür eden "pasifizminin" de anti-tezi olarak kabul ediliyordu.

Küba Devrimi'ne ve onun önderlerine duyulan bu yakın ilgi Küba Devrimi'nin savaş stratejilerini de Türkiye gerilla hareketi için çekici hale getirmişti. Bu stratejilerin başında *foco* geliyordu. *Foco* siyasî literatüre Küba Devrimi'nin armağan ettiği bir terimdi ve devrim ateşini tutuşturacak her bir gerilla birliğini/ocağını tarif etmek için kullanılmıştı. *Foco*, Küba Devrimi'nin temel askerî unsurunu ve gerilla ordusunun çekirdeğini teşkil ediyordu. *Foco*culuğun teorisini yapan ve bu anlayışın gerilla savaşının merkezine yerleşerek Türkiye'de yaygınlaşmasına yol açan Regis Debray'ın *Devrimde Devrim*

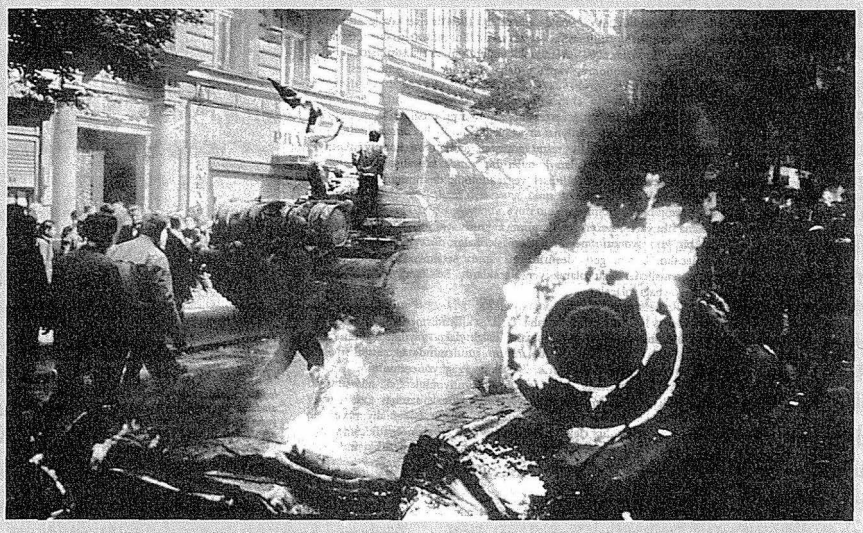

Prag Baharı (1968) sosyalist dünyadaki "özgürlük" sorununun en açık örneğiydi. Varşova Paktı üyelerinin tankları ve askerlerine karşı Praglıların sokak levhalarını söküp, askerleri şehre hapsetmeleriyle başlayan direniş, kısa sürede Dubçek'in Moskova'da "sorgulanması" ile sona erdi. Ancak Prag Baharı yarattığı ruhla, reel sosyalizmin çöküşünün ilk işaretlerinden biriydi.

mi? (çev. 1967) adlı kitabıdır. Debray, *foco*yu ve *foco*culuğu öncü gerilla grubunun kırları fethederek başlatacakları askerî ve politik mücadelenin merkezine koyar. *Foco* hedefine ulaşabilmek için son derece disiplinli bir şekilde örgütlenmeli ve halk desteğini kazanmak için yaygın bir silahlı propaganda yapmalıdır.

Fakat Türkiye'deki gerilla mücadelesi yalnızca *foco*cu özellikler göstermez. Her ne kadar kırsal alanda *foco* benzeri çeşitli örgütlenmelere girişildiyse de, Debray'ın *foco* teorisini eleştiren Carlos Marighella'nın tezlerinin yaygınlığı Türkiye gerilla mücadelesinin monolitik bir yapı arzetmediğini gösterir. Marighella da Brezilya Komünist Partisi'ni yasal ve barışçı bir muhalefet yürüttüğü için eleştiren bir devrimcidir. Gerilla mücadelesi, Marighella'ya göre, "en az uzlaşma gerektiren ve en bürokratik olmayan mücadele yöntemidir." Genel olarak gerilla stratejisini devrimci mücadelenin özü olarak kabul eden Marighella politika ile askerliğin, kentle kırın, gerilla ile klasik kitle çalışmasının bir uzlaşısını ortaya koymak, devrimci savaş içindeki birliğin teorisini yapmak amacındaydı (Kürkçü 1988b; 1442). Marighella'ya göre yapılacak olan gerek kırda gerekse şehirlerde son derece büyük bir gizliliğe ve hareketliliğe sahip bir gerilla örgütü yaratmaktı. Bundan sonra ise yapılması gereken özellikle şehirlerde silahlı propagandaya girişmek ve bu sayede bütün muhalif unsurları bu örgüt çevresinde toparlayarak bir halk ayaklanması başlatmaktı. Marighella Brezilya örneğinde bu propagandanın, birkaç yıllık gecikmeyle Türkiye'de de görüleceği üzere, silahlı banka soygunları, kışlalara ve askerî tesislere saldırılar ve özellikle Amerikalı uzmanlara ve politikacılara karşı düzenlenen kaçırma ve cinayetler yoluyla yapılmasını öneriyordu.

Türkiye'de gerilla mücadelesinin ilk nüvesi hapisten çıkan Deniz Gezmiş, Sinan Cemgil, Hüseyin İnan ve Yusuf Arslan ekibinin, daha sonraları THKO olarak

adlandırılacak örgütlenme çerçevesinde silahlı eğitim, dağa çıkma ve cephe savaşı verme fikirleri çerçevesinde pozisyon almalarıyla ortaya çıkmıştı. Bu grubun teorik önderi konumundaki Hüseyin İnan'ın Küba Devrimi'ndeki gibi bir devrimci ordunun partiden değil, partinin ordudan doğacağı fikrini kabul etmesiyle birlikte THKO, stratejik olarak önce devrimci bir proletarya partisi kurulması gerekliliğini ön plana çıkaran Mihri Belli çevresi ve parti fikrinde ısrarcı olan THKP-C çevresinden ayrışmıştı. THKO militanları stratejilerini hayata geçirmek için pek çok Avrupalı radikal öğrenci grubunun yaptığı gibi Filistin'e giderek *El-Fetih* kamplarında gerilla mücadelesi aldılar ve dikkatlerini kırlardan kentlere doğru yayılacak bir silahlı mücadele perspektifine yoğunlaştırdılar. Ancak THKO'nun öncü kadrosu kırlarda eyleme geçmeden önce şehirde yaptıkları ilk eylemler sonucunda büyük ölçüde tasfiye oldu.

Türkiye'de '*foco*'culuğun ilk temel örneğini vermiş olan THKO grubunun temel fikirleri *Türkiye Devriminin Yolu* adlı broşürde ortaya konulmuştur. Grup bu bildiriye göre kendisini MDD çevresine yakın görür ve anti-emperyalist mücadeleyi stratejisinin merkezine koyar. Yukarıda tartıştığımız parlamenter pasifizm eleştirisi THKO'nun kuruluş bildirgesinde çok net bir şekilde ifade edilmiştir: "Devrimciler: Barışçıl şartlar içinde mücadele metodlarını bırakınız. Halk kitlelerini kurtuluşa götürecek olacak olan şiddet politikasını temel alan silahlı mücadeleye THK Ordusu'nun saflarında katılınız." Hüseyin İnan'ın bu sırada Debray'ın görüşlerinden etkilenmiş olduğu açıktır. Emperyalizm bir halk savaşıyla yenilmek zorundadır ama bu savaşı verecek olan "sürekli üretimde bulunmaya mecbur olan proletarya değil, üretim dışında da yaşayabilen köylülük" olacaktır.[12] Öte yandan halk savaşı askerî zorluklar yüzünden kentte değil kırlarda verilmelidir. Köylülük bu mücadeleye açıktır; zira düzen tarafından en çok ezilmekte ve sömürülmekte olan köylülerdir ve dolayısıyla bu halk savaşına istekli olarak katılabileceklerdir. Bu durum, Debray'ın "kırlar proleter-şehirler burjuva" tezini andıran bir kavrayıştır.

Türkiye'de '*foco*'culuğun temsilcisi olarak ortaya çıkmış olan ikinci örgütlenme THKP-C'dir. 15-16 Haziran sonrası Mihri Belli ve çevresiyle proleter devrimci parti konusunda ayrışma yaşayan Mahir Çayan ve arkadaşları bu ayrılığın ifade edildiği "Aydınlık Sosyalist Dergi'ye açık mektup" başlıklı yazılarında devrimin "işçi-köylü ittifakı temeli üzerinde emperyalist boyunduruğun en zayıf olduğu kırlardan şehirlerin fethine doğru girişilecek bir halk savaşı ile" ve "ilk dönemde dar tutulmuş sayıca az ama demir gibi disipline sahip çelik çekirdek" bir kadroyla başarılabileceğini öngörmüştü. 15-16 Haziran, Çayan ve arkadaşlarına toplumun her an bir toplumsal patlamaya yakın olduğu, fakat örneğin sıkıyönetim gibi bir askerî zor karşısında gerileme eğilimi taşıdığı tespitini yapma şansı vermişti. O halde yapılacak olan, bu askerî zora karşı dayanabilecek gücü olduğunu ispatlayacak bir hareket örgütlemek ve patlamanın bu hareket ile güçlü ve sürekli olmasına çaba göstermekti (Laçiner 1998; 16). Mahir Çayan, Yusuf Küpeli ve Münir Aktolga ekibinin de gerilla mücadelesine yönelmesinin temel dinamiği, Mihri Belli ekibine karşı ilerici bir ordu darbesindense gerici bir askerî diktatörlük ihtimalini daha kuvvetli gördükleri için hazırlık yapma ve illegal bir parti kurma şeklinde ayrışmalarıydı. Fakat THKP-C ilerici bir darbe ihtimalini de bütünüyle dışlamamış ve sol Kemalistleri hareketin potansiyel sempatizanları arasında görmüştür.

THKP-C'nin temel stratejisi "politikleşmiş askerî savaş" olarak adlandırılabilecek yöntemler bütünüydü. THKP-C kırlarda sürecek bu savaşta proletarya

partisinin ağırlığının ideolojik olacağını kabul ediyordu. Proletarya bu partide fiilen değil ama ideolojik olarak mevcut olacaktı. Eğer proletaryanın fiili öncülüğü kabul edilirse, kırlar yerine kentleri esas almak dolayısıyla halk savaşından vazgeçmek anlamına gelecekti bu. Ancak bu temel kabule rağmen THKP-C'nin eylemleri biraz da konjonktürün zorlaması sonucu büyük ölçüde şehir gerillası çerçevesinde kaldı.

İlk iki gruptan farklı olarak Maoizmi ideolojik rehber olarak kabul eden Türkiye Komünist Partisi-Marksist Leninist (TKP-ML) ve partinin askerî kanadı Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO) hareketi gerilla mücadelesini siyasetinin merkezine koyan üçüncü önemli politik oluşumdur. TİKKO Şubat 1972'de, MDD kampının içinde 1969-70 döneminde yaşanan ayrışmadan sonra Proleter Devrimci Aydınlık (PDA) grubuyla birlikte hareket eden İbrahim Kaypakkaya tarafından kuruldu. Kaypakkaya PDA ayrımının partileşmiş hali olan Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi'nin (TİİKP) politikalarını pasifizm ve revizyonizm olarak eleştiriyor, parti liderliğinin önerdiği güç toplama, propaganda ve teorik/pratik hazırlık stratejilerinin hareketin gelişmesini engellediğini savunuyordu. Buna karşılık Kaypakkaya'nın önerdiği kırda ve özellikle köylülük arasında örgütlenecek bir silahlı mücadele stratejisi ile hayata geçirilecek bir "halk savaşı"ydı. Kaypakkaya kırda bu mücadeleyi destekleyecek bütün lojistik şartların olduğuna inanıyor, hareketin temel kadrolarının köylülük arasından devşirilebileceğini düşünüyordu. Kaypakkaya'ya göre "köylük bölgelerde kısa süreli bir ajitasyon, propaganda ve örgütsel faaliyetten sonra silahlı mücadeleye girişilebilirdi." TKP-ML/TİKKO 1970'lerin ikinci yarısına kadar Maoizmden kısmen beslenen bu temel kabuller çerçevesinde faaliyet gösterdi. Etkinliğini kaybetmesinden sonra bile gerek liderinin karizmatik kişiliği gerekse temel tezlerinin şehirlerden kırsal alanlara çekilmek zorunda kalan gruplar tarafından benimsenmesi yüzünden çeşitli gerilla hareketlerine ilham kaynağı olmaya devam etti.

ÇKP-SBKP AYRIŞMASI

Türkiye'de ortodoks Maoist bir akımın doğması, sol siyasetin 1965-1980 döneminde dıştan gelen etkilenmelere ne denli açık olduğunun göstergesi olduğu kadar, bu etkilenmeleri Türkçe'ye istediği gibi "tercüme etmeye" ve yerel siyasî mücadelelerde bir koz olarak kullanmaya ne denli yatkın olduğunun da bir ifadesidir. Bütün dünya sol hareketleri açısından Çin örneği 1960'ların ikinci yarısından itibaren, Sovyetler'de varolan komünizm pratiğine olan tüm inancını kaybetmiş bir kuşak için fikri ve manevi bir vaha teşkil etmişti (Lumley, 1990: 120). İki büyük komünist deneyim arasındaki ideolojik ve politik farklılıkların görünür hale gelmesi ve daha da önemlisi Kültür Devrimi (1966-69) Çin'i 1960'larda dünya radikalizminin merkezine taşımıştı (Dirlik, Healy ve Knight, 1997 ve ayrıca bkz. Fraser, 1988; 322).

Çin-Sovyet geriliminin temelleri Kruşçev liderliğinin uygulamaya koyduğu de-Stalinizasyon politikası (1958-1964) ile atılmıştı. De-stalinizasyon politikaları bu dönemde Çin tarafından "revizyonizm" olarak nitelenmişti. Mao'nun Sovyet liderliğine yönelttiği eleştiriler arasında proletarya diktatörlüğü idealinden geri adım atmak, Batı'yla "barış içinde bir arada yaşama" ilkesini kabul etmek ve hepsinden önemlisi kapitalizmi Rusya'da yeniden tesis etmek geliyordu (Leonhard, 1974: 210-57). Bu geri çekiliş karşısında Çin Komünist Partisi kendisini Marksizm-Leninizmin gerçek mirasçısı olarak görüyor, Birinci ve İkinci Dünya'da kapitalizme karşı kaybedilen savaşın Üçüncü

Dünya'da Çin öncülüğünde devam ettiğini ilân ediyordu.

1966'ya kadar Pekin Moskova'yla olan problemini sosyalist kamp içinde revizyonistler ve anti-revizyonistler arası bir mücadele olarak formüle etme eğilimindeydi. Fakat Kültür Devrimi sürecinde ılımlılık yanlısı politikacıların tasfiyesi ile birlikte ÇKP'nin eleştiri dozu arttı. Çin basını ilk kez bu dönemde kapitalizmin Sovyetler Birliği'nde yeniden kurulduğunu dile getirmeye başladı.[13] 1968'de Sovyet ordularının Brejnev doktrinine[14] dayanarak Çekoslavakya'yı işgal etmeleri üzerine, Mao hem Sovyet işgalini hem de Brejnev doktrinini Çin'in egemenliğine yönelik en büyük tehdit olarak algıladı ve Sovyetler Birliği'ni "sosyal emperyalist" olmakla suçladı. Bir sonraki yıl ise sınır bölgelerinde Sovyet ve Çin birlikleri birkaç defa karşı karşıya geldi ve birlikler arasında küçük boyutlu çatışmalar yaşandı. 1970'e gelindiğinde eleştirilerini iyice keskinleştiren Mao Sovyetler Birliği'nde "Alman faşizmi tipinde" bir burjuva diktatörlüğünün hüküm sürdüğünü iddia etmeye başladı.[15] SBKP ise buna karşılık Çin'i sosyalist bir ülke olarak nitelemeye devam ediyor, fakat ÇKP liderliğini sosyalist hareketi bölen küçük burjuva milliyetçiler olarak tanımlıyordu.

Çin deneyimi farklı ülkelerde farklı ideolojik ve politik sebepler yüzünden alternatif bir devrim anlayışı arayan gruplara cazip gelmiştir. Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da Çin deneyimin öne çıkan yanı Kültür Devrimi'nin kapitalist tüketim kültürüne, yozlaşmaya ve aşırı bürokratik sosyalizm pratiğine yönelttiği ağır eleştiri ve bu eleştirinin yerleşikleşmiş ÇKP kadrolarını da hedef alacak şekilde genişletilmiş olmasıdır (Fields 1988).[16] Maoizm Türkiye'de ise, genellikle ÇKP'nin "Üçüncü Dünyacı" duruşu ve anti-emperyalist vurgusu sebebiyle, özellikle de MDD çevresinde her zaman sempatiyle algılanmıştır. Hatta Maoizmin Türkiye sol hareketinde *Yön*-MDD çizgisini ideolojik olarak besleyen en önemli damarlardan biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Maoizmin, köylülüğü devrimci stratejinin merkezî unsuru olarak kavramsallaştırması, sosyalizmi kurma mücadelesinin anti-emperyalist mücadele ile eşzamanlı olarak verileceği tespiti, sosyalizmden önce diğer halk sınıflarının sosyalist mücadeleye katılımını sağlayacak bir demokratik devrimi öngörmesi ve Sovyet tipi bir devrimin sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde uygulanmasının imkânsızlığı tezi ile MDD çevresi ve özellikle hareketin eksenini anti-emperyalizm çizgisinde tutmakta kararlı radikal gençlik kitlesi için son derece cazip bir ideolojik destek anlamına gelmiştir.

Genel sempatinin ötesinde, Mao Zedung'un "kitle çizgisi" teorisi ilk önce Dev-Genç içinde, o dönem popülerliği giderek artan Latin Amerika tarzı öncü savaş türü "maceracılıklara" muhalif bir pozisyonu savunan bir grup tarafından hararetle benimsenmişti. 1969 yılına gelindiğinde Dev-Genç, liderliklerini Mihri Belli ve Doğu Perinçek'in yaptığı iki grup arasında fiilen bölünmüş durumdaydı. Perinçek liderliğindeki grup Mahir Çayan'ın sert eleştirilerine hedef oldukları son Dev-Genç kurultayında Çayan tarafından gençlik hareketini yeni bir legalizm içine hapsetmekle ve hareketi sınırlamakla suçlandılar. Bu sürecin sonucunda Perinçek ve arkadaşları Dev-Genç'ten tamamen tasfiye olarak kendi örgütlenmelerini kurmaya yöneldiler.

Türkiye'de Maoist akımların ete kemiğe bürünmesini, Dev-Genç'teki saflaşmanın ötesinde 15-16 Haziran olaylarının yarattığı toplumsal devinimin bir ürünü olarak görmek yanlış olmaz. 15-16 Haziran olayları MDD kampı içinde bir daha onarılamayacak büyük pratik ve ideolojik bölünmelere yol açmıştı. İlk olarak işçilerin büyük bir kitlesellik halinde sokaklara çıkması ve bütün ilerici atılımların savunuculuğunu üstlenmesi, özellikle *Türk Solu*

ve *Devrim* çevrelerinin temel tezlerini çürüttü: İşçi sınıfının toplumsal önderliği meselesi artık sorgulanmaya gerek duyulmayacak kadar açık bir şekilde ortadaydı. İkinci olarak ise, silahlı kuvvetlerin işçi sınıfının doğal müttefiki olduğu şeklindeki tez de 15-16 Haziran olaylarını şiddetle bastırmaya çalışan ordu resminin ortaya çıkmasıyla paramparça olmuştu. Bu temel kabullerin çökmesi, zaten kendi içinde çeşitli ihtilafları barındıran MDD kampında net saflaşmalar yarattı. Perinçek ve arkadaşları bu dağılma ve yeniden oluşma ortamında teorik bir hamle olarak ÇKP-SBKP ayrışmasını pratik bir şekilde ele aldı ve baştan çeşitli savrulmalarına rağmen sonraları görüşlerini netleştirerek SBKP-ÇKP ayrışmasında ÇKP kanadını ve Maoizmi savunmaya başladılar. Bugünden bakıldığında, Türkiye sol hareketinde Maoizmin, daha sonraları *Aydınlık Sosyalist Dergi-Proleter Devrimci Aydınlık* şeklinde saflaşacak iki grubun birbirlerine karşı uluslararası ideolojik dayanak noktaları bulmak ve fikri pozisyonlarını sağlamlaştırmak için yaptıkları manevraların bir sonucu olduğu son derece açıktır.

Daha sonraları Aydınlıkçılar olarak adlandırılacak bu çevre kendilerini ÇKP pozisyonunun esas temsilcisi olarak ilân etmekle solun diğer kesimlerine karşı ideolojik konumlarını sağlamlaştırmış oluyorlardı. Aydınlıkçılar bir yandan Mao'nun "kitle savaşı" tezini öne çıkararak özellikle köylülük içinde uzun süreli ve sabırlı bir çalışmaya dayanan örgütlenmeyi esas alıyor ve *foco* tarzı öncü gerilla savaşı stratejilerini "küçük burjuva anarşizmi" ve maceracılık olarak reddediyorlardı. Öte yandan Aydınlıkçılık, Sovyetler'in "barış içinde bir arada yaşama" ve "sosyalizme barışçı geçiş" gibi "revizyonist" tezlerini savunan çeşitli "Sovyetçi" akımlara karşı radikalliği esas alan bir tepkiyi formüle etmiş oluyordu. TİP'in 4. Kongresi'nden sonra bu "Sovyetçi" akımın ana temsilcisi olarak ortaya çıkan, Aybar ve arkadaşlarını tasfiye etmiş olan *Emek* çevresi ve illegal TKP'ydi. Aydınlıkçılar şiddetli iç tartışmalardan sonra 1970 sonbaharından itibaren, ÇKP'nin 1963'ten beri SSCB'ye yönelttiği eleştirileri sahiplenmişti. Çin'in yaptığı gibi Aydınlıkçılar da Sovyetler'i sosyal-emperyalistlikle ve totaliterlikle eleştirmeye ve SSCB'yi kapitalizmin yeniden inşa edildiği yer olarak tanımlamaya başlamışlardı.

Aydınlıkçılar çekirdek kadrosunu özellikle üniversite asistanlarının oluşturduğu yetenekli bir "beyin takımı"na sahipti. Bu ekip özellikle Amerika'daki Maoist çevrelerin faaliyetlerini ve *Peking Review*'u takip edebiliyor ve ÇKP'nin uluslararası tartışmalarda aldığı pozisyonları vakit geçirmeksizin uygulamaya geçirebiliyorlardı. Hem ideolojik pozisyonlarına olan güvenleri hem de solun diğer kesimleri tarafından büyük ölçüde dışlanmış olmaları, grubu kendi içine kapanmaya, ortak bir jargon, ortak bir giyim-kuşam ve davranış kalıbı geliştirmeye yöneltti (*STMA*, 1988: 2192). Mao'nun Kültür Devrimi'ne katılan gençlere verdiği öğütlere benzer şekilde hareketin sempatizanları gecekondu mahallelerine taşınmaya, sahip oldukları lüks malları partiye bağışlamaya ve geçici sürelerle de olsa emek-yoğun işlerde çalışmaya mecbur tutuldular. Solun geri kalanından dışlanma ve kendi içine kapanma, Aydınlıkçılar ile diğer ülkelerdeki Maocu gruplar arasındaki en çarpıcı benzerliklerden biridir.

Aydınlıkçılar ideolojik dayanak noktalarına sıkı sıkıya sahip çıkma kaygısıyla Pekin çizgisinin bütün keskin dönüşlerine uyum sağlamakta zorlanmadı. Mao'nun fikirlerinin Türkiye şartlarına "yeniden tercüme edilmesi" sürecinde Çin'in ABD ile birlikte Pinochet ve darbeci generallerini destekleyen iki ülkeden biri olduğu (Szymanski, 1979: 169), İran'da Şah rejimine sempati gösterdiği ya da Aydınlıkçıların da aktif olarak yanında oldukları Filistinlilerin ezilmesine ses çı-

karmadığı (Disney, 1977) görmezden gelinmişti. 1975'ten itibaren Çin'in yeni pozisyonunu Sovyetler Birliği'nin dünya halklarının baş düşmanı olarak ilân etmesi, Moskova'yı muhtemel dünya savaşının esas müsebbibi olarak tanımlamaya başlaması ve ABD ile Sovyetler Birliği'ne karşı ittifak geliştirilmesi anlayışını TİİKP aynen benimsedi ve Türkiye'ye taşıdı. TİİKP 1977 Eylül'ünde toplanan 1. Kongresi'nden sonra, esas savunma hattını Sovyetler'den gelecek askerî müdahaleye doğru kurma ve bunun için ordu ve burjuvaziyi müttefik olarak görme eğilimine girdi. Çin'in NATO politikası doğrultusunda NATO'dan ayrılmamayı ve hatta 4. ordunun Sovyet sınırına kaydırılmasını talep etti. TİİKP 1. Kongre belgelerine göre "Türkiye devriminin merkezî görevi, millî bağımsızlık ve savaşa karşı hazırlık mücadelesi"ydi. Bu mücadeleyi sekteye uğratacak --devleti Sovyetler'e karşı zayıflatacak– bütün eylemler ise revizyonistlerin provokasyonu olarak tanımlanmıştı. Aydınlıkçılar bu tutumun giderek yerleşmesi sonucu solun geri kalan kısmıyla, etkileri bugün de devam eden büyük bir düşmanlık içine girdi.

TÜRKİYE SOSYALİZMİNİN ENVER HOCACI DÖNEMECİ

Çin-Sovyet gerginliğini sadece iki ülke arasında kalan sınırlı bir ihtilaf olarak düşünmek yanıltıcı olacaktır. Yukarıda tartıştığımız gibi bu gerilim dünyanın diğer yerlerindeki sosyalist hareketler için de belirleyici olmuştur. Öte yandan Çin-Sovyet gerginliğinin türevi olarak nitelenebilecek bir diğer kamplaşma, 1970'lerin sonunda Türkiye sol hareketininin gündemini meşgul ediyordu. THKO geleneğinden gelen ve hareketin ilk dönemini "küçük burjuva ihtilalciliği" olarak niteleyen bazı gruplar uluslararası sosyalist bölünmeler içerisinde Arnavutluk Emek Partisi (AEP) çizgisini savunmaya başlamıştı.

Bu bölünmenin arka planında ise Enver Hoca'nın temsil ettiği sosyalizmin ÇKP ve SBKP çizgisinden ayrılan gruplar için uluslararası bir ideolojik/politik kerteriz olarak ortaya çıkması vardır. 1961'de de-Stalinizasyon politikalarını eleştirmeye başlayan Enver Hoca ülkesinin ve partisinin Çin'e yakınlığını ilân ederek Varşova Paktı'nda derin bir çatlak açılmasına sebep olmuştu. 1960'ların başından itibaren Çin'in uluslararası sosyalist kamplaşmada en yakın müttefiği olan AEP'nin Sovyetler eleştirisi, 1970'lerle birlikte yön değiştirdi ve Avrupa emperyalistlerini hedeflemeye başladı. AEP'nin Kasım 1976'da toplanan kongresinde Enver Hoca Çin yönetiminin ABD ile yakınlaşmasını eleştirdi. Temmuz 1977'den itibaren ise AEP ve Enver Hoca "Üç Dünya Teorisi"ne[17] ağır suçlamalar yöneltmeye başladı. 1978'de yayımladığı kitapta Enver Hoca, Mao'nun düşüncesinin anti-Marksist, ÇKP'nin ise uzun yıllardır revizyonist bir parti olduğunu iddia etti (Hoxha, 1978). Bunun üzerine Çin Arnavutluk'a verdiği her türlü maddi ve askerî desteği kesme kararı aldı.

ÇKP ve AEP arasındaki bu ayrışma Türkiye soluna yeni bir kamplaşma olarak yansıdı ya da daha doğru bir deyişle ÇKP ve AEP arasındaki bu saflaşma, zaten ayrışma eğiliminde olan grupların tezlerini uluslararası bir referansa dayama ihtiyacının sonucu olarak "keşfedildi." Sovyetler Birliği'nin revizyonist olduğunu iddia eden, fakat Çin'in de ABD ile yakınlaşmasını içine sindiremeyen aktivist gruplar için AEP'nin her iki süper güce birden karşı durma çağrısı ideolojik olarak elverişli bir mecra yaratmıştı. Esasen THKO geleneğinden gelen ve 1976'dan itibaren yayımlamaya başladıkları *Halkın Kurtuluşu* adlı dergi çevresinde aynı adla bilinen geniş bir örgütlülük yaratan grup bir yandan Sovyetler Birliği'ni "sosyal emperyalist" olarak tanımlıyor, TKP geleneğinin Türkiye soluna "revizyonist bir miras devrettiğini" iddia ediyor ve kendileri-

ni Marksist-Leninist geleneğin gerçek temsilcisi olarak görüyordu. Öte yandan ise Çin revizyonizmi, "üç dünya teorisi" ve Maoculuğun "burjuva ve köylü yönelimleri" ile mücadele edilmesi gerektiğini savunuyordu (Yalçıner, 1988: 2270). Aydınlıkçıların aksine bu grup, devrimci mücadelenin Kemalizm ve onun temsilcileriyle hiçbir şekilde bağdaşmayacağını düşünüyordu. *Halkın Kurtuluşu* çevresi Ekim 1978'de Türkiye Devrimci Komünist Partisi İnşa Örgütü'ne (TDKP-İÖ), Şubat 1980'de ise TDKP'ye evrilerek 12 Eylül öncesinin en önemli siyasî hareketlerinden biri haline geldi.

SONUÇ

Yukarıdaki örneklerde tartışıldığı gibi Türkiye sol hareketi büyük ölçüde yerel koşullar tarafından şekillendirilmekle birlikte, 1960'ların başından itibaren uluslararası etkilere son derece duyarlı bir hale gelmiştir. Dünyada sol hareketin eksenini belirleyen hemen hemen bütün tartışmalar Türkiye sol hareketinin de gündemine girmiş ve çeşitli ideolojik/politik kamplaşmalara yol açmıştır. Çoğu zaman ise uluslararası planda ortaya çıkan bu ayrışmalar, Türkiye sol hareketinin içinde halihazırda varolan kamplaşmalarda tarafların argümanlarını meşrulaştırmak için kullandıkları birer silaha dönüşmüştür. 1965-80 sürecinin geneline bakıldığında ise bu aşırı kamplaşma eğiliminin ve karşılıklı suçlamaların sol hareketin enerjisini tükettiği ve mevcut kaynakların sol içi mücadelelerde israf edilmesine sebep olduğu açıktır. Giderek artan devlet baskısının ve faşizm tehdidinin de etkisiyle sol, bu sürecin sonunda kendisini sarmalayan sosyal ve ekonomik sorunlara alternatif çözümler üretemez hale gelmiş, geniş halk kitlelerinden büyük ölçüde yalıtılmıştır. 1960'ların ikinci yarısıyla birlikte ortaya çıkan yeni siyaset dili ise 1980 öncesine gelindiğinde, grupların kendi siyasetlerini ve uluslarası referanslarını mitleştirdikleri yarı-dinî bir dağarcığa bırakmıştır yerini. ❐

DİPNOTLAR

1 Türkiye sol hareketinde derin saflaşmalar yaratan MDD-Sosyalist Devrim gibi polemiklerde de özellikle Üçüncü Dünyalılık babında uluslararası bir etki tespit etmek mümkündür. Ancak uluslararası boyut bu polemiklerde bir saflaşma etkisi yaratacak türden değildir. Örneğin Üçüncü Dünya'da sürmekte olan bağımsızlık hareketleri solun her kesiminde sempatiyle karşılanmıştır. Dolayısıyla bu tartışmalarda kamplaşmayı yaratan, yerel koşulların ve mücadele imkânlarının değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan, mücadelenin izlemesi gereken stratejiye dair farklı görüşlerdir.

2 Fransız Komünist Partisi'nin gençlere yönelik tavrı için bkz. (Ross ve Frader, 1988). Benzer kaygılarla Amerikan Komünist Partisi de gettolarda ve üniversite kampüslerinde yükselen her türlü yeni muhalefet deneyine kayıtsız kalmıştı. Bu sürece dair şahsi bir tanıklık için bkz. (Dennis 1977; 290-1). Aynı şekilde Almanya'da gençlik hareketi 1968'e gelindiğinde SPD tarafından dışlanmış durumdaydı (Eley, 1988: 132).

3 Bu teze dair detaylı bir tartışma için bkz. (Erten, 2003) ve ayrıca bkz. (Belge, 1997: 55-84).

4 Örneğin Almanya'da gençlik hareketi önderi Rudi Dutschke Leninist parti örgütlenmesini ateşli bir şekilde eleştirirken (Dutschke, 1974), bu eleştiri Türkiye'de Aybar tarafından yapılıyordu (Aybar, 1979).

5 Hollanda, İsveç, Norveç, İsviçre, İngiliz, İtalyan ve İspanyol komünist partileri işgali kınayan partiler arasındaydı. Fransız, Lüksemburg, Kıbrıs, Portekiz ve Federal Alman komünist partileri ise işgali desteklemişlerdi. (Middlemas, 1980; 250)

6 Boran daha sonraları Sovyet işgalini kınadığı için özeleştiri yapacaktır (Mumcu 1990; 63).

7 "Sosyalizm mi? Reformizm mi?", *Türk Solu*, no.37, 30 Temmuz 1968, 1.

8 İlerleyen günlerde Mao'nun da Sovyet işgalini şiddetle kınayan yorumlarını öğrenen MDD'ci gençler buna inanmak istemezler ve bu yorumların burjuva basınının bir uydurması olduğu fikrinde karar kılarlar (Zileli 2002; 309).

9 Bu kanadın öncülerinden Nihat Sargın parti içindeki bölünmenin Prag Baharı ile ilgisi olmadığını savunmaktadır: "Çekoslovakya olayları TİP'i böldü. Oysa bu yanlıştır. TİP'i bölen olarak nitelenecek bir şey varsa, bu Çekoslovakya olayları değil, Aybar'ın daha önceden başlayan, bu olayları yorumlama sırasında ve sonrasında dozu artarak süren yeni görüşleri doğrultusunda, partimizin sosyalizm anlayışını ifade için sosyalizm sözcüğüne eklemek istediği yeni tanımlamalar, yeni sıfatlardır." (Sargın 2001; 660).

10 Emperyalizme karşı verilen gerilla savaşı, devrimcilerin gözünde Türkiye'deki devrimci mücadeleyi diğer ülkelerdeki mücadelelere bağlayan en sıkı bağdır. Örneğin *El Feth'e Neden Gittim* adlı yazısında Yusuf Aslan "Vietnam'da, Ortadoğu'da, Latin Amerika'da emperyalizme karşı sıkılan her kurşun, aynı zamanda Türkiye halkının kurtuluşu için sıkılmaktadır" tespitini yaptıktan sonra Filistin'e gitme sebebini bu mücadeleye katılmak, "ezilen Arap halklarının kurtuluş mücadelesine bir nefer olarak katkıda bulunmak için" diye yazar.

11 Özellikle gerilla mevzusu üzerine yoğunlaşan kitapların birbiri ardına yayımlanmaya başlaması Aybar'a göre gençliği TİP'ten uzaklaştırmak için ustaca düzenlenmiş bir oyundan başka bir şey değildi (Aybar 1988; 62). Oysa Sargın gençlerin bu tip yayınlara yönelmesini TİP'in o dönemde süreli yayın, tercüme ve telif kitaplarının olmamasına bağlar (Sargın 2001; 542).

12 Daha sonraları THKP-C ekibiyle yapılan ortak eylem görüşmelerinde kır ve kent proletaryasının göreceli önemi konusu önemli bir saflaşma yaratmış ve iki grubun birlikte eylem yapamamasına yol açmıştı (STMA 1988; 2172).

13 Bu kritik dönemin belgeleri *How the Soviet Revisionists Carry Out All-round Restoration of Capitalism in the U.S.S.R* başlığı adı altında 1968 yılında yayımlanmıştır.

14 Brejnev doktrini, herhangi bir sosyalist ülkenin egemenliği ilkesinin sosyalist kampın tamamının güvenliği için ihlâl edilebileceği anlamına gelmekteydi. Güvenliğin ne zaman tehlikede olduğuna ise Sovyet Komünist Partisi tarafından karar verilecekti (Ouimet, 2003).

15 Mao'nun Sovyetler'e yönelik eleştirileri için bkz. *Leninism or Social-imperialism?: In Commemoration of the Centenary of the Birth of the Great Lenin*, (Pekin: Foreign Languages Press, 1970)

16 Büyük Proleter Kültür Devrimi zaman içinde yozlaşarak büyük bir kaos ve teröre yol açmış ve neticede tasfiye edilmek istenen parti bürokrasisinin güç kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Buna rağmen çeşitli çalışmalar Mao ve Lin Piao'nun temel hedeflerinin bürokratik fosilleşmeyi ve yozlaşmayı engellemek ve sosyalist devrimi yeniden canlandırmak olduğunu ortaya koymuşlardır (Wang, 1999), (Law *der.*, 2003), (Esherick, Pickowicz, Walder *der.*, 2006).

17 Üç Dünya Teorisi Deng Xiaoping'in 10 Nisan 1974 tarihli Birleşmiş Milletler toplantısında ilân edilmişti. Üç Dünya Teorisi o güne kadar kabul edilegelen Birinci Dünya-kapitalist ülkeler, İkinci Dünya-sosyalist ülkeler ve Üçüncü Dünya-geri kalmış Asya, Afrika ve Ortadoğu ülkeleri şemasını reddediyor Birinci Dünya-ABD ve SSCB, İkinci Dünya-Doğu'da ve Batı'daki gelişmiş ülkeler ve Üçüncü Dünya geri kalmış Asya, Afrika ve Ortadoğu ülkeleri şemasını öne sürüyordu.

*Marksizmin "Millileşmesi" mi, "Yerlileşmesi" mi?**

MURAT BELGE

Marksizm, bir *bilim* olduğu ölçüde, evrensel olmalıdır. Ama bildiğimiz gibi, sadece bir bilim değildir Marksizm (ya da, daha kesin söylenirse, Marksizmin bilimi "tarihî maddeciliktir", fakat bu da Marksizmin bütünü demek değildir). Bilimin evrenselliği, şüphesiz, yüksek bir soyutlama düzeyini gerektirir. Temel önermeleri, zaman ve mekân içinde bütün toplumlar için geçerli olacaktır. Öte yandan, belirli toplumlar içinde yaşayan bireyler ve sınıflar, bu soyutluğa ve bu evrenselliğe, kendi toplumsal formasyonlarının somut yapıları içinden ve bu yapılar yoluyla ulaşırlar. Bir davranış biçimi olarak Marksizm için de böyledir. Bu anlamda da Marksizm, bütün toplumlarda, değişik gelenek ve görenekler içinde yetişmiş insanların kendilerini uydurabilecekleri davranış biçimleri önermektedir. Gelgelelim, gerek teorik gerekse pratik düzeylerde böyle bir sürecin kendine özgü gerilimler yaratmaması düşünülemez. Marksizmin hem evrensel bir teori ve pratik, hem de belirli bir toplumsal formasyonda yaşayan bir teori ve pratik olması, Marksizmin, evrensel niteliğini kaybetmeden söz konusu topluma yerlileşmesi demektir. Bu da, her zaman düzgün, önceden hesaplandığı veya istenildiği gibi ilerlemeyen, karmaşık ve çelişik bir süreçtir.

Marksizmin bir topluma *gelmesi,* ilkin teorik kimliğiyle gerçekleşir, çünkü ilk alıcılarının aydınlar olması doğaldır. Topluma, ancak bundan sonra, o da kademe kademe yayılacaktır. Yukarıda değinilen ikili yön bu süreçte de vardır. Dünya için bir teoridir, ama belirli bir toplumsal formasyon çerçevesinde de anlaşılır, uyarlı bir teori olmak zorundadır. Şematik bir biçimde söyleyecek olursak, Marksizmin analiz yöntemi, verili toplumun somut hayatına uygulanacaktır. O toplumda varolan durum, bu analizle anlaşılır hale getirilecektir. Varolan sınıfların ve sınıf mücadelesinin niteliği, gelişme yönleri, sınıfların karşılıklı oranları ve birleşimleri, ayrıca, varolan üstyapılar ve onları oluşturan tarihî dinamikler, sınıf mücadelesinin odak noktası olan devletin yapısı vb. bu yöntemle analiz edilerek *gelecek için* gerekli sonuçlar çıkarılmalıdır. Şüphesiz, bütün bunların yapılması, tarihin (o toplumun özgül tarihinin) Marksist yöntemle incelenmesini ön-gerektirir. Düne, bugüne ve yarına yönelen bu öncelikle tarihî yaklaşım, ayrıca kültürü, ideolojiyi, sanatı vb. açıklamak üzere de uygulanır.

Fakat bu teorik başlangıçlar kitlelerin hayatına da mal olmaya başlamış ve sınıf mücadelesinde örgütlü bir hareket oluşturmaya yönelmişse, teoriyi tamamlayacak pratik zorunluluklar da ortaya çıkar. İnsanlara gündelik hayatlarında kılavuzluk eden bütün ahlâki ilkeler, değerler, davranış biçimleri ve normları vb. yeni dünya görüşünün ışığında bir kere daha değerlendirilmeli, süzgeçten geçirilmeli, yeniden biçimlendirilmelidir.

Bütün bunlardan, "Marksizmin yerlileşmesinin," Marksizmin temsil ettiği ve bilimsel bir teoriden kaynaklanan ilkelerin pratik hayat ve bütün toplumsal pratikler düzeyinde somut insanlarla birlikte ete kemiğe bürünmesi demek olduğu anlaşılır. Şöyle ki, Marksist teori, ulaştığı somut toplumsal formasyonda somut bireylerle karşılaşır, onlar tarafından benimsenir. Bu so-

(*) İlk olarak *Birikim* dergisi, sayı 60, Şubat 1980'de yayımlanmıştır.

mut bireyler, kendilerini *o birey* yapan özelliklerini, kendi toplumsal formasyonları içinde süregelen somut toplumsal pratikler yoluyla edinmişlerdir. Sorun, bu pratikten edinilenlerle Marksist teori ve pratiğin öğelerinin *eklemlenmesi* sorunudur. "Sentezi" demeyi tercih edenler olabilirdi; ama olayı böyle bir kelimeyle anlatmak bana fazla iyimser geliyor. Çünkü, bir karışım olacağı bellidir, ama bunun ille de bir "sentez" olmasını bekleyemeyiz. Zaten, bu yazıda, böyle, "ideal olmayan" durumlar üstünde daha çok durmak istiyorum.

ULUSAL TEORİSYENLER

Dünya sosyalizm tarihinde Marksist teoriyi kendi toplumlarında yerlileştiren teorisyenler olarak öncelikle iki büyük düşünür ve yazar aklıma geliyor: Rusya'da Plehanov ve İtalya'da Labriola. Her ikisinin de başlıca özelliği, özgün teorisyen olmaları değil. Gerçi bu, Plehanov için bir anlamda söylenebilir; çünkü bir Marksist olarak ilk araştırmalara girdiği alanlar vardır – felsefe, ilkel toplumlar, sanat vb. Ama, bu girişimleri değildir Plehanov'u büyük yapan. Tersine, en büyük teorik yanılgıları bu söz konusu alanlarda olmuştur. Plehanov'un gerçekten önemli katkısı özgün araştırmalarından çok Marksizmi Rusça'ya çevirmesinde yatar – Rus diline değil, Rusya'nın ideolojik iklimine. Labriola ise görece daha iddiasızdır. Son zamanlarda, doğa felsefesi ve insanın biyolojik yapısı üstüne tezleri dirilir gibi olmuşsa da, teoriye katkıları Plehanov'a oranla daha az olmuştur diyebiliriz. Belki bîr fedakârlıktır bu, kişisel hayat düzeyinde. Çünkü bugün Labriola, Marksizmin evrensel teorisi açısından bizi ilgilendirmiyor, öte yandan, örneğin sanat alanında Della Volpe'nin olduğu gibi, vazgeçilmez bir başvurma mercii olduğu özel bir alan da yok. Ama Labriola'nın düşünsel emeğinin İtalya toplumunda yeraltından akışı o toplum için gerçekten çok önemli. Aynı şey, sonraki bütün ters tavır almalarına rağmen, Plehanov için de geçerli. Sporda "star" olmayan, ama herkesten çok çalışıp "oyun kuran", sade, gösterişsiz büyük oyuncuları andırıyor bu düşünürlerin omuzladıkları görev.

Plehanov ile Labriola'nın tarihî rollerini nasıl oynadıklarına biraz daha yakından bakalım (ama çok yakından bakamayacağız, yoksa yazının konusunu değiştirmek gerekecek). Her iki düşünür de genel olarak "Batı kültürü" denilen ve büyük ağırlığı İngiltere/Fransa/Almanya ekseninde oluşan kültüre hem yakın hem de ona görece marjinal sayılabilecek ulusal kültürler –Rus ve İtalyan kültürleri– içinde hareket ediyorlardı. Özellikle İtalya'da, Batı'nın bazı büyük ve belirleyici düşünürlerinin paraleli sayılabilecek yerli düşünürler olduğu gibi, İtalya kültürünün sınırlarından taşan ve Batı düşüncesinin tümünde belirleyici bir uğrak görevi yapan büyük isimler de vardı. Öncelikle tarihçi Vico ile politikaya bir bilim olarak bakan ilk düşünür olduğunu söyleyebileceğimiz Macchiavelli bu ikinci türün örnekleridir. İtalya, Darwin'i, belki De Sanctis yoluyla yerlileştirmişti. Gecikmiş İtalyan Hegel'i de, biraz zorlamayla, daha sonra hem Gramsci hem de Della Volpe'yi ve onların temsil ettiği iki görece farklı Marksist düşünce çizgisini bir hayli uğraştıracak olan Benedetto Croce idi. Böylesine köklü ve sağlam bir ulusal entelektüel geleneğin Marksist teorisyen açısından yararları olduğu gibi, güçlükleri de olması doğaldır. Güçlük, bu zengin gelenek içinde, Marksist yöntemin *özgüllüğünü, farklılığını,* belirtebilmek, aynı zamanda da bu yöntemin geçerliliğini kabul ettirebilmektedir. Teorinin en üst düzeylerinde bir çabanın yanı sıra, sürekli bir polemik pratiği de gerektirir böyle bir iş. Geleneğin zenginliği kabullenilir, belirli öğelerin özümlenmesine çalışılırken, bir yandan da, sistematiğin ucunu özgür ve bağımsız tutmak gerekir. Ama böyle bir ideolojik mücadeleden, izole olmaksızın ve aynı zamanda burjuva sistematik içinde boğulmaksızın çıkılabilirse, Marksist teori de o

ölçüde sağlam kurulmuş olur (burada, "mücadeleden çıkmak" sözü bir soyutlama, çünkü bu hiç bitmeyen, değişen hasımlar karşısında yenilenen, dolayısıyla hiç "çıkılmayan" bir mücadeledir, yine de kendi renklerini kazandığı bir *başlangıç noktası* tespit edilebilir).

Rusya'da Plehanov'un mücadelesi de bundan hafif değildi. Önceki Rus düşünürleri İtalya'daki gibi dünya çapında belirleyici olmasalar da, Rus toplumsal formasyonu içindeki etkileri büyüktü. Bunların da bazıları Batı dünyasının entelektüel doruklarını Rusya'da temsil eden kişilerdi. Bazıları ise, Belinski, Dobrolyubov ve Çernişevski gibi, Rusya'ya özgü bir maddeciliği formüllemişlerdi. Öte yandan, Rusya'da, İtalya'daki gibi, belirli başarılara da erişebilen, Carbonari veya Garibaldi gelenekleri gibi radikal burjuva hareketleri pek yoktu, ama buna karşılık, belki de daha az başarılı oldukları için radikalleşmiş küçük burjuva muhalefet biçimleri ve örgütlenmeleri vardı. Plehanov gibi bir kişinin Marksist teori ve pratik açısından hem bunları özümlemesi ve başkaldırma hareketleri olarak hakkını vermesi hem de kendi temsil ettiği Marksist çizginin bunlardan farkını –ve üstünlüğünü– açıkça belirlemesi gerekiyordu. Plehanov'un, Çernişevski gibi en radikal küçük burjuva muhalif ve düşünürlerini en önemli teorik rakip sayarak kozunu onlarla paylaşmayı seçmesi bu türden zorunluluklarla açıklanabilir. Labriola ile Plehanov'un bu fedakârca çalışmaları ve önemli eserleri kendi çağlarında dünya çapında Marksist harekete de katkı niteliğini taşıdı. Örneğin Plehanov'un tarihte bireyin rolünü araştıran çalışması uzun zaman bütün dünyada Marksistlerin temel kitapları arasında yer almıştır. Fakat, dünya çapında Marksizmin bilgilerinin artması ve sorunlarının derinleşmesiyle, her iki düşünür de aşıldılar. Öte yandan, İtalya ve Rusya'da Marksist hareketlerin oluşumuna katkıları, tarihin akışı içinde değişmeyecek bir şeydir. Her ikisinin de, kendi toplumsal formasyonları içinde Marksizmi yerlileştirmek gibi, başka şeylerle kolay karşılaştırılamayacak önemde bir büyük hizmetleri vardır.

Bunun benzerini başka Avrupa toplumlarında görmek güçtür. Örneğin Almanya'da Mehring veya Bebel de az çok buna benzer çalışmalar yapmış kişilerdir. Ama katkılarının oranı çok daha küçüktür ve daha çok pratik düzeyinde etkilidir. Kautsky gibilerinin rolü ise bugün bile tartışmalıdır: Gerek Almanya'nın, gerekse Almanya'daki sosyalist hareketin tarihinde Kautsky'nin çok önemli bir yeri olduğu elbette tartışılamaz; ama bu rolün *niteliği* nedir? Marksizmi mi, yoksa başka bir şeyi mi yerlileştirmiştir Kautsky? Başka bir söyleyişle, Marksizmi yerlileştirmiş mi, yoksa millileştirmiş midir? Bu son soruya cevap verebilmek için birkaç konuyu daha araştırmamız gerekiyor.

Fransa'da da, Labriola veya Plehanov ayarı bir Marksist düşünür yoktur. Bu toplumda teorik çalışma her zaman başka yerlerdekinden daha "şatafatlı" olmakla birlikte, bu çapta *özgün teorisyen* yetişmemiştir. İspanya ve İngiltere, daha da geridedir bu açıdan. Bu toplumsal koşulların sonuçları, söz konusu ülkelerde "Marksist teori"nin gelişme biçimlerinde, bugün bile gözlemlenebilir.

Sözün burasında, Türkiye'deki gelişmeye de kısaca göz atalım. Marksist yöntemin Türkiye'ye gelmesi anında, varolan ilk Marksistlerimiz arasında Labriola ile Plehanov'unkine benzer bir *konumda* bulunanlar, yalnız Hikmet Kıvılcımlı ile Kerim Sadi'dir. Mustafa Suphi bir teorisyen değildi. Heyecanlı bir eylem adamı olarak yazdıklarına baktığımızda, erken yaşta öldürülmese bile böyle bir doğrultuda gelişmesinin pek muhtemel olmadığını görebiliyoruz. Şefik Hüsnü de teorik bir "ata" rolünü oynayamayacak kadar politika ve örgütlenme sorunlarına dalmıştı. Yazdıkları, Marksist politika teorisinin uluslararası önermelerini, stratejik bir düzeyde Türkiye toplumsal formasyonuna uygulama ama-

cına yöneliktir. Yapı ve mizaç olarak böyle bir misyona daha yatkın görünen Şevket Süreyya ise zaten kısa sürede Marksizmden vazgeçmişti. İlginç bir konumda bulunan Nâzım Hikmet de bir teorisyen değildi. Şiirleri, Marksizmi yerlileştirmekte belki teorik yazılardan daha fazla etki yarattı, ama bu, *aynı* teorik etki değildi.

Yüzeysel bir anlamda bakıldığında, Kerim Sadi ile Hikmet Kıvılcımlı'nın yazdıklarında, Labriola ile Plehanov'u andıran özellikler görülebilir. Çünkü onlar da kültürel hayatın çeşitli alanlarında kalem oynatmışlar, egemen ideolojiyi eleştirmiş, o ideolojinin çeşitli temsilcileriyle polemiklere girmişlerdi. Tarihe nasıl bakılması gerektiğini anlatmaya çalışmışlar, sınıfların analizini yaparak ya da Gökalp ve Tevfik Fikret gibi burjuva düşünürlerinin ve edebiyatçılarının eleştirisi yoluyla burjuva kültür geleneği karşısında Marksist yöntemin, Marksist dünya görüşünün sistematiğini kurmak ve sınamak gibi işlere girişmişlerdi. Ne var ki, bütün bu biçimsel benzerliklere rağmen, ortaya çıkan sonuç Labriola veya Plehanov'un başarılarıyla kıyaslanamaz. Bunun çeşitli nedenleri vardır.

Yerli yersiz kullanıldığı için çok zaman bir şey anlatmaz hale gelmiştir "diyalektik" sözü ve sık sık da, çözülemeyen bir karmaşıklığı açıklamak için "diyalektik" denilip geçilmektedir. Ama şurada anlatmaya çalıştığım karmaşık durum için bu terime başvurmak zorundayım. Burjuva kültür geleneğinin Marksist kültürle *diyalektik* bir ilişkisi vardır. Şüphesiz, bu ilişkinin yol açacağı biçimlenmeler, somut koşullardan bağımsız da düşünülemez. Örneğin Fransa'nın kültürü kendiliğinden bir hayli güçlü olduğu için, Marksizmi kendi içine pek fazla sızdırmamıştır; ama Rus kültürü de güçlü olduğu halde, Marksizm buraya "Ruslaşarak" girebilmiştir. Teorik düzeyden daha "yaşantısal" düzeylere gelindiği zaman da, örneğin Tolstoy, Dostoyevski, Puşkin ve Gogol'lerin kurmuş olduğu büyük Rus edebiyatı geleneğinde, Gorki veya Mayakovski gibi yeni yazarlar ortaya çıkabilmiştir. Bu yeni yazarlar eski geleneğe birçok anlamda karşı olmakla birlikte, onun yaşantı zenginliğinden nasipsiz değillerdir. Böylece, edebiyatta bir nitelik değişimi olmuş, ama bir düzey düşüklüğü olmamıştır. Sonuç olarak, yeni yetişen Marksist edebiyatın içerikliliği, eski burjuva edebiyatının içerikliliğinden kolay kolay ayrılamaz. Özetleyerek ve şematikleştirerek söyleyecek olursak, burjuva geleneğinin zenginliği, kendine karşı bir dünya görüşünün özerklik kazanmasını engelleyecek kadar güçlü olabilir; ama yeni dünya görüşü de sağlam temellerden yola çıkıyorsa, burjuva geleneğinin gücü ona da güç katar. Çünkü diyalektik karşıtlığın yeğinliği, oluşan yeni biçimlenmelerin düzeyini yükseltir. Buna karşılık, kültürel bakımdan daha zayıf bir ulusal gelenekte, burjuva değerlerini çürütmek çok daha kolaydır. Ama bu *kolaylık,* yeni dünya görüşünün tuzağı da olabilir. Yine aynı temel mantıktan ötürü: Yani, ürünlerin niteliği mücadelenin yeğinliğine büyük ölçüde bağlı olduğu için.

Bu bağlam içinde, Türkiye'de Marksist teorinin yerlileşmesi için atılan ilk adımlar yeterince sağlam temellere dayandırılamadı. Örneğin Kerim Sadi gençlik yıllarında bir "teorisyen" görünümü verirken sonra tarihçiliği seçti, ama bu alanda da, topladığı olguların tutsağı olarak, "kronikçiliği" aşamadı. Kerim Sadi'nin yayımladığı çeşitli eserlerde Türkiye'nin özgül sorunlarına bütünsel bir bakış görülmez. Biçimsel bir anlamda bunun Hikmet Kıvılcımlı'nın yazdıklarında varolduğu söylenebilir. Gerçekten de, Kıvılcımlı, kendi kuşağından kimsede görülmeyen genişlikte teorik eserler vermiştir. Bu eserlerde özgün olduğu da yadsınamaz. Ne var ki bu özgünlük, Marksist yöntemin yukarıda anlatmaya çalıştığım türden bir özümlemesi değil, "eksantrik" bir bütünlüktür. Kelime hazinesinden geliştirdiği en temel fikirlere kadar, Kıvılcımlı, Marksist düşünce ve önermeler ile kendi eksantrik kişiliği arasında, bir sentezden çok ilginç bir

karışım yaratmıştır. Ortaya çıkan sonuç, bir "millileşmiş Marksizm" örneğidir.

ALTMIŞLARDAN SONRA

Başlangıç ve ilk gelişme yıllarında özgün ve geniş ufuklu teorisyenler bulamayan Türkiye Marksizmi, klasiklerin çevirisinde bile oldukça az mesafe alabildiği için, teorik birikimi bir hayli yetersiz kalmıştı. Klasiklerin çevirisindeki yavaşlık her şeyden önce o dönemin yoğun politik baskılarının bir sonucudur. Ama yerli ürünlerin yetersizliği yalnızca bununla açıklanamaz.

Altmışlardan sonra hızlı bir gelişme gösteren sol hareketin karşılaştığı en belirleyici tragedyalardan biri, bu kültürel/teorik eksikliktir. Bu eksiklikten ötürü, Türkiye'nin sosyalistleri, bin dokuz yüz altmışlarda, nasıl bir toplumda yaşadıklarını tartışmaya başlamak zorunda kaldılar. Egemen sınıf ideolojilerinin cılızlığı nedeniyle, Marksizm, Türkiye'deki gelişiminin bütün yetersizliklerine rağmen okur/yazar çevrelerde kolay bir yaygınlık kazanabildi. Aynı zamanda da, egemen sınıf ideolojilerinin sistematiklerini yıkamadı. "Kemalizmle sosyalizm arasındaki ayrılık çok derin değildir" gibi koşullandırmalarla eğitilen kadrolar, ideolojik şekilsizliğe itildi Bu dönemin politik hareketlerinin ittifaklar konusunda yapmış olduğu seçmelerin isabetli olduğunu bir an için varsaysak bile yaklaşım son derece yanlıştı. Çünkü ittifak, ideolojik/teorik bir şey değil politik bir olaydır. Sosyalist hareket kendi farklılığını teoride her an ortaya koyar, vurgular. Kendinden farklı olduğunu, niçin ve nerede farklı olduğunu açıkça dile getirdiği kesimlerle ittifaka girer. Söz konusu farklılığı ne ittifaka çağırdıklarından ne de kendi kadrolarından gizlemeye hakkı vardır.

12 Mart, Türkiye sosyalist hareketinin gelişmesinde belirleyici bir dönüm noktası oldu. Varolan birçok şeyi değiştirdiği için bu tarihi bir dönüm noktası olarak anabiliyoruz. Gelgelelim, bu değişen şeyler arasında, Marksist teorinin yerlileşmesi sürecini saymak kolay değildir: En azından, yaygın eğilim olarak. Yine de, gerek altmış öncesi hareketin teorik donanımıyla, gerekse altmışla yetmiş arasında fışkıran hareketin teorik araçlarıyla kıyaslanmayacak bir birikim oluşmuş, sosyalizm cehalete mahkûm olmaktan kurtulmuştur.

PRATİKTEKİ KARIŞIM

Buraya kadar, *teorinin* yerlileşmesi üstünde durdum. En az bunun kadar karmaşık olan, üstelik incelenmesi daha büyük güçlükler çıkaran bir olay da, verili bir toplumda Marksist teoriyi benimsemiş bireylerin davranışlarını, benimsedikleri teorinin ilkelerine göre uyarlamalarıdır. Bu, sadece "politik" olarak belirlenebilecek eylemlerdeki davranış biçimi değil, çok daha geniş bir anlamda bir hayat ve değerler sorunudur. Olaya bu açıdan ve bu düzeyden baktığımızda, her verili toplumsal formasyonda, Marksizme özgü ilkelerle toplumun kendine özgü ilkelerinin farklı biçimlerde iç içe geçtiğini görüyoruz. Şöyle bir örnekle konuya girelim. Bir Sovyet buz revüsü düşünün: Burada piste çıkan kızlar Batı dünyasında alışık olunduğu biçimde elbiseler giyecek, bu elbiseler biraz dekolte olacaktır vb. Örneğin Çin gibi, bugün bile büyük ölçüde köylülüğe dayanan bir toplumda bu tür giyinme doğal olarak yadırganabilir. Ama iki ülke arasındaki politik mücadele "Marksizmin yorumu" mücadelesi olarak sunulduğu için, buz revüsünde nasıl giyinileceği de bir Marksizm sorunu haline gelebilir. Örneğin bizim gibi Müslüman gelenekleri olan bir ülkede, "Çinci" bir akım, Sovyet revüsündeki kızların çıplak bacaklı resimlerini yayımlayarak, "İşte Sovyetler'in burjuva zihniyeti, kapitalist ahlâksızlığı" filan gibi sözlerle propaganda yapabilmektedir. Sadece bu tür bir toplumda değil, böyle bir toplumun devrimcileri arasında bile etkili olabilir bu gi-

bi propagandalar. Ama, örneğin İsveç gibi bir yerde, revüyü yadırgamak kimsenin aklına gelmez. Hatta, oraların radikal akımlarını temsil edenler böyle bir revüyü fazla göreneksel, fazla küçük burjuva bile bulabilirler. Bu basit örnekte de görülebileceği gibi, teoride evrenselliği kurmak, pratikte, gündelik hayat düzeyinde evrenselliği kurmaktan daha kolaydır. Ne var ki, her toplum devrimciliği kendi geleneksel ahlâk kurallarının belirlemeleri içinde biçimlendirdiği sürece, teorik evrensellik de soyut kalmaya mahkûmdur.

Batı toplumları güçlü burjuva geleneklerin etkisini elbette yaşamışlardır. Bugün Batılı bir devrimci, kendi gündelik davranışlarını Marksist ilkelere göre düzenlediği zaman, ortaya çıkan eklemlemede burjuva geleneğinin öğeleri –ona doğal geldiği için– varlıklarını belirli biçimlerde sürdürebilirler Ancak böyle bir ideolojinin dışından bakan biri, yani başka türlü bir toplumun bir devrimcisi, onun davranışlarına baktığı zaman böyle öğeleri kolaylıkla görebilir. "Hesabı" olmak gibi bir özelliği ele alalım. Burjuva geleneğinin bu temel öğesi, Batılı devrimcinin gündelik davranışlarında, "akılcı olma gereği" gibi bir yüceltici niteleme ile yer alacaktır. Oysa onun böyle "akılcı" saydığı birtakım davranışlar, başka türlü bir toplumsal formasyonda yetişmiş bir devrimciye sırasında anlamsız, sırasında bencil, burjuva, sırasında hatta karşı devrimci görünebilir.

Bizim gibi toplumlarda ise "feodal" kökenli ideolojiler, feodalizmin ekonomik veya politik kurumsal yapısından daha uzun ömürlüdür ve kapitalistleşen toplumun yeni ürettiği değer anlayışlarıyla eklemlendiği kadar, bu tür toplumlarda yetişen sosyalist militanların ahlâk anlayışlarıyla da eklemlenmiştir. Böyle bir toplumun devrimcisi de bu tür değerleri "doğal" sayarak benimser, onları devrimciliğinin bir zorunlu sonucu sayar. Yiğitlik, "erkeksilik" (machisme) akla gelen ilk tavırlar. Yine ancak dışarıdan bakan biri, örneğin Batılı bir devrimci, kendi formasyonunda doğal olmayan bu öğelerin Marksist kökenli ahlâki öğelerle eklemlenmiş feodal kökenli öğeler olduğunu kolayca görebilir. Türkiyeli bir devrimci, Batılı devrimciyi nasıl soğuk, bencil, hesapçı, burjuva buluyorsa, Batılı devrimci de Türkiyeli devrimciyi duygusal, geri kafalı, erkekliğiyle fazla böbürlenen feodal bir tip olarak görecektir.

Bu örnekler üzerinde, şimdiye kadar, olumsuz yanlarını vurgulayarak konuştum. Şüphesiz aynı verili koşullarda aynı özellikler olumlu da görülebilir. Doğulu, Batılı için, "Ne sağlam sistem kurmuş, olabilecek her şeye karşı ne kadar iyi tedbir düşünmüş" diye düşünebilir ya da Batılı ötekini çok gözüpek, çok sıcakkanlı görerek imrenebilir. Fakat sonuçta, olumlu ya da olumsuz açılardan değerlendirilen söz konusu tavırlar, değişik tarihler yaşamış toplumsal formasyonların oluşturduğu değişik ideolojilerin öğeleriyle iç içedir.

TÜRKİYE'DE

Yukarıdaki sözlerden yanlış bir sonuç çıkarılmaması için, şunları eklemeliyim. Tek tip bir "Marksist davranış" yoktur ve olması da düşünülemez; insanları böyle bir davranış reçetesine zorlamak, soyut devrimci bir tavır olabilir ve büyük sakıncaları vardır. Sosyalist tavırların bir somut toplumsal formasyonda oluşturulması süreci içinde, varolan kültürün içinden gelen birtakım öğelerin özümlenmesi de hem kaçınılmaz hem de aynı zamanda, teorik olarak doğrudur. Bu, ayrıca, bir süreçtir ve çeşitli ülkelerde beliren sosyalist davranış biçimleri gelecekte belli bir düzlenmeye gidecek, birbirlerine daha fazla yaklaşacaksa, bu ancak dünya halkları arasındaki kardeşliğin görece soyut bir yönlendirici ilke olmaktan çıkıp somut ve yaşanan bir birliktelik pratiği olması ile mümkündür. Sosyalistler insanlığın bütün geçmiş kültür mirasının olumlu yanlarına sahip çıkmak durumunda olduklarına göre, her topluluğun şimdiye kadar üretmiş olduğu değer-

leri de elbette yaşatacaklardır.

Şu halde, soyutta kurulacak, formüllenecek bir "Marksist davranışlar yönetmeliği" yoktur. Marksizm kendisi, bir bilimsel teori olduğu ölçüde, varolan insanî davranış biçimleri kümelerine uygulanacak bir eleştiri ölçütü ve süzgeci durumundadır. Bu bağlamdaki ilkeleri aslında bir hayli geneldir: Belli sınırlar getirmekten, kural ve kalıplar tanımlamaktan çok, belli bir doğrultuyu gösterir. Bu, genel olarak önerdiği ve üstlendiği dönüştürücü etkinliğe paralel bir doğrultudur. Birbirinden çok farklı toplumsal ahlâk biçimlenişleri içinde, varolan öğeleri her zaman daha eşitlikçi, daha demokratik, daha kapsayıcı bir yönde muhafaza etmek veya elemek ve belirli yetersizlik durumlarında da yeni öğeler oluşturmak şeklinde tanımlayabiliriz bu işlevi. Örneğin, bir belli mekânda, kapitalist-öncesi toplumsal yapının ortak dayanışma gelenekleri yaşanıyorsa, bunları yaşatmaya çalışır, ama böyle ortaklıkların kendi yapısal ilişkileri içinde kaçınılmazlaşan olumsuzlukları varsa, örneğin insanlar bazı yarı kurumlaşmış otorite hiyerarşileri içinde birbirlerine fazla müdahale ediyor ya da benzer durumlar ortaya çıkıyorsa, bunları da eleştiri ve ikna yoluyla elemeye çalışır. Bunun için ise, şüphesiz, kapitalizm-öncesi toplumun maddî yetmezliğinin bir sonucu olan ortak dayanışma geleneği, sosyalizmin yeni olumlu içerikleriyle yeniden yorumlanmalıdır.

Böyle bir açıdan bakıldığında, Türkiye'deki devrimci hareketin kendini gündelik hayatında kurmasında ortaya çıkan bazı aksaklıklar bulunduğu görülmektedir. Bu aksaklıkların en başında, şu yazıda belirlemeye çalıştığım sorunun teorik düzeyde ihmali gelir. Yani, Türkiye'deki devrimciler, çoğu feodal kökenli olan birtakım davranışsal değerleri kendi devrimciliklerinin bir parçası olarak benimserken, olaya yeterince eleştirel bir gözle bakmamaktadırlar. En basit, en gündelik düzeyde, tespih çevirmek; veya belli tipte bıyık bırakmak gibi davranışlar, feodal veya hatta "lümpen" kökenli tavırlar olarak değil, düpedüz devrimci tavırlar olarak görülebiliyor örneğin. Bu gibi şeyler, başlangıçta, bu tür alışkanlıkları olan geniş kitlelere ters düşmemek, onların karşısına egemen sınıfları hatırlatan görünümlerle çıkmamak için geçerli olabilir. Ama bu tür düşüncelerle hareket eden devrimci, bu nedeni unutmamalı, ayrıca da, bu tür davranışların yan-anlamlarını aklından çıkarmamalıdır. Çünkü bir bıyık veya bir tespih tek başına olgular değildir. Karmaşık bir biçimde belirlenmiş, toplumsal hayatın bir yığın kurumuyla iç ice geçmişlerdir. Şüphesiz bütün bunlar da bir bakıma keyfî sıralanmalardır. Örneğin bıyıklı bir kişinin ille de erkeksilik yapması gerekmez, ama yukarıda. değindiğime benzer gerekçelerle bıyık bırakan devrimcinin bununla bağdaştırılabilecek erkeksilik tavırlarına karşı çıkması, bunları eleştirmesi gerekir. Ve aynı zamanda, hayatın akışı içinde bütün değerlerin ve onlardan kaynaklanan davranışların dönüşeceğini, dönüşmesi gerektiğini göz önünde tutarak, kendi ilkeleriyle eklemlediği öğelerin tutuculuğunu yapmamalı, yeni değer ve davranışlara açık olmalıdır.

Türkiye'nin bir özelliği, hem de çok önemli ve belirleyici bir özelliği, yaşadığı tarihî sürecin gereği olarak, "Doğulu" ve "Batılı" diye bilinen toplum çeşitlerinin bir çeşit karışımı görünümünde olmasıdır. Böyle bir bileşim, iki türden kurucu öğelerine indirgenerek açıklanamaz. İki türden öğenin biri "sahici", "öz" vb., öteki de "yabancı", "yama" filan değildir. Anlaşılması gereken şey, bu yaşayan özgün bileşimdir. Türkiye'de kurulacak sosyalist hareket de, bu bileşimin özgünlüğüne uygun olmalıdır, gerek teorisi gerekse pratiğiyle. Oysa şimdiye kadar, sosyalist örgütlenme ya bir, ya da öteki çizgi üzerinde yürümüştür. Bunu teorik düzeyde gördüğümüz gibi, pratik düzeyde de yaşayabiliyoruz. Örneğin, altmışlarda sosyalist harekette görülen temel ayrımın altında, ne tür

bir toplumda yaşadığımız teşhisine veya özlemine bağlı tercihler de yatıyordu. "Sosyalist devrim" ya da "millî demokratik devrim" gibi etiketlerin ardında bu vardı. Her iki çizgi de, Türkiye'nin özgüllüğü üstüne oturmuyordu. "Burjuva demokratik devrimi tamamlanmıştır; önümüzdeki aşama sosyalizmdir" diyenler Türkiye'yi Batılı bir toplumun matrisleri içinde, "Türkiye yarı feodal ve yarı bağımlı bir toplumdur" diyenler de tipik bir azgelişmişlik soyutlamasına göre tasarlıyorlardı. Ayrım, teorik düzeyde olduğu kadar, pratik düzeyde de kendini gösterdi. Bugün bile bunun aşılmış olduğu söylenemez. Kılık kıyafetten kullanılan kelimelere, oturup kalkma tarzına kadar uzanan yığınla ayrım hâlâ yaşamaktadır. İşin tuhafı, daha yüksek soyutlama düzeylerinde bir "Batılılık/Doğululuk" olarak ortaya çıkan bu ayrımlar, gündelik hayat düzeyinde coğrafî veya kültürel anlamda bir Doğululuk veya Batılılıktan çok "büyük şehir/taşra" ayrımına dayanmaktadır. Davranışları olduğu kadar, teorik tercihleri de temelde belirleyen etmenlerden biri budur. Yukarıda kısaca değindiğim, kendini belirleyen ideoloji karşısında yeterince uyanık ve eleştirel olmamanın acı bir sonucu yani.

"MİLLİ" MARKSİZM

Yukarıdaki başlık, olmayacak bir şeydir. Evrensel bir teori olan Marksizm, millileşemez. Gelgelelim, dünyada bunun pek çok örneği görülmüştür. Nedeni, sadece ideolojik düzeyin mekanizmaları içinde bir açıklama yapılacak olursa günümüz dünyasında "ulusallık" kavramının oluşturduğu kimliğin hâlâ büyük ölçüde ağır bastığı söylenebilir. Şüphesiz bunu söylemek de, bu sefer bunun ardında yatan çeşitli başka nedenlerin açıklanmasını gerektirir. Bu açıklamaları bir başka yazıya bırakarak tartışmayı şimdiki çerçevesi içinde sürdürelim. Kimi azgelişmiş ülkelerde Marksizmin millileştirilmesi, Türkiye'de veya çoğu Batılı ülkede olabileceğinden daha geniş boyutlara erişebilmektedir. Bunların başında Çin Halk Cumhuriyeti sayılabilir. Böyle ülkelerde Marksizm, çok zaman, bir ulusal kurtuluş mücadelesinin aracı haline gelerek milliyetçi özlemlerle iç içe geçmektedir. Bunun minyatür bir örneğini, yetmişlere kadar, MDD belirlemesi altındaki kadroların denetlenmemiş milliyetçiliğinde biz de yaşamıştık. Çin'deki olay şüphesiz bundan çok daha geniş boyutludur. Kültürel geleneğe sahip çıkma biçiminden Marksist teoriyi yorumlamaya kadar, Çinlilik Marksizme egemen oldu bu toplumda. Şimdiye kadar sayısız yayında açıklanan, *Birikim'de* de çeşitli düzeylerde incelenen bu sorunun, ayrıntılarına bir kere daha girmem gerekmiyor. Yalnızca iki önemli gördüğüm noktaya değineceğim. Birincisi, Marksizmin millileştirilmesi açısından, Çin'in Vietnam'a saldırısı ile Birinci Dünya Savaşı sırasında Kautsky önderliğinde Alman sosyal demokrat partisinin davranışı arasındaki paralellik. Her ikisinde de, bir *ulusun çıkarları* adı altında, Marksizmin hem barışçılık hem de enternasyonalizm ilkeleri çiğnenmiştir. Bütün benzer durumlarda olduğu gibi bu olaylarda da savaşa sarılan taraf Marksist terminoloji içinden işine gelen öğeleri alıp çıkarmıştır, ama yapılan iş, tevile sığacak gibi değildir. Sovyetler Birliği tarihi ise Yalta'dan Afganistan'a kadar, ulusal çıkarların hizmetinde bir Marksizmin en acı örneklerini verir. Zaten, bir zamana kadar son derece içtenlikle inanılan bir ilke olan enternasyonalizmi alabildiğine çarpıtıp sömürerek milliyetçi tepkiye Marksizm içinde zemin ve haklılık veren, doğrudan doğruya Stalin'dir. Şüphesiz Stalin, ortada olmayan bir şey yaratmadı, milliyetçiliği yoktan var etmedi. Olan bir şeyi destekledi ve güçlendirdi. Ama bu seçme, sosyalizm tarihinde bütün dengeyi milliyetçilikten yana kaydırdı. Bu olayın sonuçlarını hâlâ yaşıyoruz.

"Ulusal çıkarlar" gibi bir kavramın egemenliği birinci millileştirici etmen olmuş-

tur her zaman. Kitlelerin eğitim durumu da, sosyalizmi benimseme biçim ve ölçüleri de, milliyetçi temaların ağırlığını belirler. Söylemeye bile gerek yok ki, kitleleri sosyalizme hazırlamadan sosyalistlerin iktidar oldukları ülkelerde, genel bilinç, sosyalist iktidarı her zaman milliyetçiliğe daha çok taviz vermeye sürüklemiştir. Örneğin, yetmişlerden önce ünlü Altıncı Filo'ya karşı gösteri düzenlenirken, o zamanın "anti-emperyalist" stratejisini uygulayan bazı gençlerin şoförlere, esnafa vb. "Bu herifler gelip bizim fahişelerimizi bilmem ne yapıyorlar," diye propaganda yaptıklarını, üstelik de bu propagandaların etkili olduğunu hatırlarım. Sanki o işi "millî" biri yapınca o kadının oynadığı rolde bir değişiklik oluyormuş gibi. İnsanların bu tür ilkel, kıyıcı olabilecek biçimde duyarlı yanlarına dokunarak, o yanlarını kışkırtarak onları birtakım eylemlere sürmek mümkündür elbette. Böyle ajitasyonlar çok başarılı, çok etkili de olabilir. Ama sonuçta, sosyalist bir insan değil, birtakım koşullanmaları, önyargıları, saplantıları olan bir insan yaratmış oluruz. Her düzeyde, her anlamda olduğu gibi, milliyetçilik olgusu karşısında da budur durum. Anti-emperyalizm bile, milliyetçi bir temele dayanamaz. Dayanırsa, sosyalizme varamaz. Seçme, bu kadar basittir.

Bugünün dünyasında iki büyük "sosyalist" devlet, Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti, Marksizmi tamamen millileştirmiş durumdadırlar. İki ülkenin sosyalizmlerinin bir türlü uzlaşmaması, aslında, iki ülkenin ulusal çıkarlarının uzlaşmamasından kaynaklanan bir durum. Bu iki devletin aldıkları, tavırlarda, Çin'in daha açıktan milliyetçi olduğunu görüyoruz. Kendisi öyle olduktan başka, "üç dünya" filan gibi temeli ulusal olan teorilerle, dünyada devrimci olmaya kalkışan herkese de milliyetçi olmayı salık vermektedir. Onun için de, çeşitli ülkelerin Çinci politik grupları, ancak kendi ülkelerinin faşistleriyle kıyaslanabilecek bir milliyetçilik tırmanmasına giriyorlar. Sovyetler Birliği'nin kullandığı ağızda ise "enternasyonalizm" klişeleri hâlâ var. Geçmişten kalan ilişkileri kadar, şu anda dünyadaki konumu da böyle olmasını gerektiriyor (üçüncü dünyacı çin'in milliyetçi ağzı kullanması nasıl gerekiyorsa). Sovyetler Birliği, Çekoslavakya'ya da, Afganistan'a da, enternasyonal komünizmin çıkarları için girmektedir. Yöneticilerinin "diyalektik" başarısı sayesinde, Sovyetler Birliği'nin ulusal çıkarları ile dünya komünist hareketinin çıkarları arasında tam bir uyuşma vardır (bazen, bu dünya komünist hareketinin çıkarları, örneğin Çekoslavak Komünist Partisi'nin çıkarlarıyla çelişse de, Sovyetler'in çıkarlarıyla hiç çelişmemektedir). Sözün kısası, Sovyet ağzından duyulan ve insanların belleklerine yerleşmiş bazı kavramları hatırlatan enternasyonalist çağrışımlı birkaç kelime, aslında Sovyetler'in millî Marksizminin zorunlu bir parçasıdır.

Devlet politikası böyle kurulunca, zaten resmîleşen teorinin de bu doğrultuda yeniden formüllenmesi kaçınılmazlaşır. Bu belirlemelerin etkisi altında gündelik yaşayış da bilinen kalıplar içinde akıp gider. Özellikle geri kalmış ülkelerde, sosyalizm, rencide olmuş ulusal gururun kazanılması olarak anlam kazanır,

Marksizm, Osmanlı'nın, kapıkulu gibi, devşirilip Müslüman edilecek bir hizmetkâr olmamalıdır herhalde. Marksizmi millileştirmek, onu kapıkulu haline getirmektir. Ulusal bir ideoloji ile evrensel bir bilim yan yana yürümeyeceğine göre, ulusallaşmış Marksist ideoloji de zamanla o evrensel bilimi kendi hizmetine alır. Marksizmin millileşmesi değil, yani, ulusal sorunlarla, ulusal gelenek, görenek ve tavırlarla özdeşleşmesi değil, yerlileşmesi, yani ulusallıkla özdeşleşmeyerek ulusal çerçevede muhafaza edilecek ya da eleneceklerin ölçütü olması gerekir. Pratikte çok zaman bunun büyük güçlüklerle ayırt edilebilecek bir nüans olduğunu biliyorum. Ama bu nüansta, bütün bir dünya yatıyor. ❐

Rusya'da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye'ye Etkileri/Yansımaları

EMEL AKAL

OSMANLI-RUSYA İLİŞKİLERİNDE RUSYA'DAKİ MÜSLÜMAN/TÜRK/TATAR[1] FAKTÖRÜ

1917 Ekim Devrimi ve bu devrimin mimarı Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (Bolşevik) siyasî, kuramsal, ideolojik gücünün tüm dünyayı olduğu gibi Anadolu'yu da etkilemesinden daha doğal bir şey olamazdı. Dolayısıyla 1919-20 yılları arasında Anadolu'da esen güçlü Bolşevizm rüzgârlarının doğrudan Bolşevik Partisi kaynaklı olduğuna ilişkin pek çok yorum bulunmaktadır. Çünkü Rusya topraklarını altüst eden yeni düşünceler, yeni ideoloji ve oluşan terminoloji pek çok kanaldan Osmanlı siyasî ve entelektüel çevrelerine sızmıştır: İlk olarak Osmanlı'yla kökleri çok eskilere dayanan ilişkiler kurmuş olan Rusya Müslümanları kanalı ile ikinci olarak Rusya'da faaliyet gösteren Teşkilat-ı Mahsusa ajanları kanalı ile ve son olarak da bizzat orada bulunan göçmen işçiler, savaş esirleri ve ordu mensupları kanalı ile. Yani Anadolu'ya sosyalist, Bolşevik düşünceler Moskova kanalı ile değil, öncelikle Bakü, Bahçesaray, Kazan, Taşkent vb. yerlerdeki ilişkiler kanalı ile ulaşmıştır. Brest Litovsk görüşmelerinde Osmanlı heyetinin başında bulunan Sadrazam Talat Paşa, Bolşeviklerle ilk temas edenlerden biri olarak (Kılıç, 1998: 132) onların düşüncelerini, meselelere yaklaşım tarzını ilk elden öğrenenler arasındadır.

Osmanlı'nın, sınır komşusu olan Rusya'daki gelişmelerden etkilenmesi daha öncelere uzanmaktadır. 1917 devrimi öncesinde özellikle Kırım, Azerbaycan, Kazan, Türkmenistan vb. yerlerde yaşayan Müslüman/Türk/Tatarlarla Osmanlı arasında eskiden beri yakın ilişkiler bulunmaktaydı. Çarlık Rusya'sında yaşayan topluluklardan dinsel ve etnik ortaklığı bulunanlarla kurulan yakın ilişkiler sayesinde yaratılan iletişim kanalları aracılığı ile iki devlette yaşanan siyasî ve ideolojik gelişme ve değişmeler birbirlerine ulaşmıştır. Rusya'daki Müslüman-Türk modernleşmesinin öncüleri olan Ceditçi[2] elitlerin pek çoğu zaten İstanbul'la doğrudan ilişki içindedir. Milliyetler hapishanesi olarak adlandırılan Çarlık Rusya'sında gerçekleşen 1905 Devrimi sırasında oluşan özgürlük ortamında, Müslümanların ilk kez topladığı Birinci Rusya Müslümanları Kongresi'nin düzenleyenlerinden olan *İsmail Gasprinski* ve *Yusuf Akçura*'nın yeri her iki devlette yaşayan Müslüman Türkler için de çok özeldir. Rusya'da 1906'da devrim bastırıldıktan sonra, devrimle elde edilen hakların geri alınması, ilk Rusya parlamentosu olan Duma'nın kapatılması ve estirilen terörden kaçarak İstanbul'a gelenler arasında Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Ahmet Ağaoğlu

(Agayef), Mehmet Emin Resulzade, Abdürreşit İbrahimov, Ayaz İshaki, Halim Sabit, Yusuf Beyzade Nasip, Korkmazoğlu Celâl gibi isimler bulunmaktadır. Pek çok Ceditçi aydın, 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet sonrasında oluşan özgürlük ortamında İstanbul'da Osmanlı siyasetinin de önemli aktörleri haline gelmiştir. Bu isimler hem İstanbul'da kurulan *Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Ocağı*'nın kurucuları ve *Türk Yurdu* dergisini yayımlayanlar arasında yer almışlar, hem de Osmanlı topraklarında ulus olma bilincinin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Önce Rusya'daki siyasî ve entelektüel gündemi İstanbul'a taşıyan bu aktörler, daha sonra birer Osmanlı sempatizanı olarak Rusya'ya dönmüş ve bu kez de Osmanlı'nın siyasî ve entelektüel gündemini oraya taşımışlardır. Öyle ki bu isimlerin bir kısmı Rusya'daki Müslümanları birleştirmek için İstanbul Türkçesini temel almayı savunmuşlar ve cedit mekteplerinde de bunu hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bu karşılıklı etkileşime en büyük katkıyı elbette iki tarafta yayımlanan gazete ve dergiler yapmıştır. *Türk Yurdu* dergisini Orenburglu zenginler finanse ederken (Georgeon, 1999: 68), aynı dergi Kırım'da İsmail Gaspirinski tarafından yayımlanmakta olan *Tercüman* gazetesinin küçük kardeşi olmakla övünmüştür. 1917 şubat ve ekim devrimleri sırasında ve sonrasında ise Rusya'daki Müslüman Ceditçilerin pek çoğu Menşevik, Bolşevik, Es-Er (Sosyalist Devrimci) ve benzerleri arasında yer almışlardır.

Böylesine yakın ilişkiler içinde Osmanlı topraklarına Türkçülük düşüncesinin taşındığı kanallardan, 1917'de Bolşevizm, sosyalizm, şura/sovyet vb. düşünceler taşınmıştır. Örneğin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin mimarlarından Mehmet Emin Resulzade, daha sonra Azeri Bolşevik Partisi'ne dönüşecek olan Himmet Partisi'nin ilk kurucuları arasındadır ve Stalin'le Çarlığa karşı birlikte mücadele ettikleri dönemler olmuştur (Çağın, 1994: 55. Resulzade, 1997). M.E. Resulzade'nin daha sonra Azerbaycan'da kurduğu Müsavat Partisi'nin bir tür Müslüman Menşevik partisi olmasının sebepleri arasında bu tür politik ve ideolojik etkilenmeler olsa gerektir. Korkmazoğlu Celâl ise Dağıstan'ın önde gelen Bolşeviklerinden biri olacaktır. 1919 yılında İstanbul'da kurulan, Yusuf Akçura'nın da içinde bulunduğu Millî Türk Fırkası'nın programı ise sosyalist yönelimleri ile dikkat çekecektir.

Rusya'daki siyasî ve ideolojik değişmeleri Anadolu topraklarına taşıyan bir diğer araç ise Karadeniz kıyılarından Kafkasya'ya doğru yoğun *mevsimlik işçi* gidiş-gelişidir. Savaş sırasında Kafkaslar'da kalan işçiler olduğu kadar 1915 Sarıkamış yenilgisinden sonra Rusya tarafından alınan yüz bine yakın Osmanlı *esiri* de 1917 Ekim Devrimi sonrasında peyderpey yeni düşüncelerle donanarak Anadolu'ya geri dönmüşlerdir.

OSMANLI'NIN RUSYA'DAKİ FAALİYETLERİ

1908 II. Meşrutiyet hareketinden, ama özellikle Balkan topraklarının kesin olarak Osmanlı'dan kopuş tarihi olan 1913'ten itibaren pan-Türkizm ve Turancılık ideolojisinin de etkisiyle Rusya'da Müslüman-Türk çoğunluğun yaşamakta olduğu coğrafyaya irredantist politikalarla yaklaşan İttihat ve Terakki iktidarı, gözünü Rusya'ya dikmişti ve bu topraklarda yoğun bir gizli faaliyet yürütmekteydi.[3]

Ayrıca Osmanlı toprakları 19. yüzyıl boyunca Rusya'dan göçen, anavatanları ile olan ilişkileri kesilmemiş, eski topraklarına dönmek isteyen toplulukların diasporası halindeydi. Bunlardan özellikle Çerkesler, Osmanlı ordusunda yetenekli subaylar olarak Harb Okulu'ndan, Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden mezun olduklarında Kafkasya'daki yerel dilleri bilen yüksek nitelikli kadrolardı. Bu kadroların faaliyetleri, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın çı-

kacağı belli olunca Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinde 1914'ten itibaren yoğunlaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı bitmeden, 1917 Ekim Devrimi ile iktidarı alan Bolşeviklerin savaştan çekilmesi ve Rus ordusunun çözülmesiyle oluşan yeni durumla birlikte Teşkilat-ı Mahsusa çeteleri ve komitacılar Rusya'daki Müslüman Türklere yönelik faaliyetlerini artırmışlardır. Osmanlı devleti, Ömer Naci, Hasan Ruşeni (Barkan), Selim Sami (Kuşcubaşı), Fahrettin Erdoğan gibi çok bilinen isimlerin de içinde olduğu pek çok Teşkilat-ı Mahsusa ajanıyla Rusya topraklarında faaliyet göstermiş, o topraklardaki Osmanlı sempatizanlarından da büyük destek bulmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından Ömer Naci, Azerbaycan ve Doğu Kafkasya İttihat ve Terakki Cemiyeti müfettişidir. Hasan Ruşeni Bey ise önce 1910 da Kars konsolos kâtibi olarak Kars'ta çalışmış daha sonra Kafkasya'da faaliyette bulunmuş önde gelen Teşkilat-ı Mahsusa ajanlarındandır (Koçak, 2004). 1917 Ekim ayında Kafkaslar'a giden Ruşeni Bey, Mart 1918'de Kafkas İttihat ve Terakki Fırkasını kurmuştur (Tadeusz, 1988: 163; Söylemezoğlu, 1953: 102). Ruşeni Bey, 1917 sonrasında Rusya topraklarında, adında 'İttihat' kelimesi olan pek çok cemiyet ve fırkanın kurulmasında belirleyici role sahiptir. Örneğin "Büyük Türkiya İttihad-ı İslâm Cemiyeti"ne bağlı olarak faaliyet gösteren "Kafkas İttihat ve Terakki Fırkası" Ruşeni Bey'in örgütlediği, neredeyse bütün Rusya'yı kapsayan bir örgütlenmedir. Eskiden beri Teşkilat-ı Mahsusa'yla ilişkisi olan bazı Kafkasyalılar da buralarda Osmanlı ajanı gibi çalışmışlardır. Mustafa Suphi'nin güvenini kazanarak TKP Merkez Komitesi'ne giren Mehmet Emin, Nuri Paşa'nın Dağıstan'daki danışmanı Talipzade Ahund Yusuf Ziya ve Bakü'de kurulan İttihad Fırkası'nın başkanı Dr. Karabey Karabeyoğlu bunların arasındadır.

Bugüne kadar Türk historiyografisinde "esir Türkler", "dış Türkler" konseptleri altında şovenist kesimlerin araştırma-incelemesine bırakılan Rusya'daki Müslüman toplulukları, aslında Çarlık Rusya'sında "ezilen ulus" konsepti ile incelenmelidir. Aksi takdirde 1917 sonrasında Müslüman-Türk topluluklarındaki hızlı Bolşevikleşme de, bu toplulukların Bolşeviklerle yaptıkları ittifakın düşünsel ve siyasî temelleri de açıklanamaz. Lenin ezilen ulus milliyetçiliği ile ezen ulus milliyetçiliğini aynı kefeye koymaz. Ezen ulus burjuvazisinin milliyetçiliğini "şovenizm" olarak değerlendirirken, ezilen ulus milliyetçiliğine daha hoşgörüyle yaklaşır (Lenin, 1974a). Bolşevikler "Başka bir ulusu ezen hiçbir ulus özgür olamaz" yaklaşımı ile Çarlık Rusya'sında yaşayan tüm ezilen uluslarla ortaklaşa verilecek bir mücadele stratejisi geliştirmişler, tek devlet çatısı altında yaşayan farklı milletlere mensup proleterlerin sınıf dayanışması içinde sıkı ve bölünmez birliğinin tek partide olması gerektiğini savunmuşlardır. Rusya Marksistlerinin bu yaklaşımlarının da etkisiyle Müslüman/Türk/Tatar çevreler, 1905 Devrimi'nden itibaren "ortak düşman" Çarlığa karşı mücadele etmekte olan Marksist, sosyalist, anayasacı vb. çevrelerle ittifak içine girmişlerdir. Elbette Müslüman/Türk/Tatar toplumlarındaki keskin sınıfsal bölünmelerin, üst ve alt sınıflar arasındaki derin uçurumların, Ceditçi ve muhafazakâr çevreler arasındaki mücadelenin etkisi de, bu çevrelerden Marksizmi benimseyen pek çok öncünün çıkmasına yol açmıştır. Rusya Müslümanları 1905 sonrasında ilk kez örgütlenmiş ve kendilerini ezen ve baskı altında tutan Rus Çarlığına karşı burjuvazi, işçi sınıfı ve köylüleri temsil eden Kadet'ler, sosyal demokratlar (Bolşevik ve Menşevik), sosyalist-devrimciler (Es-Er'ler) ve benzerleriyle ittifak[4] yapmışlardır. Rusya Müslümanları sadece bu partilerle ittifak yapmakla yetinmemiş, pek çoğu da Bolşevik, Menşevik, Es-Er vb. partilerin ideolojik görüşlerini, politik programlarını benimseyerek bu partilere üye olmuşlardır.

Ekim Devrimi 20. yüzyılda dünyayı sarsan en önemli olaylardan biriydi. Sosyalizmin kendisini ilk defa görünür kılabileceği, umut dolu bir devrimdi. Devrime karşı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tepkiler merak ve bolca abartıyla süslüydü. Osmanlı sosyalist hareketinde ise bu devrimin etkileri, Rusya'ya giden Türkiye komünistlerinin heyecanı ve devrim sürecindeki deneyimleriyle biçimlendi.

Ancak, Sovyet Rusya'da faaliyette bulunan bu siyasî aktörlerin hayatlarının bir döneminde sosyalist ve Marksist akımlara sempati duymuş olmaları ve hatta bu tür partilere üye olmaları onların 1917 sonrasında bu partilerin bire bir takipçileri olduğu anlamına gelmemektedir. Müslüman/Türk/Tatar topluluklar önce Çarlık Rusya'sına, sonra daha da otokratik ve militarist bir Rus devleti kurma çabasındaki Beyaz Ordu'yu örgütleyen generallere karşı, artık iktidarda olan Bolşeviklerle ittifak yapmışlardır. Bu kadrolar, gerek bu ittifak ve gerekse Beyaz Ordu'ya karşı Kızıl Ordu saflarında savaş sürecinde, Bolşevik normları, ideolojisi, örgütlenme biçimleri, terminolojisi vb.den etkilenmiştir. Örneğin Zeki Velidi Togan (Velidov) bu kadroların başında gelmektedir. Bütün bunlar Türkiye'ye gazete ve dergiler, memlekete dönen harp esirleri, Ankara Hükümeti tarafından gönderilen delegeler tarafından taşınmıştır.

İTTİHAT TERAKKİ VE RUSYA'DA DEVRİM

Rusya'da Çarlık'ı yıkan 1917 Şubat Devrimi'ni, o tarihte iktidarda olan İttihat ve Terakki Fırkası çok yakından izlemiştir. Osmanlı üç yıldır savaşmakta olduğu Rusya'daki gelişmelerden kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmak için büyük çaba sarf etmiştir. Osmanlı devletini yönetenler, Rus Çarlığı'nın 1917 Şubat Devrimi ile yıkılmasından itibaren Rusya'da yaşayan Müslüman/Türk/Tatar toplulukların 'kültürel veya topraklı muhtariyet' talepleri doğrultusunda topladıkları onlarca kongre, konferans, kurultayları olduğu kadar, bu toplantılar sonrasında kurdukları teşkilatlar ve şuraları (Devlet, 1985: 1998) çok yakından izlemekle kalmamış, aynı zamanda bunları manipüle de etmiştir. 1917 Şubat Devrimi sonrasında Rusya'daki Müslüman/Türk/Tatar topluluklarının yerleştikleri geniş coğrafyada yaşanan altüst oluş öylesine büyüktür ki, İstanbul'daki

Şefik Hüsnü (Değmer)

BURAK GÜREL
CAN NACAR

Paris Tıp Fakültesinden
Diplomalı Dr. Şefik Hüsnü
Hasta Kabul Ettiği Mahaller:
10'dan 12'ye Kadar Beşiktaş
Valide Çeşmesi'nde 3 numero
3'ten 7'ye kadar Babıali Caddesinde
İkdam Matbaası Karşısında[1]

20. yüzyılın ilk yarısında Türkiye sosyalist hareketine damgasını vuran önemli figürlerden biri olan Şefik Hüsnü Değmer 1887'de Selânik'te doğdu. Ortaöğrenimini Selânik'teki M. Garaud Koleji'nde tamamlayan Hüsnü, daha sonra Paris'te Fen ve Tıp Fakülteleri'nde okumuş, sinir hastalıkları ihtisası yapmıştır (Tunçay: 205). Paris'te bulunduğu yıllarda bir dönem Jön Türk hareketine yakınlık duymuş, hatta 1907'deki bir kongreye öğrenci temsilcisi olarak katılmışsa da, Jön Türk sempatizanlığı kısa sürmüş, özellikle Jean Jaures ve Clemenceau gibi liderlerin tesiriyle sosyalist düşüncenin etkisi altına girmiştir. 1928 yılındaki Türkiye Komünist Partisi davası sırasında Hüsnü, o günleri şöyle anlatıyor: "Bendenizin komünizm fikriyle istisnasım eskidir. Daha mektep sıralarında, Avrupa'da tahsilde bulunduğum sıralardan başlar. Bizzat büyük komünistleri nutuklarını dinleyerek, beşeriyeti ızdıraplarından kurtaracak yegane çarenin sosyalistlik olduğunu anlamıştım" (*1927 Komünist Tevkifatı*, 1978: 34). 1912'de Türkiye'ye geldikten sonra Hilal-i Ahmer bünyesinde doktorluk yaptı. Çanakkale Savaşı sırasında tabip yüzbaşı olarak görev yaptı, mütarekenin imzalanmasından sonra İstanbul'a döndü.

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Almanya'da bulunan çok sayıda Türkiyeli öğrenci ve işçi yenilgiyle sonuçlanan 1918 Alman Devrimi'nin etkisiyle Berlin'de Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'ni kurmuş ve 1 Mayıs 1919'da *Kurtuluş* adında bir dergi yayımlamaya başlamıştı. Bu grubun Berlin'deki faaliyetleri uzun sürmedi, 15 Mayıs 1919'da grup üyelerinin önemli bir bölümü *Akdeniz*

pantürkçülük, Turancılık heveslileri yeni hayaller, yeni umutlarla adeta sarsılmıştır. Osmanlı devleti, Çarlık Rusya'sının dağılmasından sonra Türk ve Müslümanların yaşadıkları özellikle Kırım, Azerbaycan ve Dağıstan topraklarını ilhak etmek için azami çaba sarf etmiş, savaşın en zor zamanlarında en iyi ordusunu Kafkasya'ya harekât için baştan düzenlemiş, başına Halil ve Nuri Paşaları göndermiş; bu ordu Gence ve Bakü'yü aldıktan sonra Kuzey Kafkasya'ya kadar yürümüştür. Enver Paşa'nın bu coğrafyada yeni bir saltanat kurma planları yaptığı artık bir giz değildir.

1917 sonrasında Enver ve Cemal Paşalar, Bahaettin Şakir Avrupa'dan, Baha Sait İstanbul Karakol Cemiyeti'nden, Dr. Fuat Sabit, Halil Paşa, Küçük Talat vb. Anadolu'dan Rusya topraklarına gidenler/gönderilenler arasındadır. Nuri Paşa, Kazım (Kap) Bey, Fahrettin Erdoğan, Selim Sami (Kuşcubaşı) gibi isimlerin yanı sıra Hüsamettin (Tuğaç) Bey gibi pek kişi buralarda faaliyet göstermiştir.

Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin Rusya'daki bu faaliyetlerinin yanında, 1918 Mart-

vapuruyla İstanbul'a geldi (Tunçay: 204). Dr. Şefik Hüsnü İstanbul'da bu gruba katıldı. Kurtuluş grubu Temmuz 1919'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın (TİÇSF) kuruluş beyannamesini Damat Ferit Paşa kabinesine sundu ancak başvuru Dahiliye Nezareti tarafından reddedildi. Parti ancak 22 Eylül 1919'da resmen kurulabildi. Partinin kuruluşuyla eşzamanlı olarak, 20 Eylül'den itibaren *Kurtuluş* dergisi de İstanbul'da aylık olarak yayımlanmaya başlamıştır. Bu dönemde Şefik Hüsnü hem *Kurtuluş*'ta yazıyor hem de fırkanın genel sekreterlik görevini yürütüyordu. TİÇSF, kuruluşundan kısa bir süre sonra yapılan 1919 genel seçimlerinde İstanbul, İzmir, Eskişehir ve Niğde'den birer aday göstermiş, İstanbul adayı Mehmed Vehbi 14 oy almıştır. Meclis-i Mebusan'ın işgal güçleri tarafından kapatılmasından kısa bir süre önce, mecliste boşalan iki sandalye için yapılan ara seçimde ise fırkanın adayı olan *Kurtuluş*'un müdürü Vehbi Bey 160 oyla ikinci oldu. Ancak meclisin fesih edilmesiyle yapılan seçim hükümsüz kaldı.[2] Tunçay'ın da belirttiği gibi "fesih biraz gecikseydi, TİÇSF'nin genel başkanı, TBMM'nde üye olabilecekti" (Tunçay: 207). İstanbul'un işgali sadece parti faaliyetlerine sekte vurmamış *Kurtuluş*'un yayımlanması da işgal güçlerince yasaklanmıştır.

Şefik Hüsnü 19. yüzyılda yetişen Osmanlı aydınlarının çoğu gibi tıbbiye kökenliydi. TKP'li ilk kuşağın kaderi haline gelen hapis ve sürgünlerden nasibine düşeni fazlasıyla almıştı.

Kurtuluş'un kapatılmasının ardından grubun bazı mensupları Millî Mücadele'ye destek olmak için Anadolu'ya geçerken, Şefik Hüsnü'nün de aralarında

Kasım ayları arasında Osmanlı ordusu Kafkasya'yı işgal etmiştir. 1918 Mart ayında Gence'ye ulaşan, 15 Ekim'de Bakü'ye giren ve Dağıstan'a ilerleyen Nuri Paşa ordusu, Osmanlı'nın savaştan yenik çıkması nedeniyle işgal ettikleri bu topraklardan kasım ayında çekilmek zorunda kalmıştır. Çok uzun zamandır bu coğrafyada faaliyette bulunan bu anti-Bolşevik kadrolar, hem İngilizlerin Kafkaslar'ı işgali, hem de 1918 yazında iç savaşın başlamasıyla birlikte politikalarında değişikler yapmışlardır. Özellikle büyük Rus şovenisti, militarist Denikin ve Kolçak gibi Beyaz Rusların ileri yürüyüşünün başlamasıyla, yukarıda söz ettiğimiz gibi içlerinde Zeki Velidov'un da bulunduğu Rusya Müslüman-Türklerinin Bolşevik Kızıl Ordu'yla ittifak yapması sonucunu doğurmuştur (Togan, 1947). Böylece önce bu coğrafyadaki Teşkilat-ı Mahsusacılar, harp esirleri daha sonra da Anadolu'nun görevli olarak gönderdiği kadrolar (Halil Paşa, Küçük Talat, Baha Sait, Dr. Fuat Sabit vb.) Bolşeviklerle, Kızıl Ordu'yla ittifak siyaseti izlemişlerdir.

1919 sonu ve 1920 yılı başında artık

bulunduğu TİÇSF ileri gelenleri İstanbul'da kaldılar. İstanbul grubu Haziran 1921'de *Aydınlık* dergisini çıkarmaya başladı.[3] Hüsnü'nün *Aydınlık*'ta yazmış olduğu yazılar ve siyasî pratiği 1920'lerin ilk yarısında İstanbul TKP'nin siyasî çizgisinin anlaşılması için önemli ipuçları sunmaktadır.

Aydınlık'ın 1 Haziran 1921 tarihli ilk sayısında, "Bu örgüt konusu sınıf sorunlarının ruhudur" (Hüsnü, 1997: 21) tespitini yapan Şefik Hüsnü, İstanbul işçileri arasında belirli bir dağınıklığın hüküm sürdüğü bu dönemde, işçilerin birliğini sağlamaya yönelik çalışmalara aktif olarak katıldı (*STMA*, 1988: 1878). Daha 1919 seçimleri arifesinde TİÇSF ve onun kontrolündeki Türkiye İşçi Derneği 24 Ekim 1919 cuma günü İstanbul'daki "amele, işçi, mavnacı, salapuryacı ve erbab-ı mesai"yi yapılacak mebusan seçimlerinde kendi haklarını korumak için Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu'ndaki toplantıya davet etmişti. Ertesi gün basında yer alan haberlere göre bu toplantıda İstanbul işçilerinin 2000 delegesi hazır bulunmuştu (Tunçay, 1991: 206). Benzer bir çağrı 1922 Temmuz'unda yapıldı, Türkiye İşçi Derneği genel merkezi İstanbul'daki solcu partilere ve işçi kuruluşlarına birleşme amaçlı bir toplantı yapma çağrısında bulundu. Çağrıya Beynelmilel İşçiler İttihadı, Mürettipler Cemiyeti ve Ermeni Sosyal Demokrat Fırkası olumlu cevap vermiş, yapılan toplantıda merkezî bir konfederasyon kurma çalışmalarını yürütmek üzere bir komisyon kurulmuştu. Bu çalışmalar 1923'te mebus Numan Usta'nın girişimiyle tekrar ivme kazanmış ve eski komisyonun yerine bir Birlik Meclisi kurulmuştu (Tunçay: 171-73). Şefik Hüsnü de *Aydınlık*'ın 15 Mayıs 1923 tarihli nüshasında İstanbul'daki bu gelişmeleri ele almış ve geleceğe dair projelere değinmiştir: "Ülkenin türlü yerlerinde bu tarzda birlikler teşekkül ettikten sonradır ki bunların birliği ve bütün Türkiye işçi sınıfı adına hareket etmek, söz söylemek... yetkilerine sahip bir kuruluşun vücuda getirilmesi söz konusu olabilecektir. Zamanı gelince birliklerin kongrelerince seçilmiş temsilcilerden oluşan bir *Türkiye İşçi Dernek Birlikleri Federasyonu*'nun kurulması tasarlanmaktadır" (Hüsnü: 130). İstanbul'da bu örgütlenme çabaları yürütülürken, aynı yılın şubat ayında ülkenin savaş sonrası izleyeceği ekonomi politikalarının belirleneceği İktisat Kongresi İz-

Anadolu'da iyice şekillenmeye başlayan Kuvayı Milliyecilerin, ilk ve tek müttefik olarak Bolşeviklere yanaşması da buralara gönderilen kadroların Bolşevikleşmelerine zemin hazırlamıştır. Veya tam tersi. Rusya'da önde gelen Müslüman/Türk kadroların Bolşeviklerle yaptıkları ittifak sonucunda Kızıl Ordu saflarında savaşıyor olmaları, Anadolu'dan buralara gönderilen kadroların Anadolu'ya bu tür baskılar yapmasına neden olmuştur. Dr. Fuat Sabit bunlardan sadece bir tanesi ama en önemlisidir. Bu kadroların etkilenme dereceleri dillerine sızan terminolojiden de gayet iyi anlaşılmaktadır. Böylece Türkiye'de kullanılan terminoloji değişmiştir. "İçtimai inkılap (toplumsal devrim), ihtilal, yoldaş, arkadaş, sınıfi mübareze (sınıf savaşımı), şura (Sovyet), mazlum milletler, azimiyun (Bolşevik), Şark Milel-i Mazlumesi (Doğu Ezilen Halkları), iştirakiyun (komünizm), hür ve azat, halk, sermaye ve toprak meselesi, beynelhalk, beynelmilel, bolşeviklik, komünizm, sosyalizm, emperyalizm, kapitalizm" gibi kavramlar *tüm tahlillerde cemiyet nizam-*

mir'de toplanıyordu. 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan kongreye büyük bir ilgi gösteren Hüsnü ve arkadaşları kongre öncesinde özellikle işçi grubunun temsili ile işçi ve köylülerin talepleri üzerinde duruyordu.[4] Kongre sonunda özel girişimi koruyan ve teşvik eden kararlar alınmasına rağmen Hüsnü kongre sürecini hem işçilerin temsili hem de kabul edilen talepleri açısından olumlu değerlendirecektir. Kongreden kısa bir süre sonra *Aydınlık*'ta yayımlanan "İktisat Kongresinden Sonra" başlıklı yazısına temsil sorununa değinerek başlıyordu: "Ülkemizin her yanından gelen işçi temsilcileri İzmir'de buluşup görüştüler. Bu Türkiye'nin işçi tarihinde ilk kez olan bir şeydir... İzmir'de yurdumuzun dört köşesinden gelen temsilcilerimizin düşünce alışverişinde bulunmasıyla, şimdiye kadar uzaktan uzağa az çok kuramsal bir tarzda yapılan genel birliğin temelleri pratik bir tarzda hazırlanmış oldu" (Hüsnü: 122). Aynı yazının ilerleyen bölümlerinde kongrede alınan kararların kısa bir değerlendirilmesini yapan Hüsnü, özel girişimin önünü açan kararlara hiç değinmeden sendika kurma ve grev yapma hakkı ile daha iyi çalışma koşulları sağlanması yönündeki önerilerin kongre üyeleri ve bazı hükümet adamlarına kabul ettirilmesinden övgüyle bahsediyordu (Hüsnü: 122).[5]

"İktisat Kongresinden Sonra" başlıklı yazı, Hüsnü'nün Kemalist harekete bakışını da yansıtıyordu. Hüsnü bu yazısının son bölümünde Ankara'daki lider kadro hakkında şu değerlendirmeyi yapıyordu: "Karşıdevrimci davranışlarıyla nefreti çekmiş birkaç kişi ayrı tutulursa ulusal hareket öncülerine karşı, taşıdıkları numara ne olursa olsun (*Şefik Hüsnü burada 1. Meclis'teki 1. ve 2. gruplara gönderme yapıyor – y.n.),* aynı şükran duyguları besler ve siyasetleri işçi sınıfının devrimci görüşlerine uygun gelmeyen kararlara karşı tavır hakkını işçi elinde tutar" (Hüsnü: 124). Kemalizme karşı bu hayırhah yaklaşım Millî Mücadele esnasında ve hemen ertesinde Şefik Hüsnü'nün ve diğer TİÇSF'lilerin kaleme aldığı yazılarda da belirgindir. Mustafa Suphi'nin de aralarında bulunduğu 15 TKP önderinin 1921 Ocak'ında öldürülmesinden ve hemen ertesinde komünist harekete karşı girişilen sindirme hareketinden sonra dahi bu iyimserlik devam etmiştir. Şefik Hüsnü'nün genel sekreteri olduğu TİÇSF'nin 1922 Kasım'ında saltanatın

namelerinde[5] *ve mektuplaşmalarda* (Mustafa Kemal'inkiler de dahil olmak üzere) olmazsa olmaz kavramlar haline gelmiştir. Sovyet Rusya'daki Müslüman-Türk unsurların bir kısmını Türkçeleştirerek, bir kısmını da Rusça'dan aldığı bu kavramlar, Anadolu'ya da aynen taşınmıştır.

AVRUPA'DA ESEN MARKSİST RÜZGÂRLARDAN ETKİLENENLER

1918 sonunda ülkeyi terk ederek yurtdışına kaçan İttihat ve Terakki rüesasının, başta Almanya olmak üzere işçi sınıfının iktidarı almaya yönelik kalkışmaları ile sarsılan Avrupa'da dünyanın yeni bir döneme geçtiğinin farkına varmaları ile gerek Sosyalist Enternasyonal'le gerekse Bolşevik Rusya'yla yeni stratejik ilişkiler kurduklarını görmekteyiz. Anlaşıldığı kadarıyla "Talat Paşa Avrupa'daki bazı ricali siyasiye ile icra ettiği mülakatlar neticesinde Avrupa kapitalizm ve emperyalizminin Türkiye hakkında beslediği gaddarane fikrin derecesini" anlar ve "Rusya'ya tevcih-i nazar etmeye karar" verir. "Her

kaldırılması üzerine TBMM'ye gönderdiği, "yapılan siyasî inkılabın...müşterek istihsal ve mülkiyete müstenit içtimai inkılab"a dönüştürülmesinin kuvvetle ümit edildiğini belirten telgraf bu tutumun çarpıcı bir örneğidir (Tunçay, 172-73). İçtimai inkılap konusunda Hüsnü'nün taşıdığı ümitleri Haziran 1923'te kaleme aldığı *Sosyalist Akımlar ve Türkiye* başlıklı makalesinin sonuç bölümünde açıkça görmek mümkündür: "...Bundan sonra iktidar gücünü ulusal egemenlikten alan halk hükümeti emeğin-yani ulusun-tarafına geçmeli ve bir iş ve işçi hükümeti olmalıdır. Devlet adamları arasında, İktisat ve Sağlık Sosyal Yardım Bakanlıkları gibi Marksist bir düşünceyle hareket etmeye eğilimli görünen kişilerin bulunması, hükümetimizin bu yola girmekte gecikmeyeceğini düşündürmektedir. Biz istiyoruz ki, bu politika daha çok bir açıklık kazansın, işçi ve köylü sınıflarıyla çalışan kitlelerin çıkarlarını hareketlerine esas sayanlarla hükümet kuruluşları ve makamları arasında daha samimi ve karşılıklı bir güven duygusu doğsun" (Hüsnü: 151).

Hüsnü'ye göre, ulusun daha çok zengin tabakalarına dayanan Anadolu'daki önderlik kamuoyuna olumlu bir sosyal ve iktisadi program sunmamışsa da, sosyalist akım "kazanılmış hakları eylem ve uygulama alanına aktarmak" ve karşı devrimcilerle mücadele etmek için bu grupla uzun süre el ele hareket edebilecektir (Hüsnü: 125). Bu görüşe uygun olarak, 1923 seçimleri arifesinde kaleme aldığı "Seçim, Yoksul ve Orta Halli Sınıflar" başlıklı yazıda emekçilere şöyle seslenmiştir: "Buna göre işçi ve köylünün gelişigüzel filan partiye yardıma karar vermesi doğru olmaz. Sözgelimi Müdafaa-yı Hukuk gibi ülkemizi muhakkak bir ölümden kurtarmış bir örgüte yardım etmek boynumuzun borcudur" (Hüsnü: 126). Ancak bu destek körü körüne verilmemelidir. Yoksul işçi ve köylü kitleler, oylarını işçi dostu ve toplumsal devrim düşüncesine bağlı namuslu kişilere vermelidir (Hüsnü: 128). 1923 seçimleri öncesinde ifade edilen bu görüşler Hüsnü'nün sonraki yıllarda Türkiye'deki sınıf mücadelesi üzerine yaptığı değerlendirmelerde sürekli olarak tekrarlanacaktır. Örneğin 1926 yılında Komünist Enternasyonal Dergisi'nde kaleme aldığı bir yazıda Türkiye'de sınıf mücadelesinin Kemalist rejimle İngiliz ve Alman sermayesi ile sıkı bir işbirliği içinde olan gerici muhalefet arasında geliştiği tes-

ne kadar bütün cihan "Bolşevizm"e şiddetle aleyhtar bulunuyorsa da Talat Paşa Bolşeviklerle anlaşmak lüzumunu hissetmişti"[r] (Cemil, 1992: 24-25). Öyle ki "Avrupa muhitinde" "sosyalist cereyanların" "pek büyük bir rol oynayacağından emin" olan Talat Paşa Mustafa Kemal'e yazdığı ilk mektupta Bolşeviklerden başka Avrupa'da Sosyalist Enternasyonal'le de ilişkilerini sürdürdüğünü "Amsterdam'da in'ikad eden [toplanan] beynelmilel Sosyalist Kongresi'nde beynelmilel sosyalistler katib-i umumisi (Huysmans) ile mülakat" yaptığını bildirmektedir (Tekeli ve İlkin, 1980: 318, 320).

Birinci Dünya Savaşı süresince Avrupa'ya, özellikle Avusturya ve Almanya'ya gönderilen Türkiyeli öğrenci, teknisyen ve işçilerin bütün bu kalkışmalardan etkilenmemesi düşünülemezdi. Dolayısıyla Spartakist hareketinden etkilenmiş, Alman işçileriyle birlikte barikatlarda savaşmış pek çok kişi de dönüşlerinde Marksist düşünceleri yurda taşımışlardır. Bu kadroların bazıları 1919'da İstanbul'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı kurarken bazıları

pitini yapıyordu. Bu noktada Komünistlere biçtiği görevler ise Kemalist rejim tarafından "feodalizmin devrimci bir şekilde tasfiyesini desteklemek için yoğun kampanya yürütmek ve bunun anti-emperyalist önemini vurgulamaktır" (*Komintern Belgelerinde Türkiye*, 1995: 42)

Hüsnü sonraki yıllarda bu iyimser dönemi ve Kemalist hükümetin tutumunu şöyle anacaktır: "Komünist Partisi Türkiye'de ortaya çıktığından beri çalışma alanını devamlı olarak genişletmiştir. Yasal bir varlığı olmadığı halde, resmi makamların çok geniş hoşgörüsüyle karşılaştı" (*Komintern Belgelerinde Türkiye*: 62). Ancak kurulmakta olan yeni rejime ilişkin iyimser beklentiler kısa bir süre içinde yerle bir olacaktır.

1 Mayıs 1923'te dağıtılan bir beyanname sebebiyle *Aydınlık* grubu Ankara hükümetinden ilk darbeyi yedi. TİÇSF genel sekreteri Şefik Hüsnü ve 20 arkadaşı ameleyi hükümet aleyhinde kışkırttıkları gerekçesiyle Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre tutuklanmıştır. Ancak tutukluların, İstanbul'da bu kanunun yürürlüğe konması için gerekli özel tören yapılmamış olduğuna dair itirazları kabul edilmiş ve tutuklular beraat etmiştir (Tunçay: 176).[6] Beraat kararının ardından TİÇSF'nin 1921 yılından beri üzerinde durduğu işçileri bir örgüt çatısı altında birleştirme girişimi için 1923 yılı sonunda önemli bir adım atılıp 250 delegenin katıldığı bir kongrede Türkiye Amele Birliği'nin kurulması kararlaştırılsa da bu girişim de Takrir-i Sükun Kanunu ile yasaklandı (Tunçay: 188).

1925 Şubat'ında Kürt illerinde patlak veren ve Takrir-i Sükun Kanunu'nun ilan edilmesine neden olan Şeyh Sait ayaklanması karşısında Şefik Hüsnü'nün başını çektiği örgütün aldığı tutum dikkat çekicidir. Hüsnü, isyanı "Kürtler'in büyük dinci, gerici ayaklanması" olarak yorumlarken (*Komintern Belgelerinde Türkiye*: 90), *Orak Çekiç* gazetesinin 6. ve 7. sayılarında ayaklanmaya şiddetle karşı çıkılmış, Kemalist hükümet kayıtsız şartsız desteklenmiştir. *Orak-Çekiç*'e göre Kürt ayaklanması dinci yobazların işiydi ve bu ayaklanmanın bastırılması için burjuvaziyle işbirliği yapmakta herhangi bir sakınca yoktu: "Arkadaş, kara kuvvet, bizim de, burjuvazinin de düşmanıdır. Biz her şeyden önce bu düşmanı yenmeliyiz; burjuvaziyle ayrıca kozumuzu paylaşırız" (Komintern Üyesi TKP: 23).[7] Şeyh Sait isyanı sırasında

da İnebolu yolu ile Ankara'ya geçmiş ve Meclisin karşısındaki Kuyulu Kahve'de Marksizm ve sosyalizm hakkında konferanslar vermişlerdir. Berlin'de *Kurtuluş* dergisini çıkaran çevre İstanbul'a geldikten sonra *Kurtuluş* dergisini burada da yayımlamaya başlamış ve Dr. Şefik Hüsnü'nün de içinde yer alıp liderliğini üstlendiği Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı 22 Eylül 1919'da İstanbul'da kurmuşlardır. Bu parti işgal altındaki İstanbul'da işçiler arasında örgütlenmeyi öne almış ve anti-emperyalist bir tutum takınmıştır. Ayrıca Osmanlı Sosyalist Partisi canlanmış ve Türkiye Sosyalist Partisi'ne dönüşmüştür (Nevşirvanov, 2006: 110).

Artık Türkiye'de siyaset yapmakta olan bütün sınıflar, çıkar grupları ve onların temsilcileri olan partiler, dünyaya yeni hâkim olan bu atmosferden, bu yeni düşüncelerden payını almaktadır. Mütareke sonrasında İstanbul'da kurulan partilere bakıldığında etkilenmenin boyutu anlaşılacaktır: Türkiye Sosyalist İşçi Çiftçi Fırkası, Türkiye Sosyalist Fırkası, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Radikal Avam Fır-

alınan bu tutum Hüsnü'nün örgütünün de içinde olduğu Türkiye solunun ve işçi hareketinin devlet tarafından ezilmesine mani olamadı, 12 Mart 1925'te Heyet-i Vekile, Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak bu örgütün çıkardığı yayın organlarını kapattı. İki ay sonra örgütün hemen hemen tüm önde gelenleri tutuklanarak Ankara'ya gönderildi. Şefik Hüsnü ve Hasan Ali Ediz ise daha Nisan ayında yurtdışına kaçmışlardı (Tunçay: 202).

1 Ocak 1925 tarihinde yapılan TKP'nin Üçüncü Kongre'sinde parti sekreterliğine oy birliği ile seçilen Şefik Hüsnü, yurtdışına çıktıktan sonra da parti faaliyetlerini yönlendirmeye çalıştı ve bu amaçla Mayıs 1926'da Viyana'da parti konferansını topladı. Hüsnü, kongre öncesinde TKP Merkez Komitesi'ne gönderdiği bir mektupta bu konferansın toplanma gerekçelerini şöyle açıklıyordu: "Son altı aylık tecrübe, partinin idareci organlarının –şu veya bu sebeple-, bu alanda mühim sayılabilecek müspet hiçbir faaliyet yürütmediğini gösterdi. Farklı kaynaklardan aldığımız malumata göre, MK gitgide yığınlardan tecrit olmakta; MK etrafında toplanmış azalar zayıflık göstermekte; taşra teşkilatlarıyla irtibat en düşük seviyeye inmiş bulunmakta; partinin gençlik federasyonuyla bağı hemen hemen kopmuş durumda ve ilah... Olayların bu gidişatına artık bir nihayet vermenin zamanıdır... İşte tam da bu endişelerle, bu senenin iptidasında, hususiyetle, partinin faaliyeti ve idaresi meselelerini halletmekle mükellef bir konferansın toplanması kararlaştırıldı" (1926 Viyana Konferansı, 2004: 25). Mayıs ayında toplanan konferansta parti Merkez Komitesi ağır bir şekilde eleştirilmiş, taşra bürolarının faaliyetleri üzerinde tartışılmış ve Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasî koşulların tahlili yapılarak partinin geleceğe yönelik faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Konferans sonunda ortaya çıkan Faaliyet Programı partinin Kemalizme karşı iyimser yaklaşımının devam ettiğini göstermektedir. Programın *Umumi Siyaset* bölümünde şu görüşlere yer veriliyordu: "Kemalizm, harici emperyalizm ve irticaya karşı mücadeleye devam ettikçe, T.K.P., Halk Fırkası'na müzaheret *(yardım etme)* edecek ve ona inkılabı genişletmek için tazyik edecektir" (*1926 Viyana Konferansı*: 201). Kemalizm ile ittifak öngören bu maddenin yanı sıra parti programı her türlü feodal sömürü formunun ilgasını,

kası, Ahali İktisat Fırkası, Osmanlı Mesai Fırkası, Türkiye Sosyalist Fırkası, vb.

EKİM DEVRİMİ SONRASI 1918-1919 YILLARINDA KURULAN ŞURALAR

Osmanlı devleti 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda kaybettiği Elviye-i Selâse'yi (Üç Liva Batum, Kars, Ardahan) geri alma umut ve çabasından hiç vazgeçmemiştir. İttihat ve Terakki iktidarının hem Elviye-i Selâse'ye hem de İran'da başlayan reform hareketlerini desteklemeye yönelik faaliyette bulunurken, İttihat Terakki Cemiyeti'nin ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın en önemli isimlerini 1914 yılında Trabzon ve Erzurum'a gönderdiğini ve Kafkaslar'a yönelik faaliyetleri örgütlediklerinden yukarıda söz etmiştik.

1915 Sarıkamış yenilgisi sonrasında Doğu Anadolu'yu işgal eden Rus ordusu, 1917 Ekim Devrimi ile çözülmüş ve erler silah bırakarak evlerine dönmeye başlamışlardır. Savaştan çekilen Bolşevikler, taraf olan devletlerle 3 Mart 1918'de Brest-

TKP, 1920'li yıllarda "tütüncüler" ve "şimendiferciler" üzerinde örgütlenme çalışması yapmıştır. Ancak TKP'nin SBKP politikalarına bağımlılığı, "separat" kararı alarak "millî hükümeti" taciz etmeyecek bir kapanma yaşaması, bağlarını zayıflatmıştır.

ulusal sanayinin ve doğal kaynakların millileştirilip yabancı sermayeden korunmasını, işçilerin gündelik yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirecek bir iş kanununu, yoksul köylüyü büyük toprak sahipleri ve zorbalardan koruyacak bir toprak ve vergi reformunu, seçmeseçilme yaşının 18'e indirildiği tek dereceli bir seçim sistemini ve ücretsiz-zorunlu ilköğretimi savunuyordu (*1926 Viyana Konferansı*: 201-208). Bu bağlamda parti programının gerici ve emperyalist unsurlarla mücadele adına iktidarı hedefleyen türden bir sınıf mücadelesi programını ikinci plana ittiği yorumu yapılabilir. Zira, yukarıda da belirtildiği üzere, parti programının işçi sınıfı için öngördüğü şey sadece yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirecek bir İş Kanunu idi.

Litovsk Barış Antlaşması'nı imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre Elviye-i Selase'de yapılacak plebisit sonucunda bu kentlerin kimde kalacağına ilişkin durum tespiti yapılacaktır. Bu plebisiti yapmak için Abdülhalik Renda, Şakir Kesebir, Hilmi Uran gibi isimlerin bulunduğu bir müfettiş heyeti plebisiti örfi idare altında ve Gürcü, Ermeni ve İran temsilcileri olmaksızın, Türk askerî makamlarının nezaretinde gerçekleştirmiştir. Ancak bu şekilde geri alınan Elviye-i Selase sadece bir yıl Osmanlı'nın elinde kalabilmiş, Mondros Mütarekesi uyarınca İngilizlerin kararıyla Ermenistan ve Gürcistan'a bırakılmıştır. İşte 1918 yılı Kasım ve Aralık ayında Kars ve Ardahan'da toplanan kongreler, kurulan bütün Şura hükümetleri bu dönemdeki örgütlenmelerin sonucudur. Bu yapılar kendiliğinden, sosyalizan unsurlar tarafından, aşağıdan yukarı örgütlenen demokratik yapılar değil, merkezî bir tutumla, yukarıdan aşağı örgütlenmiş, Osmanlı devletinin çıkarları doğrultusunda, Teşkilat-ı Mahsusa ajanlarının faaliyetleri sonucunda kurulmuştur.

Hüsnü, Viyana Konferansı sonrasında Komünist Enternasyonal Yürütme Kongresi'ne yazdığı 2 Haziran 1926 tarihli mektupta İcra Komitesi Başkanı olan ve Asım takma adını kullanan Vedat Nedim (Tör) hakkında şunları yazıyordu: "Asım, bizde oldukça müspet bir intiba bıraktı. Entelektüel olarak iyi hazırlanmış ve faydalı olmak ve Komintern'in çizdiği hatta kalmak için çok iyi niyet gösteriyor. Onu sonuçta M. K.'nın bir icra bürosu olacak olan siyasî büronun sekretaryasında muhafaza ettik" (*1926 Viyana Konferansı*: 213). Ancak konferansı takip eden dönemde Vedat Nedim'in faaliyeti ne Şefik Hüsnü ne de partinin taşra bürolarındaki üyeler tarafından yeterli bulunmuştur.[8] Bu gelişmeler üzerine Hüsnü, 1927 Ağustos'unda kılık değiştirerek Türkiye'ye döndü ve dönüşünün ertesinde kendi sekreterliğinde ikinci bir İcra Komitesi kurdu. Bu dönemde partinin iki büyük işçi hücresi olan İstanbul'daki "Tütüncüler Hücresi" ve Adana'daki "Şimendiferciler Hücresi" parti namına iki beyanname dağıttı (*1927 Komünist Tevkifatı*: 40).

Kendisinden habersiz ikinci bir İcra Komitesi kurulup faaliyete geçtiğini anlayan Vedat Nedim, elindeki bütün parti evrakını polise vererek 1927 Komünist Tevkifatı'na neden oldu. Hüsnü, Ocak 1928'de gerçekleşen duruşmalar sırasında Türkiye'ye 1925'teki mahkûmiyeti ile ilgili durumunu tespit ettirmek ve yasal bir parti kurmak amacıyla döndüğünü belirtse de, Ceza Kanunu'nun 313. maddesini ihlalden mahkûm oldu. Mahkûmiyet kararı 10 Eylül 1928'de Temyiz Mahkemesi'nce tescil edilerek kesinleşti. Hüsnü, 1925 ve 1927-28 davalarından aldığı cezayı Yozgat hapishanesinde tamamladı ve tahliye oldu (*1927 Komünist Tevkifatı*: 25). Hapisten çıktıktan sonraki on yıl boyunca Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşadı. 1928-1935 arasında Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu üyeliği yaptı. 1929 yılında ünlü Reichstag Davası yüzünden Berlin'de tutuklanan komünistler arasında Hüsnü de vardı. Ancak dava başlamadan önce tahliye edildi ve Almanya dışına çıktı (İleri: 1988). Hüsnü'nün yurtdışında bulunduğu dönemde, TKP'nin de içinde bulunduğu tüm komünist partilerin geleceğini etkileyen önemli kararlar 25 Temmuz-20 Ağustos 1935 tarihleri arasında toplanan Komintern'in 7. Kongresi'nde alındı. Şefik Hüsnü'nün kongre başkanlık divanına ve Komintern

Amaç buralarda kurulan bu küçük devletlerde önce plebisite gitmek ve daha sonra Osmanlı'ya katılımını sağlamaktır. Bu kongreleri düzenleyenler ve katılanlar, kurulan hükümetlerin üyeleri, ya Osmanlı ordusunun subaylarıyla ya da Teşkilat-ı Mahsusa ile doğrudan bağlı isimlerdir. Sadece en ünlülerinden bir iki isim saymak gerekirse: Deli Halit (Karsıalan), Dr. Fuat Sabit, Filibeli Hilmi, Ebulhindli Köseoğlu Cafer, Nail Bey, Piroğlu Fahrettin Erdoğan, Cihangiroğlu İbrahim, Osman Server vb. Osmanlı ordusu Kafkaslar ve Elviye-i Selase'den çekilmeyi mümkün olduğu kadar geciktirmiş, buralarda pek çok asker ve teçhizatı bırakmıştır. Bu doğrultuda kurulan Şura hükümetleri ve yapılan kongreler şunlardır (Budak, 2002: 31) (Dayı, tarihsiz: 25):

- Ahıska Hükümet-i Muvakkatası (29 Ekim-30 Kasım 1918).
- Aras Türk Hükümeti (3 Kasım-30 Kasım 1918).
- Kars İslâm Şurası (5 Kasım 1918-18 Ocak 1919).
- Millî İslâm Şurası 5 Kasım 1918 (Mer-

Kontrol Komisyonu'na seçildiği bu kongre Avrupa'da yükselen faşizmin belirlediği konjonktüre cevap verme kaygısını taşıyordu. Komintern'in 1928'de yapılan 6. Kongresi'nde alınan ve "Üçüncü dönem politikaları" olarak bilinen kararlar komünist partilerin "sosyal faşist" olarak nitelenen sosyal demokrat partilerle faşizme karşı "Birleşik İşçi Cephesi" kurmalarını engellemiş ve bu tutumun sonuçları Almanya'da Nazilerin iktidara yerleşme sürecinde açıkça gözlemlenmişti. 1935'teki 7. Kongre bu siyasetin değiştirildiği kongre olarak tarihe geçti. Yalnızca sosyal demokratları değil, liberal burjuva partilerini de kapsayan "Halk Cephesi" siyaseti devreye sokuldu. Kongre TKP ile ilgili de tarihî kararlar aldı: "Sovyet dostluğu resmi dış politikası olan Türk hükümetinin de sosyal mücadelelerle yıpratılmasından vazgeçilmesi istendi. Bu nedenle TKP, Komintern'den çözülerek merkezîleştirildi." Zeki Baştımar'ın 1975 yılında Komintern'in 7. Kongresi'nin kutlama toplantısına sunduğu bildiride "O zamanki İsmet Paşa hükümetinin, memleketin millî bağımsızlığına, sosyal gelişmesine hizmet eden, memleketin ve halkın yararına olan bütün icraatında aktif olarak desteklenmesine karar verildi" denmektedir (*STMA*: 1929). 1936 yılında ise TKP için "bir tür tasfiye" niteliği taşıyan "separat" çalışma kararı verildi. "Aynı kararda komünistlerin CHP'ye ve Halkevleri'ne sızıp onları etkilemeleri isteniyordu," fakat bu doğrultudaki girişimler başarılı olmadı (İleri, 1988: 1959). Gerek bu gelişmelerin gerekse de söz konusu dönemde Türkiye'de olup bitenlerin Şefik Hüsnü'nün düşünce ve eylemleri üzerinde önemli etkileri olmuştur.

1926 yılında toplanan Viyana Konferansı'nda Hüsnü ve partili arkadaşları işçiler arasında gerçekleştirecekleri faaliyetler konusunu tartışırken önemli bir engelin altını çiziyorlardı: Takrir-i Sükun Kanunu ile başlatılan baskıcı uygulamalar (*1926 Viyana Konferansı*: 129). Normal koşullara bir an önce dönülmesi umuluyordu; ancak konferansı takip eden dönemde hükümet komünistlere karşı giderek sertleşti.[9] Hoşgörünün horgörüye döndüğü bu dönemde, Şefik Hüsnü de Ankara'ya ağır eleştiriler yöneltmeye başlıyordu. Ocak 1930'da Komünist Enternasyonal Dergisi'nde yayımlanan "Doğu Milliyetçiliği Emperyalizm Önünde Diz Çöküyor" başlıklı yazısında, Mustafa Kemal'in Es-

kezi Kars, başkan yard. Piroğlu Fahrettin Erdoğan Bey).

- 1. ve II. Kars Kongresi: 15 Kasım 1918 ve 30 Kasım-2 Aralık 1918.
- I. ve II. Ardahan Kongresi: 3-5 Ocak 1919 ve 7-9 Ocak 1919 (Halit, Dr. Fuat Sabit, Filibeli Hilmi, Ebulhindli Köseoğlu Cafer vb.).
- III. Kars Kongresi: 17-18 Ocak 1919.
- Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi (17-18 Ocak- 12 Nisan 1919).
- Oltu Şura Hükümeti (13 Nisan 1919).

Sadece bunlar değil, mütareke sonrasında gerek Trabzon'da, gerekse Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ni kuranlar da, Erzurum Kongresi'nin düzenlenmesinde etkin olan kadrolar da yukarıda adları geçen Teşkilat-ı Mahsusa üyeleridir (Akal, 2002a: 234).

BOLŞEVİZM KONUSUNDA SİYASÎ AKTÖRLERİN YORUMLARI

Sovyet Rusya ile Müslüman-Türkler arasındaki ittifakın temelini, Lenin'in 3 Ara-

kişehir garında yaptığı konuşmaya ve komünistlere karşı artan baskıya vurgu yapıp Ankara'daki yönetimi "kişisel diktatörlük rejimi" olarak niteliyordu (*Komintern Belgelerinde Türkiye*: 132). 1920'lerin ilk yarısında sürekli olarak vurguladığı ilerici güçlerin ittifakını da gündeminden çıkmıştı. Zira Kemalizm artık emperyalizmin bir aleti haline gelme ve gerici yönde yozlaşma süreci içindeydi (*Komintern Belgelerinde Türkiye*: 139). Maskeli diktatörlük olarak görülen rejime karşı TKP'nin yoksul işçi ve köylülere sunduğu alternatif ise bürokratik ve kalkınmacı Sovyet modelidir.[10] Model olarak gösterilen sosyalist anavatana yönelen emperyalist tehditler ve Sovyet çıkarlarının korunması, Stalin'in tek ülkede sosyalizm yaklaşımının etkisiyle Hüsnü ve partili arkadaşları için birincil önem taşımaya başlamıştır. Örneğin, İstanbul'da toplanan Balkan Birliği Konferansı hakkında Hüsnü şu değerlendirmeyi yapar: "Ama konferansın gündemine alınan bütün sorunlar yalnızca, emperyalist devletlerin Balkanlar'daki ajanlarının açıklamaya cesaret edemedikleri siyasî amaçlarını gizlemek için kullandıkları bir şal görevi görmektedir. Bu amaçların en önemlisi, Sovyetler Birliği'ne karşı hazırlanmakta olan emperyalist saldırıya daha iyi hizmet edebilmek için, bir Balkan devletleri ittifakı kurmaktır" (*Komintern Belgelerinde Türkiye*: 156). Dönemin TKP yayımları da benzer bir çizgiyi takip etmektedir. 10 Ağustos 1932 tarihli *Bolşevik* Sovyetler'e karşı hazırlanmakta olan emperyalist saldırıya değinip emekçi kitlelere şöyle seslenıyordu: "İki büyük dünya çarpışmak arifesinde bulunuyor. Sermayedar dünya ve emekçi dünyası. Bütün dünya emekçileri! Sizin yeriniz sosyalizmi muvaffakiyetle başarmaya çalışan kardeşlerinizin ve yoldaşlarınızn yanı olan Sovyetler vatanıdır" (Tunçay (b): 319). Partinin bu çizgisine karşı parti içinde eleştiriler yükseldiğinde ise Hüsnü muhaliflere karşı ağır eleştiriler yapmaktan sakınmamaktadır. 1933 yılında Nâzım Hikmet ve diğer partili muhalifler için şunları yazacaktı: "Ancak, polis yalnızca bu açık saldırı yöntemine başvurmakla kalmamaktadır. Türk burjuvazisi, çeşitli küçük burjuva dönek gruplarını, özellikle Nâzım Hikmet'in Troçkist muhalefet grubunu Komünist Partisi'ne karşı kullanmasını biliyor... Bu grup üyelerinin defalarca polis ajanı olarak kullanıldıkları saptanmıştır... Kemalist hükümet onunla, tıpkı İngiliz hüküme-

lık 1917'de "Rusya'nın ve Doğunun Tüm Müslüman Emekçilerine" hitaben yaptığı ünlü konuşmasında söyledikleri atmıştır:

> *İstanbul'un işgali için Çar tarafından vücuda getirilmiş ... hafi [gizli] muahedelerin [anlaşmaların] hükümsüz olduğunu ilan ederiz. İstanbul'un Müslümanlar elinde kalması lazımdır. Türkiye'nin taksimine ve ondan Ermenistan'ın koparılmasına dair olan muahedenin yırtıldığını ilan ederiz* (Söylemezoğlu, 1953: 40).

Böylece Birinci Dünya Savaşı sonrasında payitahtının İngilizler tarafından işgal edilmesi karşısında Anadolu'ya çekilen Kuvayı Millicilerin olsun, Berlin'e kaçan İttihatçı şeflerin olsun kiminle ittifak yapacağı belli olmuştur. Emperyalist İngiltere'ye karşı, sosyalist Sovyetler'le ittifak yapan tek güç Anadolu'daki BMM Hükümeti olmuştur. Anadolu'ya çekilen Mustafa Kemal ve arkadaşları, en erken zamanlardan itibaren Sovyet Rusya ile ittifakı gündemlerinin birinci maddesi olarak kabul etmişlerdir. M. Kemal Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan çok kısa bir süre sonra

tinin Hindistan'da küçük burjuva dönek Roy'la oynadığı oyunu oynamak istemektedir, yani Nâzım Hikmet'i 'devrimci önder' olarak göstermek amacıyla yargılamak" (Komintern Belgelerinde Türkiye: 160). Sovyet çıkarlarına öncelik veren bu siyaset çizgisi Halk Cephesi siyaseti devreye sokulduğunda da devam edecektir.

Hüsnü, seperat kararını izleyen dönemde Moskova'dan ayrıldı, bir yıl Fransa'da kaldıktan sonra 1939'da Türkiye'ye döndü. Seferberlik dolayısıyla doktor yüzbaşı olarak askere alındı, 1940 yılında hastalanınca terhis edildi (*1944 TKP Davası*: 11). İkinci Dünya Savaşı yıllarında kendini gösteren kıtlıklar ve artan fiyatlar kent ve kır yoksullarının geçim zorluklarını dayanılmaz boyutlara getirirken, 23 Kasım 1940'ta İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'nde ilan edilen sıkıyönetimle her türlü sol örgütlenme ve eyleme karşı baskılar artırıldı. Bu koşullar altında, Hüsnü ve partili arkadaşları savaşın ilk yıllarında aktivist bir siyasî çizgi takip edememişlerdir. Hüsnü *Bir Tarihçe*[11] başlıklı yazıda savaşın ilk iki yılını şöyle anlatmaktadır: "Bunların yegane faaliyetleri... bazı sol neşriyatı 'gazete ve mecmua' desteklemeğe inhisar ediyordu. Bizzat kendileri de Edebî bir Marksist mecmuacık çıkarıyorlardı... Nihayet Hükümet bunu da çok gördü. Türlü faşist mecmua ve risalelerin çıkmasına aldırış etmediği halde Yeni Edebiyat'ı 1941 sonlarında kapattı... Böylece harbin ikinci senesi sonlarında hareketin idarecilerinden ancak birkaç kişi iş görebilecek bir durumda bulunuyordu. O sıralarda ilk defa bir SEKA Platform toplandı, bu toplantıda o zamanlar Hükümetin takib ettiği iç ve dış siyaset gözden geçirildi... İnkılap hareketi için Refik Saydam Hükümetinin iktidarda kalması bütün diğer ihtimallere müreccah görülmüştü (*1947 TKP Davası*: 153-4).

Desteklenen Saydam hükümeti, Doktor Refik Saydam'ın 1942'de ölmesiyle düştü, aynı yıl aralarında Arif ve Abidin Dino, Kerim Sadi ve Mehmet Bozışık gibi partililerin bulunduğu antifaşist aydınlar hükümet tarafından Anadolu kasabalarına sürüldüler. Yıl sonunda Reşat Fuat askerden firar ederek arkadaşlarıyla beraber TKP'yi canlandırdı (*1944 TKP Davası*: 12). Hüsnü'nün 1943'te kaleme aldığı "1943 Platformu" adlı taslak ile yeni durum değerlendirildi ve görevler saptandı.

Havza'da ya Bolşeviklerin ya da Mustafa Suphi'nin gönderdiği murahhaslarla görüşmüş olmalıdır. Bu görüşme Amasya Bildirisi'ne şöyle yansımıştır:

> 3. Bolşevizmin suret-i telakki ve tecellisi dahi müzakere edilerek *esasen Kazan, Orenburg, Kırım vesaire gibi ahaliyi İslâmiyye bunu kabul ederek diyanet, an'ane gibi işlerle zaten alakadar olmadığından* bunun memleket için bir mahzuru olamayacağı *düşünüldü* (Karabekir, 1960: 58).

Dikkat edilirse bu tarih Rusya'daki Müslüman-Türk unsurlarının, örneğin Zeki Velidov'un (Togan), Kızıl Ordu'yla birlikte Beyazlara karşı savaştıkları dönemdir. Kuzey komşudan gelen haberler Amasya'da kaleme dökülmüştür. Ancak M. Kemal'in aslında Bolşeviklerle sadece Misak-ı Millî sınırlarını kapsayan bağımsız bir devlet kurulmasına kadar ittifak yapmaktan yana olduğunu 24 Eylül 1919'da, yani Sivas Kongresi'nden hemen sonra General Harbord'a gönderdiği mektuptan da anlamaktayız:

Aynı günlerde toplanan Merkez Komitesi kararıyla Platform kabul edildi. Platform, Türkiye emekçilerinin Mihver karşısında aktif bir biçimde yer alması gerektiğini öngörüyordu. Bu da ancak Saracoğlu hükümetinin devrilmesiyle olabilirdi (*STMA*: 1934).

Bundan sonraki iki sene Hüsnü'nün tabiriyle "harp devresinin en verimli ve hareketimizin kredisini azami derecede yükselten" bir dönem olmuştur (*1947 TKP Davası*: 154). Bu dönemde parti tarafından illegal bültenler yayımlanmaya başlanır. Ancak 12 Şubat 1944'te Yedeksubay Okulu öğrencisi Ziya Nur Ergün'ün üzerinde bir parti bülteninin bulunması üzerine 1944 TKP Tevkifatı başlatılır (*1944 TKP Davası*: 12). Tevkifatın dışında kalan Hüsnü tutuklamaları takip eden dönemde faaliyetlerini üniversite gençliği üzerinde yoğunlaştırır. O günler *Tarihçe*'de şöyle anlatılıyor: "Bu tevkifatı takib eden safha esnasında faaliyet zerre kadar sekteye uğramamış, [...] sarih olarak geniş bir demokratik savaş cephesi kurmak istikameti tutulmuş [...] Yeni baştan siyasî durum gözden geçirilmiş [...] bilhassa üniversite muhitinde hiçbir zaman hareketimize nasip olmayan küsayiş ve süratli bir serpilme kaydedilmiş, üç ay gibi kısa bir zaman içinde 150'si teşkilatlı gruplara mensup olmak üzere 500 kadar genci şiarımız etrafında harekete geçirmek imkânı elde edilmiştir" (*1947 TKP Davası*: 156). Bu hareket de Ekim 1945'te üniversitenin polis tarafından kuşatılması ve İleri Gençlik Birliği tutuklamaları ile son buldu.

Savaşın sona ermesinin ardından 10 Haziran 1946'da sınıf esasına dayanan dernek kurulması yasağı kaldırıldı. Böylece yeni siyasî partilerin, sosyalist örgüt ve sendikaların kurulması önündeki yasal engel kaldırılıyordu. Bu yasal düzenlemelerin ardından, Esat Adil 14 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi'ni kurdu. 20 Haziran 1946'da ise Hüsnü'nün önderliğinde Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kuruldu (Güzel, 1996: 147-8). TSEKP'nin 1946 yılında kaleme alınan faaliyet programında partinin uzun dönemli gayesi şöyle açıklanmıştır: "Geniş halk yığınlarının gittikçe daha ziyade yoksullaşması sonucunu doğuran iş gücünün sömürülmesini ortadan kaldırmak... Bir sosyalist demokrasi içinde, bütün millet fertlerine yüksek bir geçim seviyesi ve mes'ut bir hayat sağlamak" (*1947 TKP Davası*: 81). Bir sonraki maddede ise bu hedeflere kısa vadede

Bizim memleketimizde bu doktrinin [Bolşevizmin] hiçbir şekilde bir yeri olamaz. Dinimiz, adetlerimiz ve aynı zamanda sosyal bünyemiz tamamiyle böyle bir fikrin yerleşmesine müsait değildir. Türkiye'de ne büyük kapitalistler, ne de milyonlarca zanaatkar ve işçi vardır. Diğer taraftan zirai bir problemimiz yoktur (ATTB, 1991: 86).

Yurtdışındaki Talat Paşa ise Sovyetler'le ittifak politikasını 1919 yılı sonbaharından itibaren savunmuştur. Talat ve Enver Paşaların o sırada Berlin'de hapiste olan Bolşevik Partisi Merkez Komitesi üyesi Radek'le Eylül 1919'da yaptıkları görüşme ile bu tutum somutlanmıştır (Carr, 1952: 419). Talat Paşa Aralık 1919 da M. Kemal'e yazdığı ilk mektupta ve M. Kemal de verdiği yanıtta "İngiliz sömürgesi olmaktansa Bolşevik prensiplerini uygulamaktan kaçınmayız" demektedir:

Bolşevikler ile prensip ve içtihatta ittihad hususunu bugün için sehil [kolay] görmemekle beraber zaruret-i kat'iyye halin-

ulaşılamayacağı belirtilerek yakın dönem hedefleri belirlenmiştir. Kır ve kent emekçilerinin demokratik hak ve hürriyetlerden faydalanmasını sağlamak, bu hak ve hürriyetlerin uygulanmasının önündeki yasal engelleri kaldırmak ve halk yığınlarının teşkilatlanma faaliyetlerine yardımcı olmak yakın dönemdeki hedefler arasında sayılmıştır. Partinin dış politikası ise, Halk Cephesi siyaseti ve mevcut uluslararası konjonktürün etkisinde belirlenmiştir: "TSEKP komşu demokrat memleketlerle böyle sıkı bir dostluk ve beraberlik içinde, Büyük Britanya ve Birleşik Amerika hükümetleri ile de dostça münasebetler idame ettirmek [...] gerektiği fikrindedir" (*1947 TKP Davası*: 89-90). Kuruluşunun ardından 13 ilde örgütlenen parti, sendikal alanda da faaliyet yürütmüştür. Parti Adana, Ankara, Eskişehir, İstanbul, İzmir, İzmit, Zonguldak ve Samsun'da sendikal örgütlenmeye girişmiştir. Partiye bağlı İstanbul İşçi Sendikaları Birliği on binden fazla işçiyi örgütlerken Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği ise kentteki işletmelerin bütün işçilerini üye olarak kaydetmiştir (Güzel: 149-151).[12]

Hüsnü, TSEKP günlerinde hükümetin sosyalist harekete karşı olan yaklaşımı konusunda iyimserdir. Eşi ve partili arkadaşlarıyla girdiği bazı diyaloglar bu iyimser yaklaşımı gözler önüne seriyor. Partinin Adana teşkilatında görevli Rasih Nuri İleri ve Ahmet usta ile yaptığı bir toplantı sırasında "mevcut dünya şartlarına bakılırsa, partinin kapatılması söz konusu değil" demiştir. Yine aynı dönemde eşine anılarını yazdırmaya karar veren Hüsnü, eşinin "Komintern ve illegalitedekileri de mi yazayım" sorusuna şu cevabı verir: "Evet hepsini yazacaksın. Dönem artık değişti, her şeyi yazabilirsin" (*1947 TKP Davası*: 19-21). Ancak gelişmeler Hüsnü'nün umduğu şekilde olmadı. 16 Aralık 1946'da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı emriyle TSP ve TSEKP ile onlara bağlı bütün sendika ve yayın organları kapatıldı ve bu kuruluşların yöneticileri tutuklandı (Güzel: 154). Yapılan yargılama sonucunda mahkeme heyeti TSEKP'nin ülkedeki "gizli komünist teşkilatın bir devamı olduğu" sonucuna vardı. Heyete göre "partinin açılır açılmaz hemen genişlemesi ve büyümesi gizli teşkilatın üzerine oturmuş olduğu hakkındaki iddiaya" önemli bir kanıt teşkil ediyordu (*1947 TKP Davası*: 195-196). Hüsnü yargılama sonucunda beş yıl ağır hapse ve beş yıl da emniyeti

de tasavvur etmediğimizden mevzuu bahis edilmemiştir. Binaenaleyh vatanımızı parçalanmak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimali-i meş'umu karşısında Bolşevik prensiplerini fi'len tatbik etmekte *çare-i halâs [kurtuluş çaresi] tahmin olunursa cihet-i tatbikıyyesindeki müşkülata rağmen bugün hâkim olduğumuz kuvvete istinaden o hususa tevessül etmek lazım gelebilir* (Tekeli ve İlkin, 1980: 324-325).

Enver Paşa ise Sovyet Rusya ile en yakın ilişkiler kurmuş olan İttihatçı şeftir. 1 Ocak 1920 tarihinde Cemal Paşa'ya gönderdiği mektupta şöyle yazmaktadır:

> ... *Hedefim müştereken Avrupa'nın emperyalist kapitalizmi olduğuna göre,* sosyalistlerle teşriki mesai.
>
> 2. *Kurtarılan memleketler idare-i dahiliyesinde esasat ve bünyeye tevafuk ettirmek şartile* sosyalizm prensiplerini kabul (*Tanin*, 1944: Tefrika 3)

Enver Paşa Anadolu'da verilmekte olan bağımsızlık mücadelesinin Sovyetler'le it-

Umumiye nezareti altında bulundurulmaya mahkûm edilse de, Mayıs 1950'deki genel seçimin ardından ilan edilen genel af sonucunda tahliye edildi (*1951 TKP Tevkifatı*, 2000: 182). Ancak çok kısa bir süre sonra yeniden mahkeme karşısına çıkacaktır.

26 Ekim 1951 günü Marsilya'ya gidecek olan gemiye binmek için Galata Rıhtımı'na giren Sevim Tarı[13] polis tarafından gözaltına alındı. Bu gözaltı olayı ile birlikte 1951 Komünist Tevkifatı başlatıldı. Tevkifatın arkası çorap söküğü gibi geldi ve sonuçta 187 partili mahkemeye çıkarıldı. Merkez Komitesi üyesi Şefik Hüsnü de Cihangir'de yapılan Merkez Komitesi toplantısına katıldığı iddiasıyla 28 Şubat 1952 tarihinde tutuklandı. 1953 yılında tamamlanan dava sonucunda suçu sabit görülerek dört yıl iki ay hapsine ve bir yıl on bir ay on gün müddetle Manisa'da Emniyeti Umumiye nezareti altında bulundurulmasına karar verildi (*1951 TKP Davası*: 184). Bu Hüsnü'nün son mahkûmiyeti oldu. Doktor, 7 Nisan 1959'da sürgün olduğu Manisa'da öldü. ❐

DİPNOTLAR

1 Bu ilan 24 Nisan 1920'den itibaren *Peyam-ı Sabah* gazetesinde bir müddet boyunca yayımlanmıştır (Tunçay, 1991: 205).

2 Hatta Mete Tunçay'ın belirttiği üzere seçimden sonra oylar sayılmayarak seçim sandığında unutulmuştur. TBMM'nin ikinci dönemi için 1923 yazında yeni seçimler yapıldığında bu sandık açılmıştır.

3 Bu dönemde Şefik Hüsnü'nün mensubu olduğu *Aydınlık* grubu Komünist Enternasyonal belgelerinde İstanbul TKP olarak yer almaktadır. "..Türkiye'de *İstanbul* ve *Anadolu* TKP olmak üzere iki ayrı komünist örgütün varlığı, Komintern tarafından da resmen kabul edilmiş görünüyor. Bu olgunun, 1922'de İstanbul ve Anadolu'nun iki ayrı hükümetin yönetimi altında olmalarıyla gerekçelendirildiği anlaşılıyor" (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 1988: 1875).

4 Bu noktada Hüsnü'nün kongreden bir hafta önce *Aydınlık*'ta yayımlanan "İktisat Kongresinde İşçi ve Köylü Sınıfların Yeri" başlıklı makalesine bakılabilir (Hüsnü, 108-111). Tunçay, Aydınlık grubunun İktisat Kongresi'nde Aka Gündüz'ün başkanlığındaki işçi grubu içinde etkili olduğunu belirtmiştir (Tunçay: 173).

tifak yapmaktan başka çaresi olmadığına öylesine emindir ki, 4 Mart 1921 tarihinde Moskova'dan Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta: "Eğer Rusya'da komünist-li[ğin] sönmek üzere olduğunu görürsek onu da ihya edecek yardımlardan geri durmamalıyız kanaatindeyim" yorumunu yapmıştır (Karabekir, 1967: 129-131). Karabekir'in bu konudaki görüşleri şöyledir:

Kur'an-ı Kerim fukaraya, ameleye ve sai-i gayrete müteallik ve bizce malum olabilen ne kadar Bolşevik prensipleri varsa hep ihtiva ediyor"; "*Bolşevik prensiplerinin icap ettirdiği tadilat ve tahavvülatı [değişme] memleketimizin münevveran ve zimamdaranı peyderpey ve tedricen tatbike başlayıp milletin ... hazım ve kabule alıştırarak tevsi etmelidir*" (Karabekir, 1960: 623).

Karabekir'e bu yorumu yaptıran, Anadolu'da 1920 yazının en etkin örgütlenmesi olan Yeşil Ordu'dan Çerkes Ethem'in Kuvayı Seyyaresi'ne kadar *İslami Bolşevizm* kavramını sirayet ettiren görüş de

5 Tezel'in altını çizdiği üzere "Kemalist yönetici kadro İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nce alınan kararları, işçilerle ilgili olanlar dışında dikkatle uygulamaya çalıştı... İşçilerle ilgili Kongre kararlarına gelince, hükümet bunları uygulamamakla kalmamış, bu konuda ters yönde bir politika izlemiştir ki, 1930'larda sendika kurma ve grev yapma haklarının yasaklanması, bunun en çarpıcı göstergelerinden biridir" (Tezel, 2000: 152).

6 Bu beraat kararı daha sonra Sivas'taki Yargıtay'dan dönmüş ve yargı süreci yeniden başlamıştır (Tunçay: 182).

7 Kürt hareketine karşı Şefik Hüsnü'nün başını çektiği eğilimin tutumu bundan sonra da değişmemiştir. Ağrı (1928-32) ve Dersim (1937) isyanları sırasında TKP devletten yana tutum almıştır. "Dersim ayaklanmasının ezilmesi ise 'İsmet Paşa Hükümeti'nin feodal gericiliğe karşı en büyük zaferi'" diye yorumlanmıştır (Komintern Üyesi TKP: 23-24). İlyas Murqus'un "tek ülkede sosyalizm" ve "aşamalı devrim" doktrinlerinin Arap komünizmi üzerindeki etkilerini değerlendirirken kullandığı eleştirel ifadeleri, Kürt isyanlarına alınan tavır bağlamında TKP'ye de yöneltmek mümkün: prensiplere bağlılık katı ve anlamsız bir dogmatizme dönüşmüştür (Haj, 1997: 93).

8 Partili bir aktivist olan İsmail Bilen Viyana Konferansı sonrasındaki gelişmeleri şöyle değerlendirmiştir: "Viyana Konferansı'nda alınan bazı olumlu kararlar, Şefik Hüsnü Değmer'in dayatmacasıyla, yine o konferansta Merkez Komitesi sekreterliğine getirilen provokatör Vedat Nedim'lerin elleriyle kenara savruldu. Vedat Nedim, Şevket Süreyya Aydemir, bu grup bilinçli, metodik olarak partiyi yığınlardan koparmaya, onu halka, kamuoyuna duyurmamaya çalıştılar" (Bilen, 2004: 69).

9 Örneğin, Mustafa Kemal 1929 yılında tutuklu komünistlerin davasını gören Eskişehir Temyiz Mahkemesi üyelerine 6 Ağustos sabahı saat 02.30'da Eskişehir Garı'nda yönlendirici bir konuşma yapıyordu (Tunçay, 1992: 68).

10 Örneğin partinin İstanbul'daki yayın organı *Kızıl İstanbul*'un 1932 tarihli 35. sayısında Sovyetler Birliği'nde her sene yüzlerce yeni fabrika açıldığı, yeni işçi kadroları yaratılmakta olduğu ve köylü kitlelerin tasavvur edilemeyecek bir refah içinde olduğu vurgulanırken kapitalist ülkelerde her tarafın aç insanlarla dolu olduğu belirtiliyordu (Tunçay(b): 288). Bolşevik dergisinin aynı yıl yayımlanan 38. sayısında ise Sovyetler'deki planlama deneyiminin başarıları uzun uzun anlatılıyordu (Tunçay (b): 312).

11 Şefik Hüsnü tarafından eski harflerle kaleme alınan bu metin 1947 tutuklamaları sırasında Hüsnü'nün evinde bulunmuştur.

12 Sendikal faaliyetin bu boyuta ulaşmasında partili aktivistlerin çok önemli katkıları olmuştu. Bu kişilerden biri olan İdris Erdinç, anılarında Kocaeli bölgesinde yürüttüğü sendikal örgütlenme çabalarının canlı bir anlatımını sunmaktadır (Akgül, 2004: 119-127).

13 Tarı, Ağustos 1951'de Doğu Berlin'de yapılan Komünist Gençlik Festivali'ne katılmış 19 Eylül 1951'de uçakla Türkiye'ye döndükten sonra partinin örgütlenme sekreteri Zeki Baştımar'a festival ve katıldığı diğer toplantılar hakkında bilgi vermiştir.

Sovyet Rusya'da Müslümanlar arasında savunulmaya başlayan bir görüştür. Hintli Mevlevi Bereketullah ve Tatar Yusupov, Kuran'ın komünizme müsait olduğunu, Müslüman kavimlere Kuran'ın komünistlik bakımından tefsiri ile yanaşmanın faydalı olacağını düşünmektedirler. Bu isimler Orta Asya'da kurulacak bir İslâm devletine Afganistan, Doğu İran ve Doğu Türkistan'ın ilhakı lazım geldiğine, bu gelişmelerin Hindistan'dan İngilizlerin çıkartılmasına yardımcı olacağına ilişkin görüşler ileri sürmüşler ve bunları Lenin'e kadar ulaştırmışlardır (Togan, 1999: 221). Mevlevi Bereketullah'ın, yanında Türkiyeli bir subay olan Kazım Bey'le dolaştığını da eklemek gerekir. Lenin, Hintli Mevlevi Bereketullah'ın bu doğrultuda verdiği rapor hakkında Zeki Velidov'a fikrini sormuştur. Her ne kadar Velidov'un yanıtı olumsuz olmuşsa da bu yaklaşım dalga dalga Müslümanlar arasında etkisini sürdürmüş ve Anadolu'ya kadar sirayet etmiştir. Yeşil Ordu kurucularından Bursa mebusu Şeyh Servet'in: "Bolşevizmin prensipleriyle İslâm'daki asr-ı saadet arasında bir fark ol-

madığına" ilişkin görüşler savunduğu bilinmektedir. Kastamonu'da *Açıksöz*, Eskişehir'de *Yeni Dünya*, Konya'da *Öğüt*, Afyonkarahisar'da *İkaz*, Erzurum'da *Albayrak*, Adana'da *Yeni Adana* gazetesi vb. İslâmî Bolşevizm doğrultusunda yayınlar yapmışlardır.

Millî Mücadele'nin önde gelen siyasî aktörlerinin Bolşeviklerle ittifak yapma hususunda anlaşmaları üzerine bu doğrultudaki faaliyet hemen başlamıştır. Bir örnek olarak Teşkilat-ı Mahsusa faaliyetlerinde görev almış ünlü şair Mehmet Akif'in esnek bir üslupla da olsa Bolşevizmden yararlanılabileceğini, ittifak kurulabileceğini vaazlarında söylediğini gösterebiliriz:

> *Düşmanın düşmanı dost olmak itibariyle müşterek, mütekabil, menafi dairesinde* Bolşeviklerle ittifak edebiliriz. *Garp'ın alem-i beşeriyeti, bilhassa biz Müslümanları ezmek için kuvvet almakta oldukları o melun zulüm müesseselerini yıkmak hususunda* Bolşeviklere yardım da ederiz (Sarıhan, 1996: 128) (abç).

Cemal Paşa'nın 1 Ağustos 1920 tarihinde Taşkent'ten Talat Paşa'ya yazdığı mektupta: "Gerek şarkın ve gerek garbın halâsı için *komünizm mesleğinden başka çare bulunmadığı*"nı belirtmektedir (*Tanin*, 1944: Tefrika 83). Bu dönemde gerek Enver Paşa'nın kurduğu partilerin adlarına (İslâm İhtilal Cemiyetleri İttihadı, Halk Şuralar Fırkası, Mesai); gerekse Anadolu'da ve Büyük Millet Meclisi'ndeki oluşumların adlarına (Halkçılık Programı, Halk Zümresi) bakılacak olursa esinlenmenin boyutu daha iyi anlaşılacaktır.

KOMİNTERN VE DOĞU POLİTİKALARI

Ekim 1917'de Bolşevik Partisi iktidarı aldığında uzun zamandır savaşmakta olan Rusya'da iktisadi ve sosyal koşullar zaten son derece kötü durumdaydı. Koşullar 1918 yazında bir yandan iç savaşın başlaması, diğer yandan Alman ve Osmanlı işgali ve Kafkasya'da bağımsız devletlerin ilanı ile daha da zorlaşmıştı. Dört bir yandan kuşatılmışlık koşullarında iktidarda kalma umutlarının tükenmekte olduğu bir sırada Avrupa ülkelerinde patlayan devrimler, 1918 kışından itibaren Bolşeviklerin gözlerini umutla Batı'ya çevirmelerine neden oldu. Zaten Marx, kuramsal olarak komünizmin en gelişmiş kapitalist ülkelerde inşa edilebileceğini ileri sürmüştü. Ancak önce Avrupa'da patlak veren ayaklanmalar sonucunda kurulan Sovyetler'in sönmesi, arkasından Polonya yenilgisinin yarattığı umutsuzlukla Sovyetler ayakta kalabilmek için gözünü bu kez doğuya çevirmişti.

Marx ve Engels'ten bu yana işçi sınıfı mücadelesinin en önemli örgütü, ana dayanağı, uluslararası işçi sınıfının örgütü olan Enternasyonal'ler olmuştur. 1919 yılında kurulan III. Enternasyonal veya Komünist Enternasyonal olarak bilinen Komintern'in örgütlenmesi ile dünya devrimine ilişkin tüm tartışmalar, yaklaşımlar, kararlar, taktik ve stratejiler burada belirlenmiştir. Komintern II. Kongresi'nde 'doğuda sömürgeciliğe karşı millî mücadele vermekte olan uluslarla ittifak stratejisi' Hindistan Komünist Partisi delegesi Roy'un tüm direnişine rağmen benimsenir (d'Encausse ve S. Schrem, 1966: 46). Komintern, sömürge ülkelerde devrim konusunu daha derinlemesine irdelemek üzere 1920 yazında Bakü'de *Şark Milel-i Mazlumesi Kurultayı/Doğu Emekçi Halkları Kongresi*'ni düzenler. Burada İran, Türkiye ve Hindistan başta olmak üzere kolonyalizme karşı 'millî azatlık' [ulusal kurtuluş] mücadelesi verenleri destekleme stratejisi kabul edilir. Açılış konuşmasında Zinoviyev, Mustafa Kemal'in adını anarak bu stratejiyi savunur. Komintern Bakü Kurultayı'nda, bir yandan Anadolu'da İngilizlere karşı savaşmakta olan millî kuvvetleri komünist olmamalarına rağmen destekleme kararı alırken, diğer yandan Türkiye'de

komünistlerin özgürce çalışmasına izin verilmesini talep etmiştir. Mustafa Kemal'in kuruluşunu bizzat organize ettiği, Kasım 1920'de kurulan *resmi/danışıklı* Türkiye Komünist Fırkası, Bakü Kurultayı'nda alınan bu kararlar doğrultusunda hem Sovyetler'i memnun etmek hem de Türkiye'deki komünist faaliyetleri kontrol altında tutabilmek amacıyla kurulmuştur.

ANKARA-MOSKOVA İLİŞKİLERİ

Yukarıda açıklandığı gibi M. Kemal 1920 yılı Şubat ayından itibaren belirlediği Sovyetler'le ittifak politikasını, 23 Nisan 1920'de açılan BMM[6] hükümetinin ilk oluşturduğu heyeti, Sovyetler Birliği'ne göndererek uygulamaya koymuştur. Dışişleri Vekili Bekir Sami başkanlığındaki heyetin Lenin'e götürdüğü 26 Nisan tarihli mektupta M. Kemal emperyalizme karşı mücadele ve emperyalizmin tahakkümünde bulunan mazlum milletlerin kurtuluşu için Bolşevik Rusya'yla işbirliği yapmayı ve ortaklaşa hareket etmeyi kabul ettiklerini beyanla, bu doğrultuda o sırada bağımsız devletler olan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı "Bolşevik zümre-i düveliyesine [Bolşevik devletler zümresine] katmayı taahhüt" ettikten sonra beş milyon altın lira ve cephane, sağlık malzemesi ve erzak talep etmiştir (ATTB, 1991, 318). M. Kemal ve arkadaşları Sovyetler Birliği'nin desteği olmaksızın İngilizleri ve Yunan Ordusunu ülke topraklarından atamayacaklarının farkındadırlar. Bu ilk mektupta yazdıklarına sadık kalmışlar, Sovyet ittifakını çok önemsemişler ve gereğini de yapmışlardır. Öyle ki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başında olan Müsavatçıların Bakü'ye Kızıl Ordu'nun girişi sırasında silahlı direnişe geçmemesini Halil Paşa ve Dr. Fuat Sabit'in başında bulunduğu Bakü Türk Gruppası veya Türk Komünist Fırkası adıyla da bilinen ekip sağlamıştır (Resulzade, 1990: 84-85; Mehmetzade, 1991: 125-129).

Bolşeviklerin önderi Lenin, Ankara hükümeti için hem Kurtuluş Savaşı'ndaki Türkiye lehine taktik kararlarıyla, hem de büyük bir devrimin önderi olarak ilgi çekici bir figür haline gelmiştir. Diğer yandan yalnızca Rus işçilerinin değil, "Doğu'nun mazlum milletleri"nin de umududur.

TÜRK HALK İŞTİRAKİYUN[7] FIRKASI

1920 yılı boyunca tüm dünyada yükselmekte olan sosyalist, Bolşevik görüşlerin Anadolu'da da yayılması ile samimi komünist olan teşkilatlanmalar görülmüştür. Sovyetler'de Bolşevik partisine bağlı olarak kurulan Muskom'un (Merkez Müslüman Komitesi) üç yöneticisinden biri olan Bolşevik Şerif Manatov[8] Anadolu'dadır. Ziynetullah Nevşirvanov[9] ve Salih Hacıoğlu uzun zamandır Ankara veya Eskişehir merkezli olarak bilinen Komünist/İştirakiyun Partisi'nin kurucuları arasında yer almışlardır. 1920 yaz aylarında *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası* kurulmuştur. *Yeşil Ordu* kurucularından BMM'de milletvekili olan Tokat Mebusu Nâzım ve Şeyh Servet'in de içinde yer aldığı bu parti, 1920 yazından bu yana fa-

aliyet göstermekle birlikte resmen 1920 yılı sonbaharında kurulmuştur. Gerek Bakü'de Mustafa Suphi başkanlığında kurulan Türkiye Komünist Fırkası'nın Ankara'ya gelmek istemesi, gerekse Anadolu'da çok yaygın olarak varlığı saptanan Bolşevizm sempatizanlığı Ankara hükümetini oldukça ürkütmüştür.

Dış politikada Sovyetler Birliği ile ittifaktan yana olan Ankara Hükümeti, kendi denetimi dışındaki komünist eğilimlere karşı hiç de hoşgörülü davranmamıştır. Doğu sınırının çizildiği tarihten sonra, aralık ayında hem kendisine muhalif hem de Bolşevik izler taşıyan tüm unsurları siyaset sahnesinin dışına en acımasız yöntemlerle çıkartmıştır. Bunlardan *ilki*: 1920 sonu ve 1921 başında bir yandan Enver Paşa'nın İttihad-ı İslâm politikaları doğrultusunda İslâmî Bolşevizm propagandası altında kalan, öbür yandan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın doğrudan etkisi altında kalan (Nevşirvanov, 2006: 119) genelde Kuvayı Milliye, özelde Çerkes Ethem'in Kuvayı Seyyare'sidir. Son tahlilde düzenli orduya katılmayı reddederek Ankara hükümetine başkaldıran Çerkes Ethem ve kardeşleri, Yunan tarafının açtığı koridordan İzmir'e giderek siyaset sahnesinden çekilmişlerdir. Siyaset sahnesinden çıkarılan güçlerin *ikincisi*, Mustafa Kemal'in çağrısıyla geldiklerini zannettikleri Anadolu'dan, 15 yoldaşı ile birlikte Karadeniz'de katledilerek çıkartılan Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Fırkası'dır. *Üçüncü olarak* Anadolu merkezli, Ankara veya Eskişehir Komünist Partisi olarak bilinen Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın BMM'de mebus olan üyeleri de dahil, kurucuları tutuklanmış, gazetesinin yayımlandığı matbaa basılarak tahrip edilmiş ve üyeleri hapis cezalarına çarptırılmıştır. Ancak aynı tarihlerde resmi/danışıklı Türkiye Komünist Fırkası'nın Komintern'e kabul edilmesi için Dr. Tevfik Rüştü Moskova'da elinden geleni yapmaktaydı. Yine de 1921 yılında resmi TKF'nin de hiçbir izine rastlanmamaktadır.

16 Mart 1921'de Sovyetler'le yapılan Moskova anlaşması ile doğu sınırının belirlenmesinden sonra Ankara bir daha Bolşevik olmaktan söz etmemiştir. Buna rağmen Sovyetler'den gelen mali ve askerî teçhizat yardımı sürmüştür. Zafer kazanıldıktan sonra Lozan Görüşmeleri sırasında İzmir'de toplanan İzmir İktisat Kongresi aracılığı ile bütün dünyaya yeni Türkiye hükümetinin kapitalist kalkınma yolunu seçeceği duyurulmuş ve bundan sonra Ankara Hükümeti, 1945'e kadar Sovyetler'le eşit haklı bir müttefik olarak ilişkilerini sürdürmüştür.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda galip devletlerin Türkiye'yi işgal etmeleri karşısında Anadolu'da bir direniş başlamıştır. O günkü konjonktürde dünyanın en güçlü emperyalist devletine, Büyük Britanya'ya kafa tutarak direnebilmek ancak Sovyetler Birliği'nin desteğiyle mümkün olmuştur. Ankara'daki BMM hükümeti ve dört bir yandan saldırı altındaki Bolşevik hükümeti bu güçlü kapitalist devletlere karşı ittifak yapmışlardır. Bu ittifak her iki taraf için de hayati önemi haizdi çünkü Kafkaslar'ı işgal etmiş olan İngiliz kuvvetleri hem Anadolu'da başlayan direnişi hem de Bolşevikleri tehdit etmekteydi. Eğer Ankara hükümeti, Mustafa Suphi'nin deyişiyle "Anadolu kıyamcıları" [isyancıları], Bolşevik Rusya ile bir ittifak içine girmeseydi Anadolu direnişinin maddi (mali ve askerî teçhizat) ve moral destekten uzak olacağı kesindir. Şu noktanın altını tekrar çizmekte yarar vardır: Bugünkü Türkiye büyük ölçüde Sovyet Rusya ile yaptığı ittifak sayesinde oluşmuştur. Henüz savaşın bitmediği bir tarihte, 16 Mart 1921'de Sovyetler Birliği ile imzaladığı antlaşma ile Ankara hükümeti Lozan'dan çok önce, İstanbul hükümeti-

nin varlığına rağmen uluslararası planda meşruiyet kazanmıştır.

Sadece bu kadar da değil, 1917 Şubat ve Ekim devrimlerinin dünya çapında yarattığı sarsıntıyla geleneksel, içine kapalı cemaatler halinde yaşayan Rusya Müslüman/Türk/Tatar topluluklarının yaşadığı değişim ve yenilenme Türkiye'ye esin kaynağı olmuştur. Rusya Müslümanlarının 1917 ve 1918 yılları boyunca düzenledikleri kongre, kurultay ve konferanslarının gündemi, Rusya Müslüman-Türk topluluklarının kurdukları ilk Şura hükümetlerinde gerçekleştirdikleri, sosyalist ve komünistlerin siyasî-ideolojik görüş ve tutumlarından doğrudan etkilenmişti. Rusya'daki Müslümanların daha 1918-20 yılları arasında kurdukları "Cumhuriyet"ler ve kadınlara tanıdıkları siyasî ve sosyal hakların, daha sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne esin kaynağı olduğunun da altı çizilmesi gerekmektedir. ❐

DİPNOTLAR

1 "Müslüman" kavramı özellikle anılan dönemde tüm siyasî çevreler tarafından da kullanılan bir kavramdır. 1917 Ekim Devrimi'nden hemen sonra Bolşevikler ve Sol-SR'ler tarafından kurulan teşkilatın adı bile MUSKOM'dur (Merkezi Müslüman Komitesi). Çarlık Rusya'sı sınırları içinde yaşayan Türk kökenli olmayan Müslümanları da kapsayan Müslüman kavramı, Bolşevik çevrelerde 1918 sonunda, "sınıfsal bir içerik taşımadığı" gerekçesiyle terk edilmiştir. Ben Müslüman-Türk ve Tatar kelimelerini ya birlikte kullanmayı, ya birbirinin yerine kullanmayı tercih etmekteyim. Tarihçiler ve sosyal bilimciler arasında bu konuda bir uzlaşma bulunmamaktadır.

2 Ceditçi/yenilikçi Müslüman çevreler ile gelenekçi molla, ahund, bay çevreleri arasındaki çelişkiler o kadar derindir ki ulema takımı ceditçileri afaroz edip onlar hakkında ölüm fermanı bile çıkartmışlardır (hakkında idam fermanı çıkarılanlardan biri de Ahmet Ağaoğlu'dur). 1917 Şubat ve Ekim devrimleri sonrasında Ceditçiler, her türlü yenilik ve değişimin karşısında olan ve eski düzenin değişmeksizin sürmesinden yana olan büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını savunan ulema takımına karşı, Bolşevikler ve diğer sosyalist partilerle kaçınılmaz bir ittifak içine girmiş olmalılar. Devrim sonrasında pek çok Ceditçi, Bolşevik ve Es-Er partisine üye olmuştur.

3 Hasan Ruşeni Bey'in kurduğu Kafkas İttihat ve Terakki Fırkası, dünyada yaşayan tüm Türklerin "Türkiye'ye ilhakını" programına almıştı.

4 1905 Devrimi'nde aşırı muhafazakâr Sufi tarikatına mensup Veysiler bile Bolşeviklerle ittifak yapmışlardır (Rorlich, 2000: 137). 1905 sonrasında örneğin içinde Yusuf Akçura'nın da olduğu Müslüman toplulukları Anayasacı Demokrat KADET partisine katılarak Duma da yer aldıysa da, 1917 Şubat Devrimi'nden sonra ezilen uluslara eski hoşgörüyü göstermeyen KADET Partisi'nden hızla kopulmuş ve yükselmekte olan Es-Er ve Bolşevik partilerine yöneliş başlamıştır.

5 *Yeşilordu talimatnamesinden*: "Islâmiyet ve şer-i Muhammedi, bu esasları [bolşevikliği] 1300 yıl evvel, zekat, fitre, kurban gibi vecibelerle koymuş ve terviç etmiş olduğundan, Müslümanlar bu alemin terviç etmiş olduğu bu sosyal inkılaptan zarar görmek değil, aksine faydalanacaklardır".

Karakol Cemiyeti nizamnamesinden: "Karakol" kuvvetini, insaniyet aleminin en necibi bulunan sulhperver heyetlerin ve umum sosyalist ve amele gruplarının müzeheret-i beynelmileliyesinden ve Türk, Müslüman aleminin yüreğinden ve maksadını kabul eden her fert ve cemiyetin muavenetinden alır" (Tevetoğlu, 1988: 8) (abç).

1920 Temmuzunda yayımlanan durum tahlili için bakınız: (Akal, 2002). "Mebuslara ve İcra Vekillerine Sunulan Raporlara Göre Bolşevizm Nasıl İlerliyor?".

6 İlk BMM hükümetinin bakanlarının Osmanlı dönemindeki "nazır-nezaret"ler yerine "vekil-vekalet" olarak adlandırılması da Sovyet "Halk Komiserliği"nden esinlenmiştir. "Vekil" halkın vekilidir.

7 *Iştirakiyun* (Ortaklık, ortaklaşmaca) sözcüğü Azerbaycan'da *komünizm* sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır

8 Şerif Manatov'un Anadolu'ya geliş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Muskom'un kapanması sonrasında 1918 sonu veya 1919 başında gelmiş olabilir.

9 Genellikle "Nurşirevan" olarak bilinen Ziynetullah'ın ismi, TÜSTAV'ın son bulgularına göre Nevşirvanov'dur.

Mustafa Suphi

EMEL AKAL

HAYATI

1882'de Giresun'da doğan Mustafa Suphi'nin babası valilik de yapmış üst düzey bir bürokrat olan Mevlevizade Ali Rıza Efendi, annesi ise Samsun Sancağı Belediye Reisi Halil Hilmi Efendinin kızı Memnune hanımdır[1] (Mustafa Suphi, 1977: 16). Babasının mesleği dolayısıyla bulundukları Kudüs ve Şam'da eğitim görmüş, liseyi Erzurum İdadisi'nde bitirmiştir. 1906 yılında, 24 yaşında Mekteb-i Hukuku Şahane'den [Hukuk Fakültesi] "a'lâ" derecesi ile mezun olmuş ve daha sonra Paris'te L'Ecole Libre des Sciences Politigues'deki (Paris Ulûm-ı Siyasiye Mektebi) öğrenimini 1910'da tamamlayarak İstanbul'a dönmüştür. 1911'de İstanbul'da *Ticaret Mekteb-i Âlisi*'nde Malumat-ı Ticariyye, *Darül Muallimin-i Âliye*'de [Yüksek Öğretmen Okulu] ve *Galatasaray Mekteb-i Sultâni*'sinde hukuk, ekonomi ve sosyoloji dersleri vermiştir (Birinci, 2001: 375-76).

Mustafa Suphi'nin İstanbul'a döndüğü tarihten iki yıl önce II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meclis-i Mebusan'ın çoğunluğuna sahiptir. Paris'teki öğrenciliği sırasında İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan *Tanin* gazetesine muhabirlik yapmış olan Mustafa Suphi, döndükten sonra da 1912 yılına kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın ilişkiler içinde olmuş, 1910-1911 tarihlerinde *Servet-i Fünûn* ve *Hak* gazetelerinde makaleleri yayımlanmıştır. Paris'ten gönderdiği makalelerde ekonomi anlayışının liberal olduğu görülmektedir. Türkiye'ye döndükten sonra hem sosyoloji ve ekonomi alanında dönemin önde gelen burjuva liberal kuramcılarını tanıtma doğrultusunda, hem de Osmanlı'nın ekonomik problemleri hakkında güncel değerlendirmeleri de içeren yazılar yazmıştır: Girit ve Trablusgarp hakkında bir dizi yazı, 'İktisadi Sohbet' üst başlığı altında bütçe, eğitim, borçlanma, istatistik, sigortalar, gümrük işleri, tarım, tütün tarihi, tarımsal kredi, göçmenler, vb. gibi konularda pek çok makalesi yayımlanmıştır. Makaleler genellikle bu alanlarda Fransa ve Avrupa devletlerinin uygulamaları ile Osmanlı'nın karşılaştırılması ve kuramsal açıklamalardan oluşmaktadır. Aynı konularda çevirileri vardır. Marx'ın yapıtlarını bildiği Marx'a yönelttiği eleştirilerden anlaşılmaktadır. 2 Mayıs 1912 tarihli *Hak* gazetesinde açıkça yazdığı gibi, sosyalizme de karşıdır: "... sosyalizm, yalnızca, toplumun huzurunu bozmaya yönelik bir hareket olması bakımında incelenmeye ve araştırılmaya değer değildir ..." (Kanat, 1989: 11).

5 Mayıs 1911 tarihli *Servet-i Fünûn*'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey'i öven bir makalesi yayımlanmıştır (Kanat, basılmamış metin, "Mehmet Cavid Beyin Maliye Nazırlığı"). Ekonomik yönelimi beynelmilelci, entegrasyoncu, liberal olan Cavid Bey'e yönelttiği övgülere bakılırsa, Suphi'nin hem bu fikirleri paylaştığı hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde Cavid Bey'e yakın isimler arasında olduğu ortaya çıkmaktadır. İttihat ve Terakki'nin üst dü-

zey yöneticilerinden Dr. Nazım'ın iddiasına göre Suphi, İttihat ve Terakki'nin Selânik kongresine de Anadolu delegesi olarak katılmıştır[2] (*Tanin*, 1944: Tefrika 38 ve 39).

MİLLÎ MEŞRUTİYET FIRKASI

M. Suphi yurda döndükten iki sene sonra, 1912'de İttihat ve Terakki'ye muhalefete başlamıştır. Bu muhalefet 5 Temmuz 1912 yılında Ahmet Ferit Tek'in liderliğinde kurulan *Millî Meşrutiyet Fırkası*[3] ile siyaset sahnesine yansımış, Suphi Millî Meşrutiyet Fırkası'nın sözcülüğünü yapan *İfham* ve *Vazife* gazetelerinin sorumlu yazı işleri müdürü olmuş ve bu gazetelerde yazıları yayımlanmıştır. İttihat ve Terakki önce *İfham*'ı daha sonra *Vazife*'yi kapatınca *İfham Kütüphanesi* adı altında bir dizi kitapçık yayımlanmıştır. Resmi kayıtlarda gözükmemesine karşın adları dönemin gazetelerinde Heyet-i İdare üyesi olarak geçen Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu da bu partinin önde gelen isimlerdendir (Birinci, 1990: 181). Rusya'da 1905 devrimini yaşamış olan bu isimler, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İstanbul'da taraftar kazanan Türkçü düşüncenin ideolojik önderleri arasındadır. Dolayısıyla Mustafa Suphi, 1905 Şubat Devrimi sırasında Rusya'daki Türk-Tatar Müslümanların önderlerinden olan Akçura ve Ağaoğlu ile çok yakın ilişkiler içinde olmuş ve onlardan ideolojik olarak da etkilenmiştir.

Bu dönemde *Millî Meşrutiyet Fırkası* saltanatçı, Türkçü ve dış politikada da Almancıdır. Bu parti yayımlarında bir yandan İttihat ve Terakki'nin saltanat makamını iktidarsız bırakmasına karşı çıkarken öte yandan Türkçülüğü öne çıkarmaktadır (Georgeon, 1999: 64). Sonraki yıllarda TKP genel sekreteri olan Dr. Şefik Hüsnü bir değerlenmesinde işte bu dönemleri kastederek, Mustafa Suphi'nin önce İttihatçı olduğunu daha sonra İttihat ve Terakki'ye muhalif konuma geçtiğini, böylece "liberal muhalefetin, büyük toprak sahiplerinin ve imparatorluk hanedanının sözcülüğünü" yapan gerici muhalefete kaydığını işaret etmiştir (Akal, 2001).

Mustafa Suphi sosyalizmi daha çok devrim Rusyası'nda hareket halinde öğrenmiş, toplumsal devrim deneyimini -Ekim Devrimi'nin sancıları ve sıkıntılarıyla- doğrudan yaşama fırsatı bulmuştur.

SİNOP'A SÜRGÜN VE KAÇIŞ

M. Suphi'nin İttihatçılara muhalefet dönemi çok uzun sürmemiş, sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın Haziran 1913'te hâlâ tartışılmakta olan bir suikastla öldürülmesiyle İstanbul'daki tüm İttihat Terakki muhaliflerine yönelik olarak başlatılan tutuklamalar sonucunda, onlarcası ile birlikte "meşrutiyet zamanının Fizan"ı olarak bilinen Sinop'a sürül-

müştür. Kalebentlik adı verilen bu ceza biçiminde sürgünler şehirde oturabilmekte, serbest gezebilmekte ancak her gün sabah akşam karakola uğramak zorundaydılar (Kuran, 2000: 407). Yakın tarihimizin siyasî aktörlerinden, Mustafa Kemal'in ilk kabinesinin bakanlarından Rıza Nur da bu tarihte Sinop'a Suphi'yle birlikte sürülenler arasındadır.

Suphi 24 Mayıs 1914 tarihinde, sürgüne gönderildikten bir yıl kadar sonra 14 kişilik bir grupla Sinop'tan kaçmıştır. Bir sandalla Sinop'tan uzaklaşan kaçaklar daha sonra Karadeniz'de bir Rus gemisine binerek Yalta'ya, oradan yaya olarak Sivastapol'a gitmişler; kaçan 14 kişiden bir kısmı Mısır'a, bir kısmı da Paris'e gitmeyi planlarken, Suphi bir gazete yayımlama düşüncesiyle Kafkasya'da kalmıştır (Kuran, 2000: 421). Kaçaklar Rusya resmi makamları tarafından "devrimci" olup olmadıklarına ilişkin sorgulandıktan sonra onlara yer tahsis edilmiştir (Tunçay, 1992: 10). Rusya, dış politika çıkarları nedeniyle, İttihat ve Terakki'ye muhalif olan bu kaçaklara hoşgörülü davranmış olmalı. Birkaç ay sonra Birinci Dünya Savaşı çıkmış, Sinop'tan kaçanların bazıları memlekete geri dönerken Suphi dönmemiştir.

Suphi Kırım'da ilk olarak ünlü Türkçü İsmail Gaspirinski'yi (Gaspıralı) ziyaret etmek üzere Bahçesaray'a gitmiştir. İsmail Gaspirinski İstanbul'un entelektüel çevrelerinde gayet iyi tanınmaktadır ve Yusuf Akçura'nın kız kardeşi ile evlidir. M. Suphi'nin doğru Gaspirinski'yi ziyarete gitme sebebi, onun görüşlerini Meşrutiyet Fırkası çevresinden yakından tanıdığı Yusuf Akçura kanalıyla bilmesi ve benimsemesi olsa gerek. Bu dönemde Kırım gazetelerinde Suphi hakkında haberler yayımlandığı gibi bir süre sonra Bakü basını da Suphi'ye sayfalarını açmıştır. 1914'ün Temmuz ve Ağustos aylarında Bakü'de yayımlanan *İkbal* ve *Basiret* gazetelerinde Suphi'nin bir dizi makalesi basılmıştır. Bu yazılarda Suphi "Türkiye savaşa girmemeli ve tarafsız kalmalı" demektedir. *İkbal* 1912'de İstanbul'da Türk Ocağı'nda çalışmış, 1918'de Bakü'deki önemli partilerden biri olan Müsavat Fırkası'nın lideri ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucularından olacak olan Mehmet Emin Resulzade'nin gazetesidir (Rüstamova: 1993). Büyük bir olasılıkla Suphi ve M. Emin Resulzade İstanbul'dan tanışmaktadırlar. Çünkü Stalin'le de birlikte çalışmış olan Resulzade 1905 Devrimi sonrasında Rusya'da başlayan gericilikten kaçarak önce İran'a, sonra da İstanbul'a gelen siyasî mültecilerdendir (Resulzade, 1997). Bütün bu olgular Suphi'nin Rusya'daki Müslüman Türk-Tatar çevreleri tarafından hemen benimsendiğinin, bu çevrelerde son derece prestijli bir konuma sahip olduğunun göstergesidir.

Ekim 1914 tarihinde hakkında çıkan haberlere göre Suphi Batum'dadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na katılması ve Ocak 1915'te Rusya ile yapılan Sarıkamış muharebesinden Osmanlı'nın yenik çıkması üzerine alınan esirlerle birlikte Mustafa Suphi de tutuklanarak Kaluga'ya sürgüne gönderilmiştir. 32 yaşındaki Suphi iki bin Osmanlı savaş esirinin yaşadığı Kaluga'da bir handa kalmış ve hayatını Fransızca dersi vererek kazanmıştır. 15 Eylül 1915'te 741 kişilik bir Osmanlı esir konvoyu ile birlikte daha içerilere, Ural'lara gönderilmiş, kendi ifadesine göre Ural'larda demiryollarında çalışmıştır (Tunçay, 1995: 193).

Görüldüğü gibi Mustafa Suphi ülkesini terk etmek zorunda bırakıldığında henüz 32 yaşında, çok iyi bir eğitim al-

mış, ülkesinin en iyi yüksek okullarında akemisyenlik yapan, elit zümreye dahil ve epeydir siyaset ve gazetecilikle meşgul olan genç bir adamdır. Yazdığı yazılar incelendiğinde kuru bir kuramsal yaklaşım içinde olmadığı, güncel politikaya yönelik taktikler geliştirdiği görülmektedir. Dönemin en önde gelen siyasî ve entelektüel aktörlerini yakından tanımaktadır. İttihat ve Terakki Fırkası'nın ileri gelenlerinden, merkez-i umumi azaları Dr. Nazım[4] ve Küçük Talat arkadaşları arasındadır. Suphi İttihatçılarla yolunu ayırdıktan sonra bu kez Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, daha sonra Mustafa Kemal'in İktisat Vekili olacak olan Ahmet Ferit Tek'in de içinde olduğu bir grup kişiyle yakın mesai arkadaşlığı yapmıştır. Mustafa Suphi siyasî mülteci olduğu Rusya'da İsmail Gaspirinski tarafından kabul edilen, Mehmet Emin Resulzade'nin gazetesine yazılar veren, Kırım'dan Bakü'ye hakkında haberler yapılan, gazetelerde makaleleri basılan entelektüel bir siyaset adamıdır.

EKİM DEVRİMİ VE SUPHİ

1917 Şubat Devrimi Müslüman-Türk-Tatarların yaşadığı topraklarda çok büyük siyasî değişimlere yol açarken Ekim Devrimi'nin etkileri bu yörelere ancak 1918 yılı baharında sirayet etmeye başlamıştır. Rus Çarlığı'nı yıkan Şubat Devrimi sonrasında Yalta, Bakü, Kazan, Taşkent, Ufa, Samarra vb. gibi merkezlerde Müslümanlar pek çok kurultay, kongre, konferans düzenlemiştir. Bu toplantılarda Müslüman-Türk-Tatarlar "topraklı-topraksız" federasyon tezlerini tartışmış, meclisler, şuralar ve özerk devletler kurma kararları almışlardır. Mustafa Suphi eğer sosyalizmi seçmeseydi bu çevrelerde kendine mutlaka yer bulabileceğini 1914 yılında ona gösterilen ilgiden dolayı biliyoruz. Ama ona 1917 yılında Müslüman-Türk-Tatar çevreleri tarafından toplanan kongre, konferans vb. toplantılarda rastlayamıyoruz. Mustafa Suphi 1918 Mart'ında Moskova'da, Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Merkez Müslüman Komiserliği/Muskom'un kapısını çaldığında tekrar karşımıza çıkıyor. Suphi Ekim Devrimi sonrasında Muskom'a gittiğine göre bir süredir Marksist olsa gerek. İddia edildiği gibi (Lazitch B. ve M.M. Drachkovitch: 1973) Mustafa Suphi Paris'teki öğrenciliği sırasında Marksist olmamıştır. Ünlü Fransız sosyalisti Jean Jaurés'le tanışmış olması çok güçlü ihtimaldir çünkü bütün İttihatçılar Jaurés'le yakın ilişki içindeydiler. Ancak yukarıda açıklandığı gibi Suphi Fransa'dan döndüğü zaman Marksizmi bilmesine karşın Marksist veya sosyalist olmadığı gibi 1915'de Bakü'de yayımlanan yazı ve röportajlarında da Marksist olduğuna ilişkin hiçbir ipucu yoktur.

Ural'lardayken gerçekleşen Ekim Devrimi'yle özgürlüğüne kavuşmuş olan Mustafa Suphi, Ekim Devrimi'nden 3-4 ay sonra, 1918 Şubat sonu veya Mart başında Moskova'da Müslüman Komiserliği/Muskom'a gitmiş ve onu Bolşevik Şerif Manatov karşılamıştır (Mustafa Suphi, 1977: 25). Muskom'un fikir babası ve kurucusu olan Mollanur Vahidov eski bir Es-Er[5] olup komünist partiye 1917 Aralık ayında girmiştir (Devletşin, 1981: 219). 1918 Ağustos'unda Çekoslovaklara karşı Kızıl Ordu'yla birlikte Kazan'da savaşırken esir düşüp kurşuna dizilmesine kadar Müslüman komünistler arasındaki en etkili isimdir. Yardımcıları ise Müslüman Es-Er'ler arasında çok popüler bir isim olan İbrahim Alemcan

ve Bolşevik Şerif Manatov'dur. İşte Suphi, Muskom'da Mart-Kasım 1918 tarihleri arasında bu çok prestijli insanlarla birlikte çalışmıştır.

1918 yılının baharına kadar Bolşevizmin Türk-Tatar-Müslüman çevrelerde hâkim görüş ve parti olmadığı yukarıda belirtilmişti. Suphi de, ya Muskom'a geldiğinde sol Es-Er'dir, ya da burada sol Es-Er görüşleri benimsemiştir. Suphi birkaç nedenle Bolşevik ol(a)mamış olabilir: Eğer Suphi 1917 öncesinde sosyalist görüşleri benimsedi ise sanayi merkezlerinin dışında yaygın örgütlenmesi olmayan Bolşeviklere değil, köylüler arasında dolayısıyla da Müslümanlar arasında en iyi örgütlenmeye sahip Es-Er'lerden etkilenmiş ve hatta örgütlenmiş olabilir.[6]

Suphi Muskom'a geldikten bir ay sonra, Nisan 1918'de *Yeni Dünya* gazetesi yayın hayatına atılmıştır. *Yeni Dünya* gazetesi Muskom'un başlıca görevleri arasında gelen propaganda ve ajitasyon faaliyetlerinin bir parçası olarak tüm Müslüman kesimlere yönelik, Türkçe'nin her dilinden gazete yayımlama kararı doğrultusunda, Mustafa Suphi'nin yönetimi altında İstanbul Türkçesiyle yayımlanmaya başlamıştır. Gazetenin ilk yedi sayısı Moskova'da yayımlanmıştır ve *"Merkez Müslüman Sosyalistler Komitesi'nin Türkçe naşir-i efkarı"*dır [yayın organı] (Tunçay, 1995: 104). Suphi *Yeni Dünya*'yı "sosyalist Müslüman gazetesi" olarak tanımlamakta ve şunları yazmaktadır:

> Yeni Dünya *evvel emirde meslek itibariyle Karl Marks'ın ilmi nazariyatını mürevviç [taraflısı olan] bir* sosyalist *gazetesidir. Tatbikat-ı siyasiyye nokta-i nazarından ise: seviye-i medeniyye ve içtimaiyyesi [medeni ve sosyal seviyesi] diğer milletler derecesinde olmayan, ekseriyeti fakir ve mazlum işçi ve ekinci halklardan mürekkep olan Müslüman hey'et-i içtimaiyyesinin, hazırki [şimdiki] medeniyet dünyasında, samimi ve riyasız yegane halaskar [kurtarıcı] kuvvet olan* sosyalist inkılapçılarıyla *katışarak ve bu gibi inkılap hareketlerine mümkün mertebe yardım ederek, Avrupa'nın kan içici emperyalist ve koloniyal tasallutundan diğer mazlum beni-nev'leriyle [insan oğullarıyla /kendi sınıfından olanlarla] kurtarılması maksatlarını takib eder.*
>
> *Bizim evvelce Türkiye'de neşrettiğimiz gazetelerde nasıl talep ettiysek, şimdi de Rusya'da, yazın da belki Hindistan'da ve daha başka yerlerde talep edeceğimiz:* Halk için (hürriyet, medeniyet ve saadet)ten başka şey değil (Tunçay, 1995: 45-46) (abç).

Görüldüğü gibi Mustafa Suphi 1918 Nisan'ında *Yeni Dünya*'nın ilk sayısında yayımlanan makalesinde 'bolşevizm' sözcüğünü bile kaleme almamıştır. Türkiye tahlillerinde ise anayasal düzeni savunmaktadır. Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu eleştirdikten sonra şöyle yazar:

> *Şu korkunç vaziyetten Türkiye'yi Türk milletini kurtaracak yol, yine hürriyet, yine inkılap. Fakat bu sefer bir nice zabit ve paşanın apoletlerinde parlayan bir inkılap değil, halkın ruhundan fırtınalarla kopan, gönüllerinde yangınlar çıkaran hakiki inkılap, hakiki hürriyet.*
>
> *Küçük Asya halkları, mazlum Türkler, fakir köylüler!! Artık uyanınız,* Kanun-u Esasi'nin *[Anayasa'nın]* sizlere verdiği içtimai *[sosyal]* haklarını talep ediniz (Tunçay, 1995: 17).

Suphi Bolşevik Devrimi'nin Müslüman milletlere muhtariyet vermesini övdükten sonra şunları yazmaktadır: "Başka milletlere karşı bu kadar hürmetkar, insaniyete bu derece muhabbetkar olan bir inkılabı Müslüman aleminin sürur [sevinç] ve ümit velveleleriyle karşılamaması mümkün mü?" *Yeni Dünya*'yı tanımlarken 1918'in Mayıs ayında bile Bolşevik kelimesini kullanmayan Suphi, aynı tarihte kendisini şöyle tanımlamaktadır:

> *İstanbul Ticaret Mekteb-i Ali'si "Hukuk-u Medeniyye" [medeni hukuk] ve Dâr-ül-muallimmîn-i Âli [Yüksek Öğretmen Okulu] "İktisat Müderrisi" ve mesdut [kapatılmış] "İfham" Gazetesi Müdir-i Siyasisi"* (Tunçay, 1995: 46).

Suphi temmuz ayında kendini hâlâ Bolşevik olarak değil "sosyalist" olarak tanımlamıştır:

> *... ben ise Türklerin cihangirlik siyasetine eskiden beri muhalif, Müslüman alemine mensup, Türk milletlerinin kendi asgari muhitlerinde azami faaliyet-i medeniyyelerine taraftar, iktisat aleminde ise bir* sosyalist *yazıcıyım* (Tunçay, 1995: 73) (abç).

İktisatçı Mustafa Suphi'nin Marx'ı çok iyi bildiği şüphe götürmemektedir. Suphi *Yeni Dünya*'da yayımlanan bir makalesinde Bolşevikleri, Marksizme uygun davranmadıkları için eleştirmekte ve kendisinin Marksist formasyonu ve solluğu hakkında da ipuçları vermektedir:

> *Rusya inkılabı, Marks'ın haber verdiği şu sınai, iktisadi, içtimai tekamül (evolusyon) devirlerini takib ederekten, şöyle "maddi bir hakikat" halinde, "tarihi bir maddiyet" (materyalizme historique) ile meydana çıktı, denilse pek cesurane bir iddiada bulunulmamış olur.*
>
> *Kapitalizmi bu derece korkulara düşüren* Bolşevizm, Marks'ın beklediği iktisadi mobilizatsiyayı daha tamamıyla vücuda getiremiyor. Onlar *[Bolşevikler][...] hale göre bir devr-i intikal [geçiş devri] siyaseti takip ediyor. Şu halde* Oktyabr inkılabı burjuvaziya ile proletarya arasında orta bir yol tutuyor. *Bu yol bu devir ne kadar sürecek? Rub-u asır mı, nıfs –ı asır mı? [Çeyrek asır mı, yarım asır mı] [...] Bir gün gelip sanayi teşkilatları da bankalar ve yerler gibi tamamıyla millileşecek ve iktisadi mobilizasyon tamam edilmiş olacaktır. [...] İşte Rusya* sol sosyalistlerinin *bütün hareket ve ümitleri şu son cümlelerle bağlanıyor* (Tunçay, 1995: 22-23) (abç).

1918 yazı hem Bolşevikler, hem sol Es-Er'ler, hem Müslüman sosyalistler için adeta bir dönüm noktası olmuştur. 6 Temmuz'da toplanan "Bütün Rusya Şuraları Beşinci Umumi Kurultayı" sırasında sol Es-Er'ler Brest-Litovsk Barış Antlaşması'na yönelik eleştiriler ileri sürerler ve Sovyetler ile Almanya arasındaki ilişkileri bozmak amacıyla aralarında Alman Büyükelçisi Mirbach'ın da ölümüyle sonuçlanan bir terör kampanyası başlatırlar. Böylece Bolşevik-sol Es-Er koalisyonu bozulur ve Es-Er'ler Sovyetler'den atılır. Sol Es-Er'ler terörü, 20 Ağustos 1918'de Lenin'e suikast düzenlemeye kadar vardırırlar. Bunun sonucunda Bolşevikler de adeta Es-Er avına çıkarlar. Aynı süreçte, 25 Mayıs 1918'de Kazan'da Çeklerin ayaklanması ile iç savaş başlamıştır. Muskom'un düzenlediği 'I. Müslüman Komünistler Konferansı'na katılmak üzere Kazan'a giden Mollanur Vahi-

dov, Mustafa Suphi ve arkadaşları iç savaşın ortasında kalırlar. Üstelik Bolşeviklerin teşvik ve onayı ile 23 Mart 1918'de Stalin, Mollanur Vahidov, Şerif Manatov ve Alimcan İbrahimov'un imzaları bulunan Narkomnats-Milliyetler Halk Komiserliği kararıyla kurulduğu ilan edilen 'Tatar Başkurt Sovyet Cumhuriyeti' iç savaşta Çeklerin yanında yer alır (Rorlich, 2000: 277).

İşte Bolşevik Rusya'nın böylesine sarsıldığı temmuz ayında yayımlanan tek sayı *Yeni Dünya*; Suphi ve arkadaşlarının nasıl bir kafa karışıklığı içinde olduğunun adeta kanıtı gibidir. Bu sayıda yayımlanan yazı ve haberlerde sol sosyalistlere verilen yer Bolşeviklere verilen yerden çoktur. "Bütün Rusya Şuraları Beşinci Umumi Kurultayı'nda" sol Es-Er'lerin Bolşeviklere yönelttikleri eleştirilerin hemen hepsi yer almıştır. Örneğin 'Es-Er'lerin liderlerinden Kamekof ve Spiridonova'nın konuşmalarına Lenin'in konuşmasından önce ve daha uzun yer verilmiştir. Ancak yine bu sayının sonunda Bolşevik hükümetin "Alman Sefiri Mirbach'ın katli" başlığıyla Bolşeviklerin Sol Es-Er'leri mahkûm ettiği bir resmi yazı da yayımlanmıştır (Tunçay, 1995: 86-88).

Bu sıcak günlerde Moskova'daki sol Es-Er şeflerinin başlattığı suikastlar, sol Es-Er'lerin hükümetten ayrılması Kazan, Ufa, Taşkent vb. Rusya taşrasındaki Müslüman sol Es-Er'leri sersemletmiş olmalı. *Yeni Dünya* gazetesi sol sosyalistlerin parti merkezi ile bağlarının kesildiğini ilan eden bir bildiriyi basmıştır: "Kendi partiyalarının merkez-i icraiye komitesi ile asla münasebetleri olmadığına dair şuralar hükümetine teminat veren sol Es-Er'lerin yine bütün Rusya şuralarının merkez icrai komitesine girmeleri kararı kabul olunmuştur" (Tunçay, 1995: 89). Demek ki tabandaki sol Es-Er'ler, merkezlerinin Bolşevik hükümete karşı açtığı savaşı benimsemeyerek merkezleriyle bağlantılarını kesmişlerdir.

TÜRK SOL SOSYALİSTLERİ KONFERANSI TÜRK SOSYALİST KOMÜNİSTLERİ TEŞKİLATI'NIN KURULUŞU

Bu sıcak gelişmelerden çok kısa bir zaman önce, 17-23 Haziran 1918'de Kazan'da Birinci Müslüman Komünistleri Konferansı toplanmış ve konferansta *Tüm-Rusya Müslüman Komünistleri (Bolşevik) Partisi* kurulmuştur. Bu son derece önemli gelişme Müslüman komünistlerinin, Rusya Komünist (B) Partisi'ne paralel, ayrı bir parti kurdukları anlamına gelir ki bu da Müslümanların Rus Bolşeviklerinden adeta bağımsız politika belirleme hakkı talep ettiklerini gösterir. Ancak bu parti, iç savaşın ateşlerinde doğduğu gibi ölecektir.

İşte Türk Sol Sosyalistleri Konferansı'nın toplanması bu partinin kurulduğu Kazan'daki Birinci Müslüman Komünistleri Konferansı'nda karar altına alınmış (Tunçay, 1995: 70) ve bir ay sonra 22-24 Temmuz 1918'de Moskova'da toplanmıştır. Kurulan teşkilat, Müslüman Komünist Partisi'ne bağlı bir şube olsa gerekir. Konferans Moskova'da Merkez Müslüman Komiserliği binasında yapılmış, Mollanur Vahidov, İbrahim Alemcan, Firdevsi, Burhan Mansurof ve Şerif Manatof gibi önde gelen isimler bu Türk konferansına *tam oy hakkıyla* katılmışlardır (Tunçay, 1995: 96).

Temmuz ayında yaşanan sol Es-Er-Bolşevik ittifakının bozulması bu konferanstaki terminolojiye yansımamış gözükmektedir. Zira konferans sonucunda kurulan teşkilatın adı da Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilatı olmuştur. Bu isim ve Suphi'nin sol Es-Er'lerle olan yakınlı-

ğı ilerde Suphi'nin başına çok iş açacaktır. Suphi açış konuşmasında konferansın amacını şöyle açıklar:

> ... *Türk sosyalistleri, Türk inkılapçıları arasında münasebet temin etmek ve bir program dairesinde vücuda getirilecek işçi ve köylü halk teşkilatları vasıtasıyla Türk proletaryatını Enternasyonal (beynelmilel) harekete arz ve temsil ettirmektir* (Tunçay, 1995: 92).

Kapanış konuşmasında Suphi 'Bolşevik, komünist' sözcüklerini kullanmamakla birlikte "üstad-ı azam Marks, Marksizm, burjuvazi, proletarya" sözcüklerini kullanmakta, burjuvazi ile ittifakı kesinlikle reddetmekte ve parlamentarizme karşı çıkmaktadır (Tunçay, 1995: 95). Gazetede konferansa katılan Merkezi Rus Komünist Bolşevik Fırkası'ndan vekillerinin isimleri verilmezken, Muskom'dan katılan isimler tek tek sayılmış ve "sol Es-Er heyeti merkeziyesi namına" Alimcan İbrahimof'un konferansta yaptığı konuşma tam metin olarak gazetede basılmıştır (Tunçay, 1995: 91). Konferansta alınan nadir kararlardan biri, Türkiye'de kurulacak devletin mahiyetinin federasyon olması kararıdır:

> *Türkiye'de yaşayan muhtelif unsurlar arasında dil, din ve hayatça ayrı bir mevcudiyet-i şahsiyye ve içtimaiyyeye malik olan* muhtelif unsur proletaryatlarının *arzu ettikleri* hukuk-u hürriyet *ve* muhtariyete *nail olmaları lazım geldiği ve* usul-ü idarede fedarasya *esasının kabulü karar altına alınmıştır* (Tunçay, 1995: 101) (abç).

Konferansın son günü Türk Sosyalistleri Teşkilatı'nın siyasî programının hazırlanması için üç ay sonra bir kurultay daha toplanmasına karar verilmiştir. Suphi bu programın esaslarının "İşçiler vasatında sosyalist olduktan sonra komünizmi kabul etmemek mümkün değil" diyerek, "Türk sosyalistlerinin, programlarına esas olarak komünizm prensipleri kabul" edileceğini belirtmiştir (Tunçay, 1995: 102).

Ancak temmuz ve ağustos aylarında iç savaş Kazan'ı sarmıştır. 6 Ağustos'ta Kazan Çeklerin eline geçmiş, Beyaz Ordu ileri yürüyüşünü sürdürmektedir. Suphi ve kurulan Türk Kızıl Rota'sının da (birlik) içinde olduğu Muskom'cular 4 Ağustos'ta Kazan'da elde silah Beyaz Ordu'ya karşı savaşırlar ancak Mollanur Vahidov 8 Ağustos 1918'de Çeklere esir düşer ve 19'unda öldürülür. Bolşevik Rusya'da dengeler tekrar altüst olmuştur.

Bolşevik Rusya'da işçi-köylü iktidarı kurmak için yola çıkanlar Ekim Devrimi'nden topu topu 7-8 ay sonra kendilerini dört bir yandan kuşatılmış bir halde bulurlar. Almanya ve Osmanlı orduları, Rusya içinde toprak işgallerini sürdürmektedir. Menşevik ve anarşistlerin de içinde bulunduğu çeşitli anti-Bolşeviklerin önderliğinde Ukrayna, Kırım, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'da, Almanya ve Osmanlı desteği sayesinde bağımsız devletler kurulmuştur. Bolşevikler artık sadece eski iktidar sahibi burjuvazi ve aristokrasiyle, yani sınıf karşıtları ile uğraşmamaktadır; şimdi Menşevikler, anarşistler, sağ ve sol Es-Er'ler de Bolşeviklere savaş açmışlardır. Hatta Bolşevik Partisi'nin içinde barış anlaşmasını imzalayıp imzalamamak konusunda farklı düşüncelere sahip partililer birbirleriyle mücadele etmektedirler. Bütün bunlara bir de Çekoslovak askerlerinin isyanıyla Kazan'da başlayan iç savaş eklenince durum iyice sarpa sarmıştır. Ülke topraklarının en verimli, en bereketli top-

rakları, tahıl ve hayvancılık yapılan kısımlarıyla ve vazgeçilmez öneme sahip "neft" (petrol) merkezi Bakü'yle ulaşım ve iletişim kesilmiştir. Moskova ve Petersburg'a ne petrol, ne de tahıl ve et sevkıyatı vardır. Karadeniz ve Hazar Denizi'ne ulaşımı kesilmiş, batı, güney ve doğudan tamamen kuşatılmış, Moskova ve Petrograd'da bir dilim ekmeğe muhtaç hale gelen Bolşeviklerin aldığı tavır da bu duruma uygun olacaktır: Bütün Bolşevik işçiler Kızıl Ordu'ya çağrılır. Tüm dikkat Yudeniç, Denikin, Kolçak ve Vrangler'in yönettiği Beyaz Ordu'yu durdurmaya yönlendirilmiştir artık. Savaş komünizmi uygulaması bütün hayalleri kâbusa çevirse de ya devrim savunulacaktır ya da kazanımlar kaybedilecektir.

4-10 KASIM 1918: I. MÜSLÜMAN KOMÜNİSTLERİ SYEZDİ'NDE MUSTAFA SUPHİ

1918 yılı Kasım ayında Rusya'da koşullar değişmiştir: Almanya ve Osmanlı devletlerinin yenilgiyi kabul ederek Sovyet Rusya topraklarından çekilmeye başladığı tarihtir kasım ayı. Ancak iç savaşın devam ettiği 1918 yılının sonbaharında *Birinci Müslüman Komünistler Syezdi* adı altında Moskova'da bir kongre toplanır. Bu kongre sonucunda lideri Mollanur Vahidov'un olduğu Muskom'un yerine, yeni bir yapı ortaya çıkar. Yakın mesai arkadaşı, Kazan'da öldürülen Mollanur Vahidov'un yokluğu, İbrahim Alemcan'ın sol Es-Er olduğu için gözden düşmesi ile bu yeni döneme Suphi çok zor koşullarda başlamıştır. Muskom döneminde Mustafa Suphi'nin prestiji son derece yüksektir ve en önde gelen siyasî aktörlerin yakınındadır. Mustafa Suphi'nin bu çevrelerdeki itibarının bir göstergesi, Müslüman Sosyalist-Komünist Komitesi'nin yayın organı olarak 5 Temmuz 1918'de Kazan'da yayımlanan *Kızıl Bayrak* adlı gazetenin birinci sayısında, "Profesör Mustafa Suphi Bey'le sohbet" başlığı altında bizzat Sultan Galiyev tarafından yapılmış bir röportajın yayımlanmasıdır (Erdem, 2006: 134-35). Ama artık bu günler geride kalmıştır.

Kasım 1918'de toplanan *Birinci Müslüman Komünist Bolşeviklerinin Syezdi*'nde Türk Sosyalist Komünist Teşkilatı'nın toplantıdan atılması gündeme gelmiş ve Suphi'ye iki ayrı suçlama yöneltilmiştir: biri beş ay önce kurulan örgütünün adı da sorgulanarak sol Es-Er olduğu, diğeri Suphi'nin partisinde Osmanlı ajanları olduğu iddiası. Suçlamalar "bu teşkilat halis komünist değil", "Türk sosyalistleri sosyal şovenist" sözcükleri ile ifade edilir. Suphi kendini şöyle savunur:

> *Biliyorsunuz Es-Er fetretinden sonra bir takım yeni fırkalar türemeye başladı: Narodno Komünist, Revolusyoner Komünist ilah... Acaba bizim Sosyal-Komünistler de şunlar gibi mi? Bizim teşkilat sol Es-Er vakasından evvel; kendimize sosyal komünist dedik, çünkü anarşist komünistler de var. ... Biz anarşist değil sosyalistiz; sonra tatbikatta komünistiz* (Tunçay, 1995: 156).

Toplantı da Ahmetef Araklı yoldaş Suphi'ye "sosyal şovenist" deyince Suphi şunları söyler:

> *Ben cenubun feyyaz [güneyin bereketli] bir Türk Ocağı'nda ihtimal ki* bir şovenist olarak doğdum; *Avrupalıların, Avrupa kapitalinin zülüm[ü] altında şovenist olmayan bir Türk de bulamazsınız. Fakat bu taasup, bu şövenizm bende Avrupa zulmüne,*

Avrupa kapitaline karşı ... Yoksa Rusya muhit-i inkılîbında tecelli eden o ulvi kardaşlığa bir uzv [bütünün parçası] olmaktan başka bir sözüm veya bir hareketim yoktur; fikirlerim, yazılarım, sözlerim buna şahit (Tunçay, 1995: 156) (abç).

İkinci suçlama olan 'teşkilattaki ajanlar' meselesine gelince: Suphi Osmanlı sefirinin Türkistanlı bir Es-Er olan Mehmet Nazım'ı ajan olarak içlerine soktuğunu kabul eder ve Mehmet Nazım ve "ona temayülü olan 2-3 kişi" toplantıdan atılır. "Ethem Efendi Bülbüloviç denilen Bosnalı serseri, Hüsnü Halil, Şevket Mustafa, Ahmet Musa" teşkilattan tard olunur (Tunçay, 1995: 155). Demek ki Suphi ilk günden itibaren Osmanlı devleti tarafından gönderilen ajanlarla sarılmıştır (ve bu son gününe kadar da sürecektir). Suphi Muskom'a ilk gittiği günden beri yanında olan Ethem Bülbüloviç'i teşkilattan tard etmiş ancak Es-Er'likle suçlanan İsmail [İsmet?] Lütfi'ye, kendisini 1908'den beri tanıdığını ileri sürerek sahip çıkmıştır. İttihat Terakki'ye muhalif Halâskâran'a dahil olan Lütfi (bombacı), Mahmut Şevket Paşa'ya suikast suçlaması ile sürgün edilmiş, Suphi ile birlikte Sinop'tan kaçanlar arasındadır. Demek ki dört yıldır birliktedirler. Suphi Lütfi'yi "Teşkilatımızın temel rüknlerinden [direklerinden], namuslu bir ihtilalci" diyerek savunur[7] (Tunçay, 1995: 156).

Sonuçta Suphi toplantıdan atılmaz ancak fena hırpalanır. Sol Es-Er'lerin Bolşevik iktidarı yıkmaya yönelik faaliyetleri, Suphi'yi hızla onlardan uzaklaştırmış ve Bolşeviklere yaklaştırmış olmalı. Syezdi sonrasında merkezî yönetime yeni seçilen isimler arasında İbrahim Alemcan olmadığı gibi Suphi de yoktur. Bu tarihten itibaren daha önce *Yeni Dünya* gazetesinin hemen her sayısında bir yazısı yer almış olan Alemcan'ın yazılarına da artık yer verilmemiştir. Şerif Manatov'un 1918 Temmuzundan itibaren tutuklanmaya varan sorunlarla karşılaştığı (Erdem, 2006: 281) ve daha sonra da Anadolu'ya geçtiği bilinmektedir. Müslüman Komünistleri Syezdi ertesinde eski Muskom/Merkez Müslüman Komiseryatı ilga edilir ve yerine "Rusya Komünist ve Bolşevikler Partisi Müslüman Uyuşması[8] Merkez Bürosu" kurulur. Muskom'un "azalıkları" da iptal edilir. Böylece Muskom'un lider kadroları tasfiye olurken Sultan Galiyev yükselmektedir. Suphi'yle çok yakın olduğu bilinen Sultan Galiyev de hatıralarında Suphi'nin yeni kurulan teşkilat nezdinde prestij sahibi olmadığından söz etmiştir:

Biz "Türk mülteciler ve savaş esirleri arasında yürütülen çalışmaların yoğunlaştırılması için" Türk komünistlerinin ayrıca teşkilatlandırılmasını gündeme getirdik. O [Yalımov] ise tersine hareket etti. Türk komünistlerinin başı olan M. Suphi onun takiplerinden rahat edemiyordu. Ben, M. Suphi ve Yoldaş Firdevs O'na göre milliyetçi üçlü idik[9] (Kakınç, 2004: 63).

Toplantının üçüncü gününde alınan kararları bu gelişmeler doğrultusunda değerlendirmek gerekmektedir. Kararlar "zamanın ehemmiyetine binaen her türlü su-i tefehhümlere [yanlış anlamalara] meydan kalmaması için" alınmıştır. Yani artık Bolşeviklerle herhangi bir konuda yeni bir sorun istenmemektedir:

1. Türk Sosyalist Komünistleri, bütün su-i tefehhümleri izale için Rus komünistleri programını aynen kabul eder.

2. ... Rusya Sosyal Federal Şuralar Cumhuriyeti Kanun-i Esasini aynen kabul eder.

3. Türk Sosyalist komünistleri Türkiye'nin içtimai inkılap cihetlerinde Rus Merkez Komünist Fırkası ile el ele hareket eder (Tunçay, 1995: 158) (abç).

Yeni Dünya gazetesi "Türk Komünistler Fırkası Neşri" iken Muskom'un kapatılması sonrasında yayımlanan 12. sayısında "Rus Komünist (Bolşevik)ler Partisi Türk Teşkilatının Naşir-i Efkarı" olmuştur. Suphi bu toplantıda zor zamanlar geçirmiş olmasına rağmen *Bütün Rusya Müslüman İşleri Merkez Heyet* idaresinde aza ve *Beynelmilel Şark Tebligat ve Neşriyat Şubesi*nde ise "Reis"lik görevlerinde bulunmaktadır (Tunçay, 1991: 281. Erdem, 2006: 810). Suphi, Stalin, Sultan Galiyev vb. gibi dönemin en önde gelen siyasî aktörleriyle birlikte bu dönemde çalışmıştır.

Bu dönemde Bolşevik Partisi ve Enternasyonal içinde Bolşevik Devrimi'nden sonra gelecek devrimlerin, Batı'daki gelişmiş kapitalist ülkelerde mi yoksa Doğu'daki sömürge ülkelerde mi gerçekleşeceğine ilişkin tartışma, oldukça önemli bir yer tutmuştur. Lenin, Ekim Devrimi'nden sonra Batı'daki gelişmiş kapitalist ülkelerde patlayacak devrimleri beklemekte ve Rusya'da devrimin yaşama şansını da Batı'dan gelecek devrimlere bağlamaktaydı. Ancak M.N. Roy ve Sultan Galiyev gibi isimler, bu teze karşı "Batı ihtilalinin kaderi tamamıyla Doğu ihtilaline bağlıdır" tezini ileri sürdüler (d'Encausse ve S. Schrem, 1966: 46). Stalin'in de desteklediği bu yaklaşıma Suphi'nin de katıldığı onun şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "Bizim fikrimizce *şarkta inkılap, bugün garpte patlak vermiş olan inkılabı* kurtarmak *için pek lazım ve acele bir çare"* (Tunçay, 1995: 172) (abç).

TÜRKİYE'YE YÖNELİK TUTUMU

Suphi'nin Türkiye'ye yönelik tutumu ve faaliyetleri üç döneme ayrılarak incelenebilir:

I. Dönem: Mart-Ekim 1918, Osmanlı'nın Kafkaslar'da İlerleyiş Süreci

1917 Ekim Devrimi'nden sonra 1918 yılı boyunca Birinci Dünya Savaşı devam etmiştir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başında Mustafa Suphi'yi Sinop'a süren, onun Kafkaslar'a kaçmasına sebep olan can düşmanı İttihat Terakki iktidarı bulunmaktadır. 1918 yılı boyunca Suphi İttihat Terakki iktidarını çok ağır eleştirmiştir. İttihatçılar da Moskova sefiri Galip Kemali aracılığıyla Mustafa Suphi'ye savaş açmıştır. 1918 Nisan ayında yayın hayatına atılan *Yeni Dünya*'nın kapatılması için Osmanlı devleti adına İttihat Terakki iktidarının büyük elçisi Galip Kemali, Bolşevik hükümeti nezdinde pek çok girişimde bulunmuş, ama zaten Bolşevik hükümetin onayı ve desteği ile yayımlanmakta olan gazeteye yönelik hiçbir yaptırımda bulunamamıştır.

Bolşevik Rusya'nın 1917 Ekim sonrasında savaştan çekilmesine ve ilhaksız, tazminatsız barış isteyerek bu doğrultuda Çarlık Rusya'sının ele geçirdiği üç vilayeti (Elviye-i Selase) Osmanlı'ya geri verecek yolları açmasına rağmen, Osmanlı ve Almanya orduları bununla yetinmemiş ve Rusya topraklarındaki ileri yürüyüşleri, yenilgiyi kabul ettikleri Ekim 1918'e kadar sürmüştür. Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'dan oluşan 'Maverayı Kafkas Cumhuriyeti'nin 22 Nisan 1918 tarihinde kurulmasında da 28 Mayıs 1918'de dağıl-

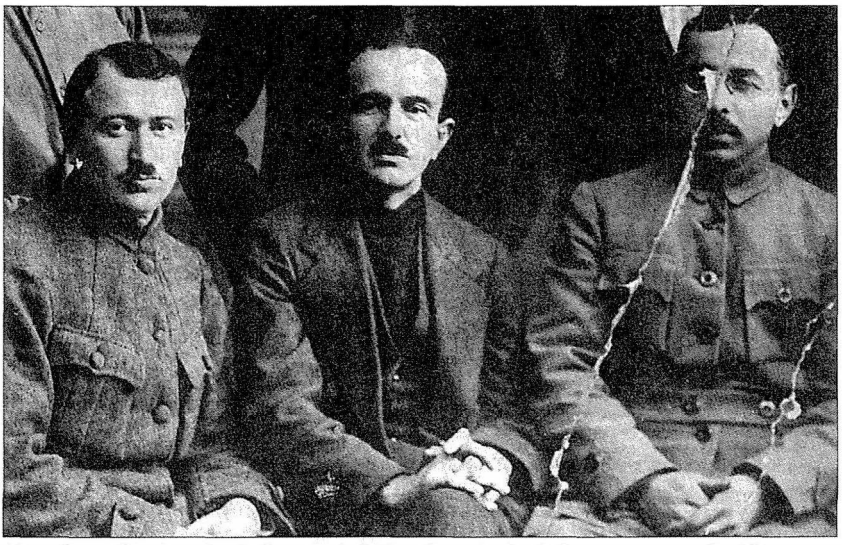

Mustafa Suphi'nin yolu, İttihatçılarla birkaç kere kesişmiştir. Sonuncusunda 14 yoldaşıyla beraber İttihatçılarca Karadeniz'de katledilmiştir. Suphi ve yoldaşlarının katli, Türkiye'deki komünist hareketin tarihsel hesaplaşmasının mihenk taşıdır.

masında da Almanya ve Osmanlı ortaklaşa sorumluluk sahibidir. Osmanlı ve devletin başındaki İttihatçılar, 27 Mayıs 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinin baş destekçisidir. Bakü'ye doğru yürüyüşe geçen Osmanlı ordusu Haziran 1918'de Gence'de durdurulmuş, Bakü'yü ancak 15 Ekim 1918'de işgal ederek kuzeye Dağıstan'a doğru yürümeye devam etmiştir. Suphi bütün bu ileri yürüyüşü eleştirmiş, kendi vatandaşı olduğu Osmanlı devletinin Kafkaslar'daki toprak ilhakına karşı çıkmış ve Enver Paşa fraksiyonunu "Kafkas'ın tamamen istilasına taraftar olan *istilacı müfrit emperyalist askeri fırkası*" olarak değerlendirmiştir (Tunçay, 1995: 59). "Rusya inkılabına karşı Türk Hükümetinin Kafkasya'da tazyik ve tecavüzde bulunması umumiyetle Türk ve Müslüman dünyasının menfaatına da muvafık olamadığı cihetle bu harekete karşı bütün mevcudiyetle protesto"da bulunmuştur (Tunçay, 1995: 101). Suphi Osmanlı devletinin emperyal heveslerine karşı çıkmış ve milliyetçi bir tavır sergilememiştir. Örneğin 15 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı ordusunun Bakü'ye girmesi münasebetiyle Çiçerin'in Türkiye'ye verdiği nota *Yeni Dünya*'da yayımlanmıştır. Son derece sert bir uslupla kaleme alınmış olan bu notayı *Yeni Dünya* desteklemiş ve Türkiye'yi haksızlık ve zulûm yapmakla, Kafkasya'da kan dökmekle suçlamıştır (Tunçay, 1995: 135). Suphi gerek bu dönemde, gerekse Anadolu'da direniş başladığında pan-İslamizm ve pan-Türkizme sonuna kadar karşı çıkmış, Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi'nin 21 Şubat 1918'de ilan ettiği "Sosyalist Anavatan Tehlikededir" kararnamesine ve "Sosyalist Anavatanı Savunma" kampanyasına da destek vermiştir.

Suphi'nin bu dönemde Türkiye'ye yönelik çok genel, liberal anlamda bir *inkılap*tan öteye giden tahlilleri yoktur.

Temmuz 1918'de kurduğu ilk teşkilat da Türkiye'ye yönelik bir programatik belge hazırlamamıştır. 1918 Temmuz'unda yapılan Türk Sol Sosyalistleri Konferansı'nda alınan kararda şunlar kaleme alınmıştır:

> *[Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilatı] Türkiye'yi Avrupa emperyalistlerinin ihtirasat-ı siyasiyelerine oyuncak olmaktan ve bilahare taksime uğramaktan kurtaracak* yegane çare *bütün dünyada sosyal inkılabın zafer ve galebesi olduğu nazar-ı itibara alınarak buna çalışan Rusya Şuralar Hükümetine zahir [yardımcı] olmaya karar verdi* (Tunçay, 1995: 101).

II. Dönem: Ekim 1918-Eylül 1919
Anadolu'da Direnişin
Henüz Somutlaşmadığı Dönem

30 Ekim 1918'de Osmanlı İmparatorluğu itilaf devletleriyle mütareke imzalayarak yenilgiyi kabul eder ve Dağıstan'a kadar ilerlemiş olan Nuri Paşa ve Osmanlı Ordusu, Bakü de dahil olmak üzere Kafkaslar'dan çekilmek zorunda kalır. Sadece bu coğrafya değil, artık "memleket" de İngiliz işgali altındadır ve memlekette bu işgale yönelik herhangi bir tepki de yoktur. İttihatçıların İstanbul'dan yurtdışına kaçışı ve İttihat Terakki iktidarının çöküşünden 1919 yazına, yani Yunan ordusunun İzmir'e girdiği 16 Mayıs 1919'a kadar Anadolu'da herhangi bir direniş söz konusu olmadığı için Moskova, Kazan veya Kırım'dan Türkiye'ye bakan Suphi de, *Yeni Dünya* sayfalarında ancak İstanbul'un işgalini kınayan yazılara yer vermiştir. 1919 yılı başında Suphi'nin Türkiye'deki gelişmeleri dikkatle izlediği ve Mütareke döneminin yarattığı koşulları değerlendirmekte olduğu görülmektedir (Tunçay, 1995: 177, 207). Mütarekenin şartları açığa çıktıktan sonra durumu İngiliz ve Fransızların Türkiye'yi taksimi olarak yorumlayan *Yeni Dünya* gazetesi artık 'mütareke ve işgal koşullarında Türkiye'de ne yapılmalı' sorusunu sormaya ve yanıtlar aramaya başlamıştır. L. İsmet: "Ya inkılap, ya istibdat" ikilemini gündeme getirmiş ve birinci yolu takip edeceklerini söyleyerek "Milyonlarca fakir ve mazlumu kurtaracak olan sosyal inkılap yolunu takip edeceğiz. Şimdi doğrudan doğruya silahla girişmekten başka çare kalmıyor" demektedir (Tunçay, 1995: 181).

Anadolu'da tam bir iktidar boşluğu bulunmaktadır. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının hareketi henüz başlamadığı gibi, Mustafa Suphi'nin de dayanacağı bir örgütü henüz yoktur. Bu nedenle memlekette ne yapılabileceğine ilişkin siyasî bir netliğe ulaşmadıkları görülmektedir. Almanya'da Spartakist hareketine katılanların da henüz İstanbul'da somut bir faaliyette bulunmadıkları, Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın kurulması ve *Kurtuluş*'un İstanbul'da yayımlanmasının da 1919 yılı sonbaharını bulduğu göz önüne alınmalıdır. Mayıs 1919 tarihinde Suphi'nin Türkiye'de nasıl bir hükümet kurulmasının gerektiğine ilişkin yorumu şudur: "Kırım'da yerleşen Sovyetler hayatı, Türkiye'deki Ermeni, Kürt, Rum ve Türk işçi ve köylü kardeşliğinin esası ve bütün Türkiye Şuralar Cumhuriyeti'nin canlı bir modeli olarak yaşayacaktır" (Tunçay, 1995: 215); ama bunun nasıl gerçekleşeceğine ilişkin henüz bir strateji ve taktik geliştirilmemiştir.

Suphi Kırım'da

Suphi Kırım'a, Beyaz Ordu'nun işgalindeki Akmescit, Kızıl Ordu tarafından 22 Ocak 1919 da kurtarılıp, Sovyet hükümeti kurulunca gelmiş ve *Yeni Dün-*

ya gazetesi de 1919 Nisan'ında Kırım'da yayımlanmaya başlamıştır. Mustafa Suphi ve yoldaşları, bir örgütlenme atağı içine girdikleri bu dönemde, Rusya'ya dağılmış vaziyette yüz bine yakın Osmanlı vatandaşı savaş esirleri arasında faaliyet yürütmektedirler. Suphi de hem örgütlenmek, hem de Anadolu ile yakın bağlar kurmak için Kırım'a gelmiş olmalı. Kırım'da *Yeni Dünya* gazetesinin yanında *Kırım Haberleri* adlı bir başka gazete daha yayımlamıştır. Bu arada Bolşeviklerin çeşitli kongre ve konferanslar sonucunda oluşturduğu örgütlere paralel olarak *Yeni Dünya*'nın bağlı olduğu teşkilat yine değişmiştir:

6 Mayıs 1919, Akmescit, 15. sayı.
Naşiri: Şark Halkları Komünist Teşkilatının Merkez Bürosu.
Yazıcısı: Türk Komünist Şubesi
(Tunçay, 1995: 213).

Suphi Kırım'da olduğu dönemde Akmescit Sovyeti'nde aktif bir şekilde çalışmış ve Akmescit İşçi Köylü Şurası'na seçilmiştir. Dolayısıyla *Yeni Dünya*'da Kırım'da yeni kurulan Sovyet hükümeti hakkında pek çok haber, yazı ve yorum yayımlanmıştır. "Komünist Bolşevikler Fırkası, Kırım Müslüman Bürosu Reisi" görevini de üstlenmiş olan Mustafa Suphi (Tunçay, 1995: 228, 253), 23 Nisan 1919'da Denikin'in hücumu karşısında Odessa'ya kaçmak zorunda kalmıştır.

1919 Mayıs'ında Rusya'da iç savaşın en kanlı günleri yaşanmaktadır. Bir yanda Kızıl Ordu, Kolçak, Denikin, Yudeniç ve Vrangel'in Beyaz Ordu'suna karşı savaşmaktadır, öte yanda daha önce kurulmuş olan Bağımsız Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan vb. devletler, bu kez de İngilizlerin desteği ile Sovyetler'den kopmuştur. Kentler Kızıllar ve Beyazlar arasında gidip gelmektedir. Bu nedenle Beyazların saldırısı üzerine Kırım'dan Odessa'ya kaçan Suphi, buradan da kaçarak Eylül 1919'da Moskova'ya dönmüştür. Bu dönüş son derece zor ve zahmetli olmuş ve bir ara Suphi'nin Kırım'da İngilizler tarafından tutuklanarak idam edildiğine ilişkin haberler çıkmıştır (Mustafa Suphi, 1977: 101).

Suphi bu tarihten 1920 yılı Mayıs ayına kadar Samara, Saratov, Kazan vilayetlerinde, Volga ve Ural boylarında çeşitli tetkik gezilerinde bulunmuş ve Bolşevik Parti'ye çeşitli raporlar sunmuştur. 1920 yılında Türkiye'ye daha yakın olmak için Bakü'ye gitmek istemesine rağmen "ahvalin müsait olmaması dolayısıyla" Taşkent'te üç ay kalmıştır. Türkistan'da Türkistan Komünist Teşkilatının 3. Kongresi'nde seçilen merkez komitesinin faaliyetine katılmıştır.

III. Dönem: Mayıs 1920-Ocak 1921: Ankara Hükümeti ile Sovyetler Birliği'nin İttifak Halinde Olduğu Dönem. Bakü Günleri

Suphi'nin Yolu 1920'de Yine İttihatçılarla Kesişir

Mustafa Suphi Türkistan'dan Bakü'ye 27 Mayıs 1920 tarihinde, Kızıl Ordu'nun girişinden bir ay sonra, 23 yoldaşıyla birlikte gelmiştir. O gelmeden önce Bakü'de aktif faaliyette olan Türkiyeli bir grup bulunmaktaydı. Mütareke öncesinde 1918'de Kafkas Ordusu komutanı yapılarak Trablusgarp'tan getirilen Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'dan, Kazım Karabekir'in gönderdiği Dr. Fuat Sabit'e, Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi ertesinde yolladığı Halil Paşa ve Küçük Talat'tan, Karakol Cemiyeti'nin gönderdiği, ancak bir ara Nuri Paşa'yı tutuklama emri çıkaracak

kadar Bolşeviklerle işbirliği içine giren Baha Sait'e kadar pek çok siyasî aktör Bakü'de bulunmaktaydı. Bu isimlerin hepsi Bolşeviklerle işbirliği içinde, ama bir kısmı faaliyetlerini Anadolu ile, diğer kısmı Enver Paşa ile bağlantılı olarak sürdürmekteydiler.

Mustafa Kemal'in Bolşeviklerle ittifak yapma doğrultusundaki raporunun onay görmesi (Akal, 2002), 16 Mart 1920'de İngilizlerin Meclis-i Mebusan'ı basması gibi olguların zorlaması ile 1920 yılı baharında Halil Paşa'nın grubu ve Dr. Fuat Sabit'in grubu olarak bilinen iki grup birlikte "Türk Komünist Fırkası"nı kurmuşlardır. "Bakü Gruppası" olarak da bilinen bu partinin birinci grubunda Halil Paşa, Küçük Talat, Baha Sait, ikincisinde Dr. Fuat Sabit, Süleyman Nuri, Yüzbaşı Yakup bulunmaktadır. Kızıl Ordu ile bir işbirliği içinde çalışan bu ekip, Suphi Bakü'ye gelinceye kadar Ankara hükümetinin Bolşeviklerle irtibat noktası olma iddiasını da taşımıştır.

Mustafa Suphi Bakü'ye gelir gelmez bu partiye adeta el koymuş ve İttihatçı erkâna mensup olanları uzaklaştırmış, yayımlamakta oldukları *Yeni Yol* isimli gazeteyi kapatmış ve *Yeni Dünya*'yı Bakü'de yayımlamaya başlamıştır. Daha sonra TKF içinde sorunlara yol açacak bu tutumunu TKF Kuruluş Kongresi'nde şu sözlerle açıklamıştır:

> Bakü'de evvelden teşkiline teşebbüs olunan Türk Komite veya Fırkası lağv ve yeni esaslarda tesisi olundu. Bir müddetten beri Anadolu kıyam hareketini inkılapçı Rusya ile birleştirmek ve Azerbaycan Şuralar Hükümetini tesis etmek maksadıyla Kafkas Ülkesi Bolşevik Komitesi ile beraber çalışan arkadaşlar evvela bir Türk Komünist grubu, son vakitlerde ise Türk Komünist Fırkası vücuda getirerek Merkez Komitelerini intihab etmişler [seçmişler] ve buraya İttihat Terakki hükümeti ve harp zamanında büyük roller oynamış bazı kimseler ithal edilmişti.
>
> Yakın mazileri memleketin son harp felaketleriyle alakadar olan bu zatlarla amele ve rençber fırkasını tesis ve temsil gayr-ı tabii idi. Onun için bu teşkilatın ilgasında tereddüt olunmayarak ve eskiden beri Azerbaycan komünistleri ile beraber çalışmış olan bazı komünist arkadaşların Rusya ve Türkistan'dan gelenlere ilavesiyle vücuda gelen gruppa Bakü teşkilatına esas olarak kabul edilip bu gruptan Türkiye Teşkilatının Bakü şubesi vücuda getirildi ve bu şube Azerbaycan Bakü komitesine ilhak olundu [...] Kayıt ve tescil esasında, teşkilata maksad-ı esasiye hizmet etmeyecek bir takım şahısların girdiği hissolunmasıyla, bunlar hakkında tasfiye muamelesine teşebbüs olunmuştur (Tunçay, 1991: 283).

1917 Ekim Devrimi sonrasında *Yeni Dünya* gazetesinde İttihat ve Terakki hakkında yazdıkları ile İttihatçıların nefret ve öfkesini kâfi derecede üzerine çekmiş olan Mustafa Suphi'nin bir de Bakü Türk Komünist Fırkası'nı kapatması ile İttihatçılar, hem Sovyet hükümeti hem de Ankara nezdinde bir tüzel kişilik olmaktan çıkmıştır. Bu durum 1913'te Sinop'a sürdükleri eski İttihat ve Terakki muhalifi Suphi'ye yönelik İttihatçı düşmanlığını iyice bilemiş olsa gerek.

Sadece bu kadar da değil. Bakü'de 1919'dan bu yana Azeri Komünist-Himmet Fırkası ile birlikte faaliyet göstermiş olan Dr. Fuat Sabit, Süleyman Nuri, Yakup vb. isimler Moskova ve Ankara'nın ortak bir hedefi doğrultu-

sunda Bakü'deki Müsavat iktidarının yıkılması ve direniş olmaksızın Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girmesini sağlayanlar arasındadır. İşte Bakü'de Bolşeviklerin iktidarı almasında katkı sahibi olmakla övünen bu Türkiyeliler, Bakü'ye "sonradan" gelerek bütün inisiyatifi eline alan Mustafa Suphi'yi, hiç affetmemişlerdir. Süleyman Nuri ve Yüzbaşı Yakup'un Suphi'ye yönelik amansız muhalefetlerinin başlıca sebebi, Dr. Fuat Sabit'in tasfiye edilmesidir (Akal, 2005).

Mustafa Suphi, Bakü'deyken Ankara Hükümeti ile ilişkiler kurmak için Mustafa Kemal'le mektuplaşmış ve Anadolu'ya delegeler göndermiş, gerçek bir Türkiye Komünist Fırkası kurmak için kongre hazırlıklarına girişmiştir.

Mustafa Kemal- Mustafa Suphi Mektuplaşması

Anadolu'ya, Türkiye Komünist Fırkası'nın Başkanı Mustafa Suphi 1920 yılı yaz aylarında iki delege göndermiştir. Mustafa Suphi Mustafa Kemal'e ilk mektubunu 1920 Haziran ayında Süleyman Sami aracılığıyla elden göndermiştir. BMM hükümetiyle ilişki kurmak için gönderilen bu ilk mektupta Suphi, "Mağdur halkımızın halâsı [kurtuluşu] mübareze [savaş] ve inkılapta olduğu kanaatiyle hatm-i kelam [sözlerime son verir] ve teyid-i ihtiram [saygı] eyleriz" demektedir (Tunçay, 1991: 338). Mektubu götüren Süleyman Sami, Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmeyi dönüşte bir rapor halinde sunmuştur (*Dönüş Belgeleri-1*, 2004: 112-114).

Anadolu hükümetinin ajanı olan Süleyman Sami'nin, Mustafa Suphi ve yoldaşları için hayati önemi haiz bu görüşmeler hakkında sunduğu bilgiler tartışmaya açıktır. Ancak Mustafa Kemal hem S. Sami aracılığı ile hem de 13 Eylül 1920 tarihli mektupta Suphi'ye şu mesajı iletmiştir: "Bir yandan 'emperyalist ve kapitalistlerin' saldırıları ile öte yandan İstanbul hükümetinin memleketin içini sürekli karıştırmalarına karşı savaşılmaktadır. Binanaleyh milletin vahdet [birlik] ve mukavemetini ihlal edebilecek zamansız ve fazla teşebbüslerden tevakki etmek [sakınmak] milletimizin halâsı nokta-i nazarından elzemdir". Mustafa Kemal açık açık, dış müdahaleye karşı oluşturulmuş olan siyasî ittifakı bozacak bir siyasî mücadele platformuna izin vermeyiz, demektedir. Mustafa Kemal aynı şeyleri Talat ve Enver paşalara da yazmış ve memleket dahilinde kendi iktidarına alternatif olacak hiçbir girişime izin vermeyeceğini net bir şekilde belirtmiştir.

Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'ye gönderdiği mektupta, BMM'nin zaten bir Sovyet sistemi olduğunu, BMM'nin "inkılabı sükunetle ve esaslı surette tatbik etmekte" olduğunu, TKF ile "gaye ve prensip itibariyle tamamen müşterek" olunduğu, TKF'nin BMM başkanlığı ile irtibat kurması gerektiğini, çünkü "Türkiye dahilinde yapılacak her nevi teşkilat ve inkılâbatın ancak bu Meclis vasıtasıyla yapılabileceğini" yazmıştır. Mustafa Kemal, "aynı hedefe yürüyen Türkiye İştirakiyun Teşkilatı'yla tamamen tevhid-i mesai [işbirliği] edebilmek üzere BMM nezdinde" *bir tam yetkili delege gönderilmesini* isteyerek mektubunu bitirmiştir (Tunçay, 1991: 339). Söylediği şudur: "hariçten gelip teşkilat yapmak lüzumsuzdur, Büyük Millet Meclisi ile yetkili bir temsilcinizin ilişki kurması yeterlidir".

Mustafa Suphi TKF merkez komitesi adına kasım sonunda Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta ilkinden farklı bir üslup kullanmıştır. Bu mektup uzun, ayrıntılı ve üslup olarak da biraz yukarıdandır. Suphi artık bu tarihte birlik

kongresini yapmış, partiye başkan seçilmiştir. İttifak halinde olan iki ülkenin ilişkilerinde bir tedirginlik vardır çünkü Türk ordusu doğu sınırını belirlemek üzere Elviye-i Selase'ye (Kars, Ardahan ve Batum) bir askerî harekât düzenlemiş ve üç vilayet geri alınmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, Bolşevikler Türk ordusunun ileri yürüyüşe devam edip etmeyeceği konusunda tedirgindirler. KavBüro'da Orçonikidze'nin başkanlığında yapılan toplantıda bu husus tartışılmıştır (*Dönüş Belgeleri-1*, 2004: 231-233). İşte Mustafa Suphi'nin Mustafa Kemal'e gönderdiği mektup, bu toplantıdan sonra kaleme alınmış olsa gerektir. Mustafa Suphi mektubunda ilk olarak Ankara hükümetinden Türkiye'de gizli çalışmakta olan komünist teşkilatlarının yasallaştırılmasına izin verilmesini istemektedir. Ermenistan içinde daha fazla yürünmemesini, BMM'nin İngilizlerle anlaşmakta olduklarına ilişkin söylentilerden Sovyetlerin duyduğu endişeyi, Türk Kızıl Alayının Nahçıvan üzerinden Anadolu'ya gönderildiğini, BMM Azerbaycan Mümessili Memduh Şevket'i Stalin ile tanıştırdıklarını yazmaktadır. Stalin M. Şevket'e şunları söylemiştir: "Sovyetler Anadolu'ya her türlü yardımı yapmaya hazırdır, bunun gecikmesinin sebebi şimdiye kadar Anadolu'nun Sovyetlerle esaslı bir münasebette gecikmesidir, Enver Paşa ve arkadaşlarına sadece Anadolu'daki mücadele için çalıştıkları sürece iyi davranırız."

Mektubun devamında Türkiye Komünist Partisi olarak yapılan mücadeleye bütün güçleriyle destek vermeye, kurulan ittifakları bozacak her türlü aşırılıklardan kaçınmaya söz vermekte ve partinin yasal çalışması için gerekli düzenlerin yapılmasını talep etmektedirler (Tunçay, 1991: 340).

Komintern'in çağrısıyla 1-7 Eylül 1920 tarihleri arasında Bakü'de düzenlenen Doğu Emekçi Halkları Kongresi'nde (Şark Milel-i Mazlumesi Kurultayı) Mustafa Suphi'yi Dr. Neriman Nerimanof ve Celâl Korkmazof gibi isimlerle birlikte prezidyum'da (başkanlık divanı) görüyoruz. Üç binin üzerinde partili ve partisiz delegenin katıldığı kongreye Türkiye adına iki yüzün üstünde delege katılmış, Enver Paşa'nın da hazır bulunduğu kongreye Anadolu Hükümeti de Türkiye'den pek çok delege göndermiştir (Akal, 2002: 381-404). Kongre sonrasında Doğu'da inkılap hareketlerini teşvik ederek onları örgütlemek, kongrenin her yıl toplanması kararlaştırılmış ve propaganda ve ajitasyon işleri için "Şark Halkları Tebligat ve Faaliyet Şurası-Şark Şurası" kurulmuştur (Rüstemova, 2001: 151). Bakü Kongresi'nde Mustafa Suphi'nin konuşma yapmadığı görülmektedir. Türkiye Komünist Fırkası adına konuşmayı İsmail Hakkı yapmıştır.[10] Şark Şurası'na M. Suphi seçilmezken İsmail Hakkı ve Süleyman Nuri'nin seçilmesi, Suphi'nin çok yakın mesai arkadaşı Sultan Galiyev'in de Bakü Kongresi'ne katılmasına izin verilmemesi tahlil edilmeye muhtaç olgulardır.

Şark Milel-i Mazlumesi Kurultayı ertesinde toplanan Türkiye Komünist Fırkası/TKF Kuruluş Kongresi ile Suphi'nin 1918'den beri sürdürdüğü siyasî yaşamında yeni bir dönem başlamıştır. Siyaseti nerede yapacaktır? Sürgünde bir parti reisi olarak mı, ülkesinde "Anadolu Kıyamcıları" [isyancıları] adını verdiği Ankara hükümeti ile ittifak halinde mi? TKF kurululuş kongresi bu soruya "Anadolu'da" yanıtını vermiştir.

TKP'nin Kuruluş Kongresi

Bir kongre yapma kararı 1920 Haziran'ında Bakü'de alınmıştır. Kongre ör-

gütlenmesi hem Rusya'da bulunan onbinlerce Türkiyeli esir arasında, hem de Anadolu'ya yönelik olarak yapılmıştır.

Bu tarihe kadar Sovyet Rusya'daki faaliyetlerde adlarına rastlanılmayan hem Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası, hem gizli İstanbul Komünist Grubu üyeleri Ethem Nejat ve Hilmioğlu Hakkı'nın Mustafa Suphi ile hangi süreçte bir araya geldikleri yanıtlanması gereken bir husustur. Ethem Nejat ve Hilmioğlu Hakkı, İstanbul Komünist Grubu adına, Odesa III. Enternasyonal Bürosu'nun daveti üzerine Moskova'da yapılacak III. Enternasyonal'in ikinci kongresine (23 Temmuz-7 Ağustos 1920) katılmak üzere, temmuz başında yola çıkmışlar ancak Moskova'ya gidiş olanağı bulamayarak Bakü'ye gelmişler ve Suphi ile birlikte çalışmaya başlamışlardır.[11] İstanbul'dan gelen bu iki kadro Suphi'nin çevresinde herhalde eksikliğini çok duyduğu Marksist formasyonları yüksek eleman gereksinimini karşılamıştır. Dr. Şefik Hüsnü'nün tabiriyle: "Bu [Suphi'nin en çok ihtiyaç duyduğu] entelektüel boşluk, bir ölçüde, İstanbul Komünist Grubu tarafından gönderilen, iyi hazırlıklı iki gözde militan tarafından doldurulduu" (Akal, 2001). Kongrede merkez komitesi üyeliğine getirildiğine göre Suphi bu iki yeni yoldaşa bütün samimiyetiyle sarılmış olmalı.

Legaldeki adıyla 'Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Partisi', illegal adıyla 'İstanbul Komünist Grubu' Ethem Nejat ve İsmail Hakkı'yı İstanbul'dan Moskova'ya doğru yola çıkardıklarında, Bakü'de bir parti kurulması için kongre yapılması kararı yeni alınmıştı. Dr. Şefik Hüsnü'nün reddetmesine karşın, TKF kongresi 'tüm komünist teşkilatları birleştirerek' bir parti kurulduğunu ilan ederken haksız sayılmaz. Çünkü İstanbul'dan gelen Hilmioğlu Hakkı'nın Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Parti'si; Ethem Nejat'ın ise 'hafi İstanbul Komünist Grubu'nun faaliyetleri hakkında verdiği raporlarla Bakü'de yapılan kongrede İstanbul'un da temsiliyeti sağlanmıştır. Ethem Nejat'ın kongredeki: "Bizi İstanbul buraya [...] aynı maksat için birlikte çalışmak lüzumunu iblağ etmeye ve Üçüncü Enternasyonal ile münasebetini takviye için gönderdi. Buradaki yoldaşlarımızın İstanbul'un ihtilalci kalbini kabul edeceklerine şüphe yoktur" sözleri, kendisinin Sovyet Rusya topraklarında karşılaştığı Suphi ve yoldaşlarına duyduğu güven ve birlikte çalışma isteğini göstermektedir (Tunçay, 1991: 307). Kongreye sunulan "Türkiye'deki Komünist Teşkilatların Birleşmesi" hakkında önerge Ethem Nejat ve Hilmioğlu Hakkı'nın ortaklaşa verdikleri bir önergedir ve kongrede oybirliği ile kabul edilmiştir.

> *Gerek İstanbul'daki komünist gruplarının gerek Anadolu veya Rusya'da vukuatın tesiriyle yekdiğerlerinden ayrı olarak vücut bulan teşkilatların TKF ile ittihat ve hepsi birlikte bir vahid-i tam teşkil etmesi [birleşme] ve Türkiye inkılabına çalışan yoldaşların müteferrik [ayrı ayrı] sahalarda kalarak kuvvetlerini israf ve zayi etmemeleri icap eder.* Biz sahib-i selahiyet *[yetki sahibi]* delege *olmak sıfatıyla* İstanbul Komünist Grubu'nun Türkiye Komünist Fırkası ile birleşmeye amade olduğunu *ilan ve diğer teşkilatlarında aynı veçhile hareket eylemelerini büyük gayemiz namına teklif ve rica ederiz* (Tunçay, 1991: 309) (abç).

Böylece TKF kongresinin "bütün komünist grupları birleştirme iddiası" hayata geçmiş olur. Mustafa Suphi Bakü'den Anadolu'ya gönderdiği yetki-

li kişilerle Ankara veya Eskişehir merkezli olarak bilinen Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ile de irtibat kurmuştur. Bu parti kurucuları arasında olan Şerif Manatov, Suphi'nin Muskom günlerinden yakın çalışma arkadaşıydı. Her ne kadar Nevşirvanov (2006: 119), Kuva-yı Milliye'nin: "Aralarında devrimci sosyalist unsurlar arttığı, Kuva-yı Milliye içinde devrimci görüşler aşılanmaya başladığı" için tasfiye edildiğini iddia ediyorsa da, Türkiye Komünist Fırkası'nın Yeşil Ordu ve Çerkes Ethem'le bir ilişkisinin olmadığı, Suphi'nin *Yeni Dünya*'ya Türkiye'den son gönderdiği yazısıyla hiçbir şüpheye yer bırakmayacak kadar nettir (Tunçay, 1995: 275).

10-15 Eylül tarihlerinde toplanan kongrede alınan kararlara göre TKF'nin kuracağı hükümet bir geçiş hükümeti olacaktır: "emek sarf etmeksizin yaşayan tufeyli sınıflar hariç halkın çokluğunu etrafında toplayarak işçilerin soyulmasına nihayet verecek çareleri temin eden"; "kapitalizm ile komünizm arasındaki devr-i intikale [geçiş devri] ait, muvakkat [geçici] bir şekl-i hükümettir" (Tunçay, 1991: 315). Kongrede kabul edilen programın maddeleri arasında şunlar bulunmaktadır:

> ruhani müesseselerin *hükümetten ayrılarak cemaat teşkilatı haline bırakılması;*
>
> dil ve hars *nokta-i nazarından* her milletin tam hürriyetini *temin ve bu itibarla bir veya diğer millete mahsus olan her türlü imtiyazların [kaldırılması];*
>
> *erkeklere tahsis edilmiş olan içtimai müesseselerden* kadınların *da aynı hak ve selahiyetle istifade etmeleri,* ... kadınların erkeklerle mütevezziyen ve mütesaviyen *[eşit] hareket etmeleri ve layık oldukları tekamülün temini için lüzumu kadar fedakârlıklar ihtiyar ol[unması];*
>
> *muhtelif milletlere mensup amele, rençber şuralar Cumhuriyeti teşkilini kabul ve 'hür milletlerin ittihadı' esasında olmak üzere* federasyon *usulünü tercih eder. Amele ve rençber sınıfları da tamamen ayrı ve müstakil yaşamak ceryanlarına kapılmış olan milletlerin arasında kanlı nizalar çıkmasına yer vermemek için bu gibi meselelerin* 'plebisit' usulüyle: umumi reye *müracaatla hal[edilir]* (Tunçay, 1991: 315-316) (abç).

Türkiye'deki devrim ihtimali konusunda ise "millî kıyam [ulusal isyan] hareketi"nde işçi sınıfının küçük burjuvazi ile ittifak halinde olduğunu kabul etmekte ancak uluslararası konjonktürün Türkiye'de işçi ve köylü sovyet cumhuriyeti kurmasına elverişli olanakları yarattığını belirtmektedir:

> *Bugünkü şekil ve tarz-ı idaresiyle burjuva demokrasisine ayak basmış olan Türkiye'de* (sınıfi mübareze) iptidai inkişaf *[sınıf savaşı ilkel gelişme]* devrini *yaşamaktadır: Bugün Türkiye'de galip ve yağmacı Antanta devletlerine karşı devam eden* millî kıyam *hareketine fakir sınıfların iştiraki, "düşmanın düşmanı" ile yani harici kapitalizmin tasallutuna [sataşmasına] karşı kendi içindeki muhtekir [vurguncu] ve gasıp [yağmacı]* küçük burjuvazi ile müştereken mübareze *mahiyetinde tecelli etmektedir.*
>
> *[...]*
>
> *Mahaza, bir taraftan emperyalistlere karşı tevcih edilen bu mübarezenin devamı, diğer taraftan bilhassa içtimai inkılabın Avrupa'da intişarı, sınıfi iz'anın tekemmül ve inkişafı üzerine mühim tesirler icra ederek, Türkiye'deki hareketlerin içtimai ma-*

hiyet almasına yardım etmekte ve sosyalizm esasında amele ve rençber şuralar Cumhuriyeti tesisatına müsait şartları *ihzar eylemektedir* (Tunçay, 1991: 300).

III. Enternasyonal'in II. Kongresi'nin emperyalizme karşı millî hareketleri destekleme ve güçlendirme kararı uyarınca TKF Kongresi, Anadolu'daki hareketi desteklemekte ama partinin bağımsızlığını korumayı da en önemli ve temel görevlerinden biri olarak görmektedir.

Dönüş

TKF'nin Anadolu'ya dönüş kararı kongrede alınmıştır. Kongre sonrasında yapılan ilk merkez komitesi toplantısından itibaren dönüşe ilişkin detaylar toplantıların birinci gündem maddesi olmuştur. Dönüş kararı şu ifadeyle tutanaklara geçirilmiştir:

Anadolu kıyamcı hükümeti ile tesis-i münasebet etmek, fırkanın kanuni şekilde çalışmasına ve teşkilat yapmasına imkân hazırlamak [...]

Mustafa Kemal Paşanın 26 Ağustos 1336 [1920] tarihli tahriratına istinat ederek Anadolu BMM ile münasebete girişmek üzere [...] fevkalade murahhas olarak [gidilmesi kararlaştırılmıştır] (*Dönüş Belgeleri 1*, 2004: 75, 77).

TKF, 8 Kasım 1920'de asgari programının "Bugünkü ortam ve koşullarda [...] Anadolu'yu emperyalist işgale karşı savunan isyan hareketini güçlendirmek ve bu hareketi yöneten hükümeti desteklemek, Anadolu'da bağımsız bir parti olarak varlığını sürdürmek, komünist fikirleri geliştirip yaymak" olduğunu Bolşevik Partisine bildirmiştir (Dönüş Belgeleri-1, 2004: 152-155).

Dönüş kararının alınmasıyla birlikte TKF Anadolu'ya 750 kişilik bir Kızıl Birlik göndermiştir. Bu birlik Nahçıvan üzerinden Türkiye'ye doğru yola çıktığında Ermenilerle savaşmış, birliğin mevcudu 350'ye inmiştir. Bu birlik kasım sonunda Anadolu'ya girerek Türk ordusuna katılmış, birlik mevcudu Karabekir tarafından silahsızlandırılmış ve askerler de yurdun çeşitli yerlerindeki birliklere dağıtılmıştır. Kızıl Birlik'in gönderilmesi, Suphi'nin Anadolu'ya gelirken askerî bir güce dayanmayı düşündüğü, bunun siyaset bilimi açısından son derece doğru bir tespit olduğu, ancak Anadolu'daki iktidar odağının böylesi bir girişime izin vermeyeceğinin hesap edilmediği de tartışmaya ve değerlendirmeye açıktır.

Dönüş kararının alınmasından sonra Anadolu hükümetinin Azerbaycan'da bulunan adamları tarafından Ankara'ya ve Karabekir'e sürekli uyarı mektupları gönderilmiştir. Örneğin Arif Bey'in Bakü Kurultayı sonrasında Ankara'ya TKF hakkında verdiği raporda şunlar yazılmaktadır: "Komünist Fırkası işe yaramaz serserilerden ibarettir. Rusya parasıyla beslenen bu partinin amacı Anadolu'da idareyi ele geçirmektir" (Yüceer, 1997: 103). BMM hükümetinin Moskova temsilcisi İbrahim Tali, Suphi'lerin hareket ettikleri gün yazdığı mektupta: "Mustafa Suphi gibi serserilerin propagandalarına memlekette tedbir yapılacağına ve herhalde müteyakkız [uyanık] bulunacağına eminim" demektedir (Aslan, 1997: 297). Suphi'nin Bakü Türk Komünist Partisi'nden uzaklaştırdığı Küçük Talat ve Nail Beyler de M. Kemal'e yazdıkları uzun raporda, Suphi'lerin yurda girişlerine izin verilmemesini tavsiye etmişlerdir (Karabekir, 1967: 45).

Mustafa Kemal'in Kazım Karabekir'e gönderdiği bir mektupta kullandığı ifa-

de, yaz aylarında Suphi hakkındaki düşüncesinin pek de olumsuz olmadığının kanıtıdır. 5 Temmuz 1920 tarihli mektubunda M. Kemal Karabekir'e "Mustafa Suphi Efendi haris olmakla beraber, ahlâksız değildir. Sovyetler nezdinde mühim mevkii vardır. *Kendisinden istifade edilmek muvafıktır*" demektedir (Aslan, 1997: 267). M. Kemal'in Suphi'ye olumlu bakıyor olmasının nedeni Bakü'ye gelir gelmez yaptığı İttihatçı tasfiyesi olabilir. Ancak Mustafa Kemal, eylül ayında daha tedirgin bir konumda Ali Fuat'a şunları yazmaktadır:

> *Bila kayd-ü şart [kayıtsız şartsız] Rus tabiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilatı gaye itibarıyle* tamamiyle bizim aleyhimizdedir. *Gizli komünizm teşkilatını* her surette tevkif *[durdurma, tutuklu halde bekletme] ve* teb'id *[uzaklaştırma, kovma]* etmek mecburiyetindeyiz. *[...] Mustafa Suphi Yoldaşa da yazdığım vechile ne yapılacaksa hükümet vasıtası ile yap[ılmalıdır]. Bittabi komünizm ve Bolşevizme alenen aleytarlığı muvafık görmem* (Arsan, 1964: 351) (abç).

Ankara hükümeti için bir yandan Sovyetler'den gelecek yardımların hayati önem taşıması, öte yandan komünizme karşı oluşları çelişik bir durumdur. M. Kemal bu sorunu 18 Kasım 1920'de 'resmi/danışıklı' diye anılan bir komünist partisi kurup, bütün kontrolü eline alarak çözmüştür. Ankara hükümeti kasım ayında halen Suphi'lerin Ankara'ya gelerek, resmi TKF'de çalışmalarını düşünmektedir: Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet [İnönü] bir telgrafında: "Mustafa Suphi yoldaşın memleketimiz içinde ancak mezkur fırka [resmi TKF'de] dahilinde çalışması mümkün olacaktır" demektedir (Aslan, 1997: 294).

Yurda dönüş birkaç grup halinde gerçekleşmiştir. Esas Ankara'ya gidecek olan başında Suphi'nin bulunduğu grup güvenlik kaygılarıyla olsa gerek Sovyetler'in Ankara sefiri Midvani ile beraber 28 Aralık 1920'de Kars'a gelir. Şereflerine ziyafetler verilir, Moskova Büyükelçisi olarak görevlendirilmiş olan Ali Fuat ve BMM Hükümeti vekillerinden Rıza Nur'la görüşürler.

Karabekir 26 Aralık'ta bile Suphi ve yoldaşlarının "hariçte avantür peşinde koşmaması" için Ankara'ya gönderileceklerinden söz etmektedir. 29 Aralık'ta Ankara'da kendi denetimlerinin dışında "komünist cereyanların" görülmesi üzerine M. Kemal'in Karabekir'e Suphi için "kendisini gördükten sonra görüşlerinizi bildirin" demesi, Ankara'ya gelmeleri hususunda tereddütlerin oluştuğunun göstergesidir (Aslan, 1997: 300). 2 Ocak'ta Karabekir M. Kemal'in heyetin Ankara'ya gönderilmemesini istediğini Vali Hamit'e bildirir. 3 Ocak'ta Erzurum Valisi Hamit "bu zevatın hudut haricine çıkarılması zaruridir" diyerek bu eylemin Kars'ta, Rusların gözü önünde yapılmaması için kendisine havale edilmesini Karabekir'den ister (Aslan, 1997: 307). Erzurum'da aleyhte tezahürat yapılması planlanır, programlanır. Bütün bu planları fark eden Suphi, Tiflis yolu ile geri dönmek ister ancak izin verilmez (Aslan, 1997: 309). İki nedenle buna izin verilmez, ilki Sovyetler'e verilmek istenen mesajdır. "[Suphi'nin] memlekette hiçbir kıymet-i nüfuza sahip olmadığı kanaatini Ruslara vermek fırsatı"nı elde etmektir. İkincisi ise Suphi'ye verilecek mesajdır: Kars'tan çıkış yapmasına izin verilirse, yurda tekrar gizlice girmeye teşebbüs etmesi ihtimalini ortadan kaldırmak için "yurt içinde ahalinin aleyhine olan hissiyatını görmesi"ni sağla-

mak. Bu kadar ince detaylarına kadar planmış provakatif eylemlerin mimarı, görüldüğü gibi Karabekir'dir.

Bu planları gerçekleştirmek üzere 14 Ocak 1921 de ilk kafile, 18 Ocak'ta Suphi'nin içinde bulunduğu ikinci kafile Kars'tan trenle makus talihlerine doğru yola çıkarılır. Erzurum Valisi Hamit Bey bu ekibi "hudut haricine sevk" etmek üzere Trabzon'a göndereceğini Mustafa Kemal'e bildirir (Aslan, 1997: 313). M. Kemal bu tedbirleri onaylar, yani sınırdışı etmeyi kabul etmiştir. Kafile 22 Ocak'ta Erzurum'a varır. 22 Ocak'ta Vali Hamit Mustafa Kemal'e rapor verir: "Tahkir ve tard olunan Suphi kafilesi Trabzon'a yola çıktı. Güzergahta ahali konak ve yiyecek vermemektedir". M. Kemal harekâtı yakından takip etmektedir, Erzurum'dan Bayburt'a doğru tahkir edilerek gönderilen grubun içinde Suphi'nin olup olmadığını 25 Ocak tarihli telgrafı ile Hamit Bey'e sorar (Tunçay, 1991: 246). Suphi ve yoldaşlarının Anadolu'ya gelmelerini istemeyen, Suphi'leri Erzurum'dan kovan ve Trabzon'a doğru sevk eden Erzurum Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bu durumu M. Kemal'e telgrafla bildirmeleri üzerine, M. Kemal'in de Suphi ve yoldaşlarının Anadolu'ya geçmelerini istemediğini ifade ettiği mektubun tarihi 25 Ocak 1921'dir:

> *Erzurum'da Mustafa Suphi hakkındaki ulusal tepkilerin planını, daha önce Kazım Karabekir Paşanın ve sonra Hamit Beyin yazılarıyla öğrenmiş ve uygun bulmuştum. Herhalde, doğudan gelecek yıkıcı herhangi bir akıma karşı Erzurum ve Trabzon'un ve bütün ülkenin bir demir duvar durumunda bulunacağına güveniyorum* (Tunçay, 1991: 46).

Yine aynı gün, 25 Ocak 1921 Erzurum Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Suphi'leri Erzurum'dan kovmasını takdirle karşıladığını belirten telgrafında M. Kemal şunları yazar: "milletimizin dirliğini bozucu herhangi bir akımın her nereden gelirse gelsin, duraksamaksızın kırılması doğal olduğundan [..] gerek bakanlar kurulunun ve gerek bütün milletin uyanık ve tedbirli bulunması" (Tunçay, 1991: 245-246). Suphi'lerin öldürülmelerinden dört gün önce M. Kemal'in tavrı budur.

Vali Hamit, Fevzi Paşa ve Karabekir aralarında yazışır ve ne yapacaklarını görüşürken bir başka kanal daha devredir. Küçük Talat, Nail ve Yenibahçeli Şükrü[12] kendi aralarında yazışmaktadırlar. 21 Ocak tarihli telgrafında Tabur 2. komuta ı Veysi imzasıyla "Erzurumdan Bayburt'a sevk olunacak olan Mustafa Suphi nezdinde "külliyetli mebaliğ bulunduğu" bilgisi Kuvayı Milliye Kumandanı titrini taşıyan Yenibahçeli Şükrü'ye bildirilir. Hatıralarında "Hacı Alizade Ömer, Yomralı merhum Gavur İmam, Yahya Kahya ve arkadaşlarının himmetiyle bir deniz vasıtasına bindirilerek *vardırılmaları iktiza edilen yere isal edildiler* ve yalnız Türkiye değil, dünya da böyle bir levs ve habaset kaynağından kurtarılmış oldu. İla Cehennem-i zümera!" diye yazar.[13] Bir başka iddia bilim çevrelerinin hiç güvenmediği Cemal Kutay'dan gelmektedir. "Ana Vatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü" adlı kitabında Suphileri Selim Sami'nin öldürmek için geldiği, gereğini yaparak tekrar Batum'a döndüğünü iddia etmektedir (Kutay, 1962: 256).

Sonuçta Suphi ve içinde eşinin de olduğu grup, Erzurum'dan Bayburt'a gönderilir. TKP heyeti Bayburt, Gümüşhane, Torul üzerinden Trabzon'a çok

zor koşullarda ulaşırlar. 28 Ocak'ta Maçka'dan Trabzon'a sevk edilirler. Yol boyu kışkırtılmış halk çürük yumurta, taş ve değnekle saldırır, geceleri trene bile bindirmeyerek ocak ayının bu soğuk günlerinde açıkta gecelemeye zorlanırlar. Bayburt'ta eşyaları alınır.

Yoldaşlarımıza karşı taşla saldırdılar, onları parçalamak istediler, hiçbir yerde ne onlara yemek, ne de atlarına yem satmak istendi. Trabzon'da onları doğrudan doğruya limanda homurdanan ve küfürler yağdıran bir kalabalığın içine sürüklediler. Limanda onları silahsızlandırdılar. Hemen hareket eden bir tekneye bindirdiler. Bir diğer motor peşlerinden gidip onları yakaladı. Silahlı adamlar yoldaşlarımızı bağlayıp süngü darbeleri ile delik deşik ettikten sonra denize attılar (*Dönüş Belgeleri-2*, 2004: 132, 158-162).

Suphi'nin eşi Mariya/Meryem Suphi, Yahya Kâhya tarafından Trabzon'a getirilir. Önce kendi evinde, sonra Nemlizade Ragıp Bey'in evinde alıkonduğu, daha sonra "Rizelilere hediye edildiği ve orada bir zevk arasında öldü[ğü]" haber alınır (*Dönüş Belgeleri-2*, 2004: 162). Kafileden çeşitli yerlerde çeşitli gerekçelerle ayrılanlar arasında Türkistan'dan beri Mustafa Suphi'nin yanında bulunan ve merkez komitesine seçilen Mehmet Emin, 1920 yazında Mustafa Kemal'le mülakat yapan ve Mustafa Kemal'in sahte olduğu düşünülen davet mektubunu getiren Süleyman Sami ve Süleyman Tevfik bulunmaktadır. Bu isimlerin Anadolu hükümetinin ajanları olduğu bilinmektedir.

Trabzon'da İttihatçı Küçük Talat'ın, Enver'in yaveri Yenibahçeli Şükrü'nün de adının karıştığı, öldürme eyleminin Trabzonlu ünlü Yahya Kaptan tarafından icra edildiği katl eyleminin *kim tarafından emredildiği* halen ortaya çıkarılamamıştır.[14]

Mustafa Suphi ve yoldaşlarının Ankara hükümetine ve M. Kemal'e güvenerek Türkiye'ye dönmesinin doğru olmadığına ilişkin değerlendirmeler de yapılmıştır. Uzun yıllar TKP genel sekreterliğini yapmış olan Dr. Şefik Hüsnü 1925 yılında kaleme aldığı bir yazıda TKP merkez komitesinin dönüşünü "akıl almaz ihtiyatsızlık" olarak değerlendirmiştir. Suphi, Nejat ve Hilmioğlu Hakkı'nın bu "hataya düşmeleri"nin "mukadder" [kaçınılmaz] olduğu yorumunu yapan Dr. Şefik Hüsnü, gerekçe olarak da "eğitimlerini" ve "ortamlarını" göstermektedir. Kısaca Dr. Şefik Hüsnü bu kadrolar *burjuva kökenli milliyetçiler oldukları için bu hataya düşmüşlerdir* demektedir (Akal, 2001).

Ülkesinde siyaset yapmak üzere yola çıkan, Kars'ta Doğu'nun ünlü ve muktedir kumandanı Karabekir ve devlet erkânı tarafından karşılanan, Moskova Sefiri Ali Fuat Cebesoy, Ankara hükümetinin bakanlarından Rıza Nur'la uzun görüşmeler yapan Suphi ve yoldaşları bu görkemli karşılanmalarından bir ay sonra öldürülmüşlerdir. Çok değil dokuz sene önce birlikte parti kurduğu (Millî Meşrutiyet Fırkası), gazete (*İfham*) yayımladığı çok yakın arkadaşlarından Ahmet Ferit, Mustafa Suphi öldürüldüğünde Mustafa Kemal kabinesinde bakandır. İşte bu erkânın içinde olduğu, göz yumduğu, onay verdiği veya bizzat planladığı bir komplo sonucunda 1921 yılının soğuk bir kış gecesinde, Mustafa Suphi ve Türkiye Komünist Fırkası merkez komitesi üyelerinin de içinde bulunduğu grup, 28 Ocak'ı 29 Ocak'a bağlayan gece Karadeniz'e açılan bir teknede hunharca öldürülerek cesetleri Karadeniz'in derinliklerine atılmıştır.

Halbuki Mustafa Suphi Kars'a geldikten sonra, *Aralık ayı sonunda* son derece temkinli bir dille durum değerlendirmesi yaparak Ankara'ya geliş amaçlarını *Yeni Dünya* gazetesinde şu şekilde açıklamaktadır:

Komünist Fırkası içtimai inkılabı anlayan ve ona bütün varlığı ile bel bağlayan işçi ve rençberlerin bir siyasî teşkilatıdır. Memlekette mazlum ve işçi, fakir ve işsizler çokluk teşkil etseler de, sanayiin iptidai bir halde olması itibariyle, amelenin proleter teşkilatına malik ve toplanmış olmamaları, komünistlerin ekaliyette *[azınlıkta]* kalmalarını *icab etmektedir. Ve yine bu itibarladır ki,* Komünist Fırkası, halihazırda inkılabı yapacak ve idareyi ele alacak büyük bir hükümet fırkası şekil ve mahiyetinde ortaya atılamaz.

Üçüncü Enternasyonalin, [...] içtimai inkılabın mazlum şark memleketlerinden beklediği hareket, zalimlere karşı kıyam ve isyandır. [...] İçtimai inkılap karşısında TKF'ye düşen vazifeyi, yağmacı emperyalizmin bütün tazyikatına rağmen ayaklanıp varlıklarını ispat eden Anadolu kıyamcılarına ve kıyamcıları temsil eden Büyük Millet Meclisi Hükümetine samimiyetle müzaheret etmek ve Anadolu'daki bu hareketi şarkın diğer mazlum ve medeni millet ve hükümetlerine bir numune-i imtisal [misal verilecek örnek] olarak göstermekle hülasa edebiliriz (Tunçay, 1995: 271-72).

Mustafa Suphi, girmek için kapısında beklediği Anadolu'nun gerçek iktidarını ürkütmemek için olsa gerek, başka bir amaçları olmadığının da garantisini vermektedir:

Yukarıda gösterdiğimiz esaslara mugayyır [aykırı] olarak büyük teşebbüsler peşinde, hegemonyal işler görmek ve hazıra konmak isteyen herhangi bir komünist, *mensup olduğu fırkanın takip ettiği yoldan çıkan ve binanaleyh fırkaya itaat etmeyen bir derbederdir* (Tunçay, 1995: 271).

Mustafa Suphi Anadolu'ya gelirken Ankara hükümetine gerçek düşünce ve niyetlerinin ne olduğunu en açık bir şekilde bildirmek istemiştir: işgale karşı Ankara hükümetine destek ve yardım. Ancak Ankara hükümeti Türkiye Komünist Fırkası mensuplarını Erzurum'dan daha içeriye sokmamış ve onları Sovyet Rusya'ya geri gönderme seçeneğini değil, katletmeyi tercih etmiştir.

Suphi'lerin yurda dönüşü son tahlilde sosyalist bir iktidarı kurmak amacıyladır. Ankara hükümeti ise halkçılık söylemi etrafında bir burjuva ulus-devleti kurma çabası içindedir. Şu açıktır ki, çıkarları birbirine karşıt iki sınıfın temsilcileri 1921 yılının Ocak ayında karşı karşıya gelmişlerdir. Bu tarihte Anadolu'da gerçek bir merkezî iktidardan söz etmek henüz mümkün değildir. Ankara hükümeti, Karabekir ve yurtdışına kaçmış olan İttihatçılarla bağını henüz koparmamış olan çevreler, bir yandan Sovyet Rusya ile ittifak yapmaktan başka hiçbir çareleri olmadığının farkındadırlar, diğer yandan da Bolşevizme, komünizme sonuna kadar karşıdırlar. Bu ikilem onları Mustafa Suphi ile "mümessillik" düzeyinde olsun ilişki kurmak mecburiyetinde bırakmıştır. Ankara hükümetinin bu açmazından da yararlanan TKF heyeti, Türkiye'ye gelme kararını almıştır. Ancak Anadolu'daki iktidar odaklarından biri, birkaçı veya hepsi onların yok edilmesine karar vermiş ve bunu en acımasız bir şekilde uygulamıştır.

SONUÇ

Yolu Kudüs, Şam, Erzurum, İstanbul, Paris, Sinop, Bakü, Moskova, Kazan, Taşkent, Akmescit, Kars, Trabzon ve başka pek çok şehirden geçti. Osmanlı'nın Paris'te yüksek öğrenim görmüş bir avuç aydınından biriydi. Arapça, Farsça, Fransızca, Rusça ve Rusya'da konuşulan tüm Türk dillerini bilmekteydi. Vali çocuğuydu, bir komünist olarak öldü. Henüz 39 yaşındaydı.

Önce yirminci yüzyılın başında, dünyanın en önemli devletlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarının içinde, II. Meşrutiyet'i ilan eden İttihat ve Terakki Fırkası üyesiydi. Dört yıl içinde bu parti mensuplarının politikalarına olan güvenini kaybedince bu kez bir başka siyasî partinin, Millî Meşrutiyet Fırkası'nın içinde olmaktan çekinmedi. Önce İttihatçı çevrede, sonra Meşrutiyet Fırkası çevresindeki havas ve siyaset erkânının en önündeki Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Ferit, Küçük Talat gibi çok önemli isimlerle arkadaşlık etti. Paris'te tanıdığı Dr. Şefik Hüsnü'nün bir süre sonra kendi kurduğu partinin genel sekreteri olacağını o zamanlar bilemezdi. Sovyet Rusya'da da Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi'nin merkez komitesi üyelerinden Stalin, Ordjenikidze, Krasin, Stasova ve diğerleri ile; Rusya'nın Müslüman topluluklarının öne çıkardığı Bolşevik ve sosyalist siyasî aktörlerden Mollanur Vahidof, Sultan Galiyev, İbrahim Alemcan, Şerif Manatov, Dr. Neriman Nerimanof, Celâl Korkmazof vb. gibi isimlerle yakın çalışma arkadaşlığı yaptı. Zeki Velidov (Togan) ve benzerleriyle tanışmaktaydı.

Önce Paris'teki eğitimi sırasında aldığı burjuva ihtilalci görüşler, daha sonra Osmanlı'da millî burjuvazinin yaratılması gereğine olan inancı onu Türkçü yaptı. İktisatçı kimliği, Marksist olmadan önce sınıf realitesini kavramasına yol açtı. Türkçü düşüncelerle gitmiş olduğu Rusya'da bütün dünya işçilerinin kardeşliğini savunarak, enternasyonalist oldu. Tüm dünya işçilerinin anavatanı olarak kabul edilen, dört bir yandan kuşatılmış haldeki genç Bolşevik Rusya'da, sosyalist bir ülke kuruculuğuna kendini adadı.

Rusya'da hiç yalnız bırakılmadı. Osmanlı devletinin ajanları hep yanı başında oldu. Onca güvendiği, kurduğu fırka adına Anadolu'ya gönderdiği Süleyman Sami'nin ve Türkistan'dan beri yanında ve en güvendiği insanlardan bir olan Mehmet Emin'in ajan olduğunu bilemeden öldü. Anadolu'daki iktidar mücadelesinde Enver Paşa'ya karşı Mustafa Kemal'le ittifak yapmayı seçti. Ancak Türkiye'deki siyasî konjonktürü doğru tahlil edemedi. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine bir burjuva cumhuriyeti kurma mücadelesi içinde olanlar, Ankara'daki BMM hükümeti, proletaryanın iktidarını gerçekleştirme amacında olan Mustafa Suphi ve yoldaşlarına siyasî mücadelede var olma hakkı tanımadı. Dünyanın her yerinde olduğu gibi burjuvazi, proletaryanın siyasî hareketinin temsilcisini, siyasî mücadele alanına sokmadı, ilk eline geçirdiği fırsatta Mustafa Suphi'nin fiziki varlığı yok edildi.

1914 yılında Sinop'tan Rusya kıyılarına doğru açıldığı Karadeniz'de 1921 yılı başında öldürüldü. İnsan toplumlarının yaşadığı o en büyük macerada, işte orada, Sovyetler'deydi. Bin yıllardır ezilen, sömürülen, yönetilen kitlelerin kendi kendilerini yönetme iddiasıyla iktidarı ele geçirdikleri 1917-1920 yılları arasında, tüm dünyanın kalbinin attığı o topraklarda, o kalkışmanın tam ortasın-

da yaşadı. Sınıfsal, etnik, dinsel, mezhepsel, ideolojik vb. tüm çıkar gruplarının karşı karşıya geldiği ve çarpıştığı o sıcak günlerde o da orada vuruşmaktaydı. "Bir tek amaca doğru, ilk kez ve çiğnenmemiş bir yolda" (Cohen, 1991: 13) yürüdü. Öldürenler unutturmaya muvaffak olamadılar. ❐

DİPNOTLAR

1 Mustafa Suphi'nin doğum tarihi çeşitli kaynaklarda farklı verilmiştir. 1923'de, öldürülmesinin ikinci yıldönümünde, anısına yayımlanan kitapta olsun, Mete Tunçay'ın (1991: 141) yapıtlarında olsun Suphi'nin doğum tarihi 4 Ağustos 1883; Lazitch-Drachkvitch (1973: 391) de Suphi'nin doğum tarihi 1886 olarak vermiştir. Doğum gününün 7 Temmuz veya 4 Ağustos olarak verilmesinin nedeni daha sonra yapılan tarih düzeltmeleri olduğu kadar Osmanlı'da kullanılan farklı tarihlerdir (1299 senesi Şaban'ın 22'si/23 Temmuz 1298) (Birinci, 2001: 374).

2 Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti Selânik'te 1908, 1909, 1910 ve 1911 olmak üzere dört önemli kongre yapmıştır. 1909 yılında yapılan kongreye Mustafa Kemal de Bingazi delegesi olarak katılmıştır. Rasih Nuri İleri'nin (Kanat, 1989) de belirttiği gibi Suphi, 1911 kongresine katılmış olmalı. İttihat Terakki'nin gizli olarak topladığı bu kongrelere katılanlar herhalde İttihat Terakki Cemiyeti'nin en seçkin üyeleri olsalar gerek. Mustafa Suphi, Talat ve Enver Beyler de dahil olmak üzere pek çok İttihatçıyla yakından tanışıyor olmalı. Suphi'nin öldürülmesinde sorumluluğu olduğuna inandığım İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azası Küçük Talat'la da bu dönemden tanışmaktadırlar.

3 Mütareke sonrasında İttihat ve Terakki iktidarının yasakladığı pek çok siyasî parti tekrar kurulmuştur. Millî Meşrutiyet Fırkası'nın kadroları 1919 yılında Millî Türk Fırkası'nı kurmuşlardır ve Ahmet Ferit Bey yine partinin başkanıdır. Mustafa Suphi ile yakınlığı konusunda hiç kuşku duymadığım Yusuf Akçura da kurucular arasındadır. 1919 Aralık ayında yapılan seçimlerde Millî Türk Fırkası üyesi Hamdullah Suphi, Ahmet Ferit ve bu partinin listesinden seçime giren Dr. Adnan Bey seçimi kazanmıştır. Bu parti "emperyalist temayülleri" reddederek, "beynelmilel sosyalizm fikirlerinin inkişafını" ve "devletin iktisadi hayata müdahalesini" savunan sosyalizan bir programa sahiptir (Tunaya, 1986: 532). Mustafa Suphi'nin 1913 yılında sürgüne gitmeden önce en yakın siyaset arkadaşları olan bu isimler, 1920 den sonra Mustafa Kemal'in hükümetinde yer almıştır.

4 1921 baharında, Suphi öldürüldükten sonra Dr. Nazım, Suphi'yi Cavid Bey'e şöyle hatırlatır: "Mustafa Suphi'yi *elbette hatırlarsın.* Selânik'te in'ikad eden [toplanan] İttihat ve Terakki Cemiyeti umumi kongresinde Anadolu'dan murahhas olarak gelmiş ve iktisat nezaretine getirilmemiş olduğu için bilahare bize muhalif bir vaziyet almıştı" (*Tanin*, 1944, Tefrika 38 ve 39) (abç). Maliye Nazırlığı sırasında ve ayrıldıktan kısa bir süre sonra kendisine övgü dolu yazılar yazan Suphi'yi, Cavid Bey'in hatırlamamasına olanak var mıdır?

5 Es-Er/S-R/Sosyalist Devrimciler: Rusya'nın ünlü Narodniklerinin vârisleri olarak değerlendirilirler. Mutlak monarşinin hiçbir politik özgürlük tanımadığı Rusya'da Çarlığa karşı savaşan halkçı örgütlerden ilki 1861'de kurulmuştur. 1860-1890 yıllarında Rus entelijansiyasının yarattığı Narodnikler/Halkçılar, Çardan ve Çarlık düzeninden nefret ederken Rus köylü sınıfına büyük sempati beslemekteydiler. Köylülüğün çıkarlarını savunan toprak programlarıyla öne çıkan Es-Er'ler, 1917 Şubat Devrimi sonrasında sağ ve sol olarak ikiye ayrılmıştır. 1917'de ilk Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'ne seçilen 822 delegenin 258'i Es-Er, 248'i Menşevik, 105'i Bolşeviktir. Yani Es-Er'ler Bolşeviklerin iki buçuk mislidir. Benzer bir sonuç kurucu meclis seçimlerinde de alınmıştır. Görüldüğü gibi Es-Er'ler sadece Müslümanlar arasında değil, tüm Rusya'da en güçlü partidir. Bunda Es-Er'lerin toprak programının da etkisi vardır. Ekim Devrimi sonrasında Bolşevikler, Es-Er'lerin bölünmesi ile oluşan sol Es-Er'lerle koalisyon hükümeti kurmuş, Tarım Halk Komiseri de (Tarım Bakanı) sol Es-Er Kolegayev olmuştur (Lenin, 1974: 74). 13-26 Aralık 1917 tarihlerinde yayımlanan toprak kararnamesi esas

olarak Es-Er'lerin tarım programını yansıtmaktadır. Bolşeviklerle sol Es-Er'ler arasındaki çatışma ve çelişkilere karşın bu ittifak 1918 Temmuz ayına, Es-Er'lerin Bolşevik Partisi'ni düşman ilan ederek ona karşı savaşmaya başlayıncaya kadar sürmüştür (Carr, 1998: 45, 138).

6 Suphi'nin Rusya'da ilk topladığı kongrenin adının 'Türk Sol Sosyalistleri Konferansı' olması da bu yaklaşımımızı destekler mahiyettedir. Suphi'nin Muskom'da sol Es-Er'lere yakın olduğunun bir diğer göstergesi de sol Es-Er İbrahim Alemcan'ın makalelerinin sıkça *Yeni Dünya* gazetesinde yayımlanması olduğu kadar, gazetede sol Es-Er liderlerinin konuşmalarına da yer verilmesidir (Tunçay, 1995, 64). Suphi'nin sol Es-Er'lere yakın olması Ekim 1917-Temmuz 1918 arasında Bolşeviklerle sol Es-Er'lerin hükümet ortağı olması nedeni ile herhangi bir soruna yol açmamış olmalıdır. Suphi 1920 yılında yapılan TKF Kuruluş Kongresi'ne verdiği raporda "Teşkilatımız Konferanstan sonra Rusya Komünist (Bolşevik) Fırkası ile de yakın münasebete giriş[ti]" (Tunçay, 1991, 281) diyerek Bolşeviklerle hangi tarihte daha yakın ilişkilere geçildiğini de açıklamıştır.

7 Bir Fransız istihbarat belgesinde Suphi'nin yanındaki "Cevdet Ali, İsmet Lütfi, Boşnak Ethem" isimli kişilerin Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu olduğundan söz edilmektedir (Cilasun, 2004, 199). Suphi'nin bu isimlerle İttihat Terakki'ye muhalefet olma ortak paydasında yan yana gelmiş olma ihtimali yüksektir.

8 *Uyuşmağ*: Birbirine uymak, uygun gelmek, alışmak.//Muvafık olmak, uymak, denk gelmek.//Kavuşmak, ulaşmak (Altaylı, 1994).

9 Yalımov Syezd sonrasında kurulan Rusya Komünist Bolşevikler Partisi Moskova Müslüman Teşkilatı'nın merkez bürosuna aza olarak seçilir (Tunçay, 1995, 160). Ancak daha sonraki seçimde ismi geçmemektedir. Firdevs ise Suphi'nin Türk Sosyalistleri Konferansı'na oy hakkı ile katılmıştır. Stasova'nın Suphi hakkındaki görüşleri için bkz. Emel Akal, 2005a.

10 III. Enternasyonal'in 2. Kongresi'ne de İsmail Hakkı katılmıştır. Süleyman Nuri'ye göre İsmail Hakkı'yı kongreye Suphi göndermiştir (Nurî, 2002: 331). Mustafa Suphi'nin kendisinin yerine İsmail Hakkı'yı göndermesinin nedeni, Bakü'deki İttihatçı Türk Komünist Fırkası/Bakü Gruppası'nı tasfiye etmek için Bakü'den ayrılmak istememesi olabilir. Eğer İsmail Hakkı, Mustafa Suphi'nin inisiyatifi dışında Komintern tarafından delege seçildiyse bu Suphi'ye karşı bir tavır olarak yorumlanabilir. Ancak, eğer Mustafa Suphi Bolşeviklerin gözünden düşseydi TKF'nin başına gelmesi de engellenebilirdi, engellenmemiştir.

11 27 Haziran 1920 tarihinde Bakü Komitesi idare heyeti şu isimlerden oluşmaktadır: Mustafa Suphi, Mehmet Emin, Nazmi, Abid Alimof ve Salih Zeki (Aslan, 1997: 90). Demek ki Haziran sonunda henüz Ethem Nejat ve İsmail Hakkı Bakü'deki idare heyetine girmemişlerdir.

12 Yenibahçeli Şükrü Enver Paşa'ya yazdığı mektuplarında "Lazistan Teşkilat-ı Mahsusa Kumandanı" imzasını kullanan eski yaveridir. Üvey oğlu Burhan Oğuz'la yaptığım görüşmede, Suphi'lerin katledilme kararını kendisinin verdiğini ima edermiş.

13 *Yenibahçeli Şükrü Oğuz'un Yayımlanmamış Hatıraları*'nı bana ileten sayın Faruk Ilıkan'a teşekkürlerimi sunarım.

14 Yukarıda verilen örnekler Mustafa Kemal, Karabekir, Vali Hamit ve benzerleri arasında Suphi'lerin yolculuğu sırasındaki ne kadar yoğun bir yazışma trafiği olduğu görülmektedir. Yolculukları sırasında yapılan yazışmaların pek çoğunun yayımlanmasına karşın, öldürüldüklerinden itibaren bir tek belge yayımlanmamıştır. Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürülmeleri üzerine Karabekir ve Mustafa Kemal'e kim, nasıl haberi vermiştir? Onlar ne cevap vermişlerdir? Mustafa Suphi ve yoldaşlarının akıbetleri hakkındaki bu *belgesizlik* bile aslında konuşmaktadır. Ya bu yazışmalar bilinçli olarak yok edilmiştir ya da bilinçli olarak çok gizli dosyalarda saklanmaktadır.

İştirakçi Hilmi

FOTİ BENLİSOY
Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

Türkiye'de sosyalist hareketin kökenleri üzerine eğilmiş çalışmaların hemen hepsi Osmanlı İmparatorluğu'nda nüve halinde bir işçi hareketinin doğmakta olduğunu teslim etseler de, sosyalizmin ortaya çıkışına zorlama bir eleştirellikle yaklaşmışlardır. Bu sorgulama sonucu ortaya çıkan hâkim kanı, sosyalist düşüncenin daha çok gayrimüslimler arasında geliştiği ve belli bir toplumsal tekabüliyet edindiği, Müslüman veya Türk unsurun ise bu tür düşüncelerden uzak kaldığıdır. Hatta kendisine sosyalist diyenlerin sosyalistliği de su götürür kabul edilmiştir. Buna en tipik örnek ise Osmanlı/Türkiye Sosyalist Fırkası'nın (OSF/TSF) önde gelen ismi Hüseyin Hilmi, ya da namı diğer "Sosyalist/İştirakçi Hilmi"dir. Hüseyin Hilmi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman/Türk unsur içerisinde örgütlü sosyalist faaliyette bulunan ilk isimlerden birisidir.[1] Hilmi, ilk sosyalist parti örgütlenmelerine öncülük etmiş, işçi eylemlilikleriyle organik ilişkiler kurmuş ve sosyalist düşünceyi ilk defa sistematik bir biçimde dile getiren birçok Türkçe süreli yayını kamuoyuna sunmuştur. Bu yazıda Hilmi üzerine yazılmış literatürün bir değerlendirmesi yapılarak, tarihyazımının nasıl onun sosyalist anlayışını görmezden geldiğinin ya da küçümsediğinin üzerinde durulacaktır. Hilmi'nin faaliyetlerini değerlendiren araştırmacılar nedense ona "sosyalist" sıfatını yakıştıramamışlar, onun olsa olsa liberal olabileceğini iddia etmişlerdir. Bu yazı, Hilmi'nin çıkarmış olduğu süreli yayınlara eğilerek, onun sosyalizm anlayışını farklı bir pencereden değerlendirecektir.[2]

NE KADAR İŞÇİ, O KADAR SOSYALİZM!

Söz konusu literatürün çok farklı versiyonlarında sıklıkla tekrar edilen düşünce, Osmanlı'da bir sanayi devriminin yaşanmadığı ve dolayısıyla da Batılı anlamda işçi sınıfının "bizde" varolmadığıdır. Böyle bir "altyapının" yokluğunda sosyalizmin de yeşermesi beklenmemiştir. Osmanlı döneminde işçi sınıfının yokluğu ya da "yeterince" gelişmemişliği yaklaşımı, sağıyla soluyla Türk fikir hayatının en yaygın görüşlerinden bir tanesidir ve Hilmi'ye ilişkin değerlendirmeleri de büyük ölçüde belirlemiştir. Örneğin Hilmi üzerine olan fikriyatın oluşmasında en büyük paya sahip Çapanoğlu'na göre, "Türkiye'de bir Sosyalist Partinin kurulması, Avrupada olduğu gibi, sosyal bir gelişmenin, bir ideolojik uyanışın ifadesi olmaktan çok uzaktı. İşçi sınıfının yok denecek derecede zayıf olduğu, en küçük bir teşkilat kadrosundan yoksun bulunduğu, aydın çevreler arasında da Sosyalizm teorilerinin [...] hemen hiç bilinmediği [...] beş yüz yıllık bir istibdat diyarında, günün birinde apansızın ve hiç hazırlıksız bir sosyalizm cereyanının uyanması ve hele bir Sosyalist Partinin kurulması elbette beklenemezdi; hatta düşünülemezdi bile. Buna rağmen hürriyet ilanından hemen sonra bizde de bir Sosyalist Parti kurulmuşsa, bunun sebebini, saikini, bir sosyalist şuurun uyanışında değil, sadece

şaşırtıcı Hürriyet ilanının yarattığı avare ve delişmen politikacılık havasında aramak gerektir. [...] Osmanlı Sosyalist Partisi, bu acayip kurum, toplumumuzun sosyal uyanışa hazır olmaktan henüz çok uzak olduğunu pek iyi bilen Baha Tevfik için sadece bir 'deneme' ya da bir 'eğlence', derbeder Hüseyin Hilmi için de sadece bir 'iş'ti: Geçim yolu!" (Çapanoğlu, 1964: 49-51).

Sosyalizmin Osmanlı toplumsal gerçekliği ile ilgisiz olduğu bu anlamda da "temelsiz" bir "heves" işi olduğu özellikle antikomünist yazarlar tarafından defaatle işlenen bir tema olmuştur. Örneğin Tevetoğlu'na göre "İkinci Meşrutiyet'in kazandırdığı yeni hürriyet havası içinde ve iki yıl zarfında meydana çıkan çeşitli partiler arasında, bu sosyalist partinin de bir 'hevâ ve heves', bir 'özenti' eseri olarak kurulduğu anlaşılmaktadır. [...] İlk Türk sosyalist partisi; şan ve şöhret heveslisi, cahil, kukla kişi ileri sürülerek kurulmuş; seçimlerle ilgilenmek imkânına sahip olmadan ve pek bir başarı gösteremeden metrûk bir hale gelmiştir" (Tevetoğlu, 1967: 16, 20). Sayılgan'a göre de "1910 Eylül'ünde Hüseyin Hilmi ve birkaç arkadaşı tarafından kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın, imparatorluk dahilinde başlamış olan işçi hareketleri ile hiçbir ilgisi yoktu. Mütareke İstanbul'unda Türkiye Sosyalist Fırkası ismiyle yeniden faaliyete geçmesi, bazı işçi hareketleri içinde rol oynamasının sebepleri ise başkadır. Yani bu fırka işçi sınıfının tabiî gelişimi sonucu doğmuş bir fırka olmayıp, daha başka dış etkenlerin doğurduğu, hadiselere ittiği bir isimden ibaret teşkilattır. [...] OSF, Osmanlı toplumunun bir boşluğunu dolduran gerekli teşkilatlardan değildi. Osmanlı İmparatorluğu sosyalizme ihtiyaç duyulan, gerekli ortama sahip değildi. Sanayi kolları yoktu. İşçi sınıfı yeterli vasıfta ve kesafette değildi" (Sayılgan, 1972: 70, 72). Darendelioğlu için de *Osmanlı'da işçi sınıfı* gelişmemiş olduğu için OSF yapay bir kuruluştur ve Hilmi için bir geçim aracından ibarettir (Darendelioğlu, 1973: 16-17, 34).

Muzaffer Sencer de "henüz emeksermaye çelişkinliğinin egemen nitelik kazanmadığı bir ortamda" OSF'yi, Hilmi'nin "kişisel çabasının ürünü" olarak değerlendirir (Sencer, 1974: 55-58). Feroz Ahmad için de sosyalizmin varolabilmesi için saydığı "zorunlu nesnel koşullar" arasından (işçi sınıfı ve sendikalarının olması, sınıflı bir toplum ve sınıf mücadelesi olması, genel oy hakkı, enternasyonalizm ve yandaş aydınlar) sadece sonuncusu, yani aydınlar Osmanlı'da bol miktarda bulunmaktaydı. "Ama dinamik ve canlı bir sendika hareketini yürütebilecek kadar sayıca güçlü ve militan bilinçli bir işçi sınıfından henüz söz edilemezdi." Ahmad, bu koşullarda teker teker Osmanlı sosyalistlerinden bahsetmenin mümkün olmasına karşın bir Osmanlı sosyalist hareketinin varlığından söz etmenin pek de geçerli olamayacağını savunur (Ahmad, 1995: 16-17). Ülken de Meşrutiyet yıllarının sosyalist hareketini "fikir hareketi olarak üzerinde durmaya değer" bulsa da aynı çizgidedir: "Henüz büyük endüstrisi, yeteri kadar işçisi, işçi sendikası ve teşkilatı olmayan bir memlekette sosyalist düşünce biraz erken ve hayali sayılabilir. Nitekim bu ilk denemeler kuvvetli hiçbir iz bırakmadan kaybolmuştur" (Ülken, 1992: 206-207).

Mütareke döneminde İstanbul'daki işçi hareketinde önemli rol oynayan TSF ise çoğu kez işçi hareketleri dolayımında değil de Hilmi'nin işgal kuvvetleri ile kurduğu ilişkiler dolayısıyla

onun bir "geçim ve seçim vasıtası" olarak değerlendirilmiştir (Tevetoğlu, 1967: 78). Kemal Sülker de çalışmasında Hüseyin Hilmi'yi "işçilere ihanet eden kişiler, yöneticiler var mıdır?" sorusu altında ele alır. Sülker, Hilmi'yi "maceracı", "hıyaneti, bilgisizliği, beceriksizliği bilinen kadrolar"dan sayar. TSF'yi ise işgal güçlerine yaslanan ve "temeli zora, şiddete, hileye, aldatmaya dayanan yapmacık örgüt" olarak değerlendirir (Sülker, 1968: 11-12; 2004: 40-41). Hilmi'nin özellikle 1920'li yılların başında başarılı işçi grevleri örgütlerken işgal devletleriyle girdiği ilişkiler bu "yapmacıklığın" nedeni olarak görülür. Oysa 1920'li yıllarda İstanbul'da Hilmi çevresinin örgütlenmesinde ciddi katkıları olan grevler, işçi hareketi için önemli deneyimler teşkil etmiştir. Zira bu grevlerin örgütlendiği sektörler daha sonra işçi hareketinin kalbini teşkil etmeye devam edecektir.

İştirakçi Hilmi, Osmanlı sosyalizminin yazı, yayın ve mücadele tarihi içinde en üretken simalarındandır. Hürriyet ve sosyalizmin anlamlarının içiçe geçtiği tarihsel yarıkta yer alır.

İşçi sınıfının kimleri kapsadığı ve nasıl oluştuğu tarihyazımının tartışmalı konularından biridir. Sadece büyük üretim birimlerinde ücretli çalışanları işçi olarak tanımlamak tartışmanın bir tarafında yer alanlarca savunulan bir yaklaşımdır. Böylesi bir perspektiften hareketle Hobsbawm, İngiliz işçi sınıfının oluşumunun ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleştiğini yazar (Hobsbawm, 1984). E.P. Thompson ise işçi sınıfını sanayi devriminin ürünü büyük fabrikalarda çalışan işçilerle sınırlı olarak ele almamıştır. Thompson, devasa sanayi işletmeleri dışında (hatta öncesinde) çalışanların işçi sınıfının önemli bir bölümünü oluşturduğunun altını çizer. Thompson'un işçi sınıfı, zanaatkarlık, taşeron işçilik, eve iş verme ve "düzensiz" işlerde çalışma bağlamında kendini oluşturur (Thompson, 1963). Türkiye tarihyazımında daha çok atıfta bulunulan ve karşılaştırma yapılan işçi sınıfı tanımıysa, 19. ve 20. yüzyıl dönümünde şekillendiği biçimiyle, yani görece büyük üretim birimlerinde formel istihdam biçimlerine sahip Avrupa işçi sınıfıdır. Ancak bu tarihten önce Avrupa tarihini şekillendiren işçi sınıfı hareketleri, daha çok küçük üretim birimlerinde çalışan, zanaat üretiminin dönüşüme uğramış bir biçimi içerisinde faaliyet gösteren ve politik olarak geçmişten gelen bir birikime sahip bir işçi sınıfının faaliyetlerinin sonucudur (Calhoun, 1982; Sewell 1980).[3] Kısacası, Osmanlı'da işçi sınıfının olmadığı tezi, belli bir bakış açısının ifadesidir ve diğer toplumlarla karşılaştırmalı bir analizden yoksun bir iddiadır.

Görüldüğü gibi O/TSF, ya işçi sınıfının Osmanlı'da mevcut olmadığından hareketle "yapay" ve "gereksiz" sayıl-

mış ya da mevcut işçi sınıfıyla ilgisiz, emekçilere dayanmayan "yapmacık" girişimler olarak değerlendirilmiştir.[4] Osmanlı toplumunda sınıfların mevcut olmadığı itirazıyla o dönem de karşılaşan Hilmi çevresi buna yanıt vermeye çalışır. Daha *İştirak*'in ilk sayısında "Amele Hayatı" başlıklı yazıda, Osmanlı toplumunda işçi sınıfının yokluğu görüşü eleştirilir: "Aristokrat tabiatlı beylik müptelâsı kimselere ne vakit sosyalizmden söz açılırsa bu mesleğin Avrupa'ya özgü olduğu, henüz bir işçi hayatı olmayan Osmanlı memleketlerinde bundan bahsetmenin zamanı gelmediği cevabı alınır. Gerçekten, beyzadelerin yakın çevresinde, yani yemek salonlarında, tiyatro ve balolarında, seyrangâhlarında, gezinti yerlerinde; kısası zevk ve safa ile dolu yaşama alanlarında önemli bir işçi faaliyeti yoktur." Yazar devamında "beyzadeleri" İstanbul'daki un fabrikalarını ve terzi atölyelerini ziyaret ederek buradaki sefil çalışma koşullarını müşahade etmeye davet eder. "Bizim memleketimizde işçi hayatı yokmuş! İşçi var ya... [...] az zamanda göğsümüzü kabartarak, meserretle göreceğiz ki sermayenin heybeti karşısında işçiler ve emekçiler birleşip ittifak ederek, diğer memleketlerde olduğu gibi, burada da, varlıklarını ispat edeceklerdir. Emek felsefesinin başarıları karşısında, ince sesli, gelin yürüyüşlü beylerimiz lâl ve hayran kalacaklardır."[5] Aynı mesele çevrenin diğer yayınlarında da konu edilir: "Memleketimiz [...] öyle bir devre-i iktisadiyede bulunuyor ki bir taraftan müstahsilatta sermayedarlık usulü baş göstermekte ve diğer taraftan tarz-ı atik-i müstahsilat peyderpey zail olmaktadır. Bu şerait altında memleketimizde dahi yeni bir sınıf husule gelmekte olup meclis-i mebusanımızda vükelamız bunu görmek istemezlerse de memleketimizin her tarafında ve bahusus Bursa vilayetinde işlemekte olan beş bin amelenin esvat-ı tazallümü bunun bir hakikat olduğunu isbat etmektedir. Bizde dahi bu mübarize-i sınıfiye başlıyor."[6]

"DERBEDER", "FIRSATÇI" HİLMİ

İştirakçi'nin olumsuz değerlendirilmesinin bir nedeni de, kızıl yeleği, armalı otomobili, "cepte metelik kalmadı" sözünü virgül olarak kullanmasıyla birçok kişinin hafızasında yer etmiş ilginç kişiliğidir. "Derbeder" ve "fırsatçı" Hilmi imajının oluşmasında Süleyman Çapanoğlu, Bezmi Nusret Kaygusuz ya da Refik Halid Karay gibi kendisini bir şekilde tanımış kişilerin aktarımları belirleyici olmuştur. Bu keyifli anlatımlar, Hilmi hakkında kelam eden çoğu kişi tarafından sorgulanmaksızın tekrar edilmiş, hatta çoğu kez, Hilmi'nin kimi olumlu vasıflarına ilişkin bu anlatımlarda varolan "dengeli" tasvir de yerini tek taraflı bir imaja bırakmıştır.[7] Örneğin Çapanoğlu, bir yandan Hilmi'yi şöhret sahibi olmak için kıvranan bilgisiz biri olarak resmederken diğer yandan da cesur, mert ve "yılmak nedir bilmeyen bir karakter sahibi" olarak değerlendirir (Çapanoğlu, 1964).[8] Bezmi Nusret ise Hilmi hakkında bir yandan "bu adamın yegâne gayesi şöhret yapmak ve büyükler katarına karışmaktı. (...) Sosyalist fırkasını da o maksatla tesis etti. Sosyalizmi Türkiye'de tek başına temsil ettiğini herkese göstermek için daima kırmızı yelekle dolaşır dururdu. (...) Hüseyin Hilmi, Baha Tevfik'in elinde bir alet idi. Baha'nın onunla görüşürken ciddi olduğunu ve alaydan ayrıldığını hiç görmedim" derken diğer yandan da gençliğinde tanı-

dığı Hilmi'yi "tahsili zaîf olmakla beraber, zeki, cüretkâr ve istibdat idaresi aleyhdarı bir genç" olarak anar (Kaygusuz, 1955: 25-26, 77- 8). Refik Halid de Ahmet Samim suikastından sonra cinayeti protesto eden *İştirak* özel sayısının nasıl yayımlandığını aktarırken Hilmi'nin bu işi para için üstlendiğini aktarır.[9] Ancak daha sonra Hilmi polisin eline geçince kendi ismini vermediğini, "mert adam" olduğunu da vurgulamadan edemez (Karay, 1996: 58-60). Kâzım Kip ise anılarında, mütareke döneminde örgütlediği önemli grevlerle yıldızı parlayan TSF hakkında şunları aktarır: "Bu Sosyalist Partisinden ciddi bir iş beklenemezdi. Ayyaş bir başkan, pasif bir kâtip ve üç beş devamsız üyeden ibaret bir parti, hiçbir iş göremeyeceğini anlamıştım" (Kip, 2006: 83). Bu anlatımlar birçok araştırmacı tarafından olduğu gibi kabul edilmiş, üstelik bazısındaki daha "dengeli" anlatım yerini tek yönlü bir Hilmi portresine bırakmıştır. Hilmi'nin mücadelesini bir geçim yolu olarak tarif eden çeşitli yazarlar, onun fazla ciddiye alınmasını da kıyasıya eleştirmişlerdir. Örneğin Tökin, OSF'yi, "Türkiye'deki siyasî mücadele tarihinde doktrin'e sahip ilk parti" olarak değerlendirmiş (Tökin, 1965: 48-49), Sayılgan ise bu değerlendirmeyi "ciddi bir davranış" olmamakla eleştirmiştir. Ona göre, "OSF'nin 1910 yılındaki varlığı isminden ve Hüseyin Hilmi'nin işgüzarlıklarından öte bir şey değildir" (Sayılgan, 1972: 71). Kuran'a göre de Mütareke devri İstanbul'unda işçi hareketine damgasını vurmuş TSF, "hiçbir mevcudiyeti izhar edememiş ve yalnız müessisi Hilmi Bey'in çöplenmesine yaramıştır" (Kuran, 1959: 748).

Tunçay ise Kaygusuz ve Çapanoğlu'nun anlatımlarındaki Hilmi'nin sosyalizmle ilgisinin "bir şaka ya da para çerçevesi" içinde olduğu temasına karşı çıkar ve "yarattığı harekete bakılırsa, Hilmi'nin onların düşündüğü kadar gayr-ı ciddi bir adam olmadığı" sonucuna varır (Tunçay, 1991: 46). Oya Sencer de Hilmi'yi ciddiye almayan tavra karşı çıkar ve Hilmi'nin "eylem adamı" yönünü vurgular. Sencer'e göre, "Hilmi sol fikirleri işçiye indirmeği bilmiş ve böyle bir hareketin 1920 yıllarının işçi sınıfı arasında gelişebilmesi için somut eylem ve başarıların ne derece önemli olduğu gerçeğini kavramıştır" (Sencer, 1969: 273).[10] Harris de Hilmi'nin sıradan bir oportünist olmadığını belirterek Hilmi çevresinin örgütsel kapasitesinin önemini vurgulamıştır (Harris, 1967: 21-22).[11] Tunaya da işin dedikodu kısmına girmeyerek, "Sosyalist Fırkasının ideolojisinde Baha Tevfik'in doktrini, Hilmi'nin de eylemi temsil ettiği" yargısına ulaşmıştır (Tunaya, 1998: 278). Alkan ise Baha Tevfik'in fikri, Hilmi'nin ise eylemi temsil ettiğine dair şemayı reddederek Hilmi'nin sosyalizm bilgisinin sanıldığı kadar kısıtlı olmadığı ve B. Tevfik'in onun üzerindeki tesirinin sosyalist değil, liberal yönde olduğunu belirtir (Alkan, 1990a: 47; Alkan, 1988a: 41-49).[12]

HÜSEYİN HİLMİ ÇEVRESİNİN SOSYALİZMİ

Hilmi hakkındaki bir diğer yorum onun "cehaleti" üzerinde yoğunlaşır. Bir Hilmi stereotipinin oluşumunu sağlamış anekdot literatürüne bir katkı da biz yapabiliriz: İstanbul'daki Rum sosyalistlerden S. Papadopulos 31 Temmuz 1926 tarihinde *Ergatis* gazetesi eski müdürü N. Yannios'a yazdığı mektupta Hilmi'nin cehaletiyle alay eden bir anekdot aktarır. Buna göre 1909 1 Mayıs'ında Kağıthane'de yapılan etkinlik

sırasında Hilmi heyecana kapılarak adını çok işittiği Marx'a bir tebrik telgrafı çekilmesini ister. Kendisine Marx'ın çoktan vefat etmiş olduğu söylenince de Hilmi bilhassa müteessir olur.[13] Ne kadar keyifli olsa da bu tür anekdotlara dayanarak yapılacak bir değerlendirme eksik, dahası pekâlâ yanlış olabilecektir. Bu bağlamda Alkan, Hilmi'nin daha sosyalizmi benimsemeden önce *Serbest İzmir* gazetesinde çıkmış yazılarında sosyalist görüşleri tanıdığını ortaya koymuş ve Hilmi'nin "kara cahilliğine" ve "tesadüfen" sosyalist olduğuna dair görüşleri eleştirmiştir (Alkan, 1990a: 47-49).

Hilmi'nin cehaletine dair görüş, anlaşılan o dönemde de ifade edilmekteydi. Nitekim bu görüşlere *Haftalık Gül Bahçesi* adlı dergide Emiroğlu imzalı bir yazıyla karşılık verilmiştir.[14] Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası çevresine karşı yazılan makalede, TSF'ye yönelik bir eleştirinin de liderlerinin cehaleti hakkında olduğu belirtilir. Parti yöneticilerinin işçilerin içinden çıktığını dile getiren makale, buna en büyük delil olarak da sadece kendi partilerinin işçilerin teveccühüne mazhar olduğunu vurgulamıştır. Yazar muarızlarının fırka reisleri için "cahil, parti idare etmek kabiliyetinden yoksun, müstebit" denmesini onların vaktiyle bu mevkiye oynamış olduklarına vermiştir. Hilmi'nin azim irade ve metanet sahibi olduğunu dile getiren Emiroğlu, "biz de inkar etmiyoruz, Reis (Başkanımız Hilmi) Sorbon Üniversitesi'nden mezun değildir. Ve mezun olmadığı içindir ki, şimdiye kadar, güvendiği dört beş arkadaşıyla beraber, teşkilatını bu kadar ileriye götürebilmiş ve yirmi seneden beri varmak istediği hedefe yakınlaşmıştır" diye eklemiştir. Reislerinin çektiklerine, sürgünlerine değinen yazar, "Almanya'da spartakislerin nümayişlerini görerek sosyalist olmaya yeltenen o cici beylerin" bu işlere akıllarının ermeyeceğini belirtmiştir.

Hilmi'nin cehaletine dair değerlendirmelerin gözden kaçırdığı bir husus da, sosyalizm tarihinde öne çıkmış figürlerin çoğunun "mürekkep yalamış" kişiler olmadığıdır. Dünya sosyalist tarihini büyük kuramcılarla sınırlamak ve işçi hareketinde önemli roller oynamış liderleri bu tarihten dışlamak oldukça indirgemeci bir yaklaşımdır.

Dahası, bu literatür, çoğu kez sosyalizmden çok dar bir Marksist yorumu anlamaktadır. Bu çizginin dışındaki fikirlere sosyalist sıfatını yakıştırmamaktadır. Oysa sosyalizm, iç tartışmaları ve farklılaşmalarıyla öne çıkmış bir harekettir. Sosyalizm tarihini nihai aşama olan Sovyetik Marksizme varacak çizgisel bir evrim olarak görüp belirli bir versiyondan farklılaşan her akımı birer "sapma" olarak değerlendiren indirgemeci yaklaşımın, Hilmi'nin de sosyalistliğini sorgulaması doğaldır. Örneğin Şişmanov, Hilmi çevresinin önemini teslim etse de onu "bilimsel sosyalizm" kürsüsünden mahkûm etmekten kendini alamaz: "Osmanlı Sosyalist Fırkasının yönetiminde, milliyetçi görüşlerin etkisinden kurtulamamış, bilimsel sosyalizme ve Marksist parti ilkelerine karşı olan burjuva reformistleri ve oportünistler çoğunluktaydı. Partinin Başkanı Hüseyin Hilmi de bu türden, kendi kendini yetiştirmiş bir küçük burjuva sosyalistiydi. [...] Birçok kere, küçük burjuva sosyalistlerine özgü bir tavır olan kararsızlıklara düşen H. Hilmi, bu tür tutarsızlıklarını işçi sınıfının ve sosyalist hareketin düşmanlarıyla uyuşup anlaşacak kadar ileri götürmüştür. Batı'daki oportünistlerin de etkisinde kalan H. Hilmi ve yandaşları, Türk işçi sı-

nıfı ve sosyalistlerinin gerçek devrimci bir sınıf partisinde birleşmelerine de karşı çıkmışlardır" (Şişmanov, 1990: 49-50). Mütareke devrinin TSF'si de, II. Enternasyonal'e katılmayı seçmekle "oportünizmin bataklığına saplanmış, Türkiye işçi sınıfının devrimci ilkelere bağlı gerçek bir sosyalist parti altında birleşmesine engel olmuş, bu yolda yapılan çalışmaları baltalamıştır" (Şişmanov, 1990: 57).

Bu tarz bir yorumun dayandığı bir kaynak, dönemin farklı sosyalist akımlarını temsil eden kişi ya da grupların Hilmi çevresine dönük eleştirileridir. Özellikle *Kurtuluş/Aydınlık* çevresinin TSF'ye yönelik değerlendirmeleri bunlardan birisidir. Örneğin Şefik Hüsnü, TSF'ye ilişkin şu değerlendirmeyi yapar: "Geçenlerde ölen İştirakçi Hilmi efendi bu gerici partiler [Hürriyet ve İtilaf Partisi] ve bizzat İngiliz işgal kuvvetlerine dayanarak, Türkiye'de o zamana kadar misli görülmemiş, görkemli bir Amele Partisi ortaya çıkarmıştı. Ne oldukları bütün İstanbul işçisince anlaşılmış olan birkaç kişi yabancıların koruyuculuğuna yaslanarak, bu partiyi yaklaşık olarak iki yıl yaşatmayı başardılar. Temeli zorbalık, şiddet, hile ve dalevere olan her yapmacık ve zorlama örgüt gibi, bu da ilk vuruşta son tramvay grevi bozgunu sonucu yıkılıverdi. Ve arkasından bir karabasan anısından başka bir şey bırakmadı" (Şefik Hüsnü, 10 Şubat 1923, yeniden basım, 1975: 141). Komintern'e yakın bir sosyalizm anlayışını temsil eden bir çevrenin, II. Enternasyonal'e merbut bir gruba böylesi bir eleştiri yöneltmesi makuldur. Sorun, bu ihtilafın neticesi ortaya çıkan eleştirel değerlendirmelerin, sosyalizmin Sovyetik yorumunu merkeze alan kimi yazarlarca eleştirisiz bir biçimde kabul edilmesidir. Böylece bilhassa Mütareke dönemi işçi hareketlerini değerlendirmede ciddi zaaflar ortaya çıkabilmiş, TSF'nin öncülük ettiği grevler azımsanmıştır.

SOSYALİZM, İSLÂM VE YURTSEVERLİK

Meşrutiyet dönemi Hilmi çevresinin yayınlarının sosyalizm kavrayışının eklektik bir mahiyeti vardır. Söz konusu eklektizm gazetelerde yayımlanan fotoğraflarda da göze çarpar: Marx ve Bebel'den Proudhon'a... Bu eklektiklik, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin kaldırılması gibi Marksçı temalar ile meşru ve gayrimeşru mülkiyet ayrımı gibi 20. yüzyılın başında artık sosyalist hareket içerisinde marjinalleşmiş "eski" öğeler arasında salınır.[15] Kimi yazılarda sınıf mücadelesi sosyalizmin temeli olarak alınmaktansa sosyalizm, bu mücadeleyi ılımlılaştırmaya çalışan bir cereyan olarak tanımlanır. Örneğin Sami imzasıyla *Sosyalist* gazetesinde yayımlanan yazıda belirtildiği üzere amele ile sermayedarın mücadeleleri giderek keskinleşmekte ve bu da toplumu bir krize sürüklemektedir. Yazara göre bu durumu ancak sosyalizm düzeltebilir: "Böyle bir mübareze-i hayatiyetin neticesinde kim galip gelirse gelsin neticesi hayat-ı umumiye itibariyla yine zararlıdır. (...) İşte bu derdlere bir deva bulmak istediğimiz için bize (sosyalist) diyorlar."[16] Buna mukabil, sosyalizmin sınıf mücadelesiyle bağlantısını açık bir biçimde ortaya koyan yazılar da mevcuttur. Örneğin Vahan Vasfi imzasıyla *Medeniyet*'te neşredilen "Sosyalizm Nedir?" adlı makalede sosyalistlerin sınıfları yekdiğerine karşı kışkırttıkları yönündeki itham konu edilir. Vasfi'ye göre sınıf mücadelesi, "tarihin her bir devrinde terakkiyat-ı iktisadiyenin semeresidir. Medeniyete doğru attığımız

her bir hatve, her bir devr-i yeni yeni bir sınıfın eski sınıfa galebe etmesidir. Sosyalizm sebep değil, neticedir. Sosyalizm [...] kendi zamanımızda mevcut olan mübarizenin neticesidir." Vasfi keza sosyalizmin bir "sınıf istibdatı" olarak telakki edilmemesi gerektiğini vurgular: "Bazı itirazat-ı mesrudeye rağmen sosyalizm bir sınıfın istibdatı yerinde başka bir sınıfın istibdatını payidar etmek arzusunda değildir. Burjuva sınıfının istibdat-ı iktisadiyesini ref edip onun yerinde amele sınıfının hâkimiyetini temin etmek amelini besleyemez. Hayır, onların arzuu istibdatı mahvetmektir." Sınıf mücadelesinin ortadan kalkması ancak üretim araçlarında özel mülkiyetin kaldırılması ile mümkün olacaktır: "Mübarize ve rekabetin ibtidası vesait-i istihsaliyedir. Mülkiyet-i şahsiyenin husule gelmesiyledir. Onun intihası dahi o vesait-i istihsaliyenin umuma aidiyetine menuttur. O vakit mübarizenin sebeb-i asliyesi ref olunmuş olur."[17]

Ne şekilde olursa olsun, Hilmi çevresinin sosyalizm tanımına "sınıf mücadelesi" anlayışı içkindir: "Amele sermayedarânın keyif ve arzusunda, istibdat-ı hevesatına tâbi olmaktan, onların her istediğini yapmak, her verdiğini kabul etmekten kurtulmak için ancak bir kitle halinde müdafaa-i hukukun kabil olacağını anlamışlar, bu vechile teşkil ettikleri cemiyetle sosyalizm fikrini selâmet-i insaniye namına vaz etmişlerdir."[18] Bu mücadelenin reforma ya da devrime ulaşıp ulaşmayacağı meselesi, yani işçilerin örgütlenme ve eylemlerinin hak arayışı sınırları dahilinde kalıp kalmayacağı hususu, yayınlarda açık kalır ve kuşkusuz zamanla "reformcu" eğilimler ağır basar. Ancak önemli olan, çevrenin işçi sınıfını sosyalizm davasının esası olarak ele almasıdır.[19] Öyle ki Dumont, Hilmi çevresinin de dahil olduğu Osmanlı sosyalistlerini bir tür işçicilik/uvriyerizm ile eleştirir. Ona göre Osmanlı sosyalistleri, "eylemi sadece işçi dünyası çerçevesi içinde" görmekte ve bu anlamda da "siyasal çalışmalarla sendikal çalışmaları karıştırmak eğilimini" göstermektedirler. Dumont'a göre bu eğilim, Osmanlı sosyalistlerini "nazik bir duruma sokuyor; tabanlarının taleplerini savunmak ve yerine getirmek zorunluluğunda olduklarından siyasal alanda çok ihtiyatlı davranmak" durumunda kalıyorlardı (Dumont, 1977: 38).

Mütareke devrinde yayımlanan *İdrak* gazetesinde ise sosyalist fikriyatın daha derli toplu bir savunusuna şahit olmaktayız. Bu konuda 6. sayıdan başlayıp son sayılarına kadar devam eden "Sosyalizm Nedir?" yazı dizisi gazetenin önemli bir bölümünü kaplamıştır.[20] Birçok kavram ve düşünceyi basit bir dille ifade etmeye çalışan yazı dizisi, Marksist literatüre ait kavramların Türkçe karşılıklarını bulmaya çalışmıştır. Yazı dizisi önce küçük sanayi devrinin nasıl sona ereceği ile başlamış, ikinci olarak amele hayatı, üçüncü olarak sermayedar sınıfı ve saltanat devri, dördüncü olarak bu devrin yerine geçecek müstakbel devre ve son olarak da sınıflar arası mücadeleleri izah etmiştir. Yazı dizisi *İdrak* gazetesi ve onu çıkaranların sosyalizmin ABC'sine dair gayet bilgili olduklarını göstermektedir. Tunçay'ın dizinin sosyalizmden ziyade kapitalizmden bahsettiği yönündeki değerlendirmesineyse katılmak mümkün değildir (Tunçay, 1991: 58). Sosyalist literatüre dair kavramların tanıtıldığı bu yazı dizisi, sosyalist yazında sıkça karşılaşılabilecek şekilde bir kapitalizm eleştirisidir. Sosyalist yazın da büyük oranda sosyalizmin nasıl bir sistem ola-

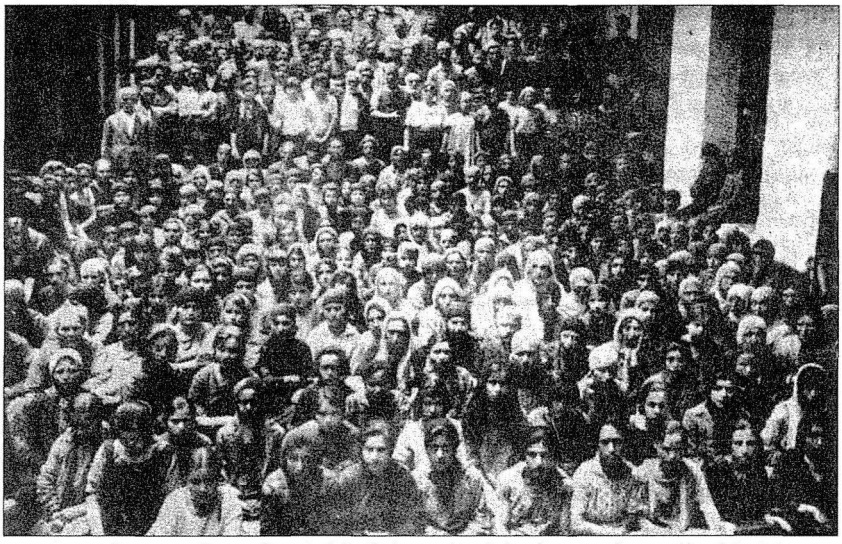

İştirakçi Hilmi "amele sınıfı" içindeki kitleye ulaşabilmek, sosyalizm mücadelesini anlatabilmek için toplumsal bağlardan sermaye sahipliğine, İslâm'dan kamu düzenine değin farklı pek çok konuda yazılar yazar.

cağından çok, kapitalist sistemin bir eleştirisinden oluşur. Bu yazı dizisi serveti vücuda getirenin para mı yoksa sa'y, yani emek mi olduğunu sormuş ve herhangi bir şeyin kıymetini belirleyenin emek olduğunu dile getirmiştir. Bu konuda patronların "sa'yın ne ehemmiyeti var, amele ne demek?! Hasan olmazsa Kirkor olur, o olmazsa Vasili olur, iş paradır" şeklinde izah edilen tavrı sorgulanır.[21] Burada önemli olan gazetenin emekçilerden bahsederken bilinçli olarak farklı cemaatlerden isimler seçmesi ve "paranın saltanatı" karşısında, farklı etnik gruplardan da gelseler emekçilerin ortak durumlarını vurgulamasıdır. Yazı dizisi, işsizler ordusunun nasıl bir rekabet ortamı yarattığını, küçük esnafın nasıl helak olarak proleterlerin saflarına katıldığını, klasik Marksist artı-değer teorisini, usul-i mülkiyet ve istihsali okuyucularına aktarmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de Marx ve Lassale gibi düşünürlerin sosyalist fikriyatı ilmi temellere oturttukları da gündeme getirilmiştir.[22]

İdrak'in ilk sayısının baş makalesinin[23] ikinci paragrafı önemli bir cümleyle başlar: "Memleketimiz ezeli bir sosyalist memleketidir." *İdrak* Türkiye'nin aslında eskiden sosyalist olduğunu iddia etmiş ve bunu da eski zamanlarda şeriatın egemenliğine bağlamıştır. Bu noktada gazete bir "asr-ı saadet" söylemi tutturmuştur. Zamanla şartlar değişmiş ve diğer medeni ülkelerde olduğu gibi "halk arasında içtimai farklar husule gelerek bir amele sınıfı peyda olmuştur." Gazete eskiye dönmeyi önermemektedir. Halk içerisinde sosyal farkların meydana çıkmasıyla birlikte tüccar ve esnaf sınıfı kendi aralarında ittifak yapmış ve haklarını korumuştur. Ancak ameleler birbirinden habersiz ve ayrı olarak yaşamaya devam ettiği için "sermaye sahiplerinin elinde adeta oyuncak" olmuşlardır.

Hilmi hakkındaki literatürün vurgula-

dığı hususlardan bir tanesi de Hilmi'nin yayınlarında yer alan bu İslâm vurgusudur. Hatta çevrenin İslâm ile sosyalizmi bağdaştırmaya çalıştığı, bir İslâmî sosyalizm oluşturmaya çalıştığı bile iddia edilmiştir. Bu onun sosyalist olmadığının "delillerinden" bir tanesi olarak kullanılır. Onun dinî referansları, sosyalizmi meşrulaştırma amacıyla kullandığını Kerim Sadi ve Alkan dışında vurgulayan yoktur. Özellikle Hilmi'nin *İştirak*'te yazdığı yegâne yazısında bu konuya değiniyor olması konunun önemini artırmaktadır. Bu yazı *Şura-i Ümmet* gazetesine verilen bir cevaptır.[24] Yazıyla sosyalizmin İslâma aykırı olduğuna dair eleştirilere yanıt verilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle asıl sosyalistlerin İslâma daha yakın oldukları iddia edilmiştir. Hatta bazı benzer yazılarda olduğu gibi savunuya İsa ve mücadelesi anılarak başlanmıştır. Ancak makalenin büyük bölümü bir sosyalizm savunusudur. Hilmi'ye göre, nasıl serveti olanlar tröst gibi örgütler kuruyorsa, "fakir ve aciz işçi"nin kuracağı bir yardım sandığının çok görülmemesi gerekir. Hilmi saldırgan bir üslup kullanarak zenginler sınıfına eleştiri oklarını yöneltir: "İşçinin uykusundan, rahatından, hatta hayatından her gün zerre zerre çalarak gayri meşru servet yığınlara karşı... gayet meşru ve son derece hukuki" olarak greve giden bir işçinin nasıl "anarşist" veya "mikrop" olabileceğini sormuştur. Zira bu "insafsız zenginler" kasalarında sakladıkları bu büyük meblağları kendi emekleriyle kazanmamışlardır. Bu noktada önemli olan, Hilmi'nin gayri meşru yollardan elde edilen serveti eleştirmeyip, doğrudan servet edinmenin kendisini gayr-i meşru addetmesidir.[25]

Çevrenin yayınlarında bariz bir "yurtsever" tını da mevcuttur. Meşrutiyet devri yayınları klasik tabirle "Osmanlıcı" olarak gözükmekte ve milliyetçi ("millî") siyasetin bölücülüğü kınanmaktadır. Gazeteler, Osmanlı yurtseverliğini öne çıkarmakta, sosyalistler vatan menfaati için çalışan kimseler olarak tanıtılmaktadır. Çevrenin yayınlarında "biz Osmanlıların en büyük derdi" olarak anılan "katil reji idaresi" kınanır,[26] "ecanibin umur-u dahiliyemize müdahale etmelerinin" sağlıksızlığı vurgulanır.[27] Ayrıca çevrenin milliyetçilik üzerine yazdığı yazılarda çok net bir tavır da söz konusu değildir. Örneğin *İdrak* gazetesinde Türklerin haklarının savunucusu olmaktan kaçınılmamıştır. Bu durum her ne kadar enternasyonal tavrın önüne çok geçmemişse de özellikle İzmir'in işgali konusundaki yazılarda bu ton ön plana çıkmıştır. Ancak bu mevzuda dahi uluslararası hukuk, milliyetçi vurgudan daha fazla gündeme gelmiştir.[28] Bu konuda en net yazı, daha sonra başka sosyalist yayınlarda da bu konu üzerine eğilecek olan Zenun'un (Ziynetullah Nuşirevan) makalesidir.[29] Zenun milliyetperverlik ve sosyalizmin birbirleriyle çelişmeyen iki mefhum olduğunu iddia etmiştir. Zenun'un temel tezi bu iki kavramın farklı şekillerde tanımlandığı ve eğer bu iki mefhumun ne anlama geldiği doğru bir şekilde bilinirse birbirleriyle çelişmeyeceği iddiasıdır. Milliyetçilik "heyet-i içtimaiyenin manevi hürriyet ve istirahatını temin etmektir." Zenun'a göre milliyetçilik bir nevi halkçılıktır. Ancak yazar şovenizmden çekinmiş ve onu tek devası sosyalizm olan içtimai bir hastalık olarak tanımlamıştır.

Sosyalizmle yurtseverlik arasında bir çatışma değil de aksine ikisinin birbirini tamamladığı bir ilişki görme noktasında Hilmi çevresi ile onları önemli ölçüde etkileyen Jean Jaures'in görüşleri arasındaki paralellik kayda değerdir. Aslında

bu da bir tesadüf eseri değildir; zira genel olarak Fransa'nın III. Cumhuriyet dönemi, Türk düşün hayatını en fazla etkileyen zaman aralıklarından bir tanesidir (bkz. Toprak, 2001: 313). Türkiye solcuları arasında oldukça sevilen Jaures'e göre millet ve evrensellik arasında bir çelişki yoktur. Aslında ulusla enternasyonali uzlaştıran bizzat işçi sınıfının kendisidir. Jaures şovenizme ve dış siyasette saldırganlığa karşı çıkarken merkezîleşmiş ulusal devletin parçalara ayrılarak yerini komün ve loncaların bir federasyonuna bırakmasını gericilik olarak görür. Keza ulusal farkların ortadan kalkmasını da "ruhların ve karakterlerin renk ve özelliğini yitirdiği bir bayağılık denizi" olarak değerlendirir. Bu anlamda sosyalizm ile yurtseverlik birbirini tamamlar (Jaures, 1967: 57-59) Uluslararası sosyalist harekete çeşitli vesilelerle yapılan referanslar ya da yurtdışında yayımlanan sosyalist neşriyatın haberleşme adreslerinin verilmesi, dahası artık enternasyonalist itibarı tartışılır olsa da II. Enternasyonal'e üye olunması sosyalizmi cılız da olsa enternasyonalist bir zeminde tanımlama çabası olarak yorumlanabilir.

LİBERAL Mİ, SOSYALİST Mİ?

Birçok yazar, Osmanlı'da sosyalist değil, sol düşünceden söz etmek gerektiğini ileri sürmüş, hatta bu solvari düşüncelerin de aslında daha çok liberalizm adı altında ele alınması gerektiğini dile getirmişlerdir. Örneğin Tunçay'a göre "parti Beyanname ve Programı, Hilmi çevresinin solculuğun anlamını iyice kavramamış olduğunu bir kere daha ortaya koymaktadır. OSF, sosyalist olmaktan çok, liberal bir kuruluş gibi görünmektedir" (Tunçay, 1991: 32-33). Zürcher'e göre de OSF, "ismine karşın gerçek bir sosyalist parti olmaktan çok ilerici, liberal bir partiydi". (Zürcher, 1995a: 151-152; aynı şekilde Tunçay, 1995: 239). Harris de *İştirak*'in dar anlamda sosyalistten ziyade "liberal reformist" bir görünüme sahip olduğunu ifade eder (Harris, 1967: 23). Siyasal hak ve özgürlüklere ilişkin "liberal" istemlerin yanı sıra, müterakki vergilendirmenin kabulü, bankalar, madenler, sigorta şirketleri ve demiryollarının millileştirilmesi, ordunun milis gücü haline getirilmesi, işçilerin haklarına aykırı olan grev ve sendika yasalarının iptali, eğitimin parasız olması, işçilerin haftada bir gün istirahat edebilmesi, işgününün sekiz saate indirilmesi, çocukların çalıştırılmaması gibi talepleri içeren bir programa sahip olan partinin "liberal" olarak değerlendirilmesi hayli ilginçtir ve neticede yukarıda da belirttiğimiz üzere sosyalizmin oldukça dar bir tanımını tarihe dayatmak anlamını taşır.[30] Alkan bu hususu daha nüanslı ele alarak Hilmi'nin düşüncesindeki liberal unsurların kökenlerini tartışır. Ona göre Hilmi sosyalizmi benimsemeden evvel liberal bir çizgidedir ve düşüncesinin daha sonraki evrelerinde de bu çizginin izleri mevcuttur (Alkan, 1990b).

Çevrenin "liberal" olarak görülmesinin bir sebebi de, Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki'ye karşı yöneltilen eleştirilerdir. Öyle ki çevre neredeyse İttihat ve Terakki karşıtı muhalefetin bir parçası derecesine indirgenir. Örneğin Sina Akşin, "onun [Hilmi] ve arkadaşlarının sosyalizm üzerine bilgileri o denli zayıf ve bulanıktır ki, ele aldığımız dönemde hareketi yalnızca bir 'işçisever' hareket olarak yorumlamak daha doğru olabilir. Kaldı ki, bu da tam isabetli bir belirleme sayılamaz, zira hareketin başlıca çabası, siyasal özgür-

lük ve hukuk devleti bayrağı altında İttihat ve Terakki'ye muhalefet ve Hürriyet ve İtilaf'ın kurduğu muhalefet cephesine yardım olarak gözüküyor" (Akşin, 1987: 247). Bu yaklaşıma göre İttihatçılar "devrimci-ilerici" kanadı temsil ettiklerinden ona karşı olanlar ancak "liberal-gerici" olabilirler.[31]

Hilmi çevresinin yayınlarında basın ve fikir özgürlüklerine dönük kısıtlamalara karşı "liberal" sayılabilecek tepkiler mevcuttur elbette. Ancak söz konusu yayınlarda asıl dikkat çekici olan ve onu liberal eleştirilerden ayırt eden, işçi sınıfının grev ve sermayeden bağımsız örgütlenme hakkının savunulmasına dönük vurgudur. Örneğin *Sosyalist* gazetesinde şemsiyecilerin sendikasına karşı patronların saldırılarını aktaran ve örgütlenme özgürlüğünün önemini ifade eden bir yazı yayımlanır. Şemsiyeciler, patronlarının tahammülü aşan muamelesi karşısında grev ilan etmişler ve grev sonucunda taleplerinden bazılarını elde ettikten sonra işleri başına geçmişlerdir. Ancak "patronların vaz eyledikleri şeraitten biri de amele iş başına geldiği zaman sendikadan çıkıldığına dair bir kâğıt imzalaması keyfiyetidir. Kapitalizmanın ne derece müstebidane hareket eylediğini ispata kifayet eder zannederim. Kanun-i Esasi ve meşrutiyet herkese hakk-ı cemiyeti bahş eylediği halde bu gibi hareket eden patronlar, amelesine verdikleri küçük bir yevmiye sebebiyle onlardan; bu mukaddes, bu âli haktan sarfınazar eylediklerine dair bir kâğıt alıyorlar –ki suret-i hakikiyede bunun hiçbir ehemmiyeti yoktur–." Yazıda işçiler patronların amele sandıklarını kontrol etme girişimlerine karşı da uyarılır: "Şimdi ameleye hitap ile deriz ki; siz haftalıklarınızı canınız, teriniz, kanınız, hayatınız pahasına alıyorsunuz; size hiçbir kimse bir para ikram etmez, bedava bir para bile vermez, patronların o eski yaldızlı hublerini yutmayınız, gözlerinizi dört açınız boş yere para vermeyiniz? Oraya yatırılan paranın kefili kimdir? En büyük bir hakkınız olan tatil-i eşgal esnasında o paraya dokunabilecek misiniz? Bunları tayin etmedikçe para vermeyiniz. Hem ne hacet patronların sizin cemiyetlerinize karışmaya..."[32] İşçilerin sermayeden bağımsız sınıf örgütlenmeleri yaratmaya çağrılmaları herhalde "liberalizm" olarak değerlendirilemez. Aynı hususa daha sonraki *İdrak*'te de vurgu yapılır. Avrupa ülkelerinden birlik ve sendika örnekleri veren gazete işçilerin çıkarlarının nasıl savunulduğunu anlatmıştır. Bu örgütler amele tarafından denetlenmektedir ve bu suretle de suiistimal ve entrikaların önüne geçilmiştir. Dolayısıyla Türkiye amelesinin de kişisel menfaatler peşinde koşmak yerine birleşmesi gerekmektedir: "Binaenaleyh, sosyalizmin ceddi olan Karl Marx'ın bütün cihan sınıf-ı fakire ve say'isine karşı her zaman söylediği bir sözü biz de amelemize hitaben, yegane çare-i reha olarak, bir daha tekrar edeceğiz: Birleşiniz!"[33]

"MÜBAREZE-İ SINIF" VE SOSYALİZM

Çevre, yayımlarıyla işçileri meşru hakları için örgütlü mücadeleye ve birlik olmaya çağırır: "Memleketimizde amele sandıkası ameleye mahsus içtimagâhlar nerede? Amele yalnız hakk-ı meşruanı muhafaza etmek hususunda müttehid olmalıdırlar yoksa günde (üç, beş) guruşa (on dört) saat çalışıp sonra fabrika memurlarının, direktörlerinin hakaret esaretine duçar olmak eyvah! Eyvah kıyamet gününde mi kaldık? Eğer biz ameleler hakk-ı meşruamızı tanıyıp hürriyet-i fikriyeye sahip ola-

mazsak hem vatana ihanet hem de kendi insaniyetimizi tanıyamamış oluruz ki; hakkımızda bütün alim insaniyet davacıdır. [...] İşte şu hal-ü pür melalimize acımayanlara karşı da el bağlayıp durmaya, sükût etmeye insanlıktan başka ne diyenlerse yeri var. Artık ameleliğimizle meftiharane yaşamak yolunu arayalım! [...] İnsanlığımızı takdir etmeyenlere ettirmeliyiz. Elhasıl bizim mağduriyetimize sebeb olan eller, aleyhimize yazı yazan parmaklar, sert bir nazar fırlatan gözlerin kırılmak, kesilmek zamanı gelmiştir. Binaenaleyh ittifaktan kuvvet doğar sözü bizim için şayan-ı mübecceldir."[34]

İdrak gazetesi amele sınıfını kendi içinde de ayrıma tâbi tutmuş ve değnekçiler, kalfalar ve kâhyalar gibi işçilerin emekleri üzerinde denetim sahibi unsurlarla uğraşmıştır. *İdrak* ilk önce eski zaman feodal beylerine benzettiği değnekçilere el atmış, hamal, sandalcı, arabacı amelelerini haraca kesen değnekçileri eleştirmiştir.[35] Amelenin yaptığı iş üzerinden pay alan bu değnekçilerin ya esnaf eskilerinden ya da kibar kısımdan seçildiklerini söyleyen gazete, belki eskiden belediyenin olmadığı zamanlarda bunlara ihtiyaç duyulabilecekken, artık halihazırda böyle bir kuruma ihtiyaç olmadığını ifade etmiştir. Esnaf hakkını müdafaa edecekse birleşmeli ve hükümet veya belediyeyle işlerini götürecek kişileri kendi arasında seçmelidir. Değnekçilerden sonra nasibini bulan sandalcılar kahyası Ali Osman Ağa olmuştur. Ancak bu çatma karşılıksız kalmamış ve gazetenin son sayılarına kadar takip edilecek bir atışma başlamıştır.[36] Sandalcılar ağasıyla arasındaki sürtüşme mahkemelere intikal etmiş, gazete eleştirel yazılarını yayımlamaktan imtina etmemiştir.[37] Yine değnekçiler, ağalar, reisler gibi hamallar kâhyaları da *İdrak*'in sivri kaleminden mustarip olmuşlardır. Bu durum gazetenin çalışanlar arasındaki ayrımlara ne kadar duyarlı olduğunu göstermektedir. Gerçekten de loncalar esnafı içinde çalışan işçiler üzerinde haraç kesen bu tabaka, işçi hareketinin durumu üzerinde yaşamsal bir rol oynuyordu. Dolayısıyla işçileri örgütlemeyi önüne koyan bir oluşumun ilk çatması gereken zümre bu tabakaydı. İşçi hareketi içerisinde loncalarda örgütlü olan ya da zaman içerisinde bu yapısı değişen kurumsallaşma dışında kalan zanaatkârların mücadelesi çok önemli bir yer tutmuştur (Çetinkaya, 2004: 189-214).

Loncaların dışında basın alanında çalışan işçilerinin sorunları ve oradaki hiyerarşi ile de yakından alakadar olmuştu *İdrak* gazetesi. Mürettipler Cemiyeti kurulması vesilesiyle bir yazı kaleme alan A.M. cemiyeti kuranları sert bir şekilde eleştirmiştir.[38] Yazara göre Mürettipler Cemiyeti'nin azası için düşünülenlerin listesindeki isimlerin hepsi hürmete şayan insanlar olsalar da bu liste, "işçilik nokta-i nazarında" uygun değildir. Yazar matbaa işçileri ile sermürettipleri karşılaştırır. Sermürettipler işe çok az ve seyrek gelen ve bütün işin yükünü işçilere yaptıran insanlardır. Hem çalışma şartları hem de aldıkları ücret onları mürettiplerden farklı kılmaktadır. Bundan dolayı yazar, dördüncü defa olarak teşekkül edilen cemiyet için kendisi gibi düşünenlerin katılmayı pek düşünmeyeceklerini söylemiş ve çalışanlar arasında bir yardımlaşma sendikası kurmanın daha makul olacağını belirtmiştir.[39]

Yayınlarda işçilerin sosyal haklarına dönük ve liberal bir anlayışa tahvil edilmesi mümkün olmayan bir vurgu da hâkimdir. Uluslararası sosyalist hareketin en mühim taleplerinden olan 8 saat-

lik işgünü bu hususta ki en önemli örneklerden biridir. *Sosyalist* gazetesinde işgününün kısalması gereğinin gerekçeleri arasında, işsizliğin önlenmesi ve böylece de işçi sınıfı içinde oluşan rekabetin önüne geçilmesiyle açıklanması önemlidir. Gazete, çalışma saatlerinin düşürülmesi meselesini işsizliğe bağlamakta ve bu reform ile işsizliğin önüne geçileceğinin altını çizmektedir: "İş altında bulunan amele ordusunun arkasında başka bir işsizler ihtiyat ordusu var ki bunların his eyledikleri açlık ve sefalet" onları işi olan ameleye rakip kılmakta bu da ücretlerin düşmesine sebep olmaktadır. "Sekiz saatlik yevm-i mesai; işsizliğe mani olarak amelenin ihtiyat ordusu efradının tenakısına ve belki hatta tenziline bağş olacak. Sekiz saatlik yevm-i mesai; işsiz amelenin işte bulunan ameleye icra ettiği rekabete bir sed" olacaktır.[40] Çevrenin yayınlarında özgürlükler hususunda öne çıkan bir başka vurgu da işçi hareketine dönük baskılara karşı alınan tutumdur.[41]

TSF'nin yayın organında da bu tür talepler sık sık gündeme getirilir. Bu taleplerden en önemlileri bir İş Bulma Kurumu'nun oluşturulması, işsizliğin ortadan kaldırılması, çalışma şartlarının güvenli ve salim bir hale kavuşturulması, çalışma saatlerinin kısaltılması, günlük asgari ücretin tespit edilmesi, çocukların ve annelerin korunmasıdır.[42] *İdrak* gazetesi işçi teşkilatları, yani sendikaların kurulmasına özel önem atfetmiştir. Örneğin Şirket-i Hayriye'de çalışanların grevi hakkında *İdrak*, her şeyden önce "işçilerin kendi aralarında bir sendika teşkil ederek heyet-i umumiye ile menafiilerini müdafaa etmeleri" gerektiğini dile getirmiştir.[43] Gazete işçilerin, aralarında teşkilat yok iken işlerini terk etmelerine ve grev yapmalarına taraftar olmadığını belirtmiştir. Ancak *İdrak*, adı geçen şirkette çalışan ateşçilerin greve gitmelerinin ardından grevi desteklemiş, bu "hareketi gayet tabii ve gayet meşru" gördüğünü ilan etmiştir. Çünkü "elinde servet ve sermayeyi, yani bütün kudret ve kuvveti bulunduran patronlara karşı ezilmemek ve temin ve istifa-i hakk edebilmek için zavallı amelenin elinde tatil-i eşgalden daha müesser bir vasıta yoktur."[44]

İşçilerin örgütlenmesi gerekliliğinin yanı sıra *İdrak* gazetesinin en fazla üzerinde durduğu konu bir çalışma bakanlığının kurulmasıydı. Gazete TSF'nin programında da yer alan bu hususu çok farklı vesilelerle hep gündeme getirmeye çalışmıştır.[45] Gelişmiş ülkelerde bazı demokratik kazanımların varlığına değinilmiş, ancak çok tekrarlanagelen 'özsel' Doğu-Batı farkına indirgenmemiştir. *İdrak*, Garp memleketlerindeki durumu amelenin sesini yeteri kadar çıkartmasına bağlamaktadır. Avrupa'da ortaya çıkmış olan Çalışma Bakanlığı, *İdrak*'e göre sermayeyle emek arasında bir sosyal denge bulmak açısından önemlidir. Türkiye'de amelenin sesini duyacak bir bakanlık işçilerin durumu için faydalı olacaktır. Çünkü ona göre nezaretlerin hemen hepsi "yalnız ve yalnız şirketlerin müdafii ve nazım-ı hukukidirler." Başka bir yazıdaysa Batı'da Türklerin her türlü ıslahatı zorla kabul etmek gibi bir imajının olduğundan bahseden gazete, hükümeti çağın gereklerini kendiliğinden yapmaya çağırır. Hükümet böyle bir bakanlık kurarak hem olumlu bir adım atacak hem de Avrupalılarda yerleşmiş bu sabit fikri ortadan kaldıracaktır.[46] Yine başka bir yazıda hükümet böyle bir kurum yaratarak hem kendi "efkar-ı insaniyetperverane ve medeniyetini izhar ve isbat etmiş olacak," hem de toplumsal ihtiyaçların farkında ol-

duğunu gösterecektir.[47] Ancak buradan, *İdrak*'in toplumsal denge arayışında olan veya hükümetten çağın gereklerini talep eden bir çizgiye sahip olduğu fikrine varılmamalıdır.

Kısacası, tarihyazımında bu çevreyi liberallikle tanımlayan eğilimin aksine OSF-TSF çevresi, siyasî ve sosyal kazanımları temelde işçilerin kendi mücadelesine bağlı görmektedir. Yoksa zamandan ve mekândan bağımsız tanımlanmış "liberal" bir düşüncenin ifadesi olarak değil. Genel oy hakkından toplumsal kesimlerin örgütlenme özgürlüğüne ve sosyal-refah düzenlemelerine kadar daha çok 20. yüzyıl ortalarında kurumsallaşmış gelişmeleri liberalizm adı altında ele almak liberalizmi tarihsel bağlamından koparmak anlamına geldiği gibi, ideolojik bir önyargıdır da.

SONUÇ

İştirakçi Hilmi çevresini küçümsemek ve bir grup oportünist olarak değerlendirmek kanıksanmış bir bakış açısıdır. Ancak yayınlarına şöyle bir göz atmak dahi, bütün zaaflarına rağmen bu çevrenin sosyalizmi tanıtmak ve yaymak adına ciddi bir düşünsel ve pratik çaba içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Çevre, özellikle işçiler arasındaki etkinliği dolayısıyla sosyalist hareketin yaygınlaşması açısından iz bırakmış sayılmalı ve unutulmuşluğa terk edilmemelidir. Hilmi çevresini belli bir ideolojik referansla mahkûm eden düşüncenin dışında, onun üzerine yazılmış literatür daha çok anılarda dile getirilen, mantıksal çelişkilerle ve hatalarla dolu dedikodu nitelikli anlatılarla sınırlı kalmıştır. İştirakçi çevresinin söyleminde İslâmî, yurtsever ve ilerlemeci unsurların bulunması da kanımızca onun sosyalistliğinin "gerçek" olmadığını göstermez. Bu öğeler hem çağdaşı hem ondan sonra gelen birçok sosyalist akımda varlığını sürdürmeye devam edecektir. Hilmi çevresini liberallikle niteleyen analizler, yukarıda da değinildiği gibi, liberalizmi tarihsel bağlamından koparak donmuş bir akide olarak ele almışlardır. Hilmi çevresinin söyleminde ortaya çıkan düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğüne dair talepleri liberalizm olarak nitelemek mümkün değildir. Zira çevre, "reformcu" yönü zamanla ağır bassa da işçi sınıfını ve sınıf mücadelesini esas alan bir sosyalizm anlayışını savunmuştur. Bu çevrenin hem sosyalist yayın anlamında hem örgütlenme anlamındaki faaliyetleri, Türkiye sosyalist hareketi için ilk birikimleri sağlamış, söyleminde ortaya çıkan birçok unsur, yüzyıl sonuna kadar sosyalist hareket içerisinde tekrarlanmıştır. ❐

DİPNOTLAR

1 Osmanlı İmparatorluğu tarihine ait kimi olgu ve süreçleri sadece belli cemaatlere odaklanarak analiz etmek şüphesiz sorunludur. Zira farklı cemaatleri oluşturan insan topluluklarını sadece bu cemaat ya da "millet" sınırları dahilinde ve tekil kimliklerle yaşayan insanlar olarak düşünmek önemli yanılgılara yol açmaktadır. Ancak okumakta olduğunuz yazı yukarıda dile getirilen "sosyalist düşüncenin Osmanlı İmparatorluğu'nda daha çok gayrimüslim cemaatler içinde geliştiği" iddiasını sorguladığı için daha çok Müslüman/Türk unsura ve asıl olarak da Hüseyin Hilmi çevresinin düşünce ve faaliyetlerine odaklanacaktır.

2 Sosyalistliği sorgulanmış ve beğenilmemiş de olsa, Türkçe literatürde sosyalist tartışmaların, kavramların, dile getirilmesi ciddi

anlamda ilk defa Hilmi'nin çıkardığı yayınlarda olmuştur. Hilmi'yi "Sosyalist Hilmi" yapan faaliyetlerinin başında yayımladığı dergiler gelir. Daha sonra takma adını oluşturacak *İştirak* dergisi Osmanlı'da Türk-Müslüman solunun ilk ciddi yayımıydı. Bu mecmua, gördüğü baskılar sonucu değişik adlar alarak (*İnsaniyet*, *Sosyalist*, *Medeniyet*) hayatını 1913 yılına kadar çeşitli biçimlerde sürdürdü. (Bu yayınların önemi için bkz. Alkan, 1988b: 1834-1835.) 1913'te Sinop'a sürgüne gönderilen Hilmi, Mütareke döneminde *İdrak* adlı yeni bir gazete yayımlamaya başlamıştır. Bu yayınlar, işçilerin örgütlenmesine dair fikir vermesi ve gazeteyi çıkaranların sosyalizm anlayışını yansıtması itibariyle büyük bir önemi haizdir. Ancak bu yayınlar genellikle yüzeysel kullanılmış ve Hilmi hakkında ortaya atılan fikirlere daha çok anılar kaynaklık etmiştir.

3 Bu homojen olmayan işçi sınıfı, tarihi boyunca çok çeşitli fikrî akım ve gelenekleri desteklemiştir. Bundan dolayı işçi sınıfının ideolojisi kendiliğinden, zorunlu olarak sosyalist olmadığı gibi, sosyalizmi de monolitik bir yapı arz etmemiştir. Örneğin, Hilmi çevresinde de görülebileceği gibi, 19. yüzyıl sosyalist hareketlerinde ciddi bir cumhuriyetçi girdi söz konusudur (Aminzade, 1993; Moss, 1976).

4 Benzer bir değerlendirmeye, yani Osmanlı ve erken dönem Türkiye toplumlarında sınıfların gelişmediğinden hareketle solun "temelsiz" kaldığı görüşüne solun tarihine ilişkin sosyalist kökenli değerlendirmelerde de sıkça rastlanır. Örneğin Mustafa Bayram Mısır, solun kapitalizme "Prusya tipi geçişin" yaratılığı bu "temelsizlik" nedeniyle bir "aydın projesi" olarak kaldığını belirtir: "Türkiye'nin tarihsel-toplumsal belirleyicilikleri, o dönemde sol fikirlerin, ancak aydınlar arasında taraftar bulabilmesini doğurmuştur. [...] Sol, kapitalizme Prusya tipi geçiş yaşayan toplumsal formasyonlarda, modern sınıf mücadelelerinin bir ürünü değil, genel olarak modernleşmeci aydının özgürleşme projesidir. [...] Bu zaafın tarihsel bir nitelik taşıdığı ve Solun toplumsal maddi temeli olmadığı, yani modern toplumsal sınıflaşmalar teşekkül etmediği için kaçınılmaz olduğunu ileri sürebiliriz." Umarız Mısır, kapitalizme "Prusya tipi geçen" Prusya'da da sosyalizmin sınıf temelli olmadığını savunmuyordur. Bkz. Mustafa Bayram Mısır, *Tarihsel Seyri İçinde ÖDP*, (Ankara: Ütopya, 1999), s. 15-23.

5 İbnülhak, "Amele Hayatı", *İştirak*, No. 1, 14 Temmuz 1328. Aktaran Kerim Sadi, *a.g.e.*, s 302-304.

6 Vahan Vasfi, "Sosyalizm Nedir?" *Medeniyet*, No. 2, 6 Kanun-u evvel 1326, s. 4.

7 Münir Çapanoğlu'nun Hüseyin Hilmi'ye dair anlatısı konuya değinen yazının en önemli başvuru kaynağı olmuş ve kimilerince de neredeyse aynen iktibas edilmiştir. Örneğin bkz. Hıfzı Topuz, *Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1996), s. 70-71. Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu), Çapanoğlu'nun Hilmi çevresinin yayınlarına ilişkin kimi hatalarını düzelttiği bir bölümde bu tür kaynaklara nasıl yaklaşılması gerektiğinin ipuçlarını ortaya koymuştur: "Türkiye'de sosyalizmin tarihini yazacak araştırıcılar eski devirleri yaşamış ve o devrin sosyalistlerini yakından tanımış olanların hatıralarından faydalanmak zorundadırlar. Sayın Çapanoğlu, bizde İkinci Meşrutiyet'in sosyalistlerini görmüş ve onlarla arkadaşlık etmiş bir gazetecidir. Bu bakımdan vereceği bilgileri çok ince bir süzgeçten geçirmesi gerekmektedir. Hafızaya güvenerek verilen bilgiler, çok defa insanı yanıltabilir; ve yerleşen yanlış bilgiyi düzeltmek, aradan zaman geçince, daha da güçleşir" A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm*, (İstanbul: Çığ Yayınları, 1966), s. 67-8. Mehmet Alkan ise Çapanoğlu'nun aktardığı hatıralardaki kimi tutarsızlıkları ortaya koyarak A. Sayılgan, F. Tevetoğlu ve Yalçın Küçük gibi bu anlatımları araştırmaksızın olduğu gibi aktaranları eleştirmiştir (Alkan, 1990b: 7).

8 "Mert bir adamdı da Hilmi. Arkadaşlarından biri takibata uğrasa, karakola çağrılsa, Örfî Divanı Harbe sevk edilse, o zamanlar işgal kuvvetlerinin bir nevi Bekirağa Bölüğü mahiyetinde olan Arapyan Hanına götürülse, hemen karakola koşar, yabancı polis teşkilâtının şefini bulur, arkadaşlarını tezkiye eder, ricada bulunurdu. Söz geçiremezse işi tehdide kadar götürürdü. Hiçbir şey yapamazsa, iddia edilen suçu, kabahati, herşeyi üzerine alır: - Ben yaptım, suçlu benim! Diye avaz avaz bağırırdı." Çapanoğlu, *a.g.e.*, s. 65.

9 "İştirakçi Hilmi basit telaffuzu ile 'para' demezdi; kelimeyi iki, hatta üç 'r' ile cafcaflı söylerdi: '-Parra!Parra' zaten meteliğe kurşun atacak vaziyette idi. Zindana girecekti ama önceden ikişer, üçer 'r'li paracıkları kemerine yerleştirmiş olacaktı". Karay, *a.g.e.*, s. 58-60.

10 Oya Sencer Hilmi'nin kişiliğini ise şöyle değerlendirir: "Hüseyin Hilmi, ilk bakışta ciddiyetten uzak bir kimse olarak görünmekle birlikte cesareti, her an hapise girmeğe hazır oluşu, bir eylem için ortada kimse bulunmadığı zaman Hilmi'ye rahatça başvurulabilmesi ve kafasına takmış olduğu 'Sosyalizm' davası için yıllarca bıkıp usanmadan çalışması, sürgünde, hapiste kalması, onun gerçekte çok heyecanlı bir insan olduğunu göstermektedir. H. Hilmi heyecanlı, duygusal bir insandır ve bu türden insanlarda her zaman görüldüğü gibi fikirlerine bağnazlıkla bağlıdır. H. Hilmi bir bilim adamı değildir. Konuyla ilgilenen diğer yazarların üzerinde birleştikleri gibi, sosyalizmi derinliğine bilmemektedir. Kültürden yoksundur. Ama, onda, bütün hayatı boyunca gözlenen özellik, bir eylem adamı oluşudur. Ve bu eylem, ne kadar temelsiz, ne kadar yüzeyden olursa olsun kendince bir sosyalizmi amaç edinmiş bir eylemdir. H. Hilmi çeşitli yollardan gitmiş, çeşitli davranış biçimleri içinde görünmüş ama hep sosyalist Hilmi, Hilmi arkadaş olarak kalmıştır." Sencer, *a.g.e.*, s. 238-239.

11 Genel olarak *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*'nin anlatısının da bu serinkanlı yaklaşıma sahip olduğu iddia edilebilir: *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt VI., 1841-1843.

12 Gerçekten de Hilmi'nin Baha Tevfik'in elinde bir oyuncak olduğu teması, Kaygusuz ve Çapanoğlu vasıtasıyla literatüre sirayet etmiş ve çoğu yazar tarafından sorgulanmaksızın tekrar edilmiştir. Örneğin Yalçın Küçük'e göre Baha Tevfik "Sosyalist Hilmi'yi yaratıyor ve ortaya çıkarıyor. Baha Tevfik, Türkiye'de sosyalist hareketin ilk kez örgütlenmesini, bir sahtekârın yüklenmesine önayak oluyor" (Küçük, 1984: 499).

13 Yunan Halkbilim ve Tarih Arşivi (ELIA), Yannios Arşivi, Sosyalist Örgüt ve Partilerle İlişkiler, IF klasörü.

14 Emiroğlu, "Sosyalist Fırkası ve Muarızları," *Haftalık Gül Bahçesi*, No. 1, 11 Teşrinisani 1337, s. 1-2, Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 322-325 içinde.

15 "Zengin olmak sosyalizm mesleğine münafi değildir. Zira servet iki türlüdür: (meşru, gayrımeşru)." Marx öncesi sosyalist düşüncenin klasik temalarından olan bir ayrımı kullanan yazara göre meşru olan zenginlik birikmiş emektir; beden veya dimağ kuvvetiyle çalışarak yaratılmıştır ve ona kimsenin el sürmesi caiz değildir. "Zengin olmuş, ancak ne zengin olurken, ne de olduktan sonra hiçbir say-ı diğerin hakkını gasp etmemiş... Buna hiçbir diyeceğimiz yok... Hem biz isteriz ki servet-i milliye hükümet tarafından tevcid edilsin. Hiçbir suretle taksime uğramasın, çünkü haksızlık, adaletsizlik bu taksimden neşet eder. O halde zenginlerimiz müsterih olsunlar, kasalarına vaziyet etmeyeceğiz. Yalnız vicdani kanunlar meydana getirerek tedrici ve şer'i bir surette meşrutiyet-i iktisadiyenin tesisine çalışacağız." Sami, "Millet Sosyalistleri Sevmelidir," *Sosyalist*, No. 1, 11 Teşrinisani 1326, s. 2-3.

16 Ibid., s. 3.

17 Vahan Vasfi, "Sosyalizm Nedir?" *Medeniyet*, No. 2, 6 Kanunievvel 1326, s. 4.

18 R. S., "Sosyalizm Nedir ve Maksad-ı Teşkili", *İştirak*, No. 1, Haziran 1328 (1912), aktaran Tunçay, *a.g.e.*, s. 28.

19 Bu perspektiften bakıldığında, Metin Çulhaoğlu'nun Osmanlı ve Türkiye'deki ilk sosyalistlerin "sınıf mücadelelerine hep rezervli ve ürküntüyle" yaklaştıkları ve üstelik sosyalizme de "sınıf mücadeleleri olmaksızın ulaşılabilecek bir adil düzen olarak" baktıkları iddiası boşlukta kalır. Türkiye'de sosyalizmin tarihi seyri içerisinde "ilerlemeci" ve "milliyetçi-yurtsever" etkilenmelere açık olduğu gerçektir. Ancak buradan yola çıkarak Türkiye'de sosyalizm anlayışını "sınıf mücadeleri uğrağından hiç geçmeden gerçekleşecek bir kalkınma, sanayileşme, modernleşme projesi"nden ibaret olarak tanımlamak *İştirak*'ten *Yön*'e dek uzanan düz bir çizgi çekmek anlamını taşır. Türkiye'de işçi sınıfı hareketinin ve sosyalist düşünce ve eylemin tarihi araştırması bakımından ihtiyaç duyulan şey böyle basitleştirici ve indirgemeci şemalar olmasa gerek. Bkz. Metin Çulhaoğlu, "Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin Doğuşu: Konjonktürün Başatlığı", *Praksis* 6, 2002, s. 12-13.

20 Bu yazı dizisinin yanı sıra TSF aynı minvalde sosyalistliğin ne olduğuna dair bir risale de neşretmiştir. Bu risalenin tam metni Zafer Toprak tarafından yayımlanmıştır. Zafer Toprak, "Türkiye Sosyalist Fırkasının Bir Risalesi: Sosyalistlik Nedir?" *Toplum ve Bilim*, No. 1, Bahar 1977, s. 124-139.

21 "Sermaye Saltanatı, Sosyalizm Nedir?" *İdrak*, No. 6, 3 Mayıs 1335-1919, 2 Şaban 1335, Cuma, s. 1.

22 "Sosyalizmin Müessislerinden Karl Marks ve Lasel," *İdrak*, No. 1, 28 Nisan 1335-

1919, 27 Receb 1335, Pazartesi, s. 1; "Sermaye Saltanatı, Sosyalizm Nedir?" *İdrak*, No. 6, 3 Mayıs 1335-1919, 2 Şaban 1335, Cuma, s. 1.

23 "Hakk," *İdrak*, No. 1, 28 Nisan 1335-1919, 27 Receb 1335, Pazartesi, s. 1.

24 Hüseyin Hilmi, "Şura-yı Ümmet'e Cevab," *İştirak*, No. 4, 6 Mart 1326, s. 49-51, (Aktaran Kerim Sadi, 1994: 132-134). Ahmet Nebil'in *Şura-yı Ümmet*'e verdiği benzer cevabı *İştirak*'in 10 Nisan 1326 tarihli 15. sayısında yayımlanmıştır (Kerim Sadi: 1994: 142-144).

25 Erken dönem Türkçe sosyalist yayınların ilki olan *Gave* gazetesinde de benzer İslâmî vurgular yer almış, ancak bunlar Hilmi'nin yayınlarında olduğu gibi sosyalist talepler ve evrensel seküler kavramlarla yan yana kullanılmışlardır. Bkz. Y. Doğan Çetinkaya, "Liberal, Sosyalist, İttihatçı Boykot Gazetesi: Gave," *Mütefferika*, No.20, Sonbahar 2001, s. 261-274.

26 Ferruh Niyazi, "En Büyük Derdlerimizden Reji", *Sosyalist*, no. 1, 11 Teşrinisani 1326, s. 3.

27 "Jön Türkün Tatili," *Medeniyet*, No. 2, 6 Kanun-u evvel 1326, s. 1.

28 "İzmir'i Unutmadık," *İdrak*, No. 18, 1 Temmuz 1335-1919, Salı, s. 1.

29 Zenun, "Milliyetperver Bir Adam Sosyalist Olabilir mi?" *İdrak*, No. 13, 10 Mayıs 1335-1919, 10 Şaban 1335, Cumartesi, s. 2.

30 OSF programı için bkz. Tunaya, a.g.e., s. 288-289. Tunçay programda yer alan müterakki vergilendirme, millileştirme ve "barışçılık" hususlarını anmakla beraber bunların "kendiliklerinden sosyalist bir düzen getirebilecek unsurlar değil, ancak uygulanırlarsa ortamı değişime hazırlayabilecek öneriler" olduğunu belirtmektedir. Buna karşılık, sosyalist bir programın önemli bir yönünün de tam da "ortamı değişime hazırlayacak öneriler" ortaya atmak olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Tunçay, a.g.e., s. 33.

31 Çulhaoğlu daha da ileri giderek Osmanlı sosyalistlerinin "anti-ittihatçı" oluşundan yola çıkarak "anti-iktidarcı" ve "sünepe" (!) oldukları sonucuna varır (Çulhaoğlu, 1988: 116-117).

32 "Sermayedarlığın Bir İstibdadı," *Sosyalist*, No. 2, 16 Teşrinisani 1326, s. 4.

33 "Amele Teşkilatı," *İdrak*, No. 16, 13 Mayıs 1335-1919, 13 Şaban 1335, Salı, s. 1.

34 "Bir Sanayi Talebesinin Medeniyet-i Hazıraya Karşı Nazarı Terakki Ne ile Olur? Şeraiti Nedir?" *İnsaniyet*, No. 3, 22 Teşrinisani 1326, s. 3.

35 "Tavaif-i Müluk," *İdrak*, No. 2, 29 Nisan 1335-1919, 28 Receb 1335, Salı, s. 1.

36 Galata Arab Camiisinde Mutasarrıf Bulunduğu Hanede Mukim Sandalcılar Cemiyet-i Hayriyesi Reisi Ali Osman, "Bir Cevab," *İdrak*, No 8, 6 Mayıs 1335-1919, 5 Şaban 1335, Pazartesi, s. 2. Ali Osman Ağa'ya yönelik olarak çıkan *İdrak* gazetesinin makalesini gazetede bulamadık. Zaten tarihlere ilişkin de bir karışıklık var. Ali Osman Ağa cevabında kendisine yapılan eleştirinin 4 Mayıs 1335 tarihinde 7 numaralı nüshada yapıldığını söylüyor. Ancak Osman Ağa yazısının imzasının altına bir de tarih atmış 3 Mayıs 1335. Hal böyleyken Osman Ağa daha *İdrak*'ın eleştirisi yayımlanmadan cevabını yazmış gibi olmaktadır. Bu da takdir edileceği gibi mümkün değildir. İşi çetrefilleştiren durum ise talihsizlik bu ya *İdrak*'in 7. sayısının elimizde bulunmamasıdır. Hasan Duman Katoloğuna göre 7. sayı sadece Hakkı Tarık Us koleksiyonunda bulunmaktadır. Ancak bu koleksiyonda bu sayı mevcut değildir. Anılan kataloğa göre de başka bir yerde bu sayı yoktur. Bu nedenle "Tehdid Edenlere Bakın" adlı bir eleştirinin burada yayımlanıp yayımlanmadığını tam olarak bilemiyoruz. Ama Ali Osman Ağa'nın cevabı ve daha sonra *İdrak*'in ona verdiği karşı cevaptan bu mesele tam olarak ortaya çıkmaktadır.

37 "Mugalata ile Olmaz, Ali Osman Ağa'nın Cevabı Münasebetiyle," *İdrak*, No. 9, 7 Mayıs 1335-1919, 7 Şaban 1335, Çarşamba, s. 2.

38 A.M., "Sosyalist Alemi, Mürettibler Cemiyeti," *İdrak*, No. 12, 9 Mayıs 1335-1919, 9 Şaban 1335, s. 2.

39 Ibid., s. 2. Gazete bu konudaki gelişmeleri yakından takip etmeyi sürdürmüştür ve cemiyet ile ilgili gelişmelerden okuyucuları haberdar etmiştir; "Mürettibin-i Osmani Cemiyeti," *İdrak*, No. 13, 10 Mayıs 1335-1919, 10 Şaban 1335, Cumartesi, s. 2. Bu makale daha çok yeni seçilen idare heyetini tanıtmak amacıyla kaleme alınmıştır. Buna göre eleştirinin dikkati çektiği üzere 11 kişiden dokuzu sermürettiptir.

40 "Sosyalizm İster ki: Amele Günde Sekiz Saat Çalışsın," *Sosyalist*, No. 2, 16 Teşrinisani 1326, s. 2.

41 Örneğin *Sosyalist* gazetesi, işçilere haklarını "anlatmak ile meşgul vatandaşlarımızdan birinin kömür amelesi onbaşılarının iftirası üzerine derdest olunarak caniler gibi hapishanede sekiz saat kadar tevkif olunduğu" haberine tepki gösterir: "Eğer hükümet bu suretle sosyalistleri korkutup propagandalarına mani olmak istiyorsa emin olsun ki muvaffak olamaz. Biz kanımızın son damlasını akıtıncaya kadar bu meslek uğrunda feda-i cana karar verdik. İçimizden birini tutarsanız diğerimiz yine onun eserine iktifa propaganda eder" "Bir Kanunsuzluk Daha!" *Sosyalist*, No. 2, 16 Teşrinisani 1326, s. 3; Selânik Sosyalist Federasyonu ve amele sendikalarının hükümetçe takibata uğramasının protesto edilmesi için bkz. "Kanunsuzluk ve amele sendikalarına taarruz," *Sosyalist*, No. 2, 16 Teşrinisani 1326, s. 2; yaptıkları grev dolayısıyla "ihtilalci ve müşevvik" sıfatıyla tevkif olunan sekiz amelenin Mebus Zohrab Efendi'nin teşebbüsü ile serbest bırakılması için bkz. "Bir kanunsuzluğu tamir," *Sosyalist*, No. 2, 16 Teşrinisani 1326, s. 3.

42 "Sosyalist Alemi- Fransa'da Sosyalist Kongresi ve Mühim Mukarrerat," *İdrak*, No. 10, 8 Mayıs 1335-1919, 7 Şaban 1335, Çarşamba, s. 1.

43 "Sosyalist Aleminde- Şirket-i Hayriye'nin Zavallı İşçileri," *İdrak*, No. 4, 1 Mayıs 1335-1919, 1 Şaban 1335, Çarşamba, s. 2.

44 "Sosyalist Aleminde- Ateşçilerin Grevi," *İdrak*, No. 18, 1 Temmuz 1335-1919, 2 Şevval 1335, Salı, s. 2.

45 "Mesalih ve Amele Nezareti," *İdrak*, No. 8, 5 Mayıs 1335-1919, 5 Şaban 1335, Pazartesi, s. 1.

46 "Yine Ameleye Dair," *İdrak*, No. 15, 12 Mayıs 1335-1919, 12 Şaban 1335, Pazartesi, s. 1.

47 "Amele Teşkilatı," *İdrak*, No. 16, 13 Mayıs 1335-1919, 13 Şaban 1335, Salı, s. 1.

Cami Baykurt

MERÂL DEMİREL

İstibdattan meşrutiyete, imparatorluktan cumhuriyete, tek partili rejimden çok partili rejime geçiş süreçlerinde faal rol oynayan Cami Baykurt, milliyetçilik ve Türkçülükle başlayıp zamanla Bolşevikliğe evrilen siyasî düşünce yapısıyla ilginç bir siyasî şahsiyettir. II. Meşrutiyet'i önceleyen günlerde siyasî hayata atılmış, cumhuriyeti hazırlayan kadro içinde kendisine ön sıralarda yer bulmuştur. Sol fikirlerle tanışması, Millî Mücadele yıllarına denk düşmekle birlikte, sol kesim içinde belirgin simalardan biri olarak ortaya çıkışı çok partili sisteme geçiş yıllarına rastlar. Hayatı boyunca sadece bir uygulama adamı olmadı; ülkenin karşı karşıya kaldığı sorunlara çözüm üretebilme kaygısı güden bir fikir adamı olma özelliği de taşıdı. Her dönemde faal olarak yürüttüğü siyaset doğrultusunda yazılar yazdı.

1869'da İstanbul'da doğdu. Asıl adı Abdülkadir'di. Askerî Rüştiye ve Kuleli'nin ardından girdiği harp okulunu 1897'de süvari teğmen rütbesiyle bitirdi. Abdülhamit aleyhtarı faaliyetleri nedeniyle Trablusgarp'ta görevlendirildi ve vali vekili ve fırka komutanı Recep Paşa'nın yaveri oldu. Recep Paşa, derin bilgisi ve görgüsü açısından Molla Cami'ye benzettiği için, ona bütün hayatı boyunca taşıyacağı Cami adını verdi. Cami Bey burada İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olarak faaliyetlerini sürdürdü. İttihatçı sürgünlerin Trablusgarp'tan kaçmasına yardımcı olan ekip içinde yer aldı. Daha sonra Fizan'a bağlı Gat kazasına komutan ve kaymakam vekili olarak atandı burada kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesine yükseldi. Cami Bey, daha sonra mebus olarak döndüğü İstanbul'da, bu bölgede geçirdiği yılların bir ürünü olarak, Sudan ticaret yolu üzerindeki sahra mıntıkalarıyla oralarda yaşan insanları ele aldığı *Trablusgarp'tan Sahra-yı Kebir'e Doğru* adlı bir kitap yayımladı. Cami Bey bu arada Beşiktaş Jimnastik Kulübü'nün ilk yöneticileri arasında yer almıştır.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, ilk Meclis-i Mebusan seçimlerine, Fizan'dan İttihat ve Terakki'nin adayı olarak katıldı. İmparatorluk içinde Arap milliyetçiliğinin filizlenmeye başladığı bu dönemde, Arap vilayetleri milletvekilleri Cami Bey'in Trablusgarp'ın yerli halkından olmaması nedeniyle milletvekilliğine karşı çıktı. Seçimin yenilenmesi doğrultusunda bir karar çıktı, ama, 15 Nisan 1909'da tekrarlanan seçimi yeniden kazandı.

Cami Bey bu dönemde, yol arkadaşları gibi, meşruti rejimi amaçladı. Ancak ulus-devlet dalgasının imparatorluğu dağıtmaya yüz tuttuğu günlerde özellikle Balkan Harpleri sonrasındaki travmatik dönemde bir korunma içgüdüsü olarak tanımlanabilecek şekilde 'millî' olmayı ön plana çıkardı.

İmparatorluğun her bölgesinden katılımlarla büyük çeşitlilik gösteren, çok sayıda ayrık ses barındıran İttihat ve Terakki doğal olarak ilk yıllardaki bütünlüğünü sürdüremeyip zaman içinde gruplar halinde ayrılmalarla karşı karşıya kaldı. Cami Bey, gruplaşma hareketleri içinde yer aldı ve Hizb-i Terakki'yi

kuran yedi milletvekilinden biri oldu. Parti yönetimiyle görüş ayrılıkları derinleşince Nisan 1910'da partiden istifa etti.

1912'de yapılan ikinci dönem seçimine Fizan'dan bağımsız aday olarak katıldı ve yeniden seçildi. Bağımsız milletvekilliği döneminde İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında uzlaşma sağlanması için uğraştı. 1912'de Ahmet Ferit'in (Tek) başkanlığında kurulan Millî Meşrutiyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. Adında açıkça "millî" sıfatı taşıyan fırka, siyasal tarihimizde dayandığı ideolojinin milliyetçilik olduğunu açıkça ortaya koyan ilk partidir. Anadolu'yu asıl vatan toprağı olarak kabul eden parti, imparatorluğun ağırlık merkezine Türklük ve İslâmiyeti yerleştirdi. Cami Bey partinin görüşlerini temellendiren *Osmanlılığın Atisi* adlı bir çalışma kaleme aldı. Bu çalışma, önce partinin yayın organı *İfham* gazetesinde tefrika edildi; 1913'te risale olarak gazetenin "İfham Kütüphanesi" adı altında yayımladığı bir dizi kitap arasında çıktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya bulunduğu iç ve dış sorunların, 22 başlık altında, analitik olarak ele alındığı bu risalede Türk ve Arap unsurların birlikteliği vurgulanmış ve Alman yanlısı bir tutum sergilenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı patlak verince yedek süvari kıdemli yüzbaşı olarak askerliğe döndü ve İzmir Sansür Müfettişliği'ne atandı. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İngilizlerin İzmir Limanı'na demir atmasıyla birlikte şehirde direniş hareketi çalışmaları başlayınca İzmir'deki Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'ne katıldı.

Ülkenin içinde bulunduğu durumdan sorumlu tutulan ve Babıâli tarafından istenmeyen kişiler ilân edilen İttihatçılar, diğer direniş örgütlerinde olduğu gibi, İzmir'de de etkindi. Bütün cemiyetleşme hareketlerinde yaptıkları gibi İzmir'deki cemiyetin de gerek İstanbul hükümeti gerekse işgal kuvvetleri nezdinde sıkıntıya düşmemesi için İttihatçılıklarını perdelemeye çalışıyorlardı. Öte yandan İzmir'deki Cemiyet, hareketinin partiler üstü olduğu kanısını uyandırmak için İttihatçılığın yanı sıra İtilâfçılıkla da ilgisi olmayan şahsiyetleri ön plana çıkarmak istiyordu. Cami Bey, İzmir Müdafaa-yı Hukuk Osmaniye Cemiyeti'nin 17-19 Mart 1919'da düzenlediği Büyük İzmir Kongresi'nde her iki partiyle de ilgisi olmadığı gibi, tecrübeli bir asker ve siyaset adamı olması hasebiyle de cemiyetin kâtib-i umumiliği için uygun görülerek, bu göreve seçildi.

Cami Baykurt, milliyetçilik ve Türkçülükten Bolşevikliğe uzanan fikir yapısıyla dikkat çekerken Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e, tek partili rejimden çok partili rejime tüm önemli dönemeçlerde yer aldı.

Cami Bey bu dönemde ülkenin kurtuluşunu Wilson prensiplerinde görüyordu. Bu inancını Ankara'ya geçene kadar korudu. Kongrede yaptığı konuşmada bu prensipleri savundu ve bunlar uyarınca İzmir'in işgal edilemeyeceğini ileri sürdü (oysa üçler konseyinde bizzat Wilson, İzmir ve civarının Yunan mandasına terkine ve İzmir'e Yunan askerinin çıkarılmasına karar veren üç kişiden biriydi).

İzmir'in işgalinden bir ay kadar sonra da cemiyet merkezini İstanbul'a nakletme kararı alınca Cami Bey cemiyet adına faaliyette bulunmak üzere İstanbul'a geçti. Ocak 1919'da II. Tevfik Paşa hükümetinde dahiliye nazırı olan eski dostlarından Mustafa Arif Bey'in müsteşarlık teklifini kabul etti. Ancak Sultan Vahidettin'in İttihatçılara yakın gördüğü Mustafa Arif'i kabine dışı bırakma isteği sonucu yıkılan II. Tevfik Paşa hükümetinin ardından kurulan yeni hükümette çalışmak istemeyerek henüz resmiyet kazanmayan bir haftalık müsteşarlık görevinden istifa etti. İstifasını verdiği gün kurulan Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası'na katılarak yönetim kurulunda yer aldı.

Cami Bey kısa süre sonra bu partiden ayrıldı, genellikle İttihat ve Terakki'ye karşı olan bir grup dostuyla 4 Mayıs 1919'da Millî Ahrar Fırkası'nı kurdu ve fırkanın katib-i umumiliğini üstlendi. Cami Bey yayımlanmamış anılarında partinin kuruluş süreciyle ilgili olarak şunları yazar: "Osmanlı imparatorluğunun Araplarla meskun olan vilayetlerinden ayrılarak yalnız Türk vilayetlerini ihtiva etmek üzere istiklalini kurtarabileceğini zannediyorduk. Bunu anlamak için İngilizlerle konuşmak lâzım geliyordu. Fakat bu efendilerle konuşabilmek için kendimize sıfat vermek icap ediyordu. İngiliz Muhipleri Cemiyetine aza olup İngiliz irtibat zabitleriyle konuşmak maksadımıza göre küçük bir şey olacaktı. Ondan dolayıdır ki yeni bir siyasî fırka kurarak onun namına İngilizlerle görüşmeyi düşünüyorduk".

Bu doğrultuda kurulan partinin beyannamesinde, Millî Meşrutiyet Fırkası'nda olduğu gibi milliyetçiliğe vurgu yapılmaktadır.

Cami Bey Millî Meşrutiyet Fırkası'nda yer aldığı günlerde, yazdığı risalede de açıkça belirttiği gibi, Almanya yanlısı bir siyaset izlenmesini isterken, bu dönemde yüzünü galip Anglosakson dünyaya dönmüş, öte yandan Rusya'daki Bolşevik devrime büyük bir kuşkuyla bakmıştır. Millî Ahrar Fırkası'nın beyannamesinde büyük Batılı devletler, Türkiye'yi "ihmal ve Rusya'ya feda ettikleri" için suçlanmakta, son gelişmelere bu durumun neden olduğu belirtilmekte, Rusya'ya karşı Batı devletleriyle karşılıklı çıkar esasına dayanan, dengeli bir işbirliğinin sürdürülmesi üzerinde durulmakta ve partinin dış siyasetindeki tek umdenin kuzeyden inecek Bolşeviklik tehlikesine karşı bu işbirliği olduğu yazılmaktadır.

Ülkenin karşı karşıya kaldığı büyük sorunlardan kurtulmasını hem Bolşevikliğin hem de vahşi kapitalizmin reddedilmesine bağlamaktadır: "Bir taraftan küçük emlâk sahibi tarım unsurlarından meydana gelmiş milletimizi, komşumuzu sarsan sosyal ve iktisadî başıboş ihtilalin her ne şekilde olursa olsun bulaşmasına karşı korumaya mecburuz. Diğer taraftan galiplerle aramızdaki davanın halledilmesi sırasında geleceğin tarım sınıfını tarlası üzerinde işçi haline getirebilecek suretle sermaye hücumlarına mani olmak, bu suretle milletimizin geleceğini anarşiye düşmekten korumak en önemli görevlerimizdendir".

Kısacası, Cami Bey ve arkadaşlarının bu dönemde amaçladıkları toplum düzeni, gelişmiş Batı toplumlarındaki liberal toplum düzenidir: "Buhrana son vermek, kişinin hayat mücadelesine bağımsız bir şekilde karışmasına yönelen tedrici bir yöntem ve merkeziyete karşı millî kuvveti güçlendirme amacını sağlayacak idari bir değişikliğin uygulanmasıyla mümkün olacaktır. Çeşitli toplumsal kuruluşların meydana getirdiği medenî millet örneklerinin geniş şekilde incelenmesi sonunda Türkiye'de bütün idare ve eğitim kuruluşlarımızın Anglosakson yöntemlerinin yetkili ellerle getirtilecek araçlara ve yollara başvurulmasıyla uygulanması öngörülmektedir".

Son Meclis-i Mebusan'a Yunan işgali nedeniyle normal bir seçim süreci yaşayamayan Aydın'dan mebus olarak katılan Cami Bey Heyet-i Temsiliye ile devamlı irtibat halinde oldu. Gerek ilk seçildiğinde gerekse daha sonra Ankara'ya görüşmelere gidenler arasında yer aldı, Meclis-i Mebusan'da oluşturulan Felah-ı Vatan Grubu'nun başkanlığına getirildi. 16 Mart'ta meclisin basılması üzerine, Karakol Cemiyeti'nin yardımıyla, Halide Edip ve Dr. Adnan Bey'le birlikte İstanbul'dan Ankara'ya geçti.

Aydın mebusu olarak katıldığı Birinci TBMM'nin ilk dahiliye vekili seçildi. Bu dönemde Bolşevik fikirlerle ilk kez yakınlaşmaya başladı ve giderek "samimi bir Bolşeviklik yanlısı" oldu. Bu onun Türkçülükten solculuğa geçişinin ilk aşamasıdır. Sonraki yıllarda bu yakınlaşmayı sürdürecek, önemli sol figürlerden biri olarak görülmeye başlanacaktır. Komintern arşivinde bulunan "Lütfi Yoldaş"ın "Türkiye İştirakiyun Fırkaları merkezi riyasetine" gönderdiği 19 Ağustos 1920 tarihli layihada Cami Bey'in fikriyatındaki dönüşümü gösteren şu bilgi yer almaktadır: "Anadolu'da Bolşevik teşkilâtı yapılmak için hiçbir mümanaatta bulunulmuyor. Ankara'da Bolşevizmin derhal kabul edilmesine dair müteaddit konferanslar verilmiştir ve bu konferansların verilmesi için bizzat Cami Bey (dahiliye vekâletini işgal ettiği zamanlarda) teşvik etmiştir". Ankara'daki durumu, "Türkler vaziyet-i hazıra dolayısıyla kendilerine tabii Bolşevikler nazarıyla bakıyorlar ve Kuva-yı Milliye ordusunu Bolşevik ordusu suretiyle telakki ediyorlar" şeklinde yorumlayan "Lütfi Yoldaş" "Kuva-yı Milliye re'sikârında olanlar Bolşevikliğe ne suretle bakıyorlar" sözleriyle başlayan bir başka Komintern belgesinde (Sabık Dahiliye Vekili) Cami Bey'in kendisine şunları söylediğini belirtir: "Türkiye'nin kurtulması Sovyet hükümetinin cihana hâkim olmasına mütevakkıftır. Siz memleketimizde istedikleri propagandayı yapmaya mezunsunuz".

Cami Bey, 13 Temmuz 1920'de dahiliye vekilliğinden istifa etti. Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı*'nda bu istifayla ilgili olarak "önce Cami Bey'i harcadılar" şeklinde bir saptamada bulunur. Mustafa Kemal Paşa'nın Cami Bey'den desteğini çekmesinin ardında onun fikriyatındaki bu değişimin etkisi olsa gerektir.

Dahiliye vekilliğinden ayrıldıktan kısa bir süre sonra milletvekilliği saklı kalmak üzere Ankara hükümetinin temsilcisi olarak Roma'ya atandı. Savaş sonunda umduğunu bulamayan İtalyanlar, Ankara hükümetiyle yakın ilişki kurmak istiyor ve ekonomik ayrıcalıklar elde edecekleri bir barış için uğraşıyorlardı. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'yla önceden tanışan Cami Bey İtalyan hükümetiyle resmi olmayan görüşmelerde bulundu, gizlice silâh ve mühimmat alımıyla uğraştı; Malta sür-

günlerinin kurtarılmasında büyük çaba harcadı; başta Cavit Bey ve Talât Paşa olmak üzere Avrupa'daki İttihatçı önderlerle görüşüp yazıştı; Ankara hükümetinin temsilcisi olarak Avrupa'da toplantılara katıldı.

Kasım 1921'de TBMM hükümeti Cami Bey'in Roma'daki temsilcilik görevine son verdi. Cami Bey çağrılara rağmen Türkiye'ye dönmedi; 21 Ekim 1922'de TBMM tarafından milletvekilliğinden çıkarıldı.

Aktif siyasetten uzaklaşan Cami Bey, Türkiye'ye İstanbul düşman işgalinden kurtarıldıktan sonra döndü. Uzun süre siyasetten uzak kalarak, çevirmenlik, öğretmenlik yaparak hayatını sürdürmeye çalıştı. Ocak 1934'te İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu tarafından yayımlanmaya başlayan *Yeni Adam* dergisinde, ilk sayılarından itibaren, "Siyasa Acunu" adlı köşesinde dış politikayla ilgili yazılar yazdı ve yükselen faşizm ve nazizmi telin etti. 27 Haziran 1942'de oğlu Vedat Baykurt'la Fransızca akşam gazetesi *La Turquie*'yi çıkarmaya başladı; burada Mihver karşıtlığı yazıların eksenini oluşturdu.

Çok partili sisteme geçiş sürecinin başladığı 1945'ten ölümüne kadar, sol kanatta aktif bir yazar ve siyaset adamı olarak sivrildi. Bu dönemde Cami Baykurt'un başkanı olacağı ya da içinde yer alacağı bir sol parti kurma arayışları aralıksız sürdü. Başkan adayı olarak adı, Şefik Hüsnü ve Esat Adil'le hatta Fevzi Çakmak'la birlikte anılıyordu. Ancak kendi başkanlığında bir parti kuramadığı gibi ne Esat Adil başkanlığında kurulan Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ne de daha sonra Şefik Hüsnü'nün kurduğu Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nde (TSEKP) yer aldı.

1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve bütçe görüşmeleri sırasında CHP içindeki muhalefetin iyice açığa çıktığı, CHP parti grubunda Dörtlü Takrir'in reddedildiği, TBMM'nin Birleşmiş Milletler Antlaşmasını onayladığı bu günlerde Türkiye çok partili rejime geçiş sancılarını yaşamaktaydı. Baykurt'un ilk Türkçe yazıları 21 Temmuz ve 22 Ağustos 1945'te ancak iki sayı çıkabilen aylık *Dikmen* dergisinde yayımlandı. Kendini anti-faşist ve anti-emperyalist bir fikir ve sanat dergisi olarak tanımlayan *Dikmen*'in yazı ekibi, o günlerde solun partileşme hazırlıkları içindeydi ve daha sonra sol partilerin içinde yer alacaktı. *Dikmen* ikinci sayı çıktıktan sonra valilik kararıyla kapatılınca Baykurt aynı ay içinde yeniden yayına başlayan Sertellerin *Tan* gazetesinde yazmaya başladı.

Ayrıca 1 Aralık 1945'ten itibaren kurmaya çalıştığı partinin yayın organı olarak Sabahattin Ali ve Esat Adil Müstecaplıoğlu ile *Yeni Dünya* gazetesini çıkardı. Aynı gün yayın hayatına atılan *Görüşler* dergisinin de yazı kadrosu içinde yer aldı.

Yazılarında, demokratik olmayan, demokrasinin önünü tıkayan "kalp akçaya" benzeyen Tek Parti rejiminin terk edilip demokratik yönetime geçişin sağlanması üzerine odaklandı. Türkiye'nin demokratik rejime geçmesini daha çok dış dünyanın etkisine bağladı. İç dinamiklerin önünü "totaliter devlet sistemleriyle memleket idare etmeğe alışmış (...) muhafazakâr reaksiyoner" CHP'nin "elinde bulunan bütün vasıtaları, memurları, polis kuvvetini, para kuvvetini, her çeşit tezvir vasıtalarını" kullanarak tıkadığını ileri sürdü. Ona göre, yürürlükteki 1924 Anayasası demokratik bir anayasaydı. Faşist İtalya'dan alınan yasalar anayasanın lafzına ve ruhuna aykırı olup onu atıl hale

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde siyasi özgürlükleri elde etmenin, devlet-parti birliğiyle hareket eden CHP'ye karşı hak ve hürriyetleri savunmanın ayrı bir önemi vardır. Soldan sağa: Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Cami Baykurt, Halil Lütfi Dördüncü.

getirmişti. Bu faşist yasaların derhal kaldırılması gerekiyordu.

Türkiye'deki iç dinamiklerin rejim değişikliğine gidişe yetmeyeceğini düşünen Baykurt bu bağlamda Birleşmiş Milletler Antlaşması'na adeta bir can-kurtaran simidi gibi sarıldı. Bu metni imzalamanın her yerde gerçek demokrasiler kurmak, fertlere korkusuz düşünmek ve düşündüklerini yılmadan söylemek, hakikatleri öğrenmek ve öğretmek hürriyetini vermek, böylelikle yoksulluğun, tecavüzlerin ve savaşların önünü almaya çalışmak anlamına geldiğini vurguladı.

Yeni dünya düzeninde artık bağımsız bir politikadan söz edilemeyeceğini, hiçbir meseleye "Türkiye'ye özeldir" diye bakılamayacağını, bu yüzden Türkiye'nin değişme ve yenilenme dâvasını dünya çerçevesindeki yerine koyarak görmesi gerektiği tezini ileri sürdü. Yenilenmenin, herkes için olduğu gibi, Türkiye için de mukadder olduğunu; bunun da "tarihi determinizm neticesi olarak bir zaruret hükmünü aldığını" belirtti.

5 Eylül 1945 *Tan*'da çıkan ve ileride hapis cezası almasına neden olan "Münevver Sınıfın Tarihi Rolü" başlıklı yazısında yenilenme savaşını başarıya ulaştırmada en büyük rolü fikir emekçileri olarak gördüğü aydınlara yüklemekteydi. Aydınların kendilerini burjuvazinin bir parçası görmekten uzaklaşıp birer ücretli fikir işçisi olduklarını idrak etmeleri, sınıf çıkarlarını savunacak derecede bilinçlenmeleri gerekmekteydi. "Dünya milletleri yeni bir hayat kapısından içeri girerken" ve "her şey değişirken aydınların da değişmesi mümkündür". Yazısının "kim bilir, belki de yakın geleceğin inkılâp tohumunu taşıyan odur" şeklindeki son cümlesinde de dile getirdiği bu ihtimale Baykurt umut bağlamaktaydı.

Baykurt'un gözünde insanlığın en büyük düşmanı, sırf kendi çıkarları için

İkinci Dünya Savaşı'nı çıkaran uluslararası yüksek finans çevreleri ve artık bu çevre içinde yer alan Katolik kilisesiydi. 19. yüzyılın sömürgeci ve emperyalist politikasını temsil eden ve ilk büyük savaşın gerçek âmili olan Büyük Britanya İmparatorluğu'nun yerini alan bu güçler, her ülkedeki çalışan kesimi, basın, kilise gibi araçlarıyla kendileri için ölmeye hazır hale getirmişlerdi.

Baykurt, Celâl Bayar ve arkadaşlarınca hükümete sunulan 1924 Anayasası'na uymayan kanunların değiştirilmesini isteyen dörtlü takriri "demokrasi inkılâbı yolunda ilk adım" olarak tanımladı ve acilen bu yola girilmesi gerektiğini yazdı. "Türkiye Cumhuriyeti'nin yenilenmesi uğrunda mücadele meydanına atılmış olan bu grup"un kuracağı yeni partiye destek verdi. Öyle ki *Yeni Dünya*'daki bir yazısında Bayar için "bayrağını açmış, davasını milletin huzuruna çıkarmıştır. İstiklâl mücadelesine ve Cumhuriyet inkılâp tarihine adı karışmış olan Celâl Bayar, açmış olduğu bu bayrağı elinden düşüremezdi. Deruhte ettiği yeni vazife onu bu yolda sonuna kadar yürümeğe mecbur ediyordu" ifadesini kullandı. Ancak Celâl Bayar ve ekibinin Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na büyük çiftlik sahiplerinin çıkarları doğrultusunda karşı çıkması karşısında suskun kaldı. Baykurt'un bu suskunluğunun temelinde, Şefik Hüsnü'nün Nisan 1945'te kaleme aldığı ve İçişleri Bakanı tarafından mecliste okunan bir yazısında yer alan "Mareşali ve Demokrat Parti'yi desteklememiz, bütün teşkilâtımızı ve faaliyetimizi bu mücadelenin icaplarına göre ayarlamamız icabeder. Dikkat edeceğimiz nokta, Demokrat Parti'nin idarecileri olmağa namzet olanlarını mümkün olduğu kadar Sosyalist demokrasiye doğru çekmeğe gayret etmek"tir şeklindeki TKP'nin stratejisi doğrultusunda hareket etme kaygısı yatsa gerektir. Bu arada Vedat Türkali, Şefik Hüsnü'yü Fevzi Çakmak'ın kendileriyle birlikte hareket edeceğine inandıran kişinin Baykurt olduğunu ileri sürmektedir.

Baykurt, kurulacak yeni partinin halkın mahrum bırakıldığı haklarını savunması ve uğradığı haksızlıkları bertaraf etmesi gerektiğini vurguladı. "Biz, Celâl Bayar ve arkadaşlarının teşebbüsünü bu mânada anlıyoruz" demekteydi. "İleri demokratik bir anayasa ile kurulmuş bir Cumhuriyet içinde halkın fer'î kanunlarla maruz kaldığı tazyikler ve tecavüzler vardır. Bundan başka kuvvetini kanundan almayan suiistimallerin, soygunculuk ve vurgunculuğun bin bir çeşidi var. Yeni fırka, kendi bayrağına ve davasına sadık kalacaksa bütün bunlarla mücadele etmek icap edecektir. Zaten etmeyecekse bu yola girmeye ve fırka teşkiline lüzum yoktur".

Türkiye'nin kurtuluşunu sosyalizmde gören Baykurt, sosyalist mücadele sırasında, yüzde sekseni dindar köylü olan halkın dinî inancına karşı gitmemek, tersine onu din yoluyla sosyalizme götürmek gerektiğini savunuyordu. İslâm dinini gayet iyi biliyordu. Sosyalizmle İslâmlık arasında birçok benzerlik buluyordu. Kuran'da sosyalizm ideolojisine uyan birçok ayet ve düstur bulunduğunu söylüyordu. Bunlardan faydalanarak halk arasında bu ideoloji yayılabilirdi. Baykurt'a göre Müslümanlık, özel mülkiyeti kabul etmekle beraber, büyük servetlerin tek elde toplanmasına karşıydı. Zekât bu sebeple konmuştu. İslâm kamu mülkiyetini ön planda görürdü. Mecellede toprak altı servetlerin ve büyük mülklerin devlet tarafından idaresi vardı. İslâm "faiz suretiyle para üzerinden kâr alınmasına karşıdır" diyordu. Baykurt bunları saydıktan son-

ra, sosyalizmin artık bu düsturlara dayanamayacağını, Muhammed zamanında bir sanayileşme hareketi olmadığı, bir sınıf kavgası bulunmadığını söylüyor, ama, sosyalizme giderken bir taktik olarak dinden faydalanmak gerektiğini de ekliyordu.

Baykurt'un yazdığı *Tan, Yeni Dünya* ve *Görüşler* iktidarı kızdırdı ve iktidarın usta kalemi Hüseyin Cahit Yalçın, 3 Aralık 1945 tarihli *Tanin*'de "Kalkın ey ehli vatan" başlıklı bir makale yayımlayarak ağır suçlamalarda bulundu. Yalçın yazısında "düşman istilası şimdi komünizm propagandası halinde içimize sızmaya başlamıştır: *Yeni Dünya*'nın ve *Görüşler*'in intişarı bu hususta tereddüte artık imkân bırakmamıştır. Vaziyet açıktır: Beşinci kol faaliyettedir ve hücuma geçmiştir" dedi.

Baykurt, ertesi günkü *Yeni Dünya*'da Hüseyin Cahit Yalçın'a hitaben bir cevap yazdı ve neye, niçin muhalefet ettiklerini şöyle açıkladı: "Bugün dünya politikası ve bu meyanda vatanımızın bulunduğu mevki çok tehlikelidir. Türkiye'yi Balkan harbine ve sonra 1914 faciasına sürüklediği zamandan daha çok tehlikelidir, garbın demokratik haklarının memleketimizde tatbik olunduğunu görmek için mahdut vasıtalarımızla mücadele meydanına girdik. O dava, bu memleketi hiçbir yabancı menfaatine kurban etmemek, vatandaşlarımızı ayak altında çiğnetmemek ve içerde yüzümüzü kızartan haksızlıklara ve kirlere mani olacak bir idareyi görmekten ibarettir". Yazısının devamında "aynı davaya sadıksanız aramızda çekişecek hiçbir şey yok". Baykurt, aynı yazıda mahkûm etmek için delil lâzım geldiğini hatırlattı ve kendilerine, beşinci kol olarak yabancı menfaatler hesabına memlekete ihanet ettikleri suçlamasında bulunan Yalçın'dan bunu ispat eden delilleri ortaya koymasını istedi.

Ancak Hüseyin Cahit Yalçın'ın bir gün önceki yazısı Türkiye tarihine "Tan olayı" olarak geçen saldırıların fitilini ateşlemişti. Kalabalık bir grup saldırgan 4 Aralık 1945'te *Tan* matbaasının bütün dizgi makineleri ve rotatiflerini parçaladı ve sol yayınlar satan kitapevlerini yerle bir etti. Sonra sıra *La Turquie* ve *Yeni Dünya*'nın basıldığı matbaaya geldi ve saldırganlar her şeyi kırıp döktüler. Bu olay sonucunda her üç gazetenin ve *Görüşler* dergisinin yayımı durdu (kısıtlı imkânlara rağmen içerik bakımında son derece zengin olan *Yeni Dünya* bu yüzden ancak dört sayı çıkabildi). Böylece Cami Baykurt'un siyasî nitelikteki yazıları yayımladığı yayın organlarından tamamı ortadan kalktı.

Tan olayı demokratik cephenin dağılmasına, her kesimin kendi yoluna gitmesine yol açtı. Demokrat Parti kuruldu ve artık solu tamamen yadsıdı. Şefik Hüsnü sosyalist bir parti için bir takım yoklamalarda bulundu. Partide yer alacaklar içinde Cami Baykurt'un adı da vardı.

Ancak bu arada Baykurt Sertellerle birlikte tutuklandı. Tutuklanma nedeni *Tan*'da Eylül 1945'te yayımlanan yazılardı. Mahkemeleri tutuklu sürdü ve yargılama sonunda her biri mahkûm oldu. Temyize başvurmaları sonucunda tahliyelerine karar verildi. 4 ay süren hapishane hayatları sona ermişti.

Tahliyelerinden bir gün sonra Esat Adil Müstecaplıoğlu TSP'yi kurdu. Baykurt bu partiye katılmadı. TSP içindeki *Dikmen* grubu partinin başına onu getirmek istediyse de bir sonuç çıkmadı. Ardından Şefik Hüsnü TSEKP'yi kurdu. Baykurt bu partide de yer almadı. Ancak insan haklarını ko-

ruyacak bir dernek kurulması için çalışmalara başladı. Daha önce kurulması için uğraş verdiği sol partinin hazırlık çalışmalarında adı geçen Fevzi Çakmak'ı derneğin başkanlığı için düşünüyordu. Çakmak'ın halk nezdinde büyük itibarı vardı ve bu yüzden katılacağı her hareketin ses getireceği açıktı. Serteller, Tevfik Rüştü Aras ve Kenan Öner'in başı çektiği dernek 17 Ekim 1946'da vilayete Çakmak'ın imzasıyla bir dilekçe ve ek olarak beyanname ile nizamnamesini verdi. İktidar başından beri bu çalışmaların her anından haberdardı. Ekip içinde Baykurt'un yanından hiç ayrılmayan Adnan Menderes ve Tevfik Rüştü Aras'ın akrabası Özdemir Evliyazade'nin istihbarat elemanı olduğu Yassıada duruşmalarında açığa çıkacaktı. İnönü, İnsan Hakları Cemiyeti'ni komünistlerle ilk ciddi karşılaşma olarak addetti. Cemiyet kurulduğu gün TBMM'de Nâzım Poroy başkanlığında, Nihat Erim'in de içinde bulunduğu Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Sağlama ve Koruma Türk Grubu'nun kurulmasına karar verildi. İstanbul'daki dernek iktidar yanlısı basın tarafından büyük bir gürültüyle karşılandı. Bolşevizm yanlısı mimli solcuların Mareşal ve Kenan Öner'i oyuna getirdiği yazıldı. Hücumlar karşısında derneğin siyasetle ilgisi olmadığı vurgulandı. Ancak bu saldırılar sonunda kadro çözüldü. Telaşa kapılan DP, Öner'i dernekten çekti, sağın önde gelen kalemleri Çakmak'ın hareketten ayrılması için uğraş verdi. Sonuçta yıpratma kampanyası etkisini gösterdi; kısa süre sonra dernekten söz edilmez oldu ve bu girişim de akim kaldı.

16 Aralık1946'da Sıkıyönetim Komutanlığı ve Mahkemesi tarafından iki sosyalist parti ve bunlara bağlı sendikalarla gazeteler kapatıldı, ileri gelenleri tevkif edildi.

İçişleri bakanı Şükrü Sökmensüer 16 Aralık 1946'daki meclis görüşmelerinde bu konuda verilen bir soru önergesine cevaben "sıkıyönetimi bu kararı vermeğe sevk eden ana âmiller üzerinde esaslı kanaat ve hükümlere" varılabilmesi için Türkiye'deki komünist faaliyetinin kısa bir tarihçesini sundu. Ardından bu "kararların tatbikat alanında verdiği neticeler ve bu hususta vesikalara dayanan müşahedeler üzerinde" açıklamalarda bulundu.

Bakanın konuşmasından da anlaşıldığı üzere iktidar açısından Türkiye'de sol hareket güçlü bir akım olamamış, gerekli görülen her durumda kolayca başı ezilmişti. 1945'li yıllarda bu faaliyetlerin üzerinde daha bir ciddiyetle durulmasının nedeni, iç ve dış siyasî konjonktür gereğiydi. Savaş sonrasında uluslararası dengenin bozulması, savaşı kazanan demokrasiler cephesinin bölünmesi ve Soğuk Savaş'ın başlamasıyla Batı sola karşı cephe almaya başlamıştı. Türkiye'de iktidar bu yeni dünya düzeni içinde Batı dünyasında yer almaya kararlı olduğundan solu silmeye çalışıyordu. İçeride ise, Batı'nın dayattığı çok partili rejime geçmek kararı alındığından hükümet edenler iktidarı yitirme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Ancak kolayca anlaşılabileceği gibi bunu sol akımın tek başına başarması mümkün gözükmemekteydi. Asıl tehlike Çakmak'ın bir rakip olarak İnönü'nün karşısına dikilmesi, aynı zamanda CHP'nin içinden çıkan ve CHP gibi yüzü Anglosakson dünyaya dönük olan DP'nin CHP karşısına ciddi bir rakip olarak çıkmasıydı. Her iki rakip odağın sol kesimi kendilerine dayanak olarak görüp bu kesimden yararlanma isteği, aynı şekilde solun da bu kesim-

den faydalanma niyeti sonucu kurulması mümkünleşen muhalif "demokrat millî birlik cephesi" iktidarın telâşa düşmesine neden oldu. Bu arada iktidarda muhaliflerin sola kayabileceği şüphesi de uyanmamış değildi. Moskova radyosunun Celâl Bayar'ı övmesi, Batılı devletlerin Türkiye'ye o kadar da sıcak bakmamasının bu şüphenin doğmasına yardımcı olması muhtemeldi.

İktidar çözümü tam da bu şüpheden yola çıkarak çözme yoluna gitti. Sökmensüer'in meclisteki konuşmasında ve iktidar yanlısı basında, son derece diplomatik bir dille gerek Mareşal'in gerekse DP'nin, halkın genelinde pek de kabul görmeyen hatta menfur telakki edilen komünizmin tuzağına düşmekte olduğu, son anda bundan imtina ettikleri belirtilerek "demokrat millî birlik cephesi" üzerinde ısrarla durulup, komünist kesimin bu cepheden yararlanmak suretiyle Türkiye'yi, komünist rejimi getirerek, Sovyet blokuna bağlı bir ülke kılma niyetinde olduğu ileri sürüldü. Sökmensüer mecliste bu iddialarına delil olarak "sıkıyönetim kararına göre yapılan aramalarda" Şefik Hüsnü Değmer'in ele geçen mektup ve yazılarıyla Sertellerin evinde bulunan Zekeriya Sertel ve Cami Baykurt'un Fevzi Çakmak'a, Tevfik Rüştü Aras'ın Sertel ve Baykurt'a yazdıkları mektupları göstermekte, Değmer'in yazdıklarıyla Baykurt-Sertel ikilisinin yazdıkları arasındaki paralelliğe işaret etmekteydi. Şefik Hüsnü, "demokrat muhalefet ve Mareşal, mecliste seçimlerin meşruiyetini tanımadıklarını ve millî iradenin kendini gösteremediğini ilân ve toptan istifa ederek mücadeleyi halk arasına intikal ettirirler" diye yazarken, Baykurt ve Sertel meclisin, hükümetin, cumhurbaşkanının seçimlerdeki kanunsuzluk iddiaları nedeniyle meşru olmadığını bildirerek çekilmesini öneriyordu. İçişleri Bakanı, Değmer'in yazılarından bölümler okuyarak TKP'nin Türkiye'de "her türlü sol temayüllü gruplar ve namuslu terakkiperver yurtseverleri içine alacak ve hatta faşizme gönül vermiş veya yabancı faşist hükümetlerin ajanları ile düşüp kalkmış unsurlardan temizlenmek şartıyla, Halk Partisine de yer verecek faşizme ve vurgunculara karşı" bir demokratik cephe kurmak niyetinde olduğunu, bu amaçla DP'yi ve Mareşal Fevzi Çakmak'ı yanına çekmek istediğini ileri sürdü. İktidar böylece sol muhalefeti ezmenin yanı sıra Mareşali ve DP'yi Demokratik Cephe ile bağlantılandırmak suretiyle kızıla boyayarak halkın gözünden düşürmeyi tasarlıyordu. Sökmensüer'in DP'yi bu cephe içinde gösterme çabası karşısında Celâl Bayar gerçekten de kaygılanmış olacak ki, oturum esnasında "birçok serserilerin mektuplarını getirmiş okuyorlar" şeklinde çıkış yaptı.

DP'nin sergilediği tavrın ardından Fevzi Çakmak'ın İnsan Hakları Cemiyeti'nden kolaylıkla vazgeçmesi, Baykurt'un demokratik cephe düşüncelerini olumsuz etkiledi. Yakın çevresine "halk haklarını korumak için, ne bu siyasî partilere, ne de düşünce mekanizması geçmişe bağlı devlet adamlarına güvenmelidir. Ancak kendi kuracağı teşkilatlara güvenmelidir. İşçi köylü, bütün halk davasını eline aldığı gün bu hakları koruyabilecektir" diyordu.

Sonraki dönemde Cami Baykurt'un adı, yine de Fevzi Çakmak ve Kenan Öner'le birlikte Millet Partisi'nin kurulması sırasında yeniden gündeme geldi; hatta bu partinin programının onun tarafından hazırlandığı öne sürüldü. Ancak, Baykurt bu parti içinde yer almadı. Çok geçmeden, 4 Kasım 1949'da vefat etti. ❐

Ortanın Solu: İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e

ÖZKAN AĞTAŞ

SAĞ / SOL

1946 yılının hemen başlarında Celal Bayar, kimilerine göre Millî Şef'ten icazet almak için, kimilerine göreyse Cumhuriyet'in *İkinci Adam*'ına gösterilmesi lüzum eden saygının bir gereği olarak, elinde parti programıyla Çankaya Köşkü'ne çıkarken, yanına bir de parti rozeti almıştı. Demokrat Parti rozeti üzerine bir süre şakalaştıktan sonra Bayar, İsmet İnönü'ye şunları söyleyecekti: "Paşam, bunu da yakanızda görmek bize şeref verecektir" (Toker, 1990: 83). Hayli uzun süren tek partili bir rejimin ardından, iktidardaki partiye muhalefete hazırlanan bu yeni siyasî teşekkülün lideri, gelecekte iki parti arasında cereyan etmesi çok muhtemel çekişme ve ihtilaflar karşısında, devlet başkanının tarafsızlığını koruyup koruyamayacağından endişe ediyordu. Nitekim CHP/DP gerilimi kendini göstermeye başladığında, İnönü hiç değilse bir süreliğine, tarafsız bir tutum sergilemeye çalışmıştı. Recep Peker'in DP'yi ihtilalci bir parti olmakla eleştirmesi karşısında İnönü, 12 Temmuz Beyannamesi'nde (1947), "ihtilalci bir teşekkül değil, bir kanunî siyasî partinin metodları ile çalışan muhalif partinin iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lâzımdır. Bu zeminde, ben, Devlet Reisi olarak, kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görüyorum" diyordu (Ahmad, 1976: 34). Her iki partinin orantılı koşullarda çalışmasını temin etmenin, şüphesiz bir önkoşulu bulunuyordu: İsmet Paşa, siyaseti şekillendirecek olan yeni rejimin, farklı programatik ve ideolojik konumları savunan siyasî partilerin çokluğunu değil, hükümet partisi karşında konumlanmış bir muhalefet partisini gerekli kıldığını, işin daha başındayken söylemişti.[1] Çok partili siyasete geçiş için yeşil ışık yaktığı Meclis açılış konuşmasında (1 Kasım 1945) şöyle diyordu: "Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir partinin bulunmamasıdır" (Eroğul, 1998: 23).

Celal Bayar'ın, partinin adı tayin edilirken iki partili Amerikan modelinin dikkate alındığını söylemesi bu bakımdan semptomatiktir, nitekim "orada da bir Cumhuriyetçi Parti, bir de Demokrat Parti yok muydu"? DP'nin resmî olarak kuruluşu vesilesiyle düzenlenen basın toplantısında, söz konusu yeni partinin CHP'ye kıyasla yerinin ne olduğunu soran gazetecilere Bayar, Amerikan modeliyle kurulan analojiden hareketle "demokrattır" demeyi yeterli görecekti. Aynı sorunun diğer muhatabı Aydın Menderes ise, "belki iki parmak daha soldadır" yanıtını verecekti (Toker, 1990: 83). Diyebi-

liriz ki, adını koymamakla birlikte, ortanın solu deyiminin tarif ettiği siyasal pozisyonu çağrıştırabilecek bir ifadeyi siyasî jargonumuza sokan ilk kişi, böylelikle Menderes oluyordu.[2] Fakat Menderes'in açıklaması, iki parti arasındaki programatik ve ideolojik mesafenin uzaklığını değil, yakınlığını ima ediyordu, zira derin bir farklılığa değil, bir nüansa işaret etmek üzere yapılıyordu. DP kurucuları, başlangıçta CHP'den farklı olduklarını göstermekte epeyce zorlanacaklardı.

Dışarıda yeni dünyanın temelleri atılıyorken, içeride kurulmaya girişilen yeni rejimin mimarlarının siyasî pratiklerine yön veren şey, hükümet eden bir iktidar partisinin karşısında, eleştirmek ve denetlemekle yükümlü kılınmış bir muhalefet partisinin yer aldığı bir düzeneğin inşa edilmesiydi. Sosyallik içerisine dağılmış bulunan her türlü çatışma dinamiğinin işaret ettiği heterojenliğin, siyasal rejim tarafından zorunlu kılınan tek partide içerilmek ve dışlanmak suretiyle soğurulduğu bir siyasî tahayyül (ki böyle bir siyaset düzeneğinde millet, devlet, parti ve şef mefhumları birbirleri üzerine kapanır), yerini aralarında anlamlı bir programatik ve ideolojik farklılaşma bulunmayan, fakat biri hükümet, diğeri muhalefet olan iki partili bir başka siyasî tahayyüle bırakmaktaydı. Bu yeni düzenin 1960'ların başlarına kadar uzanan gerilimli tarihini, özellikle de hükümet ve muhalefet rollerinin yer değiştirdiği 1950'li yıllar boyunca, her iki siyasî tahayyülün nasıl birbirine dolandığını ve güç dengelerine göre sürekli yeniden eklemlendiğini, bütün bu kuşku ve geri dönüşlerin tarihini, burada bir kenara bırakmamız gerekecek. Fakat genelleme yapıyor olmanın risklerini üstlenerek, 1945-65 momenti içerisinde siyasî ayrışmanın, belirgin bir program ve ideoloji üzerinden polarize olmak şeklinde değil, bir başka deyişle, sağ veya sol olmak şeklinde değil, hükümet veya muhalefet etmek şeklinde kendini gösterdiğini söyleyebiliriz. Eroğul'un belirttiği gibi, çok partili siyasete geçildiğinden beri, seçmenin anlamlı bir ideolojik tercihte bulunmasına olanak tanımayacak kadar düşük düzeyde tutulmuş olan ideolojik farklılaşma, ilk olarak 1960'lı yılların ortalarına doğru oluşmaya başlayacaktı (Eroğul, 1990: 156-57).

Siyaset yelpazesinin savunulan program ve ideolojinin farklılığına göre belirlenmesi ve siyasal mücadelenin de bu program ve ideolojilerin açıktan çarpışması şeklinde cereyan etmesi bakımından bir dönüm noktası saptamak gerekirse, bu şüphesiz 1965 seçimleri olmalıdır. 1965 seçimlerinin kapsamlı bir analizini yapan Abadan'ın işaret ettiği üzere, özellikle 1961 Anayasası'nın kabulünden sonra deneyimlenen dört yıllık siyasal hayat, "siyasî partilerle sosyal gruplar arasında patlak veren bir sürü anlaşmazlık ve askerî hükümet darbe teşebbüsleriyle dolu olarak" geçmişti (Abadan, 1966: 104). Öyle ki, bu denli yoğun seyreden bir sosyal çatışma ve siyasî polarizasyon ortamının sonrasında gelen seçimlerin, siyasî ayrışmanın yeni biçimlerini en açık şekilde göstermemesi olanaksızdı. "1965 seçimlerinde, siyasî partiler arasındaki mücadele, geniş ölçüde, ideolojik belli değer yargıları çatışması çerçevesinde geçmiş, kısacası bir "sağ-sol" mücadelesi" olmuştu (Abadan, 1966: 112).

1960'ların ortalarında yeni başlamakta olan ve 1970'li yıllar boyunca şiddetlenerek sürecek olan siyasî polarizasyon, kelimenin dar anlamıyla hükümet/muhalefet üzerinden biçimlenen siyasî ayrışmanın, sağ/sol programatik ve ideolojik tazyiklerle aşındırıldığına ve yeniden tesis edildiğine işaret ediyordu. Söz konusu dönem, yalnızca egemen sınıfların değil, popüler inisiyatiflerin de siyaset üzerinde belirgin bir baskı oluşturduğu, halk ile iktidar bloku arasındaki çelişkilerin, sağ ve sol söylemler üzerinden, etkisizleştirilmeye ya da derinleştirilmeye çalışıldığı, özel

bir momente karşılık gelir. Bu yılların siyasî söylemlerinin üzerinde oluştuğu yüzeyi analiz ederken, Ali Gevgilili'nin bir çözümlemesinden yararlanabiliriz. Gevgilili, özellikle 1960'lı yılların ruhunu anlamak bakımından, birbirine dolanan iki ayrı sürecin kavranılması gerektiğine işaret eder: *i)* Türkiye'nin yapısı ya da Türkiye'nin düzeni konusundaki tartışmalarda kendini gösteren ve doğrusu bütün toplumsal ilişkiler düzeyini saran kuşku ve *ii)* dönüşmekte olan sosyal ve politik yapının kendisine karşılık gelecek dünya görüşleri, örgütlenme ve eylem biçimleri oluşturmakta çekilen güçlük (Gevgilili, 1987: 257-58). Zorunlu olarak birbirine göndermede bulunan her iki süreç, sadece toplumsal hareketlerin değil, aynı zamanda farklı siyasal ideolojilerin de olanaklılık koşulunu oluşturuyordu. Gevgilili'ye göre tüm bunların 1960'lar bakımından somut anlamı, hangi kesimden olursa olsun, tüm güçlerin, resmî ideolojinin değişik bütün görünümlerini aşma savaşımına girişmeleriydi. "Sosyal düzen, yepyeni *arayışlar*'ın ardındaydı" (Gevgilili, 1987: 257).

Siyasetin geleneksel bütün unsurları için bu arayışlar gerçek bir gerilim hattı teşkil ediyordu şüphesiz, fakat bu hattın en zayıf noktasında CHP bulunuyordu: Tek parti rejiminin ideolojiler üstü partisi çok partili dönemin bu aşamasında, kendine uygun bir ideoloji seçmek ve onunla siyasî yelpazedeki yerini almak zorundaydı. Nitekim ortanın solu hareketi de bu çabaların bir sonucuydu.

ORTANIN SOLU: İSMET İNÖNÜ

1960'ların başından itibaren ortanın solu deyimi, CHP'li kimi yöneticilerin ve aydınların dilinin ucundaydı; hatta bunlardan bazıları adını koyarak ortanın solunda olduklarını söylemişlerdi. Fakat deyimi siyasî jargonumuza tesir edecek etkililikte kullanan ilk kişi şüphesiz İsmet İnönü oldu. 1965 seçimleri öncesinde verdiği bir mülakatta İnönü, CHP'nin siyasî yelpazedeki yerinin ortanın solu olduğunu söylüyordu: "CHP bünyesi itibariyle devletçi bir partidir ve bu sıfatla elbette ortanın solunda bir ekonomik anlayıştadır" (aktaran: Abadan, 1966: 156).[3] Ancak ortanın solu deyimini ilk olarak kimin ortaya attığı meselesi yine de tartışmalıdır. Ecevit yıllar sonra bu konuda şunları söyleyecektir:

> *İnönü'nün Abdi İpekçi ile yaptığı bir mülakat* Milliyet *gazetesinde yayımlandı. Orada Sayın İnönü kendi ağzından ilk kez CHP'nin ortanın solunda bir parti olduğunu söylüyordu. Daha önce bu sözü Nihat Erim ve İsmail Rüştü Aksal kendilerinin ifade ettiklerini sonradan söylemişlerdi. Ben de hükümette bulunduğum sırada Ankara'da Tıp Fakültesinde yapılan bir açık oturumda ortanın solunda olduğumuzu söylediğimizi hatırlarım. Fakat tabii bizim ağzımızdan çıktığı vakit hiçbir yankı uyandırmamış olan bu terim, İnönü tarafından CHP'nin niteliği olarak kullanılınca büyük yankılar uyandırdı, büyük gürültüler kopardı* (aktaran: Kili, 1976: 225).[4]

Nitekim Erim, daha 1962 yılının Nisan ayında, *Yön* dergisinde, Doğan Avcıoğlu'nun kendisiyle yaptığı mülakatta, müteşebbisin ekonomik hayattaki rolüne inandığı kadar, sosyal adaletin sağlanmasının zaruretine de inandığını vurguluyor ve bunun siyaseten ortanın solunda durmaya tekabül ettiğini söylüyordu (Sağlamer, 1974: 156). Aynı yıllarda Turan Güneş de, gerek *Hür Vatan*'da gerekse *Yön* dergisinde ortanın solu hareketinin düşünsel arka planını oluşturacak meseleler hakkında yazıp çiziyordu. Partilerin demokrasi yönündeki isteklerini belirtmekle yetinmelerini doğru bulmayan Güneş, siyasî partilerin ekonomik sosyal meseleler hakkında kendilerine daha belirgin bir yön çizmeleri ve siyasî yelpazedeki yerle-

1957 seçimlerinde CHP'den milletvekili olarak siyasi yaşamına başlayan Bülent Ecevit, 1961 yılında İsmet İnönü'nün kurduğu hükümette Çalışma Bakanı oldu. Parti içinde de gitgide yükselen Ecevit, ilk olarak kimin kullandığına dair tartışmaların olduğu "ortanın solu" görüşünün sürekli ve kararlı bir savunucusuydu.

rini daha kesin olarak belirlemeleri gerektiğini ifade ediyordu (Fedayi, 2003: 265). Nitekim 1962 Nisan'ında Parti Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada Güneş, adını koymamakla birlikte ortanın solu düşüncesini CHP'nin resmî organlarının birinde ilk kez tartışmaya açmıştı: Güneş'in, CHP'nin geleneksel çizgisini değiştirmesi ve kendine sol bir yön belirlemesi gerektiğini ifade eden konuşması, Bülent Ecevit ve İbrahim Öktem'in destek konuşmalarına karşın sonuçsuz kalmaktan kurtulamamıştı (Fedayi, 2003: 268).

Ecevit'in de işaret ettiği gibi, ortanın solu kavramını siyasete dahil etme yönündeki bu tür girişimlerin hiçbiri ne parti içinde ne de parti dışında, İnönü'nün müdahalesi kadar sarsıcı bir etki yaratamamıştı. Ancak tuhaf olan şu ki, İnönü de ortanın solu kavramını başlangıçta kazara kullanmıştı. Öyle ki kavramın uyandırdığı tepki karşısında endişelendiği rivayet edilen İnönü, Nihat Erim'den bu meseleyle ilgili bir yazı kaleme almasını rica edecekti. Bunun üzerine Erim, *Ulus*'a yazdığı bir makalede konuyu ele alacak ve ortanın solu kavramının ilk olarak Amerika Başkanı Franklin D. Roosevelt tarafından *New Deal* politikalarına istinaden kullanıldığına dikkat çekecekti (Sağlamer, 1974: 159-161). Ortanın solu kavramı bu bakımdan, komünist parti politikalarını değil, olsa olsa Amerika'nın 1929 bunalımı karşısında aldığı sosyal önlemleri ve geliştirdiği siyasal yanıtları çağrıştırmalıydı. Nitekim ortanın solu konusunda Amerika koşullarıyla kurulan benzerlik, İnönü tarafından da dile getirilecekti.

Fakat gerçek şu ki, seçimin hemen arifesinde ileri sürülen kavramın müphemliği karşısında hazırlıksız yakalanan parti örgütü, ortanın solunu halka anlatırken büyük güçlük çekiyordu. Bu arada miting alanlarında komik şeyler de olmuyor değildi. Kasım Gülek, Adana'da, ortanın solunu halka anlatabilmek için, işaret, orta ve yüzük parmaklarını kullanmak zorun-

da kalıyor ve CHP'nin gerçekte nerede olduğunu tarif etmeye çalışıyordu! Suphi Baykam ise Balıkesir'de halka konuşurken, ortanın solunun CHP'nin göbek adı olduğunu ve nasıl ki kalp solda ise ve aptese soldan başlanıyorsa, CHP'nin de ortanın solunda olmasının öyle doğal ve iyi bir şey olduğunu söylüyordu (Sağlamer, 1974: 185).

Ortanın solu düşüncesi ifade edilmeye başlandıktan sonra, bu kavram etrafında dönen sert tartışmaları, gerek CHP ile (AP başta olmak üzere) diğer partiler arasındaki, gerekse CHP'nin kendi içerisindeki uzun ve sancılı süreci burada özetlemek mümkün değil. Fakat şunu tespit etmek önemli ki, ortanın solu, çoğu zaman sarih bir anlama sahip olmadığı ve tutarlı bir programa işaret etmediği gibi, asla kolayca kabul gören bir kavram da olamadı. Ortanın solu kavramının üzerinde ve etrafında her zaman sert mücadeleler cereyan etti.[5]

İnönü'nün kullandığı şekliyle ortanın solu oldukça müphem bir kavramdı, öyle ki, kendi söylemi içerisinde, kavramın ileri sürülmesine neden olan saikler, en iyi ihtimalle üç şekilde formüle ediliyordu: *i)* Siyasî aktörlerin ve ideolojik konumların hızla polarize oldukları bir konjonktürde, sağdan ve soldan gelen tazyiklerin etkisi altındaki CHP, siyasî yelpazedeki yerini açıkça beyan etmeye zorlanıyordu. CHP, bir yandan AP çizgisine karşı yükselen muhalefetin sol rengine ilgisiz kalmamak ve sağ muhafazakâr çizgiden uzaklaşanlar için bir çekim merkezi olma şansını yitirmemek istiyordu, fakat diğer yandan da, komünizmle olan mesafesini korumak ve aşırı soldan farkını ortaya koymak gereği duyuyordu:

> *Ortanın solu deyimi CHP'nin bilinen yazılı programının, seçim beyannameleriyle aldığı vaziyetin ilim lisanındaki adıdır. Böyle bir adın konması, aşırı sağ ve aşırı sol tarafından CHP'ne yöneltilen haksız isnat ve ithamlar karşısında elzem hale gelmiştir. ... Ortanın solunu aşırı sol gibi gösterenler, aşırı sağcıların kampanyasına alet olmaktadırlar. Ortanın solunu aşırı sol fikirlere CHP'nin kapısını açmak için fırsat sayanlar ise, sol kanadın oyununu oynamaktadırlar. CHP bu tuzağa düşmeyecektir* (aktaran: Kili, 1976: 224).[6]

Siyasetin sağ ve sol jargonlar üzerinden kuruluyor olmasını hızlandıran ve 1965 seçimlerine bu bakımdan tartışmasız şekilde etki eden belki de en önemli gelişme ilk defa bir sosyalist partinin (Türkiye İşçi Partisi), toplumdan güç ve destek kazanmaya oldukça meyilli bir siyasî aktör olarak seçimlere katılıyor olmasıydı. TİP, gerek sağın, gerekse diğer solun kendi pozisyonunu belirlerken başvurduğu temel bir parametre olarak, siyaset yelpazesinin oluşumuna doğrudan müdahale ediyordu. Belirtmek gerekir ki o günlerin siyasî yelpazesi içinde kendi yerini belirlemekte zorlanan CHP'nin kadrolarını, ortanın solu nosyonunu keşfetmeye mecbur bırakan nedenlerden biri de buydu: TİP'in varlığı ve özellikle gençlik üzerindeki etkisi! (Kili, 1976: 211).

Dolayısıyla, ilk bakışta kavram, siyasî hasımların iddialarına verilmiş bir yanıt ve çok yönlü ideolojik tartışmalar karşısında bir seçim taktiği gibi görünüyordu. Abadan'ın yorumuna göre,

> *"AP'nin seçim öncesi kampanyasında siyasî tartışmanın ideolojik bir çatışmaya doğru gittiğini fark eden İnönü, –partinin safında yer alan gençlik kollarının ısrarlı taleplerine uygun olarak– kesin bir cephe tayininin, partisinin seçim şansını kuvvetlendireceği fikrini benimsemişti"* (Abadan, 1966: 156-57).

Nitekim seçim yenilgisinden sonra, CHP içinde kavrama yönelik gelişen muhalefet, ortanın solu politikasını kararlı bir şekilde savunanlara karşı, kavramın

basit bir adlandırmayla sınırlı olduğunu, bundan böyle kullanılmasının gerekli olmadığını vb. söyleyeceklerdi: "1965 seçimlerine girilirken, çok partili hayat içinde CHP'nin partiler yelpazesindeki ve siyasî parti eğilimleri arasındaki yerini ifade etmek için kullanılmış olan "Ortanın Solu" deyimi, elbette CHP için yeni bir ilkenin ve yeni bir yolun ifadesi değildi ve olamazdı" (aktaran: Kili, 1976: 223).[7] *ii)* Öte yandan, ortanın solu, diğer siyasal pozisyonlar karşısındaki bu görece edilgen tanımlamadan ibaret değildi; nitekim, seçim yenilgisini ortanın solu kavramının halkta yarattığı bulanıklığa bağlayan ve kavramdan vazgeçilmesini savunanlar karşısında İnönü şunları söylüyordu:

Cumhuriyet Halk Partisinin, sağın karşısında olduğu bellidir. Biz, devrimleri yapan partiyiz. Fakat Cumhuriyet Halk Partisi, aynı zamanda aşırı solun, yani komünistliğin bugünkü yaşayış düzeni içinde karşısına çıkacak tek emniyet duvarıdır. Kısa zamanda anlaşılmıştır ki, en az aşırı sağcılar kadar aşırı solcular, Cumhuriyet Halk Partisinin ortanın solu politikası karşısında gerçekten telaşlıdırlar (aktaran: Kili, 1976: 237).[8]

Belli ki ortanın solu basit bir siyasî adlandırmadan daha fazlasına işaret ediyordu. Ortanın solu diğer siyasî pozisyonlar karşısında bir bağımlı değişken olarak değil, aşırı sağ ve aşırı sola karşı bir barikat olarak bina ediliyordu. Fakat bu nasıl yapılacaktı? *iii)* Bu noktadan itibaren ortanın solu kavramı, belirli bir siyasî programın varlığını haber veriyordu, ki bu daha çok bir sosyal devlet formunun savunusu şeklinde kendini gösteriyordu. İsmet İnönü'nün halka yönelik konuşmalarında bu vurguyu takip etmek mümkündür:

1961'e kadar 250 lira kazancı olan vergi ödüyor, 250.000 lira kazancı olan vergi vermiyordu. Bugünkü cemiyet bunu kabul etmiyor. Ortanın solu işte budur. Bugünkü cemiyet devletin, memleketin kabiliyetli çocuklarını okutmasını istiyor; ortanın solu budur (aktaran: Kili, 1976: 212).[9]

Çalışanların, işçilerin emniyetini, bunların kazançlarını adalet ölçüleri içinde, fakat işvereni de sarsmayacak tarzda sağlamalıdır. Bunlar ortanın solundaki yol tutulduğu takdirde karşılanabilir (aktaran: Kili, 1976: 212).[10]

Toparlayacak olursak, 1965 sonrasında İsmet İnönü'nün ve genel olarak CHP'nin söyleminde, ortanın solu nosyonunun ileri sürülüyor olmasının gerisinde başlıca üç saikin bulunduğunu söyleyebiliriz: *i)* Siyasî yelpazede pozisyon belirlemek, *ii)* aşırı sağ ve sol eğilimler karşısında barikat görevi görmek ve *iii)* sosyal refah devleti uygulamalarını öne çıkaracak bir program ileri sürmek.

1965 seçimleriyle birlikte ifade edilmeye başlanılan ortanın soluna yüklenen bu temel saikler arasındaki farklılıklar bir yana, özellikle CHP genel başkanının söyleminde aldığı biçimler bakımından ortanın solunun sunuluşu da çeşitli farklılıklar göstermektedir (Kili, 1976: 213). Abadan'ın yerinde analizlerini takip edecek olursak, ortanın solu deyimi, İnönü'nün söyleminde başlangıçta çok sınırlı, somut ve daha çok ekonomi politikalarına tahsis edilmiş şekilde kullanılıyordu:

"Ortanın solu" şeklindeki sözüm, hem Halk Partisinin siyasî bünyesinden gelir, hem de Amerika şartlarına bazı yönlerden benzer. Amerika'ya benzerlik şurada: Büyük bir ekonomik buhrandan sonra Amerika çok güç bir düzelme devrine girdi. Şimdi biz de büyük bir ekonomik ihtiyaç karşısında, çetin bir kalkınma çabası içindeyiz. Bu kalkınmayı muhafazakâr tedbirlerle başaramayız. Çok fedakârlık yapmak lazımdır. Normal tedbirler dışında çalışma zaruriyeti bulununca alınan tedbirler, ortanın solunda sıfat taşır. *Kalkınma planı, mali reform, toprak re-*

formu, petrol davası ve bunun gibi tedbirler fevkalade zamanların gerektirdiği çabalardır: ... CHP, bünyesi itibariyle devletçi bir partidir ve bu sıfatla elbette ortanın solunda bir ekonomik anlayıştadır (aktaran: Abadan, 1966: 156).[11]

Burada söylenenler, altı ok içerisinden devletçilik ilkesinin, yeni koşullara göre gözden geçirilerek kalkınma paradigmasına uyarlanmasından başkaca bir anlama gelmiyordu. İnönü böylece, ortanın solu sloganında ifadesini bulan reformculuğunun kendi meşruluğunu "dogmatik ilkelerden değil, yurt ihtiyaçlarının ortaya koyduğu pragmatik, fakat devrimci düşünce ve gerçeklerden aldığını" vurgulamaya çalışıyordu (Abadan, 1966: 157). Bununla birlikte, İnönü'nün başka konuşmalarında, bir adım daha ileri gidildiğini ve altı okun neredeyse tamamının ortanın solu söylemine yedirildiğini görüyoruz:

Kalkınmamızı yaparken, ekonomik bakımdan sosyal bakımdan bugünkü medeniyette kullanılan "solcu", "sağcı" deyimlerinin son ölçüsünü verelim istedim. Kırk yıldır "devletçiyiz" derken, aynı şeyi söylüyorduk. Bunun için "ortanın solundayız" dedim. Aslında laikiz dediğimiz günden beri ortanın solundayız. Laikiz dediğimiz zaman dinsizlikten dem vuranlar artık alıştılar. Halkçıysan ortanın solunda olursun. ... Reformcusun, muhafazakâr değilsin. Anayasa sosyal temele dayanıyor: Sosyal adaleti benimsiyorsun ve "ortanın solundayız"dan ne korkuyorsun (aktaran: Abadan, 1966: 157).[12]

CHP'nin ana ilkelerinin, dönemin siyasî ve fikrî ortamına uygun düşen bir birleştirici başlık altında, yani ortanın solu başlığı altında toplanıp savunulmuş olmasından başka, İnönü, ortanın solu deyimini bir "*Anayasa direktifi* olarak ortaya koymaya ve partisini bu direktife en sadık bir teşekkül olarak tanıtmaya" da çalışmıştır (Abadan, 1966: 159). Bu gayret içerisinde İnönü, ortanın solu deyimini, anayasa-devlet-parti üçlüsünü birbirine dolayımlayan bir ara kesit gibi kullanmıştır. Artık bu noktadan itibaren, ortanın solunun, devletçilik ilkesinin bir yeniden yorumu mu, CHP ilkelerinin tümüne birden işaret eden bir popüler adlandırma mı, yoksa devlet ve anayasanın ilkesi mi olduğu, kesin bir belirsizlik içinde kalmıştır:

Bugünkü devlet sosyal devlettir. Bu, Anayasa hükmüdür. Anayasa ortanın solunda bir kanaatle yapılmıştır (aktaran: Kili, 1976: 212).[13]

Varlıklı bir insan yaşayışından malırum olan vatandaşın ihtiyaçlarıyla meşgul olmayı, devlet. Anayasayla taahhüt etmiştir. Bizim devletimiz bu vasfı ile ortanın solundadır (aktaran: Kili, 1976: 212).[14]

İnönü'nün söylemi içerisinde ortanın solunun sunuluşunun geçirdiği dönüşüm, birbirini izleyen indirgemelerin ardından, sonunda bir belirsizlik olarak kendi üzerine kapanır. Fakat aslında tam da bu belirsizlik, kavramın ideolojik bir güçle donanmasını mümkün kılan şeydir: Abadan'ın belirttiği gibi, başlangıçta Amerikancı bir ekonomi modelinden esinlenerek yeniden sunulan bir devletçilik politikası, sonra ise halkçılık vd. ilkelerin kökeninde bulunan bir siyasî ilke olarak tanımlanan ortanın solu deyimi, seçim propagandasının sonuna doğru bir Anayasa direktifi, Cumhuriyet'in ana vasfı olarak nitelenmiş ve böylelikle "aşırı siyasî akımları durdurabilecek bir güç olma sıfatiyle asli manasına da uygun düşen *ideolojik* anlam haline gelmiştir" (Abadan, 1966: 159).

ORTANIN SOLU: BÜLENT ECEVİT

Ortanın solu politikasını, İnönü'nün muhtırayla birlikte sol siyasete mesafe koyup söylemini geriye çekmesinden sonra ve aslında önce de, belirgin bir sü-

Bülent Ecevit ile İsmet İnönü arasındaki işbirliği Ecevit'in, 1972'de, 1938'den itibaren aralıksız olarak 34 yıldır CHP Genel Başkanlığı'nı yapan İnönü'ye rakip olmasıyla sona erdi. "Ortanın solu"nu savunmakta ısrar eden Ecevit'in CHP Genel Başkanlığı'na seçilmesini gazeteler "Şefin Partisi'nden Halk Partisine" manşetleriyle duyuracaktı.

reklilik ve kararlılıkla savunan kişi Bülent Ecevit olmuştu. İnönü'nün söylemindeki belirsiz analizler ve iyi formüle edilmemiş programatik kabullerden farklı olarak, çeşitli içsel gerilimlerden mustarip olsa bile, ortanın solu çizgisini görece sarih bir siyasal programa tercüme eden de Ecevit'ten başkası değildi.

Halka Gitmek

Bülent Ecevit, CHP 1965 seçim yenilgisinin etkilerini henüz üzerinden atamamışken ve parti içerisinde hatırı sayılır bir kesim bu yenilgiden ortanın solu politikasını sorumlu tutuyorken, 1966 yılında, *Ortanın Solu* başlıklı bir broşür yayımlamıştı (Ecevit, 1966). Ecevit, ortanın solu çizgisini olabildiğince görünür kılmanın ve açık bir anlama kavuşturmanın ivedi bir görev olduğunu düşünüyordu; zira ortanın solu, halka gidildiğinde ona söylenecek olan sözdü: "CHP halka gitmelidir. Ama halka gittiğinde, yalnız uzatacak eli değil, söylenecek sözü de olmalıdır" (Ecevit, 1966: 80). Öyleyse önce, sözün sınırlarına kısaca bakmak gerekecek; zira sözün (ortanın solunun) sınırları, eylemin (halka gitmenin) de sınırlarına işaret etmektedir.

Ortanın Solu'nda Ecevit, siyasî partiler yelpazesinin dilimlerini şöyle tanımlıyordu: Aşırı sağda, "toplumu, varmış olduğu noktadan geriye doğru çekmeye uğraşanlar" bulunuyordu. Onların hemen yanında, yani ortanın sağında, değişime direnen muhafazakârlar vardı. Orta ya da merkez denilen yerde ise, toplumsal dönüşümün pasif izleyicileri, en iyi olasılıkla tedrici değişimin savunucuları bulunuyordu. Ortanın solundakilere gelindiğinde, kuşkusuz daha ayrıntılı analizlerle karşılaşırız: Ecevit'e göre, ortanın solundakiler, *i)* insancıdırlar, *ii)* halkçıdırlar, *iii)* sosyal adaletçi ve sosyal güvenlikçidirler, *iv)* ilerici, devrimci ve reformcudurlar, *v)* devletçidirler, *vi)* plancıdırlar, *vii)* özgürlüğe bağlıdırlar, *viii)* sosyal demokrasiden yanadırlar. Bu ilkelerin özel-

Bülent Ecevit

EMİN ALPER

1929 bunalımının ardından en başta Latin Amerika'da, ardından sömürgecilik sonrasında Afrika ve Asya'da ortaya çıkan, milliyetçi, kalkınmacı, popülist, karizmatik önderler kuşağının bir üyesidir Bülent Ecevit. Brezilya'da Vargas, Arjantin'de Peron, Meksika'da Cardenas, Endonezya'da Sukharno, İran'da Musaddık gibi baba figürleriyle dolu bir siyasal önderler ailesinin, bir hayli geç ve dolayısıyla zamansız dünyaya gelmiş, Türkiyeli kuzenidir. Zamansız doğmuştur çünkü partisinin başına geçtiği dönem ithal-ikameci kalkınmacılığın son demlerinin yaşandığı, üçüncü dünyanın kendi içinde bölündüğü ve bağlantısızlık fikrinin solmaya yüz tutuğu bir dönemdir. Ancak yine de Ecevit, belki de uzun süreli bir iktidar yaşamamış olmasının da yardımıyla, ciddi bir biçimde gözden düşmeden, "Karaoğlan" efsanesini '80'lerin başına kadar taşımayı başardı. Kimi eceliyle ölen, kimi suikasta kurban gidip, kimisi de Amerika etkili darbelerle idam edilen bu önderler kuşağının 1990'lı yılları görebilmiş birkaç üyesinden biriydi. Bir diğer küçük (ama düşman) kuzen Andreas Papandreu'nun '80'lerdeki delişmen popülizmini tekrarlayamayacak kadar yorgun ve ciddi devlet adamı kimliğiyle çıktığı 12 Eylül sürecinin ardından, yalnız kaldığı yeni dünya düzeninde aslına rücû ederek, sıralarında doğduğu CHP'nin "devlet partisi" hüviyetine sarılmayı tercih etti ve iflah olmaz darbe muhalifliğini adım adım bir yana bırakıp, 27 Şubat sonrasının siyasal düzeninde askerlerin siyasetçisi haline geldi.

ECEVİT'İN İLK DÖNEMİ

CHP milletvekili bir babanın oğlu olarak dünyaya gelip ülkenin en seçkin liselerinden birinde okuyan Ecevit, babasının yardımıyla başladığı gazetecilik yaşamında 1950'lerin muhalif yazarları ve akademisyenleriyle yakın ilişkiler kurdu. İlk fikirlerini dönemin önemli muhalif dergileri *Forum* ve *Akis* etrafın-

likle üzerine şerh düşülenleri, ortanın solu hareketinin söylemsel ve aynı zamanda pratik sınırlarına işaret etmeleri bakımından dikkate değerdir.

Bunlardan ilki halkçılık ilkesidir. Ecevit burada, halkın homojen bir bütünlük oluşturmadığını, tersine sınıflara bölünmüş olduğunu kabul etmekle birlikte, ortanın solundakilerin üzerine düşenin sınıfları ortadan kaldırmak olmadığını belirtir. Ecevit'e göre, ortanın solundakiler, halkın "köklü sınıf duvarlarıyla bölünmesini, insanlık onuruna ve toplumun esenliğine aykırı sayarlar", fakat bunun karşısında "bir sınıfın başka sınıfları yok etmesini değil", "sınıflar arasında kaynaşma olmasını, sınıf ayrılıklarının bu yoldan eritilmesini isterler". Bunun için, gelir dağılımında denge ve adaletin sağlanması, bütün işlere saygınlık kazandırılması, her türlü ayrıcalığın ortadan kaldırılması, herkes için fırsat eşitliğinin sağlanması gibi önlemler yeterli olacaktır (Ecevit, 1966: 17-18).

Kayıt düşülen ikinci madde ise devletçilik ilkesidir. Ecevit, altı oktan biri olan

da oluşan fikri ortamda şekillendirdi. Hürriyet Partisi'nin Demokrat Parti'ye alternatif olamayacağının anlaşılmasıyla CHP'ye gelen *Forum*'cularla birlikte partinin zihnen gençleştirilmesinde önemli roller oynadı. 1957 seçimlerinde milletvekili oldu ve Turan Güneş, Turhan Feyzioğlu gibi isimlerle birlikte temel hedefleri 1961 Anayasa'sında somutlaşacak olan CHP'nin ilk Hedefler Beyannamesi'nin yazılmasında katkıları oldu. 27 Mayıs sonrasında aynı ekiple "ortanın solu" kavramsallaştırmasını formüle edecekti.

Bu genç muhalif aydınların temel ideolojik hattı Avrupai tarzda bir modern liberalizmle Kemalizmin sentezinden ibaretti (Beriş, 2005: 532). Kemalizmin temel ilkelerini benimsemenin yanında, tavizsiz bir demokratlığı Keynesci bir sosyal devlet anlayışıyla harmanlıyorlardı. CHP'nin 1957'den itibaren sola kaymasında etkili olan bu entelektüel çizginin temel referansı her zaman Avrupa'ydı. Söz konusu aydınlar Avrupa sosyal demokrat partilerine ve refah devleti modeline olan hayranlıklarını gizlemediler ve 1961 Anayasası'nın böyle bir Türkiye'nin hukuki zeminini oluşturacak şekilde düzenlenmesi için ellerinden geleni yaptılar. Nitekim, ortaya çıkan anayasa, çoğu Kurucu Meclis'te yer alan bu genç aydınların istediğine büyük ölçüde yakındı.[1]

Şiirle hep iç içe olan Bülent Ecevit, henüz 16 yaşındayken Tagore'un Gitanjali *adlı eserini çevirmişti.*

27 Mayıs sonrası CHP ise siyasal bir yenilenme yaşamış olmasına rağmen, bu değişime bir ad vermekte zorlanmaktaydı. Her ne kadar 27 Mayıs'ın

devletçilik ilkesini dönemin özelliklerini gözeterek yeniden yorumlar. Bu daha çok, teşebbüs özgürlüğü ve özel mülkiyet gibi konularda devletçilik ilkesinin sınırlarını yeniden belirlemeye yönelik bir girişimdir. Ecevit'e göre ortanın solu bakımından "devletçilik, iktisadi faaliyetin ve üretim araçlarının tümü ile devletleştirilmesini, teşebbüs özgürlüğünün yok edilmesini isteyen bir devletçilik değildir". Bununla birlikte ortanın solundakiler, "özel teşebbüsden, topluma karşı, bazı ödev ve sorumluluklar bekler; ve özel mülkiyetin, kamu yararıyla çatıştığı durumlarda, sınırlanabileceğini kabul eder" (Ecevit, 1966: 19).

Özgürlüğe bağlı olmak şeklinde ifade edilen diğer bir ilkeye getirilen yorum da ilgi çekicidir. Burada konulmaya çalışılan ilke, özgürlüklerin korunmasına ve genişletilmesine yönelik olmaktan çok, sosyal siyasal mücadelelerin alabileceği biçimlerin sınırlarını tayin etmeye yöneliktir. Ecevit'e göre ortanın solundakiler, "iktisadi ve sosyal amaçlarına, özgürlük içinde, demokratik düzen içinde ulaşmak is-

sosyal devlet ilkesini benimsediğini sıklıkla belirtse ve yine 27 Mayıs Anayasası'nın öngördüğü toplumsal reformların takipçisi olduğunu söylese de CHP 1961-65 arasında tam anlamıyla rotasını bulamamış, renksiz bir merkez partisi görünümündeydi. Bu dönemde genç Ecevit beklenmeyen bir görev alarak Çalışma Bakanı oldu ve 1963 yılında CHP'nin '50'li yıllarda söz verdiği grev ve toplu sözleşme hakkını hayata geçirdi. Ancak CHP halkın gözünde yeni bir alternatif olarak algılanmaktan çok uzaktı. Bu nedenle genç aydınlar CHP'nin yeni siyasal rotasına bir isim verilmesi ve bu hattın tutarlılaştırılması için çalışmalarını yoğunlaştırdı. Nihayet 1965 seçimlerinden hemen önce İsmet İnönü partisinin "ortanın solu"nda yer aldığını açıkladı. Bu tarihten sonra, bu isim parti içinde son derece hızlı bir biçimde yükselen Bülent Ecevit ile özdeşleşmeye başladı. Turan Güneş gibi arkadaşları bu fikriyatın Ecevit'in şahsiyetinde yükselmesini arzular ve desteklerken, eski yol arkadaşlarından Turan Feyzioğlu, Coşkun Kırca ve Suphi Baykam gibi siyasal hırslarına yenik düşenler ona ve dolayısıyla "ortanın solu"na muhalefeti seçtiler. Parti içindeki çatışma 28 Şubat 1967'de 4. olağanüstü Kurultay'da Ecevit'in kesin zaferi ve CHP'nin tutucu kanadını oluşturan muhaliflerin ayrılmasıyla sonuçlandı.

Ecevit'in yükselişinde en başından tutarlı bir biçimde "ortanın solu" çizgisini savunması ve bunun parti içindeki propagandasını ısrarla sürdürmesi ciddi bir rol oynamıştı. 1965 yılında yazdığı *Ortanın Solu* adlı kitabında yine büyük ölçüde Avrupa sosyal demokrasilerine referans vererek yerli bir demokratik sol tanımlamaya çalışıyor, bu çizginin iktidar stratejisini ise her türlü darbecilik beklentisinden uzaklaşmış bir CHP'nin bir halk partisi haline gelmesinde ve parlamento yoluyla hegemonyasını kurmasında görüyordu. Daha sonra ana hatları iyiden iyiye belirginleşecek bir "demokratik sol" programın ve popülist stratejinin ilk düşünsel tohumlarını bu kitabıyla atıyordu.

"DEMOKRATİK SOL"A DOĞRU

27 Mayıs sonrası siyasetinde beklenmedik bir biçimde yükselen Ecevit giderek özgüvenini artırmış ve dönemin aydın kuşağından bağımsızlaşarak kendi fikirlerini üretmeye başlamıştı. 1965'ten sonra bu süreç hız kazana-

terler. Bunu, o amaçlara erişebilmenin en güvenilir ve en insanca yolu sayarlar" (Ecevit, 1966: 19).

Sosyal demokrasiden yana olmak şeklinde formüle edilen ilkedeki ikili vurgu da dikkat çekicidir: Burada, sosyal eşitlik ve demokrasi, eşzamanlı ve eşit düzeyde vurgulanarak, bir yandan demokrasinin biçimsel yönü lehine sosyal yönünü göz ardı eden sağ muhafazakârlara karşı, diğer yandan ise demokrasinin sosyal yönü lehine biçimsel yönünü ihmal eden sol radikallere karşı eleştirel mesafe korunmak istenmektedir (Ecevit, 1966: 20).

Görülüyor ki, ilkelere düşülen kayıtlar, çoğunlukla ortanın solunun soldan sınırını belirlemeye yönelik müdahalelerdir. Dolayısıyla, partiler yelpazesinde ortanın solunu takip eden aşırı solun nasıl tanımlandığına buradan ulaşmak zor olmayacaktır: Ecevit'e göre, siyaset yelpazesindeki son konum olan aşırı sol, doktriner, teşebbüs özgürlüğüne ve özel mülkiyete düşman, demokrasiye sosyal olanla sınırlı bir pragmatik bağlılık gösteren bir siyasî konumdu (Ecevit, 1966: 20).

cak ve ilerleyen tarihlerde popülist tarzı iyice belirginleşirken, siyasal düşüncesinde evrensel bir sosyal demokrasiden ziyade, Türkiye'ye özgü bir sol vurgusu ön plana çıkacak, referansları ise Avrupa sosyal demokrasisinden üçüncü dünyacı bir sol kalkınmacılığa doğru kayacaktı. 1968 yılında yazdığı *Bu Düzen Değişmeli* kitabıyla 1969 seçimlerinde CHP'nin yayımladığı *Halktan Yetki İstiyoruz* seçim broşürlerine rengini verdi. 27 Mayıs Anayasası gibi son derece demokrat ve toplumcu bir anayasanın halk tarafından ne denli az sahiplenildiğini gören Ecevit bu durumdan CHP'nin "devlet partisi" kimliğini ve cumhuriyetçi aydınların halktan uzaklığını sorumlu tuttu ve Kasım Gülek'in popülist taktiğini tekrar canlandırarak CHP'nin yeni çizgisini halka anlatmaya çalıştı. Ancak Ecevit'in popülizmi kesinlikle Gülek'inki gibi salt retorik bir mücadele aracı değildi. Söylemini alternatif bir "düzen" programına dayanan popülist bir cepheleşmeyle içeriklendirdi. Yarattığı kutuplaşmanın bir yanına tekelci sermaye, aracılar, tefeciler ve büyük toprak sahipleri, öbür yanına ise işçi, esnaf, köylü ve küçük işletme sahiplerini koydu (Erdoğan, 1998). Ezilen gruplar adına bir düzen değişikliği talep eden Ecevit bu hedefe, söz konusu grupları mobilize edip, harekete geçirerek ulaşacağına inanıyordu.

Ecevit'in ortaya attığı "demokratik sol" projenin özgünlüğü sınırlıydı ve pek çok açıdan yukarıda sayılan popülist-kalkınmacı siyasal projelerin bir varyantından ibaretti. 1929 sonrası yavaş yavaş üçüncü dünyaya yayılan bu ithal-ikameciliğe dayalı kalkınmacılık hemen her yerde ikili bloklar yaratmıştı. Bir yanda ithal-ikameciliği teknik bir ekonomik politika seçimi olarak görüp, onu toplumsal yapıda herhangi bir köklü dönüşüme yol açmayacak geçici bir evre olarak ele alan toprak sahipleri ve tutucu orta sınıfların oluşturduğu bir blok, diğer yandan kalkınmacılığın köklü toplumsal reformlarla bir arada yürütülmesi gerektiğini savunan, hızlı bir sanayileşmenin canlı bir iç pazarla kurulabileceğine ve bunun yolunun da gelir adaletsizliğini düzelten bir toprak reformu, vergi reformu ve yüksek ücretlerden geçtiğine inanan ve genelde okumuş orta sınıfların başını çektiği, işçiler ve köylülerden oluşan bir reformcular bloku yer alıyordu. Bu reformcular, ılımlı sol popülist önderlerden, ithal-ikameci modeli bir demokratik

Ortanın solu siyasetini tanımlayan programatik ilkeler ve ideolojik parametreler bir yana, hareket belki de en sarih ifadesini "halka gitmek" sloganında buluyordu. CHP, geleneksel kodlarıyla gerilim içerisinde, halkçılık ilkesini solcu bir yoruma tâbi tutuyor ve halkın bu yoldan mobilize edilmesini hedefliyordu. CHP, "reformcu-statükocu, modern-geleneksel, ilerici-gerici çatışmalarına bürünen devlet-halk kopukluğunu gidermek ve ulusun siyasal hayatını devletin gövdesinde eritmek için" yıllar sonra yeniden, "ulusun inşası ve geleneğin icadı" işine soyunuyordu (Alper, 2002: 117). CHP'nin bu defa halka gidilerek konsolide edilmesinin iki ayağı bulunuyordu: CHP'nin halklaşması ve halkın CHP'leşmesi!

Halk / Parti

CHP'nin halklaşması olarak ifade ettiğimiz süreç, bir bakıma örgütün halkın içine gömülmesi anlamına geliyordu. Fakat aynı zamanda bu, parti programının halka sirayet etmesini ve hatta halk tarafından talep edilir hale getirilmesini ima ediyordu. Ör-

devrime dönüştürmek isteyen sosyalistlere ve komünistlere kadar uzanıyordu.

Aynı bloklaşma 27 Mayıs sonrasında Türkiye'de de gerçekleşti. Bir yanda toprak reformu, vergi reformu, devlet yatırımları, millileştirmeler ve millî burjuvazi eliyle gerçekleşecek bir sanayileşme talep edenler, diğer yanda ise muhafazakâr-liberal bir kalkınmacılık arzulayanlar. Türkiye'nin en önemli farkı, özellikle Latin Amerika'da tutucu blok ciddi bir toplumsal tekabüliyete sahip olmaksızın orduya dayanmayı seçerken, Türkiye'de bu bloğun köylülük nezdinde geniş bir popülariteye sahip olması, buna karşılık kitle tabanından yoksun radikallerin ordunun ilericileştirilmesinden medet ummasıydı. Reformcu blok, *Yön* çevresinden, TİP'e ve CHP'ye kadar uzanıyordu. Ancak CHP, 1960'ların ilk yarısında siyasal istikrar adına reformculuktan gitgide tavizler vermeye başlamış, bu da radikalleri ve özellikle üniversite gençliğini TİP'e yöneltmişti. Ecevit CHP'nin tavsayan reformculuğunu taze bir radikallikle canlandırıp popülerleşen sosyalist modele karşı CHP'yi reformcuların tek partisi haline getirmeyi hedefledi. Ve bunu yaparken her türlü cuntacılıktan uzak durarak tutarlı bir demokratik tavır sergiledi, zira kalıcı bir hegemonyanın ancak bu şekilde kurulabileceğine inandı.

Bu açıdan Ecevit'in istediği düzen değişikliği evrensel bir reformculuğun Türkiye'deki en ılımlı ve merkeze yakın ayağıydı. Dış politikada haddini bilen bir bağımsızlık, yabancı sermayeye düşman olmayan ama ona karşı mümkün olan en az tavizi veren, sınırlı birtakım millileştirmelere giden, gelir dağılımını düzelten toplumsal reformlar talep eden, adaletli kalkınma yolu öneren bir proje. Bu bakımlardan projesi Millî Demokratik Devrim modelinin her başlığının ılımlılaştırılmış ve parlamenter demokrasiyle uzlaştırılmış haliydi.

"Demokratik Sol" formülünün asıl özgünlüğü ise iki noktada yoğunlaşıyordu: Küçük mülkiyet vurgusu ve köycülüğü. Demokratik sol düzen sadece toprakta bir küçük mülkiyet sahibi köylülük yaratmakla kalmayacak sanayide de mülkiyeti tabana yayacaktı. 1973 seçimlerinin seçim broşürü "Ak Günlere"de detaylı bir biçimde anlatılan bu modele göre hem tarımda hem sanayide mülkiyet bir yandan yaygınlaştırılırken bir yandan da kooperatifler ve benzeri örgütler aracılığıyla teşkilatlan-

güt ve program olarak CHP, halka nüfuz etmeliydi. Ecevit, parti örgütünün, öncelikle de kadın ve gençlik örgütlerinin, halka yönelik sosyal hizmet programları etrafında seferber edilmelerini öneriyordu: CHP'nin halk gönüllüleri, özellikle yoksul kesimlerin geçim sıkıntılarını azaltacak yönde geniş halk kitlelerine destek vermeli, verimli üretim yolları bulmak, dayanışmayı örgütlemek, meslek eğitim dersleri düzenlemek vb. şekillerde halka hizmet etmeliydiler (Ecevit, 1966: 81). Ecevit, CHP'nin halk nazarındaki bürokratik-devlet partisi imajının, muhalefette olunan bu dönemi fırsat bilerek ve partililerin devlet olanaklarından yararlanmadan sorun çözmek zorunda olmalarını bir avantaja dönüştürerek kırılabileceğini düşünmekteydi:

> *Şimdiye kadar daha çok devlet gücüyle halka hizmet götürdüğü için, devlet imajı ile karıştırılan Cumhuriyet Halk Partisi, şimdi muhalefette iken, devlet gücünü kullanmaksızın, devlete sırtını dayamaksızın, halkın hizmetine giderse ve gerektiğinde, haksız veya kötü şekilde kullanı-*

dırılacaktı. Örneğin toprak reformuyla birlikte topraksız köylünün kalmaması sağlanacak, ama aynı zamanda bu küçük işletmeler, verimsizlik tehlikesini ortadan kaldırmak için, kooperatifler aracılığıyla örgütlenecekti. Bu kooperatifler hem ölçek ekonomisi prensibini uygulayarak verimliliği artıracak, hem de bizzat tüketiciye ulaşan kurumlar oluşturarak aracı tüccarların varlığına son verecekti. Böylelikle "parazit" bir tüccar sınıfının kârları üreticinin cebinde kalacaktı. Köy kooperatifleri uygun krediler vermek yoluyla da tefecilere, yani köylünün sırtından geçinen bir başka tabakanın varlığına da son verecekti. Ecevit'in "halk" olarak adlandırdığı, emeğiyle geçinen, sıradan ama horlanmış insanların karşı cephesine koyduğu aracılardan, tefecilerden ve büyük toprak sahiplerinden böyle kurtulunacaktı.

Sanayide küçük mülkiyetin korunmasına ayrıca önem verilecekti. Hızlı bir kapitalistleşmenin küçük işletmeciyi silip süpürmesine izin verilmeyecek, onlara her türlü teknik bilgi ve kredi yardımı yapılacak ve küçük işletmelerin sermayelerini bir araya getirip ortaklıklar kurmaları teşvik edilecekti. Bunun yanında özel sektör ile devlet sektörü arasında endüstriyel demokrasinin yeşereceği bir Halk Sektörü inşa edilecekti. Varolan fabrikaların hisselerinin işçilere dağıtılması teşvik edilecek ve işçilerin birikimleriyle yeni sanayi yatırımları yapacak kurumlar inşa edilecekti. Böylelikle işçiler kendi mülkleri olan fabrikalarda, demokratik bir biçimde ve kendi işlerinde çalışıyor olmanın getirdiği şevkle verimli bir biçimde çalışacaklardı.

Ecevit'in özgün buluşu olarak anılan Halk Sektörü fikri, kökeni ütopyacı sosyalistlere kadar giden, bir dönem Yugoslavya'da da uygulanılmaya çalışılan, zaman zaman hissedar kapitalizmi diye de anılmış ve kısmi örnekleri Batı'da da denenmiş bir modeldi. Üçüncü dünyadada benzer denemeler yapılmıştı. 1963 yılında İran Şahı'nın Beyaz Devrim dediği ve eski Musaddıkçı Arsancani aracılığıyla gerçekleştirdiği reform paketinde toprak reformunun yanında işçilere fabrika hisseleri dağıtılması fikri de vardı (Kian-Thiebaut, 1998: 127). Üstelik bu fikir CHP'nin 1961 seçim programında embriyon halinde de bulunmaktaydı. Yine de zaman içinde, Halk Sektörü fikri kimi çevrelerce hararetle beslenip hayranlık duyulan, kimi çevrelerce de ütopik bu-

lan devlet gücüne karşı, halkla birlikte, halkın içinde, meşru yollardan vaziyet alırsa, halkın bağrında layık olduğu yeri de bulabilir (Ecevit, 1966: 81).

Ecevit, örgüt faaliyetinden başka, parti programının da halka sirayet etmesinin öneminden söz ediyordu. Bu noktada, CHP'nin programatik hedeflerini, 1961 Anayasası'nda ortaya konulan ilkelere indirgeyen ve böylece parti programı ile anayasa arasında bir özdeşlik ilişkisi kuran Ecevit, sosyal içeriği ve reform talepleri bakımından anayasanın, halkın çıkarına olduğuna dikkat çekiyordu. Nitekim halk bunun farkında olduğunu, büyük çoğunluğuyla anayasaya evet diyerek göstermişti. Bu demek oluyordu ki, halk bu referandumda zımnen CHP programını da oylamış ve büyük çoğunluğuyla evet demişti. Ecevit'e göre şimdi yapılması gereken, bu örtülü desteğin açık desteğe dönüştürülmesi için uğraşmaktı:

Cumhuriyet Halk Partisindeki "ortanın solu" hareketi bir Anayasa hareketidir.

lunarak eleştirilen, 1980 sonrasında ise tamamen unutulan, Ecevit'le özdeşleşmiş projelerden biri haline geldi.

Ecevit'in küçük mülkiyet vurgusunun temel nedeni istikrarlı ve sosyal adaletli bir cumhuriyetin ancak böyle ayakta kalacağına inanmasıydı. Atatürk'ün başladığı üstyapı devrimlerini bu şekilde altyapı devrimleri haline getirecek ve komünizme karşı mülk sahiplerinden oluşan bir duvar örerken, Atatürkçülüğü de hegemonik bir biçimde tabana yayacaktı. Zira Mustafa Kemal Kurtuluş Savaşı'nda toprak sahipleriyle girdiği ittifak nedeniyle reformlarını yoksul köylüye de benimsetecek radikal ekonomik adımlar atamamıştı. Bu yarım kalmış adım demokratik solcular tarafından atılacaktı. Avrupa sosyal demokrasisinin Türkiye'ye uygulanamayacağına gitgide kani olan Ecevit'in temel meselesinin Türkiye gibi ekseriyeti köylü ve küçük işletmeciliğin yaygın olduğu bir toplumda sosyal adaleti sağlamanın yegâne yolunun kapitalist mülksüzleştirme sürecine karşı küçük mülkiyetli bir kalkınma süreci önermek olduğu anlaşılıyordu. Ayrıca bu model, sosyalistlerin aşırı devletçiliğine karşı da bir alternatif teşkil edecekti. Kalkınmanın motoru aşırı palazlanmış bir devlet değil, devlet öncülüğü ve planlaması içinde üretim yapan teşkilatlanmış küçük üreticiler olacaktı.

Demokratik solun ikinci özgün tarafı köycülüğü idi. Marksizm kökenli "sosyal demokrasi"den farklı olarak Ecevit'in "demokratik sol"u işçi temelli bir sosyal adalet yerine köy temelli bir adaletli kalkınma önermişti. Ecevit'e göre kalkınma köyden başlayacaktı. Köy kooperatifleri elde ettikleri fazlayı bizzat köylerde sanayi yatırımına dönüştürecekti. Bu sanayi büyük ölçüde tarım ve ormancılık sektörüne dayalı, konservecilik, zeytinyağı, sabun, şarap, mobilya vs. üretimine dayalı bir basit mamul mal üretimi gerçekleştirmeliydi. Böylece sanayileşme en tabandan başlayacak, mekanizasyonla işsiz kalan köylüler bu sanayide çalışacak ve böylece onların şehre göçü de engellenecekti. Bu sanayileşmenin coğrafi mekânı, birkaç köyün birleştirilmesiyle oluşturulacak olan ve yine Ecevit'le özdeşleşmiş bir fikir olan Köy-Kentler olacaktı. Bu bölgeler devlet yatırımlarının aktığı, dağınık bir kırsallığın yavaş yavaş merkezîleştiği, kooperatiflerin ve küçük sanayinin üs kuracağı sanayi merkezleri haline gelecekti.

İthal-ikameciliğin ömrünü tüketmeye

Anayasayı kâğıt üzerinden kurtarma, toplum dokusuyla kaynaştırarak canlandırma, halka yararlı kılma ve siyasal alanda olduğu gibi, sosyal ve ekonomik alanda da Anayasayı gerçekleştirme hareketidir (Ecevit, 1966: 46).

Anayasa'nın sosyal ve ekonomik alanda da gerçekleştirilmesi düşüncesi, bir dizi altyapı devriminin yapılmasına karşılık geliyordu. Ecevit bu bakımdan CHP'de gerçekleşen dönüşümü vurgulamak gereği duyuyordu: "Biz artık Türkiye'de olaylara bürokrat aydın açısından bakmıyoruz. Halk açısından bakıyoruz. CHP'nde bakış açısı değişmiştir. CHP'nin devrimcilik görüşü değişmiştir. Şimdi devrimcilik sözünden altyapı devrimciliğini anlıyoruz" (aktaran: Kili, 1976: 261).[15] Ecevit'e göre bu türden devrimler, geçmişte yapılanlara göre çok daha çetindi (Ecevit, 1966: 65), zira Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilen üstyapı devrimleri, esas olarak hiçbir zümrenin maddi çıkarına dokunmuyordu (Ecevit, 1966: 12). Nitekim tek parti dönemi boyunca altya-

başladığı, ödemeler dengesi krizinin eşikte olduğu ve dolayısıyla döviz sorununu çözmek için artık yavaş yavaş ara mal ve teknolojik sermaye malları üretimine geçilmesinin ve ağır sanayiye yönelik adımların atılmasının gerektiği bir dönemde, böylesi bir köye ve tarım sanayiine dayalı kalkınma modelinin yaşama şansı pek yoktu. Fakat Ecevit'in temel problemi Atatürkçü, laik bir modernleşmecilikle eklemlenmiş ithal-ikameci bir kalkınmacılığa köylüleri ikna edebilmekti. Köylülerin çıkarına yeniden yorumlanmış bir ithal-ikamecilikle Adalet Partisi'nin hegemonyasını kırmayı hedefliyordu. Ancak köylülerin talep ve isteklerini doğru anlayabildiği kuşkuluydu. Küçük mülk sahipliğinin zaten yaygın olduğu Türkiye köylülüğü radikal bir toprak reformundan ziyade hazine arazilerinin adaletli dağılımını talep ediyor gibiydi. Kendilerinden başlayacak bir sanayileşme modelini de istedikleri şüpheliydi. Hele hele onları ve genç nesilleri köylerine bağlayacak bir pastoralizmi benimsediklerine dair hiçbir işaret yoktu. Demokratik sol ise onları köylerinde tutarak modernleştirmek istiyordu.

Ecevit Türkiye'nin en büyük sorunlarından birinin aşırı şehirleşme olduğuna inanıyordu. Kent hayatının sorunlarını ise göçü yavaşlatacak kırsal ve dengeli bir sanayileşmeyle çözmeyi öneriyordu. Oylarının büyük çoğunluğunu kentlerden alan bir partinin önderi olması onun bu inancını etkilememişti. Yiğit Gülöksüz *Özgür İnsan*'da çıkan bir yazısında Türkiye'de şehirleşme hızının pek çok ülkeye kıyasla çok yavaş ilerlediğinden, sorunun İstanbul, Ankara, İzmir gibi şehirlere yığınılmasından kaynaklandığını ama bunların dışındaki şehirlere göçün son derece sınırlı olduğunu belirten bir yazı yazmıştı.[2] Ecevit'in çevresinde esen coşkulu rüzgârda bu tip sesler hızla kayboluyordu. Aslında belki de pek çok kişi Ecevit'in bu ayrıntılı projelerini pek dikkate almıyordu. O ise kafasında Atatürk cumhuriyetini ilelebet yaşatacak ılımlı, istikrarlı, Rousseaucu bir küçük mülk sahipleri cenneti kurmuştu (Alper, 2003).

Ecevit ortaya attığı bu modelin gerçekleştirilebilirliğini ve meşruiyetini sağlam tarihsel temellere dayandırmak amacıyla Kemal Tahir esinli bir Osmanlı tarihi görüşü benimsedi. Hem kendisinin hem de fikir arkadaşlarının *Özgür İnsan* dergisinde arada sırada görünen yazılarındaki iddialara göre

pı devrimlerinin yapılamamasının nedeni de buradan ileri geliyordu: Tek partili rejimin doğası gereği, "sömüren veya sömürülen, bazı reformları isteyen veya istemeyen insanlar" parti bünyesinde bir arada bulunuyorlardı (Ecevit, 1973: 253). Oysa Ecevit'e göre, CHP daha önce yarım bıraktığı işi artık tamamlayabilirdi: Kamu ve özel sektörün yanı sıra halk sektörünün bina edilmesi, büyük toprak sahipleri karşısında toprak reformunun gerçekleştirilmesi, rant zenginleri karşısında vergi reformunun tamamlanması vd. Ecevit'e göre halk anayasayı oylarken bu reformları da oylamış ve kabul etmişti. Artık yapılması gereken, Anayasa'nın henüz gerçekleşmemiş hükümlerini gerçekleştirmekti (Ecevit, 1973: 101-106).

Halkın CHP'leşmesi dediğimiz mesele ise, CHP'nin örgüt ve program olarak halka nüfuz etme girişiminin ters simetriğini oluşturuyordu: Aşağıdan gelen popüler inisiyatiflerin ve halihazırda mobilize olmuş halk kitlelerinin devrimci potansiyelleri, CHP'nin popülist programına bağlanmak suretiyle kontrol ediliyor, eh-

Osmanlı devleti Batı'ya kıyasla halk arasında özgür düşüncelerin serpilmesine izin veren ve görece eşitlikçi ve adaletli bir sistem kurmuştu. Bu sistemin temel dayanağı küçük köylülük ve onun tepesinde duran tarafsız ve sınıflarüstü bir devletti. Bu nedenle aslında Türkiye halkı eşitlikçi ve sosyal adaletçi bir yapıya alışkındı ve bu özelliklerini geleneklerinde yaşatıyordu. Halkın benimseyegeldiği Anadolu İslâmı ise sağ kesimin görmek istediğinin aksine taassuptan son derece uzak, değişime açık ve moderndi. Her siyasal projeye tarihsel bir kök bulma çabasının yaygın olduğu 1960'lar Türkiye'sinde Ecevit de kendi projesiyle uyumlu bir Osmanlı-Türkiye tarihi icat etmeye çalışıyordu (Alper, 2002).

1973 seçimleri ve sonrasında büyük şehirlerde ve özellikle gecekondu semtlerinde oyunu ciddi bir biçimde artırdığını fark eden Ecevit daha çok işçilere seslenmeye başlasa da köycü projelerini hiçbir zaman bırakmadı. 1980 sonrasında Halk Sektörü gibi radikal sayılabilecek fikirlerini hiç dillendirmese de Köy-kentlerden bahsetmeye devam etti. Son iktidarı döneminde ise Dünya Bankası kredisiyle hayalini gerçekleştirmeye yönelik somut adımlar attı.

CHP'NİN BAŞINDA BİR SOL POPÜLİST

Ecevit'in '60'ların sonlarına doğru şekillendirdiği demokratik sol proje ciddiye alınsa da alınmasa da, hem partisi içinde hem de Türkiye sağında asıl tepki uyandıran ve aynı zamanda Ecevit'i CHP başkanlığına götüren çatışmaları hazırlayan, onun projesinin programatik içeriğinden ziyade popülist ve mobilizasyona dönük siyaseti ve bu tarz bir mobilizasyon çağrısının davet ettiği olası radikalleşme ihtimaliydi. Nitekim 3 Temmuz 1970 yılında toplanan CHP'nin 20. Kurultay'ında Ecevit karşıtı sağ kanadın öncülüğünü yapan Kemal Satır saldırılarını bu noktada yoğunlaştırıyor ve Ecevit'in o sıralarda kimi köylülerin gerçekleştirdiği toprak işgallerinden övgüyle bahsetmesini eleştirerek, Ecevit'i "anarşik" ve yasadışı eylemleri övmekle suçluyordu. Satır'a göre bir toprak reformu yapılacaksa bu devlet eliyle yapılmalıydı (Kili, 1976). Ecevit ise tepeden yapılacak bir reformun beyhudeliğinden ve halk tarafından hiçbir zaman sahiplenilmeyeceğinden dem vurarak, kendi hakkını talep eden kitlenin inisiyatifi ele almasını övgüyle karşılıyordu *(a.g.e.)*. Köklü bir reformun ancak halkın katılımıyla gerileştiriliyor ve bu şekilde içeriliyorlardı. Nitekim Ecevit, CHP'ye Genel Başkan olmazdan hemen önce, Beşinci Olağanüstü Kurultay'da ortanın solu hareketini şöyle değerlendiriyordu:

> *CHP'deki bu hareket doğrudan doğruya CHP'yi aşıyor. Çünkü bu hareket, CHP'deki Ortanın Solu hareketi, Türk toplumunda tabandan gelen yeni bir takım eğilimleri, akımları yansıtmaktadır. Bizim yaptığımız, bu tabandan gelen itişi, halktan, toplumdan gelen akımı, meşru, sıhhatli bir takım kanalların içine sokarak, patlamalara, taşmalara yol açmasını önlemekten ibarettir* (Ecevit, 1972: 28).

Olağanüstü Kurultay'da yaptığı konuşmada, ortanın solu hareketi içinde geçen son yılların bir muhasebesini yapan Ecevit, ola ki CHP 1963 yılında işçi haklarını tanımamış olsaydı, 1968-71 yılları arasındaki patlamalar döneminde Türkiye'nin ne hale geleceğinin, herkes tarafından tasavvur edilebileceğini söyler: "CHP'nin açtığı umut kanallarıdır ki, taşmaları önleyebil-

çekleşeceğini ima ediyordu. Kurultay İnönü'nün arabuluculuğuyla ve Ecevit'in listesinin kesin zaferiyle sonuçlandı.

CHP içerisinde pek çok kimse 27 Mayıs reformculuğunu benimsiyor ama Ecevit'in radikalizme meyyal popülizmini geleneksel elitizmleri nedeniyle ürkütücü buluyordu. Ecevit ise son derece tutarlı bir demokratlıkla, ısrarla tepeden inmeci reformculuğu ve cuntacılığı eleştiriyordu. Öyle ki *Yön* çizgisine yakın 27 Mayıs'çı Orhan Kabibay'a aldığı eleştirel tavır Kabibay'ın kurultayda sağ kanatla birlikte hareket etmesine yol açmıştı (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 2208). CHP'nin içindeki asıl tasfiye ve liderliğin el değiştirmesi için 12 Mart'ın beklenmesi gerekiyordu.

12 Mart'ın ardından İnönü'nün Erim hükümetini desteklemesi ve Ecevit'in öyle ya da böyle her türlü darbe destekçiliğinden uzak durması parti içindeki ipleri gerdi. İnönü Ecevit'e kesin darbeyi vurmak için Mayıs 1972'de 5. Olağanüstü Kongre'yi topladı. Kongre hileli bir biçimde 20. Kongre'den bu yana çeşitli illerde seçilen Ecevit yanlısı delegelerle değil 20. Kongre'nin delegeleriyle toplanmasına rağmen Ecevit'in listesinden oluşan PM, İnönü'nün istifa restine karşın güvenoyu aldı. Bunun üzerine Ecevit, istifa eden İnönü'nün yerine parti başkanlığına geçti. Böylelikle CHP içindeki muhafazakârlıkla ya da en iyi siyasal ifadesini 12 Mart'ın Erim hükümetleriyle bulan ılımlı bir devletçi-reformculukla, parti içindeki genç hareketlenmeyi arkasına alan, radikal açılımlı bir popülist reformculuğun hesaplaşmasında kesin bir biçimde Ecevit'in öncülük ettiği ikinci kanat galip çıktı.

Kısa dönemli iktidarlarında herhangi ciddi bir icraat gerçekleştirmeyi başaramayan Ecevit, Kıbrıs fatihi sıfatıyla da gitgide efsaneleşti ve 1977 seçimlerinde CHP'ye tarihinin en büyük oyunu kazandırdı. Ancak 1978 yılında hassas dengeler üzerine iktidara oturduğunda kendi programını uygulama vaadinden uzaklaşmış, ülkenin hassas durumunu göz önünde bulundurarak, anarşiye son vermeyi ve ülkede istikrarı sağlamayı asıl hedef haline getirmişti. Çatışan kesimlere mesafeli duran, tarafsız bir devlet aygıtını işleterek çatışmaları sonlandırmayı ve üstelik bunu demokrasiden taviz vermeden yapmayı vaat etti. Ancak kısa sürede sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı. Buna rağmen

miştir; CHP'nin kurduğu barajlardır ki, o dönemde, komünizmin işçiler arasına sızmasına engel olabilmiştir" (1972: 30). Ecevit'e göre, benzer bir tehlike, toprak reformu için de mevcuttu; zira politikacılar toprak reformunu tartışırlarken, halk, Anayasa'nın kendine hak olarak tanıdığı toprak reformunu kimi yerlerde kendi başına yapmaya kalkışıyordu (1972: 49). Ecevit, eğer yapmamakta direnilirse, köylünün toprak reformunu kendi bildiği şekilde yapacağını ve bu durumda doğa yasasının işlemesine kimsenin engel olamayacağını söylüyordu. Neyse ki ortanın solu hareketi sayesinde CHP, halk düzeyinde cereyan eden hareketleri kavrayıp kendinde soğurabilmişti. Ecevit şöyle diyordu: "CHP artık, Halk Partisi olmanın da ötesinde halkın ta kendisidir" (1972: 46).

Doğrusu bu, hegemonik olma iddiasındaki bütün önceki siyasî girişimleri zora sokan ve asla tam olarak becerilememiş olan halk-devlet özdeşliğini kurmanın, bu defa Ecevit CHP'si dolayımıyla tecrübe edilmesiydi. Tek parti dönemi boyunca elitist ve devletçi CHP çizgisi tarafından

asayiş sorununu çözemedi ve derinleşen ekonomik kriz karşısında çaresiz kaldı. Senato seçimlerinde oylarının hızla eridiğini fark edince istifa etti.

1980 SONRASI

12 Eylül darbesine en tutarlı bir biçimde direnen siyasal lider oydu. Darbeden sonra çıkardığı *Arayış* dergisi geniş bir kitleye seslendi. Darbenin ardından sosyal demokrat kadroların kendisinden bağımsız bir biçimde giriştikleri örgütlenme çabalarına içerledi; ancak bunu kendi partisini oluşturmak ve daha saf bir demokratik sol parti kurmak için fırsat bildi. Belki de '80 öncesinde yarattığı efsaneye güvenerek kendi partisini kurar kurmaz kitlelerin tıpkı eski günlerdeki gibi onun halkçı kimliğinin etrafında bütünleşeceğini umdu. Fakat beklenen olmadı. Sık sık sol oyları bölmekle suçlanacak olan Ecevit, bir Peron olamamış bir Peronizm yaratamamıştı.

Kendisi siyasal olarak yasaklıyken eşine kurdurduğu Demokratik Sol Parti'yi, tabandan örgütlenmiş, kitleyle bire bir temas kurma yeteneğine sahip gerçek bir kitle partisi olarak teşkilatlandırmayı tasarladı. Ancak birkaç yıl sonra ortaya çıkan, neredeyse örgütü olmayan, Ecevit'in iktidarının asla sorgulanmadığı, yönetim içinde yükselen herkesin hızlı rotasyonlarla ayağının kaydırıldığı bir tek adam partisiydi. Bir zamanlar kitleleri coşkuyla hareketlendiren "halkçılık" ilkesi şimdi "halk" ile Ecevit arasındaki ara katmanları gereksiz kılan bir doğrudanlığın, liderle özdeşleşme çağrısının ve buna paralel olarak kitleyi ve onun çıkaracağı doğal örgütçüleri pasifliğe itmenin bir aracı haline gelmişti. Ulusal kalkınmacılığın iflası Ecevit'in sol popülizmini tamamen soluksuz bırakmıştı. Demokratik sol programının kimi unsurlarını yer yer, cansız bir üslupla anlatmayı sürdürse de 1990'larda sol politikalarla bağını kesin bir biçimde kesti. Ezelden beri taşıdığı milliyetçilik, solcu ve anti-emperyalist niteliğini kaybettikçe, Sovyetler'in çöküşü sonrası hortlamaya başlayan bir neo-Turancılıkta ifadesini bulan bir şovenizm halini aldı. Kendisini sağcı ya da solcu olarak görmeyen, yaşayışıyla muhafazakâr, militan olmadan laik ya da şeriatçı olmadan Müslüman bir kitlenin, bir başka deyişle bu memleketin ortalamasının siyasî önderi olmayı hedefledi. Dürüst devlet adamı kimliğine sarılarak ve ciddi bir politika

kronik hale getirilen halk/devlet karşıtlığı, popülist fakat devlete rakip DP/AP çizgisi tarafından tersten yeniden kurulmuştu. Bu defa halk/devlet karşıtlığını aşmayı popülist ve devletçi Ecevit CHP'si deniyordu. Ecevit, devletçi politikaların başarıya ulaşabilmesi için, halkın rızasının alınmasının zorunlu, fakat aynı zamanda mümkün olduğunu söylüyordu.

Halk / Millet

Ortanın solu söylemiyle birlikte başlayan ve halka gitmek sloganıyla belirgin bir ivme kazanan eğilim, hegemonik olma kapasitesi yüksek bir popülizmle CHP'nin yeniden inşa edilmesine tekabül ediyordu. Fakat bu defa popülizm vasıtasıyla icat edilmeye çalışılan Kemalizmin, sınıfsız kaynaşmış bir kütle olarak halk anlayışından kesin bir tavizde bulunması gerekiyordu: Bir başka deyişle, "Ecevit CHP'si klasik Kemalist söylemin dayanışmacı-korporatist toplumsal alan tahayyülünden, toplumsal sınıfların ve antagonizmaların varlığını teslim etmek yoluyla" kopmak zorunda kalıyordu (Erdoğan,

üretmeden istikrarı simgeleyerek iktidar olmayı bekledi. Ömer Laçiner'in tespit ettiği gibi, ne yükselme hırsı olan ne de yoksullaşma gibi ciddi bir tehdit altında bulunan, iddiasız küçük insanların (Akar, 2001: 254); Batılı ama yüksek bir eğitim görmemişlerin, zamanında AP'den kopardığı istikrardan başka bir beklentisi olmayan kimi mazbut köylülerin ve küçük esnafın, emekli memurların ve '70'lerden getirdiği Zonguldak işçisinin organik temsilcisi oldu

En tutarlı yanı olan demokratlığını ve darbeciliğe karşı muhalefetini adım adım bir kenara bıraktı. Önce Kürt meselesinde ardından 28 Şubat sürecinde ordunun rolünü olumladı. 28 Şubat ertesinin siyasî arenasında ordunun güvenebileceği tek siyasal liderdi. Kendisinden bekleneni fazlasıyla yaptı ve partisini bir devlet partisi haline getirdi. Siyasal hayatına CHP'yi devlet partisi kimliğinden çıkarma mücadelesiyle başlamıştı, siyasal hayatını DSP'yi rejim tehlikesine karşı bir devlet partisi haline getirerek tamamladı. 1960'larda Keynesçi bir sol liberalizmle üçüncü dünyacı bir sol arasında yalpalayarak Türkiye'ye özgü bir sol model üretmeye çalıştı. 1990'larda ise Türkiye'nin özgünlüğü denince Kürt meselesi ve İslâmcı yükselişin yarattığı kritik durumu anladı, IMF politikaları söz konusu olunca evrenselleşti ve tahkim yasasına karşı çıkanları zamanında Boğaz köprüsüne karşı çıkan geri kafalılara benzetti. Onu 1980 sonrasında tanımış, sol eğilimli genç kuşakların takdir edebileceği tek erdemi Robespierre'vari "yozlaştırılamaz"lığı ve siyasette geçmiş onca yıla rağmen sahip olduğu mütevazı malvarlığıydı. ❐

DİPNOTLAR

1 Söz konusu aydınlar, aralarında kimi görüş ayrılıkları olsa da Turan Feyzioğlu, Turan Güneş, Doğan Avcıoğlu, Coşkun Kırca, Osman Okyar gibi ismlerden oluşuyordu. Bu grup CHP'de yeni fikirlerin yatağı haline gelmiş olan Araştırma Bürosu'nda görevliydi. Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980).* İstanbul: Hil Yayınları 1996, s. 122.

2 Yiğit Gülöksüz, "Köykent Önerisi Üzerine Düşünceler", *Özgür İnsan*, no. 19, (Temmuz 1974).

1998: 27). Ecevit, bu durumu hiç değilse sınıf çelişkilerini hafifletmek yoluyla geçiştirmeye çalışıyordu:

Biz ayrı ayrı sınıflar olduğu gerçeğini kabul ediyoruz. Bu gerçeği kabul etmemek bilim dışı bir şey olur; çağın gerçeklerine aykırı bir şey olur. Sınıflar arasında demokratik ve barışçı mücadele de son derece doğal bir şeydir ve bu mücadelelerin dünyanın her yerinde, hele gelişme, sanayileşme sürecine girmiş her ülkede yer aldığı bir bilimsel gerçektir. Eğer bunun barışçı ve demokratik yöntemleri ve kuralları saptanıp kabul edilmezse, kötü anlamda sınıf kavgası o zaman olur (Ecevit, 1976: 15).

Toplumsal-siyasal uzamı, popüler kesimler ile egemen kesimler arasındaki, halk kesimi ile iktidar bloku arasındaki çelişkiler ekseninde tanımlayarak hegemonize etmeye çalışan bir söylem olarak popülizm (Erdoğan, 1998: 25), Ecevit'in sol söyleminde kendini, halktan olanlar ve olmayanlar, imtiyazlı olanlar ve olma-

yanlar, sömürenler ve sömürülenler gibi adlandırmalarda gösteriyordu:

> *Toplumda kendilerini imtiyazlı gören, kendilerinde bazı imtiyazlar, herkesin yararlanamayacağı bazı olanaklar bulunması gerektiğini düşünen veya öyle olanakları elde etmiş olan ve bu olanaklardan yararlanarak emeğin artı değerinden dengesiz pay alabilen veya demokrasinin eşitlik ilkesinin ötesinde bir güç edinebilen, toplum yönetimine ağırlığını aşırı ölçüde koyabilen kimseler halk kavramının dışında görülebilir. Halk, daha çok bedensel veya düşünsel emeğiyle yaşamını kazanmak durumunda olan ve tek başına sahip olduğu olanaklarla topluma ve devlet yönetimine ağırlığını koyma olanağını bulamayan insanların toplamıdır; diyebilirim* (Ecevit, 1975: 9).

Halk ile halk düşmanı arasındaki sınırı tayin ederken, öznel ve nesnel ölçütleri bir arada kullanan Ecevit (ki böyle bir durumda; örneğin kendinin toplumda bazı imtiyazlara sahip olması gerektiğini düşünenler ile bu imtiyazlara gerçekten sahip olanlar arasında herhangi bir anlamlı fark kalmaz), halkçılık ilkesine olağanüstü bir esneklik sağlıyor ve kavramın söylemsel potansiyelini güçlendiriyordu: Nesnel durumun katılığı karşısında öznel değerlendirmenin beraberinde getirdiği kıvraklık, halk ile halk düşmanı arasındaki eşiği hareketli kılıyordu, öyle ki bu sayede saflar sürekli olarak dağılıyor ve yeniden kurulabiliyordu. Ecevit, artık hiçbir partinin bir kitle partisi olarak kalmayı sürdüremeyeceği bir momentte, söz konusu esnekliğin kendisine sağladığı avantajla, halk cephesini sürekli genişleyebilecek bir blok olarak tahayyül edebiliyordu:

> *Türkiye'nin bugünkü ortamında değil CHP, sağcı bir parti olan AP bile, bütün çabalamasına rağmen, kitle partisi olarak kalamamaktadır. Halktaki bilinçleniş, sosyal ve ekonomik sorunların ön plana geçişi ve toplumdaki hızlı değişim, partileri, her zümreye ve sınıfa birden hitap edemeyecek kadar kesin ve açık vaziyetler almaya zorlamaktadır. Ortanın solu tutumuyla CHP, kesin olarak, çalışanların yoksulların, ezilenlerin, haklarını alamıyanların yanında olduğunu belli etmiştir. Bu durumda biz istemesek de bazı zümreler bizden gidecektir. Bu zümreler arasında bazı büyük toprak sahipleri, büyük aracılar, tefeciler, yabancı sermaye işbirlikçileri gelmektedir. "Bazı" deyimini bilerek kullanıyorum: Çünkü bunlar içinde de toplumun yararını, halkın mutluluğunu, kendi kısa vadeli çıkarlarının üstünde tutabilen akıl ve vicdan sahibi kimseler bulunabilir* (aktaran: Kili, 1976: 265).[16]

Fakat ne kadar esnek tanımlanırsa tanımlansın, burada ortaya konulduğu şekliyle halkçılığın, Kemalist korporatist halkçılıktan kesin bir kopuşu temsil ettiğini söylemeliyiz. Bilindiği gibi, özellikle tek parti döneminde ifade edildiği biçimiyle halkçılık, "türdeş, uyumlu bir toplum mitine dayanmaktaydı. Buna göre, Türk toplumunu oluşturan bireylerin, farklı mesleklere mensup olsalar bile, çıkarları arasında herhangi bir çatışma söz konusu olamazdı; çünkü bunların hepsi aynı ulusun üyeleriydi" (Çelik, 2002: 88). Gelgelelim, 1960'ların hızlı büyümesi ve kentsel nüfusunun dönüşümü hesap edildiğinde, artık bambaşka bir toplumsal formasyonla ve daha kesin biçimlerde sınıflara bölünmüş bir halkla karşı karşıya olunduğunu anlamak güç değildi (Keyder, 1990: 63-66). Şüphesiz ki, tek partili dönemin, halkı yekpare görüp millete eşitleyen halkçılığı, yeni dönemde belirgin bir şekilde zorlanacaktı. Nitekim 1970'lerin halkçılığı, 1930'ların çıkar çatışmalarından soyutlanmış korporatist halkçılığından farklı olarak, "kapitalist bir ulusal pazarın gelişmesi ve kentlerin büyümesiyle mümkün olan modern ça-

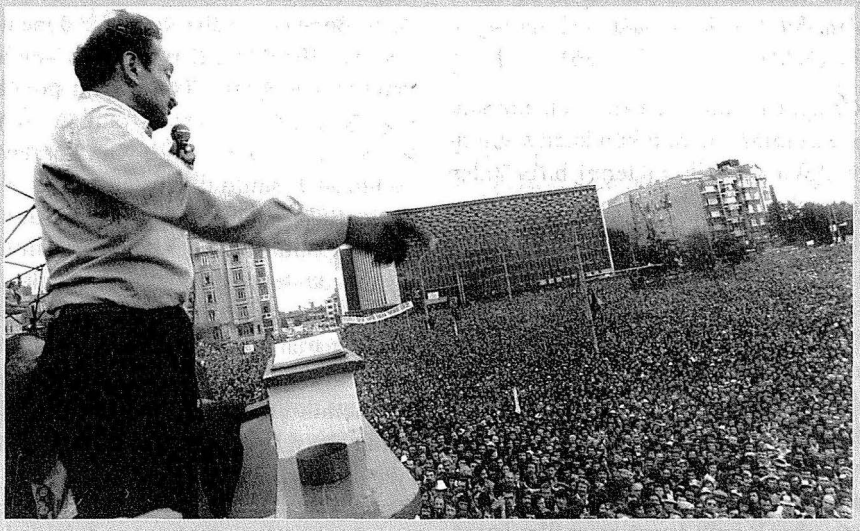

1970'li yıllar boyunca "Karaoğlan"ın mitinglerinde ciddi kalabalıklar toplandı. "Toprak reformu yapacağız", "Toprak işleyenin su kullananın", "Hakça bir düzen istiyoruz", "Bu düzen değişmelidir" gibi "sarsıcı", etkileyici sloganlar kullanan Ecevit dönemin ve halkın nabzını tutmayı iyi biliyordu.

tışma biçimlerinden mustarip olma koşullarında adalet nosyonuna işaret eden bir halkçılık"tır (Yeğen, 2002: 69).

Bu noktada, Cumhuriyet'e devrolan iki ayrı halkçı damara işaret etmek yararlı olacaktır. 1908 Devrimi sonrası halkçı düşüncenin gelişimi söz konusu olduğunda, iki ismin öne çıktığını söyleyebiliriz: Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp. Akçura, Osmanlı'da halkı, "küçük toprak sahibi köylüler, topraksız tarım işçileri, kentlerde çalışan küçük zanaatkarlar ve gündelikçiler, ücretliler" vb. sınıflandırmalarla tanımlıyordu (Georgeon, 1999: 110). Demek oluyor ki, Akçura halk derken görece yoksul kesimlerden söz ediyordu. "Ona göre, millet ve halk aynı şey değildi ve halkın ayırt edici özelliği bir anlamda sınıfsal olarak belirlenmesiydi" (Karaömerlioğlu, 2002: 274). Gökalp içinse "halk ve millet aynı şeyi ifade ediyordu" (Georgeon, 1999: 132). Gökalp'e göre halk, sınıflardan ziyade meslek gruplarından mürekkep bir topluluğu ifade ediyordu ve "aralarında çıkar çatışması olmayan, birbirlerini tamamlayan, sınıfsız, kaynaşmış değişik grupların tamamını ifade ediyordu" (Karaömerlioğlu, 2002: 274). Şüphesiz ki Cumhuriyet boyunca diğeri aleyhine merkeze yerleşen halkçılık düşüncesi, kimi nüanslarla Gökalp'in halkçılık düşüncesi oldu. Ne var ki ortanın solu için, durumun tersine dönmüş olduğunu söyleyemesek bile, en azından iki model arasında salınan bir tür halkçılık formuna sahip olduğunu ileri sürebiliriz. Nitekim Ecevit'in ortanın solu söyleminde, hem Akçura hem de Gökalp halkçılığının izlerini bulmak mümkündür.

> *Sosyal politikamızla işçiye, köylüye öncelik tanıdığımızı, ekonomik politikamızla da halk sektörünü kayıracağımızı kimseden saklamıyoruz. Halk sektörü kavramımıza ise, esnaf, sanatkar ve kamu görevlileri de giriyor* (Ecevit, 1975: 38).

> *Ben sınıflar arasında kaynaşmayı ve bütünleşmeyi istiyorum. Üretici hem üret-*

sin, hem satsın ve hem de ihraç etsin. Aracılar, tefeciler ortadan kalksın istiyorum (aktaran: Kili, 1976: 261).[17]

Ortanın solunun, iki tür halkçılık arasında salınmasını mümkün kılan şey, iktidar bloku ile halk güçlerini birbirinden ayıran çizginin, bilerek gevşek bırakılmış kriterlere göre çiziliyor olmasıydı: Halkı, halk olmayandan ayırırken başvurulacak kavramlardan biri olan "sömürü"nün zaten yeterince belirsiz şekilde tanımlanmış olmasına, bir de öznel niyet değerlendirmeleri ekleniyor, böylelikle büyük toprak sahiplerinin, aracıların, tefecilerin vd. bile niyetlerine göre halktan sayılabilecekleri ima ediliyordu. Nasıl yorumlandığına bağlı olarak halk kavramı, millet kavramına yaklaşıyor veya uzaklaşıyordu. Ortanın solu hareketinin, halk muhalefetini sonuna kadar izlemekte gösterdiği kararsızlık, halkı sınıflar temelinde kavrayan halkçılık ile halkı millete özdeş olarak kavrayan halkçılık arasında salınmasına ve nihayetinde, halk, millet ve hatta partiyi özdeş sayan bir halkçılıkta karar kılmasına neden oluyordu.

SOSYAL DEMOKRASİ, POPÜLİZM VE HEGEMONYA

1960'lı yıllardan 1970'lere ortanın solu, İnönü ve Ecevit'in söyleminde, Kemalist devletçilik ve halkçılık ilkelerinin, sosyal devlet uygulamalarının garantörlüğünde solcu bir revizyona tâbi tutulmasına karşılık geliyordu. 1961 Anayasası, sonradan hızla gelişecek olan sosyal aktörlerin rızasını alarak bu sürecin kurucu ilkelerini yasa düzeyinde belirlemişti. Ortanın solundan beklenen ise, bir yandan kitlelerin uygun şekillerde mobilize edilmeleri suretiyle anayasanın gerçekleştirilmesi, diğer yandan bir türlü kitleler tarafından talep edilebilir kıvama getirilememiş Kemalist ilkelerin hegemonik potansiyellerini artıracak şekilde revize edilmeleriydi. Bir başka şekilde söyleyecek olursak, ortanın solu, Boratav'ın daha kesin bir dönemlemesiyle 1962-76 yılları arasında konumlandırabileceğimiz, Türkiye'nin popülist uğrağına CHP'nin vermiş olduğu bir yanıttı. Burada popülizmi, yine Boratav'ın tanımladığı sınırlılıkta, yani "siyasî rejim ile özellikle bölüşüm ilişkilerine dönük iktisat politikaları arasındaki bağlantıları aydınlatabilecek bir kavram" olarak kullandığımızı belirtmek gerekir. Boratav'a göre, "parlamenter bir sistemin varlığı sayesinde emekçi sınıfların, özellikle kendi ekonomik çıkarlarını ilgilendiren konularda siyasî karar alma süreçlerini *etkileyebilecekleri*; ancak siyasî iktidara bir *alternatif* veya *ortak* olabilecek biçim ve düzeyde örgütlenmedikleri bir durum" olarak popülizm, 1962-76 yılları arasında Türkiye'de tüm unsurlarıyla geçerli olmuştur (Boratav, 1983: 7-8). 1960'ların başından itibaren yerleştirilmeye çalışılan ithal ikameci sermaye birikim rejimine bağlı olarak, sadece maliyetin değil, aynı zamanda talebin de önemli bir unsuruna dönüşen işçi ücretlerinde gözlemlenen reel artış ve bununla birlikte tarım destekleme politikalarının köylü gelirlerinin yükselmesine neden olması, bütün bunlar, popülist iktisat politikalarının başarısına işaret ediyordu. Nitekim sürdürülebilirliği yüksek büyüme hızlarına ve bunun neden olduğu dış açıkların kolay ve ucuza finanse edilebilmesini mümkün kılan uluslararası Keynesyen ekonomi politikalarının istikrarına bağlı olan popülizm, dünya ekonomisi genel bir durgunluğa girene kadar geçerliliğini koruyabilecekti (Boratav, 1998: 9). Ortanın solu, tam da böyle bir momentte, belirleyici ilkelerinin devletçilik ve halkçılık olduğu bir söylemle, ekonomi ve siyasetin yeniden yapılandırılması girişimlerinden birine tekabül ediyordu: Kemalizmin devletçilik ilkesi, planlı ve ithal ikameci bir ulusal kalkınma modeli vasıtasıyla, halkçılık ilkesi ise, sosyal adalet ve refah düzeni

vasıtasıyla revizyona tâbi tutuluyor ve her iki ilke, sol bir jargon üzerinden birbirine eklemleniyordu. Ortanın solu söyleminde söz konusu eklemlenmenin izleri kolaylıkla görülebilir. İnönü her fırsatta kalkınma planı, mali reform ve toprak reformu gibi devletçi tedbirlerin zorunluluğuna işaret ediyor ve bünyesi itibariyle devletçi bir parti olan CHP'nin haliyle ortanın solunda bir ekonomik anlayışta olduğunu savunuyordu. Öte yandan tipik olarak Anayasa'ya yaptığı göndermelerle İnönü, devletin sosyal mahiyette olduğunu ve CHP'nin sosyal adaleti benimsemiş bir parti olarak ortanın solunda bulunduğunu gizlememesi gerektiğini vurguluyordu. Ecevit'in söyleminde de benzer vurguları takip etmek hiç zor değildir. Ecevit *Ortanın Solu*'ndan itibaren plancılık, sosyal güvenlik ve sosyal adalete bağlılık gibi özellikleri, devletçi ve halkçı olmanın yanı sıra, ortanın solunda bir siyasî pozisyonda duranların doğrudan nitelikleri arasında değerlendiriyordu.

CHP, bir yandan sosyal politikalar ve devletçi düzenlemeler yoluyla devleti yönetmeye aday bir siyasî aktör olarak kendini yeniden yapılandırıyor, diğer yandan sosyal demokrat bir siyasal ve ideolojik pozisyonla buluşmaya gayret gösteriyordu. Genel konjonktür ise doğrusu her iki bakımdan da uygun zemini sağlıyor görünüyordu. Savaş sonrasında Batı Avrupa, refah devleti ve sosyal politikalar yoluyla kapitalizmin restorasyonuna girişmiş ve Keynesyen ekonomi politikaları yardımıyla belirgin bir ekonomik büyüme rotası yakalayabilmişti. Aynı yıllarda sosyal demokrasi de önemli bir dönüşüm geçiriyor, geleneksel siyasî ve ideolojik parametrelerinin kimilerinin anlamlarını zorlayarak kimilerindense büsbütün vazgeçerek yeni döneme uyum sağlamaya çalışıyordu. Sosyal demokrasi, kapitalist devletin biçiminde ve ekonominin genel düzeninde gerçekleşen bütün bu transformasyonları yönetmeye aday bir siyasî aktör olarak kendini yeniden inşa ediyordu. Daha kesin bir şekilde söyleyecek olursak, artık sosyal demokrasi, etkileri gelecekte bir tür sosyalizme yol açabilecek kimi reformlar yoluyla kapitalist devlet ve ekonomi üzerinde tazyik yaratmaktansa, içine düşmüş oldukları birikim ve hegemonya krizlerinden çıkmalarını sağlayacak stratejilerle, bu yapıları bizatihi yönetmeye soyunuyordu. Sosyal demokrasinin geleneksel referanslarından biri olan üretim araçlarının toplumsallaştırılması tasarımı, devletleştirme yönündeki müdahalelere indirgeniyor ve bu da siyasî eylemin ufkunda belirgin bir sapmaya sebep oluyordu (Emrealp, 1991: 94). Öyle ki, refah devletini inşa etmeye girişmek, anlamlı bir engelle karşılaşmadan, kapitalist devleti nihaî olarak yıkıma götürecek reformları savunmanın yerini alabiliyordu. Sosyalist Enternasyonal'in kuruluş bildirgesinde (1951 Frankfurt), devletin düzenleyici bir aktör olarak iktisadi hayata müdahil olmasıyla birlikte kurulan (ki bu sayede denetimsiz kapitalizm geriye püskürtülebilmişti) bu yeni refah düzeninde, "üretim araçları üzerinde toplumsal mülkiyetin büyüyüp yayılarak özel sermayenin etki alanını daralttığı"na dikkat çekiliyordu (Kavukçuoğlu, 1998: 242). Sosyal demokrasinin temel düsturlarının gerçek bir kırılmaya uğradığının belgesi niteliğindeki *Bad Godesberg* programı (1959), bir büyük adım daha atıyor ve sosyal demokrasi ile Marksizm arasındaki bütün dolayımları ortadan kaldırıyordu: Programda Alman sosyal demokrasisinin kökenleri, Alman toplumunun gelişiminin Marksist analizinden, sınıf mücadeleleri tarihinden, kapitalist gelişmenin zaruriyetlerinden vb. değil, etik bir sosyalizmin özgürlük, adalet ve dayanışma gibi temel değerlerinden hareketle açıklanıyordu (Kavukçuoğlu, 1998: 336).

Kısacası 1960'lara gelindiğinde Avrupa'da sosyal demokrasi, refah kapitalizmine angaje bir siyasî tahayyüle, kapitalist

devleti Keynesyen tarzda yönetmeye aday bir politik pozisyona ve Marksist imalardan olabildiğince arınmış bir söylemsel formasyona sahip bir hareket görünümü veriyordu. Batı sosyal demokrasisinin bu yeni biçimi, 1960'ların ortalarında sola meyletmiş CHP için şüphesiz bulunmaz bir fırsattı. Ecevit ve diğerleri, sol basınçlar altında kalan Türkiye'de, CHP'nin hangi yönden gelen basıncın etkisinde kalması gerektiğini tespit etmekte zorlanmayacaklardı. Ortanın solu, ne kuzeyden gelen ("Rusya'da ve Rusya'yı izleyen bazı Doğu Avrupa ülkelerinde oluşan aşırı sol akımlar"), ne güneyden gelen ("bazı Arap ülkelerinde, özellikle Mısır ve Suriye'de oluşan sol akımlar"), ne de Uzakdoğu'dan gelen ("Komünist Çin") sol basınçların tesirindedir: "Ortanın solu, bizi dört yanımızdan saran sol basınçların, Batı'dan gelenidir" (Ecevit, 1966: 32). Bir başka deyişle bu, "demokratik Batı ülkelerinde oluşan sosyal demokrasi hareketlerinin basıncıdır" (Ecevit, 1966: 27). Ortanın solu hareketiyle birlikte sosyal demokrasi siyasî hayatımıza giriyordu belki, fakat görüldüğü üzere, sosyal demokrasinin bu versiyonunun, özellikle sağ muhafazakâr siyasetçilerin "Ortanın solu, Moskova yolu" gibi sloganlarında ima ettikleri türden bir sosyal demokrasiyle ilgisi yoktu. *Bad Godesberg* Programı'nda, nasıl ki komünistlerden "özgürlüğü radikal bir biçimde baskı altında tutmaktadır"lar diye söz ediliyor ve Marksizme sosyal demokrasinin kökenlerinden hiç değilse biri olarak bile atıfta bulunulmuyorsa, *Ortanın Solu* broşürü de aynı incelikte bu hassasiyeti sürdürüyordu. *Bad Godesberg* Programı, Batı sosyal demokrasisinin meşru kökenlerini Hıristiyan ahlâkında, hümanizmde ve klasik felsefede ararken (Kavukçuoğlu, 1998: 318), *Ortanın Solu* da Osmanlı-Türk toplum düzenine göndermede bulunuyordu: Ecevit'e göre, Osmanlı devlet kuruluşunun federatif yapısı cemaatlere geniş özerklikler tanırken, toplum düzeninin plüralist niteliği de loncaların geniş yetkilere sahip olmasını beraberinde getiriyordu. Dolayısıyla Türk halkının demokrasiye yatkınlığı, bu toplumsal hafızadan ileri geliyordu (Ecevit, 1966: 36-37). Öte yandan, Ecevit'e göre Türk halkında geleneksel bir eşitlik ve adalet eğilimi de mevcuttu; zira Osmanlı toplumsal düzeninin büyük çapta servet birikimine ve toprakta özel mülkiyete izin vermemesi, halkta eşitlik ve adalet duygularını kökleştirmişti (Ecevit, 1966: 42). Ortanın solu hareketi, kendi öncülleriyle arasına artık belirgin bir mesafe koymuş Avrupa sosyal demokrasilerinden esinleniyor ve onunla özgün bir şekilde birleşiyordu. Bununla birlikte ortanın solu hareketi, sosyal demokrasinin izlemeyi tercih ettiği siyasî güzergâhtan farklı olarak, popülist bir hegemonik siyaset tarzı tutturmaya çalışacaktı.

Laclau ve Mouffe, sosyal demokrasinin siyasî tahayyülünde, popülist bir hegemonik tasarımın kronik şekilde ihmal edilmiş olduğundan söz ederler. 1945 öncesinde, sosyal demokrasinin her türlü hegemonik eklemleme girişiminden imtina etmesine neden olan niteliği, yani radikal sınıfçılığı, savaş sonrası konjonktüründe doğrusu belirgin bir şekilde gerilemişti. Fakat bu gerilemenin arkasında bulunan dinamik, demokratik süreçlerin derinleştirilmesini hedefleyen hegemonik girişimlerin tazyiki değil, refah devletinin genişlemesiydi. Sosyal demokrasinin kadim sınıf vurgusu, devlet ve sivil toplum düzeyindeki çeşitli antagonizmaların derinleştirilmesi ve hegemonya kurabilecek şekilde eklemlenmesi lehine değil, refah devletinin sınıf çizgilerini bulanıklaştıran ekonomi politikaları lehine geri çekiliyordu. Bu bakımdan "sosyal demokrasi, verili bir devlet biçimine radikal bir alternatif değil, bu devlet biçimi *içindeki* bir politik-ekonomik alternatif durumuna" geliyordu (Laclau&Mouffe, 1992: 97). Bir başka deyişle, sosyal demokrasi kendisini, "sen-

dikalarla ayrıcalıklı pragmatik ilişkilerin ve her durumda her şeyi devlet düzeyinde getirilen çözümlere bağımlı kılan az ya da çok solcu teknokratik politikaların bir bileşimine" indirgemiş oluyordu (Laclau & Mouffe, 1992: 97-98).

Ortanın solu ise, Batı sosyal demokrasilerinin izlediği bu genel seyirden, popülist özellikleriyle ayrılıyordu. Sosyal demokrasinin referanslarından farklı olarak, sınıfsız ve türdeş toplum mitine dayanan bir siyasî gelenekten gelen ortanın solu hareketi, kendi kökenleriyle gerilim içerisinde, popüler-demokratik adlandırmaları eklemlemeye ve bunların içerdikleri potansiyel antagonizmaları derinleştirmeye çalışıyordu. Bir başka şekilde söyleyecek olursak, Avrupalı emsalleri, refah kapitalizmi karşısında sınıf mücadelesi ve antagonizma söylemlerini geriye çekiyorken, ortanın solu popülist bir hegemonik siyasete yöneliyordu. Bu noktada, daha önce siyasî rejim ile iktisadi politikalar arasındaki bağıntıları açıklığa kavuşturmak üzere kullandığımız popülizm kavramını, bu defa belli bir siyasî stratejiyi tarif etmek üzere kullandığımızı vurgulamak gerekir. Laclau tarafından çerçevesi çizildiği şekliyle popülizm, popüler-demokratik adlandırmalardaki üstü kapalı antagonizmaların geliştirilmesi ve eklemlenmesi yoluyla, halk ile iktidar bloku arasındaki çelişkilerin derinleştirildiği hegemonik bir siyasî stratejiye tekabül etmektedir: "Popülizm, popüler-demokratik öğelerin egemen blok ideolojisine karşı antagonistik bir seçenek olarak sunulduğu noktada başlar" (Laclau, 1998: 188).

Bu popülizm tanımından hareketle, ortanın solu çizgisini kesen temel bir ayrılığa işaret etmek mümkündür. İnönü ve Ecevit'in söylemlerinde ortanın solu hareketinin sunuluşu bakımından bir süreksizlik ekseninden söz edilebilecekse eğer, bu kesinlikle popülizm ekseniydi. Popülizm, İnönü'nün söyleminde ortanın solunun kayıp öğesiydi. Ecevit'in söylemine dağılan unsurların tümü, şu veya bu düzeyde İnönü'nün söyleminde de mevcuttu, fakat bu unsurların eklemleyici ilkesi popülizm değildi. Ecevit'in söyleminde ortanın solunun unsurları (reformculuk, halkçılık, devletçilik, sosyal adalet, sosyal güvenlik, plancılık vd.), belirleyici ilkesinin popülizm olduğu bir eklemleyici pratik içerisinde bir arada duruyorlardı. Her bir unsurun ele alınışında yeniden keşfedilen popüler-demokratik adlandırmaların potansiyel antagonizmaları, halk ile iktidar bloku arasındaki çatışmayı güçlendirecek şekilde derinleştiriliyordu. Kemalist söylemin kimi ilkeleri, klasik eklemlenmeleri zayıflatıldıktan sonra, popülist bir tarzda yeniden eklemleniyordu (Erdoğan, 1998: 28). Dolayısıyla devletçilik ve halkçılık ilkelerinin eklemlendiği bir söylemin, halk iktidarı çağrısı ve düzen değişikliği programıyla sonuçlanmasının önünde herhangi bir engel kalmıyordu. Fakat aynı anda, söyleme dahil edilen başka unsurlar vasıtasıyla, antagonistik potansiyelleri kışkırtılmış popüler-demokratik adlandırmaların doğurabileceği çatışma dinamikleri kontrol altına alınmaya çalışılıyor, hiç değilse belirli kanallara yönlendiriliyordu. Sınıf ayrılıklarının giderek derinleştiğine işaret eden bir vurgu, adaletli gelir dağılımının ve fırsat eşitliğinin sınıflar arasında kaynaşmayı sağlayacağı yönündeki bir başka vurgu tarafından; devletçi uygulamaların zaruretine yönelik bir vurgu, teşebbüs özgürlüğünün ve özel mülkiyetin kamu yararı sınırları içerisinde korunması gerektiği yönündeki bir başka vurgu tarafından kontrol ediliyordu. Halk ile halk düşmanı arasındaki sınır çizgisinin, nesnel olduğu kadar öznel değerlendirmelere göre çiziliyor olması, daha önce değindiğimiz üzere, halk ile iktidar bloku arasında olası geçişlere kapı aralıyor ve gerilimi düşürüyordu. Kısacası Ecevit popülizmi, "popüler tepkilere, taleplere, ideolojik öğelere ve sembollere seslenen ve fakat bunları kendi içinde eklemlerken antagonistik

karakterlerini reformist bir tarzda etkisizleştiren bir nitelik" arz ediyordu (Erdoğan, 1998: 34).

1970'ler boyunca, halk güçleri/egemen güçler antagonizmasının derinleştirilmesini hedefleyen Ecevit popülizminin, gerisindeki kitle desteğinin zirveye çıktığı bir momentte, 1977 yılında, halk iktidarı ve düzen değişikliği programının yerine, millî birlik ve asayiş programını geçirmesi, bu bakımdan oldukça semptomatiktir. Necmi Erdoğan'ın belirttiği gibi, "1978'de kurulan Ecevit hükümeti, popülist hegemonik projeyi uygulamayı başaramamış değildir; zira daha iktidara gelmeden, 'devleti kurtarmak' adına bu projeden vazgeçmiştir" (Erdoğan, 1998: 35). 1970'lerin sonlarına doğru, Ecevitçi siyasette gerçekleşen bu kırılma, ortanın solu-demokratik sol söyleminin temel eksenini oluşturan popülist öğenin, artık giderek bulanıklaştığını ve eklemleyici özelliğini kaybetmeye başladığını haber veriyordu. Nitekim bu eğilim, 1980 ve '90'lı yıllarda daha da netleşecekti: Merkezî eklemleyici ilke olan popülizmin reddedilmese bile, geriye çekildiği, fakat ondan boşalan yeri henüz bir başka ilkenin dolduramadığı koşullarda, "özgürlükçü demokrasi, eşitlik, sosyal refah, milliyetçilik, 'inançlara saygılı laiklik' gibi öğeler eklemsiz ve 'yüzer gezer' bir halde", Ecevit-DSP söylemi içerisinde yan yana duracaklardı (Erdoğan, 1992b: 30).

1980 ve '90'ların diğer sosyal demokrat partileri ise, popülist ilkeye kesin bir karşıtlık çizgisi izleyecekler ve hegemonya meselesi karşısında neredeyse perspektifsiz bir siyasî hatta durmayı tercih edeceklerdi. Bu haliyle sosyal demokrasi, popülist bir tarzda tanımlanmış toplumsal antagonizmaların derinleştirilmesi yaklaşımının bir hayli uzağına düşeceği gibi, "belki de daha önemlisi, herhangi bir başka toplumsal kutupsallık tanımından da yoksun" kalacaktı (Erdoğan, 1992a: 32). 1990'ların başında artık bir yol ayrımına gelindiğine işaret eden Erdoğan, sosyal demokrasinin önünde duran seçenekler konusunda şunları söylüyordu: "Birinci seçenek, CHP'de ortanın solu hareketiyle başlayan ideolojik-politik ve örgütsel dönüşüme –biçim ve içerikte olmasa bile yoğunlukta– benzeyen bir dönüşüm. İkincisi ise, sağ damgalı mevcut hegemonik siyasetin üçüncü sınıf bir aktörü haline gelerek eriyip gitmek. Varolan işaretler ikinci yönü gösteriyor" (Erdoğan, 1992a: 36). Bugün sosyal demokrasinin aktörleri, ikinci yönü seçmiş oldukları için hallerinden memnunlar mıdır, bunu bilemeyiz. Fakat şunu söyleyebiliriz ki, tutarsızlıkları ve sınırlılıkları bir yana, ortanın solu hareketi, siyasetin sağ/sol jargonlar üzerinden bölündüğü bir momentte, popüler-demokratik antagonizmaları derinleştiren ve eklemleyen hegemonik bir sol siyasetin mümkün olduğunu göstermiş özgün tecrübelerden biri olarak, siyasî tahayyülümüzün sınırlarında bir yerde durmaktadır. ❐

DİPNOTLAR

1 İnönü ile Bayar arasında DP programı bahsinde geçen diyalog, iki parti arasında temel bir programatik ve ideolojik farklılığın bulunmasının istenmediğini doğrular niteliktedir: İnönü programa göz gezdirir ve "Terakkiperverlerde olduğu gibi, *'İtikadatı diniyeye biz riayetkârız'* diye madde var mı?" diye sorar. Bayar, "Hayır Paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var" diye yanıtlar. Paşa, "Ziyanı yok" der ve ardından "Köy Enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?" diye sorar. Bayar'ın yanıtı, "Hayır". Paşa, "Dış politikada ayrılık var mı?" diye sorar. Bayar'ın yanıtı yine kısa ve nettir, "Yok". Bunun üzerine İsmet Paşanın son sözleri bütün durumu özetler: "O halde, tamam" (aktaran: Toker, 1990: 83)!

2 DP'yi, yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelmesi ve gerçek ve büyük kitlesiyle İslâmcı-doğucu cepheye, yani halk cephesine *dayanması* (temsil etmediğine dikkat!) bakımından, siyasî yelpaze-

nin sol tarafına yerleştirirken, CHP'yi Batıcı-laik bürokratik geleneği *temsil etmesi* bakımından sağ tarafa yerleştiren İdris Küçükömer'in kulakları çınlasın! (Küçükömer, 2002: 72-73).

3 "İnönü ile Mülakat", Abdi İpekçi, *Milliyet* gazetesi, 29 Temmuz 1965.

4 "Ecevit Siyasî Hayatını Anlatıyor", *Cumhuriyet* gazetesi, 22 Ocak 1975.

5 Ortanın solu kavramı etrafında, CHP içerisinde ve dışarısında sürdürülmüş tartışmaların ayrıntılı analizleri için bkz. (Abadan, 1966: 149-181; Kili, 1976: 211-265; Bilâ, 1979: 387-471).

6 İsmet İnönü, İstanbul CHP II Kongresi Konuşması, 24 Eylül 1966.

7 CHP TBMM Grup Bildirisi, 10 Temmuz 1966.

8 İsmet İnönü, CHP IV. Olağanüstü Kurultayı Açılış Konuşması, 28 Nisan 1967.

9 İsmet İnönü, Trabzon Konuşması, *Ulus* gazetesi, 4 Ekim 1965.

10 İsmet İnönü, Radyo Konuşması, *Ulus* gazetesi, 8 Ekim 1965.

11 "İnönü ile Mülakat", Abdi İpekçi, *Milliyet* gazetesi, 29 Temmuz 1965.

12 İsmet İnönü, Kim Dergisi, 13 Ağustos 1965.

13 İsmet İnönü, Trabzon Konuşması, *Ulus* gazetesi, 4 Ekim 1965.

14 İsmet İnönü, Radyo Konuşması, *Ulus* gazetesi, 8 Ekim 1965.

15 Bülent Ecevit, XX Kurultay Konuşması, *Milliyet* gazetesi, 6 Temmuz 1970.

16 Bülent Ecevit, XX Kurultay Sonrası Değerlendirme, *Cumhuriyet* gazetesi, 9 Temmuz 1970.

17 Bülent Ecevit, XX Kurultay Konuşması, *Milliyet* gazetesi, 6 Temmuz 1970.

Demokrasi İçin Toplumcu Düşün *Dergisi*

MURAT YILMAZ

GİRİŞ

Demokrasi İçin Toplumcu Düşün dergisi, 1978 Mayıs'ında, siyasî hareketlerin şiddet ortamı içerisinde giderek umutlarını tükettiği bir ortamda, "demokrat-sosyalist" dergi olarak yayımlanmıştır. 1977 genel seçimlerinden %41.3 oranında oyla birinci parti olarak çıkan ancak tek başına iktidara gelecek sayıda milletvekili çıkaramayan CHP, 11 milletvekilini AP'den istifa ettirerek hükümeti düşürmüş ve CHP liderliğinde bir koalisyon kurmuştur. Bakanlık karşılığında desteğini aldığı bu milletvekilleriyle hükümet olan CHP, '70'lerde "yükselen sol dalganın" umudunu tüketen bir performans sergilerken, daha sonra iktidara gelen AP azınlık hükümeti altında Türkiye, 12 Eylül askerî müdahalesine giderken TD (*Toplumcu Düşün*), bu dönemi "demokrat-sosyalist" bir perspektiften değerlendirecektir. Dönemin sağda ve solda yaygın totaliter anlayışlarıyla, siyaseti popülist bakışın ötesinde bir ideolojik çerçeveye taşıyamayan merkez partilerini ve bilhassa CHP'yi eleştiren TD, bir yandan solda Leninizm dışındaki demokratik akımları tanıtmaya diğer yandan da Türkiye tarihine lider kültü ötesinde dünya tarihiyle mukayeseli eleştirel bir perspektifle bakmaya çalışmıştır. TD'nin çizgisi bu bakımdan solda ve sağda ilgiyle karşılanmıştır. Bu perspektifin esası da sivil toplum kavramı etrafında şekillenmektedir. TD, Türkiye'nin Batı ile mukayeseli tarihinde sivil toplumun gelişiminde gördüğü eksikliği gidermek gerekliliğini öne çıkarmaktadır. TD, 1980 sonrasındaki siyasî analiz ve tartışmalarda tayin edici bir konuma yükselen sivil toplumun ve sivil toplumculuğun, erkenci ve öncü bir örneğidir. "Ülkemizdeki tek demokrat-sosyalist dergi olan Toplumcu Düşün" (Kasım 1979, sayı 5 ilave duyuru) ifadesi, derginin kendi misyonunu da bu şekilde kabul ettiğini ilan etmektedir. Daha sonra da Türk fikir hayatına ciddi katkılarda bulunan Yahya Sezai Tezel ve Etyen Mahçupyan'ın editöryal katkılarıyla çıkan dergi, CHP'nin iktidara gelişiyle yayın hayatına başlarken, Türkiye'nin 12 Eylül 1980 askerî darbesine giden süreçte, demokratik sosyalist ve demagojiden uzak serinkanlı analizleriyle dikkat çekmiştir. TD, 12 Eylül darbesiyle sona ermiştir.

Halk Yayıncılık Reklamcılık T.A.Ş. Adına İ. Birol Ganioğlu'nun sahibi olduğu *Demokrasi İçin Toplumcu Düşün* dergisi Haziran 1978/Mayıs-Haziran 1980 tarihleri arasında iki yıl toplam on altı sayı yayımlanmıştır.[1] Derginin ilk sayının yayın kurulu şu isimlerden müteşekkildir: Türker Alkan, Nilüfer Arıak, M. Kadri Atabaş, Etyen Mahçupyan, Yahya S. Tezel. Derginin son yayın kurulu ise şöyledir: Ömer Madra, Yaman Akalın, İlker Altınoğlu, Oğuz Çataltepe, Ertuğrul Köroğlu, Etyen Mahçupyan, Süha Macan, Haluk Özdalga. Dergide ayrıca, yazılarıyla ciddi katkılarda bulunan onur üyeleri sıfatıyla şu isimler de yer almaktadır: Sinan Mutlu ve Yahya S. Tezel. Dergi sayılarında 5 ila 9 makale yer almaktadır. Özellikle *Toplumcu Düşün* imzalı ya-

zılar, demokratik sosyalist perspektifin ortaya konulmasıyla dikkat çekicidir. Diğer yazıların da TD imzalı yazılarla uyumlu bir çerçevede yer almasına rağmen, dergi demokratik olmak kaydıyla bütün dünya görüşlerine açık olduğundan, çoğulcu bir yayın politikasına sahiptir. Nitekim solda yer almayan Nazif Gürdoğan ve Mehmet Arif Demirer gibi isimler de, dergiye yazılarıyla katkıda bulunmuşlardır. Yine Erich Fromm, Lucio Colletti, Karl Polanyi, Lawrence, Talmon, Crane Brinton,, Leszek Kolakowski, Norberto Bobbio, Jaroslaw Vanek, Bernard Crick, Wallerstein, Frederick Kaplan gibi isimlerin tezlerini aktaran tercüme makaleler ve bu tezlerden bazılarının tartışılması derginin entelektüel seviyesini ortaya koymaktadır. Dergide yayın kurulu dışında birçok isim yazmıştır: Şerif Mardin, Zafer Başak, Özhan Uluatam, Leyla Zileli, Kayhan Arkan, Ömer Kürkçüoğlu, Emine Yavaş, Yakup Kepenek, Kadir Cangızbay, Mehmet Arzlanoğlu, Metin Heper, Serap Can, Reha Bilge, Turgut Tan, Ertan Kahramanoğlu, Hadi İlbaş, Elisabeth Özdalga, Haluk Özdalga, Kürşat Bumin, Mehmet Arif Demirer, Ahmet Şükrü Esmer, Nazif Gürdoğan, Nezir Uca, Atalay Yörükoğlu, Güneri Akalın, Turan Güneş, Enis Batur, Mevlut Bozdemir, Oruç Aruoba, Oğuz Çataltepe. TD'nin, 8. sayısından itibaren Avrupa'daki çeşitli dillerden demokratik sosyalist dergi ve gazeteleri tarayarak özetlerini her ay İngilizce olarak yayımlayan Socialist Press'i taramaya ve orada çıkan dergilerin içeriklerini Türkçe'ye tercüme etmeye başlaması, derginin Avrupa'daki demokratik sosyalist harekete yakınlığını ve Avrupa ufkunu da vurgulamaktadır.

TOPLUMCU DÜŞÜN *"ÇIKARKEN"*

TD ilk sayısındaki "Çıkarken" yazısında derginin yayın politikası anlatılmaktadır. "*Toplumcu Düşün*'ün tüm alanlara ve tüm dünya görüşlerine açık bir dergi olmayı amaçlamakta" olduğu ifade edilmekle beraber dergi, açık bir şekilde demokratik sosyalizmi savunmaktadır. "Çıkarken" başlıklı yazının özetlenmesi, TD'yi anlamak bakımından yerinde bir başlangıç olacaktır. Bu 'çıkış' yazısına göre, bir toplumun sağlıklı bir düşünce yapısına ulaşabilmesi için özgürlükçü düşünce ve tarihin önyargısız analizinin yapılabilmesi şarttır. 1970'lerin sistem tartışmaları içinde tarih de yeniden değerlendirilmelidir. Türkiye'deki şovenist ve dar tarih anlayışı, olumlu veya olumsuz gelişmeleri liderin kişiliğinin ötesine taşıyamamaktadır. Osmanlı tarihi içinde liderin mutlak otoritesi, bir bütünlük ve süreç içinde bir değerlendirme yapma gerekliliğini ortadan kaldıramaz. Tarihe toplumsal yapıların tarihi olarak ve dünya tarihi ile birlikte değil de kahramanlar ve kahramanlık açısından bakıldığından, dünyadaki düşünsel, toplumsal ve yapısal değişmeler takip edilememiş ve anlaşılamamıştır. Bu tarih anlayışının Türkiye insanındaki iki menfi tesiri dikkat çekicidir. Bunlardan ilki, toplumun kendine sunulanın dışında bir "gerçek" idrak edememesidir. Bu durumda problemler karşısında geçmişe, devlete ve lidere bakma dışında bir yol bulunamamıştır. Bu durumda toplum yapısı, devlet vesayeti altında olduğundan sivil toplum gelişememiştir. Bu durum, Türk toplumunun Batı toplumlarından demokratikleşme bakımından farklı oluşunu izah etmektedir. Esasen Osmanlı döneminde lonca sistemi ve azınlıklara tanınan haklar gibi sivil top-

lum öğelerini hatırlatan kimi unsurlar vardır. 19. yüzyıldaki "reformlar", Millî Mücadele ve 1946 sonrası yaşanan çok partili hayatta sivil toplumun etkilerini görmek mümkündür. Ancak bu etki, sınıfsal tabanın siyasal işlekliğindeki zayıflıkla malûldür. 1961 Anayasası, sivil toplumdan kaynaklanmasa da sivil toplumun gelişimine, devletten bağımsız ve devleti denetleyen bir hüviyet kazanmasına hizmet etmiştir.

TD'ye göre yerleşik tarih anlayışının ikinci menfi tesiri, yeni düşünme şekli karşısında ortaya çıkan iki ayrı tepkiyi ortaya çıkarmasıdır. Bunlardan ilki yeni fikir karşısında tarihe kaçmak veya tarihten kaçarak yeni fikri hiçbir değerlendirme yapmadan olduğu gibi kabul etmek şeklinde gelişmektedir. Bu her düşünce akımını etkileyen bağnazlığa yol açmaktadır. Bu bağnazlıkla beslenen düşünme tembelliği, ezberlenmiş formül aktarmacılığını açıklamaktadır.

Sivil toplumdaki gelişmemişlik sınıflaşmayı da sınırlamaktadır. Sınıf ayrımı yerine "yöneticiler-halk", "aydın-halk" ayrımı belirginleşmektedir. Yönetici-aydınlar, sivil toplum üzerinde göreli bir bağımsızlık kazanarak devleti ve toplumu "kurtarma" misyonuna soyunmaktadırlar. Kurtarma misyonunun geliştiği kurtuluş beklentisi ve "mutlu son arzusu" aydınlar dışında da yaygındır. Halbuki bu mistik anlayış yanlıştır, sorunların bittiği bir kurtuluş veya mutlu son söz konusu değildir.

Tarihi kahramanlardan ve liderlerden ibaret gören anlayış, siyasî partileri ve demokratik kitle örgütlerini de aynı şekilde görmektedir. Bu aynı zamanda tartışma kültürünün gelişmemesiyle beraber düşünüldüğünde, bu örgütlerin demokratikliğini sözde bırakarak, sivil toplumu tıkanmaya sürüklüyordur.

Avrupa demokrasisi ve özgürlüklerinin varlığını sadece kapitalizmle izah etmek yanlış olacaktır. Avrupa, bu uğurda yüzlerce yıl süren bir mücadele vermiş ve toplumsal maliyetini karşılamıştır. Türkiye'de bu yönde ciddi bir mücadele verilmemiş ve sivil toplum gelişmemişse de, insanlar demokrasinin getirdiği avantajlardan ödün vermek istemez ve kendi çıkarını demokrasini yaşamasında görür. Türkiye'de demokrasi, bu birikimden güç almaktadır.

Türkiye sistem tartışmaları içinde, demokrasi yerine "kurtuluş" misyonuyla demokratik olmayan kısa süreli çözüm arayışları da mevcuttur. TD, bu çerçevede sağda ve bilhassa solda bu dönemde yaygınlaşan bu eğilimi eleştirmektedir: "Her şeyin düzene girdiği bir 'cennet' yaratmanın olanağı yok. Belki, maddi bazı iyileştirmeler ya da dengeleştirmeler sağlanabilir. Ama, insan sorunları o noktada yok edilemez. İnsanlar yaşamlarını sürdürdükçe, sorunlar da sürecektir. Bu nedenle, sorunlardan arınmış bir dünya yaratmanın olanağı yok. O halde, nihai bir kurtuluş da yok. Ayrıca, demokrasiden fedakârlık bir yana, gerekli kurumlar oluşturulmadan getirilecek bir sistem değişikliğinin, topluma, ekonomik ve sosyal yönden getireceği önemli yükler de olacak.." Bu kısa sürede yapılamaz. Kısa yol arayışları, nihai son bilinmediğinde anlamsızdır ve geleceğe ilişkin yaratacağı şüphelerle tahrip de edicidir. Nihai amaçta anlaşma olsa bile kısa yolda kullanmak istenen araç veya yollar, bu amacı değiştirebilecektir. Bu noktada araç ve yolun birden çok olabileceği akıldan çıkarılmamalıdır: "Özet olarak, önümüzde sisteme ilişkin seçenekler olduğu gibi, sistem içinde değişik model olanakları da vardır. Bu tercihlerin, önceden empoze edilmiş şemalar içinden seçilmiş olmasını zorlayıcı bir du-

rum da, söz konusu değildir. Daha öz bir deyişle, toplumlar, önceden belirlenmiş, kader gibi, alınyazısı gibi, belli bir tarihsel gelişim içinde, toplumsal değişmeye tutsak değildirler."

Dünyada demokrasiye geçme veya demokrasiden vazgeçme konusundaki sistem tartışmalarında, toplumda azınlıkta kalan kesimlerin tercihleri ön plana çıkmaktadır. Türkiye'de sınıf farklılaşması yeterince gelişmiş değildir ve buna bağlı olarak farklı sınıflar yeterince örgütlenmemiştir. Bunlar siyasî ağırlıklarını koyabilmek için sivil-asker bürokrasiyi kullanmaya çalışırken, bürokratlar da bu yolla zaman içerisinde farklı sınıfsal tabanlarla ittifak yaparak iktidar içerisindeki yerlerini muhafaza etmektedirler. Türkiye'de kapitalist üretim biçiminin gelişmesi ve bunalımların artması, bu elitlerin hareket kabiliyetini artırmaktadır. Böylece sağda ve solda karşı elit grubun anti-demokratik eğilimlerinden kaynaklanan korkular, Türkiye'de demokrasinin gelişimine zarar vermektedir.

TD özetlenen bu yaklaşım çerçevesinde demokrat bir tartışma platformu olmak, dogmatizmin her türünden uzak durarak, her şeyi tartışabilmek peşindedir. Demokrat toplumculuğun, bu prensipler dahilinde Türkiye'nin, "az-gelişmiş ülkeler içinde, demokrasi deneyimi en fazla olan ülkelerden biri...[ve] bağımsızlık hareketleri içinde önder olarak da yeralmış" bir ülke olarak, dünyaya yeni bir seçenek sunmasını sağlayabileceğine inanılmaktadır.

TD'nin, dönemin tekçi pozitivist ve materyalist yöntem anlayışının dışında bir yöntem çoğulculuğuna da açık olduğunu gösteren bir şekilde "Çıkarken" yazısına Paul Feyerabend'dan bir iktibasla başlaması da ayrıca dikkat çekicidir: "Belirli bir kanı çevresinde görüş

Sosyal demokrasi veya demokratik sol, fazla derin bir düşünsel arayış ve ilginin konusu olamamıştır. Toplumcu Düşün ***dergisi bunun dikkate değer bir istisnasıydı.***

birliği oluşturması, eski veya yeni bir kilise için, bir efsanenin korkmuş ya da gözü dönmüş kurbanları için veya bir zorbanın zayıf ve istekli izleyicileri için uygun olabilir. Nesnel bilgi için birden fazla kanı olması gerekir. Ve çeşitliliği özendiren bir yöntem, insancıl bakış açısı ile birlikte var olabilecek tek yöntemdir" (TD, "Çıkarken," s. 1, s. 3).

TOPLUMCU DÜŞÜN'ÜN SOL ARAYIŞI

TD, ilk sayısında nasıl bir sol istediğini ve önerdiğini ifade eden yazılarla çıkmıştır. Bu aynı zamanda dönemin demokratik olmayan sol anlayışlarının da bir eleştirisidir. Bu yazılardan birinde Yahya Sezai Tezel sosyalizmi, demokrasiyi bir hayat tarzına dönüştüren bir etik değerler olarak tanımlayarak, onu iktisada indirgeyen anlayışı eleştirir: "Sosyalizm sorunsalındaki en önemli ön seçim, aksiyom, demokrasi anlayışı-

nın bir yaşam biçimi, bir siyasal ve etik değerler sistemi olarak seçilmesidir. Çünkü sosyalist dünya görüşü, bir mal fetişizmi, bir 'iktisadi kalkınmacılık' fetişizmi ile aynı şey değildir" (Tezel, 1978 a, s. 449).

Tezel'in vurgu yaptığı konular insan hakları çerçevesiyle İoanna Kuçuradi tarafından da işlenmiştir. Kuçuradi, Marksizmin pozivitizmle birleştiğini, özellikle azgelişmiş ülkelerde "çağdaşlaşma" adı altında gelişmiş ülkelerle millî gelir yarışına girdiğini kaydetmektedir. Bu yanlışlık, sosyalizmin özgürlük amacını ortadan kaldırarak şiddete yol açmaktadır. Bu yüzden çağa yetişmekten, bu yarışın dışında temel insan hakları anlaşılmalıdır. Bu, gelişme yarışının dışında bizim elimizde, irademizde olan bir yarıştır. Kansız ve işkencesiz bir devrim, ancak bu çerçevede ve uluslararası politikada bir değişiklik yaparak gerçekleşebilir.

Bu bağlamda TD'de hümanizmin ele alınması anlam kazanmaktadır. Hümanizmden kastedilen, Althusser'in eleştirdiği ontolojik hümanizm değil, insanın yüceltilmesini amaçlarken insanla evren arasında değil, insanla insan arasında ahlâki ilişkileri esas alan bir anlayıştır. Bir bütün olarak insanlık değil, teke tek insanların arasındaki ilişkilerin niteliğini değiştirerek kendilerini gerçekleştirebilecekleri somut koşullar yaratılması hedeflenmelidir. Aksi halde, insanların kölelikten, yabancılaşmadan kurtuluşu bir düş olarak kalacak, mistik amaçlar uğruna kullanılmaya devam edileceklerdir (TD, "Hümanizm Konusuna Girerken", s. 66).

TOPLUMCU DÜŞÜN'ÜN "YENİ SOLU"

Etyen Mahçupyan TD'nin arayışını dünyadaki sol arayışla ilişkilendirerek, dünyadaki ve Türkiye'deki sol düşünceyi değerlendirerek, çıkış yolunun, yeni sol düşüncede olduğunu iddia eder. Bu ilişkilendirme, TD'nin pozisyonunu değerlendirme bakımından yerindedir. Buna göre sağ varolan düzeni korumaya çalışırken, sol bunu değiştirmeye çalışır. Sol sadece varolanı yıkmakla yetinemez, yerine yeniyi de koyar. Bu yeninin oluşumunda ütopya yol göstericidir. Bu bağlamda sol sınıfsal değil, ideolojik bir tavırdır. Bu yüzden de içinde göreliliği barındırır. Ancak bu göreliliğin ötesinde sol, eşitlik ve özgürlüğün özlemidir. Bu ilkeler, her türlü otoriter ve merkezci ideolojik modele karşıdır. Bunu temin etmek solun iki niteliği sayesinde hayata geçebilir. İlk olarak sol, revizyonizmin süreklilik kazandığı bir ideolojidir. Çünkü gerçek, sürekli değişim halindedir. İkinci olarak sol, amaç ve ahlâkıyla bağdaşmayan araçları kullanmaz. Dünyadaki gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkan yeni sağ karşısında, sol da kendisini yeniden ifade etmiş ve yeni sol ideoloji oluşmuştur. Yeni solun yıkıcı işlevi, Sovyet deneyiminin eleştirisinde; yapıcı işlevi, felsefî revizyonizmde kendisini bulur. Sovyet deneyiminin eleştirisi, Bolşevizmin ve Leninizmin eleştirisidir. İşçi sınıfına öncülerin dışarıdan ideoloji geliştirerek devrim yapması iddiası doğru değildir. Devrim, ancak çoğunluğun kendi idaresinde yapılırsa özgürlüğe ve sosyalizme hizmet edebilir. Leninizm, azınlığın çoğunluk adına hareket etmesinin bir sonucu olarak, burjuvaziyi bu yüzden eleştirmesine rağmen, merkezileşme ve bürokratikleşmeye yol açmıştır. Leninizm, kapitalizmle girdiği verimlilik yarışını kaybetmiştir. Esasen yarışı bu alanda kabul etmek yenilgiyi baştan kabul etmek demektir. Çünkü solun temel iddiası, kapitalizmden daha verimli ol-

mak değildir. Yeni Sol'un yapıcı işlevi olarak sergilenen felsefi revizyonizm, ideolojiye dönüşen her ideolojiyi ve sahte bilinci eleştirmek şeklindedir. Bu noktada, Marx'ın gençlik yazıları yol göstericidir. Yeni sol, diyalektiği bir bilim olarak gören ve maddeciliği mekanizme indirgeyen yaklaşımları eleştirdiği gibi temel çelişkiyi üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasında değil, proletaryanın bilincinde görür. Üstyapı öğesi olan bilince önem verir. Yeni Sol'un ilham kaynağı olan başlıca düşünürlerden Korsch'a göre, "devrimci kuram sınıf hareketi ile diyalektik bir ilişki içindedir ve o hareket değiştikçe devrimci kuram da kaçınılmaz olarak değişmelidir" (Mahçupyan, 1987 a).

Leninizm Eleştirisi

TD de Marksizm içindeki tartışmalara müdahil olmuştur. Dergide, Leninizmi bilgi kuramından örgütlenme anlayışına kadar eleştiren yazılar mevcuttur. Bu meyanda Türkiye'de bağımsız ve hümanist sosyalizmi savunan ve bu yüzden de TİP'ten tasfiye edilen Mehmet Ali Aybar'ın,[2] *Marksizmde Örgüt Sorunu: Leninist Parti Modeli Burjuva Modelinde Bir Örgüttür* adlı kitabı, TD'de ele alınarak desteklenmiştir (H Özdalga, 1979, 12; Mahçupyan, 1979, 12). TD, SSCB'nin müdahaleciliğine karşı olduğunu çeşitli vesilelerle ve ısrarla ortaya koymuştur.[3]

CHP: YOL AYRIMINDA YOLUNU SEÇERKEN

TD, siyasî partileri değerlendirmeye önem vermiştir, bu bahiste bilhassa CHP'nin üzerinde durulmuştur. Bunda CHP'nin iktidarda olmasının yanı sıra demokratik sol olma iddiası da rol oynamıştır. CHP'nin "ortanın solu"ndan başlayan arayış ve dönüşme gayretlerine rağmen ideoloji, örgüt ve lider anlayışında ciddi problemler olduğu görülmektedir (TD, 1979, 10).

Türkiye'de siyasî partiler ve bu arada CHP de, devletçi geleneği devam ettirerek "toplumun katmanları üzerinde, bütünleştirici olmayan fakat kapsayıcı bir şemsiye" yaratmışlardır. Bu şemsiyenin işlevselliği birbirini besleyen iki boyutuyla mümkün olmaktadır: Partilider bütünleşmesi ve ideoloji boşluğu. Bu durum siyasetin liderler etrafında bir mücadeleye dönüşmesine yol açmıştır. Sınıfsal ve ideolojik farklılaşmalar ikincil kalmıştır. Böylece siyaset, partiler arası bir rekabetten, liderler arasında bir ölüm kalım savaşına dönüşmüştür. Bu şekilde partiler, otorite ve itaat kavramları etrafında şekillenen bir disiplinli lider örgütlerine dönüşmüştür. Bu tablo, azgelişmiş ülkelerde görülen Batılılaşma hareketlerinin yarattığı kültür çatışmasıyla tamamlanmaktadır. Türkiye'deki birçok gelişmeye rağmen siyasal düalizm 1970'lerde de "sınıfsal-ideolojik olduğu kadar kültürel temellere kadar dayanmıştır". CHP, 1950'den önce DP'nin yaptığını 1977 seçimlerinde yaparak toplumun "kurtuluş umudu" haline gelmiştir.

CHP, 1977 seçimlerine on yıllık arayışının neticesinde yenilenmiş bir şekilde girmiş ve %41.3 oyla birinci parti olarak çıkmıştır. CHP, lider kadrosunu değiştirmiş ve yeni bir program hazırlamıştır. Buna rağmen, CHP'nin 1970'ler Türkiye'sinin imkân ve beklentilerini bağdaştıracak siyaset perspektifine hazır olmadığı dikkat çekmektedir. TD, bu eksiklikleri şöyle sıralar: "Geniş halk yığınlarına da inebilecek ideolojik donanım, hükümet olduğunda partinin temel siyasal doğrultuları ile uyumlu bir şekilde çalışabilecek tekno-bürokrat

kadrolar ve somut durumların somut çözümlemelerinden üretilmiş iş programları konusunda ciddi hazırlık eksiklikleri vardı".

CHP, üstelik "ortanın solu" kavramından itibaren ideolojik bir netlik kazanmamış, farklı grupların farklı anlamlar verdiği amorf bir ideolojik konuma savrulmuştu. Eski bürokrat-devletçiler, *Yön*'cü cuntacılar, işçi sınıfının sendikal hareketi içinde bir açılım yapmak isteyenler, sosyal demokrat eğilimli aydınlar ve hatta Marksistler "ortanın solu" kavramına sahip çıkmışlardı. Bu yüzden Ecevit genel başkan seçildiği gün yaptığı konuşmada, CHP'nin Marksist ve her türlü yabancı ideolojiye kapalı olduğunu ilan etmişti. Halbuki demokrat-sosyalist anlayışta bir örgütlenme modeli ve ideoloji üretmeye çalışmak, daha etkin bir siyaset olabilirdi. CHP'nin bir başka problemi de, arayışın fazlasıyla yerel kalması, dünyadaki iki yüz yıllık tecrübelerden istifade etmemesidir. Bu yüzden de "Köy-kent, halk sektörü, özyönetim gibi konular bir tarih ve ideoloji boşluğu içinde afaki önermeler" olarak kalmıştır.

CHP'nin 12 Mart darbesine karşı çıkarak içindeki bürokratik-devletçilerin bir kısmını tasfiye etmesi, *Özgür İnsan* dergisinin çoğulcu bir yapı ile demokrat-sol bilgi üretmesi, Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu'nun öğrenciler arasındaki etkinliği önemli örgüt başarıları olarak kaydedilmelidir. Fakat CHP, bunlar dışında örgütsel bir yenilenme, çoğulcu bir taban ve tavan oluşturma istikametinde bir gayret göstermemiştir. Siyasî kültürdeki hâkim kodlara dayanarak bir lider partisine dönüşmüştür.

CHP'de değişimi temsil eden Ecevit ve çevresi, Türk siyasî hayatının aydın-halk zıtlaşmasına dayanan tasnifte, CHP'yi aydın saflarından halk saflarına taşıma iddiasındadır. Ancak bu iddia, ne ideolojik ne de örgütsel bir modelle hayata geçirilebilmiş, bir iddia olarak kalmıştır. Bu yüzden de bürokratik-devletçi kadronun parti içindeki ağırlığı, özellikle iktidar döneminde yeniden artmıştır. CHP'nin azgelişmiş ülkelerde rasyonellik adına uygulanan "yeni devletçilik" akımına yönelmesi, rasyonel bir tercih değildir. CHP devletçiliği, kalkınmacılıktan ziyade "yeniden dağıtımcı" bir rol üstlenmek zorunda kalmıştır.

CHP, üçüncü dünyacılık ve demokrat-sosyalizm arasında bir tercihte bulunmalıdır. Üçüncü dünyacılık, Türkiye gerçeklerine uygun değildir. Türkiye, 200 yıllık modernleşme tarihiyle, üçüncü dünyadan uzaklaşmıştır. Marksistlerin "üçüncü dünya ülkeleri" değerlendirmesi, farklı tarih, iktisat ve toplum özellikleri gösteren ülkelerin farklılıklarını ihmal etmektedir. Türkiye, üçüncü dünya ülkeleri olarak görülen ülkelerin hemen hepsinden, hatta Japonya'dan dahi, daha önce Batı'yla etkileşime girmiştir. Türkiye, toprak aristokrasisinin olmayışıyla da Latin Amerika ülkelerinden ayrışmaktadır. Sanayileşme düzeyi ve yetişmiş insan gücü ile Türkiye, daha çok bir Akdeniz ülkesi niteliğini taşımaktadır. Buna rağmen Türkiye'nin demokratik sisteminin yaşaması ince dengelere bağlıdır:

> *"Demokrasi içinde yaşamaya ve yaşatılmaya çalışılan azgelişmiş ve iktisadi olanakları kıt bir ülkede toplumsal değişme programlarının önünde de önemli tıkanıklıklar vardır. Ülkenin yapısını ve olanaklarını zorlayan, tutarlı bir siyasetten çok konjonktürel kararla bir 'toplumsal uzlaşma' arayan bir hareket, her an popülizme*

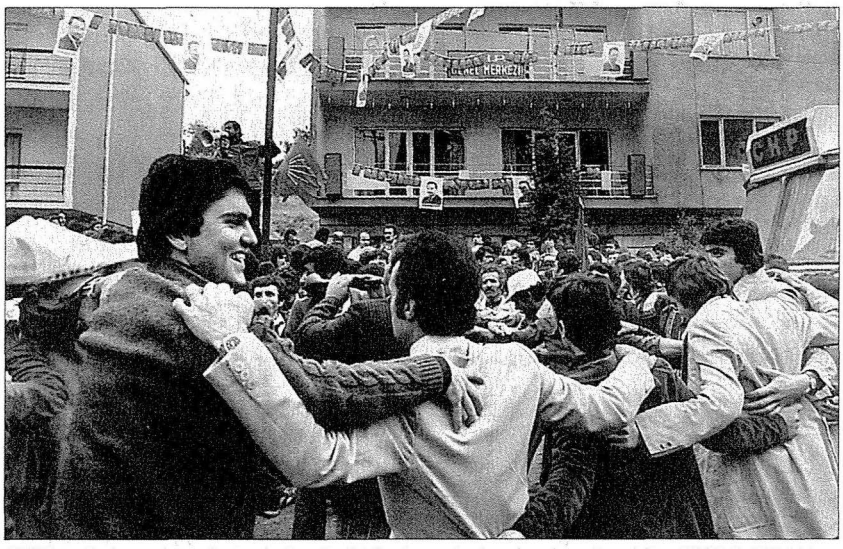

1977 seçimlerinden yüzde 41.3 oyla birinci parti olarak çıkan Ecevit'in CHP'si, 1979'da yapılan seçimlerde ise oy kaybederek yüzde 29.3 oy alabildi. Toplumcu Düşün *dergisi durumu, "insanların gerçekten seçim yapabildiğinin" göstergesi olarak değerlendirecekti.*

kayabilir. Ancak popülizm CHP'ye yapmak istediklerini yapmasını sağlayacak ortamı değil, ülkenin siyasal ve sınıfsal bilinçlenme düzeyinin farklılığının da baskısıyla, parçalanmayı getirebilir. (...) Sınıf ve katmanların yapısının gitgide belirginleştiği Türkiye'nin farklılaşan yapısında CHP'nin başarısı, tercihini demokrat-sosyalist doğrultuda yapabilmesinde yatmaktadır. Demokrasi anlayışında açık seçik, sosyalizm anlayışında açık seçik ve demokrasi ile sosyalizm arasındaki ilişkide açık seçik bir yöneliş, partiyi popülizme kayma tehlikesinden uzaklaştırabilecektir."

CHP, bu önerileri yerine getir(e)memiş ve bunun sonucunda da başarısız bir hükümet etme tecrübesi de yaşamıştır. 1979'daki CHP 24. Kurultayı, CHP'yi yol ayrımına getirmiştir. CHP demokrat-sosyalizm istikametinde bir ideolojik, örgütlenme, kadro ve liderlik anlayışı değişikliği yaşamamıştır. TD'ye göre, 1979'da yapılacak ara seçimlerde CHP'nin bir yenilgiye uğrayarak hükümetten çekilmesi muhtemeldir. İşte bu halde CHP'nin tercihleri, CHP'yi yolunu seçmeye götürecektir. Bu yollardan tercih edilme şansı en zayıf olanı, CHP'nin sahiden demokrat-sosyalist olmamasının sebeplerinin tahlil edilerek, parti ve toplum meselelerine bu doğrultuda çözüm aranmasıdır. İkinci ve tercih edilmesi kuvvetle muhtemel olan yol, CHP'nin başarısızlığının radikalizm ve emperyalizm tahlillerine dayanarak iç ve dış düşmanların komplolarına bağlanmasıdır. Bu yolun, CHP'nin iktisadi bağımsızlık bahsinde gerçeklikten kopuk goşist gençlik fantezilerinin etkisinde kalması ve hatta Batı'yla ilişkilerin koparılması veya yine aynı kapıya çıkmak üzere darbecilerin tesiri altına girmesi ve lider kültürünü güçlendirmesi beklenebilir.

CHP, 1979 ara seçimlerinde yaşanan

yenilgiden sonra 8. Olağanüstü Kurultayı'nı toplamıştır. Bu kurultayda da, CHP demokrat-sosyalizm istikametinde bir değişim yaşamamış, muğlak bir devrimcilik ve popülizm arasında lider kültünün güçlendiği bir tabloyu pekiştirmiştir. Bu kurultayda Ecevit, 1980 sonrasında DSP'de geliştirerek uygulayacağı ve daha sonra da Deniz Baykal tarafından CHP'de uygulanmaya başlayan bir politikayı ortaya koymuştur. TD bu politikayı, gençlik örgütlenmesi bahsi hariç, isabetle şöyle kaydedecektir:

"... (H)alkçı olmak, yeterince bilinçli olmayan ve 'geçici bir süre için tutucu olan' halka 'öncü kişi ve grupların' bilinç götürmesi ve kendisi için iyi olanı ona anlatması şeklinde anlaşılırsa; diğer bir deyişle, popülizmin halkçılık anlayışı benimsenirse, ortaya demokrat olmayan mekanizmalarla çalışan demokrat olmayan bir ideoloji çıkacaktır. Bunun uzantısı ise parti içinde 'tek adam' modeli, parti dışında ise tek bir partiyi uzun süre (aslında süresiz olarak) iktidarda tutmayı amaçlayan, parlamenter sistemi salt bu amaç için kullanan bir siyaset anlayışıdır. Ne yazık ki Ecevit'in kurultay konuşması CHP'nin, (bu yoruma) kayma olasılığının giderek artmakta olduğu intibaını vermiştir. Ecevit'e göre CHP'nin seçim yenilgisinin yurtiçindeki sorumluları 'halk'ı sömürenler, 'halk'ın aklını çelenler, doğrudan 'halk'a anlatmayanlardır. Çareyi 'halka anlatmakta' bulan Ecevit bu mantığına dayanarak 'halk'la arasındaki kademeleri ortadan kaldırmayı ve yerel güçlere dayatılacak (belki de milisvari bir gençlik örgütü ile desteklenecek) yatay (tek katlı) bir örgütlenme modeli düşünmektedir" (TD, 1979, 13, 608).

Halbuki CHP'nin seçtiği bu yol, demokrat-sosyalizmin yolu değildir. Şayet bu yola girmek istiyorsa yapması gereken şudur:

"Ve eğer parti, varlığını bir demokrat-sosyalist parti olarak sürdürmek istiyorsa, dönüşümcü olduğunu vurgulaması, dönüşümün şimdiki uzun vadeli temel hedefinin, kapitalist mülkiyet ve üretim ilişkilerinden, toplumsallaştırılmış (devletleştirilmiş değil) üretim yapılarına geçilmesi olduğunu söyleyebilmesi gerekmektedir. CHP'nin bir demokrat-sosyalist parti olmayı başarabilmesi için, Türkiye'de kapitalizmin daha rasyonel işlemesini değil, özgürlükçü, çoğulcu, ademi merkezî bir sosyalist toplum kurmayı amaçlayan bir parti olduğunu açığa çıkarması ne kadar gerekli ise, solculuğu ihtilalcilik sanma eğilimlerinden de uzak durması gerekmektedir" (TD; 1979, 13; 609).

1979 ARA SEÇİMLERİ: HALK DEMOKRASİ İSTİYOR AMA...

14 Ekim 1979'da yapılan ara seçimlerde, CHP büyük oranda oy kaybına uğrayıp %29.2'ye düşerken AP oylarını büyük oranda artırarak %46.8'ya ulaşmıştır. TD, öncelikle halkın, tercihleriyle demokrasiyi tercih ettiğini ve antidemokratik sağ ve sol radikalizmden uzak durduğunu vurgulamaktadır. Seçimler "...hemen herkesin tahminin aksine Türkiye'de %15 civarında akışkan oy potansiyeli bulunduğunu ve insanların gerçekten de seçim yapabildiklerini göstermiş, diğer bir değişle Türkiye'deki insanların demokratik mekanizmayı kullanabildiklerini ortaya koymuştur" (TD, 1979, 12; 522-523). Siyasetin demokrasi kuralları çerçevesinde

1970'lerde "Karaoğlan" ve "Kıbrıs Fatihi" sıfatlarının etrafında oluşan "efsaneye" güvenerek, 12 Eylül darbesi sonrası kurduğu "saf" demokratik sol partinin önemli bir çekim merkezi olacağını düşünen Ecevit, kısa süre içinde yanıldığını anlayacaktı.

vatandaş tarafından değerlendirilmesi ve katılım oranındaki artış, 'bu iş demokrasi içinde olmaz' şeklinde düşünenleri tekzip etmiştir. Ancak demokrasinin işlediğinin seçimlerle ortaya çıkması, sivil toplum öğelerinin zayıf olduğu düşünülürse, demokrasi dışı zorlamalara karşı bir güvencenin olmadığını da dikkate almayı gerektiriyordu. Bu bakımdan AP ve CHP, demokrasiyi ve bu arada kendi varlıklarını da koruyabilmek için beraberce sivil toplumun geliştirilmesine çalışmalı, diyalog ortamı yaratmalı ve uygulanabilir politikalar üretmelidir.

Demokrat-sosyalizmin kaderi, Türkiye'de demokratik rejimin devam etmesine bağlıdır:

"CHP'nin başarısızlıkları demokrat-sosyalist olduğu için değil olmadığı içindir. Türkiye'de özgürlükçü demokrasi ve hukuk devletinden kaynaklanan açık siyasal toplum sürdükçe, demokrat-sosyalist dünya görüşünün güçlenmesi için sayısız olanak yaratmak fırsatı vardır ve var olacaktır. İşte bu nedenledir ki Türk sosyalistlerinin gündemindeki temel sorun Türkiye'de demokrasinin korunmasıdır" (TD, 1979, 10; 379).

SONUÇ

TD'nin değerlendirmesine, derginin önemli isimlerinden Etyen Mahçupyan'ın tespitleriyle başlayalım:

"1978'de hareketlenen siyasî ortam içinde, o dönemde Avrupa için bile avangard sayılabilecek bir dergi oluşumunun parçası oldum. 'Demokrasi İçin Toplumcu Düşün' otoriter sol geleneğin dışında duran, genç Marx'ı yeğleyen, özgürlükçü bir sol anlayışın savunucusuydu. Ecevit hareketinin bizler için tipik bir popülizm olduğunun anlaşıldığı o yıllarda, Yahya Sezai Tezel, Haluk Özdal-

ga ve Sinan Mutlu ile birlikte yürüttüğümüz dergi, benim Batı'daki demokrat zihniyetteki sol düşünürlerin yapıtlarıyla daha yakın temas kurmama da neden oldu. (...) Bu siyasî ve entelektüel ortam Ermeniliğin daha da arka plana düştüğü, nerdeyse anlamını yitirdiği bir düşünme ve üretme süreciydi. Ankara günlerim kozmopolitliğin ötesinde, entelektüel ilişki ağı içinde salt akla ve fikre dayanan bir birey tipolojisinin temsilcisi haline gelmemi ve başkalarınca da öyle algılanmamı sağladı...." (Mahçupyan, 2005, 62).

Mahçupyan'ın değerlendirmesi, şahsi macerasının ötesinde dönemin genel havasını da yansıtmaktadır.

TD dergisi, Türkiye'nin 1980 sonrası tartışacağı sivil toplum, demokrat-sosyalizm, CHP'nin ideolojik karmaşası, yöntemde çoğulculuk gibi konuları erken bir zamanda ele almıştır. 1980 öncesi sağdaki ve bilhassa soldaki totaliterci jakoben anlayışa ciddi ve tutarlı eleştiriler getirmiştir. Leninizmi eleştiren yabancı ve Mehmet Ali Aybar gibi yerli görüşleri gündemine taşıyan, Avrupa komünizmine ilgi duyan dergi, hümanizmi esas alarak şiddetten ekonomiye, sosyal meselelerden kooperatifleşmeye, faşizm kuramlarından AET'ye geniş bir yelpazede hem demokrat ve hem sosyalist bir ideolojik çerçeveyi geliştirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken demagojiye prim vermeyen ve eleştirilerini teorik temellere oturtan entelektüel bir seviye gözetmiştir. Evrensel değerleri içselleştirirken ezberciliğe ve basit bir model aktarmacılığına, yerel şartları dikkate alırken evrensel değerlere kapalı içe kapanmacı bir tavra savrulmayan, somut durumun somut analizinden hareket etmeyi amaçlayan dergi, dar bir kadroyla dar bir zamanda genel bir çerçeve çizmeye ve sorunsalları vazetmeye muvaffak olabilmiştir. 1980 öncesinin aleyhteki havasına kapılmadan IMF hakkında gerçekçi analizler yapabilmiş, Türkiye'nin bir üçüncü dünya ülkesi olarak değerlendirilmesine karşı çıkmıştır. TD çevresi, siyasette determinist şartların ötesinde aktörlerin tercih imkânına dikkat çeken, lider kültürünün aşılmasında bireyin teşekkülünün ve yeni model arayışlarının rolünü vurgulayarak, bu vadide CHP'nin 10 yıldır süren arayışının demokratik- sosyalizm istikametinde durulmadığını tespit etmiştir. Bu hususları Turan Güneş, Haluk Ülman ve Haluk Özdalga gibi CHP içinde siyaset yapan isimlerin de TD'de yazmış olması ayrıca kaydedilmelidir. TD, Türkiye'nin kültürel bölünme etrafında şekillenen bölünmüşlüğünün aydın-halk kutuplaşmasıyla devam ettiği değerlendirmesini yaparken, Türkiye'deki gelişimin sınıf farklılaşmasını tahrik ettiğini ve buna bağlı olarak siyasetin bu değişimi de devreye sokarak yeniden yapılanması sürecinde sınıf kavramına indirgenemeyecek bir demokratik sosyalizm seçeneği için teorik müdahalenin zemini olmuştur. Bu müdahale, 1980 öncesinde olduğu gibi 1980 sonrasında da siyaset pratiğinde yer bulamamıştır. ❐

DİPNOTLAR

1 Dergi, 16X23 ebatında, karton kapağa ve sarı üçüncü hamura 80 sayfa olarak Ankara'da yayımlanmıştır. Kimi sayılarda karikatür ve siyasî şiirler de yer almıştır. Derginin ilk sayısı 15 TL'ye satışa sunulmuş, Eylül 1978'de 4. sayısı 20 TL'ye, Şubat 1979'da 7. sayısı 25 TL'ye, Ağustos-Eylül 1979'da 11. sayısı 30 TL'ye, Mart-Nisan 1980'da 15. sayısı 40 TL'ye, Mayıs-Haziran 1980'de 16. sayısı 50 TL'ye satışa sunulmuştur. Aylık olarak yayına başlayan dergi, Nisan-Mayıs 1979'daki 9. sayıdan itibaren iki ayda bir yayımlanmıştır. Dergide her sayıda bir iki civarında reklam yer almıştır. Reklamlar konut kooperatifleri, özel şehirlerarası otobüs firmaları, CHP'li Ankara Belediyesi, Millî Aydın bankası ile birçok sayıda yer alan İş ve Ziraat bankalarına aittir. Mart 1979'daki 8. sayıdan itibaren dağıtım Hürriyet Holding A. Ş. tarafından yapılmıştır. Derginin yönetim yeri Ziya Gökalp Cad. 29/6 Yenişehir-Ankara adresidir. Dergi sırasıyla Maya, Şafak, Karaca ve Sanem matbaalarında bastırılmıştır. Derginin idari sekreteri 8. sayıya kadar Melih Öztürk, 11. sayıya kadar Zafer Aydın, 14. sayıya kadar Oğuz Çataltepe ve son olarak da Bülent Süslü'dür. 15. sayıda İzmir temsilcisi olarak Yaşar Aksoy'un ismi verilmektedir. 10. sayıda Yahya Tezel'in verdiği bilgiye göre dergi, 1000'i aşkın abonesiyle 4500'ün üzerinde satmaktadır.

2 TD'nin Aybar'ı destekleyen yazıları, o dönemde MHP çizgisinde yayın yapan *Hergün* gazetesinde yazan Taha Akyol'un dikkatini çeker ve TD'yi öven yazılar kaleme alır. Bundan sonrası dönemin içinde bulunduğu kutuplaşmanın temsil edici bir örneğidir. Akyol şöyle anlatıyor: "Müthiş tepki aldım. Bu mücadele yürürken solda da iyiler var demenin sırası mı? Tezel'e telefon açtım, 'Yazınızı okudum, bir kahvemizi içmeye gelir misiniz?' dedi. Müthiş bir keyif aldım, bekliyorum ki bana teşekkür edecek. Sağda bir yazar olarak, solda bir demokrat gazeteyi övmenin iyi bir iş olduğunu sanıyorum. Benden bir tek ricaları oldu: Lütfen bizim gazetenin lehine yazmayın. Bize 'Faşistlerin övdüğü dergi' diyorlar" (Taha Akyol, Gülay Göktürk'le Mülakat, *CNN Türk*).

3 Sosyalist Enternasyonal'ın Çekoslavakya'nın işgalinin onuncu yıldönümü nedeniyle yayımladığı kınama bildirisini ek olarak yayınlar ve görüşleri kabul ettiğini kaydeder (Eylül 1978, 3); İspanya Komünist Parti Genel Sekreteri Santiago Carillo'nun "Çekoslavakya'nın işgaline ve Vietnam'ın Kamboçya'ya müdahalesine karşı çıktığımız gibi, Çin'in Vietnam'a saldırmasına da karşı çıkıyoruz" sözleri iktibas edilmiştir (TD, 9). Prag işgali, Kürşat Bumin tarafından müstakil bir yazıda ele alınarak eleştirilmiştir (TD, 11). Afganistan'ın işgali TD imzalı bir yazıyla kınanır (TD, 14).

Özgür İnsan *Dergisi*

ERTUĞRUL GÜNAY

Türkiye'nin siyasal yaşamında "sol/sağ" terimlerinin kullanılmasının tarihi oldukça yenidir. Gerçi Meşrutiyet ve Kurtuluş Savaşı yıllarında siyaseten "sol" sayılabilecek örgütlenmeler olmuştur. Ama bunlar kendilerini genel ve soyut bir niteleme sayılabilecek "sol" vurgusuyla değil, ideolojik olarak daha sınırlı tanımları içeren (sosyalist, sosyal demokrat, komünist) ya da karşılığı o günün Türkçesinde daha anlaşılabilir olan (iştirakiyyün, halk zümresi, yeşil ordu gibi) başka adlarla adlandırmayı tercih etmişlerdir.

Esasen "Türkiye'de solculuğun 1960'lara gelinceye kadar hareket olma bakımından büyük bir önem taşıdığı" da söylenemez.[1]

1960'lardan önce "sol" nitelemesini, kendi partisinin siyasal yelpazedeki yerini tanımlamak için doğrudan ve ilk kez kullanan siyaset adamı, ilginç bir biçimde, sonradan Türk sağının simge isimlerinden birisi haline gelecek olan Adnan Menderes'tir. Menderes, kuruluş ayları içinde, bir İstanbul gazetecisinin "İki parti arasında ne fark var?" sorusuna, "belki, biz iki parmak daha soldayız," yanıtını vermiştir."[2]

Gerçekten, büyük çoğunluğu tek parti döneminin de tanınmış isimleri olan Demokrat Parti ileri gelenleri, dönemin koşullarına uygun biçimde, başlangıçta daha özgürlükçü bir söylemi benimsemiş, bu çerçevede Batı düşüncesini bilen bir gazeteciye "daha soldayız" demekte sakınca görmemişlerdi. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye Sovyet Bloku yerine Batı demokrasilerinin safında kalmış görünmesine karşın, hemen etkisine girdiğimiz "Soğuk Savaş" rüzgârları DP ileri gelenlerinin böyle Batılı bir siyaset dili kullanma hevesinden çabuk vazgeçmelerine neden oldu.

DP'lilerin Tan Basımevi olaylarıyla korkulu bir rüyaya dönecek olan bu kuruluş yılları denemesinden sonra sağ/sol kavramlarıyla siyaset alanında yeniden karşılaşmamız için yaklaşık yirmi yıl geçmesi gerekti. 1961 Anayasası'nın göreceli özgürlük ortamı içinde Türkiye yeni kavramlar ve kurumlarla tanışmaya başlamış, bu yeni bilgilenme süreci toplumda yeni düşüncelerin filizlenmesine, toplumcu/demokratik sosyalist düşüncelere ilgi doğmasına yol açmıştı. Yürürlükteki ceza yasasına göre sınıf esasına dayalı parti kurulması yasak olmasına karşın, 12 sendikacı tarafından –adı sınıfsal çağrışım yapan bir siyasal örgütlenme– Türkiye İşçi Partisi (TİP) kuruldu. 1963'te tanınmış bazı aydınların da katılımıyla TİP, siyasete yeni ve farklı bir ses getirdi. Bu partiye yakın oldukları bilinen sendikacılar Türk-İş'in "partilerüstü sendikacılık" anlayışını eleştirerek yeni bir konfederasyon oluşturmayı ve sınıf esasına dayalı bir mücadeleyi dillendirmeye başladılar.

Bütün bu gelişmeler, 1950'lerin ortalarından sonra DP'nin yeni bir "tek parti" yönetimi görüntüsüne dönüşen girişimleri karşısında "hukuk devleti, yargı bağımsızlığı, özerk üniversite" gibi söylemlerle aydınların ilgi odağı olmaya başlayan CHP'nin yeni arayışlara girmesine neden oldu. '60'lara gelinen

süreçte, –biraz da DP'den kopan Hürriyet Partililerin etkisiyle– dile getirilen bu liberal söylem yeni dönemde yetersiz kalmaya başlamıştı. Gençler ve önemli bir kesimiyle aydınlar bu yeni dönemde liberal düşüncelerden daha çok "toplumculuk" diye adlandırılan sol/sosyalist eğilimli görüş ve düşüncelere ilgi gösteriyordu. Sosyalist düşüncenin klasikleri çevriliyor, dergiler, kitaplar yayımlanıyor; bu yayınlar gençler arasında merakla okunuyor, yaygınlaşıyordu. Üniversite çevrelerinde ve gençlik örgütlerinde tartışmaların başlıca konusu, bu yeni öğrenilmeye başlanan –herkesin yüzeysel bilgilerle biraz kendine göre yorumladığı– bir yeni kavramın, "sosyalizm" sözcüğünün etrafında şekilleniyor gibiydi.

Bu görüntü karşısında, –sonunda– CHP'nin tarihsel önderi İsmet İnönü, 29 Temmuz 1965'te *Milliyet* gazetesi başyazarı Abdi İpekçi'ye "CHP bünyesi itibariyle devletçi bir partidir ve bu sıfatla elbette ortanın solunda bir ekonomik anlayıştadır" diyerek Türkiye siyasetinde yeni bir tartışmayı başlattı. Tek parti döneminin "Millî Şef"i, bu açıklamasıyla sadece ülke siyasetinde değil, kendi partisi içinde de yıllar sürecek bir tartışmayı tetiklemiş oldu. Gerçekten, '40'lı yıllarda "solcu"lara –basında, üniversitelerde, Köy Enstitüleri'nde– göz açtırmamış olan CHP için "ortanın solu"nda olduğunu ileri sürmek ciddi bir yol ve nitelik değişikliği anlamını taşıyordu.

İnönü, 1965 seçim kampanyasında rakip partilerin ve özellikle Adalet Partisi'nin "ortanın solu, Moskova'nın yolu" karşı sloganıyla ortaya çıkması üzerine, sık sık "ortanın solu" deyimini açıklamak ve bunu anayasaya dayandırmak zorunda kaldı.[3] İnönü'nün açıklamaları ortanın solu kavramıyla CHP politikalarına yeni bir içerik kazandırmaktan daha çok, geleneksel politikalarının gerçekte ortanın solunda olduğunu anlatmak niteliği taşıyordu. Aslında İnönü politik olarak durduğu yeri değiştirmiyor, fakat bu yeri ortanın solu olarak adlandırıyordu. Örneğin, İpekçi ile yaptığı görüşmeden hemen sonra *Kim* dergisine verdiği (13 Ağustos 1965 tarihli) mülakatta bu anlayışın izleri açıkça görülmektedir:

> *"... Kalkınmamızı yaparken, ekonomik bakımdan, sosyal bakımdan bugünkü medeniyette kullanılan 'solcu', 'sağcı' deyimlerinin son ölçüsünü verelim istedim. Kırk yıldır 'devletçiyiz' derken, aynı şeyleri söylüyorduk. Bunun için 'ortanın solundayız' dedim. Aslında 'laikiz' dediğimiz günden beri ortanın solundayız. Halkçıysan ortanın solunda olursun..."*

1960'ların ideolojik terimlere alışkın olmayan siyaset dünyasında karşı partilerin haksız ve abartılı boyutlara varan saldırıları karşısında İnönü, ortanın solunu geleneksel CHP politikalarının yanı sıra, anayasaya dayandırmaya ve bu anlayışın ülkeyi aşırı akımlara karşı koruyacak bir güvence olduğunun altını çizmeye çalıştı:

> *"Bugünkü devlet sosyal devlettir. Bu, anayasa hükmüdür. Anayasa ortanın solunda bir kanaatle yapılmıştır." "Ortanın solunda bir anlayış, memleketi komünizme, faşizme götürmeyecek tek politika anlayışıdır."*[4]

1965 genel seçim kampanyası, İsmet İnönü'nün kullandığı ortanın solu deyimi nedeniyle, CHP açısından esas olarak bu kavram çerçevesinde geçti. Buna karşılık, seçimlere katılan öteki sol parti TİP, kampanya boyunca doğrudan "sol" sözcüğünü hemen hiç kullanma-

dı. TİP sözcülerinin 1965 genel seçimindeki radyo konuşmalarının incelenmesinden anlaşıldığı üzere parti sözcüleri "sol-sağ" ya da "sosyalizm/sosyal demokrasi" gibi –o gün için– soyut kavramlara başvurmadan Türkiye insanının günlük yaşamına ilişkin somut sorun ve çözümlerden söz etmeyi yeğlediler.[5]

1965 genel seçiminden CHP –yüzde 8 kadar– oy kaybederek çıkınca, fatura önemli ölçüde ortanın solu sloganının kullanılmasına kesildi. Bu yeni söylem, bir yandan sağ partilerin "komünistlik" suçlamalarına hedef olurken, öte yandan 1940'lı yılların uygulamalarını unutmayan sola dönük çevreler, aydınlar ve onların etkilediği gençler için de yeterince inandırıcı olmamıştı.

Gerçekte ise seçim kaybının başta 27 Mayıs darbesiyle özdeşleşmek ve "ordu zoruyla iktidarı ele geçirmiş görünmek" olmak üzere, 1961-65 arasındaki koalisyon hükümetlerinin uygulamalarından da kaynaklanan başka nedenleri vardı. Ancak, ortanın solu söylemi yönetici kadroların alışkanlıklarına da uygun düşmediği için, Haziran 1966'da yapılan "Senato" ara seçimlerinde bu sloganı –önceki hükümetlerde Çalışma Bakanı olarak görev yapmış olan– Bülent Ecevit dışında hiç kimse yeniden kullanmadı.

Bülent Ecevit'in ortanın solu söyleminde kararlı davranışı parti içinde yeni ve uzun süreli tartışmalara neden oldu. Başta Turhan Feyzioğlu olmak üzere tanınmış birçok CHP'linin bu konudaki ikircikli ve giderek karşı tutumu 1973 genel seçimi eşiğine kadar uzanan çekişmeler ve kopmalara yol açtı. İlk dönemde Ecevit ve arkadaşlarını destekleyen Genel Başkan İnönü de gelenekçi kesimlerin bu topyekûn karşı koyuşundan zamanla etkilendi; sonunda –12 Mart döneminde ortaya çıkan görüş ayrılıklarının da etkisiyle– önce genel başkanlıktan, sonra da CHP'den ayrıldı.

Ecevit, 1966 ara seçimlerinde ortanın solu sloganını tek başına savunan parti sözcüsü konumunda kalınca bu konudaki görüşlerini bir kitapçığa dönüştürmeye, böylece görüşlerinin yaygınlığını ve etkinliğini artırmaya çalıştı. Ecevit'in ilk baskısı 14 Ekim 1966'da yapılan *Ortanın Solu* adlı kitabı, esas olarak Türkiye siyaseti için yeni bir kavram olan "sol" anlayış çerçevesinde, CHP politikalarını açıklamak amacına yöneliktir:

> *"Ortanın solu, insana en üstün değeri veren, insan kişiliğinin gelişmesini her türlü baskı ve engellerden kurtarmak isteyen, manevi ve maddi gücünü imkân eşitliği içinde harekete geçirmeyi sağlayan, insanlık onuruyla, özgürlük ve sosyal adaletle bağdaşmayacak etkenleri ve yöntemleri reddeden; maddi yoksunluğun da, manevi yoksunluğun da herkes için sona ereceği insanca bir toplum düzenini kurmaya çalışan bir tutum ve davranıştır."*[6]

Ecevit, kitabının giriş bölümünde ortanın solu siyasetini olumlu, erdemli, sorumlu insan davranışlarıyla örnekleyerek açıklarken, yazının sonuç paragrafında, gelecek yıllarda düşüncelerini özgürce ve özgün biçimde duyuracağı yayın organının adına da bir gönderme yapmıştır:

> *"...İnsanın en büyük gücünü, insanı insan yapan düşünme gücünü baskı altında tutmak, insanlığa karşı en büyük suçtur; insan kişiliğinin gelişmesine, insanlığın ilerleyip yücelmesine en büyük engeldir.*

Ortanın solu insanı 'özgür insan'dır. Özgürlüğünü, insanlığın yararına, insanlığın yücelmesi uğruna kullanan insandır. Kendi onur ve mutluluğunu bütün insanların onur ve mutluluğunda arayan insandır. Ortanın solu siyaseti, böyle bir insan ülküsüne yönelir."

Kitabın IV. Bölümü "Neden Sosyal Demokrasi?" adını taşımaktadır.

Ecevit bu bölümde, 1961 Anayasası'nın "demokratik" ve "sosyal devlet" niteliklerini öngördüğünü, bu bakımdan anayasanın uygulanmasıyla demokrasimizin de "soyut bir siyasal oyun olmaktan çıkarak" "siyasal olduğu kadar sosyal demokrasi" olacağını söylemektedir. Anayasaya yapılan bu vurgu, İnönü'nün seçim konuşmalarıyla koşutluk içindedir.

Burada dikkat çeken husus, Ecevit'in o tarihlerde ortanın solu ile çıkılan yolun bir tür sosyal demokrasi olduğuna işaret etmekte sakınca görmüyor oluşudur. Ancak, zamanla bu tutumu değişecek, sosyal demokrasi kavramı yerine "herhangi bir Marksist ya da başka yabancı doktrinden değil, Partinin kendi gelişiminden, Türk toplumunun gerçeklerinden ve değişiminden doğmuş", "... yerli ve tutarlı bir insanlık hareketi" olarak nitelediği "demokratik sol" kavramında karar kılacaktır.[7]

Ortanın Solu kitabı –yukarıda belirtildiği üzere– esas olarak CHP politikalarını yeni ve "solcu" bir bakış açısıyla anlatmayı amaçlamış görünmekle birlikte, bu partinin halka tepeden bakan devletçi-seçkinci geleneksel tutumuna da önemli eleştiriler getirmektedir:

"CHP kendini halka daha iyi anlatabilmeli; halkta, kendi gerçek kimliğine uygun bir imaj yaratabilmelidir. Bürokratik ve soğuk yüzlü devlet imajını; Osmanlı Devleti'nin çöküntü dönemindeki aydın-halk ikiliğinden kalma, halktan uzaklık imajını üstünden atabilmelidir. Muhalefette olmak, yani devletin başında bulunmamak, bu imaj değişimi için fırsattır.

... Şimdi muhalefetteyken, devlet gücünü kullanmaksızın, devlete sırtını dayamaksızın, halkın hizmetine giderse ve gerektiğinde haksız ve kötü bir şekilde kullanılan devlet gücüne karşı, halkla birlikte, halkın içinde, meşru yollardan vaziyet alırsa, halkın bağrında layık olduğu yeri de bulabilir."[8]

Özgür İnsan*'ın çeşitli sayılarında ordunun siyasete müdahalesi eleştirilirken, orduyu siyasetin aracı haline getiren siyasiler de eleştirilerden paylarını alır.*

Burada yer alan "bürokratik ve soğuk yüzlü devlet imajı" ve "aydın-halk ikiliğinden kalma, halktan uzaklık imajı" gibi nitelemelerin, –İsmet Paşa başta olmak üzere– o güne kadar parti yönetiminde etkili olmuş çevrelerde soğuk karşılandığı açıktır. Ancak Ecevit, bu

tepkiler karşısında görüşlerini noktalamak ve geleneksel CHP politikalarıyla uyumlu, uzlaşmacı bir çizgiye dönmek yerine, yeni tartışma konuları açmaya ve mücadelesini böylece bir düşünce tabanına dayandırmaya çalışmıştır.

Bu konuda düşüncelerini geliştirdiği, ileride CHP'de ve giderek 12 Eylül sonrası DSP'de uyguladığı politikaların işaretlerini verdiği bir başka kaynak "Atatürk ve Devrimcilik" adıyla kitaplaştırdığı konuşmalarıdır. Bu konuşmalar, –o günlerin koşullarında– bir yandan CHP'nin Atatürkçülüğü "statükoculuk"a indirgeyen geleneksel tutumuna, öte yandan –1970'lere doğru özellikle gençlik çevrelerinde yaygınlaştırılmaya çalışılan– demokrasi karşıtı, "darbeci" sol akımlara bir karşı koyuş niteliğini taşıyordu:

"Gerçek demokrasinin tek partili rejim olduğunu söyleyenler var. Atatürk dönemindeki tek partili yönetimi gerçek demokrasi sayanlar, halkçı devrimlerin, altyapı devrimlerinin ancak öyle bir demokraside yapılabileceğini ileri sürenler ... var ... Otoriter rejim özlemcileri, dikta özlemcileri, Türkiye'de gerçek devrimler yapabilmek için bir dikta rejimi gerekli olduğunu düşünenler ... bugün de var.

Gerçek devrim, altyapı devrimidir. Üretim ilişkilerini yeniden düzenleyen ve ekonomik güce el değiştirten devrimdir. Şimdiye kadar Türkiye'de bu anlamda bir devrim bütün olarak ve köklü olarak yapılmış değildir.

... Cumhuriyetin ilk döneminde yapılmış olan devrimler, daha çok üstyapı devrimleriydi... Şimdi bazı aydınlarımız, halk o dönemde yapılmış üstyapı devrimlerini yeterince benimsememişti veya benimsemiyor diye, Türk halkını, devrimleri hazmedememekle suçlamaktadırlar... bu devrimler, o dönemin koşulları içinde gerekli idi, kaçınılmazdı ve büyük değer taşımakta idi; fakat önyargısız bakılırsa görülür ki, genellikle o devrimler, halkı ezilmekten, sömürülmekten kurtarıcı değildi.

Altyapı devrimciliği yönünde atılan adımları ise halk daima benimsemiştir, desteklemiştir. Altyapı devrimciliği yolunda atılan adımlara halktan hiçbir vakit tepki gelmemiştir."[9]

Ecevit'in 1969/70 döneminde ortaya koyduğu bu görüşlere en sert tepki CHP içinde Nihat Erim çevresinden ve 12 Mart'a giden günlerde Ordu'yu 27 Mayıs benzeri yeni bir müdahaleye kışkırtan bazı aydın çevrelerden gelmişti. Ancak kısa bir süre sonra gerçekleşen 12 Mart 1971 askerî müdahalesi ve sonrasında yaşananlar Ecevit'i haklı çıkardı ve bir anlamda onun siyasal geleceğinin önünü açmış oldu. İlk basımı 1970'te yapılmış olan *Atatürk ve Devrimcilik* kitabının 1973'te yapılan ikinci basımına yazdığı önsözde Ecevit, –bir hesaplaşma söylemi içinde– bu haklılığın altını çiziyordu:

"1969'daki konuşmamın belli bir amacı vardı. O sıralarda bazı 'devrimci'ler, demokratik rejim içinde halka dayanarak, halk yararına hiçbir devrimci atılım yapılamayacağını ileri sürüyorlardı. O ortam içinde gençler de, Ordu da ihtilale kışkırtılıyordu. Halka inanan, Atatürk'ün halka inancını yürekten paylaşan bir kimse olarak, bu kışkırtmalara karşı çıkmayı ödev saydım. Türkiye'de artık halka dayanmadan hiçbir şey yapılamayacağını, ama halkın gücüyle ve desteğiyle çok şey yapılabileceğini anlatmaya çalıştım... Sonra demokrasi kazaya uğradı; ve demokra-

siye inanmayanlar, gençliği demokrasiden soğutmaya uğraşanları ve ihtilalciliğe kışkırtılanları zamanında uyardığım için bana kızanlar, sonradan kışkırtmacıların da gençlerin de başına 'balyoz gibi' indiler... Devrimci Atatürk'e bağlılık görüntüsünü kendi tutuculukları üstüne şal gibi örtmeye kalkışanların oyunları bozuldu."

12 Mart askerî müdahalesine açık tavır alan Ecevit, süreç içinde İsmet Paşa ile de uyuşmazlığa düştü. Sonuçta Ecevit'i destekleyenlerin Parti Meclisi için yapılan güven oylamasını kazandığı CHP'nin 7 Mayıs 1972 tarihli 5. Olağanüstü Kurultayı'ndan sonra İnönü genel başkanlıktan ayrıldı. Kurultay 14 Mayıs'ta yeni genel başkanı seçmek üzere olağanüstü toplandı. 1966 Ekim'inde ortanın solu sloganını tek başına savunmuş bulunan Bülent Ecevit, uzun ve zorlu bir mücadeleden sonra, tıkanan ve çıkış yolu arayan CHP'de yeni bir umut olarak genel başkanlığa seçildi.

Özgür İnsan dergisi, Ecevit'in seçilmesinden on beş gün sonra (1 Haziran 1972'de) yayımlanmaya başladı. Bu tarihten de anlaşıldığı üzere dergi, genel başkanlık seçimi olmasa bile yayımlanmaya başlayacak, Ecevit ve çevresinin görüşlerini parti örgütüne ve kamuoyuna duyurmaya çalışacaktı. Nitekim birinci sayının 'Amacımız' başlıklı ve 'Özgür İnsan' imzalı sunuş yazısından da bu husus anlaşılmaktadır:

"Özgür İnsan dergisini, aynı adı taşıyan bir anonim ortaklık çıkarıyor. İkiyüze yakın üyenin katılması ile meydana gelen ortaklıkta, hiçbir hisse, derginin yayın politikasına ağırlık ve ayrıcalık sağlayacak kadar büyük değildir.

Ortaklığın ve derginin kuruluşu için ilk girişimde bulunanlar arasında Bülent Ecevit de vardır. Fakat birinci sayımızın hazırlandığı sırada CHP Genel Başkanlığı'na seçildiği için, dergide bir sorumluluk almaksızın, sürekli yazarlarımız arasında kalacaktır."

Gerçekte Bülent Ecevit, *Özgür İnsan* dergisinin sürekli yazarlarından biri değil, 'başyazarı' idi. Derginin ilk 24 sayısında üç istisnasıyla bütün başyazılar Ecevit tarafından yazılmış, dergi de esas olarak bu yazılarda işlenen konular çevresinde şekillenmişti.

Özgür İnsan'ın Ecevit dışında siyaset çevresinden sürekli yazarı yok denilebilecek kadar azdır. 1 Haziran 1972'den 1 Ekim 1975'e kadar uzanan –yaklaşık 3,5 yıllık– dönem içinde –ki bu yazı, derginin kuramsal ağırlığı önem taşıyan bu dönemini irdelemeye yoğunlaşmıştır– yayımlanan 24 sayıdan 21'inin başyazısı Ecevit imzalıdır. Ecevit'in yazmadığı üç sayıdan yalnızca birinde Deniz Baykal, ikisinde de Alev Coşkun imzalarıyla başyazı yayımlanmıştır.

İlk 24 sayının 40 aylık bir süreye yayılması da, derginin Ecevit'le iç içeliğinin bir kanıtıdır. Gerçekten 1973 Ekim seçimleri öncesi ve sonrasını kapsayan yedi ay ve yine 1974 hükümet bunalımı dönemini kapsayan altı ay boyunca dergi yayımlanmamıştır. Bu dönemler, Ecevit'in günlük parti işleyişi dışında seçim ve hükümet sorunlarıyla çok yoğun olduğu aylardır. Bu aylarda derginin yayımlanmaması, onun, *Özgür İnsan* ile doğrudan ilgilendiğini ve bu zamanı ayıramadığı dönemde dergiyi emanet edeceği bir kadronun oluşmamış olduğunu göstermektedir.

Özgür İnsan dergisi "demokrasiye

süreklilik ve verimlilik kazandırabilmek için demokratik rejim içinde toplum sorunlarımıza köklü çözümler getirilmesini sağlayabilmek için neler gerektiğini araştırmak" amacının yanında, ileride Ecevit'in düşünce dünyasının önemli ilgi alanlarından birisini oluşturacak olan "aydın-halk ilişkisi" üzerine bazı önemli tezler de taşımaktadır:

"Demokrasimizin sürekli ve yeterince verimli işlemeyişinde, Türk aydınının toplum sorunlarına ve siyasete bakış açısındaki bazı özellikler, halkla ilişkilerindeki bazı eksiklikler, önemli bir etkendir. Özgür İnsan dergisi, bu etkenin giderilmesine ve ülkemizde demokrasiyi verimli ve sürekli kılabilmek için gerekli aydın yaklaşımının ve davranışının oluşturulmasına katkıda bulunmaya uğraşacaktır."[10]

Türk aydınının toplum sorunlarına ve siyasete bakış açısındaki ve halkla ilişkilerindeki "bazı özellikler, eksiklikler" ve bunların giderilmesi için "gerekli aydın yaklaşımının ve davranışının oluşturulmasına katkıda bulunmak" amacı, bir görev bilinci biçiminde *Özgür İnsan*'ın yayın politikasında etkilidir. Ecevit, 12 Eylül sonrasında bazı aydın çevrelerce, hatta bir dönem kendisiyle çalışmış partililerce yadırganan ve "değişti" yargısı ile karşılanan görüşlerini ilk kez bu çerçevede, *Özgür İnsan* dergisinde dile getirmiştir. Ecevit'in siyasette "yükselen bir yıldız" olduğu dönemde tartışmasız kabul gören görüşlerinin, sonraki sıkıntılı dönemde itiraz ve tartışmalarla karşılanması, düşünce dünyamızın yüzeyselliği ve sözün özünden değil, söyleyenin konumundan etkilenen görüntüsü açısından ilginç bir örnektir.

Özgür İnsan'ın birinci sayısının kapağı ve başyazısının konusu da "özgür insan"dır. Kapakta Nâzım'ın "yaşamak/ bir ağaç gibi tek ve hür/ ve bir orman gibi kardeşcesine" dizelerini çağrıştıran biçimde, Ecevit'in yazısından bir alıntı yapılmıştır:

"Özgür insan herkese karşı özgürdür, fakat herkesle birlikte özgür olmayı özler."

Derginin kapağına çıkarılan bu cümlenin yer aldığı bölüm oldukça şiirsel bir dille yazılmıştır:

"Özgürlüğü yalnız kendine veya kendi gibi düşünenlere ve kendi durumunda olanlara isteyen insan bencildir veya zorbadır.

Bencil insansa özgür olamaz, çünkü bencil insan kendisinin kölesidir.

Zorba insan özgür olamaz, çünkü zorbalık özgürlüğün düşmanıdır.

Özgür insan herkese karşı özgürdür, fakat herkesle birlikte özgür olmayı özler. Özgür insan topluma karşı özgürdür, ama toplumun da özgürlüğünü gözetir. Çünkü özgür olmayan toplumda kendi özgürlüğünün de zorlanacağını bilir.

Özgür insan kendine yabancılaşmadan toplumla bütünleşebilen ve toplumla yabancılaşmadan kendi kişiliğini koruyabilen insandır. Özgür insan kendine karşı da özgürdür. Çünkü kendisinin, kendi kişiliğinin ve önyargılarının tutsağı olan insan kendini aşamaz.

Özgür insan kendini aşabilen insandır."

Özgür İnsan'ın ilk üç yılında derginin Ecevit'ten sonra en sürekli yazarları Haluk Ülman ve Ahmet N. Yücekök'tür. Ülman ve Yücekök birlikte ve ayrı ayrı yazdıkları yazılarla (10/12) genellikle Ecevit'in yazılarının teorik çer-

Başlangıcından itibaren yazı konularını, yazar adları ya da önemli olayları kapak konusu yapan Özgür İnsan, *1974 sonrasında Ecevit'in "karizmatik" liderlik formülasyonuna uygun olarak, kapakta Ecevit fotoğraflarına yer vermeye başlar.*

çevesini ve CHP'de yaşanan değişimin düşünsel temellerini geliştirmeye çalışmış görünmektedirler.

Aynı süreçte Cahit Kayra (6), Tevfik Çavdar (6), Alev Coşkun (6), Bozkurt Güvenç (6), Şükrü Koç (5), Erhan Karaesmen (5), Özhan Uluatam (5), A. Nejat Ölçen (4), Faruk Erginsoy (4), Şerif Mardin (3), Ahmet İsvan (3), Mustafa Akdağ (3) çok sık olmayan aralıklarla yazıları görülen bilim ve siyaset adamlarıdır. İlerleyen sayılarda Mete Tunçay, Ahmet T. Kışlalı, Mümtaz Soysal, Turan Güneş, Hasan Esat Işık, Muhittin Taylan, A. Başer Kafaoğlu, Ergun Türkcan, Kemal Derviş, Emre Kongar, Turhan Tükel, Orhan Koloğlu gibi yeni imzalar görülmeye başlanmıştır.

Dergi genel görünüşüyle, Ecevit'in düşünceleri çerçevesinde biçimlenen bir siyasal yayın olmakla birlikte, yine onun eğilim ve ilişkilerini yansıtır biçimde hemen her sayısında sayfalarını sanat ve edebiyata da açmıştır. Bu çerçevede Metin And, Rauf Mutluay, Faruk Güvenç, Ceyhun Atuf Kansu, Gülten Akın, Turan Erol, Hasan Hüseyin (Korkmazgil) yazıları ve şiirleriyle *Özgür İnsan*'da sıkça yer alan isimlerdir. Ecevit de, siyasal yazı yazmadığı sınırlı birkaç sayıda şiir çevirileri (Aralık 1972) ve –1973 Nisan'ında ölen– Picasso üzerine (Mayıs 1973) yazılarıyla sanat sayfalarının konuğu olmuştur.

Özgür İnsan, siyaset dünyasının olaylarını yorumlamanın ve konulara yeni bir bakış açısı getirmenin yanı sıra edebiyat dünyasındaki gelişmelerle yakından ilgili görünmektedir. Derginin 12. sayısında (Mayıs 1973) ünlü romancı Kemal Tahir ve tarihçi Prof. Mustafa Akdağ'ın ölümleri özel birer yazı ile haber konusudur.

Bülent Ecevit'in düşünce dünyasında önemli yer tuttuğu anlaşılan Kemal Tahir, ölümünün birinci yılında, kendisiyle 17 Mart 1970'te yapılmış bir radyo konuşması yayımlanarak anılmıştır. Bu

yazının sunuşunda "... *Özgür İnsan* okurunun, Kemal Tahir'i doğrudan tanımasını istedik. Üzerinde çok tartışılan 'Batılaşma', 'Türk insanı', 'tarihi değerlendirme' ve 'roman' sorunları üzerindeki görüşlerini kendisinden 'dinlemesi'nin yararlı olacağını düşündük" denilmektedir (Mayıs 1974, s. 61).

Yine ölümünün dördüncü yıldönümünde İstanbul'da Sinema Televizyon Enstitüsü'nde Cahit Tanyol, Selahattin Hilav, Hayati Asılyazıcı ve Hilmi Yavuz'un Kemal Tahir üzerine yaptığı konuşmalar –Temmuz 1977'de, 45. sayıda– yayımlanarak bu özgün edebiyat adamına duyulan ilgi *Özgür İnsan* sayfalarında bir kez daha kayıt altına alınmıştır.

Derginin, Kemal Tahir ölçüsünde olmasa bile, ilgi gösterdiği edebiyatçılardan biri de Attila İlhan'dır. 4. sayıda (Eylül 1972) Yusuf Atak "Uyanış" başlıklı bir yazıyla İlhan'ın *Hangi Sol* ve *Hangi Batı* adlı kitaplarını irdelemiş; 26. sayıda da (Aralık 1975) yazarla, özellikle romanları üzerine bir görüşme yayımlanmıştır.

Derginin ilk sayılarında Ecevit'in başyazıları da, –Kemal Tahir'in Türkiye düşünce dünyasına yaptığı etkiler kadar– özgün ve sarsıcıdır. Örneğin ikinci sayıda yazdığı "Aydın ve Halk" başlıklı yazı, aydınları Türkiye toplumunun gerçeklerini bilmemekle suçlayan oldukça ağır bir eleştiri niteliğindedir:

"(Aydınlar) Her şeyi bildiklerine, gerçeğe erdiklerine büsbütün inandılar. Aydın olabilmenin gereği olan alçakgönüllülükten de, kuşkuculuktan da yoksundular.

Bir modele bakarak heykel yapmaya kalkan sanatçı gibiydiler. Fakat ellerindeki malzemeyi bilmiyorlardı. Yeni bir biçim vermek istedikleri Türk toplumuydu, o malzeme. Oysa kendi toplumlarıyla yabancılaşmışlardı, toplumlarını tanımıyorlardı.

... 'Bağnaz' dediler, 'yobaz' dediler, 'gerici' dediler halka. Halk onlara 'yaban' dedi. Halkla aydının böylesine yabancılaştığı bir ortamda aydınlar ne kadar egemen de olsalar önderlik yapamazlardı, yapamadılar" (Temmuz 1972, s. 4).

Özgür İnsan dergisinin bu ilk sayılarında savunulan görüşlerle, o dönem Türkiye solunda özgün bir tez olarak ortaya çıkmış bulunan iktisat tarihçisi İdris Küçükömer'in görüşleri arasında gözardı edilemeyecek bir koşutluk vardır. Küçükömer, 1968 sonunda yayımlanan *Düzenin Yabancılaşması/Batılaşma* adlı kitabında CHP'nin "Batıcı-laik bürokratik geleneği temsil ettiğini", DP/AP çizgisinin de "doğucu-İslâmcı halk cephesine dayandığını"[11] söyleyerek, solun kitle tabanının asıl bu kesimde aranması gerektiğine dikkat çekmiştir. İsmet Paşa tarafından dile getirilen 'Ortanın Solu' söylemini eleştirmek için 14-17 Ekim 1968'de yayımlanan makalelerin geliştirilmesinden oluşturulan kitabın önsözünde Küçükömer, "Osmanlı ve dolayısıyla Cumhuriyet düzeninin nasıl yabancılaştırılmış bir düzen olduğunu ve bunun sonuçlarını açıklamak istedim... Düzenin yabancılaştırılması ile bugüne kadar gözlediğimiz Batılılaşma özdeş görünmektedir. Bu ters düşen hareket karşısında giderek büyük halk yığınlarının kendilerini savunma cephesi kurulmuştur. Bu cephe İslâmcı olarak içe dönük ve kapalı olmaya itilmiştir. Bu ikileşmenin getirdiği sonuçları açıklamakta yarar gördüm" demektedir.

Makaleler ve kitap –önemli ölçüde– İsmet İnönü'nün ve geleneksel CHP'-

nin tutumunu irdelemeye ve eleştirmeye dönük bölümler içermektedir:

"CHP lideri sık sık 'biz baştan beri ortanın solunda idik', 'sosyalist değiliz ve olmayacağız'e 'bizim asıl rakibimiz TİP'tir' demektedir. Ve asıl ağırlığını eskiden olduğu gibi, Batıcı laikler ile doğucu İslâmcılar arasındaki aldatıcı tali çatışmaya koymaktadır... İşin garibi, bu çatışmayı bir rejim meselesi saymaktadır. Bunların tek anlamı var: CHP lideri, Cumhuriyetin başından beri olduğu gibi, üretim ilişkilerinde yani mülkiyetin dağılımında ve elde edilen ürünün bölüşülmesinde esaslı bir değişikliğin araçlarını düşünmemektedir. Kendi deyimleriyle CHP ilk günden beri ortanın solundadır. Türkiye'nin kurtuluşu için üretim ilişkilerinde esaslı değişiklik düşünülmediği için mücadele, laikler ve İslâmcıların yüzeydeki bölücü mücadelesine dönüyor. Bu mücadele emperyalizmin tam istediğidir."[12]

Küçükömer'in tezleri, Türkiye'nin alışılmış ilerici-gerici ya da solcu-sağcı gibi şablonlarını altüst ettiği ve kalıplaşmış düşüncelerimizin üzerinde yeniden düşünmeyi zorladığı için yayımlandığı dönemde önemli tartışmalara konu oldu. Ecevit'in, –yazı ve konuşmalarında– bu tartışmalardan etkilendiği görülüyor:

"Türk toplumu bir süredir hızlı bir değişim içinde bulunuyor... Cumhuriyetle birlikte başlayan hızlı değişimin ilk ilk aşamasında, henüz ekonomik ve sosyal yapı değişmeden, yani altyapı değişmeden, toplumun üstyapı kurumları değişmeye başlamıştı... Üstyapı kurumlarında başlayan bu değişim, ona ayak uyduramayan halkın kültürünü zorluyordu, gelenek-lerini, törelerini, günlük yaşamlarını zorluyordu. Fakat halk, bu zorlamaların isterlerine kendilerini uydurabilmeleri için gerekli maddi olanaklardan yoksundu... Bu durumda da Türkiye'de halk çoğunluğu yöneticilerle ve eğiticilerle de çelişmeye ve yabancılaşmaya başladı... (Bu karşıtlığın oluşmasında) asıl eleştirilmesi gerekenler, halktan çok daha önce eleştirilmesi gerekenler, toplumun üst katında bulunanlardır, o dönemin yöneticileridir. Buna CHP'nin geçmişi de dahildir" (Nisan 1975, s. 3-4).

Ecevit'in çevresinde de bu görüşlere yakın düşünenler vardır:

"Batılaşma hareketlerinin sonucu, toplumda kökleri bulunmayan Batılı kurumların getirilmesi, böyle kurumların toplumdaki sosyo-kültürel yapı ile açık bir çelişkiye düşmeleri, Osmanlı toplumunda bir kültür ikileşmesi yarattı. Çünkü bu kurumlar Batı'da kapital sahibi olup sosyal ve siyasal hakları kısıtlı burjuvaların ihtiyaçlarına cevap veren kurumlardı. Osmanlılarda ise, bu kurumları yaşatacak toplum çapında bir sosyo-ekonomik zorunluk henüz yoktu.

Sömürünün, siyasal ve ekonomik sarsıntının acılarını çok yakından tanıyan halk yığınları Batılaşmanın bu iğreti görüntüsüne şiddetle karşı çıktılar.

... Toplumsal yabancılaşma, statü kaybı, uyuşumsuzluk gibi nedenlerle'gerici' bir hareket olarak örgütlenen İslâmcı cephenin geleceği, Türkiye'nin ulusal sanayi toplumunu gerçekleştirmesi ile yakından ilgilidir. Herkese iş, onurlu ve güvenli yarın ve toplumsal gelirden adil pay verebildiğimiz gün, İslâmcı muhalefet

içinde yabancılaşmış ve kaybolmuş yurttaşlarımızı tekrar kazanacağızdan kimsenin kuşkusu olmamalıdır."[13]

"Düzenin Yabancılaşması"nda kıyasıya eleştirilen "bürokratik devrimci" çizgi ve tutum, –aynı terimlerle ve aynı açıklıkta olmasa bile– *Özgür İnsan*'da da sürekli eleştiri konusu yapılmış ve onların yanlışları nedeniyle "sağ partilerin tabanını sıkışmış" geniş halk kitlelerine yeni açılım yolları aranmıştır.

Bu çerçevede Ecevit, –geleneksel CHP söylemine pek de uygun olmayan– görüşlerini 1973 seçimlerine doğru gidilen ortamda daha açık bir dille ifade etmiştir:

"Türkiye'de artık halka tepeden bakan aydınların topluma yön verebilecekleri çağ kapanmıştır. Çünkü, bir yandan büyük çıkar çevreleri onlardan daha güçlü hale gelirken, bir yandan da toplum aydınlanmıştır. Karşılıklı bu gelişme, halkla bütünleşmeyen aydınları etkisiz bırakmıştır.

Bir halk dinine, töresine bağlı olabilir. Fakat eğer toplumu hızla kalkındıracak, topluma daha çok sosyal adalet getirecek, huzur getirecek düşüncelere kafası açıksa, o halk ilerici bir halk demektir. Beş vakit namaz kılsa da ilericidir, oruç tutsa da ilericidir" (Temmuz 1973, s. 55).

Aslında bu görüşleri, sonraki yıllarda "*inançlara saygılı laiklik*" diyerek sloganlaştırdığı anlayışının '70'li yıllardaki ifadesidir. Ecevit'in, yine o yıllarda parti örgütlerinde duvarlarında –en çok– görülen bir başka sözü de "Bizim iki gücümüz vardır: Halk ve Hak" deyişidir. Buradaki "Hak" vurgusunun "doğruluk/haklılık/adalet" gibi kavramların yanı sıra "Tanrı" kavramını da çağrıştırdığı açıktır. Kitle desteğinin yükseldiği o tarihlerde, bu sözlerine hiç itiraz etmeyenlerin, '90'lı yıllarda "inançlara saygılı laiklik" deyimini ilk kez duymuş gibi irkilmeleri, CHP kadrolarının 1970'lerde yaşanan değişimi gerçekte anlamadığını ya da içselleştirmediğini ortaya koymaktadır.

Ecevit, genel başkan seçildiği 1972 Kurultayı'nda "demokratik sol" deyimine vurgu yapmasına karşın, *Özgür İnsan* dergisinde "sosyal demokrasi" kavramı da sıkça kullanılmıştır. Üçüncü ve dördüncü sayılarda Ceyhun Atuf Kansu'nun, altıncı sayıda Faruk Erginsoy'un yazıları da "Sosyal Demokrasi Üzerine" başlıklarını taşımaktadır.

Ecevit'in "sosyal demokrasi" ile "demokratik sol" kavramlarını eş anlamda kullanması '80'li yılların sonuna değin süregelmiştir. Gerçekten 1985'te kurulan Demokratik Sol Parti'nin (DSP) doğrudan Ecevit'in kaleminden çıkan 1986 tarihli programında DSP'nin "çağdaş sosyal demokrasi anlayışını demokratik sol terimiyle adlandırdığı" yazılıdır:

"Çağdaş sosyal demokrasi, başarıyla uygulandığı bazı demokratik Batı ülkelerinde, kendi sözcük anlamını aşarak, demokrasiyi tüm aşamaları ve boyutları ile içerir. Bu ülkelerde, sosyal demokrasi kavramı, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel demokrasiyi bir bütün olarak kapsamaktadır.

Demokratik Sol Parti, Türk toplumunun kendi birikimini ve özelliklerini de göz önünde tutarak hazırlanan Programında ve Tüzüğünde, bu geniş kapsamlı çağdaş sosyal demokrasi anlayışını, Demokratik Sol terimiyle adlandırmaktadır" (s. 10).

Ecevit'in sosyal demokrasiyi "Marksist kökenli, yabancı bir terim" olarak

eleştirmesi ve "demokratik sol"u özel ve özgün bir vurguyla öne çıkarması çok daha sonra, özellikle '90'lı yıllarda SHP/CHP çizgisiyle araya bir mesafe koymak ihtiyacı duyduğu dönemdedir.

Özgür İnsan'ın kuramsal bir yayın organı olarak CHP çevrelerinde ve kamuoyunda etkili olduğu bu dönemde Ecevit'in –1975 sonlarına kadar– yakın çevresinde olan Deniz Baykal'ın dergide sadece üç yazısı vardır. Baykal bu yazılarında, Ecevit'in aydınları, bürokrasiyi, CHP elitinin halktan kopukluğunu kıyasıya eleştiren görüşlerini tam bir kararlılıkla desteklemekte, devletçi-seçkinci geleneksel politikaların yanlışlığını vurgulamaya çalışmaktadır. "Bürokratik Devrimciliğin Çıkmazı" başlıklı yazısında Baykal, bu yanlışlara işaret ederken, bir anlamda, yıllar sonra kendisinin ve yönettiği partinin içine girdiği çıkmazın nedenlerini de sergiliyor gibidir:

"Türkiye'de devrimci düşünce yıllardır yapıcı gücünü halkın hizmetine sokamıyor, giderek bir protesto hareketi niteliğine bürünüyor. Yeni Türkiye'yi biçimlendirenler, yürütenler hep başkaları. İlerici aydınlar da başarısız denemelerin onları getirdiği noktada tehlikeli bir karamsarlığın ve umutsuzluğun eşiğinde.

... Yanıltıcı toplumsal çözümlemelerin ve sonuç vermeyen, umut kırıcı siyasal girişimlerin temelinde çoğu zaman, gerçeklik değerini yitirmiş kavramlarla düşünme ya da eylem yapma yanlışı vardır. Bu açıdan gözden geçirilmesi gereken ilk nokta, zihnimizdeki Türkiye tablosu ile gerçek Türkiye arasındaki ilişkidir. Acaba, devrimci düşüncenin Türkiye varsayımı ile günümüzün Türkiye gerçeği birbirini tutuyor mu?

Özgür İnsan, *özellikle Türk aydınının halkla kurduğu ilişkilerdeki "eksiklikleri gidermek ve doğru yaklaşımın oluşturulmasına katkıda bulunmak" iddasıyla da dikkat çekmiştir.*

... Bürokratik devrimci düşünceye yön veren Türkiye anlayışı, bugünden çok 1930'ların Türkiye gerçeğinden esinlenmiştir... Son kırk yılın gelişmeleri ise karşımıza farklı bir tablo çıkarmıştır... Günümüzün Türkiye gerçeği... refah özleminin etkisi altında dinamik bir toplumdur.

Geleneksel devrimci düşünce bu gerçeği gerektiği gibi değerlendirememiştir. Çağdaş Türkiye gerçeğinin görmezden gelinmesinde, bu gelişmeler karşısında devrimci mesajın etkisini yitirebileceği kuşkusunun da payı olmuştur. Sanılmıştır ki, devrimci reçete için en uygun ortam, Türkiye'nin ekonomisi geri, halkı cahil bir şeyhler, ağalar ülkesi olmasıdır..." (Temmuz 1972, s. 9).

Ecevit'in *Özgür İnsan*'daki yazıları, sonraki yılların bazı uygulamaları karşısında nasıl buruk bir gülümsemeye

yol açıyorsa, Baykal'ın yazıları da sanki "tarihin ironisi" niteliğindedir. Örneğin Baykal, 2002 genel seçimine giderken "güven verici şöhretlerle, iyi niyetli uzmanları" bir araya getirmeye ve Türkiye'nin sorunlarını çözme iddiasıyla topluma sunmaya çalıştığı "A Takımı" modelini, *Özgür İnsan*'ın ilk sayısında yazdığı "Siyasete Saygı" başlıklı yazıda ağır bir dille mahkûm etmiştir:

"Aydınlardaki siyasal apathy'nin (kayıtsızlık) yanı sıra, siyasetin içeriğini boşaltmaya yönelmiş, gittikçe yaygınlaşan bir başka akım daha var. Bu akım 12 Mart'tan sonra sayın Erim'in siyasal üslubuyla belirgin biçimde ortaya çıktı. Düşünüldü ki, Türkiye'nin sorunları güven verici şöhretlerle, iyi niyetli uzmanları bir araya getiren bir ekiple çözülebilir."

Ecevit'in *Özgür İnsan*'ın çeşitli sayılarındaki bazı yazıları da, bir çeyrek yüzyılı aşan bir zamana karşın, hâlâ güncel bir içerik taşımaktadır. Örneğin, "Ordu ve Siyaset" başlıklı yazısında temkinli bir dille, Ordu'yu siyaset dışında tutma özlemlerini anlatırken "Orduya dayanarak siyaset yapmaya heveslenen bazı kişi ve çevrelerin kışkırtma çabaları"ndan söz etmektedir:

"Siyasette en az Ordunun müdahaleciliği kadar, bazı güçsüz siyaset adamlarının veya siyaset heveslilerinin Orduya dayanarak siyaset yapma çabaları da sakıncalıdır. Böyle kimseler... partilerin yönetim mevkilerinde yer alıyorlarsa etkili ve tehlikeli olabilirler. Varlıklarını demokrasiye bağlı gören partiler, bu eğilimdeki kimseleri içlerinde, hele etkili olabilecek mevkilerde barındırmaktan kaçınmalıdır.

... partiler, iktidarda da muhalefette de olsalar, kamuoyunda aşırı güvensizlik, tedirginlik uyandırıcı bir siyasal ortam oluşmasına meydan vermekten sakınmalıdırlar" (Nisan 1973, s. 4).

CHP Genel Başkanı 1973 yılında bu uyarıları yaparken muhatapları CHP içindedir. 12 Mart öncesi ve sonrası dönemde bazı siyaset adamları Ordu'yu bir güç unsuru olarak yanlarında göstermek ve Ordu'ya dayanarak siyaset yapmak hevesine kapılmışlar; bu hevesin bedelleri 27 Mayıs'ta da, 12 Mart'ta da ağır biçimde ödenmiştir. Ecevit bu tutumu şiddetle eleştirmektedir.

Ecevit'in sonraki ('90'lı) yıllarda bu konuda "doğrultu tutarlılığını" tam olarak sürdürdüğünü söylemek zordur. En azından görüşlerini aynı açıklıkla dile getirmemiştir.

Ama daha vahimi, Ecevit'in '70'lerde yaptığı "Ordu'ya dayanarak siyaset yapmak" ve "kamuoyunda aşırı güvensizlik ve tedirginlik uyandırıcı siyasal ortam oluşmasına meydan vermek" eleştirilerinin günümüzün Türkiye siyaseti içinde muhatabı yine CHP olarak görünmektedir. Türkiye'nin demokrasi yolunda ödediği bunca bedelden sonra CHP'nin yeniden bu eleştirileri hak eden bir tutum içinde olması, devlet eksenli bir yapıdan sosyal-demokrat bir parti çıkarma çabalarının boşuna bir uğraş olduğunu kanıtlar gibidir.

Ecevit, Türkiye'yi 12 Mart askerî müdahalesine getiren olaylı yıllardaki "darbe" karşıtı tutumu gibi, "her türlü şiddet eğilimine karşı" tutumunu da *Özgür İnsan* sayfalarında sürdürmüştür.

"... Terslik, Türkiye'deki yeni genç kuşağın yabancı ülkeler gençliğine, özellikle gelişmiş ülkeler gençliğine özenmesiyle, onların devrimci ey-

lemlerinden, öğretilerinden, yöntemlerinden esinlenmesiyle başlamıştır... Sanıyorum ki, ters düşmenin bir başka nedeni de, gençliğin özentici bazı yetişkin "devrimciler"in etkisine fazlaca girmiş olmasıdır.

Bu etkinin altına giren gençlerin çoğu şimdi ya ölmüş ya hapiste ya da bütün kapılar bir bir önlerinde kapandığı için sıkışıp kalmış durumdalar. Nerede onları ateşe, ölüme, çıkmaza süren yetişkin ve 'tecrübeli' devrimciler?" (Kasım 1972, s. 3).

"Bizim dışımızdaki bir kısım sol topluluklar –çok şükür hepsinde aynı eğilimi görmüyorum– tarihten hiç ders almaksızın, önlerinde kurulan tuzağa mertlik uğruna olsun, inançları uğruna olsun göz göre yürüyebilirler. Ama bizi kendi yanlarına çekemezler. Biz mücadelemizi yalnız demokratikliği değil, Türkiye'nin koşulları içinde geçerliliği de kanıtlanmış olan kendi kurallarımızla, yani özgürlükçü demokrasinin kurallarıyla yürüteceğiz. Barışçı olarak yürüteceğiz" (Nisan 1975, s. 20).

Bu yazıda –yukarıda da belirtildiği gibi– *Özgür İnsan*'ın özel olarak irdelendiği ilk 24 sayının yayın dönemi (41 ay) içinde dergi, daha çok aydın kamuoyuna ve yerel parti örgütlerinin okur yazar kanaat önderlerine dönük kuramsal bir yayın olma niteliğini esas olarak korumuştur. Bu süre içinde ayrıca haftalık bir gazete (*Halk Gazetesi*) çıkarılarak geniş kitlelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Onun için *Özgür İnsan* bir haber, hele polemik dergisi niteliği taşımamış, yine bu dönem içinde parti içi sorunlar da sayfalara taşınmamıştır.

Bunun bir istisnası 1973 Mart ayı içinde yapılan cumhurbaşkanı seçimidir. Bu seçimde Ecevit'le, onun genel başkan olması için önemli katkılar sağlamış olan Genel Sekreter Kamil Kırıkoğlu arasında görüş ayrılığı yaşandı. Cevdet Sunay'ın görev süresi dolunca, bazı çevreler 12 Mart askerî müdahalesini gerçekleştirenlerden biri olan Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'in cumhurbaşkanı olmasını istediler. Bu isteğe Demirel örtülü, Ecevit açık biçimde karşı koyunca Gürler seçilemedi; AP ve CHP'nin üzerinde anlaştığı Fahri Korutürk cumhurbaşkanı oldu.

Bu gergin süreçte Ecevit, Genel Sekreter Kırıkoğlu'nun Gürler yanlısı tutum takındığını, ona umut verenler cephesine katıldığını ileri sürüyordu. Gerçekte ise, genel sekreterle genel başkan arasında bir süredir varolan gerginlik ve görüş ayrılıkları bu vesileyle su yüzüne çıktı. *Özgür İnsan*'ın 11. sayısında konu uzun uzun anlatılarak Kırıkoğlu "bürokratik devrimciler" ve "yüreksizler" koalisyonunda yer almakla suçlandı. Yazı, uyuşmazlığın bir genel sekreter değişikliği ile sonuçlanacağını da haber veriyordu:

"... önce Melen hükümetinden çekilme, sonra Buca seçimleri ve nihayet Cumhurbaşkanlığı seçimi gibi üç önemli konuda Genel Başkana bu kadar açıkca ters düşen bir Genel Sekreterin daha ne kadar yerinde kalabileceği, eğer kalırsa parti içinde disiplinin bundan böyle nasıl sağlanabileceği, herhalde şu sırada CHP'nin en önemli sorunudur" (Nisan 1973, s. 23).

Gerçekten, kısa bir süre sonra genel sekreter değişti. 4 Nisan 1973'te istifa eden Kırıkoğlu'nun yerine 1978'e kadar görev yapacak olan Orhan Eyüboğlu seçildi. Bu değişiklik, o günlerde CHP içinde "mülkiye cuntası" denilen Turan Güneş-Deniz Baykal ekibinin bir

başarısı gibi görünse de, aslında Ecevit'in parti içinde "tek adam" olma sürecinin başlangıcıdır.

CHP, Ekim 1973'te yapılan genel seçimlerde yüzde 33.3 oyla birinci parti oldu. Bu sonuç, DP tabanının 27 Mayıs kesintisiyle ikiye bölündüğü 1961 seçimleri dışında CHP'nin çok partili sistem içinde aldığı ilk başarılı sonuçtur. Gerçi, katılım oranının %67'de kaldığı bu seçimde de sağ bölünmüştü. Adalet Partisi'nden ayrılanlar DP'yi kurmuş, dinci ve milliyetçi kanatlar kendi partileriyle seçime girmişlerdi. Yine de sonuç CHP açısından başarıydı ve özellikle 1966'dan beri süren parti içi tartışmaları noktalayacak bir etki yaptı. İsmet Paşa'nın ayrılmasından sonra daha bir süre Ecevit'i içlerine sindiremeyen ve kalıcı görmeyenlerin sesi kesilmiş oldu. Ecevit ve onun temsil ettiği "yeni CHP", Türkiye siyasetinin yeniden ve bu kez geniş bir kitle desteğiyle birinci etkili unsuru haline geldi.

Seçimden sonra kurulan CHP/MSP koalisyon hükümeti zamanında Kıbrıs'ta yapılan bir darbe üzerine, Türkiye duraksama göstermeden müdahale etti. 1974 yazında yaşanan birinci ve ikinci Kıbrıs çıkarmalarından sonra Ecevit artık sadece bir siyasal lider değil, bir ulusal kahraman olmuştu. Kendisine yakıştırılan –ve ardından gelen Milliyetçi Cephe (AP/MHP/MSP) hükümetlerinin gerginleştirdiği politik ortam içinde CHP'lilerce biraz da savunma duygusu içinde abartılan– bu yeni sıfat, sonraki dönemlerde Ecevit'in siyasal kimliğini belirleyen önemli bir nitelik oldu. '80'lerden sonra Ecevit, kurduğu yeni partinin adı "demokratik sol" olmasına karşın, "demokratik" olmaktan çok "milliyetçi"liği çağrıştıran yeni bir solculuğun temsilcisi oldu.

1974 sonrası dönemde *Özgür İnsan*'da da Ecevit'in ulaşmış olduğu bu yeni konuma uygun yazılar çıkmaya başlamıştır. Kıbrıs olaylarından hemen sonra (Eylül 1974'te) "Toplumsal Olaylar ve Liderler" başlıklı yazıda liderliğin nitelik ve özelliklerine değinilmekte ve söz "karizmatik lidere" getirilmektedir:

> *"İster evrimci, ister devrimci yollardan olsun, bir liderin yeni çözümlerin uygulayıcısı olarak ortaya çıkması ve başa geçmesi onun karizmasına bağlıdır.*
>
> *Karizma, bir insana atfedilen doğa üstü güçlerin tümüdür. Kendisinde normal insandan daha üstün bazı nitelikler olduğu kabul edilen bu kişilere, biz sosyolojik bir terim olarak 'karizmatik lider' diyoruz. Burada önemli olan bu kişilerde gerçekten insan üstü niteliklerin var olması değildir. Sosyolojik bakımdan anlamlı olan, toplumun bu kişileri öyle görmesidir"* (Eylül 1974, s. 58).

Bu sürecin sonunda, başlangıçtan bu yana yazı konularını, yazar adları ya da önemli olayları kapak konusu yapan *Özgür İnsan*'da Ecevit'in fotoğrafları kapak sayfasında yer almaya başlamıştır.

1972 Haziran'ında, Ecevit'in genel başkan olmasının hemen ardından yayımlanmaya başlayan *Özgür İnsan* dergisi, yeni CHP'liler için her bakımdan eğitici bir yayın olmaya özen göstermiştir. Alınan ilanlar genellikle derginin içeriği ile ilgili yayın ve kitap duyurularıdır. Bununla da yetinilmemiş, 3. sayıdan itibaren gittikçe sayısı artan bir "Özgür İnsan Kitaplığı" duyurusu yapılmaya başlanmıştır. Okurlara kolaylıkla ve indirimli olarak ulaştırılacağı bildirilen bu kitaplar, bir tür okunması salık verilen kitap listesi gibidir.

Özgür İnsan Kitaplığı'nın ilk duyurusunda (Ağustos 1972) Atatürk'ün Söy-

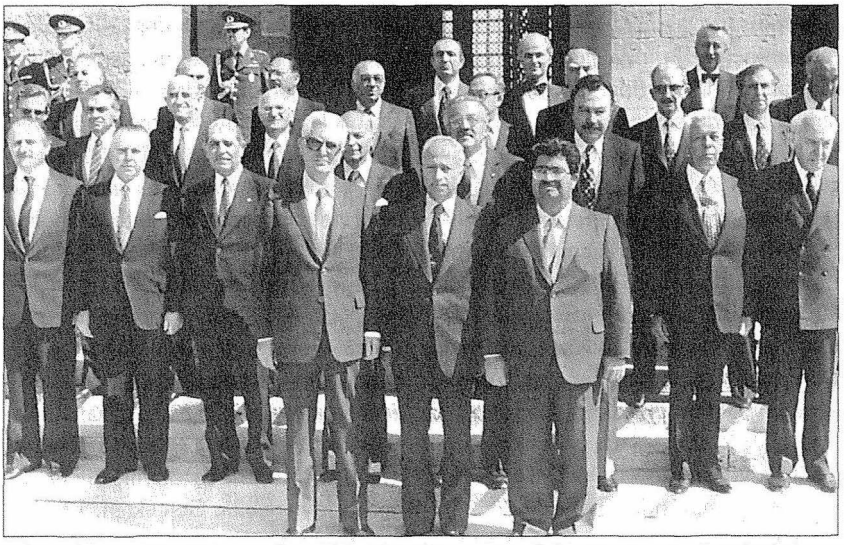

24 Ocak kararları, rejimin 12 Eylül'le bütünlenen önemli bir restorasyon hareketinin başlangıcıydı. Kararlara imza atanların bir bölümü darbe sonrası ilk hükümetin de üyesiydiler.

levi, Ecevit'in ve dergi yazarlarının kitaplarından başka listede yer alan bazı kitaplar şunlardır:

"Dünya Görüşüm - *B. Russell,* Seçmeler ve Sosyalist Anlayış - *J. Jaures,* Siyasal Partiler - *M. Duverger,* Politikaya Giriş ve Devlet - *H. Laski,* Prag 1968 ve Sosyalizmin Büyük Dönemeci - *R. Garaudy,* Büyük Uyanış - *J. Strachey,* Amerika Meydan Okuyor - *J. J. S. Schreiber,* Ekonomik Sistemler - *C. Talas,* Çağımızı Hazırlayan Düşünce - *N. Alsan,* T. Geri Kalmışlığın Tarihi - *İ. Cem,* Hangi Sol ve Hangi Batı - *A. İlhan,* Devlet Ana ve Yorgun Savaşçı - *K. Tahir."*

Özgür İnsan dergisinin yayın serüveni, Türkiye'nin ve özellikle Türk solunun 12 Mart askerî müdahalesi çevresinde yaşadığı olaylarla yakından ilgilidir. Bu olaylar karşısında takınılan tavır, derginin çizgisini ve yayın politikasını kaçınılmaz olarak etkilemiş, giderek belirlemiştir.

Bu nedenle *Özgür İnsan,* 12 Mart öncesi Türk solunu önemli ölçüde etkileyen ve seçilen yöntemler nedeniyle de kitlesellikten koparan "darbeci/ tepeden inmeci/ asker sivil aydın zümre" arayışlarına ve "sözde" çözümlerine kesin olarak karşı bir tutum içinde olmuştur. Bu tutum *Özgür İnsan*'da "bürokratik devrimci" tavır olarak sürekli eleştirilmiş, yanlışlığı ve çıkmazı anlatılmaya çalışılmıştır.

12 Mart askerî müdahalesi de, böyle bir darbe girişimini önlemekle birlikte, darbecilerin yapmak istediklerinin –bir anlamda– daha sağ bir uygulamasını ortaya koymuştur. O dönemde Ecevit ve onun düşüncelerini paylaşanlar, iktidarı bir "teknokratlar yönetimi"ne terk eden, böylelikle de "siyasetin için boşaltan" bu tür anlayışlara şiddetle karşı koymuşlar, halka, halk oyuna inanç ve güvenlerini her durumda sergilemeye çalışmışlardır.

Doğrusu, *Özgür İnsan* yazarlarının tümünün, yazılarında ileri sürdükleri düşüncelerine –ilerideki dönemlerde– tam anlamıyla bağlı kaldıkları söylenemez. Türkiye'nin siyasal ortamının iniş çıkışları ve acımasızlığı karşısında siyaset adamlarının "*dün dündür*" mantığıyla hareket ettiği, ülkemizde bilinen bir gerçektir. Ancak, bir çeyrek yüzyıl kadar geriden bugünlere bakınca bu tutumun yalnızca sağ siyasetçilere özgü olmadığı, çok daha geniş bir kesimi kapsadığı görülmektedir.

Üstelik, zaman içinde tutum değişikliği Türkiye'nin düşünce dünyası içinde siyaset adamlarından çok daha geniş bir yelpazeyi içine alan bir davranış özelliğidir. *Özgür İnsan* dergisinin ve dolayısıyla '70'li yılların düşünce dünyasının incelenmesi bu açıdan da ilginçtir. Dergi, zaman içinde bazı yazarların, '70'li yıllarda –üstelik bilimsel iddialarla– ortaya koydukları görüşlerinin karşıtı davranışlar sergilediklerini de anımsamamıza yardımcı olmaktadır:

> *"Örgütsel yönden atılacak ilk adım Kültür Bakanlığı'nın kaldırılmasıdır. Bu bakanlığın varlığı özgürlükçü demokrasi kavramına aykırıdır... Özgürlükçü demokrasi açısından belli kültür öğelerinin, belli ideolojik kalıplar çerçevesinde topluma sunulması, kabul edilir bir uygulama olamaz... Ayrıca yapılan ikinci bir yanlış, bu otoriter denetleme girişiminin Atatürkçülük perdesi altında topluma sunulmasıdır."*[14]

Özgür İnsan dergisi 1977 genel seçimine giden süreçte de yayımını sürdürmüştür. Ancak dergi, yukarıda da işaret edildiği gibi, özellikle 1975 sonlarından itibaren kuramsal ağırlıklı bir yayın olmak yerine daha çok haber ve propaganda içerikli olmaya başlamıştır. Bu değişim de bir açıdan doğaldır. Çünkü bir yandan 1974 hükümet denemesi ve Kıbrıs olayları, ardından Türkiye'yi gergin bir iç politika ortamına sürükleyen Milliyetçi Cephe (AP/MSP/MHP ortaklığı) günlük olayları öne çıkarmış ve dergi de kaçınılmaz olarak bu konularda yoğunlaşmıştır.

1978 Nisan'ına kadar –zaman zaman ara vererek– 54 sayı yayımlanan *Özgür İnsan*, artık resmî bir parti organı görünümündedir.

Özgür İnsan'ın, –bu yazıda irdelenen sınırlı dönem içinde– Türkiye'nin düşünce dünyasında olumlu bir iz bıraktığı söylenebilir. Gerçekten, 12 Mart sonrası dönemde *Özgür İnsan*'da savunulan görüş ve düşünceler Türkiye'de demokrasi umudunun yeniden yeşermesine katkı yapmıştır. Üstelik, dergide yer alan yeni tarih ve toplum analizi içeren yazılar, o dönemde kitlesel siyaset içinde yer alan bir kesim Türk aydınının halka daha yakın ve içinden bir tavır almasında etkili olmuştur. Bu tavır değişikliği, bu dönem içinde yapılan seçimlerde Türkiye'de sola yakın, demokrat, sosyal demokrat anlayışların kitle desteği kazanmasına yol açmıştır.

Ancak 12 Eylül kesintisinden sonra yeniden başlayan süreç, *Özgür İnsan*'da dile getirilen görüşlerin CHP geleneği içinde yeterince özümsenip kök salamadığını, umut kırıcı biçimde sergilemiştir. 12 Eylül sonrasında CHP'nin yerine kurulan partiler ve sonra aynı adla yeniden kurulan parti, sınırlı denemelerin dışında, geleneksel tavrından sıyrılamamakta, her dar boğazda, kriz anında halkın ve demokrasinin yanında değil, "devletçi-seçkinci" anlayışın safında yer tutmaktadır. CHP çevresinde biçimlenen siyasal hareketin temel sorununun "halk" değil, Osmanlı'nın son döneminden bu yana sürege-

len anlayışa uygun olarak "devleti kurtarmak" olduğu görülmektedir.

Bu görünüm karşısında, İsmet İnönü'nün 1965'te "kırk yıldan beri ortanın solundayız" deyişinin, Türkiye solu için bir talih mi, yoksa talihsizlik mi olduğu sorusu gündeme gelmektedir. İsmet Paşa, CHP'nin tarihsel doğrultusunda yenilik umudu veren sözleriyle, o günün Türkiye'sinde "sol" kavramının meşruluk ve kitlesellik kazanmasında etkili olmuştur. Ancak, zaman içinde, devletle özdeşleşmiş bir siyasal yapının sol bir partiye dönüşmesini umut etmenin fazla iyimser bir yaklaşım olduğu anlaşılmıştır. Gerçekten, kurulu düzenle özdeşleşmiş siyasal yapıların, düzeni köklü biçimde sorgulayan ve sarsan olgular karşısında devletçi reflekslerini aşabilmesi, bu olgular karşısında da özgürlükçü, eşitlikçi, değişimci söylemlerini sürdürebilmeleri mümkün olamamaktadır.

Bu açıdan bakınca, İsmet Paşa'nın 1965'te araladığı kapının Türkiye'de sol için gerçek bir çıkış değil, böyle bir çıkışı engelleyen kolaycı bir sapma olduğu görülmektedir. Türkiye siyasetinin içine düştüğü açmaz, belki de budur. ❐

DİPNOTLAR

1 M. Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 9.

2 T. Z. Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 561.

3 S. Kili, *Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, s. 212.

4 *Ulus* gazetesi, 4-5 Ekim 1965

5 Yaşasın Emekçiler Yaşasın Türkiye, 1966.

6 B. Ecevit, *Ortanın Solu*, s. 120.

7 B. Ecevit, *Kurultaylar ve Sonrası*, s. 66.

8 B. Ecevit, *Ortanın Solu*, s. 100-102.

9 B. Ecevit, *Atatürk ve Devrimcilik*, s. 47, 49, 61, 68, 84.

10 *Özgür İnsan*, Haziran 1972, s. 1.

11 İ. Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, s. 82-3.

12 İ. Küçükömer, s. 131.

13 A. N. Yücekök, *a.g.d.*, Haziran 1972, s. 26-33.

14 E. Kongar, *a.g.d.*, Nisan 1975, s. 36.

Sosyal Demokrasi Arayışları

ERCAN KARAKAŞ

AVRUPA - DÜNYA

Sovyet sisteminin ve Doğu Avrupa'da reel sosyalizmin dağılması, sağ ve neo-liberaller tarafından solun topyekûn çöküşü, ideolojilerin sonu ve kapitalizmin nihai zaferi olarak gösterilmeye çalışıldı.

Liberaller çökenin yalnız otoriter sosyalist rejimler olmadığını, sosyal demokrasinin de artık işlevini tamamladığını ileri sürdüler. Bunu söylerken de, sosyal demokrasinin 20. yüzyılda siyasal demokrasinin ve refah toplumunun yaratılmasında başarılı olduğunu ama artık yapacağı bir şey kalmadığını, çünkü siyasal demokrasi ve sosyal devleti artık birçok ülkenin anayasasında yer aldığı için sosyal demokrat ilkelerin diğer siyasal partilerce de benimsendiğini söylediler. O nedenle de 21. yüzyılın liberalizmin yüzyılı olacağını, buna direnmenin bir işe yaramayacağını ilan ettiler.

İleri sürülen bu görüşlerin ne kadar temelsiz olduğu Berlin duvarının yıkılmasından kısa bir süre sonra görüldü. Küreselleşme denen olgunun giderek yayılması ne refahı yaygınlaştırdı ne yoksulluğu ve eşitsizliği azalttı ne de dünya barışına katkıda bulundu. Tam aksine, dünya, daha adaletsiz ve çatışmaların arttığı bir dünya haline dönüştü.

Bu gelişmeler karşısında solun, sosyal demokrasinin bir durum değerlendirmesi yaparak yeni duruma uygun stratejiler, politikalar projeler geliştirmesi kaçınılmazdı. Nitekim son on yılda bu konuda çok yönlü tartışmalar yaşandı, yaşanıyor. Gerek köklü bir program geleneğine sahip olan Avrupa sosyal demokrat partileri gerekse Sosyalist Enternasyonal ve Avrupa Sosyalist Partisi'nce dünyadaki gelişmeler, geleceğin toplumu ve sosyal demokrasinin / sosyalizmin geleceği konusunda çeşitli toplantılar yapıldı, forumlar düzenlendi. "Geleceğin sosyalizmi üzerine açık ve canlı tartışmalar" yapıldı. Bu tartışmalara solun her kesiminden siyasetçiler ve kurumlar davet edildi. Willy Brandt, Michael Gorbaçov, Alfonso Guerra, Oscar Lafontaine, Adam Schaff, Ernest Mandel gibi pek çok isim geleceğin sosyalizmine ait düşüncelerini ortaya koydular. Solun çeşitli renkleri arasında "Bir diyalogun ve uzlaşmanın sağlam köprülerini kurmayı" da hedefleyen bu tartışmalar 1990 yılında *Neue Gesellschaft / Frankurter Hefte* dergisi tarafından iki özel sayı olarak yayımlandı. Altı dile çevrilen bu yayın SODEV (Sosyal Demokrasi Vakfı) tarafından aynı yıl Türkçe'ye çevrilerek iki kitap halinde yayımlandı.

Tartışma kitabının ilk cildinde yer alan önsözde, mesele "Nedir geleceğin sosyalizmi? Diğer bir söyleyişle: Felipe Gonzales, Michel Rocard, Wim Kok, Franz Vranitzky, Ingvar Carlsson ya da Oscar Lafontaine gibi politik figürlerin uyguladığı reel politika gelecekte de 'sosyalizm' diye nitelendirilmeli mi? Yoksa son yılların paradigma değişimi bir kavram değişikliğini, bir tarihsel boşluğu, değer verilen sembollere vedalaşmayı mı gerektiriyor? İşte bu soruları tartışacağız" şeklinde ortaya konuyordu.

Aslında bu tartışmalar bitmiş de değil. Arayışlar devam ediyor. Sosyalist Enternasyonal'de, Avrupa Sosyalist Partisi'nde, sosyal demokrat / sosyalist partilerde solun, "küreselleşme ve bilgi çağının" koşullarına uygun bir biçimde nasıl yenile-

neceği ve hangi yeni somut politikalara yönelmesi gerektiği tartışması sürüyor. Birçok parti bu bağlamda programlarını da yenilemeye çalışıyor. Bu tartışmalara tabanın ve toplumun katılması önemseniyor. Bu yolla yeniden "siyasî canlanma" yaratılmaya çalışılıyor.

1990'lı yılların başında Willy Brandt "Demokratik Sol güçlerin tarihleri boyunca kendilerini yenilemeyi ve yeni dönemler başlatmayı" başardıklarını belirterek, 21. yüzyılda da bunu başarmaları gerektiğini söylüyordu.

Elbette görev bu kez daha da zor. Çünkü dünya büyük bir değişim içerisinde, Kökleri bilimsel ve teknolojik gelişmeye dayalı bu değişim, ekonomiyi, üretimi, siyaseti, yaşam biçimlerini, özetle her şeyi etkiliyor, değiştiriyor. Sosyalist Enternasyonal'in 20. Kongresi'nin deklarasyonunda (1996 New York) konuya ilişkin olarak şu görüşler yer alıyordu: "Küreselleşme bugünkü dünya ekonomisinin temel eğilimidir. Bu hem kaçınılmazdır hem de bazı yönleriyle olumludur. Fakat küreselleşmenin mali karmaşa, dengesiz gelişmeler, artan eşitsizlik, yüksek işsizlik oranı, sosyal sorunlar ve huzursuzluklar gibi olumsuz etkilerini dengelemek için yeni bir Ortak Sorumluluk Sistemi'ne gerek vardır." Bu tespitler solun; küreselleşmenin demokratik denetim altına alınması ve daha demokratik, daha adil ve barışçı bir dünya için yeni uygulanabilir politikalar üretmesi gerektiğini gösteriyor.

Demek ki sol, liberallerin ileri sürdüğü gibi bitmiş değildir. Tam tersine eşitsizliğin, yoksulluğun arttığı, ekolojik dengelerin bozulduğu, barışın değil savaş ve işgallerin hâkim olduğu bu dünyada sola, onun ilke ve değerlerine her zamankinden daha büyük ihtiyaç vardır.

Bunun için solun artık ulusal sınırları aşan politikalar ve çözümler üretebilmesi gerekiyor. Çünkü artık ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlar uluslararası boyut kazanmış bulunmaktadır. Günümüzde küresel sorunlara, küresel yanıtlar verme zorunluluğu var. O nedenle sol partilerin ortak örgütlenmelerini güçlendirmeleri, açık ve özgür tartışmalar yoluyla politikaları birlikte oluşturmaları gerekir.

Bugüne kadar sürdürülen tartışmalar sonucunda sosyal demokrat / demokratik sosyalist partiler, adaletli ve barışçıl bir dünya ve toplum için şu konularda mutabakat sağlamış durumdalar:

– Piyasa ile eleştirel bir ilişki içinde olmak, onun her şeyi otomatikman dengeleyeceği görüşüne karşı çıkmak ve piyasa toplumuna karşı koymak;

– Ulusal sınırları aşan piyasaları, neoliberal küreselleşmeyi demokratik denetim altına almak, zenginliği adaletli bir biçimde dağıtmak,

– İnsan haklarını ve demokrasiyi geliştirmek; halkın, sivil toplumun kararlara katılımını çoğaltmak; dünyadaki gelişmeyi uluslararası şirketlerin ya da denetimsiz mali piyasaların belirlemesine karşı çıkmak; demokratik siyaseti ve hükümetleri belirleyici konuma getirmek;

– İnsani değerleri piyasanın kör güdüsüne bırakmamak; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, kültür alanlarını ve yaşlıların, çocukların, engellilerin, desteklenmesini sürdürmek; kadın-erkek eşitliğini sağlamak;

– Yaşamın doğal temeli olan çevreyi korumak; çevre felaketlerine neden olan ekonomik / teknolojik olgulara karşı çıkmak;

– Irkçılıkla mücadele etmek; kültürlerin eşitliğini savunmak; silahlanma yarışına, şiddete/savaşa, emperyal saldırılara karşı tavır almak;

– Uluslararası işbirliğini ve uluslararası dayanışmayı geliştirmek, dünyadaki açlık ve yoksullukla mücadeleye daha çok kaynak ayırmak;

– Başta BM olmak üzere, Soğuk Savaş ürünü olan tüm uluslararası kuruluşları yeniden yapılandırmak; onları demokratik, saydam ve tüm ülkelerin yararına çalışan kurumlar haline getirmek.

Bu temel uzlaşmalara rağmen, yakından bakıldığında kimi Avrupalı sosyal demokrat partilerin bazı konularda farklı yaklaşımlar sergiledikleri de görülmektedir.

Piyasanın yönlendirilmesi, emek piyasasının yapısı, uluslararası güvenlik, sosyal devlet uygulamalarının kapsayıcılığı, tam istihdam vb. konularda farklı yorumlar ortaya çıkmakta. İngiltere İşçi Partisi lideri Tony Blair'in "3. Yol" diye adlandırılan yaklaşımı bunun en çok bilinen örneği. Blair'in, "ekonomi politikasının sağ ya da sol olanı yoktur amaca uygun olanı ya da olmayanı vardır" şeklindeki yaklaşımı ve ABD'nin Irak işgalini desteklemesi belli başlı sosyal demokrat/sosyalist partilerce paylaşılan şeyler değil.

Almanya Sosyal Demokrat Partisi SPD'nin eski Genel Başkanı Gerhard Schröder'in Başbakanlık görevini yürütürken Blair ile ortak bir deklarasyon yayımlaması ve SPD'nin politikasını "Yeni Merkez" olarak adlandırması, parti tabanı, sendikalar ve sol düşünürler tarafından tepkiyle karşılandı. O nedenle deklarasyon partinin resmî belgeleri arasına girmedi ve unutuldu.

Diğer yandan Blair'in Sosyalist Enternasyonal'in ABD'nin Demokrat Partisi gibi partileri de içine alacak şekilde yeniden yapılandırılması ve adının "Merkez Sol Enternasyonali" şeklinde değiştirilmesi teklifi de Sosyalist Enternasyonal tarafından pek ciddiye alınmadı ve reddedildi. AB konusunda üye ülkelerin demokratik sol partileri ana politik konularda uzlaşmış sayılabilirler. Bu partilerin AB'de birlikte hareket etmek için oluşturdukları Avrupa Sosyalist Partisi (PES) Avrupa Birliği'nin siyasal bir birlik yönünde gelişmesini ve "Yurttaşların Sosyal Avrupası" olarak şekillenmesini savunmakta.

TÜRKİYE

Türkiye'de sosyal demokrasi düşüncesi geç bir dönemde 1965 yılında CHP'de (Cumhuriyet Halk Partisi) ortaya çıktı, İsmet İnönü 1961 Anayasası ile oluşan görece demokratik bir ortamda ve toplumsal koşulların değiştiği bir süreçte (kentleşme, calışanların sayısının artması, aydınların ve gençlik hareketlerinin gelişmeye başlaması vb.) CHP'nin "ortanın solunda" bir parti olduğunu ilan etti.

Bu gelişme, CHP içinde ve toplumda canlı ideolojik ve siyasî tartışmaları da beraberinde getirdi. CHP'nin gelenekçi kesimi sol kavramının kullanılmasına karşı tavır aldı. Aslında henüz kavramın içi de doldurulmuş değildi. Bunu daha sonra Bülent Ecevit ve arkadaşları yapmaya çalıştılar. Ortanın solu kavramı da yerini "demokratik sol" kavramına bıraktı.

Sola, sosyal demokrasiye açılmaya başlayan CHP çalışan kesimlerle, üreticilerle, gençlerle ve aydınlarla yeni bağlar kurmaya çalıştı. Mevcut düzene radikal sayılabilecek eleştirilerde bulunarak "Bu düzen değişmelidir" sloganının toplumda yaygınlaşmasını sağladı. Parti yönetimi demokrasiyi kurumlaştırmayı ve ona sosyal bir içerik kazandırmayı hedeflediğini ilan etti.

Bu bağlamda "düzenin değil değişimin partisi", "toprak işleyenin, su kullananın", "ne ezen ne ezilen, insanca hakça bir düzen" vb. sloganlar üretildi ve bu sloganlar kitlelere mal oldu. CHP 1976'da sosyal demokrat/demokratik sosyalist çizgideki partilerin üst örgütü Sosyalist Enternasyonal'e üye oldu. Buna paralel olarak partinin "Altıok" olarak ifade edilen temel ilkeleri günün koşullarına uygun biçimde yeniden yorumlandı ve evrensel sosyal demokrasinin, "özgürlük, eşitlik, dayanışma, emeğin üstünlüğü" gibi temel değerleri de programa dahil edildi.

Parti içindeki tutucu kanat bu gelişmelere sert tepki gösterdi. Ecevit ve arkadaşların "Anti-Kemalist" olmakla, "Marksizme yönelmekle" suçladılar. Sonrasında CHP'den ayrılan bu gruplar yeni partiler kurdular. Ama başarılı olamadılar. Sola açılan CHP ise giderek halk desteğini artırdı ve 1977 seçimlerinde yüzde 41,3 oranında oy aldı. Bu oy oranına rağmen tek başına hükümet oluşturamayan CHP, sağ kesimden aldığı milletvekilleriyle hükümet kurdu. Ama iktidar olamadı. Ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlarına hâkim olamadığı için de 1979 ara seçim ye-

1964-1987 yılları arasında Alman Sosyal Demokrat Partisi SPD'nin liderliğini yapan Willy Brandt, "Doğu-Batı gerginliğinin azaltılmasına katkıları" nedeniyle 1976'da Nobel Barış Ödülü'ne de layık görüldü.

nilgisiyle birlikte hükümetten ayrıldı.

12 Eylül darbesinden sonra sosyal demokrat kesim, HP (Halkçı Parti) ve SODEP'te (Sosyal Demokrasi Partisi) örgütlenmeye ve bir güç oluşturmaya çalıştı. Bu iki parti 1985 yılında birleşti ve SHP (Sosyal Demokrat Halkçı Parti) adını aldı. 1992'de ise CHP yeniden açıldı. Daha sonra ise CHP ile SHP, CHP çatısı altında birleşti.

Bu birleşmelere ve özellikle SODEP, sonra SHP ve CHP'deki sosyal demokrat çizgide netleşme ve yenilenme çabalarına rağmen sosyal demokrat hareket gelişemedi. 1989'da yerel seçimleri kazanan SHP, iki yıl sonra 1991'de yapılan seçimlerde önemli oranda oy kaybetti. Oysa beklenen tersiydi. Sonrasında SHP, DYP ile koalisyon hükümeti oluşturdu. Koalisyon hükümetinin protokolü 12 Eylül'ün "her yönüyle aşılmasını" öngörüyordu. Ama bu yapılamadığı gibi ülkemizdeki "düşük yoğunluklu savaş" da önlenemedi. Sonuçta 1995 seçimlerinde SHP-CHP birleşmesine rağmen baraj sınırı az bir farkla aşılabildi. CHP 1995-1999 yılları arasında muhalefette olmasına rağmen 1999 seçimlerinde parlamento dışında kaldı. Oysa bütün bu süreçte Avrupa'daki sosyal demokrat partilerin büyük çoğunluğu yeniden iktidar oldular, olamayanlar da ana muhalefet konumundaydılar.

Batı ile karşılaştırıldığında, sosyal demokrasi hareketinin ve örgütlenmesinin bizde henüz kök salmadığı ve süreklilik kazanamadığı görülür. Bir bakıma ülkemiz sosyal demokrasisinin krizi devam etmektedir.

Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin, 1869'da Gotha programı ile kurulduğu düşünülürse, 1965'lerde ortaya çıkan Türkiye'deki sosyal demokrat hareket daha "çocukluk döneminde" sayılabilir. Ama bu böyle olmak zorunda değil. Artık dünyada hem bilgi üretimi hem de bilginin yayılması son derece hızlanmış durumda. Siyasal hareketler de geçmişte evrensel ve ulusal alanda yaşanan toplumsal-siyasal olayları ve geleceğin toplumunu daha sağlıklı analiz etme ve yeni politikalar oluşturma olanağına sahipler.

Demokratik sol hareket, W. Brandt'ın söylediği gibi tarihi boyunca kendini ye-

nilemeyi başarabilmiş ve bu nedenle de günümüze kadar etkisini sürdürebilmiştir.

Ama bu kural bizde pek geçerli görülmüyor. Hiç kuşkusuz bu durum çeşitli tarihsel, ideolojik, siyasî ve kültürel nedenlere dayanmaktadır. Türkiye'de sosyal demokrasinin yaşadığı kriz konjonktürel bir kriz değil. Yapısal nedenleri de olan bir kriz. Elbette varolan liderlik ve örgüt anlayışı ile siyasal uygulamalar da krizi derinleştiriyor. Ama belirleyici olan şey; bilimsel, teknolojik gelişmelere bağlı olarak toplumda ve sınıfların yapısındaki değişikliklere denk düşecek, düşünsel ve programatik yenilenmelerin zamanında gerçekleştirilememesidir. Aksi takdirde bugüne kadar oluşmuş bulunan lider değişiklikleri ve parti birleşmeleri ile kriz aşılmış olurdu.

Kısacası, Türkiye'de sosyal demokrasinin yaşadığı kriz tek odaklı değil. Hiç kuşkusuz uluslararası alandaki küreselleşme vb. gelişmeler sorunu daha da ağırlaştırmakta. Bu doğru, ama diğer yandan Avrupa'daki sosyal demokrat / sosyalist partilerin etkilerini ve güçlerini büyük ölçüde korudukları da bir gerçek.

O halde; Türkiye'de sosyal demokrat hareketin sağlam bir ideolojik-kuramsal altyapıya olan ihtiyacı yadsınamaz. Kuramsal-düşünsel alanda netleşme sağlanmaksızın dünyadaki ve toplumdaki gelişmelerin sağlıklı analizini yapmak ve uygulanabilir programlar, projeler üretmek mümkün olamamaktadır.

Hiç kuşkusuz bir partinin solda olmasının da evrensel geçerliliği olan kimi kriterleri var. Bunlar; ideoloji-program anlayışı, üye tabanının niteliği, sendikalar ve sivil toplum örgütleriyle ilişkiler, iç yapının demokratikliği, katılımcılığı vb. hususlardır.

Bu kriterleri önemsemeyen, yapılanmasını sürekli bir biçimde bu kriterler ışığında gözden geçirmeyen ve uluslararası sol hareketle iletişim ve etkileşim içerisinde olmayan partilerin belirgin bir sol, sosyal demokrat kimlik sergilemeleri kolay değil. Ülkemizde sosyal demokrat hareketin CHP içinde ve dışındaki arayışlarının sonuç vermemesi de bununla ilgilidir.

Kimileri, Türkiye gibi ülkelerde ortaya çıkan sosyal demokrat hareketin, Batı'daki gibi sanayileşmeye – yani işçi sınıfına dayanmadığını ve felsefî temelinin Marksizmle ilişkisi olmadığını ileri sürerek, bunalımın asıl nedeninin bu olduğunu ileri sürmekteler.

"Sosyal demokrasi gelişmiş ülkelere ait bir lüks değildir" diyen uluslararası sosyal demokrat hareket / sosyalist enternasyonal bu görüşe katılmıyor. Nitekim bugün Sosyalist Enternasyonal'e üye olan 160'ın üzerindeki partinin, Avrupa kökenlileri hariç diğerleri yani büyük çoğunluğu işçi sınıfı hareketinden ve Marksizmden yola çıkan partiler değildir. Bunlar genelde halk hareketlerinden, sosyal mücadelelerden ve CHP örneğinde olduğu gibi ulusal kurtuluş savaşlarından gelen partiler. Onları Sosyalist Enternasyonal'de bir araya getiren şey, Fransız Devrimi'nden 200 yıl sonra bugün de canlılığını ve geçerliliğini koruyan, özgürlük, eşitlik, dayanışma gibi evrensel temel değerleri benimseyip rehber kabul etmeleri ve bunların geçerli olacağı demokratik ve barışçı toplumlar ve dünya yaratma özlem ve istemleridir.

Ülkemiz de 80 yıldır Cumhuriyet rejimine sahip. 60 yıldır da çok partili demokratik sistem oturtulmaya çalışılıyor. Ama demokratik rejim henüz tüm unsurlarıyla yerleşmiş ve yaşam biçimine dönüşmüş değil. Arada yaşanan askerî darbeler bu konudaki gelişmelere ve esasen zayıf olan solun, sosyal demokrasinin gelişmesine ve kurumsallaşmasına da büyük zarar verdi. Ancak, 12 Eylül askerî darbesinden 26 yıl sonra bugün artık solun, sosyal demokrasinin güçsüzlüğü darbenin yarattığı ortamla açıklanamaz. Özellikle son yıllarda ifade ve örgütlenme özgürlüğünün önündeki engeller tam olmamakla birlikte önemli ölçüde ortadan kalktı. Demokratikleşme alanında belirli ilerlemelere paralel olarak sivil

toplumun örgütlülüğü ve hareketliliği artmaya başladı. Böyle bir ortamda sosyal demokratların artık mazeret üretmek yerine, toplumla bütünleşmenin yollarını bulmaları gerekirdi.

Ama durum böyle değil. Yapılan son kamuoyu araştırmaları CHP'nin AKP'ye karşı iktidar alternatifi olmanın uzağında olduğunu gösteriyor.

CHP çizgisinin ve uygulamalarının eleştirisi temelinde 1980'li yılların ortalarında kurulan DSP (Demokratik Sol Parti) ve 2000'li yıllarda oluşturulan "yeni SHP" (Sosyal Demokrat Halk Partisi), YTP (Yeni Türkiye Partisi) ve BCP (Bağımsız Cumhuriyet Partisi) gibi sol, sosyal demokrat iddialı partiler bir varlık gösteremediler. DSP'nin bir dönemdeki konjonktüre bağlı yükselişi bir çöküşle sonuçlandı.

Bu yeni oluşumların elde ettiği sonuçlar meselenin, yalnızca bir yönetim ve liderlik sorunu olmadığını, ideolojik / yapısal yönü de olan çok boyutlu bir mesele olduğunu gösteriyor.

Bizce CHP'nin ve diğer sosyal demokrat iddialı partilerin yaşadıkları bunalımın ana nedeni, 1970'lerde halk tarafından da benimsenen ve desteklenen sola, sosyal demokrasiye açılış sürecinin tamamlanmamış olmasıdır. Bu sürecin tamamlanması yönündeki çabalar, 1970'lerin sonuna doğru, Ecevit liderliğindeki CHP'de 12 Eylül sonrasında SODEP ve SHP'de, 1992'daki yeniden açılışında CHP de güçlendi ama kalıcı iz bırakamadı.

SHP'de baştan beri partinin sol değerlere uygun bir biçimde yenilenmesini ve çalışan kesimlere öncelik verilmesini savunan bir "sol kanat" hareketi vardı. Sonradan "Yenilikçi Sosyal Demokratlar" adını alan bu grup Ocak 1992 kurultayına giderken "SHP'de yenileşme zorunluluğu"nu şöyle ifade ediyordu:

"Partimiz SHP, programı, ideolojisi, söylemi, tüzüğü, örgütü ve kadroları ile köklü bir yenileşme sürecini başlatmak zorundadır. Birbiri ardından gelen seçim yenilgileri, metropol kentlerin çalışan kesimlerinin bile partimize güvenmekte zorluk çektiğini göstermiştir. Bunalımın çözümü değişim ve yeniliktir; partimizin çağdaş bir sosyal demokrat parti olmasıdır.

Demokratik sosyalizm, evrensel ilkeleri Sosyalist Enternasyonal'in metinlerinde ve üye partilerin uygulamalarında yaşama geçen bir fikir hareketidir. Partimizin öncelikle, programını bu doğrultuda yeniden yazması gerekmektedir. Dünyanın ve Türkiye'nin gelmiş olduğu noktada, sosyal demokrasi öncesi ideolojik anlayışların temizlenmesi nesnel bir zorunluluktur.

Seçim sonuçları, seçmende SHP'nin sosyal demokratlaşma ve partileşme sürecini tamamladığı kanısının olduğuna işaret etmektedir. Yenilginin nedeni olarak gösterilen belediyelerdeki başarısızlık ya da parti içi hizipleşme, bu gerçeğin somut siyasî pratiğe yansımasından ibarettir.

Partimiz ideolojik yönden kendisini yenileyememiş, ideolojik netlik ve tutarlılık sağlanamamıştır. Hâlâ 1970'lerin, hatta daha öncelerin siyasî kavramları ve kavga üslubu egemendir. Tepkiseldir. Bürokratik seçkinliğin damgasını taşımaktadır. Sivil toplumcu değildir. Bu nedenle, yüzü gelecek yerine, geçmişe dönük bir parti görüntüsü vermektedir. Halbuki, Türkiye'nin nüfusu gençtir; bu genç ve dinamik insanlar geçmişe değil geleceğe bakmaktadırlar. SHP sosyal demokrasi öncesi anlayışların böylesine egemen olduğu bir ideoloji ve söylem ile genç kentsel kesimlerle yaratıcı bir diyaloga giremez, girememektedir.

Partimizin programı seçmenin güncel yaşamından kopuktur. İktidara geldiği takdirde hangi reformları gerçekleştireceği yeterince açıklığa kavuşmamış, program somut politikalara dönüştürülememiştir. Reformları açıklayan kitapçıklar kamuoyunun ilgisini çekecek biçimde sunulamamıştır.

Partimizin vizyonu dünyada, Doğu Avrupa'da ve Türkiye'de son yıllarda yaşanan büyük değişime duyarsız kalmıştır. Her yerde tabular birbiri ardına yıkılırken parti kendi tabularını sorgulama ihtiyacı duymamış, böylece çok önemli bir kendini yenileme fırsatını kaçırmıştır.

Partinin bazı yöneticileri, popülizmle sosyal demokrasiyi ayırt etmekte zorluk çekiyor. Evrensel sosyal demokrasi ilkelerinim yaşama geçirilmesi yerine, soyut bir "halkçılık" kavramı ardına sığınılıyor. Slogancılık yapılıyor. Nitekim, DYP aynı popülist sloganları kolayca sahiplenmiş ve başarı ile kullanmıştır. Bu olay partideki kavram kargaşasını göstermesi açısından çok ilginçtir: Bazıları popülist slogan kullanınca DYP'yi sosyal demokrat (!) ilan etmiştir.

SHP'nin kadrolaşması çağın gerisinde kalmıştır. Türkiye toplumunun dinamik, toplumsal değişime duyarlı, yaratıcı ve üretken kesimleri ile yapıcı bir iletişim kurulamamış, bu insanlar partiye çekilememiştir. Sivil toplum örgütleri ile, özellikle de sendikalarla ilişkiler ihmal edilmiş, işçi sınıfı hareketi ile organik bağlantıya girmekte tereddütlü davranılmıştır.

Partimizin liderlik ve yönetim sorunları bir türlü çözülememiştir. Kişilere bağlı hizipçilik anlayışları aşılamamıştır. Yerel yönetimlerin büyük çoğunluğu örgüt denetiminden kurtulmak için örgüt üstünde hâkimiyet kurmayı denemişlerdir. Toparlayıcı ve bütünleştirici bir yaklaşım, ne yukarıdan aşağıya ne de aşağıdan yukarıya doğru gerçekleştirilememiştir.

Partimizin Ecevit ve DSP saplantısı bir türlü giderilememiştir. Sürekli birleşme çağrıları seçmeni ve kamuoyunu gereksiz yere şaşırtmış. Ecevit'in gerçek kimliğinin ortaya çıkmasını engellemiştir. Üstelik, bütün uğraşlara rağmen birleşme sağlanamamıştır.

Partimizin Kürt sorununa yaklaşımı Sosyalist Enternasyonal'in ilkeleri temeline oturtulamamıştır. Önce Kürtçülük yaptıkları gerekçesiyle partiden ihraç edilen milletvekilleri, sonra HEP'le birlikte geri alınmış, ama nedenleri kamuoyuna ve seçmene iyi anlatılamamıştır. Pek çok açıdan partimiz hâlâ resmi görüşlerin etkisi altında kalmaktadır.

Neticede, partimiz Türkiye insanına yeni bir vizyon, yeni bir dünya görüşü, yeni bir toplum ideali getirememiştir Evrensel sosyal demokrasinin fikir ve uygulamadaki gücünü, reformcu özünü Türkiye'ye yansıtamamıştır.

Bütün bunlar, SHP'nin bugünkü bunalımını aşmak için köklü bir yenileşme sürecini başlatması zorunluluğunu göstermektedir. Eğer yenileşme yapılmazsa, SHP bir mum gibi eriyecektir. Koalisyonda inisiyatif tümüyle DYP'ye geçecek, SHP hükümette edilgen kalacak, iktidarda olmanın avantajlarını kullanamayacaktır. Çözüm partimizin A'dan Z'ye yenilenmesidir."

Aynı yıl yani 1992'de İsmail Cem ve Deniz Baykal *Yeni Sol* adıyla yayımlanan kitapta geçmişle hesaplaşmadan halkın güveninin kazanılamayacağı görüşü yer alıyordu. Cem ve Baykal; "Türkiye'nin sosyal demokrasisi, üzerinde yer aldığı tarihsel yenileştirici hareketin, yani bizzat kendisinin geçmişi ile hesaplaşmamıştır. Yanlışlarını sorgulayamamıştır. Sorgulayamadığı geçmişi bu defa aşırı şekilde yüceltmiş tabulaştırmıştır. Hâl böyle olunca geçmişin değer yargılarında geçmiş, saatin akrep ve yelkovanında takılıp kalmıştır.

Örneğin İstiklal Mahkemeleriyle, Yassı Ada duruşmalarıyla hesaplaşmamış bir sol nasıl demokrat olabilir?

Kendi kaynağındaki akımların takriri sükunuyla, işçi örgütlenmesini, söz ve düşünce özgürlüğünü yasaklamışsa ve bu uygulamalarla tarih önünde ciddi bir hesaplaşma yapılmamışsa ne olur?

Geçmişiyle hesaplaşmaktan korkan siyasetlerin ortak zaafı geleceği dünde ara-

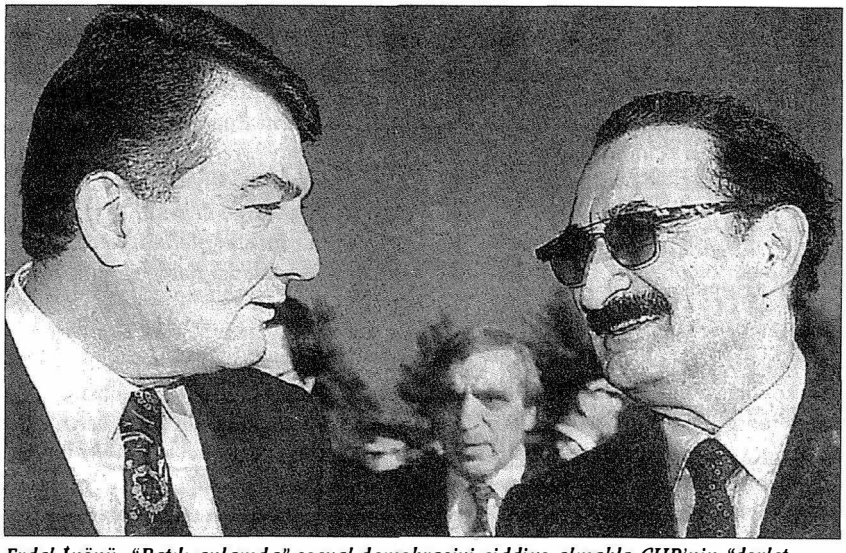

Erdal İnönü, "Batılı anlamda" sosyal demokrasiyi ciddiye almakla CHP'nin "devlet partisi" geleneği arasında salınırken; Bülent Ecevit "bize özgücü" bir "demokratik sol" kimliğiyle popülist bir söylem kuruyordu. Deniz Baykal, 2000'lerde liderlik sultasını kurduğu CHP'yi milliyetçi bir rotaya oturtacaktı.

malarıdır. Çünkü hesaplaşılmayan geçmiş kutsallaştırılır. Ardından eski reçetelerin zaman ötesi bir geçerlik taşıdığı zannedilir. Sonra tozlu raflardan indirilmiş bu reçetelerle günümüz hastalıklarına şifa aranır. Giderek geçmişte kaldığı, eskidiği kendi ideolojisi doğrultusunda gelişemediği değişmediği izlenimi veren bir sosyal demokrasi modeli ortaya çıkar. Ve tabii ne yeterli güveni yaratır ne de yeterli oyu alabilir" diyerek "geleceği dünde aramanın" yanlışlığını vurguluyorlardı. Ancak bu doğru saptamalar uygulamaya yansımadı. Sözde kaldı. 1995'teki SHP-CHP bütünleşmesi; sosyal demokrat ideolojiye "Birleşme Protokolünün" öngördüğü şekilde uygun bir yeniden yapılanma gerçekleştirilemediği için başarılı olamadı.

Bütünleşme bildirgesinde; ideolojide, programda, örgütsel yapılanmada, siyaset üretiminde, kitlelerle iletişim kurmada "yenileşme" öngörülüyordu ve yeni örgütlenme anlayışı şöyle ifade ediliyordu: "Parti içi demokrasi, kararlara katılım ve aşağıdan yukarıya yeni ve merkeziyetçi olmayan bir örgütlenme anlayışı etkin olarak yaşama geçirilecek..., parti içinde tüzük ve hukuk üstünlüğünün yansız ve kararlı bir biçimde uygulaması mutlaka sağlanacaktır."

Maalesef birleşmeden sonra bu konular unutuldu ve yenilenme, yeniden yapılanma yine gerçekleşmedi. Yeni bir sinerji yaratılamayınca da 1999 seçimlerinde baraj altında kalındı.

1999 seçimlerinden sonra 22 Mayıs 1999'da yapılan olağanüstü kurultayda Genel Başkanlığa Altan Öymen geldi. Yeni yönetim bir çalışma programı hazırladı. Program; öncelikle niçin baraj altında kalındığının kapsamlı biçimde incelenmesini, örgütsel yapının ve üye kayıtlarının yenilenmesini ve de sosyal güvenlik, insan hakları, demokrasi, devlet yapısının değişmesi, yeni anayasa, özelleştirme, Kürt sorunu, vergi sistemi, hukuk-yargı reformu, tarım-hayvancılık, istihdam ve tahkim konularında görüşlerin netleştirilmesi için çalışma başlatılmasını öngörüyordu.

Ancak bu çalışmalarda genel başkanın partiyi olağanüstü kurultaya götürmesiyle yarıda kaldı.

Özet olarak; Türkiye'deki sosyal demokrat iddialı partiler belli süreçlerdeki iyi niyetli çabalara ve kısmi ilerlemelere rağmen ideolojik yönden kendilerini yenileyemedikleri için, sosyal demokrat kimlikte netlik sağlanamamıştır. 1970'li yılların kavramları, parti anlayışı ve seçkinci tavırlar aşılıp çalışan kesimlerle ve sivil toplum örgütleriyle bütünlenilememiştir. Genç nüfusun geleceğe yönelik istemlerine yanıt veren ve onları heyecanlandıran "bir sosyal demokrat vizyon" ortaya konulamamıştır. Sosyal demokrasinin evrensel değerleri olan, özgürlük, eşitlik, dayanışma, demokrasi, barış gibi değerlere dayalı somut politikalar geliştirme konusuna yeteri kadar önem verilmemiştir. Onun yerine soyut "ilericilik" vb. kavramlara sığınılmış, projeler yerine sloganlar öne çıkarılmış, bu olumsuzluklara karşı çıkan partililer yönetimler tarafından dışlanmışlardır.

Oysa sosyal demokrat partiler güçlerini esas olarak ideolojilerinden ve onun biçimlendirdiği örgütlenme anlayışından alırlar. Bu nedenle, Batı'daki partiler, "içerikli ideoloji ve program tartışmalarının, çoğulculuğun, katılımcılığın ve erdemli siyasetin simgesi" haline gelmişlerdir. Türkiye'de ise henüz bu işleyişe ve olgunluğa ulaşılamamıştır.

Sosyal demokrat hareketin yıpranmasının önemli bir nedeni de özellikle 1989-1994 yılları arasındaki kimi skandallarla anılan yerel yönetim dönemi ile 1991-1995 yılları arasında DYP ile kurulan koalisyon dönemi oldu. Sosyal demokratlar bu dönemlerde yerel ve merkezî hükümette, alışılmış siyasî pratiklerin dışına çıkma başarısını gösteremediler. Koalisyon hükümeti döneminde hükümet protokolünün kesin öngörüsüne rağmen, ülke 12 Eylül rejiminden çıkarılamadı. Çalışan kesimlerin beklentileri karşılanamadı. Güneydoğu'daki "düşük yoğunluklu savaş" önlenemedi. İşsizlik ve yoksullukla mücadele alanında etkin sonuç alan projeler uygulanamadı. Kayırmacı siyaset anlayışının dışına çıkılarak yeni ve demokratik bir siyasî kültürün gelişmesine öncülük edilemedi. Cumhuriyetin değerlerine sahip çıkılırken Cumhuriyet'in demokratik niteliğinin evrensel ölçütlere uygun hale getirilmesi hedefi konusunda her zaman kararlılık gösterilemedi.

Partilerin iç işleyişlerinin demokratik saydam ve katılımcı hale getirilmesi yoluyla üyelerin ve halkın siyasete katılımına katkı sağlanamadı. Parti dışı örgütlülüklerle sağlıklı ve kalıcı ilişkiler geliştirilemedi. Oysa "sol, sosyal demokrat nitelikli bir siyasal hareketin gücü, kendi parti örgütlülüğünün gücüne bağlı olduğu kadar; kendi örgütlülüğünün, kendi dışındaki örgütlülükle kurabildiği ilişkinin gücüne bağlıdır. Nitekim ülkemizde köktendinci ve aşırı milliyetçi siyasal hareketlerin güçlenmesinde, bunların toplum içinde çeşitli konumlarda sağladıkları yaygın, etkili, dayanışmacı ve organik ilişkiler büyük bir rol oynamıştır."

SONUÇ

Ülkemizde kimileri –bunların içerisinde sol iddialı partilerin kimi yöneticileri de bulunuyor– sosyal demokrasiyi "gelişmiş Batı ülkelerine özgü bir siyaset anlayışı" olarak tanımlıyor ve "bize uymayacağını" ileri sürüyorlar ve belli ölçüde etkili de olabiliyorlar. Oysa sosyal demokrasi, onun değerleri ve hedefleri evrenseldir. Sosyalist Enternasyonal'de farklı ülkelere ait partileri bir araya getiren şey de sosyal demokrasinin evrensel değer ve hedefleridir. Özgürlük, eşitlik, dayanışmacı toplum, demokrasi ve barış anlayışıdır. Çalışan kesimlere öncelik verilmesidir. Adaletli ve barışçıl bir dünya özlemidir.

Hiç kuşkusuz sosyal demokrat partilerin her biri farklı geçmişlere ve farklı geleneklere sahip partilerdir. Aynı şekilde bu partilerin içinde doğdukları toplumun koşulları, sorunları, özellikleri ve öncelikleri farklıdır. Bu nedenle partilerin hedeflere ulaşmak için izleyecekleri yol ve eylem-

ler de farklı olacaktır. Yani "parti sayısı kadar farklı program" olacaktır. Ancak bu partilerin ortak hedefleri "daha özgür, daha adaletli, daha eşit ve daha kaynaşmış toplumlar ve dünya yaratmaktır."

Türkiye sosyal demokrat hareketi bu anlayışa uygun davrandığı zamanlarda, halktan destek bulmuş ve etkili konuma gelmiştir. Ancak bu anlayış sürekli ve kalıcı hale gelebilmiş değil. Yaşanan bunalım da buradan kaynaklanıyor.

Bu nedenle bunalımın aşılması için sosyal demokrat hareketin kendi ideolojik kaynağına yönelmesi ve örgütlenmesini dünyaya bakışını, söylemini, tutumunu, parti anlayışını, çözüm önerilerini sosyal demokrat ideoloji doğrultusunda yenilemesi kaçınılmazdır.

Bu yenileşme aynı zamanda "merkeziyetçi bürokratik devlet solculuğu" geleneğinden arınmayı, Cumhuriyetçi değerlerle birlikte özgürlüklere bir bütün olarak ayırım yapmaksızın sahip çıkılmasını, çalışan kesimlere öncelik tanınmasını, uluslararası işbirliğine ve dayanışmaya gereken önemin verilmesini gerektirmektedir.

Ülkemiz sosyal demokrasisinin diğer siyasî ideolojilerden ve siyasî pratiklerden farklılığını ortaya koyabilmesi ve yeniden halkın güvenini kazanabilmesi bu doğrultudaki yenilenmeye bağlı olacaktır. ❐

Demokratik Soldan Devrimci Yol'a
*1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar**

NECMİ ERDOĞAN

TÜRKİYE'DE SİYASAL ALAN VE POPÜLİZM

Bu yazıda, Ecevit CHP'si ve Devrimci Yol bağlamında 1970'lerdeki sol popülizmi ele alacağız. Temel iddiamız, Ecevit CHP'si ve Devrimci Yol'un, dahil oldukları ideolojik-politik formasyonlar ve aldıkları siyasal konumlar birbirinden önemli ölçüde farklı olsa da, popülist tahayyülün söylemlerine eklemlenmiş olması açısından ilginç paralellikler gösterdikleridir. Burada CHP'nin veya Devrimci Yol'un kuşatıcı bir tarihsel değerlendirmesini yapmaya kalkışmayacağımız aşikârdır; çünkü, biliyoruz ki, "bir partinin tarihini yazmak, monografik bir bakış açısıyla bir ülkenin genel tarihini yazmak demektir" (Gramsci, 1971: 151). Örgütsel hayatı ve faaliyetleri, örgüt içi ideolojik tartışmaları, üyelerin, taraftarların ve temsil edilen toplumsal grupların özelliklerini ve parti veya hareketin toplumsal-siyasal alan içindeki konumunu çözümlemeyi gerektiren böyle kapsamlı bir tarihyazımı uzun soluklu bir çabanın ürünü olabilir ancak. Dolayısıyla, bu yazıda ortaya atacağımız argümanlar, 1970'ler soluna dair bir çalışmaya bazı hareket noktaları veya ipuçları sağlamaya dönük yüksek sesli düşüncelerden ibarettir. Bu sıfatla, tartışılmaya, sorgulanmaya ve değiştirilmeye açıktır.

Türkiye'de siyasal söylemlerin tarihi aynı zamanda popülizmlerin de tarihidir. Zira çok partili döneme geçişten itibaren siyasal alana damgasını vuran hareketlerin söylemlerinin tayin edici bir uğrağı olagelmiştir popülizm. Popülist uğrağın 1950'lerden 1990'lara kadar uzanan dönemde farklı siyasal söylemler içindeki eklemleniş tarzlarını çözümlemek, siyasal topoğrafyanın kaba hatlarını da çıkarmak demek olacaktır. Popülizm, hem "uğrak yeri", hem de uğrak (moment) işlevi görmüştür. Birincisiyle kastedilen, "kalkınma", "sanayileşme", "demokrasi" vb. ideolojik öğe ve temalar gibi ortak bir üst kod, hatta kimi zaman bizzatihi bunları da karakterize eden bir tahayyül biçimi olduğudur. İkincisi ise, popülizmin siyasal metinler arasılıktan bağımsız olarak varolan bir konum, "durak" veya referans noktası olmadığını, bu üst kodun her yerde basit bir şekilde tekrar etmediğini, başka bir ideolojik-politik formasyon içinde alıntılanırken ya da yinelenirken yeniden kurulduğunu anlatır. Demokrat Parti ile Ecevit CHP'si, 1970'ler Ecevit'i ile Devrimci Yol ve hatta Refah Partisi arasındaki metinler arası ilişkileri çözümlemek, bir ideolojik öğe olarak popüliz-

(*) Bu yazı ilk olarak *Toplum ve Bilim*, 78 (Güz 1998), s. 22-37'de yayımlanmıştır.

min nasıl farklı uğraklar olarak eklemlendiğini gösterebilir. Burada düğüm noktası, birer "boş gösteren" olarak "halk" ve "millet"tir. Althusser bir zamanlar sınıf mücadelesinin sözcükler üzerine bir mücadele olarak görülebileceğini söylemişti. Benzer şekilde, Bakhtin/Voloshinov da ideolojik mücadelenin "göstergeler üzerinde mücadele" olduğunu savunmuştu (bkz. Voloshinov, 1973). 1970'ler Türkiye'sine bakıldığı zaman da, toplumsal-siyasal mücadelelerin bu iki sözcük ve bunların her birinin farklı telaffuzları arasındaki gerilim hattında yoğunlaştığı söylenebilir. Türk sağını bir tarafa bırakırsak, sol popülizm tartışmasının odağında "halk"ın ve "halka ait olan"ın ("popüler"in) bir yazım yüzeyi olarak nasıl işlev gördüğü ve farklı siyasal söylemler içinde nasıl yeniden telaffuz edildiği ve eklemlendiği yatar.

Popülizm Türk solunun tarihi açısından kilit bir öneme sahiptir. Zira 1960'lardan itibaren kendini kurarken Kemalist halkçılıkla hesaplaşması ya da onu yeniden anlamlandırması gerekmiştir. Daha önemlisi, esasen sağ eğilimli olduğu söylenegelen bir toplumda şimdiye kadar "yükselebilmiş", siyasal güç ilişkileri üzerinde ciddi bir etki yapmış sol parti ya da hareketler popülist bir özellik taşımıştır: "Ortanın solu"nda Ecevit CHP'si ve radikal sol / sosyalist hareketler içinde Devrimci Yol. Bu iki hareketin çözümlenmesi Türk solunun tarihi açısından önemli ipuçları verecektir bize. Çünkü, her ikisi de, Türk solunun tarihinde istisnai bir dönem olan 1970'lere damgasını vurmuştur. İddiamız, bu iki hareketin siyasal söylemlerinin popülist bir uğrak içerdiği ve bu hareketlerle popülizm arasındaki ilişkinin tesadüfi olmadığıdır. Daha da öteye giderek diyebiliriz ki, Ecevit CHP'sinin ve Devrimci Yol'un söylemleri arasında, popülist tahayyüle özgü duygu yapısından beslenmelerinden kaynaklanan bir yakınlaşma vardır.

Burada yürüteceğimiz tartışma, bu iki siyasal hareket ve söylemin basitçe aynı kefeye konulabileceği şeklinde anlaşılmamalıdır; zira aralarında ciddi ayrılıklar vardır. Biri açık şekilde Kemalist gelenekten gelerek bu geleneği yeniden icat etme iddiası taşır ve Batılı anlamda sosyal demokrasinin Marksizmin mirasçısı olması nedeniyle kendisini demokratik sol olarak adlandırmayı yeğleyecek kadar Marksizme karşı ve uzaktır. Diğeri ise, Kemalizmden etkilenmiş bir tarihsel mirasın (MDD) üzerinde yükselmişse de Marksist-Leninist gelenek içinde yer alır. Biri programatik olarak (siyasetin "içeriği" bakımından) katılımcı ve özyönetimci olsa da, pragmatik olarak lider kültüne ve lider ile taraftarları arasındaki dolayımsız, "duygusal" ilişkiye yaslanmıştır. Diğeri ise, zaman içinde hiyerarşik ve bürokratik eğilimler geliştirmekle birlikte özerk, yerel inisiyatiflere görece açık olmuş ve hatta bizzatihi siyasal pratiğin kendisini dönüştürmeyi hedeflemiştir. Biri parti formunda örgütlenmiş fakat partiye de tümüyle hâkim olamamışken, öbürü kendini "partileşme süreci"nde gören ve belki de tüm dinamizmini bu süreci nihayete erdir(e)memesinden alan bir harekettir. Bu ayrım listesi daha da uzatılabilir. Ancak konumuz açısından önemli olan, aynı duygu yapısının, aynı ideolojik öğelerin her iki hareket içinde nasıl eklemlendiğidir.

ECEVİT'TEN DEVRİMCİ YOL'A

Ecevit-Devrimci Yol hattında yürütülecek bir sol popülizm tartışması her şeyden önce popülizmin tanımlanmasını gerektiriyor. Popülizm, akademik ve teorik literatürde devlet biçimleri, siyasal söylemler ve hareketler, iktisat politikaları ve birikim stratejileri, popüler kültüre yaklaşımlar gibi çeşitli alanlara dair tanımlanması bir yana, gündelik dilde –daha doğrusu belirli toplumsal dillerde– de sihirli

bir sözcük olarak karşımıza çıkıyor. "Sağduyu", popülizmi kitle desteği uğruna rasyonel kararlar almak yerine halkın duygularını okşayan "ucuz politikalar"a yönelmekle ve "halk dalkavukluğu"yla özdeşleştirerek, sorgusuz sualsiz kınanması gereken bir siyasal konum olarak sunuyor. Bu kötüleyici anlamın ta kendisi sağduyulaştığı ve hegemonik siyasetin bir motifi haline geldiği ölçüde anti-egaliter bir popülist nitelik kazanıyor.

Terim, radikal / sosyalist sola gelindiğinde ise, yukarıdakiyle rezonans gösteren anlamlar üstleniyor. Tartışmamız açısından can alıcı bir nokta, 1970'lerden bu yana Devrimci Yol'un –ve daha genel olarak kendisini "devrimci demokrat" olarak tanımlayan sol hareketlerin– popülist olarak suçlanmasıdır. Bu suçlamayla neyin kastedildiğinin bile anlaşılamadığı fakat yapıştırılan etiketin olumsuzlama için yeterli addedildiği vakiyse de, Devrimci Yol'a yöneltilen popülizm eleştirisinin odağında "sınıf perspektifinin reddi", "emek / sermaye çelişkisinin inkârı", "kitle kuyrukçuluğu" ve "küçük burjuva radikalizmi" yer alır. Bizim burada yapacağımız sol popülizm tartışmasının bu eleştirilerle aynı problematiği paylaşmadığını vurgulayalım. Bize göre, hem Devrimci Yol'a karşı yöneltilen popülizm eleştirileri ve hem de zaman zaman bu eleştirilere karşı hareketin popülist olmadığını gösterebilmek için ortodoks Marksizme doğru kayan –hareketin federatif karakterinden beslenen–[1] cevaplar verilmesi, hareketin özgül niteliklerini gözden kaçırıyor. Biz burada, Devrimci Yol söyleminin popülist bir uğrağa sahip olduğunu ve bu uğrağın Ecevit CHP'sinden farklı olarak popüler-demokratik bir karşı-hegemonik siyasete bağlandığını savunacağız. Popülizm eleştirilerine ve popülizmin inkârına karşı, Devrimci Yol'u geleneksel soldan farklılaştıran temel dinamiğin bu popüler-demokratik eğilim olduğunu iddia edeceğiz.

Popülizm, toplumsal-siyasal alanı popüler kesimler ile egemen kesimler, halk ile iktidar bloku arasındaki antagonistik ilişki ekseninde tanımlayan ve hegemonize etmeye çalışan bir söylemdir. Ezen, sömüren, asalak egemen güçlerin ideolojisine karşı ezilen, sömürülen halka seslenerek ve popüler ideolojiler, gelenekler ve simgeleri kendine eklemleyerek bir kitle seferberliğine ve düzen değişikliğine soyunur. Halk ile onun düşmanlarından oluşan, homojen, geçirimsiz, birbirine dışsal ve saydam iki kamp ya da kutup arasındaki mücadele toplumsal-siyasal alanı belirler. Popülist söylem, toplumsal antagonizmaların çoğulluğunu tanısa bile, bu antagonizmaların kutuplarını birbirinden ayıran sınırların aynı olduğunu varsayarak aralarında bir eşdeğerlik ilişkisi kurar. Yani her bir antagonizma bir başka sınır ilişkisi oluşturmaz ve toplumsal-siyasal alanın kurucu nitelikteki sınırlarını paylaşır. "Halk"ı iç bölünmeler ve iktidar ilişkilerinden azade gören dışsallık mantığı, onun idolleştirilmesini, yüceltilmesini de mümkün kılar.

Öte yandan, popülist söylem, her zaman özgül bir ideolojik-politik formasyonun eklemlenmiş bir öğesi (uğrağı) olarak karşımıza çıkar. Tam da milliyetçi, ırkçı, demokratik, eşitlikçi veya dinsel söylemlerle eklemlenmiş halde olması yüzünden kendisine özgü bir tematik ve programatik içeriği, saf bir paradigmatik biçimi yoktur. "Halk" ("halka ait olan") ve "halkın düşmanları" tahayyülünün verili bir ideolojik-politik formasyona göre değişmesi her popülizmi kendine özgü kılar. Popülizm, içerisine eklemlendiği, hegemonya kurma iddiasındaki ideolojik-politik formasyonun tâbi bir uğrağı olabileceği gibi (örneğin sosyalist, faşist, yeni muhafazakâr popülizmler), diğer uğraklara baskın çıkan birleştirici ilkesi de olabilir ("Üçüncü Dünya" popülizmleri ve bu arada Ecevit popülizmi gibi). Son olarak, popülizm, basit bir "fikirler bütünü" olmayıp, kendini pratiklerde maddileştirir.

"Popüler-demokratik" bir çizgi üzerinde hareket eden Devrimci Yol, dönemin en güçlü sol hareketlerinden birini yaratmayı başarmıştır. Sınıf mücadelesi eksenini vurgulamasına rağmen ortodoks Marksizmden önemli ölçüde koparak salt "işçi sınıfı" perspektifli bir bakış açısı taşımayan Devrimci Yol'un, bu sayede halkla daha doğrudan bir ilişki kurduğu söylenebilir.

Popülist liderin halkla kurduğu dolayımsız yakınlık ve özdeşlik ilişkisi, yaşam tarzı, dil, giyim kuşam ve üslupta cisimleşir. (Perulu Belaunde İnka kıyafetleri, Rus Narodnikleri, Romanyalı Mihalache ve Polonyalı Witos ise köylü kıyafetleri giyerler; Latin Amerika'nın popülist liderleri güçlü, sempatik ve "maço" tiplerdir vs.)

Yukarıda yaptığımız popülizm tanımlaması büyük ölçüde Laclau'nun (Laclau, 1977; Laclau ve Mouffe, 1985) geliştirdiği argümana dayanıyor. Burada konumuz olan her iki hareket de "genç" Laclau'nun (1977) popülizm kavramlaştırmasıyla şaşırtıcı bir yakınlık gösteriyor. Bir farkla ki, Ecevit söylemi Laclau'nun Latin Amerikan popülizmleri hakkındaki çözümlemesine uyan bir yapı arz ederken,[2] Devrimci Yol söylemi ise, yine "genç" Laclau'nun önerdiği normatif "sosyalist popülizm" modeliyle benzeşiyor.[3] Ecevit - Devrimci Yol karşılaştırması açısından can alıcı bir nokta, popülişt uğrağın her iki söylem içindeki göreli konumunun önemli ölçüde farklılaşmış olmasıdır. Popülizm, Ecevit söyleminin birleştirici-eklemleyici ilkesiyken, Devrimci Yol'da söylemsel uğraklardan yalnızca biridir. Ecevit CHP'si bizzat popülizm etrafında şekillenmişken, Devrimci Yol daha çok "popüler-demokratik" olmaya meyleden bir harekettir.

Toplumsal-siyasal alan, Ecevit söyleminde "halk" ve "halktan olmayanlar" ("bazı egemen güçler"), ezenler ve ezilenler, Devrimci Yol söyleminde ise, "halk" ve "oligarşi", "halk kitleleri" ve "egemen sınıflar" ekseninde tanımlanır. Ecevit söyleminde "halk", kendi emeğiyle geçinen, geliri başkasının sömürülmesine dayanmayan, toplumda ayrıcalık gözetmeyen, topluma ve yönetime kendi olanaklarıyla ağırlık koyamayan, ezilen ve sömürülen köylü, işçi, memur, esnaf ve zanaatkârlardan oluşur. "Halktan olmayanlar" ise, kendilerini ayrıcalıklı gören, emeğin artı değerinden eşitsiz pay alan, toplumun yönetimi üzerinde aşırı ağırlığı olan aracı-

lar, tefeciler, büyük toprak sahipleri, tekelci sermaye ve diğer "üretken olmayan" kesimlerden ibarettir (Ecevit, 1975a: 9; CHP, 1976a: 12). Öte yandan, Devrimci Yol, kökleri Mao'nun çelişki çözümlemesine dayanan ve Althusserci geleneğin üretim tarzı ile toplumsal formasyon ve temel çelişki ile egemen çelişki arasında yaptığı ayrımla uyuşan bir şekilde, baş çelişkiyi "halk" (işçi sınıfı, yoksul köylülük ve tüm ezilenler) ile "oligarşi" (tekelci burjuvazinin egemenliği altında olan, toprak ağalarını ve tefeci bezirgânları da kapsayan egemen sınıflar ittifakı) arasındaki çelişki olarak tanımlar (Devrimci Yol, 1977: 19; Müftüoğlu, 1991: 626). "Oligarşik diktatörlük"ün faşist karakterinden dolayı, bu baş çelişkinin siyasal alandaki görünümü ise, faşizm ile halk arasındaki savaş biçimindedir. Devrimci Yol'u geleneksel soldan ayıran ve onun bir "toplumsal hareket" olarak görünmesinde rol oynayan önemli bir nokta, temel sınıflar arasındaki çelişkiyi esas almakla birlikte, toplumsal formasyonun ve siyasal konjonktürün özgül dinamiklerini de hesaba katan ve dar ekonomizmden uzaklaşan bu toplumsal kutupsallık –ve bu kutupsallığı çözebilecek bir anti-faşist kolektif iradenin yaratılması gereği– tespitidir. Direniş komitelerinde, Fatsa deneyiminde ve genel olarak anti-faşist mücadelede AP'li de, MSP'li de olsa faşizme karşı çıkan herkesi aynı direniş cephesinde birleştirme arayışı bunun en önemli göstergesidir.

Her iki söylem de, öğeleri birbirine eşdeğer olan iki kamp etrafında oluşmuş bir siyasal mücadele alanı tanımlamakla birlikte, telaffuz ettikleri kutupsallıklar açısından önemli farklılıklar gösterirler. İlk olarak, Ecevit'in üretken-üretken olmayan, kendilerini ayrıcalıklı gören-görmeyen, ellerindeki olanakları başkalarını ezmek için ("kötüye") kullanan-kullanmayan egemen güçler arasında yaptığı ayrım Devrimci Yol'da görülmez. Devrimci Yol iktidar blokunun çelişkili yapısını teslim etmekle birlikte, egemen sınıfları Ecevit'in yaptığı gibi öznel niyetler skalasında tanımlamaz. İkincisi, her iki söylemde de halk kitleleri aynı kesimleri kapsasa dahi, Devrimci Yol sınıf vurgusuyla Ecevit söyleminden ayrılır. Ecevit CHP'si klasik Kemalist söylemin dayanışmacı-korporatist toplumsal alan tahayyülünden toplumsal sınıfların ve antagonizmaların varlığını teslim etmek yoluyla kopuş gösterirken, Devrimci Yol ortodoks Marksizmin uvriyerist perspektifinden uzaklaşır. Her ikisi de farklı geleneklerden beslenerek ve bu gelenekleri yeniden eklemleyerek popülist bir momenti telaffuz ederler.

Yukarıda popülizmin pratiklerde maddileştiğini söyledik. Sol popülizm bağlamında bu cisimleşmenin örneklerinden biri yaşam tarzı ve giyim kuşamdır. Bilindiği üzere, "Karaoğlan", "halk"ı gibi mavi gömlek ve kasket giyer. Sade, şatafatsız ve hatta fakir bir hayat sürer; malı mülkü yoktur. Devrimci Yol'da da, kılık kıyafetlerin halka ters düşmemesi konusunda bir hassasiyet vardır. Hatta gecekondu mahallelerinde faaliyet gösteren devrimci kadınlar şalvar giyer ve makyaj yapmazlar. Devrimcilerin çalıştıkları "bölge halkı"yla cuma namazına gittikleri de vakidir. (Bu noktada akla Ecevit'in (1973: 8) şu sözleri geliyor: "Bir halk, dinine törelerine bağlı olabilir; fakat eğer toplumu hızla kalkındıracak, topluma daha çok sosyal adalet getirecek düşüncelere kafası açıksa, o halk ilerici bir halk demektir. Beş vakit namaz kılsa da ilericidir, oruç tutsa da ilericidir".) Ancak, Ecevit'in "halk"ıyla kurduğu karizmatik, spektaküler ve doğrudan (örgütsel mekanizmaların dolayımına ihtiyaç hissetmeyen) ilişki Devrimci Yol için geçerli değildir.

Ecevit söylemi, tüm anti-Marksist ve anti-komünist tavrına rağmen, Marksist lugatçeden "üretim ilişkileri", "üstyapı-altyapı", "egemen sınıflar" vb. terimleri

alır. Bunların da ötesinde, "demokratik halk devrimi" ve "halk iktidarı" gibi kavramlar hem Ecevit ve hem de Devrimci Yol söyleminde ortaktır. İki söylem arasındaki yakınlaşma özellikle CHP'nin sol kanadının temsilcilerinin konuşma ve yazılarında bariz bir nitelik kazanır.[4] Bu yakınlık, lugatçelerin ve temaların dışında, tahayyül biçimi ve duygu yapısında da kendini ele verir. Sözgelimi, Ecevit'in hegemonik projesinin temel öğelerinden biri olan halk sektörü ile Devrimci Yol'un direniş komiteleri, katılımcı ya da özyönetimci bir yön taşımanın ötesinde, ortak bir söylemsel dayanağa sahiptirler. Ecevit, halk sektörünün kendisine ait bir fikir olmayıp, yurtdışındaki işçilerin ortak yatırımlara girişmeleriyle başladığını ve imece geleneğinden beslendiğini, kendisinin yalnızca halkın bu eğilimini ifade ettiğini savunur. Kısacası, halk sektörü kaynağını yine halkın kendisinde bulur. Devrimci Yol da, direniş komitelerinin "merkez"de formüle edilen ve geliştirilen bir fikir olmadığını, yurdun çeşitli yörelerinde ve mahallelerde faşist saldırılara karşı halkın kendiliğinden direniş eğilimlerinden kaynaklanan ve "hayatın kendisinin ortaya attığı bir 'öneri'" olduğunu söyler (*Devrimci Yol*, 1978b; Müftüoğlu, 1991: 347). Gerçekten de, Devrimci Yol dergilerinde, direniş komitelerinin önce dergiye gelen mektuplarda –adı böyle konmasa da– ifade edildiğini, daha sonra derginin meşhur orta sayfasının direniş komiteleri fikrini ele aldığını görmek mümkündür. Direniş komiteleri, halk kitleleri arasında doğan anti-faşist savunma ve dayanışma eğilimlerinin "devrimci bir doğrultuya kanalize edilmesi" şeklinde formüle edilmiştir. Yani her iki durumda da, "esin kaynağı" halkın kendisidir. Söylem halkın kendiliğinden eğilimlerini sistematize ettiği, "doğan çocuğa ad koyduğu" (Forta 1997) iddiasındadır.

Her iki hareket de kendini içinden çıktığı siyasal gelenekten farklılaştırır. Ecevit popülizmi CHP'nin Kemalist geleneğinden, Devrimci Yol ise geleneksel soldan –ve THKP-C'den– kısmi bir kopuş gösterir. Ecevit, CHP'nin klasik Kemalist söyleminin "halkçılık", devletçilik" ve "devrimcilik" gibi ilkelerini popülist bir bağlama yerleştirerek, eklemsizleştirmiş ve yeniden eklemlemiştir.[5] Tek parti dönemi CHP'sini zımni bir şekilde eleştiren Ecevit popülizmi[6] Kemalizmin devrimciliğini halk iktidarını gerçekleştirecek bir "düzen değişikliği" ve "demokratik halk devrimciliği" yönünde yeniden formüle etmiştir. Ecevit (1970), Atatürk devrimlerinin "üstyapısal" bir karakter taşıdığını fakat halkı baskı ve sömürüden kurtarmadığını ("halka değmediğini"), Kemalizmin özünde yatan "sürekli devrimci atılımlar" anlayışının şimdiki tezahürünün "alyapı devrimi" ("üretim ilişkilerinin halk yararına dönüştürülmesi") olması gerektiğini vazeder. Ortanın solundaki CHP, "aydın /halk" çelişkisinin yerini "ekonomik farklılaşmalar"dan doğan yeni çelişkilerin aldığını ve "çıkar çevreleri"nin güçlenmesi ve halkın "aydınlanması" ile asker-sivil bürokratların iktidarını büyük ölçüde kaybettiğini teslim eder (CHP, 1970: 37; Ecevit, 1973: 5). "Halka rağmen halk için" şiarı yerine "halk için halkla birlikte" şiarını benimseyen ve halka karşı ve yabancı olmak değil, "Atatürk gibi halkçı olmak, halkla özdeşleşmeye çalışmak" gerektiğini savunan Ecevit'in demokratik sol siyasetinin, "tepeden inmeciliğin" artık imkânsızlaştığı koşullarda CHP'yi "devlet partisi"nden "halk partisi"ne dönüştürerek, Kemalizmi hegemonikleştirmeye yönelik bir girişim olduğu söylenebilir. Ecevit söyleminin istisnailiği sol siyaset adına muazzam bir kitle desteği devşirebilmesinde ve Kemalizmi hegemonik bir proje olarak sunabilmesinde yatar.

Hem Ecevit söyleminde ve hem de Devrimci Yol söyleminde Gramscici bir damar var: Aydınlar-halk ilişkisi babında Ecevit ve halk iktidarının nüveleri babın-

da Devrimci Yol. Temel problematiği İtalya'da "modern prens"in bir "ulusal-popüler irade" yaratması olan Gramsci sık sık İtalyan aydınlarının halka yabancı olduğunu vurgular: "Bazıları tesadüfen halk kökenli olsa da, aydınlar halktan gelmiyor. Kendilerini (retoriği bir yana bırakırsak) halkla bağlı hissetmiyorlar, halkın ihtiyaçlarını, özlemlerini ve duygularını bilmiyor ve hissetmiyorlar. Halktan kopuk ve temelsizler; halkın kendi organik işlevleriyle eklemlenmemiş bir kast halindeler" (Gramsci, 1985: 209). Benzer şekilde, Ecevit söyleminin kilit uğraklarından biri de, halkı hor gören, halka yukarıdan bakan, halka yabancı aydınların ve onların "bürokratik seçkinci", "tepeden inmeci" tavırlarının eleştirisidir. "Gerçek solcu" halka inanan, saygı duyan, halkla kaynaşan ve bütünleşen solcudur (Ecevit, 1970: 95; 1975b: 17).

Öte yandan, Devrimci Yol, "halk savaşı" stratejisine özgü iktidarın bütün ülkede bir anda değil, parça parça elde edilmesi fikrini, demokratik halk iktidarının organlarının bugünden yaratılması şeklinde yorumlarken, Gramscici terimlerle, "manevra savaşı"ndan "mevzi savaşı"na doğru bir yönelim göstermiştir. Direniş komitelerinde, tam da "demokratik halk iktidarının asıl anlamını vurgulaması, halkın kendi iktidarı kavramını ve merkezî otoriteye bir alternatif yaratılması zorunluluğunu somutlaması" açılarından Gramscici bir yön vardır. Zira Devrimci Yol'un sözünü ettiği "halk iktidarının ülke düzeyinde çiçeklenmesi", geleceğe özgü ilişkilerin bugünden yeşertilmesi Gramsci'nin Ordine Nuovo dönemindeki yazılarının odağında yer alır.[7] Direniş komiteleri, 1970'lerin özgül konjonktüründe hem "tüm anti-faşist halk güçlerinin birleşik devrimci savaşının örgütlendirilmesi" arayışının bir ifadesi olması ve hem de "devrimci halk iktidarının birer nüvesi" olarak formüle edilmesi anlamında karşı-hegemonik bir nitelik taşır (*Devrimci Yol*, 1978a; Müftüoğlu, 1991: 298). Direniş komiteleri "mantığı", karşı-hegemonik bir perspektif taşıdığı ölçüde devrimi bir olaylar dizisi olarak değil, organik bir süreç olarak tanımlamaya meyleder.

Devrimci Yol'daki Gramscici damar açıkça teslim edilmiş olsaydı, bu noktanın vurgulanması anlamsız kaçabilirdi. Devrimci Yol'u geleneksel soldan kopuş sürecinde bir hareket yapan da, THKP-C'den devraldığı, "öncü savaşı", "politikleşmiş askerî savaş stratejisi", "suni denge" vb.'lerine dayalı devrim stratejisi ile direniş komiteleri, Fatsa'daki yerel yönetim deneyimi ve genel olarak demokratik halk iktidarının filizlendirilmesi anlayışının ima ettiği bir karşı-hegemonik stratejinin iç içe bulunmasıdır. Aslında ilki, Devrimci Yol söyleminde programatik ve stratejik bir önem taşımaktan çok, içinden çıktığı geleneğe ve muhalefetinin ve eylemciliğinin radikalliğine dönük çağrışımlarıyla anlam kazanır. Ama yine de, yeni bir kolektif irade etrafında bir "üst sentez" yaratabilecek karşı-hegemonik ufkun genişlemesini sınırlayıcı bir etkide bulunmuştur. Gramscici damarın altının çizilmesi, hareketin yurtdışındaki mensuplarının 1980'lerde yaşadığı sivil toplum tartışmalarının kaynaklarının anlaşılması bakımından da önemlidir. 1980'ler konjonktürünün ve ANAP iktidarının devlet /sivil toplum (veya Ş. Mardin'den mülhem "merkez / çevre") ikiliği ve çatışması ekseninde çözümlenmesi, demokratik halk devriminin niteliği, reel sosyalizm ve iktidar sorunu, sınıfsal ve sınıfsal olmayan aidiyetler vb. konular etrafında yaşanan bu tartışma ve sonucundaki kopuş, hem Türkiye'de 1980'lerde yürütülen sivil toplum tartışmalarına bir bakıma öncülük etmiş ve hem de Türkiye solunun 1990'lardaki şekillenişinin –kabaca söylenecek olursa geleneksel sol/sol liberalizm hattındaki kutuplaşmanın– ilk işaretlerini vermiştir.

Ecevit söylemi de, Devrimci Yol söyle-

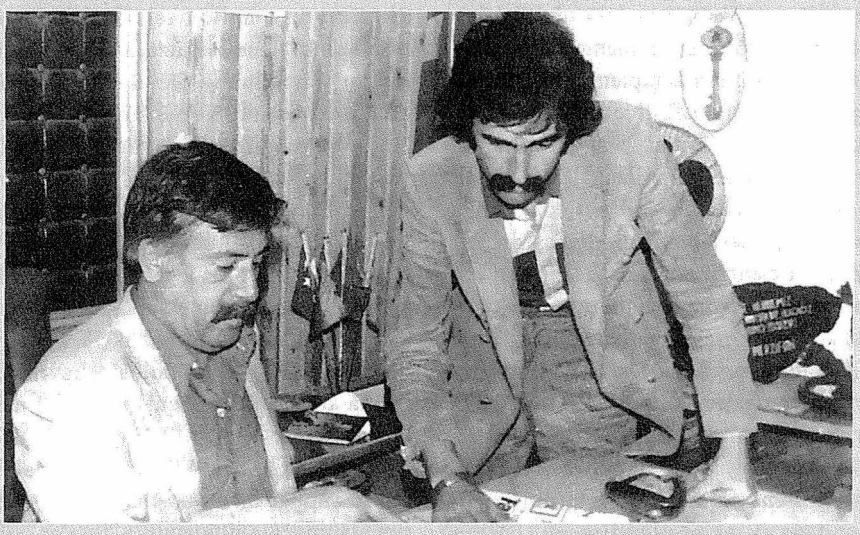

Mesleği terzilik olan Fikri Sönmez, 1979'da Fatsa'da bağımsız aday olarak girdiği seçimlerde CHP'nin 1150, AP'nin 850 oyuna karşılık 3096 oy alarak belediye başkanı seçildi. "Halkın belediyesi" anlayışını oturtmaya çalışan Sönmez'in icraatları kısa zamanda dikkat çekti. 11 Temmuz 1980'de düzenlenen "nokta operasyonu"yla gözaltına alınan Sönmez, tutuklanarak cezaevine konuldu. 1985'te cezaevinde hayatını kaybetti.

mi de yerlilik veya Türkiye'ye özgülük vurgusu taşır. Ecevit'in Batı'ya özgü olan sosyal demokrasi yerine demokratik sol kavramını ortaya atması ve Devrimci Yol'un "şablonculuk" eleştirisi buna işaret eder. Ecevit'in kendi siyasal konumunu "demokratik sol" olarak adlandırmasının en önemli nedenlerinden biri, CHP'nin yeni çizgisinin Batı sosyal demokrat partilerinin aksine Marksizmden kaynaklanmadığını vurgulamaktır (Ecevit, 1975a: 52). 1974 yılında yayımlanan *Demokratik Sol Bildirge* de CHP'nin solculuğunun kendine özgü olduğunu, diğer sol hareketler ve doktrinlerden esinlenmediğini kaydeder (Ecevit, 1974b: 39). Dahası, CHP'nin yeni toplumsal projesinin başka yerlerde geliştirilen modelleri taklit etmeyeceği, "bizim kendi kültürümüzün yarattığı teorinin bilimsel bir yöntemle uygulanmasına" dayanacağı savunulmuştur.[8] Ecevit, halkı anlamayan "sahte solcu" aydınları "demokratik olmayan ülkelerdeki devrimci yöntemleri taklit etmeye çalışmakla, "halkın gerçek özlemlerinden" ve "gerçek durumundan" bihaber olmakla eleştirir (Ecevit, 1971: 94). Ecevit'in (1972a: 5) "özentici ve aktarmacı" aydınlara veryansın etmesine karşılık, Devrimci Yol da, Sovyet, Çin ya da Arnavutluk yanlısı hareketlerin "şablonculuk", "aktarmacı", "takipçi" anlayışlarını eleştirerek[9] "Türkiye'ye özgü yolu bulmaya" çalışır. Siyasal çözümlemeyi çeviri faaliyetlerine indirgeyen sosyalist hareketler *Devrimci Yol* dergisinde sık sık eleştirilmiştir. Devrimci Yol söyleminin tayin edici bir öğesi direniş komiteleri ise, diğeri "somut koşulların somut tahlili" ve "ayağını Türkiye toprağına basma" iddiasıdır. Fakat, Ecevit'in demokratik solu "biz bize benzeriz" mantığından esintiler taşıyan, yerlici ve üçüncü yolcu bir tahayyülü telaffuz ederken, Devrimci Yol söylemindeki "Türkiye'ye özgü yol" vurgusu Marksizm-Leninizmin evrensel tezlerine bağlılığı dışlamaz (aksine, bunları "doğru okumanın" ürünü olarak gösterilir.)

Söz konusu bu Türkiye'ye özgülük vurgusu ile popülizm arasındaki sıkı ilişki siyasal pratiğin kavranış biçiminde somutlaşır. Türk sağının sahiplenegeldiği "halk için politika yapma", "halkın somut ihtiyaçlarına cevap verme", "halka hizmet etme" temasını sol popülizm de işlemiştir. Siyasal pratiği "halka hizmet" temelinde tanımlama Ecevit söyleminde baştan beri söz konusudur. Ecevit, daha 1966'da kaleme aldığı *Ortanın Solu*'nda CHP'nin "halka gitmek" için bir "halk gönüllüleri" örgütü kurması gerektiğini savunmuştur. Partinin gençlik ve kadın kollarına dayanacak olan bu örgüt, sosyal hizmetlerle ilgilenecek, halk kitlelerinin ekonomik sorunlarını en aza indirmek için onları bilgilendirecek ve yönlendirecek, halkın mesleki eğitimi ve kültürel gelişmesi için olanaklar sağlayacaktır (Ecevit, 1966: 81). Öte yandan, direniş komitelerinin faşist saldırıların olmadığı yerlerde halkın yol, su, kanalizasyon gibi çeşitli sosyal sorunlarını çözmeyi üstlenmesinin önerilmesi (*Devrimci Yol*, 1978c; Müftüoğlu, 1991: 366), Fatsa'da "Çamura Son" kampanyasının düzenlenmesi ve tefeciliğin ortadan kaldırılması gibi faaliyetlere girişilmesi, gecekondululara yardım vb. pratikler Devrimci Yol söyleminin "halkın somut sorunlarından hareket etme" şiarının ürünleridir.[10] 1970'lerde Devrimci Yol'un etkin olduğu bölgelerde yaşayan ahalinin hafızasında hâlâ izleri bulunan "Dev-Genç'liler" imajının temel öğelerinden biridir bu.

"HALK İKTİDARI" VE POPÜLİZMİN EDİMSEL ÇELİŞKİLERİ

Yukarıda, "halk"ın bir yazım yüzeyi olarak işlev gördüğünü, farklı ideolojik-politik formasyonlar içinde eklemsizleştirilip yeniden eklemlendiğini, yeniden telaffuz edilir ve alıntılanırken yeniden icat edildiğini söyledik. Popülizmi tanımlarken de, "halk"ın iktidar blokunun antagonistik ötekisi olarak telaffuz edildiğini belirttik. Burada, "halk"ı telaffuz eden söz edimlerinin kendileri üzerinde duracağız. Halkın yüceltilmesi, Devrimci Yol söyleminde değilse de, Ecevit söyleminde kilit bir rol oynar. Ecevit'e göre, Türk halkı "bilinçli", "açık görüşlü", "barışçı", "önyargısız", "uygar", "sorumluluk sahibi", "iyi niyetli", "çoğulcu" ve "demokrasiye yürekten bağlı" olmak gibi birçok erdeme sahiptir; halkın gelenekleri de "demokratik", "dayanışmacı", "eşitlikçi" ve "katılımcı"dır. Bütün erdemlerin kaynağını halkta arayan bu söylem halkı betimlerken icat eder.

Ecevit'in 28.6.1975 tarihinde İstanbul'da yaptığı bir konuşmadaki şu sözlerini alalım: "Siz iktidarsınız. İktidar halktır" (Ecevit, 1977: 10). Ve bunu Dev-Genç ve Devrimci Yol'un şu sloganlarıyla birlikte düşünelim: "Söz / Yetki / Karar / İktidar Halka"ve "Tek yol tek seçenek halkın kendi iktidarıdır". Ecevit'in sözleri halk iktidarını şimdiki zamana ait gibi gösterse de, asıl vurgusunun betimleyici değil normatif nitelikte oluşu nedeniyle Devrimci Yol'un sloganlarıyla benzeşiyor. Halk, her iki durumda da hegemonik projenin vaat ettiği gelecek tasarımının kurucu öznesi olarak görünüyor. Sözcenin öznesi ile telaffuzun öznesi arasındaki ilişki iki siyasal söylemin göreli konumlarına da ışık tutuyor. Ecevit ikinci tekil/çoğul şahıs olarak halka sesleniyor ve halkı betimlerken edimsel bir tarzda kuruyor. Devrimci Yol ise, doğrudan halka seslenmezken, halkı üçüncü şahıs olarak sunuyor. Ecevitçi söylemin çelişkili karakteri bu sözlerde kendini ele veriyor. Zira, söylem hem halkı halk olarak kuruyor ve iktidarın asıl sahibi olarak sunuyor ve hem de lideri halkın dışına ve üstüne yerleştiriyor. Halk, hem iktidar sahibi ve hem de iktidarını kendi kendine gerçekleştirmekten aciz görünüyor. Devrimci Yol sloganlarında ise telaffuzun zımni öznesi "halkın devrimci öncüleri"; ama ön-

cü halk iktidarına çağrıda bulunarak kendi önderliğini tarihselleştiriyor. Birinci durumda karizmatik, ikinci durumda Leninist etki söz konusu olsa da, her ikisi de halkı kendisini gerçekleştirmek üzere harekete geçirilmesi gereken bir potansiyel, eyleyici kılınması gereken bir iktidar kaynağı ve temeli olarak sunuyor.

Benzer şekilde, CHP'nin "Halkçı Ecevit" sloganı ile Devrimci Yol'un "Halka kalkan faşist eller kırılır" sloganı sol popülist tahayyülün farklı eklemlenme biçimlerine işaret eder. Ecevit'in halkçı imajı ile Dev-Gençlilerin ve Devrimci Yolcuların halkı koruyan ve kollayan imajları arasında bir ortaklık söz konusudur. Her ikisi de, yüzyıl dönümünden itibaren süregelen "halka doğru" hareketinin izlerinin taşıyor. *Halka Doğru* dergisinin yazdığına göre 1913 yılında bazı tıbbiye öğrencilerinin yürüyerek Anadolu'ya, "halka doğru" gitmesi (bkz. Toprak, 1984: 72-3) ile 1970'lerde Devrimci Yolcuların gecekondu halkına doğru gitmesi arasında tarihsel bir bağ kurmak abartı sayılmaz herhalde. Hem Ecevit söyleminde ve hem de Devrimci Yol söyleminde halka gitmenin içkin olduğu söylenebilir. (Bir kez daha, Gramsci'nin (1985: 275) de fikir hareketleri ve "ulusal edebiyat" bağlamında "halka doğru gitme"yi vurguladığını belirtelim.) Ecevit, halka "gitmeyi", "saygı duymayı", "inanmayı", halkı "bilmeyi", "anlamayı", "sevmeyi", halktan "öğrenmeyi", "halkın dilini konuşmayı", "halkla kaynaşmayı ve bütünleşmeyi" vazeder. Ona göre, "halka anlatılmaz, halkla ancak anlaşılabilir" (Ecevit, 1974a: 5). Devrimci Yolcu söyleminde ise "kitle içinde çalışma", "saksıda değil bahçede yetişen bir devrimci olma", "halktan ne geride, ne çok ileride durma", "halktan öğrenip halka verme", "halkın hem öğretmeni, hem öğrencisi olma" vb. temel düsturlardır.

Ecevit'in (1972b: 46) "CHP artık Halk Partisi olmanın da ötesinde halkın ta kendisidir" sözü, söylemine içkin olan edimsel çelişkinin bir başka örneğidir. Ecevit söylemi, bir yandan CHP iktidarı ile halk iktidarının bir ve aynı şey olduğunu vazederken, öbür yandan da –1973 seçimlerine ilişkin değerlendirmesinde olduğu üzere– "kendimizi halka anlatmayı başardık" diyerek halkla CHP'yi ayırıyordu. Aslında, bu edimsel çelişki popülist söylemin kurucu bir öğesidir. Çünkü popülizm, tam da "halkla kaynaşmayı", "halkla özdeşleşmeyi" telaffuz ederken, önder ile kitlesi ya da "taraftarları" arasında bir yarık yaratır. "Halk"a dair pedagojik-betimleyici ve edimsel sözceler arasındaki ikilemdir bu yarığı yaratan. Ecevit'in yukarıda aktardığımız sözüyle, *Devrimci Yol* dergisindeki şu başlık arasındaki ilişki dikkate değer: "Faşist güçler Ecevit'i teslim aldı ama bizi teslim alamayacaktır, çünkü: BİZ HALKIZ".[11] Ecevit'in CHP ile halkı özdeşleştirmesine karşılık, Devrimci Yol da devrimci hareket ile halkı özdeşleştirir. Ecevit söylemi için söz konusu olan edimsel çelişkinin öncü-kitle problematiğinin içinde kaldığı ölçüde Devrimci Yol için de geçerli olduğu söylenebilir. Partileşme sürecinin tamamlan(a)mamasına dair olarak söylenen "gerek kadrolarımızın savaş içindeki pişme derecesi açısından, gerek Türkiye'deki siyasal görevleri yerine getirmekteki yetkinliği açısından" partileşebilecek olgunlukta olunmadığı argümanı ile klasik sol parti örgütlenmelerindeki parti bürokrasisi ve fetişine karşı Devrimci Yol'un "halkı halk adına yönetmeyi değil de halkın kendi kendini yönetmesinin zeminini hazırlayabilecek bir politik önderlik olarak kendini konumlandırmış" olduğu argümanı arasındaki gerilim bunu gösterir (Forta, 1997).[12] Yukarıda sloganlar bazında söylediklerimizin örgütlenme modelindeki tezahürüdür burada söz konusu olan. Ancak, Devrimci Yol'u Ecevit popülizminden farklılaştıran nokta, "halk"a ve "halk iktidarına" dair bu edimsel çelişkinin karizmatik ya da bürokratik tarzda

dondurulması değil, canlı tutulmasıdır. Devrimci Yol'un tarihsel konumunun kilit noktası "partileşme sürecinde" değil, "geleneksel soldan kopuş sürecinde" bir hareket olmasında aranmalıdır. Bu süreç klasik parti modeline uymayan, kendiliğinden, yerel, özerk etkilere ve inisyatiflere açık, konjonktürel sorunlar etrafında şekillenen bir toplumsal-siyasal hareket formunun yaşadığı bir süreçtir. Tekrar söylersek, özgüllüğü partileşme sürecinin tamamlan(a)mamasında yatmaktadır.

ORGANİK BUNALIM VE SOL POPÜLİZM

1970'ler Türkiye'sinin toplumsal-siyasal topoğrafyası "eskinin öldüğü ve fakat yeninin henüz doğmadığı" (Gramsci, 1971: 276) bir organik bunalım ekseninde şekillendi. Halk kitlelerinin hızla ve geniş çapta siyasal alana dahil olduğu, geleneksel aidiyetlerin çözülmeye yüz tuttuğu ve geleneksel siyasal yapıların (devlet iktidarının ve siyasal partilerin) derin bir otorite ve temsil bunalımı yaşadığı bu süreç yeni bir tarihsel blokun kurulmasını dayatıyordu. Ancak, bu bunalımı çözme iddiasındaki siyasal söylemlerin başarabildiği şey kendilerini hegemonikleştirmek değil, muhaliflerini –hem kendi cephelerinde yer alanları ve hem de karşı cephedekileri– etkisizleştirmek, zayıflatmak, kitle tabanının genişlemesini engellemek oldu. Sonuçta gelinen nokta, hiç kimsenin kımıldayamaz, hareket edemez hale geldiği ve fakat eşitsiz bir şekilde yapılanmış bir katastrofik denge haliydi.

Ecevit CHP'si de, Devrimci Yol da, Türkiye toplumsal formasyonunu sarsan organik bunalımı çözme iddiasındaydı. Fakat her ikisi de yukarıda sözünü ettiğimiz karşılıklı etkisizleştirme ve yalıtma sürecinin birer parçası oldular. Yukarıda Ecevit söyleminin eklemleyici ilkesini popülist uğrağın kendisinde bulan, özgül bir popülist söylem olduğunu, buna karşılık Devrimci Yol'un popülist uğrağı telaffuz etmekle birlikte bunu demokratik halk devrimine ve sosyalizme bağlayan, popüler-demokratik bir hareket olmaya meylettiğini savunduk. Bunun da ötesinde, Gramscici terimlerle söylersek, Ecevit popülizmi transformizm veya pasif devrim ekseninde düşünülebilecekken, Devrimci Yol bir yayılmacı hegemonya perspektifinin izlerini taşıyordu. Birincisi, popüler tepkilere, taleplere, ideolojik öğelere ve sembollere seslenen ve fakat bunları kendi içinde eklemlerken antagonistik karakterlerini reformist bir tarzda etkisizleştiren bir nitelik arzeder. İkincisi ise, tersine, bu popüler muhalif öğelerin antagonistik potansiyelini tümüyle açığa çıkarmaya girişir. "Popüler-demokratik adlandırmalar" (Laclau, 1977) ve popüler talepler, birinci durumda devletçi, bürokratik ve reformist bir tarzda eklemlenerek soğurulur ve "sistem içi kanallara akıtılırken", ikincisinde, iktidar blokuna karşı uzlaşmaz bir antagonistik ilişki içinde tanımlanarak radikal bir toplumsal dönüşüm projesine eklemlenir. Bu çerçeve, Ecevit ve Devrimci Yol söylemleri arasındaki ilişkiye ışık tutabilir. Her ikisi de aynı popüler anlam haritalarını kendine eklemlemeye çalışmıştır. Dahası, bizzat Ecevit popülizminin ortaya çıkışı, yani "devlet partisi CHP"nin "halk partisi CHP"ye dönüşmesi, radikal sol /sosyalist muhalefetten beslenmiştir. Sosyal demokrasi ya da demokratik sol, başka yerlerde olduğu gibi, Türkiye'de de, radikalleşebilecek veya radikalleşme eğilimi gösteren talep ve tepkileri kendi söylemine eklemleyerek yumuşatma, eritme, soğurma işlevini üstlenmiştir. Yani CHP'nin "düzen değişikliği" ve "halk iktidarı" programı demokratik halk muhalefetine radikal sol olmayan bir çözüm yolu önerirken, hem bu taleplere seslenmiş ve hem de bu talepleri sınırlamak istemiştir. CHP'nin "demokratik halk iktidarı" ile Devrimci Yol'un "demokratik halk devrimi" aynı hegemonik projeler değildir kuşkusuz; ama aynı po-

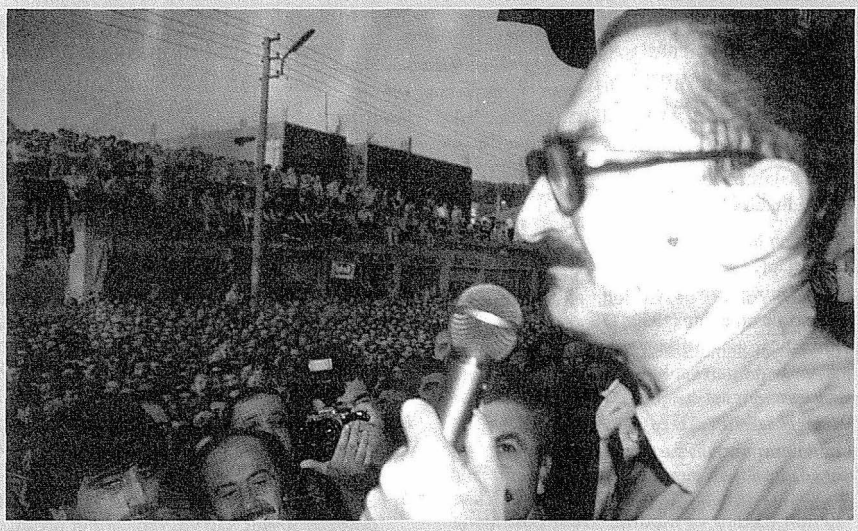

Ecevit'in orta sınıflarla beraber alt sınıfları da kendisine çeken bir tür "kavrukluğu" söz konusudur. Karaoğlan yalnızca saçlarının karalığında değil, devlet ricali içinden çıkıp, halkın derdine derman olacak bir halk kahramanlığı simgesine büründüğünde sempatikleşmiştir.

püler anlamlandırmaları eklemlemeye yönelmişlerdir.

CHP ve Devrimci Yol'un 1970'lerin genel siyasal konjonktürü, yani toplumsal-siyasal güç ilişkilerinin somut şekillenişi içinde aldıkları konumu etraflıca çözümlemek bu yazının sınırlarını aşıyor. Kaba bir bakışla yetinelim: Mevcut toplumsal antagonizmalara özgül bir popülist çözüm bulma iddiasındaki Ecevit popülizmi, böyle bir popülist tarzda çözülmeye elverişsiz olan toplumsal kutuplaşmaların derinleşmesi karşısında, zaten hâlâ içinde barındırdığı CHP'nin geleneksel devletçi reflekslerini yeniden canlandırmıştır.[13] Öyle ki, Ecevit popülizminin kitle desteği olarak zirveye ulaştığı 1977 yılı, "düzen değişikliği" programının yerini "millî birlik" ve "asayiş" programının aldığı yıl da olmuştur. 1978'de kurulan Ecevit hükümeti, popülist hegemonik projeyi uygulamayı başaramamış değildir; zira daha iktidara gelmeden, "devleti kurtarmak" adına bu projeden vazgeçmiştir. Dolayısıyla, CHP "devlet partisi" rolünü yeniden üstlenmek zorunluluğunu hissetmiştir. Devrimci Yol söz konusu olduğunda ise, antifaşist muhalefet dalgası hem harekete temel dinamiğini vermiş ve hem de hareketi sınırlamıştır. Kısa bir zaman diliminde hızla büyüyen genç bir hareket olarak, tırmanan faşist saldırılar ve şiddetli kutuplaşmalar karşısında ağırlıkla savunmacı bir konuma itilmiş, telaffuz ettiği karşı-hegemonik siyasetin pozitif, kurucu öğelerini – "ahlâki-entelektüel önderliği" kazanacak şekilde-geliştirememiştir. Temel karakteri faşizme karşı mücadele olan hareket, bir "açık faşist diktatörlük" olasılığını çok önceden tespit etmiş olmasına rağmen, savunduğu "devrimci direniş cephesine" "geniş halk yığınları" bir tarafa, diğer sol hareketleri dahi dahil edememiştir.

Kısacası, hem bir "popülist birlik" arayışını dillendiren Ecevit'in demokratik solu, hem de bir "popüler-demokratik sıçrama"nın işaretlerini veren Devrimci

Yol, yeni bir sağduyu, yeni bir kolektif irade etrafında "ekonomik, siyasal, entelektüel ve ahlâki birlik" sağlamayı beceremediler. Bu hegemonik başarısızlığın kaynakları, bizim burada yaptığımız gibi yalnızca yazılı metinlere bakarak anlaşılamaz. Bunun için, formel düzeyi aşan, karmaşık bir toplumsal formasyon, konjonktür ve siyasal kültür çözümlemesine ihtiyacımız var. ❐

DİPNOTLAR

1 Devrimci Yol'un "gevşek federalist yapısı" konusunda bkz. Belge (1990: 178).

2 Türk sosyal demokrasisinin bugünü bağlamında Ecevit popülizmine ilişkin daha önce yaptığımız tartışmalar için bkz. Erdoğan (1992a) ve özellikle Erdoğan (1992b).

3 Laclau'nun popülizme yaklaşımının izlediği seyir ve post-Marksizm tartışması konumuzun dışında. Ancak, bugün ÖDP içinde "geç" Laclau'nun (Laclau ve Mouffe, 1985) post-Marksizmine yaklaşan eğilimlerin hayat bulması üzerinde düşünülmeye değer bir nokta.

4 Örneğin bkz. Eryıldız (1975) ve Demokratik Sol Düşünce Forumu'ndaki tartışmalar (CHP: 1976b).

5 Kemalizmin popülist olarak tanımlanması hem bizim yaptığımız popülizm kavramlaştırması açısından ve hem de tek parti dönemi sonrası sağ ve sol popülist söylemlerin –ama özellikle Ecevit popülizminin– Kemalist "halkçılık"la olan çelişkili ilişkilerine hakkını verebilmek bakımından mümkün değil (krş. Sunar, 1985: 2078). Aksi halde, tek parti dönemi Kemalizminin "halkçılık"ı ile Ecevit söyleminin "halkçılık"ı arasındaki kırılma gözden kaçar. Öte yandan, hegemonyanın popülist bir uğrağı ve ayrıca popüler rızayı zorunlu kıldığı düşünülünce de, tek parti dönemi Kemalizmine bir "hegemonya" atfetmek formalist bir yanılgı olarak görünüyor. Tek parti dönemi Kemalizminin hegemonyasından söz eden bir karşı görüş için bkz. Çelik (1998).

6 Ecevit (1970: 89), "1946 ruhu"nun halkın özlemlerinin bir patlaması olduğunu, DP iktitarıyla birlikte, "ayağı çarıklı köylünün devlet kapısından ilk defa başı dik girdiğini" teslim eder. (Ancak halk, kendisine tepeden bakan bürokratların gücünü kıracağını sandığı DP'nin kendisini aldattığını sonradan anlamaya başlamıştır.)

7 Gramsci'nin özellikle *Hapishane Defterleri* öncesi siyasal yazılarındaki "filizlenme" vurgusu ve "yeni devlet"in "çekirdekleri" veya "embriyonik biçimleri" olarak fabrika konseyleri konusunda bkz. Boggs (1976: 85-100).

8 Bkz. CHP Gençlik Kolları Başkanı S. Genç'in Demokratik Sol Düşünce Forumu'nu (1971) açış konuşması (CHP, 1971: 22).

9 O. Müftüoğlu, *Devrimci Yol Yazıları*'na yazdığı önsözde Sovyet, Çin vb. yanlılarının tavrını değerlendirirken, "gerçekten 'sanki Türkiye'de değil Çin'de ya da Rusya'da yaşıyor' gibiydiler!" diyor (Müftüoğlu, 1991: 31).

10 Yakınlarda yaşanan Adana depreminde, Devrimci Yol geleneğinden gelen insanların da içinde yeraldığı ÖDP'lilerin yardıma koşmasının bu şiarın izlerini taşıdığı söylenebilir.

11 *Devrimci Yol*, sayı 15, 21 Şubat 1978. Bir başka örnek ise şudur: "Sömürücüler ve uşakları bir avuçtur. Biz ise milyonlarca işçi, milyonlarca köylü, milyonlarca genç ve milyonlarca emekçiden oluşan bir halkız" (*Devrimci Yol*, 1980).

12 Hareketin kendi kadroları arasındaki bürokratik eğilimleri ve bazı zaafları tartıştığı ve sorguladığı "Pembe Broşür" (*Devrimci Yol*, 1978c) bu gerilimi yansıtır.

13 Murat Belge'nin (1990: 160) deyişiyle, "Ecevit, halk tabanını sağlamlaştırmakta başarısız oldu ve işçi sınıfını faşizme karşı mücadelede kendisine yardıma çağırmak yerine, halkın karşısında devletin temsilciliğini benimsedi. CHP'nin Atatürkçü kökenleri, devletçilik ve yukarıdan yönetme geleneği partiyi iktidara geri getirmiş olan tabandan gelen coşkuya baskın geldi. En derin bunalım sırasında Charles de Gaulle televizyona çıkıp halka *'aidez moi'* (bana yardım edin) diyebilmişti, ama böyle bir kararlılık Ecevit için ulaşılabilirin ötesindeydi".

TKP'nin Sosyalizmi (1920-1990)

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA M. GÖRKEM DOĞAN

I

Türkiye Komünist Partisi (TKP) Bakü'de toplanan Türkiye Komünist Teşkilatlarının Birinci Kongresi'nde 10-15 Eylül 1920 tarihinde kurulmuştur. Bu kongreye katılan kişi ve grupların tarihi aslında TKP'nin kuruluşunu daha gerilere uzatmamıza da imkân tanır. Bundan dolayı Türk solu üzerine öncü çalışmaları yapan araştırmacılar 1920'lerde ortaya çıkan TKP'nin dayandığı üç ana akımdan bahsetmişlerdir. Bunlar 1917 Ekim Devrimi deneyimi içinden gelen Mustafa Suphi ve arkadaşlarının çizgisi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında mütarekenin imzalanmasından sonra İstanbul'a Avrupa'dan dönen genç aydınlar ve öğrencilerin çevresi ve "Millî Mücadele" çevresinde gelişen Anadolu'daki sol örgütlenme ve anlayışlar. Aslında 1920 Eylül'ünde Mustafa Suphi'nin Bakü'de örgütlemeyi başardığı kongre, devrim Rusya'sında bulunanlar ile İstanbul ve Anadolu'nun farklı yerlerinde bulunan unsurları bir araya getirmiş oluyordu.

Bu yazının ana konusunu TKP'nin fikriyatındaki temel özellikler ve dönüşümler oluşturduğu için 1920 öncesinde farklı mekânlardaki fikri gelişim başlangıç noktamızı teşkil edecektir. Bu noktada hemen altını çizmekte fayda var, bu çalışma hiçbir şekilde bir TKP tarihi değerlendirmesi veya bizatihi bu tarihin bir özeti olmak iddiasında değildir. Yukarıda da değindiğimiz gibi TKP fikriyatının oluşması ve ana izleğinin çıkarılması başlıca kaygımızdır. Yazıda partinin kuruluşundan sönümlenişine kadar tarihçesi ve ideolojik politik doğrultusu ana hatlarıyla sergilenmeye çalışılacaktır.

Bu doğrultuda öncelikle TKP'nin temelinde yatan üç kurucu çevrenin 1920 yılına gelirken ortaya koydukları politik doğrultu özetlenecek, daha sonra olayların dayatmasıyla öne çıkan İstanbul grubunun etkisinde şekillenen partinin ilk döneminin fikir tartışmaları aktarılacaktır. 1936 "Separat kararı" sonrasından yetmişli yıllara kadar TKP'nin fiziki varlığı ziyadesiyle muğlaktır, bu anlamda bu döneme dair, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki faaliyet dışarıda bırakılırsa, kesin tespitler yapılmayıp dönemin koşullarında TKP'lilerin ortak tepkilerinin ve bunların sonuçlarının bir dökümünün verilmesi amaçlanmıştır. 1973 yılından 1980 darbesine kadar geçen dönem tanıkları hâlâ hayatta olan ve tarihsel arka planıyla kendinden önceki TKP anlatısından biraz daha farklı kaygılarla kaleme alınmış, ilk dönemlere dair sağlanan detaylı anlatımdan sakınılmıştır. 5. Kongre sonrası ise esas olarak partinin yok oluşuna doğru giden bir sürecin anlatısıdır.

Bu noktada konuya girmeden önce halledilmesi gereken bir mesele vardır: milliyetçilik. Birçok çalışma hem erken dönem hem de geç dönem Türkiye solu üzerinde dururken onun ne kadar milliyetçilik ile iç içe geçtiği hususuna parmak basmadan edemez. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren milliyetçiliğin Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişen en önemli toplumsal ve düşünce akımı olması sol düşünceyi ve sosyalistleri ciddi bir sorun ile karşı karşıya bırakmıştır. Öyle ki, sosyalist hareket "bu her şeyi kapsayan milliyetçiliğe karşı tutumunu tanımlamak zorunda kalmıştı" (Zürcher, 1995: 10). Bu durumdan imparatorluk içerisinde yaşayan hiçbir cemaat azade değildi. Örneğin "Ermeni kurtuluş hareketi içinde sosyalizm milliyetçilikten ayrılamazdı" (Ter Minassian, 1995: 9). Bu durum Rum, Makedon, Bulgar, Türk diğer tüm unsurlar için de geçerliydi (Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher'in derlemesi farklı örneklerle Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalizm ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi olguların doğuşunda ayrıntılı olarak incelemektedir, Tunçay ve Zürcher, 1995). Aslında sosyalizm ve hatta Marksizm ile milliyetçilik arasındaki bu iç içe geçme durumuna veya milliyetçiliğin bu düşünce akımı içerisindeki ehemmiyetine daha yakından bakıldığında bu durumun evrensel bir olgu olduğu da bir gerçektir (Löwy, 1999: 84-110; Davis, 1991). Marx'tan Lüxemburg'a, Troçki'den Lenin'e, Kautsky'den Avusturya Marksistlerine ve Stalin'e kadar birçok sosyalist ve sosyalist hareket için milliyetçilik çok önemli bir sorun olagelmiştir. Bu isimler ve daha niceleri milliyetçilikten farklı renklerde de olsa nasiplerini almışlardır. Bu noktada Türkiye solu üzerine yapılmış çalışmaların sol kişi ve örgütlenmelerde milliyetçilik olgusunu ortaya çıkarmalarında şaşırılacak bir durum yoktur. Ancak Türk solu söz konusu olduğunda milliyetçiliğe yapılan vurgu çoğu zaman Türk solunun sosyalizm anlayışının analizini gerilere itmiş ve hatta herhangi bir önemi haiz bir sol düşüncenin varlığı dahi sorgulanmıştır (Örneğin Ahmad, 1995: 16). Kanımızca bu tutum Türk sol tarihinin incelenmesinde önemli tahribatlar yaratmıştır. Sosyalist söylem kazındığında altından milliyetçiliğin çıkacağına dair olan inanç sosyalist düşünceye dair tartışmaların öneminin azımsanmasına yol açmıştır. Bundan dolayı okumakta olduğunuz makale TKP fikriyatının izini sürerken milliyetçilik mevzuuna değinse de asıl olarak sosyalist düşünceye dair tartışmalara ve fikirlere öncelik verecektir. Bunların özgün, derinlikli ve dolayısıyla "değerli" olup olmadıklarına kuşkusuz okuyucu karar verecektir.

II

TKP'nin oluşumuna giden sürece katkıda bulunan çevrelerden bir tanesi İstanbul'da *Kurtuluş* dergisi ve Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) etrafında çalışmalarını sürdüren gruptur (Tunçay, 1991: 169). Bu sebeple bu çevrenin önde gelen iki figürü olan Şefik Hüsnü ve Ethem Nejat'ın yazdıkları hiç kuşkusuz TKP'nin anlayışına önemli etkilerde bulunmuştur. Hatta Mustafa Suphi ve Ethem Nejat'ın, 1921 yılının hemen başında Karadeniz'de 13 arkadaşıyla beraber katledilmelerinden dolayı Şefik Hüsnü'nün TKP içerisindeki öneminin artması bu dönemi bu açıdan da önemli kılmaktadır. 1919 senesi hem işçi hareketleri hem de sosyalistlerin faaliyetleri açısından çok önemli bir seneydi. Özellikle Ethem Nejat, en azından İstanbul'daki işçi hareketiyle sosyalist örgütlenmeleri bir araya getirecek girişimlerde bulunuyordu. Ancak zamanın en önemli örgütlenmesi olan Türkiye Sosyalist Fırkası'nın (TSF) bu girişimlere yanaşmaması bunları sonuçsuz bırakmıştır. Her ne kadar bu tür girişimler çok başarılı olmadıysa ve bu

John Reed, Dünyayı Sarsan On Gün*'de işçi-köylü-asker sovyetlerinin siyaseti ne kadar sahiplendiğini anlatır. 1917 yılı boyunca, devrimci sosyalistler ve Belinski hükümetleri arasında meydana gelen iktidar kavgasında, Bolşeviklerin iktidarı yerine Almanya'nın galibiyetini tercih eden siyasiler arasındaki mücadeleler sırasında, sovyetler tüm küçümsemelere rağmen Bolşeviklerin başarısının asıl mimarı oldular.*

anılan çevre işçi hareketinin kenarında kaldıysa da *Kurtuluş* dergisi çevresinde Türk solu adına önemli bir birikimin, tartışmanın oluştuğu öne sürülebilir.

Kurtuluş dergisi Berlin'de çıkan ilk sayısında temel yönelimini bir insanlık tarihi değerlendirmesi yaparak ortaya koymaya çalışmıştır. Derginin açılış yazısı olan "İlk Adım" adlı makalede 18.yüzyıldan beri insanlığın büyük adımlarla ilerlediği, akli eleştiricilik (cristisisme rationnel) ile bireyci anlayışın doğduğu ve Fransız devrimiyle özgürlük, adalet, eşitlik, kardeşlik ideallerinin ortaya çıktığı bir tarihsel süreç anlatılmıştır. Ancak bu süreç bu tür idealleri yaratmaktan uzak kalmış, "soylulara ait (arma) duvardan indirilmiş, yerine kapitalistin (firma) levhası çakılmıştı." Hak kavramı sadece burjuvaziye ait özel mülkiyeti kutsal ilan etmiş, çalışma gücünden başka bir şeyi olmayan proletaryayı, üretim araçlarını tekelinde tutan fabrikatör, toprak ağası, banker ve tüccar ile sahte bir eşitlik içine sokmuştu. Liberalizm, yani endividüalist felsefe "devrimlere rağmen, kötülüğü kaldırmamıştı." Ancak (ilmi sosyalizmin) kurucusu Marx, maddeci tarih anlayışını ortaya koyarak, toplumların üretim tarzına ve zenginliğin bölünüşüne göre şekillendiğini, onların değişmesi ile dönüşüme uğradığını göstermişti. Bundan dolayı tarihteki devirleri, iktisat ile anlamak mümkün hale gelmiş, kapitalizmin kendi içindeki çelişkiler nedeniyle çürüyüp kokuşmaya mahkûm olduğu anlaşılmıştı.[1]

Heyet-i İdare'nin kaleme aldığı, yani bir çıkış manifestosu sayılabilecek "İlk Adım" adlı yazı *Kurtuluş*'u çıkaran grubun zamanın temel Marksist literatürünü sahiplendiğinin en bariz göstergelerinden biriydi. Bu yazının ardından gelen ve daha sonra TKP'nin önde gelen isimlerinden birisi ve 1927 Tevkifatı'na sebebiyet vererek partiden kopan Vedat Nedim (Tör) tarafından kaleme alınan "Toplum Geliri ve Siyasî Partiler," makalesi giriş yazısını pekiştirecek bir mahiyettedir. Ve-

dat Nedim, 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra gelişen sanayi devriminin toplumu birbiriyle çatışan iki ayrı sınıfa böldüğünü belirtir. Buna göre "üretim vasıtalarının bey'i olan sınıfı kapitalistler, burjuvazi, öte yanda dünyada biricik malı mülkü kolunun veya kafasının iş kuvveti olan sınıf: Proletarya." İş kuvvetinin de artık bir mal haline geldiğini söyleyen Vedat Nedim, ayrıca "artı değer"i açıklamış ve toplumların tarihinin bir sınıf savaşımları tarihi olduğunu yazmıştır.[2] Marksizmin temel argümanlarının altının çizildiği bu ilk sayıda Türk sosyalizminin önemli isimlerinden Mustafa Fazlı da Karl Marx'ı tanıtan bir yazı kaleme almıştır.[3]

Kurtuluş dergisi daha sonra İstanbul'a taşınmış ve bu dergi çevresinde oluşan gelenek ileriki yıllarda İstanbul TKP çevresinde oldukça etkili olmuştur. Özellikle bu çevreden Bakü TKP kuruluş kongresine katılan Ethem Nejat'ın ve 1921'den sonra TKP içinde öne çıkan Şefik Hüsnü'nün yazıları, TKP'nin sosyalizm fikriyatının biçimlenmesinde oynadıkları rol hasebiyle büyük önem arz eder. Derginin İstanbul'a taşınmasından sonra çıkan birinci sayısında H.S.'nin kaleme aldığı baş makale "Kurtuluş Yolu" daha sonra Türk solunda yer alacak karakteristik fikirlerin öncüsü olması nedeniyle değinmeye değerdir.[4]

H.S. 19. yüzyılın sanayi devriminin ve en sonunda büyük savaşın toplumlar üzerindeki genel etkisini değerlendirdikten sonra Avrupa toplumuyla kendi toplumu arasındaki yapısal birtakım farklılıklara değinmiştir. Her ne kadar iki toplum da kapitalizmden doğrudan etkilenmekteyseler de, hem iktisadi hem toplumsal hem de sosyalizm noktai nazarından iki toplum arasında önemli farklılıklar vardır. Bu ayrım Türk sol fikriyatında günümüze kadar devam edecek bir düşünceyi oluşturacaktır.

Yazıya göre Türkiye toplumu bir yüzyıldır çok ciddi dönüşümler geçirmiş olsa da, bu "değişiklikler Batı uluslarında olduğu gibi gücünü halktan alan birtakım sosyal akımların ürünü değil, belki daha çok dış baskıların etkisiyle zorla yapılan yenileşme hareketlerinden ibaretti." Bu tespit Türkiye'ye ilişkin sol içerisinde yer alan "Türkiye'de sınıfların varlığı-yokluğu", "toplumsal bir muhalefetin cılızlığı" tartışmalarının ilk örneklerinden birisidir. Avrupa kapitalizmi memleketteki sanatları, iktisadi yaşamı tahrip etmiş, servetin üretimden kopuk birtakım ellerde birikmesine yol açmıştır. Son dönemde uygulanan "millî iktisat" politikaları da, savaş esnasında savaş zenginleri yaratmaktan başka bir sonuç doğurmamıştır. Orta tabaka dahi geçim imkânlarını yitirmiştir. Bu noktada H.S. önemli bir tespit daha yapıyor: "Kapitalizm memleketimizde Avrupa'da olduğundan kat kat fazla tahripler" yapmıştır. Bu tahripler karşısında eğer Avrupa'da ortaya çıkmış sosyalist hareketler, dış etkilerin baskısı ile ülkeye zorla girecek olursa, sosyal yapı temelinden yıkılmak tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır. Oysa H.S.'ye göre sosyalist akımın Batı'da olduğu gibi bir evrimler silsilesi içinde gelişmesi gerekmektedir. Buna göre "bu gibi akımlar, yaşayan toplumlarda ilkin ütopi halinde şairlerin, düşünürlerin hayalinde belirir. Sonra idealci bilginlerin gayretiyle ilmi sistemleri kurulur ve daha sonra uygulamaya girişilir. Bizde sosyalizm akımı ancak bu devirleri geçirdikten ve halk arasında savaşçılarını hazırladıktan sonra bir meyva verebilir."

Sosyalist düşünce Türkiye'de ilk önce fikir düzeyinde gelişmelidir. Ancak yazara göre sosyalizm hakkındaki yazın dahi oldukça sınırlıdır. H.S. sosyal akım olarak Türkiye'de sadece iki akımın mevcut olduğunu iddia etmektedir. Bunlar muasırcılık yani çağdaşçılık ve Türkçülüktür. Batı uygarlığını bugünkü biçimiyle almak isteyen ilk gruptaki akım, Batı dünyası kendi içinde kanlı mücadelelere girişmişken taklide yöneldiği için peşinden gidi-

lecek bir akım değildir. Ayrıca H.S.'nin "halkçı gönlü" yalnız bir sınıfın mutluluğu demek olan kapitalist iktisat usulüne hiçbir şekilde razı değildir.

H.S.'nin makalesinde asıl ilginç nokta Türkçülük değerlendirmesidir. Türkçülüğün halkçı bir akım olarak doğduğunu dile getiren yazar, daha sonra bu akımın kültürle uygarlığı birbirinden ayırmaya ve pozitif bilimleri Avrupa'dan alırken, ekonomi, hukuk, ahlâk için ihtiyaca uygun özel sistemler kurmaya özendiğini yazmıştır. H.S. halen müçtehitleri beklediklerini yazarak, müstehzi bir şekilde bunun başarısız olduğunu belirtmiştir. Bu akımın henüz sistemini açıkça ortaya koyamadığını hele ki iktisat alanında çok "yavan" olduğunu ifade etmiştir. Yazarın bu Türkçülük değerlendirmesi önemlidir çünkü ileride de değinileceği gibi milliyetçilik mevzuu sosyalist düşünün değerlendirilmesinde en fazla vurgulanan ve altı çizilen konu olmuştur. Burada da Türkçülüğün doğuşuna ilişkin olumlu bir atıf her ne kadar daha sonra reddedilmiş de olsa sosyalist düşüncenin oluşmasında milliyetçilik ile iştigalin önemine işaret etmektedir. Bu değerlendirme ardından H.S. zaten kurtuluş yolu olarak sosyalizmi göstermiştir.

Türkçülük üzerine yazdığı yazılar ve risalelerle de bilinen Ethem Nejat çok kısa bir süre içerisinde sosyalist camia içinde sivrilmiştir. Geçmişindeki bariz Türkçü çizgi, onun yazdıklarına hep buradan bakılmaya çalışılmasına yol açmıştır. Yazdıklarının üstü kazındığında milliyetçilik çıkacağı düşünülmüştür. Ethem Nejat'ın *Kurtuluş*'ta yazdığı yazıları ise gayet ortodoks diyebileceğimiz bir sosyalizm anlayışını yansıtır. *Kurtuluş*'un ikinci sayısı için kaleme aldığı "Proletarya Kimlerdir?" adlı makalesinde sosyalist yazın için tipik olan bir konuyla başlangıç yapmıştır.[5] Ona göre feodal dönemdeki baskı ve zulümden insanlar soyluluğun çökmesiyle kurtuldular. Soyluların hükümet idaresinin çökmesi ile burjuva iktidarı ortaya çıkmıştır. Nejat bu iktidarı, ekonomik çıkarları her şeyin üstünde tutması, servet birikimine önem vermesi, üretim güç ve kaynaklarını ele geçirmesiyle tanımlamıştır. Türkiye de burjuva hükümet sistemlerini Tanzimat ile kabul etmiştir. Böylece Nejat Türkiye tarihindeki önemli bir dönemeci, sosyalist literatüre göre yeniden tanımlamış ve burjuva toplumun ortaya çıkması için Tanzimatı bir milat kabul etmiştir. Bu devirde kapitalizmle tanışan Türkiye'de, Avrupa'da da olduğu gibi, küçük üreticiler, el işçileri, küçük esnaf, küçük çiftçiler "mahvolmuşlardır." Burjuvazinin toplumu sermayeye, fakiri zengine ve geri ulusları da uygar uluslara bağladığını söylemiştir. Ancak bu nokta Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkiye doğrudan değinmese de, emperyalizme dair dönemin hâkim fikriyatına da bir atıf vardır.

Ethem Nejat'ın proletarya tahlili sol anlayışın değerlendirilmesi açısından önemlidir. Proletaryanın varlığı ve yokluğu, burjuvazinin gücü bir ülkedeki sosyalist yazının önemli tartışmalarından birisi olmuştur. Burjuvazinin ortaya çıkması ile birlikte sermayesi olmayanlar da proleterleri oluşturuyordu. Ethem Nejat çok ayrıntılı bir proletarya tanımı vermiştir. Proletarya kendi emeği ile çalışan ve öldüğünde çocuk ve torunlarını geride proletarya olarak bırakan, sermaye bırakamayan kimsedir. Bu noktada önemli olan Nejat'ın proletaryanın fabrika işçileri ile sınırlanamayacağını belirtmesidir. Onun için asıl olan emeği ile çalışmak zorunda olma, sermaye biriktirememe halidir. Hâl böyle olunca proletarya şümullü ve geniş bir kategori halini alır ve işçi proletarya, çiftçi proletarya, sanatkâr proletarya, münevver proletarya, serseri (lumpen) proletarya olarak çeşitli kategorilerden oluşur. Ve bunun yanında orta halli çiftçiler, küçük çiftçiler burjuvazi ile yaptıkları mücadele sonucunda proletarya saflarına katılmaktadırlar. Bu durumda Ethem Ne-

jat'a göre Türkiye'de nüfusun yüzde doksan beşi proletaryadır ve menfaatlerini arayacakları yer sosyalizmdir. Bu konuda altı çizilen diğer bir önemli husus, sosyalizmin artık ütopik bir ideal olmamasıdır. İnsanların refah ve istirahatının vesilelerinin hazırlandığı bir yoldur. Bu ütopya mevzuu ilk dönem sosyalistlerin sıkça değindiği bir konuydu. Zira sosyalizme dair en sık yapılan eleştirilerin başında onun iyi niyetli ancak safiyane ve ütopik bir fikir olması geliyordu. Bu yüzden ilk dönem sosyalistler yazılarında bu konuya çok sık değinmişlerdir.

Proleterler her ne kadar nüfusun yüzde doksan beşini oluştursalar da çoğu kez kendilerini ve sınıflarını tanıyıp bulmaktan acizdirler. Bu durumda ortaya konulan bir bilinç sorunu olmaktadır. *Kurtuluş*'un İstanbul'da çıkan ikinci sayısında Şefik Hüsnü'nün de proletarya üzerinde durması manidardır. Şefik Hüsnü "Yarınki Proletarya" adlı makalesinde söze kendilerini eleştirenlerin iddialarını anarak başlar.[6] Bunlara göre Türkiye'de büyük endüstri mevcut değildir. Hatta onun esareti altında bulunan bir işçi sınıfı hiçbir şekilde söz konusu değildir. Gösterilebilecek işçiler de Avrupa'daki muadillerinden daha iyi bir hayat sürmektedirler. Zaten bunlar da bu iddialara göre ihmal edilebilecek kadar azdır. Halkın büyük çoğunluğu çiftçilik ve esnaflıkla iştigal etmekte, ya da hükümet maaşına bakan askerî ve mülki memurları oluşturmaktadır. Halka dair bulunabilecek diğer bir önemli husus da bu iddialara göre yaygın cehalettir. Bundan dolayı Şefik Hüsnü bu iddiaları öne sürenlerin kendilerine sınıf zıddiyetlerinin olmadığı bir durumda cehalete karşı savaşmayı önerdiklerini belirtir.

Şefik Hüsnü'nün bu iddialara karşı verdiği cevaplar, onun sosyalizm anlayışına ışık tutabilecek önemli ipuçlarını haizdir. Örneğin müşahade edilenlere katılmaktadır Şefik Hüsnü. Ancak bu eleştiride bulunanları "sosyal durumun kımıldamaz ve değişmez" olduklarını farz ettikleri için eleştirmektedir. Oysa ona göre elimizde diğer ulusların ekonomik ve sosyal gelişmelerinin tahlilinden elde edilmiş formüller vardır ve "aynı sebeplerin her yerde aynı etkileri yarattığı" unutulmamalıdır. Bundan dolayı "zorunlu olarak yarınki" Osmanlı toplumu varolan durumdan farklı olacaktır.

Her şeyden önce Şefik Hüsnü'ye göre bu tür eleştiriler proletarya deyimini "en dar" anlamında kullanmaktadırlar. Oysa ona göre "proletarya deyimi, ilmi ve umumi anlamında, miras yoluyla gelmiş veya kazanılmış bir sermaye ve iradi olmayan, fikri veya maddi herhangi bir sermaye ve iradı olmayan, fikri veya maddi herhangi bir emek harcayarak yaşamasını sağlayan ve bir sebep dolayısıyla çalışamadığı zaman geçime yarayacak şeyden yoksun kalan insan sınıfının tümünü kapsar." Ayrıca eklemeden de edememiştir Şefik Hüsnü, bu tanımın icabı olarak nüfusun büyük çoğunluğunu meydana getirmektedir.

Hem ayrıca dünya savaşında ülke harap olduğu için imar faaliyetleri ister istemez artacak ve bu inşa ve imar "çalışıcı el"e ihtiyaç duyacaktır. İşçiye olan talep artacaktır. Köylüler şehre akın akın göç ederek proletaryanın saflarını şişirecektir. Köylerde topraklarını kaybedecek küçük çiftçiler bu temayülü güçlendirecektir. Bundan dolayı sosyalizmin öngördüğü, çıkarları zıt iki çatışan sınıfın ortaya çıkışı ve biçimlenmesi "zorunlu bir keyfiyettir." Bu yukarıdaki görüşleri Şefik Hüsnü'nün tarihin çizgisel evrimine ve toplumsal ve iktisadi şartların belirleyiciliğine olan inancını yeterince açık bir şekilde yansıtmaktadır. Daha gelişmiş ulusların öğrenmiş olduğu mücadele tarzlarını ve örgütlenmelerini incelemek, Türkiye halkını onların çektiği "azap ve işkenceler"den kurtaracak ve kurtuluş yoluna sokacaktır.

Şefik Hüsnü yazısına gelen eleştiriler ile bu sefer sınıf bilincine değinme ihtiyacı

duyar ve görüşlerini biraz daha açar. "Bugünkü Proletarya ve Sınıf Şuuru" adlı yazısında, kendisinin ileride doğacak bir proletaryadan bahsettiği için bu sınıfın hali hazırda mevcut olmadığını itiraf ettiğini söyleyenlere cevap vermiştir.[7] Yine endüstri işçilerine değinerek, bu sınıfın en gelişmiş ülkelerde dahi azınlıkta kaldığını iddia etmiştir. Bir önceki yazısıyla paralel olarak biri çalışan ve hiçbir şeye sahip olmayan ile diğeri çalışmayan ve her şeye sahip olan iki sınıftan söz etmiştir. Bu noktada bir tarafta kâr ve kendi kazancıyla geçinenler ile devletten maaş alanlar arasında bir zıtlık ve sınıf kutuplaşması tespit etmenin yanlışlığına işaret eder. Burada ona göre sorun, bahsettiği iki zıt sınıfta bulunan sınıf duygusu şuuru ve dostluğun eksikliğidir. Yani proletaryanın "kendinden haberi yoktur." Burada da Şefik Hüsnü'nün Marksist teorinin en temel iddialarından birisi olan "kendinde sınıf" ve "kendi için sınıf" ayrımına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Zira her yerde olduğu gibi Türkiye'de de "yarınından emin olmayan, yeryüzünde kolunun, beyninin çalışma gücünden başka bir sermayesi bulunmayan ve çoğunluğu meydana getiren yoğun bir sınıf halk vardır." Proletaryayı işte bu sayıları çok büyük rakamlarla ifade edilen bu sınıf halk oluşturmaktadır.

Ancak sınıf bilincinin yokluğu yüzünden proletarya kendisini ya başka bir sınıfta saymakta ya da çıkarlarını idrak edemediği için işçi hareketinden uzakta durmaktadır. İşte bunun sebebi işyeriyle ilgilidir. Zira toplu halde bir fabrikada çalışan işçiler "daimi bir temas" sonucu aralarında bir birlik kurabilmekte ama "perakende çalışan işçiler" bunu başaramamaktadırlar. Bu noktada iş sosyalist partilere düşmektedir, zira ancak o, onlara yeni yolu gösterecek, "reha ve kurtuluş yolunu gösteren bir meşale" olacaktır.

Yine bu bilinç meselesi ile ilgili olarak, eğitim konusu ile de yakından alâkadar olan Ethem Nejat, "Ferdiyetçilik" meselesini gündeme getirmiştir. "Sosyalizm ve Ferdiyetçiler" makalesinde kendi sosyalizm anlayışına dair ipuçları vermiş ve sosyalizmin ferdiyetçilik yani bireycilikle uzlaşmasının mümkün olamayacağını ifade etmiştir.[8] Ona göre ferdiyetçilik, endividualizm ve teşekkül-i infiradicilik memleket için zararlıdır. Çünkü bunun en büyük ifadesi "sömürgeciliktir." Orta tabakayı kurtarmayı ve fukaraya merhameti tavsiye eden ferdiyetçiliğin kapitalizme dost olduğunu söyleyen Nejat, proletaryayı bilinçli ve sosyalist olmaya çağırmıştır. Edhem Nejat'ın II. Meşrutiyet döneminde bariz bir şekilde Türk milliyetçiliği doğrultusunda yazılar yazmış olması ve hatta bir Türk burjuvazisi oluşturulması zorunluluğu üzerinde ısrarla durması, onun daha sonraki sosyalist kimliğinin yüzeyselliği üzerine fikir yürütülmesine yol açmıştır. Oysa onun yazıları çok yönlü bir kişilik ortaya koymaktadır. Örneğin Akçura'dan farklı olarak kendisi Türkçülüğü sistematik bir şekilde İslâmcılık ve Osmanlıcılıkla uzlaştırmaya çalışması onun bu çokyönlü kimliğinin bir parçasıdır (Alkan, 1988: 1839). II. Meşrutiyet'te işlediği temaları Edhem Nejat sosyalist olduğu yıllarda da terk etmemiştir. Örneğin yukarıda anılan ferdiyetçilik üzerine görüşlerini fırsat buldukça farklı vesilelerle gündeme getirmiştir (Cerrahoğlu, 1994: 553).

Kurtuluş dergisinin beşinci sayısında sosyalizm anlayışları üzerine bir dosya hazırlamaya girişmesi bize üzerinde durulan noktaları tespit için güzel bir imkân sunar. Bu çerçevede Darülfünun Terbiye Müderrisi ve Maarif Nezareti Heyet-i Teftişiye Reisi İsmail Hakkı Bey ile bir söyleşi yapılmıştır. Bizim için önemli olan burada verilen cevaplar değil, *Kurtuluş*'un sosyalizme dair sorduğu sorulardır. Dergi "sosyalizmin nasıl bir akım olarak kabul edildiği," "Rus hareketleri hakkındaki fikirleri" ve "Türkiye'de sınıf ayrılığının ve muhtelif sınıfların özel eğitimin amaçları-

Politika *Gazetesi*

AYDIN ENGİN

Bağlı olduğu siyasal hareket ve yayın çizgisi açısından sosyalist basın tarihimizde özel bir yere sahip olan *Politika* gazetesi, bağımsız bir günlük yayın olarak, 1975 yılında İsmail Cem, Ercan Arıklı ve Kadri Kayabal tarafından kuruldu. Gazetenin kurucuları, dar dağıtımlı bir resmî ilan gazetesi olan *Ekonomi ve Politika* gazetesinin isim hakkını devralmışlardı. Bu yüzden gazetenin resmi adı *Ekonomi ve Politika*'dır. İsmail Cem'lerin *Politika*'sı, Fransızların ünlü *Le Monde* gazetesinin "Türkiye versiyonu" olarak tanıtılmıştı. Nitekim ilk çıktığında, hemen hemen tümüyle *Le Monde*'u çağrıştıran bir görsel tasarım ve içeriğe sahipti.

Politika gazetesinin bu ilk evresinde genel yayın yönetmenliğini üstlenen İsmail Cem, ağırlıklı olarak editoryal çalışmalarla ilgileniyor, Ercan Arıklı mali ve idari işleri yürütüyordu. Aynı zamanda Türk Haberler Ajansı'nın da (THA) sahibi olan üçüncü ortak Kadri Kayabal'ın katkısı ise THA kanalı ile gazetenin haber kaynaklarını sağlamakla sınırlı kalmıştı.

Politika, çıkışından itibaren mali zorluklarla boğuşmuş, sık sık mali darboğazlara girmişti. Bunda, yetersiz sermaye yapısının yanı sıra, *Le Monde* türü bir "seçkinler gazetesi" tercihi de etkili oldu. Gazete umulan tirajı yakalayamadı.

Nitekim daha birinci yılını doldurmadan mali darboğazı aşabilmek umuduyla sermaye şırıngası yapabilecek dördüncü bir ortak arayışına gidildi ve bir dönem Ankara'da belediye başkanlığı da yapmış olan mimar-politikacı Vedat Dolakay *Politika*'nın ortağı oldu. Dolakay, kısa süre sonra hâkim ortak olarak gazete yönetiminde tek söz sahibi konumuna geçti. Ancak bu "operasyonlar" da sonuç vermedi; *Politika* gazetesi, mali yetersizlikler yüzünden içerik kalitesi de gitgide düşen bir yayına dönüştü.

1976 başında, dönemin yükselen işçi hareketine damgasını vuran sendikal güç DİSK, günlük bir gazete yayımlama kararı aldı. Bu kararda, DİSK'in kilit kadrolarında yer alan kimi yönetici ve

nın" olup olmadığı üzerine sorular sormuştur.[9] Hamit Sadi de yazısında bir zamanlar insanların biraz küçümsemeyle hafife aldıkları sosyalizmin bugün artık milyonları peşinden sürüklediğini belirterek başlamıştır. Yani sosyalizm içi boş bir ideal değildir. Ütopya değildir. Bunun en büyük ispatı da Rusya'dır.[10]

Sosyalizm fakirlere ve yoksullara "bolluk ve mutluluk" vaat eden bir akımdır. Fakir halkın sayısı gün geçtikçe arttığı ve eşitlik, adalet peşine düştüğü için sosyalizm aynı zamanda bu faaliyeti "düzenlemeğe yarayan fikirler zinciridir." Bu faaliyetlerin düzenlenmesinin ana noktası da ekonomiyi umumun çıkarı doğrultusunda, çalışan sınıfın isteğine uygun olarak düzenlemektir. Sosyalizme dair yazının bitiş cümlesi de manidardır. Zira "sosyalizmin uygulanıp uygulanamaması gibi tartışmaların modası çoktan geçmiştir."

III

TKP'nin 1920'deki oluşumuna kadrosal ve düşünsel olarak katkıda bulunan diğer

uzmanların, Türkiye Komünist Partisi (TKP) üyesi ya da sempatizanı olmalarının payı büyüktü. 50 yıldır yasaklı olan ve Türkiye dışında Moskova'ya bağlı bir pro-Sovyet parti olarak varlığını sürdüren TKP, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren, dönemin dünya ve Türkiye koşullarını değerlendirerek, "illegal" çalışmadan çıkmak, yasal bir parti olarak siyasal arenada yer almak hedefini önüne koymuştu. DİSK, bu hedefe götürecek manivelalardan biri olarak görülüyor, bir günlük gazetenin bu çabada belirleyici rol oynayacağı düşünülüyordu. Dönemin DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler, TKP'nin olmasa da devrimci işçi hareketinin güçlenmesi ve kitleselleşmesi için bir günlük gazetenin gerekliliğine ikna edilmiş ve desteği sağlanmıştı.

Yepyeni bir günlük gazete kurmanın maliyeti ve güçlükleri, mevcut bir gazeteyi devralarak giderilebilirdi. Zorda olan *Politika* gazetesi, ilk akla gelebilecek yayındı. Gerek DİSK gerekse gazetede CHP çevresinden kişi ve ilişkilerin varlığı işi kolaylaştırıyordu. Kısa süren görüşmelerden sonra DİSK ve Maden İş, Lastik İş, Gıda İş, Basın İş gibi bağlı sendikalar *Politika* gazetesinin sahipliğini devraldılar. DİSK'in ideolojik hattının belirginleşmeye başladığı; içindeki tartışma ve muhalefete rağmen TKP çizgisinin güç kazandığı bir dönemde, *Politika* gazetesinin el değiştirmesi köklü bir yayın politikası değişikliği demekti. Yasal işlemler tamamlanıp gazetenin devralındığı gün, kimi DİSK uzmanlarının ve TKP militanlarının gazete binasına, el koyma havasında göste-

1970'lerin ikinci yarısında, TKP çizgisindeki örgütler, özellikle 1 Mayıs'larda açtıkları pankartlarla, "TKP'ye Özgürlük" talebini sloganlaştırdılar.

bir menbaa ise Anadolu'da, özellikle Ankara ve Eskişehir'de gelişmekte olan işçi örgütlenmesi ve sol örgütlenmeleridir. Ekim Devrimi sonrasında özellikle Millî Mücadele esnasında komünizmin kızıl yıldızı çok farklı etkenlerin itkisiyle parlamaktaydı. "Millî Mücadele"nin önde gelen unsurları gerek maddi yardım alabilmek gerekse de siyasî bir destek sağlayabilmek maksadıyla Sovyetler'le iyi ilişkiler kurmak peşindeydiler. Hatta bu sebeple Mustafa Kemal'in desteğiyle "resmî" bir TKP'nin kurulması çok işlenen bir konudur. Millî Mücadele esnasında hareketlenen siyasal yaşam özellikle işçi örgütlenmelerinin gelişmekte olduğu Eskişehir ve Ankara'da farklı örgütlenmeleri ortaya çıkarmaktaydı. Öyle ki, İstanbul'da bulunan en önemli sosyalist örgütlerden birisi olan TSF'nin de Eskişehir'de bir şubesi mevcuttu. Mustafa Kemal'in desteğiyle kurulan "resmî" TKP'nin yanı sıra Anadolu'da gelişmekte olan işçi örgütlenmesi ve sol faaliyet gerçek ifadesini "hafi", yani gizli TKP'de bulmuştu. Bu çevrenin, gizli TKP'nin, Türkiye sosyalist hare-

rişli girişleri, dönemin "devrimci" ruhunu da yansıtıyordu.

Bu köklü değişimin ardından, İsmail Cem dışında, daha önce *Politika* gazetesi kadrosunda yer alan yazar ve yöneticilerin tümü ayrıldı. İsmail Cem ise, o günlerde, devlet ve kamuoyuna karşı, DİSK içindeki illegal TKP varlığını dengelemeye çalışan Kemal Türkler'in tercihi ve desteğiyle, gazetenin genel yayın yönetmeni ve başyazarı olarak bir süre daha işine devam etti.

12 Mart döneminde *Yeni Ortam* dergisi ve daha sonra *Yeni Ortam* gazetesinde yazarlık ve yazıişleri müdürlüğü yapmış, çeşitli DİSK sendikalarının basın ve eğitim dairelerinde çalışmış olan Aydın Engin, gazetenin yayın politikasına ve ideolojik çizgisine hâkim olabilmek için İsmail Cem'in yardımcılığına getirildi. Oya Baydar, Özlem Özgür (Nadir Akgül), Bilge Dicleli, Aydın Şenesen gibi kamuoyunda TKP'li bilinen yazar ve gazeteciler de *Politika*'nın yeni kadrosunda yazar ve yönetici olarak yer aldılar. Alt kadrolar ve teknik kadrolar ise, DİSK sendikalarından gelen ya da TKP militanı ve sempatizanı olan elemanlardan oluşturuldu.

1977 Mayıs'ından sonra İsmail Cem siyasete atılmak istediğini belirterek *Politika* gazetesinden ayrıldı. Gerçekte, gazetenin yayın çizgisi Cem'in çizgisinden farklı bir yere gelmişti. Genel Yayın Yönetmeni Cem ile gazeteye DİSK'in getirdiği kadrolar arasında, su yüzüne çıkmamasına iki taraflı gayret gösterilen görüş ve uygulama farkları artık gizlenemiyordu. Öte yandan, 1977'nin başlarından itibaren Konfederasyon içindeki çeşitli siyasal grup ve fraksiyonların çatışması şiddetlenmişti. 1977 ortalarında, "ilerlemeciler" olarak bilinen TKP'ye yakın kanatla CHP'li sosyal-demokrat Genel-İş Başkanı Abdullah Baştürk kanadı arasındaki mücadelede, Kemal Türkler ağırlığını "ilerlemeciler"den yana koyunca DİSK ve bağlı kuruluşlardaki dengeler TKP lehine değişir gibi oldu. *Politika* gazetesi genel yayın yönetmenliğine de İsmail Cem'in yerine Aydın Engin getirildi. Artık, gazetenin yayın politikası genel bir sol uzlaşmayı değil de TKP'nin ideolojik-siyasal hattını yansıtıyor, Babıâli'de yayımlanan bağımsız bir günlük gazeteden çok, kendi kitlesine dönük bir parti organı havasına bürünüyordu. Kısa süre sonra *Politika* gazetesi, DİSK'in ve büyük ölçüde de TKP'nin "organ"ı gibi algılanan bir gazeteye dönüştü ve bütün "organ" gaze-

ketinde özgün yeri Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nda (THİF) örgütsel ifadesini bulmuştur (Tunçay, 1991: 97).

Özellikle Ankara ve Eskişehir'de odaklanan Anadolu'daki sosyalist çevre "Millî Mücadele" içerisinde Kemalist merkeze daha yakın oldukları için daha eleştirel bir tavır içerisine girebiliyorlardı. Bunda farklı siyasî grupların iktidar mücadelesi de etkili olabiliyordu. THİF'nin beyannamesinin ilk yayımlandığı *Emek* gazetesinde Bulgaristan'daki Türk komünistlerin neşrettiği *Ziya* adlı bir gazetede yer alan Kemalizme ilişkin bir değerlendirme önemlidir.[11] Bu yazıya göre Anadolu'da milliyetçilik duygularının kuvvetli olması doğal bir durumdur. Zira her millet üzerinde yaşadığı toprakları yabancıların işgalinden kurtarmak için çabalar. Ancak gazete hemen hatırlatır; Mustafa Kemal Paşa Anadolu'yu yabancıların elinde kurtarsa, acaba Türklerin geleceği kurtulmuş olur mu? Harpten evvel İstanbul'da bir Türk sultanın olduğunu anımsatan gazete Mustafa Kemal Paşa'nın Anadoluları mest edemeyeceğini, çünkü milliyetçiliğin ar-

telerin kaçınılmaz kaderini yaşamaya başladı.

DİSK'in ülkede iyiden iyiye tırmanan itibarı ve etkinliğinin yanı sıra TKP'nin –hâlâ illegal olmasına rağmen– sosyalist solda başat partilerden biri haline gelmişliği bile gazetenin umulan, beklenen hatta garanti sayılan tiraj tırmanışına elvermiyor; *Politika* gazetesi günlük ortalama 28 bin ile 38 bin arasında oynayan bir net satışla yetinmek zorunda kalıyordu. DİSK'in ve sendikaların, zarar etmekte olan bir yayına sürekli para akıtmaları, hele de DİSK içi çalkantılar hesaba katılırsa, olanaklı değildi. Aralık 1977'de, DİSK'in 6. genel kurulunda, başını Türkler ve sendikası Maden-İş'in çektiği kanat, sosyal demokrat Genel-İş Başkanı Abdullah Baştürk'ün liderliğindeki kanada yenildi. DİSK Genel Başkanlığı'na Abdullah Baştürk seçildi. DİSK desteğinin çekilmesi *Politika*'nın mali sorunlarının ağırlaşmasına yol açtı. Okur kitlesi de giderek daralıyordu. TKP yönetimi gazetenin mutlaka çıkarılmasını istiyor, buna karşılık okur sayısını artırabilecek daha gevşek ve kitlesel bir yayın politikası izlenmesine de olanak tanınmıyordu. Günlük bir gazetenin öncelikli haberlerinin, örneğin manşet haberinin, gündemdeki gelişmeler olması gerekirken, partinin basından sorumlu biriminin yöneticilerinin kullanılmasını istedikleri manşet "UDC (TKP'nin ölcülüğünü yaptığı Ulusal Demokratik Cephe) Çığ Gibi Büyüyor", ya da Kahramanmaraş olaylarının ertesi günü, partinin örgütlenmeye çalıştığı bir semtteki su sorunu olabiliyordu.

Gazetenin partili olmayan yazarlarının bir bölümü kendiliklerinden ayrılırken, neredeyse siyasal hareketin yerel militanlarının eline kalmış bulunan haber ağının büsbütün zayıflaması ve içeriğin giderek parti yayınına dönüşmesi, net satışı 20 binlere, hatta bazı günler daha altına çekmeye başlamıştı. 1978'de had safhaya varan kâğıt darlığı bir yandan, yerel baskı ve engellemeler öte yandan, gazetenin Anadolu'ya gitmesinin ve dağıtıma yetişmesinin mümkün olamadığı günler başlamıştı. TKP'nin etkisinin hâlâ çok güçlü olduğu Kemal Türkler başkanlığındaki Maden-İş sendikasının *Politika* gazetesinin hisselerini devralması ve sağladığı destek gazeteyi bir süre daha yaşatmaya elverse de, sağlam bir atılım yapılabilmesi için yeterli değildi. Üstelik genel yayın yönetmeninin ve bazı çalışanların dile getirdiği "Babıâli'de gazete gibi

tık iflas ettiğini belirtmiştir. Artık dünyada en önemli şeyin ekmek kavgası olduğunu ifade eden gazeteye göre, ister Türk ister Bulgar olsun kapitalistler-zenginler aleyhine iktisadi bir kavga olmaksızın muharebe ve sefalet yeryüzünden eksik olmayacaktır.

THİF Ankara'da kendi dünya görüşünü ortaya koymak ve yaymak için konferanslar düzenliyordu. Bu konferanslarda Mehmet Şükrü, Şeyh Servet, Ziynetullah Nuşirevan gibi dönemin Anadolu solunun önde gelen figürleri konuşmalar yaparak politik çizgilerini berraklaştırmayı amaçlıyorlardı.[12] Konuşmacılar her şeyden önce şu noktaları vurguluyorlardı. THİF gizli Komünist Partisi ile Halkçıların birleşmesinden oluşmuş ve hükümetçe tanınmış bir fırkaydı. Adındaki "iştirakiyyun" kelimesinden çeşitli manalar çıkaranlar "kundakçılar"dı. Fırka programının maddelerinin de altı çizilmiştir: "Hukuk-ı aile şeriat dairesinde mahfuzdur dediği gibi diğer bir maddesinde de asr-ı saadetteki samimiyet-i müşterekeyi iadeye çalışacaktır demekle hakikat-i isla-

gazete çıkarmak" fikri parti katlarında yankı bulmuyor, hatta tiraj kaybı "yeterince partili olmamak"a bağlanıyordu.

Üstelik Türkiye artık iç savaş benzeri kanlı bir döneme girmiş, sağ-sol gruplar arasındaki silahlı çatışmalar, aydınlara ve siyasetçilere yönelik cinayetler, suikastlar toplumu sarsmaya başlamıştı ve bu kanlı süreç hızla tırmanıyordu. Kahramanmaraş'ta yaşanan kanlı olayların ardından 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmesiyle yeniden "sıkıyönetimler" dönemine girildi. Diğer sol yayın organlarıyla birlikte, bu dönemde *Politika*, baskılardan en fazla etkilenen gazetelerden biri oldu. Yayın yönetmeni Aydın Engin 1978-1979 yıllarında çeşitli defalar gözaltına alındı ve iki kez tutuklandı. Yazarlarının çoğu, yazdıkları yazılar nedeniyle, özellikle de TCK'nın 142, 159 ve 312. maddelerinden on yılları aşan, hatta kimisinin toplamı otuz yıla varan hapis cezası tehdidi altında çalışmak zorunda kaldılar. Gazete iki kez, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatıldı.

1980 yılı Ocak ayında, Afganistan'da Kızılordu destekli Afganistan Halk Partisi Hükümeti ile ABD destekli "Mücahitler" arasında süregiden içsavaşı izleyip dönen Aydın Engin'in yazı dizisi, dönemin İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Necdet Üruğ'un deyimiyle "Göz yumulamayacak bir çatlak ses ve bardağı taşıran damla" oldu. Gazete bir kez daha kapatıldı, 12 Eylül 1980 darbesine kadar da yasaklı kaldı. 12 Eylül'ün ardından, yönetim kadrolarının bir bölümü tutuklanırken bir bölümü de yurtdışına çıktı.

Yayımlandığı dört yıl boyunca, *Politika* gazetesinin ana temaları, demokratik hak ve özgürlüklerin kazanılması sürecinde özellikle komünistleri ve TKP'yi ilgilendiren 141 ve 142. maddelerin kaldırılması ve TKP'nin yasallaşması mücadelesi; faşizme karşı ulusal demokratik cephe; Sovyetler Birliği'nin ideolojik çizgisinin ve nükleer silahlanmaya karşı barışın savunulması oldu. Genel ideolojik hattı ise, TKP'nin pro-sovyet çizgisini izledi, daha doğrusu yansıttı. Ecevit'li CHP'nin desteklenmesi, ABD ve NATO karşıtlığı, Sovyet dış politikası çizgisindeki haber ve yorumlar, bu ideolojik hattın başlıca dışa vurumlarıydı.

Gazetenin, çoğu amatörlerden oluşan kadrosu oldukça genişti. O yıllarda, gazetenin sanat-kültür, dış politika, ekonomi bölümlerinde ve mutfağında çalışan gençlerin bir bölümü, sonraki yıllarda kültür-sanat alanında ve basında adlarını duyurdular, önemli işlere imza attılar. ❐

miye dairesinde hareket edeceğini göstermiştir." Milliyetçiliğe ve Kemalist çizgiye daha eleştirel bir tutum takınan THİF, söyleminde İstanbul ve Bakü'deki çevrelere oranla daha fazla İslâm'a referans yapmıştır. Ancak Ankara çevresinin bir sene sonra 1922 Mart'ında çıkarmaya başladığı *Yeni Hayat* dergisinde daha net bir Marksist çizgi savunulmuştur. Derginin Marksizm algılayışında iktisadi ve toplumsal determinizm ile ilerlemeci paradigmanın çok belirgin olduğunu söylemek mümkündür.[13] Dergiye göre Marksizm sadece olaylar ve sebeplerini göstermekle yetinmez. Onların "ilerde alması mümkün ve muhtemel olan esbabını da gösterir." Gelişme yollarını göstererek geleceğe hazırlık yapılmasını sağlar. Hatta "dünyada cereyan eden bütün içtimai iktisadi hadiseler, Hegel, Foyerbah tarafından keşif ve Karl Marks tarafından ikmal edildiği vechle bir saat makinesi intizamıyla ve muhtelif tezatların sevkıyla tebeddül ve tahavvül eylemektedir." İçinde yaşanılan millî inkılapların da tarihin bir hükmü ve bundan çıkan zaruri neticeler-

den olduğunu söyleyen *Yeni Hayat* heyet-i tahririyesi halk tabakaları arasında eksik olan iktisadi teşkilat ve sınıf şuurunun giderilmesi için çalışacaktır.

Bu sınıf şuuru eksikliğinin giderilmesi noktasında zamanın ve hatta sonraki tüm kuşakların derdi olagelmiş olan bir husus dikkati çekmektedir. *Kurtuluş* dergisinde de altının çizildiği gibi *Yeni Hayat* dergisi Türkiye'de Avrupa'dakinin benzeri olarak büyük servetlerin veya büyük sefaletin olmadığı iddiaları ile mücadele etmiştir. Dergi bireysel bir gözleme de dayansa ve Avrupa'daki anlatılan sefaletle eşit bir sefaletin olduğunu iddia etmese de Birinci Dünya Savaşı'ndan evvel dahi açlardan ve çıplaklar sınıfından bahsedilebileceğini iddia etmiştir.[14]

Dergi bir başka sayısında da yine aynı konuya parmak basmıştır. Türkiye'de Avrupa'daki gibi büyük fabrikalar, maden ocakları, büyük sermayeler ve en önemlisi bir sınıf mücadelesi olmadığını iddia edenlere karşı yine bir gözlemle karşılık verilmiştir. Hayatın bir mücadeleden ibaret olduğunu dile getiren *Yeni Hayat*, Avrupa'daki kadar gelişmiş bir sermaye ve işçi sınıfı varlığı olmadığını teslim etse de, sınıf mücadelesinin varlığını inkârın da mümkün olmadığını belirtmiştir. Sokak çatışması olarak mücadelenin Avrupa'da dahi ender olduğunu söyleyen dergi "en muntazam" işçi örgütlenmesinin olduğu yerlerde "grev"ler yapıldığının altını çizmiştir.[15] Türkiye'de grevlerin çok sık olmamasını teşkilat eksikliğine bağlayan *Yeni Hayat*, teşkilat noksanlığının sebebi olarak da alttakilerin üzerine yapılan tazyiki göstermiştir. Kömür havzaları, demiryolları hatları, tramvaylar ve elektrik tesisleri ve reji gibi birçok alanda işçilerin varlığından ve köylülerden bahseden dergi emek-sermaye çelişkisini göstermek için ülkede yaygınlık gösteren ve birkaç işçi çalıştıran atölyelerden bir örnek seçmiştir. Bu atölyede işyeri sahibini zengin eden işçiler ve ustalar geçinemeyip ve en ufak bir çalışamama durumunda açlık tehlikesi ile karşı karşıyadırlar. Bu atölyelerden birinde çalışan bir usta dahi durumu "işçi ve sermayeci" meselesi olarak ortaya koymaktadır.

Bu örneklerde de görüldüğü üzere andığımız neşriyatın odak noktası Türkiye'de sınıfların varlığı ve sınıf meselelerinin toplumsal hayattaki merkeziliğidir. Türkiye'nin sorunu bu dergi ve gruplara göre sınıf bilincindeki ve örgütlenme düzeyindeki geriliktir.

IV

Ancak TKP'nin kuruluşunun ve temel ideolojisinin şekillendiği yer devrim Rusyası olmuştur. TKP'nin kuruluş kongresini Bakü'de yapması ve bu partide Mustafa Suphi'nin ön planda olması bir tesadüfün eseri değildi. Mustafa Suphi bir İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) muhalifi olarak sürgün bulunduğu Sinop'tan 1914 yılında Rusya'ya kaçmış, Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğu'nun girmesiyle birlikte yeniden sürgüne Rusya içlerine gönderilmiştir. 1915 yılında Bolşeviklerle ve onların fikirleriyle tanıştığı tahmin edilmektedir (Aslan, 1997: 24; Dumont, 1980: 38-39). Bolşevikler ve İslâm Komiserliği ile ilk temasından sonra 1918 senesinde *Yeni Dünya* gazetesini Moskova'da çıkarmaya başlayacaktı. Bu gazetede yazdığı ilk yazılar onun sosyalizme ilişki fikirlerini yansıtmaktan çok Osmanlı İmparatorluğu ve İttihatçılar hakkındaki mütalaaları ile doludur. İttihatçıların Temmuz devrimine yaptıkları ihanetlerden ve halka sırtlarını dönerek pazarlıklara ve ihtişama olan meraklarına değinen Mustafa Suphi bu yazılarıyla aslında Türkiye'yi terk etmeden önceki İttihatçı karşıtı muhalif çizgisini devam ettiriyordu. Bu ilk sayılarda sosyalizme dair en fazla "iktisadi revalütsiya" adlı makalesinde Ekim Devrimi ile Rusya'da burjuva iktidarı ile proletarya iktidarı arasında bulu-

nulduğunu ve bu iktisadi devrim ile beraber kapitalistin aracılığı olmadan fabrikaların işletilmesinin mümkün olacağını iddia etmiştir.[16]

Mustafa Suphi fikirlerini ifade ettiği gazetesi *Yeni Dünya*'yı mücadele pratiğine bağlı olarak Moskova, Türkistan, Kırım ve Bakü'de çıkarmıştır. Rusya'nın çeşitli yerlerinde ifa edilen bu icraatlar, Rusya'daki Osmanlı sefirinin tepkisine uğramıştır. Osmanlı sefiri Rus makamları nezdinde girişimde bulunarak *Yeni Dünya*'nın faaliyetlerinin durdurulmasını talep etmiştir. Bu tepki Mustafa Suphi'nin böyle bir girişime yol açacak kadar bir etkiye sahip olduğunu düşündürtür. Mustafa Suphi sefirin bu tepkisine karşı yazdığı "Osmanlı Sefirinin Notasına Cevap" yazısında Karl Marx'ın kuramını takip eden bir sosyalist gazete olduğunu, çoğunluğu "fakir ve mazlum işçi ve ekinci halklardan" oluşan Müslüman toplumu, sosyalist inkılapçılarla birleştirerek diğer mazlum halklarla birlikte Avrupa'nın emperyalist saldırısından kurtarmayı amaçladığını belirtmiştir. Burada önemli olan Mustafa Suphi'nin gazetesini Türklüğe atıf yapmadan "sosyalist Müslüman" olarak tanımlamasıdır. Bunun nedeni büyük ölçüde Rusya'daki resmî kullanımdan ileri gelmektedir. Zira diğer birçok yerde Mustafa Suphi'nin Türklüğe de özel bir vurgu yaptığı aşikârdır. Yine bu yazıda Suphi, İstanbul ve Anadolu'daki komünist çevreler gibi nüfusun çoğunluğunu fakir işçi-köylü kitlelerin oluşturduğunun altını çizmiştir. TKP'nin oluşumuna giden basamaklardan ilki olan konferansın adı da zaten "Türk Sosyalistleri Konferansı"dır (Aslan, 1997: 50).

1918 yılında toplanan bu konferansın önemi, başkan seçilen Mustafa Suphi'nin konuşmasında daha sonra birçok kez altını çizeceği konulara değinmiş olmasıdır. Her şeyden önce bu konferansta sadece aydınların ve fikir insanlarının olmaması, doğrudan doğruya zulme uğramış halktan Türk askerlerinin, köylüsünün ve işçisinin yer almasının devrimci ruhun Türkiye'de aşağı tabakalara kadar ulaştığını gösterdiğini söylemiştir. Yani Türkiye'de sosyalistlik ütopizm, hayalperestlik aşamalarını atlamış ve "devr-i hakikate" girme eğilimini taşımaktadır. Mustafa Suphi bu argümanı daha sonraları da birçok kez dile getirmiştir. Rus devriminin de gösterdiği gibi sosyalizm gerçekleşebilecek bir projedir.

Bu arada kimin sosyalist olduğunu tanımlamayı da unutmamıştır Suphi. Ona göre işçilerin kanını emen, fabrikalar, çiftlikler, malikâneler, vapurlar, demiryolları halinde özel kişilerin, şirketlerin elinde bulunan sermayeyi millete mal edip, fakir ve mazlum halkları onun baskısından kurtaran kişiye, bu içtihada katılan herkese sosyalist denir. Yalnız iş bu kadar basit değildir. Bu mücadeleyi işçi ve köylü sınıfların kendi bilinçlerine vakıf olarak burjuvazinin parlamentarizm ile mağlup edilebileceğinin hem bir ütopya hem de "üstad-ı azam" Karl Marx'a ihanetten başka bir şey olmayacağını dile getiren Suphi, bu mücadelenin ihtilalci esaslarda olması gerektiğinin de altını çizmiştir.[17]

Rusya'da devrimin ölüm kalım mücadelesi verdiği ve Anadolu'nun işgal edilmeye çalışıldığı bir dönemde yazan Mustafa Suphi'nin yazıları genellikle güncel uluslararası durum ile ilgiliydi. Genellikle Türk işçi ve köylülerine seslenen Suphi onları paranın tahakkümüne, sermayedarlara, toprak sahiplerine, paşa ve ağalara, papaz ve mollalara karşı mücadeleye çağırır. Kendi kurtuluşlarının ancak ve ancak bunların yenilgisine ve sosyalizme bağlı olduğunun altını defaatle çizer. Anadolu'nun işgaline karşı mücadele edilmesi, Rusya Sovyetler'i ile işbirliği yapılmasını salık verir.[18]

Bundan dolayı bu noktada Anadolu'da devam etmekte olan "Millî Mücadele"ye bakış Suphi'nin yazılarında önemli bir yere sahipti. Dünyanın başka yerlerinde ol-

Eylül 1920'de Komintern tarafından Bakü'de düzenlenen Doğu Halkları Kurultayı'na Türkiye'den de 235 kişilik bir heyet katılmıştı. Kurultay'ın amacı Doğu'nun sömürge ve yarı sömürge halklarının emperyalizme karşı giriştikleri mücadeleyi, milli kurtuluş hareketlerini desteklemekti.

duğu gibi Türkiye'de de başlamış olan kıyamı Mustafa Suphi Avrupa emperyalizmine karşı mücadele olarak anlamaktaydı. Bunun için ezilen Şark'ta ve tabii ki Türkiye'de bu mücadele "millî müdafaa" şiarı ile başlamış bile olsa desteklenmesi gerekir. Ancak eğer bu mücadeleler uluslararası bir aşamaya geçemezse Avrupa kapitalizmi karşısında "iflasa mahkûm"dur. Mustafa Suphi "müşterek düşman" tarafından bu hareketin yenilmesine meydan vermemek için "mutaassıp milliyetçilere" dahi olsa yardım etmeyi "tarihî bir vazife" addetmiştir. Ancak bu tarihî vazifenin diğer bir yönü de vardır. O da halk arasında "hayat ve mubareze" ruhunu derinleştirmeye çalışan "iştirakiyun teşkilatı"nın yayılması ve güçlenmesidir.[19]

Zira I. Türkiye Komünist Fırkası Kongresi'nde müstemlekat ve milletler meseleleri hakkında alınan kararda da bu durumun altı çizilmiştir. Bu kararların 5. maddesine göre

"Komünist Fırkası inkılap hareketinin yeni girdiği gayr-i müterakki memleketlerde emperyalizme karşı mevcudiyetini müdafaa eden millî kuvvetlere müzaherette, bu arada umumiyetle sermayedarlar idaresine karşı sınıfı mübareze hissinin işçi halk içinde derinleşmesine ait mesaide bulunmalı ve herhalde teşkilatın istiklalini muhafaza etmelidir."[20]

Yukarıdaki kararın altında yatan mantığın bir yönü "Millî Mücadele"nin açtığı alanın komünistlerin örgütlenmesi için de alan açacağı düşüncesiydi. Suphi'ye göre Avrupa ve İngiliz emperyalizmi "Anadolu kıyamcılığı"nı bastırıp da iktidarı kendi himayeleri altında olan sultana verirlerse, "içtimai hareket karşısında büyük bir duvar yükselmiş olacak" ve bundan öte buna en fazla üzülecek olan Azerbaycan ve bütün Rusya Sovyetler'i olacaktır. Onun için Anadolu'daki "millî" hareketi desteklemek gerekmektedir. Böylece Rusya Sovyetler'inin yardımıyla bir kış daha geçirile-

bilmesi, Anadolu'da "amele ve rençber teşkilatlarının biraz daha büyümesine yardım" edecektir. Zaten bu amele ve rençberlerin kendi sınıf menfaatlerini hissetmeleri ve idrak etmeleri ile mücadele en şanlı safhasına ulaşacaktır.[21] "Haram Yiyici" egemenlerin din ve şeriattan bahsettiklerine değinen Mustafa Suphi zavallı halkı savaştan savaşa sürüklediklerini, asırlardan beri dost yaşayan milletin fukarasını birbirine kırdırttıklarını belirtmiştir. Bu son felaketlerin "dinci, milletçi, vatancı sahtekârların foyasını meydana koyduğunu" söylemiştir. Amele ve rençberin kurtuluşu kendi elleriyle olacaktır.[22]

Mustafa Suphi'nin Büyük Millet Meclisi ve Anadolu hareketine karşı komünistleri konumlandırışı başka bir açıdan Türkiye'deki sınıflara bakış açısı ile de ilgilidir. Komünistler halihazırda azınlıkta kalmaktadırlar çünkü işçi ve rençberlerin siyasî teşkilatı olan TKF onların örgütlülük durumlarını yansıtmaktadır. Her ne kadar ülkede mazlum ve işçi, fakir ve işsizler çoğunluğu teşkil etseler de, sanayiinin geri olması sebebiyle, işçiler proleter teşkilatına sahip değildirler. Yani kendi sınıf örgütlenmeleri yoktur. Mustafa Suphi İstanbul *Kurtuluş* çevresi kadar derinlikli veya ayrıntılı tahlil etmese de işçi sınıfının durumuna benzer bir noktadan yaklaşmıştır.[23] Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulduğu I. Kongre kapanış konuşmasında Mustafa Suphi Türkiye'de amele ve rençber sınıflarının var olmadığı iddia edenlerin ancak "kara fikirli mürteciler" olduklarını dile getirmiştir. Hatta bunların "hamalların memurlardan iyi yaşadıklarını söylemekten" dahi utanmadıklarını belirten Suphi, İstanbul, İzmir, Konya, Erzurum, Ankara ve Eskişehir'de seslerini yükselten amele ve rençberlerin, Türkiye'de devrimci mühim bir sınıfın yaşadığını gösterdiğini ifade etmiştir. Bu noktada İstanbul ve Anadolu çevrelerinde olduğu gibi Mustafa Suphi için mücadelede mevcut olan eksiklik işçi ve köylü sınıfının bilinç ve örgütlülük düzeyindeki düşüklüktür. Bu noktada da zaten TKF'nin kendisine biçtiği misyon ortaya çıkmaktadır. Ülkenin başına musallat olan harici düşmanları kovarken, "halkın sırtından geçinen yağmacı ve tufeyli sınıflarını da hazır yiyicilik halinden çıkarılıp," sınıf farklarının ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bunun için de "işçi halkın mukadderatını kendi eline alarak iş görmesi bir zaruret haline geliyor."[24] Bu noktada değinilmesi gereken husus, Mustafa Suphi'nin sosyalizmden bihaber, yolu hasbelkader devrim Rusya'sına düşmüş İttihatçı düşmanı bir liberal veya aslında bir Türk milliyetçisinden başka bir şey olmadığı yollu değerlendirmelerin kendisine haksızlık yapmak anlamına geleceğidir. Biz, tarihin gördüğü en önemli sosyalist dönüşümlerinden birisinin ortasında aktif görevlerde siyasî sorumluluk alarak bulunmuş Suphi'nin sosyalizm bilgisinin, kitap başında yıllar boyunca edinilebilecek birikim kadar zengin olabileceğini düşünüyoruz.

Mustafa Suphi bu siyasî perspektifi hayata geçirme şansına en çok sahip olduğunu düşündüğü sırada bugün bile tam ayrıntıları karanlık olan bir komployla ortadan kaldırıldı. Ankara'ya bağımsızlık mücadelesine katılmak için, Ankara'nın bilgisi dahilinde 14 parti idarecisi ve eşiyle gitmekteyken, Kazım Karabekir'in ve bir kısım İttihatçının dahli olduğu su götürmeyen bir düzene kurban edilmiştir. Bu olayda THİF'in de yetersizliğinin ve siyasî hatalarının payı olduğunun altı çizilmelidir. Anadolu'da bu çevrenin o dönemde yürüttüğü siyasî faaliyetler ve kurduğu ittifaklar Kafkasya'dan Türkiye'ye gelmekte olan TKP'lilerin kaderinde önemli bir rol oynamıştır.

V

1921 yılında 15 TKP kurucu üyesinin Karadeniz'de katledilmeleri ve Kemalist kadroların kendi konumlarını konsolide

etmeye başlamaları ile birlikte Anadolu'daki komünist kadroların ve örgütlenmelerin ağır darbeler yemeleriyle, '20'lerin ilk yarısından itibaren TKP'nin merkezi İstanbul çevresinde odaklanmıştır. 1927 tevkifatına kadar olan bu dönemi daha çok *Aydınlık*'taki yazılarıyla Şefik Hüsnü'nün kalemi ve 1926 Viyana Konferansı tutanakları üzerinden değerlendireceğiz. Bu seçim her ne kadar zamanın tüm TKP fikriyatını ayrıntılarıyla temsil kabiliyetine haiz olmasa da, dönemin genel zihniyetini gözler önüne sermek açısından yeterlidir. Aslına bakılırsa *Aydınlık* çevresinde ve daha sonra *Orak-Çekiç*'te de kendisini ifade edecek çevrenin fikriyatı *Kurtuluş* dergisinde takip edilen çizgiden çok büyük bir farklılık içermiyordu.

Aydınlık dergisinin ilk sayısında Şefik Hüsnü daha önceki yazılarında olduğu gibi Türkiye'de sınıf mevzularına değinmiştir.[25] Toplumların sınıflara bölünmelerinden Türkiye'nin azade olmayacağını belirten Şefik Hüsnü özellikle Tanzimat'tan sonra ülkede özel teşebbüs sınıfı ile işçi sınıfının vücut bulmaya başladığını yazmıştır. Özellikle 20. yüzyılla birlikte sınıflar "bütün özellikleriyle belirmiştir." Hatta daha önceki dönemlerde çok belirleyici olan milliyet ve din farklılıkları daha az rol oynamaktadır. Türkiye'de burjuvazi gün geçtikçe güçlenmektedir ve Avrupa'daki muadilleriyle her bakımdan karşılaştırılabilir durumdadır. Zira her ikisinde de "aynı eğilimler, aynı amaçlar, aynı usuller, aynı âdetler" göze çarpar. Halkın bilinçsizliği ve cehaletinden yararlanan zenginler ve nüfuz sahipleri bu sayede hüküm sürebilirler. *Kurtuluş*'taki yazıların bir devamı olacak şekilde Şefik Hüsnü incelediği sınıfları homojen unsurlar olarak ele almamış, onların kendi içlerindeki farklılıkları ve eğilimleri de tahlil etmiştir. Buna göre kentlerde farklı kökenlere sahip ve farklı politik temayülleri olan bir burjuva sınıfı, yine küçük zanaatkâr, esnaf, memur, subay, emekli gibi kesimlerden oluşan bir orta sınıf ve bunların dışında kalan ve iş ve yaşama koşulları ne olursa olsun bütün halk kitlesini oluşturan bir proletarya sınıfı yaşamaktadır. Avrupa'da bu orta sınıf denen küçük burjuvazi gün geçtikçe güçten düşerek proletaryanın saflarını doldurmaktaysa da Rusya ve Türkiye gibi ülkelerde halen "yabana atılmayacak" bir miktara ve öneme sahiptir.

Şefik Hüsnü *Kurtuluş*'ta olduğu gibi *Aydınlık*'ta da proletaryayı en geniş yoksul kitleleri içine alacak şekilde geniş tanımlamıştır. Ona göre proletarya "kol ve kafa yeteneklerini ancak karnını doyurabilecek kadar bir ücret karşılığında başkasına kiralayanlar topluluğu"dur. Bu noktada bir işçi, sermayesi olmayan bir doktor, avukat, gazeteci, öğretmen de proleterdir. Kentlerde böyle olan sınıfsal kompozisyon köylerde de pek farklı değildir. Orada da ileri gelenler ve mütegallibe sınıfı mevcuttur. Toprağın büyük kısmını eline geçirmiş olan bu sınıf resmî makamları rüşvetle kendine bağladığı için alt sınıfları şikâyet edecekleri mercilerden de mahrum bırakmışlardır. Ağaların yanı sıra kendi yağında kavrulan, birkaç dönüm tarlası olan veya demircilik, kahvecilik, nalbantlık gibi işlerle iştigal eden küçük burjuvaziye denk gelecek bir orta sınıf da mevcuttur. Sayıları kentlerde olduğu gibi mühim bir yekûn teşkil etmez. Bunların dışında kalanlar da "pazularından başka güvenecek bir varlığı olmayan" tarım işçileri sınıfıdır. Ancak bunlar da monolitik bir sınıf değillerdir. Bu "özel proletaryanın" sınıfsal durumu gündelikçi, ırgat, ortakçı, ücretli çiftçi, orakçı, çoban, sığırtmaç, korucu, bekçi olmalarına göre değişik özellikler arz etmektedir. Hatta yeni gelişmekte olan tarıma bağlı sanayi kollarında çalışan işçiler de bunların arasında sayılır.

Şefik Hüsnü her ne kadar tarımda varolan sınıflardan bahsetmiş olsa da bu tespitin ancak "kuramsal" olduğunu ekle-

meden edememiştir. Zira hem mütegallibe hem de tarımdaki işçiler yığını bir sınıf oluşturacak şekilde bir bütün oluşturamamaktadırlar. Köy ağaları arasında çekememezliklerin, düşmanlıkların varlığı burjuva sınıfının "bütün unsurları, bütün malzemesi mevcut ve işlemekte" olmasına rağmen onları tam anlamıyla bir sınıf durumuna girmelerini önlemektedir. Köylü alt sınıflar da dağınıktır ve cehalet içinde yüzmektedirler. Tarım emekçileri söz konusu olduğunda onları uyandıracak, "sosyal gerçekliğe gözlerini açtıracak" ve dayanışma ruhu aşılayacak olan "örgütleri tam şehir emekçileridir." Ancak ne yazık ki Türkiye'de işçi sınıfı bu görevi ifa edebilecek kadar örgütlenme düzeyine ulaşabilmiş de değildir.

Şefik Hüsnü'nün 1921 yılında *Aydınlık*'taki bu ilk makalesinde yapmış olduğu sınıfsal tahlil '20'li yılların sonuna değin TKP'nin bakış açısının özünü oluşturacaktır. Yapısal olarak işçi sınıfının varlığı ve ezenler ile arasında kendiliğinden bir gerginlik mevcut iken sınıf bilincinin eksikliği tam anlamıyla bir sınıfın ortaya çıkmasını engellemektedir. Ancak yaptığı polemiklerde Şefik Hüsnü Türkiye'de Avrupa'daki gibi sınıfların mevcut olmadığını ileri sürenlere cevap yetiştirmekten de geri durmamıştır. Örneğin 1922 yılının Kasım'ında kaleme aldığı "İslâm Dünyasında Toplumsal Devrimin Kaynakları" adlı makalesinde Doğu ve İslâm dünyasına yüzeyden göz atarak oradaki eşitlikçi ve toplumcu hareketleri görmezden gelenleri eleştirmiştir.[26] Yusuf Akçura'nın bir yazısından bahsederek Doğu'daki Mazdakilik, Babekçilik, Karamita hareketlerine değinen Şefik Hüsnü İslâm burjuva tarihçilerinin saptırdığını iddia ettiği bu hareketlerin Doğu'da bir geleneğe sahip olduğunu belirtmiştir. Bu hareketler sayesinde kapitalizmin ortaya çıkmasından yüzyıllar önce toplumsal nedenlerle çok önemli ayaklanmalar olmuş ve özel mülkiyet karşıtı eşitlikçi düşünce bu topraklara kök salmıştır. Bu makalenin önemi Şefik Hüsnü'nün kapitalist dönemde olduğu gibi modern öncesi çağlar için de İslâm toplumlarına dair özcü, kültürcü bir bakış açısından uzak durmuş olması ve bu topraklarda da toplumsal hareketlerin bir geleneğinin olduğunu vurgulamasıdır.

Daha önceki dönemde yazıların ana konusunu Türkiye'de bir işçi sınıfının varlığı oluşturmuşken, artık bu bir vaka olarak kabul edilmeye başlanmış ve pek tartışma konusu edilmemiştir. *Aydınlık*'taki yazılarda daha çok işçi sınıfının bilinç ve örgütlülük düzeyindeki eksiklikten yakınılmıştır. Şefik Hüsnü yazılarının çoğunda "işçi sınıfının kendi kendine sahip olmamasından" şikâyet etmiştir.[27]

Bu dönemde üzerinde önemle durulan diğer bir husus da elbette "Millî Mücadele" ve Kemalistlere ilişkin bakış açısıydı. Kurtuluş Savaşı'nın ve Kemalistlerin durumunun ne olacağının pek belli olmadığı 1921 yılında Şefik Hüsnü Türkiye'de devrimin gerekliliğinden bahsetmiştir. Her ne kadar halkın yüzde doksanı işçilerden oluşmaktaysa da aralarında bir dayanışma ve sınıf bilinci olmadığından aslında devrimin maddi koşulları henüz oluşmamıştı. Hatta bir sosyalist devrim ülkede büyük sanayi mevcut olmadığı için ham bir hayaldir. Ancak Türkiye'nin bir sömürge haline gelmesi istenmiyorsa mutlaka pek yakın bir gelecekte devrim yapması gerektiğini ifade etmiştir. Hem savaşın neden olduğu yıkım ve kargaşa hem de Avrupa'nın birçok yerinde yükselmekte olan devrimci kalkışmalar böyle bir gerekliliği mümkün kılacak altyapıyı da hazırlamış bulunmaktadır. Şefik Hüsnü'ye göre bu aslında "Türkiye'nin adımlarını dünyanın gidişatına uydurma zorunluluğu"ndan başka bir şey değildir. Toplumsal bir devrim yapmak için kapitalizm altında burjuvazinin büyük bir sanayi düzenini kurmasını ve devrimin şartlarını yaratmasını beklemek işçi ve çiftçileri "yani bütün ulusu tarihin kay-

dettiğinden on kat daha kötü bir sonuca bırakmış" olacağından, Batı işçisinin işçisi olmamak ve dünya devrimini geri bırakmamak için Türkiye'de bir devrim gerekliliği elzemdir.[28] Bir devrimin geçmesi gereken üç aşamasından bahseden Şefik Hüsnü, iktidara el koymayı, karşı devrimle mücadele ve halkı "ülkücü toplum temellerine uygun" bir şekilde yetiştirmeyi ve asıl murat edilen toplum düzenin hayata geçirme aşamalarını birbirinden ayırmıştır. Buna göre en önemli aşama ikinci aşamadır. Bu noktada Türkiye gibi ülkelerde küçük burjuvazinin konumu çok önemlidir. Şehir ve köy proletaryası ile birlikte tek üretici sınıf olan küçük burjuvaziyi yanına çekmek bir devrim hükümeti için çok önemlidir. Devlet girişimciliğinin ve büyük sanayiin inşa edilmesine kadar bu sınıfın çalışmasından yararlanmak önemlidir. Burada görüldüğü gibi ana amaç "büyük sanayi üretiminin ve ortak makinalaşmış ziraat kuruluşlarının oluşması"dır.[29] Buradan sosyalizm tanımı da aşağı yukarı ortaya çıkmaktadır.

Kemalistlerin geçen süreç içerisinde başarılı olmaları ve Millî Mücadele'den Zaferle çıkmalarıyla birlikte Türkiye'de olması gereken bir devrimin niteliğinden çok Kemalizmin tahlili ön plana çıkmıştır. Anadolu zaferi üzerine yazan Şefik Hüsnü bu konu üzerine yazanların ve konuşanların bir gerçeği atladıklarını yazmıştır. Yunan ordularının çözülmesi ve Türk yengisinin yıldırım hızıyla gelişmesini Yunan sosyalistlerinin savaş karşıtı propaganda ve iki ulusu kardeşliğe iten özendirici yayınlarına bağlamıştır. Yunan ordusundaki işçi ve köylülerden oluşan birlikler "Yaşasın Lenin" avazeleri ile dağılmış ve İzmir yönüne çekiliş Yunan sosyalistlerinin korku bilmez mücadelesi ile gerçekleşmiştir.[30] Şefik Hüsnü'nün bu konu üzerine yazdığı ilk yazının ana vurgusunun Kemalist kadrolar değil de Yunan sosyalistler üzerine olması anlamlıdır. Kemalistlerin başarısını biraz azımsamaya çalışmak olarak yorumlanabilecek bu ilk yazıdan sonra Şefik Hüsnü yeni kurulmakta olan hükümetin "büyük bir ileri adım olduğunu" teslim etmiş ve onu "tutucu, gelenekçi saldırılara karşı savunmayı" bir görev saydıklarını da eklemiştir.[31] Böylece bu devrimin ulusu kurtaracak bir çıkar yol olmadığını söyleyenlerin birçok iddialarını kabul etmekle birlikte, Anadolu zaferinin desteklenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Komintern çizgisiyle uyumlu olacak bir şekilde daha uzun yıllar Kemalizmin ilerici yanlarının altı çizilerek bu tutum devam ettirilecektir.

1920 yılında gerçekleştirilen Komintern'in II. Kongresi'nde ulusal kurtuluş hareketlerine ilişkin tezler onaylanmış ve bu tezler birçok ülkede komünist hareketler için belirleyici olmuştur. Bu tezlere göre "geri kalmış ülkelerdeki 'burjuva demokratik' hareketler, 'ulusal devrimci' özellikler taşıyorsa, yani emperyalizme karşı yöneliyorsa, orta sınıf önderliğinde olmalarına karşın komünistler tarafından desteklenmeliydi" (Zarakolu, 1988: 1854). Bu tezler birçok tartışma sonucu oluştuysa da büyük ölçüde Lenin'in ulusal kurtuluş hareketleri üzerine tezlerine dayanıyordu (Lenin, 1970: 315).

Devrim önderlerinin "iyi niyetinden kuşku duymaya" hacet olmadığını dile getiren Şefik Hüsnü, şimdiye kadar yaptıkları icraatları, uluslararası işçi hükümetiyle iyi ilişkiler, yoksullar yararına bir düzen yaratma noktasında ileri adım atmalarını olumlamıştır. Bütün iyi niyetlerine rağmen yeni rejimin önde gelenlerinin kapitalistlerin nüfuzu altında kalacaklarını ve kapitalizmi ilga edeceklerinin söz konusu olmadığını da dile getiren Şefik Hüsnü bu aşamada devrimin daha da derinleştirilmesi için uğraşmayı tavsiye etmiştir. Bu da ancak Kafkas cumhuriyetlerinde olduğu gibi benzer bir örgüt kurarak gerçekleştirilebilir.[32] 1923 seçimlerine gidilirken de ülkeyi "yüzde yüz bir ölümden kurtarmış olan Müdafaa-i Hukuk gibi ulusun

İsmail Bilen (Laz İsmail)

BURAK GÜREL
FULYA ÖZKAN

Türkiye sosyalist hareketinin en önemli tarihsel figürlerinden birisi olan İsmail Bilen'in yaşamı, Türkiye Komünist Partisi'nin 1920'lerden başlayıp 1980'lere değin uzanan tarihinin bir özeti gibidir. Bilen, altmış yıl süren siyasî hayatı boyunca partinin merkezî çizgisinin önde gelen sözcülerinden birisi olmuştur. Özellikle genel sekreterlik görevini yürüttüğü 1973-1983 yılları arasındaki dönemde partinin izlediği siyasî çizginin esas belirleyicisi Bilen'dir.

İsmail Bilen 1902 yılında Rize'de dünyaya geldi. Bir yandan lise öğrenimine devam ederken diğer yandan motor makinisti kurslarında eğitim gördü. Bir süre İstanbul Haliç Tersanesi'ndeki motor-makine onarımı fabrikasında çalıştı. Bu süreç içinde sosyalist düşünceden etkilenen ve çeşitli eylemlere katılan Bilen, Mart 1922'de TKP Haliç komitesi tarafından parti üyeliğine alındı. 1922 aynı zamanda TKP'nin tamamen ortadan kaldırılmaya çalışıldığı bir yıldı. 28 Ocak 1921'de TKP'nin on beş önderinin katledilmesinden sonra, Haziran 1920'de gizli Türkiye Komünist Fırkası olarak kurulup Aralık 1920'de Dahiliye Vekaleti izniyle legal çalışmaya başlamış olan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın 1921 Nisan'ında mahkûm edilmiş olan önderleri, Eylül 1921'de özel bir afla salıverilmiş ve 1922 başlarından itibaren yeniden faaliyet yürütmeye başlayabilmişlerdir. Mayıs 1922'den itibaren çalışmaları yoğunlaşmış olan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın (THİF) 15 Ağustos 1922'de Ankara'da yapmayı planladığı kongre 12 Ağustos'ta yasaklandı. Birkaç ilden kongreye gelen delegeler tutuklandı. THİF'in, Türkiye Komünist Fırkası Birinci Kongresi adıyla kongresini gizlice toplamasının ertesinde, parti 12 Eylül 1922'de yasaklandı. Bu süreçte, İsmail Bilen 1923'te parti kararıyla Moskova'ya gönderildi. 1926 yılına kadar öğrenim gördüğü Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi KUTV'da "Marat" adıyla tanındı. Bu dönem, aynı zamanda Lenin'in ölümü-

daha çok zengin tabakalarına dayanan gruplara ve örgütlere yardım boynumuzun borcudur" diyen Şefik Hüsnü, yeni rejimi karşı devrimci, gerici odaklara karşı korumak gerektiğini söylemiştir. Ancak bunu yaparken işçi ve köylülerin seçimlerde çıkarlarına en yakın isimleri seçmek gerektiğini de belirtmiştir. Çok şiddetli bir mücadeleye girmek için erken olan bir zamanda "derin örgüt ve kuruluş dönemine" girildiğini hatırlatmıştır.[33]

Seçimlerden sonraki aylarda meydana gelen siyasî gelişmelerden sonra Şefik Hüsnü devrimi geri götürecek adımların çok çabuk atıldığına dikkat çekerek yeni yönetimi eleştirmiştir. Devrimci bir ruh taşıdığını iddia ettiği Hıyanet-i Vataniye kanununu olumlayan Şefik Hüsnü, yeni devletin temelini oluşturan ilkelerin eleştirilmesinin yasaklanmasını desteklemiştir. Ancak anayasada değişiklik yapılmasının tartışılması, meclis başkanından ayrı bir devlet başkanlığının kurulması, yürütmenin meclisten alınarak bir bakanlar kuruluna verilmesini, çalışanların lehine bir iş yasası hazırlamakta olan iktisat ba-

nün ertesinde Stalin önderliğindeki ekip ile Troçki'nin başını çektiği Sol Muhalefet arasındaki mücadelenin de kızıştığı bir dönemdi. Bilen ise başından beri Stalinist hiziple birlikte hareket etmeyi tercih edenlerin arasındaydı: "(...) Troçkistlere laf yetiştiremeyenler, kimi kez yumruklarıyla 'yanıt' verirlerdi. Bu tür davranışlardan İ. Bilen de kendini pek alamıyordu." (*TKP Genel Sekreteri İsmail Bilen - Kısa Biyografi*, 2004: 30).

1926 Mayıs'ında toplanan Türkiye Komünist Fırkası Birinci Viyana Aktif Konferansı, Türkiye'deki parti faaliyetlerinin güçlendirilmesi amacıyla o sırada KUTV'da öğrenim görenlerin ülkeye dönmeleri yönünde karar aldı. Bu karar çerçevesinde, İsmail Bilen ve Hüsamettin Özdoğu'nun da dahil olduğu bir grup KUTV öğrencisi Türkiye'ye döndü. İsmail Bilen Adana'da il sekreteri olarak görevlendirildi. Ocak 1927'de İsmail Bilen'in de içinde bulunduğu bir grubun partinin seçilmiş merkez komitesine karşı başlattıkları muhalefet hareketiyle bağlı olarak oluşturulan kontrol komisyonu kararıyla, İ. Bilen ihtar cezasıyla birlikte Adana'daki il sekreterliği görevinden alınarak İstanbul'da basın yayın çalışmalarına verildi.

"Laz" İsmail Bilen 75. yaşgünü konuşmasında neredeyse en mühim iş olarak "sapık akımlar, Maocular, SSCB'ne dil uzatanlarla savaş"tan söz eder.

1926'daki Viyana Konferansı'nda seçilen yönetimin Kemalist rejime verdiği aşırı destekten rahatsız olan Komintern'in müdahalesiyle 1927'de yeni bir geçici merkez komitesi oluşturulması kararı alındı. İsmail Bilen Viyana Konferansı'nda seçilmiş merkez komitesini

kanının görevden alınmasını, iş kanununun meclisten geri alınmasını "devrimin ileri karakollarının geri çekilmesi" olarak yorumlamıştır Şefik Hüsnü. Devletin en tepesinde bulunan ve devrimin kahramanı olan kişinin ağırlığını koyarak bu gelişmelere karşı çıkacağına da inanmak isteyen yazar, devrimin derinleştirilmesini beklerken bu gelişmelerin yoksul halkın aleyhine olduğunu dile getirmiştir.[34]

1923 yılı içerisinde işçi ve sendikal hareketlerin ağır darbeler yemeleri, komünist hareketin takibata uğraması Şefik Hüsnü'nün Kemalistlere yaptığı eleştirilerin sertleşmesine yol açmıştır. 1924 yılının ortalarında kaleme aldığı bir yazısında işçi sınıfının halkçı devrimden "kendisi için elverişli bir ortamın" yaratılmasını beklediğini belirtmiş ve özellikle İzmir İktisat Kongresi'nde umut ve güven edindiğini yazmıştır. Özellikle bir iş kanununun hazırlanması ve işçi haklarının hukuki güvenceye kavuşturulması noktasında beklentilerin olduğunu ifade etmiştir. Ancak kongreyi takip eden 1 Mayıs'a hükümetin "hırçın" bir tepki göstermesi "iş-

daha sonraları şu sözlerle yorumlar: "Bu bozguncu, likidatörler akımının başında, burjuvazinin kaşerlenmiş ajanlarından Şevket Süreyya [Aydemir] bulunuyordu. 1927'de parti, bu sağcı akımı, Vedat Nedim Tör gibi polis adamlarını saflarından attı. Sağlara kesin bir balta indirdi" (Üstüngel, 2004: 41).[1] 1927 Tevkifatı ile birlikte merkez komitesi üyelerinin tutuklanması üzerine, 1928'de Doktor Şefik Hüsnü'nün de onayıyla Komintern tarafından bir muvakkat merkez komitesi atandı. 1929'un ilk yarısındaki büyük tevkifata kadar faaliyet gösteren bu MMK'da İsmail Bilen de yer aldı.

1928 Ağustos'unda Nâzım Hikmet ile birlikte yurda pasaportsuz girdiği için Hopa Cezaevi'nde yatan İsmail Bilen 1929 başında özgürlüğüne kavuştuysa da Nisan 1929'da yeniden tutuklandı, İzmir'de yargılandı ve verilen 4,5 yıllık hapis cezası nedeniyle 1933 yılı Kasım'ına değin Diyarbakır Cezaevi'nde kaldı. Hapiste olmasına rağmen, 1932'de düzenlenen ikinci parti konferansında merkez komitesi üyeliğine seçildi. 1933 yılında cumhuriyetin ilanının onuncu yıldönümü nedeniyle çıkartılan afla birlikte özgürlüğüne kavuştuktan sonra sürgüne gönderilirken kaçtı. 1934'teki MK Plenumu'nda örgüt sekreterliğine getirildi.

Komünist Enternasyonal'in 1935 yılında düzenlenen 7. Kongresi'nde alınan kararlar TKP'nin geleceği üzerinde çok etkili olmuştur. Komintern'in ilk dört kongresinde formüle edilmiş olan "Birleşik İşçi Cephesi" taktiği bir yana bırakılmış, komünist partilerin faşizme karşı liberal burjuvazi ile ittifak yapmasını salık veren "Halk Cephesi" taktiği benimsenmiştir. Komünist partilere iktidara yönelmeyi yasak eden, onları burjuvaziye teslim olmaya iten bu yeni yöneliş, TKP için büyük bir yıkım anlamına gelen yeni bir dönemin habercisiydi. "Desantralizasyon" veya "separat" adıyla da bilinen karara göre TKP Komintern'den ayrılacak, partinin çok dar bir illegal merkezi dışında pratik politik faaliyetine son verilecek ve parti üyeleri başta Halkevleri vb. olmak üzere kitle örgütlerinde ve CHP içinde faaliyet gösterecekti. Bu dönemde, TKP faaliyet programının öngördüğü "Türkiye Komünist Partisi iktidarda bulunan Halk Partisi'ne karşı barışmaz azimkârane bir tarzda mücadele eder" hükmü Komintern'in ve TKP merkez komitesinin kararlarına uygun olarak bir yana bırakıldı ve parti "o zamanki İsmet İnönü

çiyi tatlı rüyasından uyandıran bir soğuk duş etkisi" yapmıştır. Bunun yanı sıra grevlerde işçilerin karşısında yer alan ve hatta yabancı sermayenin çıkarları doğrultusunda hareket eden hükümet işçilerdeki tüm iyimserliği yok etmiştir. Bu satırları yazan Şefik Hüsnü'nün iyimserliğinin de önemli bir erozyona uğradığı bir gerçektir. Bu durumu Halk Fırkası'nın üzerinde yükseldiği sınıfsal çıkarlarla açıklayan Şefik Hüsnü yine de değişik aşamalarına şahit oldukları "burjuva devriminin henüz sona ermediğini unutmamak" gerektiğini de hatırlatmıştır. İşçi için önemli kazanımlar olan devrimlerin halen tutucuların saldırıları altında olmasından dolayı cumhuriyeti savunmaya devam etmek gerektiği belirtmiş ve işçiler lehine düzenlemeler yapılabilmesi için işçilerin örgütlenmesi ve bunlar için bastırması gerektiğini söylemiştir. Bundan dolayı 1924 1 Mayıs'ı işçilerin önünde kendilerini göstermeleri için bir fırsattır.[35]

Şefik Hüsnü'nün cumhuriyet ve halkçı rejimden beklediği düzenlemeler aslında işçilerin örgütlenebilme özgürlüğünün

hükümetinin, memleketin millî bağımsızlığına, sosyal gelişmesine hizmet eden, memleketin ve halkın yararına olan bütün icraatında aktif olarak desteklenmesine karar verdi" (Salihoğlu, 2004: 22). Böylelikle parti "'millî şef' İsmet İnönü hükümetlerinin 'ilerici ve halktan yana' icraatlarının olabileceği hayaline kapıldı" (Salihoğlu, 2004: 41).

TKP böyle bir sürecin içine girerken Bilen, partinin bu yönelişini sahiplendi ve örgütlenme ve propaganda çalışmalarını bizzat yönetti. 1937 yılı Nisan'ında Dr. Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat'ın Moskova'dan ayrılmalarının ardından mayıs başında Moskova'ya varan İsmail bilen, Ağustos 1937'den itibaren TKP'nin Komintern'deki temsilcisi oldu. Dimitrof, Manuilski, Kuusinen, Pieck, Gottwald gibi Komintern yöneticileri ile birlikte çalıştı. Aynı dönemde yaşanan Dersim İsyanı'nı "gerici bir ayaklanma" olarak nitelendirerek ayaklanmayı bastıran Kemalist yönetime destek veren Bilen, Rasim Davaz müstear adıyla yazdığı makalede ayaklanmayı şu sözlerle tanımlamıştır:

> *İki ayı aşkın bir zamandan beri Ankara Hükümeti, Dersim bölgesindeki Kürt aşiretlerinin yeni bir gerici ayaklanmasını bastırmaya uğraşıyor. Feodal unsurlar, Kemalist parti tarafından gerçekleştirilen reformlara rağmen, bugüne kadar ülkenin bu sapa bölgesinde barınmayı başarmışlardır... Halk Partisi, iç pazarın genişletilmesini isteyen millî burjuvazinin baskısıyla, geçen yıl Cumhuriyetçi devletin bütün ağırlığını ortaya koyarak bu çağ dışı duruma son vermeye karar verdi... Bugün Kemalist hükümetin enerjik reformları yüzünden kendi iktidarlarını tehdit altında hisseden feodal unsurların ümitsiz bir direnişiyle karşı karşıyayız* (Perinçek, 1994; aktaran Yeğen, 2006: 157, 158).

TKP'nin İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcındaki tutumu Molotov-Ribbentrop Antlaşması çerçevesinde Komintern'in yaptığı değerlendirmeye uygun olarak biçimlendirildi. Daha açık bir deyişle, Haziran 1941'de Nazi ordularının Sovyetler Birliği'ne karşı taarruza geçmesine kadar Sovyetler Birliği'nin benimsediği Nazi Almanyası'yla ilişkileri bozmama tutumu sonucunda yalnızca İngiliz-Fransız emperyalizmini hedef alan propaganda öne çıkarıldı. TKP bu dönemde izlenecek tutumdaki ikircimi gidermek üzere Nisan 1941'de

verilmesidir. Devrimin derinleştirilmesi talebi de zaten ülkede en büyük eksiklik olan işçi sınıfının bilinç düzeyini yükseltecek, bir dayanışma duygusu yaratacak toplanma ve örgütlenme özgürlüğünün sağlanmasıdır. Özgür sendikaların var olmadığı bir ortamda mesleki temsiliyetin abesliğine ve faydasızlığına değinen Şefik Hüsnü bu özgürlükleri sağlayamayan bir rejimi yapıcı değil sadece yıkıcı bir halkçılığı takip etmekle suçlamıştır.[36]

TKP çevresi İstanbul'da işçi örgütlerini tek bir çatı altında toplamaya çalışmakta ve İstanbul Umum Amele Birliği gibi hükümet ve iş çevreleri yanlısı örgütlere karşı da mücadele yürütmekteydi. 1923 yılındaki grevlerin bastırılması ve 1923 tevkifatı bu çevre için yeni bir darbe oldu. 1925 senesinde Şeyh Sait isyanının yarattığı hava, Takrir-i Sükun ile birlikte tüm muhalefet odaklarının üstüne yeni bir baskı dalgasını getirdi. 1925 yılında TKP'nin ileri gelenlerinin ağır mahkûmiyetler alması artık oturmaya başlayan Kemalist rejimin komünistlere bakış açısını da özetliyordu (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler An-*

Merkez Komitesi üyesi Mehmet Bozışık'ı (Feridov) Moskova'ya göndermiş, İsmail Bilen'in de içinde bulunduğu TKP temsilcileri başta Dimitrov olmak üzere bir dizi Komintern İcra Kurulu üyesiyle görüşmüştür. Nazi ordularının Sovyetler Birliği'ne saldırılarının ardından İsmail Bilen 1942 yılından 1950'lerin başlarına kadar Erdem adıyla Moskova Radyosu Türkçe yorumcusu olarak da görev yapmıştır.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun kişiliğinde simgeleşen CHP'nin Nazi Almanyası'na sempati ile yaklaşan politikaları, TKP'nin CHP'ye karşı daha muhalif bir çizgiye kaymasına neden oldu. Nitekim İsmail Bilen de yazılarında CHP'nin bu politikalarına yönelik eleştirel bir tavır takınmıştır:

"Yine İkinci Dünya Savaşı boyunca, Ankara hükümeti krom, bakır, kurşun, pamuk, tahıl ve her türlü maddelerle, Hitler Almanyası'nın harp makinesini besledi. İnönü, Saracoğlu ve Bayar gibi büyük kapitalistlerin ortak oldukları 'İhracat Birlikleri', bu satışlardan, Almanya ile alışverişlerinden yüz milyonlarca lira kazandılar. Bütün bunlara da 'Tarafsızlık Siyaseti' dediler. Burjuvazi, Türkiye halkıyla alay ediyor!" (Bilen, 2004: 42).

Bu dönemde Bilen, Hitler'le işbirliğine sıcak bakan Saracoğlu hükümetini eleştiren radyo konuşmaları da yaptı (Kortun, 2004: 77).

1943 Haziran'ında Komintern'in dağıtılmasından sonra İsmail Bilen'in Dimitrov ile görüşmesinin ardından Türkiye'de merkez komitesi toplantısının yapılarak yeni bir platformun kabul edilmesiyle, "desantralizasyon" dönemi fiilen son bulmuş ve Reşat Fuat'ın teşkilat sekreterliğinde "Faşizmle ve Vurgunculukla Mücadele Cephesi" doğrultusunda mücadele başlamıştır. Bu faaliyet boyunca çıkartılan bültenler ve toparlanma çalışmaları 1944 TKP Davası'yla sonuçlanmıştır. Aynı faaliyetin parçası olarak başında Mihri Belli'nin bulunduğu 1945 İleri Gençlik Birliği davası açılmıştır. 1945 yılı Mart'ı ile Ekim'i arasında İsmail Bilen, doğrudan Dimitrov'un görevlendirmesiyle Sofya'ya gitmiş ve TKP Merkez Komitesi ile bağ sorununu çözüme kavuşturmuştur. İsmail Bilen'in 1946-1950 arası Moskova Radyosu yorumlarında Türkiye'de çok partili rejime geçiş sorunları, Demokrat Parti'ye karşı tutum, Mars-

siklopedisi (*ŞTMA*: 1880-1886). 1923-1925 yılları arasında işçi grevleri birçok yerde patlak vermekte ve komünistler buralarda çalışmalar yürütmekteydi. Ancak tevkifatlar, hapis cezaları ve yurtdışına kaçma zorunlulukları harekete önemli darbeler indirdiği gibi birtakım fikir ayrılıklarına da sebep oluyordu. Bu darbelerin ardından yurtdışına kaçmış olan Şefik Hüsnü'nün girişimiyle toplanan 1926 TKP Viyana Konferansı hem bu ayrılıkları hem de TKP'nin döneme nasıl baktığını anlamak açısından önemli bir kaynaktır.

Kemalizme bakış TKP içerisindeki en önemli tartışmaların başında gelmekteydi. Millî Mücadele sürerken Anadolu solu ile İstanbul'daki gruplar arasında varolan bakış farklılığı kendisini değişik formlarda ve gruplarda '20'li yıllardan sonra da devam ettirmiştir. Komintern'in Türkiyeli komünistlere telkin ettiği görüş anti-emperyalist niteliğinden dolayı Kemalistlerin desteklenmesi ancak özellikle işçiler arasında da örgütlenme faaliyetlerinin devam ettirilmesi gerekliliğiydi. Ancak bu görüşten daha ileri olarak daha sonra

Komünist Zirvesine Türkiye Gizli Komünist Partisi Lideri de katıldı

Kamil YAMAN Bildiriyor

DOĞU BERLİN (Hürriyet) - Avrupa Komünist Partilerinin zirvesi dün Doğu Berlin'in 39 katlı Stadt Berlin Oteli salonlarında Cumhurbaşkanı ve Doğu Almanya Komünist Partisi Genel Sekreteri Erich Hoenecker'in konuşmasıyla açıldı.

Hazırlıkları ve biraraya gelmeleri için yapılan çalışmaların bir buçuk yıldan fazla bir süreyi bulan konferansa 29 ülkenin 114 komünist partisine mensup, aralarında

İ. Bilen'in, "Üstüngel" mahlasıyla yazdığı Savaş Yolu*'nda (ilk baskısı 1951), anlattığı şekliyle İstanbul, İzmir gibi "yoğun işçi yataklarının emperyalistlerin eli altında düşmesi", ona göre "proletaryanın hegemonya sağlamasına, [böylece] bu savaşın demokratik devrime yükselmesine engel olan nedenlerden biridir".*

hall Planı ve Truman Doktrini ile ilgili eleştiriler ağırlıklı yer tutmuştur.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde Türkiye'de çok partili rejime geçiş sürecinde tüm muhalif güçleri tek bir çatı altında bir araya getirebilmek amacıyla başında Dr. Şefik Hüsnü'nün bulunduğu TKP, "İleri Demokratlar Cephesi" kurmaya çalıştı. Bu cephenin amacı "tek parti rejimine son verilmesi, özgürlük ve bağımsızlık, köklü toprak reformu, ırk ve millet ayrımı gözetmeksizin bütün vatandaşlara eşitlik, barışseverlik ve dostluk ilkelerine dayanan yeni bir düzen kurulması" idi (Salihoğlu, 2004: 24). Bazı sol aydınların yeni çıkacak *Görüşler* dergisini, Demokrat Parti'nin kuruluş hazırlıklarını yürütmekte olan Celal Bayar ve Adnan Menderes ile birlikte yayımlamaya çalışmaları bu çer-

Kemalist saflara katılacak olan Şevket Süreyya Aydemir gibi kişiler hükümete daha doğrudan destek vermekteydiler. 1925 yılında çıkan *Orak-Çekiç* dergisinde etkin olan Aydemir özellikle Şeyh Sait ayaklanması konusunda hükümete tam destek vermekteydi (Tevetoğlu, 1967: 97). 1926 Viyana Konferansı'nda da Kemalizme bakış tartışma konusu olmuştu. Zamanın genç kadrolarından Nâzım Hikmet konferansta burjuvazinin demokrasisinin derebeyliğin tasfiye edilmesine kadar olacağını, iktidara yerleştikten sonra burjuvaziden demokrasi beklenemeyeceğini peşinen söylemiştir. Şefik Hüsnü (parti adı Ferdi) partinin bu konuda tezleri olduğunu hatırlatarak Vedat Nedim'den (parti adı Asım) bu konudaki tezleri okumasını istemiştir. Ancak Vedat Nedim'in sunuşu sonrası tartışma alevlenmiştir. Bir sene sonra arkadaşlarını polise teslim edecek olan ve bu konferansta izlemekte olduğu pasif çizgiden dolayı kıyasıya eleştirilen Vedat Nedim'in Kemalizme karşı parti çizgisinden daha eleştirel bir tutum takınmış olması önemli bir noktadır. Ke-

çevede düşünülmelidir. Ancak bu çabalar boşa çıktı (Sertel, 1987: 270-303). Bunun üzerine 1946 Mayıs-Haziran aylarında, önce Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun önderliğinde Türkiye Sosyalist Partisi, ardından Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in önderliğinde Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kuruldu. Oldukça kısa sürede yaygın bir parti örgütlenmesi ve sendika hareketi yaratılmasına karşın, Aralık 1946'da her iki parti de kapatılarak, kimi yöneticileri 1947 başlarında tek bir TKP davasında yargılandı.

Soğuk Savaş'ta SSCB'ye karşı kapitalist dünyadan yana tavır alan Türkiye'nin çok partili sisteme geçişi, sola yönelik baskıların azalmadan devam etmesine neden oldu. Türkiye'nin ABD'nin yanında Kore Savaşı'na girmesine karşı çıkan TKP, bu tavrı nedeniyle ağır baskılarla karşılaştı. 1951 yılında partiye yönelik büyük bir tutuklama kampanyasına girişildi. Bu ağır darbe partinin Türkiye'deki faaliyetlerini durma noktasına getirdi ve partinin esas faaliyet alanı yurtdışına kaydı. İsmail Bilen'in öncülük ettiği yurtdışı faaliyetlerinin en önemlisi 1958'de kurulan "Bizim Radyo" oldu. İsmail Bilen bu dönemde birçok ülkenin komünist partisinin davetlisi olarak çeşitli ülkeleri ziyaret etti. 1956'da Çin Halk Cumhuriyeti'ne yaptığı geziyi *İnci Irmağı* adlı kitabında aktardı.

1960'lardan itibaren yeni kurulan Türkiye İşçi Partisi'ne destek vermeye başladı. 1960'larda "TKP, ülke içinde bağımsız bir örgütlenme faaliyeti yerine, legal olarak kurulan Türkiye İşçi Partisi TİP'in desteklenmesi ve güçlendirilmesi taktiğini izledi. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, 1961-1968 yılları arasında TKP'nin esas olarak bu doğrultuda hareket ettiği söylenebilir. Türkiye İşçi Partisi'nin liderleri 1951 tutuklamasından sonra partiyle bağlarını kesmiş veya gevşetmiş eski TKP kadrolarıydı" (Salihoğlu, 2004: 28).

Türkiye Komünist Partisi'nin merkezî organlı faaliyete yeniden başlaması TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı ile oldu. 1962'de teşekkül eden Dış Büro'da 1. Sekreter sıfatıyla Yakub Demir [Zeki Baştımar], İsmail Bilen ve Nâzım Hikmet yer alıyordu. Böylece 1937 Ağustos'undan itibaren TKP Temsilcisi sıfatını kullanan İsmail Bilen, artık MK Dış Büro üyesi oldu. Eski bir militanının da belirttiği gibi parti "1960 sonrasında Türkiye'de kesinlikle en geç 1970'lerde örgütlenmeye başlamıştı";

malizmin işçi sınıfına karşı girişmiş olduğu bastırmayı onun iktisadi gelişiminin "zaruri bir neticesi" olarak ortaya koyan Vedat Nedim, "atılacak şiarlarla Kemalizmin ileri sevk" edilemeyeceğini söylemiştir. Şefik Hüsnü ise Kemalistlerin hata yaptıklarını teslim ederek, onların kendi aleyhlerine hareket ettiklerini ifade etmiştir.[37] Anti-emperyalizm konusunda orta yolcu bir tavır takındıklarını tespit eden konferansta, emperyalizme halen kayıtsız şartsız teslim olmamış Kemalistlerin bu zayıflamakta olan mukavemeti sürdüğü müddetçe desteklenileceği dile getirilmiştir.

Konferansta en sert tartışmalardan birisi yine Türkiye'deki işçi hareketi üzerine olmuştur. Türkiye'de kendiliğinden gelişen emek hareketlerini abartmamak gerektiğini söyleyen ve bu hareketlerin bilinçli hareketler olmadığı iddia eden Vedat Nedim sert bir şekilde eleştirilmiştir. Bunun üzerine işçi hareketlerinin sükun, infilaka hazırlık ve infilak devrelerinden bahseden Nâzım Hikmet Türkiye'de herhangi bir sükun devresinin olmadığını belirtmiştir.

ancak özellikle Zeki Baştımar'ın parti genel sekreterliği görevine getirildiği 1962'den sonra "bu, bir tür TİP'e destek örgütlenmesi gibi yansıyordu" (Akseymen Kudsal, 2003: 42).[2] Nitekim İsmail Bilen de –zaman zaman tersini yapsa da– bazı yazılarında TİP'e yönelik olumlu sözler sarf etmiştir "Öte yandan legal, yasal yollarla bir İşçi Partisi kuruldu. Bu parti Meclis'e girdi. Seçimlere katıldı. Marksist, sosyalist ilke ve ülkülerin yayılmasına, işçi sınıfının örgütlenmesine yardım etti" (Bilen, 2004: 13). Bilen, aynı dönemde *Yurdun Sesi* (1963) ve *Yeni Çağ* (1964) dergilerinin yayımlanması ile Batı Almanya'daki göçmen Türk işçilerinin örgütlenmesinde rol aldı (Kortun: 2004, 78).

TKP, 12 Mart 1971'deki askerî müdahalenin sonrasında TİP'in kapatılmasının da etkisiyle yeniden yurtiçinde faaliyet gösterme arayışı içine girdi. Bu arayışa paralel olarak, Bilen'in örgüt içindeki etkinliği de arttı.[3] 1972'de "TKP'nin Sesi" radyosunun Batı Avrupa'daki Türkiyeli işçilere dönük yayınları haftalık hale getirildi. 24 Mayıs 1973 tarihinde TKP merkez komitesi bürosu toplantısında İsmail Bilen ve Aram Pehlivanyan'ın imzalarıyla Zeki Baştımar görevden alındı. Bunun ardından yeni program ve tüzüğün kabul edileceği, merkez komitesinin oluşturulacağı bir konferansın toplanmasına kadar İsmail Bilen TKP MK genel sekreterliğine getirildi. Aynı dönemde "atılım" kararı olarak da bilinen, Türkiye Komünist Partisi'nin Türkiye'de örgütsel bir seferberliğe girişmesi anlamına gelen yöneliş benimsendi. 8 Ocak 1974'te partinin merkez yayın organı *Atılım* yayımlanmaya başladı. Böylelikle 1973-1983 arasında kesintisiz biçimde devam edecek olan İsmail Bilen dönemi başlamış oldu.

Tam da bu noktada durup, tarihi boyunca TKP'nin siyasetini belirlemiş olan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) 1960'lar ve 1970'lerdeki devrim ve sosyalizm anlayışına göz atmak gerekir. SBKP çizgisinin doğru biçimde anlaşılması, Bilen yönetimindeki TKP'nin bu dönem boyunca uyguladığı politikaların kavranmasını kolaylaştıracaktır. SBKP'nin 1925 yılında kabul ettiği "Tek Ülkede Sosyalizm" programı, "dünya devrimi" hedefini ortadan kaldırıyor ve uluslararası sınıf mücadelesini Sovyetler Birliği'nde kurulduğu varsayılan sosyalizmin gereksinimlerine *tâbi* kılıyordu. Sovyetler Birliği'ndeki sosyalizmin korunmasının tek yolunun

Hazırlık devresi içerisinde olunduğunu beyan eden Nâzım'dan sonra Şefik Hüsnü Türkiye işçi sınıfı tarihinin çok öncelerden başlamış olduğunu söylemiştir. Bu hareket içerisinde komünistlerin çok önemli roller oynamadıklarını itiraf etmek gerektiğine değinen Şefik Hüsnü, işçi hareketinin istenen seviyeye ulaşamamasının nedenini geçmişteki yazılarında olduğu gibi sistemin baskısına bağlamıştır. Şefik Hüsnü ayrıca Vedat Nedim'in tespitini "Türkiye Komünist Fırkası rehberi sıfatıyla" reddetmiştir. Şefik Hüsnü dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi örgütlü işçilerin Türkiye'de genele oranla küçük olduğunu belirtmiş ve bunun Fransa ve Amerika'da dahi böyle olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı "Türkiye amele sınıfı, sınıf mücadelelerinde daha geri kalmış değildir." Nitekim bu nedenle içinden komünistler çıkabilmiştir.[38] Şefik Hüsnü'ye göre geri olan işçi sınıfı ve onun hareketi değil "rehber kadro"dur. Konferansta işçi sınıfı ve burjuvazi geçmiş yazılarda olduğu gibi çok zengin bir içeriğe sahip olabilecek bir genişlikte tarif ve analiz edilmiştir. Bu tah-

kapitalist dünyayı Sovyetler'e karşı kışkırtacak maceralardan kaçınılması olduğu ileri sürülüyordu (Löwy, 1981: 71-75). 1943 yılında Komintern'in kapısına kilit vurulması ile doruk noktasına ulaşan bu politika, İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde Fransa, Yunanistan vb. ülkelerde yakalanan devrimci fırsatların, iktidarın burjuvaziye teslim edilmesi yoluyla heba edilmesine sebep oldu. Aynı yaklaşım sonraki dönemlerde de sürdürüldü. SBKP ile doğrudan bağı olan komünist partilere devrim ve iktidar perspektifinden uzaklaşmaları dayatıldı. 1970'li yıllarda Moskova'da siyasî eğitim alan bir TKP militanının gözlemleri bu yaklaşımın boyutlarını ortaya koymaktadır:

> *Bu arada okulda iki konu tartışılıyordu. Biri, Portekiz devrimine ilişkindi. PKP, kendi solundaki gruplarla ittifak politikası izleyerek devrimi ilerletmeye çalışıyordu. Hatta, Alvaro Kunyal okulu ziyaret etti, bu konuya ilişkin bir konuşma yaptı (...) Yaptığı konuşma, SBKP içinde üst düzey görevleri olan bazı yoldaşlardan eleştiri aldı. Sovyetler Birliği'nin hatırına düşmanı ürkütmemek gerekir yollu engeller belirmeye başladı. Biz ve okulun çoğunluğu, yalnızca Avrupa komünizmine değil, buna da karşı çıktık. Bunun gereksiz ürkeklik olduğu, Sovyetler'in devrimlerden başka bir can damarının bulunmadığı, devrim Avrupa'ya adım atıyorsa buna sevinmek gerektiği yönünde ayan beyan tartışmalar oldu. Ancak zaman içinde PKP'nin kendi sağındakilerle cephe yapması dayatıldı, Portekiz devrimine göz göre göre geri adım attırıldı, ülke güdük bir burjuva demokrasisine yamandı* (Akseymen Kudsal, 2003: 34).

Bu politik konumlanış, aynı dönem içinde SBKP teorisyenlerinin kapitalizmle sosyalizmin "barış içinde bir arada yaşayabileceği" fikrini savunmalarını olanaklı kıldı.[4] "Barış içinde yanyana yaşama" politikası"nın "Leninci dış politika" olduğunu iddia eden Bilen, bu politikanın TKP tarafından yaygınlaştırılmasını sağlamıştır (Bilen, 1971). Bu açıdan bakıldığında, "SBKP'nin istemeyerek kabul ettiği"[5] 1973 Atılımı'nın doğal sınırları kolaylıkla fark edilebilir: "SBKP'den aynen Portekiz ve İtalya örnekleri gibi, engelleme geliyordu. Kaynayan, devrimci durum yaşayan Türkiye'de, devrimci tutum aldıkça efsanelilin bir neticesi olarak da Türkiye proletaryasının sınıf ve siyasî örgütlenme ve bilinçlenme evresine geçtiği tespiti yapılmıştır.[39] Bu da aslında özellikle *Aydınlık*, *Aydınlık Fevkalade Nüshaları* ve *Orak-Çekiç* dergilerinde işçileri örgütlenmeye ve bilinçli olmaya çağıran yayın politikası ile bire bir örtüşen bir duruş noktasıdır.[40]

VI

1926 Viyana Konferansı'ndan sonra TKP çok önemli iki darbe ile karşılaştı ki bunlar onun bundan sonraki on yıllık tarihinde çok fazla atıf yapacağı gelişmelerdendi. Bunlardan ilki 1927 Tevkifatı'na yol açacak şekilde Vedat Nedim'in Şefik Hüsnü ve parti ile ilgili bazı belgeleri polise vermesiydi. Daha 1926 Viyana Konferansı öncesinde ve sırasında Şefik Hüsnü ve Vedat Nedim arasında bir gerginlik söz konusuydu ancak bu bir kriz durumuna gelmemişti. Konferansta Vedat Nedim'e yöneltilen sert eleştiriler yumuşak bir dille ifade edilmişti. Ancak Şefik Hüsnü'nün 1927 yılı ortalarında merkez komiteden habersiz ola-

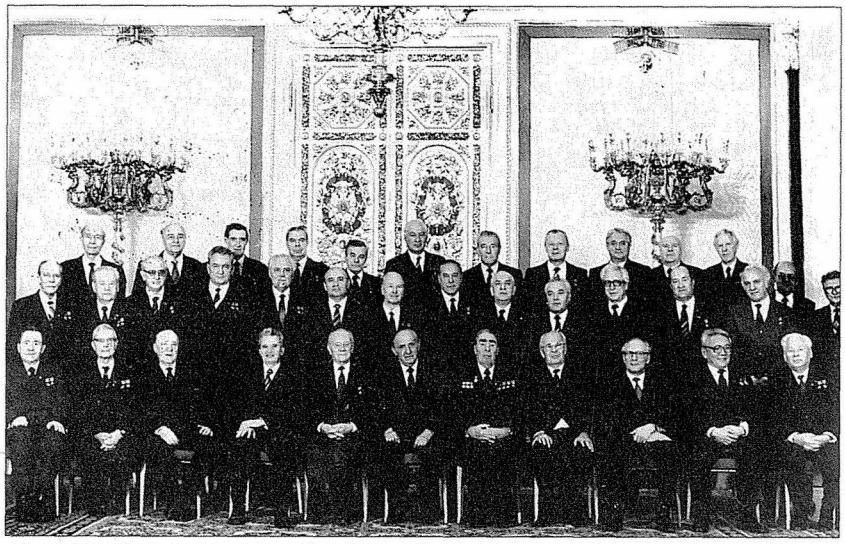

Dünyadaki diğer komünist partiler, uzun yıllar program ve politikalarını SBKP'nin siyasal düzlemine göre şekillendirdi. Fotoğrafta SBKP Politbüro üyeleri, Brejnev'in 75. doğumgününde diğer ülkelerden komünist parti liderleriyle birlikte görülüyor.

şebilecek deneyimli bir liderle, belki de Türkiye'yi değiştirebilecek bir TKP istenmiyordu. SBKP, yeter, durun diyordu. Biz karşı çıkacak enerjiyi bulabildik ama, Bilen yoldaşın bu kez gücü yetmedi" (Akseymen Kudsal, 2003: 46). Bu durumun Bilen'in güçsüzlüğünden ziyade, aşamalı devrim anlayışına bağlılığından ve burjuvazinin bir kanadına "ilericilik" atfetmesinden kaynaklandığı açıktır. Lenin'in ölümü ve Sol Muhalefet'in yenilgisi sonrasında yeniden gündeme getirilen, gelecekteki devrimlerin demokratik ve sosyalist olmak üzere iki aşamada gerçekleşeceği kabulüne dayanan "aşamalı devrim" teorisini Bilen de kabul etmektedir.[6] Bu teoriyi kabul etmeyen Marksistleri "devrimin basamaklarını" görmemekle suçlayan Bilen, aynı kesimin

rak Türkiye'ye gelmesi ve birtakım faaliyetlere girişmesi Vedat Nedim'in TKP ile olan ilişkisinde köprüleri atıp Kemalizm saflarına katılmasına yol açmıştı. Şefik Hüsnü'nün en çok vurgu yapılan eleştirisi yurtiçindeki parti kadrolarının hareketsizliğiydi. Bu ihanet ile birlikte Şefik Hüsnü dahil birçok parti üyesi tutuklanmıştır. Bu ünlü tevkifat TKP için çok büyük bir darbeydi. Tevkifat her şeyden önce partinin başındaki kişinin ihaneti ile gerçekleşmişti. Bu durumun yarattığı sendrom partili kadroları ileriki yıllarda da ihtimal ki etkilemeye devam edecekti (*STMA*: 1888).

Bu yıllarda gerçekleşen ikinci önemli gelişme de 1929 yılında yaşanan partiden kopmalardı. Elektrikçi Nuri ve Baytar Salih Hacıoğlu partiden ayrılarak Sovyetler Birliği'ne gitmişlerdi. Ancak bu kopmadan daha önemlisi Nâzım Hikmet ve çevresinde bulunan bir grup kadronun TKP içerisinde muhalefete geçmesiydi. Bu gelişme 1930'lu yıllar boyunca TKP yayınlarını meşgul edecek gelişmelerden birisiydi. Nâzım Hikmet ve etrafındaki Hamdi Şamilof, Zeki Başumar, Şoför Süreyya, Emine Alev

1920'li yılların başından itibaren sağlık durumu kötüleşmeye başlayan Lenin, 21 Ocak 1924'te 53 yaşında öldü; sağlığında istememesine rağmen büyük bir anıt mezar yapıldı ve cesedi mumyalanarak halkın ziyaretine açıldı.

en büyük hatasının "burjuvazinin hepsini toptan bir kazana doldurmak" olduğunu savunuyordu (Üstüngel, 2004: 41). Bilen'e göre:

> *Burjuvazinin içindeki ayrışma prosesi durmamıştır. Finans oligarşiye dayanan, Amerikan, Batı-Alman, İngiliz, Fransız kumpanyalarıyla, sermayeleriyle ortaklık kuran, memlekette ekonominin birçok dallarında yabancılarla tekeller kuran Koç'lar gibi, Taşkent'ler gibi, Avunduk'lar, Nemli'ler gibi burjuvaziyle, günden güne ezilen, yarışmaya dayanamayıp yıkılan, çöken, eriyen burjuvazi arasında fark vardır. Millî burjuvazinin beşi, onu ense göbek bağlayıp irileşiyor, üste çıkıyor; yüzü, beş yüzü yutuluyor, yabancı malların, tekellerin bas-*

gibi kişiler İstanbul Pendik'teki Pavli adasında bir muhalefet kongresi yapmışlar ve merkez yönetime karşı tavır almışlardı. Ancak bu çatallaşmada Komintern varolan merkez komitenin tarafını tutmuş ve muhalefeti tanımadığını ortaya koymuştur. Bu tutum sonucunda Nâzım Hikmet ve çevresindekiler partiden atılmışlar ve "Troçkist" ve polis ajanı olmakla suçlanmışlardır. Zeki Baştımar Komintern'in tavrı sonrası bu grup ile ilişkisini kesmiş ve partide kalmıştır. Nâzım Hikmet çevresinin 1930'lu yıllar boyunca çalışmalarını sürdürmesi TKP yayınlarında eleştirilen ve mahkûm edilen gelişmelerin başında geliyordu (Tunçay, 1992: 76-77).

Bu kopmalar ve muhalefetin ortaya çıkışı kişisel nedenlere olduğu kadar ideolojik bazı nedenlere de dayanıyordu. Bu ideolojik tartışmaların merkezinde de Kemalist rejimin değerlendirilmesi yatıyordu. Bu sadece muhalefet veya partiyi polise ihbar edip Kemalizm saflarına katılmış olan unsurlar ile de sınırlı değildi. Komintern kongrelerinde de resmî görüş ve söylemin dışında bir söylemin bu dönemde

kısı altında ezilip gidiyor. Bu yüzden, bu ezilen millî burjuvazi, ister istemez yabancıya karşı, onu memleket içinde tutan çevrelere karşı savaşmak zorundadır. Burjuvazinin topunu birden bir çuvala dolduramayız. Ayrışma içindeki gelişme prosesini, bu ayrışma ve gelişmenin olurlu ve olursuz yönlerini TKP ve komünistler her zaman hesaplamak zorundadırlar (Üstüngel, 2004: 34).

Bu değerlendirmeye uygun bir pozisyon belirleyen TKP, CHP ile Adalet Partisi arasındaki farkları abartarak CHP'ye "tekel karşıtı burjuvazi"nin temsilcisi gözüyle baktı.[7] 1973 ve 1977 yıllarında yapılan genel seçimlerde CHP'yi destekledi.[8] "Politik iktidar fırsatının nesnel olarak sosyalizmin ve solun önüne" geldiği 1970'lerin ikinci yarısında TKP'nin "berrak ve ikircimsiz bir emekçi iktidarı hedefine" sahip olmaması nedeniyle bu fırsat kaçırıldı (Salihoğlu, 2004: 33). Bunun yerine, parti tüm enerjisini bir Ulusal Demokratik Cephe'nin (UDC) kurulması için harcadı. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, İlerici Gençlik Derneği, İlerici Kadınlar Derneği gibi büyük kitle örgütleri bu hedefe kilitlendi. "Ulusal Demokratik Cephe sorunu daha somut bir nitelik alıyor. Tek cephe sorunu yeni değildir. Bütün ilerici güçleri, örgütleri bir savaş platformu üzerinde, bir savaş bayrağı altında toplamak ilkesini, TKP daha doğduğu, kurulduğu günden ileri sürmüştür" diyen Bilen bu politikanın baş mimarıydı (Bilen, 1972).[9] Bilen, UDC'nin programını "Memleketi yıkım yolundan kurtarmak, Amerikalıyı kovmak, ikili kölelik antlaşmalarını bozmak, işbirlikçi hükümeti halkın başından atmak, Anadolu topraklarını Amerikan atom yığınaklarından temizlemek, NATO'dan çıkmak, ordumuzu NATO'nun elinden geri almak, faşist biçimi diktatoryayı yıkmak, ulusal bağımsızlığa kavuşmak, köklü reformları sağlamak" olarak tarif ediyordu (*a.g.e.*).

28-29 Ocak 1977'de toplanan konferansta "MK Politik Bürosu'nun 24 Mayıs 1973 oturumunda aldığı kararlar", partinin program ve tüzük tasarıları, partinin platform ve tezleri, merkez komitesi, politik bürosu, genel sekreteri onaylandı. Bu konferansın ardından 1978 yılında TKP'nin ilk merkez komitesi plenumu toplandı.

Ocak 1978'de kurulan Ecevit hükümetinin emekçi kitlelere verdiği sözleri yerine getirmemesi, TKP'nin siyasetini

daha net ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Buna en tipik örnek Komintern'in 6. Kongresi'nde sömürge sorunu görüşülürken Türk delegesi Fahri'nin (Ali Cevdet) yaptığı konuşmadır.[41] Fahri Türkiye'nin "feodalizm-öncesi"ni yaşayan bir ülke olduğunu ve Mustafa Kemal'in emperyalizme karşı mücadelesinin desteklenmesi gereken ilerici bir unsur olduğu yolundaki tezlere şiddetle itiraz etmiştir. Zira ona göre Türkiye önemli bir sanayileşme hamlesi yapmakta olan, işçi sınıfının geliştiği bir ülkeydi. Kemalizm sanayi ve ticaret burjuvazisini temsil ediyordu ve karşı-devrim saflarına geçmişti. Bundan dolayı TKP'nin Kemalistleri teşhir etmesi gerekmekteydi. Bu konuşma Komintern'de ifadesini bulan resmî tezlere karşı önemli bir itirazdı ve en azından TKP içerisinde bu tezlere karşı varolan tepkiyi dile getiriyordu. Bundan dolayı 1920'li yılların sonlarına doğru yaşanan bu gelişmeler bir tesadüfün eseri olmadığı gibi, fikri bir altyapıya da dayanıyordu (*STMA*: 1889).

İlginç olan komünistlere karşı Kemalist iktidarın söylemi de bu yıllarda sertleş-

parti içinde de sorgulanır hale getirdi. R. Yürükoğlu takma adıyla bilinen Nihat Akseymen'in başını çektiği bir grup, partinin iktidar perspektifine sahip olmamasını ve CHP'ye verdiği desteği eleştirmeye başladı. Örgütün ciddi bir tıkanma yaşadığını belirten Akseymen şöyle diyordu:

> *Bu tıkanıklığın baş nedeni ideolojik düşüklüktür. Devrimci duruma uygun hedefler gösterememektedir. Özellikle CHP'nin iktidara gelişinden bu yana, tekeldışı burjuvazi karşısında elimiz kolumuz bağlı kalışımızdır. Ülkemizde yeni bir durum var. Biz ise hep genel, yuvarlak sözlerle idare etmeye çalışıyoruz. Bu nedenle, Atılım'ın bir sayısını ötekinden ayırma olanağı olmuyor (...) Biz tutturmuşuz, 'CHP'nin her ileri adımını destekleriz, her yanlışını eleştiririz.' CHP iktidar olmuş, bu kadar zaman geçmiş, şu kadar iş yapmış e haydi... Biz hâlâ o türküdeyiz. Sonra, eleştiri somut olur, eylemle desteklenir* (Akseymen (Yürükoğlu), 2004: 292).

Bilen'in bu eleştirilere yanıtı partinin disiplin mekanizmasını işletmek oldu. Akseymen ve taraftarları partiden uzaklaştırıldı.[10] TKP, 12 Eylül darbesine kadar geçen süre zarfında siyasetinde büyük bir değişiklik yapmadı. Ülkedeki bunalımın derinleştiği tespitini yapan parti, 12 Eylül öncesinde bir askerî müdahalenin gerçekleşmesi olasılığı üzerinde dursa da, darbeye karşı genel bir direniş örgütlemekte kararlı davranmadı.

12 Eylül 1980'deki askerî darbeyi gerçekleştiren cuntanın sözcülerinin "biz sadece terörizme karşıyız" ve "Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerini sürdüreceğiz" şeklindeki açıklamaları ve bazı MHP'lilerin tutuklanması, TKP saflarında "Kenan Evren cuntasının ılımlı bir askerî cunta olduğu" değerlendirmesini yaygınlaştırdı. Cuntanın solu acımasızca ezmeye yönelmesine rağmen alınan bu tutum "parti saflarında büyük bir karmaşaya yol açtı" (Salihoğlu, 2004: 34-35). Cuntanın oklarını TKP'ye yöneltmesi fazla zaman almadı. 1981 Mayıs'ında başlayan TKP operasyonu sırasında binden fazla partili tutuklandı, iki partili işkence edilerek katledildi (*a.g.e.*: 36).

Darbe sonrasında oluşan yeni siyasî durumun değerlendirilmesi işi 1983 yılında yapılan 5. Kongre'ye kaldı. Bu kongre sırasında sembolik bir görev olan "parti başkanlığı"na getirilen Bi-

mişti. 1920'li yıllar boyunca yaşanan tevkifatlar ve baskılar ile komünistlere karşı olan tavrını çok açık bir şekilde dile getiren Kemalistler, bizzat önderlerinin ağzından 1929 yılında bu tavırlarını net bir şekilde ifade etmişlerdi. Mustafa Kemal 1929 yılında Ankara'dan İstanbul'a giderken bir gece yarısı Eskişehir'de ünlü konuşmalarında birini yapmış ve komünistlere gözdağı vermişti:

> *"Türk Milleti, kendisinin ve memleketinin yüksek menfaatleri aleyhine çalışmak isteyen müfsit, sefil, vatansız ve milliyetsiz sebükmağızların (hafif beyinlilerin) hezeyanlarındaki gizli ve kirli emelleri anlamayacak ve onlara müsamaha gösterecek bir heyet değildir... Bu memlekettehi komünistler, yalnız bizim tevkif ve hapsettiklerimizden ibaret değildir. Bu işlerle bizzat yakından alakadar olacağım"* (*STMA*: 1891).

1930'lu yıllara TKP bu olayların yarattığı zorlu bir ortamda girdi. Bu on yıl içerisinde TKP söylemini işgal eden husus-

len, yaptığı konuşmada TKP'nin "5. Kongrede de Leninizmin yolunda" olduğunu iddia ediyor ve "Bu sevinçli günlere, sayısız kurbanlar, büyük acılar pahasına ulaştık" diyordu (*Türkiye Komünist Partisi 5. Kongre Belgeleri*, 2000: 9-10). Oysa altmış yıldır üyesi olduğu ve en üst düzeyde temsil ettiği parti can çekişmekteydi. İsmail Bilen, bu kongrenin bitiminden birkaç gün sonra, 18 Kasım 1983'te Doğu Berlin'de öldü. Sofya devlet mezarlığına defnedildi. Aynı kongre sırasında genel sekreterliğe getirilen Haydar Kutlu'nun öncülüğünde uygulanan yeni siyaset, SBKP önderliğinin Sovyetler Birliği'nde kapitalizmi restore etme yönelimi ile büyük bir uyum gösterdi. 1988'de TKP ve TİP'in birleştiği ilan edildi. Bu birleşmenin sonucunda 1990'da kurulan Türkiye Birleşik Komünist Partisi restorasyonist ve reformist bir yönelimin sürdürücüsü oldu. Bu partinin 1991'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasıyla birlikte TKP'nin örgütsel varlığı da tamamen sona erdi. ❐

DİPNOTLAR

1 Bilen'in partinin sağ kanadına darbe indirildiği saptaması bir ölçüde doğru olmakla birlikte, TKP'nin "CHP'ye karşı tam boy mücadele çizgisi" izlemesini savunan partililerin girişimlerinin Komintern tarafından önlendiğinin altını çizmek gerekir (Salihoğlu, 2004: 41).

2 TKP'nin sergilediği bu tutumun esas nedeni ise SBKP'nin "düzeni pek sarsılmayan, ama siyasette işçi sınıfının da temsil edildiği bir Türkiye" istemesiydi (Akseymen Kudsal, 2004: 44).

3 Tam da bu noktada İsmail Bilen'in TKP'de sahip olduğu üst düzey konum sayesinde parti içi sorunları çözmekte izlediği yöntem önem kazanmaktadır. Haluk Yurtsever, Bilen'in "parti içi sorunların çözümünde entrikacı yöntemlere başvuran bir lider" olduğu görüşünü savunmaktadır ("Haluk Yurtsever ile Söyleşi - 81. Kuruluş Yıldönümünde Türkiye Komünist Partisi (TKP) Üzerine", *Gelenek* 67, Eylül 2001, s. 53). Bu konuda iki örnek vermek faydalı olabilir. Örneğin TKP MK Dış Bürosu'nun 1962 yılında düzenlediği parti konferansının toplanacağı tarih, Sabiha ve Zekeriya Sertel'e sadece bir gün önce haber verilir. Zekeriya Sertel'e göre konferans tarihinin kendilerine bu kadar geç duyurulmasının nedeni "eleştiri hazırlamaya vakit bulmalarını" engellemektir. Sabiha Sertel'in kon-

lar da, hep partiden kopan muhaliflerin faaliyetleri ve asıl partinin kendilerinin olduğu iddiaları; Sovyetler'in faşizm ve savaş tehlikesine karşı güvenliğinin sağlanması; "gerici" İslâmi ayaklanmalar karşısında Kemalist rejimin desteklenmesi ve Kemalizmin rejim karşıtlarına karşı mücadelesine komünistleri de dahil ederek saldırmasıdır. Bunun yanında TKP hem dağıttığı bildirilerde hem de yayınlarında işçilerin örgütlenme özgürlüğünün sağlanmasını ve iş kanununun çıkartılmasını gündeme getirmiştir. Ancak bu dönem 1936 yılında Komintern'in "sosyalist anavatan"ın faşizm tehlikesine karşı korunması amacıyla almış olduğu "Birleşik Cephe Politikası"yla birlikte sona ermiştir. Bu politikaya göre komünistler faşizm tehlikesine karşı sosyal demokratları da içine alacak şekilde bir cephe oluşturacaklardı. Bu politikayla ilgili olarak Komintern TKP'ye ilişkin desantralizasyon kararı alarak partinin dağıtılmasını gündeme getirmişti. Gün sosyal birtakım taleplerle Kemalizmin sıkıştırılmaya çalışılacağı gün değildi. TKP'liler yasal alana

ferans esnasında "İ. Bilen'in bu toplantıyı bizden gizlemesinin amacı neydi? Partide demokrasi, demokratik santralizm anlayışı bu mudur?" sözlerine Bilen'in verdiği yanıt "Boynum kıldan ince" şeklinde olmuştur. (Vartan İhmalyan, *Bir Yaşam Öyküsü* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1989), içinde: *TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı* (İstanbul: TÜSTAV, 2002), s. 137). Hikmet Kıvılcımlı, 30 Eylül 1971 tarihinde SBKP MK genel sekreteri Brejnev'e yazdığı mektupta TKP'den uzak tutulmasının ve Bulgaristan ve Doğu Almanya'dan sınırdışı edilmesinin sorumlularından birisinin İsmail Bilen olduğunu ileri sürmektedir. (Hikmet Kıvılcımlı, "Brejnev'e Mektup", http://www.comlink.de/demir/kivilcim/eserler/brejnev.htm).

4 Bu görüşe paralel olarak geliştirilen bir başka tez ise Sovyetler Birliği'nde kurulmuş olduğu iddia edilen sosyalizmin kapitalizmi teknoloji alanındaki üstünlüğü sayesinde yeneceğidir. SBKP'nin 1971 yılında yapılan 24. Kongresi'nde komünizmin yirmi yıl içinde kurulacağının ilan edilmesi (Sovyetler Birliği Komünist Partisi, 24. ve 25. Kongre Raporları ile Parti Programı, 1976; aktaran Özalp, 2002: 49-50) partinin on yıllardan beri gerek ideolojik gerekse politik düzeyde karşısına aldığı "uluslarası devrim" fikrinin tamamen çöpe atılarak teknolojinin fetişleştirildiği, komünizme geçişin teknik bir soruna indirgendiği bir anlayışı kabul ettiğini göstermektedir. İsmail Bilen'in 1967 yılında Sovyetler Birliği'ne yaptığı geziyi anlatmak için kaleme aldığı yazılarında bu anlayışın izlerini bulmak mümkündür. Kitabı boyunca Sovyetler Birliği'nde işleyen sisteme en ufak bir eleştiri dahi yöneltmeyen Bilen'in esas vurgusu, SSCB'nin kuruluşundan itibaren kaydettiği teknolojik gelişmelerin sosyalizmi nasıl yenilmez kıldığıdır. Komünizme yalnızca teknolojik üstünlük kurularak geçileceği fikrinden etkilendiği anlaşılan Bilen, bu eserinde "Teknik devrimle, sosyalizmden komünizme varılan yol kısaltılıyor..." demektedir (Bilen, 2003: 222). SSCB ile kapitalist ülkelerin üretim istatistiklerini karşılaştırarak Sovyetler Birliği'nin teknoloji ve üretim kapasitesi bakımından daha üstün olduğunu kanıtlamaya çalışır (*a.g.e.*, 14-15, 140). 1972 yılında yaptığı bir konuşmada ise "Komünizm yolunu gösterenler, uzay cağını açanlar, bilimde, teknikte, kültürde derin devrimler yapanlar halklara, insanlığa yepyeni bir çevren açıyor, onların geleceğe güvenle bakmalarını sağlıyor. Bu güveni sağlıyan Sovyet halkıdır. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin çalışmaları geleceğe güvenle bakmamızı sağlıyor" demektedir (Bilen, "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin 50. kuruluş yıldönümünü kutlama törenlerine katılan Türkiye Komünist Partisi MK Politbüro üyesi İ. Bilen yoldaşın konuşması", *Yeni Çağ - Barış ve Sosyalizm Problemleri Dergisi*, özel sayı 12, http://www.tustav.org/1/1972_12.htm).

5 1970'li yıllarda partinin merkez komitesinde bulunan Haluk Yurtsever de bu olguya işaret etmektedir. Yurtsever'e göre, Sovyetler Birliği'nin "Türkiye'den istediği, öyle kalkışma, devrim deneyecek bir parti falan değildir. Dünya komünist hareketinin Türkiye temsilciliğinin var olması, barışı savunan, Sovyetler Birliği ile dostluğu savunan bir varlığın orada kendisini ortaya koymasıdır istenen" ("Haluk Yurtsever ile Söyleşi...", s. 53).

çıkarak faşizme karşı CHP dahil her tülü alanda çalışma yürütmeliydiler (Tunçay, 1992: 126).

Ali Cevdet'in yukarıda değinilen konuşmasının gerçekten bir tesadüf olmadığı ve Kemalizme ilişkin belli bir eleştirelliğin ortaya çıkışı daha önceki tarihlerden itibaren görülmeye başlanmıştır. Örneğin 1927 senesinde el yazısı şapirografla teksir edilen *Bolşevik* yayınında TKP ilk önce 1920'li yıllarda en önemli konulardan birisi olan işçi sınıfının Türkiye'de varlığına değinmiş ve daha sonra da "dün inkılapçı olan burjuvazinin aksi inkılapçı," hükümetinin ise mürteci olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de işçi sınıfının varlığının altını kalınca çizen *Bolşevik* "amele sınıfı varız ve olacağız" demiştir. Her burjuva hükümetinin yapacağı gibi Kemalistler de Türk burjuvazisinin işçiler üzerindeki cebir ve tazyik cihazı olarak çalışmaktadır.[42] Yine benzer bir şekilde 1928 yılında çıkarılan *Kıvılcım* dergisinin temel argümanlarını da aynı konular oluşturuyordu. *Kıvılcım* Türkiye'de amele yoktur diyenlere, varlığını inkâr edenlere çatmıştır.[43]

6 Kurtuluş Şavaşı hakkında yaptığı yorumlara da bu anlayış hâkimdir: "Bu provokasyon, bu haince saldırı kurtuluş savaşının daha yüksek bir aşamaya, demokratik devrime dönüşmesi olanağını burjuvazinin topla, tüfekle, kan ve ateşle ezmesidir" (İbrahim Topçuoğlu, *Neden İki Sosyalist Partisi 1946: T. K. P. Kuruluşu Ve Mücadelesinin Tarihi: 1914-1960*, İstanbul: Eser Matbaası, 1976: 28).

7 Tam da bu noktada, söz konusu tavrın yalnızca TKP'ye ait olmadığı, Türkiye sosyalist hareketinin tamamına yakın bölümünün "tekellere karşı mücadele adına, tekelci burjuvazinin istemlerini savunan CHP'nin ardına" takıldığı gerçeğinin altını çizmek gerekiyor ("Kazananı Olmayan Seçim", *Sosyalist İktidar* 2, Kasım 1979; içinde: *Sosyalist İktidar Yazıları*, 1999: 89).

8 Türkiye Komünist Partisi'nin kurduğu "1 Mayıs" ve "Can Güvenliği" komitelerinin "Barış ve Demokrasiyi Koruma Komiteleri" haline getirilmesi ve CHP afişleri asmak gibi görevler üstlenmesi de bu duruma örnek olarak gösterilebilir ("Haluk Yurtsever ile Söyleşi...", s. 55).

9 Bilen'in UDC formülasyonu CHP'den başlayarak diğer sol güçleri de kapsayacak bir ittifakı öngörüyordu. Maocu gruplar UDC'nin dışında tutuluyordu. Bununla birlikte, Bilen'in şiddetle karşı çıktığı sol güçler Maoculardan ibaret değildi. Akseymen çiftine yazdığı bir mektupta "Bütün bunları Kıvılcımcılara, Maoculara, sapık akımlara karşı Partimizin neden böylesine sert ve kesin bir durum ve tutum almış olduğunu belirtmek için yazıyorum" demişti (Akseymen (R. Yürükoğlu), 2003: 123). Gün Zileli, 1970'li yıllardaki sınıf mücadelelerine ilişkin önemli saptamalara yer veren anılarında, özellikle 1977 yılındaki 1 Mayıs öncesinde doruğa tırmanan sol gruplar arasındaki çatışmaların esas sorumlusunun *Aydınlık* grubu olduğunu belirtirken, "Bir an için, Aydınlık'ın, TKP'lilere, 'sosyal faşist' adını takarak körüklediği düşmanlığın onlara da sirayet etmiş olduğunu farzetsek bile, bu örgütlerin ve Sovyet yanlılarının, neden o dönem yalnız, 'Maocu faşist' adını taktıkları bize ya da diğer Maoculara değil, Dev-Yol da dahil bütün devrimci örgütlere karşı düşmanca bir tutum takındıkları noktası yine de açıkta kalır. Şunu saptamak gerekir ki, Sovyet-Çin çatışmasının Türkiye'deki iki ucunu oluşturan TKP ve TİİKP, kendi dışlarındaki solun tümüne karşı düşmanca tutum göstermekte birbirlerine ikiz kardeş kadar benzemekteydiler" demektedir (Zileli, *Havariler (1972-1983)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 265).

10 Söz konusu karar TKP'nin 1983 yılında yapılan 5. Kongresi'nde onaylandı: "TKP 5. Kongresi, (...) Parti içinde fraksiyonculuk faaliyetine girişen, giderek partimizin onurlu tarihine, onun birliğine ve geleceğine saldıran, başta SSCB olmak üzere sosyalist ülkelerin tarihsel kazanımlarına, reel sosyalizme saldıran, dünya komünist hareketine bölücü, anti-Leninist konumlardan yaklaşan, partimizi yığınlardan koparmak, serüvene itmek, onu aydınlar klübü haline getirmek isteyen Veli Dursun (Yürükoğlu)nun başını çektiği oportünist 'İşçinin Sesi' grupçuğunun partiden atılması ile ilgili geçmişte alınan MK kararlarının onaylanmasını (...) karar altına alır" ("Fraksiyoncu-Provokatör Grubun Mahkûm Edilmesi Üzerine" *Türkiye Komünist Partisi 5. Kongre Belgeleri*, içinde: 2000: 148).

Ali Cevdet Komintern kongresinde yaptığı konuşmasında bu iki yayın organında altı çizilen hususlara ayrıntılı bir şekilde değinmiştir. Türkiye'de sanayileşmenin gelmiş olduğu aşamayı anlatan Ali Cevdet, kapitalist sanayileşmenin bu 70-80 yıllık tarihinin bir işçi sınıfını ortaya çıkardığını belirtmiştir. Kemalizmin emperyalizme tamamen boyun eğdiğini söyleyen Ali Cevdet artık Kemalist burjuvazinin tamamen karşı-devrimci bir konuma geldiğinin altını çizmiştir. Daha sonra yayımlanacak TKP faaliyet programında da Kemalizmin emperyalizme boyun eğdiği çok benzer kelimelerle ifade edilmiştir.[44]

Ali Cevdet'in konuşmasının diğer bir önemli yanı saflarda yer alan iki farklı eğilimden açıkça bahsetmesidir. Buna göre bir akım Türkiye'de burjuvazinin halen ilerici bir rol oynadığına inanmakta ve Kemalizme karşı politik bir mücadele verilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Diğer bir görüş ise Kemalizmi ve onun sendikalar gibi tüm kurumlarını yadsıyor ve onu tamamen karşısına alıyordu. Bu anlayışı maceracılıkla suçlayan Ali Cevdet

Türkiye'de demokratikleşmeyi eksik bırakan burjuva devriminin yaşanmış olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı Türk proletaryasının ödevi "işçi ve köylü diktatörlüğü"nden "proleter diktatorya"ya geçmektir. Bu görev için TKP bir kitle partisi haline gelmeli, karşı devrimci ve hain olan Kemalizm teşhir edilmeli ve işçi-köylülerin savaş cephesini oluşturmalıdır.[45] Bu çizginin resmî Komintern çizgisinden ne kadar farklı olduğunu belirtmek gereksizdir. Bu yazı aslında daha sonra ortaya çıkacak ayrımların ve çatışmaların fikri kökenlerinin olduğunu ve bu tip farklı görüşlerin Komintern düzeyinde dahi ifadesini bulduğunu göstermektedir.

Kemalizmin karşı devrimci saflara katıldığına dair tespitler 1930'lu yıllar boyunca TKP yayınlarının tümünde önemli bir yer tutacaktır. 1929 yılında yayımlanan *Kommunist* dergisinin ilk sayısı şu cümleyle açılmaktadır: "Kemalist Hükümeti gittikçe inkılapçı karakterini kaybediyor. Gerek emperyalizme, harici sermayeye, gerek dahildeki derebeylik bakayasına karşı olsun uzlaşmacılık siyaseti yürütüyor."[46] Kemalizmin uluslararası sermaye ile olan işbirliği, toprak meselesinin halledilmemesi ve derebeylerine tavizler verilmesi ve işçilerin örgütlenme özgürlüklerinin cebren bastırılması ve hiçbir hak tanınmaması onun gerçek karakterini açığa çıkarmaktadır. Bundan dolayı Türkiye burjuvazisi inkılapçı karakterini kaybetmesinin yanı sıra, diktatörlüğünü de "en Asyai bir şekilde" yürütmektedir.[47]

Ali Cevdet'in konuşması ile paralel bir tavır *Kommunist* dergisinin ikinci sayısında da izlenebilmektedir. Dönemin en önemli sorunlarından birisi olarak görülen irticanın nasıl yıkılacağına dair kaleme alınan başyazıda yine Türk burjuvazinin inkılabı yarıda bıraktığı dile getirilmiş ve bu görevi ancak ve ancak "inkılapçı amele sınıfının" yapacağı ifade edilmiştir.[48] Bu yazıların çok net bir şekilde ortaya koyduğu, irtica gibi Kemalizmin en fazla destekleneceği bir konuda bile TKP'nin dergilerinde Kemalizmi mahküm ettiği ve asıl güç olarak da işçi sınıfını gösterdiğidir.

İrticanın yanı sıra Türkiye'nin ve elbette TKP'nin gündeminde olan konulardan bir tanesi de Kürt isyanlarıydı. TKP'nin bakış açısının farklı cephelerini görebilmek için bu isyanlara dair söyledikleri önem arz etmektedir. 1930 yılında patlak veren Ağrı ayaklanmasına dair *İnkılap Yolu* dergisinde kaleme alınan "İkinci Kürt İsyanı" adlı yazı bize önemli ipuçları sağlamaktadır. Her şeyden önce dergi Kemalist iktidarın meselenin gerçek sebeplerini anlamak ve çözmek yerine sadece şiddetle bastırmaya çalıştığını dile getirmiş ve bundan dolayı bu tür ayaklanmaların benzerlerinin devamlı gündeme geleceğini belirtmiştir. Zira *İnkılap Yolu*'na göre karşı karşıya olunan durum "hoşnutsuz bir halkın hükümet siyasetine karşı kütlevi bir kıyamı"dır. Her ne kadar bu isyanda mürtecilerin ve emperyalistlerin parmağı varsa da köylülüğü mazur görmek lazımdır. Çünkü bu isyan "mazlum köylülüğün bir kurtuluş mücadelesidir." Önünde başka bir önderlik göremeyen bir köylülüğün mevcut liderliğin arkasından gitmesi anlayışla karşılanıyor ve bu noktada bir alternatif olunmadığı için de özeleştiri veriliyordu. Emekçi Kürtlerde bir sınıf şuurunun mevcut olmadığını teslim eden *İnkılap Yolu* millî şuurun yükselme nedenlerini tetkik etmeye çalışmıştır. TKP'nin bu konudaki çözüm yolunu da programının 11. maddesinde açık bir şekilde ifade ettiğini hatırlatmıştır. İktisadi meselelere ve sosyal sorunlara değindikten sonra dergi bu 11. maddenin millî azınlıklara Türkiye'den ayrılmak da dahil olmak üzere kendi kaderlerini tayin hakkını bilakaydü şart tanıdığının altını çizmiştir. Bununla beraber bu azınlık işçilerine kendi burjuvazilerinin Halk fırkasına veya emperyalizme yanaşmak gibi hain-

liklerini izah etmeyi ve onları Türk işçileri ile birlikte "istismarcı sınıflara ve imperyalisme karşı mücadeleye" sevk edeceğini belirtir.[49] Aynı mantık çerçevesinde TKP Türkiye'de mevcut olan "millî"ci söylemi de mahkûm etmiştir. Millî menfaatlere, millî varlığa dair söylenen sözlere dair yayımlanan bir yazıda milletçe fedakârlık yapılmasının gerektiğine, millî menfaatlerin tehlikede olduğuna dair yapılan uyarılara karşı, bu millî menfaatlerin "Türk burjuva sınıfının menfaatleri olduğu" dile getirilmiş ve milletin birbiriyle gerçekten eşit insanlardan oluşmadığı ifade edilmiştir.[50]

TKP'nin millî meselelere bakış açısı sadece resmî Sovyet tezinin bir tercümesi gibi duran faaliyet programının 11. maddesiyle de sınırlı değildi. Aslına bakılırsa bu programın önemli bir bölümü bu soruna ayrılmıştı. Zira Kemalistlerin bu meseleleri gerçek çözümlerle halletme gibi bir istekleri yoktur. Rum ve Ermenilerin çoğunluğunun memleketten kovulmalarını, şehirlerde işgal ettikleri iktisadi ve toplumsal konumları burjuvazilerinin ellerinden zorla alınmasını, millî azınlıklara mensup kitlelerin "katliam ettirilmesini," Müslüman azınlıkların zorla Türkleştirilmesini ve gayri Müslimlerin ezilmesini Kemalistlerin çözüm yöntemleri olarak anlatan program bunlar ile toplumsal bir sorunun çözülmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. TKP ayrıca bu bastırma girişimlerinde asıl darbelerin emekçi kitleler üzerine düştüğünü de belirtmeden edememiştir. Rumlara, Ermenilere, Lazlara ve Kürtlere ayrı ayrı değinen program meselenin ancak, kendi kaderlerini tayin hakkı da dahil olmak üzere, onların kendi burjuvazilerinin egemenliklerinden kurtulmalarına ve bu sınıfların iktidarını yıkmalarına bağlı olduğunu iddia etmiştir.[51]

TKP'nin 1930'lu yıllar boyunca fikriyatını dile getirmek için çıkardığı yayınlar *Kızıl İstanbul* (*Kızıl Eskişehir*, *Kızıl Samsun*, *Kızıl İzmir* gibi farklı şekilleriyle beraber), *Bolşevik* ve *Orak-Çekiç* dergileridir. Bu yayınlarda Komintern'in Emperyalizme Karşı Mücadele Günü ilan ettiği 1 Ağustos vesilesiyle kaleme alınan yazılar önemli bir yer tutuyordu. Zaten 1 Ağustos gününe yönelik faaliyetler de TKP faaliyetlerinin başlıcalarından birisiydi. Bu yazılarda silahlanma yarışı, Kemalizmin emperyalizm ile uzlaşması birçok kez mahkûm edilmiştir.[52] Nâzım Hikmet muhalefeti kâh bu tür muhalefetin neden ortaya çıktığının sosyal ve iktisadi sebepleri üzerinde durularak, kâh adları listeler halinde yayımlanarak teşhir edilmesi biçimde eleştiriliyordu.[53] Yine işçilerin örgütlenme özgürlüğü ve bir iş kanununun çıkarılması talebi bu neşriyatın en önemli maddelerin birisini oluşturuyordu. Sovyetler Birliği'ndeki düzenin alternatif ve örnek gösterilen bir sistem olarak ortaya çıkması daha çok 1930'lu yılların ortalarında gündeme gelmeye başlamıştır. Stakhanofçu hareket ve sanayileşmeye ve yaşama dair somut bilgiler ve istatistikler bu yazıların en önemli unsurlarını oluşturmuştur.[54] Bu noktada devrimiyle ve sistemiyle örnek gösterilen bir ülkeye dair yazıların TKP neşriyatına bu kadar geç girmesi ilginçtir. Yukarıda belirtildiği gibi 1936 yılında Komintern'in almış olduğu karar TKP'nin örgütlenmesi ve düşünce geleneği için önemli bir kırılma yarattı. Uzun süredir cepheden saldırılmaya başlanan Halk Fırkası'nın dahi içinde çalışma yürütülebilecekti. Bu daha önce yapılmakta olan referans noktalarında önemli değişimleri gerektiriyordu. İçine girilen artık yeni bir dönemdi.

VII

Kırklı yıllar büyük ölçüde savaş ortamından kaynaklanan zor iktisadi şartlar ortaya çıkardı. Millî şef hükümetinin bu şartlarla baş etmekteki yetersizliği ya da bunlara karşı aldığı önlemlerin doğasından

dolayı ciddi sıkıntılar içindeki küçük köylü ve şehirli sabit gelirliler hızla yoksullaşırken, karaborsacılık ve vurgunculuktan büyük servetler elde edenler giderek göze batar hale geldi (Boratav, 1995: 75). Bu yoksullaşmaya tanık olan ve bundan doğrudan etkilenen aydın kesimlerin bir başka rahatsızlığı da Nazi Almanya'sından esinlenen yoğun ırkçı-Türkçü propagandaydı. Türkçü hareket kuşkusuz bu dönemden önce de aktifti. Fakat yükselen Nazi ideolojisi epey prestijini artırmıştı, üstelik bu hareket Refik Saydam'ın yerine başbakanlığa gelen Şükrü Saracoğlu'nun da aralarında olduğu kimi üst düzey asker ve sivil idarecilerin desteğine sahip gözüküyordu. Basında *Cumhuriyet* gazetesi gibi müesses yayın organlarında Erkilet Paşa gibi Almanya yanlısı uzmanların kaleminden savaş değerlendirilmeleri yayımlanıyordu (Erten & Doğan 2001; Ertekin, 2002: 381 ve Arslan, 2002: 413). Bu ortamda üniversite ve edebiyat çevrelerinde pek çok kişi neredeyse kendiliğinden anti-faşist duyarlılıklarla harekete geçti. Partiyle bağı olan işçi çevrelerinde özellikle tütün işçileri arasında bu dönemde rahatsızlık olmaması da kaçınılmazdı. Millî Korunma Kanunu savaş dönemi boyunca getirdiği zorunlu çalışma ve ücretsiz fazla mesai gibi yüklerle bir angarya kanunu görünümündeydi. Kimileri bu kadar zor şartlarda yaşarken başkalarının bunların çektiği zorluklar üzerinden hesapsız zenginleşmesi özellikle büyük şehirlerde hükümete olan tepkiyi artırıyordu.

TKP bu konjonktüre örgütsel anlamda çok da hazır değildi. Bir yandan separat kararı, bir yandan iç çekişmelerin üstüne Molotof-Riebentroph Paktı da eklenince hareketsizliğe mahkûm olan parti, Hitler'in Sovyetler'e saldırmasıyla tekrar politik faaliyete geri dönmeye çalıştı. Dağınık kadrolar anti-faşist duyarlılığın harekete geçirdiği yeni üyelerle pekiştirildi. Reşat Fuat Baraner'in etrafında toparlanmaya çalışan bu faaliyet, Türkiye'de o dönem yaygın olan Nazi sempatizanı eğilimlere karşı, özellikle basın yayın yoluyla ve aydınlar arasında etkin oldu. Parti 1943'te vurgunculuk ve ırkçı-Turancılık karşıtlığı üzerinden hareket etmeye karar vermişti. Savaş döneminde hücre çalışmasının yanı sıra, kamuoyuna dönük özellikle anti-faşist duyarlılığa hitap eden ve bununla çekilen sıkıntıları birleştiren temalar üzerinden propaganda faaliyeti yürütülmüştür. Faris Erkman imzasıyla yayımlanan *En Büyük Tehlike* ve Suat Derviş imzasıyla çıkan *Neden Sovyetlerin Dostuyum* broşürleri bu çevrelerde de karşıtları arasında da akis bulmuştur.

Anti faşist etkinlikte bulunan tek yayın odağı doğrudan TKP kaynaklı olmasa da, aynı hatta mücadele eden diğer kesimler için partinin faaliyetlerinin esaslı bir referans noktası olduğunu teslim etmek gerekir. *Yurt ve Dünya*, *Adımlar* ve *Yeni Edebiyat* gibi dergiler için bu durum söz konusudur. Savaş sonrası demokratikleşme döneminde Yalman gibi kimi liberal isimlerin, daha sonra caysalar da partili isimlerle temasa geçmiş olması da, savaş sırasındaki bu anti-faşist mücadeleye bir ölçüde bağlanabilir. Anti faşizmin yanı sıra bu dönem öne çıkarılan bir başka siyaset noktası da vurgunculukla mücadeledir. Açıkçası parti halktaki genel sıkıntıyı anti-faşist ve Sovyet dostu bir hatta kanalize etmeye çabalamaktadır.

Partinin hareketlenmesi doğal olarak resmî otoritelerin gözünden kaçmadı. 1944 tevkifatı diye bilinen operasyonla, savaş ortamında yeniden hayatiyet kazanmaya başlayan komünist ajitasyonun önü kesilmek istendi. Zaten henüz çok yaygınlaşmamış hareket, Reşat Fuat'ın da aralarında olduğu pek çok önemli ismin tutuklanıp hapse atılmasıyla sekteye uğradı. Her geniş çaplı emniyet operasyonunun ardından iç ilişkilerinde kimi bozulmalar yaşayan partinin yine de kırklı yılları, hiç değilse büyük şehirlerde, separat

Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler içinde olması gerektiğine yönelik görüşleri savunan Tan *gazetesi yoğun eleştirilere maruz kalır. 4 Aralık 1945'te çoğunluğu İstanbul Üniversitesi öğrencilerinden oluşan bir grup tarafından basılan gazete ve matbaası tahrip edilir. Olaya karışanlardan hiçbiri yakalanamaz, gazetenin sahipleri Sabiha ve Zekeriya Sertel tutuklanır.*

kararına rağmen kimliğini koruyarak ve de yetişen anti-faşist bir aydın kuşağını etkileyerek geçirdiği söylenebilir. Bu aydın kuşağı Türkiye solunun geleneğinin sonraki dönemlere aktarılmasında çok etkin olacaktır. Aslında kırklı yıllardaki bu hareketlenmenin içi boş olmadığını daha somut bir başka delili de, Türk siyasal hayatına "Kırk Altı Sendikacılığı" diye geçen harekettir (Sülker, 1968: 28). Kısacası parti savaş yıllarından prestijini artırarak çıkmıştır denilebilir.

Buna ek olarak Dünya Savaşı'ndan Sovyetler'in muzaffer olarak çıkması doğal olarak partinin Türkiye'deki etkisini artıran başka bir gelişme olarak görülebilirdi. Fakat Sovyetler İkinci Dünya Savaşı'nın deneyimlerini unutmamıştı ve muzaffer olmanın getirdiği avantajları etrafındaki coğrafyada kendi lehine sonuna kadar kullanmak niyetindeydi. Bu çerçevede özellikle Boğazlar'a dair gündeme gelen Sovyet talepleri Türkiye'de zaten varolan komünizm karşıtı havayı daha da ağırlaştırmıştır (Taşkın, 2002: 621). Hükümet de bu algının oluşması için elinden geleni yapmıştır. Denilebilir ki Soğuk Savaş her yerden önce Türkiye'de başlamıştır. Stalin pek çok Avrupa ülkesinde bir müttefik ve kurtarıcı olarak görülürken, Türkiye'de, özellikle hükümet çevrelerinde çoktan düşman addedilmeye başlanmıştı.

Sovyetler'le ilişkisinin tamamıyla bozulduğunu gören Ankara Batı kampına yanaşmayı ulusal politikasının temel önceliği haline getirmiştir. Savaş sonrası Batı kampında yer almak ve savaş boyu sürdürdüğü "taraf sızlık" siyasetinin kimi zaman Nazilerin işini kolaylaştırdığı gerçeğinin üstünü kapatmak isteyen tek parti hükümeti, rejimin çoğulculuğa izin vermesi noktasında kimi açılımlara gitmiştir. Bunların en önemlileri arasında 1946'da toplanan CHP olağanüstü kongresinde kabul edilen, daha sonra da ilgili kanunda değiştirilen, sınıf esasına dayalı dernek kurma yasağı ile ilgili maddenin ilgasıyla oluşan durum sayılabilir (Sülker, 2004: 55).

Cumhuriyet Halk Partisi'ne muhalif bir siyasî yapı oluşturma çabalarının ilk aşamalarında TKP kökenli kimi isimlerin de dolaylı da olsa davet edildiği anlaşılmaktadır. Bundan çok rahatsız olan iktidar çok partili hayatın soldaki sınırını göstermek üzere kimi girişimlerde bulunmuştur. Birbiriyle ilgisiz gözüken kimi olaylar, mesela İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in Meclis'te yaptığı çok gürültü koparan Türkiye'deki komünist faaliyetlere dair konuşma, *Tan* matbaasının yağmalanması ve Ankara Üniversitesi'nin basılması aynı düzlemde değerlendirilmelidir. Bunlar aynı operasyonun parçalarıdır, operasyonun hedefi açıktır: Çok partili hayatta komünizme yer olmayacaktır. Ankara'nın bu kararını hayata geçirmesinde yavaş yavaş yükselmekte olan Soğuk Savaş ortamı ziyadesiyle kolaylaştırıcı bir etki yapmaktadır.

San Fransisko konferansına gidip Birleşmiş Milletler'in kurucu üyesi olan Türkiye rejimini açma işaretleri verirken, dünyada da ırkçılık gerilemiş, özellikle Avrupa'da Marksist kökenli sosyalist partiler ülke siyasetlerinde ağırlıklarını artırmıştı. Bu ortamı legale çıkmak için uygun gören TKP'li kadrolar kendi örgütlenmelerini oluşturma yoluna gitmiştir. İlk kurulan parti demokrat ve solcu bir isim olarak bilinen Esat Adil'in liderliğindeki Türkiye Sosyalist Partisi'dir (TSP). Bu partide TKP kökenli militanlar önemli yönetici görevlerde bulunmaktaydı. Hüsamettin Özdoğu ve Mustafa Börklüce partinin iki ve üç numaralı adamları olarak gözüküyordu. Bu durumu kimi komünistlerin doğrudan partinin kurulamayacağını düşündükleri bir konjonktürde tercih ettikleri bir geniş cephe alternatifi olarak değerlendirebiliriz.

TSP *Gün* ve *Gerçek* gazeteleri aracılığıyla propaganda faaliyetine geçer. Bu arada da özellikle İstanbul'da işçiler arasında sendikalaşma çalışmaları yürütmektedir. TSP'nin kuruluşundan hemen sonra Şefik Hüsnü'nün başkanlığında Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) kurulur. TKP genel sekreterliği yapmış ve Komintern'de önemli görevler üstlenmiş bir ismin ayrıca bir parti kurması komünist saflarda bölünme durumunu ortaya çıkarır. Özellikle taşrada ilk anda TSP'ye katılan kimi parti kadroları yeni oluşuma geçerler (TSP ve TSEKP arasındaki bölünmeyi TKP tarihinin başlangıcından itibaren alarak merkezin dışında bir tarih anlatan bir çalışma için bkz. Topçuoğlu, 1967). Açıkçası bu ikinci parti kurucu kadroları ve bir ölçüde de programı itibariyle TKP'nin legale çıkmış hali izlenimini vermeye daha uygundur. Yeni parti de *Yığın*, *Başak*, *Söz*, *Havadis* ve *Sendika* gibi yayınlarla basın faaliyetine geçti, ama esas çalışma sendikal alanda yürütülecekti. İstanbul ve İzmit başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli yerlerinde bu iki partinin girişimleriyle ortaya çıkan sendikal hareket 1946 Sendikacılığı diye anılmaktadır.

'46 sendikacılığı beklenmedik bir gelişme göstermiş, bu durum hükümeti bu noktada düzenlemeler yapmaya itmiştir. '46 Haziran'ından, Aralık ayına kadar geçen süreçte her iki parti ve bunların yönlendirdiği sendikal hareketlenmenin etkisi önemli olsa da, Aralık ayında hâlâ yürürlükte olan sıkıyönetim kanunlarına dayanılarak bunların haklarında davalar açılmış ve yöneticileri tutuklanmıştır. Mesela TSEKP'nin 43 yöneticisi tutuklanmıştır, bunların arasında Şefik Hüsnü de vardır. Bu iki partinin etkin olduğu sendikalar kapatılmıştır. Birdenbire ortaya çıkan hareketin bu kadar hızlı ve kolay bastırılması bir zayıflık işareti olarak değerlendirilebilir. TSP davası beraat ile sonuçlandıktan sonra parti faaliyete tekrar başlamış ama Demokrat Parti iktidarının hışmından kurtulamamıştır.

Sınıf esasına dayalı dernek kurma özgürlüğü tanındıktan bir hafta sonra TCK'nın 141 ve 142. maddeleri komünizmle mücadele amacıyla yeniden dü-

zenlenmişti, 1949'da cezai hükümler daha da ağırlaştırıldı. 51 tevkifatından sonra maddeler yeniden ağırlaştırılacaktı (İleri, 1988: 1958-1959). Önde gelen komünist kadroları cezaevine gönderdikten sonra iktidar çok partili hayata geçiş sürecini kesintiye uğratmadan devam ettirdi. Kuruluşlarında bizzat CHP'nin rol oynadığı sendikaları, çok kısıtlı bir yasayla da olsa, çalışma yaşamına soktu. Bu sendikaların grev hakkı yoktu ama özgürce "komünizmi tel'in" mitingleri düzenleyebiliyorlardı. Değişiklikler sendikal alanla sınırlı kalmadı. İktisat politikasını Batı kampının esasları doğrultusunda yeniden düzenledi. Türkiye'de Amerikan destekli anti-komünizm dönemine giriliyordu.

VIII

TKP, Soğuk Savaş'ta ABD'nin bölgede Sovyetler'i tecrit etme siyasetinin köşe taşlarından biri olma yönünde ilerleyen bir ülkede faaliyet göstermek gibi zor bir durumla karşı karşıya kalmıştı. Kadroları zayıftı, periyodik olarak maruz kaldığı operasyonlar teşkilatı tecrit ettiği gibi, üyeler arasındaki güven duygusunun da altını oymuştu. Bu ortamda hem Demokrat Parti'nin hem de CHP'nin stratejik bir millî hedef olarak gördüğü NATO üyeliğine karşı mücadele etmenin zorluğu ortadaydı. Çok geçmeden Türkiye bu hedef doğrultusunda Kore Savaşı'na girecekti. TKP Kore Savaşı'na karşı barış talebiyle bir hareket örgütlemek çabasındaydı, Dünya Savaşı yıllarında ulaşılan kadrolar barış hareketi doğrultusunda harekete geçirilmeye çalışıldı. Genel olarak da Soğuk Savaş boyunca barış hareketi komünistlerin ısrarla üzerinde durduğu bir siyasal çalışma alanı olmuştur.

Bu doğrultuda TKP bağımsızlıkçı ve barış yanlısı bir geniş cephe siyasetini savunmaya yönelmiştir. Aslında böylesi bir siyasetin partinin o günlere getirdiği çizgisine de ters düştüğü söylenemez. Aşağıdaki satırlar 51 tevkifatından sonra açılan dava dosyasında bulunan parti yayınlarından alınmıştır ve yukarıda özetlenen yönelimi açıkça ortaya koymaktadır.

> *"Memleketin bütün yurtsever unsurları anti-emperyalist ve demokratik bir plâtform etrafında birleştirilmeli, millî bağımsızlığı savunma, kurtarma yolundaki bütün hareketler, faaliyetler desteklenmelidir."*
>
> *"Türkiye'de ithalât ve ihracat tüccarlarının, toprak ağalarının, karaborsacıların, spekülatörlerin işine yarayan bugünkü, Amerikalılar hesabına harp ve soygun politikası karşısında, işçi sınıfının, küçük ve orta toprak sahiplerinin, orta sınıfların, millî sanayicilerin, ileri burjuvazinin, millî menfaatlerin gerektirdiği barışçı, hürriyetçi bağımsız bir millî politika etrafında birleşmesi zarureti son ayların olaylarıyla iyiden iyiye ortaya çıkmıştır."*[55]

Davanın bir numaralı sanığı Zeki Baştımar'ın savunmasını da üstüne kurduğu temel çizgi budur. Buna göre, ülke giderek ABD saldırganlığının bölgedeki temel üssü haline gelmektedir. Bu durum ülkenin kurucu iradesine ters olduğu gibi sıradan halk kesimlerinin de çıkarlarının aleyhinedir. Üstelik hem Demokrat Parti hem de Halk Partisi bu gidişatı olumlamaktadır.

Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki bu konumlanışının kristalleşmesi TKP'nin yetmişlerin başındaki atılımına kadar olan tarihinin de izleğini çizmiş oldu. Doğal olarak, ABD Güvenlik Konseyi mahreçli, ittifak politikaları yoluyla Sovyetler'i tecrite dönük politikada temel bir rol oynaması beklenen ülkedeki komünist harekete göz yumulmayacaktı. TKP'ye karşı operasyon yapmakta zaten yeterince deneyimi olan Millî Emniyet teşkilatı, bu defa kuzeydeki komşuyu çok da kızdırmama gibi bir ayak bağı da olmadığından partiye karşı çok sert bir saldırıya girişti.

Nâzım Hikmet'in Bütünlüğü

AKİF KURTULUŞ

Nâzım'ın şair kimliği ile politik kimliği aynı iklimde, birbiriyle iç içe kurulmuştur.

Buradan başlarken şunu hatırlatmak ve tabii ki vurgu yapmak istiyorum: Nâzım, hemen her dönemde ikiye ayrılmak ve iki parçayı da birbirine karşı kullanmak isteyenlerin yorumlarıyla karşılaştı. Ya şairliği politik duruşuna, yani komünistliğine ya da komünistliği şairliğine karşı çıkarıldı. Hatta birini öbürüyle kırma çabalarını da, abartı saymamak gerekiyor. Şair Nâzım, komünist Nâzım. "Komünisttir ama iyi bir şairdir". "Komünisttir ve bunun için iyi bir şairdir"; "İyi bir komünist şairdir"; "Şairdir ve ne yazık ki komünisttir" vs. Bu değerlendirmeler, bugün de değişik biçimlerde ve üstelik vatandaşlığa yeniden alınma tartışması içinde dramatik vasıflar edinerek devam ediyor.

Oysa Nâzım, tespitinin doğruluğu ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte; her zaman, politik inançlarıyla şairliğini ayırıp değerlendirenlere öfke duymuş, "iyi sanatkârım evet ama bunu ideolojime borçluyum" demişti. Tepkisini, affedilmesi için yürütülen kampanyalar sırasında da terk etmedi. Bu tutumunun oldukça dramatik bir örneği vardır. O kampanyada Nâzım için en etkili şiirlerden birini Cahit Sıtkı Tarancı yazmıştı, 1947'de. İki bölümlü uzun şiirin son bölümü şöyleydi: "Benerci, Jokond, Varan 3, Bedreddin/Hey kahpe felek ne oyunlar ettin/En yavuz evladı bu memleketin/Nâzım ağabey hapislerde çürür." Nâzım'ın bu şiirden Adalet Cimcoz aracılığıyla haberi olmuş ve "teşekkür"le birlikte şu karşılığı yazmıştı:

"Sevdalınız komünisttir,/On yıldan beri hapistir,/ Yatar Bursa kalesinde."

"Hapis ammâ, zincirini kırmış yatar,/en âlâ mertebeye ermiş yatar, yatar Bursa kalesinde."

"Memleket toprağında kökü,/Bedreddin gibi taşır yükü,/yatar Bursa kalesinde."

Saldırının hem kapsamı genişti hem de hükümlülere karşı gerek kolluk kuvvetlerince, gerek adli mercilerce takınılan tavır girilen yeni dönemin de habercisiydi. 51 tevkifatı diye bilinen bu operasyon Sevim Belli'nin tutuklanmasıyla başlayan çok kapsamlı bir tutuklama ve ardından gelen dava sürecini kapsar. 131 kişi bu davada hüküm giymiştir. Bu dönemde hem partiye büyük bir darbe vurulmuş hem de o sıralarda Kore Savaşı'na muhalefet etmek amacıyla kamuoyu oluşturmaya çalışan barış hareketi sönümlendirilmiştir. Tutuklamalar, işkenceler ve dava süreci TKP'yi sadece fiziksel olarak yıpratmamış aynı zamanda kadroların birbirine olan güvenini de zedelemiştir. Bu ağır darbe yetmişlere kadar partiyi esas olarak yurtdışında bulunmaya itmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin komünistler için çok da güvenli bir yer olmadığı Nâzım Hikmet, Zeki Baştımar ve Dr. Hayk Açıkgöz gibi isimlerin fırsat bulunca yurtdışına kaçmalarıyla da ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde partinin belki de en önemli etkinliği Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler

"Yüreği delinip batmadan,/şarkısı tükenip bitmeden,/cennetini kaybetmeden, yatar Bursa kalesinde."

Nâzım Hikmet, Türkçe'nin ilk politik şairi değildir, kuşkusuz. Dedesi Nâzım Paşa, Namık Kemal'in yakın arkadaşıydı, Namık Kemal'i mahpusluğunda yalnız bırakmayan vefalı arkadaşı. Bu bir örnek yalnızca; geniş ailesi hem doğunun hem de Batı'nın kültür mirasına sahip bir entelektüel topluluktu.

Bu ortamda büyüdü Nâzım. Ama 19 yaşından sonra bambaşka bir yol denedi. O güne kadar bilinenlerin ötesinde, benzersiz bir siyasal estetik kurmayı başardı ve ömrünün sonuna kadar bunu geliştirdi. Buradaki siyasal estetiğin temel özelliği, şairin kendisini bir sıra neferi saydığı konumlayışıdır. Tevfik Fikret gibi "Vatanım yeryüzü" dediği ve insanlığın kurtuluşunun hedeflendiği bir dünya görüşüne göre konumunu belirlemişti. Bu konumu, yeryüzünde bütün seslere, şiirsel deneylere açık olma cömertliği vermiştir ona. Ama asla havada ve yüzeyde değil, ülkesinin somut gerçeği ve dünyanın koşulları içerisinde.

Uluslaşma sürecinden kimsenin uzak kalamayacağı, edebiyat ile ulusal-

1902'de Selanik'te doğan Nâzım Hikmet'in eserleri sadece Türkiye'de değil dünyanın her yerinde ciddi bir okur kitlesine sahiptir.

laşmanın iç içe girdiği bir dönemde, bir başka modern başlangıcın da şairi oldu, Türkçe'nin modern başlangıcının. Modern Cumhuriyet, kişi ve zümre tekelli iktidarlarına karşı, halkın bütün renklerinin iradi temsili olarak tanımlanabilirse, cumhuriyetin bu özel-

Birliği'nden yapılan Türkçe radyo yayınlarıdır. Bunların arasında herhalde en çok bilineni 1958'de kurulan ve Doğu Almanya'dan yayın yapan Bizim Radyo'dur. Yurtiçinde kalan komünistlerin ise artık eski örgütsel bağlarından bahsetmek çok zordur.

Zeki Baştımar'ın (Yakup Demir) yurtdışına çıkışı Stalin dönemi tasfiyelerinde kimi önemli üyeleri sürgüne gitmiş ve dağılmış dış büronun yeniden hareketlenmesine vesile oldu. Bir süre Sovyetler Birliği'nde kalan Baştımar oradan Doğu Almanya'ya geçti, neredeyse aktif tek faaliyeti Doğu Avrupa ülkelerinin Türkçe servislerindeki yayınlar olan kadrolarla 1962'de Doğu Almanya'da TKP Merkez Komitesi Dış Büro toplantısını düzenledi. Bu toplantıda Baştımar, İ. Bilen, Aram Pehlivanyan (Ahmet Saydam), Nâzım Hikmet ve Abidin Dino'dan oluşan bir yürütme kurulu oluşturuldu. Esas olarak Barış Hareketi çerçevesinde çalışan Nâzım Hikmet'in ölümünün ardından Bilal Şen ve Gün Togay Benderli kurula girmiştir. Fakat anlaşıldığı kadarıyla kurul esas

liklerini Türkçe şiirde temsil eden ilk şair de Nâzım Hikmet'tir. Türkiye'de cumhuriyetin tarihi 1923 ise, şiirde cumhuriyetin tarihi ilk kitabı 835 satırın yayımlandığı 1929 yılıdır. Demek istediğimiz, şiirde cumhuriyet 1929'da kurulmuştur. Konu önemlidir. Bunun için öncelikle Nâzım Hikmet kimliğinin oluşumunu anlamak gerekir.

Sonuçlarıyla değil, başlangıcıyla düşünürsek, 20. yüzyılın en büyük toplumsal olayının, Ekim Devrimi'nin, bir bakıma yüzyılın en büyük patlamasının içinde yoğrulmuş bir kimliktir Nâzım Hikmet kimliği. Ayrışmamış ve temsilleri birbirini çelmediği gibi birbirini beslemiş, bu yönüyle de yabancılaşmamış, bölünmemiş bir benlik. Düalizme alışkın ve yatkın bir algılayış için zor kabul edilir bir bütünlüktür onun kimliğindeki bu oluşum. Ne var ki bu özelliği inatla reddedilmiştir. Nâzım'ın ısrarlı ve kararlı tutumuna karşın bir reddir bu. 19 yaşında tanıştığı bu büyük ütopyaya bütün varlığıyla bağlı bir siyasal kimlikle yaşamıştır. "Benim ilk çocuğum, ilk hocam, ilk yoldaşım 19 yaşım/Sana anam gibi hürmet ediyorum edeceğim./Senin ilk arşınladığın yoldan gidiyorum gideceğim./ Benim ilk çocuğum, ilk hocam, ilk yoldaşım 19 yaşım".

Bu şiiri 1930'da yazmıştı. Muhalefeti yüzünden partisinden atıldığı, kendi deyimiyle "bir sarhoş" aracılığıyla kendisine bildirilen yılda.

"Sol düşüncedeki yeri" adına açılacak ilk söz, hiç şüphesiz edebî kimliğinin belirlendiği bu siyasî atmosferle ilgilidir. Nâzım, Ekim Devrimi'nde ve bizzat o devrim sürecinin içinde biçimlenen ilk Türk edebiyatçıdır. Ekim Devrimi'ni, yüzyılın başında insanlık tarihinin en önemli adımı (aşaması, sıçrayışı) olarak gören bir siyasî kültürün, ilerleyen yıllarda Nâzım'ı mücadelenin bir aracı olarak cepheye sürmesi de, kaçınılmaz olacaktır.

Esasen, Nâzım'ın kendisinden beklediği de budur. Anı-roman olarak kaydedeceğimiz *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*, tam da bu tema üzerinedir. Rusya'dan ayrılarak Türkiye'ye gelmesi de bu amaçladır. Romanından şu bölüm kararlılığının yazılı metnidir.

"Karar ver oğlum, diyorum kendi kendime, karar ver... karar verildi. Ölmek var dönmek yok. Dur, acele etme oğlum. Koyalım soruları da şu masanın üstüne, Anadolu'nun yanı başına. Neyini verebilirsin? Ne verebilirsin? Her şeyimi, her şeyi... Hürri-

olarak ilk üç isimden oluşmaktaydı. Yapılan toplantı aslında kadrolar arasında varolan sorunları çözmemiş, bunların etrafından dolaşmayı, üstünü örtmeyi tercih etmiştir. Öyle ki toplantının ardından büroya seçilen bir isim, Aram Pehlivanyan, konferansta bulunanlara açıklanmamıştı.

Zeki Baştımar bir süre sonra TKP MK birinci sekreteri unvanını kullanmaya başladı. Özellikle Batı Almanya'daki Türk işçiler arasında örgütlenmeye çalışılıyordu. Belki de bu yüzden Doğu Almanya merkez olarak seçilmişti. Özellikle Berlin'deki Türklerden başlayarak giderek sayıları artan Batı Almanya'daki Türk topluluğuna ulaşılmaya çalışılıyordu. Ayrıca hem bu işçiler vasıtasıyla hem de başka kanallardan Türkiye'ye ulaşılmaya çalışılıyordu. Açıkçası zaten bu temel hedefti.

27 Mayıs sonrası Türkiye elliler Türkiye'sinden siyasal anlamda epey farklıydı. Her şeyden önce Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı yavaş yavaş bir tepki oluşuyordu. Kapitalist olmayan yoldan kalkınma kimi aydınlar arasında epey taraftar toplayan bir görüştü. İthal ikameci birikim

yetini, Evet! Hapishanelerde kaç yıl yatabilirsin bu uğurda... Gerekirse ömrüm boyunca... İyi ama, sen kadınları seversin, yiyip içmeyi, temiz giyinmeyi seversin. Avrupa'yı, Asya'yı, Amerika'yı, Afrika'yı dolaşabilmek için can atıyorsun. Anadolu'yu Batum'daki rokoko masanın üstünde bırakıp da Tiflis'ten Kars'a, ordan da Ankara'ya döndün mü, beş altı yıla kalmaz mebus olursun, bakan olursun, kadın, yemek, içmek, sanat, dünya... Bırak! Hapislerde gerekirse ömrüm boyunca yatabilirim... Peki, asılmak da var, öldürülmek de, Suphi'yle arkadaşları gibi boğulmak da var, komünist olursam, diye sormadın mı kendi kendine Batum'da? Sordum? Öldürülmekten korkuyor musun? diye sordum. Korkmuyorum, dedim. Birden, düşünmeden mi? Hayır. Önce korktuğumu anladım, sonra korkmadığımı. Sonra sakatlığa, topallığa, sağırlığa razı mısın bu uğurda? diye sordum. Verem illetine, yürek hastalığına, körlüğe? Körlük mü? Körlük... Dur, hiç düşünmemiştim kör de olunabileceğini bu uğurda. Kalktım. Gözlerimi sımsıkı yumdum. Dolaştım odanın içinde" (...) (YKY, s. 31).

Başlangıcı, yola çıkışını anımsayalım. Anadolu'daki millî güçlere katılmak için çıkmıştı yola. Yolculuk 1 Ocak 1921'de Sirkeci'den kalkan "Yeni Dünya" adlı bir vapurla başlar. Yanında Vâlâ Nureddin, Yusuf Ziya (Ortaç) ve Faruk Nafiz (Çamlıbel) vardır. Daha vapurdayken dünyanın bir yerlerinde inanılmaz olaylar olduğunu, "Spartakis", "Bolşevik" gibi adlarla insanların yeni bir dünya kurmak istediklerini duyar, sakallı bir adamdan. Sadık Ahi'dir bu. Yusuf Ziya ve Faruk Nafiz, İnebolu'dan geri dönmek zorunda kalırlar. Ankara, bu iki yazarın kimi yazılarındaki tutumlarından dolayı onları istemez ve bu kararı İnebolu'ya indiklerinden 15 gün sonra bildirir. Vâlâ Nureddin ile sürdürdüğü yolculuğu kimi tarihçiye göre 2, kimine göre 20, 30 Eylül 1921'de Batum'da, oradan Haziran 1922'de Moskova'da Doğu Halkları Komünist Üniversitesi'nde (KUTV) son bulur.

Türkiye'ye dönüş 1924 yılı sonlarına doğrudur. Nâzım Sovyetler Birliği'nde geçirdiği üç yıldan birkaç ay fazla süreyi "19 yaşım" şiirinde büyük bir minnet duygusuyla anar bu yaşını ve yaşamının kurucu öğesi sayar. Yakın arkadaşı Vâlâ Nureddin de onu tanımlarken

modeli kuvvetli bir iç pazar ve montaj sanayii gerektirdiğinden işçi kesimi yapısal olarak gelişmekteydi. Bunun yanında özellikle özel sektörde örgütlü sendikaların militanları kamu kesimindekilerden farklı sorunlarla karşılaştıkları için daha militan bir bilinç geliştirmekte ve varolan Türk-İş yönetimiyle aralarındaki açı artmaktaydı. Altmışların başında Kavel direnişi, Kozlu olayları ya da Şişe Cam grevi gibi işçi sınıfı kültüründe yer edecek olayların yaşanması da daha yaygın ve militan bir işçi hareketini ortaya çıkarmıştı (*STMA*: 2015).

Bu dönemde biri sendikal diğeri siyasal alanda ortaya çıkan birbiriyle bağlantılı iki yapı da altmışların havasının bu farklılığında temel bir rol oynamıştır. Bunlardan ilki Türkiye İşçi Partisi'dir (TİP). İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nde başı çeken sendikacılar tarafından kurulan parti esas gelişmesini kimi sosyalist aydınların partiye destek vermesiyle göstermeye başladı. Bu aydınların bir kısmının eski dönemlerde TKP ile bağlantıları olmuştu. Kurucu sendikacıların da kimisinin kırklı yıllarda bazı komünist eğilimli işçi lider-

"Nâzım bûluğundan sonra dünyaya gelmiş gibiydi" der.

Nâzım'ın sınıfı ve yetişme koşulları ile seçimi arasında doğrudan bir bağ kurulamaz. İki cepheden, bu yüzden de suçlanmıştır. Selânik kökenli, Avrupa "terbiyesi" almış, aristokrat bir ailenin duygulu, atak, yufka yürekli, "şair ruhlu" çocuğu. Dedesi Mustafa Celaleddin Paşa ile dayısı Mehmet Ali, milliyetçi ailesinin iki övünç kaynağı, ikisi de şehit. Kendi kimliğini bulduğu serüveni başlayana kadar, somut bir zorluk yaşamamıştır. Ressam annesinin aşığı Yahya Kemal'den "şiir terbiyesi" alacak kadar şanslıdır. Ama Yahya Kemal'den nefret edecek kadar da ruhsal karmaşa içinde... Türkiye, Emperyalist ülkelerin işgaliyle karşılaştığında, Mehmet Emin Bey'in (Yurdakul) şiiri, çoğu insan gibi onu da gönülden çağırır. "Türk evladı, evde durmaz giderim".

Türkiye tarihinin "kurtarıcı aydın" geleneği, onu da kuşatmış, Anadolu'nun onun yardımını beklediğine inanmıştı. Ankara'da sorulur, "Elaziz mi, Bolu mu?" "Bolu"da, Ankara köylerinde "kurtuluş"a katılmaya çalışırken, 1917 yılında dünyaya bir göktaşı gibi düşen Sovyet Devrimi'nin göz kamaştırıcı ışıklarından haberi oldu. Bu ışıktan kaçmadı. Kaçmadığı gibi, büyülenmek için tüm zihnini ve kalbini açtı. 1917 devriminin bütün umutlarını ruhuna kazıdı. Daha sonrasında hayatının yolunu belirleyen bu eyleminden hiçbir zorlukta geri dönmediği gibi, bunu asla silmeye, kimileri gibi silikleştirmeye de çalışmadı. Anadolu'yu ilk kez görüyordu, Anadolu'nun toplumsal manzarası, kırılmasına yetmişti.

Nâzım'da kendi sınıfına karşı ilk kırılma, o sınıftan ilk kopuş bu dönemde başladı. Batum'daki otelde bunu kayda geçer. Yeni dünyanın büyük umutları için, en nihaisini bulmak için, Rusya'da devrim ateşinin ortasına kadar yürümesi, bir heves değil varoluşsal bir seçimdir artık. Bunu o hesaplaşma metninden okuyabiliriz.

Her anlamıyla "evden kaçmak" gibi bir büyük eylemi başarmıştı. Rusya'da dünya vatandaşlığının, enternasyonalizmin, anasyonalizmin benzersiz duygusunu tattı. KUTV'da, Si-Ya-U, Benerci ve daha birçok mazlum halkların çocuklarıyla birlikte "gelecek güzel günlere" inandı.

Moskova'dayken yaşadığı bir olay şiiri için büyük bir ilham, büyük bir başlangıç olmuştur. 1922'de Moskova'nın ünlü meydanlarından birinde,

leriyle bağı olmuştur. Bunların Türk-İş genel merkez yönetimi ile altmışların ilk yarısı boyunca arası açılacak ve bu sürecin sonucu da Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kuruluşu olacaktır. TİP'in 1965 seçimlerinde meclise girmeyi başarması, DİSK'in kuruluşundan itibaren sürekli büyümesi bu ikisi arasındaki organik ilişkinin ne kadar önemli ve verimli olduğunun bir göstergesidir ve sosyalist solun Türkiye toplumunda kök bulmasında temel teşkil etmiştir. Bu kökleşme durumu, örneğin 15-16 Haziran 1970'te sendikalar yasasının değiştirilmesi girişimine karşı yaşanan işçi direnişiyle simgelenebilir. Fakat TİP için politik gelişmeler kardeş örgütü DİSK kadar olumlu gitmeyecektir (Ünsal, 2002: 292). 69 seçimlerinde seçim sisteminin değişmesi ve Sovyetler'in Çekoslavakya'yı işgali partiyi bunalımlı bir sürece sokmuşsa da, esas sorun özellikle üniversite gençliğinde aktif olan kesimin parti genel merkezinin politik yönelimine cepheden tavır almasıyla başladı.

Altmışlı yıllara dair özetlediklerimizin

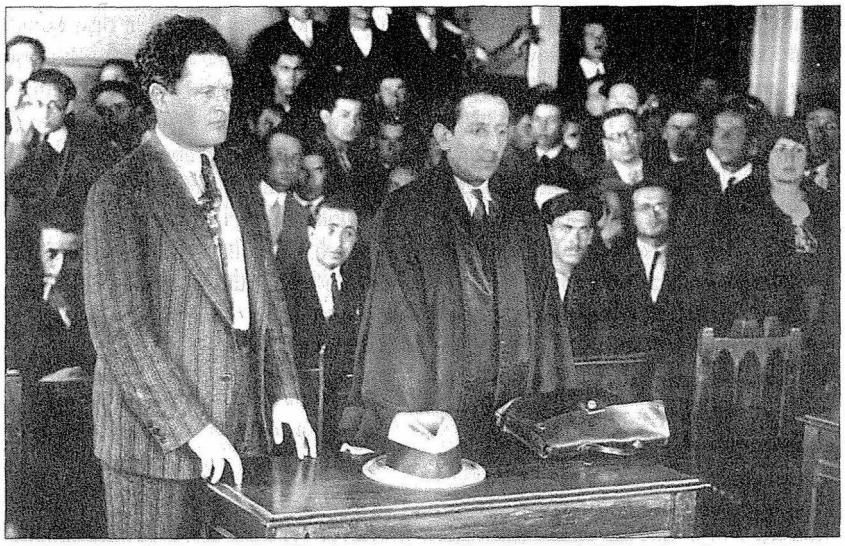

Heybeliada Bahriye Mektebi'nde okuyan, Hamidiye Kruvazörü'nde güverte subaylığı yapan Nâzım Hikmet, sağlık sorunları nedeniyle askerlikten ayrılır. 1938'de "harp okulu" ve "donanmayı isyana teşvik" davalarından 28 yıl 4 ay hapse mahkûm olur.

bir sanat olayına tanık olur. Akşam kalabalığında iki kamyon gelip meydanda durur. Birinin üzerinden alelacele bir sinema perdesi çekilip sarkıtılır, ötekine gösterim cihazı yerleştirilir. Kalabalık, devrimci sanat hareketinin bulduğu bu portatif sinemanın çevresinde toplaşmaya başlar. Kamyona yansıyan ışıktan perdeye düşen, açların görüntüleridir. Moskova'ya gelirken yolda da görmüştü bu açlardan bir kısmını. Kafileler halinde, takatsiz yürüyen kadın erkek çoluk çocuk binlerce aç. Nâzım Hikmet, bu filmden hissettiği etkiyi şiire dönüştürmek ister. Bu insanlık durumunun üzerindeki etkisini canlandırmak için o güne kadar bildiği, dahası kullanmakta ustalaştığı bütün şiir biçimlerini dener. Ancak, her denemeden sonra yazdıklarını yırtıp atar. Bu

ötesinde en çok zihinlere yer eden üniversite gençliği arasında yükselen sol harekettir. Yukarıda tanımladığımız sosyal bağlamın içerisinde tüm dünyadaki '68 kuşağı hareketliliğiyle kesişen bir siyasî hareketlenme Türkiye'de de kendi çerçevesinde yaşanmıştır. Fakat bu gençlik hareketi özellikle Millî Demokratik Devrim (MDD) çizgisini benimseyen çoğunluk kesimi dolayısıyla TİP etrafındaki sosyalist solda derin bir bölünme yaratmıştır. DİSK'te etkin olduğunu söyleyemeyeceğimiz bu durum TİP'e çok zarar vermiştir.

TKP daha sonra yaptığı değerlendirmelerinde 27 Mayıs'a ve bu hareketi gerçekleştirenlere karşı hayırhah bir tutum takınmıştır. Bu subaylar "iyi niyetlilerdi", Türk ordusu kastlaşmadığından kadrolu emekçi çocuklarından ve orta sınıflardan oluşmaktaydı, fakat kendilerini burjuvazinin ideolojisinden kurtaramamışlardı, zaten işçi sınıfının önderliği olmadan böyle bir şey beklemek de abesti; bu yüzden iktidarı işbirlikçi, tekelci burjuvazinin temsilcilerine tarihin yasalarına uygun bir şekilde bırakmışlardır. Altmışla-

çırpınış içinde Batum'da bir gazetede gördüğü, ("Pravda mı, İzvestiya'mı ne" diye anımsamakta zorlanacaktır) dizeleri şimşek gibi akan merdiven gibi dizilmiş şiiri hatırlar. Bu eğri büğrü biçimin, açların salınışıyla benzerliğini düşünür. Değişim ânıdır bu an. Evet, ilhamında Mayakovski'nin merdivenli biçimi vardır, ama o kadardır.

Yeni biçimi belirleyen yalnızca merdivenler ya da kırılmalar değildir. Bu şiirde, açların salındığı gibi kırık dizeli biçimi değil, ayrıca yeni bir sesi de var etmiştir. Nâzım Hikmet'in geçmişle, İstanbul'dan getirdiği şiirle bağını koparddığı ilk örnektir *Açların Gözbebekleri*. Her bir sözcüğü ağır ağır, tarta tarta yazmış, sözcükleri sesin ve görselliğin en çarpıcı efektleriyle seçip dizmiştir. Bu kuruluştan belirgin bir haykırış sesi çıkarmıştır şair; acıyla umut arasında, gerçekle gelecek arasında bilinci ve vicdanı çarpıştırarak yaratılmış bir etkidir bu ve bu etkiyi güçlü biçimde canlandıracak bir ses bulmuştur.

Bulduğu bu ses ve bu biçim, Nâzım Hikmet şiirinin kurucu seslerinden ve kurucu biçimlerinden olmuştur. Bu ses, bastan tize, iki uç ses arasında salınan seslerle birlikte, alçalıştan yükselişe, bazen inleyiş bazen haykırış sesine dönüşür. Tekil değil çoğuldur, dışa dönük olduğu gibi içe de seslenir. "Okunuşu ile yazılışı arasındaki farkı" iptal etmek isteyen bir gayreti taşır. Hem mimari bir düzende hem iç ahengi senfonik bir işlem gücünde. Empati uyandırdığı kadar irkiltir de. Acı ve keder var ama asıl isyan ve kararlılık var şiirde. Özellikle son bölümde, fütürist şiirin atak, saldırgan tutumu ve genel beğeniyi sarsma ilkesi belirgindir:

"Ey/beni/ağzı açık/dinleyen adam!/ belki arkamdan bana/ bu kalbini/haykırana/"kaçık"/diyen adam!/Sen de eğer/ ötekiler/ gibi kazsan//bir manâ /koyamazsan/sözlerime/ bak bari gözlerime;/

/Bunlar;/deli gözbebekleri/gözbebekleri!".

Açların Gözbebekleri'nin ardından, *San'at Telakkisi, Bahri Hazer, Salkım Söğüt* gibi şiirleri aynı biçimsel ve teknik denemeyi yerleşik kılmanın, bu yolda giderek ustalaşmanın örnekleri olur. Şiirindeki çoğul sesler, hem zenginleşmekte hem ne istediğini bilecek biçimde özgüven kazanmaktadır. Bu süreç politik bilinciyle iç içe gider. Hani şu "hafız-ı kapital" olmak istediği yıllar. Ona göre şiir, bütün sanatlar gibi

rın özellikle ikinci yarısından sonra Türkiye'deki ortamı ve siyasî gelişmeleri TKP dikkatle izlemekteydi. DİSK ve TİP'in faaliyetleri karşısında açıkça olumlu bir tutum takınılmıştı. TİP'teki bölünmelerde MDD'ci çizgiye karşı tavır alındı. Bu nokta biraz daha açıklanmaya muhtaçtır zira 1968 öncesi metinlerde Yakup Demir'in dahi "ulusal demokratik devrim" ifadesini kullandığı belirtilmektedir. Ulusal Demokratik Devrim şiarı, özellikle Demokratik Devrim kavramı Lenin'in metinlerine referansla parti söyleminde yer almaya devam edecek, seksenlerin sonunda dahi gündemde kalacaktır. Zaten Ulusal Demokratik Cephe siyaseti 1960 yılında Moskova'da toplanan bir konferansta üçüncü dünya ülkeleri komünist partileri için ortaya atılmıştı. Ruşça'dan çevirilirken kavram pekâlâ "Millî Demokratik" ifadesiyle de karşılanabilirdi.[56] Aslında MDD kavramıyla ortaya konan aşamacı devrim stratejisi 1983'te 5. kongre sırasında da metinlerde çeşitli şekillerde yer alacaktır. Buna rağmen, Mihri Belli'nin Reşat Fuat Baraner'in desteği olmasa da

"dava"sının bir aracıdır. Ritmli sözcükleri üst üste bindirip, ardından, bu sesleri gür ve ahenkli bir biçimde hareketlendirmekte, arzuladığı zihinsel ve ruhsal devinimi sağlayabilmekte ustalaşmıştır artık. Cemal Süreya'nın deyimiyle, Türkçe'nin en sıcak olanaklarını kullanmakta ustalaşmıştır. Edindiği bütün şiir tekniklerini seferber eder: Hecenin, uyağın, bazen aruz vezninin bazı ses değerleriyle şiiri biçimlendirerek canlı mı canlı büyük bir orkestra yaratmaktadır şiirin bütününde.

İçinde yüzlerce sanat ve düşünce akımının kaynaştığı devrim ortamında yaşamıştı. Akımların ya da şairlerin kendilerine yükledikleri anlamdan çok, onların getirdikleri yeniliklerle ilgilenmiştir. Akımlarla ilişkisini bu özelliğiyle düşünmek gerekir Nâzım Hikmet'in; bu anlamda fütüristtir, konstrüktivistir, dadacıdır, toplumcudur, gerçeküstücüdür; ya da değil.

1923'te yazdığı *San'at Telakkisi* şiirinde, hem şiir hem de şairlik anlayışını işler. Bu şiir hem bir fütürist bildiridir hem de Nâzım Hikmet'in kendi bildirisi. Zamanla, bildirisinin sınırlayıcı yanlarını da görmüş, onları geliştirmiş ama bütün bu değerlerin kalbine düştüğü ilk âna, ilk öze hep sadık olmuştur.

"Başlangıca sadakat" yargısının kanıtları sayısızdır, ama bir tanesi belki de en çarpıcı olanı az bilinir:

Yaşasın Meyerhold adlı şiirini de 1923'te yazmıştı. Bu şiir daha sonra 1956'da Rusça'ya (belki yeniden) çevrilmiştir. Başarılı çevirisi için çevirmene yazdığı teşekkür mektubunda, şu sözler yer alır: "Değerli Olga Viktorovna. Mektubunuz, şiir ve olağanüstü güzel çeviri için teşekkür ederim. Bu şiiri yazmış olmaktan, onu Tretyakov'un çevirmiş olmasından ve 1923'te nasıldıysam öyle kalmış olmaktan övünç duyuyorum. Hem de sadece tiyatro alanında değil. Yaşasın Meyerhold. Sevgiler/ Nâzım Hikmet" (aktaran E. Babayev, *Nâzım Hikmet, Yaşamı ve Yapıtları*, İnkılap Yayınları, çev.: Ataol Behramoğlu. s. 85).

Nâzım Hikmet, daima bütüncül bir etki gözetmiştir; her bir şiir parçasında hem de yaşamında. Şu ünlü "içerik-biçim" tartışması en çok kafa yorduğu konu olsa gerek, bunların birbirinden ayrılmayacağını ve şiirde bütünlüğün "olmazsa olmaz" olduğunu her fırsatta yazmıştır.

Nâzım Hikmet'in kurduğu bu şiirin alımlanış serüveni ise onun kastını aşacak boyutta, hayli ilginç bir serüvendir.

onayıyla harekete geçerek TKP'nin yirmili yıllardan itibaren çizdiği hatta çok da yabancı olmayan bir söylemle politika yapmaya başlamasına karşı TKP olumsuz tepki vermiştir. Bu noktada Belli'nin o sırada varolan TKP yönetimi gözünde geçmişten gelen nedenlerle de muteber bir kişi sayılmadığını akılda tutmak gerekir. Bunun yanında işçi sınıfı dışındaki toplumsal kesimlere dayanmak noktasında özellikle gençlik konusunda da kimi daha önemsiz ayrımlardan bahsedilebilir. Daha da önemlisi TKP, TİP merkez yönetimine bu parti 12 Mart darbesiyle kapanana kadar neredeyse koşulsuz destek verecektir. Bu bakımdan MDD'ciler karşısında genel merkez desteklenmekteydi.

Çekoslavakya'nın işgali konusunda TKP Sovyet politikasını hiçbir eleştirel mesafe olmadan sahiplenmiştir. TİP ve TKP arasındaki yakınlığın bir göstergesini de zaten bu Sovyet müdahalesi ortaya koyacaktır. TİP içinde Sovyet işgaline karşı eleştirel bir tutum geliştiren ve bu konudaki görüşlerini kamuoyuna açıklayan genel başkan Mehmet Ali Aybar'ın

İlk kitabı *835 Satır* 1929'da yayımlandı. Ama kitaptaki çoğu şiirler daha önce TKP'nin yayın organı *Aydınlık*'ta yayımlanmıştı. Türkiye'ye gelmeden ünlenmiş bir şairdi. Yine de, kitabın yayımlandığı 1929 yılı Mayıs ayında, şiir ortamına adeta bir göktaşı gibi düştü. Kısa zamanda tükenen kitabın ikinci baskısı yapıldı ve 3000 adet sattı. O güne dek bir şiir kitabının gördüğü nadir bir iki iltifattan biridir bu ilgi. Nurullah Ata (Ataç), Ahmet Haşim, Yakup Kadri, Peyami Safa, önemle eğilirler kitaba, şairini coşkuyla selamlarlar.

Ahmet Haşim, şu değerlendirmeyi yapar bu şiirler için: "Bu vezin bildiğimiz vezinlerden değil, bu lisan şiirin bizde bugüne kadar kullandığı lisana benzemiyor. Nâzım Hikmet Bey, tarzını kendi icat etmedi, bu biçimde şiirler şimdi dünyanın her tarafında yazılıyor. Nâzım Hikmet Bey bu tarzı anlamış, Türkçeleştirmiş, bu iklimin toprağında tutturabilmiş büyük bir yeni şairimizdir. Bu şiirin eskisine nazaran rüçhanı (üstünlüğü) muhakkak. Eskiden şiir bir tek düdükle söylenirdi. Nâzım Hikmet Bey bir tek alet yerine koca bir orkestra takımı vücuda getirmiş. Fakat bu zengin orkestra, yalnız marş nevinden birtakım heyecanlı havâlâr çalıyor" (aktaran Mehmet Fuat, *Nâzım Hikmet Üzerine Yazılar*, Adam Yayınları, İstanbul, 2001, s. 109).

Yakup Kadri Karaosmanoğlu Nâzım'ın şiirini heyecanla karşılayanlardandır: "835 satır Türk şiirinde, hatta Türk dilindeki inkılâbın ilk satırıdır. ... O, yalnız Türk şiirinde çığır açmış bir edebiyat inkılâpçısı değil, hiç görmeye alışmadığımız yepyeni bir şair tipidir" (*a.g.e.*).

835 Satır sıkı bir başlangıç ama peş peşe yayımladığı *Jokond ile Sİ-YA-U* (1929), *Varan 3* (1930), *1+1=1* (1930), Sesini *Kaybeden Şehir* (1931) kitaplarıyla, hararetli tartışmalar büyüdü durdu. Ama söz geliyor, şairliğinde ve komünistliğinde düğümleniyordu. Bu dönemde CHP iktidarına yakın çevreler, "sınıf edebiyatı" yaptığı, "grevi övdüğü" yönündeki yorumlarını sağda solda dillendirmeye başlayınca Nâzım 1 Mayıs 1931'de savcılığa çağrılarak sorgulandı. (Zaten her 1 Mayıs'tan önce ya da sonra Sansaryan Han'a uğramayanın solculuğundan kuşkulanılırdı.) Ardından alçılan davadaki savunması kimliğinin tüm özelliklerini yalın bi-

parti ile ilişkisi sorunlu bir hale gelmiş, bu nedenle Aybar partiden ayrılmıştır. Dönemin dünya siyasetine damga vuran bir olayı karşısında sonuç olarak TİP ve TKP aynı noktada birleşmiştir. Bu yakın ilişki İkinci TİP döneminde tekrarlanmayacaktı.

1968 yılı ile birlikte tırmanışa geçen gençlik hareketi karşısında, partinin kuramsal köşe taşı olan işçi sınıfı önderliği altında anti-emperyalist demokrasi cephesi anlayışı doğrultusunda tutum alınmıştı. Öğrenci hareketi destekleniyor fakat esas devrimci öznenin nerede olduğu konusunda yapılacak hatanın maliyetinin ağır olacağı belirtiliyor, goşist eğilimlerin tehlikesine dikkat çekiliyordu. Ahmet Saydam (Aram Pehlivanyan) 1968 yazında hazirana damgasını vuran öğrenci eylemliliklerini değerlendirirken bu noktanın altını çizmişti:

Yüksek öğrenim, hatta lise öğrenimi yapmaktaki zorluklar, eğitim imkânlarının varlıklı zümrelerin çocuklarına verildiği göz önünde tutulacak olursa Türkiye'de

çimde verecek niteliktedir.

"İddianamede beş altı noktadan suçlama var. Bunların başında benim komünist olduğumu ilan etmekliğim suç sayılmaktadır. Evet, ben komünistim, bu muhakkaktır. Komünist şairim ve esaslı komünist olmaya çalışıyorum. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu mucibince ben komünist şair olmakla cürüm işlemiş olmam. Komünistlik bir tarz-ı telakkidir. Diğer iktisadi ve siyasî meslekler nasıl cürüm değilse, komünist meslekûresi de cürüm değildir."

Hapse mahkûm edilememişti ama işsizliğe mahkûm edilmiş, açlıkla cezalandırmaya çalışılmıştı. Yılmadı, küçük telifler karşılığı hemen her konuda ve her türde yazdı. Roman, oyun, senaryo, makale, masal, her türde. Bu arada yayımladığı *Benerci Kendini Niçin Öldürdü* (1932) ve *Şeyh Bedreddin Destanı* (1936) ile şiirsel etkisi doruğa ulaştı. Onu taklit edenlerden geçilmiyordu şiir ortamı. Irkçısından komünist sempatizanına genç şairlerin büyük çoğunluğu onun imge ve sesiyle yazmaktaydılar, bıktıracak kadar çok ve apaçık taklit. Dahası, şu ünlü "Putları Yıkıyoruz" polemiklerine karşılık verenler bile onun şiir edasıyla yazıyorlardı. İşte ad vermeden birkaç örnek:

Nâzım'ın **Benerci Kendini Niçin Öldürdü, Şeyh Bedrettin Destanı, Memleketimden İnsan Manzaraları, Kuvayi Milliye** *gibi eserleri manzum hikâye türünün en iyi örnekleri olarak da değerlendirilebilir.*

"Döndü. / Bin volt bin bir amperle döndü motör / Kudurmuş bir rüzgâr gibi vantilator / Koptu avarasından, / Girdi / Çelik yaylı aklımın som kafasından.. / Hey / Hey / Yeni sanatın makinalaşan şaheserini / Kuş südile beslenen kuş kafana sığdırmazsan / Eski sanatın kadın kokan şiirlerinden bulamazsın / Üç kat nasır patlatan

eğitim devrimi uğrunda işgal ve protesto hareketini yürütenlerin daha fazla küçük burjuva asıllı gençler olduğunu kabul etmek gerekiyor. Gerçekte de bu böyledir. Ne var ki bu gençliğin önemli bir kısmına, Lenin'in de dediği gibi, "Burjuvazinin hareketsizlik çamuru hâlâ bulaşmamış"tır. Gençliğin bir kısmı da, savaşa, küçük burjuva sahte devrimci görüşleriyle beraber katılmakta, goşist çıkışlarla hatta zaman zaman genel devrim hareketine zararlı bile olmaktadır. Bu gibi elemanların tutumu ne kadar hatalı, zaafları ne kadar büyük olursa olsun yine Lenin'in deyimiyle bunlar, "objektif olarak sermayeye saldırmaktadırlar". Tabii, Lenin Çarlık Rusya'sındaki gençlik hareketinin objektif tutumunu tespit etmekle beraber, bir yandan da gençlik hareketi içindeki goşist, nihilist, anarşist akımları bilimsel bir gözle eleştirmekten de geri durmamıştır.[57]

İşçi sınıfı önderliğine olan iman o dönemde DİSK'in getirdiği hareketliliğin verdiği iyimserlik kadar doktriner bir zo-

avuçlarımın zahmetini! / Sen istersen / Okuma, anlama bizi / Yağsız bir şaft yatağı gibi yanan kalbimizi / Biz haykıralım / Sen kes sesini / Açdık yeni sanatın 4 üncü vitesini / Coşuyoruz artık / Şiirimiz bizim / Konstruktivizm."

(...)

"Ne hekim isterim ne ilaç
Acım,
acım,
acım,
Acım, aç
(...)

"Yolda / yağmurla o vardı. / Vakit, / ufacık demir bir kutu içi kadar / dardı. / Zavallı aç hayvanı öldürüyorlardı."

(...)

Nâzım'ı alkışlayanlardan ama kayıt koyarak benimseyenlerden biri de Peyami Safa'dır. Safa daha yolun başında Nâzım için "Ben Nâzım'ı iddialarından uzaklaştığı yerde seviyorum" diyerek sanatı ile düşüncesi arasına girmeye çalışmıştı. Nurullah Ata da (Ataç) benzer yargılarla yaklaşmaktaydı: "Nâzım Hikmet'in eserine karşı başlıca itirazım işte budur. Ebedi unsurlardan ziyade devrin geçici heveslerine, cereyanlarına bağlanmasıdır. Nâzım zamanının adamıdır" (MF, Nâzım Hikmet, s. 124).

Bu türden "kimlik yarma denemeleri", politik ideolojik konum alışına yönelik faşizan yargılar, 1938'de bir komplo ile işlev kazanacak ve şairi susturmanın en zorba yollarından biri uygulamaya konacaktır.

Bir insan hayatı açısından gerçekten katlanması zor fizik baskı (uzun hapislikler, tecrit, izlenme) karşısında gösterdiği direnç, sadece kuşağının değil; izleyen kuşaklar açısından da, göz kamaştırıcıdır. Ayrıca Nâzım, hapisliklerinde, suçunun cezasını çekecek bir mahkûm değil, bir tutsak / rehine olduğunun da farkındadır. ("Yatar Bursa kalesinde") Bu tespit, basit bir siyasî ajitasyon değil, yargı süreçlerinin bugün gösterdiği açık bir gerçektir.

Niyazi Berkes'in tanıklığı, sayısız benzerlerinden biridir. Asıl ününü İstiklal Mahkemeleri'ndeki savcılığıyla yapan, dönemin Halk Evleri Başkanı Necip Ali'nin abartı payıyla okusak bile, hapisteki Nâzım'la kurulmak istenen ilişkiyi, çok iyi anlatıyor. Niyazi Berkes anlatıyor:

"Nâzım Hikmet'ten söz açtı. İddiasına göre, Parti kendisini, onu hapis-

runluluk olarak da görülmelidir. Devrimci hareketin temel ekseni işçi hareketi olarak gösterilmektedir. Bugünden geriye bakıldığında altmışların ikinci yarısına dair esas hatırlananın gençlik hareketi olması "proletaryanın sınıf savaşına" atfedilen önemin gerçeklikten kopuk dogmatik bir değerlendirme olarak görülmemesine yol açmamalıdır. DİSK hakikaten militan bir mücadele yürütmektedir ama bugün hâlâ görünür olanlar, tarihi yazanlar o günlerin işçileri değil öğrencileridir. Geçmişin bugüne yansıyan resmindeki bu durumu unutmamak gerekir. Yine de TKP'nin gerçek devrimciliğin ölçütünü, emperyalizmin ve onun yerli sömürücü unsuru işbirlikçi burjuvaziye karşı olmanın kıstasını, işçi sınıfının önderliğine imana bağlamasının doktriner olduğu kadar taktik bir zorunluluk da olduğunu teslim etmek gerekir.

TKP âdeti olduğu üzere bir cephe politikası önermektedir. Bu cephe işçi, gençlik, köylü, öğretmen ve diğer emekçi yığınlarını, millî burjuvaziyi, küçük burjuvazinin diğer kanatlarını ve CHP'nin sol

hanede ziyaret ederek kazanmaya memur etmiş. (...) 'Azizim' dedi, 'Konuştum konuştum, diller döktüm. Her türlü vaatlerde bulundum. Onu ne pahasına olursa olsun kazanmalıydık. (...) Onu kazanabilseydik hem büyük bir şair kazanırdık, hem de komünistliğini yok ederdik (...) Azizim bana mısın demedi. Kaya gibi adam. Hiçbir menfaat karşısında eğilmeyecek bir adam. Niyazi, bizde öyle adam yok. Şu Behçet Kemal gibi soytarılarla iş mi olur'." (*Unutulan Yıllar*, s. 82-83)

1951'de kaçmayı başararak tutsaklıktan kurtulmuştu, başka türden acılar karşılığında. Mahpusluğunu büyük bir edebî laboratuvar olarak kullanmayı başarmış, şiirlerinden mektuplarına, oyunlarından romanlarına kişiliğinin en parlak yanlarını fiziksel baskı altındayken yansıtabilmişti.

O ağır baskı koşullarında onu bilen, şiirini okuyan bir avuç aydın arasında devam eden efsane kimliği, çok geçmeden dünyada da yankı bulmuştu. Kendi ülkesinde yasaklanan şiirleri hemen tüm dillere çevrilerek şairinden önce firar edip özgürlüğüne kavuştu.

Türkiye'de bir kez daha, 1963'te

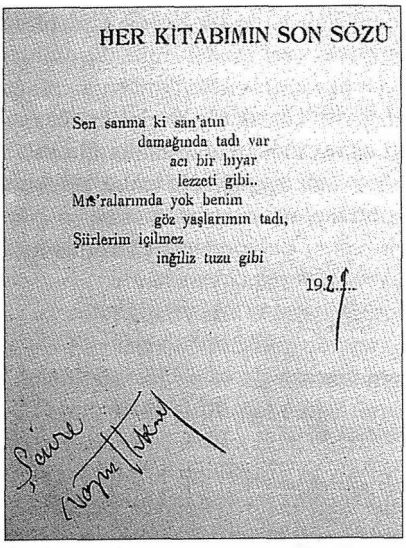
HER KİTABIMIN SON SÖZÜ

Sen sanma ki san'atın
damağında tadı var
acı bir hıyar
lezzeti gibi..
Mısralarımda yok benim
göz yaşlarımın tadı,
Şiirlerim içilmez
inğiliz tuzu gibi

19[illegible]

Pablo Neruda da Nâzım'ın en büyük hayranlarındandır: "Nâzım, hapisten / yeni çıktı, / bana işli gömleğini hediye etti / altın iplikle işli kıpkırmızı/ tıpkı onun şiiri gibi..."

Yön dergisinin *Kuvayı Milliye Destanı*'nı yayımlamasıyla "keşfedildi" Nâzım. Ama bu kez ve artık şiiri değil, düşünceleri şiirinden önemli tutulur oldu. Romancı Kemal Tahir'den tarihçi çıkaran sol düşünce iklimi, mektuplarıyla ona akıl veren Nâzım'ı da, büyük düşünür yapmalıydı. İnadını ve hayallerini komünistliğine tercüme

kanadını teşkil eden ilerici partilileri kapsayacaktı. Temel ekseni "anti-emperyalist, anti-oligarşik, anti-feodal" olmalıydı. Demirel hükümetinin hatta onun öncesinde Demokrat Parti hükümetlerinin yönelimi olan faşizme karşı başarıyla dikilmenin yegâne yolunun bu olduğu öngörülüyordu. TKP bir siyaset merkezi olarak bu çağrıyı yaparken kendi varlığını ve katılımını bir ön şart olarak koymuyor. Neredeyse kendini Türkiye siyaset sahnesinde oynanan oyun karşısında bir *deus ex machina* olarak koyuyordu. Aslında somut durumu da buna yatkındı. Kısacası, 1973'teki atılıma kadar partinin temel politikası anti-emperyalist, devrimci ve demokratik bir halk cephesinin kurulmasıydı. Bu cephenin kurulması başarılamazsa sonucun faşizm olacağı tahlili yapılıyordu. Dönem boyunca temel çelişkinin sosyalist sistemle emperyalizm arasında olduğu tespiti hâkimdi. Anti-emperyalizm Amerika Birleşik Devletleri karşıtlığı anlamında kurgulanıyor ve bu anlamda Sovyet dış politikasıyla da bire bir uyum gösteriyordu.

eden Türkçe'nin bir büyük şairi bize yetmedi, ona Marksizmin düşünürü olma payesini verdik. Onu başka türlü "değerli" kılacak ölçüler yoktu elimizde. Hayatı anlamanın başka bir yolu yoktu. Sol, gerçi teslim etmek gerekirse Nâzım'ın buna yol verecek birçok şiiri vardı, şiirlerinden siyasî ajitasyon malzemesi olarak yararlanmaya başladı. Sağ ise, 1951'de Moskova'ya kaçmasını, Soğuk Savaş dönemimin antikomünist diliyle vatan hainliği edebiyatını ağzından düşürmedi, bugüne kadar. Bunun son örneği Mehmet Gül'ün şair üzerine kitabı *Nâzım Memleket mi*?'dir. Yeniden vatandaşlığa alınmasıyla ilgili solda yürütülen kampanyanın dili de, esasen, sağdan Nâzım'a bakışa savunma yapar. Nâzım, vatan haini olduğu için vatandaşlıktan atılmıştır. Hayır, Nâzım vatan haini değildir, o halde vatandaşlığa geri alınmalıdır. Nâzım Hikmet'in vatan hainliği, müelliflerinin bile artık unuttuğu bir argümanken, ütopyasında tanımı olmayan bir kimliğe Nâzım'ı çağırmak, bugün solun "görev ve sorumluluk" anlayışının bir ürünüdür. Dili aynı olan, sadece kıyısı aynı görünen / gösterilen iki siyasî kampanya. Nâzım, bugün bile, olsa olsa lehçesi farklı aynı dil içinde konu edilmektedir.

Buraya kadar anlatılanlara bakarak Nâzım'ın hep sağdan eleştirildiği sanılabilir. Bu doğru değildir. Başta KUTV'daki arkadaşlarının hışmına, garazına, hasedine uğramıştır. Bu alana girdiğimizde çıkmak uzun sürer. Ama Şeyh Bedreddin Destanı'nında şiirinin dibine düştüğü şu not uzun sözü özetler:

> *"Şimdi ben bu satırları yazarken, 'Vay, kafasıyla yüreğini ayırıyor; vay, tarihsel, sosyal, ekonomik şartları kafam kabul eder amma, yüreğim yine yanar, diyor. Vay, vay, Marksiste bakın...' gibi laflar edecek olan bazı 'sol' geçinen delikanlıları düşünüyorum. Tıpkı yazımın ta başında tarihi kelâm müderrisini düşünüp kahkahasını duyduğum gibi.*
>
> *Ve şimdi eğer böyle bir istirad (açıklama) yapıyorsam bu o çeşit delikanlılar için değil, Marksizmi yeni okumaya başlamış, sol züppeliğinden uzak olanlar içindir.*
>
> *Bir doktorun verem bir çocuğu olsa, doktor, çocuğunun öleceğini bilse, bunu fizyolojik, biyolojik, bilmemne-lojik bir zaruret olarak kabul etse ve çocuk ölse, bu ölümün zaru-*

IX

12 Mart darbesi ülkedeki solun büyük kısmına bu arada TİP'e çok ağır bir darbe indirmesine rağmen zaten ülkede olmayan TKP ne ideolojik ne de kadro anlamında bir hasar gördü. Üstelik, parti öğrenci hareketi ve TİP'te siyaset yapmış kadroların yetmişli yıllardan itibaren partiye gelmesiyle yeniden hayatiyet kazandı. Bu arada Başlımar'ın yurtdışındaki Türkler arasında attığı maya da tutmaktaydı. Bu olumlu koşullar ile Türkiye'yi ve Türkiye'deki sol siyaseti daha yakından tanıyan genç kadroların partiye gelmesi 1973 sonrasındaki atılımın temelini oluşturdu. 1974'te ise *Atılım* dergisi TKP merkez komitesinin yayın organı olarak çıkmaya başladı. Bu sırada Zeki Baştımar'ın sağlığının bozulması üzerine dış büronun diğer iki önemli ismi İsmail Bilen ve Aram Pehlivanyan, Baştımar'ın parti görevlerini üstlenmişlerdi. İsmail Bilen zaman içinde parti genel sekreteri olarak öne çıkacaktı. Bu kronolojik çakışma onu atılımın mimarı haline getirdi.

retiniçok iyi bilen doktor, çocuğunun arkasından bir damlacık gözyaşı dökmez mi?

Paris Komunasının devrileceğini, bu devrilin bütün tarihi, sosyal, ekeonomik şartlarını önceden bilen Marksın yüreğinden Komunanın büyük ölüleri 'bir ıstırap şarkısı' gibi geçmemişler midir? Ve Komuna öldü, yaşasın komuna! diye bağıranların sesinde bir damla olsun acılık yok muydu?

Marksist, bir 'makine adam', bir ROBOTA değil, etiyle, kanıyla, sinir ve hafası ve yüreğiyle tarihi, sosyal, konkre bir insandır."

Bilindiği gibi Nâzım, "anti-Stalinist" olduğu için 1930'da TKP'den atılmıştı. *İnkilap Yolu, Orak-Çekiç* gibi dergilerde aleyhine yazılan hainlik suçlaması, sağın "vatan hainliği" suçlamasından geri kalmaz.

Nâzım Hikmet kadar, hasmı ve dostu tarafından, üstelik de aynı yöntemlerle "siyasî saha"ya çıkarılan, başka bir edebiyatçı yoktur. Ya da şöyle demeli: Bu konuda bir gelenek aranacaksa eğer, böyle bir geleneğin en tipik (saf) örneğidir, Nâzım.

Zaten bu ve benzeri nedenlerle Nâzım'ı solda önemli kılan birçok şey arasında, şiirinin Türkçe şiir macerasındaki yeri, üzerinde en az konuşulan yanı olmuştur. Türkçe şiirin ana damarlarından bir olmuş bir şiir üzerine "güzel sözler" etme mecburiyeti de, esasen onun siyasî etkisine haksızlık edip etmeme kaygısıyla yakından ilgilidir. Örnekse, şiirinin ne olduğuna ilişkin merak veya ilgi, devrime sadakatine teveccühten daha azdır. Zaten bu sol kültür içinden Nâzım'a bakan, bizzat Nâzım'ın şu sözünü öne çıkarır: "İyi sanatkârım ama bunu, ideolojime borçluyum".

Sonuçta Nâzım Hikmet"i, Türkiye'de sol, en çok "komünist" veya "devrimci" olarak görmeyi sevmiştir. Bunlar doğrudur. Ancak onda bunları aşan bir yanı, isyan duygusunu ihmal etmiştir. Bu da zaten geleneksel solun önemli ölçüde muhafazakârlığıyla bağlantılıdır. İsyankâr yanını öne çıkarmayı pek istememiştir. Çünkü orada, hedef tahtasının önünde, kendisi de vardır. Nedir onun isyancılığı? İnanmışlığının gereğini yaşamadaki kararlılığıdır. Bu yolda "yoldaşlar" dahil kimseye boyun eğmemiştir; 1963 yılının 3 Haziran sabahına, posta kutusundan mektuplarını almaya inene kadar... ❐

Yetmişli yıllarla birlikte partinin ümitlendiğini görüyoruz; ümidin yöneldiği nokta partinin iktidara yaklaşması değildir. Türkiye'nin uluslararası politikadaki yöneliminin dolayısıyla iç politikadaki kurumsal durumun değişmesidir. Bu noktada nedenselliğin yönü çok da net değildir. 1973'ün sonunda Ahmet Saydam *Yeniçağ*'da şöyle yazıyordu:

"Son zamanların, seçimler gibi memleket olayları ve soğuk harbin gerilemesi, gerginliğin azalması, barış, demokrasi ve sosyalist akımlarının güçlenmesi gibi dünya olayları, emperyalizmin, işbirlikçi burjuvazinin egemenliği şartlarında, Türkiye gibi azgelişmiş bir ülkede de demokratik, anti-emperyalist hükümetler kurma imkânının var olduğunu göstermiştir. Bunun için başlıca şart, bütün ulusal devrimci güçlerin eylem birliği, antikomünizmin geriletilmesi, demokratik, anti-emperyalist şiarlar etrafında halk yığınlarını harekete geçirmektir. Bu şartların sağlanmasında bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de Komünist Partisi

ön planda gelen ve başı çeken bir rol oynamıştır. Türkiye Komünist Partisi illegal savaşmak zorunda bırakılmasına rağmen, elindeki bütün imkânları uzun zamandan beri bu yolda seferber etmiş, 14 Ekim ve 9 Aralık seçimlerinde gün ışığına çıkan devrimci, ilerici, demokratik ve anti-emperyalist birikimin sağlanmasında tarihsel bir rol oynamıştır."[58]

Burada ilginç olan nokta illegal kalmaktan duyulan rahatsızlığın zımnen açığa vurulmasıdır. Öncelikli hedefin aslında legal siyaset imkânını elde etmek olarak görülmesi, darbeden sonra partiden kopan kimi isimlerin varolan liderliğin temel hedefinin legale çıkmak olduğu tespitini akla getirmektedir; bu talep Türkiye'de yetmişlerde yapılan kimi kitle gösterilerinde de öne çıkmaktadır. Varolduğu iddia edilen bu eğilim seksenli yıllarda partiye yöneltilen eleştiri noktalarından biri olacaktır. Kabul etmek gerekir ki parti Leipzig'de bulunmaktan hoşlanmıyordu ve Türkiye'ye taşınması için legale çıkmasına izin verilmesi şarttı.

Bu şartlar tespit edildikten sonra aynı yazıda partinin görevi ise şu şekilde tanımlanmıştır:

"Parti, işçi sınıfının öncü olma niteliğini kazandığı, sosyalist fikirleri yığınlara mal ettiği oranda, Türkiye'de demokratik, anti-emperyalist bir iktidar kurma imkânlarına katkısı da artacaktır. Emekçi yığınları, işçi sınıfı, bütün demokratik güçler iktidara ulaşma imkânını daha geniş ölçüde bulacaklardır."[59]

Açıkçası atılımın başlangıcında parti hâlâ anti-emperyalizm temelinde millî burjuvaziyle işbirlikçi tekelci burjuvaziye karşı ittifakı temel bir politik politika aracı olarak görmektedir.

1973 yılından sonraki atılım dönemini ikiye ayırabiliriz. 1973 yılından 1977 yılındaki Konya konferansına kadar geçen dönem partinin dar bir kadro siyaseti izlediği fakat ülke içinde hem demokratik kitle örgütleri içindeki etkinliğiyle, hem de yükselen toplumsal muhalefet içindeki yan örgütlerinin etkinliğiyle görünürlüğünün arttığı bir dönemdir. Bu bağlamda herhalde özellikle DİSK içinde Toplumsal İlerleme grubunun etkinliğine vurgu yapmak gerekir. Bank-Sen ve Maden-İş gibi önemli sendikalarda ve DİSK genel merkezinde görevli pek çok uzmanın partiyle bağı vardı. İleriki yıllarda DİSK kortejlerinde TKP'nin önündeki yasal engellerin kaldırılması yönünde pankartlar görmek, bununla bağlantılı sloganlar duymak mümkün olacaktı. İkinci dönem ise 1977'den darbeye kadar geçen üç yıldaki hızlı kitleselleşme dönemidir. Bu dönemde yığın örgütleri içinde özellikle Birlik ve Dayanışma grupları aracılığıyla; kadın ve gençlik hareketi içinde ise İlerici Gençlik Derneği ve İlerici Kadınlar Derneği gibi yapılarla faal olunmuştur. Özellikle Birlik ve Dayanışma gruplarının ve demokratik kitle örgütleri içindeki faaliyetlerin hem militan kazanmada hem de TKP'nin sesini duyurmada doğrudan parti örgütlerinden daha mühim olduğu anlaşılmaktadır. Açıkçası yığın örgütleri içindeki bu cephe teşkilatlanmaları TKP'nin gündelik politikalarının esas taşıyıcıları olmuşlardır. Siyaset merkezi yurtdışında olan bir örgüt için bu anlaşılır bir durumdur.

1973 seçimlerinin ertesinde oluşan siyasî ortam hem sol sağ politik ekseninde bir berraklaşmaya, hem de sol içinde bölünmelerin köklü husumetlere dönüşmesine tanık olacaktı. Çin Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği arasındaki gerilim ülke içine yansırken TKP de bu gerilimin temel taraflarından biri haline geldi. Bunun ötesinde Maoculuğu benimsemeyen komünist yapılanmalar arasında da çekişmeler vardı ve TKP bunlarda da taraftı. Bizzat Genel Sekreter İsmail Bilen bu saldırgan söylemin yaratıcılarından biriydi. Bir yandan sıkı sıkıya bağlı olunan cephe

politikası, öte yandan ideolojik olarak benzer eksenin paylaşıldığı siyasî yapılanmalara karşı saldırganlık çelişik tutumlar gibi gözükse de, dönemin siyasal atmosferine uygun olduğunu teslim etmek gerekir.

Bu dönemde partili kadroların özellikle DİSK içindeki etkinlikleri, üzerinde durulmaya değer bir noktadır. DİSK'in 1975'te toplanan 5. Kongresi'nde açığa çıkan ama bunun öncesinde başlayan bir eğilim konfederasyon içinde TKP ağırlığının artmasıdır. Bu durum sadece konfederasyonun "Ulusal Demokratik Cephe" ya da "TKP'ye Özgürlük" şiarını sahiplenmesinde ortaya çıkmamış, aynı zamanda konfederasyon içinde başka sol siyasetlere yakın sendikalara karşı çeşitli disiplin cezalarının uygulanması gibi durumlarda da kendini belli etmiştir. Kemal Türkler'in dönemin sol içi ayrımlarına uygun olarak ve bunları gözeterek yaptığı konuşmalar da bu durumun bir başka örneğidir. Genel-İş'in Türk-İş'ten ayrılıp DİSK'e katılması 1977 Aralık'ında toplanan 6. kongre sonrasında konfederasyona CHP ağırlığını getirecek, fakat tasfiyecilik geleneğini değiştirmeyecek hatta güçlendirecekti. CHP'lileri kendi dışındaki sosyalist sola yeğ gören TKP'nin sendikada, özellikle Maden-İş'te hep etkin olduğunun altını çizmek gerekir. Yine de sendika içindeki yeni yönetimle gerginlikler de yaşanacaktır. Merkezdeki kimi TKP'li uzmanlar yeni yönetimce işten çıkarılacaktır. Bir noktada önceki dönemlerde disiplin hükümleri yoluyla tasfiye siyasetleri uygulayanlar daha sonra bu yöntemlerin hedefinde yer alacaktır. TKP'li olmak Türkiye sendikacılığının kötü alışkanlıklarından kimseyi azade tutmamış, belki de bu eğilimleri güçlendirmişti.

1977 yılında toplanan Konya Konferansı birkaç bakımdan çok mühimdi. Her şeyden önce kırk yıldan fazla bir zamandır kongre yapmamış bir parti vardı ortada. Bunun ötesinde toplanan plenumlar bile eksik üyeyle gerçekleşiyordu. Birkaç kişinin aldığı kararlara dayanarak TKP adına konuşulduğu dönemler olmuştu. Fakat giderek büyüyen partinin bu idare mekanizmayla yetinmesi söz konusu olamazdı. Yurtdışında, Moskova'da toplanan, fakat Konya'da toplandığı öne sürülen konferans esnasında ülke içindeki örgütün kimi yöneticileri yurtdışındaki yönetimle ilk kez bir araya geldi. Partinin program ve tüzüğü onaylandı; Politbüro, merkez komite ve genel sekreter de burada onaylandı. Çeşitli toplumsal mücadele alanlarına dair sunuşlar yapıldı, örgütlenme ve siyaset belirlemeye dair sorunlar tartışıldı. Kabul edilen temel şiar "fabrikalar kalemizdir" oldu. Bu sıralarda partinin ülke içinde dar kadro politikası uygulamasının eleştirilmesi üzerine TKP kadroları şişmeye başladı. Bu durumun yarattığı sorunlar belki de darbe sırasındaki karışıklığın da nedeni olacaktı. Kitle hareketinin düştüğü ve politik şiddetin sokakları ve siyasetleri belirler hale geldiği noktada TKP 1978 plenumunda kadro tabanını genişletmenin dışında daha esaslı bir politika güdemedi. 1977 konferansından darbeye kadar geçen bu ikinci dönem, TKP'nin hızla üye sayısını, dolayısıyla etkinliğini artırdığı bir dönemdir. Bu nicel gelişmenin partiyi daha güçlü yaptığı ise tartışmaya açık bir önermedir. Bu noktada partinin legale çıkmak konusundaki çabasını da artırdığının altını çizmek gerekir. Üye alımındaki serbest tutum da bir ölçüde legale çıkma siyasetinin bir uzantısıdır. Önemli bir politik açılım sağlayacağı düşünülen bu değişiklik için eldeki tüm kanallar, özellikle demokratik kitle örgütleri zorlanmaktaydı. Örneğin 1978'den itibaren DİSK kortejlerinde "TKP'ye Özgürlük" neredeyse olağan bir talep olarak yer alacaktır.

Bu arada parti içinde çalkantı yaratan bir gelişme, *Emperyalizmin Zayıf Halkası: Türkiye* broşürünün yarattığı tartışmanın sonucunda İşçinin Sesi çevresinin parti-

den tasfiyesiyle yaşandı. Nihat Akseymen (Yürükoğlu) tarafından kaleme alınan ve İsmail Bilen'e ithaf edilen broşür merkez komite üyesi ve İngiltere bölge sekreteri olan Akseymen'in 1979 yılında görevlerinden alınmasına yol açacaktı. Karar Akseymen'e yönelik hizipçilik ve serüvencilik ithamlarına dayanıyordu. Tartışma yaratan tespit Akseymen'in Türkiye'de devrimci durum vardır tespitiydi, aslında özellikle İsmail Bilen'in söylemindeki tona uyan da bir tespitti bu, ama anlaşıldığı kadarıyla parti içindeki bütün kadrolar tarafından benimsenmediği gibi, TKP'nin Sovyetler ve Doğu Almanya'daki dostlarının da hoşuna gitmemişti.

Bu kararla parti içindeki sol tehlikeye karşı savaştığını gösteriyordu, aslında o ana kadar partideki sağcı eğilimin sorun olduğu düşünülmekteydi. Bununla, özellikle Almanya'da 73 atılımının hemen öncesi partilenen ve Doğu Alman KP'siyle yakın ilişkileri olan grup kastedilmektedir, ama süreç başka yönde ilerledi. Böylece Atılım dönemi de TKP tarihinde pek çok başka örneği olan iç gerilim ve tasfiye süreçlerinden birine tanık oldu. Aslında pek çoğu yetmişlerde partili olmuş kadrolar arasında esas kopma ve ayrılıklar seksen darbesi sonrası gündeme gelecekti. Bu noktada belirtmek gerekir ki 1978 sonrasında darbeye kadar geçen iki yıl Türkiye solunun bütününde sorunlu ve iç çekişmelerle geçen bir dönem olmuştur. Bu darbecilerin işini kolaylaştıran bir faktör olacaktı.

TKP kadrolarının çoğu yeni olmakla birlikte büyük bir bölümü teker teker partiye geldiğinden ve yurtdışında olan liderlikle bağlantı görece az olduğundan, parti içinde Atılım döneminde çok derin fikir ayrılıkları olduğunu söylemek zordur. Buna rağmen farklı geçmişlerden gelen kadrolar arasında doku uyuşmazlığı olması normaldir. Bu doku uyuşmazlığının uzun süredir Türkiye dışında olan varolan liderlikle yeni partililer arasında da varolduğunu kabul etmek gerekir. Akseymen'in İsmail Bilen'e ithaf ettiği kitabın yarattığı tartışma bir tasfiye hareketine yol açsa da, kitabın politik önermelerinin bunda tek etken olduğunu söylemek zordur. Sovyetçi çizginin de politika belirlenmesi noktasında alternatifleri artırmadığının altını çizmek gerekir.

Özellikle İngiltere'de etkin olan Akseymen grubunun tasfiyesi sonrası, o zamana dek ülke içindeki kilit isimlerden biri olan H. Erdal'ın da (Aydın Meriç) yurtdışına çıkmış olmasından dolayı Türkiye'de kalan kadrolar içinde TKP'li olmadan Partizan grubu diye bilinen, partili olduktan sonra da bir ölçüde aralarındaki bağları muhafaza eden ekibin ağırlığının artmakta olduğundan bahsedilebilir. Zaten Akseymen'in Türkiye'deki destekçileri de partiden kopmuştur. Bu durum, darbe sonrası oluşacak yeni önderlik yapılanmasının belirlenmesinde de etkin bir rol oynayacaktır. Nabi Yağcı'nın bu gruptan olduğu bilinmektedir.

1980'e doğru gelirken TKP, CHP hükümeti dahil ülkenin giderek sağa kaydığı tespitini yapıyordu. Bununla birlikte CHP tabanının anti-emperyalist duyarlılığına hâlâ güveniliyordu. Parti baş düşman NATO'ya ve onun yerli işbirlikçilerine karşı yığınların savaşını örgütlemek için hâlâ ulusal demokratik cephe siyasetine bağlı kaldığını ifade ediyordu. Bu cephede ortak bir ideolojik eksende bulunan sol siyasetlere yer verilmekle birlikte, sol serüvencilik şiddetle eleştiriliyordu. Maoculuk zaten bir anlamda baş düşmandı.

O dönemdeki pek çok sol siyaset gibi kitlelerin sokaktan çekilmesine yol açan yaklaşan tehlike tespit edilmişti.

Ekonomik, politik bunalım derinleşiyor. Bu bunalım süreci içinde köyde kentte ayrışma hızlanıyor. Çelişkiler keskinleşiyor. Sınıf savaşları sertleşiyor, koşulları değişiyor. Küçük burjuvazinin iki yana sallantıları buradan geliyor. Burjuvazinin

TKP'nin 1970'lerde kitleselleşme atılımının önemli mecralarından biri, 1977'de kurulan İlerici Gençler Derneği (İGD) idi. Hem öğrenci, hem işçi ve köylü gençliğe hitap etme iddiasıyla çıkmakla beraber, esasen liseli-üniversiteli tabanına oturuyordu. İGD, TKP tezlerinin yaygınlaşıp meşrulaşmasına katkıda bulunmak yanında, partiye yeni kadrolar devşirme ("partilemek") işlevini de görüyordu.

eski yöntemlerle hükümet etme olanaklarını daralıyor. Parlamenter yöntemlerden, baskı yöntemlerine geçiyor. Sıkıyönetime gidiyor ve bu baskıyı daha da geliştiriyor. Baskı en başta işçi sınıfına, komünistlere, ilerici güçlere karşı yöneliktir.[60]

Seksen darbesi gelirken bu tespitleri yapan parti buna yönelik hiçbir siyaset geliştirmemiş, daha radikal bir mücadele çizgisi öneren bir kanadını tasfiye etmiş ve uluslararası politikada dahi ilk zamanlarındaki sertliğini kaybetmekte olan Çin-Sovyet gerginliğinin Türkiye'deki aktif tarafı olmaya devam etmiştir. İdeolojik yönelim açısından yakın olduğu siyasal gruplanmalara mesafeli tavrını korumuş, Sovyetler Birliği nezdindeki tanınma durumunun avantajını sonuna kadar kullanma niyetiyle hareket etmiştir. TKP'nin legale çıkması, yani ülke içinde siyaset yapabilir hale yasal açıdan da gelmesi, temel bir yönelim olarak benimsemiştir. TİP ve TSİP ile yürütülen birlik görüşmelerinin tüm parti yönetiminde ciddiye alındığını söylemek güçtür. TKP programını eklektik bulan bu legal partilerle yapılan görüşmelerde güdülen esas amaç demokratik kitle örgütlerinde etkinlik amacıyla bir ittifak politikasının teşkil edilmesi olarak gözükmektedir. TKP'nin ülke içinde genişliyor olması bile Sovyetler'den daha bağımsız bir tutum geliştirme yolunda bir adım atılmasına yol açmamıştır. Atılım dönemini daha ziyade örgütsel bir atılım olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Parti ideolojik olarak geçmişiyle bir hesaplaşma ihtiyacı duymamıştır. Altmışlar boyunca dile getirilen siyasî yönelimde konjonktürel gereklilikler dışında belirgin bir değişiklik görülmemektedir. *Yeni Çağ*'ın yerini *Atılım*'ın alması artık ülke içinde de TKP olduğunu gösterir, yeni bir TKP siyasetini değil. Kafası Doğu Almanya'da, kulağı Moskova'da bulunma durumu partinin önünü kesmeye devam etmektedir. Tüm bunlara ek olarak cephe siyasetinin doğal bir sonucu olarak millî

burjuvaziyi, CHP'nin sol kanadını ve benzeri toplumsal kesimleri kollayan tutum da darbe yaklaşırken içine girilen paralize olma ve olayların arkasından sürüklenme haline katkı yapmıştır.

Bu politik yönelimlerin yaygın olduğu bir dönemde askerî darbe gerçekleşti. 12 Eylül'e dair yaptıkları ilk değerlendirmede TKP liderliği 12 Eylül devirmesi diye adlandırdığı hareketi "Amerikancı" bir "Askersel diktatora" diye nitelemiş ve "İşbirlikçi, tekelci burjuvaziye" yaslandığını ifade etmiştir. Bunların uyguladıkları siyasette "anti-komünizmin ağır bastığının" altı çizilmiştir. Ağır basma ifadesi aslında o sıradaki değerlendirmelerde sıkça yaptıkları darbeciler arasında kanatlar icat etme eğiliminin bir yansımasıdır. TKP'ye yönelik büyük çaplı operasyonlar ancak 1981 ilkbaharından itibaren başlamıştır. Bu tarihe kadar TKP tespitlerinde Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin'in başını çektiği bir sağ kanat ile diğerleri arasında ayrım yapmaya özen göstermiştir. "Faşist" sıfatını kullanmaktan, kısmen de Sovyet dış politikasından dolayı imtina etmiştir. Buna rağmen özellikle Fransa örgütünün Avrupa'da darbecilerin kulis çalışmalarını elinden geldiğince baltalamaya çalıştığının altını çizmek gerekir.

Darbe TKP'nin üstüne geldiğinde yurtiçindeki kadrolar büyük ölçüde hırpalanmış, bunun sonucunda yine örgüt içinde güvensizlik ve yaygın kopmalar gündeme gelmiştir. Bunların en önemlisi herhalde H. Erdal'ın (Aydın Meriç) tasfiyesidir. Bunun dışında polis karşısında zayıf tutum sergilediği düşünülen kadrolarda en ağır bir biçimde dışlanacaktır. 1981'de Prag'da yurtdışına kaçmayı başarabilen merkez komite üyeleri dışarıdakilerle buluşup durum değerlendirmesi yaparlar. Nabi Yağcı yardımcı genel sekreterliğe getirilir (Babalık, 2005, 215). 1983 plenumunda parti 1973'te başlayan Atılım sürecinin bittiği tespitini yapmış ve İsmail Bilen'i sembolik bir görev olan genel başkanlığa, darbeden sonra yurtdışına çıkmış olan Nabi Yağcı'yı ise (Haydar Kutlu) genel sekreterliğe seçmiştir. Bilen bir süre sonra vefat edecektir. Bütün bu değişiklikler o yıl toplanan kongrede onaylanacaktı. Aynı kongrede program ve tüzük değişmiş ve Mustafa Suphi'nin doğum yıl dönümü vesilesiyle Yüzüncü Yıl Tezleri adıyla anılan ilkeler benimsenmiştir (Babalık, 2005: 222).

TKP elli bir yıldır toplayamadığı 5. Kongresi görüldüğü üzere olağanüstü şartlar altında, Slovakya'da Bratislava yakınlarında toplandı. Ana şiarı "Faşist Diktatörlüğe son, barış ve ulusal demokrasi için"di. 1983 yılına gelindiğinde darbe karşısındaki ikircikli tutum yüzünden ve tasfiye edilen sol kanatın eleştirilerini de boşa çıkarmak üzere, o döneme kadar rastlanmayan sertlikte tespitler de, her zamanki cephe politikası ihtiyacı vurgusunun yanında yapılmıştır. Bunlardan belki de en önemlisi darbeden sonra Türkiye'de barışçı yolun artık tıkandığı tespitiydi. Bu tespit tartışma yaratmış gözükmektedir. Bunun dışında darbenin ilk anında kullanılmayan faşizm tanımı 12 Eylül rejimini anlatmak için kullanılmaktaydı. Bunun yanında "hiçbir parti ya da grup, önüne koyduğu anti-emperyalist, demokratik amaçlara tek başına ulaşamaz" denmeye devam edilmekte, partinin dolaysız amacı faşist diktatörlüğü yıkmak ve ulusal demokratik güçlerin hükümetini kurmak olarak tarif edilmektedir. Ulusal demokrasi ifadesi işçi sınıfının önderliğinde küçük ve orta kapitalist işletme sahiplerini dahi kapsayan bir toplumsal kesimler koalisyonunun programını imlemektedir. Ulusal demokrasi demokratik halk devriminin birinci aşaması olarak tarif edilmektedir. Görüldüğü gibi temel eksen hâlâ cephe siyasetidir ve aşamacı bir mantık savunulmaktadır. Türkiye ekonomisine dair yapılan tespitlerde ülkenin egemen üretim biçiminin kapitalist olduğu, üretici güçlerin görece geri, çok

yapılı ve bağımlı olduğu, tekelci sermayenin etkisinin artmasının ise ana iktisadi eğilimi oluşturduğu vurgulanmaktadır.

X

Sovyetler Birliği'nin değişen politikası, partinin darbe döneminde uğradığı hasar ve genel olarak solun seksenlerdeki ideolojik geri çekilişi, altıncı kongreye doğru ilerleyen süreçte TKP'nin kendi pozisyonunu yeniden değerlendirmesine yol açmıştır. Kendi dışındaki siyasetlere karşı alınan sekter tutumdan vazgeçilmesi yönündeki olumlu adımların yanı sıra o dönem solda yaygınlaşan kapitalizmin kendi krizlerinden güçlenerek çıkma yeteneğinden etkilenme durumunun parti metinlerinde görüldüğü söylenebilir. Bu bakımdan seksenlerin sonuna doğru iki temel ve birbiriyle bağlantılı siyasî strateji öne çıkmaktadır. Bunlardan biri TİP ve TSİP ile ortaklaşma çabası, diğeri ise yasal alana çıkarak Türkiye'nin demokratikleşmesine katkı verme çabasıdır. Aslında Güney Avrupa'da Yunanistan, İspanya gibi örnekler de partiye bu yönde cesaret vermiş olmalıdır. Bu süreçte parti demokrasi sorunu ile birlik meselesini önüne koymuş ve "ulusal demokrasi" belgisini kullanmaya başlamıştır.

Bu yeni yönelim özellikle "ulusal demokrasi" şiarı TSİP'i birleşme çabalarının dışında bırakır. TKP ile TİP arasındaki görüşmeler ise birleşme ile sonuçlanacaktır. İsmail Bilen hayattayken diğer partilerin TKP'ye katılmasını birliğin temeli olarak gören anlayış, onun vefatından sonra terk edilmiştir. Ocak 1987'de toplanan TKP plenumunda birlik kararı alınmıştır. TKP'nin altıncı kongresi bu bağlamda TİP ile birlik kongresine dönüşecektir. Burada seçilen delegeler TİP'in sekizinci kongresinde seçilenlerle birlikte Türkiye Birleşik Komünist Partisinin (TBKP) kuruluş kongresini Moskova'da Mayıs 1988'de topladılar. Bu süreçte Kasım 1987'de Nabi Yağcı ve TİP'i temsilen Nihat Sargın ülkeye dönmüştü. Ülke gündeminde o sırada çok yer tutan bu olay, tahmin edilebileceği üzere Kutlu ve Sargın'ın uçaktan iner inmez tutuklanmasıyla sonuçlandı. Bu tarihten sonra kadroların tüm çabaları, Kutlu ve Sargın'a özgürlük kampanyası ile bağlantılı olarak TBKP'yi yurtiçinde legal hale getirme amacına odaklanmıştı. Kuruluş kongresinde öne sürülen "Birlik Yasallık Yenilenme" şiarı doğrultusunda çalışmalar sürdürüldü.

Türkiye'deki yargı makamları komünistlerin legale çıkmasını engelleme konusunda istikrarlı bir direnç gösterdi. Mayıs 1990'da Kutlu ve Sargın serbest kaldı fakat bu süreçte kendini ifşa eden başka partililer de adli soruşturmalara konu oldular. TBKP kuruluş aşamasından itibaren dezavantajları olan bir örgüttü. Kurucu kongresi bu sürecin esas mimarları, özellikle Nihat Sargın, hapisteyken toplanmıştı. Birleşen partilerin kadrolarının kaynaşması kolay aşılır bir sorun değildi ve tam da o sırada yasal sorunları olmayacak bir başka birlik projesi gündemdeydi. Haziran 1990'da parti kuruluş başvurusu resmî olarak yapıldı. Savcılık derhal kapatma davası açtı. Dava aleyhte sonuçlanacaktı. Türkiye'de legale çıkmayı başaramayan parti, Doğu Bloku ve Sovyetler Birliği'nin de dağılmasını kaldıramadı. Gerçi esas sorun Sovyetler'in dağılmasından ziyade zaten varolan bölünmelerin bir de yenilenme şiarının Nabi Yağcı tarafından gündeme getirilen kimi açılımlarının kadrolarda yol açtığı derin bölünmeydi. TBKP kongre tezleri hayatta kalmak için en çok iç barışa ihtiyacı olduğu noktada partiyi bölmüştür. Partiye hayat vereceği düşünülen Gorbaçovcu aşı tam tersi etki göstermiştir. Bunun üzerine, bir de bizzat kurucu iradenin kongrede TBKP'yi esas olarak Anayasa Mahkemesi'nde bir dava konusu olması için kurduğu ve esas ağırlığını Sosyalist Birlik Partisi'nde (SBP) somutlanan diğer birlik projesine verme anlamına gelen

kararı da partinin idam hükmü olur. Bir kısım TKP'li kadrolar siyasî faaliyetlerine SBP ya da başka siyasî oluşumlarda devam etse de bu, partinin bir siyasî teşkilat olarak sonudur.

Aslında ülke içinde neredeyse yok olduğu her dönemde komünist ülkelerdeki varlığı ve buralarda gördüğü destek sayesinde ayakta kalan, parti içi çatışmalarda meşru tarafın her zaman Sovyetlerden kabul gören taraf olduğu bir siyasî yapılanma için Sovyetler ve Doğu Bloku ile birlikte ortadan kalkmak çok da şaşırtıcı görünmeyebilir. Bunun yanında kabul etmek gerekir ki o dönem tüm dünyada sosyalist akımların dibe vurduğu ve kendilerine olan güvenlerinin iyiden iyiye örselendiği bir devirdir. Bu bakımdan TKP'nin kaderi tekil de değildir. Fakat başka komünist partiler bazen çok değişerek bazen neredeyse hiç değişmeyerek siyasî hayatta var kalmaya devam etmişlerdir. Bu bağlamda Türkiye'deki durumun özgüllüğünü gözden kaçırmamak gerekir.

TKP esasında baştan bir dezavantajı haiz olarak doğmuştu. Orijinal proje Almanya'da eğitim görmüş kimi aydınlar ile Birinci Dünya Savaşı'nın kaos ortamında Anadolu hareketine dahil olan fakat kurtuluşu bir biçimde Bolşevizmin uygulanmasında gören yurtiçindeki kadroların Ekim Devrimi'ni ve savaşı Rusya'da yaşayan isimlerin önderliğinde birleşmesiydi. Bu proje Millî Mücadele'nin bir kanadı tarafından Karadeniz'e gömülmüştür. Bu durum partide, dolayısıyla Türkiye solunda, doğuştan gelen bir zayıflığa yol açmış, bu zayıflık ise TKP özelinde Sovyetler'e muhtaç olma noktasında bağlılık ve Kemalizme eleştirel mesafe almada tutukluk olarak kendini göstermiştir. Öyle ki, ulusal demokratik devrim gibi, Türkiye hiç de akılda olmadan Türkiye dışında kurgulanan kimi politik tespitler bu ülke komünistlerinin siyasal gündemine damgasını vurmuştur.

Atılım döneminin sorunları ise çok farklıdır, aslında bu dönemi ideolojik ya da tarihsel açıdan olmasa da örgütsel açıdan, ayrı bir teşkilat olarak ele almak bile mümkündür. Fakat tarihsel partiye olan bağ o dönemin tüm devrimci sosyalist yapılanmalarında görülen sorunların üzerine gelişmekte olan TKP'ye bazı kolaylıklar sağlamakla birlikte ek yükler bindirmiştir. Bu dönemde kuşkusuz eskiden gelen sorunlar da devam etmektedir. Özellikle özgün politik bir doğrultuya sahip olmakla Sovyet düşmanı olmak arasındaki kalın çizginin aslında olduğundan çok daha ince algılanması partiye zorluk yaratmıştır.

TKP ülkede bir sosyalist geleneğin oluşmasından özellikle altmışlara kadar neredeyse tek başına sorumludur. Özellikle yirmili yılların başında ve İkinci Dünya Savaşı sırasında mühim yığınsal faaliyet göstermiştir. 1973'ten itibaren başka pek çok sol siyasetten biri olarak görülmesi mümkün olsa da özellikle demokratik kitle örgütleri içinde faaliyet gösteren partililerin ve bunların yürüttükleri siyasî, ekonomik, demokratik hak alma mücadelesinin ülke soluna katkıları azımsanamaz. Bakü'den yola çıkanların Ankara'ya gelmeleri mümkün olsaydı Türkiye tarihinde ne değişirdi sorusunun yanıtı ise vahşi bir biçimde belirsizliğe mahkûm edilmiştir. ❐

DİPNOTLAR

1 İdare Heyeti, "İlk Adım," *Kurtuluş*, No. 1-2, 1 Mayıs 1919, Berlin. *Kurtuluş* dergisinin Latin alfabesine transkripsiyonu 1971 yılında Anadolu Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Ancak orijinal dil sadeleştirildiği için Osmanlıca aslı ile karşılaştırılarak kullanılması gerekmektedir.

2 Vedat Nedim, "Cemiyet Geliri ve Siyasî Partiler," *Kurtuluş*, No. 1-2, 1 Mayıs 1919, Berlin.

3 Mustafa Fazlı, "Karl Marks," *Kurtuluş*, No. 1-2, 1 Mayıs 1919, Berlin.

4 H.S., "Kurtuluş Yolu," *Kurtuluş*, No. 1, 20 Eylül 1919-1335, İstanbul. Derginin bu ve bundan sonraki sayıları İstanbul'da yayımlanmıştır.

5 Edhem Nejad, "Proletarya Kimdir?" *Kurtuluş*, No. 1, 20 Eylül 1919.

6 Şefik Hüsnü, "Yarın ki Proletarya," *Kurtuluş*, No. 2, 20 Ekim 1919.

7 Doktor Şefik Hüsnü, "Bugünkü Proletarya ve Sınıf Şuuru," *Kurtuluş*, No. 3, 20 Kasım 1919.

8 Edhem Nejad, "Sosyalizm ve Ferdiyetçilik," *Kurtuluş*, No. 3, 20 Kasım 1919.

9 "Düşünürlerimiz Arasında Sosyalizm Anlayışları," *Kurtuluş*, No. 5, Şubat 1920.

10 Hamit Sadi, "Sosyalizm," *Kurtuluş*, No. 5, Şubat 1920.

11 "Rumeli Türk Komünistleri ve Gazeteleri," *Emek*, No. 1, 16 Kanunusani 1920.

12 "Konferans," *Emek*, No. 1, 16 Kanunusani 1920.

13 Heyet-i Tahririye, "Maksadımız," *Yeni Hayat*, No. 1, 18 Mart 1922.

14 I.C., "Ictimaiyat," *Yeni Hayat*, No. 1, 18 Mart 1922.

15 "Ictimaiyat - Bir Mektub," *Yeni Hayat*, No. 2, 25 Mart 1922.

16 Mustafa Suphi, "İktisadi Revalütsiya," *Yeni Dünya*, 27 Nisan 1918. (Aslan, 1997, 28-29 içinde).

17 Mustafa Suphi'nin bu konuşmasını metni için bkz. "1918 Senesinde Moskova'da Türk Sol Sosyalistleri Kongresinde Yoldaş Mustafa Suphi'nin Nutku," *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004), s. 64. Ve (Aslan, 1997: 54-55 içinde).

18 Mustafa Suphi, "Sosyalizm İçin Cidal," *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 65-67.

19 Mustafa Suphi, "Tarihi Vazife" *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 74-75.

20 ("I. Türkiye Komünist Fırkası Kongresi'nde Karar Halinde Kabul Edilen Müstemlekat ve Milletler Hakkındaki Mustafa Suphi Yoldaşın Mütalaası," *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 73 ve (Aslan, 1997: 231-232 içinde).

21 Mustafa Suphi, "Anadolu'dan Gelen Elçiler ve Anadolu'ya Yardım," *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 77.

22 Mustafa Suphi, "Türkiye'nin Mazlum Amele ve Rençberlerine," *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 82.

23 Mustafa Suphi, "Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Komünist Fırkası," *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 87.

24 "Kongre'nin Sonunda Mustafa Suphi Yoldaş'ın Nutku, *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 105-106.

25 Şefik Hüsnü, "Türkiye'de Sosyal Sınıflar," *Aydınlık*, No. 1, Haziran 1921. Şefik Hüsnü'nün bu bölüme ait bu ve daha sonraki yazıları toplu olarak şu kitapta yayımlanmıştır: Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar*, (Ankara, Ülke Yayınları, 1975).

26 Şefik Hüsnü, "Islâm Dünyasında Toplumsal Devrimin Kaynakları," *Aydınlık*, No. 10, 1 Kasım 1922.

27 Şefik Hüsnü, "Türkiye'de İşçi Sınıfının Durumu," *Aydınlık*, No. 13, 10 Şubat 1923; "İktisat Kongresinden Sonra," *Aydınlık*, No. 14 Nisan 1923; "İşçi Dünyasından," *Aydınlık*, No. 16, Haziran 1923.

28 Şefik Hüsnü, "Türkiye'de Devrimin Gereği," *Aydınlık*, No. 4, Ekim 1921.

29 Şefik Hüsnü, "Türkiye'de Devrimin Şekli," *Aydınlık*, No. 5, Kasım 1921.

30 Şefik Hüsnü, "Anadolu Zaferi," *Aydınlık*, No. 9, 20 Eylül 1922.

31 Şefik Hüsnü, "Anadolu'dan Gelen Düşünceler Üstüne Tartışma," *Aydınlık*, No. 10, Kasım 1922.

32 Şefik Hüsnü, "Gerçek Devrime Doğru," *Aydınlık*, No. 11, Aralık 1922.

33 Şefik Hüsnü, "Seçim- Yoksul ve Orta Halli Sınıflar," *Aydınlık*, No. 15, Mayıs 1923.

34 Şefik Hüsnü, "Devrim İlkelerinin Değiştirilmesi," *Aydınlık*, No. 18, Ekim 1923.

35 Şefik Hüsnü, "İşçi Sınıfı Cumhuriyet Üzerine Ne Düşünüyor," *Aydınlık*, No. 21, Mayıs 1924; benzer argümanlar için Şefik Hüsnü, "Türk Burjuvazisinin Aile Kavgaları," *Aydınlık*, No. 22, Haziran 1924.

36 Şefik Hüsnü, "Yıkıcı Halkçılıktan Yapıcı Halkçılığa," *Aydınlık*, No. 24, Ağustos 1924.

37 *TKP 1926 Viyana Konferansı*, (çev. Sinan Dervişoğlu), (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004), s. 51-52.

38 *TKP 1926 Viyana Konferansı*, s. 75-77.

39 *TKP 1926 Viyana Konferansı*, s. 121-124.

40 *Aydınlık* Dergisinin Fevkalâde Amele Nüshaları 1975 yılında Katkı Yayınları tarafından çevrim yazıları yapılarak yayımlanmıştır. *Aydınlık Fevkalâde Amele Nüshaları* (Olağanüstü İşçi Sayıları), Der. Ali Ergin Güran, (İstanbul: Katkı Yayınları, 1975).

41 "Ali Cevdet'in 6. Komintern Kongresi'ndeki Konuşması," (Tunçay, 1992: 163-165) içinde.

42 "Bizi İnkar Ediyorlar," *Bolşevik*, 1927, (Tunçay, 1992: 146-149) içinde.

43 "Bütün Türkiye İşçileri Birleşiniz!" *Kıvılcım*, 1928, (Tunçay, 1992: 151) içinde.

44 *Türkiye Kommunist Fırkası Fealiyet Programı*, (Tunçay, 1992: 251) içinde.

45 "Ali Cevdet'in 6. Komintern Kongresi'ndeki Konuşması," (Tunçay, 1992: 163-165) içinde.

46 Smavi, "Türk Burjuvazisinin İç Yüzü," *Kommunist*, No. 1, 1929, (Tunçay, 1992: 174) içinde.

47 Ahi, "Bir Zaafımız, *Kommunist*, 1929, (Tunçay, 1992: 177) içinde.

48 Smavi, "İrtica Nasıl Yıkılır? *Kommunist*, 1929, (Tunçay, 1992: 179-180) içinde.

49 F. "İkinci Kürt İsyanı," *İnkılap Yolu*, Temmuz-Ağustos 1930, (Tunçay, 1992: 192-196) içinde.

50 "Millî Menfaatler mi? Perakende Fırka Neşriyatından, *İnkılap Yolu*, Temmuz-Ağustos 1930, (Tunçay, 1992: 223) içinde.

51 *Türkiye Kommunist Fırkası Fealiyet Programı*, (Tunçay, 1992: 261) içinde.

52 "Harp Tehlikesi ve Türkiye," *Kızıl İstanbul*, 20.04.1931 (Tunçay, 1992: 272); Türkiyye Komünist Fırkası Merkez Komitesi, "1 Ağustos 1931 Bildirisi," (Tunçay, 1992: 280-281); B.S., "Silahlanma Yarışı," *Bolşevik*, No. 40, 10 Ağustos 1932, s. 1 (Tunçay, 1992: 318-319); "Kahrolsun Harp," *Kızıl İstanbul*, Temmuz 1934, (Tunçay, 1992: 348-349); "Barış Uğrunda Savaş ve Sovyetler Birliğini Müdafaa: Bizim Merkez Şiarımızdır!" *Orak Çekiç*, No. 2(9), 7.1.1936, s. 3 (Tunçay, 1992: 380-382).

53 Örneğin "Nâzım Hikmet ve Hempasının Hakiki Çehreleri," *Kızıl İstanbul*, No. 37, 1932, s. 3 (Tunçay, 1992: 299); "Kara Liste," *Kızıl İstanbul*, 15 Mayıs 1935, (Tunçay, 1992: 366); "Kara Liste," *Orak Çekiç*, No. 1(9), 20 Aralık 1935, s. 4 (Tunçay, 1992: 375); "Kalleş ve Dönek Nâzım Hikmet," *Orak Çekiç*, No. 2(9), 7.1.1936, s. 4 (Tunçay, 1992: 383); "Provokatörlere, Polis Ajanlarına Amele Arasında Nefes Aldırmayın! Kara Liste," *Orak Çekiç*, No. 8(17), 1.6.1936, s. 3 (Tunçay, 1992: 421-423).

54 "Sovyetlerin Beş Senelik Sanayi Planı Kapitalizm Can Çekişirken Sovyet Rejiminin Yükselişi," *Bolşevik*, No. 38, 1932, (Tunçay, 1992: 312-313); "Sovyetler Ülkesinde Rakkamların Gerçek Dili," *Orak Çekiç*, No. 2(9), 7.1.1936, s. 3 (Tunçay, 1992: 382); "S.S.C.B'inde Rakamların Gerçek Dili," *Orak Çekiç*, No. 5(14), 1.3.1936, s. 4 (Tunçay, 1992: 402-404); "S.S.C.B'inde İtler Ürür-Sosyalizm Yürür," *Orak Çekiç*, No. 9(18), 20.7.1936, s. 3 (Tunçay 1992: 428-431).

55 *Yeni Çağ* - Barış ve Sosyalizm Problemleri Dergisi'nin ilavesi 1966.

56 Bu Türkçe'de ileriki yıllarda da karşılaşacağımız ulusal ve millî sözcüklerinin anlamları farklıymış gibi yapma yönteminin örneklerinden biridir.

57 (http://tustav.org/arsivler1/1968_7.doc) (*Yeni Çağ* - Barış ve Sosyalizm Problemleri Dergisi)

58 (http://tustav.org/arsivler1/1973_12.doc)

59 ibid.

60 Aktaran *TKP'mizi Yükseltelim*, H. Erdal'ın İşçinin Sesi Yayınları, Mart 1983.

Komünist Enternasyonal, Türkiye ve TKP

BÜLENT GÖKAY

KOMÜNİST ENTERNASYONAL (KOMİNTERN)

Komünist Enternasyonal (Komintern) 1919 yılında Moskova'da kuruldu. Kuruluş amacı, dünyadaki diğer komünist partilerinin faaliyetlerini koordine edip, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin hayata geçirdiği ideolojik ve siyasî amaçlar doğrultusunda yönlendirmek olarak ifade edildi. Bu yeni enternasyoneli kurmanın temelinde yatan düşünce Lenin'e aitti: Birinci Dünya Savaşı sonu ortaya çıkan kapitalist kriz Bolşevik Devrimi'nin başarısı sonucu devrimci bir duruma dönüşmekteydi ve bu yeni koşullara tekabül eden yepyeni ve dinamik bir enternasyonale gerek vardı. Bu yeni enternasyonal, hem işçi sınıfı hareketleri arasındaki bağı güçlendirecek hem de dünya devrimini gerçekleştirme yolunda gereken ideolojik yönlendiriciliği sağlayacaktı. Komünist Enternasyonal'in merkezi, dünyadaki ilk ve tek sosyalist ülkenin başkenti olması nedeniyle, Moskova olarak kararlaştırıldı (McDermott & Agnew, 1996: 220-222).

Komintern'in örgüt yapısı, dünyada başarıyla devrim yönlendirmiş ilk parti olması gerçeğinden kalkarak, SBKP örnek alınarak oluşturuldu. 1920 yılında kararlaştırılan ve üye partilere sunulan 21 maddelik üyelik şartları sonucu da, Komintern'e üye bütün komünist partilerinin SBKP'nin kontrolü ve öncülüğü altında faaliyet göstermesi amacı temel ilke olarak kabul edildi. Bu maddelere göre, bütün üye partilerin kendi saflarından reformist kesimleri temizlemeleri ve pasifist öğelere karşı da açık bir mücadele yürütmeleri öngörülüyordu. Bütün üye partilerin "komünist partisi" ismini alması, örgüt içi işleyişi demokratik merkeziyetçilik ilkesine bağlı olarak düzenlemeleri, Sovyetler Birliği'nin çıkarlarını her şeyin ötesinde savunmaları ve faaliyetlerini bu amaca uygun bir biçimde kararlaştırmaları ve Komintern'in bütün kararlarına her koşulda uymaları bildirilmekteydi.

Yirmi bir maddelik üyelik şartlarının doğal bir sonucu olarak dünyanın birçok ülkesinde, kendilerini SBKP örneğine göre şekillendirmiş ve ilk ve tek sosyalist ülkenin, Soyyetler Birliği'nin, çıkarlarını her şeyin ötesinde tutan ve bütün faaliyetlerini bu doğrultuda yönlendiren irili ufaklı bir dizi komünist partisi ortaya çıktı. Bu şekilde ortaya çıkan yeni enternasyonal (Üçüncü Enternasyonal), kendisinden önceki her iki enternasyolden de radikal bir biçimde farklı olarak faaliyetine başlamış oldu: Birinci ve İkinci Enternasyonel'ler benzeri amaçları savunan bir dizi ama temelde farklı ülkeler koşullarında ve o ülkelerin özgün işçi sınıfı hareketleri doğrultusunda çalışmakta olan işçi sınıfı partilerinin genel anlamda koordinasyonunu gerçekleştirmek amacı ile faaliyet göstermişlerdi. Yeni (üçüncü) enternasyonel, Komintern, ise daha ziyade, diğer ülkelerde branşları olan ve aslında Moskova'daki SBKP Merkez Komitesi tarafından yönlendirilen tek bir dünya komünist partisi şeklinde oluşmuştu. Kongreleri arasında Komintern faaliyetlerini yönlendirmek ve resmî görüşünü belirlemekten, bir anlamda "dünya devrimi"ni yönlendirmekten, Komintern merkez komitesi sorumlu idi ve bu komitenin kararları tek tek komünist partilerinin kendi merkez komitelerinin kararlarının üzerinde kabul edilmekteydi.

İlk yılında Komintern içinde, Rus Komünist Partisi'nden sonra, gelişmiş kapitalist Batı ülkelerinin komünist partileri egemendi ve doğal olarak da Komintern'in faaliyetleri Avrupa'daki ve Kuzey Amerika'daki bir devrim olasılığı üzerinde şekillenmekteydi. Lenin ve önde gelen diğer Bolşeviklerin beklentisi, öncelikle bir Avrupa devriminin gerçekleşmesi doğrultusundaydı. Almanya'da ve İngiltere'de ve hatta Fransa ve İtalya'da da devrimci durumun hızla gerçeklik kazandığı ve bu ülkelerin işçi sınıfı hareketlerinin kendi komünist partileri ve Komintern öncülüğünde devrime doğru hızla yaklaştığı düşüncesi Komintern yönetimine hâkimdi. Komintern'in ilk kongresinde ve aynı yıl Sovyetler Birliği bünyesinde gerçekleşen "dünya devrimi" üzerine bir dizi başka toplantıda da Doğu halklarına ilişkin hemen hiçbir ciddi tartışma gündeme gelmemişti. Bu aşamada açıkça ifade edilen Bolşevik anlayışa göre, "dünya devrimi" Batı'daki gelişmiş kapitalist ülkelerden başlayacak ve ancak bu devrimlerin başarısından sonra Doğu'daki sömürge ve yarı sömürge ülkelerde de devrimci değişim imkânı oluşabilecekti (McDermott & Agnew, 1996: 159-160).

Ancak bu iyimser beklenti uzun sürmedi ve 1920'nin ikinci yarısında artık bir Avrupa devriminin gerçekleşme olasılığına ilişkin kanı azalarak yerini gittikçe artan bir kötümserliğe ve kuşkuya bıraktı. Almanya'da ve Macaristan'daki komünist hareketlerin yenilgisi ve Orta ve Doğu Avrupa'da oluşturulan bir dizi anti-komünist rejimler sonucu Bolşevik Merkez Komitesi, "dünya devrimi" ile ilgili beklentilerini ve devrimci krize ilişkin analizlerini yeniden gözden geçirmek zorunluluğunu hissetti. Genel anlamıyla "dünya devrimi"ne ilişkin beklenti ortadan kalkmadı, ancak devrimci hareketin coğrafi merkezinin yavaş yavaş Doğu'ya, sömürge ve yarı sömürge ülkelere doğru kaydığı kanısı güçlendi. Bir başka deyişle, 1919 yılında Komintern'in kuruluş çalışmaları sırasında ve hemen ardından tamamıyla bir Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri temelinde tartışılmakta olan "dünya devrimi" beklentisi, artık 1920'nin sonlarından itibaren Doğu (yani sömürge ve yarı sömürge ülkelerin) halkları göz önünde bulundurularak tarif edilmeye başlanmıştı.

Lenin bu konuda bir önceki görüşlerini yeniden gözden geçiren belki de ilk Bolşevik idi. Komintern'in ikinci kongresi, millî sorunun ve sömürgeler sorununun detaylarıyla tartışıldığı ilk Komintern toplantısı oldu. Özellikle Ekim 1920'deki Polonya yenilgisinden sonra, Lenin'in kafasında Batılı emperyalist güçlerin Doğu'daki sömürgelerindeki halk hareketlerinin önemi iyice öne çıkmaya başlamıştı. Bu yeni anlayışa göre, Batı emperyalizmini yenilgiye uğratmanın yolu, her şeyden önce, Batı merkezleri ile koloniler arasındaki bağlantıyı kesmekten geçiyordu. Çünkü, bütün emperyalist güçler, hegemonyalarını sürdürmek için kolonilerinden gelen kaynaklara, kolonilerinin sunduğu pazarlara ve koloniler üzerinde oluşturdukları emperyalist güç ilişkilerine ihtiyaç duymaktaydılar. Sonuç olarak, Bolşevikler arasında ortaya çıkan bu yeni görüşe göre, eğer Avrupa gelişen devrim dalgasına cevap verecek durumda değilse, Doğu'dan yükselen potansiyel devrimci dalgaları karşılamaya hazırdı. Eğer Lenin'in 1920'nin sonlarında yazdığı makalelere, hazırladığı siyasî raporlara, gönderdiği mektuplara bakılırsa, bu nokta daha iyi anlaşılır. Gelişmiş Batı ülkelerindeki işçi sınıfı hareketinin yeterince devrimci potansiyel göstermeyişini dahi bu bağlantıyla, yani Batı'nın kolonileri ile ilişkisi temelinde izah eden Lenin şunları söylemekteydi:

> *"Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfı hareketlerinin gerçek devrimci potansiyelleriyle hareket edemeyişlerinin temel nedenlerinden birisi, bu ülkelerin hâkim sınıflarının sömürgelerinde gerçekleştirdikleri yüksek sömürü sonucu aldıkları süper-kârların küçük bir kısmını kendi işçi sınıflarına vermeleri gerçeğinde yatmaktadır".*[1]

Stalin, Churcill ve Roosevelt'in Yalta'da buluşarak, "büyük güçlerin" İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada etki alanlarını nasıl paylaşacaklarını belirledikleri konferans, birçok komünist hareketin de kaderini tayin etti.

Komintern'in, 1920 yılında toplanan İkinci Kongresi'nde Lenin bu yeni anlayışı "Sovyetlerin Doğu Politikası" başlığı altında formüle etmiş ve aşağıdaki sözlerle izah etmişti:

> *"Özellikle akılda tutulması gereken bir nokta, Batı'nın yaşamını [ve zenginliğini] Doğu'ya [Doğu'nun sömürülmesi gerçeğine] borçlu olduğudur. Avrupa'nın emperyalist güçleri asıl olarak Doğu'daki sömürgelerinde gerçekleştirdikleri sömürü sonucu zenginleşmişlerdir. Fakat aynı zamanda sömürgelerini silahlandırmakla kendi mezarlarını da kazmaktadırlar."*[2]

Komintern'in İkinci Kongresi Lenin ile Hindistanlı komünist M.N. Roy ve İranlı A. Sultanzade arasında ciddi fikir ayrılıklarına ve tartışmalara sahne oldu. Roy, Lenin'in kolonilerin önemi üzerine söylediklerine katılmakla beraber, bu ülkelerdeki millî burjuvazinin "ilerici" yönü olmadığını ve bu nedenle de sözü geçen ülke komünistlerinin kendi burjuvazilerini desteklemektense bağımsız komünist politika izlemeleri gerektiği noktası üzerinde durmuş ve bu anlamda Lenin'den ayrılmıştı. Sultanzade de aynı doğrultuda Lenin'i eleştirerek komünist partilerinin kendi bağımsız mücadelelerini vermelerinin önemini vurguladı. Uzun tartışmalar sonucu, İkinci Kongre Lenin'in tezlerini, birkaç düzeltme ile, genel anlamda kabul etmiş ve dünya nüfusunun yüzde yetmişinin sömürge ve yarı sömürge ülkelerde yaşadığı gerçeği göz önünde bulundurularak "dünya devrimi" ile ilgili beklentilerin Doğu'ya kayması zorunluluğu güç kazanmıştır. Bu bağlamda Lenin örnek olarak üç ülkeden söz etmiş, İran, Çin ve Türkiye üzerinde durmuştu.

"SOVYETLER'İN DOĞU POLİTİKASI"

Sovyetler Birliği'nin dış politikası hiçbir zaman ne tam anlamıyla Doğu'ya ne de tam anlamıyla Batı'ya yönelik olmuştur. Ancak 1920 sonlarından itibaren Doğu'daki, yani sömürge ve yarı sömürge ülkelerdeki anti-emperyalist halk hareketlerinin sunduğu devrimci potansiyel özel

bir önem kazanmış ve bu tarihten itibaren Sovyet dış politikasının yönlendirilmesinde Doğu ülkeleri ile ilişkiler özel bir önem kazanmıştır.

Bu yeni değerlendirmenin, yani "Sovyetlerin Doğu Politikası"nın, gereği olarak da, Komintern'e bağlı bütün komünist partilerinin Doğu'daki bütün anti-emperyalist güçlerle yakın bir dayanışma içine girmesi zorunlu görülmüş, bu doğrultuda yeni politikalar belirlenmiş ve klasik Marksist tezler bu yeni anlayışa uygun bir biçimde yeniden gözden geçirilmiştir.

Eylül 1920 yılında, Komintern sorumluluğunda, Bakü'de toplanan "Doğu Halkları Kongresi" bu yeni yönelimin hayata geçirilmesinde önemli bir dönüm noktasını temsil eder. Özellikle sömürge ve yarı sömürge ülkelerden gelen yüzlerce delegenin katılımıyla gerçekleşen Bakü Kongresi'ne davet bildirilerinden, çeşitli oturumlarda yapılan tartışmalara kadar bir hafta boyunca "Sovyetler'in Doğu Politikası" açıklanarak, bu konuda Komintern'in yeni yönelimi vurgulanmıştır (Riddell, 1993: 36-102). Kongrenin hemen sonunda Bakü'de oluşturulan "Doğu Halklarına Yönelik Propaganda ve Eylem Konseyi" de bu politikayı bütün Doğu ülkelerine yaymak ve böylece "dünya devrimi" yolunda ciddi mesafeler katetmek doğrultusundaki kararlılığı hayata geçirme yolunda önemli bir anlayışa tekabül etmiştir.[3] Bütün bu yeni oluşumların ve pratik adımların sonucu olarak da, Sovyetler Birliği ile sömürge ve yarı sömürge ülkelerdeki komünist ve diğer anti-emperyalist kesimler arasındaki ilişkiler güçlendirilmiş, hem Batılı emperyalist ülkeler hem de dünya komünist hareketi açısından gelecek onyıllar için ciddi ve uzun erimli sonuçlar doğuracak yeni bir yola girilmiştir. Bu yeni doğrultu, "Sovyetler'in Doğu Politikası", genel anlayış olarak, Sovyetler Birliği tarihinin sonuna kadar komünist hareketle Doğu ülkeleri arasındaki ilişkileri biçimlendirmede temel ideolojik eksen rolünü oynamıştır.

1920 yılı sonlarında yukarıda açıklandığı şekilde ortaya çıkan bu politika, çeşitli iniş ve çıkışlarla, farklı yöneticilerin farklı uygulamalarına rağmen, Türkiye ve benzeri ülkeler ile ilişkilerde temel ilke olmayı sürdürmüş, Komünist Enternasyonal ile Doğu ülkeleri komünist partileri arasındaki ilişkinin de hem ideolojik temelleri hem de pratik gerekleri bu politika ekseninde çizilmiştir. Zaman içinde ve bir dizi ciddi hatadan sonra Sovyet yönetimi, bu politikanın hayata geçirilmesinde, esas olarak esnek ve farklı boyutları değişik durumlara göre öne çıkabilen pragmatik bir anlayış geliştirmiş, mümkün olabildiğince geniş bir cepheye hitap edebilme amacıyla yaygın bir ilişkiler ağı oluşturmuştur. Bu politika pratikte, "barış içinde bir arada yaşamak" ilkesi temelinde burjuva milliyetçi unsurlarla gerçekleştirilen ortak kampanyalardan "kardeşçe yardım" ve "uluslararası işçi sınıfının birliği" ilkesi temelinde hayata geçirilen sözü geçen ülkelerin komünist partilerine sağlanan maddi yardıma ve hatta "Batılı emperyalist güçlere karşı savaş" bayrağı altında temelde gerici ve feodal hareketlere destek vermeye kadar çok çeşitli kesime yönelik bir strateji ve taktikler bütününe tekabül etmiş, Doğu halkları ile ilgili olarak Sovyetler Birliği'nin dış politikasının temel eksenini oluşturmuştur. Son tahlilde hemen her koşulda belirleyici olan, Sovyetler Birliği'nin dış siyasetinin gerekleri olmuş, tek tek komünist partilerinin başarısı (ve hatta varlığı) her zaman için ikinci planda tutulmuş, eğer ki Sovyetler'in devlet çıkarı ülkelerin burjuva milliyetçi yönetimi ile, komünist partilerinin zararı pahasına, anlaşmayı gerektiriyorsa, Sovyet yönetimi sözü geçen ülkenin komünist partisini feda etmekten çekinmemiştir. Sovyetler Birliği ve Komintern yönetiminin demeçlerinde "dünya komünizmi" uzun erimli bir ilke olarak varlığını devam ettirmekle beraber, pratik içinde hemen her örnekte Sovyetler Birliği'nin bir devlet olarak çıkarları en önde tutulmuş, diğer ülkelerdeki komünist hareketler ile ilişkiler bu pratik ilke temelinde yürütülmüştür.

Bakü Doğu Halkları Kongresi'ni takip eden yıllarda, Türkiye dahil olmak üzere, bir dizi sömürge ve yarı sömürge ülkede, "Sovyetler'in Doğu Politikası"nı hayata geçirmek amacıyla ve Komintern'in direkt kontrolünde çeşitli faaliyetler yürütülmüş, önemli kaynaklar bu alana kaydırılmıştır. Hemen her örnekte temel olarak üç aktör ortaya çıkmaktaydı: Asıl yönlendirici aktör Moskova'daki Sovyet Komünist Partisi'nin siyasî bürosu idi. Hem Komintern'in ilişkiler ağı çerçevesinde hem de sözü geçen ülkedeki Sovyet resmî temsilcilikleri aracılığıyla Sovyet Komünist Partisi'nin siyasî bürosu kendi ideoloji, yorum ve çıkarları doğrultusunda siyasî durumu yönlendirmekte, dolayısıyla da varolan koşulların tam anlamıyla farkında ve siyasî oyunların ve beklenen amaçların da bilincindeydi. İkinci aktör, sözü geçen ülkedeki burjuva milliyetçi hükümet idi. Burjuva milliyetçi hükümet Sovyet yönetimi ile girdiği ilişkilerin boyutunun, tabii ki farkındaydı. Ancak kendi ülkesindeki ve genellikle illegal koşullarda faaliyet gösteren komünist partisi ile Moskova arasındaki ilişkilerin gerçek boyutunu ve bu ilişkilerden beklenen amacı sadece tahmin edebiliyordu. Üçüncü aktör ise, sözü geçen ülkelerin komünist partileriydi. Diğer iki aktörle karşılaştırıldığında, bu üçüncü aktör, yani komünist partisi, hemen her zaman tam anlamıyla bir karanlıkta faaliyet göstermek zorunda kalıyordu. Bu karanlık, sadece kendi burjuva milliyetçi hükümetinin uyguladığı baskıdan ve zorunlu illegalite koşullarından kaynaklanmıyordu. Aynı zamanda, Sovyet yönetimile kendi ülkesinin gerici yönetiminin yapmış olduğu açık ve gizli bir yığın anlaşmanın farkında olmamak da bu karanlığı iyice artırmaktaydı. Bu nokta, sömürge ve yarı sömürge ülkelerle ilgili olarak, Komünist Enternasyonal'in yaşamı boyunca bir türlü çözemediği belki de en temel çelişkisinin kökeninde yatmaktaydı. 1921 yılının başlarında Türkiye Komünist Partisi yöneticilerinin Karadeniz'de öldürülmesi olayı ile belki de ilk trajik örneğine kavuşan bu temel çelişki, daha sonra 1929 yılında Çin örneğinde görüleceği gibi, binlerce komünistin Moskova'nın destek verdiği bir burjuva milliyetçi yönetim tarafından hunharca katledilmesi ile dünya komünist hareketinde yıllarca devam edecek ciddi bir tartışmayı da başlatacaktı (Gökay, 1997: 104-108).

KOMİNTERN VE TKP

Ortadoğu'daki en eski komünist partilerinden biri olan Türkiye Komünist Partisi (TKP) 1920 yılının Eylül ayında Bakü'de kuruldu. Kuruluşunun hemen ardından da, partinin faaliyetlerini Anadolu'ya kaydırıp burada sürmekte olan Millî Mücadele kavgasına katılmak amacıyla partinin lideri Mustafa Suphi ve diğer ileri gelenleri Türkiye'ye gitme kararı almışlardı. Mustafa Kemal ile yaptıkları yazışmalar doğrultusunda amaçları Ankara'ya ulaşmak olan TKP liderleri Trabzon'dan ileri gidemediler: Bu şehirde zorla bir kayığa bindirilip Batum'a doğru geri gönderildiler, ancak hemen arkalarından kalkan başka bir kayıktakilerin saldırısı sonucu TKP'nin 15 kurucu ve yöneticisi hayatlarını kaybetti. Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, bu olay Sovyet yönetiminin ve Komintern'in Doğu halkları ile ilgili yürüttüğü politikanın temel çelişkisini hazın bir şekilde sergileyen ilk örnek olmuştu: Nasıl olur da Batı emperyalizmine karşı mücadele alanında ulusal bağımsızlık savaşının öncülüğünü yürüten burjuva milliyetçi kesime verilen destek, bu aynı kesimin sürekli ezdiği ve örneğimizde görüldüğü gibi zaman zaman da fiziksel olarak imhasına çalıştığı Komünist Partisi'ne verilen destek ile aynı doğrultuda ve uyum içinde yürütülebilirdi? Bu soruya açık ve tutarlı bir cevap 1920'lerde mümkün görülmüyordu (Gökay, 1993: 220-235). Daha sonraki yıllarda da, Komintern'in ve hatta Sovyetler Birliği'nin sonuna kadar bu çelişki Sovyetler Birliği Ko-

münist Partisi'nin sömürge ve yarı sömürge ülkelerle girdiği ilişkilerde en ciddi sorunu teşkil etmeyi sürdürdü.[4]

1920'lerde TKP küçük ve Türkiye'de mevcut halk kesimleriyle ilişkisi çok az olan bir partiydi. Bu nedenle TKP'nin Türkiye'deki rejimi tehdit ettiği söylenemez. Zaten Sovyet yöneticileri de TKP'nin Türkiye'de devrim yapacağını beklemiyorlardı. Ciddi bir komünist muhalefet oluşturulacağını da düşünmüyorlardı. Sovyet sisteminde en yüksek yerlere kadar yükselmiş az sayıda Müslüman-kökenden gelme komünistten biri olan Sultan-Galiyev 1920'de Türkiyeli komünistleri şu sözlerle açıklıyordu. "Türkiyeli komünist grup, ülkede illegal koşullarda faaliyet gösteren az sayıda işçiden ve bir grup da daha önce Rus cephesinde savaş esiri olarak kalmış askerden oluşmaktadır. Bu oldukça küçük bir gruptur, ancak yoğun çalışmaktadır." Bir sonraki yıl, Sovyet yönetiminin Türkiye uzmanı Pavloviç de Türkiye'deki durumu şöyle izah ediyordu: "Türk halkı tarihsel ve dinî nedenlerle komünist ideolojiyi benimsemeye yatkın değildir."[5]

1928 yılında toplanan Komintern'in altıncı kongresi, TKP delegasyonu ile Komintern'in önde gelen yöneticilerinden biri olan Otto Kuusinen arasında geçen bir tartışmaya sahne oldu. TKP delegasyonu Mustafa Kemal hükümetinin komünistler ve diğer bütün muhalefet üzerinde baskısını son derece artırdığını ve artık hiçbir şekilde olumlu bir özellik taşımadığını iddia ettiler. Otto Kuusinen ise, bütün bu baskılara rağmen genç Türkiye Cumhuriyeti rejiminin emperyalizme karşı olumlu bir rol oynadığını ve bu nedenle Türkiyeli komünistlerin rejime destek vermeyi sürdürmeleri gerektiğini ifade etti. Bu tartışma sırasında, İran Komünist Partisi adına kongreye katılmış olan Sultanzade de TKP delegasyonunun söyledikleri doğrultusunda İran'daki Şah rejiminin de hiçbir ilerici yanı kalmadığını ve gerçek anlamda ülkedeki gerici güçleri temsil ettiğini ve bu nedenle Komintern'in bu ülkelere ilişkin politikasını yeniden gözden geçirmesi gerektiğini söyledi. Her iki eleştiri de Komintern yönetiminde pek bir etki yapmadı ve Komintern'in sömürge ve yarı sömürge ülkelerin "burjuva milliyetçi" yönetimlerine karşı politikası aynen devam etti.[6]

TKP'nin 3. Kongresi 1931 yılında toplandı, ancak bu kongrenin kararları konusunda pek bilgi mevcut değil. Sadece Bulgar tarihçi Şişmanov, *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi* (Bulgaristan baskısı, 1965) adlı kitabında, bu kongreden sonra partide "oportünistlere, solcu sekterlere, parti saflarına sokulan burjuva ve polis ajanlarına, fraksiyonerlerin yıkıcı faaliyetlerine karşı çetin bir savaş yürütüldü" diye yazıyor. Ne var ki, Şişmanov'da bunların kimler olduğu ve tam olarak hangi noktalarda TKP yönetiminden ayrıldıkları konusunda hiçbir bilgi yok. O dönemde, Sovyetler Birliği'nde geniş kapsamlı başlatılan ve hemen bütün diğer Sovyetik komünist partilerine yayılan Stalinci temizlik ve bütün diğer komünist partileri "Bolşevikleştirme" kampanyası ile ilgili olarak, TKP içinde de Stalinci yönetimin birtakım tasfiyelere ve muhalif seslerin bastırılması yoluna başvurmuş olması çok mümkün görünüyor; ancak elimizde bu noktayı daha fazla açmak için gerekli arşiv malzemesi ne yazık ki mevcut değil.

Komintern, 1930 tarihli bir mektupta, TKP'yi bu dönemde kontrol eden Vedat Nedim Tör kesimine karşı muhalefet örgütleyen ve Nâzım Hikmet'i de içeren gruba, "bozguncu", "Troçkist" ve "ajan" diye hitap ediyor ve bu grubun partiden atılması direktifini veriyor. Komünist Enternasyonal'in mektubu aşağıdaki pasajları içeriyor:

"Komünist Enternasyonal'in icra Komitesi, çalışma programı ve Türkiye'nin durumu hakkında TKP Merkez Komitesi'nin ihzar ve teklif ettiği tezleri tamamen kabul eder. Komünist Enternasyonal'in icra Komitesi, bu tezlerin, Türki-

Komintern'in Türkiye politikası, en geç "tek ülkede sosyalizm" çizgisinin benimsenmesinden itibaren, SSCB'nin dış politikasının ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendi. Birinci öncelik, Türkiye-SSCB ilişkilerinde "problem" çıkartmayacak tezlerin ve politikaların oluşturulmasıydı.

ye proletaryasının bir kitle partisi haline gelmesi için TKP'nin, takip etmesi gereken doğru yolu ve onun başlıca görevlerini gayet açık bir şekilde gösterdiğini takdir etmektedir.

"Komünist Enternasyonali icra Komitesi, hizipçiliğe karşı cesurca ve şiddetle mücadele edilmedikçe, geniş işçi kitlelerine götüren yol bulunmadıkça, örgütsüz proleter kitlelerinin safları takviye edilmedikçe, partiye düşen görevlerin başarılamayacağı durumu üzerine, Muvakkat Merkez Komitesi'nin dikkatini çeker.

"Diğer yandan Komünist Enternasyonal'in icra komitesi, 'Muhalefet' adı altında TKP Merkez Komitesi aleyhine saldıran gurubun bir komünist gurubu olmadığına bütün TKP üyelerinin ve bütün işçilerin dikkatlerini çeker, bu 'muhalefet' fırkası sabık küçük burjuva unsurlarından, 1927'de partiden atılan bozgunculardan, Troçkistlerden ve açıktan açığa polis olan bazı ajanlardan oluşmaktadır. Bu "muhalefet" amele sınıfının saflarına sokulmuş Kemalizmin adamlarıdır. Bu gurubun komünizmle herhangi bir alâkası bile mevcut değildir. O, amele sınıfının değil, burjuvazinin ve derebeyliğin menfaatlerine hizmet etmektedir. Komünist Enternasyonal, su ya da bu sebepten dolayı bu gurubun etkisi altında kalmış olan bütün parti üyelerini ve bütün işçileri, bu dönekler gurubu ile olan her türlü ilişkilerini kesmeye ve saflarını, Komünist Enternasyonal'in itimadına mazhar olan TKP ve onun Merkez Komitesi etrafında sıklaştırmaya davet eder."[7]

Komintern'in, 1935 yılında gerçekleştirilen 7. Kongresi'nde, değişen dünya koşulları değerlendirilerek, üye komünist partilerin takip edeceği yeni bir siyasî çizgi kararlaştırıldı. Bu anlayışa göre, dünya emperyalist sistemi bir dizi halkadan oluşmaktaydı ve bu halkalar arasındaki en zayıf halka devrim ihtimali en yüksek ülkeye tekabül etmekteydi. Bu nedenle komünist partileri öncülüğünde gerçekleştirilecek sınıf savaşı uzun vadede, dünya devriminin temel eksenini oluşturacaktı. Ancak, 1930'ların başlarından iti-

baren Almanya ve İtalya'da gündeme gelen faşist tehlike sonucu Komintern'in yakın dönem politikası bu tehlikeyi bertaraf etmeye yönelik olmak zorundaydı. Sonuç olarak, Komintern'e bağlı komünist partilere, bulundukları ülkelerde mevcut bütün anti-faşist güçlerle ortak, "faşizme karşı barış ve demokrasi" cepheleri oluşturmalar. çağrısı yapıldı.

TKP adına Şefik Hüsnü ve Zeki Baştımar'ın katıldığı Yedinci Kongre sonucu Türkiye'de de geniş bir anti-faşist cephe oluşturulması için faaliyetler başladı. TKP üyeleri bu doğrultuda, CHP içinde çalışmaktan, Halkevleri ve diğer geniş halk örgütlenmelerine katılmaya kadar bir dizi alanda Komintern kararlarını hayata geçirme yolunda adımlar attılar. Ancak, hem TKP'nin genel olarak küçük ve etkisiz bir örgüt olması hem de mevcut illegalite koşullarının yoğun baskısı nedeniyle öyle pek ses çıkarıcı bir sonuç alınamadı. Sonunda, 1937 Şubat'ında Komintern TKP ile ilişkilerini, "çalışmayan partiye biz niye yardım edelim" temelinde dondurdu ve bu durum 1943 yılına kadar devam etti. 1943'ten itibaren faaliyetlerinde nispeten bir canlanma görülen TKP, Sovyetler Birliği çizgisini bu tarihten sonra daha yakın bir şekilde Türkiye koşullarında temsil etmeyi sürdürdü.

TKP, dünya komünist hareketi içinde belki de Sovyetler Birliği yönetiminin çizgisine en sadık davranan partilerin başında geliyordu. Sovyet yönetimi ile 71 yıllık ilişkisinde TKP yönetimi her koşulda Sovyet politikasını aynen yansıttı ve partinin yönetimine de hep bu kafada kişiler getirildi. TKP hiçbir zaman Sovyet çizgisi dışında bağımsız bir politika üretmedi, üretmeye ciddi olarak teşebbüs dahi etmedi. Sovyet ve Komintern yöneticileri de TKP'ye hem maddi anlamda hem de politika anlamında desteklerini bütün bu dönem boyunca aksatmadan sürdürdüler.[8] Aynı zamanda Türkiye'de TKP'nin herhangi bir şansının olmadığını da biliyorlardı. 1973 atılımından sonraki dönemde olduğu gibi, TKP yönetimin biraz daha aktif faaliyetten yana olduğu durumlarda da, Türkiye'ye ve bölgeye ilişkin çıkarları olan Batılı güçler ile ilişkilerinde bir baskı unsuru olarak kullanmanın ötesinde TKP'nin gerçek anlamda devrim amaçlı bir mücadeleye girmesi Moskova'daki yönetimin hiçbir zaman gündeminde olmadı.

SONUÇ

1920'den 1991'e kadar geçen süre içinde, 1974-80 dönemi dışında TKP genellikle etkisiz, işçi ve geniş halk yığınlarıyla bağı çok az ve tamamıyla Moskova'dan gelen maddi ve siyasî destek ile ayakta kalabilen, bağımlı bir parti konumundaydı. Zaten bu nokta TKP'nin niçin Sovyet yönetimine o denli bağımlı olduğunu da açıklamaktadır. TKP'nin varlığı ve siyasî çizgisi, tam anlamıyla Sovyet dış siyasetinde Türkiye'ye ilişkin çizilen çizgiye uyumlu bir biçimde gelişti. TKP, varlık hayatının büyük bir kısmında, adeta bir Sovyet dış siyaset piyonu konumunda kaldı.

Sovyetler Birliği için Türkiye'de bir devrim hem mümkün görülmüyordu hem de genel dünya dengeleri açısından arzulanmıyordu da.[9] 1920'lerde Türkiye, Sovyetlerin Yakındoğu ve Ortadoğu ile ilişkilerinde en büyük tehdit olarak gördüğü İngiliz emperyalizminden kaynaklanan tehlikeyi dengelemek anlamında önemli bir ara ülke konumundaydı. İkinci Dünya Savaşı sonunda ABD İngiltere'nin yerine geçip bölgede egemenliğini sağlamlaştırdıkça, Türkiye ile ilişkiler daha bir önem kazandı. Bütün bu çıkar ilişkileri içinde Moskova'nın TKP üzerindeki kontrolü, bir diplomatik baskı unsuru olmasının ötesinde fazla bir şey ifade etmiyordu.

74 yıllık Sovyet tarihinde siyasî kararları etkileyen en temel kaygı her zaman devlet güvenliğiyle ilgili kaygılar oldu. Türkiye ile ilgili olarak da Sovyet yöneti-

mi temelde *pragmatik ve ideolojik olmayan* bir tavır temelinde siyaset geliştirdi. Bu siyasette kullanılan öğeler de genellikle klasik anlamda bir büyük güç ile daha küçük bir devletin ilişkilerinde kullanılan öğelerden farklı değildi: İktisadi, teknik ve askerî yardım; diplomasi, propaganda ve askerî güç ile korkutma. Sovyetler'in Türkiye ile ilişkilerinde daha çok iktisadi ve teknik yardım önemliydi ve sonunda Sovyetler Birliği bütün 1970'ler boyunca Türkiye'nin ticari alışverişindeki en temel komşusu haline gelmişti.

Bütün bu ilişkiler sonucu Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de amaçladığı sonuç Sovyetler Birliği ile gelişen ilişkiler sayesinde Türkiye'nin Batı emperyalizminin yörüngesinden olabildiğince uzaklaşmasıydı. Bu anlamda öncelikle İngiliz emperyalizmi ve daha sonra, İkinci Dünya Savaşı sonundan itibaren de, ABD gerçek tehdit olarak görülmekteydi. Demokrat Parti iktidarından itibaren ve gelişen Soğuk Savaş içinde Türkiye neredeyse bir ABD sömürgesi şeklinde rol oynamaya başladıktan sonra, Sovyetler Birliği'nin bu çabası daha da önem kazanmış ve Türkiye'nin Batı ile ilişkilerindeki en küçük bir problem dahi Sovyet yönetimi tarafından son derece hassas bir biçimde değerlendirilip, gereken siyasî ve iktisadi adımlar bu doğrultuda atılmıştı.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye ilişkin geliştirdiği bu çerçeve içinde, Türkiyeli komünistler ile ilişkiler ve TKP üzerindeki mevcut kontrol, temelde iki anlamda önemliydi: Birinci önemi, Moskova Türkiye komünistleri üzerindeki kontrolünü bir diplomatik baskı unsuru olarak kullanabilirdi; ikinci olarak da, Türkiyeli komünistler Sovyet yönetimine Türkiye'nin koşulları ve hızla değişen siyasî durum üzerine önemli veriler, yerinde gözlemler sağlayarak, Sovyet politikasının gerçekçi temellerde şekillendirilmesine katkıda bulunuyorlardı. Özellikle birinci nedenden ötürü, yani Türkiye Komünist Partisi üzerindeki kontrollerini bir diplomatik baskı (tehdit) unsuru olarak kullanma gereğinden ötürü, Sovyet ve Komintern yöneticileri yaptıkları açıklamalar ve genel konuşmalarında TKP'nin gücünden ve Türkiye'de gittikçe güç kazanan komünist hareketten söz ediyorlardı. Aynı kişiler kendi aralarındaki yazışmalarda ve parti içi tartışmalarda ise Türkiye gerçeklerinin ne kadar komünizme müsait olmadığından ve TKP'nin çok küçük ve etkisiz bir parti olduğundan bahsediyorlardı.

Sovyet yönetimi TKP üzerindeki kontrolünü 70 yılı aşkın bir süre zarfında etkili bir şekilde sürdürdü. Bu kontrol hem TKP'ye sağlanan doğrudan maddi destek sayesinde hem de ideolojik ve siyasî ilişkiler ağı içinde hayata geçirildi. TKP'nin hemen bütün önemli lider kadrosu ya Sovyetler Birliği'nde ya da diğer Sovyetyanlısı sosyalist ülkelerde yaşadığı ve çalışma imkânı bulduğu için partinin yönetici kesimini şekillendirmek de zor değildi. TKP, 1973 atılımından sonra, yani tarihinde ilk defa olarak bir kitle tabanı bulduğu zamanda dahi bu yakın kontrol devam etti ve bir anlamda partinin ülkede yükselen devrimci duruma daha etkin bir şekilde karşılık vermesini engelleyen en temel unsur oldu. TKP içinde çeşitli kadroların gittikçe daha açık bir biçimde rahatsızlık duymalarıyla vardıkları sonuç belki de TKP'nin uzun, ancak pasif tarihini çok açık bir şekilde özetler: Türkiye'de herhangi bir köklü değişiklik için kitle tabanı zorunludur ve bu kitle tabanına ulaşmak için de tek yol, ülke koşullarına tekabül edecek gerçekçi ve dinamik siyasetleri yerinde üretmekten geçer. Dışarıdan empoze edilmiş çözümlerle devrim mücadelesi verilemez. ❐

DİPNOTLAR

1 Lenin, *Collected Works*, 31, s. 240-241.

2 Lenin, *Collected Works*, 42, s. 196.

3 *Kommunisticheskii Internatsional*, II (20 Aralik 1920), 3141-50.

4 Sovyet yonetimi Komintern'i resmen 1943 yilinda lâğvetti. Bu tarihten itibaren Komintern'in işlevleri "Uluslararası Daire" ismiyle Sovyet hükümeti bünyesinde oluşturulan bir daire tarafından yürütüldü. 1947'de oluşturulan Kominform (Komünist Enformasyon Bürosu) bu görevi 1956 yılına kadar sürdürdü. 1956 yılından sonra aynı işlev, Sovyetler Birliği hükümetinin çeşitli birimlerince hayata geçirildi.

5 Türkiye'deki komünist faaliyetlere ilişkin rapor, Pavloviç'ten Lenin'e, 1921 yılına dair, Moskova, Merkezi Parti Arşivi, Fond: 5, Op.: 3, D. 213.

6 Troçki, L., "Problems of the Chinese Revolution. The Chinese Question After The Sixth Congress", 4 Ekim 1928, Troçki İnternet Arşivi, http://www.marxists.org/archive/trotsky/works/1927/pcr/08.htm; "A Critique of the Contemporary Adherents of the Views of M.N. Roy, Evgeny Varga and Leon Trotsky on the Current Stage of the Revolution in India", Eylül 1997, http://revolutionarydemocracy.org/rdv3n2/india.htm.

7 Nazım Çelik, "1931-1940 Dönemi Parti Çalışmaları", TKP TARİHİ- VIII, http://www.t-k-p.org/eski/467/tkp.htm.

8 Hem Moskova'daki Sovyetler Birliği Komünist Partisi ve Komintern arşivleri hem de Bakü'deki Kafkas Bürosu arşivlerinin TKP ile ilgili dosyaları Moskova'dan TKP yönetici kadrosuna gönderilen mali yardım ile ilgili vesikalarla doludur.

9 Zinovyev'den Lenin, Troçki, Radek ve Buharin'e, 14 Kasım 1922, Moskova: Merkezi Parti Arşivi, Fond: 5, Op.: 3, D.: 141.

Türkiye'de Komünist Akımın Geçmişi Üstüne

METE TUNÇAY

Türkiye'de komünizm 1920 yılı dolaylarında ortaya çıktı. Bu hareketin üç örgütsel kökü vardı. Biri, Mustafa Suphi'nin 10 Eylül 1020'de Bakü'de kuruluş kongresini topladığı Türkiye Komünist Partisi [TKP - aslında "Fırka" sözcüğü kullanılmış olmakla birlikte, "resmî Fırka" ile karıştırılmaması için "Parti" diyorum]; öteki, Yeşilordu'dan kaynaklanan ve 7 Aralık 1920'de üç TBMM üyesinin katılımıyla resmen kurulan, Baytar Binbaşısı Salih Hacıoğlu'nun Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF); üçüncüsü de, 19 Şubat 1920'de *Kurtuluş* dergisinin 5'inci (ve son) sayısını çıkardıktan sonra kapatılan ve ertesi yıl haziranında *Aydınlık* dergisini yayımlamaya hazırlanan Dr. Şefik Hüsnü (Değmer) çevresi: Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF).

Bunlardan başka bir de, Mustafa Kemal Paşa'nın 18 Ekim 1920'de TBMM'deki ittihatçı solundan gelme Yeşilordu üyesi milletvekillerine kurdurduğu resmî Türkiye Komünist Fırkası vardı. Bu parti, bir yandan Sovyet Rusya ile ilişkileri etkilemek, bir yandan da yurtiçindeki sol akımları toplayıp denetlemek amacıyla kurulmuştu. Ömrü üç ay süren bu örgütün radikal (anti-emperyalist) fikirli önderleri, Cumhuriyet döneminde CHP yönetiminde önemli roller oynadı.

Bakü Doğu Halkları Kurultayı'na ve TKF kuruluş kongresine, İstanbul'daki çevreden Ethem Nejat ve (Hilmi oğlu Arap) İsmail Hakkı gibi önemli aydınlar gitmişti. Bunlar TKF Merkez Heyeti üyeliğine seçildiler. Bu kurul üyelerinin çoğu, M. Suphi ile birlikte, 28/29 Ocak 1921 gecesi Trabzon açıklarında öldürüldü. Bakü'de kalanlar da yerli örgütlere girdiler. Geriye birtakım basılı belgeler kaldı.

M. Suphi'nin TKP'nin programı, Bolşeviklerinkine ve zamanın diğer KP'lerinin programlarına benzemektedir. Zaten herhalde, içerdiği istemlerin kısa dönemde uygulanabilir olup olmadıklarına bakılmadan, onlara öykünülerek hazırlanmıştır.

Bu belge, anti-kapitalist ve anti-emperyalist, cumhuriyetçi, laik ve özgürlükçü federatif bir siyasal yapı öngörmektedir. Büyük işletmelerin mülkiyetinin işçi ve çiftçi kurullarına (sovyet=şûrâlara) devredilmesini, küçük üretiminse kooperatifler eliyle yürütülmesini istemektedir. (Henüz "merkezî planlama" kavramından söz edilmemekle birlikte) merkeziyetçi bir endüstrileşmeden yanadır. Herkese çalışma zorunluluğu getirilmesini (işçi ve çiftçi komünleri) ve devrimci işçi örgütleri kurulmasını savunmaktadır. Dağılımı, kapitalist ticaret yerine tüketici kooperatiflerinin sağlamasından yanadır. Bankalar millileştirilecek, para ticareti yasaklanacaktır. İşçilerden vergi alınmayacak, sınıf savaşımının devam ettiği devrim döneminde servet ve gelirlere müterakki vergiler konulacaktır. Zenginlerin evleri yoksullara verilecek ve yeni binalar yapılacaktır. Bütün çalışanlara yılda iki ay sürekli ve ücretli dinlenme tatili verilmesi istenmektedir. İçki, kumar, fuhuş, uyuşturucu yasaklanacaktır. Savunma amaçlı kızıl ordular kurulacaktır. Zenginlerin ellerindeki silahlar alınarak yoksullara verilecektir. Polis gücü yerine, işçi ve çiftçilerden milisler örgütlenecektir. Halk mahkemeleri kurulacaktır. Eğitim ve kültür toplumsallaştırılacaktır.

TKP tüzüğü de, Bolşevik modelde "demokratik merkeziyetçi" esaslara göre ha-

zırlanmıştır. Ancak, en azından M. Suphi ve E. Nejat'ta, o dönem için doğal ve kaçınılmaz sayılabilecek bir milliyetçilik duygusu olduğu da sezinlenmektedir.

Örneğin, 1920 Kasım ayında Mustafa Kemal Paşa'ya yazdıkları bir mektupta, Doğu cephesinde Ermenilere karşı yapılan saldırıyı, kendilerinin etrafa "Antant ajanı Taşnakların tedibi" diye açıkladıklarını, "Ermeni kıtali" diye görülebilecek olaylara izin verilmeyerek yalancı çıkarılmamalarını istemektedirler.

THİF'nin program metnine henüz erişilemedi. Ama bu örgütün olağan komünistlik ilkelerinin yanı sıra, İştirakçi Hilmi'nin Osmanlı Sosyalizmi ve zaten devamı olduğu Yeşilordu örgütü gibi, İslâmiyet'le bir uzlaşma aradığı anlaşılıyor. Partinin kurucularından milletvekili Mehmet Şükrü (Koç) 22 Aralık 1920'de verdiği bir konferansta, programdan "hukuk-u aile şeriat dairesinde mahfuzdur" ve örgüt "asr-ı saadetteki samimiyet-i müşterekeyi iadeye çalışacaktır" hükümlerini alıntılıyor. [İlginç bir nokta, aynı konferansın sonunda, M. Şükrü'nün parti adına Düyun-u umumiye'yi (ecnebi kapitalist ve emperyalistlerine olan borçları) tanımayacaklarını açıklamasıdır (Rus Bolşevikleri de, Çarlığın borçlarını tanımamışlardı!)] İstiklâl Mahkemesi tarafından tutuklanıp mahkûm edilen parti geçici başkanı (Tokat milletvekili) Nâzım Bey (Resmor/Öztelli) de Meclis'teki savunmasında komünizmin İslâmiyet'in gereği olduğunu ileri sürmüştü. Bu örgüt, 1922 güzünde kesin olarak kapatılmadan önce, dört üyesini Komintern'in IV. Kongresi'ne göndermek üzere seçmişti: Salih Hacıoğlu, Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu), İsmail Hüsrev (Tökin) ve (Rusya'dan gelme bir Tatar olan) Ziynetullah Nuşirevan.

Fransa'da tıp öğrenimi gören Dr. Şefik Hüsnü'nün önderliğindeki *Aydınlık* - TİÇSF çevresinde, Vedat Nedim (Tör) ve Vehbi (Sarıdal) gibi Almanya'da Spartakist hareketi görmüş olan gençler, Sadrettin Celâl (Antel) ve Hüseyin Ragıp (Baydur) gibi başka Avrupa ülkelerinde sosyalizmi tanımış kimseler toplanmıştı. Bunların bir kısmı Ankara'daki Millî Mücadele kadrolarına katıldı, bir kısmıysa proletaryanın daha çok İstanbul'da bulunduğu gerekçesiyle bu şehirde kaldı.

Aydınlık çevresi bir "Türkiye İşçiler Birliği" örgütlemeye çalıştığı gibi, Rumların egemenliğinde bir sendikal birlik olan "Beynelmilel İşçiler İttihadı" (yayın organı: *Nea Antropos*) ve Ermeni Hınçak partisi gibi azınlık komünist örgütleriyle işbirliği yapmak istemişse de, karşılıklı ulusçuluk önyargıları yüzünden bunda başarılı olamamıştır.

Mustafa Suphi'nin kendisinin ve onun çevresinden gidenlerin katıldığı Komintern kongrelerinden sonra, Ankara (THİF) ve İstanbul (TİÇSF) gruplarından gelen Türk delegeleri, ilk kez, 5 Kasım 1922'de Petrograd'da toplanan ve Moskova'da devam eden IV. Komintern kongresinde temsil edildiler. THİF delegelerinin adlarını yukarıda söylemiştim. *Aydınlık* - TİÇSF'nin delegeleri ise ("Orhan" takmaadını kullanan Sadrettin Celâl (Antel), Vedat Nedim (Tör) ve "Sakallı" Celâl (Yalnız) idi. Bu temastan itibaren, TKP içinde özgün düşünme eğilimleriyle Komintern'in dikte ettiği politika arasında iki üç yıl süreyle bir mücadele yaşandı. 1925 sonlarından itibaren Komintern şablonları hâkim oldu. Aslında, Komintern stratejileri Rusya'nın içindeki politika değişikliklerine göre dalgalanıyor ve bunlar Türkiye'ye de uyarlanmak isteniyordu.

TKP'nin özgün çözümlemeler yapma ve önerilerde bulunma çabalarına birçok örnek gösterilebilir. 1923 Şubat'ında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde işçi grubunun isteklerini Dr. Şefik Hüsnü yazmıştı. Onun aynı yıl haziranında *Aydınlık*'ta çıkan "Sosyalizm Cereyanları ve Türkiye" makalesiyle Cumhuriyetin ilânı günlerinde *Vazife* gazetesindeki yazıları da, Ankara yönetimine olumlu bir bakışı yansıtmaktadır. Ona göre, CHP yönetimi düşman olunacak bir burjuva hükümeti de-

"Tıbbiyeli Hikmet Efendi"nin (Dr. Kıvılcımlı) 1927 TKP yargılamasındaki sözlerinden: "İşçinin, çok çalışıp da pek az para kazanması nazar-ı dikkatimi celbetti. (..) [Marksizmin] gayesi ilmi bir tahlildir. Bugünkü cemiyette bir çalışan ile bir çalıştıranın olduğunu öğretir."

ğil, "kapitalist olmayan" bir yönde kalkınmaya ve aşağı sınıfların çıkarlarına uygun davranmaya yöneltilebilecek bir çeşit halk hükümetidir.

Komintern'in Moskova'da toplanan V. Kongresi'nde (17 Haziran - 8 Temmuz 1924), bu anlayış "İkinci Enternasyonal'in sosyal patriyotik ideolojisi" diye nitelenerek eleştirilmiştir. TKP önderleri de biraz direnip kendi aralarında parçalandıktan sonra bu tür eleştirilere boyun eğmişlerdir. İlginç olan, aradan 12 yıl geçince, Komintern'in "anti-faşist geniş cephe" anlayışıyla, TKP'yi aşağı yukarı 1925 öncesi tutumuna dönerek Kemalizmle işbirliği yapmaya yöneltecek bir "komünist merkezden ayırma" (separat) kararı vermiş olmasıdır.

Sözünü ettiğim direniş ilkin, 1925 başında toplanan TKP Kongresi ve 1926 Mayıs'ındaki Viyana Konferansı ile 1927 güzündeki komünist tevkifatı arasında olmuştur. Parti ileri gelenleri iki gruptu: Biri Dr. Şefik Hüsnü'nün (Değmer), ötekiyse Şevket Süreyya (Aydemir) ile Vedat Nedim'in (Tör) önderliğindeydi [bu ikinci gruba yakın görünen Ahmet Cevat (Emre), Vâlâ Nurettin (Vânû), Sadrettin Celâl (Antel) ve İsmail Hüsrev (Tökin) muhtemelen daha 1925 yılı içinde TKP'den ayrılmışlardı]. Dr. Şefik Hüsnü'nün yurtdışında kaldığı 1925-1927 arasında, ikinci grup TKP'yi yönetmişti. Belli başlı komünistlerin 1927'de tutuklanma ve mahkûmiyetleri ikinci grubun partiden büsbütün kopmasıyla sonuçlandı.

Direniş bununla kalmadı. 1929'da Pavli Adası'nda Nâzım Hikmet'in düzenlediği bir muhalefet toplantısı oldu. Bu grup da, Rusya'da Ali Cevdet'le Lâz İsmail'in (İ. Bilen), Türkiye'de Reşat Fuat'ın (Baraner) vb. desteklediği Dr. Şefik Hüsnü'cü merkez komitesine karşı cephe almışlardı. Ama Nâzım muhalefetinin CHP ile işbirliği yapmayı savunmaktan çok, belli kişileri hedef alarak, TKP'nin yeterince etkin olmamasına karşı çıktığı anlaşılıyor. 1930'lu yıllarda genellikle hapis yatan Dr. Hikmet (Kıvılcımlı) ise, bu iki yön arasında hayli bağımsız kalmıştı.

1927'de TKP ile yolları ayrılan Şevket Süreyya, Vedat Nedim, İsmail Hüsrev

1932-1934 yıllarında Ankara'da yayımladıkları *Kadro* dergisiyle anti-emperyalist ağırlıklı bir "Millî Kurtuluş Hareketleri" ideolojisini iktidardaki CHP'ye benimsetmeye çalıştılar. 1929 dünya ekonomik bunalımına karşı, Ankara hükümetinin 1930'ların başında "devletçi" bir iktisat politikasına başlaması, onları hayli ümitlendirmişti.

"Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal koşulları ve Türk Proletaryasının rolü" başlığını taşıyan sunuşunu Dr. Şefik Hüsnü'nün 1931 yılı Ocak ayında B.F. (Ferdi) takma adıyla imzaladığı TKP Faaliyet Programı, 58 uzun madde ile, yine uzun 12 madde ve bir de geniş sonuçtan oluşan "Türkiye Meselesine dair tezler"i içermektedir. Bu metinde artık CHP iktidarı burjuva diye nitelenmekte ve anti-emperyalizm vurgulanmaktadır. CHP diktatörlüğünün en büyük suçu, önceleri yabancı sermayeye savaş açmışken, sonradan Sovyetler Birliği'ne karşı emperyalizmle uzlaşmış olmasıdır. Bunun bir kanıtı da, 1928'de Paris'te yapılan sözleşmeyle Düyun-u Umumiye'yi üstlenmesidir. CHP'nin Kürtlere, Lâzlara vb. karşı izlediği azınlık politikaları, eski Osmanlı yönetiminkinden daha ezici ve karşı-devrimcidir. Ama ulusal Müslüman azınlıkların önderleri İngiltere ve Fransa'nın aylıklı emir kulları olmuş, Müslüman olmayan azınlıkların emekçileri de, kendi milliyetçi burjuvazilerini takip etmişlerdir. Başlangıçta en şiddetli darbelerini dinsel gericiliğe indirmiş bulunan CHP iktidarının temellerini, şimdi aynı gerici akımın temsilcileri kemirmektedir. Cumhuriyetin tasfiye ettiği eski asker ve memurlar da, bunlarla birlikte emperyalizmin kuklaları olmuşlardır. CHP ile ona karşı işçi ve köylü devrimini gerçekleştirmeyi üstlenen TKP arasında başka bir bağımsız siyasal partiye de yer yoktur. TKP işçileri ve yoksul köylüleri örgütleyerek bu ülkede bir Sovyet yönetimi kuracaktır. TKP yürütmekte olduğu sınıf mücadelesinin sonunda, SSCB'yle bağlaşarak kendi devrimci işçi ve köylü diktatörlüğünü kurmakla, burjuva devriminin ödevlerini de yerine getirecektir.

TKP 18 yaşını bitirmiş işçi, köylü ve askerlere gerek TBMM üyelerini gerekse yerel yönetim sorumlularını seçmek ve geri çağırmak (azletmek) hakkının tanınmasını, din adamlarının, büyük toprak ve mülk sahiplerinin, faizcilerin, vurgunculuk, yolsuzluk ve yiyicilik yapanların, asalakların ise seçmenlik yapmalarının yasaklanmasını istemektedir. Aynı zamanda, parti toplum sorunlarının parlamenter mücadeleyle değil, ancak işçi-köylülerin halkçı-devrimci diktatörlüğüyle çözüme kavuşturulabileceğini kitlelere açıklamak durumundadır.

TKP'nin talepleri arasında, yargıçların ve kamu görevlilerinin seçimle atanmaları ve işten çıkarılmaları, nizami ordunun kaldırılarak yerine işçi-köylü milisleri kurulması, erlerin subayları seçmesi vardır. CHP'nin Müslüman azınlıklara karşı zorla Türkleştirme, Hıristiyan ve Yahudi azınlıkları da ezme politikasına karşı, TKP bütün bu gruplara "Türkiye'den ayrılma hakkı da dahil olmak üzere" kayıtsız şartsız olarak kendi geleceklerini belirleme hakkının tanınmasından yanadır. Özellikle Kürtlerin düşünüldüğü belli olan bir biçimde, azınlıklara hak eşitliği, dil ve eğitim özgürlükleri istenmekte, yarı derebeylik düzeninin çökertilerek bey ve ağaların elindeki toprak ve hayvanların parasız olarak aşiret üyelerine dağıtılması talep edilmektedir.

Eski devlet ileri gelenleri ve saltanatın geri getirilmesi için çalışan siyaset adamlarının taşınır ve taşınmaz bütün varlıklarına karşılıksız olarak el konulmalıdır. TKP ayrıca komünist siyasal mahkûmlarla vergi vermemek ve emre itaatsizlik gibi nedenlerle hapse atılmış işçi, köylü ve askerler için genel bir af çıkarılmasını istemektedir. TKP emperyalizmin ülkeye sızması için gerekli kültürel koşulları hazırlayan "klerikalizme (dincilik siyasetine) karşı mücadele" etmeyi üstlendiği gibi,

Katolik ve Protestan misyonerlerin kovulmasını, okullarının kapatılmasını, mallarına ve mülklerine el konulmasını; SSCB ile "sıkı bir siyasî ve iktisadi ittifak" yapılmasını sağlamaya çalışacaktır. Aynı zamanda, sömürge ve yarı sömürgelerdeki ulusal kurtuluş hareketleriyle de işbirliği yapılmasından yanadır.

TKP işçilerin kapitalizm koşullarında kötü durumlarının hiçbir zaman düzeltilemeyeceğini bilmekle birlikte, onları burjuva diktatörlüğünü devirmek için yapılacak son savaşa hazırlamak amacıyla, örgütlenme özgürlüklerinin, toplu iş sözleşmeleri yapma ve uluslararası işçi örgütlerine katılma haklarının tanınmasını istemektedir. İşçilerin gerek özel kesimin elinde olan gerekse CHP hükümetinin devletleştirdiği işletmelerde, grev hakkı da dahil, çıkarlarını savunmak için gerekli her şeyi yapma hakları olmasından yanadır.

TKP yoksul köylüler için toprak reformu yapılmasını istemektedir. Zengin çiftçilerin büyük arazilerine karşılıksız elkonulmasından başka, devlet ve vakıf mülkiyeti altında olan topraklar da, demirbaş makineleri ve hayvanlarıyla birlikte onlara parasız olarak dağıtılmalıdır. Borç ve faizleri için ellerinden alınmış topraklar vb. de yoksul köylülere geri verilmeli, tarım işçilerinin komiteler ve köylü birlikleri halinde örgütlenmesi sağlanmalıdır.

TKP vergi sisteminin düzeltilmesini (yol mükellefiyetinin, angaryaların, zorunlu ianelerin vb. kaldırılmasını) isterken, mirastan "gayet müterakki" bir vergi alınmasını da talep etmektedir. Eğitim ve kültür konularının denetiminde, CHP tekeline karşı çıkan TKP ilerici bir politika savunurken meslek okullarının geliştirilmesini ve çoğaltılmasını, yüksek öğrenimin de "halkçılaştırılması"nı istemektedir. Gençler için Türkiye Komünist Gençler Federasyonu'nun, TKP amaçları doğrultusunda çalışması öngörülmektedir. Aynı biçimde, kadın hareketi için de, emekçi kadınların çıkarlarına uygun eylemlerle onları kendi saflarına çekmek amaçlanmaktadır.

Programın son bölümü, "amele ve köylü bloku tarafından devlet iktidarı zaptolunur olunmaz, Sovyet temeli üzerine kurulacak olan" devrim hükümetinin ödevleri hakkındadır. İlk iş, karşı-devrimcilerin girişimlerini boşa çıkarmak üzere yeni düzeni savunmaktır. Proletarya diktatörlüğüne geçmeden önce, yaşanması zorunlu olan halkçı-burjuva devriminin görevleri tamamlanmalı ve işçi-köylünün halkçı diktatörlüğünün işleri olabildiğince hızla gerçekleştirilmelidir. Emperyalistler ve yarı derebeyi gericiler hedef alınmalı, yabancı sermayenin mallarına mülklerine karşılıksız el konulmalıdır. Bütün ekonomik işletmeler kolektif ("iştirakî") ve kooperatif yöntemlerle yönetilecektir. TKP her türlü şovenizme ve ulusal nefretleşmelere yol açan boşinanç ve önyargılara karşı mücadele edecektir. Genel eğitim kurumları yeni devrimci ilkeler uyarınca baştan başa yeniden örgütlenecektir.

Türkiye üstüne tezler bölümündeyse şu görüşlerin dile getirildiği görülmektedir.

Rus devriminin etkisiyle ortaya çıkmış olan Türk devrimine bir dizi burjuva halkçılığına ilişkin (demokratik) sorunu çözme ödevi düşüyordu:

- Emperyalizmin egemenliğini yıkmak,
- Köylülük sorununu çözmek,
- Zenginlerin ve emperyalizme bağlı komprador burjuvazinin egemenliğini cisimlendiren hükümdarlığı (saltanatı) devirmek,
- Milliyetler sorununu çözmek,
- Devleti dinden ayırmak,
- Kadınları kölelikten kurtarmak vb.

Türk devriminin elebaşlığını, savaşta zenginleşip endüstri burjuvazisine dönüşmek üzere bulunan Anadolu'nun orta ticaret burjuvazisi yapmıştı. İşgal altındaki yörelerde yoğunlaşmış bulunan zayıf Türkiye proletaryası bu süreç içinde *kendisi için bir sınıf olarak* bağımsız bir rol oynayamadı.

Kemalizm Türk devletinin siyasal bağımsızlığını sağlamış olmakla birlikte, en önemli ekonomik kurum ve işletmeler

hâlâ yabancı sermayenin elindedir. Başlangıçta anti-emperyalist bir siyasetle ulusal kamu çıkarlarını temsil eden Kemalizm artık yabancı sermaye ile uzlaşmak isteyen burjuvaziye hizmet etmektedir. Başlamış olan ulusal devrim yarı yolda durdu ve bir köylülük devrimine dönüşemedi. Zengin köylülüğün daha çok semirmesi engellenemedi. "50 dönümden az toprağı olan 837.000 yoksul köylünün elinde 1.715.000 hektar arazi bulunduğu halde, sayısı birkaç on binleri geçmeyen büyük çiftlik sahiplerinin elinde 8.650.00 hektar arazi bulunmaktadır." Toprağı olmayan yoksul köylüler, yarıcı ve ortakçılar, mevsimlik amele ve ırgatlar, çapacılar ve hasat işçileri perişan durumdadır. Doğu illerinden birkaç Kürt bey ve şeyhinin uzaklaştırılmış olması, oralarda sömürülen köylülüğün durumunu değiştirmemiştir. Bazı azınlıkların ülkeden kovulması ve kısmen yok edilmesi, Kürt ayaklanmalarının bastırılması, zor ve şiddetle Türkleştirme girişimleri, ulusal sorunu çözememiştir. Memleketteki eşitsiz gelişme, Kürtlerin ve Lazların yaşadıkları yerlerin mutlak ve nispî geriliği, Türk burjuva devletinin birliğini sürekli olarak tehdit etmektedir. Bu sorunları yalnız işçi sınıfının devrimci iktidarı çözebilir.

Önceleri saltanat ve halifeliği kaldırmak, din adamlarının haklarını sınırlamak, dini devletten ayırmak, kadınların kurtuluşu için çalışmak, âşârı kaldırmak, cumhuriyeti kurmak gibi bir dizi ilerici başarı sağlayan CHP artık gerici ve karşı-devrimci hale gelmiştir. İktidar şimdi bir bunalım içindedir. Ama yakın bir gelecekte TKP'nin yönlendirdiği proletarya devrim yapacak ve gerçekleştirilen halkçı burjuva devrimi hızla sosyalist devrime dönüşecektir. Partinin bu işi başarmak için emekçileri örgütlemesi ve yönetmesi gereklidir.

Türkiye üstüne tezlerin sonuncusu (12. m.) TKP tarihi üstüne yorumlar yapıyor:

> Ankara'da Marksist-Leninist kuramı çok az tanıyan küçük burjuva aydınlarının örgütlediği THİF, İtilâf ordularının işgali altındaki işçi merkezlerinden soyutlanmış olduğu için bir küçük burjuva köylü partisi niteliğine bürünmüş, yoksul köylülerin devrimci örgütü olan Yeşilordu ile kaynaşarak bu hareketi komünizme doğru çevirmek ve millî kurtuluş hareketinin hegemonyasını elde etmek istemişti. "Komünistlerden yardım gören Yeşilordu'nun birara Kemal'i ve taraftarlarını yenmesine ve onların yerini tutmasına ramak kalmıştı."

Bu girişimden sonra, Rusya'da bulunan savaş tutsakları arasından Komintern'in yardımıyla doğmuş olan TKP'nin baş örgütçülerinden "on beş" savaşçının Kemal ve yaranı tarafından tuzağa düşürülmeleri ve boğazlattırılmaları, komünist örgütlenmesini ikinci bir role indirmişti. Fakat komünist propagandasının kitlelerin ilgi ve sevgisini uyandırmış olduğunun en iyi kanıtı, Ankara hükümetinin işçi ve köylüleri aldatmak için kendisinin sahte bir KF oluşturma gereksinimini hissetmiş bulunmasıdır.

Komintern'in Türkiye şubesinin esas çekirdeği ise, İstanbul ve dolaylarında 1919'dan itibaren çalışmaya başlayan bir genç Türk Marksistleri grubudur. Bunlar, ulusal azınlıkların devrimci bir sendikalist örgütü (Beynelmilel İşçiler İttihadı) ile işbirliği içinde TKP'yi yaratmışlardır. Çeşitli darbeler yemiş olmasına karşın bu hareket gelişmektedir.

1925'e kadar geçen dört yıl boyunca, pek de yasadışı yaşamak zorunda kalmaksızın başarılı propaganda ve kuramsal çalışmalar yapıldı. 1925'te İstiklâl Mahkemesi'nin verdiği mahkûmiyet kararlarından 1927'ye kadar, parti yılgınlık ve edilgenliğe düştü. Menşevikçe bir anlayışla tam bir yokoluşun gerçekleşmemesi, yerel örgütler ve gençler sayesinde oldu. 1927'de Komintern'in güvendiği, sığınmacı konumunda yurtdışında yaşayan önderler TKP'yi yeniden devrimci savaşıma soktu. İşler düzeldi.

Bu çatışmalar sırasında, TKP'ye sızmayı başarmış fırsat düşkünü tasfiyeciler, küçük burjuva siyasetçiler, Troçkistler ve polis ajanları ortaya çıkarıldı. Ancak son zamanlarda, [Nâzım Hikmet çevresi gibi] bu safradan arta kalanlar, uzun süre önce parti dışına atılmış bütün döneklerle, işçiler arasına ayrılık tohumları serpmek amacıyla bir "polis provokasyonu fırkası" oluşturmuşlardır. Bu kovulmuşlar örgütüne karşı TKP kararlı bir savaşım yürütmelidir. [Burada kastedilen "dönekler"in adları ileriki yıllarda TKP organlarında "Kara Liste"ler halinde sayılmıştı.] Ancak bu mücadele içinde gerek merkez komitesi gerekse yerel örgüt üyeleri "tekkeci" (sekter) zihniyetle davranmamalı, hep özeleştiri yapmalıdır.

Programdan yaptığım bu geniş özetin ardından, 1936'daki Separat ya da "Desantralizasyon" kararına kadar, TKP'nin yürüttüğü siyasal savaşımın başarısızlık nedenleri arasında gördüğüm birkaç noktaya değinmek istiyorum.

- Bir kere, Türkiye'de komünistler 19. yüzyıl başlarından beri yürütülen Batıcı çağdaşlaşma projesinin hedeflerinin çoğunu paylaşıyor, siyaset bilimi yazınına "savunmacı modernleşme" diye geçmiş olan, özünde tutucu anlayışın niteliklerini de taşıyorlardı.

- Bu akıma girenler, kendilerini halk kitlelerini "adam etmek" misyonunu taşıyan bir seçkin grubunun üyeleri diye görüyorlardı. Demokrat değillerdi. Halka yaklaşmaları güçtü. İşçi sınıfının partisi olmak istiyor, ama işçilere kendilerini kabul ettiremiyorlardı.

- Komünizmin bir parçası olduğu hümanist felsefeyle ilgilenmemişler, daha çok millileştirmeler gibi birtakım araçsal yöntemler kullanmak istemişlerdi. Bu bakımdan CHP yönetiminin gerek ülkeye laikliği zorlama gerekse devlet işletmeleri kurma yolundaki başarılarını desteklemişlerdi.

- Dış ülkelerdeki yoldaşları gibi onlar da, "mülkiyet" konusunu bir fetiş haline getirmişler, "özel mülkiyet" kalkınca "iyi toplum"un kuruluvereceğini sanmışlardı. Belki kamusal denetimin daha yararlı olabileceğini ve daha kolay sağlanabileceğini kavrayamamışlardı.

- Hep birlikten söz etmekle birlikte, durmadan kişisel çekişmelere girmiş, senben kavgasıyla her zaman birbirlerinden ayrı düşmüşlerdi. Üstelik, Rusya'da ortaya çıkan muhalif akımların, kendi aralarında da uzantıları olduğunu göstermeye çalışmışlardı.

- Komintern'e, dolayısıyla da SBKP'ye maddeten bağımlı oldukları için, onlardan özerk bir düşünce ve siyaset geliştiremişlerdi.

- CHP dış politikasının Sovyetler'le karşı karşıya gelmeme ilkesi, onları güç durumda bırakmış, Sovyet politikasının çıkarları ağır basınca, kolaylıkla gözden çıkarılmışlardır.

Bu sorunların bazılarının bütün dünyadaki komünist hareketleri için geçerli olmakla birlikte, bazılarının da yalnız Türkiye'ye özgü olduğunu sanıyorum. Bana öyle geliyor ki, aynı konular, TKP İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesine doğru yeniden örgütlendikten sonra da günümüze değin etkili olmaya devam etmiştir. ❐

Türkiye İşçi Partisi

MUSTAFA ŞENER

Türkiye İşçi Partisi,[1] Türkiye sosyalist hareketinin bugüne kadar yarattığı en önemli legal örgüttür. 1961-1971 arasını kapsayan 10 yıllık ömründe sosyalist ideolojinin meşrulaşması ve toplumsallaşması doğrultusunda çok önemli katkılarda bulunmuş, sosyalist mücadelede yepyeni bir mevzi açmayı başarmıştı. 1951 tevkifatından beri yurtiçinde bir varlık gösteremeyen TKP, örgütsel olarak ondan ayrışmış olmakla birlikte ideolojik olarak Komintern geleneğine bağlılığını sürdüren Millî Demokratik Devrim hareketi (MDD) ve Doğan Avcıoğlu önderliğindeki Yön-Devrim hareketi (YDH) yanında TİP, örgütlenme tarzı, mücadele anlayışı ve iktidar perspektifi açısından yeni ve özgün bir strateji geliştirmişti.

TİP'in süreç içerisinde geliştirdiği strateji gerçekten de "yeni"ydi, çünkü Türkiye'de o zamana kadar süregelen tek sosyalist "gelenek" olan Komintern ve TKP çizgisinden bir miras devralmamıştı. Aksine, TİP'in sosyalist devrim stratejisi, bu geleneğin 1961-71 dönemindeki sürdürücüsü olan MDD hareketine karşı ve onunla mücadele içinde oluşturuldu. Bu strateji aynı zamanda özgündü, çünkü Türkiye'de ve diğer "azgelişmiş" ülkelerde "işçi sınıfı öncülüğü" ilkesine sahip çıkarak "sosyalist devrim"i savunan bir partiye pek rastlanmıyordu. Uluslararası sosyalist harekette hâkim olan anlayış, azgelişmiş ülkelerin sosyalizme ulaşmaları için önce anti-emperyalist ve anti-feodal demokratik devrim aşamasından geçmeleri gerektiği yolundaydı. Bu mücadeleye bütün "millî sınıflar"ın katılacağı öngörülüyordu. Oysa TİP, anti-emperyalist mücadele ile sosyalist mücadeleyi bir görüyor, millî cephe anlayışına kuşkuyla yaklaşıyordu. Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak, o dönemde pek çok Asya ve Afrika ülkesinde ordunun ve "zinde kuvvetler"in öncülüğünde kurulan ve Sovyetler Birliği tarafından da desteklenen "millî demokrasi devletleri"ne de pek itibar etmeyen TİP,[2] Çulhaoğlu'nun deyişiyle (2002b: 673) uluslararası sosyalist hareket nezdinde "üvey evlat" muamelesi gören bir çizgi izliyordu.

Bugünden geriye bakıldığında TİP'in ayırt edici özelliğinin işçi sınıfı öncülüğünü ve sosyalist devrim stratejisini savunması olduğu söylenebilirse de, yeni ve özgün olan bu çizginin TİP'in 10 yıllık hayatının tümünde etkili olmadığını, üstelik –belki son iki yılı (1970-71) hariç– hiçbir zaman TİP'i bir bütün olarak temsil etmediğini de hemen belirtmek gerekir. Sosyalist devrim stratejisi, partinin MDD hareketiyle mücadelesi sürecinde neredeyse

kendiliğinden ortaya çıkan bir sonuçtu ve özellikle 1969 Mayıs'ında, o zamanki yönetime muhalif olan TİP'liler tarafından yayımlanmaya başlayan *Emek* dergisi yazarlarınca geliştirildi. Bir süre sonra bu çizgiyi savunanlar TİP yönetimine geldiler ve partinin IV. Kongresi'nde alınan bir kararla "sosyalist devrim" partinin resmi stratejisi olarak kabul edildi, ama bu süreçte hem parti (gerek Mehmet Ali Aybar ile Behice Boran-Sadun Aren kanadının bölünmesi, gerekse MDD'cilere "kaptırılan" gençlik nedeniyle) çok kan kaybetmişti, hem de partinin kapatılmasına sadece aylar kalmıştı.

Yine de TİP'i sosyalist devrim stratejisine götüren ideolojik ve kuramsal öğeler, eklektik ve bulanık biçimde de olsa ilk yıllarında bile partinin siyasal çerçevesini belirliyordu. Baştan itibaren Türkiye'nin kapitalist bir ülke olarak görülmesi, buna bağlı olarak toplumsal mücadelede işçi ve emekçi sınıfların öncülüğünün savunulması ve giderek anti-emperyalist mücadele ile sosyalist mücadeleyi birbirinden ayıran aşamalı mücadele anlayışının reddedilmesi, süreç içinde sosyalist devrim stratejisinin doğumuna yol açacaktı.

Ancak bu süreç doğrusal bir biçimde değil, ileri-geri adımlarla, savrulmalarla ve bölünmelerle ilerledi. Bu da bir bakıma doğaldı, çünkü TİP baştan itibaren ideolojik ve politik bakımdan homojen bir parti değildi. Gerek parti kurucusu sendikacılar gerekse daha sonra partiye katılan aydınlar arasında ne benzer bir geçmişin ortak deneyimleri vardı, ne de gidilecek yönü gösteren bir "yol haritası" üzerinde uzlaşılmıştı. Üstelik parti, sosyal bileşenleri açısından da büyük bir çeşitlilik arz ediyordu. İşçiler, sendikacılar, aydınlar ve "Doğulular" partide yan yana duracaklar ama parti, yan yana duran bu blokları birbirine kaynaştıracak çimentoyu hiçbir zaman imal edemeyecekti. Üstelik bu geniş yelpazeyi bir arada tutabilecek bir iç demokrasi de kurulamayınca sık sık tasfiyeler yaşanacak, parti üst yönetiminin başlarda uyumlu gibi görünen beraberlikleri de 1968 yılına gelindiğinde ciddi bir kırılmaya uğrayacak, sonuçta, aynı çatı altında ama zayıf bir temel üzerinde kurulmuş olan bu "koalisyon" (Ünsal: 2002: 7) 1960'ların sonunda dağılacaktı.

Türkiye İşçi Partisi 13 Şubat 1961 günü 12 sendikacı tarafından kuruldu. Partinin ilk tüzüğü ve programına bakıldığında, Aren'in de belirttiği gibi (1993: 33-34) TİP'in sosyalist bir parti olduğunu ya da kurucuların sendikal bilincin ötesinde bir sınıf bilincine sahip olduklarını gösteren öğelere pek rastlanmıyordu; her iki belgede de "sınıf" sözcüğüne bir kez bile yer verilmemişti. Programda Atatürk devrimleri ön plana çıkarılıyor, demokrasi ve insan hakları savunuluyor, 27 Mayıs Anayasası'nın öngördüğü sosyal devlet ilkesine vurgu yapılıyordu. Programın en başına da Atatürk'ün 1921 tarihli bir konuşmasından emeği öven, ulusu, emperyalizme ve kapitalizme karşı mücadeleye çağıran bir alıntı konmuştu. Yine de bu belgelerde, daha yakından incelendiğinde, partinin meselelere sınıfsal açıdan bakmayı gözeteceğine dair kimi işaretler de vardı.

TİP'in ilk tüzüğünün ilgi çekici bir maddesi parti meclisini düzenleyen 9. maddeydi. Aybar döneminin ünlü 53. maddesinin embriyonu sayılabilecek bu madde ile parti meclisi üyelerinin en az yarısının işçi olması öngörülüyordu. Partinin ilk belgelerinde "işçi sınıfı"ndan söz edilmese de partide işçilerin ağırlıkta olmasına özel bir önem verildiği açıktı. Ayrıca kurucular resmi belgelerde yer vermedikleri "sınıf" kavramını bazı demeçlerinde kullanmaktan kaçınmıyorlardı. Örneğin, partinin kuruluşunu duyurdukları basın toplantısında TİP'i "Türkiye'de ezilen işçi sınıfının haklarını korumak için" kurduklarını belirtmişlerdi (Ünsal, 2002: 81). Öte yandan kurucu sendikacılar özellikle ilk yıllarda aydınlara karşı bir güvensizlik içindeydiler. Partide işçi ve

sendikacıların ağırlıkta olması için gösterilen titizlik, bu titizliğin parti tüzüğüyle güvenceye alınması ve pratikte de aydınlarla ilişkiye geçmekte isteksiz davranılması bu güvensizliğin sonucuydu. Yine de, Türk-İş'in hiçbir biçimde destek vermemesine,[3] hatta Çalışanlar Partisi girişimiyle önünü kesmek istemesine karşın TİP'in en azından varlığını korumayı başarması ve sönük geçen ilk yılın ardından kendi olanak ve birikimlerinin bir siyasî parti yönetmek için yetmeyeceğini anlayan kurucuların partiye "solcu" bilinen aydınları davet etmesi, kurucu sendikacıların asgari bir sınıf bilincine sahip olduğunu göstermiştir.

Kurulduğu günlerde basında ve kamuoyunda yeterli ilgi uyandıramayan TİP'in yoluna devam edebilmesi için ciddi bir atılım yapılması gerektiği açıktı, her şeyin olduğu gibi devam edemeyeceği belliydi. Kurucu sendikacılar sonunda aradıkları kanı aydınlarda bulabileceklerini kabul ettiler: Hazır genel başkanlık koltuğu da boşken (kurucu başkan Avni Erakalın, seçimlerde Yeni Türkiye Partisi'nden aday olabilmek için genel başkanlıktan ve parti üyeliğinden istifa etmişti) partiye en tepeden "aydın aşısı" yapılacaktı. Çeşitli isimler üzerinde düşünüldükten sonra oybirliği ile genel başkanlık için Mehmet Ali Aybar'a teklif götürülmesi kararlaştırıldı. Aybar kısa bir tereddütten ve arkadaşlarına danıştıktan sonra, parti tüzüğü ve programının yazılmasında yetkinin kendisinde olması şartıyla teklifi kabul etti. Ve parti tarihinde yepyeni bir sayfa açıldı.

Bazı yazarların partinin ilk bir yılını hiç önemsememesi ve parti tarihini Aybar'la başlatmaları (Satlıgan, 2003: 31; Eroğul, 2002: 201) abartılı bir değerlendirme olarak kabul edilebilirse de, Aybar'ın genel başkan seçilmesinin parti için bir dönüm noktası olduğu kesindir. Elbette bu yalnızca Aybar'ın bireysel katkılarından dolayı böyle değildir; Aybar'la birlikte ve Aybar'ın davetiyle partiye kısa sürede çok sayıda sosyalist aydın da girmiş ve "ölü doğmuş" gibi görünen parti kısa sürede büyük bir atılım göstererek dönemin en etkili siyasal öznelerinden biri haline gelmiştir. Aybar da 1969 yılı sonlarına kadar sürecek olan genel başkanlığı ile yalnızca TİP'in değil, Türkiye sosyalist hareketinin de bir dönemine damgasını vurmuştur.

Genel başkanlık yaptığı dönem boyunca partinin ideolojik ve politik çizgisi büyük ölçüde Aybar tarafından belirlenmiştir. Tüzüğün ve programın önemli bölümlerini zaten o yazmıştı. Partinin izleyeceği siyasî çizgiye de o yön veriyordu. Tüzüğün verdiği geniş yetkiler ve belki biraz da kişisel karizması sayesinde Aybar örgüte de tam olarak hâkimdi. Gerçi, daha önce ifade ettiğimiz gibi, TİP hiçbir zaman homojen bir parti olmamıştı ama 1968 yılı sonlarına kadar Aybar'ın liderliği de asla tartışılmamıştı. Son söz her zaman ona aitti. Parti içinde bütün grupların ve bütün tartışmaların üstünde gibiydi Aybar. Öyle ki 1968 sonlarında parti içinde kendisine karşı başlayan muhalefet, başta Aybar olmak üzere hemen herkesi çok şaşırtacaktı.[4]

Aybar'ın partideki ilk işi yeni bir tüzük hazırlanması amacıyla çalışmalara başlamak oldu. Bir komisyon hemen çalışmalara başladı ve Nisan 1962'de yeni tüzük kabul edildi. Yeni tüzük, partinin yeni dönemdeki örgütsel yapısını düzenlemenin yanı sıra, ideolojisi ve siyasî çizgisi hakkında da bazı ipuçları veriyordu. Parti programının kısa sürede yazılamayacağını düşünen Aybar, partinin bazı temel niteliklerini tüzükte göstermek istemişti. Bizzat Aybar tarafından yazılan ve partinin karakterini ve amacını tarif eden 2. ve 3. maddelerle, parti yönetim organlarının yapısını düzenleyen 53. madde bu açıdan çok önemliydi. Partinin karakterini belirleyen 2. maddede ve partinin amaçlarını gösteren 3. maddede "sosyalizm" sözcüğü yer almıyordu, ama maddelerin içeriğinden TİP'in klasik sosyal demokrat partile-

rin çok daha solunda olduğu anlaşılıyordu. "İşçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış bütün emekçi sınıf ve tabakaların (...) kanun yolundan iktidara yürüyen siyasî teşkilatı" olarak tarif edilen ve amaçları arasında büyük üretim ve mübadele araçlarının devletleştirilmesi, şehirle köy, kafa emeği ile kol emeği arasındaki farklılıkların kaldırılması, insanın insan tarafından sömürülmesine son verilmesi gibi hedefler bulunan bir partinin sosyalist bir karakter taşıdığı açıktı. 53. maddeyle de parti organlarında görev alacak olanların yarısının işçi olması garanti altına alınmak istenmişti.

Bir yıl önce "işçilerin partisi" olarak kurulan ve "sendikalist" bir yönelime sahip olan parti, bu tüzükle birlikte "işçi sınıfı" partisi olma yolunda ilerleyeceği izlenimi veriyordu. Elbette, Komintern geleneğine bağlı Marksist-Leninist bir parti modelini esas almıyordu. Ama sosyal-demokrat partilerin reformist ve sınıf uzlaşmasına dayanan çizgilerini de reddediyordu. Bu anlamda kendi yolunu kendisi çizecek, Murat Belge'nin de dediği gibi "dünya üstünde çok fazla örneğine rastlanmayan bir parti" olacaktı (1989: 38).

Partinin niteliğini tayinde tüzükten sonra ikinci adım 1964 yılında İzmir'de yapılan I. Kongre'de kabul edilen Parti Programı'dır. Parti üyelerinin yanı sıra dışarıdan destek olan bilim adamları ve uzmanların da katkısıyla bir yılı aşkın bir zaman diliminde hazırlanan program, partinin o dönemdeki yapısına paralel olarak çelişkili ve eklektikti. Oldukça hacimli (166 sayfa) olan programın girişinde Mustafa Kemal'in emperyalizm ve kapitalizm karşıtı konuşmalarından iki ayrı alıntıya yer verilmişti. "Türkiye'nin maddi, sosyal ve politik yapısı", "Kalkınma Yolu" ve "Temel İlkeler" olmak üzere üç ana bölümden oluşan belgede, tıpkı tüzükte olduğu gibi, "sosyalizm" sözcüğüne hiç yer verilmemişti.

TİP'in "çark-başak"lı amblemi, 60'lar döneminin tarım ve sanayiyi hemhal eden iktisat perspektifinin izlerini taşır; aynı zamanda ülkenin kaderine sahip çıkması umulan toplumsal sınıfları da işaret eder.

TİP programı, Türkiye toplumunu analiz etmede kullandığı yöntemiyle, sınıf mücadelesini esas almasıyla ve sorunların çözümünün emekçi sınıfların iktidarından geçtiğini öne sürmesiyle Marksist bir çerçeveye sahipti. Ancak program çözüm yolu olarak sosyalizmi değil, kapitalist olmayan kalkınma yolunu gösteriyordu. Bunun bir nedeni, tüzükte olduğu gibi programda da –malum kaygılar nedeniyle– "sosyalizm" sözcüğünün kullanılmak istenmemesiydi, onun yerine "toplumculuk" deniyordu. Ama herhalde o yıllarda uluslararası sosyalist harekette azgelişmiş ülkelerin sosyalizmden önce kapitalist olmayan yoldan geçmesi gerektiği yönündeki hâkim anlayış da sosyalizmin yakın hedef olarak gösterilmesinde çekinceler yaratıyordu.[5]

Aybar'a göre parti programıyla "Türki-

ye İşçi Partisi'nin getirdiği asıl yaratıcı yenilik", "Türkiye'nin bu gerçek kalkınma ve ilerleme yoluna girebilmesi için halkın kendisinin iktidara gelmesi"nin şart olduğunu kavramasında, "çözümün önce politik olduğu"nun bilincine varmasındaydı (1964a). Aslında çözümün politik olduğu konusunda örneğin Yöncülerin de bir kuşkusu yoktu ama, Aybar'ın, programın ayırt edici özelliği olarak asıl vurgulamak istediği nokta "halkın *kendisinin* iktidara gelmesi"ni zorunlu görmesiydi. Gerçekten de bu konu Yön hareketi ile TİP arasındaki en temel ayrım noktasıydı.

Yine de program bu muğlak yapısından ve örtülü dilinden dolayı çabuk eskiyecekti. Türkiye için "kapitalist olmayan kalkınma yolu"nu öngören ve sosyalizmden söz etmeyen program, MDD'cilerle mücadele süreci içerisinde Türkiye'nin kapitalist bir ülke olduğunda ve burjuva demokratik devrimini Kemalist dönemde tamamladığında ortaklaşan TİP'liler tarafından yetersiz bulunmaya başlanacaktı.

Parti programının kabul edildiği İzmir Kongresi, parti kadroları içinde ilk ciddi tartışmaya ve ardından istifa ve tasfiyelere de yol açtı. TİP'in bir "işçi" partisi olarak kalmasının güvencesi olarak düşünülmüş olan ve parti organlarına seçileceklerin en az yarısının işçi veya sendikacı olmasının "gözetilmesini" öngören tüzüğün 53. maddesi, bu kongrede (verilen bir önergeyle çift sandık usulünün benimsenmesi sonucu) yarı yarıya oranını mutlaklaştıran bir şekilde uygulanınca, bazı aydınlar buna itiraz ettiler. Bunun "uvriyerist" bir eğilim olduğunu, uygulamada işçilerden ziyade sendikacılar lehine bir "ayrıcalık" doğurduğunu öne süren bazı parti üyeleri, tüzüğün bu şekilde uygulanmasının yanlış olduğunu iddia ederek genel kurulun yenilenmesini talep ettiler. Sonuçta bu istek yerinde görülmedi ve bazıları parti programının hazırlanmasına da katkıda bulunmuş olan aydınların bir kısmı istifa etti, iddialarında ısrar eden bir kısmı ise ihraç edildi. 53. madde ile ilgili tartışmalar sonraki yıllarda da devam edecek, ilk kongredeki katı uygulama zaman içinde –çoğunlukla da küçük il ve ilçelerde yeterince işçi üye bulunamamasından dolayı– ister istemez esneyecekti.

TİP'in kısa tarihinde bundan sonraki dönüm noktaları olarak; 1965 seçimleri ve parlamentoya giriş, 1966'daki II. Kongre'de parti içinde başlayan MDD muhalefeti, 1968 sonlarında parti üst yönetiminde çıkan anlaşmazlık, 1969 seçimleri ve Aybar'ın istifası ve son olarak da 1970'te parti yönetiminin EMEK grubuna geçmesi sayılabilir.

TİP'in katıldığı ilk seçimler 1963 yılındaki yerel seçimlerdi. Parti 9 il ve bu illere bağlı 31 ilçede seçime katılabildi ve toplam 35 bin 507 oy aldı (Sargın, 2001a: 186). 16 ilçede seçime girilen İstanbul'da TİP'in aldığı oy oranı %2.9'du. Ama bu seçimler, alınan oylardan çok TİP'in radyodan propaganda yapma olanağı bulması açısından önemliydi. Radyo konuşmaları partinin tanınması ve meşruiyet mücadelesi açısından iyi bir fırsat olmuştu.

Parti seçimlerdeki asıl başarısını 1965 genel seçimlerinde elde etti. Yaklaşık %3 oy alarak TBMM'ye 15 milletvekili sokmayı başaran TİP açısından bu seçimler her anlamda bir dönüm noktasıydı. Bu sonuçlarla parti artık meşruiyet mücadelesini kazanmış oluyordu. Ayrıca bu TİP için muazzam bir propaganda olanağı demekti. Bundan böyle kitlelere sesini duyurmak çok daha kolay olacaktı. Diğer yandan bu başarı, seçimlerden sonraki dönemde, partinin yapısı ve politikaları üzerinde önemli dönüşümler yarattı. Artık parti çalışmalarının odağında parlamento faaliyetleri yer alıyordu. Ayrıca, 1965 seçimleri, başta Aybar olmak üzere birçok partilide, TİP'in kısa sürede seçimler yoluyla iktidara gelebileceği yolunda bir beklenti doğurdu. Örneğin, kırsal bölgelerden görece daha çok oy geldiği için Aybar, partinin işçi sınıfından

çok köylülere yönelmesi gerektiğini düşünecek, bu da parti içinde ciddi rahatsızlıklar yaratacaktı.

1966'da Malatya'da toplanan II. Kongre ise parti içindeki MDD'ci muhalefetin çıkışına sahne oldu. Aslında henüz MDD'ciler olarak adlandırılan bir siyasî çizgi tam anlamıyla oluşmamıştı. Yalnız, Komintern geleneğinden ve TKP'den kalma "aşamalı devrim" stratejisine bağlı ve bununla ilişkili olarak devrimin ilk aşamasında "zinde güçlere" ve "millî burjuvaziye" tanınan yer konusunda TİP yönetimine muhalif olan bir eğilim gittikçe daha somut bir güç olarak ortaya çıkıyordu. 1965-66 yıllarında görüşlerini *Yön* dergisi aracılığıyla ifade eden bu eğilim TİP içinde de hızla yandaş kazanıyordu. Bunun farkında olan ve bu hareketi "eski tüfekler"in partiyi ele geçirme girişimi olarak gören TİP yönetimi, Ekim 1966'daki İstanbul il kongresinden sonra tam anlamıyla teyakkuza geçmişti[6] ama MDD çizgisinin gerek parti içinde gerek parti dışında hızla büyümesi engellenemedi. Belki de parti yönetiminin, parti içi demokrasiyi işletmek ve sağlıklı bir tartışma ortamı açmak yerine muhalefete karşı gereğinden sert yöntemlere başvurması, ters bir etki yapmıştı. Malatya Kongresi'nin önemli bir özelliği de, TİP'in sosyalizmi hedeflediğini ilk kez ve açık bir dille bu kongrede karar altına almasıydı.

Kongre kararları, ayrıca, Türkiye'nin Amerika'ya karşı ikinci millî kurtuluş mücadelesi içinde bulunduğunu da bildiriyor ve halkı Amerikan emperyalizmine karşı "pasif direnme"ye çağırıyordu. Yine bu kongrede, parti yöneticilerinin büyük çoğunluğu aynı zamanda TBMM üyesi oldukları için, parti merkezinin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması da karara bağlanmıştı. Ki bu kararlar ilerleyen günlerde parti içi muhalefetin şiddetli eleştirilerine konu olacaklardı. Kısa süre sonra, özelikle öğrenci gençlik, *pasif* direnme çağrısını anlamsız ve yetersiz bulacak, parti merkezinin Ankara'ya taşınması kararı da muhalefet tarafından, partinin parlamenter çalışmalara odaklanarak işçi ve emekçileri örgütlemeyi ikinci plana attığı şeklinde yorumlanacaktı.

1967 yılı TİP'in parlamento çalışmalarına ağırlık verdiği ama bir yandan da örgütlenme çalışmalarını hızlandırdığı bir yıl oldu. Parti yöneticilerinin yurt gezileri, özellikle yaz aylarında başlayan Doğu Mitingleri bu yılın başlıca etkinlikleriydi. Diğer taraftan parti içi muhalefet hareketi devam ediyordu ve yönetimin bulabildiği tek çare de disiplin kurullarını işletmekten ibaretti. Nitekim bu yıl içerisinde çok sayıda partili, parti içinde hizip oluşturdukları gerekçesiyle ihraç edilecekti. TİP'in işçi sınıfı ve sendikalarla bağını göstermesi bakımından bu yılın en önemli olayı ise kuşkusuz DİSK'in kuruluşuydu. DİSK'i kuran sendikacılardan dördü (Kemal Türkler, Rıza Kuas, İbrahim Güzelce ve Kemal Nebioğlu) aynı zamanda TİP kurucusuydu.

1967 yılı TİP'in soldaki hegemonyasının yıkılmaya başladığını gösteren iki doğuma da tanıklık etti. *Ant* ve *Türk Solu* dergileri bu yıl içinde yayına başladılar. Belki TİP'in kendisi de etkili bir yayın organına sahip olsaydı bu dergilerin çıkışı parti açısından olumlu bir işlev görebilir, fikir zenginliğine yol açabilirdi. Ne var ki TİP, 1965 Kasım'ında son sayısı yayımlanan *Sosyal Adalet*'ten bu yana bir süreli yayına sahip değildi. TİP'li gençler tarafından Nisan 1965-Şubat 1967 arasında 12 sayı çıkarılabilen *Dönüşüm*, hem parti organı niteliğinde değildi hem de çok düzensiz aralıklarla çıkıyordu. TİP, düzenli bir dergi çıkaramamasının ötesinde çeviri ya da telif herhangi bir yayına da sahip değildi, bunun için bir çaba da göstermiyordu. Parti dışındaki yayın hayatı ise çok hareketliydi o günlerde. Yön, Sosyal, Sol, Ant gibi yayınevleri sürekli çeviri kitaplar basıyorlardı. İdeolojik ve kuramsal açılardan büyük bir açlık içindeki gençlik

kitlelerinin TİP'in etki alanından hızla çıkarak MDD hareketine kaymasında bu yayınların büyük bir etkisi oldu. Aybar ise TİP'li gençleri bu kitaplara itibar etmemeleri yolunda sık sık uyarmakla yetiniyordu. Ne var ki bu uyarıların özellikle öğrenci gençlik üzerinde ciddi bir etki yaratmadığı kısa sürede anlaşılacaktı.

1968 yılı TİP için, Aybar'ın dediği gibi (1988c: 9), "sonun başlangıcı" oldu. Öğrenci eylemlerinin büyük bir yükseliş gösterdiği bu yıldan başlayarak TİP öğrenciler üzerindeki etkisini yavaş yavaş kaybetmeye başladı. Fikir Kulüpleri Federasyonu merkezi bu yılın sonuna kadar TİP'li öğrencilerin elinde kaldı ama, birçok üniversitede hâkimiyet MDD'ci gençlerin eline geçti. Özellikle haziran ayında başlayan üniversite işgallerinde pasif bir tutum alan TİP, polisin İTÜ baskını sırasında öldürülen parti üyesi Vedat Demircioğlu'na bile yeterince sahip çıkmayınca, gençlik kitlesi hızla MDD saflarına kaymaya başladı.

1968 Haziran ayında yapılan seçimler (kısmi senato seçimi, milletvekili ara seçimi ve yerel seçim) ise TİP yönetimi ve özellikle Aybar için yeni bir hayal kırıklığı oldu. Gerçi parti oyları 1965 seçimleriyle kıyaslandığında hem sayı olarak hem de oran olarak belli bir artış göstermişti, ama bir süredir "1969 seçimlerinde başa güreşeceğiz" diyen Aybar için bu artış çok yetersizdi (Aren, 1993: 126). Üstelik mart ayında seçim sisteminde de değişiklik yapılmış ve millî bakiye sistemi kaldırılmıştı. Bu, TİP'in %3-5 civarında oyla artık 15 milletvekili çıkaramaması demekti.

Parlamentoyu ve seçim başarılarını her şeyin üstünde gören ve böyle giderse 1969 seçimlerinde kayda değer bir başarı kazanılamayacağını anlayan Aybar, çözümü, parti çalışmalarının giderek daha popülist bir çizgiye çekilmesinde görüyordu. Bu dönemdeki yazı ve konuşmalarında "ezilen, hor ve hakir görülen halk" temasını daha önceki dönemlerle kıyaslandığında çok daha öne çıkarmıştı. Buna bağlı olarak da, TİP'in savunduğu sosyalizmin, bilinen sosyalizmden, yani Sovyetler Birliği merkezli reel sosyalizmden farklılıklarını daha çok vurgulama ihtiyacı hissediyor, bunu da "Türkiye'ye özgü sosyalizm", "güler yüzlü sosyalizm", "hürriyetçi sosyalizm" gibi kavramlara başvurarak yapıyordu. Aslında Aybar bu kavramları yeni bulmuş değildi, uzun zamandır kullanıyordu ama, 1968 yılında artık yeni bir çerçeveye oturtma gayretindeydi. Partinin bir yandan MDD'cilere karşı mevzi kaybetmesi, diğer yandan oylarını yeterince artıramaması Aybar'ı yeni arayışlara yöneltmişti. Aslında yeni arayışlara yönelen sadece Aybar değildi. Parti içinde hemen herkes birşeylerin yolunda gitmediğinin farkındaydı. Ancak çözüm olarak düşünülen yollar farklılaşmıştı. Sadun Aren, Nihat Sargın ve Behice Boran merkezli bir grup ile Aybar arasında yollar ayrılıyordu.

1968'de meydana gelen bir "dış" olay da TİP tarihi açısından önemli bir dönemeç oluşturdu: Çekoslovakya'nın Varşova Paktı ülkeleri tarafından işgali. Gerçi bu işgal partide herhangi bir görüş ayrılığına yol açmış değildi. Aybar, daha işgal başlamadan önce, böyle bir hareketin meşru olmayacağı yönünde demeçler vermeye başlamış, işgalden sonra da olayı sert sözlerle ve defalarca kınamıştı. Behice Boran da bu konuyla ilgili olarak 27 Ağustos 1968 günlü *Milliyet*'te yayımlanan makalesinde, olayın tasvip edilemeyeceğini vurgulamış, Sovyetler Birliği'ni eleştirmişti (1968a). Boran'ın yazısı ile Aybar'ın değerlendirmeleri, ikincisinin daha sivri bir dil kullanmasının dışında birbirine paraleldi. O günlerde parti yöneticileri arasında bu konuda açık ve doğrudan bir tartışma da olmamıştı (Aren, 1993: 237-238; Sargın, 2001b: 666). Yine de TİP'teki ayrılık rüzgârlarının Çekoslovakya işgalinin hemen ardından esmeye başlaması ve Aybar'ın, işgali kınamayı Sovyetler Birliği

Birinci TİP'in ilk dönemi oldukça zor ama heyecanlı bir örgütlenme faaliyetiyle biçimlenir. 1962 sonrasında aydınların da partiye katılmaları, toplumsal kesimlerle daha yakın ve içeriden bir iletişim sürecinin başlaması, beklenen umudun partiye "akması" ile eşzamanlı ilerlemektedir.

eleştirisine dönüştürerek çok sık yinelemesi, partideki ayrılığın arkasında Çekoslovakya'nın işgaline ve Sovyetler Birliği'ne karşı alınan farklı tavırların olduğu yönünde genel bir izlenim yarattı.[7]

Oysa Aybar'ın "hürriyetçi sosyalizm", "güleryüzlü sosyalizm" gibi deyimleri o günlerde yeni bir bağlama oturtmaya ve böylece "Türkiye'ye özgü sosyalizmi" reel sosyalizmden apayrı bir model olarak kurgulamaya çalışması zaten bir süredir parti içinde rahatsızlık yaratıyordu. Aybar bu deyimleri o kadar sık ve o kadar vurgulu kullanıyordu ki, parti içinde bir kesim, artık onun "sosyalizm" derken bilinenden farklı bir sosyalizm tarif ettiği kanaatindeydi. Çekoslovakya'nın işgalinin tam da bu sırada gerçekleşmesi ve Aybar'ın da bu olayı kendi tezlerine kanıt olarak kullanmaya çalışması bardağı taşıran son damla oldu. Bazı parti yöneticileri, Aybar'ı hürriyetçi sosyalizm gibi ifadeleri bu kadar çok kullanmaması için uyardılarsa da ikna edemediler (Aybar, 1988c: 141-143; Aren, 1993: 127; Sargın, 2001b: 677-78). Aybar'ın giderek bilimsel sosyalizmden uzaklaştığı kanısına ulaşan bazı parti yöneticileri kişisel görüşmelerden de sonuç alamayınca, 16 Ekim 1968 tarihinde yapılan MYK toplantısında Aybar'ı partide kişisel yönetim kurmakla ve parti tüzüğü ve parti programındaki sosyalizm anlayışının dışına çıkmakla suçlayan bir önerge verdiler. Beşli takrir veya beşli önerge olarak anılan belgeyi Aren, Boran ve Sargın'ın yanı sıra Minnetullah Haydaroğlu ve Şaban Erik de imzalamıştı. Önergeyle bundan böyle tüzük, program ve II. Kongre kararları ile bağdaşmayan yorum ve açıklamaların partiyi bağlamayacağı karar altına alınmak isteniyordu. Belki de kimsenin hesaplayamadığı bir biçimde bu önerge TİP'i geri döndürülemez bir sürece soktu. Önergeyi kendi liderliğine karşı bir isyan olarak algılayan Aybar da uzlaşmacı değil çatışmacı bir yol izlemeyi tercih edince ipler koptu ve parti içinde ikili bir yapı doğdu.

Beşli önergeyi veren yöneticilerin ve parti içinde onları destekleyen grupların Aybar'a yönelik belli başlı eleştirileri şu noktalarda toplanıyordu: Aybar'ın bilimsel sosyalizme (ya da tarihsel materyalizme) yönelik kuşkulu yaklaşımı, bilimsel sosyalizmin temel eserlerinin okunmasına karşı çıkması (ya da Marx'ın yanında Proudhon'un, Lenin'in yanında Rosa Luxemburg ve Kautsky'nin de okunmasını istemesi), sosyalizmi "hürriyetçi sosyalizm" ve "hürriyetçi olmayan sosyalizm" olarak ikiye ayırması ("hürriyet"i sınıfsal bir sorun olarak değil de soyut bir kavram olarak ele alması ve "Türkiye'ye özgü sosyalizm" derken de özgünlük meselesini abartması), emekçi sınıflara bilincin dışarıdan götürüleceği ilkesini reddetmesi, sorunlara sınıfsal açıdan değil, popülist açıdan yaklaşması (oy kaygısını eğitim ve örgütlenme çalışmalarının önüne koyması) ve partide kişisel yönetim uygulaması.[8]

Kasım 1968'de yapılan III. Kongre'ye doğal olarak Aybar ve muhalif grup arasındaki tartışmalar damga vurdu. Parti tarihinde ilk kez iki listeyle gidilen seçimleri Aybar'ın listesi açık bir farkla kazandı. Ancak ok yaydan çıkmıştı bir kez ve seçim yenilgisi de muhalefeti durdurmaya yetmeyecekti. Kasım sonunda partinin parlamento grubundan dokuz kişi bir bildiri yayımlayarak Olağanüstü Kongre çağrısında bulundu. 28-29 Aralık 1968'de toplanan olağanüstü kongre de Aybar ve arkadaşlarının zaferiyle sonuçlandı. Ama bu defa muhalif grup III. Kongre'ye göre daha iyi bir sonuç elde etti. Kongre kararlarında parti içi barışı sağlamaya yönelik bazı önlemler alındı. Beşli önergeden sonra ortaya konan söz ve eylemlerden dolayı hiç kimse hakkında soruşturma açılmaması kararlaştırıldı. Yapılan tüzük değişikliği ile genel başkanın yetkileri daha açık tanımlandı. Ne var ki partideki bölünmeyi bu önlemler de durduramayacaktı.

1969 seçim yılıydı. Aybar, bahar aylarında çıktığı köy gezilerinden yine umutlu dönmüştü. Artık "başa güreşme" hayalleri olmasa da TİP oylarının en az iki kat artacağını umuyordu. Köylülere daha sempatik geleceği düşüncesiyle haziran ayında yapılan GYK toplantısında partinin amblemi değiştirildi. Çark-başaklı amblem yerine kasketli bir adam silueti getirildi. Muhalefet grubu mayıs ayının başında 15 günlük *Emek* dergisini yayımlamaya başladı. İdeolojik konularda ortodoks[9] bir çizgi tutturmaya çalışan bu dergi, bir yandan Aybar çizgisini eleştiriyor, diğer yandan MDD'cilere karşı sosyalist devrim stratejisini savunuyordu.

12 Ekim 1969 günü yapılan seçimler TİP için tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. TİP seçime tüm illerde katılmıştı ama aldığı oylar hem mutlak olarak hem de oransal olarak 1965 seçiminde aldığı oyların gerisinde kalmıştı. Sadece 51 ilde seçime katıldığı 1965 seçimlerinde 276.101 (%2.83) oy alan TİP, 1969'da ancak 243.631 (%2.56) oy alabilmişti. Bu sonuçlar, millî bakiye sistemi de kaldırılmış olduğu için, yalnızca iki milletvekili kazandırdı TİP'e: İstanbul adayları Mehmet Ali Aybar ile Rıza Kuas.

Parti içi muhalefetin gücünü bir türlü kıramayan Aybar, seçimler de başarısızlıkla sonuçlanınca, 15-16 Kasım'daki GYK toplantısında istifasını sundu. Böylece yaklaşık sekiz yıl süren Aybar dönemi kapanmış oluyordu. GYK toplantısında Emek grubu adına Nihat Sargın genel başkan adayı olduysa da seçimi sendikacıların ve Doğu grubunun desteklediği Mehmet Ali Aslan kazandı. Ne var ki, *Ant* dergisinin "Aybar'sız Aybar yönetimi" olarak tanımladığı Aslan başkanlığındaki yeni yönetim, fiilen bölünmüş durumdaki partiyi toparlamakta başarı sağlayamadı ve Aslan'ın başkanlığı çok kısa sürdü. Yerine Şaban Yıldız genel başkan seçildi. Aybar ve yakın arkadaşları GYK'dan istifa ettiler. MYK listesi de tamamen Emek grubun-

dan oluşturuldu. Böylece 1968 sonbaharında TİP içinde ortaya çıkan muhalefet 1969 sonunda iktidara gelmiş oluyordu.

Emek grubunun yönetimindeki TİP'in temel stratejik tercihlerinde herhangi bir değişim olmadı. Anayasaya ve demokratik kurallara saygı, iktidara seçim yoluyla gelme, sosyalist devrimden önce ve ondan ayrı bir demokratik devrim tezinin reddi, işçi sınıfı öncülüğü gibi konularda Aybar dönemi çizgisi hemen hiçbir değişikliğe uğramadan sürdürüldü. En önemli farklılık, eski döneme göre daha sıkı örgütlenmiş ve daha iyi eğitimden geçirilmiş kadrolara dayanan bir parti teşkilatının hedeflenmesiydi. Artık seçimlerde alınacak oyların niceliğinden ziyade niteliğine bakılacaktı.

Ancak yeni yönetimin farklılığını gösterecek zamanı pek olmadı. 1970 yılı TİP açısından büyük ölçüde MDD hareketiyle mücadele içinde geçti. Bu yıl içerisinde MDD'cilerle mücadele zaman zaman ideolojik mücadelenin çok ötesine geçerek fiili kavgalara dönüştü. MDD'ciler partinin il ve ilçe yönetimlerini ele geçirmek için büyük bir mücadele veriyorlardı. Ancak bu mücadelede sadece fikirler yarışmıyor, çoğu zaman fiili saldırılar da yaşanıyordu. Üstelik henüz ciddi bir örgüt nosyonu geliştirmemiş olan MDD'ciler ele geçirdikleri parti örgütünde ciddi bir faaliyet de yürütmüyorlardı (Karadeniz, 1995: 178). TİP yönetimi de MDD'yi artık ideolojik mücadele yürütülecek bir hareket olarak değil, "parti yıkıcısı" bir grup olarak görüyordu. Sonuçta parti yönetimi aldığı bazı önlemler sayesinde örgüte hâkim olmayı başardı ve 1970 ortalarında MDD'cilerin partiyi ele geçirme umutları iyice söndü.

29-31 Ekim 1970 tarihleri arasında yapılan IV. Büyük Kongre'de genel başkanlığa Behice Boran seçildi. Kongre'de Türkiye'de demokratik devrimin esas itibariyle tamamlanmış olduğu ve Türkiye'nin önündeki devrimci aşamanın sosyalist devrim olduğu kabul edildi. Kararlarda, "millî demokratik devrim aşamasını savunmanın TİP üyeliği ile asla bağdaşmadığı" bildiriliyordu. Bu kongrede alınan bir başka karar da hem TİP tarihi açısından hem de sol tarih açısından çok önemli bir yere sahiptir. Bu kararda "Türkiye'nin Doğu'sunda Kürt halkının yaşamakta olduğu" saptanıyor ve bu halkın uzun yıllardan beri "hâkim sınıfların faşist iktidarlarının, zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı, terör ve asimilasyon politikasına" maruz bırakıldığı belirtiliyordu. Bu karar 12 Mart'tan sonra TİP'in kapatılma gerekçesi olacaktı.

1970 yılında Türkiye'nin ekonomik ve siyasal bir kriz yaşamakta olduğunun farkında olan TİP yönetimi, kongreden aylar öncesinden başlayarak yaklaşan bir faşizm tehlikesine dikkat çekmekteydi. YDH ve bazı MDD'cilerin aksine, bir sağ darbe olasılığını çok yüksek gören TİP, 1971'in ilk günlerinde "Faşizme Hayır" kampanyası açtı. Bürokrasinin ve ordunun kapitalist bir devletteki konumunu Yön ve MDD hareketlerine göre daha sağlıklı değerlendiren TİP'in bu uyarıları ne yazık ki bir işe yaramayacak, 12 Mart'ta beklenen darbe gerçekleşecekti. 11 Haziran 1971'de Anayasa Mahkemesi TİP hakkında kapatılma davası açacak, 40 gün sonra, 20 Temmuz'da da, Kürt sorunu ile ilgili IV. Kongre kararını gerekçe göstererek partiyi kapatacaktı.

TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ'NİN TEMEL SİYASAL TEZLERİ

Türkiye İşçi Partisi'nin temel siyasal tezlerini ve ideolojisini, özellikle 1965-66 yıllarına kadar, dönemin diğer sol hareketlerinden, –örneğin Yöncülerden–, ayırmak kolay değildi. 27 Mayıs 1961 Anayasası, Kemalizm, kalkınmacılık, devletçilik, sosyal adalet, kapitalist olmayan kalkınma yolu, milliyetçilik ve bağımsızlık gibi başlıklarda Yön hareketi ile TİP arasında büyük bir paralellik vardı.

TİP, daha önce de değindiğimiz gibi, sosyalist bir parti olarak kurulmamıştı. Sendikacıların yönetiminde hazırlanan ilk tüzük ve program daha çok sosyal demokrat bir ideolojiyi yansıtır gibiydi. Bu belgelere bakıldığında parti, kendi meşruiyetini iki kaynağa dayandırıyordu: Atatürkçülük ve 27 Mayıs Anayasası. Elbette 1962 yılının başlarında Aybar'ın partinin başına geçmesiyle de TİP birdenbire sosyalist ya da Marksist bir partiye dönüşmedi, ama Behice Boran'ın deyişiyle (1976: 8) "sosyalistleşme sürecine" girdi. Aybar, daha genel başkanlık önerisini kabul eder etmez, bunun kamuoyuna duyurulması için kaleme alınan basın bülteninde izleyeceği siyasî çizginin ipuçlarını vermişti. Türkiye İşçi Partisi'nin "Partimiz emek gücünü temsil eden bir partidir. Yani Türkiye'de çalışan bütün halk kitlelerini, işçi sınıfının toplumcu aydınlarla işbirliği etmesinden doğan demokratik öncülüğü etrafında toplamayı amaç bilen bir partidir" şeklinde tarif edildiği bültende, "Anayasanın ve kanunların çizdiği yoldan" iktidara gelmeyi amaçlayan TİP'in, anayasa çoğunluğunu elde ettiği takdirde "ulusal ekonominin kilit taşı durumunda olan üretim ve dolaşım araçları"nı önem derecelerine göre bir sıraya koyarak devletleştireceği, ekonomi politikasını hem devlet sektörü hem de özel sektör için uyulması zorunlu bir plana göre yürüteceği, ulusal geliri her vatandaşın emeğinin niceliğine ve niteliğine göre paylaştıracağı bildiriliyordu (Aybar, 1968: 191-194; 1988a: 204-210; Aren, 1993: 39-42).

Aybar söz konusu bültende ipuçlarını verdiği bu ilkelerin, TİP genel başkanı olduktan sonra hazırlattığı yeni tüzükte daha derli toplu bir şekilde ifade edilmesini sağladı. Nisan 1962'de kabul edilen tüzüğün, partinin amaçlarını sıralayan 3. maddesi bu anlamda bir tüzük maddesinden ziyade parti programının bir bölümünü andırıyordu. Çünkü partinin amacı bu maddede kısa ve soyut bazı kavramlarla değil, neredeyse ayrıntılı bir ekonomik programla anlatılmıştı. Türkiye'nin ileri ve çağdaş bir toplum haline getirilmesinin "emekçi halk yığınlarının yurt işlerinde söz ve karar sahibi olmaları" ile mümkün olacağının belirtildiği maddede, ülkenin kalkınması ile emekçi halkın "insanca yaşama şartlarına" kavuşmasının tek bir davanın birbirine bağlı bölümleri olduğu vurgulanıyor; biri gerçekleştirilmeden ötekinin gerçekleştirilemeyeceği ileri sürülüyordu. Çünkü "emekçi halk yığınlarının, insanca yaşama şartlarına kavuşmaktan doğan inanlı ve şevkli çabası sağlanmadıkça, Türkiye kalkınamaz, çağdaş medeniyete ulaşamaz"dı.

Tüzükte ifade edildiği kadarıyla TİP, "Sanayileşmeye öncelik veren, planlı, emekten yana ve emekçi halk yığınlarının iştiraki ile işleyen" bir devletçiliği savunuyordu. Bu devletçilik sadece ulusal ekonomide değil "sosyal ve kültürel" hayatta da "düzenleyici ve yönetici temel kuvvet" olacaktı. Özel sektörün de genel plana bağlanmasıyla "siyasî demokrasiye ekonomik ve sosyal bir öz" kazandırılacağı umuluyor, böylece "daha ileri bir toplum düzenine, demokratik yoldan geçiş şartları"nın sağlanmış olacağı varsayılıyordu. Kafa emeği ile kol emeği arasındaki ayrımın giderilmesi, bütün yurttaşların kişiliklerini sonuna kadar geliştirmelerinin sağlanması ve nihayet "insanın insan tarafından sömürülmesi"ne son verilmesi en önemli amaçlar arasındaydı. Tüzük yalnızca nihai amaçlar bakımından ortaklaşılan soyut bir sosyalizm idealini işaret etmiyordu, sözü edilen sadece temel ilkeler açısından değil, kullanılan terminoloji bakımından da düpedüz Marksist bir sosyalizm anlayışıydı.

TİP'in 1962 tarihli tüzüğünde tarif edilen hedefleri 1964 programında da aynen korunmuştu. Ancak TİP programı, Marksizmle Kemalizmi kaynaştırma çabasının ürünü olarak oldukça eklektik bir yapıya sahipti. Bu anlamda, daha önce de belirt-

tiğimiz gibi, Yöncülerin ya da MDD'cilerin programlarından belirgin bir farklılık göstermiyordu. Programa bakıldığında Atatürk ilkelerinin tamamına sahip çıkıldığı görülüyordu ama bu ilkeler daha sosyalizan bir içerikle yorumlanmaya çalışılmıştı. Programın "sosyalist" niteliği, emekçi halkın iktidarını öngörmesinden ve iktidara gelindiğinde uygulanacak ekonomik politikaların içeriğinden anlaşılıyordu daha çok.

TİP'liler kendi devletçilik anlayışlarının Atatürk dönemi devletçiliğinden ve Yöncülerin devletçilik anlayışından ayırt edilebilmesi için, bu terimin geçtiği her yerde başına "emekten yana" ibaresini büyük bir titizlikle yerleştirmişlerdi. TİP, kalkınma sorununu salt iktisadi bir sorun olarak görmüyordu. Ülkeyi "kapitalist olmayan kalkınma yolu"na ancak emekçi sınıflar götürebilirdi, çünkü egemen sınıfların çıkarları bu sisteme ters düşmekteydi. O halde "çözüm yolu her şeyden önce politikti", emekçilerin iktidarını gerektiriyordu.

Temel İlkeler başlığı altında Kemalizmin altı ilkesine de yer verilen TİP programında nasıl devletçilik ilkesi "emekten yana planlı devletçilik" şeklinde yeniden tanımlanmış ve Kemalist devletçiliğin çok ötesinde sosyalist bir ilkeye dönüştürülmüşse, halkçılık ilkesi yorumlanırken de "halk" kavramının başına "emekçi" sıfatı getirilerek soyut bir halkçılık idealinin ötesine geçilmişti (1964a: 77).

Türkiye İşçi Partisi açısından "halkçılık", Yöncülerde olduğu gibi soyut ya da teorik bir ilke değildi sadece, partinin siyasal mücadelesinde ona yol gösteren bir kılavuzdu aynı zamanda. Partinin tüm örgütlenme ve propaganda çalışmaları bu ilke etrafında yürütülüyordu. Devletçilik ilkesi, örneğin, iktidara geldikten sonra uygulanabilecek bir programı anlattığı için partinin güncel siyasetini ve çalışmalarını doğrudan etkilemiyordu ama, programdaki "emekçi halk" tanımı, TİP'in örgütlenme ve siyasî çalışmalarına doğrudan yansıyordu. Gerçekten de TİP, sonraki yıllarda giderek daha sosyalist bir çizgiye yönelmekle birlikte, özellikle Aybar döneminde, bir "sınıf" partisinden çok, halkçı özellikleri ağır basan bir parti olarak kalacaktı. Gerçi "işçi sınıfının demokratik öncülüğü" sık sık vurgulanıyordu ama partinin sınıf içinde çalışmaya özel bir ağırlık verdiği söylenemezdi. Aybar, sosyalizmin sadece işçi sınıfına münhasır olduğunu hiçbir zaman düşünmemişti; ona göre Türkiye'de "emekçi halkın bütün sınıf ve zümreleri milletlerarası tekellerin sömürüsü, ağaların ve kapkaççıların aczi ve ihaneti karşısında uyanış içinde"ydi ve "halkın ekonomik sistemi, halkın dünya görüşü" olan sosyalizmi ancak "emekçi halk kütleleri kurar"dı (Aybar, 1966a: 1968: 486-489).

TİP programında Kemalist ilkelerin yanı sıra yer verilen temel ilkelerden biri de elbette "demokrasi" ile ilgiliydi. Temel ilkeler arasında ikinci sırada yer verilen ve "Halkın günlük hayatında gerçekleşen demokrasi" şeklinde kavramlaştırılan bu ilke, yine diğer ilkelerde olduğu gibi, sınıfsal açıdan tanımlanmaya çalışılmıştı. TİP'in demokrasi anlayışına göre, "demokratik rejimde toplumun yönetici, yürütücü ve itiçi gücü, Türk işçi sınıfı ile emekçi halk kitleleri"ydi. Programda demokrasi ve halkçılık birbirini tamamlayan ilkeler olarak ele alınmıştı. Demokrasinin toplum hayatının bütün yönlerini kapsayan bir yönetim biçimi olduğu belirtilmiş, bunun gerçekleşmesi için de, halkın toplum hayatının her alanında söz ve karar sahibi olması gerektiği vurgulanmıştı.

Programa göre, işçi sınıfı ile emekçi halk kitlelerinin politik teşkilatı olan TİP, bu ilkeler çerçevesinde iktidara seçimle gelip yine seçimle iktidardan gidecekti. İktidarı süresince de insanın insan tarafından sömürülmesini reddeden, temel insan hak ve hürriyetlerine bağlı ve saygılı bir yönetim gösterecekti.

Gerçekten de TİP, 1961 Anayasası'nın güvencesinde bir sosyalist partinin yasal ve meşru yollardan iktidara gelebileceğine inanıyordu. Yöncülerin ve MDD'cilerin "cici demokrasi", "sandıksal demokrasi" ya da "Filipin tipi demokrasi" diyerek küçümsedikleri rejim, TİP'lilere göre de "tam" ya da "eksiksiz" bir demokrasi değildi ama sosyalizm yolunda mücadele etmek isteyenler için asgari koşulları da sağlıyordu. Demokrasinin sınıfsal bir içeriği olduğunun farkındaydılar elbette ve gerçek demokrasinin ancak sosyalizmde gerçekleşebileceğini savunuyorlardı (Boran, 1963b; Erik, 1963). Kapitalizm altında demokrasi ancak sağ ile sol, sermaye ile emek arasında asgari bir denge kurulabilirse yaşayabilirdi; bunun için de her şeyden önce emekçi sınıfların örgütlenme özgürlüğünün olması gerekiyordu. Aybar, TİP genel başkanı olmadan önce, 27 Kasım 1960'ta Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e yazdığı mektupta Türkiye'de demokratik bir rejimin kurulması isteniyorsa sol kanat partilere de mutlaka izin verilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Eğer önceden demokrasi ortamı içinde uyarılıp eğitilmezse, halkın "tepeden" gelecek devrimleri benimsemeyeceğini düşünen Aybar'a göre, Türkiye'de "devrimci yolun mutlaka demokrasiden geçmesi zorunlu"ydu (Aybar, 1963).

TİP'liler, bu görüşlerinin meşruiyetini Atatürk'e ve 27 Mayıs Anayasası'na dayandırmaya çalışıyorlardı. Tıpkı Yöncüler gibi, Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir nitelik taşıdığı fikrindeydiler. Fakat kendi anti-kapitalizmlerinin meşruiyetini Mustafa Kemal'e ve Millî Mücadele'ye dayandırmaya çalışmak, TİP'lileri zaman zaman çelişkili tutumlara da sürüklüyordu. Örneğin Aybar'ın bürokrasi ve zinde güçler konusundaki teorik konumuyla Kurtuluş Savaşı ve 27 Mayıs değerlendirmeleri arasında bir çelişki vardı. Partinin önde gelen teorisyenlerinden Behice Boran da, 1968'de yayımladığı kitabında (1968b: 16-17) Millî Kurtuluş Savaşı'nı, dışa dönük yanıyla anti-emperyalist ve anti-kapitalist; içe dönük yönüyle de bir "burjuva ihtilali" olarak tanımlarken, söz konusu "anti-kapitalist" niteliğe dair ne teorik ne de pratik bir gerekçe ileri sürüyordu. Belli ki, bir *burjuva* devriminin "anti-kapitalist" olmasının eşyanın tabiatına aykırı olduğunun Boran da farkındaydı. Onun, Kemalizmin devrimci yanını bu derece abartması, büyük olasılıkla, partinin kapitalizmi aşan hedeflerine meşru bir dayanak arama çabasından kaynaklanıyordu.[10]

TİP'liler 1950-60 arası dönemdeki DP-CHP mücadelesini ise "güçlenen şehir burjuvazisi ve burjuvalaşan büyük toprak sahipleriyle yönetici kadro, bürokrasi arasında bir iktidar mücadelesi" (Boran, 1968: 46) olarak yorumluyorlardı. Bu mücadele 27 Mayıs 1960'ta, bürokrasi ve "aydın" orta tabakanın, ordu eliyle, komprador burjuvaziyi ve toprak ağalarını alt etmesiyle sonuçlanmıştı. Aslında özellikle Aybar'ın demokrasi ve sosyalizm anlayışına hiç uygun düşmeyen "tepeden inme" bir hareket olan 27 Mayıs; sosyal adalet, sosyal devlet gibi ilkeleri de içeren ilerici bir anayasa getirdiği için TİP ve bizzat Aybar tarafından sahiplenilmiş, Atatürkçü çizginin bir devamı olarak değerlendirilmişti. Bu sahiplenmede kuşkusuz TİP'in kendisine meşruiyet arayışı da rol oynamıştı ancak TİP'in meşruluğunun artık çok da sorgulanmadığı ileriki yıllarda bile Aybar, –bu sıralarda bürokrasiyi tamamen egemen sınıfların ve dolayısıyla gericiliğin bir parçası olarak nitelemesine rağmen– 27 Mayıs hakkında olumsuz bir değerlendirmede bulunmamıştır.

TİP'lilerin, 27 Mayıs'ı hayli abartılı değerlendirmeleri, "27 Mayıs'ı izleyen günlerde bankalardaki özel kasaların açıldığını, bankalardaki mevduatın çekilmesinin önlendiğini, servet beyanı usulünün konulduğunu ve nihayet pek çok kimsenin haksız mal iktisabı iddiasıyla mahkemele-

re sevk edildiklerini görüyoruz. Bütün bu hareketlerin kapitalizme karşı olduğunda hiç şüphe yoktur" (*Sosyal Adalet*, 1965a) gibisinden uç yorumlara varabilmiştir! Bu abartılı değerlendirmeler, ancak 1965-66 dönemecinden sonra, yani partinin meşruiyet sorunu çözüldükten ve ülkede Marksizm ve sosyalizm hakkında tartışmalar daha açıktan yapılabilir hale geldikten sonra yavaş yavaş sona erecektir.

TİP teorisyenlerinin, bu bağlamda Yöncülerle anlaşamadıkları önemli noktalar da vardı. Evet, DP, komprador burjuvazi ve toprak ağalarının iktidarını temsil eden gerici ve halk karşıtı bir partiydi ama, TİP'lilere göre yine de bu partinin serbest seçimlerle iktidara gelmesi Türkiye'nin demokrasi tarihi açısından önemli bir dönüm noktası, hatta "politik anlamda devrimci bir davranıştı." Çünkü "CHP'nin iktidardan halkın oyu ile düşmüş olması, ... halk kitlelerinin politik bilinçlenmesinin ilk etkin belirtisi, otoriter, tepeden inme devlet şekline karşı ilk direnişiydi" (Boran, 1968b: 44). Aybar da benzer görüşleri sık sık dile getirmişti.

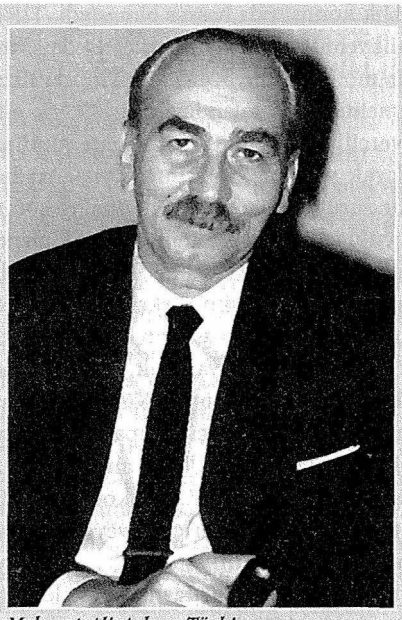

Mehmet Ali Aybar, Türkiye sosyalizminde özgürlükçü damarı temsil eder. Leninist örgüt modelini reddeden, devleti "ceberrut"luğu ile analiz eden, sosyalist literatüre son derece hâkim bir sosyalist liderdir.

27 Mayıs'ı eleştirmemekle birlikte, böyle bir hareketin bir kez daha tekrarlanamayacağına, tekrarlansa da bunun demokrasi ve sınıf mücadelesi açısından olumlu sonuçlanmayacağına inanan TİP'liler, 27 Mayıs Anayasası'na ise tereddütsüz bir biçimde sahip çıkıyorlardı. Öyle ki Şükran Kurdakul'un deyimiyle (2003: 95) TİP'in "ilk kuruluş evresinin temel ilkesi, 1961 Anayasası'nın eksiksiz ve tastamam uygulanmasıdır" denilebilirdi. Partinin henüz sosyalizmin açıktan propagandasını yapmadığı, hatta bu sözcüğü kullanmaktan özenle kaçındığı ilk yıllarda, anayasa, demokrasinin ve bu arada TİP'in varlık güvencesi olarak görülüyordu.

1965'ten itibaren sosyalist bir parti olduğunu açıkça deklare etmeye başlayan TİP, yine ısrarla 27 Mayıs Anayasası'nın sosyalizme açık olduğunu savunmaya devam etti. Bu türden görüşler sadece Aybar'a mahsus da değildi. 1969'da daha "ortodoks" bir çizgiyi savunanların çıkardığı *Emek* dergisinde de benzer görüşlere rastlanıyordu (Soysal, 1969; Boran, 1969a). 12 Mart'a doğru gidilen günlerde de, ekonomik ve siyasî bunalımın derinleştiğini ve faşizm tehlikesinin güncellik kazandığını gözleyen TİP'liler, bu kez hem kendi varlıklarını hem de faşizme karşı varolan demokrasiyi koruyabilmek için yine anayasaya sarılacaklardı. Behice Boran, 12 Mart gerçekleştikten sonra TİP genel başkanı olarak basına verdiği bir demeçte, mevcut bunalımın tek nedeni olarak anayasanın uygulanmamış olmasını gösterecekti (Boran, 1971a).

TİP'in ideolojik açıdan Yön hareketiyle kesiştiği bir alan da, sosyalizmi milliyetçi bir vurguyla savunması ve ulusal bağım-

sızlık konusunda hassas olmasıydı. TİP'in milliyetçilik anlayışı da ırkçı ya da şoven bir motif taşımıyordu; anti-emperyalizm temelinde anlamlandırılmıştı: "Türk milliyetçiliği, yüzyıllardır bir yarı sömürge olarak yaşamış halkımızın yabancı boyunduruğuna, sömürgeciliğine ve sömürücülüğe karşı tepkisinin ideolojik planda ifadesidir" (TİP, 1964a: 79). Programda, milliyetçilik ilkesinin ırkçı ve şoven yorumlara yol açmaması için özel bir dikkat gösterilmişti ama, yaklaşık yedi yıl sonra "Türkiye'nin doğusunda Kürt halkı yaşamaktadır" dediği için kapatılacak olan TİP, henüz "Türk" kavramını sorgulamaktan yana değildi. Bu konuda 1961 Anayasası'nın çizdiği çerçeveyi benimsemişti: "Türk milliyetçiliği, ... Türkiye Cumhuriyeti'ne yurttaşlık bağı ile bağlı olan herkesi Türk sayar ve yurttaşlar arasında din, dil, ırk, mezhep ayrımı ve eşitsizlik gözetmez" (1964a: 80).[11]

Yine tıpkı Yöncülerin yaptığı gibi, TİP'liler de 1960'larda verilen siyasal mücadeleyi İkinci Kurtuluş Savaşı olarak adlandırıyor, bazen "millî cephe" çağrısı bile yapıyorlardı. Özellikle 1964 yılından itibaren Kıbrıs olayları vesilesiyle canlanan milliyetçilik karşısında TİP'in söylemindeki milliyetçi tonlar yoğunlaşmıştı. Yalnız, 1965'ten sonra "sosyalizm" sözünü daha rahat kullanmaya başlayan TİP'liler, İkinci Kurtuluş Savaşı mücadelesinin sosyalist mücadeleden ayrı düşünülemeyeceği tezini parti stratejisinin özgün bir yanı olarak öne çıkarmaya başladılar. MDD'ci tezlere karşı sosyalist devrim stratejisinin şekillenmeye başladığı bu dönemde, "millî kurtuluş savaşını" sosyalist mücadeleye önceleyen aşamacı tezler TİP tarafından kabul görmüyordu. İkinci Kurtuluş Savaşı ya da Millî Kurtuluş Savaşı deyimleri kullanılmakla birlikte, bu savaşın sadece dışarıdaki emperyalizme karşı değil aynı zamanda onun içerdeki işbirlikçilerine, bu anlamda yerli burjuvaziye de karşı olduğu titizlikle vurgulanıyordu. 1960'lı yıllarda TİP'liler, yine tıpkı Yöncüler gibi, "gerçek milliyetçiler sosyalistlerdir" tezini sahiplenmişlerdi.

"Ulusal bağımsızlık", Mehmet Ali Aybar'ın siyasal yaşamı boyunca en çok işlediği ve en çok önem verdiği konulardan biriydi. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye'nin Amerikancı kampa sokulmasına ısrarla karşı çıkması sosyalist bir aydın için sıradan bulunabilir ama zaten onun esas ayırt edici yönü, Amerikan emperyalizmine karşı çıkması değil, Sovyetler Birliği'ni de çok sert biçimde eleştirebilmesiydi. Aybar, sadece ulusal bağımsızlık konusunda çok hassas olduğu için değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ndeki sosyalist düzene de mesafeli yaklaştığı için "Ne Sovyet peykliği, ne Amerikan köleliği" sloganını rahatlıkla öne sürebiliyordu (1968: 119, 334).

Sosyalist teorinin sadece kapitalist toplumların sosyalizme geçişi ile ilgili genel doğruları gösterdiğini, ama her ülkede sosyalizmin nasıl kurulacağının bu genel teoriye göre belirlenemeyeceğini düşünen Aybar, "Türk sosyalizminin KİTABINI, (a) dan (z) ye kadar, her günkü mücadelemizle, bizler yani Türkiye İşçi Partililer hep beraber yazacağız" diyordu (1968: 479, 667). Bu anlamda parti içinde klasik Marksist eserlerin okunmasına da tereddütle yaklaşan Aybar'a göre "Türkiye sosyalizmi"nin üç temel özelliği vardı: Bir kere, Amerikan emperyalizminin boyunduruğunda yaşamak emekçi sınıf ve tabakalar arasındaki çelişkileri iyice yumuşattığı için Türkiye'de "sosyalizmi kuracak olan iktidar, bir tek emekçi sınıfın iktidarı olmayacak, bütün emekçi sınıf ve tabakaların demokratik iktidarı olacaktı." İkincisi, Türkiye sosyalizmi kesinlikle aşağıdan yukarıya bir hareket olacak, tepeden inmeciliği kesinlikle reddedecekti. Türkiye sosyalizminin üçüncü özelliği ise "kıskançlıkla istiklalci olması"ydı (1968: 611-12).

Sürekli olarak devletin ve toplumun özgün yanlarına vurgu yapan Aybar'a göre Türkiye'de emek-sermaye çelişkisi de Batı toplumlarından farklı özellikler gösteriyordu; örneğin bizde bürokrasi egemen sınıfın çok önemli bir koluydu ve bu nedenle "ceberut devlet"e karşı mücadele özel bir önem taşıyordu. Ayrıca halk sadece emek sömürüsünden dolayı ezilmiyor; yüzyıllardır "Bey takımı"nın her türlü baskısı altında bunalıyor ve "horlanıyordu." Bu nedenle sosyalist mücadelede sadece sömürüye, sadece "ekonomik altyapıya" ilişkin sorunlara odaklanmak yetersizdi, sosyalizmin "hürriyetçi" yönünün ön plana çıkarılması da en az onun kadar önemliydi.

Aybar'ın bu türden yaklaşımları parti içinde 1968 ortalarına kadar pek bir sorun yaratmamıştı. Aybar'ın yazı ve konuşmalarında kullandığı "Türkiye'ye özgü sosyalizm", "güleryüzlü sosyalizm", "hürriyetçi sosyalizm" kavramlarına itiraz eden olmamıştı. Hatta Behice Boran da dahil olmak üzere partinin önde gelen yönetici ve teorisyenlerinin yazı ve konuşmalarında da "Türkiye'ye özgü sosyalizm" gibi kavramlar kullanılıyordu. Fakat, daha önce de değindiğimiz gibi, Çekoslovakya olaylarından sonra Aybar'ın Sovyetler Birliği'ne karşı bir tutum alması ve bu karşıtlığını işgali kınamanın ötesinde Sovyet sosyalizmi eleştirisine dönüştürmesi, üstelik de bu türden görüşlerini her ortamda ve çok sık tekrarlaması parti yöneticileri arasında rahatsızlık yaratacaktı. Aybar'a karşı ortaya çıkan muhalefet kanadı, bu türden kavramların çok fazla ön plana çıkarılmasının taktik bir hata olduğunu düşünüyordu. Boran'a göre, "Hürriyetçi sosyalizm" demek, bir yerde "esas model olarak bir de hürriyetçi olmayan sosyalizm" var demek anlamına geliyordu ki, asıl tehlike de buydu. "Halbuki sosyalizmin temel modeli bir tane"ydi ve "hürriyetçilik onun içinde mündemiç"ti (akt. Sargın, 2001b: 671-72).

TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ'NE GÖRE TOPLUMSAL SINIF VE TABAKALAR

Bir sosyalist parti olarak TİP, iktidar stratejisini elbette toplumsal sınıfların ve tabakaların verili konjonktürdeki mevzilenmelerine göre tayin etmeye çalışıyordu.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 12 sendikacı tarafından kurulmasına rağmen Türkiye İşçi Partisi'nin ilk tüzük ve programında "sınıf" ve "sınıf mücadelesi" kavramlarına yer verilmemişti. Aybar genel başkan olduktan sonra hazırlanan yeni tüzükte ise TİP kendisini, "işçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış bütün emekçi sınıf ve tabakaların ... siyasî teşkilatı" olarak tanımlamış (Sargın, 2001a: 92, 153), böylece bir sınıf partisi olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Yeni tüzükte Türkiye'nin çağdaşlaşma ve kalkınma mücadelesinin aynı zamanda bir "sınıf mücadelesi" sorunu olduğu da –bu kavrama yer verilmemekle birlikte– dolaylı biçimde ifade edilmişti. TİP, "işçi sınıfının ve emekçi halk yığınlarının yurt işlerinde söz sahibi olmalarını" sağlamaya çalışırken aynı zamanda "büyük toprak sahiplerinin ve şehirli büyük sermayecilerin, demokratik rejimi aksatan, ekonomik kalkınmayı, sosyal ve kültürel gelişmeyi frenleyen, sosyal adalet ve güvenliğe karşı koyan, zararlı nüfuz ve hâkimiyetlerini" de önlemeyi öngörüyor (TİP, 1971a: 4), bu sınıfları hasım kuvvetler olarak kabul ediyordu.

1964 yılında kabul edilen yeni programda ise toplumsal sınıfların incelenmesine oldukça geniş bir yer ayrılmıştı. Türkiye'deki sınıfsal yapı "hâkim sınıflar", "orta sınıflar" ve "Türk işçi sınıfı ve topraksız köylü" olmak üzere üç ana grupta inceleniyordu. Türkiye ekonomisinin "bütün sanayileşme çabalarına rağmen ... hâkim niteliği bakımından tarımsal, geri bir ekonomi" olarak tanımlandığı program (TİP, 1964a: 28), bu tespitin doğal sonucu olarak hâkim sınıfları; büyük toprak

sahipleri, tüccarlar, sanayiciler ve mali sermaye çevreleri olarak sıralıyordu. Türkiye ekonomisi tarım ağırlıklı bir ekonomi olduğu için hâkim sınıflar içinde önceliği büyük toprak sahiplerine veriyordu.

Programa göre, tarım kesiminde çok sayıda küçük aile işletmesi varolmakla birlikte, toprak ve toprağı işlemeye yarayan üretim araçları az sayıda aile elinde toplanmıştı ve bu da tarım kesimindeki sınıfsal kutuplaşmayı derinleştirmişti. Büyük toprak mülkiyetinde iki ayrı işletmecilik sistemi süregelmekteydi: Derebeylik kalıntısı toprak ağalığı sistemi ve kapitalist tarım işletmeciliği sistemi (TİP, 1964a: 30).

Tarımda kapitalist işletmeciliğe geçiş ise, özellikle 1948'den sonra ve büyük ölçüde devlet bütçesi ve dış yardımların büyük toprak sahipleri yararına kullanılmasıyla gerçekleşmişti. Bu politikalar sonucunda "derebeylik kalıntısı büyük toprak sahiplerinin Ortaçağ artığı tarım usullerini bırakarak modern, makineli tarıma geçmeleri hızlandırılmışıı". Programa göre, büyük toprak sahiplerinin kapitalist işletmeciliğe geçişle birlikte dış pazarla, yabancı sermaye ve çıkar çevreleriyle daha sıkı ilişkiler kurması, bu sınıfı, "daha güçlü, daha nüfuzlu" hale getirmiş ve sonuçta da "Türkiye'nin ekonomik-sosyal hayatı tutucu kuvvetlerin nüfuzuna daha çok girmişti" (s. 33).

Türkiye İşçi Partisi programına göre Türkiye'nin egemen sınıfları içinde ikinci sırayı tüccarlar alıyordu. Sanayisi ve iç pazarı gelişmemiş Türkiye'de özellikle ithalat ve ihracat işleriyle uğraşan büyük tüccarlar "kuvvetli ve hâkim bir tabaka" oluşturuyorlardı. Hammadde ve tarım ürünleri ihraç eden bu tabaka, büyük toprak sahipleriyle yakın ilişki içindeydi. Yabancı sermayeyle de işbirliği halinde olan bu tabaka, yerli sanayinin gelişmesini kendi çıkarlarına aykırı görüyor ve bu nedenle de bütün "köklü reform" girişimlerine karşı çıkıyordu. Tüccar tabakasının iç ticaretle uğraşan kesimleri ise, iç pazarın yeteri kadar gelişmemiş olmasından dolayı ithalatçı ve ihracatçılara göre çok zayıf durumdaydılar. Bunlar küçük ve orta köylüden düşük fiyatlarla aldıkları ürünleri şehirlerde yüksek fiyattan satıyor, böylece küçük üretici ve şehirli tüketicilerin sırtından zenginleşiyorlardı. "Sosyal ve ekonomik tutumları ve zihniyetleri bakımından tüccarlar tabakasının bu grubu da, ithalatçı ve ihracatçılar gibi tutucu, hatta onlardan da gerici"ydi (s. 34).

Egemen sınıflar içinde üçüncü grubu sanayiciler oluşturuyordu. 1932-39 döneminde devlet eliyle girişilen sanayileşme çabasından sonra, 1948 yılından itibaren bu sefer özel sektör eliyle yeni bir sanayileşme hamlesi içine girilmiş, o günden beri de özel sanayi "önemli bir gelişme göstermişti." Ancak bu sanayileşme "ne hızı ne de yapısı bakımından Türkiye'nin tam sanayileşip kalkınmasını ve ekonomik bağımsızlığa kavuşmasını sağlayacak nitelikte değildi." "Sanayileşmenin temelini teşkil edecek ve millî sanayi diye adlandırılmaya layık olacak temel sanayi dalları (ağır sanayi)" alanında hiçbir gelişme göstermeyen özel sektör, devlet müdahalesini de sadece kendisine yardım ve kolaylıklar sağlanması için istemekte, fakat sanayide devlet işletmeciliğine şiddetle karşı çıkmakta, varolan kamu işletmelerinin de tasfiyesine çalışmaktaydı. Bu durumda sanayi sermayesinin, "millî bir sanayi olarak yabancı sermayeye karşı belirli bir direniş göstermesi" söz konusu değildi, aksine "işbirlikçi" niteliği ağır basıyordu. Üstelik yabancı sermayeye karşı en ufak bir direniş göstermeyen işçi sınıfının "sosyal adalet" için mücadelesi karşısında toprak ağaları ve tüccarlar ile işbirliği yapıyorlardı.

Egemen sınıflar arasında son grubu mali sermaye çevreleri oluşturuyordu. Ülkedeki nakdi sermaye kıtlığı sebebiyle mali sermaye sahiplerinin kritik bir konumda yer aldığına dikkat çekilen programda, ekonomik hayata hâkim olan top-

TİP'in parlamenter yoldan "devrim"e gitme perspektifi gençliğin siyasal heyecanına uymamaktadır. Amerikan emperyalizmine karşı TİP'ten yükselen ses ne kadar yüksek olsa da, gençlik hareketi tepkisini daha şiddetli gösterme eğilimindedir. Vietnam'daki "faaliyetleri" ile sivrilmiş Kommer'in ODTÜ'yü ziyareti sırasında otomobilinin yakılması dönemin havasını ortaya koyar.

rak ağaları, tüccarlar ve sanayiciler sınıfının, bu nedenle, bankalarda hisse sahibi olmaya ya da yeni bankalar kurmaya özel bir önem verdikleri vurgulanıyordu.

Sonuçta egemen sınıfları oluşturan bu dört grup, üretim araçlarına sahip olmalarından aldıkları kudretle "bütün emekçi halk sınıf ve tabakalarını nüfuz ve hâkimiyetleri altında" tutuyorlardı (TİP, 1964a: 36).

TİP programı "orta sınıflar"ı üç grup altında toplamıştı: Küçük tüccar, esnaf ve zanaatkârlar; orta toprak sahipleri; memurlar, ücretliler ve serbest meslek sahipleri (s. 39-43).

Ekonominin azgelişmiş olmasından dolayı halen kalabalık bir grup oluşturan ilk gruptakiler, büyük ticaret ve sanayi sermayesinin baskısını her geçen gün daha fazla hissediyorlardı. Ekonomik ve sosyal gelişmelere daha istekli ve eğilimli olmakla beraber kendi başlarına bir siyasî mücadele yürütemeyecek olan bu tabakalar, emekçi kitlelerle iş ve kader birliği yapmalıydılar. Gerçekten de bu grup, TİP'in pratik parti faaliyetlerinde önemli rol oynamış, özellikle Anadolu'daki küçük kentlerde pek çok parti örgütü, küçük esnaf ve zanaatkârlar tarafından kurulup yaşatılmıştı.

Orta sınıfların önemli bir kolu ise "memurlar, ücretliler ve serbest meslek sahipleri"ydi (s. 41-43). Eğitim seviyesi bakımından diğer sınıf ve tabakalara göre üstün durumda bulunan bu tabakalar da kendi içinde alt gruplara ayrılıyordu ki, bunların en önemlisi, 1960'ların en çok tartışılan, üzerlerine devrim stratejileri geliştirilen toplumsal tabakası olan "asker-sivil aydın" zümreydi. Programa göre, Kurtuluş Savaşı Türkiye'sine damgasını vurmuş bulunan "... aydınlar, yani ülkücü subay ve idarecilerle düşünürler, yazarlar, bilim adamları, öğretmenler, sanatçılar ve gençlik", "halkla iş ve kader birliği" ederek, "Türkiye'nin gerilikten kurtulması davasında" etkin bir rol oynayabilirdi. "Böylece hem kendisi düşüncele-

rini aksiyona geçirmek imkânını bulacak, hem de işçi sınıfının ve halk kütlelerinin politik bilince kavuşmasına yardımcı olacak"lardı (TİP, 1964a: 43).

Bir işçi partisi olarak TİP, sosyalist mücadelenin öncülüğünü elbette işçi sınıfına, özellikle de sanayi işçisine veriyordu. Programda en geniş yer bu sınıfa ayrılmıştı (s. 43-55). Türkiye işçi sınıfı hareketinin tarihsel süreçte izlediği seyri 19. yüzyıldan başlayarak özetleyen program, 1910'da kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı bu süreçte önemli bir siyasal uğrak olarak değerlendiriyor, fakat TİP ile TKP arasında bir bağ kurulmasını önleme kaygısıyla olsa gerek, TKP'nin adını anmıyordu. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra işçi hareketine yönelik baskılara da, Atatürk'e ya da Kemalizme hiçbir eleştiri getirilmeden şöyle bir değiniliyor, hür düşünce ve toplumcu yayınların "Atatürk'ün ölümünden sonra" baskı altına alındığı ve yasaklandığı ileri sürülüyordu.

Programa göre, egemen sınıflar sendikal hareketi başından beri kendi denetimleri altında tutabilmek için çaba harcamışlar, sendikaların başına doğrudan kendi sadık adamlarını getirmişlerdi. Fakat işçi sınıfı hareketinin gelişmesiyle birlikte sendikaları bu kadar açık biçimde yönlendirmek imkânsız hale gelmiş, egemen sınıflar da daha dolaylı yolları tercih etmeye başlamışlardı. Bu kez, "sendika hareketinin kilit noktalarında bulunanları belirli bir yaşama seviyesine kavuşturmak ve sağlanan imkânlardan vazgeçemez duruma getirmek" suretiyle işçi sınıfının bilinçlenmesi önlenmek isteniyordu (s. 48-49). Ancak işçi sınıfı bir kere örgütlenmeye başladığı zaman onun sınıf bilincine kavuşması ve "toplumun ilerlemesindeki, demokrasinin yerleşmesindeki tarihi görevi"ni yerine getirmesi engellenemezdi. Nitekim işçi sınıfı hareketi, 1946-60 yılları arasında, her türlü baskıya karşın ağır ağır da olsa bir ilerleme kaydetmiş, 27 Mayıs'tan sonra da sesini gittikçe daha gür biçimde duyurmaya başlamıştı. 1960'ların ilk yıllarında, Saraçhane mitingi başta olmak üzere önemli eylemler yapan, grev hakkının yasalaşmasından sonra da bu hakkına sahip çıkacağını kanıtlayan işçi sınıfı, TİP programına göre, "politik bilincin eşiğine varmış olduğunu açıkça ortaya koymakta"ydı. Ama bu eylemlerin ötesinde "işçi sınıfının politik bilince ulaşmakta olduğunu gösteren en önemli olay, Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşu"ydu (TİP, 1964a: 50-51).

TİP'liler, programda, işçi sınıfı hareketinin gelişmesini yavaşlatan bazı nesnel etkenlere de değinmişlerdi. Bunlardan birincisi, "köylü işçilerin, yani hâlâ köy ile ilişkilerini kesmemiş işçilerin işçi sınıfı içinde azımsanmayacak sayıda" olmasıydı. İkincisi de, ülke ekonomisinin ve özellikle de yerli sanayinin yeterince gelişmemiş olması nedeniyle çok sayıda işçinin küçük ve sürekliliği olmayan işletmelerde çalışmasıydı. Ancak işçi sınıfı hareketinin önündeki asıl engel, egemen sınıfların baskısı ve faşist ceza yasalarıydı (s. 52).

TİP, işçi sınıfının en yakın müttefiki olarak yoksul köylülüğü görüyordu. Tarımda makineleşmenin artması ve büyük işletmelerin çoğalması sonucu oldukça büyük bir köylü kitlesi tarım işçisine dönüşür ya da şehirlere göç ederken, yoksullaşma ile birlikte sosyal bakımdan "uyanmaya" da başlamıştı. Programa göre, "emekçi sınıflar arasında en kalabalık sınıf olduklarından, hatta tüm nüfusun büyük çoğunluğunu meydana getirdiklerinden, [yoksul] köylü kitlesinin desteği ve aktif iştiraki olmadan" Türkiye'de herhangi bir "reform" yapılamaz, kalkınma gerçekleştirilemezdi (s. 56-57).

1964 yılında kabul ettiği programında toplumsal sınıfları bu şekilde analiz eden TİP, daha sonraki yıllarda ne bu programı değiştirdi ne de Türkiye'nin sınıfsal yapısı konusunda daha derinlikli çalışmalar üretti. Belki Aybar ile Boran arasında "bürokrasi" konusunda yaşanan –ileride kı-

saca değineceğimiz– tartışma bu durumun bir istisnası sayılabilir.

Programın toplumsal sınıflarla ilgili bölümünde, o günlerin gözde tartışma konularından "millî burjuvazi" ve "bürokrasi" kavramlarına hiç yer verilmemesi dikkat çekicidir. TİP'lilerin "millî burjuvazi" ve "bürokrasi" ya da "zinde güçler" kavramlarına yer vermemeleri, baştan itibaren işçi ve emekçi sınıfların öncülüğünde ısrarcı olan ve bu sınıflara dayanmayan hareketlerin sosyalizme yönelemeyeceğini öne süren TİP açısından elbette tutarlı bir davranıştı. Ne var ki TİP'liler programdaki bu çözümlemeye sonuna kadar sadık kalamayacaklardı. Millî burjuvazi konusunda –programın kabulünden bir yıl kadar önce *Sosyal Adalet* dergisinde Fethi Naci ile Behice Boran arasında yaşanan bir tartışma hariç tutulursa– TİP'in baştan sona tutarlı bir çizgiye sahip olduğu söylenebilir. TİP'liler Türkiye'de işçi ve emekçi sınıflarla ittifak yapabilecek nitelikte bir millî burjuva sınıfı olduğuna hiçbir zaman inanmamışlardı. Fakat "bürokrasi" konusunda Mehmet Ali Aybar zamanla tutum değiştirecek, bu da parti içinde önemli bir tartışmaya yol açacaktı. 1960'ların ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun üretim tarzı konusunda ortaya çıkan Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) – feodalizm tartışmalarının da etkisiyle Aybar, Osmanlı'nın kendine özgü bir üretim tarzına sahip olduğuna, bürokrasinin de bu toplumda *sui generis* bir egemen sınıf olduğuna ve bu konumunu Cumhuriyet döneminde de önemli ölçüde koruduğuna kanaat getirecekti. Aybar, giderek bürokrasiyi bir sınıf olarak, hem de egemen sınıfların en önemli kolu olarak niteleyerek TİP programından sapacaktı. Diğer yandan Emek grubu da 1960'ların sonunda Türkiye kapitalizmin programda ifade edilene göre daha gelişmiş bir kapitalizm olduğu sonucuna varacak, buna bağlı olarak da egemen sınıfların en önemli kolunun büyük toprak sahiplerinden ziyade burjuvazi olduğuna kanaat getirecekti.

1966 yılından başlayarak Osmanlı devleti ve bu devletin sınıf yapısı hakkında, ATÜT tezlerinden beslenen fikirler geliştirmeye başlayan Aybar bu konudaki görüşlerini ilk kez 1968 başlarında yazdığı ve "Türkiye Sosyalizmi" adını verdiği bir makalede (1968: 639-668) derli toplu bir şekilde sergiledi. TİP programında, büyük toprak sahipleri, tüccarlar, sanayiciler ve mali sermaye olarak sıralanan egemen sınıflar Aybar'ın bu makalesinde "bürokrat sınıf" ve "komprador burjuvazi ve ağa sınıfı" şeklinde iki grupta toplanmıştı. "Ağa ve komprador sınıfların yanında yeri olan, hatta yakın tarihe kadar bu sınıfları açıkça vesayeti altında tutmuş ve hâlâ devlet yönetiminde önemli bir rol oynayan" bürokrat sınıfın kökleri Osmanlı devletine ve bu devletin toprak sistemine dayanıyordu. Aybar'a göre, yönetici sınıfının konumu, imparatorluğun yarı sömürgeleşmesi sürecinde bozulmuştu. Tımar sisteminin yozlaşmasıyla eski konumunu koruyamaz hale gelen "yönetici kadro", "devleti kurtarma" arayışına girişmiş, bu arayış içinde de ikiye bölünmüştü. Her iki taraf da kurtuluşu kapitalizmde görüyordu ama bir taraf klasik liberal bir devletten yanaydı, diğer kanat ise "merkezci, tekelci, ceberut Osmanlı tipi devlet"in korunmasını istiyordu. İkinci eğilimi temsil eden "bürokrat sınıf"ın egemenliği, 1950'de, yüzyıllardır "Osmanlı tipi devlet"e duyduğu tepkiyi dile getiren halkın oylarıyla, komprador burjuvazi ve toprak ağalığına dayanan liberal eğilimi temsil eden DP'ye geçmişti. Ne var ki bürokrat sınıfın "Atatürkçü, ilerici kanadı" 27 Mayıs'ta ağa-komprador iktidarını silah zoruyla devirerek egemenliğini yeniden kuracaktı.

Aybar, 27 Mayıs'ın ilericiliğini ve sonrasında bürokrasi içinde görülen ilerici akımları, bürokrat sınıfın, ülkenin Amerikan emperyalizminin nüfuzu altına girmesi ve hele de 1961'de TİP'in kurulma-

Mehmet Ali Aybar

AYLİN ÖZMAN

YAŞAMI VE ESERLERİ

Mehmet Ali Aybar (1908-1995), gerek Marksist-Leninist tezlere karşı savunduğu hümanist bakış açısı ve bu doğrultuda Türkiye sosyalizmine ilişkin değerlendirmeleri, gerekse eylem adamı ve lider kimliğiyle, Türkiye'de sosyalist düşünce ve pratiğin mihenk taşlarından biridir. Öğrenimini Galatasaray Lisesi ve ardından İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamlayan Aybar, aynı fakültede anayasa hukuku asistanı olarak göreve başlamış, 1942 yılında devletler hukuku alanında doçent unvanını almıştır. Ancak, Aybar'ın akademik hayatı uzun sürmemiş ve 1946'da, *Vatan* gazetesinde Tek Parti rejiminin baskıcı tutumunu eleştirdiği "Gerçek Hürriyet Rejimi Yolunda" başlıklı yazı dizisinin yayımlanmasının iktidar çevrelerinde yarattığı rahatsızlık neticesinde üniversitedeki görevine son verilmiştir. 1947-1948 yılları arasında Aybar, sırasıyla, Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kısa bir süre içerisinde yayını yasaklanan *Hür* ve aleyhinde düzenlenen öğrenci gösterileri nedeniyle kapatılmak zorunda bırakılan *Zincirli Hürriyet* gazetelerini çıkartmıştır. 1948 yılında, İstanbul'da *Zincirli Hürriyet*'i basacak matbaa bulamaması üzerine dönemin İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'a hitaben yazdığı ve broşür olarak bastırdığı açık mektupta yer alan "Halk Partisi Başkanı İnönü, halk kitlelerinin şuurlanmasını geciktirmek için tekmil irtica kuvvetlerini seferber etmiştir..." (akt. Ünlü, 2002: 127) ifadesi 1949 yılında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye hakaretten üç yıl ağır hapse hüküm giymesine neden olur. Teyze oğlu Nâzım Hikmet'le birlikte –ki kuzenlerin yakınlaşması bu döneme rastlamaktadır– mahkûmiyetini Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'nde sürdüren Aybar, 1950 af yasasıyla birlikte tahliye olur.

Geç 1940'lar ve 1950'li yıllar, Aybar'ın kurumsal bir aidiyet taşımadığı, tek başına mücadele yıllarıdır. Herhangi bir siyasal parti ile bağlantısının söz konusu olmadığı bu dönemde, Aybar, daha sonraları kuramsal bir bütünlük içerisinde kristalleşecek sosyalizm anla-

sıyla kendi içinde bu kez Atatürkçüler ve Amerikancılar olarak ikiye bölünmesiyle açıklamaya çalışıyordu. Bürokrat burjuvazinin çoğunluğu temsil eden kanadı Atatürkçülüğe sarılmış, hatta bunlardan bir kısmı da sosyalizmden yana bir eğilim içine girmişti (Aybar, 1968: 652). Fakat Aybar yine de bir "sınıf" olarak Türkiye'de bürokrasinin egemen sınıfların gerici bir kolu olduğu yolundaki düşüncelerini giderek ön plana çıkaracaktı.

Gerçi Aybar, bürokrasinin "kendi içinde çelişik" bir sınıf olduğunu ve bu konuların daha geniş araştırmalara ihtiyaç duyduğunu da belirtmişti, ama kendisinin muhtemelen biraz da Yöncü ve MDD'cilerin bürokrasi konusundaki tutumlarına bir tepki olarak ortaya koyduğu bu yaklaşım ikna edici bir "teori"ye dönüşememişti. Nitekim TİP içinde bu görüşler pek taraftar bulamayacaktı. Behice Boran, önceleri karşı çıkmadığı bu görüşleri, TİP içindeki ihtilafta Aybar'la karşı karşıya kaldıktan sonra *Emek* dergisinde eleştirecekti.

yışının temellerini gazete ve dergilerde yayımlanan yazıları çerçevesinde somutlaştırır. Aynı zamanda sahibi ve yazı işleri müdürü olduğu *Hür* ve *Zincirli Hürriyet* dışında, *Vatan*, *Doğru Yol*, *Gerçek*, *Geveze*, *Nuhun Gemisi*, bu dönemde yazılarının yoğunlaştığı başlıca matbuat olarak dikkat çekmektedir.

Türkiye'de sosyalist hareketin illegaliteden legaliteye çıktığı ve görece yaygınlık ve canlılık kazandığı 1960'lı yıllarla birlikte, Aybar, Türkiye'de (sosyalist) siyaseti yönlendiren bir eylem adamı ve lider olarak karşımıza çıkmaktadır. 1962 yılında Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) genel başkanlığı görevini üstlenmesiyle başlayan bu süreç, aynı zamanda, 1965 genel seçimleri sonucunda sosyalistlerin ilk kez parlamenter düzeyde temsil edilmesi açısından birleştirici bir platform işlevi gören partinin, gerçek kimliğine kavuşması ve etkinleşmesi açısından bir eşik oluşturmuştur. Zira, "O partinin hem genel başkanı hem öğretmeni hem de her yönüyle bir üyesi kimliğinde"dir (Kemal, 1995: 9). Parti içerisindeki bölünmeler neticesinde 1970 yılında genel başkanlıktan ve akabinde partiden istifa eden Aybar, 12 Mart döneminde Meclis'te bağımsız milletvekili olarak, muhalefetini sürdürmüştür. Bu bağlamda, özellikle 1971 ve 1973 anayasa değişikliklerine, Sıkıyönetim Kanunu'na ve idam cezalarına karşı Meclis'te tek başına yürüttüğü mücadele belirleyici önemdedir. İsmet İnönü'nün ifadesiyle, tek başına, "bir parti gibi" çalışıyordur Aybar o dönemde. 1975 yılında TİP'ten ayrılan elli arkadaşıyla birlikte kurmuş olduğu ve 1979 yı-

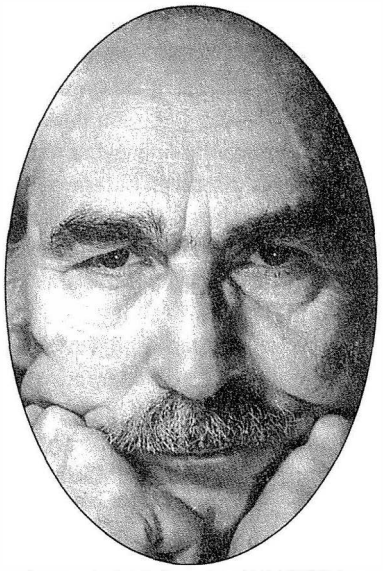

Mehmet Ali Aybar, kendi kişiliğinin suretini partide de yaratır. Kararlı, ısrarlı ama yakın ve samimi bir kişiliğin, parti bürokratı tavrından uzak, "güleryüzlü bir sosyalizm" arayışının izleri gittikçe belirginleşir.

Boran, Aybar'ın söz konusu kitabından birkaç ay sonra yayımlanan *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*'nda TİP genel başkanının bürokrasi konusundaki yaklaşımına itiraz etmemişti. "Osmanlı imparatorluğundan devralınan merkeziyetçi, otoriter tepeden inme devlet anlayışı ve uygulaması"nın devam ettiği Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde "devleti, somutta her şeye hâkim yönetici bürokrat tabaka"nın temsil ettiğini vurgulayan Boran'ın (1968: 18) bu konuda Aybar'la farklı düşündüğünü anlamak ilk bakışta kolay değildi. Üstelik Boran "yönetici kadro" ve "bürokratik burjuvazi" kavramlarını da kullanmıştı (1968: 18, 178). Oysa daha yakından bakıldığında Boran'ın yaklaşımı ile Aybar'ın yaklaşımı arasındaki farklar apaçık ortadaydı. Boran hiçbir yerde bürokrasi için "sınıf" nitelemesini kullanmıyor, bu gruptan büyük bir titizlikle hep "tabaka" olarak söz ediyordu. Bu "tabaka", yönetici gücünü, başka sınıflara dayanmasından alıyordu.

lına kadar genel başkanlığını yürüttüğü Sosyalist Parti (SP) –1977 yılında Sosyalist Devrim Partisi (SDP) adını almıştır– Aybar'ın parti siyasetinde son durağı olmuştur. 1980 sonrasında Aybar, parçalanan sosyalist hareketin birleşmesi için gerek düşünsel gerekse pratik anlamda etkinliğini sürdürmüş ve ayrıca DİSK davasında savunma avukatı olarak görev almıştır.

Sporcu ve sanatçı kimliği Mehmet Ali Aybar'ın hayatında önemli bir boyutu oluşturur. Atletizm camiasında 1930'lu yılların "en büyük sürat koşucu"larından biri olarak anılmaktadır Aybar. İlk kez millî formayı 1928 Amsterdam Olimpiyatları'nda giymiş ve daha sonra 1930-1935 yılları arasında düzenlenen Balkan şampiyonalarında da Türkiye'yi millî takımda temsil etmiştir. 1931 Balkan oyunlarında 200 metre şampiyonluğunu kazanan Aybar'ın 100 metre ve 200 metre koşularında pek çok rekoru bulunmaktadır (Atabeyoğlu, 1995: 22). Öte yandan, karakalem ve yağlıboya eserlerinin yanında, Aybar'ın pek çok farklı sanat dergisinde Tahsin Hüsnü takma adıyla, eleştiri yazıları yayımlanmıştır.

Öncü, Sosyal Adalet, Ant, Forum, Yeni Ortam, Olay, Sosyalist Yarın, Sosyalist Yol, özellikle 1960'lar ve sonrasında, Aybar'ın yazılarının ve demeçlerinin takip edilebileceği başlıca gazete ve dergilerdir. 1945-1967 yılları arasındaki yazılarından ve genel başkanlık görevi sırasında yapmış olduğu konuşma ve bildiri metinlerinden seçmeleri içeren *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm, Seçmeler 1945-1967* (1968) başlıklı derleme ve erken dönem tez çalışmaları dışında, eserleri: *12 Mart'tan Sonra Meclis Konuşmaları* (1973); *Marksizmde Örgüt Sorunu; Leninist Parti Burjuva Modelinde Bir Örgüttür* (1979); *TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi 1, 2, 3* (1988); *Neden Sosyalizm?* (1987); *Marksizm ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler*'dir (2002). Aybar'ın düşünceleri ve mücadelesi, Uğur Mumcu'nun kendisi ile 1986 yılında gerçekleştirdiği röportajı içeren *Aybar ile Söyleşi. Sosyalizm ve Bağımsızlık* ve Barış Ünlü tarafından yayına hazırlanan *Mehmet Ali Aybar'ın Müdafaaları ve Mektupları (1946-1961)* başlıklı eserlerde izlenebilir.

TÜRKİYE SOSYALİZMİ, SINIFLAR, TEMEL ÇELİŞKİ

Aybar düşüncesine yön veren en kritik sorulardan biri Türkiye'ye özgü sosyalist bir rejimin hangi koşullarda kurula-

Boran'ın, Aybar'la aralarındaki bazı kuramsal ve ideolojik yaklaşım farklılıklarını görmezden gelmesi sadece bu kitapla ya da sadece bu konuyla sınırlı değildi. Boran, TİP içinde ayrılık rüzgârları esmeye başlayana kadar, farklılıklardan çok ortak noktaları ön plana çıkaran bir tutum izlemeye çalışmış, hatta bu tutumu bazen kendi kendisiyle çelişkiye düşmesine de yol açmıştı. Ancak bu durumu sadece Boran'ın "aşırı uzlaşmacı" tutumuna bağlamamak gerekir. Zira 1968 ortalarına kadar Aybar da bu kavramları gevşek bir içerikle kullanmaktaydı ve bu gevşeklik kutuplaşmayı önleyen bir işlev görüyordu. İhtilaf, Aybar'ın bu kavramları daha sistematik hale getirme ve buradan da "farklı" bir sosyalizm anlayışına yönelme çabasından doğmuştu.

1968 sonlarında Aybar ile Aren-Boran kanadı arasında köprüler atıldığı zaman Aybar'a karşı kendini daha rahat hisseden Boran, onun, Türkiye sosyalizmi, altyapı-üstyapı ilişkileri, bürokrasi gibi konular-

bileceği, niteliği ve uygulanmasına ilişkindir. Bu aynı zamanda genel başkanlık görevini üstlendiği TİP ve sonrasında SDP'nin politika tercihleri açısından da merkezî önemi haiz bir kaygının altını çizmektedir. Söz konusu soruya formüle edilecek yanıta ya da sağlanacak açılımlara ilişkin olarak gündeme gelen ana tema ise Aybar'ın Türkiye'ye özgü altyapısal ve üstyapısal koşullara/kurumlara dair saptama ve değerlendirmeleridir. Aybar, Türkiye sosyalizmini, "Sosyalizmin Türkiye'ye özgü tarih koşulları içindeki uygulanışına ve bu koşullarla bu koşullar içindeki uygulanışın teoride değerlendirilmesinden meydana gelen Türkiye'ye özgü sosyalist teori-eylem sistemi" olarak tanımlar (Aybar, 1968: 504). Bu tanımlamadan hareketle, toplumsal sınıflar üzerine yapmış olduğu çözümlemeler görüşlerinin somutlaştırılması açısından temel çıkış noktası olarak değerlendirilebilir.

Aybar sınıfsal çözümlemelerini tarihsel ve karşılaştırmalı bir perspektif temelinde gerçekleştirir. Bu çerçevede, Türkiye'nin Osmanlı'dan bu yana tanık olduğu modernleşme serüveninin kendine özgü dinamikleri Batı'dan oldukça farklı bir sınıfsal oluşuma zemin hazırlamıştır. Aybar, saptamış olduğu bu farklılaşmanın temeline "merkezci, tekelci, ceberrut" olarak nitelendirdiği Osmanlı devlet yapısını yerleştirmektedir. Bu devleti temsil eden ve onunla bütünleşmiş olan bürokrasi ya da yönetici kadro ise gerek iktisadi gerekse politik anlamdaki hegemonik konumu itibariyle, "'sui generis' egemen bir sınıf" oluşturur. Egemen sınıfın diğer iki kolu ise komprador burjuvazi ve toprak ağalarıdır. Komprador sınıfın zaman içerisinde geliştiği açık olmakla birlikte, uluslararası kapitalizmin aracılığını üstlenen tüccar niteliğini sürdürmüş ve Batı'daki gelişime paralel olarak sanayici burjuvazi aşamasına ulaşamamıştır. Bu bağlamda, Aybar, Türkiye'de bir sınıf olarak millî burjuvaziden söz etmenin imkânsız olduğu görüşündedir. Özellikle, 1947'den itibaren Türkiye'nin artan bir ivmeyle Amerikan emperyalizminin nüfuzu altına girmesiyle birlikte, Amerikancı bürokrat sınıf ile komprador-ağa ikilisi arasında zaman zaman gözlenen çıkar çatışmaları, yerini sömürü politikalarından sağladıkları ortak paylara bağlı oluşan çıkar birliğine, müttefik ilişkisine bırakmıştır. Ancak, burada hatırlatılması gereken önemli bir husus, bürokrat sınıf içerisinde varolduğu düşünülen farklı eğilimlerdir. Aybar, süreç içerisinde, bürokrasinin ikiye bölündüğüne dikkat çekmekte ve Amerikan em-

daki tezlerine karşı önemli eleştirilerde bulunmuştu. Bürokrasi konusundaki eleştiriler üç yazılık bir dizi halinde *Emek* dergisinde yayımlanmıştı (Boran, 1968d; 1969b; 1969c).

Boran bu yazılarda esas olarak bürokrasi ya da asker-sivil aydınlar konusundaki belli başlı iki yaklaşımı eleştiriyordu: Yöncü ve MDD'cilerin, bu kesimlerin tarihsel olarak ilerici olduğunu, günümüzde de bu ilerici misyonu sürdürdüklerini savunan yaklaşımı ile M. A. Aybar ve İdris Küçükömer'in –aralarındaki bazı farklılıklara rağmen– temsil ettiği, bürokrasiyi egemen sınıfların bir parçası olarak değerlendiren yaklaşım. Boran'ın bu iki yaklaşıma yönelttiği temel eleştiriler, bu akımların bürokrasinin çelişkili yapısını görmemeleri ve yine onun sosyal değişme ile birlikte değiştiğini gözden kaçırmalarıydı. Oysa "sivil-asker aydın tabaka, ister bürokrasiye dahil kesimiyle olsun, ister bunun dışındaki 'serbest' kesimiyle olsun, toplum katları arasında tümünde çelişik

peryalizmine karşı duran "Atatürkçü bürokrasi" ile Amerika ile ittifak halinde olan "Amerikancı bürokrasi" ayrımının altını çizmektedir. Öte yandan, emekçi tabakalar söz konusu olduğunda, burjuvaziye ilişkin saptamaların tersine, Türkiye'de kökenleri Osmanlı'ya dayanan, "modern anlamda" bir işçi sınıfının varlığı, Aybar'ın toplumsal yapıya ilişkin temel tezlerinden biri olarak karşımıza çıkar. Uzun yıllardır pek çok haktan mahrum bırakılan işçi sınıfı, 1960'larda ve özellikle TİP'in kurulmasıyla birlikte, politik bilinçlenme yolunda önemli aşamalar kaydetmiştir. Bu bağlamda, emekçi tabakaların diğer ayaklarını oluşturan, topraksız ve az topraklı köylüleri, küçük esnaf ve zanaatkârları öncülüğü etrafında birleştirerek sosyalist mücadelede tarihsel rolünü oynamaya hazırdır (Aybar, 1968: 645-656).[1]

Aybar'ın, Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin tahlilleri kapsamında, bürokrasinin egemen sınıf olarak tanımlanması dikkat çekicidir. Zira, Marksist kuram çerçevesinde, söz konusu kategorinin en temel ayrıştırıcı özelliği üretim araçlarının mülkiyetidir ki, Osmanlı bürokratları açısından böyle bir durum söz konusu değildir. Aybar, bu değerlendirmesinin kuramsal açıdan içinde barındırdığı itiraz olasılıklarına karşı, birbiri ile bağlantılı iki argüman ortaya koyar. İlk olarak, Osmanlı bürokrasisinin tekelindeki idari güce dikkat çekerek, tezini şu şekilde gerekçelendirir: "... [B]ir sosyal sınıfın egemen oluşu, asıl çalışma şartlarını kendi yararına düzenleyerek artı-değeri ele geçirme olanaklarına hukuken sahip olmasından doğar. Mülkiyet hakkı, üretim aracı sahibine bu yetkiyi verdiği için, egemen sınıf kavramının kurucu bir unsuru sayılmıştır. Önemli olan artı-değere sahip çıkma olanaklarını veren, çalışma şartlarını düzenleme yetkisidir." Aybar'a göre, "Osmanlı devletinde yönetici 'KADRO' bu yetkilere fazlasıyla sahip"tir (Aybar, 1968: 646). İkinci nokta, ise egemen sınıfın varlığını devam ettirebilmesinin önemli araçlarından biri olan miras hakkına ilişkindir. Bu bağlamda, yetkilerin miras yoluyla, gelecek kuşaklara aktarılamaması, Aybar'ın egemen sınıfa dair saptamalarına ilişkin soru işaretlerini içinde barındırır niteliktedir. Ancak Aybar'a göre, böyle bir durum geçerli olsa da yönetici kadronun özellikle eğitim konusunda çocuklarına sağlayabilecekleri olanakların zenginliği ve grup mensupları arasındaki dayanışma, yeni nesillerin devlet kademelerine kabulünü kolaylaştırmakta ve bu yolla yetki tekeli devam etmekteydi. Öte yandan,

ve tutarsız bir tabaka olmakla" belirleniyordu. Bürokrasinin bugünkü durumu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konumuna hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki konumuna bakarak saptanamazdı. Tarihten gelen etkiler bir yanıyla sürse de, daha önemli olan toplumsal dönüşümle paralel giden değişimlerdi (1969c). Bu bakımdan bürokrasinin her daim ilerici ya da her daim gerici olarak nitelenmesi doğru değildi. Nitekim Millî Kurtuluş Savaşı sırasında ve 27 Mayıs'ta ilerici bir tutum alabilmişti bu tabaka. Ama buna bakarak bürokrasinin her zaman ilerici olacağı da söylenemezdi. Bu, sınıfsal dengelere bağlı olarak değişirdi. Temel sınıflarda bile ikinci dereceden çelişkiler söz konusu olabilirken, bir tabaka olan bürokrasinin daha yoğun iç çelişkiler yaşaması doğaldı.

Aybar'ın bu tabakayı "sınıf" olarak değerlendirmesine de karşı çıkıyordu Boran. Aybar'ın feodal ya da Asyatik toplumlardaki "yönetici sınıf" ile kapitalist toplumlardaki "bürokrasi" arasında bir ayrım yap-

Zeamet ve Tımar çocuklara kalabilmekteydi (Aybar, 1968: 646-647).

Türkiye'ye ilişkin analizlerinde izlenen ortodoksi dışındaki yönelimi, özellikle bürokrasiyi Avrupa örneğinde görüldüğü gibi "ara tabaka" olarak değil de, "egemen sınıf" olarak değerlendirmesi; farklılaşmanın kökenlerini ceberrut devlet geleneğine bağlaması, Aybar'ın Osmanlı üretim yapısını Asya tipi üretim tarzına (ATÜT) yakın bir sistem olarak değerlendiren İdris Küçükömer ve Sencer Divitçioğlu'nun görüşlerinden etkilendiği tezini güçlendirmektedir (Belge, 1985b: 2127; Belge, 1985a: 1957).[2] Öte yandan, burada hatırlatılması gereken diğer bir nokta, Aybar düşüncesinde Osmanlı'nın doğrudan ATÜT kavramına referansla değerlendirilmemiş olduğudur. Aksine Aybar'ın, Marx'ın ATÜT konusundaki fikirlerinin sınırlı bilgilere dayandığı görüşünden hareketle, "bilimsel ihtiyat göstererek" bu kavramı açıkça kullanmadığı, ancak çözümlemelerinde analitik bir araç olarak faydalandığı söylenebilir (Ünlü, 2002: 236).

Yukarıda şematik olarak ele alınan saptamaların, Türkiye'de sosyalist mücadelenin yapısal özellikleri açısından belirleyici olan bir diğer boyutu temel çelişkinin niteliğine ilişkindir. Sınıfsal yapılanmanın özgünlüğüne paralel bir biçimde, Aybar'a göre, Osmanlı-Türk toplumunda varolan temel çelişki de Batı ile karşılaştırıldığında farklı bir görünüm arz eder. Bu bağlamda, Batı'daki ya da ileri kapitalist toplumlardaki temel çelişki, burjuvazi ile proletarya arasındayken, Osmanlı'da bu ekonomi üzerinde düzenleme yetkisine sahip olan bürokrat sınıfı ya da "devlete sahip olanlar" ile emekçi halk arasındadır. Süreç içerisinde kristalleşen emek-sermaye çelişkisi, Cumhuriyet Türkiye'sinde ve ABD ile ilişkilerin seyrine paralel olarak, yerini Amerikan emperyalizmi, milletlerarası kapital, onun aracısı olan kompradorlar, ağalar ve Amerikancı-bürokratlar ile işçi sınıfı, topraksız köylüler, az topraklı köylüler, zanaatkârlar, küçük esnaflar arasında somutlaşan çelişkiye bırakmıştır (Aybar, 1968: 602; 649-652).

Bu saptamaların Türkiye sosyalizmi açısından doğuracağı sonuçlara geldiğimizde, Aybar, çözümün özgünlüğüne vurgu yapmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, "temel çelişi bize özgü olduğuna göre çözümü için tutulacak yol da bize özgü olacaktır" (Aybar, 1968: 658; 610-611). Bu ise, TİP'in stratejik ve politik tercihleri çerçevesinde, somutluk kazanacaktır. Aybar, TİP'in bu aşamadaki misyonuna referansla, gö-

madığına, bu nedenle de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yönetici sınıf ile Cumhuriyet dönemindeki bürokrasi arasındaki farkı göremediğine dikkat çeken Boran, Osmanlı devletindeki "yönetici sınıf"ın kapitalizmin gelişmesiyle birlikte "sınıf" niteliğini kaybettiğini ileri sürüyordu.

Bürokrasinin üst kademeleri, İttihat ve Terakki dönemi ile CHP'nin devletçilik yıllarında üretim ilişkilerini bir ölçüde kontrol edebilmişler, politik-idari yetkilerini kişisel zenginlikleri için kullanmışlar, "üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmanın sağladığı birtakım yetkilere ve avantajlara sahip" olmuşlardı, ama yine de bürokrasi bu dönemlerde bile "tam bir sınıf" değildi. Çünkü artık "kapitalist üretim ilişkileri hâkim üretim ilişkisi haline gelmiş" ve buna bağlı olarak "büyük toprak sahipleri sınıfı, ticaret ve daha geriden sanayi sermayesi sınıfları belirmişti." Kapitalizme özgü mülkiyet ilişkilerinin egemen olduğu bir toplumda üretim araçlarına sahip olmayan bürokrasi ister

rüşlerini şu şekilde ifadelendirir: "Sosyalizmi kurmak için Türkiye'nin şartlarını, ekonomik - sosyal gerçeklerini iyi bileceğiz. Sınıflar arasındaki çelişkileri, iç ve dış etkenleri iyi hesap ederek, emekçi halk yığınlarını bilinçlendirerek, örgütleyerek, politik kuvvet dengesinde emekçilerin ağır basmalarını sağlayacağız. Demek ki, Türkiye Sosyalizminin KİTABINI, bilime dayanarak, (a)'dan (z)'ye kadar her günkü mücadelemizle bizler, yani Türkiye İşçi Partililer, hep beraber yazacağız. Ve de yazmaktayız" (Aybar, 1968: 667; 479).

Aybar düşüncesinde, Türkiye'de sosyalist uyanışın başlangıç noktası anti-emperyalist bir mücadeleyi simgeleyen Kurtuluş Savaşı'dır. Ancak, kurtuluş mücadelesi sosyalist açıdan yürütülmediği için, Türkiye 1960'larda ikinci bir kurtuluş mücadelesi verme gerekliliği ile karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda, iç ve dış sömürü arasındaki bağlantılara yaptığı vurgular çerçevesinde, Aybar'ın savunduğu temel tez, sosyalist mücadele ile millî kurtuluş mücadelesinin ayrılmazlığıdır. Zira, "Millî Kurtuluş Savaşı ile sosyalizm madalyonun iki yüzü gibidir. Geri kalmış toplumlarda kurtuluş savaşlarının zafere ulaşması, ancak içerde toprak ağalığı ve yabancıya aracılık eden kapkaç kapitalizminin, tasfiyesi ile mümkündür" (Aybar, 1968: 465).

Aybar'ın Türkiye'nin kendine özgü koşullarına ilişkin olarak yapmış olduğu değerlendirmeler neticesinde geliştirdiği Sosyalist Devrim (SD) tezi, Mihri Belli'nin Millî Demokratik Devrim (MDD) teziyle oldukça farklı bir çizgidedir. Türkiye'nin içinde bulunduğu tarihsel aşama ve bağlantılı olarak sosyalist mücadeleye ilişkin olarak geliştirilecek strateji ve taktikler temelinde ortaya çıkan bu farklılaşma, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren TİP bünyesinde tanık olunan (ilk) bölünmenin kaynağını oluşturur. SD tezinden farklı olarak, MDD tezi çerçevesinde şu görüşler savunulur: Türkiye henüz burjuva demokratik devrimini gerçekleştirememiş ve halen feodalitenin izlerini taşıyan ve emperyalizm baskısı altında ezilen bir görüntü sergilemektedir. Bu bağlamda, devrimci güçlerin ilk hedefi emperyalizmin ve feodal ilişkilerin ortadan kaldırılmasıdır ki bu sosyalist mücadele yolunda ilk aşama olarak tanımlanan "Millî Demokratik Devrim"in gerçekleştirilmesi ile olanaklıdır. Sosyalist devrim ise ancak bu aşamadan sonra gerçekleştirilebilir. MDD tezinde öngörülen, anti-emperyalist ve anti-feodal mücadelenin devrimci güçleri ise proleterler, yoksul köylülük, küçük burju-

istemez bağımlı konuma düşmüştü.

Boran, bir "ara tabaka" olarak ele alınması gereken bu toplumsal grubun, çelişkili konumundan dolayı, ne Yöncülerin iddia ettikleri gibi her zaman "ilerici", ne de Aybar"ın öne sürdüğü gibi bütünüyle gerici olduğunu vurguluyordu. Sosyalist hareket, bu grubun "Anayasa'dan ve millî bağımsızlıktan yana her davranışı"nı, "geçim sıkıntısı ve yaşama şartları bakımından taleplerini" desteklemeli ama kendi bağımsız çizgisini ve eleştiri hakkını da titizlikle korumalıydı (1969b).

Bürokrasi konusunda Aybar ile Boran arasında yaşanan bu tartışma, toplumsal sınıflar ve tabakalar ile bunların siyasal mücadeledeki yeri konusunda TİP içinde yaşanan en önemli tartışmaydı.

TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ'NİN İKTİDAR STRATEJİSİ

Mehmet Ali Aybar'ın, 1962 yılının başlarında TİP genel başkanı olması için getiri-

vazi ve asker sivil aydın zümre olarak tanımlanmaktadır (Belli, 1970: 63).

Öte yandan, iki tez arasında sosyalist devrimin niteliğine dair yapılacak bir karşılaştırma bizi şu yargıya götürmektedir: MDD tezinde sosyalist devrim, değişmiş olan iktidarın, ülkenin ekonomik ve sosyal yapısını farklı politik tercihler ışığında yeniden kurmasına olanak verecek bir *süreç* olarak belirginlik kazanırken, SD tezinde, bu, siyasal iktidarın sınıfsal yapısının değişmesine ilişkin bir *anı* simgeler (Aren, 1993: 224). Sınıfsal yapıdaki bu değişiklik ise sosyalist bir partinin –ki söz konusu dönemde bu TİP olacaktır– halkın oyları ile iktidara gelmesiyle olanaklıdır. Zira, sosyalist bir düzen ancak ve ancak demokratik yollarla tesis edilirse işlerlik kazanabilir. Nitekim, sosyalizmi hangi ittifakların, hangi koşullarda kuracağı meselesi ve bunun özgürlükçü bir sosyalizmin inşası ve sürekliliği açısından önemi, Aybar'ın özellikle 1968 sonrasında yapmış olduğu kavramlaştırmaların ve kuramsal tahlillerin ana referans noktasını oluşturacaktır.

SOSYALİZM VE HÜRRİYET SORUNU

Türkiye'de sosyalist düşünce geleneği kapsamında Aybar'ın özgünlüğünün, temelde, Marksist kuramda hürriyet sorunsalının belirleyiciliğine ilişkin görüşleri çerçevesinde somutluk kazandığı söylenebilir.[3] Aybar düşüncesinde hürriyet, bir yandan Sovyet sosyalizmine ve ortodoks Marksizme karşı ortaya koyulan eleştirel yaklaşımın altyapısını hazırlarken, diğer yandan Türkiye'nin kendine özgü koşullarından kaynaklanan bir gereksinim olarak ele alınmaktadır. Bu paralelde, hürriyet, Türkiye sosyalizminin başat hedefi olarak önem kazanır. Aybar'a göre hürriyet, "sosyalizmin muhtelif kollarını meydana getirmiş olan bütün düşünürlerin ortak noktası"nı oluşturmakta ve sosyalist kuram ve pratiğin merkezinde yer almaktadır. Sosyalizm, esas itibariyle somut insanın özgürleşmesini sağlayacak, onu bütün yabancılaşma unsurlarından kurtaracak ve sonuçta kişinin öz-belirlenim ilkesi temelinde kendini gerçekleştirmesini olanaklı kılacak bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Burada, dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta, yabancılaşmaya atfedilen çok boyutlu niteliktir. Açmak gerekirse, Aybar düşüncesinde yabancılaşma, ortodoks yaklaşım çerçevesinde belirginlik kazanan salt iktisadi anlamının ötesinde farklı kaynaklardan/alanlardan beslenen bir durumu imlemektedir. Bu

len öneriyi büyük bir şevkle kabul etmesinde, bu partinin sendikacılar tarafından, "aşağıdan yukarıya" kurulmuş olması belirleyici olmuştu. Çünkü, 1940'lardan beri siyasetin içinde olan, belki bir ara TKP ile dirsek temasında da bulunmuş olan Aybar, 1960'lara gelindiğinde Komintern ve TKP geleneğinden kopmak gerektiği konusunda kesin bir kanaate varmıştı. Proletarya diktatörlüğüne ve Leninist parti öğretisine inanmıyor, işçi ve emekçi sınıfların iktidarı demek olan sosyalizmin bizzat emekçilerin eliyle, "demokratik" yollardan kurulması gerektiğini düşünüyordu. Aybar'a göre Sovyetler Birliği merkezli "reel sosyalizm" başarısız olmuştu, o halde başka bir yol denenmeliydi.

Fakat, sendikacıların ve Kürt aydınların da desteğini alan Aybar'ın, Behice Boran, Sadun Aren ve Nihat Sargın gibi isimlerle birlikte "40 yıllık bir gelenekten, onun kadrolarından ve temel rotasından ciddi bir kopuş denemesine" (Çulhaoğlu, 2002: 672) girişmesi eski TKP'lile-

bağlamda, özellikle Türkiye örneği söz konusu olduğunda, yabancılaşma, sınıfsal içeriğinin yanı sıra, siyasal, etnik/kültürel bir boyut kazanır. Bu şekliyle yabancılaşma(lar) somut insanın kendini gerçekleştirme sürecinde yaşadığı hürriyetsizlik sorununun bir neticesidir. İnsan özgürlüğünün, sınıf çıkarlarını önceleyen bir durumun ifadesi olarak değerlendirilebilecek olan bu duruş, Aybar'ın 1968 yılında Sovyetler'in Çekoslovakya'yı işgali akabinde sosyalist pratik ve *gerçek* sosyalizm arasındaki farklılaşmayı vurgulamak amacıyla gündeme getirdiği "hürriyetçi sosyalizm" kavramlaştırmasının fikri temelini oluşturmaktadır.

Konuya pratik siyaset açısından yaklaşıldığında, bu kavramlaştırmanın, 1968 sonrasında, TİP'te tanık olunan ideolojik dalgalanma açısından da belirleyici öneme sahip olduğu söylenmelidir. Aybar'ın TİP açısından "sonun başlangıcı" olarak nitelendirdiği bu dalgalanma/kamplaşma, esas itibariyle, söz konusu kavramlaştırmaya bağlı, fakat aynı zamanda onun ötesinde, sosyalizme ilişkin bir anlayış sorununun ürünüdür. Bu bağlamda, hürriyet temasının beslendiği, epistemolojik, felsefî ve siyasal temeller Aybar'ın sosyalistliğinin sorgulanmasına kadar varan ve parti içerisinde Marksist-Leninist duruşun görece hâkimiyetini tescilleyen suçlamaların başat kaynağı olarak karşımıza çıkar. Nihat Sargın, Sadun Aren, Behice Boran, Minetullah Haydaroğlu ve Şaban Erik tarafından, işgalin akabinde, Aybar'a karşı imzalanan beşli önerge bu temelde yükselen tepkilerin nihaî aşamasını oluşturmuştur.[4]

Bu noktada, üzerinde durulması gereken temel unsur, "hürriyetçi sosyalizm"in kuramsal boyutuna ilişkindir. Bu yönde yapılacak bir tahlil, bir yandan Aybar'ın altyapı ve üstyapı arasındaki ilişkinin ortodoks yorumlarına ya da ekonomik indirgemeciliğe karşı sergilediği eleştirel tavrı gündeme getirirken, öte yandan Türkiye'ye özgü koşulların, sosyalist mücadele açısından gerekli kıldığı politik ve stratejik tercihlerin sistematik bir bütün içerisinde değerlendirilmesine olanak sağlar. Hürriyet meselesinde, Aybar'ın ana çıkış noktası, toplumdaki temel çelişki ve ikincil çelişkiler arasındaki ilişkinin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğidir. Bu bağlamda, altyapıdaki değişikliklerin üstyapıyı koşulsuz etkilediği önermesine karşı çıkan Aybar, Althusser tarafından geliştirilen ve verili bir çelişkinin toplumda onu etkileyen diğer çelişkilerden dolayı kendi başına belirleyici

rin tepkisine yol açacak, bu çevreler TİP'e verdikleri desteği 1965'ten itibaren geri çekmeye başlayacaklardı; zira, aslında TKP ile herhangi bir ilişkisi olmayan Yöncüler ile "eski tüfekler"in 1960'ların başında giriştikleri mücadele "*ideolojik özü* açısından, tam tamına geleneksel TKP'cilik"ti (Çulhaoğlu, 2002: 672). TİP ise hem örgütsel hem de ideolojik açıdan yepyeni bir yol izlemek istiyordu.

TİP'in "sosyalist devrim" çizgisi bu "kopuş denemesi"nin sonucuydu. Yöncüler ve "eski tüfekler" olarak anılan eski TKP'lilerle TİP arasında işçi sınıfının öncülüğü, millî burjuvazi, millî cephe gibi konularda başlayan tartışma giderek tam bir strateji tartışmasına dönüştü ve sosyalist devrim stratejisi[12] bu tartışmaların sonucunda şekillendi. Sosyalizme geçişin doğrudan mı yoksa bir ara aşamadan (millî demokratik devrim) geçerek mi olacağı ve bu mücadeleye hangi sınıf ve tabakaların öncülük edeceği soruları tartışmanın odak noktasını oluşturmuştu.

olamayacağı anlamına gelen *üst belirlenim* kavramının altını çizerek, temel çelişkinin çözümünde üstyapı kurumlarının önemini vurgular. Özellikle, Türkiye'nin koşulları göz önüne alındığında, böyle bir değerlendirme sosyalist mücadelenin başarısı açısından merkezî önemi haizdir: "Temel çelişiyi mutlaka tarihi dediğimiz, ikinci derecede çelişkiler etkiliyor. Üstyapı müesseseleriyle temel çelişi mütemadi alışveriş, etki-tepki münasebeti içindedir. Ve ...temel çelişide üst belirlenmiş durumdadır. Bundan dolayı Türkiye sosyalizmini kurarken şüphesiz sosyalist kitapların kanuniyet mertebesine ulaşmış bilgileriyle ayağımızı sağlamca basacağız.... Ama öncelikle ... kendi gerçeklerimizi bulacağız." (Aybar, 1988c: 198). İşte bu gerçekliklere referansla, Aybar bir üstyapı faktörü olan "hürriyetçilik" meselesini düşüncesinin merkezine oturtur. Ona göre, "hürriyetçilik meselesine ağırlık vermek, Türkiye için büyük problemdir. Şu özelliğimizden dolayı, vatandaşlarımızın haysiyetlerine, insanlıklarına son derece kıskançlıkla bağlı olmalarından ötürü ve hatta ekmek paralarından, ekmeklerinden, maddeten sömürülmelerinden yer yer bu çelişkiye daha fazla önem vermelerinden ötürü..." (Aybar, 1988c: 269).

Çekoslavakya'nın işgali TİP'in içindeki bölünmeleri netleştirir. Aybar, Sovyetler'in hareketini çok sert bir dille kınar. Türkiye sosyalist hareketi bu tepkiye "hazır" değildir.

Aybar düşüncesinde hürriyet vurgusu, kaynağını, Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin değerlendirmeleri çerçevesinde, "dayatmacı, tepeden inmeci, ceberrut" devlet geleneğinde bulmaktadır. Yüzyıllardır bu geleneğin temsilcileri tarafından sömürülen ve baskı altında olan halkın kurtuluşu ancak üstyapı müesseselerinin önemini kavramakla gerçekleşecektir. Zira, Tür-

TİP'in sosyalist devrim çizgisi esas olarak Aybar'a muhalif olan partililer tarafından 1969 Mayıs'ında çıkarılmaya başlanan *Emek* dergisi tarafından geliştirildi. Daha önceki dönemde Yön ve MDD'ye karşı "el yordamıyla" savunulan bu çizgi *Emek* dergisinde kuramsal ve ideolojik bir derinliğe kavuşturuldu. Bu dergi etrafında toplananların parti yönetimine gelmesiyle de sosyalist devrim stratejisi 1970'teki IV. Kongre'de partinin resmi stratejisi olarak kabul edildi. Yine de sosyalist devrim stratejisine giden yolda Aybar'ın belirleyici etkisinin olduğunu belirtmek gerekir. Zaten 1969 yılına kadar TİP'in kuramsal-ideolojik çizgisi ve siyasî hattı büyük ölçüde Aybar tarafından belirlenmişti. MDD ideolojisine karşı mücadele içinde şekillenmeye başlayan sosyalist devrim çizgisinin kökleri de Aybar'ın TİP'i Komintern ve TKP geleneğinden koparma mücadelesinden beslenmişti. Ancak bu, TİP'in ya da Aybar'ın, MDD stratejisine karşı en başından itibaren al-

kiye'deki temel çelişki ya da sınıf çelişkisi, hürriyet sorunu tarafından üst belirlenmiş durumdadır. Peki "hürriyetsizlik" sorunu pratik anlamda, nasıl bertaraf edilecektir? Temel çelişki hangi yolla çözülecektir? Aybar, "hürriyetçi sosyalizm"in pratikteki olabilirliğinin sınırlarını demokrasi vurgusu temelinde çizmektedir. Bu noktada, sosyalist rejimin işleyişi açısından burjuva demokratik kurumlarının ve kişi hak ve özgürlüklerinin önemi teslim edilmekle beraber, temsilî demokrasinin doğrudan demokrasi ile bağdaştırılarak, emekçilerin toplumsal hayatın bütün alanlarında söz ve karar sahibi olmalarının yolunu açacak katılımcı bir demokrasi modeli öngörülmektedir. Aybar düşüncesinde sosyalizm ile demokrasinin bağlantısı tam da bu noktada somutluk kazanmaktadır. Üretim araçlarının kamulaştırılmasının ya da mülkiyet ilişkilerindeki değişikliğin, işçilerin artı-değer üretmesine bir engel teşkil etmeyeceğine ve son tahlilde sömürünün sona ermesi açısından yetersizliğine dikkat çeken Aybar'a göre, sömürünün kalkması ancak "üretenlerin, ürettikleri artı-değerin nerede, nasıl ve ne ölçüde kullanılacağını, emek gücüne düşecek payın ne olacağını doğrudan doğruya saptamaları" ile mümkündür (Mumcu, 1990: 177). Bu ise emekçilerin her kademede yöneticilerini seçmeleri ve gerekli olduğu durumlarda seçtikleri temsilcileri geri çekmelerine olanak sağlayacak bir sistem içerisinde gerçekleşir.

Aybar'ın kuramsal tartışmalarının eksenini sınıf mücadelesinden insan özgürlüğüne kaydırması, hürriyet sorunu ile ilgili yorumlarında, insan haysiyetinin önemine yapmış olduğu vurgu çerçevesinde, doğu ve güneydoğu illerindeki sömürü ve horlanmaya dikkat çekmesi, Kürt ve Alevi kesimlerin oylarını toplamaya yönelik taktiksel bir manevra olarak değerlendirilebilir. Nitekim, TİP'in 1965 seçimlerinde parlamentoya girmesinde önemli bir faktör olan millî bakiye sisteminin 1969 genel seçimleri öncesinde (1968 yılında) kaldırılarak yerine TİP gibi görece küçük partilerin zararına işleyen *d'Hont* sisteminin geçerli kılınması, bu değerlendirmeyi güçlendiren bir veri niteliğindedir. Ancak, partinin henüz kuruluş aşamasında, Aybar'ın, "Kürtçe konuşan" ve "Alevi mezhebinden" vatandaşların haklarına ilişkin hassasiyeti ve bu yöndeki değerlendirmeleri[5] göz önüne alındığında, yukarıda değinilen kaymanın konjonktürel bir tercihten ziyade, öteden beri sezgisel olarak varolan, ancak süreç içerisinde rafineleşmiş ya da kuramsal

ternatif bir stratejiye sahip oldukları anlamına gelmez kesinlikle. Aren'in de belirttiği gibi (1993: 220), TİP yöneticilerinin uzun süre Türkiye'nin önündeki devrim aşaması nedir diye bir sorunları olmamıştı. Sosyalist devrim stratejisi, Aybar'ın ve TİP'lilerin sosyalist mücadeleye ilişkin bazı önkabullerinin bir uzantısıydı ama bunların geliştirilip bir "strateji"ye dönüştürülmesi MDD'cilere karşı verilen siyasal ve ideolojik mücadelenin sonucuydu daha çok.

Sosyalist devrim stratejisine giden bu yolda TİP'in zamanla gelişen ana tezleri şunlardı: Türkiye'de burjuva demokratik devrim geniş ölçüde tamamlanmıştır ve kapitalist gelişme 1930'larda devletçilik yoluyla, 1940'ların ikinci yarısından itibaren de özel sektör eliyle hayli mesafe kaydetmiştir. Buna bağlı olarak işçi sınıfı da sosyalist mücadele verebilecek ölçüde gelişmiştir, dolayısıyla sosyalist mücadelede işçi ve emekçi sınıfların öncülüğü tartışmasızdır. Emperyalizm Türkiye'de "dış-

açıdan zenginleştirilmiş sosyalizm anlayışının pratikteki tezahürü olduğu söylenebilir. Buna paralel olarak, konunun taktiksel olabileceğine dair yargının geçerliliğinin sorgulanmasını gerektiren diğer bir nokta, hürriyet meselesinin, Aybar düşüncesindeki köklerine ilişkindir. Aybar, insan özgürlüğü ve sosyalizm arasındaki bağlantıyı ve sosyalist demokrasiye olan inancını, henüz siyasete atılmadan çok önce, 1940'lı yıllarda gündeme getirmiş ve fikriyatının merkezine yerleştirmiştir. "Hürriyetçi sosyalizm" anlayışının kaynağını oluşturduğu söylenebilecek "fertçi sosyalizm" kavramlaştırması bu bağlamda açımlayıcıdır. Aybar, o yıllarda kaleme aldığı bir yazısında insanı temel alan sosyalist demokrasinin vazgeçilmezliğini şu şekilde dile getirmiştir: "Diktatörlerin kucağına düşmemek için, demokratik müesseseleri mutlaka muhafaza edeceğiz, yetersizliklerini gidereceğiz. Fakat herhalde temel hürriyetlerin koruyucusu olan demokratik müesseselerden, yani serbest seçimden, dokunulmaz temel haklardan, basın hürriyetinden vazgeçmeyeceğiz. Kısacası barışmaz iki kelimeyi korkmadan birleştirerek diyelim ki: fertçi sosyalizm tatbik edeceğiz. İşte benim tahayyül ettiğim gerçek hürriyet rejimi..." (Aybar, 1945).

TÜRKİYE SOSYALİZMİNİN OLMAZSA OLMAZI: BAĞIMSIZLIK

Demokrasi ve sosyalizm birlikteliğinin yanı sıra, (ulusal) bağımsızlık Aybar düşüncesinde Türkiye'ye özgü "hürriyetçi," "güleryüzlü sosyalizm"in diğer bir vazgeçilmezi olarak karşımıza çıkar. Cumhuriyet tarihini Türkiye'nin bağımsızlıktan bağımlılığa doğru evrildiği bir süreç olarak değerlendiren Aybar'a göre, Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra emekçilerin yönetime ağırlıklarını koyamamış olmaları, yapı değişikliğine yol açacak köklü değişimlerin gerçekleştirilmesini engellemiş ve zaman içerisinde Türkiye yeniden (Amerikan) emperyalizmin(in) yörüngesine girmiştir. 1947 ve 1948 yıllarında Amerika ile imzalanan ikili antlaşmalarla başlayan bu süreç, Demokrat Parti ve Adalet Partisi iktidarlarının ekonomi ve dış politika alanlarındaki tercihleri ile hız kazanmış ve Amerikan "nüfuz ve hâkimiyeti" Türkiye'nin kalkınmasını engelleyen önemli bir faktör olarak belirginlik kazanmıştır.

Amerika ile yapılan işbirliğini, Türkiye açısından emperyalist sömürü sürecinin başlangıcı olarak kabul eden Aybar'ın bağımsızlık meselesine dair hassasiyeti esas itibariyle 1940'lı yıllara uzanmaktadır. Bu dönemde, Aybar,

sal" bir olgu değildir, ülkeye zorla değil, yerli egemen sınıfların "daveti" ile girmiştir; bu anlamda "millî burjuvazi" bu mücadelede bir ittifak unsuru olarak görülemez, dolayısıyla sömürge ülkelerde uygulanabilen "millî cephe" politikası Türkiye'de geçerli değildir. Türkiye'de anti-emperyalist ve anti-feodal mücadele ile sosyalist mücadele bir bütündür ve birlikte yürütülmelidir. Sosyalizme yönelecek bir mücadele ise ancak işçi ve emekçi sınıfların öncülüğünde gerçekleşebilir, "ara tabakalar"ın öncülüğünde girişilecek bir hareket sosyalizme yönelemez. 1961 Anayasası sosyalizme açık bir anayasadır, bu nedenle sosyalizm mücadelesi demokratik-parlamenter yollardan yürütülebilir...

Sosyalizme Geçiş: Sosyalist Devrim

TİP, kuruluş yıllarındaki ve programındaki ideolojik belirsizliğe ve eklektizme, söylemindeki Kemalist tonların ağırlığına, hatta uzunca bir süre ilk hedef olarak "kapitalist olmayan kalkınma yolu"nu

Cumhuriyet Halk Partisi yönetiminin izlediği dış politikaya karşı eleştirel bir tavır takınır ve Truman Doktrini ile Marshall Planı gereğince Türkiye'ye yapılan askerî ve iktisadi yardım programlarının ideolojik arka planına ve ülkenin geleceği açısından içinde barındırdığı tehlikelere dikkat çeker. Truman Doktrini'ne karşı *Zincirli Hürriyet* gazetesindeki yazılarıyla ilk tepkiyi dile getiren Aybar'a göre, Türkiye, tarihinin en kritik anlarından birini yaşamaktadır. "İstiklâlimiz tehlikededir...[v]e işin korkunç tarafı şudur ki, istiklâlimize kasdedenler bu sefer ordular değil de, bir yardım teklifinin yaldızlı paravanası arkasına gizlenerek üzerimize yürüyen emperyalist güçlerdir. Bilmeliyiz ki," diye devam eder Aybar, "Amerikan yardımı söylendiği gibi bir altın halka değildir. O, bedelini ergeç kanımızla ödeyeceğimiz bir esaret zinciridir.... Amerika yüzelli milyon dolar mukabilinde biliyor musunuz bizden ne istiyor? Üçüncü Dünya Savaşı'nda Polonya'nın bu savaştaki rolünü oynamamızı ve bunun için de şimdiden Amerika'ya teslim olmamızı..." (Aybar, 1968: 97).

1960'lara gelindiğinde, Aybar'ın Amerika karşıtı mücadelesi, ABD ile ilişkilerde tanık olunan ilerlemeye bağlı olarak ve dolayısıyla genişleyen ve farklılaşan boyutlarda devam etmektedir. Ancak, Aybar bu kez mücadelesini tek başına, kalemiyle değil, TİP genel başkanı olarak yer aldığı siyaset sahnesinde sürdürmektedir. Nitekim, Türkiye'nin yeniden bağımsızlığına kavuşturulması meselesi, gerek TİP'in 1965 seçim kampanyasında Aybar'ın kamuoyuna sunmuş olduğu bildirilerin gerekse TİP grubunun meclisteki muhalefet gündeminin, en temel konu başlıklarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin NATO üyeliğinden çıkması, ikili antlaşmaların feshedilmesi ve Türkiye'deki Amerikan üslerinin kapatılması muhalefet-iktidar arasındaki çekişmenin ana eksenleri olarak dikkat çeker. Parlamento, TİP genel başkanı olarak Aybar'ın, Demirel kabinesinin hükümet programını eleştirdiği meclisteki ilk konuşması sırasında, muhafazakâr güçler ve TİP arasında sürecek gerginliğin ilk örneğine tanık olur. Yıllarca hafızalardan silinmeyen ve adeta sloganlaşan, bu konuşma kapsamında yapmış olduğu saptamalar, Aybar'ın anti-Amerikancı duruşunu ve bağımsızlık meselesine dair hassasiyetini en açık ve çarpıcı bir biçimiyle ortaya koymaktadır: "...Türkiye'de 35 milyon m²'lik vatan toprağı A.B.D.'nin egemenliği altında bulunmaktadır... Türkiye Cumhuri-

benimsemiş görünmesine rağmen hiçbir zaman aşamacı bir devrim anlayışını savunmamıştı. Başından beri, Türkiye'nin bütün sorunlarının emekçilerin iktidarında çözülebileceğini savunan TİP, bu iktidarın, Yöncülerin ve MDD'cilerin ileri sürdüğü tarzda ancak aşamalı olarak elde edilebileceğini kabul etmiyordu. Türkiye'nin işçi ve emekçi sınıfları, "millî burjuvazi" ya da "ara tabakalar"ın öncülüğüne ya da ittifakına ihtiyaç duymadan bağımsız örgütleri aracılığıyla toplumsal mücadelenin öncülüğünü yürütecek güçteydiler. TİP'in işçi ve sendikacılar tarafından kurulmuş olması bunun en iyi kanıtıydı. TİP'in iktidara gelmesiyle sosyalizmin kuruluş süreci başlayacak ve yeni bir "devrim"e gerek kalmaksızın sosyalizm bir süreç içinde egemen üretim biçimi olarak yerleşecekti.

Elbette, başta Aybar olmak üzere bütün TİP'liler, sosyalizmin, bir üretim biçimi, toplumun bütün hücrelerine nüfuz eden bir düzen değişikliği olarak bir süreç için-

yeti ile A.B.D. arasında imzalanan ikili antlaşmalar, Amerika Birleşik Devletlerine Türkiye'de 35 milyon metrekarelik toprağı üs olarak kullanma yetkisi vermiştir.... bu vatan topraklarına.... hiçbir vatandaşımız ayak basamaz.... Türk zabıtası... Türk subayı, Türk komutanı, Türk hâkimi... Türk bakanları giremez. ...Amerikalılara hükümetin çağrısı üzerine içişlerimize karışmak, vatandaşlara karşı Amerikan silahlı kuvvetlerini kullanmak hakkı bile tanınmıştır..." (Aybar, 1968: 434-436; Mumcu, 1990: 43-44).

Burada hatırlanması gereken bir husus, 1960'lı yıllarda, Aybar'ın Amerika karşıtı mücadelesinin Türkiye deneyimine ilişkin çözümleme ve politika tercihleriyle sınırlı kalmadığıdır. Aybar, ABD'nin Vietnam'da sürdürdüğü savaşın uluslararası hukuk normlarına göre değerlendirmesini yapmak ve hüküm vermek üzere ünlü matematikçi ve felsefeci Bertrand Russell'ın girişimleriyle 1966 yılında kurulan Russell Mahkemesi'ne yargıç olarak davet edilmiştir. Bu gelişme, Aybar'ın gerek devletler hukukçusu olarak gerekse bir siyaset adamı ve düşünür olarak birikiminin tezahürlerini uluslarası platformda takip etmek açısından belirleyici öneme sahiptir. Russell Mahkemesi'ne, Aybar dışında seçilen on dört yargıç arasında, Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Isaac Deutscher, Gunther Anders, Lelio Basso gibi dünya çapında ünlü düşünce insanlarının yer alması, bu davetin Aybar'ın uluslararası düşünce ve siyaset dünyasındaki önemini ve etkinliğini tasdikler niteliktedir. Yargılama süreci boyunca bir ay Vietnam'da kaldığı dönemde, Aybar'ın yapmış olduğu gözlemler, sosyalizm anlayışını besleyen ve Türkiye'ye ilişkin tezlerini güçlendiren önemli açılımlar içerir. Bu bağlamda, birbiriyle bağlantılı iki boyuttan bahsetmek mümkündür. Birincisi, bu yazı kapsamında daha önce ele aldığım, sosyalist düzende somut insan kategorisinin merkezîliğine dair görüşlerinin ya da "Sosyalizm insan içindir; insan sosyalizm için değil" formülasyonunun, Vietnam yönetiminin halka rağmen benimsemiş olduğu halkçı tutumuna tanık olması neticesinde pratik düzeyde desteklenmesine ilişkindir. Aybar, söz konusu formülasyonu "her vesileyle" kullanmasının ve konuşmalarında "insan konusu"na odaklanmasının o döneme rastladığını belirtmektedir (Aybar, 1988b: 138).[6] İkinci boyut söz konusu olduğunda ise, Türkiye sosyalizmi kavramlaştırmasının diğer boyutunu teşkil eden bağımsızlık sorunu ve bu kapsamda Amerikan emperyalizminin Vietnam

de, aşama aşama gerçekleşebileceğinin farkındaydılar. Ama bu "aşama", MDD'cilerin kastettikleri biçimde siyasal iktidarın sınıfsal yapısının değişmesi anlamında bir aşama değildi. TİP'lilere göre iktidarın burjuvaziden işçi ve emekçi sınıflara geçmesi tek bir siyasal devrimi gerektiriyordu; bu devrim bir kere gerçekleşti miydi, artık yeni bir devrime ihtiyaç kalmayacaktı. Oysa hatırlanacağı gibi MDD tezi, *iktidarın da* aşamalı olarak elde edilebileceği üzerine kuruluydu.

Ancak TİP'liler "sosyalist devrim" tezinin henüz ortaya çıkmadığı ilk yıllarda kapitalist olmayan kalkınma yolunu ülkeyi zaman içinde sosyalizme götürecek bir geçiş dönemi olarak kurgulamışlardı. Bu dönemde açık bir hedef olarak sosyalizmi gösteremeyen TİP'liler, kapitalist olmayan kalkınma yolunu daha "meşru" bir alternatif olarak öne sürmüş hatta bu yolun meşruluğunu da Atatürk'e dayandırmaya çalışmışlardı. Fakat bir-iki istisna dışında TİP'in yayınlarında bu konuya

örneği üzerinden yapılan okuması gündeme gelmektedir. Bu okuma çerçevesinde, mahkemenin yerine getirmekle yükümlü olduğu işlevin gerekleri doğrultusunda, ABD'nin Vietnam Savaşı sırasında işlediği suçların dökümü - ki mahkemenin nihaî kararı ABD'nin Vietnam'da soykırım suçu işlediği yönünde olmuştur - ve savaşın politik ve ideolojik arka planına dair analizlerin yanı sıra, Aybar'ın üzerinde durduğu temel nokta, söz konusu savaşın Türkiye açısından taşıdığı anlam olmuştur. Bu bağlamda, Aybar, Vietnam ve Türkiye örneklerinin, ABD'nin bu ülkelerden sağlayabileceği iktisadi ve stratejik çıkarlar temelindeki benzerliklerine dikkat çekmektedir. Aybar'a göre "Türkiye ile Vietnam arasındaki tek fark... Vietnam halkının Amerikan tahakkümüne karşı ilk anda direnmiş olmasına karşılık, Türk halkının... kandırılmış ve gizli istilâyı fark edememiş olmasıdır" (Aybar, 1968: 626-627). Bu çerçevede, Türkiye halkının en kısa sürede ABD tahakkümüne karşı duyarlı kılınması ve bilinçlendirilmesi tam bağımsızlık yolunda verilecek mücadelenin başlangıç noktasını oluşturacaktır.

Aybar düşüncesinde, bağımsızlık konusunda verilecek mücadelenin iki unsur etrafında kurgulandığı söylenebilir. İlk olarak, daha önce yukarıda belirttiğim gibi, dış sömürü ile iç sömürünün ayrılmazlığı ilkesinden yola çıkan Aybar, bağımsız Türkiye idealinin yeniden hayata geçirilmesini ancak iç sömürüyü hedef alan sosyalist mücadele ile birlikte emperyalist güçlere karşı yürütülecek ikinci bir kurtuluş savaşının gerçekleşmesi ile mümkün görmektedir. Bu ise halkın, Amerikan emperyalizmine karşı harekete geçmesini gerektirir. Burada önerilen öncelikli strateji Türkiye'deki Amerikan vatandaşlarını hedef alması beklenen pasif direniş modelidir. Söz konusu stratejinin başarısızlığı ise uzun dönemde ağa, komprador ve Amerikancı bürokrat üçlüsüne karşı aktif direnişi zorunlu kılacaktır (Aybar, 1968: 464, 494, 660). Aybar'ın bağımsızlık meselesine ilişkin tezlerinden ikincisi ise iktidarların dış politika tercihleri ile bağıntılıdır. Bu çerçevede, Aybar tam bağımsızlık idealinin gerçekleşmesi açısından Atatürk'ün dış politikasına dönüşün gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu ise esas itibariyle, Aybar'ın bağımsızlık konusundaki görüşleri çerçevesinde merkezî önemi haiz diğer önemli bir boyutu gündeme taşır. Sovyetler Birliği'ne karşı da mesafeli/temkinli bir siyasetin zorunluluğu. Atatürk dış politikasının temel eksenini oluşturan, bütün

ilişkin ciddi kuramsal yazılara yer verilmemişti. Bu istisnai yazılardan biri, *Sosyal Adalet* dergisinde Selahattin Hilav ve Fethi Naci tarafından ortaklaşa kaleme alınan "Az Gelişmiş Ülkelerde Sosyalizme Giden Yol" başlıklı makaleydi. Derginin 4. ve 5. sayılarında iki bölüm halinde yayımlanan yazıda kapitalist olmayan kalkınma yolu azgelişmiş ülkelerin sosyalizme ulaşabilmeleri için geçmeleri gereken bir ara uğrak olarak değerlendiriliyordu (Hilav ve Naci, 1963a). İki yazar, kapitalist olmayan kalkınma dönemi boyunca "toplumun politik teşkilatının" da "millî demokrasi devleti" şeklini almasını öngörüyordu. Millî demokrasi devletinin kuruluşu ise, "gericilik üzerinde, yani emperyalistler, ticaret burjuvazisi, feodaller üzerinde, demokratik ve yurtsever kuvvetlerin zaferi demekti." Sanayi burjuvazisinin de bu harekete aktif olarak katılarak demokratik ve yurtsever kuvvetler safında yerini alması mümkündü.

Kapitalist olmayan kalkınma yolu parti

dünya devletleri ile "karşılıklı menfaat esasına" dayanan dostluk ilişkilerinin tesisi fikrinden hareketle, Sovyetler Birliği ile kurulacak bağların "içişlerine karışmama, eşitlik ve bağımsızlıklara saygı esası" üzerinden geliştirilmesi, bu noktada belirleyici öneme sahiptir (Aybar, 1968: 398-399; Aybar, 2002: 173; Aybar, 1987: 159-160). Nitekim, söz konusu duruş, TİP'in dış politika hedefleri açısından da önemli bir tercih olarak dikkat çekmektedir (*Türkiye İşçi Partisi Programı*, 1964: 157 vd.).

Ortaya konulan bloklar üstü dış politika tercihinin parti düzeyindeki tezahürü ise dünyadaki sosyalist hareket içinde bağımsız bir sosyalist parti tahayyülü olarak kendini göstermektedir. Burada temel vurgu, esas itibariyle partinin Sovyetler Birliği güdümünden bağımsızlığı meselesidir ki, bunu aynı zamanda kurulacak sosyalist rejimin kendine özgülüğüne dair hassasiyetin bir uzantısı olarak değerlendirmek mümkündür. Bu noktada, Aybar düşüncesinde, özgüllük ve evrensellik arasında kurgulanan bağlantının irdelenmesi, özellikle bağımsızlık fikrinin ideolojik sınırlarının tespitine ilişkin sağladığı açılımlar doğrultusunda önem kazanmaktadır. 1970 yılında *Forum* dergisinde yayımlanan yazıları kapsamında söz konusu bağlantıya ilişkin görüşlerini dile getiren Aybar'a göre, farklı toplumlarda, farklı, özgül çelişkilere tanık oluruz. Bağımsızlık ideali çelişkilerin özgüllüğü üzerinde yükselirken, sosyalistler arası dayanışma çelişkilerin evrenselliğinden temellenir. Bu çerçevede, anti-emperyalist mücadele emekçilerin, sermayeye karşı uluslararası platformda "enternasyonal bir kişilikle" mücadelesini gerektirir. Söz konusu dayanışmanın bağımsızlık açısından sınırlayıcılığı ise ancak ve ancak bu sınırlayıcılığın taraflar arasında eşit dağıtılması ile bertaraf edilebilir. Böyle bir uygulama, 1. ve 2. Enternasyonaller döneminde gerçekleştirilebilmişken, 3. Enternasyonel'le birlikte işlerliğini yitirmiştir. Süreç içerisinde Sovyet modeli, Enternasyonel'e bağlı partilere dayatılmaya başlamış ve bu partiler gerek politik gerekse stratejik açıdan Sovyet sosyalizminin birer uydusu konumuna indirgenmişlerdir (Ünlü, 2002: 272-273). Aybar'ın Sovyetler Birliği'ne karşı duruşunu ve bağıntılı olarak Türkiye'ye özgü sosyalizm vurgusunu –felsefî ve siyasal açıdan Sovyet sosyalizmi ve gerçek sosyalizm arasında belirlediği farklılıklar dışında– bu doğrultuda anlamlandırmak mümkündür. Böyle baskıcı bir yapılanmanın sosyalist rejimin kurulması ve

programına da girmişti. Mustafa Kemal'den alıntılarla başlayan ve ülkenin kurtuluşunu kapitalist olmayan kalkınma yoluna bağlayarak bir "geçiş dönemi" öngören program bu anlamda Komintern ve TKP geleneğinin "aşamacı" çizgisiyle uyum içinde görünüyordu. 1966 yılından başlayarak parti içinde ciddi bir muhalefet hareketine dönüşecek olan MDD'cilerin programa sahip çıkmaları pek de isabetsiz değildi. Bununla birlikte programda "kapitalist olmayan kalkınma yolu"yla ulaşılacak hedefler olarak aynen 1962 tüzüğünde "partinin amacı" olarak ifade edilen hedefler gösterilmişti ve daha önce de değindiğimiz gibi burada sayılan ekonomik, kültürel ve toplumsal önlemler tamamen sosyalist karakterliydi. Ayrıca TİP programına göre kapitalist olmayan kalkınma yoluna girmek bile ancak emekçi sınıfların öncülüğünde mümkün olabilirdi; ara tabakaların öncülüğü ya da millî cephe çözüm değildi.

Bu bağlamda kapitalist olmayan kalkın-

sürdürülmesi açısından içinde barındırdığı çözümsüzlüklere karşı farkındalığı, Aybar'ın düşünsel ve siyasal mücadelesini yönlendiren ve özellikle mensubu olduğu siyasî partilerin, genelde dünyadaki sosyalist hareket, özelde ise Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin sınırlarını belirleyen önemli bir etken olmuştur.

BÜROKRASİ VE ÖRGÜT SORUNU

Aybar düşüncesinin ana temalarından birini oluşturan örgüt sorunu, insanı odak alan sosyalist değerlerin pratiğe geçirilmesi ve özgürlükçü, demokratik bir sosyalist rejimin kurulması ve işlerliği açısından çözülmesi geren en belirgin sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Sovyet sosyalizmi ve diğer sosyalizm uygulamalarında ortaya çıkan ve yöneten-yönetilen ayrımını yeniden üreterek, sömürünün sürekliliğini sağlayan bürokratik sapmanın sosyalist rejimler açısından oluşturduğu tehdit Aybar'ın ana hareket noktasıdır. "[S]osyalist etiketli toplumlarda türeyen bürokrasiler, egemen bir sınıf haline gelmişler ve emekçileri sistemli bir biçimde yönetimden uzak tutmayı başarabilmişlerse bunun, bu ülkelerdeki ... örgütlenme biçimi ile ilişkisini..." görmezden gelmek mümkün değildir (Aybar, 1979: 40). Nitekim, Aybar'ın örgüt sorununa ilişkin olarak savunduğu üç temel tez doğrudan sosyalist pratiğe ilişkin söz konusu saptamanın kuramsal uzantıları olarak belirginlik kazanır. Örgütlenmenin, toplumun hukuki, ideolojik ve siyasal üstyapıları ile bağlantısına dikkat çeken Aybar, her üretim tarzının kendi örgütlenme biçimini oluşturacağı tezini görüşlerinin temeline yerleştirir. Dolayısıyla, örgütlenme biçimlerini "yansız," ideolojiden arınmış oluşumlar olarak değerlendirmek söz konusu olamaz. Varoldukları toplumdaki egemen ideolojinin aynası niteliğinde olan örgütlerin, sömürüye dayalı toplumlardaki temel işlevleri egemen sınıfın çıkarlarına hizmet etmek ve bu doğrultuda efendi-köle ya da buyuran-buyurulan ilişkilerini yeniden üretmektir. Öte yandan, bir topluma özgü örgüt biçiminin farklı/karşıt altyapı özelliklerine sahip diğer bir topluma aktarılması, süreç içerisinde örgüt biçimini modelleyen toplumda oluşacak sapmalara zemin hazırlayacaktır. Aybar, örgüt sorununa ilişkin olarak geliştirdiği ikinci tez çerçevesinde, kapitalist üretim biçimi ile burjuva toplumlarının hâkim örgütlenme biçimi arasındaki ilişki üzerine odaklanır. Kapitalist üretim biçiminin sermayenin tekelleşmesini kaçınıl-

ma yolunu savunurken bile TİP, Yöncü ve MDD'ci çizgiden belirgin biçimde ayrılıyordu. Daha doğrusu, Fethi Naci'nin de tespit etmiş olduğu gibi (akt. Yetkin, 1998: 221), TİP'in programı "asgari program" olsa bile ancak sosyalist bir iktidarın uygulayabileceği radikallikteydi.

Sosyalist devrim tezi, TİP'in işçi ve emekçi sınıfların öncülüğü konusunda baştan beri ısrarcı olmasının ve cepheci anlayışlara kuşkuyla yaklaşmasının bir sonucu olarak şekillendi. TİP'in ayırt edici özelliği, Türkiye'de kapitalizmin ve sınıfların belirli bir gelişme düzeyine ulaştığı düşüncesinden hareketle her türlü ilerici mücadelenin ancak işçi ve emekçi sınıfların öncülüğünde verilebileceğine duyduğu inançtı. Çünkü millî burjuvazinin ya da ara tabakaların öncülüğünde verilen mücadele sosyalizme evrilemezdi; Türkiye'de bu sınıfların öncülüğünde verilen Kurtuluş Savaşı'nın belli bir süreç içinde emperyalizmle uzlaşması bunun en güzel kanıtıydı. Bu anlamda TİP ilk

maz kılan yapısı, güçlü kapitalistlerin ekonomik alandaki egemenliklerinin temelini hazırladığı gibi, aynı zamanda onları politika, hukuk, kültür, sanat ve ideoloji alanlarında egemen kılmaktadır. Bu egemenliğin kurulması ve sürdürülmesi ise ancak uygun örgütlenme biçimi ile mümkündür. Kapitalist üretim biçimi, sermayeyi yoğunlaştıran ve merkezîleştiren yapısı ve merkezci bir düzenlemeyi öngören teknolojisi ile azınlığın çoğunluk üzerinde hâkimiyetini sağlayacak ve sürdürecek olan merkezci, dikeyine hiyerarşik ve tepeden inme disiplinli örgütlenme modelini kaçınılmaz hale getirir. Esas itibariyle para oligarşisine hizmet eden ve temel işlevi burjuvazinin egemenliğini sürekli kılmak olan söz konusu örgütlenme biçimi, tabanın merkezin güdümünde hareket edeceği ve "pasif itaat"e zorlanacağı bir "makina" görünümündedir. Bu örgüt modeli, yönetimden sorumlu ara bir tabaka olan ve egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eden bürokrasiyi üretirken, bürokrasi de makinayı yeniden üretir. Bu makinanın sosyalist bir rejime ihracı ise Aybar'ın sosyalist demokrasinin kurulmasına yönelik en büyük tehdit olarak gördüğü bürokratik sapmayı gündeme getirir. Bu saptamadan hareketle, Aybar'ın öne sürdüğü üçüncü tez, burjuva toplumuna özgü örgütlenme biçimi ile Leninist parti örgütlenmesi arasındaki örtüşmedir. Bu bağlamda, reel sosyalist rejimler açısından sorunun kaynağı, kapitalist üretim biçiminin "merkezci, dikine hiyerarşili, tepeden inme disiplinli, kalımlı yönetimli örgüt modeli" ile sosyalist değerlerin uyumsuzluğunun gözardı edilmesi ve söz konusu militarist, bürokratik, merkezci örgüt biçimi ile temelde aynı nitelikleri taşıyan Leninist parti modelinin komünist partiler tarafından biricik örgütlenme modeli olarak benimsenmesidir (Aybar, 1979: 42-51; Aybar, 1987: 127-131, 145-146).

Aybar düşüncesinde bürokratikleşme ve örgüt sorunu Marx'ın ve Lenin'in devrim kuramlarındaki farklılaşmanın doğal sonucu olarak okunmaktadır. Bu ise gerek Marksist kuram gerekse Türkiye'de sosyalist düşünce ve pratik kapsamında ana sorunsallardan biri olarak belirginlik kazanan öncülük ve bilinç temalarına dair tartışmaları gündeme taşımaktadır. Marx ve Engels tarafından devrim, "büyük çoğunluğun kendiliğinden hareketi," bir "dip dalgası" olarak tasvir edilirken, Lenin'in kuramında bu yaklaşım kesinlikle reddedilmekte ve devrimin profesyonel devrimcilerden kurulu öncü örgüt aracılığıyla ger-

yıllardan itibaren Yöncülerle "tepeden inmecilik" ve "aşağıdan yukarı sosyalizm" temaları etrafında özetlenebilecek bir tartışma içine girdi. Yine de, 1966 yılından itibaren *Yön* dergisinde başlayan TİP eleştirileri ve parti içinde baş gösteren MDD muhalefeti olmasaydı TİP'in bu yaklaşımları net bir sosyalist devrim tezine dönüşmeyebilirdi.

Bu tartışmada TİP adına ilk önemli adım, parti içindeki MDD'cilerin ilk kez ciddi bir muhalefet odağı olarak ortaya çıktıkları Malatya Kongresi'nde atıldı. 1966 yılının yaz aylarında *Yön* dergisi sayfalarında TİP'e yönelik bir eleştiri bombardımanı başlatılmış ve bu bombardımana parti içinden bazı kişiler de katılmıştı. Temelde TİP'i, bağımsızlık ve demokrasi mücadelesini ve bu mücadelede zinde güçlerin oynayabileceği rolü küçümsemekle, böylelikle de millî cepheyi bölmekle suçlayan bu eleştirilere yanıt Kasım 1966'daki II. Kongre'de verildi. TİP, ilk kez bu kongrede alınan kararlarda

çekleşmesi öngörülmektedir. Lenin'in işçi sınıfının kendiliğinden siyasal bilince ulaşamayacağı ve dolayısıyla ancak sosyalist aydınlar ya da öncüler vasıtasıyla dışardan bilinçlendirilerek devrimi gerçekleştirebilecekleri görüşünü eleştiren Aybar'a göre, böyle bir strateji Marksizmle hiçbir koşulda bağdaşmaz. Zira, "[ö]rgütlü işçi sınıfı eylem içinde bilinçlenir... kendi varlığının bilincine ulaşır... İşçi sınıfı ve bilinci dialektik bir bütün oluşturur. İşçi sınıfının siyasal bilinci onun sosyal pratiğinin örgütlü savaşımının bir yansımasıdır" (Aybar, 1979: 58).[7]

Aybar, iktidara geliş biçiminin kurulacak rejimin gerek ahlâki gerek yönetsel nitelikleri üzerindeki belirleyiciliğine dikkat çeker. Buradan hareketle, Marx ve Engels'in ortaya koydukları şekliyle "devrim emekçilerin yönetiminde, bir yığın hareketi olarak gerçekleştirilecek olursa rejim demokratik olacaktır." Öte yandan, "merkezci, dikeyine hiyerarşili, kışla disiplinli ... parti"nin, devrimin başarıya ulaşmasının ön koşulu olarak belirlendiği Leninist strateji söz konusu olduğunda, totaliter bir rejim kaçınılmazdır (Aybar, 2002: 213-214). Aybar'ın ifadesiyle, söz konusu örgütlenme biçimiyle "... [y]abancılaşmalardan kurtulmuş insanlar topluluğu yerine, hızlı ekonomik büyümeyi amaçlayan bir toplum ortaya çıkar. Marx'ın düşündüğü insanlaşan toplum amaç olmaktan çıkar.... [B]ürokratların egemenliğini sürdürmek için 'makine' acımasız bir despotluk rejimi kurar.... Emekçiler ne üretimi ne politikayı denetleyebilirler; söz ve karar sahibi olmaktan yine uzaktırlar... asıl amaç olan sosyalist hümanizma, Marksist hümanizma unutulmuş; sosyalizm bürokratik sapma içine düşmüştür..." (Aybar, 1979: 69) ki, Stalin döneminde tanık olunan gelişmeler bunun en çarpıcı örneğini oluşturmaktadır.[8]

Aybar düşüncesinde, sosyalist demokrasinin tesisi ancak yatay örgütlenme biçiminin sosyalist partiler tarafından benimsenmesi ve Leninist piramidin sosyalist pratikten tasfiyesiyle mümkündür. Yetkinin tabana yayılmasına olanak verecek ve bu bağlamda emekçilerin karar verme sürecine doğrudan katılımını sağlayacak bu örgütlenme biçimi, sosyalizmin çoğunluğun hareketi olarak inşasının ve yönetici kadronun emekçi niteliğinin ön koşulunu oluşturur. Parti içi demokrasinin gerçekleşmesi ve dolayısıyla bürokratikleşme olasılığının bertaraf edilmesi, Aybar'ın Sovyet ve Türkiye sosyalizmleri arasında öngördüğü farklılaşmanın kurumsal altyapısını hazırlar. Bu çerçevede, profesyo-

hedefinin sosyalizm olduğunu resmi olarak açıkladı.

1966 sonlarında, önce İstanbul İl Kongresi'nde sonra da Malatya'daki II. Büyük Kongre'de boy gösteren parti içi muhalefet, TİP'lileri çift yönlü bir mücadele içine itti. Bir yandan, partiyi ele geçirmek istediklerinden kuşkulanılan "eski tüfekler"in ve bunlarla birlikte hareket ettikleri düşünülen parti üyelerinin tasfiyesine başlandı, diğer yandan da MDD tezlerine karşı ideolojik mücadelenin önemi fark edildi. Aybar'ın Yöncülerle daha önceden devam eden "tepeden inmecilik" tartışmaları sayılmazsa TİP'lilerin MDD tezlerine karşı ilk ciddi eleştirileri *Dönüşüm* dergisinde yayımlandı. Aren (1966a) ve Boran'ın söz konusu yazılarında (1967a ve 1967b) anti-emperyalist mücadele ve millî cephe tezleri ele alınıyor, aşamacı anlayışlar eleştiriliyordu. İki yazar da, sosyalizmden önce anti-feodal ve anti-emperyalist mücadele vermek gerektiğini savunanları, Türkiye'nin kapita-

1965 seçimlerinde 54 ilden yüzde 3 oy almayı başaran TİP, TBMM'ye 15 milletvekili soktu. TİP; 141 ve 142. maddelerin kaldırılması için Anayasa Mahkemesi'ne başvurması, Amerika ile ilişkilere yönelik verdiği soru önergeleriyle dikkat çekti.

nel devrimcilerin başat güç olarak görünürlük kazandığı Sovyet deneyiminden farklı bir biçimde, Türkiye'de sosyalizm işçi sınıfının demokratik öncülüğünde, bütün emekçi sınıfların ittifakı ile gerçekleşecektir. Bu belirleme, Aybar, örgüt sorununu kuramsal düzeyde ele almadan çok önce partinin stratejik yönelimini belirleyen ana unsurlardan biri olarak TİP tüzüğünde yerini almıştır. Tüzüğün 2. maddesinde "Türkiye İşçi Partisi, Türk işçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış bütün emekçi sınıfların ve tabakaların, ırgat ve küçük köylülerin, aylıklı ve ücretlilerin, zanaatkârların, küçük esnaf ve ilerici gençliğin ve toplumcu aydınların kanun yolundan iktidara yürüyen siyasî teşkilâtı" olarak tanımlanır (*Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü*, 1967: 4). Öte yandan, söz konusu öncülüğün ve ittifakın tesisinin ön koşulu olarak sunulan

list gelişme düzeyini gerçekte olduğundan daha geri görmekle eleştiriyorlardı.

Boran'a göre Türkiye'de millî kurtuluş mücadelesi ile sosyalist mücadele arasındaki ilişki konusunda iki farklı görüş ortaya çıkmıştı. Bağımsızlık davasının son tahlilde sosyalizm davası olduğunu savunan TİP, "İkinci Millî Kurtuluş savaşının ancak emekçi sınıfların ve onun sosyalist partisinin öncülüğünde başarıya ulaşabileceği ve bunun için de Türk işçi sınıfını ve bütün emekçi kütleleri örgütleyip politik bir güç haline getirmek gerektiği" görüşündeydi. İkinci görüşe göre ise bu safhada millî kurtuluş hareketi ancak anti-emperyalist ve anti-feodal bir mücadele olabilirdi ve bu mücadelede millî burjuvazi ile ara sınıfların önemli bir rol oynaması kuvvetle muhtemeldi. Hatta bu sınıf ve tabakaların mücadeleye öncülük etmesi dahi mümkündü. Bu aşamada sosyalistlerin bunlarla işbirliği yapması gerekiyordu, sosyalizm mücadelesi ancak daha sonraki aşamada söz konusu olabilirdi.

ve halkın oyları ile kurulacak yeni düzenin totaliter bir sapma göstermeden, hürriyetçi seyrine olanak verecek demokratik örgütlenme ise tüzüğün 53. maddesinde yer alan, "partinin bütün organlarında görevli bulunanların yarısının, kendisi üretim araçlarına sahip olmadığı için, emek gücünü üretim araçları sahiplerine satarak yaşayanlar veya işçi sendikaları yönetim organlarında görevli bulunan üyeler arasından seçilmiş olması gözetilir..." ilkesi ile garanti altına alınmıştır (*Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü*, 1967: 30). Ancak, TİP ile karşılaştırıldığında, SDP bünyesinde yapılan düzenlemelerin Aybar fikriyatının pratik alandaki tezahürlerinin gözlemlenmesi ve anlaşılması bakımından daha kapsamlı bir örnekler kümesi teşkil ettiği açıktır. Bu bağlamda, kuramsal çözümlemelerin bütüncül bir perspektiften reel siyasetteki yansımalarını izlemek açısından önemli olduğunu düşündüğüm SDP deneyimi aşağıda ayrı bir bölüm halinde ele alınacaktır.

AYBAR DÜŞÜNCESİNİN PRATİKTEKİ YANSIMALARI: SOSYALİST DEVRİM PARTİSİ ÜZERİNE

Aybar'ın düşünsel pratiğinin gelişimine dair yapılacak bir bölümleme çerçevesinde, 1970'li yılları kuramsal çözümlemelerinin ağırlık kazandığı ve bir anlamda daha önceki yıllardaki saptamalarının Marksist kuramla ilintilerinin kristalleştiği bir dönem olarak olarak ele alabiliriz. Açmak gerekirse, Aybar'ın Sovyet modeline karşı geliştirdiği argümanlar ve bu bağlamda özgünlüğünün en belirgin ifadelerinden birini oluşturan Türkiye sosyalizmine dair ortaya koyduğu tezlerin kuramsal açılımları tam anlamıyla bu dönemde somutluk kazanmıştır. Düşünsel çizgisinin belirlenmesi açısından merkezî önem arz eden, örgüt sorunu, bürokratikleşme, öncülük, bilinç, enternasyonalizm gibi temaların entelektüel uğraşısında ön plana çıktığı bu dönem, anti-Sovyetik duruşunun iyiden iyiye ve kuramsal kaynakları ile belirginlik kazandığı bir kesit oluşturmaktadır.

Öte yandan, Aybar, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren, SDP'nin genel başkanı olarak pratik siyasette de mücadelesini sürdürmüştür. Ancak, SDP'nin, bir siyasal parti olarak sosyalist siyaseti yönlendiriciliği ya da siyasal sahnedeki etkinliğinden ziyade, Aybar düşüncesinin doğrudan hayata geçirildiği bir oluşumu yansıtması açısından önemli olduğu söylenmelidir. Nitekim, TİP ile karşılaştırıldığında, SDP'nin bu niteliği açık bir

Aren (1966a) gibi Behice Boran da MDD tezlerinin kendisine değil, bu tezlerin Türkiye'de geçerli sayılmasına karşı çıkıyordu daha çok. Uluslararası sosyalist literatürde azgelişmiş ülkeler için aşamalı bir stratejinin öngörüldüğünü kabul eden Boran'a göre, bu strateji, "henüz bağımsızlığına kavuşmamış sömürge devletlerle, politik bağımsızlığına yeni kavuşmuş 'genç Asya Afrika devletleri'" için geçerliydi. Türkiye'yi bu kategorideki ülkelerle bir tutmak, onu olduğundan daha geri bir ülke olarak değerlendirmek demekti ki, MDD'cilerin temel hatası da buydu. Oysa dünyada verilen ilk millî kurtuluş savaşını yaklaşık yarım yüzyıl önce zaferle sonuçlandırmış olan Türkiye "arada benzerlikler ve ortak unsurlar bulunmakla beraber, ne sömürge devletlerle, ne genç Asya-Afrika devletleriyle, ne de Latin Amerika memleketleriyle kıyaslanabilir"di. Millî burjuvazinin öncülüğünde bir bağımsızlık mücadelesi vermiş ve "millî burjuva devleti safhalarından geç-

biçimde kendini gösterir. Bu açıdan, TİP programını ve bu doğrultuda somutlaşan politika tercihlerini Aybar'ın sosyalizm anlayışının izlerinin sürülebileceği ana çerçeve olarak nitelendirmemiz mümkündür. Bu, özellikle partiye hâkim demokrasi ve planlı kalkınma anlayışları kapsamında görünürlük kazanmakta ve Aybar'ın ifadesiyle, "sosyalizmin Leninist yorumu ile en başta 'öncü' ve 'örgüt' teorileri ile asla bağdaşma"yan bir yaklaşımı simgelemektedir. Ancak "İşçi Partisi'nin kurulduğu günlerde bu konudaki görüşler..."in henüz "nihai biçimini almış" olduğunu söylemek oldukça güçtür (Aybar, 2002: 210). SDP deneyimi söz konusu olduğunda ise, sosyalizm anlayışına dair eksik kalan halkaların tamamlandığı, incelmiş, fikriyatının ayrıntılı bir biçimde takip edilebileceği bir formülasyonlar bütünü gündeme gelmektedir. Parti'nin tanımlayıcı unsurları ve politikalarının ideolojik referans noktalarını belirleyen ilkeler bu açıdan belirleyici önemdedir.

Tüzük kapsamında, SDP "...işçi sınıfının bilime dayalı, tarihsel, demokratik öncülüğünde, onunla elele iktidar için, sosyalist devrimler için mücadeleyi kabul eden köylülerin, küçük esnaf ve zanaatkârların, küçük memurların, emekli dul ve yetimlerin, devrimci gençlerle sosyalist aydınların; kısacası sömürülen ezilen, ikinci sınıf yurttaş sayılan, tüm kafa ve kol emekçilerinin, demokratik, bağımsız, bürokratik olmayan sosyalist örgütü" (*Sosyalist Devrim Partisi Tüzüğü*, 1978: 3) olarak tanımlanmaktadır. Burada yapılan vurguya ek olarak, Aybar'ın sosyalizm anlayışının sacayağını oluşturan *demokrasi*, *bağımsızlık* ve *bürokrasi* olgularının sosyalist rejimin işlerliği açısından taşıdıkları stratejik ve politik önem, ilkeler kısmında daha detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Kuramsal bir yönelimin izlerini taşıyan parti ilkelerinin, esas itibariyle Türkiye sosyalizmi ve diğer sosyalizmler arasındaki farklılaşmaya referansla kurgulandığı söylenebilir. Sosyalist düzen içerisinde somut insan özgürlüğüne "İnsanlar sosyalizm için değil, sosyalizm insan içindir" formülasyonu temelinde yapılan vurgu bu bağlamda ana çıkış noktası olarak değerlendirilebilir. Bununla bağlantılı olarak, öznel koşulların sosyalizme geçiş yolu ve uygulanma biçiminde yaratacağı farka ilişkin ön kabulden hareketle, "sosyalizme tek bir yoldan geçileceği hakkındaki iddianın" bilimselliğine dair gündeme taşınan sorgulama da ayrıca dikkat çekicidir. Öte yandan, ideolojik bağımsızlık; "proletarya enternasyonalizmi" teme-

miş" bulunan Türkiye'de "burjuvazinin memleketi kalkındıramadığı, ekonomik bağımsızlığı gerçekleştiremediği, bunun için de politik bağımsızlığımızdan tavizler verdiği geçirilen tecrübelerle fiilen sabit olmuştu." 20 yıldır çok partili demokrasi deneyimine sahip olan, 1961'den beri de "sosyal muhtevalı" bir anayasaya kavuşmuş olan Türkiye'de sosyalistlerin görevi "emekçi sınıfları uyarıp örgütlemek ve onları politik bir güç haline getirmek"ti. "Önce anti-emperyalist mücadele, sonra sosyalizm davası" diyerek bu ikisi arasına bir aşama konulması ne teoriye, ne de ülkenin içinde bulunduğu tarihsel gelişme safhasına uygundu. Böyle bir ayrım, sosyalizm mücadelesini bir çıkmaza sokmak demekti (Boran, 1967a).

Bilindiği gibi 1968'in sonlarına doğru TİP yöneticileri arasında ciddi bir anlaşmazlık çıktı ve Aybar ile, başını Sadun Aren, Behice Boran ve Nihat Sargın'ın çektiği grubun yolları ayrıldı. Gerçi TİP çatısı altında beraberlik bir süre daha devam etti

linde Sovyetik hegemonyanın eleştirisi; "bürokratik sapma" ve örgüt modeli arasındaki ilişki; ve nihayet Leninist öncü teorisinin reddi üzerine inşa edilen işçi sınıfının öncülüğü meselesi, Aybar fikriyatının SDP tüzüğündeki diğer izdüşümlerini oluşturmaktadır (*Sosyalist Devrim Partisi Tüzüğü*, 1978: 4-5).

SDP deneyimine ilişkin olarak üzerinde durulması gereken diğer bir nokta, sosyalist demokrasinin kurulması ve işlerliği açısından merkezî önemi haiz olan katılımcı demokrasi modeline ilişkindir. Bu çerçevede, "demokratik rejimin tabana oturtulması" ya da emekçilerin toplumsal hayatın her kademesinde söz ve karar sahibi olmaları, TİP örneğinde olduğu gibi, SDP iktidarında gerçekleştirilecek politikalar arasında yer almaktadır. Katılımcı modelin diğer bir boyutu olarak ele alabileceğimiz, parti içinde demokrasinin sağlanması ve bürokratikleşmenin önlenmesine ilişkin önlemler ise TİP deneyimi ile karşılaştırıldığında, SDP'de çok daha kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır: "Parti yönetim kurullarında 2/3 oranında işçilerin, köylülerin ve genellikle kol emekçilerinin çoğunlukta olmaları"nın sağlanması şartı ve yöneticilerin iki ardışık dönemde aynı yere seçilememeleri kuralı bu bağlamda önemlidir. Buna ek olarak, parti üyelerinin ilçe düzeyinde toplanarak, parti politikaları ile ilgili düşünce, eleştiri ve önerilerini genel merkeze sunmalarına olanak verilmiştir (*Sosyalist Devrim Partisi Tüzüğü*, 1978: 6).

MARKSİZM, SOSYALİZM VE BİLİMSELLİK MESELESİ

Aybar'ın bilim konusundaki çözümlemeleri, Türkiye'de sosyalist düşünceye sağlamış olduğu kuramsal ve tematik açılımların rahmini oluşturur. Marksist-Leninist okumalara karşı duruşunun epistemolojik referans noktaları olarak dikkat çeken bu çözümlemeler, aynı zamanda kendisinin sosyalist hareket içerisindeki yalnız bırakılmışlığının ve yadırganmışlığının izlerinin sürülebileceği bir alan olarak belirginlik kazanır. Nitekim, 1968 yılında TİP içerisinde görünürlük kazanan muhalefet tarafından Aybar'a karşı ortaya konulan eleştirel tavır, büyük ölçüde bu kaynaktan beslenmiş ve bilimsellikten saptığı, bilime inanmadığı ve saptamalarını idealist felsefe temelinde dayanaklandırdığı savları çerçevesinde somutluk kazanmıştır. Bu çatışma, esas itibariyle felsefî düzeyde Aybar'ın Marx okumaları ya da benimsemiş olduğu Marksizm yorumları ile Marksist-Leninist

ama kısa süre içinde bu iki grubun siyasî ve ideolojik açıdan artık bir arada duramayacak kadar farklı yönelimler içine girdikleri anlaşıldı. O güne kadar TİP'in başarıları etrafında sağlanan birliktelik, partinin yükselişi kesintiye uğrayınca dağılmaya başlamıştı. Bir türlü önü alınamayan MDD muhalefeti giderek güçleniyor, özellikle öğrenci gençlik içinde hızla yayılıyordu. TİP'in içine girdiği duraksamanın nedenleri ve çözümleri konusunda Aybar ile Aren-Boran kanadı farklı düşünüyorlardı. Kısa vadede parlamenter yoldan iktidara gelme umudu gittikçe kırılan Aybar, önlem olarak partiyi "sağ"a çekmek istiyordu; daha popülist ve reformist bir çizgi izlenmesinden yanaydı.[13] Diğer kanat ise bu hedefin gerçekçi olmadığını düşünüyordu; parlamenter yol terk edilemezdi ama önce bilinçli kadrolardan oluşan sağlam bir parti örgütü kurmak gerekiyordu. Dolayısıyla parti daha "sol", daha "ortodoks" bir çizgi izlemeliydi. Sonuçta ikinciler kazandı ve bir yıl kadar süren bir "fetret devri"nden

çizgi arasında gözlemlenebilecek farklılaşmanın bir neticesidir.[9]

Genel bir değerlendirme kapsamında, Aybar'ın, Marksizm yorumlarında nesnelliğin ön-belirleyiciliğine karşı özne etkinliğini ön planda tutan bir duruş benimsediği söylenebilir. Somut insana, onun özgürleşim mücadelesine ve bağıntılı olarak yabancılaşma kavramına odaklaşan yönelim bu bağlamda belirleyici önemdedir. Daha önce de belirttiğim gibi, Aybar'a göre Marx her şeyden önce "yabancılaşmalardan kurtulma sorununa bilimde bir çıkış, bir çözüm aramıştır." Nitekim, Althusser'in, Marx'ın gençlik ve olgunluk dönemlerinde yazmış olduğu eserler arasındaki "epistemolojik kopukluk" tezine karşı geliştirdiği argüman kapsamında Aybar, Marx'ın, geç dönem yazılarında "eski açıklamalarını ekonomik teorisine eklemleyerek yeni kavramlarla" açıkladığına dikkat çeker: "[Y]abancılaşma bunlardan biridir. Kaldı ki terim olarak yabancılaşma *Kapital*'de de geçer... Marx'ın yapıtında, etten kemikten somut insanlar bir filigran gibidir, ekonomik ilişkilerin arkasında hep insan görürsünüz" (Aybar, 1979: 68).[10] Marx'ın öğretisini, "projesini," böyle bir okuma çerçevesinde anlamlandırmak öncelikli olarak hümanizmasının keşfini ve hümanizmaya inancı gerekli kılmaktadır ki bu, Aybar'ın düşünsel ve siyasal etkinliğini yönlendiren en temel boyut olarak belirginlik kazanmaktadır. Hümanizmanın Marx'ı anlamak açısından sağladığı açılımları sıklıkla dile getiren Aybar'a göre, "Marx'ın hümanizması, bilimsel çalışmalarına yön vermiş; bilimsel bulgularda, hümanizmayı gerçeklerden oluşan bir tabana oturtmuş"tur. "Politika ise, bilimsel hümanizmanın gerçekleştirilebilmesi için verilen bir savaşım"dır (Aybar, 2002: 62).

Marksizmin hümanist yorumu, Sovyet pratiği ve Marksist-Leninist bakış açısının tamamen karşısında duran felsefî ve siyasî bir konumlanışı simgelemekte ve sosyalist rejimin öncelikli hedef(ler)inin tanımlanması konusunu gündeme taşımaktadır. Somut insanın kurtuluşunu odağına alan sosyalist demokrasi ile sosyalizm adı altında sürdürülen totaliter pratikler arasındaki farklılaşmanın özgürlük sorunu açısından anlamlandırılması bu bağlamda temel belirleyici olarak kabul edilebilir. Böyle bir anlamlandırma, her şeyden önce bilimsel düşüncenin niteliğine, sınırlarına ve bu çerçevede, Marksist kuramın bilimsel kavranışına dair bir değerlendirmeyi zorunlu kılacaktır. Aybar'ın entelektüel etkinliği kapsamında

sonra partide yönetim bu gruba geçti. İşte "sosyalist devrim stratejisi" bu grubun yönetiminde TİP'in resmi görüşü olacaktı. Bu stratejinin teorik açıdan geliştirilip yetkinleştirilmesi de, henüz Aybar TİP Genel Başkanı iken, parti içindeki muhalifler tarafından 1 Mayıs 1969'da 15 günlük bir yayın olarak çıkarılmaya başlanan *Emek* dergisine düşecekti.

Emek dergisi iki yönlü bir işlev üstlenmişti. Bir yandan partide Aybar yönetimine alternatif bir siyasî hat oluşturmaya çalışıyor, diğer yandan MDD hareketine karşı ideolojik mücadele veriyordu. Dergide Yön-Devrim hareketini ve MDD tezlerini eleştiren pek çok yazı yayımlandı. *Emek*, aşamacı tezler ile millî burjuvazi ve ara tabakalar konusunda öteden beri sürdürülen eleştirileri yinelemek ve geliştirmekle kalmadı, MDD'ye alternatif olarak ortaya çıkan stratejinin adını da koydu: *sosyalist devrim*. Sosyalist devrim stratejisi birbirine bağlı iki temel teze dayandırılıyordu: Türkiye, burjuva demokratik

bilimsellik meselesine atfettiği önemin de, esas itibariyle bu değerlendirmenin Marksist kuram ve pratik açısından sağlayacağı açılımlara dair inancından kaynaklandığı söylenebilir:

Aybar tezlerini ortodoks yorumların katı nedenselliğinin eleştirisi üzerine kurar. Doğa bilimlerindeki gelişmelerden –atom fiziği alanındaki yeni bulgular ve özellikle Heisenberg'in "belirlenmezlik" (*indéterminasyon-incertitude)* ilkesi bu bağlamda önem kazanır– yola çıkarak, "rastlantı"nın bilimsel açıklamalar açısından önemine dikkat çeken Aybar, Marksizmde nedensellik ilkesinin, rastlantı ile beslenmesinin zorunluluğu üzerinde durmaktadır. Zira, Marx'ın kuramı tarihsel gelişimi ancak kalın çizgileri ile ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, örneğin, Batı Avrupa'daki devrim beklentisinin gerçekleşememesi ve devrimin kapitalist gelişim açısından geri bir ülke olan Rusya'da patlak vermesi üzerinde önemle düşünülmesi gereken bir meseledir (Aybar, 2002: 163).

Bağlantılı olarak, bilimsel düşüncenin devinimine dair önkabulün gerekliliği, Aybar'ın Marksist kurama dair sıklıkla gündeme getirdiği unsurların başında gelir. Bilim içerisindeki diyalektik hareket, bizi süreç içerisinde bilimsel olarak sunulan verilerin kendi zıtlıklarını doğurduğu bir noktaya taşımaktadır. Yaratıcılığın itici gücünü oluşturan bu durum, ister istemez bilimsel düşüncenin yeni bulgular ışığında tekrar gözden geçirilip değerlendirilmesine, genişletilmesine ve derinleştirilmesine zemin hazırlar. Marx'ın öğretisine yönelik olarak yapılması gereken de budur. Burada, Aybar iki boyutlu bir yeniden yapılandırmanın kaçınılmazlığını gündeme getirmektedir: Öğretideki eksikliklerin yeni açıklamalarla tamamlanması ve yeni gelişmelerin Marksist perspektiften değerlendirilerek, günümüz sorunlarına yanıt verecek bir aşamaya ulaştırılması. Aybar'ın, Marx'ın eserlerinde sınıf kavramının ele alınış biçimine dair yapmış olduğu değerlendirmeler, söz konusu yeniden yapılandırmanın gerekliliğini haklılaştırmak açısından belirleyici önemdedir: Marx düşüncelerini sınıf ve sınıf savaşımı üzerine yapılandırmakla birlikte, sınıfın tanımını bize açık olarak sunmamaktadır. Ayrıca, kapitalist toplumlarda, burjuvazi ve proletarya arasında iki kutuplu bir yapılanma olacağı öngörüsü, hizmet sektörünün gelişimiyle tam olarak gerçekleşmemiş, köylüler kaybolmamış, işçi sınıfının üst tabakaları burjuvalaşmıştır. Bütün bu gelişmeler sınıf kavramının ve proletaryanın devrimci işlevi-

devrimini tamamlamış kapitalist bir ülkedir ve işçi sınıfı sosyalist mücadeleye öncülük edebilecek kadar gelişmiştir.

Emek dergisinin ilk sayısında yayımlanan ve bir "çıkış manifestosu" niteliğinde kaleme alınmış olan "Sosyalist Potansiyelden Sosyalist Güce" başlıklı yazıda (*Emek*, 1969b), bir yandan, TİP'in bir süredir "sosyalist hareketteki toplayıcı ve öncü görevini" yitirdiği belirtilerek bunun sorumlusunun Aybar yönetimi olduğu ilan ediliyor, diğer yandan, sosyalist hareketin birliğinin ancak "doğru sosyalist teori ve eylemi ortaya koymak ve bunu ısrarla savunmak"la sağlanacağından hareketle, derginin savunacağı temel ilkeler sıralanıyordu. Türkiye'de hâkim üretim biçiminin kapitalizm olduğu en başta ve net bir biçimde belirtilmişti. Kapitalizmin azgelişmiş olması nedeniyle işçi sınıfı ve onun müttefiki olan diğer emekçi sınıf ve tabakalar özellikle sınıf bilinci ve örgütlü hareket etme yeteneği gibi nitelikler bakımından geri durumdaydılar

nin "gerçeklerin ölçüsüne vurularak" yeni bir tahlilini gerektirmektedir. Bağlantılı olarak, "devrim kavramı", "teknolojik ilerleme ile devrim hareketleri arasındaki ilişkiler," "ulusal kurtuluş hareketleri," ve "terörizm" olguları da Marksist perspektif çerçevesinde üzerinde (yeniden) düşünülmesi gereken temalar olarak önem kazanmaktadır.[11]

Daha önce belirttiğim gibi, Marksist kuram ve bilimsellik konusundaki değerlendirmeleri, Aybar'ın Marksist-Leninist ideolojiye ve bu bağlamda Sovyet sosyalizmine karşı ortaya koyduğu eleştirel tavrın kurucu unsurudur. Aybar, Sovyet pratiğine referansla, bilim konusundaki düşüncelerini şu şekilde ifade eder: "Sovyet Marksizm-Leninizminde gerçek bir analiz yoktur... Analiz adı altında yapılan şey, şemaya uymayan ayrıntıların tasfiye edilmesi, ...olayların doğasının değiştirilmesi; hatta hatta maksadına göre olay yaratılmasıdır. ... Marx'ın 'ipuçları,' 'kalın ve genel çizgileri' birer anahtar, doğruların bulgulanmasına hizmet eden yoruma açık şemalar olmaktan çıkarılmış, noktalanmış, mutlak gerçeklere dönüştürülmüş, birer dogma olmuştur." (Aybar, 2002: 32). Bu doğrultuda, Sovyetler başta olmak üzere diğer sosyalist rejimlerde, bilim, totaliter sapmanın meşruiyet zeminini hazırlayan ve yönetimin rasyonalizasyonunu sağlayan bir araç konumuna indirgenmiştir. Amaç, partinin ve devletin kutsallaştırılması ve "bilim diliyle konuşan yeni bir inanç sistemi" oluşturulmasıdır. Bu anlayış ise kendiliğinden düşünemeyen, "itaatli, sadık militanlar yaratmak"tadır (Aybar, 2002: 34). Bilime yüklenen bu işlevsellik, sosyalizm ve demokrasi arasındaki bağlantının göz ardı edildiği ve sosyalizmin bir yönetim biçimine indirgendiği totaliter düzenlerin temelini oluşturmaktadır. Burada, Aybar'ın dikkat çektiği temel nokta, böyle oluşumların ya da uygulamadaki sosyalizmlerin, somut insanın özgürleşmesi açısından içinde barındırdığı olumsuzluklar ve imkânsızlıklardır. Zira, "Sosyalist düzen her şeyden önce bilime dayandığı için değil, insancıl, ahlâksal amaçlar güttüğü için insanların ümidi haline gelmiştir... Amaç insanların özgürlüğüdür" (Mumcu, 1900: 176).

Aybar düşüncesinde, Marksist kuramın bilimsel kavranışına ilişkin tanık olunan bu sorunların aşılması her şeyden önce özeleştiriyi gerekli kılmaktadır. Teori ve pratik arasındaki bağıntının yeniden inşası bakımından kaçınılmaz olan bu gerekliliğin göz ardı edilmesi son tahlilde sosyalist siyaseti bilimsellikle ilgisi olmayan "teori(!)ler"le karşı kar-

ama "sosyalist eğitim ve örgütlenmeye" özel bir önem ve öncelik vererek bunu telafi etmek mümkündü.

Emek dergisi Türkiye'yi bu şekilde tahlil ederken aslında MDD'cilerin ülkeyi "yarı sömürge - yarı feodal" olarak nitelendiren görüşlerini de eleştirmiş oluyordu. Nitekim yazıda MDD'cilerin sık sık dile getirdikleri iki teze daha karşı çıkılmıştı: anti-emperyalist mücadelenin önceliği ve sosyalizmden önce demokrasi mücadelesi vermenin zorunluluğu. Elbette "emperyalizm hem askeri hem ekonomik yönleriyle ülkemize girmiş ve ülkemizi pençesine almış bulunmakta"ydı ama gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardı:

> *Gerçekten, emperyalizm ülkemize silah zoruyla girmemiş, hâkim sınıfların çıkarlarına da uygun düştüğü için, onların daveti ile gelmiş ve sonra da işbirlikçi ve taraftar çevresini genişletmiştir. Bu durumda anti-emperyalist mücadelede de*

şıya bırakacaktır. Nitekim, Aybar'a göre Türkiye solunun önündeki en büyük sorun tam da bu noktada somutluk kazanmaktadır. "Türkiye gibi, Batı uygarlığını yüzyıllar sonra bir ithal malı olarak benimsemiş bir ülkede, bilimin ve bilim düşüncesinin de gerçekten özümsenmesi çok zordur. Bundan dolayı Marksizmden türetilen teoriler, bizde daha büyük bir taassupla korunmuş; virgülüne itiraz edilmesine bile izin verilmemiştir... Marksizm ve Marksizmden türetilmiş tüm teoriler, birer kutsal öğreti gözü ile görülmüş ve korunmuştur" (Aybar, 1988c: 139-140). Bu çerçevede, pratik düzeyde, Aybar'ın temel kaygısı, Türkiye'de "kendilerini Marksist-Leninist olarak bilenler"in farklı görüşler karşısındaki dogmatik tutumlarının sosyalist hareketin gelişimi açısından içerdiği olumsuzluklar olmuştur. "Bir düşünür ve eylem adamı olarak Aybar'ın özgünlüğü nedir?" sorusuna verilecek yanıt da esas itibariyle bu olumsuzlukların niteliği, nedenleri ve Türkiye solu açısından neticeleri üzerinden formüle edildiği ölçüde anlamlı olacaktır.

Süleyman Seyfi Öğün'ün yerinde tanımlamasıyla "zor zamanda ilkeli düşünmek"ten (Öğün, 2004a: 423-449; Öğün, 2004b: 451) hiçbir zaman ödün vermeyen Aybar, sosyalist hareket içerisinde mücadelesini Marksist-Leninist kuşatmayı kırmaya adayan ve bu bağlamda zoru başaran nadir isimlerden biri olarak tarihe geçmiştir. Ölümü üzerine kaleme aldığı satırlarda, Yaşar Kemal, Aybar'ın savaşımını/özgünlüğünü şu şekilde aktarır: "...Aybar'ın en önemli yönü görkemli kişiliği değil. O kişiliğin altında daha büyük bir kişilik... var. Aybar, derinlemesine düşünen, araştıran, yaratan bir bilim ve düşünce adamıydı... Bir düşünce ve kavga adamının, kendi düşünceleri ve kavgası üzerine yürümesi dünyanın en zor işlerinden birisidir. Aybar bütün hayatı boyunca kendi kendinin üzerine yürümüştür... sosyalizmi dogma gibi gösterenlerin üzerine yürümüştür..." (Kemal, 1995: 9-10). Bu yürüyüş boyunca, Aybar, Türkiye soluna uzun yıllar yabancı duran ve tabulaştırılmış sorun alanlarını, anlaşılamama ve dışlanma pahasına, 1960'lı, 1970'li yıllarda sosyalist tartışma gündemine getirmeyi başarmıştır. Ancak, bu sorun alanlarının Türkiye solu tarafından benimsenmesi ve özellikle de Sovyet eleştirisinin çoğunluk tarafından kabulü uzun bir süreç gerektirmiştir. Bu bağlamda, reel sosyalizmin çöküşü, Aybar'ın öngörülerinin ve yıllarca büyük bir tutarlılık ve inançla savunduğu tezlerinin bir nevi tasdikini simgelemekte-

baş hedefin hâkim sınıflar ve işbirlikçi çevreler olacağı açıktır. Bu da gösteriyor ki, anti-emperyalist mücadele ile sosyalist mücadele birdir ve beraberce yürütülür (*Emek*, 1969b: 10).

Yazıda Türkiye'de sosyalizm mücadelesi yürütmek için koşulların uygun olmadığını öne süren görüşler de eleştirilmişti. Ülkede burjuva demokratik haklar için mücadele geleneğinin oldukça eski bir tarihe dayandığı belirtiliyor, 27 Mayıs hareketi ve 1961 Anayasası ile bu yolda önemli bir mesafenin alındığı kaydediliyordu. Sosyalist mücadelenin önünde engel oluşturan 141. ve 142. maddeler hâlâ yürürlükteydi ama zaten "bağımsız kapitalist gelişmeyi gerçekleştiremeyen, dışa bağlı burjuva sınıfından daha ileri bir demokratik düzenin kurulmasında öncülük etmesini beklemek gerçeklere uymayan bir davranış olurdu" (*Emek*, 1969b: 9).[14]

Manifesto niteliğindeki bu yazının son kısmında, bundan böyle parti içinde

dir. Demokrasi, bağımsızlık ve sosyalizm sacayağı üzerine kurulan bu tezlerin, bugün ekonomik, kültürel ve siyasal alanda tanık olduğumuz sorunlara sosyalist bir perspektiften oluşturulacak çözüm yollarına dair sağlayacağı açılımların keşfi ise Türkiye sosyalistlerinin kendi üstlerine yürüyerek, Mehmet Ali Aybar'ı (yeniden) değerlendirmeleriyle mümkün olacaktır. ❐

DİPNOTLAR

1 Aybar'ın Türkiye'nin sınıf yapısına ilişkin tahlilleri için ayrıca bkz. (Aybar, 1988a: 144-153).

2 Aybar'ın tezleri ile aradaki benzerlik için bkz. (Küçükömer, 1969) ve (Divitçioğlu, 1967).

3 Bu eksende bir okuma için bkz. (Özman, 2000: 75-87).

4 Beşli önerge kapsamında yöneltilen suçlamaları Aybar, sekiz başlık altında toplamaktadır: "1) Aybar bilime karşıdır; 2) ...Bilimsel Sosyalist nitelikte kitaplara karşıdır; 3) Uygulamada sosyalizm çeşitlilik gösterir derken, çeşitliliğe ağırlık vermektedir; 4) Emekçi sınıfların bilinçlenmesi konusunda, emekçi sınıflara dışardan bilinç götürüleceği hususunu redetmektedir; 5) Değerlendirmelerini... sınıf açısından yapmamaktadır; 6) Hürriyet sorununu sınıf açısından ele almamakta, soyut bir hürriyetçilik savunuculuğu yapmaktadır; 7) Aybar sosyalist değildir; 8) Aybar kişisel yönetim uygulama eğilimindedir" (Aybar, 1988c: 144).

5 Bkz. (Ekinci, 1995: 14).

6 Aybar bu konuya ilişkin deneyimini şu şekilde aktarır: "Yen Lam'daki sedyeli kadını unutamıyorum. Zavallıyı hastaneden alıp evinin külleri arasına getirmişlerdi. Bizi etkileyeceğini düşünmüş olmalıydılar. Etkilemesine etkilemişti ama umdukları gibi değil... Halkta bir tepki işareti yoktu. Canla başla her göreve koşuyordu halk. Disiplinliydi. Parti yetkililerinin bir işaretine bakıyordu. Herhalde Yen Lam'daki yaralı kadının bir itirazı olmamıştı. Ama sosyalizm, benim düşündüğüm sosyalizm, halkın piyonlar gibi şuraya buraya itelendiği rejim değildi. İnsanlar kullanılamazdı. Sosyalizmi aşağıdan yukarı emekçi yığınları kuracaktı. Profesyonel yöneticiler değil. Sosyalizm insanlar içindir; insanlar sosyalizm için değil" (Aybar, 1988b: 138).

7 Ekim Devrimi'ne referansla öncülük, bilinç ve bürokrasi konusunda bkz. (Aybar, 1987: 137-148)

8 Stalinist siyaset ve dogmatizm eleştirisi Aybar düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır. Bkz. (Aybar, 1979: 80-98; Aybar, 2002: 82-108, 116-137)

9 Bu konuda daha kapsamlı bir analiz için, bkz. (Özman, 1998: 151-153).

10 Ayrıca bkz. (Aybar, 2002: 70-71).

11 Bu konuda detaylı açıklamalar için, bkz. (Aybar, 2002: 66-68).

"Emek Grubu" olarak adlandırılacak olan grubun iktidar stratejisi konusundaki temel tezleri özetlenmişti (*Emek*, 1969a):

Türkiye'de hâkim üretim biçimi kapitalizmdir. Bu düzen kendi niteliğine uygun bir sosyalist potansiyel yaratmaktadır. Dış kapitalizmin sömürüsü, Türkiye'de kapitalist düzenle kalkınmayı imkânsız kılmaktadır. Sosyalizmin tek kalkınma yolu olması sosyalist potansiyeli artırıcı bir etki yapmaktadır. Bütün sınırlarına rağmen, Türkiye'de sosyalist mücadele yapmaya elverişli bir ortam vardır. Bu ortamı devamlı olarak genişletmek de yine ancak sosyalist mücadele ile mümkündür. Anti-emperyalist mücadele sosyalist hareketin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu mücadelede emekçi sınıfların öncülük yapması başarılı olmanın temel şartıdır. Bunun için anti-emperyalist ve anti-kapitalist mücadelenin birlikte yürütülmesi zorunludur.

Ancak *Emek* dergisinin millî demokratik devrim–sosyalist devrim tartışmalarına getirdiği asıl yenilik ve katkı, "devrim"in tanımına, "toplumsal devrim" ve "siyasal devrim" gibi Marksist kavramları kullanarak bir açıklık kazandırmasıdır. Böyle bir ayrım, "devrim"in odağına "siyasal iktidar"ın konulmasına imkân verdiği için önemliydi. Bilindiği gibi bu ayrım ve "devrim"in *siyasal iktidarın fethi* olarak tanımlanması, Lenin'in Marksist siyaset kuramına yaptığı en önemli katkılardan biriydi. Zaten *Emek* yazarları da sosyalist devrim teorisini büyük ölçüde Lenin'e referansla geliştirmeye çalışıyorlar, MDD'cilerin *İki Taktik*'inin karşısına *Nisan Tezleri*'ni çıkarıyorlardı.[15] MDD'cilerin, özellikle de Mihri Belli'nin, toplumsal devrim-siyasal devrim ayrımı yapmadıkları için içine düştükleri çelişkiler, örneğin Belli'nin, "devrim"i, eski üretim ilişkilerinin yeni üretim ilişkileriyle değiştirilmesi olarak tanımlamasına karşılık, Türkiye'de karşı-devrimin başlangıç tarihi olarak –üretim ilişkilerinde herhangi bir değişikliğe tekabül etmeyen– 1942 yılını göstermesi, *Emek* yazarları tarafından sıklıkla eleştirilmişti.

"Devrim"in, özellikle de "sosyalist devrim"in tanımlanması konusunda ilk girişim, *Emek*'in 30 Haziran 1969 tarihli 5. sayısında Sadun Aren'den geldi. "Sosyalist devrimin *ne* olduğunu, yani *ne olduğu zaman* sosyalist devrimin gerçekleşmiş olacağı hususu açık-seçik kesin bir şekilde ortaya konup tanımlanmadıkça, hiçbir olayı[n] devrim açısından" değerlendirilemeyeceğini belirten Aren, öncelikle, devrimin bir "süreç" değil, "siyasî iktidarın ele geçirildiği an" olarak tanımlanması gerektiğine dikkat çekiyordu:

> Devrim –ki bunla sosyalist devrimi kastediyoruz– işçi ve diğer emekçi sınıfların siyasî iktidarı ele geçirmesi demektir. *Bu da fiiliyatta ancak işçi ve emekçi sınıfların sosyalist siyasî örgütünün (Partisinin) iktidara gelmesiyle gerçekleşir. Yoksa devrim, bazılarının sandığı gibi, kapitalist üretim biçiminden sosyalist üretim biçimine geçmek değildir.* Çünkü sosyalist üretim biçimine devrim ile, yani bir an içinde değil, fakat devrimden sonra ve bir süreç içinde geçilir (Aren, 1969a, vurgu: MŞ).[16]

MDD'cilerin, sosyalist devrimden önce emperyalizmin ülkeden kovulması ve feodal kalıntıların temizlenmesi gerekir şeklindeki görüşleri de gerçekçi değildi *Emek* yazarlarına göre. *Emek* dergisinin sosyalist devrim konusunda savunduğu görüşü, "Sosyalist devrim, işçi sınıfının müttefikleriyle birlikte, sosyalist toplum düzenini kurmak için, devletin sınıf niteliğini değiştirmesidir" şeklinde özetleyen Kurthan Fişek'e göre,[17] "sosyalist toplumu kurma sürecinde bir an olan sosyalist devrimi gerçekleştirmeden, Türkiye'de anti-emperyalist ve anti-feodal bir mücadeleyi *başarıyla tamamlamak* olanaksızdı." Fakat bu mücadeleyi tamamlamadan sosyalist toplumun kurulamayacağı da açıktı. İşte çelişkili görünen bu durum, sosyalist devrimin bir "an", sosyalist toplumu kurmanın ise bir "süreç" olarak kavranmasıyla aşılabilirdi. Anti-emperyalist mücadelenin başarıya ulaşması ve feodal kalıntıların temizlenmesi, ancak sosyalist devrim gerçekleştikten *sonra* mümkün olabilirdi, ama bu hedeflere ulaşılması sosyalist toplum kurma sürecinin yalnızca *ilk evresini* oluştururdu (Fişek, 1969a). Yani emperyalist sömürüye son verilmesi ve feodal kalıntıların temizlenebilmesi için de öncelikle iktidarın alınması gerekiyordu ve "sosyalist devrim" tam da iktidarın işçi ve emekçi sınıflar tarafından alındığı "an"a verilen addı. Ama iktidar alındı diye, birdenbire saf bir sosyalist programın uygulamaya konması elbette mümkün değildi. TİP'liler, Nail Satlıgan'ın ifadesiyle (2004), "demokratik devrimin çözümsüz görevlerinin işçi sını-

fının iktidarı altındaki sosyalizme geçiş sürecinde çözülmesi" diye ifade edilebilecek bir strateji benimsemişlerdi. Gerçi MDD teorisine göre de çözüm yolu iktidardan geçiyordu ama orada söz konusu olan iktidar, millî burjuvazi ve/veya ara tabakaların da müttefik güç olarak yer alacakları bir "cephe" iktidarıydı. Oysa TİP'lilere göre bağımsızlık ve demokrasi sorunlarının çözümü bile işçi-emekçi iktidarını zorunlu kılıyordu.

Emek yazarları MDD hareketi ile ideolojik mücadelede, daha önceki TİP yayınlarından farklı olarak sık sık Marksist klasiklere de başvurmuşlardır. 1960'ların ikinci yarısında Marksist eserlerin hızla Türkçe'ye çevrilerek yayımlanması soldaki tartışmalara belli bir zenginlik ve derinlik katmıştı. MDD'cilerin yayın organlarında özellikle Lenin ve Mao'nun eserlerine referansta bulunmayan yazı yayımlanmıyor gibiydi. MDD teorisi özellikle Lenin'in *İki Taktik* adlı eserine ve Mao'nun yazılarına dayandırılmaya çalışılıyordu. *Emek* yazarı TİP'liler de aynı silahı kullandılar, MDD teorisinin Türkiye'de geçersiz olduğunu yine Lenin ve Mao'ya dayanarak ispatlamaya çalıştılar. Mao, Üçüncü Dünya ülkeleri için elbette aşamalı bir devrim öngörüyordu ama *Emek* yazarları, Mao'nun tezlerinin, burjuva demokratik devrimini çoktan yapmış Türkiye için değil, sömürge statüsünde olan ve/veya ekonomik olarak çok geri durumda bulunan ülkeler için geçerli olduğunu ileri sürüyorlardı.

Lenin ise, bilindiği gibi, 1905 devrimi sırasında kaleme aldığı *İki Taktik*'te Rusya'da devrimin iki aşamada gerçekleşeceğini savunmuştu. İlk aşamada burjuva demokratik devrimin tamamlanması gerekiyordu, sosyalist devrim bunun ardından gelecekti. Ancak Lenin'e göre burjuvazi artık kendi devrimine bile öncülük yapabilecek durumda değildi; Rusya koşullarında bu devrimin öncülüğünü köylülükle ittifak yaparak proletarya üstlenmeliydi. Proletarya, *bütün* köylülüğün desteğiyle burjuva demokratik devrimi gerçekleştirdikten ("işçi sınıfı ve köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğünü" kurduktan) sonra, ikinci aşamada, *yoksul köylülükle* birlikte sosyalist devrimi gerçekleştirecekti. Lenin bu görüşlerini 1917 Şubat devrimine kadar korumuştu. Bu devrimle birlikte Rusya'da iktidar burjuvaziye geçince de, *Nisan Tezleri*'ni kaleme almış ve artık işçi sınıfı ve köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğünün gündemden kalktığını, şimdi işçi sınıfının yoksul köylülükle birlikte iktidarı alması gerektiğini savunmaya başlamıştı.

Emek yazarları da sosyalist devrim stratejisini savunurken Lenin'in *Nisan Tezleri*'nde ortaya koyduğu bu önermelere dayanıyorlardı. Türkiye'de hâkim üretim biçimi kapitalizm, egemen sınıf burjuvazi ise ve işçi sınıfı da bir devrimle iktidarı alabilecek güç ve yetenekte ise, yani devrim burjuvaziye karşı yapılacak ve iktidara da işçi sınıfı geçecekse, bu devrim elbette sosyalist devrim olacaktı. Sadun Aren 5 Ocak 1970 tarihinde ODTÜ'de yapılan bir panelde sosyalist devrim stratejisini savunurken bu tezi özlü bir biçimde dile getirmişti:

> ... *Bir memleketin önündeki devrim aşamasının ne olduğunu belirleyen iki unsur vardır. Bunlardan birisi* hâkim üretim biçimi diğeri de siyasî iktidarın, yani devletin sınıfsal niteliğidir. *Eğer hâkim üretim biçimi kapitalizm ve devlet de burjuva sınıfın elindeyse, o memleketin önündeki devrimci aşama hiç şüphesiz olarak sosyalist devrim aşamasıdır* (1970a).

Emek yazarları Türkiye kapitalizminin Batı standartlarında olmadığının farkındaydılar elbette. Ancak bir ülkede sosyalist devrimin gündeme girebilmesi için o ülkede kapitalist gelişmenin tamamlanmasının şart olmadığını düşünüyorlardı. Kapitalizmin dünya ölçeğinde belirli bir olgunluk seviyesine gelmiş olması, dün-

yanın her yerinde sosyalizme geçiş olanaklarını da yaratmıştı.

Kaldı ki, daha önce de değindiğimiz gibi, *Emek* yazarlarına göre Türkiye'de kapitalizm sömürge ve yarı sömürge birçok ülkeye göre hayli gelişmiş durumdaydı. 1908 ve 1923 devrimleriyle iktidarı eline geçiren burjuvazi, kendi gücüyle orantılı olarak burjuva demokratik devrimleri de tamamlamıştı: Siyasal alanda feodalizme, dine dayalı devlet düzenine son verilmiş ve laik burjuva cumhuriyetine geçilmişti; sosyal alanda ise tarımdaki geri üretim ilişkileri (örneğin, ortakçılık) bir süreç içinde tasfiye edilmekteydi. Demokratik haklar meselesi ise tamamen hâkim sınıfların gücüyle ilgiliydi, Türkiye'de kendisini yeterince güçlü hissetmeyen burjuvaziden bütün demokratik hakları tanımasını beklemek zaten gerçekçi değildi (Çulhaoğlu, 1970). Fakat TİP'liler genel olarak –Yöncülerin ve MDD'cilerin tam tersine– Türkiye'nin ulaştığı demokratikleşme düzeyinin de küçümsenmemesi gerektiğini düşünüyorlardı. *Emek* yazarlarına göre, "1961 Anayasası ile demokratik hak ve hürriyetler, üniversite özerkliği, işçiye grev hakkı, düşünce ve inanç, söz ve yazı özgürlükleri, temel ve siyasî haklar, yargı bağımsızlığı Anayasa teminatı altına alınmış", böylelikle de "altyapısı bakımından tartışma götürmez bir şekilde burjuvalaşmış olan Türkiye'nin" üstyapısı da geniş ölçüde demokratikleştirilmişti (*Emek*, 1970b). Ayrıca 27 Mayıs'tan sonra Türkiye'nin kapitalistleşme hızının ivmesi artmış, büyük sermaye çevreleri daha da güçlenmişti. Sonuçta, "1970'lerde artık Türkiye'de ekonomiye ve siyasete hâkim olan güç kesin olarak büyük burjuvazi"ydi ve "büyük burjuvazi içinde de sanayi burjuvazisi nispi bir ağırlık kazanmıştı" (*Emek*, 1970b). Nitekim *Emek*, bu saptamanın üzerinden bir yıl geçmeden gerçekleşecek olan 12 Mart'ın programını, son yıllarda egemen sınıflar içindeki yerini, özellikle toprak sahipleri aleyhine giderek güçlendirmekte olan sanayi burjuvazisinin "acil programı" olarak değerlendirecekti (*Emek*, 1971b).

TİP içerisinde 1968 sonbaharında baş gösteren ayrılıktan sonra Aybar karşıtlarının Mayıs 1969'dan itibaren yayımlamaya başladıkları *Emek* dergisi, Türkiye sol hareketinde "sosyalist devrim" stratejisini savunan ilk önemli yayın organı olmuştu. Aybar'ın parti başkanlığından ayrılmasından sonra Emek grubunun yönetime gelmesiyle partiye hâkim olmaya başlayan bu çizgi, 29-31 Ekim 1970 tarihindeki IV. Büyük Kongre'de partinin resmi görüşü olarak kabul edildi. Kararlarda, –Türkiye'nin en azından altmış yıldır demokratik devrim süreci içinde bulunduğu, demokratik devrimin başlıca amaçları bakımından gerçekleşmiş olduğu, ülkede kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olduğu, toplum yapısındaki temel çelişkinin emek-sermaye çelişkisi olduğu gibi önermelerden yola çıkılarak– "Türkiye'nin önündeki devrim aşamasının sosyalist devrim olduğu" kesin bir dille belirtilmişti. Yine açık ve kesin bir dille Türkiye'de MDD stratejisinin geçersiz olduğu ve bu stratejiyi savunmanın TİP üyeliği ile bağdaşmadığı da vurgulanmıştı (*Emek*, 1970c; Sargın, 2001b: 1373-1379).

Mücadele Biçimi: Parlamenter Yol

1964 programında hedef olarak kapitalist olmayan kalkınma yolunu gösteren, Emek grubu döneminde de sosyalist devrim stratejisini benimseyen TİP'in hedefe ulaşmak için seçtiği mücadele yöntemi iki dönemde de aynı kalmıştı: demokratik-parlamenter yol. TİP'in demokrasiye ve parlamenter mücadeleye verdiği önem sadece yasal bir parti olmanın getirdiği zorunluluklardan kaynaklanmıyordu. Parlamenter mücadelenin seçilişi, TİP yöneticilerinin demokrasi ve sosyalizm anlayışlarının doğal bir sonucuydu. Sosyalizmin "tepeden inme" yöntemlerle kurulamayacağı konusunda özellikle Aybar'ın

gösterdiği hassasiyeti önde gelen bütün parti yöneticileri paylaşıyorlar, Türkiye'nin çok partili demokrasi yolunda epeyce mesafe aldığını düşünüyorlardı. Sosyalizm de, eğer emekçi halkın kendi iktidarıysa, ancak emekçiler eliyle "aşağıdan yukarıya" kurulabilirdi.

1962 yılında Aybar genel başkan olduktan sonra hazırlanan tüzükte TİP'in parlamenter mücadeleyi benimsediği özellikle vurgulanmıştı. Tüzüğün, partinin karakterini ifade eden 2. maddesinde TİP'in "kanun yolundan iktidara yürüyen" bir siyasî teşkilat olduğu belirtilmiş, partinin amacının açıklandığı 3. maddenin sonunda ise bu amaçların gerçekleştirilmesinde parlamenter mücadelenin temel alındığı özellikle vurgulanmıştı: "Halkın oyu ile kanun yolundan iktidara gelen TİP, halkın oyunu kaybedince, yine kanun yolundan iktidardan çekilir" (TİP; 1971: 3 ve 5).

Yöncüleri, isim vermeden de olsa sık sık "tepeden inmecilikle" suçlayan Aybar'a göre, Türkiye'de halk "ihtilalci" yöntemleri benimsemiyordu. Üstelik Türkiye'de 27 Mayıs gibi "kansız bir ihtilal" artık mümkün değildi, bundan sonra girişilecek bir ihtilal mutlaka kanlı olacak, bu da "milletin fertleri arasındaki uçurumu büsbütün derinleştir"ecekti. Diğer yandan:

> *... ihtilalin devrimci bir kadro tarafından yapıldığı ve başarıya ulaştığı farzedilse bile, ihtilal ile iktidara gelecek olan kadro, bir kere ihtilalle işbaşına geldiği için, sonra da yukarıdan aşağı gelen her teklife, her işe halkımız yüzyıllardır karşı koyma eğiliminde olduğu için, yapılmak istenen reformlar, halkın tepkisiyle karşılaşacak, başarıya ulaşamayacaktır. ... Bizde devrimlerin gerçekleşebilmesi için, önce mutlaka emekçi halkımızın uyarılıp eğitilmesi, devrimlerin halka benimsetilmesi şarttır. Bundan dolayı bizde devrimci yolun mutlaka demokrasiden geçmesi zorunludur* (Aybar, 1968: 273).

Belli ki 27 Mayıs hareketinden Doğan Avcıoğlu ve Mehmet Ali Aybar tamamen ters sonuçlar çıkarmışlardı. 27 Mayıs Anayasası'nın halktan çok büyük bir destek görmemesi ve yapılan ilk genel seçimlerde DP'nin ardılı olduklarını ima eden partilerin oldukça yüksek oranlarda oy almaları, Avcıoğlu'nu, kısa bir tereddütten sonra, –kendisi bu şekilde ifade etmese de– "halka rağmen halk için" çizgisine götürürken, aynı sonuçlar Aybar'da Türkiye'de halkın "ihtilalci" yöntemleri benimsemediği kanısını uyandırmıştı.

TİP'in önde gelen bütün isimleri Türkiye koşullarında parlamenter-demokratik mücadelenin tek yol olduğunda birleşiyorlardı. Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'teki başarısız darbe girişiminden sonra *Sosyal Adalet*'te "Kestirme Yol Yoktur" başlıklı bir yazı kaleme alan Behice Boran'a göre, Türkiye gibi belli bir demokrasi tecrübesi geçirmiş, anayasası sosyal devlet anlayışını ve sosyal adalet ilkelerini benimsemiş bir ülkede demokrasi dışı, "kestirme" yollar aramak boşunaydı (1963c).

1965 genel seçimlerinde elde edilen göreli başarı, TİP'in parlamenter yoldan iktidara gelebileceği yönündeki umutları artırmış, özellikle Aybar, TİP'in kısa sürede seçimlerde "başa güreşeceğine" inanmaya başlamıştı. Bu inanç Aybar'ı giderek daha popülist politikalar izlemeye yönlendirecekti. TİP'in 1965 seçimlerinde şehirlere göre köylerden daha yüksek oy aldığı görülünce, Aybar, köylülere yönelik çalışmalara ağırlık verilmesini savunmaya ve propaganda çalışmalarında bu stratejiye uygun temaları ön plana çıkarmaya başlamıştı. 1966 Malatya kongresine, tüzükteki "işçi" tanımını genişleten –gündeme alınmayan– bir önerge hazırlatması, bu yönelimin bir örneğiydi. 1968 seçimlerine gidilirken, Behice Boran ve Nihat Sargın gibi parti yöneticilerinin itirazlarına rağmen, sınıf ve sömürü kavramlarından çok, ezilme ve horlanma temalarına

ağırlık verilmesini sağlamıştı (Sargın, 2001a: 612). 1969 yılında partinin çarkbaşaklı ambleminin değiştirilerek yerine "kara bir adam silueti"nin (Sargın, 2001b; 859) konulması[18] ve 1969 seçimlerinde Adıyaman'da liste başının bir toprak ağasına verilmesi de bu eğilimin ifadesiydi.

Oysa TİP'te parlamentarist ve popülist eğilimleri güçlendiren 1965 seçimleri, Yöncüler başta olmak üzere solun önemli bir kesiminde aksi yönde bir etki yaratmış, seçimler yoluyla sosyalizme geçilebileceğine dair umutları kırmıştı. Seçimlerden sonra 15 milletvekili ile TBMM'ye giren TİP'in partililerde yarattığı umut ise bir süre sonra sönmeye yüz tutacaktı (Aren, 1993: 106). Nitekim partinin parlamentoya girmesinden kısa süre sonra parti içinde MDD'ci bir muhalefet boy göstermeye başlayacak, birkaç yıl içinde de TİP'in sosyalizm vurgusunu "cepheyi daraltıcı", parlamenter mücadeleyi tek yol olarak benimsemesini de "pasifist" bulan (çoğunluğunu öğrenci gençlerin oluşturduğu) geniş bir kitle TİP'ten koparak MDD saflarına geçecekti.

TİP yöneticileri ise parlamenter mücadelenin temel alınması konusunda herhangi bir kuşku taşımıyorlardı. Bu açıdan, 1968 sonlarında ayrışacak olan Aybar ve Aren-Boran kanatları arasında kayda değer bir görüş ayrılığı yoktu. Belge'ye göre (1989: 39), TİP'lilerin parlamenter mücadeleye olan bu inancı iki temel varsayıma dayanmaktaydı. Bir kere, Türkiye'de kapitalizmle birlikte işçi sınıfı da nicel ve nitel olarak hızla gelişiyordu ki bu, bir sosyalist partinin iktidarını mümkün kılan maddi koşulların oluşması demekti. İkincisi, Türkiye'de "burjuva demokratik devrim" geniş ölçüde tamamlanmıştı –yeni anayasa bunun en iyi kanıtıydı–, bu da, seçimleri kazanan bir sosyalist partinin sosyalizmi kurmaya girişmesinin meşru hale gelmesi demekti. Bunlara bir üçüncü varsayımın daha eklenmesi şarttır: TİP'liler 1960'larda ve 1970'lerin başında Türkiye'de "ihtilalci" bir ortamın olmadığı kanısındaydılar (Boran, 1969e; 1970b; Aren, 1969b) ve işçi ve emekçi sınıfların aktif desteğine dayanmayan "tepeden inme" bir ihtilalle sosyalizme gidilebileceğine inanmıyorlardı. İhtilali gerçekleştiren "zinde" güçlerin "iyi niyetli" oldukları varsayılsa bile, arkasında halk desteği olmayan bir hareket eninde sonunda emperyalizmle uzlaşmak zorunda kalırdı. Ayrıca TİP'liler parlamenter mücadele dışındaki yöntemlerin ülkeyi faşizme götüreceğini düşünüyorlardı.[19]

Parlamentarizm ve seçimler konusunda Aybar ile Aren-Boran kanadı arasında stratejik bir ayrılık yoktu, ama iki kanadın bu konuda tam bir görüş birliği içerisinde oldukları da söylenemezdi. 1968 sonlarındaki bölünmede muhalif kanadın görüşlerini aktarmak üzere yayımlanan haftalık *Tüm* dergisinde Boran ve Aren'in Aybar yönetimine yönelttikleri başlıca eleştirilerden birisi, partide eğitim ve örgütlenme çalışmalarına yeterince önem verilmemesi, bunun yerine kolay yoldan oy toplama kaygısının ön plana çıkmasıdır. Özellikle Boran, sosyalist bir partinin "oy avcılığı" ile değil, "işçi-emekçi kitleleri eğitip, örgütleyip onların *bilinçli* oylarıyla iktidara gelmeyi" öngörmesi gerektiğinin altını çiziyordu (Boran, 1968c).

Aybar'a muhalif olan Emek grubu, partideki ayrılığın demokratik sosyalizm taraftarları ile ihtilalci sosyalizm taraftarları arasında çıkan bir ayrılık gibi gösterilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Boran, "ihtilal"i toplumsal-tarihsel bir kategori olarak tümden reddetmiyordu elbette. Aksine, "ihtilaller, toplumların değişme süreci içinde belli objektif şartlar altında oluşan sosyal olaylardır" ve eğer objektif şartlar oluşursa Türkiye'de de bir ihtilal gündeme gelebilirdi. Ne var ki Türkiye'de bugün ihtilalci-devrimci bir durum yoktu, yakın gelecekte böyle bir durumun ortaya çıkacağına dair bir işaret de görünmüyordu. "Egemen sınıflar iktidarı kanun yolundan bırakmaz-

lar" itirazıyla ihtilalci yol önerenleri eleştiren Boran'a göre, evet, "Kanunlar çerçevesinde dahi iktidara gelmek sosyalist hareket için kolay değildi" ama "Anayasa çerçevesi içinde bir sosyalist hareketin ve partisinin gelişmesi şartları ve seçimlerle iktidarı kazanması imkân ve ihtimali var"ken de öncelikle bu yolun denenmesi zorunluydu. Ama eğer egemen sınıflar ve Amerika, anayasa çerçevesi içinde gelişmekte olan sosyalist hareketi zor yoluyla bastırmaya kalkar ve seçimleri engellerse, işte o zaman "ihtilalci hareket ve örgütlenmelere dönülebilir"di (Boran, 1969e).

Boran'a göre, –"ihtilalci yöntemleri" benimsememesine rağmen– TİP, MDD'cilerin ileri sürdüğü gibi "reformist" değil, devrimci bir partiydi. Çünkü devrimcilik, iktidara gelişin biçimiyle değil, asıl olarak iktidarın sınıfsal içeriğinin değiştirilmesiyle ilgiliydi (1968b: 224-25).

Sonuçta TİP, kapatılıncaya kadar parlamentarist yolu savunmaya devam etti.[20] TİP'liler 1969'dan sonra savundukları stratejiye "sosyalist devrim" adını vermelerine rağmen Türkiye'de "ihtilalci" şartların oluşmadığı şeklindeki görüşlerini korudular. Sosyalist devrim teorisi geliştirilirken, devrimin *biçiminden* ziyade *içeriği* üzerinde duruldu. Açıkça ifade edilmese de TİP'liler için sosyalist devrim, partinin seçimlerde oyların çoğunluğunu alarak iktidara gelmesiyle gerçekleşmiş olacaktı.

Öncülük Sorunu

Komintern kaynaklı aşamalı devrim teorilerini reddeden TİP elbette sosyalizmin işçi sınıfının öncülüğünde kurulacağını savunuyordu. Partinin stratejisini belirlemede oldukça önemli bir veri olan tüzüğün ikinci maddesindeki "demokratik öncülük" ifadesi, iktidarın ancak "kanun yolundan" alınmasının meşru görülmesi ve Türkiye koşullarında partinin sadece işçi sınıfını değil tüm emekçi kitleleri temsil ettiğinin vurgulanması, TİP'in en temel özelliklerini ifade ediyordu.

TİP'in, –daha çok 1965/66 yıllarına kadar geçerli olan– Kemalizmle eklemlenmiş sosyalizm anlayışı pek çok açıdan Yöncü tezlerle paralellik taşıyordu ama daha en baştan itibaren TİP'i Yön-Devrim hareketinden ayırt eden niteliklerin başında, TİP'in sosyalizmi işçi ve emekçi sınıfların kuracağı konusundaki tereddütsüz inancı geliyordu. Aybar, TİP'i bizzat işçilerin kurmuş olmasını çok önemsiyordu. 1962 Şubat'ında TİP Genel Başkanı olduktan sonra yapılan GYK toplantısında, *işçi sınıfının* TİP'i kurarak "tarihsel görevi"ne sahip çıktığını belirtmişti (akt., Sargın, 2001a: 105-106).[21]

Öncülük konusunda *Sosyal Adalet* dergisinin ilk sayılarında Yöncü tezlere yakın bir yazı kaleme alan Fethi Naci ile Behice Boran arasında önemli bir tartışma yaşandıysa da (Naci, 1963a ve Boran, 1963a), Şubat 1964'te İzmir'de toplanan I. Büyük Kongre'de, tüzüğün partinin karakterini tarif eden maddesi parti programına hemen hemen aynen yansıtılarak öncülük konusundaki tartışmalara bir ölçüde nokta konuldu:

> *Türkiye İşçi Partisi, Türk işçi sınıfının ve onun tarihi, bilime dayanan demokratik öncülüğü etrafında toplanmış, onunla kader birliğinin bilinç ve mutluluğuna varmış toplumcu aydınlarla ırgatların, topraksız ve az topraklı köylülerin, zanaatkârların, küçük esnafın, aylıklı ve ücretlilerin, dargelirli serbest meslek sahiplerinin, kısacası, emeğiyle yaşayan bütün yurttaşların kanun yolundan iktidara yürüyen siyasî teşkilatıdır* (TİP, 1964a: 14).

Programa göre, Türkiye'de işçi sınıfı belli düzeyde politik bilince ulaşmıştı ama yapısal özelliklerinden kaynaklanan bazı iç çelişkilere de sahipti. Bir kere Türkiye'de sendikacılık kısmen iç ve dış sermaye çevrelerinin etkisi altındaydı; hatta bazı sendika liderleri bu sermaye gruplarının emrindeydi. Egemen sınıflar da her türlü yoldan işçi sınıfının politik bilince kavuşmasını

önlemeye çalışıyordu. Diğer yandan Türkiye'de işçi sınıfının önemli bir kesiminin hâlâ köy ile ilişkisini kesmemiş "köylü işçiler"den oluşması ve yerli sanayinin küçük ve süreksiz işletmelerden oluşan yapısı da işçi sınıfının bilinçlenmesini geciktiriyordu (51-52). Buna karşılık, "Türkiye'nin kalkınmak, gelişmek için sanayileşmek zorunda oluşu, işçi sınıfını bilince kavuşturan objektif şartları yaratmakta"; "kapitalist düzen içinde modern sanayiin çalışma ve yaşama şartları da, işçileri, millî varlık bünyesinde ortak menfaatleri ve hakları bulunan belirli bir sosyal sınıf oldukları bilincine götür"mekteydi.

TİP programına göre işçi sınıfının en yakın müttefiki yoksul köylülüktü. Yoksul köylülük, emekçi sınıflar içinde en kalabalık sınıfı oluşturduğundan, hatta tüm nüfusun büyük bir çoğunluğunu meydana getirdiğinden bu sınıfın desteği ve aktif katılımı olmadan hiçbir ilerici hamle başarılamaz, ülke kalkındırılamazdı (57).

Görüldüğü üzere TİP programı, toplumsal mücadeleye öncülük edecek sınıflar konusunda, –biraz muğlak biçimde ifade edilmiş de olsa– Marksist ilkelerle uyum içerisindeydi. Programda "millî burjuvazi"den ve "ara tabakalar/zinde güçler"den hiç söz edilmemiş olması da bu çerçevede değerlendirildiğinde anlamlıydı. Böylece TİP hem kendisiyle Yön hareketi arasındaki farkı açık biçimde göstermiş oluyor, hem de Fethi Naci'nin millî burjuvazi konusunda *Sosyal Adalet*'te başlatmış olduğu tartışmaya son noktayı koyuyordu. Hayır, millî burjuvazi işçi sınıfının müttefiki olamazdı, zaten Türkiye'de millî nitelikleri ağır basan bir sanayi burjuvazisi de yoktu.

TİP'in I. Kongresi'nde yaşanan 53. madde tartışmaları da öncülük meselesi açısından önemliydi. Parti tüzüğünün bizzat Aybar tarafından kaleme alınan bu maddesi parti organlarında görev alacak olanların yarısının işçi ya da sendikacı olmasını öngörüyordu. 1962 yılında kabul edilen tüzükteki bu madde kongreye kadar önemli bir tartışma yaratmamıştı. Fakat kongrede verilen bir önergeyle maddenin uygulanabilmesi için işçi ve işçi olmayanlar (pratikte aydınlar anlamındaydı bu) için ayrı sandıklarda seçim yapılması benimsenince, bazı aydınlar bu uygulamaya itiraz ettiler. İtirazcılar, biçimsel gerekçeler yanında, aydınların da üretim aracına sahip olmadıkları için işçi sayılmaları gerektiğini savunuyorlardı. Geri adım atmayan yönetim, yayımladığı bir genelgede parti tüzüğünün sadece "kendisi üretim aracına sahip olmadığı için emek gücünü üretim aracı sahiplerine satarak yaşayanları" işçi saydığını hatırlatarak, aydınların "emekçi" oldukları kabul edilmekle birlikte işçi sayılamayacaklarını bildirdi (Sargın, 2001a: 217). İtirazlarını sürdüren aydınlardan bir kısmı istifa etti, istifa etmeyip itirazlarını sürdürenler ise açılan disiplin soruşturmaları neticesinde partiden uzaklaştırıldı.

Aslında yazı ve konuşmalarında sık sık tersini söylemesine rağmen, Aybar'ın, işçi sınıfının öncülüğünü daha çok ideolojik öncülük olarak düşündüğünü gösteren bazı işaretler de vardı. Özellikle köylülerin nüfus içindeki büyük ağırlığı Aybar'ı etkiliyordu. Aren'in belirttiğine göre (1993: 217), "yurt gezilerinde işçilerden çok köylülerden ilgi gören" Aybar, 1963 yılı sonlarında, parti programını hazırlamakla görevli Etüd Bürosu'na, işçi sınıfı öncülüğünün Türkiye'de geçerliliğinden kuşkuya düştüğünü, onun yerine "köylülerin öncülüğü"nün düşünülebileceğini söylemiş ve parti tüzüğünün bu yönde değiştirilmesini önermiş – itirazlarla karşılaşınca vazgeçmişti. 1965 seçimlerinde TİP'in köylerden beklenmedik biçimde yüksek oy alması da Aybar'ı oldukça etkileyecekti. Ancak bu anlatılanlar doğruysa, Aybar'ın öncülük ve ittifaklar konusunda pek de tutarlı bir çizgi izlemediği söylenebilir. Çünkü Aybar, 1964 yılı başında yayımladığı bir genelgeye bakılırsa,

Komünizm karşıtlığı 50'lerden itibaren Soğuk Savaş'ın da etkisiyle yükseliyordu. "Hür dünya"nın hamisi Amerika, "komünizm tehdidi"ne karşı en büyük set kabul ediliyordu. "Amerikan emperyalizmi" henüz solun uhdesinde, sloganlar manzumesinde bir yer kaplıyordu ve sağ açısından Amerikanperverlik muteber bir siyasal tavırdı.

bu kez, yoksul köylü sınıfının değil öncü, işçi sınıfının en yakın müttefiki olabileceğinden bile kuşku duyuyordu:

> ... *işçi sınıfına en yakın olan sınıf, şüphesiz yoksul köylüler sınıfıdır. Ancak belirli bir safhada, somut şartlar, filan sınıf veya tabakayı, işçi sınıfının tarihsel ve demokratik öncülüğünü, falan sınıf veya tabakaya göre, daha kolayca benimseyecek duruma getirebilir. Örneğin* küçük esnaflar *bugün bu durumda görünüyor* (akt. Sargın, 2001a: 400; vurgu: MŞ).

Aybar'ın öncülük ve ittifaklar meselesinde tutarsız gibi görünen bu tutumu aslında ondaki popülist, halkçı eğilimden kaynaklanıyordu. Nitekim, daha önce de değindiğimiz gibi, 1965 seçimlerinden sonra bu eğilimini belirginleştiren Aybar, ATÜT tartışmalarının da etkisiyle "halkçı" bir söylemi giderek daha fazla ön plana çıkarmaya başlamıştı. Öyle ki işçi sınıfı öncülüğünün yerini giderek "bütün emekçi sınıf ve tabakaların" Amerikan emperyalizmine ve onun yerli işbirlikçilerine karşı ortak mücadelesi alıyordu. Aybar'a göre "Türkiye sosyalizmi" yalnızca işçi sınıfının değil, "işçisi, köylüsü, zanaatkârı, küçük esnafı, arkasız memuru, namuslu aydını, toplumcusu ile bütün emekçi sınıf ve tabakaların" ortak iktidarı olacaktı (1968: 611). Çünkü Türkiye'deki temel çelişki, emek-sermaye çelişkisi değil, "emperyalizm ve ortaklarıyla tüm emekçiler arasındaki çelişki"ydi (1968: 657).

TİP'in söylemindeki halkçı temaların salt Aybar'a özgü olmadığını da belirtmek gerekir. 1968 sonlarındaki ayrışmaya, hatta 1969 Mayıs'ında *Emek* dergisinin çıkışına kadar, TİP'in önde gelen diğer yöneticileri de bu halkçı söylemi paylaşıyorlardı. Behice Boran, sosyalizmin işçi sınıfının bilimsel ideolojisi olduğunu kaydetmekle birlikte, Türkiye'de sosyalist hareketin "işçi-emekçi sınıfların birleşik hareketi" olarak geliştiğini yazmıştı. Türkiye şartlarında sosyalist hareketin gelişimi bakımından önemli olan, emekçi sınıflar

arasındaki ayrımlar değil, bunları birleştiren ortak noktalardı. Bugün, emekçi sınıfların tamamı "yabancı ve yerli sermayeci egemen sınıflar" tarafından sömürülüyor, hor görülüyordu (1968b: 68-69).

Biraz muğlak bir dil kullanmakla birlikte[22] Boran, bu birleşik hareketin yine de işçi sınıfının öncülüğünde gelişeceğini belirtmişti. Kapitalizmde işçi sınıfı açık, direkt bir sömürü altındaydı çünkü ve kapitalist üretim biçimi devam ettiği ölçüde bu sömürüden kurtulma şansı yoktu. Oysa yoksul köylüler ve diğer emekçi sınıfların yüzü burjuva ideolojisine dönüktü; çünkü topraksız köylü öncelikle toprak, küçük esnaf ve zanaatkâr ise öncelikle kendi işini büyütüp geliştirmek isterdi. Oysa işçi sınıfı, diğer emekçi sınıflardan farklı olarak "üretim araçlarından tüm kopmuştu[...], emekgüçlerinden başka üretim unsuruna sahip değil[di] ve bu emekgücünden başka pazarda satacak birşeyleri yoktu[]" (1968b: 151). Ayrıca işçiler sürekli aynı işyerinde çalıştıklarından, karşılarında aynı patronu gördüklerinden ve aynı ihtiyaçları paylaştıklarından dolayı ortak mücadele etmeye ve örgütlenmeye yatkın konumdaydılar. Oysa "memleket genişliğinde dağılmış, birbirinden ayrı küçük toprakları işleyen yoksul köylülerin, kendi küçük dükkânlarında, işyerlerinde günlük nafakalarını kazanmaya çabalayan küçük sanatkar ve esnafın durumu böyle değildi." (1968b: 150)

Türkiye'de sanayi işçilerinin sınıf bilincine ulaşmasını engelleyen, en azından geciktiren bazı etkenler de vardı. Bir kere, "Türkiye ileri derecede sanayileşmiş olmadığından, işçilerin çoğunluğu küçük, dağınık, geri teknikli işyerlerinde ve sık sık işyeri değiştirerek çalış"ıyor, bu durum onların psikolojik tutum ve davranışlarını olumsuz yönde etkiliyordu. Ayrıca, "istikrarsız, zor geçim şartları, teknik ve kültürel seviye düşüklüğü, toplu ve örgütlü hareketi, hele politik bilinçlenmeyi zorlaştırmakta"ydı. İşçi sınıfının genç, yeni bir sınıf olması ve işçilerin çoğunun köyden tam anlamıyla kopmamış olmaları da bilinçlenmeyi geciktiren bir diğer unsurdu. Öte yandan Boran, işçilerin çoğunun köylülere göre daha iyi durumda olduklarına ve işçi sınıfı içinde "imtiyazlı" sayılabilecek bir kesimin ortaya çıktığına da dikkat çekiyordu. Çoğunluğu en yoksul kırsal bölgelerden gelen işçiler, kentte genellikle köydekine oranla daha yüksek bir hayat standardına sahip oluyorlardı. Hele de büyük şehirlerdeki, grev, toplu sözleşme, sosyal sigorta gibi birtakım haklara sahip sendikalı işçiler tüm emekçilere kıyasla imtiyazlı sayılabilirdi.[23] Boran'a göre "güdümlü" bir özellik arzeden sendikacılık da işçi sınıfının politik bilince erişmesini engelleyici, sınıfı bölücü bir nitelik gösteriyordu. Sendika yöneticiliği imtiyazlı bir meslek haline gelmişti.

İşçi sınıfının içinde bulunduğu bu koşullar, bazı sosyalist çevrelerin işçi sınıfı öncülüğü konusunda tereddüde düşmesine yol açıyordu. Köylülerin kalabalıklığı ve yoksul köylü kitlelerinin politik bakımdan gittikçe artan bir hareketlenme içine girmesi de (1965 seçimlerinde TİP'in örgütünü ve propagandasını ulaştırma imkânı bulamadığı halde hemen her köyden oy alması da bunun bir göstergesiydi) işçi sınıfı öncülüğü konusundaki kuşkuları artırıyordu. Başka şartlar eşit ya da sabit sayıldığında sadece sayı fazlalığının bile bir politik hareketi etkilemesi doğaldı. Gelecek seçimlerde de oy kaynağı köyler olacağına ve köylünün oyunu kazanmadan iktidara gelmek mümkün olmadığına göre de, –sadece– "bu anlamda sosyalist iktidarın yolu köyden geçer"di (1968b: 159).

Boran yine de sosyalizmin işçi sınıfının ideolojisi olduğunun altını çizmişti: "Bilimsel sosyalizm modern işçi sınıfının doğuşu ve gelişmesiyle şartlanmıştır, hem toplumların gelişme kanunlarını inceleyen ve ortaya koyan bir toplumbilim ola-

rak, hem de bir değerler sistemi ve eylem programı olarak. Sosyalizm, ... işçi sınıfının ideolojisidir, bir eylem programı olarak da işçi sınıfı hareketinin programıdır" (1968b: 159). Halbuki köylü kitleleri normal olarak burjuva ideolojisine yatkındı, bunların yüzlerini sosyalizme dönmeleri ancak toplumda işçi sınıfı öncülüğünde bir sosyalist hareket varsa mümkündü. Bir sosyalist devrimde işçi sınıfının sayıca devrime katılan köylü kitlesinden az olması, bu devrimde işçi sınıfı öncülüğünün olmadığı anlamına gelmezdi. "Öncülük sorunu her şeyden önce eylemde gerçekleşen ideolojik öncülüktü" (159-160). Bu ideolojik öncülüğün fiili öncülüğe dönüşmesi için, Türkiye sosyalist hareketinin öncelikli görevi, kentli işçileri bilinçlendirmek ve mücadeleye sokmaktı.

Emek dergisinde ve TİP'te Emek grubunun yönetimde olduğu dönemde öncülük konusunda büyük ölçüde Boran'ın kitabında dile getirdiği tezlere sadık kalınmıştır. Ancak halkçı söylem biraz geri çekilmiş, işçi sınıfı vurgusu biraz daha arttırılmıştır. Sosyalist devrim stratejisinin öne sürüldüğü bu dönemde, genel olarak Türkiye'nin kapitalist bir ülke olduğu ve işçi sınıfının da sosyalist mücadeleye öncülük edebilecek durumda bulunduğu savunulmuştur. *Emek* dergisi, temel görevlerinden birini sosyalist hareketin bağımsızlığının sağlanması olarak belirlemişti. *Emek* yazarları, Türkiye sosyalist hareketindeki bölünmelerin esas olarak küçük burjuva ideolojisinin yaygınlığından kaynaklandığı, bunun temelinde ise Türkiye'nin bir küçük burjuvalar ülkesi olmasının yattığı kanaatindeydiler. Bu nedenle de dergide MDD ve Aybar eleştirilerine geniş yer ayırıyorlardı.

İşçi sınıfı öncülüğü, *Emek* yazarlarının belki en fazla titizlikle üzerinde durdukları konuydu. Emek grubu, parti içi ihtilaftan sonra hayli güç kaybeden ve MDD hareketi karşısında gerileyen partinin yeniden toparlanabilmesinin yolunu daha "ortodoks" bir çizgiye yönelmekte bulmuşlardı. Partinin öncülük görevini yerine getirebilmesi içinse, "oy avcılığını" bırakıp, öncelikle işçi sınıfı içinde örgütlenmesi gerektiğini düşünüyorlardı. 1968'de, kısa vadede köylü hareketi ile ilgilenmek ve onları kazanmak gerekir diye yazmış olan Boran da şimdi bu görüşü savunuyordu. Zaten "işçi sınıfının sosyalist partisinin görevi", "işçi-emekçi sınıflarda kendiliğinden beliren ve daha ziyade ekonomik alandaki sınıfsal bilinçlenmeyi ve mücadeleyi sosyalist bilinçlenmeye ve mücadeleye dönüştürmekti" (Boran, 1969g). *Emek* grubunun önde gelen isimlerinden Aren'e göre de sosyalist mücadelede işçi sınıfının öncülüğü tartışılmazdı. Öncülük görevinin işçi sınıfında olmasının sebebi ise, bazılarının sandığı gibi, işçi sınıfının diğer sınıf ve tabakalardan daha yoksul olmasından ya da daha çok sömürülmesinden değil, "bu sınıfın maruz bulunduğu sömürüden kurtulabilmek için kapitalizme son vermek ve sosyalizmi kurmak zorunda" oluşundan kaynaklanıyordu (Aren, 1970b).

Emek yazarlarına göre, sosyalist mücadelenin öncüsü işçi sınıfı, temel aracı ise "işçi sınıfı partisi"ydi. "Partinin işçi sınıfı partisi niteliğini kazanabilmesi için işçi sınıfı ideolojisinin partinin eylemlerine yol gösterici olması, işçi sınıfının öncü çekirdeğinin partide fiilen görevli bulunması" zorunluydu (Kutlay, 1970b). İttifaklar meselesinde ise *Emek* yazarları, işçi sınıfının, demokratik devrimde tüm köylülükle birlikte demokrasi için, sosyalist devrimde ise yoksul köylülükle birlikte sosyalizm için mücadele edeceğini öngören Leninist stratejiyi savunuyorlardı (bkz. Çulhaoğlu, 1970).

15-16 Haziran 1970'te gerçekleşen büyük işçi direnişi[24] *Emek* yazarlarınca kendi tezlerinin doğrulanması olarak değerlendirilmişti. *Emek*'e göre bu direniş, Türkiye'nin kapitalist bir ülke olduğunu, hâ-

kim sınıfın büyük burjuvazi olduğunu, Türkiye'de iç çelişmenin dış çelişmeden daha ağır bastığını ve emperyalizme karşı mücadelenin özünün kapitalizme karşı mücadele olduğunu göstermişti. Ayrıca işçi sınıfı bu büyük direnişle "kendisi için sınıf olma yolunda" ilerlediğini, siyasî mücadele verebilecek düzeye geldiğini kanıtlamıştı. Artık Türkiye'de burjuva iktidarın tek alternatifinin işçi sınıfı iktidarı olduğu açıkça ortaya çıkmıştı (*Emek*, 1970d).[25]

Emek grubunun yönetimi altındaki TİP, 29-31 Ekim 1970 tarihlerinde yapılan IV. Büyük Kongre'sinde öncülük konusunda önemli kararlar aldı. TİP, bu kongrede alınan kararlarda "işçi sınıfının bağımsız siyasî örgütü" olarak tanımlandı. Türkiye işçi sınıfının tarım proletaryasını da kapsadığı vurgulanmıştı, diğer emekçi sınıflar ise ittifak unsuru olarak değerlendiriliyordu. Daha önce, Boran da dahil olmak üzere parti liderleri tarafından "işçi ve emekçilerin birleşik hareketi" olarak görülen TİP, şimdi tam bir "sınıf partisi" olarak tanımlanmış ve partinin diğer sınıf ve tabakalardan "bağımsız"lığı titizlikle vurgulanmıştı (*Emek*, 1970c).

Ne var ki IV. Kongre'de alınan kararları hayata geçirmek için TİP'in fazla zamanı olmayacak, 12 Mart 1971'deki askerî müdahalenin ardından parti kapatılacak, yöneticiler hakkında çeşitli davalar açılacaktır. ❐

DİPNOTLAR

1 Bu yazı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "Türkiye Sol Hareketinde İktidar Stratejisi Tartışmaları: 1961-1971" başlıklı doktora tezinin bir bölümünün kısaltılmış halidir.

2 Gerçi özellikle 1965 seçimlerine kadar geçen süreçte "kapitalist olmayan kalkınma yolu" ve "millî demokrasi devleti" tezleri parti içinde belli ölçülerde ilgi çekmiş, tartışılmış hatta parti programına da girmişti, ama hiçbir zaman partinin ana çizgisi haline gelmemişti. Bu tartışmalar daha çok, "sosyalizm"in yasal ve meşru bir biçimde dillendirilemediği bir zaman kesitinde vakit geçirme taktikleriydi. Nitekim 1965 seçimlerinde 15 milletvekiliyle parlamentoya girilip de meşruiyet sorunu çözülmüş kabul edildiğinde, "kapitalist olmayan kalkınma yolu" –programdan kaldırılmamasına rağmen– kısa bir zaman içinde tamamen gözden düşecek ve asıl sahibi olan YDH ve MDD siyasetlerine terk edilecekti. TİP için asıl "dava" sosyalizmdi.

3 Oysa TİP'in ilk tüzüğü, partinin feshedilmesi halinde malvarlığının Türk-İş'e kalmasını öngörüyordu (TİP, 1961a: 8).

4 Aslında dikkatli bir gözle bakıldığında, 1968'de Sadun Aren'le beraber muhalefetin başını çeken Behice Boran'ın en baştan itibaren Aybar'a göre çok daha "ortodoks" bir Marksizm anlayışına sahip olduğu fark edilebilirdi. Yalnız şunu da belirtmek gerekir ki 1968 sonbaharına kadar Boran bunu asla parti içi bir tartışmaya dönüştürmemiş, Aybar'la uyumlu bir çizgide görünmeyi tercih etmiştir. Aybar'la Boran arasındaki bu farklılıklara yer yer ayrıca değineceğiz.

5 Gerçekten de 1950'lerden sonra uluslararası sosyalist harekette, bu sıralarda yeni bağımsızlığını kazanan azgelişmiş ülkelerin, bu ülkelerde gelişmiş bir işçi sınıfı bulunmayışından dolayı, sosyalizme, tüm millî sınıfların destek vereceği bir millî demokrasi devletiyle ve kapitalist olmayan yoldan geçebilecekleri anlayışı hâkimdi. Örneğin, 1960 yılında Moskova'da yapılan "Komünist ve İşçi Partileri Temsilcileri Toplantısı"nın sonunda yayımlanan bildiride, siyasî bağımsızlığını kazanan azgelişmiş ülkelerin sömürülmekten ve yoksulluktan kurtuluşlarının tek yolunun "kapitalist olmayan gelişme yolu" olduğu vurgulanmıştı (*ÜRÜN*, 1976: 72-73).

6 İstanbul il kongresinden bir hafta sonraki Ankara il kongresinde Aybar, "eski tüfeklere" çok sert eleştiriler yöneltmişti. TİP'in hiçbir partinin devamı olmadığını kuvvetli bir şekilde vurgulamış, eski sosyalist hareketlerin, başarı ve başarısızlıklarıyla artık tarihe mal olduklarını ileri sürmüş, konuşmasının sonlarında oldukça sert bir de uyarıda bulunmuştu: "... partimizi artık maziye mal olmuş hareketlerin yeniden denenebileceği bir ortam saymak da boş bir hayaldir. Böyle bir hayale kapılanlar olursa, hevesleri kursaklarında kalacaktır. Dostun düşmanın bunu böyle bilmesini isteriz." Bu konuşma üzerine Erdoğan Başar [Erdoğan Berktay] *Yön*'de Aybar'ı ihbarcılıkla suçlayan bir yazı yazacaktı (Başar, 1966). Ayrıca TİP yönetimi, İstanbul İl Kongresi'nden sonra 17 TİP üyesi hakkında ihraç istemiyle soruşturma aç-

mıştı. Bu soruşturmada Merkez Haysiyet Divanı ihraç istemini yerinde görmediyse de Malatya Kongresi'nden sonra bu kez 13 kişi hakkında benzer bir soruşturma açılacak, onu da çok sayıda partilinin ihracı izleyecekti. Bu soruşturmaların ayrıntıları için bkz. İleri, 1987 ve Çelenk, 2003.

7 Bu izlenim, yıllar sonra, Boran'ın gazeteci Uğur Mumcu'ya verdiği mülakatla iyice pekişecekti. Boran, o mülakatta (Mumcu, 1993: 65) 1968'de *Milliyet* gazetesinde yazdığı yazıda olayı yanlış değerlendirmiş olduğunu, tarihin, kendisinin o zamanki görüş ve yorumlarının isabetsizliğini kanıtladığını söyleyecekti. Boran, işgalin haklı bir nedene dayandığını o zaman göremediği için yıllar sonra "özeleştiri" yapıyordu. Mehmet Ali Aybar üzerine bir inceleme yazmış olan Barış Ünlü'nün aktardığına göre, Sadun Aren de 2001 tarihinde yapılan görüşmede Ünlü'ye, 1968'de Sovyetler Birliği'nin haklı olduğunu söylemiş. Aren'in 2001 yılındaki değerlendirmesine göre Çekoslovakya 1968'de işgal edilmemiş, geri alınmıştı. Aren'e göre, Aybar eleştirilerinde haklı bile olsa o dönemde sosyalizm Sovyetler Birliği demekti ve Sovyetler Birliği'ni eleştirmek ister istemez kapitalizme hizmet etmek anlamına geliyordu (Ünlü, 2002: 262).

8 TİP içindeki bu ihtilafa ve sonuçta ortaya çıkan bölünmenin görünür ya da gerçek nedenlerine ilişkin tartışmanın ayrıntılarına girmeyeceğiz. Fakat TİP içindeki bölünmede Sovyetler Birliği'nin ve TKP'nin etkisinin olup olmadığı konusundaki tartışmalara kısaca değinmekte yarar olabilir. Aybar'ın Sovyetler Birliği'ne yönelttiği eleştirilerde "çizmeyi aştığı" için SBKP ve TKP'nin telkinleriyle partiden tasfiye edildiği yönündeki değerlendirme ve yorumlar bugüne kadar maddi olarak kanıtlanamamıştır, ama bu değerlendirmelerin tamamen spekülatif nitelikli oldukları da söylenemez. Bu iddiayı ortaya atanların iddialarına destek olarak sundukları belli başlı argümanlar şunlardır: Aybar'ı tasfiye eden grup olarak görülen Aren, Sargın ve Boran'ın eski TKP'li olmaları, aslında MDD stratejisini savunan TKP'nin 1960'larda MDD hareketini değil de TİP'i desteklemiş olması, Behice Boran ve arkadaşlarının "Türkiye'ye özgü sosyalizm", "hürriyetçi sosyalizm" gibi terimleri daha önce eleştirmezken (gerçekten de Boran, 1968 Mayıs'ında yayımlanan kitabında "Türkiye'ye özgü sosyalizm" deyimini birçok kez kullanmıştı) tam da Çekoslovakya olaylarının ertesinde bunu sorun yapmaları, Behice Boran ve Nihat Sargın'ın o günlerde olmasa bile 1970'lerde Sovyetik çizgiye geçmiş olması, vs. TKP'de yöneticilik yapmış H. Erdal'da 1980'lerin başında yayımlanan bir broşüründe TİP'in başındaki yönetici grubun işin başından beri TKP Dış Büro Sekreteri Zeki Baştımar'a bağlı olduklarını iddia etmişti (Erdal, 1983). Fakat TKP Dış Bürosu'nun 1960'larda genel olarak TİP'i desteklediği doğru olmakla birlikte, TİP içinde 1968'de ortaya çıkan anlaşmazlıkta TKP'nin Aybar'ın tasfiyesinden yana bir tutum aldığını gösteren kanıtlar yoktur. Aksine TKP'nin 1968 sonlarında, yani beşli önergeden sonra, Türkiye'de dağıttığı bir broşürde TİP içinde birliğin korunması gerektiği savunulmuştur. Broşürdeki şu ifadeler özellikle dikkat çekicidir: "Bu partinin [TİP'in], çeşitli memleket meselelerinde ve milletlerarası olaylar karşısında, legalitesini koruma kaygusuyla olsun, samimi olarak inandığı fikirlere bağlılığı gereği olsun, takındığı tutum görüşlerimize, inançlarımıza uymıyabilir; onu uluorta yermiye, halkın gözünden düşürecek biçimde eleştirmeye hakkımız yoktur" (TKP, 1968: 4). Muhalif grubun TKP'liliğine gelince, Aren (Eroğul, 2003: 114) ve Sargın (2001a: 39) kendilerinin 1940'ların sonunda TKP'ye girdiklerini yıllar sonra kabul ettiler ama 1960'larda TİP ile TKP arasında herhangi bir ilişki olduğunu reddetmeye devam ettiler. Boran'ın 1940'lı yıllarda TKP'li olduğu iddiası ise bazı eski TKP'lilerin tanıklıklarına dayanıyor (Akar, 1989: 45, 117). Aynı şekilde Aybar'ın da 1940'larda TKP'li olduğuna dair iddialar vardır (Çelenk, 2003: 146-147). Sargın da, örtülü bir dille de olsa, Aybar'ın 1940'ların sonunda ve 1950'lerde TKP ile bir biçimde ilişkili olduğunu anlatmaktadır (2001a: 45-50). Ayrıca Aren ve Boran'ın 1951 TKP davasından yargılanmış ve beraat etmiş olduklarını, yine aynı davada yargılanan Sargın hakkında ise "men-i muhakeme" kararı verilmiş olduğunu belirtelim. TİP-TKP ilişkileri ve bunun 1968'deki bölünmeyle ilişkisi konusundaki iddia ve yorumlar için şu kaynaklara bakılabilir: Küçük, 1997: 691-719; Yurtsever, 2002: 172-73; Doğan, 2005: 182, 207-209; Ünlü, 2002: 260-263; Sayılgan, 1976: 500.

9 Bu "ortodoks" nitelemesini ihtiyatla yaptığımızı bir kez daha belirtelim. TİP hiçbir zaman Komintern geleneğine yaslanan Marksist-Leninist bir parti olmadı, bunu hedeflemedi. Fakat işçi sınıfı öncülüğü ve sosyalist devrim konusunda YDH ve MDD'ye göre klasik Marksizme daha yakın bir çizgi izliyordu. Aslında bu da sınırlı bir yakınlıktı; zira TİP, bu konularda büyük ölçüde "teorik" kalan bir çizgi tutturmuştu. TİP'in "sosyalist devrim" savunusu hiçbir zaman parlamenter yolla iktidara gelmenin ötesinde bir *devrim* anlayışı içermiyordu. TİP, Marx'ın ve Lenin'in Marksizm konusunda ayırt edici bir ölçüt olarak ortaya koydukları "proletarya diktatörlüğü"nü de hiçbir zaman benimsememişti. Eğer ortodoksi Komintern geleneğine göre tanımlanırsa, MDD'nin çok daha ortodoks olduğunu kabul etmek gerekir.

10 Kurtuluş Savaşı'na, Kemalist rejime ve 27 Mayıs'a abartılı bir ilericilik yükleyen bu türden yorumlar, partide Emek grubunun hâkimiyeti ele geçirdiği 1969 sonrası dönemde büyük ölçüde azalmıştır. *Emek* dergisinde Kemalist devrim çoğunlukla bir burjuva devrimi olarak nitelenmiş ve bazı yazarlar Kurtuluş Savaşı'nı ve Kemalist rejimi anti-emperyalist ve anti-kapitalist olarak niteleyen yaklaşımları eleştirmiştir. Örneğin Kutlay (1970b), Kurtuluş Savaşı'nın ve sonrasında kurulan rejimin değil anti-

kapitalist, anti-emperyalist bir vasıf bile taşımadığını öne sürmüştür. Kutlay'a göre, Türk burjuvazisi, burjuva devrimlerinin genel eğilimlerine uygun olarak, en baştan itibaren, uzun vadede emperyalizmle daha iyi şartlarda bütünleşmek amacına sahipti. Aynı dergide yazan Kemal Burkay'a göre de "Kemalizmin bir 'küçük burjuva ideolojisi' değil de düpedüz burjuva ideolojisi olduğu daha iyi anlaşılmaya" başlanmıştı (1970).

11 Üstelik bu alıntıdaki "... herkesi Türk sayar..." biçimindeki ibare, programın biraz yukarısında daha keskin bir şekilde ifade edilmişti: "Türk Devleti'ne yurttaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür" (1964a: 79).

12 TİP'in benimsediği "sosyalist devrim stratejisi"nin "özgün"lüğünün yalnızca Türkiye sosyalist hareketi nezdinde değil, uluslararası sosyalist hareket açısından da geçerli olduğunu bir kez daha vurgulayalım. Bilindiği gibi sosyalist devrim Marksist-Leninist literatürde yalnızca gelişmiş kapitalist ülkeler için geçerli kabul edilen bir varsayımdı. Türkiye gibi azgelişmiş ülkeler kategorisinde kabul edilen bir ülkede, işçi sınıfının bir sosyalist devrimle iktidarı alması hiç öngörülmemişti. Kaldı ki 1930'larda, yükselen faşizme paralel olarak, Avrupa'da bile sosyalist devrim gündemden çıkarılmış, bu ülkelerde "halk cepheleri" yoluyla anti-faşist mücadele verilmesi stratejisi benimsenmişti. SBKP merkezli uluslararası sosyalist hareketin İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda da Avrupa'da ya da başka bir yerde sosyalist devrim/ler hedeflediğini söylemek zordur. Aksine daha önce azgelişmiş ya da sömürge ülkeler için öngörülen "aşamacı" anlayış, giderek gelişmiş Avrupa ülkeleri için de geçerli sayılmaya başlanmış, 1960'lara doğru benimsenen "barış içinde bir arada yaşama" politikasıyla birlikte bu tür ülkelerde "anti-tekel halk cepheleri" stratejisi benimsenmiştir. TİP'in "sosyalist devrim" stratejisi bu bağlamda uluslararası sosyalist hareketin hâkim eğilimine aykırı bir çizgidir. TİP'in savunduğu çizginin, uluslararası literatürde Troçki'nin adıyla birlikte anılan "sürekli devrim" stratejisi ile de doğrudan ya da dolaylı bir bağı yoktur. TİP'in ideolojisine ve siyasetine yön veren kadronun Troçki'nin kuramsal ve ideolojik mirasından etkilendiğini gösteren herhangi bir işaret söz konusu değildir. Bu durumda "sosyalist devrim" stratejisini bilimsel bir temele oturtmaya çalışılan Emek grubunun önünde tek dayanak noktası kalıyordu: Lenin'in *Nisan Tezleri*. Nitekim, *Emek* dergisi yazarları MDD'cilerin *İki Taktik*'inin karşısına *Nisan Tezleri*'ni çıkarmışlar ve sosyalist devrim tezini bu çerçevede temellendirmeye çalışmışlardır. Fakat *Emek* dergisinde geliştirilmeye çalışılan sosyalist devrim tezinin, dergide adı hiç anılmasa da, belli açılardan Troçki'nin "sürekli devrim" tezine yakın olduğu ileri sürülebilir. Özellikle sosyalist devrimin kısa vadede izlenecek programın içeriğiyle değil de, siyasî iktidarın sınıfsal içeriğinin değiştiği an ile tanımlanması bu yakınlığın en dikkat çekici noktasıdır.

13 *Emek* dergisinde TİP'in 10. yılı dolayısıyla yayımlanan bir değerlendirme yazısında (*Emek*, 1971a) Aybar çizgisi "sağ", "sosyal demokrat" sapma olarak nitelendirilmiştir. *Emek*'e göre, Aybar, bilimsel sosyalizmin genel ilkelerini ve sınıf mücadelesini reddetmiş; partiyi popülist bir çizgiye çekmeye, şekilsiz bir yığın örgütüne dönüştürmeye çalışmıştı. Benzer bir değerlendirme için şu yazıya da bakılabilir: *Emek*, 1970b.

14 Boran da, "Sömürülen sınıflar açısından burjuva demokrasileri hiçbir zaman 'tamamlanmış' ve 'gerçek' demokrasi değildir" diye yazacak ve soracaktı: "En ileri kapitalist toplumlarda dahi işçiler ve emekçiler burjuvalarla gerçekten eşit hak ve özgürlüklere sahip midirler? Burjuva demokrasilerinin bir adı da burjuva diktatörlüğü değil midir?" (Boran, 1970a).

15 *Emek* yazarları MDD'cilerin *İki Taktik*'i de yanlış yorumladıkları kanaatindeydiler. Kenan Somer'e göre, *İki Taktik*'te öne sürülen "işçi-köylü devrimci demokratik diktatoryası", o tarihte Rusya'nın ve dünyanın içinde bulunduğu özel konjonktürün bir sonucuydu. "İşçi-köylü devrimci demokratik diktatoryası" ancak, "kapitalist üretim biçimi egemen üretim biçimi durumuna geldiği halde, devletin sınıf niteliğinin son tahlilde feodal toprak sahipleri diktatoryası olarak kaldığı bir toplum bakımından belirli bir anlam" taşıyordu (Somer, 1970a; 1971). Dolayısıyla 1905 Rusya'sının ve o zamanki dünya konjonktürünün özel koşullarına özgü tezler 1960'lar Türkiye'sinde geçerli olamazdı.

16 Mehmet Selik aynı sorunu "toplumsal devrim-siyasal devrim" ayrımı yaparak aşmıştı: "Toplumsal devrim bir süreç olarak toplumda gelişen üretim güçleri ile eski, katılaşmış toplumsal üretim ilişkileri arasındaki çatışmayı, bu çatışmanın su yüzüne çıkması olgusunu, ifade eder. Siyasal devrim, toplumsal devrimi hızlandırmak ve tabii sonuçlarına vardırmak için siyasal iktidarın (yeni üretim ilişkilerinden yana olanlarca) ele geçirilmesidir" (1969a). Yine bir *Emek* yazarı olan Metin Çulhaoğlu'na göre de sosyalist devrimin "doğru tanım"ı şöyleydi: "burjuvazinin iktidarına son verilmesiyle sosyalist toplum düzeninin kurulması arasında bir süreç yer alır. Bu sürecin başlangıcı, yani iktidarın el değiştirmesi bir niteliksel sıçrama anıdır. Bu anda kapitalist sınıf iktidarı yerine sosyalizmi kurmayı amaçlayan proletarya; ve onun müttefiki emekçi köylülerin iktidarı kurulur. İşte bu an sosyalist devrimdir. ... Bu iktidar değişikliğini, yani sosyalist devrimi, mevcut üretim biçiminin değiştirilmesi *süreci* izler, bu sürecin sonunda da sosyalist toplum düzeni kurulur. Biz, önümüzdeki devrimci adım sosyalist devrimdir derken önümüzdeki devrim aşamasında siyasal iktidarın sınıf niteliğinin değişeceğinden ve proletaryanın önderliğinde emekçi iktidarın kurulacağından bahsediyoruz. Bu iktidar değişikliği gerçekleştiği zaman sosyalist toplumun kurulmuş olacağını kastetmiyoruz" (Çulhaoğlu, 1970; vurgu: MŞ).

17 *Emek*'in aynı sayısında Kenan Somer de sosyalist devrimi benzer biçimde tanımlamıştı: "Sosyalist devrim, işçi sınıfının, müttefikleriyle birlikte, sosyalist toplumu, sosyalist iktisat düzenini kurmak azmiyle, devletin sınıf niteliğini değiştirerek, iktidara el koyması demektir" (Somer, 1969a). *Yine benzer* tanımlar için bkz. Somer, 1969d; Aren, 1970a; Ertuğrul, 1971.

18 IV. Kongre'den sonra GYK'nın aldığı bir kararla tekrar eski ambleme dönülecektir.

19 Bu nedenle TİP, 1967-68 yıllarından itibaren hız kazanan gençlik eylemlerine pek iltifat etmemiş, genellikle bu eylemlerinin "kıyısında" durmayı tercih etmişti. Ne var ki TİP'in bu tutumu eylemlerin çığ gibi büyümesini engelleyemediği gibi, öğrenci gençliğin hızla partiden uzaklaşmasına yol açmıştı.

20 Boran, daha sonraki dönemde yaptığı bir TİP değerlendirmesinde partiye yönelik parlamentarizm eleştirilerinin haksız olduğunu söyleyecektir. Boran'a göre, TİP 1969 seçimlerinden *önce* "burjuva parlamentarizmine" has bazı yönelimler içine girmişse de, parti içi muhalefet bu eğilimle mücadele etmişti ve 1970'teki IV. Kongre'den sonra da bu sapma kesin olarak ortadan kalkmıştı (1976: 11).

21 Yine de, TİP'i sendikacılar kurmuş olmasına ve tüzükte işçi sınıfı öncülüğünden söz edilmesine rağmen partide ciddi bir işçi ağırlığının olmadığını belirtmek gerekir. Sargın (ay.: 132-133), TİP'te 1963 yılından itibaren çeşitli alanlarda çalışmalar yapmak üzere oluşturulan "büro"larda hemen hiç işçi üyenin olmadığını gördüğü zaman hayal kırıklığına uğradığını belirtiyor. Sargın'a göre partide işçi denildiği zaman akla sendikacılar gelmekteydi ki onlar da kendi sendikal faaliyetlerinden dolayı parti çalışmalarına *yeterli zaman ayıramıyorlardı.*

22 Boran'ın bu kitabı henüz TİP'teki ayrışma ortaya çıkmadan önce yayımlanmıştı ve Boran muhtemelen genel başkan Aybar ile ters düşmemek için "ortalama bir dil" tutturmaya çalışıyordu. Bu görüşümüzün bir kanıtı, ayrışma gerçekleştikten sonraki dönemde Boran'ın öncülük konusunda çok daha net (ve "ortodoks") bir tutum alması ve Türkiye'de temel çelişkinin emek-sermaye çelişkisi olduğunu çok daha açık biçimde dile getirmesidir.

23 Boran, daha sonraki bir yazısında da Türkiye'de "işçi aristokrasisinin" olmadığını ama işçi sınıfının imtiyazlı bir konumda olduğunu belirtecekti (1969f).

24 TİP, olayların ardından yayımladığı bildirilerle bu büyük direniş desteklemişti (*Emek*, 1970e). Ancak DİSK'in hukuki varlığına yönelik saldırıya bir tepki olarak gerçekleşen eylemler sırasında fiilen olayların dışında kalmıştı. Oysa Aren'in de belirttiği gibi (1993: 112-113), "15-16 Haziran yürüyüşleri salt işverenlere yönelik sendikal bir eylem değil, fakat hükümete yönelik politik bir eylemdi. Bu nedenle TİP'in normal etkinlik alanı içindeydi. Böyle olduğu halde bu olayın tamamıyla dışında, sadece bir gözlemci olarak kalması, işçi sınıfının siyasal örgütü olmak savındaki TİP için çok önemli bir olumsuzluk, *bir kusur sayılmak gerekir*"di. Aren, TİP'in olaylar sırasında gözlemci olarak kalmasının esas sorumluluğunun, aynı zamanda TİP yöneticisi de olmalarına rağmen partiyi kendi sendikal etkinlik alanlarının dışında tutmaya özen gösteren DİSK yöneticilerinde olduğunu ileri sürüyordu. DİSK yöneticileri eylemi önceden partiye bildirmemişlerdi bile.

25 Öte yandan *Emek* yazarlarının bütünüyle tutarlı bir çizgi oluşturdukları da sanılmamalıdır. Yazarlar arasında TİP'in niteliği ve işçi sınıfı öncülüğü konularında bile farklı görüşlere rastlanmaktadır. *Ant*'ın da dikkat çektiği gibi (*Ant*, 1970e: 133), *Emek*'te yer alan değerlendirmelerde TİP kimi zaman "işçi sınıfının öz örgütü", kimi zaman "işçi ve diğer emekçi sınıfların örgütü" olarak tanımlanabilmiştir. Kimi zaman devrimci mücadelede "işçi sınıfı öncülüğü" *tartışmasızdır, ama bazı yazılarda da* bu "emekçi sınıfların öncülüğüne" dönüşebilmektedir. *Emek* yazarları siyaseten de hep birlikte hareket etmemişlerdir. IV. Kongre'de Behice Boran'ın önderliğinde Emek grubundan bir kesim parti yönetimine gelirken, bir kesim ise sorumluluk almaktan kaçınmıştır. Emek grubu hakkında Sargın'ın değerlendirmeleri için bkz. 2001b: 961-962.

Sol Düşüncenin Ortasında ve Kıyısında: Çeviri Kitaplar

ERKAL ÜNAL

"Yaratanların akıllarda kazılı kalmaları için, nakledenler, çevirenler büyük emeklerin arkasında unutulup kalmaya razı olurlar. Nakl edenler teklerin benlikçi zaferi yerine, kütlelerin isimsiz kahramanlığını beğenirler."[1]

Türkiye'de sol düşüncenin çeviri ile olan ilişkisi üzerine olan bu yazıya, Hilmi Ziya Ülken'in *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* adlı eserine son verdiği bu satırlarla başlamanın ne anlamı olduğu merak edilebilir. Özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren "tercüme meselesi" ile hayli uğraşılan bir coğrafyada Ülken'in bu sözlerinin bir ölçüde hâlâ geçerlilik taşıması, yani (bu duruma razı olup olamadıklarını bilemediğimiz) çevirmenlerin (ve onların çalışmalarının) "sükut suikast"larına kurban gitmesidir bu yazıya biraz esin veren. Ülken'in cümlesinde verili olarak alınan ve halen de yaygın kabul gören nakil ve çeviri özdeşliği, salt ve tarafsız bir aktarım olmanın ötesinde, kültürel ve ideolojik içerimleri beraberinde taşıyarak 'yeni' bir yaratı oluşturan çevirileri ve onların müelliflerinin izlerini aramaya yöneltiyor insanı.

Lakin, çoğu zaman bazı kısa değini, yorum ve dipnotlara sıkıştırılan, ya salt yergiye ya da övgüye dayanan eleştiriler dışında, sosyalistlerin çeviri ile nasıl bir ilişki kurdukları hakkında pek bir şey yazılmadı bilebildiğimiz kadarıyla. Kaldı ki mevcut sol külliyatın önemli bir kısmını çeviri kitapların oluşturduğunu öne sürmek de makûl bir iddia olur. Böylesi bir bakışımsızlığın belirlediği bir bağlamda ortada başka bir paradoksal durum daha var gibi görünüyor. Sol, ilk sosyalist düşünürlerin çoğuna göre 'enternasyonalistti'. Bir başka deyişle, ufuk açısı tek bir memleket tanımıyor, bütün dünyayı menziline alıyordu. Rosa Luxemburg "benim memleketim Enternasyonal" dememişti boşuna. Ya da bir başka devrimci sosyalist Antonio Gramsci şu sözü ederken benzer bir yoldan ilerliyordu: "Aslına bakacak olursak, [farklı medeniyetler arasındaki] 'çevirinin' sadece praksis felsefesinde organik ve eksiksiz bir nitelik taşıdığını, diğer bakış açılarından ise çoğu zaman basit bir türeyimsel 'şematizm' oyunu olduğu söylenebilir."[2] Bu mecrada 'başkalarının' dertlerini anlamaya, dertleri paylaşmaya, kısmen de olsa ortaklaştırmaya; anlama-dönüştürme praksisi çerçevesinde toplumsal analizler yapıp dertlere deva bulmak için diyalojik bir ortam yaratmaya, doğası itibariyle, tek dil yetmiyordu elbet. Demek ki ya birden fazla dil bilinecek ya da anadiline muhtaç olanlar için çeviri yapılması gerekecekti.

Öte yandan, sağ kanadın kanaati, Sol'un 'yerli' olmadığı, 'dış mihraklar' tarafından yönlendirildiği yönünde olmuştu hep. Bir başka şekilde söylersek, onların gözünde sol akıl ucube bir kendilik olarak görülüyor, ona varolduğu haliyle yaşama sansı tanınmıyordu bu ülkede (bu durum salt Türkiye'ye özgü değildi tabii). Öyleyse burada varolabileceği zannedilen düşüncelerin kökleri başka diyarlardaydı. O kökleri ortaya sermek için antikomünist bir perspektifle kaleme alınan, "komünizmin kaynakları" türünden kitaplar vardı, ama neredeyse isterik bir içeriğe bürünen ve bir yanıyla günümüzdeki komplo teorilerine dayanan çalışmaları andıran bu kitaplar kendi bakış açıla-

rından da olsa kapsamlı ve tutarlı değerlendirmeler yapmaktan uzaktı.

Meşakkatli bir iş olduğu, bu uğraşın kıyısından köşesinden geçen neredeyse herkes tarafından kabul edilen çeviri hakkında, (istatistiksel ya da bibliyografik kayıtların yokluğunda) bir üst-anlatı kurmak da bir o kadar zor. Çok boyutlu bir anlatımda örneğin kimi terim, jargon ve kelime seçimleri üzerinde durulabilir, izlenen stratejiler açısından bazı metinlerin farklı çevirileri karşılaştırılabilir, alıcı sol kültürde (ve/veya başka siyasî çevrelerde) çevirinin ve çevirmenin alımlanışı değerlendirilebilir, metinlere hayat veren özgül bağlamlarla çevirinin yapıldığı diğer bağlamlar arasındaki coğrafi, zamansal, siyasî farklılıklar odağa alınabilir, başka ülkelerdeki çevirilerle Türkiye'de olan bitenler farklı kefede olsalar da tartılabilir ya da sol kitapların çevirisi Türkiye'deki modernleşme sorunsalı çerçevesiyle ilişkilendirilip hâkim modernleşmeci pratikler ile arasındaki yakınlıklar, uzaklıklar sorgulanabilirdi. Fakat bunların hepsine birden tek bir yazıda yoğunlaşmak mümkün değil. Dolayısıyla bu yazıda "öznel bir betimleme" üzerinden belirli bir veçheye odaklanmanın, yukarıda adını andığım konular ve başka şeyler hakkındaki tartışmalar için bir taslak sunabileceğini düşünüyorum. Buradan hareketle, farklı kültürleri, etnik toplulukları (Ermeni, Rum, Yahudi, Kürt, Türk vs.) barındıran Osmanlı sosyalizminden işe başlamak yerine, kendisine resmi dil olarak "Türkçeyi" edinmiş Cumhuriyet döneminde varlık gösteren belli sol örgütlerin ve muhalif yayınevlerinin entelektüellerin çeviri ile nasıl ilişkilendiği üzerinde duracağım.[3] Bu minvalde, sırasıyla 1923-60, 60-80 ve 80 sonrası olmak üzere belirli bir dönemlendirmeye giderek, bu dönemlerdeki kimi politik-teorik eğilimlerin çevirideki yansımalarını ve çevirinin politika-teori kurucu rolünü temel olarak kitap çevirileri üzerinden, 'fırça darbeleriyle' tasvir etmeye gayret edeceğim. Fırça darbeleri, unutuluşa sürüklenen çevirilerin, çevirmenlerin birçoğunu anmamıza, haklarını vermemize elvermeyecek, ama bu kısa yazı çevirinin bir "hakikat" içerdiğine dair bir farkındalık yaratırsa, diğerkâm addedilen çevirmenler ve onların eserleri olan çeviri kitaplar biraz da olsa görünürlük kazanacak ve bu da en azından şimdilik kâfi olacak.

KURULUŞ YILLARI

Cumhuriyet'in kuruluşunun başlangıç aşamasında, yaşanan katliamlar ve göçlerle birlikte yukarıda bahsettiğimiz farklı unsurların ülkeden ayrılışına tanık olunuyordu. Her ne kadar geri kalan sosyalistlerin çoğu Balkan kökenli muhacirler olsa da, başka dillerin birikiminden yoksun kalınıyordu böylece. Bu süreçte, 1920'de kurulan Türkiye Komünist Partisi de başlıca sol güç haline geliyordu. Dünya sosyalist hareketindeki çeşitli öğelerin Rus devrimini bulundukları yerelliklere 'tercüme' etmeye çalıştığı bir dönemde kendini Sovyetler ile Ankara hükümeti arasında konumlandırmaya çalışan bu partinin böylesi güç koşullarda ciddi bir teorik çalışma yürütmesi o kadar kolay olmuyordu. Örneğin Haluk Yurtsever daha da ileri giderek, TKP'nin teoriyi sürekli küçümsediğini, hiçbir özgün çalışma/tez geliştirmediğini, bu şekilde Komintern tezlerini şabloncu bir anlayışla tekrarladığını ve Kemalizmin ideolojik hegemonyasını da kabul ettiğini öne sürüyor.[4] Gerçi 1922 ile 1925 arasında çıkan Aydınlık Külliyatı'nda, ağırlıklı olarak telif risale ve kitapların yanında, Şefik Hüsnü'nün çevirisiyle Marx ve Engels'in *Komünist Beyannamesi*, Ali Cevdet'in çevirisiyle Buharin ve Preobrajenski'nin *Komünizmin Elifbası* vb. daha çok pedagojik nitelik taşıyan kitaplar yayımlanmıştı.[5] Gelgelelim, erken dönem Cumhuriyet solunun tarihi TKP'den ibaret olmadığına göre, içine bir şekilde girilen pragmatizmden sıyrılma çabaları da vuku bulmamış değildi.

'30'lu yıllarda serpilen bu çabalar iki ana koldan akıyordu esas olarak. Birinci-

si, avukatlık da yapan 'yorulmaz' mütercim Haydar Rifat'ın "Dün ve Yarın Külliyatı", ikincisi ise Cemil Meriç'in deyişiyle Türk sosyalizminin Plehanov'u olan Kerim Sadi'nin "İnsaniyet Kütüphanesi" idi. Haydar Rifat'ın repertuvarı nispeten daha genişti. 'Dastiyevski'den *Cinayet ve Ceza*' Tolstoy'dan *Efendi ile Uşak* gibi romanlar ve Kropotkin'in *Anarşism*'i de yer alıyordu bu yelpazede. Ama bu külliyat içinde daha ağırlık taşıyansa sosyalist literatürdü. İçinde "Sermaye"nin de bulunduğu Marx çevirileri, Lenin'in *Devlet ve İhtilâl*'i, Stalin'in *Nazari ve Ameli Lenin Mezhebi*, Engels'in *Hayali Sosyalizm ve İlmi Sosyalizm*'i öne çıkan eserlerdi. Öte yandan, Kerim Sadi'nin 1932 ile 1935 arasında çıkardığı İnsaniyet Kütüphanesi'nde ise daha çok kendi polemik ve eleştirilerini yayımlamasına rağmen (ki bunlar doğrudan çeviri yoluyla olmasa da Marx'a dair ayrıntılı bilgiler içeriyordu), Marx'ın *Felsefenin Sefaleti*, Plehanov'un *Tarihe Maddeci Bakış*'ı, Kautsky'nin *Küçük Sanayiin İnhitatı* gibi çalışmalar da yer alıyordu bu kitaplıkta.[6] Sadi'nin bir diğer değerli katkısı, "anti-Marksistlere" yönelttiği sert eleştirileri, çeviri düzeyinde başka metinlere yönelik olarak da tekrarlamasıydı. Profesör Mehmet Ali Ayni'nin, G. Deville'den *Sermaye* adlı eseri tercüme eden Haydar Rifat'ın, Hüseyin Cahit Yalçın'ın ve birazdan değineceğimiz Hikmet Kıvılcımlı'nın çeviri hatalarını örneklerle ortaya koyuyordu. Bu eleştirilerin, çoğu kişinin doğruluğundan şüphe duyduğu Rifat çevirilerine dikkat çektiği ve böylece çevirilerin ihtiyatla okunması için farkındalık yaratmış olduğu söylenebilir. Belli bir metinden seçmece alınan birkaç parça üzerinde hata listesi çıkarmak gibi bir darlığı olan bu eleştirilerin asıl mahareti Marksist terminolojiyi oluşturmada ilk adımları atmasıdır.[7] Bu iki kitaplığın dışındaki en mühim diğer faaliyet ise, aslında TKP'yle ilişkili olarak kurulan, Hasan Ali Ediz, Eczacı Vasıf Onat ve Fatma Nudiye Yalçın'dan oluşan yayın kuruluyla Hikmet Kıvılcımlı'nın "Marksizm Bibliyoteği" ve "Emekçi Kütüphanesi" idi. Marx ve Engels ile Lenin'den çevirilerin yapıldığı bu kitaplıklar, o dönemin kadroları üzerinde en az Rifat ve Sadi'nin çalışmaları kadar öğretici ve etkili olmuştu.[8]

Bu gibi kolektif çalışmalardan ayrı olarak, tekil kişilerin gayretleriyle neşredilen kitaplar da vardı. Dönemin mücadeleci insanlarından Sabiha Sertel, Kautsky'nin *Sınıf Kavgası*'nı, Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm*'ini, Adoratsky'nin *Diyalektik Materyalizm*'ini, Molotof'un *Bugünkü Sovyet Rusya ve Sovyet Esas Teşkilatı*'nı çeviriyordu.[9] 1946 yılında Türkiye Sosyalist Partisi'ni kuracak olan Esat Adil Müstecaplıoğlu ise, otuzların ortalarından itibaren, Balıkesir'deki Savaş Kitabevi'nin İlim ve Hayat Serisi'nden *Bugünün İçtimai Mezhepleri, Sosyalist Şefler ve Sosyalizm, Bolşeviklik, Faşistlik ve Demokrasi* gibi eserleri çevirmişti.[10] Carlo Cafiero'nun kısaltarak yazdığı ve o dönem için hayli faydalı bir işlev görmüş *Kapital*'i Suphi Nuri İleri 1936 yılında tercüme ediyordu.[11] Akla gelen diğer örnekler ise, Niyazi Berkes'in 1946 yılında Harold J. Laski'den yaptığı *Demokrasi ve Sosyalizm* çevirisi[12] ve Suut Kemal Yetkin'in 1937'de A. Deschamps'tan yaptığı *Marksizm: Tahlil ve Tenkit* başlıklı çeviriydi.

Tek Parti döneminde dalgalar halinde devam etse de varlığını sürekli koruyan ve 1951'deki Komünist Tevkifatı ile doruğa çıkan baskı sonucunda açık sol faaliyetler iyiden iyiye azalmıştı. Bununla koşut olarak, yayın ve çeviriler de aynı seyri izlemişti. Düşüşe geçen bu seyir 27 Mayıs sonrasında değişmeye başlayacaktı.[13] 1920'lerin başlarından '60'a kadar geçen süredeki çevirileri kısaca değerlendirmeye gelirsek eğer,[14] Komintern'in ve Kemalizmin kıskacında kalan ve böylece bağımsız bir hat izlemekte zorlanan komünistlerin bu politik duruşunun genel olarak çevirilere de yansıdığını görüyoruz. Cumhuriyet'in başlarında modernleşmeci liberal hümanist perspektifiyle Batılı klasikler peşi sıra yayımlanır-

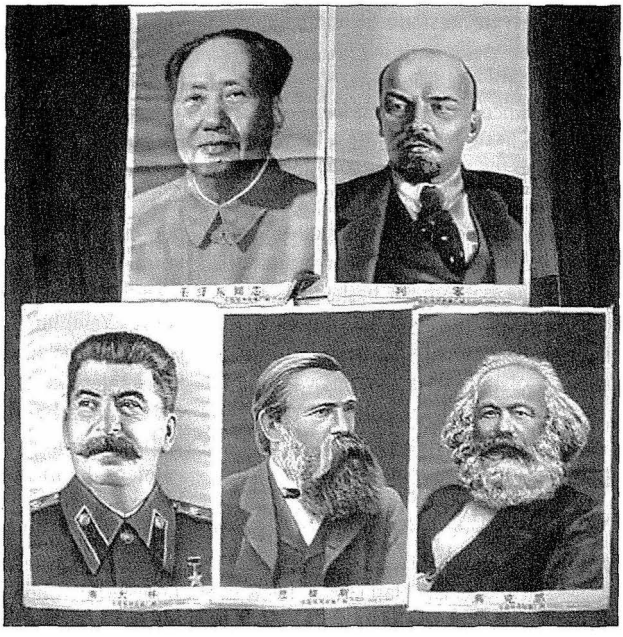

"Kurucu babalar"ın kitaplarının çevirisine ağırlık verilen '60'lar dönemi, reel-sosyalist bir fikir dünyasının oluşmasına önayak olmuş; bürokratik bir uslubun, teknokratik bir devrim hayalinin beslenmesini engelleyememiştir.

ken ve güçlü bir sınıf mücadelesinin yokluğunda, sosyalist cenahta belirgin ve uzun zamana yayılan bir çeviri çabası, hararetli bir okuma, öğrenme etkinliği olduğunu söylemek abartı olur. Zira Batı'dan ayrı bir düzen tesis ettiğini düşünen hükümetin bile aydınlanma çabasıyla sosyalizmi de öğrenmeyi gündemine aldığını hatırlamak ilginç olsa gerek. Max Beer'in 1941'de yayımlanan ünlü kitabına Mahmut Esat Bozkurt'un yazdığı önsöz bu duruma işaret eder:

> *"Doğru ve ya eğri ve fakat bugün devlet otoritelerini düşündürmekte olan sosyalistlik hareketlerine karşı memleketimizin yabancı kalması ve bu yüzden ne dediklerini, ne istediklerini bilmiyen, anlamıyan bazı türedilerin sabotajlarına, bulanık suda balık avlamalarına meydan verilmesi hiç te doğru bir şey değildir."*[15]

İşte Kemalizmin düşünsel alanda hegemonik bir konumda olduğu bir zamana rastgeliyordu bu dönemdeki çeviri faaliyetleri. Bu baskıcı ortama ek olarak, 1930'lu yıllarda yoğunlaşan ve sonraki yıllarda giderek seyrelen, farklı kollardan gelişen çeviriler çoğu zaman kısaltılarak, özetlenerek yapılıyor ve bir düzenlilik de arz etmiyordu. Bu evrede, inisiyatifin özyönetim ekseninde kurulmuş sovyetlerden bürokratikleşmiş partiye geçmesiyle birlikte Sovyetler Birliği "ülkesinin" konumu doğrultusunda yayımlanan eserlerin, bölük pörçük de olsa kimi kurucu Marksist çalışmalarla beraber mevcut külliyatın ağırlığını oluşturduğu söylenebilir. Bu durum kurucu eserlerin çağrışım evreninin ta başından itibaren böyle şekillenmeye başladığını saptamak mümkün. Öte yandan, çevirilerin kurucu gücüne gelirsek, bahsettiğimiz bu politik çizginin düşünsel kuruluşunda hatırı sayılır bir rol oynamışlardı. Gerçi Türkali'nin belirttiği gibi, komünistler ve ilerici entelektüeller o zamanlar esas olarak bilimsel yayınlardan ziyade, edebiyat alanındaki yapıtlardan, özellikle de heyecanla okudukları Nâzım'ın şiirlerinden ya da doğrudan yabancı dil öğrenerek ediniyorlardı bilgilerini[16] ama *o* dönemin koşullarında kadroların

eğitimi ve yetişmesinde bu çalışmaların azımsanmayacak katkısı olduğunu tahmin edebiliriz. Marksizmin kurucu eserleri, sol düşüncenin yeni yeni ifade edilmeye başlandığı bu zamanda, söz konusu çalışmaları kendi çıkarları doğrultusunda okuyan Sovyetçi kaynaklar ile iç içe geçerek müstakbel kuşak için çelişkili bir miras bıraktıklar. Uykusundan uyandıktan sonra toplumsallaşmaya başlayarak adını hakedecek bir mahiyete bürünecek olan sol, 1960'lı ve '70'li yıllarda belki de eline yazılı olarak hiç ulaşmamış ya da ancak sözlü olarak aktarılabilmiş olan bu katışık birikimden yola çıkacaktı işte.

UYANMA ZAMANI

İşler '60'lı yıllarla birlikte gerçekten değişiyordu. Türkiye İşçi Partisi'nin, DİSK'in kurulmasıyla kendini görünür kılan işçi mücadelesi, belki işçilerden de daha kıpır kıpır olan ve on yılın sonlarına doğru Dev-Genç'i kuran öğrenciler ve toprak işgallerine girişen köylüler aşağıdan yükselen hareketliliğin kaynaklarıydı. Bu, bir dizi siyasî yayının çıkışı da entelektüellerin, sosyalist hareketin bu toplumsal hareketleri konumlandırmaya, onların içinde konum almaya dönük olarak gösterdiği çabalara karşılık geliyordu. Dolayısıyla böylesi canlı bir ortam, okuma, öğrenme, yayın faaliyetinin de serpilmesine sahne oluyordu.[17] Bu noktada şöyle mütevazı bir gözlemde bulunmak mümkün: Erken Cumhuriyet döneminde devlet eliyle yürütülen ve toplumsal bir karşılığı da olan çeviri çalışmaları '60'lı yıllarda yine hız kazanıyor, ama işin failliğini bu sefer sol geçiriyordu eline. Bu durumu açıklamak için öne sürülen en temel etken, 1961 Anayasası'nın nispeten serbest bir ortam yaratmış olmasıdır. Fakat bu yapısal çatı ve onu uluslararası açıdan kuşatan konjonktürün yanında ve belki ondan da önemli olarak, yukarıda değindiğimiz toplumsal hareketlilik gelişebilmek için çeşitli 'besinlere' ihtiyaç duyuyordu. Çeviri de işte böyle bir arayış içinde devreye giriyordu.

Saygıdeğer bir statüye tekabül eden bu arayışı yönlendirenlerin başında yayınevleri geliyordu.[18] '60'lı yıllardaki çevirilere rengini veren nitelik, çoğu yayınevinin (yani "mabedlerin") toplumsal hareketlerden örgütsel ve düşünsel anlamda nispeten bağımsız bir çizgi izlemiş olmasıdır. Enver Aytekin'in yönetiminde kurulan Sosyal Yayınlar,[19] bu tür kurumların ilk örneklerinden biridir. Daha çok sanat ve felsefe alanında, Plehanov, Kuusinen, Oscar Lange, John Strachey ve kitapları belki de yüzbinlerce satmış Politzer gibi isimlerin kitaplarını basan Sosyal Yayınlar, bu onyılın ilk yarısına, varoluşçuluk tartışmalarıyla birlikte hâkim olan sosyalizmi ve Marksizmi öğrenme çabasını cisimleştirmiş önde gelen yayınevlerinden biridir.[20] '60'ların ortalarına doğru, Muzaffer Erdost'un yönetiminde kurulan Sol ve Onur Yayınları ise, belki de döneme damgasını vurmuş en önemli yayınevidir. Marx, Engels ve Lenin'in başlıca eserlerini, yani "bilimsel sosyalizmin" kurucu yapıtlarının ("klasik" sözcüğü gitgide "en üstün" gibi yananlamlar kazandığından onun yerine "kurucu" demeyi yeğliyorum) ilk sistemli çevirisine girişen bu yayınevi o dönemde yürütülen tartışmalar için başlıca kaynakları sağlamıştır. Bu kurucu eserlerin yanında, Maurice Cornforth, John Lewis ve Leo Huberman gibi bugün daha az hatırlanan yazarların çalışmaları da katalog içinde yer almıştır. Ama bu faaliyetin içinde daha hayati yer taşıyan husus ise Stalin'in ve Mao'nun çeşitli kitaplarının da yayımlanması ve "teorik eğitim" için hazırlanan okuma listelerinde bu çalışmalara da yer verilmiş olmasıdır.[21] Böylece, Rifat'ın çevirileriyle oluşturulmaya başlanan okuma evreni daha da perçinlenmiştir. Fakat dikkat edilmesi gereken nokta, bu kitapların yayın tarihlerinin 1965 sonrasına denk gelmesidir. İlk yıllarda, daha ziyade sosyalizmin felsefî temelleri, azgelişmişlik, kal-

kınma, emperyalizm gibi konular revaçtayken, bir süre sonra "devrime rehberlik edecek" çalışmalar yerleşmiştir gündeme. Sol Yayınları'ndan bu dönemde çıkmış birçok kitabı da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Örnekse, Mihri Belli, devrim stratejisi ile ilgili olarak Osmanlı toplum yapısına dair tartışmaların ortaya çıktığı zamanda Marx'tan *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri* adlı kitabı çevirme ihtiyacını duymuştur. Onun dediğine bakılırsa, bu çeviriden sonra, "uzun süre ATÜT'çülerden ses çıkmamıştır".[22] Görüldüğü gibi, bu yıllarda alevlenen siyasî tartışmalar bağlamında çeviri bir arayıştan ziyade bir cevap verme yöntemine bile dönüşebilmiştir dolayısıyla. O anlamda, bir açılım vesilesi gören çevirinin kapanın işlevi de görebileceği bu örneklerle iyice ortaya çıkmıştır.

Toplumsal hareketlerin ihtiyaçlarına cevap verme konusunun yakıcı bir gündem maddesi haline geldiği zaman ise 68'den 12 Mart'a kadar uzanan yıllardı. Bu aralıkta çeviri açısından belki de bir kargaşa yaşandığını söylemek bile mümkündür. Söz konusu durumu en iyi temsil edense, sanırım Ant Yayınları'dır. Örneğin Alberto Bayo'nun *Gerilla Nedir*'i, Carlos Marighella'nın üzeri kurşun delikleriyle süslü kapağı olan *Şehir Gerillası* çevriliyor,[23] Nehru, Douglas Bravo, Victor Serge, Che, Lenin gibi kişiler, Asya tipi üretim tarzı, Meksika, Filistin gibi konuları kuşatan farklı bu potanın içine katılıyordu. "Karşıtlar Dizisi" çerçevesinde, Daniel Cohn Bendit'in *Anarşizm Komünist Bürokrasiye Karşı* adlı çalışmasıyla, Jacques Duclos'nun *Anarşizm: Sol Adına Sola İhanet* başlıklı kitabının Babür Kuzucu'nun çevirisiyle aynı cilt içinde ve birbirine ters dizilerek basılması bahsettiğimiz bu çeşitliliği çarpıcı bir şekilde örnekler herhalde.[24]

Bu dönemdeki tüm yayınevlerinin faaliyetlerini sayıp dökmek kolay değil.[25] Çoğu zaman düşünsel bir arayış içerisinde ve bazen de ticari kaygılarla ve belki de tesadüflerle yürüyen yayınevi çalışmalarında ise belirgin bir teorik tutarlılık bulmak zor. Örneğin, '30'lu yılların Troçkizm heyulası bu dönemde yayınlar arasına sızarak maddiyat kazanıyordu. Ser Yayınları'nın programında Mao da, Dimitrov da Troçki de yer alıyordu. Ya da Anadolu Yayınları'nda Henri Lefebvre, Lucien Séve bulunurken, SSCB'yi devlet kapitalisti olarak niteleyen Tony Cliff'in Luxemburg hakkında bir kitabı da yayımlanıyordu. Ağaoğlu Yayınevi zamanın devrimcileri üzerinde hayli etki bırakmış Isaac Deutscher'in Troçki ve Stalin biyografilerini ve Ant Yayınları Ernest Mandel'in *Marksist Ekonomi El Kitabı*'nı basıyordu.[26] Ya da Üçüncü Dünya'ya sempatiyle yaklaşan Monthly Review okulundan Paul Baran, Paul Sweezy gibi isimlerin kimi makaleleri ve kitapları, ulusal kurtuluş mücadelelerinin yükselişte olduğu, bağımsızlık ve kalkınma konularının gündemin en üst sıralarında olduğu bu yıllarda çevrilme şansı buluyordu.

Mihri Belli, Sevim Belli, Kenan Somer, Muvaffak Şeref, Erdoğan Başar, Mehmet Selik, Şerif Hulusi, Muzaffer Erdost, Can Yücel, Atilla Tokatlı, Cemal Süreya, Selâhattin Hilav, Alaattin Bilgi... Çeviri bu dönemde öyle elzem bir pratik haline gelmişti ki yazarlıklarıyla tanıdığımız bu ve başka birçok isim bizatihi bu işe de el atmıştı.[27] Çoğu yayınevinin angaje konumu, kitap tanıtımlarına, yayınevince ya da çevirmence yazılmış önsözlere ve hatta mahkemelerde sunulan müdafaalara bile yansımıştı.[28] Bunun yanında çeviri sorunları ya da tahrifatları da tartışma konusu oluyordu.[29] Örneğin Lenin'den çevrilen *İki Taktik*, bağlı olunan siyasî konum ile çevirmen etiği arasındaki gerilimli ilişkiden nasibini alıyor; kavramlar "MDD'ci" bakış açısıyla 'revize edilerek' çevriliyordu. Çevirinin araçsallaşması bakımından bir başlangıç teşkil eden bu vakanın tahribatı da ağır olacaktı. Görülebileceği gibi, '60'lı yıllardaki teorik-politik tartışmaların mayasında çeviri önemli bir

yer tutuyordu. Sorulara cevap bulmanın yanı sıra, hasım siyasî konumlara cevap vermenin de bir yolu olmaya başlamıştı çeviri kitap basmak. Bu dönemin ilginç yanlarından biri de, kendini "bilimsel sosyalizmle" özdeşleyen TİP'le karşılaştırıldığında, MDD kökenli hareketlere yakın çevrelerin çeviri faaliyetlerinin büyük kısmına omuz vermiş olmasıdır.[30] Kavgaya tercüme edilebilen bilgi arayışındaki "millî demokrat devrimci"ler, sosyalizme parlamenter yollardan ulaşılabileceği kanısını taşıyan ve entelektüel heyecanı nispeten daha az kışkırtabilen "sosyalist devrimci"lere karşıt olarak, hareketi berekete çevirme yoluna da girmişlerdi bir bakıma.

Dönemin muhalif yayınevleri, anayasanın sağladığı nispi özgürlüklere rağmen, çeşitli yasa maddelerinden ötürü, özellikle Adalet Partisi yönetimi tarafından ciddi bir baskıya tâbi tutulmuş, kitap yasaklamalarına, davalara maruz kalmışlardı.[31] Gün Yayınları'nın sahibi olan Mehmet Ali Ermiş'in Nâzım Hikmet'in *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim* adlı romanını basmasından dolayı hasta hasta sorguya çekilirken adliyede can vermesi devletin baskısının alabileceği en şiddetli biçimlerin ilk örneklerinden biridir.[32] Ama 12 Mart askerî darbesi ile daha büyük bir baskıyla karşılaşacaklardı yayınevleri. Sol hareketin geneli gibi, yayınevleri de bu baskının ardından dirilecekti elbet, ama bazı değişikliklerle birlikte...

* * *

Esasında kaynağını '60'ların sonlarında almakla beraber, Türkiye'de 1970'lerde (daha özel olarak belirtmek gerekirse, 74-80 arasında) iyice belirginleşen uluslararası sosyalist hareket içindeki bölünmeler teorik tartışmaları ve dolayısıyla çevirileri de doğrudan etkileyecekti. Dev-Yol, TKP ve kimi Maoist (ve daha sonra Enver Hocacı) grupların hâkimiyet kurduğu bu yıllarda, eli kulağında beklediği düşünülen devrimin verdiği aciliyet hissi nedeniyle teorik tartışmalar gitgide azalmıştır (bu aciliyet havası içinde, örneğin "Üç Dünya teorisi" ile ilgili polemik metinleri, bir haftadan kısa süre içerisinde Türkçe'ye aktarılabiliyordu!) Metin Çulhaoğlu'na göre, bu dönemdeki "angajmanlar, bu arada dil bilenlerin ve çeviri kitapların sayıca artması, düşünsel zenginliği ve üretkenliği daha da körelten şablonların kökleşmesine yol açmıştır."[33] Kanımca, bu yıllarda düşünsel açıdan yoksulluğa yol açan nedenlerin belirleyici olanı, çeviri kitapların ve dil bilenlerin sayıca artmasından ziyade, çeviri yapma ve kitap okuma motivasyonlarını şekillendiren siyasî konumlanışlardı. '60'lı yılların nispeten bağımsız yayınevlerine karşıt olarak bu yıllarda çeviri faaliyeti daha çok siyasî örgütlerin eline geçmişti. Bu dönemde çeviri artık bir sorunu analiz etmek, meseleler üzerine düşünmek, literatürü genişletmek üzere değil, o an alınan siyasî konuma dayanak temin etmek için yapılan bir uğraş haline gelmişti genel olarak. Böyle olunca da çeviriye aday metinler, örgütsel siyasî konuma dönük "faydacı" saiklerle belirleniyordu çoğunlukla. Sınıf mücadelesinin o anki hızlı temposundan ötürü çeviri işinin de hızla yapılması gerekiyor, bu işi çoğu zaman bedavaya üstlenen insanlar, belki de karşılığı ödenmemiş emeklerinden ötürü niteliksiz çalışmalar çıkarabiliyordu.

Yukarıda adını andığımız yayınevlerinin çoğu bu yıllarda da yaşamını sürdürecekti. Fakat bunların yanına, '60'lı yılların nispeten bağımsız çizgi izleyen yayınevlerinin aksine, doğrudan doğruya belirli bir siyasî hat takip eden yayınevleri katılacaktı. Daha çok Sovyetik kaynaklara bağlı olan Konuk Yayınları ve Maocu kitaplar basan Teori Yayınları bu tür yayınevlerine iki iyi örnektir.[34] Ama bu hâkim eğilimin yanında, daha farklı bir ton taşıyan çalışmalar da yok değildi. Orhan Suda'nın kurduğu Suda Yayınları ve Ömer Laçiner ile Murat Belge'nin başını çektiği Birikim Yayınları bu heterodoks eğilimin

belirginleştiği kurumlardır. Suda Yayınları bütünüyle olmasa da genel olarak Troçkist bir çizgide yürürken,[35] Birikim Yayınları ise, "Çıkarken" yazısında belirtildiği üzere, eksik olduğu düşünülen kimi alanlarda da çalışma yapmak için tasarlanmıştı. Gelgelelim Türkiye solundaki yaygın kanı *Birikim*'in Althusser'in taşeronluğunu yaptığıdır. Halbuki Althusser, '60'ların sonlarından itibaren *Emek* ve *Aydınlık* gibi dergilerde arzı endam etmeye başlamıştı çoktan. 1975'te yayımlanmaya başlayan *Birikim* dergisinde Marksizm sorunları, toplumsal teori, felsefe, sanat, antropoloji, dilbilim gibi alanlarda bolca çeviri yazı yayımlanıyordu ve bunların içinde Althusser'in yazıları az bir toplamı oluşturuyordu.[36] Birikim Yayınları ise Althusser'in yanında, E. H. Carr, W. Stace ve Mao'nun çalışmalarını ve ayrıca Poulantzas, Laclau ve Miliband'ın *Kapitalist Devlet Sorunu* çerçevesindeki tartışmalarını içeren kitaplarını çeviriyordu. Fakat bu gibi 'sapkın' kaynakların tanıtılmasıyla yaratılmaya çalışılan teorik tartışma havasının oluşamadığını ve bilakis bu çabalara girişenlerin genelde 'küçük burjuvalık', 'entelektüalizm', 'nakilcilik' gibi suçlamalara maruz kaldığını da belirtmeden geçmeyelim.

Çizmeye çalıştığım bu kaba tasvirden anlaşılabileceği gibi, '70'li yıllar çevirinin olumsuz bir çağrışım da kazanabildiği bir dönemdi. Belli hareketler köklerini bu diyarların dışından alsalar da, söz konusu kökenlerden farklı geleneklerden gelenler diğerlerince, aykırı, (kendileri başka türlüymüş gibi) 'nakli' addedilebiliyordu. "Bu memleketin teorisini" kendi başına kuracaklarını iddia edenler de, her ne kadar yerel bir sol hareket kurmada oldukça başarı göstermiş olsalar da "başka" fikirlerle pek ilgilenmiyordu. Bahsettiğimiz gibi, bu hengâmenin arasında bazılarının sesleri de cılız kalmıştı. Gerçi 1 Mayıs 1977'den itibaren görece düşüşe geçen Türkiye sosyalist hareketinin sesi ise toptan kısılacaktı yine, vahşi 12 Eylül askerî darbesiyle. Arada, eskiden olduğu gibi, kitaplar yasaklanacak, toplatılacak, imha edilecek, yakılacaktı.[37] Onur Yayınları'nın başında olan İlhan Erdost'un bu süreçte hapse atılarak öldürülmesi ise, kurulu düzenin çeviri kitaplara, sol yayıncılığa duyduğu hıncın doruğunu simgeleyecekti belki de.

MUHASEBELER

24 Ocak kararlarını istediğince yerine getiremeyen burjuvazinin imdadına yetişen ordu, yeni-liberalizmin yolunu döşemekle kalmayacak, solun kültürel hegemonyasını darmadağın, toplumsal belleği de dümdüz edecekti. Tıpkı 12 Mart sonrasında olduğu gibi, 12 Eylül'ün ardından da bir kalkışma bekleniyordu. Ama tarih bu sefer tekerrür etmeyecekti. SSCB'nin çöküşü ve kapitalizmin yeryüzüne daha önce hiç olmadığı kadar nüfuz etmeye başlamasıyla da birlikte, sol da kendini sorgulamaya, geçmişin derslerini çıkarmaya çalışacaktı, üzerine iyice sinmiş kinik havadan kurtulabildiği sürece.

Başarısızlığa uğranmış olsa da geçmişte izlenen politikaların doğruluğundan şüphe duymayanlar için bu muhasebe ve arayış gayreti pusula yoksunluğundan başka bir şey değildi. Diğer uçta ise, geçmişin tamamıyla geride kaldığını düşünerek 'yepyeni' fikirler arayışında olanlar vardı. Belki de sahici sorgulamalar bu iki kanalın arasındaki oluktan akmıştı. Bu durum aslında '70'lerde imtina edilen ciddi teorik tartışmalar, sahici öğrenme çabaları için bir meşruiyet ortamı yaratıyordu. Eskiden üzerinde konuşulamayan mevzular daha fazla ve daha rahatlıkla gündeme gelebiliyor, almaktan sakınılan bazı siyasî konumlar, örneğin o zamana kadar ya Stalin'in anarşizm/sosyalizm karşıtlığı üzerinden tasavvur edilen ya da (sosyalizmin kendi vicdanı olmazmış, bizatihi 'etik' bir çağrısı yokmuş gibi) onun vicdanı olarak saygı gösterilen anarşizm ya da konsey komünizmi daha açıklıkla

savunulabiliyordu.[38] Bu anlamda, solun menzilindeki konuların ve konulara ilişkin olarak alınan konumların çeşitliliği artıyordu.

Nasıl ki '60'lar ve '70'lerde solun araştırma gündemi 'bilimsel sosyalizm' başlığı altında tasnif edilebilirse, bu dönemin başat paradigması da "sosyal bilimler" oluyordu sanki.[39] Pek çok değerli militan entelektüelin hapiste yattığı sırada üniversitelerdeki muhalif öğretim üyeleri de YÖK tarafından tasfiye edilince, eleştirel düşüncenin kaynağı yine yayınevleri oluyordu. Hem mevcut akademik nizama ve iktidara karşı olarak farklı bilgilere erişimin önü açılıyor hem de solun kafa yorması gereken tartışmalar için gündemler oluşturuluyordu.[40] Bu bağlamda ciddi bir konu çeşitliliğini kapsayan yoğun bir çeviri çabasına giren ve düşünsel tartışmalara yön veren belli yayınevleri yayın kapsamlarını sadece "sol" ile sınırlamıyordu haliyle. Benzer bir çerçevede değerlendirilebilecek bir dizi yayınevi var şüphesiz; fakat süreklilik taşımaları bakımından burada yalnızca birkaçına işaret edelim.

1988'de kurulan ve 2006 itibariyle beş yüzüncü kitabına ulaşan Ayrıntı Yayınevi bilhassa postmodernizm tartışmalarıyla meşgul oluyordu. Fakat bununla da kalınmıyor, Bahro'dan, Debord'a, Löwy'den Bakhtin'e uzanan geniş bir yelpazedeki kayda değer eserler Türkçe okuruna sunuluyordu. Bazen bu çabaların toplumsal karşılığı öyle artıyordu ki, örneğin 2001'de basılan, Antonio Negri ve Michael Hardt'ın *İmparatorluk*'u hem başka baskılar yapıyor hem de "korsana bile düşüyordu". Değerlendirmesi nereden bakıldığına göre değişir ama Stalinist sol anlayışa karşı itiraz anlamında Troçkizmin ötesinde başka bir sol anlayışın yeşertilmesinde ve anarşizmle temas kurulmasında bu yayınevinin azımsanmayacak derecede katkısı olmuştur.[41] 1982'de kurulan Metis Yayınevi ise telif yayınlar da basmasına rağmen, Ayrıntı ile benzer bir çizgi izlemiştir bu dönemde. Epey zamandır yürütülmese de, 'Sosyalizm: Teori ve Tarih' başlığı altında, E. H. Carr, Tony Cliff, M. Reiman, Anton Pannokoek, Paul Avrich, Boris Kagarlitsky vb. kişilerden yapılan çevirilerle eski 'sosyalizm' deneyimlerine alışılmış perspektiflerden farklı ve sosyal çeşitliliği gözeten bir mercekten bakılıyordu. Son zamanlarda ise, etik ve ekolojiyi odağına alan, küreselleşmenin ve alternatif küreselleşme hareketinin farklı veçhelerini ele alan çeşitli kitaplar ve postmodern dalgaya karşı, "kurulan" bir hakikate sahip çıkan Slavoj Zizek ve Alain Badiou gibi isimlerin çalışmalarını yayımlıyor Metis. 1983'te kurulan İletişim Yayınevi ise, Türkiye'de yapılan akademik çalışmaların yayınını merkezine almış olsa da, E. Laclau, John Holloway, Ellen Meiksins Wood, Edward Thompson gibi birbirinden farklı şahsiyetlerin eserlerini yayımlayarak uluslararası gündemdeki önemli tartışmaları da Türkçe'ye taşıyor. Yine bu yayınevinden çıkan, Tom Bottomore'un editörlüğünü yaptığı *Marksist Düşünce Sözlüğü* ise, gerek Marksist terminolojinin oturtulmasında gerek bu düşünce evrenindeki kavramların derinlikli bir şekilde öğrenilmesine davetiye çıkarmak anlamında hatırı sayılır bir katkıdır. Öte yandan Ragıp Zarakolu'nun yönetimindeki Belge Yayınları ise, Marenostrum başlığı altında çeşitli kültürlerden halkların tarihine, deneyimlerine ilişkin çalışmalar yayımlıyor, Düşünce Dizisi, Kuramsal ve Siyasal İncelemeler başlıkları altında da Marksizm içinden çeşitli seslere tercüman oluyor.[42]

Bu yazı boyunca genelde çeviri kitapları ele aldık, ama bu dönemi niteleyen temel noktalardan biri de kitap biçimini almayan çeviri yayınlardır. Yalçın Küçük'ün önderliğinde, 1989 baharında yayın hayatına atılan, ama ömrü uzun sürmeyen *Dünya Solu* ("3 aylık sosyalist çeviri dergisi"), daha yakın dönemde enternasyonalist bir çerçevede farklı sosyalist seslere yer vererek yayın yapmış olan *Cosmopolitik*, kendini otonomist Marksist gelenek içinde konumlayan ve iki yıldır

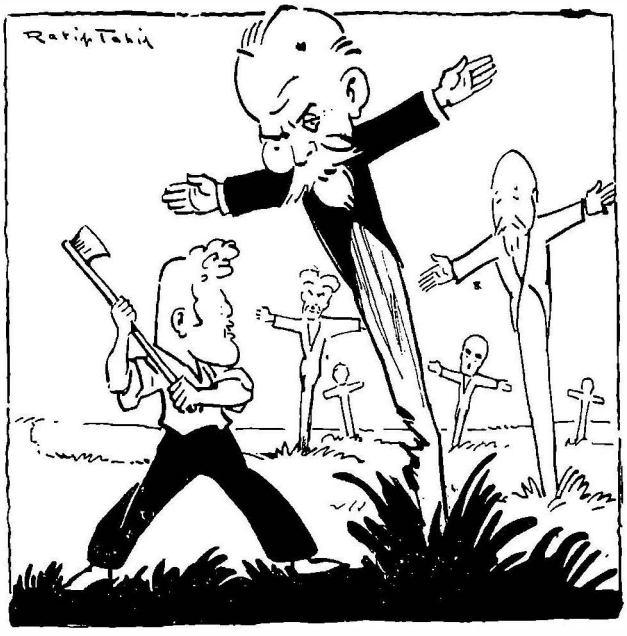

Sadece çeviri kitapların değil, Nâzım Hikmet'in eserlerinin de bu dönemde dergilerde yer aldığını belirtmek gerekir. Nâzım Hikmet üzerindeki baskının, sol siyasal dünyadaki romantik isyankârlığın bir yüzünü teşkil ettiği açıktır.

beş sayı yayımlanmış olan *Conatus*,[43] çeviri dergilerine örnektir. Yine yakın zamandan itibaren *New-Left Review*, *Monthly Review* gibi ABD'nin önde gelen sol dergileri seçkiler halinde Türkçede bulunabiliyor artık.[44] Uluslararası bağlantıları olan siyasî örgütler "kardeş"lerin yayınlarını zaman zaman yayımlamaya devam ediyorlar. Hatta TKP (eski SİP), Küba Komünist Partisi'nin yayın organı olan *Granma*'yı Türkçe'ye düzenli aralıklarla çevirmeye bile başladı. Bunun dışında, internetteki çeşitli sitelerde yayımlanan gerek güncel gerek teorik makalelerin sayısı da hiç de az değil. Mesela, www.sendika.org Immanuel Wallerstein ile James Petras'ın güncel yazılarına düzenli olarak yer vermekte. Yayınına kesintilerle devam etse de, www.dunyadanceviri.net ise alternatif küreselleşme hareketine karşıt bir şekilde "sosyalist" vurgulu makaleler yayımlayacağını duyuruyor. www.marxists.org başlıklı sitedeki devasa külliyatta Türkçe bir bölüm de yer alıyor. Ya da *Radikal, Birgün, Evrensel, Özgür Gündem* gibi sol yelpaze içinde değerlendirebilecek günlük gazetelerde nazı 'dış' sesleri işitmek mümkün oluyor. Fakat bilgi ediniminde ihtiyaçları bir bakıma gideren bu tür biçimler, daha bütünlüklü kitapların daha az okunmasına ya da daha zor okunmasına yol açıyor mu sorusu da akıldan geçmiyor değil.

Öte yandan, çeviriye olumlu bir pay biçilecekse eğer, tek yanlı bir beslenmeyi, etkilenimi bertaraf edip bir etkileşim yaratma maharetinde görülmelidir bu. Gelgelelim Türkiye solu ağırlıklı olarak kendi diline çeviri yapmış, fakat kendi dilinden başka dillere az yayın yapmıştır. Bunun temel sebebi, özgün çalışmaların az olmasıysa, bir diğeri de birçok yazarın makalelerini doğrudan yabancı dillerde kaleme alıyor olmalarıdır. Neyse ki 80 sonrası dönemde ise bu eğilimi kıran bir iki örneğimiz var: İsmail Beşikçi'nin *Uluslararası Sömürge Kürdistan* ve Nadire Mater'in yedi dile çevrilmiş olan *Mehmedin Kitabı* adlı kitabı.[45] Tabii Nâzım Hikmet'in, ta bu dönemden önce, uzun zamandır onlarca dile yapılmış olan çevirilerini de unutmayalım.[46]

Önümüzdeki yıllarda yeni ve hummalı bir entelektüel arayışa tanık olacağımıza işaret eden bir dizi gelişme yaşanıyor dünyanın muhtelif köşelerinde. Örneğin Latin Amerika'nın genelinde ve Avrupa'nın kimi ülkelerinde kapitalist küreselleşmeye karşı direnişin aldığı farklı biçimler yeni-liberal ideolojinin dünya-tarihsel hegemonyasını gitgide kaybetmekte olduğunu gösteriyor. Daha genel olarak, zaafları ve güçleriyle birlikte yeni bir enternasyonalizmin serpildiği "alternatif küreselleşme" hareketi, küresel ve yerel olanın dolayımını kurmaya çalışıyor. Bütün bu gelişmelerin Türkiye'de yakından takip edilip tartışıldığına kuşku yok. Geçmişin prangalarından yeni yeni kurtulduğumuz şu günlerde, eskiden sorgusuz sualsiz kabul edilmiş birçok görüş, en azından belli çevrelerce, tekrar gündeme getiriliyor, bütün o çeşitliliğiyle solun tarihsel birikimi yeniden gözden geçirilmeye başlanıyor. Artık mihver alınacak "sosyalist" bir devlet kalmadı. "Model" alınacak herhangi bir vaka da yok dünyada. Ama "esin" alınacak ve öğrenilecek pek çok kaynak ve deneyim var. Dolayısıyla, filizlenmekte olan ve derinleşmesi muhtemel entelektüel tartışmalarda, geçmişteki hatalardan ders çıkarıp, bu coğrafyada sol bir gelenek oluşturmak uğruna sarf edilen entelektüel şevkten de feyz almak gerekiyor. Bunu yaparken çevirinin sırtına kaldıramayacağı yükleri koyan 'yeniciliğe' de, çeviriyi basit ve olumsuz bir nitelik taşıyan bir faaliyete indirgeyen 'özgüllükçülüğe' de düşmemek belirleyici olacak. Bir başka deyişle, yerelliğin ve küreselliğin özgünlüklerini itinayla hesaba katan eleştirel bir bakış edinmek ve çeviriyi de bu edinimin asli ve asli olduğu kadar mütevazı öğelerinden biri olarak görmek önem taşıyacak gibi görünüyor.

Değindiğimiz son konu ile alâkalı bir alıntıya başvurarak yazının sonuna varalım nihayet. Tecrübeli çevirmen Orhan Suda, 1951 Tevfikatı sonrasındaki hapishane deneyimlerini hikâye ederken, koğuşta söylenen devrim şarkılardan bahsediyor anılarında: "Hiç kimse akıl etmiyor, '30'lu yıllardan beri söylenegelen bu devrimci şarkıların Türkiye gerçeği ile bağdaşmadığını. Bu şarkılar gerçekten güzel, sözleri derin bir anlam yüklü, ama hepsi de Rusça'dan ya da Bulgarca'dan tercüme edilmiş. O ülkelerin gerçeklerini, özlemlerini dile getiriyorlar. Oysa Türkiye'de '30'lu, '40'lı, '50'li yıllarda hangi köylerden, hangi şehirlerden kavga sesleri geliyordu? Her şey tercüme. TERCÜME BİR HAREKET bizimkisi. Öykünmekten başka bir şey değil..."[47] Bu işe yıllarını vermiş bir çevirmen bile çevirinin 'taklit' olabilmesinden, yetersizliklerin üstünü örtme çabasına dönüşebilmesinden şikâyet ediyor ve başkaları da Türkiye entelektüelinin o mahut 'mukallit'liğinden dem vuruyorsa sürekli, demek ki belirli bir nitelikte sabitlenmeyip diyalojik bir çerçevede görülmeli çeviri. Daha önce değindiğimiz gibi, çeviri yapmak, başka sesleri duymaya, başka kapıları aralamaya ve böylece sürekli değişebilmenin olanağını yaratıyor. Burada 'varolmayan'ın var edilmeye çalışılması çevirinin 'ütopik' boyutunu oluşturuyor zaten. Fakat böylesi bir değişim, başkalarında da benzer bir etki yaratılabildiğinde sahici bir anlam kazanıyor ancak. O nedenle umalım ki, mevcut pratik, teorik sorunlarla ilişkili olarak özgür zihinlerle çeviriler yapılmaya devam edilsin ve bu çabalar Türkçe metinlerin üretilmesini de tetiklesin. Bunun üzerine kâğıda dökülen Türkçe metinler de kimi boşluklar açarak başka metinlerin çevirisini davet etsin tekrardan. Kavramlara yerli yerinde karşılık bulma işi sadece çevirmenlere bırakılmasın, çevirilerin de esin verdiği bu yazma sürecinde kavramlar da üretilsin. Salt kitaplarla dünya değişmez ama, söz konusu döngü ütopyaların fiilileşmesine katkıda bulunursa eğer, genelde "yeterince militan" olarak görülmedikleri için bu işe giriştikleri varsayılan çevirmenlerin en büyük armağanı olur bu. ❐

DİPNOTLAR

1 Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul, Nakit Matbaası, 1935, s. 385.

2 Antonio Gramsci, *Further Selections from the Prison Notebooks*, der. ve çev. Derek Boothman, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1995, s. 307.

3 Osmanlı tarihi çerçevesinde Osmanlıcanın ve diğer tekil dillerin, Türkiye tarihi çerçevesinde ise Kürtçe'nin ayrı bir başlık altında incelenmesi gerektiğini düşünüyorum. Ki bu iş benim haddimi aşıyor. Bununla birlikte, "sol" ibaresiyle de, mevcut toplumu köklü eleştirilere tâbi tutan çeşitli Marksizm, sosyalizm (komünizm) ve anarşizmleri kastettiğimi belirteyim.

4 Haluk Yurtsever, *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, İstanbul, El Yayınevi, 2002, s. 140-141.

5 Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 586-598. Buna ilaveten, Mete Tunçay, Mustafa Suphi'nin *Manifesto* çevirisinin yarıda kaldığından bahsediyor. Bkz. *Eski Sol Üstüne Yeni Bilgiler*, İstanbul, Belge Yayınları, 1982, s. 27-47. İlerleyen yıllarda Komintern kaynaklı kitapların Moskova Ecnebi Dillerde Neşriyat Evi tarafından yayımlandığına da dikkat çekelim. 1954'te Türkçe olarak yayımlanan *Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisinin Tarihi, Kısa Kurs* bu tür kitapların bir örneğidir.

6 Selâhattin Hilâv, "Kerim Sadi'nin Bazı İnceleme ve Eleştirmeleri", *Kerim Sadi Yazı Hayatının 50. Yılında*, der. F. Berke, içinde, İstanbul, Hilâl Matbaası, 1969, s. 100-108.

7 *A.g.e.*, s. 108. Hilâv, terminoloji oluşturma açısından diğer ciddi katkıyı yapmış kişi olarak Kıvılcımlı'yı görür.

8 Vedat Türkali'yle röportaj, Emin Karaca, *Eski Tüfekler'in Sonbaharı* içinde, İstanbul, Gendaş Yayınları, 1999, s. 140. Aynı kitapta Marksizm Bibliyoteği'nden şu kitapların çıktığı belirtiliyor: Karl Marx ve F. Engels'ten çeviriler: *Gündelikçi İş ile Sermaye, Enternasyonel İşçiler Cemiyetini Açış Hitabesi, Kapital (bazı fasiküller), Marksizm Prensipleri, Ludvig Feurbach, Maymunun İnsanlaşma Prosesinde Emeğin Rolü*; Lenin'den çeviriler: *Karl Marx'ın Hayatı, Felsefesi, Sosyolojisi, Karl Marks'ın Ekonomi Politiği, Sosyalizmi, Taktiği*, bkz. s. 262-263.

9 *Kadın ve Sosyalizm*'in önsözüne yazdıkları şeyler, çevirinin bağlılıkla nasıl dolayımlandığını gösterir: "Evde işde, makinede, dairede sömürülen kadına, bu hayatın, kaderin alnına çizdiği bir damga olmadığını, bu hayatı çıkarının nerede olduğunu bilinçle kavradığı gün, kendisinin yıkmaya güçlü olduğunu göstermek için bu kitabı çevirdim." Ayrıca bkz. Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, İstanbul, Belge Yayınları, 1987, s. 167-170. Sertel'in, Lenin'den "Emperyalizm Kapitalizmin Son Safhasıdır", Stalin'den "Leninizmin Problemleri" çevirileri de yaptığını, ama bunları dönemin baskıcı ortamında yayımlayamadığını öğreniyoruz. Bkz. s. 222.

10 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, der. Ertuğrul Kürkçü vd., İstanbul, İletişim Yayınları, 6. cilt s. 1924-1925.

11 Rasih Nuri babasının o yıllarda Fransızca'dan "Lenin ve Troçki" isimli bir kitabı da çevirdiğini ama yayımlayamadığını belirtiyor (Cafiero'nun kitabını yayımlayan İleri Bibliyoteği'nin kısa bir süre devam ettiğini de unutmayalım). Hakeza, kendisinin de on altı yaşındayken, John Reed'den *Dünyayı Sarsan On Gün*'ü çevirdiğini, fakat Moskova duruşmaları olduğu sırada, Troçki'yi Ekim Devrimi'nin kahramanlarından biri olarak tasvir eden bu kitabı yayımlayamadığını söylüyor. Bu kitabın daha sonra çıkan baskısında ise, özgün metinde yer alan Lenin ve Krupskaya'nın yazmış olduğu önsözlerin çıkarılmış olduğunu da sözlerine ekliyor. Bkz. Karaca, *a.g.e.*, s. 58.

12 Berkes ayrıca, Millî Eğitim Bakanlığı'nın klasikler serisinde Aristoteles'ten *Politika* ve Platon'dan *Sokrates'in Müdafaası* adlı kitapları çeviriyordu. Bkz. Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 63 ve s. 451. Bunun dışında, bu dönemde Behice Boran da bir tiyatro oyunu çevirmiştir: Harley Granville-Barker, *Voysey Mirası*, İzmir: Neşaset Matbaası, 1946. Keza, Zeki Baştımar da Tolstoy'dan *Savaş ve Barış*'ı çevirmiştir. Bkz. Orhan Suda, *Bir Ömrün Kıyılarında*, İstanbul, Alkım Yayınları, 2004, s. 96.

13 Gerçi 1951 sonrasında Harbiye cezaevinde eğitim malzemesi olarak kullanmak üzere çevirilerin yapıldığı da söyleniyor. Nail Satlıgan, '60'lı yıllarda yapılan çevirilerin yoğunluğunun bir nedeni olarak da bu 'eski' çalışmaları görüyor (16 Şubat'ta yapılan

mülakat). Bunların bir örneğinden bahsediyor Mihri Belli anılarında. 1966'da yayımlanacak olan G. Paloczy Horvath'ın *Dün Köleydik Bugün Halkız: Bir Ülkenin 1500 Yıllık Köylü Hareketleri Tarihi* adlı kitabı Sevim Belli tarafından bu dönemde hapishanede çevrilmişti. Bkz. *İnsanlar Tanıdım II*, İstanbul, Doğan Kitapçılık, s. 102.

14 Sol Yayınları kapsamasa da bu dönemin çeviriler açısından genel ve derinlemesine bir değerlendirmesi için bkz. Şehnaz Tahir Gürçağlar, "The Politics and Poetics of Translation in Turkey 1923-1960" (yayımlanmamış doktora tezi), Boğaziçi Üniversitesi, 2001.

15 Max Beer, *Sosyalismin ve Sosyal Mücadelelerin Umumi Tarihi*, çev. Zühtü Uray, Ankara: Maarif Matbaası, s.xv. Çevirmen Zühtü Uray ise izahında şunları söyler: "Modern medeniyetimizin inşasında pek büyük hisseleri olan dünya işçi kütlelerini tanımak, çektikleri ıstırapları bilmek ve bizden olan Türk işçilerini böyle sefil vaziyetlere düşürmemek ve dolayısiyle pek kuvvetli olan bugünkü içtimaî ve ekonomik bünyemizi amele davaları, sınıf mücadeleleri ve fikir ayrılıklariyle zâfa düşürmemek için bu kitabın ibretle gözüyle, ihatalı ve geniş bir anlayış zihniyetiyle okunması icap ettiğine kani bulunuyorum.", *a.g.e.*, s. xix.

16 Karaca, *a.g.e.*, s. 141

17 Kısa bir temellendirme için bkz. Doğan Özgüden, "Türkiye'de Sol Yayıncılığın Gelişimi", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, der. Ertuğrul Kürkçü vd., İstanbul, İletişim Yayınları, 6. cilt s. 2002-3.

18 Cumhuriyet elitinin inşa aşamasında çeviriye yüklediği yüksek değerin bu dönemde, sol açısından da devam ettiğini düşünmek mümkün. Ertuğrul Kürkçü, Bekir Harputlu yönetimindeki Ser Yayınları'nın *Troçki'nin Mektupları*'nı çevirmesini istediğinde, kendisini "tapınağa kabul edilmiş" gibi hissetmiş olduğunu söylüyor (23 Mayıs 2006'da yapılan mülakat, İstanbul).

19 Bkz. *Dostlarıyla Enver Aytekin* (haz. İsmet Zeki Eyüboğlu), İstanbul, Sosyal Yayınlar, 2002.

20 Sartre'cı varoluşçuluğun Türkiye'de alımlanması hakkında bkz. Ayşenaz Koş, "An Analytical Study on the Migration of Sartrean Existentialism into Turkey through Translation", (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Boğaziçi Üniversitesi, 2004.

21 Örnek Olarak bkz. Şahin Alpay, "Devrimci Teorik Eğitim", *Aydınlık*, 2. sayı, s. 144-161 ve Kenan Somer, "Önce Neleri Okumalı?", *Emek*, 1. sayı, s. 16.

22 Mihri Belli, *a.g.e.*, s. 176-182.

23 Kürkçü, bu kitabın Ant Yayınları tarafından basılmadan önce ODTÜ'de devrimci öğrencilerin oluşturduğu 20 kişilik bir kurul tarafından çevrilip okunmuş olduğunu söylüyor.

24 Yavuz Alogan, birkaç çeviri kitaba da değinerek '60'lı yıllarda anarşizmin Türkiye'de ve sol kesimlerde algılanma tarzından bahsediyor şu yazısında: "Anarşizm: İmkânsızı İstemek", *Kızılcık*, Mayıs-Haziran 2006, s. 10-15.

25 Çeviri kitaplar da basan yayınevlerinden aklıma gelen ve tespit edebildiklerim şunlar: Ağaoğlu, Anadolu, Ararat, Ataç, Bilim ve Sosyalizm, Çan, De, E, Evren, Gerçek, Gün, Habora, İzlem, Köz, Öncü, Payel, Ser ve Toplum.

26 Masis Kürkçügil'in '60'ların sonuna doğru kurduğu Köz Yayınları ise Troçkist bir çizgi izleyen bir yayınevidir (1980 sonrasında kurulan Yazın Yayınları, Köz'ün halefi sayılabilir).

27 Saydığım bu isimlerden son ikisi hakkında bkz. *Selahattin Hilav'a Saygı*, haz. Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu, İstanbul, Agora, 2006 ve *Kapital'in Aydınlığında Alaattin Bilgi*, haz. Adnan Özyalçıner, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2001.

28 Dendiğine göre Muvaffak Şeref, açılan bir yayın davasında yargıç önünde "Marksizme hakaret ettirmeyeceğini" dile getirmiş. Öte yandan, ilk bölümde değindiğimiz Max Beer'in kitabını tekrar çeviren çevirmenlerden biri olan Hüseyin Baş'ın, Beer'in toplumsal mücadelelerin bir dönem dinin etkisi altında gelişmesi ile ilgili açıklamalarını 'gerektiği kadar derin ve yeterli bulmadığını' bir dipnotla belirtmiş olması da çevirmenin 'angaje' konumuna bir diğer işaret. Bkz. Metin Çulhaoğlu, *Binyılın Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*, İstanbul, YGS Yayınları, 2001, s. 64.

29 Böylesi çetrefil sorunlar, ayrıntılı bilimsel çalışmalara konu olmalıdır bence. Dolayısıyla burada bu hususa ancak değinmekle yetiniyorum.

30 TİP'in Sosyal Adalet Yayınları'ndan, daha çok kalkınma ekseninde yazılmış olan, Oscar Lange'dan bir, Maurice Dobb'dan iki kitap çevrilmiştir hepi topu.

31 Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için, o zamanlar neredeyse rutin hal olmuş bu vakalara sürekli yer veren çeşitli siyasî dergilere göz gezdirilebileceği gibi, Bülent Habora'nın *Yasak Kitaplar*'ı (Habora Kitabevi, 1969) ve Abdullah Üner ile A. Niyazi Gencer'in *Komünizm ve Sosyalizm ile İlgili Yargıtay Kararları* adlı kitabı (İsa Matbaacılık, 1969) okunabilir.

32 *Ant*, "Yayınevlerinin Mehmet Ali Ermiş için Ortak Bildirisi", 23 Nisan 1968, 69. sayı, s. 15.

33 Metin Çulhaoğlu, "Dört Gösterge Işığında Türkiye Sosyalist Hareketi", *Sürekli Kriz Politikaları* içinde, der. Neşecan Balkan, Sungur Savran, İstanbul, Metis, 2004, s. 181.

34 Yukarıda belirttiklerim çoğuyla beraber bu dönemde varlık gösteren yayınevlerinden tespit edebildiğim diğerleri ise: Aşama, Bilim, Bilgi, De, Emek, Gözlem, Günebakan, Kitle, Koral, Koza Komün, Maya, Odak, Taban, Yeni Dünya, Yar, Yol ve Yücel. Bununla birlikte, TKP'nin çıkardığı *Ürün* dergisinin 1975 yılının Mart ayında yayımlanan sayısının arka kapağında "Aşama" adlı bir sosyalist çeviri dergisinin üçüncü sayısının ilânına yer verilmiş olduğunu da ekleyelim.

35 70'lerin sonlarına doğru biraz güç kazanacak Troçkist hareketin ufak bir kolu olan Eleştiri çevresinin Eleştiri Yayınevi'ne sadece değinmekle yetiniyorum yine.

36 75-80 arasındaki ilk dönem *Birikim* dergisinde çevirilere ihtimam gösteren bir kadro yer almıştı. Bu minvalde, metinlerin anlaşılması ve bağlamına yerleştirilmesi gereğine işaret ediliyor, yazı başına ve makale içine notlar yerleştiriliyordu. Gelgelelim, okuyucunun anlama yetisini güçlendirme saikinin zaman zaman manipüle edici, didaktik bir mahiyet kazandığını da düşünüyorum. Bir örnek: 40-41. sayıda, E. Mandel'in "Avrupa Komünizminin Üç Yolu" başlıklı metni yayımlanırken, "Avrupa Komünizminin Troçkist Eleştirisi ve Mandel" adlı dört sayfalık bir not ekleniyor ve *Birikim*'in konumunun Troçkizmden farklı olduğunu göstermeye gayret ediliyordu. Bunların dışında, derginin 5. sayısında, Köz Yayınları'nın yayımladığı Marx'ın *Louis Bonaparte'ın Onsekizinci Brumaire*'inin çevirisinde yapılan hatalar serimleniyordu. Bkz. s. 50-53.

37 Bu konu hakkında şu iki kaynağa bakılabilir: Türkiye Yazarlar Sendikası, *Toplatılan Kitaplardan Seçmeler*, İstanbul, 1976 ve Süleyman Ege, *Kitabın Ateşle Dansı*, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1992.

38 Daha önce değindiğimiz Rıfat'ın kısa Kropotkin çevirisi dışında, '60'lı yıllarda bu konuda seyrek yayın yapılıyordu. Birkaç istisna için bkz. Pyotr Kropotkin, *Anarşizm*, İstanbul, Habora Yayınları, çeviren: N. Sel, 1967 ve George Woodcock, *Anarşizm*, çeviren Ergün Tuncalı, İstanbul, Kitapçılık Ticaret Lim. Şt., 1967.

39 '80 sonrasında sosyal bilim alanındaki çevirileri inceleyen bir çalışma için bkz. Arzu Eker, "Publishing Translations in the Social Sciences since the 1980s: An Alternative View of Culture Planning in Turkey", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2001.

40 *Tuncay Birkan'la mülakat*, 16 Mart 2006, İstanbul. Birkan, yakın zaman önce kaybettiğimiz çevirmen Mehmet Küçük'ün bu konuyu ısrarla vurguladığının altını çiziyor.

41 Bütünüyle anarşist kaynaklar çeviren yayınevi ise Kaos Yayınları'dır. Görebildiğim kadarıyla, birbirinden farklı anarşist ekollere dair kaynaklar ise daha çok süreli dergiler ve fanzinlerde sunuluyor.

42 Yakın dönemde faaliyette olan ve alıcı kitlesi içinde sol okurların hayli yer tuttuğu diğer yayınevlerinden aklıma gelenleri belirtmem gerekirse: Afa, Agora, Alan, ARAlık, Aram, Aras, Bağlam, Doruk, Dost, Epos, Everest, Evrensel, Göçebe, İmge, İnter, İthaki, Kanat, Kaynak, Kalkedon, Pencere, Sarmal, Ütopya, Versüs.

43 *Conatus*'u çıkaran Otonom Yayıncılık, başta Negri olmak üzere, otonomist gelenek dahilindeki çeşitli eserleri yayın programına alıyor.

44 Kanada kökenli *Socialist Register* dergisinin 2004 sayısı da Alaz Yayınları tarafından çevrilmişti. Bunun yanında, salt bir çeviri dergisi olmasa da, iki yıldan beri çıkan *Kara Kızıl Notlar* dergisi 'anarşist-komünizmin' temellerini kurabilmek için hayli sayıda çeviri yazıya yer veriyor sayılarında.

45 İsmail Beşikçi, *International Colony Kurdistan*, Londra, Taderon Press, 2004, Nadire Mater, *Mehmedin Kitabı: Güneydoğuda Savaşmış Askerler Anlatıyor*, İstanbul, Metis Yayınları, 1998.

46 Bu konu için bkz. Başak Ergil, "The Image of Nâzım Hikmet and His Poetry in Anglo-American Literary Systems in 2002" yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2005.

47 Orhan Suda, *a.g.e.*, s. 105-106 (vurgu özgün metinde yer alıyor).

TİP'in İkinci Dönemi
"Daha İyi Yenilmek" Olanaklı mıydı?

ORHAN SİLİER

Türkiye İşçi Partisi'nin 1975'te başlayan ikinci dönemi, sol düşünce ve örgütlenme tarihimiz açısından, bu partinin ilk on yılına, hele hele 1963-1968 dönemine göre, daha sınırlı bir iz bıraktı. 1970'lerde Türkiye'de entelektüel ve kültürel yaşamın daha büyük bir gelişkinlik düzeyine ulaşmasına, doğrudan doğruya TİP içinde ve çevresinde gerçekleştirilen örgütlenme ağının önemli bir yaygınlık kazanmasına, teorik-ideolojik çalışmaların ve yayınların gerek sayı, gerekse kapsam açısından birinci döneme göre daha yüksek bir üretkenliği ifade etmesine rağmen, 1975-80 döneminde TİP, uzaktan bakıldığında, "küçük sol partilerden biri" olmanın ötesine geçemedi. Marksist solun kendi içine kapalı, dışlayıcı politikalar izleyen, kitleleri ikna edici uzlaşmalar üretmek yerine, kendi pozisyonunu tekrarlamakla yetinen, yaratıcılığı sınırlı kuruluşlarından biri olarak algılanmayı aşamadı.

Bu durumun akla gelen ilk açıklamalarından biri 1960'lara göre 1970'lerde soldaki bölünmüşlüğün artması ve TİP'in artık, sendikal hareket, kadın ve gençlik hareketi gibi birçok alanda "pro-sovyet sol" içinde bile ikinci derecede bir güç durumuna düşmüş olmasıdır. Ne var ki, bu açıklama, sürece ilişkin olarak başlıca nedeni tanımlamaktan çok, bir sonucu ifade etmektedir.

Bir başka açıklama, 1971'de kapatılıp yöneticilerinden önemli bir bölümü 12-15 yıl ceza alan, 1975 sonrasında üyeleri, yerel ve merkez kadroları önemli baskılarla ya da saldırılarla karşılaşan, saflarından onlarca kişinin öldürüldüğü bir partinin doktrinerleşmekten ve sekterleşmekten kendini kurtaramamış olmasıdır. Bu açıklama, yalnız TİP'in değil, tüm solun içinden geçtiği güç koşullara ve bunun yarattığı sosyal psikolojiye dikkat çekse bile, TİP'in hazırlıkları göz göre göre yapılan faşist darbeye karşı niye ideolojik titizlikle politik esnekliği birleştiremediğini, bir direnişe öncülük etmeye yoğunlaşamadığını yeterince açıklıkla ortaya koymamaktadır.

Türkiye'de Marksist solda yaygın olan köksüzlüğün, ideolojik yetersizliğin, yönetici kadroların ve onlara destek veren eğitim düzeyi düşük ve deneyimi sınırlı üye çoğunluğunun yeterli özgüvene sahip olmamasının, sonuçta, çatışmacı, keskin politika ve üsluplara zemin hazırladığı doğrudur. Yine de, sivil toplumun geliştirilmesine ve demokrasinin savunulmasına ilişkin temel politik çalışmanın böylesine uzun bir süre arka plana atılmasını, komplo teorisyenlerinin, hırçın polemik cambazlarının koca bir partiyi yıllar boyu

etkilemesini, tek başına, ideolojik-teorik yetersizliğe bağlamak doyurucu bir açıklama değildir.

Bu yazının tartıştığı soru şudur: Çoğunluğu birinci TİP döneminden gelen binlerce deneyimli, özverili, yüksek potansiyelli üyeyi, yüzlerce kitle örgütü yöneticisini içinde barındıran, daha başlangıçta onbinlerce kişinin desteğini kazanabilmiş bir parti, niye görece elverişli koşullarda hızlı bir gelişme sağlayamamış, kendi kendini onaramamış, 1980 sonrasında adım adım silinip gitmiş, yeniden kurulma ve etkinlik kazanma gücünü gösterememiştir? Niye TİP, hem demokratik güçlerin hem de solun birliği için yapılan kalıcı çalışmalar anlamında bugüne daha büyük ve diri bir miras bırakamamıştır?

Kısaca, olayların genel gelişimini değiştiremese de, 1970'lerde TİP niye "daha iyi yenilme"yi başaramamıştır?

Bu sorunun çok yönlü ve derinlikli araştırmalar gerektiren cevabı, belki de hiç verilemeyecek, sol hareket tarihçiliğinin şu aralar ilgi görmeyen bir alan durumuna gelmesiyle, bu alandaki açıklama girişimleri, başarısızlığın ve asıl sorumluluğun bir başkasına ya da başkalarına ait olduğunu iddia eden seçmeci anı yazımlarıyla sınırlı kalacaktır.

Belki de, yukarıda sayılanların, solun birçok çevresi için geçerli olduğu ve TİP'in –bu yazıda varsayıldığının tersine– öteki parti ve çevrelerden yeterince farklı olamadığı, ona farklı olma şansının yakıştırılmasının gerçeklerle bağdaşmadığı, bu yüzden de TİP'in geriye kalan parti ve grupların kaderini paylaştığı, kısa, ancak kesin bir cevap olarak karşımıza çıkacaktır.

Yine de, bir düşünce tarihi kitap serisi için yazılan kısa bir yazının dar çerçevesine bağlı kalarak, bu alanda bazı tezler ileri sürmek, hiç yoksa kimi alt sorular sormak olanaklıdır.

SOĞUK SAVAŞ'IN KESKİNLEŞMESİNİN DAMGASINI VURDUĞU ELVERİŞSİZ DÜNYA KOŞULLARI

Soğuk Savaş, hemen İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle başlasa bile, 1950'ler ve 1960'lar, dünyanın önemli bir kesiminde ulusal kurtuluş mücadelelerinin, Avrupa ve Amerika'da ise gençlik, işçi ve sol hareketlerin önemli yankılar yarattığı bir dönem oldu. Buna karşılık, 1970'ler ise, Batı ile Doğu arasında Yumuşama Süreci'ne rağmen, dünyanın çevre ülkelerinde Soğuk Savaş'ın sürdüğü, askerî darbelerin yükselen sosyal hareketleri ve ulusal kurtuluş rejimlerini bastırdığı, gerginlik ve kutuplaşma yılları olarak tarihe geçti.

Sovyet Bloku'nda da paralel bir gelişme görüldü ve Çekoslavakya'daki deneyimin silah zoruyla bastırılmasının ardından, tüm blok ülkelerine daha da merkeziyetçi ve bürokratik bir yönetim anlayışı egemen oldu. Dünyanın bir nükleer çatışma olasılığına en yüksek düzeyde açık olduğu, alabildiğine gerilimli bu dönemde, kutuplardan uzak durmaya çabalayan politik güçler, kendilerine pek şans tanımayan bir konjonktürle karşılaşıldılar.

Bu genel iklime paralel bir süreç Türkiye'de de yaşandı. 1961 Anayasası ile başlayan açılım, tüm Cumhuriyet tarihinin en köklü, en yaygın demokratik dönüşümlerine sahne olmuşken, 12 Mart'la başlayan yıllar, Ecevit'in başbakanlığındaki kısa bir dönemin ardından Milliyetçi Cephe koalisyonlarını ve tüm ülkede politik yaşamın çeşitli provokasyon ve politik cinayetlerle alabildiğine gerginleşmesini birlikte getirdi.

Yalnızca 1908-1913, 1919-1925, 1945-1946 ve 1950-1951 yumuşama dönemlerinde nefes alıp, varlık gösterebilen ve bir dönemden ötekine örgütsel süreklilik ve kişiler düzeyinde kadro aktarma gücü çok sınırlı kalan Marksist sol, 1960'larda TİP'le daha önceki birikimin yüzeye çıkması anlamını da içererek yakaladığı şan-

sı, 1970'lerde sürdürüp sürdüremeyeceği sınavıyla karşı karşıya geldi. Kitleleri örgütleme, milyonları içine çeken günlük çalışmaları kararlılıkla sürdürme, güçlü sivil toplum kuruluşları yaratma deneyimi çok sınırlı olan sol, keskinleşen Soğuk Savaş'ın çeşitli biçimler altındaki etkileriyle yüz yüze kaldı. Soğuk Savaş koşulları, sol partilerin, daha iyi bir dünya için mücadelenin araçları olmaktan önemli oranda çıkıp, topluma ve birbirlerine kapalı, kendi başına amaç olan yapılara dönüşmelerinde ya da daha en baştan böyle yapılar olarak gelişmelerinde önemli bir rol oynadı.

1960'ların sonunda önüne, ilişkileri Türkiye'nin sınırlarını çok aşan Komünizmle Mücadele ve İlim Yayma Dernekleri çıkartılan TİP, 1970'lerde yalnızca taşra illerinde değil, aynı zamanda Ankara ve İstanbul'da silahlı çetelerin başlıca hedeflerinden biri yapıldı. Parti, üye ve destekçilerinin art arda cinayetlere kurban edilmesine ve daha önce partiden kopmuş bazı sol militanların da içine çekildiği silahlı çatışmaların ülke çapında yarattığı koşullara göğüs germeye, bir dar savunma konumuna zorlandı.

Kısaca, alabildiğine gerginleşen politik ortam, adım adım bu sürüklenişe direnip esneklik ve kucaklayıcılıkla gerekli politik ortaklıkları ve işbirliklerini kuramayan TİP'i sürükleyip etkisi, kumandası altına aldı.

SOLUN TOPLAM DESTEĞİNİN SINIRLARI VE ZAMANLAMA

İlk TİP kapatıldıktan sonra partinin merkez ve bazı yerel yöneticilerinin 12 Mart rejimi tarafından tutuklanmaları ve bu yöneticilerin büyük çoğunluğunun yıllarca devam eden mahkemelerde öğülmeye değer bir direnç göstermiş olmaları, liberal - sol çevrelerde yaygın bir sempatiye yol açmıştı. Ancak, bu saygınlık, otomatik olarak politik ağırlığı berabe-

rinde getirmedi. 1971-1974 sürecinde hapishanedeki önder kadronun ilişkileri, etraflarındaki görece küçük bir dayanışma ve haberleşme ağıyla sınırlı kaldı, politikleşemedi.

1975'te TİP'i kuran kadrolar, dikkatlerini genel olarak dünya ve Türkiye politikasının acil istemlerine yoğunlaştıramadılar. 1968 sonrasında niye partinin hızlı bir inişe geçtiğini, belli başlı destekçilerinden koptuğunu tartışıp, bu süreci nasıl tersine çevirebileceğini bulmaya yeterli zamanı ve enerjiyi ayıramadılar. Solun bütününe, hatta burjuvazinin faşist bir yönetimden yana olmayan, görece liberal kesimlerine açık politikalar, teorik-ideolojik açılımlar geliştiremediler.

Hazırlanan parti programı, birbiriyle uyumlulaştırılması olanaksız iki politik stratejinin unsurlarını bir arada barındıran analiz ve hedefleri içermekteydi. Bir taraftan, soldaki tüm bölünme ve izolasyon sürecini bir arınma olarak değerlendiren ve zaten "bölünmemiş" olan "işçi sınıfının tek bilimsel sosyalist partisi" olma yakın hedefini ortaya koyan, sosyalist devrimi elle tutulur bir hedef sayan sol-sekter bir çizgi vardı. Öte yandan programın bazı bölümlerinde ve partinin kurulduğu 1 Mayıs 1975'in hemen ardından açıklanan "Demokrasi Bildirgesi"nde, "Güncel Görev" bildirisinde, Ekim 1975'teki "MC'ye Hayır!" ve Şubat 1976'daki "MC İktidardan Düşürülmelidir!" kampanyalarında ve Ege'de estirilen savaş rüzgârlarına karşı yürütülen çalışmalarda ise farklı bir günlük çalışma hedefleri dizisi ve birlik politikası ortaya konulmaktaydı. Behice Boran'ın usta kaleminin sağladığı avantajlara rağmen, bir bütün olarak ele alındığında 1975 TİP programının ağır basan çizgisi sol-sekterlikti. Kapitalizmin direnme ve gelişme potansiyellerini azımsayan, Türkiye'de Marksizmin hızla kitleselleşme ve işçi sınıfının "iktidara yürüme" olanaklarını abartan, geniş yelpazeli bir demokrasi

mücadelesi için yeterince açık yönlendirmeler taşımayan bu metin, belirsizlikleriyle parti içindeki daha keskin yorumlara da dolaylı bir meşruiyet kazandırdı.

Böylece zaten 1969-71 döneminin iç hesaplaşmalarıyla küçülmüş, güçsüzleşmiş, birbirlerini tamamlayan bir ekip olma gücü zayıflamış lider kadro, 12 Mart'ın yarattığı tepkileri, günlük yaşamda ortaya çıkan talepleri hızla demokratik ve sol bir alternatife yönlendirme ya da daha gerçekçi bir hedef olarak, bir demokratik güçler platformunun kuruluşu için yoğun çaba sarf etme konumunda olamadı.

Bu arada TİP yıllar boyu belli bir ülkede, belli bir dönemde ancak tek bir partinin sınıf partisi olabileceğini, bu nedenle birlik sorunuyla zaman kaybetmeye gerek olmadığını savundu. TİP'in Marksist soldaki öteki odakları önemsiz görmesi, işçiciliğe kayan bir politik yaklaşımla DİSK üyesi sendikalarda verilecek bir mücadele ile öncü işçilerin, özellikle de sendika liderlerinin kazanılmasının politik birlik sorununu çözmeye yeteceğini varsayması, önemli oranda, kendi yakın çevresi içindeki mücadelelere hapsolmasına, sekterlik yarışının dışına çıkamamasına yol açtı.

Parti kuruluş döneminde ve hemen sonraki en değerli yıllarda enerjisinin en büyük bölümünü "tek ülke tek parti" ilkesi gereğince "işçi sınıfının tek bilimsel sosyalist partisi" olarak kabul görmeye, bir diğer deyişle sol içi iddia ve çatışmalara ayırdı.

Bu dar perspektif, sonuçta TİP'in sol içi amaçlarına da hizmet etmedi. Öznel ve nesnel bir dizi koşulun da etkisiyle, bir gençlik hareketini aşan, önemli bir tanınmışlığa sahip başlıca Marksist hareket olan TİP, demokratik güçler arasında ortaklıkları geliştirici bir politika izleyemeyince, parti programındaki kimi hedefleri günlük çalışmaya dönüştüremedi. Böylece, Türkiye'de Marksist solun toparlanması için küçük bir olasılık da kullanılamamış oldu. 12 Mart rejimine tepkiyle daha da büyümüş olan Marksist sol potansiyel, komşu politik akımların etkisi altına girdi ya da çöllere yönelip kuruyan derelere dönüştü.

Behice Boran, TİP'in ikinci döneminin en önemli şahsiyetidir. Partinin daha Sovyetik, daha katı bir biçimde örgütlendiği, işçi sınıfı vurgusunun daha fazla öne çıktığı, sınıf siyasetinin partinin asal siyaset hattı haline geldiği bir dönemin mimarıdır.

Ecevit hareketi ve onun genel başkanlığa gelmesiyle CHP, yarı askerî rejime yönelen tepkileri hızla kendisine kanalize etti ve iktidara taşıdı. Böylece 1960'larda TİP'in geçmiş birikimleri de kucaklayarak yarattığı yer sarsıntısına karşı kitleleri kontrol altına almak için ilan edildiği, doğrudan bu politikanın kurucusu İsmet İnönü tarafından itiraf edilen ortanın solu politikası, en radikal ve kitlesel dönemini yaşadı.

Dev-Genç kökenli gençlik grupları, en ağır kayıplara uğramış ve çevrelerinde zorlu direniş ve kahramanlık efsanelerinin süregeldiği öbekler olarak, kendi ilişki ağlarını koruyabildiler, hatta bir bölü-

Behice Boran[1]

GÖKHAN ATILGAN

20. yüzyıl Türkiye sosyalist hareketinin en önemli Marksist kuramcılarından Behice Boran, Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal yapısının çözümlenmesinde sınıf analizini yetkin bir biçimde kullanışıyla müstesna bir yerde durur. Türkiye'de sosyalist düşünceye en büyük katkısı sosyalist devrim tezidir. Cumhuriyetin ilk kadın sosyoloğu ve siyasî parti genel başkanı ilk kadın olan Behice Boran, yarım yüzyıl boyunca sürdürdüğü sosyalizm mücadelesinin çilelerine karşı gösterdiği dirençle ayrıca dikkat çeker.

YURTSEVERLİKTEN MARKSİZME, TOPLUMBİLİMCİLİKTEN 'TOPLUMCULUĞA'

Behice Boran'ın hayat hikâyesi, çocukluğunu ve ilk gençliğini Osmanlı imparatorluğu'nun çöküşü ile cumhuriyetin kuruluşu arasında yaşayan genç bir yurtseverin Marksistleşme sürecinin hikâyesidir. Cumhuriyetin ülkülerine bağlı bir yurtsever olarak yetişen Boran'ın ilk ideali öğretmen olup halkı aydınlatmaktı. Boran, Marksist düşünceyle tanıştıktan sonra bir "toplumbilimci" olarak maddeci tarih görüşünün verdiği açılarla Türkiye'nin toplum yapısını araştırıp çözümleyecek, bir "toplumcu" olarak da onun değiştirilmesi mücadelesinde kuramcı ve eylemci kimliğiyle öne çıkacaktı.

Behice Sadık Boran, 1 Mayıs 1326'da (14 Mayıs 1910) Bursa'da doğdu. Gazeteci Uğur Mumcu, doğum günü ile sonraları kendini adayacağı işçi sınıfı arasında ilişki kurarak "ne ilginç rastlantı," der, "siyasî kişiliğiniz doğum tarihinizle başlamış" (Mumcu, 1995: 17). Babası Sadık Bey ile annesi Mahire Hanım, Kazan Tatarlarındandı. Sadık Bey, Bursa'da tahıl ticareti yapıyordu. Kendi söylediğine göre günde düzenli olarak iki gazete alan babası Sadık Bey ile annesi Mahire hanım, yurt ve dünyadaki gelişmeleri yakından takip etmeye eğilimli, duyarlı kişilerdi (Mumcu, 1995: 18).

Behice Boran, ilköğreniminin bir kısmını Bursa'da iptidaîde, bir kısmını İstanbul Fransız Rahibeler Okulu'nda gördü. Bu okul, 3 Mart 1924'te çıkarı-

mü CHP çatısı altında kendilerine koruma sağladılar ve sayıca geliştiler.

İlk TİP'in kapatılmasına gerekçe oluşturan kongre kararlarının alınmasında aktif rol oynamış birçok Kürt yönetici ve üye ya geri plana çekildiler ya da 1970'lerden sonra Kürt kimliklerini öne çıkartarak bu temelde politika yapan parti ve gruplarla bağlantıya girdiler. Böylece TİP ilk on yılın tersine, ikinci dönemde Doğu ve Güneydoğu'da güçlü bir örgütlenmeye sahip olmayan bir parti konumuna düştü.

1960'larda partinin gelişmesinde önemli bir rol oynamış olan Alevi taban, Birlik Partisi macerasında hayli güç kaybederek görece etkisizleşti. Tıpkı Kürt milliyetçiliğinin gelişmesiyle olduğu gibi, Alevilik kimliğini temel alan örgütlenmeler solun kararlı militanlarının, destekçilerinin önemli bir bölümünü kaybetmesiyle sonuçlandı.

Kısaca TİP, 1975 ortalarında yeniden kurulurken, çok geç kalmış ya da henüz çok erken olan bir adım atmak durumunda kaldı.

lan Tevhid-i Tedrisat Kanunu nedeniyle kapatılınca ilköğrenimini "hususî" şekilde tamamladı. 686 numaralı TBMM Zat ve Sicil Dosyası'ndaki "Hal Tercümesi"ne yazdığına göre, Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nin orta ve lise kısımlarını birincilikle bitirdi.

Behice Boran, Amerikan Kız Koleji'nden mezun olduğunda kendisi 21, Türkiye Cumhuriyeti 8 yaşındaydı. Kurulmakta olan cumhuriyetin kalkınması, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşması hedefine katılmış genç bir yurtseverdi. "Türkiye'nin durumunu, o günkü aklımla anlayabildiğim kadar, işte yoksuldu, Avrupa ülkelerinden geriydi, onlara yetişmek lâzımdı. Atatürk de zaten o zamanki deyimiyle muasır medeniyete ulaşmak ... olarak koyuyordu hedefi. En genç yaşlarda yerleşti bu fikir bana" diyordu (Boran, 1985). Cumhuriyet döneminde muasır medeniyete yetişmek için benimsenen halkı eğitmek fikrine katılmış, öğretmen olmaya karar vermişti. Kararının ardındaki fikri şöyle açıklar: "Eğitimle toplum cehaletten kurtulacak, gelişip çağdaş uygarlığa ulaşacaktı" (Mumcu, 1995: 23). Eylül 1933-Temmuz 1934 arasında Manisa Orta Mektebi'nde İngilizce muallimliği yaptı.[2]

Kendini halkın aydınlatılarak toplumun kalkınmasına adamış olan genç öğretmen, 1933-1934 öğrenim yılının ikinci yarısının başlarında, birincilikle bitirdiği Amerikan Kız Koleji'ndeki tarih öğretmeninin girişimiyle, Amerika'daki Michigan Üniversitesi'nden burs teklifi aldı. Michigan Üniversitesi Yönetim Kurulu tutanaklarına göre, 1935 ve 1936 yıllarında bursla ödüllendirildi. 1938 yılında sosyoloji asistanı oldu.

Sevgi Soysal, Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*'nda Behice Boran'ı şöyle anar: "TİP davasının başlamasıyla, üstündeki o yorgun ve bezgin havayı atwerecek. Dirençli, dipdiri gidip gelecek mahkemeye."*

1961-71 mirasının olumlu etkilerini abartarak, militan işçilerin, sosyalist kadrolar için tek alternatif olduğunu sanarak yürüttüğü sol içi kavga, politik esneklikle ideolojik titizliği birleştirememeden sürdürülen keskin ajitasyon TİP'i yalnızlaştırdı ve sıradanlaştırdı. Geniş tanımıyla solun yüzde 30-45 arasında değişen bir seçmen tabanı biçiminde ortaya çıkan kitlesel desteği, 12 Mart'ın darbelerine rağmen yeniden toparlanırken, bu süreçte TİP ilerici, sol çevreler içindeki eski ağırlığını koruyup geliştiremedi.

NİCELİĞİ ÇOK AŞAN BİR ETKİ GÜCÜNÜN KAYBEDİLMESİ

Aslında tam da bu noktada, bugün yaygın bir nostaljiye konu olsa da, Türkiye'de Marksist solun en güçlü olduğu 1960'larda bile, geniş bir kitlesel taban, birkaç yüz bin kişiyi aşan bir seçmen desteği sağlayamadığını hatırlamakta yarar vardır.

Sosyolojiyi, onu tıpkı fizik, biyoloji gibi bir bilim dalı olarak algıladığı için seçmişti. Toplumun bilimi olarak sosyoloji, ona ülkesinin ilerlemesi için neler yapılması gerektiğini öğretecek, ışık tutacaktı. Toplumun yasaları öğrenilince bu yasalar doğrultusunda ona müdahale edilebilecek, böylece Türkiye, gerisinde kaldığı çağdaş uygarlığı yakalayabilecekti. Fakat, takip ettiği derslerde aradığını bulamamış, yılların boşa geçtiğini düşünmeye başlamıştı. Sonradan, o yıllar hakkında şunları söyleyecekti: "Benim sosyolojiyi seçmemin sebebi ... Türkiye'nin kalkınmasını sağlayabilmek için toplum hakkında bilgi edinmekti. ... Halbuki kendisi tutarlı bir sistem olmayan ... sosyoloji, böyle bir kılavuz olmuyordu" (Boran, 1985).

Marksizm ile tanışması, bu bunalımlı döneminde, sosyoloji bölümündeki profesörlerden birisinin yine sosyoloji bölümünde doktora yapan oğlu ile kuramsal sorunlar hakkında konuşurlarken "tesadüfen" oldu. Marksizmle tanışması "tesadüfen"di ama, "tesadüfen" Marksist olmuş birisi değildi. Genç bir yurtsever olarak ülkesinin gelişmesini, değişmesini problem edinmişti; arayış içindeydi. Toplumsal bir probleme çözüm bulmak arayışı içinde olduğu için Marksizm ile tanışmıştı (Mumcu, 1995: 24). Marksizme ilişkin ilk okumalarını ve ilk incelemesini bu dönemde yaptı. Doktora derslerinden biri için hazırladığı inceleme, Marksist açıdan altyapı ile üstyapı arasındaki ilişkiyi ele alıyordu (Mumcu, 1995: 26).

Doktora tezi için seçtiği konuyla Marksizm ile kurduğu ilişki arasında belirgin bir ilişki vardı. Yapmak istediği şey, Amerika'da yaygın bir kabul gören "her doğan çocuk devlet başkanlığına yükselebilir" önermesinin doğru olmadığını ortaya çıkarmaktı. Bu önerme, sınıfsal farklılıkların eşitsizliğe yol açmadığını, doğarken eşit olan insanların toplumsal yaşam içinde de eşit şansa sahip olduklarını anlatıyordu. Eğer sınıflar arasındaki geçiş(siz)likler rakamlarla kanıtlanabilirse bu ideolojik önermenin yanlışlığı da gösterilebilirdi. Bu, en azından denemeye değer bir çalışma olabilirdi. Bununla birlikte, yazdığı tezle amaçlarına ulaşabildiği söylenemezdi. Behice Boran'ın doktora tezinin tam adı şöyledir: *A Study of Occupational Mobility: An Analysis of Age Distributions of Occupational Groupings in the United States, 1910-1930* (*Meslekî Değişkenlik Üzerine Bir Çalışma: Birleşik Devletler'de Meslekî Gruplaşmaların Dönemsel Dağılımının Bir Analizi (1910-1930)* (Boran, 1938).

TİP'in kuruluş ve ilk gelişme dönemindeki başarısı, bu niceliksel zayıflıkla karşılaştırılamayacak büyüklükte bir entelektüel, kültürel, hatta politik ağırlığa sahip olmasından, solun daha geniş kesimlerine umut verip birçok alanda açıkça ya da dolaylı ancak somut bir biçimde onlara öncülük edebilmesinden, dönem dönem ülkenin politik gündemini belirleyebilmesinden kaynaklamıştı. Böylece sendikalarda, öğretmen ve teknik eleman kuruluşlarında, gençlik içinde, sanat-kültür yaşamında, seçkin üniversitelerde, basın kuruluşlarında bürokrasinin en kritik birimlerinde ülke çapında aldığı oy oranını çok aşan bir etki ve saygınlık, TİP'in oynadığı politik rolün başlıca kanalını oluşturmuştu.

TİP ilk on yılında, başta Mehmet Ali Aybar olmak üzere karizmatik önderleri aracılığıyla toplumun hemen tüm temel sorunları üzerine önemli yankılar yaratan çalışmalar yapmayı, tüm emekçilerin çıkarlarını savunan bir parti olarak varol-

Sosyoloji doktoru unvanını aldığında 1939 Şubat'ı idi.[3] Yurda döndükten sonra, 31 Mayıs 1939'da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) Felsefe Bölümüne doçent olarak atandı.[4] Ocak 1941'de, Niyazi ve Mediha Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu, Pertev Naili Boratav, Adnan ve Nazife Cemgil gibi isimlerle *Yurt ve Dünya* adlı bir dergi çıkarmaya başladı. *Yurt ve Dünya* 15 Mart 1944'te kapatılana kadar 42 sayı yayımlandı. Dergi kurucuları siyasal, sosyal, kültürel, sosyal psikolojik, sanatsal alanlardaki gelişmeleri sahip oldukları birikim doğrultusunda anlamak, değerlendirmek, bu değerlendirmeleriyle de yurt kalkınmasının sorunlarına ışık tutmak istiyorlardı. Pertev Naili Boratav'ın yıllar sonra söyleyeceği gibi, tek bir amaçları vardı: "halkı anlamak, tanımak, gerçek kimliğini kavrayabilmek, ona yararlı olmak" (Boratav, 1987: 19).

Behice Boran, siyasal nedenlerden çok kişisel nedenlerden, görüş açısı ayrılıklarından çok üslup farklılıklarından ötürü, Kasım 1942 tarihli 21. sayısından itibaren *Yurt ve Dünya*'dan ayrılarak Muzaffer Şerif Başoğlu ile birlikte *Adımlar*'ı çıkardı. İlk sayısı Mayıs 1943'te yayımlanan *Adımlar*, Mayıs 1944'e kadar 11 sayı yayımlandı. Derginin yazarları arasında bir isim özellikle dikkat çekiyordu: Zeki Baştımar. Baştımar, o dönemde, TKP Ankara il sorumlusuydu; bir yandan da "Başbakanlık Denetleme Kurulu kitap evi memuru" olarak çalışıyordu (İleri, 2003: 89).

Adımlar ile *Yurt ve Dünya*, İkinci Dünya Savaşı koşullarında serpilmek için kendine uygun koşullar bulan ırkçı-Turancı akım tarafından kendi toplumsal tabanını geliştirmek ve siyasal meşruiyetini sağlamak amacıyla birer "kızıl tehlike" haline getirilince, o dönemde Türkiye'nin "komünizm merkezi" olarak algılatılabildi. Her iki dergi de dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in sözlü ihtarı ile yayın hayatına son verdi (Berkes, 1997: 282; Boratav, 1998: 201).

Behice Boran, 1942 yazında doçentlik tezini verdiğinde, sosyoloji alanında müstesna bir isim olarak kabul ediliyordu. Jüri Üyesi Profesör Emin Erişirgil, Boran'ın *Bir Köy Üzerine Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Tetkiki* başlıklı doçentlik tezi için yazdığı raporda, "... Behice Boran bu eseriyle ... sosyal problemleri koyuş şekli bakımından ... çok nadir görülen bir kavrayışa sahip bulunduğunu ispat etmiştir" diyordu. Felsefe Enstitüsü Direktörü Profesör Olivier Lacombe ise, "Bu etüd, muhar-

mayı başardı. Özellikle ilk beş-altı yılında, cuntacılar dışında CHP'nin solundaki tüm kesimlerin buluşma odağı olarak kendini kabul ettirdi; rüzgârı arkasına alabildi.

Birinci TİP, etkin bir sol muhalefet partisi olmanın, toplumdaki genel sivil örgütlülük düzeyinin yükseltilmesiyle, en önemli sivil örgütlerin yönetiminde ciddi bir saygınlık kazanılmasıyla, Anayasa ve yasalardaki demokratik haklara her platformda sahip çıkılmasıyla yakından bağlantılı olduğunu gösterdi. Yakın gelecekte gerçekleşmeyeceği belli olan bir devrimi savunmayla yetinmemeyi başardı. Dar olanakları seferber eden bir heyecan ve kararlılık yaratarak, emekçilerin umutlarının ve günlük hak mücadelelerinin temsilciliğini yapmaya ağırlık verdi. Bu iki işlev arasındaki bağlantıyı kurmayı bildi.

Bu süreçte, bilinçle ve tanımlı bir politik yelpaze oluşturarak olmasa da Kürtlere, Alevilere, sendikacılara varlığı fiilen

ririn fikri kuvveti ve ifade kabiliyeti hakkında esasen mevcut olan kanaatimizi daha ziyade takviye etti. Fikirlerin kavranması ve izahındaki vuzuh ve kuvvet, çalışma tarzında, işlemede, vakıaları görüş işinde emniyet bu vasıfların en ziyade göze çarpanlarıdır. Bayan Boran, kendi sahasında şimdiden hakiki bir fikir olgunluğu ve hakiki bir hâkimiyet elde etmiştir"[5] diye yazıyordu.

Behice Boran, doçentlik tezinin hemen ardından, 1942 yazında öğrencisi Fatma Taşkıngöl ile birlikte Manisa'ya giderek ova ve dağ köylerinde 58 gün boyunca incelemelerde bulundu. Bu incelemelerini *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki* adıyla kitaplaştırdı (Boran, 1945). Kitap, çığır açıcı, öncü bir çalışmaydı. "Toplumsal yapı" denildiğinde "nedir bu, çimento yığını mı?" sorusunun sorulduğu bir dönemde (Kıray, 1999: 70), yapılan bu çalışmanın başlıca amacının, kapitalistleşme sürecinin toplumsal yapıyı ve toplumsal ilişkileri nasıl değiştirdiğini açıklamak, kapitalist sistemin yıkılma sürecinde toplumsal yapı ve ilişkilerin ne tür dönüşüm sorunlarıyla karşılaşacağını anlamak olduğu söylenebilir. Durkheim sosyolojisiyle metodolojik bir çatışmayı içeren kitabın, en temel özelliklerinden biri de, Behice Boran'a, eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının ipuçlarını göstermişti. Şehre yakın ve ana yollar güzergâhındaki ova köyleri ile yolsuz, sapa yerlerde kurulu ve şehre uzak dağ köylerinin nasıl değiştiklerini görebilmek amacıyla bir mektep odasında yaklaşık iki ay geçirerek yaptığı sosyolojik gözlemler, Behice Boran'a düzçizgisel gelişme modelinin ötesinde düşünebilme açısını kazandırmıştı. Bu çalışmasında, toplumsal değişme ile ilgili olarak şu önemli sonuca ulaşmıştı: "Köyler, bilhassa dağ köyleri, ne dereceye kadar kasabanın ardında bıraktığı şekilleri yeni olarak benimseyip değişiyorlar? Ne dereceye kadar, kasabada da yeni beliren şekilleri alarak değişiyorlar? Bu suallerin ... cevabı kemmî olarak verilemez. Yalnız katiyetle söyleyebiliriz ki köyler kasabanın ardında bıraktığı ve geçirdiği safhalardan birer birer geçerek değişmiyorlar ... Kasabadaki değişme sırasını köyler kısaltarak, atlamalar yaparak, geçiriyorlar" (Boran, 1945: 236-237). Bu açı, Behice Boran'a 1960'lı yıllardaki devrim stratejisi tartışmaları sırasında "toplumsal evrimin zorunlu aşamaları" bakış açısıyla oluşturulan aşamalı devrim modellerinin ötesinde bir perspektifle Türkiye'ye bakma imkânı verecekti.

Behice Boran, bu öncü ve çığır açıcı çalışmasının yanı sıra, gerek dönemin

kabul edilen bir "ikincil kimlik ağı" olma hakkı tanıyarak, parti içinde çoğulcu bir yönetimi gerçekleştirdi. İlk ayrıntılı programın hazırlanması sırasında Fethi Naci-Doğan Özgüden ve arkadaşlarının partiden dışlanması ile bu "demokratik işleyiş"in sınırlarının pek geniş olmadığı ortaya çıktıysa da, 1950'lerde TKP'den dışlanmış sol-Kemalist bir çevre olan Mihri Belli ve arkadaşlarının bir hizip olarak örgütlenme ve yönetimi ele geçirme girişimlerine kadar, parti içinde ve çevresinde canlı, hayli geniş kapsamlı ve uygar bir tartışma yaşam bulabildi.

Daha sonra, Millî Demokratik Devrim hareketinin toplumda yaygın milliyetçi algılamaları ve bugünden yarına iktidarı ele geçirme hayallerini başarıyla kullanarak, özellikle gençlik içinde hızla etkinlik kazanması TIP yönetimini paniğe sürükledi. Türkiye'nin çok sınırlı demokratik ilişki kültüründen, gençlik derneklerindeki hizipler arası çatışma deneyiminden ve TKP'deki kolay tasfiyecilik geleneğin-

yerli yayın organlarında gerekse de *American Journal of Sociology*'de yayımlanan "Sociology in Retrospect" başlıklı makaleyle (Boran, 1987) yerleşik sosyoloji kalıplarını ve bakış açılarını yıkma, sosyolojiye sınıfsal bir ruh kazandırma çabalarıyla dikkat çekti. Amerikan Sosyoloji Derneği'nin (American Sociological Society) Türkiyeli ilk üyesi sıfatıyla *American Journal of Sociology*'de yazdığı yazı, dünyanın önde gelen sosyologları arasında tartışmalar yarattı. Akademik çalışmalarına devam etmesine izin verilseydi, Türkiye'de sosyoloji muhtemelen bambaşka bir mecrada ilerleyecekti. Mübeccel Kıray, Boran hakkında, "akademik hayata devam edebilseydi Türkiye'de başka bir sosyoloji olurdu" der (Yarman ve Ergur, 2002: 116).

1942 yılı, Behice Boran'ın örgütlü siyasal hayata ilk adımını attığı yıldı. Nail Çakırhan'ın tanıştırdığı Zeki Baştımar aracılığıyla Türkiye Komünist Partisi'ne (TKP) üye olan Behice Boran, 1945'te, TKP tarafından yönlendirilen Türkiye Gençler Derneği'nin sorumlusuydu. Bu dönemde, Sabiha ve Zekeriya Sertel tarafından yayımlanan *Tan* gazetesinde "demokrasi"nin; Türkiye Gençler Derneği tarafından yayımlanan *Ant* dergisinde "faşizm"in sınıfsal temelleri üzerine yazılar yazdı. Yine Serteller tarafından bir sayı yayımlanabilen *Görüşler* dergisinin kuruluşunda yer aldı. Sabiha Sertel, *Görüşler*'in birinci sayısında yer alacak yazılarla ilgili Behice Boran'ın Ankara'daki evinde toplantı yaptıklarını yazar (Sertel, 1987: 299).

Behice Boran, *Tan*, *La Turquie* ve *Yeni Dünya* gazeteleri ile *Görüşler* dergisinin CHP'nin yönlendirdiği gruplar tarafından "kahrolsun komünizm, yaşasın İnönü" sloganı eşliğinde yıkılışından on gün sonra, 14 Aralık 1945'te, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Mediha Berkes ile birlikte DTCF'deki görevinden bakanlık emrine alındı. Boran DTCF'deki görevinden alındıktan birkaç ay sonra, 16 Mart 1946'da, Anadolu Ajansı'nda Yunanca mütercimi olarak çalışan Nevzat Hatko ile evlendi. Üç öğretim üyesi, DTCF'deki görevlerinden alınmalarına karşı dirençli bir hukuk mücadelesi vermeye başladı. Fakat Boran, Boratav ve Berkes'in DTCF'den ayıklanması için verilen siyasal karar, kendisine farklı düzeylerde, farklı hukuksal gerekçeler bulmakta fazla güçlük çekmedi. Üç öğretim üyesi, devlet ve üniversite yönetimi tarafından kâh dersleri "tatil" edilerek kâh "talebeyle temasa geçmesi sakıncalı bulunarak" kimi zaman da tehdit ve telkinle fiilen öğretim üyeliği yapamaz hâ-

den beslenen bir kestirmecilik adım adım öne çıktı. Sınırlı da olsa, temelleri kurulmuş demokratik tartışma ve ilişki sisteminin yerini, yüzlerce kişiyi gözünü kırpmadan feda eden disiplin kurulları aldı.

1968-69'dan başlayarak bir yandan kendi içinde, öte yandan kendi dışına karşı, farklılığa tahammülsüz, tartışmanın yerini tasfiye ve düşmanlaşmanın aldığı bir ilişkiler sistemine yönelen TİP'in bu tutumu, Türkiye'deki politik geleneklere ve yönetim kültürüne son derece uygun olduğu için, özel bir yadırganma yaratmadı. Kendine güvensiz, karşısındakine daha güvensiz, bu güvensizlik ağı içinde esas olarak *durumunu korumaya çalışan* küçük parti perspektifi, keskin, hırçın bir söylemle birleşerek partiye ruh vermeye başladı.

Bu arada, 1970 sonrasında –belki oransal olarak hayli yüksek düzeyde "iyi aile çocukları"ndan oluşan Maocu parti ve gruplar dışında– bütün sola musallat olan bir gelişmeden TİP de payını aldı: Parti

le getirildiler. Yine de yılmadılar. Boran, Berkes ve Boratav, baskının her türlüsüne dirençle karşı koyuyor, yasal yollardan haklarını müdafaa ediyorlardı. Üç öğretim üyesinin üniversiteden tasfiyesi için kesin çözüm en sonunda TBMM tarafından bulundu. TBMM tarafından 6 Haziran 1948'de kabul edilen ve 12 Temmuz 1948'de yayımlanarak yürürlüğü giren "Ankara Üniversitesi kuruluş kadrolarına ait" 5239 sayılı kanunun geçici ikinci maddesiyle sosyoloji doçentliğine ait kadro (L-) cetveline alındı. Bunun anlamı, Behice Boran'ın kadrosunun ödeneğinin kesilerek öğretim kadrosu dışına çıkarılmasıydı.[6]

Dünyanın en önemli birkaç antropoloğundan birisi olan Leslie Whyte, Boran'ın üniversiteden koparılmasıyla ilgili olarak Mübeccel Kıray'a, "yahu," diyecekti, "ne isterler kızdan. Ben yirmi senelik hocayım; karşımda oturan en akıllı insandı; ondan daha iyisi gelmedi; keşke hiç göndermeseydik onu!" (Yarman ve Ergur 2002: 105). Gelgelelim, Türkiye'yi yönetenler, öğrenciliğinde ve öğretim üyeliğinde cevherindeki pırıltıyı yurtseverliğiyle kaynaştırarak ortaya koyan bu genç aydını üniversiteden atmak için ellerinden geleni yaptılar.

Üniversiteden tasfiye edildikten sonra, Behice Boran da, Berkes ve Boratav gibi yurtdışındaki üniversitelerden iş önerileri almış, ama yurtta kalmayı tercih etmişti. Mîna Urgan, bu tercihin nedenini şöyle açıklar: "Bunun başlıca nedeni, Behice Boran'ın tutkulu yurtseverliğiydi. Memleketini sadece soyut bir kavram olarak değil, elle tutulur bir gerçek olarak severdi. Azgelişmişliğiyle yoksulluğuyla, eşitsizlikleriyle, haksızlıklarıyla, buruk acılarıyla severdi" (Urgan, 2002: 216).

Genç bir cumhuriyet kızıyken toplumun bilimle değişeceğine inanarak gittiği Amerika'dan bir toplumbilimci olarak gelen Boran, Ankara'dan, emek verdiği iki dergi, Durkheim sosyolojisiyle çerçevelenen yerleşik sosyoloji anlayışını sarsan makaleler, toplumsal değişmenin nasıl gerçekleştiğini ortaya koyan eşsiz saha araştırmaları ve çözümlemeleri, sanat ve edebiyatta toplumcu gerçekçi yaklaşımın örneklerini veren eleştiriler bırakarak kendi çocukluğunun ve ilk gençliğinin geçtiği İstanbul'a döndü.

Behice Boran, 14 Temmuz 1950'de, birkaç arkadaşıyla birlikte, kendi sözleriyle, "... halk kitlelerini atom silahlarının ve atom savaşının tehlikesi konusunda aydınlatmak, uyarmak ve barışın savunulması yolunda demokratik, kitlesel mücadeleye sokmak bir yurtseverlik görevi olarak ortaya çıkıyordu. Bu gö-

içinde mediokrasinin ağırlığı arttı. Partideki görevi dışında toplumda hiçbir önemli işlevi olmayan ve olmayacak, bürokrasiye ve otoriteye tapan unsurlar bir ağırlıkları olduğunu görmeye başladılar. Akşam okullarının, işçi üniversitelerinin, sol politik hareketler tarafından örgütlenmiş kurs ve eğitim kurumlarının yokluğunda, işçicilik, çoğu durumda gerçek işçi ve emekçi liderlerini değil, parti bürokratlarının gözdesi sıradan kişileri ön saflara taşımaya başladı.

Mahkeme tarafından tümüyle adalet dışı baskılarla kapatılmasından önce dirençli, ancak alabildiğine daralmış, kitle ilişkileri, etkinliği zayıf duruma düşmüş olan TİP, 1975'teki ikinci kuruluş sonrasında güçlü bir atılım için çok da elverişli olmayan bu beşeri malzeme temelinden hareket etmek zorundaydı. Söz konusu insan malzemesi, ihtiyacın tersine, ağırlıkla, günlük ekmek kavgası ve demokratikleşme ile ilgili görevleri, liberal-sol güçlerle bir ittifaklar politikası geliştirme zorunluluğunu arka pla-

revi ... yerine getirmek için" Türk Barışseverler Cemiyeti'ni kurdu (Çark Başak, 1976: 3). Fakat cemiyet, hiçbir zaman amaçlarına erişme fırsatı bulamadı. DP'nin, 25 Haziran 1950'de Kuzey ve Güney Kore arasında patlak veren savaşa, ABD'nin isteğiyle, 4 bin 500 Türk askerini göndererek katılma kararı alması üzerine cemiyet tarafından yayımlanan bir bildiri ve TBMM Başkanlığına çekilen bir telgraf, Boran ve arkadaşlarının çoğunluğunun gözaltına alınıp yargılanmasıyla sonuçlandı. Boran, bu yargılamalar sırasında toplam 8 ay 7 gün hapis yattı. Oğlu Dursun'u mahpusluğunda doğurdu. 1951 Ekim'inde başlayan TKP operasyonunda tekrar gözaltına alındı. İki aydan fazla Harbiye'deki hücrelerde kaldı. Delil yetersizliğinden serbest bırakıldıktan sonra tapu senetleri, vekâletnameler tercüme ederek ekmeğini kazanmaya çalıştı. 27 Mayıs'a kadar, bir aydın olarak neredeyse hiçbir şey yapamadı. Dostu Mehmet Ali Aybar'a, bu yıllarda, "okur yazar olmaktan çıktığını" söyleyecekti (Aybar, 2003: 210).

Behice Boran 27 Mayıs'tan sonra, ömrünün sonuna kadar, siyasal eylemin tam ortasına yer aldı. Oysa, sosyalist harekete Marksist bir bilim insanı olarak katkıda bulunmayı istiyordu. Başlıca hedefi, "üniversite seviyesinde bir sosyal araştırmalar merkezi" kurmaktı (Boran, 1970a: 43). Gelgelelim, bu hedefinden baskıyla, zorlamayla uzaklaştırılmış, mücadelesini siyasal alanda vermek zorunda kalmıştı. "Şu işe bak," diyecekti dostu Mîna Urgan'a, "ben kürsümde kalıp okuyup yazmak, ders vermek, öğrencilerimle uğraşmak, sadece küçük bir dost çevresiyle ilişki kurmak istedim öteden beri. Oysa şimdi siyasal savaşın tam ortasına atılmak zorunda kaldım" (Urgan, 2002: 216).

Mehmet Ali Aybar'ın, 9 Şubat 1962 günü düzenlediği bir basın toplantısıyla genel başkanlık görevini üstlenmesinin ardından önce yandaş, sonra üye ve yönetici, 1965-1969 arasında da Urfa milletvekili olarak TİP'te yer aldı. TİP içinde kuramcı kimliğiyle öne çıktı. TKP Dış Bürosu, 1963-1965 belgelerinde, Boran'ı "partinin ideoloğu" olarak tanımlar (Akbulut, 2003: 213). 1960-1971 döneminde Yön hareketinin sınıfaşırı sosyalizm fikrine, TİP içinde Fethi Naci ve arkadaşları tarafından yerleştirilmeye çalışılan "Yöncü sosyalizme", Millî Demokratik Devrim (MDD) akımının aşamalı devrim modeline karşı verdiği kuramsal mücadelelerle sosyalist devrim tezinin temel savlarını oluşturdu. 3 Ocak 1970'te TİP Genel Sekreter-

na atıp doktrinerliğe yönelme eğilimini artıran bir malzemeydi.

TÜRKİYE'DEKİ TEMSİLCİ BİZİZ KAVGASININ YOL AÇTIĞI ÇIKMAZ

TİP, 1961-71 arasında mücadele ederken, uluslararası işçi hareketinin Türkiye'deki temsilciliği iddiasıyla yola çıkmadı. Ancak öyle bir çizgi izledi ve başarı düzeyi tutturdu ki, organik olarak değil, ama fiilen böyle bir konum kazandı. Öylesine kazandı ki, uzun bir dönem boyunca bürokratik bir aparat olmanın ötesinde bir işleve sahip bulunmayan TKP Dış Bürosu bayrağı kaptırdığı telaşına düştü.

TİP'in kapatılması ile doğan boşluk, 1970'lerin başında TKP'yi yöneten dar ekip tarafından bir fırsat olarak değerlendirildi. Kendilerini ziyarete gelen, bundan böyle en has sosyalizm yapma, mührü ele geçirme niyetlisi bazı gençlerin teşviki, 1960'lardan başlayarak Batı Avrupa'da

liği'ne, 28-31 Ekim 1970'de yapılan IV. Büyük Kongre'de TİP Genel Başkanlığı'na getirildi. 12 Mart 1971 darbesinden sonra TİP, IV. Büyük Kongre'de Kürt sorununa ilişkin aldığı bir karar nedeniyle kapatılınca, 26 Mayıs 1971'de tutuklandı ve 1974'te çıkarılan genel affa kadar hapis yattı. TİP davasını "politik bir dava" olarak değerlendirerek mahkemede partinin temel tezlerini ve Türkiye'nin toplumsal, siyasal ve ekonomik yapısı üzerine kendi görüşlerini gözüpek bir biçimde savundu. Savunmasının hedefini "Parti üyesi, yöneticisi olarak Türkiye İşçi Partisi'nin niteliğini görüşlerini açıklama[k], savunma[k], kapitalizmin karşısına sosyalizmi, burjuva ideolojisinin karşısına işçi sınıfı ideolojisini dimdik koyma[k]" şeklinde açıklayacaktı (Boran, 1975: 40).

1 Mayıs 1975'te yeniden kurulan TİP'in Genel Başkanlığı'na getirildi. İkinci TİP döneminde, kuramsal açıdan en önemli eseri, *TİP Programı* oldu. Program, Boran'ın yıllar içinde geliştirdiği Türkiye üzerine çözümlemelerinin ve sosyalist devrim tezinin en yoğunlaşmış ifadesi niteliğindeydi (TİP, 1975). Bununla birlikte ikinci TİP, Boran'ın 1977'de yapılan Birinci Büyük Kongre konuşmasında iddia ettiği gibi, "işçi sınıfı içinde örgütlenişiyle ... Türkiye işçi sınıfının partisi olma niteliğini kazan[an]"; "işçi sınıfı içinde örgütlenip güçlenen, işçi sınıfının ekonomik, politik, ideolojik mücadelesini bilimsel sosyalizm düzeyinde yönlendirebilir duruma gelen ... hareketi alıp götürebilen" (TİP, 1977: 16-17) bir parti olamadı; "Türkiye'nin geleneksel siyasal yaşamı şöyle dursun, solun kendi içinde bile özel bir ağırlık kazanamadı" (Çulhaoğlu, 1999: 30). İkinci TİP, dönemin öznel ve nesnel şartları nedeniyle, umulan bir parti olamayınca, "solda birlik" konusuna odaklandı ve giderek pro-Sovyet bir çizgiye doğru ilerledi. 12 Eylül 1980 darbesi geldiğinde, ikinci TİP kendi iç ayrışma süreciyle hayli zayıflamış, etkisizleşmiş bir konumdaydı. Behice Boran, parti yöneticilerinin ısrarıyla 12 Eylül'den sonra yurtdışına çıktı. Sürgün olduğu dönemdeki başlıca çabası TİP ile TKP'yi birleştirmeye yönelikti. Bu birleşme süreci, aynı zamanda, hem TİP'in hem de Boran'ın gerek kuramsal gerek siyasal anlamdaki özgünlüklerinin silinmesi süreci oldu. 7 Ekim 1987'de, Brüksel'de düzenlenen bir basın toplantısıyla, TİP ile TKP'nin birleşerek Türkiye Birleşik Komünist Partisi'ni (TBKP) oluşturduklarını açıklayan Behice Boran, bundan sadece üç gün sonra hayata gözlerini yumdu.

önemli bir işçi göçmen grubunun varlığı –ve muhtemelen Soğuk Savaş'ta bir koz kazanma hesapları– devreye girince, uzun yıllar boyunca izlenen politikaya son verilerek "TKP'yi legale çıkarma" stratejisinin uygulanmasına geçildi.

Bugün katılımın yatay ilişkilerin, eşitliğin, toplumsal meşruiyetin, açıklığın, önde gelen değerler olarak kabul edildiği sol kültür içinde, bir zamanlar işçi ve komünist partileri arasında varolan alabildiğine hiyerarşik ve bürokratik ilişkiler sisteminde, bir ülkenin partisi olarak kabul edilip edilmemenin, niye onların tabanlarında çok önemli olduğunu anlamak zor olabilir. Ancak, şurası açıktır: Birinci ve İkinci Enternasyonal partileri arasında da belirli bir ölçüde varolan ve "tek ülke, tek parti" sözleriyle özetlenen bu yarış ve ilişki sistemi Stalinizmin temel taşlarından biriydi ve Soğuk Savaş koşulları bunu uzun yıllar çok önemli bir "kabul" kriteri olarak sürdürmüştü.

Tito hareketine, bazı partilerin bölün-

SİYASÎ FİKİRLERİ

Behice Boran'ın siyasî fikirleri sosyalist devrim stratejisine temel teşkil eden bir dizi çözümleme ve bunlardan üretilmiş tezlerin toplamından oluşmaktaydı. Bu çözümleme ve tezler, üç alt başlık altında incelenebilir: Türkiye'nin tarihsel süreçleri ve toplum yapısı; sınıf ilişkileri; ideolojik yapılar, sınıf bilinci, parti kuramı ve iktidar yolu.

Tarihsel Süreçler ve Toplum Yapısı: Merkezî Feodaliteden Kapitalizme Geçiş

Behice Boran, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılından 1960'lı yıllar Türkiye'sine kadarki tarihsel süreci "feodal tip toplum düzeninin merkezileşmiş bir çeşidi olan bir toplum düzeninden kapitalist bir toplum düzenine geçiş" olarak değerlendirir (Boran, 1975: 77-78). Bu saptama, 1960'lı yıllar Türkiye sosyalist hareketinin temel tartışma konuları bakımından özellikle önemliydi. Çünkü dönemin soldaki ana akımları, Türkiye'nin toplumsal, sınıfsal, kültürel ve ideolojik yapılarına ilişkin tezlerini Türkiye'nin nasıl bir toplum düzeninin içinden geldiğine ilişkin fikirlerine referansla oluşturuyorlar ve Türkiye'nin sosyalizme nasıl ve hangi toplumsal güçler öncülüğünde geçebileceğini de buradan yola çıkarak şekillendiriyorlardı.

Osmanlı-Türk toplumunun yapısal özellikleri ve tarihsel süreçleri hakkında, 1960'lı yıllar boyunca süregiden tartışmalarda ne kadar farklı bakış açılarından yola çıkarak değişik sonuçlara ulaşılmış olursa olsun, yapılan çözümlemelerin sonuçlar bakımından ortak bir noktası vardı: Osmanlı-Türk toplumunun kendine mahsusluğunu, farklılığını, başka ülkelere benzemezliğini ortaya koymak. Her biri değişik özelliklere sahip olan bu çözümlemeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik Batı Avrupa feodalizmiyle, cumhuriyet Türkiye'sini de klasik Batı Avrupa kapitalizmiyle karşılaştırarak Türkiye üzerine öne sürdükleri "özgücü" tezlerle ayrı ayrı "Türkiye'ye özgü sosyalizm" modellerine, ayrı ayrı sınıf mücadelesi perspektiflerine ulaştılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum yapısının Batı'nın feodal toplumlarından farklı olması nedeniyle toplumsal mücadelelerin sınıflar arasında değil "idare edenler ile idare edilenler arasında" cereyan ettiği (Tanyol, 1962a); Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin toplum yapısının Batı'nın kapitalist toplumlarından farklı olması nedeniyle kapita-

mesine, Sovyet-Çin çatışmasına, İtalyan, İspanyol ve Fransız partilerinin açıkça farklı bir politika ve ilişkiler sistemine yönelmelerine rağmen, 1970'ler dünyasında, işçi ve sosyalist partiler ailesine mensubiyet çok önemli bir prestij unsuru idi. Buna paralel olarak, Türkiye'deki pro-Sovyet hareket içinde de, kendi meşruiyetini, kitle tabanında ve kitleler için günlük mücadelesinde değil, uluslararası aidiyetlerinde arayan bir ideolojik-politik zemin üzerinde, dünyadaki benzeri partiler tarafından kabul edilme derecesi, her şeyin önüne geçen bir önem taşıyabildi.

Kabul edilme yarışı, daha 1968 sonrasında TİP'in gündemine girmeye başladı. Çekoslovakya'ya Sovyet müdahalesi karşısında nasıl bir tutum izleneceği konusunda TİP yönetimi içinde başlayan görüş ayrılığı, MDD taraftarları ile süren ve güç alınan kitle bağlarını, kökleri kopartıcı çatışmalarla birleşince, yeni değerlendirme ve kolaycılık eğilimleri öne çıkmaya başladı. Daha o yıllarda, 1960'ların

lizme özgü sınıfların oluşmadığı (Aydemir, 1962); Kemalist devrim ve cumhuriyetin kuruluş sürecinin Batı'daki burjuva devrimlerinden farklı olması ve bu devrimin Demokrat Parti iktidarıyla bir karşıdevrime dönüştürülmüş olması nedeniyle Türkiye'de sosyalizmin ancak yarı yolunda bırakılmış bu devrimin tamamlanmasıyla gündeme gelebileceği (Avcıoğlu, 1968; Belli, 1970) gibi tezler, Türkiye'nin toplum yapısı ve tarihsel süreçleri hakkında, 1960-1971 döneminde öne sürülen belli başlı tezlerdi. Bu tezlerin sonuçları, Osmanlı İmparatorluğu'nda sınıflar ve sınıf mücadelesi olmadığı için cumhuriyet döneminde de kapitalizme özgü sınıfların oluşmadığı, Türkiye'de (burjuva) demokratik devrimin tamamlanmadığı gibi siyasal sonuçlara ve asker-sivil aydın zümre öncülüğünde gerçekleşecek aşamalı bir devrim stratejisine imkân verdi.

Behice Boran'ın, bütün bu "özgücü", "bizbize benzerizci" arayışlarından doğan tezler karşısındaki konumu, maddeci tarih görüşünün temel ilkeleriyle oluşturulmuş bir konum oldu. Boran, Osmanlı'nın ve Türkiye'nin tarihsel süreçlerine, toplum yapısına ilişkin çözümlemelerde yöntemsel sorunlara yaptığı vurgularla öne çıktı.

Behice Boran'ın birinci yöntemsel vurgusu, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum yapısının Batı Avrupa feodalizmiyle karşılaştırılarak çözümlenemeyeceğine ilişkindi. Batı Avrupa feodalizminin bir "ideal tip" kabul edilerek, Osmanlı'nın bu ideal tip üzerinden oluşturulan bir "yoklar listesi" aracılığıyla çözümlenmesi, Osmanlı'nın kendine has, tamamen başka ya da eşsiz bir toplum olduğu sanısı yaratabilirdi. Oysa, Behice Boran açısından mesele, toplumsal formasyonları, artı-ürünün üreticiden çekilip alınmasının özel iktisadi biçimini esas alarak çözümlemek, yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğunu bu çözümleme temelinde saptamak, toplum yapısının aldığı siyasal biçimi de bu açıdan değerlendirip, bunların tümü arasındaki ilişkiselliği ve etkileşimi saptayabilmekti.

Behice Boran'ın ikinci yöntemsel vurgusu, her toplumun ortak bir kavramsal çerçeve aracılığıyla çözümlenmesinin onun özgünlüklerini görmeyi dışlamadığına ilişkindi. Boran'a göre, her toplumun kendine has bir tarihsel seyri, başka toplumlara benzemeyen özellikleri vardı. Bir toplumu "tam ve doğru bir şekilde anlamak ve değerlendirmek için kendi tarihsel gelişimi içinde mahallî özellikleriyle görüp anlamak şarttı." Fakat, bir toplumu çözümlemek için sade-

sonlarında, aralarında bu satırların yazarının da bulunduğu bazı TİP'li gençler, sola ve TİP'e sahip çıkmanın ana eksenini TİP'i dünyadaki partilere benzer kılmakta aradılar. Sonuçta, niyet ne olursa olsun, bu arayış, mekanik aktarmacılık ve kaba taklit yöntemlerini birlikte getirdi.

Öte yandan, Ankara ve İstanbul'daki küçük üç grup (Partizan çevresi, İşçinin Sesi çevresi ve TİP Beşiktaş ve Şişli ilçe örgütlerinden bazı üyeler), mensup oldukları TİP'i değiştirme gayreti yerine, politik geleceklerini, bundan böyle zaten mühre sahip olanın yanında saf tutarak geliştirmeyi daha gerçekçi buldular. Böylece TİP'in TKP'ye doğru kan kaybetmesinin ilk aşaması gerçekleşmeye başladı.

Aynı yıllarda, çoğunluğu eski TİP üyesi olan bir grup aydın, Hikmet Kıvılcımlı'nın adını bayrak edinen kişilerle ortak bir arayış içine girerek aceleyle TSİP'i kurup kökleri tarihe uzanan bir parti oluşturma ve işçi-komünist partiler çevresinin Türkiye temsilcisi olma yolunda ikinci bir girişimi

DTCF Davası, Türkiye'nin "komünizmle mücadele" tarihinde ayrı bir yere sahiptir. Üniversitede daha sonraları da defalarca benzerlerine rastlanacak bir "cadı kazanı" kaynatılmaktadır. Behice Boran da bu sürek avından nasibini alacaktır.

ce ampirik bilgilere dayanmaya kalkışılır ve buradan yola çıkarak o toplumun eşsiz olduğu sonucuna varılırsa, bu, "yanlış bir metod haline gelir, çok yanıltıcı sonuçlara götürür"dü (Boran, 1962e). Sözgelimi, sadece mahallî farklara bakıldığında Batı Avrupa feodalitesinin de her ülkede sonsuz çeşitliliklerle yaşandığı görülebilirdi (Boran, 1962f). Belirli bir toplumun belirli bir "toplum tip"ini nasıl yaşadığını çözümleyebilmek için ortak bir kavramsal çerçeveye ihtiyaç vardı. Bir topluma belirli bir kavramsal çerçeveyle bakmak, hiçbir şekilde, onun kendi tarihsel koşullarından kaynaklanan özgül çelişki ve siyasal biçimleri anlayıp açıklama çabasını dışlamaz, bilâkis onun koşullarını oluştururdu. Behice Boran, "Gerçeklere dayanmıyan, gerçeklerle beslenmiyen kavramlar boş kalıplar haline gelirler, ama genel kavramlarla sistemleştirilmemiş gerçekler de bir

başlattılar. Bir süre sonra Kıvılcımlı çizgisinden ayrıldığını ilan eden TSİP, hiçbir zaman büyük, yaygın bir etki kazanmadıysa da, yine de militanlarının özverili çalışmaları, onu, öğretmenler arasında, kimi meslek kuruluşlarında ve bazı sendikalarda ihmal edilmesi olanaksız bir sol çevre durumuna getirdi. Bu parti, hayli sıkça anlaşılması zor bir taassup gösterse de, –örneğin Türkiye'nin askerî bloklar dışında kalmasını öneriyor, böylece emperyalist sistemle sosyalist sistemi aynı kaba koyuyor diye TİP'i milliyetçilikle eleştirecek kadar "doktriner" olsa da– uzun yıllar taraftar bulmaya devam etti.

Söz konusu temsil yarışı ve mekanik-hiyerarşik enternasyonalizm anlayışı, Marksist solda birlik potansiyelini yoketti, büyük zararlara, kayıplara yol açtı.

Kuşkusuz, dünyada sosyalist hareketin çeşitli gruplara bölündüğü koşullarda Türkiye'deki solcuların bundan etkilenmemeleri olanaklı değildi. Enver Hocacı, Gueveracı, Maocu solculukla birlikte

olgular yığını olmaktan öteye geçemez" diyordu (Boran, 1962e).

Behice Boran'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum yapısı çözümlenirken yapılması gereken şey, ona, feodal toplum tipini diğer toplum tiplerinden ayırt eden nesnel ölçütlerle yaklaşmak, bu ölçütlerin Osmanlı toplumunda hangi deneyimsel farklılıklarla yaşandığını saptamaktı. Boran açısından, feodal tipte toplum, "kendi toprağını işlemekten edindiği ürünlere, yetiştirdiği hayvanlara, yaptığı âletlere sahip" olan; "beye karşı mükellefiyetlerinin ağırlığı dolayısiyle emeğinin yarattığı değerlerin arslan payı[nı] bey sınıfına" kaptıran; "toprağa bağlı emekçi sınıfın toprak üzerinde bazı haklara sahip olması nedeniyle toprakta 'tam mülkiyet hakkı' bir 'haklar hiyerarşisi' halinde 'serf' ile 'senyör' sınıfı içinde kademe kademe bölünen"; siyasî, iktisadi ve askerî kuvvet aynı elde toplandığından ötürü yöneten-yönetilen ayrımı aynı zamanda bir sosyal sınıf ayrımına denk düşen; sınıflar arası ilişkilerin "şahsî" bir vasfı olan, bir köylüler toplumuydu (Boran, 1962f).

Osmanlı İmparatorluğu, bu açıdan bakıldığında, ancak, serf ile reaya, tımar ile fief arasındaki tayin edici olmayan ayrılığa değil, artı-ürünün üreticiden çekilip alınmasının özel biçimine bakılarak tanımlanabilirdi Behice Boran'a göre. Bu durumda, belirleyici önem, artı-ürüne el koyanın kim olduğunda, artı-ürüne el koyan ile artı-ürünü üretenler arasındaki sömürü ilişkisindeydi. Öyleyse, feodal toplum tipi hem Osmanlı İmparatorluğu'nu hem de Batı Avrupa'yı tanımlamak için kullanılabilirdi (Boran, 1962f). Bununla birlikte, Behice Boran, Osmanlı İmparatorluğu'nun feodal tipte bir toplum olduğunu belirtmekle onun Batı Avrupa feodalitesinin tıpkısı olduğunu söylemiş olmuyordu. Diyordu ki, "Batıdaki feodalite ile Osmanlı imparatorluğu 'feodal tip' toplumun iki değişik örneği –variant'ı-dır" (Boran, 1962f). Boran'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki feodalite ile Batı feodalitesi arasında böyle bir ayrıma gitmesinin nedeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun "devlet mekanizması" bakımından bir farklılık göstermesiydi. Toplumsal ve maddî koşullar Batı'da kuvvetli bir merkezî otoritenin oluşumunu engellemiş, senyörler toprağın fiili sahibi olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, merkezî otorite kendi düzenini başarıyla yürütebilmiş ve beyler "memur" niteliğini uzunca bir süre devam ettirebilmişti (Boran, 1962f). Bu farktan ötürüdür ki, Boran, Osmanlı İmparatorluğu'nu

"pro-Sovyet" bir anlayış ve bunun alternatif yorumları da gelişecekti. Üstelik uluslararası bir hareket olan Marksizmin, çeşitli ülkelerdeki uygulamalarının başarı ve başarısızlıklarının yakından izlenmesi ve bundan sonuçlar çıkartılması, dayanışma içinde olunması son derece doğaldı.

Yine de bu alanda içine girilen ölçüsüzlük, Marksizmin eneternasyonalist bir hareket olduğu kadar yerele sağlamca basan bir emekçi hareketi olması gerektiğinin görmezden gelinmesi, tarihsel kökleri zaten çok derinlere ulaşmamış olan Marksist hareketin kendi varoluş alanından iyice soyutlanmasına, kitle ilişkilerinin zayıflamasına katkıda bulundu.

Bu ölçüsüzlük, bu özgünlük ve yaratıcılık eksikliği, aslında uluslararası bağlantıları sol hareketten çok daha sıkı olan ırkçı, şoven milliyetçi akımların ve çeşitli burjuva partilerinin elinde bir koza dönüştü. Bu güçler Marksist solun

"merkezî bir feodalite örneği" olarak tanımlamıştı (Boran, 1962d).

Behice Boran, feodal tipte toplumun bir değişkesi olarak tanımladığı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki değişimin "modernleşme", "Batılılaşma", "ilericilik", "gericilik", "Osmanlılık", "kapıkulu zihniyeti" gibi kavramlar aracılığıyla açıklanamayacağını savundu. Onun açısından, temel mesele, bir toplum yapısından bir başka toplum yapısına doğru değişmeydi. Değişimi toplum yapısı açısından anlamak ve açıklamak ise, ona "üretim güçleri, ilişkileri ve bu ilişkilerin getirdiği sosyal sınıflar açısından bakmak demek"ti (Boran, 1968a: 3-4). Boran, toplum yapısının değişimi çözümlenirken, hiçbir toplum kendi içine kapalı ve kendine yeter olmadığı için onun hem içsel ilişkilerine hem de dışsal ilişkilerinin içsel ilişkilerdeki değiştirici etkilerine bakmak gerektiğini vurguluyordu. Toplum yapısının değişmesi söz konusu olduğunda bunda ya içsel ilişkilerdeki değişimlerin ağır basacağını ve dışsal ilişkilerdeki değişimlerin yardımcı bir rol oynayacağını ya da dışsal etkilerin içsel yapıyı etkileyip değiştireceğini, bu içsel değişimin de dışsal ilişkiler üzerinde etkide bulunacağını belirtiyordu (Boran, 1968a: 3).

Behice Boran, bu yöntemsel vurgulardan yola çıkarak, feodalizmin bir değişkesi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalistleşme sürecinde bazı özellikleri olduğunu saptadı. Bu özelliklerden birincisi, kendilerinden daha gelişmiş ülkelerin askerî, siyasî ve iktisadi baskısı altında olmayan Batı toplumlarının feodalizmden kapitalizme geçişlerinin kaynağı kendi içsel gelişimleriyken, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'nın gelişmiş ülkelerinin baskısı ve zorlamasıyla kendi toplum düzeni bozulduğu için içsel bir değişim sürecine girmesiydi (Boran, 1968a: 4). İkinci özellik, Batı'da değişim toplum yapısının kendi içsel gelişimleri sonucu ticaret ve sanayi burjuvazi önderliğinde ve aşağıdanken, Osmanlı toplumunun Batı'nın zorlama ve üstünlüğü ilk önce askerî alanda ortaya çıktığı için, askerî-idarî mekanizmadan başlayarak, yukarıdan ve devleti temsil eden asker-sivil aydınların belirleyici rolüyle değişmeye başlamasıydı (Boran, 1968a: 7-11).

Merkezî bir feodalite olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalizme geçiş sürecini çelişkili bir süreç olarak kavrayan Behice Boran, başlıca üç çelişki üzerinde durmuştu. Behice Boran'a göre, Osmanlı toplumunun değişiminde belirleyici bir rol üstlenen aydınların yüzü burjuvaziye dönüktü. Toplum

kendi kendini soyutlayan bir temsile yönelmesinden büyük ve kalıcı yararlar sağladılar.

TABANIN ERİMESİ VE YALNIZLAŞMA

1973-74 sonrasında adım adım uygulamaya konulan TKP'yi legalleştirme politikası, hele de ilk yıllarda, politik olarak belki de en yakında duran solcuların, yani TİP'li işçilerin, öğretmenlerin, teknik elemanların, gençlerin, kadın hakları mücadelecilerinin dışlanması ve hatta saldırılara uğraması anlamına geldi. Yalnız büyük kentlerde değil, Anadolu'nun küçük kent ve kasabalarında bile, zaten 1967-69 döneminde yıpranmış, güç kaybetmiş olan Marksist sol öbekler enerjilerinin ana bölümünü iç çatışmalara yönelttiler ve bir keskinlik yarışına kapıldılar.

Başta Şili'de Allende yönetiminin devrilmesi olmak üzere Güney Amerika ve Asya'da art arda faşist rejimlerin kurulmasında ifadesini bulan uluslararası ko-

için kabul ettikleri özel mülkiyet, özel sektör eliyle sanayileşme için gerekli kurumlar, benimsedikleri hayat felsefesi ve sosyal değerler, ticaret ve sanayi sermayesine yönelikti. Buna karşılık, Batılı kapitalist toplumların iktisadi ve siyasî nüfuzu altına girmiş olan Osmanlı toplumunda tüccar ve sanayici sermayesi sınıfları gelişmemişti. Bu, Osmanlı toplumunun birinci büyük çelişkisiydi (Boran, 1968a: 14). Osmanlı toplumunun bir diğer büyük çelişkisi, asker ve sivil aydınlar tarafından getirilen yeniliklerin sınırlı kapitalist gelişmelere imkân vermesi, ama hem hızlı kapitalistleşememe hem de Batı kapitalizminin Osmanlı'yı bir tarım ekonomisi olarak tutma isteği nedeniyle esas olarak tarımdaki üst sınıfları güçlendirmesiydi. 1840'ta tımar ve zeamet sisteminin kaldırılışı, 1858 Kanunu ile toprakta özel mülkiyetin tesisi, fiilen toprağa sahip olan sınıfları toplumun en güçlü sınıfı haline getiriyordu (Boran, 1968a: 13-14). Osmanlı toplumunun kapitalistleşme sürecinin üçüncü çelişkisi, bir pazar olarak Batı'ya açılışın ve Avrupa ürünlerinin içeriye sokuluşunun eski düzene özgü mahallî ticaret ve el sanatları sınıfının işlerini ve statüsünü bozması nedeniyle, yeni dertlerin eski düzenin bozulmasından kaynaklandığı inancı doğrultusunda gelen değişim direnciydi (Boran, 1968a: 12-13).

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu çelişkili kapitalistleşme süreci sancılarla, 19. yüzyıl boyunca "ağır aksak" sürüp gitmişti Behice Boran'a göre. 1808'de Sened-i İttifak, 1858'de Arazi Kanunu ile toprakta özel mülkiyet hukuken tanınmış, imparatorluğun sınıf yapısında özellikle dış ticarete dayalı ticaret burjuvazisi oluşup gelişmiş, çöken el sanayiinin yerine az sayıda olsa da fabrikalar yapılmış, şirketler, bankalar kurulmuş, bunlara paralel olarak da idarede, hukukta, eğitimde, sanat ve edebiyatta, kıyafette, toplumsal hayatın değişik alanlarında, Batı Avrupa'nın kapitalist nitelikteki sosyal ve kültürel kurumlarından aktarmalar, uyarlamalar yapılmıştı (Boran, 1975: 79).

Behice Boran, meşrutiyet ve cumhuriyet dönemlerini, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalizme geçiş sürecinin "sürdüğü, geliştiği ve bir anlam ve ölçüde tamamlandığı" dönemler olarak kavradı (Boran, 1975: 80). Bu süreç, Behice Boran'ın görüş açısına göre, "burjuva demokratik devrim" süreciydi ve esas olarak tamamlanmıştı. Bu saptama, Behice Boran'ın, Osmanlı-Türk toplum yapısına ilişkin çözümlemesinde özellikle önemliydi. Çünkü, 1961-1971 döneminin hâ-

şullar ve MC iktidarları aracılığıyla işçi ve emekçilerin haklarına karşı girişilen sistemli ve pervasız saldırı, Türkiye'de genel bir toplumsal panik ortamı yarattı. Buna boyun eğmek istemeyen on binlerce genç bu kötü gidişe karşı isyan bayrağı açtı, birçoğu şiddet çemberinin, silahlı çatışmaların, umutsuzluğun ağına düşmekten kaçınamadı. Politik cinayetlere, Milliyetçi Cephe'ye tepki, Marksist solda yaygın bir biçimde en uç, en açık tavırlar almaya dönüştü.

Bu arada azımsanmayacak sayıda sol eğilimli kişi, "kötü"nün dünya çapındaki en büyük karşıtının saflarında yer almak için, TKP ile bağlantı kurma, partilenme ya da hiç yoksa TKP'ye destek verme eğilimine girdi. Birçok solcu güzeli, doğruyu ve umudu ararken, kendilerini, Türkiye'den çok uzak bazı sloganları tekrarlama, ülkenin somut gerçeklerinden kopuk politikaları izleme, değişim için mücadele eden bireyler olarak kişiliklerini akıl dışı cenderelere sokan bürokratik

kim eğilimleri olan sol akımların temsilcileri, özellikle Kemalist Devrimi bir burjuva ihtilali olarak değerlendirmek bir yana, sosyalist yönelişli bir devrim olarak kavrıyorlar, bu devrimin "yarı yolda bıraktırıldığını", "tamamlanmadığını", sosyalist bir devrimin ancak bu devrimin tamamlanmasıyla gündeme gelebileceğini savunuyorlardı. Bu akımların temsilcilerinden birisi, Kemalist devrimin neden yarı yolda kaldığına ilişkin soruya, devrimin önderlerinin "iktisat bilmeyişleri"ni (Belli, 1970: 100), öteki ise "fikriyat eksiliği"ni (Avcıoğlu, 1962) gerekçe olarak gösteriyordu.

Behice Boran açısından ise, Kemalist devrimin temel nitelikleri, ancak ona öncülük eden sınıfa ve harekete yön veren ideolojinin sınıfsal karakterine göre tayin edilebilirdi (Boran, 1968a: 17). Kemalist devrimin önderleri, asker-sivil yönetici kadroya mesuplardı ve sınıf menşei ve mensubiyeti bakımından küçük burjuvazi içinde yer alıyorlardı. Sahip oldukları ideolojinin sınıf karakteri ise burjuva bir nitelik taşıyordu (Boran, 1964: 8; 1968a: 18-19). Bu iki temel nitelik, Kurtuluş Savaşı'nın sürmekte olduğu olağandışı koşullarda belirsiz niteliklermişçesine görünebilir, savaşa önderlik eden tabakanın küçük burjuvazinin halkçılık ve devrimcilik bakımından ulaşabildiği son noktaya kadar ilerlemiş olmasına bakarak yanıltıcı sonuçlar çıkarılabilirdi. Gelgelelim, zaferle sonuçlanan Kurtuluş Savaşı'nın ardından gelen savaş sonrası "olağan" koşullar, "olağandışı" savaş sırasında belirsizleşen sınıf ayrımlarının belirginleşmesini, sınıfsal tercihlerin ve yönelimlerin netleşmesini beraberinde getirmişti Behice Boran'a göre. Boran, savaş sırasında henüz yeni devletin yönetimini üstlenmemiş iken ve toprak sahipleri ve sermaye güçleri ile henüz yüz yüze gelmemişken, halkla hem düşünsel ve hem de yaşam koşulları bakımından kısmî bir kaynaşma içinde olan asker-sivil aydın zümrenin, savaş sonrası dönemde devletin yönetimini üstlenip toprak sahipleri ve sermaye güçleriyle yüz yüze geldiklerinde bir sınıf iktidarının kuruluşunun özneleri oluş öyküsünü şöyle açıklıyordu:

Millî Kurtuluş Savaşı sona erince, köylü kentli askerler tarlasına, tezgâhının başına, küçük dükkânına döndü. Halk kitleleri ülkenin kaderini tayinde önemli bir unsur olmaktan, bir rol oynamaktan çıktı. Yönetici kadro yeni sınırları içindeki Türk devletinin dizginlerini tek başına elinde tutan, dış ve iç düşmanlarını yenmiş egemen bir tabaka haline geldi ve 19.

yapılara boyun eğme zorunda hissettiler. Ulusal Demokratik Cephe Politikası adı ile Türkiye'yi çok uzaktan izleyebilen kişilerin, çengel atılan milletvekili ya da asker gruplarına yönelik geçersiz taktik beklentilerini strateji düzeyine yükselttikleri keskin sloganlarla perdelenmiş sağ program ve politikalara teslim oldular. Umutsuz, teorik-ideolojik temeli zayıf, dağınıklığıyla ve toplumdan kopukluğuyla yenilmeye mahkûm bir arayış başladı.

TİP'i yeniden kuran kadrolar, ilk yıllarını, yakın geçmişte "goşist"likle damgaladıkları eski Dev-Genç çevresini, CHP'nin tabanını ve sıradan işçi-emekçileri ihmal ederek, ağırlıkla TKP ve TSİP'e karşı, TİP mirasının önemini kanıtlamaya yönelik çalışmalarla geçirdiler.

Ne var ki "Türkiye'deki temsilci biziz" kavgası, TİP'ten çok, enternasyonalizm ve illegalden legale çıkış büyüsünü kullanan TKP'ye yaradı... TİP kurucularının daha kuruluş aşamasında DİSK'in önde gelen

yüzyıldan bu yana filizlenegelmiş, Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında bir boy daha atmış Türk burjuvazisi, daha beriden de toprak ağaları, yönetici kadronun çevresinde kümelendi.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan merkeziyetçi, otoriter, tepeden inme devlet anlayışı ve uygulaması devam ediyordu. Devleti, somutta, her şeye hâkim yönetici bürokrat tabaka temsil ediyordu. Bu bürokrat tabaka ise (yüksek yöneticiler, memurlar kadrosu) yeni yeşermiş burjuvaziye, büyük tüccar ve müteahhit grubuna, ikinci derecede olarak da devlet eliyle güçlendirilmek istenen, ama bir türlü güçlenemiyen sanayicilere, bankacılara ve toplumda hep güçlü bir sınıf olagelmiş toprak sahiplerine ve kasaba 'eşraf'ına dayanıyordu (Boran, 1968a: 18).

Behice Boran, cumhuriyet dönemini, Kemalist devrimin ve önderlerinin, sınıfsal dayanakları ve ideolojik yönleri doğrultusunda attıkları adımlarla "feodalizm-kapitalizm" çelişkisini kapitalizm lehine çözdükleri, Türkiye'de burjuva demokratik devrimi esasları bakımından gerçekleştirdikleri bir süreç olarak değerlendirdi. Feodal üretim ilişkilerinin kapitalizme eklemlenmiş bir biçimde varlıklarını sürdürmüş olmaları gerçeğinin, kapitalizmin cumhuriyet döneminde hâkim üretim ilişkisi olduğu gerçeğini bertaraf edemeyeceğini vurguladı (Boran, 1975: 80). Saltanat ve hilâfetin kaldırılması, cumhuriyetin ilânı, hukuk ve eğitim sistemi, laik devlet alanındaki dönüşümler, tek dereceli genel seçimler, sendikal örgütlenmeler, çok partili parlamenter rejim, burjuva demokratik devriminin sosyal kurumlar düzeyindeki belirtileriydi. Cumhuriyet dönemi boyunca izlenen iktisadi politikanın, kapitalist gelişmeyi, özellikle sanayileşmeyi teşvik politikası olması, 1948'den sonra tarımda kapitalist gelişmenin hızlanması ise, burjuva demokratik devrimin yapı düzeyindeki belirtileriydi (Boran, 1968a: 80).

Demokrat Parti'nin iktidara gelişini bir "karşıdevrim" olarak değerlendirmek, 1960-1971 dönemi sosyalist hareketin ana akımlarının temel argümanlarından biriydi (Avcıoğlu, 1966a, 1970: Belli, 1970: 104). Behice Boran'ın meseleye yaklaşımı ise Demokrat Parti iktidarını Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinde ve sınıf ilişkilerinde bir uğrak olarak kavramak şeklindeydi.

Behice Boran'ın, DP'nin iktidara gelişini bir karşıdevrim olarak algılamayışı,

kadrolarının desteğini sağlama planı boşa çıktıktan sonra, önce TİP'li işçi liderleri etkin konumlardan tasfiye edildi. Sonra da, bu ilk grubun tasfiyesinde başrolü oynayan TKP'li liderler ve sendika uzmanları kenara itildi ve 12 Eylül'e giderken DİSK tam olarak CHP'nin kontrolüne alındı.

Mekanik, dogmatik bir enternasyonalizm anlayışı yalnızca kısır, yıkıcı bir yarışmaya yol açmakla kalmadı. TİP çevresindeki entelektüel potansiyel, dünyayı ve dünyada sol hareketi ve sorunlarını yeterince kavramayan, aktarmacı ve taklitçi bir ideolojik çalışmaya yönelmiş olmanın darlığını taşımaya başladı. Dünyada sol hareketteki gelişmeleri enternasyonalist bir kavrayışla, ancak eleştirel, bağımsız bir yaklaşımla izlemek, Türkiye için sonuçlar çıkartmak, bu sonuçlardan yararlanarak, kendi ülkesinde sağladığı başarılar ve teorik-ideolojik çalışmalarla dünyadaki öteki sol hareketlere katkıda bulunmak, ana hedef, hatta ihtiyaç olmaktan

kabul ettiği "devrim" kavramının kendisinden kaynaklanıyordu. Boran, devrim kavramının toplumlarla ilgili olarak kullanıldığında "toplum yapısının köklü, niteliksel değişmesi" olarak anlaşılması gerektiğini belirtiyor ve bu anlamda devrimin tanımını şöyle veriyordu: "üretim ilişkileri sisteminin ve ona bağlı olarak sosyal sınıflar düzeninin, politik iktidarın sınıf muhtevasının değişmesi" (Boran, 1970a: 27). Devrim kavramı, toplumsal açıdan böyle anlaşılınca, DP'nin iktidara gelişi bir karşıdevrim olarak değerlendirilemez, ama Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinde bir uğrak, bir dönüm noktası olarak alınabilirdi. Bu uğrağın, iki temel özelliği saptanabilirdi. Behice Boran'ın çözümlemesine göre, DP iktidarının birinci özelliği, Türkiye'nin kendine özgü sınıfsal güç dengesindeki bir değişikliğin habercisi olması; toplumsal yapıda egemen hâle gelen "güçlenen şehir burjuvazisi ve burjuvalaşan toprak sahipleri" bloğuyla, yapıyı çekip çeviren aydınlar tabakası arasındaki bir mücadelenin, birinci taraf lehine sonuçlanmasıydı (Boran, 1970a: 46). DP iktidarının ikinci özelliği, Türkiye'nin dış politikasında, koşulları 1939 İngiliz-Fransız-Türk anlaşmasıyla başlayan bir dönüşümün, Türkiye'nin kapitalist dünyaya kapılanışının derinleşip sistemleştiği bir dönem olmasıydı. Belirli bir tarihselliğin ve sınıfsallığın ürünü olan bu dönüşüm, 1939 İngiliz-Fransız-Türk anlaşmasıyla başlayan, 1945-1950 arasındaki ikili anlaşmalarla süren, 1952'de NATO'ya giriş ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'yla, 1954'te de Petrol Kanunu'yla ilerleyen sürecin hikâyesiydi (Boran, 1970a: 49).

DP iktidarını bir karşıdevrim olarak tanımladıkları için 27 Mayıs'ı da bir "devrim" olarak niteleyen yaklaşımların aksine, Behice Boran, 27 Mayıs'ın koşullarını da DP iktidarı döneminde biriken sınıf çelişkilerinde aradı. Behice Boran'ın çözümlemesine göre, DP iktidarı döneminde gelir bölüşümündeki adaletsizlik artmış, sınıf ayrımları ve zengin-fakir kutuplaşması keskinleşmiş, köy-şehir, doğu illeri ve diğer bölgeler arası farklar, dengesiz gelişmeler sivrilmişti. Beri yandan, asker ve sivil aydınların toplumdaki yeri gerek itibar, gerek gelir ve hayat seviyesi bakımından hızla düşmeye devam etmişti. 1950-60 arasındaki palazlanışına rağmen hâlâ sanayi burjuvazisine dönüşememiş olan "ticaret, emlâk spekülâsyoncusu ve müteahhitler burjuvazisi" ise, kendisine düşen tarihsel görevi, yani ülkeyi sanayileştirip modern teknolojiyle donatma, toprak reformunu yaparak tarı-

çıktı. Genel sosyal yapının ve eğitim sisteminin de teşvik ettiği ezberci, liderin dudaklarından çıkana şartlanmış slogancılık etkinlik kazandı.

Taklitçilik, sığ bir aktarmacılık, adım adım başlıca yöntem katına yükselmesiyle çevre ülkelerde keskinleşen Soğuk Savaş'ın dayattığı kutuplaşma eğilimi, doğal olarak, "reel sosyalizm"e karşı eleştirel bir tutumu neredeyse olanaksız kıldı. Solun beynini, kulağını Avrupa ülkelerindeki sol hareketlere, yeni analizlere, denemelere açık tutma şansı alabildiğine sınırlandı.

Sosyalist bloktaki yaygın dogmatizm, bürokratikleşme, kitlelerden kopuş, sosyalist demokrasinin büyük oranda sözde kalması, merkezî planlamanın başarısızlıkları ... türünden ciddi aksamalar ya yok sayıldı ya da bu tür yanlış ve aksamalar görülse bile, sosyalizmin dünya çapındaki mücadelesine sekte vurmamak adına, bunlar ortak algılama ve tartışma gündeminin dışına itildi.

Dolayısıyla, kitlesel katılım kanalları

mı modernleştirme görevini, yerine getirememişti. Bu tarihsel görevin yerine getirilemeyişinin yarattığı sınıf çelişkisinin birikmesi ve yönetsel acz, iki olasılıklı bir sonuç doğurabilirdi: Ya alt sınıfların bir ihtilal hareketiyle iktidarı ele alması ya da alt sınıfların bu güç ve yetenekte olmadığı koşullarda da ordu müdahalesi. 27 Mayıs, ikinci olasılığın gerçekleşmesiydi. 27 Mayıs, Behice Boran'ın bakış açısından, toplum yapısındaki köklü bir değişikliğin yol açıcısı, o amaçla yapılmış radikal bir iktidar değişikliği anlamına gelmiyordu. Bununla birlikte, 27 Mayıs, toplum yapısının nasıl değiştirileceğine ilişkin fikirlerin, siyasal projelerin toplumla buluşturulmasının kanallarını açan bir siyasal eylem olarak anlam kazanmıştı. Bu toplumsal anlam, ne 27 Mayıs'ı yapan asker ve bürokrat aydınların kapitalizmi aşma vizyonlarından ne de burjuvaziye karşı mücadelelerinde emekçi halk kitlelerini kazanma isteklerinden kaynaklanıyordu. 27 Mayıs'ın ve getirdiği anayasanın sosyalizmin hem fikrî hem de siyasî anlamda ortaya çıkış koşullarını hazırlayacak kadar özgür bir ortam hazırlamasının ardında üç nedenin saklı olduğunu düşünüyordu Behice Boran. Batı demokrasilerinin emekçilere daha fazla hak tanıyan, burjuvaziyi tavizler vermeye zorlayan "sosyal muhtevalı bir demokrasi"ye evrilen tarihsel tecrübesinden Türkiye'nin yönetici aydınları tarafından çıkarılan ders; sosyalizmin gerek bir toplum düzeni ve gerekse de bir sosyal hareket olarak dünya çapındaki yükselişinin dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de hem emekçi sınıfları hem de yönetici sınıflar üzerinde yarattığı etki; Türkiye'nin asker-sivil yönetici tabakasının tarihsel olarak kanun yapmada Batı'ya öykünüşü, Batı toplumlarının anayasalarından ileri, yeni hükümleri alışı (Boran, 1970a: 47-53).

Behice Boran'ın, Osmanlı İmparatorluğu ve cumhuriyet döneminin toplumsal yapılarına ve tarihsel süreçlerine yönelik maddeci tarih görüşünün temel açıları ve kavramları aracılığıyla yaptığı bu çözümlemeler, sonucunda Osmanlı-Türk toplumunun tarihsel serüvenini merkezî bir feodaliteden kapitalizme geçiş olarak değerlendirmesi ve kapitalistleşmenin ve azgelişmiş bir ülkeye özgü burjuva demokratik devrimin cumhuriyet döneminde tamamlandığına ilişkin saptaması sosyalist devrim tezini önermesindeki birinci dayanak oldu. Behice Boran, Türkiye'nin burjuva demokratik devrimini Batı'nın kapitalist ülkelerindeki burjuva devrimleriyle kar-

eksikliğinden kadınların eşitliğine, parti içi demokrasiden Marksizmin mekanik ve dogmatik yorumlanmasına ve amaçların ne ölçüde kullanılan araçları meşrulaştıracağına kadar, sosyalist sistemin her düzeydeki "sorun"ları, TİP'in algılama dünyasına, ilke ve politikalarına da yansıdı.

Böylece 1960'larda hayli köşeli formülasyonlarla da olsa, dünya sosyalizminin birçok sorununu tartışma gündemine alabilen parti, ironik bir biçimde, 1970'ten itibaren içine girdiği "bilimsel sosyalistleşme" çizgisini sürdürerek uluslararası birikimden gerçekten yararlanmanın kapılarını büyük ölçüde kendisine kapatmış oldu. Bu süreçte TİP kendi genetik kodlarından gelen bir seçimle bağımsızlığını korusa da, Türkiye'nin emekçi kitlelerin, sol çevrelerin beklediği politika açılımları Marksizmle yaratıcı bir ilişki kurarak formüle edecek ve günlük çalışmalarında bunlara yoğunlaşacak kararlılık ve birikime ulaşamadı.

şılaştırılarak, tıpkı Osmanlı'nın toplum yapısına ilişkin çözümlemelerde olduğu gibi, bir ideal tipe göre "varlar" ya da "yoklar listesi"ni oluşturarak değerlendirmek gibi metodolojik olarak kusurlu bir yaklaşımı reddetti. Aşamalı devrim kuramcıları, Türkiye'nin özgünlüklerine bakalım derken, aslında metodolojik bir hatayla, Türkiye gibi azgelişmiş bir ülkenin burjuva demokratik devriminin sanki Batı'nın gelişmiş kapitalist ülkeleriyle aynı ya da çok benzer bir şekilde olabileceğini varsayıyorlardı. Oysa, Batı'nın gelişmiş kapitalist ülkeleriyle Türkiye'nin tarihsel süreçleri ve toplum yapıları birbirlerinden önemli farklar gösteriyorlardı ve burjuva demokratik devrim sürecinin Türkiye'de Batı'dakinden daha farklı bir biçimde yaşanması mukadderdi. Burada önemli olan, Behice Boran açısından, maddeci tarih görüşünün temel kavramlarıyla Türkiye'nin kendi burjuva demokratik devrimini nasıl yaşadığına bakabilmekti; Batı'dakinin tıpkısı olmadığı için meşrutiyetten itibaren yaşanan süreci bir burjuva demokratik devrim olarak kabul etmemek değil. "Türkiye'de burjuva demokratik devrimin yapılmış olmasından söz etmek," diyordu Behice Boran, "bunun, Batı'daki burjuva demokratik devrimlerle aynı olduğu anlamına gelmez. Nasıl ki Türkiye'de hâkim üretim ilişkisi kapitalisttir demek, Türkiye'de Batı'daki gibi bir kapitalist düzen vardır demek değilse" (Boran, 1970b: 7).

Behice Boran'ın, Türkiye için sosyalist devrim tezini önermesindeki ikinci dayanak noktası, kapitalistleşme sürecini ve burjuva demokratik devrimini tamamlamış, ama azgelişmiş, bağımlı bir ülke olan Türkiye'nin önündeki tarihsel sürecin nasıl şekilleneceğine ilişkin geliştirdiği pespektifti. Bu perspektif, gerek Marksist düşüncenin gerekse de Türkiye'de sol düşüncenin belirli bir tarih kavrayışının ötesine geçebildiği için özellikle önemliydi. Marksist düşünce içinde, sosyalizmin, bir ülkede ancak geçilmesi gereken "zorunlu tarihsel evreler" birer birer geçildikten sonra gündeme gelebileceğine ilişkin mekanik şemanın belirli dönemlerde hegemonik karakter taşıdığı ve bu şemanın, kendisini, Marx'ın *Kapital*'ine dayandırdığı bir gerçekti. Antonio Gramsci'nin tarifiyle, bu mekanik şemaya göre, işçi sınıfı kendi mücadelesini, kendi sınıf taleplerini ve kendi devrimini düşünmeye başlamadan önce, burvujazinin gelişmesini, Batı tipi bir uygarlığın kurulmasını, kapitalist dönemin başlamasını beklemeliydi. Oysa, Gramsci'nin belirttiği gibi, Rusya'da Bolşevik devrimin gerçekleş-

LİBERAL ÇEVRELERE, CHP'YE VE ÖTEKİ SOLA KARŞI SEKTER BİR GÜNLÜK POLİTİKA

Parti kurucu ve yöneticileri, daha kuruluş sürecinden başlayarak partiyi içine kapayan bu tür bir yarışı sürdürürken, günlük politikanın çizilmesinde ve parti yayınları alanında ilk tutumun sonuçlarını daha da ağırlaştıran bir seçim yaptılar. Partinin ana yayın organı olan haftalık *Yürüyüş*'ün başyazarlığını ve entelektüel odaklarla ilişkide ağırlıklı rolü, ilgi çekici bir biçimde, daha sonra egzantrik düşünceleri ve Sebatayist avcılığı ile ünlenecek olan Yalçın Küçük'e ve çevresine ihale ettiler. Künyesinde sahibinin partinin genel sekreteri, Yayın Yönetmeni'nin ise Ankara il başkanı olduğu görülen bir derginin yönetimi, iki yıl boyunca, pratikte –*Cumhuriyet* gazetesindeki ekonomi sayfası yazarlığını sürdürmesinin ancak böylece mümkün olduğu gerekçesiyle– parti üyesi bile olmayan bir kişi tarafından yönetildi.

mesi, tarihin belirlenmiş akışına uyulması gerektiğine ilişkin önkabulün hayatın kendisi tarafından yapılmış bir eleştirisi niteliğindeydi. Gramsci, Bolşevik devrimi mekanik "tarihin zorunlu aşamaları" şemalarını Marx'ın *Kapital*'ine dayandıranlara karşı da yapılmış bir devrim olduğu için, ona, "*Kapital*'e Karşı Devrim" demişti (Gramsci, 1994: 39). Türkiye'de aşamalı devrim savunucularının ya da sosyalist devrim tezi karşıtlarının temel bakış açıları, Gramsci'nin bu ünlü özetindekinden farklı değildi. Batı tipi bir burjuva demokratik devrimin gerçekleşmemişliği, işçi ve burjuva sınıflarının Batı kapitalizmindeki kadar gelişmemişliği, kapitalizmin Batı'daki merhalelerine varmamışlığı, aşamalı devrim kuramcılarının, sosyalist devrim tezinin geçersizliğine ilişkin dayanak noktalarını oluşturuyordu. Tersinden de söylenebilir: Aşamalı devrim kuramcıları, sosyalist bir devrimin gündeme gelebilmesi için, burjuva demokratik devrimin tamamlanması, kapitalizme özgü sınıfların Batı'daki kadar gelişmesi ve kapitalist ilişkilerin Batı'daki kadar ilerlemesini zorunlu sayıyorlardı. Yani, sosyalist devrim, "tarihsel zorunlu aşamalar"ın birer birer geçilmesiyle mümkün olabilecekti. Behice Boran'ın böylesi bir tarih kavrayışı karşısındaki konumu, Lenin ve Troçki tarafından formüle edilen eşitsiz ve bileşik gelişme yasasına paralel sayılabilirdi (Lenin, 2001: 89; Troçki, 1998: 14-16, 19). Behice Boran, daha 1940'lı yıllardaki toplumsal yapı araştırmalarında, köylerin, kasabaların geçtiği aşamaları aynı zaman ve biçimde geçmediklerini, kasabadaki dönüşümler bir kez açığa çıktıktan sonra o değişimlerin sonucunu kendi bünyelerine adapte ederek edinebildiklerini, zamanı ve yolu kısaltabildiklerini gözlemlemişti (Boran, 1945: 236-237). Boran, 1960'lı yıllarda eşitsiz ve bileşik gelişme yasasına paralel görüşlerini, azgelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasına genişletiyor ve kapitalist dünya sistemi içinde azgelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerin geçtikleri aşamaları, onlarla aynı zamanda, aynı hız ve aynı biçimlerde geçmek durumunda olmadıklarını savunuyordu. Kendi sözleriyle:

> *Toplumlar kendi somut gelişmelerinde, insanlığın tümü bir birim olarak alındığında ortaya çıkan genel sosyal evrim şemasındaki safhalarından bir merdivenin basamaklarından çıkar gibi birer birer geçmezler. Böyle olsaydı, bir takım tarihsel sebeplerle geri kalmış toplumlar için ileridekilere yetişmek, onlarla arayı kapatmak im-*

Partinin merkez yönetim organının yönlendirme ve denetiminden geçmeyen bir fiili sözcülük işlevi, ilgili kişi ve çevresi partiden uzaklaştırılıncaya kadar, faşizmin yaklaşan ayak seslerine kulak tıkayan, diğer tüm sol çevrelere karşı alabildiğine sekter, Ankara kulislerine ve didişmelerine boğulmuş bir günlük politika izlenmesine yol açtı. Aşırı sağın önde gelen liderleri ve kalemlerinin ya da militarizmin değil, Abdi İpekçi, İsmail Cem, Uğur Mumcu ve benzeri kişilerin *Yürüyüş*'ün hedef tahtasında olduğu uzun bir dönem yaşandı.

Bu süreçte, partinin Merkez Eğitim ve Araştırma Bürosu toplantı ve seminerlerinde, aylık yayın organı *Çark-Başak* ve teorik yayın organı *Yurt ve Dünya*'da yer alan yazılarda geliştirilen alternatif politika önerileri, ancak sekterlik ve keskinlik ayıbını kısmen örten yamalar olarak kaldı. Daha geniş demokratik haklar ve barış-can güvenliği için yapılan açıklamalar ve yürütülen kampanyalar, CHP'ye 1977

kânı ve ümidi olmazdı. Somut toplumların evrimi mekanik bir süreç değil, zaman zaman sıçramalar yapan ya da yapması mümkün, diyalektik bir süreçtir (Boran, 1970a: 139).

Beri yandan, azgelişmişlik ya da gelişmenin engellenmesi, daha hızlı bir gelişmenin imkânı olarak ortaya çıkabilirdi Behice Boran açısından. "Geri kalmışlığın zararları yanında bir de faydası vardır" diye yazıyor ve şu kritik saptamayı yapıyordu: "Sosyal gelişme tıkanıklığının biriktirdiği kuvvetler bir kere yol bulunca gelişme ve değişme çok süratli oluyor" (Boran, 1963).

Behice Boran, sosyalist devrim tezini, maddeci tarih görüşünün verdiği açılarla, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin tarihsel süreçlerine ve toplumsal yapılarına ilişkin yaptığı çözümlemeler ile "tarihsel gelişmenin zorunlu aşamaları" fikrinin reddi üzerine kurmuştu. Sosyalist devrim tezinin bir diğer dayanağı, Boran'ın Türkiye'nin sınıf ilişkileri üzerine yaptığı çözümlemelerdi.

Sınıf İlişkileri: Yönteme Vurgu

Türkiye'nin gerek geçmişinde gerekse de 1960'lı yıllarındaki sınıf ilişkileri çözümlemeleri ve bu çözümlemelerin nasıl yapılması gerektiğine ilişkin metodolojik vurguları, Behice Boran'ın bir kuramcı olarak ayırt edici özelliklerindendi.

Behice Boran'ın Türkiye'nin sınıf ilişkileri çözümlemesinin nasıl yapılmasına yönelik birinci vurgusu, bir ülkenin sınıf ilişkileri başka ülkelerinkilerle karşılaştırılarak değil, kendi içindeki sınıfsal karşıtlıklar esas alınarak çözümlenebileceğine ilişkindi. İkincisi, sınıf ilişkileri çözümlemesinde soyuttan somuta bir yol izlenmesi gerektiğine ilişkindi. Bu metodolojik vurgular, Türkiye sosyalist hareketi bakımından önemliydi; çünkü, 1961-1971 Türkiye sosyalist hareketinde öne çıkan sınıf çözümlemeleri, ya Türkiye'nin sınıf ilişkilerini başka ülkelerle karşılaştırarak ya da soyut düzeydeki varsayımlardan yola çıkılarak yapılıyordu.

Sınıf ilişkilerinin çözümlemesinde başka ülkelerle karşılaştırma yönteminin öne çıkan savunucuları, 1960'lı yıllarda Cahit Tanyol ve Şevket Süreyya Aydemir'di (Aydemir, 1962; Tanyol, 1962b). *Yön* dergisinin bu yazarları, Batı kapitalizmine özgü sınıfların azgelişmiş, sömürge ya da yarı sömürge ülkelerde bulunmadığını o nedenle sosyalizmin bu ülkelerde bir "sınıf davası" olarak ortaya çıkmadığını savunuyorlardı. Bu savununun ardında, azgeliş-

seçimlerinde yapılan çağrı gibi çalışmalar *Yürüyüş*'ün yaptığı yayın aracılığıyla estirilen rüzgârla büyük oranda etkisizleşti. Demokratik işbirliği çalışmasında son derece doğal olan ilk başarısızlıklar bu politikanın tümüyle geçersizliğinin kanıtları sayıldı.

"Türkeş'i ve Demirel'i birbirinden ayırmak için aşırı çabalara gerek olmadığı [bunların] bir elmanın iki yarısı: cilalı ve cilalı olmayan yarıları" olduğu söylemi hep öne çıktı. Büyük burjuvaziyi, hatta burjuvaziyi monolitik bir blok olarak gören, "aydınlatmayan aydınlar"a çatmayı baş meselesi yapan sekter çizgi, işçi sınıfı hareketinin bölünmemiş olduğu demagojisiyle birleşerek TİP'in inandırıcılığını yıprattı. "Gerçekleri yalnızca işçi sınıfı hareketi görür" savı ile ortaya konulan tekelcilik, demokratik işbirliği, hatta diyalog kapılarının kapanmasına katkıda bulundu.

Adım adım 12 Eylül'e doğru gelişen politik ortamda, sorumlu, toparlayıcı,

miş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkileri temel çözümleme birimi olarak kabul etmek gibi bir sorun yatıyordu. Bu önerme, 1960'lı yıllarda aşamalı devrim modelini savunan bütün kuramcıları derece derece etkiledi.

Türkiye'nin sınıf ilişkilerinin çözümlenmesinde Batı'yla karşılaştırmayı esas alan *Yön* aydınlarının Türkiye'de "Batılı anlamda burjuvazi" yok tezi, Türkiye'de "Batılı anlamda işçi sınıfı" yok tezini beraberinde getirmiş, bu iki kaynaşık varsayımın siyasî sonucu ise, Türkiye'de sosyalizmin ekseninin "sınıf mücadelesi" değil, "millet mücadelesi" olarak kabul edilmesi olmuştu. Oysa, Behice Boran açısından, "sınıf", bir çözümleme birimiydi ve bütün toplumlar açısından açıklayıcı gücü olan bir kavramdı. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de kapitalizme özgü sınıfların Batı Avrupa ülkeleri kadar gelişmemiş olması, kapitalizme özgü sınıfların olmadığı anlamına gelemezdi. "Memleketimizde," diyordu Behice Boran, "Batı'daki gibi bir burjuva sınıfının olmadığını söylemek sosyolojik bir keşif olmasa gerek. ... Geri, sanayileşmemiş, henüz derebeyliği artıklarını temizleyememiş, fakir bir toplumda Batı'daki gibi bir burjuva sınıfı olur mu? Öyle bir burjuva sınıfı ancak Batı'daki gibi sanayileşmiş, gelişmiş kapitalist toplumlarda olur" (Boran, 1962di: 9). Behice Boran'ın buradaki vurgusu, Türkiye'de, Batı kapitalizmindeki kadar gelişmiş, güçlü sınıflar aramanın, bulamayınca da Türkiye'de bir "yok sınıf" varsayımına ulaşmanın yanlışlığına ilişkindi.

Boran'ın bir diğer metodolojik vurgusu, belirli bir ülkenin toplumsal sınıflarına bakarken, onları güç ve gelişmişlik bakımından başka ülkelerle karşılaştırmanın yanlışlığına ilişkindi. Bu yaklaşım, bir toplumdaki sınıfların gücünün ancak birbirlerine kıyasla değerlendirilebileceği, sınıf karşıtlıklarının da sınıfların başka ülkelerdekilere oranla gücüne göre değil, belirli bir toplumdaki sınıf ilişkilerinin özelliklerine göre değerlendirilebileceğini vurguluyordu. Şu satırları, Behice Boran'ın sınıf ilişkileri konusundaki yaklaşımının ana hatlarını iyi bir şekilde özetler:

Bizde kapitalizmin gelişmemiş olması ... sınıfların olmadığı veya önemsiz olduğu neticesine hak vermez. Bir toplumdaki sınıfların önemi ve aralarındaki münasebetler başka toplumlara kıyasla değil öncelikle birbirine kıyasla tayin olunur. ... Bizim burjuvazi Avrupa ve Amerikan burjuvazisinin yanında çok bodurdur ama bizim gündelikler de öbürkülerin ya-

köprüler kurucu bir iletişimin yerini, solda alabildiğine yaygın olan bir üslup, yani en yakınındakine en saldırgan olan, boyuna sol içi ayrılık alanlarını öne çıkaran polemiklerin, boğuşmaların alması dikkatleri ve günlük çalışmada ana vurguyu, siyasî cinayetlerle Türkiye'nin tümüyle istikrardan yoksun bir ülke haline getirilmesi planlarından, aşırı sağdan ve askerî darbe hazırlıklarından uzaklaştırdı.

Behice Boran'ın ilk olarak ve ustalıkla dikkatleri çektiği "ikili devlet örgütlenmesi"nin bazı sol-Kemalist yazarlarla, kendilerini de tehdit altında gören merkezde, liberal kanatta yer alan politikacılarla işbirliği halinde geniş kapsamlı bir politik hedef haline getirilmesi engellendi.

Partinin Şubat 1977'de yapılan Birinci Kongresi'ne kadar, hem kitleler gözünde hem de aydın çevrelerdeki imajı, büyük oranda, *Yürüyüş*'ün yayın çizgisinde somutlanan iticilik, saldırganlık ve böbürlenme edebiyatı ile belirlendi. Devlet içindeki ve dışındaki faşist güçlerin izolasyo-

nında gülünç kalır. Mücadele mutlak normale göre değil, bahis konusu toplumda yaygın normlara, hayat standardına göre olur. Bizde sınıf ayrılıklarının Batıdakinden daha keskin olduğu bile söylenebilir. ... Batıdaki işçi belirli bir hayat standardını ve iş emniyetini muhafaza için uğraşıyor, bizimki ise her ne olursa olsun bir iş bulabilmek ve aç kalmamak için (Boran, 1962b).

Behice Boran'ın sınıf ilişkileri konusundaki bir diğer metodolojik vurgusu, sınıfların varoluşu ile sınıf mücadelesinin bir ve aynı şey olduğu noktasındaydı. Boran, bu konuyu, yine *Yön* aydınlarıyla yaptığı kuramsal tartışmalar sırasında ele almıştı. *Yön* aydınları, bir yandan "Türkiye'de Batılı anlamda sınıflar yoktur" derken bir yanda da sınıf mücadelesini Türkiye için "korkunç bir şey" (Tanyol, 1962b) ya da "içine düşülmemesi gereken bir çıkmaz" olarak görüyorlardı (Aydemir, 1962). Behice Boran açısından ise, sınıf mücadelesi sömürüyle başlıyor, sömürünün kendisi bir sınıf mücadelesi olarak beliriyordu. Bu yönden bakılınca sınıfları anlamak için sınıf mücadelesinin kendisinden yola çıkmak gerekiyordu. Boran, bu konuda şunları yazıyordu:

Sınıflı toplumların varlığı tespit olununca bunların arasında bir çatışma olduğu da kendiliğinden belirir. ... Bu çatışma her zaman şuurlu ve teşkilâtlı değildir. Ama sınıfların hiç şuurlanmadığı ve teşkilâtlanmadığı hallerde bile sınıf çatışması alttan alta akan bir su gibi vardır. En basit, en yaygın, ferdî şekli de şu: Köle, toprak ya da fabrika sahibi kölesini, serfini veya işçisini mümkün olduğu kadar çok çalıştırmak ister; köle, serf ya da işçi ise kaytarmaya, vakit geçirmeye bakar (Boran, 1962b).

Sınıf ilişkilerinin çözümlenmesinde soyuttan somuta doğru bir yol izlenmesi, Behice Boran'ın metodolojik olarak üzerinde durduğu en önemli noktalardan biriydi. Kendisi, bu yolu şöyle açıklıyordu: "Çok karmaşık ve hareketli olan somut gerçekler incelendiğinde, bilimsel metod, gerçeğe önce bir ilk yaklaşma ... yapmak, en temel, zorunlu ilişkileri, durumu ortaya koyan bir model meydana getirmektir. Sonra bir ikinci yakınlaşma ile ilk model temeli üzerine, o yapılırken usulen bir kenara itilen, yokmuş farzedilen şartlar durumun içine sokularak bir ikinci model kurulur" (Boran, 1968a: 153-154). Sınıf ilişkileri çözümlemesine bu yaklaşım, 1960'lı

nuna yardımcı olabilecek, demokrasi yanlısı çevreleri bütünleştirmeye ve sol partilerin birliğine katkıda bulunabilecek politika önerileri, parti içindeki sekter çevreler tarafından "CHP yardakçılığı", "sosyalizmden vazgeçme" ve "TİP'i birlik politikalarına kurban etme" olarak tanımlanıp saldırıya uğradı.

Bu arada doğru sezgilerle girişilen bazı çalışmalar, kampanyalar etkili olamadı, inandırıcılıktan uzak kaldı. Örneğin, Yalçın Küçük'ün de katkısıyla son derece başarılı ve kapsamlı bir çalışmayla üretilmiş olan *Demokratikleşme İçin Plan*, '78-'82 gibi önemli belgeler, genel olarak sekter bir çizgi izlendiği için demokratik işbirliği platformunu oluşturmanın aracı olarak kullanılamadı. 1 Mayıs 1979'da sıkıyönetimin sokağa çıkmayı yasaklamasına rağmen yüzlerce partili gençle bu emre meydan okunması, bir cesaret örneği olarak sempati toplasa bile, ihtiyaç duyulan demokratik birliğin oluşturulması bakımından anlamlı, kucaklayıcı bir çıkış olarak

yıllar sosyalist hareketi bakımından iki nedenle önemliydi. Birincisi, işçi sınıfının sosyalist harekete öncülük edemeyeceğini savunan ana akımlar sınıf çözümlemesinin kavramsal setini edinmek ve bu kavramlar aracılığıyla Türkiye toplumuna bakmak gibi bir yaklaşımdan hayli uzak duruyorlardı. İkinci olarak ise, sınıf çözümlemesi kavramları aracılığıyla Türkiye'de sınıf ilişkilerinin nasıl yaşandığına bakmak ve bu deneyimsel durumun soyut düzeydeki varsayımlara ne denli yakınlaşıp uzaklaştığını saptamaya çalışmak yerine, Türkiye'de işçi sınıfının mücadeleci bir tarihinin "zaten" olmadığını varsayıyorlardı. Behice Boran ise, Türkiye toplumuna tarihsel maddeciliğinin sınıf çözümlemesine ilişkin gerekli kavramları ve yaklaşımları aracılığıyla bakıyor, Türkiye'nin temel sınıf ve katmanlarının tarihsel gelişimi ve toplumsal konumlarının bilgisiyle bu soyut düzeydeki yaklaşımın ilişkiselliğini kurmaya çalışıyordu.

Sınıf ilişkilerinin nasıl çözümlenmesi gerektiğine ilişkin bu metodolojik vurguları, Behice Boran'ın Türkiye'nin temel toplumsal sınıflarını ve bu sınıflar arasındaki ilişkileri çözümlemesinde ışık tutucu oldu. Behice Boran'ın, Türkiye'de burjuvazi, işçi sınıfı, köylülük ve bürokrasiye ilişkin çözümlemelerini sırasıyla görmek, onun sosyalist devrim tezine nasıl ulaştığını görmenin üçüncü yönü olacaktır.

Behice Boran, Türkiye'de burjuvazinin oluşumunun Osmanlı İmparatorluğu'nun feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin başladığı 19. yüzyıla dayandığını saptadı. Burjuvazi, bu dönemde, özellikle dış ticaret ilişkilerinde oluşmakta olan bir sınıftı (Boran, 1975: 79). Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı yılları, burjuvazinin boy attığı; cumhuriyet dönemi onun "devlet eliyle güçlendirildiği"; 1930'lar, izlenen devletçilik politikasıyla "devlet işletmeciğilinin kanadı altında" geliştiği yıllar oldu. Bu dönemde, "devlet ihaleleri, devlet yoluyla burjuvazi yaratmanın" usullerinden biriydi. 1940'tan sonraki savaş yıllarında baş gösteren ithal malları darlığıyla gelen istifçilik, vurgunculuk ve bazı mallarda yerli imalât, emlâk ve arsa spekülâsyonu, burjuvazinin sermaye birikimini artırdığı, palazlandığı bir dönemdi (Boran, 1968a: 18-31). Böylesi bir tarihsel sürecin ürünü olan Türkiye burjuvazisi hakkında, Behice Boran, şu değerlendirmeyi yapacaktı: "Bu, memleketin sanayileşmesini başaran gerçek bir millî burjuvazi değildi, ticaret, emlâk spekülâsyonu yapan, devlet ihalelerinden yüksek kazançlar sağlayan, dış ticareti

tasarlanıp gerçekleştirilemedi.

Kendi farkını tekrar tekrar vurgulayarak destek ve oy kazanmaya öncelik veren, ortaklıklar, işbirlikleri, diyaloglar kurmayı küçümseyen, kitle örgütlerinin sol içi kavganın platformları haline getirilmesi eğilimini paylaşan açıklamalar, yazılar, konuşmalar, TİP'i izole etti. *Yürüyüş*'ün birçok yazısında en somut örnekleri görülen sekter politika ve üslup, Marksist sol içinde aklıselimin hâkim duruma gelmesini ve sivil toplumun savunulması bakımından TİP'in oynayabileceği rolleri zorlaştırdı.

TKP'nin, başta DİSK üyesi sendikalarda olmak üzere, çeşitli meslek örgütlerinde giriştiği görevden uzaklaştırma, kurumu ortadan kaldırma operasyonları örgüt içi demokrasi ve etik değerler etrafında bir sol-birlik platformu oluşturularak püskürtülmeye çalışılamadı. Kadın, barış ve gençlik hareketlerinin bütünlüklerini ve bağımsızlıklarını tümüyle kaybederek çeşitli partilere, hatta sol grupla-

DİSK içinde etkin bir hale gelen TKP, diğer siyasetler karşısında gücünü pekiştirecek ve etkisini artıracaktır. TİP ise bu dönemde söylemindeki ıvrıyerizme rağmen sendikalarda yeterli güce asla ulaşamayacaktır.

ellerinde tutan, en fazlası küçük çapta tüketim sanayine el atan güçsüz bir burjuvaziydi. Savaş yıllarından kârlı çıkmış olan büyük toprak ağaları da bu sınıfın müttefikiydi" (Boran, 1968a: 45). Boran'ın görüş açısına göre, Türkiye burjuvazisinin bu niteliği, onun, kendi "tarihsel görevi" olan sanayileşmek, tarımı modernleştirmek, toplumu yeni teknolojiyle donatmak görevlerini başarmasına engeldi. Türkiye burjuvazisi, kendi tarihsel görevlerini başaramayınca 1939 İngiliz-Fransız-Türk anlaşmasından itibaren emperyalizmle işbirliğine yönelmiş, Türkiye'yi, emperyalizmin askerî, siyasî ve iktisadi nüfuzuna açmıştı. İçsel sınıf yapısının bir ürünü olan bu dışsal yönelim, Türkiye'nin sınıfsal ve toplumsal yapısında içsel değişikliklere yol açmıştı. Bu değişikliğin en temel özelliği, "komprador bir sanayici sınıf"ın meydana gelmesi, burjuvazinin

ra göre parçalanıp yan örgütçüklere bölünmesi sürecine karşı geniş grupların desteğini alabilecek etkili politikalar geliştirilemedi.

Sivil toplumu silahsızlandırma anlamına gelen yan örgüt oluşturma ve tasfiyecilik, siyasal hayatın temel bir gerçeği olarak kabul edilerek, gücü yettiği alanlarda TİP'in de bu tür yan örgütler (İşçi Kültür Derneği, Genç Öncü, vd.) kurmasına dayanan bir sürüklenişe boyun eğildi. Böylece, niyet ne olursa olsun, bir yandan sivil toplumun örgütsüzleştirilmesine ortak olundu, öte yandan partinin doğrudan ve dolaylı kitle bağlarında ya hızlı bir iniş yaşandı ya da bu tür bağların son derece sınırlı kalmasına seyirci kalındı.

PARTİ BÜROKRASİSİ VE EN GERÇEK PARTİ YÖNETİCİLERİ

TİP legal bir parti olmanın verdiği avantajlar, parti içinde korunması gereken kimi dengelerin varlığı ve Mehmet Ali Ay-

komprador niteliğinin eğilimsel bir özellik kazanmasıydı (Boran, 1968a: 49-51). Behice Boran, Türkiye'de burjuvaziye yönelik bu çözümlemesinden çok önemli bir sonuca ulaşacaktı:

> *Askerî, siyasî, ekonomik, malî, ticarî ilişkiler bir bütün teşkil eder ve bütün bu ilişkilerle Türkiye Amerikaya ve Batılı kapitalist dünyaya bağlanmış, bağımlı hale gelmiştir. Bu bağımlılık, askerî, iktisadi vb. zorunlulukların tabiî sonucu olarak değil, eğemen sınıfların politik tercihi, içte kendi çıkarlarına işleyen düzenin ve kendi sınıfsal üstünlüklerinin devamını sağlamak amacıyla meydana getirilmiştir ... dış ve iç sömürü birbirine bağlıdır, ikisi birden çözülebilir ancak. Bu nedenle de millî, bağımsızlık için mücadele aynı zamanda sosyalizm için mücadeleyi gerektirir* (Boran, 1970a: 300).

Behice Boran'ın Türkiye burjuvazisine ilişkin çözümlemesinden ulaştığı bu sonuç önemliydi; çünkü, Türkiye'nin emperyalizmle ilişkisini "dışsal" değil "içsel" bir ilişki olarak kavrıyor, bu nedenle emperyalizme karşı mücadele ile kapitalizme karşı mücadeleyi farklı tarihsel dönemlerin görevleri olarak değil, bir ve aynı mücadele olarak kurguluyordu. Boran'a göre, Türkiye'nin iç ve dış sömürüyü, kapitalizm ve emperyalizmi alt etmesi ise, ancak "iktidarın sınıf muhtevası"nın değişmesiyle mümkün olabilirdi (Boran, 1968b).

Bu saptama, Behice Boran'ı, Türkiye'nin mevcut iktidar yapısının sınıf karakterinin hangi sınıf öncülüğünde değiştirilebileceğine ilişkin kritik soruya götürdü. Boran'ın bu soruya cevabı, çok kesin, çok netti: "Emekçi sınıf ve tabakalar arasında Türkiye İşçi Sınıfı öncülüğünü fiilen göstermiştir. Bu sebeple de, kanaatimce, işçi sınıfı öncülüğü tartışılacak bir sorun değildir Türkiye için" (Boran, 1968a: 153).

Behice Boran, Türkiye işçi sınıfının iç ve dış sömürüye karşı mücadelede ve sosyalist devrimdeki öncülüğüne ilişkin bu net saptamasına üç düzeydeki çözümlemeleri sonucunda ulaşmıştı.

Behice Boran'ın Türkiye işçi sınıfına ilişkin çözümlemesinin birinci düzeyi, genel düzeyde, yani üretim ilişkilerindeki yeri, ideolojik tutum ve eğilimleri bakımından işçi sınıfının öteki emekçi sınıflara nispetle ayırt edici yanlarını saptamaktı. Boran, bu düzeyden baktığında, işçi sınıfının "bütün emekçi sınıflar içinde toplu ve örgütlü mücadeleye en yatkın sınıf" olduğunu; toplum hayatının yoğun ve hareketli olduğu, yeni-

bar, Behice Boran, Sadun Aren, Tarık Ziya Ekinci, Şaban Yıldız, Şaban Erik, Cemal Hakkı Selek ... gibi parti önderlerinin kişisel nitelikleri sayesinde, sol içinde, parti içi demokrasi alanında kötünün iyisi olmayı hep başardı. Yine de bir yandan İttihat ve Terakki gelenekli burjuva siyasî parti yaşamının ve dernek, sendika yönetim kültürünün, öte yandan "çelik disiplinli" demokratik merkeziyetçi parti kavrayışının bir bulamacı olan yönetim anlayışı olumsuz etkilerini hep duyurdu.

1975 sonrasında, partiyi yöneten asıl mekanizmanın Genel Sekreter, Örgütlenme Sekreteri ve bir-iki "çok güvenilir" yönetici olduğu, genel başkanın vitrinde tutulduğu, her düzeydeki kurulların esas olarak göstermelik onay mekanizmaları, ülke genelindeki buluşmaların ise tabandan öğrenme ve hesap verme mekanizmaları değil, moral günleri olarak değerlendirildiği, bürokratik, otoriter bir yönetim anlayışı, ağırlığı her yıl biraz daha artarak partiye egemen oldu.

liklerin belirdiği ve yayıldığı merkezler olan kentlerde toplandığı için köylü ve küçük kasaba emekçilerine göre "daha uyanık, toplumsal etkilere, yeniliklere daha açık" bulunduğunu; dolaysız sömürü ve üretim araçlarından tüm kopmuş olması nedeniyle kapitalizmi aşma ufkuna sahip olmak bakımından emekçi sınıflar içinde tek olduğunu görebiliyordu (Boran, 1968a: 150-152).

Boran'ın işçi sınıfına ilişkin çözümlemesinin ikinci düzeyi, işçi sınıfının genel düzeydeki ayırt edici özelliklerinin Türkiye için ne denli geçerli ve doğru olduğuna bakmaktı. Bu düzeydeki bir çözümleme, işçi sınıfının Türkiye'nin toplumsal mücadeleler tarihindeki yerine bakılarak yapılabilirdi. Boran, Türkiye işçi sınıfının tarihine baktığında, onun mücadelesinin 19. yüzyılın ilk yarısına kadar uzandığını görebiliyor, sömürünün baskısını daima hissettiğini ama, bunu bir yazgı gibi kabul etmediğini fırsat buldukça geliştirdiği direniş ve mücadelelerle gösterdiğini saptayabiliyordu. "1871'de," diyordu, "Haliçteki tersane işçileri işlerini bırakıp Padişaha heyet gönderdikleri zaman kanunlarda grev hakkı, Padişahtan taleplerde bulunma hakkı yoktu. 1908'de Meşrutiyet ilân edilir edilmez Selânikten Aydına kadar yapılan grevler de işçilerin kendiliklerinden giriştikleri bir hareketti, kanunî bir hakka dayanmıyordu. İstanbulda Mütareke ve Millî Kurtuluş Savaşı yıllarında yer alan grevler keza aynı nitelikteydi" (Boran, 1968a: 62-63). Behice Boran, 1947 yılında Çalışma Meclisi'nin toplanmasını, aynı yıl 5018 sayılı Sendikalar Kanunu'nun çıkarılmasını da işçi sınıfına bahşedilmiş haklar ve hukuksal düzenlemeler olarak kavramıyor, "C.H.P. hükümeti ... bunu işçi sınıfına tepeden ihsan edilmiş bir lütuf olarak yapmadı; işçi sınıfının kendiliğinden fışkıran sendikacılık hareketini kontrol etmek, kanalize etmek amaciyle yaptı" diyordu (Boran, 1968a: 63). Türkiye işçi sınıfının 1945-1960 arasında grev ve toplu iş sözleşmesi haklarını iktidardan kopartabilmek, sendika hareketini hükümet kontrolünden kurtarabilmek için verdiği mücadele; 1961 Anayasası'nda grev hakkının tanınmasının hemen ardından daha grevle ilgili yasal düzenlemeler yapılmadan çeşitli işkollarında giriştiği grevler; gerek sendika kongrelerinin gerekse de işçi eylemlerinin 1960 sonrasında giderek siyasallaşması; ve nihayet kurucularının kişisel niyeti ne olursa olsun TİP'in kuruluşu, Behice Boran açısından, Türkiye işçi sınıfının örgütlenme, mücadele ve bilinç eğilimleri bakımından diğer

Bürokratizm ve otoritaryanizm, geniş, zengin ilişkilerden, yaratıcılıktan ve temel olarak derinliğine teorik-ideolojik çalışmalardan hoşlanmamayı, "yönetim"i sarsacak açılımlardan, yaygınlıktan, dinamizmden olabildiği kadar kaçınılmasını birlikte getirdi. Gençlik hareketine, partinin genç unsurlarına ise, temel olarak, yalnızca kolay yönlendirilebilir, itaatkâr bir kolluk gücü olarak bakıldı. Yeniliğin, dinamizmin ve gençliğin partiye sızmasının engellenemediği, hele hele bunlar tehlikeli unsurlar durumuna geldiği her durumda ise, engellemelere ya da tasfiyeciliğe başvurulmaya çabalandı.

Örgütlenmeye bu bakış, üniversite öğretim üyelerinin siyasal partilere üye olması olanağını kaldıran 12 Mart kısıtlamalarıyla ve siyasî cinayetlerin yarattığı ürküntü ile birleşince, 1961-71 döneminden farklı olarak, birçok seçkin aydın, bilim-kültür-sanat insanı, gerekirse TİP'i uzaktan desteklemeyi, ancak iç halkala-

emekçi sınıflara nazaran daima önde oluşuna ilişkin gözlemleriydi (Boran, 1968a: 63-64). Behice Boran, işçi sınıfının bu hareketlenişlerini, onun "bütün emekçi sınıflar arasında en mücadeleci, en hareketli ve en örgütlü" sınıf olduğunun göstergesi olarak değerlendiriyordu (Boran, 1968: 172). Boran'ın, bu değerlendirmelerden çıkardığı sonuç, işçi sınıfının genel düzeydeki ayırt edici özelliklerinin Türkiye işçi sınıfı için de geçerli ve doğru olduğu yönündeydi (Boran, 1968a: 152).

Boran'ın işçi sınıfına ilişkin çözümlemesinin üçüncü düzeyi, kendi tarihsel mücadelesiyle öteki emekçi sınıflara göre sahip olduğu ayırt edici özellikleri ortaya koyan Türkiye işçi sınıfının, sosyalizmle ilişkilerini sınırlayan "engelleyici, tutucu, çelişkili şartlara", "özel, mahallî şartlara" bakmaktı (Boran, 1968a: 153-154).

Bu düzeydeki çözümlemesinde, Behice Boran, Türkiye işçi sınıfının sosyalizmle ilişkilerini sınırlayan başlıca dört etmen olduğunu saptadı: Türkiye'nin ileri derecede sanayileşmemiş olmasına paralel olarak işçilerin küçük, dağınık, geri teknikli işlerde istikrarsız bir şekilde çalışıyor olması ve kültürel seviye düşüklüğü; Türkiye işçi sınıfı genç ve henüz köyden tam kopamamış olduğundan ötürü, genel olarak, geride bıraktığı köy hayatıyla işçilik hayatı karşılaştırmasında işçiliğin daha refahlı olduğu sonucuna ulaşması; sendikalaşmış ve kapitalist düzene bağlanabilmesi için sermaye tarafından ayrıcalıklandırılmış işçilerin öteki emekçilerle kıyasla imtiyazlı sayılabilecek bir konumda bulunması; 1945'te işçi sınıfının kendi bağrından fışkıran sendikacılık hareketi durdurulduktan sonra, sendikacılığın özellikle yönetim kademelerinde güdümlü, sermayeye bağlı ve imtiyazlı bir hâle dönüşmesi (Boran, 1968a: 154-156).

Genel, tarihsel ve yerel düzeyde yaptığı tarihsel maddeci çözümlemeler sonucunda, Türkiye'de sosyalist harekete işçi sınıfının öncülük edebileceği sonucuna ulaşan Behice Boran'ın, bu konuda durmaksızın vurguladığı iki nokta daha vardı. Bunlardan biri, toplumsal bir harekete öncülük edebilmenin ancak bağımsız bir sınıf ideolojisi ile mümkün olabileceğiydi. Sosyalizm, işçi sınıfının ideolojisi ve eylem programıydı; öteki emekçi sınıfların ise bağımsız ideolojileri yoktu. Bu, sosyalist harekete ancak işçi sınıfının öncülük edebileceğinin en temel dayanaklarından biriydi. Behice Boran açısından, toplumsal bir harekete öncülük, o hareketin bileşenlerinin niceliksel ağırlığı-

rında yer almamayı seçti. Bu da ortalama eğitim, dünya görgüsü, zekâ, soyut düşünebilme ve yaratıcılık düzeyini olumsuz yönde etkiledi.

Parti yöneticilerinin çok büyük bir bölümünün partide görevli profesyonellerden ya da sendika yöneticilerinden oluşması, bu kişilerin kişisel özverilerinden bağımsız olarak örgüt yapısının dış dünyaya kapanmasına yol açtı.

Kısaca TİP'in örgütsel ilişkiler sistemine egemen olan yapı, öteki politik partilerle önemli benzerlikler taşıdı. Göründüğünden çok daha hiyerarşik, parti içi demokrasi mekanizmalarının gerçek yaşama pek yansımadığı, üye haklarının görevlerinin çok gerisinde kaldığı, gençliğin yaratıcılık ve dinamizmini alabildiğine kısıtlayan ve –Behice Boran'ın Genel Başkan olmasına karşın– kadınların aktif katılımını ve özellikle yönetim kademelerine gelmesini teşvik etmeyen, Türkiye ve benzeri ülkelerde çok yaygın olan bir ilişkiler sisteminden kaçınılması sağlanamadı.

na göre değil, harekete yön veren ideolojinin sınıf karakterine göre tayin olunabilirdi. Misal, burjuva devrimlerinin kitle tabanında emekçi sınıfların ağırlığı vardı, ama devrime yön veren ideolojinin sınıf karakteri burjuva olduğu için ona önderlik eden sınıf da burjuvazi oluyordu (Boran, 1968a: 159-160). Behice Boran'ın işçi sınıfı öncülüğü konusunda durmaksızın vurguladığı bir diğer nokta, işçi sınıfının "sırf işçi olduğu için, otomatik olarak öncü durumuna gelemeyeceğine" ilişkindi. İşçi sınıfı öncülüğünü, aynı zamanda "fiili" bir durum olarak kavrayan Boran, "işçi sınıfının sosyalist harekete öncülüğü ... bilinçlenme, örgütlenme, mücadele sonucu ... sadece ideolojik anlamda değil, fiilen de yapılır" diyordu (Boran, 1968a: 161, 172). Bu nokta, Behice Boran'ın benimsediği parti kuramının çıkış noktasını verecektir. Boran'ın işçi partisi sorununa nasıl yaklaştığını aşağıda göreceğiz.

Behice Boran'ın Türkiye'nin sınıf ilişkileri çözümlemesinde yoksul köylüler, zanaatkârlar ve küçük esnaf belirli bir yer tutar. Bu sınıf ve tabakalar, Behice Boran'a göre, Türkiye'nin temel çelişkisinde işçi sınıfının yanına denk düşüyordu. Bunun başlıca iki nedeni vardı. Birincisi, "dış sömürünün ve dışa bağlılığın yerli eğemen sınıflar aracılığıyla sürdürülmesi, bütün emekçi sınıfların da bu sömürü altında ve ona karşı oluşu" nedeniyle "Türkiye'de esas kutuplaşmanın, derin ayrımın, temel çelişkinin ... tüm eğemen sınıflarla tüm emekçi sınıflar arasında olması"ydı (Boran, 1968a: 148). İkinci neden, Türkiye ekonomisinin Batı'daki kapitalizm kadar gelişmemiş olması nedeniyle emekçiler arasındaki sosyal sınıf farklılıkların belirginleşmemiş olması, belirgin farklılığın egemen sınıflarla emekçi sınıflar arasında ortaya çıkmasıydı. "... emekçi kitle içinde," diye yazıyordu Behice Boran, "işçi, topraksız ve az topraklı yoksul köylü ve el sanatkârlarıyla küçük esnafın bir kısmı, birbirine gelişmiş kapitalist toplumlarda olduğundan çok daha yakındır" (Boran, 1968a: 148). Bu durumun, sınıf mücadelesinin gündelik pratiklerindeki sonucu, Behice Boran'a göre, önce bir işçi hareketinin gelişmesi sonra da öteki emekçi sınıfların bu harekete kazanılması gibi bir durumu fiilen geçersizleştirmesi, sosyalist hareketin "işçi-emekçi tüm sömürülenlerin birleşik hareketi olarak" gelişmesiydi (Boran, 1968a: 149).

Bürokrasi üzerine yaptığı çözümlemeler, Behice Boran'ın Türkiye'nin sınıf ilişkileri çözümlemesinde merkezî bir

SEÇİM YENİLGİSİ VE BİRLİK POLİTİKASINI SİNDİREMEYİŞ

Mayıs 1975'te kurulan TİP iki yıl sonra, örgütsel yaşamının yeni bir dönemine girdi. Haziran 1977 seçimlerinde alınan düşük oy TİP içinde büyük bir deprem yarattı. Sonuçlar, *Yürüyüş*'ü bir hırçınlık ve çatışma politikasının merkezi yapanlar kadar partinin örgütlenme ve seçim çalışmalarını yönetenlerin de beklentilerinin çok gerisinde oldu. Genel Başkan Boran dürüst bir özeleştiri sürecini başlatarak "seçim sonuçlarının olumsuz bir sürpriz" olduğunu kabul etti, "demokratik güçlerin birliği" politikasına geçiş gerekliliğini vurguladı ve "anti-faşist demokratik cephe" çağrısı yaptı.

Bu seçim sonrası dağınıklık içinde, daha sonra "Tek Parti-Tek Cephe" politikası taraftarları olarak ortaya çıkacak hareket güçlenmeye başladı. Genel Merkez Eğitim ve Araştırma Sekreterliği'nin birçok çalışması, aylık yayın *Çark Başak* ve partinin

öneme sahipti ve bu konunun 1961-1971 dönemi sosyalist hareketinin temel tartışma konularından biri olduğu göz önüne alındığında kelimenin "gerçek" anlamıyla eşsizdi. Dönemin sol akımlarından bir kısmı Türkiye'de bürokrasiyi (aynı anlama gelmek üzere "asker-sivil aydın zümre"yi) geleneksel olarak "ilerici" ve "öncü" olarak değerlendirmiş (Avcıoğlu, 1966b: 9; Belli, 1970: 92), bir kısmı ise onu "egemen sınıf" olarak tanımlayarak emekçi sınıfların tam karşısına yerleştirmişti (Aybar, 1968: 649; 1988: 193). Behice Boran her iki yaklaşımı da eleştirerek bürokrasiyi sınıfsal bir perspektifle çözümledi.

Behice Boran, bürokrasi çözümlemelerinde, onu ilerici, öncü ya da gerici, hâkim sınıf sayanların iki yanlı bir metodolojik ve tarihsel yanlış içinde bulunduğunu savundu. İlk olarak bu yaklaşımlar, çelişik gerçeğin sadece bir yanını gördükleri, gerçekliğin bir yanını gerçekliğin kendisi saydığı için hatalıydılar. İkinci olarak da, bürokrasiyi tarihsel süreçlerin toplumsal değişimin dışında tuttukları için doğru olmayan bir değerlendirme içindeydiler. Behice Boran açısından, bürokrasinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılından cumhuriyetin kuruluş yıllarına uzanan tarihsel süreçte ilerici sayılabilecek girişimler ve işler yaptıkları söylenebilirdi. Fakat, bu ilerici sayılabilecek işler ve girişimler yalnızca kendi tarihsel koşulları içinde böyle sayılabilirdi. Çökmekte olan bir imparatorluğun üretim ilişkilerinin yıkılmaya çalışılıp yerine kapitalist üretim ilişkileri ve bunlara uygun siyasî biçimlerin geçirilmeye çalışılması, kendi tarihsel koşullarında ilerici bir anlam taşıyabilirdi. Fakat, çağlarla beraber ilericiliğin ya da devrimciliğin anlamının değiştiği gözden ırak tutularak bürokrasiyi ezelî ve ebedî olarak ilerici ya da devrimci saymak mümkün değildi. Bunun gibi, ilericilik ya da devrimciliğin 1960'lı yıllar Türkiye'sindeki anlamıyla, yani sosyalistlik anlamıyla, Osmanlı ve cumhuriyet tarihine bakıp, bürokrasinin o dönemdeki girişim ve eğilimlerinin sosyalist anlamda ilerici ya da devrimci olmadığını görünce, bu tabakayı gerici ya da tutucu saymak da aynı derecede yanlış olurdu (Boran, 1969a).

Beri yandan, yöneticilerin belirli bir toplum biçiminde aynı zamanda yönetici sınıf olmalarına bakılarak, Aybar'ın yaptığı gibi, onu bir "ebedî sınıf" olarak saymak da yanlıştı Behice Boran açısından. Osmanlı İmparatorluğu'nda, yönetici grubun aynı zamanda yönetici sınıf olduğu bir gerçekti. Fakat bu, Osmanlı toplumunda, yönetici grubun

teorik yayın organı olan *Yurt ve Dünya* dergilerinde yayımlanan çeşitli yazılar bu politikanın adım adım somutlaştırılmasına ve yaygınlaştırılmasına temel sağladı.

Böylece Haziran 1977 seçimlerinin ardından "örgütlü birleşik güç yenilmez!" sloganıyla "demokratik toplumsal muhalefetin güçlendirilmesi" vurgulanmaya başlandı; partinin en geniş demokratik işbirliğini öngören 1. Kongre'nin bazı kararları yeniden hatırlanmaya başlandı.

Yine de girilen ilk seçimde alınan sonuçların tüm politik yaklaşımı değiştirmesi olanaksızdı. Parti adına yapılan kimi açıklamalarda, elden geldiğince AP-CHP koalisyonuna karşı çıkıldı, Milliyetçi Cephe koalisyonlarının getireceği tehlikeli süreç yeterince önemsenmedi. Bu kadar kritik bir dönemeçte, sık sık anti-emperyalist, anti-faşist bir cephenin gerekliliğinden bahsedilse de, TKP'yle, TSİP'le ve öteki sol çevrelerle gerçek bir yakınlaşma hemen partinin gündemine gelmedi. Solun çeşitli güçlerinin farklı adlarla benzer

"ekonomik, politik ve askerî kudreti" elinde toplamış bulunmasından; "sivil ve askerî yönetim düzeniyle toprak mülkiyeti ve işletmeciliği düzeninin birbiri üzerine kapaklanmış, birbirine bağlanmış olmasından" kaynaklanıyordu. Bu özellik, feodal toplumun artığa el koyma mekanizmasının özel biçiminin bir sonucuydu (Boran, 1969b: 5). Bununla beraber, Behice Boran açısından, 19. yüzyıldan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nda, sivil ve askerî yönetim düzeni, toprak mülkiyeti ve işletmeciliği düzeni üzerine kapaklanmış olmaktan çıkmış, bu görevliler, artık görev karşılığı doğrudan doğruya toprak rantından pay almaz olmuşlardı. Böylece, yönetici grubun ekonomik temeli değişmiş, bu grup artık bürokrasi niteliği kazanmıştı (Boran, 1969b: 6).

Bürokrasinin siyasal eğilimlerini belirli tarihsel süreçlerdeki konumlarına, sınıfsal konumlarını ise üretim ilişkilerindeki yerlerine göre değerlendiren Behice Boran açısından, çağdaş bürokrasi sınıf ilişkilerinden bağımsız olmayan bir "tabaka" idi (Boran, 1969b: 6). Bürokrasinin bu konumu, onun temel toplumsal sınıflar karşısında çelişkili bir konum kazanmasına meydan veriyordu. Behice Boran'a göre, bürokrasi, sistemi ayakta tutan kanunların, iktidar politikalarının ve hükümet tasarruflarının uygulayıcısı olduğu ölçüde egemen sınıflarla yan yana, sömürülen sınıflarla ise karşı karşıyaydı; fakat, kendi tabaka çıkarları, değerleri ve devlet aygıtına hâkim olma eğilimi bakımından egemen sınıflarla karşı karşıya geldiği hallerde ise emekçi sınıflarla yan yana gelme eğilimindeydi. Bununla birlikte, bürokrasinin emekçi sınıflarla yana yana gelme durumlarında dahi onlara tepeden bakma eğilimleri, emekçilerin de gündelik hayatlarında bürokrasiyle kurdukları ilişkinin sanki egemen sınıfların kendisiyle kurulmuş olumsuz bir ilişkiymiş gibi görmeleri bu yanyana gelişi çelişkili kılıyordu (Boran, 1969c). Behice Boran, temel toplumsal sınıflar karşısında çelişkili bir tavır sergileyen bürokrasiyi, işçi sınıfının kendi mücadelesine kazanması gereken bir müttefik olarak değerlendirdi. İki nedenle: Birinci olarak, tarihte, hiçbir sınıfın kendi iktidar mücadelesini kendi başına veremediği gibi işçi sınıfının da kendi iktidar mücadelesini sadece kendi başına vermekle başarıya ulaşamayacağı için (Boran, 1969a: 6). İkinci olarak, işçi sınıfı kendi iktidarını sadece kendi başına kuramayacağı, kendi devletini tek başına çekip çeviremeyeceği için (Boran, 1969c: 7).

bir cephe önermeleri, ancak bu doğrultuda somut bir çalışma yapmayıp kendi aralarındaki mücadeleye öncelik vermeleri, TİP içinde de devam ettirildi.

Aralık 1977'de yapılan yerel seçimlerde de genel seçimlere göre yine çok olumsuz sonuçlar alınmasına rağmen, seçime girilen yerlerde TİP oylarının –20.000'den 60.000'e çıkarak da olsa– üç kat artması, Türkiye çapında sağlanan desteğin küçüklüğünü önemli oranda unutturdu. Yalpalayan bir politika izlenerek, gelişen faşizm tehlikesine vurgu yapılmasıyla, "burjuva partileri" ile "işçi sınıfının bilimsel sosyalist partisi TİP" ikilemi üzerine kurulu "sınıfa karşı sınıf" stratejisini hatırlatan sekter bir politikanın sürdürülmesi yan yana devam ettirildi. Değişim yanlılarının çabalarıyla, parti basınında, kongrelerinde, toplantılarında "demokratik, anti-emperyalist güçler arasında birlik ve eleştiri"den bahsedilmeye başlanması, "partide eleştiri ve özeleştiri" üzerinde durulması, ana çizgiyi belirleyici olmadı...

İdeolojik Yapılar, Sınıf Bilinci, Parti Kuramı ve İktidar Yolu

Behice Boran'ın Türkiye'nin tarihsel süreçlerine, toplum yapısına ve sınıf ilişkilerine ilişkin yukarıda ana hatlarıyla ortaya konulan çözümlemesi, onun, iç ve dış sömürüye, kapitalizme ve emperyalizme karşı mücadeleleri farklı tarihsel dönemlerin işleri olarak değil bir ve aynı mücadele olarak kavradığını, bu mücadeleyi işçi sınıfı öncülüğünde birleşik bir emekçi sınıflar hareketi olarak değerlendirdiğini, Türkiye gibi kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olduğu azgelişmiş ülkelerde aşamalı bir devrim fikrinin geçersiz olduğunu gösteriyordu. Behice Boran'ın, sosyalist Türkiye mücadelesinin ideolojik ve politik düzeyde nasıl örgütlenebileceği, iktidarın sınıf karakterinin nasıl bir stratejiyle değiştirilebileceği konusunda da maddeci tarih görüşünün verdiği açılarla çalıştığı söylenebilir. Bu konudaki çözümlemeleri ideoloji, sınıf bilinci, parti ve iktidar stratejisi izlekleri takip edilerek ortaya konulabilir.

1961-1971 dönemi sosyalist hareketinin ana akımlarında, ulaştıkları sonuçlar ne kadar farklı olursa olsun, ortak bir önkabul vardı: hegemonik ideoloji, hâkim sınıfların iktidarı sürdükçe çürütülemez! Bu önkabulün mantıksal sonucu ise, idelojik hegemonyanın ancak öncüler tarafından ele geçirilecek bir iktidar altında çürütülebileceğiydi. İster Yön hareketi ve Mihri Belli'nin cuntacı perspektiflerinde olsun, ister Mahir Çayan'ın gerillacılık perspektifinde olsun, bu sonuç değişmiyordu (Avcıoğlu, 1968: 518; Belli, 1970: 11; Çayan, 1992: 318-320, 344).

Behice Boran açısından ise, mevcut düzeni ayakta tutan şey, hâkim sınıfların ekonomi ve ekonomi dışı sömürü, baskı ve zorundan çok, emekçi kitleleri, kendilerini sömüren düzene rızayla bağlayan ideolojiydi. "... bir sömürü düzenini ayakta tutan şey," diye yazıyordu Behice Boran, "sadece, sömürücü sınıfların ekonomik ve politik güçlülüğü, ceza kanunları ve polis aracılığıyla sömürülen sınıfları baskı ve kontrol altında tutuşları değildir. Sömürüye dayanan düzeni haklı, hiç değilse tabiî ve normal bir düzen gibi gösteren fikir ve inançların –egemen sınıflar ideolojisinin– sömürülen sınıflarca kabul edilişidir asıl düzeni ayakta tutan" (Boran, 1970a: 78). Behice Boran'ın, bu kritik saptamadan çıkardığı sonuç, kapitalizmi aşmanın, yeni bir düzen kurmanın, ancak, mevcut düzeni ayakta tutan, sömürü düzenini normal, olması gereken ve doğalmışçasına gösteren hâkim ide-

Haziran 1978'de, Merkez Yönetim Kurulu, 2. Genel Kurul öncesinde, *Yürüyüş* dergisi başyazarını ve ekibini karşıya alan bir kararını tüm örgüte açıkladı. Bu ekibin birçok "parti suçu"nun yıllardır yönetimin çoğunluğu tarafından paylaşılmış olması gerçeği, iki ay sonra gerçekleşen Disiplin Kurulu'na sevk işleminin son derece karmaşık, ayrıntılara, hatta dedikodulara boğulmuş bir gerekçeye dayandırılmasına yol açtı. Konunun parti içinde tartışılması, sekter bir politik çizgiden uzaklaşılıp faşizme karşı işbirliği görevlerine yoğunlaşılmasını sağlayacak köklü bir rota değişikliğinin parçası yapılmadı. Bunun yerine, 1977'de alınan seçim sonuçlarının gelip geçiçi olduğu varsayılarak, temel olarak parti örgütlenmesinin yaygınlaştırılması, yayın organlarının etkinleştirilmesi hedefleri ortaya konuldu.

Ancak, 1979 Senato ara seçimlerinde İstanbul dahil, umutların en çok bağlandığı illerde bir kere daha beklentilerin çok altında destek alınması, birçok bölgede TİP

olojinin bir karşı ideolojik hegemonya mücadelesiyle çökertilerek mümkün olabileceğiydi (Boran, 1970a: 78). Behice Boran açısından, gerek mevcut düzenin yıkılmasında gerek yeni düzenin kurulmasında kitlelerin bilinçli ve değiştirici eylemi merkezî bir yerde duruyordu (Boran, 1962 Memleket Kalkınması ve Aydınlar; 1970a: 78).

Behice Boran'ın ideolojik hegemonya mücadelesi konusundaki fikri ile takip ettiği sınıf bilinci ve parti kuramı birbirine sıkıca bağlıydı. Çünkü, hâkim ideolojinin hegemonyasının çürütülmesi ve bir karşı ideolojik hegemonyanın kurulması, emekçi kitlelerin uyarılması, eğitilmesi ile, bu da ancak, işçi sınıfı partisi ile mümkün olabilirdi. Behice Boran, bu yaklaşımıyla hem emekçilerin mevcut düzen koşullarında sınıfsal bir bilinç edinemeyeceklerini düşünen MDD kuramcılarından, hem de işçi sınıfının siyasal sınıf bilincini kapitalist üretim sürecinden ve sınıf mücadelesinin nesnel gelişimlerinden otomatik olarak edinebileceğine, sosyalist düşüncenin halkın kendi özünde zaten bulunduğuna inanan Mehmet Ali Aybar'dan (Aybar, 1988: 156, 161) ayrılıyordu. "Kitlelerin" diye yazıyordu, "kendiliğinden sosyalist bilince erişmesi beklenemez. Burjuva şartlandırmalarını değiştirmek, bilinçsizliği veya kapitalist düzenin sınırlarını aşamayan bir sınıf bilincini, sosyalist bir bilince dönüştürmektir sosyalistlerin ve sosyalist partinin görevi" (Boran, 1970a: 110).

Behice Boran, ideolojik hegemonya ve sınıf bilinci konusuna bu yaklaşımlarının bir sonucu olarak, takip ettiği parti kuramı bakımından da, hem sınıf-aşırı sosyalizm fikrinin değişik savunucularından hem de Mehmet Ali Aybar'dan ayrıldı. Sınıf-aşırı sosyalizm fikrinin savunucuları mevcut düzeni aşmanın bir karşı-ideolojik hegemonya örgütlemekle mümkün olabileceğini reddettikleri ve emekçilerin kendi sınıf bilincine kurulu düzen içinde ulaşabilmelerinin imkânsız olduğunu savundukları için partisiz devrimcilerdi. Mehmet Ali Aybar ise, sosyalist partinin işlevini, halkın kendiliğinden edindiği siyasal bilinci, sürükleyici sloganlar ve sınıfsal sömürünün yüzeye çıkmış yansımalarından yola çıkarak yapılan genel bir propagandayla oya tahvil etmek olarak kavrıyordu. Aybar, bu yaklaşımının bir sonucu olarak, daha büyük oy potansiyel taşıyan köylü kitleleri TİP'in temeli hâline getirmek istiyordu (Aybar, 1968: 474, 1988: 202, 269, İpekçi, 1969: 143, 144). Behice

oylarının bağımsız adaylarla seçime katılan TKP ve TSİP adaylarının bile gerisinde kalması, nihayet bir ezberin bozulmasına, kontrol gücünün dağılmasına yolaçtı. Merkez Yönetim Kurulu'nda, tutucu kanadın direnişi kırılarak, yeni bir politik çizgiyi ifade eden Tek Parti-Tek Cephe kararları alındı ve İl Temsilcileri Toplantısı'nda büyük bir coşku ile onaylandı. Bu adla kitaplaştırılan özeleştiri ve yeni politik açılım, özellikle büyük şehir örgütleri ve partili gençler arasında hızla taraftar bulmaya başladı. Böylece TİP'in 1970'lerdeki tarihinin üçüncü dönemi başladı.

TEK PARTİ–TEK CEPHE POLİTİKASI VE DAĞILIŞ

Tek Parti-Tek Cephe politikası, 1975'ten beri devam eden yalpalamanın sona erdirilmesini ve bir yandan parti düzeyinde birlik için Marksist sol içinde, öte yandan demokratik güçler arasında işbirliği için faşizme karşı tüm güçler arasında birliği

Boran ise, işçi sınıfı partisinin üç temel niteliği olması gerektiğini savundu. İlk olarak, işçi sınıfı partisi "memleketin politik hayatında kolay kolay sökülemeyecek sağlam köklere sahip olabil[mek] için sanayi merkezlerinde teşkilâtlan[malıydı]" (Boran, 1962c). İkinci olarak, işçi sınıfı partisi, emekçi sınıfların hak ve çıkarları uğruna verdikleri mücadeleyi örgütleyen, birleştiren ve sınıf mücadelesinin gündelik pratikleri içinde sınıf bilincinin gelişmesini sağlayan "merkezden illere, ilçelere, mahalle ve köylere uzanan, nüfuz eden [bir] örgüt" olmalıydı (Boran, 1969e). Üçüncü olarak, işçi sınıfı partisi, bu işlevlerini yerine getirmek için nitelikli kadrolara dayanmalıydı. Boran, "Emekçi kitleleri eğitmek, örgütlemek ve bilinçlendirmek, uzun vadeli, sistemli bir parti çalışması gerektirir. Emekçi kitleler içinde böyle bir çalışma yapabilmek ise sağlam, bilgili, atılgan ve cesur teşkilât kadroları meydana getirmekle mümkündür" diyordu (Boran, 1968c).

Behice Boran, 1960'lı yıllar Türkiye'sinde, işçi sınıfı öncülüğündeki emekçi sınıfların bilinçli eylemleriyle kuracakları sosyalist iktidarının parlamenter yoldan gerçekleşmesinin imkân ve ihtimali olduğunu düşündü; fakat parlamenter yolu mutlaklaştırmadı. Bu tutumuyla, Türkiye'de sosyalizmin genel oy yoluyla iktidara gelişini imkânsız sayan MDD kuramcılarında da (Avcıoğlu, 1968: 522; Belli, 1970: 137) sosyalizmin iktidara geliş yolunun mutlak olarak yasal sınırlar içinde ve parlamenter yoldan olabileceğini savunan Mehmet Ali Aybar'dan da (Aybar, 1969: 5, İpekçi, 1969: 144-145) daha farklı bir perspektife sahipti.

Behice Boran, sosyalizmin iktidara gelişinin belli başlı iki yolu olduğunu düşünüyordu. Bunlardan biri ihtilal, öteki seçimdi. Boran açısından, bir ülkede hangi yolun geçerli olacağı, esas olarak, nesnel koşullar tarafından belirlenebilirdi. "Bir toplum" diyordu Boran, "objektif şartlarıyla ihtilalci-devrimci bir duruma doğru gidiyorsa orada ihtilalci hareketler, örgütlenmeler, liderler belirir; gitmiyorsa, ihtilalci bir devrimin ne kadar sözü edilirse edilse, bu amaçla örgütler meydana getirilse, ihtilal olmaz" (Boran, 1969d: 5). Boran'a göre, 1960'lı yıllar Türkiye'sinde nesnel olarak ihtilalci-devrimci şartlar oluşmamıştı ve görünür bir gelecekte de oluşacağa benzemiyordu. Beri yandan, nesnel koşulların elverişsizliğine rağmen ihtilalci bir yol seçilse bile, bu yoldan iktidara geliş için gerekli gizli örgütlenmeye, silahlanmaya, gerilla

kolaylaştıracak adımlara yoğunlaşılmasını öngörüyordu. Hâlâ "cephe" terimini kullanması, önderlik iddialarını terk etmemesi gibi yanlışlar taşısa da, bu politika sekter, içe dönük tutumlardan köklü bir kopuşu, sol, demokratik güçler arasında güven inşa edici somut adımların atılmasını, toplumun yaklaşan askerî darbeye karşı çeşitli düzeylerde duyarlılaştırılmasını ve örgütlenmesini öncelikli amaçları olarak tanımlıyordu.

Ancak Tek Parti-Tek Cephe politikasının başarısı hayli güç bir bileşimin yakalanmasına bağlıydı: Bir yandan öncelikle TSİP'le ve TKP'yle, genel olarak sol çevrelerle örgütsel bütünleşmenin gerçekleştirilmesi, öte yandan gelişen faşizm ve askerî darbe tehlikesine karşı merkez-liberal, sol kesimlerin duyarlılıklarına ve ortak çabalarına aktif katkıda bulunulması hedefleniyordu. Üstelik bunun TİP'in uğradığı ağır bir seçim yenilgisinden sonra, keskin bir dönüşe rağmen, güvensizlik uyandırmadan yapılması zorunluydu.

birlikleri oluşturmaya ve geliştirmeye uygun bir ortam bulunmuyordu. Oysa, 1961 Anayasası çerçevesinde sosyalist hareketin gelişmesinin ve seçim yoluyla iktidara gelmesinin "imkân ve ihtimali" Türkiye'de mevcuttu. Bu perspektif, hâkim sınıflar ve emperyalist ülkelerin, iktidara yürüyen bir sosyalist hareketi seyre dalmayacağını görebiliyordu. "Kanunlar çerçevesinde dahi" diyordu, "iktidara gelmek sosyalist hareket için kolay değildir. ... Sosyalist bilince varmış, zorlukları göğüslemeye yetenekli ve mücadeleci bir teşkilât kadrosuna olan ihtiyacın bir nedeni de budur" (Boran, 1969d: 5). Behice Boran açısından, "sosyalist bilince varmış, zorlukları göğüslemeye yetenekli ve mücadeleci bir teşkilât" olsa ve "işçi-emekçi sınıflar ve onlarla kader birliği etmiş sosyalist aydınlar" ve "gençlik", "hızla örgütlenip memleketin politik hayatında ağırlıklarını hissettirse" bile, emperyalist ülkeler ve egemen sınıflar sosyalist hareketin anayasa çerçevesinde gelişmesini engellemeyi başarabilirlerdi. Bu durumda, sosyalist hareketin "yön ve nitelik değiştirmesi", yani, "ihtilalci hareket ve örgütlenmelere" dönüşmesi gündeme gelebilirdi. Bu durumda sosyalizmi ihtilalci yoldan gerçekleştirmek için gerekli örgütlenmeler ve çalışma şekillerini yaratmak gerekecekti (Boran, 1969d: 5).

SONUÇ

Behice Boran'ın Türkiye siyasal hayatındaki yeri üç yönden ortaya çıkar. Birincisi, adının başına getirilebilecek "ilkler listesi"dir; Türkiye'de Marksist düşüncenin gelişim süreçlerinde adı anılabilecek ilk ve neredeyse tek kadın kuramcı, siyasal parti genel başkanı ilk kadın, ilk kadın sosyolog gibi. İkincisi, doğru bildiğini sonuna kadar savunmakta gösterdiği inatçılıktır. Üçüncüsü ise, miting kürsülerinde, sanık sandalyelerinde, hapishanelerde, yoldaşlarının cenazelerini almaya gittiği morg önlerinde, sürgünlerde gösterdiği cesaret ve kararlılıktır.

Bütün bunlar, Behice Boran'ın bir kuramcı olarak Türkiye'de Marksist düşünceye yaptığı katkıları, Türkiye'nin kuramdan çok direnç ve kararlılığa önem veren kültürel özellikleri nedeniyle, geri itermişçesine bir etki yapar. Oysa, Behice Boran, Türkiye'nin tarihsel süreçlerine ve toplum yapısına yönelik çözümlemeleriyle, sağlam bir iç tutarlılıkla geliştirdiği sosyalist devrim teziyle, tarihsel materyalist yöntemi kullanışındaki yetkinliğiyle, esas olarak bir "er-

TSİP'le başlanan birlik çalışmaları, kurulan ortak komisyonda hızla sonuca yaklaşılmasına karşın, önce TSİP'in komisyon dışında kalan yöneticilerinden, ardından TİP yönetiminin böyle bir birlikten yana olmayan kesiminden onay alamadı. TKP yönetimi cephesinde ise tam bir gönülsüzlük hâkim oldu. Onlara göre, genel olarak sol partiler, bu arada bağımsız adaylarla seçime katılan TKP değil, yalnızca TİP başarısız olmuştu; bu sevindirici bir sonuçtu ve birlik politikası yerine TİP'in kendi kendine dağılmasını beklemek daha yerinde olacaktı.

Anti-faşist birlik çabaları alanında ilerleme sağlamak da hiç kolay değildi. Silahlı hesaplaşmalara kayan politik mücadeleyi asıl kanallarına çekmek, karşılıklı güveni sağlayıp geliştirmek ve en önemlisi CHP'yi tekelci bir tutumdan uzaklaştırmak, emekçilerin ve ilerici aydınların güvenini kazanmak, en azından zaman alıcı, politik kültüre, alışkanlıklara ters düşen, zorlu bir çabayı gerektiriyordu...

kekler dünyası" olan Türkiye sosyalist düşünce dünyasında, eşsiz bir konumda durur. Gerek Marksist kurama katkılarını, gerek Türkiye üzerine tezlerini, gerekse de dünyadaki sosyalist deneyimlere ilişkin eleştirilerini 1971 sonrasında derinleştirip geliştiremeyişi ise, üç nedenle ilişkiliydi. Birincisi, 1971'den sonra, TİP'in toplumsal güçlerle bağlarının büyük oranda kopmuş olmasıydı. Ne işçi sınıfı, ne gençlik, ne de Marksist aydınlar ikinci TİP'le bir içsel ilişki içinde bulunuyordu. Bu durum, Behice Boran'ın ikinci TİP döneminden sonraki ideolojik sürüklenişinin koşullarını oluşturdu. İkincisi, içte zayıflayan her siyasal hareketin kendini dışarıya daha çok yaslama gereksinimini duyması gerçeğiydi. İkinci TİP'in giderek pro-Sovyet bir çizgiye oturması, Behice Boran'ın kuramsal performansında kısıtlayıcı ve düşürücü bir etki yapmıştı. Nihayet, Behice Boran, ikinci TİP döneminde yaşça hayli ilerlemişti. Artık 70 yaşını aşmış bulunan, yıpranmış bir beynin sendelemeye başlaması, kendi gelişim süreçleriyle birlikte düşünüldüğünde, doğaldı. Sonuçta, Behice Boran'ın kuramsal çalışmaları ve Türkiye'de Marksist düşüncenin gelişimine katkıları, hayatındaki birçok başka şey gibi yarım kalmıştı. Boran, Necla Fertan'a yazdığı bir mektupta "düşünüyorum da", demişti, "ömrüm boyu kolları sıvamaktan öteye gidemedim gibi geliyor. Başlanıp geliştirilip, tamamlanmış bitirilmiş bir şey yok. Yarım kalmış hep. Meslek hayatım öyle, politik hayatım öyle, ... Hep bir yerde darbe yemiş, yarım kalmış" (aktaran Koçali, 2004). ❐

DİPNOTLAR

1 Eleştiri, öneri, katkı ve destekleri için değerli hocalarım Prof. Dr. Cem Eroğul, Prof. Dr. Oya Köymen'e ve Erden Akbulut'a teşekkür ederim. Kusurlar, benimdir.

2 AÜ DTCF Personel Arşivi, Behice Boran dosyası.

3 TBMM Zat ve Sicil Dosyası, "Hal Tercümesi".

4 AÜ DTCF Personel Arşivi, Behice Boran dosyası.

5 AÜ DTCF Personel Arşivi, Behice Boran dosyası.

6 AÜ DTCF Personel Arşivi, Behice Boran dosyası.

Seçim öncesinde CHP'ye yapılan çağrı ve Ecevit-Boran görüşmesi, zaten CHP liderliğinin her türlü sol ortaklığa uzak durduğunu, daha çok merkez ve sağ güçlerin desteğini kazanmak istediğini göstermişti. Zaten bu yöndeki çalışmaların asıl hedefi kısa dönemde CHP yönetimini ikna etmek de olamazdı. Seçimlerde alınan oyun düşüklüğü, bu oyu ölçü alan CHP politikasını aşmanın, ancak ikna ede ede, günlük yaşamın somut kampanyaları içinde, anti-faşist programlara kitlesel destek sağlayarak, yerel ölçekte olanaklı olduğunu kanıtlamaktaydı...

Bu arada TİP içinde, "partinin asıl sahipleri" kendilerini toparladılar ve tek bir partide birlik ve anti-faşist ortak mücadele peşindekilerin, aslında TİP'i tasfiye etmeyi amaçladıklarını keşfettiler. TKP'nin bazı yöneticilerinin bir TİP Merkez Yönetim Kurulu Yedek Üyesi ve birkaç başka üye ile kurduğu –etik olarak kabulü olanaksız– bağlantıyı, bütün bir politikayı, onun Başkanlık Kurulu'ndan parti tabanı-

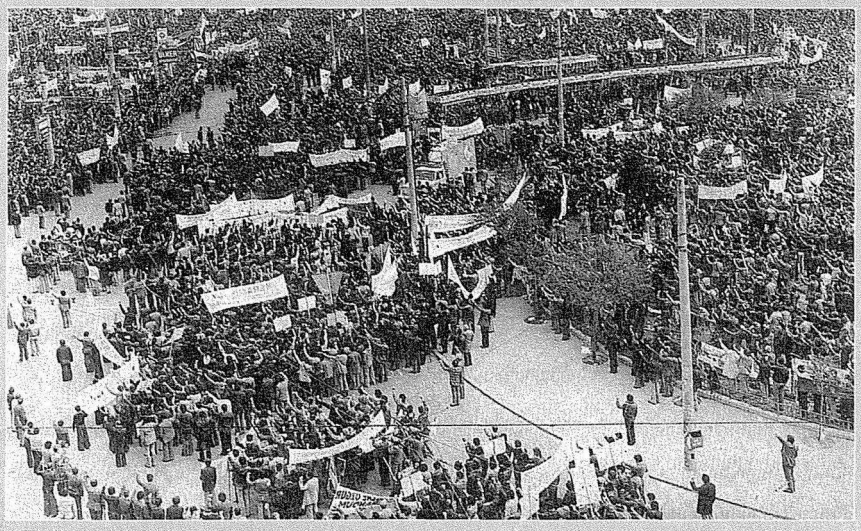

TİP birinci döneminde öğrenci hareketinin desteğini yitirmişti. 12 Mart sonrası dönemde ise partili öğrenci gençliğe sahip olmasına rağmen, THKP-C ve THKO geleneğinden beslenen hareketler karşısında gençliğin parti saflarına katılması için sığınabileceği tek yapı "komünist partiler geleneği"nin soğuk parti üyeliği yüzüydü.

na kadar uzanan binlerce savunucusunu mahküm etmek için yeterli buldular.

Yine de bu tür iddialar aslında, saldırıların yoğunlaştığı, belirsizliğin ve korkunun alabildiğine arttığı koşullarda hayli büyük bir etki şansına sahipti... Eldeki bir kuş, daldaki iki kuştan daha iyiydi...

Tek Parti-Tek Cephe politikasına ilişkin olarak parti tabanına ve kamuyoyuna ilk açıklamaları içtenlikle, her şeyden önce kendi özeleştirisi olarak yapan Behice Boran, bir süre, iki saf arasında müterediddit kaldı. Bu nedenle Başkanlık Kurulu'nda ve Merkez Yönetim Kurulu'nda birçok oylama kilitlendi ya da yalpalayan sonuçlar çıktı.

Ne var ki bu denge uzun sürmedi, Genel Başkan'ın uzun süredir yanyana olduğu kişilere vefa duygusuyla tutucu kanattan yana ağırlık koymasıyla, dengeler hızla değişti. Değişim yanlıları Başkanlık Kurulu'ndaki, il ya da ilçe yönetimlerindeki, gençlik kuruluşu Genç Öncü'deki görevlerinden alındılar ya da istifa ettirildiler. Parti içinde tam bir cadı kazanı kaynatılmaya başlandı... Gelişmelere tepki gösterip sinirlerine hâkim olamayan, partiye olan umutlarını kesen ya da başka bağlantılar içine giren her kişi bu cadı kazanına odun oldu...

Türkiye 12 Eylül darbesine doğru giderken, TİP iyice içine kapandı. Bir an önce genel kurula gidilmesi yönündeki merkez yönetim kurulu kararı, henüz tabana yeterince hâkim olamadıklarını düşünen tutucu kanat tarafından, parti içi muhalefete yönelik kampanya henüz istenen sonuçları vermediği için, üç kere iptal edilip genel kurul tarihi art arda ertelendi. Böylece TİP, genel kurulunu yapamadan, son yılların derslerini tartışıp, kararlara dönüştüremeden 12 Eylül dönemine girme zorunda bırakıldı...

Genel kurul hazırlıkları sürecinde, hiçbir tartışma platformu oluşturulmadan ve cevap hakkı tanınmadan, aralarında birçok parti kurucusunun ve üst düzey yöneticisinin de bulunduğu değişim yanlıları, parti

yayın organlarında, en genel ve en ağır biçimde suçlandı... Bu suçlamalardan biri, doğrudan Behice Boran tarafından dile getirilen, Tek Parti-Tek Cephe savunucusu parti yöneticilerinin bir "kumarbaz" gibi davrandıklarıydı. Benzetme bir yönüyle haklılık taşıyordu: Aralarında bu yazının yazarının da bulunduğu söz konusu merkez yönetim kurulu üyeleri, gerçekten de, birlik ve ortak mücadele için geriye kalmış çok küçük bir şansın zorlanmasını savunuyorlardı... Yalnızca birkaç hafta sonra, askerî darbe planı uygulamaya konuldu...

Ve 12 Eylül askerî darbesinin ertesi günü bir araya gelip kendilerini partinin yeni yönetimi olarak tanımlayan küçük bir grup, *ilk iş olarak*, merkez yönetim kurulu içindeki tüm Tek Parti-Tek Cephe politikası savunucularını partiden attıklarını ilan etti...

12 Eylül sonrasında bir "ateşkes"le parti içi birliğin yeniden sağlanması ve cuntaya karşı ortak mücadeleye girişilmesi önerisini de reddeden tutucu kanat, sonuç olarak, 12 Eylül'ün en zor yıllarını çaresiz bir bekleyişle geçirmek durumunda kaldı. Çıkış noktasında geçerli bir programatik belge ve geniş bir birliğe dayanan eylem eksikliği ise dağınıklığı, kayıpları büsbütün artırdı, 12 Eylül'ün başarı kazanmasına katkıda bulundu.

Askerî cuntaya karşı TKP'nin izlediği ikircikli politika hafızalardan biraz silinince, TKP ile TİP'in yeni yönetimi, birlik oluşturma sürecinde olduklarını ilan ettiler... Kurulan Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin yöneticileri gösterişli bir kampanyayla yurtdışından Türkiye'ye döndülerse de, ortada açık bir ideolojik-politik platform olmadığı ve Behice Boran'ın ölümüyle liderliğe duyulan güven iyice eridiği için, parti kadroları birleşemedi... TBKP adlı bir parti gerçekte varolmadı. İleriki yıllarda girişilen yeni ve daha geniş ortaklık denemeleri için güven verici bir çekirdek de oluşturulamadı.

Bu ortaklık çabaları boyunca, birinci ve ikinci dönem TİP'in olumlu birikimlerinden geriye pek az şey kaldı... TİP adına 1961'den itibaren on binlerce, hatta yüz binlerce kişinin özverisiyle, cesaretiyle, emekleriyle sağlanan birikim, ancak dolaylı etkileriyle devam etme, kültürel ve politik değişimin yeraltı sularına katılma olanağını bulabildi...

KUMAŞI İYİLEŞTİRMEK, BİRİKİMİ YAYGINLAŞTIRIP DERİNLEŞTİRMEK

Yukarıda özetlenmeye çalışıldığı üzere, Türkiye İşçi Partisi'nin 1975-80 dönemindeki serüveninde özetlenen gelişmeler ve bunların yansıttığı zihniyet dünyası, büyük ölçüde sol içinde yaygın bir dokuya ve birikime işaret etmekteydi. Kapitalizmi, sivil toplumu, sınıf mücadelesi, eğitim düzeyi, güçlü ve sürdürülebilir sol odaklar yaratmak için birçok anlamda yeterince gelişmemiş olan bir ülkede yaygın olan eğilimler ve kısıtlar, bazı alanlarda daha az, bazı alanlarda daha çok olarak, TİP'te de ortaya çıktı.

Sosyalist sistemin henüz çökmemiş olduğu, baskıların ve siyasî cinayetlerin kutuplaşmayı alabildiğine artırıp uzun dönemli düşünmeyi zorlaştırdığı 12 Eylül öncesi koşullarda, bu yaygın eğilim ve kısıtlardan uzak durabilmek, kuşkusuz çok özel, çok güçlü nitelikleri gerektirmekteydi. Türkiye solunun, kumaşını iyileştirecek, birikimi yaygınlaştırıp derinleştirecek, kendisini milliyetçiliğin, pederşahiliğin, Stalinist parti anlayışının tüm yansımalarından kurtaracak, diyalog ve birlik için gerekli özgüveni kazanmasını sağlayacak uzun bir dönüşüm geçirmeden, kendi saflarında istisnalar üretmesi çok zordu.

Yine de en genelde TİP'in hem coğrafi hem de toplumsal olarak Türkiye'nin büyük bir bölümünü etkileyen, bir gençlik hareketi olmayı aşmış, örgütsel bağımsızlığını koruyabilmiş bir parti olarak, azımsanmayacak bir şansa, 2000'lere daha bü-

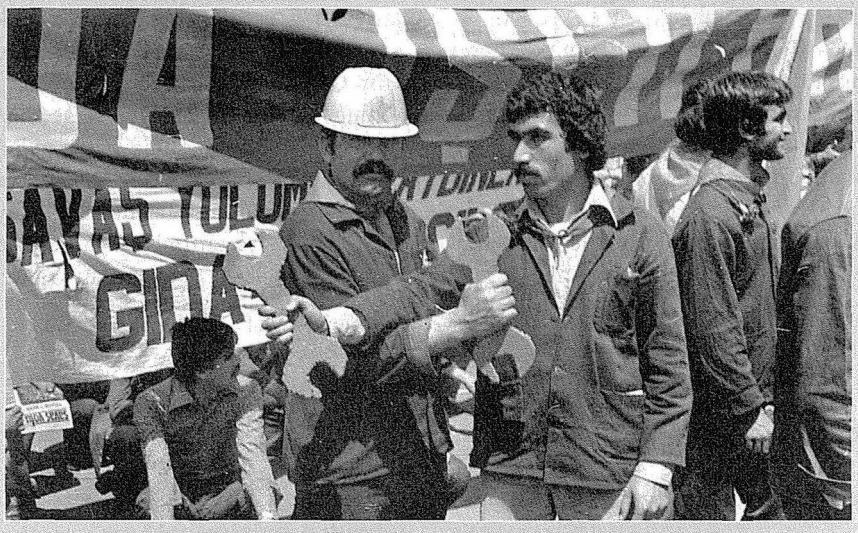

Türkiye 70'ler boyunca siyasi olarak hareketli bir dönem geçirdi. Toplumun kendi kaderini ele almaya çalıştığı bu yıllar aynı zamanda bir "rüşt ispatı" dönemidir. Bu dönemde sosyal hayatın politize olması, yalnızca çatışmalarla hatırlatılmaya çalışılmasının ötesinde, kendi içinde ayrı bir canlılığın da görünür olmasını sağlar.

yük birikimlerle gelebilmemizi de sağlayabilecek bir şansa sahip olduğunu, ancak bunu kullanamadığını söylemek mümkündür.

1960'larda her mahalle ve köyde bir üye ya da bir destekçi yaratan, önde gelen kültür, sanat, bilim insanlarının önemli bir kesiminin desteğini almış bir politik hareketin 1980'lerde tükenip dağılması, yalnızca nesnel koşullara bağlanabilecek bir sonuç değildi. 1990 sonrasında Türkiye'de sol politikaların güçlü bir odaktan yoksun kalmasını doğuran koşullar, yalnızca küreselleşmenin etkileri, 12 Eylül askerî darbesinin ve Özalizmin başarılarından oluşmadı.

Eğer, 1970'lerde,

• sosyalist bir topluma yönelik uzun dönemli umutları, sınıfsal duyarlılığı ve bilinci canlı tutma amacı kadar, emekçilerin günlük mücadeleleri içinde aktif bir biçimde yer alan, onları meslek örgütleri ve öteki sivil toplum kuruluşları ile birlikte *mutlaka hesaba katılması gereken etkili bir demokratik muhalefet odağı* haline getiren bir siyasî çalışma yürütme zorunluluğu gözden kaçırılmasaydı;

• dünyada Soğuk Savaş'ın ve Türkiye içinde karşılaşılan ağır baskıların getirdiği tüm olumsuz etkilere karşın, Marksist sol içinde egemen olan uzlaşmazlık ve mediokrasi etkisizleştirilebilseydi,

• parti içi demokrasinin zorlukları aşılıp yaratıcılık ve dinamizmini güvenceye alan bir siyasî okul olmanın can alıcı önemi, demokratik tartışma ve karar ilkesi burjuva parti ya da dernek alışkanlıklarına, bürokratik-hiyerarşik örgütlenmenin kolaylıklarına, Stalinist hot-zotçuluklara feda edilmeseydi;

• uluslararası hareketle çift yönlülük ve yaratıcılık temelinde bağlantı kurulması başarılıp, enternasyonalizmin dar bir pragmatizmle "sırtını sağlam duvara dayama"ya dönüştürülmesinden ve bu duvarın çöküşüyle altında kalınmasından sakınılabilseydi, muhtemelen, Türkiye'deki politik gelişmelerin temel çizgisi değişmez, ancak, bugüne çok daha yay-

gın ve köklü bir sol ve demokratik birikimle gelinebilirdi.

Dolayısıyla, TİP'in yönetiminde görev almış tüm kişiler, teorik-ideolojik yetişkinlikleri, zihniyet dünyaları ve örgüt anlayışlarıyla, derece derece, izlenmiş olan yanlış politikaların ve hızla dağılan örgütsel yapıların sorumluluğunu taşımaktadırlar.

Bugün, TİP'in tüm kesimlerinin katkısıyla 1991 sonrasında oluşturulan "TİP Arşivi", çok daha derinliğine ve güçlü ekipler aracılığıyla yürütülen araştırmaları, bu araştırmaları yaparken nesnel kalabilecek genç araştırmacıları beklemektedir. Çünkü, Samuel Becket'in dediği gibi, bugün "yine denemeye" ve geçmişte-kinden "daha iyi yenilmeye" ve giderek yenmeyi öğrenmek üzere, yanlışların açıkça ortaya konulmasına, dolayısıyla da "daha iyi"yi tanımlamaya yardımcı olabilecek kapsamlı araştırmalara büyük ihtiyaç var. ❐

TSİP: Doktriner Bir Parti Üzerine Doktriner Bir Değerlendirme

YALÇIN YUSUFOĞLU - ÇAĞATAY ANADOL

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi 16 Haziran 1974'te kuruldu, o zamanki 67 ilin 44'ünde ve 200 kadar ilçede örgütlendi. 1977 yerel ve 1979 Senato seçimlerine katıldı.

12 Eylül rejimini ve kararlarını tanımadı, çalışmasına devam etti. Anayasal haklarını kullandığı 6 yıl, kullanamadığı 10 yıllık faaliyeti sonucunda 1990 Ekim'inde, açık yerel konferanslardan demokratik yoldan seçilmiş delegelerle toplanan genel konferansta aynı amaçlı başka sosyalist çevrelerle müşterek bir partileşmeyi [Sosyalist Birlik Partisi'ni] oluşturmak üzere kendisini feshetti.

TSİP sosyalist siyasî mücadelede sürekliliğin esas olduğunu savundu, politik çalışmanın legal olan ve olmayan ya da yarı legal olan biçimlerini birleştirmeyi hedefledi.

30 YILDA FAZLA DEĞİŞMEYENLER

TSİP Türkiye'de yarım yüzyılı aşkın bir sosyalist mücadele birikiminin bir kolu olarak ve varlığını saptadığı düşünsel, örgütsel belirsizlikler içinde, bu olumsuzlukların aşılmasına katkı getirmek iddiasıyla kuruldu.

Kurulduğunda, Türkiye'de sosyalizmi yaymak üzere düşünsel ve örgütsel donanımını geliştirme göreviyle karşı karşıyaydı, ama aynı zamanda siyasal demokrasi için mücadele, emekçilerin yaşama ve çalışma koşullarının düzeltilmesi, toplumsal ilişkilerin demokratikleşmesi, insan temel hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi, topluma mal edilmesi mücadelesini yürütmek durumundaydı. Sosyalist mücadele, aynı zamanda demokrasi mücadelesiyle yan yana gitmek zorundaydı.

O dönemin Türkiye soluna ilişkin olarak yaptığımız saptamaların bir bölümü aradan 30 yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen hâlâ geçerlidir. Bu yazıda o dönemin gündemini bugüne bağlayan bir yaklaşımla, TSİP'in varlık nedeni diye gördüğümüz belli başlı noktaları ve uğraş alanlarını sıralayacağız.

Bugün ülkemizin siyaset sahnesinde sol marjinal bir noktadadır. Daha doğrusu, marjinallikten hiç kurtulamamıştır. Sol dün de, bugün de demokratik kitle örgütlerindeki etkisine karşılık, politik mücadele alanında yoktur.

Ulaştığımız başarısızlık hepimizin müşterek sorumluluğundadır. Kimin ne kadar kusurlu, ne kadar kusursuz olduğunu tartışmanın da bir yararı yoktur. Kim, ne derecede pay sahibi olmuşsa olmuştur, önemli olan gerek düşüncede gerekse pratikte hâlâ yaşanmakta olan temel yanlışlıkları, zayıflıkları, eksiklikleri saptamak ve çözümlere eğilmektir.

TSİP yayınlarının incelenmesinden de görülebileceği gibi partiyi kuranların o tarihlerdeki saptamaları şöyleydi:

Sosyalist teori olmadan, sosyalist pratik de olamayacağına göre, teorik yetkinlik ve ideolojik gelişkinlik her şeyden daha fazla önem taşımaktadır.

Hareketin genel teorik düzeyi yetersizdir, bu durum hareketin kusuru değil zorla itildiği bir noktadır. 1960'lı yıllara kadar, ne genel anlamıyla solun yayılması mümkün olabilmiştir, ne de bilimsel sosyalist teorinin öğrenilmesi.

Türkiye'de hem Tek Parti istibdatı altında, hem de Soğuk Savaş yıllarının DP ik-

tidarında, örgütlenme üzerindeki baskının yanı sıra, sosyalizmin klasiklerinin de yayımlanması imkânı yok denilecek kadar kısıtlı kalmıştır. 1930'lu yıllarda Haydar Rifat'ın *Dün ve Yarın Tercüme Külliyatı*'ndan, Dr. Kıvılcımlı'nın *Marksizm Bibliyoteği*'nden ya da kişisel olarak bastırdığı kitaplarıyla Kerim Sadi veya A. Cerrahoğlu imzasını kullanan Nevzad Mahmut'tan bazı çeviriler bin bir güçlük altında yayımlanmış ve bunların hemen hiçbiri sonraki kuşaklara intikal etmemişti. Bilimsel sosyalizmin temel klasiklerini öğrenmek ancak yabancı dili iyi bilen veya daha çok da yurtdışında okumuş komünistlere özgüydü. Türkiye'de Marksist klasiklerin yayımlanması 1960'lı yılların ortalarında başladı.

1960'ların Türkiye İşçi Partisi (TİP) geçmişte yaşanmış tevkifatlardan duyduğu endişeyle parti içi eğitim çalışmalarını TİP program ve tüzüğünün açıklanması çerçevesinde ele alıyor, yetkin Marksist kadroların yetiştirilmesi için ileri düzeyde bir eğitim ve bunu destekleyecek bir yayın programından kaçınıyordu. Parti ilk yılların sıçrama gösteren başarısını sürdüremeyip, Mihri Belli'nin *Millî* Demokratik Devrim (MDD) hareketi parti içinde etkili olmaya başlayınca, bilimsel sosyalizmin temel kaynakları Sosyalist Devrim-Millî Demokratik Devrim tezlerine cephane sağlayacak tarzda seçmeci bir biçimde kullanılmaya başlandı. Marksizmin klasik eserleri somut durumun somut tahlili için bize yöntem sağlayacak kaynaklar olarak değil, içinden siyasî rakiplerimizi mat edecek alıntılar seçeceğimiz "kara kaplı kitaplar" olarak algılanıyordu. Bu dönemde iç mücadeleye cephane sağlamak için yapılan çevirilerin güvenilirliği de çok kuşkuluydu.

Eğer hareketin güçlü bir teorik birikimi, ideolojik, teorik yetkinliği olsaydı, sosyalist öğreti az sayıdaki Marksistin bilgisi ve yorumu çerçevesinde kalmayıp, mevcut birkaç bin kadroya mal olabilseydi, örneğin 1968 Çekoslovakya olaylarını takiben TİP yönetimde ortaya çıkan bölünme partililer arasında o denli paniğe yol açmaz, parti, bu krizi hem üye genelinin ideolojik yetişmişliğiyle, hem de deneyimliliğin getirdiği politik olgunlukla daha az hasar vererek aşabilirdi. Ama böyle olmadı, partinin ortasına dinamit düşmüş gibi kısa zamanda bir dağılma dönemine girildi ve 1968 sonbaharında 45 gün arayla yapılan iki kongreyle parti tuzla buz oldu. Aybarcılar, Arenciler, Üçüncü Yolcular, Sendikacılar, "Doğulular" gibi gruplar oluştu – veya belli belirsiz varolan kümelenmeler hızla kristalleşti.

TİP'in çıkışsızlık psikolojisi içindeki genç üyelerinin büyük bölümü Millî Demokratik Devrim (MDD) saflarına aktı. Gençlerin dinamizmini muhayyel ve mutasavver bir sol-Kemalist atılıma manivela yapmayı uman MDD hareketi kısa süreli, yanıltıcı bir yükseliş içine girdi. Ama çok geçmeden, ona dinamizm veren genç kadrolar düş kırıklığına uğrayarak MDD hareketini de yadsıdı ve o yıllarda bazı ülkelerde yaygınlaşan silahlı propaganda yöntemleriyle kitlelerin devrime kazanılacağına inancıyla örgütlenmeye ve eylemlere başladı. Sol, 12 Mart 1971'in darbe ortamına dağılma sürecindeyken girdi.

Yine teorik düzey gelişkin olsaydı, en azından ideolojik ayrılıklar ve nedenleri hakkında uluslararası deneyler iyi bilinseydi, onca genç kadro partiyi, partililiği ve partili mücadeleyi yadsımaz, terk etmez, çözümü partiye işçi, emekçi sınıf niteliği kazandırmakta bulurdu; kuramsal olmasa da, fiilen öğrenci gençliği politik hareketin kitle tabanı yerine ikame etmez, sorunun işçi ve diğer emekçi sınıflarla çözülecek bir sınıf meselesi olduğunu söyleyen teorinin pratikteki gereğini yapardı; komünizm ve devrimcilik adına "asker-sivil aydın zümre," "sağ-Kemalistler, sol-Kemalistler," "devrimde öncülük pazarlık konusu değildir, kim güçlüyse öncü odur," ve "proletaryanın öz örgütü Millî Demokratik Devrimin harabeleri üzerinde bir güneş gibi doğacaktır..." gibi işçi sınıfına ya-

Türkiye'de "Sovyetik parti" geleneğinin bir üyesi de TSİP idi. Doktriner, kitabi sayılabilecek yüzü daha çok "partili aydın" profilini besliyor, kendisine çekiyordu. Partide hareketten çok görüş, ideoloji ve doktrin öne çıkıyordu.

bancı görüşleri peşinen ve toptan reddeder, "devrimcilik adına devletin içindeki şu veya bu fraksiyonun peşine takılmayız"ı, sonra değil, en baştan söylerdi.

Gençlikten gelen sosyalist kadrolar çok geçmeden böyle dediler, ama dedikleri noktada, yine kuramsal yetkinlik ve politik gelişkinlik varolsaydı, Latin Amerika'nın, Güneydoğu Asya'nın şu veya bu ülkesinde ancak çok eski ve köklü komünist partisi çalışmalarına dayanarak, o partinin yarattığı zeminin avantajlarından yararlanmak suretiyle kadro ve sempatizan devşirerek yapılan gerilla eylemlerini çıkış yolu saymazlar, Türkiye'yle o ülkeleri benzer tutmazlar, en önemlisi, önce uzun erimli, sabırlı kitle çalışmasını gerçekleştirmek gerektiğine inanarak yola koyulurlardı.

Yaşanmış olumsuzlukların nedenlerinin başında, teorinin en temel doğrularının bile kavranmamış, özümsenmemiş, hatta öğrenilmemiş ya da bilinse bile önemsenmemiş olması geliyordu. Bunun düşünsel sonucu Türkiye'nin toplumsal yapısını iyi tanımamak, kapitalizmin mevcut durumunu isabetle saptayamamak, Türkiye'nin tarihten gelen özgüllüklerine aldırmamak, en azından 1908 burjuva demokratik devrimini ve sonrasını (siyasî tarihi) gereğince irdelememek, bu konuda yapılmış olan incelemeleri dikkate almamak geliyordu.

Çoğu kez, önce dünya devrimci pratiğinden alınmış bir devrim şablonu şekillendiriliyor, sonra da Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısı o şablonun içine oturtuluyordu.

İşte TSİP'in ideolojik şekillenmesinde etkili olan ve 1970 başlarında bir araya gelerek bir tartışma ve çalışma grubu oluşturan, aralarında bu metnin yazanlarının da bulunduğu çevre, dünya devrimci pratiği, teorik konular ve Türkiye'nin sosyal yapısına ilişkin araştırma ve incelemeler ana başlıkları altında bir çalışma içine girmişti. Dünya devrimci pratiği ana başlığının altında Sovyet Devrimi ve sosyalist devrim, Çin ve Millî Demokratik Devrim, Güneydoğu Asya devrimleri, Doğu Avrupa sosyalizmi, Latin Amerika'da toplumsal yapı-sınıf mücadeleleri-

gerilla hareketleri, Afrika ulusal devrimleri incelenecekti. Teorik konular başlığı altında ise dünya devrimci pratiği, Marksist öğretide felsefî açıdan devrim, sosyal devrim, politik devrim, devrim ve dönüşüm, sosyalist öğretide parti, Marksizm-Leninizm, milliyetçilik ve ulusal sorun, kapitalist toplumda köylülüğün sınıfsal yeri, farklılaşması, işçi sınıfı ve burjuvazi arasındaki mücadelede köylülük katmanları, gerilla (partizan) savaşı ve Marksizm gibi başlıklar vardı. Türkiye'nin sosyal yapısı ana başlığı altında da Türkiye'de işçi sınıfının durumu ve son on yılın işçi eylemleri; Türkiye'de tekelcileşme; kırlarda üretim ilişkileri, tarımın durumu, köylülük içindeki katmanlar, Türkiye İşçi Partisi ve Türkiye'de parti sorunu, İzmir İktisat Kongresi, Kadro hareketi gibi inceleme alanları bulunuyordu.

Bu çalışmaların sonuçları Ocak 1971'den itibaren Çağatay Anadol'un sahipliğinde yayımlanan *"Sosyalist Parti İçin Teori ve Pratik Birliği"* isimli aylık dergide yayımlanmaya başlamıştı. Bu derginin yayımlanması 4. sayısından sonra 12 Mart nedeniyle durdu.

Bu çalışmaları yapanların büyük bölümü TSİP'in kuruluşuna katıldı. TSİP'e başka kaynaklardan gelenler de bu düşünsel çalışmaları ve teorik vurgulamaları paylaştılar. Teorinin genel doğrularını kitabi olarak bilmenin anlam taşımadığına, ülkenin sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel yapısını doğru tanımaya yaraması gerektiğine inandılar. Bunun sonucu olarak orta gelişkinlik düzeyindeki bir ülke olan Türkiye'de kapitalizmin tekelci yapısını vurguladılar, emperyalizmin bir iç olgu olduğunu, emperyalizmin ancak emek/sermaye çelişkisi temelinde yükselecek mücadeleyle, bir sosyal devrimle ülkeden kovulacağını belirttiler, Türkiye'de ulusal burjuvazi diye bir kategorinin bulunmadığını, liberal karakterli bir burjuvazinin dahi bulunmadığını, ekonomik liberalliğin demokrasiyi gerektirdiği savının geçerli olmadığını, Türk burjuvazisinin demokrasi diye bir siyasal programı bulunmadığını söylediler.

TSİP'in yayınlarında ve siyasî çalışmalarda, kuramın, Türkiye pratiğine uygulanması konusunda düşünceler, tartışmalar, Türkiye'ye uymayan, tercüme ve taklit ağırlıklı tahlil ve görüşlere yönelik eleştiri ve değerlendirmeler partinin ideolojik çalışmasını oluşturdu.

Aylık teorik *İlke*, (sonradan aylık *Görüş*), haftalık *Kitle*, (sonradan *Sosyalist Birlik)*, haftalık *Gerçek*, (sonradan *İşçi Gerçeği*), on beş günlük *Sosyalist Gençlik*, (sonradan *Gençlik Gerçeği)*, aylık *Kadın Dayanışması*, darbeden hemen önce yayına konulan *Köylü Gerçeği* partinin veya mensuplarının yayımladığı yasal periyodiklerdi.

Gerçek 12 Eylül döneminde günün koşullarına uygun formatla ve aylık periyotla basıldı. Aynı dönemde, yurtdışındaki Türkiyeli göçmen işçiler ve sürgündeki sosyalistler için aylık *Dayanışma* dergisi çıkarıldı. Ayrıca, 20 kadar temel teorik konuyu işleyen *Gerçek Broşürleri* toplam 1 milyonun üzerinde basılmış, bu çalışmalar çeşitli kitap yayınlarıyla da desteklenmişti. 1980'li yıllarda *Yeni Düşün* ve *Felsefe* dergileri parti çevresinde yayımlanan düşünsel ve kültürel periyodikler arasındaydı.

TSİP'in en önde gelen özelliği bilimsel sosyalist öğretiye titizlikle sahip çıkmak ve ideolojik çalışmaya ısrarla önem vermek oldu. TSİP tercüme programlara, şabloncu politikalara karşı yerli olmaya, Türkiye'nin yapısını tanımaya, ona uygun program ve siyasetler geliştirmeye çalıştı.

TEORİNİN YERİ VE ÇUBUĞU TERSİNE BÜKMEK

TSİP yöneticileri, 1960'lı yılların kuramsal muğlaklığı ve şekilsizliği nedeniyle her şeyden önce temel teorik zeminin sağlam olması gerektiğine inandıkları için teorik çabalarında doktriner davranmışlar ve yazılarında bu doktriner tavrın bilinçli bir seçim olduğunu belirtmişlerdir.

TSİP kurucuları tabii ki, kendilerini teorik doğruların sahibi olarak görmüyorlardı, ama ortada zengin bir temel literatür vardı, başka ülkelerin pratiğinde sınanmış, doğrulanmış doğrular vardı, ya da tam tersine, olumsuz sonuçları pratikle kanıtlanmış yanlışlar vardı. Örneğin, milliyetçiliğe karşı enternasyonalizm bir temel doğruydu, hatta sosyalist öğretinin kurucularının saptadıkları gibi milliyetçilik konusu Marksist olup olmamanın "ayıracıydı."

Filanca sosyalist ülkenin şu sorundaki yaklaşımı milliyetçi, falanca komünist partisininki sosyal şoven miydi, enternasyonalizmi, liberaller, sosyal demokratlar, Menşevikler, popülistler ütopik veya romantik mi bulurlardı? İnadına enternasyonalist olmak gerekirdi, bugün birkaç bin kişi olurdunuz, yarın birkaç yüz bin kişi, sonra birkaç milyon. Hem insanlığın tümünü (bütün dünyayı) öyle kucaklayabilirdiniz, evrensel kardeşlik toplumların ve bireylerin zihnine, benliğine öyle yerleşirdi, kolektif bilince öyle dönüşürdü, hem de bu perspektifin romantizm olmamasının maddi temelini teşkil eden üretimin sosyal karakterinin uluslararasılaşmış olması gelecekteki dünya toplumuna giden yolun kaldırım taşlarını döşemekteydi.

TSİP her şeyden önce sosyalist teorik temellerin sağlam biçimde atılmasına inandığı için, "çubuğu bile bile öte tarafa (doktrinerliğe doğru) bükmüştür." Güçlü teorik temeller atılmasının iki önemli yönü olacaktı:

1- Ancak öyle bir zemin üzerine –fantezilerden uzak– geliştirici düşünceler, geniş açılı politikalar inşa edilebilirdi.

2- Kuramsal zeminin zayıf ve muğlak kaldığı bir düşünsellik ideolojik savrulmalara, hayalciliklere, reformizmle sosyalizmi karıştırmaya veya karşıdan gelecek sert rüzgârlarda yalpalamalara açıktı. Sosyalizm her şeyden önce bir akıl kuramıydı, akıl ise bilginin üzerine inşa edilebilirdi.

Üyeler partinin değil, parti üyelerin ürünü olmalıydı. Bunun da ön koşulu üyenin ideolojik yetkinliğiydi, kendi bilgisi, bilinci ve iradesiyle karar ve inisiyatif sahibi olabilmeleriydi. Onlar kolektivitenin sonucu değil, kolektivite bir araya gelmiş sosyalist bireyler olarak onların iradelerinin, bilinçlerinin sonucu olmalıydı. Geleneksel komünist partilerin çoğundan bir farkımız diye gördüğümüz bu zor uğraşta epeyi yol aldık.

1986-1990 yılları arasında, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Yeni Düşünce adı altında ortaya attığı görüşleri TSİP yadsıdı, parti içinde yöneticilere, "siz SBKP ve onun ideolojik merkezinden daha iyi mi bilecekseniz" diyen çıkmadı.

TSİP yayınlarında, daha on yıl önce revizyonizm üzerine kitap yazan Yuri Krassin'in formülleştirdiği resmi görüşlerin yeni bir tarafının bulunmadığı gösterildi, "Yeni Düşünce"ciler Sovyet usulü bir sosyal demokrasiye yukarıdan aşağıya yelken açmışlarken, Moskova Parti Sekreteri ve PB üyesi Boris Yeltsin çoktan liberalleşmişti bile.

Dünya sosyalizmindeki o rüzgârlar Türkiye solunda bazı çevreleri salladığında, kolayca liberalizme kapılar açıldığında, dışarıda ABD'nin ekonomik başarılarına, Rusya'da Yeltsin'e, içeride Turgut Özal ve ANAP'a övgüler yağdıranlar çıktığında, *Görüş* dergisi liberalleşmelere, sosyal demokratlaşmalara, piyasa ekonomisine yumuşak ve ani geçiş yapmalara karşı, sosyalizmi savundu.

Doktriner denilen, katı bulunan sosyalizm anlayışı aynı zamanda düşünsel üretkenliğini ve ufukluluğunu ortaya koydu. O sarsıntılı dönemde, 12 Eylül koşullarından henüz doğru dürüst çıkamamış Türkiye sosyalist hareketinde önemli bir yayın olan *Görüş*'te yazan TSİP yöneticilerinin sorunlara yaklaşımları üretken ve ufuk açıcı oldu. Dergi TSİP tarafından çıkarılmasına rağmen, ayrı ayrı kesimlerin ve kişilerin düşüncelerine yer vermesiyle sosyalist çoğulculuğun önemli bir örneğini oluşturdu.

TSİP literatürü, II. Enternasyonal'in başından günümüze sosyal demokrasinin eleştirilmesiyle doludur. Çünkü o yıllarda Ecevit hayranlığı ve sosyal demokrasi takipçiliği solu sarmıştır. Aynı TSİP, 1980'lerde SBKP'nin de sosyal demokrat Yeni(!) Düşüncesi'ni reddetmiştir.

TÜRKİYE SOLUNUN ESKİ VE KRONİK HASTALIĞI CHP TAKİPÇİLİĞİ

Ülkemizde sol siyaseti CHP lehine kurban etmek çok eski bir hastalığımız olagelmiştir. Kemalizm konusunda net olamamanın sonucunda başlayan Halk Fırkası takipçiliği dönem dönem hayli öne çıkmıştır. Kemalizmi bir sol siyaset olarak gösterme (ve belki de böylece kimi Kemalist kadroların sempatisini kazanma) veya CHP'nin sırtından yol alma hayali daima ama daima geri tepmiştir. Bu politikanın bir ayağı içerideki güçsüzlük ise, diğer ayağı Komintern'in kendi politikaları gereği kendi mensubu olan partiye böyle bir politikayı empoze etmesidir, bu yaklaşım o zamanki kuşaklardan şu anda hayatta bulunan eski komünistlerin de açıkça belirttikleri gibi "desantralizasyon" kararına ve "örgütsel ağınızı dağıtın, gidin CHP'ye girin" talimatına (yukarıdan gelen likidasyona) kadar varmıştır. [Aynı politika bizimkinden çok çok güçlü olan Çin Komünist Partisi'nin (Kunçantang) kendisini millî burjuva partisi Kuomintang içinde eritmesine ve sonuçta Çan Kay Şek liderliğindeki Kuomintang karşı-devrim saldırısıyla (Malraux'nun *İnsanlık Durumu*'nda anlattığı) büyük komünist katliamına yol açmıştı]. Bizimkiler Kemalist burjuvazi için o denli tehlike arz etmediğinden her 2-3 yılda bir komünist tevkifatıyla dayak atmak, komünistlere göz açtırmamak, toplumda onları damgalayıp adeta yaşam hakkı vermemek, hapiste olmadıkları yıllarda da çoğunun arkasına bir "taharri memuru" takmak, her 1 Mayıs öncesinde tümünü toplayıp 1. Şube'ye götürmek vesaire gibi aralıksız devlet zorbalığıyla sınırlı kalmıştır.

1960'lı yıllarda hareket legalize olurken TİP'de CHP takipçiliği yapılmamıştır, tersine buna karşı mücadele verilmiştir. Sosyalist hareketin o yıllarda diğer ana dalı olarak gelişen MDD hareketinde de bu olmamış, "sol-Kemalizm"in sırtından yol alma siyaseti nedeniyle parlamenter CHP'ye karşı tavır takınılmıştır. Bu tutumda gerek TİP'in, gerek MDD'nin stratejik konumlarının yanı sıra, her iki kanadın yönetimindeki eski kuşak komünistlerin geçmişteki Millî Şef İsmet İnönü'ye ve onun istibdatına karşı duydukları haklı öfkenin de payı vardı.

Gelgelelim, 12 Mart döneminde Bülent Ecevit İsmet Paşa'yı tasfiye edip "umudumuz" haline gelince, yaman bir CHP takipçiliği karşımıza çıkmıştır. 1970'li yıllar sosyalist solun azımsanmayacak kesimlerinin şu veya bu şekilde CHP'nin değirmenine su taşıdığı yıllardır. Bizim tutumumuz soldaki bu CHP takipçiliğine daima karşı koymak oldu. Bizim karşı koyuşumuzun toplumsal sonuçlarının hiç önemli olmaması önemli değildir, önemli olan çekirdek halinde bir partiyken bile ideolojik bağımsızlığını koruyabilmektir. Yani mesele bir kantite sorunu değil, ideolojik bir sorundur. İdeolojik bağımsızlık konusunda titizlenmek ve ısrar etmekle, bunun tam tersi tutumlar birçok kez şiddetli gerilimlere neden olmuştur. Örneğin, 1990'ların başlarında bir birlik partisi olarak kurulan Sosyalist Birlik Partisi'nde, TBKP'den gelmiş ve neredeyse yirmi yıl TKP yöneticiliği yapmış bazı arkadaşlar SBP'nin feshedilmesini ve (o zaman adı SHP olan) CHP'ye katılınmasını, resmen ve fiilen genel yönetim kuruluna teklif etmişlerdir. O tartışmaların içinde olanlar belleklerini yoklarlarsa, bu arkadaşların önerileri kurulda reddedilince, partiden istifa ettiklerini anımsayacaklardır. Yani bağımsız olamamak hususunda bir kronik sorun vardır ve bu Halk Fırkası döneminde de, Kara-

oğlan-Ecevit sevdasında da, Erdal İnönü'nün zekâ, dürüstlük ve sempatikliğinde de ortaya çıkmıştır.

Şimdiki CHP'nin bütün anti-patikliği, devlet partisi olmanın tüm gericilikleri ve genel başkanlarının olanca iticiliği kimseyi yanıltmasın. Şu anda sosyalizm adına kısa vadede bile olsa CHP'yi savunan, hatta hoş gören, ona kredi açan yoktur, ama bu CHP takipçiliğinin veya sosyal demokrat muhipliğinin sona erdiği anlamına gelmez. Yarın, öbür gün, daha öbür gün sosyalist hareketimiz bu sorunla tekrar uğraşmak zorunda kalacaktır.

TSİP literatürü bu konuda ısrarlı, yoğun yayınlarla doludur.

CHP'den ve politikalardan bağımsızlık ideolojik bağımsızlığın ön koşullarındandır.

SOSYALİZM, KALKINMA YÖNTEMİ DEĞİLDİR

Ülkemizde sosyalizm konusundaki temel yanılgılardan biri 1960'lardaki yasallaşma evresinde onun bir kalkınma yöntemi gibi anlaşılması olmuştur. Oysa, sosyalizm bir fakirlik ideolojisi, gerilikten kurtulmanın ve zengin bir ülke haline gelmenin yöntemi değildir.

Marksizm gelişkin insanın, gelişkin toplumun ideolojisi olduğu halde, sosyalizmin Rusya, Çin, Çinhindi gibi kalabalık köylü ülkelerinde ve yoksul toplumlarda gerçekleşmiş olması o toplumlara gerçekten de çağ atlatmıştır.

Çarlık Rusya'sında ezen ulus Rusya bile geri bir mujik ülkesiyken, ezilen çevre ulusları ya da milliyetleri pre-kapitalist ilişkiler içinde daha da yoksulken, Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin o topluma getirdiklerini düşünelim.

Veya ulusal devrimlerini aynı zamanlarda gerçekleştiren Çin ile Hindistan'ı karşılaştırdığımızda, ikincisinde ulusal kurtuluşçu –Millî Burjuva—Kongre Partisi'nin kurduğu devletçiliğin yarım yüzyıl sonra getirdiği yoksulukların, geriliklerin, dinsel taassubun ülkesi Hindistan'a bakalım, bir de afyonla uyuşturulmuş yarım milyarlık Çin toplumunu komünist partisinin nasıl ayağa kaldırdığını, ona nasıl çağ atlattırdığını, inanılmaz nüfusuna rağmen sağlık, eğitim, konut gibi en yaşamsal sorunları nasıl çözdüğünü aklımıza getirelim.

Bütün bu olgulara rağmen, sosyalizm bir kalkınma ideolojisi değildir, Marksizmdeki üretici güçleri geliştirme saptaması yoksulluktan kurtulma, sanayileşme, ekonomik büyüme gibi düzlemlere indirgenirse, o zaman Marksist olmaya gerek yoktur.

Eğer 1960'larda yayımlanan *Yön* dergisinde söylendiği gibi mesele Türkiye'nin kalkınması idiyse, o zaman Marksizme gerek yoktu.

Marksistlerin asgari programındaki bankacılık, dış ticaret, sigortacılık, büyük nakliyatçılık gibi sektörlerin devletleştirilmesi ile, sömürge ülkelerde genç subayların çıkıp –olmayan veya güçsüz kalan– ulusal burjuvazinin görevini üstlenerek darbe yapmaları, bağımsızlık ilan etmeleri ve tıpkı Marksistler gibi büyük üretim, üleşim ve dolaşım araçlarını millileştirmeleri sosyalizmle devlet kapitalizminin karıştırılmasını getirmemelidir. Veya diyelim ki, her ikisini de devlet kapitalizmi saysak bile, birincisi sosyalizme yönelecek, yani üretim araçlarının sosyal mülkiyetini getirecek, o üretim araçlarını gerçek sahiplerine mal edecek sistemi uygulayacaktır, öteki, Türkiye dahil birçok ülkede olduğu gibi, devlet eliyle özel mülkiyet yaratacak ve üretim araçlarını tek tek burjuvalara, ekonomiyi de sınıf olarak burjuvaziye devredecektir.

Sosyalizm her şeyden önce sınıfların varlığına dayalı, ama onları zamanla yok etmeyi ve dolayısıyla bir sınıflı toplum ideolojisi olarak kendisini de inkâr etmeyi esas alan temel bir dünya görüşüdür, bir sınıflar meselesidir. Amacı önce sömürünün sona ermesidir, sömüren-sömürülen karşıtlığının ortadan kaldırılmasın-

dan başlayarak geri kalan sınıf farklılaşmalarının giderilmesi yoluyla sınıfsız, devletsiz, ulussuz topluma ulaşmaktır.

Onu bir kalkınma yöntemi sanmak, 1960'larda Kemalizmle sosyalizmin karıştırılması şeklinde kendini gösteriyordu. Doğan Avcıoğlu ve arkadaşları 27 Mayıs 1960 devriminin akamete uğradığını, geri kalmış bir ülke olan Türkiye'nin emperyalist boyunduruktan kurtarılıp, sosyal, ekonomik dönüşümlerle kalkındırılması gerektiğini düşünüyorlardı. Bunu gerçekleştirecek askerî bir sol atılımın fikriyatını ve ajitasyonunu yapmayı amaçlayarak önce *Yön*, sonra *Devrim* dergilerini yayımladılar. Bu hareketin 1960-71 arasında rolü, hatta 12 Mart Muhtırası'nı tetikleyen, kendisine sol diyen 9 Mart darbe girişiminde payı oldu.

Sosyalizmin çeşitli "izm"ler halinde ifade edilen ve evrensel nitelik taşıyan zaaflarından gayri, Türkiye toprağına özgü ideolojik zaafları da olmuştur. Bunlardan birincisi Kemalizm önündeki tutumdur. Mustafa Kemal Paşa'nın (hemen tamamı yerel İttihatçılar tarafından kurulan) Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerini iki kongrede yan yana getirip geçici devrim hükümeti niteliğindeki TBMM'yi kurmasından ve yine kendinden önce başlamış silahlı mücadeleleri düzenli ordu savaşına dönüştürmesinden sonra kazandığı üstün politik ve askerî başarıları ve cumhuriyetin ilanını izleyen dönüşümleri küçümsemek kimsenin harcı değildir. İşgal altındaki bir ülkeyi istilacılardan temizlemek ve bağımsız, yeni bir devlet kurmak görevi, aynı zamanda 1908'de yarım kalan burjuva demokratik devrimin sosyal anlamda ilerletilmesi demekti. Komünistlerin bu devrime katılmaları doğaldı, ama bunu her ne surette olursa olsun kendi düşünsel bağımsızlıklarını koruyarak, kimliklerini burjuva düşüncesiyle karıştırmayarak yapmalıydılar.

Örneğin 1. Şube'ye geniş ifşaatta bulunarak ve parti arşivini teslim ederek 89 kişinin tutuklanmasına yol açan TKP'nin ikinci sekreteri ile onun gibi saf değiştiren diğer bir yöneticisi, birkaç yıl sonra devlet kapitalizminin kuramcılığına heveslenerek Başvekil İsmet Paşa'nın himayesinde *Kadro* dergisini çıkardıklarında, onlara gösterilen haklı örgütsel ve kişisel tepkilerin şiddeti, o dergide yazılanların içeriğine de gösterilmiş midir? Tek Parti istibdatında İstiklal Mahkemeleri'nin verdiği kararlara "inkılap kanunları" diye bakılmamış mıdır? Kürt isyanları bir-iki komünist dışında "İngiliz parmağı" olarak görülmemiş midir?

Kemal Paşa'nın kazandığı parlak başarı, komünistlerin gözlerini o kadar kamaştırmıştı ki, o başarıyı özgün bir doktrin söylemine dönüştüren resmi ideolojiden etkilenmek, Kemalizm ile Marksizmi birbirine karıştırmak, aradaki sınıfsal ayrım çizgisini yeterince çizememek, ikisinin farklı özelliklerini önemsememek, ne yazık ki, sonuçları 40 yıl, 50 yıl sonra bile görülen bir yanlışlık olmuştu.

KEMALİZM VE İRTİCA

Ana misyonun "irtica ile mücadele" gibi ilan edilmesi, aydınların, sol siyasî hareketin Kemalizme bakışını daima resmi ideoloji lehine etkilemiştir. 80 yıl sonra da durum değişmemiştir. Resmi ideolojinin dinsel gericiliğe karşı mücadele etmiş ve etmekte olduğu doğrudur, ama bunu devletin baş mücadelesi gibi görmek aldatıcıdır.

A) Genç Cumhuriyet'in "inkılap"ları üstyapı reformlarıdır, "irtica" denilen dinsel gericiliğin altyapısını tasfiye etmek, kırlarda feodalizmi, Anadolu kent ve kasabalarında eşraf, mütegallibe egemenliğini kırmak için hiçbir şey yapılmamıştır. Örneğin, toprak reformu asla çıkamamıştır. (Feodalitenin tasfiyesi tarımda kapitalistleşmeyle uzun zamana yayılarak gerçekleşmiştir.) Tekke ve zaviyeler kapatılmış, din özgürlüğü kısıtlanmış, dinci faaliyet yeraltına itilmiş, ama onu besleyen sınıfsal zemine dokunulmamıştır. İrtica

elbette dinci gericilikten ibaret değildi; din, başlangıçta saltanatı, hilafeti geri getirmek gibi bir siyasal karşı-devrim faaliyetinin silahıydı.

Devlet kapitalizmi burjuvazi yaratmak için yol alırken, onun çekirdeğini banka-sanayi sermayesini birleştirmeyi amaçlayarak tekelci tarzda kurarken (İş Bankası-1927), o bankanın kurucusunu (Bayar) sonradan iktisat vekili ve nihayet devletçi İnönü'nün yerine başvekil yaparken (1937), eşraf ve feodaller sistemin ekonomik alanda taşra vilayet ve kazalarındaki ya da kırlardaki ayağını oluşturmuşlardır. Yerel eşrafın siyasette temsili, onların bir bölümünü Halk Fırkası'na alarak sağlanmaya çalışılmıştır. Ama, Gazi'nin Fethi Okyar'la yaptığı Serbest Fırka denemesinde bu kesimin toplumdaki gücünü 1933 kısmi seçimleri göstermiştir. Ama gerek Serbest Fırka, gerekse 1946'da başlayan Demokrat Parti deneylerinde hilafeti geri getirmek artık gündemden çıkmıştı.

Büyük burjuvaziyle onların kırsal kesimdeki ayağı arasındaki ittifak siyasî ifadesini 1950'de DP iktidarında bulmuştur. DP üst yönetimi, bakanları ve yüksek bürokratları büyük burjuvazinindi, ocak, bucak teşkilatlarına kadar örgüt tabanında Anadolu eşrafı, burjuvası, doğuda da feodaller vardı. Dinciler de bu ittifakta hareket alanı bulmuşlardı. Nitekim aynı ittifak 1960'larda Adalet Partisi'nde de tekrarlanmıştır.

DP ileri gelenlerinin dinle, namazla, oruçla ilgisi yoktu, ama devlet radyosunda camilerden saatlerce mevlit nakilleri yapılır, her yerde imam hatip okulları, Kuran kursları açılır, Diyanet kadrosuna habire imam-müezzin-vaiz-hafız alınarak, laik(!) devletin sırtından geçinen kalabalık bir din ordusu yetiştirilirdi. Demirel döneminde bu husus artarak sürdü. Hatta imam oğlu olduğunu söyleyen Kemalist Kenan Evren bile dini komünizme karşı panzehir diye kullandı.

Soğuk Savaş boyunca izlenen İslâmcılığa taviz politikasının dış ayağı da vardı:

Türkiye sosyalist hareketinin çoğu üyesi gibi TSİP için de "gericilik-irtica" ikilisi, DP'nin "karşı-devrimci geleneği" söylemleri analizlerde atlanmadan kendi yerini alıyordu.

ABD'nin "ılımlı İslâm" adını verdiği yolla Sovyetler Birliği'ni güneyden Yeşil Kuşakla sarma politikası, Menderes'in ve halefi Demirel'in siyasal amaçlarla İslâm'a taviz verme tutumu örtüşmüştür.

Kısacası, geçmişte pre-kapitalizmin üstyapısı olmuş din, sermaye birikimiyle ve kapitalizmin ilerlemesiyle sermaye sınıfının tabanına (kapitalizme) entegre olmuş, acente, tüccar ve küçük-orta boy sanayici ağırlıklı Anadolu sermayesine dönüşmüştü.

B) Resmi ideolojinin birinci hedefinin irtica olduğu savı bir yanılsamaydı. Birinci hedef devletin bekasıydı, devlet demek zaten tarihte ve coğrafyada siyasî otorite (zor) demekti. Bu nedenle, asıl düşman irtica değil, soldu, komünizmdi, işçi sınıfıydı, Kürtlerin talepleriydi. Nitekim, daha en başta, Türkiye Komünist Fırkası kurucusu 15 kişi Anadolu'ya ayak bastıklarında yok edildiler.

1925 Kürt isyanıyla birlikte çıkartılan Takrir-i Sükun Kanunu'yla komünistler tu-

tuklanıyor, Tatil-i Eşgal Kanunu'yla grev hakkı rafa kaldırılıyor ve işçi hareketi üzerinde kırk yıl sürecek bir yasak, baskı ve şiddet dönemi getiriliyordu.

"Devlet benim, ben devletim" diyen otoriter yönetim komünistleri ezdi, Kürtleri ezdi, her türlü burjuva muhalefetini ezdi, hepsi işbirlikçi, mürteci diye 150 kişiyi sürgüne gönderdi, Meclis'teki liberal muhalefeti (Terakkiperver Fırka'yı) kapattı, burjuvazi içinde politik fraksiyon istemeyip İttihatçıları da eledi, kendine bağlayamadıklarını 1927 İzmir suikastında astı, hapsetti, sindirdi. Yani, dincilere uygulanan şiddet (Menemen Vakası sayılmazsa) ötekilerin yanında devede kulak kalır.

Aradan 80 yıl geçmiştir, irtica tehlikesi hâlâ geçmemiştir. Türkiye yine cami ile kışla arasında tercihle karşı karşıyaymış gibi bir yanılsama yaratılmıştır.

TSİP'in Türkiye sosyalist hareketindeki özgünlüğüne ait öğelerden birisi Marksizm ile Kemalizm arasındaki farkı apaçık, kesin çizgileriyle ayırmış olmasıydı.

RESMİ İDEOLOJİ VE KÜRT SORUNU

Türkiye'nin –dolayısıyla Türkiye solunun– 85 yıldır çözülmeden duran bir diğer sorunu da Kürt sorunudur.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde 19 Kürt isyanı olmuştu, buna rağmen Türkiye komünistlerinin bu konuda bir parti görüşü yoktu. Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın 1930'larda yazdığı (ama içindeki görüşleri sonradan yenilemediği, 1971'de SBF'deki konferansında kendisine "millî mesele konusunda niçin yazmıyorsunuz?" diye soran izleyiciye "sıkmıyor da ondan" dediği) *"İhtiyat Kuvvet Şark"* adlı kitapçığı sayılmazsa, bu konuda görüşlerini yazmış kimse de yoktu. Bütün o Kürt ayaklanmalarını ya dış parmağa veya irtica hareketlerine ya da derebeyi tahrikine yahut da eşkiya savletine bağlayan Komünist Partisi bu meselede daima iktidardaki inkılapçı burjuvazinin yanında olmuş, kalkışmaları inkılaplara karşı girişilmiş nifak hareketleri diye nitelemişti.

Diyelim ki, öyleydi, yabancı parmağı vardı, feodal bey kışkırtmıştı yahut da eşkiya ile jandarma arasındaki çatışma sonucunda halk ayaklanmıştı, farz edelim ki öyleydi, ama eğer bir sorun yoksa o "dış ve iç tahrikçiler" neyi kullanabilirlerdi? Örneğin, (başlangıçtaki idari taksimatta kullanılan adlandırmalarla) niçin Lazistan'ı karıştıramıyorlardı da, Kürdistan'ı karıştırabiliyorlardı.

Kürt aydınları, sosyalist esnaf ve zanaatkârları, sosyalist işçileri Türkiye İşçi Partisi'ne girdiler. Ulusal, demokratik ve kültürel talepleri vardı, ama sosyalisttiler, partinin parlamentoya girmesinden sonra, Doğu Mitingleri yapıldığında, Kürt halkındaki yurtsever taleplerin önemi hemen kendisini gösterdi. Zaten 1965'teki oy dağılımında, millî bakiye sistemiyle Behice Boran Urfa'dan, Dr. Tarık Ziya Ekinci Diyarbakır'dan, Adil Kurtel Kars'tan milletvekili seçilmişlerdi. TİP'in Kasım 1970'teki IV. Kongresi'nde "Kürt halkı" konusunda alınan kararlar 1971 Temmuz'unda partinin Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmasına vesile yapıldı.

Bu kapatma kararı ve ona dayanak yapılan siyasî partiler kanununun hükümleri, daha sonra kurulan yasal partileri etkilemiştir, TSİP'in belli bir meşruiyet kazanması ve sorunu ülke gündemine getirme sürecinde konunun tartışılmasının da meşrulaşması gerekmiştir.

Sonraki süreçte, demokrasi mücadelesi sürerken, bilimsel teoride ulusal sorunun şekillenmesi, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesinin fiilen ve açık seçik ne anlama geldiği, geniş teorik açıklamalara, öz kaynaklara dayanılarak anlatıldı ve parti kadrolarına özümsetildi. Zamanla, ABD başkanı Woodrow Wilson tarafından da benimsenen önce Milletler Cemiyeti'ne, sonradan Birleşmiş Milletler'e mal edilen, Avrupa Konseyi'nin temel belgesi olan 1960 Avrupa İnsan Hakları (Roma) Sözleşmesi'ne giren bu ilke 1976 Avrupa

Türkiye'nin göç süreci 50'lerin ikinci yarısından itibaren hızlandı. Şehirlerdeki işçi sınıfını teşkil eden "göçmenler" solun gündeminde yer tutamadılar, çünkü şehirleri "örgütlemek" solun önceliğiydi.

Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın Helsinki Nihai Senedi'nde yer aldığında onun gereklerinin Türkiye'de de yerine getirilmesi savunuldu, ulusal sorunun Türkiye'de biçimlenmesinin ve hem ilkesel hem de pratik çözümünün ipuçlarının tartışıldığı uzun ve ayrıntılı düşünsel çabalara girişildi ve bunlar yayımlandı.

Bu sorun elbette Türkiye solunun en önemli sorunlarından biriydi ve solun tarihi ne yazık ki, kusurluydu, resmi ideolojinin etkilerinden sıyrılamamıştı. TSİP o aşamada meseleyi önemle, ama ciddiyetle ele alan, denilebilir ki, tek partiydi. O yıllardaki bu önemseme kimileri tarafından doktrinerlik, somut durumun somut tahlilini yapmamak, genel teorik doğruları somut pratik durumla karıştırmak, hatta bazılarınca sorunu "açık artırmaya çıkarmak" şeklinde nitelendirildi. Ama çok geçmeden konunun abartılmadığı çarpıcı şekilde görüldü. Kürt sorunu bu bölümün girişinde de dediğimiz gibi, 1920'lerde de vardı, 1970'lerde de, 2000'lerin başında da.

TSİP'in teoriye bağlılığının pratikteki belli başlı yansımalarından biri de soldaki milliyetçiliğe, ulusal önyargılara karşı durması, enternasyonalizmi savunmanın gereği olarak ulusların hak eşitliğini, kendi kaderlerini tayin hakkını savunması ve Kürt sorununa böyle bakması olmuştur.

SİYASÎ MÜCADELE VE İŞÇİ HAREKETİ

Ayrı ayrı kanallardan akmış sosyalist hareket ile işçi hareketinin kucaklaşması (sosyalist hareketin işçileşmesi, işçi hareketinin sosyalistleşmesi), aynı mecradan akması ile mümkün olacaktı. Türkiye sosyalist hareketi bir aydın akımı olarak kalmış, işçi hareketi ise 1946 kuşağı sendikacılığının yönetiminde bir sendikal hareket olarak ayrı mecradan akmıştı. 1961'de yasal partiyi sendikacılar kurmuşlardı, ama parti ancak 1963'te Aybar, Boran, Aren'in parti yönetimine gelmesinden sonra saygınlık görmüştü.

1967 Şubat'ında, TİP'in kuruluşunun 6. yıldönümünde Maden İş, Lastik İş, Basın İş, Gıda İş ve Türk Maden İş sendikaları DİSK'i kurdular. Lastik İş ve Gıda İş baş-

kanları milletvekiliydiler, parti yönetiminde başkan olmayan iki sendikacı milletvekili daha vardı.

Siyasal hareketle sendikal hareketin bütünleşmiş gözüken bu birlikteliği, 1969 seçimlerinden sonra sendikacıların parti yönetiminden ve partiden ayrılmalarıyla sona ermişti. Demek ki, sosyalist hareket ile işçi hareketinin kendi bağımsızlıklarını koruyarak, aynı mecralardan akması bu yöntemle sağlanamamaktaydı. Sendika başkanlarının parti üyesi veya yöneticisi olmaları bu birliktelik için yeterli değildi. Birliktelik, ileri sendikal hareketin her kademesinde sağlanmalı, bu amaçla da fabrikalardaki, diğer işyerlerindeki işçi liderleri sosyalist olmalı, sendikal hiyerarşiyi onlar belirlemeliydi.

1960'lı yıllar sadece sosyalist mücadelenin geliştiği, binlerce kadronun yetiştiği, örgütlendiği bir dönem değildi, on yılda işçi hareketi ve sendikal mücadele de büyük bir gelişme göstermişti. 1961 Ekim seçimlerinden sonra, 31 Aralık 1961'de Türk-İş'in –grev hakkı ve bazı sendikal talepler için– düzenlediği ünlü Saraçhane mitingi, on binlerce işçinin bir araya geldiği tarihî bir olaydı. İşçiler 40 yıldan beridir ilk kez meydanlara çıkıyorlardı. 1963'teki ünlü Kavel grevi bir başka önemli direniş oldu

DİSK'in kurulmasıyla işçi hareketi ivme kazandı, 1966'da iki işçinin jandarma tarafından öldürüldüğü Kozlu grevi, 1969'deki Singer, Gamak, Haymak, Sungurlar ve nihayet Demir Döküm direnişiyle süren tırmanış, 15-16 Haziran'da sanayi proletaryasının İstanbul'a yürümesiyle doruğa varmıştı. Bir başka çok önemli işçi deneyinde Çorum Alpagut'daki bir madende işveren zarar ettiği gerekçesiyle ocağı kapatırken, yönetimi devralan işçiler, işletmeyi kâra geçirmişlerdi. Değişmeyi gören işveren, ocağı jandarma marifetiyle geri aldı.

1960'lı yılların sosyalist mücadelesi hem DİSK'te, hem de bazı bağımsız sendikalarda, hatta Türk-İş sendikalarında çok sayıda sosyalist işçi yetişmesini sağlamıştı. Ama, bunların önemli bir bölümü 15-16 Haziran 1970 direnişinde kendi işyerlerinde başı çektiklerinden tutuklanmışlar veya kovuşturulmuşlardı. İşverenler 3 ay süren sıkıyönetimden yararlanarak solcu işçileri işten çıkardı. Tüm mimlenmiş işçi liderlerinin adlarını içeren 2000 kişilik bir kara liste tüm fabrikalara gönderildi. Bu işçiler bir daha iş bulamadılar.

1971 Nisan'ında ise bu kez 12 Mart'ın sıkıyönetimi başladı ve uygulama yaygınlaştı. Böylece onca emek bir anlamda heba oldu. İstanbul ve Adana'daki sosyalist işçilerin çoğu çaresizlikten köylerine döndüler, Federal Almanya'ya gittiler veya sokaklarda köfteci, seyyar satıcı oldular.

1970'li yıllar sosyalist hareketle işçi hareketi arasındaki ayrılığın giderilmesi çalışmalarıyla geçti.

TSİP özgün bir saptama olarak, sosyalist siyasî hareketle işçi hareketini bütünleştirme, politik örgütlenmeye ve mücadeleye işçi sınıfı karakteri kazandırma görevi saptamasında bulunmuş, bunun çözümünü de politik hareketin birliğinin sağlanmasında görmüştür.

PARTİ SORUNU VE BİRLİK

Bütün bu saydıklarımız gelip parti sorununda düğümleniyordu. Bu sorun, 1970'li yıllar itibariyle Türkiye sosyalist hareketinin –hangi nedenle olursa olsun– yarım yüzyıldır çözememiş olduğu bir sorundu. 1951'e değin aralıksız baskılar, polis takipleri, art arda gelen tutuklamalar altında süren, legale çıkma, hatta legal yayın yapma girişimleri anında bastırılan Türkiye Komünist Partisi, 1951 tevkifatıyla fiilen dağılmıştı. Manevi, geleneksel bağlılık ve dayanışma dışında bir şey kalmamıştı. 1962'de bir grubun yurtdışında kurduğu Dış Büro ve onun sekreteri, 1965'de kendisini MK ve Genel Sekreter ilan etmişti. 1960'larda yasallık olanaklarıyla bayrağı götüren TİP de etkisini yitir-

miş, kısa bir dönem, TKP'nin 1950'lerden gelen kanadının başı çektiği Millî Demokratik Devrim hareketinden sonra tam bir fetret devrine girilmişti.

TİP kapatıldığında, üyelerin aidat ve bağışlarıyla alınmış genel merkez binasının partiyi kapatan devlete geçmesi birçok üyede düş kırıklığı yarattı. Daha da kötüsü, partinin siyasî faaliyeti durdu, "durumumuzu muhafaza edelim" denildi. Oysa, burjuvazi kapatınca, kapanmayacak bir parti gerekirdi.

Kısacası, 12 Mart'tan çıkışta önümüzdeki birincil pratik sorun parti sorunuydu. Niçin parti, nasıl bir parti?

Belki şaşılacaktır ama, TSİP'in hedefi iktidar olmak değildi. Yönetmeye talip olabilmek için, her şeyden önce doğru dürüst muhalefet olabilmek, sistem karşıtı muhalefet partisini ve birlikte davranacak toplum güçlerinin oluşturacağı birleşik bir muhalefet hareketini yaratmak gerekirdi. Bu ise güçlü bir partiden, o da birlik sorunundan geçmekteydi.

Güçlü bir siyasal yapılanmaya sahip olmadan, bırakınız iktidarı, muhalefetteyken bile ittifaklar kurulamazdı. Olsa olsa, kendi kendimize muhayyel ittifaklar kurardık. Sosyalistler 400 bin üyeli DİSK, 200 bin üyeli TÖB-DER (Tüm Öğretmenler Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği) ve mühendis-mimar odaları ve onların üst kuruluşu (TMMOB), Anadolu'da küçük üreticilerin örgütü KÖY-KOOP, Türk Tabipler Birliği, Türkiye Yazarlar Sendikası ile TÜTED (Tüm Teknik Elemanlar Derneği), TÜM-DER (Tüm Memurlar Derneği), TÜS-DER (Tüm Sağlık Elemanları Derneği), demokratik polisler örgütü POL-DER gibi meslek örgütlerinin, gençlik hareketlerinin yönetiminde ne denli etkili olurlarsa olsunlar, siyaset sahnesinde marjinal kalıyorlardı. Sendikalarda, meslek odalarında siyasal aidiyetleri net olan sosyalistleri kendilerine yönetici seçenler, seçim sandığında gidip CHP'ye oy veriyorlardı. Çünkü meslek kuruluşlarında güven duydukları sosyalist kişileri veya onların gruplarını siyaset alanında destekleyecek çapta bir güç olarak görmüyorlardı. Bu nedenle, yukarıda sayılan tüm alanlardaki çalışmalar, örgütsellikle, birlik politikasıyla bütünleştirilmeliydi.

TSİP görevini, birliğin kendince gerekli gördüğü düşünsel ve pratik çalışmalarını yapıp, çok da uzak olmayan bir erimde başka bilimsel sosyalist çevrelerle birleşerek güçlü bir sosyalist muhalefet odağı ve hareketi yaratmak şeklinde görüyordu. Bu görevi, yerel yönetimlere katılacak, ülke düzeyinde yüzde 12-15 civarında seçmen oyuna sahip olacak, sosyal muhalefetin ana ekseni haline gelecek, sendikalardan, diğer meslek örgütlerinden, kadın ve gençlik hareketlerinden aktif destek görecek bir muhalefet partisini ve hareketini yaratmak diye belirlemişti.

Bu ise birleşmeler yoluyla olmalıydı. Daha sonraki ittifaklar, birleşmeler ve daha ileri aşamalara açılmalar artık o birleşik partinin işi olacaktı, oraya varıldığında, o ereğin gerçekleşmesi yoluna girildiğinde, TSİP'in bağımsız görevi bitecekti. Ondan sonrasına ipotek koymak, tahmin, öngörü ve izdüşümlerde bulunmak, görev biçmek bizim işimiz değildi. Birleşik, güçlü sosyal muhalefet partisi yaratıldığı takdirde, öyle bir parti ve birlikte davranabileceği diğer partiler, demokratik kitle örgütleri ağı müşterek hedeflerini kendileri belirleyecekti.

Bu perspektifte iktidar yoktu. Çünkü iktidarı hedeflemek ancak böyle inşa edilecek bir partinin işi olabilirdi. İktidar istemekle alınmıyor, onu alabilecek güce sahip olmayı gerektiriyordu. İşçi sınıfının kendi bağımsız gücü, sosyalist siyasal güçlerin birliğinin sağlanmasıyla hep birlikte oluşturulabilirdi.

BARIŞ

Türkiye solunda barış sorunu önemsenen bir konu değildi, bu sorun ya elbette barış iyidir, haksız savaşlar kötüdür gibi bir yaklaşımın derine inmeden, genel ve ya-

rarlı bir söz olarak savunulurdu, ya dünya devrimi olduğunda dünya barışı da sağlanır, diye düşünülürdü yahut da bürokratik bir tarzda Sovyetler Birliği'nin, Dünya Barış Konseyi'nin resmi tezleri doğrultusunda barışçılık yapılırdı.

TSİP konuyu ciddiye almıştır, çünkü hem Türkiye solundaki hem de üyeleri arasındaki "sol"luğu bildiği için, barışı bilimsel sosyalist öğretideki kaynaklarından yola çıkarak teorik olarak derinlemesine kavratmaya çalışmış, Soğuk Savaş'ın dehşet dengesine karşı silahlanma yarışının vardığı boyutları, dünya silah pazarının insanlığa verdiği maddi ve manevi zararı anlatmıştır. Yayınlarda ve parti içi çalışmalarda dünya barışının sosyalizme bağlı olmayarak, ivedi bir sorun olduğu o kadar çok vurgulanmış, teorik ve pratik boyutlarıyla barış o kadar çok işlenmiştir ki, konunun resmi tezlerin çok ötesinde taşıdığı önem önünde sonunda parti üyelerine kavratılmıştır.

TSİP, Türkiye solunda "Sovyetik" diye anılan çizgideydi. Bu, TSİP'lilerin doğru olduğunu savundukları bir tercihleriydi. Marksist öğretiye en yatkın çizginin SBKP'de olduğuna inanılıyordu. Nitekim SBKP bu çizgiden uzaklaşmaya başlayınca, bu eğilime karşı duran da TSİP oldu. Öte yandan Türkiye'de anti-Sovyetizmin tarihsel geleneklere oturan bir zemini vardı ve bunu altından hemen milliyetçilik ve Rus düşmanlığı çıkıyordu.

Dünyada Sovyetler Birliği'ni küçümseyen pek çok Marksist çevre vardı, oradaki sosyalizm yıkılınca, bu çevreler önce bayram ettiler, haklılıklarının kanıtlandığını düşündüler. Ama üç-beş yıl içinde görüldü ki, oradaki sosyalizmin yıkılması, tüm dünya solunu derinden etkilemiştir, "Sovyetik" diye nitelendirilmeyen Avrupa Komünizmi'nin partileri de ağır darbe yemişlerdir.

Soğuk Savaş'ın dehşet dengesi, ABD'nin hâkimiyetindeki dehşet dengesizliğine dönüşerek, dünyanın siyasî coğrafyasını yeni baştan şekillenmeye itmiştir.

* * *

İlk gününden son gününe kadar birinci derecede sorumluluğu üstlenmiş kişiler olarak TSİP hakkında objektif olabilmemiz tabii ki çok zordur. Kanımızca, TSİP'in teoriye verdiği ağırlık çok önemli bir özelliğiydi. Ama TSİP bu özelliğini 1990 sonrasına aktaramadı. TSİP, Sosyalist Birlik Partisi'nin kuruluşuna katılmak ve üyelerini bu partinin içine bireyler olarak sevk etmek için kongresini toplayarak kendini feshetti. Sovyetler Birliği'nin yıkılışının TSİP içinde de yarattığı kırılma, birçok TSİP yöneticisinin "bir hacıyatmaz gibi" her dönemde yönetici olarak ortaya atılmayı etik bulmayışı bu partide filiz halinde gelişmekte olan olumlu özelliklerin daha sonraki oluşumlara aktarılmasını engelledi. TSİP'in sosyalist mücadeleye katkısı önemli ölçüde kendi partisel varoluş süresiyle sınırlı kaldı. Bu da şunu gösteriyor elbet: Kitlesel temelin zayıflığı ölçüsünde bireyin rolü önem kazanıyor ve TSİP de bu çemberi kıramıyor.

Bugün solda, Kemalizme yaklaşım, resmi ideoloji ile irtica arasındaki ilişkilere bakıştaki belirsizlikler, ulusal soruna enternasyonalist gibi değil, Türk öznelliğiyle bakmaktan kurtulamamak (örneğin, bir Filistin meselesini, bir Kuzey İrlanda meselesini vb. ele alıştaki nesnellikle Kürt sorununa bakamamak), emperyalizme karşı mücadelede liberalizm karşıtlığı ile ulusalcılık arasındaki ayrılık noktalarını net olarak bilip kapitalizm ile ulusalcılığı birbirine karıştırmak, anti-emperyalizmi milliyetçileştirmek gibi şimdiki zayıflıkların ve muğlakların harekette önem taşıması... TSİP çizgisinin SBP oluşumu sonrasında misyonunu tamamlamadan bıraktığını göstermektedir.

TSİP çizgisinin zaman içindeki misyonu, partinin siyasal varlığıyla sınırlı kaldı.

Geçmiş çalışmalarımızı o ortamdaki diğer parti ve gruplarla karşılaştırmaksızın değerlendiremediğimiz, kurduğumuz, yönettiğimiz partiyi göreceli olarak

en iyi veya en az kötü bulduğumuz için kusurlarını, yanlışlarını yeterince görmüyor olabiliriz. Fakat, bir nokta var ki, herhangi bir görecelilik ya da zaman-zemin değerlendirmesinden uzakta vurgulanmalıdır: TSİP bir erkekler partisiydi. Legal, illegal, yarı legal diğer tüm sol parti ve grupların öyle olmasını, Türkiye'de siyasetin tamamen erkek tekelinde bulunmasını bir mazeret diye öne sürmeksizin veya partililerce kurulan demokratik kadın örgütünü yeterli bir olumluluk olarak görmeksizin şu kadarını söylemeliyiz ki, parti kurulduğunda genel yönetim kurulu ve merkez yürütme kurulu üyesi tek bir kadın arkadaşımız vardı, 1980'de yasal çalışma düzeninden çıkıldığında GYK'da iki kadın arkadaşımız bulunuyordu, 1990'da sadece bir merkez komitesi üyemiz kadındı. Bu durum, partimize ilişkin ciddi ve mazeretsiz bir özeleştiridir. TSİP de, diğerleri gibi bir erkek partisiydi.

DOKTRİNERLİK DEĞERLENDİRMESİ

Görüldüğü –ve başlıkta da belirtildiği gibi– TSİP'in doktriner olduğunu, bile bile öyle yaptığını söyleyen bu değerlendirmemiz de doktiner bir metin oldu. "Doktriner partinin değerlendirmesi doktriner olur" tarzında bir saptama değil bu söylediğimiz. Teoriye bağlılık, teoriden ne anlamak, Marksizmin kurucularının yazdıkları metinlere, koydukları kurucu temellere nasıl yaklaşmak gerektiği sorusu Marksizmin ve Marksist hareketlerin tarihinde daima en başta gelen kuramsal –hatta eylemsel– bir konu olmuştur.

Bugün konuya yaklaşırken uluslararası komünist hareketin başına gelen bütün olumsuzlukların doktrinerlikten geldiğini söylemek kolaydır. Ama bir başkası saptamanın karşısına geçip, II. Enternasyonal'i ve şimdiki sosyal demokrasinin ortaya çıkışını, Rusya'da Menşevizmi, sosyalist devrimciliği, silahlı propagandayı, kent gerillasını, bireysel terörizmi ve birçok ülke pratiğinde yaşanılan çeşitli deneyleri göstererek, bize tersini de söyleyebilir.

Ya da Avrupa komünizmi doktrinerlikten uzaklaştı da, başarılı mı oldu? Doktriner Sovyetler Birliği Komünist Partisi çöküncе, komünizmin doktriner olanı da, olmayanı da göçtü.

Öte yandan doktriner olmamak demek, teoriyi geliştirmek, çok yinelenen sözcükle "Marksizme katkı yapmak" demektir. Oysa TSİP'liler bu kapasitede değildiler. Marksizme katkı yapmak üzere yola çıkan birçok grup ya da kişinin vardığı aykırı noktalar kaçınılmaz olmamakla birlikte, böyle bir akıbete savrulma ihtimalini göz önünde tutmak gerekiyordu. Bu doğrultudaki Frankfurt Okulu'nun okulluğu sona ermiş, dağılan bireyler hiç de istenmeyen yerlere varmışlardı. Ölen Walter Benjamin'i bırakırsak, CIA için çalışan Herbert Marcuse'yi de öte uçta sayarsak, Frankfurt Okulu mensupları yola çıktıkları noktadan ne kadar uzağa düşmüşlerdi. Veya Rudolf Bahro, Roger Garaudy...

Yine yukarıda belirtildiği gibi, TSİP'in Sovyetler Birliği'ne bakışı da aynı yaklaşımla oldu. Başlangıçta ortaya çıkan küçük bir açının nerelere değin varabileceğini gösteren ÇHC ve Maoizm deneyi ortadaydı, SSCB Marksizmden saptı, Stalin yoldaşın yolunu terk etti, revizyonist oldu, detant politikası güderek Amerikan emperyalizmi ile uzlaşıyor, ABD ve Avrupa emperyalizmine karşı teslimiyetçi politika izliyor diye yola çıkan Mao yönetimi, Üç Dünya teorisinin ikinci etabında II. Dünya dediği Avrupa'yı Sovyet tehdidi altında görmüş ve ona anti-Sovyet işbirliği önermiş, en sonunda "ABD göçen emperyalizmdir, SSCB yükselen emperyalizmdir" saptamasıyla anti-Sovyetik temelde ABD-ÇHC birlikteliğini savunmuştur. Doğu Avrupa'da SBKP'ye uzak duran Yugoslavya Komünist Ligası veya Romanya Komünist Partisi kurama da, pratiğe de herhangi bir katkı getirmemişlerdi. Yugoslavya'nın ne özyönetimi kamu mülkiyetine ve üretim yönetimine model oluşturacak başarı ka-

zanmıştı, ne de Hırvat Josef Tito'nun Yugoslavya'daki değişik milliyetlerden halk güçlerini anti-faşist savaşta birleştirebilme başarısı ve partizan savaşçılığından, çokuluslu bir ülkenin ulusal liderliğine değin hakedilmiş efsanevi kişiliği sosyalizm içinde yeni bir sayfa açmaya yetmişti.

Veya Yunanistan Komünist Partisi (İç) anti-Sovyetik bir partiydi. Türklere karşı nasıl milliyetçilik yaptıklarını görüyorduk. Avrupa Komünizminin bazı partilerinin SBKP'ye uzak ya da karşıt tutumları onlara iç politikada hangi avantajları getirdi ki? Batı kamuoyunun anti-Sovyetizmine hoş gözükme eksenindeki yaklaşım, o partilerin teorisyenlerinin Marksizm içinde ufuk açmalarına mı yardım etti, proletarya diktatörlüğünü yadsıyınca kitleler, hatta komünist olmayan sol eğilimli aydınlar partiye sempati mi duydular?

Doktrinerliğin bir başka boyutu zor konusundadır. *Tarihte Zor'un Rolü* bu konudaki yaklaşımımızın temel metinlerinden birisi oldu. Zor denilen şey sınıflı toplumun doğasında vardır. Sosyalist toplum da sınıflı bir toplumdur. Siz zor kullanmaya karşı olsanız da, sizden bağımsız olarak vardır ve güçlü olandan, egemen olandan, silahı elinde bulundurandan gelir. Halk iktidara geldiğinde dışarıdan veya içeriden onu yıkmaya çalışacaklardır, iktidar da zor kullanacaktır.

TSİP'in emekçi sınıfların şiddetinden anladığı kitle hareketleriydi, grevdi, boykottu, mitingdi, gösteri yürüyüşüydü. Ama, Paris Komüncüleri de öyle anlamışlardı. Fransa ordusu –o anda savaş halinde olduğu Alman ordusunun da desteğini alarak– Paris halkının üzerine yürümüştü. Paris Komünü Paris'le sınırlı kalmasaydı, başka kentlerdeki komün girişimleri o ölçüde etkisiz olmasaydı, Paris Komünü yerine topyekûn Fransa halk devrimi olsaydı, Fransız ordusundaki kentliler, köylüler generallerin buyruklarını dinlemeselerdi devrim zafere ulaşacaktı. Şu halde esas olan geniş yığınların gücüydü, topyekûn başkaldırısıydı.

Yine önümüzdeki bir taze örnek Şili deneyiydi. Şili'de Marksist Başkan Salvador Allende seçimle işbaşına gelerek sosyalist-komünist koalisyonunu kurdu, yönetimin yaptığı dönüşümler halkın desteğini kazandı ve iki yıl sonraki seçimde Halk Birliği'nin oyları arttı. Ama CIA önce hükümeti destekleyen genel kurmay başkanını öldürdü, gerilimi yatıştırmak için Allende dengeleri gözeterek ve ordunun isteğine uyarak Pinochet'yi o makama getirdi. 11 Eylül 1973'te Pinochet başkanlığındaki Şili ordusu meşru yönetimi devirerek kanlı, kara bir ABD diktatörlüğü kurdu. (TSİP bu darbeden 9 ay sonra, Şili'de şiddetin sürdüğü karanlık günlerde kurulmuştu.) Tarihte zorun rolü doğrulanmış, bir kente ait komün deneyine, bu kez ülke çapında bir deney eklenmişti. Şili'de Halk Birliği ne yapacaktı? Ya "Güney Amerika ABD'nin arka avlusudur" diyecek ve (Kıbrıs'ın birinci partisi AKEL'in yaptığı gibi konjonktür elvermiyor diye) hep muhalefette kalacak, Salvador Allende'yi veya başkasını başkanlığa aday göstermeyecek, emekçilerin yaşama ve çalışma koşullarını iyileştirmeyle uğraşacaktı ya da hak ettiği hükümete gelecekti. Eğer hükümete gelince, rejim düşmanı askerî hiyerarşiyi dağıtamayacak, rejime bağlı bir silahlı kuvvetler kuramayacaksa, devrimi korumak için halkı silahlandıramayacaksa o zaman birinci alternatifi seçip hep muhalefette bekleyecekti.

Partiyi kurduğumuz dönemin dört olayını anımsamakta yarar var: Nisan 1967'de Yunanistan'da faşist Albaylar Yorgo Papandreu başkanlığındaki ittifakın kazanmasının kesin olduğu seçimler öncesinde darbe yaptılar. Aynı yıl, Endonezya'da General Suharto liderliğindeki ordu, ulusal lider Sukarno'yu görevden uzaklaştırdı, 32 yıl sürecek Müslüman faşist bir diktatörlük ortaya çıktı, çoğu komünist 1 milyon solcu öldürüldü, daha fazlası toplama kamplarına dolduruldu. 1971 Mart'ında Türkiye, parlamentonun şeklen

korunduğu bir askerî rejim altına sokuldu. 1973'te Şili faşizmi geldi. Dört olayın hepsi de doğrudan doğruya ve apaçık şekilde ABD'nin demokrasiye saldırısıydı.

TSİP'in kurulmasından birkaç ay önce, 12 Mart cuntasının devirdiği hükümetin 6 yıllık Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, büyük bir gazeteye verdiği mülakatta, kendilerini deviren darbenin CIA darbesi olduğunu açıkça söylemişti.

Şu halde, 2006 yılından otuz yıl geriye gidip, "şöyle olsaydı, böyle olmasaydı" demek bugünün kolaycılığıdır.

O dönemlerin kapandığını söylemek de safdil bir tutum olur. Kapanmışsa bile, komünizm tehlikesi olmadığı için kapanmıştır. Ama Irak'ın işgali Soğuk Savaş bittikten, ABD için komünizm tehlikesi kalktıktan sonra bile şiddetin sürdüğünü göstermektedir. ABD ve uluslararası kapitalizm bugün uluslararası işçi sınıfı mücadelesinden gelen bir tehlike karşısında değildir, ama ABD dünya egemenliği için zor kullanmayı sürdürmektedir. Hatta Soğuk Savaş'ın güçler dengesi içinde yapamadıklarını bugün yapmaktadır. ❐

Türkiye Sosyalist Hareketine Silahlı Mücadelenin Girişi

ERTUĞRUL KÜRKÇÜ

Sosyal mücadeleler tarihine bakıldığında, silahlı mücadelenin gündeminde ya da kapsamında olmadığı herhangi bir devrimci mücadeleden söz etmek zor. Yine de insanlar sosyal/siyasal mücadeleye, bunun silahlı bir mücadeleyi öngerektirdiği fikriyle atılmazlar. Siyasî mücadele böyle de başlamaz. Silahlı mücadele, mücadele biçimlerinin bir diğerini gerektirmesi, bir diğerini iteklemesi sonucunda ve karşılıklı bir çatışma bağlamında ortaya çıkar.

Türkiye sosyalist hareketinde silahlı mücadelenin sadece kaçınılmaz değil, aynı zamanda gerekli de olduğu fikrinin ortaya çıkışının birbiriyle örtüşen hem mantıksal hem de tarihsel bir sırası var.

Silahlı mücadele fikrine belli bir tarihsel süreçte varıldı. Mantıksal olarak, evrim fikrinden devrime ya da toplumsal sürecin evrim aşamasından devrim durumuna doğru geçtiği saptamasıyla ilgisi var bu konunun. İnsanlar silahlı mücadelenin gerekliliği düşüncesine gelir ve bu düşünce gitgide daha geniş bir taraftar kitlesi edinirken Türkiye'de sosyal mücadele de bir düzeyden daha yüksek bir başka düzeye gelmişti. Dolayısıyla toplumsal ve düşünsel süreç arasında bir örtüşme var.

Kurtuluş Savaşı yıllarında, Türkiye Komünist Partisi önderi Mustafa Suphi ve arkadaşlarının silahlı bir mücadele süreci olan "Millî Mücadele"ye katılma arzu ve iradelerinin şiddetle bastırılmasının ardından, 1970-71, Türkiye'de sosyalizm adına silahlı bir hareketin başlangıcı olarak görülebilir. Kurtuluş Savaşı öncesindeki Ermeni Taşnak ve Hınçak komitacılarının başkaldırıları, Kürt millî hareketini ya da Kuvva-i Seyyare'yi, bunlar bir sosyalist kurtuluş programıyla açıkça ilişkilendirilmediklerinden sosyalizm-silahlı mücadele sorunsalının dışında kalıyor.

1970-71'i tarihsel olarak farklı kılan en önce, kendisini uluslararası bir komünist-devrimci hareketin parçası olarak konumlandırmasıydı. İkincisi, silahlı mücadeleyi sosyal devrim mücadelesinin bir aşamasının, evresinin gereklerinden biri olarak görmesi.

1970-71, bu açıdan 1920 ile 1970 arasında geçen elli yıldan sonra ilk kez sosyalizm adına ortaya çıkmış olan silahlı siyasî davranış olarak görülebilir.

KONTRGERİLLANIN GERİLLA SAVAŞINDAN ÖNCE BAŞLAMASI

Olgusal olarak Türkiye'nin yakın tarihinde silahlar, "silahlı devrim fikri"nden önce ortaya çıktı. Bunda 1968-69'dan başlayarak gerek Adalet Partisi hükümetinin gerekse faşist hareketin Türkiye'de bir

"ayaklanma bastırma harekâtı" kapsamında sivil milis saldırılarını örgütleyip harekete geçirmesi belirleyici rol oynadı. Bu saldırıları yönlendiren, daha sonraları kendisini "kontrgerilla" diye adlandıracak olan operasyon aslında silahların siyasal sürece girişini tetikleyen başlıca dinamiklerden biri oldu.

"Kontrgerilla", popüler hafızada yer ettiği biçimiyle salt muhaliflere işkence yapılması için oluşturulmuş, daha doğrusu sadece bununla sınırlandırılmış bir mekanizma değildi.

Kontrgerilla'nın temelini, ABD Silahlı Kuvvetleri'nden devralınan "ST 31-15 Kara Kuvvetleri Sahra Talimnamesi-Gayri Nizami Kuvvetlere Karşı Harekât" oluşturuyor. Bu belge 25 Mayıs 1964 günü Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın verdiği emirle ve Orgeneral Ali Keskiner imzasıyla yürürlüğe sokulan bir talimnameydi. Uzmanı olmayanlar için ilk bakışta hiçbir anlam içermeyebilecek bir başlık altındaki bu talimnameyle, silahlı kuvvetlerin derununa yerleşen bir NATO ve ABD operasyonu, "... adam öldürme, bombalama, silahlı soygunculuk, işkence, kötürüm hale getirme, adam kaçırmak suretiyle tedhiş ve olayları tahrik, misilleme ve rehinelerin alıkonulması, kundakçılık, sabotaj, propaganda ve yalan haber yayma, zorbalık, şantaj" ile "iç düşman" olarak tanımlanan "yurttaşlar"a karşı savaş açıyordu.

Ayaklanma bastırma harekâtı içinde psikolojik harp, dezenformasyon, sabotaj ve suikast, yükselen sol ve işçi hareketine karşı ve uluslararası planda kapitalizm ile sosyalizm arasındaki çatışmanın bir uzantısı olarak Türkiye'nin siyasal denklemine dahil oldu. NATO'nun güneydoğu kanadında Sovyetler'le sınırdaş bir ülke olarak Türkiye, SSCB'nin güneye doğru varsayılan genişlemesinin en önemli direnç noktası kabul ediliyordu. O yüzden gerilla savaşı başlamadan kontrgerilla operasyonu, Türkiye'de bir NATO harekâtı yürürlüğe girdi, tıpkı 1920'lerde henüz komünist mücadele başlamadan anti-komünist yok etme operasyonunun devreye girmesi gibi.

Bu kontrgerilla operasyonu esas olarak ABD'nin bölgesel hâkimiyetine ve kapitalizmin gelişmesine muhalif olan tüm kuvvetleri caydırma, bastırma, ortadan kaldırma, sindirmeyi öngörüyordu. 15-16 Haziran'da sendikaları kapatmayı öneren akılla, ülkücü komando kampları kurmayı öneren akıl, devrimci öğrenci önderleri ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) yöneticilerine karşı suikastleri öngören ve gerçekleştiren akılla, camileri bombalayarak yerel solculara karşı halkı galeyana getiren akıl aynı operasyonun kapsamında iş görüyordu.

POLİTİK İKTİDAR ANAYASAL YOLLARDAN ELE GEÇİRİLEBİLİR Mİ?

Bu operasyon sürerken TİP'in barışçı yoldan sürdürmeye çalıştığı ve aslında başkaca bir yoldan sürdürmeyi de düşünmediği "sosyalist devrim" mücadelesi önce seçim barajı engellerine, ardından TİP'e karşı yasaklama ve kovuşturmalara ve genel olarak solun bütününe yönelik anti-komünist kampanyayla karşılaşınca solda başka bir tartışma doğdu: Türkiye'de politik iktidar anayasal yollardan ele geçirilebilir ve korunabilir mi, anayasal yollardan ele geçirilse de muhafazası mümkün mü?

Bu tartışma sürerken, kontrgerilla operasyonu birden çok kışkırtmayı devreye soktu. Birincisi özellikle taşrada TİP yöneticilerine ve Türkiye Öğretmenler Sendikası'na (TÖS) yönelik kışkırtma ve suikastlerdi. TİP yerel yöneticileri birçok yerde öldürüldüler, yaralandılar, silahla ortadan kaldırıldılar. Kayseri ve Konya'da bir iki camiye provokatörlerce düzenlenen saldırılar sonrasında öğretmenler ve özellikle TÖS'lü öğretmenler saldırılara uğradılar.

Yasalar ve anayasa ile bağlı olmayacağı kayıt altına alınan kontrgerilla talimnamesi "'vatanseverler"den oluşan bir yeraltı örgütünün sürekli ve düzenli olarak istihdam edileceğini daha en baştan kayıt

altına almıştı. 1960-69 arasında operasyonun "vatansever"i mobilize eden sivil ayağını "Komünizmle Mücadele Dernekleri" oluşturuyordu. Bunu Alparslan Türkeş'in Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni (CKMP) Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) dönüştürmesi ve "komünist ayaklanma"ya karşı "komando kampları" oluşturarak faşist hareketin gençlerini "vatansever" olarak istihdam edilmek üzere eğitmesi izledi. "Eğitilenler" solun en güçlü kalesi olarak görünen üniversitelerde ve öğrenci yurtlarında devrimcilere karşı harekete geçti. Operasyon "sivil" saldırılarla başlayan ve hükümetin denetim ve gözetimi altında "kolluk güçleri"nce sürdürülen bir kıyım biçimine büründü. Çatışmalar, öğrenci hareketinin kendi dinamikleriyle gelişmesinin karşısına dikilen saldırılar, 1969 Kanlı Pazar'ı, arkasından Taylan Özgür'ün İstanbul Üniversitesi Öğrenci Birliği seçimleri sırasında öldürülmesi... Mart 1971'de sıkıyönetimin ilan edildiği güne kadar beş devrimci öğrenci, TİP yöneticilerinden en az üçü suikastlerle öldürülmüş ve adı konulmamış birçok suikast işlenmişti. Bütün bunlar bir arada, faşist harekete karşı direnişin bir imkânı, bir metodu olarak silahlı karşı koyuşu devrimci hareketin gündemine aslında daha 1968'de sokmuştu. Esas olarak İstanbul ve Ankara Üniversitesi'nin fakültelerinde, yüksekokullarında ve öğrenci yurtlarında silahlanma, devrimci öğrenci hareketi tarafından faşist harekete karşı kendini koruma ve savunma gerekçesiyle hem meşru görülüyordu hem de örgütleniyordu. Dolayısıyla silahlı mücadele, öz savunma sürecinin bir parçası olan silahlanma, silahlı bir devrim fikrini önceliyordu.

Esas olarak, silahlı bir devrim girişiminin bir politik "anomali" sayılması gerektiğini düşünenler, Türkiye'de silahlı devrim düşüncesinin, öğrencilerin "dışardan" silahlandırılmasıyla doğduğunu, "ellerine silah verilen" gençlerin "silahlanmışlık" halinden "silahlı bir devrim" fikrine iteklendiğini ileri sürer. Ancak olgular bu "saptama"yı doğrulamıyor.

Devrimci öğrenciler silahları kendilerine saldıran faşist hareket mensuplarına karşı savunma maksadıyla kullanmanın ötesinde, devlete yönelik bir iktidar mücadelesi bağlamında devreye sokmayı hiç denemediler. Jandarma ya da asker bir yana, polise bile ateşli silahla karşı koymak söz konusu olmadı. Beylik tabancaların ötesinde bir donanım edinilmedi. Faşist hareketle karşı karşıya gelişin doğurduğu silahlanma eğilimiyle politik bir başkaldırı stratejisinin gereği olarak silahlanma aynı kapsamda ve aynı bağlamda gerçekleşmedi. Belirgin bir gösterge, 1969-70'te faşist harekete silahlı karşı koyuş fikrinin başlıca ajitatör ve örgütleyicilerinin, İstanbul ve Ankara'da mahalli öğrenci yurtlarının ele geçirilmesi mücadelelerinin ön saflarında savaşanların hemen hiçbirinin 1970-71'de silahlı devrimci örgütlerde yer almayışlarıdır. 12 Mart 1971 askerî müdahalesinin ardından kurulan sıkıyönetim askerî mahkemelerinin devrimci öğrenci hareketinin merkezî örgütü Dev-Genç (Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu-TDGF) üyelerini "silahlı çete" ya da "anayasayı zorla değiştirme" bağlamında mahkûm edecek kanıt bulamayışı bir başka gösterge sayılabilir.

Yine de bu sürecin devrimci öğrenci hareketi içinde silahla haşır neşir, silahlı mücadeleye, bu mücadeleyle belirlenen insan ilişkilerine girmeye yatkın, kültür ve değerlerini bir bakıma böyle bir mücadele içinde kuran yaklaşık 100-150 kişilik bir insan topluluğunun oluşmasına yol açmış olduğunu kaydetmek gerekir.

Sürecin öbür yanındaysa "bir devrim nasıl gerçekleştirilebilir" tartışması hararetinden bir şey yitirmeden süregidiyordu... Faşist hareketin yanı sıra polisin giriştiği operasyonlar, tutuklamalar, şiddet, işkence, öğrencilere karşı saldırılar, faşist hareketle polisin bir arada yürüyüşü ve sosyalist politik mücadeleye dayatılan kı-

Mao'nun silahlı köylü kitlelerine dayanan "halk savaşı" yoluyla devrim stratejisi, iktidarın "sabırlı" bir gerilla savaşı verilmek suretiyle gittikçe güçlenilerek ele geçirilebileceği fikrini yaygınlaştırdı. "İktidar namlunun ucundadır" sözü, silahlı mücadele yoluyla devrimin şiarlarından birisi haline geldi.

sıtlama girişimleri, önlemler, Türk Ceza Kanunu'nun komünist mücadele ve örgütlenmeyi yasaklayan 141. ve 142. maddeleri, yeni yasaklama hazırlıkları; öte yandan dünyanın başka yerlerinde, Filistin'de, Vietnam'da, Latin Amerika'da giderek yükselen ve göz kamaştıran silahlı mücadeleler; beride uluslararası komünist hareketin içindeki ayrılık, Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) – Çin Komünist Partisi (ÇKP) kutuplaşmasına Vietnam ve Küba'nın verdiği karşılıklar –hepsi bir arada– "millî bakiye sistemi"nin kaldırıldığı 1969 seçimlerinde TİP'in aldığı çok kötü seçim sonuçlarının da eşliğinde sosyalist hareketin devrimci kanadında "barışçı yol"dan bir iktidar değişikliğinin imkânsızlığı düşüncesini giderek derinleştirmeye başladı.

"REJİMİN NİTELİĞİ" TARTIŞMALARI

Millî bakiye sisteminin kaldırılması, TİP'in Meclis'e bir kere daha girme ihtimalinin neredeyse sıfırlanmış olması ve buna eşlik eden diğer bastırma hareketleri ufukta bir politik başarı ihtimali bırakmıyordu.

Bu Türkiye'deki rejimin niteliği üzerine bir başka paralel tartışmayı devreye soktu. TİP'teki hâkim eğilime göre, Türkiye'de şöyle veya böyle bir demokrasi vardı, TİP'in çözümlemelerini karşısına alan devrimcilere göreyse Türkiye'de rejime "demokrasi" denemezdi. Kimilerine göre "otoriter bir rejim" vardı, kimilerine göre bu "bir tür faşizm"di. Bu yaklaşımlar tartışmayı "sosyalizmin politik başarısı"nın imkân ve koşulları bağlamından gündelik mücadelenin de bir parçası olarak sosyal-politik mücadelenin nasıl kavranması gerektiği bağlamına da taşımayı ister istemez gerektirdi.

TİP'teki muhalefetin sözcülerinden Mihri Belli'nin tanımına göre Türkiye'nin siyasal rejimi "Filipin demokrasisi"ydi, iktisadi düzeniyse "yarı feodal". TİP'teki diğer muhalefet eğilimi, Doğan Özgüden'in *Ant* dergisinden düzeni "sömürge

faşizmi" olarak niteliyordu. Bütün bunların vardığı yer özetle Türkiye'nin bir "sosyalist iktidar" sürecinde değil "tamamlanmamış bir demokratik devrim" –hatta 1950'de ve 1961'de yarı yoldan döndürülmüş– acil, kapıda bekleyen bir "demokratik devrim" sürecinde olduğu analiziydi. Devrimci hareket yaygın ama hızlı bir tartışma içinden geçerek Fransa'da, İtalya'da, Almanya'da değil, doğuda –Rusya'da ve doğusunda– izlenmiş olana yakın ama kendine özgü bir yoldan demokrasi ve sosyalizme ulaşabileceği yargısına doğru adım adım vardı.

CHE'NİN ÇAĞRISI, KOMİNTERN GELENEĞİ VE KIRILMA NOKTASI

TİP'in tezlerinin Millî Demokratik Devrim muhalefeti tarafından sınanması, bu çerçevedeki tartışmalar, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal düzeninden siyasî rejimine kadar bütün düzeylerde çatışan tezlerin karşıya karşıya gelişi sonucunda, Che Guevara'nın 1967'deki çağrısının –"...iki, üç daha fazla Vietnamlar yaratın"– Türkiye için de pekâlâ geçerli olabileceği fikri giderek artan bir taraftar kitlesi edinmeye başladı.

Ama bu hemen, bir anda da olmadı. Çünkü Türkiye sosyalist hareketi bütün kanatlarıyla beraber esas olarak Komintern geleneğinin çok güçlü etkisi altındaydı. Bu gelenek devrim mücadelesinde "işçi sınıfının, ister ideolojik, ister sınıfsal öncülüğüne dayansın, bir komünist partisini, onun programını, o programa dayalı bir örgütlenme sürecini" ön gerektiriyordu. Bu olmadan, böyle bir politik merkez olmadan, bu politik merkezin örgütsel biçimlenişi olmadan herhangi bir devrimci mücadele başarıya ulaşamazdı. Bu konuda tam bir mutabakat vardı. Çeşitli varyantlarıyla Millî Demokratik Devrim (MDD) programını savunanlar olsun, TİP merkezindekiler olsun, "dışarıdaki" TKP'de kalanlar olsun bunda hemfikirlerdi. Hemen hepsi TİP'le birlikte gözlerini sosyalist politikaya açanlar arasında şimdi Che Guevara'nın çağrısına kulak kabartanlar da şöyle ya da böyle bu gelenekle yoğrulmuşlardı.

Dolayısıyla Che Gueveara'nın tezleri üzerinden bir devrimci kalkışma, yani devrimin öznel koşullarının "öncü"nün faaliyetiyle hazırlanması düşüncesi kabul görse de, "öncü"nün örgütlenmesinin nasıl gerçekleşeceği Komintern geleneği bağlamında ikinci bir tartışma düzlemi oluşturuyordu. Bu bakımdan gerek daha sonra İbrahim Kaypakkaya öncülüğünde silahlı mücadeleye girişecek olan Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO) gerekse Mahir Çayan öncülüğündeki Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) silahlı mücadeleye geçme düşüncesine Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'ndan (THKO) daha geç vardı.

THKO bu sürece Komintern geleneklerinden çok daha hızlı sıyrılarak, daha kolayca ve daha erken girdi. Onlar Komintern geleneğiyle daha haşır neşir olan diğer iki kesimin bütün bu rezervlerini hızla benimseyerek cevap verdiler. Regis Debray'in Küba devriminden bütün Latin Amerika kıtası için sonuçlar çıkartan *Devrimde Devrim*'inde döne döne vurgulanan "devrimci köylü, tutucu işçi", "burjuva şehir, proleter kır" dikotomileri, Hüseyin İnan'ın *Türkiye Devriminin Yolu* risalesinde çok açık olarak ifade ediliyordu. Gerçi bu risale bir anakronizmi de yansıtır. 1974 sonrasında THKO'nun takipçilerince artık izlenmeyecek olan bu "yol haritası" 1971-72'de Hüseyin İnan'ın idamından kısa süre önce Ankara'da Mamak Askerî Cezaevi'nde kaleme alınmıştı.

1969'da Filistin'e silahlı eğitim almak için giden öncü grup dönüş yolunda yakalanmasa, silahlı mücadeleyi 1970 baharında ("erikler çiçek açtığı zaman") başlatacağı kararını kulaktan kulağa duyurmuştu. Daha sonra gerek TİKKO gerekse THKP-C çevresinde toplanacak olanlar

için bu girişimleri o dönem için yersiz ve temelsiz bulunuyordu. Yersizlik saptaması silahlı mücadelenin kendisiyle değil, bu mücadelenin örülmesi sürecinin kurgusuyla ilgiliydi.

Bununla birlikte, 15-16 Haziran işçi başkaldırısına öngelen ve onu izleyen bir yıl pek çok kesim için ortak bir kırılma momenti doğurdu. İşçi mücadelesinin olağan gelişme kanallarından yürümesinin artık mümkün olmadığı fikri giderek yaygınlaştı. Devrimciler, mücadelenin mantıksal kurgusunun alışageleninden başka türlü olması gerekeceği fikrine doğru yaklaşmaya başladı. Öte yandan, pratikte düzenin giderek sertleşen önlemleri de konvansiyonel olmayan mücadele yolları üzerinde düşünmeyi daha da gerekli kılar olmuştu.

Mahir Çayan'ın "emperyalizmin üçüncü bunalım döneminde" "evrim ve devrim aşamalarının iç içe geçtiği" formülasyonu bir bakıma silahlı mücadelenin gerekliliği düşüncesini Komintern'in "devrimci durum", "devrimci kriz" çözümlemeleriyle bağdaştırma çabası olarak da okunabilir.

ÇİN VE LATİN AMERİKA "MODEL"LERİ

Komintern geleneğinin bir çekim merkezi olmaktan çıkışında uluslararası komünist hareketteki ayrışma da önemli bir rol oynadı. ÇKP ve SBKP arasındaki tartışmada Mao'nun eleştirilerinin Türkiye devrimci hareketi üzerinde de teorik olarak oldukça etkili olduğu söylenebilir.

Fakat özellikle Vietnam'ın mücadelesi ve Küba'daki "füze krizi"nde iki partinin de ideolojik tercihlerinin arkasında sistematik olarak durmadıklarına, bildik büyük devlet siyasetinin "devrimci strateji"ye üstün geldiğine dair Ho Şi Minh ve Che Guevara'nın yönelttikleri eleştiriler, Mao'nun bir dünya devriminin mümkün ve gerekli olduğuna dair söyleminin retorikten ileri gitmediği algısını güçlendirdi.

Türkiye'de silahlı mücadele yoluna girenlerin hatırı sayılır bir bölümü, Çin devriminin esas olarak feodalizm altında ezilen köylü kitlelerinin örgütlenmesine dayalı kır gerillası mücadelesi örneğinden çok, Latin Amerika örneğine yöneldiler. Bunda sadece Çin'in devrimci çağrılarının retorik düzeyinde kalıyor olması değil, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesiyle ilgili başka bir kaygı rol oynuyordu. Çünkü, Türkiye'yi sosyo-ekonomik açıdan ne kadar "yarı feodal" olarak analiz etse de devrimciler, sıra "yarı feodal" bir toplumsal yaşam dokusu bulmaya gelince buna sadece güneydoğuda rastlanabiliyordu.

Adıyaman'da THKO'luların "gerilla üssü" oluşturma deneylerinin kendilerine öğrettiği ilk şey, aslında sadece öngördükleri kadar "feodal olmayan" bir bölgede değil, aynı zamanda hiç öngörmedikleri kadar "Türk olmayan" bir bölgede bulunduklarıydı. Bu tabii herkes için oldukça şaşırtıcı sonuçlar verdi. Örneğin THKP-C'nin Doğu ve Güneydoğu'ya hiç yönelmeyişi az çok bu sezgiyle, yani "o apayrı bir iş" diye düşünüyor olmasıyla da ilgiliydi.

Öte yandan TİKKO'nun, bu bölgede nispeten daha çok kök salması, Maoculuğu çok daha kalpten benimsemesi ve köylülerin devrimci rolüne çok daha güçle inanması kadar bölgede "anti-feodal" mücadeleye girişince "o apayrı iş"in gereklerini üstlenmekten kaçınamayacağını görmesi ve Kürtlerin kurtuluşu davasını kendi davası kılmasıyla da yakından ilgiliydi.

O nedenle "kır gerillası" pratiğinde, Maocu tarzın değil de Latin Amerika tarzının benimsenmesi, Türkiye'deki kapitalist gelişmişlik düzeyinin şu ya da bu şekilde idrakiyle ilgiliydi. Çünkü o tarzın temelinde yer alan "kurtarılmış bölgeler" yaratmaya dayalı bir gerilla mücadelesi siyaseti için, Türkiye'nin uygun toprak olmadığını aşağı yukarı herkes fark etmişti. Kırsal mücadeleyi sonunda şehre taşınacak bir mücadelenin üssü olarak görme eğilimi daha kuvvetliydi.

Bu "farkındalık", kent ve kırı, proletar-

Mahir Çayan'ın Siyasi Düşüncesi

SÜREYYA T. KOZAKLI

30 Mart 1972'de Kızıldere'de öldürülen Mahir Çayan, devrimci bir örgüt lideri, silahlı mücadeleyi savunan ve ardılı kuşakları derinden etkilemiş politik bir çizginin kurucusu olmakla birlikte, genellikle ilgili literatürün ihmal ettiği ve bugün de yeniden keşfedilmeyi bekleyen özellikleriyle zengin bir kuramsal mirası ardında bırakmıştır. Bu mirasın konturlarına işaret etmeye başlamadan önce, yukarıda dile getirdiğimiz "ihmal"in nedenlerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Bunun başında Türkiye solunda bir şeyi kuramsal miras olarak değerlendirmenin asgari koşulları gelmektedir. Bu koşulların başında Türkiye'de maalesef kuramsal olanın politik dolayımının zayıf olması karinesi vardır. Öyle ki, politikleşmenin en belirgin ölçülerde yaşandığı dönemlerde bile kuram politik olmaktan ziyade akademik bir dolayımın nesnesi olarak görülmüştür. Kuramsal faaliyet yazmak, analiz etmekten çok, 'okumak' ve 'aktarmak' olarak tasavvur edilmiştir. Kuşkusuz bunun istisnaları vardır ve ancak kural budur.

Bu durum Mahir Çayan için kuramsal mirasını bir yandan görmezden gelerek, yok sayarak öte yandan varolan mirası Çayanist geleneğin tekeline bırakarak süregitmiştir. Ne var ki, görmezden gelinen kuramsal mirasa karşın geride kalan güçlü politik miras Mahir Çayan'ı gitgide muhayyel bir figüre ya da 1 no'lu şehit konumuna yerleştirmiştir. Mahir Çayan önemli bir devrimcidir, yiğit bir militandır, eski bir örgüt lideridir, zamanının romantiğidir ama o kadardır işte!

Bu tarz değerlendirmeler Mahir Çayan üzerine yeniden düşünmenin, onun birikiminden yeni keşifler devşirmenin önünde engel teşkil etmiştir, etmektedir. Önce yaygın bir şekilde Sosyalist Devrim - Millî Demokratik Devrim tartışması ekseninde belirlenen konumuyla Mahir Çayan imgesini gözden geçirmek gereklidir. Çünkü Çayan'ın MDD'ciliği hakkındaki yaygın yanlış onun kuramsal mirasını MDD'ye

ya ile köylülüğü birbirine bağlamayı öngören THKP-C için Mao'dan ziyade Douglas Bravo, Carlos Marighella ve Brezilya'da silahlı mücadele düşüncesini formüle etmede çok önemli rolü olan Joao Quartim'in tezlerini daha önemsenir kıldı. Gerçi, bu kaynaklara süreç içerisinde ve çok dağınık bir şekilde ulaşılmıştı ama THKP-C'nin şekillenmesi açısından Latin Amerika deneyi, Çin deneyinden çok daha fazla praksis imkânıyla yüklü görülüyordu. Çin deneyi, Vietnam deneyi Türkiye'nin o dönem bile olmadığı kadar köye, köylülüğe dayanıyordu. Oysa Türkiye'de devrimci hareketin vücut bulduğu zeminler kırlar değil, esas olarak büyük kentler, onların varoşları, işçi semtleriydi. Tabii tarım üreticilerinin de mücadeleleri bir esin kaynağıydı, ama silahlı mücadele açısından bütün bunlara dayalı uzun dönemli hesaplar yapıldığını söylemek zor.

SÜBJEKTİF KOŞULLARIN YARATILMASI

Bu üç akım içinde, İbrahim Kaypakkaya'nın TİKKO'sunun kendi çizgisini nis-

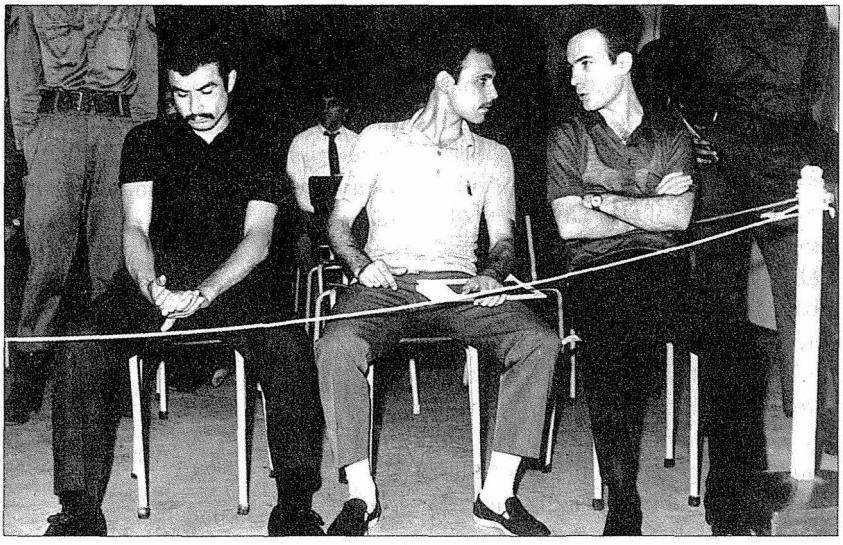

Kızıldere'de öldürüldüğünde 27 yaşında olan Mahir Çayan, Deniz Gezmiş'in aksine "romantik" bir figür olarak değerlendirilmez. Bunda Çayan'ın dönemin sol yayınlarındaki yazılarıyla bir "teorisyen" olarak görülmesinin de etkisi büyüktür.

indirgemek sonucuna yol açmıştır ki, bu vahim bir yanlıştır. Sosyalist Devrim - Millî Demokratik Devrim tartışması Türkiye solunda aslen bir toplumsal gelişme analizi farklılaşması olarak tezahür etmiştir. Sorun memlekette "bildiğimiz manada" sosyalist bir devrim için gerekli amele sınıfının –kendinde yahut kendi için– zuhur, teşekkül ve inkişaf edip etmediği ve dolayısıyla işbu devrimin izleyeceği stratejinin ne olacağı sorunudur. Aslında tartışmanın her iki tarafı da ülkenin toplumsal gelişme aşamasında anlaşabilseler diğerinin yaklaşımın geçerli olacağını kabule hazır gibidir.

Mahir Çayan tartışmanın bu aşamasında elbette MDD yanlısı bir tutum içerisinde olmuştur. Ne var ki, onun mirasını MDD'ci çizginin içinde kala-

peten daha metotlu, öngörülmüş bir plandan hareketle sürdürdüğü, gerek THKO, gerekse THKP-C açısından, mücadelenin gelişimi için a priori önermelerden çok "yapalım görelim" eğiliminin baskın geldiğini söylemek mümkün. Bu, "sübjektif koşulların öncünün faaliyetiyle yaratılması" fikriyle de tutarlı. Çünkü, eğer sübjektif koşullar öncünün faaliyetiyle yaratılacaksa, ilk birkaç atılımın toplumsal etki düzeyini görmeksizin bir plan yapmaya da olanak yoktu. Dolayısıyla tutulacak halka THKP-C için "rejimin baskısıyla halkın talepleri" arasında kurulmuş olan "suni denge"yi bozmaktı.

Bütün terimler, görüldüğü gibi, birbiriyle tutarlı hale geliyordu. Biri diğerini gerektiriyor, doğuruyordu. Böylece "suni denge"nin bozulmasıyla birlikte ortaya çıkacak yeni koşullar, yeni durumlar ve sürekli olarak buna kendisini uyarlaması gerekecek esnek "devrimci çekirdek" ve onun örgütleyici kesimleri meselesi ortaya çıkıyordu.

Bu yaklaşım, aslında uzun vadede kendi varsayımını doğruladı, beklediği gibi so-

rak izlemek mümkün değildir. Bu noktada Çayan'ın hangi sınıfın esas gücü (öncü sınıf, fiili öncü, devrimci sınıf) oluşturacağı konusunda geliştirdiği işçi sınıfının "ideolojik" ya da "sübjektif" öncülüğü kavramları ve gerilla savaşının başlatılması sürecinde şehir gerillasını önceleyen yaklaşımı onu klasik MDD yaklaşımının uzağında görmemizi sağlıyor. İşçi sınıfının sübjektif öncülüğü kavramı 1960-70 dönemi açısından, eski terimlerle ifade edecek olursak, küçük burjuva halkçı-devrimci bir duyarlılığın Marksizmle buluşabilmesinin yegâne yolu olarak görülebilir. Nitekim dönemin tartışmacıları açısından Mahir Çayan'ın izlediği yol Narodnoya Volya'ya benzetilmiş ve küçük burjuva devrimciliği olarak görülmüştür. Mahir Çayan'ı klasik MDD çizgisinin dışında ele almamızın ikinci nedeni, sergilediği ulusal kurtuluşçu tutumun MDD yaklaşımından tamamen farklı olarak bir anti-emperyalist millî savaş yaklaşımının yerine, dünya konjonktürü analizine dayalı (3. Bunalım Dönemi) yabancı ve yerli sermayenin iç içe geçtiği bir hâl olarak 'yeni sömürgeciliğe' karşı onun bileşeni olmayanların yürüteceği bir kurtuluş savaşı yaklaşımıdır. Mahir Çayan için aslında 3. bunalım döneminde emperyalizm ve kapitalizm bir ve aynı şeylerdir ve anti-emperyalizm basitçe bir işgalcinin (çünkü yeni sömürgecilik analizi çerçevesinde işgal değil, gizli işgal söz konusudur) tasfiyesi sorunu olarak görülemez.

Mahir Çayan'ın önemli ölçüde mevcut solla tartışarak geliştirmeye çalıştığı kuramsal çizgisi esasen onun devrimci tasarımının ana hatlarını oluşturmuştur. Onun geleneksel sola yönelik beslediği öfke kendi kavramsal setini kurmasının anahtarı olarak görülebilir bir bakıma. Bu noktada Mahir Çayan'ı Latin Amerika devrimci demokrasi geleneği ile ilişkilendiren dolayımdan söz etmek gerekir. 1960'lar boyunca Latin Amerika'da Küba devriminin de sağladığı itkiyle gelişen gerillacı gelenek de önemli ölçüde bu ülkelerdeki müesses solun eleştirisi temelinde kendi çerçevesini kurmuştur. Bu eleştirinin çıkış noktasını önemli ölçüde geleneksel solun Küba devrimine ilişkin "mesafeli" tutumu oluşturur. Küba devrimi hakkında yazdıkları açısından Brezilyalı gerilla önderi Carlos Marighella ile Mahir Çayan'ın geleneksel sola yönelik eleştirisi neredeyse aynıdır:

nuçlar yarattı ama paradoksal bir biçimde kendi öngördüğü yoldan olmadı bu. 1974 sonrasında ortaya çıkan sonuçlara bakılırsa THKP-C'nin özgün yaklaşımına göre bunlar –kitleler arasında yaygın sempati, mücadeleye katılma arzusu– ancak "öncünün, bir dizi askerî zaferiyle elde edilebilirdi". Oysa 1974 sonrasında kabaran mücadeleye katılma arzusu, devrimci harekete duyulan sempati, paradoksal olarak bir dizi "askerî yenilgi" sonucunda elde edildi.

Varsayımın doğrulandığı asıl düzlem, adına "suni denge" dense de denmese de "politik istikrar"ın geri gelmeyecek biçimde bozulmasıydı. Politik ilişkiler bir daha istikrarlı hale gelemeyecek kadar şirazesinden çıktı. Yani 12 Mart "reaksiyon"u, 12 Mart'la birlikte parçalanan siyasî çerçeve, "restorasyon" talepleri, peş peşe giden karşılıklarla, süreğen bir istikrarsızlık sürecine kendince katkıda bulunmuş oldu. THKP-C'nin "sürekli kriz" formülü de az çok bununla ilişkiliydi.

Özetle, sosyalizm için silahlı mücadele fikrinin ortaya çıkışının üç belli başlı koşulundan söz edilebilir:

"Emperyalizmin ölüm saatlerinin yaklaştığı bu III. genel kriz döneminde, Marksist-Leninist hareket, yeni oportünizmin iddia ettiği gibi, Castro-Guevara çizgisine karşı verilecek olan mücadele ile değil, modern revizyonizmin şehirlere öncelik tanıyarak, kırlara ikinci dereceden önem veren, köylülerin giderek 'Köylü' halkların devrimci potansiyelini küçümseyen 'sol', işçi sınıfının dışında sosyalizme geçişi mümkün görerek barış içinde bir arada yaşamayı savunan sağ çizgilerine karşı, neo-trocskist, neo-blankist... kısaca her çeşit sağ ve 'sol' sapmalara karşı verilecek mücadeleler ile güçlenecek ve emperyalizmi çökertecektir. Castro-Guevara ve bütün Latin Amerika'lı proleter devrimcilerini 'sol oportünist' ilan eden ağızlar bütün ülkelerin pasifistleridir!" (M. Çayan, "Yeni Oportünizmin Niteliği Üzerine", *Aydınlık Sosyalist Dergi*, sayı 20, 1970).

Üstelik Mahir Çayan açısından geliştirilmeye çalışan bu yeni devrimci çizginin esin kaynakları araştırmacılar tarafından keşfedilecek bir ilişki olmanın ötesinde bizzat kendisi tarafından dile getirilmiştir: "Şimdi Ekim İhtilalinin deneyine ilaveten, Çin'de, Doğu Avrupa Sosyalist ülkelerindeki, Kore, Vietnam ve Küba'daki devrimci deneyler mevcuttur". Burada Çayan'ın yaklaşımı esasen geleneksel solun sosyalist devrim stratejisine sıkıştırılmış ajandasını reddetmeye dayalıdır. Bu ajandayı Mahir Çayan da Latin Amerika'daki benzerleri gibi eylemsizlik hali, pasifizm olarak görmüştür:

"Bütün ideolojik ayrılıkların temeli (...), devrim isteyip istememeye değil, (çünkü sosyalist geçinen herkesin sübjektif niyeti genellikle devrimin olması doğrultusundadır) devrim yapmak için yola çıkmaya, savaşmaya cesaret edip edememeye dayanır. İşte bu yüzden, 'devrim için savaşmayana sosyalist denemez.'"

Burada Çayan'ın Türkiye solunda hâkim olan determinist yaklaşıma, bir toplumsal gelişme uğrağı olarak "sosyalist devrim" anlayışına karşı devrimci inisiyatifi öne çıkaran volontarist yaklaşımı yerleştirdiğini görüyoruz.

Mahir Çayan düşüncesine ilişkin buradan varabileceğimiz bir ara sonuç daha var. Bu Marksist-Leninist terminoloji etrafında yürüttüğü tartışma üslubuna karşın, Çayan'ın sergilediği ad-

* Birincisi, Soğuk Savaş'ın dinamikleri, ABD destekli sağcı, faşist paramiliter güçler ve bunlara karşı koyma iradesi.

* İkincisi sosyalist politik mücadelenin parlamenter yoldan başarıya ulaştırılamayacağına dair kabullerin yaygınlaşması.

* Üçüncüsü, uluslararası komünist harekette dünya devrimi açısından azgelişmiş-yarı gelişmiş ülkelerdeki mücadeleye yaklaşımdan doğan tartışmalar.

Sosyalist hareketin bir kesimi bütün tartışma ve mücadeleler içinde, bir silahlı devrim fikrine doğru öncü unsurları vasıtasıyla ilerledi. Bu fikrin teorileştirilmesi, örgütlenmesi, sol ve sosyalist hareketin öteki mücadele alanlarında –sendikalar, demokratik kitle örgütleri, politik partiler ve kültürel örgütler– bununla bağlı dönüşümlerin ortaya çıkması sonraki on yıl içinde bu başlangıçları izledi.

"İDEOLOJİK KOPUŞ": KOMİNTERN VE "SOL KEMALİSTLER"

Türkiye'de silahlı mücadele pratiği yürütenler arasında THKP-C'nin sürdürülen,

landırma ve kavramsallaştırma zenginliğidir. Yer yer hiç anlaşılamamasına da yol açan, zaman zaman kavramları alabildiğine esnek kullanma, zaman zaman kendi geliştirdiği yaklaşımları adlandırma ve bazen de açıkça yeni bir kavram önerme tarzı Türkiye solu açısından yenidir. Yukarıda bir kısmından söz ettiğimiz bu kavramlar sıralanacak olsa "sübjektif öncülük", "yeni sömürgecilik", "3. genel bunalım dönemi", "gizli işgal", "açık-kapalı faşizm", "suni denge", "politikleşmiş askeri savaş stratejisi", "oligarşik dikta", "öncü savaşı", "evrim-devrim iç içeliği" gibi geniş bir set oluşturur. Marksizm-Leninizmin kendisinin değil de en azından terminolojisinin hegemon olduğu dönemin Türkiye'sinde bu denli geniş kavramsal arayışların bizzat ilgili terminolojinin içinden ortaya çıkarılması çarpıcıdır.

Bu anlamıyla Mahir Çayan'ın kavramsal olana müdahalesi kitabı bir teorik kurgunun izlenmesinden ziyade "pragmatik" bir nitelik taşır. Bu pragmatik tutumun ona sağladığı en önemli şey, artık iyice lafazanlaşmış ve spektaküler bir hâl almış olan Marksist-Leninist jargonun içinden pek de çıkmadan hatta onu bir hayli kullanarak zengin bir dünya ve Türkiye tasvirine ulaşabilmesi olmuştur. 1960'lar ulusal kurtuluşçuluğunun devrim programını, Türkiye (ve yeni yarı sömürge ülkeler) özgülünde yeniden inşa etme girişimi de bu pragmatizmin izini gösterir. Emperyalizme dair geliştirdiği, bir yandan sömürgecilik tarzının dönüşümüne ilişkin ekonomi politik ve diğer yandan yeni sömürgelerde emperyalizmin ajanı olarak hüküm süren oligarşik yapılar saptamasıyla politik analizleri içeren 3. Bunalım Dönemi kavramsallaştırması Türkiye solu açısından hâlâ üzerinde düşünülmeyi gerektiren imalar taşır.

Çayan'ın kuramsal çerçevesi "bir eylem klavuzu olarak teori" anlayışı etrafında şekillenmiş bir aktivizm manifestosudur. Bu manifestonun merkezini de ona özgü "halk" nosyonu oluşturmaktadır. Çayan'ın halk hakkındaki imgelemi Türkiye soluna egemen olan, halkı zavallı, salt zulüm altında inleyen, kendi kurtuluş potansiyelinin ayırdında olmayan ve ancak sosyalistler tarafından kurtarılmaya muhtaç –bazen yüceltilen, bazen küçümsenen– ezilen kitleler olarak tahayyül etme biçiminin reddi üzerinden gelişmiştir. Burada Çayan'ın kendi özgüllüğünü oluşturan kavram

sürdürülebilen bir "ideolojik kopuş"u hedeflemiş tek hareket olduğunu kaydetmek gerekir.

İbrahim Kaypakkaya'nın TİKKO'su –ve TKP-ML'si– Türkiye sol hareketindeki hâkim ve yaygın oportünizmden bir kopuşla hakikaten yakından ilgiliydi. Ancak kavramsal olarak Komintern çerçevesinden kopmak bir yana bu geleneği ihyayı amaçlıyordu. Çin Komünist Partisi'nin merkezinde olduğu bir enternasyonal kutup arayışı, 1970'ler Türkiye'si için yeni bir yöneliş olmakla birlikte tarihsel olarak geleneğin sürdürülmesiyle ilgili bir yol arayışını yansıtıyordu. Bu anlamda, genel olarak bir devrimci hareketin gidişinde bir kopma yarattığını söylemek güç.

THKO ise kendisini zaten Marksizm içindeki tartışmalarla ilişkilendirmiyordu. Hüseyin İnan'ın yazdıklarına, mahkemede sürdürülen savunma çizgisine bakıldığında, daha çok devrimci-demokratik bir bağlam kurulmaya çalışıldığı, Batista mahkemelerinde yargılanan komünizm öncesi Fidel'in konumuna eş bir konum

"suni dengedir". Suni denge, oligarşi ile halk kitleleri arasında düzenin hegemonyasını tesis ettiği, bir yanıyla halkın mevcut sistem içerisinde gönenme imkânlarını imâ eden, barındıran ve halkın sisteme katılabileceği kanallar üreten; öte yanıyla mevcut düzenin yıkılamaz olduğunu, oligarşinin cihazı olarak devletin galebe çalınamazlığını vazeden tümleşik bir toplumsal durumdur. Aslında halk nihaî olarak mevcut düzenin çıkmazlarını görmekte ve ondan ender olarak medet ummaktadır; ne var ki onun değiştirilmesini, alaşağı edilmesini de mümkün görmemektedir. Suni dengenin tesisinin oligarşi tarafından zorlaştığı dönemlerde ülkenin yapısal rejimi açık faşizme meylederken, dengenin tesisi ile birlikte rejim Çayan'ın "gizli faşizm" olarak adlandırdığı kılığına bürünür.

Mahir Çayan'ın "cephe" adını verdiği ve önemli ölçüde kaynağını Latin Amerika'da ve özellikle Castro ve Marighella'nın yaklaşımlarında bulan örgütsel önerinin arkasında da sözü edilen dengenin bozulması için yine bizatihi proleter devrimciler ile birlikte oligarşiye karşı savaşabilecek ve düzeni değiştirmeye kararlı halk unsurlarını içerme arzusu yatmaktadır. Cepheye üye olmanın koşulu basittir ve ideolojik değildir; "oligarşi ile savaşmaya kararlı olmak".

Yazının başında Mahir Çayan'ın kuramsal mirasının Türkiye solu tarafından hakkıyla ele alınmadığı yönünde bir saptamada bulunmuştuk. Bu saptama baki kalmakla birlikte 1970'lerde yaşanan, Türkiye toplumunun kendi kaderine sahip çıkma iradesinin sol tarafından siyasallaştırılması ve halkın bu iradesinin faşist, paramiliter "sivil" güçler ve zalim devlet geleneği tarafından ezilmesine karşı bir direnişin örgütlenebilmesinde onun politik mirası etkili olmuştur. 1970'ler sol direniş geleneği bütün bileşenleriyle düşünüldüğünde THKP-C mirasçısı hareketlerin Türkiye solunun ana gövdesini oluşturdukları görülecektir. THKP-C programını ortodoks bir şekilde önüne koyan HDÖ (Halkın Devrimci Öncüleri ya da ilk bildirilerinden yola çıkarak adlandırıldıkları isimle Acilciler), Devrimci Kurtuluş, Marksist Leninist Silahlı Propaganda Birliği, Devrimci Savaş, Çayan Sempatizanları, Devrimci Sol silahlı mücadeleye dayalı kesif bir mücadele süreci içinde varlıklarını sürdürürken (bu satırların yazarına göre devrimci şiddet rezervleri tamamen kurutulmuş

edinmenin hedeflendiğini söylemek mümkün. Deniz Gezmiş'in kişisel olarak hep dillendire geldiği farklı tona ve son sözlerinde ifadesini bulan enternasyonalist-komünist pozisyonuna karşın THKO'nun genel olarak bu izlekle ilgilenmediği söylenebilir.

Komintern geleneğinden sıyrılan yeni bir örgütlenme perspektifi ortaya çıkarma kaygılarının ve bunu yansıtan bir teorik çabanın daha çok THKP-C'de ve Mahir Çayan'da olduğunu söylemek gerekir.

SOL KEMALİSTLER VE SİLAHLI MÜCADELE

1970'lerin başında Türkiye'de politikayı, daha doğrusu bir toplumsal-politik değişim politikasını zorla ve şiddetle ilişkilendiren tek güç sosyalist hareket içindeki devrimci kanat değildi. Öte yandan Türkiye'de değişimin ancak "parlamento dışı"ndan gelecek bir atılımla gerçekleşeceğini savunan, daha dolaysız bir ifadeyle "ordu eliyle bir devrim"in mümkün olduğunu savunan Doğan Avcıoğlu'nun ve

bir devrimci hareket hâlâ mümkün değildir!); geçmişin mirasını eleştirel ve ileriye dönük tarzlarda yeniden almaya çalışan Devrimci Yol ve Kurtuluş gibi hareketler kitleselleşme sürecine girebilmişlerdir. Kurtuluş öne çıkarmaya çalıştığı işçi sınıfı vurgusu ile geleneksel sola daha yakın bir çizgiyi izlerken (ancak geleneksel soldan radikal bir biçimde farklı olarak işçi demokrasisi, sosyalist demokrasi ve ulusal mesele hakkında radikal açılımlar getirerek); Devrimci Yol, Parti-Cephe'nin halkçı damarına daha yakın, hayatın her alanına dair örgütsel araçlar geliştirme yeteneğinde bir kitlesel mücadele hattına oturabilmiştir. Bu mirasın günümüzde ilk küme açısından (başka bir deyişle ortodoks Çayanizm) sürdürülebilme imkânları iyice daralmıştır.

Bunun ötesinde eklenmesi gereken "farklı" bir Mahir yorumu da bugün Kürt hareketinin sahip çıkmaya çalıştığı Mahir Çayan imgesi etrafında şekillenmiştir. 1984'te Eruh baskını ile başlatılan süreç birçok yorumcu tarafından Mahir'in "öncü savaşı" anlayışı çervesinde yorumlanmıştır. Bu önemli ölçüde sonuçları itibariyle yapılmış bir yorum olarak kabul edilebilir. Elbette PKK'nın da özellikle 1990'lara doğru parti örgütlenmesini cephe örgütlenmesine doğru genişletme çabaları olmuştur ve askerî önderlik ile siyasi önderliğin birliği ilkesi onlar için de geçerli olmuştur. Son zamanlarda ilgili çevrelerin Mahir Çayan'ın Kürt meselesine bakışı (sorunun Misak-ı Millî sınırları dahilinde çözümünün mümkün olmadığı vb.) ile ilgili yorumları ise aşırıdır ve önemli ölçüde tarihe yönelik bir duygusallığın izlerini taşımaktadır. Çayan Kürt sorununu Misak-ı Millî bağlamında çözmek dayatması ile mutlaka ayrılmak gerekir dayatmasını aynı anda milliyetçi olmakla itham ederek soruna ilişkin kendi yaklaşımını bununla sınırlar ("ASD'ye Açık Mektup").

Ancak hemen teslim edilmesi gerekir ki, Mahir Çayan'ın hem kuramsal hem de politik mirası Türkiye solu için açık bir kaynak özelliğinden yoksundur. Bunun en önemli nedeni kavramsal katkılarının eleştirel bir analizi yerine onun öncü savaşı ve silahlı mücadele nosyonlarının merkeze alınması hatta Çayan'ın bunlara indirgenmesi olmuştur. Oysa Mahir Çayan'ın mirası popüler demokratik bir devrimci siyaset için gerekli ve yeniden keşfedilmeyi, icat edilmeyi bekleyen muazzam bir kavramsal zenginlik arz etmektedir. ❐

onun yayımladığı *Devrim* gazetesinin silahlı mücadeleyi, faşistlere silahla karşı koymayı TİP'e göre hem daha çok himaye ettiğini, hem daha çok özendirdiğini kaydetmek gerek.

Ancak bu akımın bir devrime duyduğu ihtiyacı ve solla kurdukları ilişkiyi, bugün örneğin Hugo Chavez'in nüfuzu altındaki Venezüella ordusunun solla kurduğu ilişkiyle özdeşleştirmek zor. *Devrim* dergisinin yayımladığı programa, o dönem ordunun komuta kademesindeki en ilerici grup olan "Madanoğlu cuntası"nın programına bakıldığında bir "tek parti rejimi" öngördükleri görülür. Dolayısıyla, komünist devrimcilere bir özgürlük alanı tanımayı hiç aklından geçirmeyen bu hareketin mantıksal olarak komünist silahlı mücadeleyi de ancak güçlü bir yol arkadaşı ya da aslında bir "alet" olarak gördüğünü çıkarsamak zor değil. Bunun birçok pratik örneği de var: Örneğin *Devrim* dergisi ordunun iktidara el koymasının beklendiği 1970-71 kışında Dev-Genç'i silahlı eylemde bulunduğu için değil "yeterince silahlı çatışmaya girmediği" için eleştiri-

yor, sonradan politikada Meclis Başkan Vekilliği'ne kadar yükselen Uluç Gürkan'ın kaleminden Dev-Genç'e Latin Amerika'daki öğrencilerin "bombalı eylemler"ini örnek gösteriyordu.

Bütün bunların gerisindeki akıl, varolan hükümetin yönetimini istikrarsızlaştırma ihtiyacını gidermekle ilgileniyordu. Çünkü atılan her bomba, sonuçta "asayişi sağlayamayan" Adalet Partisi hükümetini daha çok zora sokuyor, devrimcilerden "bombalı eylem"de bulunmasını isteyen aynı güçler, hükümetten de bu eylemleri bastırmasını, "asayişi sağlaması"nı istiyor, "asayişsizlik ve kardeş kavgası"nı bir askerî müdahalenin "meşruiyet gerekçesi" olarak kurguluyordu.

Devrim'in "gerilla harbi"ne bu manipülatif ilgisi 12 Mart muhtırası verilip 9 Mart "radikalleri" tasfiye edildikten sonra, hâlâ silahlı kuvvetler üst kademesinin son bir kere daha sıkıştırılıp sıkıştırılmayacağını test etmeye çalışan Doğan Avcıoğlu'nun, dergisi kapatılmadan önceki son yazılarında bile sürüyordu. Avcıoğlu "Gerilla Meşrudur" başlığını koyduğu bir makalesinde "THKO'nun eylemleri, bugünkü Türkiye'de meşrudur artık" diyordu.

Bu yaklaşım, silahlı mücadeleye katılanlarda eylem ve faaliyetlerinin sadece toplumun değil, aynı zamanda devletin bir kesimi tarafından da meşru görüldüğü duygusunu doğurmuş, onların kendi etkilerine olan inançlarını güçlendirmiş, dışarıdan bakanların da mücadeleyi benimsemelerini kolaylaştırmış olabilir. Ancak, "sol Kemalistler" silahlı mücadelenin teorizasyonu sürecinde bir rol oynamadıkları gibi onların nihai amaçlarını da benimsiyor değillerdi. Yayınlarında daha çok, silahlı mücadeleyi seçenlerin, parlamenter mücadeleyi reddedenlerin "daha iyi solcular" olduklarına dair bir kabulü, meşruiyet duygusunu durmaksızın yeniden üretiyorlardı. Programları açısından bu rejimin yıkıntıları üzerinde ordunun yekpare "devrimci iktidarı" kurulacağından onlar için "siyasî rejim" ne kadar hızlı yıkılırsa o kadar iyiydi. Onun yıkılması için de ne kadar çok "devrimci eylem" olursa o kadar iyiydi. Bunun pratik sonucu, bu yayınların hitap alanındaki öğretmenin okulda, üniversitede bu mücadelede yer alan öğrencisi için daha yaygın bir onay oluşturması, onun eylemini ona yansıtması olabiliyordu. Bu, silahlı mücadelenin benimsenmesi ve meşrulaşmasının politik-psikolojik iklimini kursa da bunun ötesinde bir teorik alışverişten söz etmek pek mümkün değil.

1974'ten itibaren silahlı mücadele konusunda kopukluklar yaşandı: Silahlı mücadeleyi 1974 öncesi çizgisinde sürdürmeyi hedefleyenler önceki dönemin militanlarıyla biraraya gelmezken, 1974 öncesinden militanlar da THKP-C geleneğini Çayan tarzında sürdürmeyi seçenlerle ilişki kurmadı.

Ancak öbür taraftan, gerek THKO'da, gerekse THKPC'de, "sol Kemalistler"in bir "millî mücadele" ekseninde, emperyalizme karşı mücadele bağlamında, pekâlâ müttefik olabileceklerine dair bir kabul, bu kesimi "müttefik" olarak görme düşüncesi uzun süre yaşadı.

1974 ÖNCESİ VE SONRASI: MAKAS DEĞİŞİKLİĞİ

Bu üç hareketin ortak yanı, mücadeleye başladıkları andan itibaren iktidar meselesini karşılarına koymuş olmalarıydı. Bunu, mücadelenin hiçbir anında gözden saklamadılar. Savunan değil, saldıran hareketlerdi. İçinde gerçekleştikleri dönemin sınıf mücadelesi gerçekliğinden bakarak politik seçimlerinin ve hedeflerinin baştan sona yanlış olduğunu söyleyenler çok. Ancak bütün çekicilikleri buradaydı. Daha doğrusu onları özgün kılan, biricik kılan, vazgeçilmez yapan şey de bu "yanlış" denilen seçimleri oldu.

1974 sonrasında "silahlı mücadele", zaman zaman böyle gerekçelendirilmiş olsa da esasta ve yaygın olarak iktidar perspektifiyle yürütülen bir mücadele olmadı. Bu dönemde silahlı mücadele esas olarak faşist harekete karşı bir savunma ve bu savunma kapsamındaki savunma amaçlı saldırılardan oluşuyordu. Ancak bu, bu dönemde de çok ciddiye alınması gereken bir silahlı mücadele pratiği yürütülmediği anlamına gelmiyor. Tersine bu mücadelenin çok ciddi hatta vahim denebilecek bir ölçekte yürütüldüğünü söylemek bile gereksiz.

Sayıların dili yeterince çıplak: 1974-80 arasında yaklaşık beş bin dolayında insan, bu çatışma sürecinde hayatını kaybetti. Bunun, yakın çevresiyle birlikte en az 50 bin insanın silahlı bir mücadele için mobilize edildiğini, Türkiye çapında oluşan ağlar içinde hareket ettiğini, maddi ve manevi varlığını çatışmanın hedefine ulaşması için fedaya hazırlandığını ve çoğu kez ettiğini gösterdiği söylenebilir. 1974 sonrasında "silahlı mücadele" kavramının içi 1974 öncesine göre, neresinden bakılsa, çok daha kapsamlı bir biçimde doldurulduu. Bununla birlikte "silahlı mücadele" ile "siyasî iktidar" arasındaki ilinti, 1974 öncesindekine göre çok daha dolayımlı, hatta çoğu kez irtibatsızdı.

Elbette, silahlı mücadeleyi, 1974 öncesi çizgide sürdürmek için atılmış birden çok başarısız adım da vardı. Daha çok THKP-C'nin dağılan yapısından çıkan ya da 1972-76 arasında kendiliğinden oluşan bir dizi hareket, Mahir Çayan'ın "Kesintisiz Devrim" dizisinde ortaya koyduğu stratejiyi uygulamak için büyük çaba harcadılar, çok güç ve enerji adadılar, ancak ne etki ve güç olarak öncellerinin etkisi ve gücüne erişebildiler, ne de mücadeleye sosyalist hareketin bütünü, Türkiye'deki toplumsal muhalefetin tamamı açısından yüksek bir itibar noktasından başlayabildiler. Kaderleri daha çok Kızıl Tugaylar'ın İtalya'daki, Kızıl Ordu Fraksiyonu'nun Almanya'daki kaderiyle örtüştü.

Bu dönemde popülerleşebilen ve politik olarak anlam ve güç kazanan hareketlerin tümü, aslında silahlı mücadelede savunmada kalmayı seçenler ya da savunmada kalmaya zorlananlardı. Bu açıdan iki dönem arasında süreklilikten çok bir farklılaşma, bir makas değişikliği gerçekleştiği söylenebilir. Bu kadroların süreksizliğinden de görülebilir. Silahlı mücadeleyi, 1974 öncesi çizgide sürdürmeyi önlerine koyanların hiçbiri, önceki dönemin politik militanlarıyla beraber yürümedi. 1974 sonrasında hayatta ve serbest kalanların hiçbiri de silahlı mücadelelere önderlik etmedi – daha doğrusu özellikle THKP-C geleneğini, Mahir Çayan'ın söylemi ve yöntemleri üzerinden sürdürmeyi seçen akımlarla ilişki kurmadı. Bu süreklilik/süreksizlik açısından bir ölçü sayılabilir.

İkincisi bu silahlı mücadeleleri bu doğrultuda sürdürmeyi seçenler, sosyal mücadeleler alanında görünür bir anlam kazanmadı. Sosyal mücadele alanında anlam kazananlar solun herhangi bir kesimine özgü sayamayacağımız ölçüde –yani TKP'den TİKKO'ya, TDKP'den Dev-Sol'a, Dev-Yol'dan TSİP'e kadar– birçok harekette yaygın olarak görülen, kendisini faşist hareketin saldırılarından koruma, faşist hare-

keti caydırma, faşist hareketle dengeyi sağlamayı hedefleyen "silahlı eylemler"di.

Silahlı eylemler 12 Eylül 1980'de büyük ölçüde son bulduğunda, o güne değin sürdürülen "silahlı mücadele" geride devlete, devletin askerî ve kolluk güçlerine, devletin simgelerine, devletin temsilcilerine, devletin uluslararası ilişkilerine, ekonomik varlığına vb. yönelik saldırıları bilançosu bırakmadı.

1974 öncesi ve sonrası iki ayrı dönemdi. Birbirlerine benzemedi. Aralarında kimi süreklilikler olsa da makas değişti. Mahiyet olarak farklı raylarda yürüdüler. 1974 sonrasında da süregiden tartışmalar da daha çok, bir önceki dönemde itibar kazanan kavramların bu döneme uyarlanması ya da tamamen gündemden kaldırılmasıyla ilgiliydi.

THKP-C çevresinde "politikleştirilmiş askerî savaş"ın gündemden kaldırılması, ya da THKO'nun başkalaşması sürecinde olduğu gibi "uluslararası komünist hareket"in kutupları arasında ayrışarak yeniden şekillenme ve önceki dönemin kavramlarından tamamen uzaklaşma bu süreksizliğin başlıca ideolojik ve kavramsal göstergeleriydi.

TİKKO'da da asıl "yumuşak karın" "Türkiye'nin kapitalist gelişme düzeyi"ni merkeze alan ve "silahlı mücadele"nin alan ve kapsamına bağlı olarak gerçekleşen ve ayrılıklarla sonuçlanan tartışmalar, 1974 öncesi kavramsallaştırmaların güçten düşmesi ve kadroların parçalanmasıyla sonuçlandı.

Silahlı mücadelenin sosyalist hareketin gelişimi üzerinde paradoksal etkileri oldu. 1974 öncesinde devrimci hareket iktidar hedefini böylesine belirtik olarak karşısına koymasına, bunun için de bütün güçlerini seferber etmesine; önderliğin ölümü göze alarak savaşa girmesine –THKP-C bunu "politik ve askerî liderliğin tekliği" ilkesiyle kavramsallaştırdı– karşın, ne işe yarar bir askerî aygıta ne de sağlam bir politik aygıta sahipti.

Oysa 1974 sonrasında, "askerî mücadele"nin hakikaten askerî mücadele gibi sürdürüldüğünü, örgütsel mücadelenin de çok daha yaygın bir ölçek üzerinde ve daha yüksek politik sorumlulukla sürdürüldüğünü söylemek abartı sayılmaz.

Sürekliliğin olmayışı, makas değişikliği, salt niyet ve iradelerle değil, iki dönem arasındaki toplumsal-politik mahiyet farkıyla da ilgiliydi. Bu farklılaşma çerçevesinde 1974 sonrasında bir yandan "silahlı mücadele" ile siyasî iktidar mücadelesi arasına daha çok dolayım girer, ikisi arasındaki bağlantı sözel bir düzleme yerleşirken öte yandan kolektif aklın daha çok devreye girdiğini, kolektif deneyimin, sağduyunun, aklıselimin öne çıktığını, devrimci maceracılığın törpülenmiş olduğunu, her şeyin büyük kitle için çok daha anlaşılabilir terimler içinde aktığını, gündelik hayatın diline tercüme edilebilir olduğunu, bunun kitleselleşme kanallarını sürekli çoğalttığını gözlemleyebiliriz.

Bir dönem, 1960'larda, "silahlı mücadele"ye karşı takınılacak tavır Türkiye sosyalist hareketinde büyük fay hatları oluşturabilir, derin ayrışmaların gerekçesi olabilirdi. Behice Boran'ın 1960'ların ikinci yarısında TİP ile MDD arasındaki farkı açıklamak için başvurduğu retorik –"onlar ihtilalci"– Türkiye sosyalist hareketinde, büyük toprak kaymalarını tetikleyebilmişti. Sadece 10 yıl sonra, aynı hareketin kahramanlar galerisinde "ihtilalciler"e de mümtaz bir yer açıldı.

"Silahlı mücadele" Türkiye sosyalist hareketinin 1960'lardan bu yana geçirdiği evrim içinde bir tabu olmaktan çıktı ve olması gereken yere yerleşti: Diğer mücadele biçimleri gibi, silahlı mücadelenin koşulları ve olanakları da tarih ve siyaset tarafından belirleniyor, ahlâk ve ideoloji tarafından değil. ❐

Mahir Çayan'ın Mirası

SÜREYYA T. KOZAKLI

Enver Çayan'a

Mahir Çayan'la ilgili yazılabilecek çeşitli düzeyler olduğunu düşünüyorum. Bunlardan ilki ve en manasızı kuşkusuz magazin düzeyidir. 1960'ların uslu çocukları için o Mülkiye yıllarından tanış olmakla üzerinden ufak çaplı karizmalar devşirilebilecek bir "arkadaş", bazen dönemin kızlı erkekli çay partilerinin takım elbiseli jönü olarak, bazen cebinde Silvia Vartan'ın imzalı resmini taşıyabilecek kadar romansa açık bir karakter olarak bu abuk sabuk imgelemde beliren bir figürdür. Bazen okumaktan gözleri kızarmış bir sınıf arkadaşı olarak, bazen de FKF seçimlerinde keskin tutumuyla hatırlanan bir hayalet olarak Mahir Çayan'dan söz edildiğini duyarsınız. Belirli aralıklarla özellikle egemen medya çevrelerinde kendini gösteren bu hayaletin bu çevrelerin vicdanında neyi rahatsız ettiği meselesi kuşkusuz bir başka yazının ve bir başka metodun (psikanaliz) konusudur. Burada küçümseyerek değinmeyi yeterli buluyoruz.

Mahir Çayan'la ilgili ikinci bir düzeyin varlığı söz konusudur ki bu yazımız açısından daha kritik önemdedir. Bu düzeyi Mahir sevgisi, Mahirperverlik veya daha yaygın kabulle Çayanizm olarak adlandırabiliriz. "...hazırlandık son kanlı kavgaya, başta bayrağımız Çayanizm..." olarak değiştirilen Avusturya İşçi Marşı güftesi bunu iyi gösteren durumlardan biri olarak örnek verilebilir. Çayanist gelenekten gelenlerin gösterilerde en kuvvetle bağırdıkları sloganın "Mahir, Hüseyin, Ulaş Kurtuluşa Kadar Savaş" olması ve hatta Mahir Çayan'ın politik çizgisinden uzaklaştığı düşünülenlere yönelik olarak sloganın "...İnkâr değil, savaş" versiyonunun da türetilmiş olması örneğimizi katmerlendirecektir.

Çayanizm Mahir Çayan'ın yitirilmesinden günümüze kadar geçen zamanda onun mirasçısı gelenekler arasında en koyusundan açığına, en demokratından en proletarya diktatoryacısına kadar geniş bir yelpazede varlığını sürdürmüştür ve sürdürmektedir. Çayanist gelenek bu denli geniş bir yelpaze sunmasına karşın, yelpazenin çeşitli unsurlarını benzeştiren bir siyaset, örgütlenme ve çalışma tarzı konusunda Türkiye solunda benzersiz bir yeri temsil etmektedir. Ve saptamayı hemen burada yapmakta fayda var: Bu gelenek hiçbir biçimde bir örgütsel geçmişe falan değil, bizzat Mahir Çayan'ın kendisine dayanmaktadır. Belki saptamayı erkenden ilerletmekte de fayda var: Çünkü bu geleneğin kendini ardılı hissettiği THKP-C bizzat Mahir'in iradesinin ürünüdür.

Bu iradenin, yani parti-cephenin gelişim seyri dikkatle incelenecek olursa en sıradan parti bildirisinden, partinin tüzüğüne değin hemen bütün külliyatın Mahir Çayan'ın kaleminden çıktığı ve hatta kimi parti üyelerinin ve hatta hatta genel komite üyelerinin bazı dokümanlardan haberdar dahi olmadıkları görülecektir. Aslında teşkilatın kuruluş öyküsü gerek TİP içinde gerekse FKF sürecinde yaşanan tartışmalarda öne çıkan devrimci "teorik-politik" ka-

Ömer Laçiner, THKP-C'nin lideri ve teorisyeni olarak Mahir Çayan'ın yazılarında giderek keskinleşen "silahlı mücadele" vurgusunun, doğrudan silahlı mücadeleyi öne çıkaran bir stratejinin "teleolojisi" içinde anlaşılarak tüketilemeyeceğini yazar.

rizmasıyla belirli bir kesim insanı etkileyen ve silahlı mücadele anlayışına yatkın bu kesimin görüşlerinin önünü açan bir kişiliğin, Mahir Çayan'ın, oluşan bu etkiyi örgütsel bir düzeye taşıma öyküsüdür. Siyaset tarihi açısından sıkça rastladığımız ve bu haliyle olağan kabul edebileceğimiz bu durum, söz konusu gelenekte ya da geleneğin farklı türlerinde ikame edilemez ve giderilemez bir kurucu karizma eksikliğini yapısallaştırmıştır. Geleneğin farklı kulvarlarında yürümek isteyenler açısından zorunlu bir referans uğrağına dönüşen Mahir Çayan imgesi mevcut geleneğin gelişimi önünde neredeyse bir engel haline gelmiştir. Ama hemen bu noktada belirtmek gerekir ki, "Çayanizm" olarak adlandırdığımız bu hâl gelenek içinden aşılabilmiştir de.

Çayanizm ile ilgili düzeye dönmek üzere Mahir Çayan'la ilgili üçüncü bir düzeye bu noktada giriyoruz. Bu az önce Mahir'in iradesi dediğimiz şeyle yakından ilintili. Bu düzey bir politik düşünür olarak Mahir Çayan ve Türkiye solu ilişkisi düzeyi olarak adlandırılabilir. Türkiye solunun düşünsel kaynaklarını araştıran, derleyen bununla ilgili tartışmaları aktaran çalışmalarda neredeyse sistematik olarak ihmal edilen, görmezden gelinen bir şeydir Mahir Çayan fikriyatı. Millî Demokratik Devrim ile Sosyalist Devrim yanlıları arasında gelişen tartışmalara değinirken bile genel yaklaşım Mahir Çayan'ın performansından söz etmeye gerek duymaz; konuyu daha çok gecikmiş feodalizm, Asya tipi üretim tarzı gibi kavramlarla ele almayı tercih eder. Pek çok araştırmacı açısından mevzu bir politik strateji tartışmasından çok bir toplumsal formasyon tartışması olarak ele alınır. Bu bakış açısına göre strateji meselesi tâli bir sorundur; toplumsal formasyon sorunu konusunda "doğru" bir kere tespit edildi mi strateji otomatik olarak belli olacaktır. Kuşku-

suz konuya böyle bakanlar açısından Mahir Çayan'ın fikriyatı pek de önemli değildir.

Peki, aslında da öyle midir? Mahir Çayan, karizmatik bir devrimci önderden, Kızıldere epiği ile sonuçlanan macera dolu kısa bir yaşam sürmüş, gözünü budaktan sakınmayan bir devrimci militandan ya da geride kalanlara devrimci mücadele örneği sunmuş bir liderden mi ibarettir? Aslında devrimci inisiyatifi ve kişiliği tartışılmayacak; ancak gençliğine verilebilecek naif kuramsal tezleri olan bir öğrenci hareketi "teorisyeni" midir?

Öyle olmadığını düşünüyorum ve bu konudaki yaygın mistifikasyonu sol tarihyazımı açısından çok vahim buluyorum. Türkiye solunun kuramsal tartışmaları tarihinin 1960 sonları için MDD-SD tartışması ya da TİP içi tartışmalarla sınırlandırılmaya çalışılması ya da daha sonraları Kemalizm ve dönemin devrimci hareketleri açmazında ele alınması ve bütün bunlar yapılırken Çayan'ın kimi tezlerinin hemen hiç tartışılmaması ihmalkârlığını kabullenemiyorum. Bu tartışılmama durumu aynı zamanda daha önce söz ettiğimiz "Çayanist" gelenek için de tersinden geçerli; neredeyse bir tabu olarak görülen Çayan fikriyatına hiç dokunmamak ve olduğu gibi kabullenmek hali olarak.

Bu noktada, Mahir Çayan fikriyatını ele almak ve bunu 2007 senesinde yapıyor olmanın tarihsel bir saplantı ya da nostaljik bir takıntı olmadığına ve sol için bunun gerekli olduğuna okuru ikna edecek birkaç cümle ettikten sonra Çayan fikriyatına girebiliriz. Bu noktada ele almak istediğimiz temel eksen Mahir Çayan'ın ya da başka bir deyişle THKP-C'nin mirasıdır. Bu miras Türkiye solunun 1960'lara kadar TKP çizgisi tarafından temsil edilen "ana akım"ının ya da aksının geri dönülmez bir biçimde değişmiş/değiştirilmiş olması olarak görülebilir. Mahir Çayan'ın siyasî mirası Türkiye solunda temel dizgeleri kökten değiştirmiş ve sosyalist solun tam ortasına kendini yerleştirmiştir. Bugünden yarına taşıyabileceğimiz sol siyasetin ana aksı ve hayatiyeti ancak bu mirasın eleştirisiyle korunup geliştirilebilir.

Bu mirasın yaratıcısı Mahir Çayan'ın fikriyatı ile ilgili yazılı kaynaklar uzun zamandır bir gelenek halinde bazen "Toplu Yazılar", bazen "Bütün Yazılar" ve bazen de "Seçme Yazılar" adı altında sempatizan çevrelerce yayımlanmaktadır. Birçok Türkiye kentinde sokakta korsan kitap tezgâhlarında rastlamanın mümkün olduğu bu kitap(lar) Türkiye solu tarihinde benzer çalışmalar arasında kendine özgü ve aşılamaz bir tiraja sahiptir. Kitap Mahir'in *Türk Solu, Aydınlık Sosyalist Dergi, Kurtuluş* dergilerinde yayımlanmış yazılarından, Kurtuluş Yayınları'nın çıkardığı broşürlerden ve Mahir'in kaleme aldığı THKP-C bültenlerinden oluşmaktadır (genellikle böyledir, ancak kimi edisyonlarda bazı yazılar eksiktir; bazılarında Mahir'in şiir denemelerine de yer verilmektedir ve birçok türevde de Mahir'in fotoğrafları da bulunmaktadır).

Dergi yazıları büyük ölçüde Türkiye solundaki MDD-SD tartışması ile ilgilidir ve daha çok SD çevrelerine yönelik polemiklerdir. Bu polemiklerde göze çarpan temel üslup dönemin birçok polemikçisinde de olduğu gibi çok keskin ve sekter bir tutumla saldırı üslubudur.[1] Ancak aynı sert üslubun zaman zaman MDD'cilere de yöneldiği ve kantarın topuzunun onlar için de kaçırıldığı vakidir. Bu noktada MDD-SD ayrışması etrafında MDD'ci gibi görü-

nen Mahir Çayan'ın aslında tartışmayı mevcut tartışma dizgesinde sürdürmediği saptanmalıdır. Onun yaklaşımı devrim stratejisini önceleyen bir toplumsal formasyon tartışmasını izlemek yerine bizzat devrim stratejisini tartışmaya yöneliktir. Kuşkusuz bu saptamayı yaparken dayandığımız temel, Mahir Çayan'ın polemik yazılarında Türkiye solunda yürütülmekte olan tartışmayı ontolojik olarak reddetmesi üzerine kurulmuştur.

Kurtuluş Yayınları'ndan çıkan broşürlerde ise karşımızda mevcut sola yönelik eleştirelliğini sürdürmekle birlikte, kendi aksiyomlarını, tezlerini geliştirmeye çalışan bir Mahir Çayan'la karşılaşırız. Kesintisiz 1 ve Kesintisiz 2-3 olarak bilinen bu broşürler bizim Mahir Çayan'ın mirası dediğimiz şeyi kuran temel gövdeyi oluşturur. Bu temel gövde öncelikle dönemin Marksist-Leninist hegemonyasının etkisinden kurtulması mümkün olmayan bir devrimcinin ağır ve ağdalı bir Marksizm-Leninizm jargonu kullanarak devrimci demokrat bir devrim stratejisi geliştirme çabası üzerine inşa edilmiştir. Peşine düşülen şey, MDD-SD tartışmalarının ötesinde, onu dolayımlayarak ve ancak aşarak geliştirilen bir demokratik halk devrimi programıdır.

Mahir Çayan'ın bu noktayı geliştirirken açtığı esas cephe Türkiye soludur. Bir yerde dönemin fraksiyon tartışmalarına değindikten sonra "İşte biz bu hava içinde, biraz da bu havanın etkisinde kalarak doğru devrimci çizgiyi, ayaklarımız bu bataklıkta (bataklıktan kasıt burada Türkiye soludur – y.n.) olduğu için ağır ağır yürüyerek bulduk. Aynı yavaşlıkta da pratiğe geçtik" diyor ve ayraç içinde ekliyor: "Teoriyi devrim yapmak için okuduk öğrendik". Kendi kurucusu olduğu hareketi kastedip, "Bu hareket, revizyonizmin uzun yıllar etkinliğini sürdürdüğü bir ortamda filizlenip gelişmiştir" derken mevcut sol aksın terk edilmesine ve yeni aksın geliştirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir. Bu aksın değiştirilmesi gereğine dair Mahir Çayan'da gördüğümüz kesif kararlılığın temellerini TİP ve FKF süreçlerinde gitgide derinleşen ve gençlik hareketi içinde toplumsal göstergeler etrafında "ütülü pantolonlular" ile "halk çocukları" olarak kodlanabilen ayrışmada bulmak mümkündür. Mahir Çayan, mevcut yarı parlamenter yarı Sovyetik gelenek ve onun esasen haklı ve doğru olmakla birlikte Türkiye şartlarına uygun olmadığını savunan eleştirisine aynı sevgisizlikle vurarak Türkiye solunun mevcut çerçevesini radikalleştirmeye yönelmiştir. Bu konu üzerinde ısrarla durmamızın sebebi ise Çayan'ın bunu başarmış olmasıdır.

Bu nokta bizi yukarıda iddia konusu ettiğimiz tezin biraz açılması gerekliliğine götürüyor. Soruyu şöyle sorarsak daha iyi anlatabiliriz gibi geliyor: Mahir Çayan Türkiye solunun 1960 sonlarında egemen olan ana akımının tasfiyesini hedeflemiş ve yerine daha devrimci bir tarzı ikame etmek istemiş olabilir, fakat bu makalenin yazarının iddia ettiği üzere bunu hangi kavramsal ve pratik araçlarla başarabilmiştir? Ve bunun kaynakları nelerdir?

Mahir'in kullandığı ve geliştirdiği kavramsal araçlar, yazı tarzına zaman zaman kesif bir Marksist-Leninist retoriğin egemen olduğu bir yazardan beklenmeyecek ölçüde serbest ve kendine özgüdür. Örneğin sınıflar ve ittifaklardan söz ederken sanki bir ilkokulun sınıf ve şubelerinden bahseder gibidir. Bu serbestinin önemli kaynaklarından birini Çin Devrimi ardından dünyada gelişen ulusal kurtuluş hareketleri, La-

tin Amerika, Uzak Asya, Ortadoğu ve Cezayir örneklerinde Sovyetik komünist parti ve oluşumların "devrim tıkacı" konumlarına yönelik isyan ve gıcıklık hali ve beraberinde buralardaki devrimci demokrat önderliklere duyulan hayranlık hali sağlamıştır. FKF ile başlayan ve TİP çevresinde alevlenen polemiklerde Marksist-Leninist jargon etrafında dolaşan Mahir Çayan kesintisiz 2-3'e gelindiğinde "Dilimiz, terminolojimiz ve tahlillerimiz genel olarak dünya devrimci pratiğinin, özel olarak da pratiğimizin ürünü olmalıdır" zaviyesine erişmiştir. Tartışma artık feodalite-Asya tipi üretim tarzı ya da MDD-SD tartışması olarak Mahir Çayan tarafından solun diğer unsurlarına küçümsenerek terk edilmiş ve yerine muarızları tarafından fokoculuk, küçük burjuva anarşizmi ya da goşizm olarak adlandırılacak politik program arayışları ikame edilmiştir. Vardığı noktada Mahir'in artık Giap, Marighella, Guevara'nın görüşlerinden beslenmeye yöneldiğini ve gerilla savaşına kentli bir yorum getirdiğini ve parti yerine, öncü savaşı, cephe gibi nosyonlara yöneldiğini söyleyebiliriz.

Türkiye solunun 1960'lar öncesi ana aksını oluşturan geleneğin tasfiyesi ve yerine popüler demokratik bir halk hareketi ve onun öncüsü bir devrimci önderlik fikrini egemen kılan performansın başlangıç hikâyesi kısaca böyle özetlenebilir. Hikâyenin sonraki seyrine birazdan kısaca değineceğiz. Ancak burada eklenmesi gereken önemli nokta bu tasfiyenin gerçekleşmesinin 1971-1972 THKP-C pratiği ve Kızıldere süreci olmaksızın gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığıdır. Mahir'in mirası saydığımız bu pratik Türkiye solunun halk kitleleri ile temas etme yeteneğinin tescili ve ahlâki önderliğin ele geçirilmesi açısından benzersizdir ve üzerine daha çok düşünülmelidir.

1970'ler boyunca gelişen devrimci hareket ancak bu manevi miras üzerinde yükselebilmiştir. Bu mirasın Türkiye solunun sair miraslarından en önemli ayırt edici yanı, sınıfa ya da politik elite dayalı siyasî püritenliğin yerine eklemleyici ve gevşek bir öncü fikri ve halka dayalı politik pragmatizmin yerleştirilmiş olmasıdır.

Mahir Çayan fikriyatında bu mirasta kritik kavramın "suni denge" olduğu acilen ifade edilmelidir. 1970'lere kadar Türkiye solunun hâkim imgelemi etrafında düzen tarafından uyutulan kitleler manzumesi olarak resmedilen Türkiye halkı, devrimci bir perspektiften ilk kez, zaten düzen karşıtı olan velâkin otoriter, baskıcı bir devlet yapısı karşısında çaresiz, zincirlerinden başka da kaybedecek şeyleri olan ve egemenliği gizlice elinden alınmış sınıfsal farklılıklar arz eden yığınlar olarak tasvir edilmiştir. Öncünün rolü bir düzen değişikliği arzusu yaratmaktan çıkarılıp, düzen değişikliği yönünde zaten halkta mevcut olan arzunun gerçekleşebilir, mümkün bir şey olarak kurulması ve otoriter devlet yapısının bu arzuyu engellemek için yeterli güç ve kabiliyeti haiz olmadığının kanıtlanması olarak yeniden tarif edilmiştir. Bu proletarya ideolojisi ile donanmış, sınıfa bilinç taşıma misyonuna sahip, sınıfın öncü partisi nosyonunun yerine, halkın devrimci öncülerinin yürüteceği bir "öncü savaşı"nın organik yaklaşımı olarak tezahür etmiştir.

Mahir Çayan'ın "Politikleşmiş askerî savaş stratejisi" olarak adlandırdığı ve öncünün başlangıçta silahlı propaganda yoluyla geliştirdiği gerilla savaşı düşüncesi THKP-C tarafından yine Mahir Çayan'ın ısrarlı tutumu ve fiili öncülü-

"Kitle çizgisi, Marksist hareketin bel kemiğidir. Marksist devrim teorisinin üç ana ilkesinden biri ve belki de en önemlisi, devrimin kitlelere dayandırılmasıdır" diye yazan Çayan, sekterliği de "kitle kuyrukçuluğunu" da reddeden bir "kitle çizgisi" arar.

ğü ile yürütülmeye çalışılmıştır. Bu deneyim küresel manada Latin Amerika'da örneklerini gördüğümüz türden hareketler kadar olmasa da, niteliksel olarak onlarla akraba bir geleneği Türkiye topraklarında inşa etmiştir.

Bu geleneğin kullanageldiği kavramsal araçların yanı sıra yukarıda eklemleyici bir politik pragmatizm olarak adlandırdığımız ve kavramsal manada en somut halini Gramsci'nin sunduğu kavramsal hazinede bulabildiğimiz medetlerden yola çıkarak, Mahir Çayan'ın politik mirasının Türkiye soluna kazandırmış olduğu ve çokça kullanılmış olmakla birlikte hem Türkiye solu açısından başarısı kısmen garantilenmiş ve hem de Türkiye'nin yekûn siyaset birikiminde izlerini görebildiğimiz bir siyaset tarzına işaret etmeksizin geçmemek gerekir. Bu tarz, sol örgüt jargonu etrafında "en geniş kitle içinde en dar kadro çalışması" olarak da bilinen ülkenin komitacılık birikimiyle uyarlı sayılabilecek püriten olmayan ve insani çeşitliliğe dayanan cephecilik anlayışıdır.

Bu anlayış sayesindedir ki, bütün bir '70'ler boyunca Mahir Çayan'ın bu mirası toplumsal mücadelenin her alanında geliştirilebilmiş ve halkın kendi düzenini bir an, belirgin bir moment olarak devrim perspektifine indirgemeksizin hayat içinde sınanabilecek doğrudan demokrasi ve halk iktidarı nüveleri biçiminde (illa da Fatsa ya da direniş komiteleri demek gerekli midir bilmiyorum) geliştirilebilmiştir. Faşist saldırıların püskürtülebilmesinin ardında da bu yatmaktadır. Türkiye solu bu yeni ana akımın sayesindedir ki; bugün solda yeniden yerleşen "bu halktan bir şey olmaz" saplantısını belirli bir tarihsel-toplumsal momentte aşabilmiştir. Ve Türkiye toplumunun sosyolojisi ile ilk kez ciddi anlamda kucaklaşabilmiştir. Bunun en önemli göstergesi söz konusu geleneğin arz ettiği insani ve top-

lumsal çeşitlilik ve politik pratik esneklik çerçevesinde görülebilir. Bu gelenek Türkiye solunun ancak küçük grup sosyolojisi tarafından analiz edilebilir halinden memleket sosyolojisinin içine dahil edilebilir olmasını sağlamıştır. Mahir Çayan'ın manevi ve politik mirası etrafında siyaset eylemeye çalışanların mevcut verili sol açısından zaman zaman kibirle malûl bulunmalarının ardında aslında aynı sosyolojik kümeye ait olmama durumu yatar.

Yaşadığımız günler açısından umut kırıcı olansa Latin Amerika'da Çayangil hareketlerin demokratik siyaset ve halk bağları konusunda (örneğin silahla ele geçirdikleri iktidarı seçimle terk eden Sandinolar, Uruguay, Bolivya, Şili, Brezilya ve Chiapas'ta, El Salvador'da) gösterebildikleri devrimci esnekliğin Türkiye'de gösterilememiş olmasıdır. Bunun sebebinin yukarıda bahsettiğimiz aks değişikliğinin Türkiye solu tarafından hâlâ sindirilmemiş olmasında aranması gerekir.

Son olarak mutlaka vurgulanması gerekir ki, Mahir Çayan'ın mirası aksi pek çok kaynak ve çevre tarafından vurgulanmış olsa da, iddia edilenin aksine devletlü bir solculuk anlayışı ile malûl olmak bir yana, Türkiye solunun Türkiye toplumu ile buluşması zaviyesinden en sivil perspektifin potansiyellerini taşımaktadır ve bu tarihsel olarak da kanıtlanmıştır.

Bu satırların yazarı şimdiye kadar yazdıklarının bir yığın yanlış anlamaya ve tartışmalı durumlar yaratmaya müsait olduğunun farkındadır ve Mahir Çayan'ın mirasının güncelliğini savunmak konusunda okuyanları ikna edebildiğini ummaktadır. ❐

DİPNOT

1 Bu üslubun sosyalist geleneğe özgü bir hâl alması, en vahim biçimlerde ilk kez K. Marx tarafından icra edilmiş; yakışıksız bir biçimde Engels, Lenin, Troçki ve adlarını sayamayacağımız nice sosyalist tarafından bıktırıcı bir biçimde tekrarlanmıştır ne yazık ki...

İbrahim Kaypakkaya

HAMİT BOZARSLAN

Türkiye sol tarihine "kasketi" ve "ser verip sır vermemesi" ile geçen İbrahim Kaypakkaya,[1] 1948'de Çorum'da dünyaya geldi. Önce Çapa Yüksek Öğretim Okulu, daha sonra da İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ndeki gençlik hareketlerine katıldı. Türkiye sol hareketindeki Sosyalist Devrim - Millî Demokratik Devrim (MDD) ayrışımında ikinci kanatta yer aldı. Önce *Türk Solu,* daha sonra da "İşçi Komitesi sorumlusu" olduğu *İşçi-Köylü* gazetesinde yazılar yazdı.[2] MDD cephesinde yaşanan yeni bir ayrışımdan sonra, "Marksizm-Leninizm ve Mao Ze Dung düşüncesi"ni savunan *Proleter Devrimci Aydınlık* saflarına katıldı. 12 Mart sonrasında illegal *Şafak* gazetesini yayımlayan ve revizyonizm ile suçladığı Doğu Perinçek'in TİİKP'si[3] ile yolları ayrıldı. Kaypakkaya'nın sorumlusu oldugu TİİKP Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölge Komitesi önce özerk bir nitelik kazandı, daha sonra da TKP-ML/TİKKO'yu[3] oluşturacak olan nüveye dönüştü. Bu dönemde "illegalite"ye geçen Kaypakkaya, Küreçik'te Sinan Cemgil'i ihbar etmekle suçladığı Kahyalı köyü muhtarı Mustafa Mordeniz hakkında "idam" kararı verilmesinde ve 18 Mayıs 1972'de bu kararın "infaz edilmesi"nde en önemli rolü oynadı (Kaypakkaya'nın, öldürülmeden önce "muhbir olacak kadar alçalmadığını" söyleyen muhtar hakkındaki bilgilerinin ne denli güvenilir olduğu ve bu "infaz"ın etik boyutunun TKP-ML geleneği tarafından tartışılıp tartışılmadığı konularında bir bilgi bulamadım). 29 Ocak 1973'te Tunceli bölgesinde güvenlik güçleri ile giriştiği bir çatışmada yaralı olarak ele geçirildi. Aylar süren ve büyük bir kararlılıkla direndiği işkencelerden sonra, 18 Mayıs 1973'te Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde öldürüldü. İç parçalanmalara sahne olan TKP-ML, 1970-1990 yıllarının en önemli sol hareketlerinden birini oluşturdu ve Kaypakkaya'nın efsaneleşmesinde önemli bir rol oynadı.

Kaypakkaya, her şeyden önce, Türkiye sol hareketinin, Murat Belge'nin "ateşten gömlek" olarak tanımladığı ve ideolojik konumlarla açıklanamayacak bir fragmantasyon süreci içinde kendini yok etmesine varan 1960-1970'ler macerasında yer alan bir militandı. Deniz Gezmiş ve Mahir Çayan gibi, o da, kendisini mukaddesleştirecek "havariler"ine, tenkidi ve aşılmayı mümkün kılmayan, ama "şerh"i kaçınılmaz bölünmelere yol açan bir "kitap" bırakmıştı. Kendisine en yakın olan Muzaffer Oruçoğlu bu olguyu büyük bir serinkanlılıkla dile getirmekte:

> *"büyük insanlık için ölen insanların tek yönlü yüceltilmesi, dinlerden, kahramanlık efsanelerinden bize kalan bir mirastır. Bu mirastan kopamıyoruz. Bu miras bizi yitirip bitiriyor, bizi götürüp bilimin karşısına dikiyor. Bu miras bizi ölen insana ve kendimize yabancılaştırıyor."*[5]

Kaypakkaya'nın efsanevi bir nitelik kazanması, Türkiye sol hareketine fikirsel katkılarından çok, ondan sonra gelen nesillerin acılarını ve fedakârlık duygularını cisimlendirecek karizmatik bir referansa, bir kahramana duydukla-

rı ihtiyaçla açıklanabilir. Bu açıdan Kaypakkaya, birlikte anıldığı Gezmiş ve Çayan'la, daha otuzuna varmadan terk ettikleri hayatlarını ve dönemlerini aşan trajik bir kaderi paylaşmakta.

I.

Bununla birlikte, Kaypakkaya'nın en az üç açıdan '60'lı yılların diğer gençlik liderlerinden değişik bir profile sahip olduğunu söyleyebiliriz. Her şeyden önce, orta sınıf ya da bir "aydın" aileden değil, muhafazakâr ve "geleneksel" olarak tanımlanabilecek, taşra kökenli bir köylü aileden gelmekteydi. Bu anlamda, solun "eski tüfekler"i ve Kemalizmin "millî istiklal" temasından sola varan "aydın" bir gelenekle kopuşu temsil etmekte, 12 Mart sonrasında, 48'lilerin marjinalize edilmesi ve çok daha değişik bir sınıf profiline sahip olan 58'lilerin ortaya çıkması ile belirginlik kazanacak yeni bir dinamiğin bir önhabercisi olarak ortaya çıkmaktaydı.

İkincisi, diğer sol liderlere oranla, Kaypakkaya "saha"ya büyük bir ağırlık vermekteydi. Gerçi, Leninist bir yaklaşımdan kopamaması, saha çalışmalarında "mücadeleye rağmen proleter devrimci bilincin" olmadığı sonucuna varmasına, işçi hareketinin "ekonomizm" ve "terörizm" ("iktidarın terörle yıkılabileceği" fikri) tehlikeleri ile karşı karşıya olduğunu belirtmesine yol açmaktaydı.[6] Bununla birlikte, 1960'ların sonunda, daha 20 yaşındayken kaleme aldığı "Çorum İli'nde Sınıfların Tahlili" başlığını taşıyan monografisi Türkiye sol hareketi tarafından hazırlanan ender saha çalışmalarından birini oluşturmaktaydı.[7] Ekim 1971'de kaleme aldığı "Kürecik Bölge Raporu",[8] "saha"ya verdiği bu önemi yeniden hatırlatacaktı. Osmanlı döneminden beri devam eden "çete olgusunu"nu özellikle vurgulayan bu "Rapor"da, aynı zamanda kendi gözlemlerinden yola çıkarak Alevilik ve Kürtlük temalarını ele almakta, Aleviliğin "ilerici rolü"ne atıfta bulunmakta ve Kürecik'in 21 köyünden 20'sinin Kürt olmasına rağmen bölgede "Kürt milliyetçiliği"nin mevcut olmadığını ifade etmekteydi. "Rapor" Kaypakkaya'nın Kürecik'le sınırlı olmayan bazı mikro dinamiklerin Alevi/ Sünni, belli ölçüde de sol/sağ ayrımına dayalı yeni saflaşmalara yol açtığını görebildiğini göstermekteydi.

Üçüncü olarak, Kaypakkaya'nın döneminin Türkiye sol hareketinin en radikal liderlerinden biri olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu olgunun hem radikal bir devamlılık, hem de, ancak bu devamlılığın mümkün kılabildiği bir kopuş olarak okunabileceğini düşünüyorum. Belli bir anlamda, Kaypakkaya, Türkiye sol hareketinin 12 Mart kavşağında oluşan söylemsel radikalizmini varabileceği mantıki ve ameli sonuçlarına götürerek, içinden geldiği geleneklerle kopuşu sağladı. Türkiye sol hareketinin bir kısmı, Çaru Mazumdar'ın yönettiği Hindistan Komünist Partisi/ML'nin "halk savaşı"ndan etkilenerek Maoizme kaymıştı. Ayrı bir hareketin lideri olarak ortaya çıktığında, Kaypakkaya'nın elindeki tek kaynak, Maoizmi bu yolla Türkiye'ye "ithal eden" TİİKP'nin popülerleştirdiği bu teori idi. Bu miras, birbirlerini tamamlayan bir romantizm ve bir kin kaynağı olarak Kaypakkaya'nın eylem programını belirleyecekti. 12 Mart'ın "Beyaz Terörü"nün en yoğun olarak yaşandığı ve sol hareketin her gün yeni bir mevzi kaybettiği bir dönemde, İbrahim Kaypakkaya gönlündeki romantik-kin hülyasını şu şekilde ifade edecekti: "Şimdi kendimi bir gerilla birliği ile bir köyde düşünüyorum. İh-

tilalci köylü birliği, ağanın olduğu bir köye baskın yapacak, ağayı ilkel silahlarla, baltalarla, sopalarla öldürecek, ondan sonra propaganda birliği köye gelecek ve bir tiyatro oyunuyla bu eylemin pekişmesini sağlayacak. Müthiş bir olay."[9] Bu "Kızıl siyasî iktidar"ın temeli ise, doğal olarak "kanuni değil kanuna rağmen kurulan" bir parti olacaktı.[10]

Kaypakkaya "Türkiye'deki burjuva demokrasisi"nin "faşist ve feodal bir karaktere" sahip olduğunu dile getirmekteydi.[11] Türkiye sol düşüncesinin en zayıf noktalarından birini oluşturan "yarı feodallik – yarı sömürgecilik" tezini "ezber bir tez" olarak tekrarlamakta ve hareketini Çin'deki "Büyük Proletarya Kültür Devrimi'nin ürünü" olarak değerlendirmekteydi.[12] Buradan yola çıkarak "halk savaşı köye giderek hazırlanır"[13] demekte ve pasiflikle suçladığı TİİKP'nin "Mao Ze Dung düşüncesi"ni ve Mihri Belli ve Hikmet Kıvılcımlı'nın fikirlerini birbirlerinden ayıramadığını belirtmekteydi.

Gerçi "Şafak revizyonizmi" ile ayrılığın temel metnini oluşturan yazısında, Kaypakkaya Türkiye solundaki bu yeni saflaşmayı 29 nedenle açıklamaktaydı.[14] Ama ayrılığın temel nedeninin daha çok bir "eylem aciliyeti"nde yattığı düşünülebilir; 12 Mart sonrasındaki "Balyoz harekâtı"nın –Mahir Çayan örneğinde de görüldüğü gibi– Kaypakkaya'da da bir fedakârlık ve sadakat duygusunun oluşmasına yol açtığını, buradan yola çıkarak da, teorik olarak öğrenilmiş, ama ya pratik düzeyde ya da Türkiye koşullarında hiçbir zaman sorgulanmamış, tam aksine tek ve sarsılmaz doğru olarak kabul edilmiş şehir ya da kır gerillası programlarının uygulanmalarının mümkün olduğu hissini uyandırmıştı. Fedakârlık ve sadakat duygularının ağır bastığı her dönemde olduğu gibi, bu programların şimdiye kadar uygulanamamış olması ise, ya pasifizm ve "revizyonizm", ya "şimdiye kadar gösterilen" fedakârlığın yetersizliği, ya da "amentü"nün doğru öğrenilmemiş ve tatbik edilmemiş olması ile açıklanmıştı. Kaypakkaya şiddet sahasında oldukça sık görülen, en az mümkün olduğu bir anda radikalleşmeyi en had safhaya vardıran bu trajik sübjektivitenin Türkiye'deki en önemli misallerinden birini oluşturmaktaydı. İşkencedeki kararlılığı ise, bu sadakat ve fedakârlık duygusunun nasıl büyük bir yoğunlukla ve bir inanç olarak yaşandığını göstermekteydi.

24 yaşında işkencede hayatını kaybeden İbrahim Kaypakkaya, tarihsel değerlendirmeleri ve strateji önerisiyle de Maocu hareketin Türkiye'deki en radikal savunucularından birisiydi.

II.

Kaypakkaya'yı Türkiye sol hareketinde radikal bir kopuş olarak değerlendirme-

min diğer bir nedeni ise, Kemalizm ve millî mesele konusundaki yaklaşımları. Bu konudaki görüşleri, kendisini, hiçbir zaman tahmin edemeyeceği bir ölçüde, bir kitabının isminden yola çıkarak "Deccal" olarak adlandırdığı Hikmet Kıvılcımlı'ya, daha doğrusu, ancak 1980'lerde gün ışığına çıkan, *Yol* serisinin yazarı Kıvılcımlı'ya[15] yaklaştıracaktı. Bilindiği gibi, 1930'larda kaleme aldığı bu seride, Kıvılcımlı, Kemalizme, o zamanki TKF ve Komünist Enternasyonal'in görüşlerine tümüyle zıt düşen yeni bir açıdan bakmış, Kemalizmin "gericiliği", "ölüm dönemine yaklaşan kapitalizm"i, temsil ettiğini, Kemalizmin "mürteci" ya da "gerici olarak" tanımladığı akım ve başkaldırıların ise "ihtilalci" bir ihtivayı haiz olduklarını dile getirmişti. Türkiye solunun Ermeni meselesine yeni bir yaklaşımını mümkün kılan bu çalışmasında, Kıvılcımlı "Doğu meselesi"ni, 1930'ların tabiriyle, bir "milliyet meselesi" olarak ele almış, "Kürdistan'ın ayrı bir pazar" oluşturduğunu belirtmiş ve bildiğim kadarıyla, bu konuda ilk kez "müstemleke" teorisini geliştiren düşünür olmuştu.

Yol'dan 35 yıl sonra sol harekette bu iki meselenin yeniden bölünmelere yol açması, aynı zamanda 1946'da "demokrasiye geçen" Türkiye'nin bu meseleleri çözememesi, tam aksine, tabulaştırması, özellikle de Kemalizmi, Etienne Copeaux'nun tabiriyle bir din haline dönüştürmüş olması ile açıklanabilirdi.[16] "Demokratikleşme"nin aşamadığı bu tabuları, Kaypakkaya, giderek kalıplaşan, kendisi de bir din haline gelmiş Marksist-Leninist-Maoist sol söylemin sunabildiği çok az imkân ve mefhumu kullanarak kırmaya çalıştı. Böylelikle, özellikle TİİKP'den koptuktan sonra, "fanatik bir anti-komünizm" olarak tanımladığı Kemalizme karşı cepheden bir saldırıya geçti ve Mustafa Kemal'in en azından bir safhasını ya da bazı yönlerini olumlu bulan geleneksel solun aksine, Kemalizmi bütünüyle bir karşı-devrim olarak değerlendirdi. "İttihat ve Terakki'deki komprador burjuvazi ve toprak ağaları"nın iktidarını devam ettiren "Kemalist diktatörlüğü" "sözde demokratik, gerçekte askerî faşist bir diktatörlük"[17] olarak tanımlayarak, "devrim"in hedefinin Kemalizmin ihyası değil yıkılması olduğunu dile getirdi. Yine ona göre:

> *"Kurtuluş Savaşımız, Şafak revizyonistlerinin iddia ettiği gibi 'Asya'nın ezilen halklarına' değil, Asya'nın korkak burjuvazisine ve bir de emperyalist ülkelerin mali oligarşisine 'cesaret ve umut' vermiştir. Asya'nın korkak burjuvazisi, Kemalist devrimde kendi gerici emellerinin gerçekleştiğini görmüştür: Köklü bir anti-emperyalist ve anti-feodal devrim olmadan, kitlelerin devrimde hâkim rolü olmadan, yerli hâkim sınıfların çıkarları zedelenmeden, burjuvaziyi ve toprak ağalarını da rahatsız eden sömürge yapıyı tasfiye etmek, fakat öte yandan emperyalist ülkelerle işbirliğine devam etmek, yarı sömürge yapıyı devam ettirmek, emperyalistlerle elele ülkeyi talan etmek ve kitlelerin köklü bir devrim isteğini emperyalistlerle birlikte boğmak ve bastırmak."*[18]

Kemalizme yönelttiği eleştirilerde Sovyet tarihçisi Şnurnov'un *Türkiye Proletaryası* başlığını taşıyan kitabını ana kaynak olarak kullanan Kaypakkaya, Şefik Hüsnü ve TKP'nin ise bu iktidara teslim olduğunu ifade etmekteydi:

> *"Şefik Hüsnü önderliğindeki TKP, bir müddet Türkiye'deki devrimi 'sosyalist devrim' olarak tespit etmiş ve bu-*

1970 baharından itibaren "Toplu Köy Aramaları Kanunu"na dayanılarak Diyarbakır, Siirt, Mardin gibi illerde yapılan aramalarda ve özel yetiştirilmiş birliklerce yürütülen operasyonlarda köylülere dayak atıldığı, işkence yapıldığı iddiaları gündeme geliyordu.

nu da Kemalist iktidardan beklemiştir. Daha sonra 'sosyalist devrim' şiarından vazgeçmiş, fakat bu kez de, aynen Menşeviklerin mantığıyla, Kemalist iktidarın demokratik devrimin görevlerini tamamlamasını ve sosyalist devrim için yolu düzlemesini beklemeye koyulmuştur. TKP köylülerin devrimci rolünü reddetmiştir. İşçi sınıfı önderliğinde, köylülere dayanarak demokratik halk devrimini başarmayı ve durmadan sosyalizme geçmeyi, yani Marksist-Leninist kesintisiz ve aşamalı devrim teorisini reddetmiştir."[19]

"Toplu halde katledilen Ermeniler"e değinen Kaypakkaya[20] Kürt meselesini bir "ulusal sorun" olarak tanımlamaktaydı. Kaypakkaya'nın bu konuda yazdıkları, Kürt solu ile yakın bir temasta olduğunu, en azından, bu solun yazılı değil de sözlü olarak geliştirdiği düşüncelerden haberdar olduğunu göstermekteydi. "Sadece Dersim ayaklanmasından sonra katledilen Kürt köylülerinin sayısı 60.000'in üstündedir" diyen Kaypakkaya, şöyle devam etmekteydi:

"Lozan'da Kürt ulusunun kendi kaderini tayin hakkı alçakça çiğnendi. Kemalistlerle emperyalistler, Kürt ulusunun kendi istek ve eğilimini hiçe sayarak, pazarlıkla, Kürdistan bölgesini çeşitli devletler arasında böldüler (...) Kemalist diktatörlüğün millî meselede izlediği çizgi, tam anlamıyla Türk şövenizmidir."[21]

Kaypakkaya'ya göre, Kürt meselesi sadece "ezilen bir halk"ın meselesi değil, "ezilen bir millet"in meselesiydi. "Millî baskı, sadece Kürt halkına değil, burjuvazi de dahil Kürt milletine karşı uygulanmakta"ydı. Kürt hareketi de sadece bir "halk hareketi değil", aynı zamanda bir "millî hareket"[22] olarak ortaya çıkmakta ve kendi kaderini tayin etmeyi hedeflemekteydi. "Kader tayini"

ise, Türkiye solunun düşündüğü gibi, dışardan, "işçi sınıfının" ya da "komünistler"in çıkarları doğrultusunda değil, Kürtlerin kendi "genel oylama"ları ile gerçekleşebilecekti. Kürtlerin kendilerinin alacağı karar "işçilere ve köylülere karşı olsa bile" "hâkim millet" komünistleri tarafından meşru bir karar olarak kabul edilmeliydi.[23] Aynı şekilde, bu "kader tayini", anti-emperyalizm koşuluyla sınırlandırılmazdı: "Bir milletin kendi kaderini tayin hakkı, emperyalizme alet oldukları veya olabilecekleri iddiası (ile) kısıtlanamaz veya ortadan kaldırılamaz; böyle bir iddiayla bir milletin 'ezilmesi ve gadre uğraması' savunulamaz"[24] demekteydi. Şefik Hüsnü TKP'sini "millî baskının kayıtsız şartsız destekçisi" olmakla suçlayan Kaypakkaya, Kürt milliyetçiliğini kınayan Türkiye soluna Lenin'den yola çıkarak cevap vermekteydi: "... Her ezilen ulusun burjuva milliyetçiliği, zulme yönelmiş olan genel bir demokratik muhteva taşır ve bizim, ulusal imtiyazları sağlama eğiliminden bunu kesin olarak ayırdederek... *kayıtsız şartsız* desteklediğimiz işte bu muhtevadır."[25]

III.

Henüz ergenlik çağı denilebilecek bir dönemde, 24 yaşında ölmüş, zamanının dar dogmatik kalıplarından ayrı ele alınabilmeleri mümkün olamayan ve Türkiye solunun iki büyük tabusunu kırmaya çalışan yazılarını büyük bir yalnızlık içinde yazmış bir militandan, ne özgün bir düşünce sistemi geliştirebilmesi, ne de bir parçası olduğu solu yenileyebilmesi beklenebilirdi. Kaypakkaya'nın içinde yetiştiği, kendi radikaleşme süreçlerini beraberinde getiren, başka anlamlarla temas, fikir teatisi ve ihtilafları dıştalayan "Markist-Leninist-Maoist" söylemin dışına çıkabilmesi mümkün değildi. Ama Kaypakkaya'nın trajedisi, aynı zamanda, solun demokratik temelde radikal eleştirel bir rol oynamasına imkân tanımayan bir sistemin, önce silahlı mücadeleye ittiği, sonra da ezdiği bir neslin belirleyici simalarından biri olması idi. MHP komandolarını "vatan evladı", "solcuları" ise "vatan düşmanı" olarak görmeyen, "Balyoz harekâtları" yerine radikal muhaliflerinin entegrasyonuna imkân tanıyan bir Türkiye'de, Kaypakkaya da hiç kuşkusuz daha değişik mücadelelerin bir aktörü olarak ortaya çıkacaktı. Bu trajedi, 1970'lerde ve 1980'lerde, başka acıları da içererek, yeni nesillerin de harcanmasını beraberinde getirerek, devam edecekti.

Ölümünden 30 yıl sonra, Kaypakkaya'nın "havarileri" kendilerinin de bir parçaları olduğu, birkaç nesile yayılan bir şiddet süreci içinde parçalanır ve dünya sosyalizminin krizinin yarattığı anlam boşluğunda erirken, Kemalizmle bağlarını koparmamakla suçladığı eski partisi TİİKP'nin son *avatan*, elindeki tek silah olarak kalan radikal Türk milliyetçiliğinin en önemli bayraktarlarından biri haline gelecekti. ❐

DİPNOTLAR

1 N. Behram, *Ser Verip Sır Vermeyen Komünist Önder,* İstanbul, Umut Yayıncılık, 1999, T. Feyizoğlu, *İbo. İbrahim Kaypakkaya,* Istanbul, Ozan Yayıncılık, Altındağ Yayıncılık, 2000.

2 Bu ilk yazıların tam metni için Emrah Direhşan (derleyen) *Fırtınalı Yıllarda İbahim Kaypakkaya- "Bilinmeyen" Yazılar*, İstanbul, Belge Yayınları, 1997.

3 Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi.

4 Türkiye Komünist Partisi-Maksist-Leninist ve Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu.

5 M. Oruçoğlu, "Önsöz", T. Feyizoğlu, *a.g.e.*, s. 5.

6 İ. Kaypakkaya, *Seçme Yazılar I*, İstanbul, Umut Yayıncılık, 1993, s. 52 ve 56.

7 İ. Kaypakkaya, *Seçme Yazılar I, a.g.e.*, s. 93-130.

8 İ. Kaypakkaya, *Seçme Yazılar I, a.g.e.*, s. 185-209.

9 Aktaran, T. Feyizoğlu, *a.g.e*, s. 181.

10 İ. Kaypakkaya, *Bütün Yazılar I*, Istanbul, Tufan Yayınları, 1976, s. 54.

11 İ. Kaypakkaya, *Bütün Yazılar I*, a.g.e., s. 141.

12 İ. Kaypakkaya, *Bütün Yazılar I, a.g.e.*, s. 93.

13 İ. Kaypakkaya, *Bütün Yazılar I, a.g.e.*, s. 222.

14 "Şafak Revizyonizmi ile Aramızdaki Ayrılıkların Kökeni ve Gelişmesi (Genel Eleştiri)", İ. Kaypakkaya, *Bütün Yazılar I, a.g.e.*, s. 210-346

15 Kolaylıkla anlaşılabilen nedenlerden dolayı, H. Kıvılcımlı, *Yol* serisini yaşamı boyunca sansür etti. *Yol*'un 1981'de Fuat Fegan'ın emeği ile Arşiv Yayınları tarafından yayımlanması ise askerî rejim nedeniyle Türkiye'de bir hadise oluşturmadı (*Yol*, maalesef "öz-Türkçeleştirilerek", başka bir tabirle dil olarak zayıflaştırılarak, İstanbul'da Bibliotek Yayınları tarafından 1992'de iki cilt olarak yayımlandı.

16 E. Copeaux, "La transcendance d'Atatürk", C. Mayeur-Jouant (der.), *Saints et Héros du Moyen-Orient contemporain* içinde, Paris, Maisonneuve - Larouse, 2002, s. 121-135.

17 İ. Kaypakkaya, *Bütün Yazılar I, a.g.e.*, s. 59.

18 İ. Kaypakkaya, *Bütün Yazılar I, a.g.e.*, s. 131.

19 İ. Kaypakkaya, *Bütün Yazılar I*, a.g.e., s. 64.

20 İ. Kaypakkaya, *Bütün Yazılar I, a.g.e.*, s. 176.

21 İ. Kaypakkaya, *Bütün Yazılar I, a.g.e.*, s. 114-115.

22 İ. Kaypakkaya, *Bütün Yazılar I, a.g.e.*, s. 71-73.

23 İ. Kaypakkaya, *Bütün Yazılar I, a.g.e.*, s. 75.

24 İ. Kaypakkaya, *Bütün Yazılar I, a.g.e.*, s. 179.

25 İ. Kaypakkaya, *Bütün Yazılar I, a.g.e.*, s. 181.

Kopuş Düşüncesi: 1960'lı Dönem Bir Kop(ama)ma mıdır?

ÖMER LAÇİNER

Batı dışı hemen tüm toplumlarda olduğu gibi, Türkiye'de de sosyalist akım/hareket, asıl olarak Sovyet Devrimi ertesinde, onun itkisiyle doğdu ve belirleyiciliği altında şekillendi.

Bu itki/etki iki boyutuyla özetlenebilir. Birincisi, o zamana kadar belli bir sanayi toplumu olma düzeyini ve dolayısıyla örgütlü bir işçi sınıfının varlığını zorunlu, nesnel ön koşul sayan ortodoks –sosyalizm için– mücadele formatını köklü biçimde değiştirmiş olmasıyla ilişkilidir. Sovyet Devrimi, istisnai siyasal konjonktürleri, buhran ve ekonomik altüst dönemlerini maharetle değerlendiren, genel sosyalist tezleri bu durumların ortaya çıkardığı değişim talep ve dinamiklerine uyarlayabilen bir "devrimci kadro"nun, "maddi/nesnel koşulları henüz oluşmamış" toplumlarda bile bir sosyalist devrimi gerçekleştirebileceğini kanıtlamış sayılıyordu. O halde Doğu, sömürge, yarı sömürge ülkelerde de bir devrimci kadro, "nesnel koşulların oluşması"nı beklemeksizin, siyasal-ideolojik yetenekleriyle modernleşme/kapitalizme geçiş ya da sömürgelikten kurtuluş sorunlarından sosyalizme götürebilecek bir devrimci dinamik oluşturabilirdi.

Etkinin bu boyutuyla söz konusu ülkelerde haliyle sayıları sınırlı olan –çoğu aydın– sosyalistleri böylesi bir devrimci kadro olarak yoğun bir ideolojik-siyasal eylemliliğe, her tür imkân ve sorunu kitlesel bir harekete dönüştürmeye teşvik edeceği açıktır.

Ancak Sovyet Devrimi etkisinin bunun tersine işleyen bir boyutu daha vardır. Etkinin bu yönü, Sovyet Devrimi'nin SSCB-devlet olarak kurumlaşmasından itibaren belirgin biçimde görülmeye başlar. Sovyet Devrimi'nin açtığı esinlendirici perspektifin "dünya devrimi" organizasyonu olarak kurulan III. (Komünist) Enternasyonal'in özellikle SBKP'de Stalinizmin mutlak egemenliğinin sağlandığı 1920'lerin sonlarından itibaren, SSCB dış politikasına tâbi kılınması ve giderek onun bir aleti gibi işlemeye başlaması ile ilişkilidir. Bu işleyiş Enternasyonal üyesi parti çekirdekli hareketlerin faaliyetlerini, temsil ettikleri fikri içeriği, kendi ülke/toplumlarının özgün koşul ve dinamiklerini dikkate almaktan çok, SSCB dış politikasının isterlerini göz önüne alarak belirlemeleri biçiminde tezahür eder. Şüphesiz bu tutum içselleştirildiği ölçüde o parti/hareketin de ülkesinin özel sosyo-politiğine gidişatının ortaya çıkardığı dönüşüm/dönüştürme imkânlarına gerçek bir ilgi ve ilişkiyle yaklaşma tavrı da zayıflar, talileşir ve hatta kopar. Bu durum, söz konusu parti/hareketlerin, kendi ülkelerindeki "devrimi gerçekleştirecek asli güç"ü kendi halklarında aramak ve oluşturmak yerine, SSCB'nin dünya ölçeğindeki güç mücadelesini kendi lehine çevirebilme kapasitesinden "bekleyen" bir düşünüş, davranış rotasına çekilmeleri demektir.

Dolayısıyla, Sovyet Devrimi'nin bu, birinin ağırlığı, belirleyiciliği aştığı oranda ötekisini kaçınılmaz olarak dışlayan iki etki boyutu, özellikle Doğu/Kuzey Avrupa'dan Çin'e kadar SSCB'yi çevreleyen kuşakta yer alan ülkelerin sosyalist hareketleri içinde keskin çatışmalara, ayrışmalara yol açacak niteliktedir. Öyle de olmuş ve bu iç çatışmanın şöyle ya da böyle nihai biçimde sonuçlandığı yani Sovyet Devrimi'ni esinlendirici sayma ile

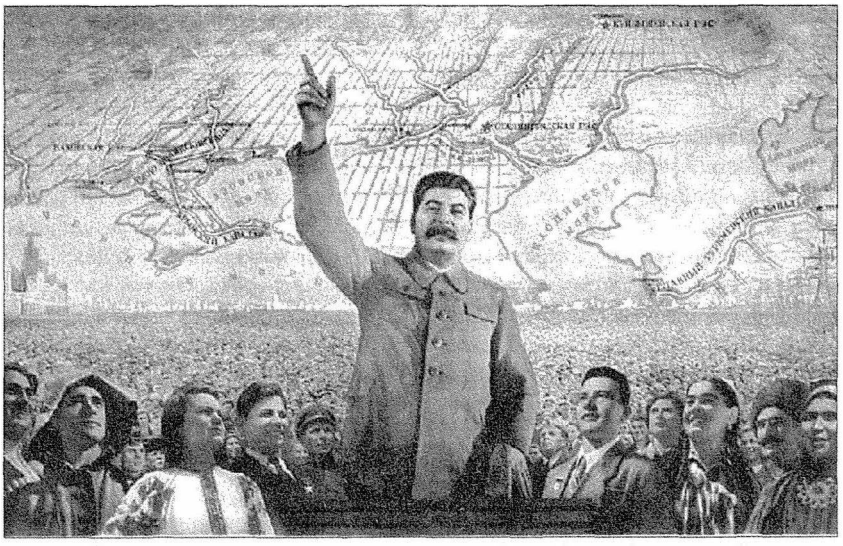

Stalin'in İkinci Dünya Savaşı'nın sonunu belirleyen kuvvetlerden birini temsil etmesi, sosyalistlerin reel politika alanındaki "güçlerinin" sembolü haline gelmesi eşzamanlı bir süreçtir. "Sosyalist anavatan" da bu dönemde mitik ve mistik bir anlama kavuşur.

SSCB'ye tâbi olma eğilimlerinden birinin tam egemen olabildiği ülkelerde kategorik olarak farklı karakterde sosyalist hareket/akımlar oluşmuştur.

1960'lara kadarki döneme genel olarak bakıldığında, SSCB'ye tâbi olma eğiliminin talileştirildiği hatta tasfiye edildiği ülkelerde, Sovyet Devrimi perspektifini ülkelerinin koşullarına özgün katkılarıyla uyarlayabilen hareketlerin ya Çin, Vietnam ve Küba da olduğu gibi "devrim yapan" partiler haline gelebildiği veya bazı Balkan, Güney Amerika ülkelerinde ve Hindistan'ın bazı eyaletlerinde olduğu gibi güçlü, hayli yerleşik bir halk-kitle desteğine sahip partiler olabildikleri görülür. Buna mukabil, SSCB'ye tâbi olma eğiliminin ötekini şiddetle tasfiye ettiği ülkelerde ya birer koza parti olmaktan ileriye gidememiş, hatta sanki "kasıtlı" olarak gitmemiş, izole bir sosyalist çevre ya da SSCB'nin doğrudan gücü, desteği ile iktidar olsa bile, kökleşememiş, toplum tarafından bir yönetici azınlık gibi algılanmaktan kurtulamamış partilerle karşılaşılır.

Hemen tüm ülkelerde sözü edilen iki eğilimden biri az çok bir tartışma, ayrışma süreci yaşandıktan sonra egemen hale gelmiş ise de, çoğu Ortadoğu ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de sosyalist hareketin, 1920'lerde SBKP'ye, SSCB dış politikasına tam bir tabiyet temelinde oluşması dikkat çekicidir. Komünist Enternasyonal dışı sosyalist akımların, anarşizmin, anarko sendikalizmin ve II. Enternasyonalin esamesinin bile okunmaması bir yana; tam da o yıllarda SBKP ve Enternasyonal içinde açıkça cereyan eden ve kısa sürede keskin ayrışmalara, iç hesaplaşmalara dönüşecek teorik-politik tartışmaların TKP içinde ne yansısını ne de taraflarını görmek mümkündür. Dünyanın birçok K.P'sinde bu hayati tartışmaların kendi ülkelerindeki mücadeleye "tercümesi" bazında saflaşmalar olurken, Türkiye'deki "kurucu" kadro, fikir belirtmeksizin "netice"yi, yani SBKP ve dolayısıyla SSCB ve Enternasyonal'de nihai galibin kim/hangi eğilim olacağını bekleme pozisyonundadır. Dünya komünist hareketinin "kader"inin belirlendiği bu kritik eşikte, Türkiye'deki hareket, kendini tar-

tışmaya katılabilme düzeyinde dahi görmeyen, böylece ikinci, üçüncü sınıf bir statüyü peşinen kabullenen, birinci sınıflar arasındaki nihai otorite kavgasının galibine şimdiden biat edeceğini gösteren ve bunu içselleştirmiş bir "kimlik-kişilik"le oluşmuştur.

Bu bakımdan, TKP "kadrosu" ile sınırlı Türkiye sosyalist hareketinin İkinci Dünya Savaşı ertesine, 1950'li yıllara kadar izlediği politik-ideolojik çizgiyi, fikri perspektifi, dönemin Türkiye koşulları ile ilişkilendirmekten çok, o yılların SSCB-Türkiye ilişkileri bağlamında, düşünmek, yani SSCB'nin Türkiye devletine karşı izlediği politika ile ilişkilendirmek çok daha gerçekçidir.

Nitekim, bu dönemde TKP, baştan beri yasaklı olmasına, bu yasağın giderek ağırlaşmasına ve sık sık tevkifatlara, ağır hapis cezalarına mahkûm edilmesine rağmen; SSCB'nin tarafsızlaştırma-iyi komşuluk siyaseti izlediği Kemalist rejime karşı asla doğrudan cephe almamıştır. Kemalist rejimin bir tek parti diktatörlüğü haline gelişi, 1930'larda ırkçı-faşizan bir yönelim göstermesi, art arda patlak veren doğudaki –Kürt– isyanlarının gayet sert askerî tedbirlerle bastırılması dahi bu tutumu değiştirmemiştir. Buna mukabil aynı TKP, dönemin popüler desteğe sahip muhafazakâr-modernist muhalefet girişimlerine ve Kürt ayaklanmalarına rejimle hemen hemen aynı retoriği kullanarak karşı çıkmakta, bunların "gerici" olduğunu öne sürerek "ilerici" devletin yanında yer almaktadır.

Ancak, bu tutumun SSCB dış politikasına tam tabiyeti aşan bir yönü vardır. Çünkü, Kemalist rejimi, onun çekirdeğini oluşturan asker-sivil bürokrasiyi "ilerici", onlara muhalefet eden popüler destekli hareket/partileri "gerici" diye niteleyen yaklaşım ve tutum, SSCB-TC ilişkileri bozulduktan sonra da sürdürülmüştür. İkinci Dünya Savaşı ertesinde Türkiye, bizzat Kemalist rejim hükümetlerince "Batı ittifakı" yanında, SSCB karşısında konumlandırılıp Soğuk Savaş anti-komünizmi başlatıldığında TKP'nin "gerici" sıfatını Kemalizmi, CHP'yi de kapsayacak biçimde kullanması beklenirdi. Oysa, Kemalizmde; daha sosyo-politik bir ifadeyle asker/sivil bürokratik elitte sosyalist müttefiki potansiyeli gören ve o nedenle de söz konusu kesime "ilerici" sıfatı veren yaklaşım, olduğu gibi korunmuş; buna mukabil 1950'de geniş halk desteğiyle iktidara gelen –muhafazakâr modernist– DP'ye asker-sivil bürokrat elitin açtığı ve savunduğu "Batı yanlısı" rotayı takip etmekten öte pek bir şey yapmadığı halde, "gerici" sıfatının yanı sıra bir de "karşı devrimci" nitelemesi eklenmiştir.

O halde şunu söyleyebiliriz ki; Türkiye'de sosyalist hareketin 1960'lara kadarki düşünüş biçiminde, sosyalizmi "kurabilmek" için, Türkiye toplumu içinden verilecek bir mücadele, oradan sağlanacak bir "güç" öngörülmemektedir. Bu "güç" işlevi, SSCB'ye, onun stratejisi ile belli bir aşamada harekete geçireceği güce yüklenmekte veya bu işlevin –tali bir ihtimal olarak da– "ilerici" TC devlet aygıtında, asker-sivil bürokrat/aydınlarda potansiyel olarak mevcut olduğuna inanılmaktadır. Bu yaklaşım ve tutumun "kitabi" gerekçesi elbette Türkiye toplumunun –kestirme ifadeyle– "geri"liğidir. Gerçi aynı kıstaslar kullanıldığında Türkiye ile benzer bir "geri"lik düzeyine yerleştirilebilecek olan örneğin Çin ve Vietnamda sosyalist hareketler, kendi toplumları içerisinden "zafer"e götüren gücü oluşturabilmiş; örneğin İspanya'da zaferin eşiğine kadar getiren bir toplumsal destek edinebilmişler ise de; 1960'lara kadarki Türkiye sosyalist hareketinde buna benzer herhangi bir deneme girişimi olmadığı gibi, bu amaçla herhangi bir düşünce egzersizinin yapıldığı da pek söylenemez.

* * *

1960'lı yılların Türkiye'de sosyalist hareket/akım için bir dönüm noktası olduğunu söyleyebilmenin sınırını ve ne ölçüde mümkün olduğunu tespit edebilmek için bu özet "köken" analizi öncelikle

dikkate alınmalıdır. Çünkü, her ne kadar 1960 sonrası Türkiye sosyalist hareketi, TKP'nin sadece unsurlarından biri olduğu, diğer kanallardan gelen bileşenleriyle oluşmuş bir mecra ise de; TKP'nin, daha doğrusu onu güdümleyen SBKP'nin merkezinde yer aldığı, belirlediği uluslararası sosyalist hareketin "geleneği", SSCB'nin ekonomik, politik ve askerî gücüyle de beslenen hegemonik etkisiyle "yeni bir başlangıç" halindeki Türkiye sosyalist hareketini kaçınılmaz olarak koşullandırmaktaydı. Bu koşullandırma, birçok ülkede kendinden söz ettirebilecek denli etkili Troçkizm ve anarşizm gibi akımların, dikkate değer teorik donanım ve literatürlerine rağmen, neredeyse 1970'li yılların ortalarına kadar sürecek bir "tecrit"e tâbi olmalarını sağlayacak kadar güçlüdü. Aynı nedenle SBKP-ÇKP arasında daha 1960'ların başında su yüzüne çıkan çatışma, rekabet ve kamplaşma, Türkiye sosyalistlerinin gündemine ancak 1960'ların sonuna doğru, ÇKP "kültür devrimi"ni başlatıp, Avrupa 68'indeki komünist partilerine karşı açıkça cephe aldıktan sonra girebilmiştir.

Ancak, –SSCB-SBKP hegemonyasını dikte eden– bu gelenek tarafından böylesine koşullanmış olmak, o geleneğin –mumyalanarak da olsa– kaynağında yer alan Sovyet Devrimi'nin ve onun şeklen değilse de manen ardılı olan Çin, Vietnam, Küba devrimlerinin esinlendirici etkisini kıracak kadar da güçlü değildir. Nitekim, 1960'lardaki "yeni başlangıç"ın 1965 ve sonrasında çizilecek devrimci-sosyalist portresi, prestijli üniversitelerin forumlarında bilgisi ve cerbezesi ile öğrenci gençliğin siyasal toplantı ve gösterilerini yönlendiren, fabrika önlerinde ve işçi kahvelerinde ajitasyon ve propagandaya, "toprak mücadelesi" veren küçük köylülere yarıcı ve ırgatlara omuz vermeye koşan ve böylece kitlesel bir hareket yaratmaya çalışan enerjik bir tip olarak 1960 öncesinin tipik TKP'lisinden tamamen farklıdır. TKP'nin öncelikle "hücre"lerinin "deşifre olmaması"nı sağlamak için çoğu kez "hareket" oluşturmaktan, oluşan hareketlerden uzak durmaya varan tutumu, "çalışma tarzı", nasıl SSCB'nin gücüne dayalı, "o gün" geldiğinde işbaşına çağrılacak kadroları saklama stratejisinin bir gereği, buna uygun bir yöntem olarak görünüyorsa; burada Sovyet Devrimi etkisinin ikinci boyutu diye adlandırdığımız şeyi tespit edebiliyorsak; 1960 sonrasının tipik devrimci-sosyalistinin "hareket" oluşturma şevkinde, eyleme katılmak ve en ön saflarda yer almak için gösterdiği çaba ve arzuda, toplumdaki her kıpırdanışa, her soruna bir dönüşüm imkânı bulabilmenin dikkatli ilgisiyle koşturmasında da, Sovyet Devrimi etkisinin birincil boyutunun tezahürünü görebiliriz. 1960 sonrasının tipik devrimci-sosyalisti, SSCB'ye bakarken, orada süper bir devlet gücü, planlı ekonomi vs.'den ziyade Sovyet Devrimi'ni gören biridir. Bu devrimi, kurduğu devleti kendi ülkesi/toplumundaki bir devrim için bir model olarak görüyorsa bile; gücünü, güçlülüğünü kendisi için bir dayanak, temel koz sayma edilgenliğine itibar etmeyip, bizatihi devrimin kendisini bir esin kaynağı, geliştirilecek bir perspektif gibi algılayıp, benzer bir "l.atkı" yapabilmenin şevkini taşımaktadır. Bu, "devrim, önceden bilimsel" olarak tanımlanmış belirli koşulların ürünü olarak değil, koşulları içerdiği dönüşüm imkânını açığa çıkaracak biçimde zorlayan bilinçli faaliyetin ürünü olarak kavranmalıdır" diye özetlenebilecek Sovyet Devrimi'nin "mesajı"nın, "ruhu"nun Türkiye topraklarında kırk yılı aşkın bir süre sonra, duyulur hale gelmesi demektir. Şüphesiz bu kırk yıl boyunca dünya üzerinde o mesajı almış, ona kendi sözlerini de eklemiş Çin'in, Vietnam'ın, Küba'nın katkılarıyla da yüklenmiş olarak.

* * *

Ama bu kırk yıl aynı zamanda "devrim"in kurumlaştığında, yani o yılların deyimiyle "sosyalizmin" –yukardan aşağı– inşasına başlanıp "yapı" ana hatlarıy-

la ortaya çıktığında, hedefin ne ölçüde gerçekleştirilebildiğini, soyut amaç ve değerlerin nasıl ve derecede somutlaştırılabildiğini gösteren kanıtlar, veriler de taşımaktaydı. Ve 1960'lı yıllar, bu kanıtlar, veriler ışığında bir bilançonun yapıldığı ve sonucun birçok açıdan hiç de parlak olmadığının, yani amaç ile varılan sonuç –durum– ve gidişat arasındaki çelişkinin göz yumulamayacak ölçüde derin olduğunun giderek yüksek sesle, ifade edildiği bir dönemdi de. Tartışmalar o kaygı uyandırıcı sonuçlar ve çelişkilerin sadece "devrimden sonra"ki uygulamaların şu veya bu yanlışlığından değil, "devrim"in "yapılış" biçiminden de kaynaklandığını düşündürtecek yönde ilerlemekteydi. 1960'lı yıllarda Türkiye ile eşzamanlı olarak hemen tüm dünyada ve özellikle ileri endüstriyel toplumlarda yükselen öğrenci-aydın kitlelerin (68 hareketi) gündeminde, kapitalist toplumun eleştiri ve aşılması sorunuyla iç içe olarak bu sorgulama da ilk sırada yer almaktaydı. Özetle 1968 hareketi "sosyalist devrimi gerçekleştirmiş" yani devlet/iktidarın komünist partilerin eline geçtiği ülkelerde, modern sosyalist-Marksist teorinin öngördüğü hedefe varılamadığı, hatta bazı temel noktalarda tam tersi bir durumun ortaya çıktığı olgusundan hareketle* hem de bu "tıkanma"dan duyulan rahatsızlığı, endişeyi dile getiriyor hem de bu sorunu aşabilme mücadelesinin alışılagelmiş kalıpların dışında bir şey olacağı sezgisiyle yeni baştan düşünme ve deneme arzu ve arayışını temsil ediyordu.

Polonya, Çekoslavakya gibi "sosyalist ülke"lerde de ciddi yankılanmaları olan "1968 hareketi"nin bu gayet belirgin yönünün onunla eşzamanlı bir yükseliş, bir yeniden başlangıç süreci yaşayan Türkiye sosyalist hareketinin ana mecrasında hemen hemen hiç dikkate alınmaması son derece düşündürücüdür. Ayrıca eklemek gerekir ki; 1960'lı yılların Türkiye sosyalist hareketi, çok büyük çoğunluğu ile, bilhassa 1968 hareketinin "sosyalist ülkeler"deki yansımalarını, Polonya ve özellikle Çekoslavakya'da kitlesel çapta ortaya çıkan, taleplerini sosyalizm içi gerekçelerle dile getiren muhalefet hareketlerini şiddetle kınamış, düşmanlık, ihanet diye nitelemiştir. O dönemde TİP genel başkanı olan M.A. Aybar'ın, Sovyet Bloku ordularınca bastırılan bu muhalefet hareketlerine arka çıkan, mevcut "sosyalist düzen"lerin ciddi bir revizyondan geçirilmesi gerekliliğini vurgulayan, "güleryüzlü sosyalizm" sloganıyla öne sürdüğü yaklaşım, onun TİP genel başkanlığından alaşağı edilmesiyle sonuçlanacak kadar tepkiyle karşılanmıştı.

Belirtmek istediğimiz nokta; 1960 sonrası Türkiye sosyalist hareketinin insanlar, sınıflar ve uluslararasındaki her türden sömürü, baskı ve egemenlik ilişkisini sorguladığı için hem kapitalist tüketim toplumlarının hem de mevcut reel sosyalist rejim ve düzenlere karşı çıkan, kapitalist sınıfı olduğu kadar reel sosyalist nomenklaturasını da topa tutan 1968 "ruhu" ile sadece kapitalist-emperyalist kampa yönelik tarafından rezonans kurduğu, mevcut sosyalist rejimlere yönelik eleştirisini ise ya duymazdan geldiği ya da snopluk veya tuzu kuru romantizm gibi gördüğüdür.

1968 eleştiri hareketi, sonuçta bir çözüm, bir perspektif oluşturamasa da; sosyalizmin gerçekten devrim olabilmesi için, özel mülkiyetin ilgasının, planlı ekonominin, eşit paylaşımın... yeterli olmadığını, bunların başlı başına amaç olmaktan ziyade, asıl amaç olan, insanlar arasındaki her türden eşitsizliğin, insani ge-

(*) SSCB-SBKP bu tespit ve eleştirilere "reel sosyalizm" kavramını icat eden bir tezle cevap vermeye çalışıyordu. Tez, mevcut sosyalist düzenlerin teorinin asli özelliklerini belirttiği sosyalist toplum tarifi ile birçok noktada uyuşmadığını, hatta çeliştiğini inkâr etmiyor, edemiyor; ama bu durumda yapılması gerekenin teorideki tarifin değiştirilmesi, olabilecek sosyalizmin ancak böyle bir şey olacağının kabul edilmesinin zorunlu olduğunu iddia ediyordu.

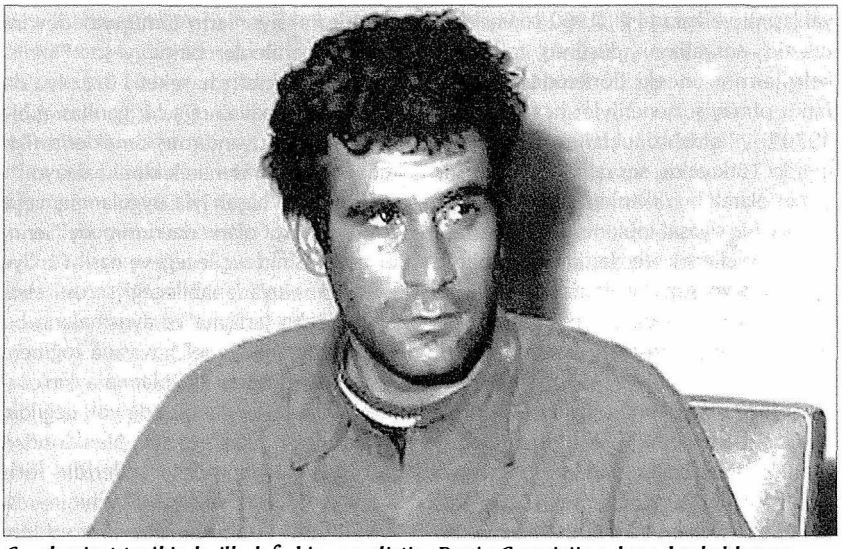

Cumhuriyet tarihinde ilk defa bir sosyalistin, Deniz Gezmiş'in adının başkaldırının simgesi haline gelmesi ve ciddi sempati toplaması; devleti, idama kadar uzanacak "sert" tedbirlere yöneltmiştir.

lişme/yetkinleşmenin önündeki engellerin yok edilmesinin –önemli de olsa– sadece *araçları* olduğunu yeniden hatırlatıyordu. 1968 hareketinin sosyalizme böyle bir perspektif kazandırmış olan Marx'a bu denli yoğun bir ilgi göstermesi, teorisinin temellerinden başlayan "yeniden okuma"larla bir çıkış yolu aramaya çalışması ve bu yöndeki çabaların ortaya koyduğu fikri ürünlerin zenginliği, derinlik ve çeşitliliği, 1960'lı ve 1970'li yıllarda zirveye varan Marksist entelektüel hegemonyanın kaynağıdır.

Buna mukabil, 1960'lı ve 1970'li yıllar Türkiye sosyalist hareketinde Marx'ın teorik mirası üzerine tartışma ve yeniden düşünme çabası, Lenin'in, Mao'nun ve hatta Stalin'in eserlerine olan ilginin çok çok altında olduğu gibi, Dimitrov gibi "ikinci dereceden usta"ların bile gerisindedir herhalde. 1970'lere doğru hem eylem ve propaganda faaliyeti hem de ülke gündemini etkileme gücü çoğalırken aynı zamanda da fraksiyonlara ayrılma, ayrı örgütlere bölünme hızı da artan genel hareketin tamamında, G. Pulitzer'in o son derece vulger ve sığ *Felsefenin Temel İlkeleri* kitabının, teorik eğitim için en fazla başvurulan, tavsiye edilen, okunan kitap oluşu, 1960'lı yıllar hareketinin sosyalizm ve devrim kavramlarının ne denli derinlikli, kapsamlı olabileceğinin göstergesidir.

Özetle, 1960 sonrası hareket, 1960 öncesiyle kıyaslanamaz ölçüde yüksek dinamizmi, "eylemci"liği propaganda ve örgütleme şevki, coşkusu ve kitlesel hareketler oluşturabilme becerisi ile güçlü bir sıçrayış gerçekleştirmiş ise de zihniyetinin ana çizgileri itibariyle önceki dönem/kuşaklardan o kadar da farklı değildir. Onlarla aşağı yukarı aynı düşünüş kalıplarını paylaşmaktadır. Sadece önceki dönemlerin Türkiye'de devrim ve sosyalizmi –açıkça ifade etmeseler de– SSCB gücüne SBKP stratejisine tâbi, onunla ancak mümkün gören yaklaşımını hayli talileştirerek, o gücü Türkiye toplumundan sağlama kararlılığını sürdürecek bir ana mecra oluşturmuştur.

Ancak, sosyalizmi, devrimi Türkiye toplumunun dinamiklerinden oluşturma

yaklaşımı ve kararlılığı, 1960 sonrası hareketin –sosyalizmi– düşünüş, tasarlayış kalıplarının önceki dönemden pek de farklı olmayışı nedeniyle; her ne kadar 1970'li yıllarda sonuçlarını verecek biçimde Türkiye'de sosyalist hareketi, bir bütün olarak bu ülkenin tarihinde ilk kez gerçek bir siyasal-toplumsal etken düzeyine yükseltecek ise de; kalıcı olabilme vasfından yoksun, kısırlaşması neredeyse kaçınılmaz, daha da önemlisi gerçek bir dönüştürme potansiyeli yaratamayacak niteliktedir.

Düşünüş kalıplarının pek değişmiş olmaması bahsinde ilk belirtilecek husus, 1960 sonrası hareketin/akımın da tıpkı öncekiler gibi, kendilerini ve Türkiye toplumunu sosyalizm için mücadelenin dünya ölçeğindeki "hiyerarşisi"nde ancak orta sıralara yerleştirebilen bir kabulü içselleştirmiş olmalarıdır. Bu kabulün kökleri şüphesiz modernleşme sürecini kendi iç dinamiği ile değil, "dışardan" bir dayatma, bir zorunluluk ve zorlama yaşadığını her etabında hatırlayan Türkiye toplumunun, bu süreçte teşekkül etmiş kendilik bilincinde ve bu bilincin taşıyıcısı, yeniden üreticisi olan Türk aydınının fikri geleneğindedir. 1960 sonrası Türkiye sosyalist hareketinin en dinamik kesiminin, çekirdeğinin de içinden geldiği bu aydın geleneği, fikri planda kendini nasıl modern dünyanın asli aktörlerinin ürettiği fikirlerin izleyicisi, alıcısı ve uyarlayıcısı konumuna, işlevine yerleştirmiş ise; aynı şekilde Türkiyeli sosyalistler de "devrim yapmış" ülke komünist partilerinin lider-teorisyenlerinin yaptıkları devrimin "modeli"ne ilişkin görüşlerinin izleyicisi, uyarlayıcısı olabileceklerini peşinen kabullenmiş; bu "ustalar"dan birini referans almayan, özgün bir yorum, yaklaşım çabasını bir tür "haddini bilmezlik" gibi karşılamış, kaale almak istememiştir. Nitekim 1970'lere doğru hemen tümü de "devrim –yani iktidarı ele geçirme– stratejisi" meselesinden kaynaklanan bölünmelerde ayrışan "parti" "ordu", "cephe" etiketli fraksiyonların tümü, ya "devrim yapmış" partilerden birinin veya –Hindistan'daki Naksalit hareketi, Brezilya'da Carlos Marighella'nın şehir gerillası gibi– dünyada ilgi uyandırmış örneklerin fikri rehberliği benimsenerek kurulmaktaydı.*

Dünyada "başarı"yla uygulanmış veya uygulanmakta olan "devrim model"lerinden hangisinin seçileceği ve nasıl Türkiye koşullarına uyarlanabileceği sorusu etrafında dönen tartışma ve ayrışmaların bu "ithal ikameci" genel havasına rağmen, geleneksel düşünüş kalıplarına aykırı, özgün yaklaşım ve öneriler de yok değildir. Bunların en dikkate değer olanlarından biri İdris Küçükömer'in tezleridir. İdris Küçükömer, Türkiye siyasal tarihinin, resmî ideoloji tarafından formüle edilen, 1960 öncesi ve sonrası sosyalist hareket akımın hemen tamamı tarafından da ana hatlarıyla benimsenmiş açıklama kalıbını tersyüz eden bir yaklaşım –dolayısıyla– tutum önermekteydi. "İlerici" asker-sivil bürokrat/aydın zümre ile "gerici"lerin yönlendirmesine kolayca kapılan –halk arasındaki gerilim ve çatışma üzerine kurulu geleneksel-resmî– anlatı kalıbının yanlış ve yanıltıcı olduğunu; kendini toplumun ezeli ve ebedi "vasi"si sayan, baskıcı, otoriter devlet geleneğinin ve o devlet içinde/etrafında konumlanmış asker-sivil aydın/bürokrat zümrenin bu zihniyet, konum ve uygulamalarıyla asla "ilerici" sayılamayacağını söylüyor; Türkiye'de sosyalistlerin genel saflaşmada bu zümrenin yanında yer alma, onunla zımni veya açık ittifak arayışı içinde olma tavrını terk ederek, onun "gerici" dediği halkla, halkın bu zümre ve devletle çatışmasının dönüşüm potansiyeli taşıyan unsurlarıyla diyaloğa girilmesini, onunla saf tutulmasını öneriyordu. TİP'in daha sonra makamını terke mecbur ettirilecek genel baş-

(*) Şüphesiz bütün bu "devrim stratejileri" bir Türkiye analizi ile gerekçelendirilmekteydi ama önce "model"in seçildiği ardından da bunu doğrulayacak bir analizin yerleştirildiği haller çoğunluktaydı.

kanı Mehmet Ali Aybar'ın da "ceberrut devlet" tanımıyla yakın durduğu bu tezler ve önerileri Türkiye sosyalist hareketinin çok büyük çoğunluğu tarafından, şiddetle red ve tecrid edildi. Oysa aynı dönemde, asker-sivil bürokrat zümrenin çekirdeğini, dayanağını oluşturan Ordu'nun, sadece şu son yüzyılda üstlendiği "modernleştirme"ci rol ve performansıyla değil asırlar öncesine dayanan "kökeni"nden kaynaklanan bir "devrimci" vasfı olduğunu iddia eden ve sosyalistlerin kuracakları bir "proletarya partisi" ile bunların müttefiki, yol göstericisi olmalarını, böylece "hedef"e varılabileceğini hararetle tavsiye eden Hikmet Kıvılcımlı'nın "Tarih Tezleri" eşit derecede büyük bir ilgi ve sempatiyle karşılanmaktaydı.

TİP'in –ve onu destekleyen TKP'nin– şiddeti tamamen de dışlamayan ama işçi sınıfına dayalı "barışçıl" mücadeleyi esas alan klasik - ortodoks modelinin yanı sıra, bunu "devrim"den uzak duruş diye niteleyerek, kır veya şehir gerillasından ve bunların versiyonlarından başlatılacak çeşitli "devrim modelleri"nin açıklanması ve tartışılmasının 1960 sonrası hareketin birinci gündem maddesi haline gelmesi 1960'lı yılların bitişine doğrudur. İdris Küçükömer'in asker-bürokrat zümreyi karşı cepheye yerleştiren tezlerinin tüm bu eğilimler tarafından red ve tecrid edilip; Hikmet Kıvılcımlı'nın tam aksini savunan önerilerinin "ilgi" ve sempatiyle karşılandığı zamandır bu. Kıvılcımlı'nın tezlerinin en fazla ilgi ve sempatiyle karşılandığı kesim ise, "devrim"in ancak ve sadece "silahlı mücadele" ile gerçekleştirilebilir olduğunu veri sayan ve bu mücadelenin çeşitli modellerinden hangisinin "doğru" olduğunu araştıran, tartışan eğilimlerdir.

İlginç olan nokta, bu eğilimlerin hemen tümünün de, başlatacakları silahlı mücadele biçimini bir halk ayaklanmasının, halk savaşının tetikleyicisi ve örgütleyici dinamiği olacağını varsayması ve "devrim"i böylece teşekkül edecek bir emekçi-halk gücünün gerçekleştireceğini savunuyor olmasıdır. Ama tümü de aynı zamanda 1960'lı yıllarda hemen hiç gündemden düşmeyen "sol Kemalist" bir askerî darbenin olumlu bekleyişi içindedir.

1960'ların havasını solumadığı takdirde, kişiye bir sosyalistin zihninde hem sol bir askerî darbenin olumlu beklentisinin hem de halk-gerilla savaşı tasarımının yan yana ve uyuşturulabilir olarak varolabilmesi tuhaf, tutarsız gözükebilir. Ancak, eğer 1960'lı yıllar Türkiye'sinin ortalama sosyalist-devrimcisinin, sosyalizmi –herhangi bir biçimde ele geçirilecek– bir devlet gücü tarafından "yukardan aşağı" kurulacak bir planlı ekonomi, özel mülkiyetin asgariye indiği bir eşit paylaşım düzeninden ibaret gördüğü; "devrimi devlet/iktidarın zor-silah yoluyla ele geçirilmesi diye özetlediği dikkate alınırsa; onun, hayli geniş bir devletleştirme programını yürürlüğe koymak için mevcut iktidarı devirip yerine geçecek bir askerî yönetimi, halk-gerilla savaşı ile devleti ele geçirip daha da devletleştirmeci bir düzen kurmaya kararlı devrim modelinin yerine kolayca ikame edebileceği görülür. Eğer bu askerî darbe hazırlayıcıları, sosyalist-devrimcileri "yol arkadaşı" sayan, onlarla anti-emperyalizm ve büyük sermaye/mülkiyet karşıtlığı gibi gayet önemli ortak noktaları olduğunu gösteren bir "sol" Kemalizm yorumu getiriyorlarsa; bu yol arkadaşlığının 1965-71 dönemi devrimci öğrenci gösterilerinin en fazla haykırılan sloganlarının birinde, "Ordu-gençlik elele, millî cephede" sloganında ifadesini bulması da yadırgatıcı sayılmaz. Çünkü, 1960'ların o ortalama sosyalist-devrimcilerinin büyük çoğunluğunun Marx'ın *Kapital*'inin herhangi bir yüz sahifesini okuduğu şüphelidir ve belki *Kapital*'i o pek vulger özetleyen kitaplardan birini okumuştur ama, "sol" Kemalizmin teorisyeni Doğan Avcıoğlu'nun Mustafa Kemal'i, icraatını ve Kemalizmi "neredeyse sosyalist, kararlı bir anti-emperyalist gibi anlatan beş yü-

zü aşkın sahifeli *Türkiye'nin Düzeni* kitabını büyük ihtimalle okumuş ve çoğu yerde onaylamıştır.

Ve yine belirtmek gerekir ki; 1960'lı yıllar Türkiye sosyalist hareketinin 1965 sonrasında Sosyalist ve Millî Demokratik Devrim yanlıları olarak iki ana grupa bölünmesinin ardında yatan asli faktör, muhtemel bir "sol" Kemalist askerî darbe konusudur. 1960 sonrası sosyalist siyaset sahnesine, Doğan Avcıoğlu'nun yönettiği "sol" Kemalist *Yön* dergisindeki yazıları ile çıkan Mihri Belli'nin başını çektiği Millî Demokratik Devrim yanlıları, NATO ve ABD ile ilişkileri koparacak, bir toprak reformu yapıp, geniş bir devletleştirme ile planlı ekonomiye geçecek bir askerî darbe ve yönetimin desteklenmesini, onunla ittifakı önerirken, TİP yönetimini elinde tutan kesim destek ve ittifakı kabul etmemekle birlikte ona karşı tavır almayı da düşünmüyor, sadece uzak mesafeli bir duruşu savunuyordu. Mihri Belli ve taraftarları, muhtemel askerî darbenin vaat ettiği programı uygulaması halinde bunun bir Millî Demokratik Devrim anlamına geleceğini söylüyor, Türkiye'nin halihazırda yarı feodal, yarı sömürge bir toplum aşamasında olduğunu ve dolayısıyla "sosyalist devrim" sürecine girebilmesi için –Marksist şema gereği– bu millî demokratik devrim aşamasından geçmesinin zorunlu olduğunu belirtiyordu. TİP'in Türkiye'de kapitalizmin egemen olduğunu kanıtlamaya yönelik analizlerinin, bu ülkede "demokratik devrim" aşamasından geçildiği, dolayısıyla mücadelenin daha ileri –sosyalist– aşamaya yönelik olması gerektiği sonucuna varırken askerî darbenin geri bir adım olacağı imasından bile dikkatle kaçındığının da altı çizilmelidir. Çünkü TİP –ve bu parti içinde 1965 sonrasında etkisini artıran TKP– açısından, ne başlı başına askeri darbe, ne onun uygulayabileceği programın niteliği ne de hatta Türkiye'nin sosyo-ekonomik düzeyi önemlidir. Onun politikasını belirleyen asli faktör, SSCB'nin Türkiye'ye ilişkin tutumudur. SSCB –"Doğu Bloku"– ile ABD –"Batı Bloku"– arasında Yalta'dan beri yürürlükte olan 1960 sonrası "detant" anlaşmaları ile tazelenen nüfuz bölgeleri paylaşımına göre; ABD –Batı– nüfuz sahasında olan Türkiye'de, SBKP yanlısı bir partinin karşıtı olacağı bilhassa vurgulanan bir "sol" darbenin yandaşı, müttefiki pozisyonunu alması, SSCB'nin anlaşmayı çiğnemesi anlamına geleceği için, TİP-TKP askerî darbe hazırlıklarının uzağında durmaya özen göstermektedir. 1960'lı yıllarda "Doğu Bloku" içindeki muhalefet hareketlerine açık destek vermeyerek "anlaşma"ya uyan ABD-Batı Bloku'nun bu "jest"ine SSCB de Türkiye'de karşılık veriyor gibidir.*

Tümü de önce MDD'ci cenahta yer alıp ardından her biri farklı bir "silahlı mücadelenin zorunluluğu" analizine dayalı "devrim modelleri"ni savunan fraksiyon –grupçuk–lara ayrışan 1960 sonrası Türkiye sosyalist hareketinin en dinamik kesimini, akımın ana mecrasını oluşturan unsurların hiçbirinin "harekât planı" bir SSCB-SBKP desteği üzerine kurulu değildir. Hemen tümü de kendi imkân ve çabalarıyla verecekleri bir "silahlı mücadele"nin Türkiye toplumundan, emekçi-halk yığınlarından edineceği güçle "zafer"in eşiğine gelinceye kadar –feyz aldıkları devrim yapmış parti ve ülkesi de dahil– hiç kimseden "yardım" ve hele "yönlendiricilik" bekliyor değildir.

Bunun tek istisnası sonradan TİİKP adını alacak olan Doğu Perinçek liderliğindeki PDA grubudur. 1960'lardaki adlandırmasıyla PDA, önce, sol Kemalist darbenin inisiyatifine tamamen tâbi olmayı

(*) SSCB-SBKP'nin bu tutumu, sadece Türkiye ile sınırlı değildir. O, yine söz konusu antlaşmaya göre "rekabete açık" olan Güney Doğu Asya ve Sahra altı Afrika'daki silahlı "Millî kurtuluş" hareketlerine destek verebiliyor ama, o yıllarda gerilla gruplarıyla, sol askerî darbelerle kaynayan "ABD'nin arka bahçesi"nde, Güney Amerika'da nüfuzu altındaki komünist partilerin bunlarla işbirliği yapmalarını önlüyordu.

Korkut Boratav, Mao'nun en çok okunan eserlerinin, "Halka hizmet edin", "Budala ihtiyar dağları nasıl yerinden oynattı" gibi, halka kendisine güvenmeyi, bireysel çıkarlar için değil halk için çalışmayı telkin eden metinleri olduğuna dikkat çeker.

savunan, bu nedenle de genel MDD hareketi içinde ayrı bir fraksiyon olan bir kesim iken, ardından ani bir metamorfoz ile ÇKP tezlerinin ve önerdiği köylülüğe dayalı "Halk savaşı" modelinin savunuculuğuna geçmişti. Döneminin halk savaşı, silahlı mücadele ajitasyonunu en açık en çığırtkan üslupla yapan grubu olmasına, bu mücadeleyi pek yakında başlatacağı izlenimi vermeye matuf "jest"lerdeki becerisine rağmen, bütün bunları, dünyadaki tüm "resmî Maocu", ÇKP yanlısı gruplar gibi, taktik gereği "oynuyor"; yani ÇKP'nin uluslararası sosyalist hareket içinde SBKP'ye karşı verdiği rekabet kavgasında, SBKP'nin silahlı mücadele veren veya niyetli akımlar nezdinde "pasifist" sayılmasını temin stratejisinin gereği olarak –aslında başlatmayı bile düşünmediği– bir halk savaşının "edebiyatı"nı yapıyordu. Bu noktada, Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) hinterlandındaki G. Doğu Asya ve Çin-Hindistan sınırı civarındaki Nepal, Butan gibi küçük ülkelerde önceden beri varolan hareketler hariç, hiçbir ülkede ÇKP'nin resmî yanlısı –ona tümüyle tâbi– grupçukların, değil "halk savaşı" başlatmak, en ufak bir silahlı harekete bile tevessül etmedikleri unutulmamalıdır. SSCB ve ABD'nin domine ettiği dünya siyaset sahnesindeki güç mücadelesinde ÇHC'nin devlet olarak çıkarları, çıkar hesapları adına, başat güçlerden biri olarak çıkmaya karar veren ÇKP'nin bu ilk çıkışını, keskin bir halk savaşı söylemiyle yapması dikkatleri üzerine toplaması bakımından gayet de etkili oldu. Ama bu işlevini yerine getirdikten sonra, halk savaşları şüphesiz başlatılmadığı gibi, diskuru da çok geçmeden tümüyle terk edildi.* Nitekim 1960'ların '70'lere döndüğü yıllarda "halk savaşı" ajitasyonunun zirvelerinde seyreden PDA gibi

(*) PDA'nın halk savaşı ajitasyonunun ÇHC devlet politikasınca belirlenmiş bir "oyun", bir kamuflaj olduğunu fark ederek, PDA'dan büyük bir hayal kırıklığı ve nefretle ayrılanların sayısı hayli kabarıktır. Bunların büyük kesimi, ÇHC devlet politikasından ayrıştırılmış bir Maoizmin yol göstericiliğinde bir halk savaşını fiilen başlatmaya girişecek TKPML-TİKKO'yu kurdu.

tam tâbi, "resmî" izleyicileri ile ÇKP, 1972'de daha Vietnam Savaşı sürüp gidiyorken eski Mc Carthy'ci Nixon'un ABD'si ile, SSCB'ye karşı ortak noktalarını tespit gibi gündem maddeleri de olan "görüşme"ler yapıyordu.

Bu bakımdan PDA (TİİKP... İP) çizgisi, 1960 sonrası hareketin tüm eksiklik, yetersizlik ve darlıklarına rağmen aşmaya çalıştığı 1960 öncesinin, Türkiye'de sosyalizmi bir büyük "dış sosyalist güç"ün tayin edici eylemine, onun dünya ölçeğindeki politikasına endeksleme geleneğinin, SSCB yerine ÇHC'yi koymuş devamı olarak nitelenmelidir. Eski gelenek –TKP/TİP– ile, aynı tohumun bu yeni ürünü –PDA/İP– arasında 1970'li yıllarda alabildiğine kızışacak çekişme, o nedenle 1960'larda açılan ve "gücü"nü Türkiye toplumundan oluşturmanın imkân ve yollarına yoğunlaşmış ana mecrasının kenarında, onu gölgelemek ve bulanıklaştırmak ve bulanık göstermekten geri durmamış bir bariyerin gerisinde cereyan eden ve gerçek karakteriyle sosyalizmin "dava"sı ile ilgisi olmayan bir fasıldır.

Fakat, elbette 1960 sonrası hareketin ana mecrasında, "güç"ü Türkiye toplumundan, emekçi-halk kitlelerinden oluşturma tutumunun eksen olduğunu söylemek, bu ana mecrayı oluşturmuş başlıca eğilimlerin tümünün de asker-sivil bürokrasiyi ve onun çekirdek gücünün yapabileceği bir askerî darbeyi olumlayan bir yaklaşım sergilemeleri ile kolayca uyuşturulamaz. Bürokrasi ve özellikle de ordunun tüm toplum biçimlerinde kurulu düzenin aracı, en azından muhafazakâr bir güç olduğu Marksist sosyalizmin her tür yorumunda vurgulanıyorken, Türkiyede bu araç'ın onu temsil eden kesimlerin sosyalizm hedefli bir devrimde müttefik olacağını iddia edebilmek, bu iddiayı benimsetebilmek mümkün olabilmiştir. Bunun ilk nedeni söz konusu iddianın Marksizmle açık çelişkisine o dönemin hiçbir Marksist akımının dikkat çekmemiş, bahsetmemeyi yeğlemiş olmasıdır. O dönem, Ortadoğu'da ve Güney Amerika'da, uluslararası sosyalist hareketin hemen tüm eğilimleri tarafından "sol" veya "ilerici" diye nitelenip selamlanan bir dizi askerî darbe/yönetim olduğu hatırlanmalıdır. Bunların tümü de ya başka bir "sağcı" askerî grup tarafından devrilmiş veya devletçi bir dikta rejiminden başka bir yere varamadıkları görülmüş ise de; ordudan sola hatta sosyalizme dönük bir inisiyatif beklenebileceği fikri terk edilmemiştir. İkinci ve daha etkili bir neden de, Türkiye'de ordunun "ilerici" karakteri ve rolüne ilişkin bizzat dönemin önde gelen sosyalist teorisyenleri tarafından oluşturulan ve beslenen bir literatürün, propagandanın gücüdür. Türk ordusunun Marksist devlet ve ordu kavramının adeta yegâne istisnası olarak gösterildiği, bunun da Türkiye'nin "kendine özgü yanı, orijinalitesi diye sunulması, 1960'ların bu teorilerle "gözlerini açan" genç devrimci-sosyalist kuşağını kaçınılmaz olarak koşullandırmıştır.

Fakat, bu ikili koşullandırmaya rağmen, bu kuşak, "ilerici ordu" ve "sol" Kemalist askerî darbeyi bir "demokratik devrim" sayan tezleri doğrudan eleştirmemekle birlikte, onun şemsiyesi altına sığınmaya, ona tâbi olmaya da karşıdır. Dönemin silahlı mücadeleye kararlı hemen tüm grupları, muhtemel bir "sol" askerî darbeye, vaat ettiği programı uygulayabilmesi için zaman tanımayı, radikal bazı düzenlemeler konusunda sıkıştırmamayı ve hatta onu ülke içi ve dışından gelecek tepkilere karşı savunmayı telkin eden 1960 öncesi kuşak MDD'ci veya darbe destekçisi teorisyenle yollarını daha 1970 yılında ayırmıştı. Onlar, "sol" darbenin vaat ettiği programı uygulaması halinde sosyalizme doğru gidişte büyükçe bir basamağın atlanmış olacağına dair, geçerli –geleneksel– sosyalizm tanımından türetilme yargıya itiraz etmemekle birlikte; darbeyi asıl olarak halk kitlelerinin bastırılmış dönüşüm talep ve arzularını manipüle edebilen bir set gibi gör-

dükleri "yarı feodal" - "çarpık kapitalist" yapı ve bloku sarsıp çatlatıp gedikler açacak bir vuruş ve böylece de sosyalist-devrimci güçlerle halkın gücünün kaynaşmasını mümkün kılacak bir imkân olarak görmektedirler. Her ne kadar "tarzı" konusunda henüz net değilseler bile, en geç 1971 baharında, bir askerî darbe olsun veya olmasın silahlı mücadeleyi başlatmaya kararlıydılar. Nitekim darbenin eli kulağında sayıldığı 1971'in ilk aylarında önce THKO, ardından da –daha sonra– THKP-C adını alacak grup ilk şehir gerillası eylemlerini başlattı ve bu "savaş"ı kırlara da taşıyacak hazırlıklara girişti. 1960'ların Türkiye sosyalist hareketinin 1970'lere aktaracağı ana mecrasının en büyük damarını oluşturan eğilimler bunlardı.

Türkiye sosyalist hareketinin 1960 sonrası dönemi, bu iki grup/eğilimin kadrolarının 12 Mart döneminde yakalanıp hapsedilmesi, önder-militan kesiminin hemen tamamının Kızıldere'de ve idam sehpasında katledilmeleriyle sona erdi. Bu bitiş/bitiriliş noktasına asker-sivil bürokrasinin "ilerici"liğini, en yakın müttefik olduğunu söyleyen tezlerini bizzat tekzip edemeden gelmişlerse de, durumun ve sonucun kendisi fiili bir tekzipten başka bir şey değildi.

1920'lerde Ekim Devrimi'nin etki ve itkisiyle doğmuş Türkiye sosyalist hareketinin bu ana mecrası, oradan esinleşmiş gerçek bir toplumsal siyasal harekete dönüşmesinin şafağında, bir "sol" Kemalist darbeye "demokratik devrim" payesi tanıyarak, ona Ekim Devrimi öncesindeki Şubat Devrimi'nin yerine getirdiği rolü oynatmayı hayal etmiş ve "silahlı mücadele"si ile bir Türkiye Ekimi'ne –veya Ekim esinli devrimlerden birine– koşmak isterken kapaklanmış gibidir.

Bu kapaklanışın kaçınılmaz olduğunu açıklamaya dönük birçok maddi gerekçe sıralanabilir. Ama mutlaka belirtilmesi gereken bir neden vardır ki o da, Türkiye sosyalist hareketinin bu ana mecrasının, içinden doğduğu 1960'lı yılların dünya ölçeğindeki tartışma ve arayışlarından, Ekim Devrimi ile açılan perspektifin ve onun esinlendirdiği devrimlerin tümünün de bir tıkanma noktasına gelip dayandığı haykırışını pekâlâ duyabilecekken buna kulaklarını tıkamış olmasıdır. Ama eğer daha sonraki dönem ve yıllarda bu tespit işitilecek bir söz, çığlık olmaktan çıkıp somut bir gerçeklik olarak gözler önüne serildiğinde bile zihinlerdeki devrim ve sosyalizm kavramları hemen hemen aynen muhafaza ediliyorsa ortada çok daha derin bir neden var demektir. ❐

Küba'dan Türkiye'ye Öncü Savaşı

ENGİN ERKİNER

"Küba devrimi, çalışma tarzıyla, takip ettiği rota itibariyle bu tarihsel dönemin özelliklerinin bir sonucudur."[1]

1965-1971 döneminde Türkiye'de sol hareketi, özellikle devrimci gençlik hareketini etkileyen iki devrim örneği vardı: Vietnam devrimi ve Küba devrimi. İlki henüz sürüyordu ve ABD emperyalizmine yönelik protesto eylemlerinin önemli dayanaklarından bir tanesiydi, ancak devrim olarak soldaki tartışmalarda iki nedenden dolayı yer almıyordu.

Birincisi: Vietnam devrimi, Çin devriminin benzeri olarak görülüyordu. Devrimci gençlik hareketi içinde, devrimin uzun bir halk savaşıyla zafere ulaşacağı saptaması neredeyse tartışılmaz bir doğru gibiydi. Halk savaşı konusunda farklı anlayışlar bulunmakla birlikte, bu savaşla ilgili olarak temel referans kaynağı Giap değil, Mao idi.

İkincisi: Vietnam'daki savaşın temel hedefi, ülkenin kuzeyindeki iktidarın güneye de yayılmasıydı. Halk savaşının zaten geniş bir kitle temeli vardı. Halk savaşını savunanların temel sorunu ise başkaydı: Böyle bir savaş nasıl başlatılabilir? Geniş halk kitleleri mücadeleye nasıl katılabilir?

Küba devrimi bu sorulara açık bir yanıt getiriyordu. 80 kadar silahlı devrimcinin Granma gemisiyle Sierra Maestra kıyılarında adaya çıkmaları, Küba ordusuyla girdikleri ilk çatışmada büyük kayıp vermeleri, kalan az sayıda kişinin dağlara çıkması, köylülerle bağlantı kurması, orduyla girilen çatışmaları kazanarak hızla büyümesi ve sadece iki yıl sonra küçük gerilla birliğinden doğan halk ordusunun Havana'ya girerek iktidarı tümüyle ele geçirmesi...

Küba devrimi öncelikle Latin Amerika ülkelerindeki solu derinden etkiledi. Ünlü bir deyişle, "Tanrıya çok uzak, ABD'ye çok yakın" olan bu bölgede devrim yapılabileceğine o zamana kadar kimse ihtimal vermemişti. Bu devrim öncekilerine benzemiyordu. Gerilla birliği, Çin ve Vietnam devrimi benzerlerindeki klasik halk savaşlarında olduğu gibi uzun bir kitle çalışmasının ardından ortaya çıkmamıştı. Gerilla öncesinde çalışma yapılmış olmakla birlikte, kitle örgütlenmesindeki hızlı gelişme gerillanın başarılı eylemleriyle sağlanmıştı. Latin Amerika ülkelerinin komünist partileri devrim anlayışlarını yanlışlayan bu örneği reddedemezlerdi, ama onun bir daha tekrarlanamayacak özgül bir örnek olduğunu savunabilirlerdi. Öyle de yaptılar.

Küba, ABD'nin yanı başında küçük bir ülkeydi. Devrimin Latin Amerika ülkelerinde yayılması, Küba'daki devrimci iktidarın geleceği açısından da önemliydi. Devrimin tanınmış iki önderi Fidel Castro ve Che Guevara ile Latin Amerika komünist partileri arasında sert bir tartışma başladı. Bu tartışma yabancı dilde dergi ve gazetelerden yapılan aktarmalarla Türkiye sol hareketinin yayın organlarına da kısmen yansıdı.

Küba devriminin Türkiye devrimci hareketi açısından önemli bir yanı daha vardı: Emperyalizme karşı mücadelenin öncüsü kim olacak; radikal küçük burjuvazi mi, yoksa sosyalistler mi? 1965-1971 dönemi Türkiye'sinde Kemalist subaylarla radikal aydınların bir kesiminin ittifakı, emperyalizme karşı mücadelede sosyalistlerin dışında bir öncülük seçeneğinin de muhtemel olabileceğini gösteriyordu.

Yoldaşları anmak, varoluşunu bunun üzerine bina etmek silahlı hareketlerin bir geleneği haline geldi. Militarist uzamları açık ve kadim bir geleneğin parçası olan bu "hınç işareti" kimi zaman eyleme bağlılığın değil, iktidarın göstergesi telakki edildi.

Cezayir örneğinde de görüldüğü gibi, emperyalizme karşı mücadelenin başarılı olabilmesi için komünist partinin önderliği zorunlu değildi. Küba devrimi daha da ilerisini sergiliyordu: Küba, komünist parti dışındaki bir gücün –26 Temmuz Hareketi– devrime önderlik yaptığı ve açıkça sosyalizme yönelen tarihteki ilk ülkeydi. Küba Komünist Partisi, mücadelenin son günlerine kadar Castro'nun başarı kazanamayacağını savunmuştu.

Türkiye solunda o dönemde Türkiye İşçi Partisi (TİP) dışında sol parti yoktu. Küba devrimi, çeşitli nedenlerle TİP'ten ayrılmış devrimci gençlik kitlesine özellikle bu nedenle sempatik geliyordu. Başarılıydı ve bu başarıya komünist partiye rağmen ulaşmıştı. Devrimci gençlik de önemli anti-emperyalist eylemlerini TİP'in karşı çıkmasına, en azından onaylamamasına rağmen gerçekleştirmemiş miydi? TİP komünist parti değildi, zaten dönemin Türk Ceza Yasası'nın 141. ve 142. maddeleri nedeniyle böyle bir iddiada da bulunamazdı, ama en azından sosyalist bir partiydi. O dönemde sosyalist ve komünist sık sık eşanlamlı olarak kulanılıyordu.

Castro ve Che'nin Latin Amerika'daki komünist partilerine yönelik eleştirileri dozunu artırarak sürdü. Küba devriminin kıtada yayılması için öncelikle komünist partilerinin aşılması gerekli görülüyordu. Latin Amerika'daki gerilla hareketleri üzerine geniş bir derleme hazırlamış olan R. Gott'un şu saptaması dönemin komünist partilere bakış açısını yansıtmaktadır:

> *"(Bu partiler) biraz öğrenci ve işçi sınıfının pek azı tarafından takip edilen şehirli entelektüellerden ibarettir, profesyonel politikacılar tarafından yönetilirler ki, onlar hizmetlerini para karşılığında değil, kapalı toplantılar yapabilme, haber bülteni veya sanat gazetesi çıkarmak ve sendikalarda birkaç köşeyi tutma izni gibi küçük politik lütuflar karşılığında kiraya verirler. Bunlar para için her şeyi yapan insanlar değildir. Onların çürümüşlüğü daha gizlidir. Onlar para ile değil, fakat sadece onların ve takipçilerinin, proletaryanın in-*

sanlığın kurtuluşu için verdiği mücadelede önder olabildiği hayalini yaşatacak asgari şartlar temin edilerek satın alınabilirler."[2]

Bunlar "düzen partileri"dir. Düzene karşıdırlar, ama politikalarının temeli öncelikle kazanılmış mevzileri korumak olduğundan, hiçbir zaman düzen karşı harekete geçemezler. Küba devriminin önderlerinin Latin Amerika komünist partilerine yönelik eleştirileri, 1966'da Bolivya Komünist Partisi'nin ülke topraklarındaki gerilla birliğiyle her türlü işbirliğini reddetmesi, Che ve yoldaşlarının savaşarak ölmeleri, eleştirileri iyice şiddetlendirmişti.

Türkiye'de daha sonra Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) ile Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nu (THKO) oluşturacak grupların TİP ile kendi deneyimleri vardı. 1970 yılında bu örgütler TİP'i en fazla reformist bir parti olarak değerlendirdiklerinde öncelikle kendi deneyimlerine dayanıyorlardı, ama Küba ve Latin Amerika komünist partileri örneğinden de önemli destek alıyorlardı.

THKP-C VE THKO

Küba devriminin ve bu devrimin etkisiyle Latin Amerika'nın çeşitli ülkelerinde gelişen gerilla hareketlerinin etkilerini THKP-C'nin teori ve pratiğinde, THKO'nun ise esas olarak pratiğinde görebilmek mümkündür. Mahir Çayan, "Devrimde Sınıfların Mevzilenmesi" ve "Kesintisiz Devrim II-III"de Küba devriminin ayırıcı özelliklerini incelerken, Hüseyin İnan'ın *Türkiye Devriminin Yolu* broşüründe benzeri bir özellik yoktur. Bu nedenle, 1972 sonrasında M. Çayan'ın görüşleri çeşitli politik gruplar tarafından eleştirilirken, H. İnan'ın broşürü oldukça az eleştiri almıştır.

Çayan'ın konuyla ilgili görüşleri üç noktada toplanabilir:

1. Küba devrimi ve sonrasındaki hareketlerin bazı özelliklerinin kavramlaştırılması,

2. Çin ve Vietnam gibi ülkelerdeki klasik halk savaşıyla, Küba'daki halk savaşı arasındaki ayrımın açıklanması,

3. Küba devriminin özellikleriyle sınırlı kalmamak ve kentlerdeki silahlı mücadeleye yapılan vurgu.

Bunları sırasıyla ele alacak olursak:

Che'nin gerilla savaşı söyleminin yerini Çayan'da öncü savaşı alır. Bu nedenle Che'den yapılan bir alıntıya ekleme yapma ihtiyacı duyulur:

"Küçük savaşçı çekirdeklerin başlattığı mücadeleye (öncü savaşı) giderek sürekli bir şekilde yeni güçler katılır, kitle hareketleri boy göstermeye başlar, eski düzen yavaş yavaş yıpranır, çöker; işte tam bu sıradadır ki işçi sınıfı ve şehirli yığınlar savaşın kaderini tayin ederler" (Che Guevara).[3]

Che burada gerilla savaşından söz etmektedir. Latin Amerika ülkelerindeki Küba devrimini savunanlar dışında gerilla savaşından söz eden olmadığı için, bu kavram yeterince açıklayıcıdır. (Peru ve Kolombiya'daki klasik halk savaşı tipindeki gerilla savaşlarının politik etkisi komünist partilere göre geridedir.) Türkiye'de ise gerilla savaşı kavramı yeterince açıklayıcı değildir, çünkü klasik halk savaşını savunan ve gerilla savaşından söz eden başka örgütler de vardır. M. Çayan, bu nedenle, "Bilindiği gibi, gerilla savaşı kavramı, kavram olarak tek başına nitelik belirleyici değildir" diye başlayarak, açıklama yapma gereğini duymuştur:

"Merkezî otoriteye karşı mahalli mütegallibe de, düzenli birlikleri yenilmiş bir ordu da düşmanına karşı gerilla savaşı yürütebilir.

Gerilla savaşının devrimci politik amaçlarla, siyasî gerçekleri açıklama kampanyasının bir aracı olarak yürütülmesine yani, politik kitle mücadelesi olarak ele alınmasına politikleşmiş askerî savaş stratejisi denir.[4]

Politikleşmiş askerî savaş stratejisi ve öncü savaşı kavramları somut ifadelerini

Küba devriminde bulurlar, aynı zamanda Türkiye'ye özgüdürler, çünkü ne Castro ne de Che bunları kullanmıştır.

Çin ve Vietnam'daki klasik halk savaşıyla Küba'daki farklılık, ikincisinin öncü savaşını içermesi nedeniyledir. "... halk savaşı, öncü savaşı aşamasından geçecektir."[5] Klasik halk savaşında böyle bir aşama yoktur. Çayan "Kesintisiz Devrim II-III"de kırları temel savaş alanı ve köylülüğü temel güç kabul edenlerle, kentleri temel savaş alanı ve işçi sınıfını temel güç kabul edenler arasında çalışma tarzı olarak başlangıçta fark bulunmadığı, her ikisinin de önce klasik politik kitle çalışmasıyla kitleyi bilinçlendirmeyi hedeflediğini anlatır. Ayrıca Mahir Çayan, Che'nin Latin Amerika ülkelerinde yıllardan beri kitle çalışması yapan ama bir türlü harekete geçemeyen komünist partileri için yaptığı saptamayı, klasik halk savaşını savunanlar için de geçerli sayar: "Bu yol, oligarşik diktatörlük ile halktan gelen baskı arasında kurulmuş olan suni dengeyi bozacak yerde onu devam ettirecektir." (Che).[6]

M. Çayan'a göre bu yolun (klasik politik kitle çalışması) sonu örgütün giderek sağa kaymasıdır, pasifizmdir. M. Çayan bu eleştiriyi o dönemde keskin bir Mao yandaşı olan ve Çin benzeri bir halk savaşını savunan Beyaz Aydınlıkçılara yönelik olarak yapmaktadır. Metinde adı geçen "işçi-köylü bölge komiteleri", bu kesimin *İşçi-Köylü* adlı gazetesinden almaktadır.

Sonraki yıllarda TİKKO'nun (Türkiye İhtilalci Köylü Kurtuluş Ordusu) kurucusu olacak İbrahim Kaypakkaya, o sırada İşçi-Köylü grubu içindedir. Bir süre sonra grubu pasiflikle eleştirerek ayrılacak ve Mao'nun halk savaşı teorisinden hareketle, kitle çalışmasının bulunduğu bazı kırsal bölgelerde askerî eylemler yapacak, bu arada M. Çayan'ın görüşlerini de "kitlelerden kopuk mücadele anlayışı" olarak eleştirecektir.

Küba devrimi Mahir Çayan'ın görüşlerinin şekillenmesinde belirgin bir etki yapmış olmakla birlikte, o, konuyla ilgili olarak Türkiye koşullarında gerekli olduğunu düşündüğü kavramlaştırma ve karşılaştırmaları da yapmıştır.

SİLAHLI MÜCADELE VE KENTLER

Türkiye'de silahlı devrimci mücadelenin birinci dönemi denilebilecek 1970-1972 yıllarında, THKO ve THKP-C'nin kentlerle ilişkisi teori ve pratik arasındaki çelişkiyi de sergiler.

Kırlar temel savaş alanıdır. M. Çayan'ın sık sık yazılarından alıntı yaptığı Che'de kent savaşı, mücadelenin son dönemine aittir. Bunun dışında kentteki devrimcilerin görevi, kırdaki gerilla savaşına lojistik destek sağlamaktır. Che, M. Çayan'ın Türkiye'yi de dahil ettiği belirli ülkelerde, gelişmiş kentleşmenin pasifleştirici etkisini şöyle anlatır:

> *"Bizim gibi ülkelerin ekonomik ve sosyal durumunun revizyonizmin ve pasifizmin statik örgütlenmesi (kurumculuk) için maddi bir temel teşkil ettiğini Guevara şu şekilde izah etmektedir: Yoğun bir şehirleşmenin ve gerçek bir sanayileşme değilse bile az çok gelişmiş bir hafif ve orta sanayinin bulunduğu ülkelerde gerilla grupları teşkil etmek daha zordur. Şehirlerin ideolojik etkisi, barışçıl usullerle örgütlenmiş kitle savaşları umudunu yaratarak gerilla savaşlarını frenler. Bu da bir çeşit, 'örgütçülük' ya da 'kurumculuk' (revizyonist örgütlenme) yaratır ki, az çok, 'normal' sayılabilecek olan dönemlerde, halkın geçim şartlarının başka durumlara nazaran pek o kadar çetin olmaması ile nitelenebilir."*[7]

Latin Amerika ülkelerinde Küba devriminin ardından gelişen gerilla savaşlarında bazı ülkelerde kentlerin durumu yeniden değerlendirilmek zorunda kalındı. Bu ülkeler Venezüella, Uruguay ve Brezilya idi. Bu ülkelerin ilk ikisinde nüfusun büyük bölümü kentlerde yaşıyordu, Bre-

zilya'da durum böyle olmamakla birlikte kentler, mücadele açısından kırlara lojistik desteğin ötesinde öneme sahipti. Küba devriminde kırsal alanda mücadelenin gölgesinde kaldığı için dikkati çekmeyen, Che'nin yazılarında bulunmayan yeni bir kavram ortaya çıktı: şehir gerillası.

M. Çayan'a göre, Türkiye'nin de aralarında yer aldığı, sanayinin dışa bağımlı olarak da olsa az çok gelişmiş olduğu ülkelerde, kent ve kırdaki mücadelenin birlikteliği, birleşik devrimci savaş stratejisi geçerlidir. Bu kavram ilk kez Ant Yayınları tarafından Türkçe'ye çevrilen Douglas Bravo'nun *Millî Kurtuluş Cephesi* adlı kitabında kullanılmıştır. D. Bravo, Venezüella'daki silahlı devrimci mücadelenin sorunlarını ele alırken, kentteki mücadelenin önemini de vurguluyordu. Bravo'nun saptamalarını Latin Amerika'daki gerilla savaşlarıyla ilgili bir derlemeden aktarıyorum:

> *"...Bizler diğer ülkelerde (devrimi zafere götüren) köylü ordusuyla halk ordusunu birbirine karıştırmıyoruz. Bizim durumumuzda ordumuzun kurulması ve düşmanın askerî gücünün yok edilmesi için temel savaş alanı kırlar olacaktır; ancak kırsal nüfus toplamın sadece yüzde 28'ini oluşturduğundan, biz kendi kurtuluşumuzu köylülere dayanan bir mücadele olarak tanımlayamayız.*
>
> *Bu nedenle şehirlerin rolü ve kır gerillasına her türlü yardımı yaparak halk ordusunun kuruluşundaki sorumluluğu büyüktür."*[8]

Sonuçta kırlar yine temel savaş alanıdır, ama kentin rolü büyüktür, dahası, bu gibi ülkelerde halk ordusu köylü ordusundan ibaret değildir.

O yıllarda Uruguay'da Tupamaros'un, sadece Latin Amerika'nın değil, dünyanın bu en tanınmış şehir gerilla örgütünün görüşleri Türkçe'de yayımlanmamıştı. Tupamaros sadece nüfusun büyük bölümünün kentlerde yaşamasından dolayı değil, ülkede arazi yapısının kır gerilla savaşına uygun olmamasından ötürü, silahlı mücadelenin bu ülkede esas olarak kente özgü olması gerektiği düşüncesindeydi.

1970 yılı sonbaharında Carlos Marighella'nın *Şehir Gerillası* kitabı yayımlandı. Bu ince kitap içerik olarak yeni bir şey söylemiyordu, ama adı bir süre önce gizli olarak kurulmuş THKO ve THKP-C'nin kısa süre sonra yapmayı planladıkları eylemleri genel olarak isimlendiriyordu: Şehir gerillası. Bu isim tuttu; o kadar tuttu ki, 1971 yılında yayımlanan sıkıyönetim bildirilerinde aranan kişilerin adları sayılırken şehir gerillası demek için şehir şakisi ya da şehir eşkiyası denilirdi.

M. Çayan silahlı mücadeleye şehir gerillasıyla başlanmasının nedenlerini açıklarken, en önemli nedeni en başta sayar: "Savaşçı bir örgütün varlığını kitlelere duyurmanın şehirlerde daha olanaklı olması."[9] Sübjektif neden ise bir çeşit özeleştiri gibidir: "Silahlı propagandaya hazırlık döneminde işleri gevşek ele almamızdan, hem de silaha sarılmakta geç kalmamızdan dolayı, kır gerillası için gerekli teçhizat, tecrübe, mühimmat gibi maddi ve manevi ön koşullardan yoksunduk."

Büyük kentlerde öğrenci eylemleri içinde yetişmiş kadroların propaganda olanaklarının kırsal alana göre karşılaştırılamayacak kadar fazla olduğu bu alanda ilk eylemlerini, diğer adıyla örgütsel ortaya çıkışı yapmaları doğaldır. Küba devrimi ve Che'nin süregelen teorik etkisi, Bravo ve Marighella'nın saptamalarına rağmen, Türkiye silahlı mücadele hareketinin ilk döneminde kentlerin öneminin vurgulanmasında teorinin pratiğin gerisinden gelmesine neden olmuştur. THKO ve THKP-C adlarını bütün ülkede duyuran ve ilk aşamada azımsanmayacak bir sempati yaratan eylemlerinin tümünü Ankara ve İstanbul'da gerçekleştirdiler. İki örgüt de büyük kentler dışındaki eylemlerinde genellikle başarısız oldular.

M. Çayan kent eylemlerinin ardından Latin Amerika ile karşılaştırma yapar:

"Bu yüzden 5-6 tane devrimci askerî eylem (propagandası yapılmamasına rağmen) kitlelerde derin bir şaşkınlık ve sempati yaratmıştır. Latin Amerika ülkeleri de dahil olmak üzere hiçbir geri bıraktırılmış ülkede, henüz mayalanma aşamasında olan, bir gerilla mücadelesi, kitlelerin üzerinde bu kadar etkili ve prestijli olmamıştır."[10]

Propagandayı yapan günlük basındır ve ilk aşamada yeterli de olmaktadır.

İbrahim Kaypakkaya'nın 1970'li yılların ilk yarısında kırsal alanda gerçekleştirdiği bazı eylemler ancak birkaç yıl sonra, TİKKO büyük kentlerde eylem yaparak adını duyurduktan sonra öğrenilebildi.

POLİTİK VE ASKERÎ LİDERLİĞİN BİRLİĞİ

"Devrim stratejisini bu şekilde saptayan bir örgütün örgütsel ilkesi de, bu Leninist çizginin örgütsel ilkesi olan, politik ve askerî liderliğin birliği ilkesidir."[11]

Burada söz konusu olan politik ve askerî liderliğin bir kurumda –örneğin merkez komitesinde– birliği değildir. Politik önderler aynı zamanda askerî önderlerdir. Silahlı mücadelenin içinde bizzat yer alırlar. Politik ve askerî liderliğin birliğinin bu yorumu doğrudan Küba devriminden kaynaklanır. Klasik halk savaşlarında bu iki önderlik en üst yönetici organda birleşir. Öncü savaşı, az çok güçlü bir yan örgütlenmeye sahip olsa bile, küçük bir silahlı grupla başladığından, politik ve askeri liderliğin kişilerde birleşmesi gündeme gelmektedir.

Türkiye'deki silahlı mücadele hareketinin gerek ilk döneminde gerek 1975 sonrasındaki ikinci döneminde bu ilkenin uygulamasının bedelini çok pahalı ödediğini belirtmek gerekir. Silahlı mücadelede ağır sonuçlara yol açan küçük hatalar, aksi rastlantılar, kötü ve beklenmedik gelişmeler her zaman olabilir. Hatasız, her şeyin planlandığı gibi yürüdüğü bir silahlı mücadele yoktur. Politik ve askerî liderliğin birliği ilkesi öncelikle en iyilerin ölmesine ya da yakalanmasına, bu nedenle örgütün daha ilk adımlarında önemli oranda güç kaybetmesine neden olmuştur.

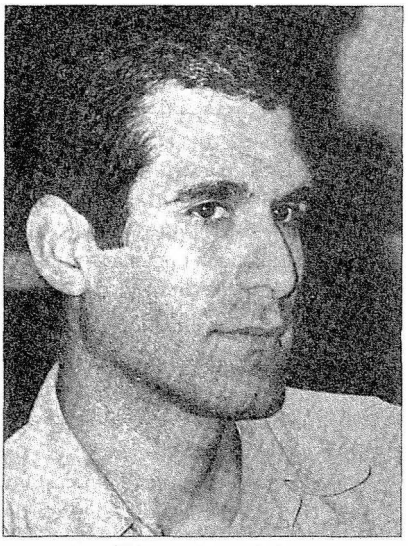

Cezaevindeki Deniz Gezmiş, hapishanede tuttuğu "Defter'i Hatırat-ı Zindan" adını verdiği hatıra defterine şunları yazar: "Çelik gibi sinirlerim. Bu, mutlu günlerin geleceği inancından ötürü böyle."

ÖLÜM DÜŞÜNCESİ

Öncü savaşı, özellikle ilk kadronun hayatta kalmasının oldukça uzak bir olasılık olduğu bir savaştır. Yan örgütlenmesi bulunsa bile küçük bir silahlı grubun halk kitlelerini devrime kazanmak için devleti hedef alan silahlı bir mücadeleye başlaması, politik ve askerî liderliğin birliği ilkesiyle birlikte düşünüldüğünde, ilk öncüler için ölüm neredeyse kaçınılmaz olmaktadır. Che'nin "Ölüm nereden ve nasıl gelirse gelsin..." diye başlayan sözleri bu düşüncenin ortaya çıkmasında mutlaka etken olmuştur, ama bu duygu-düşünceyi yaratan yerel koşullar da vardır.

Türkiye devletinin ceberrutluğu, saldırganlığı, acımasızlığı birçok tarihsel ör-

nekte kendisini göstermişti. 1967'de Vedat Demircioğlu'nun öldürülmesinden başlayarak öğrenci hareketi de bundan payına düşeni almaya başlamıştı. Bütün hayatını devrimci mücadeleye adamaya karar vererek öğrenci kitlesinden ayrışan profesyonel devrimcilerde bu düşünce, öncü savaşı ve silahlı propaganda savunulmaya başlamadan önce oluşmuştu. Silahlı savaş bunu pekiştirdi.

"'Devrimciliğin' bir toplumsal hayat tarzı olabileceğinin kanıtlanabilmesi için, hemen hemen hepsi 1968'de yaptıkları tercihin kendilerini bireysel sonlarına götürdüğünü sezmiş olan bu insanların sezgilerinin doğrulanması gerekti. Gerçekten düzen dışı birer savaşçı olarak çeşitli biçimlerde hayatlarına son verildiğinde, ne ayaklarında postalları, ne sırtlarında parkaları vardı. Türkiye'de herhangi biri gibi olmaksızın düzen dışı mücadeleye önderlik edemeyecekleri bir süreçten geçerlerken geriye yalnızca uçları biraz sarkık bıyıkları kalmıştı."[12]

SONSÖZ YERİNE...

Latin Amerika ülkelerinde Küba devriminin ardından yükselen gerilla hareketinin önderleri genellikle hayatlarını kaybettiler. Che'den sonra Bolivya'da mücadeleyi yürütmeye çalışan Inti Peredo, Brezilya'da Marighella öldürüldü. İsimleri bilinmeyen onlarca insanı da bunlara eklemek gerekir. Tupamaros'un kurucusu sayılan Raul Sendic uzun yıllar hapiste kaldı. D. Bravo'nun da öldüğünü sanıyordum, ancak birkaç yıl önce Alman Televizyonu ikinci kanalındaki bir programda görünce şaşırdım. Kısa konuştu: "Alternatif bir yaşamı savunuyorum ve bunu hayata geçirmeye çalışıyorum."

Özellikle ilk kadroları kapsayan ölümler, Türkiye silahlı mücadele hareketinde de yaşandı.

Yanlış mıydılar? Bunu söylemek zor. Her şey döneme ve koşullara bağlı. Klasik bir bakış açısıyla Cezayir ve özellikle Küba'da silahlı mücadele başlatanlar için de başarı şansı bulunmuyordu.

"Devrimcinin görevi, devrim yapmaktır."

Che'nin bu sözleri Türkiye'deki ilk silahlı mücadele gruplarının düsturlarından bir tanesiydi.

Başaramadılar, yenildiler. Bugünden bakıldığında sosyalizmin de yenildiği bir dönemde kim başarabildi ki? ❐

DİPNOTLAR

1 Mahir Çayan, *Toplu Yazılar*, s. 358.

2 R. Gott: *Guerilla Movements in Latin America*, s. 21.

3 Mahir Çayan, *Toplu Yazılar*, s. 404.

4 *A.g.e.*, s. 326.

5 *A.g.e.*, s. 402.

6 *A.g.e.*, s. 361.

7 *A.g.e.*, s. 395.

8 R. Gott: *Guerilla Movements in Latin America*, s. 185.

9 Mahir Çayan, *Toplu Yazılar*, s. 403.

10 *A.g.e.*, s. 389.

11 *A.g.e.*, s. 327.

12 Ertuğrul Kürkçü, "68'le gelen...," *Avrupa ve Türkiye'de Yazın*, sayı 49, Nisan 1992.

Türkiye Solunda Özgücülük ve Milliyetçilik

SUAVİ AYDIN

GİRİŞ

Türkiye'de solun evrensel sol ilke ve programların dışında, yerelci arayışlar içine girişinin tarihi hiç de yeni değildir. Evrensel sol ilke ve programların, esas itibariyle etnik, dinsel, ulusal her türlü ayrımı reddederek, dünyayı "emek" paydasında bir "bütün" olarak ele alma kaygısı çeşitli "enternasyonal"lerde ifadesini bulmuştur. Sol, dünyayı bir bütün olarak "üretim ilişkileri" ve "sınıf" temelinde açıklama ve bu açıklamaya dayalı siyaset üretme biçimi olarak doğmuş ve gelişmiştir. Bunun dışında, yerel farklılık ve özgüllükler üzerine sol programlar oluşturma çabaları, solun uzun tarihi içinde milliyetçilik yönünde savrulmalara işaret eder. Sol içinde milliyetçiliğe yaklaşma istikametlerinin yerellikler ve özgüllükler üzerinden kurulduğu ve bunalım dönemlerinde öne çıktığı da kaydedilmelidir.

Türkiye solunu büyük ölçüde etkileyen ve bir yanıyla milliyetçi çözümlere yakınlaştıran bu özgücü eğilimin temel izleğini Türkiye Komünist Partisi'nin ve öncüllerinin başlangıçtan bu yana izlediği pozisyonlara bakarak teşhis edebileceğimiz gibi, özellikle 1960 sonrasının özgür düşünce ortamında bu çizginin Hikmet Kıvılcımlı ve Mehmet Ali Aybar'da somutlaştığı görülür. 1970'lere gelindiğinde politik kanatta Millî Demokratik Devrim tezini savunanların bu çizginin temel savlarını devraldıkları görülür. Özellikle Kadro ve Yön hareketlerinde ipuçlarını bulabileceğimiz bu Millî Demokratik Devrim (MDD) çizgisi, Kemal Tahir, Doğan Avcıoğlu, Mihri Belli gibi fikir adamlarının ve politik figürlerin yanı sıra, *Sosyalist Kültür Derneği*, *Türk Solu* dergisi, *Devrim* dergisi ve *Aydınlık* dergisi gibi çevrelerce izlenmiş ve tahkim edilmiştir. MDD görüşü, eylemci solda Mihri Belli'nin açtığı yoldan giderek teşekkül eden ve Mahir Çayan'ın yönlendirdiği Dev-Genç hareketinden çatallanan THKO ve THKP/C hareketleri ile diğer bir yanda tecessüm eden *Proleter Devrimci Aydınlık* çevresi, TİİKP ve TİKP çizgisi olmak üzere iki ana hatta temsil kabiliyeti kazanmıştır.

Akademik kanatta sol düşünce içinde özgücü tezin temellendiği dört görüş öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi daha çok sol Kemalist ve liberal sol çevrelerin teveccüh ettiği "patrimonyalizm" görüşü, ikincisi Doğan Avcıoğlu'nun öne çıkardığı "prekapitalizm" görüşü, üçüncüsü Sencer Divitçioğlu, Asaf Savaş Akat, Seyfettin Gürsel ve Çağlar Keyder gibi isimlerin aklına yatan "Asya Tipi Üretim Tarzı" görüşü, dördüncüsü ise Kemal Tahir'den başlayarak Mehmet Ali Aybar'da, Hikmet Kıvıl-

cımlı'da ve Mehmet Ali Kılıçbay'da gördüğümüz "Osmanlı Tipi Üretim Tarzı" görüşleridir. Bütün bu çözümlemelerin arkasında yatan temel bakış açısı, Türkiye'nin ve daha geride Osmanlı'nın "farklılığı"dır. Bu farklılık algısı, Kemalizmin de büyük etkisiyle özgül bir "Türk devrimi" modeli yaratılmasına neden olmuş ve bu model üzerinden Türkiye'ye özel roller biçilmesine yol açmıştır. Evrenselci solla özgücü sol arasındaki esas kavga da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Evrenselci sol, bütün halinde bir dünya tasavvuruna dayanarak, onun bir parçası olarak Türkiye toplumu çözümlemesi üzerinden sosyalizme dönük siyaset yollarını araştırırken; özgücü sol söz konusu "farklılık" tezini esas alarak kültürcü açıklamalara savrulmuş, bu kültürcü açıklamalar giderek Türkiye toplumunun ve deneyiminin "benzersizliği" iddiasına dayanan özel bir "mevzi"ye işaret eder hale gelmiştir. Bu mevzinin savunulması ise, dünyada özellikle Stalinci ve Maocu sol içindeki uygun kuramsal malzemenin de yardımıyla solu milliyetçilikle yan yana getirmiş, hatta zaman zaman bu ikisi arasındaki çizgi tamamen kaybolmuştur. Son zamanlarda kuramsal lojistiğe Sultan Galiyev'in de katıldığı ve ondan alınan güçle milliyetçi çizginin daha da koyulaştığı görülür. Bu "özel sol"u anlayabilmek için tarihsel serüvenine biraz daha yakından bakmakta yarar var.

Türkiye solunun milliyetçilikle ilişkisi iki çerçeve üzerinden kurulabilir. Bunlardan birincisi "anti-emperyalizm" kavramı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinin anti-emperyalist bir programa bağlı olarak bir tür "Millî Devrim", hatta dünya millî devrimlerinin "öncüsü" olarak görülmesi; ikincisi ise Türkiye tahlillerinde başvurulan "Türkiye'nin özgüllüğü" tezinin temellendirilme sırasında bir tarihsel benzersizlik modeli inşa edilmesidir. Türkiye solu, kitlesellik kazanmaya çalıştığı süreçte de sınıfsal analizlerden ziyade bu tezlerin popülerliğinden yararlanmayı daha tercih edilebilir bulmuştur. Gerçekten de Türkiye solu içinde kitlesellik kazanan grupların bu tercihte ileri gitmiş gruplar olduğu görülmektedir. 1960'larda gençlik hareketleri içinde TİP yerine Yön, Türk Solu ve Dev-Genç hareketlerinin revaç bulmasının ana nedenlerinden biri de budur. Bu ikiliğin kuruluşunda TİP'in benimsediği "sosyalist devrim" teziyle diğer hareketlerin arkasında durduğu "Millî Demokratik Devrim" (MDD) ya da ona yakın tezler arasındaki karşıtlık, iki yönelim arasındaki ana anlaşmazlık noktasını ve buna bağlı olarak devrimin nasıl inşa edileceğine dair stratejik farklılığı oluşturuyordu. O nedenle birinci yönelim esas olarak proletarya öncülüğünde sınıf savaşımına dayanan bir devrimin peşindeyken, ikinciler içinde askerlerin, bürokratların, millî burjuvazinin ve köylülüğün yer aldığı anti-emperyalist millî bir ittifakla MDD'yi gerçekleştirmeye girişmişti. Bu millî ittifakı bir arada tutan tutkal (aidiyet) hiç şüphesiz sınıfsal olanlardan çok millî niteliklerdi.

MARKSİST SOLUN TEMEL AYRIŞMA NOKTALARI VE MİLLİYETÇİLİK

Her ne kadar Lenin'in siyasetinde somut biçimde ortaya çıkmış olsa da, Marksizmin "ulusal sorun" karşısındaki tutumunu gözlemlemek için Marx ve Engels'in erken metinlerine kadar geri gitmek mümkündür. 19. yüzyılda yakıcı olan İrlanda ve Polonya sorunları karşısında özellikle Engels'in yazdıkları bu bakımdan temel referansların başında gelir. Engels 22-25 Şubat 1882'de Bernstein'a yazdığı mektupta "Avrupa'da iki ulusun, İrlanda ve Polonya'nın, enternasyonal olmadan önce ulusal olan hakları olduğunu, hatta bunun onların görevi olduğunu düşünüyorum. Bunlar iyice ulus oldukça daha çok enternasyonal olabilirler" demektedir. Zira "ulus olmak", Marx ve Engels'in yazılarında kapitalist bir toplum

olmak için ön koşuldur. Ulus öncesi toplumlar bu yüzden geridirler ve sosyalizme giden yola girmeleri için onların da bir şekilde ulus, dolayısıyla kapitalist toplum olmaklıkları zaruridir. Bu nedenle modern sosyalist kuramın başlangıç literatüründe "ulus olmaya çalışan" toplumların bu yoldaki milliyetçiliği, hatta onları ulus olmaya yönelten kolonyalizm bile ileri bir şey olarak görülür. Marx ve Engels başlangıçta kolonyalizmi, kapitalizm öncesi ekonomik formasyonlara kapitalizmi götürerek sosyalizme doğru ilerleyen yolda onlara mesafe kaydettirecek bir araç olarak görmüşler ve bu nedenle desteklemişlerdir. Örneğin Polonya sorunu konusunda Marx, Avrupa burjuvazisine katılabilmesi için Polonyalıların ulusal bağımsızlık ve özerkliği hak ettiklerine isteksizce ikna olmuştur. Hatta 1870'lerde Rusya'daki Narodnik hareket karşısında daha önce Polonya milliyetçiliğine atfettiği ilerici role kuşkuyla bakmaya başladığı bile söylenir (Shelton, 1987: 298). Asya'daki durum konusunda da Marx'ın konumu kapitalizme geçiş sorunsalıyla ilintilidir. Marx, İngiltere'nin Hindistan'da, biri yıkıcı biri yapıcı olmak üzere, çifte bir misyon üstlendiğini söyler: Yapıcı olanı, eski "Asyatik toplum"un imhası ve Asya'da Batı toplumunun maddi temellerini kurmaktır (bkz. Marx, 1978a: 82). Marx, Hindistan'daki İngiliz etkisinin Hindistan'ın daha önce maruz kalmadığı türden yoğun bir etki olduğunu söyler. Ona göre İngiliz yönetimi Hindistan toplumunun bütün çehresini değiştirmiştir. Bu Hindistan'ın bütün "eski dünyası"nın yok oluşu, "bütün eski geleneklerden, bütün eski tarihinden" kopuşudur. Hindistan'a ait bu "eski" özellikler bütün Asya'ya (ya da "Doğu"ya) genellenebilir (bkz. Marx 1975). Flander ve İtalya'daki gibi özel girişimler gönüllü siyasî birlikleri meydana getirirken, Asya'da uygarlık seviyesinin düşük, toprakların çok geniş olduğu yerlerde merkezî bir iktidar biçimi oluşmuştur. Bu nedenle bütün "Asyatik Yönetimler"de iktisadi işlevin evrilmesi yerine, kamu işlerinin görülmesi işlevi gelişmiştir. Britanya'nın Asya'daki varlığı ise, buraya "serbest rekabet"i sokmakta, iktisadın yasaları burada canlanmakta, pazar için üretim hızla yayılmakta, "Britanya'nın buharı ve bilimi, bütün Hindistan sathında, tarımla manüfaktürel üretim arasındaki birliği kökünden söküp atmaktadır". Bütün Doğu toplumlarında olduğu gibi Hindistan'da da, büyük kamu işlerinin görülmesi işinin merkezî hükümete bırakılması ile tarım ve ticaretin olmazsa olmaz koşulu ortadan kalkmış ve tarım ve manüfaktür küçük merkezlere dağılmıştır. Böylece en eski zamanlardan beri ekonomiye ve topluma, Marx'ın "köy sistemi" adını verdiği "özgül" bir sosyal sistem egemen olmuştur. Ve bu özgül sis-

Sultan Galiyev, Ekim Devrimi'nin ardından milliyetçi bir perspektiften "Doğu'nun mazlum milletleri"nin kurtuluşuna odaklanmıştı. Türkiye sosyalist hareketinde milliyetçilik ve sosyalizm arasında "birlik" teşkil etmek isteyen her hareketin kullandığı bir referans oldu.

tem, sadece İngiliz vergi tahsildarlarının ve askerlerinin kaba gücüyle değil, İngiliz buharının ve İngiliz serbest ticaretinin büyük etkisiyle çözülmekte ve yok olmaktadır. Bu Asya'nın her yerinde duyulan en büyük ve tek *toplumsal* devrimdir (bkz. Marx, 1978b: 35-41). İngiliz kolonyalizminin bu "ilerici" rolüne karşılık, pek çok halkı cenderede tutan Rusya, Çin ve Osmanlı gibi Asyatik prekapitalist imparatorluklar ise bir an evvel tasfiye olmalı, uluslar bu "eski rejim"lerin boyunduruğundan kurtulup bağımsızlaşarak kapitalist yola girmelidir (bkz. Marx 1992). Modern sınıfların ortaya çıkmasının yegâne yolu budur. Bu bakış açısına bağlı olarak esasen Marx'ın ulusların kendi kaderini tayin hakkına sempatiyle baktığını söylemek zordur. Marx'ın yazılarında mesele bir özgürleşme ve modernleşme sorunudur. "Yahudi Sorunu" konusunda dediği gibi, aslında "Yahudilerin toplumsal kurtuluşu, bu toplumun Yahudilikten kurtuluşu" sorunudur (Shelton, 1987: 303).

Marx ve Engels'in işaret ettiği "medeniyetçi" çizgiyle Lenin'in temsil ettiği "ihtilalci" çizgi İkinci Enternasyonal'de belirginleşmiş ve sol düşünce içindeki ayrışma burada çok açık biçimde ortaya çıkmıştır. İkinci Enternasyonal, özellikle İtalyan ve Alman birleşmelerinin ardından karışık duygulara sahip çok sayıda Avrupalı entelektüeli bir araya getirmişti (Joll, 2002: 101-102). 1907'de Stuttgart'ta toplanan işte bu kongrede bazı Avrupalı partiler Marx ve Engels'te ipuçlarını bulduğumuz "medeniyetçi" anlayışı sahiplenen bir tutum sergilerler. Lenin'in "oportünist unsurlar" dediği ve içinde Hollandalı van Kol ve Alman Bernstein'ın da bulunduğu bu grup, "kongrenin ilke olarak tüm sömürge siyasetini kötülemediği, çünkü sosyalizmle sömürge siyasetinin medeniyet yayıcı bir rol oynayabileceği" anlamına gelen bir cümleyi kongre karar tasarısına sokmuşlar fakat Lenin'in şikâyet etti-

ği bu karar talebi reddedilmiştir. Lenin'e göre burjuvazi "sömürgelere fiilen esaret götürüyor, yerli halkları misilsiz saldırılar ve şiddet hareketleriyle eziyor, içkiyi ve firengiyi yaygın kılarak onları 'medenileştiriyor'du" (Lenin, 1970: 28-9). Bu açık tavırla Leninizm, Marx'ın evrimci-medeniyetçi yaklaşımını tersine çevirmiştir. İki şekilde: Birincisi, Menşeviklerin iddia ettiği gibi Rusya'nın henüz kapitalistleşmediğini, devrimde öncü rolü oynayacak bir işçi sınıfının oluşmadığını, bu yüzden sosyalist devrim için beklenmesi gerektiğini öne süren tezlerine karşı "devrim" tezini savunarak ve eyleme geçerek; ikincisi Marx'ın Batı'nın kapitalizm yolunda olgunlaştıracağını düşündüğü "kolonyal dünya"yı kendi "millî devrimleri"ne çağırmak suretiyle kuramı reel-politik açıdan *lısa devre* ederek...

Lenin, *Iskra*'nın 1. sayısında, daha 1900 yılında, Batı ülkelerinin ve Rusya'nın Çin'e müdahalesini nebbaşların ceset soymasına benzetmiştir (Lenin, 1970: 22-3). Ancak, ezen ulus milliyetçilikleri karşısında ezilen ulusun milliyetçiliğinin yanında durmanın sosyalist bir seçiş olduğuna dair yaygın kanı, her ne kadar genel olarak Lenin'in sözlerine ve ardından Stalin'in siyasal uygulamalarına dayandırılsa da, Lenin'in bu açık "anti-emperyalist" tavrının bir "uluslar siyaseti"ne yeşil ışık yaktığı anlamına gelmez. Örneğin ezilen ulusların kurtuluş programını sosyalizme kadar ertelemekten değil, bu soruna acil bir çözüm üretecek kesin bir siyasal programla cevap vermek gerektiğinden söz eder ve Aralık 1913'te RSDİP'nin ulusal programı üzerine yaptığı konuşmada da bütün dünyada burjuva demokratik devrimin ulusal hareketlerle birlikte gelişeceğini söyler (Lenin 1979: 14). Buradan ürettiği acil siyasal program ise "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" siyasetidir (Lenin 1964: 422; Lenin 1979: 12). Ancak Lenin dikkatli okunduğunda, onun bir "sosyalist mücadele ilkesi" yaratmak-

Bakü Doğu Halkları Kurultayı, "mazlum milletlerin kurtuluşu" ve onlar arasında emperyalizme karşı ortak bir hat kurmak için teşkil oldu. Kurultaydan umut edilen hat kurulamadı. Bunun yerine bağımsız ulus-devletlerin ve onları şekillendiren milliyetçi ideolojilerin referansı haline geldi. Karşısında birlik olunacak emperyalizmle ilişkilerde ise ikircikli bir fon olarak yer buldu.

tan çok "gerici milliyetçiliğe" karşı, zamanı için bir "sosyalist mücadele programı" yaratmakla ilgili olduğu görülmektedir. Hatta daha da ileri giderek "işçi demokrasisinin sloganı ulusal kültür değildir" der. Ona göre slogan, "demokratizmin ve dünya işçi hareketinin uluslararası kültürü" olmalıdır. Lenin mutlak bir enternasyonalizmi her şeyin önüne koymaktadır: "En 'âdil', 'saf', en ince ve en uygarı olsa bile, Marksizm milliyetçilikle bağdaşamaz. Onun yerine, Marksizm, enternasyonalizmi ileri sürer, her yeni kilometre demiryoluyla, her yeni uluslararası tröstle, (hem iktisadi eylemiyle ve hem de fikirleri ve özlemleriyle enternasyonal olan) her yeni işçi örgütüyle gözümüzün önünde gelişen ulusların tek bir yüksek birlik içinde kaynaşmasını koyar" (Lenin 1979: 34-35). Ulusallığın burjuva toplumunda mutlak ve zorunlu bir durum olduğundan hareketle ulusal hareketlerin tarihsel haklılığını teslim etmekle birlikte, bu pozisyonun milliyetçiliği savunur bir hal almaması için, ancak o ulusal hareketlerde en ilerici olanı desteklemekle "yetinir".

Lenin'in hakiki bir enternasyonalist sosyal-demokrat program arayışında dile getirdiği bu görüşler, Sovyet devletinin kuruluşunu takip eden yıllarda bu devleti korumak ve geliştirmek için reel-politik bir esasa oturur. Lenin'in ardından Stalin'in de sürdürdüğü bu reel-politik duruşun temelini, emperyalist ülkelere karşı ulusal bağımsızlık mücadelelerinin savunulması ve desteklenmesi oluşturmaktadır. Lenin'in, Türkiyeli komünistlerin tasfiyesi pahasına Mustafa Kemal'e, Kemalistlere ve Millî Mücadele'ye verdiği büyük desteğin arkasında, işte bu reel-politik seçim yatmaktadır. Bu araçsal tutumu ilke yerine koymak, siyaseti Moskova dolayımıyla yapmak itiyadında olan Türkiye Komünist Partisi'nin bir tarih okuma hatası olarak kaydedilmelidir.

Çarlık Rusya'sından Sovyetler Birliği'ne geçiş –SSCB'nin kendi iç sorunlarının da

Mihri Belli

GÖKHAN ATILGAN

Mihri Belli, hırslı, atak, efsanevî militan imgesiyle Türkiye sosyalist hareketinin belirgin simalarından birisi; solda 1960'lara kadar damgasını vuran aşamacı devrim fikrinin Doğuculuk, millîcilik, cuntacılık ve koyu bir Kemalizm ile kaynaştırılmasıyla ortaya çıkan Millî Demokratik Devrim (MDD) çizgisinin kuramcısı; Türkiye sol hareketinde etkisi yıllarca sürecek olan "darb-ı mesel Marksizmi"nin atasıdır.

EFSANEVÎ, HIRSLI VE ATAK MİLİTAN

Mihri Belli, 1915 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisini dramatik bir biçimde yaşayarak Millî Mücadele'ye katılan bir ailenin oğlu olarak Silivri'de doğdu. Birinci Dünya Savaşı'na mülazım-ı evvel olarak katılan babası Mahmut Hayrettin, Çatalca-Silivri yöresinde Millî Mücadele'yi perde arkasından yönlendiren bir yargıç, 1919 seçimleriyle İstanbul hükümetinde bir mebûs ve Trakya Paşaeli Müdafaaî Hukuk Cemiyeti'nde bir yönetici, İstanbul'un işgalinden sonra illegal bir siyasî eylemciydi. Mihri Belli'nin ilk çocukluk yılları işgal altındaki İstanbul'da, babasının kapısında İngiliz eri ve Osmanlı polisi beklediği için ara sıra gizlice uğradığı bir evde geçti. Mihri Belli, Robert Kolej yıllarında, çocukken babasında gördüğü eylemci-lider imgesini kendi yaşamında canlandırmaya başlamıştı. Kolejin yemek işlerinin Ruslardan alınıp Türklere verilmesi için örgütlediği boykot hakkında "... bize eylem gerekti. Eyleme girişmek için bir bahane. ... Bizden yukarı sınıftakilere de söz geçirir durumdaydık" diyecekti (Belli, 2000: 67).

Mihri Belli 1936'da iktisat okumak üzere Amerika'ya giderken Türkiye Kurtuluş Savaşı'na verdiği destekten ötürü sempati duyduğu Lenin'in fotoğrafını odasının duvarına yapıştıran bir Bolşevik hayranı, okuduğu Fransızca romanlar ve Nâzım Hikmet'in şiirlerinden esinlenen halkçı, yurtsever, millîci ve sosyalizan fikirlerin bir harmanına sahip solcu bir gençti (Belli, 2000: 80, 103). Atak eylemci yanı kuvvetli, lider-

etkisiyle– sosyalist literatürde ulus-devletler sorununun belirli ideolojik saiklerle yeniden konumlandırılmasını gerektirmiştir. Ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesinin Wilson prensiplerine karşı sosyalistçe bir manevra imkânı da verdiği bu süreçte, ulus-devletin kurucu ideolojisi olan milliyetçilik soğurulmaya çalışılmıştır.

Sosyalizmin kuruluş dönemindeki pek çok sorun gibi imparatorluklardan ulus-devletlere geçiş de despotik yönetimlere karşı halkın kendi iradesiyle "kalkıştığı" ilerici hareketler olarak selamlanırken, ulus-devletlerin sosyalizme giden yolda halklar için sağlam birer manivela işlevi göreceği de düşünülmüştür. Şematik bir tarih algısının tezahürü olan bu bakışa göre kendi burjuva devrimlerini gerçekleştirecek burjuva sınıflarından yoksun olan ulus-devlet halkları sosyalist devrime geçişi sağlayacak yola ulaşana kadar kendi bağımsızlıkları hatırına desteklenmeliydi. Buna bağlı olarak Lenin'den başlayarak,

lik hırsı başat, fikrî bakımdan ise hayli zayıf bir solcu.

Mihri Belli'nin Marksizmle tanışması İowa Üniversitesi'ne başladığı ilk günlerde oldu. Üniversite kitaplığında sosyalizmle ilgili kitapları hemencecik keşfetmiş, kendi deyimiyle "*Kapital*'e yumulmuştu" (Belli, 2000: 103). Akşamları boks antrenmanlarından gelince elinde Marx'ın *Kapital*'iyle uyuyakalır. Hareketli, atak eylemci yanı Marksizmle derinlikli bir ilişki kurmasına imkân vermez. Bir yandan Amerikalı arkadaşlarıyla, içkiyi Türkler mi daha iyi kaldırır yoksa Amerikalılar mı yarışmasına girip "kamu huzurunu bozmak ve sarhoşluk" suçundan hapse girer bir yandan da öğrenciler arasında "komünist" olarak nam salar. Mihri Belli hem gündelik hayatta hem de siyasal alanda uçlarda yaşamayı sever. Amerikalı bir öğrencinin kendisine yönelttiği "anladık sen komünistsin, ama hangisisin, Stalinist mi yoksa Troçkist mi" sorusuna, "hangisi daha soldaysa ondanım" cevabını verir (Belli, 2000: 104-105). Mihri Belli'nin kişiliği böyle biçimlenmiştir: Sarhoşlukta en çok içen, komünistlikte en sol olan, derslerinde en başarısız, ama IQ testinde en iyi olan gibi (Belli, 2000: 64)...

Uçlarda yaşamayı seven, solculukta da radikallikten hoşlanan tavrı, Mihri Belli'yi Amerika'daki öğrenimi sırasında, yeraltı militanlığına sürüklemişti. Mississippi kırlarında illegal çalışan komünist partinin bir militanı olarak toprak emekçileri arasındaki faaliyete katıldı. Bu katılım, onun teşkilâtlı siyasî eyleme ilk adımıydı. Kendisi, bunu "si-

Cumhuriyet dönemi sol hareketin yükselişe geçtiği yıllarda Mihri Belli, millî demokratik devrim tezinin savunucusu olarak öne çıktı ve gençlik hareketini doğrudan etkiledi.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne ve hemen hemen bütün Leninist partilere yayılan taktik anlayış, özellikle sömürge coğrafyasında ve eski imparatorluk toprakları üzerinde ulus-devletleşme girişimlerini ve "burjuva devrimleri"ni destekleme biçiminde gelişmiştir (Lenin, 1970: 32-3).

Ancak Lenin'i kendi dönemindeki diğer sosyalist düşünür ve politikacılardan ayırt eden, belirli stratejik gerekliliklere tâbi oluşun farkında olması, sorunun özü üzerindeki genel soğukkanlılığını bir şekilde muhafaza edebilmesidir. Bu nedenle Lenin'i bir "milletler siyaseti" izlemeye götüren önemli etkenlerden biri de onun bir Rus devrimcisi olması ve "halkların zindanı" olarak tanımlanan Rus İmparatorluğu'nu ortadan kaldırma ereğinin onun siyasal mücadelesinin temeli oluşudur. Bu nedenle yazılarında sık sık Rus milliyetçiliğini mahkûm eder. Ancak, bir sosyalist siyasetçi olarak Rus milliyetçiliğinin yanında Polonya, Yahudi, Gürcü ve Ukrayna "burjuva milliyetçiliklerini" de

yasal vaftiz" olarak değerlendirecekti (Belli, 2000: 122-123, 126, 129).

Mihri Belli, 1940 yılında Türkiye'ye döndü. Dönüşünde ilk önce sol değil, sağ siyasî çevrelerin dikkatini çekti. Onun siyasî söyleminde ileriki yıllarda yerleşik ve sistematik hâle gelecek olan millîci ton, ilk yazılarında da kolayca sezilebiliyordu. Ahmet Emin Yalman'ın *Vatan*'ında tefrika ettiği Amerika hatıratı, bariz bir milliyetçi ana tema etrafında örülmüştü. Bu tefrikayı okuyan Türkçüler, onu *Gökbörü ve Çınaraltı* dergilerinde yazmaya davet etmişler, "sende konulara derin bir milliyetçi yaklaşım var" demişlerdi (Belli, 2000: 173).

Mihri Belli'nin solda ilk temasa geçtiği çevre ise Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki solcu öğretim üyeleri oldu. Gelgelelim, "iyiydiler, hoştular, ama benim aradıklarım bunlar değildi" diyerek (Belli, 2000: 196), sosyal bilimler alanında sola kanallar açmaya çalışan bu aydın grubunu beğenmedi. Kuramsal işlerden çok esrarengiz ve pratik işler içinde olmak istiyordu. Çocukluk arkadaşı olan, 1934-35'te Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (KUTV) öğrenim görmüş TKP yöneticisi David Nae (Özçelik, 2003: 33) aracılığıyla 1940'ta Reşat Fuat Baraner ile tanışıp TKP'ye girdi. Birkaç ay sonra gönüllü olarak askere gitti. Askerliği çok ciddîye almıştı. 1940 yazında Almanya'nın Türkiye'ye saldırma ve bu durumda da SSCB'nin Türkiye'yi destekleme ihtimali karşısında komünistlerin emekçi yığınlar içinde kök salacağını sanmış, direniş hareketinde başrolü oynama arzusuyla iyi bir kumandan olmaya heveslenmişti (Belli, 2000: 199).

Mihri Belli, 1943 başlarında terhis olduktan hemen sonra, TKP Merkez Komite üyeliğine 'koopte edildi' (Belli, 2000: 232). Aynı yıl İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne asistan olarak girdi. Kuramsal işlerden çok pratik ve esrarengiz işlere meyilli olduğu için akademik kariyeri önemsemiyordu. "Bu işte iğreti olduğum duygusunu taşıyordum" diyordu (Belli, 2000: 242). TKP Merkez Komitesi'ne girdikten sonra, partinin az sayıda ve çok kısıtlı koşullardaki yöneticileri içinde en rahat hareket edebilme imkânına sahip olanıydı. Bu durumda parti teşkilâtını kuvvetlendirmek, partinin etkinlik alanını genişletmek için çalışması beklenirdi. Oysa o, bir an önce içeri girmek, işkencelerde kahramanca direnmek ve böylece efsanevî bir kimlik kazanmak, 'eski tüfek' olmak istiyordu. Süleymaniye Camii'nin iki minaresi arasına "Saraçoğlu Faşisttir. Vurgunculuk ve Faşiz-

sosyalist mücadeleye ket vuran birer sapkınlık olarak nitelemekten geri durmaz (Lenin, 1970: 90-1).

Lenin Birinci Dünya Savaşı'nın arefesinde hangi milletten olursa olsun, sermaye sahibi olan herkesin, ayırt etmeksizin bütün milletlerin işçilerini birlikte sömürdüklerini söylüyor ve işçilerin milliyetçi oyunlara kanmamalarını istiyordu (Lenin, 1970: 91). Bu sosyalist işçi kültürü "uluslararası bir kültür"dü. Bu algı kendisini daha ilerici bir çizgi olarak kabul edilen ulusların kendi kaderini tayin hakkı noktasına yerleştiriyordu.

"Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı" ilk kez 1896'da Londra'da toplanan İkinci Enternasyonal'in dördüncü toplantısında ele alındı ve 1903'teki Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin ikinci kongresinde programa konuldu. İkinci Enternasyonal'in kararı şöyledir (Lenin, 1970: 109-10):

Kongre, bütün milletlerin kendi kaderlerini tayin etmeleri hakkına (Selbstbes-

me Karşı Savaş Cephesi" yazılı mahyayı asmaya kalkışmasının ardında bu arzusu vardı. Nitekim, Rasih Nuri İleri, yıllar sonra kendisine "bu eylem başarılı olsaydı ne yapacaktın" diye sorduğunda, "başka eylemler gerçekleştirecektik"; "sonra ne olacaktı" diye sorduğunda ise, "sonunda yakalanacaktık" cevabını verecekti (İleri, 2003: ıx). Süleymaniye Camii'ne pankart asma eylemi nedeniyle yakalanıp İleri Gençler Birliği (İGB) davasının sanığı olarak 1944 güzünde tutuklandı. İki yıl hapis ve sürgün cezasına mahkûm oldu.

İGB davasından aldığı cezaları tamamladıktan sonra 1946 Kasım'ında yurtdışına çıkan Mihri Belli, Demokratik Ordu saflarında Yunanistan İç Savaşı'na katıldı. Bu savaşa katılan tek yabancının kendisi olduğunu övünçle anlatıyordu (Belli, 2000: 277).

Demokrat Parti (DP) iktidarının çıkardığı aftan hemen sonra yurda dönen Mihri Belli, yurtdışına kaçak olarak çıkmak suçundan iki ay kadar adlî tutuklu olarak hapis yattıktan sonra serbest bırakıldı (Belli, 2000: 366). 1951 Ekim'inde TKP tevkifatında yakalandı. Bu tevkifatta işkencelere karşı direngen tavrıyla dikkat çekti. Polise ifade veren Zeki Baştımar ile partinin lideri konumundaki Şefik Hüsnü arasındaki ihtilafta Şefik Hüsnü tarafında yer aldı. Mihri Belli, 2 yıl tecrit ve hücrede kaldıktan ve 7 yıllık hapis ve sürgün cezasını tamamladıktan sonra, rekor sürelerle hücrelerde kalmış, işkencelerde direnmiş, yıllarca hapis yatmış bir militan olarak kendisini komünist hareketin bir lideri olmak için gerekli hasletlere kavuşmuş sayabilir; yanında yer aldığı Şefik Hüsnü ile yakınlığından dolayı "eski tüfek" sayılabilmek için gerekli referansa sahip olduğunu düşünebilirdi. Şefik Hüsnü'nün 1959'da sürgündeyken ölmesi, Mihri Belli'ye, onun bir emanetçisi olarak kendisini komünist hareketin başı saymasına imkân verecek gibi görünüyordu. Nitekim, TKP'nin bir örgüt olarak faaliyet göstermediği bu dönemde Reşat Fuat Baraner, Şevki Akşit ve Vecdi Özgüner ile birlikte kendisini TKP'nin "aktif Politbüro"su olarak tanımlıyor (TÜSTAV, 2000: 47), "yarım yüzyıllık sosyalist hareketin tarihinde sağlam ne varsa onun temsilcisi" olarak görüyordu.

1951 TKP tevkifatında aldığı hapis ve sürgün cezasını tamamladıktan sonra bir süre tercümanlık yapan Mihri Belli, 27 Mayıs darbesinden sonra *Yeni Yol* adlı bir dergide toprak reformu üzerine yazdığı bir yazı nedeniyle kısa bir süre tutuklandı. 1962'de Yön hareketi ile TİP

timmungsrecht) *tastamam sahip olmalarından yana ve halen askerî, millî ya da diğer çeşit istibdatların boyunduruğu altında ezilen her ülkenin işçilerinin yanında olduğunu beyan eder. Kongre bütün bu ülkelerin işçilerini, sınıf bilincine varan bütün dünya işçilerinin saflarına katılıp milletlerarası kapitalizmin yenilmesi ve milletlerarası Sosyal-Demokrasinin amaçlarının gerçekleşmesi için birlikte savaşmaya çağırır.*

Çokuluslu devlet "geri kalmışlığı" temsil etmektedir; kapitalizmin gelişmesi için en uygun koşulları ulus-devletlerin sağladığı tespiti, Marksist bir tespittir ve burjuva ilişkilerine dayanan böyle bir devlet ulusların sömürülmesini ve ezilmesini ortadan kaldıramaz ama Marksist tahlil, tarihin bu yöndeki işleyişini "görmezden gelemez". Lenin'e göre "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" meselesini, Rosa Luxemburg'un yaptığı gibi Batı Avrupa açısından incelemek beyhûdedir; zira Batı Avrupa ülkeleri

arasında başlayan "sosyalizm tartışmaları"na Mehmet Doğu takma adı ile yazdığı bir okuyucu mektubuyla katıldı. Bu yazı, Mihri Belli'nin ileriki yıllarda sistematize edeceği MDD'nin ana çizgilerini sergiliyordu (Belli, 1962).

Mihri Belli, solun gerçek "take-off"unun yaşandığı 1961 sonrasında (Çulhaoğlu, 2002: 670), sosyalist hareketin bütün geçmiş geleneğinin mirasçısı olarak siyasal alana çıkmaya hazırlanıyordu. Gelgelelim, 1961 Ağustos'unda yurtdışına çıkmış olan Zeki Baştımar, SBKP'nin 22. Kongresi'ne TKP temsilcisi olarak katılarak SSCB'nin desteğini kazanmış, "teşekkül eden" TKP Dış Bürosu'nun başına geçmişti (TÜSTAV, 2002: 7). SSCB, Mihri Belli'ye Baştımar liderliğindeki TKP Dış Bürosu'na bağlı olarak çalışma "talimatı" gönderdiğinde Belli'nin cevabı "Biz eğer bir parti kuracaksak, bir dış büro kuracaksak buna kendimiz karar veririz" şeklinde oldu (TÜSTAV, 2000: 11-12). Mihri Belli, SSCB ile köprüleri attıktan sonra gözlerini soldaki olağanüstü canlanışın örgütsel ifadesi olan TİP'e çevirdi. Fakat TİP liderleri, sosyalist hareketin onyıllarına damgasını vuran çekişmeleri partiden uzak tutmak ve yeni bir başlangıç yapmak amacıyla (Çulhaoğlu, 2004: 179) Mihri Belli ve arkadaşlarına partinin kapılarını kapattı. TİP liderlerinin bu konudaki kararı o denli kesindi ki; Genel Başkan Mehmet Ali Aybar "partinin selâmeti" için Mihri Belli'yi polise ihbar etmeyi bile düşünmüştü (Eroğul, 2003: 148).

SSCB'den beklediği desteği alamayan, TİP'in kapılarını da kendisine kapatılmış bulan Mihri Belli, 1964 yılında, eşi Sevim Belli'nin hekim olarak gittiği Cezayir'e yerleşmek istedi; fakat pasaport alamayınca bu planını gerçekleştiremedi (Belli, 2000: 445-446).

Mihri Belli, 1965 seçimlerine anti-emperyalizm temelinde bir yakınlaşma içine giren TİP ile Yön hareketi arasında, seçim sonuçlarının açıklanmasının hemen ardından baş gösteren siyasî hesaplaşmada Yön hareketi tarafında yer aldı. 27 Mayıs sonrası siyasal alandaki etkinliğini *Yön*'deki E. Tüfekçi imzalı yazılarıyla sağlamaya başlayan Belli, bu dergideki ilk yazısında Zeki Baştımar liderliğindeki TKP Dış Bürosu ve onu himaye eden SSCB'ye meydan okuyarak eski sol mirasının tek temsilcisi olarak ortaya çıkmak istedi (Belli, 1966b). E. Tüfekçi adı da zaten bu miras ve temsil ilişkisine dikkat çekmek üzere seçilmişti.

Mihri Belli, MDD tezinin ana hatlarını, *Yön* dergisindeki yazılarında kurdu. Mihri Belli'nin *Yön*'de öne sürdüğü si-

1789-1871 döneminde ulus-devletlerinin kuruluş sürecini tamamlamışlardır. Oysa Doğu Avrupa ve Asya'da burjuva millî demokratik devrimler süreci, 1905'ten itibaren başlamıştır ve "Rusya ve komşusu ülkeler bu dönemden geçmekte oldukları içindir ki" Rus Partisi programında "milletlerin kendi kaderini tayin etmeleri hakkına dair bir maddenin yer alması *gerekir*" (bkz. Lenin, 1970: 96-114).[1]

Lenin'le başlayan ve "ulusal kurtuluş mücadelelerinin desteklenmesi" yönünde tezahür eden siyasal tavır, Stalin'le birlikte "tek ülkede sosyalizm"in korunması için kaçınılmaz bir başka kuramsal inşaya kaynaklık etmiş ve sosyalizme yönelmeseler bile ulusların anti-emperyalist mücadelesini destekleyen "Millî Demokratik devrim" (MDD) tezi doğmuştur. MDD çizgisinin ulus ve ulusal sorun tanımlarının kaynağı, büyük ölçüde Josef Stalin'in 1912 sonu ile 1913 yılının başlarında kaleme aldığı "Marksizm ve Millî Mesele" başlıklı uzun yazısıdır (bkz. Stalin 1976).

yasî fikirler, birçok bakımdan, kendisinden önce Doğan Avcıoğlu tarafından sistematize edilmişti. Değişik yazarların da kabul ettiği gibi, MDD'nin asıl ve öncü kuramcısı *Yön* Başyazarı Avcıoğlu idi (Atılgan, 2002: 217; Belge, 1990: 168; Küçük, 1990: 291). Bununla birlikte, MDD, Avcıoğlu'nun cuntacılığa yöneldiği dönemde MDD adını Belli'ye bırakıp Ulusal Kurtuluş Devrimi tanımını kullanmasından ötürü, daima Mihri Belli ile birlikte anıldı.

Mihri Belli, Doğan Avcıoğlu yönetimindeki Yön hareketinden aldığı destekle TİP yönetimini ele geçirmeyi denediği Malatya'da toplanan İkinci Büyük Kongre'de hedefine ulaşamadı. Kongreden zaferle çıkan TİP yönetimi, süreç içinde 200 kadar Mihri Belli ve MDD yandaşını partiden ihraç etti (Aren, 1993: 108-109). Malatya kongresinde alınan yenilgi, Belli ile Avcıoğlu arasındaki ittifakın maddî zeminini de ortadan kaldırmış oldu. Doğan Avcıoğlu, bir süre daha yayımlamaya devam ettiği *Yön* dergisini 1967 Haziran'ında kapatarak bazı emekli ve muvazzaf subaylar ile sivil aydınlardan müteşekkil devrimci bir cuntanın hazırlıklarını yapmaya başladı. Mihri Belli ise, MDD tezlerini geliştirip savunmayı, kuruluşuna önayak olduğu *Türk Solu* ve *Aydınlık Sosyalist Dergi*'de sürdürdü; bir yandan da Doğan Avcıoğlu'nun içinde yer aldığı cunta ile ittifak imkânlarını aradı.

Mihri Belli, Türkiye sosyalist hareketi içindeki altın yıllarını *Türk Solu* ve *Aydınlık Sosyalist Dergi*'nin yayımlanmaya başladığı 1967 yılından 1970 yılına kadar geçen dönemde yaşadı. Bu başarının sırrı; TİP'in, 1968 yılında yükselen öğrenci hareketleri ve büyük anti-emperyalist dalganın gerisinde kalmasına karşılık Belli'nin bu hareket ve dalganın önüne geçmeyi bilmesindeydi. Belli'nin, öğrenci hareketinin yanı sıra bütün anti-emperyalist eylemleri çekip çeviren devrimci gençlik liderlerini etrafında toplamayı başarması, teorik bir üstünlükten ziyade aktif, atak eylemciliği, militan mücadeleciliği temsil ediyor görünmesinden kaynaklanıyordu (Zileli, 2002: 332). Bununla birlikte, bu dönemde Mihri Belli'nin etrafında toplanan ve artık "MDD'ciler" olarak adlandırılan geniş çevre, gelecekte farklı akımlar hâlinde örgütlenecek kümelerin bir koalisyonu görünümündeydi. MDD içinde, Mihri Belli ve öteki "eski tüfekler"in temsil ettiği birinci kümenin dışında kalan belli başlı kümeler şunlardı: İleride *Sosyalist* dergisi etrafında örgütlenecek olan Hikmet Kıvılcımlı kümesi; THKP-C'yi kuracak olan Mahir

Nitekim *Aydınlık* dergisinin Şubat 1978 tarihli 84. sayısında yayımlanan "Millet-Milliyetçilik ve Halk Kavramları" başlıklı editoryal yazıda başvurulan yegâne kaynak, Stalin'in işbu yazısı olmuştur. Stalin anılan yazısında milleti, "dil, toprak, ekonomik yaşam birliği... ve ortak kültür biçiminde beliren ruhi şekillenme birliğinin hüküm sürdüğü, tarihi olarak meydana gelmiş kararlı bir topluluk" olarak tanımlar (Stalin 1976: 45). Stalin'e göre sayılan bu unsurların birinin bile olmaması halinde, bir "millet"ten söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla klasik Stalinci şemada bir insan topluluğunun sosyalizme geçmeden önce uğraması "zorunlu" olan kapitalist aşama, aynı zamanda "milletleşme" aşamasıdır ve her topluluk sosyalizme yürürken bu aşamadan geçmek mecburiyetindedir. Stalinci yoruma göre, bu evrede kapitalist modern sınıflara sahip, demokratik devrimini yapmış ve dolayısıyla artık sosyalizme hazır bir insan topluluğu ile karşı karşıyayız demektir. Bu

Çayan ve arkadaşlarının oluşturduğu küme; *Proleter Devrimci Aydınlık* (PDA) çevresini oluşturacak olan Doğu Perinçek ve arkadaşlarının temsil ettiği küme; ve nihayet THKO'yu kuracak olan Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının temsil ettiği küme.

1971 yılına gelindiğinde bir süreliğine kendi etrafında tutmayı başarabildiği bu kümelerin her birinin ayrı ayrı gerekçelerle kendisinden kopmasına engel olamayan Mihri Belli, 12 Mart 1971 darbesinden sonra gizlice yurtdışına çıkarak bir süre Filistin'de kaldı. Uğur Celasun'un söyledikleri doğru ise, Eylül 1971'de İncirlik Amerikan Üssü'nü basmak üzere yurda dönerken (İleri, 1976a: 210-213) Suriye askerî istihbaratı tarafından tutuklandı (Belli, 2000: 618). Serbest bırakıldıktan sonra tekrar yurda dönerek Haziran Hareketi adlı siyasî oluşumun kuruluşuna öncülük etti (Belli, 2000: 666-667; İleri, 1976b). Haziran Hareketi'ne yönelik operasyonların başlamasıyla birlikte tekrar yurtdışına çıktı ve Almanya'da yayımlanan *Yurtsever* adlı derginin çalışmalarına katıldı.

1973 sonbaharında Türkiye'ye dönen Mihri Belli, 1974 affından yararlanarak Türkiye Emekçi Partisi'ni (TEP) kurdu. TEP'e, kuruluşundan kısa bir süre sonra "komünist ve Kürtçü hedefler güttüğü" isnadıyla soruşturma açıldı. TEP Başkanı Mihri Belli, partinin kayıt defterlerini savcılığa teslim etmediği ve kendisine yöneltilen soruları cevaplamadığı için altı ay süreyle tutuklandı (Belli, 2000: 677-679). TEP döneminde yayımladığı *Emekçi* ve *Bağımsız Türkiye* dergilerinde MDD tezlerini savunmayı sürdüren Mihri Belli, 1979 Nisan'ında uğradığı silâhlı saldırıdan ağır yaralı olarak kurtuldu (Belli, 2000: 693-694).

12 Eylül darbesinden sonra çıktığı yurtdışından TEP davasının beraatla sonuçlanmasını takiben 1987 yılında yeniden yurda dönen Mihri Belli, önce Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP), sonra da Sosyalist Devrim Partisi (SDP) yönetiminde yer aldı. Mihri Belli, siyasî çalışmalarını, 2005 yılında 90 yaşında inançlı bir sosyalist SDP yöneticisi olarak sürdürmektedir.

SİYASÎ FİKİRLERİ

Mihri Belli'nin siyasî fikirleri, MDD stratejisine temel teşkil eden bir dizi tahlil, tasvir ve tezden oluşmaktaydı. Aslına bakılırsa, MDD, Türkiye sosyalist hareketine, doğuş yıllarından itibaren damgasını vuran aşamacı devrim modelinden kökleniyordu (Çulhaoğlu, 2004: 190). Nitekim, Mihri Belli'nin çözümleme biçimi MDD tezinin de kuramsal dayanağı olmuştur.

BOLŞEVİKLER VE TÜRKİYE

Stalinci şemada yeralan "zorunlu" kapitalist aşama ve "milletleşme", Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerine bina edilmeye çalışılan yeni Türk ulus-devleti için de geçerlidir. Kurucular açısından çok fazla hayırhah bir tutumla değil de stratejik/taktik gereklilikler nedeniyle Sovyetler'le kurulan ilişkiyi de bu şekilde kabul etmek gerekir. Rusya'da sosyalist devrimi yapan Bolşeviklerin lideri Lenin ve halefi Stalin, sosyalizme uzanan yolda "tarihsel bir aşama" olarak "Millî Demokratik Devrim" ve "ulusların kendi kaderini tayin hakkı"nı savunan bir konumdadır. Lenin için bu bir "fiilî durum" ve buna bağlı olarak "taktik" bir konumdur. Buharin'e karşı bu konumu savunurken Lenin bunu açıkça belirtir (bkz. Lenin, 1970: 277-83). Bu taktikten beklenen iki

"Kökü dışarda" bilinegelmiş bir hareket için "yerli" olmak hayati bir meseleydi. Sosyalist hareket kendi meşruiyet kanallarını da aramak zorunda kaldı; "jandarma biz sosyalistiz" yeterli bir meşruiyet sağlamıyordu.

kendisi de "Millî Demokratik Devrim tezleri bu ad altında ilk kez '60'lı yıllarda savunulmuş olmakla birlikte, bu tezler, özünde, Türkiye'de Marksist hareketin 1920'lerden beri savunduğu asgari programın günün koşulları göz önünde tutularak bir ölçüde geliştirilmiş şeklinden başka şey değildir" diyecek (Belli, 1988: 2144-2145); MDD tezlerini "geniş ölçüde Şefik Hüsnü arkadaşın sözlerinden ve davranışlarından alınan esinlerle geliştirdiğini" söyleyecekti (Belli, 1976: 926).

Mihri Belli'nin, MDD adı altında TKP'nin Komintern perspektiflerinden köklenen geleneksel aşamacı devrim modeline getirdiği dört yenilik vardı. Birincisi, Tanzimat'tan beri aydınlar arasında hüküm sürmekte olduğuna inandığı Batıcı akıma karşı "Doğucu" bir akım yaratmaya çalışmak; ikincisi, TKP'nin öteden beri sahip olduğu prog-

kazanım vardır: Birincisi Doğu halklarının "burjuva demokratik devrimleri"ni yaparak sosyalizm yolunda ilerlemeleri; ikincisi ise özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle, yeni kurulmuş Sovyet Rusya'nın baş düşmanları olan ve Lenin tarafından "emperyalist" olarak nitelenen Britanya, Fransa, İtalya, Almanya gibi devletlerin zayıflayarak mevzi kaybetmeleri ile Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorlukları gibi kapitalizm öncesi ilişkileri barındıran siyasî yapıların çözülmesi... "Ezen ulus milliyetçiliği" ile "ezilen ulus milliyetçiliği" ayrımı da bu noktada doğmaktadır. Bu çerçevede Lenin ve Sovyet Komünist Partisi, 1920'lerde Mustafa Kemal önderliğindeki "ulusal hareket"i, bu taktiğin her iki ayağını birden içeren bir hareket olması bakımından desteklemiştir. Bu desteğin Türkiye'deki yeni oluşuma karşı yarattığı "hoşgörü", Mustafa Suphi ekibinin ve Anadolu'daki Yeşil Ordu hareketinin ezilmesi karşısında Rus Komünist Partisi'nin sessiz kalma-

ramatik görüşleri millîci bir tonla yeniden üretmek; üçüncüsü, sosyalizmi, cuntacılığa bir basamak olmak üzere Kemalizme eklemlemek; ve nihayet dördüncüsü, iktidar perspektifi bakımından cuntacı bir çizgiyi benimsemek.

DOĞUCU

Yahya Kanbolat'tan öğrendiğimize göre (1979: 17), Mihri Belli, *Yön*'deki ilk yazısını Mehmet Doğu takma adıyla 1962'de yazmıştı (Belli, 1962: 2). Bu adın rastgele seçilmediğini kestirebilmek için Mihri Belli'nin 1965 yılında Fransız Marksist Roger Garaudy'nin *İslâmiyet ve Sosyalizm* adlı kitabını Doğan Avcıoğlu ile birlikte tercüme etmesini ve kitabın yayınını takiben "Doğuculuk" ve İslâmiyeti solculukla kaynaştırmaya çalışan bir komünist olarak ortaya çıkmasını beklemek gerekecekti.

Mihri Belli, Batı ile Doğu karşısında takınılacak tutumu, hakikî sosyalist olup olmamamın temel ölçütlerinden biri sayıp (Belli, 1965b) onun "en önemli ideolojik sorun" olduğunu (Belli, 1966d) ilân ederek esin kaynağını Komintern'den alan Doğucu bir akıntı yaratma gayretkeşliğine girdiğinde, bu yönelimini "sosyalizmin ışığı"ndan aldığını kanıtlamak için gerekli fikrî dayanaklara sahip olduğu inancındaydı. Onun merceğinden Batı bir tüm, Doğu ise bir başka tüm olarak yansıyordu. Tüm "Batı denen şey", Mihri Belli açısından, "burjuva demokratik devrimini ... burjuva demokratik devrimler çağında yapmış olan, ortak ekonomik ve sosyal yapıları bulunan ve gelişerek bugünkü ... emperyalist kimliğe kavuşan ve dünyanın geri kalanını sömürerek yoksulluk denizinde bir refah adası kurabilen, çoğunluğu Kuzey Atlantik kıyılarındaki uluslar topluluğu" idi. Tüm "Doğu denen şey" ise, "burjuva demokratik devrimini, bu devrimler çağında yapamamış ve bu yüzden de kapitalist gelişme olanağına kavuşamamış olan, emperyalist Batı tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak sömürülen ve halen millî kurtuluş savaşı görevi ile yükümlü bulunan, ekonomik ve sosyal yapıca birçok ortak yanları olan Doğu ve Güneyin ulusları" idi. "Emperyalizmin tarihî gelişmelerini durdurduğu" bu uluslar (Belli, 1970: 308), "çağımızda tarihî inisiyatifi" ellerine almış, "sosyalizm doğrultusunda bir evrime girmiş" Doğu halklarıydı (Belli, 1970: 322-323). "Kökleri, coğrafyası, yapısı ve gelişme aşaması bakımlarından bir Doğulu ulus" olan Türk ulusunun bu iki tüm içindeki yeri, "millî kurtuluş

sının ve Anadolu'ya desteğini sürdürmesinin başlıca nedenidir.

1920'lerdeki Sovyet-Türk ilişkileri, Lenin-Mustafa Kemal işbirliği, Kemalist hareketin sol niteliği için yeterli bir karine sayılmıştır. Buna göre tıpkı Sovyetler gibi Türkiye halkı da emperyalizme karşı büyük bir cephe açmış, bu çerçevede "Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında emperyalistlere karşı omuz omuza mücadele etmekten doğan devrimci dostluk" başlamıştı.[2] İnönü Muharebesi sonrasında, mücadelenin gidişâtı Büyük Millet Meclisi yönetimi lehine dönmeye başladıktan sonra (1 Ocak 1921 sonrası), Mustafa Kemal Paşa'nın anti-emperyalist ve anti-kapitalist söylemi ve pro-Sovyet yaklaşımı demeçlerine daha az yansımaya başladığı halde, bu destek sürmüştür. İlginçtir, Mustafa Suphi ekibinin tasfiye edilmesi ve Yeşil Ordu ile onun Meclis içindeki destekçilerinin dağıtılması aynı döneme rastlar ama Sovyet desteğinde herhangi bir eksilme veya sapma görülmez. Bu durum, söz konusu des-

şartları içinde Doğu uluslarının safında ve Batı emperyalizminin karşısında[ydı]" (Belli, 1965b).

Kendisini "bilimsel sosyalist", "komünist" olarak tanımlayan Mihri Belli, bilim ve komünizm ile bağdaştırılması hayli zor bir biçimde, Batı'ya karşı kurtuluş savaşı veren Doğu'nun mazlum milletlerinin, fikrî silâhlarını Batı'dan ithal edemeyeceklerini savunuyordu. Öyleyse, Arap dünyasının önde gelen sosyalistlerinin, sosyalizmin köklerini İslâmda ve Doğu kültüründe arama çabaları içtenlikle selamlanmalı ve bu çabanın yerli versiyonunun imalâtına bir an önce girişilmeliydi. "... biz Türkler," diyordu, Mihri Belli, "hem coğrafya bakımından hem gelişme aşaması bakımından Batılı değiliz Doğuluyuz. Ve sosyalizmi Türk toplumunda Saffet Nezihi'nin 'Adâbı Muaşeret'i gibi iğreti bir ithal malı durumunda görmek istemeyiz. ... kendi ulusal kültür ve tarihimizde olumlu ne varsa onu gün ışığına çıkarmak ... Türk aydınının görevi değil midir?" (Belli, 1965b). Mihri Belli'ye göre, Türk aydını "Türk tarihini didik didik ederek ilerici halk hareketi niteliğinde en ufak kıpırdanışları gün ışığına çıkarmalı"ydı. Bu yönde yapılacak çalışmalar, sosyalistler için önemli "ideolojik dayanaklar" olabilirdi (Belli, 1966d).

Mihri Belli'nin ironik bir biçimde, Batılı bir yazarın etkisinde kalarak Doğu ve Doğuculuk modası başlatma teşebbüsü (Berkes, 1966), kuramsal bir aranıştan çok pragmatik nedenlerden kaynaklanıyordu. Onun, Doğucu bir akıntı yaratmayı ve İslâmiyeti sosyalizme eklemlemeyi denerken belli başlı üç amacı olduğu düşünülebilirdi.

Birinci amaç; Müslüman ve Doğulu halklarının kâfirlikle, gâvurlukla eş tutarak düşman saymaya yatkın olduğu geleneksel Batı karşıtlığının bir benzerinin Türkiye'de oluşumuna önayak olmak yoluyla anti-emperyalist mücadeleye bir kitle tabanı yaratmayı denemekti. Böylece, dinin, hâkim sınıfların ideolojik hegemonya aracı olmaktan çıkarılabileceği ve bir karşı-hegemonya aleti hâline getirilebileceği sanılıyordu. Mihri Belli, "Bugün Türkiye'de din, belini emperyalizme dayamış komprador-Ağa ittifakının ideolojik silâhlarından biridir" derken dinin Türkiye toplumundaki ideolojik gücünün sosyalizm için önemli bir girdi olabileceğini ima ediyordu. Nitekim, "İslâmiyeti statükonun savunmasında ideolojik silâh olarak kullanmanın tehlikeli olduğunu, bu silâhın geri tepebileceğini ... hatırlatmayı gerekli saydık" diyordu (Belli, 1965b). Beri yandan, Mihri Belli, İslâmiyetin ki-

teğin "ideolojik" değil, "taktik" bir destek olduğunun bir başka kanıtıdır. Üstelik Büyük Millet meclisi hükümeti ile Sovyet yönetimi arasındaki, sonu Moskova Anlaşması ile bitecek resmî görüşmeler de bundan sonra başlamaktadır. Bu çerçevede, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması'nda, anlaşmanın temeli "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" ilkesine dayandırılmıştır (akt. İleri, 1999: 302-3).

İttihatçıların, 1908 öncesi Selânik'inin kozmopolit yapısı içinde daha yakından tanıştıkları, Parvus yardımıyla kendi beklenti ve ihtiyaçlarının doğrultusunda yakınlaştıkları sosyalist düşünce de, "millîlik" vasfı kuvvetli, kendi bağımsızlığını ve kalkınma yolunu arzeden mahiyeti haiz bir sosyalizmdir. Devleti yönetmek, devletin ihtiyaçlarının ne olduğu noktasına odaklanmış bir hareket ve tarihsel ardılları için sosyalizmi bir iktidar yolu ve güç şekli olarak algılamak çok zor değildir. İttihatçılar açısından Selânik'te karşılarına çıkan manzara kendi millî bağım-

mi Arap ülkelerindeki anti-emperyalist mücadelelerde oynadığı rolün bir benzerinin Türkiye'de de yaşanabileceğine inanmıştı. "Çağımızda," diyordu, "bazı şartlarda dinin devrimci bir rol oynadığı görülmektedir" (Belli, 1970: 316). Belli'ye göre, Müslümanlık, Cezayir'de gördüğü anti-emperyalist ideolojik işlevin bir benzerini Türkiye'de de görebilirdi. Nitekim, böyle bir deneyimin nüveleri Kurtuluş Savaşında ortaya çıkmış; "bir ... tabur imamı, Mehmetçiğin önünde, emperyalizmin maşası Yunanlı saldırgana karşı, 'Allah Allah!' diye hücuma kalk[mıştı]" (Belli, 1970: 317).

Mihri Belli'nin, Batıcılığın karşısına Doğuculuğu çıkarmayı ve İslâmiyeti sosyalizme eklemlemeyi denemekteki ikinci amacı; Batı'nın değerlerini benimsemiş, onunla iş, güç ve kader birliği etmiş saydığı hâkim sınıflara karşı bir tepkiyi Doğulu kimliğinin sahiplenilmesi ve yüceltilmesi aracılığıyla örgütlemeyi denemekti. Böylece, hâkim sınıflar-Batı-emperyalizm üçlüsünün karşısına emekçi sınıflar-Doğu-sosyalizm üçlüsü çıkarılmış olacaktı. Mihri Belli, Batı'ya karşı çıkmak ile işbirlikçi hâkim sınıfların Batı hayranlığına ve Batılı kimliğine karşı çıkmak, hâkim sınıflara karşı çıkmak ile emperyalizme karşı çıkmak arasında zorunlu bir nedensellik kurmak istiyordu. Belli, "Bugün Türkiye'de ... belini emperyalizme dayamış komprador-Ağa ittifakının ideolojik silâhlarından ... öteki ... Batı hayranlığı, Batı taklitçiliğidir" derken (Belli, 1965b) yüceltmek istediği Doğu hayranlığı ve Doğulu kimliğinin işbirlikçi sınıflara ve emperyalizme karşı mücadelede bir girdi olabileceğini belirtiyordu.

Mihri Belli'nin, Batıcılığın karşısına Doğuculuğu çıkarmayı ve İslâmiyeti sosyalizme eklemlemeyi denemekteki üçüncü amacı; sosyalizmin Türk toplumuna, Türk tarihine, Türk kültürüne uygun bir dünya görüşü ve toplum projesi olduğunun propaganda edilmesinin, gerek halk katında gerekse de MDD'de belirleyici bir rol üstlenmesi beklenen asker-sivil aydın zümre katındaki ideolojik ikna süreçlerinde işe yarayabileceğinin hesaplanmasıyla ilgiliydi. Belli, "... sosyalizmi, Türk toplumunda ... iğreti bir ithal malı gibi görmeyi istemeyiz" derken (Belli, 1965b) sosyalizmin Türkiye bakımından yerli, hakikî ve öz bir düşünce olduğunun sürekli vurgulanmasının ona 'bizden olmayan', 'yabancı' bir düşünce olarak bakanları ikna etme potansiyelinin yüksek olduğu fikrindeydi. Sosyalizmi "Yunus'tan, Bedrettin'den Mustafa Ke-

sızlıkları için mücadele eden Bulgar, Ermeni ve Rum milliyetçilerinin aynı zamanda sosyalist dünya görüşü hakkında da bir fikre sahip olmaları ve hürriyet fikrini bunlarla destekleyebilen bir belagati kullanabilmelerinden ibaret değildir. Siyasî bakımdan zaman zaman bu iki hareketin kesiştiğini, aynı saflarda buluştuğunu görmekteyiz. Alman sosyalistlerinden Parvus'un Türkiye'nin mali durumuyla ilgili yazılarının tefrika halinde *Türk Yurdu* dergisinde yayımlanabilmesi bu "ittifak"la ilişkilendirilebilir. Bunun yanı sıra, Enver Paşa'nın Sovyet Rusya'ya sığınmasının ardından, Millî Mücadele sırasında İttihatçıların, yine büyük ölçüde "taktik" nedenlerle kendilerine has bir solculuğa bulaşmaları, milliyetçi siyasetle solculuğun iyice birbirine karışmasının bir başka nedeni olmuştur. Enver Paşa'nın Moskova'da savunduğu konum, bir "İslâm ittihadı" arayışıdır (Tunçay, 1972: 6). Bu konum, esas itibariyle, genel olarak Mustafa Kemal Paşa tarafından da onaylanmakta

mal'e kadar, Türk tarih ve kültüründe olumlu ne varsa onun mirasçısı" (Belli, 1965a) olarak tanıtması bundandı.

MİLLÎCİ

"Ve millicilik bayrağını olanca gücüyle yüksek tutmak ...sosyalistlerin tarihî görevi olmuştur" (Belli, 1970: 290).

Millîciliği sosyalizme eklemlemek için yapılan bu ajitatif zorlamanın Mihri Belli gibi kendini "Marksist hareketin bir sorumlusu" (Belli, 2000: 7) olarak tanımlayan bir komünistin kaleminden çıkmış olması, bugünden bakılınca şaşırtıcı gelebilir. Ama onun tarih ve toplum kavrayışı deşildiğinde, siyasî üslubundaki kıvrak pragmatizm kavrandığında bu sözlere şaşırmak yersiz olur.

Mihri Belli'nin, Marksizmi milliyetçiliğe doğru itekleyerek ya da milliyetçiliği Marksizmin içine çekiştirerek milliyetçiliği sosyalizme, sosyalizmi de milliyetçiliğe eklemleme gayretinin arka planında düzçizgisel bir tarih ve toplum kavrayışı yatıyordu. Mihri Belli'nin bu tarih kavrayışına, insanların gelişiminin de düzçizgisel bir biçimde gerçekleşeceği varsayımı eşlik ediyordu. Bu kavrayış, MDD çizgisinin temellerine de işlemişti.

Mihri Belli, Marksizmin belirli bir yorumu içinde hayli kabalaştırılarak benimsenen düzçizgisel tarih kavrayışını o denli içselleştirmişti ki, tarih onun gözünde daima sonucu önceden belirli bir hedefe doğru adım adım ve şaşmadan ilerlemekteydi. "Tarih çarkının," diyordu Mihri Belli, "durmadan ileriye doğru dönüşü ... kaçınılmaz bir sonuçtur" (1970: 277). Mihri Belli, bu tarih kavrayışının bir sonucu olarak millîcilik ile sosyalistlik, millî devrim ile sosyalist devrim ve nihayet kapitalizm ile sosyalizm arasında biri diğerini zorunlu olarak takip eden bir ilişki kurgulamıştı.

Mihri Belli, millîcilik ile sosyalistlik ya da milliyetçi kişi ile sosyalist kişi arasında kurduğu ardışıklık ilişkisini kendi şahsî deneyimiyle sınamış ve ondan yola çıkarak genelleştirmişti. Kendi şahsî serüveninin, milliyetçi bir Türk gencinin tabiî Marksistleşme sürecinin bir öyküsü olduğuna inanan Mihri Belli, öyküsünü, 1968'de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde verdiği ünlü konferansta anlatmıştı. Bu öykü, horlanan, gururu kırılan, bu nedenle emperyalizme düşman kesilen, emperyalizme düşman kesildiği için millîci olan, millîci olduktan sonra tabiî olarak Marksizm ve sosyalizmle buluşan bir gencin siyasî serü-

ve Lenin'in Bakü Komünü'nün toplanmasına esas teşkil eden emperyalizme karşı doğu halklarının birliği teziyle de örtüşmektedir.

İttihatçıların ve Kemalistlerin Komünist Parti girişimleri "taktik" ihtiyaçların sona erdiği günden itibaren gündemden kalkmıştır ama "taktik" Sovyet desteği, kendi destekledikleri Bolşevik karakterli parti ortadan kaldırıldığı halde, devam etmiştir. Ancak bu karşılıklı "taktik" hareketler, gelecekteki gizli ve açık sosyalist/komünist girişimlerin neredeyse tümünün bilinçaltında tayin edici bir yer edinmiştir. "1927 Komünist tevkifatı"nda rejimin tutuklanan kadroyu hafif cezalarla kendi sistemine entegre etmesi birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir (bkz. Küçük, 1979: 38-40). Daha açık bir deyişle TKP yönetimi ve kadrosu, Sovyet idaresinin de "hoşgörüsüyle" 1927'ye gelinceye kadar Kemalizmin ihtiyaçlarına göre örgütlenmiştir. Öyle ki Küçük'ün (1979: 42) deyişiyle, 1920'lerin TKP yö-

venini özetliyordu. Mihri Belli'nin kendisi gerçekten de önce milliyetçi sonra Marksizme inanmış bir kişi, bir sosyalist olabilirdi. Fakat burada sorunlu olan yan, onun, millîci olanın zorunlu olarak sosyalist olacağını varsayması, bir istisnayı bir kaide hâline getirmesiydi. "Millî gurur insanı sosyalizme götürür" sözleri (Belli, 1970: 96), Mihri Belli'nin, bir kişinin, kendisini millîci olmaya iten nedenleri yaşadıktan sonra zorunlu olarak sosyalist olacağından ne denli emin olduğunu gösteriyordu.

Mihri Belli'nin 'bir kişi önce millîci olur, sonra sosyalist olur' şeklinde özetleyebileceğimiz görüşü, onun MDD tezinin temel taşlarını da döşemişti. Mihri Belli'ye göre, toplumlar da aynen insanlar gibi atlanması imkânsız olan belirli aşamalardan geçerek sosyalizme ulaşabilirlerdi. Bir toplumun sosyalizm aşamasına geçiş yapabilmesi için kapitalizm aşamasından geçmesi, milletleşme sürecini tamamlaması şarttı.

Mihri Belli'ye göre, bazı toplumlar, sanayileşme ve uluslaşma aşamasına vaktiyle burjuvazi önderliğinde ulaşmışlardı. Buna mukabil burjuvazi, emperyalizm çağında 'vatan' ve 'millet' sloganlarını terk etmişti (Belli, 1970: 289). Ne var ki, burjuvazinin, emperyalizm çağında uluslaşma ve sanayileşme aşamasına öncülük edemiyor oluşu, bu aşamanın kendisini ortadan kaldırmamıştı. Mihri Belli'ye göre artık burjuvazi öncülüğünde geçilemeyecek olan sanayileşme ve uluslaşma aşaması, emekçi sınıfların kendi atılımlarıyla geçilecekti.

Mihri Belli, burjuva demokratik devrimlerini zamanında yapamamış Doğu halklarını kapitalistleştirip uluslaştıracak MDD'nin hedeflerini, adındaki iki anahtar sözcüğe göre "millî" ve "demokratik" olarak ikiye ayırmıştı. Bu hedeflerden "millî" olanı ülkenin kapitalistleşmesine hizmet edecek, "demokratik" olanı ise milletleşmesini sağlayacaktı.

Mihri Belli, MDD'nin "millî" hedefinin, "Türkiye'de emperyalist vesayetin baş dayanağı olan yabancı ve işbirlikçi sermayenin, ekonomi ve dolayısıyla politika üzerindeki tahakkümüne son verilmesi" olduğunu yazmıştı (Belli, 1970: 220). Anlaşılabileceği gibi onun tahayyülündeki MDD'nin içerideki kapitalizm ile sorunu yoktu. İçerideki kapitalizmi vakti geldiğinde yıkmak için önce emperyalizmi ve işbirlikçilerini yenmek gerekiyordu. "'İç sömürüyü kaldıracağım' diyebilmek için," diyordu Mihri Belli, "mutlaka bağımsız bir ülke gerekir" (Belli, 1970: 31). O sadece,

netiminin ve ideolojisinin "Kemalizmin sol kanadı"ndan başka bir şey olmadığı çok açıktır. Bu kadro, komünist partilerin uluslararası örgütü olan Komintern doğrultusu yerine "Türkiye gerçekleri"ni esas almayı yeğlemiştir. Gerek Vedat Nedim Tör (1976) gerekse Şevket Süreyya Aydemir, bu ünsiyetin altını çizer. Bu ünsiyet öyle bir noktaya ulaşır ki, Komintern, Şefik Hüsnü dışındaki TKP yönetimini "milliyetçilikle" suçlamak zorunda kalır. Şevket Süreyya, bu olaylara değinirken, "Komünist Partileri içinde milliyetçilik ilk defa TKP içinde başlamıştır" diyecektir (Sayılgan, 1972: 200).

Kemalist *Kadro* hareketi, milliyetçi kopuşun neden olduğu bu tasfiyenin ve "yerli" hatta "özgül" bir kalkınma yolu arayışının ürünüdür. Bu olay Sovyetler Birliği'nin "milliyetçi" komünist partilerle hesaplaşmasını gerektiren yeni bir konjonktür yaratsa da, dünyadaki emperyalist saldırı ve bunlara karşı direncin mihverinde yer alan bu partilerin sorgulanması, yine "taktik"

"millî bağımsızlıkla çelişen ekonomi kollarının millî niteliğe kavuşturulmasını" hedefliyordu (Belli, 1970: 221). Bu yüzden "millî burjuvazi" olarak adlandırdığı sermaye sınıfını hiçbir şekilde karşısına almıyor, tersine ona yanaşmayı tarihsel bir görev sayıyordu. Mihri Belli'nin görüş açısına göre, millî burjuvazi, "yurtta fabrika bacalarının tütmesinden yana olan" bir sınıftı ve bu sınıf "Türk ulusal topluluğu içinde sayılmalıydı" (Belli, 1966a). Fabrika bacalarının tüttürülmesi ise sosyalizmi kuracak işçi sınıfının oluşması ve gelişmesine imkân verecekti. Bütün millîci kuvvetlerin ittifakına dayanan MDD'nin yok edeceği hedefler, ülkede millî bir kapitalizmin gelişmesine katkı sağlayabilecek kuvvetler değil, bunu engelleyen bütün kuvvetlerdi. Mihri Belli, bu kuvvetleri, dışsal bir güç olarak gördüğü ve ulusun tarihsel gelişmesini engellediğini varsaydığı emperyalizm (1970: 308); ulusal topluluk içinde sayılmaması gerektiğini savunduğu "işbirlikçi sınıflar" (1970: 107) yani, "emperyalizmin emrindeki komprador sermayesi" ile "Türk halkının ulus payesine erişmesine karşı" olduğunu savunduğu feodal ağalar ve mütegallibe olarak sıralamıştı (Belli, 1966a). MDD kuramcısına göre, Türkiye, önündeki devrimci adımı, anti-emperyalist, anti-feodal bütün sınıf ve tabakaların emperyalizm-komprador-ağa üçlüsünden mürekkep gayri millî kuvvetlere karşı "millî cephe" etrafında sıkıca örgütlenerek gerçekleştireceği "millî devrim" ve bütün millî güçlerin paylaşacağı "millî demokrasi" (Belli, 1970: 215) ile atabilirdi. Bu adım, sosyalist bir kuruluş için zorunlu olan kapitalistleşmenin, sanayileşmenin gerçekleşmesini sağlayacaktı. Zira, "ülkeyi sanayileştirmeden ... sosyalizm olmaz"dı (Belli, 1966c). Bu nedenledir ki; Mihri Belli, kapitalizmi atlayarak sosyalizme ulaşmayı hedefleyen ve Stalin sonrası SBKP kuramcıları tarafından az gelişmiş ülkeler için geliştirilen "kapitalist olmayan yol" tezine karşı çıkmıştı (Belli, 1970: 61-63).

Mihri Belli, MDD'nin "demokratik" hedefini ise, "uluslaşma sürecini tamamlamak" şeklinde tanımlıyordu (Belli, 1970: 222). Mihri Belli, burada anahtar kavram olan "ulus" tanımını Stalin'den almış, onun adını anmaksızın ondan şu tanımı aktarmıştı: "Ulus, tarihî olarak teşekkül etmiş istikrarlı bir insan topluluğudur ve şu dört karakter birliği esasına dayanır: dil birliği, toprak birliği, iktisadi hayat birliği ve ulusal kültürde birlik içinde beliren ruhî şekillenme birliği" (Belli, 1970: 258).

nedenlerle ertelenmiştir. Komintern'in 1935'teki 7. Kongresi'nde, "taktik" pekiştirilir ve "Faşizme karşı Halk Cepheleri" kararı alınır. Bu karar mucibince 1936'da TKP'nin likidasyonuna gidilir. Yani artık dünya komünist hareketi tamamen Sovyetler Birliği'nin ihtiyaçlarına göre yönlendirilmektedir. Hele İkinci Dünya Savaşı'nın ve sonrasının anti-kolonyalist havası ve emperyalizmin özellikle Güney Asya ve Afrika'da bu anlamda çözülmeye başlaması, "taktik" desteğin uzamasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak Lenin'in taktik tezlerinin kendisini burjuva milliyetçiliğinden özenle ayıran belirlemeleri, bu kez Sovyet Komünist Partisi tarafından değil, bizatihi Üçüncü Dünya'daki bağımsızlık hareketleri tarafından ikinci kez sulandırılmıştır (bu konuda bkz. Oran, 1977; Ataöv 1977; d'Encausse ve Schram 1966). Bu arada Stalin'in "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" konusunda Leninizmi yeni yorumlayış biçimi de bu sulandırmaya katkıda bulunmuştur.

Belli, bu dört karakter birliği için mücadeleyi millîciliğin ve onun müteakibi olan sosyalistliğin temeli saymıştı. Ona göre, "kim tüm ulusun malı olan bir Türk dilinin gelişmesi uğrunda çaba harcıyorsa", "kim toprağımızın bir parçasını kapsayan Amerikan askerî üslerinin kaldırılması uğruna mücadele ediyorsa", "kim feodal bölünmenin her türlü tezahürlerine karşı ... savaşıyorsa", "kim ulusal kültürle bağdaşmayan feodal kültüre karşı çıkıyorsa, kim kültürümüzü yozlaştıran, onu baltalayan Batı kozmopolitizmine karşı mücadele ediyor, ulusal değerlerimizi olanca gücüyle savunuyorsa, kim ulusal edebiyata, ulusal müziğe vb. katkıda bulunuyorsa" "gerçek Türk milliyetçisi" idi (1970: 286-288). Gerçek Türk milliyetçileri olan toplumun "en devrimci ve aynı zamanda en millîci gücü olan emekçiler" ile "emekçilerin gerçek özlemlerini temsil etmek durumunda olan sosyalistler"in (Belli, 1970: 290) en önemli görevi, diğer millîci güçlerle beraber "Türkiye toplumunun tam uluslaşmasını ... gerçekleştirmekti" (Belli, 1970: 292). Zira, "sosyalizm ... ancak ...uluslaşmış bir toplumda kurulabilirdi" (Belli, 1970: 290).

MDD, neticede, "anti-emperyalist, anti-feodal" bir devrimdi. Amacı, millî bir kapitalizmi geliştirmek, burjuva demokrasisini tesis etmek, uluslaşma sürecini tamamlamaktı. Bu aşama geçildiğinde sosyalizmin de yolu açılmış olacaktı. Buradaki mantık aşağı yukarı şöyle çalışıyordu: Madem ki sosyalist olan millî olandan sonra geliyordu, madem ki sosyalist olmak için önce millîci olmak gerekiyordu, öyleyse, sosyalist olmadan önce millici olmak mecburî idi.

Mihri Belli'nin siyasî üslubunun önemli bir yanı olan 'en uca gitme' özelliği, millîcilik ile sosyalizmi eklemlerken de ortaya çıkmıştı. Belli, Turancılığı bile "ilerici bir akım" olarak tanımlayabilmişti (Belli, 1970: 296).

Mihri Belli, söylemindeki koyu milliyetçiliğin solda yarattığı tereddütleri aşabilmek için SSCB'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra millî marş olarak Enternasyonal'in yerine "Büyük Rus ulusu" diye başlayan bir marşı seçmesi; Dimitrov'un Reichstag duruşmalarında Bulgar kimliğine sıkıca tutunması gibi ajitatif örneklere sıkça başvurmuş; Jean Jaures'den, hiçbir zaman kaynak belirtmeksizin ve kendine has yöntemlerle tercüme ederek aktardığı şu "mesel"i, millîcilik ile Marksizm ve sosyalizm arasında kurmak istediği pozitif ilişkinin meşruluğunu kanıtlamak için sıkça

Kadrocuların, sola bulaşmış Kemalistlerin ya da MDD'cilerin başlangıçtan itibaren Sultan Galiyev düşüncesi ile bilinçli bir ideolojik ilişki içinde oldukları söylenemez. Hatta TKP'nin ilk kuşağı içinde Galiyev'le şahsen tanışmış olma ihtimali olanlardan başka, çoğunun Galiyev'den haberli olduğu bile meçhuldür. Kemalizme bulaşık sol sapma dışında, bu yöndeki savrulma büyük ölçüde Maocu etkilerle Batı'dan gelmiştir. Sultan Galiyev'i Türkiye'de ilk tanıtan kişinin TKP içinde bulunan, fakat sonradan "dönerek" sol grupları bütün gizlilikleriyle ifşa edecek biçimde devletle yakın ilişki içine giren Aclan Sayılgan olması da ilginçtir. Sayılgan, daha 1966'da, devletle ilişkiye geçtikten sonra, Galiyev'i tanıtan bir kitap yazmıştı (bkz. Sayılgan 1966). Bu kitabın meramı, esas itibariyle Türkiye'de enternasyonalist sol eğilimi sulandırarak "millîci" bir çizgiye çekmekti. Kitap, Türkiye'deki sol grupları eğilimleri ve konumlarıyla sıralayarak başlar. Bu niteliğiyle bir "açık istih-

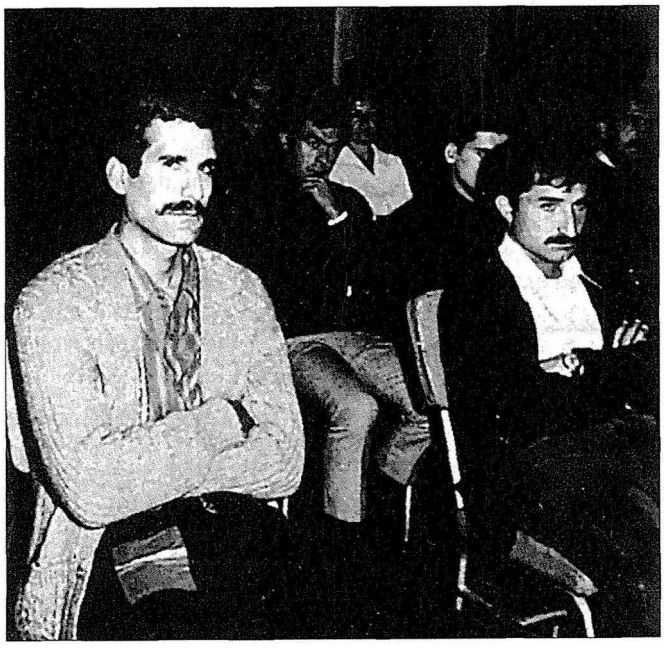

Deniz Gezmiş millî demokratik devrim cephesinin en önde gelen militanıdır. Geniş bir cephenin desteğiyle ama silahlı bürokrasinin "ilerici" unsurlarıyla gerçekleştirilecek bir devrim fikrine inancıyla öne çıkar.

kullanmıştı: "Milliyetçiliğin azı seni enternasyonalizmden uzaklaştırır, milliyetçiliğin derini seni enternasyonalizme götürür" (Belli, 1970: 280, 282-283, 292).

Mihri Belli, millîcilik ile sosyalizm, millî devrim ile sosyalist devrim arasında bulunduğunu varsaydığı zorunlu ilişkiyi, tabiattan derlediği benzetmelerle desteklemeye çalışıyor ve "bağın üzümünü yemek isteyen, pekmezinden, şarabından tatmak isteyen kimse, ilk önce yabanî bitkileri köklemek, tarlayı temizlemek ve gerektiği gibi sürmek ve böylelikle bir sonraki aşamaya, fidelerin dikilmesi aşamasına ulaşmak zorundadır. Nasıl ki, sosyalist düzende gerçek mutluluğu tatmak isteyen bir toplum, ilk önce millî demokratik devrimi gerçekleştirerek ülkeyi bağımsız ve demokratik bir ülke hâline getirmek ve sosyalist devrimin eşiğine varmak

barat" metnini andırmaktadır. Kitabın en orijinal yanı Türkiye'de Çin çizgisini izleyen sol grupları ve kişileri "Yeni Galiyevçi" olarak adlandırmasıdır. Sayılgan, '60'lı yıllar için bu grubun başında Doğan Avcıoğlu'nu gösterir. Sayılgan'ın deyimiyle bir "Millî Kurtuluş Cephesi" fikriyatı etrafında toplanan gruplar arasında 1951 tevkifatı sırasında ortaya çıkmış bir eski TKP'liler grubunu,[3] Avcıoğlu'nun önderliğindeki Yön çevresini, Sosyalist Kültür Derneği ile bu dernekle ilişkisi olan bir kısım tabii senatörleri, CHP'nin ortanın solu çizgisinde olup Yön grubuna yaklaşan Cemal Reşit Eyüboğlu, Hayrettin Uysal gibi kişileri, Türkiye Öğretmen Dernekleri Federasyonu gibi bazı dernekleri, bazı *Akşam* ve *Cumhuriyet* gazetesi yazarlarını sayar.

Galiyev, Marksist terminoloji kullanmakla birlikte, özünde bir "Üçüncü Dünya" milliyetçiliği yapar. O dönemde sömürge ve yarı sömürge niteliğinde bulunan, hatta Sovyet Devrimi ile sosyalist bir

zorundaysa" (Belli, 1970: 223-224) diyordu. Besbelli ki, ona göre, 1960'lar Türkiye'sinde sosyalist devrimi savunmak tabiat kanunlarına karşı gelmek gibi bir şeydi. Belli, sosyalist devrimi savunanlara şöyle sesleniyordu: "Demokratik devrimi gerçekleştirmeden, sosyalist devrim yapamazsın. Atlayamazsın bu aşamayı" (1970: 31).

CUNTACI

Mihri Belli'nin TKP'nin geleneksel aşamacı devrim modeline getirdiği yeniliklerden biri de, cuntacılık idi. Belli, Türkiye'deki kapitalist gelişmeyi yok seviyesinde gösterip feodalizmin derinliğini aşırı şekilde vurgulayınca, millî devrimin gerçekleştirilmesi için işçi sınıfı dışında bir toplumsal kuvvet bulmak zorunda kalmıştı. Bu kuvvet "asker-sivil aydın zümre" olarak saptanınca, cuntacı eğilim kendiliğinden doğmuştu.

Mihri Belli'nin, Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin saptamaları hayli abartılıydı. Bu abartma öyle bir sınırdaydı ki; Mihri Belli, kapitalizmin toplumsal kutuplaşmaları hızlandırdığı 1960'lı yıllar Türkiye'sinde, feodalizmin derinliğini vurgulamak için, onun ülkedeki varlığının "kalıntı" düzeyinde olduğunu saptayan sosyalist devrimcilere, hışımla, "'kalıntı' ne kelime? ... Türkiye toprağından feodalizm fışkırmaktadır!" diyebiliyordu (Belli, 1970: 230). Türkiye'yi "tipik geri bırakılmış ülke", "bağımlı bir tarım ülkesi" olarak tanımlayan Mihri Belli, kapitalizmin, Türkiye'de "montaj ve ambalaj sanayinden" öte bir varlık göstermediğini savunuyordu (Belli, 1970: 204).

Mihri Belli'ye göre şehir ve köy proletaryası, yarı proleterler, yoksul köylülük, şehir ve köy küçük burjuvazisi, asker-sivil aydın zümre ve millî burjuvazi MDD'ye katılacak temel güçlerdi. MDD bu güçlerin "devrimci ittifakını temsil eden, ... bütün devrimci güçlerin kendi öz örgütleriyle katıldıkları, devrimci güçbirliği ile gerçekleştirilebilir"di (Belli, 1970: 260).

Peki, Mihri Belli'nin MDD için tasarladığı bu ittifak içinde öncülüğü kim yapacaktı? Mihri Belli, kendisine sorulan bu soruya "kim en iyi savaşırsa o öncü!" cevabını veriyordu (Belli, 1970: 107). Fakat, onun sınıf çözümlemesinden işçi sınıfı öncülüğünün sosyalist devrim aşamasına ötelendiği, çok özel bir önem verdiği "asker-sivil aydın zümre"nin ise MDD'nin öncüsü olarak kabul edildiği anlaşılabiliyordu. Belli'ye göre, Türkiye "hiçbir zaman gerçek bir kapitalist gelişme görmemiş",

iktisadi-toplumsal-kültürel yapıya yönelmiş olsalar da esas itibariyle "Rus ulusu"nun "burjuvazi" niteliğindeki tahakkümü altından kurtulmamış bulunan Sovyet Müslümanlarının ve buna benzer halkların, öncelikle kendi ulusal (burjuva) devrimlerini yaparak ve böylelikle birer ulus-devlet olarak tarih sahnesine çıkarak, daha önceki tahakküm ilişkisini tersine çevirmesini istemektedir: "Sömürge ve yarı sömürgelerin metropoller üzerinde diktatoryası!". Burada, Marksizmin tersine, tarihin ilerletici öznesi "sınıf" değil, "ulus"tur (Kakınç, 1998: 40).

Görüleceği gibi, Galiyev'in "proletarya enternasyonalizmi"ne hiçbir inancı ve güveni yoktur. Zira ulusal duygunun her zaman işçi sınıfı dayanışmasının önünde olacağını, Batı'daki proletarya iktidarının hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini, hatta Batı uluslarını "Üçüncü Dünya"nın tahakkümü yönünde daha da güçlendireceğini düşünmektedir. Buna karşı çare, Doğu uluslarının emperyalizm tarafından mağ-

bu durum, Türkiye'de işçi sınıfının yerini "iğreti" kılmıştı. Köyle bağlarını sürdürerek "yarı köylü" vasfını muhafaza eden Türkiye işçi sınıfı, hiçbir zaman "kendisi için sınıf" hüviyetine bürünerek "tarih görevi" olan toplumsal öncülük hüviyetini açığa çıkaramamıştı (Belli, 1970: 233). Asker-sivil aydın zümre ise, "yüzyıldan fazla bir süredir Türkiye'de son söze sahip olan" bir zümreydi (Belli, 1970: 92).

İşin aslına bakıldığında görülüyordu ki; Mihri Belli, MDD'yi "...bir devrimci aydın çekirdeğin yönetiminde çok çetin bir kurtuluş savaşı" olarak tasarlıyordu (Belli, 1966c). Bu aydın çekirdek ise, "Kemalizm kolundan gelen devrimcilerle sosyalizm kolundan gelen devrimciler"der. oluşacaktı (Belli, 1970: 256). Belli, MDD'yi yönetecek aydın çekirdeğinin Kemalizm kolundan gelen kısmının Yön-Devrim hareketi olduğunu düşünüyordu (1976: 1014-1015). Sosyalizm kolundan gelen kısmı ise, kendi etrafında oluşan hareketti. Mihri Belli, devrimi yönetecek çekirdeğin bu kısımlarının dayanacağı kuvvetleri de uygun bir şekilde tasarlamıştı. Yön-Devrim hareketinin dayanacağı kesim milliyetçi subaylar olacaktı; Mihri Belli çevresi ise, öncülüğünü kendisinin yaptığı devrimci gençlik hareketinin (Belli, 2002: 51) temsilciliğini üstlenecekti. Mihri Belli çevresinin 1960'lı yıllarda devrimci gençliğin eylemleri içinde yaygınlaştırdığı "Ordu Gençlik El Ele Millî Cephede" sloganı, kurgulanan bu ittifakın kitleler içinde seslendirilişi gibiydi. Gelgelelim, Türkiye, her bakımdan çok dinamik geçen 1960'lı yılların ardından 12 Mart'a doğru hızla ilerlerken 9 Mart cuntası içinde belirleyici bir rol üstlenen Doğan Avcıoğlu, Mihri Belli ile ilişkilerini kesiverdi. Avcıoğlu, işbirliği yaptığı subayların, ne kadar millîci görünürse görünsün tescilli bir komünist olan Mihri Belli'ye karşı hiç de iyi duygular beslemediğini biliyordu. Mihri Belli ise, tarihsel bir fırsatla "manevi babalığını" edindiği (Belge, 1990: 172) Dev-Genç liderlerinin "devrimci güç birliğinde proletaryanın öz örgütü hangisi" sorusu ile, devrimin iki ana kuvvetinden biri olarak gördüğü milliyetçi subayların kendisinden kurulmasına öncülük etmesi beklenilen "proleter devrimci parti"ye gösterecekleri alerjik tutum öngörüsü arasında sıkışmış bir vaziyetteyken sadece etrafında oluşturduğu kümelerin her birini kendinden kaçırmakla kalmadı aynı zamanda Avcıoğlu'nun fikrî önderliğini yaptığı cuntadan da dışlandı.

dur bırakılmış bütün sınıflarının ittifakıyla yeni bir tahakküm ekseni yaratmasıdır. Köklerini Cemaleddin Afganî modernizminde bulabileceğimiz, Marksist terminolojiye bürünmüş bu görüşler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Hindistan gibi klasik sömürgelerin kurtuluşlarıyla başlayıp 1960'larda "mazlum milletlerin kurtuluş savaşları" biçiminde ivme kazanan bağımsızlaşma süreci esnasında yeniden canlanmış; bu konjonktür sol güçler arasında emperyalizme karşı sürdürülen mücadelenin önemli bir merhalesi olan "kapitalist olmayan yol arayışı" biçiminde değerlendirilerek desteklenmiştir. Sanı, yeni doğan bu ulus-devletlerin emperyalizme karşı bir blok oluşturacağı ve dünya sistemini değiştirmekte sosyalist blokla birlikte zorlayıcı olacağı yönündedir.

Galiyev'le birlikte bir tür "Üçüncü Dünya milliyetçiliği" biçiminde temel ideolojik ekseninden sapan sol hareketin Türkiye'de düçar olduğu bir başka ideolojik çıkmaz, Türkiye'nin "özgüllüğü"

Doktor Hikmet Kıvılcımlı çevresi, yakın vadede ilerici bir cunta ihtimalini ciddîye almakla birlikte, legal ve birleşik bir proletarya partisi oluşturulmaksızın mücadeleye önderlik edilemeyeceği gerekçesiyle Mihri Belli'den ayrıldı. Mahir Çayan ve arkadaşları "*Aydınlık Sosyalist Dergi*'ye Açık Mektup" başlıklı manifest metinlerinde, "devrimin, işçi-köylü ittifakı temeli üzerinde emperyalist boyunduruğun en zayıf olduğu kırlardan şehirlerin fethi rotasını izleyen bir halk savaşı ile zafere erişeceğini"; "devrimin sübjektif güçlerinin dışında başka güçlere bel bağlanamayacağını"; "ilk dönemde dar tutulmuş, sayıca az, ama demir gibi disipline sahip çelik çekirdek" şeklinde örgütlenilmesi gerektiğini, Mihri Belli'nin ise bunların tam tersini savunduğunu bildirerek ondan koptular (Çayan, 1992: 198, 200, 2002). Deniz Gezmiş ve arkadaşları, kendisinden aktif mücadele konusunda memnun olmadıkları için silâhlı bir örgütün temellerini atmak üzere Mihri Belli ile yollarını ayırdılar. Doğu Perinçek ve arkadaşları ise "maceracı tutum ve eylemlere tavır alınması"; "ordu kuyrukçuluğuna son verilmesi"; "Kürtlerin kaderini tayin hakkının savunulması"; "Mao Zedung Düşüncesi konusunda net bir tutum takınılıp onun benimsenmesi" gerektiğini savunarak Mihri Belli'yi terk ettiler. Bu grubun Mihri Belli'den kopması, belirtilen ideolojik nedenlere dayanıyor gibi görünmekteydiyse de bütün bu ideolojik saikleri harekete geçiren sahici neden, Doğu Perinçek'in "hareketin tek ve değişmez lideri olmayı çok öncelerden kafasına koymuş ve buna uygun bir strateji izlemiş olmasıydı" (Zileli, 2002: 403-405).

KEMALCİ

TKP geleneğinin Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren uzun yıllar boyunca (1927 Mayıs'ından 1936 Ağustos'una kadar geçen dönem hariç) siyasî düzeyde Kemalist iktidar ile olduğu kadar fikrî düzeyde Kemalizm ile de pozitif bir ilişki içinde olduğu bilinir. Mihrî Belli'nin Kemalizm karşısındaki konumunu TKP'nin geleneksel yaklaşımdan farklı kılan yan ise, onu asker-sivil aydın zümrenin ideolojisi olarak tanımlaması; bu zümreye MDD'de stratejik bir yer verdiği için onun ideolojisi olan Kemalizme eleştirel bir tutum geliştirmekten tam olarak kaçınması; kendi sosyalistliğini de asker-sivil aydın zümrenin makul bulabileceği en geri seviyeden dile getirmesiydi.

tezinin hem Türkiye sağı hem de Türkiye solu için temel argüman haline gelişidir. Sağda ve solda evrenselci eğilimlerin güçsüzlüğü ve bu argümanın ortaklaşa benimsenişi Kemalizmin güçlü etkisine bağlanabilir. Zira bütün tarihsel serüveni boyunca Kemalizmin temel dayanağı bu "benzemezlik" ya da Atatürk'ün deyişiyle "biz bize benzeriz" tezi olmuştur. Kemalist rejimin "parti aydını" diyebileceğimiz kesiminden olan Celâl Nuri, 1339 (1923) tarihli *Taç Giyen Millet* kitabında, materyalizmin ekonomik etkenleri en öne koyuşunu siyasî partiler bakımından ele alır ve bunun Avrupa için geçerli olsa da, Doğu'nun, Asya'nın ve özellikle Türkiye'nin farklı bir yaşam biçimi, tarihi ve toplumsal koşulları bulunmasından bahisle, bu "özgül" duruma bağlı olarak buralarda sosyal sınıflara dayanacak bir parti oluşumunun söz konusu olamayacağını söyler. Zira, "İslâmiyet, ibâd arasında hukukça eşitsizliği tanımaz. İslâm dünyasında esirler diye bir sosyal tabaka yoktur". Batı'da,

Mihri Belli'nin Marksizm ile Kemalizm arasında pozitif bir eklemlenme ilişkisi kurmaya yönelişinin ardında, bazı kişisel etmenler rol oynamıştı. Ama, asıl belirleyici etmen, MDD'nin siyasî stratejisinden kaynaklanıyordu. Devrimin öncülüğünü asker-sivil aydın zümre ile Mihri Belli'nin "proleter devrimci hareket" dediği kendi çevresindeki siyasî oluşum yapacaktı. Bu iki öncü kuvvet arasındaki siyasî ittifak, ideolojik düzeyde bir ittifakı da gerekli kılıyordu.

Mihri Belli'nin MDD'de asker-sivil aydın zümreye belirleyici bir rol vermesinde, sosyalist devrimin koşullarının olgunlaşmamış olması, devrime öncülük edecek bir işçi sınıfının gelişmemiş olması gibi nesnel görünümlü nedenlerinin yanı sıra üç nedeni vardı.

Birinci neden; asker-sivil aydın zümrenin hem tarihinde hem de içinden geçilmekte olan 1960'lı yıllarda oynadığı tayin edici rollerle ilgiliydi. Mihri Belli, "yüz yıldan uzun bir süredir Türkiye tarihindeki gelişmeler bu zümrenin damgasını taşır" derken asker-sivil aydın zümrenin Türkiye'de başka ülkelere benzemeyecek şekilde eşsiz bir role sahip olduğunu belirtiyor; "asker-sivil aydın zümre, Türkiye'de, orduda olsun, devlet mekanizmasında olsun, kilit noktalarını elinde tutmaktadır" derken de bu zümreye karşı ya da bu zümresiz bir devrim olamayacağını ima ediyordu (Belli, 1970: 16-17).

Mihri Belli'nin devrimde asker-sivil aydın zümreye belirleyici bir rol vermesinin ikinci nedeni; Türkiye'nin mevcut iktisadi düzeninin bu zümreye maddî refah vaat edecek bir yapıda bulunmadığının, dolayısıyla asker-sivil aydın zümrenin hâkim sınıflar tarafından asla soğurulamayacağının varsayılmasıydı. Mihri Belli'ye göre, Türkiye'nin hâkim sınıfları üretimi artıracak altyapı değişikliklerini kendi sınıf çıkarları gereği asla gerçekleştirmeyecekler, bu da nimetlerin sınırlı kalmasına yol açacaktı. "Bu nimetler," diyordu Belli, "her iki tarafı da sevindirecek biçimde üleştirilemez. Bugün Türkiye'de kesekâğıdı ticareti yapan, ilk tahsilden yoksun Kayserili Hasan efendinin, ya da Balatlı Moiz efendinin büyük vurgunlara kıyasla mütevazı sayılması gereken ticaretinden sağladığı gelir, bir generalin, bir profesörün gelirinin birkaç mislidir" (Belli, 1970: 18).

Mihri Belli'nin devrimde asker-sivil aydın zümreye belirleyici bir rol vermesinin bir de manevî yanı vardı. Belli, "bir geçmişin, bir geleneğin temsilcisi" olarak kabul ettiği asker-sivil aydın

özellikle Fransız İhtilâli'nde görüldüğü gibi, liberalizm ve sosyalizm gibi akımlar sınıf savaşımının ürünüdür. Fransa'da "...amele kitleleri isyan etmişlerdir. Sosyalizm bu isyanı ifade eden kelimedir ki dilimize tercüme edilmesi kabil olmadığından, yani lisanımızda bunun karşılığı bulunmadığından, aynen alınmıştır". Celâl Nuri, Türkiye'de hem maddi olarak karşılıklı sınıfların yokluğundan hem de İslâm hukukunun insanlar arasında eşitliği zaten getirdiğinden bahisle,

...Kısacası bizim, Avrupalılar gibi yapacak kıyamlarımız, ayaklanmalarımız ya yoktur, yahut kalmamıştır. Biz yalnız cehâlet ve sefâlete yani bilgisizliğe ve yoksulluğa karşı ayaklanmak ve savaşmak zorundayız. Avrupa'daki sosyalizm bize uymaz. Avrupayı taklit edersek işler yürümez...

diyerek adeta Kemalizmin Batılılaşma ve halkçılık programının yönünü göstermektedir. Türkiye için asıl sorun, "yerli

zümrenin "bütün marifeti yerli yabancı sömürücüler emrinde kendi halkını ezmek olan ... Güney Amerika peyklerindeki ordular" ve "mülkî mekanizmalar" durumuna düşmeyeceğini iddia ediyordu. Çünkü, Türkiye'nin asker-sivil aydın zümresinin geçmişinde ve geleneğinde "bir Çanakkale var[dı], dünya tarihinin ilk başarılı Millî Kurtuluş Savaşı var[dı]" (Belli, 1970: 18-19).

Mihri Belli, bu tarihî, maddî ve manevî nedenlerin asker-sivil aydın "zümre ile işbirlikçi sermaye-feodal mütegalibe arasındaki derin sınıf çelişkisi"ni (Belli, 1970: 19) ortaya koyduğuna inanıyor ve aynı çelişkilerin bu zümreyi MDD saflarına ittiğini düşünüyordu. Bu saflar, elbette arka saflar olamazdı; 'bir albay bir işçinin, bir profesör bir ırgatın arkasında yürüyemezdi'. Asker-sivil aydın zümre MDD saflarında ancak en önde yer alabilir sadece öncü olabilirdi. Nitekim, Mihri Belli, "proleter devrimci hareket" dediği kendi çevresi ile "Kemalist akım" dediği asker-sivil aydın zümreyi MDD'yi gerçekleştirecek iki öncü kuvvet olarak tanımlıyor ve bunlar arasında siyasî düzeyde kurulacak ittifakın zorunluluğuna işaret ediyor; "Millî demokratik devrim, ancak Türkiye proletaryası ve yoksul köylülüğün, gerçek öncü müfrezesi payesine ulaşabilmiş proleter devrimci hareketin, küçük burjuvazinin öteki katlarının ve asker-sivil aydın zümrenin devrimci öncüsü durumuna yükselmiş Kemalist akımla güçbirliği kurmasıyla gerçekleşecektir" diyordu (Belli, 1970: 197).

Mihri Belli, devrimin kaderini "Kemalist akım" ile "proleter devrimci hareket" arasında siyasî düzeyde kurulacak ittifaka bağlayınca, bu iki akım arasında ideolojik düzeyde bir ittifakı da zorunlu olarak kurmuştu. Belli'ye göre, Kemalizm "asker-sivil aydın zümrenin ideolojisi" idi (Belli, 1970: 19); Marksizm ya da Belli'nin kullanmayı tercih ettiği adlarıyla "bilimsel sosyalizm" ya da "sosyalizmin bilimi" ise "proleter devrimci hareket"in ideolojisiydi.

Mihri Belli, Yön-Devrim hareketinin öncüleri gibi kendisi Kemalist olduğu hâlde Marksizmi, Kemalizmi ileri götürmenin bir aracı olarak görmemişti. Kemalist Yöncüler, Marksizmi bir araç olarak kullanırken; hiç değilse kimlik ve köken bakımından Marksist olan Mihri Belli, Kemalizmi Marksizme bir araç olarak kullanmak istemişti. Bu hedef, Belli'yi Kemalizm ile Marksizm arasında pozitif bir eklemlenme ilişkisi kurmaya yöneltmiş, onun Kemalizm karşısındaki eleştirel tutumunu büsbü-

sermaye" değildir. Türkiye "Batı sermayesi"nin zulmünden zarar görmektedir. Bu nedenle Türkiye, emekle sermaye arasındaki çelişkiyi "hafif atlatmalı", Batı toplumlarının uğradığı "belâ"lardan ders çıkarmalıdır. Bu noktada yapılacak iş, "yabancı sermayenin karşısına dikilmek ve filizlenen yerli kapitalistleri korumak sureti ile memleketin ekonomik gelişmesini; başka bir deyişle, geri kalmış Türkiye'nin kalkınmasını sağlamak"tır (akt. Cerrahoğlu, 1975: 62-8).

Türkiye sosyalist hareketinin başlangıcında, yukarıda Celâl Nuri'nin fikirlerinde de izleri görüldüğü gibi, İslâm'ın bizatihi bir sosyalizm olduğu yolunda derinleşen bir anlayış hâkim hale gelmiştir. Mütareke döneminde kurulan Türk Sosyalist Fırkası'nın çıkardığı *İdrâk* gazetesinin ilk sayısının başyazısında, Türkiye'nin İslâm dininin hükümlerinden dolayı ezelden beri sosyalist bir ülke olduğu iddia edilir (Cerrahoğlu, 1975: 107).

"Özgüllük sapması"nın esasını ne Ba-

tün yitirmesine neden olmuştu. Yöncüler, Marksizmden yararlanarak Kemalizmin yeni bir yorumuna ulaşmaya çalıştıkları için kendi içinden geldikleri Kemalizme karşı radikal eleştiriler yöneltebilmişlerdi. Mihri Belli ise, Kemalizme stratejik ve taktik nedenlerle yanaştığı için Gün Zileli'nin benzetmesiyle (2004: 109) onu "velinimeti" olarak görmüş ve "son derece saygılı ve itaatkâr bir tutum" takınmıştı. Mihri Belli'nin Mustafa Kemal'i "devrimci hareketimizin tarihi dayanağı" olarak tanımlaması (1970: 340); Mustafa Kemal dönemi Türkiye'sini MDD'nin hareket noktası olarak kabul etmesi (1970: 217); Kemalistlerin feodalizme karşı esaslı bir mücadeleye girişmemelerini "iktisat bilmemek" gibi masum bir nedene bağlaması (1970: 100); milliyetçilik ile sosyalistlik arasında kurduğu ardışıklık ilişkisinin bir benzerini Kemalistlik ile Marksistlik arasında kurup "ben, gerçek Kemaliste geleceğin sosyalisti gözü ile bakarım" demesi (Belli, 1970: 97) velinimete karşı gösterilen saygılı ve itaatkâr tutumun örnekleriydi. Kemalist Yöncüler, sosyalist düşüncenin meşrulaştırılması için gözü pek atılımlar yaparken; Marksist kökenli Mihri Belli'nin "sosyalizmin lafını çok etmeyelim" (Belli, 1970: 121) diyebilmesi ise, onun MDD fikriyatını asker ve bürokratlara kabul ettirebilmek için aşırı tavizkâr bir tavır içine girmeye hazır olmasından ya da fikirlerini asker ve sivil aydınların makul bulabileceği şekilde anlatarak meşruiyet kazanabileceği zannından kaynaklanıyordu.

Bütün bunlara rağmen, Mihri Belli'nin Kemalizm karşısındaki tutumunun sadece taktik nedenlerden kaynaklandığını düşünmek doğru olmaz. Kemalizm, onun ideolojik formasyonunda önemli bir yer tutmuştu. Kendisi, Marksist olmadan önce Kemalistti ve kendisinin Marksistleşmesinde Kemalizmin önemli bir rolü olduğunu düşünüyordu (Belli, 1970: 96). 1945 İlerici Gençler Birliği davasındaki savunmasında "Ben Kemalistim ve fikrimce Kemalizm Türkiye için biçilmiş kaftandır" diyen, Kemalizmi "kendi öz malımız" olarak tanımlayan oydu (İleri, 2003: 177-178).

"DARB-I MESEL MARKSİZMİ"NİN ATASI

Murathan Mungan, 1980 yılında yayımlanan bir yazısında, "hâlâ miting meydanlarının Marksizmindeyiz. Sloganların, afiş ve pankart sözlerinin, ge-

tı'ya ne de Sovyetik 'Doğu'ya özgü olan bir "üçüncü kalkınma yolu" arayışı teşkil etmektedir. Bu arayışın izlerini Ziya Gökalp'te bile izlemek mümkündür (Parla, 1989: 109-15). Ancak özgüllük sapmasına ilişkin kayda değer ilk örgütlü hareket *Kadro* hareketidir. Onu, Kıvılcımlı hareketi gibi, TKP içindeki fraksiyonel ayrılıklar izler. Kadroculuk'ta somutlaşan kalkınmacı "özgüllük" ve "millî parti" tezinin ilk işaretlerini Şevket Süreyya ve Sadrettin Celâl, daha 1924'te verirler (bkz. [Aydemir] ve Sadrettin Celâl, 42):

> *... [M]emleketimiz şimdi bir sermaye teraküm devri yaşamıyor. Memleket umumî bir fakirleşme ve sefilleşme halindedir. Bizde henüz proletarya değil, işsizler; ihtisassızlar, hülâsa ~~lümpen~~ proletarya' artıyor. Nasıl ki iktisadi inkişaf dediğimiz hallerde hakikî sanayî ve ticaret değil ihtikâr hâkim olmaktadır. Binaenaleyh bizde ne sosyal demokrasi, ne de di-*

nel deyişlerin ve formülasyonların Marksizmiyle geçinip gidiyoruz. Yani Darb-ı Mesel Marksizmiyle..." demişti (Mungan, 1996: 73). Marksizmin Türkiye sosyalist hareketindeki ortalama kavrayış biçimi uzun yıllar boyunca "sloganlar, afiş ve pankart sözleri, genel deyişler ve formülasyonlar"dan öteye geçememişse, "Darb-ı Mesel Marksizmi" bir dönemin genel Marksizm kavrayış biçimi olmuşsa, bunda Mihri Belli'nin payı büyük oldu.

Mihri Belli'nin Marksizm kavrayışında "sosyalist bilimin büyük ustaları" (Belli, 1970: 317) vardı; onlar bir "devrimci bilim" yaratmışlardı ve bu devrimci bilim devrimciye "emrederdi" (Belli, 1970: 972); "bilimsel sosyalizmin bir terminolojisi" mevcuttu ve bu "terminoloji dışında konuşmaya ... kalkmanın hiçbir yararı yoktu" (Belli, 1976: 919). Kuramsal tartışmalar, tarihsel araştırmalar ona hep boş işlermiş gibi geliyordu. TKP'nin aydınlardan oluşan bir hücresinin sekreterinin "Osmanlı tarihini Marksist açıdan incelemeye çalışıyoruz," sözüyle, bu tip işlerin aydınca ve lüzûmsuz olduğunu ima etmek üzere, "onlar Tanzimat'a gelmiş" diyerek dalga geçiyordu (Belli, 2000: 234). *Tan* gazetesinde çalıştığı sıralarda kendisiyle Marksizm üzerine konuşmak isteyen bir gazeteciye "Marksizme falan boşver. Baştaki puşt puşlavat takımını nasıl alt ederiz, ondan haber ver" (Belli, 2000: 247) deyişi de, siyasî üslubunun, kuramsal tartışma ve sohbetleri lâf ebeliği sayan, bunlardan çok pratik eyleme önem vermek isteyen yanıyla ilgiliydi. Sanki, kuram denilen şey kitapta zaten yazıyordu ve tartışılmasına hiç gerek yoktu; onun açısından önemli olan kitabın gösterdiği doğrultuda eyleme geçmekti. Mihri Belli'nin Marksizm karşısındaki konumu, bu bakımdan, "Türkiye'de sosyalizmin kitabını baştan sona biz yazacağız" diyen Mehmet Ali Aybar'ın (Eroğul, 2003: 150) tam karşıtı olarak değerlendirilebilir. Aybar, "kitap"ın her ülkenin sosyalistlerince yeniden yazılması gerektiğini savunurken; Belli, "kitap"ta yazılanların üstüne söz söylenemeyeceği kanısındaydı. Onun açısından kitapta yazılanların slogan hâline getirilmesi, formülleştirilmesi kâfi idi. Mihri Belli, "Darb-ı Mesel Marksizmi"nin Türkiye'deki atasıydı. Marx'ın *Kapital*'inin yayımlanışının 100'üncü yıldönümü nedeniyle Paris'te düzenlenen bir toplantıda yaptığı konuşmada, "Marx'ın adını salavatla anmaya alışık olduğunu" söylemesi (2002: 192) boşuna değildi. ❐

ğer şekil kütlevî hareketler için lâzım olan içtimaî zemin henüz ve tabiatıyla teşekkül etmemiştir. Memleketin zengin, sermayedar, ileri bir hâle gelmesi şimdi günün tarihî bir vazifesidir.

Yani Türkiye'de, sosyalistler dahil bütün ilerici güçler, öncelikle bir "millî burjuvazi"nin semirip sermaye biriktirmesine hizmet etmelidirler. Öncelikli hedef, yani "millî burjuvazi yaratmak", İttihat ve Terakki'nin (bkz. Toprak, 1982), CHF'nin ve Türk solcularının ortak programı olmayı sürdürmektedir. TKP üyeliğinden *Kadro* hareketinin önderliğine devşirilen Şevket Süreyya, Türkiye gibi bir ülkede burjuva sınıfından eser bulunmadığı gibi, işçi sınıfına dayanan bir ideolojik hareketin yaşayamayacağını savunmaktadır. Böyle bir ülkede Kemalistlerin olduğu türden "Millî Kurtuluş Hareketleri" vardır. Bu hareketlerin öznesi ise belli bir "sınıf" değil "millet"tir (Şevket Süreyya, 1932: 129-38).

Türkiye için bir yanda "sıcak denizlere inmek isteyen", Bolşevik olmasına rağmen tarihî "emelleri" değişmemiş "Rusya" vardır. Diğer yanda "sosyalizmin uluslararası çıkarları için" hareketlerine dikkat eden bir TKP geleneği mevcuttur. Sosyalist hareket kendini bu dengeden kurtarabildiği oranda enternasyonalizme yönelmiş aksi halde milliyetçiliğe tâbi kalmıştır.

Bu görüşler açık bir milliyetçilik vaz'eder ve Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal varlığını meşrulaştıracak dünya-tarihsel argümanlar yaratmak peşindedir. Şevket Süreyya'nın temellendirmesinde Galiyevçi çizgiler de seçilmektedir. Ancak Mustafa Türkeş'e göre, özellikle Şevket Süreyya ile İsmail Hüsrev Tökin'in Galiyevçi görüşlere aşina olması beklenirse de, *Kadro* hareketinde açıkça ifade edilmiş bir Galiyev etkisini tespit etmek güçtür. Bununla birlikte, yine Mustafa Türkeş'in tespit ettiği gibi, gerek Şevket Süreyya'nın gerekse İsmail Hüsrev'in Moskova'da bulundukları yıllarda oldukça etkin bir sosyalist olan Galiyev'den ve onun fikirlerinden haberdar olmamaları zor görünmektedir. Ancak Kadro hareketiyle Galiyev programı arasında, Galiyevçiliğin İslâm'a atfettiği birleştirici önem konusunda temel bir fark vardır (Türkeş, 1999: 106-9).

Bu noktada özgücülüğü besleyen ve bunu edebiyat gibi daha yayılması/etkisi güçlü bir hat üzerinden yapmak nosyonuyla öne çıkan Kemal Tahir'i anmak gerekir. Kemal Tahir, Osmanlı devletini "kerim devletlik" vasfıyla tanımlayıp, buna maddeci nazarlarla sınıfları yatay kesen ve adeta sürekli bir eşitlilik halini bağrında taşıyan "kendine has" bir devlet tanımı atfeder. Bu kerim devlet doğu despotizminin simgesi olan, "hidrolik toplum olma" zarureti nedeniyle merkezîleşmiş, ceberrut bir devlet değil, hakkaniyeti esas alan, farklılıkları en azından olumsuzluk olarak görmeyen, sınıfsal sömürüyü içine dahil etmeyen bir devlet modelidir. Neredeyse kendiliğinden sosyalizmin sınırında duran bu devlet, modern siyasal süreçler içerisinde yozlaşarak, bu vasıflarını kaybederek tükenmiştir. Merkezîlik vasfıyla duruma hâkim olan ve özgüllüğünü devam ettirebilen bu devlet modeli, Avrupamerkezci bakış açısının söylediklerinin aksine bu özelliğiyle yaşamayı başarabilmiştir. Kemal Tahir, Osmanlı'ya olumlu bakışıyla Kemalizmle uyuşmasa da, "bize

özgü devlet" biçimini yüceltmesi ve biricikleştirmesiyle özgücü-yerelci yaklaşımın iyi bir örneğidir.

Dr. Hikmet Kıvılcımlı ise, tıpkı Kemal Tahir gibi 1930'lara kadar Kemalizme karşı mesafesini korumuştur. Bu özellikleri onları Kadrocular dan en başta ayırmaktadır. Başlangıçta Kıvılcımlı'nın "milliyetçiliği" daha çok TKP'nin "Türkleşmesi" bağlamındadır. O bakımdan Mübadele'ye olumlu bakar: Mübadele Cumhuriyet burjuvazisinin işgücü ihtiyacını karşılamak yanında komünist hareketin Türkleşmesine de büyük bir hizmette bulunmuştur. Ancak 1956'da İstanbul Üniversitesi'ne sunduğu anayasa önerisinde Muhittin Birgen'in tavrına benzeyen ve mesleki temsil vasıtasıyla gidilecek bir sosyalizm yolu çizmekten geri durmaz. Barbarlığın inşa edeceği bir medeniyet çizgisi, bunun libidinal enerjisi karşısında mekanik-modernist-fütürist bir tavrı da bünyesinde barındıran tarih görüşü ile 1960 darbecilerine yakınlaşacak, ancak daha sonra ordunun kendi rolünü ve potansiyelini kullanmadığını düşündüğü için sosyalist hareketin yükseldiği dönemin ardından gelen 12 Mart için bu sefer "ordu kılıcını attı" demekten çekinmeyecektir. Kıvılcımlı da, Tahir de belirli bir farklılık, özgünlük atfettikleri tarihsel süreçler nedeniyle hem toplumsal hem siyasal kültürün sosyalizm gibi toptan bir dönüşümü, insan ilişkilerinde meydana gelecek kolektif bir kırılmayı temsil etmesi düşüncesine karşı adeta bunu kendine içrek tarihsel birikim/deneyim azmiyle kolayca hazmedecek bir ezel-ebed toplum/devlet algısıyla hareket etmektedirler. Bunu gerçekleştirebilecek bir toplumun ise dünya tarihinde kendisine özgü olması abartılı sayılmaz.

1960'ların Türkiye sol hareketi için millî demokratik devrim tezleriyle iç içe işleyen bir yeni özgücü dönem getirdiği iddia edilebilir. Zira bir yandan '30'ların dünyasından mülhem Stalinci cephe fikriyatı/TKP çizgisi, Kadrocuların kapitalist olmayan kalkınma yolu reçeteleri ve Galiyevçilik etkisi; SBKP'nin konjonktürel olarak Üçüncü Dünya kurtuluş hareketlerinin geleceğine dair çizdiği millî demokratik devrim ve cephecilik stratejisi, Amerikan karşıtlığına endekslenmiş bir anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık vurgusuyla Türkiye'nin 27 Mayıs darbesi sonrasındaki yönünü tayin etmeye girişen aydınların düşünce dünyasında bir hayalet gibi yeniden dolanmaya başlar. 27 Mayıs o sıralarda anayasaya sosyalizme gidecek açık bir yol diye bakan aydınların gözünde, karşı-devrimci güçleri siyasal alanın dışına iten ve dolayısıyla ilerici unsurların önünü açan bir hareketti. 27 Mayıs'tan çıkarttıkları hatalı ders, "ilerici" asker ve sivil bürokratların sınıf ilişkilerinden "tam bağımsız" bir biçimde ülkenin toplumsal/siyasal/ekonomik yapısını şekillendirebileceği, uluslararası sistemdeki yönelimini değiştirebileceğiydi. Bu argümanlarında herhangi bir kuramsal tutarsızlık ya da uluslararası siyasetin gerçeklerinden kopukluk görebilecek bir ideolojik arka planları yoktu; tam tersi geçerliydi. Kuramsal cephanelikleri küresel sistemin emperyalist karakterini, ancak coğrafi planda kavramalarına yol açıyor, sömürgecilikle herhangi bir teorik farkı kalmamış bir emperyalizm telakkisi üzerinden yaptıkları dünya tahlilleri onları zaten başka bir çıkarımdan alıkoyuyordu. Bu durumda da parlamento sadece emperyalizmin izin verdiği ölçüde hareket alanı sağlayan, dolayısıyla "tam demokratik" olamayacak bir kurum diye kabul edilip, çözüm ancak parlamento dışı güç ve etkinlikle sağlanabilir noktasına ulaşılıyordu. "Hem Türkiye'de sosyalist mücadeleyi nasıl verirsin? Faşizme karşı, emperyalizme karşı mücadelenin bize dayattığı *acil görevleri* (abç.) bir yana bırakıp, bütün umutları parlamentoculuk oyununa bağlayarak sabahtan akşama 'Sosyalist Türkiye' diye bağırarak değil elbet. Emperyalist

sistem içinde sömürülen ülke durumunda olan Türkiye'de 'gelin sosyalizmi kuralım' diye ortaya çıkmaya kalksan ancak gülünç duruma düşersin. Yapılacak şey, bir yandan emperyalizme karşı, faşizme karşı, bağımsızlık ve demokrasi mücadelesinin acil görevlerini eksiksiz ve yürekle yerine getirirken bu mücadele içinde yer alan yığınları, kadroları sosyalist bilince ulaştırmak için gerekeni yapmaktır" (Mihri Belli, "Millî Demokratik Devrim", *STMA*, c.7, 2144-2145.)

Böyle bir kuramsal jargonu tutturanlar iki farklı geleneğe mensuptular. Bir yandan Kadrocu düşünceyle bir tür bağı olan otoriter kalkınmacı Kemalistler öte yandan Doğu Almanya'daki Dış Büro'nun uzağında kalmış '51 tevkifatına uğrayanlar. Bu iki grup her ne kadar farklı gözükseler de 1920'lerin sonu ve '30'ların başına tarihlenen bir akrabalığı da haizdiler. Bu akrabalığın bir yanı Stalinci cephe fikriyatıysa diğer tarafı da bir dönem TKP ile hemhal olmuşluktu. Bu iki grup '60'lı yıllara damgasını vuran dekolonizasyon süreci ve Bağlantısızlar hareketinin yarattığı konjonktürü kendi dünya görüşleri çerçevesinde değerlendirip, Türkiye için kapitalist olmayan bir kalkınma yolu ve toplumsal modeli icat etme peşindeydi. Nispeten yeni özgücülük diye tanımladığımız bu hareket kısaca iki asli kanalın önkabullerine dayanıyordu. Kanallardan birisi Kemalizmin bir ulusal kurtuluş savaşı kazanmış, kendi siyasal projesini hayata geçirmiş, emperyalist güçlere karşı ve onlara rağmen bir cumhuriyet kurmuş olmasıydı. Bu rejime ve rejimin vasıflarına asli bir ontolojik "ilericilik" izafe ediyordu. Diğer kanal ise Sovyetler'in Birinci Dünya Savaşı sonunda Kemalistlere vermiş olduğu desteği öne çıkaranların, Kemalizm ve sosyalizm arasında doğal bir geçişlilik tarif etmeleriyle biçimleniyordu. Kadrocuların ya da TKP'lilerin ortaklaştığı ve 1960'larda yeniden dolaşıma çıkartılıp, beğeni toplayan daha önce değinilmiş

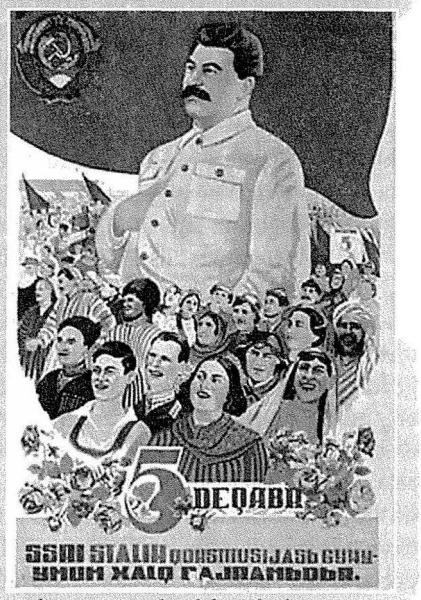

Stalin'in, Sovyetler'deki "uluslar sorunu" karşısında aldığı pragmatik tavır, "resmî sosyalist" anlayışta kendisini "millî demokratik devrim" karşılığı olarak bulur. Altında Stalin imzası olan bir "strateji" tartışılmazdır; asıl "doğru" olan yoldur.

özgücü algının modifiye edilmiş bu versiyonuydu.

Bu stratejinin kristalize bir ifadesi Mihri Belli'nin, *Yön* dergisinde, E. Tüfekçi imzasıyla, sonradan *Türk Solu* dergisinin eki olarak sunulan bir broşür şeklinde yayımlanacak olan bir yazısıydı. Buna göre, içinden geçilen çağ sosyalist devrim ve millî kurtuluş devrimleri çağıydı. Yazıda, ülkesinde bağımsızlığı gerçekleştirerek ve feodal kalıntıları temizleyerek demokratik devrimin gereklerini yerine getirecek olan emekçi iktidarının, aynı zamanda sosyalist devrim yolunda da adım atmış olacağına değiniliyor, stratejinin "millî demokratik devrim", hedefi tespit eden temel sloganın ise "tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye" olduğu söyleniyordu. Aslında bu tahlilden çok önce, *Türk Solu* dergisinin ilk sayısında "Neden

Çıkıyoruz?" başlığı altında bu stratejinin ana noktaları ortaya konmuştu. Buna göre, Türk solculuğunun Mustafa Kemallere, Pir Sultanlara uzanan bir tarihi vardı; çağımızda bu sol potansiyel sosyalizmin etkisiyle ivme kazanmıştı; ancak önümüzdeki devrimci adım, sosyalist devrim değil, tam bağımsız tam özgür bir Türkiye için "Anti-emperyalist ve Antifeodal Demokratik Devrim"di. Bu nedenle *Türk Solu* emperyalizme karşı mücadeleyi bölebilecek "bilime ve gerçeklere aykırı sol gevezelikler"e karşı idi. Bu mücadelede en tutarlı devrimci güçler kent ve köy emekçileriydi; ancak küçük burjuva bürokrasisinin temsil ettiği devrimci tutum da küçümsenmemeliydi. Demokratik devrimin gerçekleşmemiş oluşu, "gerici güçlerin işini kolaylaştırmakta, milliyetçi safları zayıflatmakta..." idi (*Türk Solu*, 1, 17 Kasım 1967, s. 1, 7). Bu sorunu aşabilmenin yolu ve devrimci adımı ise, esas olarak işbirlikçi sermaye ve feodal sınıflardan oluşan "gayrı millî sınıf"ı akim bırakacak yeni bir strateji sunmaktı.[4]

Belli'ye göre, çağımızda demokratik devrim, aynı zamanda millî bir devrimdir. Çağımız koşullarında burjuvazi önderliğinde demokratik devrim söz konusu olamaz (Belli, 1970: 19-20, 23). O nedenle, "...[a]nti-emperyalist, anti-feodal devrim için, 'Millî Demokratik Devrim' daha uygun bir deyimdir. Çünkü emperyalizm çağında Demokratik Devrimi gerçekleştirmemiş olan bütün ülkeler, (istisnasız) emperyalizmin boyunduruğu altındadır..." (Belli, 1970: 20-1). Belli'ye göre, bu devrimde hegemonya millî burjuvazinin solundaki emek güçlerinde olmalıdır. Ancak Belli orta köylünün ve şehir küçük burjuvazisinin, devrimin sosyalizme vardırılmasında duraksamadan hareket edeceğinden şüphelidir. Bu nedenle hegemonya, Türkiye toplumunun en devrimci güçleri olan proleter-yoksul köylülükte olmalıdır (Belli, 1970: 23-4).

Mihri Belli, Kemalizmi demokratik devrim yolunda atılmış halkçı bir ilk adım olarak görür. Ancak Millî Mücadele'de ve onu izleyen dönemde devrimci hegemonyayı elinde tutan küçük burjuva kökenli asker-sivil aydın zümresi, karakteri gereği, "...emperyalizmin iktisadi tahakküm ve sömürüsünün kökünü kazıma yolu[nu] tut..mamış... emperyalizmin dayanaklarından biri olan feodal mütegallibeye karşı mücadele daha çok ideolojik alanda tutulmuş...", bu yüzden de karşı devrimci güçler uygun koşulları bulur bulmaz harekete geçmişlerdir. 27 Mayıs'ı izleyen kısa süre hariç, gidişat hep karşıdevrim yönünde olmuştur (Belli, 1970: 24-7). Ancak, Türkiye'de asker-sivil küçük burjuvazinin, yani aydın-bürokrat zümrenin, Avrupa'daki karşılığından farklı olarak "zaman zaman egemen sınıflara karşı (...) bir demokratik güç olarak tarihî gelişmeye müdahale ettiği görülmüştür..." Belli, 1908 hareketini, Kemalist devrimi ve 27 Mayıs'ı bunun örneği sayar.[5] Bu zümrenin mensupları İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar önemli ve kilit yönetim yerlerini elinde tutmaktaydı. Ancak bu andan sonra işbirlikçi sermaye taşradaki mütegallibe ile işbirliği sayesinde ekonomi ve siyaset üzerinde egemenliğini kurmuştur (Belli, 1970: 59-60). Türkiye'de bu işbirlikçi sınıflarla sivil-asker aydın zümrenin uzlaşmasını mümkün kılacak maddî zemin yoktur. Belli bunu, Türkiye'de dağıtılacak nimetlerin nedretine bağlar. Mihri Belli, bu maddî temelin yanında, asker-sivil zümrenin temsilcisi olduğu gelenekle somutlaşan bir manevi temelin varlığından söz eder. Bu manevi temel, emperyalizme karşı "ilk başarılı millî kurtuluş savaşı"nı vermiş ordunun mensuplarını, "Güney Amerika'nın kendi halkından kopuk ordularının yaldızlı üniformalı operet subayları"ndan farklı kılar. Ancak Amerika ve ortaklarının çabası orduyu bu işbirlikçi konuma çekmektir. Belli, "Mustafa Kemal geleneği"nin bu çabalara engel olacağı kanısındadır, zira:

"Kemalizmin milliyetçi, anti-emperyalist ilkelerinin Türkiye'de sosyal adaletin gerçekleştirilmesi ile sıkı sıkıya bağlı olduğu (...) bilinci, aydın çevrelerde yaygındır..." (Belli, 1970: 60-3). Bu nedenle, tutarsızlıklarını ve ürkekliklerini hesaba katmak şartıyla, proleter devrimcilerin Millî Demokratik Devrim yolunda küçük burjuva reformistleriyle devrimci sınıflar cephesi içinde güçbirliği şarttır (Belli, 1970: 64). Belli'nin tezinin omurgasını, Millî Demokratik Devrim'i gerçekleştirmeyen hiçbir ülkenin sosyalist devrime geçemeyeceği tespiti oluşturmaktadır.

SONUÇ

Özgücü çizginin merkezinde yer alan ve milliyetçi savrulmalara kaynak teşkil eden MDD hareketi, Türkiye solunu büyük ölçüde etkilemiştir. Bunda en önemli etken, Türkiye'de sol siyasetin genelde sınıf siyaseti değil, bir tür jakobenizm olarak "toplumu dönüştürme" iddiası taşıyan bir siyaset şeklinde biçimlenmesi olmalıdır. Bunun alımlanması ise yukarıda da değinildiği gibi gerek Kemalizm gerek Stalinizm konusunda mesafesiz ve "kalkınma"yı talep eden bir işlevselci bakış açısının varlığıdır. Rejimin niteliğinin bir kenarda kaldığı asıl belirli bir plan/proje etkinliğine heves edildiği dönemde, siyasetin ancak güç ve egemenlikle sınırlandırıldığı bir anlayış söz konusudur. Türkiye sol hareketinde ancak 1970 başlarına kadar gençlik hareketini etkilemiş ve sonuçta askerî darbenin desteklenmesi noktasında ayrışmayı beraberinde taşımış olan da bu eklektik algıdır. Partiler ve siyaset erbabının stratejileri arasında varolacak bir toplum modeli bu süreçte hareketin taşıyıcısı olan gençlik kesimlerinde bir kısım örgüt ve hareketler dışında etkisini koruyamamıştır. MDD'ci anlayışın sosyalist sayılmasının iki temel sebebi vardır. Bunlardan birincisi önce Moskova sonra Pekin tarafından dekolonizasyon sürecinde siyasî bağımsızlıklarını yeni kazanan Üçüncü Dünya ülkelerine dair geliştirdikleri kuramsal açılımlar ve 1930'lar Avrupa'sından kalma cephecilik stratejisi. Bu ikisinin dünya sosyalizminde etkisi silikleştikçe Türkiye'de de MDD'ci hareket-te ifadesini bulan bu özgücü yaklaşımla sosyalist hareket arasındaki açı ivmelenerek artmıştır. Ancak sosyalist hareketin etkisini büyük ölçüde yitirdiği 80 sonrası dönemde yeniden popüler olmasını sağlayan belirli bir diskuru haiz bulunduğu da aşikârdır. Örneğin Attilâ İlhan, neredeyse sosyalist, hatta Galiyevçi bir Mustafa Kemal, anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir Millî Mücadele ve sol bir Halk Partisi kurgusunun son örneklerini vermiştir. Bu kurmaca tarihin ilk müelliflerinden Uğur Mumcu olsa da, bu kurmaca tarihin yaygınlaştırılmasında onun başarısı açıktır: İlhan'a göre "Halk Fırkası nedense sonradan sırrolan Halkçılık Programı'na yaslanmıştı: 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun esasını bu program oluşturmuştur: açıkça anti-emperyalist, dahası anti-kapitalist (Galiyevçi mi?) idi; belki de Fırka, her sınıftan 'ahaliyi' o son derece 'umumi' Dokuz Umde (ilke) etrafında, bu yüzden toplayabilmişti: 'İttihatçılar'ın önemli bir kısmı, bu pota içinde eriyip anti-emperyalist, laik ve demokrat 'cumhuriyetçiler'e dönüşmeyi bildiler. Başarının sırrı ne miydi? En başta, 'durum muhakemesi'nin (Ocak 1920) yani 'teşhis'in 'gerçekçi' olması...". Attilâ İlhan Atatürk'ün farklılığının ve sola örnek teşkil etmesinin asıl sırrının burada yattığını söylemektedir: "O'nun nasıl farklı geçmişlerin namuslu aydınlarından, birleşik bir ihtilal ve inkılap 'cephesi' çıkarabileceğini belirtmeye çalış"ır.[6]

Attila İlhan'a göre Mustafa Kemal'in kurdurduğu sahte TKP bile sahiden sosyalist bir partidir. Sahiciliğin ayırıcı özelliği ise onun "millîci" oluşudur. Bunun karinesi de bu sahte partinin yayın organı olan *Yeni Gün* gazetesinde Yunus Nadi'nin

hayallerindeki sosyalizmin Sovyetler'in kopyası olmayacağını, ideal programının ülkenin koşulları dikkate alınarak hazırlanacağını, temelini İslâmiyetin oluşturacağını söylemesi, yani "bütün dünya yerine sadece Türkiye'yi amaçlayan bir sosyalistlik" düşünülmesiydi. Bu sahte partinin programında dış düşmanın emperyalizm, iç düşmanın kapitalizm olduğunun belirtilmesi ve asıl gayenin Türkiye'nin Batı kapitalizminden kurtarılması olduğunun işaret edilmesi, Attila İlhan'a göre yeterince açık bir biçimde "Sultan Galiyev'in bayraktarlığını yaptığı, MÜSKOM komünistliğinin, önemli bir yansıması"dır. Yeşil Ordu'nun "yeşil"i de İslâmcılığı değil, Müslüman tabanlı komünistliği göstermektedir. Arif Oruç'un Eskişehir'de çıkardığı gazetenin adının, Galiyev'in Kırım'da Mustafa Suphi'ye yayımlattığı (?) gazeteyle aynı adı (*Yeni Dünya*) taşıması da Anadolu'da yükselen Kemalizmin yahut Anadolu hareketinin komünistliğinin Sultan Galiyev damgası taşıdığına tanıklık etmek bakımından yeterlidir.[7] Zaten "Türk toplumuna özgün sosyalist sentez, Osmanlı'dan değil, Çarlık Rusyası'ndaki 'Ceditçi' Müslüman Türklerden gelir: Mollanur Vahidof ve Mirseyit Sultan Galiyev... O kanattan gelişen Mustafa Suphi/Ethem Nejat/Şevket Süreyya ve ardıllarının; Avrupa 'alafrangası' Dr. Şefik Hüsnü ve 'Spartakistler'le çokluk yıldızı barışmamıştır". Attila İlhan, 1960'larda başlayan sol hareketi de tıpkı Şefik Hüsnü gibi fikrî dışabağımlılıkla suçlar. Bu bakımdan bu sosyalistlerin Tanzimat 'alafrangaları'ndan farkı yoktur. Ancak Attila İlhan da ironik bir biçimde bu durumu çözümleyebilmek için yabancı dil öğrenmeyi, Fransa'ya gidip o Batı'nın rahle-i tedrisinden geçmeyi bekleyecektir.

Doğu Perinçek önderliğinde bugün İşçi Partisi (İP) adını alan MDD hareketinin "sosyalist" kanadının yeniden "Atatürk devrimlerini savunma" noktasında bulunması, "anti-emperyalist" mücadeleyi her şeyin önüne koyması ve her türden "enternasyonalist" hareketi emperyalizmin işbirlikçisi olarak suçlaması, ülkenin temel ikilemi noktasında şeriatçılaik çatışmasını öne çıkaran tutumu, MDD çizgisinin başlangıç ucuyla bugün onu temsil eden ucu arasında kuramsal duruş bakımından herhangi bir değişmenin yaşanmadığını gösteriyor. MDD çizgisi, hâlâ "millî demokratik devrim" peşindedir ve bu yolda "Atatürk devrimleri"nin çerçevesini çizdiği toplumsal yapının ikamesini önüne stratejik hedef olarak koymuştur.

En ifradî örneğini *Aydınlık* çizgisinde görmekle birlikte, 1980 darbesinin arefesinde sol yelpaze içindeki çoğunluğun söylemindeki ağırlığın "anti-emperyalizm" olduğu görülür. Bütün sol tavır, sınıf savaşımından önce neredeyse topyekün bir anti-emperyalist savaşı esas almış ve Türkiye devletiyle mücadelesini izah ederken de onun "kötücüllüğünü" emperyalizmin bir uzantısı olmasından hareketle kurgulamıştır. Bunun arkasında, esasen bu devletin bir "anti-emperyalist" savaş sonucunda kurulan "ilerici" bir devlet olmaklığı kabulü yatmaktadır. Amerikan emperyalizmi bu "iyicil" devleti bozarak aletleştirmiş ve halkını yeniden sömürgeleştirmiştir. Âdeta bölgeden emperyalizm kovulduğunda bu devlet "kötücüllüğünden" sıyrılacak ve aslına rücu edecektir. Sovyet çizgisindeki TKP programına bile, büyük ölçüde Sovyetler'in anti-Amerikan kurtuluş haraketlerine destek mahiyetindeki "ulusal kurtuluşçu" teorik kurgusunun da etkisiyle, bu duygu sinmiştir (bkz. TKP 1978).

Özgücü eğilim, sosyalist hareketin tüm tarihine şamil ideolojik bir dayanak değil, konjonktürel bir stratejidir. Reel sosyalizmlerin iki kutuplu dünyada kendilerini tecrit etmeyi temel strateji olarak benimsemeyi tercih eden Batı kampına karşı siyasî bağımsızlıklarını yeni kazanmakta olan Üçüncü Dünya ülkelerinde tam da

kuruldukları anda siyasî anlamda etkin olabilmek ve eski sömürgecilerinin fikirlerine karşı alternatif bir ideolojik/politik hat sunabilmek amacıyla geliştirdikleri bütüncül bir taktiktir. Her taktik gibi belirli bir dönemin kendine has koşullarıyla sınırlanmış ve ancak o koşullarla geçerli olan bir taktik... Bu taktik güncelliğini ve etkinliğini elbette milliyetçi hareketlerle girişiği çekincesiz ilişkilerle kaybetmiş, giderek ulusal kalkınma diskurunun süsü haline gelmiştir. 1970'lerden başlayarak artık MDD fikriyatı, ÇHC gibi rejimlerde sermaye birikim rejiminin vahşetini gizleyen bir payanda işlevi de görmüştür. Sosyalistlerin taktiği, içerdiği işlevsellik dozuyla 1990'lara kadar egemenlerin sosyal meselelerde müracaat edebildikleri bir söyleme de dönebilmiştir. Küreselleşme ve sermayenin serbest dolaşımının hızlanması nedeniyle iç pazarlarda güç kaybeden sınıfları etkilemek için milliyetçilerin tercih ettiği eylem kılavuzunun da ilham kaynağıdır.

1930'lar Avrupa'sının anti-nazi siyasî manevralarında kaynağını bulan bu strateji/taktiğin Türkiye'de geçirdiği dönüşümler ve geldiği nokta, aslında bütün bu anlatıda sahiden özgün sayılabilecek belki de tek izlektir. ❐

DİPNOTLAR

1 "Ulusal sorun" ve "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" konusunda sözü edilen farklı görüşlerle ve tartışmalarla ilgili olarak bkz. Bauer, 1907; Guber, 1986; Shelton, 1987; Nimni, 1989; Traverso ve Löwy 1990.

2 Taylan Erten, "Mustafa Kemal ve Lenin Hangi Dostluğun Temelini Atmışlardı?", *Aydınlık*, 18 Temmuz 1978, s. 2.

3 Burada Sayılgan, bu grup içinde E. Tüfekçi'nin adını verir. E. Tüfekçi, Mihri Belli'nin müstear adıdır.

4 Bkz. *Türk Solu*, 53, Ek, 19 Kasım 1968.

5 27 Mayıs, MDD'ci çizgide hep olumlu ve ilerici bir atıfla anılmıştır. *Aydınlık* gazetesinin 9 Temmuz 1978 tarihli nüshasında başlayan Bülent Tanör imzalı yazı dizisinde 27 Mayıs darbesinin bir "halk hareketi" olduğu savunulur. Yazının dayandığı toplumsal çözümleme, "Devrim"in iki tarafını şu biçimde betimlemekteydi: Bir tarafta "Kemalist devrimin yükseliş dönemlerinden kalan demokratik, halkçı ve ilerici düşünceler"in içinde hâlâ etkili olduğu, "ulusal burjuva (Kemalist) kökenli laiklik ilkesinin savunucuları" olan genç subayları içinde barındıran ordu; diğer tarafta "feodal kültürün ve ideolojinin, din istismarcılığının başlıca yayıcısı olan DP hareketi. Tanör, 27 Mayıs'ı sınıf temelleri olmayan bir aydınlar hareketi, hâkim sınıflar içinde sadece bir yönetici kadro değişikliği, genel oy sistemi karşısında iktidarı elinden kaçırmakta olan bürokrasinin burjuvaziye karşı bir tepkisi, tepeden inmeci bir hareket veya demokratik rejimi askıya alan bir müdahale olarak gören farklı sol analizleri reddeder. Ona göre 27 Mayıs'ı hazırlayan etkenler arasında en önemlisi ekonomik etkenlerdir. Tanör'e göre dışa bağımlı tekelleşmeye dayanan iktisat politikaları, "ordu mensuplarının da büyük çapta dahil oldukları orta tabakalarda derin bir tepki yaratmış"tı. Dolayısıyla karşı karşıya gelenler, diğer soldan tahlillerin aksine, büyük ticaret burjuvazisi ile feodal ve yarı feodal unsurların iktidarını temsil eden DP ile orta sınıfların en bilinçli ve örgütlü kesimi olan aydınlardır. Türkiye gibi "yarı bağımlı-yarı feodal" ülkelerde egemen sınıf, işbirlikçi büyük burjuvazi ile feodal güçlerden ibarettir. Orta ve küçük burjuvazi bile bu egemen sınıfların altında yer alır. Bütün sınıflar emperyalizmin ve onun işbirlikçisi olan sınıfların baskısı altındadır. Dolayısıyla 27 Mayıs, "millî burjuvazi önderliğinde girişilen ve fakat tamamlanamayan (işçi sınıfı önderliği olmadan da tamamlanmasına imkân bulunmayan) millî ve demokratik hareketler zincirinin parçaları" olan 1908 ihtilalinin ve Kemalist ihtilalin güncel bir devamından, tekrarından başka bir şey değildir.

6 Attila İlhan, "Sosyalist Sol'a Müdafaa-i Hukuk Örneği", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1997.

7 Attila İlhan, "Önce 'Tarihine' Sahip Çıkmak!..", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1997.

Milliyetçilik ve Demokrasi Arasında Sol Düşünce

MAHİR SAYIN

Çok kolay! Tüm yapmanız gereken, insanlara saldırıya uğradığını söyleyip, barış için uğraşanları da yurtseverlikten yoksunluk ve ülkeyi tehlikeye atmakla suçlamaktır.

HERMANN GÖRING

Türkiye solu en geniel çerçevesi içerisinde dünya solunun sergilediğine benzer bir görünüm sergilemiş olsa da kendine ait özelliklere de sahip olmuştur. Sınıf çelişkilerinin keskinlikleri içerisinde ve demokrasi mücadelesi tarihi sayfası açmaksızın şekillenmiş bir sosyalist hareket söz konusu. Tarihsel bir özelliğin sonucu olarak Türk sosyalist hareketi resmi ideolojinin belirlemeleri altında kalmış ve diğer milliyetlerde gelişen sol eğilimleri de kendi peşinde sürüklemiştir. Ancak bu sürüklenme '70'li yılların ortalarında milliyetler meselesinde tam bir kırılmaya uğramış ve Türk sosyalist hareketi bu durumda *ağırlıklı olarak* milliyetçiliğe eğilimli bir görünüm sergilemek durumunda kalmıştır. Aslında bu yeni çıkan bir durum değil, örtülü olarak duranın milliyetler meselesinin öne çıkmasıyla örtülerinden kurtulması olmuştur. '60'lı yılların sonuna kadar sosyalist harekete yakın duran, kendini sosyalist olarak niteleyen birçok Kemalist aydın da bu dönemde "vatanın Kürtler tarafından bölünmeyle yüz yüze getirildiği, emperyalizmin "böl ve yönet" politikalarına alet olduğu savlarına sarılırken daha "sosyalist" olanlar da milliyetçiliklerini "işçi sınıfının güçlerinin bölündüğü" kuvvetli savının arkasına gizlemişlerdir. Bu tutumun dışında kalan, demokrasi, enternasyonalizm düşüncelerine daha yakın duran sosyalist kişi ve gruplar muhakkak ki, varolmuş ama solun genel manzarasını değiştirebilecek bir etkinlik içerisinde olamamışlardır.

Osmanlı, tüm imparatorluklar gibi çokuluslu bir devlet olmak dolayısıyla herhangi bir ulusu/milliyeti öne çıkarmaktan ziyade, İslâmı ve İslâma dahil olmayanlar arasında da devlete sadakati esas alan bir yapılanmaya sahipti. Avrupa'da gelişen milliyetçilik hareketleri Osmanlı'nın Balkanlar'daki topraklarında yaşayan toplulukların uluslaşmasını kuvvetle etkilerken, Türkler henüz bu gelişmelere yabancı idiler. Onlar ulusal isyanları, başka devletlerin Osmanlı'ya karşı gerçekleştirdikleri kışkırtmaların sonucu olarak almakta idiler.

Osmanlı'nın son yıllarında iktidar sahibi olan İttihat ve Terakki Partisi başlangıçtaki tereddütlerinden sonra Almanların kuvvetli desteğiyle Türk milliyetçiliğini kendisine eksen olarak aldı. Cumhuriyet ise bu geç kalmış milliyetçiliği Mustafa Kemal'in belirlemeleri çerçevesinde resmi ideoloji haline getirdi.

Bu gelişimin bir özelliği geç kalmış olmak ise diğer özelliği de onlarca milliyetin yaşadığı topraklarda resmi ideoloji olarak şekilleniyor olması idi.

Geç kalmışlık bir zaman sorunu değil, bir toplumsal mesele oluşturmaktadır. Kendi pazarına sahip çıkmaya kalkışabilecek böyle bir pazarı ve yarattığı güç ile iktidarı talep edebilecek bir burjuvazi yoktur ortada. Zayıf bir ticaret burjuvazisi Osmanlı subaylarının etrafında toplanmış durumdadır ve varolan ticaretin esası da "gayrimüslim" olarak adlandırılanların elindedir.

İktidar sahipleri hem bir imparatorluk mirasına sahiptir hem de gelişmiş bir mil-

ODTÜ'NÜN AÇILIŞINDA ENTERNASYONAL SÖYLENDİ

- İstiklâl Marşı çalınırken, "Ayağa kalkmayın" diye bağırarak öğrencileri oturtanlar, Enternasyonal'i sol yumruklarını kaldırarak söylediler
- Tören sırasında dağıtılan "Öğrenci Temsilciliği Konseyi" imzalı bildiride "Bundan böyle demokratik hak ve özgürlüklerimize yönelik saldırılara en sert biçimde cevap verilecektir" denildi

Cumhuriyetin "yedi düvele karşı" verilmiş bir savaş sonrasında kurulduğu, ülkenin dört bir yanının düşmanlarla çevrili olduğu fikri, sosyalist hareketin SSCB ile ilişkisinin "delili" ile "ortaya çıkarılmaya" çalışılıyordu. Elbette marşlar da birer "delil"di...

let bilinci yoktur. Kemalizm bu bilinci yaratmanın içinde şekillenecektir. Kemalizmin yüz yüze bulunduğu sorun sadece bu değil aynı zamanda burjuva toplumsal ilişkileri de yaratmaktır. Bu şekillenmeye diğer milliyetlere karşı alınacak tutum en belirgin damgasını vuracaktır. Lozan Antlaşması'nın izin verdiği "gayrimüslimlerin" dışında (İstanbul ve Bozcaada'da yaşayanlarla, doğuda tek tük kalmış Ermeniler, Süryaniler de bu kapsam dışındadır) tüm Hıristiyanlar Yunanistan'a gönderilirler (asıl amacın Rumlardan "kurtulmak" olduğu aşikârdır. Ancak bunların arasında Türk Hıristiyanların da sürgün edildiği bilinmektedir). Bu Türk topraklarını "temizleme" düşüncesinin öncüllerindendir. *Hıristiyan oluşları milliyet sorununu örtmez.* Her ne kadar adı nüfus mübadelesi olsa da bu Rumların sürgünü olarak bilinir ve ırkçı bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Lozan Antlaşması çerçevesinde kalanlar da uygulanan millî baskı politikaları ile daha sonra göçe zorlanıp sayıları eser miktara düşürülür.

Bundan daha keskini Kürtlere ve diğer ulusal azınlıklara karşı alınan tavırla ortaya çıkar. Kürtler isyan ettikçe Türkçülük kızıştırılır. Kürtlerin ve tüm diğer milliyetlerden olan halkların köklerinin Türk olduğunu kanıtlamak üzere ırkçı argümanlara başvurulur (bu arada Türklerin antropolojik özelliklerinin tespiti için Avrupa'dan araçlar da getirtilir), kötü ünlü *"Türk tarih tezi"* yaratılır. Milliyetçi ifadeler insanların zihinlerine kazınır: *Bir Türk dünyaya bedeldir! Ne mutlu Türküm diyene! Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur!* Bunlar, bazılarının Kemalizmi ırkçılık suçlamasından "kurtarmak" için masumlaştırmaya çalıştığı ifadeler değil, insan zihnini doğrudan ırkçılığa yönelten klişelerdir.

Nasıl dinler korku üzerine kurulmuşsa milliyetçilik de, ardında başka şeyler saklanırken ortaklaştırılmış bir korku üzerine kurulmuştur.

Marksist görüş milliyetçiliğin, burjuvanın belli bir pazarı kendisine ayırmasının ideolojik ifadesi olduğunu kabul eder. Ancak milliyetçi söylemde bu hiç de doğrudan görünmez. Öne çıkan, vatan, toprak, bayrak, millet sevgisi gibi ve aslında in-

sanların pek de sevgi olarak algılamalarına olanak olmayan kavramlar olur. Sevgi olarak adlandırılanlar aslında bir korkunun değişik kelimelerle ifadesinden başka bir şey değildir.

İslâm bunun için iyi bir örnek sunar. İnsanlar Tanrı aşkından söz ederken, kime neye âşık oldukları, neden âşık olduklarını belki de hiç izah edemezler. Ama cehennemde yanma korkusunu, yaşanmışçasına tüm bir detayıyla en somut biçimleri içinde karşınıza dikebilirler, yüreklerinde duyarlar. Cehennem korkusu isim değiştirip Tanrı aşkı olur.

Milliyetçiliğin arkasına yerleştirilen korku da *"düşmanların saldırısıdır"*. Tarih gerçekten sürekli bir "düşmanlar arası mücadelenin" sahnesi olmuştur. Yaşanan somut ilişkiler, insanlara bundan başkasını göstermez. Düşmanlıkların tekrarının sıklığı, nedenlerinin irdelenmesine fırsat bırakmaz. Düşmanlık vardır, süreklidir ve bundan korunmak gerekmektedir! Devlet kendisini böyle rasyonalize etmiştir; İmparatorluklar fetihlerini böyle rasyonalize etmişlerdir; ve nihayet milliyetçilik de aynı temeli kullanmıştır.

Milliyetçilik bir kez yaygın bir ideoloji haline geldikten sonra, burjuvaya ihtiyaç duymadan da diğer sınıflar tarafından taşınır olmuştur.

TC "yedi düvele karşı bir savaşın" sonucu olarak kuruldu! Yani "bütün dünya düşmandı." Her taraftan kuşatılmıştı; her an bir saldırıya uğrayabilirdi! Türk milliyetçiliği de kanını işte bu "feci kuşatmadan" aldı. Vatanın koruyucu merkezinin işlerini bozabilecek her şey, düşmanların işine yarayacaktı ve bunu yapanlar da ancak düşmanların içerdeki uzantıları olabilirdi. Çoğunluğu oluşturan muhalefete karşı böylece en kuvvetli silah ele geçirilmiş oluyordu.

Herkesle savaşan bir ülke (!) milliyetçiliğin şekillenmesinde peş peşe yeni motivasyonlar kazandı. Önce nüfus mübadelesi yapıldı. Milyonlarca insan yer değiştirdi. Rum gitti, Türk geldi.

Ardından "İngiliz emperyalizminin kışkırttığı Kürtler" ayaklandılar. Düşman fena halde içeriden çalışıyordu. Kapitalizm, komünizm, feodalite, herkes ama herkes TC'ye karşı her an bir şey yapmaktaydı. İşte bu hezeyan içinde şekillendi Türk milliyetçiliği.

TC tarihini boydan boya saran bir başka önemli olgu da Osmanlı'da olduğu gibi cumhuriyette de aydının *kapıkulu* olarak yetişmesidir. Aydın kelimesine kaynaklık etmiş olan Fransız devriminde aydın varolan sisteme muhalefet içerisinde yetişmişti. Aydın eski rejime karşı duran zihin işçisiydi. Osmanlı'da ise gelenek, muhalifi bile kapıkulu yapmak üzerine kurulmuştu ve TC devraldığı birçok başka miras gibi bunu da devraldı. "Aydını" kendisi yetiştirdi. Feodal bir sisteme karşı burjuva bir sistemi savunuyor olmak dolayısıyla kendisini Fransız Devrimi'yle bağlantılı gösterebilen Kemalizm ve eseri TC, aydınlattığı insanların zihinlerinde de rasyonalize olabildi.

Bu rasyonalizasyon, Ekim Devrimi'nin etkisiyle önemli denilebilecek bir sayıya ulaşmış olan komünistlere de sirayet etti. Komünistler de feodaliteyle mücadele eden devrimcileri buluyorlardı karşılarında! Kendileri onlarla özdeş olmasalar da, Türkiye'deki kapitalizmin geriliğine bağlı olarak demokratik bir devrimin gerçekleştirilmesini zorunlu görüyorlar ve Kemalizmin "feodalizme karşı mücadelesinde" kendi mücadelelerinin bir parçasını buluyorlardı. Ulusal kurtuluş dolayısıyla emperyalizme karşı, kapitalizmin yeni gelişmekte olmasına dayanarak da feodalizme karşı mücadele eden Kemalizm, kendilerine karşı "yanlış tavırlar" alıyor olsa da objektif olarak bir mücadele arkadaşıydı ama o bunu anlamıyordu!

Türkiye sosyalizminin kanı bu düşünceyle zehirlendi ve bu zehirli kan sosyalizmin damarlarında bugüne kadar dolaşmaya devam etti.

Milliyetler meselesinin çok öne çıkmadığı zamanlarda bu zehirli kan vücutta

dolaşıyor olsa da bütün açıklığıyla görülemiyordu. Ne var ki, 29. Kürt ayaklanması başladığında Kemalizm doğal reaksiyonunu gösterdi ve İngilizlerin/emperyalistlerin yine bir oyunuyla yüz yüze olduğumuzu tespit edip hakkettiği biçimde yanıtlama yoluna gitti.

Sosyalist hareketin çok önemli bir kesimi de gerekçeleri geniş bir yelpazeye yayılmış bir karşı duruş gerçekleştirdi. PKK diğer sol gruplara karşı aldığı tutumla damarda dolaşan milliyetçilik kanını daha da tutuşturdu. Sosyalizm adına bir ayıp olarak nitelenebilecek olan milliyetçilik, kendini gizleyebilecek başka dayanaklar buldu. PKK demokratik değildi! İşte onun için desteklenemezdi. PKK sosyalizmden milliyetçiliğe doğru kayıyordu. PKK devlete ateşkes önerip, teslimiyete doğru gidiyordu. PKK Suriye'nin, Yunanistan'ın, Rusya'nın kucağında oynuyordu? Yani ne yapıyordu? TC'ye karşı zaten hepsi düşman olan ülkelerin işine gelecek işler yapıyordu. Neydi bütün düşmanlarımızın işine gelen ve PKK'nın elde etmek istediği? Kürtlerin ayrı bir devlete sahip olması, Kürtlerin bir federasyona sahip olması ya da özerklik elde etmesi. İşte bu talep de Suriye'nin Yunanistan'ın, Rusya'nın işine gelecekti. Yani Türkiye bölünecek, güçten düşecek ve düşmanları için kolay bir yem haline gelecekti. Demek ki, mesele vatanın bölünmesine karşı düşman oyunlarına hep birlikte karşı çıkmaktaydı. Milliyetçilik zokası işte bu noktada yeniden yeniliyordu. Türkiye Kürt savaşıyla tam bir milliyetçilik hezeyanına boğulduğunda bağışıklığı düşük olan sosyalist hareket de bundan nasibini almakta gecikmedi.

Dünya çapında bürokratik bir özellik kazanmış olan sosyalizm akımı çoğulculuğu burjuvaya atfederek, sosyalist bir demokrasinin kanallarını tıkamış, bununla da kalmayarak kurulan *bürokratik merkeziyetçi anlayışa sosyalist demokrasi adını da takmıştı.* Bu anlayış mutlak merkeziyetçi Osmanlı geleneğinden gelen Türk toplumu için hiç yabancı bir yaklaşım değildi. Modern temellerde kurulma iddialarına karşı cumhuriyet aynı geleneği yeni biçimler içinde tekrarlıyordu. Bu anlayış açısından, farklı varoluş, bu varoluşun meşruiyeti kabul edilemezdi. Her farklı varoluş ancak bir hastalığa, bir sapmaya tekabül edebilirdi. Bu açıdan millet kavramı, Mustafa Kemal'in ifadesiyle "imtiyazsız ve sınıfsız bir toplum" (Mussolini'nin korporatizm anlayışından hiçbir farkı yoktur) için gereken ideolojik zemini veriyordu. Sosyalistler ise millet sınırının ötesine geçip, soruna sınıflar arasından bakarken, "işçi sınıfının ya da halkın arasında örgütsel olarak ayrı ifadelere sahip olmak isteyen yapıları" bünyedeki bir hastalık olarak kabulleniyorlardı. Kürtlerin ayrı örgütler kurmaları işte bu duvara şiddetle çarptı. Sorunun bu tür konulması dolayısıyla içinde taşıdığı milliyetçiliği doğrudan ifade etmezken, Kürt örgütlenmelerine yöneltilen saldırıda en esaslı nokta "Kürt milliyetçiliği" oluyordu. Böylece kendi içinde taşıdığı milliyetçiliğe de sanki karşı duruluyor, tam bir enternasyonalist tutum alınıyormuş hissi uyandırabiliyordu. Öyle bile olsa, *"ezilen ulus milliyetçiliğinin zulme karşı bir isyanın ifadesi olarak taşıdığı demokratik muhteva"* görülemiyor, Kürt milliyetçiliği üzerine yaratılan söylem kimi sosyalistleri kendisinin Türk olduğunu söylemeyi ayıp sayacak bir noktaya bile ulaştırıyordu.

Bu noktada sosyalist hareketin kendi konumunun milliyetçilikten nasıl etkilenmekte olduğunu sorgulamasını engelleyen ikinci bir milliyetçilik akımı da (faşist hareket) günlük hayatta karşısında idi ve onunla olan en şiddetli mücadelesi, milliyetçiliğe karşı gerekli ayrım çizgisinin en sağlam biçimde yaratılmış olduğu yanılgısını besliyor ve kendine dönük bir sorgulamayı imkânsızlaştırıyordu.

Sol içerisinde varolan sekter ilişkilerin yarattığı bir sorgulama zorluğu daha mevcuttu elbette. Birbiriyle sürekli dışlama ilişkisini yaşayan sol örgütler, Kürtlere

karşı olan dışlama ilişkisini de bu çatışmalardan biri olarak algılamaktan kendini alıkoyamıyordu.

Bu sorgulama zorluğuna, Sovyetler'in kendi çıkarlarını sosyalizmin çıkarları olarak dayatmaları, her ülkenin devriminin kendi işi olduğu sivriltmesi ve dünya devrimi perspektifinin bulanması, anti-emperyalist bir gelenekten geliyor olmak ayrıca katkılarda bulunuyordu.

SBKP'nin Lenin'den bir mehazla "zenginleştirdiği" *kapitalist olmayan yoldan kalkınma modeli* de milliyetçilikle sosyalizmi birleştirmenin ve demokrasinin gereksizliğinin teorik temelini sunmaktaydı. Özellikle Arap milliyetçiliğinin SSCB'de bulduğu destek diktatörlüklerin üzerine sosyalizm boyasının sürülerek kutsanmasına, komünistlerin zaman zaman diktatörlük katına kabul edilerek sosyalizm milliyetçilik sentezinin somut ifadelerinin "herkes tarafından görülmesine" ve bir yol olarak umut yaratmasına olanak sağlıyordu. Elbette diktatörlüğü herkes görüyor ama bunun *"ülke halkının, dünya proletaryasının çıkarlarına olan geçici bir durum olduğuna, halkın kendi çıkarlarının bilincine varması ve homojen toplumun oluşmasıyla diktatörlük ilişkilerine gerek kalmayacağına"* inanılıyordu. SBKP kendi ülkesinde buna inandığı gibi, başkalarının da buna inanmasını sağlamıştı. Söz konusu homojenlik ne SSCB'de ne Türkiye'de ne de "kapitalist olmayan yoldan" aslında kapitalizme ilerleyen bir başka ülkede ortaya çıktı. SSCB *"proletarya diktatörlüğünden tüm halkın devletine dönüşecek kadar homojenlik yaratmış"* olmasına rağmen, baskı sistemini daha da güçlendirmek ihtiyacını duydu.

Kürt savaşının yoğunlaşması ile birlikte ortaya çıkan milliyetçi hezeyan ise, tersinin de geçerli olabilmesine rağmen kendini milliyetçilik açısından sorgulama olanağı bırakmadı. Zaten 12 Eylül darbesinin ardından toparlanma şansını bir türlü elde edemeyen sosyalist hareket bu hezeyan altında bir kez daha ezildiğini hissetti ve gelenekte varolan popülist söylemin kendisini kurtarabileceği gibi bir hisse kapılarak milliyetçiliğe daha serbest bir alan açtı.

Kürt savaşının durulmasıyla dizginlenir gibi olan milliyetçilik bu kadarla kalmadı. ABD emperyalizminin Irak'ı işgaliyle, Kürtlerin çıkarlarının ABD ile paralel hale gelmesi ve kendilerine ait bir bölgeye sahip olmaları, denize düşüp ABD yılanına sarılan Güneyli Kürtleri, her ne kadar kompradorluk edecek sermayeleri olmasa da, kafaları koparılması gereken türden işbirlikçiler haline getirdi. Güneyli Kürtlerin çevre devletleri tarafından kuşatılmalarının yarattığı çaresizliği görmezden gelerek yapılan tespitler güdücü ortak bir fikirden kaynaklanıyor: Bir kere daha şaha kalkmış olan Türk milliyetçiliği. Vatan tehlikede. Üstelik burada ABD emperyalizmi söz konusu; tüm dünyayla birlikte ABD emperyalizmine karşı çıkıyoruz! Kemalizmdeki müttefik oluş gerekçeleri kadar yürek rahatlatıcı bir durum.

Türk milliyetçiliği, her türlü özgür düşüncenin gelişiminin önündeki birincil engeli oluşturmuştur. Elbette feodal bir rejimin egemen olduğu durumda devletin Kemalist cumhuriyetten daha özgürlükçü olacağını söylemek olanaklı olamaz. Ama özgürlük düşüncesi daha avantajlı bir konumda bulunur idi. Aydın özgürlüğün, demokrasinin savunucusu, zayıf konumda bulunduğunun bilinciyle diğer milliyetlere karşı ırkçı düşünceleri değil tersine dayanışma ilişkisinin gelişmesine katkılı olacak demokratik düşünceleri daha bir kuvvetle savunmak zorunluluğu ile yüz yüze olacaktı. Bu durumda çağdaş düşünce Kemalizm kılığı altına sokulup devletin savunmasının aracı olmaz, burjuva ya da proleter olsun, muhalefet hareketinin düşüncesi olur idi. Ne var ki, çağdaş düşünce Kemalizm tarafından kastre edilerek devlet katına yükseltilir iken, muhalefet feodal düşünceye kalmış idi. *Çağdaş düşünce, özel olarak demokrasi düşüncesi böylece hem muhalefet*

hem devlet tarafından kuşatma altına alınmış oluyor idi. Geriye dönük muhalefetin zaman zaman ağzından çıkan demokrasi ifadesinin de demokrasiyle bir alakasının olması olanaklı değildi. Toplumu kul olarak tarifleyenlerin özgür bireyler arası toplumsal sözleşmenin ifadesi olan demokrasiyle kurabileceği yakınlık ancak kendilerinin iktidara gelebilmek için serbest çalışma imkânlarına sahip olmaları olabilirdi.

Türkiye'de demokrasi düşüncesinin gelişimi açısından bu son derece önemli bir noktayı oluşturur. Sosyalist hareket de kendisini bu girdabın içinde buldu; iki temel nedenle demokrasi düşüncesinin geliştirilmesinin odağı olamadı. Biri sosyalizmin dünya çapında kazandığı bürokratik özellik, diğeri de kendisini burjuvazi ile feodalizm arasında sıkışmış bulmasıdır.

Çoğunluk iktidarı olacağını iddia ederken bir azınlık iktidarı kuran sosyalizm, iktidarı kaybetmemek için bürokratik bir anlayışı geliştirme zaruretiyle yüz yüze gelip bünyesinde hiçbir demokrasiye yer bırakmadı ve bu Türkiye sosyalizmine de aynıyla yansıdı. Dolayısıyla sosyalist hareketimiz demokrasi savunacak bir malzemeden daha baştan yoksundu. Onun için de kendisini feodalizme karşı mücadeleye ve kalkınmaya verdi. Ve kalkınma konusunda dünya çapındaki krizin etkisiyle gelişen Kemalistlerin merkezî planlamaya yatkınlıklarını gördükçe de kendini bir başka türlü yakın hissetti onlara; ikinci bir tuzağa daha düşmüş oldu. Her şeyi devletin elinde toplamak ve hatta tek bir partiye bağlamak sosyalizme de uygun görünen bir işti.

Bu durumda iktidarın işi sosyalistler karşısında çok kolaylaşıyordu. Muhalefetin ana gövdesini feodaller oluşturuyordu. Onlar karşısında Kemalizm savunulmak zorundaydı! Savunuldukça da iktidarın zulmü, despotik anlayışı savunulmuş oluyordu. Ama sosyalizmin bundan bir sıkıntısı yoktu, zira kendisi de tam böyle düşünüyordu.

Ancak "feodalizm" sosyalistlere de Kemalistlere de kötü bir oyun oynadı. 1950'de DP iktidara geldiğinde İslâmcı düşünceyi kendi etrafında toplarken kapitalist ilişkilerin de en hızlı yayıcısı olarak karşılarına dikildi. Bu kez Kemalizm muhalefete düşmüş ama karşısında doğrudan bir feodalizm değil, feodal burjuva ittifakı bulmuştu. Kemalizmin yetiştirdiği "millî burjuva" da bir çırpıda karşısına geçmişti. Cumhuriyet sürdürülüyordu. Bu kez muhalefette kalan Kemalizm devlet katında kaybetmemiş olduğu en önemli kuruma, ordıya sarıldı ve gerçek bir muhalefet olma, tabandan gelen tepkinin örgütleyicisi ve demokrasinin savunucusu olma olanağını muhalefette de yitirmiş oldu. İktidarı elde edenler *yığınlar gözünde iktidardaki muhalefet konumunu koruyor* ve yığın desteğini korumayı muhalefetin devletçi özelliğinden yararlanarak sürdürüyorlardı. Bugünkü AKP iktidarı da bu tarihî çizgiyi bir kere daha hayata geçirmiş görünüyor. Ve Kemalistler hâlâ devletin koruyuculuğu görevini orduyla birlikte sürdürmeye devam ediyorlar. Hem de artık "sosyal demokrat" oldukları halde!

Batı'da milliyetçilik demokrasi mücadeleleriyle yan yana büyümüştü. Her ne kadar o da "düşmana karşı millî birlik ve beraberliği" gerçekleştirmenin yolu olarak erki merkezin elinde toplama rasyoneline sahipse de, demokrasi mücadelesinin ürettiği yerel kurumların iktidarlarını ellerinden sıyırıp almak kolay bir iş olamazdı. Ağır bedeller ödenerek elde edilmiş hakların sökülüp alınması benzer bedellerin ödenmesini de zorunlu kılacaktı kuşkusuz. Ve demokrasi mücadelesinin çekirdeğini oluşturan sosyalizm mücadelesi bu durumu burjuvaziye onu tümden iktidardan mahrum ederek de ödetebilirdi. Dolayısıyla demokrasinin uzun mücadele süreçleri içerisinde kurumlaştırılmış olması burjuvaziyi toplumsal rızayı kazanma zorunluluğu ile yüz yüze bırakmakta ve milliyetçiliğini ister istemez varolanla birleştirmek, Kemalizmin göster-

diği türden bir merkeziyetçilikten uzak kalmak zorundaydı. Toplumsal rızayı elde etmek bir anlamda varoluşunun koşulunu oluşturmuştu.

Türk milliyetçiliğinin egemen ifadesi olarak Kemalızm ise ne böyle bir demokrasi mücadelesinin içinden gelmişti ne de karşısında konsensüs oluşturabileceği bir toplumsal yapı vardı. Aynı sosyalizmin bir azınlık iktidarı olarak ortaya çıkışının ürettiği tarihsel kader gibi, Kemalizm de sürekli çağdaş bir toplum yaratacağını söylerken, kuruluşunun üzerinden geçen seksen yıl sonra hâlâ demokrasiyi tanımayan bir ülkenin yaratıcısı olmak durumunda kalmıştır. SSCB'de kurulan sosyalizm de ezenin ezilenin olmadığı bir toplumu kuracaktı; ne var ki, demokrasiyi tanıma fırsatı bulamadan kendi halkı tarafından yıkılmak durumunda kaldı. Cumhuriyet yıkılmadı ama kuruluşunun üzerinden 80 yıl geçtikten sonra İslâmcı bir iktidara sahip oldu.

Feodal bir iktidara karşı mücadele etmiş olunsaydı belki bugün demokrasiyi tanıyan bir Türkiye'de yaşıyor olacaktık, kim bilir! Ama bu toplumda daha fazla demokratın olacağına emin olabiliriz. ❐

Doktor Hikmet Kıvılcımlı

ARİF ULAŞ BİLGİÇ

Türkiye sol hareketi içinde özel yeri olan biridir Kıvılcımlı. Türkiye Komünist Partisi'nin en üst noktalarına kadar tırmanmış ardından partinin çeperlerine kaydırılmış ve daha sonra da TKP ile ilişiği kesilmiştir. Mücadeleci yaşamın yanı sıra son derece velut bir yazar olan Kıvılcımlı'nın çok çeşitli konularda yazdığı binlerce sayfa vardır. Tüm bunların ötesinde orijinal ve evrensel bir tarih tezi geliştirdiği iddiasıyla 1951'de Kırşehir Hapishanesi'nden çıkmıştır. Kıvılcımlı'nın düşünsel ve siyasal eylemleri de, geliştirdiği bu tarih tezinden sonra farklılaşmıştır. Kıvılcımlı'daki bu değişikliği sadece geliştirdiği tarih tezine bağlamak mümkün değildir. O yıllarda dünyada gelişen sol hareketler ve Kıvılcımlı'nın yetiştiği dönemde hâkim olan siyasal akımlar da (milliyetçilik, İslâmcılık) bu değişikliğin nedenleri arasındadır. Dolayısıyla bu yazıda, Kıvılcımlı'nın siyasal görüşleri biyografisiyle beraber götürülerek anlatılmaya çalışılacaktır.

Hüseyin Hikmet (Kıvılcımlı) 1902 yılında Kosova Özerk Bölgesi'ndeki Priştine'de doğmuştur.[1] Doğum yeri ve zamanına ilişkin farklı görüşler varsa da literatürde kabul gören yer ve yıl budur.

Ailesinin yapısı hakkında çok fazla bilgi yoktur: Dedesi eski telgraf müdürü ve çiftlik sahibi, Anadolu'ya geldikten sonra yanında kalacağı dayısı ise jandarma subayıdır. Ailenin dindar bir yapısı olduğu düşünülebilir; çünkü kendisinin yazdıklarından anlaşıldığına göre Tıbbiye'nin ilk yıllarında gece boyunca namaz kılan ve hiçbir namazı kaçırmayan genç bir Sünni mümine benzemektedir.[2]

Burada küçük bir parantez açıp Hikmet Kıvılcımlı'nın doğup büyüdüğü döneme bakmak, Kıvılcımlı'nın, geliştirdiği tarih tezinden sonra değişen politik söylem ve eylemlerinin anlaşılmasında yardımcı olabilir. 20. yüzyıl başında Balkanlar, kanlı milliyetçilik savaşlarına sahne olmaktadır. Özellikle birçok farklı etnisitenin bir arada bulunduğu Makedonya'da komitacılar arası çatışmalar yaşanmaktadır. Bütün bunların üstüne patlak veren Balkan Savaşları ve Osmanlı devletinin ağır yenilgisi Batı Trakya'da yaşayan Türklerin göç etmesine yol açmıştır.

Göç edenler arasında Hüseyin Hikmet'in ailesi de vardır. Dayısıyla geldiği Kuşadası'nda iptidaiyi bitirip idadiye başlar. Bu yıllar milliyetçilik akımının yükseldiği yıllardır. İktidarı fiili olarak ele geçiren İttihat ve Terakki Fırkası[3] açık bir Türkçülük politikası izlemeye başlamıştır. Milliyetçiliklerin çarpıştığı bu ortam içinde en önemli propaganda alanlarından biri de Ege Bölgesi'dir.[4] Bu yoğun

propaganda savaşları içinde yaşayan Hüseyin Hikmet'in bu ortamdan etkilenmemesi olanaksızdır. Türkiye Komünist Partisi'ne üye olduğu ilk dönem dışında, diğer bazı faktörlerle birlikte, ileri sürmüş olduğu milliyetçilik kokan fikirlerin kökeni gençliğinin ilk yıllarında aranabilir.

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun da içinde bulunduğu ittifak kuvvetlerinin yenilgisiyle sonuçlanması Anadolu'nun işgali sürecini başlatmıştır. Milliyetçi bir genç olan Hüseyin Hikmet de gönüllü olarak Aydın cephesinde yer alan Yörük Ali Efe Çetesi'ne katılmıştır.[5]

Muğla'nın işgalinden sonra Hüseyin Hikmet Muğla'dan ayrılmış ve İstanbul'a gitmiştir. 1920 yılı başında milliyetçi-mukaddesatçı bir genç olarak Askerî Tıbbiye'ye başlamıştır. Yaşamının değiştiği yer burası olacaktır.[6]

SOSYALİZM VE TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ ÜYELİĞİ 1920-1938

Hüseyin Hikmet'in sol düşüncelerle tanışması Tıp Fakültesi kütüphanesinde okuduğu *L'Humanite* gazetesi vasıtasıyladır.[7] Hüseyin Hikmet'le aynı dönemde öğrenci olan Hasan Âli, Vasıf Onat ve TKP'nin yöneticilerinden Baytar Cevdet'in,[8] Hüseyin Hikmet'in sol düşüncelerinin oluşmasında ve gelişmesinde etkili olduğu ileri sürülebilir.[9] Bu çevre Aydınlık grubu içindedir ve TKP'nin yönetici birimleri bu kadrolardan oluşmaktadır.

Aydınlık çevresi hakkında kısa bir bilgi vermek gerekirse; grup, ilk olarak Berlin'de kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Almanya'nın içinde bulunduğu karışık siyasal ortamdan etkilenen Türk işçiler ve öğrencilerden oluşan bu grup 1 Mayıs 1919 tarihinde Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'ni kurmuş ve *Kurtuluş* dergisini yayımlamıştır.[10] Temel amaç "vatanın kurtuluşunun sağlanması"dır. "...Burada Marksist ve enternasyonalist terimlerle Türk milliyetçiliği ve vatanseverliği duyguları dile getirilmiştir".[11] *Kurtuluş* çevresi bir süre sonra İstanbul'a dönmüş ve çalışmalarına ara vermeden başlamıştır. Almanya'daki partinin adına Sosyalist eklenmiş; daha sonraları TKP'nin tartışılmaz önderi olacak Dr. Şefik Hüsnü (Değmer) de bu çevreye dahil olmuştur.[12] Bu grup, *Kurtuluş* dergisini aylık olarak yayımlamaya başlamış; ancak 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra yayını yasaklanmıştır. Bu kapatılmadan 15 ay sonra grup tekrar faaliyete geçmiş *Aydınlık* dergisini yayımlamaya başlamıştır. Belirtmek gerekiyor ki Kurtuluş çevresi Millî Mücadele'yi desteklemektedir; örneğin Dr. Şefik Hüsnü, 1919 sonlarında "Türk Amelesinin savaşa hazır olduğunu ileri sürmüş"tür.[13] O dönemin hâkim havası olan vatanı kurtarma fikrinden bağımsız bir tavır bulunmamaktadır; hatta partinin bazı ileri gelenleri Anadolu'ya geçerek mücadeleye katılmışlardır.[14]

Hüseyin Hikmet, bu grupla 1922 yılının ilk yarısında ilişkiye geçmiştir.[15] Bu yıllarda Hüseyin Hikmet'in işçiler arasında çalıştığı söylenmektedir.[16] Bu Aydınlık grubunun yönettiği Türkiye İşçi Derneği içinde olmasını gerektirir ki kendi otobiyografisi içinde bu çevrenin yayımladığı *Vazife* ve *Orak-Çekiç* dergisinden söz etmektedir.[17]

Hüseyin Hikmet'in bu grup içinde üst düzey görevler alması Cumhuriyet'in ilanından sonraya rastlamaktadır. Aydınlık grubunun 1924 yılının yaz aylarında çıkarmaya başladığı *Fevkalade Amele Nüshaları*'nın son sayısı olarak çıkan *Fevkalade Gençlik Nüshası*'nı Hüseyin Hikmet'in hazırladığına dair sol literatürde fikir birliği vardır.[18]

1 Ocak 1925 günü Dr. Şefik Hüsnü'nün Akaretler'deki evinde yapılan toplantı sonucu Türkiye Komünist Partisi tekrar faaliyete başlamıştır. Dr. Şefik Hüsnü'nün merkez komitesi genel sekreteri seçildiği

bu kongrede Hüseyin Hikmet de gençlik bölümünden sorumlu olarak icra komitesine girmiştir.[19]

Kıvılcımlı, ilk tutukluluğunu 1925 yılında askerî öğrenciler arasında komünist faaliyet yürütmek suçlamasından dolayı yaşamış; ancak kısa bir süre sonra serbest kalmıştır. Ancak 11 Şubat 1925 günü başlayan Şeyh Sait ayaklanması ilk ciddi tutukluluğu ve mahkûmiyeti beraberinde getirmiştir. İlginç olansa TKP'nin ayaklanmanın ilk günlerinde Halk Fırkası'na verdiği destektir. Cumhuriyet yönetimi bu ayaklanmayı bahane ederek bütün muhalefeti bastırmış ve TKP de bu baskılanmadan payına düşeni almıştır.[20] Hüseyin Hikmet'in bu ilk tutukluluğu kısa sürmüş ve 1926 yılında ilan edilen affa salıverilmiştir. Tıbbiyeye dönerek eğitimini tamamlamıştır.[21]

1929 yılına gelindiğinde yeniden tutuklanmıştır. Bu Hüseyin Hikmet'in en çok suçlandığı davadır. Davaya konu olan faaliyetler 1928 yılı içinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde TKP içinde Dr. Şefik Hüsnü önderliğindeki yönetici kanada karşı ciddi bir muhalefet başlamıştır. Muhalif kanadın önderliğini Laz İsmail ile Hüsamettin yapmaktadır.[22] İstanbul'da güçlü olan muhalefete karşı İzmir'de bir hareket örgütlemeye çalışan Hüseyin Hikmet, Dr. Şefik Hüsnü tarafından "ihtiyatsız direktifsiz" davranmakla suçlanmıştır.[23] Kıvılcımlı, açılan dava neticesinde 4 yıl 6 ay hapse mahkûm edilmiş, önce Diyarbakır Cezaevi'ne oradan da Elazığ Cezaevi'ne aktarılmıştır.[24] Cezaevinde kaldığı yıllarda *Yol*[25] adlı çalışmasını kaleme almıştır. *Yol* tamamen kendi inisiyatifi ile yaptığı bir çalışma değildir; merkez komitesi kararı ile hareket etmektedir;[26] ancak bu *Yol*'un TKP'nin resmî görüşlerini yansıttığı anlamına gelmemektedir. Kıvılcımlı bu çalışmasında kendi yargılarına yer verse de Komintern'in genel görüşlerinin dışına çıkmamıştır.[27]

Bu çalışma, oldukça erken bir dönemde

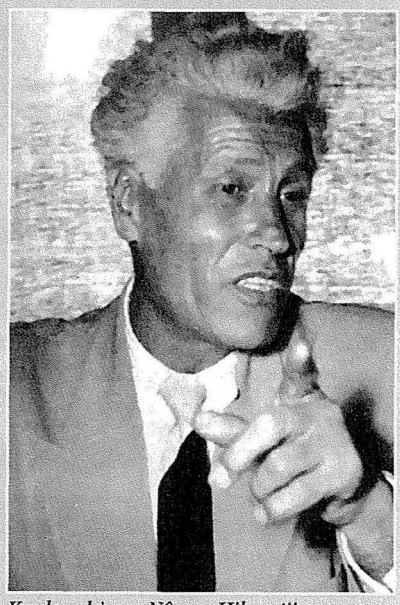

Kıvılcımlı'nın, Nâzım Hikmet'i eleştirisinden: "Halk, biliyorsun, ikidir: İşçi, Köylü. (...) Kabalamadan 'mavi gömlekli, balyoz yumruklu' işçi edebiyatı çabuk tavsar. Bizim işçilerin yaşantılarına ermeli. Oysa sen bizim işçi sınıfımızın dilini bile İstanbul külhanlarının apaş ağzı sayıyorsun."

parti içi tartışmalara ışık tutan önemli bir belgedir; bir anlamda parti tarihi olarak da nitelendirilebilir. Oldukça geniş kapsamlı bir çalışmadır; Türkiye'nin sosyo-ekonomik tahlilinden strateji arayışlarına kadar uzanır. Denilebilir ki Kürt sorunu ile ilgili yazılmış en erken kitaplardan biridir. Yukarıda vurguladığım gibi Hüseyin Hikmet, bu dönemde Komintern çizgisine bağlıdır ve Kemalist yönetime çok ağır eleştirilerde bulunmaktadır.[28] Kemalist hareketi "saf bonapartizm" olarak niteleyen Kıvılcımlı'nın şu Kemalizm tanımı, kendisinin o dönemde Kemalizme yaklaşımı hakkında bir fikir verecektir:

"...Kemalizm (deyince), derebeyi artıkları + tefeci sermaye + finans kapital + finans kapital devleti bloku akla gelir. Bu dört öğe birbirini tamamlayarak birbi-

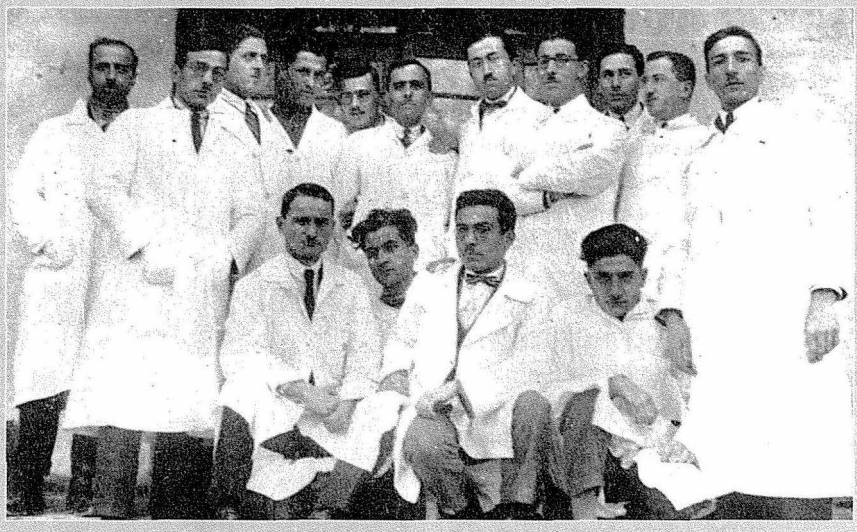

Murat Belge 1975'te Birikim*'de, Kıvılcımlı'nın Türkiye sosyalizminde "karalamak üzere değil öneminin anlaşılması için mutlaka eleştirilmesi gereken bir kişi" olduğunu yazar. Belge'ye göre "Çevresinde kendisi kadar okuyan ve anlaştığı az insan olduğu için", "Doktor"un teorisyen yanı fazla bireysel bir doğrultuda gelişmiş, bireysel dili kendi içine kapanan bir aşırılığa varabilmiştir. (Fotoğrafta ayakta soldan dördüncü)*

rinden ayırt edilmez bir bütün halinde kaynaşarak biricik Kemalizm sistemini yaratır. Türkiye'de Kemalizm yaşadıkça, bu dört başlı biricik soygun ve çapul canavarı köylülüğün canını ve kanını emecektir."

Kıvılcımlı'nın bu tutumunu bir daha görmek mümkün olmayacaktır; 1951 yılında hapisten çıktığında başka saiklerle davranan, strateji çizen, hatta Kemalizmle barışık bir Kıvılcımlı karşımıza çıkacaktır.

Öte yandan, milliyetçi yaklaşımlar Türkiye sol hareketinin, dolayısıyla Hüseyin Hikmet'in çalışmalarında da izlenebilir. "Parti Konaklar ve Konuklar" ile "Fırka ve Fraksiyon" bölümleri hem parti içindeki hizipler hakkında bilgiler verirken hem de parti içinde yer alan azınlıkların partide Türk egemenliği konusunda ciddi tartışmalar yarattığının örtülü örneklerini sergiler. *Yol*'da azınlıkların partinin merkez komitesine girme taleplerinin olduğunu belirten Hüseyin Hikmet bu talepleri "kariyerizm" ve "dar azınlıkçılık" olarak nitelendirmiştir.[29]

Hüseyin Hikmet, 1933 yılında Cumhuriyet'in 10. yılı dolayısıyla çıkarılan afla cezasını tamamlamadan salıverilmiştir.[30] Hapisten çıkan Dr. Hikmet, İstanbul'a dönerek parti faaliyetlerine başlamış; arada da 1934 yılında çıkan soyadı kanunu gereği ilk önce "Kıvılcım" soyadını almış, 1936'da "Kıvılcımlı" olarak değiştirmiştir.

Bu yıllarda Kıvılcımlı partiyle olan ilişkisini sürdürmüş ve kendisi için legal yayınlar dönemi olarak adlandırılabilecek bir dönemi başlatmıştır. 1935 yılı başında kurduğu Kıvılcım Kütüphanesi ve Marksizm Bibliyoteği ile telif ve tercüme eserler yayımlamaya başlamıştır.

1936 yılı TKP için şok edici bir yıl olmuş; Komintern'in desantralizasyon kararı uygulamaya konulmuştur. Bu TKP'nin Kemalist yönetime karşı muhalefetini oldukça şiddetlendirdiği bir dönemde partinin legal koşullara ve cephe politikalarıy-

la şekillenen yumuşak bir çizgiye çekilmesi demektir.[31]

1938 yılında başlayan Donanma Davası Dr. Hikmet Kıvılcımlı için bir dönemin sonunu getirmiştir. Dava sonucu aldığı ağır mahkümiyet (15 yıl) kendisine çalışmalarını derinleştirme ve hapisten yepyeni bir tarih teziyle çıkma fırsatı da sağlamıştır.

TARİH TEZİNİN TEMEL KAVRAMLARI

Kıvılcımlı'nın tarih tezinin temel kavramları tarihsel devrim-sosyal devrim ayrımı, barbarlara antika tarihte atfedilen rol, ilkel sosyalist düzen ve yapılan üretici güçler tanımıdır. Vurgulanan bu dört unsur da birbirleriyle yakından bağlantılı görülmekte; her bir eleman diğerinin hem nedeni hem de sonucu olmaktadır. Kıvılcımlı'nın tarih tezi yaptığı değişik üretici güçler tanımlaması sonucu barbarlığa övgü niteliği taşır. Ünlü tarihçi Toynbee ile farklılaştığı en temel nokta da burasıdır; çünkü Toynbee de antik tarihi medeniyetlerin barbarlar tarafından yıkılması olarak anlatmış ve barbarlığa negatif bakmıştır. Kıvılcımlı ise antik(a) tarihi, yozlaşmış medeniyetlerin gürbüz, yiğit ve saf ilkel komünal düzenin insanları olan barbarlar tarafından reforme edilmesi ya da bir üst düzeye yükseltilmesi olarak değerlendirmiştir.

Kıvılcımlı tarihi ikiye ayırmıştır: 1- Tarihöncesi (yazısız tarih de denilebilir) 2- Tarih "medeniyetten önceki çağlar". Doktor "tarih"i de ikiye bölmüştür: Antika tarih ve modern tarih. Ancak Kıvılcımlı'nın asıl ilgilendiği alan "antika" tarih alanıdır ve tezinin özgünlüğünü oluşturan kısım da burasıdır. "Antika" tarihin anlaşılabilmesi için "Diyalektik metotlu klasik tarihsel maddecilik"ten[32] yararlanmak gerekmektedir. Tarihsel maddeciliğe göre, insan toplumu, genel olarak ve son duruşmada, "üretici güçler"le hareket eder. Doktor bu üretici güçlerin içini dört maddeyle doldurmuştur: teknik, coğrafya, tarih ve insan üretici güçleri. Üretici güçlerden en etkin rol oynayanı teknik olmakla birlikte, bu yargı daha çok modern çağ için geçerlidir. "Antika" tarihte teknik oldukça yavaş gelişmiş ve tarihin bu döneminde toplumun gidiş yasalarının belirlenmesinde "kollektif aksiyon gücü" (insan ve tarih üretici güçleri) başrolü oynamıştır. Kollektif aksiyon gücüne bu kadar merkezde bir rol verilmesinin nedeni tarihin ilerletici gücü olarak "Barbarlık"ın görülmesidir. Barbarlık "antika" tarihte vuku bulan tarihsel devrimlerin motor gücünü, bir diğer deyişle "vurucu gücü"nü oluşturmaktadır. Sadece "antika" tarih içinde gerçekleşebilen tarihsel devrimin özelliği, üretici güçlere ket vuran gerici sınıfı yıkacak bir diğer sosyal sınıfın olmamasıdır; yani kısaca sosyal devrim olanaklı değildir.[33] Bu durumda gerici sınıfı yıkma ve üretici güçleri serbest bırakma işlevini yüklenen barbarlardır; çünkü kollektif aksiyon güçlerini harekete geçirebilmektedirler.

Doktor, barbar kelimesini "ilkel sosyalist kamu düzenin çocuğu" olarak tanımlamıştır. "İlkel kamu düzenin katışıksız: eşitlik-doğruluk-yiğitlik gelenekleri ve kankardeşliğinden doğma yaman kollektif aksiyon güçleri"ne[34] sahip barbar insanı, bu özelliklerin tamamen tersine sahip medeniyet insanını yenilgiye uğratabilmiştir. İdealize edilmiş bir ilkel sosyalist toplum tanımlaması yapılmıştır. Bu toplumsal formasyon sınıflaşmanın nüvelerini barındırsa da sınıfsız bir toplumdur. Dolayısıyla Kıvılcımlı'nın bu formasyonda yetişen insana atfettiği ahlâki özellikler sınıfsızlıktan kaynaklanmaktadır. Medeniyet ise sınıflı toplumları dolayısıyla yozlaşmayı temsil etmektedir.

"İlkel sosyalist düzen"in eseri olan barbarlar, sınıflara bölünmemiş, özel mülkiyetin dolayısıyla "menfaat" çatışmalarının yer almadığı, herkesin eşit olduğu, "yalanın bilinmediği" bir ortamda hayatlarını

sürdürmektedirler. "İnsan olarak barbar medeniden çok üstündür; çünkü yalan, korku ve eşitsizlik nedir bilmez."[35] Barbarların kendilerinden "teknik" ve üretim düzeyi bakımından ileri bir toplumu yıkabilmesinin temel nedeni, "manevi (insan) üretici güçlerinin" medeniyetten ileri olmasıdır.

Bu noktada Kıvılcımlı, ilkel sosyalist düzen diye adlandırdığı toplumsal yapıyı idealleştirmiş ve süreklileştirmiştir. *Osmanlı Tarihinin Maddesi* adlı kitabında Osmanlı toplumunu inceleyen Kıvılcımlı'ya göre, Osmanlılar Bizans'ın insanları köleleştiren toprak düzenini ilga edip yerine toprak reformu sayılacak "Dirlik Düzenini" getirmişlerdir. Bu düzende toprak devletin malı sayılmış; Kıvılcımlı da bunu Osmanlıların ilkel komüna düzenini unutamamasına bağlamıştır.[36]

Bu devletçi yapı, Kıvılcımlı'nın Sünuf'u Devlet dediği dört sınıfı (Kalemiyye, İlmiyye, Seyfiyye ve Maliye) yaratmış ve bu sınıflar Osmanlı İmparatorluğu'nu 400 sene boyunca yönetmiş, memleket her tehlikeye girdiğinde devleti kurtarmak güdüsüyle sorumluluk almışlardır. Ancak bu sınıflar modern sınıf olmadıkları için muhakkak bir modern sınıfın güdümüne girmeye meylederler. "Birinci Kuvayı Milliye" savaşında da böyle olmuştur, "27 Mayıs Devrimi'nde de".[37]

VATAN PARTİSİ 1950-1960

1950 yılında hapisten çıkan Kıvılcımlı TKP çevreleriyle haberleşmiş; hatta Dr. Şefik Hüsnü ile de görüşmüştür.[38] 1951 Tevkifatı'ndan önceki merkez komitesi toplantısına davetli olduğu halde gitmediği ileri sürülmektedir.[39] 1946 yılında yumuşayan siyasal ortama güvenerek legal çalışma yapmaya başlayan komünistler, çok geçmeden kovuşturmalara uğramış ve yeraltına çekilmişlerdir. Demokrat Parti'nin komünistlere karşı tavrı da CHP'ninkinden farklı olmamış, parti evrakıyla yurtdışına çıkan Dr. Sevim Tarı'nın (Belli) yakalanmasıyla TKP kadrolarının büyük kısmı yakalanmış ve hapse atılmıştır.[40]

Kıvılcımlı, *29 Ekim* 1954 tarihinde çevresine toplayabildiği az sayıda komünistle birlikte Vatan Partisi'ni kurmuştur. Dönemi asıl belirleyen önemli TKP kadrolarının büyük kısmının 1951 Tevkifatı'nda tutuklanmış oluşlarıdır. Partinin adı ve kuruluş tarihi oldukça dikkat çekicidir. Kırşehir Hapishanesi'nden tarih tezi sahibi olarak çıkan Doktor'un siyasal söyleminde müthiş değişiklikler baş göstermiştir. Kıyasıya eleştirdiği Kemalizm uzlaşılacak bir ideoloji haline gelmiştir. Vurgulanması gereken bir diğer nokta da, Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in Kıvılcımlı'nın tarih çalışmalarını "Nazi teorisine kayan" diye değerlendirmesidir.[41] Dr. Hikmet bu eleştirileri dikkate almamış ve politik çalışmalarını tamamen geliştirdiği tez üzerine inşa etmiştir.[42] Vatan Partisi, tüzüğünün ve programının ışığında milliyetçi-sol hatta zaman zaman korporatist bir parti olarak nitelenebilir.[43] Özellikle 1956 yılında yayımlanan anayasa teklifi faşizan-korporatist düşüncenin yoğun izlerini taşır. Cumhuriyetin getirdiği ilkeleri de (altı ok) tekrarlar ve bazı ilginç önerilerde bulunur: "Alkollü içki satılan yerlerin açılmasının yasaklanmasını, dilencilere, sarhoşlara ve işsizlik sigortası dışında kalan sürekli muhtaçlara seçme hakkı tanınmaması, vb...".[44]

1957 seçimlerine katılan Vatan Partisi, grev hakkı, haftada 40 saat iş, işsizlik sigortası, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, ırz suçları hariç idam cezasının kaldırılması, mahkemelerde jüri sistemi, vb. içeren talepler ileri sürmüştür.[45] Vatan Partisi ile ilgili bir diğer nokta da Dr. Kıvılcımlı'nın çıkardığı *Vatandaş Gazetesi*'dir.[46] Doktor bu gazeteyi neredeyse tek başına çıkarmış, gazetedeki yazıların çoğunu, takma adlar kullanarak kendisi yazmıştır. Seçim propagandası için

Eyüp'te yaptığı konuşma yüzünden Dr. Hikmet hakkında soruşturma başlatılmış, genişletilen soruşturma sonucu Vatan Partisi'nin faaliyetini durdurma kararı alınmıştır. Dr. Hikmet Kıvılcımlı 5 Kasım 1957'de tutuklanmış ve 2 Aralık 1959'da tahliye edilmiştir.[47] İlginçtir, araya giren 27 Mayıs İhtilali ve onun da öncesinde baskılar dolayısıyla Vatan Partisi bir süre kendi haline bırakılmıştır. İhtilalden sonra parti 2 Şubat 1961 tarihinde beraat kararı almış; ama Kıvılcımlı partiyi yeniden yaşama döndürme çalışmalarında bulunmamıştır. Vatan Partisi'nin hukuksal varlığı 1967 yılında sona ermiştir.[48]

İKİ DARBE ARASI DÖNEM 1960-1970

Kıvılcımlı'nın tarihsel devrim sürecinde barbarlara atfettiği vurucu güç tanımlaması 1960'lar düşünüldüğünde oldukça açıklayıcı olmaktadır. 27 Mayıs ihtilalinin başarılı olması verili düzenden rahatsız olanları devrimi hemen gerçekleştirecek yollar aramaya itmiş ve döneme damgasını vuran Millî Demokratik Devrim hareketine yol açmıştır. Doğan Avcıoğlu'nun önderliğinde çıkarılan *Yön* dergisi Türkiye solunun ortak platformu olmuş "zinde güçlere" dayanan bir devrim beklentisi yaratılmıştır. Kıvılcımlı bu dönemde bir yandan *Yön* hareketini 1930'lu yılların "Kadro" hareketine benzeterek ağır biçimde eleştirmiş; ancak kendisi de Türk ordusuna ilericilik atfederek gerçekleştirilecek devrimde aktif rol biçmiştir. Kıvılcımlı'ya göre Türkiye'nin "pratik devrim orijinalliği" 'gençlik' ve 'ordu'dur.

Kıvılcımlı'nın orduya tanıdığı bu ilerici rolün kökenleri, geliştirdiği tarih tezinden de takip edilebilir. Birinci Kuvayı Milliye savaşı sırasında verili duruma müdahale eden devlet sınıfları proletaryanın önderliğini kabul etmemiş ya da edememiş ve başlatılan hareket yarım kalmıştır. Çünkü burjuvazinin içinde hâkim durumda bulunan finans-kapital zümresi

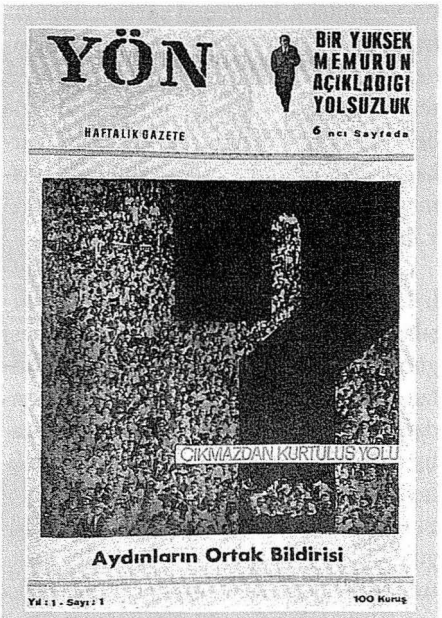
YÖN

HAFTALIK GAZETE

BİR YÜKSEK MEMURUN AÇIKLADIĞI YOLSUZLUK

6 ncı Sayfada

ÇIKMAZDAN KURTULUŞ YOLU

Aydınların Ortak Bildirisi

Yıl : 1 - Sayı : 1

100 Kuruş

Türkiye'nin çıkış yolunun sosyalizmden geçtiği iddiasını taşıyan Yön, *geniş bir okur kitlesi tarafından takip edildi. Bir ara tiraj ortalaması 20 bine ulaşan derginin yazar kadrosu içinde, eski TKP'lilerden sosyal demokratlara Kemalistler'den TİP'lilere birçok aydın bulunuyordu.*

antika tarihten beri varlığını sürdüren tefeci-bezirgân sermayeyle işbirliği içine girmiştir. Bir çeşit ticari sermaye olan bu tefeci bezirgân sınıfı içine taşra eşrafı, ayan ve hacıağaları girmektedir.[49] Bu antika kapitalist sınıf, kökleri eski devlet sınıflarından seyfiye'den gelen askerî aydın zümreyi etkisi altına alarak Kuvayı Milliye savaşının sonuçlanmasına engel olmuştur. Yapılan bazı devrimlere rağmen dönemin en önemli sorunu toprak reformu yapılamamış ve binlerce yıldır varlığını sürdüren bu antika sınıf yok edilememiştir. Yok edilmemekle kalmayan bu antika sınıf finans kapital zümresiyle birleşerek Türkiye'yi hızla yarı sömürgeleştirmiştir. Ancak bu gidişata yine ilk tepki bu sınıfların en önemli ve vurucu gücünü oluşturan seyfiye sınıfından yani ordudan gelmiştir. Zaten ordu her dönemde devle-

tin ve milletin kurtuluşu sorumluluğuyla harekete geçen ve kökleri barbar dönemdeki silahlı birliklere uzanan bir mirasın temsilcisidir. Kıvılcımlı'nın kendisinin de belirttiği gibi Kurtuluş Savaşı da bu barbarlık geleneklerini, değerlerini unutamamış zümre tarafından yapılmış ve başarıya ulaştırılmıştır.

Bu teorik arka plan sayesinde Kıvılcımlı 1960 darbesini en erken ve olumlu karşılayan kişi olmuştur. 27 Mayıs'ın ertesi günü ihtilalin lideri Cemal Gürsel'e kutlama telgrafı çeker.[50] Bu telgrafın arkasından Millî Birlik Komitesi'ni etkileme çalışmaları başlar ve "*M.B.K'ne Açık Mektup*" 1 Haziran 1960 günü elden verilir.[51] Birinci mektubu, 24 Ağustos 1960 günü, yine elden teslim edilen ve birinci mektuptaki tezlerin geliştirildiği ikinci mektup izler. Kullanılan dil ve terminoloji geliştirilen tarih tezinin yönlendirmesi altındadır, Kıvılcımlı "İkinci Kuvayı Milliye Seferberliğini" ileri sürmüş ve "gerçek halkçılık programı"nın uygulamaya konmasını istemiştir.[52]

Bu on yıl boyunca Doktor Kıvılcımlı'nın siyasal eylemleri ve yazıları çeşitli zigzaglara sahne olmuştur. Bir yanda MBK'ye övgüler düzerken, iki sene sonra aynı MBK'yi büyük sermayenin emrine girmekle suçlamış ve "ölülüğünü" ilan etmiştir.[53] *Yol*'un yazarı, Kemalizmi "saf Bonapartizm"[54] olarak nitelerken, "1969 sonunda düzenlenen Halkçılık kurultayında"[55] "En Büyük Atatürkçü" olmak Kıvılcımlı için bir iltifat niteliği taşımaktadır.

Kemalizmle tarih tezi arasındaki bağ da burada iyice açığa çıkmaktadır. Kemalizm de Türkiye'nin orijinalliğine vurgu yapar: Türkiye Batı toplumlarından farklıdır, sınıflar gelişmemiştir ve sınıf kavgaları olmaksızın da kalkınmak, daha doğrusu muasır medeniyet seviyesine ulaşmak mümkündür. Kıvılcımlı ile Kemalizm arasındaki mesafe ilk olarak bu orijinallik vurgusu üzerinden kapanmıştır. Kıvılcımlı'ya göre, Türkiye'ye özgünlüğünü kazandıran devlet sınıfları, antika tefeci bezirgân sermayenin varlığı, barbarlık gelenekleri yani ilkel sosyalist düzenin unutulamayan ahlâki değerleridir. Halbuki bu özgücü yaklaşım Kıvılcımlı'nın tarih tezi öncesi döneminde bulunmaz. Bunun da ötesinde, daha önce de belirtildiği gibi, Kıvılcımlı Kemalizmi burjuva düzeni olarak değerlendirmiş ve çok ağır biçimde mahkûm etmiştir. *Yol*'da Kurtuluş Savaşı'nı yürüten burjuva kadroları örgütsel olarak inceleyen Kıvılcımlı, bu örgütlerin iki araca sahip olduğunu ileri sürmüştür: Sınıf örgütü, ki savaş döneminde Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri olarak görülür ve uygulama örgütü, ki o da ordudur. "Türk burjuvazisinin gerçek özelliği budur: Orduyu elinde tutan, ülkeyi de elinde tutar".[56] Burada "ordu"ya devrim için herhangi ilerici bir rol atfetmemiş; burjuva ordu kadrosunu ait olduğu sınıfın eğilim ve çıkarlarının temsilcisi olarak tanımlamıştır, ancak 1960 sonrası ordu artık olumlanmaktadır; çünkü komprador burjuvazinin yardakçılığını yaptığı emperyalist devletlere karşı bağımsızlık mücadelesi yürütülmüş ve bu mücadele başarıyla neticelendirilmiştir. Daha sonra toprak reformu gibi atılması gereken adımlar atılamamıştır; çünkü bu devlet sınıfları modern sınıf ol(a)madıkları için modern sınıfların etkisi altına girmeye mecburdurlar. Türkiye'de de bu iyi niyetli devlet sınıflarını etkilemeyi ve yönlendirmeyi başaran antik(a) tarihten bu yana varlığını sürdüren tefeci bezirgân sermaye ile bütünleşen finans kapital zümresi olmuştur.

Kıvılcımlı'nın Kemalizmi olumlaması sadece tarih tezinden kaynaklanmaz, konjonktürün getirdiği hava da çok önemlidir. Üçüncü dünya ülkelerinde milliyetçi ve bağımsızlıkçı hareketlerin iktidarı ele geçirmeleri ve emperyalizme karşı bazı uygulamalarında başarılı olmaları da izlenmek istenen bu politikayı destekler yöndedir. Kemalizmin dünyada gerçekleşen ilk ulusal ve anti-emperyalist

Türkiye sosyalist hareketi, özellikle Komintern'in faşizm tespitlerine bağlı kaldı; faşizmin kitle tabanına dikkat eden ya da faşist hareketin ülkenin dini, etnik, mezhebi fay kırıklarına oynayan yüzünü görmeye, bu fay kırıklarının tarihsel koşullandırmalarına "bakmaya" uzak durdu. Faşizmi öz kötülüğü ile resmetmek daha kolaydı!

mücadele olarak tanımlanması ve Kemalist kadroların ordu mensuplarından oluşması Kıvılcımlı da dahil o dönemde faaliyet gösteren bütün sol grupları etkilemiştir. Nâsır'ın Mısır'da gerçekleştirdikleri ve Türkiye'de 27 Mayıs'ın başarıya ulaşması ve ihtilalin Türkiye'ye daha önce hiç yaşanmamış bir özgürlük ve tartışma ortamı getirmesi de Türkiye sol hareketi içinde ve Kıvılcımlı üzerinde etkili olmuştur.

27 Mayıs sonrası başlayan dönem, TİP'in "eski tüfek" sosyalistleri tamamen dışlama tutumu yüzünden 1965'ten itibaren değişmeye başlar. Kıvılcımlı 1965'te Tarihsel Maddecilik Yayınları'nı kurar ve *Yön* ve TİP'e eleştirilerini yöneltmeye başlar. Aynı zamanda da kendi tarih tezini basmaktadır. 1967 yılı *Sosyalist* gazetesinin yayınına başlar ve gençlik içinde daha geniş bir okuyucu kitlesine kavuşur. Kıvılcımlı *Vatandaş* gazetesindeki tavrını sürdürmekte ve gazeteyi neredeyse tek başına çıkarmaktadır. O yıllarda gelişen Sovyetler-Çin ayrışmasında Çin'i savunmaktadır.[57] Bu dönemde Dr. Hikmet'in öne çıkardığı diğer bir konu da soldaki dağınıklığa bir son vermek ve birleşmeyi sağlayabilmektir. Bu amaçla bir "Derleniş Toplantısı" önerse de muhatap kabul ettiği gruplardan kimse çağrısına uymamıştır.[58]

İkinci Kuvayı Milliye Partisi görünümünde olmak üzere İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği'ni (İPSD) *19 Mayıs* 1968'de kurmuştur.[59] Derneğin ana tüzüğünde derneğin kapısının tüm halka, siyasal inanç ve parti farkı gözetmeksizin açık olduğu belirtilmektedir.[60]

Bu dönemde Kıvılcımlı'nın polemiğe girmediği eleştirmediği bir grup yoktur. Öncelikle *Yön*'ü gayet ağır eleştirmiş ve Kadro'culuğun bir devamı olarak görmüştür.[61]

İPSD dışında Yapı İşleri Sendikası (YİS) kurulmuş ve gittikçe radikalleşen öğrenci ve ordu "gençliği" ile iletişim kanalı olarak kullanılmak istenmiştir. Hatta YİS'in THKP-C'ye parasal kaynak aktardığı ileri

Kıvılcımlı'nın barbarların "yapıcı" yıkıcılığına, medeniyet tanzim edişlerine yaptığı vurgu ve orduya biçtiği rol, 15-16 Haziran olayları ile asıl simasına kavuştu. Devrimci öncülük tartışmaları, Türkiye devriminin tarihsel yolu ya da asker-sivil zinde kuvvetlerle yapılacak bir darbe tartışmalarının karşısında yok sayılırken aniden beliriveren işçi sınıfı, kendi pozisyonlarını müstahkem sayan siyasi "elitler"i şaşırttı.

sürmektedir.[62] Kıvılcımlı ayrıca asker içinde de bağlantılar kurmaya çalışmış ve deniz subayları ve öğrencileri ile görüşmeler düzenleyebilmiştir.[63]

Şiddetlenen bu siyasal ortamda, 1970 yılı sonunda, *Sosyalist* gazetesinin yayınına ikinci kez başlanır; Tarihsel Maddecilik de yayınlarına devam etmektedir. Bu ortamda hızlanan parti tartışmaları içinde Kıvılcımlı Vatan Partisi'nin programını önermekte ve en gelişkin program olarak nitelemektedir.[64] Bu yıllar Kıvılcımlı'nın bir sekt'in önderi konumuna geldiği yıllardır; dolayısıyla tutumu da ona göre değişmekte, kendisi dışındaki gruplara giderek daha sekter yaklaşmaktadır.[65]

Burada bir parantez açıp Kıvılcımlı'nın bir sekt önderi konumuna gelişinin asıl 1971'den sonra gerçekleştiğini belirtmek gerekmektedir. Özellikle teorik bilgi noksanlığının ve açlığının bulunduğu bir ortamda Kıvılcımlı'nın 1930'lardan beri yürüttüğü yayıncılık faaliyetleri ve çevirdiği teorik metinler gençlikle ilişki kurmasını kolaylaştırmıştır. Kıvılcımlı teoriye en fazla vurgu yapan kişilerin başında yer almaktadır. Bunun da dışında Kıvılcımlı'nın geliştirdiği neredeyse terminolojik denebilecek kendine has bir dili mevcuttur. Bu dil anlaşılmasını zorlaştırmışsa da kendine ait bir alan açmasına yardımcı da olmuştur.

Bunun yanı sıra 1960'ların sonlarına doğru sol hareket içinde bölünmeler başlamıştır. Başta bir blok olarak görülen hareket birçok parçaya bölünmüş ve bu parçalanma 1971 sonrasında artarak devam etmiştir. İlk ayrım millî demokratik devrim-sosyalist devrim merkezinde oluşmuş, buna daha sonra Çin-Sovyetler Birliği karşıtlığı eklenmiştir. Bu iki ana kampta konumlanan gruplar, kendi içlerinde de bin bir parçaya bölünmüş, dünyadaki bölünmelerden kaynaklanan akımlara yerel fraksiyonlar da eşlik etmeye başlamıştır. Bu ortamda bölünmeden, parçalanmadan neredeyse varolunama-

maktadır. Kıvılcımlı'nın polemikçiliği ve sekter tavırları da bu ortamda kendi takipçilerini bulmuştur.

Bu tutum ve bir dönem 12 Mart darbesiyle kapanmıştır. Darbenin hemen ardından "Ordu Kılıcını Attı" adlı makalesi yayımlanan Kıvılcımlı belki de en çok, biraz da haksız olarak, bu makale yüzünden eleştirilmiştir.[66] Bu makalesinde, gerçekleşen darbeyi beklenen 9 Mart darbesi sanan Kıvılcımlı, tıpkı 27 Mayıs ihtilalinde yaptığı gibi darbeyi yapanları desteklemiş ve yazısını "hadi hayırlısı"[67] diyerek bitirmiştir. Ancak bilindiği üzere 12 Mart darbesi sol değil sağ bir darbedir ve darbe sonrası birçok solcu gibi Kıvılcımlı da arananlar listesindeki yerini alacaktır.

YURTDIŞINA KAÇIŞI VE ÖLÜMÜ

Darbeden bir ay sonra hakkında tutuklama kararı çıkarılan Dr. Hikmet Kıvılcımlı gizlenmeye başlar; ancak bu dönemde çok hastadır. 24 Mayıs 1971'de Akdeniz'e açılıp Kıbrıs'a gitmekle başlayan yolculuk, sayısız ülkeden red cevabı ala ala Belgrad'da son bulur. İlginç olan, İsmail Bilen liderliğindeki dış TKP kadrolarının Kıvılcımlı'nın sosyalist ülkelere kabul edilmesini engellemesidir; muhtemeldir ki Bilen, Kıvılcımlı ile TKP içinde yer aldıkları dönemde yaşadıkları politik kavgayı unutamamış ve onun ölümünü hızlandırmayı tercih etmiştir. Prostat kanseri olan Kıvılcımlı, bu engellemeler yüzünden gerekli tedaviyi alamamış, zaten son safhasına gelmiş hastalık nedeniyle 11 Ekim 1971'de Belgrad'da hayata gözlerini kapamıştır. Cenazesi Türkiye'ye getirilmiş ve Topkapı mezarlığına gömülmüştür. Sadece solun değil Türkiye'nin bu sıra dışı aydınının mezar taşında "İnsanım, insana ait hiçbir şey yabancım değildir" yazmaktadır. ❐

DİPNOTLAR

1 Süha Ünsal, *Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi, Antalya, 1996*, s. 5.

2 Dr. Hikmet Kıvılcımlı, *Yol Anıları*; Derleniş Yayınları, İstanbul, Ekim 1998, s. 34.

3 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 1995.

4 Ünsal, s. 10.

5 *A.g.e.*, Suriye Makamlarına Sunulan Bildiri.

6 Ünsal, s. 16.

7 Ünsal., s. 19.

8 *A.g.e.*, s. 19.

9 *A.g.y.*

10 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925*, BDS Yayınları, İstanbul, Ağustos 2000, s. 167.

11 *A.g.e.*, s. 167.

12 *A.g.e.*, s. 169.

13 *A.g.e.*, s. 171.

14 *A.g.e.*, s. 171.

15 Ünsal, s. 18.

16 *A.g.e.*, s. 20. Yazarın belirttiğine göre bu konuda kesin bilgiler yoktur; ancak tahminler yapılabilmektedir. Sol tarihyazımı içinde başvurulan temel kaynaklar arasında da (Sayılgan, Tevetoğlu, Harris, vb.) farklı bilgiler mevcuttur.

17 Kıvılcımlı, *a.g.y.*

18 Ünsal, s. 21 ve Tunçay, s. 200.

19 Tunçay, s. 362.

20 Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler-V*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1998.

21 Ünsal, s. 37-39.

22 *A.g.e.*, s. 44. Laz İsmail (Bilen) ile aralarındaki düşmanlığın bu dönemde başladığı varsayılabilir.

23 Kıvılcımlı, Kim Suçlamış, s. 46.

24 Ünsal, s. 45.

25 Dr. Hikmet Kıvılcımlı, *Yol-1-Yol-2*, Bibliotek Yayınları, İstanbul, 1998.

26 *A.g.e.*, s. 13.

27 Ünsal, s. 47.

28 Kıvılcımlı, *Yol-1*.

29 *A.g.e.*, s. 280-282.

30 Ünsal, s. 48.

31 Ünsal, s. 56-57.

32 *A.g.e.*, s. 171.

33 *A.g.e.*, s. 173. Antika tarihte medeniyetin niye kendi içinden gerici sosyal sınıfı yıkacak bir sosyal sınıf çıkaramadığı önemli bir soru olarak ortada duruyor. Benim okumalarımda Doktor'un bu konuda yeterli bir açıklama yapmadığı görülüyor. Tek neden ise "teknik"in yeterli düzeyde gelişmemesi olarak açığa çıkıyor. Ancak bu açıklama zaten Doktor'un kendisi tarafından reddedilmiş bir açıklamadır; çünkü antika tarihte tarihin motoru kolektif aksiyon gücüdür.

34 Kıvılcımlı, *Tarih Tezi*, s. 23.

35 Kıvılcımlı, *Tarih Tezi*, s. 46.

36 Dr. Hikmet Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi I*, s. 89.

37 Hikmet Kıvılcımlı, *Sosyalist Gazetesi Yazıları*, Diyalektik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 256

38 Ünsal, s. 66, Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ankara, 1967, s. 653.

39 *A.g.y.* Ünsal, Vedat Türkali ile yaptığı röportajdan aktarıyor; ancak Kıvılcımlı'nın görüşmeye niye gitmediği bilinmiyor. Yine Ünsal'ın, Mehmet Bozışık'la yaptığı görüşmeden aktardığına göre merkez komitenin bu toplantısında Kıvılcımlı'ya Şefik Hüsnü Değmer'in yerine parti genel sekreterliği önerilecekmiş.

40 *A.g.y.*

41 Kim Suçlamış; s. 27.

42 Tarih tezinin incelenmesi ikinci bölümde yapılacaktır.

43 Suat Şükrü Kundakçı, *Anayasa Teklifi*, V.P. Yayınları.

44 Ünsal, s. 77. Bir ilginç not da Vatan Partisi'nin 1955 yılı gibi erken sayılabilecek bir tarihte nükleer enerji ve silahlanmaya kaynak ayrılmasını talep eden ilk parti olmasıdır.

45 Seçimde kullanılan sloganlardan bazıları şöyledir: "Şahıs nüfusu yerine: mutlak kanun!", Mebus maaşı: Asker ailesi maaşını geçmeyecek.", "Millet: Devletten üstündür.", Ünsal, s. 81.

46 Ünsal, s. 74-75.

47 *A.g.e.*, s. 84-85.

48 *A.g.e.*, s. 89-90.

49 Hikmet Kıvılcımlı, *Türkiye'de Sınıflar ve Politika*, s. 19.

50 *A.g.e.*, s. 94.

51 *A.g.e.*, s. 94-95.

52 *A.g.e.*, s. 97.

53 *A.g.e.*, 96, "M.B.K.'nın Azameti ve İnhitatı", *Sosyalist*, 7 Şubat-4 Mart 1967.

54 Kıvılcımlı, *Yol 1*, s. 64.

55 Ünsal, s. 96.

56 *A.g.e.*, s. 115.

57 Dr. Hikmet Kıvılcımlı, *Sosyalist Gazetesi Yazıları*", Diyalektik Yayınları, İstanbul, Ocak 1995, s. 119-121.

58 *A.g.e.*, s. 81, 99, 105.

59 Ünsal, s. 107.

60 *A.g.e.*, s. 109.

61 Kıvılcımlı'nın Şevket Süreyya ve Vedat Nedim'e olan öfkesi bitmek bilmemiştir; her fırsatta kendilerini son derece alaycı ve aşağılayıcı bir dille yermiştir.

62 Ünsal; s. 114.

63 *A.g.y.*

64 *A.g.e.*, s. 116.

65 *A.g.e.*, s. 117, ayrıca *Sosyalist Gazetesi Yazıları*, s. 147, 153.

66 *Sosyalist*, s. 259. Doktor gibi, gelen darbenin ilerici bir darbe olacağını uman solun birçok önemli figürü bile bu kadar eleştirilmemiştir.

67 *A.g.e.*, s. 263.

Yön-Devrim Hareketi

GÖKHAN ATILGAN

İdeolojik konumu ve siyasî fikirlerini *Yön* ve *Devrim* dergileriyle geliştiren Yön-Devrim hareketi, 1960-1971 döneminde, Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Millî Demokratik Devrim (MDD) hareketi ile birlikte Türkiye sol hareketinin üç ana akımından biriydi. Akımın Türkiye sol hareketi içindeki özgün konumu, Marksizmi, Kemalizmin radikal bir tadilatı için kullanmasından ve böylece Kemalizmi sosyalizme eklemlemesinden kaynaklanıyordu.

Burada, Yön-Devrim hareketi dört ara başlık altında ele alınıyor. İlk olarak, akımın, hangi koşullarda ve nasıl doğduğuna değiniliyor. İkinci olarak, akımın, Türkiye üzerine tezlerini oluşturmak, geliştirmek, yaymak ve hayata geçirmek amacıyla kendi konjonktürel hedeflerine uygun bir şekilde oluşturduğu kurumsal yüzey taranıyor. Yön-Devrim hareketinin, Kemalizm ile Marksizm arasında kurduğu pozitif ilişki aracılığıyla oluşturduğu fikriyat, üçüncü alt başlıkta değerlendiriliyor. Son olarak da, Yön-Devrim hareketinin siyasî projesine ve bu projeyi gerçekleştirmek üzere geliştirdiği iktidar stratejilerine hızlı bir bakış yapılıyor.

DOĞUŞ: HAYAL KIRIKLIĞINDAN UMUDA

Yön-Devrim hareketi, demokrasi ve kalkınma vaatleriyle işbaşına geldikten sonra, 1950-1960 arasındaki 10 yıllık iktidarının ikinci yarısında, ülkeyi iktisadi iflâsa sürükleyerek siyasî baskı rejimine yönelen Demokrat Parti (DP) yönetimine karşı oluşan muhalefet bloğunun içinde bir eğilim olarak doğdu: DP karşıtı bloğun siyasal muhalefet için gerekli siyasî özgürlükleri savunan plâtformuna katılan, ama onun toplumsal dönüşüm için bulduğu çözüm önerilerinden temel noktalarda ayrılan bir eğilim.

İçinde aydınların, öğrencilerin, kentli küçük burjuvazinin, memurların ve bir kısım subayın yer aldığı DP'ye karşı muhalefet bloğu, toplumun çoğunluğu içinde bir azınlık teşkil etmekle birlikte, geliştirdiği siyasal talepler ve bu talepler etrafında örgütlediği eylem bakımından etkiliydi. Oluşturdukları muhalif kimlikleriyle önünde sonunda CHP'ye eklemlenen aydınlar, DP rejimine karşı verilen demokrasi ve hürriyet mücadelesinde kendilerini başta *Forum* olmak üzere çeşitli dergi ve gazeteler aracılığıyla ifade ediyorlardı. Muhalefetin ideolojik çerçevesini *Forum* dergisi kuruyordu. *Akis*, *Kim* ve *Ulus*, *Forum*'da savunulan fikirlerin popülerleştirilmesini üstlenmişti. 1959 yılına gelindiğinde, *Forum*'un fikrî temellerini hazırlayıp formüle ettiği talepler, CHP 14'üncü Kurultayı'nın kabul ettiği "İlk Hedefler Beyannamesi"nin temelini oluşturdu. Ocak

1959'da açıklanan Beyanname, CHP dışındaki siyasî partileri de "partizanlığın kaldırılması, İkinci Meclis'in kurulması, seçim güvenliği, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu, memurların mahkemeye başvurma haklarının tanınması, basın özgürlüğünün anayasa güvencesine bağlanması, üniversite özerkliği, Yüksek İktisat Şûrası kurulması, sosyal adalet kavramının anayasaya girmesi" gibi talepler etrafında güç birliğine davet ediyordu (Eroğul, 1998: 221; Tunçay, 1997).

27 Mayıs'tan sonra *Yön*'ü çıkaracak olan ekip, bu muhalefet bloğunun içindeydi. Mümtaz Soysal *Forum* dergisinde, Doğan Avcıoğlu *Akis*, *Kim* ve *Ulus*'ta yazıyordu. İlhami Soysal, Doğan Avcıoğlu ile birlikte *Akis* kadrosundaydı. İlhan Selçuk, Bayar-Menderes yönetimine mizahla muhalefet yapan *Dolmuş* dergisini çıkarıyordu. *Yön*'ü çıkaracak olan ekibin *Forum*'un temsil ettiği muhalefet hareketi içinde yer almasının nedeni, bu dergi tarafından dile getirilen görüşleri benimsemesi değildi. Aslına bakılırsa *Forum*'un temsil ettiği "baskın" eğilim ile *Yön*'ü çıkaracak olan ekibin temsil ettiği "silik" eğilim arasında önemli farklar bulunuyordu. Biri siyasal rejim sorunlarına odaklanmıştı, öteki iktisadi düzene; biri ülkenin içinde bulunduğu buhranın Batı tipi bir demokrasinin yerleşmemiş olmasından kaynaklandığını vurguluyordu, öteki siyasî buhranın iktisadi buhranın bir neticesi olduğunu; biri Kemalizmin "tam bir uygulaması"nın Batılı anlamda demokratik rejimi yerleştireceğini ve sosyalizme kapıları kapayacağını iddia ediyordu, öteki, henüz açıkça ifade edemese bile, Kemalizmin tam bir uygulamasının sosyalizme açılışın imkânı olduğunu. Kısaca; biri siyasî liberalizmin peşindeydi, öteki düzen değişikliğinin. Gelgelelim, bu iki eğilimi bir araya getiren ortak bir nokta vardı: Her ikisi de kendi siyasî projesini hayata geçirmek için gerekli şartların oluşması bakımından yapılacak ilk işin, baskıcı hükümetin iktidardan indirilerek yerine demokratik bir idarenin kurulması gerektiğini düşünüyordu. Bu nedenle bir çatışma hâlinde değillerdi.

27 Mayıs darbesinden sonra yapılan yeni anayasaya ve oluşturulan yeni kurumsal yapıya damgasını vuran, *Forum* çizgisi oldu. Anayasa taslağını hazırlayan komisyona *Forum*'un mimarlarından Turhan Feyzioğlu başkanlık etmişti; yeni anayasanın getirdiği bütün kurumsal yenilikler fikrî temellerini vaktiyle *Forum*'da yayımlanan yazılardan alıyordu (Küçük, 1997: 579). Oysa, yeni bir anayasa yapılıp *Forum*'un önerdiği yeni siyasal kurumlar oluşturulup sıra halkın oyuna başvurmaya geldiğinde sonuç hiç de umulduğu gibi olmadı. 1961 Anayasası, yurttaşlardan umulan oranda destek görmeksizin kabul edildi. 15 Ekim'de yapılan genel seçimlerin sonucu da umut verici değildi. 27 Mayıs Anayasası'na karşı çıkan DP çizgisindeki partiler oyların da, milletvekilliği ve senatörlük koltuklarının da çoğunluğunu kazandılar.

Bu sonuç, DP'ye karşı muhalefet bloğunun yön verici çekirdeğini oluşturan aydın kesimler arasında hayal kırıklığı yarattı. *Forum*'un, muhalefet döneminde geliştirdiği liberal çizgi söyleyebileceği her şeyi söylemiş, fakat istediği sonuca ulaşamamıştı. Bu hayal kırıklığı *Yön*'ü çıkaracak ekip için umut oldu. Anayasanın getirdiği görece özgürlük ortamında muhalefet döneminin "silik eğilimi"nin ülkenin temel sorunlarını sosyalizan bir görüş açısıyla ele alması ve sosyal bir muhalefete yönelmesi için bütün koşullar oluşmuş gibiydi.

İki önemli durum, Yön-Devrim hareketinin 27 Mayıs sonrasında kayda değer bir aydın desteği bulmasını kolaylaştırdı. Bunlardan birincisi; *Yön*'ün ortaya çıktığı dönemde dünyanın başlıca gündeminin "kalkınma" kavramı tarafından belirleniyor olmasıydı. SSCB'nin bu konuda katettiği gelişme "göz kamaştırıcı"ydı (Küçük, 2002: 260). Amerikan emperyalizmine karşı bağımsızlık mücadelesi veren pek

çok Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkesi nezdinde büyük bir prestije kavuşan SSCB, bu ülkeler için "kapitalist olmayan kalkınma yolu"nu öneriyordu. Bu öneriyi takip eden azgelişmiş ülkeler, bir "ulusal amaç" hâline getirdikleri kalkınma yarışında küçümsenemeyecek mesafeler katediyorlardı. *Yön*, mevcut rejimin ve "hür teşebbüs"ü esas alan ülkelerin çoğunluğunun kalkınma konusunda açmaza sürüklendiği bir dönemde, Türkiye'ye bu modeli önermiş ve bunu çok somut bir program hâlinde, neredeyse her gün işlemişti. Bu koşullarda, "İkinci Millî Kurtuluş Savaşı"nın ana teması ve Kemalizmin başlıca hedefi olarak sunulan sosyalist metodla kalkınma fikrine geniş bir aydın desteği sağlayabilmişti.

İkinci neden; Mısır'da Nasır hareketinin Türkiye'nin hemen yanı başında *Yön*'ün Türkiye için önermek istediği siyasî projenin başarılı bir prototipi olarak ortaya çıkmış olmasıydı. Yalçın Küçük'ün belirttiği gibi (1983a: 143), *Yön*, Nasır'ın yıldız olduğu bir dünyada parladı. 27 Mayıs ile birlikte kontrolün burjuva siyasal güçlerin elinden kaçmış gibi görünmesi, Türkiyeli aydınlar arasında da en tipik örneği Nasır hareketinde görülen bir modelin mümkün olabileceğine dair inançları güçlendirmiş; küçük burjuva radikalizminin açığa çıkmasının bütün imkânlarını oluşturmuştu. SSCB'nin, bu tip rejimleri sosyalizme yönelmiş rejimler olarak göstermesi, bu inanç ve imkânları besledi. Yöncülerin, işçi sınıfı örgütleri ve mücadelesinin çok güçlü olmadığı bir ortamda, uzun erimli bir işçi muhalefeti örgütlemek yerine, askerleri de yanına alarak hızlı kalkınmayı hedefleyen aceleci önerileri, bu koşullarda pek çok aydına makul ve mümkün bir çözüm yolu olarak görünebildi.

Yön dergisi, bu koşullarda, 27 Mayıs öncesi muhalefet cephesinin 15 Ekim seçimleriyle yaşadığı hayal kırıklığı anının hemen ardından sosyalizan bir söylemle 20 Aralık 1961'de yayın hayatına başladı.

Yön, *toplumda tabu olarak görülen birçok konuyu ele almasıyla dikkat çekmiştir: Sosyalizm, Nâzım Hikmet'in "sakıncalı" şiirleri, Kürt sorunu bunların başında gelenlerdir. 1960'lar Türkiyesi'nde dergide yazmayan, ilişkili olmayan aydın yok gibidir.*

KURUMSAL YÜZEY: DERGİ İLE PARTİ ARASINDA

Yön-Devrim hareketi, *Yön* dergisiyle bağımsız bir siyasî akım olarak ortaya çıktıktan sonra, Türkiye üzerine tezlerini oluşturmak, geliştirmek, yaymak ve hayata geçirmek amacıyla kendi konjonktürel hedeflerine uygun kurumlar yarattı. Akımın, siyasî fikirlerinin ana hatlarını ele almadan önce, bu kurumları kısaca tasvir etmek yerinde olacaktır.

Yön

Kendisini "haftalık fikir ve sanat gazetesi" olarak tanımlayan haftalık *Yön*, 6 kişilik bir kadro tarafından kuruldu: Mümtaz Soysal, İlhami Soysal, İlhan Selçuk, Cemal Reşit Eyüboğlu, Hamdi Avcıoğlu ve bütün bu isimleri bir dergi çıkar-

Kadro *ve* *Kadroculaların Öyküsü*

İLHAN TEKELİ
SELİM İLKİN

GİRİŞ

Kadro dergisi ve Kadro hareketi altı kişilik bir grup tarafından geliştirilmiş, üç yıl kadar, oldukça kısa bir zaman sürmüş, geniş kitleleri harekete geçirmekten çok, varolan bir iktidarı ancak dolaylı yolla etkilemeye çalışmış ve iktidardan gelen ilk işarette faaliyetine son vermiş bir harekettir. Cumhuriyet'in gelişme çizgisinde doğrudan önemli bir değişme yaptığı da söylenemez. Buna karşın Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasî ve iktisadi tarih yazıcılarının çok ilgisini çekmiştir.[1] Bunda iyi ifade edilmiş, iç disiplini yüksek, özgünlük iddiası taşıyan bir hareket olması kadar, elitlerin iktidar olmadan iktidarı etkileme özlemlerine hitap etmesinin de etkili olduğu söylenebilir.

Kadro genel olarak sosyalist düşünce geleneği içinde değerlendirilmektedir. Oysa sosyalist hareket içinde yer alanlarca, zaman zaman sağcı hatta faşist olmakla suçlanmışlardır. Nitekim yazının ilerideki bölümlerinde içeriği üzerinde durulmaya başlandığında hareketin güçlü bir milliyetçilik damarı içerdiği açık hale gelecektir. Ama hareketin sosyalist düşünce geleneği içinde sayılmasının nedeni kurucularının büyük bir kısmının Kadro öncesindeki yaşamlarında devrimci sosyalist hareketler içinde yer almış olmaları ve ideolojilerini diyalektik materyalist analizlere dayanarak geliştirmeleri dolayısıyladır denilebilir.

KADROCULAR

Kadro'yu oluşturan altı kişi; Yakup Kadri (1889-Kahire), Şevket Süreyya (1897-Edirne), Vedat Nedim (1897-İstanbul), Burhan Asaf (1899-Şam), İsmail Hüsrev (1902-İstanbul), Mehmet Şevki (1895-Elazığ),[2] Osmanlı toplumunun çok değişik yörelerinde, çoğunlukla 1890'lı yılların ikinci yarısında doğmuştur. Birbirinden oldukça farklı eğitim kanalları içinden geçerek, Osmanlı'nın utangaç modernitesinin etkileri

mak üzere bir araya getiren Doğan Avcıoğlu.

Yön, yayın hayatına başladığı tarihinden itibaren aydınlar için son derece güçlü bir çekim merkezi oldu. Yayımladığı bildiriyi tam 1042 kişi imzalamıştı. İmzacılar arasında bakanlar, senatörler, milletvekilleri, Kurucu Meclis üyeleri, yargı organlarının çeşitli kademelerinde görev yapanlar, generaller, subaylar, yazarlar, gazeteciler, sanat ve edebiyatçılar, sendikacılar, üst düzey bürokratlar, memurlar, öğretmenler, işçiler, iş adamları, din adamları, köylüler, ev kadınları, futbolcular ve öğrenciler bulunuyordu.

Yön'ün satış sayısı o güne dek görülmemiş boyutlardaydı; ortalama 20 bin satıyordu. Türkiye'nin çıkış yolunun sosyalizmden geçtiğini ima eden siyasal içerikli bir derginin o günkü koşullarda böyle bir satış rakamına ulaşması, Cumhuriyet tarihi boyunca eşi görülmemiş bir olaydı. Yabancı bir yazar, *Yön*'ün tirajı için "o tarihlerde, politik-ideolojik bir süreli yayın için korkunç bir rakamdı bu" diyordu (Landau, 1978: 75).

altında, dönemlerine göre iyi eğitim görerek yetişmişlerdir. Her biri en az bir yabancı dil bilmektedir. Gençliklerinin ilk yıllarını Birinci Dünya Savaşı koşulları içinde geçirmişler, imparatorluğun parçalanmasının acısını ve Kurtuluş Savaşı'nın heyecanlarını dünyanın farklı yerlerinde yaşamışlardır. Bu deneyimler onların kişiliklerinin oluşmasında belki de formel eğitimlerinden daha etkili olmuştur.

Bu gençlerin yaşamı içinde bir soru sürekli olarak hep merkezî bir konumda yer almıştır. Bu soru başlangıçta 'İmparatorluk parçalanmaktan nasıl kurtulur' şeklinde iken, Cumhuriyet'in kurulmasıyla 'hangi koşullarda hızlı bir çağdaşlaşma ve sanayileşme gerçekleştirebilir'e dönüşmüştür. Bu sorular ne biçimde ifade edilirse edilsin içinde yaşadıkları toplum için bir rejim arayışını içermektedir. Bu bir kişinin sorusu olmaktan çok bir neslin sorusudur.

Kadroculaların dördü, değişik yerlerden gelerek, bu sorunun yanıtının, devrimci sosyalist hareket içinde ve dolayısıyla enternasyonalist bir komünist partisi içinde bulunacağına inanmışlardır. Şevket Süreyya mütareke döneminde bir Turancı olarak gittiği Kafkasya'da, bir sosyalist devrimin yaşanmakta olmasından etkilenerek, 1921 yılında Batum'da partiye katılmıştır. İsmail Hüsrev Kurtuluş Savaşı sırasında Kayseri'de bulunan İmalatı Harbiye işçileri kanalıyla devrimci sosyalist hareketle tanışmıştır. Daha sonra Rusya'ya kaçarak Şevket Süreyya ile birlikte KUTV'da *(Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi)* Türkiye'de komünist hareketi yay-

1929 Krizi'nin etkilerini azaltmak için kurulan "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti"nin adı on yıl sonra "Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu" olarak değiştirildi.

1960'lar Türkiye'sinde, *Yön* dergisine kısa ya da uzun süreli yazmayan, onunla ilişkili olmayan aydın yok gibiydi. Ülkenin tanınmış yazarları, akademisyenleri, sanat ve edebiyatçıları, ünlü gazetecileri *Yön*'de yazıyorlardı. Derginin yazar-çizer kadrosu, eski TKP'lilerden, sosyal demokratlara, TİP yöneticilerinden Kemalistlere kadar herkesi kapsıyordu.

Yön, o zamana kadar hakkında konuşulması, yazılması yasak sayılan konuları gözüpek bir biçimde ele alışıyla "tabu yıkıcı" bir dergiydi. Yıktığı tabuların başında "sosyalizm" geliyordu. Doğan Avcıoğlu, daha *Yön*'ün ilk sayısında, "Yirminci yüzyılın ikinci yarısında azgelişmiş memleketler için tek çıkar yol sosyalizm"dir demiş (Avcıoğlu, 1961); bu çıkışıyla, sosyalizm devrinin "resmen" başlatılmasına öncülük etmişti (Toker, 1971: 12). Bunun yanında Nâzım Hikmet'in yıllarca yasaklı olduğu kabul edilen şiirlerini ilk yayımlayan da *Yön* oldu. Kürt sorunu, ürkek bir biçimde "Doğu sorunu" olarak tarif edilmekten *Yön*'ün cesur çıkışıyla kurtuldu. TİP de dahil olmak üzere dönemin siya-

mak üzere eğitilmişlerdir. Vedat Nedim ve Burhan Asaf ise Almanya'da eğitimleri sırasında Spartakist hareketin etkisi altında kalarak, devrimci sosyalizmi benimsemişlerdir. Böyle iki farklı kanaldan gelerek devrimci sosyalist hareket içinde yer alan bu kişiler, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında İstanbul'da *Aydınlık* dergisi çevresinde toplanmışlar bir bölümü de gizli TKP'de görev almışlardır.

TKP içinde çatışmalar yaşanmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllardaki atılımları, nasıl bir vaziyet alınacağı konusunda önemli görüş ayrılıkları bulunmaktadır. TKP içinde ulusalcı bir damarın varlığı Komintern'de sürekli eleştiri konusu olmaktadır. Bu uluslararası sistem her ülkenin komünist partisinin farklı bir ideolojik çizgi oluşturmasına olanak vermemektedir. Buna karşılık Sovyetler Birliği tek ülkede sosyalizm stratejisini uygulamaya başlamıştır. Dünyanın tümünde yaşanacak sosyalist devrim arayışı artık gündemde değildir. Her ülke kendi kaderiyle karşı karşıya kalmıştır. O zaman Komintern'in her ülkenin sosyalist hareketi üzerindeki hegemonik denetimini sürdürmesini anlamak güçleşmektedir. Onlar Marksizmi benimsemişlerdir. Marksizmin sosyal olayları açıklamaktaki gücünü kabul etmektedirler. Ama yaşadıkları ülkede sınıfsal farklılaşma belirginleşmemiştir, işçi sınıfı zayıftır. Sınıf merkezli bir siyasal çizginin, yaşadıkları ülkede başarılı olmadığını görmektedirler. Bu durumda sonuç alınmasını zor gördükleri bir siyasal çizgi adına ödemekte oldukları pahayı artık taşımak istememektedirler. 1925 ve 1927 yılındaki TKP tevkifatları ve parti içinde yaşanan gerilimler onları aşama, aşama partiden koparır. Bu kopuş 1927 tevkifatlarıyla tamamlanır.[3]

KADRO'NUN DOĞUŞU

1927 tevkifatı sonrasında dağılmış olan bu dört kişi, 1930'lu yılların başında değişik yaşam güzergâhlarından geçerek Ankara'da toplanırlar. Siyasal tercihleri dolayısıyla toplumda marjinal konuma itilmişlerdir. *Kadro*cular bu konumdan kurtulmak için kişisel potansiyellerini kullanarak iktidardaki Tek Parti rejiminin güvenini sağlamaya çalışırlar. Bunu sağlamakta başvurdukları yol çok sayıda yazı yazmaktır. *Muhit* ve *Hayat* dergilerinde, *Cumhuriyet* ve *İnkılap* gazetelerinde ve hepsinden daha önemlisi rejimin gazetesi *Hâkimiye-*

sal alanının bütün aktörleri, sorunu, "Doğu meselesi" olarak tanımlarken, *Yön* başyazarı Doğan Avcıoğlu, konuyu "resmî ideoloji" dışında tartışmaya açtı ve etnik mahiyetine vurgu yaparak "Kürt sorunu" kavramını legal bir yayında kullanan ilk yazar oldu (Avcıoğlu, 1966a).

Yön, 30 Haziran 1967'de yayın hayatına son verdiğinde, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatıldığı 14 ay dışta tutulursa, tam 5 buçuk yıl boyunca aralıksız yayın yapu. Toplam 222 sayı süren bu yayın faaliyeti, 1960'lı yıllardaki sol yayıncılık açısından önemli bir gelişmeydi. TİP'in yayın organları da dahil olmak üzere, o sıralarda yayımlanan hiçbir dergi bu kadar etkili, uzun ömürlü ve istikrarlı olamamıştı.

Yön, yayımlandığı dönem boyunca bütün sol çevrelerin takip ettiği, sol düşünce içinden geliştirilen farklı fikir ve projelerin ona karşı ya da ona dayanılarak oluşturulduğu bir yayın görünümündeydi.

Çalışanlar Partisi

Yön-Devrim hareketinin içinde yer aldığı örgütlenmelerden biri Çalışanlar Partisi

ti Milliye gazetesinde yazı yazmaya başlarlar.

Bu yıllar Türkiye'de kulakların yeni düşüncelere açık olduğu yıllardır. Beklenmedik bir biçimde 1929 Buhranı yaşanmıştır. Liberal ekonomik çözüm reçetelerinin çalışmadığı fark edilmiştir. Türkiye'nin buhran içinde demokrasiye geçmek için yaptığı Serbest Fırka deneyimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Mustafa Kemal halkın nabzını tutmak için 90 gün süren uzun yurtiçi gezisine çıkmıştır. Yani rejim bir arayış içindedir. CHF üçüncü kongresini toplayarak ünlü altı oku benimseyerek ideolojisine yeni bir yön çizmesinin arifesindedir.

Yönetim ekonomik buhran içinde, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin[4] kurulmasını kararlaştırır. Bu cemiyetin ülkede yerli malı üretiminde kaliteyi geliştirmek ve yerli malı tüketimini artırmak için kampanyalar yapması, seminerler ve sergiler düzenlemesi istenmektedir. Bu işin örgütlenmesi *Cumhuriyet* gazetesindeki yazılarıyla dikkati çeken Vedat Nedim'e önerilir. Bu cemiyetin çalışmaları Vedat Nedim, Şevket Süreyya ve İsmail Hüsrev'in yoğun bir işbirliği içine girmesine olanak verir. Cemiyetin *İktisat ve Tasarruf* adlı bir yayın organı vardır. Tüm yurtta her yıl Yerli Malı ve Tasarruf Haftası düzenler. Bu cemiyet 22 Nisan 1930'da Millî Sanayi Kongresi'ni, 14 Ocak 1931'de Ziraat Kongresi'ni düzenler. Her iki kongre'nin toplandığı günlerde sanayi ve ziraat sergileri açılır.

Şevket Süreyya *Hâkimiyeti Milliye*'deki yazılarıyla ve Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ndeki çalışmalarıyla artık Ankara'da dikkatleri çekmektedir. Rejimin yeni yön arayışlarında fikri sorulacak hale gelmiştir. Türk Ocağı Şevket Süreyya'yı bir konferans vermeye çağırır. 15 Ocak 1931'de ocağın genel merkezinde *"İnkılap ve Kadro"* adlı bir konferans verir. Bu konferans CHF çevrelerinde yankı bulur. Bu konferans Kadro hareketinin gelişmesi bakımından bir dönüm noktasını oluşturur.[5]

Sevket Süreyya konferansta Ankara'daki pesimist havaya kapılmadan, o sıradaki CHF yöneticiler *Saffet (Arıkan)*, *Recep (Peker)* ve *Vasıf (Çınar)*'ın düşüncelerinden farklı olarak inkılâbın bitmediği, yürümekte olduğunu savunur. İnkilâbın bütün ameli ve fikri unsurlarının tam olduğu, bunun derinleşip halkın şuurunda yerleşebilmesi için, bir fikir sistemi içinde derlenmesi gerektiğini belirtir. İnkılâp köye girmeli, genel buhran karşısında strüktürel çıkış yolları

idi. Çalışanlar Partisi girişimi, işçilerin, 27 Mayıs sonrasında ortaya çıkan ve Cumhuriyet tarihinde benzeri görülmemiş hareketlilikleri içinde boy verdi. On binlerce kişiyi içine alan mitingler, yürüyüşler, grevler, işçilerin 27 Mayıs sonrası dönemde yeni bir güç olarak ortaya çıktığını, siyasetin artık bu güç göz ardı edilerek yapılamayacağını gösteriyordu. 1961 seçimlerinde parti listelerinin dışında bırakılan Türk-İş liderleri, işçiler arasındaki bu olağanüstü hareketliliği arkalarına alarak bir siyasal parti kurabileceklerini düşünüp 1962'nin ilk günlerinde bu yönde harekete geçtiler.

Çalışanlar Partisi adı altında kurulması tasarlanan parti girişimine önderlik eden sendika liderleri, Yöncülerin ilişki içinde olduğu kişilerdi. Parti fikri ortaya çıkmadan önce sendika liderlerini ve dolayısıyla işçi kitlelerini İsmet Paşa hükümetini köklü reformlar yapmaya zorlamak üzere etkilemeye çalışan Yöncüler, Çalışanlar Partisi girişimi ortaya çıktığında ona özel bir önem verdiler. Üç nedenle: İlk olarak; Yön hareketinin "köklü reformlar"ı uygu-

aranmalıdır. Bunalım içinde bu ruh düşkünlüğünden kurtulmanın yolu, her şeye rağmen inkılâba sarılmak ve onu derinleştirmekti. Yaşanan bu sorunlar hep inkılâbın dinamik prensiplerinin yeterince işlenememiş olmasından kaynaklanıyordu. Bu açıklamayı ve işlemeyi yapacak olan da *öncü bir kadroydu.*[6]

Bu konferansın hazırlandığı günlerde Burhan Asaf (Belge) CHF için arayışlar içinde bulunan Yakup Kadri'yle Şevket Süreyya'yı bir araya getirir. *Kadro* diye bir dergi çıkarmak fikri gelişir. Tek Parti döneminde rejim ideolojisiyle ilişkili bir dergi çıkarmak kolay değildir. Yakup Kadri rejimin güvenilir adamı olarak önce partinin Genel Sekreteri Recep (Peker)'e gider *"Ben milletvekillerine ve halka Halk Partisinin ilkelerini anlatmak için bir dergi çıkarmak istiyorum"* der, Peker de *"bu vazife bizimdir, sana vermem"* diyerek tepkisini belirtir. Onun üzerine Mustafa Kemal'e giderek ondan izin almak zorunda kalır. Derginin çıkması için en büyük engel kalkmış, icazet alınmıştır.[7]

Kadro hareketinin ideolojik önderinin *Şevket Süreyya (Aydemir)* olduğu konusunda bir tartışma yoktur. Yakup Kadri onlara meşruiyet kazandıran bir tür paratoner işlevi görecektir. Yakup Kadri grubun üyeleriyle tartışmaları sonucunda onların düşüncelerinin kendi sezgileriyle üst üste düştüğünü farkeder ve kendisinden beklenen işlevi görmeye karar verir. Belli bir süre sonra Genel Kurmay'da çalışan, Mühendis Yüzbaşı *Mehmet Şevki (Yazman)*'ın, kendisinin gelerek, çalışmalara katılmasıyla hareketin oluşumu tamamlanır. Aylık olarak çıkan derginin ilk sayısı 1932 yılı ocak ayında çıkar.

36 sayı çıkan derginin her sayısı Yakup Kadri'nin evinde tartışılarak hazırlanmıştır. Derginin tümü üzerinde bir oydaşma sağlandıktan sonra yazarlar kendi üstlerine düşen yazıyı yazmışlardır. Grubun ideolojik konumunu belirleyen yazılar çoğunlukla Şevket Süreyya'nın kaleminden dile getirilmiştir. Dış siyaset konularında öncülüğü Burhan Asaf yüklenmiştir. Vedat Nedim ekonomi konularında, İsmail Hüsrev kırsal yapı çözümlemelerinde ve para analizlerinde, Mehmet Şevki teknolojik gelişme ve enerji konularında yoğunlaşmıştır. Edebiyat konuları Yakup Kadri, diğer sanat alanları ise Burhan Asaf ve Vedat Nedim tarafından yüklenilmiştir.

Kadro dergisinin yayımlanmaya başlaması artık onların konumunu değiştirmiştir. Onlar tek tek aydın olarak dü-

lamasını beklediği CHP, mevcut bileşimiyle bu reformların gerçekleştirilmesine karşı çıkan kesimlerin ağırlıkta olduğu bir yapıdaydı. Kapsamak istediği kesimler bakımından toprak ağalarını, eşrafı ve büyük sermaye sahiplerini dışarıda bırakan Çalışanlar Partisi, bu bakımdan CHP'ye göre bir üstünlük taşıyordu. İkinci olarak; Yöncüler, CHP'nin "köklü reformlar"ı uygulayacak bir programa sahip olmadığını düşünüyorlardı. Henüz bir programa sahip olmayan Çalışanlar Partisi, bu bakımdan da CHP'ye göre daha elverişli bir konumdaydı. Üçüncü olarak; Türk-İş'in hâlihazırdaki teşkilâtlarına dayanarak kolayca vücuda gelecek olan Çalışanlar Partisi, yukarından aşağıya kuruluş tarzıyla Yöncülerin aceleci iktidar perspektifine uygundu; Yöncüler, emekçi kitleler içinde uzun vadeli bir çalışmayla siyasete ağırlığını koyacak bir kitle partisi fikrine hayli uzaktılar.

Yöncüler, daha hazırlık aşamasında bir iktidar seçeneği olarak belirdiğine inandıkları Çalışanlar Partisi'ni, siyasal alana çıktıkları ilk dönemlerdeki mevcut düze-

şüncelerini söyleyen kişiler olmaktan çıkarak *Kadro* dergisi diye yeni bir özne yaratmışlardır. Rejim *Kadro*'yu çıkaran bireylere hoşgörü göstermesine rağmen yeni özneden rahatsız olmuştur. Sürekli olarak CHF Genel Sekreterliği'nin rahatsızlığını hisseden dergi, çok dikkatli davranmasına karşın ancak 36 sayı yayımlanabilmiştir.

KADRO'NUN İDEOLOJİSİNİN TEMEL ÖNERMELERİ

Bir özne olarak Kadro, CHF yöneticilerini rahatsız etmemek için çok dikkatli davranmıştır. İdeolojisine birden açıklık kazandırmamış, ideolojisini CHF yöneticilerini en az rahatsız edecek hususlardan başlayarak aşama, aşama netleştirmiştir. Kuramsal çerçeve olarak tarihsel materyalizm çizgisini yadsımamalarına karşın, yazılarında Marksist terminolojiyi kullanmamaya özen göstermişlerdir. Örneğin üretim güçleri yerine teknoloji, üretim ilişkileri yerine mülkiyet ilişkileri, kapitalizm yerine Avrupa Nizamı terimlerini seçmişlerdir. Ayrıca genel olarak güncel olanın dışında kalmaya çalışan üst düzeyden bir söylevi yeğlemişlerdir. Onun için de peygamberane bir dil kullanmakla eleştirilmişlerdir.[8]

Bu yazının kapsamı içinde *Kadro*'nun ideolojisi, çok ayrıntıya girmeden, kendi iç bütünlüğünü açığa çıkaracak şekilde verilecektir. Kadrocular yeni ideolojilerini kendilerinin bilim anlayışları olan diyalektik mantığa ve tarihsel materyalizme dayandırmışlardır. Böyle bir tutum, içinden geldikleri sol çevrelerce dönek olarak suçlandıkları bir dönemde kendilerine saygılarını koruyabilmeleri için gereklidir. Onların temelde yaptığı Üçüncü Enternasyonal'in dünyanın geleceğini sınıf çatışmasında gören yaklaşımı yerine metropol-sömürge çatışmasını koymak olmuştur. Böyle bir analiz bir yandan onları bir dönme olmaktan kurtarmakta, güvenilen bir kuramın yanlış uygulamasını düzeltmiş olma konumuna sokmakta, öte yandan iktidarın, milliyetçi, halkçı, devletçi ideolojisiyle paralellik kurmasını kolaylaştırmaktadır.

Kadrocuların tezlerini ana başlıklar altında şöyle özetleyebiliriz:

Kadrocuların İdeolojiye Materyalist Bakış Açıları

- Kadrocular için önce vücut ve madde vardır. Söz ve eylem onun sonucudur. İnsan mal ve düşünce üzerindeki hükümranlığını kaybetmemelidir.

ni köklü reformlarla değiştirme stratejileri çerçevesinde önemli bir olanak olarak değerlendirdiler ve partinin kuruluş çalışmalarına katılarak iki önemli rol oynadılar. İlkin, partiyi kendi amaçlarına uygun olarak, bir işçi sınıfı partisi olmanın ötesinde "toplumun zinde kuvvetleri" olarak tanımladıkları kesimleri kapsayacak geniş bir örgüt hâline getirmeye çalıştılar. İkinci olarak da, parti programının hazırlanmasında doğrudan ve belirleyici bir rol üstlenerek partiyi belirledikleri hedeflerle uyumlu bir çizgiye çekmeyi başardılar. Fakat, parti girişimi, Türk-İş yöneticilerinin yarı yoldan dönmeleri nedeniyle yalnızca bir girişim olarak kaldı.

Sosyalist Kültür Derneği (SKD)

Yöncüler, Çalışanlar Partisi girişimi akamete uğrasa bile, "emekten yana" bir partinin mutlaka kurulması gerektiğine inanıyorlardı. Çünkü, onlara göre, TİP, "sınıf önderliği davasını en önemli mesele olarak ortaya attığı" ve böylece "sosyalizm yolundaki engelleri kaldıracak ... kuvvetleri ... dağıttığı" için "gerçekçi" değil "ro-

• Onlara göre ideoloji *bizi çevreleyen cemiyet şartlarının, bizim dimağımıza yansıması ve bu yansımaların muayyen formüller ve doktrinler halinde ifadesidir.* Bizi çevreleyen şartların *birinci* kısmı cemiyet hayatının sürdürülmesi için insanla tabiatın temasına vasıta olan *teknik şartlardır. İkinci* nevi ise insanların insanlarla münasebetlerini düzenleyen *sosyal şartlardır.* Bu teknik ve sosyal şartların tümü cemiyetin manevi bünyesini vermektedir. İşte bir cemiyetin ideolojisi o cemiyetin yaşadığı bu teknik ve sosyal şartların, muayyen prensiplere göre ve onların inkişaf istikametleri dahilinde izah ve ifadesidir.

• Böyle bir ideolojik çerçeveyi benimseyen Kadrocular için bir milletin ilk gerçekleştirmesi gereken şey doğaya karşı olan savaşta galebe sağlamasıdır. Bu da bir yandan teknolojideki ilerleme, öte yandan muayyen bir iş disipliniyle millet iktisadi nizamını kurmak için tüm milleti kapsayan bir seferberlikle sağlanabilecektir.

Cumhuriyet İhtilalini Yorumlama Biçimleri

• Türkiye, bir inkılâp içindedir. Bu inkılâp durmamıştır. Türk cemiyetinin kendisine has ve kendisine uygun binasını kurulabilmek için, bu inkılâp, derinleşme ve genişlemesini sürdürmelidir.

• Düzenlenmiş bir zemin üstünde yarın ki İnkılâbın irade ve menfaatı, inkılâbı duyan ve yürüten azlık, fakat şuurlu bir avangardın, azlık fakat ileri bir kadronun iradesinde temsil olunmalıdır.

• Türkiye'nin yaşamakta olduğu inkılâp kendisine prensip ve onu yaşatacaklara şuur olabilecek bütün nazari ve fikri unsurlara maliktir. Ancak bu nazari ve fikri unsurlar inkılâba İDEOLOJİ olabilecek bir fikriyat sistemi içinde sentezlenmiş ve düzenlenmiş değildir.

• İnkılâbın, her biri ayrı ayrı kıymettar ve orijinal olan bu fikir ve nazariye unsurları birer birer izah edildikçe, pesimizm kalkacak, inkılap heyecanı doğacak, yeni ve standartlaşmış bir inkılapçı tipi doğacaktır.

Dünyanın Varolan Durumunu Açıklayan Görüşler

• Dünya bugün iki önemli çelişki altında bir dönüşüm yaşamaktadır. Bunlardan biri Avrupa'nın içindeki günden güne keskinleşen sınıf çelişkisidir. Avrupa, cemiyetinin kendi nizamı aleyhine inkişaf edip durmaktadır. İkincisi ise

mantik", "somut" değil "akademik" bir görünümdeydi. Bu nedenle de "özlenen bir parti" olmamıştı (Avcıoğlu, 1962a). Bununla birlikte, Yöncüler, kendilerini bir parti kurmak için yeterince hazırlıklı ve donanımlı, nesnel koşulları da yeterince elverişli görmüyorlardı. Hem kendilerini bir partinin kuruluşuna hazırlamak hem de sosyalizm tartışmalarına "vuzuh", zinde kuvvetlere de "şuur" kazandırmak maksadıyla yakın vadeli hedeflerine uygun bir dernek kurmayı tercih ettiler. 1963'ün ilk günlerinde resmen faaliyetlerine başlayan SKD'nin amacı, sosyalizme inananları "daha yakından fikrî temasa geçirmek, aralarında sosyalizmin meselelerini tartışmalarına imkân vermek, belli çözümler üzerinde çalışmak, varılan sonuçları demeçler, konferanslar, açık oturumlar, broşürler, kitaplar yoluyla yaymak"tı (*Yön*, 1962).

SKD, kuruluşunu takiben yöneticilerini de belirledi. DPT eski Müsteşarı Osman Nuri Torun Başkan, Sosyal Planlama Dairesi eski Başkanı Necat Ender Genel Sekreter seçilmişti. DPT İktisadi Planla-

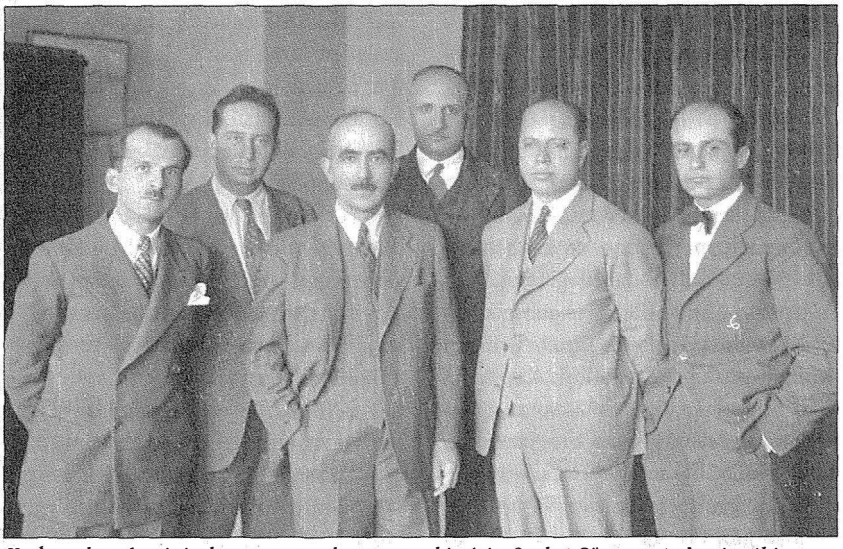

Kadrocular, derginin kapanmasından sonra, kimisi -Şevket Süreyya Aydemir gibi- görece ön planda ve politik angajmana yatkın, kimisi -Vedat Nedim Tör veya İsmail Hüsrev Tökin gibi- sessiz sedasız ve bilimsel-kültürel faaliyetlere ağırlık vererek, Cumhuriyet'in seçkin aydınlar zümresi içinde yer almaya devam etti.

Avrupa'yla bir buçuk milyarlık müstemleke ve yarı müstemleke halkı arasındaki çelişkidir. İfadesini *Millî Kurtuluş Mücadelelerinde* bulmaktadır. *Bu çelişkiler artık çözümlenme safhasına ulaşmıştır.*

• Bunun içindir ki bir yandan üretim araçlarını elinde toplayan memleketlerde *bu üretim* araçları üstündeki mülkiyet münasebetlerinin değişmesinden söz edilirken, öte yandan büyük sanayi memleketleriyle, sanayiden mahrum edilmiş memleketler, yahut, iktisadi müstemlekeler arasındaki bağımlılık ilişkisinin tasfiyesi istenilmektedir.

• Temel çelişkiyi sınıf çelişkisi değil de, Kadrocular gibi metropol ülke ile sömürge ve yarı sömürgeler arasındaki bir çelişki olarak alınca, zaman içinde

ma Dairesi eski Başkanı Atilla Karaosmanoğlu "araştırma ve dokümantasyon işleri"ni, Doğan Avcoğlu "yayın ve konferans işleri"ni, Sırrı Hocaoğlu ve Cemal Reşit Eyüboğlu "teşkilâtlanma işleri"ni, Adnan Başer Kafaoğlu "mali işler"i, Güney Özcebe "muhasipliği", Cahit Tanyol da "koordinasyon işleri"ni üstlenmişti (*Yön*, 1962).

SKD'nin başlıca etkinliği, "Cumartesi Toplantıları" olarak adlandırılan açık oturumlar ve konferanslardı. Bu etkinlikler, derneğin "yayın ve konferans işleri"nden sorumlu olan Doğan Avcıoğlu tarafından planlanıyordu. SKD açık oturumlarının odaklandığı iki nokta vardı: birincisi, kalkınmanın kapitalist yoldan gerçekleşemeyeceğini iktisadi ve siyasî gelişmelerin eleştirisi temelinde ortaya koymak; ikincisi Türkiye'de sosyalizme yönelişin ancak Kemalizmin açtığı yoldan gidilerek gerçekleşebileceğini göstermek.

SKD, *Yön*'ün Türkiye için geliştirdiği siyasî projenin asker ve sivil aydınlar arasında yayılmasının bir kanalı olarak en azından 1965'e kadar etkili oldu. Yön ha-

dünyanın *varacağı ereksel nokta* da değişmektedir. Varılacak nokta *müstakil siyasî ve iktisadi cüzü tâmlar (otarşik ulus devletler)* dünyası olmaktadır. *İşte tam bu noktada Kadrocu yorumla milliyetçilik üst üste düşmektedir.*

• Dünyanın yaşamakta olduğu buhran kapitalizmin kısa ya da uzun süreli devrevi buhranlarından değildir. Cihan Savaşı sonrasında dünya ekonomik bütünlüğünün bozularak üç ayrı nizam (Millî Kurtuluş Hareketleri, Kapitalist Tarz, Sosyalist İktisat Düzeni) arasında bölünmesi dolayısıyla ortaya çıkan bünyevi bir buhran söz konusudur.

• Buhranın bu niteliği Türkiye ve Türkiye gibi ülkeler için bir fırsat oluşturmaktadır. Buhranda emperyalist devletlerin denetimleri azalacağı için Türkiye, cihan buhranına rağmen hatta cihan buhranı sayesinde inkışaf eden bir memleket olabilecektir.

• Yaşanan bu dönüşüm sonrasında Asya Avrupalaşmayacaktır. "Yarattığı tezatlar yüzünden milletleri, milletlere parçalatan ve şimdi de sınıfları sınıflara parçalatmaya hazırlanan böyle bir hastalık kutusu" Asya milletleri için hiçbir zaman örnek oluşturmayacaktır. Millî Kurtuluş Hareketleri Avrupa'daki çatışmaları yaşamamak için doğan bu fırsatı "tezatsız yeni milletleri" yaratmak için kullanacaklardır.

Türkiye'nin Nasıl Bir Ülke Ekonomisi Oluşturması Gereği Konusundaki Görüşleri

• Türkiye, bu yeni cüzü-tâmlar (ulus devletler diye de okuyabilirsiniz) muvazenesinde, kendi mikyasında inkişaf ettirilmiş ve tanzim edilmiş sanayii, kendi kanunlarına göre cereyan eden, millî kredi ve emtia hareketleriyle, kendi kendine yeten ve kendine has iklim şartları sayesinde istihsal ettiği Müstesnâ Emtiasıyla cihan mübadelesine iştirak eden müstakil milleti temsil edecektir."

• Millî kurtuluş hareketleri, cihan iktisat vahdetini inhilal ettirmeye ve cihan iktisadiyatını teşkil eden unsurların birer birer kendi kabukları içine çekilmeleri suretiyle gittikçe iptidaileşmesine müteveccih menfi ve irticai bir hareket değildir *"Önerilen otarşi hedefi"* imkânın en azami haddine kadar inkişaf ettirilmiş *yeni cüzü tamlar halinde beynelmilel emtia mübadelelerine iştirak etmeye ve bu suretle daha rasyonel bir cihan vahdetini tesis etmeye* yönelmiştir.

• Müstemlekecilik antagonizminin tasfiyesi ve bu suretle tekniğin irrasyonel

reketi, 1965 Ekim genel seçimlerinin ardından, Mümtaz Soysal'ın *Yön*'den ayrılmasıyla sonuçlanan bir iç bölünme yaşayınca SKD de işlevsiz hâle geldi ve sönüp gitti. Bu bölünme, Yön hareketinin iki mimarı olan Mümtaz Soysal ile Doğan Avcıoğlu'nun 1965 seçimlerinden farklı stratejik sonuçlar çıkarmalarından kaynaklanıyordu. Mümtaz Soysal, seçim sonuçlarını değerlendirdiği yazısında, sosyalizmin geleceği için uzun vadeli, sabırlı çalışmalar yapmak gerektiğini belirtiyordu (Soysal, 1965). Doğan Avcıoğlu ise, mevcut toplumsal yapı varlığını koruduğu müddetçe sosyalistlerin halkla bütünleşmesinin, halk desteğiyle iktidara gelmesinin mümkün olmadığını; sosyalist kuruluşun, ancak, sosyalistlerin bir an önce ve "gerçekçi" yollarla iktidara gelmesine bağlı olduğunu savunuyordu (*Yön*, 1965). Biri uzun erimli öteki aceleci, biri reformcu öteki ihtilalci olan bu iki çizginin uç vermesi, Yön hareketi içindeki yarılmayı simgeliyor ve Mümtaz Soysal 1965 seçimlerinin hemen ardından *Yön*'den ayrılıyordu.

inkişafından doğan pazar ve müstemleke cereyanlarının kalkabilmesi için her tarafta tekniğin planlı bir mürakabe altına alınması, millî kurtuluş hareketlerinin inkişaf ve selameti için şarttır.

• Millî Kurtuluş hareketlerinin olduğu ülkelerde ise büyük istihsal tekniği belli bir zümrenin elinde tekasüf etmediği için sınıf tezadı cemiyetin bünyesini değiştirecek bir mahiyet kazanamayacaktır. Bu memleketlerde kurtuluş hareketleri kendi seyrinde devam edersе Ortaçağ kurumlarının kalıntıları ve henüz rüşeym halinde bulunan kapitalist sınıfların unsurları da kendiliğinden dumura uğrayacaktır.

• Plan ancak memleketin başlıca iktisat mıntıkalarında faaliyette bulunan ve millî iktisadiyatın mukadderatına hâkim olup onun vasfını ve mahiyetini tayin eden iktisat branşlarının tanzimi veya kuruluşunu kapsayacaktır. Yani köylü, küçük sanat ve ticaret erbabı serbest bırakılacaktır.

• *"Müstakil bir millet kalmak şartile, ileri, yüksek, verimli, gelirli ve aynı zamanda sınıfsız ve tezadsız bir millet olmak* ana davadır. Böyle bir dava karşısında bulunan biricik millet, Türk Milletidir. Böyle bir dava, Avrupalı mütehassıslar için mevcut değildir. Bu nedenle onların önerileri bu soruna yanıt veremez. Türkiye'nin iktisat siyasetinin ana prensibi adeta insiyaki denilebilecek şekilde, kendiliğinden devletçilik olarak belirmiştir. *Bu sosyal bir devletçiliktir.* Türk inkılâbı yaratıcılık kudretinin bir misalini de, iktisat siyasetinde vermektedir.

• Emperyalist memleketlerin teknik tahakkümü karşısında fertlerin başaramıyacağı kuruculuk işlerini bizzat devlet başaracaktır. *Hususi sermaye terakümü yolunun Türkiye iktisadiyatına vuracağı damga, daima gerilik ve bağımlılık olacaktır.* Öte yandan da sınıfsız ve tezadsız millet olmak idealimize kavuşmamızı engelleyecektir. Oysa *"Türk inkılâbı, bir sınıf inkılâbı değil, sınıfsız ve tezadsız millet oluş inkılâbıdır."*

• Ülkenin geniş parçalarında büyük sayılardaki Türk vatandaşları henüz ne bir emtia müstahsili, ne de bir emtia müstehlikidir. Müstahsilin bütün endişesi ailesinin asgari hadde indirilmiş ihtiyaçlarını karşılamaktır. *Bir iç pazar yahut memleketin bütün noktalarını birbirine bağlayan bir iktisat birliği henüz teessüs etmemiştir. İçtimai işbölümünün geliştirilmesi başıboş bir inkişafın insiyaki bir eseri değil millî bir iş planının tezi ve mevzuu olmalıdır.*

Devrim

Yön-Devrim hareketinin çizgisinde 1965 seçimlerinin ardından cuntacılığa kesin yönelişle meydana gelen radikal değişim, önceki dönemde kullanılan örgütsel araçları geçersiz kıldı. Farklı fikirleri, değişik alternatifleri tanımayı ve tartışmayı amaçlayan arayış dönemi organları *Yön* ve SKD, kendi sönme süreçlerini yaşadılar. SKD sessiz sedasız yok olurken *Yön* dergisi artık ihtilal hazırlıklarına başlamanın yollarını arayan Yöncüler tarafından 30 Haziran 1967'de kapatıldı. *Yön*'ün yerini 21 Ekim 1969'da yayın hayatına başlayan *Devrim* adlı haftalık dergi aldı. *Yön*'ün kapatılışı ile *Devrim*'in çıkarılışı arasındaki bir buçuk yılı aşkın süre Yön hareketi tarafından boşa geçirilmedi. Doğan Avcıoğlu, bu dönemde baş yapıtı olan *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın*'ı yazdı. Bu kitap yayımlandığı dönemde o denli etkili oldu ki, zaten prestijli bir aydın olan Doğan Avcıoğlu, ihtilale niyetli kimi asker ve sivil aydınların 'Başbakan adayı' hâline geldi. Yöncülerle ordu içindeki cuntacı gruplar arasındaki ilişkiler de bu dönemde kuruldu.

• Böyle bir planlama için ülkenin örgütlenmesinde inkılapçı bir bölge ayrımına ve örgütlenmesine gidilmelidir. Bunun için, merkezinde elektrik enerjisi üretim tesisleri bulunan bölgenin özelliklerine uygun olarak geliştirilmiş üretim kompleksleri bulunmalıdır.

• Böyle bir millî iş planı için sermaye yokluğunu bir engel olarak görmemek gerekir. "Yeni Türkiye'nin inşası ve yeni Türk Cemiyetinin kuruluşu işinin ilk mevzuu, Türk milletinin iş ve inşa kabiliyetinin hesap ve takdiridir. Bu hesap ve taktir işinde para şeklinde sermaye, iş şeklindeki sermayenin ancak bir peyki ve bir tâbii" olacaktır. Yani *millî işlerimizi, paramızın miktarı değil değil, paramızın miktarını millî işlerimiz sınırlayacaktır.*

• Garpteki sınai gelişmenin sonucu tüm müstemleke ve yarı müstemlekelerde say'ın (emeğin) kıymetsizleştirilmesi olmuştur. *Türkiye'de sınai inkişafın gayesi "say"in kıymetlendirilmesi olacaktır.* Kıymetsiz say geri tekniğin ve geri teknik müstemleke rejiminin ifadesidir. Türk inkılâbının şimdi içinde yaşadığımız merhalesi ileri tekniğin geri teknikle, ileri tekniğe has olan usul kaide ve müesseselerin hâkim hale getirilmesine çalışmaktır. Fakir derviş, inde çalışan çulha ve halı tezgahına köle olan kız, inkılâbın ulaşmaya çalıştığı tip değildir.

Türkiye'nin Ulusal Kurtuluş Hareketleri İçin Öncü Rolü Yüklenmesini Savunan Görüşler

• Avrupa düzeni ulusal kurtuluş hareketleri için geçerli bir yol gösterici değildir. Çünkü iddia edildiği gibi evrensel niteliğe sahip değildir. Bu nizam müstemleke çelişkisi üstünde yaşayan cemiyetin bünyesine uygundur. Dokunulmaz olduğu iddia edilen kurallar sorgulanmaya başlamıştır. *Millî kurtuluş hareketi ülkelerinin ideologları için yeni bir idrak genişliği ve fikir hürriyeti doğmuştur.*

• Millî kurtuluş hareketleri müstemlekecilik tezadını halledeceği için kendisine daha önce bilinmeyen bir yol çizme kendi kurallarını kendi koyma durumundadır. Bu nedenle *herhangi bir hareketin peyki, tâbii veya reservi olamaz.*

• Millî kurtuluş hareketlerine giren veya girmeye namzet bulunan millet ve memleketlerin aralarında gayeleri bakımından manevi bir mukadderat birliği vardır. Bu nedenle işbirliği yapmalı ve millî kurtuluş hareketlerinin

Devrim, Yön-Devrim hareketinin doğrudan doğruya ihtilalci yoldan iktidarı ele geçirme stratejisini benimsediği dönemin bir ürünüydü. *Yön*, Türkiye hangi yoldan giderse kalkınabilir, sorusuna cevap aramak amacıyla çıkarılmıştı. *Devrim* ise, bu soruya verilen netleştirilmiş cevapların nasıl hayata geçirilebileceğini ima eden isimdi. Nitekim, Doğan Avcıoğlu, iki dergisini mukayese ederken "1960'larda *Yön*'le Türkiye'nin yönünü belirledik. *Devrim*'le devrimi yapacağız" (Cemal, 1999: 204) demişti.

Devrim'in kurucuları, Mümtaz Soysal eksiğiyle, *Yön*'ü kuran kişilerdi. *Yön*'e kıyasla hayli daralmış olan yazar kadrosu ise, kurucularının yanı sıra bazı ünlü gazeteciler, akademisyenler ve asker orijinli kişilerden oluşuyordu.

Devrim'in okur kitlesi, esas olarak ordu mensupları, parlamenterler, aydınlar ve gençlerdi. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, *Devrim*'in askerlerin en çok okuduğu yayın organlarından biri olduğunu belirterek şunları söyleyecekti: "*Devrim* gazetesi orduda çok okunuyordu. 1969'da

bütün cihana şamil ehemmiyetini her fırsatta ilan etmelidirler.

• *"Millî Kurtuluş hareketlerinin tam ve hakiki mümessili Türkiye'dir."* "Devrimizde cereyan eden ve yarın cereyan edecek olan bütün millî kurtuluş hareketleri, ana prensipleri bakımından, ancak Türk millî İnkılâbının arkasından ve onun manevi çığırı ve prensipleri üstünde yürüyecektir." *"Türk milleti, şimdi de kendi millî kurtuluş hareketiyle, cihanın sayısız insan kütlelerine yeni bir yol çizmekte ve yeni bir istikamet vermektedir."*

• İşte yeni Türk devletinin tarihî misyonu budur. Müstemleke iktisadiyatından millet iktisadiyatına geçmenin ilk örneğini verecek olan Türkiye yeni ve orjinal çözümler bularak kendi yolunu bulacak ve bu yolu izleyecek diğerlerine öncülük edecektir.

KADRO'NUN YAYININA SON VERMEK ZORUNDA KALIŞI

Kadro'nun çıkışından CHF Genel Sekreteri Recep Peker'in rahatsız olduğunu ve çıkış icazetinin Gazi'den alındığını görmüştük. Bu nedenle *Kadro*'ya karşı tutumlar hep Gazi'nin sofrasına taşınmış ve bu icazetin geri alınmasına yönelik çabalar gösterilmiştir. İlk kriz derginin ikinci sayısının baş yazısında sözü edilen üç yüzük hikâyesi dolayısıyla çıkmıştır. Üç yüzük hikâyesinden CHF yöneticilerinin alınmalarının temel nedeni bu yazının tam Halkevleri'nin açılışını yaptıkları günlerde yayımlanmış olmasıydı. *Kadro*'nun CHF'ye hakiki yüzük bizde iması yaptığını düşünüyorlardı. Bu kriz Yakup Kadri'nin Gazi yakınlığı dolayısıyla atlatılmıştır. Ama Yakup Kadri'nin Gazi'nin sofrasına çağrılması sıklığı da çok düşmüştür.

Gazi'nin icazet vermesine karşın *Kadro*'nun çıkışından rahatsız olması Kadroculları çok temkinli olmaya itmiştir. Cumhuriyet'in ideologluğu rolünü Gazi'nin kimseye bırakmayacağını çok iyi bilmektedirler. Bu nedenle kendilerine seçtikleri rolü varolan ideolojinin formüle edilmesi ve yaygınlaştırılması için çalışma düzeyinde tutmuşlardır. Buna karşılık Başvekil İnönü Kadroculları desteklemektedir. Bunun iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi Kadroculların liberalizmi yadsıyarak yeni bir iktisadi politika arayışında bulunmasıdır. İnönü de dünya ekonomik bunalımı içindeki deneyimleri sonucu kapitalist mehafilin düşüncelerine hapsolmamış uzmanlar aramaya başlamıştır. Ayrıca

Fethiye'den Bodrum'a gitmek üzere jandarma botuna bindim. Güvertede otururken deniz tuttu. Uzanayım diye komutanın odasına çıktım. Baktım *Ant* ve *Devrim* gazetesi var" (aktaran Cemal, 1999: 26).

Devrim de tıpkı *Yön* gibi "zinde kuvvetler" arasında hayal kırıklığı yaratan bir genel seçimin ardından, Ekim 1969'da yayın hayatına başladı. Bu zamanlama, özellikle tercih edilmişti. Besbelli ki, parlamenter yolun "tutucu güçler"in iktidarını önlemekte bir çıkar yol olmadığının bir kez daha görülmesi beklenmişti. Seçim sonuçları, CHP ve TİP'in 1965 seçimlerine göre daha da gerilediğini gösteriyordu; Demirel'in AP'si ise yine oyların çoğunluğunu alarak tek başına iktidar koltuğuna oturmuştu. *Devrim*, böyle bir siyasal ortamda sosyalizmin parlamenter yoldan iktidara gelebileceğine dair bütün umutları yıkmayı ve parlamento dışı yollarla işbaşına gelecek devrimci bir hükümetin siyasî programını adım adım oluşturmayı amaçlıyordu. Doğan Avcıoğlu ilk başyazısında "cici demokrasi" olarak adlandırdığı parlamenter yolun Türkiye'nin

parti programına girmiş olmasına karşı devletçilik uygulamaları Gazi'ye yakın İş Bankası çevresi bakımından sürekli olarak devlet özel kesimin yapamadığını yapar dar kalıbının içine itilmeye çalışılmaktadır. Bu eğilime bilinçli olarak karşı çıkan böyle bir grubu çok yararlı görmektedir. Nitekim Cumhuriyet'in Onuncu Yılı vesilesiyle *Kadro*'ya devletçiliğin yararlı bir müdafaa vasıtası olduğunu anlatan bir yazı vermiştir.[9]

Dergi bu gerilimli ortamda yayımlanırken bardağı taşıran damla Şevket Süreyya'nın şeker üretimi konusunda yazdığı yazılar olmuştur. İş Bankası çevreleri bu yazılar üzerine Gazi'nin sofrasında icazetin geri çekilmesini sağlayacak havayı yaratma olanağını bulmuşlardır. Gazi bu eğilimini derginin imtiyaz sahibi olan Yakup Kadri'yi Tiran'a elçi atayarak göstermiştir. Daha sonra hatıratına koyduğu başlıktaki gibi Yakup Kadri "Zoraki Diplomat" olmuştur. Derginin diğer yazarları devlet memuru oldukları için derginin imtiyazını alma olanakları yoktur. Bu yolla derginin kapanması, büyük kırgınlıklar yaratılmadan, sağlanmaya çalışılmıştır. Devlet memuru olan diğer yazarlar görevlerini sürdürmüştür. Böylece rejimin Kadroculara değil ama yarattıkları yeni özne olan Kadro'ya karşı olduğu açıklık kazanmıştır.

Derginin kapanacağı 1934 yılı Ekim'inde çıkacak 34'üncü sayısında açıklık kazanmıştır. Bu sayıda Yakup Kadri Beyin bir ecnebi memlekette hükümeti temsil için memleketten ayrılacağından *Kadro*'nun bir sayı sonra yayınını tatil edeceği bildirilmiştir. Şevket Süreyya 34. sayının başyazısında inkılabın destancısını kaybetmekte olduğunu bildirirken, *"Her kahramanın bir destancısı vardır. Destanlara geçmemiş kahramanlıklardan hiç kimsenin haberi olmaz"* diyerek kapatma kararını verenlere kayıplarını hatırlatmaktadır.

ZAMAN ZAMAN YENİDEN ÜRETİLMEYE ÇALIŞILAN KADROCULUK

Kadro dergisinin kapanmasıyla Kadroculuğun sona erdiğini söylenemez. Kadrocular birey olarak görevlerini ve kamusal alanda yüksek kapasitelerinden doğan etkilerini sürdürmüşler, iktidarla ilişkilerinin olanak verdiği dönemlerde birkaçının bir araya gelmesiyle Kadrocu görüşlerini yeni koşullarda yeniden üretme olanaklarını bulmuşlardır. Bu fırsatların ilki İnönü'nün

kalkınmasının önündeki en önemli engel olduğunu vurguladı (Avcıoğlu, 1969). *Devrim*, çıkış bildirisinde, çağdaş uygarlığa ulaşmak için devrimlere yönelen Atatürk'ün de "biçimsel demokrasi kurumlarına" itibar etmediğini hatırlatıyor, "anti-Kemalist gidiş"i durdurup Kemalist hedefler yolunda yürümek için devrimci bir yönelişe girmek gerektiğine dikkat çekiyordu (*Devrim*, 1969).

12 Mart'tan sonra kapatılana kadar 79 sayı yayımlanan *Devrim*, *Yön*'den farklı olarak, Türkiye ve dünya üzerine detaylı araştırma ve analizlerin yapıldığı, farklı görüşlerin tartışıldığı bir "fikir dergisi" değildi. Bunun yerine, "belirlenmiş bir yönde" hareket yaratmayı hedefliyordu. Hangi toplumsal güçlere karşı, hangilerinden yana olduğu netti. Emperyalizm, işbirlikçiler, parlamenter rejimi savunan politikacılar "hedef tahtasındakiler"di. Bu hedefi devirmek üzere desteklenilen kuvvetler ise, ordu içindeki rejim karşıtı gruplar ve gençlikti. *Devrim*'in bütün argümanları Kemalizme dayandırılıyordu; *Yön*'deki "sosyalist" söylemden *Devrim*'de iz bile yoktu.

Cumhurbaşkanlığı döneminde ortaya çıkmıştır. Şevket Süreyya ve İsmail Hüsrev önce Savaşa Hazırlık Programının hazırlanmasında, Millî Korunma düzeninin kurulmasında ve nihayet savaş sonrası için *İvedili Sanayi Planı* diye de bilinen *Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programlarının*[10] oluşturulmasında belirleyici roller oynarlar. Tabii planlama faaliyetleri içinde çalışmak bir Kadrocu için heyecan verici bir deneyimdir.

1940'lı yıllarda Vedat Nedim *Hep Bu Topraktan* dergisini çıkarır.[11] Kadro*'da özgün olarak üretilecek olan bir siyasal düzen iken,* Hep Bu Topraktan*'da özgün olarak üretilecek olan ise sanattır. Bu kez Türkiye'ye tanınan misyon artık Millî Kurtuluş Savaşlarının değil bu toprakların sanatının oluşmasını sağlamaktır.* Kadroculların bir bölümü de bu dergide yazar.

Beklenebileceği üzere DP döneminde başlangıçta Burhan Asaf dışındaki Kadrocular kamudaki görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Burhan Asaf ise DP'nin sözcüsü haline gelmiştir. 1954 yılında diplomatlık kariyeri sona eren Yakup Kadri Türkiye'ye dönerek CHP saflarında *Ulus* gazetesinin başyazarı olarak görev alır. Bu dönem Kadroculuğun yeniden üretilmesi için uygun bir ortam değildir.

27 Mayıs 1960 müdahalesinden sonra Kadroculuğun yeniden üretilmesine uygun ortamlar oluşmuştur. Planlı ulusal kalkınma, anti-emperyalizm, sosyal adalet gibi kavramların ön plana çıktığı bir ortamın Kadroculların kendilerini yeniden üretebilmeleri için uygun olduğu açıktır. Tabii ki artık bir Tek Parti dönemi içinde değil, çok partili düzen içinde bulunmaktadırlar, bu gerçeğe uyum sağlayacaklardır. Zaten son on beş yıl içinde bu düzeltmeyi çoktan yapmışlardır. Kadroculuğun yeniden üretilmesinde en önemli fırsat "Yön" hareketinin ortaya çıkmasıyla doğar. Şevket Süreyya ve Yakup Kadri ideolojisini yakın buldukları bu dergide yazarlar. *Yön* bir sayısını *Kadro*'ya ayırır. Bu sayı yayımlanırken Vedat Nedim ve İsmail Hüsrev kendi resimlerinin Kadrocular arasında yer almamasını isterler. Onlar artık bu düşünceden kopmuşlardır. Şevket Süreyya bu fırsatı değerlendirmeye çalışırsa da tam olarak "Yön" çizgisine girmez. Kendisi Kadroculuğun ayrıldığı noktalardaki ısrarını sürdürür. Özellikle *Yön* kapandıktan sonra aynı grubun çıkardığı demokrasiyi cici demokrasi diye alaya alan *Devrim* gazetesi yayımlan-

Yön Yayınları

Yön-Devrim hareketinin bir diğer organı, Yön Yayınları idi. Yön Yayınları, akımın SKD ile eşzamanlı olarak oluşturduğu bir kurumdu. SKD'nin amaçlarından biri, "sosyalizmi kitaplar yoluyla da yaymak"tı. Yayınevinin kuruluşu, SKD'nin bu amacı çerçevesinde tasarlanmış olabilir. Yayınevinden çıkan kitapların hemen hepsinin Doğan Avcıoğlu'nun "önsöz"leriyle yayımlandığı göz önünde bulundurulursa, basılacak kitapların seçiminin daha çok onun tarafından yapıldığı tahmin edilebilir.

Yön Yayınları, örneğin Sol Yayınları gibi, klasik Marksist kitapların tercümesine dayalı bir faaliyet içinde değildi. Yayınevi, *Yön*'ün Türkiye üzerine tezlerini destekleyen yabancı araştırmacıların yapıtlarının belirli bir plan dahilinde çevirisine ve Türkiye'nin özgün koşullarını anti-emperyalizmden kaynaklanan bir sosyalizm perspektifiyle analiz eden çalışmaların yayımlanmasına odaklanmıştı. Bu bakımdan Yön Yayınları'nın, Yön hareketinin siyasî ve fikrî performansında önemli bir rol oynadığı ileri sürülebilir.

maya başladıktan sonra Şevket Süreyya bu gruptan uzaklaşır. 1970'li yılların ortalarından sonra Kadroculların doğal ömürleri tükenmeye başlar, teker, teker[12] bu dünyadan ayrılırlar.

SON VERİRKEN

Yazıya son verirken *Kadro* üzerinde üç boyutta genel bir değerlendirme yapalım.

Kadroculuğun Evrensellik İddiaları

Denilebilir ki Kadroculların tüm Türkiye'ye özgü olma söylemlerine karşın gerçekleştirdikleri hareketin iki bakımdan evrensel boyutu olduğu söylenebilir. Bunlardan biri sürece, diğeri ideolojik içeriğe ilişkindir.

Kadroculları bir an için ileri sürdükleri ideolojinin içeriğinden soyutlayarak, küçük bir aydınlar grubu olarak bir araya gelerek, varolan bir iktidarı ve uygulamalarını etkileyerek, bu yolla iktidarı bir türde bölüşmeye çalıştıklarını görürsek bunun evrensel bir süreç olduğunu söyleyebiliriz. Bu biraz da aydın olma sorumluluğunun bir parçasıdır. Eğer bir ülkede iktidar tek bir odakta toplanmış ise, belli bir ideolojik çerçeve üzerinde uzlaşabilen bir grup varsa ve determinist bir sosyal bilim anlayışına sahipseler, o ülkede kadroculuğun gelişme olasılığı yüksek olacaktır. Varolan bir iktidarı etkilemeye çalıştıkları için de toplumun tepeden etkilenebileceğine inanacaklar ve kendi ideolojik çerçevelerini iktidardaki grubu rahatsız etmeyecek biçimde yorumlamaya hazır olacaklar, en azından önerdikleri ideolojiyle iktidarın"biz" ve "öteki" kabulleri büyük ölçüde üst üste düşecektir.

Kadrocular yalnız süreçleriyle değil önerdikleri ideolojide de evrensellik iddiası taşımaktadırlar. Türkiye'yi millî kurtuluş hareketlerinin ilk örneği ve temsilcisi olarak ilan ettiklerinde de yeni olan bir şeyi tanımlamaktadırlar. *Ama bu yeni olan sui-generis değildir. Evrensel olacak olanın ilk örneğidir.* Kadrocular Türkiye'nin örnek olmasını istemektedirler. *Başka ülkeler bu örneği izleyeceği için gelecekte kendisine has olmaktan çıkacak, hiç olmazsa millî kurtuluş hareketlerini gerçekleştiren ülkeler kategorisi için genel olacaktır.*

Benzer Koşullar Dünyada Benzer İdeolojiler Yaratmıştır

Kadro hareketinin özgünlüğü sorunsalı iki bağlamda sorgulanmaktadır. Bunlardan biri günümüzün iktisat tarihçilerin-

Yön Yayınları varlık gösterdiği dönem boyunca toplam 8 kitap yayımladı. Bu kitapların adları ve yazarları Yön-Devrim hareketinin ideolojik kaynakları hakkında asgarî düzeyde olsa bile belli bir fikir verebilir: Yön Yayınları'nın ilk kitabı, Niyazi Berkes'in, adını *Yön* için hazırladığı yazı dizisinden alan *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz?* adlı eseriydi. Berkes'in, bu çalışmasının bir devamı olarak yine *Yön* için hazırladığı ikinci yazı dizisinin derlenmesinden oluşan *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler* adlı yapıtı, Yön Yayınları'nın ikinci kitabı oldu. Nâzım Hikmet'in şiirlerini Türkiye'de ilk kez yayımlayan *Yön*, şairin *Kurtuluş Savaşı Destanı* adlı kitabını yayınevinin üçüncü kitabı olarak bastı. Roger Garaudy'nin *İslâmiyet ve Sosyalizm*, Pierre Jalée adlı Fransız araştırmacının *Yoksul Ülkeler Nasıl Sömürülüyor?*, Yves Lacoste'un *Sınıf Açısından Azgelişmişlik*, Paris'teki Foundation Nationale des Sciences Politiques'te araştırma görevlisi olan Hélène Carrère d'Encausse ile Stuart Schram tarafından hazırlanan *Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik*,

ce gündeme getirilmekte ve Kadro'nun dünya kalkınma iktisadı yazınına Türkiye'nin özgün bir katkısı olduğu söylenmektedir.[13] İkincisi ise Türkiye'deki sol tarih yazıcılığının daha çok TKP içindeki düşünce süreklilikliklerini sorguladıklarında gündeme gelmektedir.

Şimdilik en az üç farklı yerde *Kadrocular öncesinde benzer kuramların geliştiğini biliyoruz.* Biri *Latin Amerika'da* diğeri *Balkanlar'da* gelişen iki örnek üzerinde son yıllarda iki önemli çalışma yayımlanmıştır. 1960'lı yılların ikinci yarısında Bağımlılık Okulu'nu da geliştirmiş olan Latin Amerika'da bu kuramsal çerçevenin ilk formunun gelişmesi 1930'lu yıllara kadar geriye gitmektedir. *Perulu Marksist José Carlos Mariátegui* (1894-1930) bu bakımdan önemli bir yer tutmaktadır. *O bir düşünür, politik aktivist ve gazetecidir.* 1920'li yıllarda Marksist-Leninist çerçeveyi Latin Amerika gerçeğiyle bağdaştırmaya çalışıyordu. *Mariátegui'nin milliyetçilikle ve sosyalizmi bağdaştırmaya* çalışan yaklaşımı günümüzün bağımlılık okuluyla önemli benzerlikler taşımaktadır.[14]

Bir başka gelişme *Romanya'da ortaya çıkmıştır.* Romanya'da Marksist düşünce geleneği 1880'li yıllara kadar uzanır. *Marksizm ve popülizm Romanya'da hep geç sanayileşen ülkeler için* uygun bir ideoloji olarak algılanmıştır. *Constantin Dobregeanu-Gherea*'ın 1910'da yayımladığı *Yeni Esirlik,* 1912'de yayımladığı *Gerikalmış Ülkelerde Sosyalizm* kitapları Romanya'da çok etkili olmuştur. Gherea merkezî kapitalist ülkelerle onlara bağımlı ülkelerin evrimlerindeki farkları üzerinde duruyor, gerikalmış ülkelerin kapitalizmin etkisi altında olmasının sıkıntısını çekerken, aynı zamanda da feodal ilişkileri tasfiye edemediği için yeterince kapitalistleşememenin sorunlarını yaşadığını gösteriyordu.[15]

Konumuz bakımından Romanya'da etkili olan ikinci isim *Mihail Manoilesku*'dur. Siyasette başarılı olmuş ülkesinde sanayi ve ticaret ve dış işleri bakanlıkları yapmıştır. 1929 yılında yayımlanan *Korumacılık Kuramı ve Uluslararası Ticaret* ve 1934'te yayımlanan *Korporatizmin Yüzyılı* kitaplarında ithal ikamesiyle *otarşik bir sanayileşmeyi* savunuyordu. Bu otarşik gelişmenin ülke içi dayanışmayı artıracağını ileri sürüyordu. Werner Sombart'ın düşüncelerini biliyordu. Ekonomi liberalizmden korporatizme geçişi tamamlayıncaya kadar Tek Parti'nin hâkimiyetinde bir siyasal rejim hüküm sürmeliydi.[16]

Üçüncüsü ise Rusya'da gelişen Gali-

M. Fahri'nin *Amerikan Harp Doktrinleri* başlıklı çalışmaları Yön Yayınları'ndan çıkan diğer kitaplardı.

FİKRÎ DÜZEY: KEMALİZM İLE MARKSİZM ARASINDA

Yön-Devrim hareketinin siyasal söylemi sosyalizme eklemlenmiş Kemalizmdi. Yöncüler, Kemalizmin ilkelerini, Marksizmden yararlanarak yeniden yorumlamak istemişlerdi. Böylece, toplumun iktisadi ve sosyal yapısını sosyalist bir düzene doğru değiştirmeyi mümkün kılacak bir program elde edebileceklerine, yarım kaldığına inandıkları Kemalist Devrimi tamamlayabileceklerine inanıyorlardı.

Yöncüler, toplumsal evrimde öncü kuvvetin aydınlar olduğuna inanıyorlardı. Değişim; cahil, miskin, muhafazakâr hâkim sınıfların etkisi altındaki halkın değil, okumuş, fedakâr ve kurtarıcı aydınların işi olabilirdi. Değişimin öncüsü olan aydın, halk adına kurtarıcı, halk için fedakâr olduğu için misyonunun meyvelerini hemencecik görmeli, değişim için en kısa, en

yevciliktir. Kadroculuğun Sultan Galiyevcilikle ilişkisi ne *Kadro*'nun yayımlandığı yıllarda ne de Türkiye'de Kadro hareketi üzerinde ilginin yeniden yoğunlaştığı 1970'li yıllarda söz konusu olmuştur. Sosyalist sistemin çözülmesinden sonra Türkiye'de Sultan Galiyev konusunda yayımlanan çok sayıda kitap[17] Kadro hareketiyle Galiyevcilik arasında ilişki kurulmasını gündeme getirmiştir.

Sultan Galiyev'in yaşam öyküsü çok üst düzeylere tırmanabilmiş olan bir Tatar devrimcisinin karşılaştıklarını göstermesi bakımından çok dramatiktir. Ama bizi burada daha çok ilgilendiren Galiyev'in 1920'li yıllarda bir "koloniler devrimi ve enternasyonali" tezini geliştirmiş olmasıdır. Millî meseleye Stalin'den farklı bir yaklaşım içindedir. Galiyev bir kuramcı olmaktan çok bir pratik adamıdır. Bu nedenle tezlerini içeren bir temel kitabı yoktur. Tezlerini değişik nedenlerle yaptığı ayrı ayrı çalışmalardan derlemek gerekmektedir. 1923-1928 yılları arasında Müslüman komünistlerin önemli bir bölümü şöyle ya da böyle Sultan Galiyevci hareketle ilişki kurmuştur.[18]

Sultan Galiyev için bolşevik devrim de ulusal sorunu üç aşamalı görüyordu. Birinci aşamada ulusal özerklik sağlanmalıydı. İkinci aşamada bu uluslarda sosyalist devrim gerçekleşmeliydi. Üçüncü aşamada ise tüm sömürge ulusları içine alan bir enternasyonal platformun oluşması yani Üçüncü Enternasyonal'den ayrı bir "Sömürge Enternasyonali" kurulması gerekiyordu. Galiyev dünya devriminin öncülüğü rolünün bu sömürge halkları tarafından oynanması gerektiğini ön görüyordu. Bu nedenle ona göre Müslüman ülkelerdeki ulusal kurtuluş savaşları sosyalist bir nitelik taşımaktaydı.[19]

Galiyevcilikle Kadroculuk arasında ideolojik paralellikler vardır, Şevket Süreyya gerek 1920 yılında Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'nda, gerek KUTV'daki eğitimi sırasında burada ders veren Galiyev'le tanışmış ve onun tezleri üzerinde düşünmüş olmalıdır. Ayrıca Sultan Galiyev'in Mustafa Suphi kanalıyla Türkiye'deki sosyalist hareketin gelişmesini etkilemeye çalıştığı bilinmektedir.[20] Kadroculari Galiyevciliğin devamı olarak görenler Şevket Süreyya'nın TKP'den ayrılışını Galiyevci çizgisini artık TKP içinde sürdürme olanağının kalmayışına bağlamaktadırlar. Şimdiye kadar TKP tarihi hakkında yazılanlar,[21] hatta Şevket Süreyya'yı suçlayanlar bile onun Galiyevciliğinden

kestirme yolu bulmalıydı. Yöncüler, kendilerine biçtikleri bu misyon bakımından geleneksel Osmanlı-Türk aydın hareketlerinin mirasçısıydılar. Yeni Osmanlılarla, Jön Türklerle, Kemalistlerle, Kadrocularla kendi aralarında bir süreklilik ilişkisi kuruyorlardı. Akımın öncüsü Doğan Avcıoğlu, "Namık Kemal'in nesli, vatanı kurtarmak için çok çabalamış", "asker-sivil zinde güçlerin kenetlenmesine dayanan İttihat ve Terakki hareketi İmparatorluğu kurtarmak için ... kahramanca bir mücadele vermiş", "Kurtuluş mücadelemizi bu devrimci kadrolar başarıya ulaştırmış, zaferden sonra tam bağımsız ve uygar Türkiye'yi inşa savaşına bu kadrolar öncülük etmiş", "Türkiye'nin geleceğinden kendini sorumlu tutan zinde güçler ... Türkiye'nin mutlu, bağımsız ve uygar olması yolunda devamlı çaba göstermişlerdir" (Avcıoğlu, 1971; 1970d) derken bu sürekliliğe vurgu yapıyordu.

Yöncüler, belki de, kendilerini geleneksel Osmanlı-Türk aydın hareketlerinin bir takipçisi, miraslarının bir emanetçisi olarak gördükleri için onlara yönelik eleştiri-

açıkça söz etmemişler ve suçlamalarını ona dayandırmamışlardır. Bu nedenle eldeki verilerin henüz bu tür bir yorumu haklı kılmak için yetersiz olduğunu düşünmüyoruz.

Bu irdelemelerden sonra denilebilir ki değişik ülkelerde ekonomik gelişmeyi hızlandırmak için, milliyetçilik ve sosyalizmi bağdaştırma yoluna giden ve birbirinden habersiz olan akımların ortaya çıkması olanaklıdır.

Bu bağdaştırma gereksinmesinin metropol ülkelerde değil, yarı sömürge ve sömürge olan ülkelerde milliyetçiliğin belli bir düzeyde gelişmiş bulunduğu ortamlarda sosyalist düşüncenin gelişmeye ve sosyalist devrim stratejilerinin tartışılmaya başladığı dönemlerde gelişmesi beklenebilir. Bu kuramların geç sanayileşen ülkelerin gelişmelerine yol göstermek için List, Knies ve Schmoller'in çalışmalarıyla 1840'larda oluşmuş bulunan Alman Tarihsel Okulu ile 1960'larda gelişen Bağımlılık Okulu arasında bir geçiş halkası oluşturduğu söylenebilir.

Kadroculaların Bazı Öngörüleri Gerçekleşti

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kadroculaların iki önemli öngörüsünün gerçekleştiği görüldü. 1965 yılına kadar 70'ten fazla Asya ve Afrika ülkesi bağımsızlığını elde etmiştir. 1919 yılında dünya yüzölçümünün yüzde 72'si dünya nüfusunun yüzde 69'unu sömürge ve bağımlı devletler oluştururken sömürgelerin yüzölçümü yüzde 4'e, nüfusu yüzde 1,1'e inmiştir.[22] Bu ülkeler ekonomilerini geliştirmek için devletçiliğe başvurmuşlardır. Soğuk savaş ortamında *Üçüncü Dünyacılık yeni bir ideolojik akım* olarak gelişmiştir. Öte yandan Latin Amerika'nın öncülüğünde gelişme kuramları alanında *Bağımlılık Okulu yeni bir paradigma olarak* ortaya çıkmıştır.[23] Ama bunun öncülüğünü Türkiye değil Latin Amerika yapmaktadır. ❐

DİPNOTLAR

1 Ömür Sezgin, *La Recherche d'une Doctrine Nouvelle du Développement Économique. Le Mouvement de Kadro en Turquie,* Universite de Paris I, Pantheon-Sorbone, Juillet 1974 (yayımlanmamış doktora tezi). Melda Kapyalı, *Kadro Hareketine Yakla-*

lerinde samimi bir radikallik içindeydiler. Kendi öncülleri saydıkları aydınların, on yıllar boyunca süren modernleşme çabalarına öncülük ettiğine, fedâkârân-ı millet olduklarına kaniydiler. Gelgelelim, yüz elli yılı aşkın mazisi olan Osmanlı-Türk geleneksel aydınlarının ülkeyi moderleştirme, Batı medeniyetine yetiştirme çabaları, 1960'lara gelindiğinde hâlâ amacına ulaşmamış, yedi düvele hükmeden koskoca bir imparatorluk çökmüş, onun içinden doğan Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan kısa bir zaman sonra yeniden bağımlı bir ülke hâline gelmiş; dünya çapında büyük bir heyecanla sürmekte olan kalkınma yarışında kendilerinden yıllarca önce bağımsızlık savaşını kazandığı birçok sömürge ülkenin bile gerisinde kalmıştı.

Yöncüler, Türkiye'nin olması gereken yeri ile olduğu yer arasındaki geniş açıyı ülkeyi olması gereken yere sürüklemeye muktedir yegâne zümre olarak gördükleri aydınların fikrî boşluklarına bağlıyorlardı. Doğan Avcıoğlu'na göre, Türkiye'nin son yüz yıllık tarihi, Harbiyeli, Askerî Tıbbîyeli, Mülkiyeli aydınların ülkeyi uy-

şımlar ve Kadro'nun Yöntem Anlayışı*, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 1983.

Nur Betül Çelik, *Türkiye'de Halkçılık ve Kadro Akımı*, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), 1984.

Giacomo Caretto, "1930'larda Kemalizm-Faşizm-Komünizm Üzerine Polemikler I, II", *Tarih ve Toplum*, Sayı 17, 18, Mayıs, Haziran, 1985.

Merdan Yanardağ, *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi*, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1988.

Naçi Bostancı, *Kadrocular ve Sosyo-Ekonomik Görüşleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.

F. Ertan Temuçin, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı, Ankara-1994.

Mustafa Türkeş, *Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

George Harris, *The Communists and The Kadro Movement*, The Isis Press, İstanbul, 2002.

İlhan Tekeli - Selim İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü, Kadroculari ve Kadro'yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

2 Hasan Âli Yücel, *Edebiyat Tarihimizden*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1957.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Anamın Kitabı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1980.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hep O Şarkı*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1956.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, Selek Yayınları, İstanbul, 1958,

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968,

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1967,

Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 1965.

Halil İbrahim Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle Şevket Süreyya Aydemir*, Ankara, 1977.

Vedat Nedim Tör, *Yıllar Böyle Geçti*, Milliyet Yayınları, İstanbul, Ağustos 1976

İbrahim Cılga, *"İsmail Hüsrev Tökin"*, Emre Kongar (editör), *Türk Toplum Bilimcileri 2*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 149-213.

3 Jülide Ergüder, *1927 Komünist Tevkifatı: İstanbul Ağır Ceza Mahkemesindeki Duruşma*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1978.

Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, (üçüncü basım) 1987.

Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar: II (1925-1936)*, BDS Yayınları, İstanbul, 1992.

4 Bu kurumun adı daha sonra Mustafa Kemal tarafından *Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu* olarak değiştirilmiştir. Vedat Nedim Tör, *Yıllar Böyle Geçti*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976, s. 15.

5 Şevket Süreyya, *İnkılâp ve Kadro*, Kadro Neşriyatı, 1932.

Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılâp ve Kadro*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1968.

6 Şevket Süreyya Aydemir, "Kadro Hareketi", *Milliyet*, 12-14 Kasım 1970.

7 *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri*, s. 82.

8 Ahmet Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, Sanayii Nefise Matbaası, 1933.

garlaştırma çabalarının bir tarihiydi (1970d). Ama bu tarih, aynı zamanda "yüzyıllık bir yanlış modernleşme politikasının" da tarihiydi (1966e). Hâlaskâr ve inkılâpçı aydın, toplumu modernleştirmek ve ileri götürmek için gerekli fikrî perspektifi yakalayamadığı için Türk toplumu on yıllardır bocalayıp duruyordu. Bu nedenle, Yön-Devrim hareketinin bağımsız bir siyasî akım olarak ortaya çıktığı dönemlerde yaptığı ilk iş, takipçisi olduğu aydın hareketlerinin bir eleştirisine, bir bakıma bir özeleştiriye girişmek oldu. Doğan Avcıoğlu, bu özeleştiri sürecini "...takkeyi önümüze koymak ve düşünmek zorundayız: Neden böyle olduk? Nasıl kalkınacağız?" sorusuyla başlattı (Avcıoğlu, 1964).

Bu özeleştirel başlangıcın sırlı kelimesi, "kalkınma" idi. Çünkü Yöncüleri kışkırtan temel sorun, bağımsızlık savaşlarının ilk muzaffer ülkesi olan Türkiye'nin, 1960'lar dünyasında sürmekte olan kalkınma yarışında en gerilerde kalmasıydı. Doğan Avcıoğlu'nun şu sözleri, bu durumu çarpıcı bir biçimde özetliyordu:

9 İsmet İnönü, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Kadro,* Sayı 22, Teşrinievvel 1933. Bu yazıya tepki için Bkz. Mahmut (Soydan): "Başvekilin Makalesi: Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Milliyet,* 5 Kasım 1933.

10 İlhan Tekeli, "II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Planı ve Programları", *ODTÜ Gelişme Dergisi,* 1979-1980 Özel Sayı,

11 Vedat Nedim Tör, Hep Bu.Topraktan, *Hep Bu Topraktan,* Sayı 1, Mayıs 1943, s. 3-11

12 Burhan Asaf Belge 23 Ağustos 1967'de, M.Şevki Yazman 26 Kasım 1974'te, Yakup Kadri Karaosmanoğlu 13 Aralık 1974'te, Şevket Süreyya Aydemir 25 Mart 1976'da, Vedat Nedim Tör 8 Nisan 1985'te, İsmail Hüsrev Tökin 21 Haziran 1993'te öldüler.

13 Gülten Kazgan, "İktisat", TÜBA: *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim "Sosyal Bilimler",* Ankara, 1997, s. 98.
Emre Kongar, *Atatürk ve Devrim Kuramları,* İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981, s. 102.
Haldun Gülalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri,* Yurt Yayınları, Ankara, *1983, s. 87-141.*
Ayşe Trak (Buğra), "Development Literature and Writers from Underdeveloped Countries, The Case of Turkey", *Current Anthropology,* Vol. 26, No. 1, s. 88-97, 1985.
Eyüp Özveren, "The Intellectual Legacy of Kadro Movement in Retrospect", *ODTÜ Gelişme Dergisi,* Cilt 23, Sayı 4, 1996, s. 565-576.

14 Robert A. Packenham, *The Dependency Movement,* Harvard University Press, Cambridge, 1992, s. 10.

15 Joseph L. Love, *Crafting the Third World, Theorizing Underdevelopment in Romenia and Brazil,* Stanford University Press, Stanford. 1996.

16 Joseph L. Love, *A.g.e.;* s. 71-100.

17 H. C.d'Encausse, s. Schram: *Asyada Marksizm ve Milliyetçilik,* Yön Yayınları, İstanbul, 1966.
A. Benningsen, C. Quelquejay: *Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları,* Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1981.
Renad Muhammedi, *Sırat Köprüsü Sultan Galiyev,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993.
Erol Kaymak, *Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyoneli,* İrfan Yayınevi, İstanbul, 1993.
Masayuki Yamauchi, *Sultan Galiyev İslâm Dünyası ve Rusya,* Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1998.

18 A. Benningsen, C.Quelquejay, *a.g.e.,* s. 147.

19 A. Benningsen, C.Quelquejay, *a.g.e.,* s. 84.

20 Erol Kaymak, *a.g.e.,* s. 203-209.

21 Örneğin Mete Tunçay'ın *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*'de Sultan Galiyev'in adı iki kez Rusya'da iken Mustafa Suphi'ye yazdığı mektuplar dolayısıyla dolaylı olarak geçmektedir.

22 E. Jukov A. İskenderov, *Çağımızda Ulusal Kurtuluş Savaşları ve Üçüncü Dünya,* Konuk Yayınları, İstanbul, 1975, s. 14.

23 Robert A. Packenham, *The Dependency Movement,* Harvard University Press, Cambridge, 1998.
Haldun Gülalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri,* Yurt Yayınları, Ankara, 1983.

Milletlerin millî bağımsızlığı bayrağını elinde tutan dünün anti-emperyalist Türkiyesi ile bugünkü Türkiye arasında uçurumlar var. Bir zamanlar Batının lınçlı bir saygıyla, Doğu ve Güney ülkelerinin de takdir ve umutla baktığı, başı dik itibarlı Kemalist Türkiyesinin yerini, emperyalizmin "borçlandır ve hükmet" taktiğinin kurbanı, bir avuç parazit zengini her zamankinden daha zengin, yoksul emekçi halkı da her zamankinden daha yoksul, en derin adaletsizliklerin hüküm sürdüğü bugünün çıkmazdaki Türkiyesi aldı (Avcıoğlu, 1965c).

Yöncüler, dönüp kendi geçmişleri saydıkları Osmanlı-Türk aydın hareketlerinin mazisine baktıklarında, onların başarısızlığının ardındaki en önemli nedenin toplumsal ilerleme ve kalkınmanın, ancak iktisadi yapıda gerçekleştirilecek köklü değişikliklerle mümkün olduğunu idrak edememek olduğunu görüyorlardı.

Yön-Devrim hareketinin öncüleri, Osmanlı-Türk aydınlarının Tanzimat döne-

minden itibaren farklı tarihsel bağlamlarda değişik biçimlerde dile getirdikleri "Batı seviyesine ulaşmak" talebini paylaşıyorlardı. Buna mukabil, Batı seviyesine nasıl ulaşılacağına ilişkin soruyu cevaplarken, farklı bir noktadan hareket ediyor; bir bakıma kendi öncellerinin yaklaşım tarzını tersine çeviriyorlardı. Daha *Yön* Bildirisi'nde şunları yazmışlardı:

> *Atatürk devrimleriyle amaç edinilen çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın, eğitim davasını sonuçlandırmanın, Türk demokrasisini yaşatmanın, sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasi rejimini sağlam temeller üzerine oturtmanın, ancak, iktisadi alanda hızla kalkınmakta, yani millî istihsal seviyesini hızla yükseltmekte göstereceğimiz başarıya bağlı olduğuna inanıyoruz (Yön*, 1961a).

Fark edilebileceği üzere, Osmanlı-Türk aydınının yaklaşık iki yüz yıldır dillendirdiği "çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak" Yöncülerin de hedefiydi; Yöncüler de, Yeni Osmanlılardan beri sorun edinilen "eğitim davası"nı çözüme kavuşturulması gereken bir mesele olarak ortaya koymuşlardı; Tanzimat döneminden beri hasreti çekilen hürriyet, Yöncülerin de temel amaçlarından biriydi. Fakat, bütün bu hedeflere ulaşmanın yolu bakımından çok temel bir ayrılık söz konusuydu. Bildiri, ilerlemenin eğitim ve hürriyet rejimiyle geleceği fikrine katılmıyor; bu davaların sonuçlandırılmasının iktisadi hayattaki değişim ve ilerlemelere bağlı olduğunu vurguluyordu.

Yöncüler, geleneksel aydın hareketlerinin memleket meselelerini ele alış ve çözüm getirişteki nokta-i nazarlarından radikal bir şekilde koparken dünyaya maddeci, eğer deyim uygunsa "iktisâdiyyâtçı" bir görüş açısıyla bakıyorlar, daha yola çıktıkları andan itibaren ülkenin içinde bulunduğu belli başlı bütün sorunların maddi bir temelden kaynaklandığına işaret ediyorlardı. *Yön* Bildirisi'nde yer alan ifadelerle belirtilecek olursa; "Sosyal buhran, iktisadi buhranın tabii bir sonucu" olarak kavranıyordu. Öyleyse, bütün buhranların anası olan iktisadi hayat, "istihsal seviyesini hızla yükseltecek şekilde" yeniden düzenlenmeliydi. Yeniden düzenlenmiş iktisadi hayat sonucunda, "toplum düzenine, insan davranışlarına değişiklikler gelecek"; akılcı fikirlere açık bir toplum ve ayakları üzerine oturmuş bir demokrasi işte o zaman doğacaktı. İşte o zamandır ki, karnı doyan, evi ısınan, geçim derdi yaşamayan kitleler, eğitime ve akılcı düşüncelere yönelecekti. Yöncüler açısından toplumun geri kalmışlığının nedeni halkın cahil olması değil, halkın cahil olmasının nedeni toplumun geri kalmış olmasıydı. Halk, toplumun gelişmemiş sosyal ve iktisadi yapısının baskılarından kurtarıldığı zaman eğitime yönelecek, "gerçek" demokrasiye sahip çıkacaktı (Avcıoğlu, 1962f).

Oysa, Osmanlı-Türk aydını meseleye bu açıdan bakmayı hiçbir zaman başaramamış, kurtuluşu daima Batı tipi anayasadan ummuştu. Doğan Avcıoğlu, bu durumu ironik bir dille eleştirecekti: "Batıcı aydınımız, yüz küsur yıldır kurtuluşu Batı tipi anayasalardan bekler durur. Kurtuluş anayasalardan beklendiğinden, işler kötüye gidince elbette anayasa suçlu olur. Cici anayasalar, kaka anayasalar, katil anayasalar, hızır anayasalar gürültüsü ve gümbürtüsü içinde, dönme dolap döner bre döner." Oysa, onun açısından esas mesele, anayasanın üzerinde yükseleceği temel yapıda gizlenmiştir: "İster Amerikan, ister Avrupaî tip anayasal giysi giydiriniz, çarpık ekonomik gövde, giysiye biçimini verecektir" (Avcıoğlu, 2000: 374, 390).

Kendilerine öncel aydın hareketlerinin bütün siyasî tecrübesinden toplumsal ilerlenmenin ancak iktisadi kalkınma sağlanarak gerçekleştirilebileceği dersini çıkaran Yöncüler, iktisadi hayatın yeniden düzenlenmesinin kapitalist esasa göre olamayacağına kesin olarak inanmışlardı. Doğan

Bir tür "Kemalist sosyalizm" anlayışını savunan Doğan Avcıoğlu, gerek Yön *gerekse* Devrim *dergileriyle 1960'lı yılların sonundan 1970'lerin ilk yarısına kadar önemli rol oynadı. 12 Mart'ta Cemal Madanoğlu ile birlikte "orduyu başkaldırmaya teşvik" suçlamasıyla yargılanan Avcıoğlu, 1973'te siyasal yaşamdan çekildi.*

Avcıoğlu'nun bu konudaki fikri netti: "... çıkmaza giriş yolu, kapitalist gelişme olmuştur. Çıkmazdan kurtuluş yolu, kapitalist yolu olamaz" (Avcıoğlu, 1965c).

Yön-Devrim hareketinin daha ortaya çıktığı dönemde öne sürdüğü ve on yıl boyunca *Yön* ve *Devrim* dergileri aracılığıyla geliştirdiği bu fikirler; toplumun anayasalar, yasalar, yönetmelikler, siyasal temsil organları, idarede yeni modeller ve maarifte iyileştirmelerle toplumu ileriye götüreceğine kani olan Osmanlı-Türk geleneksel aydın hareketleri içinde fikrî bir kopma teşebbüsünü simgeliyordu. Yöncüler, mirasçısı oldukları aydınların başaramadıkları, toplumu ileri götürme işini, onların yanlış fikirlerinden, bakış açılarından sıyrılarak başarabileceklerini düşünüyorlardı. Fikrî bakımdan kendilerine dayanak olabilecek bazı yanların bir tek Kemalizmde bulunduğuna inanıyorlardı. Kendi siyasî fikirlerini oluştururken Kemalizme ayrıcalıklı bir yer tanımaları bundandı. Yöncüler, Kemalizmi üç önemli niteliği nedeniyle kendi fikirlerinin bir kaynağı, bir ilk başvuru noktası olarak değerlendirmişlerdi.

Birinci neden; Kemalizmde gördükleri güçlü bağımsızlıkçı yandı. Bağımsızlıkçılık, Yön-Devrim hareketinin söyleminin en merkezî kavramıydı. İktisadi ve siyasî bağımsızlık, Yöncülerin gözünde, kalkınmanın; yol taşlarını kalkınmanın döşeyeceği sosyalizmin ve böylece Türkiye'nin muasır medeniyet seviyesine erişmesinin ön şartıydı. Doğan Avcıoğlu, "Sosyalistler ... [b]ağımsızlık davası yanında bütün öteki meseleleri ikinci derecede önemli saymaktadırlar" diyordu (1967). Yöncüler, kendilerine öncel aydın hareketlerine bu açıdan bakıklarında yalnızca Kemalizmde güçlü bir bağımsızlıkçı damar görüyorlardı. "Tanzimat ilericileri" diyordu, Doğan Avcıoğlu, "sarayın gölgesinde, bilerek ya da bilmeyerek, Avrupa emperyalizminin arzuladığı ve onların çıkarına olan re-

Kemalizmi Aşmak?

ORHAN KOÇAK

1991'de *Sol Kemalizme Bakıyor* adlı bir kitap çıkmıştı (Cinemre-Çakır, 1991); bazıları Türkiye solunun örgütsel ve düşünsel açıdan farklı kesimlerine bağlı, bazıları da bu konularda bağımsızca söz almış kişilerle yapılan söyleşiler vardı kitapta. On beş yıl sonra okunduğunda dikkat çeken şey, bazı konuşmacıların, daha çok da örgütlü sol hareketlere mensup olanların, sol içinde Kemalizmin etkisinin *nihayet* aşılmış olduğunu söylemeleridir; hatta bazı konuşmacılara göre, Kemalizm kendi içinde de tükenmiş, işlevini yitirmiş, ömrünü tamamlamıştır. Örneğin, birinci ve ikinci TİP içinde yer almış, bugün de yeni TKP'nin sözcüleri arasında görünen Metin Çulhaoğlu, bazı açık kapılar bırakmakla birlikte, bu noktada hayli emin konuşmaktadır. Çulhaoğlu'na göre, Kemalizmin kendi teorik "muğlaklığı" ("amorfluğu", "yoruma açık ve köşelilikten uzak" oluşu) Türkiye'de "İslâm radikalizmi" dışında bütün siyasî hareketleri Kemalizme "şurasından ya da burasından giriş yapma çabasına" kışkırtmış olsa bile, "bu çabalar siyasî anlamını ya da siyasî getirisini 12 Eylül'le birlikte yitirmiştir":

> *Yani bundan sonra herhangi bir siyasî hareket Kemalizme hiçbir referansta bulunmayacaktır iddiasında değilim, ama en azından 12 Eylül'den sonraki şu on bir sene içinde, bu ihtimalin çok büyük ölçüde zayıfladığı kanısındayım. Onu da şuna bağlıyorum; Türkiye'de yaşanan siyasî pratik, amorf da olsa, Kemalizmi likide etmiştir. Nitekim bu likidasyonun sonucu olarak bugün Kemalizmle, kendi bütünlüğü olan bir ideoloji olarak değil, tek tek bazı öğelerine referans yapılarak ilişki kurulabilmektedir. Sözgelimi, "bugün Kemalizm şudur, biz de bunun izleyicisiyiz," diyen siyasî hareket ya yoktur ya da varsa bile bunun ciddi bir teorik temeli yoktur... Ama buna karşı, "ben Misak-ı Mil-*

formlara yönelmişlerdir. ... 1908 ilericiliği, İngiliz emperyalizminin yerine Alman emperyalizminin dümen suyunda girişilen kanlı bir savaştan ve boş yere verilen yüz binlerce şehitten öte bir şey getirmemiştir" (Avcıoğlu, 1965a). Oysa, Yöncüler açısından, bütün geleneksel aydın hareketleri içinde bağımsızlığın merkezî önemini fark eden, yalnızca, Kurtuluş Savaşı'nın öncüsü Mustafa Kemal Paşa'ydı. "Atatürkçülüğün özünde tam bağımsızlık vardır" diyen Avcıoğlu, Kemal Paşa'nın "piyasada, maliyede, ekonomide, adalette, askerlikte, kültürde ve bu gibi konularda tam bağımsızlık ve özgürlük demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk ulus ve ülkenin gerçek anlamıyla, bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir" sözlerini aktardıktan sonra, kendi hedefleriyle Atatürk'ün çizdiği bu yön arasında tam bir özdeşlik kuruyordu. Diyordu ki; "Sosyalistler, gerçek anlamıyla böyle bir bağımsızlığın peşinde koşmaktadırlar" (Avcıoğlu, 1967).

Yöncülerin, Kemalizme ayrıcalıklı bir yer tanımalarının ikinci nedeni; onun ilkelerinin, kendi sosyalizm projelerinin tarifine uygun bir zemin sağlamasıydı.

li'ye sahip çıkıyorum", "ben laikliğe sahip çıkıyorum", "ben devletçiliğe sahip çıkıyorum" diyen hareketler bulmak mümkündür... Ama yüzde şu kadar devletçilikten, yüzde şu kadar laiklikten oluşan bir Kemalist ideoloji, bir blok olarak referans alınmamaktadır. Kemalizm tarihin ve pratiğin likidasyonuna uğramıştır.

Çulhaoğlu, "'60'larda Türkiye sosyalist hareketinin çok genel hatlarıyla iki kanadı" olduğunu da belirtiyordu: "Daha az Kemalist olan TİP ile daha çok Kemalist olan MDD hareketi." Çulhaoğlu'na göre bu ikinci kanat da "69-71 arasında geçirdiği deneyim ve ondan sonraki muhasebe sonucunda, çok büyük ölçüde Kemalizmden kopmuştur... Dev-Yol, Kurtuluş gibi hareketlerde de, savundukları sosyalizm anlayışına sinmiş, biraz kazınınca altından Kemalizm çıkar gibi bir şey görmüyorum. Büyük ölçüde hesaplaşmanın tamamlandığını düşünüyorum."

O hareketlerin kendi sözcüleri ne düşünmekteydi bu konuda? Aynı kitaba söyleşi veren Kurtuluş hareketinin sözcülerinden Seyfi Öngider'in de "hesabın kapatıldığı" kanısında olduğunu

Türkiye'de '68 hareketinin ciddi kopuş noktalarından birinin, özü itibariyle Kemalizme yaslanan MDD ile Kemalizme eleştirel bir tavırla yaklaşanlar arasında yaşandığı aşikârdır.

ama Çulhaoğlu'ndan farklı olarak bunu askerî darbelerin şokundan çok, '70'li yılların sonlarında "Kürt hareketinde yaşanan canlanmaya" bağladığını görüyoruz:

Belki [bu canlanmanın] da etkisiyle, artık Kemalizm daha bir yerine otur-

Doğan Avcıoğlu, "Esasen sosyalizmi, halkçılık, devletçilik, devrimcilik, lâiklik, cumhuriyetçilik ve milliyetçilik ilkelerine dayanan Atatürkçülüğün en tabii sonucu sayıyoruz" derken bu imkâna işaret ediyordu (Avcıoğlu, 1962e).

Yöncülerin, Kemalizme ayrıcalıklı bir yer tanımalarının üçüncü nedeni; Atatürk'ün Türkiye toplumundaki imgesel konumuydu. Yöncüler, Türkiye'de herhangi bir siyasî projenin başarıya ulaşmasının ön koşulunun kendini Kemalist bir motifle sunması gerektiğinin bilincindeydiler. Kemalizmle ilişkilendirilmiş, Atatürk'e maledilmiş bir siyasî proje, hem toplumun geniş kesimlerinde hem de bu geniş kesimler içinde siyasî bakımdan atak gruplar nezdinde kazanılacak meşruiyetin en önemli dayanaklarından biri olabilirdi. Doğan Avcıoğlu, bu konuda şunları yazıyordu:

Atatürk çeşitli sosyal sınıflarda derin izler bırakmış büyük bir insandır. Bu sebeple Atatürkçü bir politika, ... çeşitli sosyal tabakalarda beklenmedik destekler bulabilir. Memur burjuvazisinin dinamik unsurları, Atatürkçü aydınlar, küçük es-

tulabilir olmuştur. Bu da anlatmaya çalıştığım gibi, onun tarihsel doğuşu itibariyle, ticaret burjuvazisiyle başlayan bir macerasının olduğuna dair bir yaklaşımdır ve esas olarak da şöyle bir tanımlamaya ulaşılmıştır: Kemalizm bu ülkede burjuvazinin ideolojik şemsiyesidir. Çeşitli dönemler içinde 1920'lerden bugüne kadar burjuvazinin değişik kesimleri egemen olmuştur. Önce ticaret burjuvazisi, sonra da ticaret burjuvazisinin bizzat devlet eliyle palazlandırılarak sanayi burjuvazisine dönüştürülmesi, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, giderek '60'lı yıllardan itibaren tekelci burjuvazinin oluşması... Kemalizm bu dönemler içinde hep burjuvazinin sahiplendiği bir şey olmuştur... burjuvazi için ideolojik bir şemsiye. Burjuvazinin değişik katmanları ve siyasal olarak değişik akımları bu şemsiyenin altında kendilerine yer bulabiliyor. Evren de Kemalist, İlhan Selçuk da.

Şu halde Kemalizmin '20'lerde tüccarların, '50'lerden itibaren sanayicilerin ve '60'lardan sonra da tekelci sermayenin ideolojik şemsiyesi olduğunu solculara gösteren, esas olarak, '70'lerin sonundan itibaren canlanan ve özerkleşme eğilimine giren Kürt hareketi olmuştur. Ama '20'lerde, '30'larda, hatta '50'lerde bir Kürt hareketi yok muydu sorusunu erteleyelim ve Öngider ile Çulhaoğlu'nun açıklamalarındaki vurgu farklarının şu son yıllarda tanık olduğumuz ciddi politika zıtlıklarında ifade bulduğunu kaydettikten sonra, eski MDD çizgisinin ayrışmasıyla doğmuş bir başka hareketin bir sözcüsünün bu konudaki önermelerine bakalım. Emek Partisi'nin önde gelen üyelerinden ve *Evrensel Kültür* dergisinin yayın yönetmeni Aydın Çubukçu, "hesap" bahsinde çok daha temkinli görünmektedir. Aynı kitapta yer alan söyleşisinde, "Türk solunun kendi kimliğiyle Kemalizm arasında bir hesaplaşma, dün olmadığı gibi bugün de yok" diyor ve şu önemli saptamayı yapıyor:

Hesaplaşma olmayan bu şey, daima kendi dışındaki birtakım etkenlerin, Kemalizm karşısında kendini yeniden tanımlamayı dayatması biçiminde ortaya çıkıyor. "Kemalizmden kopuş gerçekleşti mi, gerçekleşmedi mi?" sorusu, solun kendi iç imkânları

naf, sayıca az da olsa milletlerarası kapitalizmle çatışma halindeki millî sanayiciler ... Atatürkçü bir programın uygulanmasında ileri gidişin temel unsuru olan işçilerimizin safında yer alabilirler (Avcıoğlu, 1963).

Avcıoğlu'nun bu sözlerinden, Mustafa Kemal imgesinin, bir albayla bir işçiyi, bir köylüyle bir yargıcı aynı safta yürümeye razı edecek mitsel bir işlev göreceğini beklediği anlaşılabiliyordu.

Yöncülerin, kendi fikrî gelişimlerinde Kemalizme ayrıcalıklı bir yer tanımakla birlikte, ona karşı üvey evlâtların velinimetlerine gösterdiği itaatkârlık içinde olmadıklarını belirtmek gerekiyor. Onlar, Gün Zileli'nin belirttiği gibi (2004: 109) "Kemalizmin öz evlâtlarıydılar. Bu yüzden, babalarını ya da ailelerini eleştirmekte son derece cesurdular." Bu tavır, Doğan Avcıoğlu'nun Kemalizm eleştirilerinde net bir biçimde fark edilir. Avcıoğlu, Kemalist hareketin içindeki yaygın eleştirel yaklaşımlarda genellikle görüldüğü üzere yalnızca bir "etraf eleştirmeni" değildi. Atatürk'ün etrafındaki kadroya eleştirileri şeditti; ama aynı şiddet, bizzat Atatürk'ün kendisine

ve kendi hareketi bakımından bugün cevaplandırılabilecek durumda değil sanıyorum. Yani, sol kendisini bir işçi hareketi olarak ortaya koymadıkça, kendisini hâlâ kendi dışındakilerle ve kendi karşıtlarıyla tanımlamak durumunda kalacaktır. Bu anlamda "Kemalizmden kopuş gerçekleşti mi"nin cevabı, Kemalizmden kopuşu zorlayan dış etkilerin durumuyla değerlendirilebilecek bir şey olarak kalmaya devam ediyor. Bunlar Kemalizmi [ve] Kemalizm olarak ifade edilen devlet politikalarını ne kadar zorluyorlar ve Türk solu bundan ne kadar etkileniyor... Türk solu işçi hareketi olarak kendisini yeniden tanımlama sürecine girmedikçe, yani hâlâ ideolojik besinini Kemalizmin ilerici konumundan üretmeye ... devam eden bir aydın çabası, bir küçük burjuva kimlik olarak kaldıkça, soruna sınıf karakteri taşıyan bir cevap vermesi mümkün olmayacaktır.

Çubukçu'ya göre de, o tarihte (1991) "Kemalizmi zorlayan dış etken" Kürt sorunudur ve çeşitli sol hareketlerin Kemalizm karşısındaki konumları da Kürt sorunundaki tavırlarıyla belirlenecektir: "Bugün Türk solunda Kemalizm değerlendirmelerini koşullayan olgu Kürt sorunudur," diyordu aktardığım sözlerden hemen önce: "Öyle ki, gelinen durumda, bir zamanlar açıkça Kemalizmle olan yakınlık dolayısıyla birer ihanet ve karşıdevrim olarak anılagelmiş kimi olaylar, Koçgiri Ayaklanması, Şeyh Sait İsyanı, Dersim Ayaklanması gibi olaylar, bugün Kürt ulusal kurtuluş hareketinin tarihsel öncelleri olarak ele alınmakta ve Kemalizme bakışta bu gibi değişen kriterler rol oynamaktadır." Çubukçu'yu Öngider'den ayıran nüansı kaydetmeliyiz: "Kemalizmden kopuş"un solun "kendi imkânlarıyla" ve kendi özgül alanı (işçi hareketi) içindeki deneyimlerle değil de sadece Kürt sorunu üzerinden gerçekleşmesi, sol açısından bir *yetersizliğin* dışavurumudur Çubukçu'ya göre. Öngider ise bu noktada daha tasasız, daha güvenli görünüyor; sınıfsal sorunla Kürt sorunu arasında tözsel bir fark gözetmiyor gibidir: İkisi de solun "kendilik" alanına dahildir; yeterlilik, tam tersine, bu ikisinin ayrılmamasına bağlı olacaktır.

On beş yıl önce henüz epeyce teorik görünebilen bu nüansların son

yönelttiği eleştirilerde de görülüyordu. Doğan Avcıoğlu, Atatürk'ün söylemindeki çelişkileri ve bu çelişkileri kapitalizmden yana çözüşünü ortaya koyuyor ve diyordu ki; "Atatürk bir yandan emeğin hakkını savunur ve 'bizi mahvetmek istiyen emperyalizm ve kapitalizme karşıyız' derken, öbür taraftan da 'memleketimizde milyonerlerin, hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız' diyor ve bizde 'Küçük çiftçi, büyük arazî sahibi, küçük san'at erbabıbüyük tüccar, amele-büyük sermaye sahibi' gibi farklı sınıfların olmadığını belirtiyordu." Atatürk'ün bu sözleri, Avcıoğlu'na göre, "birbiriyle uzlaştırılması imkânsız görünen ... sözler"di; "bir fikir keşmekeşi"nden ibaretti (Avcıoğlu, 1962c).

Yön ve *Devrim* başyazarı Doğan Avcıoğlu, Atatürk'ün kendisine olduğu kadar etrafındaki kadroya eleştirilerinde de acımasızdı. "Siyasî bağımsızlık kazanıldıktan sonra," diyordu, "Atatürk'ün etrafındaki kadro, onun ısrarla üzerinde durduğu ekonomik bağımsızlığın millî bir kapitalizm yaratmak suretiyle gerçekleştirilebileceği düşüncesine kapılmıştır. Devletçilik ... halkçı bir zihniyetle yürütülmediği için bürokratik bir nitelikte kalmıştır. ... Kısa

dönemde ciddi güncel politika farklarına tercüme olduğunu da kaydedebiliriz burada. 2000-2005 yılları arasında, Öngider'in bağlı olduğu SDP ile Çubukçu'nun Emek Partisi, genellikle DEP-HADEP-DEHAP çizgisi ile ittifak imkânlarını araştırırken (birincisi daha yakın, ikincisi daha mesafeli), TKP politik faaliyetini henüz sadece kendisinden oluşan bir "Yurtsever Cephe" çerçevesinde sürdürmeyi tercih eder gibidir. Şüphesiz, bir söyleşide sarfedilmiş bazı cümleleri kesinleşmiş politik metinler gibi yorumlamaya çalışmanın yersiz olduğu söylenebilir. Söyleşi anlıktır, gelen sorular da konuşmacının düşüncelerini çeşitli yönlere (belki de istemediği yönlere) çekiştirmektedir. Daha önemlisi, söyleşilerin yapıldığı tarihte ağır bir darbenin etkisinden yeni yeni çıkmakta olan eski sol hareketler, değişmiş bir siyasal ortamda kendilerine bazı tutamaklar ve yol işaretleri arıyorlardır: Sözlerin varacağı yeri belirleyen veya sınırlayan daha geniş anlam çerçeveleri (programatik belgelere dönüşmüş teorik analizler ve daha genel olarak da "gelenek" adı verilen o kısmen yazılı, kısmen kaydedilmemiş görüşler ve refleksler bütünü) bir belirsizlik içindedir; eski kodlar hafifçe yerinden uğramış, yenileri de henüz yerleşmemiştir. Ama bu belirsizlik bölgesinin bile bir bağlamı vardır: Söylenenler, belli bir deneyim yaşandıktan *sonra*, daha tek anlamlı ve daha kalıcı bazı politik konumlanışların da ön işaretleri olarak görünür. Ve bu noktada, söylenenler kadar söylenmeyenler de, sorulanlar kadar sorulmayanlar da anlamlı hale gelir. Öyle ki, Taha Parla'nın yine *Sol Kemalizme Bakıyor* kitabında yer alan şu sözleri açısından bakıldığında, "Kemalizm artık aşılmıştır" önermesinin anlamı da değişecektir: "[Kemalizm] düşünsel açıdan çok zengin değil, çok kuvvetli değil ve 70 yılda tabii aşınacak biraz. Asıl hayret edilecek şey, 70 yıl sürebilmiş olması... İşlevselliğinin açıklanması lazım. Yani aşınmaya başladı, hele çok aşındı, artık önemi kalmadı değil mesele. Nasıl bu kadar kalıcı olabildi ve hâlâ birçok yerde niye egemen?" Bu açıdan bakıldığında, "Kemalizm nihayet aşılmıştır" önermesi de Kemalizmle ciddi bir düşünsel hesaplaşmadan kaçınma yolu olarak görünebilir. Nitekim Çulhaoğlu aynı söyleşide Türk solunu böyle

ve sistemsiz devletçilik uygulaması, genellikle kapitalizmi geliştirme aracı olmuştur. Devlet eliyle geliştirilen kapitalist sınıf ise, toprak ağalarıyla ittifak halinde, kendini ilk fırsatta milletlerarası kapitalizmin kucağına atmıştır" (Avcıoğlu, 1965b).

Yön-Devrim hareketinin Kemalizmi sosyalizme eklemleme, onu Marksizmden yararlanarak yeniden kurma teşebbüsünün temel mantığı tam olarak burada ortaya çıkıyordu. Açmak gerekiyor:

Yöncüler, Kemalizmi pek çok bakımdan devrimci, sosyalizme açık buluyorlardı. Sözgelimi Mümtaz Soysal, "Atatürk hareketi siyasî bakımdan devrimcidir; devlet şeklini kökten değiştirmiştir. Hareket, toplumun dış görünüşleri bakımından da devrimcidir; gelenekler, kalıplar, şekiller yıkılmış, yerlerine yenileri konmuştur" diyordu (Soysal, 1962: 4). Yöncülerin yanlış olduğunu düşündükleri şey, Kemalist Devrimin toplumun iktisadi yapısını emekçi sınıflardan yana ve devrimci bir şekilde değiştirmek yerine, mevcut iktisadi yapı kuruluşunu hâkim sınıfları güçlendirmek üzere devam ettirmesiydi. "'Kapitalizmin zulüm ve baskısı'ndan halkı kurtaracaklarını ilân eden

bir "aşırı hesaplaşmaya" karşı uyarmaktadır:

> *Marx, Marksist olmak için Hegel'den belli bir kopuş yaşamıştır. Ama çok fazla olsaydı, Althusser gibi yapısalcı olurdu, tarihselci özelliğini yitirirdi. Lenin, Narodnik gelenekten kopmuştur ama çok fazla kopsaydı, bu sefer Legal Marksist olabilirdi... Belli bir siyasî hareketin sorununu oluşturan başka siyasî ya da ideolojik yapıyla ilişkileri söz konusu olduğunda, kopuş dozajı çok ciddi bir mesele oluşturur... bence Türkiye komünist hareketinin, Kemalizmle ilişkilerinde bu şekilde dikkat edilmesi gereken bir sınır var. Türkiye sosyalist hareketinin, esas olarak tamamlanmış saygın bir kopuştan sonra, Kemalizmle bundan sonraki kopuş çabalarının Kemalizmden çok, kendi içine dönük olacağını ve kendi içinde, devrimci, aktif, Jakoben, belli bir öncülük anlayışını içeren ne varsa onlardan kopması demek olacağı inancını taşıyorum ve bunu Türkiye komünist hareketi açısından bir tehlike olarak görüyorum. Bir başka ideolojinin sosyalist perspektife ne ölçüde egemen olduğu, perdelediği önemlidir, ama bugün Türkiye'de sosyalist hareketin kendisini olması gerektiği gibi anlatmasını engelleyen bir Kemalizm pürüzü görmüyorum.*

Çulhaoğlu, "bir başka ideolojinin [burada Kemalizm] sosyalist perspektifi perdelemesinin" de belki bir sorun olarak görülebileceğini belirtiyor – ama Parla'nın sorusu açısından bakıldığında asıl "perdelemenin" çoktandır farklı bir noktaya kaydığı söylenebilir: Düpedüz Kemalizmin sosyalizmi perdelemesinden söz edemiyoruz artık; sorun katmerlenmiş, *bu ilksel perdelemenin görülmesini ve kurcalanmasını da önleyen ikincil bir perdeleme* ortaya çıkmıştır: Kemalizmden "zaten kopulmuş" olduğu inancı, sosyalistlerin Kemalizmle aslında hiçbir zaman tam hesaplaşmadıkları gerçeğini gizleyen ve böyle bir hesaplaşma çabasını da kısa devreye uğratan bir optik yanılsama haline gelmektedir.

Daha genel bir tanının da yolunu açabilir böyle bir gözlem. Türkiyeli sosyalistler, Kemalizmi tarihsel yerine oturtmak ve sınırlarını gösterebilmek için (başka bir deyişle, o "esas olarak

devrimciler, 1923 İzmir İktisat Kongresinde, özel teşebbüsü benimse[mişlerdi]" (Avcıoğlu, 1962b). Yöncü bakışa göre; Kemalistler, toplumsal ilerleyişin ancak toplumun üzerinde yükseldiği temelin köklü bir biçimde dönüştürülmesiyle mümkün olduğunu göremedikleri için yolun yarısına kadar gelmişler, o noktada durmuşlar, yanlış yöne sapmışlardı.

Yöncüler açısından, gerçekleştirdiği üstyapı değişikliklerinde devrimci olan Kemalizmin iktisadi yapıda köklü bir değişikliğe gidilmesi gerektiğini sezmesine rağmen bunu gerçekleştirememesinin nedeni, Kemalistlerin devrimci bir dünya görüşünden yoksun oluşlarıydı (Avcıoğlu, 1962b). Marksizm ve sosyalizm, Kemalizmin boşluğunu doldurmak üzere, işte tam bu noktada devreye alınmalıydı. Böyle yapıldığında sosyalizm, Kemalist Devrimin tamamlanmasına; Marksizm de Kemalist ideolojinin rehber rolünü oynamaya devam etmesine dayanak olabilirdi. Doğan Avcıoğlu, sosyalizmin yarım kalmış Kemalist Devrimi hedeflerine ulaştırmak bakımından yegâne imkân olduğunu şu sözlerle dile getiriyordu: "Sosyalizmin, Atatürk devrimlerini geliştirme ve ileri götür-

tamamlanmış saygın kopuş"u gerçekleştirebilmek için), bazı öğeleri sahiden de Marksizmden alınmış bir teorik açıklama tarzına başvurmuşlardır. Bu açıklama tarzının merkezinde, tarihsel bir zorunluluk içinde birbirini izleyen *üretim biçimleri* kavramı yatar. İlkel sınıfsız toplumun çözülmesinden sonra, kölecilik, feodalizm, kapitalizm ve nihayet sosyalist üretim biçimi birbirini mutlak bir zorunlulukla izleyecektir (iki de devrim olur bu süreçte, birincisi feodalizmden kapitalizme geçerken, ikincisi de kapitalizmden sosyalizme geçerken). Marx'ın kendisinde tam olarak rastlanamayan bu türden bir şematizmin sosyalist teoriye esas olarak Stalin'in *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm* kitabıyla girdiği söylenebilir elbet; öte yandan, Marx-Engels adıyla tanınan bileşik şahsın yapıtlarında böyle bir şematizasyona cevaz veren bolca önermenin olduğu da doğrudur. Ama daha önemlisi, 20. yüzyılda devrimci dönüşüm olasılıklarının belirdiği ya da tasavvur edildiği hemen her durumda, sosyalistlerin büyük çoğunluğunun pratiğine bu "Diyamat" anlayışının yön vermiş olmasıdır. Pratiğe uyarlandığında, birbirini izleyen üretim biçimleri düşüncesinin bazı farklı (hatta çatışan) yorumları da olabilmektedir elbet: Özellikle, sonradan "Üçüncü Dünya" olarak tanımlanan toplumlarda, şu iki yaklaşımın karşıt kutuplar oluşturduğu görülür: Bir yanda, feodalizmin hâlâ tam olarak tasfiye edilemediği, demek burjuvazinin kendi görevlerini henüz tamamlayamadığı ve bu yüzden de sosyalistlerin "burjuva demokratlarını" desteklemesi gerektiği önermesi, öte yanda emperyalizm çağında burjuvazinin kendi devrimci görevlerinden geri çekildiği ve bu yüzden de burjuva devriminin görevlerinin de sosyalistler tarafından üstlenilmesi gerektiği önermesi. Bu ikinci yaklaşım da kendi içinde farklılıklar göstermiştir: Burjuva devriminin görevlerini sosyalistlerin kendi devrimci iktidarlarında gerçekleştirmesi ama sosyalizme geçmekte fazla aceleci davranmayarak "burjuvazinin ve özellikle küçük burjuvazinin devrimci-demokrat kesimleriyle" ittifak araması gerektiğine inananlar vardır; böyle bir ittifakın uzun ömürlü olabileceğine pek inanamayanlar vardır; bu ittifakın hiç mümkün olmadığını baştan kabul edip devrimci iktidarın çok beklemeden "sos-

me yolu olduğuna inanıyoruz" (Avcıoğlu, 1962e). Avcıoğlu, Marksizmin Kemalizmin eksiklerini tamamlayıp onu devrimci bir dünya görüşü hâline getireceğine ilişkin kanısını belirtirken de, "sosyal bilimlerde yeni bir çığır açan Marx"ın Atatürkçülüğe kesinlikle aykırı olmadığını, bilâkis onu geliştireceğini vurgulayacaktı (Avcıoğlu, 1967). Avcıoğlu, "Bugün ciddî bir Türk tarihî yazılmadıysa, Türkiye'nin sosyal yapıları ve bu yapıların evrimi hakkında çok az şey biliniyorsa, ekonomik ve sosyal meselelerimizde toplu, sistemli ve aydınlatıcı bir görüş ortaya konulmadıysa, bunda Marksizm konusundaki bilgisizliğimizin büyük payı vardır" derken (Avcıoğlu, 1966f) Türkiye'nin sosyal yapılarının çözümlenmesi, ekonomik ve sosyal sorunlarının çözülmesi için müracaat edilmesi gereken ideolojinin Marksizm olduğuna ilişkin inancını belirtiyordu. Aynı Avcıoğlu, "Bugün içine düştüğümüz çıkmazdan çıkış yolları arayan gerçek Atatürkçüler, kurtuluş yolunu yine Atatürk'te bulacaklardır" (Avcıoğlu, 1962b) derken de Marksizmin sağladığı imkânların taşınacağı kaynak olarak Kemalizmi işaret etmiş oluyordu. Neticede, Yöncülerin fikri-

yalist görevlere" geçmesi gerektiğini düşünenler vardır. Şu satırların yazıldığı tarihte, birer "stratejik-taktik" yöneliş olarak bütün bu önermelerin hiçbir hükmünün kalmadığı söylenebilir: Okurlar, sadece bazı terimlerin tırnak içine alınmasının yanlış olduğunu, çünkü zaten bu cümlelerin tamamının tırnaklanarak belli bir tarihsel mesafeye yerleştirilmesi gerektiğini düşünebilirler. Ama o zaten pek aşikâr ironik mesafenin sağlanmasından daha önemlisi, şunu görebilmektir burada: Bütün bir dönem boyunca böyle cümleler ve bu türden farklılıklar son derece gerçek çünkü basınçlıydı, hem de sayısız insanın hayatına mal olacak kadar – yine de hepsi o aynı üretim biçimleri kavramından ve onun politik ifadesi olan "devrim aşamaları" düşüncesinden hareket ediyordu. Şunu söyleyeceğim: Türkiyeli sosyalistlerin Kemalizm diye adlandırılan karmaşık olguyu kendi tarihsel yerine oturturken, demek bir bakıma onunla "saygın bir kopuş" gerçekleştirmeye çalışırken seferber ettikleri "üretim biçimleri/devrim aşamaları" teorisi, tam da o karmaşık olgunun karmaşıklığını geçiştirmenin, onu kurcalamaktan kaçınmanın aracı ve bahanesi olmuştur. Ve bu durum sadece "aşırı kopuş tehlikesine" karşı baştan tahkimatlarını kuranlar için değil, kopuş fikrinden hiç ürkmeyen, hatta yeterince kopuş olmadığını düşünenler için de geçerlidir. Geçmişten bugüne bazı işaretlere dikkat çekmeye çalışacağım.

* * *

Behice Boran, henüz 1. TİP'in başkanı değilken yazdığı *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* (1968) kitabına iki soruyla başlar: "Son yıllarda, en azından yüzelli yıllık bir Batılılaşma ve kalkınma çabasından sonra neden bir türlü başarıya ulaşılamadığı konusu üzerinde ısrarla durulmaya başlandı. *Bu sorunun bir parçası olarak* da, sultanlık idaresine ve emperyalizme karşı bir halk hareketi niteliğinde başlamış ve yürütülmüş olan Millî Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yönetici kadronun nasıl olup da halktan koptuğu zihinleri kurcalıyor" (a.b.ç.). İkinci soru, monarşi ve emperyalizme karşı bir halk hareketini gündeme getirmesi ve yöneticilerle halk karşıtlığını vurgulamasıyla, Marksizmden şu ya da bu ölçüde esinlenmiş bir devrim teorisinin kadrosuna dahildir,

yatını, Marksizm aşısı yapılmış Kemalizm olarak tanımlamak mümkündü.

Yöncülerin, Kemalizm ile Marksizm arasında kurmak istedikleri pozitif ilişkinin bir neticesi olarak ortaya çıkan siyasî projenin anahatlarına geçmeden önce bir noktanın daha üzerinde durmak gerekiyor: Yöncülerin ayaklarını bastıkları ideolojik merkezin yanlış tarifleri. Bu yanlış tarifler, Aziz Nesin'in mahûd paragrafından kaynaklanır ya da ona çok benzer. Aziz Nesin, Yön hareketinin Kemalizm ile Marksizm arasında kurmak istediği ilişki hakkında Yön ve Kadro hareketlerini değerlendirdiği bir yazısında şunları söylemişti:

> *Kadrocularla Yön ve Devrim'cilerin bizce en büyük ayrımı şudur: Kadrocular, Marksizmi yaratmak istedikleri Kemalist teoriye bir araç olarak kullanmak istemişlerdi. Oysa bugünkü Sol Kemalistler, Kemalizmi, Marksizme bir araç, hiç değilse sosyalizmin ilk aşaması için bir araç olarak kullanmak istiyorlar. Bu bakımdan, sol Kemalistlerin Marksist olmadıkları kanısına katılmıyorum* (Nesin, 1970).

ilk soruysa Marksizmle veya devrim düşüncesiyle hiçbir ilişkisi olmayabilecek bir "kalkınma" modeline. İlginç olan, Boran'ın örtük sınıfsal göndermeleri de bulunan ikinci soruyu birincisinin içinden türetiyor görünmesidir. TİP'in sosyalizmi kalkınma meselesine indirgediğini, bu açıdan *Yön* dergisinde geliştirilen düşünce çizgisinden pek de ayrılmadığını öne sürenler olmuştur. Öte yandan, bir sosyalist partinin yasal çerçevede çalışma zorunluluğu açından düşünüldüğünde, Boran'ın sözlerinin hayli incelikli bir muhakeme içerdiği görülür: Birinci soru, sınıflar üstü bir kalkınma tasavvurunun *yapamadıklarıyla* ilgilidir; ikincisiyse, sosyalist projenin ona cevabıdır: Yapmanızı bekledik, yapamadınız, çünkü tarihsel sınırlarınız vardı, çünkü aslında belli bir sınıfa, güçsüz ve tarihsel olarak aşılmış bir sınıfa dayanıyordunuz, şimdi sıra bizde, kendi programımızı gerçekleştirirken sizin yapamadıklarınızı da yapacağız: Biz sizin "parçanız" olarak görünüyorduk, şimdi siz bizim bir "ânımız" olduğunuzu göreceksiniz. Öyleyse şu da söylenebilir: Boran'ın argümanı, sosyalizmi bir kalkınma aracına dönüştürmüyor, tersine o gerçekleşemeyen kalkınmayı sosyalist proje için bir gerekçe haline getiriyordur. Bir adım daha atarak, bunun *Komünist Manifesto*'da Marx'ın öngördüğü devrim stratejisinin (kabaca: burjuvazi, tarih sahnesine yeni çıkan bir sınıfın, proletaryanın muhalefetiyle karşılaştıkça kendi tarihsel görevlerinden geri çekiliyor ve mevzilerini bu yeni sınıfa terk ediyordur) bir azgelişmiş ülkeye uyarlanması olduğunu da söyleyebiliriz. Kısaca, Boran'ın Kemalizmle "hesaplaşması", Kurtuluş Savaşı'nın sonucunda kurulan rejimin tarihsel sınırlarının gösterilmesine dayanmakta ve sorun da bu noktada başlamaktadır.

"Millî Kurtuluş Savaşımız iki yönlü bir savaştı;" Boran'a göre: "Dışa dönük yönüyle, Osmanlı İmparatorluğunu ve onunla birlikte Türkiyeyi, Türklerin anavatanını, haritadan silmek isteyen Batı'nın gelişmiş kapitalist ülkelerine karşı verilen anti-emperyalist bir savaştı... Anti-emperyalist olması dolayısiyle de... anti-kapitalist bir nitelik taşıyordu." Ama bir de içe dönük yönü vardı Kurtuluş Savaşı'nın: "...bir ihtilal hareketiydi, azgelişmiş ülkelere özgü bir burjuva ihtilali." Boran, her burjuva devriminin genel şartlarına değinir:

Anlaşılabileceği üzere, Aziz Nesin'in çözümlemesi, Kemalizmin, Marksizmden yararlanılarak yeniden anlamlandırılmasının mümkünlüğünü vurgulamaktadır. Nesin'e bu noktada katılıyorum. Fakat kanımca, Nesin'in değerlendirmesinin eleştirilmesi gereken önemli bir yanı bulunuyor. Yöncülerin Kemalizmi Marksizme bir araç olarak kullandıklarını söylemek; onların fikrî bakımdan aslında Marksist olduklarını, Kemalizmden ise bir araç olarak yararlandıklarını öne sürmek anlamına gelir. Hikmet Özdemir (1986: 275) ve Elçin Macar (2001: 163) da Yöncülerin Kemalizm ile Marksizm arasında kurmak istedikleri ilişkinin niteliği konusunda Aziz Nesin'in bu yorumunu paylaşır. Ben ise tam tersini, Kemalist Yöncülerin Marksizmi bir araç olarak kullandıklarını iddia ediyorum. Onların fikri, Marksizmin, Kemalizmin eksiklerini tamamlamak için önemli bir imkân yarattığı idi. Bu imkân değerlendirildiğinde bir kaynak ve bir dayanak noktası olduğuna inandıkları Kemalizmden bir tür sosyalist toplum projesine ulaşabileceklerini düşünüyorlardı.

Kurtuluş Savaşı'nın Sovyet Rusya'dan gelen mali yardım ve silah desteğiyle kazanıldığının zaman zaman dile getirilmesinde bir beis görülmese de, "Türkiye'nin kanı komünistlere hiçbir zaman ısınmamıştır".

"Kurtuluş savaşı veya ihtilal hareketi süresince burjuvazi erişebileceği en ileri görüşü savunur, çünkü... emekçi halk kitlelerini peşinden sürükleyebilmek, onları harekete geçirip mücadeleye sokabilmek için burjuvazi kendi dar sınıf çıkarlarını aşan, daha evrensel, daha insanî, emekçi sınıfların da çıkar ve yararını kapsayan amaçlar ileri sürmek zorundadır. Büyük Fransız İhtilalinde ve bizde Meşrutiyette, Hürriyet-Adalet-Uhuvvet sloganlarının bir nedeni de budur." Bu genel koşullara "bize özgü olan şartlar da eklenince, Kurtuluş savaşında yönetici sivil-asker kadronun neden kendi tarihinde en halkçı, devrimci bir noktaya eriştiği kolayca anlaşılır":

SİYASÎ DÜZEY: KAPİTALİZM İLE KOMÜNİZM, REFORMCULUK İLE CUNTACILIK ARASINDA

Gelinen noktada, Yöncülerin Kemalizm ile Marksizm arasında kurdukları pozitif ilişkiden elde ettikleri fikrî pozisyonun, onların siyasal projelerini ve bu projeye ulaşmak için seçtikleri iktidar stratejilerini nasıl şekillendirdiğine bakmak gerekiyor.

Yöncüler, Türkiye'nin kurtuluşunu sosyalizmde görüyorlar; kendilerini "sosyalizmin zaferine inanmış insanlar" olarak tanımlıyorlardı (Avcıoğlu, 1962a). Sosyalizme ilişkin genel bir tarifleri de mevcuttu. Doğan Avcıoğlu, sosyalizmin "sınıfsız bir toplum düzeni" olduğunu belirtiyor ve onun, üretimin sevk, idare ve dağıtımının toplum tarafından yapılmasıyla sağlanacağını söylüyordu (Avcıoğlu, 1963).

Yöncüler açısından mesele, ne hedefin sosyalizm olup olmadığıyla ilgiliydi ne de sosyalizmin tanımıyla. Mesele, Türkiye'de sosyalist toplum düzeninin nasıl ve hangi yollardan geçilerek kurulacağıyla ilgiliydi. Dünyadaki sosyalizme varış deneyimlerine baktıklarında belli başlı üç sosyalizm

Bizde Batı burjuvazisi niteliğinde güçlü bir burjuvazi bulunmadığı için sınıf kutuplaşmaları keskin değildi; yönetici kadro, azgelişmiş bir ülkenin yaşama düzeyi çok mütevazi olan küçük burjuvazisindendi; hele savaş yıllarında yaşama şartları daha da kötüleşmiş, halkın yaşamından pek de üstün olmayan bir düzeye düşmüştü; halkla omuz omuza bir savaş yürütme, halktan esinlenme ve etkilenme durumunda idi, komşu büyük devlette bir ihtilal olmuş, yeni ihtilal hükümetiyle sıkı ilişkiler kurulmuştu.

Boran'ın baştaki sorusunun ("yönetici kadronun nasıl olup da halktan koptuğu") belirdiği ve aslında cevaplanmadan savuşturulduğu yer de burasıdır:

Millî Kurtuluş Savaşı sona erince, köylü kentli askerler tarlasına, tezgâhının başına, küçük dükkânına döndü. Halk kitleleri ülkenin kaderini tayinde önemli bir unsur olmaktan... çıktı. Yönetici kadro, yeni sınırları içindeki yeni Türk devletinin dizginlerini tek başına elinde tutan, dış ve iç düşmanlarını yenmiş, egemen bir tabaka haline geldi ve 19. yüzyıldan bu yana filizlene gelmiş, Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında bir boy daha atmış Türk burjuvazisi, daha beriden de toprak ağaları, yönetici kadronun çevresinde kümelendi... Yönetici kadro, tâ 19. yüzyıldan beri olduğu gibi, yine ülkeyi kalkındırmak için Batı modeli kapitalist kalkınmayı örnek aldı.

Bunun da nedenlerini sayar Boran: "(1) yukarda işaret ettiğimiz gibi, halkın devlet yönetimine katılmayışı... (2) yönetici kadronun toplum yapısında egemen olan yukarıda saydığımız sınıflara dayanması; (3) yönetici kadroların, bürokrat tabakaların, sınıf menşei ve mensubiyeti bakımından küçük burjuvazi içinde yer alışı..." Döngüsel bir açıklamayla karşı karşıyayız: Yönetici kadro kapitalist modeli örnek alıyor, çünkü halk yönetime ağırlığını koyamıyor; halk yönetimde rol alamıyor, çünkü yönetici kadro (çevresinde kümelenen egemen sınıflarla birlikte) kapitalist kalkınma modelini seçiyor. Bu döngüselliğin dışında kalır görünen tek açıklama öğesi, yönetici kadronun sınıf karakteridir: "Küçük burjuvazi bütün toplumlarda çelişik bir durumdadır. Hem

tipini ayırt edebiliyorlardı. Bunlardan birincisi, "doğu sosyalizmi" olarak adlandırdıkları Sovyet sosyalizmiydi. Bu tip sosyalizm, "azgelişmiş memleketlerin hızla kalkınmasını sağlamak bakımından başarısını kesin bir şekilde ispat etmiş"ti; ancak, "totaliter" niteliği nedeniyle model olarak alınamazdı. "Asıl gayenin insanın gelişmesi olduğunu unutabilecek kadar insafsız metodlara yönelmek," diyordu Doğan Avcıoğlu, "arzu edilecek bir şey olmadığı gibi zarurî de değildir. Böyle bir sosyalizm anlayışına kalkınma konusundaki büyük müessiriyetine rağmen karşıyız" (Avcıoğlu, 1962e). Sosyalizmin ikinci tipi, "Batı sosyalizmi" idi. Örgütlü ve geniş emekçi sınıflara ve gelişmiş bir ekonomiye sahip olan Batı ülkelerinde, sosyalizm, barışçıl yollardan kurulabilirdi. Bu ülkelerin sosyalist kuruluş için gerekli sermaye birikimi gibi bir sorunları olmadığı gibi, önlerinde Ortaçağ düzeni gibi bir engelleri de yoktu. Ancak, bu tip bir sosyalizm de, Ortaçağ kalıntılarını tasfiye etmek, hızla kalkınarak sosyalist bir düzen için gerekli sermaye birikimini yaratmak zorunda olan azgelişmiş ülkeler açısından bir model olamazdı. Sosyalizmin

üstteki büyük sermayeden, hem alttaki kalabalık emekçi sınıflardan ürker. Esas burjuva ideolojisini benimser, emelleri yukarı sınıflara tırmanmaya dönüktür... Küçük burjuvazi, durumu kötüleştiği, statüsü düştüğü hallerde sosyalizme doğru kayar... Toplum düzeninin çöküntüye gittiği zamanlarda ise, büyük burjuvazinin teröre dayanan diktatörlüğüne –faşizme– kayar." Küçük burjuvazinin "çelişkisine" Boran'ın mantığının çelişkisi eşlik etmektedir burada: Durumu kötüleşince sosyalizme kayan küçük burjuvazi, durumunun *iyice kötüleştiği* o toplumsal çöküntü zamanlarında niçin faşizme kayıyordur? Faşizme değil de sosyalizme kayması için, durumunun çok değil de az kötüleşmesi mi gerekiyordur? Bu açıklama öğesinin de benzer bir genelliğe düştüğünü görüyoruz: Küçük burjuvazi *zaten* her yerde böyledir. – Baştaki sorun da böylece buharlaşmış olur.

Boran'ın Kurtuluş Savaşı ve sonrasında kurulan rejimi tarihsel olarak konumlandırma çabası, sonuçta onu Kemalizmin *özgüllüğüyle* yüzleşmekten alıkoymuş, belki de kurtarmıştır. Bu noktada, Boran'ın bazı özgül değerlendirmelere giriştiği anda Ülkücü hareket içinde şekillenmiş görüşlere çok yakın düştüğü de kaydedilmeli. Örneğin şu sözler, Boran'ın yukarıda özetlemeye çalıştığım yaklaşımını bir anda boşa çıkarıyor: "Kurtuluş Savaşı yıllarında ve hemen sonraki devrede, aşağı yukarı Atatürk'ün ölümüne kadar, yönetici kadro, emperyalizme –dolayısıyla kapitalizme– ve merkeziyetçi bir derebeylik niteliğindeki Osmanlı yönetimine ve geleneksel toplum düzenine karşı verdiği mücadele sonucu, varabileceği en ileri ideolojik noktaya vararak devrimcilik, halkçılık, sonra da laiklik, devletçilik görüşlerini ortaya attı." Milliyetçi ve Ülkücü çevrelerde de Atatürk ve İnönü dönemi arasında benzer bir ayrım yapılır: Atatürk döneminin Batı-karşıtı milliyetçiliği İnönü döneminde terk edilerek "hümanist kültür" safsatalarıyla yeniden Osmanlı'nın son dönemlerinin kozmopolitizmine dönülmüştür (bkz. Koçak, 2001). Boran'ın hemen sonraki cümlesi de az önce benimsediği sınıfsal çerçevenin epeyce dışında kalır: "Bu ilkeler [devrimcilik, halkçılık, laiklik ve devletçilik], kavramların gerçek anlamları anlamları incelenip *tesbit* edilerek, birbiriyle ilişkin olarak sistemleştirilseydi, sosyalizme

üçüncü tipi ise, "azgelişmiş ülkeler sosyalizmi" idi. Bu tip sosyalizmde gerekli sermayenin yaratılması, millî gelirin artırılması, kitlelerin refahının yükseltilmesi için "geniş bir devletçilik tatbikatı" zorunluydu. Bu bakımdan azgelişmiş ülke sosyalizmi, Batı sosyalizmi gibi "yumuşak" değil "radikal", Doğu sosyalizmi gibi totaliter değil "insanî" olmalıydı. Azgelişmiş ülke sosyalizmi, Batı'daki gibi, yaratılan sermayeyi kamuya mal etmek, adaletsizlikleri gidermek gibi sorunlardan ziyade, kamuya mal edilecek sermayeyi yaratmak, adaletli bir şekilde dağıtılacak millî geliri artırmak durumundaydı (Avcıoğlu, 1962e). O nedenle, azgelişmiş ülkelerin gelişmiş kapitalist ülkeler gibi doğrudan doğruya sosyalizme geçme şansları yoktu. Türkiye'yi azgelişmiş ülkeler kategorisinde gören Yöncüler, önce sosyalizmin maddî temellerini hazırlayacak bir geçiş devresinin yaşanması gerektiğine kaniydiler. Bu noktada, önlerinde ikili bir seçenek bulunuyordu. Sosyalizme geçiş koşullarını kapitalist yollarla yaratmak ya da kapitalizmi atlayarak, "kapitalist olmayan bir yol"dan sosyalizme ulaşmak. Türkiye için uygun gördükleri yol, ikincisi oldu.

varacak bir ideolojik çerçeve meydana gelirdi." Bu kavramlar tarafsız bir bilimsel ekip tarafından incelenip gerçek anlamları bir daha oynanmayacak biçimde "sabitlenecek" ve birbiriyle ilişkilendirildiğinde de sosyalizme işaret ettikleri gün gibi aşikâr olacak: 1930'ların Ankara valilerinden Nevzat Tandoğan'ın "Bu ülkeye Komünizm lâzımsa onu da biz yaparız, size ne oluyor!" sözünü akla getiren bu sâfiyane teknisizm, Boran'ın daha önceki "Yönetici kadro ülkeyi kalkındırmak için Batı modeli kapitalist kalkınmayı örnek aldı" sözüne farklı bir ışık düşürüyor. Şu halde kapitalizm bir kalkınma modelinden ibarettir ve "kafası yatan" kadro, sosyalizm yerine onu seçebilecektir – belli ki, Tandoğan'ın kafası da sosyalizme çok yatmamış ve Kemalist ilkeleri "sistemleştirmeyi" de başaramadığı için sosyalizm yerine kapitalist kalkınmayı yeğlemiştir. – Kolayca, çok kolayca kabullenilmiş üretim tarzı kavramının kolayca kalkınma modeli kavramına indirgenebildiğini görüyoruz burada.

Belki daha önemli olan, Boran'ın saydığı Kemalist ilkeler (sistemleştirildiğinde sosyalizme varması beklenen ilkeler) arasında *milliyetçiliğin* bulunmamasıdır. Milliyetçilik bir sorun değil midir Boran için; bütün öbür ilkeleri örgütleyen ve onlara asıl içeriklerini kazandıran bu ilkenin kendi istediği "sistemleştirmenin" dışında bırakılabileceğini mi düşünmektedir? Boran'ın kitabında milliyetçilik bahsi, kaçınılmaz noktada, "Yatay Yapı: Yersel Örgütlenme (Doğu Sorunu)" bölümünde ortaya çıkar. "Bizim egemen sınıflar, küçük burjuva aydınları ve iktidarlar, Atatürk'ün getirdiği ve anayasanın muhafaza ettiği milliyetçilik anlayışından sapmışlardır." Şu halde Atatürk döneminin milliyetçiliğinde bir sorun yoktur. Boran, bu noktada, 1990'larda Süleyman Demirel tarafından da telaffuz edilmiş "anayasal vatandaşlık" fikrini 1961 Anayasası'na referans vererek öne sürer: "Anayasanın 54. maddesi, 'Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür' hükmünü koymuştur, yani Türk sayılmak için Devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olmaktan gayrı bir kıstası şart koşmamıştır. Ayrıca, 3. maddesi 'Resmî dil Türkçedir' der. Bu da gösteriyor ki Türkçe'nin resmî dil olarak kullanılması mecburidir ama bütün yurttaşların

Doğan Avcıoğlu, gelişmiş kapitalist ülkelerin iktisadi, siyasî ve sosyal alanlarda katettiği mesafelerin henüz çok gerisinde olan azgelişmiş ülkelerin sosyalizme nasıl ulaşabilecekleri konusunda, Marksizm içinde gelişen tartışmalara sanıldığından çok daha fazla hâkimdi. Avcıoğlu, Karl Marx'ın, gelişmiş kapitalist ülkelerde bir proletarya devrimi gerçekleşirse azgelişmiş Rusya'nın da kapitalist olmayan bir yol izleyebileceğine işaret etmiş olmakla beraber meselenin üzerinde yeterince durmamış olmasının; Viladimir İlyiç Lenin'in de, azgelişmiş ülkelerin kapitalizmi atlayarak sosyalizme geçme fikrini yeterince derinleştirmemesinin bu konudaki kuramsal ve siyasal sorunların çözümünü zorlaştırdığını belirtiyordu. O, ne sosyalizmi büyük sanayi ve güçlü bir işçi sınıfının ortaya çıkmasının bir sonucu olarak düşünen, kapitalist gelişmeyi henüz yaşamayan ülkelerin ise ancak Fransız Devrimi tipinde burjuva devrimleri yaşayabileceğini öngören Marx ile hemfikirdi; ne de kapitalist gelişmeyi beklemeden sosyalizm kurmaya yöneldikleri için bolşevikleri "sapkınlık"la suçlayan İkinci Enternasyonal önderi Karl Kautsky ile. Azgeliş-

Türkçe'den başka hiçbir dil konuşmaması gibi bir zorunluluk yoktur." Boran'ın son yirmi yıl içinde bazen "Kürt realitesi", bazen de "Kürt sorunu" olarak adlandırılan konuda da tesbitleri vardır:

> *Doğudaki yurttaşların konuştukları dil dolayısiyle baskıya, horlanmaya, terslenmeye maruz kaldıkları bir gerçektir. Emekçi halk sınıflarının yönetici tabakayı kendilerinden üstün ve imtiyazlı gördüğünü ve onların karşısında kendisini ezik ve horlanmış hissettiğini daha önce belirtmiştim... Doğuda ise bu durumun dil ayrılığından doğduğu kanısı vardır. Bir kısım yöneticilerin de, karşılarına çıkan yurttaşları Türkçe konuşamadıkları ya da iyi konuşmadıkları için terslemeleri, kötü muamele etmeleri bu kanıyı daha da güçlendirmektedir... Böyle bir muamele ile karşılaşan bir yurttaşın benim ekonomi-sosyal izahlarımı kabul edebilmesi imkânsız değilse bile elbette çok güçtür.*

"Ekonomi-sosyal izaha" (Boran'ın sonraki yıllarda daha sık kullanacağı bir terimle, tarihsel maddeci açıklamaya) ilginç bir işlev yüklenmektedir burada: Yöneticilerin de çok hunhar davranmaması koşuluyla, Doğulu yurttaşların yatıştırılmasını, anayasa ve mâkullük çerçevesine çekilmesini sağlayacak bir uzlaştırma aracı. (Bunun, uzaktan da olsa, İlhan Selçuk gibi bir sol Kemalistin "tarihsel maddeciliği" kullanma tarzını andırdığı söylenebilir. Selçuk'a göre MHP İslâmcılara yeğlenebilirdi, çünkü faşizm modern sanayi toplumunun ürünüyken İslâmcılık bir Ortaçağ kalıntısıydı.)

Boran'ın düşünceleri üzerinde bu kadar uzun durmamın nedeni, Kemalizm bahsinde Türkiye solunun başka sektörlerinde de rastlanan bazı rasyonalizasyon biçimlerini (ihmalleri, körlükleri, geçiştirme ve mazeret bulma çabalarını) daha serinkanlı ve bazen de daha safiyane bir üslupla sergilemesidir. Örneğin Mahir Çayan'ın üslubu daha coşkulu olmakla birlikte, yürüttüğü muhakeme Boran'ınkinden çok farklı değildir. *Kesintisiz Devrim*'den:

> *Kemalizm, emperyalizmin işgali altındaki bir ülkenin devrimci-milliyetçilerinin bir millî kurtuluş bayrağıdır. Kemalizmin özü, emperyalizme tavır alıştır... Kemalizm, küçük burjuvazi-*

miş ülkeler için millî burjuvaziyle ittifak hâlinde kapitalist evrim yolundan sosyalizme ulaşmayı "millî demokratik devrim" tezi adı altında kuramlaştıran Josef Stalin'e fikrî bir yakınlık duyduğu da söylenemezdi. Doğan Avcıoğlu, azgelişmiş ülkelerin ve tabii Türkiye'nin, sosyalizme gidiş yolu konusunda Lenin'in anafikrini paylaşıyordu. Nitekim kendisi, azgelişmiş ülkelerin, sosyalist ülkelerin yardımıyla "kapitalist gelişme safhasını atlayarak sosyalizme ulaşılabileceği" konusunda Lenin'e duyduğu fikrî yakınlığını belirtmiştir (Avcıoğlu, 1965b).

Yöncülerin Türkiye'de sosyalizmin kuruluşu için önerdikleri "kapitalist olmayan yol" tezi, Stalin sonrası Sovyet kuramcılar tarafından Üçüncü Dünya ülkelerine önerilen yol ile uygunluk içindeydi. Sovyet kuramcılar, sömürge ve yarısömürgelerde emperyalizm ve kapitalizme karşı verilen mücadeleler ve bu ülkelerde iktidara talip radikal elitlerin ortaya çıkışının da teşvikiyle geliştirdikleri "kapitalist olmayan yol" teziyle, azgelişmiş ülkelerin kapitalizmi atlayarak devletçi bir yolla sosyalizme ulaşabileceklerini öngörüyorlardı (Zileli, 2004). Yöncülerin

nin en sol, en radikal kesiminin milliyetçilik tabanında anti-emperyalist bir tavır alıştır... dünyada, bugünkü gibi millî kurtuluş savaşlarının destekçisi bir dünya sosyalist blokunun olmadığı bir evrede emperyalizme karşı, dünyada ilk muzaffer olmuş bir halk savaşını veren radikal milliyetçiler, bu bakımdan, ülkemizin –kökeni Osmanlı alt bürokrasisinin ilericiliğine dayanan– bir orijinalitesidir.

Kemalizme böyle bir "orijinalite" atfedilmesi, daha önceki bağımsızlık savaşlarını, mesela 19. yüzyılda Latin Amerika'da İspanyol kolonyalizmine karşı kazanılan savaşları ve en çok da 1820'lerde Yunanistan'ın Osmanlı egemenliğine karşı kazandığı bağımsızlığı inkâra ya da küçümsemeye götürmüştür Türk solunu çoğu kez. Ulusal egoizmi çok andıran bir "özgünlük" ve öncelik iddiası, Kemalizmin *özgüllüğünü* araştırmanın yerini tutmaktadır burada; bunun dışında, her türlü somut analizi beyhudeleştiren bir genellik hâkimdir Çayan'ın saptamalarına:

1923 Anadolu Devriminin önderinin büyük-burjuvazi olduğunu söylemek gerçeklere aykırıdır. Çünkü emperyalist dönemde burjuvazi, bütün dünyada devrimci, milliyetçi ve demokrat niteliğini yitirmiştir. Onun ideolojisi artık milliyetçilik değil kozmopolitizmdir. O, vatan, millet bayrağını geminin bordasından aşağı atmıştır. Bu bayrağı, emperyalist dönemde enternasyonalizm ve yurtseverlik tabanında proleter-devrimcileri, milliyetçilik tabanında ise küçük burjuva radikal unsurlar yükseltmektedir.

Millî Mücadele'nin önderi Türkiye'de de burjuvazi olamaz, çünkü artık hiçbir yerde olamaz. Böyle bir genellik, milliyetçiliğin Türkiye'deki özgül görünümleri üzerinde kafa yorma ihtiyacını da devreden çıkarıyordur. Milliyetçiliğin sol gümrükten içeri eleştirisizce kaçırılmasının aracı olan kozmopolitizm-enternasyonalizm ayrımı da bu bahiste kendi işlevini görür. 1870'lerde Fransa-Almanya savaşının ardından sosyalistlerin enternasyonalizmine yöneltilen "vatan hainliği" suçlamasını savuşturmak için Marx'ın da başvurduğu (ve Stalin döneminde "Ortodoks Komünizmin" daha da yerleşik bir öğesi haline gelen) bu ayrım, tıpkı Boran'da olduğu gibi Çayan'da da bazı

Sovyet kuramcılar tarafından geliştirilen bu tezi kolayca benimsemelerinin birkaç nedeni vardı.

Birinci neden; Sovyetler Birliği ve Çin'in, o dönemde, emperyalizme karşı mücadele veren azgelişmiş ülkeleri desteklemesi ve azgelişmiş ülkelerin de bu destek sayesinde bir yandan emperyalizme karşı mücadelesinde ilerleme katederken bir yandan da 'sosyalizme doğru bir yöneliş içine girmesiydi'. Doğan Avcıoğlu, "Sovyetler Birliği olmasaydı, Süveyş Kanalını millileştiren Nâsır rejimi çoktan yıkılmış ve Mısır yarı sömürge duruma düşmüştü" diyordu (Avcıoğlu, 1965b). Avcıoğlu, Türkiye için tasarladığı bir devrimin gerçekleşmesi durumunda emperyalist dünya sisteminden kopmanın ancak Sovyet desteği ile mümkün olabileceğini düşünmüş olmalıydı. "Türkiyemizin millî çıkarları ön planda tutan bağımsız bir dış politika yolunda atacağı ilk adım, Sovyetler Birliği ile ekonomik ve politik ilişkileri geliştirmektir" demesi bundandı (Avcıoğlu, 1966g).

İkinci neden; Yöncülerin, Türkiye'nin iktisadi ve sosyal yapılarını sosyalist bir kuruluşu gerçekleştirmeye elverişli gör-

ciddi muhakeme boşluklarına yol açar. "Asla büyük burjuvazi değildir" ve "özü, emperyalizme karşı tavır alıştır" demişti, ama aynı yerde "Bu, muhtevası burjuva olan bir devrimdir" de demektedir. İçeriği burjuva ise biçimi mi sol radikal küçük burjuvadır? Öte yandan bir de "öz" kavramı var – farkı nedir "muhteva" kavramından? İçerik burjuvadır, öz anti-emperyalisttir ve fakat emperyalizm çağında burjuvazinin anti-emperyalist olması mümkün değildir. – Resmîleşmiş bir düşünsel geleneğin eleştirisizce benimsendiği durumlarda, bayrak-sözcüklerin esiri olmaktan kaynaklanan sürçmelere sık rastlanır. Ama daha önemlisi, böyle bir zihinsel meşguliyetin Türk soluna Türk milliyetçiliğini düşünme imkânını kapatmasıdır.

Boran gibi Çayan da, Güneş-Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi gibi düşünsel garabetlerin (yol açtıkları zihinsel sakatlanmalar, bu teorilerin adını hiç duymamış insanlarda bugün bile sürüp gitmektedir) tam da 1930'ların "olumlu milliyetçiliği" dönemine rastladığından habersiz miydiler? Varlık Vergisi rezaletinin, daha önceki dönemle büsbütün ilişkisiz, sadece İnönü dönemine özgü münferit bir hadise olduğunu mu düşünüyorlardı; yoksa hiç mi düşünmüyorlardı? Kemalizmin sadece Batı'ya değil, Doğu'ya da, yani Türkiye'nin kendi "Üçüncü Dünyasına" da şüphe ve düşmanlıkla bakmasını, yeni rejimin hem emperyalizme hem de "feodal artıklara" ya da "Ortaçağ kalıntılarına" karşı oluşuyla mı açıklıyorlardı? (Atatürk'ün sadık takipçilerinden Falih Rıfkı Atay, Çayan'ın da Doğan Avcıoğlu'ndan aktarmayla zikrettiği *Çankaya*'da, devrimlerin *Araplaşmaktan kaçış* anlamına da geldiğini belirtir.)

Şüphesiz, eski solda da Kemalizm konusunda farklı yargılara sahip kişiler çıkmıştır. Dr. Hikmet Kıvılcımlı, 1930'ların başında yazdığı *Partide Konaklar ve Konuklar*, *Parti ve Fraksiyon* ve *Ulusal Sorun* gibi gizli metinlerde o günkü TKP yönetiminin çizgisini eleştirirken Kemalizme karşı da bayrak açmış gibidir. Bazı örnekler: "Gizli faaliyeti önemsememek: Gizli faaliyeti, hele Kemalizm gibi katmerli 'militaristiko-faşist' bir sistem içinde açıkça inkâr edeceklerin alnı karışlanır." Ya da: "Cumhuriyet burjuvazisi: M. Kemal, Rusya'daki II. Nikola'ya karşılık gelir. Siyasal görünüşte Nikola yarı meşru-

memeleriydi. Onlar, yoğun bir devletçi uygulamayla gerçekleştirilecek kapitalist olmayan yoldan kalkınmanın, sosyalizmin nesnel koşullarını yaratacağına inanıyorlardı.

Yöncülerin "kapitalist olmayan yol" tezini benimsemelerinin üçüncü nedeni; toplumsal dönüşüme öncülük edecek özne olarak asker ve sivil aydınları görmeleriydi. Daha önce de belirtildiği gibi, Sovyet kuramcılar, bu tezi geliştirirken azgelişmiş ülkelerde iktidara talip radikal elitlerin ortaya çıkışını dikkate almışlardı. Yöncüler de, Türkiye'yi kapitalist olmayan yoldan sosyalizme ulaştıracağını varsaydıkları aydın kesiminin asker ve sivil kanatları arasında uygun bir işbölümü tasarlamışlardı. Asker aydınlar mevcut devlet iktidarını bir darbe ile teslim alacaklar; sivil aydınlar da kapitalist olmayan kalkınma yolunun fikriyatçıları ve icracıları olacaklardı.

Doğan Avcıoğlu, kapitalist olmayan yoldan sosyalizme geçiş aşamasına "intikal devresi" diyordu. İntikal devresi, aynı zamanda emekçi sınıfların hâkim sınıfların tahakkümünden kurtarılarak özgürleşeceği ve böylece sosyalizme yöneleceği bir evre olarak kurgulanmıştı. İşçi ve

iyetçi bir hükümdarlıktı. Mustafa Kemal çağı bir Cumhuriyet şeklidir. *Fakat biz biliyoruz ki, emperyalizm döneminde cumhuriyetle hükümdarlık arasında pek fark yoktur.* Her iki sistem de bir oligarşinin azınlık grubu elindedir." Veya: "Kemalizm, bir kelimeyle taşra tefeciliğinin sömürge kurtuluşuna kalkışan bir harekettir." Ve: "Bugün Türkiye nüfusunda önemli toplam tutan iki varlık var: Türklük-Kürtlük. Siyasî, ekonomik egemenlik Türk burjuvazisinde olduğu için, Kürt halkı mistik ve belirsiz 'Doğu illeri' kelimesi altında, özel ve gizli bir sömürge, şiddetli bir asimilasyon ve daha doğrusu imha siyasetine uğratıldı." – Bunlar, Çayan gibi genç bir devrimcinin 1960'larda taptaze umutlarla Mihri Belli ve çevresinden devraldığı düşünsel donanımın büsbütün dışında kalan düşüncelerdir. "Tefeciliğin kurtuluş hareketi" gibi ifadeler, burada çok farklı sezişin ve farklı bir düşünce zincirinin de başlamış olduğunu belli eder. Ama Kıvılcımlı da bu düşüncelerin asıl muhatabı olan TKP içindeki muarızlarını (Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat) yitirdikten sonra, '50'ler ve '60'lar boyunca, *Kemalizm bir yerli kapitalist fideliğidir* demenin ötesinde yeni bir ikna yolu geliştirmemiş ve 1971 darbesinde de kendi çıkardığı *Sosyalist* gazetesinde "Ordu kılıcını attı" gibi son derece bulanık, son derece ikiz-anlamlı bir manşetle darbeye belli bir meşruluk atfetmişti. (Sonradan anlayacaktık: "Doktor" kendisine geç gelen genç Harbiyeli devrimcileri etkileyeceği yerde, kendisi onlardan etkilenmişti. Belki de Çulhaoğlu'nun uyarısını daha telaffuz edilmemişken değerlendiriyordu: Kemalizm bahsinde aşırıya kaçmayın.)

Gelgelelim, Kıvılcımlı'nın TKP tarafından "sol sapma" olarak suçlanacak bu saptamalarında da etkisizleştirici bir genellik vardır. Mesela cumhuriyetçilik bahsi. "Biz biliyoruzdur ki...": Böyle bir çıkışın içerebileceği kısmi doğruluk, "gerçekten bir *cumhuriyetçilik* var mıydı" gibi bir soruyu baştan devre dışı bırakır. Bütün bir nüfusun ebedî çocukluğa mahkûm edildiği (ve bunun da bir soyadı yasasıyla yapıldığı) bir toplumda, kendi görev ve haklarını tartabilecek kapasitede olan, demek kendi zihinleriyle düşünecek kadar ergin oldukları varsayılan *özerk yurttaşlar* ne yapmalıdırlar? Ama işte, emperyalist dönemde, tıpkı demokrasi gibi cumhu-

emekçilerin sanayi ve ticaret burjuvazisinin siyasî ve ekonomik egemenliğinden kurtarılması "geniş çapta millîleştirmeler" aracılığıyla sağlanacaktı (Avcıoğlu, 1970c). "Merkeziyetçi bir plan"ın uygulanma koşullarını yaratacak olan bankacılık, sigortacılık, dış ticaret ve sanayii kapsayan "geniş çapta millîleştirmeler"le, bir yandan burjuvazinin "gösterişçi lüks tüketim harcamaları"nın yarattığı "kaynak israfı" sanayi yatırımlarına yönlendirilecek, diğer yandan da sanayinin geliştirilmesiyle işçi sınıfı güçlendirilecekti. Avcıoğlu'nun "kalkınmada öncelikli" olarak tanımladığı sanayileşme hamlesi; tarımsal üretimi modernleştirmenin, modern üretim sayesinde tarımda boşa çıkan işgücünü de sanayie aktarmanın imkânlarını yaratacaktı. Sanayileşme sayesinde "tarım, sanayinin işgücü deposu" olacaktı (Avcıoğlu, 1970a). Avcıoğlu'na göre (1970c), sanayileşme aracılığıyla fabrikaları dolduracak olan köy çocukları, fabrikalarda yürütülecek bir eğitim seferberliğiyle "tekniklerin efendisi" hâline gelerek işçileşecekti. Yön-Devrim hareketi açısından, hızlı sanayileşme hamlesiyle sayıca çoğalacak ve eğitim seferberliğiyle tekniklere

riyet de bir yanılsamaya, oligarşinin gerçek egemenliğini süsleyen/gizleyen bir muhtevasız biçime dönüşüyordur. Şu halde, cumhuriyetçilik konusunda oligarşiyle tartışmaya girmenin anlamı yoktur: *Zaten* öyledir her şey, "hak-hukuk" emperyalizm çağında esas olarak "gak-gukuk"tur.

Sol hareket, belli bir kitle tabanı edindiği '60'lar ve '70'ler boyunca, Türkiye'deki toplumsal formasyonun *kurumsal* çerçevesiyle uğraşma külfetine katlanmamıştır. *Üretim tarzı* kavramı, kullanıldığı biçimiyle, "Cumhuriyet mi demokrasi mi" türünden tartışmaları nafileleştiren bir genellik olarak kalmıştır çoğu zaman. Kıvılcımlı'nın "finans kapital + tefeci-bezirgânlık" formülü, daha özgül bir soruşturma için bir çıkış noktası olabilirdi belki; iki farklı üretim ve birikim tarzının eklemlendiği bir "orijinaliteye" işaret ediyordu. Ne var ki o da bu ekonomik temelin Kemalist ideoloji ve pratiklerle ilişkisi üzerinde pek durmamıştır. İlginçtir, bu yönde bir çıkış Boran'ın kitabında görülür:

> *Burjuvazi gelişememiş, büyük sermaye birikimi yapamamış olduğundan, devlet, topladığı vergilerle, en büyük sermayedar durumundaydı. Bütün bunlar bizim yönetici-aydın kadroya özel avantajlar sağlıyordu. Devlet mekanizmasını elinde tutmak ve iktisadi devletçilik politikasını yürütmekle yönetici tabaka dolaylı olarak ekonomiye de hâkim oluyor ve henüz gelişip güçlenmemiş burjuvaziyi ve çok ilkel bir tarım üretimi yapan toprak ağalarını kendi himayeci kontrol ve idaresi altında tutabiliyordu... Üst kademede bulunanlar ise, sağladıkları imkânları özel çıkarları için kullanabiliyorlar, özel iş çevreleriyle ilişkiler kuruyorlardı. Gelişmiş kapitalist toplumlarda da iş çevreleriyle devlet ve devleti temsil edenler arasında ilişkiler vardır. Yalnız oralarda etkileme mekanizması ters yönde işler. Oralarda burjuvazi gelişmiş, zengin ve güçlü olduğundan, iş çevreleri politik-bürokrat kadroyu kendi çıkarları yönünde doğrudan doğruya kullanır.*

Anahtar sözcük "himaye"dir burada. Himayecilik (patronaj) Cumhuriyet'in eski rejimden devraldığı ve sürdürdüğü *adlandırılmamış* kurumsal çerçeveyi

hâkim hâle gelecek olan işçiler, sendikalarda örgütlenecek, işçi liderlerinin öncülüğünde yeni baştan kurulacak sendikalar aracılığıyla sınıf bilincine kavuşacak, şuurlanacak, böylece sosyalist kuruluşa öncülük edecek duruma gelecekti (Avcıoğlu, 1970b).

Yöncülere göre, Türkiye'yi sosyalizme götürecek ön siyasî proje olan intikal devresi programının ana temaları, pekâlâ Kemalist ilkelerle ifade edilebilir, onlar aracılığıyla tanımlanabilirdi. "İnkılâpçılık", radikal bir iktisadi ve sosyal düzen değişikliğini ifade etmek üzere "devrimcilik" olarak kullanıldığında; "halkçılık", "sınıfsız, zümresiz kaynaşmış kitle" yerine "işçi ve köylülerden oluşan emekçi kesimler"den yana, toprak ağalarına ve burjuvaziye karşı bir politika olarak anlamlandırıldığında; "devletçilik", dış ticaret ve mali kurumların devletleştirilmesi yoluyla ülke ekonomisini uluslararası kapitalizmin peyki olmaktan kurtaracak tedbirlerin alınması ve halkçı politikanın uygulanması şeklinde tarif edildiğinde; "milliyetçilik" emperyalizme karşı mücadelenin, tam bağımsızlığın ana dayanağı olarak içeriklendirildiğinde Kemalist ilke-

oluşturur. Boran'ın da belirttiği gibi, gelişmiş kapitalist ülkelerde de (özellikle ABD'de) patronaj ağları yürürlüktedir; ama İtalya ve Yunanistan'dan Arap ülkelerine kadar Akdeniz toplumlarında özel bir ağırlık kazanmıştır. Himaye, asıl sosyal sermayedir bu toplumlarda. Farklı üretim tarzlarının, görünüşte farklı siyasal sistemlerin içinde, kendini onlara uyarlayarak ve onları da kendine benzeterek varlığını sürdürür; kendini resmiyetin ardında gizler ama yasal kurum ve mekanizmaların da saydamlığını ortadan kaldırır. Hisham Sharabi (1988), *Neo-Patriarki* adlı kitabında şöyle betimlemektedir patronaj sistemini:

> *Patronaj sisteminin yağı, ona esneklik ve dayanıklılık kazandıran şey, tavassut (aracılık) mekanizmasıdır. Grubun en alt üyeleri de dahil olmak üzere bireylerin ve grubun korunmasını sağlayan ve maddi çıkarlarını gözeten, en alt üyelerin de kimlik ve tutunma duygusunu güçlendiren bu yerleşik mekanizma olmasaydı, bugün varolduğu biçimiyle karmaşık patronaj sistemi bu kadar köklenmiş olmazdı. Aile içinde geliştirildiği biçimiyle tavassut, sadece bireyi yerleşik otoritenin üstünlüğünü kabullenme yönünde toplumsallaştırmakla kalmaz, ama o otoriteyle ilişki kurma ve iş yapma yollarını da öğretir kişiye. Annenin, amcanın, aileye yakın sayılan bir kişinin vb. tavassutu sayesinde, çocuk, kendi kişisel güçsüzlüğüne rağmen, varolan iktidar sistemi içinde hâlâ iş yapabileceğini görür... Patronaj sisteminin özelliği, bütün tarafların kazançlı çıkacak olmasıdır. Tavassut mekanizmasında, hem ricacı (yanaşma), hem ulufe dağıtan, hem de aracılık eden, bunların üçü de birşeyler kazanır. Yine de her zaman en çok kazanan taraf, asıl hami konumundaki ulufe dağıtıcısıdır. Çünkü kudret ve servet sahiplerinin kapısında ricacı olmak çoğu zaman bir ölüm kalım meselesidir; kişi, değiştiremeyeceği ve boyun eğmek zorunda olduğu toplumsal koşullar tarafından yanaşmalığa zorlanmaktadır. Devlete ve yasalarına sığınmak isteyen kişi, kısa sürede, bunların ne adalet ne de korunma sağlayabildiğini keşfeder. Neo-patriarkal patronaj, yasallığın yerine geçer ve kamu kurumlarını bir fazlalık haline getirirken, bireyin özerk hak iddialarını da askıya almaktadır.*

lerden bir intikal devresi programının anahatları elde edilebilirdi. Doğan Avcıoğlu, Sovyet kuramcılar tarafından geliştirilen ve değişik hâlleriyle Asya, Afrika ve Lâtin Amerika ülkelerinde uygulanan kapitalist olmayan kalkınma yolu programıyla Kemalist ilkeler arasında bir yakınlık kurabiliyor ve bunların "çağdaş uygarlığa hızla erişmeyi hedef tutan Atatürkçü bir programın vazgeçilmez maddeleri" olduğunu söyleyebiliyordu (Avcıoğlu, 1963). Avcıoğlu'nun fikri oydu ki; Kemalizm, Marksizmden yararlanılarak biraz daha ilerletilirse sosyalizme götürüyordu.

Yöncüler, Türkiye'yi kapitalist olmayan bir yoldan sosyalizme eriştirmeyi hedeflerken neden işçi ve emekçi kitlelere dayanan bir hareketle iktidara yürümeyi denememişler, bunun yerine asker ve sivil aydınlar arasındaki uygun bir işbölümüyle acilen iktidara gelmeyi istemişlerdi? Sorunun cevabı iki açıdan verilebilir. Birinci açı, Yön-Devrim hareketinin Türkiye'nin sınıfsal yapısına ilişkin analizlerinde saklıdır. İkinci açı, onların aydın kavramına yükledikleri sınıf aşırı anlamda yatar.

Yön-Devrim hareketinin öncüleri, Tür-

Böyle bir sistem, dünyanın birçok yerinde görüldüğü gibi, demokrasiyle pekâlâ uyum sağlayabilir; ama cumhuriyetçiliği kendi karikatürüne indirgemesi kaçınılmazdır. *Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir* ilkesi, toplumun her an milyonlarca üyeye sahip hiyerarşik bir suç ortaklığına dönüşebildiği bir durumda, cumhuriyeti değil, üye devşirme mekanizması haline gelmiş bir demokrasiyi tanımlıyordur olsa olsa. Şüphesiz, hiçbir zaman mutlak ve apaçık işleyen bir sistem değildir bu; eğer öyle olsaydı yaşayamazdı. Adlandırılamıyor oluşuna borçludur yaşarlığını: Adlandırılmıyor çünkü yaşanıyordur. Toplumun yasal çerçevesi, kurumlar, özerklik iddiasındaki gruplar ve kişiler her zaman çatışacaklardır patronaj ağlarıyla; ama himaye sistemi de yine bu kurumlar içinde kendi kolaylaştırıcı kanallarına çoktan yönelmiştir. Her yasal belgenin ardındaki, hatta Kırmızı Kitapların bile ardındaki gizli metindir: Toplumun bir devrimle feodalizmden kapitalizme geçtiğini söyleyebiliriz – *kendisi* adlandırılmadığı sürece, patronaj sisteminin böyle tahlil ve tesbitlere pek itirazı olmayacaktır.

Şöyle diyeceğim: Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı bu kadim sistemi adlandırmamaktır, Türk solunu Kemalizm ve milliyetçilik karşısında çoğu zaman eleştirisiz bırakan asıl etken. Adlandırmak, onun dışında ve karşısında kendini bir anda yapayalnız bulmak anlamına gelirdi. Söylenmediği için benimsenen bu gizli metnin dayanıklılığı karşısında Kıvılcımlı'nın öfkesi bile zamanla yatışmak zorunda kalmıştır.

Bu yazının başında, Kürt sorununda alınan tutumun (SDP ve Emek Partisi) örneklerinde görüldüğü gibi, solu Kemalizm konusunda da ayrıştıran bir faktör olduğuna değinmiştim. Ama bunun da bir sınırı olduğunu söylemek gerek: Bu taraftaki Kemalizme karşı daha özgürleşmiş olanlar, öbür taraftaki "karşıt-Kemalizm" konusunda o kadar rahat ve özgür davranabiliyorlar mıdır? Evet, 1980'lerden sonra, Türk Tarih Tezini eleştirmek daha mümkündür; ama "Sümer rahip devleti" ile ilgili tezler ne ölçüde eleştirilebiliyordur? Bu türden tezlerin üretilmesini ve yayılmasını sağlayan mekanizmaların temelinde, o kadim hami-mahmi patronaj ağlarının yattığı görülebilecek midir? ❐

kiye'de temel toplumsal sınıflar arasında bir mücadelenin her düzeyde cereyan ettiğini çeşitli biçimlerde vurgulamışlardı. Hatta 1960'lı yıllarda 'sosyalizme evet, sınıf mücadelesine hayır' diyebilen kimi aydınları (örneğin Şevket Süreyya Aydemir ve Cahit Tanyol gibi *Yön*'de yazan aydınları) ironik bir dille eleştirdikleri de olmuştu. Doğan Avcıoğlu, sosyalizmden yana ama sınıf mücadelesine karşı aydınları, "Molliere'in kırk yıldır 'nesir' konuştuğunu öğrenince pek şaşıran kibarlık meraklısı zengin tüccarı Mösyö Jourdain"e benzetmiş ve "sınıf mücadelesinin göbeğinde yaşamaktayız" demişti (Avcıoğlu, 1966c).

Doğan Avcıoğlu'nun, Türkiye'nin emperyalizme bağımlılığını 'dışsal' bir durum olarak değil, ülkenin hâkim sınıflarıyla emperyalizm arasındaki içsel ilişkilerin bir neticesi olarak tanımlaması da onun sınıf çözümlemesi bakımından Marksizme hayli yakın bir mevkide olduğunu göstermekteydi. Doğan Avcıoğlu, bağımlılığı bir dış dayatma olarak değil, içerideki hâkim sınıflar ile emperyalistler arasındaki içsel sınıf çıkarı bağının sonucu olarak görüyor ve şunları yazıyordu:

[Sınıf mücadelesi] yalnız millî planda kalmayıp Wall Street'e kadar uzanmaktadır. Wall Street, beynelmilelci kapitalist sınıfın çıkar savaşının genel karargâhıdır. Üçüncü Dünya'nın komprador-ağa ittifakı, ideologları, avukatları, uzmanları ve politikacıları ile birlikte, Wall Street genel karargâhının emrindedir. Komprador-ağa iktidarı, çok iyi anlamıştır ki, temeli çok zayıf ve dar olan egemenlik ve refahı, ancak Sam Amca'nın koltuğunda güven altındadır. Sam Amca'nın çıkarı, onun da çıkarıdır" (Avcıoğlu, 1966c).

Buradan çıkarılacak sonuç; Yöncülerin aralarında bir ayrıma gitmeksizin ve öncelik sonralık ilişkisi kurmaksızın iç ve dış kapitalizme karşı çıkıyor olmalarıydı.

Yöncüler, Türkiye'nin sınıfsal yapısını çözümlerken ikili bir ayrıştırma yapıyorlardı. Bir tarafa hâkim sınıfları, öteki tarafa çıkarları bu sınıfların hâkimiyetine son verilmesinde bulunan sınıfları yerleştiriyorlardı.

Yöncülere göre Türkiye'nin sınıfsal hâkimiyeti, "komprador-ağa ittifakı"nın elindeydi. Bu sınıfların çıkarı ile emperyalistlerin çıkarları özdeşti; o nedenle millî çıkara karşı yabancı çıkarı savunuyorlar ve uluslararası kapitalizmin hizmetkârlığını yapıyorlardı. Türkiye'nin hâkim sınıflarının bu niteliği, onu hal etmek için ikili bir mücadele verilmesi gerekliliğini doğruyor ve mücadelenin iki veçhesini birbirine kaynaştırıyordu. Bu kaynaşık mücadelenin de ister istemez sosyalizme yol açacağı varsayılıyordu. Doğan Avcıoğlu, bu perspektifi şu sözlerle anlatmıştı:

... milliyetçi mücadele ile sosyal mücadele tamamen birleşmektedir. Gerçekten antiemperyalist hareket, işçisi, köylüsü, aydını, gençliği, esnafı ve millî sanayicisi ile birlikte, milletçe yürütülen millî bir mücadeledir. Ama sömürge kapitalizminin ve emperyalizmin iki büyük dayanağını tasfiye eden bu hareket, içerde kapitalist gelişme temellerini son derece daraltarak köklü sosyal ve ekonomik reformlara yönelmiş halkçı ve devletçi bir gidişe açıldığı için, aynı zamanda sosyal bir mücadeledir. Köklü reformlara yönelmiş halkçı ve devletçi politika, kaçınılmaz biçimde sosyalizme ulaşacaktır (Avcıoğlu, 1966c).

Doğan Avcıoğlu, emperyalizm ve kapitalizme karşı millî ve sosyal mücadelenin hedeflerini tanımlarken nesnel çıkarları ona katılmayı gerektiren sınıf ve tabakaları da sıralamıştı. "Kapitalizme son verip sınıfları ortadan kaldırarak sosyalizmi kuracak güç olan işçi sınıfı", (Avcıoğlu, 1966d); 'işçi sınıfı ile ittifak yaptığında halk hareketinin temelini teşkil edecek olan' köylüler; "mücadelenin ideolojik alanda sözcülüğünü ... yapacak ... gerekli kadroyu geniş ölçüde ... sağlayacak" aydınlar; "dinamik ve ileriye dönük bir kuvvet olarak" gençlik; "Türkiyemizin ileri hamlelerinde dayanılacak en sağlam kuvvetlerden biri" olan ordu (Avcıoğlu, 1962d) emperyalizme ve kapitalizme karşı mücadelede aynı safta buluşacak sınıf ve tabakalardı.

Doğan Avcıoğlu, emperyalizm ve kapitalizme karşı millî ve sosyal mücadeleye katılacak sınıf ve tabakaların ortak mücadelesinde öncülük ya da önderlik sorununun kitabî bir biçimde ortaya konulamayacağına, bu meselenin Türkiye'nin kendi özgün tarihsel deneyimi ve gelenekleri bağlamında değerlendirilebileceğine inanıyordu. Türkiye toplumuna bu açıdan baktığında, genelde "sosyalizmin öncüsü" olarak tanımladığı işçi sınıfının (Avcıoğlu, 1966b) sosyalizme intikal devresine götürecek "millî demokratik devrim"de öncü bir rol oynayamayacağını savunuyordu; o, sosyalizme geçiş döneminin değil, ancak sosyalist inşanın öncüsü olabilirdi. İşçi sınıfının sosyalist inşanın öncüsü olabilmesi için ise, intikal devrinde çoğalması, bilinçlenmesi ve örgütlenmesi gerekliydi. İşçi sınıfı, "intikal devresi"nin

öncüsü olamazdı; çünkü, uzun yıllar baskı altında tutulmuş Türkiye işçi sınıfı, önemli zaaflarla malûldü. İşçi sınıfının en önemli zaafı, bilinç ve örgütlenme düzeyi bakımından hayli geri oluşuydu. Türkiye'de işçi sınıfı hareketi, başlangıç aşamasında olmasının yanı sıra sendikacılık bakımından da olumsuz alışkanlıklara sahipti. Bu eksiklikler, işçi sınıfının Türkiye'de öncü bir konum elde etmesini imkânsız kılıyordu (Avcıoğlu, 1962d). Köylülüğün zaafları ise, geleneksel olarak muhafazakâr oluşundan, dağınıklığından ve ağa, tefeci hâkimiyeti altında bulunuşundan geliyordu (Avcıoğlu, 1962d).

İşçi sınıfı ve köylülük, ancak sosyalizmin maddî temellerini hazırlayacak olan intikal devresinde sosyalizmin kuruculuğunu ve öncülüğünü yapacak toplumsal sınıflar olarak inşa edilecek sınıflar idiyse (Avcıoğlu, 1970a) hem bu devreye geçmek için hâkim sınıfların alaşağı edicisi hem de bu devrede uygulanacak kapitalist olmayan programın uygulayıcısı hangi toplumsal kesim(ler) olacaktı? Yöncüler, sivil ve asker aydınlar ile gençliğin bireşimini ima etmek üzere geliştirdikleri "ara tabakalar"ı intikal devresini siyasî düzeyde başlatacak olan millî devrimin ve bu devrimi takiben uygulanacak halkçı ve devletçi politikanın öncüsü olarak görüyorlardı. Bu görüş, "ara tabakalar"a atfedilen bazı aşkın özelliklerden kaynaklanıyordu. Yöncülerin "ara tabakalar"a ilişkin tanımları ve ona atfettikleri hasletler, Doğan Avcıoğlu'nun şu paragrafında iyi bir şekilde özetlenmişti:

> *Bu bir mütecanis sınıf, hatta mütecanis bir tabaka değildir. Ama hâkim sınıfların nisbeten zayıf olduğu toplumlarda içinden çıktıkları sınıf ve tabakalardan bağımsızlaşmaktadır. Ara tabakalar, politik hayatta sonucu tayin edici unsurdur. Bu büyük güçlerinin bilincine varmışlardır ve bu bilinç onları bağımsız kılmaktadır. Bu ara tabakalar toplumun ilerici kesimini teşkil etmektedirler. Çıkarları modernleşme ve hızlı kalkınmadan yanadır. Toplum hayatındaki önemli rolleri dolayısiyle, öncü bir rol oynama, kendilerini, özel çıkarlarının üstüne çıkmaya zorlayan tarihî bir misyona sahip sayma eğilimindedirler* (Avcıoğlu, 1966b).

Yöncüler, Doğan Avcıoğlu'nun deyimiyle "belli başlı üretim araçlarını kamulaştırarak kapitalizm ve emperyalizmin temellerini geniş ölçüde zayıflatacak güçte" gördükleri "ara tabakalar"ın (1966b) devletçi, halkçı iktisadi, siyasî yönelimlerinin sosyalizme geçişin zeminini hazırlayacağına inanıyorlardı. İşçi sınıfı, kapitalist olmayan devletçi ve halkçı politika sayesinde çoğalacak, bilinçlenecek, örgütlenecek ve sosyalizmi kurmaya âmâde hâle gelecekti. Nitekim, Doğan Avcıoğlu, "kapitalist olmıyan gelişme ve millî demokrasi devleti, özgür bir köylü ve güçlü bir işçi sınıfı yaratacak ve ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirecektir. Böylece sosyalizmin inşasına geçiş için gerekli şartlar hazırlanmış olacaktır" diyordu (1965b).

Öyleyse, işçi sınıfını ve köylülüğü bilinçlendirme ve örgütleme görevi, bunlara uygun koşulları yaratacak ilk devrimin sonrasına bırakılmalı ve bütün enerji iktidarın alınmasına aktarılmalıydı. Yöncüler, devrim öncesinde işçi sınıfını bilinçlendirip örgütlemeye yönelik çabaları takdir etmiyor değillerdi. Doğan Avcıoğlu, "aydınlarımızın, proletaryayı örgütlendirme ve bilinçlendirme yönündeki çabaları, övülecek çalışmalardır" diyordu (1971). Fakat Yöncüler açısından, hâkim sınıfların ideolojik, kültürel ve iktisadi hegemonyası altında uyuşmuş işçi sınıfı ve öteki emekçi sınıflar içinde yürütülecek uzun erimli çabalarla sonuca gitmek çok uzun vadeli ve gereksiz yere zaman kaybettirici bir işti. Doğan Avcıoğlu'nun 12 Mart'tan hemen önce Rasih Nuri İleri'ye söylediği şu sözler, bu bakımdan mânîdardı:

> *Siz (TİP) işçi sınıfını örgütleyip eğitmek yolunu seçtiniz. Buna karşı değilim; an-*

cak bu uzun vadeli bir girişimdir, vaktimiz yok, süratle bir çatışmaya gidiyoruz. Biz zinde kuvvetleri de yanımıza alarak gerçek anlamıyla Atatürkçü, devrimci bir Türkiye kurulabileceğine inanıyoruz. Sosyalizme bu yoldan varabileceğimizi saptıyoruz... (İleri, 1998: 9-10).

Yön-Devrim hareketi, 1969 sonbaharından itibaren kesin bir iktidar hazırlığına girişmiş ve ordu içindeki cuntalarla kurduğu ilişkileri giderek bir iktidar darbesine doğru yönlendirmeye başlamıştı. Ancak, genellikle sanıldığının aksine, Yön-Devrim hareketi daha baştan itibaren cunta yoluyla iktidara gelmeyi benimsemiş değildi. Yön-Devrim hareketi, reformculukla cuntacılık arasındaki strateji hattında yıllarca salındıktan sonra askerle iş tutmaya yöneldi. Daha önceki çalışmamda göstermeye çalıştığım gibi (Atılgan, 2001: 159-253), Yön hareketinin iktidar stratejileri beş farklı dönemde değişiklikler gösterdi.

Akım, *Yön* dergisinin yayımlanmaya başladığı ilk dönemlerde, hükümet ortağı CHP, devlet katındaki bürokratlar, tabii senatör olarak parlamentoda bulunan MBK üyeleri, aydınlar ve toplumsal hareketler arasında kurulacak bir blok aracılığıyla ve 1961 Anayasası'nın sağladığı meşruiyetle gerçekleştirilmesini planladıkları reformların yaratacağı tedrici bir düzen değişikliğini öngörmüştü. Bu dönem, Devlet Planlama Teşkilâtı'nın (DPT) sosyalist fikirlere yakınlığıyla tanınan yöneticilerinin, hazırladıkları kalkınma planıyla birlikte, siyaseten bertaraf edilmesiyle sona erdi. Yöncüler, bu tecrübeyle, hâkim sınıfların siyasî alandaki etkenliklerinin ne denli güçlü olduklarını idrak etmiş oldular.

Yön-Devrim hareketi, DPT yöneticilerinin istifa ettirilmesinden 1963 yazında *Yön* dergisinin Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından on dört ay süreyle kapatılmasına kadar geçen dönemde, bir "zinde kuvvetler partisi" kurma fikriyle hareket etti. Yöncüler, ihtilalci ya da devrimci bir çizgi yerine parlamenter bir çizgiyi takip ettikleri bu dönemde, ileride kurulacak siyasî partinin maddî ve düşünsel imkânlarını yaratacağını umdukları Sosyalist Kültür Derneği'ni kurdular. Oluşturdukları model, İngiliz İşçi Partisi'nin kuruluşuna ve İngiltere'de güçlü bir siyasî akım hâline gelişine yol açan Fabian Society'den esinlenmişti. Yöncüler, *Fabian Essays*'e benzeyen *Yön*'leri, Fabian Club'a benzeyen Sosyalist Kültür Dernekleri ve ileride kurmayı düşündükleri İngiliz İşçi Partisi'ne benzeyecek bir partileriyle seçimle iktidara gelecek, ülkeyi sosyalizme yönelteceklerdi.

Yön dergisinin yeniden yayın hayatına başladığı 25 Eylül 1964'ten Ekim 1965'te yapılan milletvekili genel seçimlerine kadar uzanan dönem, Yöncülerin, bütün gayretlerini anti-emperyalist bir cephe hükümeti kurulması için sarf ettikleri dönem oldu. Yöncülerin bu döneme ilişkin öngörüsü, 1965 seçimlerinin ardından TİP ile CHP arasında anti-emperyalist bir koalisyon hükümeti kurulmasıydı. TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın, Eylül 1964'te, partisinin sınıf önderliği ve sosyalizm söyleminden ziyade bağımsızlıkçılık ve anti-emperyalizme öncelik vereceğini açıklayarak "her şey bağımsız olmamıza bağlı" demesi (Aybar, 1968: 336), CHP'nin de Kıbrıs meselesi nedeniyle Amerika'ya karşı tavır geliştirip "ortanın solu" çizgisine doğru kulaç atması, böylesi bir anti-emperyalist koalisyon hükümetinin mümkünlük koşullarını sağlamış gibi görünüyordu. Gelgelelim, 1965 seçimlerinin neticesi, Yöncülerin umduğu gibi olmadı; AP tek başına iktidar koltuğuna oturdu, CHP hezimete uğradı, TİP ise 15 milletvekilliği kazanabildi.

Yön hareketi, seçim sonuçlarının açıklanmasından 1967 Haziran'ında *Yön* dergisinin kapanmasına kadar geçen dönemde, parlamenter olmayan yoldan iktidara gelişin imkânlarını aradı. CHP'de Turan Fey-

zioğlu'nu tasfiye edip ortanın solu çizgisini hâkim kılmak, TİP'te Aybar-Boran-Aren yönetimini hal ederek Mihri Belli ve arkadaşlarının yönetime gelmesi için çaba harcamak ve bir yandan da ordu içinde hükümet darbesi yapmaya meyilli askerlerle temas aramak Yön hareketinin bu dönemdeki başlıca uğraşları oldu. Böylece, CHP devlet katında, TİP de kitleler katında Yön hareketinin öngördüğü tipte bir iktidarın zeminini yaratacak; askerler gerçekleştirdikleri darbeyle iktidarın yolunu açacak; Yöncüler de bu şekilde kurulacak iktidarın beyin takımı içinde yer alacaklardı.

Bu planın tutmaması, Yöncülerin CHP ve TİP ile bütün ilişkilerini keserek doğrudan doğruya cuntacılığa yönelmesini beraberinde getirdi. Yön-Devrim hareketinin bir darbeyle iktidarı almak üzere içinde yer aldığı ihtilal teşkilâtı, onun üyelerinden Osman Köksal'ın sözleriyle "fikir-kılıç kenetlenmesi"ne dayanıyordu (Köksal, 1970). O nedenle, 1969'dan itibaren Yön-Devrim hareketi "fikir sahibi" olarak söyleyeceği her şeyi "kılıç sahibi"nin anlayabileceği, onun makül bulacağı bir dille söyledi. Bu konuda, çok değerli başkalarını atlayarak tek bir örnek vermekle yetineceğim. Hikmet Özdemir, ölümünden kısa bir süre önce Doğan Avcıoğlu ile yaptığı söyleşide konu *Türkiye'nin Düzeni*'ne gelince Avcıoğlu'nun şunları söylediğini aktarıyor:

> *... birkaç kez söz Türkiye'nin Düzeni'nden açıldığında, "kitabın beşinci bölümünde üç kalkınma yolunun anlatıldığını; aslında, sosyalist ve kapitalist yollardan başka bir üçüncü yolun bulunmadığını; orada sözü edilen 'Millî Devrimci Kalkınma Yolu' adlandırmasının 1971 öncesinin* özel koşulları *dikkate alınarak düşünüldüğünü" vurgulayarak belirtmişti* (Özdemir, 1983: 103-104) [vurgu benim].

Buradaki "özel koşullar"ın, "kılıç sahibi"nin özel koşulları olduğunu kestirebilmek güç olmasa gerek. *Devrim* dönemi, akımın siyasal sesleniş biçimleri bakımından apayrı bir dönemdi. Bu dönemde sosyalizm sözcük olarak bile akımın dilinden çıkmış, Marksizmden asla bahsedilmez olmuştu. Akımın merkezî kavramı olan "devrim" ise, meşruiyetini, Kemalizmin "inkılâpçılık" ilkesinin "Türkçeleştirilmesi"nden almıştı.

Yön ve *Devrim*'in yönetici kadrosunu oluşturan Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal ve Cemal Reşit Eyüboğlu, eğer iddialar doğruysa, 1969 sonbaharından itibaren 27 Mayıs'ın kilit ismi Cemal Madanoğlu etrafında oluşmaya başlayan "cunta" ile ilişkiye geçtiler (Boğaziçi Yayınları, 1973: 34). Asker ve sivil olmak üzere iki ayrı gruptan oluşan "Madanoğlu Cuntası", İttihat ve Terakki modelini esas alan bir teşekküldü. Tıpkı İttihat ve Terakki gibi gizliydi; üye kabul ederken aşırı dikkat ve titizlik gösteriyor, "bayrak, Atatürk ve silâh" üzerine yemin ettirdikten sonra gerekli gördüğü kişileri bünyesine dahil ediyordu. Orgeneral Cemal Madanoğlu'nun 1965 seçimlerinden arda kalan oy pusulalarından birinin arkasına yazılmış bir "tüzük"e göre yönettiği örgütün Başkanı Madanoğlu, Genel Sekreteri Doğan Avcıoğlu idi (Boğaziçi Yayınları, 1973: 42-43; Küçük, 1990: 356).

Cunta, 9 Mart 1971 günü bir hükümet darbesiyle iktidara gelmeyi planlıyordu. Plan tutmadı. 12 Mart Darbesinin gerçekleştirildiği gün, Yön-Devrim hareketinin fiilen yok olduğu tarih oldu. Doğan Avcıoğlu, siyaset sahnesine çıkmaya hazırlanırken "ya Başbakan olurum ya asılırım" demişti (Aren, 1993: 216). Ne Başbakan oldu ne de asıldı. "Kemalizmin aşkın düşünürü" olarak (Küçük, 1983) Türkiye'de siyasî düşünce içindeki yerini aldı.

SONUÇ

Yön-Devrim hareketi, Türkiye siyasal hayatının özel bir döneminin arayışlarının ürünüydü. Türkiye'nin kapitalistleşme ve

dünya kapitalist sistemiyle bütünleşme sürecinin hızlandığı ve uluslararası ilişkiler bakımından ABD eksenli emperyalist sisteme eklemlendiği DP döneminde ortaya çıkan muhalefet bloğu içinde bir eğilimi temsil ediyordu. 27 Mayıs ile birlikte bağımsız bir akım olarak ortaya çıktığında, SSCB'nin azgelişmiş ülkeler için kuramlaştırdığı "kapitalist olmayan kalkınma yolu" modelinin Türkiye için de mümkün olabileceğini düşünen Yöncüler, Kemalizm ile sosyalizm arasında pozitif bir ilişki kurulabildiğinde "kapitalist olmayan kalkınma modeli"nin Türkiye'ye özgü kuramını da oluşturabileceklerine inanıyorlardı.

Yöncüler, Jön Türklerden Kemalistlere, oradan Kadroculara uzanan geleneksel Türk aydınlarının kalkınmak, Batılılaşmak ve aydınlanmak gibi belli başlı bütün ideallerini paylaşıyorlardı. Başlıca sorunları, kendilerini önceleyen geleneksel aydınların, bu ideallerine neden bir türlü ulaşamadıklarını "teşhis" etmekti. Geleneksel "kurtarıcı" rolleriyle yeni bir yön arayışı içine girdiklerinde, Türkiye'nin yanı başındaki komşularından uzaklardaki azgelişmiş ülkelere kadar birçok ülkede sosyalizan bir yöneliş hâkimdi. Bu ülkelerin, dönemin dünyasının gündemindeki "kalkınma yarışı"nda ön sıralara geçmesini sağlayan sosyalizm, Yöncülerin "süratli kalkınma" arayışlarına cevap verebilecek en kestirme yol olarak görünüyordu. Fakat ülke için bir yön ararken böyle bir yola girmek, geleneksel Türk aydınlarının takipçisi olan Doğan Avcıoğlu ve arkadaşları için Kemalizm ile Marksizm, sivil ve askerî bürokrasi ile işçi sınıfı ve emekçi halk, milliyetçilik ile enternasyonalizm arasında kuramsal ve siyasal düzlemde bir dizi tehlikeli ilişki kurmayı gerektirmişti. İlkelerinin bazılarının ima ettiği kavramsal benzerlik dışında Kemalizm ile Marksizm arasında pozitif bir ilişki kurmanın sınırlılıklarının; "bir albayın bir işçinin arkasından yürümeyeceğinin"; anti-emperyalizm ile milliyetçilik arasında kurulmak istenen özdeşliğin asla tam bir özdeşlik olamayacağının anlaşılması için yenilgiye uğrayan bir iktidar denemesinin bütün politik sonuçlarıyla yaşanması gerekecekti. ❐

Türkiye Solunun Kemalizmle İmtihanı

BÜLENT SOMAY

Türkiye'de "sol düşünce" dediğimiz şeyin oluşum aşamaları, Kemalizmin kendisini bir ideoloji olarak inşa süreciyle iç içe girer; birini diğerinden ayırt etmek zaman zaman imkânsızlaşır. Sonunda Kemalizm kendisini hiçbir zaman dört başı mamur bir ideoloji olarak yetkinleştiremez, ama çeşitli düşünce biçimlerinin içinde sporlanır, uykuya yatar. Zaman zaman uyandığında ise ya içinde köklendiği düşünceyi tamamen soğurur, kendi kılar ya da bir eşyaşam durumu ortaya çıkar; Kemalizm ve simbiyoza girdiği düşünce birbirlerinin en kötü yanlarından beslenerek, bir süre için de olsa beraberce yuvarlanır giderler.

Bu durum, "sol" için olduğu kadar sağ için de, Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri Kemalizme karşı açık ya da örtülü bir muhalefet yürüttüğü varsayılan gelenekçi, liberal düşünceler ve Kemalizmden görece bir bağımsızlık kazanabilen ırkçı/milliyetçi ideoloji için de kısmen ve zaman zaman geçerlidir. Mesela, bu sayılan üç yapıyı da şu ya da bu şekilde bünyesinde taşıyan Demokrat Parti, Celâl Bayar'ın kimliğinde Kemalist bir sporu da içinde barındırıyordu. Demokrat Parti bu anlamda, Kemalizmin altı okunun en az beşine esasta sadık kaldı: Ne milliyetçilikten, ne popülizmden, ne devletin iktisadi hayatı sevk ve idare etmesi anlamında bir devletçilikten, ne devletin dini temellük ve manipüle etmesi anlamındaki bir laisizmden, ne de jakoben anlamda bir cumhuriyetçilikten vazgeçti. Altıncı ok olan "devrimcilik" ise zaten bir türlü tam olarak anlamlandırılamadığı için, bu tartışmaya dahil edilemez.

Ancak gelenekçi, liberal ve ırkçı/milliyetçi düşüncelerin, Kemalizmle bu iç içe geçmişlikleri yüzünden ne bir şikâyetleri, ne de yapısal bir sorunları olmuştur. Oysa sol düşünce, en azından özgürlükçü/Marksist bir sol düşünce için bu ünsiyet, hem başlı başına bir sorun, hem de ikide bir dönülüp yeniden geçilmesi gereken bir imtihandır. Kuşkusuz bu sorunun Türkiye'ye ve onun kurtuluş/kuruluş öyküsüne ilişkin bir yanı olduğu gibi, "sol" kavramının 20. yüzyıldaki kaderine ilişkin bir yanı da var; o yüzden daha genel olan bu ikinci noktadan başlamak daha doğru olacaktır.

"PROLETER ULUSLAR"

1919 Alman Devrimi'nin trajik yenilgisi, 1917 Sovyet Devrimi'nin dünyada tek başına kaldığının hebercisi oldu. Bolşevik önderlik o tarihe kadar "Tek Ülkede Sosyalizm" sloganını yalnızca teorik/ilkesel nedenlerle değil, stratejik nedenlerle de benimsememişti. Yani bolşevikler yalnızca Marksist düşüncenin temel düsturlarından biri olan en gelişmiş kapitalist ülkelerden başlayan bir dünya devrimi fikrini benimsedikleri için değil, kapitalist dünya karşısında yalnız bir komünist Rusya'nın da yaşama şansının pek az olduğunu hissettikleri için, kendi devrimlerini yalnızca bir başlangıç olarak gördüler. Ancak 1919 yenilgisi bolşevik önderliği hasım bir kapitalist dünya karşısında yalnız, ekonomik açıdan güçsüz ve askerî açıdan kırılgan bir konumda bırakınca, bir yandan nüfusun kendine güvenini ve kendine yeterlilik duygusunu güçlendirmek için bir tür "biz kendimize yeteriz" düşüncesi ortaya atıldı ("Yeni Ekonomi Politikası"), bir yandan da yeni (ve artık

sosyalist/komünist olması da şart olmayan) stratejik müttefikler arayışına çıkıldı. 1920 Bakü Kongresi, bu arayışın bir sonucudur. Bakü Kongresi'nde "ezilen uluslar", kim tarafından temsil edildiklerine bakılmaksızın, yalnızca emperyalist ülkelere karşı bir savaş vermekte oldukları ve onları stratejik olarak zayıflattıkları için, komünizmin ve dolayısıyla SSCB'nin doğal müttefiki ilan edildi. Bu ulusların emperyalist ülkelere karşı verdikleri savaş, işçi sınıfının burjuvaziye karşı verdiği mücadelenin bir analogu olarak görüldü.

Bu yeni stratejinin biri kısa, diğeri uzun vadeli iki sorunu vardı: Kısa vadede, bolşevikler Sovyetler Birliği'nin Çarlıktan devraldığı imparatorluk toprakları içinde kalan ulusal bağımsızlık talepleri karşısında ikircikli bir konumda kaldılar. Sonunda, bu talepler tümüyle reddedilip bağımsızlıkçı güçler imha edildiğinde, bolşeviklerin "Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı"na ne denli samimiyetle inandığı epeyce şüphe götürür hale gelmişti. Uzun vadedeki sorun ise, Bakü Kongresinde bağımsızlık talepleri bir nevi "proletarya davası" olarak görülen ve desteklenen ulusal bağımsızlıkçı güçlerin bazıları mücadelelerini kazanıp yeni devletler oluşturduğunda ortaya çıktı. Bu yeni devletler, Bakü Kongresi'nin tabiriyle "proleter uluslar", kendi sınırları içinde kalan işçi sınıfını sömürmekte hiç de emperyalist güçlerden geri kalmıyorlar, hatta "muzaffer mücadelenin" verdiği meşruiyetten güç alarak bu sömürüyü çok daha vahşice yapmakta beis görmüyorlardı.

Bakü Kongresi'nin destek verdiği ulusal mücadelelerin başında, Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı vardı. Çünkü o tarihte Türk bağımsızlık savaşının İngiliz ve Fransız emperyalizmini tehdit eden başlıca mücadele olduğu düşünülüyor, esas savaşın Türk ve Yunan ulusları arasında süreceği ise gözardı ediliyordu:

> *Anadolu köylüleri! Britanya, İtalya ve Fransa hükümetleri İstanbul'u silah tehdidi altında tutuyorlar: Sultanı esir aldılar ve onu özbeöz Türk topraklarını bölmeye ve zaten altı yıldır savaş yüzünden yoksul düşen Türk halkını daha iyi soyabilmek için, Türkiye'nin mali kaynaklarını yabancı maliyecilere teslim etmeye zorladılar.*

Öte yandan, örneğin Ermenilerin bağımsızlık mücadelesi benzer bir destek görmüyordu, çünkü Ermenilerin bağımsızlık talepleri yalnızca Türkiye'nin değil SSCB'nin de topraklarını tehdit ediyordu ve Ermeni bağımsızlık talebi emperyalist devletlerin bir manipülasyonu olarak değerlendiriliyordu:

> *Ermenistan köylü ve işçileri! Yıllardır Ermenilerin Kürtler tarafından katledilmesinden bahsedip duran ve sizi Sultana karşı savaşmaya kışkırtarak bu mücadeleden yeni avantajlar elde eden yabancı sermayenin kurbanı oldunuz. Savaş sırasında yabancı kapitalistler size bağımsızlık vadetmekle kalmadılar, bir de Türk ve Ermeni halkları arasında kendilerine sonsuz bir kâr sağlayacak bitmeyen bir savaş çıkarmak amacıyla, öğretmenlerinizi, rahiplerinizi ve tüccarlarınızı Türk köylülerinin topraklarına sahip çıkmak için kışkırttılar: Çünkü bu anlaşmazlık sürdükçe yabancı sermaye Türkiye'yi Ermeni ayaklanması tehdidiyle, Ermenileri de Kürt pogromları tehdidiyle korkutarak kar elde edecektir.*

Bu ikinci örnekte, bolşevikler hem kendilerinden çok değil üç yıl önce Ermenileri destekleyen ve "kışkırtan" esas güçlerden birinin selefleri olan Rus Çarlığı olduğu gerçeğini pek dile getirmiyorlar, hem de Ermeni sorununu kendi tarihlerinden başka bir sorunla paralellik içinde çerçeveliyorlardı. "Pogrom", Rus Çarlığının Kazak süvarilerini kullanarak gerçekleştirdiği Yahudi katliamlarının adıdır. Bu kavramı Ermeni sorununa uyarladığımızda, katliam yapan Kazakların yerini Kürtler, mazlum Yahudilerin yerini de Ermeniler almış oluyordu. Do-

Bolşeviklerin tarihi ve edebileştirilmeleri sosyalist hareketin kendi arketiplerini yaratmasını mümkün kıldı. Bir yanda "kanlı Çar" karşısında yılmadan mücadele eden Bolşevikler vardı; diğer yanda Çar'a benzeyen burjuvalar ve onların partileri.

layısıyla Kürtler de Osmanlı Sultanının "Kazakları" olarak devreden çıkarılıyor, kendi kaderini tayin hakkına layık görülmüyor ve "proleter uluslar" arasında sayılmıyorlardı. Ancak Ermeniler de "kendi kaderini tayin" yolunda teşvik edilmiyor, tersine onlara vadedilen bağımsızlığın yabancı sermayenin bir oyunu olduğu ima ediliyordu.

Kısacası, 1920 Bakü Kongresi'nin baş sloganı olan "Kendi Kaderini Tayin Hakkı" (ki aslen, Wilson doktrininin bir parçası olarak, Amerikan emperyalizminin Avrupalı "eski sömürgeci" büyük uluslara karşı stratejisinin bir unsuruydu), daha baştan sorunlu doğmuştu. Nitekim III. Enternasyonal'in Stalin döneminde, bu hak mutlak bir ilke olarak kabul edilmek yerine, hangi bağımsızlık mücadelesinin emperyalizme zarar vereceği, hangisinin sosyalizmin stratejik amaçları (yani SSCB'nin ulusal çıkarları) açısından faydasız olduğu değerlendirmelerine tâbi olarak yorumlanacaktı. Türkiye'nin ulusal kurtuluş savaşı, bu değerlendirmede uzun süre boyunca geçer not alacak, Kemalistler İkinci Dünya Savaşı'nın dönüm noktasına, yani Hitler'in SSCB'ye saldırmasına kadar bolşeviklerin dolaylı ya da dolaysız desteğine mazhar olacaklardı.

İNKILABIN ÜVEY EVLATLARI

SSCB'nin Kemalist rejimi desteklemesi, Kemalistlerin Türkiye'deki sosyalist ve komünistlere iyi davranmaları şeklinde bir karşılık bulamadı. Tam tersine Türkiyeli komünistler daha en başından Kemalistler tarafından üvey evlat muamelesi gördüler. Bakü Kongresi'nin hemen ardından, Mustafa Suphi ve on dört yoldaşının ulusal kurtuluş mücadelesine katılmak amacıyla Anadolu'ya gelirken şaibeli bir tarzda öldürülmeleri, daha o günlerde bile Kemalist-komünist ilişkisine gölge düşürmüştü. Mustafa Suphi'yi izleyen Türk komünistleri hiçbir zaman Kemalistlere karşı açıkça cephe almadılar, tersine Kemalist "devrim"leri desteklemekle, olsa olsa rejimi bu "devrim"leri daha ileri götürmeye teşvik etmekle yetindiler. Bu mütevazı konum bile Kemalistler tarafından

hoş karşılanmadı. Komünist ya da komünist yanlısı yazar ve düşünürler sık sık hapislere düştü, III. Enternasyonal'in bir parçası olan Türkiye Komünist Partisi ise asla legal statü kazanamadı, çalışmasını büyük ölçüde yurtdışında yürüttü.

Bütün bunlara rağmen komünistlerin kendilerini savunma babında bile olsa Kemalizme karşı açık bir tavır almamış olmaları düşündürücüdür. Kemalistlerin tavrı anlaşılabilir: Onların komünistlere karşı hasmane bir konumda durmaları ve ellerindeki mutlak devlet iktidarını komünistleri sürekli bir baskı altında tutmak için kullanmaları ideolojik olmaktan ziyade stratejik bir anlam taşıyordu. III. Enternasyonal üyesi komünist partilerin içinde en bağımsız ve kendine yeterli olanlar bile (örneğin Fransız Komünist Partisi), stratejik hedef olarak SSCB'nin bekaını ve ulusal çıkarlarını benimsemişlerdi. Kendi ülkesinde herhangi bir toplumsal/sınıfsal desteği ve ekonomik gücü olmayan TKP için bu bağımlılık neredeyse mutlaktı. TKP'nin bu konumunun farkında olan Kemalistler, kendi devlet anlayışları içinde gayet haklı olarak, başka bir devletin stratejik çıkarlarını her şeyin üstünde tutan bir siyasal oluşumu güçlendirmek istemiyorlardı. Ancak öte yandan, onu tümüyle yok etmek de istemiyorlardı, çünkü ulus-devlet inşasının ilk yirmi yılında SSCB önemli bir destekti ve TKP'yi ortadan kaldırmak bu desteği tehlikeye sokabilirdi.

Bu koşullar göz önüne alındığında, TKP'nin kendi içinde III. Enternasyonal resmî söylemini tekrarlarken, dışa yönelik çalışmalarında Kemalist söylemden farklı bir dil ve malzeme kullanmamış olması anlaşılabilir hale gelir. Ancak Kemalizm ve TKP arasındaki söylem benzerliği yalnızca TKP'nin Türkiye Cumhuriyeti devletinin ve onun resmî ideolojisinin merhameti sayesinde yaşayabiliyor olmasıyla açıklanabilir mi? Ya da, başka bir söyleyişle, Kemalizm ile bolşevik modeli ve ideolojiyi örnek alan TKP arasında *yapısal* bir benzerlik de yok mudur? Bu soruya cevap verirken iki ayrı düzeyde düşünmeliyiz: Bunlardan birincisi, TKP'yi oluşturanların birer Osmanlı tebaası *ve* komünist olarak Kemalistlerle olan ortak yanlarının incelenmesidir. İkinci düzeyde ise Bolşevizm ve Kemalizmin ortak-zamanlı ve ortak-kaderli iki oluşum olarak yapısal benzerlikleri ele alınmalıdır.

Mustafa Suphi'nin yarım kalan başlangıcı ile onu izleyen Şefik Hüsnü önderliğindeki kadronun en önemli özellikleri, tıpkı 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında Fransa ve Almanya'da bir nevi "medeniyet eğitimi" görüp yurda dönen ve (i) Devlet-i Ali-yi Osmani'yi kurtarmak; (ii) Bunun için mümkün olduğunca Avrupa'ya benzemek amaçlarıyla hareket geçen proto-Kemalistler gibi, bolşevik Devriminin ilk yıllarında Rusya ve sonra SSCB'de "devrim eğitimi" görmüş olmalarıdır. Onlar da (yine tıpkı Kemalistler gibi) kendi ülkelerindeki somut bir toplumsal hareketten kaynaklanmazlar, tersine "yukarıdan" devlet kurtarıcılığına soyunurlar. Yalnızca kendilerine model olarak seçtikleri ülke farklıdır: Kemalistler kendilerine Fransız cumhuriyetçiliğinin Jakoben versiyonunu model alırlar, komünistler ise Bolşevizmi ve SSCB'yi. Öte yandan, bolşeviklerin Marksistliklerinin yanı sıra Jakobenizmden de etkilenmiş/esinlenmiş olduklarını unutmazsak, aslında bu iki model de dolaylı olarak birbirine benzemektedir. Ancak bolşevikler kendi ülkelerindeki bir sınıf hareketine bağlı olmaları ve Çarlığa karşı (muzaffer) bir mücadele yürütmüş olmaları açısından Türkiye komünistlerinden farklıdırlar. TKP, oluştuğu andan itibaren, Kemalist önderliğe ve daha sonra da Kemalist devlete karşı, Osmanlı münevverûnunun Osmanlı devletine karşı benimsediği tutumdan farklı bir tutum takınmaz. Bu tutum itaat, devletin bekaını her şeyin üstünde görme, ölçülü (hatta mahcup) eleştiri ve her şey ters giderse de, yurtdışından muhalefetten ibarettir.

Bolşevizm ve Kemalizm arasındaki doğrudan benzerliklerin kaynağı ise biraz daha derinde aranmalıdır.

BOLŞEVİZM VE KEMALİZM

Birinci Dünya Savaşı başladığında, Avrupa'da üç büyük ve yapısal olarak kökten farklı devlet oluşumundan söz etmek mümkündü: Bunlardan birincisi, biri 17. diğeri ise 18. yüzyılın sonunda devrimlerini yapmış ve 20. yüzyıl başına kadar çeşitli gelgitlerden geçerek de olsa burjuva ulus-devlet yapısını oturtmuş olan İngiltere ve Fransa idi. İngiltere her ne kadar hâlâ bir krallık olsa da, esas olarak demokratik bir yapıdaydı; Fransa ise bir cumhuriyetti (bu ikisi arasındaki yapısal farklara ileride değineceğiz). Almanya ve Avusturya-Macaristan hâlâ imparatorluk düzeni içinde yaşıyorlar, kapitalizmin gelişmesine rağmen pre-kapitalist siyasal yapılarını koruyorlardı. Avrupa'nın doğu sınırını (ve Asya'nın da batı sınırını) oluşturan iki devlet, Rus Çarlığı ve Osmanlı Sultanlığı ise, kapitalizmden henüz payını alamamış, Asya despotizminin egemen olduğu devletlerdi.

Birinci Dünya Savaşı bu yapıyı neredeyse tümüyle değiştirdi. Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları yıkılarak yerlerini demokrasilere bıraktılar. Sınır ülkeler, Rusya ve Türkiye ise çok daha köklü bir değişim geçirmek zorunda kaldılar: Birinci Dünya Savaşı, Avrupa'nın yakın çevresinde pre-kapitalist yapıların varkalmasını olanaksız hale getirmişti. Ancak bu ülkelerdeki dönüşüm, 17., 18. ve 19. yüzyıllardakinden farklı olmak zorunda kalacaktı, çünkü: (i) Rusya ve Türkiye'nin üzerine kapitalizmi inşa edecekleri bir ilkel sermaye birikimleri yoktu (Sanayi Devrimi yok); (ii) Kapitalizmin gelişirken geçersiz hale getireceği pre-kapitalist kültürel yapılar fazlasıyla sağlamdı (Aydınlanma yok); (iii) Kapitalizmin toplumsal, kültürel ve ideolojik zaafları, 19. yüzyıl boyunca sosyalist ve komünist muhalefetler tarafından yeterince sergilenmişti (Marksizm var). Bu yüzden, iki ülkede de burjuvazi sorunsuz bir şekilde hâkim sınıf konumuna geçemiyor, pre-kapitalist yapılar (din, aile, cemaat, vs) etkisizleştirilemiyordu. İki ülkede de ilkel sermaye birikimini sağlamak, bunun önünde duran pre-kapitalist kültürel ve toplumsal engelleri kaldırmak işi, burjuvazinin dışında bir güce düştü. Rusya'da bu işi (bilmeden ve gönülsüzce de olsa) kapitalizmin kategorik muhalifleri olan bolşevikler üstlendi; Osmanlı'da ise 19. yüzyıl modernleşme geleneğinin sürdürücüsü olan asker-aydın-bürokrat ittifakı aynı göreve soyundu.

İdeolojik öncülleri her ne kadar farklı olursa olsun iki politik irade de aynı sorunla yüz yüzeydi: İkisi de kendileri birer sınıf hüviyeti taşımamalarına ve yaptıkları işin esas sahibi olan sınıf politik sahneden çekilmiş ya da hiç çıkmamış olmasına rağmen, bir sınıf gibi davranmak zorunda kaldılar. Bunun da ötesinde, harekete geçerken sahip oldukları ideolojik çerçeve ne olursa olsun, üstlendikleri işlev bu iki iradeyi de benzer biçimlerde dönüştürdü: Bolşevikler için bu dönüşüm daha zor ve sancılıydı: Başlangıçta tanımlı ve kapsamlı bir ideolojiye sahip oldukları için, dönüşüm ancak uzun ve kanlı bir mücadele sonucunda gerçekleşti: Tamamlandığında orijinal bolşevik kadrodan da Marksist ideolojiden de eser kalmamıştı. Türkiye için aynı zor süreçten söz edemeyiz, çünkü Kemalistler tabir caizse ideolojik bir boşluğa doğmuşlardı; verili, köklü bir ideolojik temelleri yoktu, o yüzden de değişmeleri (daha ziyade, oluşmaları) daha kolay oldu. Kemalizmin altı okunu oluşturan altı düstur (cumhuriyetçilik, devletçilik, laiklik, halkçılık, devrimcilik ve milliyetçilik), altı ayrı ideolojik yönelimi temsil eder. Bu yönelimler kaynaşabilir şeyler değildir, ancak eklektik bir biçimde bir arada durabilirler.

Aynı altı düsturun, *mutatis mutandis*, Bolşevizmin özellikle Stalinist versiyonu

için de geçerli olduğunu görebiliriz. SSCB "cumhuriyet" adını taşıyordu ve özellikle "proletarya diktatörlüğü/demokrasisi" kavramında (ki Marksist düşüncede bu ikisi bir zıtlıktan ziyade bir birliği, bir yönetim biçiminden ziyade bir geçiş anını temsil eder) demokrasiden ziyade diktatörlüğe vurgu yapmasıyla, tıpkı Türkiye Cumhuriyeti gibi, demokratik olmaktan ziyade cumhuriyetçi bir yönelimi temsil ediyordu. Bu yönelim, cumhuriyetçi, ancak bu anlayışı her zaman için demokrasi kavramıyla örtüştürmeyen Fransız Jakoben düşüncesini kendisine model olarak alır. Jakobenler daha baştan "cumhuriyet" gibi bir ahlâki erdem adına demokrasinin (geçici olarak da olsa) feda edilebilir olduğunu açıkça ortaya koymuşlardı. 1792'yi izleyen terör dönemi bu anlayışın ifadesidir. Demokrasi Fransız/Jakoben modelinde, cumhuriyet ve aydınlanma gibi "daha büyük erdemler" adına her zaman için feda edilebilir olmuştur. Bolşevik örneğinde bu "daha büyük erdem", "bilimsel" olma iddiasını da taşımaya başlar. Bolşevikler, bilimsel bir kesinlik olarak gördükleri sınıfsız toplum hedefine doğru ilerledikleri gerekçesiyle, demokrasiyi onyıllar boyunca askıya almayı meşru görmüşlerdir. Kemalistler için ise aynı askıya alma fiili, "devrimleri koruma" gerekçesiyle anlamlandırılır. Kuşkusuz iki örnekte de gerekçeler anlaşılabilirdir: Şeklî bir demokrasinin SSCB'de de Türkiye'de de devrim-öncesi güçlerin egemenliğiyle sonuçlanma tehlikesini taşıdığı ortadadır. Ancak gerekçeler ne denli haklı görünürse görünsün, iki örnekte de, tıpkı model olarak aldıkları Fransa'da olduğu gibi, demokrasi ve cumhuriyet kavramlarının uzunca bir süre için uzlaşmaz bir zıtlığın iki kutbu olarak görünmüş olduğu gerçeğini de kabul etmemiz gerekir.

SSCB'de özel mülkiyetin ilgası hedefi, katışıksız bir devletleştirme dışında bir anlam taşımadı. Oysa, özel mülkiyet kavramının teorik tanımı, devlet mülkiyetini de içerir: Üretim araçlarının toplumun tümü yerine belirli ve ayrıcalıklı bir bölümü tarafından tasarruf edilmesi demek olan devlet mülkiyeti, özel mülkiyetin değil, bireysel özel mülkiyetin kategorik zıddıdır. Marx bir proletarya devriminin ilk ve en önemli tasarrufu olarak özel mülkiyetin ilgasını gösterdiğinde, kastettiği tüm üretim araçlarının komünal (yani sınıfsal ayrışmaya tâbi olmayan toplumsal) tasarrufunun gerçekleştirilmesiydi. Bolşevikler ise özel mülkiyetin bireysel biçimini ilga ederken üretim araçlarını devlet tasarrufu altına aldılar, ancak bu devlet de kısa bir sürede ayrıcalıklı bir azınlığın örgütlü biçimine dönüştüğü için, mülkiyetin özel niteliği temelde değişmeden kaldı. Kemalistler ise zaten henüz cenin halinde olan kapitalist üretim araçlarını devlet eliyle yaratmaya çalıştıkları için, özel mülkiyet Türkiye'de de devlet mülkiyeti biçimini aldı. Kuşkusuz Kemalistlerin "özel mülkiyetin ilgası" gibi bir nihai hedefleri olmadığından, devlet mülkiyeti her zaman için bireysel mülkiyetle yanyana ve *onun için* varolmuş, ilkel sermaye birikiminin sağlandığı ölçüde yerini ona bırakmıştır. Kemalist Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet mülkiyetinin yerini bireysel mülkiyete bırakma süreci elli yıla yayıldı. Aynı süreç, SSCB'de yetmiş yıl aldı. Türkiye'de daha ağır tempolu ve adım adım ilerleyen bu süreç, SSCB'de 1990'ların ilk birkaç yılında büyük bir hızla gerçekleşti; ancak ikisinde de ortak olan özellik, devlet mülkiyetinden bireysel mülkiyete geçişte politik bir devrime ya da karşı devrime gerek duyulmamış olmasıdır. Dolayısıyla, bolşeviklerin ve Kemalistlerin devletçilik anlayışı açısından temelde farklı olmadıklarını söylemek mümkündür; bolşevikler yalnızca bu anlayışı mantıki ifratına götürmüşlerdir.

Laiklik zaten kapitalistleşmenin Fransız versiyonunu model alan tüm modernizasyoncu hareket ve düşüncelerin temelinde vardır. Dolayısıyla Kemalizm de Bolşevizm de bu tür bir laikliği, yani din-

sel kurum ve pratiklerin kayıtsız şartsız devlet güdümüne alınması pratiğini daha baştan benimsemişlerdir. Bolşevik tecrübe, bu uygulamayı Marksist materyalizmle gerekçelendirir; Kemalizm ise araya böyle bir dolayım sokmadan, doğrudan doğruya Aydınlanmacı bir tutum benimser. Kemalizmin Türkiye'de yaklaşık iki yüzyıl gecikmiş bir Aydınlanma geleneğini devlet eliyle uygulamaya kalkışması, başarılı olma imkânları açısından tartışmalı, ancak ideolojik olarak kendi içinde tutarlı bir pratiktir. Ancak bolşevikler için aynı şeyi söylemek daha zor: Marksist materyalizm, Aydınlanmacı 18. yüzyıl materyalizminden temelde farklıdır, hatta onun eleştirisi temelinde yükselir. Marksizmin dinle ve dinî kurumlarla bir alıp veremediği yoktur, tersine dinî yapıların teorik ve pratik eleştirisinin Aydınlanma tarafından tamamlanmış olduğunu varsayar ve bu materyalizmin ideolojik, kültürel, dinsel ve ruhsal yapıları açıklama konusundaki yetersizliğinin eleştirisini öne çıkarır:

> *Koşulların değişimi ve yetiştirme ile ilgili materyalist doktrin, koşulların insanlar tarfından değiştirildiğini ve eğiticinin kendisinin eğitilmesinin gerektiğini unutur. O yüzden bu doktrin toplumu, biri toplumun üzerinde olan iki kısma bölmek zorundadır* (Marx, *Feuerbach Üzerine III. Tez*).

Kendisine tam da Marx tarafından eleştirilen bu materyalizmi temel alan Bolşevizm, Marx'ın öngörüsüne uygun bir biçimde toplumu ikiye bölmüştür: Bir yanda (aşağıda) dinin, hurafelerin, kapitalist aldatmacaların oyuncağı olan bilinçsiz kitle, öte yanda (yukarıda) bilinçli bolşevik önderlik. Türkiye'ye bakıldığında da aynı ikiliğin tümüyle geçerli olduğunu görebiliriz: Aşağıda ipini bıraktığınız anda dinin ve hurafelerin egemenliği altına girecek bilinçsiz, veliye muhtaç bir kitle vardır, yukarıda ise laik, bilinçli Kemalist önderlik.

Halkçılık ise bir yandan Kemalist modernizasyon düşüncesinin kendine toplumsal bir dayanak aramasını işaret ederken, bir yandan da Bolşevizmin adım adım sınıfsal analiz temelinden uzaklaşmasını temsil eder. Daha bayrağındaki orak ve çekiç kaynaşması ambleminden başlayarak, Bolşevizm Marksist düşüncede herhangi bir devrimci işlev ya da anlamı olmayan köylülüğü, işçi sınıfıyla birlikte ve neredeyse eşit statüde kendi sınıfsal geri planı olarak ilan eder. İşçi sınıfı 1917 Rusya'sı kadar bile gelişmemiş olan Türkiye'de ise, Kemalizm köylüyü "milletin efendisi" ilan edecektir. Kuşkusuz bu ilan, yapısal olarak herhangi bir sınıfsal bütünlük ve örgütlenmeye sahip olmayan köylülük, herhangi bir hâkimiyet ya da yönetim yeteneğinden de yoksun olacağı için, onu temsilen Kemalistlerin "milletin efendisi" olacağından başka bir anlama gelmez.

Milliyetçilik yine iki ülkede birden, resmî ideolojinin bir parçasıdır ve tam anlamıyla ikircikli bir konuma sahiptir. İki devletin oluşumu da sömürgecilik-sonrası döneme denk düşer ve ikisi de çok-uluslu, çok-etnisiteli imparatorlukların mirasçısı olarak ırkçı bir milliyetçilikten ziyade (ki bu sömürgeci devletlerin kaçınılmaz doktrini olmak zorundadır), içermeci, asimilasyonist bir milliyetçiliği temel alırlar. Bu milliyetçilik, bünyelerinde birçok farklı etnisiteyi barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Rus Çarlığı'nın imparatorluk-sonrası dönemde edinebileceği yegâne tutumdur. Dolayısıyla, eski imparatorluk sınırlarını (ya da bundan geriye kalanları) ulusal sınırlar olarak ilan eden SSCB ve Türkiye, bir yandan her türlü sınır-ötesi sömürgeciliğe karşı görünürde anti-emperyalist bir tavır alırlarken, o ulusal sınırlar içinde kalan diğer uluslara karşı eski imparatorluk yaklaşımının milliyetçilik söylemiyle çeşnilendirilmiş bir versiyonunu benimserler. O yüzden, Stalin'in has adamı, "kendisi Gürcü olmasına rağmen Büyük Rus milliyetçiliği yapan" Orjoni-

kidze ile, kendisi Kürt kökenli olmasına rağmen Türk milliyetçiliği doktrinini geliştiren temel figürlerden biri olan Ziya Gökalp arasında esas açısından bir fark yoktur.

En nihayet, iki ideoloji de, biri doğrudan diğeri dolaylı yoldan da olsa, birer devrimle iktidara gelen güçleri temsil ettikleri için, "devrim", korunması gereken bir anıt olarak, ama daha da önemlisi, bir meşruiyet temeli ve ilerici ya da gerici muhalefet güçlerini denetlemek, susturmak ve en nihayet imha etmek amacıyla kullanılacak bir gerekçe olarak sürekli bir biçimde ikisinin de harcındaki en önemli unsur olmuştur. Bolşevikler de Kemalistler de, politik muarızlarını ortadan kaldırırken öne sürdükleri gerekçe "devrim(ler)i korumak"tı. Bu gerekçenin, 1792-96 arasında Jakoben kadroların birbirlerini bire kadar kırarken kullandıkları gerekçenin aynısı olduğunu da unutmamamız gerekir. Yani kısacası, "Devrim" düsturu konusunda da "Fransız modeli"nin işlerlikte olduğu ortadadır.

YURTTA '68, CİHANDA '68

Türkiye'deki 1946 ve 1950 seçimleri, TC ile SSCB'nin ideolojik doğrultularında bariz bir ayrışmayı da gösterir. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte, dünyada rekabet halindeki "süper güçlere" karşı eşit uzaklıkta durma diplomasisini artık sürdüremeyecek hale gelen Türkiye, ABD önderliğindeki Batı'ya tümüyle teslim olurken, şeklî de olsa demokratik bir yapıyı benimsedi. Bu gelişim görünürde çelişik bir yapının ortaya çıkmasına yol açtı: Soğuk Savaş'ın iki ana tarafından biri olan "Hür Dünya", şeklî demokrasiyi bir uygarlık koşulu olarak sunduğu için, bu görünümü benimsemek dünya politikası açısından "daha ileri" bir konumu temsil eder olmuştu. Ancak Türkiye'de bu "daha ileri" konumu benimseyen (ya da benimser görünen) taraf, aynı zamanda *ulusal planda* Kemalizme göre "daha geri" bir konuma da denk düşüyordu. Demokrat Parti, CHP ile aynı kökenden gelse de, ona karşı etkili bir muhalefet yürütebilmek için, toplumda varolan ancak henüz belirgin bir politik ifade kazanmamış anti-Kemalist eğilimleri de içermek zorundaydı. Bu yüzden DP, CHP'nin devletçiliğine karşı liberal piyasa ekonomisini, ceberrut laisizmine karşı daha "Müslüman" bir söylemi, elitist halkçılığına karşı popülizmi, "devrimciliğine" karşı ise muhafazakârlığı öne çıkardı.

Milliyetçilik konusunda arada büyük bir fark yokmuş gibi görünse de, 6-7 Eylül olaylarının DP yönetimi altında gerçekleştiğini ve "Millî Cephe"nin DP tarafından kurulduğunu unutmazsak, DP'nin bu konuda da CHP'nin "ince denge"sini bozma eğiliminde olduğu açıklık kazanır. Cumhuriyetçilik konusunda da arada bir fark yokmuş gibi görünebilir, ama yine DP, parlamenter yapıların seçilmemiş Kemalist elit tarafından denetlenmesi anlamındaki bir meritokratizmi (layıklar yönetimini) büyük ölçüde tahrip ederek bu konuda da farklı bir noktaya düşer. Türk politik yaşamında 1990'larda "2. Cumhuriyetçilik" ya da biraz farklı bir bağlamda, "Demokrasi mi, Cumhuriyet mi?" şeklinde gündeme gelen tartışmanın temeli de bu dönemde atılmıştır.

1950-60 arasındaki on yıllık demokrasi tecrübesi fiyaskoyla, daha da önemlisi, 1950 öncesinden de daha anti-demokratik bir yapıyla sonuçlandığında, Türk politik yaşamına otuz yıl boyunca damgasını vuracak olan darbeler dönemi de başlamış oldu. Bu dönemin karakteristik özelliği, demokratik/parlamenter kurumların askerî/hukuki meritokrasilerin velayeti altına alınmasıdır, ki aynı dönemde oluşan yeni sol düşünceler de aynı himaye altında gelişmişlerdir.

Kuşkusuz bu velayet, 1960'larda ulusaşırı bir ölçekte oluşan yeni devrimci hareketlerin ortak karakterine taban tabana zıttır. O yüzden, Türkiye'de 1960'larda oluşan "yeni" devrimci hareket(ler)le,

dünyada aynı dönemde oluşan yeni sol arasında eşzamanlılık dışında *temel* bir akrabalık bulunmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kuşkusuz bu ikisi arasında söylemsel/yüzeysel benzerlikler vardır; daha da ileri giderek, Türkiye'deki yeni solun (sonradan popüler olan söyleyişle) '68 Hareketi'nden ilham almış olduğunu, ona benzemeye çalıştığını söylemek de mümkündür. Ancak bu benzerlikler aralarındaki temel ideolojik farkları ortadan kaldırmaz.

Dünyadaki "68" birçok açıdan 1848-1968 arasındaki sistem karşıtı hareketlerin bir anti-tezi olarak ortaya çıkmıştı. Kısaca özetlemek gerekirse, "68", gündeme getirdiği çevrecilik, "2. kuşak" feminizm, cinsel devrim, özgürlükçü sosyalizm/komünizm ve hatta "uyuşturucu" kullanımının savunusu gibi noktalarla, kendisinden önceki sosyalist ve ulusal kurtuluşçu hareketlerden temelde farklılaşır. Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, *Sistem Karşıtı Hareketler*'de, 1848 ile birlikte iki büyük dünya devriminden biri olarak adlandırdıkları 1968'i şöyle tanımlarlar:

> *Aşağı yukarı 1960'lı yıllarda yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkması, geleneksel eski sol hareketlerin bu çifte (dışsal ve içsel) güçlüğüne bir tepki oldu. Dünya sistemine hâkim olan güçlerin kudreti ve hayatta kalma gücü, bu yeni hareketleri kaygılandırıyordu. Ama aynı zamanda dünyanın eski sol hareketlerinin kötü, hatta olumsuz icraatı olarak gördükleri şeyler de kaygı uyandırıyordu. 1960'lı yılların başlarında ortaya çıkan bu yeni hareketlerin zihninde statüko taraftarlarının gücü ve kötülüğü hâlâ en ön plandaydı ve eski sol muhalefetin yetersizliklerine ilişkin düşünceleri hâlâ ikinci plandaydı. Ama 1960'ların sonlarına doğru yeni hareketlerin eski hareketleri giderek daha fazla eleştirmeye başlamasıyla vurgu da kaymaya başladı. Önceleri, yeni unsurlar eski sistem karşıtı hareketlerin taktiklerini "reforme" etmeye çalıştılar.*

Bütün dünyada Ortodoks Marksist çevreler genellikle 1968 devrimci dalgasına, sosyalist hareketi saptıran ve "tahrif eden" bir olay olarak baktılar.

> *Ama daha sonraları çoğunlukla onlardan açıkça koptular, hatta cepheden saldırıya geçtiler. Dünya sisteminin olumsuzluklarına karşı yürekten gelen bir çığlık ve aynı zamanda bu dünya sistemine yönelik eski sol muhalefetin stratejisinin temelli bir sorgulanışı olarak görmediğimiz sürece 1968'i anlamamız olanaksızdır.* (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, *Sistem Karşıtı Hareketler*, Metis, 1995, s. 99)

Bu tanımlamada dikkat çekici olan her şeyden önce, 1848 ve 1968'in dünya-tarihsel devrimler olarak tanımlanmasına karşın, 1789'un, Paris Komünü'nün, bolşevik devriminin ve Küba ve Çin devrimlerinin aynı konumda görülmemesidir. Arrighi, Hopkins ve Wallerstein'e göre bu diğer devrimler, 1848-1968 arasında egemen olan ve liberalizm tek kutbunun soluna düşen (ama ona endeksli olan) sistem karşıtı hareketlerin çeşitli veçheleridir. Oysa hem "oluşturucu" olan 1848, hem de bir dönemi sonlandıran 1968, yalnızca

birer toplumsal hareket olarak değil, kavramsal yapıları (başka bir deyişle, paradigmaları) da değiştiren gerçek dünya-tarihsel devrimler olarak kavranmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye 1968'inin aynı büyük hareket içinde yer almadığı, tersine, zaten güdük kalmış ve 1950'ler boyunca kaybolmaya yüz tutmuş olan geleneksel sistem-karşıtı hareketlerin (özellikle de ulusal kurtuluşçu stratejik söylemi abartılmış bir Bolşevizmin) yeniden diriltilmesi anlamına geldiği görülebilir.

Türkiye yeni solu, her ne kadar dünya çapındaki 1968 devrimci hareketiyle eşzamanlı ise de, aynı reflekslerle davranmıyor ve aynı toplumsal/ideolojik kaygıları taşımıyordu. 1968'in yapısal parçaları olan çevrecilik ve feminizm, Türkiye'de ancak 1980'lerin ortalarına doğru, yani Türkiye '68'inin oluşturucu kuşağı 12 Eylül darbesi tarafından etkisiz hale getirildikten sonra ortaya çıkacaktı. Cinsel devrim ise 1960'lar ve '70'lerde söz konusu bile değildi; öyle ki, yeni solun içinde ideolojik açıdan (en azından görünürde) dünyadaki 1968 kuşağını en çok andıran Devrimci Yol hareketinin öğrenci kanadı bile, yalnızca kendi sempatizanlarının değil, egemen olduğu üniversitelerdeki herkesin cinsel davranışlarını katı ve muhafazakâr bir denetim altında tutmaya gayret ediyordu. Yine 1968'in ayrılmaz bir parçası olan Prag Baharı da, her ne kadar isyancı ruhunun hatırına belirli bir sempati görse de, "kapitalizmin oyunu" olmanın ötesine geçemiyordu Türkiye yeni solunun gözünde.

Türkiye '68'i, dünya '68'inin eleştirmeye, reddetmeye ve aşmaya gayret ettiği bir sistem karşıtı hareket anlayışının gecikmiş bir biçimde yeniden canlandırılmasıydı. Ancak ve şükürler olsun ki, yalnızca bundan ibaret değildi. Türkiye 1968'inin iki efsane figüründen biri solcu bir ulusal kurtuluşçu olmanın ötesine geçemeyen Ho Şi Minh ise, diğeri iktidarda olmayı asla kabullenemeyen Che Guevara'dır. Türkiye'de yeni sol, nihayetinde asla uzlaşamayacak olan bu iki farklı ego idealinin oluşturduğu iki kutuplu yapı altında gelişmiştir. Dolayısıyla da, bir yandan dünyadaki '68'in görünürde bir benzeri, ancak ideolojik içeriği açısından ise tam zıddı olmaktan ibaret *değildir*. İdeolojik içeriği de sürekli olarak '68'in yeni düşünce tarzından ve hedeflerinden etkilenerek değişime uğramış, yani kendi içinde kelimenin gerçek anlamıyla yeni ve özgürlükçü bir direnç momentini sürekli olarak barındırmıştır. Bu iç çelişkinin çözümü iki kutuplu dünya (geç dönem soğuk savaş) koşullarında mümkün değildi: Çözümün koşulları ancak 1980-90 arasında kutuplardan birinin kendini imhasıyla ve bu yolla ortaya çıkan "yeni dünya düzeni"nin yepyeni bir muhalefet/mücadele biçimini zorunlu kılmasıyla sağlanacaktı. Nitekim, 1990'lar boyunca nihai ayrışma tamamlandığında, "sol" perspektifi "vatanseverlik" kavramıyla kamufle edilmiş bir milliyetçilikle sınırlı olanlar ile sosyalizmi ulus-aşırı bir sınıf mücadelesi perspektifinden görenler, bir daha uzlaşamayacak bir biçimde farklı yerlere düştüler. Birinciler tek kutuplu bir dünyada, Amerikan İmparatorluğu'nun Roma İmparatorluğu'nun kaderiyle yüzyüze olduğunu görerek, ona karşı yeni (ulusal ya da dinsel temelli) bir kutbun oluşturulmasını hedef aldılar, ki bu rakip kutup Çin, "Avrasya" ya da "siyasal İslâm" olabilir. İkinciler ise aynı kaderin işçi sınıfı mücadelesini yeni bir düzeye taşımak için elverişli bir zemin olduğu düşüncesi ve/veya umuduyla, milliyetçilik, devletçilik ve halkçılık düsturlarından tümüyle uzaklaşma yoluna girdiler, ki bu da "sol" ve Kemalizm arasındaki sıkıntılı akrabalığın sonu anlamına gelir.

KEMALİZM VE YENİ SOL

1960'ların politik ortamında iki ana kutup vardı: CHP, kuruluş doktrinini büyük ölçüde değişikliğe uğratmaksızın sürdürürken, DP'nin mirasçısı olan AP de bu

doktrinin liberal bir versiyonunu oluşturmaya çalışıyordu. Bu versiyon, artık kendi adına konuşabilecek kadar oluşmuş/güçlenmiş bir sermayedar sınıfın CHP devletçiliğine tepkisini, kendilerine yeniden konuşma alanı bulmaya başlayan tarikatların ve düpedüz dinsel muhafazakârlığın ceberrut laisizme olan tepkilerini ve sivil politik kadroların askerî/hukuki velayete (yani Kemalist cumhuriyetçiliğe) karşı liberal tepkilerini bünyesinde toplamayı amaçlıyordu. Kemalist asimilasyoncu milliyetçiliğe karşı ırkçı-milliyetçi tepki ise kendine Alpaslan Türkeş'in CKMP'sinde (ve daha sonra da MHP'sinde) yeni bir güzergâh çizecekti. Halkçılığın elitist ve düpedüz popülist versiyonları arasındaki gerilim, tarafların ikisince de eşit ölçüde istihdam ediliyordu. Geriye kalan "devrimcilik" ise 1960'ların yeni sol hareketinin esas kaynağı oldu. Bu aynı zamanda, o dönemdeki (ve 1970'lerdeki) sol hareketlerin kendilerini sosyalist, solcu, anarşist ya da komünist terimlerinden ziyade "devrimcilik" ile tarif etmelerinin de nedenidir.

1960'ların başında bir sendikacı-aydın ittifakı olarak kurulan TİP'in, 1960'ların ortalarında TİP'in "legalizmine" bir tepki olarak beliren (ve Küba ve Çin devrimleriyle Vietnam ulusal kurtuluş savaşının söylemini benimseyen) MDD hareketinin ve en nihayet 1960'ların sonlarından başlayarak sendikal işçi hareketi içinde güç kazanan ve bu gücü kullanarak kendine legal bir kanal açmayı hedefleyen TKP'nin, aralarındaki tüm temel (gibi görünen?) görüş ayrılıklarına rağmen, Kemalist ya da en azından Mustafa Kemal'e (yani devlet başkanı Atatürk'ten farklı olarak, ulusal kurtuluş savaşının önderine) bağlı bir söylem benimsemeleri, yalnızca bir meşruiyet sorunu olarak değil, gerçek bir ideolojik aidiyet olarak da algılanmalıdır.

1960'ların ve '70'lerin sol hareketlerinin (yurtdışında faaliyet gösteren TKP hariç) "komünist" kelimesini kullanmaktan kaçınmaları ve her fırsatta Kemalizme, özellikle de "Gençliğe Hitabe"ye referans vererek meşruiyet aramaları, Soğuk Savaş'ın vahşi anti-komünist atmosferine karşı bir kendini savunma refleksi olarak yorumlanagelmiştir. Bu bakışa göre, özellikle gençlik içindeki devrimci gruplar, 12 Mart savunmalarında açıkça görüldüğü gibi, kendilerini Kemalist geleneğe bağlı akımlar, onun tabir caizse "daha devrimci" versiyonları olarak gösterirken, aslında gayri-samimi bir meşruiyet kazanma stratejisi uygulamaktaydılar. Daha açık bir deyişle, gerçek (komünist) niyetlerini, meşru görünüşlü (Kemalist) bir maskenin ardına gizlemekteydiler. 2000'li yıllarda açıkça milliyetçi-sosyalist (tarihteki adıyla nasyonal sosyalist) bir harekete dönüşen bir diğer görüş ise, bunun yanlış olduğunu, o devrimci grupların *gerçekten* Kemalist bir ideoloji benimsediklerini iddia eder. Dikkatle bakıldığında (maalesef) bu ikinci görüşün haklı olduğu ortaya çıkacaktır.

1960'ların devrimci hareketi, artık iyiden iyiye pasifize olmuş ve tek hedefi iki kutuplu dünya sistemi içinde kendi konumunu korumak haline gelmiş bir SSCB'nin muhafazakâr ideolojisi yerine, Küba ve Çin devrimlerinde yeniden canlandırılan Bolşevizmin şaşaalı "devrimci" günlerine ait bir yaklaşımı benimsedi. Ancak bu yaklaşım, Bolşevizmin başlangıçtaki yapısının ayrılmaz bir parçası olan ve oradan Stalin tarafından çıkarılıp atılması on yıllar alan sınıf mücadelesi perspektifi yerine, Bolşevizmin başta yalnızca stratejik bir yaklaşım olarak benimsediği ulusal kurtuluşçuluğu ve zorunlu olarak üstlendiği modernizasyon işlevini öne çıkarıyordu. Bolşevik perspektifin Türkiye yeni soluna Çin, Küba ve Vietnam üzerinden yeniden hatırlatılması da bu eğilimi güçlendirdi: Çünkü bu üç mücadelede de, sınıf mücadelesi ulusal kurtuluş hedefi ile ayrılamaz bir biçimde iç içe geçmişti. Bu unsurlar bir araya geldiğinde, Bolşevizm ve Kemalizmin yukarıda ayrıntılı olarak tartışmış olduğumuz yapı-

sal benzerlikleri belirleyici bir önem kazandı. Özellikle Millî Demokratik Devrim yaklaşımına sahip olan yeni sol, kendi "sol" anlayışını Kemalizmden farklı temellendirmek yerine, artık "ortanın solu" olarak anılacak CHP'nin "daha soluna" yerleşmekle yetindi. Mücadele esas olarak "emperyalizm" diye tanımlanan düşmana karşı yürütülecekti, ki bu da, 1919-23 arasında Mustafa Kemal'in önderlik ettiği ulusal kurtuluş savaşının bir analogu olarak görülüyordu.

Bu analojiyi yakından incelediğimizde, aslında pek de akla yakın bir tarafı olmadığını görebiliriz. 1919-23 mücadelesi başta "düvel-i muazzamaya" karşı görünmekle birlikte, esas olarak Yunanistan'ın Anadolu rüyasına karşı bir savaş biçimini almıştı. Aynı savaşın Yunan tarafındaki öyküsünü biraz incelemiş olanlar, o "düvel-i muazzamanın" Yunanistan'ı daha 1920'den itibaren yalnız bıraktığını, yani Yunanistan'ın başlangıçtaki hamileri tarafından ihanete uğradığını, öte yandan Musul ve Kerkük'ü alan aynı "düvel-i muazzamanın" Misak-ı Millî'yi kabule dünden razı olduğunu da bilirler. Kısacası, 1919-23 mücadelesi, esas olarak biri bir imparatorluktan ulus-devlet yaratmaya çalışan, diğeri ise kendi ulus-devlet sınırlarını genişletmeye çalışan, ama ikisi de emperyalist ol(a)mayan iki güç arasında cereyan etmiştir. 1960'larda "ABD emperyalizmine" karşı yürütülen mücadelede ise, "ABD emperyalizminin" bir taraf olup olmadığı tartışmalıdır. Her ne kadar 1960'larda iktidarda olan AP kelimenin gerçek anlamıyla "Amerikancı" ise de, aynı dönemde Türkiye'de ABD sermayesi yok denecek kadar azdır. Emperyalizmin "emperyal uluslararası tutum"dan farklı olarak, büyük ölçekte sermaye ihracı anlamına geldiğini unutmazsak, 1960'larda Türkiye'de ABD emperyalizminin baş düşman olarak ilan edilmesi pek anlaşılabilir bir tavır değildir. Kuşkusuz Türkiye 1950'lerin başlarından itibaren ABD askerî gücünün bir uzantısı haline gelmiştir, bunu Kore Savaşı ve üsler sorunu gibi konular çerçevesinde gözlemlemek mümkündür; ancak Türkiye ABD emperyalizminin dolaysız "sömürgesi" olmuş filan değildir. Türkiye'de sınıflar konumlanışının bir ucunda işçi sınıfının olduğunu varsayarsak, diğer uçta da tüm Amerikancılığına rağmen, hâlâ Kemalizmin genel çerçevesinin dışına çıkamamış, devletin kulluğundan yeni kurtulmakta olan bir burjuvazi vardır.

1960'lar solu, mücadele çerçevesini "emperyalizme karşı vatanseverler" şeklinde çizerek, her şeyden önce sınıfsal yaklaşımı bir yana bırakmıştır. Ancak bu yaklaşımın o döneme ve harekete özgü olduğunu söylemek haksızlık olur. III. Enternasyonal komünizmi zaten *SSCB'nin bir devlet olarak varlığını korumayı* tek hedef olarak benimsemesiyle, mücadeleyi sınıflar arası perspektiften devletler arası perspektife taşımaya başlamıştı. İkinci Dünya Savaşı sırasında, SSCB'nin Nazizme karşı açık bir tavır almaktan ısrarla kaçınmasına rağmen saldırıya ve işgale uğraması, zafer kazandıktan hemen sonra da kendisini bir "soğuk savaş"ın kutbunda bulması, bu stratejik eğilimi yapısallaştırmış, kurumsal hale getirmişti. Ulusal sol/komünist hareketlerin, zaten kendi hâkim sınıflarıyla "emperyalizme karşı" ittifak (ama pratik olarak teslimiyet) içinde olmaları bekleniyordu. '68 solunun önemli bir bölümü bu ittifak anlayışını "Millî Demokratik Devrim" sloganıyla teorize etmiş, bu sayede de Kemalistlerin daha radikal kanadının sempatisini kazanmış, işçi sınıfının gerçek durumuna bağlı olmaktan kurtulmuş, kendisine köylülüğü ve yarı-aydın bürokrasiyi, hatta giderek askerleri müttefik edinme umuduna kapılmış, ama hepsinden önemlisi, 1960'lar dünyasının soldaki ideolojik kargaşasından (ki bu kargaşa aslında bir yenilenmeyi göstermekteydi) kurtularak, kendisine bir şablon bulmuştur. Bu şablon 1960'lar için geçerli olmadığı gibi, kendisine vehmedilen dönemde de sanıldığı biçimi taşıma-

maktaydı. O yüzden 1960'ların sol düşüncesi her şeyden önce kendisine fantastik bir "ata", emsal alınacak bir ideal ego yaratmıştır. Bu ideal egonun çekirdeğini oluşturan Kemalizm, Bolşevizme olan görünür ve bazı yapısal benzerlikleri nedeniyle, bir tür sosyalizm olarak yorumlanmıştır. Ancak önemli olan, bu fantastik yorumun basit bir biçimde cahillikten ya da saflıktan değil, somut bir ihtiyaçtan ve 20. yüzyılın modernizasyon tarihine ait bir ünsiyetten doğduğunu görebilmektir. Nitekim, 12 Eylül darbesi bu fanteziyi parçaladığında "yeni" sola yalnızca iki somut seçenek kalmıştır. Bunlardan birincisi artık geçerliliği kalmamış olan bu fanteziyi kendi için ve kendi içinde bir gerçekliğe dönüştürmektir. İkincisi ise, 1960'ları ve '70'lerin mirasını bir *Aufhebung*'a tâbi tutmak ve fanteziyi bir yana bırakarak dünyadaki yeni durumun somut gereklerine uygun bir biçimde sol, sosyalizm, komünizm ve Marksizm kavramlarını yeniden tanımlamaktır. 1960'ların "yeni" solunun bir bölümü birinci yolu seçerek, önce utangaç, sonra giderek daha açık bir biçimde milliyetçi bir sosyalizmi benimsemiş, sonunda Türk milliyetçiliğinin faşist kanadıyla epeyce kalıcı bir ittifak noktasında karar kılmıştır. İkinci seçeneğin arayışları ise, 1990'ların ortasından beri sürmektedir. Ancak bu arayışın sonucu ya da sonuçları her ne olursa olsun, Kemalizmden hem ideolojik hem de yapısal açılardan esasta farklı bir noktada oluşacakları açıktır. ❐

Altı Ok	Kemalizm	"Sol"
Cumhuriyetçilik	Yeni düzenin meşruiyetini soyut ve temsili gayri-mümkün bir "halk" kavramıyla tanımlayan Jakoben cumhuriyet anlayışı. Cumhuriyet'in temeli tanımsız bir "cumhur" olacağı için, temsil iddiasındaki seçkinler zümresinin meşruiyeti de sorgulanamaz olacaktır.	Bolşevizm içindeki Jakoben eğilimin mutlaklaştırılması. Kendinden menkul meşruiyet fırsatının değerlendirilmesi ve sınıfsal temsile dayalı sosyalist demokrasi yerine hayali halk temsiline dayalı Jakoben cumhuriyetçiliğin kabulü.
Devletçilik	"Karma Ekonomi" ve "Planlı Ekonomi". İlkel kapitalist birikimi sağlamak için devletin bağımsız bir yatırımcı olarak ekonomiye girmesi ve aynı zamanda da geleneksel ekonomiden rekabetçi ekonomiye geçişin kurallarını düzenlemesi.	Özel mülkiyetin kategorik zıddı olarak devlet mülkiyeti anlayışı. Kemalist devletçilik modelinin bu anlamda "sol" için "eksik" bir sosyalist mülkiyet modeli olarak algılanması. Dolayısıyla sosyalist misyonun onu dönüştürmek değil tamamlamak olarak görülmesi.
Laiklik	Dinin bir yandan devlet yönetiminin bütünleşik bir parçası olmasına, bir yandan da devletten görece bağımsız cemaatler biçiminde örgütlenmesine karşı, dini devlet tekelinde toplama ve gündelik pratiğini evcilleştirme (yani özel alana sıkıştırma) eğilimi. Seküler olanı özgürleştirmek yerine kutsal olanı yasaklama tavrı.	18. yüzyıl (Aydınlanma) materyalizminin etkisiyle dini kurtuluşun baş düşmanlarından biri olarak görme eğilimi. Dinsel kurum ve etkileri zayıflatan her girişimin kayıtsız şartsız desteklenmesi. Sosyalizmin seküler modernizasyonun bir alt-kategorisi olduğu zannı.
Milliyetçilik	İmparatorluklardan millî devletlere geçiş sürecinde yarı-etnik bir "millet" yaratma girişimi. İmparatorluk mülkünden geri kalanın "millet" adıyla yeniden örgütlenmesi ve bunun 18. ve 19. yüzyıllarda (krallıklardan millî devletlere geçiş sürecinde) örgütlenmesini tamamlamış olan "büyük" milletlere (Düvel-i Muazzama'ya) karşı konumlandırılması.	1920 Bakü Kongresi'nin devamı olarak "ezilen milletlerin" dünyanın proletaryası olduğu inancı. Metaforun, kelimenin sözlük anlamıyla algılanması. Anti-emperyalizmi sınıfsal değil uluslararası bir sorun olarak görme eğilimi. Emperyalist "milletlere" karşı "ezilen ulus milliyetçiliğinin" onaylanması. Bir refleks olarak milliyetçiliğin bu yolla meşrulaştırılması.
Halkçılık	Tebaayı kitle haline getirmek için sınıflar ötesi bir "halk" yaratma girişimi. Osmanlı sınıfları kısmen tasfiye edilirken, yeni oluşan sınıfların tümünü aynı amorf kategori içinde eriterek millî bir dayanışma/solidarizm ruhunun inşası. "Halk plajlara akın etti, vatandaş denize giremiyor," ifadesindeki gibi, bir vatandaş/halk gizli ikiliğinin kuruluşu.	Proletaryanın küçük bir azınlık olduğu Rusya ve neredeyse hiç bulunmadığı Çin devrimlerini Marksizm adına meşrulaştırmak için sınıfsal tanımından koparılmış bir "halk" kavramının öne çıkarılması. "Halk Devrimi" anlayışı. Aydınlatılmaya muhtaç halk ve aydınlatan (münevvir) devrimci anlayışıyla, bir devrimci/halk gizli ikiliğinin kuruluşu.
Devrimcilik	Yeni düzenin meşruluğunu sağlamak için kimisi kaçınılmaz, kimisi de kısmen keyfi bir dizi "inkılabın" devrim adıyla tescil edilerek kanonize edilmesi. Devrimin geçmişe ait ve korunması gereken bir anıt olarak yerleşmesi. Yeni bir devrim için "vatanın tehlikede olması" şartının öne sürülmesi.	"İnkılap" kelimesinin "Devrim" olarak tercümesinin yarattığı fırsatı değerlendirme ve Kemalist devrimin ileriye yönelik bir imkân olarak görülmesi. Fransız, Sovyet ve Çin devrimlerini, 1848 ve 1871 devrimlerini "Şapka Devrimi" ile aynı kategoriye sıkıştırma kaçınılmaz sonucu.

Türkiye Sosyalist Hareketinde
*Anti-Emperyalizm ve Bağımsızlıkçılık (1920-1971)**

GÖKHAN ATILGAN

GİRİŞ

Emperyalizm kavramı, ilk bakışta, iki ya da daha fazla ülke arasındaki hiyerarşik bir ilişkiyi ima eder. Bu ilişkide bir taraf ileri, gelişmiş, güçlü, ezen, sömüren; öteki taraf ise gelişmemiş, zayıf, ezilen, sömürülen konumlarında görünür. Emperyalizme karşı çıkış, geri kalmışlığın, güçsüzlüğün, gelişmemişliğin, ezilmişliğin ve sömürülmenin başlıca nedeni olarak "dışarı"daki ortak bir düşmanın "içeri"de müttefik hâline getirdiği bütün ulusun bir haykırışı mı, yoksa emperyalist ülke(ler)in hâkim sınıfları ile bağımlı ülkenin üst sınıfları arasındaki bir ittifak sonucu içselleşen bir sömürü düzenine karşı sınıfsal bir mücadelenin dile gelişi mi olacaktır? Emperyalizm konusunda, neredeyse yüz yıl boyunca, değişik konjonktür ve düzeylerde tartışılan en temel soru(n)lardan biri budur. Bu, öyle bir soru(n)dur ki; iktidar stratejisi, devlet, sınıfsal ittifaklar gibi soldaki belli başlı tartışma konularının ana eksenlerinden biri olmuştur. Türkiye solunun Kemalizm, milliyetçilik gibi siyasî düşüncelerle ilişkilerinin, iktidar stratejisi, devrim yolu gibi ana sorunlarının kurucu öğesi ve böleni de aynı soru(n)dur.

Bu çalışmada, Türkiye sol hareketinin yaklaşık yarım yüzyıllık döneminde beliren anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık fikirlerini çözümlemeyi deneyeceğiz. Ele aldığımız dönem, TKP'nin resmî kuruluş toplantısı olan 10 Eylül 1920 ile 12 Mart 1971 darbesi arasındaki tarihsel kesiti kapsamaktadır. İlk önce, anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık ile sol düşünce arasındaki potansiyel olumlu ilişkinin kaynaklarına genel düzeyde bakacağız. Bu bağlamda, Osmanlı-Türk aydınlarının sol düşünceye, milliyetçilikle kaynaşık bir anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık dolayımıyla ulaştıklarını vurgulayacağız. İkinci bölümde, kurulduğu 1920 yılından 1960 yılına kadar Türkiye sol hareketinin ana akımı olan Türkiye Komünist Partisi'nin anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık fikrini kavramaya; dönem boyunca TKP ile ilişkili ya da ondan bağımsız parti ve kişilerin bu konudaki söylemine bakmaya çalışacağız. Üçüncü olarak, Türkiye sol hareketinin kitlelere yönelmek bakımından olsun, içten farklılaşmak bakımından olsun, kuramsal tartışmalar bakımından olsun en hareketli dönemlerinden biri olan 1960-1971 dönemindeki belli başlı sol hareketlerde anti-emperyalist ve bağımsızlıkçı söylemin nasıl olu-

(*) Eleştirileri, önerileri ve katkıları için Erden Akbulut, Oya Köymen, Tanıl Bora ve Saniye Dedeoğlu'na teşekkür ederim. Eksikler ve hatalar benimdir.

şup farklılaştığını belirli izleklerle takip etmeye gayret edeceğiz.

GENİŞ BİR BAKIŞ

Anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık ile sol düşünce arasındaki olumlu ilişkinin imkânları karşılıklılık temelinde kurulur. Türkiye sol hareketinin önde gelen simalarından bir bölümünün, sol düşüncelerle, emperyalizm karşıtlığı kanalından buluşması, anti-emperyalist ve bağımsızlıkçı olanla sosyalist olan arasındaki ilişkinin karşılıklılığının bir görünümü olarak ortaya çıkar.

Bağımsızlıkçı ve anti-emperyalist olan ile sosyalist olan arasındaki olumlu ilişkinin imkânları nerede yatar? Bağımsızlıkçı ve anti-emperyalist olan, ülkesinin geri kalışının, sömürülüşünün nedeni olarak emperyalizmi, emperyalist düşmanın karşısında ve kendisinin ise yanında sosyalist olanı görür. Ortak düşman, anti-emperyalist ve bağımsızlıkçı olan ile sosyalist olan arasındaki olumlu ilişkinin potansiyelini yaratır. Beri yandan, sosyalist olan da, emperyalizmden kopmayı hedefleyenin, hasımı olan emperyalizmi zayıflatacağını ve süreç içinde sosyalizme yönelebileceğini öngörür. Sosyalist olan, bir yandan sömürüye karşı olduğu için ve bir yandan da sömürücü güçleri eksilttiği için anti-emperyalist hareketleri ve bağımsızlık mücadelelerini destekler.

Anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık ile sosyalist düşünce arasında tarihsel olarak kurulan olumlu ilişkinin karşılıklılığına biri dünyanın ilk sosyalist ülkesinin önderi Lenin'den, öteki Cezayir millî kurtuluş savaşının önderi Ahmet Ben Bella'dan örnek verilebilir. Lenin 1916'da Çin, İran, Türkiye gibi yarı-sömürge ülkeler ile bütün sömürge ülkelerdeki anti-emperyalist bağımsızlık mücadelesinin sosyalistler tarafından desteklenmesi gerektiğini belirtirken şöyle der: "... sosyalistler karşılık beklemeksizin, sömürgelerin özgürlüğünü ... acil ve koşulsuz olarak savunmakla kalmamalı ... onların ... emperyalist güçlere karşı ayaklanmasına ... yardım etmelidir" (Lenin, 2005: 136-137). Lenin'in bu yaklaşımı, desteklenen ve kendisine yardım edilen bir sömürge ülke bağımsızlık savaşının önderinde şöyle karşılık bulur: "Asya, Afrika ve Güney Amerika halkları, savaşları sırasında, Avrupa'nın sosyalist memleketlerinde müttefikler buldular; onlara borçlu olduğumuz saygıyı göstermeliyiz. Emperyalizm ortak düşman olduğuna göre bu ittifak, bizim için de, onlar için de değerlidir" (Bella, 1965: 138).

Osmanlı-Türk aydınları arasında sosyalist fikirlerin tutunmaya başlaması ile milliyetçilikle kaynaşık bir anti-emperyalizm fikirinin hemen hemen eşzamanlı olarak ortaya çıkması, sözü edilen karşılıklılığın bir görünümü olarak değerlendirilebilir. Ahmet Kuyaş (2001), "Türk düşüncesinin yegâne anti-emperyalizmi sosyalist/komünist anti-emperyalizmidir" derken dramatik bir gerçeğe işaret eder. Yıllar boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileyişine, çöküşüne çare arayan aydınlar, çöküşün kaynaklarından biri olarak emperyalizmi görmek yerine, emperyalist ülkelere öykünmeyi, onların yardımıyla onlara yetişmeyi, onlar gibi olmayı çare olarak görmüşlerdi. Osmanlı-Türk aydınları, 1912 yılına gelene kadar, imparatorluğun gerileyişinin temel nedenlerinden birinin emperyalizm olduğunu hiç düşünmemişlerdi. Onlara, Türkiye'nin emperyalizmin avucuna girdiğini ilk haber veren kişi, Parvus adıyla bilinen Rus Marksist Alexander Helphand olmuştu. Niyazi Berkes (1975: 69-70), Parvus'un, *Türk Yurdu* dergisine yazı yazmaya davet edildiği vakit, Türk aydınlarının dünyanın ve kendi ülkelerinin ekonomik durumundan bihaber olduklarını, buna karşılık kendi sürgünlüğünde gördüğü Orta Asya hakkında ne düşler beslediklerini görünce, adeta küçük dilini yutacak-

"Bağlantısızlar" hareketinin bir uzantısı olan ve 18-24 Nisan 1955 tarihleri arasında Endonezya'nın Bandung kentinde toplanan Bandung Konferansı'nda bir yandan katılımcı ülkeler arasında da ciddi tartışmalar yaşanırken, öte yandan Türkiye izlediği Batı yanlısı tutumla bağlantısızlık politikası izleyen diğer ülkelerin yoğun tepkisini çeker.

mış gibi olduğunu yazar. Parvus, bu durumda, Türk aydınlarına sosyalizmden söz açmaya bile lüzum görmeden, Türkiye'nin siyasî ve iktisadi bağımlılığından bahsetmekle ve bu bağımlılığın boyutlarını göstermekle yetinecektir. Ülkenin kurtuluşu için iktisadi ve siyasî bağımsızlık sezgisinden hareket eden Türk aydınlarının bir kısmı, gerçekten de, bu kalkış noktasından yola çıkarak sosyalist fikirlerle buluşacaktır.

Şahsî tecrübeleriyle, ülkelerinin kurtuluşu için emperyalizme karşı gelmek gerektiği fikrine ulaşan Osmanlı-Türk aydınlarının bir kısmının, sosyalist fikirlerle bu kanaldan buluşmaları bir rastlantı olmasa gerektir. Bu durum, bağımsızlık fikri ve emperyalizm karşıtlığının sosyalist düşünceye ulaşma ve ona eklemlenme imkânlarına işaret eder. Aydını olduğu ülkenin geri kalmışlığının ardında emperyalizmin bulunduğunu sezmek ve kurtuluş için ülkenin bağımsız olması gerektiği sonucuna ulaşmak, mevcut yapı ve ilişkileri sorgulamaya başlamayı gerekli kılar. Bu sorgulama da genellikle, sosyalizm ya da (aşırı) milliyetçilikle buluşmakla sonuçlanır. Nitekim, Türkiye sol hareketinin önde gelen isimlerinin bir kısmı, sosyalist düşüncelere, kâh milliyetçi kâh anti-emperyalist bir tepkiyle ulaşmıştır.

Türkiye Komünist Partisi (TKP) lideri Mustafa Suphi'nin ve Türkiye sosyalist hareketinin ilk kuşağının önemlice bir kesiminin, sosyalizme, milliyetçilikle kaynaşık bir anti-emperyalizm dolayımıyla ulaşmaları bu bakımdan değerlendirilebilir. Mustafa Suphi, siyasal tarihimizin ilk milliyetçi (Türkçü) partisi olan Millî Meşrutiyetperver Fırkası (Tunaya, 1998: 384) içinden geçip gelerek sosyalizme yönelmişti. Şevket Süreyya (Aydemir), Şarka daima oyun oynayan, onun varlığının ve vatanının düşmanı olan Garba duyduğu kininin tetiklemesiyle zalimin nasıl yere serileceğini ararken Şark Milliyetleri Kurultayı'na katılmış ve komünist olmuştu (Aydemir, 1976: 183).

Vedat Nedim (Tör), Berlin Üniversitesi'nde öğrenciyken, Profesör Sombart'ın derslerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun tipik bir "yarı-koloni" olduğunu işitince, sınıfın ortasında ayağa kalkıp emperyalizme karşı "Türküm ve düşmanım sana, kalsam da bir kişi" diye haykırmak istemiş, bu ruh hali içinde Marx, Engels ve Lenin'in eserlerine dalmıştı (Tör, 1999: 11-12). Mihri Belli, yükseköğrenim için gittiği Amerika'da, bir Türk olarak, kaderinin ikinci sınıf dünya vatandaşı olmak olduğunu idrak edince, gözlerini sosyalizme çevirmişti (Belli, 1970: 96-97). Mehmet Ali Aybar, sosyalist karakterinde, henüz 12 yaşındayken İhtilaf donanmasının Boğaz'a demir atışına, İstanbul'un zapt edilişine şahadetinin kendisinde yarattığı derin ulusal duyarlılığın etkili olduğunu anlatmıştı (Sargın, 2001a: 337). Doğan Avcıoğlu, yükseköğrenim için gittiği Paris'te, gelişmiş ülke insanının kendi ülkesini ve insanını küçümseyen bakışlarının "millî gurur"una dokunuşuyla kendisine yönelttiği "bizi hor gören bu pezevenklerin seviyesine nasıl geliriz ve Türkiye'yi nasıl değiştiririz?" sorusundan yola çıkarak sosyalist fikirlere yönelmişti (aktaran Özdemir, 1995: 337). Örnekler çoğaltılabilir; fakat bunlar, Türkiye sol hareketinde, bağımsızlıkçılık ve anti-emperyalizm ile sosyalizm arasındaki akışkanlığın emarelerini göstermek bakımından kâfi sayılabilir.

TKP SÖYLEMİNDE ANTİ-EMPERYALİZM: SSCB VE KOMİNTERN'İN GÖLGESİNDE, KEMALİZMİN YAKININDA BİR YER

1961'e kadar Türkiye sol hareketinin ana akımı durumundaki TKP'nin anti-emperyalizm fikriyatı, neredeyse tamamen Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) ve Komintern tezlerine göre şekillenmiştir. Dünyanın ilk sosyalist devleti olan Sovyetler Birliği'nin Türk Ulusal Kurtuluşu Savaşı'nı desteklemesi, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin emperyalist-kapitalist kampın dışında kalması için çalışması, kuruluşunda payı olduğu TKP'nin anti-emperyalizm hattını tayin etmiştir. TKP içinden doğan Kadro hareketi ise, daha sonra değineceğimiz üzere, klasik SBKP'nin ve Komintern'in, azgelişmiş ülkelerde anti-emperyalist mücadeleye ilişkin gündeme getirdiği esasların gölgesinden sıyrılma arayışı içinde gelişmiştir.

TKP söyleminde anti-emperyalizmin nasıl bir yerde durduğunu çözümleyebilmek için belli bir dönemleştirmeyi takip etmek gerekir. TKP tarihine ilişkin kesin, doğruluğu yüzde yüz kabul edilebilir bir dönemleştirme yapmak henüz mümkün görünmüyor. Bununla birlikte, Mihri Belli'nin dönemleştirmesi, ihtiyat kaydıyla, kabul edilebilir. Mihri Belli, TKP'nin tarihsel konumuna yönelik bir dönemleştirmesinde, Ekim Devrimi'nden esinlenen komünist grupların ortaya çıkışından TKP'nin Türkiye'deki ilk kongresine kadarki aralığı, TKP'nin birinci dönemi olarak kabul ediyor (1919-1925). Belli'ye göre TKP'nin 1925 Kongresi'nden 1943'te desantralizasyon döneminin sona erişine kadarki aralık ise TKP'nin ikinci dönemini oluşturuyor (Belli, 2002: 21). Bu dönemleştirme takip edilecek olursa, TKP'nin her iki dönemde de anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık düşüncesinin SBKP ve Komintern tarafından şekillendirildiği söylenebilir. Bu iki dönemde Komintern, TKP'ye anti-emperyalist tutum adına Türkiye'deki Millî Mücadele'yi ve Kemalist iktidarı desteklemesini salık veriyor, TKP de, yer yer belirlenen çerçevenin dışına taşmaya yeltense bile, bu öğüdü yerine getiriyordu. TKP'nin Komintern'in Türkiye seksiyonu olduğu ve önderlerinden Şefik Hüsnü'nün de Komintern İcra Kurulu'nda yer aldığı düşünülürse, bunu tabii karşılamak gerekir.

Komintern, iki dünya savaşı arasındaki dönem boyunca, stratejisini, emperyalizmin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birli-

ği'ni yok etme planını boşa çıkarma üzerine kurmuş, sosyalizmin anayurdunun hemen güneyinde, Avrupa emperyalizmi ile ihtilaf hâlinde bir Türkiye görmek istemişti. Bu yaklaşım, Komintern'i hem Anadolu Direnişini hem de Kemalizmi, yer yer abartarak yer yer de ona karşı eleştirelliğini yitirerek, desteklemeye götürmüştü (Küçük, 1997: 352, 356). Sovyetler Birliği ve Komintern'in, Anadolu Direnişine ve Kemalist iktidara yönelik bu bakış açısı, TKP'ye ikili bir görev yüklemişti: Bunlardan birincisi, Anadolu Direnişinde millîci güçlerin yanında olmaktı. İkincisi ise Kemalist iktidarı Avrupa emperyalizmine mesafeli durduğu oranda desteklemek, durmadığı oranda da durması için "tazyik etmek"ti.

Mihri Belli, TKP'nin, birinci döneminde, Anadolu Direnişine ve Cumhuriyet'in kuruluş sürecine ilişkin tavrı hakkında şunları yazar: "Bu dönemde [1919-1925] mücadele biçimi genellikle legal siyasî ve askerî örgütlenme ile emperyalizme ve onun işbirlikçisi sınıf ve zümrelere karşı millîci güçler safında cephe halinde savaştı" (Belli, 2002: 24). Bu tümceden takip edilebileceği üzere, TKP'nin birinci döneminde anti-emperyalizm fikri, emperyalizme karşı gelişen Anadolu Direnişi içinde yer almak ve emperyalist ülkelere karşı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne dost olduğuna inanılan Kemalist önderliği desteklemek üzerinden şekillenmişti.

TKP'nin ikinci dönemindeki anti-emperyalizm fikri, yine Kemalizme yönelik tavrı dolayımıyla şekillendi. Bu şekillenişin ana hatlarını, TKP'nin 1926'da yapılan Birinci Viyana Aktif Konferansı'nda kabul edilen "Faaliyet Programına Giriş" başlıklı ve "Gizli" ibareli belgede (TÜSTAV, 2004: 191-197) bulmak mümkündür. TKP'nin, bu belgeye yansıyan, çözümlemesine göre, Osmanlı-Türk tarihindeki üç inkılâp hareketinin (Tanzimat'ın, Meşrutiyet'in ve Cumhuriyet'in) iki ortak özelliği bulunuyordu. Birinci ortak özellik; üç inkılâbın da "Türk halkının mülk sahibi sınıflarının milliyetçi inkılaplârı" olmasıydı. İkinci ortak özellik ise; bu inkılâplardan üçünün de "memleketin parçalanmasına ve emperyalist güçlerin kölesi haline gelmesine mâni olmak hedefiyle" başlatılmış olmasıydı. Bu inkılaplâr içinde, Mustafa Kemal liderliğindeki inkılâbın ayırt edici özelliği, ilk kez, emperyalizme direnmek için dışarıda güçlü bir "mesnet noktası" bulmasıydı. Bu "mesnet noktası", Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ydi. TKP'nin fikri oydu ki; Kemalist hareket, kendisine millî bir iktisadi temel yaratmak istemiş, bunun için hem yabancı sermayeye ve hem de ona içten bağlı yerli sermayeye düşman kesilmişti. Gelgelelim, millî bir iktisadi temel yaratma peşindeki Kemalistler, bir yandan yabancı sermayeye karşı gelirken bir yandan da onun yardımına muhtaçtılar. Böylece, Kemalist hareket, hem emperyalist güçlere yanaşmak hem de millî istiklâli sağlamak için sağlam dayanak noktaları bulmak durumundaydı. Bu yüzden, siyasetini SSCB ve Doğu halklarıyla dostluğa dayandırıyor, bunu yaparken de kapitalist güçler arasında şerefli bir yer kazanmaya çalışıyordu.

Bu çözümlemeden hareket eden TKP, ikinci döneminde, anti-emperyalizm siyasetini, SSCB ve Doğu halkları ile emperyalist/kapitalist dünya arasında salınan Kemalistleri, emperyalist dünyadan uzaklaştırmaya ve sosyalist dünyaya yakınlaştırmaya göre kurdu. TKP, bu siyaseti, "tazyik" taktiğiyle hayata geçirecekti. Sözü edilen belgedeki şu paragraf, TKP'nin ikinci dönem anti-emperyalizm siyasetini çerçeveleyen "tazyik" taktiğini özetler: "Fırkaya düşen ... küçük burjuvazinin ve orta köylülüğün dağılmakta olan tabakalarını, yapacakları tazyikle hükümeti reformlar ve anti-emperyalist mücadeleler yolunda ilerlemeye mecbur kılmak amacıyla, ihtilalci şiarlar etrafında toparla-

maktır" (TÜSTAV, 2004: 196). Her ne kadar, TKP'nin 1926 Çalışma Programı'nın üçüncü maddesine "Kemalist Halk Partisine karşı mücadele ... emperyalizme karşı mücadeleden ayrılmaz" denilse ve on ikinci maddede, bu mücadelenin "en emin vasıtası olarak amele ve köylülerin silahlandırılması" görülse bile (aktaran Belli, 2002: 30), TKP'nin ikinci dönemindeki fiilî anti-emperyalizm tavrı, yukarıda anlatılan paragrafta saklıydı. Bu kritik paragraf gösteriyordu ki; TKP'nin bu döneminde, iktidarı almak, emekçi kitleleri kendi iktidarları için seferber etmek gibi bir yönelim yoktu. TKP, ihtilalci şiarlar etrafında toplayacağı orta sınıfların baskısıyla Kemalizme anti-emperyalist adımlar attırmak peşindeydi.

Burada, TKP'nin ikinci dönem (1925-1943) anti-emperyalizm hattındaki bir rakkaslanmaya dikkat çekmek yerinde olacaktır. TKP'nin ikinci döneminin başlarında, parti liderleri, memleket gerçeklerine ilişkin somut gözlemlerinden yola çıkarak emperyalizme karşı mücadele ile Kemalist iktidara karşı mücadeleyi birleştirmek gerektiğini düşünmüşlerdi. Fakat bu düşünce, kısa bir süre sonra terk edildi. Komintern'in Türkiye seksiyonu olan TKP'nin anti-emperyalizm hattındaki bu değişimin Komintern'e rağmen değiştiğini düşünmek hayli zor görünüyor. Değişim, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkilerinden kaynaklanmış olabilir. Sözü edilen değişim, TKP liderlerinden Şefik Hüsnü'nün Komintern'e hitaben yazdığı bir mektuptan ve bu yazıya Komintern'in verdiği cevaptan izlenebilir.

B. Ferdi adıyla bilinen ve bir dönem Komintern'in Yürütme Kurulu'nda yer alan TKP Dış Büro Üyesi Şefik Hüsnü'nün, Mayıs 1927'de Komintern'e hitaben yazdığı "Kemalizmin Tekamülü: Millî İnkılâptan Burjuva Diktatörlüğüne" başlıklı mektubu, Kemalizmin Sovyetler Birliği ve Doğu halklarıyla kurduğu dostane bağların emperyalizmle daha avantajlı anlaşmalar yapmaktan başka bir amaç taşımadığını vurguluyordu. Anlaşılan oydu ki, Şefik Hüsnü, Kemalizmin anti-emperyalizminden ümidi kesmiş ve Kemalist iktidarın bir burjuva diktatörlüğüne dönüştüğünü saptamıştı. Bu saptama, TKP'yi, Kemalist iktidara karşı, burjuva diktatörlüğünün yıkılması ve yerine işçi ve köylü iktidarının kurulması için savaşmaya sevk edecekti. Nitekim, TKP'nin bu dönem yayınlarında Kemalizme karşı hayli sert sayılabilecek yüklenme girişimlerine rastlanır. Sözgelimi, TKP Merkez Yayın *Orak Çekiç*'in 1936'da yayımlanan bir sayısında, "Kahrolsun Kemalistlerin iki yüzlülükleri: Millet Meclisi'nde, hükümet cihazlarında, orduda emperyalist ecnebi sermayenin ajanlığını yapanları istemiyoruz" deniliyordu (Tunçay, 1992: 425).

Gelgelelim, Komintern Yürütme Komitesi Doğu Şubesi, Şefik Hüsnü'nün bu merkezî önemdeki saptamasından doğan mücadele hattını, Türkiye'yi etkisi altına almak için can atan emperyalizmin Kemalist iktidar engeliyle karşılaştığı gerekçesiyle yerinde bulmayacaktı. Komintern'in reddiyesi, TKP'yi emperyalizme karşı mücadele ile Kemalist iktidara karşı mücadeleyi birleştirme girişiminden caymaya götürdü. Cayış, cezrî bir özeleştiriyle açıklandı. İkinci Dünya Savaşı'nın eşiğine gelinirken alınan "separat kararları"nda, TKP, Kemalizme ilişkin çözümlemesinin tümden yanlış olduğunu, Kemalist iktidar karşısında "dar görüşlü bir tekkeci (sekter) alışkanlığa saplanıp kaldığını" açıkladı. "Türkiye Komünist Partisi'nin Yeni Taktikasına Dair Merkez Komitesi Beyanatı", "basmakalıp düsturlar içinde kapanıp kalınan" dönemin aksine, partinin bundan böyle "Faşist imperyalizmlerin taşkın istila emelleri önünde, her türlü imperyalist müdahalelere ve tecavüzlere karşı, millî istiklalimizi korumağa yarar tekmil hükümet teşebbüs ve tedbirlerine müzaheret etmeğe ve bunlara

1968 Temmuzu'nda, 6. Filo'nun Dolmabahçe'de demirlemesi, dönemin sol öğrenci hareketinin ses getiren protestolarından birini tetiklemişti. Protesto önce Harun Karadeniz'in "Üç-beş Amerikan denizcisine değil geniş anlamıyla emperyalizme karşıyız" sözleriyle Taksim'de başladı; Deniz Gezmiş'in ajitasyonuyla Dolmabahçe'ye yönelerek, yakalanan ABD'li erlerin denize atılmasıyla sonuçlandı.

halkın atılgan teveccühünü temin etmeğe her zaman hazır" bulunduğunu bildiriyordu (TÜSTAV, 2000a: 57).

TKP'yi, Kemalist iktidarın emperyalizme ve faşizme karşı, Sovyetler'den yana bir siyaset izleyeceği ümidiyle, kendini merkezsizleştirmeye sevk eden özeleştiri, öyle cezrîydi ki, separat kararlarında partinin izlediği yanlış siyaset şöyle değerlendirilecekti: "... bütün taktikamızı millî istiklalin ihtiyaçlarına uydurmağa çalışacak yerde ... ulu orta 'amele ve köylü hükümeti' şiarını ileri sürmeğe; ve bütün faaliyetimizi bu şiar etrafında temerküz ettirmeğe bizi sürükledi" (TÜSTAV, 2000a: 56). Anlaşılabileceği üzere, TKP'nin bu dönem söyleminde 'millî istiklâl' ile 'amele ve köylü hükümeti' iki farklı yere, birbirine karşıt konumlara yerleştiriliyordu. Mevcut iktidar, emperyalist ülkelere mesafeli durdukça ona karşı iktidar mücadelesinin sözü edilmeyecekti.

TKP'nin, "separat kararlarını" alıp Kemalizme yönelik tutumunda özeleştiri yaptığı dönemde Kemalist iktidarın Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde "bahar havası" yaşanmakta olduğuna dikkat çekmek gerekir. Başvekil İsmet Paşa'nın kalabalık bir heyetle gerçekleştirdiği Moskova ziyareti bu döneme rastlar. "Türk Milletinden Dost Rus Milletine Selam!" manşetiyle İsmet Paşa'nın ziyaretini haber veren 24 Nisan 1932 tarihli *Cumhuriyet*, Molotov ile İsmet Paşa resimleri ve orak-çekiçli, ay-yıldızlı kırmızı bayraklarla süslüdür (Tunçay, 1992: 95).

Şefik Hüsnü'nün, 1934'te, Komintern organlarında "Kemalizmin kapitalist burjuva eğilimi, onu uluslararası finans kapitalin ve emperyalizmin kucağına atmaktadır" türünden uyarıları (Tunçay, 1992: 108) ne derece gerçek olursa olsun, SSCB Halk Komiserleri Başkanı Molotov'un Ocak 1935'te "Son birkaç yıl, yalnızca Sovyet-Türk ekonomik ve kültürel ilişkilerinin gelişmelerine tanık olmakla kalmadı, Sovyet-Türk dostluğunun çarpıcı siyasal belirimini de ortaya koydu" sözle-

Sosyalist Dergi Ant

DOĞAN ÖZGÜDEN

"Yeni kızıl organın adı ANT*'tır. And'ın manası yemin'dir, ama ant'ın ne demek olduğunu, ne manaya geldiğini doğrusu bilemiyorum. Olsa olsa, bunların gayeleri asırlardır harp ederek her aileden birkaç şehit verdiğimiz ülkelere meyletmek bulunduğuna ve böylece haysiyet ve namustan da feragat edildiğine göre, 'Atalarımızı, Namusumuzu Tanımıyorum' kelimelerinin başharflerinden meydana getirilmiş bulunsa gerektir."* (Tekin Erer, *Son Havadis,* 15 Ocak 1967)

'60'lı yıllarda sosyalist enformasyon ve düşünce dergisi olarak beş yıla yakın mücadele veren *Ant*'ın çıkışı, zamanın AP iktidarının günlük yayın organı *Son Havadis* tarafından böyle karşılanmıştı.

Haftalık *Ant,* yayına 3 Ocak 1967'de başladı. 16 sayfalık derginin bu ilk sayısına ek olarak, 1966'nın belli başlı olaylarını, gelişmelerini analiz eden 12 sayfalık bir yeni yıl ilavesi bulunuyordu.

Derginin kapağında, "Bağımsızlık ve Sosyal Adalet İçin" sloganını, o zamanın önde gelen birçok sol düşün ve eylem adamının imzaları çevreliyordu: Aziz Nesin, Nadir Nadi, Abidin Dino, Selahattin Hilav, Çetin Altan, Doğan Özgüden, Mehmed Kemal, Onat Kutlar, İdris Küçükömer, Memet Fuat, Mahmut Makal, Fethi Naci, Refik Erduran, Yaşar Kemal, Rauf Mutluay, Fakir Baykurt, Hüseyin Baş, Ferruh Doğan, Kemal Sülker.

Ant'ın kurucuları Yaşar Kemal, Fethi Naci ve Doğan Özgüden'di.

Derginin imtiyaz sahipliğini ve yazı işleri müdürlüğünü ben üstlenmiştim. Teknik sekreteri ise İnci Özgüden'di.

Ant'ın enformasyon ve ajitasyon yazılarını, haftalık yorumlarını ben yazıyordum. Teorik yazılar ve sanat-kültür sayfaları Fethi Naci'nin sorumluluğundaydı. Yaşar Kemal her hafta bir fıkra, zaman zaman da röportaj yazıyordu. Derginin teknik sorumluluğunu üstlenen İnci Özgüden, klasik sol dergi anlayışının kalıplarını kırarak *Ant*'a modern ve dinamik bir sayfa düzeni uyguluyordu.

Ant'ın yayına başlaması, Türkiye'de sosyalist hareketin bir siyasal parti olarak örgütlendiği, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) Meclis'e girerek bir grup oluştur-

ri de (Tunçay, 1992: 110) o kadar gerçektir. Bu gerçekliklerden belirleyici olanı Molotov'un sözlerinde dile gelenidir. Gerek Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkileri gerekse de Komintern'in 1935'te Dimitrov'un ağzından önerdiği Anti-faşist Halk Cephesi politikası, TKP'yi merkezsizleşmeye, faaliyetlerini askıya almaya sevk edecektir.

TKP, 1943 yılına kadar (1960 yılına kadar sürecek olan üçüncü döneminin başlangıcı), kendini merkezsizleştirmiş ve bağımsız bir sınıf siyaseti izlemekten alıkoymuş bir hâlde, uzun bir eylemsizlik dönemi geçirdi. Bu dönem, Hitler faşizminin Stalingrad önlerinde durdurulduğu 1943 yılına dek sürdü. TKP, Komintern'in kendini feshinden ve Sovyetler'in zaferinden sonra, tekrar gizli bir şekilde örgütlenmeye başladı. 1943 yazında toplanan TKP Merkez Komitesi, Şefik Hüsnü tarafından yazılan ve 1943 Platformu olarak

duğu, TİP'in yanı sıra sendikaların, öğrenci kuruluşlarının, fikir kulüplerinin, ilerici yayınların anayasal haklar, anti-emperyalist mücadele, sosyal haklar gibi çeşitli konularda Türkiye'nin gündemini belirlediği bir döneme rastlıyordu.

'60'lı yılların ilk yarısında sol yayıncılık, işçi sınıfının sadece öncülüğünü değil, siyasal harekete ağırlık koymasını dahi reddeden, Türkiye'ye Nasır veya Baas tipi asker-sivil bürokrat ağırlıklı bir rejim öneren yeni-Kadrocu *Yön*'ün güdümlendirmesi altındaydı.

Zaman zaman sosyalistlerin yayımladığı mizah, sanat ve kültür dergileri işçi sınıfı sosyalizminin sesini yükseltmeye önemli katkılarda bulunmuşlardı. Ancak '60'lı yılların ilk yarısında, devlet kadrolarında ve hatta iş dünyasında etkin sol Kemalistlerin desteğine sahip *Yön*'ün karşısında gerek enformasyon gerekse ajitasyon açısından yeterli etkinliğe sahip bir derginin eksikliği duyuluyordu.

1963'te yayımlanan ve benim de ilk dönem yazı kurulunda yeraldığım *Sosyal Adalet* bu gereksinime biraz cevap verebilmişse de, TİP'in "parti organı" görünüşünden ötürü başarılı olamamıştı.

1964 yılında gece sekreteri olarak çalışmaya başladığım *Akşam* gazetesi büyük bir sarsıntı geçiriyor, çalışanlarına aylardır ücretleri ödenemiyordu. O sırada İnönü Hükümeti'nde bağımsız bakan olan gazetenin sahibi Malik Yolaç gazeteyi batmaktan kurtarmak için beni tam yetkiyle genel yayın müdürlüğüne getirince, bir enformasyon ve mücadele dergisi projesini üstelik de Türkiye'nin en eski ve saygın bir gazetesinde uygulama olanağı doğmuş oluyordu.

Ant, *Sabiha Sertel'in, Hikmet Kıvılcımlı'nın kitaplarını da yayımladı. Haberden çok yorum, değerlendirme ve araştırmaya ağırlık veren dergi enternasyonalist bir perspektife de sahipti.*

1964-1966 yıllarında *Akşam*'da gerek içerik gerekse mizanpaj açısından birçok yenilik yaparak, *Yön* çizgisinin

bilinen programı benimsedi. 1943 Platformu, hâlihazırdaki arşivlerde bulunmuyor. Mihri Belli, Platformda, CHP'nin Soğuk Savaş döneminin başlarından itibaren Amerikan ve İngiliz emperyalizminin yörüngesine girmeye başladığının ve içeride de gerici güçlere karşı tavizkâr bir tutum sergilediğinin saptanarak, iktidara karşı kesin savaş hattı ortaya konulduğunu aktarıyor (Belli, 2002: 44). TKP'nin bu dönem yayınları aracılığıyla, Türkiye'nin emperyalist ülkelerle ilişkilerine son verip Sovyetler Birliği'ne yakınlaşması gerektiği fikrini yaymaya çalıştığı da görülüyor. Reşat Fuat Baraner tarafından kaleme alınan ve birkaç sayı basılıp sınırlı sayıda dağıtılan parti bültenlerinden anlaşıldığı kadarıyla, TKP, savaş sonrasının yeni dünyasında Türkiye'nin yerinin emperyalist ülkelerin değil, kara gün dostu Sovyetler Birliği'nin yanı olduğunu savunuyordu (İleri, 2003a: 104-118). 1944'te,

dışındaki sol yazarlara gazetenin sayfalarını açarak, TİP ve sol sendikalar yöneticilerinin görüşlerine geniş yer vererek sosyal gerçekleri, sosyalist hareketin sesini günlük basında duyurduk. Gazete özellikle işçilerden, yoksul halk kesimlerinden geniş destek alarak artırdığı tirajıyla ve nitel üstünlüğüyle *Hürriyet*'i dahi endişelendiren bir güç haline gelmişti.

1965 genel seçimlerinde gazetenin sahibi Malik Yolaç Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) listesinden aday olduğu halde, TİP'in seçim kampanyasına eşit düzeyde, hatta zaman zaman CHP'ninkinden daha fazla yer veriyorduk. O sırada gazetenin yıldız yazarı Çetin Altan da TİP listesinden aday olduğu ve yazılarını da o doğrultuda yazdığı için *Akşam* nesnel olarak TİP'in seçim propagandasını desteklemiş oluyordu.

Çetin milletvekili oldu, Malik Yolaç kaybetti.

Akşam'ın yayınından rahatsız olan sermaye çevreleri bunu da fırsat bilip gazetenin ilan ve reklâmlarını keserek, malvarlığına haciz koyarak, kâğıt ve mürekkep tahsisi gibi konularda sürekli baskı yaparak, Yolaç'ı, gazetenin sola açık politikasını değiştirmeye zorluyordu.

Akşam'ın tirajı o yıllarda sol bir gazete olarak 300 bin'e kadar yükselmişti, ama tiraj arttıkça gazetenin üretim ve kadro giderleri de artıyor, bu giderleri karşılayacak ilan ve reklam gelirleri ise, söz konusu baskılar nedeniyle gittikçe düşüyordu.

Yolaç, gazetenin tiraj almasından memnun olmakla beraber, bu maddi baskılara bir süre direnebildi. 1966 yılında ilan sahiplerinin gazeteye infialini yatıştırabilmek için benden iş çevrelerinin boy hedefi haline gelen Çetin Altan'ın "bir süre için" gazeteden uzaklaştırmamı istedi. Reddettim.

Akşam'ın ayakta durabilmesi için, fikir ve el emekçilerinin de katılımıyla mali sorumluluğu da üstlenecek kolektif bir yönetim kurulmasını ve maddi darboğazın aşılabilmesi için onun sol çizgisini benimseyen okuyucuların gazeteye ortak edilmesini önerdim.

Yolaç'ın öneriyi reddedip Çetin Altan'ı uzaklaştırmakta dayatması üzerine benimle birlikte gazetenin çekirdek kadrosu da gazeteden toplu halde istifa etti.

Çekirdek kadronun uzaklaşmasından sonra *Akşam* yavaş yavaş sermaye çevrelerinin istediği çizgiye sürüklenerek kavgacı sol gazete kimliğinden tamamen uzaklaştı.

* * *

Babıâli'nin tüm medyası bizleri kara listeye aldığından ve yeni bir sol günlük gazete yayımlama olanağımız da

Reşat Fuat Baraner tarafından yazılmış olmakla birlikte eşi Suat Derviş'in (Saadet Baraner) imzasıyla yayımlanan *Niçin Sovyetler Birliğinin Dostuyum?* başlıklı broşürde de benzer bir tema işlenecekti. Broşürde, Türkiye'nin emperyalizme karşı kahramanca savaşı koşullarında kurulan Türk-Sovyet dostluğunun devamı fikri, somut gözlemlerle destekleniyordu (Derviş, 2002).

Görünen oydu ki, desantralizasyon dönemi kapanırken, TKP, Kemalist CHP'nin emperyalist ülkelere uzak, Sovyetler'e yakın bir siyaset izleyeceğinden ümidini kesmişti. Bu ümitsizlik, TKP'nin anti-emperyalizm fikriyatını, Kemalistlerden beklenen anti-emperyalist tutuma endeksli olmaktan çıkarmaya başlamış gibiydi. TKP, anti-emperyalizminden ümidini kestiği CHP'ye karşı mücadeleye yöneldiği vakit, iktidardan sert bir yanıt alacak, 1944 tutuklamaları sırasında aralarında

bulunmadığından, Yaşar Kemal ve Fethi Naci'yle birlikte haftalık bir haber ve ajitasyon dergisi yayımlamaya karar verdik.

1967 başında Ebussuud Caddesi'ndeki Tan İş Hanı'nda küçük bir büroda hazırlanan *Ant*'ı benim ve İnci'nin *Akşam*'dan aldığımız mütevazı kıdem tazminatıyla finanse ediyorduk. *Ant*'ın mali sorumlulukları yanında genel yayın yönetmenliğini de ben üstlenmiştim. Dergi ilk sayıda 20 bin bastı, daha sonra 10 binlerde oturdu.

1968 yılından itibaren de Yaşar Kemal'in eşi çevirmen Tilda Kemal'in de katılımıyla Ant Yayınları'nı kurarak hem Türkiye konusunda, hem de uluslararası sorunlar üzerine 50'den fazla kitap yayımladık.

Dergiye yazdığım ilk sunuş yazısında *Ant*'ın niteliği şöyle belirlenmişti: "*Ant*, sermayenin bilinçli müdahalesiyle, ilan pazarlıklarıyla, kredi hesaplarıyla sosyalist harekete karşı çıkan, hiç değilse onu yozlaştırmak için ikili oynayan Babıâli basınında yer verilmeyen gerçeklerin dile getirildiği, zincirlenen kalemlerin özgürce konuştuğu bir forumdur. *Ant* sosyalizmin zaferini ancak halkın demokratik mücadelesinde görenlerin, anti-emperyalist mücadeleyi sosyalist mücadeleyle birlikte yürütmek kararında olanların dergisidir."

Amaç, bir yandan sınıf düşmanlarına karşı mücadele ederken, diğer yandan da, *Yön*'ün kadroculuğuna ve TİP'in yükselişini durdurmak için "Ortanın Solu" açılımını başlatan CHP'nin ideolojik ve politik saldırılarına karşı işçi sınıfı sosyalizmini savunmak, millici güçlerin birliğini sağlamak hesabına sosyalist örgütlenme ve mücadeleyi ikinci plana atan, erteleyen eğilimlere karşı durmaktı.

Ant daha ilk sayısından itibaren Türk-İş'in Amerikancı ve işbirlikçi sendikacılık anlayışına karşı tavır aldı. DİSK'in kurulacağı haberi de ilk kez *Ant* dergisinde duyuruldu, DİSK kurucusu sendikacıların görüşleri, DİSK'in temel belgeleri, açıklamaları *Ant*'ta en geniş şekilde yansıtıldı.

Ant'ın tüm yaşamında da, Türkiye'nin tek sosyalist partisi olarak TİP'in varlığını sürdürmesi, güçlendirilmesi titizlikle savunulurken, parti yönetiminin, gerek Aybar gerekse Boran dönemlerinde, sosyalist hareketin bölünmesine, devrimci unsurların, gençliğin partiden dışlanmasına neden olan tutumları da en sert biçimde eleştirildi.

Ayrıca, Türkiye sosyalist hareketinin sadece TİP'ten ibaret olmadığı gerçeğinden kalkılarak diğer çevreler hakkında da bilgi veriliyor, tüm bu hareketlerin bilimsel sosyalizm temeli üze-

Merkez Komite Üyesi Reşat Fuat Baraner'in de bulunduğu bir kısım TKP üyesi hapsedilecekti.

TKP'nin üçüncü dönemi (1943-1960), partiye yönelik derin operasyonlar eşliğinde, legalite ile illegalite arasında rakkaslanan bir dönem oldu. 1946'da TKP tarafından ilk legal parti kuruldu. Sadece altı ay kadar yaşayabilen Şefik Hüsnü başkanlığındaki Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP), bir emekçi iktidarı perspektifiyle, emekçi kitleleri teşkilâtlandırarak sosyalist bir topluma geçiş şartlarını yaratmayı hedefliyordu. Ana Nizamnamesinde, "millî istiklâlin gereği gibi sağlamlaştırılması" görevi, emekçi halkın yerli ve yabancı sermayedarlara karşı mücadelesine bağlanıyordu [Ana Nizamname, 4. Madde] (Ileri, 2003b: 63-64). TSKEP'in Faaliyet Programı, iktisadi bağımlılığın siyasî bağımlığın nedeni olduğundan hareketle, "bil-

rinde birliğinin sağlanmasına katkıda bulunmaya çalışılıyordu.

Ne var ki, Türkiye sosyalist hareketi çok geçmeden önce TİP'liler ve Millî Demokratik Devrimciler (MDD'ciler) olarak ikiye bölündü. Bunu daha sonra her iki kanadın da kendi içlerinde bölünmesi izledi.

Her yeni bölünmenin kendi yayın organını kurarak yeni polemikler açması, sosyalist harekette tek parti temelinde bir birlik sağlanmasını giderek daha da zorlaştırıyordu.

1968 TİP III. Büyük Kongresi ve onu izleyen olağanüstü kongrede *Ant*, Aybar ve Boran kanatlarının görüşlerini yansıtıp partiyi parçalanmaya sürükleyecek tutumlarını eleştirirken, parti birliğini korumaya çalışan örgüt mensuplarının, özellikle İstanbul örgütünün birleştirici *Üçüncü Yol* çağrısının sözcülüğünü yaptı.

Genel merkezin partide birliği sağlamakta aciz kalması, her türlü teorik çalışma ve açılıma düşmanca tavır alarak muhaliflerini tasfiye etmesi, seçimlerde güç sağlayabilmek için toprak ağalarıyla dahi işbirliğine girmesi karşısında *Ant* olağanüstü kongreden sonra Aybar yönetimine karşı muhalefete geçti.

Ne ki, Aybar'ın istifasından sonra yönetimi ele geçiren Boran kanadı da aynı yöntemi benimseyerek partiden kendi muhaliflerini tasfiye hareketine girişti. 1970 IV. Büyük Kongresi'nde "MDD'cilerin kökünü kazıma operasyonu"nu başlattı.

Ant buna karşı da büyük mücadele verdi, TİP'in kuruluşundan itibaren eleştirel bir değerlendirmesini yaparak tüm kanatlara TİP'i işçi sınıfının tek siyasal devrimci örgütü haline getirme çağrısında bulundu. Bu çabalara rağmen TİP IV. Kongre'den tamamen bölünmüş olarak çıktı.

Bu arada radikal gençlik hareketleri de kendi çizgilerinde partileşme sürecine giriyordu. *Ant*, tüm bu hareketlere de anlayışlı bir tavırla yaklaştı; örneğin THKO kurucularına sağdan ve hatta soldan ağır eleştiriler ve suçlamalar gelirken, *Ant*, 1971 darbesiyle kapatılıncaya kadar Deniz Gezmiş ve arkadaşlarını sonuna kadar savundu.

Siyasal örgütlenmenin yanı sıra, DİSK ve TÖS başta olmak üzere sendikaların, işçi ve köylü birliklerinin, demokratik kitle örgütlerinin mücadelelerine *Ant* başından itibaren en geniş biçimde destek oldu. Hemen her sayıda işçi grevleri ve direnişleri haber, röportaj ve yorumlarla sistemli biçimde yansıtıldı.

1968'de bütün dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de sarsan öğrenci hareketlerini *Ant* tüm olanaklarıyla destekledi,

hassa yabancı tröstlerin, gizli yollardan iktisadi bünyemize sızmalarına ve iktisadi, binnetice siyasî istiklâlimizi tehlikeye düşürmelerine karşı Parti gayetle uyanık bulunacak, amansız bir savaş yürütecek[tir]" fikrine yer veriyordu. Anlaşılan oydu ki, TSKEP, millî bağımsızlık için mücadele ile yerli ve yabancı sermayeye karşı mücadele arasında içsel bir ilişki kuruyordu. Gelgelelim, yabancı sermaye ve emperyalizmin hâkimiyetini bir dışsal ilişki, bir sızma operasyonu olarak kavrıyordu.

TSKEP'in kapatılıp, kurucu ve yöneticilerinin ağır hapisle cezalandırılmasının ardından TKP MK üyelerinin bir bölümü hapse girdi. 1947-1951 yılları arasında siyasî varlık gösteremeyen TKP, 1951 ve 1953 yıllarında aldığı ağır darbelerle neredeyse tümden çökertildi. Bu nedenle, 1960'lı yılların başına kadarki dönemde, TKP söyleminde anti-emperyalizm ve ba-

gençlik liderlerinin görüşlerine sayfalarında geniş yer verdi.

Devrimci genç sairler, Ataol Behramoğlu, Süreyya Berfe, Özkan Mert ve İsmet Özel, eskiye karşı savaşlarını ilk kez 2 Aralık 1969'da *Ant* sayfalarında başlattılar.

* * *

Ant'ın önemli bir özelliği de, Kemalizmin ideolojik pozisyonlarına, gerek Sosyalist Devrim, gerekse MDD kanatlarında işçi sınıfı hareketini küçük burjuva devrimciliğinin kuyruğuna takma eğilimlerine karşı sürekli mücadele vermesiydi.

Bu bağlamda, Kemalist iktidar döneminde işçi sınıfına ve Kürt halkına uygulanan baskılar her fırsatta teşhir edildi.

TKP'nin kurucusu Mustafa Suphi ve yoldaşlarının Kemalistler tarafından katledilmesine, Tek Parti döneminde solculara uygulanan baskı ve zulme ilişkin birçok belge yayımlandı.

Türkiye'nin halklar sorunu *Ant*'ta derinlemesine ele alındı, "Kürt halkı", "Türkiye halkları" terimleri, "Ulusların kendi yazgılarını kendi belirleme hakkı"na ilişkin analizler, Kürt köylerine uygulanan jandarma zulmüne ilişkin belgeler, Kemalist ve MDD'ci çevrelerden gelen ağır suçlamalara rağmen *Ant*'ta sürekli yeraldı. *Ant* sorumluları hakkında açılan yüzlerce soruşturma ve davadan önemli bir bölümü, Kürt halkını hedef alan 142/3. maddeye dayandırılıyordu.

Kemalistlerin ana dayanağı olan ordunun sınıfsal konumundaki değişim de tüm baskılara karşın sürekli belgelendi. İlk kez haftalık *Ant*'ın 5 Ağustos 1969 tarihli sayısında Ordu Yardımlaşma Kurumu "Subay Holding" başlığıyla kapak yapıldı, bu holdingin yabancı sermayeyle çıkar bağları ortaya kondu.

Ant'ın doğrudan saldırdığı bir başka tabu ise, Koç İmparatorluğu'ydu. "1 numaralı komprador Vehbi Koç" kapağıyla yayımlanan 26 Ağustos 1969 tarihli sayısında *Ant*, Kemalizmin yarattığı "ulusal kapitalist" Vehbi Koç'un özellikle 1947'den itibaren nasıl yabancı sermaye ile işbirliği yaparak uluslararası tekelci kapitalizmin Türkiye'deki kalesi haline geldiğini açıklıyordu.

MHP'nin terör örgütlenmesi ve İslâmcıların kadrolaşması *Ant*'ta sık sık belgelerle ortaya konuldu, bu yüzden *Ant* yöneticileri ve hatta okurları sürekli tehdit ve saldırılarla karşı karşıya kaldı.

10 Ekim 1967'de, ABD 6. Filosu'nun İstanbul'a gelişine karşı "Go Home Yankee" kapağıyla karşı çıktığı için, *Ant*'ın basımı Tan Matbaası'nın sahipliğini ele geçiren ümmetçiler tarafından engellenerek sabote edildi.

ğımsızlıkçılık fikrinin nereye oturduğunu saptayıp çözümlemek hayli zordur.

Bu döneme ilişkin eldeki ender malzemelerden biri, doğrudan doğruya TKP'nin bir girişimi olmasa bile onunla ilişkili olduğu anlaşılan Türk Barışseverler Cemiyeti'nden kalan sınırlı malzemedir. Behice Boran başkanlığında, 14 Temmuz 1950'de kurulan Türk Barışseverler Cemiyeti, kuruluşundan sadece 11 gün sonra DP iktidarı tarafından Kuzey ve Güney Kore arasında patlak veren savaşa ABD'nin isteğiyle 4 bin 500 asker göndererek katılma kararına karşı çıkan tek kuruluş olmakla dikkati çeker. Cemiyet tarafından Kore'ye asker gönderme kararına karşı 30 bin adet bastırılan ve Başkan Boran tarafından Eminönü köprü başında dağıtılan bildiride (Sargın, 2001a: 35) bu kararın ABD'nin zoruyla alınmasına dikkat çekiliyor; kararın, Amerikan menfaatleri uğruna harbe katılmaktan başka bir

Ant uluslararası komünist hareketteki ideolojik kamplardan herhangi birinin hegemonyasına teslim olmadı, Çin ve SSCB arasındaki ideolojik çatışmayı sürekli objektif olarak izlemeye ve yansıtmaya çalıştı. Bunların yanı sıra o dönemde Uzakdoğu'da, Latin Amerika'da, Ortadoğu'da, Afrika'da yükselen ulusal ve sosyal kurtuluş mücadelelerine Pekin veya Moskova pertavsızıyla bakmaktan dikkatle kaçındı, bu hareketlerin görüşlerini ve deneyimlerini doğrudan kendi belgelerinden tanıttı.

Ant Ortadoğu halklarının tümü emperyalizmin pençesinden kurtulmadıkça hiçbir Ortadoğu halkının özgür olamayacağı tespitinden hareketle *Ortadoğu Devrimci Çemberi* önerisini ortaya attı, bu konuda Türk, Kürt, Kıbrıs, Arap, İran ve Filistin devrimcilerinin görüşlerine, önerilerine sayfalarında geniş yer verdi.

* * *

1969'u bir özeleştiriyle kapatan *Ant,* 1970 yılına gençleştirilmiş ve genişletilmiş bir yazı kuruluyla atılım yaparak başladı. Kapaktan anons edilen "Bilimsel sosyalist teorinin rehberliğinde sosyalistleri ideoloji ve örgüt birliğine çağırıyoruz" yazısı bir siyasal manifesto niteliğindeydi.

Yeni biçimiyle *Ant,* enformasyon ve ajitasyonun yanı sıra teorik çalışmalara da ağırlık veriyor, tüm yayınları artık Türkiye'nin gelişen dinamiklerine uygun yeni bir devrimci örgütlenme gereğinde odaklanıyordu. Devrimci halk muhalefetini güçlendirme çağrıları sık sık yinelenerek "Demokratik halk iktidarı" hedef gösteriliyordu.

Ancak *Ant*'ı fiilen çıkartan yöneticilerin arka arkaya açılan soruşturmalar ve davalar nedeniyle zaman açısından normal gazetecilik yapma olanaklarının iyiden iyiye sınırlanması bir süre sonra dergiyi haftalık olarak yayımlayabilmeyi olanaksız hale getirmişti.

Gençlik liderlerinden sonra üniversite öğretim üyelerinin, sendikacıların, demokratik örgütler yöneticilerinin de katılımıyla daha da büyüyen yazı kurulu, Mayıs 1970'ten sonra dergiyi yorum ve inceleme ağırlıklı bir aylık dergiye dönüştürmeyi, ileride daha iddialı projeleri gerçekleştirebilmek için bir süre yoğun bir araştırma ve tartışma programı uygulamayı, devrimci örgütlenme çalışmalarına ve eylemlere daha aktif katılmayı kararlaştırdı.

Ayrıca, *Ant* kitaplarında da Türkiye'nin kendine özgü sorunlarını inceleyen ve çözüm yolları öneren araştırmalara ağırlık verilmesi, bu araştırmalarda kolektif ürünlere öncelik tanınması da benimsendi.

anlam taşımadığı vurgulanıyordu. Bildiri, bu açıdan anti-emperyalist ve bağımsızlıkçı bir tonda kaleme alınmıştı. Dönemin bağımsızlıkçı ve anti-emperyalist ender seslerinden biri olan bu bildiriye iktidarın verdiği ceza ağır oldu. Boran ve arkadaşları uzun yargılama sürecinin ardından 15 ay hapis, beş ay da "İstanbul ve Kocaeli illeri mıntıkasında ikamete mecbur tutulmak suretile emniyet nezareti altında kalmak" cezasına çarptırıldılar.

Döneme ilişkin ender malzemelerden biri de, TKP Dış Büro Üyesi Nâzım Hikmet'in 1958 ve takip eden yıllarda Bizim Radyo için yazdığı yorumlardır. Nâzım'ın Bizim Radyo yorumları, yer yer sınıf vurgusuyla yüklü, DP iktidarının ve muhalefetteki CHP'nin "Amerikan uşaklığı"nın edebî bir teşhiriyle yüklüdür. Nâzım, Bizim Radyo yorumlarında, Türkiye'nin yerinin "sosyalist âlem" olduğunu durmaksızın vurgular (Hikmet, 2002).

Ant'ın Mayıs 1970 tarihli aylık ilk sayısı ön kapağında "Devrimcinin görevi devrim yapmaktır" sloganı ve arka kapağında "Enternasyonal" marşının tam metniyle işçi sınıfının 1 Mayıs bayramını kutlayarak yayımlandı.

Tarihî 15-16 Haziran 1970 işçi direnişinin tüm yönleriyle derinlemesine değerlendirildiği Temmuz 1970 sayısından itibaren *Ant* bütün çalışmalarını ve mücadelelerini *Kesintisiz Devrim* anlayışı içinde yürütmeye başladı.

"Sosyalizmin Zaferi İçin Kesintisiz Devrim" başlıklı yazıda tüm sosyalistlere şu çağrı yapılıyordu:

"Sosyalist devrim ve millî demokratik devrim sloganları etrafında çok kısır bir çekişmenin bölücü ve parçalayıcı bir şekilde sürdürüldüğü bu ortamda bütün sosyalistleri marksist-leninist KESİNTİSİZ DEVRİM teorisi etrafında birleşmeye çağırıyoruz."

Kesintisiz devrim sürecindeki görevler de şöyle belirleniyordu:

– Sosyalist ajitasyon ve propagandayı yürüterek işçi sınıfının örgütlenmesini sağlamak, işçi sınıfı partisini oluşturmak,

– İşçi sınıfının ideolojik, politik, örgütsel ve donanmış gücünün önderliğinde Devrimci Halk Cephesi'ni oluşturmak,

– Türkiye halklarının gerçek kurtuluşu yolunda Devrimci İşçi-köylü iktidarını kurmak, Kesintisiz Devrim süreci içinde, durmaksızın, bunu işçi sınıfının mutlak iktidarına dönüştürerek sosyalizmin zaferini gerçekleştirmek.

Ant'ın gerek aylık dergi yayını, gerekse kitap yayını artık bu görevler doğrultusunda planlanıyordu. Örneğin Çetin Özek'in "Faşizm ve Devrimci Halk Cephesi" adlı kitabı, yazı kurulunda haftalarca tartışılmış, getirilen eleştiriler ve öneriler ışığında yazarı tarafından yeniden gözden geçirilerek devrimciler için önemli bir referans belgesi olarak yayımlanmıştı.

12 Mart muhtırası verildiğinde, birçok sol çevre, generalleri ve onların kurduğu "reform hükümeti"ni alkışlayıp destek sunarken, *Ant* Nisan 1971 sayısında daha baştan uyarıyordu:

"Ordu, burjuva diktatörlüğünün bir baskı aracıdır; özellikle OYAK ve yerli savaş sanayiine yönelen vakıf girişimleriyle ordu, finans-kapitalle organik olarak da tamamlaşmıştır. Askeri diktatörlüklerden emekçi kitleler lehine reformlar beklenemez. Son ordu müdahalesinde, devrimci grup, kişi ya da yayın organlarının, hatta işçi sınıfını temsil eden örgütlerin hemen destek bildirmeleri ve ancak Devrimci İşçi-Köylü İktidarı'nda gerçekleştirilebilecek reformları ordudan talep etmeleri, küçük burjuva kuyrukçuluğunun, ısrarlı eleşti-

TKP Haricindeki Solda Anti-emperyalizm Fikri: Esat Adil'de, Vatan Partisi'nde, Mehmet Ali Aybar'da ve *Kadro*'da

TKP, ele alınan üç döneminde, yani 1919'dan 1960'a kadar, tam 41 yıl boyunca Türkiye sosyalist hareketinin tek akımıydı. Esat Adil Müstecaplıoğlu başkanlığında 1946'da legal olarak kurulan Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ile TKP'nin içinden gelen Hikmet Kıvılcımlı önderliğinde 1954'te kurulan kurulan Vatan Partisi (VP) istisnasıyla. Burada, TSP ve VP'nin programlarında anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılığın nasıl yer bulduğuna hızlı bir bakış atmak yerinde olacaktır.

Esat Adil'de

"Türkiye sosyalizminin unutulmuş partisi" TSP programında (Gökmen, 1998), milliyetçilik, bağımsızlık açısından; anti-emperyalizm ise "beynelminelcilik ve ba-

rilere rağmen, sosyalist saflardan temizlenemediğini göstermiştir.

"İster 'millî koalisyon' biçiminde olsun, ister askeri cunta şeklinde olsun, yeni yönetim, devrimciler üzerinde baskıyı daha arttıracak, belki ön saftaki devrimci militanları tutuklayacak, sosyalist yayınları susturmaya teşebbüs edecektir."

Nitekim birçok sol çevrenin dahi büyük umut bağlayarak peşinen "açık destek" verdiği "reformcu" 12 Mart hükümeti, gerçek misyonunun ABD'yi ve sermayeyi rahatlatmak için solu ezmek olduğunu 23 Nisan'da gösterdi, kukla Başbakan Nihat Erim ulusal egemenlik bayramı nedeniyle yaptığı konuşmada "Yeni olağanüstü önlemler kafalarına balyoz gibi inecek!" diyerek devrimcileri açıkça tehdide başladı.

Ant'ın o sırada üye sayısı 30'a yükselen yazı kurulu bu tehditler üzerine derhal toplanarak, darbenin içyüzünü, darbecilerin karanlık ilişkilerini, ABD'nin ve sermayenin bu darbedeki rolünü belgeleyen Mayıs 1971 sayısının ne bahasına olursa olsun yayımlamasına karar verdi, ayrıca bu sayıda işlenecek diğer konuları ve kamuoyuna son kez verilecek mesajları ve yapılacak uyarıları belirledi.

Ana konu olarak 12 Mart Cuntası'nın dayattığı "reform ve huzur" planının içyüzü işlenerek kapaktan verilecekti. "Sanayici-subay kompleksi"nin ordudaki radikal subayları hangi provokasyonlar ve kirli oyunlarla tasfiye ettiği, "reformcu" bilinen bakanlar vitrine konarak bazı sol çevrelerin nasıl nötralize edildiği, devrimci güçlere karşı hangi baskı önlemlerinin tezgâhlandığı belgelerle açıklanacaktı.

Sadece dergi yöneticileri değil, dergiyi basan, ciltleyen ve dağıtan emekçiler de sıkıyönetim altında her türlü riski göze alıp geceli gündüzlü çalışarak *Ant*'ın Mayıs sayısını sıkıyönetimin kapatma kararı almasından çok önce abonelere ve Türkiye'deki tüm bayilere ulaştırmayı başardılar.

Bu arada, Ant Yayınları'nın son kitapları olan Şeref Han'ın Kürt tarihini anlatan *Şerefname*'si ve Victor Serge'in özellikle o baskı koşullarında tüm devrimciler için son derece yararlı bir kaynak kitap olan *Militana Notlar*'ı da çoktan basılıp tüm Türkiye'ye dağıtılmıştı.

Her gün yüzlerce devrimciyi teslim olmaya çağıran sıkıyönetim bildirilerinin ardı ardına yayımlandığı o günlerde okuyucusuna ulaşabilen tek sol dergi galiba *Ant* olmuştu.

Dört yıl dört aydır Türkiye'de devlet terörünün ve aşırı sağcı şiddetin sermaye çevrelerinin desteğiyle nasıl tırmandırıldığını belgeleyen, devrimci müca-

rışçılık" açısından yorumlanır. Programın üçüncü maddesinde, TSP'nin, "[millî] beraberliğin siyasî ve iktisadi tam bir hürriyet ve bağımsızlıkla devamını sağlamak ve başka milletler için de bu hakkı tanımak" bakımından "milliyetçi" olduğu yazılıdır. Programın dördüncü maddesi ise, TSP'nin anti-emperyalist karakterini vurgular. Dördüncü maddede, TSP'nin, "Bütün yeryüzü halk kitlelerinin emperyalist ve istismarcı tecavüzlere karşı kendilerini ve milletleri korumak için işbirliği etmeleri ... hür, bağımsız fakat mütenasit milletlerden müştekil bir dünya nizamı kurulması için çalışmak" bakımından "beynelminelci" olduğunu bildirir (İleri, 2003b: 43).

Vatan Partisi'nde

Dr. Hikmet Kıvılcımlı başkanlığındaki VP'nin bağımsızlıkçılık söylemi, "yabancı" olan ile "millî" olan arasında kurulur, bu karşıtlık yer yer "kutsal" ve "mistik"

delenin Türkiye'de olduğu gibi tüm dünyada yükselişini ayrıntılı olarak tanıtan, ordu da dahil Kemalizmin tabularına cesaretle saldıran, tüm baskılara karşın ilk sayıda ilan ettiği ilkelerden asla ödün vermeyen bir sosyalist mücadele dergisinin son sayısıydı bu...

30 Nisan 1971'da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı *Ant* dergisinin kapatıldığını ve sorumluları hakkında arama kararı çıkartıldığını duyurdu.

* * *

Ant'a baskılar dergi yayına girer girmez başlamıştı. 11 Nisan 1967 tarihli sayıda ABD'nin Doğu Anadolu'ya atom mayınları döşeyerek Türkiye halkını ölüme mahkûm ettiğini ifşa etmemiz üzerine zamanın Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cemal Tural, çift aylı gizli bir yazıyla 1. Ordu Askeri Savcılığı'na dergi yönetmeni Doğan Özgüden hakkında "vatana ihanet"ten dava açılması emrini vermişti.

Ne ki o sırada Selimiye Kışlası'ndaki askerî savcı ve yargıçlar, yükselen anti-emperyalist hareketin de etkisiyle, böyle bir dava açma sorumluluğunu reddederek, Özgüden'in dosyasını "askerî mahkemeler gazetecileri yargılayamaz" gerekçesiyle sivil mahkemelere havale etmişlerdi.

Ancak, komuta kademesinin *Ant*'a düşmanlığı, subayların Renault, Good Year gibi OYAK yatırımları aracılığıyla kapitalist sınıfa entegre edilmesi sürecinin dergide arka arkaya belgelerle ortaya konulması, komünizmle mücadele talimatnamelerinin açıklanması üzerine daha da şiddetlenmişti. Kendileri de sınıf değiştirme sürecine girdiklerinden, artık alt kademedeki subaylar da, yargıçlar dahil, ABD'nin komploları karşısında eskisi kadar duyarlı davranmıyor, giderek oligarşiye teslim oluyorlardı.

15-16 Haziran 1970 işçi direnişinden sonra artık ordunun ilk kez açıkça sınıfsal yan tutarak direnişçi işçileri ve sendikacıları kitleler halinde askerî mahkemelere sevketmesine *Ant*, Eylül 1970 sayısında, kapaktan verdiği "Kapitalistleşen subaylar işçi sınıfını yargılayamaz!" yazısıyla karşı çıkmıştı.

Bu sayı üzerine *Ant* yönetmeni Doğan Özgüden 1. Ordu Karargâhı'na celbedilerek ikisi karacı, ikisi denizci, ikisi havacı altı subay tarafından saatlerce sorguya çekilecekti. Dört yıldan beri *Ant* yöneticileri ve yazarları hakkında açılan davalarda istenen hapis cezası toplam 770 yıla ulaşmıştı. Doğan Özgüden'in 194,5 yıl, İnci Özgüden ve Osman Saffet Arolat'ın 140'ar yıl, Alpay Kabacalı'nın 97 yıl, Yaşar Uçar'ın 68,5 yıl, Yaşar Kemal'in 43,5 yıl, Faruk Pekin ve Ragıp Zarakolu'nun 30'ar yıl ve *Ant*'ın

tonlardan dile getirilir. VP, istiklâli, istikbalin biricik teminatı olarak kavrar, kendisini "Kuvayimilliye Milletçisi" olarak tanımlar ve programına "mukadderatımıza tek yabancı karıştırmayacağız" diye yazar. VP, Batılılara karşı kazanılan Birinci Kuvayimilliye ile "istiklâl"in kurtarıldığını, istikbalin kurtarılması için yürütülecek "ekonomik kutsal cihada" yani "İkinci Sınai Kuvayimilliye" hareketinin "millî bir seferberlik" hâlinde başlatılması gerektiğini savunur. VP, "siyasî ve ekonomik müdahale istememek" ve "ağır sanayimize tekniğin son sözünü getirmek" kaydıyla, yabancı sermayeye karşı çıkmaz (Vatan Partisi Programı).

Mehmet Ali Aybar'da

Türkiye sol hareketinin münhasıran TKP ekseninde geçen yıllarının, parti olarak istisnası TSP ve VP ise, tek başına parti gibi çalışan bir aydın olarak istisnası da

diğer yazar ve çevirmenleri, Fethi Naci, İsmail Beşikçi, Çetin Altan, Can Yücel, Tan Oral, Çetin Özek, Hüseyin Baş, Cemal Süreya, İhsan Aksoy, Mekin Gönenç, Özkan Mert, Mehmet Ali Aslan, Nuri Ayvalı, İbrahim Osmanoğlu ve Hilmi Özgen'in de on beş yıla varan sürelerle hapisleri isteniyordu. Davaların başlıca gerekçeleri, komünizm propagandası, bölücülük propagandası, hükümete, silahlı kuvvetlere hakaret ve halkı kin ve düşmanlığa teşvik etmekti.

Bu baskılar karşısında Babıâli basını hiçbir dayanışma göstermiyordu. Büyük gazetelerin kirli çıkar ilişkileri, devrimci ya da solcu bilinen ünlü köşe yazarlarının eyyamcılığı kendi yazı ve fıkralarından yapılan alıntılarla *Ant*'ın son sayfasında sürekli teşhir edildiğinden herhalde uğradığımız her baskıda içlerinden bir "Oh olsun!" çekiyorlardı.

30 Nisan 1971'de İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı bildirisiyle *Ant*'ın kapatıldığı açıklanıp dergi sorumlularına askerî makamlara teslim olma çağrısı yapılınca, son dört yıllık gelişmelerin ışığında ciddi bir durum muhakemesi yapmak gerekti.

Tüm yazı kurulunu o günün baskı koşullarında toplamak sakıncalı olduğu için derginin sürekli yazarlarından bazılarıyla gizlice buluşarak teslim olup olmama meselesini uzun uzadıya tartıştık.

Teslim olup kim vurduya gitmektense yurtdışına çıkarak Avrupa ülkelerindeki okuyucu kitlemizi ve yıllardır ilişki geliştirdiğimiz Avrupa demokratik ve sol çevrelerini harekete geçirip 12 Mart diktasına karşı uluslararası kampanyaya katkıda bulunmamızın daha doğru olacağı görüşü ağır bastı ve yağmurlu bir Mayıs sabahı Türkiye'yi terkettik.

İnci ve benim için hiç tanımadığımız bir alanda yeni bir mücadele başlarken, askeriye hıncını geride kalan arkadaşlardan çıkarttı. Daha önce açılmış yüzlerce yıllık davalar yetmemiş gibi, sıkıyönetim savcıları derginin diğer yöneticileri ve yazarları hakkında yeni yeni davalar açtılar. Bununla da yetinmeyip bazı *Ant* yöneticilerini ve yazarlarını, ideolojik ve politik bakımdan tamamen karşısında oldukları TKP'yle ilişkili göstererek 141. maddeden açılan bir düzmece davanın da sanıkları arasına kattılar, genel af çıkıncaya kadar hapiste yatırdılar.

Ant'ı gerçekleştirenler, *Ant*'a katkıda bulunanlar, tek tük istisna dışında, mücadelelerini başka planlarda, başka yayın organlarında, sendikalarda, demokratik kitle örgütlerinde sürdürmeye devam ettiler.

Ant'ın sonradan geliştirdiği tüm siyasal analizleri ve önerileri hepsi paylaşmasa da, *Ant*'ın birinci sayısındaki anta sadık kaldılar. ❐

Türkiye sosyalist hareketinin acar cevval siması Mehmet Ali Aybar'dı. Mehmet Ali Aybar'ın, TKP'den tümden bağımsız olduğu söylenemez. Onun bir dönem TKP üyesi olduğu çeşitli kaynaklarda yazılıdır.[1] Fakat bizi burada ilgilendiren, Aybar'ın TKP ile ilişkisinden ziyade, TKP'nin varlık gösteremediği dönemlerde tek başına anti-emperyalist ve bağımsızlıkçı bir propaganda merkezi gibi çalışmasıdır. Mehmet Ali Aybar, 1947'de, İstanbul ve İzmir'de, baskılara göğüs gere gere çıkardığı *Hür* ve *Zincirli Hürriyet* adlı küçük gazetelerinde, keskin bir anti-emperyalist ve bağımsızlıkçılıkla Türkiye'deki dış politika tabusunu yıkan kişiydi.

Mehmet Ali Aybar'ın anti-emperyalizm ve bağımsızlık söyleminin, TKP'nin genel söyleminden biri üslup, öteki içerik yönünden iki temel farkı vardı. Aybar'ın anti-emperyalist ve bağımsızlıkçı üslubu, Türkiye'nin emperyalist ülkelerle (özellik-

le Amerikan emperyalizmiyle) ilişkilerini TKP söyleminde görülmediği kadar somut gözlem ve bilgilerle destekleyerek teşhir etmeye ve bu ilişkinin ardındaki gerçekleri emekçi sınıflar açısından açıklamaya dayanıyordu. Aybar'ın anti-emperyalist ve bağımsızlıkçı söyleminin içerik yönünden farkı ise, iktidarı emperyalist ülkelerin yörüngesinden uzak tutup Sovyetler'e yanaştırmak "taktikası" ekseninde hareket etmek yerine, "Türkiye'nin dış politika rotası Türkiye'ye göre ayarlanır" düsturundan yola çıkmış olmasıydı (Aybar, 1968: 93). Aybar, 1947 yazılarında, Sovyetler Birliği'ne karşı bir "sıçrama tahtası olarak" kavrayıp maddî yardımla Türkiye'yi kendisine bağımlı kılmak isteyen Amerika'ya olduğu kadar, haksız bir şekilde Türkiye'den toprak ve üs talep ettiğine inandığı Sovyetler Birliği'ne de mesafeli duruyordu (Aybar, 1968: 99, 102). İstiklâli "her şeyden evvel ve her şeyin üstünde" sayan Aybar'ın şiarı, "ne Sovyet peykliği, ne Amerikan köleliği" idi (Aybar, 1968: 119). Buna karşılık, Aybar'ın, 1947 yılında kendi gazetelerinde "hakkımızdaki kötü niyetlerini öğrendiğim günden beri Sovyetlerin düşmanıyım" sözleriyle dile getirdiği Sovyet aleyhtarlığına (Aybar, 1968: 105), 1949-1950 yıllarında başyazarlığını yaptığı TKP yörüngesindeki *Nuhun Gemisi* yazılarında ve 1950'deki savunmasında rastlanmaz (Aybar, 1968: 151-170; Ünlü, 2003: 105). Aybar, bu dönemde, anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık söylemini, tamamıyla Amerikan emperyalizmi karşıtlığı ekseninde kuracaktır. Aybar'ın anti-emperyalist söyleminin kuruluşundaki bu radikal değişiklik, TKP'ye girişine bağlanabilir. Bir TKP üyesinin, anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık adına Sovyet aleyhtarlığı yapması düşünülemezdi.

Kadro hareketinde

1960'a kadarki Türkiye sosyalist hareketi içinde, bir aydın hareketi olarak Kadro akımı, öne sürdüğü tezler ve genel siyasî projesiyle müstesna bir yerde durur. Kurucu kadrolarının bazıları TKP'nin merkezî yönetiminden kopan Kadro hareketinin, anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık fikri de istisnaî bir nitelik taşır.

Adını Ocak 1932'de yayımlanmaya başlayan *Kadro* dergisinden alan Kadro hareketi, içinden kopup geldiği TKP gibi, dünyanın temel çelişkisini sosyalizm ile emperyalist kapitalizm arasında görmüyordu. Kadro hareketi, bu nedenle, anti-emperyalizmi, emperyalist ülkelere karşı sosyalist ülke(ler)in desteklenmesi, ulusal siyasetin de bu karşıtlık ekseninde ülkenin sosyalist ülkelere yakınlaştırılması şeklinde ele almadı. Kadro hareketi, bilâkis, sömürge veyahut yarısömürge ülkelerin ya emperyalist ya da sosyalist ülkelerin 'peyki', 'rezervi' ya da 'tâbii' olmasına karşı çıktı; Sovyetler Birliği ve Komintern hattını, Doğu halklarını "passif bir kuvvet" olarak gördüğü için reddetti. Şevket Süreyya Aydemir'in şu satırları, kendisinin ve fikrî liderliğini yaptığı Kadro hareketinin anti-emperyalizm fikrindeki paradigma faklılığını iyi bir şekilde özetler:

"[Sosyalist ihtilalin ve ihtilalci sosyalizmin önderlerinin değerlendirmelerine göre] sömürge ve yarı sömürgelerde yaşayan milletler, Batı emperyalizminin bir rezervi, bir ihtiyat kuvveti olmaktan çıkarak Batı proletaryasının veya daha doğrusu cihan ihtilali karargâhının bir ihtiyat ordusu haline geleceklerdi...

Ama böyle olursa, bu sefer de, meselâ Doğu Halkları için mukadder olan akıbet ikinci planda, yani bağımlı ve passif bir kuvvet yahut belki de sosyalist sanayie bir ham maddde üreticisi veya pazar olmaktan ibaret kalmak olmaz mıydı?" (Aydemir, 1968: 127).

Kadro hareketi, sömürge ve yarısömürge ülkeler için temel çelişkinin içteki emek-sermaye çelişkisi olmadığını, temel çelişkinin "tekniğin ve sanayiin ilerlemiş olduğu ülkelerle (metropollerle) ... sömürge ve yarı sömürgeler (yahut ziraatçı

memleketler) arasında" yaşandığını savunuyordu. Sömürge ve yarısömürge ülkelerin temel çelişkisi emek ile sermaye arasındaki çelişki olsaydı, bu çelişki sınıf kavgasıyla çözülecekti. Oysa, azgelişmiş ülkelerin yaşadığı temel çelişki, ancak emperyalizme karşı verilecek millî kurtuluş savaşıyla, bağımsızlığın sağlanmasıyla çözülebilirdi (Aydemir, 1968: 46). Emperyalizme karşı verdiği savaşla bağımsızlığını elde etmeyi başarmış olan Türk Devriminin bütün sömürge ve yarı sömürge ülkeler için bir model oluşturma potansiyeli taşıdığına inanan Kadroculaın öngördüğü toplum biçimi, bütün milletin gücü ve devlet eliyle halk yararına kurulmuş sanayi ve işkolları yaratmaya dayanıyordu. Böylece, sömürge ve yarı sömürge ülkeler, 19. yüzyıl kapitalizminin doğurduğu "sermayedar-proletarya tezâdı"nı hiç yaşamadan "imtiyazsız, sınıfsız bir millet yapısına" kavuşacaklardı (Aydemir, 1968: 55-55). Görülüyor ki, anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık, *Kadro* söyleminde merkezî bir kategoriydi. Kadro hareketi, Komintern ve TKP'ninkinden farklı olan, Kemalizm ve milliyetçilikle kaynaşmış anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık söylemini, tarihsel ve toplumsal koşullar tarafından farklılaştırılmış hâliyle Yön hareketine devredecekti.

1960'LAR TÜRKİYE SOSYALİST HAREKETİNDE ANTİ-EMPERYALİST VE BAĞIMSIZLIKÇI SÖYLEM

1960-1971 arasındaki dönem, Türkiye sosyalist hareketinin kuramsal konumlar ve bunlara uygun pratik tutum alışlar bakımından ilk kez farklılaştığı, hem entelektüel canlılık hem de eylemlilik bakımından ilk kez atılım içine girdiği bir dönem oldu. Anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık, Türkiye sosyalist hareketinin ideolojik hegemonya atılımına kalkıştığı bu dönemin başlarında sol hareketin zemini ve ortak paydasıydı (Bora, 2002: 163).

Anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılığın, Türkiye sosyalist hareketinin ideolojik hegemonya atılımına kalkıştığı bu dönemin başlarında sol hareketin zemini ve ortak paydası oluşu, dönemin tarihsel özelikleri ve kuramsal bağlamı tarafından koşullandırılmıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya çapında bir "bağımsızlık fırtınası" esmeye başlamış; Afrika, Asya ve Lâtin Amerika'da elliden fazla sömürge bağımsızlık savaşlarından muzaffer çıkmıştı. Dönemin dünyasında bağımsızlık, anti-emperyalizmle eşanlamlı hâle gelmiş, bağımsızlığına yeni kavuşan ülkeler dünya çapındaki kalkınma yarışında kapitalizm dışı arayışlar içine girmişler ve değişik düzey ve biçimlerde sosyalizmle ilişki içine girmişlerdi. Bu koşullarda, Lenin'in emperyalizm kuramının güncellik kazanması olağan sayılabilirdi. Kısaca hatırlanacak olursa, emperyalizmin olası en kısa tanımını "kapitalizmin tekelci aşaması" olarak veren Lenin'e göre, kapitalizmin bu aşamasının beş temel özelliği vardı:

1) Üretim ve sermayenin yoğunlaşmasının, ekonomik yaşamda belirleyici rolleri oynayan tekelleri yaratacak kadar yüksek bir gelişme aşamasına ulaşmış olması; 2) Banka sermayesi ile sanayi sermayesinin iç içe geçip kaynaşması ve bu "mali sermaye" temelinde bir mali oligarşinin oluşması; 3) Meta ihracından farklı olarak sermaye ihracının özellikle büyük bir anlam kazanması; 4) Dünyayı kendi aralarında paylaşan uluslararası tekelci kapitalist birliklerin oluşması; ve 5) Yeryüzü topraklarının kapitalist büyük güçler arasında paylaşılmasının tamamlanması (Lenin, 2001: 119).

Bu özelliklerle karakterize olan "en yüksek aşama" kavramı, Lenin'in yapıtı bakımından merkezî bir öneme sahipti. Buna göre, kapitalizmin, emperyalizmi izleyecek başka bir aşaması yoktu ve em-

peryalizmden çıkış ancak sosyalizme geçiş ile olanaklıydı. Yani, emperyalizm, sosyalizmin önkoşullarının oluştuğu, kapitalizmin sosyalizme geçiş için olgun hâle geldiği bir aşamaydı. Emperyalizm, bu yüzden "çürüyen" ve "can çekişen" kapitalizmdi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki tüm gelişmeler, dünün sömürge halklarının giriştikleri bağımsızlık savaşlarında emperyalist ülkeleri bozguna uğratması, başta Vietnam halkı olmak üzere Hindiçini halklarının, Arap ve Filistin halklarının, Hindistan, Endonezya ve Filipinler halklarının, Asya, Afrika ve Lâtin Amerika'da emperyalizme karşı savaşan halkların anti-emperyalist bağımsızlık mücadelesinde kazandığı zaferler ve bu zaferlerden sosyalizme açılan kapılar, Lenin'in bu yaklaşımını tarihsel olarak doğrulamış sayılabilirdi. Gelişmeler, Başkan Mao'nun "emperyalizm ve bütün gericiler kâğıttan kaplanlardır" (aktaran Piao, 1990: 54) sözünü de haklı çıkarıyor olabilirdi.

Emperyalizme karşı dünya halkları içinde ilk bağımsızlık savaşını veren ve bundan muzaffer çıkan Türkiye ise, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki emperyalizmden kopma eğilimine ters bir gidişat sergiliyordu. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, vaktiyle kazandığı bağımsızlığını yitirmiş emperyalizme yeniden bağlanmıştı. Bu durumda, dönemin sol akımlarının, uygun koşullarda kalkıştıkları ideolojik hegemonya atılımlarında, dünyadaki anti-emperyalist ve bağımsızlıkçı yönelişe, kendi ülkelerinin geçmişteki öncülüğünü hatırlatarak başlamaları, geçmişteki anti-emperyalist mirasın bugünkü gerçek sahipleri olarak ortaya çıkmaları makûl sayılabilirdi.

Gelgelelim, 1960'lı yılların ilk yarısında, dönemin bütün ana akımlarının (Yön hareketinin, Millî Demokratik Devrimin (MDD) ve TİP'in) ortak paydasıymış gibi görünen anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık, aynı dönemin ikinci yarısında ortaya çıkan bölünmenin de temellerini kuracaktı. Bu ikinci dönemde, sosyalist hareketin farklı akımları, anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık hakkında tartışırken, aynı zamanda iktidar stratejisi, devlet ve sınıflar hakkında da yaman bir tartışmaya giriştiler. Anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık söylemi, bu dönemin (MDD)-Sosyalist Devrim (SD) tartışmalarının merkezî bir izleği olduğu kadar eylem biçimlerindeki farklılaşmanın da kaynaklarından biri olarak şekillendi.

Birinci Yarı: Yanaşma

27 Mayıs'tan sonra, sosyalizm, ilk kez kitleselleşme imkânı bulduğunda, karşı ideolojik hegemonyasını anti-emperyalist ve bağımsızlıkçı bir söylem olarak örgütlemeyi denedi ve bu girişim içinde birbirine yanaştı. Sol hareketin bu kalkışmasında, anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık, hegemonik söylemin iki merkezî kavramı olan milliyetçilik ve Kemalizm ile kaynaştırıldı. Solun, karşı ideolojik hegemonyasını, hâkim ideolojinin iki ana üssünde, milliyetçilik ve Kemalizmde kurmayı denemesinin iki nedeni olduğu düşünülebilirdi. Birincisi, sol hareket, hâkim ideoloji tarafından, Türk toplumuna 'yabancı', 'kökü dışarıda', 'içeriye sız(dırıl)mış' bir akımmış gibi gösterilmesine karşı, kendisini 'yerli' ve 'millî' bir hareket olarak kabul ettirmek istiyordu. Yabancı olana (emperyalistlere) karşı, yerli olanın (milletin) çıkarlarını savunduğunu bildirmek, yerli ve millî bir kimlik kazanmanın kanalı olabilirdi. Sol, ikinci olarak, dışarıdan gelen bir düşmana karşı içeride kitlesel bir direnç yaratmak için, daha önce bütün milletin yabancı boyunduruğuna karşı seferber edilebileceğini kanıtlamış olan olan Mustafa Kemal'e referans vermenin sağlayacağı üstünlükleri kazanmayı amaçlıyordu. Sol, böylece, yerli, millî, Kurtuluş Savaşı'nın önderi ve Cumhuriyet'in kurucusunun takipçisi olarak bir toplumsal meşruiyet sağlayabilir, kendisini gayrimeşruymuş gibi göstermek iste-

yen hâkim ideolojilerin girişimlerini boşa çıkarabilirdi.

1960-1971 dönemi solunda ilk çıkışı yapan akım Yön hareketiydi. 20 Aralık 1961'de yayın hayatına atılan *Yön* dergisi, kısa bir süre içinde sadece geleneksel ve sosyalist aydınların değil, rakip siyasal akımların da ilgi odağı hâline geldi. *Yön* dergisinin bariz vasfı, Türkiye'nin bütün somut meselelerini emperyalizme olan bağımlılığa bağlayarak ele alması ve sistematik bir eleştiriden geçirmesiydi. Başyazarı Doğan Avcıoğlu, derginin ayırt edici özelliğini "*Yön* demek anti-emperyalizm demektir!" şeklinde tanımlarken haklıydı (aktaran Özdemir, 1995: 58). *Yön*'ün neredeyse her sayısı, olgulara, rakamlara ve belgelere dayalı anti-emperyalist propagandayla yüklüydü.

Yön, bir bakımdan, anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık ile milliyetçiliğin teyellendirilerek sosyalizme eklemlendiği bir söylem projesiydi. Anti-emperyalizm ile bağımsızlıkçılığın milliyetçilikle teyellendirilebileceği fikri, *Yön*'ün kuruluş çalışmaları sırasında doğmuştu. *Yön* kurucularından İlhan Selçuk, dergi projesinin geliştirildiği günlerle ilgili şunları yazmıştı:

"*Yön*'ü çıkarmaya karar verdiğimiz günlerde tutturacağımız yolun tartışmalarını hatırlıyorum. Ankara'da Çankaya'nın ışıklı gecelerinde süren konuşmalarımızda milliyetçilik kavramını kullanıp memleketi sömüren yabancı sermaye uşaklarının gerçek yüzlerini ortaya koyma kararına varıyorduk" (Selçuk, 1965a).

Selçuk'un sözleri, Yöncülerin, milliyetçiliği emperyalizme ve yerli işbirlikçilerine karşı bir mızrak olarak kullanmak istediklerini ima ediyordu. 27 Mayıs'tan sonra İsmet Paşa kontenjanından Kurucu Meclis üyeliği yapan *Yön* başyazarı Doğan Avcıoğlu'nun şu sözleri ise, Yöncülerin anti-emperyalizm ile milliyetçiliği teyellendirme gerekçesini ortaya koyar:

"Kurucu Meclis günlerini hatırlıyorum. Anayasının ilerici sosyal görüşlerinden telaşa kapılan bazı eşraf ve komprador sözcüleri bu görüşü etkisiz kılmak için Anayasaya 'milliyetçilik' deyimini yazdıracağız diye çırpınıyorlardı. ... Milliyetçilik, o tarihlerde Sam Amca dalkavuklarının tekelindeydi! ... *Yön*, böyle bir ortamda milliyetçilik bayrağını en yükseklerde tutarak yayın hayatına başladı" (Avcıoğlu, 1967).

Takip edilebileceği üzere, Yöncüler, emperyalist güçlerin güdümündeki hâkim sınıfların sözcüleri tarafından ilerici ve sosyal görüşlere karşı bir taarruz kavramı olarak kullanılan milliyetçiliği ele geçirip, emperyalizm karşıtlığı ve bağımsızlıkçılık temalarıyla yeniden anlamlandırmayı, böylece hasmı oldukları güçleri canevlerinden vurmayı hedefliyorlardı. *Yön*, milliyetçiliği emperyalizme bağımlılığın karşıtı olarak, sosyalizmi de milliyetçiliğin şahikası olarak tanımlamak istiyordu. Doğan Avcıoğlu, *Yön*'deki ilk başyazılarından birinde, "sosyalizm en büyük milliyetçiliktir" diyordu (Avcıoğlu, 1962a). Milliyetçi olmanın yegâne koşulunun emperyalizme karşı çıkmak olduğunu vurguladığı bir başka yazısında ise, "Milliyetçilik babında, sosyalistlere toz kondurabilecek fazla sayıda babayiğit mevcut olmasa gerektir..." diye yazıyordu (Avcıoğlu, 1962b). Avcıoğlu'nun fikri oydu ki, emperyalizme karşı olmayan, bağımsızlığı en önemli ilkesi saymayan milliyetçilik "sahici" değil, "sahte" olabilirdi.

Yön, milliyetçiliğe teyellendirdiği anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık söylemini Kemalist bir temel üzerine yerleştirdi. Yöncüler, Kemalizmin ruhunun anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık olduğunu düşünüyorlardı. Bu düşünce, içinden geldikleri Kemalizmin bu yanını sıkıca sahiplenme ve böylece milliyetçiliği olduğu kadar Kemalizmi de hâkim sınıfların elinden alma girişiminin temeli oldu. İlhan Selçuk "Atatürkçülük Emperyalizme Karşı Savaş Demektir" başlıklı yazısında, emperyalizme karşı olmayan hâkim sınıfların ve sözcülerinin Kemalist olamayacak-

"Tam bağımsız ve demokratik Türkiye" şiarı 60'lar boyunca kullanılıp darbe sonrasında da sol hareketteki SBKP-ÇKP ayrımlarına tekabül edecek şekilde "güncellendi". Sol hareketlerin Sovyetler ve Çin karşısındaki pozisyonunu belirtmeye yarayan bu slogan aynı zamanda Türkiye sol hareketi içindeki milliyetçi pozisyon alışlarda da sürekli tedavülde tutuldu.

larını belirtiyor ve yazısını şu sözlerle bitiriyordu: "Emperyalizme karşı olan milliyetçiler ... Millî Kurtuluş Savaşı'nın küllerini karıştırsınlar, orada Atatürkçülük ateşinde yürekleri ısınacaktır" (Selçuk, 1965b: 5).

Anti-emperyalizmi "sahici milliyetçiliğin" ölçütü olarak tanımlamak isteyen Yön hareketi, "sahici Kemalizmin" ölçütünü de aynı şekilde anti-emperyalizm olarak belirlemek istiyordu. *Yön*'ün karşı-ideolojik hegemonya projesinin bir temeli böylece açığa çıkmış oluyordu: Bu proje, hegemonik ideolojinin iki temel kavramını, örgütlemek istediği karşı-ideolojik hegemonyanın kavramları olarak yeniden kurmaya; anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılığı, milliyetçilik ve Kemalizmin esası ve ruhu olarak anlamlandırıp sosyalizme eklemlemeye dayanıyordu. *Yön*, 1960'lar Türkiye'sinde fikrî öncülüğünü yapmak istediği anti-emperyalizm mücadelesine, milliyetçilik ve Kemalizme referansla "İkinci Millî Kurtuluş Savaşı" adını verdi. İlhamını Kemalizmden alan ve anti-emperyalist bağımsızlık mücadelesinden neşet edecek olan İkinci Millî Kurtuluş Savaşı'nın hedefi, sosyalizm olacaktı (Avcıoğlu, 1965b). Emperyalizmle işbirliği yapan bir avuç işbirlikçi dışında toplumun tüm kesimlerinin; bürokratlar, subaylar ve sivil aydınlardan oluşan zinde kuvvetlerin, burjuvazinin işbirlikçi olmayan kesimlerinin, gençliğin, işçilerin, köylülerin ve küçük burjuvazinin, emperyalizme karşı ortak bir hareketi olarak gelişecek olan İkinci Millî Kurtuluş Savaşı, ona katılan bütün toplum kesimlerinin ortak iktidarında siyasî ve iktisadi bağımsızlığı sağlayarak "kapitalist olmayan yol"dan hızlı bir kalkınma hamlesiyle sosyalizmin koşullarını hazırlayacak bir toplumsal temel kuracaktı (Avcıoğlu, 1962c; 1964).

TKP'nin önde gelen isimlerinden Mihri Belli de, *Yön* tarafından kurulmaya başlanan milliyetçilik ve Kemalizmle kaynaşık anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık söy-

lemine destek verdi. Mihri Belli, Mehmet Doğu mahlasıyla, *Yön* dergisine yazdığı bir okuyucu mektubunda, "emperyalizme karşı millî bir savaş" çağrısı yaptı. Belli, bu savaşı, "Kemalist kuvvetlerin emperyalizme karşı millî bir savaşı" olarak tanımlıyordu (Belli, 1962). Mihri Belli'nin, *Yön*'ün geliştirdiği söylemsel stratejiye verdiği bu destek, daha sonra oluşacak olan *Yön*-MDD ittifakının ilk habercisi olarak değerlendirilebilir.

Anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık temalarıyla, hegemonik ideolojinin temel kavramları olan milliyetçilik ve Kemalizmi ele geçirme girişimine TİP'in ilk yıllarında da rastlanabilir. TİP, dönemin ortalarına kadar, karşıt ideolojiler tarafından kendisine yöneltilen 'gayrimillîlik', 'memleketi Ruslara satmak' gibi isnatlara karşı kendisini 'gerçek bir milliyetçi parti' olarak tanımlıyordu. 'Gerçek milliyetçilik', TİP söyleminde, ülkeyi emperyalizme sömürtmemek ve başka milletleri sömürmek gibi emperyal amaçlar içinde bulunmamak izleğiyle yer buluyordu. 1965 yılında yüz binlerin üstünde bastırılan *TİP İftiraları Cevaplandırıyor* başlıklı bir broşürde, "TİP ... gerçek bir milliyetçi partidir. Ne başka milletleri sömürmek ister, ne de kendisini başka milletlere sömürtür" deniyordu (*Yön*, 1965b).

Anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık fikrini, Kurtuluş Savaşı'na ve onun önderi Mustafa Kemal'e dayandırmak, erken dönem TİP'in de bariz vasıflarından biriydi. Partinin programı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 21 Ekim 1920 tarihli Beyannamesinden bir bölümle başlıyordu: "Türkiye Büyük Millet Meclisi ... hayat ve istiklâlini, yegâne ve mukaddes emel bildiği Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve hâkimiyetinin sahibi kılmakla gayesine vâsıl olacağı kanaatindedir." TİP Programı, bu sözlerin hemen ardından, "Atatürk Diyor Ki" başlıklı bir bölümde, Mustafa Kemal'in 1 Aralık 1921'de söylediği şu sözlerle devam ediyordu: "Biz ... bağımsızlığımızı güven altında tutabilmek için, toptan, milletçe bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe savaşmayı uygun gören bir doktrini izleyen insanlarız" (TİP, 1964). Besbelli ki, erken dönem TİP, emperyalizme karşı bağımsızlık fikrini söyleminin merkezine yerleştirmiş, meşruiyet dayanağı olarak da Kurtuluş Savaşı ile Mustafa Kemal'i görmüştü. Başkan Mehmet Ali Aybar'ın bu dönemdeki söylev ve demeçleri, TİP açısından 1960'lı yıllar Türkiye'sinin öncelikli ve ivedi sorununun emperyalizme bağımlılıktan kurtulmak olduğunun göstergeleriydi. Sözgelimi, Başkan Aybar, TİP'in 1965 milletvekili genel seçimleri kampanyasını açış konuşmasında şunları söylüyordu:

> *... bizim babalarımız, sizin dedeleriniz 43 yıl önce millî kurtuluş savaşını zafere ulaştırdı. ... 43 yıl sonra bugün biz hepimiz millet olarak, halk olarak ve emekçiler olarak millî bağımsızlığımızı, istiklâlimizi yeniden kazanmak zorundayız. ...*
>
> *1947 yılından beri Amerika Birleşik Devletleri yardım bahanesiyle yurdumuza adım adım girmiş ve yerleşmiştir. Bugün 35 milyon metre karelik vatan toprağı Amerikan işgali altındadır. ...*
>
> *... biz yine emekçi halkımız, yani dünya milletlerine, esir milletlere ilk kurtuluş yolunu açmış olan cefakâr emekçi halkımız, yedisinden yetmişine kadar yeniden seferber olacağız. Zira yeniden millî kurtuluş hareketi içindeyiz. ...*
>
> *Emekçi kardeşlerim, her iş buna bağlıdır* (Aybar, 1968: 402-403).

Takip edilebileceği üzere, 1960'lı yılların ilk yarısında Yön hareketi de Mihri Belli de TİP de benzer bir söylemsel konfigürasyona sahipti. Üçü de emperyalizme karşı mücadele yoluyla, iktisadi ve siyasî bağımsızlığın yeniden kazanılmasını, temel hareket noktası olarak almıştı. Üçü

de emperyalizme karşı iktisadi ve siyasî bağımsızlığı savunmanın sahici milliyetçilik olduğunu savunuyordu. Üçü de İkinci Dünya Harbi'nden sonra bağımsızlığını yitirip Amerikan emperyalizmine bağlandığını düşündükleri Türkiye'nin, ikinci kez millî kurtuluş savaşı vermek durumunda olduğunu ileri sürüyor ve bu savaşın ilham kaynağının birinci Kurtuluş Savaşı'nın önderi Mustafa Kemal olduğunu söylüyordu. Solun ortak söyleminde, solculuk ve sosyalistlik, hakikî milliyetçilik ve hakikî Atatürkçülüktü; çünkü sadece solcular emperyalizme karşı çıkıyor, ülkenin bağımsızlığını savunuyordu; çünkü sadece solcular Mustafa Kemal'in "milletçe bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe savaşmayı uygun gören doktrini"nin takipçisiydi. Anlaşılan oydu ki, sol, kendisini yerlileştirmek ve kitleselleştirmek kaygısıyla rakip siyasal söylemlerin merkezî kavramları konumundaki milliyetçilik ve Kemalizmi yeniden içeriklendirip kendisine mülk edinmeye yeltenmiş, böylece anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılığı, söyleminin merkezî kavramları olarak inşa etmeye yönelmişti.

Bu söylenenler, TİP, *Yön* ve Mihri Belli grubunun sosyalizm projesi, bu projenin gerçekleştirilmesi için izlenecek strateji, bu stratejinin hayat bulması için gerekli toplumsal eyleme ilişkin kuvvet analizi gibi konularda tümüyle hemfikir oldukları anlamına gelmez. TİP kuramcısı Behice Boran ile *Yön* aydınları ve Mihri Belli arasında sosyalizm anlayışı hakkındaki yaman tartışmanın bu dönemde, yani anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılığın tüm solun ortak paydasıymış gibi göründüğü 1960'lı yılların ilk yarısında başladığını belirtmek gerekir. Behice Boran'ın, sosyalizmin sınıfsallığı ve sosyalist mücadelede işçi sınıfının öncülüğü konusunda Yön aydınlarına yönelik ısrarlı ve sistematik eleştirileri, bu dönemde yapılmıştır. Bununla birlikte, yaklaşmakta olan 1965 milletvekili seçimlerinde sosyalist solun ilk kez parlamentoya girme ihtimalinin belirmesi, TİP ile *Yön* arasındaki kuramsal farklılıkların ertelemesini beraberinde getirmiştir.

Yön hareketi, 1965 seçimleri yaklaşırken, devlet katında geleneksel hâkimiyeti bulunan CHP, kitleler üzerinde sosyalist bir etki yaratmaya başlayan TİP ve kendisi arasındaki bir ittifaktan doğacak yeni bir iktidarın, Türkiye'nin önce emperyalizmle olan ilişkilerini kesmesi, böylece iktisaden ve siyaseten bağımsız olması, sonra da bu temel üzerinden sosyalizme yürümesi bakımından bir kanal olacağını düşünüyordu. Yön hareketi, CHP etrafında örgütlenmiş bürokrat ve askerlerin, tepede, devlet mekanizmasının kilit noktalarındaki işleri çekip çevireceğini; TİP'in, aşağıda geniş bir kitle desteği örgütleyebileceğini; kendisinin de işin fikrî önderliğini üstlenebileceğini varsayıyordu. *Yön*, bundan ötürü, sol içindeki her türlü ayrılığın, Türkiye'nin bir numaralı meselesinin emperyalizme olan bağımlılık olarak formüle edilmesi koşuluyla, ertelenmesine razı olmaya hazırdı. "Yarının hür ve ileri Türkiye'si," diye yazıyordu Doğan Avcıoğlu, "anti-emperyalist bir zemin üzerinde kurulacaktır. ... sosyalistler, anti-emperyalist mücadelenin hayatî önemini iyi anlamalı, bütün öteki amaçları hâlen anti-emperyalist mücadeleye tâbi olarak değerlendirmeye alışmalıdırlar" (Avcıoğlu, 1965a).

Yöncüler, 1965 seçim kampanyası henüz başlamışken, TİP Genel Başkanı Aybar ile dergilerinin merkez bürosunda yaptıkları söyleşide Doğan Avcıoğlu'nun yukarıdaki saptamasına uygun cevaplar aldılar. Aybar'a yönelttikleri üç kritik soru, TİP'in, kendi tasarımlarındaki anti-emperyalist bir koalisyona nasıl baktığını ölçmeye yönelikti. Birinci soru "Sizce Türkiye'nin bugün için en önemli meselesi nedir?" şeklindeydi. Başkan Aybar bu

soruya "Bugün tüm meselelerimiz bağımsızlık noktasında düğümleniyor. Bizim için bugün en önemli dava Türkiye'yi tam bağımsız bir politika yörüngesine oturtacak kuvvetlerin bu seçimlerde ağır basmasıdır" cevabını verdi. İkinci soru "Bu temel mesele karşısında, mevcut siyasî kuvvetlerin durumu nedir?" idi. Aybar bu soruya cevaben, TİP ve dönemin ilerici örgüt ve yayınlarıyla birlikte *Yön* ile onun bir girişimi olan Sosyalist Kültür Derneği'nin adını sayarak cevap verdi. Üçüncü soru TİP'in seçimlerden sonra nasıl bir koalisyonda yer alabileceğine ilişkindi. Başkan Aybar, bu soruya cevabında, CHP ile bir koalisyon hükümeti içinde yer alabileceklerini ima etti (Yön, 1965a). Aybar'ın *Yön*'ün sorularına verdiği cevaplar, Yöncüler açısından seçimlerde TİP'e omuz vermek için yeterince tatmin ediciydi.

TİP, katıldığı ilk milletvekili seçimlerinde tek başına iktidara gelemeyeceğini bildiği için tüm ilerici kuvvetlerin desteğini kazanarak CHP ile birlikte iktidar ortağı olmayı ve orada güç biriktirmeyi hesap ediyor olabilirdi. TİP'in, CHP ve *Yön* çevresiyle anti-emperyalist bir temelde ittifakın imkânlarını arıyor oluşunun ardında bir başka etmen daha yatıyordu. Bu, hem devlet bürokrasisi ve hem de CHP içinde esmeye başlamış olan Amerika karşıtı rüzgârdı. 1964'te İsmet Paşa hükümetinin bir ABD operasyonuyla düşünürülmesi ve ABD'nin Kıbrıs konusunda açıkça Yunan tezlerini destekleyerek Türkiye'ye bu "millî davasında" sırt çevirmesi, bürokrasi, ordu ve CHP çevrelerindeki milliyetçi sesin ilk kez ABD karşıtı bir tondan yükselmesine neden olmuştu. Bu koşullarda TİP, anti-emperyalist bir muhalefet için hem yukarıda devlet katında ve hem de aşağıda halk katında bir meşruiyet zemini ve bu noktadan ilerleme imkânı elde edebileceğini düşünüyordu.

Bu noktadan sonra, *Yön* ile TİP, Doğan Avcıoğlu'nun "İkinci Millî Kurtuluş Savaşı" formülünde birleşip Mustafa Kemal'in açtığı yoldan ilerleyecek olan "istiklâl mücadelesi"nde yan yana geldi. Sol, bir yandan *Yön* dergisinin kapaklarında ve TİP'in teşkilât binalarında sıkça rastlanan kalpaklı fotoğrafı ve "bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı..." diye başlayan sözleriyle Mustafa Kemal imgesi, bir yandan da ilk kez *Yön* tarafından yayımlanan ve tüm sol içinde elden ele dolaşmaya başlayan sosyalizmin en önemli simgelerinden Nâzım Hikmet'in *Kurtuluş Savaşı Destanı* şiiriyle, TİP ile *Yön* etrafında birleşmiş bir hâlde emperyalizme karşı yeni, anti-emperyalist ve bağımsız bir iktidarın provasını yapıyordu.

İkinci Yarı: Uzaklaşma

TİP ile *Yön* etrafında, anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık temelinde oluşan ittifak, 1965 seçimlerinden sonra bozulmaya başladı. Seçim sonuçlarının taraflar açısından birbirinden çok farklı bir biçimde değerlendirilmesi, 1961-1971 döneminin ilk yarısında TİP ile Yön hareketi arasındaki anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık söylemindeki benzerliği olduğu kadar oluşmakta olan fiilî yakınlığı da hızla ayırmaya başladı. İkinci yarının Yön hareketi açısından özelliği, parlamenter mücadeleye kesin olarak sırt çevirmesinin ardından asker ve sivil aydınlar tarafından hazırlanacak bir hükümet darbesi arayışına girmesi ve buna paralel olarak da söylemindeki sosyalist izlekleri süreç içinde temizlemesiydi. TİP ise, Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığından itibaren söylemine yerleşen işçi sınıfı vurgusunu anti-emperyalizm ve bağımsızlık söyleminin de merkezine yerleştirecekti.

1965 milletvekili genel seçimlerinin en önemli özelliği, Türkiye sosyalist hareketinin ilk kez parlamentoda temsil edilmesinin yolunu açmasıydı. TİP, kazandığı 15 milletvekiliyle artık TBMM'deydi. Buna karşılık, seçimlerin kesin galibi ABD ile ilişkilerin sembolü olan Süleyman Demi-

rel liderliğindeki Adalet Partisi (AP) oldu. Bu noktadan sonra, seçimlerde tarihî bir başarı kazandığına inanan ve bu başarının devamının geleceğine kani olan TİP ile, AP'nin zaferi karşısında TİP'in başarısının iktidarı kazanmak bakımından fazlaca bir anlam taşımadığına kanaat getirip, emperyalizmden kopmanın parlamenter yoldan iktidara gelerek mümkün olmayacağı varsayımıyla aceleci iktidar formülleri üzerinde yoğunlaşan *Yön* arasında bir yol ayrımına gelmek mukadder oldu. Sol, TİP ile, Mihri Belli grubunu da yanına alan *Yön* arasında başlayan ve Hikmet Kıvılcımlı gibi bazı eski sosyalistleri de içine çekerek 12 Mart darbesine kadar devam edecek olan amansız tartışma sürecine doğru hızla yol almaya başlıyordu. Süreç içinde Millî Demokratik Devrim-Sosyalist Devrim (MDD-SD) tartışmasına bürünecek olan bu kuramsal ve siyasal hesaplaşmanın mihveri anti-emperyalizmdi.

Yön dergisi, 1965 Ekim'inde yapılan milletvekili genel seçimleri ile 1966 Haziran'ında yapılan kısmî senato seçimleri arasında geçen 8 aylık dönemde, TİP'in oy oranını hatırı sayılır bir şekilde yükseltemeyeceği, CHP'nin ancak 1965 milletvekili genel seçimlerindeki mağlubiyet sınırında kalabileceği, AP'nin ise bir önceki seçimlerden çok daha fazla oy toplayacağı öngörüsüne uygun olarak, Türkiye'de, "mezhep, ırk ve aşiret bağlılıklarının, millet ya da sınıf bağlılıklarından çok güçlü olduğu", "eşraf egemenliğine dayanan bir toplumda, siyasî sistemimizin, tutucu güçlerin zaferini sağlayacağı ve ilerici bir rol oynayamayacağı" tezini sistematik olarak işledi (Avcıoğlu, 1966c). Bununla birlikte, *Yön*, bir yandan işçi sınıfı önderliği vurgusunu bir yandan da seçimle iktidar ümidini sürekli ön planda tutan TİP'e karşı siyasî mücadelesini başlatmak için seçim sonuçlarının açıklanmasını, olmayacak olanların somut bir biçimde herkes tarafından görülmesini bekledi. Doğan Avcıoğlu, kısmî senato seçimlerinden iki gün önceki başyazısını "Temenni edelim ki, T.İ.P., bugünkü siyasî sistemin de kaderini tâyin edebilecek seçim imtihanını başarıyla atlatsın" diye bitirirken (Avcıoğlu, 1966b) TİP'e karşı uzunca bir döneme yayılacak siyasî taarruzunu başlatmaya hazırlanıyordu. Nitekim, Doğan Avcıoğlu'nun bu "olmayacak duaya amin"inden iki gün sonra yapılan seçimler, *Yön*'ün öngörüsünü doğruladı. Kısmî senato seçimlerinin galibi yine ABD destekli Demirel, mağlubu yine CHP idi. TİP ise, oy oranı ve sayısını artıramamıştı. *Yön*, işte tam olarak bu noktadan sonra, TİP'e karşı kuramsal ve siyasal bir mücadeleye girişti ve bu mücadelenin şiddetini durmaksızın artırdı. Mücadelenin başlangıç işareti, *Yön*'ün "Seçimlerden Sonra TİP" kapaklı 168'inci sayısıyla verildi. Doğan Avcıoğlu, bu sayısındaki başyazısında, TİP ile hasaplaşmanın ana izleğini ortaya koydu. Avcıoğlu, bu kritik başyazısında "Türkiye'nin 1 numaralı meselesinin, bugünkü bağımlı durumdan kurtulmak olduğunu", "bu görüşün gerektirdiği anti-emperyalist milliyetçi mücadele[nin], henüz sosyalizme hazır olmayan, fakat sağlam Atatürkçü geleneği ile, anti-emperyalist mücadeleye açık olan önemli çevrelerde destek bulmakta" olduğunu, "milliyetçi mücadele[nin], bu çevrelerin bilinçlendirilmesi ve kazanılması ile ancak gerçek bir ağırlığa kavuşacağını" savunuyordu (Avcıoğlu, 1966d). Avcıoğlu'nun görüşünde, "sosyalizme hazır olmayan", "sağlam Atatürkçü geleneği olan", "önemli çevreler"den kastın devletin hükmedici katındaki asker ve sivil aydınlar olduğu aşikârdı. Hedefin, işçi ve emekçi sınıfların bilinçlendirilip örgütlenmesi değil, bu "önemli çevreler"in bilinçlendirilip kazanılması olduğu da öyle. Doğan Avcıoğlu, bu tezlerinden sonra TİP ile ipleri bir daha birleşmemek üzere koparacak ve 1960'lı yılların sonuna kadar çeşitli düzeylerde derinleşecek olan şu eleştirileri sıralıyordu:

"TİP, bir yandan anti-emperyalist mücadeleyi bir numaralı mesele sayarken, öte yandan klasik proleter-burjuva mücadelesinin sloganlarını ön plana çıkararak güçleri dağıtmakta ve zayıflatmaktadır. Başka bir deyişle, TİP, aynı anda iki meydan muharebesi vermekte, üstelik ikinci muharebe yüzünden, ilk muharebeye hazır güçlerin azalmasına ve amaçların dağılmasına yol açmaktadır. Çok güçlü ve bilinçli kütlelerin bulunduğu ülkelerde iki mücadelenin birlikte yürütülmesi mümkündür. Türkiye'de durum böyle olmadığına göre, emperyalizme ve işbirlikçilerine karşı milletçe mücadeleye kesin öncelik tanımak ve onu proleter-burjuva mücadelesinden dikkatle ayırmak, kanımızca hayatî bir meseledir" (Avcıoğlu, 1966: TİP'e Dair).

Yön hareketi, anti-emperyalist mücadeleyi, işçi sınıfı önderliğinde ve kapitalizm karşıtlığıyla kaynaştırılmış biçimde ele almaya yönelmeye başlayacak olan TİP'i tümden karşısına aldıktan sonra, solda kendisine ayrı cephe açmanın imkânlarını aradı. TKP'nin 1951 tutuklamaları sırasında yaşadığı bölünmeden sonra, Zeki Baştımar (Yakup Demir) önderliğinde yurtdışında örgütlenen TKP Dış Bürosu'nun Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 23'üncü Kongresi'nde bir delegeyle temsil edildiğinin duyulmasından sonra, sağcı basın tarafından açılan anti-komünist kampanya, Yön hareketine, oluşturmak istediği cephenin imkânını verdi. Yön hareketi, Zeki Baştımar liderliğindeki TKP Dış Bürosu'na yönelttiği sert eleştirilerin ardından, Türkiye'de bulunan ancak yasal plandaki siyasî hakları geçmişteki cezaları nedeniyle ellerinden alınmış olan eski komünistleri yanına çekti. İlhan Selçuk, "Türkiye üstündeki emperyalist baskılara direnecek ve Türkiye içindeki emperyalist kuruluşları tasfiye etmek için direnecek güçlerin önce bizzat kendilerinin bağımsız olması gerekir. ... Yabancı devletlere bağlanmış, yabancı himayelerine sığınmış kişilerin ve kurumların Türkiye'nin bağımsızlık savaşında sözleri olmaz. ... Tıpkı Vaşington gibi Moskova uşakları da saygıya lâyık değillerdir. ..." diye yazarken TKP Dış Bürosu'nu tümüyle karşısına almış oluyordu (Selçuk, 1966). Beri yandan, Doğan Avcıoğlu da bir yazısında "Bizim komüniste de saygımız vardır, ama Moskova'nın ya da Pekin'in değil, Türkiye'nin komünisti olmak ve önce Türkiye demek şartıyla" diyordu (Avcıoğlu, 1966a).

İlhan Selçuk ve Doğan Avcıoğlu'nun, TKP Dış Bürosu'na karşı kesin bir tavır alışla Türkiye'deki eski komünistlerle yanaşık düzen sinyali vermelerinin yankısı çok geçmeden geldi. TİP içinde aradığını bulamayan ve sonradan anlattığına göre, kendilerini TKP Politbürosu olarak kabul eden eski TKP'lilerin önderi konumundaki Mihri Belli,[2] E. Tüfekçi mahlasıyla uzun yıllar sonra ilk kez yasal bir yayın organında boy gösterdiğinde, *Yön* yöneticileri tarafından "Türkiye'nin komünisti" olarak kabul edilmiş olmalıydı. Mihri Belli, *Yön*'deki "Türk Soluna Saygısızlık" başlıklı yazısında, "Türk Soluna gölge düşürecek her davranış ... Türk ulusal dâvasına ihanettir" sözleriyle TKP Dış Bürosu'nu hainlikle suçlarken, "Türk toplumunda en yurtsever, en devrimci, en sağlam ne varsa onu özünde taşıyan Türk Solu ... ulusal uyanışın öncülüğünü etmektedir. Türk solu bu göreve lâyık olduğunu gösterecektir" sözleriyle de, sol hareketin önderliğini TİP'in elinden koparmaya kararlı olduğunu, Sovyetler Birliği'ne de bunu kanıtlayacağını ima ediyordu (Belli, 1966a). TKP Dış Bürosu ise, bu durumda, *Yön*-Mihri Belli ittifakına karşı TİP'i destekleyecekti. Nitekim, TKP Dış Bürosu tarafından yayımlanan ve Mihri Belli'yi ağır bir dille eleştiren bir broşürde "... memleketimizde Amerikan ağalığına, yabancı tekellere ve yerli ortaklarına karşı mücadelesine devam ettikçe TİP'i desteklemek, kendisini sosyalist ve ilerici sayan

herkesin, her yurtseverin ödevidir" denecekti (Uyarı Yayınları, tarihsiz).

TİP ise, Yön hareketinin kuramsal ve siyasal düzeydeki saldırılarına, söyleminin merkezindeki İkinci Millî Kurtuluş Savaşı temasını, dışarıdaki emperyalizm ile içerideki kapitalizme karşı emekçi sınıflar tarafından, aşağıdan, bilinçli ve demokratik bir mücadele şeklinde yeniden düzenleyerek cevap verdi. Başkan Aybar, 10 Ekim 1965'te yapılan milletvekili genel seçimlerinden iki hafta sonra yayımladığı genelgede, o zamana kadar kullanmaktan kaçındığı sosyalizm sözcüğünü ilk kez kullandı ve sosyalizmin "halka dayanan, emeği en yüce değer olarak kabul eden ve sömürücülüğe son vermek için emekçi halkı itici, yönetici ve düzenleyici biricik güç olarak kabul eden ekonomik, sosyal ve politik bir sistemin adı olduğunu" vurgulayarak onun "halkın dışında ve halka zorla dayatılarak gerçekleştirilmesi [nin] düşünüleme[yeceğini]" belirtti. Aybar, TİP'in 15 milletvekiliyle parlamentoya girmesini "emekçi halkımızın iktidara doğru attığı ilk sağlam adım" olarak değerlendirdi ve TİP'in 1969'da yapılacak seçimlerde iktidara gelemese bile "başa güreşeceğini" ilân etti. "Emekçi halkımız," diye yazıyordu Aybar, "nasırlı elleri ve aydınlık kafasile çok kısa zamanda mutlaka iktidara gelecektir. Bunun önüne ne toprak ağaları, ne kapkaççılar, ne Amerikan kumpanyalarının simsarları, ne de bunların dışarıdaki güçlü efendileri geçemeyecektir" (Aybar, 1968: 426-432). Başkan Aybar, böylece, Yön hareketinin parlamenter mücadelenin Türkiye'de sonuç vermesinin mümkün olmadığı tezine karşı, emekçi sınıfların bilinçli oyu ve eylemi dışındaki her türlü iktidar seçeneğini reddederek Yön hareketi ile TİP arasına kalınca bir mesafe çizgisi çekmiş oluyordu. Beri yandan Aybar, 1966 yazında yaptığı konuşmalarda, "Millî Kurtuluş Savaşı ile sosyalizm, madalyonun iki yüzü gibidir. Geri kalmış toplumlarda kurtuluş savaşlarının kesin zafere ulaşması, ancak içeride toprak ağalığı ve yabancı sermayeye aracılık eden kapkaç kapitalizminin tasfiyesi ile mümkündür"; "Geri kalmış Türkiye'nin Millî Kurtuluş şartları içinde bulunması, fukara emekçi halkımızın bağımsızlıkla birlikte sosyalizmi de kurmasını zorunlu kılıyor. Meselenin önce Millî Kurtuluş, sonra sosyalizm şeklinde konulması temelden yanlıştır. Ve bize her iki davayı da kaybettirir" diyordu (Aybar, 1968: 463, 465). Takip edilebileceği üzere, TİP söyleminde anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık, sınıfsal bir temele oturmaya başlıyor, emekçi sınıfların içerideki hâkim sınıflar ile dışarıdaki emperyalizme karşı vereceği sosyalist bir iktidar mücadelesinin ana mihveri olarak şekilleniyordu. Artık, Yön hareketi-Mihri Belli grubu (kendi deyişleriyle TKP Aktif Politbürosu) ittifakı ile TİP arasındaki bütün köprüler atılmıştı.

Bundan sonra, bir tarafta TİP'in, öte tarafta *Yön* ile Mihri Belli önderliğindeki "eski tüfekler"in bulunduğu iki siyasal akım arasında, mihverini emperyalizme karşı mücadelenin nasıl, kimlerle ve hangi süreçlerden geçilerek verileceğinin oluşturduğu amansız bir siyasal-kuramsal tartışma başlayacaktı. Tartışma süreci, bir yandan bu iki cepheyi kendi içinden bölerken bir yandan da eylem biçimlerindeki ayrılıkları kendi kenarından sürükleyecekti. TİP, Mehmet Ali Aybar ile Behice Boran-Sadun Aren arasında uç veren kuramsal ayrılıklarla tepeden çatlayacak; Mümtaz Soysal, aslî isimlerinden biri olduğu *Yön*'den kopacak; *Yön* ile yollarını ayıracak olan Mihri Belli grubu *Türk Solu* dergisinde biriktirdiği enerji ve popülariteyi *Al Aydınlık-Ak Aydınlık* bölünmesiyle ve etrafına topladığı devrimci gençliğin desteğinin çekilmesiyle büsbütün yitirecekti. Dönemin devrimci gençlik önderleri ise, bir müddet sonra gerek TİP'ten gerekse de "eski tüfekler"den ümidini kesip "al silahı, vur beline, emperyalizme karşı"

marşlarıyla yürüdükleri kendi yollarında öbekleşeceklerdi.

Gelinen aşamada, 1966 yılından 12 Mart darbesine kadar sürecek ve 12 Mart sonrasında da izdüşümleri oluşacak olan anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık söylemindeki farklılaşmanın ana izleklerini ortaya koymak gerekiyor.

Sona Doğru: Ayrışma ve İzlekler

1960'lar Türkiye sosyalist hareketinin anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık söylemindeki bölünmenin berisinde yatan etmenlerden biri, emperyalizm ile azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkinin iki farklı kavranışıydı. Dolayısıyla, tartışma, emperyalizm ve azgelişmişlik konusundaki iki farklı kuramsal konumlanıştan kaynaklanıyordu. Emperyalizm ve azgelişmişlik konusundaki farklı kuramsal konumlanışlardan kaynaklanan ve iki farklı devrim stratejisinin kuruluşunu sağlayan ana tezleri görelim.

Taraflardan biri, *Yön*-Mihri Belli grubu ittifakı, SBKP ve Bağımlılık Kuramı ve Kadro hareketinin tezlerinden derlenmiş bir azgelişmişlik ve emperyalizm kuramını hareket noktası olarak seçmişti. Buna göre, geri kalmışlık ya da azgelişmişliğin başlıca nedeni, kendi çıkarlarına uygun politikaları azgelişmiş ülkelere dayatan emperyalizmdi. Emperyalizm, yeni metotlarla sömürdüğü azgelişmiş ülkelerde, bir önceki toplumun, feodalizmin, hâkim sınıflarıyla ittifak kuruyor; kendi emrinde, montajcılık, ambalajcılık ve aracılık görevlerini üstlenen "komprador" nitelikte bir burjuvazi yaratıyor; böylece azgelişmiş ülkeyi sanayi ürünlerinin ithalatçısı ve hammadde ihracatçısı hâline getiriyordu. Mihri Belli'nin, bu konudaki çözümlemesi yeterince açıktı:

"Emperyalizmin değişmez özelliği, girdiği geri kalmış ülkede en geri toplum biçiminin temsilcileriyle ittifak kurmasıdır. Türkiye'de en geri toplum biçimi feodal ağalık düzenidir. ... Ama emperyalizm bununla yetinmez. Kendisiyle daha sıkı bağları olan, tam olarak kendi emrinde bir yeni sınıf yaratmayı da iş edinir. Metropolde üretilen sanayi ürününün ya doğrudan doğruya ya da montaj ve ambalaj sanayii aracılığıyla ithalcisi, metropolün ihtiyacı olan işlenmemiş tarım ürünlerinin ihraççısı bağımlı ülkede yabancının kurduğu işletmelerin işlerinin takipçisi bir komprador sınıfı da oluşturur" (Belli, 1966b).

Bu çözümlemenin, emperyalizme karşı bağımsızlık mücadelesinde "yerli" ya da "millî" sermayeyi emekçi sınıfların bir müttefiki olarak kabul etmesi tabiiydi. *Yön*-Mihri Belli grubu ittifakı açısından, azgelişmiş ülkenin emperyalizmle kurduğu ilişki, yerli bir sanayici sınıfın ortaya çıkmasını engelliyor, çıktığı kadarıyla da onu, emperyalizmin karşısında konumlandırıyordu. "Türkiye'de," diyordu Mihri Belli, "millî niteliğini taşıyan sermaye çevrelerinin komprador karşısında boynu büküktür" (Belli, 1966b). Doğan Avcıoğlu da, "Türkiye'de millî sanayicinin gerçek dostu, sanayileşmemize karşı çıkan emperyalistler ile onların tabii müttefiki olan toprak ağaları ve kompradorler değildir. Millî sanayicinin gerçek dostu, sosyalistlerdir ..." diye yazabiliyordu (Avcıoğlu, 1965c).[3]

Bu durumda, emperyalizmle kurduğu ilişki nedeniyle gelişmiş değil, azgelişmiş bir ülke olan Türkiye'de, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki gibi emek-sermaye çelişkisi temel çelişki olarak ortaya çık(a)mıyor, bunun yerine emperyalizm-azgelişmiş ülke arasındaki çelişme başat oluyordu. Mihri Belli de Doğan Avcıoğlu da bu tezi sosyalizmle ilgili tartışmalara katıldıkları bütün yazılarında ısrarla işliyorlardı. Sözgelimi, Doğan Avcıoğlu, "... hâkim tezadın emperyalizm ile ülke arasında olduğu aşikârdır" diyordu (Avcıoğlu, 1966e). Mihri Belli de "... tarihimizin şu anında çözümlemek zorunda olduğumuz, önceliği bulunan toplumsal çelişki,

emperyalizm ve onun ortakları ile, Türkiye toplumunun ulusal güçleri arasındaki çelişkidir" diye yazıyordu (Belli, 1970: 222).

Türkiye'nin emperyalizmin dayatmaları nedeniyle geri kaldığını, sanayileşemediğini ya da azgelişiğini savunan taraf açısından, kapitalizme özgü sınıflar arasındaki çelişmenin oluşum ve çözüm koşulları, ancak, bu çelişme çözüldüğünde, yani emperyalizme karşı bağımsızlık savaşı zaferle sonuçlandığında ortaya çıkabilirdi. Bu yaklaşımın çarpıcı ifadelerinden birini, dönemin MDD savunucularından Halil Berktay'da bulabiliriz. "... dıştan sızan kapitalizm sızdığı ülkede ... sosyalizmin ekonomik ve politik ön-şartlarını ... yaratmasını engellediği içindir ki, bu ön-şartların bir millî demokratik iktidar altında sağlanması gerekir" (Berktay, 1969: 138).

Doğan Avcıoğlu-Mihri Belli ittifakının öngördüğü anti-emperyalist mücadele ve bu mücadelenin sonucu olarak ortaya çıkacak olan millî demokratik iktidarın en önemli özelliklerinden biri, anti-kapitalist bir karakter taşımayacak olmasıydı. Doğan Avcıoğlu, Türkiye için önerdiği devrimin programı hakkında, "program, ... anti-kapitalist değildir. ... Bahis konusu olan, alışılmış kapitalist gelişmeyi reddederek bağımsız bir millî ekonominin yaratılması yolunda alternatif getirmektir. Bu gelişme hemen sosyalizmi inşa amacını gütmemekle beraber, sosyalizmin inşasına elverişli şartları yaratacaktır" diye yazıyordu (Avcıoğlu, 1965b: 9). Mihri Belli'nin bir tilmizi, benzer bir fikri şöyle dile getiriyordu: "... millî demokratik devrim programı anti-kapitalist bir program değildir ama klasik anlamda kapitalizmi inşa edecek bir program da değildir" (Zileli, 1969: 148).

Öyleyse, millî demokratik devrim kuramcıları açısından, emperyalizme karşı mücadele ile kapitalizme karşı mücadele, farklı tarihsel dönemlerin görevleri olarak beliriyordu. MDD'nin genç kuramcılarından Şahin Alpay, bu konuda şunları yazıyordu:

> *Anti-kapitalist mücadele, anti-emperyalist mücadeleden ayrıdır ve hiçbir zaman bir arada yürütülemez. Anti-kapitalist mücadele, yani kapitalist sistemin tümüne karşı, bir sistem olarak kapitalizmin yıkılması ve yerine sosyalizmin kuruluşu için mücadele, genel olarak burjuvaziye, genel olarak mülkiyet düzenine karşı mücadeledir. Anti-emperyalist mücadele bütün millî sınıfların davasıdır* (Alpay, 1969: 10).

Bu tez en iyi ifadesini bir dönem TİP'e karşı, *Yön* sayfalarında MDD tezini savunan şair Can Yücel'in şu veciz sözünde bulmuştu: "Bugün İç ve Dış Gâvura karşı savaş! Sosyalizmin de sırası var arkadaş!" (Yücel, 1967).

Emperyalizme karşı millî ve demokratik bir devrim stratejisinin "sınıf mevzilendirmesi"nde, burjuvazinin millî kanadından, toplumun uyanık kesimini temsil ettiği kabul edilen aydınlar ve gençliğe, geleneksel olarak istiklâlci olduğu varsayılan ordu ve bürokrasi çevrelerinden küçük esnafa, işçilere ve köylülere kadar uzanan geniş kesimler tarafından oluşturulacak bir cephe öngörülüyordu. Bu cephenin öncülüğünü, gelişmemiş bir kapitalizmin gelişmemiş işçi sınıfının değil, Türk toplumunun geleneksel olarak öncü gücünü temsil ettiği öne sürülen asker ve sivil aydın zümrenin yapabileceği iddia ediliyordu. Asker ve sivil aydın zümre önderliğindeki millî cephe tarafından gerçekleştirilecek devrimin yaratacağı bağımsız siyasî ve iktisadi ortamda uygulanacak hızlı sanayileşme hamlesi, sosyalizmin öncüsü işçi sınıfını büyetecek ve onun yeni dünyası olan sosyalizmin kuruluşunun maddî zeminini hazırlayacaktı (Belli, 1966b, 1970: 215; Avcıoğlu, 1970a, 1970b, 1970c).

Millî demokratik devrim kuramcılarının emperyalizm ve azgelişmişlik çözüm-

lemesinde bir yan daha vardı ki, o, iktidarı almaya yönelik eylem ve çalışma biçimlerini de tayin ediyordu. Bu, emperyalizmin kendisine bağladığı ülkelerde, emekçi kitlelerin, kesif bir ideolojik hegemonya altında tutulduklarından ötürü, mevcut şartlarda bilinçlen(diril)melerinin, yaratıcı ve kurucu özelliklerini açığa çıkarmalarının imkânsıza yakın olduğu varsayımıydı (Avcıoğlu, 1968: 517; Belli, 1970: 10). Bu taraf açısından, emekçi kitleler üzerinde ideolojik hegemonya ancak emekçi kitlelerden yana bir iktidar koşulunda mümkün olabilirdi. Avcıoğlu'nun şu sözleri, bu bakımdan anlamlıdır: "İlerici güçler, köylüye lâf yerine, toprak araç, vb. verebilme durumunda bulunabilseler, etkili olabileceklerdir, fakat yalnızca lâf etkisiz kalmaktadır" (Avcıoğlu, 1968: 518). Belli de, benzer biçimde şunları yazıyordu: "... devrimci bir kadro, işbirlikçi sermayenin ve onunla kader birliği durumunda olan taşra mütegallibesinin ekonomik ve dolayısıyla politik etki alanını kısacak nitelikte reformlardan birkaçını gerçekleştirdiği ve emekçi halkın bu reformların kendi yararına politik sonuçlarını gözüyle gördüğü, devrimin nimetlerini tattığı gün, Türkiye halkı kesin olarak devrimden yana ... tutumu benimseyecektir" (Belli, 1970: 11). Bu varsayımın emperyalizme karşı bağımsızlık mücadelesinin kitlelerin bilinçli eylemi şeklinde gelişebileceğini dışladığı, hele hele emekçi kitlelerin kendi partilerine verecekleri oylarla demokratik yoldan iktidara gelme ihtimalini tümüyle reddettiği açıktı. Anti-emperyalist bağımsızlık mücadelesi ve bu mücadelenin bir sonucu olacak olan devrim, toplumun zinde güçlerinin (gençliğin, asker ve sivil aydınların) radikal ve vurucu eylemleriyle mümkün olabilirdi. Mihri Belli'nin olsun, Doğan Avcıoğlu'nun olsun partili devrimci olmayı seçmeyişlerinin, hatta bundan ısrarla kaçınışlarının berisinde yatan neden buydu. Belli ve Avcıoğlu'nun, emekçi kitleleri bilinçlendirip örgütleyecek bir sınıf partisi kurmaktan veyahut bu amaçlarla kurulmuş olan partiyi desteklemekten ziyade, 'ülkenin ve milletin bağımsızlığını kurtarmak' için "gizli örgüt kurma" geleneğini yeniden ürettikleri besbelliydi.

Görünen oydu ki, 1960'lı yıllar Türkiye sosyalist hareketinin ana akımlarından biri, *Yön*-Mihri Belli grubu ittifakı, anti-emperyalist bağımsızlık mücadelesini, ülkenin gelişmesini engelleyen ve dışsal bir güç olan emperyalizm ile milletin dışında (gayrimillî) gördükleri "işbirlikçiler"e karşı milletçe yürütülen bir mücadele olarak tanımlıyorlardı. Bu tarafın anti-emperyalizm perspektifi, anti-kapitalizmi kendi dışına atıyor, sınıf mevzilendirmesinde işçi sınıfına öncülük ve öncelik vermiyor, kitlelerin bilinçli eylemi ve reyinin çıkmaz sokak olduğunu savunuyordu.

Bu temel tezlerin, SBKP tarafından geliştirilen "Kapitalist Olmayan Kalkınma Yolu" tezi ile uyum içinde olduğu sezilir. "Kapitalist Olmayan Kalkınma Yolu", genel olarak "Üçüncü Dünya"da burjuvazinin zayıf, işçi sınıfının güçsüz olduğunu ileri sürer. Bu koşullarda, işçiler, köylüler, aydınlar, ilerici subaylar ve millî burjuvaziden herhangi birinin önderliğindeki "Birleşik Ulusal Demokratik Cephe" tarafından yönetilen "Ulusal Demokratik Devlet"in Sovyet yardımıyla oluşturulma imkânı bulunduğunu varsayar. "Ulusal Demokratik Devlet"in belirleyici özelliği emperyalizme karşı olması ve sosyalist blokla işbirliği yapmasıdır. "Kapitalist Olmayan Kalkınma Yolu", devletçi ve tepeden bir devrim kavramıdır. Kavram, Marksist devlet kuramı, sınıf ittifakları ve sınıf çatışmaları konusunda hayli sorunludur (Alavi, 2001: 405).

Yön-Mihri Belli ittifakının İkinci Millî Kurtuluş Savaşı fikriyatının temelleri ve eylem biçimleri böylece kurulduktan sonra, TİP tarafı, bir tepki olarak karşı tezlerini oluşturacak ve bu tezlerin toplamından sosyalist devrim tezine ulaşacak-

tı. TİP, Yön-Mihri Belli grubuyla arasındaki mesafe çizgilerini belirginleştirip kendini gerek geçmişteki sosyalist hareketlerden organik olarak gerekse de kendi zamandaşı olan sol akımlardan açıkça ayırmaya başladıktan sonra[4] anti-emperyalist mücadeleye ilişkin tezlerini sınıfsal temellerine oturtmaya başladı. Gerçi Başkan Aybar, 18 Haziran 1967'de TİP Eyüp İlçe Kongresi'ndeki konuşmasında, "çağımızda milliyetçi olmak, özellikle geri kalmış memleketlerde ancak ve ancak sosyalist olmakla mümkündür" sözleriyle (Aybar, 1968: 563) dönemin ilk yarısındaki anti-emperyalizm ile milliyetçiliği kaynaştırma teşebbüsünü sürdürüyordu. Bununla birlikte, TİP'in anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık söylemi, partinin iki kuramcısı konumundaki Behice Boran ile Sadun Aren ve giderek Başkan Aybar tarafından hızla sosyalizmle kaynaştırılmaya ve sınıfsal bir çözümlemeyle yeniden düzenlenmeye başladı.

TİP, gerikalmışlığın ya da azgelişmişliğin, kendi çıkarlarına uygun politikaları azgelişmiş ülkelere dayatan emperyalizmden kaynaklandığını, bundan ötürü, kapitalizmin, dolayısıyla burjuvazinin ve dolayısıyla da işçi sınıfının gelişmemiş olduğu tezini reddetti. TİP, azgelişmişliğin, gerikalmışlığın ya da bağımlılığın nedenini, Türkiye'nin hâkim sınıfları ile emperyalizm arasında kurulan sınıf çıkarlarına dayalı bir ilişki olarak kavradı. "... azgelişmiş ülkelerin ... egemen sınıfları" diyordu Behice Boran, "Batılı emperyalistlerle işbirliği ederek kendi emekçi sınıflarını yabancılarla birlikte sömürmekte[dir]" (Boran, 1970: 99). Bu, emperyalizm ile yerli sermaye arasındaki ilişkinin, dışarıdan, zorla dayatılmış, gönülsüzce, şartlar öyle gerektirdiği için kurulmuş çaresiz bir ilişki değil, sınıfsal çıkarlar icabı bilinçli olarak kurulmuş bir ilişki olarak ele alınması anlamına geliyordu. Başka bir anlatımla; bu yaklaşım, azgelişmiş ülkenin emperyalizmle ilişkisini "dışsal" değil, "içsel" olarak görüyordu. Behice Boran'ın şu sözleri bu görüş açısının iyi ifade edilmiş örneklerinden biridir:

"Askerî, siyasî, ekonomik, mali ve ticarî ilişkiler bir bütün teşkil eder ve bütün bu ilişkilerle Türkiye Amerika'ya ve Batılı kapitalist dünyaya bağlanmış ve bağımlı hale gelmiştir. Bu bağımlılık, askerî, iktisadi vb. zorunlukların tabii sonucu olarak değil, egemen sınıfların politik tercihi, içte kendi çıkarlarına işleyen düzenin ve kendi sınıfsal üstünlüklerinin devamını sağlamak amacıyla meydana getirilmiştir" (Boran, 1970: 300).

Bu türden bir emperyalizm ve azgelişmişlik açıklamasının, "boynu bükük millî burjuva" varsayımını reddedeceği apaçıktı. Başkan Aybar, bir konuşmasında, "millî burjuvazi" tartışmasının hayalî olduğunu ima ederek "bizde [böyle bir sınıf] yoktur" diyecekti (Aybar, 1968: 506). Türkiye'de emperyalizme karşı millî burjvazinin bulunmadığını belirten Sadun Aren, bu konuda şunları yazacaktı: "... kafamızdaki teorik ayrımlar, gerçeklere uymamakta ve meselâ komprador ile sanayici ya da yerli sermaye ile yabancı sermaye aynı kişi ya da şirkette birleşmektedir" (Aren, 1966).

Bu emperyalizm ve azgelişmişlik çözümlemesi, TİP'in, 1960'lı yıllar Türkiye'sinin temel çelişkisini, *Yön*-Mihri Belli grubu ittifakının "emperyalizm-azgelişmiş ülke" ya da "emperyalizm-millet" formülünden farklı olarak, emek-sermaye ekseninde kavradığını gösteriyordu. Nitekim Türkiye'de temel çelişkinin emek ile sermaye arasında yaşandığını vurgulayan Behice Boran, diğer tüm çelişkilerin bu temel çelişkinin "belirtileri" olarak ortaya çıktığını yazıyordu (Boran, 1970: 99).

Türkiye'de yerli ve yabancı sermaye arasında bir ayrım yapmamak, emperyalizm ile hâkim sınıflar arasındaki ilişkiyi sınıf çıkarlarına dayalı "içsel" bir ilişki olarak kavramak, sermaye iktidarına karşı verilen mücadele ile emperyalizme kar-

şı verilen mücadeleyi birlikte düşünmek anlamına geliyordu. TİP açısından, emperyalizme karşı mücadele ile kapitalizme karşı mücadele, aynı tarihsel süreçte verilmesi gereken mücadelelerdi. "... anti-emperyalist ve sosyalist mücadele" diyordu Sadun Aren, "bir arada ve birbirini destekleyerek yürütülebilir. Bunları birbirinden kopmuş ya da aralarında pek zayıf bağlar bulunan iki aşama olarak düşünmek tehlikelidir" (Aren, 1966). Başkan Aybar da, bu düsturu, konuşma ve yazılarında durmaksızın vurguluyordu. Sözgelimi, *Dönüşüm* dergisinin bir sorusuna verdiği cevapta "... emperyalizme karşı savaşı sosyalizm için mücadeleden ayırt etmek mümkün değildir" diyordu (Aybar, 1968: 505).

Emperyalizme karşı mücadele ile kapitalizme karşı mücadeleyi, bağımsızlık mücadelesi ile sosyalizm mücadelesini kaynaşık bir biçimde ele alan TİP'in, aşamalı bir devrim perspektifini reddetmesi tabiiydi. TİP, ulusal bağımsızlık ile sosyalizm mücadelesini birlikte ele alıyor, emperyalizme ve kapitalizme karşı sosyalist bir devrimi savunuyordu.

Emperyalizme ve kapitalizme karşı sosyalist devrim stratejisinin sınıf mevzilendirmesinde, işçi sınıfı bariz bir şekilde öne çıkarılıyor, onun değiştirici ve öncü bir özne olarak ayırt edici vasıfları kuramsal, tarihsel ve toplumsal olarak ısrarla vurgulanıyordu. TİP kuramcıları, işçi sınıfının toplu mücadele ve örgütlenme bakımından diğer emekçi sınıflara göre üstünlüklerini gösterdiklerinde karşılaştıkları 'o dediğiniz gelişmiş kapitalist ülkeler için geçerlidir' türünden eleştirilere, Türkiye işçi sınıfının mücadele geleneği olmayan, haklarını karşıt sınıfa karşı mücadele vere vere koparıp almayan, pasif, uyuşuk, ancak kendisine yöneticiler tarafından ihsan eylenen haklarla gözlerini açabilen, "iğreti" bir sınıf olduğuna ilişkin iddialara (Avcıoğlu, 1966d, 1962c; Belli, 1970: 233) 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren, işçi sınıfının Osmanlı-Türk toplumunda, emekçi sınıflar içinde en mücadeleci ve örgütlü sınıf olduğunu olgusal olarak göstererek cevap veriyorlardı (Boran, 1968: 62-63).

Beri yandan, TİP, emperyalizme ve kapitalizme karşı bağımsızlık ve sosyalizm mücadelesini işçi sınıfının tek başına değil, diğer emekçi sınıflarla birlikte vereceği bir mücadele olarak kavrıyordu. TİP Programı, bu perspektifi şöyle yansıtıyordu:

> *Türkiye İşçi Partisi, Türk işçi sınıfının tarihî, bilime dayanan demokratik öncülüğü etrafında toplanmış, onunla kader birliğinin bilinç ve mutluluğuna varmış toplumcu aydınlarla ırgatların, topraksız ve az topraklı köylülerin, zanaatkârların, küçük esnafın, aylıklı ve ücretlilerin, dargelirli serbest meslek sahiplerinin, kısacası, emeğiyle yaşayan bütün yurttaşların kanun yolundan iktidara yürüyen siyasî teşkilâtıdır* (TİP, 1964: 14).

TİP; *Yön* ve Mihri Belli grubunun, emperyalizmin kendisine bağladığı ülkelerde, emekçi kitlelerin, kesif bir ideolojik hegemonya altında tutulduklarından ötürü, mevcut şartlarda bilinçlen(diril)melerinin, yaratıcı ve kurucu özelliklerini açığa çıkarmalarının mümkün olmadığına, emekçi kitleler üzerinde ideolojik hegemonyanın ancak emekçi kitlelerden yana, ama onların dışında kurulacak bir iktidar imkânıyla mümkün olabileceğine ilişkin tezi reddediyordu. TİP, hâkim sınıfların ideolojik hegemonyası kırılmaksızın, emekçi kitlelerin bilinçli desteği kazanılmaksızın devrimci bir iktidarın kurulamayacağını, bir düzen değişikliğinin olamayacağını savunuyordu. Mevcut düzenin ancak onu kendi üstünde tutan ideolojik hegemonyanın kırılmasıyla çökertilebileceğini düşünen TİP, sosyalist bir iktidarın ancak emekçi kitlelerin bilinçli eylemiyle kurulabileceğine inanıyor, bunun yolunun da kitlelere gitmekten geçtiğini vurguluyordu. 1960'lı yıllar Türkiye-

sinin parlamenter yoldan bir sosyalist iktidar kurulmasına imkân verebileceğine inanan TİP açısıdan, halkın bilinçli oylarıyla iktidara gelmek mümkün ve gerekli bir yoldu. TİP Programı ve Tüzüğü bunu açıkça belirtmişti: TİP Tüzüğü, "Halkın oyu ile kanun yolundan iktidara gelen TİP, halkın oyunu kaybedince, yine kanun yolundan iktidardan çekilir" diyordu (Sargın, 2001a: 93). TİP Programı da Tüzüğün bu hükmüne uygun olarak "... Türkiye İşçi Partisi iktidara demokratik seçim yolu ile gelir, ... ve seçimle iktidardan gider" görüşüne yer veriyordu (TİP, 1964: 69).

TİP, *Yön* ve Mihri Belli grubunun anti-emperyalist bağımsızlık mücadelesi için toplumun zinde güçlerinin (gençliğin, asker ve sivil aydınların) radikal ve vurucu eylemleri yerine, geniş bir tabana yayılmış "pasif direniş" çizgisini benimsemişti. Başkan Mehmet Ali Aybar'ın ilk kez, 10 Temmuz 1966'da TİP Mersin İl Kongresi'nde yaptığı, "Halkımız yurdumuzdaki Amerika'lılarla her türlü münasebeti keserek onları tecrit etmeli, gittikçe daralan bir nefret çenberi içine almalıdır" çağrısı (Aybar, 1968: 464), TİP İkinci Büyük Kongresi tarafından da kabul edilmişti. "T.İ.P. İkinci Büyük Kongresinin Türk Halkına Bildirisi"nde, "... Türkiye İşçi Partisi İkinci Büyük Kongresi ... emekçi kitlelerle birlikte bütün ilerici, yurtsever, namuslu vatandaşları, kurulları, gençliği ve aydınları, ... halkımızın millî bağımsızlık duygu ve heyacanlarını Amerikalılara karşı kutsal bir direnme haline getirerek, onları bir yalnızlık çemberi ile kuşatmak, Türkiye'yi Amerikalıların oturup barınamayacağı bir ülke haline getirmek üzere pasif direnme hareketine katılmaya çağırır" deniyordu (*Dönüşüm*, 1966). Başkan Aybar, Amerikalılara karşı pasif direnişin örgütlenme stratejisini şöyle açıklayacaktı:

> *Amerika'lı ile, resmî ödevler dışında bütün münasebetlerimizi keseceğiz. Amerika'lıya hiçbir halde yardım etmeyeceğiz. Bu mücadeleyi en basitten başlayarak, derece derece kuvvetlendireceğiz. Sokakta, nakil vasıtalarında, köyde, kentte, her rastladığımız Amerika'lıya gözlerimizle nefretimizi anlatacağız. Şoför kardeşim, Amerika'lıyı arabasına almayacak; berber kardeşim, Amerika'lı bayanın saçını taramayacak; bakkal, zerzavatçı, kasap kardeşlerim, Amerikalı'ya bir şey satmayacaklar. Amerika'lıya evimizi kiralamayacağız, Amerikalının yanında çalışmayacağız. Ta ki, gittikçe daralan bu yalnızlık çemberi Amerika'lıya selâmetin, Türkiye'den çıkıp gitmek olduğunu anlatsın* (Aybar, 1968: 473).[5]

Görünen oydu ki, 1960'lı yıllar Türkiye sosyalist hareketinin ana akımlarından biri olan TİP, anti-emperyalist bağımsızlık mücadelesini, emperyalist güçler ile yerli hâkim sınıfların bilinçli ve sınıfsal tercihlere göre kurdukları içsel bir ilişkiye karşı işçi sınıfının demokratik öncülüğündeki emekçi sınıfların toplu bir mücadelesi olarak kavrıyordu. TİP'in anti-emperyalizm perspektifi, anti-kapitalizmden ayrılmıyor, emperyalizme ve kapitalizme karşı mücadelede, işçi ve emekçi sınıfların bilinçli ve örgütlü eylemi esas alınıyordu.

Final: Kopma

1960'lı yılların ikinci yarısında, sol hareketin ana akımları arasında anti-emperyalizm ve bağımsızlık kavrayışı mihverinden derinleşen ve giderek bir devrim stratejisi tartışmasına bürünen ayrılıklar, 1968'den itibaren, üniversitelerde, sokaklarda neredeyse her gün emperyalizme karşı yürüyüş ve boykotlar yapan, gördüğü yerde Amerikalı askerlerin önünü kesip döven (Zileli, 2000: 304-305), kentlerde işçilerin, kırlarda köylülerin direniş ve eylemleriyle birleşmek isteyen, bunlara karşılık olarak silâhlı veyahut silâhsız saldırılara uğrayan, gözaltına alınıp tutuklanan devrimci gençlik grupları bakı-

mından hızla anlamını yitirmeye başladı. Devrimci gençler, ne emperyalizmi protesto etmek amacıyla ODTÜ'de Amerikan Elçisi Commer'in arabasını yaktıklarında, TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın "Ben olsam arabayı yakmaz; rektörle yemek yerken Commer'e: 'Siz bizim davetlimiz değilsiniz; bir elçinin davetsiz misafir olamayacağını elbette takdir edersiniz' derdim" tavsiyesine (Aybar, 1989: 9) uymaya,[6] ne de en çok da efsanevî kişiliğinden ötürü etrafında toplandıkları Mihri Belli'nin "proleter devrimci bir parti kurma"yı sürekli erteleme telkinlerini dinlemeye yatkındılar. 1968'le birlikte dünya çapında ortaya çıkan radikal toplumsal hareketlilik içinde, Türkiye devrimci gençliği, "pasif" bulduğu TİP'ten de, "devleti kurtarmak için gizli örgüt kurma geleneği"ni yeniden ürettiklerine inanmaya başladığı *Yön* ve MDD çevrelerinden de hızla kopmaya başladı. Çin ve Küba devrimlerinin önderlerinin bağımsızlık ve emperyalizm için önerdikleri stratejiler, bu stratejileri yaratan kuramlar devrimci gençlik önderlerini etkisi altına alan strateji ve kuramlar hâline geldiler. Devrimci gençlik önderlerinin eylem içinde ve aceleyle yazdıkları metinler ve kendi pratikleriyle ortaya koydukları eylem yolları, 1971 sonrası ortaya çıkan neredeyse bütün sol hareketlerin takip edip geliştirmeye çalıştıkları metinlerin ve eylem yollarının ilk nüvelerini verdi.

Burada, TİP, *Yön* ve MDD hareketlerinden koparak Çin ve Küba devrimleri etkisinde yeni bir hat oluşturmaya yönelen üç akımın anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık fikrine bakmak yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi, Mahir Çayan'ın kuramsal ve pratik önderliğini yaptığı Türkiye Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi'dir (THKP-C). İkincisi, Doğu Perinçek liderliğindeki *Proleter Devrimci Aydınlık*'tır (PDA). Üçüncüsü ise en çok Deniz Gezmiş'in adıyla anılan Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'dur (THKO).[7]

THKP-C

THKP-C, TİP ve FKF içindeki devrim tartışmalarında MDD görüşünü benimsedikten sonra, MDD'nin bir savaş stratejisi olarak ele alınması gerektiğinden hareketle 15 Mart 1971'de *Kurtuluş* dergisini çıkaran Mahir Çayan, Yusuf Küpeli, Münir Ramazan Aktolga ve Ertuğrul Kürkçü gibi gençlik önderleri tarafından kurulan gruptu. Akımın fikrî liderliğini THKP'nin siyasî ve ideolojik görüşlerinden sorumlu olan Mahir Çayan yapıyordu.

"THKP-C önderliğinde, önce hareketin teorik evrimi sırasında *primus inter pares* –eşitler arasında birinci– olarak parlayan, daha sonra bu fikirlerin hayata uygulanması sırasında 'eski tüfekler'in hayret dolu bakışları arasında hareketin pratik önderliğini de üstlenen Mahir Çayan" (Kürkçü, 2002: 48), Çin ve Küba devrimlerinin emperyalizme karşı mücadele pratiklerinin ve bu pratiklere yön veren fikirlerin etkisi altında, sürekli polis takibinde tutulduğu 1971 sonbaharında 4 aylık bir dönemde yazdığı *Kesintisiz Devrim* serisinde, Türkiye solundaki anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık fikrine ve bu fikirden doğacak mücadele hattına kendince yeni bir açılım getirdi.

Mahir Çayan ve önderi olduğu THKP-C'nin siyasal ve kuramsal kavramlar seti ve mücadele biçimleri, 1960'ların sonu ile 1970'lerin başında birçok Lâtin Amerika, Asya ve Afrika ülkesinde kurulmuş cephe, ordu ya da parti türündeki örgütlenmenin benimsediği genel stratejik yönelimin, önderliğini Küba Komünist Partisi'nin yaptığı OLAS (Lâtin Amerika Halkları Dayanışma Örgütü) ve OSPAAAL'ın (Asya, Afrika ve Lâtin Amerika Halkları Dayanışma Örgütü) yürüttüğü devrimci akımın ve kısmen Çin Komünist Partisi'nin temel tezlerinin içinden geliyordu (Kürkçü, 2002: 51). Mahir Çayan'ın aceleyle öne sürdüğü tezlerde ve yaptığı çözümlemelerde Lenin'e, Mao'ya, Lin Piao'ya, Carlos Marighella'ya, Regis Deb-

ray'a, Ernesto Che Guevara'ya sayısız referans vardı. Çayan, THKP-C fikriyatını Sovyet, Çin, Küba ve Vietnam devrimlerinin tecrübesinden ve bu tecrübelerin berisindeki kuramsal kaynaklardan damıttığı melez bir tezler manzumesi üzerinden kurdu.

Mahir Çayan, *Kesintisiz Devrim* serisinin ikinci ve üçüncüsünde sergilediği emperyalizm, anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık yaklaşımını, emperyalizme ilişkin yaptığı dönemleştirme üzerinden kurdu. Çayan'ın görüş açısına göre, emperyalizm ikinci yeniden paylaşım savaşından önce "geri bıraktırılmış" ülkeler açısından "dışsal" bir olgu iken, bu savaşın ardından başlayan üçüncü bunalım döneminde "içsel" bir olgu hâline gelmişti. Emperyalizm, yeni sömürgeci metotlarla, eski sömürge ülkelerde "yukarıdan aşağıya" kapitalizm inşasına girişmiş, böylece "yukarıdan aşağıya demokratik devrim"i de belirli ölçülerde gerçekleştirmiş, üstyapıda feodal ideolojileri muhafaza ederken, altyapıda kapitalizmi hâkim üretim biçimi hâline getirmişti. Bu, "yerli tekelci burjuvazi"nin de oluşumu anlamına geliyordu. "Ancak," diyordu Mahir Çayan, "gelişen yerli tekelci-burjuvazi, iç dinamikle değil, emperyalizmle baştan bütünleşmiş olarak gelişmiştir. Böylece I. ve II. Genel bunalım dönemlerinde bu ülkeler için dışsal bir olgu olan emperyalizm bu dönemde aynı zamanda içsel bir olgu haline gelmiştir. [Gizli işgal esprisi]" (Çayan, 1992: 308). Mahir Çayan, kendi iç dinamikleriyle kendi kapitalizmini geliştiremeyen geri bıraktırılmış ülkelerde, kapitalizmi geliştiren aslî unsurun emperyalizm olduğundan hareketle bu tip ülkelerdeki üretim ilişkilerini tanımlamak üzere "emperyalist üretim ilişkileri" gibi yeni kavramlar icat etmeye bile yönelmişti (Çayan, 1992: 311).

Mahir Çayan'ın Türkiye'de emperyalizmi içsel bir olgu, hâkim üretim ilişkilerini de "emperyalist üretim ilişkileri" olarak tanımlaması, devrim için kavrayacağı temel çelişkinin nasıl formüle edileceğini belirledi. Mahir Çayan, Türkiye'nin "baş çelişki"sini "oligarşik dikta" ile "halkımız" arasında kuruyordu (Çayan, 1992: 344). Oligarşik dikta; "daha çekirdek hâlindeyken emperyalizmle bütünleşerek gelişen tekelci burjuvazi", "yabancı ve yerli tekellere zorunlu olarak bağlı olan toprak burjuvazisi ve feodal kalıntılar" ve "içsel bir olgu durumuna geldiği için emperyalizm"in bileşimiydi (Çayan, 1992: 312). "Halkımız" ise; kentlerin ve köylerin emekçi sınıflarından oluşuyordu.

Emperyalizmi, geri bıraktırılmış Türkiye'nin içsel bir olgusu olarak kavrayan ve oligarşik dikta içinde tanımlayan Çayan'ın devrim tasarımında, emperyalizme karşı mücadele ile kapitalizme karşı mücadele arasında bir ayrım yapılmamış, bu ikisi ayrı tarihsel dönemlerin görevleri olarak saptanmamıştı. "Anti-emperyalist ve anti-oligarşik devrim", "kesintisiz ve sürekli" olacaktı (Çayan, 1992: 268, 280, 295, 300, 343).

Çayan'ın anti-emperyalist, anti-oligarşik devrim tasarımında, temel bölgenin kırlar olarak tasarlanması, "önder güç" olarak kabul edilen proletaryaya "ideolojik önderlik" görevini yüklüyor, "temel güçler" olarak "köylüler"i kabul ediyordu. Çayan, "Kemalist aydın çevre", "dünya sosyalist bloku", "millî kurtuluş hareketleri"ni "vasıtasız ihtiyatlar" olarak, "küçük burjuvazinin sağ kanadı", "demokrat Batı ülkeleri ve kamuoyu" ve "oligarşinin kendi iç çelişkileri"ni de "vasıtalı ihtiyatlar" olarak tanımlıyordu (Çayan, 1992: 346-347).

Mahir Çayan, Türkiye'de ve diğer "geri bıraktırılmış ülkelerde" emekçi kitleler içinde "kitle çalışması"nın beyhude olduğunu düşünüyor, bu tip bir çalışma içine giren sosyalist akımların niyetleri ne olursa olsun eninde sonunda yozlaşıp bürokratlaşacaklarına, kitle çalışmasının meyvelerinin de "pasifize edilmiş beş-on

emekçi"den öteye gidemeyeceğine inanıyordu (Çayan, 1992: 316-317). Çayan açısından bunun iki nedeni vardı: Birincisi, bütün geri bıraktırılmış ülkelerde demokratik hak ve özgürlüklerin kural olarak rafa kaldırılmış olması, güçlü oligarşik devletin bütün araçlarıyla halk üzerinde denetim kurmasıydı (Çayan, 1992: 311-312). İkincisi, emperyalizmin içsel bir olgu hâline gelmesi nedeniyle, "–feodalizmin etkin olduğu, eski sömürgecilik dönemine kıyasla– belli ölçüde pazarın genişlemesine paralel olarak toplumsal üretim ve nispi refahı[n] artmış olması"; "halk kitlelerinin milliyetçi tepkileri[nin], gavura karşı alerjisi[nin] nötralize olması"; "halkın emperyalist beyin yıkamanın etkisinde", "emperyalist yayınla şartlanmış", "pasifize edilmiş" olması idi (Çayan, 1992: 310, 319). Bu etmenler, oligarşi ile halk arasında "sunî bir denge"nin kurulmasına yol açıyor, kitlelerin devrim saflarına çekilmesi sunî dengenin kırılmasını zorunlu kılıyor, bu da "silahlı propaganda"yı "temel mücadele biçimi" olarak öne çıkarıyor, diğer bütün mücadele biçimlerini "tali" hâle getiriyordu. Bu durumda, anti-emperyalist anti-oligarşik devrimin içinden doğduğu temel çelişmenin "pratik görünümü, halkın devrimci öncüleriyle oligarşi arasında" ortaya çıkıyordu (Çayan, 1992: 318-320, 344).

Görünen oydu ki, 1960'lı yıllar Türkiye sosyalist hareketinin ana akımlarının içinden çıkmakla birlikte onlara bir gençlik isyanı olarak gelişen radikal akımlardan birinin önderliğini üstlenen Mahir Çayan, emperyalizmi içsel bir olgu olarak tanımlıyor; emperyalizme karşı mücadele ile kapitalizme karşı mücadeleyi farklı tarihsel dönemlerin görevleri olarak kabul etmiyor; emperyalizm ve kapitalizm arasında kurulmuş olan "suni denge"nin kırılması için silâhlı mücadeleyi her türlü mücadelenin önüne çıkarıyor; sınıf mevzilendirmesini kuramsal olarak oligarşik dikta ile halk arasındaki çelişkiler üzerinden tasarlayıp proletaryaya öncü rol atfederken, pratikte öncülüğün devrimci aydınlar tarafından gerçekleştirileceğini savunuyordu.

PDA

Adını, ilk sayısını Ocak 1970'te yayımlanan *Proleter Devrimci Aydınlık* adlı dergiden alan PDA, MDD hareketinden kopan bir diğer kesimdi. Deniz Gezmiş ve Mahir Çayan'ı "kahraman gençler" diye yanında tutmaya çalışan Mihri Belli'nin "kimileri de yazı yazar" dediği gruptu (Zileli, 2002: 390). Akımın liderliğini Doğu Perinçek yapıyordu. Halil Berktay, Şahin Alpay, Erdoğan Güçbilmez gibi isimler PDA'nın kuramcıları olarak öne çıkıyordu. Grup, varlığını, içinden geldiği MDD'de Mahir Çayan'ın temsil ettiği eğilimi "devrimci hareketimizi bir gençlik hareketi sınırları içinde tutmaya yönel[mek], işçi-köylü yığınlarıyla devrimci bağlar kurmanın, yığınlar arasında çalışmanın önemini kavrama[mak] ... bütün çalışmalarımızda politik çalışmaya, militanlar arasında politik bilince ve ideolojik sağlamlığa *ikincil* bir yer ver [mek]"le; Mihri Belli'nin temsil ettiği eğilimi ise "millî demokratik devrimin işçi sınıfı ve onun partisinin önderliği olmadan da başarılabileceğini savunmak, işçi sınıfının önderliğinden 'sosyalistlerin öncülüğü'nü anlamak, demokratik devrimle sosyalist devrimi bir 'Çin Seddi' ile ayırmak, devrim için esas olarak kendi halkına, kendi öz kuvvetlerine değil de küçük burjuva aydınlarına bel bağlamak"la eleştirerek ilân etmişti (Alpay, 1970: 354). PDA'nın bariz vasfı, SBKP-ÇKP bölünmesinde "kapitalizme dönmüş SSCB" ve "modern revizyonist SBKP"ye karşı ÇKP safında yer alması ve "Marksizm-Leninizm-Mao Zedung Düşüncesi"ni bayrak edinmesiydi. PDA'ya göre, "Marksizm-Leninizm-Mao Zedung düşüncesi, emperyalizmin bütün dünyada toptan çöküşe ve sosyalizmin bütün dünyada zafere ilerlediği yaşadığımız çağın

Marksizm-Leninizmi"ydi (Perinçek, 1870: 481).

PDA, emperyalizmi dışsal bir güç olarak kabul etmiyordu. Fakat, Mahir Çayan gibi "içsel" bir olgu olarak algıladığı da söylenemezdi. "Emperyalist sömürünün" diye yazıyordu Halil Berktay, "tamamen *dışsal* bir mesele olduğu, bir 'kene' olduğu görüşü kesinlikle yanlıştır ve böyle bir görüş bizi ... 'gâvur düşmanlığına' götürür" [vurgu aslında] (Berktay, 1970: 315). PDA, emperyalizmin, sömürdüğü ülkelerle ilişkilerinde bir "dış sömürü mekanizması" kurduğunu (dış ticaret, dış yardımlar, borçlanmalar, doğrudan yabancı sermaye yatırımları gibi) fakat bu mekanizmanın bir "iç yapı" üzerine oturduğunu savunuyordu. Gelgelelim, bu, emperyalizmin "tamamen içsel" bir şey olduğu anlamına gelmiyordu. Yani emperyalizm ne "tamamen" dışsal, ne de "tamamen" içseldi; hem içsel hem dışsal bir ilişkiydi. Bundan çıkan sonuç, anti-emperyalist mücadelenin hedefinin hem dış sömürü mekanizmasını hem de "emperyalizm tarafından çarpıtılmış ve devamlı olarak emperyalizmin varlığına bağlı olarak yaşar hale gelmiş iç yapıyı" hedef alması gerektiğiydi. Berktay, "Ancak bu şekilde kısa zamanda tekrar emperyalizme bağımlı hale düşülmez" diyordu (Berktay, 1970: 314). PDA açısından, emperyalizm sömürüsünü ve hâkimiyetini doğrudan doğruya değil, yerli hâkim sınıflar aracılığıyla yürütüyordu ama, bu, emperyalizmin görünmez olduğu anlamına gelmiyordu. Halk, karşısında, doğrudan doğruya yabancı bir emperyalist ülkeyi görmese bile, emperyalizmin doğurduğu koşullar onun için pekâlâ somuttu (Berktay, 1970: 316-317).

Bu emperyalizm analizi, içsel sınıf çelişkileri ve bundan doğacak mücadele ile yabancı emperyalizm ve millet arasındaki çelişkilerin birbirine bağlı olduğu sonucuna ulaşıyor, ikincisinin birincisinin sonucu olarak ortaya çıkacağını öngörüyordu. Berktay'ın sözleriyle:

> *...bir işçi-köylü ittifakı kurulur ve gelişir. Bu ittifak, yerli hâkim sınıfların siyasî iktidarını hedef alır. Bu gelişmenin belirli bir aşamasında, içteki bu sınıf mücadelesi* çok keskin bir biçime *bürünür. Bu keskin mücadelenin içinde bir yerde, belki hemen başında, belki biraz ilerledikten ve yerli hâkim sınıflar gerilemeye başladıktan ve yenilginin yakın olduğu anlaşıldıktan sonra, yabancı emperyalizm duruma* doğrudan doğruya *müdahaleye mecbur kalır. Emperyalist ülke veya ülkelerin doğrudan müdahalesi, istilâ ve işgal şartlarında millî mesele, emperyalizm ile bütün ülke halkı arasındaki çelişki, âniden ve büyük bir keskinlikle ön plana çıkar [vurgu aslında] (Berktay, 1970: 318).*

PDA, "emperyalizm ile millet" arasındaki çelişkiyi "temel çelişki" olarak değil, "temel çelişkilerden biri" olarak kabul ediyordu. "Temel çelişki" ile "temel çelişkilerden biri" arasındaki ayrım, Mao Zedung'un "çelişki üzerine" tezlerine referansla yapılıyordu. Buna göre, belli bir gerçeklik daima çelişkiler yumağından oluşuyordu. Bu çelişkiler yumağı içinde, gerçekliğin bütününü belirleyen çelişkiler "temel çelişkiler" oluyordu. Temel çelişkiler içinde kural olarak bir tane "baş çelişki" bulunuyordu. Baş çelişki, bütün temel çelişkilerin "anahtarı"ydı (Program Çalışma Komitesi, 1970: 112-113). Mao'nun çelişki üzerine tezlerinden hareket eden PDA, Türkiye için dört temel çelişki saptamıştı. Bunlar, "emperyalizm ile ülkemiz halkı arasındaki çelişme"; "burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişme"; "geniş halk yığınlarıyla yarı-feodal sınıflar arasındaki çelişme" ve "hâkim sınıflar arasındaki çelişmeler"di. PDA, bu çelişkiler içinde, "geniş halk yığınlarıyla yarı-feodal sınıflar arasındaki çelişme"yi "baş çelişme" olarak kabul ediyordu (Program Çalışma Komitesi, 1970: 112). Bu saptamaya, doğrudan doğruya, PDA'nın Türkiye'nin sınıf yapısına ilişkin çözümleme-

sinden ulaşılmıştı.

PDA'nın, Türkiye'ye ilişkin sınıf çözümlemesi nasıldı? PDA, Türkiye'yi "yarı-sömürge, yarı-feodal bir ülke" olarak tanımlıyordu. "Yarı-sömürge" demek, askerî ve siyasî bakımdan bağımsız, iktisadi olarak ise emperyalizme bağımlı ülke demekti. Emperyalizm, "yarı-sömürge" ülkeleri sömürmek için bu ülkelerde kapitalist sömürü mekanizmasını belli ölçülerde geliştiriyor, ama bağımsız bir kapitalizmin ortaya çıkışını engelliyor ve geri toplum yapısını koruyordu. Böylece, yarı-sömürge ülkelerde "çarpık bir kapitalist yapı" ortaya çıkıyordu. Tarihsel olarak emperyalizme bağlanmış "yarı-sömürge" ülkelerde ortaya çıkan "çarpık kapitalist yapı" sanayinin sınırlı kalmasına yol açıyordu. "Çarpık kapitalist yapı", köylük bölgelerde "saf-feodal ilişkileri büyük bir hızla çözüyor", ancak köylülüğün toprakla bağlarını koparmıyordu. Böylece, ortaya, "saf-feodalizm ile saf-kapitalizm arasında kalan sömürü biçimleri" çıkıyordu. Bu, yarı-sömürge olanın aynı zamanda "yarı-feodal" olması demekti. Kapitalizm çarpık, sanayi sınırlı ve yarı-feodal ilişkilerin yaygın oluşu, halkın büyük çoğunluğunun geniş köylü yığınlarından meydana gelmesine yol açıyordu. Bu durumda, devrimin uzun vadeli yönelimi olan sosyalizmi tayin edecek olan proletarya "öncü güç"; "sosyalizme giden yolun açılmasını" tayin edecek köylülük ise "temel güç" olacaktı. Öyleyse, diğer tüm çelişkilerin çözümünün anahtarı, geniş halk yığınlarının en geniş kesimini oluşturan köylülük ile onları sömüren yarı-feodal sınıflar arasındaki çelişkiydi. "Emperyalizm ile ülkemiz halkı ve burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişki" ancak bu baş çelişkinin çözümüyle mümkün olabilirdi. Bu çelişkinin çözümü ise, geniş köylü yığınlarının proletarya önderliği altında "halk savaşı" yoluyla "köylük bölgelerde devrimci iktidarın parça parça kurulması" ve giderek şehirlere doğru gelişmesiyle gerçekleşebilirdi. Köylük bölgelerde parça parça kurulan ve şehirlere doğru gelişen devrimci iktidar karşısında yerli hâkim sınıflar acze düşünce emperyalizmin doğrudan müdahalesi gündeme gelir, "emperyalizm ile ülkemiz halkı arasındaki çelişme", "baş çelişme" haline gelirdi. "Emperyalizm ile ülkemiz halkı arasındaki çelişme", işçi köylü ittifakından daha geniş, toprak ağalarının ve burjuvazinin bazı kesimlerini de içine alan "millî kurtuluş cephesi"nin savaşıyla çözüldükten ve "halkın devrimci iktidarı" kurulduktan sonra sosyalizmin kuruluşuna geçilebilirdi. Sosyalist kuruluş döneminde "burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişme", "baş çelişme" hâline gelirdi (Program Çalışma Komitesi, 1970).

Türkiye'ye ilişkin bu sınıf çözümlemesinin, emperyalizme karşı mücadele ile kapitalizme karşı mücadeleyi farklı tarihsel dönemlerin görevleri olarak kabul ettiği ve aşamalı devrim modelini benimsediği kolayca tahmin edilebilirdi. PDA, Mao'nun ünlü "Bir yazının ancak ilk yarısı bitirildikten sonra ikinci yarısı yazılabilir" sözünden hareketle (aktaran Piao, 1990: 19) "... ancak millî demokratik devrimin zaferiyle işçi sınıfının anti-kapitalist mücadelesi başlayacak, genel olarak kapitalizme ve burjuvaziye karşı, sosyalizmi kurmak için mücadelesi gündeme girecektir" diyor, devrimin "aşamalı ve kesintisiz" olacağını vurguluyordu (Alpay, 1970: 375, 357).

PDA'nın "emperyalizmin ve emperyalizmin işbirlikçisi olan yerli hâkim sınıfların tasfiyesi" olarak tanımladığı anti-emperyalizm fikriyatında, gerek TİP'in önerdiği kitlelerin bilinçli oyu ve eylemiyle parlamenter yoldan, gerek Yön hareketi ve Mihri Belli'nin önerdiği asker-sivil aydın zümre vuruşuyla iktidara gelmekten ve gerekse de THKP-C'nin önerdiği halkın devrimci öncülerinin silâhlı mücadelesinden farklı olarak "proletarya partisi" önderliğinde "devrimci kitle çalışması" ve

"halk savaşı" esas alınıyordu. "Halk savaşının başarısı," diye yazıyordu PDA Program Çalışma Komitesi, "en temel unsur olarak proleter devrimci kadroların geniş köylü yığınları içindeki çalışmalarına bağlıdır" (Program Çalışma Komitesi, 1970: 120).

Görülüyor ki, kendini Maocu bir akım ilân etmekle diğer bütün sol akımlardan ayıran PDA, emperyalizmi hem içsel hem de dışsal bir olgu olarak tanımlıyor; emperyalizme karşı mücadele ile kapitalizme karşı mücadeleyi farklı tarihsel dönemlerin görevleri olarak kabul ediyor; proletarya partisi önderliğinde devrimci kitle çalışmasından doğacak halk savaşını temel mücadele yolu olarak benimsiyor; emperyalizme karşı mücadelede işçi sınıfını öncü, köylülüğü temel güç olarak kabul ediyordu.

THKO

THKO, her biri anti-emperyalist gençlik eylemlerinde farklı özellikleriyle sivrilmiş Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Sinan Cemgil gibi gençlik önderlerinin çekirdeğini oluşturduğu emperyalizmi yurttan kovmak için silâhlı mücadeleyi temel alan, kuramsal tartışmalarla ya da parti kurma hazırlıklarıyla vakit kaybetmek yerine bir an önce eylemlere başlamak fikrinden hareket eden bir gruptu. Nitekim, Türkiye sol hareketi tarihinde adını silahlı bir eylemle duyaran ve mücadele tarzının bundan başka bir şey olmayacağını ilân eden örgüt THKO'ydu. THKO adını ilk kez, 4 Mart 1971'de dört Amerikalı astsubayın kaçırılmasıyla duyurmuştu. Örgütün kuruluşunun ve hattının tayinin merkezinde Hüseyin İnan olmakla birlikte, THKO daha çok 1968'den itibaren gelişen anti-emperyalist gençlik eylemlerinin efsanevî önderi Deniz Gezmiş'in adıyla anılır.

THKO'nun kuramsal kaynaklarını, siyasal çözümlemelerini ve mücadele perspektiflerini açıklayan çok az belge vardır. Bunun ardında, THKO kurucularının yazıyla, kitapla, dergiyle ilgileri olanlardan ayrı durmayı tercih etmeleri, devrimciliği, kuramla, kitapla ya da dergiyle yapılacak bir iş değil, eylemle oluşturulacak bir kimlik olarak kavramaları yatıyordu. THKO'nun fikriyatını açıklayan çok az sayıdaki belgeden biri Amerikalı astsubayların kaçırılması dolayısıyla yayımlanan bildiridir. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askerî Mahkemesi'nde örgüt adına yapılan savunma ile Hüseyin İnan tarafından yazılmaya başlanan fakat idam cezasının infazı nedeniyle yarım kalan *Türkiye Devriminin Yolu* başlıklı broşür, THKO'dan geriye kalan diğer iki belgedir (Akdere ve Karadeniz, 1994: 312-313). Bu belgelerden birincisi, THKO'nun anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık fikriyatının temelleri konusunda sınırlı ama yeterli fikir verebilir.

THKO Bildirisinin (THKO, 1970) merkezinde, Türkiye'nin bağımsızlığı ve bağımsızlığın kazanılması için emperyalizmin yurttan kovulması gerektiği fikri bulunuyordu. Bu fikir yer yer mistik, yer yer de "şeref", "cesaret" gibi değerlerle işleniyordu.

THKO amacını "Amerika'yı ve bütün yabancı düşmanları temizlemek, hainleri yok etmiş ve düşmandan temizlenmiş tam bağımsız Türkiye'yi kurmak" olarak açıklıyordu.

THKO açısından bağımsızlığın kazanılmasının şiddete dayalı mücadeleden başka bir yolu yoktu. Daha ilk cümlesinde "Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu halkımızın bağımsızlığının silahlı mücadeleyle kazanılacağına ve bu yolun tek yol olduğuna inanır" deniyordu. Bildirinin "devrimciler"e seslenen bölümünde, "Devrimciler: barışçıl şartlar içinde mücadele metotlarını bırakınız" çağrısı yapılıyor ve "halk kitlelerini kurtuluşa götürecek olan"ın "şiddet politikası olduğu" vurgulanıyordu.

THKO bildirisinde temel karşıtlık "emperyalizm" ve onunla işbirliği eden "hain-

ler" ile "bütün yurtseverler", "devrimciler", "işçiler ve köylüler", "öğretmenler ve küçük memurlar"dan oluşan "halk" arasında kurulmuştu. "Emperyalizm" ve onunla işbirliği eden "hainler"den oluşan "düşman cephesi"nin madden daha zengin, sayıca daha çok, imkânca daha geniş ve görünümce dehşetli olabileceğini belirtiyordu. Buna karşılık kendine güvenen, şerefsiz yaşamaktansa şerefle ölmeyi göze alan, hainlere boyun eğmeyen, emperyalizme ve hainlere karşı isyan bayrağını beraberce açan, ezenlere karşı kutsal isyana katılan halk, er ya da geç zaferin asıl sahibi, yarının Türkiye'sini kendine cennet ve düşmanlara cehennem kılacak güç olarak tarif ediliyordu.

THKO, kendisini, "halk"ın "öncü" gücü olarak tanımlanıyordu. Bu tanım, Bildiride, "Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu ezilen halkımızın öncü gücüdür, halkımızın kurtuluşu dışında hiçbir harekete girişmez" sözleriyle yer buluyordu. THKO'nun öncü gerilla eylemlerini temel mücadele yolu olarak benimsemesi, parlamentarizmi "gericilerin işbaşına gelmesine yol açan bir sistem" olduğundan ötürü reddinden kaynaklanıyordu. (Akdere ve Karadeniz, 1994: 316).

Görülüyordu ki, amacını "Amerika'yı yurttan kovmak" olarak tanımlayan THKO açısından emperyalizm ve hain işbirlikçilerle halk arasındaki çelişki temel çelişkiydi. Bu çelişkinin halk tarafında fiilen onun öncüsü konumundaki THKO vardı. THKO kitlelerin bilinçli eylemi yerine silâhlı öncü gerilla gruplarının mücadelesini geçirmişti. THKO, emperyalizme karşı mücadele ile kapitalizme karşı mücadeleyi farklı tarihsel dönemlerin görevleri olarak kavramış; Amerika'nın yurttan kovulmasının parlamenter mücadele yöntemleriyle olabilme ihtimalini tümden reddederek öncü gerilla eylemlerini esas almıştı.

SONUÇ

Bu yazıda Türkiye sosyalist hareketinin yarım yüzyıllık döneminde beliren anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık fikirlerini çözümlemeye çalıştık.

Ele aldığımız dönemin ilk kırk yıllık aralığında anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık konusunda iki temel perspektif ortaya çıkıyordu. Bunlardan birincisi TKP'nin perspektifiydi. Bu perspektif, biri kapitalist/emperyalist ve diğeri sosyalist olmak üzere ikiye bölünmüş bir dünyada, sömürge ya da yarısömürge ülkeler açısından anti-emperyalizmin, emperyalist dünyaya karşı ve sosyalist dünyadan yana olmak anlamına geldiğini; emperyalist dünyadan bağımsızlaşmanın ancak sosyalist dünyaya bağlanmakla mümkün olabileceğini savunuyordu. İkinci perspektif Kadro hareketinin perspektifiydi. TKP içinden gelen Kadro hareketi, sömürge ya da yarısömürge ülkelerin ya kapitalist/emperyalist ya da sosyalist dünyaya bağlanmak yerine, kendisini sömüren emperyalist dünyadan bağımsızlaşarak, devlet eliyle ve sınıf çatışmaları yaşamaksızın "imtiyazsız, sınıfsız bir millet"e dönüşmeleri gerektiğini savunuyordu.

Ele aldığımız dönemin son on yıllık aralığı ise, anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık fikrinin iktidar sorunuyla ilişkili olarak tartışıldığı bir dönem oldu. Anti-emperyalist bağımsızlık mücadelesinin bir iktidar mücadelesi olarak ele alındığı bu dönemde, emperyalizme karşı mücadele ile kapitalizme karşı mücadele arasındaki ilişki; bu mücadelede yer alacak ve ona önderlik edecek sınıf ya da tabakalar; bağımsızlık mücadelesinin zaferi durumunda kurulacak yeni iktidarın sınıf karakteri gibi temel sorunlar üzerine yapılan kuramsal tartışmalardan hayli zengin ve birbirinden farklı cevaplardan oluşan muazzam bir birikim doğdu. Soyutlama düzeyinde bakıldığında, bu karmaşık tartışma sürecinde iki belirgin hat

oluştu. Bunlardan birincisi, emperyalizme karşı mücadele ile kapitalizme karşı mücadelenin birbirinden ayrılamayacağını; bu kaynaşık mücadelenin sınıfsal bir temelde ve aşağıdan gelişen bir hareket olarak yürütülmesi gerektiğini; işçi sınıfının gerek ideolojik gerekse de pratik düzlemde öncü kuvvet olacağını; emperyalizme ve kapitalizme karşı verilecek sınıf mücadelesinden doğacak iktidarın sosyalist bir karakter taşıyacağını savunuyordu. Bu hattın, anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık konusunda geliştirdiği sınıfsal perspektif, onun, hâkim ideolojinin Kemalizm ve milliyetçilik gibi merkezî kavramlarıyla kurduğu pozitif ilişkiden sıyrılmasına imkân verdi. İkinci hat, emperyalizme karşı mücadele ile kapitalizme karşı mücadelenin farklı tarihsel dönemlerin işi olduğunu ve ikincisinin ancak birincisinden sonra gelebileceğini; emperyalizme karşı mücadelenin ya asker ve sivil aydınlar, ya öncü gerilla grupları ya da adında işçi ya da proleter ibaresi taşıyan bir parti öncülüğüyle emekçi sınıflar adına verilmesi gerektiğini; işçi sınıfının, bu mücadeleye ancak ideolojik düzeyde önderlik edebileceğini; emperyalizme ve kapitalizme karşı verilecek mücadelenin zaferinden doğacak iktidarın ancak kapitalizme karşı mücadele sürecinde sosyalist bir karakter kazanabileceğini savunuyordu. Bu hat, emperyalizme karşı mücadelenin ancak milletçe verilebileceğine ilişkin kalkış noktasıyla hâkim ideolojinin milliyetçilik ve Kemalizm gibi merkezî kavramlarıyla kurduğu ilişkiden sıyrılamadı.

Ele aldığımız dönemin özellikle son on yıllık aralığında oluşan anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık hatlarının izlekleri, farklı kombinasyonlarla, öbekleşme bakımından daha da çoğalan, atılım gücü bakımından daha da ilerleyen 12 Mart sonrası sosyalist hareketlere devroldu. Emperyalizme karşı mücadele ile kapitalizme karşı mücadeleyi farklı tarihsel dönemlerin işleri olarak ele almanın eninde sonunda kapitalizmin kendisiyle, milliyetçilikle ve Kemalizmle pozitif bir ilişki kuracağına ilişkin tarihsel dersin nasıl tekerrür ettiğini görebilmek için ise, 21. yüzyıl başındaki Avrupa Birliği tartışmalarını beklemek gerekecekti. ❐

DİPNOTLAR

1 Rasih Nuri İleri, Aybar'ın bir dönem TKP üyesi olduğuna ilişkin şu bilgileri vermektedir: "Zeki Baştımar döneminde ... artık TKP'li olmuştu, hatta '50'lerde benim parti sekreterim oldu. T.K.P. 1953 davasındaki bölünmeler hakkında 'yukarıya' rapor bile yazdı" (İleri, 2003b: 15).

2 Mihri Belli, 2000 yılında kendisiyle yapılan bir sohbette şunları söyleyecektir: "Bizim o zaman aktif Politbüro diye bir grubumuz vardı. İçinde Reşat Fuat, ben, Şefik Hüsnü ölmüştü, Şevki Akşit, Vecdi Özgülen vardı. Kıvılcımlı ile de sorunları görüşüyorduk. Buna paralel olarak bir de yedek çevre vardı. O eski tüfek diye bildiğimiz çevreden arkadaşlardı. Arada onların görüşlerini alıyorduk. Bu saydığım 5 isim fiili Politbüro olarak çalışıyorduk" (TÜSTAV, 2000b: 47). Mihri Belli'nin "yedek çevre" olarak bahsettiği kişiler, Erdoğan Berktay, Rasih Nuri İleri, Vahap Erdoğdu gibi isimlerden oluşuyordu.

3 Bu türden bir çözümleme, Yön-Mihri Belli grubunun etkilediği gençlik kesimleri arasında hayli ilginç tartışmalara yol açacaktı. "İşçiler millî burjuvaziye ait bir işletmede grev yaparsa kimin tarafını tutacağız?" sorusu, dönemin devrimci gençlerinin hararetli tartışma konularından biri olacaktı (Çubukçu, 2002: 62).

4 Başkan Aybar, TİP'in 5 Kasım 1966'da yapılan Ankara İl Kongresi'nde "Türkiye İşçi Partisini bir Sosyalist kuruluş olarak ... maziye organik bir şekilde bağlamaya çalışmak nasıl yersiz bir gayretse; Partimizi artık maziye mal olmuş hareketlerin yeniden denenebileceği bir ortam saymak da boş bir hâyaldir. Böyle bir hevese kapılanlar olursa, hevesleri kursaklarında kalacaktır" derken (Aybar, 1968: 496), kendilerini TKP Aktif Politbürosu olarak tanımlayan Mihri Belli ve arkadaşlarını TİP'in dışına çıkarma yönelimini açıkça belli etmiş oluyordu. Aybar, 14 Şubat 1967'de *Ant* dergisinin sorusuna cevaben "Türkiye İşçi Partisi yöneticilerinin son za-

manlarda 'sosyalizm' sözcüğünü daha sıkı kullanmaya başlamış olmaları, bazı kişi ve kuruluşların Türkiye İşçi Partisi'nin paralelinde görünen, fakat kapitalist ilişkileri muhafaza eden görüşleri, halka telkin etmeğe çalışmış olmalarından ileri gelmektedir. Zihinlerin bulandırılmasını önlemek istiyoruz" derken de (Aybar, 1968: 516) Yön hareketiyle TİP'in sosyalizm kavrayışının bağdaşmazlığını vurgulamış oluyordu.

5 *Yön*'ün Aybar'ın Amerikalılara karşı pasif direnme kampanyasını, fırsatını buldukça bir mizah konusu hâline getirdiğini belirtelim. Sözgelimi, bir *Le Monde* yazarının Türkiye'deki bir Amerikan üssünde iki yıl görev yapan Amerikalı askerle yaptığı görüşme, bu konuda iyi bir fırsat olmuştu. Amerikalı subay, Türkiye'deki Amerikalı askerlere ve ailelerine üsten dışarı çıkmalarının yasaklandığını, bunun nedeninin de "mikroplardan korunmak endişesi" olduğunu söylüyordu. *Yön*, bu *Le Monde* sayfalarına yansıyan hikâyeyi, "TİP pasif direnme kampanyası açarken, üslerdeki bu görünmeyen Amerikalıları unutmuş olsa gerektir. Görünen Amerikalıları pasif direnme ve boykot yoluyla kaçırtmak mümkün olabilecektir. Fakat üslere kapanmış, görünmeyen Amerikalılara karşı ne metod uygulamak gerek?" değerlendirmesiyle aktaracaktı (*Yön*, 1967: 10).

6 "Çağımız, devrimcilerin Amerikan emperyalizmini adım adım kovaladığı çağdır" diyen anti-emperyalist gençlik eylemlerinin tutuşturucusu Deniz Gezmiş'in (Gezmiş, 1968), Aybar'ın bu tavsiyesine uyması beklenemezdi.

7 Burada, 1972'de içinde yer aldığı PDA çevresiyle ideolojik anlaşmazlığa düşerek TKP-ML ve TİKKO'yu kuran İbrahim Kaypakkaya'nın anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık görüşlerine yer verilmeyişi, tamamıyla, yazının ele aldığı tarihsel dönemin dışında kalmasından kaynaklanıyor.

"Üçüncü Dünya"cılık, Maoculuk, Aydınlıkçılık

M. GÖRKEM DOĞAN - KEREM ÜNÜVAR

Türkiye sosyalist hareketinde klasik komünist parti öğretisinin ötesine geçilen dönem, 1960'ların sonlarıdır. Klasik KP'lerden farklı olarak ve Sovyetler Birliği'nin tek ülkede sosyalizm tekeline karşı, 1950'lerden itibaren ÇKP'nin de etkili bir güç olarak belirmesi dengeleri hem sosyalist/komünist partiler arasında hem de Soğuk Savaş sonrası dönemdeki iki kutuplu dünyanın siyaset sahnesinde bozmuştur. Özellikle Mao'nun "halk" vurgusunun cazibesi hem de klasik bürokratikleşmiş parti modeline karşı yeni bir "örnek" olabilmesi bunda etkilidir. Türkiye sosyalist hareketinin 1960'tan itibaren göreli olarak yayıldığı, genişlediği, kitleselleştiği bir dönemde Amerika ve Sovyetler Birliği ile onların müttefiklerinin dışında yeniden tasavvur edilebilir bir tasnifi yaratmasıyla da Türkiyeli sosyalistlerin ilgisini çekmiş bir "önder"dir Mao. Özellikle halk savaşı, kırların şehirleri kuşatması, teori ve pratik, Stalin'i ve özellikle Stalin sonrası dönemin SBKP yöneticilerini Leninizme ihanetle suçlayan argümantasyonlar "devrim" beklentisi içinde olan kadrolar için keskin, sert, radikal görünen düşüncelerdi. Ancak Türkiye'deki ana akım sosyalist hareketin tamamında etkisi göreceli olarak sürekli kalmamış Maoizm, tek bir hareketin tarihi boyunca alamet-i farika olarak kullanılmıştır. Dergilerinin adıyla anılan ve genellikle sol içinde "bulundukları" zamanlarda dahi hep bir ihtiyat payıyla kabul edilen *Aydınlık* hareketidir bahis konusu olan. Bu nedenle *Aydınlık* hareketini Maoculuğun çerçevesinde ve Türkiye sosyalist hareketinin tarihinde yerine yerleştirebilmek için birkaç farklı aksın aynı anda ele alınması gerekir. Bu nedenle dünya konjonktürü, Türkiye bağlamı ve Türkiye'ye özgü bir siyaset anlayışının ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir.

Politik güçlerin tarih sahnesine giriş zamanlamalarının tarihsel gelişimlerine etki ettiğini ve küresel politik sistemin tesirlerinin değişen oranlarda her yerel kitlesel politik hareketin şekillenişinde bir rol oynadığını kabul etmek gerekir. Oysa ortaya çıkış koşullarının uluslararası politik durum tarafından biçimlendirilen çerçevesi, çokça da Türkiye'de yaygın olan kimi gayri ihtiyari eğilimlerden dolayı, genelde yerel tarihsel amillerin hatta kültürel eğilimlerin belirleyiciliğinin parlaklığında görmezden gelinilmektedir. Açıkçası bu yazı genelde görmezden gelinen bu çerçevenin ışığında konusunu ele almayı hedeflemektedir. Zira Türkiye'de ve o yıllarda başka ülkelerde de, Maocu siyasî akımlarla diğerleri arasındaki ayrımlar uluslararası politik gelişmeler görmezden

gelinerek anlaşılamaz. Takip eden bölümde bu küresel bölünmenin değerlendirilmesi yapılmaya çalışılacak, daha sonra bu değerlendirme çerçevesinde Türkiye'deki Pekinci siyasetin esas merkezinin gelişimine bakılacaktır.

ULUSLARARASI KONJONKTÜR

Son dünya savaşının ardından ortaya çıkan ekonomik politik ve sosyal oluşumlar artık yavaş yavaş sadece tarih disiplininin ilgi alanına girmeye başlıyorlar. Oysa yakın tarihin gerçekliğini belirleyen bu oluşumlar bir kuşak üzerinde hegemonik etkisini bırakmış yani dünyanın düzeninin hep o dönemki gibi olduğu yanılsamasını yaratmıştı. Bu yanılsama artık yok, hatta yerini eşit ölçüde çarpık bir başka tarihsel bakışa bıraktı bile. Fakat bu durum kırkların sonundan '80'li yılların başına kadar geçen bir dönemi anlamak için bu dönemin belirleyici anlayışlarının incelenmesi gerektiği gerçeğini değiştirmiyor.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan uluslararası politik durumun müesses iki kanadından biri Sovyetler Birliği'nin yörüngesinde oluşan Doğu Bloku'ydu. Yugoslavya ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi minimum Sovyet yardımıyla kendi devrimlerini gerçekleştirmiş ülkeler zaman içinde bu yörünge olma durumunu değiştirdi. Her ne kadar Savaş Sonrası Avrupa'sının en belirleyici uluslararası gelişmesi Soğuk Savaş olsa da, dönemin uluslararası siyasetinde bir diğer önemli gelişme de, dekolonizasyon sürecidir. Bu terimle anlatılmak istenen eski sömürge ülkelerinin siyasî bağımsızlıklarını, çoğu zaman ilk anda eski sömürgecinin vesayetinde, elde etmesidir. Zaman içinde eski sömürgeci bu vesayeti esas olarak Batı kampının askerî-siyasî gücünü teşkil eden Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakacaktır.

Bu dekolonizasyon süreci yukarıda anlatıldığı gibi pürüzsüz işlemeyecektir her zaman. Bazen eski sömürgeci söz konusu bölgeyi sömürge saymadığı için terk etmekte gönülsüz davranacaktır. Fransa Cezayir örneğinde olduğu gibi. Bazen sömürgecinin bahşettiği siyasî bağımsızlık toplumsal hareketlere yetmeyecek ve kukla hükümet olarak gördükleri genç ulusal iktidarlara karşı çoğunlukla Batı kampı ile Doğu arasında bir "proksi-savaş" haline gelen mücadeleler yaşanacaktır. Bunların saray darbesi biçiminde olanları da vardır, iç savaş boyutuna ulaşanları da. İç savaş durumuna varan bu çatışmaların açık bir galip olmadan, özellikle Afrika'da, yıllarca sonuçsuz bir biçimde büyük insanlık dramlarına sahne olarak devam ettiği görülmüştür, bir tarafın kazanması ise insanlık dramının sona erdiğine işaret etmez, hatta tam tersine... Spesifik biçimleri ne olursa olsun bu mücadelelerin sonucunda bazı ülkelerde komünizm dostu rejimler doğmuştur. Ya da tersine, ulusal hükümetin meşruiyeti, elde edilen bağımsızlığın yetersiz olduğu iddialarını göğüsleyebilecek kadar güçlü olabilir. Her durumda sonuç değişmeyecektir, dekolonizasyon süreci dünyanın geri kalan kısmını da etkin olarak Soğuk Savaş'ın etki alanının içine sokmuş, bazen ise tam kalbine yerleştirmiştir.

Bu iç mücadelelerin aktörlerinin söylemleri tabii ki bu siyasal hesaplaşmanın çerçevesini oluşturan uluslararası siyasetin konjonktürü tarafından biçimleniyordu. Bu durumda özellikle siyasî bağımsızlık elde edildikten sonra bunu yetersiz görerek vesayet rejimine karşı bir siyasî hat oluşturan çevreler giderek artan oranda reel sosyalizm yanlısı görüşleri geliştirerek, Marksist sosyal analizden ödünç aldıkları kavramlarla konuşuyorlardı.[1] Böylece söylem düzeyinde bile olsa o dönemde sahici Marksist hareketlerle ulusal kurtuluşçuluk arasındaki çizgi belirsizleşmiş, bazı durumlarda bu iki hat aynı siyasî teşkilatta bir araya gelmiştir.

Reel sosyalizmlerin çöküşünün ardın-

dan, bu tarihten önce zaten özellikle güneydoğu Asya'da kapitalist yoldan kalkınmayı başaran ülkelerin deneyimlerinin yol açtığı bir itibar kaybına uğrayan ulusal kalkınmacı otoriter ve reel sosyalizm dostu rejimlerin geneli de eski makyajlarının tüm izlerini silmek yarışına girdiler. Washington konsensüsünün sınırlarını çizdiği seksenlerin ve doksanların ilk yarısının dünyasında, bu dönemden önce bir biçimde ulus devletlerin dümenine geçmeyi becermiş otoriter ulusal kalkınmacı siyasî hareketler yeni sulara uyum sağlamayı bir şekilde becerirken, mücadeleyi sürdürdükleri ülkelerde iktidar denkleminin içine giremeyen ve çoğu örnekte büyük baskılara maruz kalan ulusal kalkınmacı hareketler, eski dönemden kalma Marksist retoriklerini daha sahici bir milliyetçiliğe tahvil ettiler. Öyle ki doksanların ikinci yarısıyla birlikte yükselişe geçen yeni anti-kapitalist muhalefet hareketiyle neredeyse hiçbir ortak paydaları olmadığı gibi, kapitalist küreselleşmeye karşı, bunlardan ziyade soy milliyetçi tepkilerle ortaklaşarak karşı durmaya çalıştılar. Bu durum reel sosyalizmin ve onun nükleer kapasitesinin olmadığı bir dünyada, kimi çevrelerin Marksizmde aslında ne aradığını da ortaya koymaktadır. Soğuk Savaş döneminde yaşanan bir *macht politik*'ti, bunun koşullarının ortadan kalktığı bir durumda, yani Marksizm zayıf ulusların milliyetçiliklerine güç bahşedecek durumda olmadığında terk edilmiştir.

Tabii bu noktada Soğuk Savaş dönemindeki ilişkinin tek yönlü değil, iki yönlü olduğuna dikkat çekmek gerekir. Ulusal kurtuluşçuluğun komünizme yaklaştığı oranda, komünist rejimler de Soğuk Savaş diplomasilerinin de bir gereği olarak ulusal kurtuluşçuluğa yaklaşıyordu. Yalnız bu tespitte anakronizme düşmemek için Sovyetler'in Soğuk Savaş öncesi izlediği benzeri siyaseti, incelediğimiz dönemden hiç değilse teorik düzeyde ayırmak gerekir. 1920'de Enternasyonal'in 2. Kongresi'nde ve ertesinde gündeme gelen anti-emperyalist uluslararasıcı politik hat, bir ölçüde konjonktürel politik gerekçelerle de oluşturulmuş olmasına rağmen, nükleer kapasiteyi haiz bir süper gücün uluslararası hegemonya siyasetinin bir payandası değildi. Her ne kadar savaş sonrası geç kalma duygusuyla Üçüncü Dünya ile ilişkilerini güçlendirmek isteyen Batı kampı "siyasî analistleri" bunun tersini iddia etse de.[2] 1920 Bakü Konferansı uluslararası devrim mücadelesinde stratejik bir hamle olarak mücadele alanını emperyalist ülkelerin sömürgelerine yayarak Avrupa'da sönümlenen devrimci durumu yeniden ateşlemeyi hedefliyordu. O dönemde başlayan ilgi kırkların sonuna geldiğinde başka bir politik amaca hizmet eder hale gelmişti. Üstelik Çin-Sov-

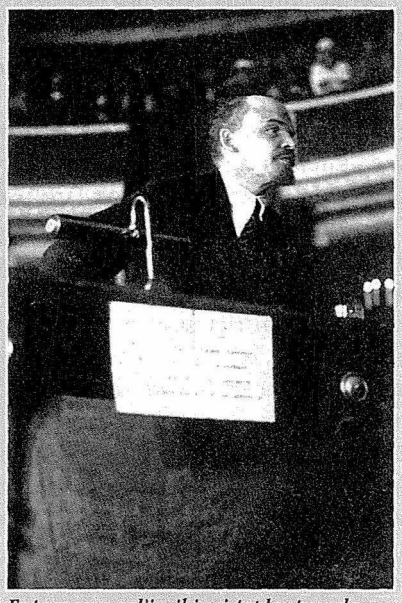

Enternasyonal'in ikinci toplantısında Sovyetler Birliği'nin ulusal kurtuluş hareketlerini desteklemesi anti-emperyalist bir politik açılımın sonucudur. Lenin, daha sonra ulusal burjuvaziyle ittifak siyasetine dair tartışmalar içine de girmiştir.

yet ayrılığı altmışlar boyunca genişlerken Üçüncü Dünya Soğuk Savaş diplomasisinin üç aktörlü oyun tahtası haline gelecekti.

İktidara geldikleri pek çok yerde otoriter kalkınmacı rejimler oluşturan ve bu doğrultuda birbirlerinden çok farklı sonuçlar elde eden ulusal kurtuluş hareketleri için reel sosyalizmin, daha da doğrusu ilk anda Sovyet deneyiminin ikili bir çekiciliği vardı. Her şeyden önce Sovyet deneyimi bu hareketlere sömürgeci güçlerin etkin bir biçimde ülkenin bağımsızlığına gölge etmesinin engellenebileceğini gösteriyordu. Bunun ötesinde, bir kez böylesi bir bağımsızlık kazanıldı mı, standart iktisat ölçütlerine yansıyan bir kalkınma hamlesinin gerçekleştirilebileceğinin de ispatıydı bu deneyim. Böylece Sovyetler, sömürgecisi[3] karşısında şizofren bir kimlik krizi yaşayan Üçüncü Dünya elitlerinin milliyetçiliğinin temelinde yatan iki asal teessüfe çözüm modeli oluşturuyordu.

Amerika Birleşik Devletleri –George Kennan'ın meşhur makalesinde belirttiği üzere– Sovyetleri ve Doğu Blok'unu tecrit etme siyasetini aktif bir biçimde sürdürürken, bu tecriti kırmak üzere Sovyetler Üçüncü Dünya'ya açılmak durumundaydı. Bu açılımın Bakü konferansı dolayımında belirlenen siyasî hatla farkını içinde bulunan konjonktürün değişikliği doğrultusunda anlatmanın yanında şuna da dikkat çekmek gerekir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye, İran ve Afganistan bir yana bırakılacak olursa esas desteklenen ulusal kurtuluş hareketleriydi ve bunlar sömürge imparatorlukları içinde siyasal bağımsızlıklarına sahip olmayan ülkelerdeydi ve doktrin içinde milliyetçilik geçici bir tarihsel anomali gibi değerlendiriliyordu. Örneğin, Lenin'in Hintli komünist Roy'la yaptığı ulusal burjuvaziyle ittifak siyasetine dair tartışma bu bağlamda değerlendirilmelidir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise sömürgeler bağımsızlıklarını kazanmaya başladığında, önce bunun bir yanılsama olduğu üzerinden hareket edildiyse de, kısa sürede bundan vazgeçildi. Altmışlara gelindiğinde bağımsızlık savaşları büyük ölçüde bitmiş ve eski sömürgelerde milliyetçi hareketler iktidara gelmişti. Soğuk Savaş dış politikası bağlamında Sovyetler Birliği bu ülkelerle ilişki kurmak niyetindeydi ve yeni siyasî yönelim bu bağlamda oluşturuldu.

Bağımsızlığını kazanan eski sömürgelere dair yeni politika 1960 Kasım'ında Moskova'da toplanan bir uluslararası konferansta Sovyet delegasyonunun ileri sürdüğü ideolojik formüle dayanıyordu. Buna göre söz konusu ülkeler için teorik bir hükümet modeli ve bunun oluşumu için siyasî bir taktik önerilmekteydi. Batı kampının tecrit siyasetini kırmak için Sovyet dış politikasının köşe taşlarından biri haline gelmiş olan Üçüncü Dünya ile dayanışmanın kuramsal altyapısını bu fikir sağladı. Özellikle Çin Halk Cumhuriyeti kaynaklı eleştirilerin de önünün kesilmesi amacıyla, Başkan Mao'nun kimi yazılarında kullandığı kavramlara da başvurularak "Ulusal Demokratik Devlet"[4] tanımı ortaya atılmıştı. Bu devletin inşasına giden temel taktik de ulusal demokratik cephelerin oluşturulmasıydı.

ULUSLARARASI SİYASETTE MAOCULUK

Ulusal demokratik devletler dört temel özelliği haiz olmalıydı. Bunlardan birincisi uluslararası politikada tarafsızlık ve anti-emperyalist yönelimdi. Soğuk Savaş koşullarında tarafsızlık ifadesi Sovyet düşmanı olmamak anlamına geliyordu. Anti-emperyalist olmak ise çoğunluğu sömürgeci boyunduruktan yeni kurtulmuş olan bu ülkelerin fıtraten haiz oldukları doğal bir özellikleri olarak görülüyordu.[5] Yani iki farklı kavram, anti-kolonyalizm ile anti-emperyalizm, birbirine karıştırılıyordu. Böylece anti-emperyalist bir poli-

Mao'nun kavramları üzerinden şekillenen "Ulusal Demokratik Devlet"te dört temel özellik aranmaktadır: Uluslararası politikada tarafsızlık ve anti-emperyalist yönelim, ekonomik olarak Batı'nın ülkedeki etkisinin azalmış olması, komünist faaliyetlere serbesti, kamu iktisadi sektörünün ekonomik anlamda genişlemesi. Hareketin Türkiye'deki "temsilcisi" TİKP'de de benzer bir program anlayışı mevcuttur.

tik tutumun herhangi bir Marksist yorumunda bulunması gereken anti-kapitalizm vurgusu kuramsal düzlemde düpedüz gözbağcılık yoluyla ortadan kaybediliyordu. Bu noktadan itibaren bilerek ya da bilmeyerek anti-emperyalist olmak ile sömürgecilik karşıtlığı, söylem düzeyinde birbirleri yerine ikame edilebilir hale gelecekti. Böylece anti-kapitalist olmak anti-emperyalizmin mütemmim cüzü olmaktan çıkmıştı.

İkinci özellik Batı kampının ülkedeki iktisadi etkisinin olabilecek en düşük seviyeye indirilmesiydi. Ülkeye emperyalist sermayenin sızmasının önüne geçilmesi biçiminde ifade edilen bu formülasyon, bir anlamda sömürgecinin politik vesayetinden kurtulmanın yetersizliğine işaret ediyordu. Türkiye'de de çok bilinen tam bağımsızlık şiarını hatırlatan bu ifade iki tür milliyetçilik arasında bir anlamda turnusol kâğıdı işlevi görüyordu. Ulusal demokratik devlet reçetesinin bu özelliği, ulusal kurtuluşçu milliyetçiliğin ülkede faaliyette bulunan sermayenin menşe şahadetnamesine, kökenine, bakma alışkanlığı ile uyumlu bir kuramsal kurguydu. Millî sermaye ve burjuvazi ile millî olmayanı arasında temel ve indirgenemeyecek bir farkın varolduğu vazedilmekteydi. Pratikte bu devlet eliyle zenginleştirilecek toplum kesimlerinin seçiminde icat edilmiş bir millilik kıstasının getirilmesinden başka bir şey değildi.

Üçüncü özellik, ulusal demokratik devletlerde yerel komünist siyasî faaliyetlere ve bu faaliyetleri sürdüren aktörlere serbestlik tanınmasıydı. Avrupa kıtasındakiler başta olmak üzere bir otoriter rejimin komünist partiler karşısındaki tutumu, aslında o ülkenin Soğuk Savaş satranç tahtasında hangi gücün piyonu olduğunun da neredeyse şaşmaz bir karinesiydi, bu bakımdan komünist hareketlerin illegal olduğu bir ülkenin zaten bağlantısız[6] olma ihtimali de pek yoktu. Bu özelliğin kuramsal gerekçesi tabii ki ulusal demokrasinin halk demokrasisi-

Doğu Perinçek

KEREM ÜNÜVAR[1]

Kemalizmle bağını gözden geçirmek konusunda hep ürkek davranmış, siyasal miras konusunda kendini hep ezik hissetmiş, SBKP tezleri nedeniyle siyasî iktidara karşı tavrında bağımsız olamamış bir sosyalist hareket, bu bağını o kadar kolayca tartışma ve eleştirme gücü bulamamıştır. 1950 sonrası bütün sol siyasal hareketlerde zaman zaman "ilericilik", zaman zaman sevimli görünmek uğruna "devrimcilik", kimi zaman da "gerici hareket" karşısında bir tarihsel set olarak Kemalizm sürekli yedekte varsayılmıştır. Oysa yedeklenen sosyalist hareketin kendisidir. Sosyalist hareketler kendilerini rejimi değiştirme gücünü haiz, bunu yapabilmek için tarihsel gerekçe ve iddialarıyla konumlandıran hareketlerdir. Bu hareketleri diğer siyasal hareketlerden ayıran vasıflar devleti nihai olarak ortadan kalkacak bir kurum olarak görmeleri, tarihsel bir kategori olarak kurulmuş bir yapının yine tarihsel olarak ortadan kalkarak, insanların birbiri üzerindeki sömürülerinin resmi kurumu olan bu aktörün tarih sahnesinden çekileceği yönündedir. Oysa çeşitli dönem, koşul ve figürlerle bunu lafzen kabul edip, durumun gerekleri adına sadece iktidara nasıl sahip olunacağının hesabını yapan reel politiker mantığa göre devlet sorunu acil değil, "ileride" çözülecek bir sorundur. İlk adım o kurumu "sosyalizmin inşası" için kullanabilmektir. Sosyalizmi bir "iyi/doğru" idare mantığına indirgeyen, sağ siyasal hareketlerden bakış açısıyla çok da uzak bulunmayan bu tavır, iktidarı esas, asal konu olarak görür. Yapıp edeceklerini otomatikleştiren bu bakış açısı her türlü siyasal aygıtı, ilişkiyi bu raddede ele alır. Sorun artık insanlar, dişliler değil, makinenin kendisidir. Parti en önemli hayat belirtisi, partinin kararları en doğru üretim metotları, üyeler en sağlam ustabaşılar, militanlar en dayanıklı malzeme halini alırlar. Topluma ara mamül üreten bir fabrika mantığına dayanan, aslında kapitalist fikriyatın kendi düşünsel ufkunun dışına çıkamamış dün-

nin kuruluşu yolunda uğranılması şart olan bir aşama olarak algılanmasında yatıyordu. Komünistlerin güçlenmesi de bu durumda kuramsal olarak legal faaliyet yapabilmelerine[7] bağlanmış oluyordu. Bu durum, örneğin Suriye gibi ülkelerde vesayet altında komünist partilerin oluşmasına yol açtı.

Son özellik kamu iktisadi sektörünün ekonomik alanda genişlemesiydi. Açıkçası çoğu sermaye sorunuyla boğuşan eski sömürge ülkeleri, bir kez ikinci özelliği sağlayınca, yani Batı sermayesinin ülkedeki varlığını azaltınca zaten yatırım için devlet mülkiyeti dışında bir alternatife sahip değildi. Bu açıdan bu özelliği ikinci özelliğin mantıksal sonucu olarak görmek mümkündür. Ayrıca Sovyet kuramcıların tekelci kapitalizmle devlet kapitalizmi arasında bir ayrım yapıp ikincisinin kimi ilerici vasıflarına dikkat çektiğini unutmamak gerekir. Burada, özellikle '50'li yıllarda Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) dile getirdiği, komünistler muhalefetteyken kamu sektörünün genişlemesinin ulusal burjuvaziyi palazlandırmak-

ya görüşü sosyalizm tarihinin geniş bir mecraına denk düşer. Bunun içinde yer alan kimi figürler birbirine benzer. Doğu Perinçek sadece Türkiye sosyalist tarihine özgü olmayan, uluslararası sosyalist hareket içinde de kendi varlığını, sol dünya içindeki belirli bir iktidar/güç mantığıyla iktibas etmiş politik figürler arasındadır.

1942 yılında Gaziantep'te doğan Perinçek, ilk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladı. 1964'te Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi ve aynı fakültenin Kamu Hukuku Kürsüsü'nde asistan olarak çalışmaya başladı. Türkiye İşçi Partisi üyeliğinde bulundu. 1967'de gittiği Berlin'de Türk Toplumcular Ocağı'nı kurdu. 1968'de hukuk doktorasını tamamladı. Perinçek, TİİKP (Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi), TİKP (Türkiye İşçi Köylü Partisi), SP (Sosyalist Parti) ve en son İP (İşçi Partisi) kurucusu ve genel başkanı görevlerini yürüttü. Ancak kendisi arkadaşlarıyla beraber Ocak 1970'te çıkartmaya başladıkları *Proleter Devrimci Aydınlık* (PDA) dergisinin ve sol/sosyalist harekette PDAcılık olarak tanımlanan siyasal çevrenin en önde geleni oldu.

Doğu Perinçek TİP içinde çalıştığı yıllarda dönemin önde gelen öğrenci örgütlenmesi olan Fikir Kulüpleri Federasyonu'na (FKF) partinin öğrenci hareketini kontrol etme umuduyla başkan seçildi (Mart 1968). Ancak yönetime geldikten kısa bir süre sonra TİP'in ısrarla uzak durduğu, içerisinde emekli subay ve bürokratların da yer aldığı Devrimci

Doğu Perinçek, milliyetçilik tonu oldukça yüksek, ulus-devletlerin kalkınmacılık arayışına denk düşen ve ancak bununla sınırlı kalan pek çok siyasal akımı sosyalizme dahil kabul eder.

tan başka bir etkisi olmadığı eleştirisini hatırlatmalıyız. Fakat güçlü bir kamu sektörü komünist partilerin, talebi olmaktan ziyade Sovyetler Birliği'nin kendi tarafına çekmek için mücadele ettiği otoriter kalkınmacı rejimlerin bir isteği ve ihtiyacıydı ve bu anlamda programa girmişti. Bu rejimlerin ulusal üretimi düzenlemek ve iç pazarda halkın temel tüketim maddelerine ulaşılabilmesini garanti edebilmek adına kamu sektörünü güçlendirmek dışında uygulanabilir bir alternatifleri olduğuna dair İkinci Dünya Savaşı sonrası müesses ekonomi anlayışının da verdiği başka bir yanıt yoktu zaten.

Bu koşulları sağlayan ya da daha doğru bir ifadeyle bu koşulları sağlamayı önüne koyan rejimler, ulusal demokratik devletler olarak Sovyet kuramcıları tarafından müstakbel halk demokrasileri diye nitelenerek selamlanıyordu. Böylece Sovyetler'in bu tip ülkelerle o güne dek gerçekleştirmiş olduğu ve o tarihten itibaren de derinleştirmeye niyetlendiği ilişkileri kuramsal meşruiyetine kavuşmuş oldu. Amerika Birleşik Devletleri yörüngesin-

Güçbirliği (Dev-Güç) ile ilişkiye girdi. FKF içinde de dalgalanmalara sebep olan bu tavır nedeniyle ve TİP'e daha yakın duran fikir kulüplerinin baskısıyla FKF başkanlığını bırakmak zorunda kaldı. Millî demokratik devrim tezini ortaya atan Mihri Belli ile beraber bir süre *Aydınlık Sosyalist Dergi*'yi (ASD) çıkartan grup içinde yer aldı. Dergi aynı zamanda dönemin öğrenci liderlerini bir arada tutma işlevini de haiz bir çatı örgütü görünümündeydi. Perinçek ve üniversiteden de yakın olduğu arkadaşları 1969 yılının son çeyreğinde o zaman SBKP'ye karşı dünya siyaset sahnesinde yeni bir güç/iktidar aktörü olarak parlayan, Üçüncü Dünya'nın emperyalizme karşı direnişinin banisi olarak da benimsenmeye başlanan ÇKP tezlerine yakın bir politik söylem geliştirmeye başlamışlardı. Üçüncü Dünya ülkelerini emperyalizm karşısında ve emperyalizme en çok zararı verecek siyasal mahreçleriyle de bağrına basmaya yatkın ÇKP tezleri, o sıralarda içinde subayların, aydınların, bürokratların da yer aldığı bir "millî devrim" için darbeye yakın duran MDDcilerin bir bölümüne cazip geliyordu. Perinçek, Halil Berktay ve Şahin Alpay'la beraber *ASD* içinde üçüncü dünyacılık, proleter devrimcilik ve Marksizm-Leninizm tartışmalarını başlattıktan bir süre sonra Mihri Belli başta olmak üzere dergi içerisinde yer alan çevrelerle ters düştü. Ocak 1970'ten itibaren *Proleter Devrimci Aydınlık*'ı yayımlanmaya başladı. Dergi önceliğini o sıralarda revaçta olan Türkiye devriminin yolunu, yapılacak ittifakların niteliğini tartışmaya veriyordu. Bu tartışmalarda Mao'nun "halk savaşı" tezleri benimsenirken, aslında MDDci hareketin beklediği askerî "sol" darbe için de alesta durmaktan çekinilmiyordu. Zira hızlanan bu süreçte bir yanda Amerika ve Sovyetler Birliği arasındaki nüfuz alanları taksimine göre Sovyetler'in karışmayacağı, ÇHC'nin ise Amerika ile ilişkilerini bozmamak adına "uzak" durduğu etkinlik yokluğunda, kendilerini dünya sosyalist hareketinin iki merkezinden birine yakın hisseden hareketler için fazla bir manevra alanı söz konusu değildi. Ancak güncel tartışmanın uzağında kalıp, siyaseten silikleşmektense zaten ÇKP'nin de politik "bagajında" mevcut halk savaşı gibi radikal ve sert bir siyasal stratejiyi savunmak "iş görüyordu." 12 Mart 1971'de askerlerin verdiği muhtıra ve ardından gelen darbe süreci tutuklamaları ile *PDA* dönemi sona erdi. Doğu Perinçek 1972'de tutuklandı. TİİKP ve

deki Üçüncü Dünya ülkelerinde ise iktidarı hedefleyen ulusal demokrasi cepheleri oluşturulması çağrısı yapılıyordu. Burada komünistler bir öncülük dayatmasında bulunmadan, milliyetçi aydınlar ve ulusal burjuvazi ile birlikte yine aşamacı bir politik mantık çerçevesinde siyasî faaliyete girişecekti.

Bu formülasyona göre ulusal demokratik devlet sayılan ülkeler doğal olarak burada yapılan tanımlamaya harfiyen uymadıkları gibi, Moskova'da belirlenen teorik ceketlere sığmak gibi bir niyetleri de yoktu. Beş ülke orijinal formül ortaya atıldığı sırada Sovyetler tarafından ulusal demokratik devlet olarak sayıldı. Bunlardan Küba kendisini sosyalizmi inşa sürecinde görmeyi tercih ediyordu. Gine, Gana ve Mali'de Komünist parti yoktu, buraların "anti-emperyalist" yöneticileri varolan tek parti iktidarlarının yetkinliğinin buna gerek bıraktırmadığına kaniydi ve özellikle Gana'nın efsanevi lideri Kwame N'Krumah da ülkesinin sosyalizm inşa sürecinde olduğu noktasında ısrarlıydı. Gana'yı ziyaret eden Sovyet devlet adam-

Kara Kuvvetleri Devrimci Subaylar Örgütü davalarında yargılandı. TİİKP davasından 20 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. 1974 affından yararlanarak serbest kaldı. 1974 sonbaharında haftalık *Aydınlık* dergisini çıkartmaya başladı. Derginin Şubat 1975'te kapatılmasının ardından Nisan 1975'te *Halkın Sesi*'nin çıkmasına önayak oldu. Ekim 1975'ten itibaren *Aydınlık* dergisinin aylık olarak yayımlanmasını sağladı. 1976'da illegal TİİKP ve 1978'de legal TİKP'nin kuruluşuna katıldı, ilk genel başkanı oldu. 1978-1979 arasında *Bora* ve *Türkiye Gerçeği* dergileriyle günlük *Aydınlık* gazetesinde yazıları yayımlandı. 12 Eylül darbesinde tutuklandı. TİKP davasında yargılandı, önce 12 yıl daha sonra Yargıtay'ın kararı bozmasıyla 8 yıl hapis cezasına mahkûm edildi. 1985'te serbest bırakıldı. Bu dönemde *Saçak* ve *2000'e Doğru* dergilerinin yayınını gerçekleştirdi, bu dergilerin genel yayın yönetmenliğini ve başyazarlığını yürüttü. 1991-1992 yıllarında parti Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılana kadar Sosyalist Parti genel başkanlığı görevini yürüttü. 1992'den beri İşçi Partisi genel başkanıdır.

Doğu Perinçek'i, Türkiye sol hareketi içerisinde özellikli konuma getiren birtakım tavır ve davranışlar, sosyalist hareketin her zaman içinde çarpıştığı ilke ve etik anlayışlara ters tutumlardır. Perinçek, siyaseti kendi gücünün, söylediklerinin doğruluğuyla sabitleyip, bu alanda giriştiği mücadelelerini hak gördüğü her araçla savunabilecek ve bu araçları kullanmak konusunda tereddüt etmeyecek bir siyasal varoluş biçiminin vücut bulmuş halidir. TİP içerisinde partinin ana akım siyasal tavırlarına karşı ise bunu açık bir muhalefetle yürütmek yerine, parti desteğini arkasına alıp seçildiği FKF içerisinde muhalefetini (esas muhalefeti bile geride bırakacak şekilde) ilan edebilmiş; buradan bir siyasal haklılık üretmeye çalışmıştır. 1970'ler boyunca aslında genel anlamda sağ siyasal örgüt/partilerin tavırlarını, devlet algılayışlarını kendi mecrasında solun söylem/lafızlarıyla kullanabilmiş ve sol içi sayılmışsa bu noktada kendisini "millîlik" vasfından koparamamış, kaba anti-komünist saldırılara karşı kendi yerelliğini ancak millîlik ile kapatmaya çalışmış bir genel sol/sosyalist tavrın etkili olduğunu belirtmek gerekir.

1980'lerin ortasında Sosyalist Parti girişimi sırasında kendisiyle ilgili çekinceler hatırlatıldığında, önyargısız bir şekilde hareket etmeye çalıştığını söyle-

ları da sözcüklerini buna göre seçerdi. Geriye sadece ulusal demokratik devrim deneyimi CIA menşeli kanlı ve korkunç bir darbeyle bitirilecek Sukarno Endonezya'sı kalıyordu.

Afrika kıtasındaki üç ülkede, yasak falan da olmamasına rağmen, komünist partinin olmaması sıkıcı bir durumdu tabii. Bu yüzden oralardaki hükümet partileri bizzat içinde komünistlerin de olduğu ulusal demokratik cepheler olarak tarif edilmekteydi. Fakat bunun da ötesinde esasında sosyalist kuramla çok ilgisi olmayan bir siyasî hareketin, sosyalist sıfatını sahiplenmek için gösterdiği çabadır bu yazının konusuyla doğrudan ilgisi olan nokta. Afrika Sosyalizmi diye de adlandırılan akımın takipçileri otoriter kalkınmacı, ulusal kurtuluşçu ve özünde milliyetçi olan ideolojilerine meşruiyet sağlamak için yoksul ve yoksun halk kesimleri arasında popüler olan fakat tam da içeriğine vakıf olunmayan bir kavrama, "sosyalizme" dayanıyordu. Çoğunlukla sömürgecinin topraklarında eğitim almış milliyetçi elit ideolojisini kitlesel-

yen Perinçek ile (*Yeni Gündem*, 16, 23-29 Haziran 1986, s. 16) birlik tartışmalarına davet ettiği insanları birkaç sene sonra döneklikle, satılmışlıkla suçlayacak Perinçek arasındaki mesafe hep kısa olmuştur. Genellikle biyografilerde yer almayan, insanlar hakkında sübjektif sayılan yargılar konusunda Perinçek'in kendi katkısıyla yaratılmış bir rahatlık söz konusudur. Kendisiyle birlikte çalışmış, parti üyeliği, militanlık yapmış insanları kendi iktidarının tehdidi ya da kendi söylediklerinin muhalifi gördüğünde en acımasız şekilde suçlayacak, küçük düşürecek ayrıntıları, olayları hafızasında tutan, bunları karşısındakinin aleyhine kullanmaktan çekinmeyecek bir siyasî portredir o. Bahsi geçen suçlamalar ciddi suç mahiyeti arzetmeyebilirler. Ama Perinçek'in farkı ve rahatsız ediciliği bu noktaları ısrarla büyük bir suça çevirecek bağlantıları kurabilir bir komplo teyakkuzuna hazır halde beklemesidir. *Aydınlık* hareketinden koparak ana akım medyada liberal siyasal pozisyonlardan konuşmaya başlayan arkadaşlarını önce dönek ilan edip, ardından verdiği bir röportajda "piyasanın en iyi dönekleri bizim hareketimizden çıkmıştır, piyasa onları tercih etmiştir zira bizim parti iyi adam yetiştirir" diye övünme gereğini duyan da odur (*Aydınlık*, 17 Ekim 1999). 1972 darbesinin ardından orduyu faşist ilan eden, seksenlerin sonuna doğru "yurt savunmasını öne çıkaran", 1980'den sonra laiklik ve Cumhuriyet'in korunması için "şanlı ordumuz" şiarına sarılan, hatta 2000'lerde ülkedeki tek siyasal aktörü silahlı kuvvetlerin "Atatürkçü kanadı"ndan müteşekkil gören de Perinçek'tir. *Halkın Sesi*'nde Deng Siao Ping'in Dörtlü Çete karşısındaki siyasal pozisyonu değiştiğinde Pekin'de taşlar yerine oturana kadar siyasal analizlerini iktidar üzerindeki o gündelik mücadeledeki rollere göre tespit etmeye çalışan, o güç mücadelelerinin aktörlerini duruma göre yoldaş ya da hain ilan eden de bu bakış açısıdır.

Bu inişli çıkışlı, parçalı bütünlü siyasal yaşamı boyunca Perinçek'in bir özelliğinin altını iyice çizmek gerekir. İktidarı ele alabilmek için gücü elde bulundurmak gerekir. Eğer bu güce tek başına sahip olunamıyorsa gücü temsil edenin yakınında olmak, bu güçten faydalanmaya çalışmakta herhangi bir problem yoktur. Eğer oynamak istediğiniz iktidar oyunu uluslararası siyaset sahnesinde ise o zaman uluslararası gücü temsil eden aktörlerden birinin

leştirmek için bu stratejiye başvuruyordu, bu durumda sosyalizm lafzının milliyetçiliğin volan kayışı vazifesini üstlendiğini söyleyebiliriz.[8] Sovyetler Birliği ise kendi diplomatik çıkarları doğrultusunda bir anlamda Marksist kuramın Vatikan'ı olarak bu devlet elitlerine neseplerinin sahihliğine dair meşruluk sağlayan unvanlar dağıtıyordu. Bu batı Afrika örneği sonraki yıllarda aldığı biçimlerde düşünüldüğünde Üçüncü Dünya'daki sol hareketlerin gelişim çizgisine ve uluslararası sosyalist gelenekle kurdukları muhayyel ilişkiye dair zihin açıcı bir tarihsel çerçeve sağlamaktadır.

Burada başka bir noktanın altını çizmek gerekir: sömürge ve yarı sömürgelerdeki komünist propagandanın hedefi, Avrupa komünizminden farklı olarak yerli aydın kesimini etkilemeyi hedeflemekteydi. Çoğu zaman zaten komünist parti kadrolarında sömürgeci ülkede eğitim almış kişiler partilerin sınıf karakterini çarpıtacak bir biçimde yer almaktaydı. Sanayi proletaryasının nicel ve nitel koşullarıyla da alakası olan bu durum mühimdir.

temsilcisi gibi davranmak, temsilcisi olmak en önemli, sağlam adımı teşkil eder. Böylece bir yandan kendinizi o gücün bir parçası olarak görüp nimetlerinden faydalanırsınız hem de ulusal sınırlar içindeki olası rakiplerinizi geriletme, sindirme ve içeride de güce yaklaşma imkânına kavuşursunuz. Bunların büyük bir bölümü vehim olabilir ama kendinizi size o şekilde hissettirdiği sürece sorun olmaz. Eğer oynanan iktidar oyunu ulusal sınırlar içindeyse o zaman içeride iktidara yakın duran ya da yakın durduğu varsayılan güce oynamak esas olur.

En başta da değinildiği gibi sosyalizmi belirli bir iktidar olma halinin yolu olarak görüp, kendi siyasal pozisyonunu sosyalizm içi tarif etmek mümkün olabilmiştir. Bunun için sosyalizm tarihinde en radikal lafızları kullanan, en keskin muhalefeti yürüten, en uzlaşmaz tavrı ortaya koymakta ısrar edenler genellikle bu iktidar mantığının bir yüzünde yer alırlar. Türkiye'nin özgün tarihsel durumu gibi bir analiz aracıyla tartım yapılmaya başlandığında Kemalist Devrim'in; "Kemalizm, bazılarının iddia ettiği gibi yeni ve eşi görülmeyen bir ideoloji değildir. Kemalizm, Batı ülkelerinin burjuvazisinin önderliğinde sistemleşen burjuva ideolojisinin Türkiye'de savunulmasından başka nedir ki?" (*Kemalist Devrim*, Aydınlık Yayınları, 1977, s. 87) şeklindeki tanımı "Atatürkçülük, Atatürk'ün yaptığı işi yapmaktır; yani devrimciliktir" (*Aydınlık*, 20 Ağustos 2006, s. 3) diye değişebilir. Sorun buradaki tutarsızlık, tanımların istendiği gibi kullanılması değildir elbette. Çünkü her ikisinin de dayanakları hazırlanabilir, "somut durumun somut analizi" öne sürülebilir. Sorun, güce yaklaşabilmek için her türlü aracı seferber etmeye dönük bir siyaset algısının hazırda beklemesidir.

Millî bağımsızlık, anti-emperyalizm ya da millî demokratik devrim gibi dönemlerini belirleyen kilit kavramlar, eğer bir siyasal hareket güce yakın durmak istiyorsa mutlaka muhataplarını tespit edip, yaklaşacaktır. Bu kimi zaman "burjuva devrimcisi Kemalistler", kimi zaman "proter devrimciler/çağımızın Marksizm-Leninizm'i Mao Zedung düşüncesi", bazen "zinde kuvvetler" hatta "Türk Silahlı Kuvvetleri"nin varlığıyla mümkün olabilir. İşçi Partisi'nin Ağustos 2006'da açıklanan yeni tüzük önerisi ise Doğu Perinçek'in "Türk Devrimi'nin Milliyetçi, Halkçı ve Sosyalist birikimini Kemalist Devrim'i

Aydın liderliği bu hareketlere o dönemde sıradan köylü isyanları olmanın ötesine geçmelerini olanaklı kılan bir siyasal strateji çizmiştir. Üstelik maddi koşulları göz önünde bulundurulduğunda özellikle kimi sömürge ülkelerinde bu kesimin bir tür eğitimli alt sınıf, toplumun dışında kalmış bir grubu oluşturduğunu da görmek gerekir. Fakat bir kez siyasî bağımsızlık elde edilince bu kesim hızla elit pozisyonlarını doldurmuştur. Soğuk Savaş bitip de dünyanın eski gerçekliğinin esamisi okunmaz olunca, böylesi kimi Üçüncü Dünyacı teşkilatların politik çizgileri de tanınmaz hale gelebilmiştir.

Yukarıda aktardığımız bu modelin yeterli açıklayıcılığa sahip olabilmesi için bir Soğuk Savaş aktörünü daha eklemek gerekir. Çin Halk Cumhuriyeti ellilerin sonuna doğru Moskova kaynaklı dış politika hamlelerini Leninist ilkeler ve Stalin'in mirasına sahip çıktığını iddia ederek eleştiriyordu. Özellikle Kruşçev'in "barış içinde bir arada varolma" doktrini eleştiri oklarının hedefindeydi. Kimi Sovyet uzmanlarının nükleer çağda topyekûn

tamamlamak için birleştiriyoruz" sözleriyle başlayıp "1990'larda başlayan küreselleşme saldırısıyla birlikte Dünya yeniden Büyük Fransız Devrimi öncesine, demokratik devrimler çağına dönmüştür. Bu Tüzük ve Program'ın en önemli özelliği, 150 yıllık Türk Devrim dinamiğine dayanmasıdır. İşçi Partisi, Namık Kemal ve Mustafa Kemal'lerden günümüz devrimci kuşaklarına uzanan mücadelelerin kapsamlı bir değerlendirmesini yapmış ve bu programı ortaya koymuştur. Türkiye, emperyalizmin, küreselleşme adı altında bizi devletsiz, milletsiz, vatansız, ordusuz bırakma saldırısına, ancak devleti ve toplumu yeniden yapılandırarak cevap verebilir. Kemalist Devrim'i tamamlamak, Türkiye'nin zorunlu ve kaçınılmaz gündemidir" tespitiyle devam etmektedir.

Doğu Perinçek *Aydınlık Sosyalist Dergi*'den *Türkiye Gerçeği*'ne, *Proleter Devrimci Aydınlık*'tan *Aydınlık*'a yukarıda değinilen "güç" odaklarının siyasal pozisyonlarını kendi pozisyonu olarak da sunan yazılar yazmış, çıkarımlarda bulunmuştur. Bugün halen kimi sosyalistler tarafından sol içi sayılabiliyorsa bunu benzer güç arzusu ve beklentisine sahip pek çok insana borçludur. Doğu Perinçek'i MHP kurmaylarının bir bölümüyle Lozan'a çıkartma yapmaya götüren süreç, Türkiye sosyalist hareketinin milliyetçilikle hesaplaşmasını tamamlamamasıyla ulaşılan menzildir. ❐

DİPNOTLAR

1 Doğu Perinçek'in bulunduğu asıl kulvarla ilgili bkz. Bağış Erten, "Doğu Perinçek", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Milliyetçilik*, Cilt 4, Ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, 2004, s. 462-469. Yazıda Perinçek'in milliyetçilik ve onun hemen kıyısındaki konspirasyon teorileri ile yakın ilişkisi üzerine dikkatlice eğilinir. Burada tekrar aynı konulara vurgu yapılmayacaktır. Perinçek, Galiyevcilikten Kemalizme milliyetçilik tonu yüksek, siyasal şiddetini milliyetçilik sarmalında sınayan pek çok siyasal akımı sosyalizme içrek sayar. Kimi zaman devrimciliğe "libido" taşıyan bu milliyetçi hat, sol hareketleri düşman saymaya kadar uzanır. Kendi bulunduğu pozisyon açısından "doğru" olan bu tavra karşı, Perinçek'in sol içi sayılması ise Türkiye sosyalistlerinin Kemalizm, güç/iktidar ve milliyetçilik konusundaki tutumlarıyla doğrudan ilişkilidir. ■

savaş anlamına gelecek açılımlardan kaçınmak gerektiği yönündeki utangaç açıklamaları Pekin'de lanetleniyordu. Bu durumun çok pratik bir nedeni vardı Sovyetler Birliği kendi jeopolitik hesapları açısından İkinci Dünya Savaşı sonrası Yalta konferansı çerçevesinde oluşan küresel siyasî coğrafyadan memnun olabilirdi. Ama Çin Halk Cumhuriyeti için böyle bir durum söz konusu değildi. Makao ve Hong Kong gibi Çin ana kıtasının önemli parçaları hâlâ sömürgecilerin elindeydi. Tayvan'daki Milliyetçi Çin hükümeti başlı başına bir sorundu. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Çin'e ayrılan koltukta bu küçük ada devleti Çin ana kıtasını da temsilen, ABD'nin de desteğiyle oturuyordu. Hindiçin'de ve Kore yarımadasında Batı kampının askerî birlikleri konuşlanmış durumdaydı, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kıyısı olduğu denizler ABD donanmasının kontrolündeydi ve o dönemde Çin'in askerî gücü bunu karşılayacak kabiliyette değildi. Kısacası jeopolitik mülahazalar göz önünde tutulursa, Sovyetler'in tersine, ortada Çin'in için-

Marksizmin Maocu yorumunda sömürge ve yarı sömürge bağlamında ulusal kurtuluş ile sosyal devrim birbirinin ayrılmaz parçası olarak görülmüştür. Buna göre ulusal kurtuluşun gerçekleşmesi için ülkenin toplumsal yapılarının bir sosyal devrim ölçütünde değişmesi gerekir. Yani ulusal kurtuluş gerçekleşmeden sosyal devrim mümkün değildir.

de güvenle yaşayabileceği bir *pax* durumu yoktu. Sovyet dış siyaseti izolasyon politikasını kırmak üzerinden kurgulanırken, varolmak Çin Halk Cumhuriyeti için hâlâ temel bir sorundu.

1960 yılının 1 ve 15 Nisan tarihli *Kızıl Bayrak* nüshaları köprülerin atıldığını gösterdi. 1 Nisan nüshasında dönemin temel çelişkisinin emperyalistler yani ABD ile Sovyetler arasında değil onlarla sömürge ve yarı-sömürgeler arasında olduğu dile getiriliyordu. Yazılarda Sovyetler'den modern revizyonistler diye bahsedilirken, Çin Komünist Partisi'nin görüşleri ise Marksist-Leninistlerin görüşleri olarak tanıtılıyordu. Çinli kuramcılara göre barışçılığı savunan modern revizyonistler, yani Kruşçev'in Sovyetler'i, verili dönemin sömürgelerin ve yarı sömürgelerin tam bağımsızlığına ulaşması için çok uygun olduğunu gözden kaçırıyordu. *Kızıl Bayrak* Sovyetler'le arasındaki ayrılığı kendini Üçüncü Dünya'nın savunucusu olarak gösteren bir yerden ortaya koyuyordu. Bu tarihten sonra daha önce görmezden gelinen Çin-Sovyet sınır sorunları gibi meseleler uluslararası politika analistlerinin daha çok ilgisini çekecektir.

Uluslararası siyasete yaklaşımdaki bu farklılık '50'li yılların ikinci yarısı ve altmışlar boyunca etkisini hissettirmeye devam etti. Sovyetler Birliği Irak'ta General Kasım, Hindistan'da Kongre Partisi gibi komünist olmamakla birlikte ABD peyki haline de gelmemiş rejimlere karşı ılımlı bir tutum izleyip buradaki komünist partilerini de benzeri bir siyasî hatta yönlendirirken, Çin Komünist Partisi tüm bu örneklerde cephe siyasetini hep komünist sıfatını taşıyan grupların önderliğinde kurguluyor ve daha çatışmacı bir siyasî hat tavsiye ediyordu. Kabul etmek gerekir ki tam bağımsızlık hedefini haiz ve sömürge ya da yarı sömürgelerde faaliyet gösteren siyasî gruplar açısından Çin Halk Cumhuriyeti, Sovyetler'e göre daha kolay özdeşlik kurulabilecek bir örnek teşkil ettiği gibi, muhalefetteki bu kesim-

lerin kulağına da daha hoş gelmesi muhtemel olan bir politika öneriyordu. Kısacası Nixon ve Kissinger komünist kamptaki ayrılığa oynamaya karar verene kadar Çin Komünist Partisi dış politikada "kapitalist" dünyaya karşı sertlik yanlılığının bayraktarlığını yapacaktı.

Fakat ellilerin ikinci yarısından altmışlara kadar gelişen siyasî ortamın konjonktüründen çok daha önemli bir kuramsal araç Çin komünizmini Üçüncü Dünya komünist hareketleri açısından çekici kılmaktadır. Li Ta-Çao'nun Çin'den "proleter bir ulus" diye bahsetmesi pek çokulusal kurtuluşçu sömürge aydınının kendi toplumlarına dair sömürgecileriyle karşılaştıklarında geliştirdikleri algıya uygun düşmektedir: Bir avuç çıkarcı hariç topyekün ezilen bir ulus. Emperyalizm bu bağlamda toplumu dönüştüren bir güç olmaktan ziyade toplumdaki en geri unsurların sosyal pozisyonunu tahkim eden bir etki yapmaktadır. Üretim biçimlerini geliştirmesi bununla bağlantılı olarak yeni modernleştirici sınıfların yükselmesine hizmet etmemektedir.[9] Emperyalizmin her iki dünyanın, ulaşılmak istenen modernin ve kurtulmak istenen gelenekselin, en kötü biçimlerine yol açtığı tespiti sömürge ve yarı sömürge aydınları için yaşam deneyimlerine değen temel bir tespitti.

Proleterliğin sınıfsal değil ulusal düzeyde tanımlanması Üçüncü Dünya ulusal kurtuluşçuluğuyla komünist kuram arasındaki köprüdür. Fakat bu kolaycı bir milliyetçilik Çin komünizminin başat özelliğidir tespitine yol açmamalıdır. Pek çok komünist olmayan geleneksel ulusal harekette kendi toplumlarını yoksulluk ortak paydasında görecektir.[10] ÇKP sömürge ve yarı sömürge bağlamında ulusal kurtuluş ile sosyal devrimi birbirinin mütemmim cüzü olarak görmüştür ve kendi siyasî tarihi de bunu doğrular niteliktedir. Burada kastedilen aşamacı bir mantık güderek toplumsal yapıların iradi müdahalelerle transformasyonunun politik bağımsızlığın elde edilip, asgari bir millî gelişme düzeyine erişilmesinin ardından gündeme gelecek siyasî bir program olarak görülmemesidir. Tam tersine bizzat ulusal kurtuluşun gerçekleşmesi için ülkenin toplumsal yapılarının bir sosyal devrim ölçütünde değişmesi gerekir ve bunun tersi de doğrudur. Yani ulusal kurtuluş gerçekleşmeden sosyal devrim mümkün değildir. İki kavramın bu biçimde birbirine bağlanması, Marksist kuramın temel bir kategorisinin, sınıf savaşının, ulusal kurtuluş mücadelesinin ve kalkınma çabasının gerekleri doğrultusunda araçsallaştırılmasına yol açmıştır.[11]

Politik bağımsızlığını elde etmesine rağmen yarı sömürge durumundan kurtulamayan ülkelerin, yeni iktisadi ve siyasî durumun toplumda varolan geri yapılanmaları dönüştürmekte yetersiz kaldığı hatta tanı tersi bir etkide bulunduğunu gören kimi radikal aydınları Marksist kuramın Maocu yorumunu "tarihsiz halklarını" tarih sahnesine çıkartmak için tek etkin yol olarak görmüştür. Kautsky'nin sömürge sosyalizmlerinin hepsini bir tür milliyetçilik olarak gören yaklaşımındaki hataya düşmeden bu biçim ulusal kalkınmacı beklentilerin söz konusu toplumlardaki sosyal yapıların devrimci bir dönüşümünü de eşzamanlı olarak hedeflemeleri noktasında geleneksel milliyetçiliklerden ayrıldıklarını belirtmek gerekir. Bunun dışında Soğuk Savaş döneminin ve dekolonizasyon sürecinin kendilerine özgü mantıklarının da biçimlendirici etkilerini gözden kaçırmamak lazımdır.

Çin Komünist Partisi'nin, Soğuk Savaş durumunun hâkim mantığı olan reel sosyalizmler liberal demokrasiler karşıtlığı eksenini tanımayarak, sömürge ve yarı sömürgelere karşı ideolojileri ne olursa olsun emperyalist odakları karşı karşıya getiren söylemi teorik ifadesini üç dünya teorisinde bulmuştur. İthal edildiği coğ-

rafyalarda üç dünya kuramının lalettayin yorumlarının "proleter ulusların" komünistlerine çekici geldiği ortadadır. Çin deneyiminin esas olarak tarımsal yapıların hâkim olduğu bir ülkede yaşanması da benzeri sosyal formasyonların hâkim olduğu yerlerde ÇKP'nin itibarını artırmıştır. Dönemin siyasî konjonktüründe temel çelişkiyi uluslarıyla, uluslarını sömürenler arasında olduğunu iddia eden politik hattın mantıksal uzantılarından biri de, dönemin siyasî konjonktürü kapitalist süreçlerin yansıması olduğundan, kapitalist üretim biçiminin aldığı uluslararası biçimin bu üretim tarzı aşılana kadar hep bu şekilde kalacağıydı.

Sovyetler Birliği'nin tanımladığı uluslararası politika konjonktürüne bütünüyle yabancı bir eksen[12] çizen Çin Halk Cumhuriyeti yetmişlerle birlikte kendi diplomasisini bu doğrultuda sürdürmüştür. Bu bağlamda yukarıda varolma sorunu diye tanımladığımız jeopolitik dezavantajlarını tersine çevirmek için ABD'nin kendine sağladığı fırsatları değerlendirmekten çekinmeyecektir. 1971'de BM Güvenlik Konseyi'nde Çin'e ayrılan koltuğu elde etmesine de yol açacak sürecin başlangıcının Sovyetler'le yaşanan teorik kopuşa ve ertesinde geliştirilen üç dünya teorisi gibi uluslararası siyaset formüllerine dayandığını görmek gerekir.

Üçüncü Dünyacı politik hattın, özellikle yönetici sınıfı ABD yanlısı olan ülkelerde, daha ziyade ÇKP teorizasyonundan etkilendiğini görmek gerekir. Bu, Sovyetler'ın çizgisinin Üçüncü Dünyacılığa ters olduğu anlamına gelmez. Afrika sosyalizmi ya da Cemal Nasır Mısır'ından büyük ölçüde feyz alan Arap sosyalizmi deneyimleri kesinlikle Sovyet düşmanı değildi. Maocu siyasî hareketler ise özellikle yetmişlere gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin sosyal emperyalizm diye adlandırdıkları siyasetlerine karşı hınçlı bir karşıtlık siyaseti güdüyorlardı ve bunun tersi de doğrudur.

Ertuğrul Kürkçü'ye göre, Mihri Belli, Hikmet Kıvılcımlı'yla beraber, 1960'ların sol hareketine uluslararası sosyalist hareketin tecrübesini aktarma misyonunu yerine getirmişti. Belli'nin etkisi, Kıvılcımlı'ya kıyasla daha az teorik, daha 'pratik' – belki biraz da pragmatikti.

TÜRKİYE VE MAOCU GRUP

Türkiye solu, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyadaki yeni politik çerçeve hem ulusal hem de küresel düzlemlerde yeniden kurgulanırken, bu çerçevede yer bulmasını istemeyen yerel elitlerce ağır biçimde ezilmiştir. '40'lı yılların ikinci yarısında, daha yirmilerden itibaren sakatlanarak gelen geleneğin kendine yer bulma çabası ağır biçimde akamete uğratılmıştır. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı sonrası küresel politik konjonktüründe Türkiye solunun kitlesel bir politik güç olarak ortaya çıkışını esas olarak yetmişlerin başına tarihlemek gerekir. Türkiye solu bugün artık sona ermiş ve solun en yerleşik hale gelme fırsatını dünya çapında bulduğu bu tarihsel döneme gecikmeli olarak girmiştir ve bu durumun etkisini bugün dahi

üzerinde taşımaktadır. Türkiye solunun yirminci asrın son dönemine böylesine geç bir tarihte girmesi hem iki savaş arası dönemdeki yerel deneyimlerini bu ikinci doğuşuna doğrudan doğruya aktarma yeteneğini kısıtlayarak, hem tam da uluslararası komünist hareketin bölünmüşlüğünün olumsuzluklarının en ağır bir biçimde yaşandığı bir konjonktürde büyümesine neden olarak genelde habis sonuçlara yol açmıştır.

1960'larda Türkiye'sinde öncelikle sosyalist ufkun "millî bünyeyi rahatsız etmeden" varlığını tesis etmek, meşrulaştırmak gerekiyordu. Bunun için millîyetçi bir devlet geleneğini, sadece Aydınlanma döneminin insana dair değerlerinin Türkiye'de yeşermesini sağlayan rolüyle ele alıp, Batılılaşma kaygısını emperyalist Batı'nın yörüngesinden çıkaracak bir programla sunmak gerekiyordu. Sonuçta dünyanın doğusunda bunu yapabilmiş güçler vardı. O halde ilerici rolü baştan kabul edilen Kemalizm, ulusal demokratik devrimin gerçekleştirilmesi için bir ilk safha sayılıp, sosyalizm sosuyla güncellenirse, emperyalist devletlere karşı "tam bağımsız ve gerçekten demokratik" bir Türkiye "kurmak" mümkün olabilirdi. Nasır tarafından 1952'de gerçekleştirilen Mısır'daki darbe ve Mısır'ın o dönemden itibaren izlemeye başladığı 'üçüncü yol' ile Üçüncü Dünyadaki ulusal kurtuluş hareketleri, Avcıoğlu ile beraber diğer pek çok *Yön*cüyü de bu açıdan hem ilgilendiriyor hem de etkiliyordu. Mihri Belli'nin temsil ettiğini söyleyebileceğimiz grup ise ordunun 'geri bıraktırılmış' ülkelerde ilerici bir rolü olduğunu kabul ediyor, Stalinist bir mekanik tarih anlayışının gerektirdiği çizgisel şemayı izleyerek 'millî demokratik devrimin' orduyu yanına alarak gerçekleştirilebileceğini işliyordu.

Yön içindeki aydınları iki gruba ayırırsak Kemalizmin temel olduğu bir askerî devrim ve ilerici bir diktatörlüğü destekleyen CHP kökenli aydınlarla; TKP'den yadigâr, siyasî durum analizini Marksist belagâtle süsleyebilen, strateji ve taktik konusunda birinci gruptakilerden daha etkin ve gençlik hareketiyle teması kurabilmiş sosyalistler olarak tarif edebiliriz. 1965-1969 döneminde *Yön* ve TİP arasında gelişen tartışma da bu iki grup arasındaki ayrımı, onları bir arada tutacak şekilde beslemiştir. 12 Mart'a kadar bu şekilde tasnif edilmiş bir çizgi daha üstten bir ideolojik/siyasal bağlılığa, uluslararası konjonktürü hesaba katan bir "doğru çizgi" tercihine yönelmemişti. O döneme kadar hem Dev-Genç içindeki güçlü öğrenci hareketi liderlerini hem eski tüfekleri hem de TİP deneyiminin içinde yer almış insanları etrafına toplamış *Aydınlık Sosyalist Dergi* 1970 yılında Mihri Belli ile girilen bir tartışmanın ardından ikiye bölündü. Mihri Belli'ye isnat edilen tavır, kendisinin "Türkiye sosyalizminin Pekin'in tahlilleri veya tarifleri ile kurulamayacağı"na dair sözleriyle başlamıştı. Tartışmanın başını çeken grup derginin bölünmesiyle beraber *Proleter Devrimci Aydınlık*'ı (PDA) çıkarmaya başladı. Eğer sosyalizmin kurulması söz konusu ise Pekin'in önerilerinden niçin yararlanılmayacağı sorusu onları epeyce öfkelendirmişti. Aslında bir süre önce *ASD* içinde Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni* kitabı üzerinden Şahin Alpay'ın yazdığı yazı ile başlamış tartışma böylece kendi mecrasına taşınmış oluyordu.[13] Alpay'a göre "Türkiye proletaryası millî demokratik devrime öncülük edebilecek objektif ve sübjektif şartlara tam olarak sahip değildir. Proleter devrimcilerinin bugünkü başlıca görevi, proletaryayı bu şartlara kavuşturmak için mücadeledir." Yazıda işçi sınıfının devrimdeki önderliğinin objektif koşulları olmadığı tartışılıyor, böylece öncüyü ikame edecek diğer "fırsatlar" işaret ediliyordu. Şahin Alpay'ın devrimin objektif ve sübjektif şartlarını ve buradan hareketle cuntayla kurulacak ilişkiyi tartıştığı bu yazısına, Mahir Çayan *ASD* 15.

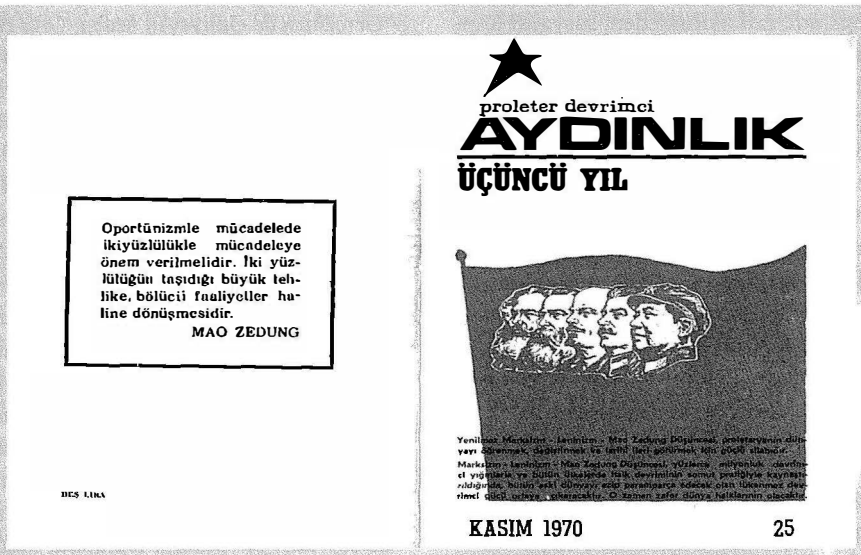
Oportünizmle mücadelede ikiyüzlülükle mücadeleye önem verilmelidir. İki yüzlülüğün taşıdığı büyük tehlike, bölücü faaliyetler haline dönüşmesidir.
MAO ZEDUNG

BEŞ LİRA

proleter devrimci
AYDINLIK
ÜÇÜNCÜ YIL

KASIM 1970 25

PDA'nın sınıf ve devrim tahlili, milliyetçiliğe ve Kemalizme fazlasıyla hayırhâh bir hat çiziyordu: "Türkiye'de topraksız, az topraklı ve orta topraklı köylülerin, işçilerin, esnaf ve zanaatkarın, aydınların, memur ve subayın, yabancı sömürücülerle ortaklık etmeyen sermaye sahiplerinin menfaati birdir. Bizim partimiz Milli Kurtuluş Cephesidir. Bizim partimizin komutanı Mustafa Kemal'dir." Hareketin çizgisi bugün de çok değişmemiştir.

sayıda cevap vermiş, yazının niteliğini sağ oportünist bir görüş olarak tespit etmişti. Bu süreç diğer Maocu hareketlerden farklı bir çizginin, *PDA*'nın ve PDAcılığın *kristalize* olmasını sağladı. *ASD* de bir süre sonra 29-30 Ekim 1970'de Mihri Belli ile yapılan toplantının ve Mihri Belli'nin kendi eski tüfekliğini dayatmasının ardından dağılacak ve Dev-Genç/THKP-C çizgisi[14] *Kurtuluş* ile kendi özerk konumunu ilan edecekti.

PDA, çıktığı günden itibaren (Ocak/Şubat 1970) proleter devrimci çizgi tarifini ve "Marksizm-Leninizm-Mao Zedung düşüncesi" teslisini kendi alamet-i farikası haline getirdi. Böylece ÇKP gibi uluslararası siyasette güç dengesinin içinde yer alan bir yapının doğal temsilcisi unvanına kavuşmuş oluyordu. Eylül 1970'te dergi sayfalarında "Sovyet modern revizyonizmi" ve "Ortadoğu'da modern revizyonizmin oyunu" gibi yazılara rastlamak sıradan olaylar haline gelmişti.[15] Kendilerini proleter devrimciler olarak adlandıran bu gruba göre Maocu siyasî çizginin takibi, Türkiye'de sosyalist hareketin döneme özelliğini veren silahlı mücadele tartışmalarını, "maceracılığı" bir kenara bırakarak proletarya partisinin önderliğinde devrime hazırlanmasını sağlayacaktı. Marksizmin 20. yüzyıl içinde ihtiyaç duyduğu atılımı, Mao'nun uzun soluklu bir mücadeleyi, ittifakları ve halk savaşını esas alan düşüncesinde aramak, bunu takip ederek sağlamak mümkündü. Mao önderliğinde Çin halkı 1949-1960 arasında kendi kaynaklarını kullanarak gelişmiş, sorunlarının bir bölümünü çözmüş, emperyalist güçlere karşı bağımsızlığını sağlama almıştı. Mao'nun, Stalin ve Sovyet iktisadına yönelttiği eleştirilerle "göz doldurur" bir ideolojik pozisyonu vardı. Mao ve Çin Devrimi, bir yandan bürokratik komünist parti yapılarını eleştiren, diğer yandan kendi içinden çıktıkları sınıflarla ilgili kendi konumlarını sürekli sorgulayan ve bir yandan da öykülerini okudukları halk savaşı/köylü mücadeleleri

karşısında eziklik hisseden, sosyalist kimliğini ancak kendisini feda ederek ispatlayacak kampus öğrencileri içinde Batı Avrupa'dan Amerika'ya kadar gündelik popülariteye sahipti. 1960'ların gündelik sol siyasal kültürü düşünüldüğünde kampuslerdeki radikallere karşı devrimin silahla değil, uzun erimli bir mücadeleyle, halk savaşıyla başarılacağını iddia etmek daha radikal bir pozisyon dahi sayılabilirdi. Aydınlık hareketinin de beşiği buydu. Köylerde yürütülen propaganda çalışmaları, üretici mitinglerine etkili katılım ve elbette bunlara bağlı yürütülen bağımsız Türkiye yürüyüşleri bu anlam dünyasının somut pratikleriydi.[16] Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Mülkiye ve Robert Kolej'den devşirilen kadrolarla Doğu Perinçek, Şahin Alpay ve Halil Berktay'ın *ASD* içinde başlattıkları tartışma ve daha sonra PDA'da süregiden çizgi bu tür bir siyasal ufku paylaşıyordu. Sınıf yerine daha gevşek bir halk kavramından söz etmek, Türkiye sosyalist hareketi içerisinde o sıralarda varlığı belirginleşmiş "darbe" için de daha rahat bir tespitler manzumesi sunuyordu. Madem emperyalizme karşı bir mücadele yürütülüyordu, burada olabildiğince geniş bir cephe içerisinde millî güçleri seferber etmek en önemli görevdi. Millî demokratik devrim tezi, *PDA* çizgisi ve diğer sosyalist siyasal hareketler arasındaki nüanslara rağmen halen ortak zemindi. Ama Çin üzerinden Türkiye devriminin yolunu çizmeye kalkınca yine MDDcilerin genelindeki özgücü çizgi ister istemez ortaya çıkacaktı.[17] *PDA* millî demokratik devrim fikrini, Stalin'in ideolojik mirasını sahiplenen ÇKP üzerinden meşrulaştırabiliyor, böylece hem parti çizgisini neye dayandırdığını hem de sosyalistliğini belirtmiş oluyordu. Oysa millî demokratik devrim fikrine içrek olan sınıfın yerine milleti koyan perspektif Galiyevcilikte bulunan, o zamanlar sosyalistlerce henüz iştahla kabul görmeyen bir "öz"e sahipti.

"Gerçekten de Galiyev'in hedefi, Orta Asya'daki, Sibirya'daki ve Rusya'daki Türkî halkları bir araya getirecek bir "Turan Federasyonu" kurmaktı. Galiyev, Rus Bolşevik Partisi'nin önderliğinde gerçekleştirilen devrimi, uluslararası ilişkiler bakımından mevcut tahakküm ilişkisinin devamı biçiminde yorumlamaktaydı. Dünya çapında sömürünün ve çatışmanın iki tarafı vardı: Uluslararası burjuvazi (metropol uluslar) ve sömürge halkları (Kakınç, 1998: 38). Galiyev, Marksist terminoloji kullanmakla birlikte, özünde bir "Üçüncü Dünya" milliyetçiliği yapar. O dönemde sömürge ve yarı sömürge niteliğinde bulunan, hatta Sovyet Devrimi ile sosyalist bir iktisadi-toplumsal-kültürel yapıya yönelmiş olsalar da esas itibariyle "Rus ulusu"nun "burjuvazi" niteliğindeki tahakkümü altından kurtulmamış bulunan Sovyet Müslümanlarının ve buna benzer halkların, öncelikle kendi ulusal (burjuva) devrimlerini yaparak ve böylelikle birer ulus-devlet olarak tarih sahnesine çıkarak, daha önceki tahakküm ilişkisini tersine çevirmesini istemektedir: "Sömürge ve yarı sömürgelerin metropoller üzerinde diktatoryası!". Burada, Marksizmin tersine, tarihin ilerletici öznesi "sınıf" değil, "ulus"tur" (Kakınç, 1998: 40).[18]

Bu özgücü çizgi kendisine 1960'ların sonundan itibaren MDD hareketi içinde yeniden yer bulabilmiş, bir anlamda tarihsel öncülüyle buluşmuştur. Türkiye için ulusal bağımsızlığın –hele de ardındaki bütün MDD güzellemeleri düşünüldüğünde– hayati sayılması, sömürücü sınıfların millîliği-Üçüncü Dünya devrimcilerinin "emperyalizmin ekmeğine yağ sürecek" hareketlerden uzak durmaları gereği[19] çerçevesinde ve sosyal emperyalizme karşı verilen mücadelede "Ne Amerika Ne Rusya Bağımsız Demokratik Türkiye" sloganıyla özetleniverir. Buralarda Lenin ve Stalin alıntıları devreye girer. Lenin'in

"Doğu Halkları Komünist Örgütleri Kongresinde" yaptığı konuşma "bağımsızlık" ve "anti-emperyalizm" tahlilleri/stratejileri için temel referanslar olarak sunulur. Bunların sunumunda dahi büyük devrimcinin adının arkasına sığınılmış, onu gücüne/etkisine güvenilmiş ve ancak oradan konuşulabilir bir hava mevcuttur; Lenin *Aydınlık* sayfalarında ancak MDD, Üçüncü Dünya söz konusu olduğunda kendine bir yer bulabilir. Onu önemli kılan noktalar sosyalist teori ve pratiğe yaptığı katkılar, sosyalizm tarihi açısından önemi değil, *Aydınlık*'ın ve Maocu analizlerin ne kadarına referans olabildiğidir. *Aydınlık*, zamanla kendisini ML partiler/hareketler dünyasının parçası sayarak uluslararası "mücadele" ve "analizlere" de dahil olur.

Rote Fahne'den aktarılan yazı aslında tüm Üçüncü Dünya'ya dair tahlilleri ve tespitleri tüm ML partiler açısından da özetler. "Lenin 1919'da, Doğu Halkları Komünist Örgütleri Kongresinde Asyalı komünistlere şöyle seslenmişti: *'Böylece sosyalist devrim sadece ve esas olarak, her bir ülkenin devrimci proletaryasının kendi burjuvazisine karşı verdiği bir mücadele olmayacaktır, hayır, sosyalist devrim, emperyalizm tarafından ezilen bütün sömürgelerin ve ülkelerin, bütün bağımlı ülkelerin uluslararası emperyalizme karşı verdiği bir mücadele olacaktır:'* Ve Lenin şöyle devam etmişti: *'Doğal olarak, nihai zafer sadece dünyanın tüm ileri ülkelerinin proletaryası kazanacaktır:.. Ancak biz, onların, bütün ezilen sömürge halklarının, özellikle de Doğu halklarının emekçi kitlelerinin yardımı olmadan zafere ulaşamayacaklarını görüyoruz'* (Lenin, *Eserler*, Cilt 30, Alm. Bas.)."[20]

Lenin proletaryanın kendi mücadelesini ve Üçüncü Dünya halklarının mücadelelerini birbirine bağlı mücadeleler olarak gördüğünü anlatırken, Lenin'den mülhem fikirler Alman Komünist Partisi ve kardeş parti olarak TİKP için şu *reductio absurdum*'a taşınır: "*Bundan dolayı kim yürütürse yürütsün, Üçüncü Dünya'daki her anti-emperyalist ve anti-hegemonyacı mücadeleyi; ne kadar ufak ve kararsız olursa olsun, emperyalizmi ve iki süper devleti zayıflatan her adımı desteklemek zorundayız* (s. 41, abç.)... *Hem halkları hem de onları ezen yönetimleri aynı anda desteklemek; bu nasıl olur? Şah yönetimi nasıl aynı anda hem mahkûm edilir hem de desteklenir? ...Bu, açık bir çelişkidir, diyorlar. Şüphesiz bu bir çelişkidir. Ama bu çelişkiyi biz yaratmıyoruz. Bu çelişki, nesnel gerçeğin bağrında taşıdığı bir çelişkidir (!)* (s. 42). *...Şu anda Mobutu yönetiminin devrilmesi için yapılan her türlü propagandayı mahkûm ediyorsak bunu, bu ülkedeki halk kitlelerinin sömürücülerine karşı mücadelesini reddettiğimiz için yapmıyoruz; bunu, sosyal-emperyalizm bu ülkeye saldırdığı ve burada kukla bir hükümet kurmak istediği için yapıyoruz. Bu görüşümüz, Afrika'daki yurtseverlere ve devrimcilere ve Zaire halkının çıkarlarına uygundur* (s. 42)."[21]

Özellikle Sovyet sosyal-emperyalizmi derginin sayfalarında daha fazla yer almaya başladığında bu sefer referanslar Marx'ın *Newyork Daily Tribune*'deki yazılarından devşirilir. Marx'ın 1853-1856'da Çarlık Rusya'sına dair yazdıkları SSCB'yi hedef alan bir üslupla sunulur. Marx'ın yazılarında geçen "...Çarlık Rusyasına karşı bütün halkların ortak cephesini kurmak" ya da "Çarlık Rusyasına karşı Avrupa Devrimi" gibi cümleler 1970'ler dünyasının siyaset sahnesine taşınarak Sovyet sosyal-emperyalizmine karşı verilecek mücadelenin tarihsel/ideolojik referansları olarak selamlanır![22] Aynı mantıkla devrimlerin önünde engel olan Sovyetler Birliği bu tespitin hemen arkasından yine Marx ve Engels alıntıları ile süslenmiş bir yazıda "Çarlık Rusyasının, Hitler'in ve ABD emperyalizminin geleneklerini devralan Brejnev, hegemonyacı girişimlerinde esas olarak askeri gücüne, siyasî baskı ve tehdide, Beşinci Kollarına ve önüne gelen herkese korku salmaya dayanıyor. Sosyal emperya-

TDKP - "Halkın Kurtuluşu": Gerilladan Partiye

AYDIN ÇUBUKÇU

THKO'NUN DOĞUŞU VE EVRİMİ: TOPLUMSAL VE TEORİK TEMELLER

'70'li yıllarda etkinlik gösteren bütün genç siyasî hareketler gibi, THKO da '68 gençlik eylemleri içinde doğmuştur. Dünya ve Türkiye hakkındaki değerlendirmeler, eylem tarzları ve genel olarak sol hareket hakkındaki eleştiriler konusunda anlayış birliği gibi ilişki noktaları, siyasal gruplaşmalara temel hazırlayan başlıca etkenler arasında sayılabilir. Bu düşünce ve eylem zemininde Ankara'da Hüseyin İnan, İstanbul'da Deniz Gezmiş etrafında toplanan devrimciler, önce FKF, sonra da Dev-Genç içinde, İstanbul'da ise DÖB'de[1] öne çıkan iki grup olarak, THKO'nun kuruluşunda rol oynadılar.

Aralarında Deniz Gezmiş, Cihan Alptekin, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan, Sinan Cemgil, Alpaslan Özdoğan gibi dönemin sevilen gençlik önderlerinin de bulunduğu Ankara ve İstanbul grupları arasında, 1969-1971 yıllarında "gerilla eğitimi almak ve emperyalizme karşı savaşmak" için gittikleri Filistin'de daha ileri hedefler için birlikte hareket etme eğilimi güçlendi.

"Parlamentarizm ile darbecilik arasına sıkışmış olmaya son veren", "savunmacı eylem çizgisinin ötesinde" ve "siyasal gündemi belirleyen" eylemler tasarlayan THKO çekirdeğinin "gençlik hareketinin sınırlarını aşan bir devrimci hareket" ve *onun örgütünü yaratma sorununu çözmek*, temel iddiasıydı. "Tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye" hedefini gerçekleştirebilecek siyasal programa ve devrim yapma isteğine sahip bir örgüt bulunmadığına dair görüş, THKO'nun kendi varlık nedenini açıklarken, siyasal ve taktik çizgisini de belirledi.

1967-71 arasında, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en yüksek ve radikal işçi-köylü hareketleri baş gösterdi. Bunlar, güçlü etkileri dolayısıyla diğer toplumsal muhalefet odaklarınca desteklendi;

listler 'hafıza-i beşerin nisyan ile malûl olduğunu', insanlığın geçmiş mücadeleleri unuttuğunu sanıyorlar" şeklinde ele alınır. Marx'tan alıntılanarak epigraf yapılan cümlede meram gayet nettir: "Rus ayısı, uğraşmak zorunda olduğu öteki hayvanların hiçbir şey yapamayacak olduklarını bildiği sürece, her şeyi yapabilir."[23]

Referans silsilesi içinde sınıfsal pozisyonlara bakış açısı, sömürücü sınıflara karşı takınılacak tavır da dikkate alınır ve herhangi bir tartışma, düşünme refleksi söz konusu olmadan siyasal hareketin rotası çizilir: "Bugün temel güç, hegemonyacılığa karşı çıktıkları ölçüde sömürücü sınıfları da dahil tüm ezilen milletlerdir. Stalin'in dediği gibi ezilen milletlerin sömürücüleri, ezen milletlerinkinden farklıdır. Çünkü onlar başka milletlerin emekçilerini sömür[me]mektedirler."[24] Aslında bu tür sınıfı dışlayan, her türlü siyasal etkililiği emperyalizme karşı verilecek zararla ölçen, dolayısıyla sınıfın yerine milleti koyarak özgücü bir tavrı çeşitli biçimlerle tanımış Galiyevizm, Türkiye'deki çeşitli çevre/hareketlerce (*Kadro*, *Yön*, *Aydınlık*) en doğru, "bize en uygun" yol olarak tanımlanabilmiştir. Elbette bu tür

yükselen öğrenci hareketiyle önemli ölçüde bağlandı. Mücadelenin kitlesel-leşmesi ölçüsünde olmasa da, köylü hareketinde anti-emperyalist temalar da yer bulmaya başladı. Özellikle öğrenci gençliğin dolaysız desteği ile gerçekleşen mitinglerde, toprak ve taban fiyat uygulamasına ilişkin talepler kadar anti-emperyalist sloganlar da yer buluyordu. Köylü hareketiyle devrimci gençlik arasındaki ilişkiler, kırsal alanlarda da sosyalizm sempatizanı bir gençlik kitlesinin oluşmasına temel sağladı. FKF ve sonra da Dev-Genç, düzenlenen her köylü mitingine, katılımcı ya da doğrudan örgütleyici olarak katıldı. Köylüler devrimcileri tanırken, devrimci gençlik kitlesi de, kendi mücadelelerini güçlendiren, umutlarını canlandıran köy adlarını bayraklarına, sloganlarına taşıdılar: Söke-Serçin, Değirmenözü, Atalan, Göllüce...

Kır yoksullarının ve topraksız köylülerin, küçük üreticilerin yığınsal hareketi, özellikle MDD saflarında hâkim olan "halk savaşı yoluyla kırlardan şehre doğru gelişecek devrim" görüşünü güçlendirdi.

THKO'nun önder kadroları ve ilk gerilla hareketine katılanlar, öğrenci ey-

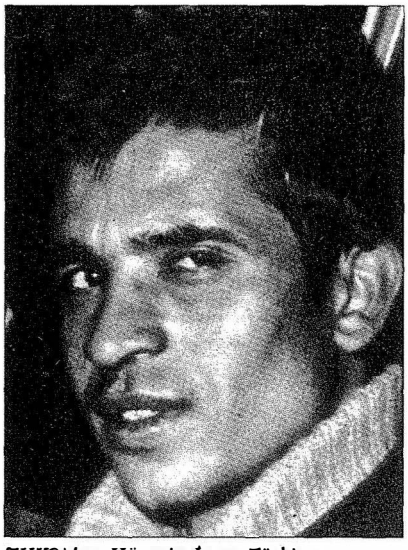

THKO'dan Hüseyin İnan, Türkiye Devriminin Yolu*'nda, 1960 sonrasında ordunun sınıfsal yapısı değiştirilerek halktan tecrit edildiğini, sömürü düzenine ortak edildiğini yazıyordu.*

lemlerinin yanı sıra, işçi-köylü mitinglerinde, köylerde, fabrika semtlerinde yapılan toplantılarda da birbirlerini tanıdılar, ileriye dönük tasarılar geliştirdiler. Kırdaki her kıvılcımda, bozkırı tutuşturacak bir güç görerek heyecanlanan gençler, bulundukları her kırsal alanda, aynı zamanda "yakında ve bir gün mut-

çevreler için Galiyev'i tasfiye etmiş bir Stalin mevcutken, her iki ismi de kendi ideolojik dayanakları arasında saymanın çelişkili bir tarafı yoktur. Belki de yukarıda da aktarıldığı gibi "Bu çelişki, nesnel gerçeğin bağrında taşıdığı bir çelişkidir"!

Elbette Maocu hareketlerin kendi tarif ettikleri bu çelişik tahliller kadar önemli bir nokta daha vardır. Üç dünya tahlilinin bir aksını teşkil eden Üçüncü Dünya ülkelerine karşı tutum ve davranışlar ya da özetle samimi bir ilgi. Oysa *Aydınlık* sayfalarında bulunan bu tür bir ilgi değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi ÇKP'nin ve ÇHC'nin dünya üzerinde temsil ettiği konum ve güç *Aydınlık* çevresi için yeterli bir siyaset etme alanıydı. Bu alanın içinde elbet kardeş partiler, farklı ülkelerdeki siyasal gruplar ve çerçevesi çok geniş çizilmiş Üçüncü Dünya'nın anti-emperyalist yönetimleri silsilesi mevcuttu. Bu tür parti/hareket/anti-emperyalistler silsilesi dergi sayfalarında yer aldıklarında, hatta günlük yayımlanmaya başlayan *Aydınlık*'ta yer bulabildiğinde ancak o büyük ve güce dayalı siyaset oyununun, uluslararası siyaset sahnesinde kapabileceği rol ve ilgiye tekabül ede-

laka" başlatacakları gerilla savaşı için gözlemlerde de bulunuyorlardı.

Özellikle İstanbul'da işçi sınıfı hareketi içinde de, gençlik hareketinin önemli sayılabilecek ilişkileri vardı. Başta Deniz Gezmiş ve Cihan Alptekin olmak üzere, pek çok öğrenci lideri, Singer, Demirdöküm, Sungurlar, Horoz Çivi, gibi büyük grev ve fabrika işgallerinde işçilerin yanında yer almış, 15-16 Haziran 1970'de gerçekleşen büyük işçi eyleminde de etkili biçimde rol oynamışlardı. Yaygın bir yanlış görüşün aksine, bu gerçek, gençlik önderlerinin yalnızca öğrenci hareketinin bir ürünü ve ilgilerinin yalnızca üniversite ve gençlik sorunuyla sınırlı olmadığını da göstermektedir. Bu, THKO'nun sonraki gelişme evrelerinde kendisini hissettirecek bir başka özellik olarak değerlendirilmelidir.

* * *

Öte yandan uluslararası komünist harekette yaşananlar, küçük burjuva devrimciliğinin (Guevaracılık vb.) "pasifizme ve oportünizme" karşı alternatif olarak algılanmasına götürüyordu. Bu da, THKO'nun düşünsel ve pratik biçimlenişini önemli ölçüde etkiledi.

Başta Vietnam kurtuluş savaşı olmak üzere, güneydoğu Asya ve Latin Amerika'daki gerilla mücadeleleri ve halk savaşları, Fransa, İtalya, İngiltere, Almanya ve Amerika'da yükselen kitlesel devrimci gençlik eylemleri, oluşum halindeki her siyasî eylemi ve düşünceyi etkiliyordu.

Aynı dönemde, *"Sosyalizmin anavatanı"* Sovyetler Birliği ve SBKP, "Prag Baharı"nın da etkisi altında, tümüyle *"devrimden korkan"*, ulusal ve toplumsal kurtuluş savaşlarının karşısında yer alan bir odak olarak değerlendiriliyordu. Marksist partilerin yozlaştırılmasından, emperyalizme karşı mücadelelere yeterince destek verilmemesine kadar kabarık bir *"suç dosyası"*na sahip '60'lı yılların SBKP'si ve ona paralel hareket eden partiler gelişen mücadeleye önderlik edip devrimci örnekler sunacak durumda görülmüyorlardı. *"Kruşçevci revizyonizm"*in *"barış"* kavramını esas alan propagandası, inandırıcılıktan uzak *"hümanizm"* söylemi, *"barışçıl yarış"*, *"barışçıl geçiş"*, *"kapitalist olmayan kalkınma yolu"* gibi tezleri, hareket halindeki dünyayı tanımlamaktan ve hareketin etkenlerini kendi etrafında birleştirme yeteneğinden uzaktı. Diğer yanda ise, ÇKP, *"pro-*

cek değerlerle konumlandırıldılar. TİKP eğitim okumaları listesinde ancak devletlerin ya da fakültelerin ilgisine benzer bir ilgiyle yer bulabildiler.[25] Ezilen ulusların dünyanın emperyalist "iki süper devleti"ne karşı verecekleri mücadelenin ve uluslararası anti-emperyalist dayanışmanın ancak bir dış siyaset sorunu olabilmesi anlamına da gelebilecek bu durum aslında bu tür hareketlerin kendi çizgileri için çelişik değildir. Ancak Kemalizmin içinde bulunan Üçüncü Dünya karşısında kendini Batı'ya ait görme, böbürlenme hali bu sefer daha soğuk bir "kardeş partiler" fikriyle iktibas edilir. ÇKP içinde uluslararası kıdemlendirmede herhalde Aydınlıkçılar kendilerini Sudan'daki hareketin önünde görmek durumundadırlar. Ama *Aydınlık* için bu herhangi bir rahatsızlık yaratmayacaktır. Belki de bu özgüvenin etkisiyle Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi karşısında NATO'ya karşı çıkan ve ayrılınmasını talep eden dergi,[26] 1977'de Hollanda Marksist-Leninist Partisi ile yapılan dostluk yazışmasında onları ürkütecek derecede ve Sovyet sosyal-emperyalizmine bir set olarak NATO'yu savunabilmiştir.[27] MLPN bu mektubunda

letaryanın öncü rolü", "proletarya diktatörlüğü" ve *"kitlelerin devrimci şiddetine dayanan devrim"* kavramlarını kullanan oldukça sert bir eleştiri fırtınası estiriyordu ve militan devrimci duygulara daha yakın duruyordu.

Bu arada, anarşist teori ve pratiğin tarihsel köklerinin oldukça güçlü olduğu Latin Amerika *"solcu"*luğu da, Küba Devrimi'nin *"az sayıda kararlı devrimci"* eliyle gerçekleşmiş gibi değerlendirilen içeriği ve Che Guevara kimliği üzerinden etkili oluyordu. THKO kurucuları, bu kaynaktan özellikle Che Guevara aracılığıyla mücadele anlayışlarını oluşturacak hayli zengin malzeme derlediler.[2]

Sistemli bir *"parti-cephe-ordu teorisine"* sahip olan Maoculuk, "ayırt edici bir teori ve politika" arayışında olan hareketleri derinden etkilerken, THKO etkili gerilla savaşını her türden teorik çalışmadan daha çok önemseyen tercihi nedeniyle görece bu etkiden masun kaldı.

Kuruluşu döneminde THKO önderleri, MDD hareketi içinde, genel olarak *Türk Solu* ve *Aydınlık* dergisinde işlenen temel tezlerden çok farklı görüşlere sahip değillerdi. Özellikle Kemalizm "millî cephe", "işçi-köylü ittifakı" gibi konularda MDD hareketi içindeki diğer fraksiyonlar tarafından da paylaşılan tespitlerde, THKO'nun farklı, aykırı bir görüşü yoktu. Ancak *"askerî darbe yoluyla devrim"* görüşünü savunanlarla ilişkileri daima reddetmişler, bu çevrelerin eklentisi olarak davranan MDD'cilerle sert tartışmalar yürütmüşlerdir. Bir başka tartışmanın konusu olan ÇKP-SBKP arasındaki çatışma ise, "Castro ve Ho Şi Minh nasıl davranıyorsa öyle davranırız" diyerek gündem dışında tutuluyordu. Bununla birlikte, ÇKP'ye ve önderi Mao Zedung'a sempatiyle bakılıyor, SBKP özellikle halk savaşlarına karşı soğuk davranması, Filistin davasına açık destek vermemesi gibi konularda eleştiriliyor, "revizyonizm" kavramı, bu çerçevede şekilleniyordu. Bütün bu etkiler, Hüseyin İnan tarafından cezaevi koşullarında kaleme alınan "Türkiye Devriminin Yolu" başlıklı broşürde çok açık olarak görülebilir.

THKO'NUN YENİDEN İNŞASI VE TDKP: ÖZELEŞTİRİ SÜRECİ

1974-75 yıllarında THKO'nun hayatta kalan ileri kadroları örgütün merkezî

"Sovyetler Birliği'nin doğrudan saldırısına karşı NATO'nun askerî gücünün yerini tutacak, proletarya dışında bir siyasî hareket olmadığı sürece NATO'dan derhal çıkılmasını desteklemiyoruz. Ama, ABD emperyalizminin tahakkümü altındaki NATO'nun karanlık geçmişini de iyi biliyoruz" sözlerine yer verir.

1976'da SBKP ve ÇKP arasındaki tartışmalar köprüler atıldıktan sonra dolaşıma sokulan kavramlarla, "sosyal-faşizm", "sosyal-emperyalizm" hatta bunların hepsini hızla geçerek "SSCB'nin Nazizmi"ne kadar uzandı. Kendisini ağırlıklı olarak köylü ve fakir bir ulusun sosyalist devleti olarak konumlayan, bunu adeta övünç mesabesinde ele alan ÇKP için durum, anavatanda kendisini rahata almış SBKP'nin dünya devrimcilerini terk ettiği yönündeydi. ÇKP'nin resmî görüşünce dünya "Üç dünya teorisi" tahliliyle, 3 kategoriye ayrılıyordu. Birincisi "iki süper devlet" diye ifade edilen Sovyetler ile ABD; ikincisi diğer "ileri kapitalist" ülkeler; üçüncüsü de geriye kalanların temsil ettiği "Üçüncü Dünya". Bu tasnif ağırlıklı olarak ABD ve "gulaş yenebilen sosyalizm"in temsilcisi SSCB ile "ötekiler" ara-

yapısını yeniden kurdular ve özeleştiri sürecini başlattılar. Gerilla mücadelesinin kısa sürede yenilgiye uğraması, önder kadroların kaybedilmesi, geriye kalan kadrolar arasında, önce yalnızca askerî-teknik açılardan değerlendirilip eleştirildi. Ancak bunun herhangi bir ilerleme sağlamadığı görüldüğünde, özeleştiri derinleştirildi. Siyasî, ideolojik ve toplumsal kapsamda geliştirilen özeleştiriyle ulaşılan sonuç, *"kitle çizgisi"*, *"parti"*, *"işçi sınıfı öncülüğü"* gibi kavramların önem taşıdığı yeni bir politika arayışı oldu.

Sosyal ve ekonomik yapı değerlendirmesi, Kemalizm, proletarya önderliği, partinin rolü ve önemi gibi temel konularda revizyonizmin etkisi altında kalındığını tespit eden özeleştiri, proletaryayı devrimci bir parti içinde örgütlemeyi başlıca görev olarak önüne koyuyordu. Önderlerinin idam sehpasında *"Yaşasın Marksizm-Leninizmin yüce ideolojisi"* sloganıyla can vermiş olması, geçmişten kalan en önemli miras olarak tanımlandı.[3] *"Marksizm-Leninizme ve işçi sınıfına yöneliş"* olarak adlandırılan bu yeni süreçte, devrimci şiddetin ve şiddete dayanan devrim fikrinin savunulması belirleyici bir özellik olarak korunuyordu. Revizyonizm *"tüm teorik temelleriyle"* eleştirilirken, ilk THKO'dan farklı olarak, artık yalnızca SBKP'nin güncel pratiğiyle yetinilmedi; uzun bir tarihsel süreçte SSCB'de *"kapitalizme dönüş"* temeli üzerinde yükselen bir politik ve ideolojik bütünlük olarak değerlendirildi.

THKO'nun, ÇKP ve Mao Zedong çizgisini kendisine daha yakın bulmasında, SBKP'nin Stalin'e yönelik eleştirileri karşısında, ÇKP'nin Stalin'i savunuyor görünmesi belirleyici bir rol oynadı. SBKP tarafından ileri sürülen *"Bütün Halkın Devleti"* kavramı karşısında, *"Proletarya Diktatörlüğü"*nün ve Marksizm-Leninizmin yüksek sesle savunulması, eleştiri ve özeleştiri için bir dayanak olarak gösteriliyor, geçmiş dönem ve mevcut siyasal örgütler de bu açıdan eleştiriliyordu. Bununla birlikte THKO, aynı dönemde faaliyet gösteren Maocu ya da temel kaynaklarını ÇKP'den derleyen diğer genç siyasal hareketlerden farklı olarak, *"Mao Zedung Düşüncesi"*nin iddia edildiği gibi, *"çağımızın Marksizm-Leninizmi"* olduğu görüşünü hiçbir zaman paylaşmadı.

sındaki "çelişmeye" göre biçimleniyordu. Kruşçev'in hiç de "şık" olmayan bir şekilde dile getirdiği bu sosyalizm anlayışıyla ele alındığında Çin ancak pirinç yenebilen bir sosyalizm idi. Dolayısıyla başından beri köylülüğe dayandığını, fakir bir halkın omuzlarında yükseldiğini övünç kaynağı olarak sunan ÇKP için SBKP'nin yaptığı ikrardan başka bir şey değildi. Bu nedenle Çin kaynaklarınca yazılan resmi komünist tarihin Stalin'i yüceltirken, ardıllarını "revizyonizm" ile suçlaması, bu suçlamayı genişleterek ilerletmesi kaçınılmazdı.

Dünyayı adeta kentler –dolayısıyla tüketim, doygunluk, refah, rehavet, sosyalizme sırtını dönmek– ile köyler dolayısıyla yoksunluk, zaruret, yoksulluk, bilenme, sosyalizme bağlılık– arasında bölen bu zihniyet *çelişki*yi de buradan türetiyordu. *Aydınlık* çizgisinin bu duruma uyarlanması çok zor olmadı. Anti-kapitalist özünden soyutlanmış, kendisi siyaseten bir araca dönüştürülmüş ve milliyetçiliğin çeşitli varyasyonlarını bünyesinde muhafaza edebilen bir anti-emperyalizm oldukça işlevseldi. Türkiye şartlarında MDD tezlerinin ruhuna sinmiş bir şekilde

"Üç Dünya Teorisi" adı altında yürütülen ve *"günümüzde dünya devriminin temel çizgisi"* olarak tanımlanan politikayı da, Marksist devlet teorisi, sınıf mücadelesi teorisi ve uluslararası pratiğin verileri bakımından kuşkuyla karşıladı. Özellikle, *"iki süper devlete karşı mücadele esastır"* diyen Maocu teze karşı, *"iç gericiliğe karşı mücadelenin"* merkezî görev olarak saptanması, kesin bir ayrım çizgisi koyuyordu ve bu eleştiriler, AEP önderi Enver Hoca'nın eleştirilerini açıkça dile getirmesinden önce THKO içinde önemli ölçüde geliştirilmişti. Daha sonra, bu teoriye karşı açıktan cephe alınacak Maoculukla olan bu mesafeli ilişki tümüyle kesilecektir.

YENİ KOŞULLARDA YENİ ÖRGÜT BİÇİMLERİ VE YENİ ARAÇLAR

'70'li yılların ilk yarısında, örgütlenmeye ve harekete geçirilmeye hazır bir sempatizan kitlesinin bulunması, THKO'nun Anadolu'da da gelişmesi için temel sundu. Esasen ciddi bir örgüt şemasına, hiyerarşiye, tüzük ve programa sahip olmayan ilk THKO'nun efsanevi etkisi, biçimsel bir çatıyı da artık gerekli hale getiren koşullarla karşı karşıyaydı. Bir siyasî gazetenin yayımlanması ihtiyacı da bu koşulların sonucudur.

Halkın Kurtuluşu gazetesi, 1976 yılında, artık belli bir erginlik dönemini tamamlamış hareketin *"legal merkezî yayın organı"* olarak doğdu.

Halkın Kurtuluşu, "Kolektif bir ajitatör ve kolektif bir propagandacı ve kolektif bir örgütleyici" olacak, hareketin, kitlesel ilişkilerinin örgütlenmesi amacına hizmet edecekti. "Herkese iş, köylüye toprak, halka hürriyet" sloganı bu dönemin temel sloganlarından biriydi. İşçi sınıfının mücadelesine ve örgütlenmesine olduğu kadar, topraksız köylülerin de her hareketine büyük önem veren bir çalışma tarzını benimseyen THKO, feodal kalıntıların güçlü ve Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelere de yöneldi. Esasen, geniş sempatizan çevrelere sahip olduğu bölgede, bu avantajı değerlendirmeye çalıştı.

Bu dönemde, illegal *Yoldaş* dergisi (Kürtçe olarak da *Heval*[4]) "THKO Merkez Yayın Organı" olarak, gizli basımevlerinde ortalama 20 bin basılıyor, örgüt içiyle sınırlı olmaksızın dağıtılıyordu. Güncel konuları işleyen illegal

mevcut olan Kemalizme "mazlum milletler arasındaki Türkiye" sloganıyla ayrıca meşrulaştırma gereği duyulmayan bir şekilde bağlanılmasını, devletlu ilişkileri muhafaza etmeyi, TİKP'yi ÇKP düzeyinde kaale alınır bir örgüt olarak sunmayı, buradan elde edilen güç mantığınca "siyaset yapmayı" kolaylaştırıyordu. Yoksulluğun ve yokluğun bir erdem olarak sunulması ve bunun üzerinden kitleleri belirli bir hınç mantığıyla beslemeyi sürdürebilmek her türden kitlesel mobilizasyonda işe yarayacak bir faaliyetti.

Mao'nun devrimi Çin toplumunun "on bin yıllık mücadele azmi"ne bağlayan, geçmişi de bugüne teyelleyen, dolayısıyla yeni kurulmakta olan sosyalist toplumu, aslında kökeni ve zemini çok uzun bir geçmişe dayayarak tarif etmesi komünist kimliğinin kuruluşunu da belirliyordu. Bu tür vurgular *Aydınlık* sayfalarında genel bir sosyalizm anlatısının talîliğinde ancak sloganlarda kendine bir yer bulabiliyordu. "Yaşasın Marksizm-Leninizm Mao Zedung Düşüncesi" kalıbı da benzer bir işlevin yanı sıra ÇKP konsolosluğu gibi faaliyet gösteren, kendisini ancak büyük bir egemen gücün yedeğinde tanımlayabilen,

bildiriler ise, yüz binlerce basılıp elden dağıtılabiliyordu.

Üniversitelerdeki etkisine paralel olarak kırsal kesim gençliğini de çevresinde toplayan THKO, *Halkın Kurtuluşu* gazetesinin çıkışıyla iki yönlü bir gelişme gösterdi.

Birincisi; gazete, öngörüldüğü gibi, daha geniş halk yığınlarına ulaşabilmek için gerçekten etkili bir araç haline geldi ve gazetenin dağıtım ve haber ağı, yığınsal örgütlenmeyi güçlendirdi. Diğer yandan gazete, politik hattın, propaganda ve ajitasyonun oturacağı temelin netleştirilmesinin yakıcı bir ihtiyaç olduğunu, yeni ve değişik yayın araçlarıyla desteklenmesi gerektiğini gösterdi.

Özellikle, "sosyo-ekonomik yapı ve devrimin yolu" problemi, diğer siyasî hareketlerle tartışmalarda bir ayrım noktası olmak bakımından belirleyici bir önem taşırken, "merkezî yayın organı"nın bu konuda belirsiz sloganlarla yetinmesi mümkün değildi. Türkiye, "yarı feodal ve yarı sömürge" bir ülke olarak değerlendirilmekle birlikte, kapitalizmin özgün gelişme yoluna ve mevcut düzeyine, buna bağlı olarak da işçi sınıfının mücadelesine ve örgütlenmesine güçlü vurgular yapılıyordu. Ajitasyon ve propaganda çalışmalarında da, işçi sınıfı hareketi esas alınıyor, büyük fabrikalarda ve işçi havzalarında örgütlenmeye özel bir ağırlık veriliyordu.

Ekim 1978'de toplanan THKO Konferansı, işçi sınıfına yönelme konusunda ortaya çıkan zaafları tespit ederek, bunları ortadan kaldırmaya yönelik kararlar aldı. *"Diğer ezilen sınıflar arasındaki çalışmayı bir yana itmeksizin, sanayi (şehir), tarım (kır) özellikle de modern sanayi işçileri arasındaki çalışmayı esas almalıyız."*[5]

Özeleştiri sürecinde, *"proletarya öncülüğü"* kavramı konusunda hiçbir tereddüt kalmamıştı. Kent küçük burjuvazisinin ve köylülüğün demokratik devrimde işçi sınıfının müttefiki olarak rol oynayacağı da, aynı derecede kuşku götürmeyen saptamalardandı. Bu noktada yapılan vurgu, THKO'yu iki bakımdan diğer genç siyasî hareketlerden ayırıyordu. İşçi sınıfının öncülüğü, örneğin Mahir Çayan tarafından *"esas olarak ideolojik öncülük"* olarak tanımlanmıştı ve aynı kökenden doğan pek çok siyasal hareket için de hâlâ aynı biçimde savunuluyordu. Yine genç si-

böylece Türkiye'deki diğer Maocu hareketlerden kendisini oldukça "net" bir şekilde ayırt edebilmiş PDA geleneğine "resmî" temsilcilik görevinin verilmiş olduğunu gösteriyordu. "'Aydınlık çevresi' Türkiye'deki Maoculuğun ilk temsilcisi, odağı oldu ve önceleri o da 'esinleniyormuş' gibi göründü. Fakat gerçekte ÇKP'nin o tantanalı tezlerinin gerisindeki soğuk, Çin'in devlet çıkarını, hesabını içeren reel politiker mantığı sezen, o mantığa hizmeti esas alan eğilimlerden biri, belki de ilkiydi. Türkiye'de bu türün tek, yegâne temsilcisi Aydınlık çevresi oldu ve hep de öyle kaldı. ÇKP'nin 'Halk Savaşı' tezlerinin çekim alanına giren herkes bu tezlerin adeta Türkiye bayiliğini yapan Aydınlık çevresine yanaştı, dahil oldu veya ilişkiye geçti. Ama bir süre sonra Aydınlık çevresinin o tezlerle ilişkisinin 'bir başka' olduğunu anlar anlamaz –çoğu kez açık ve silinmez bir öfkeyle ayrılıp– kendi yoluna gitti. 'Aydınlık çevresi' orada Halk Savaşı tezlerinin değil, ÇKP merkezinin, dünya güçler dengesinin bu yeni yükselen gücünün 'temsilcisi', tâbisi olarak kaldı."[28]

Batı'yı ya da gelişmiş toplumları neredeyse yalnızca zengin oldukları için suç-

Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun (THKO) politik manifestosu olan Türkiye Devriminin Yolu*'nda Hüseyin İnan, "işçi sınıfının, mücadelenin ve devrimin öncülüğünü yaparak" partide örgütleneceğini, "köylülerin ise halk savaşının temel gücünü ve en büyük insan kaynağını" oluşturacağını yazar.*

yasal hareketlerden ve İbrahim Kaypakkaya tarafından temelleri atılmış olan TKP-ML/TİKKO (Türkiye Komünist Partisi- Marksist-Leninist / Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu) da işçi sınıfının rolünü, *"kırlardan gelişecek halk savaşının gelişmesinin belli bir aşamasına"* erteliyordu.

THKO ise, işçi sınıfı öncülüğünü *"ideolojik, siyasî, örgütsel-fiili öncülük"* olarak, her birine ayrıca vurgu yapılmış terimlerle tanımlıyordu. Bunun lamaya dönük bu mantık Türk modernleşmesinin içindeki yarıklara oturan aşağılık komplekslerini ancak kitleler içinde onarılabilecek bir siyasî dile, güya sosyalizan diskurlarla yoğrulmuş komplo teorilerine tahvil ediyordu. Dünya üzerinde ulusal kurtuluş savaşı veren halklar, eğer M-L (Maoculuk diye okumak gerekir) çizgisinde bir partiden yoksunsalar (yine yoksunluk) aldatılıyor, emperyalizmin oyununa geliyorlardı. Sadece partinin varlığı da yetmeyebilirdi. Parti yöneticileri de "Mao Zedung düşüncesine" düşman "Sovyet modern revizyonizminin" kuşatması altındaydılar ve "doğru M-L çizgisi" ÇKP'ye bakarak takip edilmeliydi.

Bu noktada Aydınlık hareketinin diğer "millî" hareketlerle ortaklaştığı Batı algısına değinmek gerekiyor.

MİLLİYETÇİLİK VE BATI ALGISI

Klasik milliyetçi hareketlerde Batı bir yandan modernizmin imkânlarını kullanabilen, bunu keşfetmiş olmanın gücüyle müreffeh ve rasyonel bir kamp olarak tanımlanırken, elde ettiklerini diğer toplumların ellerindeki kaynakları sömür-

gereği olarak İstanbul başta olmak üzere, İzmir, Adana, İskenderun, Mersin gibi sanayi ve liman kentlerinde *Halkın Kurtuluşu* gazetesi ekseninde kitlesel örgütlenmeler gerçekleştirmeye çalıştı.

* * *

Özeleştirinin diğer bir önemli unsuru, *"küçük burjuva devrimciliğine ve bireysel terörizme"* karşı mücadele idi. Bu yalnızca THKO'nun kendi geçmişiyle hesaplaşması olarak kalmadı, aynı zamanda, o dönemde etkisini büyük ölçüde artırmış bulunan yeni siyasal hareketlerin örgüt ve eylem tarzlarını da eleştiren bir kapsamda genişletildi.

THKP-C kökenli yeni siyasal oluşumların Mahir Çayan'ın teorik mirası üzerinde kendi aralarında şiddetli bir tartışmaya girdiği bir zamanda, THKO, Çayan'ın *"Kesintisiz Devrim"* genel başlığı altında topladığı görüşlerini sert biçimde eleştirdi. Ardından İbrahim Kaypakkaya'nın görece daha sistemli ve köklü bir "kır anarşizmi" içeren görüşleri eleştirildi. Her iki eleştiri de, esas olarak, işçi sınıfının devrimde öncülüğü, proletarya partisi, "silahlı propaganda", "politikleşmiş askerî savaş stratejisi", emperyalizm, faşizm gibi kavramlar ekseninde geliştirildi. Bu süreçte, eleştirilerde temel kaynak olarak kullanılan Marx, Engels, Lenin ve Stalin'in eserleri yaygın olarak okundu, köy kahvehanelerine kadar inen olağanüstü bir tartışma ortamı yaşandı. Bugün, Çorum'da, Tunceli'de, Kahramanmaraş'ta, Adana'da, büyük kentlerin kenar semtlerinde, Marksizmin klasiklerini sayfa sayfa okuyarak birbirleriyle ateşli tartışmalara girişen köylüleri, gecekondu kadınlarını, işçi-işsiz gençleri tasavvur etmek bile güçtür.

"Küçük burjuva devrimciliğinin eleştirisi" süreci, THKO'nun kendi içinde bölünme yaratmadı. Örgüt, tek vücut halinde hem kendi geçmişine hem de güncel eğilimlere karşı mücadele etti. İşçi sınıfı içinde çalışmayı esas alan yeni yönelim, bu eleştirilerle daha da güçlendi. Parti ve öncülük kavramlarının netleşmesi, daha sonraki etkin mücadele için dayanak sağladı.

"Modern revizyonizme, burjuva ve küçük burjuva sosyalizmine karşı bayrak açma" THKO'nun örgütsel ve programatik evriminin belirleyici dayanaklarını oluşturdu. Bir bakıma, THKO'nun bir *"grup örgütü"*nden çıkarak, siyasal

meye dönük kullandığı, Batılı değerlerin bunlara maruz kalacak toplumların kendi iç dengelerini/kültürlerini bozacak şekilde ve emperyalist bir mantıkla kullandığı için mahkûm edilir. Türk milliyetçiliği içinse Batı, bir yandan kendisini yoketmeye yönelmiş bir düşmandır. Diğer yandan eğitim sisteminden hukuka, iktisadiyattan gündelik hayata Batı gibi olunmak, o gelişmişlik düzeyine ulaşmak temel meseledir. Dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin değişik dönemlerinde görülebilecek bir yarılma ortaya çıkar. Chatterjee'ye göre sömürgeci (oryantalist, Avrupa-merkezci) söylem ile milliyetçi söylem ortak bir paydayı paylaşmaktadır. Buna göre perifeerideki milliyetçilikler, bir yandan Batı'nın imal ettiği, ancak evrensel olarak kabul edilen, ilerleme, modernleşme, medenîleşme standartlarını benimserken, diğer yandan da kendisi gibi olmaya, özüne dönmeye çalışır. Yani, bir yandan Batılılaşmaya, yani modern olmaya çalışılırken diğer yandan da ulusun kirlenmemiş, öz kimliği ortaya konmaya çalışılır. Chatterjee, bu çelişkinin daha iyi kavranması için, milliyetçi söylemde sorunsal ve tematik düzeylerde yaptığı ayrımı devreye

partiye dönüşmesi, burjuva ve küçük burjuva sosyalizmine ve modern revizyonizme karşı mücadeleyi sert bir biçimde sürdürmesinin ürünüdür denilebilir. Çünkü, bu *"bayrak açış", "az sayıda kararlı devrimcinin eylemine"*, seçkinciliğe, halktan kopukluğa, öncüyü halkın yerine geçirmeye karşı bir mücadelenin genişletilmiş, teorik olarak derinleştirilmiş hali olmuştur.

KİTLE İÇİNDE SİYASAL ÇALIŞMA

THKO, 1977 seçimlerinde Tunceli, Kahramanmaraş ve Çorum'da bağımsız adaylarla seçimlere katıldı ve ciddi oy oranlarına ulaştı. Tunceli ve Çorum adayları, seçimi az farkla kaybettiler. Seçimlere katılma, gerek kitle içinde siyasî çalışma yürütmek gerekse değişik mücadele biçimleri içinde kadrolarını eğitmek için başvurulan bir yol olarak, verimli sonuçlar doğurdu.

Fakat asıl kitlesel gücünü gençlik içinde bulan THKO, YDGDF (Yurtsever Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu) aracılığıyla yurt çapında örgütlü bir gençlik gücü oluşturuyordu. YDGDF, 50 bini aşkın üyesiyle, ülke çapında bir siyasal güçtü. Sıkıyönetim koşullarında kongresini yasadışı olarak yapmayı başaracak kadar da disiplinli bir örgüttü.

Haftalık *Halkın Kurtuluşu* gazetesi, ortalama 50 bin civarında satılıyor, kampanya dönemlerinde bu sayı 80 bine ulaşıyordu.

1978 yılı Mart ayında yayımlanmaya başlayan *Parti Bayrağı* dergisi, Marksizm-Leninizmin teorik zenginliğiyle kadroların buluşmasını amaçlıyordu. Gerek diğer siyasî hareketlerin eleştirisinde, gerekse yurt ve dünya sorunlarının incelenmesinde, bu dergi önemini bugün de koruyan araştırmalar yayımladı. Gençlik derneklerinden, kahvehanelere, işyerlerine kadar inmiş bulunan sert güncel siyasî tartışmalarda *Parti Bayrağı*, elden ele dolaşan bir kaynak olarak kullanılıyordu. *Parti Bayrağı*, Türkiye'nin sosyoekonomik yapısı, sol ve sosyalist hareketin eleştirel incelenmesi, sınıf mücadelesinin pratik sorunları, ulusal sorun, uluslararası komünist hareketin sorunları gibi konularda kapsamlı araştırmalar ve tartışma yazıları içeriyor ve bütün genç siyasal hareketler içinde ciddi tartışmalar yaratıyordu.

"Komün Yayınları" ve "Yıldız Yayınları", hareketin teorik kitaplığını oluş-

sokar. Bir ideolojinin iddiaları, bu iddiaların gerçekleştirilmesinin pratik ve programatik biçimlerinin tanımlanması düzeyi o ideolojinin sorunsalıdır. İdeolojinin haklılaştırıcı yapıları yani o ideolojinin iddialarının desteklenmesi ve meşrulaştırılması için öne sürülen kanıt ve argümanlar düzeyi ise ideolojinin tematiğidir. Sorunsal düzeyde kendisini durağanlığa ve geriliğe mahkûm eden Batı/merkezin iddialarının yanlışlanması hedeflenirken tematik düzeyde "milliyetçi düşünce 'Doğu-Batı' ayrımına dayalı aynı özcü kavramlaştırmayı, aşkın konumdaki incele-

yen özne tarafından yaratılan aynı tipolojiyi ve dolayısıyla Batı biliminin Aydınlanma-sonrası dönemde kurulan aynı 'nesnelleştirici' bilgi prosedürlerini kabul eder ve benimser. Sonuç olarak, milliyetçi düşüncede içsel bir çelişki vardır, çünkü tam da reddetmeye çalıştığı iktidar yapısına denk düşen temsilî yapının bilgi çerçevesi içinde akıl yürütür."[29]

Bir yanda Batı-dışı toplumların bilim ve teknoloji için Batı'ya mahkûmiyeti ve bunlardan yararlanma talebi yer alırken diğer yandan özünde mükemmel bir toplumun Batı'nın örf ve âdetleri ile kirlen-

turmayı amaçlayan diğer kurumlardı. Marx, Engels, Lenin ve Stalin'in, bazı temel eserleri bu yayınevleri tarafından çevrilip basıldı.

Ayrıca, "Halkın Kurtuluşu Yayınları" adı altında da, daha çok tartışma ve eleştiri yazıları içeren birkaç broşür yayımlanmıştı.

Bu arada örgüt, kapsamlı bir iç tartışma sürecinde ÇKP etkilerini ve buradan kaynaklanan eğilimleri eleştirmeye yöneldi. "Üç Dünya Teorisi"nin yanı sıra, *"çok sınıflı ve çok kanatlı"* parti teorisi, *"Proleter Kültür Devrimi"*, devlet ve sınıflar konusundaki teoriler yanında; "Mao Zedung Düşüncesi"nin kendisi de diyalektik ve tarihsel materyalizmle karşıtlık halindeki felsefî temelleriyle eleştirilerek reddedildi. Aynı konulardaki eleştirilerini dünya çapında açıkça dile getiren AEP (Arnavutluk Emek Partisi) ile "kardeş parti" ilişkisi de bu süreçte doğdu.

TDKP'NİN KURULUŞU, ÖRGÜT YAPISI VE ETKİSİ

Kazanılan büyük kitle ve militan gücü, ulaşılan teorik-programatik düzey, partileşme sürecine girildiğini kabul etmek için yeterli görüldü ve THKO, Ekim 1978'de TDKP-İÖ (Türkiye Devrimci Komünist Partisi-İnşa Örgütü) adını aldı. 2 Şubat 1980'de de, TDKP I. Kongresi yapıldı. TDKP Kongresi, örgütün sınıf yapısının %30 oranında işçilerden oluştuğunu belirliyordu. Bazı il organlarında yönetici kadrolar arasında işçiler çoğunlukta bulunuyordu. Buna rağmen, sınıfla olan bağların zayıflığına dikkat çekilen değerlendirmede, *"işçi sınıfını kazanma mücadelesi"*nin sürdürülmesindeki eksikliklere de değiniliyordu. İzmir'de TARİŞ fabrikalarında günlerce süren direnişte, Adana'da işgal ve grev[6] biçimlerinde sürdürülen işçi hareketlerinde, Maraş ve Çorum'da faşist katliam girişimine karşı halk direniş komitelerinin oluşturulması ve günlerce süren silahlı savunmanın örgütlenmesinde, DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'in öldürülmesini protesto gösterilerinde TDKP oldukça etkin bir biçimde yer almasına karşın, "işçilerle birleşme" hâlâ zayıf ve kalıcı bağlar oluşturmaktan uzak olarak değerlendirilip eleştiriliyordu. 1980'de, "Halkın Kurtuluşu" ile "Dev-Yol"un temelini oluşturduğu ittifakla kutlanan 1 Mayıs'ta,

mesi tehlikesi büyük bir dert oluşturur. Bu denklemin özcü yanlarını bir yana bıraksak dahi bilim ve teknolojiye mahkûmiyet kısmı aşılamaz bir sorun olarak milliyetçi hareketlerin çelişkisini tahkim eder. Teknolojik üstünlük ziraatten sanayiye, gündelik yaşantıdan makro ekonomik dengelere kadar geniş bir alanı etkisi altına alacağı ve bu alanlarda teknolojik yatırımlardan ilerleme/kalkınma hedefleri nedeniyle geri durulmayacağına göre, teknolojinin beraberinde getirdiği ilişkileri bağımsız ilişkiler gibi ele almak mümkün olmayacaktır. Makineleri gemilere yükleyip limanlara indirmekle işin bitmediği bu süreçte, milliyetçi hareketler direnme noktalarını toplumlarının özündeki iyiliğe dayandırmak, bunu yüceltmek, teknolojik olarak tartışamadıkları bir konuda diyalogu manevi alanın kıymetli olması hususuna çekerler. Milliyetçilerin bu pozisyon alışı, sosyalizmi ulusal bir direniş ideolojisi olarak sunan hareketlerde bağımsızlık savaşlarına, millî savunmaya, bağımsızlık savaşındaki önderin manevi şahsına ve başarısına tahmil edilerek karşılanır. Millî değerlerin özü olarak milliyetçilerin savunduğu Batı karşı-

yurt çapında bir milyona yakın insan bir araya gelmişti ve bu, yaygın kanaatin aksine, yasadışı sol güçlerin halktan/kitlelerden kopuk olmadığının da bir göstergesiydi. Yine de, TDKP, *"kitleleri seferber edebilme gücü"* ile, *"proletarya ile sıkı bağlar içinde"* olmanın aynı şey olmadığını sık sık hatırlatarak, militanlarına işçi sınıfı içindeki çalışmayı ilerletme görevi veriyordu. Buna uygun olarak, TDKP, üretim ve bölge esasına göre örgütleniyor, hücreleri örgütün temel birimleri olarak kabul ediyordu. Bu, eylemlerin planlı ve denetimli yürütülmesi kadar, demokratik merkeziyetçilik ilkesinin partiye hâkim kılınması bakımından da gerekli görülüyordu. Ayrıca TDKP, *"gizlilik yöntemleri ve pratik örgütlenmesi bakımından, günümüze kadar Türkiye'de ulaşılmış en ciddi ve dayanıklı örgüt"* olarak varolmasını da hücre örgütlenmesini "yeraltı" örgütlenmesinin bir zorunluluğu olarak benimsemesine borçlu olduğunu ifade etmektedir.

Örgütün yasal yayın organlarından *Parti Bayrağı* 1979'da Sıkıyönetim tarafından kapatılıp süresiz yasaklandı. Bir süre değişik adlarla yayımlandı. *Halkın Kurtuluşu* ise, sıkıyönetim sonrası, önce İzmir'de basılarak ülke ölçeğinde gizli, yarı gizli dağıtılmaya devam etti. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra tamamen sustu. Partinin merkezî yayın organı olarak, illegal merkez yayın organı *Devrimin Sesi* yayımlanmaya başladı. Nisan 1981'de TDKP, merkezî yapısının önemli ölçüde yok olmasına yol açan ağır bir darbe aldı. Merkez Komitesi'nin büyük çoğunluğu tutuklandı. Yaklaşık 4 yıllık bir "suskunluk" döneminden sonra, illegal *Yoldaş* ve TDKP Merkez Yayın Organı *Devrimin Sesi*, 1985'te yeniden yayımlanmaya başlanıp örgütün açıklamalarına göre, 20-25 bin arasında basılıp dağıtılmaya devam edildi.

1990 Şubat (1. Genel) Konferansı'ndan sonra özellikle işçilerin kitlesel siyasî etkisini güçlendirmeye yönelik örgütlenme biçimlerinin yaratılması çalışmaları partinin son dönemdeki faaliyetlerinin karakteristiği oldu. Bunun bir devamı olarak TDKP doksanların ortalarından itibaren, *"işçi ve halk hareketiyle birleşme hedefi doğrultusunda yenileyerek geliştirdiği platform"* ekseninde çalışmalarını sürdürmektedir. ❐

sındaki ontolojik iyilik, bu sefer sosyalizan bir etiketle ulusal bağımsızlık fikrine gömülür. Bu nedenle ulusal kurtuluş savaşçıları olarak Mustafa Kemal ve Mao Zedung bir resmin iki yüzü gibidir.[30] İkisini ortaklaştıran, ulusal bağımsızlık fikriyle sarmalayan ve söylediklerini olabilecek yegâne doğrular olarak kabullenen bir tavır *Aydınlık* için sorgulanması gereken bir durum değil, eşyanın tabiatı gereğidir. Gündelik dilde nasıl ki baş öğretmen, ulusun banisi Mustafa Kemal söz konusu ise, dünya devrimci hareketinin iki cephesinden birinin kurucusu ve lideri de "Büyük Önder ve Büyük Öğretmen Mao Zedung..."dur. Ancak Mao bu sefer yalnızca kendi ulusunun değil, dünya proleter devrimcilerinin ve "Üçüncü Dünya'nın anti-emperyalistleri"nin de banisi oluverir. Bu noktada özellikle Kültür Devrimi, Batı karşısında, bütün burjuva değerlere yönelen ve onlardaki kötülüğü komünist toplumun bağrından söküp atmaya dönük bir hamle olarak ayrıca ele alınmalıdır.

1966'da Mao, devrimci coşkuyu canlandırmak için Büyük Proleter Kültür Devrimi'ni (Wuchanjieji Wenhua Dage-

DİPNOTLAR

1 DÖB (Devrimci Öğrenci Birliği), İstanbul'da Deniz Gezmiş ve arkadaşları tarafından, "FKF İstanbul sekreterliğinin eylemsizliğine karşı" Ekim 1968'de kuruldu. İstanbul'da etkili gençlik kuruluşu TMGT (Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı) 27 Mayıs geleneğinin temsilcisi durumundaydı; dolayısıyla yeni gençlik hareketinin talep ve ihtiyaçlarına uzaktı. FKF İstanbul Sekreterliği ise, TİP üyesi gençlerin yönetimindeydi ve gençlik eylemlerini -örneğin, 68 Haziran boykot ve işgalleri- onaylamıyor ve engellemeye çalışıyordu. DÖB, hem Millî Demokratik Devrim stratejisini benimseyen, hem de FKF merkeziyle uyumlu bir mücadele anlayışını taşıyan gençleri temsil ediyordu.

2 Latin Amerika devrimciliğinin Türkiye'deki etkisi, Küba Devrimi ve Che'nin yanı sıra, Tupamaros gerillalarının sansasyonel eylemlerinin ve Carlos Mariquella'nın *Şehir Gerillası* adlı kitabında dile getirdiği yöntemlerin az-çok benimsenmesi biçiminde de görüldü. Özellikle THKP-C'nin efsanevi Tupamaros eylemlerini örnek alma eğilimi, THKO tarafından reddedildi. Carlos Mariquella, aykırı önermeleriyle kısa süre heye can yaratıp çabuk silindiyse de, "şehir gerillası", "silahlı propaganda", "politikleşmiş askeri savaş" gibi kavramlar THKP-C literatürüne etkili bir biçimde girdi.

3 THKO'nun 1974 öncesi dönemdeki Kemalizm değerlendirmesinin sergilendiği temel kaynak, THKO Davası'nda mahkemeye verilen savunmadır. Bu dönemde Kemalizm, Türkiye sol hareketinin hemen hemen tümünde olduğu gibi, işçi-köylü-subay-aydın ittifakına dayanan ve burjuvazinin ve eşrafın büyük ölçüde karşı durduğu anti-emperyalist bir devrimin ideolojisi olarak görülmektedir. THKO, kendi mücadelesini de, "2. Millî Kurtuluş Savaşı" olarak tanımlamaktadır. Kurtuluş Savaşı ve Kemalizm hakkındaki bu görüşlerin kaynağında Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni* adlı kapsamlı ve etkileyici eserinde ileri sürülen görüşleri de kapsayan ve Mihri Belli eliyle kurulan "Millî Demokratik Devrim Stratejisi" bulunmaktadır. Kuşkusuz, bu değerlendirmeler yalnızca Mihri Belli'ye mal edilemez. TKP'nin bütün eski kadroları, küçük farklarla teorinin inşasına katkıda bulunmuşlar, program ve taktik planlarda buna bağlı kalmışlardır. Deniz Gezmiş'in idam sehpası altındaki sloganı, bu güçlü ve kadim köklerin sorgulanmasını başlatan bir etki yapmıştır.

4 Kürt sol hareketlerinin bile henüz Kürtçe yayın yapmadığı bir zamanda bu oldukça önemliydi.

5 THKO ve TDKP ile ilgili bilgiler, *Konferans Belgeleri* adlı kitaptan alınmıştır. Derleyen, Ali Eldeniz, Evrensel Basım Yayın, 1992.

6 Bu yaygın ve derin örgütlenme sayesinde 12 Eylül darbesi, Adana'da, sendikal konfederasyonların yanı sıra hemen tüm siyasal grupların da karşı tutumuna rağmen, fabrika komiteleri ve hücrelerine dayanarak, tamamı TDKP tarafından örgütlenip yönetilen 20'den fazla fabrikada ortak taleplerle günlerce sürdürülen il ölçekli genel grevle karşılandı.

ming) başlatmıştı. Kültür Devrimi sadece devrimci coşkuyu ateşlemek için değil, Büyük Atılım'la söz konusu olan ekonomik çöküntüyle başedebilmek, yolundan saptığına inanılan SSCB Bolşevik Devrimi'nin özünü koruyabilmek ve ÇKP'yi bu tür sapmalardan uzak tutmak, siyasette kentlere dayalı bir toplumsal katmanlaşmanın ortaya çıkmasından sakınmak gibi birtakım beklentilere de cevap vermek üzere düşünülmüştü. Mao bu noktalardan hareketle Kültür Devrimi için dört ana hedef belirledi: Daha önce belirlenmiş ardılların yerine son dönemlerde geliştirdiği düşünceleri benimseyen yeni önderleri getirmek; ÇKP'yi yeniden düzenlemek; Çin gençliğine devrimci bir deneyim kazandırmak; eğitim, sağlık ve kültür alanlarında seçkinci eğilimleri azaltmak için siyasal çizgide bazı değişiklikler yapmak. Kültür Devrimi hem ÇKP kadroları arasında (Kızıl Muhafızların kurulması ve radikal bir süreçte etkin olmaya başlamaları) hem de Çin halkı için bir tür siyasal aşırı-mobilizasyon haline dönüştü. Mao'nun beklediği eleştirellik ve dinamizm yerine kliklerin çarpışmaları ve toplumsal sağaltımın şiddet üzerinden

Çin Kültür Devrimi, hayatın her alanını "proleter-devrimci" ilkelere göre tanzim ederek "sadeleştirme", sınıfsal-kültürel ayrıcalıkları budama ve toplumsal ilişkileri "düzleyerek" eşitleme şiarıyla, 1960'lar/70'ler dönümünün uluslararası devrimci sol dalgasını çok heyecanlandırmıştı. Sonraları, bu politikanın topluma totaliter bir zihniyeti zerk ettiği ve insan eyleminin özerkliğini boğduğu, idrak edilecekti.

çözülmeye çalışılması 1976'da Mao'nun ölümüne kadarki devreyi kapsıyordu. Kültür Devrimi, Batı'da daha etkili bir siyasal propaganda aracına dönüştü. Yukarıda değinildiği üzre yoksulluğun ve asıl toplumsal sınıf olarak köylülüğün öne çıkarılması Batı metropollerinde ML takılı partilerin ve gençlik hareketlerinin siyasallaşma süreçlerini belirledi. Böylece ait olmadıkları bir toplumsal sınıfla ve sadece yoksulluk propagandası ile "çelişki"de taraf oldular. Burjuva sanatı, siyaseti, kültürü yok edilmesi gereken şeytanlar olarak kabul edilip, başları ezilirken, belirli bir otantikliği haiz her tür etkinlik de aksi şekilde yüceltilir hale geliyordu. (Çin'de keman çalmak emperyalist Batı kültürünün içimize sızmış aracı olarak kabul edildikten sonra Kızıl Muhafızların sokaklarda topladıkları diğer enstrümanlarla beraber kemanları da yakmalarında garipsenecek bir durum yoktu dolayısıyla. Bir tür şeytan çıkarma ayini.) Türkiye gibi ülkelerde ise kendini modernleşme misyonunun da taşıyıcısı sayan hareketlerde bu sürecin yansıması bundan farklı olacaktı. TİKP için Kültür Devrimi dergi sayfalarında ancak Dörtlü Çete tasfiyesi gibi virajlarda anılıyordu.[31]

Mao'nun ölümünü takip eden aylardaki sayılarda (*Aydınlık*, Kasım 1976 ve Aralık 1976) bu tür iktidarın çehresi ile ilgili *Peking Review* yorumlarına rastlamak mümkündür. Mao'nun ölümünden sonra dörtlü çetenin yargılanması ya da parti yönetiminde meydana gelen değişimler *Aydınlık* sayfalarında yer alır. Gözler ışıltıdan görmez olmuştur. Kültür Devrimi ile ilgili olarak yapılan şu çevirideki satırlara karşı körlük alabildiğine kesifleşmiştir:

> *"[Liu Şao-çi ve yandaşları] Başkan Mao'nun devrimci çizgisine her alanda karşı çıkmak için ellerinden geleni yaptılar. Kapitalist 'sömürünün kendine özgü erdemleri' olduğundan ve 'yeni-demokratik düzeni sağlamlaştırmak'tan dem vurdular; kooperatiflerin sayısını son derece*

azaltarak Şanzi yi bao uygulamasına giriştiler; Çing Sarayının İçyüzü *ve* Vu Sun'un Hayatı *gibi gerici filmleri göklere çıkardılar ve* Görevden Uzaklaştırılan Hay Cuy *adlı oyunun eleştirilmesine karşı direndiler"* (abç.) (*Aydınlık*, Ağustos 1976, 66, s. 44).

Siyasî bir mücadele bir oyunun niteliğiyle bile anlaşılabilir hale gelmiştir. Olaylar karşısında buna benzer yorumlar, niyet okumalar halen bir *Aydınlık* geleneğidir. Oysa Kültür Devrimi süresince Dörtlü Çete ve Deng Siao Ping arasındaki gidiş gelişler, Deng'in itibarının hainlikle, yoldaşlık arasında salındığı dönemler *Halkın Sesi* sayfalarında da epeyce yer almış, Deng 1978 baharında parti içindeki nüfuzunu sağlamlaştırana kadar Pekin'deki bu siyaset hamlelerine karşı Aydınlık hareketi doğru kıbleyi seçebilmek için epeyce sıkıntı yaşamıştı.

Bunun dışında Kültür Devrimi, *Aydınlık* çevresi için Batı'daki ML partilerde olduğu gibi kurucu bir kimlik eksenine denk düşmez. Gericiliğin Türkiye içeriği düşünüldüğünde Kemalist kazanımlar (tiyatro, resim, müzik vb.) toptan vazgeçilip, bir kalemde silinebilecek ya da burjuva mahsülü olarak yaftalanabilecek "araçlar" değildir. Bu nedenle burjuva alışkanlıkları reddetmek, insanlara burjuva kimlikleri nedeniyle günah çıkarttırmak proleter kimliklerinin "çelikleşmesini", "fasulye lapası kimliklerden" kurtulunmasını sağlamanın bir yolu olarak ortaya çıkıyordu. Proleter devrimcilik bunun belirteci gibi, üzerindeki ağırlığın altında ezilen bir tarifti. Konuşulmuş, tanımlanmış, belirli bir inanç ve buna bağlı etik değerler silsilesi olarak bir sosyalist kimliğin içerisinde değil, kendini bağlı olduğu asıl gücün/merkezin temsilciliği ile sınırlamış, siyasal etkinliğini, siyasal ağını bunun etrafında örmüş bir "kimlik"in tarifi olarak öne çıkarılıyordu. Komünal davranış biçimleri geliştirmek, burjuva ilişki tarzlarını teşhir ve tel'in etmek, bütün bu cemaat aidiyetini pekiştirecek bir parti/partili kimliğini sürekli teyakkuzda tutmak, köy çalışmalarına kesintisiz devam etmek, köylerdeki insanların –hatta gecekondulardaki halkın– yabancılık çekmeyeceği, kendisine yakın bulacağı bir kıyafetle örgütlenme/propaganda çalışması yürütmek Maocuları etraflarındaki diğer siyasî hareketlerden ayırt eden noktalar olarak öne çıkıyordu.

Aydınlık çevresinin Üçüncü Dünyacılık ve Maoculukla ilişkisi fazlasıyla iktidar ve güç mantığına, siyasî "sağlam" pozisyona verdikleri öneme dayanmaktadır. Bunlar kuşkusuz "çevrenin" siyasal jargonunu etkilemiş, önce Türkiye'deki sol/sosyalist hareketlere karşı aldığı pozisyonları belirlemiş daha sonra da dünya sosyalist hareketi içindeki tavırlara "karşı kamp" mantığıyla yaklaşmayı getirmiştir. Bunların ötesinde ve önemle üzerinde durulması gereken nokta 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında moda olan, küçük burjuva aydın hareketinin darbe yoluyla iktidara el koyabilmesinin aracı olmuş millî demokratik devrim tezlerinin Aydınlık çevresinin kendisini haklılaştırdığı çerçeveyi de pekiştirmesidir. 1971'e kadar "ilerici" darbeyi yapacak ve iktidarı "millî demokratik devrimciler"le paylaşacak bir ordu fikri mevcuttu. Ordu anti-emperyalist mücadelenin en büyük dayanağı haline gelmişti. Böylece bir yandan "ikinci ulusal kurtuluş" savaşı veriliyor –böylece hem Üçüncü Dünya'nın anti-emperyalist heyecanına katılınıyor hem de siyasetteki güç oyunlarının etkin tarafı haline geliniyor– diğer yandan sosyalist bir iktidara "yaklaşılıyordu". Oysa darbe her şeyi alt üst etmişti.

1974'ten sonra ortaya çıkmaya başlayan ve '71 döneminin mirası üzerine oturduğunu iddia eden örgütlerin hiçbirinde o noktadan itibaren ordunun ilerici bir unsur olduğuna dair tespitler duymak mümkün değildir. PDA'cılar ise 12 Mart'a

kadar başta dahil oldukları MDD'ci çizgi sanki hiç yokmuş gibi hareket etmeye başlamışlar, 12 Mart'tan sonraki yargılamalarda ordunun tarihte oynadığı gerici ve faşist rolden bahseden bir savunma yapmışlardı. Bu savunmalarının ÇHC'yi desteklemeye başlamalarından sonra Mao'nun halk savaşı taktiğine yöneldikleri bir sırada yapılmış olması önemlidir. Zira 1975'ten itibaren yukarıdakine tam ters bir şekilde TİKP olarak varlıklarını sürdürürlerken 'başat çelişkinin' emperyalist ülkelerle Üçüncü Dünya arasında olduğuna karar vermişler ve bu durumda 'millî çelişme' ve 'yurt savunması' esas nokta olmuştur. Kendilerinin her an mümkün bir SSCB saldırısına karşı teorik argümanlarını peş peşe sıraladıkları bu süreç 12 Eylül yargılamalarında, "biz her zaman millî savunmayı ve millî orduyu savunduk" şeklinde dava belgeleri arasındaki yerini alacaktır. *Aydınlık* dergisinde yer alan manşetlerde ya da yazılarda Sovyetler Birliği'nin "sıcak denizlere inme hayali" ÇKP üzerinden anlatılan sosyal emperyalizm tezleriyle beraber sunulurken, *Aydınlık* aynı zamanda "millî" anlatıya da sahip çıkıyor, "millî savunma"nın sahih sözcüsü olarak söz alabiliyordu.[32]

SSCB'ye yönelik tutum o kadar ileri götürülür ki 1970'ler boyunca Türkiye sosyalist hareketi içerisinde sağlam bir hat oluşturan anti-faşist mücadele, "millî" mitosu zedeleyecek bu tür bir çatışma ortamında Aydınlık hareketince "sahte solcular; Sovyetler Birliği'nin kargaşalık siyasetini uygulayarak, MHP'nin aradığı iç savaş ortamını yaratmaya gayret ediyorlar" şeklinde "tahliller"le ele alınabilmiştir. Çünkü *Aydınlık*'a göre ortada faşizmin kitle dinamiği değil, MHP etrafındaki bir grup komando katil mevcuttur. Bunlar da kendilerini kurtarabilmek için "sosyalizm maskesiyle ortaya dökülen iç savaş kışkırtıcılarına" muhtaçtır. Ortada MHP'den soğumuş bir "taban" mevcutken sahte solcular, AP'yi de MHP ile "aynı gösterip" Türkeş'e müttefikler kazandırmaktadır. Bu da SSCB'nin işine gelmektedir.[33]

SONUÇ

Aydınlık hareketi, ÇKP ve SBKP tezleri arasında gerilen bir sosyalist siyaset dünyasında ÇKP'den yana tutum takınan ve Pekin tezlerine bağımlı hale gelen bir siyasal tarih üzerinde şekillenir. Dönemin anti-emperyalist, Üçüncü Dünyacı ve sınıfın yerine daha gevşek bir halk kavramını ikame eden bakış açısıyla uyumlu bir siyasal hattı muhafaza eder. Bu hat ister istemez asıl çelişkiyi emperyalist devletler ve Üçüncü Dünya halkları arasında üretirken, yerel sorunlar, iç dinamiklerin farklılığı ister istemez anti-emperyalist tez ve "ideoloji" ile açıklanır, kavramsallaştırılır. Türkiye sosyalist hareketi için 1960'ların popüler MDD tezleri Aydınlık hareketinin oturduğu ana aksın gerekçelerini ve meşruiyetini sunarken, ifradi sonuçlarını da yaşamak zorunda kalmıştır. Kendi varlığını ancak bir "düşman"ın varlığıyla ve buna karşı bir "anti"cilikle izah etmeye çalışan tüm siyasal akımlarda görülebileceği gibi bu durum sonuna kadar götürüldüğünde tüm tanımlar yerlerini kaybedip, gündelik siyasal ihtiyaçlara göre şekillendirilmeye başlar. Aydınlık hareketi bunun görülebildiği en açık örnek olduğu için tarihteki yerini almıştır. Tek ülkede sosyalizm ilan edip, tüm komünist partileri de anavatanın çıkarlarını koruyacak, kollayacak bir santralizasyona tâbi hale getiren SBKP stratejileri ne kadar doğruysa, dünyayı sadece emperyalist güçler (ki bu kampa SSCB de dahildir) ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki mücadele ve kavgadan ibaret görüp, Marksizmi kapitalizm eleştirisinin dışındaki argümantasyonlar silsilesi haline getiren ÇKP tezleri de ancak o kadar doğrudur. Mao'nun Stalin eleştirisi ile daha olgun bir siyasal ideolojiye ulaşılacağı beklentisinin ancak Stalinist bir Maoizm üretme-

si, tek parti diktatoryası, parti bürokrasisisi, muhaliflerini sindirmeye ve tasfiyeye dönük bir "sosyalist demokrasi" anlayışı ortaya çıkarması sadece dönemin uluslararası çıkarlar mantığıyla kavranamaz. Sosyalizmin içeriği ve algılanışı ile ilgili çok temel sorunların, büyük parti/önder anlatılarının altında ezilmesi, insanlık haline dair kapsamlı bir yenilenmenin bu baskı ve otoriteler altında sindirilmesi dönemin siyasal "pratikleri"ni de yaratmıştır. Sosyalizmi böyle bir siyasal iktidar/güç mücadelesi alanı olarak tanımladığımız zaman karşımıza çıkacak olan daha büyük partilerin/hareketlerin/önderliklerin güç mücadelesini/çıkarlarını taklide yönelen daha küçük parti/hareket/önderliklerdir.

Sosyalizm kendi iddiasını ortaya koyarken, düzene karşı yeni bir tasarım, insanın kendini gerçekleştirebileceği yeni bir maddi dünya tasavvurunu da kendini diğer siyasal akımlardan ayıran en önemli fark olarak tarif etmişti. Lafzen değil elle tutulur, gözle görülür bir fark ortaya koyabilmek için de Marx'ın sadece felsefî çıkarımlarla değil aynı zamanda gündelik gerçekler ve yakıcı sorunlarla da uğraşması, hesaplaşması gerekmişti. 19. yüzyılda Marx'ın söylediği sözlerin gerçekliği ve somutluğu, emek sömürüsünün ya da sefaletin, sokakta herkesin gözünün önünde cereyan ediyor olması ve söylenen sözlerdeki vurguların hayatta bir karşılığının olması oranında anlaşılmasında yatıyordu. Elbette Marx, sözlerinin ve düşüncelerinin sokakta görünür olmasının yanı sıra ve bundan daha fazla, insan varlığının giderek ontolojik bir yabancılaşmayla sonlanması ihtimaline karşı yine insanın kendinde varolan yaratıcı gücün ve bu gücü kendi isteği doğrultusunda hayata katabilmesinin doğuracağı yeni bir dünya, eşit ve adil olan bir dünya tasavvuru ile diğer pek çok düşünürden daha fazla günceldir. Sosyalizmin kendinde devrim ihtimalini, düşüncesinin özü olarak kavradığımız takdirde Marx, bizlere sadece teorik bir dayanak oluşturmanın ötesine geçer. Bunu kavramadan ve üzerine düşünmeden hareket etmeye çalışıldığında bazılarının "bilimsel sosyalizm" adı altında evcilleştirdikleri, Marksizmin kendi devrimci özünü körelttikleri ve birtakım kavramlar, stratejiler, sloganlar manzumesi olarak takdim ettikleri *şey,* zaman zaman önüne başka sıfatlar alarak karşımıza çıkar.

Marksizmden mülhem olduğu söylenen millî devrimcilik, ulusal sosyalizm gibi laflar bu bahsedilen iğdiş yaklaşımın nezih örnekleridir. Bu yaklaşımların farklı tarihsel dönemlerde, farklı toplumlarda oynadıkları rol, o dönemlerde ve o toplumlarda sosyalist hareketlerin kendi varlık koşullarını, politikayı anlama ve anlamdırma performanslarını tespit etmek için bizlere iyi örnekler sunar. Elbette tarihin tekerrürü konusunda söylendiği gibi trajedi ya da komedi arasında bir tercih yapabilmek için... Türkiye'de sosyalizmin bir siyasal akım olarak kendini toplumsallaştırmaya çalıştığı, kendini politik bir güç olarak tanımlamaya uğraştığı 27 Mayıs 1960 sonrası dönem, sosyalist hareketin bir anlamda Türkiye miladı sayılır. Zira o dönemde sosyalistler arasında ortaya çıkan farklılıklar bugün de varlığını aynı önemde sürdürmektedir. Bu ayrım yalnızca sosyalizmin nasıl kavrandığı, siyaset yapmak denen şeyin sosyalistler için varolanla nasıl benzeştiği konusunda değildir. Bunlardan daha fazla stratejiler, taktikler ve reel politikanın uygulanması konusundadır. Zira devrim yapmak, yapılacak devrim için safları belirlemek, bu saflarda ortaya çıkacak ittifakların niteliğini gözardı etmek ya da etmemek altmışların olduğu kadar bugünün de temel farklılıklarını yaratmaktadır. Yine bu noktada iddia edilebilinir ki, '60'lı yıllarda sosyalistler arasında ortaya çıkan farklar, sosyalist hareketin geleceğini de belirlemiştir. Bunda sadece '68'in dünya ölçeğinde yarattığı

devrimci dalgalanmanın rolü yoktur. Bunda aynı zamanda sosyalistlerin yüzleşmek zorunda kaldıkları, çatıştıkları ve bir anlamda hesaplaştıkları tarihsel bürokratik gücün ve bu güce karşı takınacakları tavrın ister istemez '60'lar bitip '70'ler başladığında belirlenmek zorunda kalmasının da rolü vardır. Bu hesaplaşmayı yapabilenler bugün varlıklarını –kendi iç tutarsızlıkları ne olursa olsun– bağımsız aktörler olarak sürdürmektedirler. Bu hesaplaşmayı yapmamakta direnenlerin ağızlarında ise yine millî devrimcilik ya da ulusal sosyalizm yalanları ile pespaye bir ordu kuyrukçuluğu kalmıştır. ❐

DİPNOTLAR

1 Seksen sonrası kimi sosyal bilimciler reel sosyalizm deneyimleri üzerinden komünist harekete vurmak için Marksist kuramla Batı karşıtlığını eşitleyen görüşlerini bunlara dayandıracaktı. Böyle bir örnek için bakınız Liah Greenfeld, Daniel Chirot, "Nationalism and Agression" *Theory and Society*, cilt 23, no.1 (Şubat 1994), s. 79-130.

2 Enternasyonal'in 1920'den beri aynı siyaseti izlediğini iddia eden bir yaklaşım için bakınız Morris Watnick, "The Appeals of Communism to the Peoples of Underdeveloped Areas" *Economic Development and Cultural Change*, cilt 1, no.1, (Mart 1952), s. 22-36.

3 Doğrudan sömürge deneyimi yaşamayan ülkelerin kimi elitlerinin de Batı karşısında benzer bir tepki geliştirdiği söylenebilir. Bir yandan ulaşılmak istenen maddi refah standardını belirleyen örnek, öte yandan buna ulaşılamamasının temel nedeni olarak görülen Batı böylesi bir kimlik krizinin tetikleyicisi olmaktadır.

4 Ulusal demokratik ifadesini Türkiye Komünist Partisi'nin kullanımı da bu yönde olduğu için tercih ettim. Millî Demokratik ifadesi ise kuşkusuz kavramı aynı kaynağa referansla kullanan Mihri Belli çevresindeki ekibin şiarı olduğundan, TKP millî yerine ulusal sözcüğünü özellikle altmışların sonlarından itibaren münhasıran tercih etmiştir. Ulus ve millet sözcükleri arasında semantik anlamda gerçek bir fark olduğu efsanesi de ilk bu noktada icat edilmiş olsa gerek. Konferansın resmi sonuç bildirgesi 6 Aralık 1960'ta yayımlandı, bu tarihten itibaren resmi Sovyet yayın organlarında sıkça alıntılandı. Bu atıfların kaba bir listesi için bakınız William T. Shinn jr., "The National Democratic State: A Communist Program for Less-Developed Areas," *World Politics*, cilt 15, no.3 (Nisan 1963), s. 377-389.

5 Yerli Üçüncü Dünyacılar da tek parti Türkiye'sine dair aynı çıkarımı yapmıştır. Madem ki sömürgeci devletlere karşı savaşmıştır o zaman tek parti Türkiye'si anti-emperyalist bloğun doğal üyesidir. Cezayir bağımsızlık savaşı sırasında Fransa'nın desteklenmesi gibi siyasî tercihler bu fıtrata ters oldukları oranda ihanetle eşdeğerdirler.

6 Bağlantısızlar Hareketine üye olmak değil zira orada her iki kampın, Batı kampının daha az olmak üzere, destekçileri vardı.

7 Türkiye Komünist Partisi'nin legale çıkmak konusundaki çabasını parti faaliyetinin neredeyse merkezine koyduğunu partide muhalefete geçen H. Erdal gibi isimler de belirtmiştir. Bakınız Yusuf Doğan Çetinkaya, Mustafa Görkem Doğan, "TKP'nin Sosyalizmi" *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, cilt 8.

8 Üçüncü Dünyacılık Türkiye bağlamında daha farklı bir tarih zamanına referansla ve çok değişik bir siyasal tarih çerçevesinde gündeme geldiğinden, bu ideolojinin taşıyıcıları kendilerini Sovyet ya da Marksist menşeli kavramlarla tanımlamak noktasında mesela Afrikalılar kadar rahat değildir. Bu bakımdan "kapitalist olmayan yol" gibi ne istendiğini değil neyin istenmediğini belirten politik tanımlamalar daha yaygındır.

9 Burada, Bağımlılık Okulu'nun metropol kapitalizm ile uydu ülkeler arasındaki iktisadi bütünleşmenin "azgelişmişliğin gelişmesine" yol açtığı noktasındaki tezlerine benzer bir durum kastedilmektedir.

10 Atatürk'ün de Türkiye'ye dair, Türkiye İşçi Partisi resmi metinlerinde de değinilen dolayısıyla altmışlarda çok yaygın kullanılan, böyle bir tespiti vardır.

11 Arif Dirlik, "National Development and Social Revolution in Early Chinese Marksist Thought," *The China Quarterly*, no.58. (Nisan-Haziran 1974), s. 286-309.

12 ÇKP'nin çizgisi Sovyetler'e zıttı demek zıt sözcüğün anlamını karıştırmaktır. Sovyetler'in uluslararası siyaset algısı ABD çizgisine zıttı, ÇKP'ninki ile ise ilgisi yoktu. ÇKP verili seçenekleri kabul etmeyip bütünüyle başka bir dünya siyaseti algısı tanımlamıştır. Bu hat aynı zamanda ABD ile diplomatik ilişki geliştirmesine de söylem meşruiyeti düzeyinde olanak sağlamıştır.

13 *Aydınlık Sosyalist Dergi*, 12, Ekim 1969, s. 464.

14 "Aydınlık Sosyalist Dergiye Açık Mektup", Kurtuluş Yayınları, Broşür, Ocak 1971.

15 Çıkış dönemindeki şu yazılara bakmak dergi hakkında epeyce fikir verir: Halil Berktay, "Proleter Devrimci Çizgi ve Bazı Yanlış Eğilimler", *PDA*, Şubat 1970, 2-16, s. 296-328; "Proleter Enternasyonalizmi ve Burjuva Milliyetçiliği", *PDA* imzasıyla, *PDA*, Ağustos 1970, 8-22, s. 261-272; Şahin Alpay, "İşçi sınıfı ve MDD", *PDA*, Mart 1970, 3-17, s. 353-392; Doğu Perinçek, "Marksizm-Leninizm-Mao Zedung Düşüncesi Bütün İnsanlığın Malıdır", *PDA*, Ekim 1970, 10-24, s. 479-496. *Proleter Devrimci Aydınlık* uzun bir süre *Aydınlık Sosyalist Dergi* sayılarını takip ederek kendisine çift numaralar vermiştir. *PDA* birinci sayı aynı zamanda *ASD* 15. sayı olarak da kabul edilmiş ve dergi kapağında bu şekilde yer almıştır (1-15). Derginin kapak tasarımında beyaz zemin üzerine kırmızı karakterli yazılar kullanılmış, ilk başlarda arka kapakta farklı sosyalist önderlerden değişik sözler yer alırken bir süre sonra arka kapak yalnızca Mao Zedung'un sözlerine tahsis edilmiştir.

16 Bugün de benzer "köy çalışmaları" yürütülmektedir. Ancak bu sefer propagandayı yürütenler proleter devrimci öğrenciler değil, emekli subaylardır.

17 Suavi Aydın, "'Millî Demokratik Devrim'den 'Ulusal Sol'a Türk Solunda Özgücü Eğilim", *Toplum ve Bilim*, 78, Güz 1998, Birikim Yayınları.

18 Aydın, *a.g.m.*

19 *Rote Fahne* (Almanya Komünist Partisi merkez organı) "Üçüncü Dünya, Sömürgeciliğe, Emperyalizme ve İki Süper Devlete Karşı Mücadele Eden Temel Güçtür", aktaran *Aydınlık*, Kasım 1977, s. 37.

20 *A.g.m.*

21 *A.g.m.*

22 "'Doğu Sorunu' kitabı üzerine: Marx ve Engels Dünyayı Nasıl Tahlil Ediyorlardı?", *Aydınlık*, 80, Ekim 1977, s. 21.

23 Halil Berktay, "19. ve 20. Yüzyılda Yatıştırmacılığa Karşı Mücadele", *Türkiye Gerçeği*, 2, Nisan 1979. s. 1-25.

24 "Tasfiyeciler Brejnev'in Kervanında", *Aydınlık*, 80, Ekim 1977, s. 9.

25 "İdeolojik ve Siyasî Eğitim Programı, Dış Siyaset Bölümü", *Aydınlık*, 71, Ocak 1977, s. 21.

26 "NATO Jandarmalığına, Şovenizme ve Militarizme Hayır!", yazı arabaşlığı, *Aydınlık*, 14 Ocak 1975, s. 9.

27 "Hollanda MLPN'den gelen mektup", *Aydınlık* 1977, s. 40.

28 "Geçmişin *Aydınlık*'ından Dersler", *Birikim*, 98.

29 Partha Chatterjee, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, çev. Sami Oğuz, İletişim Yayınları, 1996. s. 78.

30 Aydın Çubukçu, "Türkiye'de Maoculuk Üzerine Bazı Gözlemler", *Praksis*, 6, Bahar 2002.

31 "14 Temmuz 1974'de bir politbüro toplantısında Mao'nun, Wang Hongwen, Zhang Chunqiao, Jiang Qing ve Yao Wenyuan'ı 'dört kişilik küçük bir klik oluşturmakla' suçlaması, sonraları Dörtlü Çete olarak bir gruplaşmanın ilk kez su yüzüne çıkışı oldu." *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c.5, İletişim Yayınları, s. 1665. Mao'nun ölümünün ardından ÇKP Merkez Komitesi Politbürosu Hua Guofeng'i Merkez Komitesi başkanlığı'na getirdi. Dörtlü Çete sorgulanmak üzere gözaltına alındı. Bununla beraber Dörtlü Çete ve Deng'in etrafında toplanan siyaset erbabının mücadelesi yerini, gücünü pekiştirmeye çalışan Deng ve Guofeng arasındaki gerilime bıraktı.

32 "Boğazlar yeni çarların savaş gemilerine kapatılmalıdır", *Aydınlık*, Temmuz 1976, 65.

33 Doğu Perinçek, "MHP'yi kim kurtarabilir?", *Aydınlık*, 8 Mart 1979, s. 7. Dönemin çeşitli siyasal örgütlerinin faşizm analizlerini güya-eleştirmek üzere kaleme alınan başka bir metin için bkz. Mustafa Kemal Çamkıran, "Faşizm: Emperyalizmin En Saldırgan Güçlerinin Zırhlı Yumruğu", *Türkiye Gerçeği*, Mart 1979, s. 2-17.

Devrimci Yol

MELİH PEKDEMİR

SUNUŞ

Bu yazı "referanslı" bir yazı olmayacak. Dipnotlarında Arendt, Laclau, Adorno, Habermas gibi yazarlar yer almayacak ve bunlardan alıntı yapılmayacak. Bu tür referanslı tahlilleri, ancak Devrimci Yol'un "dışarısında" olan biri yapabilir. Ama bu yazı bir "referans" yazısı olabilir: Bir siyasî hareketin, kendisi hakkında yaptığı tanımlama kuşkusuz "resmi görüş" sayılmalı; lakin bu satırların yazarı tarafından, o hareketin "içerisinden" gelmesine rağmen, hareketin niteliğini "resmi görüş"ün ötesinde anlamlandıran "gayri resmi" tasvir ve tahlil için çaba sarf edilecek...

Devrimci Yol denilince akla neler geliyor?

1980 öncesinin kitlesel bir "devrimci halk hareketi", THKP-C, "Tek Yol Devrim, Katil Oligarşi, Üreten Biziz Yöneten de Biz Olacağız" sloganları, 150 bin satan bir dergi, 25 yıl sonra bile hâlâ bazı duvarlardan silinemeyen yumruklu yıldız amblemi, Dev-Genç, ODTÜ-ÖTK, gecekondu mahallerinde Direniş Komiteleri, Aşkale ve Çeltek maden ocaklarında işçi konseyleri, Fatsa, günlük *Demokrat* gazetesi, çatışmalar, eylemler ve direnişler ve cinayetlerde ve işkencelerde katledilen binlerce gencecik insan...

Bunlar birer tarihsel olgu; toplumun ve bireylerin hafızasına ağırlıkları ölçüsünde iz bırakmış yaşanmışlıklar. Ancak bu olgular, zaman içinde elbette çok farklı algılamalara ve yorumlara kaynaklık ettiler. Ve bu farklı algı biçimlerine ait kavramsal dokularda Devrimci Yol yeniden ve tamamen zıt görünümlerde tanımlanabildi...

Bu anlaşılabilir bir şeydi. Ancak Devrimci Yol'u anlamak, anlamlandırmak için önce onun terminolojisine, kavramsal dünyasına nüfuz edebilmek gerekmektedir. Gerçekten de Devrimci Yol, her şeyden önce, "tarihsel bir dönemi sona eren" sosyalizmin kavramsal çerçevesinde kendini ifade etmiş olan bir siyasî hareketti ve ayrıca kendisine özgü kavramsal dizgesi de vardı. Sözgelimi; strateji-vizyon, taktik-reel politik, demokratik kitle örgütü-sivil toplum örgütü, "halkımız"-sivil toplum, sınıfsal temel-sosyolojik temel, emperyalizm-küreselleşme, emekçi sınıflar-ezilenler, gecekondu-varoş, gerilla-düşük yoğunluklu çatışma, faşizm-derin devlet, propaganda-reklam, hareket-parti olmayan parti, revizyonist-sol liberal vb. şeklindeki sözcük dönüşümlerinde; 20. yüzyıl-21. yüzyıl kavramları arasındaki farklılaşma, anlam kaymalarıyla birlikte yaşandı. Yukarıda sıralanan her sözcüğün anlamını, siyasetle ilgili ilgisiz herkes anlayabilir; fakat

bunlardan biri "kavram" haline getirildiğinde tanımı da haliyle hangi sorunsala ait olduğuna göre başkalaşır. Kavramlaştırılan sözcükler, farklı paradigmalara göre dile getirildikçe, bunların algılanması/uygulanması da farklı olacaktır. Dolayısıyla, burada hikâye edilmeye çalışılan Devrimci Yol, ancak 20. yüzyılın ve özel olarak bu hareketin kavramları bilinerek anlatıldığında, objektif ve tarihsel bir aktarımdan söz edilebilir.

Devrimci Yol, bugün bu hareketten gelenlerin "özgürlükçü" olarak ifade etmeyi tercih ettiklerinden farklı bir sol paradigma üzerinde kurulmuştu: Sosyalizm, ancak Marksizm-Leninizm formatında yaratılabilirdi. İşte bu paradigma, bugünün diliyle okunmaya kalkınca, abartmak gibi olacak ama, mesela İngilizce yazılmış bir metni Türkçe fonetik kuralına göre okuyup ucube sesler çıkarmaktan başka bir sonuç doğurmayabilir. Bu paradigma, ancak "kendi diliyle" okunabilir ve 25 yıl sonra kendi dilinden başka bir dil ile yazılınca, kastettiğinden farklı bir muhtevaya bürünebilir; tahrif edilmiş dahi sayılabilir. Ancak böyle bir çaba da kaçınılmazdır. (Dolayısıyla bu yazının son bölümü, 20. yüzyılın dilini 21. yüzyılın diline tercüme etme çabası olarak okunmalıdır.) "Dogmatizmden, ekonomizmden kopuş, revizyonizm, oportünizm, vb" pek çok ifade tarzıyla yapılacak bir Devrimci Yol değerlendirmesi, 21. yüzyıl zihniyetinde kendi karşılıklarını bulmakta zorluk çekse bile; önce bunu kendi ideolojik, teorik, politik atmosferinde algılamaya çaba sarf etmek zorunludur.

Devrimci Yol hakkında 12 Eylül döneminde kaleme alınmış iki resmi tarih bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, çeşitli Devrimci Yol davalarında devletin savcıları tarafından yazılan İddianameler'dir; Devrimci Yol, ezcümle "anarşist, terörist" bir örgüttür. İkincisi ise bu iddianamelere karşı yazılan, özellikle Devrimci Yol ana davasında sunulan Ortak Savunma'dır. Daha sonraları, Devrimci Yol'un "resmi" bir sürekliliği söz konusu olamadığından, bazı Devrimci Yolcuların yazdığı "geçmiş değerlendirmeleri"nde hareketin, yarı resmi ya da gayri resmi tarihi ortaya konmaya çalışılmıştır.[1]

* * *

Devrimci Yol çevresi, kendisinden bir kuşak önceki THKP-C'nin ideolojik ve politik bakımdan devamı olma iddiasını taşımıştı; ama bu iddia kesinlikle örgütsel düzlemde tekrarlanmamıştı. THKP-C ise dönemin Filistin ve Latin Amerika gerilla örgütlerini kendisine yakın gören bir haleti ruhiyede ortaya çıkmıştı. Silahlı mücadeleyi temel alan bu parti, işçi sınıfının "ideolojik öncülüğünü" benimsemiş, "öncü savaşı, suni denge, politikleşmiş askeri savaş stratejisi, silahlı propaganda vb." kendine özgü kavramlarla faaliyet göstermişti. Devrimci Yol işte bu doğrultu üzerinde kendini var ederken, kendi doğrultusunu da öz deneyimiyle çizmek ve bu şekilde THKP-C'den oldukça farklı bir tarzı üretmek noktasına gelmişti.

Bu yazıda Devrimci Yol çevresinin zihniyet dünyası söz konusudur; ama hemen bilinmelidir ki Devrimci Yolcular, kimi özgün teorik görüşlerine rağmen, asıl olarak eylem halindeki görüşleriyle kendilerini yeniden üretebilmişler, bu ifade tarzı ile önce kendilerini ve sonra çevrelerini ve sonra ülkeyi ve gezegeni değiştirme amacıyla, sisteme bir meydan okuma iddiası taşımışlardır. Teori mi pratik mi ikileminden ziyade, (son bölümde ele alınacak olan) Devrimci Yol'a özgü bir "praxis" (bilinçli eylem ile ifade edilen bir "siyaset yapma tarzı"), bu varoluş halindeki en belirgin ayırt edici özellik olmuştur. Kendisini, dönemindeki diğer sol siyasî çevrelerden farklı kılan bu özellik, kitleselleşmesinin en önemli dinamiklerinden birini üretmiştir.

Devrimci Yol çevresi, kamuoyuna adını 1975 sonbaharında yayımlanan bir

gençlik dergisiyle, *Devrimci Gençlik* dergisiyle duyurmuştu. Bu yüzden, gençlik hareketi olarak görülmesi kaçınılmazdı. Ancak o dönemde, sol siyasetle aktif olarak ilgilenenlerin ezici çoğunluğu zaten genç insanlardı. Sol hareketin "emekçilerden kopuk aydın hareketi" özelliği de fiilen "aydın" niteliğindeki üniversiteli genç öğrencilerden kaynaklanıyordu. Ancak ortaya konulan hedefler ve ortam, gençlik sorunlarını aşan bir muhtevaya sahip olduğundan, gençlik hareketinin kısa sürede bir halk hareketi potansiyeline bürünmesi de zor olmadı. Dev-Genç pratiği ODTÜ-ÖTK deneyiyle, öğrenci hareketinde bir dönüm noktası yarattı. Başlangıçta Dev-Genç bünyesinde filizlenen örgütlü davranışlar, kısa sürede mühendislerin, öğretmenlerin, memurların, işçilerin saflarına da sirayet etti. Devrimci Gençlik listeleri, TMMOB, TÖB-DER'den sonra işçi ve memur sendikalarında da yönetimi kazanmaya başladılar. Dev-Gençliler, 1976 yılından itibaren üniversitelerdeki mücadelede "sabit bir hedef tahtası" olmaktan kurtulma kaygısıyla da, gecekondu mahallelerine yöneldiğinde, örgütlenmede yeni bir aşamaya geçilmiş oldu. Bu şekilde, Halkevleri vb. dernekler bünyesinde sürdürülen çalışmalar, artık "gecekondu çalışması" niteliğini kazanmıştı. Anadolu'nun dört bir yanında ise Dev Yolcular, kendilerine sunulan siyasî çalışma tarzının gereğini yerine getirdikçe, merkezi örgütlenmenin başlamasından çok önce kendi örgütlenmelerini değişik biçimlerde yaratmaya girişmiş haldeydiler. 1978 yılında Devrimci Yol tarafından sürdürülen bir "Kampanya" örgütlü faaliyetin merkezîleşmesi ve tüm yurtta bölgesel örgütlenmeler ölçeğinde yaygınlaşması sonucunu doğurmuştu. 1980'lere gelindiğinde Devrimci Yol bu şekilde bir halk hareketi olma potansiyeline çok yakın bir noktadaydı. Fatsa yerel yönetiminde bütün dikkatleri üzerine çeken bir icraatın ardındaydı. *Demokrat* adında günlük bir gazete yayınına başlanmıştı. "Silahlı mücadele veren bir örgüt" olarak tanınmasına rağmen, 12 Eylül'den birkaç ay önce, *Hürriyet* gazetesinin "bir günün hikâyesi" adlı kulis köşesinde, kamuoyunda adı bilinen bir grup aydının "Halkın Demokrat Partisi" adıyla siyasî parti kurma girişimlerinden söz ediliyor ve bunun ardında Devrimci Yol çevresinin bulunduğu belirtiliyordu.[2]

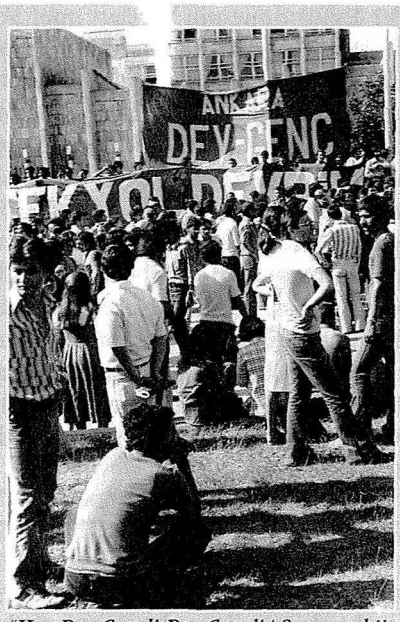

"Hey Dev-Gençli Dev-Gençli/ Savaş vakti yaklaştı/ Al silahını eline/ Emperyalizme karşı/ İşçi köylü gençlik/ Devrim için ölürüz/ Vedat, Taylan, Mehmet, Battal/ Devrim için öldüler/ Devrimciler ölür ama/ Devrimler durmaz sürer" (Dev-Genç Marşı)

Devrimci Yol çevresinin halkın değişik kesimleriyle kurduğu bu yaygın ilişkiler; diğer sol çevreler tarafından "popülizm" olarak değerlendirildi; merkezî örgütlenmesini tamamlamadan yurdun dört bir yanında yaygın bir örgütlülüğe sahip olması ise "kendiliğindencilik" olarak eleştirildi. Peki örgüt müydü, hareket miydi? Neydi Devrimci Yol?

12 Eylül döneminde, Devrimci Yol Ana Davası sanıklarının ortak savunmasında bu soruya şöyle cevap verilmişti: "Devrimci Yol'un geniş taraftar kitlesine sahip olmasına karşın, Devrimci Yol çevresindeki ilişki ve çalışmaların M-L bir parti niteliği taşımadığını vurgulama gereğini duymamız, bir anlamda, ülkemiz solunun bir gerçeği kabul edilmekle birlikte, aşılması zorunlu bir olumsuzluk olarak kabul ettiğimiz bu kendiliğinden nitelikli siyasî grup yapılarının idealize edilerek devrimci bir parti yerine geçirilmemesi gereğinin bir ifadesi olarak da görülmelidir."[3]

TEMEL TEZLERİ VE İDEOLOJİK MÜCADELENİN ÖNEMİ

Temel tezlerinin, kapsadığı konular itibariyle her şeyden önce dönemin sol gündemine uygun şekilde geliştiği söylenebilir. Bu tezlerdeki hareket noktası, genel olarak dünyadaki M-L adına yapılan değerlendirmeler ve bunlara yapılan itirazlar ile THKP-C'nin yani Mahir Çayan'ın görüşleri olmuştu. Bunlar Devrimci Yol bünyesinde, sol hareketin o günkü tercihleri (SBKP- ÇKP tartışmalarının Türkiye versiyonları) karşısında bir tavır alış ve hareketin kendi pratiğinden kaynaklanan sorunlara aranan otantik çözümler şeklinde ifade edilmişti.

Tezler, anakronik ve sistematik olmayan bir tartışma platformunda, yani sorunlar kendisini dayattığı ölçüde ortaya konulmuştu. Ayrıca bu görüşler, doğrudan burjuva görüşler yani "ülkücü"-milliyetçi-muhafazakâr sağ kanat ile polemikten ziyade "sol içi" polemikler düzleminde geliştirilmiş, *Devrimci Yol* dergisinin yayınından önce bir tartışma platformu olarak sunulan "Bildirge" aracılığıyla ilan edilmişti.

* * *

Devrimci Gençlik dergisi 20 Kasım 1975 tarihinde yayımlanan ilk sayısındaki başyazısına Mahir Çayan'dan bir cümle ile başlamıştı: "Ülkemizin solunda tam bir teorik keşmekeş hüküm sürmektedir."[4]

Bu alıntıyla, 12 Mart sonrasını yaşayan Türkiye solundaki tablonun, 12 Mart öncesinden pek farklı olmadığı vurgulanmaktaydı. İşçi sınıfının devrimci partisi yoktu, güçlü bir işçi sınıfı hareketinin bulunmayışı nedeniyle teorik seviye düşüktü ve sol hareket genel anlamda aydın hareketi sınırlarını aşamamış ve emekçi halk yığınlarına mal olamamıştı. Bu sorunlar ise "revizyonizm"in belirleyici olduğu solun 50 yıllık geçmişinin bir eseriydi ve ancak "sistemli ve örgütlü bir ideolojik mücadele" ile çözülebilirdi.

Aynı yazıda, kitle hareketlerinin yükseleceği bir döneme girildiği tespiti de yapılıyordu. Dünyada ve ülkede krizin derinleşmesiyle birlikte sınıflar mücadelesi giderek keskinleşmekteydi. Bu doğrultudaki gelişme, emekçi halkın "ekonomik-demokratik mücadelesinin" ve onun bir parçası olan gençlik hareketlerinin yükselmesini de beraberinde getirecekti. "Burjuva ideolojisinin ve revizyonizmin etkisinden kurtulamamış olsa bile", giderek güçlenmekte olan bir işçi sınıfı hareketi oluşmaktaydı.

Soru şöyleydi: "Bu şartlar altında görevimiz ne olmalıdır?" Orta yerde "diyalektik bir bütün" olarak ele alınması gereken "ikili bir görev" duruyordu. Devrimciler bir yandan temel siyasî görev olan ("ideolojik ve siyasî birliğin sübjektif şartlarını oluşturmak" anlamında) partiyi yaratma doğrultusunda sistemli ve örgütlü bir çaba sürdürmeli; diğer yandan yükselen kitle eylemleri içinde "emekçilerin demokratik mücadelesindeki birliği" sağlamak için gayret etmeli ve ideolojik mücadeleye önem vermeliydiler.

1977 yılında yayımlanmaya başlayan *Devrimci Yol* dergisi ile birlikte, ideolojik mücadelenin hangi konularda yoğunlaştığına da açıklık getirilmişti: Marksist devlet ve devrim teorisi, sosyalizmden geriye

dönüş ve geçiş dönemi teorisi, barışçıl geçiş, proletarya diktatörlüğü ve proletarya enternasyonalizmi vb. konular; bunların yanı sıra THKP-C hareketinin 1971 döneminde büyük ölçüde M. Çayan tarafından hazırlanan yazılarda formüle edilen tezleri ve teorik görüşleri.[5]

Devrimci Yol, başlangıçta THKP-C'nin tezlerini kendisine çıkış noktası almıştı ve kendisini bir nevi onun devamı olarak görmekteydi. Bu bakımdan THKP-C, Devrimci Yol'un "geçmişi"/tarihi anlamına geliyordu ve kendi kökenine, tarihine bakmak için "geçmiş değerlendirmesi" yapıyordu: "THKP-C hareketinin yenilgisi bile bir bakıma onun teorik görüşlerinin kanıtlanması olmuştur," diyordu. Çünkü yenilginin sebebi, başta parti anlayışı olmak üzere, bu teorik görüşlerini pratikte hayata geçirememiş olmasından kaynaklanıyordu.

Bu anlamda, Devrimci Yol geçmişin teorik birikimine sahip çıkıyor ve THKP-C'nin pratikte yerine getiremediği bu görüşleri, kendisinin hayata geçirmesi gerektiğine inanıyordu. Eleştirel düzlemde, THKP-C pratiğini (halk kitleleri ile parti arasındaki ilişkiyi sağlayan ara örgütlenmeler anlamında) "bağlantı kayışları" (volan kayışları) açısından irdelediğinde, onun bu konuda "uygulamada" bütünsel bir olumluluk göstermediğine işaret etmekteydi. Devrimci Yol da, THKP-C gibi, "partiyi gereksiz sayan foksoculuğa" karşı olduğunu ilan ediyordu.[6]

Bu arada, geçmiş değerlendirmeleri çerçevesinde Kemalizm konusu da önemli bir yer tutmaktaydı. Devrimci Yol'a göre, 1970'lerde yani THKP-C döneminde Kemalizm konusundaki tartışmanın özü, "Kemalist darbeciler" karşısındaki tavır sorunuydu. Sol hareket içinde yaygın ve etkin bir akım olarak ortaya çıkan "cuntacılık" eğilimlerine itiraz ederek etkin bir şekilde mücadele edilmesi, darbeciliğe karşı çıkılması, THKP-C'nin 1971'lerdeki temel bir özelliği olmuştu.[7]

Mevcut durumda ise Kemalizm sorunu ve tartışması önemini tamamıyla kaybetmiş; 1974'ler sonrasında bu konudaki tartışmanın yerini daha ziyade CHP'ye karşı tavır sorunu almıştı. Kürt Meselesi'nde de, Bildirge'de "bugün ülkemizde ulusal sorun çözülmemiştir. Özellikle Kürt sorunu ülkemiz devriminin temel sorunlarından bir tanesidir. Kürt sorunu bugünkü aşamada örgütlenme anlayışı bakımından da önemli bir yer tutmaktadır," denilmekteydi. THKP-C'nin geçmişteki yaklaşımı da "genelinde doğru" bir nitelik taşımakla birlikte, "ülkemiz koşullarına uygun bir ulusal sorun programı" ortaya koymadığı için Devrimci Yol tarafından doğru olarak kabul edilmiyordu. *Devrimci Yol* dergisinin daha sonraki sayılarında, bazı Kürt çevreleri tarafından ileri sürülen "Kürdistan'ın sömürge olduğu" tezi hakkında eleştiriler yayımlandı ve bu tezden hareketle Kürt ve Türk emekçilerinin ayrı örgütlenemeyeceği üzerinde duruldu.

* * *

Devrimci Yol'un tezleri nelerden etkilenmişti?

Birincisi, elbette "M-L düşünce"; üstelik bundan etkilenmek bir yana, kendisini bundan "sapmamak" zorunda hissetmekteydi; ama "dogmatizm"e de karşıydı. Marx, Engels, Lenin tarafından ortaya konulan görüşlere "tartışmasız" önem verilmekteydi; ama bu görüşleri tartışarak ve yorumlayarak benimsemeyi tercih etmekteydi; bunlara "ustalar", kitaplarına da "klasikler" demek revaçtaydı. Aynı düzlemde olmasa da Stalin'in görüşlerine de önem verilmekte; Troçki ise bir "sapma" olarak değerlendirilmekteydi. Ama Gramsci, görüşleri dikkatle izlenen bir düşünür olarak algılanmaktaydı. Yakın dönem devrimcilerinden, başta Mao olmak üzere, Giap ve bu arada Che de görüşleri dikkate alınanlar arasındaydı. Bazılı Marksistlerden, mesela Althusser okunan yazarlar kategorisinde yer alıyordu

(bunda Mahir Çayan'ın da birkaç kez Althusser'e atıfta bulunmasının payı vardı). Küba Komünist Partisi'nin yayın organı *Granma* yakından izleniyordu. Batı Marksizmindeki gelişmelerden, özellikle *Monthly Review* dergisi aracılığıyla haberdar olunuyordu.

Türkiye sol hareketindeki birikimden yararlanma Mahir Çayan ile sınırlıydı. Bu bağlamda THKP-C'nin etkilendiği kaynaklar da araştırılıyordu. Dünyayı tahlil ederken başvurulan temel kitap elbette Lenin'in *Emperyalizm* kitabıydı. Tezler, buna ilaveten, Mahir Çayan tarafından geliştirilen "3. bunalım dönemi teorisi"nden kaynaklanmaktaydı. Çünkü "emperyalizmin 3. bunalım dönemi" dendi mi, bu kez Lenin'in *Emperyalizm* kitabında yazdığı bazı ayrıntılardan farklı düşünülebilirdi. Devrimci Yol çevresi Sweezy, Baran ve Magdoff'un yazdıkları ışığında dünyadaki güncel gelişmeleri çözümlemeye çalışırdı; I. Wallerstein'a da ayrı bir önem verilirdi... Türkiye çözümlemesi için, "olmazsa olmaz" kaynak, Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni* adlı kitabıydı. Ama Türkiye tarihini ve sosyoekonomik yapısını kavrayabilmek için başta Prof. Mustafa Akdağ'ın kitapları olmak üzere bu konuda yazılmış bütün kitaplar dikkatle incelenirdi.

Son bölümde tekrar değinilecek, ama burada şunun bilinmesinde yarar vardır: Devrimci Yol değerlendirmelerinde asıl olan, kendi süzgecinden geçirdiği yorumlardı. Kendi yorumlarına, tabiri caizse, moda olduğu üzere "uygun alıntılar arar" ve mutlaka bulurdu da! Ama hiçbir zaman, bir alıntıyı alıp da Türkiye'de buna uygun bir yorum nasıl yapılır diye kafa yormamıştı. Ve sıkı bir polemikçiydi. Bütün tezlerini, "lafını esirgemediği" polemikler bağlamında ortaya koymuştur, denebilir. Çünkü ideolojik mücadeleye çok önem veriyordu.

Devrimci Yol'un tezlerinin sıralanmasında ilk olarak şu soru yer almaktaydı:

"Nasıl Bir Dünyada Yaşıyoruz?"

Bu soru Bildirge'de sorulmuştu.

Dünyadaki gidişat nedeniyle moral değerler oldukça yüksekti... Bu durum haliyle dünyaya dair politik çözümlemelere de yansıyordu. Zafer elle tutulacak kadar yakındı ve bunun birçok örnekleri dünyanın dört yanında pıtrak gibi ortaya çıkmaktaydı. Emperyalizm "nihai çöküşüne" yönelmişti. Ve bu "hızlı" bir şekilde yaşanmaktaydı. Çağ, "sosyalizmin arefesi" olarak görülüyordu. Dünya devrimci hareketi her geçen gün gelişiyordu.

"Ho Ho Ho Şi Minh, Daha fazla Vietnam, Ernesto'ya bin selam!" sloganı ajitasyondan öte hayatta sahici karşılığı olan bir çağrı gibiydi. Amerikan siyasetleri, kısa süre önce Vietnam'da yenilmişti. Hindi Çin'deki diğer devrimler Laos ve Kamboçya'da gündemdeydi... Afrika kıtası kaynıyordu... Mozambik, dillerden düşmeyen bir ülkeydi. Dönemin devrimcileri Angola'daki gerilla örgütlerinin hangisi daha devrimci diye saflaşıyor ve dünyanın dört bir yanındaki mücadeleleri ilgiyle izliyorlardı. Küba devriminin anıları çok tazeydi. Che geçmişte kalmış bir idol değil, anıları ve yazdıkları ve yaptıkları çok taze bir kahraman idi... Ve Latin Amerika'da kardeş gerilla örgütleri oligarşilere karşı elde silah savaşıp durmaktaydı.

Devrimci Yol dergisi de diğer sol çevreler gibi, dünyayı tahlil ederken "diyalektik yöntem"e başvuruyordu. Böylece, ilk elden, sürecin gidişatını tarif edebilmek için "temel çelişme"nin ve bundan kaynaklanan "baş çelişme"nin belirlenmesi gerekirdi. Bu konuda şöyle diyordu:

"Emek sermaye çelişmesi çağımızın temel çelişmesidir. Bunun bir ifadesi olarak dünya çapında proletarya ile burjuvazi ve de sosyalizm ile emperyalizm arasındaki çelişme nihai tayin edici bir muhteva taşımaktadır (temel çelişme). Bunun yanında emperyalist-kapitalist sistemle sömürge, yarı sömürge ülkeler arasındaki çelişme temel çelişmenin çözümünü tayin edici

önemde etkileyen bir çelişme (baş çelişme)dir."[8]

"Emperyalizmin 3. bunalım dönemi", "yeni sömürgecilik", "gizli işgal", "emperyalizmin içsel bir olgu olması", "oligarşi"... Devrimci Yol'a THKP-C'den miras kalan, kilit öneme sahip kavramlardı. Emperyalizm artık "yeni sömürgecilik" uygulamaktaydı; bir başka deyişle, "genel bunalımının üçüncü evresini" yaşamaktaydı. Devrimci Yol bu dönemi şöyle tahlil ediyordu:

"Bu dönem gerek emperyalist ülkelerin kendi aralarındaki ilişkilerde, gerekse emperyalist ülkelerle, sömürge ve yarı sömürge ülkeler arasındaki ilişkilerde biçimsel bazı değişikliklerin gözlendiği bir dönemdir. Bir yanda emperyalizmin geri ülkeleri sömürme biçimindeki değişimler sonucu emperyalizmin işgali gizli bir niteliğe bürünmüş, bunun sonucu emperyalist tahakküm bu ülkeler açısından içsel bir olgu halini almıştır."

Emperyalizmin 3. bunalım döneminin bir diğer özelliği ise emperyalistler arası çelişkiler derinleşse bile; halk kurtuluş savaşları ve nükleer silahların ulaştığı etki gücü nedeniyle artık dünya savaşı çıkma ihtimalinin bulunmamasıydı. Öte yandan emperyalist sistem karşısındaki yükselen, halk kurtuluş savaşlarıyla tanımlanan dünya devrimini, "nihai zaferine uluslararası proletarya hareketinin birleşik gücü" ulaştıracaktı. Ama bu doğrultuda bir engel vardı: "Milliyetçi - Revizyonist sapmalar." Bunlar ise iki "karşıt uç" şeklinde görülmekteydi.

SBKP ve ÇKP görüşleri...

SBKP görüşleri, sosyalizme "barışçıl yoldan geçiş" olanaklarını güçlendiren ve bir nükleer savaşı önleme görevini komünist partilerin temel görevi haline getiren dünya çapında değişmeler olduğu şeklindeki tahlillere dayandırılmaktaydı. Devrimci Yol'un saptadığı temel çelişmeden farklı olarak, SBKP görüşlerinde sosyalizm ile emperyalizm arasındaki çelişme (ana çelişme olarak) tek başına belirleyici kabul edilmekte, bu çelişme de giderek Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki çelişmeye indirgenmekteydi. Bu suretle ulusal kurtuluş mücadelelerinin ve halk kurtuluş savaşlarının rolü tali bir duruma düşürülürken, her şey ABD ile Sovyetler arasındaki rekabete bağlanmaktaydı. "Kapitalist olmayan yol", "halktan yana" burjuva hükümetleri, "ileri demokrasi" ve de "toplumsal ilerleme" politikalarının hareket noktası burasıydı.

ÇKP'nin dünya değerlendirmesi de, Devrimci Yol'a göre, Marksizm-Leninizm'in aynı şekilde "kökten inkârına" dayanıyordu. ÇKP'nin resmi görüşü olan "Üç dünya teorisi" tahlilinde, dünya 3 kategori altında toplanıyordu. Birincisi "iki süper devlet" diye ifade edilen Sovyetler ile ABD tarafından oluşturuluyordu. İkinci kategoriyi diğer "ileri kapitalist" ülkeler oluşturuyordu. Üçüncüyü de faşist ve anti-demokratik hükümetlerin iş başında bulunduğu Şili'den İran'a, Mısır'dan Çin'e kadar tüm "üçüncü dünya". Bu tahlile göre iki süper devlet ile 2. ve 3. dünya arasındaki çelişme baş çelişmeydi. İki süper devlet içinde de baş tehlike Sovyetler Birliği'ydi. Devrimci Yol, "Üç dünya" tahlilinin her şeyden önce proletarya-burjuvazi çelişmesini ve bunun dünya çapındaki ifadesi olan sosyalizm ile emperyalizm arasındaki çelişmeyi ihtiva etmeyen, sınıfsal temele dayanmayan bir tahlil olduğunu söylüyordu. Çünkü ÇKP yaklaşımında, bütün bir tarihî döneme (emperyalist döneme) damgasını basan çelişme ihmal edilmekte, emperyalist-kapitalist sistemin alternatifini oluşturması gereken sosyalizm güçleri Üçüncü Dünya içinde bir alt başlık olarak ele alınmakta, tali plana itilmekteydi. Devrimci Yol şöyle yazıyordu: "'Üç dünya' tahlili dünya proletarya hareketine tali bir yer veren kategorik yaklaşımla milliyetçi bir tahlil olmaktan öteye gidememektedir."[9] Üstelik

ÇKP'nin bu tahlili üzerine gelişen politikaları ise her şeyi "baş tehlike sosyal emperyalizm"e karşı olma noktasından ele almakta; en gerici anti-Sovyetik hareketlerin ve (NATO vb. gibi) emperyalist politikaların desteklenmesine kadar varmaktaydı.

Sonuç olarak, Devrimci Yol, SBKP ve ÇKP çatışmasında taraf olmadığını ilan ediyordu.

Proleter enternasyonalizmi adına bu sapmalardan birinin yanında yer almak savunulamazdı. Buna mukabil sorun, "iki şabloncu çizgiye karşı olma" şeklinde de ele alınamazdı: "Ho Şi Minh tavrı" gibi isimlerle de ileri sürülen "ilkesiz yaklaşım" da reddedilmeliydi. Bu görüş açısı, sorunu millî sınırlar içinde görmekte ve sosyalist hareketin parçalanması ve onun yarattığı son derece önemli sorunlar karşısındaki eleştirel tutumdan kaçınmaktaydı.[10]

"Nasıl Bir Ülkede Yaşıyoruz?"

Devrimci Yol, Türkiye'deki durumu, teorik ve politik olarak, "Halk ile oligarşi arasındaki çelişki baş çelişkidir" şeklindeki "diyalektik" bir tahlil ile özetliyordu. Bu tespit şu bakımdan önemliydi:

> *"Devrimciler, sınıflar savaşının her alanında devrimi ilerletmek, devrimi yükseltmek için mücadele ederler. Devrimi ilerletecek olan inisiyatifli müdahale, ancak her alanda tayin edici çelişmeyi kavrayarak, tayin edici çelişmenin çözümü için çalışmakla gerçekleşebilir:.. Bugün baş çelişmenin politik alandaki görünümü (faşizmin halka saldırılarından dolayı) faşizm ile halk arasında bir savaş biçimindedir. Bu anlamda anti-faşist mücadele tayin edici önemde bir mücadele olarak kavranmak zorundadır."*

Bildirge'de "Ülkemizde Durum" başlığı altında yapılan değerlendirmelere göre, "Türkiye yarı sömürge, yeni sömürge bir ülkeydi" ve "emperyalizmle ekonomik-politik, kültürel ve askeri bakımlardan tam (bütün alanlarda) bir bağımlılık ilişkisi" içindeydi.[11]

Emperyalizmin "üçüncü bunalım dönemi"ne has gelişmelerin sonucu, yine emperyalizme bağımlı (yukardan aşağı), bir kapitalist ekonomi gelişmiş ve bu yapıya uygun bir biçimde pazar için üretim egemen hale gelmişti. Bu ekonomik yapı her şeyden önce iç dinamikle oluşmadığı için, dışa bağımlı ve çarpık (yabancı tekellere göre şekillenmiş) bir niteliğe sahipti. Ve de daha baştan tekelci bir karakterde ortaya çıkıp gelişmişti.

Hafif ve orta sanayii dallarında meydana gelen montaja dayalı sanayileşme sonucu, işçi sınıfı varlığını daha fazla hissettirir olmuştu; şehirlerin ve işçi sınıfının rolünde göreli olarak bir artış meydana gelmişti. Tarımda pazar ekonomisi yaygınlaşmaktaydı. Kapitalizmin nispi gelişiminin bir sonucu olarak feodalizm belirli ölçüde tasfiye edilmiş (gerilemiş) ve toprak sorunu da bir ölçüde çözüme uğramıştı. Kaynaklar ağırlıkla mevcut sanayiin ihtiyaçlarına aktarılmak zorundaydı. Bununla birlikte pre-kapitalist, feodal unsurların (toprak ağaları ve tefeci bezirgânların) hâkim sınıflar ittifakı içinde yer almaları, siyasî iktidarda (giderek azalan oranda da olsa) pay sahibi olmaları olgusu göz önünde bulundurulmalıydı.[12]

"Hâkim sınıflar ittifakı" kendi iç çelişkileri nedeniyle zayıftı, ancak diğer yarı feodal, yarı sömürge ülkelerle kıyaslandığında, siyasî bakımdan nispeten güçlü bir "merkezi otorite" söz konusuydu. Emperyalist işgalin gizlenmesi sonucu eski sömürge ülkelerde toplumdaki işgalci düşmana karşı olan tepki pasifize edilmişti. "Olgunlaşmamış bir millî kriz" yaşanan Türkiye'de, "ulusal kurtuluş savaşı" aşaması yerine, "devrimci iç savaş" aşaması gündemdeydi.

Hâkim sınıflar ittifakı ise "oligarşi" olarak adlandırılıyordu. Türkiye'de kapitalizmin gelişme özelliği hâkim sınıflar ikti-

Metin Çulhaoğlu, Tarih Türkiye Sosyalizm *kitabında, 1961'den 1971'e, aslında 12 Eylül'e dek uzanan dönemin Türkiye solundakiler için "öğretmensiz bir öğrenim dönemi olduğunu" yazar. En gençler olan 47'liler, sonraları "romanesk" olarak tanımlanan 37'liler ve "bir geleneği taşıması gereken eski tüfekler", bu dönemin dinamiğini "hep birlikte ve yeniden öğrenerek yaşamışlardır".*

darına ve bu iktidarın yürütülüş biçimlerine yansımaktaydı ve uzun bir dönemden beri yerli tekelci burjuvazi, toprak ağaları ve tefeci bezirgânlardan oluşan ve "oligarşi" denilen bir gerici ittifak, egemenliğini "oligarşik diktatörlük" şeklinde sürdürmekteydi.[13] "İşbirlikçi-yerli tekelci burjuvazi", giderek gelişmiş ve emperyalizmin gözde müttefiki haline gelmişti. Bu nedenle oligarşi içinde de belirleyici bir role sahip olmaktaydı. Tekelci burjuvazinin, emperyalizmin ülkedeki "uzantısı" olması ise aynı zamanda emperyalizmin "içsel bir olgu" haline gelmesi, emperyalizmin de ülkedeki hâkim sınıflar ittifakı içinde temsil edilmesi demekti ve Mahir Çayan gibi Devrimci Yol da işte bunu "gizli işgal" olarak görüyordu.

1975 sonrasında, toprak ağaları ve tefeci bezirgânlar aleyhine ve tekelci burjuvazi lehine olan gelişmeler oligarşi içindeki çelişmeleri artırmakta ve bu durum da ülkede genel bir siyasî istikrarsızlığa neden olmaktaydı.[14] Türkiye'de güçlü bir işçi sınıfı mücadelesinin bulunmayışı, güçlü demokratik geleneklerin söz konusu olmaması yüzünden, egemen sınıflar, burjuva anlamdaki demokratik hakların tanınmadığı, klasik burjuva demokrasisi ile uzaktan yakından ilgisi olmayan bir biçimde egemenliklerini sürdürebilmekteydiler. Ve bu baskı, terör rejimi (sistemi) klasik faşizmden "farklı" özellikler gösterse de "sömürge tipi faşizm"den başka bir şey değildi. (Bu önemli konu Tanıl Bora tarafından ele alındığından, burada çok kısa değinilecektir.)

Devrimci Yol tahlillerine göre, Türkiye'de burjuva demokrasisinden söz edilemezdi. Ama ülkede, tarihte emperyalist ülkelerde görüldüğü gibi "aşağıdan yukarıya" kitle hareketleriyle iktidarı ele geçiren bir faşizm de yoktu. Devrimci Yol, mevcut siyasî rejime Mahir Çayan gibi "sömürge tipi faşizm" adını verirken; emperyalizm ve tekelci burjuvazinin devlet eliyle, yani yukarıdan aşağıya faşizmi örgütlemekte olduğunu savunuyordu. Buna

"kurumsal faşizm" ya da "devletin faşistleştirilmesi" dendiği de oluyordu. Bu şekilde (CIA ve kontrgerilla faaliyetlerinin bir uzantısı olarak) faşizm uygulayan devlet birimleri ve görevlileri "resmi faşist" olarak niteleniyordu. Bir de devlet kuvvetlerine "yardımcı olma" misyonunu yüklenmiş "ülkücü hareket" vardı ve buna da "sivil faşist hareket" denilmekteydi ve Ülkü Ocakları, MHP gibi kuruluşlar tarafından temsil edilmekteydiler. 12 Mart gibi askerî yönetim dönemleri "açık faşizm", parlamentonun ön planda gibi göründüğü ortam da "gizli faşizm" dönemleri olarak değerlendiriliyordu. Ancak Devrimci Yol yazılarında, "sivil faşist" hareketin, "görece özerkliği"ne yapılan vurgu da dikkat çekiciydi. Yani aşağıdan yukarıya toplumun da faşistleştirilmesi ve bu şekilde devletin ele geçirilmesi (ya da devletteki faşizmi tahkim etme) siyasetleri göz ardı edilmiyordu.

Devrimci Yol dergisinde yer verilen şu paragraf, "sömürge tipi faşizm" tahlilinin bir özeti olarak okunabilir: "Bir ülkedeki ekonomik ve toplumsal yapının özellikleri o ülkenin siyasal yapılanışını ve siyasal gelişmeleri büyük ölçüde etkiler. Eğer egemen sınıfların durumu geniş halk yığınlarına ekonomik tavizler tanımaya olanak verecek kadar 'sağlam' ve 'güçlü' ise, burjuvazi mümkün olduğu kadar tavizci bir yönetim sürdürmeyi; egemenliğini tavizci ve 'demokratik' yönetim metotlarına dayanarak sürdürmeyi tercih eder. Tersine, eğer burjuvazi (egemen sınıflar) zayıf ve güçsüzse geniş halk yığınlarına ciddi tavizler verecek durumda değillerse egemenliklerini faşist yönetim metotlarına dayanarak sürdürmeyi tercih edecekler, demokrasiyi 'lüks' olarak görerek faşizme yöneleceklerdir."[15]

12 Mart'taki "açık faşizm" döneminin ardından, 1973 yılındaki seçimlerden sonra da, "oligarşinin sorunlarına" bir çözüm bulunamamıştı. "Oligarşinin yapısal olan sorunları" daha da derinleşmiş, birbiri ardı sıra devalüasyonlar yapılmaya başlanmıştı. Kısacası, 12 Mart dönemi sonrasında birçok değişikliklere ve CHP hükümetlerine rağmen özünde fazla bir şey değişmemişti. 12 Mart'ın sıkıyönetim terörünün yerine bu dönemde "sivil faşist terör"ün yaygınlaşırılıp yoğunlaşması, bu kez ülkeyi yine –fakat bu kez sivil– bir iç savaş görüntüsüne sürüklemişti. Sivil faşist terörün yoğunlaşmasını sağlayan Ülkü Ocakları ve MHP, 12 Mart sıkıyönetim döneminde yönetimi elinde tutan "resmi faşist örgüt"ün (Devrimci Yol buna "Kontr-Gerilla" diyordu) sivil-legal örgütlenmesi, yan kuruluşu gibiydi. Bütün MC hükümetleri döneminde resmi gizli güçler tarafından Ülkü Ocakları örgütlendirilmiş, Aliağa, Seydişehir, İs-Demir, Tariş gibi büyük devlet işletmeleri ve eğitim kurumları, özellikle "sivil savunma uzmanlarının destekleriyle" bunlara işgal ettirilmişti. MC hükümetleri döneminde "faşist terör", bir hükümet politikası olarak sürdürülmüş, faşist terör demagoji ile beslenerek yığınlar içinde faşizmin ideolojik yayılması, kitle temeli güçlendirilmeye çalışılmıştı.

Faşizmin saldırıları ise geniş halk yığınları içinde güçlü bir can güvenliği talebinin, faşizme karşı savunma eğiliminin doğmasına neden olmuştu. Halk yığınlarının ve devrimcilerin faşizme karşı aktif bir direnmeyi yaratmaları faşizmin oyunlarının bozulmasına, faşist terör ve demagojilerin bir ölçüde de olsa etkisizleşmesine yol açmıştı. Faşist güçlerle halk güçleri arasındaki mücadelenin bir "iç savaş" doğrultusunda derinleşmesi, bir yandan da egemen sınıflar içinde bu gelişmeler karşısındaki huzursuzluklara da neden oluyordu.[16]

Peki ülkede durum böyleyken, bu düzen nasıl değiştirilecekti?

Nasıl Bir Devrim?
Nasıl Bir Mücadele Anlayışı?

12 Mart öncesinde, sol harekette tartışma ağırlıkla devrimin programı hakkında

sürdürülmüştü. Bu da "Türkiye'de burjuva demokratik devrimi tamamlandı mı?" sorusuna verilen cevaba göre belirleniyordu. Burjuva demokratik devrim tamamlanmış diyenler, yani asgari programın aşıldığını söyleyenler, azami programı gündeme getirerek sosyalist devrim aşamasında olunduğunu savunuyorlardı. Aksini düşünenler ise demokratik devrim aşamasında olunduğunu... Ancak bu ikinciler, emperyalizm faktöründen dolayı, bu demokratik devrimin "milli" demokratik devrim olacağını söylüyor ve hatta bunu bazen Kemalist ideolojiye gönderme yaparak "ikinci millî kurtuluş savaşı" şeklinde dile getiriyorlardı.

Devrimci Yol'a göre, geçmiş dönemde TİP bünyesindeki "sosyalist devrim-demokratik devrim" tartışması aslında "çarpık" bir biçimde yapılmıştı. Millî Demokratik Devrim (MDD) çizgisi, sorunu program açısından ele alarak atılacak devrimci adımın anti-emperyalist ve demokratik bir niteliğe sahip olduğunu vurgulamıştı. Ama, Mihri Belli önderliğindeki MDD hareketi, devrimde iktidar ve önderlik sorununu boşlukta bırakan bir anlayış sergilemişti. TİP ise kendi programının (TİP programı) MDD programından daha geri bir niteliğe sahip olmasına –ya da aşağı yukarı aynı içeriğe sahip olmasına– rağmen, aynı şeye "sosyalist devrim" diyor, o da sorunu sadece iktidar ve önderlik sorunu açısından ele alıyordu.

Devrimci Yol dergisinde bu tartışmalara dair yapılan değerlendirmelerde, genelde MDD hareketi olarak ifade edilen hareketin, 1970'lere gelinceye değin önüne bir partileşme programı bile koymamış olması eleştirilmekteydi. MDD yanlıları 67-68'leri hep TİP içinde, bağımsız bir muhalefet hareketi olarak geçirmişlerdi. Ona karşı herhangi bir ciddi örgütsel alternatif söz konusu bile edilmemişti.[17]

Ancak bu program tartışmaları 12 Mart döneminden sonra önemini büyük ölçüde yitirmişti; bunun yerine silahlı mücadele-barışçıl mücadele; kırlardan mı şehirlere-şehirlerden mi kırlara? şeklindeki "strateji tartışmaları" öne çıkmıştı.

Program söz konusu olduğunda Devrimci Yol da, kesintisiz devrim sürecinde, demokratik devrim aşamasında bulunulduğunu savunuyordu. Türkiye 1900'lerden bu yana demokratik devrim süreci içindeydi. Bu süreç "burjuvazinin önderliğinde evrimci (reformcu) bir rota izleyerek" gelişmekteydi. Ancak, emperyalist çağda burjuvazinin önderliğinde demokratik devrimin gerçekleştirilmesi olanaksızdı. Bu sebeple haldeki durumda demokratik devrim görevleri tamamlanmış değildi. Feodalizmin tasfiyesi anlamında toprak sorunu, özellikle Doğu Anadolu'da (belirli ölçüde çözülmüş olmasına rağmen) tam olarak çözülmemişti. Kürt sorunu ya da o günlerdeki kavramsal ifadesiyle "Ulusal Sorun" çözülmemişti. Ulusal sorunun çözümü ise demokratik devrimin en önemli görevlerinden birisini meydana getirmekteydi. Altyapıda feodalizmin tasfiyesinin tamamlanamamış olması yanında (ve "şüphesiz ona paralel olarak") özellikle üstyapıda feodal kalıntılar önemli bir varlık gösteriyordu...

Türkiye'de demokratik devrim süreci tamamlanmış değildi. Ancak kapitalizmin yukardan aşağı gelişmesi demokratik devrim programını "daraltan" önemli bazı değişimlere yol açmıştı. Demokratik devrimin, esas olarak bir toprak devrimi olmaktan çıkmış olması, bunun anti-feodal programlı bir devrim olması özelliğini ortadan kaldırmıştı.[18] "Baş çelişme"nin çözümüne dayalı devrimci adım, yani demokratik halk devrimi, anti-emperyalist, anti-oligarşik bir muhtevadaydı. Ve bu süreçte anti-faşist mücadele tayin edici önemde bir mücadele olarak kavranmak zorundaydı.[19]

Devrimci Yol, "devrim anlayışını" somut görevler bağlamında ve bunlara dair teorik sorunları öne çıkararak ortaya koymaya çalışıyordu. Sıralamanın ya da so-

yutlamanın en üst düzeyinde, kuşkusuz Leninist Devrim teorisinin kavranılışı yer alıyordu. Aslında bu tartışma, Devrimci Yol çevresi bakımından, büyük ölçüde açıklığa kavuşmuş bir konuydu... Çünkü önceki dönemde Mahir Çayan tarafından kapsamlı şekilde ele alınmıştı... Asıl sorun, bu teorinin bir alt başlığı varsayılan halk savaşı teorisinin (yani emperyalizme bağımlı sömürge ve yarı sömürge, yarı feodal ülkeler için geçerli olan, Mao, Giap vb. tarafından formüle edilen bir anlayışın), Türkiye gibi bir yeni sömürge ülkede kazanacağı özgül karakter hususunda yapılan tartışmalardan kaynaklanıyordu...

Devrimci Yol, THKP-C gibi "şiddete dayanan" devrimi, yani silahlı mücadelenin temel alınmasını savunuyor; "barışçıl geçiş" teorisini "revizyonizm" olarak eleştiriyordu. "Barışçıl geçiş teorisi" her şeyden önce Marksist devlet teorisinin ve Marksist devrim teorisinin açık bir inkârıydı.[20]

Devrimci Yol'a göre silahlı bir mücadele anlayışını temel almayan, (savaşçı bir partinin yanı sıra) güçlü bir askerî örgütlenmeye dayanmayan bir siyasî hareketin hiç başarı şansı yoktu. Türkiye'de sınıf mücadelesi her geçen gün artan bir şekilde yaygınlaşan silahlı biçimlere dönüşmekteydi. Faşist güçler, emekçi halka karşı "yok etme savaşı" ilan etmişti. Her gün, yeniden yaşanan gerçekler, "niçin, bütün halkı, önce barışçı mücadele metotlarını temel alarak silahlı mücadeleye hazırlamadan, silahlı mücadeleye girişiliyor?" sorusunu geçersiz hale getirmekteydi. Zira savaşı, devrimciler değil burjuvazi ilan etmişti. Ve savaş yaşamanın bir şartı haline gelmekteydi. Zira emperyalizmin ülkedeki gizli işgali, kontr-gerillasıyla, sivil- resmi bütün güçleriyle, "bizzat karşı devrimin zora başvurması" demek oluyordu.[21]

Devrim teorisi ele alınırken, önce emperyalist kapitalist ülkeler ve yarı sömürge, sömürge ülkeler arasındaki ayrıma dikkat çekilir; sonra da emperyalizmin ikinci bunalım dönemindeki yarı sömürge ülkeler ile emperyalizmin üçüncü bunalım dönemindeki yeni sömürge ülkeler devrimleri arasındaki ayrıma vurgu yapılırdı... Ama bütün bu ayrımlar da "Leninist Kesintisiz Devrim Teorisi" üst başlığında tartışılırdı. Bu teorinin anahtar kavramları şunlardı: Objektif koşullar, sübjektif koşullar, evrim aşaması, devrim aşaması, millî kriz, devrimci durum...

Devrimci Yol dergisine göre "Leninist devrim teorisinin özü", (burjuva) devlet mekanizmasının aşağıdan yukarıya parçalanarak ele geçirilmesi, sosyalizmin proletarya diktatörlüğü altında yukarıdan aşağıya doğru, alt ve üstyapıda (eşgüdümlü) inşası ve devletin ve sınıfların ortadan kaldırılmasıydı.[22] Marx, Engels ve Lenin proletaryanın devrimci mücadelesini, toplumların içinde bulundukları "objektif koşullara", sınıf mücadelesinin somut nesnel durumlarına uyarlı olarak iki farklı aşamada mütalaa etmişlerdi: Evrim ve devrim aşamaları. Ama bu kavramları kavramak için de önce, objektif koşullar, sübjektif koşullar konusunda bir mutabakat gerekirdi...

Bir ülkede devrimin objektif koşulları söz konusu olduğunda, egemen sınıfların alaşağı edilmesi ve siyasal iktidarın ele geçirilmesine elverişli bir durum kastedilirdi. Bu ise bir "millî kriz"in mevcudiyeti demekti. Emperyalist-kapitalist ülkelerde devrimin objektif koşulları içsel dinamiğin işleyişi ile ortaya çıkmaktaydı; sömürge ve yarı sömürge ülkelerde objektif koşullar için aranan ölçütler ise farklıydı. Öte yandan tek başına objektif koşulların varlığı yeterli değildi; sübjektif koşulların da varolması gerekirdi. Sübjektif koşullar deyince de, her şeyden önce proletarya partisi söz konusuydu. Partinin yığınlarla olan bağları, yığınların bilinç ve örgütlülük durumları da önemliydi.

"Evrim aşaması", bir ülkede sınıf mücadelesinin nesnel konumu açısından nispi anlamda "barışçı" koşulların hâkim

olduğu dönemlere tekabül ederdi. Kapitalist toplumlarda sınıf mücadelesinin bu şekilde "barışçı" bir gelişim seyri izlediği dönemlerde, proletarya partisinin iktidar mücadelesi de buna uyumlu bir seyir izlemek durumundaydı. Evrim dönemlerinde, toplumun alt üst oluşlar içine gireceği döneme kadar ayaklanmanın hazırlanması esastı.[23]

Evrim aşamasıyla hazırlanılan "devrim aşaması" ise, siyasî iktidarın alınabilmesi koşullarının varolduğu dönemdi. Ancak, devrimin objektif ve sübjektif koşullarının varolması halindedir ki, iktidarı almak için harekete geçmek, ayaklanmak söz konusu olabilirdi. Eğer ülkede devrimci bir durum varsa (ülkenin millî krizi yaşanıyorsa) ve proletaryanın (ve müttefiklerinin) bilinç ve örgütlenme durumları yeterliyse, bu koşullar altında iktidarın alınabilmesi olanaklıydı ve devrim için ayaklanma gündeme gelirdi. Devrim aşamasının belirleyici özelliği olan "millî kriz" ise, ekonomik-sosyal-siyasal, kültürel, askerî, vb. toplumsal hayatın bütününü kapsayan bir altüst oluş halini içeriyordu. Öte yandan, millî krizin, devrimci bir durumun bulunmasına rağmen bir proletarya partisi yoksa, veya proletaryanın bilinç ve örgütlenme seviyesi yeterli değilse, bir ayaklanmanın yine başarı şansı yoktu. Bu durumda, ana görev proletaryanın partisini yaratmaktı.[24]

Özet olarak Devrimci Yol'a göre, evrim ve devrim aşamalarının ayrı olduğu "Sovyetik ayaklanma" modeli, proletaryanın ve şehirlerin belirleyici bir rol oynadığı, uzun dönemli "barış içinde evrim denen dönemlerden" sonra, kısa dönemli bir genel ayaklanmaya dayanan bir devrim stratejisiydi.

Oysa "halk savaşı" stratejisinde evrim ve devrim aşamaları Mahir Çayan'ın da söylediği üzere "iç içe geçmiş" haldeydi. Çünkü sömürge ve yarı sömürge ülkelerde objektif koşullar farklıydı ve bunlar emperyalist işgal tarafından oluşturulmaktaydı. Lenin'in tanımladığı şekilde bir millî kriz nasıl genel ayaklanmanın objektif koşullarını yaratıyorsa, emperyalizmin işgali de halk savaşının (ve de silahlı mücadelenin) objektif koşullarını ortaya çıkarıyordu. Emperyalist işgal toplumun içsel dinamiğini saptırmakta, toplumda ekonomik, sosyal, siyasal alanlarda (altyapısından üstyapısına kadar) bir çalkantı içine girilmesine neden olmakta, böylece "olgunlaşmamış millî kriz" ortamında yığınların devrim saflarına çekilebilmesinin objektif koşulları yaratılmaktaydı.

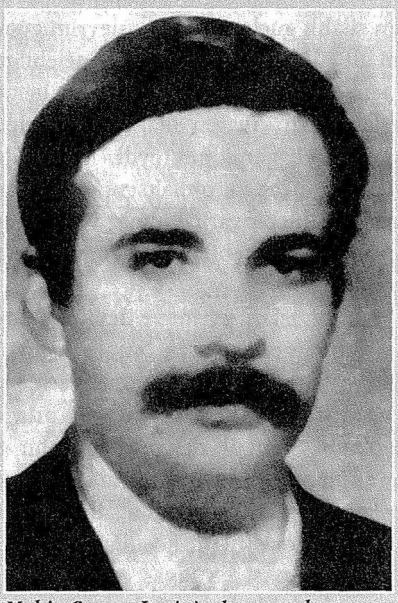

Mahir Çayan, Lenin'e dayanarak, ideolojik-politik öncünün iradî inisyatifini bizzat bir maddî unsur, bir "objektif etken" olarak öne çıkartır. Bu yönelim, TKP'ye yakın ve "reel-sosyalist" çevrelerde "goşizm"le (aşırı solculuk) damgalanacaktır.

Halk savaşı, kısa değil uzun bir süreçti ve bu, kendisinden çok güçlü bir düşman tarafından gündeme getirilen silahlı saldırılar karşısında, önce direnebilmenin (varolabilmenin) sonra güçlenebilmenin ve savaşı kazanabilecek bir duruma gelebilmenin tek yoluydu. Devrimin gerçekleş-

me koşullarının olgunlaşabilmesi, devrimin silahlı güçlerinin karşı devrim güçlerini alt edebilecek bir seviyeye gelebilmesi için Mao'nun ifadesiyle hemen hemen başlangıçtan itibaren silahlı mücadeleler örgütlemek gerekmekteydi. Aksi halde –silahlı mücadele olmaksızın– devrimci hareketin hiçbir varlığı olmaz ve devrimci mücadelenin hiçbir temel görevi yerine getirilemezdi.[25]

Halk savaşları, evrim ve devrim aşamaları yerine genel olarak "stratejik savunma" ve "stratejik saldırı" dönemlerine ayrılıyordu. Bu iki dönem arasında da Mao'nun "stratejik denge" dediği bir geçiş aşaması yer alıyordu. Halk savaşının başlangıç aşamasında da, silahlı eylemlerin başlatılması için, koşulların elverişli olup olmaması ve savaş öncesinde bir "savaşa hazırlık dönemi" de söz konusuydu. Ancak burada sorun evrim aşamasından tamamıyla farklıydı ve sorunun klasik evrim ve devrim aşamaları formülasyonları çerçevesinde ele alınması asla söz konusu olamazdı.[26]

Öte yandan, yarı sömürge ve sömürge ülkelerde geçerli olan halk savaşı teorisi, emperyalizmin üçüncü bunalım döneminde, Türkiye gibi "yeni sömürge" ülkelerde farklı özellikler de kazanmıştı. Türkiye, nasıl sovyetik ayaklanmanın yapıldığı Çarlık Rusya'sından farklıysa, halk savaşının verildiği Çin'den de farklı bir ülkeydi.

Devrimci Yol bu konudaki tartışmaları yürütürken, diğer gruplar tarafından konu başka bir yönden ele alınmış ve "evrim ve devrim aşamalarının iç içe geçmesi" tespitinin diyalektiğe aykırı olduğu ileri sürülüp durulmuştu. Bunlara karşı Devrimci Yol şöyle diyordu: Evrim dönemi herhangi bir hazırlık veya nicelik birikimi olarak görülmemeliydi. Sorun, herhangi bir şeye "hazırlanma" veya nicelik biriktirme olarak ele alınacak olsa, zaten her şeyin bir hazırlığı vardı. Halk savaşının da, gerilla savaşının da bir evrimi (diyalektiği) vardı. Onun da bir savaş öncesi (savaşa hazırlık) dönemi, savaş içinde bir güç biriktirme (stratejik savunma) dönemi ve de iktidarı ele geçirmeye yönelik bir devrim (stratejik saldırı) dönemi vardı. Üstelik bu anlamdaki bir "savaşa hazırlık dönemini", evrim aşaması; halk savaşının fiilen sürdüğü dönemi "devrim aşaması" olarak değerlendirmek elbette söz konusu olabilirdi. Çünkü bu dönemlerin "hangi kelimelerle ifade edileceği" hiç önemli değildi.[27]

Kısacası, Devrimci Yol, sovyetik ayaklanmadaki evrim aşaması görevlerinin, halk savaşında stratejik savunma döneminde gerçekleştiğini vurguluyordu. (Aslında bu vurgu, Mahir Çayan'da bu açıklıkta mevcut değildi.) Türkiye'ye özgü bir halk savaşı stratejisinin alt başlıkları ise Mahir Çayan tarafından formüle edilen "öncü savaşı, suni denge ve silahlı propaganda" gibi kavramlardı.

"Öncü savaşı", Çin gibi ülkelerde de başlangıç aşamasındaki gerilla savaşında, yani olgunlaşmamış millî kriz koşullarında uygulanıldığı varsayılan bir mücadele biçimiydi. Ama Türkiye özgülünde suni denge ve silahlı propaganda ile birlikte buna özel bir önem atfedilmekteydi.[28] Türkiye özgülünde devrimin objektif koşulları, olgunlaşmamış millî kriz tespitine bağlı olarak yapılmaktaydı. Olgunlaşmamış millî krizin mevcudiyeti ise, ülkede (iktidarı ele geçirmek üzere değil) stratejik savunma aşaması çerçevesindeki taktik saldırılara tekabül eden silahlı mücadelelere (gerilla mücadelelerine) başvurmak için elverişli koşullar doğurmaktaydı.

Olgunlaşmamış millî kriz tartışması, Devrimci Yol'un özellikle kendi solundaki ve "fokocu" dediği gruplarla bir ayrım çizgisi çekmesinde önem taşıyordu. Fokocu görüşler diye, mücadelenin başlangıcında partiyi gerekli görmeyen veya parti yerine bir eylem grubunu (foko) geçiren görüşler kastedilmekteydi. Devrimci Yol'a göre, olgunlaşmamış millî kriz,

hiçbir zaman ülkedeki somut objektif ve sübjektif koşullar göz önünde bulundurulmadan, (foko cuların, "acelecilerin" algıladığı şekliyle) "sürekli silahlı ayaklanma ortamı" olarak değerlendirilmemeliydi. Böyle bir yaklaşım, ülkedeki millî krizin olgunlaşmış bir devrim durumu olarak değerlendirilmesi gibi bir hatadan kaynaklanabilirdi.[29]

Sübjektif koşullar bakımından, halk savaşının başarıya ulaşabilmesi için en temel zorunluluklardan bir tanesi proletaryanın partisi tarafından yönetilmesiyse, ikincisi de, kitlelerle olan bağ sorunuydu. Halk savaşının başarıya ulaşabilmesi için kitlelerin ve özellikle köylülerin desteği zorunluydu. Bu nedenle de savaşın başlangıcında mücadelede kitlelerin desteğini elde etmeye yönelik eylemler esas alınmalıydı.

İşte "öncü savaşı" böyle bir destek ihtiyacının ürünüydü ve halk savaşının ilk evresinde uygulanacak bir "mücadele biçimi" idi. Bir devrim stratejisi değil, bir taktik evre olarak ele alınmalıydı. Yani savaşın başlangıç dönemlerinde partinin örgütlediği silahlı mücadeleler doğrudan halk kitlelerinin yer aldığı silahlı halk hareketleri şeklinde olmayacaktı, halk kitlelerinin devrim saflarına çekilmesi hedeflenecekti.[30]

Aslında Devrimci Yol, öncü savaşının ne olduğundan çok ne olmadığını tartışmaya daha fazla mecbur kalmıştı: "Öncü savaşı anlayışı başlangıçta kitle örgütlenmelerinin ve kitle mücadelelerinin olamayacağını söylemez; kitlelerin kendiliğinden nitelikli eylemlerinin ve hele hele faşist saldırılar karşısında kendilerini (hatta silahla!) savunmayacaklarını; bu şekildeki kitlesel direniş eylemlerinin örgütlenemeyeceğini söylemez."[31]

Öte yandan Devrimci Yol, kendisine yöneltilen "bunlar öncü savaşı vererek devrim yapacaklarını sanıyorlar" şeklindeki suçlamalara da çok öfkelenmekteydi. Aynı şekilde, Mahir Çayan'ın görüşlerini "öncü savaşı vererek devrim yapmaya" indirgeyen "sol" görüşleri de şiddetle eleştirmekteydi.

Genel olarak bütün halk savaşlarının ilk evresinde yer alan ama temel bir öneme sahip olmayan öncü savaşı, Türkiye'de, nispeten uzunca bir dönem devrimci mücadelenin yürütülüşünün karakteristik özelliği olarak, özgül bir önem taşıyacaktı. Mahir Çayan bu durumu, "oligarşi ile halk arasında varolan suni dengenin kırılması" olarak formüle etmişti. (Bu cümle Che'nin bir yazısında da geçiyordu ama bu ifade Mahir Çayan'ın kaleminde bir "formülasyon" etkisi kazanmıştı.)

Devrimci Yol'a göre, Türkiye gibi yeni sömürge ülkelerde, merkezî otoritenin güçlenmesi, eski feodal parçalanmanın ve ağır feodal sömürünün bulunmaması gibi nedenlerle, Çin ve Vietnam'daki gibi geniş silahlı köylü ayaklanmaları olmuyordu. Ve mücadelenin hemen başlangıcında savaşın kitlesel bir nitelik kazanması söz konusu değildi. İşte suni denge kavramının anlattığı şey, Türkiye'de geniş köylü (ve halk) kitlelerinin, mevcut düzene karşı kolayca silahlı hareketlere geçirilemeyeceği olgusuydu. Bunun için halk savaşının ilk aşaması, eskisi gibi kitlesel bir savaş niteliğinde değil (kitleleri harekete geçirerek suni dengeyi bozacak) öncü savaşı niteliğinde olacaktı.[32]

Ayrıca, Mahir Çayan'ın yaşadığı koşullardan farklı olarak Devrimci Yol bir "iç savaş" tespitinde de bulunmaktaydı. Peki suni denge kavramı ile iç savaş kavramı çelişmekte miydi? Faşist güçlerle halk güçleri arasındaki "çatışmalar" söz konusuysa, suni dengeden söz edilebilir miydi? Birincisi, ülkede gelişmekte olan iç savaş, haldeki durumda geniş kapsamlı bir savaşın varolduğu anlamına gelmiyordu. İç savaş kavramı en gelişkin biçimiyle, ulusun bir kısmının bir tarafa bir kısmının da diğer tarafa ordular şeklinde dizilip birbiriyle vuruştuğu bir durum ola-

rak anlaşıldığında, elbette böyle bir şey söz konusu değildi. Ama günde ortalama 3-5 (7-8 ayda 500'den fazla) kişinin öldüğü bir ülkede bir iç savaştan söz etmemek için, Devrimci Yol'a göre "insanın yaşanan gerçeklere sıkı sıkıya gözlerini kapatması" gerekiyordu.

İkincisi *Devrimci Yol* gelişmekte olan iç savaşın suni dengeyi ortadan kaldırmadığını da söylüyordu. Suni denge kavramı, kitlelerin tepkilerinin ve memnuniyetsizliklerinin, (öncü-savaşçı bir partinin, silahlı propagandayı temel alarak yürüteceği bir mücadele ile geniş yığınlara güven verecek bir önderliği söz konusu olmadan, kendiliğinden bir şekilde) silahlı bir isyana dönüşmesinin (eskiden olduğu gibi) söz konusu olmadığını açıklamaktaydı. Öte yandan, "kitlelerin tepkilerinin silahlı bir isyana dönüşmemesi" ifadesinden ve bu anlamda söylenen sözlerden kalkılarak, 1975 sonrasında kitlelerin mevcut düzene karşı ve hele faşist saldırılara karşı her türlü tepkisinin yok sayılması anlamındaki bir sonuca da varılmamalıydı. Mahir Çayan tarafından "tarihsel bir olguyu" açıklamak için kullanılan bir kavramı, gerçek geçerlik alanının dışına taşırarak günlük ve sıradan olguların karşısına dikmek, Marksist düşünce açısından, kabul edilemezdi. Devrimci Yol bu kavramdan "ne anlaşılmaması gerektiği"nin altını ısrarla şöyle çizmekteydi: "Suni denge kavramı ne kitlelerin genel olarak mevcut düzene tepkisizliği (düpedüz bir durgunluk ve pasiflik), ne de refah içinde bulunulduğu için mevcut düzenden bir memnuniyetin varlığı olarak anlaşılamaz."[33]

Çatışmalar, toplumda çok önemli devrimci dinamikler geliştirmekteydi. Ne var ki öncü savaşçı bir partinin önderliği olmaksızın bu çatışmalar mevzii olarak kalmaya mahkûmdu. Mevcut düzene karşı geniş bir silahlı halk hareketine dönüşemiyordu. Bu olgu karşısında "devrimci görev", bu çatışmalar içinde yer almak, halka doğru bir şekilde önderlik etmeye çalışmak, halkın kendisinde varolan direnme ve dayanışma eğilimini güçlendirip örgütlemek ve bütün bunları ve diğer bütün siyasî faaliyeti, bu mücadelenin başarıya ulaşmasının temel gereksinimi olan "partiyi oluşturma" hedefine bağımlı kılmaktı. Öncü savaşı ve suni denge kavramlarının iç savaş kavramlarıyla çelişmemesinin bir diğer nedeni de şöyle ifade edilmişti: "Çünkü stratejik savunma aşamasının içinde telakki edilmesi gereken öncü savaşı, iç savaşın özgül bir biçimidir."[34]

Ayrıca, "spontan köylü hareketleriyle" karakterize edilen klasik halk savaşlarından farklı olarak Türkiye'nin sınıfsal yapısında bir başka önemli faktör daha hesaba katılmalıydı. Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinin sonucu olarak işçi sınıfının devrimdeki rolü ve bununla birlikte şehirlerin rolü göreli olarak artmıştı. Şehir-kır ilişkileri farklıydı. Bununla birlikte köylülüğün ve kırsal yörelerin belirleyiciliği, göreli olarak azalmakla birlikte, hâlâ geçerliydi.[35]

"Kurtarılmış bölgeler" anlayışı halk savaşının sonraki dönemlerindeki bir gelişme olarak görüldüğünden, Devrimci Yol yazılarında bu konu üzerinde fazla durulmamıştı. Bu konuda şöyle deniyordu: "Kuşkusuz bugünkü durumda, gerçek anlamda kurtarılmış bölgelerin ve halkın kendi iktidar organlarının oluşmasına uzağız. Bugün için önemli olan yığınlar içinde halkın kendi iktidarı kavramının yerleştirilmesi için çalışmaktır. Bunun oluşması için öncelikle güçlü bir politik önderliğin ve onun örgütleyeceği askerî gücün, sorunun can alıcı noktası olduğuna ise hiç şüphe yoktur."[36]

Mevcut durumda, yani başlangıç aşamasında, Devrimci Yol tarafından kurtarılmış bölgeler yerine, "halk iktidar organlarının nüveleri" olarak görülen "direniş komiteleri"nin oluşturulması görevi öne çıkarılıyor ve şu uyarıda bulunuluyordu: "Bugün en yüksek biçimleri dahil

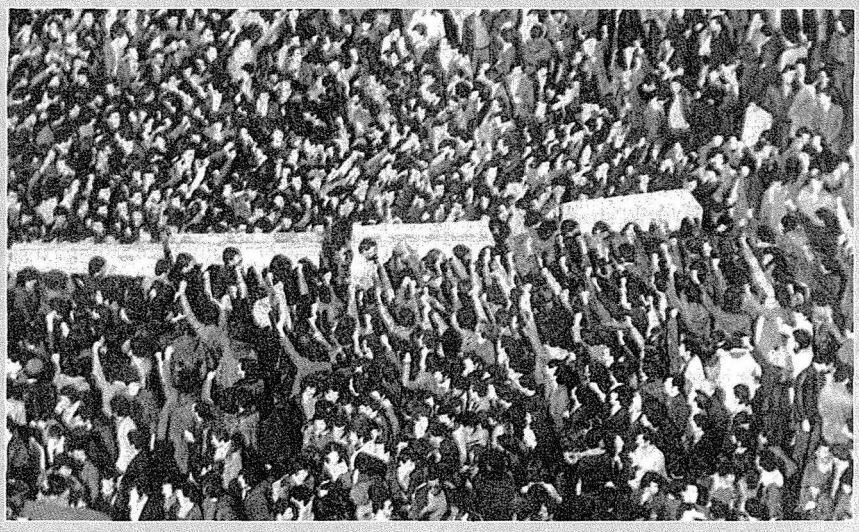

16 Mart katliamı cenaze töreni (1978). İstanbul Üniversitesi'nde 7 solcu öğrencinin ölümüyle sonuçlanan bombalı saldırı, ciddi biçimde kovuşturulmamış, bazı polis görevlilerinin ve ülkücü grupların dahline ilişkin güçlü belirtilerin üzerine gidilmemiştir. 1970'lerdeki toplumsal mücadelelerin iç savaş boyutu kazanmasını tetikleyen olaylardan olan 16 Mart'ın, sol hareketin "unutturmama" takviminde önemli yeri vardır.

her türlü propaganda için en etkili propaganda unsurları faşizme karşı mücadele içinde vardır. Bu şekilde, silahlı propagandanın temelini oluşturacağı bir öncü savaşı da, yine aynı şekilde bu mücadelenin dışından bir yerden gelmeyecektir. Bir başka ifadeyle, öncü savaşı, bugünkü mücadele içinde, devrimcilere düşen görevlerin daha eksiksiz yerine getirilebileceği bir mücadele ve örgütlenme aşamasına devrimci hareketimizi yükseltme sorunundan başka bir şey değildir."[37]

Nasıl Bir Parti / Örgüt?

Devrimci Gençlik dergisinden itibaren, en önemli devrimci görev, örgütlenmek ve bunu da bir parti formunda gerçekleştirmek olarak tespit edilmişti. Objektif koşullar varolsa bile, sübjektif koşullarını yaratmadan devrimin gerçekleşmeyeceğini savunan *Devrimci Gençlik* çevresi, "devrim yapmak için parti şarttır," diyordu. Hedeflenen elbette "Leninist bir parti" idi. Bu modele uygun olmasının yanı sıra Türkiye koşullarına, Türkiye devrimine özgü bir partileşme arayışı da söz konusuydu.[38]

Böyle bir parti iktidara yürürken, halk iktidar organlarının nüvelerini de yaratacak; ancak devrim yapılınca kendisi iktidar olmayacak, iktidar bu halk iktidar organlarına ait olacaktı. Buna göre Devrimci Yol'un partisi, kendisini tek başına iktidar organı olarak örgütlemeyecek, halk iktidar organlarının nüvelerini oluşturarak örgütlenecekti. Devrimci Yol'u, Leninist örgütlenme sürecinde özgün kılan özellik buydu ve yine bu özellik Leninist teoriye Devrimci Yol tarafından yapılan bir "katkı" anlamına gelmekteydi.

Haldeki durumda devrimcilerin "temel siyasî görevi" devrimci bir örgütün yaratılmasıydı. Bunu yapmadan (bu uğurda mücadele vermeden) hiçbir görev yerine getirilmiş sayılamazdı. Dolayısıyla, bütün alanlarda, işçi sınıfı, köylülük, öğretmenler, teknik elemanlar ve gençlik içindeki çalışmalar bu temel siyasî görevin yerine

getirilmesine hizmet etmeliydi. *Devrimci Gençlik* dergisi bu görevi, "en geniş kitle çalışması içinde en dar kadro çalışması yapmak" şeklinde de tanımlıyordu. Böyle bir siyasî birliğin temeli ise ideolojik birliğin oluşturulmasıydı ve ideolojik mücadele bu doğrultuda sürdürülmeliydi.[39]

Devrimci Gençlik dergisinin 16. sayısından sonra "Devrimci Yol Bildirgesi" adıyla bir broşür yayımlandı. Böylece "Devrimci Hareket"in teorik politik sorunlarını ve partileşme sürecini tartışmak üzere yeni bir platform sunulmaktaydı. Bildirge, partileşme sürecini tartışmaya, "Biz bugün bir parti kurmuyoruz," uyarısıyla başlıyordu. Devrimcilerin anladığı anlamda bir parti, birtakım insanların bir araya gelip "biz parti kuruyoruz" demeleriyle elde edilecek bir şey değildi. Partileşme süreci, "sınıflar çatışmasının her alanında işçi sınıfının bağımsız siyasetini hayata geçirmeye çalışan bilinçli kadroların örgütlü ve neyi, ne için yaptığını bilen bir tarzda çalışmalarının ürünü olarak" tamamlanabilirdi. Partileşme sürecini, partinin yaratılması (inşa edilmesi) için bilinçli bir mücadele süreci olarak kavramak gerekiyordu.

Partinin yaratılmasını bir "hiyerarşi oluşturmak" şeklinde anlamak da yanlış bir kavrayıştı. Partileşme sürecinin belirli bir aşamasında tabii ki hiyerarşi oluşturmak diye "özel bir görev" ile karşılaşılacaktı. "Örgüt yapısı anlamındaki ilişkiler dizisini saptamak" olan bu hiyerarşik şekillenmeyi "tespit etme işini çözmek" zor bir iş değildi. Böyle bir noktaya gelindiğinde Marksist-Leninistlerin gözetecekleri tek şey "davaya en iyi bir şekilde yararlı olmak" idi.

Partileşme sürecinin merkezinde ise "kadro çalışması" yatmalıydı ve bu da "örgütlü bir çalışma" olarak anlaşılmalıydı. Peki partileşme sürecinin bittiğine nasıl karar verilecekti? Politikanın hayata geçirilmesi için verilen mücadelede artık öyle bir an gelirdi ki, bundan sonra "örgütsel bir bütün" olarak istediği hedeflere yönelebilen bir "organizma" ortaya çıkardı. İşte bu organizmaya da "parti" ismi verilirdi. Bu durum, kadro çalışmasının "nitelik sıçraması" yapması şeklinde anlaşılmalıydı. Partileşme sürecinin sonuna, yani kadro çalışmasının nitelik değiştirdiği noktaya (parti yaratıldığı zamana) gelinceye kadarki "örgütsel ilişkiler" (kadro çalışmasının organizasyonu biçimleri) sürekli değişim gösterecekti.[40]

Devrimci Yol dergisinin parti sorununa ilişkin getirdiği yaklaşımları, ayrıntılı şekilde "Partileşme Sürecine İlişkin Bazı Eleştiriler Ve Parti Sorunu" (sayı 15, 21 Şubat 1978) başlıklı yazıda yer aldı. Örgütlenme biçimi bakımından "bolşevik" partisi tarafından gerçekleştirilmiş genel nitelikler, Türkiye açısından da geçerliydi. Örneğin, Türkiye'de de proletarya partisi yukarıdan aşağı örgütlenmek, yani ilk aşamada dar bir devrimciler örgütü olmak, sonra ikinci adımda işçi (ve emekçi) sınıfının öncü unsurları ile bütünleşmek, Marksist-Leninist bir ideolojik temel üzerine kurulmak, mücadeleyi her koşul altında sürdürebilecek şekilde örgütlenmek ve her alandaki mücadelelerin uyumlu bir organizasyonunu gerçekleştirmek, demokratik merkeziyetçilik-gizlilik ilkelerini temel alarak çalışmak durumundaydı. Bu nitelikler, hem genel olarak devrimini yapmamış ülkeler açısından hem de Türkiye için geçerliydi. Sorun "bu noktadan sonra" ortaya çıkan ve "bu niteliklerin hayata geçirilişine" ilişkin bir sorundu ve Devrimci Yol kendi parti anlayışını "bu noktadan sonra" ortaya koyma iddiasındaydı.[41]

Daha önce Bildirge'de, örgüt biçimi açısından THKP-C ele alınırken de, parti ile kitlelerin örgütlenmesini sağlayacak "bağlantı kayışları" denilen örgütlenmelerin eksikliği üzerinde durulmuştu. THKP-C "fokocu" anlayışları eleştirmiş olmasına rağmen, kendi örgütlenmesinde bu konuda "zaaf" göstermişti. Öncünün

eylemi ile kitleler arasındaki bağın reddedilmesi, bağlantı kayışları kopmuş bir motorun kendi kendine çalışması gibi bir duruma yol açardı. Parti bu bakımdan öncünün kitlelerle üye alışverişini sağlayacak ve giderek genişleyen ve yaygınlaşan bir şekilde yığınların mücadelesini örgütleyecek bir yapılanışa sahip olmalıydı.[42] THKP-C'de ifade edilen geçmişin ve onun "devrimci yenilgi"sinin en özlü dersleri de şu noktada ortaya çıkmıştı: "Farklı alanlardaki mücadelelerin, farklı mücadele biçimlerinin birlikte yürütülmesinin, mücadelenin devamlılığının ve devrimi başarıya ulaştırabilecek bir siyasî çizgi üzerinde mücadelenin geliştirilebilmesinin bir gereği ve ifadesi olarak örgütlenmiş bir Marksist-Leninist parti."[43]

Devrimci Yol dergisinin sonraki sayılarında "geçmişin tekrar edilmemesi" için bu konuda ciddi bir muhasebe içine girildiği de görülüyordu: "Bir parti içinde, değişik çalışma alanlarında, o çalışma alanlarının özelliklerinden ileri gelen nüanslar ve farklı görüşler daima bulunur. Bu hem doğaldır hem de bir örgüte canlılık ve çok yanlılık kazandıran olumlu bir olgudur. Parti bu fikir çeşitliliklerini dengeli ve uyumlu bir bütünlüğe ulaştıracak mekanizmalara sahip bir organizasyon olmalıdır."[44]

Ayrıca, "Silahlı bir mücadele anlayışı temel alınmaksızın, (savaşçı bir partinin yanı sıra) güçlü bir askeri örgütlenmeye dayanmaksızın, ülkemizdeki siyasî hareketin hiçbir başarı şansı yoktur," deniliyordu.[45] Partileşme sürecindeki mücadele anlayışının da "savaşçı bir parti"nin yaratılmasına uygun olarak biçimlenmesi gerekmekteydi.[46]

Devrimci Yol dergilerinde partileşme sürecine dair bu tür teorik değerlendirmeler yapılırken, tam da bu sıralarda yine Devrimci Yolcular tarafından faşizme karşı mücadelede Türkiye koşulları bakımından "yeni ve farklı" sayılabilecek örgüt formları da oluşturulmaya başlanmıştı. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde, gecekondu mahallelerinde, kasabalarda, köylerde, işyerlerinde halkın faşizme karşı direnme eğilimleri, "direniş komiteleri" denilen örgüt formlarında kalıcı hale getirilmeye çalışılıyordu. Ancak bunlar faşizme karşı basitçe direnişin ötesinde, sosyalist teori ve pratik bakımından da zengin deneyler biriktirilmesine hizmet ediyordu...

Peki direniş komiteleri nasıl ortaya çıkmıştı? Halk yığınları içinde gelişen antifaşist dayanışma eğilimlerinin, tüm halk güçlerinin birleşik devrimci savaşının örgütlendirilmesi gerekiyordu. Direniş komiteleri de işte bu doğrultudaki bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştı. Direniş komiteleri, en geniş anlamda "devrimci halk iktidarının birer nüveleri" olarak ele alınmalı ve bu doğrultuda derinleştirilip geliştirilmeli ve bu komiteleri yaratma görevi partinin inşasına "kopmaz bir şekilde" bağlı kılınmalıydı; bu ise "cepheleşme" anlayışıyla birlikte gündeme getirilmeliydi. Parti ve cephenin yaratılması uğruna mücadele, ikincinin birinciye tâbi olduğu, "diyalektik bir bütünlük" içinde kavranabilirdi. Cephenin yaratılması uğruna mücadele, partinin yaratılması uğrunda mücadeleyi güçlendirecekti.[47]

Böylece, direniş komiteleri pratiğinden yola çıkarak "parti-cephe" ilişkileri konusunda ciddi bir tartışma başlamış bulunuyordu. "Cephe" kavramını ele alırken direniş komitelerine de en geniş anlamıyla, "halk iktidarının birer nüveleri-çekirdekleri olma" misyonu yüklemek, parti-cephe ilişkilerini de etkileyen bir tespit ve tercih olarak ifade ediliyordu. Çünkü soruna bu şekildeki bir yaklaşım, beraberinde direniş komitelerinin, halk cephesinin veya cephesel örgütlenmenin birer "örgütsel-alt birimi" olarak; halk komiteleri olarak ele alınmasını gerekli kılıyordu.[48]

Proletarya partisi de, onun önderliği de gökten zembille inmeyecekti. Öncülük hakkı, daha doğru bir ifadeyle öncülük rolü, ancak pratikte doğru bir siyasî çizgi-

yi izlemekle, tutarlı ve devrimci bir mücadele anlayışını hayata geçirmekle ve halk güçlerine bu çizgiyi pratik mücadele süreci içinde benimsetmekle, kısacası "savaşılarak" elde edilebilirdi.

Çatışmaların bir iç savaş doğrultusunda derinleşmesi, halk yığınları içinde güçlü bir anti-faşist dayanışma ve direnme eğiliminin doğup gelişmesine neden olmuştu. Şehirler, kasabalar, köyler, ülkenin tamamı bu gelişmelerin etkisini sokaklarında yansıtacak bir görünüm içindeydi. Devrimci Yol, bu gelişmeleri "devrimci bir doğrultuya kanalize etmek" için verilen mücadele sürecinde, "Direniş Komiteleri"nin de, "hayatın kendisinin" ortaya attığı bir "öneri" ve cephesel bir örgütlenme biçimi olduğunu söylüyordu. Dolayısıyla mevcut koşullarda, ortaya konulan şey, şimdilik, bir "anlayış ve yönelim" olarak kabul edilmeliydi. Halk iktidarının ülke düzeyinde "çiçeklenmeye başlaması", direniş komitelerinin, halk komiteleri olarak gelişkin ve olgunlaşmış biçimlere bürünmesi, mücadelenin halk savaşının daha üst aşamalarına geçilmesiyle gündeme gelebilecekti.

Kısacası, öncü savaşını, bütün emekçi halkın silahlı savaşına dönüştürebilecek niteliklere; öncünün eylemini, yığınların eylemine doğru geliştirebilecek "bağlantı kayışları"na sahip bir savaşçı partinin yaratılabilmesi, partileşme süreci boyunca direniş komitelerinde de ifade edilen bir çalışma ve örgütlenme anlayışına uygun bir mücadele pratiği içinde olmakla mümkün hale gelebilirdi. Bu ise, "en geniş kitle çalışması içindeki kadro çalışmalarının temel alınması" anlayışının direniş komitesi özgülündeki bir somutlanmasından başka bir şey değildi.[49]

Nasıl Bir Sosyalizm?

"Sosyal emperyalizm ve geçiş sorunları konusundaki tartışmalar, özünde Marksizm ve sosyalizm konusundaki temel anlayışları da yansıtıyordu. Devrimci Yol, bir yandan anti-Marksist 'sosyal emperyalizm' teorilerine karşı çıkarken diğer yandan da karşı uçta yer alan revizyonizme ve ekonomist-dogmatik anlayışlara karşı çıktı. 'Revizyonist Diktatörlük' olarak tanımladığı Sovyetler'deki (kitlelerin yönetimden uzaklaştırıldığı, Komünist Parti yöneticilerinin yönetim tekeline dayalı) sosyalizm anlayışlarını reddeden ve kitlelerin doğrudan yönetim aygıtlarına ağırlık veren bir yaklaşımı benimsedi. (Direniş Komiteleri bir yönüyle böyle bir demokrasi anlayışının somut propagandası işlevini de görüyordu.)"[50]

Devrimci Yol, propaganda amacıyla yayımladığı "Devrimciler Ne İçin Savaşıyor?" broşüründe, sosyalizmin "gerçekleşmesi uzak bir hayal olmadığını" ilan ediyordu. Tarihin karşı durulmaz yasaları nasıl eski köleci-feodal toplumları yıkarak kapitalizmi gerçekleştirmişse, mevcut kapitalist sömürü düzeni de yerini kaçınılmaz olarak sosyalizme bırakacaktı. Ancak sosyalizm koşullarında nasıl bir toplum tasavvur edildiği konusunda pek bir şey söylenmiyordu. Bu broşürde, devrimden sonraki ve sosyalizmden önceki "demokratik halk iktidarı" altında neler olacağı sıralanmaktaydı. "Üretenler yöneten olsun", "Söz yetki karar iktidar halka" şeklinde özetlenebilecek bir yaklaşım ve Direniş Komiteleri pratiğindeki "doğrudan demokrasi" anlayışı öne çıkarılmaktaydı. Bu nedenle, soyut projeler üretmek yerine, sosyalizme dair temel anlayışları derhal hayata geçirmeye çalışma çabası, pratik içinde teorik bir arayış ürünü olarak görülebilirdi. Teorik yazılarda ise, daha ziyade nasıl bir sosyalizm istenmediği üzerinde durulmaktaydı.

Aslında yaşanılan dönemde, sosyalist bir tasavvurun teorik geri planı konusunda pek bir tereddüdün olmadığı söylenebilir. Çünkü dünyada "revizyonist" de dense bir sosyalist sistem vardı. Sorun

sosyalizmin nasıl tasavvur edileceğinden ziyade, teorideki sosyalizmin pratikteki yanlış uygulanması, sosyalizmden geriye dönüş tehlikesi ve bunun yarattığı sıkıntılardan kaynaklanıyordu. Yoksa, sosyalizm, teorik olarak Marx'ın ve Engels'in yazdıklarında, başta *Alman İdeolojisi*, *Gotha Programı'nın Eleştirisi*, *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm* kitapları olmak üzere el altında bulunan çeşitli kitaplardan hemen öğrenilecek kadar yakında durmaktaydı. Üstelik Bolşevik Devrimi'nin ilk yıllarında ve en azından Lenin'in ölümüne dek geçen sürede yaşanan sosyalist toplum deneyimleri hiç sorgulanmıyordu.

Sosyalizmin, siyasal anlamıyla tartışmasız "proletarya diktatörlüğü" olarak algılanması çok yaygındı ve bunun tersini düşünen pek yoktu. (Bu kavrama ortodoksça bağlanmasına ilaveten, direniş komiteleri, ÖTK ve işçi konseyleri deneylerindeki sosyalist demokrasi pratiğine ve bundan yola çıkıp teorisine ulaşmaya çalışması ise Devrimci Yol çevresinin yaşanılan döneme dair bir paradoksu sayılabilirdi.) Hatta revizyonizm bile sosyalist toplumda "Stalin sonrası" ortaya çıkan bir tehdit ve tehlike olarak görülmekteydi. Bu nedenle kitaplarda yazılı olanlardan ve Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında somut olarak yaşanmış sosyalist toplum deneylerinden hareketle, kafalardaki sorunların çözümü zor olmuyordu. *Devrimci Yol* dergisi de sosyalizm teorisi dendiğinde, sosyalist toplumdan geriye dönüş sorunları üzerine odaklanmıştı.

Marksist teoriye uygun olarak, sosyalizmi, "kapitalizmden komünizme bir geçiş dönemi toplumu" olarak gören Devrimci Yol, bu döneme dair sorunları da "Marksist-Leninist geçiş dönemi teorisi" başlığıyla ele alıyordu.

Devrimci Yol'a göre *Gotha Programının Eleştirisi*'nde "Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında birinden ötekine devrim yoluyla geçiş dönemi yer alır. Buna bir siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki burada devlet proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey değildir" derken, Marx, geçiş dönemini tanımlamış ve onun "siyasal bir geçiş dönemi" olma özelliğini vurgulamıştı.[51]

Devrimci Yol, Sovyetler'de yaşanılan sosyalist toplum tecrübesine dayanarak şu tespitlerde bulunuyordu: Sosyalist geçiş döneminde (yani Sovyetler Birliği'nde) üretim araçlarının bireysel mülkiyeti ortadan kaldırılmıştı. Buna karşılık insanlar arasındaki farklılıklar, köy ile şehir, kafa emeği ile kol emeği vb. arasındaki farklılıklar sürmekteydi. Burjuva hukuku tamamen değil sadece kısmen, sadece ekonomik devrim yapılmış olduğu ölçüde ortadan kaldırılmıştı. Burjuva hukuku bireylerin üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetini tanıyordu. Sosyalizm ise bunu ortak mülkiyet haline getirmişti. İşte bu ölçüde, ama sadece bu ölçüde "burjuva hukuku" yürürlükten kaldırılmış oluyordu. Ama bunun dışında ürünlerin üleşimi ve çalışmanın toplum üyeleri arasındaki dağılımının düzenleyicisi olmak bakımından (burjuva hukuku) yürürlükte kalıyordu.

Marx, geçiş dönemi (sosyalizm) sorununu, belli başlı ileri kapitalist ülkelerin bütününde gerçekleşecek, zamandaş bir dünya devrimi anlayışı perspektifiyle incelemişti. Böylesi bir ele alışta kapitalizmin ileri bir düzeyinde üretici güçlerin gelişkinliği ve büyük çaplı endüstri yoluyla üretimin sosyalizasyonu veri olarak kabul edilmekteydi. Ancak sonraki gelişmeler, emperyalist dönemde devrimlerin merkezinin doğuya doğru kayması, emperyalist zincirin en zayıf halkasından parçalanması yönünde, tek tek ülkelerde devrimlerin olanaklı hale gelmesi yönünde olmuştu. Giderek geri ülkelerde, sömürge ve yarı sömürge ülkelerdeki devrimlerin gündeme gelmesi geçiş dönemi teorisinin derinleştirilmesini zorunlu hale getirmişti.[52]

Kapitalizmin gelişmesinin nispeten zayıf olduğu Rusya'da üretim araçlarının kolektifleştirilmesi, büyük çaplı sanayiin kuruluşu (yani komünizmin birinci aşaması; sosyalizm aşamasına geçiş) oldukça uzun bir dönemi kapsamıştı. Yarı feodal, yarı sömürge ülkelerdeki demokratik halk devrimleri çerçevesinde sorun kuşkusuz ki çok daha karmaşık bir hal almaktaydı. Bu ülkelerde geçiş aşaması çok daha uzun ve farklı olacaktı. Büyük çaplı sanayiin ve makineleşmenin sağlanması oldukça uzun bir zaman sürecekti. Oysa sosyalizm için büyük çaplı sanayi zorunluydu. Marx, *Alman Ideolojisi*'nde "Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması ancak büyük sanayi ile mümkündür" diyordu. Bu ülkelerde sosyalizmin kurulmasından önce uzunca bir geçiş sürecinden geçilmesi bu nedenle zorunlu hale gelmekteydi.

Sosyalizmden kapitalizme geri dönüşü, kapitalizmin restorasyonunu olanaklı kılan şey ise, siyasal geçiş döneminde politikanın belirleyici olmaya devam etmesiydi.[53] Devrimci Yol, "geçiş sürecinde siyasî üstyapının ve özel olarak partinin rolü"nü özetle şöyle değerlendiriyordu: Marksizmin tarihsel gelişmeyi kavrayışı ne insan idaresinin rolünü reddeden kaba bir gerekirciliğe (determinizm) dayanır, ne de sadece insan iradesinin sonucu olarak gören iradeciliğe (volontarizm). "Marksist devrim teorisi hem determinist hem de volontaristtir. Bu ikili yan diyalektik bir bütün oluşturmaktadır." İradi, sübjektif faktörler karşısında maddi temelin nihai belirleyiciliği, materyalizmin idealizm karşısındaki ilk esaslı mevziidir. Toplumsal sistemlerin gelişmesi, insan iradesinden bağımsız, ileriye doğru bir doğrultu izler. Birincisi, bu çözümleme tarihsel gelişimin genel doğrultusu için geçerlidir. Tarihî gelişmenin her anına mekanik şekilde uygulanamaz. İkincisi, politik etkenler ekonomik etkenler karşısında fonksiyonsuz bir unsur değildir, aksine aktif bir unsurdur. Üçüncüsü, ilk iki önermeye bağlı olarak, politik etkenlerin ekonomik yapı üzerindeki rolü toplumların gelişmelerinin değişik aşamalarında farklı bir etkiye sahip olur.

Geçiş sürecinde, ekonomik altyapı ile siyasî üstyapı arasındaki ilişki nasıl kavranmalıydı? Devrimci Yol'un bu konuya cevapları da şöyleydi: Bir toplumun sosyalizme doğru ileriye mi gideceği yoksa kapitalizme doğru geriye mi gideceği sorunu, bütün bir geçiş süreci boyunca, politik üstyapının fonksiyonlarıyla ilgilidir. Politik etken bu dönem için belirleyicidir. Ancak bu etki de geçiş sürecinin başından sonuna kadar aynı kalmaz. (Burada kastedilen, politikanın etkisinin azalması –devletin sönmesi– için ekonomik altyapının gelişmesi, ekonominin zenginleşmesi, sınıf farklılıklarını kaldırmanın maddi imkânlarının oluşması, böylece politikanın ayrı bir alan olmaktan çıkması yöneten-yönetilen, yöneten-üreten ayrımının ortadan kalkmaya yönelmesidir.) Geçiş sürecinin başından sonuna kadar aynı öneme sahip olmayan politik etken şu evrelerde farklılaşacaktır: 1) Başlangıçta toplumun sosyalizme doğru gelişmesini ekonomik faktörlere rağmen politik üstyapı tayin eder. 2) Sosyalist ekonominin inşası ilerledikçe, ekonomi ile birlikte fakat yine politik etkenler tayin eder. 3) Geçiş sürecinin sonuna kadar azalan bir eğilim seyretse de politik üstyapının belirleyiciliği devam edecektir. 4) Sosyalizmin inşasının ileri dönemlerinde politika karşısında ekonomik etkenler giderek artan bir etki gösterirler. 5) Sürecin tamamlanmasından sonra ise politika ile ekonomi arasındaki bu ilişkiler kombinezonu tersine dönecektir. (Ve asıl olarak ekonomi ile siyaset arasındaki ayrım ortadan kalkarak, yeni bir ilişki, yeni bir kombinezon ortaya çıkacaktır.)[54]

Geçiş dönemi teorisindeki volontarist ve ekonomist sapmalar da bu yaklaşım ışığında eleştirilmekteydi. Lenin'in "Sosyalizm sınıfların kaldırılmasıdır" sözünü

Oğuzhan Müftüoğlu, 1980'lerin sonlarında hem özeleştiriye açık hem yöneltilen eleştirileri karşılayan bir yazısında, Devrimci Yol'un 70'lerdeki açmazını şöyle değerlendirir: "Kendi öngördüğü asgari gelişme aşamasını (partileşmesini) bile tamamlayamayan genç bir hareket yeterince olgunlaşamadan ülke çapında bir iç savaş boyutlarında sürüp giden mücadelenin önderlik görevleriyle nesnel olarak yüz yüze kalmıştır."

hatırlatan Devrimci Yol'a göre, sınıfsız toplumun yaratılması, proletaryanın ideolojik, politik ve ekonomik alanlardaki eyleminin bir ürünü olacaktı.

SBKP örneğinde olduğu üzere, sosyalizme ilişkin sapmaların önemli bir kısmı, sınıfsız toplumu üretici güçlerin gelişiminin arkasından gelecek bir olay olarak gören ya da en azından, üretici güçlerin düzeyinin yükseltilmesinin ideolojik-siyasî-kültürel vb. gelişmelerin itici gücü ve devindiricisi sayan bir "ekonomizm"e tekabül etmekteydi. Bir diğer önemli kısmı ise çoğu kez "volontarizm" olarak bunun tam tersi bir eğilimi taşımaktaydı; "Sosyal emperyalizm" teorilerinde ve ÇKP uygulamalarında bunu açık olarak gözlemlemek mümkündü.

Devrimci Yol "sosyal emperyalizm" teorisine; işçi sınıfı hareketi içindeki mücadeleleri basitçe bir şekilde burjuvazi ile proletarya arasındaki mücadeleye indirgediği için itiraz ediyordu. ÇKP, revizyonizmin egemenliğinin, burjuvazinin iktidara gelmesi ve otomatik olarak kapitalizmin gelmesi demek olduğunu ileri sürerek, geçiş sürecinde üstyapının belirleyiciliğini tek başına ele alıyor ve diğer faktörleri hesaba katmıyor ve iradeciliğe (volontarizme) düşüyordu

Öte yandan, Devrimci Yol'a göre, Sovyetler Birliği geçiş süreci içindeki bir toplumdu.

ÇKP tarafından Sovyetler'de kapitalizmin varlığını ispata dair kullanılan pazar, meta üretimi, sınıfların varlığı vb. kategorilerin tümü geçiş toplumlarına has özelliklerdi. Sömürünün, sınıf farklılıklarının, pazar ve piyasa kategorilerinin kalkması için ise sınıfsız toplumun kurulması gerekliydi. Sınıfsız toplumun kurulması, köy ile şehir arasındaki (işçi ile köylü arasındaki) farkın ortadan kaldırılmasına bağlıydı. Bu nedenle Sovyetler Birliği'nde söz konusu kategorilerin varlığı, pazar ile plan arasındaki çelişkinin varlığı, kapitalizmin varlığına kanıt olarak ileri sürülemezdi.[55]

Daha önce, *Devrimci Gençlik* dergisinde de, yirmi yıldır Sovyetler Birliği'nde revizyonist bir iktidarın hüküm sürmekte olmasının haldeki durumda yarattığı sonuçlar şöyle özetlenmişti:

"Revizyonizm içte sosyalizmi uygulamamaktadır. Aksini düşünmek de zaten imkânsızdır. Sovyetler Birliği'nde, revizyonist uygulamalarla sosyalizm yolundan sapılmıştır. İç uygulamalar açısından revizyonist politikalar maddi teşviklerin artırılması, pazar ve piyasa öğelerinin güçlendirilmesi, toplumdaki farklılıkların azaltılarak sınıfsız topluma doğru gelişme yerine imtiyaz ve farklılıkların artırılması suretiyle tabakalaşmaların yaratılması olarak sayabiliriz. Yine revizyonizm dış politikada proleter enternasyonalizmini uygulamaz. Bunun da aksini düşünmek ve beklemek mümkün değildir. Bugün Sovyetler Birliği'ndeki revizyonist iktidarın emperyalist-kapitalist ülkelerle olan ilişkileri ve diğer geri bırakılmış ülkelerle olan ilişkileri incelendiği zaman bu durumu görmek zor değildir. Bütün bu ilişkilerinde önemli ölçüde milliyetçi eğilimler taşımaktadır. Bu yüzden Sovyetler Birliği'nin bir bütün olarak güttüğü dünya politikası tutarsız, çelişik ve savunulabilir bir politika olmaktan çok uzaktır."[56]

Aynı yazıda, Sovyetler Birliği yönetimi için kullanılan "Revizyonist diktatörlük" kavramı, daha sonra ciddi tartışmalara yol açacak, hatta bazı çevreler tarafından Devrimci Gençlik-Devrimci Yol çevresinin aslında utangaç şekilde Sovyetler'e "sosyal emperyalist" dediği şeklinde yorumlanacaktı: "Bugün Sovyetler Birliği'nde revizyonist iktidar sosyalizmin yolunu saptırmıştır. Revizyonist diktatörlük sosyalizmi uygulamamak suretiyle kapitalizmin canlanmasına yol açmaktadır."[57] "Revizyonist diktatörlük" nitelemesi yapılmasından sonra, "sosyal emperyalizm" suçlamasının yanlış olduğu vurgulanmaktaydı: "Ancak bütün bunlara rağmen, bugün Sovyetler Birliği'nde kapitalizme geri dönüşün tamamlandığı ve Sovyetler'in de tıpkı ABD gibi, hatta ondan daha fazla dünya halklarının baş düşmanı olduğu şeklinde sonuçlara varmak mümkün değildir. Biz bugün Sovyetler Birliği'nde geriye doğru bir sürecin, sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinin yaşamakta olduğunu söylüyoruz... Elbette ki, revizyonist iktidarın proletarya diktatörlüğü olduğu söylenemez. Revizyonist diktatörlük burjuva diktatörlüğüne geçiş için bir basamak oluşturmaktadır. Bu sürecin kapitalizme geçişle sonuçlanması teorik düzeyde mümkündür."[58]

Kısacası, Devrimci Yol'a göre Sovyetler Birliği'nde revizyonizmin partiye egemen olmasına rağmen henüz kapitalizme geri dönülememişti. Bunun çeşitli nedenleri vardı. Ki başlıcaları içte (S. Birliği'nde) alt ve üstyapı düzeyinde (maddi ve kültürel-ideolojik vb.) ve dışta varolan (dünya sosyalist hareketleri gibi) etmenlerin yarattığı "direnme güçleri"ydi.

Devrimci Yol'un sosyalizme dair görüşleri, işte bu tür eleştirilerin mefhumu muhalifinde ifade edilmekteydi. Devrimci Yol, eleştirdiği tercihlerin ve politikaların "yapılmadığı" koşullarda ortaya çıkacak bir sosyalizm anlayışına sahipti

Son olarak, Devrimci Yol, "Kültür Devrimi" konusunda da nispeten özgün bir yaklaşıma sahipti. Devrim, iktidarın ele geçirilmesiyle sona ermeyecekti. Sosyalist üretim ilişkilerinin inşasıyla birlikte, üstyapıda bir kültür devrimi olarak sürmek zorundaydı. Üstyapıda, ideolojik, ahlâki, kültürel vb. alanlardaki eski toplumun kalıntıları ile yeni toplumun unsurları arasındaki mücadele sürdürülerek ve ancak bu mücadelenin de kazanılmasıyla sosyalizm mücadelesi nihai zafere ulaşabilir, onun maddi koşullarıyla birlikte komünizme geçilebilirdi. Bu doğrultuda, iktidarı ele geçiren partinin amacı ideolojik ve kültürel düzeydeki mücadelesinin bir sonucu olarak toplumun içinde yayılmak

ve bütün toplumu kucaklamak olmalıydı. Bu şekilde üstyapıda proletaryanın varlığı yayıldıkça partinin rolü daralacaktı ve bu durum partinin kendini yok ediş süreci olarak anlaşılmalıydı. Partinin toplumla bütünleşmesi esas olarak tamamlanmış, yani parti fonksiyonlarını büyük ölçüde tamamlamış olduğunda ise komünizme geçiş mümkün hale gelecekti. Devrimci Yol'a göre, Marksist devrim teorisi, Marksist devlet ve parti teorisi, devletin ve partinin bu şekilde bir sönüşünü öngörüyordu.[59]

BUGÜNÜN DİLİYLE DEVRİMCİ YOL

12 Eylül öncesinde Türkiye, Fatsa ve Maraş olarak ikiye ayrılmıştı: Bir yanda tüm Türkiye'yi Fatsa yapmak isteyenler; diğer yanda tüm Türkiye'yi Maraş yapmak isteyenler vardı. Tüm Türkiye'yi Fatsa yapmak isteyenler bunda başarılı olamadılar; ama tüm Türkiye'nin bir Maraş haline getirilmesini önlediler. Oğuzhan Müftüoğlu'nun söylediği üzere, Fatsa ise Kızıldere'nin bir devamı ve bir özeleştirisiydi.[60]

12 Eylülcüler sadece Devrimci Yol'u değil Fatsa'daki toplum projesini de imha ettiler.

Çünkü 12 Eylülcüler tarafından bakıldığında, Devrimci Yol, "darbe yapmasalardı kendileri yerine konuştukları kürsüye çıkacak olanlar" olarak gösterilen bir "mazeret", "gizli bir terör örgütü" idi...[61] Oysa bu satırların yazarı, 12 Eylülcülerin mahkemesinde onlara şöyle seslenmişti:

> *"Bizleri burada örgüt kurmakla suçluyorsunuz; aslında bizim suçumuz örgüt kurmak değil, örgüt kuramamaktır. Tarih bizi suçlayacaksa faşizme karşı örgütlendiğimiz için değil örgütlenemediğimiz için suçlayacaktır."*

Bugünden bakıp "geçmişi değerlendirmek"; tamam da... mesela geçmişten bakıldığında, Devrimci Yolcular nasıl bir geleceği (yani "bugünü") tahayyül ediyorlardı? Kuşkusuz bugünkü gibi bir "gelecek" yoktu tahayyüllerinde... Yenilgiyse, işte budur... Yenilgi değilse; bu tahayyülün, daha olgunlaşmış bir şekliyle, bir sonraki durağa havale edilmesidir; yani onların yer aldığı mücadelede "yenilgi" yoktur, sadece "hedefin uzaklaşması" söz konusudur.

"Devrimci" bir insan, bu yüzden "stratejik" yenilgiyi kabul etmez. Kabul ettiğinde zaten, intihar eder; illa ki fiziki intihar değil: Gider bir başka birey olur; mesela hemen zengin bir burjuva olur, başarılı bir kapitalist olur, zira bunu başarmak onun için devrimcilikten daha az zahmetli bir tercihtir.

Devrimci Yol hakkında, ("içeriden" ve içten) bir yazı yazarken "sosyalizmin tarihsel bir dönemi"nin sona erdiği daima hatırdadır; tamam da... acaba 12 Eylül'ün dolayısıyla yetmişsekiz kuşağının hesabı kapatılabilmiş midir? Zira pek az kimse, bugün geriye bakıp "yaptığımız her şey anlamsızdı" diyebiliyor. Bu noktada belki de liberalizm ve sosyalizm arasındaki fark bir kez daha ortaya çıkıyor: Liberalizm bireye bakar ve bireyin kendi başına kurtuluşunu öğütler. Sosyalizm topluma bakar ve toplumun kurtuluşunu vazeder. Oysa 21. yüzyıla ait bir "özgürlükçü sosyalizm", bireye de bakabilmeli. Bireyin kurtuluşunun tek başına olamayacağının, toplumsal ölçekte olabileceğinin altını çizmeli; ama topluma bakarken bireyi de "birey olarak" insani boyutunda görebilmeli.

Bu yazıdaki Devrimci Yol çözümlemesi bu topluluğun zihinsel dünyasının tarihsel, ideolojik, politik, örgütsel düzlemlerindeki yansımalarına göre yapıldı. Ama en önemlisi hâlâ eksik kaldı: insan faktörü. Devrimci Yol'da aynı zamanda bir "alt kültür" teşekkül etmişti. Sanırım bunu Türkçe'de en iyi "bir nevi aşiret kültürü" benzetmesiyle ifade edebiliriz. Üstelik bu özellik dönemin diğer sol grupları bakımından da geçerliydi. O dönemde yaşa-

yanlar, hiç tanımasalar bile karşılaştıkları bir başka solcunun oturuşundan, kalkışından ve siyasî konular dışında konuşurken dahi kullandığı kelimelerden, yaptığı esprilerden, dinlediği müzikten hangi "siyasî örgüte" ait olduğunu kolayca kestirebilirdi.

"Devrimci tipolojisi", ait olduğu topluluğun özelliğine göre alt başlıklara ayrılmaktaydı. 12 Eylül'den sonra bu topluluklar dağıtılınca, yani buradaki bireylerin hayalleri, umutları, tepkileri de imha edilince, çoğu birey aslına (devrimci olmadan önceki kimliğine ya da çevresinin ona reva gördüğü yeni bir kimliğe) rücu etti; ama bu durumda da mesela yine bir "Dev Yolcu gibi" müteahhitlik yaptı! Çünkü önceki hayatındaki "siyasî çalışma tarzı", onun hayata karşı kişisel tepkisinin belirleyeni olmuştu ve artık mesleki çalışma tarzının da farklı olması pek kolay değildi.

Peki 1980 öncesinde insanlar neden ve nasıl devrimci ya da konumuz itibariyle Devrimci Yolcu olmuştu? Bireylerin farklı cevapları vardır; psikolojik çözümleme kapsamındadır. Toplulukların ortak cevapları vardır, sosyolojik çözümleme kapsamındadır. Yukarıdaki soruya kısaca 1975'li yılların "ahval ve şeraiti" diye cevap verilebilir. Bu dönemde bilinçli bir tercihle solcu olmak ya da iç savaş ortamının kargaşasında, taraflardan birinin yanında yer almak kaygısıyla (ve tesadüfen) "solcu oluvermek" ve bunu sonradan "bilinçli" bir tercih kılmaktan söz edilebilir. Şurası bir gerçek ki, binlerce genç insan, Adalet Ağaoğlu'nun sözleriyle, "bir gün, hiç almamış gibi yapamayacakları bir telgraf almışlar", çevrelerinde olup bitene kayıtsız kalamadıklarından, bilinçlerini vicdanlarına kilitleyerek bu siyasî faaliyete girişmişlerdi. (Fransızca'da "la conscience" hem bilinç hem vicdan anlamına gelir. Marksizmde "Fransızca konuşmak" metaforu, "devrim yapmak" anlamındadır.)

Yine bu dönemde yaşayıp solcu olmayı tercih edenlerin içinde yaşadıkları ve teneffüs etmeye mecbur kaldıkları verili bir "ideolojik atmosfer" bulunuyordu: Marksizm ve Leninizm!

Henüz taze Vietnam zaferinden dolayı herkes "Ho Ho Ho Şi Minh" diye bağırmaktan ve "Ernesto'ya bin selam" göndermekten hakikaten keyif alıyordu. Bir yanda Ernestolar, Denizler, Mahirler vardı, diğer yanda "emperyalistler ve faşistler"; tercih hiç de zor değildi.

* * *

Devrimci Yol'un görüşlerini bugünün diliyle değerlendirmek, bunların mealen tercümesiyle mümkün olabilir. Bu ise kısaca Devrimci Yol'un "hayatı ve eserleri"nden söz etmektir.

1975'lerin başında sahneye çıkan Devrimci Yol'un tarihi/geçmişi THKP-C'nin siyaset sahnesinde varolabildiği süre ile ölçülüyordu ve bu da sadece üç beş yıla tekabül ediyordu.

Aslında Devrimci Yol'un fiili örgütlü hayatı da dört beş yıl. Dev Yolcular sahip oldukları tarihle avunmak yerine, konjonktürü kavramaya ve bu şekilde isyanı örgütlemeye önem vererek işe koyuldular. Ve bu sayede kısa sürede kitlesel bir boyut kazanabildiler.

Geçmişten aldıkları en büyük derslerden biri, THKP-C'nin yenilgisinin sebepleri arasında, 12 Mart dönemindeki en sıkı takip koşullarında örgütte fikir ayrılığı çıkması ve bu şekilde örgütsel zafiyet yaşanmış olmasıydı... Bunun Devrimci Yol üzerindeki psikopolitik etkisi adeta "biz bölünmeyelim" saplantısına dönüştü. (Bu arada 1977 başında yaşanan Dev-Sol ayrılığı, aslında "istenen" bir ayrılık olduğundan, örgütlenmede bir zafiyet ve saflarda moral bozukluğuna yol açmamıştı.) Dolayısıyla "hepimiz aynı düşünüyoruz" yargısı kolaylıkla pekişebildi ve bu durum aslında kimi zaman iç tartışmaların kısırlığının, törenselliğinin ve çoğu kez tartış-

11 Temmuz 1980'de Fatsa'ya, dönemin başbakanı Demirel'in ifadesiyle "küçük terör odaklarına" karşı "nokta operasyonu" yapılır. 8 Temmuz'da çok sayıda askeri birlik gönderilen ilçeye, 9 Temmuz'da Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve kuvvet komutanları uğrar. 11 Temmuz sabahı başlayan operasyonda aralarında belediye başkanı Fikri Sönmez'in de bulunduğu 300'den fazla kişi gözaltına alınır.

macıların yetersizliğinin bahanesi kılınabildi: "Fazla söze ne gerek, dergide yazar biz de katılırız!" Dolayısıyla "bölünme fobisi" ve birbirine sıkı sıkıya yapışma şeklinde tezahür eden bu durum; kimi zaman örgütlenmesindeki "istihdam politikasına" da yansıtıldı. Ancak bu "fobi", politik birliğin sürdürülmesinde yararlı bir "katalizör" işlevi de görmekteydi. Başka örgütlenmelerde sık sık yaşanan ayrılıklar, bölünmeler Devrimci Yol saflarında sadece bir kere meydana geldi. Mücadele sürecinde aslında hiç de önemli sayılmayacak bazı "farklı" tercihler, siyasî pratiğin, eylemdeki birliğin yapıştırıcılığıyla hafifletilmekteydi.[62] Bu haleti ruhiye içinde kendini var eden topluluktaki bireylerin (kadroların) aidiyet duygusu emsallerinden de epey farklı olmuştu.

Bugün "kadro" denilince kastedilen ile o günlerdeki kadro anlayışı elbette farklıydı.

Her şeyden önce "profesyonel devrimcilik" denilen bir hayat tarzı söz konusuydu; yani devrimcilik yapmaya soyunan birey, bu faaliyetini her şeyin ama her şeyin üzerinde tutmayı "gönüllü olarak" kabul etmiş demekti. Yine bugünden bakınca o günkü örgütlenmeler ve mensupları hakkında ileri geri, doğru yanlış pek çok şey söylemek mümkün: Totaliter örgütlenmeler, bireyin kişiliksizleşmesi, aidiyet duygusunun yarattığı handikaplar vesaire...

Ama burada bir şeyi unutmamak gerekiyor: Özellikle bir iç savaş ortamında ve "öncü savaşı" vermeyi zaten açıklamış bir örgütlenmeye, bir savaş örgütüne katılmayı kabul etmiş her birey "bireysel özgürlüğünden" ve bu anlamda bireyselliğinden taviz vermeyi de kabul etmiş oluyordu. Bireysel iradesini "kolektif irade"ye sunmuştu. İdeal olan, elbette kendi bireysel iradesinin de bu ortak iradenin eşit ve özgür bileşenlerinden birisi olmasıydı; ancak "böyle" bir ortamda, bireyin aklına estiği gibi "özgür" davranması elbette tartışma dışı kalmaktaydı.

Etik bakımdan ele alındığında, sosyalist olmayı tercih etmiş olan bir kişi, (herhangi bir) "birey" ("*an individual*") olmaktan vazgeçip "en birey" ("*the individual*") olmaya dönüşme arzusunu ifade etmektedir; bireyciliğe karşı toplumculuğu seçmiş olmasından dolayı, sosyalist, bir "en birey"dir. Bu arzunun mantıksal, duygusal ve beşeri sonuçları ise, "devrim"e ve buna yönelen "devrimci hareket"e olan bağlılıktır. Böyle bir bağlılık, "sıradan bir birey" olma özelliğinden "kopuş" ve bu kez "bilinç ve vicdan" şeklinde tezahür eden farklı türden bir özgürleşmeyi kişiselleştirmektir. İnsanın kendisini özgür hissetmesi, her şeyden önce kendisiyle "barışık" yaşaması olsa gerektir.

Gönüllü bireylerin bilinç ve vicdan birlikteliğiyle oluşturduğu organik topluluk, tek tek bireyler üzerinde bir basınç yarattığı ölçüde, elbette bazı bireylerin "robot" haline gelmesi mümkündür. Artık burada söz konusu olan bireyin kişisel direnç kapasitesidir. Dolayısıyla totaliter bir sistem karşısında, yenik düşmemek "uğruna" kendisini de totaliter kılmaya mecbur hisseden ve üstelik bu totaliter yapısını ideolojik ve politik olarak meşrulaştırabilen bir örgüt pratiğinde, "en birey" insanların yanı sıra, "robot" insanların da ortaya çıkmadığını ve çıkmayacağını elbette kimse söyleyemez. Bundan nasıl kaçınılması gerektiğine dair çözüm yolları, "özgürlükçü sosyalizm" adına, günümüzde de kuşkusuz kafa yorulan en önemli konulardan biri olmaya devam ediyor.

Aynı konuda bir başka etken, aydın hareketi ile halk hareketinin kesiştiği kavşakta belirleyici oldu. 1978'lere dek, TMMOB bodrumunda gazete katlayarak örgütsel faaliyetlerin masrafını çıkaran idealist ve devrimci genç topluluğu, siyasî faaliyetini "kitleselleştirmek" kaygısıyla bir mücadele sürdürürken, kendi aralarında âşık olmuşlar, evlenmişlerdi, kendi seküler ve modern ve küçük burjuva ahlâki değerleriyle (kimi zaman bunu proleter kültür sanarak) yaşamaktaydılar. İç savaş derinleştikçe, hareket kitleselleştikçe, "gecekondulardan gelenler" kendi kültürlerini de getirdiler ve bu noktada üniversiteli öğrenci kültürü ile gecekondulu halk kültürü bazen karşı karşıya gelmeye ve bazen iç içe geçmeye başladı...[63] Açıkçası, çatışması ve iç içeliğiyle yeniden kurgulanan bir kültürel ortamda, kaçınılmaz şekilde bilinç düzeyinde gerileme de yaşandı. Ama bu noktaya gelinmeseydi bile, Devrimci Yol'un "bilinçli kadrolaşma" ile "özgürleşme arzusu" arasındaki denkliği, içinde yer aldığı ideolojik format gereği tam olarak başarması mümkün olabilir miydi? Toplumun özgürleşmesi için, bireyin kendi özgürlüğünü örgütü uğruna feda etmesi, zorunlu sayılıyordu. Çünkü "iç demokrasi", mevcut iç savaş koşullarında imkân dahilinde değildi. Söz konusu olan bir "gizli örgüt" idi. Üstelik, "savaşçı" bir örgüt idi. Böyle bir örgütte, merkeziyetçilik, bir zaaf değil bir erdem olarak telakki edilirdi. Günümüzdeki "özgürlükçü sosyalizm" zihniyet dünyasına bu türden rasyonalizasyonu sığdırmaya çalışmak akıl dışı bile gelebilir; ama o günkü "aklın yolu" işte böyleydi. Yaşanılan dönemde ideoloji, her şeyden önce "uğruna ölünebilecek inanılır bir dava" olarak benimsenmekteydi.

Aslında Devrimci Yol saflarında ideolojik mücadeleye verilen önem, bireye değil "en bireye" yani kadroya olan ihtiyaçtan kaynaklanıyordu; bilinçli eylemi, praxis'i bilinçli insan-kadro yapabilir anlayışından... Devrimci Yol, "ortodoks" olmak ile "dogmatik olmamayı" birlikte gerçekleştirmeye çalışan bir çevreydi. Marksizm-Leninizm de bu gözle okunur ve "yorumlanır" idi. Yorumun yeterli olmadığı yerde, teorinin yeniden üretilmesi, yani Leninizmde bulunmayan "yeni" görüşlerin ileri sürülmesi hiç yadırganmazdı.[64]

Yaşanılan dönemde ayrıca, "emekçi sınıflara dışarıdan bilinç verileceği" şeklinde bir kural (!) geçerliydi. Gerçi bu, "dev-

rimcilerin emekçiler arasına gidip onları bilinçlendirmesi lazım" şeklinde vülgerleştirilmiş olsa bile, teorik olarak bununla kastedilen açıktı: "İşçi sınıfının ekonomik hakları, sendikal hakları için verdiği mücadele kendiliğinden şekilde iktidar mücadelesine dönüştürülemez. Bunun için ekonomik alan dışından yani siyaset alanından bir müdahale şarttır ve bu da ancak siyasî parti aracılığıyla gerçekleşebilir." Lenin de işçilerin bilinçlenmesinin ancak kendi öz deneyimleriyle olabileceğine vurgu yapmıştı. Devrimci Yolcuların en çok önem verdikleri hususlardan biri de işte bu "öz deneyim" ilkesi olmuştur.

Bu bağlamdaki, "halkın somut sorunlarına sahip çıkma" ilkesi ise Dev Yolcuların bir başka alameti farikasıydı. Sorunların çözümünün, bizzat halkın kendi elleriyle gerçekleşmesi anlayışı benimsenmişti. Mesela gecekondu mahallelerine faşist saldırılar olduğunda, diğer siyasî gruplar halka kendi silahlarını verme ve onların yerine nöbet tutup çatışmalara girme yarışındayken, Devrimci Yolcular "halkın silahşoru" olmayı reddetmişler; halkın kendisini silahlandırması ve nöbetlerini de kendilerinin tutması gerektiğinin, bu doğrultuda komiteleşmelerinin zorunlu olduğunun propagandasını ve siyasî çalışmasını yapmışlardı. Direniş komiteleri, işçi konseyleri gibi girişimlerde, doğrudan demokrasi imkânları araştırılmış, kitlelerin kendi öz deneyimleriyle kendi sorunlarına çözüm bulmaları tarzı teşvik edilmişti. Fatsa yerel yönetimi bu anlayışın bir ilçedeki bütün hayata uygulanabildiği bir model haline getirilmişti. Bütün bunlar kuşkusuz Leninist bir çerçevede değerlendirilmişti; ama Leninizme (haklı ya da haksız) atfedilen Jakobenlik, tepeden inmecilik eğilimlerine karşı bir seçenek oluşturma tecrübesi ve bu tecrübenin biriktirilmesi de "hayata" geçirilmişti.

Öte yandan, Devrimci Yol'un belirleyici karakteri olan siyaset yapma tarzı, bir başka açıdan hakikaten bir "gerilla tarzı" idi. Ve bir askerî teknik olarak değil bundan çok ama çok daha fazla bir "siyaset yapış biçimi", siyasî mücadelenin özgün bir algılanışı olarak uygulanmaktaydı. Siyasî faaliyet "tam bir gerilla gibi", hakikaten hayatın her alanında ve hakikaten her mücadele biçimini kullanarak ve faşizme karşı herkesle birlikte olmaya çalışarak sürdürülüyordu.[65] Ayrıca faşizm karşısında sabit bir hedef olmaktan çıkmanın çaresi de, yine faşizme beklemediği yerde ona darbeler indiren militan bir "aktif savunma" çizgisinde bulunmuştu. Kısacası Devrimci Yolcular, kendilerinden güçlü olan faşizm karşısında parça parça, kopara kopara mevzi kazanmayı ve bunları biriktirerek çoğalmayı keşfetmişlerdi; bu sayede kitle inisiyatifini dikkate alan "farklı bir devrimci hareket" konumundaydılar. İşte bu siyaset yapma tarzı, Devrimci Yol'un bir nevi kurumayan damarını oluşturmaktadır.

Devrimci Yol "farkı", ikinci olarak tahayyülünde, yani sosyalizmi devrim sonrasına bırakmayan tercihinde ve eğiliminde belirmekteydi. (Bu arada Devrimci Yol halk iktidar organlarının nüvelerini yaratma çabasındayken, ondan kopmuş olan Dev-Sol'un, "halk diktatörlüğünün de nüveleri olur" yarışmasına girmesi ve bu şekilde cezalandırma ve infaz görevlerini üstlenmesi, sol hareketin bir başka veçhesine işaret ediyordu.) Dev-Gençliler, ODTÜ'deki gençlik mücadelesinde başarıyı yakalayıp ODTÜ-DER adındaki dernekleri "iktidarı kazandığında", iktidarı ODTÜ-Öğrenci Temsilcileri Konseyi'ne (ÖTK) devretmişti. Dev Yolcuların sendikası, maden ocaklarında direnişi kazandığında, söz ve yetkiyi ve kararı "işçi konseylerine" devretmişti. Mahalleleri faşist işgallerden kurtaran Devrimci Yolcular, burada "örgüt hâkimiyeti" kurmak yerine, direniş komitelerini iktidar organlarının nüveleri olarak örgütlemişti. Fatsa ise zaten biliniyor.

Devrimci Yol'un kitleselleşmesindeki en önemli dinamik olan bu siyaset yapma

tarzı sayesinde, sözgelimi direniş komiteleri kurma amacından (saplantısından) ziyade, "direniş komitesi kurma çalışması yapmak," asıl belirleyen olarak ortaya çıkabiliyordu. Çünkü kurgusu itibariyle geleneksel sol ve komünist örgütlerden epey farklı olan bu çevre, hiç olmazsa başlangıç aşamasında "bürokrasi şeytanı" ile arasına mesafe koyabilmişti. Dev-Genç'in bir genel merkez binasının bile bulunmaması, bunun yerine Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin bahçesinin kullanılması, bu örgütlenmenin fizik olarak da kitlelerin "bağrında" gelişmesini sağlamıştı. Dolayısıyla doğal arkadaş ortamında, hiyerarşik yapılanmadan ziyade fikir alışverişi ve birlikte bir şeyler kotarma psikolojisinin etkin olması, faaliyetleri kolaylaştırmıştı. Devrimci Yol örgütlenmesinin en gelişkin düzeyine ulaştığı, yani bir nevi "çelik çekirdek" örgütlenmeye yaklaşıldığı noktada dahi, ilişkiler zinciri dış halkalara doğru genişledikçe, kimin kadro, kimin kitle olduğunun belirsizleştiği mevcut tablo hâlâ bozulmamıştı. Devrimci Yol, bu anlamda hiçbir zaman "üye" kaydeden bir örgüt olmamıştı.

Burada bir diğer önemli husus, Devrimci Yol çevresinde "işçi sınıfı" saplantısının bulunmayışıydı. Gerçi, bu çevrenin bir gençlik hareketi olarak ortaya çıkışı, onun işçi sınıfından kopuk olduğu şeklinde de yorumlanmıştı. Ancak Devrimci Yol, zaten teorik geri planında işçi sınıfının fiili değil "ideolojik öncülüğü"nü benimsemiş olduğundan, işçi sınıfı kesimleriyle fiziki bağ kurma bakımından "gayretkeşlik" göstermemiş, siyasî çevre olarak ilişkisini kendi doğal seyri içinde önce mahallelerde sonra işyerlerinde geliştirmeyi tercih etmişti. Ama bu haliyle bile üç beş yıl zarfında işçi sınıfı içinde en yaygın sol siyaset olma özelliğini kazanabilmiş; dönemin pek çok işçi direnişinde Devrimci Yolcular en önde yer almış, militan sendikacılık anlayışını temsil eder hale gelmişlerdi. Öyle ki 12 Eylül öncesinde yapılamayan son DİSK genel kurulu öncesinde, genel merkez yönetimi seçimlerinde Dev Yolcuların listesinin ciddi bir seçenek olduğu ortaya çıkmıştı.

Örgütlenme sürecinde THKP-C'nin "ihyası" kesinlikle amaçlanmadığından, kolaylıkla dönemin gereklerine uygun bir "partileşme süreci" içine girilebilmiş ve bildik M-L formlarından farklılıklar da taşıyan bir örgütsel yapı şekillenmeye başlamıştı. Özellikle 1978 yılında örgütlenen "Direniş Kampanyası" sayesinde önemli merhaleler kaydedilmişti.

Bu kampanya döneminde ağırlık verilen direniş komiteleri pratiğiyle örgütlenmedeki "volan kayışı" sorununun çözülmesi için ciddi bir çaba harcanmıştı.

Burada Devrimci Yol'un partileşme süreci belki en iyi Marx'ın işçi sınıfı için kullandığı "kendinde sınıf" halinden "kendisi için sınıf" haline geçmesi metaforunda anlatılabilir.

Devrimci Yol anlayışında, "hareket" kimliğine bir nevi "kendinde örgüt", "parti" kimliğine de "kendisi için örgüt" niteliği atfedilmekteydi. Birinciden ikinciye dönüşüm, yaşayan ilişkileri yansıtan bir "politik örgüt" (devrimciler örgütü) vasıtasıyla yaratılacak "nitelik sıçraması" ile sağlanacaktı. Devrimci Yol örgütlenmesi, partileşme sürecinde hâlâ "hareket"in örgütlenmesi ve hareketin (eylemin) örgütlenmesi niteliğini taşıyordu. Örgüt, hareketin içinde eriyerek, bu hareketi kendisine dönüştürme istidadına sahip olmalıydı; bu ise bilinen hiçbir modeli taklit etmeden, tamamen yaratıcılık ürünü bir yapılanmanın ortaya konulması iddiasıydı.

Ancak 1978 sonrasında derinleşen iç savaş ortamında "hareket"in dengesiz ve hızla büyümesiyle, eldeki kadrolaşmayı aşan bir kitleselleşmeye ulaşılmıştı. Öyle ki, üç ay önce bir "okul sorumlusu" olan, kısa sürede bir "bölgenin" sorumlusu haline gelebiliyordu. Dolayısıyla, iç savaşın en haşin olduğu günlerde Dev-

rimci Yol pratiğinde tıkanmalar başlamış ve üstelik bu "tespit" de edilmişti. Devrimci Yol saflarında, kapağından ötürü "pembe broşür" diye bilinen "Örgütsel Sorunlar ve Çalışma Tarzımızdaki Bazı Hatalı Eğilimler Üzerine" başlıklı yazıda, hareketin karşı karşıya bulunduğu eksikliklere ve çözüm yollarına dikkat çekilmiş ve "hataların açığa çıkarılması" ise tuhaf bir ferahlamaya yol açmıştı. "Nasıl olsa düzeltilir" denilen hataların bilinmesi, bunların üzerini örtmenin de bir vesilesi sayılmıştı.

Oysa "Devrimci Yol önderliği", gelinen noktada bir soluk almak, varolan ilişkileri derleyip toparlamak gerektiğinin pekâlâ farkındaydı. Hatta örgütlenmeye bir sıçrama yaptırmak için, hani sıçrama yapmak üzere birkaç adım geri gidilmesinde olduğu üzere, faaliyetlerde bazı gerilemeleri bile göze almak lazımdı. Elbette, soluksuz sürüp giden bir iç savaş ortamında soluklanmak için durmak da pratik olarak hiç mümkün değildi. Tersine sosyal pratik daha fazla yaygınlaşmayı zorunlu kılıyordu; daha bir yerdeki örgütlenme tamamlanmamışken, başka yerlerden acilen örgütlenme talepleri yükseliyordu. Kadrosuz şekilde kitleselleşerek yaygınlaşmak ise paradoksal olarak eldeki "sıkı" örgütlenmenin de gevşemesine ve dağılmasına yol açıyordu. Oysa "önderlik fonksiyonu" yüklenmiş olanların "misyonu", partileşme sürecindeki mevcut örgütlenmeyi "bir parti gibi" yönetmek değil "bir partiyi inşa etmek" için çalışmaktı. Çözümün kendisi bir sorun olmuştu!

Teorik ve politik olarak "açık faşizm" olduğundan kuşku duyulmayan 12 Eylül devreye girdiğinde, bu "yeni" durum, gündelik faaliyetlerde, ilk elde "sıkıyönetimin tüm Türkiye'de yaygınlaştırılması" olarak algılandı. İç savaş ve "gizli faşizm" dönemine göre yapılanan ve mevzilenen bir örgütlenme, iç savaşın bıçakla kesildiği bir açık faşizm ortamında etkisizleşmiş, etrafı boşalmıştı. Ama Dev Yolcular, sokaklarda direnişe devam ettiler. Cuntayı üzerlerine çektiler. Devrimci Yol'un "büyüklük ve güçlülük avantajı" da böylece en büyük dezavantajına dönüştü. Cuntanın ilk saldırısı bu büyük lokmaya yönelik oldu ve Devrimci Yol'un ana örgütlenmesi kısa sayılacak sürede dağıtıldı. Devrimci Yol, dipten gelen bir toplumsal dalga üzerinde varolmuştu. Ve Devrimci Yolcular asıl olarak bu dalgayı örgütlemek için koşuşturmaktaydılar. Devrimci Yol'un örgütleyicileri de zaten ortaya çıkan devasa yapılanmayı kendilerinin yarattığı vehmine hiç kapılmadılar.

Devrimci Yol çevresinin "doğal önder" olarak gördüğü kişilerden oluşan merkezî örgütlenmesi, sosyologların "doğal iktidar" dediği bu yapılanmaya en uygun şekliyle, yani kuralları (tüzüğü, kongresi vb.) olmayan insan ilişkilerinin "doğal otoritesi" üzerinde kurulmuştu. Çünkü Devrimci Yol, örgüt olmadan önce ya da aynı anlama gelmek üzere örgüt olmaktan öte, bir "hareket" idi. Sosyolojik bir yasa olarak, hareketin öne çıkardığı "doğal önderler" cunta tarafından tasfiye edilince, bu kez "hareket" de tasfiye olma yoluna girdi. Hareket etkisizleşince, "örgüt"lenmeler yok oldu.

Belli ki, partileşme süreci, "ideal olan" bir hedefe ulaşma çabasıydı. Devrimci Yol, kendine özgü bir "örgüt" olmasına rağmen, bir türlü bu "ideal biçim" olan "parti"yi kuramıyordu. Çünkü kendisi de, neyi kuracağını nasıl kuracağını henüz "soyut" olarak tasarlayabilmiş ve bunun malzemesini de "somut" olarak biriktirebilmiş değildi. Demek ki, Devrimci Yol'da bir anakronizm söz konusuydu. Bir yandan uluslararası hareketin tarihinden bir şeyler öğrenme, onun mirasını değerlendirme çabası; diğer yandan da el yordamıyla "kitapsız" düşünceleri ve pratikleri üretme kaygısı... Yani "özgürlükçü sosyalizm" diye yapılan tartışmalardan çok önce, 1975'lerde diğer sol gruplardan "farklılıklara" da sahip olmak, önemliydi;

kesinlikle kendisi için bir iktidar tasarlamamak; işçi konseyleri, öğrenci konseyleri, direniş komiteleriyle iç içe bir şekilde iktidara yürümek...

* * *

Son birkaç bilgi daha vermek bakımından, diğer sol güçlerle ortak faaliyetlerden de söz etmek gerekir. Bu ilişkiler ağırlıklı olarak "eylem birliği platformları" şeklinde, demokratik kitle örgütleri ve sendikalar vb. arasında sağlanırdı. Çoğu kez de 1 Mayıs gibi geleneksel eylemler vesilesiyle bir araya gelinmeye çalışılırdı. Kimi zaman "siyasî örgütler" arasında bazı önemli olaylar vesilesiyle bir araya gelişler ve ortak faaliyetler ya da görüş alışverişleri çabaları gündeme gelmiş olsa da, tahmin edileceği üzere bunlardan kalıcı sonuçlar elde edilmemişti.

Bu arada CHP tabanıyla sıcak ilişkiler söz konusuydu. Özellikle taşrada, faşistlere karşı mücadelede, devrimci gençler CHP'li "büyükleri" ile yakın temas halindeydiler. CHP ile organik bir ilişki söz konusu olmasa da, bu tür CHP üyeleri "demokrat" nitelemesiyle anılır ve doğal müttefik olarak görülürdü. Oysa CHP yönetimi, Devrimci Yolculara çoğu kez düşmanca bir tavır sergilemekten geri durmamıştı.[66]

Peki ya "şiddet" karşısındaki tavır? Teorik olarak halk savaşını savunan ve pratik olarak militan eylemler içinde yer alan bir siyasî hareketin mücadele biçimleri arasında şiddet elbette öne çıkmaktaydı; ve böyle bir hareketin şiddet konusunda masum olması, bu kavramın gerektirdiği fiillerden uzak durması elbette beklenemez... Devrimci Yol'un son sayılarında Silahlı Direniş Birliklerinden (SDB) ve Devrimci Savaş Birliklerinden (DSB) söz eden haberler yer alıyordu. SDB'ler mahalli örgütlenmeler, DSB'ler ise merkezî örgütlenmeler olarak biliniyordu; son dönemde bir nevi gerilla mücadelesi örgütlenmeye başlanmıştı.

Öte yandan, şiddet bir kez kullanılmaya başlandığında, bu tercihten kaynaklanan hataların olmaması mümkün değildi. Ama Devrimci Yol'un bu tür hatalara karşı da çok hassas olduğu biliniyordu. Devrimci Yol'a göre; Marksizm, ülke çapındaki merkezî ve belirli bir siyasî programa tâbi olmayan birbirinden kopuk kişi ve grupların şiddetinin temel alınmasını reddederdi. Burada söz konusu olan şey eylemin tek kişi veya çok kişi tarafından yürütülüp yürütülmemesi değildi. Bir eylem az sayıda insan tarafından da yapılabilirdi; onun doğru ya da yanlış olduğunu tayin edecek olan –ve Marksizm açısından bireysel terörizm olup olmadığının ayrım noktası– onun ülke çapındaki emekçi yığınlarının kurtuluş mücadelesinin bir parçası olup olmamasıydı. Bu bağlantıyı oluşturacak olan şey ise, onun bir partinin politik mücadelesine bağlı olup olmamasıydı.[67]

Solcular da şiddeti çok çabuk kullanmaya yatkın insanlardı; "vur deyince öldürebilen", "şedit" bir kültürün parçasıydılar. Ama bu konudaki dayanakları, iç savaş atmosferinde yaşanıyor oluşu, "aktif savunma" gereği "devrimci şiddet"in zorunlu olması, çünkü önce "mösyö burjuvazinin ateş etmiş olması" gibi gündelik hayatta rastlanan olgular oluşturmaktaydı; gündelik hayat ise, zaten savaşın ta kendisiydi.

Ancak Devrimci Yol saflarında hâkim olan politik kültür atmosferi, mesela diğer örgütlerde görülebilen şekilde, "örgüt içi infaz" sapkınlıklarına kesinlikle cevaz vermezdi. Devrimci Yol'un silahlı eylemlerinde, "kahvehane taraması" vb. fiiller de bulunamazdı. Mesela tam bir kaos ortamının yaşandığı, sağda solda patlayan bombaların kontrgerilla mı yoksa birbiriyle rekabet halindeki kimi "sol" örgütler tarafından mı konulduğunun belirsiz olduğu 1977 yılında *Devrimci Yol* dergisinde şu uyarı yer almıştı: "Hiçbir devrimci üretim araçlarına; fabrikalara vs. sabotaj-

lar düzenlemez. Sağda solda, sokak ortalarında bombalar patlatmaz. Halka zarar verecek şeyler yapmaz. Bunları yapanlar halkı bir dehşet ortamı içinde bırakmak, faşist terör ve demagojilerine uygun bir ortam hazırlamak isteyenlerdir."[68]

Oğuzhan Müftüoğlu da yıllar sonra aynı konuda şunları yazmıştı: "Seksen öncesinin yoğun silahlı çatışma ortamı içinde Devrimci Yol'un ortamı gerginleştiren değil 'frenleyici' bir siyasî çizgi izlediği söylenebilir. Bazıları bunun nedenlerini 12 Mart döneminde ve sonrasında '70 eylemlerine yönelik yürütülen kitleden kopukluk, maceracılık, anarşistlik suçlamalarının baskılanmalarına bağlamıştır: Bu, gerçeği ifade etmekten uzak bir değerlendirmedir. Bunalımın derinleşmeye devam ettiği bir kriz ortamında, devrimci güçler iktidarı ele geçirme konumunda değillerse, iktidar değişikliğini zorlayan şiddetteki bir askerî eylem çizgisi, kaçınılmaz olarak yaratılan iktidar boşluğunun diğer burjuva iktidar seçenekleri tarafından doldurulmasını getirecekti. Bu yüzden, bunalımı hükümet değişikliklerini zorlama yönünde derinleştirme doğrultusundaki bir şiddetli askerî eylem çizgisinin burjuva kliklerinin iktidar hesaplarına takılmasına yol açması mümkün görünüyordu."[69]

Son söz: Bu yazının kaleme alındığı koşullarda, sol harekette güçlü, kitlesel bir örgütlenme bulunsaydı; kuşkusuz Devrimci Yol'un Türkiye solu tarihinde daha mütevazı bir yeri olacaktı. ❐

DİPNOTLAR

1 *Devrimci Yol Savunması, 12 Eylül Öncesi ve Sonrası*; derleyen: O. Tayfun Mater, Simge Yayınevi, 1989 - *Devrimci Yol Savunması, 12 Eylül ve Türkiye Gerçeği*; derleyen: Oğuzhan Müftüoğlu, Birleşim Yayınları, 4. Baskı, 2000 – *Devrimci Yol Yazıları*; derleyen Oğuzhan Müftüoğlu, Devrim Yayınevi, 1991 – *Devrimci Yol Belgeler*; CD, Umut Bilgi Danışım ve Yay. San. Ltd. Şti, İstanbul – www.devrimciyol.org - "Devrimci Yol Üzerine Notlar"; Oğuzhan Müftüoğlu, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 7 - *Geçmişi Aşabilmek*, Oğuzhan Müftüoğlu, Birleşim Yayınları – *Bir Yerel Yönetim Deneyi*; derleyen: Pertev Aksakal, Simge Yayınları, 1989 – "Kendimiz – Devrimci Yol– Üzerine Düşünmek"; Taner Akçam, *Sosyalist Birlik* dergisi, sayı 6, Eylül 1989 – "Devrimci Yol 20. Yılında"; *Yeniden* Dergisi, sayı 24, Mart 1997 – *Anne Bak Kral Çıplak*, Melih Pekdemir, Su Yayınları, 7. baskı, 1999 – *Yolcuların Düşü*; hazırlayan: Mahmut M. Uyan, Arayış Yayınları, 2004 – *Devrimci Yol, Kavgamız, Bitmez Sevdamız*, Yaşathak Arslan, Arayış Yayınları, 2005 – *Randevuyu Dağa Verdik*; İnönü Alpat, Aral Yayınları, 1995.

2 Bu yazıda Devrimci Yolcuların 12 Eylül 1980 sonrasındaki tartışmalarına ve faaliyetlerine değinilmeyecektir.

3 *Devrimci Yol Savunması, 12 Eylül ve Türkiye Gerçeği*; derleyen: Oğuzhan Müftüoğlu, s. 518 dn., Birleşim Yayınları, 4. Baskı, 2000.

4 *Devrimci Gençlik*, sayı 1, 20 Kasım 1975, "Gençliğin devrimci eyleminin birliği için" NOT: Dipnottaki bütün dergi yazıları şu kitapta bulunabilir: *Devrimci Yol Yazıları*, derleyen: Oğuzhan Müftüoğlu, Devrim Yayınevi, 1991, *İstanbul*.

5 *Devrimci Yol Eki: Teorik Notlar 1*, Temmuz 1978, "Leninist Kesintisiz Devrim Teorisi Açısından Evrim ve Devrim Aşamaları Kavramları".

6 *Devrimci Yol*, sayı 17, 1 Mayıs 1978, "Kızıldere'nin Yıldönümünde Geçmiş Değerlendirmelerine İlişkin Bazı Noktalar-1".

7 *Devrimci Yol*, sayı 18, 22 Mayıs 1978, "Kızıldere'nin Yıldönümünde Geçmiş Değerlendirmelerine İlişkin Bazı Noktalar-2".

8 *Bildirge*.

9 *Bildirge*.

10 *Devrimci Yol*, sayı 6, 15 Temmuz 1977, "Sosyalist Sistemin Parçalanması ve Sovyet-Çin Kutuplaşmasında Tavır (1)".

11 *Bildirge; Devrimci Yol*, sayı 14, 3 Şubat 1978, "12 Mart'tan Bugüne..."

12 *Bildirge; Devrimci Yol*, sayı 14, 3 Şubat 1978, "12 Mart'tan Bugüne..."

13 *Bildirge; Devrimci Yol*, sayı 14, 3 Şubat 1978, "12 Mart'tan Bugüne..."

14 *Bildirge*.

15 *Devrimci Yol*, sayı 14, 3 Şubat 1978, "12 Mart'tan Bugüne..."

16 *Devrimci Yol*, sayı 14, 3 Şubat 1978, "12 Mart'tan Bugüne..."

"Geçmiş Değerlendirmeleri ile İlgili Üç Sorun".

18 *Bildirge*.

19 *Bildirge*.

20 *Devrimci Gençlik*, sayı 9-10, 25 Haziran 1976, "Revizyonizme karşı mücadele ve "sosyal emperyalizm" teorileri konusunda tartışma".

21 *Devrimci Yol*, sayı 22, 20 Eylül 1978, "Direniş Komiteleri Konusundaki Tartışma, İki Farklı Devrim ve Mücadele Anlayışı Arasındaki Bir Tartışmadır".

22 *Devrimci Yol*, sayı 15, 21 Şubat 1978, "Partileşme Sürecine İlişkin Bazı Eleştiriler ve Parti Sorunu".

23 *Devrimci Yol Eki: Teorik Notlar 1*, Temmuz 1978, "Leninist Kesintisiz Devrim Teorisi Açısından Evrim ve Devrim Aşamaları Kavramları".

24 *Devrimci Yol Eki: Teorik Notlar 1*, Temmuz 1978, "Leninist Kesintisiz Devrim Teorisi Açısından Evrim ve Devrim Aşamaları Kavramları".

25 *Devrimci Yol Eki: Teorik Notlar 1*, Temmuz 197B, "Leninist Kesintisiz Devrim Teorisi Açısından Evrim ve Devrim Aşamaları Kavramları".

26 *Devrimci Yol Eki: Teorik Notlar 1*, Temmuz 1978, "Leninist Kesintisiz Devrim Teorisi Açısından Evrim ve Devrim Aşamaları Kavramları".

27 *Devrimci Yol Eki: Teorik Notlar 1*, Temmuz 1978, "Leninist Kesintisiz Devrim Teorisi Açısından Evrim ve Devrim Aşamaları Kavramları".

28 *Devrimci Yol Eki: Teorik Notlar 1*, Temmuz 1978, "Leninist Kesintisiz Devrim Teorisi Açısından Evrim ve Devrim Aşamaları Kavramları".

29 *Bildirge*.

30 *Devrimci Yol Eki: Teorik Notlar 1*, Temmuz 1978, "Leninist Kesintisiz Devrim Teorisi Açısından Evrim ve Devrim Aşamaları Kavramları".

31 *Devrimci Yol*, sayı 22, 20 Eylül 1978, "Direniş Komiteleri Konusundaki Tartışma, İki Farklı Devrim ve Mücadele Anlayışı Arasındaki Bir Tartışmadır".

32 *Devrimci Yol*, sayı 17, 1 Mayıs 1978, "Kızıldere'nin Yıldönümünde Geçmiş Değerlendirmelerine İlişkin Bazı Noktalar- 1".

33 *Devrimci Yol*, sayı 17, 1 Mayıs 1978, "Kızıldere'nin Yıldönümünde Geçmiş Değerlendirmelerine İlişkin Bazı Noktalar- 1".

34 *Devrimci Yol*, sayı 21, 21 Ağustos 1978, "Suni Denge - Öncü Savaşı ve İç Savaş Üzerine".

35 *Devrimci Yol Eki: Teorik Notlar 1*, Temmuz 1978, "Leninist Kesintisiz Devrim Teorisi Açısından Evrim ve Devrim Aşamaları Kavramları".

36 *Devrimci Yol*, sayı 22, 20 Eylül 1978, "Direniş Komiteleri Konusundaki Tartışma, İki Farklı Devrim ve Mücadele Anlayışı Arasındaki Bir Tartışmadır".

37 *Devrimci Yol*, sayı 22, 20 Eylül 1978, "Direniş Komiteleri Konusundaki Tartışma, İki Farklı Devrim ve Mücadele Anlayışı Arasındaki Bir Tartışmadır".

38 *Devrimci Gençlik*, sayı 16, 24 Ocak 1977, "İdeolojik mücadelenin önemi ve temel siyasî görevlerimiz".

39 *Devrimci Gençlik*, sayı 16, 24 Ocak 1977, "İdeolojik mücadelenin önemi ve temel siyasî görevlerimiz".

40 Bildirge.

41 *Devrimci Yol*, 15, 21 Şubat 1978, "Partileşme Sürecine İlişkin Bazı Eleştiriler ve Parti Sorunu".

42 *Bildirge*.

43 *Bildirge*.

44 *Devrimci Yol*, sayı 18, 22 Mayıs 1978, "Kızıldere'nin Yıldönümünde Geçmiş Değerlendirmelerine İlişkin Bazı Noktalar-2".

45 *Devrimci Yol Eki: Teorik Notlar 1*, Temmuz 1978, "Leninist Kesintisiz Devrim Teorisi Açısından Evrim ve Devrim Aşamaları Kavramları".

46 *Devrimci Yol*, sayı 20, 31 Temmuz 1978, "Devrimci Hareketin Bugünkü Görevleri ve Mücadele Biçimleri Sorunu".

47 *Devrimci Yol*, sayı 13, "Faşizm ve Faşizme Karşı Mücadele Sorunu Üzerine (2)".

48 *Devrimci Yol*, sayı 16, 20 Mart 1978, "Parti-Cephe İlişkileri Direniş Komiteleri ve Partileşme Süreci".

49 *Devrimci Yol*, sayı 16, 20 Mart 1978, "Parti-Cephe İlişkileri Direniş Komiteleri ve Partileşme Süreci".

50 Oğuzhan Müftüoğlu, "Devrimci Yol Üzerine Notlar"; *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 7, s. 2250-2254.

51 *Devrimci Yol*, sayı 7, 1 Ağustos 1977, "Sosyalist Sistemin Parçalanması ve Sovyet-Çin Kutuplaşmasında Tavır (2)".

52 *Devrimci Yol*, sayı 7, 1 Ağustos 1977, "Sosyalist Sistemin Parçalanması ve Sovyet-Çin Kutuplaşmasında Tavır (2)".

53 *Devrimci Yol*, sayı 7, 1 Ağustos 1977, "Sosyalist Sistemin Parçalanması ve Sovyet-Çin Kutuplaşmasında Tavır (2)".

54 *Devrimci Yol*, sayı 14, Şubat 1978, "'Sosyal Emperyalizm' Tartışmalarına İlişkin Bazı 'Eleştiriler' Üzerine".

55 *Devrimci Yol*, sayı 8, 1 Eylül 1977, "Sosyalist Sistemin Parçalanması ve Sovyet - Çin Kutuplaşmasında Tavır (3)".

56 *Devrimci Gençlik*, sayı 8, 17 Mayıs 1976, "Revizyonizme karşı mücadele ve 'sosyal emperyalizm' teorileri".

57 *Devrimci Gençlik*, sayı 8, 17 Mayıs 1976, "Revizyonizme karşı mücadele ve 'sosyal emperyalizm' teorileri".

58 *Devrimci Gençlik*, sayı 8, 17 Mayıs 1976, "Revizyonizme karşı mücadele ve 'sosyal emperyalizm' teorileri".

59 *Devrimci Yol*, sayı 14, Şubat 197B, "'Sosyal Emperyalizm' Tartışmalarına İlişkin Bazı 'Eleştiriler' Üzerine".

60 Oğuzhan Müftüoğlu, "Devrimci Yol Üzerine Notlar"; *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 7, s. 2250-2254.

61 1980 yılı Temmuz ayında Çorum'da, ülkücüler eliyle çıkartılan Alevi-Sünni çatışmalarında onlarca insan öldürülmekteyken, Başbakan Süleyman Demirel, gazetecilere "Çorum'u bırak Fatsa'ya bak!" demişti. Fatsa'da yapılan "nokta operasyonu"nun ardından da "Bırakırsak, böyle yüz Fatsa olur" sözleriyle maksadını açıklamıştı. 12 Eylül darbesinden sonra, 25 Ekim 1982 tarihinde, Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren, "1982 Anayasası'nı Devlet Adına Tanıtma Programı" ile ilgili yurt gezisine Ordu'da başlamış ve burada yaptığı konuşmada şöyle demişti: "Fatsa kurtarılmış bir kasaba idi. Oralarda Devletin kanunları işlemiyordu. Eğer, 12 Eylül Harekatını biraz daha geciktirseydik, burada, yani Ordu'da ayrı bir hükümetin, bir devletin ilan edildiğini görmek hiç de sürpriz olmayacaktı. Gidiş o istikametteydi ve bu şekilde gidişi, yurdun başka yerlerinde gıpta ile takip edenler ve bunu alkışlayanlar da vardı."

62 Türkeş öldüğünde taziye defterine "Başbuğum! Ne öğrendiysem senden öğrendim" diye yazıp "Oğlun Kemal" imzasını atan dönemin meşhur emniyet amiri Kemal Yazıcıoğlu, işkence altındaki Devrimci Yol "yöneticilerine" şöyle çıkışmıştı: "Ulan siz ne kariyerist insanlarmışsınız! 1975'te Siyasal'ın bahçesinde kimi kovaladıysam, hepsi şimdi karşıma Merkez Komite olarak çıktı! Siz hiç mi bölünmezsiniz, yerinizi başkasına bırakmazsınız!"

63 Mesela bu bağlamda, bir "şehir efsanesi" haline gelmiş "DAZ (Devrimci Ahlak Zabıtası) olayı" vardır. Ama her şeyden önce Devrimci Ahlak Zabıtası diye bir "örgüt" yoktur; "Ahlâk Bildirisi" ise hakikaten vardır. Devrimcilerin faşistleri püskürttüğü ODTÜ, şehrin dışında bulunmasının da etkisiyle, öğrenci hareketinde yaşanan çatışmalardan uzak, herkesin rahatça derslerine girdiği, öğrencilerin gençliklerinin tadını çıkarabildiği bir mekân haline gelmişti. Baharın da gelmesiyle, kimi öğrenciler, çayırların çimenlerin üzerinde, ağaçların gölgesinde serbest davranmanın keyfini çıkarabiliyordu. Ama bu ortamda devrimcileri yine de "tedirgin" eden bir husus vardı; ODTÜ'de sadece öğrenciler değil işçiler ve jandarmalar da bulunuyordu; yani öğrencilerin yanı sıra bir de "halk" vardı. Devrimciler için yapılan karalamalardan birisi de şu meşhur "şapka asma" ve benzerleri olduğundan; genç sevgililerin, işçilerin ve jandarmaların yadırgayacağı ve çevresine de "İşte ODTÜ'de devrimciler arasındaki kız-erkek ilişkisi böyledir" diye anlatabileceği görüntüler sergileniyordu. Kuşkusuz bu genç insanların devrimcilikle, solculukla da ilişkisi yoktu ama ODTÜ'de yapılan her şey devrimcilere mal edildiğinden, ODTÜ- ÖTK bir "Ahlak Bildirisi" yayımlamak zorunda kalmıştı. Bildiride, "gerekçelerini" de açıklayarak, öğrenci arkadaşların "bu tür" davranışlarına dikkat etmesi gerektiği belirtilmişti. Bildiri büyük bir etki yaratmış ve hatta bazı sınıflarda dersler kesilerek öğrenciler tarafından tartışılmıştı. Ama maalesef, ODTÜ- ÖTK'nın (yani devrimci bir örgütün) bilgisi dışında, bazı devrimcilerin, bildirinin gereklerini yerine getirmeyenleri "cezalandırdıkları" da öğrenilmişti. Ama bu tür ilkel ceza anlayışı dışında, mesela ağaç altlarını kullanmak zorunda kalan sevgililere, "ev anahtarları verme" muziplikleri de gündeme gelmişti. Aradan yıllar geçince kuşkusuz akılda sadece "ceza" kalıyor.

64 Burada bir anekdot aktarmak açıklayıcı olabilir. ODTÜ'deki gençlik mücadelesinde "doğal öğrenci önderi" konumunda iki genç tarafından 1975 başında "ODTÜ-DER kurulurken" adıyla bir gençlik bildirgesi kaleme alınmıştır. Emperyalizm tahlilleri, elbette Lenin ve Mahir Çayan görüşleri doğrultusunda titizlikle hazırlanmıştır. 25 bin adet basılan broşür, kısa sürede bütün Türkiye'de dağıtılmıştır. Bu sıralar cezaevinden tahliye olan bir THKP-C davası sanığına da bu broşür sunulmuştur. THKP-C sanığı, broşürü okuduktan sonra, bazı konuları eleştirmiştir. Bunun üzerine broşürü kaleme alan iki genç ikna olmuş ama şunu sormadan edememiştir: "Peki bu söylediklerini Lenin hangi kitapta yazmıştı?" THKP-C sanığı şöyle cevap vermiştir: "Hiçbir yerde yazmamıştı; çünkü bunlar benim görüşlerim." İşte *Devrimci Gençlik* ve *Devrimci Yol* dergilerinin, bu cümleden hareketle yayımlanmış dergiler oldukları, söylenebilir.

65 Ferhat Kentel, 2004 Kasım ayında gazetem.net web sitesinde yayımlanan bir yazısında şöyle demişti: "Özellikle Fransa'daki entelektüel bir kuşağın (Henri Lefebvre, Michel Foucault, Michel de Certeau, Pierre Bourdieu, bir ölçüde Alain Touraine) öncülüğünü yaptığı 'iktidar' ('her yerde') ve siyaset ('her yerde') üzerine üretilen düşünceler yeni kentli sosyal hareketlere teorik kaynaklık etti." Yeminle söylemek gerekir ki, Devrimci Yolcuların o dönemde bu tartışmalardan hakikaten haberleri yoktu!

66 1979 yılı Ekim ayında Türkiye'de sıkıyönetim koşullarında bir seçim gündemdeydi; *Devrimci Yol* dergisi, "silahların gölgesinde seçim aldatmacasına hayır!" sloganıyla bu seçimlerin boykot edilmesi çağrısında bulunmuştu. Seçim propagandası için CHP'nin Artvin mitinginde konuşan Bülent Ecevit, yaptığı boykot çağrısı nedeniyle "yıldızlarına yumruk sıktıran bir küçük militan grup" aleyhinde atıp tutmuş; hatta "bu grubun yöneticilerinin sağın ajan provokatörü olduğundan şüphe ettiğini" dahi ileri sürmüştü. Deniz Baykal, 4-5 Kasım 1979'da yapılan CHP kurultayında boykotun seçim sonuçları üzerindeki etkilerini şöyle anlatmıştı: "Eski seçimlerde yanımızda olan öğretmenleri, işçileri, sendikacıları, gençleri yanımızda bulamadık. Devrim sözünden korkar hale geldik. Miting alanında bize karşı çıkan gençlere biz de karşı çıkarken bir anlamda Türkiye'nin başka kesimlerine güven vermeye

çalıştık. Biz, bizimle yürüyen insanları karşımıza aldık." (Cüneyt Arcayürek, "Müdahalenin Ayak Sesleri", *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor*, cilt 8, s. 313).

67 *Devrimci Yol*, sayı 17, 1 Mayıs 1978, "Kızıldere'nin Yıldönümünde Geçmiş Değerlendirmelerine İlişkin Bazı Noktalar-1."

68 *Devrimci Yol*, sayı 8, 1 Eylül 1977. Bu konuda bir başka ilginç örnek de şu şekilde verilebilir: *İmparatorluk* kitabının yazarlarından Antonio Negri, 1990 yılı başlarında "Kızıl Tugaylar" örgütünün eylemlerinden dolayı İtalya'da hâlâ bir cezaevinde yatıyordu. O günlerde *Hürriyet* gazetesinde yayımlanan röportajında, "Kızıl Tugaylar olarak kendilerine Türkiye'deki Dev-Yol örgütünü örnek aldıklarını" açıklamıştı. Oysa *Devrimci Yol* dergisinin 22 Mayıs 1978 tarihli 18. sayısındaki "Aldo Moro Olayı, RAF Ve Kızıl Tugaylar Üzerine" başlıklı yazıda, Kızıl Tugaylar'ın eylemleri sert bir şekilde eleştiriliyor ve bu örgütün "sol" sapma içinde bulunduğu ileri sürülüyordu.

69 Oğuzhan Müftüoğlu; "Geçmişi Aşmak", s. 196-197.

ÖDP Siyasetnamesi Üstüne

UFUK URAS

'Alplerle, Himalayaların aynı sıra dağlara mensup olduğunu görmek istemek, vadilerin genel manzarası ve çiçeklerin kokusundan feragat etmeyi gerektirir.'

Cornelius Castoriadis, *Dünyaya, İnsana ve Tabiata Dair*, s. 234

'Zenginin ve siyasetçinin iyisi azdır, çünkü iyi olanları aralarında yaşatmazlar.'

Buket Uzuner, *Gelibolu*, s. 259

Sermayenin küreselleşmesi sürecinin dünyayı yukarıdan aşağıya formatlayarak, 21. yüzyılın siyasî koordinatlarını yeniden tarif ettiği bir uğrakta, bu sürece tepki olarak ortaya çıkan ÖDP'nin (Özgürlük ve Dayanışma Partisi) 9 yıllık deneyiminin bir siyasî bilançosunu çıkarmaya çalışabiliriz.

ÖDP projesi bir yanıyla solun birlik arayışlarının devamı, diğer yandan da 21. yüzyılın toplumsal ihtiyaçları çerçevesinde, solun fikri fosilleşmeye karşı bir yenilenme/rönesans beklentilerinin kurumsallaşmasının adresi olma savıyla, kendine siyasî yelpazede bir yer buldu.

ÖDP'yi ezberci sol siyasetin bilinen diğer figürlerinden farklı kılan neydi? Söyledikleriyle, yaptıkları arasında açı farkı var mı? Varsa neden ve nelerdir bunlar? Acaba ÖDP'nin bir toplumsal/siyasal bilinçaltı var mıdır? gibi soruları çoğaltmak mümkün.

Siyasette geçici olan ile kalıcı olanın saptanması, içinden geçilen süreçte çok kolay olmuyor. İnsan bilincinin en temel ayırt edici özelliği kendi kendini algılamasıdır, ama nasıl terapistlerin kendine terapi yapmaları kolay değilse, siyasette de insanın kendini nesnel bir değerlendirmeye tâbi tutması kolay değildir. Genel teori arayışlarının yerini paradigmalar arası tartışmaya bıraktığı bir dönemde, solun yeniden yapılanması (reconstruction), bir yapı çözümü (deconstruction) faaliyetini gerektiriyor.

Frenklerin 'justification of effort' dedikleri 'uğraş aklaması' haleti ruhiyesinin dışına çıkarak ve 'verbal kamuflaj' denilen sözel perdelemeye yeltenmeden, bütün bu süreçten geriye kalanının objektif bir değerlendirmesini yaparak geleceğe bakmak önem taşıyor. Siyasî medcezirin günlük dalgalanmalarına kapılmadan, siyaset maratonunda varılan noktaya ve elde edilen birikime/ tortuya ve ÖDP'nin kendini nasıl gerçekleştirebildiğine göz atmak gerekiyor. Sonuçta ne söylüyorsak değil, ne yaptıysak ve yapıyorsak, biz işte tam da oyuz.

ÖDP hem solun değişik renklerinin, hem de toplumsal muhalefetin farklı taleplerinin siyasî öznesi olma iddiasıyla, üç kuşağı da içerecek bir şekilde, 21 Ocak 1996'da kurularak yol almaya başladı. 'Emeğin ve özgürlüğün kürsüsünü oluşturma', programda (2001: 14) hem siyasî bir araç ve aynı zamanda yakın amaç gibi ifade ediliyordu. Sermayenin emek üzerindeki hegemonyasına karşı mücadele ve emek güçlerinin siyasî iktidarını hedefleme belirgin amaçlar arasındaydı. (Program görme özürlüler için de tasarlanmıştı.)

Emekçileri sermayeden, sermayenin politik parti ve akımlarından ve devletten, ideolojik, politik ve örgütsel olarak bağımsızlaştırmak hedefi ayırt edici önemdeydi. Garnizon partileri ve neoliberal

partilere karşı siyaseten mesafeli bir tutumla yola çıkıldı.

Bir kamusal faaliyet olarak siyaset aslında insanların mutluluğu için yapılırsa da, pek mutluluk tarifi yapmaya yeltenilmez. Ama mutsuzluğa yol açan şeylerin ortadan kaldırılması hedeflenebilir ve çoğulculuğun gereği olarak farklı mutluluk tarifleri de doğal olarak olabilir. Mutluluğun tarifini yapmadan, mutsuzlukla mücadelede, ÖDP'nin seçim bildirgelerindeki öncelikler, esas itibariyle bir geçiş toplumu talepleri ile nihai hedeflerin ilmiklenmesinden oluşmuştur.

Aşkın, devrimin, sosyalizmin, tutunamayanların, şiirin, çocukların, sözünde durmanın, dostluğun, yaratıcılığın, kendini iyi hissetmenin, bireyselleşmenin, hayal gücünün, vefanın, renklerin, hayvan dostlarının, pes etmemenin, tembellik hakkının, mizahın, parasızların ve mazlumların, vs., ... partisi gibi bir çağrıyı içeren tarihî metin, siyaset dünyasında çıkarılan en güzel davetlerden biri olarak yerini almıştır (*ÖDP Kendini Anlatıyor,* 1996: 13). Yeni bir dil ve politik kültür içeren bu ve benzeri metinlerin arkası, parti içinde ve dışında ortaya çıkan bütün mutaassıp tepkilere karşı gelmeli ve yaratıcı siyasetin örnekleri sürdürülmeliydi. Bir politikanın geleceğini, taşıyıcılarının yaratıcılığı ve bunu kurumsallaştırma becerisini göstermeleri belirlemektedir. Geliştirilmeye muhtaç olan yeni model ve dil, emekleme aşamasında tıkanıklık yaşadı. Bildik olana dönmenin kolay, bildik olanı aşmanın ise çok zor olduğu zaman içinde görüldü.

Tarihsel zincir içinde TİP (Türkiye İşçi Partisi)-TKP (Türkiye Komünist Partisi) birleşmesi, TBKP'de (Türkiye Birleşik Komünist Partisi) şekillendikten sonra, siyaseten ve hukuken SBP (Sosyalist Birlik Partisi) ve BSP (Birleşik Sosyalist Parti) deneyimleri, GBKP (Geleceği Birlikte Kuralım Parti Girişimi), herhangi bir politik angajmanı olmayan, bağımsız diyebileceğimiz bireyler ve irili ufaklı siyasî çevrelerle buluşarak, ÖDP'de Türkiye sol tarihi açısından önemli sayılabilecek ve bugün de varlığını sürdürmekte olan bir siyasî deneyim yaşandı.

Özellikle reel sosyalizm deneylerinin Berlin duvarının altında kalmasıyla, Avrupa Marksizminin arayışlarıyla, Latin Amerika solunun özgün deneyimlerinin bileşimi bu projeyi doğurdu. '80'li yıllarda başlayan Mehmet Ali Aybar gibi sol simaların siyasî yenilenme ve doktriner olmayan esnek parti arayışları, Kuruçeşme tartışmaları ile önemli bir boyut kazanırken, bir yandan da SBP deneyiminde yaşanan kazanımlar ve fikri açılımlar diğer yandan Devrimci Yol çevresinin iç tartışmaları, Birikim çevresinin katkıları, ÖDP sürecinde anlamlı bir kıvama geldi. Ama sürece ilişkin çok belirgin bir düşünsel referansa atıfta bulunmam güç olabilir. Doğal olarak bu durumun olumlu olduğu kadar, olumsuz da yanları vardır. Bir tür, yürürken kendi yolumuzu açıp, attığımız adımları da mücadele içinde kendi kendimize temellendirmeye ve fikri dayanaklarımızı oluşturmaya çalıştığımızı düşünüyorum. Elimizde bir yerde hazır ve nazır duran nihai bir teorik dayanak yoktu ama fikri bir boşlukta da gezinmiyorduk. Bu süreçte neyin olmayacağını kestirirken, ne olması gerektiğini tam bilemedik. Siyasette yenilenme, kendimiz dahil, el yordamıyla sürdürdüğümüz bir keşif hareketiydi ama keşfettiklerimiz hem tam yeterli olmadı, hem de keşifte ısrar edilmedi.

Bir dönemi kapatıp, 21. yüzyıla girerken, bu geçiş sürecinde yaklaşımlar da, kavramlar da, geçişin kendini bir önceki döneme tepkiyle adlandırmaya devam etmesinin sıkışıklıklarını taşıyordu. O yüzden Can Yücel'in 'Başka türlü bir şey benim istediğim' den mülhem, 'Başka bir Dünya, Başka bir Avrupa ve Başka bir Türkiye' ifadelendirmeleri bu halin izlerini taşır.

Başlangıç bileşimi itibariyle partideki 30 bin civarındaki kayıtlı üyenin, %26'sının işçi, %9'unun kamu çalışanı, %7'sinin öğrenci olması ve üyelerinin yalnızca

Bülent Forta, ÖDP'de yenileşme hamlesinin gerekliliğine işaret ediyordu: "Yapıla yapıla anlamını yitirmiş eylem tazları, fetiş haline gelmiş... ve yabancılaşmış düşünceler, bir yenilgi döneminde mayalanan, insanların düşündüğü gibi davranmalarına ya da davrandığı gibi düşünmelerine olanak bırakmayan şu ortak hayatımız..." (1996)

%25'inin İstanbul'da ikamet etmesi, ilginç bir oranlamadır. Dışarıdan bakıldığında, ÖDP'nin, 'Mis Sokağı Partisi', kamu çalışanlarının partisi, vs. gibi tarif edilmesinin ciddi bir karşılığının olmadığı bu fotoğraftan görülür.

Özgürlükçü bir sosyalizmi savunan Türkiye'deki yegâne parti örgütlenmesi olarak özel bir öneme sahip olan ÖDP, Batı'da 'Movement Parties' (Wagner, 1994: 135) denilen, kapılarını sosyal hareketlere açıp, onların taleplerini siyasî düzeye yansıtarak, iktidarı hedefleyen partiler kategorisine sokulabilir. Hareket ve parti geleneği ayrımlarının mutlaklaştırılmadan, pekâlâ hemhal edilebileceğinin ilginç bir örneğidir bu model. O yüzden bu yapılanmayı, kuruluş dönemlerinde, partiden çok sivil toplum örgütü ya da derneğe benzeten değerlendirmeler, bu özgünlüğü ya da arayışı göremeyen, ham yaklaşımlar olmuştur.

Solculuk, tanımı gereği kendisiyle yetinmemeyi, kendini yenileme ya da aşmayı gerektiriyorsa, bunda tam başarılı olduğumuzu söylemek zordur. Üstelik toplumsal dayanaklarımızın unufak olduğu bir konjonktürde, işimiz daha da güçleşmişti. Yaşadığımız siyasî krizlerde, çoğulculuğu ve çeşitliliği tarif eden parti hukukuna sarılarak siyasî birliğimizi savunmak istedik ama bunun da yeterli olmadığı görüldü.

'Deja vu' (Ben bunu daha önce yaşadım) ruh haliyle, TİP deneyiminde yaşanan ayrışmalar, üstelik yine benzer isimlerle, ÖDP'de de yaşandı. Gerçi bu sefer ayrışma temaları farklıydı ama iktidar savaşlarının bildik apolitik halleri ve klişeleri üzerinden siyaset yapma tarzı yine revaçtaydı. Tabii bu tespit, ayrışmaların hakiki politik ve örgütsel anlayış farklılıklarını da içerdiğini görmemizi engellememelidir. Parti kendi iç yapılanmasında birlik projesiyle, yenilenme ve kendisiyle yetinme ayrışmasını nasıl bağdaştırabileceğini bilemedi. Birliğin kendisi, yenilenme arayışlarını teslim aldı. Giderek, birlik özlemi, güncel, teorik ve ideolojik mücadelenin yetkinleştirilmesinde sihirli değnek olmaktan çıktı ve siyasette de, simya mucizesine yer olmadığı görüldü.

ÖDP'de çoğulculuk, bazılarınca grupların yönetimde eşit temsiline dayanan bir koalisyon gibi algılandı. Çoğulculuğun, herkesin 'mikro' görüşünün, partinin 'makro' görüşü olmasında bir engel olmaması olarak değerlendirilmediğini gördük. Partinin işleyiş ilkelerinin dışına çıkmanın farklılıkların meşruiyeti kapsamına girmeyeceği görülmedi. Muhalif olunan politikaların icraasında neden yer almak istendiğinin üzerinde durulmadı. Organ kararlarının neden bağlayıcı olacağı ve ayrı, bağımsız eylem yapılıp yapılamayacağı gibi asli konularda itilaflar çıkmaya başladı. Ahalinin bihaber olduğu bir solculuk yarıştırması sadece psikolojik ihtiyaçları giderdi. Ayrılanların da, kalanların da, engellendikleri için gerçekleştiremediklerini söyledikleri siyasî iddiaları, yine iddia olarak kalakaldı; üstelik ayrışma sonrası yaşanan süreç de, kimsenin kimseden daha solcu/radikal, vs., olmadığını gösterdi ve hep birlikte gündelik siyasetin dışına düşüldü. Yaşananlar, siyasette atalet ile hamaset arasındaki doğrudan ilişkiyi kanıtlamaktan başka bir işe yaramadı.

Bireyselleşme ile 'komünalizm' dediğimiz siyasî cemaatçilik arası gerilimden olumlu bir sonuca varmamız mümkün olmadı. Grup bağımlısı unsurların ÖDP'lileşmesinde sorunlar yaşandı. Grupların kendini tahkim etme çabası, birey olarak varolanların siyasî kopuşunu ve erime sürecini hızlandırdı. Siyaset özgür davranan bireylere ihtiyaç duyarken, bireyler eşitlikçi bir siyaset olmadan özgürleşemezlerdi. Yine de partide ayrışma sürecinin barışçıl bir biçimde sonlanması bile, bilinen sol tarih göz önüne alındığında önemli bir kazanım olarak değerlendirilebilir. Yeraltı siyasetinden yerüstü siyasetine geçenler, şiddeti bir siyasal kültür olarak reddetme konusunda tereddüt etmediler. Siyasette araçlarla amaçların uyumu konusundaki mutabakat bozulmadı.

Kalanlarıyla gidenleriyle ÖDP bileşenleri bu ayrışmaları açıklayacak ideolojik gerekçeleri kamuoyunu ikna edecek bir biçimde ortaya koyamadıkları gibi, kamuoyu da zaten gerekçelerle ve ötesiyle fazla ilgilenmedi. Üstelik, diyelim, Türkiye'nin yakın dönem yönelimi gibi alanlarda ortaya çıkan ayrışmalar ya da farklılıklar da, ortak hukuk içerisinde, sağlıklılık göstergesi olarak da pekâlâ yaşanabilir ve yeni parti modelinin geliştirilebileceği yeni kanallar açılabilirdi.

Ama 18 Nisan 1999'da, %10 barajıyla girilen seçimlerde,* alınan %0.84'lik oy oranı (264.136-İl Genel Meclisi), tıpkı 1965 seçimlerinde TİP'in nispi temsilin avantajı ile aldığı %3 oyun, o dönem yetersiz bulunarak başka arayışları tetiklemesi benzeri bir durum yarattı. Geleceğe yönelik siyasî umutların azalması ve olayların seyrini değiştirmede yetersizlik duygusuna kapılma, geçmişe ve içe kapanma eğilimini hızlandırdı.

Yenilgi kültürü ve psikolojisi çoğu zaman politik ilişkileri çürütmeye başlar ve ilişkilerin kimyasını bozar. Bildik olanlara, ezberdekilere dönmek kolaylaşır. Böylece bizde de, partiden hızla kopma, iç politik tutumlarda sertleşme ve savunmacı bir eğilime girme şeklinde üç eğilim ortaya çıktı. ÖDP'den ayrılanlar, farklı adlarla ama çoğunlukla eski aidiyetlerinden beslenerek partikülleşirken, ÖDP 3 Kasım 2002 seçimlerinden seçim ittifakı kurmada bütün çabalarına karşın başarısız kalarak, TDP (Toplumcu Demokratik Partisi) kadrolarının ÖDP listelerinden girdiği ve %0.3 oy aldığı seçimlerin ardından, genel başkan ve başkanlık kurulu üyelerini yenileyerek çıktığı bir olağanüstü kongre süreci yaşadı. Seçim öncesi 'Gökkuşağı Proje-

(*) Siyaset bilimi metinlerinde, Türkiye'deki %10 barajı örnek tuhaflık olarak gösterilirken, örneğin, TİP'in 1965'te nispi temsil, millî bakiye ile değil de, şimdiki şartlarda seçime girmesi durumunda, siyasî tarihimizde bir TİP olgusuyla muhtemelen karşılaşmayacağımızı görmek gerekiyor. (Bkz. J Denis Derbyshire, Ian Derbyshire, (1991) World Political systems, An Introduction to Comparative government, Chambers, Edinburgh, s. 116.)

si' ve 'Son Seçenek, Sol Seçenek' adı altında ifadelendirilen ittifak kurma gayretlerinde, muhataplarının faydacı ve Makyevelist politikalarını çelecek cüretkâr adımlara yönelinemedi. Fütuhatçı olan ama sosyal ve demokrat olamayan sosyal demokrasi geleneği de kendini yenileyemediğinden, orayla da anlamlı bir ilişki tesis edilemedi. Giderek siyaset maratonunda yorgun düşüldü, egemen ideolojiyle yakın döğüş konusunda vazgeçilmez önemi olan partinin çevresindeki nitelikli hale daralmaya başladı. ÖDP 28 Mart 2004 yerel seçimlerinde de bir türlü sağlanamayan güçbirliğini gerçekleştirerek seçimlere katıldı ama solun genel kan kaybı bu seçimlerde de etkisini sürdürdü. ÖDP kaybettiği Geçit ve Ağılbaşı beldelerine karşılık, Hopa ve Bahadın belediyelerini kazanarak sosyalist solda belediyeleri olan tek parti olarak mücadelesini genelde ve yerelde sürdürmeye devam ediyor.

'Nereye doğru gittiğimizi bilmiyoruz. Bildiğimiz tek şey, tarihin bizi bu noktaya neden getirdiğidir. Yine de açıkça görülebilen bir şey var. İnsanlığın anlaşılır bir geleceği olacaksa, bu gelecek geçmişin ya da şimdiki zamanın sürdürülmesi ile olmaz. 3. binyılı bu temelde kurmaya çalışırsak başarısızlığa uğrarız.'

Eric Hobsbawn, *Aşırılıklar Çağı, Kısa 20. yüzyıl Tarihi*, s. 666

'Özgürlük olmadan, sosyalizm olmaz.'
Albert Camus, *Resistance, Rebellion and Death Essays*, s. 171

'90'lı yıllar dünya genelinde çok önemli toplumsal altüst oluşların yaşandığı bir dönem oldu. Berlin duvarının yıkılması ile simgelenen Sovyetler'in ve müttefiklerinin dağılması ile sosyalizmin bir tarihsel dönemi kapanırken, 11 Eylül'de İkiz Kuleler'in yıkılması ile simgelenen, neoliberal kapitalizmin de insanlara mutluluk getirmediği ortaya çıktı.

ÖDP, dünya genelindeki başka bir dünya ve siyaset arayışlarının, hilesiz, hijyenik siyaset özlemlerinin bir parçası olarak görülmelidir. Siyasî taassuba dayalı, bağnaz zihniyetlerle araya mesafe koymak kararlılığı bu arayışın vazgeçilmez bir parçasıydı. ÖDP bir anlamda siyasî ortodoksiden kopuşun adıdır.*

Güncelleştirilmiş bir siyaset ve sosyalizm ihtiyacının karşılığı olan özgürlükçü bir sol odak olma ve siyaseti sivilleştirme hedefi öncelikli önem taşımıştır. Siyasette, 'Tekrar ve inkâr', 'şakşakçılık ve bedduacılık' gibi ikilemlerin dışındaki arayışların kürsüsü olmaya çalışıldığı için yoğun bir ilgi ve destekle karşılandı. *Söz, Özgürlük, Çiftçinin Sesi, Mürekkep* ve *Gelecek* yayın zinciri içerisinde ve Özgürlükçü Sol, Turnusol gibi sitelerde bu fikri arayış süregeldi. Partinin açtığı, 'Sokakta İşsiz, Savaşta Ölü, Siyasette yasaklı olmayalım.', 'Bu Pisliği ÖDP Temizler', 'Kocakulak Aradan Çekil', 'Halkın Susurluk raporu', 'Şimdi Halk Konuşacak', 'Kapıları Tutun; Çiller, Ağar Kaçmasın', 'Filistin'e Özgürlük', 'Onlar Can Alıyor, Biz Can Veriyoruz', 'Ne Sam Ne Saddam', 'Ne USA ne USAME' vs., gibi siyasî kampanyalar ve etkinlikler kamuoyu tarafından önemsendi. Buna rağmen parti kendisine yönelik ilgiyi kalıcı kılma ve örgütlemede ciddi bir model sorunuyla karşılaştı. Evrim kuramından beri biliniyor; kendi kendini örgütleyebilen yapılar, inorganik düzeyden organik düzeye geçebiliyor ve kendini örgütleme becerisini gösterenlerin yaşam şansı oluyor. Bu durumun siyaset için de geçerli olduğu görüldü.

Susurluk skandalı sonrası, 'Ya Hesap

(*) Fidel Castro'nun Prag Baharı'nı, hâlâ sosyalist topluma yabancı bir yaşam tarzı ve kültürel yozlaşma arayışının örneği olarak göstermesi ve *Epoca* isimli bir İtalyan derginin, bunca zaman sonra, Sovyet işgali konusundaki o dönemki görüşünü değiştirip değiştirmediği sorulduğunda, 'Hayır' diye yanıtlayarak, 'Bir devrimcinin görevi popülarite kazanmak değildir' demesi, bahsi geçen ortodoksinin yaşayan kalıntılarının anlamlı bir örneğini oluşturuyor. (Bkz. Robert E.Quirk, (1993) *Fidel Castro*, W.W. Norton and Company, New York, s. 599.)

Verecekler ya Halk Süpürecek', 'Sürekli Aydınlık için Bir Dakika Karanlık' ve 'Barış İçin 1 Milyon İmza' gibi kampanyalarda, çetelerle mücadele ve siyasî temizlenme gibi temaları, egemen güçler, öncelikli gündem olmaktan çıkardıklarında, parti kendi siyasî temalarını gündemde tutma ve yeni aşamaya uygun bir dil yakalama zorlukları yaşadı.

Seçim hayal kırıklıklarının ardından da genelde minimal bir siyaset sürecine girildi. Yeni liberalizmin mağduru olan işsiz ve yoksulların örgütlenmesi faaliyetinde açtığı bütün kampanyalarına ve 'Çalışanlar Forumu', 'Güvenli bir Gelecek Forumu', 'Kadın Forumu', 'Neoliberalizme Karşı Ortak Savunma' ve benzeri etkinliklerine karşın, güç dengelerini değiştirecek başarılar elde edilemedi. Mavi, beyaz ve pembe yakalıların mücadelesindeki farklı taleplerin eklemlenmesi ve kriz mağduru orta sınıflarla emekçi kesimlerin ve işsizlerin çıkarlarının bütünleştirilmesini gerektiren esnek bir siyaset izlemede de gelgitleri olan bir performans sergiledi ÖDP.

Reformist taleplerle devrimci bir perspektifi bağdaştırma ya da devrimci bir reformizmi tanımlama konusunda tutukluklar yaşadık. Diyelim, asayiş devleti, kutsal devlet anlayışları karşısında, sosyal devletten yana politikalar mı, yoksa anti-kapitalist kopuş perspektifinin mi ön plana çıkartılacağı konusunda farklı eğilimler oldu.

Halkın nasıl yönetileceği üzerine kurulu olan yerleşik siyaset anlayışına yönelen itiraz (Uras, 2003, 16) doğrudan demokrasinin aracı olan halk meclisleri üzerinden, iş ve yaşam alanı merkezli örgütlenmeyle kendini pekiştiremedi. Özellikle emeğin yeniden üretiminin gerçekleştiği alanlara önem vermek gerekirken, bu zeminlerde düşlerimizle halkı buluşturamadık. Dayanışma siyaseti ile izcilik faaliyeti zaman zaman birbirine karıştı. Büro ile sokak siyasetinin koordinasyonunda iletişimsizlikler oldu. ÖDP'nin en başarılı olduğu etkinlikler siyaseti sokakla buluşturduğu zaman olmuşken, skolastik solculuktan koparak siyaseti toplumsallaştırmayı sürdüremedik. Düzenle bütünleşen siyaset ile vülgerleşen siyaset arasında süregelen salınımı bozamadık.

Geçimini siyasetten sağlayanlara karşı, siyaseti meslek olmaktan çıkarma konusunda, profesyonel siyaseti sorgularken, yerine konulan gönüllü katılımcılıktan tam verim alınamadı. Boş zamanı olanların işi haline gelen siyasetin dönüştürülmesinde, daha çok boş zamanı olan burjuvazinin ve aydınların siyaset monopolü kırılamadı.

Geçmişin sekterizmlerinin kötü tekrarları yerine, bir politik rönesans ile yeni bir politik kültür üzerinden kendimizi yenileyerek aşma ve yerleşik kanaatlerle mücadele konusunda sorunlar yaşadık (Uras, 2000: 333). Siyasette yalancı meme arayışlarının (sosyalizm, devrim, Kürt siyasal hareketi gibi şemsiye terimlerle yetinme ve tatmin olma hali) kolaycılığına karşı çıkarken, 'yeni' lafının bizatihi kendisi de yalancı memeye dönüşebildi ve bazen belagatimizin teğellenmiş bir lafı olarak kaldı.

Devlet, sermaye ve din merkezli siyaset reddedilirken, insan merkezli siyaset, şef merkezli siyasete indirgenerek, eskiden de varolan politik kültürün depreşmesi ve giderek güçlenmesi söz konusu oldu. Bir avuç öncünün toplumun tümünü kurtaracağı gibi ikameci, misyonerci (siyasî mehdici), otoriter, seçkinci, tebliğci sol siyasî anlayışlardan vazgeçilmek istendi ama kendiliğindencilikten de kendimizi kurtaramadık. Grupsal aidiyetler parti aidiyetini besleyen ve fikrî zenginlikler içeren bir özellik taşımadığı gibi, grupsal çıkarların önceliğine dayanan koalisyoncu yaklaşım, parti modelini konfederal bir çatı yapılandırmasına değin götürdü. Zaten parti bileşenlerinin bir bölümünün parti modeli de buydu. Testiyi kıranlar, kırılan testinin zor su tutacağını daha iyi gördüler.

2003-2007 döneminde ÖDP Genel Başkanı Hayri Kozanoğlu, demokrasinin ekonomik boyutuna dikkat çeker: "Hem insanların ekonomide karar süreçlerine katılabilmesi, (...) çalışan insanların, (...) mal ve hizmeti kullanacak insanların etkin olması."

'Parti gibi parti' ve 'parti olmayan parti' anlayışları arasındaki diyalektik bütünlük de bir süre sonra partide tartışma/gerginlik konusu oldu. Devrimci bir örgütün nihai hedefi, kendisini de ortadan kaldıracak olan koşulları sağlamak ise (parti olmayan parti), bunun yolu da nispi başarıların elde edilmesinden geçiyordu (parti gibi parti). Burjuvazinin siyasî mirasından kalan klasik parti biçiminin yabancılaştırıcı etkilerinden kopma hedefi konusunda tam bir mutabakat sağlanabilmiş değildi. Vekaletname sistemine dayalı geleneksel siyaset karşısında, aşağıdan yukarıya kitle inisiyatifine ve doğrudan demokrasiye dayalı yeni bir politik kültür tam anlamıyla kurumsallaşamadı. Sovyet Devrimi öncesi Rus solunda yaşanan, Petersburg-Moskova gerilimlerinin bir benzeri de, Ankara-İstanbul kadroları arasında yaşandı.

Politik dünyamızda ne eski olan tam anlamıyla öldü, ne de yeni olan tam anlamıyla doğdu. Özellikle gençlerin kendi iç dillerini bulmaları açısından ve bir dönem Batı'daki 'Lenin değil, Lennon' diyen gençlik benzeri kesimlerin alternatif siyaset özlemlerine çare olma konusunda atılan adımların sonu gelmedi.

Egemen siyasetin kitlelerle kurduğu ilişkinin aynısının, muhalif siyasî anlayışlarca da kullanılması, aradaki farkın görülmesini zorlaştırdı. İç hayatımız böyle değildi ama toplumla kurulan ilişkide, parti diğer partilerde olduğu gibi, genel başkanla özdeşleştirildi.

Genelde yöneten/yönetilen ilişkisine gösterilen itirazın bir benzerinin, siyasî yapı içinde izdüşümleri yaratılmak istendi. Belki başkan merkezli siyasete son verildi ama ara kadroların siyasî, taşralı alışkanlıklarının, katılımcı siyasetin önünü ne kadar açtığı tartışılan bir konu olmayı sürdürdü. Siyasî yabancılaşmayı aşacak ortamları kurmaya çalışanların bizatihi kendilerinin yabancılaşmasının buruklukları yaşandı. Solun fikrî koordinatlarında taassuba yer olmamasına karşın, hâlâ 38 Moskova duruşmalarının sekterizminin gözüyle dünyaya bakanlar olduğu görüldü.

Siyaseten ikon kırıcılığı gibi olumlu bir

misyonu, yerine ne koyacağını, nasıl şekillendireceğini tam bilemediği bir ideolojik mücadeleyle, kendini pekiştiremedi parti. 'Beria sosyalizmi', 'Haydar Aliev sosyalizmi', 'General Jaruzelski sosyalizmi' ya da 'Çernobil sosyalizmi' gibi partide karşı olunan benzer deneyimler karşısında, tutarlı bir kapitalizm eleştirisinin ancak inandırıcı bir özgürlükçü sosyalizm perspektifi (duvarsız bir sosyalizm) ile sağlanabileceği tespiti belki atılan ilk adımdı ama arkasının da 21. yüzyıldaki karşılıklarının bulunarak sağlam örülmesi gerekiyordu. Tuhaf bir biçimde sosyalizmin sıfatları konusunda, TİP deneyiminde de benzer tartışmalar olmuştu (güleryüzlü, hürriyetçi sosyalizm arayışları, vb.).

Yaratıcı bir Marksizm ile özgürlükçü sosyalizm arasındaki ilişkinin yeterince kurulabildiğini söylemek zordur. '21. yüzyıl sosyalizminin özgürlükçü bir sosyalizm olacağı' (Uras, 1999: 105) önkabulü parti içi tartışmalarda, daha sonra bazı kesimler tarafından tümüyle rağbet görmemeye başladı. Halbuki ÖDP, program, tüzük ve kongre kararlarında tanımladığı sosyalizm ile kendini şimdiye kadar yaşanmış ve başarısız olmuş sosyalizm modellerinden ayırmış ve bunlara eleştirel bir tutum almayı bilmişti. İlk krizle birlikte geleneksel reflekslerin hortladığı, eski defterlerin açıldığı görüldü. Küçük burjuva aydın saplantısı/özentisi diyebileceğimiz, steril bir emekçi tarifi üzerinden geliştirilen, 'arı' sosyalizm arayışları, aydınları kendi steril mahfillerinde günlük siyasî mücadeleden kopardı. Marx'ın 'toplumsal varlığın bilinci belirlediği' tezinin, toplumsal sınıfların bilinci belirlediği şeklindeki indirgemeci okunmasının yeterince üzerine gidilmedi.

F tipi konusunda çıkan tartışma ise maalesef etik olmayan bir siyasî itilaf bahanesi/gerekçesi olarak kaldı.

Güney Doğu Anadolu bölgesinde örgütlenme ve tüm ülkede seçime girme kararı, açıkça telaffuz edilmese de, ayrışmayı hızlandıran çok önemli etkenler arasında yer aldı. Yine Kürt sorunu ekseninde, soyut barış çağrıları ile yetinmeyen, siyasî şiddeti eleştiren, ezen-ezilen ilişkisinde ezenlerin yöntemlerinin asla mazlumlarca kullanılmaması gerektiğinin altını çizen, yaraları sarma politikası içeren, çözüm için somut bir yol haritası öneren politikalarda gecikmeler yaşadık. Ama karnı tok olanın kimlik sorunu olmayacağı gibi mide merkezli ve inkârcı yaklaşımlara karşı, ÖDP'nin tutumu çok açık oldu.

* * *

'Aradığımız lider Biziz.'
Naomi Klein, *No Logo*, s. 471

ÖDP'nin sol siyasal yaşam ve düşünce açısından geri dönülemez kazanımları da bulunmaktadır. ÖDP ile beraber artık çoğulculuğu içermeyen monolotik yapılanmaların inandırıcı olma şansı kalmadı. Merkezî atamaya dayalı olan, politikaların, kadroların, seçimlerde adayların merkezden belirlendiği, demokratik olmayan, başkan merkezli geleneksel siyaset yaklaşımlarının gelişme sınırları ortaya çıktı. PM'lerin işleyişinde demokratik bir teamül yaratılması ve genel başkanlar tarafından yönetilmeyen bir PM mekanizması oluşturulması, sayılabilecek kazanımların en önemlilerinden biri olarak zikredilebilir. Aşağıdan yukarıya siyaset yapma tarzı ile egemen siyaset anlayışından ciddi bir kopuş gerçekleştirilmeye çalışıldı. Delege yerine doğrudan üyelerin katılımını esas alan danışma konferansının tavsiye kararlarını, kongrelerinde veri kabul eden bir siyaset tarzı yerleştirilmeye çalışıldı. Ama önseçimlere katılım düzeylerinin düşüklüğü bu kültürün içselleştirilmesinde epeyi bir mesaiye ihtiyaç olduğunu da gösterdi. Solda da geçerli olan ömür boyu başkanlar geleneği karşısında, organlarda rotasyonun işletilmesi önemli bir kazanım olmuştur. Rotary derneklerinde bile işletilen rotasyon ilkesi, Türkiye solunun nomenklaturasında şaş-

kınlıkla karşılandı ve bu deneyim, diğerleri gibi görmemezlikten gelindi.

Çoğulculuğun nasıl bir hukuksal model gerektirdiği konusunda olsun (çoğulculuk-çokbaşlılık ayrımı), kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık gibi kazanımlarda olsun, sigortasız işçi çalıştırmayı disiplin suçu haline getiren ama büyük ölçüde uygulanamayan temalarda olsun, engellilere lehte ayrımcılık gibi konularda olsun, çok önemli bir siyasî deneyim yaşandı.

İnsan Hakları Bildirgesi 24. maddesinde de geçen 'Boş zamanı değerlendirme hakkı', tembellik hakkı olarak ve pozitif bir hak olarak parti müktesebatında yerini aldı.

Seçimlerdeki aday listelerinin niteliği ve profili de Türkiye solu için onur verici oldu. 1999 seçimlerinde gazetelere 'İlk aşk unutulmaz' başlığı (*Hürriyet*: 17.4.1999 tarihli 170 kişilik aydın, sanatçı deklarasyonu) ve Sultanahmet'teki "Ne Refahyol ne Hazırol' mitingine verilen 220 kişilik destek deklarasyonu (23 Mayıs 1997) gibi verilen ilanlardaki ve 'Şimdi Demokrasi Zamanı' başlıklı FB stadındaki 35 bin kişilik devasa stad şenliğindeki toplumsal muhalefet, aydın ve sanatçıların desteği, '75'lerden sonra kamuoyunca sola verilen ilk niteliksel ve niceliksel önemde destek oldu. Buna rağmen seçim listesinin en başında olmamızla ilgili bir espriyi de içeren 'Oylar En Sola' sloganı benzeri yaklaşımlar ve seçim dönemi dili, halkın zaman zaman uzağında kaldı.

Siyaset ne ölçüde orta malı oldu sorusunun yanıtı kolay değil. Aslında siyasette yeni olan şey, insanların kendi kendini yönetmesinden başka bir şey de değildir. Parti kendini temsili demokrasi ile sınırlamadan, doğrudan demokrasinin özelliklerini geliştirme perspektifini benimsemişti. ÖDP tüzüğü, güncel sorunlara farklı yaklaşımlar anlamında gruplara meşruiyet kazandırırken, buna rağmen grup hukukunu değil, birey hukukunu esas almıştı.

Yol kazalarını daha iyi anlamak için siyasetin karakutusunu açtığınızda, kendisiyle yetinenler ile kendini yenilemek isteyenler arasındaki gerilimden bir yetkinleşmeye varılamadığı görüldü. Kalıp kırıcı bir kolektif irade ortaya çıkamadı.

Partinin yapılan bütün (4) kongrelerinde alınan kararlar ve sonuç bildirgeleri genellikle oy birliği ile alınmış olmasına rağmen, ayrışmalarda bu temalara hiç değinilmemesi gibi ilginçlikler yaşandı. Elimizde hazır bir reçete, kullanım kılavuzu olmamasına karşın, parti kongreler ve organlar üzerinden politikalarını üretirken, genellikle egemen siyasetin kliklerinin seçenekleri karşısında, bağımsız bir tutum alabilme basiretini göstermiştir. Kıbrıs sorunundan, Irak'ın işgaline, Bosna'daki NATO operasyonundan, AB tartışmalarına; siyasî İslâm-militarizm kutuplaşmasından, YÖK-YEK ayrışmasına, ittihatçı-itilafçı çatışmasına değin, Bolşeviklerin 'Ne Kayser ne Çar' tutumuna benzer şekilde, 'Ne o, ne o' diye özetlenen tutumu almış olan parti, emek, demokrasi ve barış eksenli zeminde, kendi karşı seçeneklerini ortaya koymuştur.

Formel mantığın bir kuralı olan '3. şıkkın olanaksızlığı' ilkesini reddetmeksizin, tarihsel hareketin diyalektiğini anlamak kolay olmaz. Parti önüne koyduğu mücadele eksenleriyle kendini postmodern siyasetin 'her şey olur' türünden eksensizliği (Uras, 2004: 18) ile arasındaki mesafesini korumuştur.

Parti içinde yoğun tartışmalarla benimsenen ÖDC (Özgürlükçü Demokratik Cumhuriyet) yaklaşımıyla, çok kimlikli, çok inançlı, çok dilli ve çok kültürlü Türkiye hedefi doğrultusunda, bütünlüklü bir Türkiye modeli ile yola çıkılmış, kendi suretimizde bir Türkiye arayışı temellendirilmeye çalışılmış ama iç gerilimlerin de etkisiyle bu modelin arkasında durulamamıştır. Halbuki toplumsal dönüşümü gerçekleştirecek inandırıcı bir gelecek projesiyle yenilenme ve yenileme iddiasını sürdürmek mümkün olabilirdi. Siyaseti siyasetsizleştiren 28 Şubat müdahalesine ilk ilkesel tepkiyi gösteren bir parti olarak,

rejimin kendini onarması, tahkim etmesi, güç dengelerini değiştirmesi ve kriz dinamiklerini kontrol altına alması karşısında, kendi bağımsız hattımızı toplumsal bir seçenek olarak ortaya koyabilirdik.

'Demokratikleşme İçin Taleplerimiz' broşüründe yazılanlar bugün, AB-59. Hükümet ilişkisinde, bir dış dinamik teması olarak siyasî gündemimizi belirliyor. Sağın solu sollaması karşısında, solun uyurgezer halini değiştirmesi ve kaybettiği, kendini ve toplumu dönüştürme vasfını yeniden kazanması gereğini ortaya koyuyor.

Somut sorunlar üzerinden politika yapma tercihi, parti kadrolarını ideolojik mücadelelerde donanım eksikliği ile karşı karşıya bıraktı. Fikrî çölleşmeyi aşma (Uras, 2003: 12) konusunda yeni ufuklar açmada eksiklikler giderilemedi. Örneğin dış ve iç dinamikler arasındaki ayrımların öneminin en aza indiği bir konjonktürde, nasıl bir alternatif küreselleşmenin benimseneceği kamuoyu önünde, küreselleşme öncesi dünya özlemi ile beslenen ulusalcı kesim ile yeterince tartışılarak ciddi bir ideolojik hesaplaşma ile aşılamadı. AB tartışmalarında, AB karşıtları ve yandaşları karşısında, siyasî normları destekleyen ama ekonomik normlara eleştirel bakan bir yaklaşım ön plana çıktı. Parti 2. Kongre kararıyla, AB ülkeleri ve aday ülkeleri için serbest dolaşım hakkını savundu. Ortak sendikal yapılar altında birleşmeyi karar altına aldı. Sermayenin AB projesi karşısında, 'Emeğin Avrupa'sı, 'Sosyal Avrupa', 'Başka bir Avrupa', 'Aşağıdakilerin Avrupa'sı anlayışı geliştirilerek, Kautsky'nin 'ultra emperyalizm' teorisi ve F. Fukuyama'nın 'Reel AB'nin değişemeyeceği, dönüşemeyeceği ve aşılamayacağı, yani aslında Avrupa'da tarihin sonunun geldiğini varsayan ve solun bir kesimini etkileyen teslimiyetçi yaklaşımlara karşı tutumunu ortaya koydu. Nasıl bir Avrupa istediğini söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim konusunda, ÖDP'deki ana eğilim sinik bir tutum takınmamayı önerdi ve Avrupa'yı yeni bir Berlin duvarı ile sınırlayan zihniyeti reddetti. AB'nin geleceği konusunda solun aktif bir tutum alması istendi. Emeğin Avrupa'sı perspektifi, emeğin küreselleşmesinin bir parçası olarak algılandı, ama partiye ve topluma bu pozisyon tam anlatılamadı.

Başka bir ideolojik özgünlük örneği olarak parti, Kemalist bir parti olmamış ama 'sol' Kemalistleri dışlamamış, anti-Kemalizm-Kemalizm eksenini aşan bir yerde durarak, siyaseten sıkışıp kalmamayı bilmiştir. Geniş kesimleri kapsama ve kucaklama gayreti ile halkın temel değerlerine saygılı bir tutum alındı. Ama geleneksel otoriter laiklik anlayışı karşısında demokratik ve özgürlükçü laiklik anlayışımız gibi yaklaşımları (inanç biçimlerine karşı devletin yansızlığı) Kemalist kadrolar algılayamadı.

Politikalarımızı gündelik hayata tam tercüme edememe sıkıntıları yaşadık. Küreselleşme süreci içinde 'ulus' devletin işlevlerinin değişerek neoliberal devlet formunda, küreselleşme süreci ile uyumlu hale getirildiğini görmeyen bir yerde duran 'ulusal sol' ile ortak bir dil yakalamak giderek imkânsızlaştı. Despotik devlet yapısını ulusal olarak takdim eden bir 'sol' vaka ile karşı karşıya kalındı.

Parti cumhuriyetin ve modernizmin bütün kazanımlarına sahip çıkan ama eleştirel durmayı da bilen bir hatta politika yapmıştır. Bir tarihî şahsiyet olarak Mustafa Kemal ile Kemalizmi, özellikle de 'İlkokul Atatürkçülüğü'nü ayrıştıran bir zeminde durmuştur. Postmodernizm-modernizm karşıtlığında, parti eleştirel modernlik ya da 'karşı modernlik' diyebileceğimiz bir tutum aldı. Aristokrasiye karşı burjuvazinin fikrî koordinatlarını oluşturan 18. yüzyıl Aydınlanma geleneği karşısında da eleştirel bir duruşu oldu partinin. Kadınların, emekçilerin vd., özünde iyi, barışçı, vs., olduğu şeklindeki metafizik özcülük teorisinden de uzak duruldu. Yaşanan seçim sonuçları da zaten toplumsal sorunların çözümünde, hiçbir konunun kimseye zimmetli olma-

dığını, solculuğun da kimsenin müktesep bir hakkı olmadığını gösterdi. Tabii parti kadrolarının bu pozisyon alışları ne kadar içselleştirdiği, bahsi diğer bir konudur.

Diğer yandan liberallerin ekonomiyi toplumdan koparması ve siyaseti içeriksizleştirmesi karşısında, ekonomiyi toplumsallaştıran bir dayanışma ekonomisi perspektifi ve emekçilerin denetimine dayanan alternatif bir kamusallık arayışını ete kemiğe büründürme konusunda hâlâ epeyi bir mesai gerekiyor. Pazarı minimalleştirirken, kamusal alanın maksimizasyonunu içeren bir geçiş perspektifini tam yaygınlaştıramadık.* Kapitalizmin sonuçlarına itiraz edip temel kabullerini sorgulamayan sosyal demokrasi ve ahlâkı olmayan liberal aklın serbestiyetçiliği karşısında, ÖDP'nin devrimci seçeneği kendi halesini tam yaratamadı. Sağın toplumsal sorunlara bireysel çözümler dayatırken, solun bireysel sanılan sorunlara, toplumsal çözümler önerisi hâlâ yeterince rağbet bulmadı. İhtiyaçlar üzerine kurulan piyasacı ve bürokratik diktatörlükler karşısında, farklı bir seçenek ihtiyacı kitleselleşerek ete kemiğe bürünemedi.

ÖDP, soldaki liberalleşme ve üçüncü yolculuğa karşı enternasyonalist bir perspektifle Avrupa'daki anti-kapitalist sol partiler platformu ve Avrupa Sol Partisi ile dayanışma içerisine girerek olumlu bir tutum aldı. Şovenizme ve dinsel fanatizme karşı, Yunan ve Kıbrıs soluyla ortak politikalar geliştirdi ama bunu geniş kesimlere mal etme sorununu bu zeminlerde de yaşadık.

ÖDP yerleşik siyasete yönelttiği eleştirileriyle 1999 seçimlerinde seçmen karşısına çıktığında 'Katılın, değiştirelim' dedi ama beklediği oyu ve desteği alamadı. Halbuki %10 barajına karşın, kirlenmiş siyasete ve çetelere karşı verilecek mücadelede yüzdelik bir moral destek, Türkiye siyasetinin yeniden yapılanmasında çok önemli bir moral etki ve dinamizm yaratabilirdi. Seçeneksizlik yüzünden seçmenin düzen partilerine oy verdiği varsayımının doğru olmadığı görüldü. ÖDP'nin tartışılabilecek bütün zaaflarına karşın, halkın tertemiz, siyasetin ise kirli olduğu varsayımı tartışma götürür. Tencere kapağını buldu, ÖDP tencerenin dışında kalakaldı. En son yapılan 28 Mart 2004 yerel seçimlerinde de, Meclis'teki iki parti de, tüzük değişiklikleri ile bütün yetkileri genel başkanlarına verip, önseçim yapmayı reddetmelerine rağmen, seçmen bu siyaset anlayışına tepki göstermek yerine, bu dayatmalara tâbi olup, suça ortak olmayı tercih etti.

Siyaset, bir yanıyla da toplumun kendisini tasarlama ve inşa faaliyeti ise, Türkiye sol siyasetinin kendini aşma umudu ve iddiası, başka türlü bir siyasetin öznesinin ve zihnî tasarımının örülmesi gereğini bugün de bizlere dayatıyor. Yeter ki yaşanan deneyimleri aşacak bir ortak akıl inşa edilebilsin ve milenyumun siyasî tahayyülleri politik mücadele içinde cisimleşebilsin. ❐

(*) ÖDP Broşür Dizisi: 1, 'Biz Toplumsal Olandan Yanayız. ÖDP Broşür Dizisi: 2, 'Toplumun Kaynakları Topluma.' ÖDP Broşür Dizisi: 3, 'Toplumsal İhtiyaçlar İçin Üretim.'

Osmanlı'dan Günümüze

Türkiye Solu ve İşçi Sınıfı

YÜKSEL AKKAYA

Türkiye solu ile işçi sınıfı arasındaki ilişkiyi sorgularken beslendiği ana kaynaklara kısaca da olsa bakmak yararlı olacaktır. Bu "kısa" yazının gerektirdiği ölçüde "ana kaynaklara" başvurularak işçi sınıfından beklenen ortaya konularak, daha sonra Türkiye solunun işçi sınıfı ile kurduğu ilişki ve ona atfettiği önem ele alınmaya çalışılacaktır.[1]

Sanayileşmenin kendisini tüm acımasızlığı ile hissettirip, bütün yapıları ve kurumları alt üst etmeye başladığı ilk döneminde "makine kırıcıları" olarak adlandırılan ve ilk "modern" işçiliğin kaynağını oluşturan "ludistler" bu "özgür insanı" teslim alan ve üretime "mahkûm" eden sürece yönelik ilk tepkilerini bu işin müsebbibi olduğunu düşündükleri makinelere karşı gösterdiler. Daha sonra sorunun kaynağının bu makinelerden değil, yeni üretim ve emek süreçlerinden kaynaklandığını fark ettiler, bu kez "el yordamı" ile buldukları araç ve yöntemlerle bu sürece ve sonuçlarına sert itirazlarda bulundular. Ancak, bu "direnişleri" yetersizdi, acımasız ve çok kanlı olarak bastırıldı, böylece yeni emek süreçlerinin yeni "aktörü" olarak "çağdaş işçiliğe" mahkûm edildiler. İzleyen dönemde, "özgürleşmek" isteyen köylüler kırdan kentlere göç ederek bu yeni sürecin bir parçası olmaya gönüllü olarak aday oldular. Ancak, yeni yaşama, yeni çalışma biçimi ve koşullarına uyum sağlamaları kolay ve hızlı olmadı. "Özgürlükleri" karşılığında eski yaşamından vazgeçen bu kuşağı daha acımasız bir yaşam bekliyordu. K. Marx-F. Engels'in kaleme aldığı *Komünist Manifesto* bu sürece bir itiraz, bir çözüm yolu, yüksek sesli bir başkaldırı olarak yayımlandığında, işçi sınıfına tarihsel olarak biçilmiş rol daha da netleşmiş oluyordu: Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi sınıf savaşımları tarihi olduğundan, sınıflar arasındaki savaşlar ya toplumların devrimci bir yeniden kuruluşu ile ya da çatışan sınıfların birlikte mahvolmalarıyla sonuçlanacaktır. Sınıf karşıtlığının daha da basitleştiği, burjuvazi ve proletarya olarak iki büyük sınıfa bölündüğü yeni toplumda proleterler bir sınıf olarak ve bunun sonucu bir siyasal parti olarak örgütlenirken "işçilerin kendi aralarındaki rekabet yüzünden sürekli bozulur". Buna rağmen, burjuvazi karşısında "yalnızca proletarya gerçekten devrimci bir sınıftır". Öyle ki, bu devrimci sınıfın dışındaki alt orta sınıf, küçük imalatçı, dükkâncı, zanaatçı, köylü burjuvaziye karşı tarihin tekerliğini gerisin geriye döndürmeye çalıştıkları için tutucudurlar, hatta gericidirler. Ancak, "olduğu yerde çürüyen bu yığın" proleter devrim

ile hareket içine sürüklenip, kazara devrimci olabilirler. İşçi sınıfı devrimde proletaryayı egemen sınıf haline getirmek zorundadır (Marx-Engels, 1993). İşçi sınıfını egemen sınıf haline getirmek için ise sendikalardan daha fazlasına ihtiyaç vardır (Engels, 1997). Zira, bu süreçte sendikalar gerekli ama yetersizdirler. Bu nedenle işçi sınıfının siyasal örgütlenmesi bir zorunluluktur. İşçi sınıfının siyasal örgütü olacak olan "devrimci işçi partisi" devirmeyi amaçladığı kesime karşı küçük burjuva demokratlarla hareket etmeli, ancak kendi konumlarını pekiştirmeye çalışan tüm toplumu devrimci proleterler için devrimcileştirmekten uzak duran bu küçük burjuva demokratlara karşı da çıkmalıdır (Marx-Engels, 1976: 216). Demokratik burjuva hükümetlerin kurulduğu yerlerde işçiler desteklerini geri çekerek, beledi komiteler, beledi konseyler, işçi kulüpleri, işçi komiteleri biçiminde "kendi öz devrimci işçi hükümetlerini kurmalıdırlar" (Marx-Engels, 1976: 220). Marx ve Engels, toplumun iki temel çatışan sınıfından biri olan proletaryaya, devrimde önemli bir rol atfetmekte ve devrimde egemen sınıf haline gelmesini zorunlu olarak görmektedir. Bunun için de işçi sınıfının bir siyasal örgüte, "devrimci işçi partisi"ne ihtiyacı olduğuna dikkat çekmektedirler.

Marx ve Engels'in devrim ve devrim sürecinde rol atfettiği işçi sınıfı ve partisi ile ilgili düşünceleri oluşturan teori onların aşkın öğrencisi Lenin tarafından daha da ileriye taşınmıştır. Özellikle *Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasi'nin İki Taktiği*'nde ileri sürdüğü tezler Türkiye solunu da etkilemiş, derin izler bırakmış, önemli tartışma konusu olmuştur. Türkiye solu 1905 yılında yazılmış olan bu uzun broşüre büyük değer atfederken, 1917'de yazılmış olan *Nisan Tezleri*'ni görmezden gelmiştir. Bu nedenle işçi sınıfına atfedilen değer ve devrim stratejisindeki yeri açısından her iki "kaynağa" kısaca bakmakta yarar var. Lenin (1994), *İki Taktik*'te önce işçi sınıfının önderlik edeceği ve temel müttefiki köylüler olan bir demokratik devrimin gerçekleştirilip, daha sonra demokratik devrim aşamasının tamamlanmasıyla kesintisiz bir şekilde sosyalist devrime geçilmesi gerektiğini savunur. Lenin (1975), Şubat 1917 Devrimi ile iktidarın burjuvaziye geçtiği, bu nedenle de burjuva demokratik devrimin tamamlandığını, artık gündemde proletaryanın devrimi ve bu temelde bir saflaşma, ayrışmanın olduğunu belirtir. Zira, "*Eskiden yapıldığı gibi*, burjuva devrimini 'tamamlama' sorununu ortaya atmak, canlı Marksizmi ölü metinlere feda etmektir" (Lenin, 1975: 20). Burada asıl sorun "kendi isteğiyle iktidarı burjuvaziye bırakan, isteyerek burjuvazinin kuyruğuna takılan" konumuna düşmektir (Lenin, 1975: 20). 1905'ten 1917'ye gelindiğinde, Lenin tarafından sorgulanan bir proletaryanın burjuvaziyi iktidara getirmek için savaşıp savaşmaması sorunudur. Bir sınıf kendi devrimini yapacaksa, devrimin de egemen gücü olmalıdır. Bu da proletaryanın devrimdeki işlevini belirler. Ekim Devrimi bir bakıma bunun test edilmesidir. Ekim Devrimi'nden sonra Lenin'in sürekli proletarya diktatörlüğünden söz etmesi, "İki Taktik" ile araya konulan "mesafeyi" göstermesi açısından da anlamlı olsa gerek. Ne var ki, devrim stratejilerinde "İki Taktik"e sık sık referans verip teori üreten, bu temelde bölünen ve sürekli olarak türevlerini yeniden üreten Türkiye solu *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*'ni ve devrim sürecini teorisine yeterince yansıtmamıştır/yansıtamamıştır.

Türkiye solunun işçi sınıfı ile olan ilişkisini, işçi sınıfına bakışını kısa bir yazıda ele almak önemli eksiklik ve sakıncalar içerse de yöntem olarak, sorunu devrim stratejisindeki yeri ve kendisine atfedilen önem açısından ele almayı gerektiriyor. Türkiye solu benimsediği devrim stratejisine göre işçi sınıfı ile ilişkisinin düzeyini

belirlemiş, bu devrim stratejisine bağlı olarak da işçi sınıfına verdiği öneme göre teorik ve pratik tutumunu ortaya koymuştur. Devrim stratejileri açısından bakıldığında, Türkiye solunun "demokratik devrim" ve "sosyalist devrim" iki ana gruba ayrıldığı görülmektedir. Kuşkusuz, gerek "demokratik devrim",[2] gerekse de "sosyalist devrim" teorileri farklı sıfatlarla "zenginleştirilmiştir." "Sıfatların" bu zenginliği devrim stratejilerini zenginleştirmemekte, sadece Türkiye solunun örgütleri açısından farklılığını ortaya koymasına yardımcı olmaktadır. Bu nedenle, Türkiye solunun işçi sınıfı ile olan ilişkisini belirleyen bu iki temel devrim stratejisi dikkate alınacak, sıfatların zenginliği iki ana akım ile soyutlaştırılacaktır. Kuşkusuz, bu soyutlamanın bazı sakıncaları bulunmaktadır. Ancak, bir ansiklopedik madde özelliği taşıyan bu yazıda bu sakıncalara da "katlanmak" gerekmektedir. Devrim stratejileri açısından bakıldığında, sorun sadece Türkiye solunun işçi sınıfı ile kurduğu, kurmak istediği bağ ile sınırlı kalmamakta, Türkiye solunun bir amip gibi sürekli ve hızla bölünüp, çoğalmasının arkasında gerçeği ve dinamikleri ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Böyle olduğu için de Osmanlı'dan günümüze Türkiye solunun işçi sınıfı ile kurduğu/kurmak istediği bağ aynı zamanda devrim stratejileri çerçevesinde, onun her seferinde kendisini yeniden ve yeniden üretmesinin/bölünmesinin/çoğalmasının da kaynağıdır. Kuşkusuz bu devrim stratejisi tartışmasının en önemli kaynağı V.İ. Lenin'in Ekim Devrimi öncesi, 1904 yılında, yazmış olduğu ünlü *Demokratik Devrimde Sosyal-Demokrasinin İki Taktiği* eseridir. Türkiye solu işçi sınıfına atfettiği rolü savunurken ya da eleştirirken esas olarak bu eseri referans almış, ancak devrim hareketlerinden de etkilenerek kendisine bu devrimlerden teorik pay çıkararak, işçi sınıfının yeri ve önemini devrim stratejileri açısından "revize" etmekten de geri kalmamıştır. Böyle olduğu için de Türkiye solunun işçi sınıfı ile olan ilişkisinin sosyalizm teorisi kadar, devrim stratejileri ve gerçekleşmiş devrimlerin bıraktığı etki ve izlerle birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

OSMANLI'DAN KALAN MİRAS

1848 devrimleri, 1871 Paris Komünü Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yankısını bulmasa da 1876 yılı ve sonrasında Osmanlı topraklarında da sosyalist hareketin gelişmesinden söz etmek mümkün.[3] 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren kapitalizmin gereklerine uygun olarak sanayileşme yönünde adımlar atmaya başlayan Osmanlı topraklarında bu sürece bağlı olarak da "modern" anlamda bir işçi kitlesi oluşmaya başlamıştır. Yani, Osmanlı solu için, kendisine maddi temel oluşturacak bir kitle de oluşmaya başlamıştır. İşçi kitlesinin kendisini hissettirdiği yerlerde sosyalist hareketin de doğmaya başlaması bir tesadüf olmayıp, işçilerle sosyalistler arasında kurulan ilişkinin bir gereği, bir sonucudur. Böyle olduğu için de, özellikle İstanbul, Selânik gibi yerler hem işçi "sınıfının" hem de sosyalistlerin ortaya çıktığı merkezler olup, sol ile işçi sınıfı arasındaki ilişkinin ortaya çıktığı ilk yerlerdir. Milliyetçi hareketlerin de gelişmeye başladığı bu dönemde "dar sosyalistler" ve "geniş sosyalistler" olarak ayrışan sosyalist hareket, işçilerle ilişkisini bu çerçevede belirlemeye çalışmıştır. "Dar sosyalistler" kurtuluş için bir "toplumsal devrim" savaşımına girilmesi gerektiğini savunurlarken, "geniş sosyalistler" dönemin milliyetçilik rüzgârlarından etkilenerek sınıfsal konumunu ve devrim stratejisini buna göre belirlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda da sosyalistlerin işçi sınıfı ile kurduğu bağ, milliyetçilik rüzgârlarından etkilenme düzeyine bağlı kalmıştır. Dar sosyalistler "toplumsal devrimi" önemsedikleri için işçi sınıfına daha

15-16 Haziran olayları üzerine, işçilerin haklı protestolarına "baskı ve zorbalıkla" karşılık verilmesini kınayan bildiriler yayınlayan TİP, dört ay sonra toplanan 4. Kongresinde; Türk-İş'in partiler üstü sendikacılık çizgisine karşı, DİSK'e atfettiği "İşçi sınıfı sorunlarının nihaî ve gerçek çözümünün politik iktidar yolundan geçtiği tezini savunan sendikacılık anlayışına" sahip çıkacaktı.

önemli bir yer atfederken, milliyetçilik rüzgârlarından etkilenen "geniş sosyalistler" işçi sınıfına "dar sosyalistlere" göre daha az önem atfetmişlerdir (Tunçay-Zürcher, 1995). Lenin'in henüz o ünlü eseri "İki Taktik"i yazmadığı dönemde sosyalistlerin işçi sınıfı ile kuracağı bağı belirleyen asıl mihenk taşı II. Enternasyonal idi. Kautsky ile Lenin arasındaki tartışma aynı zamanda işçi sınıfı ile kurulacak bağ tartışmasıydı. Kautsky, Balkan Slavlarına sınıf mücadelesi yerine, gelecekte başarılı bir sınıf mücadelesinin koşullarını oluşturacak, olgunlaştıracak ve bir iç pazar oluşturacak olan ulusal bağımsızlık mücadelesini öneriyordu (Adanır, 1995: 59-60). Kuşkusuz, Luxemburg'un, bırakalım sosyalizmi üretmeyi, kapitalizmi bile üretmekte yetersiz olduğunu düşündüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla yıkılıp, "ulusal kurucu öğelerine" ayrılmasını savunması da sosyalistler arasında yankısını bulacaktı (Tunçay-Zürcher, 1995: 17). "Dar sosyalistler" sosyalist devrime, sosyalizme geçişin uzun süreceği düşüncesi ile ağırlığı demokrasi mücadelesine veren "geniş sosyalistler" de Kautsky ve Luxemburg'un düşüncelerine yakın duruyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma ve milliyetçi akımlarla karşı karşıya kaldığı bu dönem Osmanlı sosyalistlerinin de "dar" ve "geniş" sosyalistler olarak işçi sınıfına bakışını belirlemiştir. Dar sosyalistler Leninist bakış ile kurtuluşta proleter devrimi ve buna bağlı olarak işçi sınıfının önemini benimserken, geniş sosyalistler daha çok demokrasi mücadelesi çerçevesinde daha geniş bir kesimi kapsayan ulusalcı akıma yakın durmuş, bu nedenle de "dar sosyalistlere" göre işçi sınıfına atfettikleri rol daha önemsiz olmuştur. Aslında bu yaklaşım, devrim stratejilerine bağlı olarak işçi sınıfına bakışın bir parçası ve devamı olarak, daha sonra Cumhuriyet Türkiyesi'nin sosyalistlerinin yaşayacağı "demokratik devrim", "sosyalist devrim" ayrımının da bir embriyonik halidir.

Makedonya, özellikle Selânik, Türkiye solunun işçi sınıfına bakışının şekillendiği bir ilk alandır. İşçi sınıfının daha kristalize olduğu bu bölgede sosyalist hareketin doğması ve işçi sınıfı ile bağ kurması, ona bir anlam yükleyip, değer atfetmesi tesadüfi değildir. Selânik Sosyalist İşçi Federasyonu ve federasyonun faaliyetleri üzerinde süren tartışmalar bir bakıma devrim stratejisi, buna bağlı olarak da işçi sınıfının önemi ile ilgilidir. Dar sosyalistler federatif örgütlenmenin devrimci bir sınıf örgütlenmesi özelliği taşımadığını, işçilerin arasında milliyetçi önyargıları canlı tutan federatif ilkeler taşıdığını, federalist stratejinin proletarya karşıtı bir sapma olduğunu ileri sürerek, bu türden bir yapılanmaya ve mücadeleye karşı çıkıyorlardı. Başını A. Benoraya'nın çektiği federatif yapılanmadan yana olan sosyalist grup ise temel sorunun imparatorluğun çokuluslu yapısını sürdürmek olduğunu, bu nedenle, sınıf çatışmasını da arka plana atmadan toplumsal mücadelenin koşullarını mevcut duruma göre belirlemek gerektiğini ileri sürüyorlardı (Dumont, 1995). Selânik özelinde Makedonya'daki bu durum İstanbul'da da kendisini göstermiştir. Özellikle Rum sosyalistlerinin etkilendiği "dar sosyalistler" çevresi işçiler içinde önemli kök salmış, hatırı sayılır sendikalar kurmuşlardır (Noutsos, 1995).

Osmanlı Sosyalist Fırkası, Türkiye Sosyalist Fırkası, Sosyal Demokrat Fırkası, İşçi Sosyalist Fırkası, Osmanlı Mesai Fırkası, Amele Fırkası gibi partiler bir devrim stratejisine sahip değillerdir. Programları daha demokratik bir yönetim ve yaşanabilir hakların talebi üzerine kuruludur (Tunçay, 1991b). Bu hali ile de olsa olsa, devrim stratejileri açısından, daha çok "geniş sosyalistlere" yakın olduğu düşünülebilir. 1920 yılında kurulan gizli Türkiye Komünist Partisi'nin Umumî Nizamname'sine göre, TKP "cemiyet hayatındaki hakiki bir halk hükümet-i cumhuriyesini vücuda getirecek ve sosyalizmi yerleştirinceye kadar fukara-i kâsibeden müteşekkil olan şüraların diktatörlüğü vaz' eder" (Tunçay, 1991a: 95). Kuşkusuz bu TKP'nin devrim stratejileri açısından demokratik devrimden yana olduğunu göstermektedir. Türkiye İşçi Çiftçi Fırkası (TİÇF), Dr. Ş. Hüsnü'nün 1921 yılında yayımlanan "Türkiye'de İnkılâbın Şekli" yazısı ile devrim stratejisindeki yerini belirlemiştir. Bu yazıya göre "Türkiye'de de ergeç yapılacak olan bu devrim, 'her büyük inkılâp' gibi, şu üç basamaklı modele uyarak amacına ulaşacaktır: 1-İktidara vaz'-ıyet devresi... İnkılâpkârene tedabir ve şiddet... 2- İmtiyazlarından mahrum edilen sınıfın irtica hareketlerini, su-i niyete makrun teşebbüslerini kırmağa ve halkı mefkürevî cemiyet esasatına muvafık bir tarzda yetiştirmeğe salih bir idare tesis devresi. 3- Asil istihdaf edilen gayenin ve mefkûrenin tatbikatı devresi". Bu devrelerden ikincisi "bizim gibi derebeylikle karışık iptidaî sermayedarlık devresinde bulunan memleketlerde, içtimaî inkılâbın bu safhası, en mühimi ve en uzun sürmeğe namzet olanıdır". Bu aşamada küçük burjuvazi ve köylüler de devrim cephesine çekilmelidir (Tunçay, 1991a: 171-172). TKP, TİÇF gibi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) da açık bir şekilde devrim stratejisinde "Demokratik Devrim"den yanadır. THİF 1922 yılında yayımlanan bir beyannamesinde Türkiye sorunları hakkındaki görüşün "Üçüncü Komünist Enternasyonal"in benimsediği görüş olduğu belirtilmektedir. "Türkiye'nin küçük mülkiyet ve müstahsil köylülerin ekseriyeti esasına istinat eden hayat-ı iktisadiyesinin bugünkü vaziyeti" nedeniyle izlenecek yol da "memleketin dahilinde burjuva demokrasisi usulüyle ıslahat yapmak ve emperyalizme karşı ileride mukavemet edebilmek ve başlanmış olan millî inkılâba ekseriyet olan köylülerin iştirakini teyit ve idame eylemek için, zaruri olduğu veçhile, iktisadi teceddüdat ve teşkilât vücuda getirmektir" (Tunçay,

1991a: 107). Devrim stratejisinde açık bir şekilde demokratik devrimden yana tavır alan TKP, TİÇF ve THİF bu mirasını daha sonra Cumhuriyet dönemi TKP'sine de bırakacaktır. Böylece Cumhuriyet Türkiye'sinin en eski ve köklü örgütü sosyalistlerin işçi sınıfı ile olan ilişkisini de yönlendirmiş olacaktır.

Sosyalistlerin işçi sınıfı ile ilişkisi açısından bakıldığında Osmanlı'dan genç Cumhuriyet'e kalan mirasın ilkin "dar" ve "geniş" sosyalistler arasındaki sosyalist devrim mi, demokrasi mi tartışması olduğu söylenebilir. Bugünün dili ile sosyalist devrim mi, demokratik devrim mi tartışmasının embriyonik halidir kalan miras. Bu mirasa kalıcı bir şekilde ve çok açık olarak sahip çıkan ise TKP, THİF ve TİÇF olmuştur, kuşkusuz Komintern'in görüşleri doğrultusunda.

TKP VE İŞÇİ SINIFI

TKP işçi sınıfı ile olan ilişkisini belirleyen devrim stratejisini demokratik devrimden yana olarak istikrarlı bir şekilde sürdürmüştür. Zaman zaman "millî", "ileri", "ulusal" gibi sıfatlar kullanılsa da bunların demokratik devrim yaklaşımının esasına yönelik bir etkisi olmamış, dönemin koşullarına bağlı olarak uyumlulaştırılmasını sağlamakla kalmıştır. Tutuklamalar, likidasyon gibi nedenlerle faaliyet açısından bir süreklilik gösteremeyen TKP, işçi sınıfı ile olan ilişkisini demokratik devrim stratejisi çerçevesinde oluştururken, işçileri devrimin önemli bir öncüsü olarak görmenin yanı sıra, partiyi güçlendirmenin bir aracı olarak da görmüştür. Bu nedenle sendikal örgütlenmeye ve işçiler arasında faaliyet göstermeye önem vermiş, ancak bunları yerine getirmekte pek başarılı olamamıştır. İstanbul, İzmir gibi sanayileşmenin geliştiği merkezlerin yanı sıra Bursa, Eskişehir, Adana, Samsun gibi illerde de işçiler ile bağ kurulmaya çalışılmışsa da bu hiçbir zaman istenilen düzeye ulaşamamıştır. Kuşkusuz, bunda rejimin baskıcı ve nefes aldırmayan tutumunun da büyük payı bulunmaktadır.

1926 yılında Viyana'da toplanan konferansta Faaliyet Programı'na "(T.K.P.) Komünist Enternasyonali'nin bir şubesi olmak itibariyle, her nevi derebeyi ve sermayedar nizam-ı içtimaisinin tamamiyle mahvını, amele ve köylülerin sınıfî mücadelelerini inkişaf ettirmek ve onları usullü bir tarzda teşkilatlandırmak suretiyle amele ve köylü hâkimiyetinin, nihayet komünizmin teessüsünü istihdaf eder"i korken, demokratik devrim stratejisini koruduğunu da göstermektedir. Bu program, emperyalizme ve feodaliteye karşı mücadeleyi devrimin ilk aşaması olarak kabul etmekte, işçi sınıfına ve köylülüğe buna göre bir rol biçmektedir. Demokratik devrim olan ilk aşamanın gereği olarak sadece işçileri ve köylülüğü değil, "münevverler, esnaf ve saire gibi inkılâba mütemayil içtimaî kuvvetleri" de aynı cephede toplamaya çalışır (TÜSTAV, 2004: 201). Ancak, 1927 tutuklamaları ile bir kez daha TKP içerdeki kadrolarının önemli bir bölümünü kaybeder. Dışarıda kalanların tutuklanmaları ise desantralizasyona kadar kesintisiz sürmüştür. Bu durum, nefes almakta bile zorlanan TKP'nin işçi sınıfı ile güçlü yeni bağlar kurmak bir yana, mevcut bağlarını sürdürmekte bile zorlandığını göstermektedir. 1933 yılında tutuklamalar sürmüşse de Cumhuriyet'in onuncu yılı nedeniyle çıkarılan aftan yararlanan pek çok komünist de serbest kalmıştır. 1935 ve 1936 yılları hem işçi eylemlerinde hem de yayıncılıkta canlanmanın yaşandığı dönemdir. Özellikle Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın *Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı* kitabı işçi sınıfının niceliksel konumu kadar, sahip olduğu devrimci potansiyeli ortaya koyması açısından da önem taşır. Ancak, bir talihsizlik olarak, ertesi yıl TKP, Komintern kararı ile dağıtılma ile karşı karşıya kalır (Tunçay, 1992). 1936 yılında ise

bir İş Kanunu kabul edilmiştir, 1937 yılında yürürlüğe girecektir. 1930'lu yılların ikinci yarısı ise devletin sanayileşme yönünde önemli çabalarının olduğu bir dönemdir, ülkenin farklı bölgelerinde büyük ölçekli fabrikalar kurulmaya ve işletilmeye başlanmıştır. Böylesi bir süreçte, TKP'nin işçi sınıfına önderlik edeceği ve işçi sınıfında kök salma olanağının geliştiği bir dönemde partinin Komintern kararı ile "dağıtılması" talihsiz bir tesadüf olmasa gerek.

1936-1943 dönemini örgütsüz geçiren komünistler, 1943 yılında yeniden TKP'yi canlandırmaya başlar. Ancak, tutuklamalar nedeni ile etkisiz kalır. Faşizm karşıtlığı ve Sovyet yandaşlığı en önemli faaliyetler olarak belirlenir (İleri, 2003). İkinci Dünya Savaşı'ndan faşizmin yenilgisiyle çıkılması Türkiye'de de "demokrasi rüzgârlarının esmesine" yol açar. Dr. Şefik Hüsnü legal parti kurarak, faaliyetleri sürdürmek ister, bu amaçla 1946 yılında Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni (TSEKP), Esat Adil de Türkiye Sosyalist Partisi'ni kurar. TSEKP'nin programı geleneğe uygun olarak demokratik devrimin izlerini taşır, yasallığın tanıdığı olanaklar çerçevesinde. "Milleti, teşkilâtlı ve demokratik bir bünyeye kavuşturarak, bu sarsılmaz temel üzerinde, millî istiklâlimizi gereği gibi sağlamlaştırmak" partinin amaçlarındandır. Bu stratejinin bir parçası olarak da emekçi ve köylü yığınlarını örgütleyip, "iktisâdî siyasî hareketlere girişmelerine" yardım etmek gerekiyor. TSEKP, işçileri örgütleme konusunda çok kısa süre içinde önemli adımlar atmıştır. Ancak, 1946 Aralık'ında ilan edilen sıkıyönetim ile hem parti hem de partiye bağlı sendikalar kapatılmıştır. Böylece komünistlere bir kez daha gizli örgütlenmekten başka seçenek kalmamıştır. 1951 tutuklaması ile TKP bir kez daha etkisiz kılınmış, 1970'li yılların ortasına kadar dışarıdaki varlığı ile kendisini "muhafaza" etmiştir. TKP'yi "bitiren" 1951 tutuklamasından bir yıl sonra Türk-İş kurulmuştur. Böylece işçi sınıfı ve örgütleri bu tutuklama ile komünistlerden korunmuştur. I. Brown adlı CIA ajanının 1951 ve 1952 yıllarında Türkiye'deki sendikacılığı anti-komünist temelde ve milliyetçi bir kimlikle biçimlendirmeye çalışması ise tesadüf olarak değerlendirilmese gerek. 1950'lerin tek sosyalist örgütü Dr. H. Kıvılcımlı'nın 1954 yılında kurduğu Vatan Partisi olur. TKP geleneğinden gelen Dr. H. Kıvılcımlı'nın Vatan Partisi de işçi sınıfına demokratik devrim stratejisi çerçevesinde bakar ve buna göre bir rol biçer. Kısacası, 1961'de Türkiye İşçi Partisi (TİP) kuruluncaya kadar Cumhuriyet Türkiye'sinde sosyalist devrim yandaşı bir örgüt yoktur, Osmanlı'nın "dar sosyalistleri"nin mirasını üstlenen çıkmamıştır. TİP, adeta, yarım yüzyıllık demokratik devrim stratejisi ve onun işçi sınıfına biçtiği role karşı, yeni bir devrim stratejisi olarak sosyalist devrim ve işçi sınıfına biçtiği rol ile bir "radikal" karşı çıkış olur. Böylece, TİP, Osmanlı'nın "dar sosyalistleri"nin sosyalist devrim stratejisinin de mirasçılığını üstlenir.

TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ VE İŞÇİ SINIFI

1961 yılında kurulan TİP'in ilk ve ikinci programına devrim stratejileri açısından bakıldığında sosyalist devrim savunusu çok net değildir. En azından 1966 yılına kadar bu böyledir. Ancak, dönemin koşullarına göre formüle edilmiş ilk iki program, uzun sürmüş bir korkunun kırıcısı söyleme sahip olması nedeniyle bir "sosyalizm talebi" taşıdığı şeklinde algılanmıştı. Aydınoğlu'nun yerinde tesbiti ile "partinin içinde sosyalizm sözünün geçmediği programı, hemen tüm militan ve sempatizanların gözünde sosyalizmi anlatır. Kısacası o dönemin tüm radikal kadroları, o anda yapabildikleri teorik ve siyasal formülasyonları, bir genel sosyalizm ideali ile özdeşleştirmekte hiçbir tereddüt

göstermezler" (1992: 62-63). TİP'in kuruluş süreci "uvriyerist" bir özellik taşısa da zamanla TİP'in uyandırdığı duygu bunun ötesinde olup, genellikle sosyalizmdir. "Uvriyerist" bir kuruluş olarak işçi sınıfına önem atfeden TİP, sosyalizmi isteyen yanı ile işçi sınıfına verilen bu önemi pekiştirmekte, zamanla daha ileriye taşıyarak devrimin öncüsü ve güvencesi rolünü biçmeye dönüşmektedir.

Yeni çalışma yasalarının işçi sınıfına sağladığı haklar ve olanaklar 1960'lı yıllarda işçi hareketini eylemlilik ve örgütlülük açısından canlandırırken dolaylı olarak, demokratik devrimciler karşısında, TİP'in de "elini güçlendiriyordu". Kuşkusuz bu dönem bir "kuluçka" dönemidir. Zira, TİP'in ilk döneminde, özellikle 1965 seçimine kadar demokratik devrimciler ile sosyalist devrimciler arasında bir çatışmadan çok, dayanışma vardır. Yalçın Küçük'ün ifadesiyle bu dönem *Yön* dergisi TİP'e "soğuk bir yakınlık" ya da "sıcak bir uzaklık" şeklinde ifade edilebilecek bir tutum içindedir (1990: 291). 1965 seçimleri Yön hareketini taktik değiştirmeye yöneltirken, devrim stratejisi olarak da demokratik devrim ile sosyalist devrim arasındaki "çatışmanın" hazırlıklarına kaynaklık eder. Öyle ki, Mihri Belli'nin Mehmet Doğu takma adı ile yazdığı ve sosyalist devrime karşı demokratik devrimi savunduğu ve TİP'i eleştirdiği 1962 yılındaki yazı *Yön*'de ancak kendisine bir okuyucu mektubu olarak yer bulabilmiştir. Ancak, bu yazının önemli özelliklerinden biri, TİP'in yaklaşımının yazarca da sosyalist devrim olarak algılanmış olmasıdır: "Sosyalizmin işçi sınıfının ideolojisi olduğu, ekonomik ve sosyal durumu gereği işçi sınıfının devrimci sınıf olduğu ve sosyalist devrimin işçiler olmadan, işçi sınıfı öncü rolü oynamadan, gerçekleşemiyeceği elbette ki bilimsel bir gerçektir" (Doğu, 1962).

1965 seçimini Adalet Partisi'nin kazanması önce *Yön*'ü sonra da izleyen yıllarda TİP'i etkilemiş, devrim stratejisinde önemli tartışmaların başlamasına neden olmuştur. M. Belli'nin M. Doğu takma adı ile 1962 yılında başlatmak istediği tartışma bir "erken doğum" olarak kalmışken, bu kez, "geç" kalmışlık kaygısı ile hummalı ve adeta "akıl tutulması" olarak da adlandırılabilecek bir tartışma başlamıştır. *Yön* ve M. Belli ve çevresi (Aydınlık Sosyalist Dergi, PDA, Türk Solu) demokratik devrimi mevcut koşulların en uygun devrim stratejisi olarak görürken, TİP daha açık olarak sosyalist devrimden söz etmeye ve bu tartışmaya bağlı olarak onu savunmaya başlar. Her iki teorik yaklaşımın maddi temellere duyduğu ihtiyaç ise akıl tutulmasının kaynağını oluşturur, teori için temel uydurmak gerekir ve bu bir yarışa döner. Küçük (1990: 307) bu akıl tutulmasını şöyle dile getiriyor: "MDD, işçi sınıfı öncülüğünü ortadan kaldırabilmek için ve devrim stratejisi içine antikapitalist eğilimlerin girmesini önlemek için, feodalite savına, giderek daha kıskançlıkla bağlandı. Bunun karşısında, sosyalist devrim, Türkiye'nin kapitalist niteliğini belirtmek için mantık sınırlarını çok aştı". Gün Zileli de (2002) otobiyografisinde bu süreci ironik bir dille açıklar. Ancak, bu tartışmada, ilginç bir şekilde Kıvılcımlı da dahil herkes Hikmet Kıvılcımlı'nın (1935) işçi sınıfının varlığını hem nitelik hem de nicelik olarak ortaya koyan çalışmasını hatırlamaz, hatırlamak istemez! Çünkü, sosyalist devrimi savunanlar karşılarında 1935'te bu çözümlemeyi yapan H. Kıvılcımlı'yı değil, demokratik devrimin savunucusu H. Kıvılcımlı'yı bulurlar. Kuşkusuz, olasılık olarak sosyalist devrimin daha uzak, demokratik devrimin daha yakın ve mümkün olması hem "yaşlı" kuşağı, hem de "genç" kuşağı daha fazla "heyecanlandırmaktadır".

1965 seçimleri ile başlayan demokratik devrim, sosyalist devrim tartışmasında TİP gençliğin heyecanını ve dinamizmini karşılayamadığı için, 1967 yılında

DİSK'in kurulmasına ve işçi sınıfı arasında sosyalist düşünceleri yaymaya başlamasına rağmen, hızla kan kaybeder. Böylece devrim stratejileri tartışmasından önce, büyük bir boşluğa doğan bir sol parti olarak büyük bir ilgi gören TİP, bu kez bu ilginin daha dinamik, aktif ve hızla bir şey yapmak isteyen kesimlerden biri olan demokratik devrimcilere kayması ile etkisini ve önemini tartışılır hale getirmiştir. Özellikle öğrenci gençliğin isteklerini karşılamada isteksiz davranıp, yetersiz kalması TİP'i ve sosyalist devrimi, bunlara bağlı olarak da işçi sınıfının yeri ve önemini tartışılır hale getirmiştir. TİP'i demokratik devrim stratejisi yönünde değiştirme olanağının olmadığını görenler, kendi örgütsel yapılarını kurmaya yönelmişlerdir. Bu durum, Türkiye solunun Osmanlı dönemindeki "dar sosyalistler", "geniş sosyalistler" ayrışmasından sonraki ilk büyük ayrışmadır. Kuşkusuz, bu ayrışma Türkiye solunun işçi sınıfına bakışını ve onunla kuracağı ilişkiyi de etkilemiştir. TİP, sosyalist devrim stratejisi gereği işçi sınıfının öncülüğünü ve önemini ortaya koymaya çalışırken Türkiye'nin demokratik devrimcilerin sömürge ve feodalite vurgularını teorik olarak çürütmeye çalışmıştır. Başlangıç dönemi için TİP adına *Sosyal Adalet, Emek* ve *Dönüşüm* dergileri bu teorik tartışmanın en önemli araçları olurken, demokratik devrimcilerin de bu tartışmada en önemli araçları *Yön, Türk Solu, PDA* ve *ASD* dergileri olmuştur. 1970 sonrasında ise demokratik devrimcilerin egemenlik alanı genişlerken ikinci TİP, daha tutarlı ve anlamlı olarak sosyalist devrim tezini savunacak bir ortama kavuşmuş olmasına rağmen adeta erimiştir. Demokratik devrimcilerin kendi içindeki "radikalleşme" yarışı, bu kez "yaşlı/eski" kuşak demokratik devrimcileri de "dışlayarak" alanını genişletmiştir. Demokratik devrimciler 1970'li yıllarda sosyalist devrimcilerden adeta 1960'lı yılların ilk yarısının "rövanşını" alır, baskın devrim stratejisine dönüşür. TKP'nin 1970'li yılların ikinci yarısında "atılım" hamlesi başlatması, özellikle DİSK yönetimine hâkim olmaya başlaması, TİP'i ve sosyalist devrim stratejisini geri plana atar. Buna bağlı olarak da işçi sınıfının önemini de "arkalar". Ancak, Türkiye'nin sanayileşme sürecine bağlı olarak, özellikle 15-16 Haziran işçi başkaldırısının şoku ile de demokratik devrimciler hem devrim stratejilerinde işçi sınıfının yeri ve rolü konusunda, hem de işçi sınıfının önemi ve ilişkilerin düzeyi konusunda bir sarsıntı yaşar. 12 Eylül 1980'e gelindiğinde sosyalist devrim stratejisini güç kaybetmiş TİP, SDP ve TİP'ten kopan Sosyalist İktidar çevresi ile birlikte savunan diğer bir kesim de Troçkistlerdir. Bu "cephe"nin karşısında ise THKP-C, THKO, TKP/ML ve TİİKP'ten beslenmiş çok sayıda radikal demokratik devrimci örgüt vardır. Türkiye solu soy ağacı bu cepheleşmenin düzeyini çok iyi yansıtmaktadır. Tarih bir kez daha tekerrür etmektedir, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde sosyalist devrimciler karşısında hâkim hale gelen demokratik devrimciler 1970'li yıllarda bu konumlarına bir kez daha erişirler.

MDD VE İŞÇİ SINIFI

Teorik olarak, demokratik devrimciler de işçi sınıfını öncü sınıf olarak belirlemektedirler. Ama işçi sınıfına sosyalist devrimcilerden farklı bir görev biçmektedirler: anti-emperyalist ve anti-feodal olmak ve demokratik bir yönetim oluşturmak. Bu durumda, öncülük görevini üstlenecek işçi sınıfının nicel ve nitel durumu büyük önem taşıyor. İşçi sınıfının gücüne bağlı olarak, ona atfedilen rol ve verilen görev de değişmektedir. Demokratik devrimcilerin arasındaki en büyük ayrışma da bu konuda yaşanmaktadır. Çünkü, "demokratik devrime öncülük yapacak bu sınıf yeterli sayı ve bilince sahip mi-

1930'larda tütün işçileri. Erken Cumhuriyet döneminde "ameleden işçiye" dönüşüm sürecinin yaşandığını söyleyen Ahmet Makal, söz konusu evrede korporatist uygulamalar revaç bulmakla beraber, "Batılı" emsallerle kıyas edilebilecek bir işçi sınıfı oluşumunun nüvelerinin de pekâlâ görülebileceğini savunur. Dönemin TKP içi yazışmalarında da, birçok yerde küçük ama angaje işçi hücrelerinden bahsolunur.

dir" sorusu ve buna verilen yanıt, demokratik devrimcilerin de işçi sınıfına atfettiği ve biçtiği rolü belirlemektedir. Millî Demokratik Devrimcilere (MDD) göre, özellikle 1960'lı yıllar ve öncesinde hiçbir zaman gerçek bir kapitalist gelişme görmemiş olan, feodal ilişkilerin baskısı altında ve emperyalizme bağımlı olarak gelişmesini sürdüren Türkiye'deki kapitalizmin çarpıklığı ve geriliği ortamında Türkiye proletaryası toplumsal sistemde ancak "iğreti" bir yer işgal edebilmektedir. Sanayi işçilerinin büyük çoğunluğu köyle bağlarını sürdürmekte, işçi sınıfının ana gövdesi yarı köylü vasfını muhafaza etmekte ve köyle kent arasındaki kent lehine ekonomik uçurum kentli bir sınıf olan proletaryanın bilinçlenmesini geciktirmektedir. Tüm bu nedenlerle işçi sınıfı hâlâ kendiliğinden sınıf olmayı aşarak kendisi için bir sınıf olamamıştır (Belli, 1970: 232-233). Bu nedenle, devrime öncülük yapacak proletaryanın önünde bir "tarihî görev" bulunmaktadır.

Proletaryanın, yerine getirmesi gereken "tarihî görev" Belli'ye göre (1970: 233), en yüksek bilinçlenme ve örgütlenme potansiyeline sahip en devrimci sınıf olarak öteki devrimci güçlerden daha önce bunu tamamlamak, mesleki ve siyasî örgütlenmede başı çekmek, proleter devrimci partiyi kurma mücadelesini başarıya ulaştırmak, bu partinin çatısı altında işçi sınıfının yanı sıra, yarı-proleter kitleleri de, yoksul köylülerin en bilinçli unsurlarını da toplamak, partiyi devrimci güçlerin mücadele örgütü haline getirmek, devrimci bilinçlenme ve örgütlenmelere yardımcı olmak, millî demokratik devrimi yapmak, bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye'yi gerçekleştirmek ve ardından sosyalist devrimin gerçekleşmesinde başı çekmek, sınıfsız ileri toplum biçimini yaratmaktır.

Belli (1970: 232-233), Türkiye proletaryasının büyük ölçüde "kendiliğinden sınıf" durumunda bulunduğu, bilinçlenme, "kendisi için sınıf" olma yolunda da-

ha çok katedeceği yol bulunduğu belirtiyor. Türkiye'nin, gerçek bir kapitalist gelişme görmemesi, sanayi işçilerinin büyük çoğunluğunun köyle bağlarını sürdürmeleri ve işçi sınıfının önemli bir kısmının yarı-köylü vasfını koruması, Türkiye proletaryasının bilinçlenmesini, kendisi için sınıf niteliğine bürünerek tarihî görevini yerine getirmesini geciktiren etkenler olarak değerlendirilmektedir. İşçi sınıfının örgütlülük düzeyinin gelişmemiş olması, kendisi için sınıf olma düzeyine erişmemiş olması, önemli bir kesiminin henüz gerici güçlerin etkisi altında bulunması, bazı "ilerici" aydınların proletaryanın devrimci potansiyelini küçümseme eğilimi göstermelerini eleştiren MDD'ciler, Türkiye proletaryasının aydın "devrimcilere" biraz kuşku ile baktıkları gerçeğini de kabul etmektedirler.

Ancak, Türkiye proletaryasının devrimci güçler safında yerini belirlerken bu sınıfın ekonomideki yerini göz önünde tutmak gerekir. Bu yapıldığı anda, "Türkiye proletaryasını, toplumda en devrimci güç olarak, devrimde hegemonyasının, millî demokratik devrimin kesintiye uğramadan tamamlanması için ve Türkiye'nin sosyalist devrimin eşiğine varır varmaz o eşiği aşabilmesi için şart olduğu gerçeğini bütün açıklığı ile" görmek mümkün olur (Belli, 1970: 239).

Devrimin öncü gücü olan, Türkiye işçi sınıfının bilinçlendirilmesi işini kimin yapacağı sorusu MDD'ciler için yanıtlanması gereken önemli bir sorudur. Bu iş, "burjuva ya da küçük burjuva kökenli aydınların tekelinde"ki bir şey midir? Hayır! Çünkü, Lenin'in işçi sınıfına dışardan bilinç götürme düşüncesi, yürütülen bir polemikte "20. yüzyılın başlarında Rusya'da, işçi sınıfının siyasî mücadelesinin gereğini reddeden *ekonomizmi eleştirmekti*, başka bir şey değil. Lenin işçi sınıfı hareketine sosyalist bilincin dışardan geldiği yolundaki bu görüşünü sadece bir defa, 1902'de *Ne Yapmalı?*'da kısaca ifade etmiş ve ondan sonra, ölümüne dek, 22 yıl boyunca, aynı konu üzerinde bir daha durmamıştır". Böyle olduğu için de Lenin'in *Ne Yapmalı*'sına dayanarak, "Proletaryaya sosyalist bilinci götürme işini, sosyalizm modasına uymuş karnı tok, sırtı pek, burjuva çocuklarının, konforlu evlerden gelerek, günde sekiz-on saat balyoz sallamış olan işçiye, yarı-aç çoluk çocuğunu düşünen işçiye, nutuk atmasıyla başarılacağı" sanılmamalıdır (Belli, 1970: 242). "Proleter yığınlarına sosyalist bilinci götürecek olanlar, 'entelektüel bakımdan' daha gelişmiş olan proleterlerdir. (...) Proletaryaya, sınıf bilincini, onun çektiğini çeken, onun dilini konuşan, bilinçli işçi kardeşleri götürecektir. Şu anda bile Türkiye'de en başarılı sosyalist ajitasyon ve propaganda örneklerini, aydınlar değil, işçiler ve köy emekçileri vermektedir" (Belli, 1970: 242).

MDD ile sosyalist devrim arasındaki tartışma oldukça öğretici ve zengin olmasına rağmen[4] yetersizdi. Sovyet Devrimi'nin etkisiyle okunan Lenin'in eserlerinden sonra, özellikle 1930-50 yılları arasında Çin devriminin deneylerini yansıtan Mao-Zedung düşüncesi, arkasından Küba devrimi, demokratik devrim stratejilerini ve işçi sınıfının yeri ve önemini yeniden tartışılır hale getirdi. Bu nedenle, MDD cephesinde yer alanlar Marksist olmaktan çok birer devrim gerçekleştirmiş olan, devrim teorileri yaratmış olan Leninist, Maoist ve Checi oldular. Kuşkusuz, bu kendi içinde tutarlı bir tutumdu. Çünkü, ülkesini sömürge gören, ulusal kurtuluşu ve bağımsızlığı önemseyen, feodal ilişkileri sona erdirecek bir iktisadi kalkınmayı amaçlayan bir devrimci hareket için "kapitalizmin bilimi" olan Marksizmden çok, "devrimin bilimi" olan Leninizme, Maoizme ve Che'ye ve bütün bunlara bağlı olarak da onların işçi sınıfına biçtiği role ihtiyaç vardı. Bu nedenle, Türkiye solu için asıl klasikler, Marx ve Engels'in teorik yapıtlarından çok, günlük pratiğin

bir gereği olarak, strateji ve taktik içerikli eserler olmuştur. Lenin, Mao, Debray, Guevara, Marighella'nın 1968 sonrası dönemin devrim stratejisi ve taktik gereksinimini karşılayan devrimcileri olmaları tesadüf olmasa gerek.

Devrim stratejisi ve taktiğine yönelik kitaplarla beslenen radikal Türkiye solu için TİP yetersiz kalırken, daha radikal bir söyleme sahip olan MDD çekim merkezi olur, büyük ölçüde M. Belli damgası taşıyan *Türk Solu* dergisi bir boşluğu doldurmaya çalışır. Ancak, pratiğe yönelik devrim stratejisi ve taktiği hızla kendi içinde ayrışmaları da getirir. MDD içinde, 1969'da temelleri *İşçi-Köylü* gazetesi ile atılan ayrılık adımları,[5] 1970 Ocak'ında, Mao'nun düşüncelerinin temsilciliğine soyunan *Proleter Devrimci Aydınlık*'la somutlaşır: Ekim Devrimi'nin ülkesi SSCB'ye yakın "eski tüfek" M. Belli'nin *Aydınlık Sosyalist Dergi*'sine karşı (Kırmızı Aydınlık) Çin Devriminin ülkesi Çin'e yakın genç Doğu Perinçek ve arkadaşlarının *Proleter Devrimci Aydınlık*'ı (Beyaz Aydınlık).[6]

Türkiye sosyalist hareketinde, her hızlı büyüme ve devrimci stratejisinde radikal teori, ne kadar ayrıntılı olarak işlenirse işlensin yeni bölünmeleri de beraberinde getirmektedir. Böyle olduğu için de TİP'in hızlı büyüyüşü MDD'yi, MDD'nin hızlı büyüyüşü önce iki Aydınlık'ı, iki Aydınlık'ın her birinin kendi kulvarında hızlı büyüyüşü THKP-C'yi, THKO'yu, TKP/ML'yi doğurmuştur. Kuşkusuz, 1970 sonrasında her üç örgüt de sürekli bölünerek yeni örgütler doğurmuştur. Türkiye'de silahlı hareketleri benimseyen örgütlerin tümü MDD tezini savunan taraftan çıkarken, sosyalist devrim tezini savunanlar açısından bu durum çok da "bereketli" olmamıştır. Bunu işçi sınıfına biçilen değer ve verilen bir önemin göstergesi olarak da kabul etmek mümkündür.

Türkiye sosyalist tarihi Engels'i doğrularcasına, en doğruyu, en hızlı bulma yarışına giriyor. En doğruyu en hızlı bulma yarışı eksik kapitalist üretim koşulları ve eksik sınıf koşullarında, en radikal teorilerle karşılanmaya çalışılıyor, devrim için çözüm yolları aranıyor. Toplumsal sorunların henüz gelişmemiş ekonomik koşullarda gizli duran çözümünü, radikal devrimciler, en radikal teoriden çıkarmaya kalkışıyorlar. Bu yeni radikal teori ve çözümler ayrıntıları bakımından ne kadar tam işlendilerse, bir o kadar da sonraki kuşaklara bölünme mirası bıraktılar. Devrim stratejisi tartışmaları giderek yerini taktik tartışmalarına bıraktı. Teori ve pratik, strateji ve taktik olarak yeni bölünmelerin bereketli kaynağı oldular.

Ayrışma süreci giderek sertleşir. PDA'cılar için Mao Zedung düşüncesini reddeden ASD'ciler revizyonist olup, Marksizm-Leninizmi aynı zamanda "devrimci milliyetçilik" olarak yaymaya çalıştıklarından, PDA'nın proleter devrimci mücadelesine karşı bir küçük burjuva muhalefeti yürütmektedirler (Perinçek, *PDA*, Ekim 1970: 480).[7] PDA'cılar Çin'in politikası doğrultusunda çok geçmeden SSCB'yi "sosyal-emperyalist" ilan edecek, temel çelişmelerden biri olarak da "ezilen dünya halklarıyla emperyalizm ve sosyal-emperyalizm[8] arasındaki çelişme"yi görecektir (*PDA*, Aralık 1970: 112). Kuşkusuz, bu durum *PDA* ile *ASD* arasındaki en açık ayrılığın da ifadesi olur. Zira, diğer konularda bu kadar taban tabana zıt bir yaklaşım yoktur, çoğunlukla nüans vardır. Burada ise ayrım çok nettir: "Modern revizyonistlere göre, dünyada baş çelişme kapitalist ülkeler ile sosyalist ülkeler arasındaki çelişme" iken, PDA'cılara göre baş çelişme "emperyalizm ve sosyal-emperyalizm ile dünya halkları arasındadır" (*PDA*, Aralık 1970: 113). Öyle ki bu durum, PDA'yı özeleştiri vermeye kadar iter: "Proleter devrimci hareketimiz, ülkemizdeki baş çelişmenin tesbiti ve bütün çalışmaların baş çelişmenin emrettiği göreve tâbi kılınması konusunda bugüne

kadar hatalar yapmıştır. Bu hatalar genel olarak, milliyetçi ve revizyonist fikirlerden arınamamaktan, Mihri Belli fikirlerinin revizyonist etkisi altında kalmaktan, dünya proletarya hareketi ile sağlam bir şekilde birleşememekten ve Mao Zedung Düşüncesini bir bütün olarak kavrayamamaktan geliyordu" (*PDA*, Aralık 1970: 116).

Beyaz Aydınlık'ın burjuva sosyalizmine karşı bir küçük burjuva sosyalizmi tepkisini ifade eden İbrahim Kaypakkaya adına bağlı TKP/ML bölünmesi, kırmızı Aydınlıkçılar gibi teoride ve pratikte halk savaşını savunmakta ama bunu Mao'cu problematik içinde formüle etmekteydi. Buna göre, Türkiye yarı feodaldir, işçi sınıfı güçsüzdür (hatta yoktur) o halde kırlardan şehirleri kuşatmaya yönelik halk savaşı stratejisi gerekir. Bu hareket, bugün hala kendini bu problematiğe bağlı olarak tanımlayan, teorik bakımdan bir "yaşayan fosil"dir. Problemin koyuluşu tıpkı Yön-TİP ayrımında olduğu gibidir, bu ayrımda Yön'cülerin "yukarıdan devrim" görüşlerine temel olan değerlendirmeler, bu sefer, kırlardan şehirlerin kuşatılmasına temel olmuştur.

Doğu Perinçek'in TİİKP'sinden kopan TKP-ML, Kaypakkaya ve bir grup arkadaşı tarafından kuruldu. Kaypakkaya, işçi sınıfı ve halkın ayaklanması için devrimci örgütün gerekliliğine vurgu yaparken; "Şimdi işçi sınıfımızın ve yoksul köylülerimizin büyük çoğunluğu kurtuluşlarının ancak silahlı mücadele ile olacağını kavramış durumdadırlar", "genel olarak dünyada özel olarak da Türkiye'de objektif şartlar devrime son derece elverişlidir" der. (Kaypakkaya, 2004). TKP-ML, yarı-sömürge, yarı feodal olan Türkiye'de devrimi, "kırlardan şehirlere doğru gelişen halk savaşı" yoluyla gerçekleştirmek için pratik adımlar atılmasını öneriyordu. Kaypakkaya da öncekiler gibi, proletarya partisinin kuruluşunu kırlardan başlayacak bir mücadele içinde olanaklı görüyordu. Bu görüş genel olarak 1971 hareketinin tüm kesimleri tarafından paylaşılıyordu.

Çayan ve arkadaşlarına göre (2004: 249), "Leninizmin dünyanın yarı-sömürge ve sömürge ülkeleri için öngördüğü devrim teorisi; işçi sınıfının önderliğinde köylü ordusunun halk savaşıyla kırlardan şehirleri kuşatması teorisidir" (Çayan, 2004: 249). Çayan ile eski yol arkadaşları olan Şahin Alpay arasındaki ayrılık devrim stratejisinde işçi sınıfına atfedilen değerden kaynaklanır. Alpay, *ASD*'de (1969: 464) "'Türkiye'nin Düzeni' Üzerine" başlıklı yazısında proletaryanın Türkiye'de demokratik devrime öncülük yapacak şartlara kavuşup kavuşmadığını da sorguladığı bu yazısında proletaryanın, devrime öncülük edecek objektif ve sübjektif şartlara tam olarak sahip olmadığını, proleter devrimcilerin görevinin proletaryayı bu şartlara kavuşturmak olduğu tespitini yapar. Çayan, *Aydınlık*'taki ayrışmada Ş. Alpay'ın karşısındaki ASD'de yer alır ve Alpay'ın bu yaklaşımını kesintisiz bir devrim olan MDD teorisi ile çatışan bir düşünce olduğu için "sağ sapma" olarak ilan eder. Çünkü, işçi sınıfı kesintisiz devrimde burjuva sınıfının omuzlayamayacağı burjuva devrimini de müttefikleri ile birlikte yapıp, sonra da sürekli devrim anlayışı içinde sosyalist devrime yönelecektir. Türkiye'nin erişmiş olduğu iktisadi düzey, MDD stratejisine uygun olduğundan, objektif gücü açısından da Türkiye proletaryası devrim mücadelesini omuzlayabilecek bir potansiyele, dolayısıyla devrimde öncülük için objektif şartlara sahiptir. Ancak burada sözü edilen öncülük fiili bir öncülük değildir. Fiili öncülük için proletaryanın sübjektif şartlarının olgunlaşmış olması gerekir. İşçi sınıfı hareketi sınırlı da olsa kendisi için sınıf olma durumuna geçmekte, potansiyel öncülükten fiili bir öncülüğe dönüşebileceğinin işaretlerini de vermektedir. Ancak, bu dönüşüme rağmen, hâlâ ülkesinin işgal altında olduğunun farkında ol-

mayan proletaryanın fiili öncüğünden söz etmek mümkün değildir, olsa olsa oportünistlik olup, proleter devrimci harekete ihanet ve emperyalizme hizmetten başka bir şey olmaz (Çayan, 1970a). Çayan'a göre işçi sınıfının hareketliliği üzerinde sosyalistlerin küçümsenmeyecek rolleri olsa da, sosyalistler genellikle işçi hareketlerinin peşine takılmak durumunda kalmaktadır. Çünkü devrimci hareket henüz işçi hareketlerini koordine edici ve işçi sınıfını bütün halkın MDD mücadelesinin lokomotifi durumuna getirecek bir düzeye erişmemiştir (1970a: 205).

Alpay (1970), Çayan'ın eleştirisine "İşçi Sınıfı ve Millî Demokratik Devrim" yazısı ile cevap vermiştir. Türkiye'de işçi sınıfının siyasî hareketinin gelişme düzeyinin henüz geri olduğu ve proletarya saflarından, sınıfa devrimci mücadelede yön verecek proleter devrimci kadrolar yeterince gelişmediği için işçi sınıfının bugün devrime önderlik edecek bilinç ve örgütlenme düzeyine ulaşmadığında ısrar eden Alpay,[9] ekonomiden gelen objektif şartların da bu durum üzerinde etkisi olduğuna ve objektif şartlar ile sübjektif şartlar arasındaki diyalektik ilişkiye dikkat çekiyor, Çayan'ın düşüncelerini "küçük burjuva radikalizmi" olarak nitelendiriyor. Kendisini "küçük burjuva radikalizmi" ile nitelendiren Alpay'ı da Çayan "sağ sapmacılık ve sağ oportünizm" ile nitelendirmektedir (1970b). Oportünizmi, korkaklık, azimsizlik ve proletaryanın devrimci zaferine inanmamak gibi özelliklerle açıklayan Çayan, Alpay'ı proletaryanın devrimci potansiyeline inanmamakla suçlamakta, proletaryanın sadece ideolojik öncülüğünü esas alan Alpay'a karşı, MDD stratejisinde proletaryanın önderliğinin objektif şartlarının tartışılmaz bir şekilde olduğunu savunmaktadır.[10]

Kuşkusuz, Çayan'ın devrim teorisi de 1917 Ekim Devrimi'nden, 12 yıl önce kurgulanmış olan, Lenin'in "İki Taktik" adlı çalışmasına dayandırılmaktadır. Üstelik, artık dünyaya varlığını kabul ettirmiş bir sosyalist sistemin varolduğu bir dönemde!

THKP-C teorik temellerini MDD ve PDA çizgisinin eleştirisi temelinde oluşturan Çayan ve arkadaşlarının kurdukları THKP-C, gündemdeki devrimi –işçi sınıfının ideolojik, politik, örgütsel öncülüğünde ve kesintisiz olarak sosyalizme yönelen, MDD'den farklı olmayan ama daha geniş bir muhtevayı ve niteliği belirten, anti-emperyalist (ulusal planda) ve anti-oligarşik (sınıfsal planda) devrim– bir süreç olarak tanımladı. MDD çizgisi yerine, devrimi sınıfın öncülüğünde kesintisiz bir süreç olarak değerlendiren daha ileri bir formülasyona götürdü. Fakat gerilla mücadelesini esas alan THKP-C'ye göre devrimciler, M. Çayan'ın "çağımızın baş çelişkisi ezilen uluslar ve emperyalizm arasında"dır düşüncesine dayanarak savaş alanı olarak kırları seçmelidirler. Halk, "suni denge" sonucu, devlet karşısında pasifize bir konumda olduğundan, "silahlı propaganda" ile harekete geçirilecektir. Profesyonel devrimcilerin teşkil ettiği savaş örgütünün objektif olarak proletaryanın devrimci iradesini temsil etmesi esastır.

MDD teorisine sahip çıkan, ama daha sonra radikal devrimci kopuşu simgeleyen hareketlerden biri olan THKO, THKP-C, TKP-ML'nin tersine, fazlaca teorik tartışmaya girmeden, yalnızca pratik bir tavır olarak kaldı. İşçi sınıfının siyasal partisi olma gibi bir düşünce taşımayan THKO, siyasî bir oluşumdan çok askerî bir örgütlenme olarak şekillendi. "'Foko' tipi örgütlenme, üzerinde fazlaca tartışılmadan benimsenmiş ve hareketin esas karakteri, örgütsel ifadesini 'ordu' kavramında bulan silahlı eylemcilikte yoğunlaşmıştı." (Akdere, Karadeniz, 1996: 299)

THKO, geriye birkaç bildiri ve kısa bir sürede ele alınıp çalakalem Hüseyin İnan tarafından yazılan "Türkiye Devriminin Yolu" çalışması dışında hiçbir yazılı belge

bırakmadı. "Türkiye Devriminin Yolu" ideolojik-teorik içerikli daha ayrıntılı ilk yazılı metindir. Bu broşürde devrim stratejisi "Millî Demokratik Devrim" (MDD), temel mücadele alanı kırsal alanlar, temel güç köylülük ve işçiler olarak belirtilir. Türkiye'de yarı-feodal üretim ilişkilerinin egemen olduğu tespiti yapılır. İllegal örgütlenme ve silahlı mücadelenin geçerli olduğu vurgulanır. 1971 yılında THKO'nun kurulduğunu açıklayan "Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun Sesi" bildirisi örgütün düşüncelerini de açıklar. THKO'ya göre, bağımsızlığı kazanmanın tek yolu vardır ve bu yol da silahlı mücadeledir. Bu mücadelede, bütün yurtseverlere yer vardır. Önemli olan yurtsever olmaktır, hangi "sınıf ve zümreden" olunursa olsun fark etmez, devrimciler, işçiler, köylüler, öğretmenler, küçük memurlar bu sınıf ve zümreyi oluşturur. Amaç, bağımsızlığı sağlamak, "hainleri yok etmek"tir.

THKO, bir işçi sınıfı hareketi olmayıp, emperyalizme, işbirlikçi yönetime ve burjuvaziye karşı mücadele eden devrimci-demokrat nitelikli bir harekettir. THKO, ideolojik-programatik bakımdan bir ön çalışma yaparak belli bir teorik birikim ve ideolojik birlik oluşturulmuş, bu birikimin örgütsel ifadesi olarak kurulmuş bir örgüt olmayıp, pratiğe dayalı bir hareket olarak doğmuş, Marksizmden-Leninizmden etkilenmişti, ama Marksizmi-Leninizmi yapısında şekillendirmeyi, ülke koşullarında stratejik bütünlüğe yönelik teoriye dönüştürmeyi düşünmemiş bir örgüttü. Devrime olan inancı temelinde koyduğu eylemlerin programatik bir bütünlüğü yoktu.

12 Mart darbesi ile birlikte örgütsel düzeyde "çökertilen" TİİKP, THKP-C, TKP/M-L, THKO 1970'li yılların ikinci yarısında sahnedeki yerlerini almaya başladılar. Millî Demokratik Devrim stratejisi bu kez yerini Demokratik Halk Devrimi (DHD) stratejisine bırakacaktır. "Millî"nin geri çekildiği, halkın biraz daha öne çıktığı bir dönemdi 1970'li yıllar. DHD stratejisi MDD stratejisine göre işçi sınıfına daha önemli rol atfeder. Böyle olduğu için de 1971 öncesinde kendisine kaynaklık eden ana akımlara göre işçi sınıfı ile daha fazla ilişki kurmaya çalışılır. Bu kez bölünmeler, devrim stratejisinde işçi sınıfının yeri ve önemi üzerinden biçimlenir. TİP'in "küllerinden" doğan TSİP, DHD ile SD'den ayrılır gibi görünse de bu devrimi tek bir süreç olarak ele alması SD'ye yakın durduğu anlamına da gelebilir. Bu nedenle TSİP'in ve DHD'yi benimsemiş olanların stratejileri ve işçi sınıfına atfettikleri rol farklılaşır. THKP-C geleneğinden gelen Kurtuluş'un, THKO geleneğinden gelen TKEP'in işçi sınıfına yaklaşım açısından ikinci TİP ile buluşmuş olması kuşkusuz Türkiye'nin iktisadi gelişimi kadar, teorik bakış açılarındaki değişim ile de ilgilidir. Özellikle THKP-C geleneğinden gelen ve kesintisiz devrimin asgari programına sahip olan demokratik devrimin de motor gücü olarak sanayi proletaryasını gören Kurtuluş'un 1970'li yılların sonunda işçilerle kurduğu bağ bu açıdan kayda değerdir (KSD, 1978). Öyle ki, Parti-Cephe geleneğinden gelerek işçi sınıfının devrimde fiili ve ideolojik önderliğini kabule kadar gelen teorik bir değişim yaşayarak, işçi sınıfına en fazla değer atfeden siyasal yapılardan biri olmuştur. Yine THKP-C geleneğinden gelen Devrimci Yol'un (DY) hızla kitleselleştiği bir dönemde bünyesinde topladığı işçi sayısının diğer kesimlere, örneğin öğrencilere göre, daha az olması bu çevrenin işçi sınıfına bakışından kaynaklanmaktadır. İşçi sınıfının iktidarını hedefleyen bir mücadele ve bu temelde bir teori ve örgütlenme yerine, daha çok faşizme karşı direniş ve bu temelde örgütlenmenin benimsenmiş olması DY'nin daha geniş işçi kitleleri ile buluşmasını engelleyen önemli etkenlerden biri olmuştur. Devrimci Yol DHD programı sayılabi-

lecek talepleri ortaya koyduktan sonra, sömürüsüz bir toplumu kurmanın en vazgeçilmez koşulu olarak da oligarşiyi yıkmak ve onun yerine bütün halkın demokratik iktidarını oluşturmak önerilmiştir. Bunları yapabilmek için bütün iktidar halk düşmanlarının, egemen sınıfların değil işçi sınıfının önderliğindeki halkın elinde olmalıdır. Emekçi halkın iktidarını kurmanın tek yolu ise devrimdir. "İşçilerin, köylülerin ve tüm emekçi halklarımızın iktidarını, demokratik halk iktidarını gerçekleştirmenin tek yolu devrimdir". İktidara işçi sınıfının önderliğindeki halkı öneren DY, devrimde işçi sınıfının yerini belirtmemiştir. Zira, öncelikli olan faşizme karşı emekçi halkın birleşik devrimci mücadelesini örgütlemektir (*Devrimci Yol*, 1977b).

Yayın organlarında işçi sınıfının rolü ve önemi konusunda neredeyse yok denecek kadar az değerlendirmeye yer veren DY çevresi, devrimci sendikacılığı "ancak sosyalist işçilerin yönetimde olduğu" yerlerde mümkün görmekte, devrimci sendikacılığı da işçi sınıfına güvenen ve işçi sınıfının düzene karşı olan muhalefetini iktidar mücadelesine kanalize eden sendikacılık olarak görmektedir (*Devrimci Yol*, 1977a: 15). Sendikaları yönetimini ele geçirerek devrimcileştirmeye işçi sınıfına daha çok "kadro devşirme" gözü ile bakmıştır. Bunu da "en geniş kitle içinde en dar kadro çalışması yapmak" ile formüle etmiş, "işçi sınıfının kendiliğinden gelişen hareketi içinde ortaya çıkan öncü işçileri birer kadro haline getirebilmek" olarak hayata geçirmek istemiştir (*Devrimci Yol*, 1977a). *Devrimci Yol*'un 6. sayısında yayımlanan "Sendikalarda Çalışma ve Devrimci Sendikacılık" başlıklı yazı, bu yaklaşımın en geniş açılımını oluşturmaktadır (*Devrimci Yol*, 1977c: 6-7). Bu yazıda demokratik mücadele, "bazı burjuva hak ve özgürlükleri elde etme, faşizmin kitle tabanını oluşturmasını engelleme mücadelesi" olarak belirleniyor ve "işçi sınıfının en geniş kesimlerini aktif bir şekilde anti-faşist mücadeleye sokma[k]" amaçlanıyordu. Ancak, ekonomik ve demokratik mücadeleden daha önemli görülen iktidar mücadelesinde sömürüyü ortadan kaldırıp, sosyalist üretim biçimini yerleştirmek için işçi sınıfının önderliğinde emekçi kitlelerin iktidarı alması gerektiği belirtiliyor. İktidar mücadelesinde ise hitap hep kitlelere yöneliktir. Sendikalar bu mücadelede, ekonomik-demokratik mücadelenin politik mücadeleye bağımlı olarak yürütüldüğü örgütler olarak görülmektedir (*Devrimci Yol*, 1977c: 6). Temel yaklaşım böyle olunca da fabrikalar sınıf mücadelesinin sürdürüldüğü yerlerden çok anti-faşist mücadelenin alanları olarak görülecekti. Tariş ve benzeri yerlerde olduğu gibi faşistlerin fabrikalara işçi olarak girme çabaları, buradaki işçileri aynı zamanda anti-faşist mücadelenin de bir parçası haline getirmiş, bu yönde mücadele eden "güçlü/büyük" örgütlere yönelmesine yol açmıştır. Bu süreç Devrimci Yol'un işçi sınıfı içinde kendisine yer bulmakta daha hızlı adımlar attığı bir dönemi de getirmiş, kaçınılmaz olarak da işçi sınıfı ve sendikalara yönelik düşüncelerini bir adım daha ileriye taşımasına yol açmıştır. Bunun sonucunda, Çeltek ve Aşkale gibi yerlerde devrimci sendikacılık modelleri geliştirilmeye çalışılmıştır. Kuşkusuz bu deneyimler işçi sınıfı için göz ardı edilmeyecek kadar önemlidir.

THKO'dan gelip TDKP'ye uzanan yolun temsilcisi olarak *Halkın Kurtuluşu-Parti Bayrağı* geleneği, Türkiye solu içinde işçi sınıfı içinde örgütlenmeyi en çok öne çıkaran kesim olmuştur. Bu nedenle bu geleneğin devamı olarak Emek Partisi'nin işçi sınıfında pek çok siyasal yapıya göre hatırı sayılır bir ağırlığının olması sürpriz olmaktan çok, uzun soluklu bir emeğin ürünü olarak kabul edilmelidir. *Yoldaş* dergisinde dillendirilen "bir örgüt olarak işçi sınıfının en bilinçli ve en fedakâr unsurlarını" toparlama hedefi bugün

de varlığını sürdürmektedir (*Yoldaş*, 1976). Ulusal Demokratik Halk Devrimi sürecinde işçi sınıfının bilinçlendirilmesi bir görev olarak benimsenirken, bu sürece proletaryanın kendi ideolojisi ile eğitilmesinin damgasını vurması beklenir (*Parti Bayrağı*, 1978a). Sanayi proletaryası ve fabrikalarda örgütlenmeye özel önem veren *Halkın Kurtuluşu-Parti Bayrağı* geleneği bu temel yaklaşımını sürekli korumuş, bunu hayata geçirebilmek için mücadele etmiştir. Bu temel yaklaşım sendikalarda yer edinmeyi ve sendikal örgütlenmeyi asıl faaliyetlerden birine dönüştürmüştür. Dün olduğu gibi bugün de bu temel ilke korunmaktadır. Zira büyük ölçüde işçi örgütlerinin toplamından oluşur. Bu kaçınılmazdır, çünkü, partinin sınıfla olan ilişkisi ve sınıf bileşimi sorunu bir zorunluluk bir ilke meselesidir (*Parti Bayrağı*, 1978b).

Kuşkusuz Türkiye'nin kapitalistleşme sürecine ve işçi sınıfının nitelik ve nicelik olarak büyümesine, kentleşme düzeyine bağlı olarak programlara bazı yeni şeyler eklenmiştir. Ancak, öz olarak genelde aynı devrim stratejisine sahip çıkılmış, günün koşullarına uyarlanmıştır. Türkiye solunun devrim stratejilerini yansıtan soy ağacı oluşturulup, değişim görülmek istendiğinde 1980'e kadar gelenekten köklü bir kopuşun olmadığı görülmektedir. 1970'ler hem işçi hareketinin güçlendiği ve bir sınıf olarak varlığını ortaya koyduğu dönemdir, hem de bu gelişime rağmen sosyalist devrim stratejisinin etkisini yitirdiği bir dönemdir. Oysa, işçi sınıfının niceliksel ve niteliksel gelişimine bağlı olarak tersi yönde bir eğilimin ortaya çıkması daha anlamlı olurdu. Özellikle 1976 yılından sonraki kitlesel 1 Mayıs kutlamaları, 1980'e doğru artan ve yoğunlaşan grevler böylesi bir beklentiyi beslemektedir. Ancak, hızlı kentleşme süreci, özellikle gecekondularda yoğunlaşan işçi mahallelerindeki yarı köylü, yarı kentli ve yarı işçi nüfusun özelliği sosyalist devrimden çok, demokratik devrime açıktı. Demokratik devrimi besleyen bu yapı, sömürgeciliğe karşı yükselen ulusal kurtuluş mücadelelerinin çekiciliği ile de birleşince sonuç hiç de sürpriz olarak ortaya çıkmamaktadır. 1970'lerdeki anti-faşist mücadelenin de beslediği demokratik devrim stratejisi 1980'e gelindiğinde hâkimiyetini açıkça ortaya koymuştur. THKP-C geleneğinden Dev-Yol, Dev-Sol, Kurtuluş gibi ana akımların yanı sıra soy ağacında gösterilen çok sayıda dar kadro akımları da demokratik devrim stratejisini benimsemiştir. Benzeri durum TKP/M-L ve THKO için de geçerlidir. Teorik bir boşluğa doğmuş olan THKO, Halkın Kurtuluş'u ile bu boşluğu gidermeye çalışmış, 1980'e gelindiğinde demokratik devrim stratejisini savunan bir partiye, TDKP'ye dönüşmeye başlamıştır. Kısacası, 1970'li yıllar hem partileşme hem bölünme yıllarıdır demokratik devrim savunucusu kesimler için; kuşkusuz, kitlesel leşme dönemi de.

BOZGUNDAN TOPARLANMAYA: YOLUN NERESİNDEYİZ?

Özellikle 12 Mart ve 12 Eylül darbeleri ile sarsılan Türkiye solu, her on yılda bir yapılan darbelere bağlı olarak, her on yılda bir kendisini yenilemek zorunda hissetmiştir. 1960'ların sonunda başlayan "büyük ayrışma" ve "arınma" birinci TİP'ten bu yana geçen yaklaşık yarım yüzyıllık zaman içinde hâlâ durulmuş değildir. Değişen koşullara "uyum" sağlamak üzerine Türkiye solu her seferinde yeniden yapılanıp arayışlarını sürdürürken, işçi sınıfı ile olan ilişkisini de sürekli sorgulayıp gözden geçirmek zorunda kalmıştır.

12 Eylül 1980 faşizmi ile bir kez daha, 12 Mart'ta olduğu gibi örgütsel yapıları "çökertilen" demokratik devrimci ve sosyalist devrimci sol, bu kez tarih sahnesine bir öncekine göre biraz daha geç çıktı.

Sovyetler Birliği'nin çözülüşü, Berlin Duvarı'nın yıkılışı, kapitalizmin restorasyonu ve "küreselleşme" olarak adlandırılan yeni dönemin bazı özellikleri Türkiye solunun her iki kanadı için de stratejik anlamdan çok programatik olarak bir sorguyu gerektirdi. 12 Eylül'ün yıkımını üzerinden atamamış kadrolar, bir de bu ağır "yük" ile karşı karşıya kaldılar. İşçi hareketinin uzun dalgalarından sonuncusu olan Bahar Eylemleri, Türkiye solu için yeni bir umut ışığı ve moral kaynağı oldu. Bu durum, Türkiye solunun yeniden işçi sınıfı ile ilişki kurma "iştahını" kabarttı. Bir kez daha "en iyi program", "teori" ve "stratejiler" oluşturulmaya başlandı. Kuşkusuz hem ortodoks olarak hem de "yeniye" uyum sağlayarak.

1980'li yılların sonu aşılıp, 1990 eşiğine adım atıldığında temel akımların önemli temsilcisi olan TİP/TKP/Devrimci Yol, tüm "farklılıklarına" rağmen bir tek partide, Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nde (ÖDP) birleşirken geriye ne demokratik devrim ne de sosyalist devrim stratejileri ve bu bağlamda işçi sınıfı ile kurulacak ilişki kaldı. Demokratik devrimin bir uzantısı sayılabilecek demokratikleşme süreci ve bu sürece katkı üzerinden yapılan "yakın" dönem kurguları, işçi sınıfı ile bağı da devrimin önderliğinden kitle tabanına indirdi. Zira, işçi sınıfı kadar yeni sosyal hareketler ve sorunlar da önemli idi. Öyle olduğu için ÖDP'nin programına şu düşüncelerin girmesi kaçınılmazdı: "ÖDP, özgürlükçü, özyönetimci, enternasyonalist, demokratik planlamacı, ekolojist, militarizm karşıtı ve feminist bir sosyalizm doğrultusunda, sermaye güçlerinin egemenliğini ve emperyalizmin tahakkümünü ortadan kaldırarak emek güçlerinin siyasî iktidarının kurulmasını amaçlar. Ancak siyasal ve toplumsal alanda *devrimci bir değişimin, emekçilerin partisinin herhangi bir biçimde hükümet olmasıyla değil, bizzat işçilerin ve emekçilerin kendilerini yönetmesiyle gerçekleşeceğini bir an bile gözden yitirmez* (vurgu bana ait Y. A.). Bu nedenle emekçilerin daha bugünden, toplumsal yarar doğrultusundaki faaliyetlerini geliştirecekleri, eşitlikçi, dayanışmacı ve demokratik ilişkileri yaşamın her alanına yayacakları, siyasetin toplumsallaşması yönünde çaba ve girişimlerini sürdürecekleri, yaratıcılıklarını geliştirecekleri bir mücadele hattına ve siyaset tarzına sahip olmayı vazgeçilmez sayar. *İşçi ve emekçileri sermayeden, sermayenin politik parti ve akımlarından ve devletten ideolojik, politik ve örgütsel olarak bağımsızlaştırmayı başlıca işlevlerinden biri olarak görür* (vurgu bana ait Y. A.). (...) Sermaye egemenliğine ancak kapitalizmi aşmayı hedefleyen ve kapitalizme karşı alternatifini ortaya koyan adil, demokratik, katılımcı bir anlayışla karşı çıkılabilir. Bu

1 Mayıs 1977, 41 kişinin öldüğü provokasyonla anılır. Asla layıkıyla koğuşturulmayan bu provokasyon, böylesi kitlesel eylemlere dönük bir korku salmış ve tam rejimin istediği gibi, sosyalist hareketin iç çatışmalarıyla ilgili olumsuz imajın yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

yaklaşımda, sınıflı toplumların ortaya çıkışından bu yana insanlığın özlemi olan, işçi ve emekçi sınıfların pratiğinde, eşitlikçi toplumsal muhalefetin vicdanında kendini yeniden üreten sömürüsüz bir dünya arayışı mücadelenin eksenini oluşturur. Temel amaç, insanın özgürlüğü; tüm insanların her türlü baskı, sömürü ve dışlanmadan özgürleşmesidir" (www.odp.org.tr) . TİP/TKP/Devrimci Yol gelenekleri açısından bakıldığında burada işçi sınıfına biçilen rol, onunla kurulacak ilişki ve atfedilen değerlerde devrim teorilerindeki kopuşa bağlı olarak önemli değişiklerin yaşandığı görülmektedir. 1980 öncesinde Türkiye solunun işçi sınıfı içinde hatırı sayılır bir ağırlığı olan bu üçlü yapının, bugün aynı gücü koruduğunu söylemek zor görünmektedir. Yeni sosyal hareketler ile "ilişkilenen" ÖDP, radikal solun işsizler, işçi sınıfının alt katmanları ile kurduğu bağı kurmakta zorlanıyor görünmektedir.

THKO geleneğinden TDKP'ye uzanan Emek Partisi programına koyduğu şu cümleler ile "istikrarını" koruyor görünmektedir: "Emeğin Partisi'nin dünya görüşü, bilimsel sosyalizmdir. Emeğin Partisi, işçi sınıfının partisidir ve emeğin sermayeden nihai kurtuluşu için mücadele eder. (...)Emeğin Partisi'nin, bütün diğer partilerden bir diğer önemli farkı, dünya görüşüne ve dayandığı sınıfın niteliğine bağlı olarak benimsediği örgütlenme biçimidir. Emeğin Partisi; bürolarda değil, fabrikalarda ve işyerlerinde örgütlenmekte olan bir parti olarak doğmuştur. (...) İnsanlığın, sınıfsız, sömürüsüz bir dünyada kardeşçe ve özgürce yaşamasını amaçlayan Emeğin Partisi'nin yakın hedefi; emperyalizm, tekelci kapitalizm ve yarı feodal kalıntıların tasfiye edilmesidir. Bağımsız ve Demokratik Türkiye'nin yaratılmasının tek yolu budur. Bunun için, EMEP, devrimci demokratik bir halk iktidarının kurulmasını zorunlu görür" (www.emep.org). ÖDP'ye göre daha istikrarlı olarak varlığını sürdüren EMEP, işçi sınıfına atfettiği önem nedeniyle işçiler arasındaki çalışmalarını sürdürmekte, bugün de işçi sınıfı ve sendikal hareket içinde Türkiye solunun az çok ağırlığını koruyan örgütlerinden biri olma özelliğini sürdürmektedir.

Demokratik devrim cephesinden bakıldığında, ana akımların esası koruyarak, yeni sürece uygun yeni bir programatik söylemi tercih ettikleri görülmektedir. Ayrılıklar kadar, bu cephede birlik çabaları da görülmektedir. Demokratik devrim stratejisine uygun olarak işçi sınıfı kadar diğer kesimlerin de bu devrim sürecine dahil edilmesi, özellikle yoksullar, ezilenler, azınlıklar ve işsizlerin dahil edilmesi bu kesimi rahatlatırken, sosyalist devrim stratejisini savunanlar açısından biri lehte diğeri aleyhte iki gelişme söz konusu olmuştur. Sanayileşme sürecine, emek süreçlerine, işçi sınıfının değişen yapısına bağlı olarak sosyalist devrim stratejisi için olumlu gelişmelerin olduğunu düşünmek mümkün, ancak, "yeni" toplumsal hareketler olarak ortaya çıkan azınlıklar, dışlanmışlar, feministler, çevreciler vb. grupların artan ağırlığı açısından bakıldığında ise ortaya sorunlu yeni bir alanın çıktığını söylemek de mümkün. Bu karmaşık süreç, demokratik devrimin öncüsü ve ısrarlı savunucusu TKP ile sosyalist devrimin en önemli mirasçısı ve nadir temsilcisi TİP'in birleşerek, demokratik devrim stratejisini savunan TBKP'ye dönüşmeleri bozgundan toparlanmanın bir işareti olarak kabul edilse de, işçi sınıfına bakışın en önemli araçlarından biri olan devrim stratejisi açısından yolun neresinde olunduğunu sorgulatmaktadır. İzleyen yıllarda bu kez THKP-C geleneğinin iki ana akımı olan *Devrimci Yol* ve Kurtuluş ile TBKP çevresi ile sosyalist devrim stratejisini benimseyen Troçkist grupların da bir araya gelerek ÖDP'yi kurmaları yolun neresine varıldığı açısından da önemli bir soruyu oluşturmaktadır. Tanıl Bora'nın (2000) sorusu ile "sınıftan kaçış" mı, "sınıfa ka-

çış mı"dır söz konusu olan. Demokratik devrim stratejisi ile sosyalist devrim stratejisinin az çok bir sentezinin arandığı bu "birleşme", "beş benzemezin bir araya" gelmesi gibi, hızla ayrışmaya başlamış, özellikle sosyalist devrim stratejisinin savunucuları yeniden saflarına dönmüştür.

THKO ve TKP/M-L geleneğinden gelenler demokratik devrim stratejisinin temsilcileri olarak MLKP adı altında birleşirken, işçi sınıfı kadar ezilenlere ve işsizlere de kapılarını açmışlardır. THKO geleneğinden gelen Halkın Kurtuluşu, demokratik devrim stratejisinin temsilcilerinden biri olarak TDKP'ye dönüştükten sonra, sosyalist devrim stratejisini savunacak TKİP'i çıkaran bir radikal ayrılık yaşamıştır. İllegal TDKP'den legal bir parti olarak EMEP'e dönüşen bu gelenek demokratik devrim stratejisini savunanlar içinde işçi sınıfına en çok vurguyu yapan ve buna yönelik çaba sarf eden yapılardan biridir. Bu özelliği nedeniyle olsa gerek, 1980 sonrasının yeniden yapılanmasının devrim stratejileri açısından en radikal kopuşu sayılabilecek bir ayrılmayı da yaşamıştır. Zira, sosyalist devrimi savunan ve öncülüğünü yapan TİP, TKP'nin demokratik devrim stratejisine yönelirken, TKİP tersi bir yol izleyerek demokratik devrimci cepheden, sosyalist devrimci bir cepheye geçmiştir. TİP-TKP'den TBKP'ye, TBKP-Devrimci Yol-Kurtuluş-Troçkist yapılardan ÖDP'ye dönüşme süreci ile TDKP-TKİP ayrışma süreci, bir birleşme ve bir ayrışma olarak, işçi sınıfına bakış, biçilen rol ve vakfedilen anlam olarak da 1990'lı yıllarda her iki devrim stratejisi açısından "taşların yerinden oynadığı"nın bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

TİP geleneğinden gelen ve Sosyalist İktidar çevresi sırası ile STP, SİP, KP ve TKP adını alarak sosyalist devrim stratejisinin önemli savunucularından ve mirasçılarından biri olarak varlığını gelişerek sürdürmüştür. 1980 sonrasında, özellikle 1990'lı yıllarda Troçkist akımlar da sosyalist devrim savunucuları olarak bu stratejiye güç katmışlardır, ama aralarındaki ayrışmayı da geç kalmışlığı telafi edercesine hızlandırmışlardır.

Türkiye solu, Osmanlı'dan günümüze işçi sınıfına iki temel devrim stratejisi açısından bakmıştır: sosyalist devrim ve demokratik devrim. Sosyalist devrim stratejisini savunanlar, kapitalist bir toplum yerine sosyalist bir toplum inşa etmeyi temel ve ilk hedef edindiklerinden işçi sınıfının devrimci ve değiştirici gücünün önemine vurguda bulunup, onu devrimin en önemli aktörü olarak görmüşlerdir. Demokratik devrim stratejisini savunanlar ise feodaliteyi tasfiye etmeyi ve emperyalizmin boyunduruğundan kurtulmayı temel amaç edinmişler, bunun için de işçi sınıfına değişen düzeylerde rol biçmişlerdir. 1960'lı yılların ortasında başlayıp 1980 yılına kadar bir "akıl tutulması" düzeyinde süren bu devrim stratejileri tartışmaları, 1990'lı yıllarda eski hızını kaybetmiş gibi görünmektedir. "Yeni" toplumsal hareketler, değişen işçi sınıfının yapısı, "küreselleşme" gibi çeşitli argümanların yanı sıra, toplumun yeni sorunları temelinde yapılanmaya çalışan, bu nedenle de demokratik devrim stratejisi ile sosyalist devrim stratejisini uyumlulaştırmaya çalışan örgütler "yeni" dönemde sol ile işçi sınıfı arasında yolun neresine geldiğimize ilişkin ipuçları da vermektedir. ❐

DİPNOTLAR

1 En az iki kalın cilt kitapta ele alınabilecek bir "konuyu" burada sınırlı sayfada ana hatları ile tartışmaya çalışmanın ne kadar sorunlu olduğunun farkındayım. Ancak, böylesi "ansiklopedik" bir çalışmada daha fazlasını beklememek gerektiğini belirtmeye gerek var mı?

2 Burada demokratik devrim olarak soyutladığımız kavram ile bu devrimin "milli" olanından "halk" olanına kadar tüm türlerini kastediyoruz. Kuşkusuz türleri açısından işçi sınıfına atfedilen önem de değişmekte, ilişkinin boyutu farklılaşmaktadır. Yazının elverdiği ölçüde bu farklılıklara değinilmeye çalışılacaktır.

3 M. Tunçay-E. J. Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik* (1876-1923), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

4 "Türkiye topraklarına ciddi Marksist tohumların MDD-SD tartışması döneminde atıldığını, Türkiye'nin düşünme kapılarını Leninizme, yine bu çatışma sırasında açtığına inanıyorum". (Küçük, 1990: 330).

5 "İŞÇİ-KÖYLÜ Mihri Belli ve maceracıların darbeci çizgilerine karşı Aydınlıkçıların izlediği kitle çizgisinin bir ifadesiydi" (*PDA Seçmeler 1 1969-1970*, Aydınlık Yayınları, 1979, s. 12).

6 "Proleter devrimciler, Mao Zedung'un düşüncelerine sımsıkı sarıldıkları ve onun modern revizyonizme karşı mücadele çağrısına uyarak ileri atıldıkları içindir ki, revizyonizmin etkilerinden arınmak yönünde geliştiler ve bütün meselelerde adım adım doğru devrimci tutumu benimsediler. Mihri Belli ve maceracı dostları ise, Mao Zedung'un katkılarını reddettikleri için gittikçe revizyonizme battılar. Her iki çizginin gelişme yönünü de, Mao Zedung'a karşı tutum belirlemişti" (*PDA Seçmeler 1 1969-1970*, Aydınlık Yayınları, 1979, s. 17).

7 Bu yazıda yararlanılan *PDA*, *ASD* ve *Türk Solu* dergilerini aldığım Mustafa Şener ile *Devrimci Yol* ve *Kurtuluş Sosyalist Dergi*'sini aldığım Emir Ali Türkmen teşekkür borcum var. Umarım, bu yazı ile bu borcu kısmen ödemiş olurum.

8 "Sosyal-emperyalizmin merkezi, Sovyet Modern Revizyonizmidir" (*PDA*, Aralık 1970: 113).

9 Alpay'ın yazısının yayımlandığı bu sayıdan iki sayı sonra aynı dergide İbrahim Kaypakkaya Türkiye'deki işçi hareketlerinin kapsamlı bir envanterini çıkarıyor, hızla bir yoğunlaşma ve yaygınlaşmadan söz ediyor, kendisi için sınıf durumuna geçmekte olduğunu belirtiyordu.

10 Çayan ile Alpay arasındaki bu tartışma işçilerin büyük direnişine sahne olan 15-16 Haziran başkaldırısından önce olmuştur. 15-16 Haziran işçi sınıfının olup olmadığı, devrime önderlik yapıp yapamayacağı tartışmalarına son vermese de bu tartışmaları önemli ölçüde etkilemiş, dikkatleri üzerine çekmiştir.

Öğrenci Hareketleri ve Sol

KEREM ÜNÜVAR

Kapitalizmin ilk dönemi kendisine vasıflı, yetişmiş insan gücü talep ediyordu. Önceki yüzyıllarda devletin askeri, diplomatik ihtiyaçlarına cevap veren bir üniversite faaliyeti ve öğrenciler söz konusuydu. Sanayi kapitalizminin ihtiyaçları ise devletlerin ihtiyaçlarından farklıydı ve farklı vasıfta insanlara ihtiyaç duyuyordu. 20. yüzyılın başından itibaren uluslararasılaşma ve buna bağlı gelişme arzusu Batıdışı toplumları da sarmaya başladığında, hem devletin dönüşümü ve reorganizasyonu hem de toplumların kalkınma talepleri üniversite eğitimini de, yetişen öğrenci profilini de etkiledi. Ancak sonuçta yetişmiş insan gücü sayılan öğrenciler devletin dönüşümü ya da toplumun kalkınması için devleti yönetenlere tâbi olmak yerine kendi inisiyatiflerini ele almaktan, kendi "devrimci" taleplerini öne sürmekten çekinmediler. Aslında ilk izlerini Alman milliyetçiliğinde görüp, tarihsel izleğini 17. yüzyıldan itibaren sürebilecek olsak da öğrenci hareketlerinin etkisi 20. yüzyılda belirginleşti. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, tüm dünya üzerinde bu etkinin kendisini hissettirdiği, öğrencilerin belki kendi tarihlerinde ilk defa adeta bir sınıf gibi davrandıkları uzun bir fasıladır. Dönemi, etkisinin ve menzilinin yettiği 1946 ve 1980 arasında ele almak daha gerçekçi bir yaklaşım olur. Yazıda dile getirilecek görüşler bu süreyle sınırlandırılmıştır. Ancak yazıda yine de dönem değil, dönem içerisinde öğrenci hareketlerine ve onların solla ilişkisine rengini veren kimi asal sayılmış özellikler üzerinde durulacaktır.

MODERNLEŞME: BATI ALGISI VE EMPERYALİZMİN TAŞIYICISI OLARAK BATI

Geç modernleşen toplumların, toplum olarak geleceklerini daha iyiye dönük kurmak için misyon yükledikleri çeşitli toplumsal kesimler vardır. Üniversite gençliği, modernliğin kıyısında konumlandığını düşünen bir toplum için Batı'nın bilgi ve değerlerini kullanarak, toplumu Batı'ya göre kurgulanmış refah düzeyine çıkaracak, geleceğin yönetici, teknokrat ve bürokratları manasına gelir. Öğrencilere ilk başta izafe edilen bu rol, halihazırda devlet seçkinlerince projelendirilmiş ve yürümekte olan reçeteye tâbi olma beklentisi ile el ele yürür. Gençlik, siyasî seçkinlerin "iyidir" şeklinde verdikleri kararın potansiyel yürütücüleri olarak kabul edilmekte, aileler çocuklarını o role hazırlamaktadır. Henüz bireylerin kendi vasıflarını toplum lehine kullanacakları ve toplumu "iyi"ye yönelteceklerı beklentisinin muhataplarıdır. Bura-

da eğitim ve modernlik ve hızla bunların üzerinden geçerek "ilerle"meye dönük bir almaşık kurulur. Dünya üzerinde "ileri"de olan, gelişmişlik düzeylerini eğitim/sağlık/sosyal güvenlik/adalet mekanizmalarının düzenli işleyişiyle pekiştirmiş, insanların gelecek kaygısı gütmediği toplumlar mevcuttur. Diğer yandan bu kriterlerin herhangi birinin dahi düzgün işlemediği, topraktan kopup sanayiye henüz yeni akmaya başlamış bir işgücüne dayanan, şehirleşmesi oturmamış, haklarına kavuşmamış, sosyal güvenceden uzak ve adaleti ancak güçlü ise sağlayabileceğine kani "geri" toplumlar vardır. Bu dünyayı ikiye bölen bakış, bir yandan "ileri"de olanlara yetişmenin gayreti içerisindeki "geri" ülkenin aceleciliğini diğer yandan "ileri"de olanın bu aceleciliğe hiç de yardımcı olmayan hatta olduğu gibi muhafaza etmeye çalışan tutumunu bir arada karşılar. Ülkenin kendiliğinden "geri" olmadığı hatta "geri"de olmasının "ileri"dekilerin işine geldiği sonucuna ulaşır. Öyleyse ilk elde pratikte "ileri"de olanlara duyulan yetişmiş insan gücü ihtiyacı doyurulmalı, bu insanlar yurdun "kendi" çocukları olmalıdır. Dolayısıyla doktor, mühendis, avukat, teknokrat, bürokrat vb. olmak yalnızca kendi toplumu içinde bir statü değil, aynı zamanda o toplumun "ileri"de olanlara karşı da övünç kaynağını teşkil eden bir kategori olarak karşımıza çıkar.

Öğrenci hareketlerine 20. yüzyıl içerisinde hem tepkisellik açısından hem de kitlesel kabul açısından rengini veren en önemli noktalardan bir tanesi sömürgeci/emperyalist güç tanımı ve bunlara karşı sürdürülen muhalefettir. Bu muhalefetin tözünü ise Batı algısı ve eleştirisi teşkil eder. Batı bir yandan modernliğin, kalkınmışlığın, refahın, gelişmişliğin gerçekleştiği toplumları kodlarken, Batı toplumlarının üstyapısını teşkil eden "devlet"ler ise kendi gücünü sömürgeci/emperyalist amaçlarla uygulayan, kendi dışındaki toplumları birer hammadde deposu olarak gören güçler olarak tanımlanır. Bunların bir miktar gerisinde ise Batı dışı toplumların, arzu ettikleri gelişmişlik, modernlik süreçlerine geç girmiş olmalarının ve halen Batı'ya mecburiyetlerinin rahatsızlığı bulunur. Bu rahatsızlık bir yandan belirli bir "iyi", "doğru", "gerçekleşmiş ideal" halindeki Batı'nın bunu "başarırken" tercih ettiği yöntemlere, yaşadığı tarihe duyulan meraka dayanırken, diğer uçta kendi toplumunun "geri kalmış/bıraktırılmış"lığına, bunun uluslararası siyaset arenasının bir hamlesi olduğuna ve giderek aslında olunması istenen Batı örneğinden çok daha gelişkin özelliklere sahip kabul edilen, yerli/yerel özelliklere kilitlenme şeklini alır. Bütün bu karmaşık süreçler hep bir arada varolup, işler. Öğrenci hareketleri belirli bir siyasal itiraz ya da savunma cephesi için siyasal alana girdiklerinde ister istemez dahil olacakları bir angajmandır bu. Zira sorun öğrencilerle ilgili belirli bir hakkın muhafazası üzerinden sökün etse de daha büyük, daha makro bir siyasal soruna, ülkenin içinde bulunduğu genel konjonktüre ve siyasal müdahale alanının ortaya çıkmasına ulaşır. Bu nedenlerle belirli bir öğrenci harcı protesto eylemi çok kısa bir zaman zarfında hem genç nüfusun kendi varlığını ve geleceğini sorguladığı bir mecraya akar hem de bu öğrencilerin geleceği meselesini ülkenin geleceğiyle ilişkilendirerek bir toplumsal/siyasal muhalefet ve sorgulama sahasına dönüştürür. Öğrenci hareketinin bir efsaneye dönüşerek siyasal alana müdahil olduğu 1960'lar boyunca Batı ülkelerinde, toplumların durağanlığına, aşırı planlılığına, sol siyasal hareketlerin ataletine yönelen eleştiriler, Batı dışı toplumlarda toplumun hamiliğine soyunulan, ülkenin kaderini çeşitli devrim modelleriyle değiştirmeye çalışan ve bunu devlet elitlerinin daha önce denedikleri projelere alternatif olarak sunan bir şekle dönüşür. Ülkenin siyasal hayatını elinde tuttuğuna inanılan sömürgeci/emperyalist gücün de-

fedilmesi, kendine özgü bir kalkınma yolunun bulunması ve gidilecek yönün tayini, öğrenci hareketinin siyasal hayattaki varlık nedeninin de belirtecidir. Üçüncü dünyacılığın etkisini de hissettiren bu pozisyon alış, dünyanın fakirleri ile dünyanın zenginleri arasındaki bir mücadelenin halklar düzeyinde ele alınmasını, dünyanın zenginlerine yani metropollere ve merkez ülkelere –kısaca Batı'ya– karşı da bir eleştiriyi sırtlayacaktır.

Ancak yalnızca sömürgeci/emperyalist üstyapı kurumlarının eleştirisine sıkışan, kendisini modernliğin imkânlarından mahrum etmeye de o kadar istekli olmayan bu tür bir "genç" eleştirel tavır, milliyetçiliklerin özündeki tematik-problematik yarığına ister istemez oturacak, kendisini bir yandan enternasyonalist bir çizgiye bağlamaya çalışırken, kendine haslık, Batı karşısında başka tür bir "yenilenme/kalkınma" iddiası nedeniyle ilk başta muhalefet ettiği elitist devlet projeleriyle ortaklaşacaktır. Sorun olarak ilk başta tarif edilen sömürgeci/emperyalist Batı'ya karşı verilen mücadele, bir süre sonra toplumu ancak belirli projelerin yedeğinde gören bir profesyonel siyasetçi bakışına kurban edilecektir. Avrupa 68'i ile Çin Kültür Devrimi arasındaki fark da, öğrencilerin kampüs işgallerinden, kır gerillasına yönelmeleri de benzer sorunlarla örülü aynı siyasal hat üzerinde işlemektedir. Ancak Batı'daki öğrenci hareketleri daha çok toplum eleştirisine yöneldikleri, bunu kırmaya çalıştıkları ve sosyalizmi buna uygun bir "umut siyaseti" olarak görürken, Batı dışı dünyadaki öğrenci gençlik hareketleri Batılı sömürgeci/emperyalist gücü defedip, kendi "bağımsız" siyasal iktidarlarını kurmaya yönelerek iş görecektir. Bu nedenle topluma yönelik bir değişme/devrim talebiyle, siyasal alanın kendi işleyişinin devrimci dönüştürülmesi arasındaki mesafe nedeniyle, yükselen hareketler geri çekildiklerinde Batı toplumlarında kazanılmış haklar, topumsal yaşama sirayet etmiş dönüşümler, rüştünü ispat edip bağımsızlaşmış farklı siyasal/toplumsal hareketler ortaya çıkabilmişken (feminizmden yeşil hareketine, nükleer karşıtı hareketten savaş karşıtı geniş koalisyonlara vb.), Batı dışı toplumlarda kendi dönüşüm talebini ve siyasal alan üzerindeki iddiasını ortaya koyup, değişikliği yaratabilmiş hareketlerden bahsetmek kolay değildir. Bu ikili bir başarı kriteri olarak algılanmak yerine, dönüşmesi, dönüştürülmesi düşünülen hedefler, özneler, aktörlerle ilgili bir muhasebedir.

Mayıs 1968 başında üniversitelerde gittikçe yükselen öğrenci eylemleri ay ortasından itibaren polisle yaşanan şiddetli sokak çatışmaları ve yapılan kitlesel gösterilere dönüşür. Öğrenci eylemleri olarak başlayan sürecin etkisi tahmin edilenden çok daha büyük olur.

MİLLİYETÇİLİK-ULUSAL KURTULUŞ (MODERNLEŞME YOLU OLARAK MİLLİYETÇİLİK)

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Latin Amerika'dan Çin'e kadar Batı dışı top-

lumların tamamında, uluslararası siyaset arenasının da bir yandan dayattığı iki kutuplu dünyaya karşı bir tavır alış oldukça açıktır. Bir yanda Amerika'nın müttefiki olan, onun nüfuz ayrıcalıklarından yararlanan ülkeler mevcutken, diğer yanda ABD-SSCB arasındaki saha bölüşümüne göre SSCB'ye yakın sayılan, hatta duvarlarla ayrı bir coğrafi alan teşkil eden ülkeler vardır. Oysa 1950 sonrası dönemde ABD-SSCB ikilisine karşı ÇHC bir üçüncü güç olarak kendisini sunabilmiş, kendi tarifince her iki emperyalist kampa karşı da bağımsız bir üçüncü dünya ittifakı önerebilmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ülkelerin ABD-SSCB nüfuz alanları şeklindeki tasnifleri ve her iki süper gücün bu kendi uhdelerine ayrılmış ülkeler ve diğerleri hakkındaki siyasetleri doğrudan ülkelerin iç politikalarını etkilemiş, Yunanistan'daki komünist harekete ABD nedeniyle destek vermekten imtina eden SSCB Yunanistan iç savaşını kazanmış komünistleri yalnız bırakıp, cuntaya giden yolu açmışken, ABD de kendi konjonktürel gücünü muhafaza etmek adına Türkiye'deki darbeye destek vermiştir. Her iki örnekte de öğrenci hareketleri iç siyasetin belirleyicisiyken bir anda düşman safına geçirilmiş, tasfiyeleri hızlandırılmıştır. Oldukça kısaltıp, kabalaştırarak anlatılan bu dönemde öğrenci hareketlerini ülkelerinin bağımsızlıklarını referans alıp, '60'ların dünyasına bağlayan ve bu bağlantının üzerinde üçüncü dünyanın dirilişi anlatısına götüren etkiler de belirginleşmiştir.

Öğrenci hareketlerinin "millî" davalardaki "öncülüğü" modern tarihin milliyetçilik döneminde aşikârlaşır. Fransız Devrimi'nde cumhurun kuruculuğu ve asliliği ile pekişen, kendisine meşruiyet kanalları açan bu vazife telakkisi, daha sonraki devrimci dönemlerde alttan alta akıp durur. Bolşevik İhtilali'nin kadroları arasında Rusya'ya (Anglosakson dillerdeki dişil algısıyla) sahip çıkmayı, onu kirletenlerden, ona ihanet edenlerden kurtarmayı da kendi devrim programlarının içine koymuş kadroların mevcudiyeti buna bir örnektir. Devrimciler kendi meşruiyetlerini, onu/vatanı (dişil) ne kadar çok sevdiklerini aynı zamanda dillerine pelesenk ederek kurmayı da ihmal etmezler. Bu bir taraftan anti-emperyalizmin bir program olarak bütünlenmesini sağlarken diğer yandan devrimcilerin yerliliğini de simgeler. Karşı ihanet tanımlarının, ajitasyonlarının önünü alır, onların saldırısını kendilerine çevirir.

Türkiye'deki öğrenci hareketinde de benzer bir algı ve kavrayış II. Meşrutiyet'ten başlayarak varlığını muhafaza eder. Hem düvel-i muazzamanın bir kâbus gibi çöken siyasal/diplomatik ağırlığını karşılar hem de kitlelerin müstebit bir padişaha karşı ayaklanmasının, vatan ve hürriyet üzerinden gerekçelerini verir. Milliyetçi-modernist kuruculuk yıllarında da gençlik ve öğrenciler rejimin asli koruyucuları olmakla, şanlı nefer diye taltif edilerek ama diğer taraftan "coşmaları" kontrol altında tutularak kabul görürler. CHP'nin tek parti döneminde asli düşmanları kabul ettiği İslâmcılık ve komünizm karşısında hareket kıtalarını öğrenci gençlik oluşturur. DP'ye karşı da rejimin ve "devrimlerin" koruyucusu misyonuyla öğrenci hareketi ve örgütlenmesi (elbette tâbiliği kabul ettiği müddetçe) hüsnü kabul görecektir. Bu sürecin tamamında kendisiyle çok fazla hesaplaşılmamış milliyetçi bir diskur varlığını, samimi bir inanç şeklinde devam ettirir. Özellikle uluslararası ilişkilerin de etkisiyle yeniden öne çıkan emperyalist müdahalelere karşı, bu tür bir milliyetçilik üçüncü dünyada etkili bir silah haline gelir.

19. yüzyılın sonunda sömürge güçlerine karşı verilmeye başlanan mücadelelere benzer ama bunun ötesine geçmeye azimli bir hareket tarzıyla ulusal kurtuluş savaşlarında hem ideolojik hem de silahlı öncü güçler öğrenci gençlik hareketleri-

nin varlığı ile mümkün olur. Onlar için de meşruiyet –kendi varlığını, siyasal projelerinin en uygun seçenek olduğunu, toplumsal hayatı altüst edecek bu dönüşümün "güçlü ve müreffeh bir gelecek" vaat ettiğini halkın kabul etmesini sağlayacak bir meşruiyet– asal varlık koşuluydu. Eğer 19. yüzyıl boyunca varlığını romantik bir öncülükle pekiştiren, bunu 20. yüzyılın başında sosyalist ideallerle birleştirebilen Bolşevik Devrimi, Fransız Devrimi'ne tarihsel bir gönderme idiyse, Çin Devrimi de 20. yüzyıl içerisindeki ulusal kurtuluş mücadelelerine etki eden, onları ideolojik olarak da beslemeyi başarabilen bir diğer örnekti. Bu nedenle Çin Devrimi ile kendini özdeşleştiren dünyadaki diğer devrimci hareketler arasında, dünyanın zengin uluslar ve fakir uluslararasında bölünmüş olduğunu kabul eden, kendilerini fakirler arasında sayan ve bu nedenle kendi varlık koşullarını değiştirme şansını aynı zamanda bu fakirlikle hesaplaşma mücadelesini kendi onurları ve dolayısıyla kendi millî kimliklerinin ayrıcalıklı olduğunu kabul eden bir tavırla perçinlemek durumunda kalmışlardı. Bu ister istemez milliyetçiliğin otomatik olarak bütün sosyalist plan ve projeleri beslediği, şekillendirdiği, muhtevasına etki ettiği bir faktör olarak devrimcilerin alet çantasına idareten değil, aslolarak konulması demekti. Dönem içerisinde anti-emperyalist mücadelelerin taşıyıcısı olarak beliren öğrenci hareketleri de benzer milliyetçi saikleri, milliyetçiliğin bünyesinde varolan özellikleri uluslararası sosyalist arenada da daha rahat ikame edilebilir, faşist ya da muarız diğer hareketlere karşı kullanılabilir bir silah olarak benimsemeyi ihmal etmediler. Bir yandan anti-emperyalizme karşı mobilizasyonu idare eden öncüler olabilmeleri, diğer yandan bu söylemin içerdiği mazlumluk söyleminin uzantısındaki güç-iktidar istemiyle öğrenci hareketini siyasal parti/örgüt formunda sevk edilebilir bir güç haline getirmeleri nedeniyle başarılı olabildiler.

Anti-emperyalizm, bu noktada ayrı bir cüz olarak ele alınmalıdır. Daha önce değinildiği üzere Batı dışı toplumların "umut bağlanan" öğrenci hareketlerinin Batı'ya eleştirisini yönlendirdiği nokta Batı'nın üstyapı kurumları yani devletlerdir. Sosyalizme içrek, toplumları egemenlerin arz ettiği yanlış bilinç kertesinde, içlerindeki ontolojik iyiliğe binaen bir kenara koyan bu bakış açısı, emperyalist/sömürgeci güç olarak devletler arasındaki çıkar ilişkilerini önüne koyar. Bu ilişki biçiminin veri kabul edilmesi, kendi ülkesindeki siyasal iktidarların halihazırda girdikleri ilişkileri de bu noktadan ele alır. Zaman zaman kendi, yerli "işbirlikçilerinin" eleştirisini lafzen kullansa da, anti-kapitalist bir öz ve içerikten genellikle yoksun bırakılmış bir bakış açısı ortaya çıkar. Sorun sosyalizmin ilk başta ortaya koyduğu, insanlar arasındaki sömürü ilişkilerinin insanın kendini gerçekleştirebilmesi adına ortadan kaldırılması perspektifi bu noktada yalnızca işlevsel bir önkabul olur. İlk başta Batı'da olup, "biz"de olmayan eksikliklerin kapatılması, gerekirse millî burjuvaziyi de kendi saflarımıza çekerek geniş bir cephe kurmak gibi bir stratejiye yönelir. Oysa sınıf yerine milleti koyan bu anlayış, sınıf ilişkilerini ve çatışmalarını şimdilik ertelemeyi, daha büyük daha önemli bir sorunu yani emperyalist/sömürgeci güçlerin defedilmesini önüne almayı yeğler. Adı konulmadan da olsa, sosyalist ideal ve iddianın içinde bulunulan an itibariyle hem ülkenin gelişmişlik düzeyiyle uyuşmadığı hem de "güncel" aciliyetler nedeniyle stratejik olarak "doğru olmadığı" belirlemesine dayanılır. Belirli bir saldırı olduğu tespiti, bunun çözümü için "millî cepheler" kurma taktiği ve "demokratik devrim" stratejisi el ele yürümeye başlar. Fabrikaların, ulaşım tertibatının, limanların, madenlerin, yani yeraltı ve yerüstü kaynaklarıyla

ülkenin kendi imkânlarının "yabancı" olanların elinden alınması, millileştirilmesi toplumun mutlak iyiliğine olacağı önkabulüyle bir program olarak sunulur. Burada ortaya çıkan "biz", "yerli olanlar" ve "ötekiler", "yabancılar" ikilikleri kendine yeterek kalkınmayı sağlayacak toplumsal mobilizasyon sürecinin ideolojik omurgasını teşkil etmeye başlar. Latin Amerika örneklerinde de, Güneydoğu Asya'nın devrimlerinde de göze çarpan, giderek aslileşen tavırlar bunlardır. Sosyalizmin nasıl kurulacağının cevabı kapitalizmle hesaplaşmasını erteleyerek önce emperyalistlerle hesaplaşma noktasına kilitlenir. Ancak aşikârdır ki emperyalist/sömürgeci güçler "yerli"lerin topraklarını terk etseler dahi uluslararası ilişkilerde yine de muhataplar olarak kalmaya devam edeceklerdir. Burada da yine zaten Ekim Devrimi'nden bugüne uzanan bir tespitle, Batı'da devrim ihtimalinin ortadan kalkması nedeniyle dünya çapında bir sosyalist kalkışma beklentisinin tükenmesi noktasına ulaşılır. Ülke kendi geleceğine yarı sosyalizan bir kalkınma modeliyle devam etmeye, yerli/yerel olanı öne çıkartmaya, iş görebilecek sınıfları uluslararası rekabete dayanabilsinler diye korumaya, işçileri "içinde bulunulan şartların güçlüğü ve ülkenin bağımsızlığının korunması adına" tahammüle çağırıp, sosyal imkânları eldeki kaynakların sınırlılığı nedeniyle ve "millî savunmanın" gereklilikleri adına kısmaya yöneldiğinde "kendine yeterlilik"in sınırlarına da ulaşılmış olur. Küba, Latin Amerika, Vietnam, Kamboçya hatta Çin devrimlerinin içinde bulundukları durumlar bu nedenle birbirine fazlasıyla benzemektedir.

SOSYALİZM

Yukarıdaki bahsi 20. yüzyıl içerisinde daha fazla meczeden, dinlerinkine benzer bir bağlanmayı talep eden komünizm için de öne sürebiliriz. Sanayi devriminin ve kapitalizmin aldığı yeni biçimlerin etkisiyle dünyanın zengin ve yoksul ülkeler halinde bölünmesi, eğer o paradigmayla bakılacaksa "merkez"in "çevre"yi hem sömürmesi hem de kendi merkezkaçına raptetmesi, özellikle üçüncü/yoksul dünyanın "geri" ülkelerinde belirli kalkınma, öndekileri yakalama azmini peşisıra getirmiştir. Bu durumda bir yandan siyasî rejimlerin bu kalkınmayı da sağlayacak şekilde komünist/sosyalist devrimlerle değiştirilmesi fikri, diğer yandan sosyalist bloka dahil olup güç dengesinde pazarlık etme şansına sahip bir aktör haline gelme arzusu mücadelelerin izleklerinden biridir. Öğrenci hareketleri eğer ülkede komünist parti geleneği varsa bunun konsomolu şeklinde, eğer böyle bir gelenek yoksa illegal bir devrimci partinin legal zeminde mevcut gücü olarak varlıklarını görünür kıldılar. Ancak hangi şekilde örgütlenmiş olursa olsun öğrenci hareketini klasik parti bünyesi ve hiyerarşisi içinde zapturapt altında tutmak, sadece partinin içinde bulunulan duruma dair tespitlerine bağlı kılmak o derece kolay olmadı.

Sosyalist literatürde 1968'e kadar öğrencilere, aktif militanlık, parti kadrosu olmak dışında bir misyon atfedilmiyordu ama Lenin'in vurguladığı "öncü" fikrinin bir muhatabı da aydınlar/entelektüeller/kendi sınıfının bilinçli önderi olan işçilerin yanı sıra öğrenci gençlikti ya da bunu böyle kabul etmek öğrenciler için kendilerine biçtikleri misyonu daha sağlam kılmaya yarayacak bir referanstı bu. "Siyasal sınıf bilinci işçilere, ancak dışardan götürülebilir, yani ancak iktisadi mücadelenin, işçilerle işverenler arasındaki ilişki alanının dışından." Sınıfa dışardan bilinci götürecek kadrolar elbette "parti kadroları" arasından yetişecekti ama bu kadrolar da ansızın belirmeyeceğine, mücadele içinde biçimleneceğine göre sınıf mücadelesine, kendi mücadele ve talepleri üzerinden geçip gelerek kaulan öğrenciler öncünün (parti) siyasal müttefikleri

Ahmet Asena, 1990'ların başına ODTÜ Öğrenci Temsilcileri Konseyi deneyiminin katılımcı demokratik niteliğini vurgularken, "o dönemde ülkenin birçok yerinde geniş bir öncü-kitle anlayışıyla kitlelere patronluk etmeyi deneyen 'devrimci' yaklaşımları burada görmenin pek mümkün olmadığına" dikkat çekmişti: "Sosyalistler dar ve geniş anlamıyla düzene alternatif olunabileceğini gösterirken, kitle bunun biçimlerini oluşturmuştur."

olabilirdi. "Siyasal mücadelenin önemini anlayan ve bu mücadeleye başlayan öğrencileri yüreklendirmek" Lenin açısından sadece bir üniversite sorunu olmadığını tüm bir siyasal düzen sorunu olduğunu ortaya koyabilmek için gereklidir. "Çok yönlü bir siyasal mücadele" yürütebilmek için tüm muhalefet katmanlarının partinin önderliği altında örgütlenmesi gerekmektedir.* Öğrenci hareketinin bu "öncü" misyonu parti fikriyle beraber ama daha çok kendi üstlerinden sahiplendiklerini iddia edebiliriz. Lenin'de mevcut iradecilik, siyasal düzen sorunu olduğunu gösterme gereği, siyasal mücadeleye katılmış öğrenci hareketleri için yeterli bir referans işlevi görür. Mahir Çayan'ın politikleşmiş askerî savaş stratejisi, silahlı öncünün varolan suni dengeyi bozmak, düzenin zayıflığını teşhir etmek için başvurduğu ve yalnızca söylemden ibaret olmayan bir hareket tarzı sunabiliyordu bu yüzden. Hem partinin öncülüğünü hem de siyasal alana iradi olarak müdahaleyi bir araya getiriyordu. Bu öncü partinin kadroları yine bir öğrenci hareketi örgütünden, Dev-Genç'ten türetiliyordu. Benzer şekilde Latin Amerika için MIR örneğinde, İran'da Halkın Fedaileri'nde aynı yaklaşımın izlerini rahatlıkla takip edebiliriz.

Öğrenci hareketleri içinde sosyalist/komünist bir hareketin "ilericiliği"ne karşı duyulan güvene karşı, kurumlaşmış bir iktidarın ya da örgütün katı programatik taleplerine şüpheyle bakma, sürekli devrimcileşecek bir perspektifin yitmesine dair bir hayalkırıklığı varoldu. Bunun sonucunda ya 1968'de Fransa'da yaşandığı gibi partiyi kaale almayan, Batı demokrasinin zaaflarıyla malul bir yapı olarak görme eğilimi ağır bastı ya da Çin'de Kültür Devrimi sırasında olduğu gibi partinin siyasetini alabildiğine radikalleştirerek dev-

(*) V. I. Lenin, *What is to be Done*, "The Working Class As Vanguard Fighter For Democracy" başlıklı bölüm, Collected Works, c. 5, Progress Publishers, 1961.

rimcileştirmeye dönük bir aşırı bağlanma ortaya çıktı. Sosyal demokrat ve komünist partiler geleneğinde adeta memuriyet usulü varolan gençlik örgütlenmesinde vazife alıp, yükselmek 1960'lar boyunca bunu reddeden siyasal örgüt yapılarıyla aşılmaya çalışıldı. Bu süreç Batı'da öğrenci hareketlerinin modern kapitalizmin yarattığı yabancılaşmanın refah devleti edimleriyle yumuşatılmasına karşı itirazını dolayısıyla toplumsal devrimi geciktirmeye dönük "sahte sol" politikaların kamuoyu önünde mahkûm edilmesini beraberinde getirdi. Ancak üçüncü dünyada, siyasal alanın sağ-muhafazakâr güçlerin denetiminde olması nedeniyle bizatihi sol bir partinin varlığının dahi önemli kabul edildiği coğrafyalarda sosyalist/komünist partilere bağlılık siyasal alanın da demokratikleştirilmesinin önkoşulu sayıldığından önemsendi ve savunuldu. 1970'lerin ortasından itibaren Türkiye'de varolmuş sol siyasal örgütlerin en çok tartıştıkları konunun "işçi sınıfının siyasal partisini örgütlemek" olması bu açıdan manidardır. Bu örgütlerin yöneticilerinin ya da öncü kadrolarının ağırlıklı olarak öğrenci hareketi içinden çıkmış olduğunu hatırlatmakta fayda var.

Başa dönersek şu noktanın altını çizmek gerekir: İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Batı'nın kaydettiği varsayılan aşamaya ve sahip olduğu iktisadi kalkınma derecelerine "varma" arzusunu mümkün kılabilecek yol olarak sosyalizm bir seçenekti. Dünyanın Doğu'sunda modernist bir kabulle ve modernizm arzusuyla yanıp tutuşan öğrenciler vardı. Halihazırda önlerindeki yakalanması gereken örneğin Batı olduğu doğrultusunda endoktrine edilmişlerdi. Bu nedenle kalkınma yani iktisadi güce sahip olabilme kendi toplumlarının sorunlarını aşmasında, modernleşmesinde bunu sağlayabilecek yegâne araç görünümündeydi. Toplumsal projelerinin sosyal mühendislik yönünü de hesaba katarak şunu ilave edebiliriz: Öğrenci hareketi açısından sahip olunan, edinilen bilginin toplum adına ve onun iyiliği için kullanılması dolayısıyla egemenlerin bildiği ama kendi çıkarları adına kullanmakta ısrar ettikleri imkânların topluma dönmesi ancak toplumsal iyiliği sağlayıp, kontrol edebilecek ve bunu geleceğe dönük de planlayabilecek bir siyasal güç sayesinde olabilirdi. Bunu yapabilmenin yolu iktidara sahip olabilmekti, bu da ancak örgütlü bir mücadele sayesinde gerçekleşebilirdi. Seçim/oy verme bu süreçteki tek seçenek değildi. Öğrenci hareketini/hareketlerini siyaseten anlamlı bir aktör olarak saymayı gerektiren, sınıf değilken sınıf refleksleriyle davranmaya iten, parti değilken parti gibi örgütlenilmesi gereğine yönelten olgular, siyaseti toplumsal bir süreç olarak kabul edip, kendilerini de burada taraf haline getirmeleriydi. Sosyalist/komünist partiler bu imkânı sağlıyordu. Sınıf siyasetinin araçlarıydı. Ancak partilerin düzen içinde legal zemine çekilmiş olmaları bu partileri atalete itiyor ve gerekli pratik siyasî faaliyetlerden dahi çekinilmesini beraberinde getiriyordu. O zaman "öncü"yü zorlamak (bu durumda işçi sınıfının temsilcisi olan parti), olmuyorsa "öncü" olmak gerekiyordu.

Ancak öğrenciler belirli bir toplumsal sınıf değil, farklı sınıflardan gelen ve o sınıfın özelliklerine sahip, dolayısıyla o sınıfın bilinç düzeyiyle varolan bireylerden müteşekkil topluluklardı. Bu kendi siyasal tahlilini sınıf çatışmasına ve bir sınıfın diğer sınıflar üzerindeki sömürüsünü ortadan kaldırmaya yöneltmiş sosyalist hareket ve partiler için gerçekçi bir taban değildi. Sonuçta öğrenciliğin kendi doğası ancak öğrenci olunan dönemle sınırlandığı, o süreçle ilişkili olduğu için ve bundan sonrasında toplumsal sınıflar dünyasının parçası olacak başka bir mecraya akacağı gerçeğiyle ortada durmaktaydı. Fedakârane bir kendini adama söz konusu olsa da yerleşmiş toplumsal piramitler, yöneti-

ci/mühendis/avukat/doktor vb. olarak yetiştirdiği işgücünü kendi sektörlerinde ve küçük burjuvazinin dünyasında tanımlayacağına göre, işçi sınıfını toplumsal tabanı olarak kabul eden sosyalist/komünist hareketler için geçici bir heyecanı da içinde barındıran öğrencilik hali, eğer "doğru" şekilde kanalize edilemezse, yönetici sınıfla yakınlaşacak ve hatta belki de işçi sınıfının çıkarlarıyla çatışacak bir başka toplumsal sınıfın varlığına işaret ediyordu. Geçiciydi ve siyasal heyecanı süreçlerle sınırlıydı. Sınıf siyasetinin destekçileri, militanları olunabilirdi ama sınıfın siyasetini belirleyecek asli güç olunamazdı; bu kabul edilemezdi.

Bu yerleşik sosyalist/komünist parti dünyasının gerçekleri ile öğrenci hareketlerinin beklenti, talep ve ütopyaları kesişemediği için özellikle 1960'lar boyunca öncülüğünü öğrencilerin yaptığı ama siyasal hattını yine sınıf siyasetinin belirlediği pek çok parti olmayı hedefleyen ama bunun için aceleci davranmayan sosyalist hareket ortaya çıktı. Öncelikleri artık yaşlanmış/kemikleşmiş saydıkları parti bürokrasilerine karşı yeni bir damar ve siyasal hat ortaya koymak, gerekirse sadece legal alanda varlık gösteren yerleşik sosyalist/komünist partilerden farklı bir şekilde silahlı mücadeleyi de kendi yöntemleri arasında sayarak siyasal devrimin öncüsü olmaktı. Bu hat komünist blok dışında kalan bütün ülkelerde birbirine benzeyen süreçler şeklindeydi ve ufkunu Latin Amerika'daki hareketlerden Çin'e kadar silahlı mücadelenin sakınımsız şekilde mevcut olduğu mücadele tarihiyle paralel sayıyordu.

Bu tarihe yaslanmaya gayret eden, sosyalist literatürü korkunç bir heyecan ve iştahla tüketmeye eğilimli öğrenci hareketleri ilk başta sorunların "apaçık" olduğu durumlara apaçık çözümler üretecek ilişki ağları kurmaya çalıştılar. Köylü örgütlemelerinden, kentlerdeki işçileri bir devrime hazırlamaya kadar hepsi çok büyük ve meşakkatli siyasal projeksiyonlar geliştirdiler. Bu sürecin yaşandığı her coğrafyada varolan iktidarların öğrenci hareketi üzerinde kurmaya çalıştığı baskı, kullanmaktan çekinilmeyen paramiliter güçler, sonu işkenceler ve ölümlere varan kaçırmalar, kaybetmeler bu süreçlerin hep "doğal" parçaları şeklinde varoldu. Zira öğrenci hareketlerinde belirli bir siyasal diskur/ideoloji olarak ilk başta rol alan sosyalist düşünce, "yeniden kurucu" etkisi ve iktidarın varlığını sorgulayıp, meşruiyetini sarsacak bir içeriği haiz olması nedeniyle yerleşik iktidar yapıları tarafından en büyük düşman olarak görülürken, öğrenci hareketinin taraftarları da iktidarlar için gözden çıkarılabilir özneler halinde algılandı. Öğrenci hareketlerinin bir dalga gibi yükseldiği dönemlerde, yukarıda saydığımız bütün "millî devrim" heyecanlarının iktidarlar tarafından çok alışıldık anti-komünist propagandalarla kesilip, "millî düşman"ların bir oyunu olarak sunulduğunu hatırlamak yeterince iç karartıcıdır. Zira "millî" olan her şey halihazırda iktidar mevkisini kullananların uhdesindeyken, her türlü propagandanın aracı haline gelmişken özellikle de bu iktidarların muhafazakâr talepleri içeren oy destekleriyle oradaki oldukları hatırlanırsa belirli bir sosyalist tandanslı hareketin "millilik" imkânını kullanmayı tahayyül etmesi, eğer iktidardaki siyasal gücü alaşağı edecek başka kozlardan uzaksa, belirli bir kıyıcılık ve siliniş halinde o muhalefetin üzerine çökecektir. Bugüne kadar yaşanmış deneyimlerin tamamı bunu teyit eder niteliktedir. Dünyaya biraz daha uzak Amerika örneğinde dahi 1968'de Vietnam için hareketlenmeye dayanak olan gruplaşmalar ve örgütlenmeler 1959-1962 arasındaki nükleer silahsızlanma kampanyaları, Küba devrimi gibi olaylara gösterilen ilginin sonucuyla şekillenirken, diğer yandan Amerika'ya Karşı Faaliyetleri Araştırma Komisyonu'na karşı gösterilen ve hak ihlallerini protesto etmeyi amaçla-

yan bir geçmiş üzerinde şekillenir. Afro-Amerikan tepkinin ve sivil haklar mücadelesinin bir anlamda ABD'nin kuzeyinde şekillenmekte olan öğrenci hareketi üzerinde "bilincin" şekillenmesi anlamında daha yapısal etkileri de varittir. Aynı örnek üzerinden devam edersek öğrenci hareketinin motive olduğu, mücadele nedenleri ve alanlarının çeşitliliğine ve kendiliğinden gelişimine ABD hükümetinin tepkisi –Johnson'dan Nixon'a– bunun bir komünist ajanlar tarafından ajite edilen ve yönlendirilen bir eylem süreci olduğu yönündeydi ve kampüslerde yerleşen bu "demokrat" muhalefete karşı sürekli bir "cumhuriyetçi" tepki, üstelik toplumsal destek de alarak varlığını muhafaza etmeyi başardı. Üstelik Amerika'daki öğrenci hareketi ağırlıklı olarak savaş ve ayrımcılık karşıtı bir temel üzerinde canlı bir aktivizme dayanırken, sayılabilir ilk hedeflerinden bir tanesi sosyalist bir devrim değildi. Gerçi Marcuse'nin işçi sınıfının ağırlıklı olarak orta sınıf tavırları göstermeye başladığını, öncülük ve devrimcilik vasfını yitirdiğini söyleyip, öğrencileri yeni bir devrimci sınıf olarak sunduğu tezleri daha fazla Amerika'da rağbet gördü ama yönelim sosyalist bir devrim değildi, radikal bir muhalefetti ve elbette önemliydi.

SONUÇ

Öğrenci hareketleri kendilerini farklı bir sınıf hali ve tepkisiyle sunabildiler; hızlı bir değişim talebini ortaya koyup, bunu gerçekleştirme iddiasına sahip çıkabildiler. Bu süreç sosyalizmin halen çekiciliğini sürdürdüğü, üstelik dünya siyaset sahnesinde boy boy sosyalist devrim yapmış örnekleriyle göründüğü bir dönemde gerçekleşti. Güç dengesinin ve siyasetin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ülkelerin iki süper güç ve bağlantısızlar arasında bölünmesinden sonra toplumlar üzerinde kurulan hegemonyanın ve ketlemenin en dramatik versiyonu dönem boyunca etkili olan öğrenci hareketlerinde yaşandı. Devletleri ve toplumu sarsma gücünü bulmuş, bunu denemek istemiş hareketler tarih sahnesindeki etkilerini "serbest piyasa" dönemine geçilirken tamamen yitirdiler. Bugün ancak belirli üniversite kampüs gelenekleri içerisinde varolan tarihsel izlerinden, hatırlanmalardan bahsedilebilir. Soğuk Savaş sonrası dönemde, dönemin sonunu hazırlayan değil ama bunu kutlayanlar Doğu Almanya'dan Tiananmen Meydanı'na kadar ağırlıklı olarak yine öğrencilerdi. 1960'lar boyunca varolmuş öğrenci hareketleri kendilerinden sonraki kuşaklara nasıl bir miras bıraktı sorusu belki de halen en önemli sorudur. Bugün sürdürülmeye çalışılan miras pek ufuk açıcı olmayan, kendi halinde ve kendisi üzerinden değişmeye dönük değil, ülkeyi kurtararak dünyayı değiştirme derdinde bir hareketin izlerini taşır. Toplumun politizasyonuyla birlikte ve belki bu politizasyonun yaratıcısı olarak biçimlenecek bir öğrenci hareketi –eğer sosyalist ideallerin geçerli olduğunu varsayıyorsak– henüz doğuş aşamasında dahi değildir. Ancak dünya siyaset sahnesinde, işçiler (1848-1917), halklar (1933-1960), öğrenciler (1968-1980) nasıl varolup, dünyayı sarstıysa; dünya üzerinde birbiriyle ortaklaşacak, dünyanın sorunlarını bugün içinden okuyup, kendi iddiasını yeniden düşünmeye başlayacak ve bir mirasın tekrarcısı olmak yerine, bir gerçeğin yaratıcısı olabilme azmini kendisinde görerek sosyalist ideallerin taşıyıcıları olacak başka aktörlerin ortaya çıkacağından şüphe etmemek gerekir. ❐

*Fikir Kulüpleri Federasyonu (1965-1969)**

KEREM ÜNÜVAR

Öğrenci hareketlerinin Türkiye'de masum olarak telakki edildiği bir dönemin ürünü olan Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) 16 Aralık 1965'te kuruldu. Devrimciliğin Kemalist ve sosyalist olduğu düşünülen bir bileşim olarak kabul edildiği bir dönemde öğrenci hareketinin merkezi, taşıyıcısı ve siyasî alana nüfuz ettiricisi FKF idi. Ankara Üniversitesi SBF Sosyalist Fikir Kulübü ile başlayan daha sonra Ankara, İstanbul, İzmir, Doğu ve güneydoğu Anadolu'ya yayılan örgüt TİP'i destekleyen, genellikle TİP politikalarına yakın duran öğrencilerin TİP'in yarattığı heyecana eklemlenerek legal düzeyde sürdürdükleri önemli bir örgütlenme deneyimidir. Kendi lokallerini kurabilen, sosyal aktiviteleri pekiştiren, o zamana kadar gündelik hayatta pek yan yana duramayan kızlı erkekli grupların bir araya gelmesini de sağlayan, kendi gelir kaynaklarını yaratabilmiş bir öğrenci örgütüdür. Ancak ne zaman sosyalist hareket içerisinde silahlı bir mücadeleyi, zinde kuvvetlerin desteğinde "hakiki" devrimi yapmak ihtiyacı bir talep olarak yükselmeye başladığında, bu talebin sahiplerinin yanında fazlaca çocuksu, legaliteye takılmış, parti çizgisinden ayrılmayan, dolayısıyla "hakikiliği" sakıt bir örgüt olarak adeta suçlanmış, bir zamanlar kendi üyesi olanlar tarafından dağılmanın eşiğine getirilirken bu sefer Dev-Genç'e dönüşerek, 1980'e kadar yükselen bir rüşt ispatı döneminin asli taşıyıcılarından olmuştur.

(*) Yazıda verilen tarihler ve isimler Turhan Feyizoğlu, *FKF Demokrasi Mücadelesinde Sosyalist Bir Öğrenci Hareketi*, Ozan Yayıncılık 2004'ten derlenmiştir. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Ali Yıldırım, *Belgelerle FKF-Dev-Genç*, cilt 1, Yurt Kitap-Yayın, 1988; Gün Zileli, *Yarılma (1954-1972)*, İletişim Yayınları, 2002; Gün Zileli, *Havariler (1972-1983)*, İletişim Yayınları, 2003; *Sosyalizm Ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 6. ve 7. ciltler, İletişim Yayınları, 1987; Mehmet Ali Aybar, *TİP Tarihi*, c. 3, BDS Yayınları, 1992; Sadun Aren, *TİP Olayı*, Cem Yayınevi, 1993; Artun Ünsal, *Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi 1961-1971*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002. Oral Çalışlar, *68' Başkaldırının Yedi Rengi*, Milliyet Yayınları, 1990.

TARİHÇE

"Çok partili hayatın tehlikeli tavizlerine karşıt devrimlerin korunmasında sorumluluğu en başta gençlik, basın ve Cumhuriyet Halk Partisi bölüştüler. (...) Çok partili hayata geçildikten sonra, aydın gençlik ve bağımsız basın, CHP'yi bugünkü kadar topluca desteklemedikleri yıllarda bile, devrimlerin sorumluluğunu CHP ile bölüşmüş, CHPnin en değerli eserine CHP kadar sahip çıkmış, CHP ile, belki farkına varmadan gaye beraberliği yapmışlardır. (...) İktidardaki parti irtica ile işbirliğini yer yer devam ettirse bile, gençlik, basın ve CHP sorumluluklarına bağlı kaldıkça, bu memlekette irtica cephesi her gün biraz daha gerileyip zayıflamaya mahkûmdur. 19 Mayıs, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya, Türk milletininse yeni bir hayata ayak bastıkları günün yıldönümüdür. Bugünün gençliği o yeni hayatın yetiştirdiği kuşaktır. (...) Gençliğin, şimdi Cumhuriyet Halk Partisi'ni, bu hayat mücadelesinde kendisini destekleyen en güvenilir siyasî kuvvet olarak tanınması, 39 yıl önce

Anadolu'ya ayak basan Mustafa Kemal'in partisini yeniden gençleştirmiştir" (*Ulus*, 19 Mayıs 1958).

1957'de milletvekili ve CHP 14. Kurultayı'nda parti meclisine seçilen Bülent Ecevit "Devrimci Gençlik, Gençleşen Parti" başlıklı yazısında gençliğe biçilen rolü böyle anlatıyordu. DP'nin "karşı-devrimci" çizgisine karşı güçlü bir barikat özelliği ile taltif edilen gençlik, 1954'e kadar seçkinlerin idaresindeki bir parti görüntüsünü değiştirmek üzere o tarihten itibaren aynı zamanda CHP'yi de gençleştirici bir misyon ile kazanılmaya çalışılıyordu. 1954'ten itibaren gerek DP gerek CHP tarafından özellikle üniversiteli gençler üzerinde yaratılan bu saflaşma (düzenin kurucusu ve kollayıcısı CHP'nin genç üyelerine karşı DP'lilerin daha düşük seviyede izlemek zorunda olduğu "sesini duyurma" halini hesaba katarak) 1960'larda karşımıza çıkacak mobilizasyonun öncelleridir. FKF'nin devraldığı miras bu nedenle 14 Kasım 1952'de kurulan Ankara Üniversitesi Hukuk Mensupları Fikir Kulübü ile başlar. "Politikadan ve her türlü ideolojik propagandadan uzak olarak" faaliyet göstereceğini 17 Kasım'daki bildiriyle açıklayan kulübün yönetiminde Altan Öymen, Hüsamettin Cindoruk, Nahit Özkutlu, Adnan Güriz, Suna Tezcanel, Yüksel Sungur, Tekin Bürzumar, Gülsen Daldal ile Necmi Abadan bulunmaktadır. Kulübün faaliyetleri arasında Coşkun Üçok, Çetin Altan, Behçet Kemal Çağlar'ın katıldığı konuşmalar düzenlemek, konferanslar tertip etmek vardır.

1956'da kurulan SBF Fikir Kulübü ise daha çok *Forum* dergisine yakın bulunan öğrenciler tarafından ihdas edildi. Bu dönem kurulan üçüncü kulüp 1956 içerisinde faaliyete geçen İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Fikir Kulübü'dür. Bu dönem kulüplerde "CHP'ye eğilim duyan DP'ye muhalif hocaların katkısıyla bir kısım sol, bir kısım liberal-özgürlükçü öğrenciler" görev almaktaydı. 27 Mayıs darbesine giden yolda katılımcılarını gençlerin oluşturduğu mitingler, nümayişler, DP iktidarının "gericiliğe verdiği primler"e karşı devrimi koruma vazifesiyle sokağa yeniden çıkılan bir dönem oluşturur. (Daha önceki "görevlendirmeler"in içinde Tan Matbaası Olayı'nı saymak gerekir.) Buradaki siyasal mobilizasyon henüz ve sadece CHP'nin güdümündeki bir "devrimcilik" şiarının yükselmesine izin vermektedir. 10 Haziran 1959'da AÜ Hukuk, Siyasal Bilgiler, Fen ve Ziraat Fakülteleri ile Gazi Eğitim Enstitüsü öğrenci dernekleri başkanlarının yayımladıkları ortak bildiride denildiği gibi "Türk gençliği komünizmi ve irticayı bulduğu yerde ezmeğe azimli ve kararlıdır. Millî bünyemize mal edilmiş devrimlere dil uzatmış birkaç kendini bilmezin menfur hareketleri, gençliğe atfedilemez. Gençlik, bu gibi bedbahtları potasında eritmeğe yetkili ve yeterlidir." Dibacesi bununla yoğrulmuş bir devrimciliğin 1962 sonrasında TİP'te nasıl yeniden biçimlendirildiği, fikir kulüplerinin aldığı şekli anlamak açısından önemlidir.

1960 darbesinin ardından, ordunun "ilerici" rolünü ululayan bir havanın oluşması, "ordu gençlik elele" sloganının bir süre yerleşikleşmesi gençliğin nispeten CHP'nin civarında kalmasını mümkün kılmıştır. Ancak Türkiye İşçi Partisi'nin 1961'de kurulması ve ardından Mehmet Ali Aybar'ın parti başkanlığına gelmesi CHP'yi ürküten bir şekilde gençliğin TİP'e kaymasını da beraberinde getirmiştir. 1960'ta Cemal Gürsel'in etrafını çeviren, "İhtilalin Cemal Agası'nı" sevgiyle karşılayan gençler, 1962'de Anayasa'nın 141. ve 142. maddelerini protesto ederken, fikir kulübü üyesi Turhan Feyzioğlu'na gösterdikleri tepkiyle ona kulüp üyeliğini hatırlatırken, yavaş yavaş CHP'nin temsil ettiği rolün yetersizliğine de ikna olmaya başlamışlardı. 1952'de kurulan fikir kulüpleri 1960 ertesinde hızla sosyalist fikirlerin etkisi altına girerken ve özellikle Ankara SBF'deki kulübün Sosyalist Fikir Kulübü'ne dönüşmesi ve

"Ha deyip sırtımızı halklara dayamışız / Halklar en önde diye girmişiz bu halaya./ Bugünü kuran bilek, yarına atan nabız/ Kavga özgürlük için yığınlar için kavga. / Önümüzden kaçışan köleliktir, zulümdür / Gürleyip kan kataız tarihin akışına. / Dostların omuz verin neredeyse sabah olur / Kavga özgürlük için..." (FKF Marşı)

KURULTAYIMIZI YAPTIK

TOPLUMCU EYLEMDEKİ STRATEJİMİZ SAPTANDI:

« — Öteki adı büyük gençlik örgütleri güdümlü kurulmuşlardır. Biz bu işi kendimiz başardık..:.

— Bütün davranışlarımıza ciddiyet ve bilimsellik egemen olacaktır... »

Ankara ve İstanbul'daki diğer fakülte ve yüksekokullarda hegemonik bir yönlendirici haline gelmesi Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun kuruluşunu hızlandırmıştır. Bu süre içinde TİP'in yanı sıra, Doğan Avcıoğlu yönetimindeki *Yön* de sosyalist fikirlerin canlanmasında etkili bir kamusal araç haline gelmişti.

TÜRKİYE'NİN YÖNÜ

1962'de kurulan ve o sırada üniversitelerde etkili akademisyenlerden oluşan Sosyalist Kültür Derneği aynı zamanda *Yön*'ü çıkartacak kadroyu da bünyesinde barındırıyordu. *Yön* çıkış bildirgesi, "Türk halkının, çok çetin iktisadi siyasî ve sosyal meseleler ortasında, kendisini bütün özlemlerine kavuşturacak bir yön aramakta olduğu (...) günlerde" gidilecek 'yön'ü belirlemek üzere yayın hayatına atıldığını ifade ederek başlar. Soğuk Savaş ertesinde ortaya çıkan uluslararası denge, DP iktidarının 1945'ten itibaren Kemalist devrimlere karşı hazırlanmış bir karşıdevrim olarak nitelenmesi, ülkenin hızla ve Atatürk'ün işaret ettiği seviyede bir kalkınmaya ihtiyacı olduğu fikri *Yön*'ü çıkaranları, sürekli yazarlarını derinden ilgilendirmektedir. Azgelişmişlik bilinci, resmî ideolojinin belirleyiciliği, kalkınmanın neredeyse tek ve millî hedef olarak algılanması *Yön*'cülere Kemalizm, milliyetçilik, sosyalizm ve üçüncü dünyacılık arasında ferah feza "proje" üretmek konusunda oldukça elverişli bir zemin hazırlamaktadır. 1960 anayasasının "sosyalizme açık olduğu" fikri sık işlenen konulardan birisi haline gelmiştir. Asrîliği yakalamak gayesinin vücut bulmuş hali olan Kemalizm, hızla ve sosyal adaleti sağlamak bakımından sosyalizm ile her hal olabilir yaklaşımı dergiyi çıkaranların ortak fikriyatını oluşturmaktadır. Bu düşünsel rahatlık ister istemez iktidar sorununu *Yön*'cülerin karşısına getirir koyar. Cevap oldukça basittir: Madem ki 20. yüzyılın o döneminde Kemalizm ile sosyalizm hemhal olmak gerekir, o halde Kemalist söylemin kurduğu ilericilik-gericilik, devrim ve devrimin niteliği gibi meseleler sosyalist bir bakışla kavranabilir.

Bu durumda sosyalist tarihsel bakış açısının gerektirdiği şemayı izlemek şarttır. Devrim denen *şey*, modern anlamıyla burjuvazinin feodaliteyi tasfiye etmesi, millî demokratik rejimi kurması ve bu kurulan millî demokratik rejimin işçi sınıfı marifetiyle sosyalist bir sisteme çevrilmesi değil midir? Türkiye'de feodalite tasfiye edilebilmiş midir? Hayır, edilememiştir zira Mustafa Kemal'ın başlamaya hazırlandığı millî demokratik devrim, emperyalizm beslemesi burjuvazi tarafından sekteye uğratılmış ve bundan dolayı feodal kalıntılar yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Öyleyse Türkiye devriminin yolu anti-emperyalist ve anti-feodal bir millî demokratik devrimden geçmek zorundadır. Bu aynı zamanda Mustafa Kemal'in işaret ettiği tam bağımsızlığın anti-emperyalist mücadele ile sağlanması hem de yine Mustafa Kemal'in dediği gibi muasır medeniyet seviyesine ulaşmakta engel teşkil eden feodal, dolayısıyla gerici unsurların anti-feodal bir devrimle tasfiyesi demekti. Böylelikle 27 Mayıs darbesinin yolunu açtığı ve '61 Anayasası'nın imkân verdiği şekilde daha ilerici, kalkınmış, laik bir Türkiye kurmak mümkün olabilirdi. Bunu yapmak için elbette birlikte hareket edilmesi gereken bir cephe kurmak gerekiyordu. Cepheyi oluşturacak koalisyon küçük burjuvazinin ilerici ve radikal unsurlarından, burjuvazinin millî kesimlerinden, ilerici aydınlardan, 'devrimci' gençlerden ve 'zinde kuvvetlerden' mürekkep olacaktı. Nihayetinde sayılan unsurlar Kemalizmin projesini anlamış, millî olan ve aydınlanmaya inananlardan bir araya getirilecekti.

Öğrenci gençliği hızla CHP'den uzaklaştırırken TİP'e yaklaştıran süreç, *Yön* sayfalarında cereyan eden bu tartışmaların etkisinde gelişti. 1962'de ilk defa atamayla kurulan TİP Gençlik Kolları, FKF bünyesinde çeşitli görevler üstlenen öğrencilerden teşekkül etmişti. Diğer bir söyleyişle, TİP üyesi olan öğrenciler FKF içinde de etkin görevlerde bulunuyorlardı.

TİP GENÇLİĞİ

1962 yılında TİP'in oluşturduğu halet-i ruhiye'nin öğrenci gençliği sarması, kaçınılmazdı. Parti tüzüğüne ancak 4. Büyük Kongre'de girmesine rağmen, 1962 yılında öğrenci gençlerin kendi talepleriyle TİP Gençlik Kolları kuruldu. Orhan Kemal'in aracı olduğu, TİP Gençlik Kolları Genel Başkanlığı'na Ali Yaşar'ın, sekreterliğe Ali Babaoğlu'nun, İstanbul İl Gençlik Örgütü Başkanlığı'na Nurer Uğurlu'nun, genel sekreterliğe Nurkalp Devrim'in getirildiği ilk dönem yaklaşık 1,5 yıl sürer. Bu süre içerisinde partinin merkezi özellikle kongrelerde gençlik kolları yöneticilerine delegelik konusunda çekimser davranınca, partinin gençlik kolları içinde ister istemez bir huzursuzluk başlar. Ancak yine de partinin yarattığı heyecan şimdilik bunu dizginleyecek düzeydedir. Ancak genel merkez yavaş yavaş parti gençlik kollarının parti içerisinde iki başlılık yaratacağını da hesaba katarak, gençlik kollarını muhafaza ederken kendi hegemonyasını FKF üzerinden kurmayı, paylaşılamayan gençlik hareketinin imkânlarını buradan yakalamayı tercih eden bir yaklaşım içerisine girecektir. TİP İstanbul Gençlik Kolu Başkanlığı ile TİP Gençlik Kolu Başkanlığı yapanlar arasında Nurer Uğurlu (1962), Turgut Kazan (1963), Altay Direk (1965), Nejat Şen (1965) bulunmaktadır. 1966'da TİP İstanbul Gençlik Kolu Başkanı Bora Gözen, sekreteri Veysi Sarısözen'dir. Ankara'da kurulan TİP Ankara Gençlik Kolu'nun ilk başkanı Ahmet Erün, daha sonraki başkan Ümit Hassan ve sekreter Necmiye Alpay'dır. 1965'teki TİP Gençlik Kolu Başkanı Atilla Sarp'tır. Bu arada fikir kulüpleri arasında koordinasyonu sağlamak ve gücünü yansıtmak amacıyla federasyonun kurulması fikri Hüseyin Ergün tarafından dillendirilmiş ve bununla ilgili çalışmalar yapılmıştır. 12 Kasım 1965'te SBF kantininde Hüseyin Ergün, İsmet Özel, Kudret Ulutürk, Atilla Arsoy, Cem Eroğul, Ömür Sezgin, Erol Temelkuran,

Mevlüt Yılmaz, Ataol Behramoğlu, Ali Orhan Yücealp, Talip Özay, Rıfat Murat, Erol Barutçugil, Şirin Yazıcıoğlu, Dudu Körücekli, Asaf Köksal, Zülküf Şahin, Mümtaz Kotan, Taylan Türker, Halis Aydın, Ünal Çelenk, Aysel Baytan, Yusuf Küpeli, Yurdakul Alpay, Ümit Hassan, Erdal Türkkan, Ahmet Ali Arlı'nın katıldıkları bir toplantı düzenlenir ve çeşitli fakültelerin fikir kulüplerine bağlı üyelerden federasyonun kurucuları belirlenir. 16 Aralık 1965 perşembe günü FKF resmen kurulur.

1966'da TİP Gençlik Kolları ve FKF yöneticileri arasında genel sekreter Nihat Sargın'ın girişimiyle bir toplantı düzenlenir. Toplantıda gençlik kolları ve FKF arasından hangisine daha çok ağırlık verilmesi konusunda bir karar verilmek istenmektedir. O sırada TİP Gençlik Kolları Başkanı olan Atilla Sarp, gençlik kollarının daha ağırlıklı olmasına yönelik bir konuşma yapar. Ancak Cem Eroğul yaptığı konuşmada "İsmi gençlik kolu ama fiili olarak bütün çalışanlarını üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Üniversite gençliğini partiye gençlik kolu ile bağlamaktansa fikir kulüpleri ile partiye kanalize etmek daha iyi bir çözümdür. Çünkü herkes parti gençlik kolu üyesi olmayabilir ama fikir kulübü üyesi olabilir. Bunun partiye daha çok yararı olur" der. TİP MYK bu toplantıda konuşulanları ele alır ve partinin gençlik bürosunun kurulması ve bundan Sadun Aren'in sorumlu olması yönünde bir karara varır. Cem Eroğul bir dönem gençlik bürosunun başında bulunur.

FKF YÖNETİMLERİ

Hüseyin Ergün'ün ilk dönem başkanlığı üniversiteyi bitirip askere gitmesi nedeniyle Kudret Ulutürk'e devredilir. FKF Birinci Kurultay'ı 22 Ocak 1967 günü başlar. Federasyonun faaliyetlerinin değerlendirildiği kurultay sonucunda İzzet Polat Ararat genel başkan, Ahmet Ali Arlı genel yazman, Asaf Köksal genel sayman olur. Bu arada Çalışanlar Partisi kurulması yönünde emek harcayan *Yön* çevresi, bunda başarılı olamayınca TİP içindeki tartışmalara "el atar" (1966). Bu aynı zamanda TİP ve *Yön* arasındaki zımni uzlaşmanın bozulmaya başladığının da göstergesidir. TİP hem FKF içinde hem de gençlik kolları münasebetiyle kendi içindeki tartışmalara rağmen özellikle öğrenci gençliğin ilgisini kendi üzerinde toplayabilmiş, siyasal mobilizasyon konusunda CHP'yi gerilerde bırakmış, bir anlamda "sokağın hareketine" eklemlenebilmişti. Ancak TİP içerisinde FKF'de ortaya çıkmaya başlayan "bir an önce devrim" perspektifini destekleyecek bir eğilim yoktur. Parti ağırlıklı olarak demokrasi içerisinde ve anayasal hakları kullanmaya dönük bir perspektif üzerinde hareket etmektedir. Oysa "sokak" için bu "legalizmin" hız kesen yüzüdür. FKF ve TİP içinde de ipler gerilmekte, TİP federasyon üzerinde kurduğu hegemonyayı adeta baskıya dönüştürmektedir. Bu koşullar içerisinde FKF'nin 2. Kurultay'ına gelinir. Artık yalnızca Ankara'da örgütlü olmayan FKF, İstanbul, İzmir ve Erzurum'da da örgütlüdür. Bu sıralarda Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde asistan olan Doğu Perinçek, TİP genel merkezini kurultayda kendi adaylığını desteklemek yönünde ikna edebilmiş, MDD tezlerine karşı kendisinin partiye bağlılığına Sadun Aren'i inandırmıştı. FKF'nin 2. Kurultay'ı 23-24 Mart 1968'de yapıldı ve Doğu Perinçek ve arkadaşları yönetime geldi. Doğu Perinçek 1967'den itibaren FKF ile ilgili sıkıntılarını olduğunu, amaçlarının "FKF yönetimini ele geçirmek, halkçı, demokratik güçlerle ittifak yapmak, cepheci bir tavır almak ve FKF'yi eylemci hale getirmek olduğunu" söyleyecektir yıllar sonra (Feyizoğlu, 144). Perinçek yönetimindeki MYK'da Ömer Özerturgut, Adnan Altıparmak, Gün Zileli, Ruhi Koç, Gülhan Germiyan, Ahmet Kazan, Ekrem Öztürker ve Yavuz Tarakçıoğlu yer alır. FKF İstanbul Sekreterliği ise, Veysi Sarısözen

(başkan), Işıtan Gündüz (sayman), Osman Saffet Arolat, Ayşın Erem, Nabi Yağcı ve Enver Nalbantoğlu'ndan oluşur. Kurultayda sona yaklaşılırken MDD'ci Atilla Sarp'a karşı TİP tarafından desteklenen Doğu Perinçek yaptığı konuşmada rengini belli etmiş, Mihri Belli'ye yakın duran bir konuşma yapmış ancak TİP'in o noktadan sonra müdahale şansı kalmamıştır.

Perinçek'i başkanlığından eden ilk icraatı, Dev-Güç'e katılmak olur. Onun "cepheci bir tavır almak" düşüncesine uyan bu davranışı, TİP'in tasvip edemeyeceği bir çizgiye denk düşüyordu. Türkiye Devrimciler Güç Birliği toplantısı 30 Mart 1968'de 27 Mayıs Millî Devrim Derneği'nde gerçekleşir. Toplantıya ve birliğe katılan kişi ve kurumlar arasında şunlar vardır: 27 Mayıs Millî Devrim Derneği Başkanı Tabii Senatör Mücip Ataklı, Türkiye Öğretmenler Derneği Millî Federasyonu Başkanı Prof. Bahri Savcı, TMTF Genel Başkanı Sencer Güneşsoy, DİSK adına Uğur Cankoçak, TMGT adına Nusret Selen, TÖS adına Ahmet Cenan, FKF Başkanı Doğu Perinçek ve çeşitli üniversite öğrenci kulüplerinin temsilcileri. Ancak DİSK, SBF Öğrenci Derneği ve Sinan Cemgil tarafından temsil olunan ODTÜ SFK kısa bir zaman sonra Dev-Güç'ten ayrılırlar. Dev-Güç içinde yer alan kişilerin ve derneklerin, sosyalist değil "millici" oldukları aşikârdır. FKF içinde Perinçek ve ekibinin bu girişimi hoş karşılanmaz ve yönetimi devirmek üzere hareket geçilir. Yönetime muhalif yönetim kurulu üyelerinin çağrısıyla 7 Temmuz 1968'de yapılan olağanüstü kurultayla Doğu Perinçek düşürülür. Yerine Zülkü Şahin yönetiminde yeni bir yönetim oluşturulur. FKF, Dev-Güç'ten ayrılır. FKF'yi takip eden İTÜ ve İÜ'den öğrenci dernekleri de Dev-Güç yürüyüşlerinden çekilmeye başlarlar.

Yön grubu ile TİP arasında, TİP'in kuruluşundan itibaren zımnen kabul edilen bir işbirliği söz konusudur. *Yön* haftalık periyoduyla sosyalizm tartışmasını popülerleştiriyor, Türkiye'nin kalkınması için gerekli ve geçerli yolu tarif ediyor, sosyalist ya da kapitalist bir kalkınmaya karşı geliştirilmesi gereken kalkınmanın millî olması gerektiğinin altını ısrarla çiziyordu. TİP ise siyasal alanda meşrulaşmış bir sosyalist parti olarak, sol kamuoyunun temsiliyetini üstlenmiş oluyordu. TİP içinde de sendikacılar, işçiler, gençler, aydınlar ve eski TKP'liler siyasal hareketliliğin taşıyıcısı idiler. 1965'ten sonra yukarıda sayılan tespitlere başkaları da eklenmeye başladı. Türkiye'nin kalkınmasını önüne koyan ve gerekirse bunu aydın bir zümrenin diktatörlüğü halinde tesis etmeyi düşünenlerin kendi stratejilerine ad koymaları gerekti. İlkin Doğan Avcıoğlu'nun "Bir Sosyalist Stratejinin Esasları" başlığıyla kaleme aldığı ve daha sonra E. Tüfekçi imzasıyla Mihri Belli tarafından yazılan "Sosyalist Devrim'de Kim Kimle Beraber?" yazıları tartışılan stratejinin adının belirlenmesini sağladı: Millî Demokratik Devrim. (Bu ismi taşıyan metin daha sonra *Türk Solu* dergisinin 53. sayısında ek olarak basıldı.) Millî demokratik devrimin bu Kemalist okumasına aynı zamanda sosyalistçe bir soru da eşlik etmek durumundaydı: Devrimin öznesi kim olacak? Yine aynı mantık silsilesi işlemeye başlıyordu: Türkiye'de millî demokratik devrimin asıl öznesi elbette proletarya olacaktı *ama* objektif koşullar ve ne yazık ki Osmanlı'dan bu yana emperyalizme bağımlı gelişen kapitalist sistem bilinçli bir proletaryanın ortaya çıkmasını engellemişti. O zaman somut koşulların somut analizi şunu gerektirirdi ki, işçi sınıfının *ideolojik* önderliğinde ve ancak zinde kuvvetler ve ilerici küçük burjuvazinin *fiili* önderliğinde bir millî demokratik devrim gerçekleşmek zorundaydı. Küçük burjuvazinin dinamik kesimleriyle, zinde kuvvetlerin ittifakına dayanan *fiili* önderlik, gençlik hareketini dinamik ve yan bir unsur, adeta devrimin taşıyıcısı olarak nitelendirirken, zinde kuvvetler yani ordu da devrimin asıl yapıcısı haline geldi. Türkiye'de sos-

Ertuğrul Kürkçü, Dev-Genç ve öncesindeki öğrenci hareketini şöyle tanımlayacaktı: "Öğrencilerin protestosu henüz sınıf ve zümre çıkarlarıyla bölünmemişti, hepimiz kardeş gibiydik, resmi muhalefetten dolaylı ya da dolaysız onay görüyorduk."

yalistlerin orduyla kurduğu ve aslında eşyanın tabiatına aykırı olan tuhaf ilgi böyle bir düşünsel ortamın ürünü oldu. Bu yaklaşım *Yön* sayfalarında Doğan Avcıoğlu, E. Tüfekçi müstearıyla Mihri Belli tarafından işlendi. Doğan Avcıoğlu'nun bu konudaki yaklaşımı Kemalist projenin radikalleştirilmesi, yarım kalan devrimin tamamlanması ve bu sayede bağımsız, kalkınan, devrimci Kemalist bir ülkenin ordudaki ilerici subayların darbesiyle kurulması etrafında dönüyordu. Nasır tarafından 1952'de gerçekleştirilen Mısır'daki darbe ve Mısır'ın o dönemden itibaren izlemeye başladığı 'üçüncü yol' ile üçüncü dünyadaki ulusal kurtuluş hareketleri, Avcıoğlu ile beraber diğer pek çok *Yön*cüyü de bu açıdan hem ilgilendiriyor hem de etkiliyordu. Mihri Belli'nin temsil ettiğini söyleyebileceğimiz grup ise ordunun "geri bıraktırılmış" ülkelerde ilerici bir rolü olduğunu kabul ediyor, Stalinist bir mekanik tarih anlayışının gerektirdiği çizgisel şemayı izleyerek "millî demokratik devrimin" orduyu yanına alarak gerçekleştirilebileceğini işliyordu. *Yön* içindeki aydınları iki gruba ayırırsak Kemalizmin temel olduğu bir askerî devrim ve ilerici bir diktatörlüğü destekleyen CHP kökenli aydınlarla; TKP'den yadigâr, siyasî durum analizini Marksist belagatle süsleyebilen, strateji ve taktik konusunda birinci gruptakilerden daha etkin ve gençlik hareketiyle teması kurabilmiş sosyalistler olarak tarif edebiliriz. 1965-1969 (1967'ye kadar *Yön* ve 1967'den itibaren *Devrim* ve *Türk Solu*) döneminde *Yön* ve TİP arasında gelişen tartışma da bu iki grup arasındaki ayrımı, onları bir arada tutacak şekilde beslemiştir.

Yön ve TİP arasındaki farz edilen işbirliği, TİP'in 1966'daki Malatya Kongresi ve 1969'daki genel seçim süreciyle bir ayrışmaya dönüştü. Ufak ufak daha önceden başlamış olan "millî demokratik devrim mi sosyalist devrim mi" tartışması, parti açısından Mehmet Ali Aybar ve partinin bilim kurulu üyelerinin geliştirdikleri tartışmayla "sosyalist devrim" lehine sonuçlanmıştı. Bu tartışma ister istemez TİP'in ordu ile birlikte yapılması düşünülen darbede rol almayacağını deklare etmesi de-

mekti. Elbette TİP'in bu tavrı karşı tarafta önce bir şaşkınlık ardından saldırının fitili oldu. "Aybar-Aren-Boran oportünizmine" karşı millî güçleri bir arada tutacak, devrim saflarını sıklaştıracak bir atak sol siyaset dünyasını tamamen kontrolü altına almaya başladı. Bu arada '68 hareketinin etkileri Türkiye'deki üniversitelerde de kendisini göstermiş, Batı '68'inden farklı olarak anti-emperyalizmin asıl belirleyen olduğu bir 'üçüncü dünya' 68'i sahnedeki yerini almıştı. Üniversite gençliğinin politizasyon derecesi ve acil olarak siyasete müdahil olma arzusu, sol siyaset dünyasında "hangi şekilde devrim" dendiğinde "elbette, millî demokratik devrim" cevabının alınacağı bir noktaya gelmişti.

FKF'nin 3. Olağan Genel Kurultayı yaklaşırken, "sadece SBF Sosyalist Fikir Kulübü ile Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Fikir Kulübü sosyalist devrimcilerin yönetimindedir. Ankara'daki diğer fikir kulüpleri ya MDD'cilerin ya da MDD'cilere sempati duyanların elindedir." İstanbul'da bu çekişme daha sert yaşanırken, "Erzurum, Trabzon ve İzmir sekreterliklerinde daha yumuşak bir tartışma ortamı ve saflaşma vardı." FKF'nin 3. Genel Kurultayı, 4 Ocak 1969'da toplandığında durum böyledir. 12 Ocak 1969'da kurultay bittiğinde Hasan Yusuf Küpeli FKF Genel Başkanı, Hüseyin Ergün GYK üyesi seçilir. MYK içerisinde Tunç Çetin, Münir Ramazan Aktolga, Çağatay Anadol, Tuncer Eşsizhan, Ruhi Koç, Mustafa Ulusoy ve Süleyman Coşkun yer alırken, İstanbul sekreterliğine Sıtkı Coşkun seçilir. Yusuf Küpeli yönetimindeki FKF, MDD tezlerine iyice bağlanmış bir hale gelir ve TİP'e yakın oldukları düşünülen örgütler ve kişiler tasfiye edilir. Zaman zaman sopalı, yumruklu tartışmalarla devam eden süreç TİP'li kadroların 9-10 Ekim 1969'da Ankara'da yapılan olağanüstü kurultayda ayrılmalarıyla noktalanır. Bu kurultay sonunda FKF'nin ismi Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (TDGF/Dev-Genç) olarak değiştirilir ve başkanlığına Atilla Sarp getirilir. Bu aynı zamanda grupların artık "Türkiye devriminin yolu" konusunda ayrışacakları, silahlı eylemlerin başlayacağı bir dönemin de açılmasıdır. DP iktidarına karşı CHP'ye yakın duran üniversite öğrencileri tarafından kurulan, 27 Mayıs'ı coşkuyla karşılayan, hızla TİP'e yönelen üniversite gençliği, kendi kurduğu FKF'yi de aşmak zorunda kalmıştır. FKF, ya geldiği noktada gerçek bir siyasal aktöre dönüşüp partileşecekti ya da dağılacaktı. Dev-Genç bu durumda alttan alta örülmeye başlamış devrimci bir partinin nüvelerini haizdi. Bu parti Dev-Genç'in 1970 kongresinde varlığını ilan edecek güce kavuşacaktı.

SONUÇ

FKF üniversiteli gençlik hareketinin çıraklık dönemi örgütüdür. Güdümlü bir gençlik hareketinin kendi sınırlarını görmesi ve bunu aşmak için nasıl davrandığının da bir göstergesidir. Ne CHP Gençlik Kolları'nın ne de TİP'in gençlik hareketini kontrol edebileceği bir dönemin ürünüdür. Ancak şunu da kabul etmek gerekir ki, FKF Türkiye sosyalist hareketinin çok parçalı halinin ilk yoğrulduğu teknedir. 27 Mayıs darbesinin özellikle anayasa konusunda birtakım imkânlar açması, toplumsal hayatın hareketliliğini tetiklerken, bu tür toplumun kendi rüştünü eline alma arzusunu açıkça ortaya koyduğu dönemlerde görülen özellikleri tekrarlar mahiyette sosyo-kültürel hayatın da zenginleşmesini sağlar. Bu tiyatrodan sinemaya, şiirden romana kültürel hayatın uzuvlarını canlı kılarken, bu iklimin neşesi ile kendi yapabileceklerinin ufkunu daha ötelerde çizen bir politik angajmanı da beraberinde getirir. Bunu tersten söylemek de doğrudur. Politik hareketlilik kültürel üretimin zenginliğini besler ve dönüştürür. FKF kendi bağrında yeşeren, kendisine olduğu kadar etrafına da etkide bulunan bir canlılığın ilk somut ifadesidir. Ne klasik komünist parti gençlik örgütü

gibidir ne de sadece üniversite ile sınırlanmış bir öğrenci ilgisinin sönük, soluk kulübü. Bir yandan üniversitenin "elit ve aydın" yapması beklenen öğrencileri gelecekte onlara biçilmiş rollerden feragat etmeye zorlarken –ki bu gönüllü bir fedakârlıktır– diğer yandan devrimi de onların yapabileceğine olan inancı ve azmi pekiştirir. FKF deneyimi kendi üyelerini, madem onlar ülkenin geleceğindeki doktorlar, avukatlar, öğretmenler, bürokratlar kısaca "yapıcı"lar olacaklardır noktasından, niye kendilerinin hazırlayacağı bir geleceğin mimarları, "tam bağımsız ve gerçekten demokratik" (bunu sosyalist diye okumak gerekir) Türkiye'nin "yaratıcı"ları olmasınlar noktasına yöneltir. FKF'nin kendi tarihindeki CHP'den ve 27 Mayıs'tan kaynaklanan "cumhuriyete sahip çıkma" hedefi, cumhuriyeti cumhur için sosyalist bir şekle sokmanın nedeni oluverir. Üstelik bu defa cumhuriyet sokağından kültürüne her gün yeniden, devrimci bir kararlılık ve bağımsızlık hedefiyle "dönüştürülecek"tir. Mahir Çayan'dan Deniz Gezmiş'e, İbrahim Kaypakkaya'dan Sinan Cemgil'e 1970'ler boyunca etkili olan, solun rüşt ispatında rol alan aktörler FKF üyeliğinde bulunmuşlar, kurultaylarda, seçimlerde taraf olmuşlardır. Bu süreç aynı zamanda hareket içinde yer almış bireylerin kendilerini oluşturmalarının, kendi sorunlarına müdahil olmalarının da tarihidir. ❐

Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (1970-1971)

KEREM ÜNÜVAR

FKF, kendisine 1969 sonlarındaki kongresiyle son verdi. Son kongrede yönetime gelen öğrenciler federasyonun adını Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu'na (Dev-Genç) çevirerek yeni bir dönemin hem siyasal hayatın kendisi hem de öğrenci gençlik hareketi için açıldığını ilan etmiş oldular. Zira bir süredir başlamış bulunan silahlı mücadelenin kentlerde mi, kırlardan kentlere doğru mu olacağı noktasındaki tartışmalar her biri kendi yoluna ayrılan hareketler için de cevaplanmış oluyor, THKO'nun varlığına karşı bir yandan parti gibi yapılanırken diğer yandan savaşçı cephe taktiklerini de geliştiren THKP-C, adı konmamış bir çıkış yapıyordu. Dev-Genç'e 1980 sonrasında dahi pırıltısını, enerjisini ve çekiciliğini veren de yerleşik tüm yapıları bir kenara itip, kendi yolunu çizen böyle bir geleneğe dayanıyor olmasıdır.

DEV-GENÇ: İDEOLOJİ VE POLİTİKA

Dev-Genç 1970 başlarında TİP ya da Mihri Belli önderliğinde kurulacak yeni bir proletaryanın öncü partisi fikrine karşı, öğrenci kitlesinin devrimci kalkışmasını gerçekleştirmek üzere yarattığı ilk siyasal örgüttür. FKF daha çok kendi sorunlarına, TİP'e duyulan güvene, kendi tarihinin sınırlarına çakılı bir öğrenci örgütü iken ve bu nedenle herhangi bir fraksiyonel farkı belli etmeden üyelerini bir arada tutabilirken, kendi tarihinin sonunda bunlarla hayatta kalmasının mümkün olmadığı da ortaya çıkmıştı (bkz. bu ciltteki FKF yazısı). Kendisini parti formu ve refleksleri ile görmek isteyen öğrenci grupları için gelinen noktada sıkıntıyı aşmanın yolu yeni bir form ve içerikle yeniden örgütlenmekti. FKF kongresine blok olarak katılıp, Dev-Genç fikriyatını ısrarla kabul ettirenlerin tavrı bir süre sonra "ASD'ye Açık Mektup"la ilan edilmiş oldu. Burada devrim için beklemeyecek, küçük burjuva radikallerinin darbesine bel bağlamayacak ama bu arada da kenarda durup, ne olacağını bekleyecek bir örgütün değil, kendisi inisiyatif alacak bir örgütün imzası açık seçiktir.

Dev-Genç'in kendi öğrenci faaliyeti alanı ile siyasî alanı birleştiren, hemhal eden politik aktivasyonu THKP-C'nin varlığını ve kitleselleşmesini doğrudan etkilemiştir. Özellikle Mahir Çayan ve arkadaşları tarafından kaleme alınan ve zinde kuvvetlerin yanında ihtiyat kuvveti olacak bir örgüt formunu reddeden "Aydınlık Sosyalist Dergi'ye Açık Mektup"un ardından gerek şekil gerekse siyaset olarak kendisini açık eden bir siyasî çizgiyi görürüz. Elbette Dev-Genç THKP-C demek değildir ama kuşkusuz THKP-C'yi oluşturan üniversiteli bireyler Dev-Gençliler arasından harekete dahil olmuştur. Bu kısma daha sonra değinmek üzere Dev-Genç'i hem FKF'den hem de dönemin diğer siyasal örgütlerinden ayıran noktalara dikkat çekmeye çalışalım.

* * *

TİP döneminin siyasetini belirleyen diyebileceğimiz koşullar 27 Mayıs nedeniyle yani, anayasanın sosyalizme açık olması "ihtimali"ne dayalı bakış açısı ve darbenin "ilerici" unsurlarının yaydığı havayla ortaya çıkmıştır. 27 Mayıs ertesinde artık başka bir motif olarak dolaşımda bulunan Kemalizmin "güncelliği" ve bu-

Dev-Genç, o zamana kadarki öğrenci örgütlerinin velayetçi, bürokratik havasının dışında, gerçekten genç *bir hareketti. Dinamik afişleri, grafikleriyle yeni ve* modern *bir görsel estetik getirmişti.*

nunla çevrelenmiş bir siyaset alanında "karşı devrimci DP"ye karşı mobilizasyonu sağlamış olmak gibi bir gururun taşıyıcısı öğrenci gençlik hareketi ile siyasal alanın mümkün olabildiği oranda demokratik teamül ve kıstaslarla çevrelenmesi, sosyalist bir iktidarın seçim yoluyla sağlanmasına odaklanmış bir sosyalist parti bu resmin önemli ayrıntılarıdır. Her iki kesim ilk başlarda büyük yekpare bir blokun içinde görürler kendilerini. Ancak zaman geçtikçe böyle bir blokun olmadığı kanaati her iki tarafta da varolur. Bu ayrışma '60'lar döneminin Avrupa ve Amerika öğrenci hareketlerinde görülen "iktidar"a karşı yönelmiş, toplumu sorguya çeken, KP'lere karşı cepheden tavırlı bir siyasal hat üzerinde şekillenmez. Üçüncü dünyacı bir agresifliğin, hâlâ Batı'yı medeniyette yakalamak gayesinin, aynı Batı'nın emperyalist emellerine karşı bağımsızlık mottosunun, devrim stratejilerinin, ilerici güçlerin, sınıflar arası ilişkilerin bir koz olarak düşünülmesinin bulamacında şekillenen bir harekettir bu. TİP üzerinde ise TKP geleneğinin devletle cepheden yüzleşmeyen, SBKP stratejilerine göre pozisyon kapatan, eldeki kadroların ve partinin muhafazası için solgun bir siyasî varlığın yeterliğine odaklı anlayışı ile Aybar tarafından dile getirilen/savunulan uluslararası herhangi bir sosyalist "güç"ün merkezkaçına dahil olmayan, bağımsızlık motifi kuvvetli ve bununla beraber sosyalizm tanımını da yeniden düşünmeyi öneren diğer bir anlayış çatışıyordur aynı dönemde. Öğrenci hareketi bu çok belirleyenli siyasal havanın ağırlığı altında, kendi talep ve niyetleriyle şekillenmeye, varolmaya çalışmıştır ancak bu talep ve niyetler bahsi geçen "hava" tarafından muhasara altına alınmıştır. Bu muhasaranın dağıtılması, öğrenci hareketinin "kendi" olabilmesi ancak 1970 başlarında Dev-Genç dönüşümü ve hemen ardından THKP-C'nin belirginleşmeye başlamasıyla mümkün olmuştur.

1970 yılının haziran ayına kadar sınıfsal konumları, planlanan ya da tartışılan millî demokratik devrimde niçin rol almaları gerekeceği çok da tartışılmamış olan silahlı bürokrasinin 15-16 Haziran

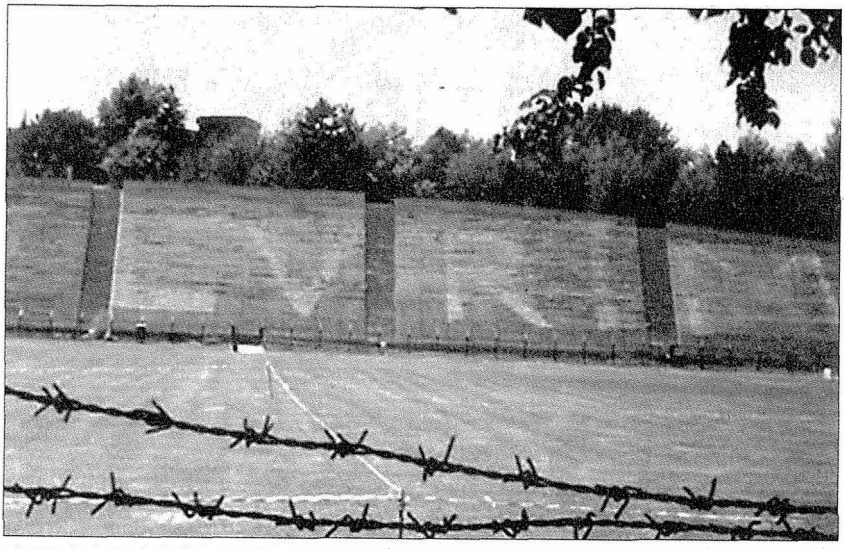

Murat Belge, 12 Eylül 1980'den sonra "Ahmet Samim" müstearıyla New Left Review*'daki bir değerlendirmesinde, Dev-Genç'in öğrenci hareketi ile devrimcilik arasında, orduyla ittifak seçeneğiyle devrimci parti oluşumu arasında salındığını belirtir.*

olaylarından sonraki tavrı bir anda ilerici darbede ordunun rolünün ne olacağını netlikle ortaya çıkardı. 15-16 Haziran'daki işçi eylemleri sınıfsal bir kalkışma olarak orduyu rahatsız edecek düzeyde ordudan bağımsızdı. Ve yine 15-16 Haziran eylemleri ordunun işçi kitlelerine ateş açması, çatışmada işçilerden yana değil varolan durumun muhafazasından yana tavır alması gibi bekle(me)dik bir şekilde sonuçlandı. Silahlı bürokrasinin "ilerici unsurları" için meydana gelen olaylar arabayı atın önüne bağlamak gibiydi. Ordunun bu durumu kabul etmesi mümkün değildi. Pek çok MDD'ci içinse durum ordunun kızdığı kadar ciddiydi. Ordunun devrimin *fiili* önderliği fikrine sıcak baktığı bir dönemde *ideolojik* öncünün yani işçi sınıfının *fiili* önderliği ele almaya çalışması stratejik olarak pek hayırlı bir iş değildi. Bundan sonra hızla işleyen bir süreç başladı. Ya baştan beri ilerici rolüne güvenilen ordunun yapacağı darbede bir yan unsur olarak bulunmak temel çizgi olacaktı ya da yeni bir müdahale tarzı ve stratejisi geliştirmek gerekecekti. Bu durum gençlik hareketinin içinde iyice güçlenen silahlı eylem perspektifini besliyordu. Darbe beklentisi ve bu beklenti gerçekleşirse yapılacak işlerde silah kaçınılmaz olarak kullanılacaktı. 1970'teki Dev-Genç genel kongresinde daha sonra THKP-C adını alacak örgüt, uzun zamandır birlikte hareket edilen MDD'cilerden ayrılarak seçimlere girdi ve yönetime geldi.

Mahir Çayan'ın önderi ve teorisyeni olduğu hareket, darbe ve sol ilişkisine ve darbecilerin niteliklerine diğer MDD'ci gruplardan farklı yaklaşıyordu. Mahir Çayan'ın *Toplu Yazılar*'ında görüleceği gibi THKP-C'nin darbe öncesindeki stratejisi anti-emperyalist bir blok yaratabilmek ve "ilerici" olarak umulan darbede gerekli noktalarda silahlı eylemler vasıtasıyla "öncüyü" tavır almaya zorlamaktı. Böylece yavaş yavaş gelişecek ama hegemonyayı ele alabildiğinde güçlü bir şekilde devrimin yolunu belirleyecek, ayrıca orduya tâbi olmadığı için gücünü ve etkinliğini kendi stratejisinin gerçekleştirilmesinde bulacak bir hareket kendini belli et-

miş oldu. THKP-C'nin asıl eylemlerini 12 Mart sonrasında gerçekleştirmesi bunun en iyi ifadesidir. Bu arada Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının THKO olarak başlattıkları şehir gerillası eylemleri süreci hızlandıran faktörlerin önemlilerindendir. THKO, teorisyeni Hüseyin İnan'ın kaleme aldığı *Türkiye Devriminin Yolu* başlıklı broşürden de izlenebileceği gibi ilerici darbe beklentisinin "yapıcıları"ndan olmak üzere eylemlerine başladı. Yapılan eylemlerde en başından itibaren örgütün adı ve amaçları belliydi. Nihayetinde ordu ilerici darbeyi gerçekleştirecekti ve bu durumda THKO'nun yaptığı eylemleri gizlemesinin herhangi bir mantığı olamazdı. Ancak THKO'nun Nurhak Dağları'nda orduyla girilen çatışmada adeta bütünüyle yok edilmesi sonun başlangıcının habercisiydi. "9 Mart"ta beklenen ilerici darbe gerçekleşmemiş ve 12 Mart süreci başlamıştı. THKP-C, 1 Mayıs'ta İsrail Başkonsolusu'nu kaçırarak varlığını ve gücünü bir bildiriyle kamuoyuna duyurdu. Bundan sonra yaşanan süreç ilerici darbenin asla gelmeyeceğini, varolan siyaset oyununun siyasî elitin kendi arasında oynamaya karar verdiği bir oyun olduğu gerçeğini sola göstermiş oldu.

SONUÇ

Dev-Genç'i FKF'den ya da TİP'in SGÖ'sünden ayıran en önemli nokta her şeyden önce diğer sol siyasal aktörlerle belirgin bir başka aktör olarak muhatap olmasında, kendine güvenli, cüsseli bir örgüt olmasında yatar. Sadece büyük şehirlerde değil, Anadolu'daki üniversitelerde de varolabilen bu örgüt içerdiği kısaltmanın azametinin yanı sıra, siyasî alanda bulunabilmesi ile de öncelleri olan öğrenci federasyonlarından farklıdır. Diğer taraftan Dev-Genç'e özellikli bir konum kazandıran nokta belirli okuma listelerine sıkışmayan, kendisini sosyalist geniş ailenin her üyesine bir yandan yakın sayan, onların düşüncelerini okumak, araştırmak konusunda çekincesiz, kompleksiz davranabilen, bu yolla sosyalizmle ilişki kurabilmeyi, daha geniş kitlelerle varolmayı başarabilmiş olmasının nedenleri olarak saymak gerekir. Dev-Genç içinden çıkıp daha sonra farklı fraksiyon ya da "izm"ler altında toplanan insanların o dönem boyunca nasıl bir arada bulunduğunu başka türlü anlamlandırmak mümkün değildir. Bu durum örgütün zenginliği kadar çelişkilerini de bağrında taşımasını getirmiştir kuşkusuz, ancak yine dönemin, insanları bir anda içine çeken doğası, devrim beklentisinin doğuracağı atalet halini aşacak moral tazyik de bu noktalarda neşet etmiştir.

Dev-Genç THKP-C değildir, bu vurgu fazladır demek elbette mümkün. Ancak 1969 sonuyla 12 Mart arasında varolabilmiş, kendisi bu dönemde çetin bir siyasal hareketlenmenin, silahlı bir dönemin ortasında bulmuş ve taraf olmuş bir öğrenci örgütlenmesini yalnızca üniversitedeki faaliyetleri ile anlatmak mümkün değildir. Toplantıların, tartışmaların şeklen ve içerik itibariyle değişmeye başladığı '69 yılından sonra "devrim"in güncelliğini ve buna uygun siyaseti kendisine merkez alan bir gündem, bir öğrenci örgütlenmesinin değil siyasal bir örgütlenmenin refleksleriyle varolmuştur. ❐

Türkiye'de 68

A. BAĞIŞ ERTEN

Türkiye'de 68 Hareketi denildiğinde, ne sadece "geleneğin icadı" kavramı ışığında değerlendirilebilecek "yaratılmış" bir geçmişi anlamak, ne de tüm devrimci referansların kaynak hareketi olduğunu düşünmek anlamlı. Çünkü 1968 Türkiye, tıpkı dünya örneklerinde olduğu gibi tek boyutlu ve tek referanslı yaşanmadı. Tabii ki, dünya tarihinin en önemli aydınlanma parantezlerinden biri ve devrimci bir tarihsel an olarak 1968, Türkiye'de de kalıcı ve anlamlı izler bıraktı. Her ne kadar, devrim anlayışı ve topluma bakış açısından derin farklılıklar olsa da, bir düşünce geleneği ve bir muhalefet pratiği açısından 1968 Türkiye'nin siyasal düşünce tarihimize katkısı açıktır. İşbu yazı bu katkıyı teslim etmekle birlikte, odağını tersine çevirme niyetindedir. Çünkü 1968 hareketinin öncü karakteri ve devrimci hafızadaki olumlu işlevine rağmen, ona nüfuz etmiş kalıtsal ve dönemsel izleri tespit etmek, en az hareketin kendisini anlamak kadar önemlidir. 1968 Dünya Gençlik Hareketi'nin hangi kompartımanlarına tutunduğumuzu, hangi algı farklılıklarının öne çıktığını görmek bunun için önemli adımdır.

Dünyada ve Türkiye'de "1968" diye bir milattan söz ederken kastedilen bir yıldan ziyade, bir dönemin simgesel ismidir. Bu yüzden "68 Hareketleri" derken, kısaca 1968 yılında zirvesini yaşayan ama etki açısından 1966-1971 yılları arasında dünya genelinde toplumsal bir kalkışma ve siyasal hareketlilik yaratan bir dönemi anlamak gerekir. Bu öylesine geniş bir alana yayılmış bir hareketliliktir ki, hakikaten dünyada eşzamanlı bir devrimci hissiyatın varlığı konusunda herkesi ikna eder (Hobsbawm, 1978: 30). Gerçekten de Senegal'den Hindistan'a, Peru'dan Çin'e, İsrail'den Çekoslavakya'ya kadar dünyanın dört bir yanında 1968 bir fenomen olmuştur. Özellikle de 1968 yılı dünyanın sarsıldığı yıl olarak zapta geçmiştir. O dönemde *Le Monde* gazetesine yansıyan öğrenci hareketleri istatistiği durumu net bir şekilde ortaya koyar. 1967'de Afrika'daki öğrenci hareketleri gazetede sadece 4 kez konu edilmişken, 1968 yılında 81 haber not edilmiştir. Aynı rakam Asya'daki hareketler için 14'ten 50'ye çıkmış, Avrupa'dan gelen öğrenci hareketleri ise adeta patlamış ve 39'dan 450'ye fırlamıştır (Jousellin, 1968: 13-15).

Bu durumu, ruh halini anlamak ve anlamlandırmak için öncelikle dönemin toplumsal dinamiklerini açıklamaya girişmek iyi bir başlangıç olacaktır. Söz konusu dönem, yani 1966-1970 arası, genel olarak Batılı gelişmiş toplumlarda hâkim olan kapitalist sistemin de tıkanıklık yaşamaya başladığı bir dönemdir. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından yaşanan hızlı refah artışı ve büyümeden sonra özellikle '60'ların ikinci yarısı bir durgunluk dönemi olarak öne çıkmıştır. Bu durgunluk iktisadi olmaktan ziyade sosyal ve kültürel bir durgunluktur. Zaten 68'deki bu "sosyal" durgunluğun sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durumun hazırlayıcılarına gelirsek:

1950'lerde oluşmaya başlayan ve özellikle ileri kapitalist toplumda hızla itibar kazanan "American Dream" (Amerikan Rüyası) ya da "American Way of Living" (Amerikan Yaşam Tarzı) bu açıdan ayrı bir öneme sahiptir. Savaş sonrası dönemin yükselen dinamik gücü olarak Birle-

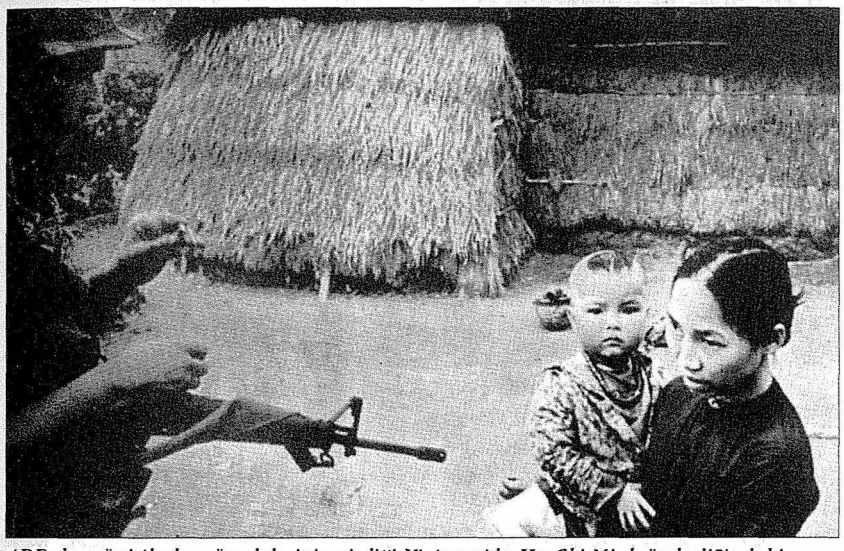

ABD, komünistlerle mücadele için girdiği Vietnam'da Ho Chi Minh önderliğindeki direniş karşısında tarihi bir yenilgiye uğradı. Yerli halka her türlü kötü muamelede bulunan ABD askerleri dünya çapında bir tepki dalgasının yayılmasına yol açtılar.

şik Devletler yeni bir dünya görüşünün de öncülüğüne soyunmuştur. Özellikle Soğuk Savaş yıllarının da başlamasıyla, istikrarlı bir kalkınma ekonomisine endeksli, yeni tüketim kalıplarının yaratılmasından ivme kazanan durağan bir toplum modelini hedef alan bu dünya görüşü, '60'ların kriziyle karşılaşana kadar hüküm sürmeyi becermiştir. Büyük bir mutluluk ve refah vaadinin yanı sıra savaşın ardından yaşanan atılım döneminin silkinişi sayesinde elde edilen toplumsal ve iktisadi büyüme ve geniş halk kesimlerinin lehine gelişen ücret artışları, '60'lar öncesini karakterize eden değerlerdir. İşte bu dönemde gelişmiş ülkelerin hemen hepsinde işçi sayısında büyük bir artış, hızlı kentleşme ve süratli demografik değişikler görülmüştür. Sanayileşmenin hızına ayak uydurmaya çalışan bir kentleşme, kırsal alanın verimsizleşmesi ve kente göç olgusu ve bunun yarattığı sosyo-travmatik ortam, artan refahla doğru orantılı yükselen doğum oranları vs. Tüm bunlar süreci hızlandıran etmenler olmuştur (Katsiaficas, 1987: 58).

Ama, 1965 yılına gelindiğinde gelişmiş ülkeler, yeni idolleri ABD'nin müthiş bir itibar kaybına uğramasına şahit oldular. Tüketim ideolojisini "Pax Americana" ilkesiyle, yani Türkçe söylersek "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesine benzer bir barışçı söylemle kamufle eden ABD, dünya genelinde yaşanan ekonomik durgunluktan etkilenmesi yetmezmiş gibi siyah-beyaz ayrışması ile sabıkalanmış, hatta Vietnam müdahalesiyle uluslararası kamuoyunun vicdanında hüküm bile giymiştir. Daha belirgin bir ifadeyle; tüketim kalıplarının artık bir devinim yaratmaktan ziyade monotonluğa neden olması, özellikle ABD'nin güney eyaletlerinde birer birer patlayan ırkçı histeri ve Soğuk Savaş'ın ABD üzerinde yarattığı en büyük yıkım olan Vietnam krizinin ortaya çıkması bir anda toz pembe görüntüyü dağıtmıştır. Bunun sonucu olarak da, artık gelişme için tek reçete olan, "güçlü bir ulusal pazar" ve "parlamenter demokrasi" kavram çifti arasına kara kedi girmiş ve bu iki kavramı boşayan ilk ilamı ABD kendi imzalamış ve Vietnam'a savaş aç-

mıştır. O dönemde başgösteren ekonomik durgunluk da bu süreci tetiklemiş ve pembe rüya puslanmaya başlamıştır. Batı Avrupa'da 1961-65 arası işsizlik 1.4 iken 1966-70 arası dönemde 1.8'e kadar çıkması ve bunun 1951-55 arası dönemden sonra yakalanan en büyük oran olması tüm bu sürecin neden hızlı geliştiğini anlatan verilerden biridir (STMA, 1988: 2107).

Önce Küba devrimi ile filizlenen daha sonra Vietnam Savaşı ile birlikte doruğuna ulaşan uluslararası kamuoyunda yaşanan şokun en büyük dalgası, bütün toplumsal dönüşümlerden en fazla etkilenen kesimlerden biri olan öğrenci gençliği vurmuştu. Nitekim 1965'te başlayan siyasal-toplumsal, kültürel ve ekonomik krizin başını da onlar çekecekti.

Bu aşamada gençliğin ve öğrenciliğin devrimci potansiyelini değerlendirmekle işe başlamak yerinde olacaktır; ne de olsa kapitalizmin bir "refah ve tüketim toplumu" olma veçhesiyle en kapsamlı ve en radikal hesaplaşmaya girişen yine onlardır. Burada vurgulanması gereken en önemli nokta o dönemde gençliğin ayrı bir toplumsal kategori haline gelmesidir. Devrimci bir ufukla yola çıkan bu gençlik hareketlerinin teorik açıdan ne kadar "devrimci" olabilecekleri tartışılması gereken bir konudur. İlk aşamada karşımıza çıkan olgu devrimci güç olarak tespit edilen proletaryanın 1968 yılına gelindiğinde zincirlerinden başka kaybedecek çok şeyi olduğu ve bunun sonucu olarak da devrimci niteliğinde bir kayba uğradığıdır. Oysa proletaryanın bu hantal halinin aksine 1960'lardan itibaren yepyeni bir "güruh" devrimci misyona aday bir heyecanla yavaş yavaş oluşmaktadır...

Savaş sonrası dönemde, artan refah, gerçekleşen büyüme ve bebek ölümlerinin azalması ile nüfus içinde ciddi bir yekûn tutmaya başlamış bir gençlik söz konusudur. Bu gelişmeler, aynı zamanda söz konusu genç nüfusun hiçbir ekonomik süreçte yer almadan, sınıfsal ve toplumsal bakımından "ara kategori" olarak geçirdikleri zaman dilimini de uzatmıştır. Buna ek olarak, "ekonomik-toplumsal" işleyişin karmaşıklaşması ve üretici güçlerdeki gelişme çerçevesinde emek gücünün kazanması gereken niteliklere bağlı olarak (yüksek) eğitim yaygınlaşmakta/kitleselleşmektedir. Bu durumun rakamla ifadesi daha çarpıcı olacaktır: 1950 ile 1964 yılları arasında üniversiteli öğrenci sayısı ABD ve Almanya'da 2 kat, Fransa'da 3 kat, İngiltere ve İtalya'da ise %50 oranında artmıştır (Boratav, 1988: 101). Artık Batı toplumları "salt tüketici" niteliği olan ve müzikten giyime, eğlenceye kadar bir dolu alanda ciddi bir piyasa oluşturan genç nüfusa sahiptir. Ama işler istenilenden farklı gelişmiş ve "Gençlik" kendisine giydirilmeye çalışan kalıplarla sığmamaya başlamıştır...

Bunun temel iki nedeni olduğu söylenebilir. Birincisi bu gençlik İkinci Dünya Savaşı'nın yoksunluklarına değil refah döneminin şatafatına doğmuştu ve savaş jenerasyonunun "azla yetinme" ideolojisinden pek feyz almamıştı. Bu da onları kısıtlayıcı, tatminkâr bir tutumdan ziyade maksimalist ve radikal bir tavra teşne haline getiriyordu. Ama esas (ya da ikinci) neden daha travmatik bir etkiye/öneme sahipti. Amerikan hayat tarzının insani mutluluğu, tatmini ve erdemleri; tüketimin sınırları ve tüketim normlarına indirgeyen bir ahlâkı/ideolojisi vardı ve böyle bir ahlâk/ideolojinin yarattığı (ve gizleyemediği) tek tip bir hayat, vaat ve vaaz ettiğinin aksine, yaratıcı bireysel-insani inisiyatifleri engellemekte, hatta gençliğin içinde bulunduğu ağır bunalımın da tek müsebbibi olmaktaydı. Nitekim dönemin radikal gençlik grupları da kendilerine sunulan bu kalıpla alay etmeye ve bu hayatın dışında farklı bir yaşam kurgulamaya, kısacası marjinal altkültürlere yönelmeye başladılar. ABD'de Beatnik-Hippi çizgisiyle başlayan bu anti-kapitalist protesto, 1967 ve 1968 yıllarındaki gençlik hareketleriyle birlikte, özellikle de sosyalist

öğrenci gruplarınca da benimsenerek politikleşti (Altbach, 1997: 155).

Bu dönemde yükselen gençlik hareketi iki avazda ses buluyordu. İlk ve temel sorunsal eğitim sistemiydi. Savaş sonrası dönemin gerekleri uyarınca bilgi üretiminin kendisi de artık piyasanın gereklerine indirgenmeye başlanmıştı. Hatta bu öylesine açık ifade ediliyordu ki Fransa'da eğitim bakanı şu veciz sözle durumu anlatıyordu: "Artık üniversitenin sanayileşmesi gerek." Böylece kapitalist üretim ve tüketim kalıplarının hizmetine sokulmaya çalışılan bilgi de esas üreticisi olan öğrenci ve bilim adamının elinden çıkıyordu. Gençlik, bilgi üzerindeki üretim yeteneğini kaybetmekle kalmıyor, giderek hiyerarşikleşen ve bürokratikleşen idari yapı yüzünden bilgi üzerindeki denetim yeteneğini de yitiriyor ya da bir başka deyişle "proleterleşiyordu". Bütün bunlara ek olarak gerekli reformların bir türlü yapılamaması nedeniyle giderek köhnele-şen eğitim sistemi öğrencilerin çevresindeki kıskacı daha da daraltıyordu.

Bütün bunların ivmelediği gençlik hareketi diğer avazını ise kendi hayatlarıyla bütünleşen politik bir muhalif duruşta buluyordu ve "doğrudan demokrasi" talebiyle kavramsallaşan siyasal talepler bu dönemin temelinde yer almaktaydı. "Demokrasi Hemen Şimdi" talebi öğrenci gençliğin bütün dünyadaki temel şiarıydı. Özellikle Küba devrimi, Vietnam Savaşı, Prag Baharı, üçüncü dünyadaki özgürlük hareketleri demokratik talepleri provoke etmiş, kendi alanlarından yola çıkan gençler bütün dünyayı içine alan bir özgürlük söylemini dillerine pelesenk etmeye başlamıştır.

Bu aşamada Batı Avrupa Komünist Partileri'ne (KP'ler) ayrıca(lıklı bir) yer vermek gerekir. "Pax Americana" ve "Refah Toplumu" söylemlerini kendi Sovyetik çizgileri uyarınca "makul" bulan ve Soğuk Savaş'ın "barış içinde bir arada yaşama" (ya da "onlar ayrı biz ayrı") ilkesinin tecrit edici ve eleştiriye kapalı etkisini savunan KP'ler, tüm muhalefet odaklarının önünde fren etkisine sahipti ve giderek "kurulu düzenin" bir parçası gibi davranıyorlardı (Bora, 1988: 157). Hem hiyerarşik hem de bürokratik olan bu yapıların gençliğin kıpır kıpır hareketliliğini taşıyamayacağı çok açıktı; ki bu ayrışma ülkeden ülkeye değişse de er ya da geç bütün Avrupa'da yaşandı. Bu siyasal algılama farkının en önemli kriteri eylemlilikte ortaya çıkıyordu. Doğrudan demokrasi ilkesi uyarınca temsilsiz, vasıtasız bir eylemliliği şiar edinen gençlik hareketi hızla mobilize oluyor; buna karşın bürokratik yapısı ve temsili niteliği nedeniyle "kurumsal muhalefet" diye adlandırılabilecek diğer yapılar ise hantal kalıyordu. Bu sayede yerleşik protesto biçimleri ve tarzları sorgulanıyor ve yeni eylemlilikler keşfediliyordu. Bu arayışın ve farklılaşma gayretinin 68 Hareketi'nden bugüne kalan "devrimci yaratıcılık" fikrinin de hazırlayıcısı olduğu yadsınamaz.

Dönemin gençlik hareketlerinin ideolojik ve teorik arka planları ise çok kanaldan besleniyordu. Kısacaca değinmek gerekirse: Her şeyden önce Vietnam ve anti-savaş literatürü her yerde etkindi. Savaş karşıtı pasifist eylemler bütün dünyada yaygınlaşıyor, "savaş" bir kurum olarak toptan sorgulama masasına yatırılıyordu. Ayrıca Çin Kültür Devrimi ve onun muğlak söyleminin cazibesi de önemli bir referans olarak kendine bu teorik portföyde yer buluyordu. Özellikle devrimci düşünce üzerindeki Sovyetik hegemonyayı kırması açısından son derece önem taşıyan Çin kültür devrimi her ülkede gelişen hareketlere kendine özgü bir yol arayışı açısından da cesaret veriyordu. Bunun dışında anarşizmin gençliğe uyan savruk ve düzen dışı yapısı da (ki en çok Sitüasyonistlerin neşriyatında bu tip bir anarşizan felsefenin nüveleri bulunmaktaydı) popülerlik kazanmaktaydı. Öte yandan Marcuse ve Frankfurt okulunda nefes bulan "devrimci öznelerin çoğulluğu" düşüncesi ve insan merkezli

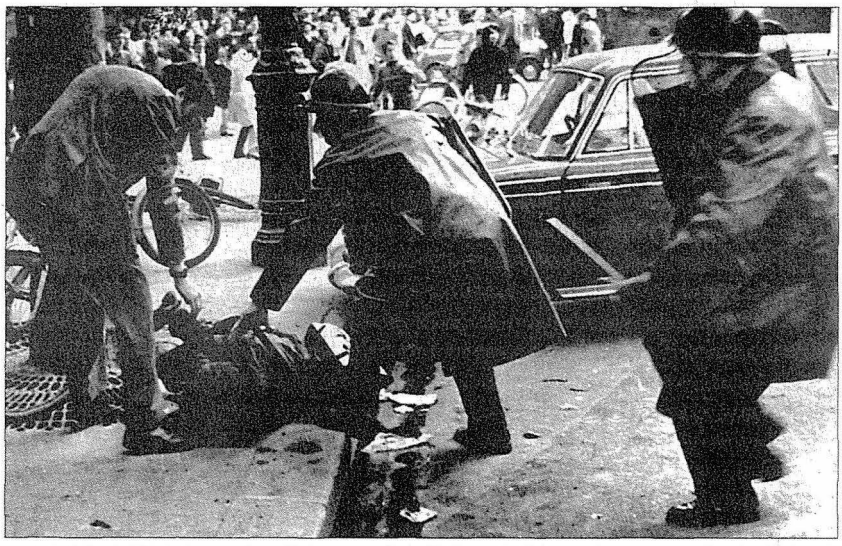

Avrupa'daki '68 dalgası, öncelikle, sosyalist düşüncede bir canlanmaya yol açtı. Sistemi sarsan devrimci momentini çok geçmeden yitirse de, devletin ve toplumsal hayatın demokratikleşmesini sağlayan etkiler yarattı.

bir toplumsal proje arayışı teorik portföyün en önemli donanımlardan biri oluyordu. İnsanın kendisine, çevresine karşı eleştirel bir kimlik geliştirmesi ve kültürün de bir mücadele olarak tanımlanmasının yanı sıra, bir ara toplumsal kategori olan gençliğe devrimci özne ehliyeti sağlayan bu ekol giderek teorik yaygınlık kazanıyordu. Bütün bunlara Sartre'ın önderliğindeki varoluşçu felsefe ve "irade" kavramının öne çıkışı ve iradenin yapar/yıkarlığına verilen önem, Reich'ın cinsel devrime kaynaklık edecek olan hazcı felsefesi ve son olarak da 'New Left' (Yeni Sol) olarak adlandırılan ve 68 sonrası için en büyük sol teorik kazanım olan sol siyasal düşüncenin etkinliği eklenebilir.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde kıta Avrupası toplumları sosyal devlet imkânlarını adeta bir modernleşme projesi olarak kullandılar. Bölüşüm politikalarının düzenlendiği, sosyal hayatın yeniden biçimlendirildiği bu dönem başlangıcından yirmi yıl sonra bu toplumları sistem karşıtı hareketlerle karşı karşıya getirdi. Klasik komünist/sosyalist hareketlere karşı muhalefeti de içererek manifestolarını sokaklarda okuyan ve çoğunluğunu genç nüfusun oluşturduğu bu hareketler; 1968'i, yalnızca yaşanmış ve artık geride kalmış bir yıl olarak bakılamayacak bir miras olarak bıraktılar. Hem dünyada hem de tüm yerellerde... Savaş karşıtlığının, aktif bir feminist hareketin, yurttaş inisiyatiflerinin etkin olduğu bir yeşil hareketin, ayrımcılığa karşı gür sesli bir muhalefetin ve reel sosyalist ilmihalin aksine devrimci bir özne tanımının karşısına devrimci özneler kümesini koyan felsefî bir mücadelenin sokaklardaki yankısı bugün dahi 68'in çekiciliğini mümkün kılıyor.

Üstelik dünyanın yalnızca batısında değil, büyük bir bölümünde 68 ruhunun etkilerini gözlemlemek mümkündü. Belki Batı'daki gibi kurumsal bir muhalefet ve yeni bir dünya görüşü üretmediler ama 68 lokomotifine bir şekilde tutunmayı başardılar. Ulusal kurtuluş mücadelelerinin yükselmesi, hükümetlere ve sisteme karşı direnişin güçlenmesi, alternatif medya kanallarının ortaya çıkması ve bütün komünist partilerin sistemle girdiği ilişkinin

sorgulanması süreci elbette birçok ülkede yankı yarattı. Burada sorun Batı dışı toplumlarda bu kompartımanların kaçının içerildiğiydi. Türkiye de bu süreçten azade değildi. Kendine özgü, biricik bir süreç yaşanmadı belki, ama farklılıkları benzerliklerinden önde geliyordu. Şüphesiz ki tek tip bir 68 hiçbir yerde yaşanmadı ama yaşanılanlarda ortaklaşılan noktalar 68'i Türkiye'de de "biricik" yaptı. Ama asıl mesele Türkiye'nin bu 68 treninin hangi kompartımanlarından esinlendiği, hangilerini içerdiği ve reddettiği hangilerine tutunduğuydu. Şimdi kabaca bu bilançoyu çıkarabiliriz.

Türkiye'de yaşanan sürecin tarihsel birtakım önemli ayakları var. Bunlardan bir tanesi toplum ve devletle kurulan dışsal ilişkinin niteliği. Özellikle 68'i sokakta yaşayan genç nüfusun muhayyile dünyasında devletin ağırlığı çok büyüktü. Bu açıdan bakarsak zihniyet dünyalarının temel ideolojik tanımını şöyle yapabiliriz: Aslında yüce ideallerle kurulmuş olan devlet, sonradan asalakların/emperyalizmin/kompradorların/sömürücülerin eline geçmiştir ve 68 gençliğinin kendi suretlerinde gördükleri şey, halkı zor yoluyla sömüren bu kişilere karşı halkı korumaya çalışan birtakım inançlı insanların mücadelesidir. İdeolojik konumlarını oluşturan temel nüve aslında Kemalizmdir. Ama 1965 yılından başlayarak kendilerini sosyalist hareketin içinde bulan ve hatta böyle bir hareketin bizatihi katalizörü olan bu kuşak, bir yandan da Türkiye'deki güncel sosyalist muhalefetin yaratıcısı olacaktır. Sürekli birbiri içerisine eklemlenen, dönüştürülürken dönüşen, evrilirken evrilten bir kuşaktır. Donanım eksiklikleri vardır, bir geleneğe dayanmamaktadırlar, fazlasıyla kentli kalmışlardır, geniş halk kitleleriyle buluşma yetileri veya böyle bir politik ajandaları belirgin değildir... Bu karmaşıklık içinde "deneme yanılma" yöntemi ellerindeki tek yol göstericidir. Bu belirsizlik nedeniyle 68 kuşağının içinde yer alıp kendilerini sosyalizmin anayurdundaki ağabeyin temsilcisi görenler ya da Pekin politikalarının kayıtsız şartsız doğruluğuna inananlar ya da Kemalist eğilimleri daha belirgin olanlar bir arada durmakta bir beis görmemişlerdir. Ama tüm bunlar dönemin yaratıcı potansiyellerini de ortadan kaldırmamıştır. Arayışın yaratıcı etkisi her zaman 1968 hareketinin düşünsel arka planına eşlik etmeyi başarmıştır. O yaratıcı etki ki, bugün hâlâ geçmiş referanslarında ilk sayfada yer alır. Zaten 68'in belki de en büyük kazanımıdır bu. Kendi çapının çok ötesinde bir ufuk açmış, devrimci kuşaklara isyan geleneği bırakmış, tüm düşünsel açılımların kapısını ilk aralayan dönem olmuştur.

Ama Türkiye'de '68 hareketinin kendisinden ve bugüne bıraktıklarından önce, hareketin içinde yer alan insanların konumlarına bakmak gerekir. Daha önce değinildiği gibi genellikle orta sınıf ağırlıklı bu kesim üniversiteye büyük umutlarla gönderilen ilk jenerasyon değilse de Türkiye tarihi içinde en kalabalık olanıdır. Türkiye'nin dört bir yanından "toplum mühendisliği" eğitimi görme beklentileriyle gelen bu gençler kendilerini bir anda çeşitli siyasî angajmanların içinde bulmuşlardır. Bugün siyasî partiler içerisinde dahi temsilcilerini çok değişmiş halleriyle de olsa bulabileceğimiz bu insanlar genellikle TİP, FKF, Dev-Genç onun ardından da THKO ve THKP-C mensubu olmuşlardır. Siyaset etme pratiklerini de ilk kez bu yapılar içinde deneyimlemişlerdir.

Kabaca şu tespiti yapmakta bir beis yoktur: Türkiye'de '68 genel olarak öğrenci gençlik muhalefetinin sosyalistleşmesi sürecidir ve kitlesel bir güç olma yolunda en önemli dönemeçtir. Bu süreci şu şekilde anlatmak anlamlı olacaktır: Çocukluktan gençliğe geçişlerini '60'larda yaşayan, dönemin koşullarının yarattığı ortam sayesinde fazla ezilmeden, hatta Türkiye'nin görüp görebileceği göreli olarak en özgür ortamda serpilen ve özgüveni tam olan insanların hareketidir 68 ha-

reketi. Üstelik, dönemin gençliği İkinci Dünya Savaşı'nın yıkımının ardından ekonomik açıdan biraz nefes alan bir Türkiye'nin koşulları içinde doğmuş, iyi beslenmiş ve daha iyi olanaklarla büyütülmüşlerdi. Kendilerinden bir önceki kuşağı temsil eden jenerasyon 28 Nisan olayları içinde yer almış ve öğrenci hareketinin nelere kâdir olabileceğini (burada 1950'lerin sonundaki öğrenci yürüyüşleri ve Demokrat Parti iktidarının sarsılması ima edilmektedir) ilk gözlemleyen güruh olmuştu. Ama bu yeni gençlik bunun ötesine geçmeye kararlıydı. Avrupa'daki fikirdaşlarıyla aynı doğrultuda bir eylemlilik anlayışına yelken açmışlardı. Üstelik büyük 68'in bir parçası olmanın bilinciyle hareket ediyorlardı. Bu düşünsel arayış, pek çok yeni fikrin de doğumuna neden oldu. Toplumu dönüştürmeye niyetlenenler, bir yandan kendi bakış açılarını da dönüştürmeye başladılar ve potansiyellerinin farkına vardılar. Zaten Türk siyasî hayatına da en çok bu deneyim açısından katkıda bulundular.

Ama yine de önemli sorunları vardı Türkiye 68'inin. Hareket içinde Türkiye'de hâkim kadim siyasal kültürün izlerini, hatta yönlendirmesini gözlemlemek mümkündü. Özellikle de devlete bakış açısından. Dönemin kendi içindeki en büyük problemi, çözmeye giriştiği sorunu tek yönlü tarif etmesiydi. Temel sorun devlet gücünün sorgulanması değil, o gücün kimlerin elinde olduğuydu. Sorunun tarifi sınıfsal bir sorunsallaştırma içermiyordu. Devlet kurumunun kendisine karşı yapısal bir karşı çıkış ya da bir iktidar analizi de yoktu, daha ziyade dar anlamda siyasî bir ufuk söz konusuydu. Kaba çizgilerle Kemalist asrı saadete dönüş talebi öne çıkmaktaydı, ama bunu daha sosyalizan bir söylem içinde ifade etmekteydiler. Nitekim, FKF'nin 68 Temmuz olaylarından sonra yayımladığı bildirilerde; artık yapılması gerekenin ikinci kurtuluş savaşı mücadelesi olduğunun altı defalarca çizilir. Bu da ekonomi alanında olacaktır (Yıldırım, 1988: 87). Toplumla ilgili temel bir eleştiri, yeni bir yaklaşım yoktur. Fransa ve 68'i toplumsal bir dönüşüm aracı gibi işlevselleştiren diğer ülkelerin aksine, toplumun kandırıldığı "gerçeği" ve masumiyeti önveri olarak kabul edilmektedir. Toplumun eleştirilecek yönleri olsa bile, bunlar, halkın kasıtlı olarak geri bıraktırılmışlığından, kandırılmışlığından kaynaklanmaktadır. Suçlu emperyalizm ve onun işbirlikçileridir. Bu anlamda sosyalist devrimci bir gencin bir tek hedefi vardı: Toplumu aydınlatmak ya da aydınlatacak imkânların sağlanması için uğraşmak. Neredeyse her bildiri ve her analizde bu yaklaşımın izini görmek mümkündür. 4 Mayıs 1968 tarihli, Vietnam'ı kınayan ve FKF, Talebe Cemiyetleri ve diğer muhalefet odaklarının imzalarıyla çıkan bildiri sık sık yinelenen bu yaklaşımın şablonu gibidir:

> *Kurtuluş savaşlarını vermekte olan geri kalmış dünya ülkelerinin yanında bugünlerde ikinci kurtuluş savaşının kesin çizgilerine ulaşan Türk aydınları ve emekçi halk kitleleri olarak haykırıyoruz: Tüm ezilmiş uluslar bir gün kesinkes ezenleri yenecektir.*

Toplumu sorgulamayan, dolayısıyla mutlaklaştıran ve edilgen bir hale sokan bu tespit, doğal olarak toplumsal analizlerde de sıkıntı yaşamaktaydı. Hâl böyle olunca da siyasî denge senaryoları toplumsal referansların önüne geçti. Suni denge tahlilleri, kırılgan ve dar iktidar analizleri 1968 Türkiye'nin hareket imkânlarını da sekteye uğrattı. Geniş toplumsal kesimleri içine alan bir genişleme değil, suni dengeyi halk lehine bozabilecek dar bir kadroya yönelen hareket, kriminalize/marjinalize oldukça, beslenme kaynaklarını da yitirecek, fikirsel potansiyelini de arka planda tutmak zorunda kalacaktı.

Bilindiği gibi 68 hareketinin bugüne kadar hep siyasî evrimi, safhaları, ayrışmaları tartışılmıştır. Oysa 68, Türkiye'de

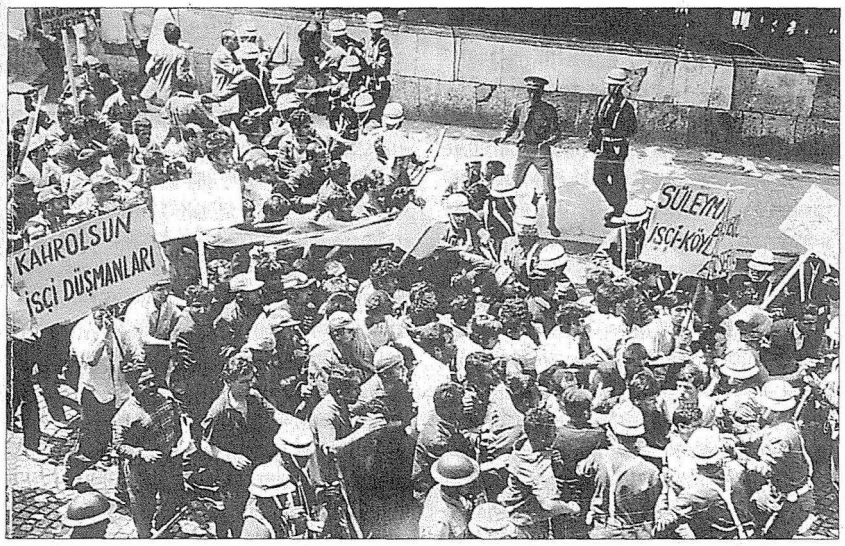

15-16 Haziran işçi direnişi, 1960'lar boyunca sosyalist harekette süregiden, Türkiye'de devrimci özne rolü oynamaya ehil bilinçli bir işçi sınıfının varolup olmadığına dair tartışmalara radikal bir "müdahale" niteliği taşıyordu.

de tek boyutlu değil, çok yönlü gelişmelere kaynaklık eden, birçok başlangıcı harekete geçiren, çok renkli bir zaman dilimiydi. Kendini sınırlamamıştı, kendiliğindenlik özelliği ve kitleselliği ilk bakışta göze çarpıyordu. Bu kendiliğinden patlama içinde öğrenciler kendi toplumsal güçlerini ilk kez fark ettiler. Tıpkı 15-16 Haziran'da kendi güçlerinin ayırdına biraz şaşırarak varan işçiler gibi... Bu yüzden 68'i oluşturan insanların tasavvur dünyaları, beklentileri, sosyal konumları, inançları, değerleri, dünyaya ve Türkiye'ye dair tahlilleri ayrı bir önem kazanmaktadır. Gerek eylem programları ve biçimlerinde, gerekse bildirilerinde bu değişim göze çarpmaktadır. 1968 hareketi gücünün ayırdına vardıkça, bildirilerin tonu giderek sertleşmiş, analizler de giderek keskinleşmiştir. 1965-1968 arası gecekondu yapımlarından Anadolu gezilerine, orman mitinglerine, montaj sanayi protestolarına kadar birçok faaliyet alanını gündemine alan hareket, toplumsal etkinlik alanını genişlettikçe dar anlamda siyasete sıkışmaya başlamıştır. 1965'te gecekondu sorununu tartışan, 1966'da köy çalışmaları yapan, 1967'de SSK müdürlerini eleştiren gençler (Feyizoğlu, 2004: 342), 1969'tan itibaren bu alanlardan çekilmeye başlamış ve odağını büyük harfle yazılan emperyalizme döndürmüştür. Artık devrim stratejilerinin devreye girmesiyle birlikte hedef billurlaşmış, reçete belirginleşmiştir.

Bütün bunlardan başka Türkiye'nin 68'inin objektif koşulları da bu tartışmayı besleyen unsurlardan biridir. Kendini bir kitle hareketi içinde bulan, bu hareketin geleceği hakkındaki kaygıları dile getiren, yazan, çizen, okuyan bir kitlenin hangi sosyal formasyon içinde böyle bir konumu seçtiği de özel bir önem taşımaktadır. Kabaca orta sınıf çocukları olan bu insanların, geri dönüp dönüştürmeleri gereken "memleketlerini" bırakıp ülkeyi ve dünyayı dönüştürmeye kalkmaları ve bunu en azından tasavvur etmeleri onlara ayrıcalıklı bir misyon yüklemektedir.

Aslında süreci şöyle tanımlamak mümkündür: Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinde izlediği stratejiler 1950'lere kadar

devam eder. İlkel bir birikimin ötesinde her anlamda/her alanda biriktirme sağlanır. 1950'ler ise biriktirilenlerin tedavüle çıktığı bir dönemdir. Devletin sermaye rolünü paylaşmaya başlaması, ticaret ve sanayi sermayesi arasındaki ilişkilerin gelişmesi/şekillenmesi ve bunlarla birlikte ortaya çıkan sosyal çelişkiler bu dönemin ürünleridir. Yaşanılan çelişkiler ve 1961 Anayasası, toplumsal olarak tepkilerin farklılaşmasına yol açar. Tepkilerce şekillenen örgütlenmeler şöyle sıralanabilir: DİSK, TİP, FKF, Dev-Genç... Burada bu örgütlerin kurumsal analizine girilmeyecektir ama her birinin muhalefete bir soluk sağladığı belirtilmelidir.

Ama bu örgütlenmelerin ötesinde ortaya çıkan yeni bir şey vardır. O da üniversite öğrencilerine yüklenen, onların da yüklenirken gurur duydukları misyon. Anadolu'dan üniversiteye gelen öğrenciler, okulu bitirecek, diplomaları ile geldikleri yere döndüklerinde hem gurur kaynağı hem de "dönüştürücüler" olacaklardır. Oysa tam da bu noktada bir kırılma yaşanır. Üniversite öğrencileri, hayatı dönüştürmeye daha diplomalarını almadan kalkışırlar!

Bu süreci tahlil etmek gerekirse; sosyalizm ve ona ait literatür 1965'lerden itibaren okuma hayatımıza çeviri halinde neşrolunurken, insanlar tuhaf bir donanımla 68'e doğru yaklaşmaktadırlar. 1964'ten sonra bir iki sene içinde tartışmalar şiddetlenmeye, saflaşmalar açığa çıkmaya başlar. TİP'in tavrı, devrim fikrinin polarize olması, statükoya tutunan yapıların muhalefeti taşıyamaması, gençlik örgütlenmelerinin şeklinin değişmesiyle modernliğin taşıyıcısı olan üniversite gençliğinin profesyonel devrimciliğe uzanan ivmeli hareketi çok kısa bir zaman diliminde gerçekleşir. Ve neredeyse attıkları her adım göz kararı, buldukları her yol el yordamıyla olur (Benlisoy, Erten, Şahin, Ünüvar, 1996: 107)

Bu yüzden, dünyada 68 "Aydınlanma Çağı"nın sorgulanmaya başladığı pratik bir milatken, Türkiye'de modernleşme paradigmasının uzun bir müddet soluklanmasına yetecek derin bir nefes gibidir. Oysa 68 Avrupa'da, 20. yüzyılın modern ulus-devletleriyle ortaya çıkan ve modern siyaset algısı diye tariflendirebileceğimiz bir döneme karşı çıkışın simgesidir. Yukarıda da anlatıldığı gibi, kapitalizmin geldiği aşama ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan sosyal refah devleti; insanı hızla mekanikleştiren ve onu kendine, doğaya ve toplumsal yaşama yabancılaştıran gelişmeler; savaş sırasındaki iktidarın reflekslerinin savaş sonrası toplumu daraltan, baskılayan bir hale gelmesi; bilgi üretim süreçlerinin uzmanlaşmanın esirine dönüşmesi; toplumun adeta devlet gibi kendini sürekli muhafaza etme gereksinimi duyması ve bunu homojen bir toplum projesi olarak mutlaklaştırması; siyasetin verili bir iktidar coğrafyasına, bir merkeze ve profesyonelleşmiş kimi insanlara özgü bir faaliyete dönüşmesi... Bunlar "hayatın moderne dönüştürülmesi" projesinin değişik alanlardaki yansımalarıdır. Ve tüm bu yansımalar, geleceğinin, bu tahakküm alanları yüzünden boğulacağını düşünen muhalif bir öğrenci hareketinin karşı tepkisiyle, 1968'de yüzleşmek zorunda kalmıştır. Özellikle savaş sonrası dünya konjonktürü düşünülürse toplumsal muhalefetin yükselme potansiyeli gençlik hareketinin de ivmesi olmuştur. Bu noktada 68 hareketinin dile getirdiği şey geleneksel siyaset algısına karşı çıkıştır. Dolayısıyla üretilen, yüzü iktidara dönük olmayan, gündelik hayatı kaale alan ve toplumsal muhalefetin diğer unsurlarıyla da (işçi hareketi, savaş karşıtlığı, kadın hareketi, hippiler, beatnikler, eşcinseller...) bu mecrada bir araya gelebilen bir muhalefet hareketidir. Bu anlamda 68 bir "aydınlanma anı" bir toplumsal devrim tahayyülü ve aşağıdan modernliğin parıltısıdır. O parıltının içinde, geleneksel siyasetin boğucu havasının tersine, insanları alıp götüren özgürlükçü bir hava hâkim olmuştur.

Nitekim 1968'de hayatın hemen her alanına, kültürün, yaşam tarzı kalıplarının dönüşümüne yönelik ilgi, enerji ve girişimler en az verilen siyasal mücadeleler kadar ön plandadır. Kaldı ki, diğer devrim (mesela 1848 ya da 1917) dönemlerinde verilen siyasal mücadelelerin talepleri, yöntem, araç ve örgütleniş formları birbirlerine bir hayli benzemekteyken, 1968 dönemi, siyasî mücadeleler boyutunda bakıldığında bile kıyaslanamayacak bir "zenginlik" gösterir. Pasif siyasî mücadele biçimlerinin her türünün yanı sıra, denenmemiş silahlı mücadele, devrim teorisinin hemen hiç kalmadığı "1968 dönemi"nde önceki devrim dönemlerinin görece tek tipliği söz konusu bile değildir.

Oysa, ağır yoksulluk koşullarında yaşayan veya "tam bağımsız"lığa kavuşmak isteyen "üçüncü dünya" ülkelerinin –Latin Amerika, Hindistan, Türkiye'nin– "68 devrimcileri"nin talep, yöntem, araç ve söylemleri ile "Batı 68'i"nin tüketim toplumuna, onun uyuşturucu refahına, bunun beslediği ikiyüzlü ahlâka, insani duyarsızlaşmaya karşı kitleleri sarsarak uyarmaya, uyandırmaya dönük siyasal-ideolojik perspektifi ve bunun gerektirdiği eylem mantığı ve yöntemleri iki ayrı zaman ve duruma ait olduklarını kabullenmişçesine yan yana durmaktadır (Laçiner, 1975: 21). Şüphesiz, Batı'nın 68'inin "üçüncü dünya"dakilerinin emperyalizm ve bağımsızlık temalarıyla yüklü söylem ve eylemlerine gösterdikleri ilgi ve destek hiç de tali boyutta değildir, ama sık sık kesiştikleri, eylem ve söylem olarak en fazla benzer göründükleri bu noktalarda bile, aradaki "mesafe" kendini belli etmeyi sürdürmüştür. İşte bu yüzden 1968'in dünya ölçeğinde geçerli bir tarifinin yapılması neredeyse imkânsızdır. Ya da yapılabilecek tarif kurulu düzen ve duruma isyan gibi bir ortak noktadan ibarettir. Bu durumda çıkar yol, çeşitli ülke-toplum kategorilerine ait 68'lerden söz etmek, her birinin özel tarifini yapmak ve bununla yetinmektir. Çünkü aradaki bu fark refah-tüketim toplumunda "engelleme, uyuşturma mekanizmaları"nın çok daha içselleştirilmiş, maddi ihtiyaç ve istek güdülerine cevap verici oluşu, buna mukabil üçüncü dünyada ise aynı mekanizmanın kendisinin değil etkisinin içselleştirilmiş, ihtiyaç ve istek güdülerini bastıran nitelikte oluşundan ötürüdür (Laçiner, *a.g.m.*). O nedenle Batı 68'i söz konusu "mekanizma"nın bu güdüleri karşılayan çekiciliğine alternatif çekicilikte bir yaşam tarzı oluşturmaya veya tersinden söylersek, tüketim toplumunun çekiciliğine karşı duyarsızlaşmayı, ona sırt çevirmeyi sağlayabilecek yollara yönelmiştir. Üçüncü dünyadakilerin sorunu ise –sömürenler, işgal gücü veya baskı aygıtı gibi– dışsal gözüken engelleme mekanizmasının kendisi, ama daha ziyade onun –korku, yetinme, kaderine razı olma gibi içselleştirilmiş– etkileridir. Bu durumu tetikleyen bir başka faktör de Batı'nın üçüncü dünyaya bakışıdır. Batılı 68, üçüncü dünyanın anti-emperyalist ve bağımsızlıkçı 68'ine bir öncü misyonu yükledikçe üçüncü dünyanın 68'i de bu alana sıkışmış, sorunu yine devlet merkezli bir odağa sıkıştırmıştır. Nitekim devrimci politikalar, devrim fikrinin elle tutulur hale gelmesiyle birlikte sekteye uğramış, kitle hareketleri program, tüzük, parti, öncü arayışı yüzünden plüralist yapısını kaybetmiş ve marjinalize olmuştur.

İşte bu yüzden Türkiye'de 68 öğrenci hareketi; modernleşme/kalkınma çabası içindeki bir ülkede, bu modernleşme rüyasını gençliğin kendi algıladığı biçimlerle gerçekleştirme halesi olarak da okunabilir. Dolayısıyla Türkiye'deki 68 hareketine dair söylenebilecek ilk söz, modern siyaset yapma tarzına bütünlüklü bir alternatif olmadığı, hatta tam tersine bu tarza uygun olarak kendine zaman zaman "dönüştürücü" bir misyon biçtiğidir. Tam da bu noktada, 68'in Kemalizmle damgalanarak eleştirilmesi bir problematik içermektedir. Çünkü söz konusu olan, belirli bir ideolojiye angaje bir hareketten ziya-

12 Mart askerî darbesinin niteliği sosyalistler arasında anlık bir tereddüt doğurmuştu. Müdahalenin "ilerici" bir yönelimi olabileceğini düşünenler olmuş, Dr. Hikmet Kıvılcımlı "Ordu kılıcını attı" başlığını atmıştı.

de, mevcut siyaset yapma alışkanlıklarının tezahüründen ibarettir. Nitekim, dildeki ekonomizm, "eşit dağıtım", "sanayi hamlesi" argümanları, bağımsızlık bilinci, popülizme kayan "halk" söylemi, Kemalizme özgü argümanlar olmaktan çok modern ulus-devlet politikalarıdır ve daha çok milliyetçi ideolojiyle dirsek temasında bulunmaktadır. Buradan bakıldığında mesela Bolşevizmin de Türkiye'deki 68 hareketinin üzerindeki (ve daha sonraki yıllardaki) etkisini anlamak mümkün olacaktır. Her iki politik söylem de toplum mühendisi olmakla malul, aşağıdan yukarı modernleşmeyi engelleyici, bireyi kendi özgür iradesinden çok devrimci önderliğin özgül ve "özgür" iradesine tâbi kılan, özne tasavvuru dar, homojen ve ulus-devletle sınırlı bir anlam dünyasını betimlerler. Dolayısıyla sadece Kemalizm eleştirisi, bahsi geçen modern siyaset algısı aşılmadığı sürece anlamlı olmayacak, eksik kalacaktır ve bu eleştiri bir öteki halini alan Kemalizm üzerinden kolaycı bir ezberle savuşturulacaktır. İşte bu yüzdendir ki, 68 sonrası sol siyasetlerin böyle bir eleştiri verdiklerini iddia etmelerine rağmen siyaset tarzlarının çok fazla değişmemesi, bu devamlılığı sergilemesi açısından önemlidir (Benlisoy, Erten, Şahin, Ünüvar, 1996: 110).

Ama şunu da göz ardı etmek haksızlık olacaktır. Türkiye'de 1968, muhalefet etme geleneği olmayan dolayısıyla muhalefetin dayanaklarını kitaplardan öğrenen ve teoriyi pratik içinde bulabildiği örneklerle doğrulamaya çalışan, inançlı, cesur bir öğrenci hareketinin şekillendirdiği bir dönemdir. Şüphesiz Türkiye gibi düşünce dünyasına on yıllar boyunca Marksizm izi taşıyan hiçbir şeyin sokulmadığı bir ülkede, resmi Marksizm bile "yepyeni", yenilikçi ve yasaklamanın cazibesiyle bir kat daha çekici olmuştur. İşte belki de bu yüzden, bu ortamda daha sindirmeye zaman kalmadan Marksizm adına, önüne getirileni adeta içen, Türkiyeli tipik 68 devrimcisi, Marksizmin yorum farklılıklarının geçmiş hangi pratiklere tekabül ettiğinin değil, hangi yorumu nasıl bir "devrim modeli"ne karşılık düştüğü konusunun peşine düşmüştür hemen. Yine de

haksızlık etmemek gerek. O günün tartışma ortamı, düşünsel dinamizmi ve kültürel mirası, 1968 hareketini döneminin çok ötesinde bir referans haline getirmiştir. Hatta Türkiye'de 1970'lerde yükselen sol muhalefetin neredeyse bütün düşünsel referansları, 1968 hareketinin mirası içinden filizlenmiştir. Bu yüzden 1968 hareketi böyle bir anakronizmi de taşır. Toplumsal tabanı geniş olmayan bir fikir hareketi olarak doğmuş, ama tartıştığı konular ve yaklaşımlar Türkiye'de ancak 1970'lerin solundà toplumsal bir anlam ifade etmiştir.

Unutmayalım ki, siyasî miras da bu süreci kısıtlayan ana etmenlerden biridir. Türkiye'de muhalefet etmek, varolandan farklı düşünüp farklı davranmaktan ziyade farklılığa tahammül etmeyen bir devletle cebelleşmek anlamına gelmiştir. Muhalefet yüzünü devlete dönmek ve toplumla değil, devletle muhatap olmak durumunda kalmıştır. Düzenle bir derdi olduğunu söyleyen her grup önce gözüne iktidarı kestirmiş, gerçek manada muhalefeti, yani yeni bir toplumsal yaşam arayışını erteleyegelmiştir. Siyasî ufkumuzda böylece bitmek bilmeyen bir iktidar mücadelesiyle sınırlanmıştır. Siyaset, bir kimsenin başkalarıyla birleşerek dünyayı etkilemesinden çok hükmetmek, olamıyorsa hükmetmeye aday olmaktır bizde.

Türkiye'de "devrim" kavramının algılanışı da uzun süre bu kültürel zemin üzerinden şekillenmiştir. Nitekim, 68 gençlik hareketleri için de "devrim", tarihinin en kapsamlı toplumsal dönüşüm projesi olmaktan ziyade bileşeni olunan siyasal yapının siyasal iktidarı ele geçirmesidir. Bu yüzden devrim derken anlaşılan, hiç bitmeyen, kendi içinde sürekli yinelenen bir süreç değil, iktidara geçilen büyülü ve özlenen bir "an"dır. Devrimci bakışı bir kırılma anına indirgediğinizde söylemler de hep o "an"a sıkışır. Stratejiler, taktikler, somut durumların somut analizleri... Hepsi bu anın tasavvuru yolunda yapılan fikir jimnastikleridir. Oysa "tarihin pusu-su"na yatılıp devrim beklemek 1968 hareketinin genel ruhuna pek de denk düşmemektedir. Zaten ancak ve ancak bir kriz anında halkın devrimcileri keşfetmesi ve bu sayede onların peşine düşüp iktidara taşıması umulur. Bu anlayış içinde, "bugün" pek bir anlam ifade etmez ve yaşamı bugünden başlayarak değiştirmek düşüncesinin yerini çelişkilerin keskinleşmesini beklemek alır. "Şimdi" konuşmak pek mümkün olmadığı için önce devrim yapıp (iktidara gelip), "sonra" konuşmak hedeflenir. İktidarın sanılandan çok daha yaygın olduğu, evde, işyerinde, okulda, sokakta kısacası gündelik hayatın her dokusuna nüfuz etmiş olduğu; bir şekilde her yerden her şeye karşı olmak, yeni ve başka bir hayatı bugünden kurmak gerektiği es geçilir.

İktidara gelmek tüm devrimci faaliyetin yeter ve gerek şartı haline gelince, önerilen köklü toplumsal dönüşüm yalnızca güç ilişkileri, iktidar stratejileri terimleriyle anlaşılır ve anlatılır hale gelir. Bu durumda sözcükler aradan çıkar ve herkes devletin diliyle konuşmaya başlar. Yani hâkim dil değişmez, iktidarın dili hep aynı kalır. O otoriter, buyurgan ses tonu artık her yerde, muhalefet içinde bile kendini yeniden üretmektedir. Hâl böyle olunca, yani herkes muktedirler gibi konuşunca geçmiş iktidarlara benzemek de kaçınılmaz olur. Artık "kızıl" ordular, "sosyalist" bürokratlar, "komünist" diplomatlar ve "proleter" generaller işbaşındadır... (Benlisoy, Erten, Şahin, Ünüvar, 1996: 109).

Kaldı ki, Türkiye'de hikâyenin devamı biraz daha karmaşıktır. Örneğin 1971'deki 12 Mart askerî müdahalesini ve 12 Mart rejimi esnasında yapılan düzenlemeleri Türkiye 1968'ine karşı bir reaksiyon, bir "karşı devrim" olarak nitelemek de mümkün görülebilir. Zaten bunun hemen öncesinde (ve sonrasında) Türkiye 1968'inin devrimci öğrenci hareketinin diğer ve benzer ülkelerdeki pek olmayan bir diğer özelliği de bu noktayla ilgilidir:

Söz konusu öğrenci hareketi, daha doğuş anından itibaren yine öğrenci saflarından bir reaksiyon hareketiyle karşılaşmıştır. Türkiye'de öğrenci hareketi, bu sıfatıyla belirginleşmeye, kitleselleşmeye başladığı 1960'ların ikinci yarısına girildikten sonra, çoğu "okullu" sayılamayacak dinci muhafazakâr güruhlarca "sokakta" durdurulmak istenmiş ve Türkiye'de öğrenci hareketi 1970'lere kendi içinde yoğunlaşan devrim stratejileri tartışmasıyla girerken, bir yandan da giderek daha organize ve saldırgan olan bu gerçek karşı devrim militanlarıyla şiddetlenen bir mücadele vermek zorunda kalmıştır. Daha hareketin ilk güç kazandığı dönemlerde bile, mesela 20.9.1966'da yayımlanan (Yıldırım, 1988: 185) Milliyetçi Türk Gençlik Teşkilatı gibi derneklerin hazırladığı bildirilerde "bu soysuz anarşistlere öldürücü son yumruğu atmaya hazırız" denilmektedir. Kayseri (TÖS) ve Akhisar (FKF) mitingleri faşist saldırılara maruz kalır. Zaten biraz da bu nedenle kriminalize/marjinalize olması kolaylaşmıştır. Ama bu reaksiyoner hareketin Türkiye 68'ine asıl kötülüğü, yukarıda anlatılan şablonu pekiştirecek "ceberrut devlet" tanımına uygun hareket etmesi ve tespitleri haklı göstermesidir.

İşte biraz da bu nedenle, Türkiye'de öğrenci hareketinin hızla sosyalist-devrimci sıfat edinerek yükseldiği yıllarda, yine bir grup sivil ve asker elitin Kemalist bir darbe peşinde olmalarıyla kızışan ve karmaşıklaşan bir iktidar mücadelesinin de cereyan etmekte oluşu, durumu bir 68 hareketi ve kurulu düzen karşıtlığı olarak ele alamayacağımızı göstermeye yeter.

Sonuçta Türkiye tarihinin devrimci dönüşüm haritasının başkentidir 1968 Türkiye. Ama tüm başkentler gibi merkezde olmanın, merkeze bakmanın sorunlarını yaşar. 1969'a kadar en sıradan öğrencileri bile bir barikat arkasında toplayıp her türlü talebi dile getirmenin bir aracı olan hareket, iktidar perspektifine "terfi ettiği" andan itibaren siyasal söylem çeşitliliğini yitirmiş ve iktidarın diline sıkışmıştır. Hâkim siyasî jargonun dışına çıktığı anlarda Türkiye'de siyasal spektrumun temel referansı olmuş, siyaset etme algısını farklılaştıramadığında ise klişeleşmiştir. Özellikle 1969'dan itibaren, hareketin öncü kadrolarının "suni denge" tahlilinden hareketle marjinalize olması geniş öğrenci kesimiyle bağların kopmasına neden olmuş, "sıradan" öğrenciyi dışlayan bir süreç yaratmıştır. Velhasıl cüretkâr bir ifadeyle söylersek, aslında 1968 Türkiye 12 Mart darbesiyle değil, 1969'daki seçimin yarattığı hayal kırıklığının ardından hareketin marjinalize olmasıyla sonlanmıştır. ❐

Türkiye Solunda Faşizme Bakışlar

TANIL BORA

Türkiye solunda faşizmin gündemde geniş yer tuttuğu üç dönem olmuştur: İkinci Dünya Savaşı yılları, 1970'ler ve 12 Eylül 1980 askerî darbesi sonrası. Bu dönemlerde –özellikle ilk ikisinde– faşizmi 'deşifre etmek' ve anti-faşist tutum almak, bizzat solun varlık koşulu hükmündedir. Her şeyden önce, faşizm, solun 'bekasına' dönük açık bir tehdit oluşturduğu için böyledir. Buna bağlı olarak, –özellikle '70'lerde– anti-faşist söylem, solun kendini anlatmasının (meşrulaştırmasının ve popülerleştirmesinin) zeminini oluşturmuştur. Türkiye'nin siyasal düşünce dünyasında ve toplumsal ortamında faşizmin gerek teşhis edilmesinde gerekse ona karşı –olabildiği kadarıyla!– bir teyakkuz yaratılmasında, solun çok önemli katkısı vardır.

Solun faşizmi tahlilinde, dönemler boyunca izi sürülebilecek zaaflar da eksik değildir. Bu zaafları şöyle sıralayabiliriz: Analitik çabanın zayıflığı, 'skolastik' yaklaşım; faşizmin hayatî önemdeki bir vasfı olan kitle dinamiğiyle yüzleşmemek; 'yerli' faşist dinamiğin tamamen makro etkenlere (oligarşi, büyük sermaye vs.) ve "dış mihrakların" etkisine (1940'larda Almanya, 1960 sonrasında ABD) indirgenerek, komplocu bir görüşle açıklanması; özellikle '70'lerde, *anti*-faşizme tâbi hale gelme tehlikesinden kaçınılamaması...

Bu yazıda, Türkiye'de solun sözü edilen dönemler boyunca faşizme karşı tutum alışları ve anti-faşist söylemin muhtevaları ele alınacak.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE FAŞİZMLE VE TÜRKÇÜ AKIMLA İLGİLİ TUTUMLAR

İtalya'dan sonra Almanya'da faşizmin iktidara gelmesinden sonra –1935'te– toplanan Komintern'in 7. Kongresi, bütün ulusal seksiyonların, olabildiğince geniş anti-faşist cephe oluşumuna katkıda bulunmalarını kararlaştırmıştı. "Üçüncü ülkelerdeki" komünistler, "sınıfa karşı sınıf" konumlanmasını terk edip anti-faşizm paydasında en geniş ittifak stratejisine yönelmeli, her halükârda ülkelerindeki rejimi tedirgin ederek SSCB'yle ilişkilerinin bozulmasına sebebiyet vermemeliydiler. Nitekim Türkiye Komünist Partisi de –veya belki, "desantralizasyon" koşullarına daha uygun tanımla TKP'liler– tamamen Sovyetler Birliği'ni tehditlerden esirgemenin icaplarına göre belirlenen bir anti-faşizm hattı izlemiştir. Örneğin parti yöneticilerinden Abidin Dino "faşizm

(*) Eleştirileri için Murat Gültekingil'e, kaynak katkıları için Murat Yılmaz ve özellikle Emirali Türkmen'e teşekkürler – T.B.

Türkiye'de nazarî değil, hudutlarımıza gelen bir kuvvet olarak açıklanmalıdır" önerisinde bulunduğunda, bu öneri dönemin Genel Sekreteri Reşat Fuat Baraner tarafından, Türkiye-Almanya ilişkilerinin bozulmasına yol açabileceği mülahazasıyla reddedilmiştir (TKP MK Dış Bürosu, 2002: 17). Sonraki Genel Sekreter Zeki Baştımar'ın 1962 Konferansı'na sunduğu raporda da, zamanın parti yönetiminin faşizm tehlikesi karşısında tutum almadığı, bu tehlikeye karşı yayın yapan *Tan* gazetesini desteklemediği öz-eleştirisi dile getirilecektir (*a.g.y.*: 68-9). TKP(liler), Komintern'in 7. Kongresi'nde benimsenen geniş cephe stratejisi doğrultusunda, CHP'ye hayırhâh yaklaşmaya hatta Tek Parti'nin örgütlerine nüfuz etme çabasına yönelmiştir. Tek Parti'nin totaliter-faşizan uygulamaları ve ideolojik yapıları da bu strateji içinde görmezden gelinir. TKP'liler ve onların etkilediği aydınlar, Tek Parti devletinin bünyesindeki ırkçı ve faşizan yönelimleri, devletin/CHP'nin ana rotasına ve *Kemalizme* aykırı sapkınlıklar olarak yorumlar, böylece geriletmeye, gözden düşürmeye çalışırlar.

1943'te Faris Erkman imzasıyla yayımlanan, aslında Reşat Fuat Baraner'in kaleme aldığı *En Büyük Tehlike!* broşürü (yeniden basımı: Baraner, 1977), bu stratejinin tipik bir icrasıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın kritik bir döneminde, Türkiye'nin Nazi Almanya'sı ile Batı-Sovyet İttifakı arasında denge ve tarafsızlık politikası gütmekteyken yayımlanan broşür, Almanya yanlısı Türkçü (ve anti-Sovyet) cepheyi ve onun hükûmetteki nüfuzunu geriletme maksadını güdüyordu. Geniş yankı uyandıran, sadece Türkçü cephenin değil Tek Parti entelijensiyasının geniş kesiminin de tepkisine yol açan broşür, "millî Türk davasına aykırı bir cereyanın içyüzü" altbaşlığını taşır. Kemalizmi ve milliyetçiliği hararetle sahiplenerek; Türkçülerin ve Nazi/Alman sempatizanlarının ırkçı görüşlerini, totaliter eğilimlerini, harp taraftarlıklarını bu temelde gayrımeşru ilan eder. Onlar, "iyi, yüksek, hakiki milliyetçiliğin haslet ve vasıflarından yoksun", "hakiki Türklüğe" aykırıdırlar. Hatta Türkiye'ye iltica etmiş Rusya kökenli Türkçüler, "nankör karga" diye anılırlar! Türkçülerin, "kendilerinden olmayan öz Türk evlâtlarına" bile Türklüğü ve milliyetçiliği lâyık görmemeleri eleştirilirken de, bir "öz-Türklük" referansından geri durulmaz. Faşizm, dünya görüşünden, toplum tasarımından ziyade esasen "dışarı malı" olarak, yani Kemalist ideolojinin otarşist-ksenofobik "yabancı ideoloji" heyülasına sığınılarak yerilir. Türkçü Nazizm/faşizm muhipleri, "topraklarımızda gözü olan devletlerin çığırtkanlığını yapıyor"lardır: "*Yabancı memleketlerde doğarak revaç bulan ve hüküm süren ırkçı ideolojinin Türkiye'de çömezliğini yapan bu efendiler; bu ideolojiyi tabiatiyle millileştirememiş, Türk sosyetesinin ihtiyaç ve şartlarına göre, müşahhas olarak nazariyesini kuramamış oldukları için bir ithalat malı gibi kalıbiyle memlekete sokmak zorunda kalmışlardır.*" Nihayet: "*Halbuki biz, Cumhuriyetimizin kurucusu Büyük Atatürk'ün dediği gibi yalnız kendimize benzeriz.*"

En Büyük Tehlike!'ye kıyasla faşizmin sosyal analizine daha fazla eğilen bir metin olarak, Hıfzı Topuz'un 1937'de yayımlanan *Faşizm* broşürüne değinilmelidir. Topuz, faşizmin toplumsal temeline dikkat çekmeye daha fazla ilgi göstermiştir: "*Finans kapitalistler, kıralcılar, papaslar, ordunun mürteci unsurları, asilzadeler, büyük kapitalisler, büyük arazi sahipleri, makina ve teknik düşmanlarının iktidarı eline alması... kökü Kurunuvustada [Ortaçağ] olan bir irtica kasırgası...*" Gerçi, o da faşizmin *dış kaynaklılığına, yabancılığına* vurgu yapar: "*Kuduz Alman emperyalizmi (...) mekteplerde verdiği terbiye ile. Casus teşkilâtı ile (...) kendilerine mahsus bir istismar, bir avlama metodu olan 'nasyonalizm' namı altında kurduğu gizli teşkilat-*

Ocak 1980'de başlayarak aylarca süren TARİŞ Olayları, kendilerinin haksız ve usulsüz olarak işten çıkarıldıklarını kamuoyuna açıklamak isteyen işçilere, 22 Ocak'ta polis ve jandarma tarafından panzerler de kullanılarak ateş açılmasıyla alevlendi. Olaylarda 50 işçi yaralanırken, 600 kadar kişi de gözaltına alındı.

larla, gönderdiği mütehassıslarla, gizli 'Turan' cemiyeti vasıtası ile içimize girerek emperyalist gayelerini tahakkuk ettirmek istiyor." Yine de, Kemalizmle Nazizmi "tek fırkalı otoriter rejim" ortak paydasında benzeştiren yorumlarla hesaplaşma ihtiyacı duyar.

Geçerken şunu da kaydetmek gerekir ki, 1940'ların ortalarında çoğunlukla TKP'li olmak üzere sol-sosyalist yazarların neşriyatı, anti-faşizmin, dönemin mahdut 'kamuoyu'nda belirli bir karşılık bulmasını sağlamıştır. Bu fasılda özellikle Sabiha Sertel'in yazılarını anmak gerekir.

Faşizmin siyasal ve örgütsel olarak emperyalizm tarafından güdümlenen, ideolojik yönden "yabancı", velhâsıl tümüyle *dışsal* bir olgu olarak kodlanması, bu dönemden itibaren kalıcılaşacaktır. Bu kodlama, faşizm ile Tek Parti rejimi, Kemalizmin totaliter veçhesi ve genel olarak milliyetçilik arasındaki geçişlilikleri perdeleyecektir, faşizmin toplumsal-sınıfsal kaynaklarının analizine de mahal vermeyecektir. Örneğin TKP'nin büyük *dissident*'i Dr. Hikmet Kıvılcımlı da (1970), Türkiye'de bir faşist hareketin aktüel hale geldiği 1960'lar/70'ler dönümünde, faşizmi, onun vatanperverliğinin, milliyetperverliğinin *lâfta* olduğunu vurgulayarak teşhir etme çabasındadır. Türk faşistleri, "Türk vatanını yabancı Finans-Kapital ordularına teslim etmeye hazır sahtekârlar"dır:

> *"Çünkü faşizm, azgın güçlü bir Finans-Kapitalin, kendi ülkesinde ömrünü uzatabilmek için bütün dünya milletlerini en şöven, en utanmazca gaddar, en gerici ve aşağılık yollardan soyup ezme doktrinidir. Türkiye'nin ise öyle dünyalara sığmaz güçlü Finans-Kapitali yoktur. Dolayısiyle, yabancı Emperyalistlerin yardakçılığını yaparak, Türk vatanını satarak, Türk milletini yabancı şirketlere kul köle ederek,* 'Aşırı milliyetçilik' *perdesi ardında aşırı – kozmopolitliğin (burjuva enternasyonalciliğinin) domuzunu yaptığını gizlemiye çabalar."*

Türkiye'deki, "temeli olmayan, altı kaval, üstü şişhane bir faşizm"dir Kıvılcımlı'ya göre; finans-kapitalin ekonomik krizinin "üzerine vurulmuş bir üstyapı semeri"dir!

İkinci Dünya Savaşı ertesinde, faşizmin analizine eğilen istisnaî bir kuramsal ilgi olarak, DTCF'deki anti-komünist cadı avının kurbanlarından Behice Boran'ın çalışması dikkate değerdir. Faşizmin tarihsel zuhurunu, emperyalist evresindeki kapitalizmin tekelci aşamaya geçmesine bağlı olarak, siyasî demokrasinin 'tercih edilmez' hale gelmesiyle açıklayan Boran'ın, anti-faşizmi, anti-kapitalizmin bir veçhesi olarak vaz'etmesi önemliydi. 1945'te *Ant Gençlik Yayını*'nda, "büyük, inhisarcı sermaye temerküzüne karşı açılan mücadele[nin] cemiyetlerin iç bünyesi bakımından faşizmin kökünün kazınması demek" olduğunu yazmıştı (akt. *Yurt ve Dünya*, Mart 1980: 98).

12 MART, 1970'LERDE FAŞİZM TEHDİDİ, AYRIŞMALAR

1960-1980 dönemi, Türkiye'de solun ve sosyalizmin bir kitleselleşme ve meşrulaşma mecrası bulduğu, özel bir dönemdir. Bu dönemin ilk yarısında Türkiye İşçi Partisi, 1960'ların sonlarından itibaren ikinci yarısında ise devrimci sosyalist hareketler solun ana akımını oluşturmuştur. Faşizm meselesi, 1960'larda öncelikli bir tartışma konusu olmuş değildir. Hatta, devrimci akımın oluştuğu '68 eşiğinde, faşist bir hareket olarak örgütlenen ülkücülerin saldırıları şiddetlendiğinde dahi, faşizm meselesi devrim stratejilerine ilişkin tartışmaların gölgesindedir. 12 Mart 1971 askerî müdahalesi ve rejimi, bu meseleyi âcilleştirmiştir. Olağan rejime geçiş ve devrimci hareketin daha güçlü biçimde toparlanmasının ardından, ülkücü hareketin de kitleselleşmesi ve rejimin istikrarsızlığını sürdürdüğü bir ortamda politik kutuplaşmanın tırmanıp şiddetlenmesi, faşizm tehdidine ve faşizmin niteliğine ilişkin tartışmalara ehemmiyet kazandıracaktır. (Bu tartışmalar içerisinde ayrıksı bir yoruma baştan değinip geçelim: *Milliyet* gazetesinin 'sosyalizan' yazarı Ali Gevgilili, 12 Mart rejimini "Bonapartizm" olarak tanımlamıştı. Göreceğiz, Bonapartizm, 12 Eylül askerî darbesinden sonra da yine ayrıksı bir tanım önerisi olarak gündeme gelecektir.)

1960'ların ilk yarısında, TKP ve mücavir alanında faşizm kavramının kullanım tarzında müthiş bir 'sallapatilik' gözlenir. Bizim Radyo, 27 Mayıs darbesini ilk anda "faşist darbe" olarak tanımlamıştı (akt. Akbulut, 2004: 122). Sonraki yıllarda, 27 Mayıs'a hayırhâh yaklaşılabilirken, Adalet Partisi'nin "faşist program"ından söz ediliyordu. 1964/5'te AP'nin iktidara gelmesi ihtimali, "faşizm tehlikesi" olarak kodlanıyordu (Akbulut, 2004: 35, 113). Ancak faşizm kavramını bol keseden dağıtan TKP, güdümlü bir otoriter "ara rejim"in kurulduğu 12 Mart 1971 askerî müdahalesini daha rezervli tanımlayacak; topyekün faşizmden değil de "faşist biçimi yöntemler, faşist biçimi sıkıyönetim, faşist biçimi baskı"dan söz edilecekti. Parlamenter rejime geçiş de, "faşist biçimi" 12 Mart rejiminin –bu yenilgiyi kolay kabullenmeyecek olsa da– yenildiği biçiminde yorumlanmıştı (Üstüngel, 1973).

1960'ların sonlarına –devrimci akımın oluşumuna– dek Türkiye solunun ana mecrasını oluşturan TİP ise, faşist saldırıları, faşist hareketlerin gelişmesini vs. elbette sorun etmekle beraber, rejimi faşizm olarak tanımlamamıştır. TİP lideri Mehmet Ali Aybar, önemli eksiklerine ve kırılganlığına rağmen, Türkiye'deki parlamenter demokrasi pratiğinin küçümsenmesine kararlılıkla karşı çıkıyordu. TİP, 1970'lerde yasal alanda faaliyet gösterecek diğer sosyalist partiler gibi, parlamenter rejimin bekasını temel güvence olarak görüyordu. Bu bakış açısından, ancak biçimsel de olsa parlamenter rejimin orta-

dan kalktığı duruma "faşizm" denebilirdi. Aybar, 12 Mart'ın "partilerüstü" Nihat Erim hükümetine "Anayasayı uygulayacağı" vaadine istinaden güvenoyu verecek, ancak sola dönük devlet terörü işlemeye başlayınca, Meclis kürsüsünden "Solu yasaklayan rejimin adı faşizmdir" diyecekti (akt. Ünlü, 2002: 276).

1969 sonunda Aybar'la ayrılıktan sonra doktriner "bilimsel sosyalist" bir çizgiye giren –ve TKP'yle etkileşimi yoğunlaşan– TİP, 1970 yılı sonunda faşizm sorununu birinci gündem maddesi yapmış, "Faşizme Hayır" kampanyası başlatmıştır. Genel Başkan Behice Boran; "*Dışa bağımlı ve çarpık olarak gelişen kapitalizmin yarattığı sorunları, bunalımları şu kısıtlı, dar, biçimsel demokrasi ortamında karşılayamayan egemen sınıfların –burjuvazinin– Anayasal hak ve özgürlükleri daha kısıtlamak, rafa kaldırmak, 'asayiş ve nizam' adına ülkeyi demir ökçeli bir yönetime sokmak çabası içinde olduğu... Faşizm[in], parlamenter bir kılığa büründürülmüş veya üniforma giydirilmiş şekliyle kapı ağzında belirdiği*"ni saptıyordu. Boran, faşizme gidişin alâmetlerini şöyle sıralamıştı: İşçi sınıfının mücadelesinin gelişmesinden ve politik bilinç kazanmasından duyulan derin ürküntü; işçi sınıfı dışındaki sınıf ve tabakalara da yönelen baskı ve şiddet; Kürt halkına karşı ırkçı ve şoven bir milliyetçilik anlayışıyla baskı yapılması (akt. Aren, 1993: 141-5).

Faşizm tehlikesi, 1970'ler boyunca gerek –1971'de kapatılan TİP'in devamı olan– "yeni" TİP'in, gerek onunla rekabet halindeki TSİP'in (Türkiye Sosyalist İşçi Partisi) gerekse TKP'nin temel gündem maddelerinden biri olmaya devam etti – 1980'e doğru neredeyse tek gündem maddesi haline geldi. TKP, İ. Bilen'in ifadesiyle "faşizm pencere(ler)den bakıyor" uyarısını hep yineliyordu. TKP, bu alarmizm doğrultusunda, faşizme karşı "Ulusal Demokratik Cephe" (UDC) önerisini ortaya attı, "MHP kapatılsın!" talebini yaygınlaştırmaya çalıştı. TKP'nin cephe stratejisi, faşizm tehdidinin odağı saydığı MHP'yi tecrit ve mümkünse illegalize etme hedefine dayanıyordu. *TKP'nin Sesi* Radyosu'nda, 1979 Ağustos'unda söylenenler, bu cephe hattının ne denli "geniş" çizildiğini gösterir: "*Komünistler... eli yurtsever kanına bulanmamış, faşist saldırı ve cinayetlere adı karışmamış, faşist propagandanın yalan ve demagojilerine kapılıp MHP'ye kaydolmuş kişileri faşizm canavarının elinde oyuncak olmaktan kurtarmaya, onları gerçek yurtseverlerin cephesine kazandırmaya çalışıyor*" (akt. Yürükoğlu, 1980: 179). TKP Genel Sekreteri İ. Bilen, faşizme karşı silahlı mücadele yürüten ve bu mücadeleyi bir devrim stratejisiyle bağlantılandıran "goşist" hareketleri de "halkın can güvenliğini üç-beş silahlı serüvencinin bekçiliğine bırakmak ya da can güvenliği için yapılan eylem birliği örgütlenmelerini, silahlı ayaklanma örgütleriymiş gibi çarpıtmak"la suçlamaktaydı. TKP, UDC stratejisi çerçevesinde, faşizm tehlikesine karşı CHP'yi 'berkitmeyi' esas alıyordu.

Esasen faşizme ilişkin "resmî" Enternasyonal tezlerinin yinelendiği bu kampta, TİP çevresinde, görece bir kuramsal çabadan bahsedilebilir. Parti çizgisindeki politik düşünce dergisi *Yurt ve Dünya*'da, faşizmin tanımı şöyle yapılmıştır: "*burjuvazinin çıkarları toplumun geri kalan bütün sınıf ve tabakalarıyla çelişkiye düşen en güçlü kesimlerinin açık terörist diktatörlüğü*" (Aközer, 1977: 278). İç koşulların rolünü reddeden veya küçümseyen "goşist" unsurlar eleştirilmekle beraber; 1930'ların/40'ların, faşizmi *dışsallaştıran* bakışı terkedilmiş değildir: Bağımlı ülkelere, "emperyalizmin yerli gericilikle kurduğu işbirliğine dayan[arak] ihraç edildiği" söylenir (ay.: 294-6). Bu tanımda kilit bir etkenin de, faşizm tehdidinin Sovyetler Birliği'nin bekası açısından anlamlandırılması olduğu, gözden kaçmamalıdır – ki kuşkusuz bu da bir dışsallaştırmadır:

Tan *Gazetesi ve Sabiha Sertel*

LEVENT CANTEK

Tan, İkinci Dünya Savaşı basınının sol eğilimli muhalif gazetesidir. Babıâli'de, liberal *Vatan* gazetesi ile birlikte demokratik ilkelerin savunusunu yapan, Alman/Nazi yanlısı yayınlarla girdiği tartışmalarla tanınan bir yayındır. Gazetenin demokratik talepleri dillendirme mahareti, hükümete muhalefet eden sayılı yayınlardan biri olarak sorunları teşhir etme çabası en önemli işlevi olmuştur. Gerek savaş koşullarında Nazi yanlısı yayınlara karşı gösterdiği dirayetli tutum gerekse döneme özgü sol politikaların sözcülüğünü yapma cesareti *Tan*'ın etkin bir gazete olmasını sağlamıştır. Zekeriya Sertel ile karısı Sabiha Sertel, gazetenin sadece büyük ortakları değil en çok tanınan ve tepki çeken polemikçilikleriyle konuşulan isimleridir. Özellikle Sabiha Sertel, "erkek" Babıâli'de her yazdığı farklı gazete fıkralarına ve köşe yazılarına konu olan, polemikçi, edebî olarak oldukça zengin ve kıvrak bir dile sahip cüretkâr bir kalemdir. Savaşın bitmesine yakın bir tarihte, *Tan*'ın yeniden yayınına izin verildiği 1945 Mart'ı ile gazete ve matbaasının tahrip edildiği 4 Aralık'a kadar yazdıklarıyla en çok konuşulan *Tan* yazarı hiç kuşkusuz Sabiha Sertel'dir. Onun için basın tarihimizde benzeri olmayan tek kadın yazardır demek sanıyoruz ki yanlış olmayacaktır. Çoğu yazısı haklarındaki suçlama ve hakaretamiz eleştirilere cevap niteliğindedir. Bugünden bakıldığında bu eleştiri ve suçlamaların düzeyi ve içeriği hakkında kolaylıkla tahminlerde bulunabilir. Serteller'in komünist ve Yahudi, niyetlerinin de Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nin bir parçası yapmak olduğu iddiası bolca tekrarlanır.

Tan gazetesinin tahrip edilmesinin nedeni olarak Sertellerin devrin hükümetine ve CHP'ye karşı gösterdikleri cesur eleştirellik kadar haklarındaki her türlü iddiaya inatla cevap vermeleri gösterilebilir. Öfke kadar tedirginlik de yaratmışlardır. Sertellere yönelik kampanyanın sonuçları o kadar sert, bitirici ve tepeden inme olmuştur ki, ne *Tan* gazetesi bir daha varolabilmiş ne de

"*Günümüzde faşizm ve faşist hareketler doğrudan doğruya, emperyalizmin, barış içinde bir arada yaşamanın ilkelerine, yumuşama sürecine, anti-emperyalist güçlerin uluslararası dayanışmasına karşı saldırı[sı]nın aracı haline gelmiştir*" (a.y.: 291).

1979 yazında Merkez Komite'den uzaklaştırılan Nihat Akseymen'in (yazar adıyla Rıza Yürükoğlu), bu tasfiyeye gerekçe gösterilen kitabında yazdıkları, TKP ve mücavir alanı içinde bu resmî faşizm analizine yükseltilen itirazların bir işaretidir. Yürükoğlu'nun temel itirazı, "'Devrimci durum yok faşist tırmanış var' yanılgısı"na ve "Faşizmi önleme"yi yalıtarak öne alan aşamalı modellere idi (Yürükoğlu, 1980: 123 vd.). O, "faşizm tehlikesi"nin öteki yüzünde, kitlelerin iktisadi-siyasî hoşnutsuzluğunun patlama noktasına varmasıyla ve egemen sınıfların eskisi gibi yönetememesiyle kendini gösteren devrimci durumu görüyordu. Halkın siyasal mücadelesinin yükseldiği, keskinleştiği noktada demokrasinin bitip "faşizm, zorbalık, çıplak diktatörlük" başlıyordu. Egemen sınıfların devrim tehlikesi

Serteller basında yeniden yazı yazabilmişlerdir. Sonraları *Tan* adıyla çıkan gazeteler bile bu kötü şöhretten etkilenmiş, uzun ömürlü olamamışlardır. Gazetenin gençlerden (ve anlaşıldığı kadarıyla resmi görevlilerden) oluşan bir kalabalık tarafından tahrip edilmesi, çıkamaz hale getirilmesi hakkında herhangi bir adli işlem olmamış, üstelik olaydan sonra geçmişte *Tan*'da yayımlanmış –ve o tarihte suç duyurusu yapılmamış– yazılardan ötürü davalar açılmış, Sertellere ve kimi yazarlarına mahkemelerde eziyetler edilmiştir. Demokrasiye geçiş sürecinde *Tan Olayı* ve ondan bir yıl sonra yaşanan 16 Aralık 1946 Komünist Tevkifatı, rejimin kendini sola kapatması, sola yönelik her türlü açılımı düzen-dışı saymasının işareti olarak görülmüştür. Bayar ve arkadaşlarının Sertellerle kısa bir dönem süren (CHP karşıtlığında birleşen) politik yakınlıkları, DP'yi sonraları oldukça rahatsız etmiştir. O günlerden başlayarak her iki büyük parti de çeşitli zamanlarda komünist olmadıklarını beyan etme gereği duymuşlardır. Bu gereklilik, döneme özgü koşullara (Amerika'yla olan yakınlaşmaya, giderek güçlenen soğuk savaş koşullarına, tarihî Rus düşmanlığına veya Sovyetler'in

"...bütün vatandaşlarını bu toprağın müsavi çocukları sayan, bütün imtiyazları silip süpüren halkın Türkiyesi..."
(Sabiha Sertel, 1945)

kamuoyunu meşgul eden Boğazlar ve Doğu illeri ile ilgili toprak taleplerine) bağlanabilir. Dolayısıyla Sertellerin gerçekten neler yazdıkları, ne yapmaya çalıştıkları böyle bir ortamda önemini yitirmiş, anti-komünist kampanyanın yarattığı "hainler" olarak fişlenmişler-

karşısında yöneldiği faşizm, MHP ile sınırlı değildi; MHP, faşizmin sadece vurucu gücüydü. Bunun yanında, sosyal demokrasinin işçi sınıfından, halk başkaldırısından duyduğu korkuyu cisimleştiren CHP'ye güvenmek veya ona güç vermek, bütünüyle yanlış bir anti-faşizm stratejisiydi. Neticede anti-faşist mücadeleyi, anti-emperyalist ve anti-tekelci mücadeleyle birleştirmek gerektiğini savunuyordu (*a.g.y.*: 187). Akseymen/Yürükoğlu'na göre, bu "devrimci durum" tesbitini aslında başlangıçta parti yönetimi de benimsemiş, ancak daha sonra SBKP etkisiyle geri basmıştı.

1970'li yıllarda, Sol Yayınları'nın yöneticisi Muzaffer Erdost, faşizm üzerine [*Yeni*] *Ülke* dergisinde upuzun makaleler yayımlamıştır (1977, 1978, 1979). TKP, TİP ve mücavir alanında hâkim olan faşizm anlayışını, devrimci sosyalist akımlara da hitap edebilecek şekilde incelten bir yorumdan söz edebiliriz burada. Erdost'a göre "Faşizm, esas olarak, burjuva diktatörlüğünün, burjuva demokrasisini, parlamenter demokrasiyi ortadan kaldırarak,

dir. Serteller, bütünüyle suçu, ihaneti, düzen-dışılığı çağrıştıran tehlikeli isimler haline gelmiştir. Oysa Serteller, Nazi yanlısı olduğunu iddia ettikleri milliyetçi kesimle girdikleri tartışmalarda komünist suçlamalarına sayısız kez cevap vermişlerdir. Sabiha Sertel'e göre ilk yapılması (başarılması) gereken Batı modeli demokrasiye geçilmesidir: "Daha demokrasi inkılâbı tahakkuk etmemiş bir memlekette ne sosyalizmin ne de daha başkasının temel tutacağına kani değilim. Ben sadece hakiki manada garplı bir demokrasi istiyorum" (Tan, 1. 9. 1945). Demokrasiyi sosyalizm öncesi bir evre olarak tanımlayan Sabiha Sertel, sosyalist ya da komünist olmayı da suç olarak görmemektedir. Kanunlar nezdinde suç sayılan siyasal akımların ismen konuşulmasının bile resmi görevlileri rahatsız ettiği açıktır ya da şöyle söylenebilir: Bu iddiası, milliyetçi çevrelerin suç duyurularını (ihbarlarını) çoğaltmaktadır. Nadir Nadi'yle girdiği bir polemikte şöyle diyecektir: "dünyanın daha ileri bir demokrasiye, hatta birçok memleketlerde sosyalizme geçtiği bir devirde, bir insanın sosyalist olması, komünist olması bir suç değildir, fakat Faşist olmak bir suçtur. Bütün bu meslekler ve mezhepler dünyayı daha ileri bir medeniyete ve merhaleye geçirmek içindir. Fakat Faşizm gibi dünyayı geri çevirmek isteyen zihniyetlere yer kalmamıştır. Sağdan Geri!" (*Tan*, 22.6.1945).

Milliyetçi kesimin itham ve suç duyurularına karşılık Serteller yazdıklarının anayasal düzene ve rejimin kuruluş esaslarına uygun olduğunu savunurlar. Tartışmalarda ağırlıklı bir yeri olan milliyetçiliğe olan yaklaşımlarını Sabiha Sertel, *Tasvir* gazetesini suçladığı bir yazısında açıklar. Ona göre *Tasvir*'in savunduğu milliyetçilikle *Tan*'ın savunduğu milliyetçilik taban tabana zıttır. *Tasvir*'in milliyetçiliği, Nazi Almanya'nın ırkçı, emperyalist, savaşçı milliyetçiliğidir. Sertellere göre karşıtları Türk anayasasında yazılı olan milliyetçiliği savunmamaktadırlar. Onların istediği milliyetçilik ayrımcı, Türkiye'yi Almanya'nın bir uydusu yapmaya çalışan bir milliyetçiliktir: "Hitler faşizmi ile elele yürüyen *Tasvir*, diktatörlük idaresini bir milliyetçilik maskesi altında müdafaa ettiği gibi Alman emperyalizminin yine bir milliyetçilik ideali olarak müdafaa etmiştir" (*Tan*, 12.7.1945). Alıntıdan da anlaşılacağı gibi yerli olma, hasmını dışardan (ve tehlikeli) sayma dönemin siyasal tartışmalarında sıkça kullanılan malzeme-

sürdürülmesidir." Burjuvazi, bu doğrultuda "kitleleri kazanmak için küçük burjuvazinin ideolojisini" ve lümpen proletaryayı kullanır. Erdost, Türkiye'de faşizmin olmadığı tezine karşı, "yeni-faşizm" mefhumunu ortaya atar: "Burjuva demokratik kurumların varlığına dokunmadan demokratik hareketleri açık terörist eylemlerle bastırmaya" dönük bir rejimdir bu. Türkiye'nin "dünya devrimci hareketi içindeki jeopolitik önemi"nden ötürü, emperyalizm bu gibi "açık terörcü baskılara girişmekte duraksamayacaktır." Bu yorumda da faşizmin dışsallığı etmeni belirgindir. Erdost, Türkiye'de Turancılığın ve ırkçılığın Alman faşistlerince geliştirildiğini, faşizmin "bağımlı ve yarı-bağımlı ülkelere emperyalizm tarafından ihraç edildiğini" söyler. CIA'yı ve onun kontrgerilla doktrinini irdeleyen, 12 Mart sonrasının popüler sol literatürüne de başvurarak, ABD emperyalizminin "faşist hareketlerin finansmanını ve uygulamasını üzerine almış, bir merkeze bağlayarak kurumsallaştırmış" olduğunu saptar. Bu analizinde, "kökü dışarıda" kalıbına –hiç

lerdendir. Sertellerin kendilerini komünist sayan milliyetçi çevreleri Nazi ya da Alman yanlısı sayması benzer bir çabanın ürünüdür: "Almanya'dan ithal malı olarak giren bu faşist milliyetçilik, Türk milliyetçiliğinin ifadesi değildir. Türk milliyetçiliği Atatürk'ün dediği gibi imtiyazlı bir sınıfın geniş halk kitlelerini istismarına dayanan bir milliyetçilik değildir. Irkçı, tefrikacı, istismarcı faşist milliyetçiliğini müdafaa edenler millî menfaati müdafaa etmezler ve bu memleket için zararlıdırlar ve zararlı olmuşlardır" (*Tan*, 8.7.1945).

Milliyetçi kesimle yaşanan gerilim, ister istemez sosyalizm ve milliyetçilik nedir/ne değildir tartışmasını da beraberinde getirmiştir. Sertel'in milliyetçilik ve sosyalizmle ile ilgili görüşlerinin (*Tan* yazarlarından biri olan) Esat Adil'in kuracağı Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ile benzeştiği, yerel aidiyetler arayan kendilerini yurtsever olarak tanımlayan üniversiteli genç solcuları etkilediği söylenebilir. Aslında etkilemek ve etkilenmek anlamında tarih olarak geriye ve ileriye doğru farklı bağlantı noktaları gösterilebilir. Sertel'in görüşleri '30'lu yılların Kadro Hareketiyle, TKP içindeki Sovyetik olmayan (TKP'yi Türkleştirmek isteyen) muhalif gelişmelere, Hikmet Kıvılcımlı'ya, onun '50'li yıllarda kurduğu Vatan Partisi'ne ya da '60'lı yıllardaki *Yön* dergisi veya Millî Demokratik Devrim ile ilişkilendirilebilir. Sonuç olarak Sertel'in yazdıkları farklı biçimlerde uzun yıllar geçerliliğini korumuştur, bugün dahi kullanılmaktadır. Sertel'e göre sosyalizmde amaç bir sermayedar sınıfını diğer sermayedarlara karşı himaye etmek, korumak olmadığı için, milliyetçilik bütün halk kitlelerini istismarcı bir sınıfa ve istismarcı milletlere karşı savunmaktır. Bu sebeple anti-emperyalisttir, işgalci savaşın, ekonomik tekellerin, sömürgeciliğin aleyhtarıdır, ırkçılığa, ayrımcı, gerici, şoven milliyetçiliğe muhaliftir. Sertel için millet, sınıfsız bir toplumda ortak çıkarlar için ortak üretim yapan, sosyal fertlerin kolektif bir birliğidir. Milliyetçilik bu birliğin müdafaasıdır (*Tan*, 7.7.1945). Bu sözler milliyetçi kesimde yankısını bulur, örneğin Peyami Safa Türkiye'deki rejimin bir sosyalist rejim olduğunu iddia ederek "her sosyalist milliyetçi değildir, fakat her milliyetçi sosyalisttir" diyecektir. Asım Us da benzer biçimde Türkiye'nin bir sol ve sosyalist devlet olduğunu yazacaktır. Sabiha Sertel, Churchill örneğini hatırlatır, onun defalarca milliyetçi olduğunu açıkladığını ama asla sosyalistim deme-

de ironik olmayan bir kullanımla– başvurmakta da tereddüt etmez. Nitekim Erdost, milliyetçiliği faşizmden ayırt etmeyi önemser. Zira: "*Ulusun geçmişinde ilerici ne varsa, tümüyle faşizme terkedilmesi ya da faşizmin ulusal olan her şeye sahip çıkabilmesi, başta köylülük olmak üzere küçük burjuva kitleleri, küçük burjuva kökenli ya da küçük burjuva ideolojiye bağlı öğrencileri, memurları hatta proletaryanın geri unsurlarını, devrimci proletaryanın saflarından koparır ve onları faşizmin kitle gücü arasına katar.*" O, "enternasyonalizmi ulusallığın karşıtı bir kavram olarak yorumlayan sol sekterliğin" yol açacağı tehlikeye dikkat çekerek "proletaryanın, sınıf çıkarıyla kesiştiği yerde ulusal çıkarı savunması" gereğini vurgular.

Erdost'un bu 'ara' konumundan, devrimci sosyalist harekette faşizmin nasıl kavramlaştırıldığı konusuna atlayabiliriz. 1960'lar/70'ler dönümünden itibaren bu konuda TKP-TİP-TSİP çevreleri ile devrimci sosyalist akım arasındaki ayrım, nettir: İlk öbektekiler Türkiye'de âcil bir faşizm tehlikesi yaşanmakla beraber bir

diğini söyler: "Çünkü Churchill'in iktisadi manada kullandığı nasyonalizm, İngiliz burjuvazisinin menfaatlerini müdafaadır. Sosyalizm ise bu sınıfın menfaatlerini değil, geniş halk kitlelerinin menfaatini, bu sınıfa karşı müdafaa eden rejimdir" (*Tan*, 3.8.1945). Peyami Safa için "milliyetçi sosyalist olduğuna hiç şüphe yok. Zaten Nazizmin milliyetçiliği ve sosyalistliği birleştirmesi Nazizmin ideolojik temelidir. Nazizm istila emellerini gizlemek için milliyetçi ve ırkçıydı, ameleyi kandırmak ve kendi sınıfına kazanmak için sosyalistti" diye yazacaktır (*Tan*, 12.8.1945). Asım Us'a cevaben yazdıkları da iç politikaya yöneliktir ve süregelen resmi uygulamaları eleştirerek hatırlatmaktadır: "Türkiye nasıl bir sosyalizmdir? Sol olduğumuzu söyleyenler Alman nazizmi iktidardayken bizim rejimin mahiyeti itibariyle faşist olduğunu iddia ettiler. Sola karşı cephe alındı. Demokrat, sosyalist her nevi sol, bir mücrim gibi cezalandırıldı, hangi sosyalist rejim sol düşünmeği bir cürüm telakki eder ve cezalandırır" (*Tan*, 5.8.1945).

Yaşanan kalem kavgaları kimi zaman kişiselleşip, kamusal meselelerinin tartışılabileceği verimli bir mecradan uzaklaşmaktadır ama aynı tartışmaların Sertelleri ve *Tan* gazetesini de bir "resim" olarak belirginleştirdiği açıktır. Sertellerin rejim eleştirisi, o dönemin sol/sosyalist ve TKP sempatizanı/üyesi entelektüeller tarafından paylaşıldığı için oldukça önemlidir. Sabiha Sertel'e göre rejim üç temel nedenden ötürü başlangıçtaki inkılâpçı kimliğini yitirmiştir. İlki, 1943 yılında çıkarılan CHP programının 1921 parti programından farklı olmasıdır. Bu yeni programla faşist ve gerici bir evreye girilmiştir (*Tan*, 23.11.1945). İkincisi, Almanya'ya yaklaşılarak sağcı bir ideoloji sahiplenilmiştir: Demokrasi, sosyalizm, insaniyetçilik gibi 20. yüzyılın inkılâpçı düşünceleri günah sayılmıştır, sahipleri birer hain gibi teşhir edilip cezalandırılmıştır (*Tan*, 24.11.1945). Sertel bir yazısında Almanya ile yakınlaşmanın 1933'ten beri sürdüğünü yazar (*Tan*, 20.10.1945). Üçüncüsü, yine 1943'ten sonra çıkartılan kanunlarla katı uygulamalara geçilmiş, vatandaşların kendi çıkarlarını savunabilecek biçimde teşkilatlanmalarına izin verilmemiştir. Sabiha Sertel'in ifadeleriyle "halk kitlelerinin organize olmadığı bir cemiyette demokrasi olamaz" (*Tan*, 7.9.1945); "Halkın fertlerin organize olmadığı bir yerde (...) demokrasi sadece haykırma-

burjuva parlamenter rejiminin hüküm sürdüğünü söylerken, ikinciler mevcut rejimi *bir tür* faşizm olarak tanımlamışlardır.

Çetin Özek'in 1970 yılında Ant Yayınları'ndan çıkan *Faşizm ve Devrimci Halk Cephesi* kitabı (Özek, 1977), bu hayli geniş faşizm tanımının ilk kapsamlı örneğidir.[1] Özek, "*siyasal biçim ne olursa olsun, sınıfsal bir iktidar değişimine karşı çıkış 'faşizmdir'*" tesbitinden hareketle, Türkiye ve benzeri ülkelerde bir *gizli faşizmin* hâkimiyetini haber verir:

> *"Geri bırakılmış emperyalizme bağımlı ülkelerde, demokratik biçimlerin dahi işçi sınıfına iktidar olanağı bırakmadığı, bu bakımdan demokratik biçimde gizli bir faşist modelin söz konusu olacağı görüşü Türkiye için dahi doğrulanmaktadır."*

Özek, sol muhalefet saflarına kadar sirayet ettirir faşizmi:

> *"'Anti-emperyalist', 'düzen değiştirmekten' yana tezler ardında ortaya çıkan, temelde küçük burjuvazinin yukarıdan ve halk dışından devrimciliğini savunan tez-*

dan ibaret kalır. Bu hürriyet ve demokrasi ne halka iner ne de halkın içinden çıkar. En mütekâmil [gelişmiş] bir anayasa da bu hürriyeti ve demokrasiyi temine kâfi değildir" (*Tan*, 5.9.1945).

Sabiha Sertel, bütün toplumun teşkilatlanmasını, demokrasinin yaşamasını, halk ile partiler arasındaki ilişkilerin sağlıklı olarak işleyebilmesinin önşartı olarak görmektedir: "Fertleri kum gibi dağınık, içtimai ve iktisadi olarak organize olmayan bir cemiyette *her iktidar fırkası istibdatta karar kılar* (abç). Çünkü kendini kontrol edecek organize bir halkın baskısından kurtulmuş bir vaziyettedir. *Partinin içinden çıkacak bir partinin mürakabesi* [bakışı] *halkın mürakabesi demek değildir* (abç). Halk devleti kontrol etmedikçe demokrasi bir formül olarak kalmağa mahkûmdur" (*Tan*, 7.9.1945). Alıntıya genel olarak bakıldığında Sertel'in bir sivil toplum modeli önerdiği düşünülebilir. Ayrıca aktüel gelişmelere yönelik gönderme yapmaktadır. Çok partili sisteme geçildiğinde yeni kurulacak partilerin CHP içerisinden çıkacağı (kabul görmüş politikacıların siyaset izni alacağı) konuşulmaktadır. Bu ihtimale dolaylı olarak muhalefet ederek, CHP içinden çıkacak bir partinin halkın partisi olamayacağını vurgulamaktadır. Aynı konudaki bir başka yazısında mevcut durumu ve Millî Şef'i (ya da algılanma biçimini) işaret eden bir yorumda bulunur: "Modern cemiyette, içtimai teşkilata sahip kütleler tek lider değil, liderler arar" (*Tan*, 16.9.1945). Sertel, demokrasinin kurulduğu an değişeceğine inandığı siyaset dengesini ima etmektedir. Teşkilatlanmaya verdiği önem nedeniyle Halkevlerine de değinir Sertel. Bu kurumları CHP'nin gençliğe yönelik propaganda merkezleri olarak görmekte, başta ismi olmak üzere uygulamalarını yetersiz ve yanlış bulmaktadır. Halkevleri faaliyetlerinin toplumsal bir gayesi olmadığını düşünmektedir. Halkevlerinin bulundukları yerde, halkın toplumsal dertleriyle ilgilenen sadece gençlerin değil bütün halkın ihtiyaçlarına cevap veren toplumsal merkezler olması gerektiğine inanmaktadır (*Tan*, 23.9.1945). Çeşitli Halkevi şubelerinde *Tan* gazetesi aleyhine toplantı ve konuşmalar yapıldığında da sormaktan geri durmaz: "Halk Partisinden soruyoruz, Halkevleri Faşistlerin, ırkçıların propaganda ocağı mıdır?" (*Tan*, 17.10.1945).

'40'lı yılların sol/sosyalist muhalefetinin iki önemli iddiası vardır. İlki, reji-

leri dahi, 'faşist tepki' içinde kabul etmek zorunluluğu vardır."

1970'ler boyunca devrimci sosyalist hareketteki faşizm tartışmalarının etrafında döneceği şemayı, bu iki geniş/genişletici tanımla özetlemek mümkündür. 12 Mart döneminde devrimci sosyalist akımın üç ana güzergâhında yapılan tanımlamalara bakarsak... Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) bakış açısından, 12 Mart rejimi "açık faşizm", 'normal' parlamenter rejim ise "gizli faşizm" olarak tanımlanmıştır. "Gizli faşizm"in, "sürekli faşizm", "kurumsal faşizm", "sömürge tipi faşizm" gibi çeşitlemelerine aşağıda değinilecek. THKO'nun fikrî önderi Hüseyin İnan, 12 Mart Muhurası'nı, "şeklî demokrasi"nin işlerliğini yitirmesi üzerine devreye sokulan "uzun dönemli faşist politika"nın "kalk borusu" olarak tanımlamışur (İnan, 1991: 61-2). Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO) kurucusu İbrahim Kaypakkaya'yı (2004: 198-208) ayırt eden nokta, THKP-C ve THKO tarafından kimi unsurlarıyla ya da kısmen "küçük

min İnönü dönemiyle birlikte bir sağ sapma gösterdiğidir. İnönü'ye ve CHP uygulamalarına karşı toplumda oluşan yaygın hoşnutsuzluk iddianın popülerleşmesini kolaylaştırmıştır. Aynı iddianın içerdiği Atatürk döneminin sol/sosyalist veya Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist bir sol hareket olduğu savunması ise "sol" dışında kabul görmüş değildir. Ayrıca bu dönemi yaşayan sol/sosyalist entelektüellerin önemlice bir kısmının Atatürkçülükleri neredeyse İnönü karşıtlıklarından kaynaklanmaktadır denilebilir. İkinci iddia milliyetçilikle ilişkilendirilebilecek (veya yerel aidiyetleri olan) bir sol olmaktır. Sol eğilimli herkes için gerektiğinde Sovyet güdümlü olmadığını vurgulamak bir zorunluluğa dönüşmüştür. TKP'nin her iki iddiaya da mesafeli ve pragmatik yaklaştığı anlaşılmaktadır. Kemalizm ve Atatürk konusuna özel bir itina gösterildiği, toplumun ve üniversite gençliğinin Atatürk'e yönelik duyarlılığına önem verildiği görülmektedir. TKP'yi Türkleştirme çabasının ise parti içinde bir mücadele meselesi olduğu ise TSP-TSEKP gerilimi nedeniyle tahmin edilebilir.

Sabiha Sertel, dönemin genç solcularına kıyasla İnönü dönemini rejimin tahrif edilmesi anlamında bir başlangıç olarak almamaktadır. Bir 10 Kasım yazısında "[Serbest Fırka'dan] sonra rejim daha ileri bir merhaleye geçeceği yerde, muhtelif zamanlarda çıkan kanunlarla inkılâpçı mahiyetini kaybetmiş diktatoryal bir mahiyet almıştır. Böylece Atatürk'ün inkılâbın mebde'de [başlangıçta] hedef tuttuğu demokrasi inkılâbı gerçekleştirilememiştir" demiştir örneğin. Serbest Fırka deneyiminden sonra çıkan kanunlarla rejim diktatörlüğe dönüşmüştür derken Atatürk'ü dışarıda tutarak hükümetleri eleştirmektedir. Aynı yazıda Atatürk'ün başladığı ve hedef gösterdiği demokrasi inkılâbından söz edilmekte, bugünkü nesiller için bunu başarmanın bir borç olduğu yazılmaktadır. Bir başka yazısında yine hükümetleri suçlayarak Matbuat Kanunu, Cemiyetler Kanunu, Polis Kanunu gibi kanunlarla rejimin temelinin değiştirildiğini iddia eder. Buna göre millet serbest bir seçimle Meclis'te kendini temsil etmek hakkını kaybetmiş, teşkilatlarıyla haklarını savunma imkânından mahrum kalmış, basın, denetim altında siyasî özgürlüklerini yitirmiştir. Böylelikle rejim soldan sağa kaymıştır: "Bu safhada Türk İnkılâbı, dahili siyasetinde sola doğru çizdiği hedefin rotasını kırmış, sağda demir atmıştır. Böylece sola

burjuva devrimcisi" sayılan Kemalizmi faşizm olarak tanımlamasıdır. Kaypakkaya'ya göre Kemalizm, ilk aşamasından itibaren, bizzat büyük burjuvazinin ve toprak ağalarının karşı-devrimci iktidarını temsil ediyordu. Demokratiklikten tamamen uzak oluşu, "*azınlık milliyetleri ve özellikle Kürt milletini ezmesi ve Türk şovenizmini bütün gücüyle körüklemesi*", burjuvaziyi bürokratikleştiren tekelci iktisadiyatı, ona faşist bir karakter kazandırıyordu. Özet formülüyle: "*Kemalist diktatörlük işçiler, köylüler, şehir küçük burjuvazisi, küçük memurlar ve demokrat aydınlar üzerinde askerî faşist bir diktatörlüktür.*"

En etkili ve yaygın hareket olması, ayrıca faşizme ilişkin tezlerini hegemonik bir ideolojik etmene dönüştürmesi bakımından, Devrimci Yol'un faşizm kavrayışını ele almak yerinde olacaktır.

SÖMÜRGE TİPİ FAŞİZM TEZİ VE DEVRİMCİ YOL

THKP-C'nin fikrî önderi Mahir Çayan (1992: 312), *Kesintisiz Devrim II-III*

müteveccih [eğilimli] inkılâp, başlangıçtaki bütün inkılâpçı vasıflarını kaybederek, idare mekanizmasını elinde tutan partinin ve hükümetin mevkiini sağlayan anti-demokrat bir mahiyet almıştır" (*Tan*, 24.8.1945).

Sertellerin savaş sonrası yeni bir dünya düzeni kurulacağına ilişkin bir iyimserlikleri vardır. Bu iyimserlik, tüm dünyayı işgal edeceğinden korkulan Nazilerin mağlup edilmesine bağlanabilir. Sabiha Sertel, o günkü gelişmelerden "inkılâp seli" olarak bahsederek, Türkiye'nin süratle demokrasi inkılâbını tamamlamak zorunda olduğuna işaret etmektedir. "Atatürk'ün inkılâbı ancak daha ileri bir merhaleye geçebilir, fakat geriye dönemez" derken de sonraki yıllarda birçok sol politikacı ve yazarın kullanacağı bir düşünceyi ifadelendirecektir. Cumhuriyet Bayramı'nda "demokratik inkılâbı tamamlanmak zorundadır. Halk Partisi gerek sağında gerek solunda hiçbir partiye, demokrat hiçbir fikir hareketine ve halkın kendini temsil etmesine meydan vermediği için inkılâpçı mahiyetini kaybetmiştir" derken kişilerden çok kurumları/yapıları öne çıkartmaktadır. Saraçoğlu'nun 29 Ekim nutkunu da eleştirirken geçmiş başarılarla ilgilenmediğini gösteren çarpıcı bir ifade kullanır: "Halin buhranı içinde mazinin şerefi, istikbali karşılamaya yeter bir sermaye değildir" (*Tan*, 30.10.1945). '40'lı yılların özellikle ikinci yarısında Atatürk ile İnönü dönemini kıyaslayan yorumların popülerliği düşünülürse Sabiha Sertel, her iki dönemi de yaşamış bir gazeteci ve entelektüel olarak yazmaktadır, sakin ve mesafelidir. Yine de İnönü çevresini (dolaylı olarak İnönü'yü) eleştiren etkili yazıları olmuştur: "tenkit yapıldığı zaman partinin sarsıldığını görünce 'biliyoruz icabına bakacağız, yalnız Beyefendi duymasın, rahatsız olur' zihniyetiyle hareket ediyorlar. Haline mecbur olduğumuz dava halkın rahatı mıdır Beyefendilerin rahatı mıdır?" (*Tan*, 8.11.1945).

Serteller, *Tan* gazetesi tahrip edilmeseydi yeni kurulacak sosyalist partilerde büyük ihtimal yöneticilik yapacaklar, yine büyük ihtimal *Tan* bu partilerin yayın organı olarak etkinliğini artıracaktı. Neler değişirdi, bunları tahmin edebilmek güç, ama kesin olan şu ki *Tan* düzeyinde popüler bir sol gazetede uzun yıllar, Sabiha Sertel gibi kamuoyunu etkileyen, ne söyleyeceği merak edilen solcu bir kadın yazar ise hiç ortaya çıkmamıştır. ❐

broşüründe, emperyalizmin temel dayanağı olan işbirlikçi tekelci burjuvazinin toprak burjuvazisiyle ittifak ederek oluşturduğu oligarşik diktanın, *sömürge tipi faşizm* olarak da tanımlanabileceğini söyler:

> *"Bu yönetim, ya klasik burjuva demokrasisi ile uzaktan yakından ilişkisi olmayan 'temsilî demokrasi' ile icra edilir* (gizli faşizm) *ya da, sandıksal demokrasiye itibar edilmeden açıkça icra edilir. Ancak açık icrası sürekli değildir. Genellikle, ipin ucunu kaçırdığı zaman başvurduğu bir yöntemdir."*

Buradaki *sömürge* kategorizasyonunun, "Kemalizme bulaşık anti-emperyalist dalganın" üzerinde yükselen "ajitatif" bir anlamı da olduğunu kaydetmeliyiz (Tombak, 1992: 210). Çayan'ın 'geçerken' yaptığı bu niteleme, Devrimci Yol'da, popüler-demokratik hegemonyanın üzerine bina edileceği aslî bir unsura (Erdoğan, 1998: 26), bir devrimci 'baş çelişki' konumuna yükselecektir.

Devrimci Yol dergisinin 2. MC hükümetinin kurulmasını değerlendiren 1 Ağustos 1977 tarihli sayısında "faşizme karşı mücadelenin iktidar mücadelesinden ayrı düşünülemeyeceği" fikri ortaya atıldı. Bugün devrimciler faşizme karşı savunma konumundaydılar ve bu "görev" hayatî önemi haizdi; ancak gerçek bir anti-faşist iktidar alternatifi, ancak demokratik halk iktidarı olabilirdi (*Devrimci Yol'dan Seçmeler* [bundan sonra "DY" diye geçecek], 1996: 155).

İzleyen dönemde, "bütün halk güçlerine" (ve bütün demokratik kitle örgütlerine) dayanan bir anti-faşist direniş birliği oluşturma politikası savunuldu. Bu strateji, TİP-TSİP-TKP'nin, faşizm tehdidinin geriletilmesini (yeniden) bir CHP iktidarında gören ve bu nedenle etkili olduğu örgütleri –başta DİSK– bu anti-faşist platformun dışında tutan anlayışıyla polemik içinde savunuluyordu (aynı itham, yine THKP/C kökenli rakip siyasî hareketlerden *Kurtuluş*'a da yöneltilmekteydi). Bu çizgi, bir askerî müdahaleyi ya da başka türlü bir 'açık' faşizmi engelleme kaygısıyla, neticede faşist saldırılara karşı teslimiyeti meşrulaştırmaktaydı (*DY*, 1996: 203-5).

Devrimci Yol'un, anti-faşist mücadeleyi aslî bir çelişki hattı ve hegemonik bir moment olarak sistematikleştirmesi, 1 ve 15 Ocak 1978 tarihli sayılarında (*DY*, 1996: 214-44) yayımlanan uzun yazı dizisiyle olmuştur. Bu sistematik, Çayan'ın "*sömürge tipi faşizm*" kavramının genişletilmesine dayanır. Buna göre, Türkiye gibi yarı-sömürge ülkelerde, faşizmin özgül koşulları ve biçimi burjuva demokratik devrimini tamamlamış ülkelerdekinden yapısal olarak farklıdır. Emperyalizm evresinde açık diktatörlüğe eğilimli hale gelen tekelci kapitalizm, Batı'da yine de çok derin buhranlar dışında bunu tercih etmez. Gerek işçi sınıfının demokratik kazanımlara sahip çıkan tarihsel deneyimi gerekse burjuva demokrasisinin "ezilenlerin daha iyi aldatılabileceği, daha az maliyetli" bir rejim oluşu, egemen sınıfları faşizme başvurmaktan uzak tutar. Ancak, Devrimci Yol, Avrupa ülkelerindeki bu durumu evrenselleştirmenin dogmatikçe olduğu fikrindedir. Doğrudan 'ortodoks' bir kaynağa, Dimitrov'a, onun Güneydoğu Avrupa (Balkan) ülkelerindeki özgül faşizm biçimi hakkındaki tesbitine başvurarak; burjuva demokratik devrimlerinin tamamlanmadığı ülkelere has, "klasik faşizmden farklı" bir faşizm biçimini ortaya koyar. Kilit saptama şudur:

> *"Bu gibi ülkelerde mevcut devlet kurumları aracılığıyla gelişen faşizm klasik biçimlerinden özellikle geniş bir kitle temeline sahip olamayışı noktasında ayrılmaktadır. Burjuva demokrasisi kurumlarının yerleşememiş olması, devletin burjuva demokratik bir niteliğe bürünememiş olması, burjuvazinin ve egemen sınıfların ciddi ekonomik tavizler tanı[ya]mayacak durumda olması yüzünden geniş kitle mücadelelerini bastırabilmek için, krizin yükünden kurtulabilmek için mevcut devlet kurumları aracılığı –öncülüğü– desteği ile faşizme yönelebilmesini sağlamaktadır."*

Sınırlı-göstermelik demokratik haklara ve parlamentoya alan açması ve devlette kurumlaşmış terör aygıtları aracılığıyla yukarıdan aşağıya işlemesi, *sömürge tipi faşizmin*, ona *"gizli"* ya da *"kurumsal faşizm"* karakteri de kazandıran özgül veçhesidir. Bu "gizlilik" durumu, emperyalizmin yarı-sömürge ülkelerde oligarşik tekelci sermaye ve feodal güçlerle ittifak halinde örtülü bir işgal yürüttüğünü kabul eden "emperyalizmin gizli işgali" tezi ile bağlantılıdır. Emperyalist egemenliğin devamlı varlığı, gizli faşizme aynı zamanda "*sürekli faşizm*" karakteri kazandırmaktadır. (*Devrimci Gençlik*'in *Faşizm Üzerine Birkaç Söz* başlıklı broşüründe, bunun "sürekli *açık* faşizm" (abç – T.B.) anlamına gelmediği kaydı düşülmüştü.) *Gizli-kurumsal-sürekli faşizm*, "klasik" ör-

1930'lar, 1940'lar dünyasından 1970'lere kadar SBKP çizgisine yakın duran hareketlerce faşizm, ya burjuvazinin diğer sınıflarla çıkarları çeliştiği için kurduğu "açık terörist diktatörlük", ya emperyalizmin yerli gericilikle işbirliği yapabilecek kapasitesiyle ihraç ettiği bir komplo aracı ya da Sovyetler Birliği'nin "barış içinde birarada yaşama" şiarına karşı emperyalizmin saldırı amacıyla seferber ettiği bir siyasal güç olarak tarif edildi.

neklere kıyasla kitle tabanının 'eksikliği' meselesine bağlanarak, şöyle açıklanır:

"Faşizm, mevcut devlet kurumlarının desteğiyle, devlet güçlerinin örgütlediği faşist terör (ve demagoji) aracılığıyla kendisine bir kitle temeli oluşturmaya çalışmaktadır. Bu gelişimin tamamlanması halinde, tüm devlet aygıtının tam olarak faşistleştirilmesi ve bütün hak ve özgürlüklerin tümüyle yok edilmesi söz konusu olabilir ki bizim gibi ülkelerde faşizmin gelişiminin yönü budur. Bu değerlendirme ve tesbitin en önemli sonucu, faşizme karşı mücadelenin asıl olarak, mevcut devlete yönelmek zorunda olmasıdır. Faşizme karşı mücadele, faşizmin sivil kolu olan MHP'ye karşı mücadele olarak görülemez."

Öte yandan, *Devrimci Yol*'un 1977 Temmuz başındaki değerlendirmesi, faşizmin, terör ve demagoji yoluyla, "*belli bir kitle temeli yaratabildiğini*" teslim eder. Bu kitle dinamiği, "haraç alma yoluyla beslenerek gittikçe yaygınlaşan işsizliğin ortaya çıkardığı lümpen unsurların örgütlendirilmesi" gibi bir sosyal temele de bağlanır. Faşist teröre karşı "*aktif savunma*"ya bu bakımdan hayatî önem atfedilir. Faşist saldırganlığın arkasındaki "*kabadayılık özlemi ve intikam duygularıyla*" harekete geçmiş çapulcu karakteri, aktif bir direnmeyle bozguna uğratılmalıdır ki, kitle tabanını genişletme imkânı bulamasınlar.

Faşizme karşı mücadelenin esas itibariyle devlete karşı yürütülmesi gerektiği savı, –Komintern'in Anti-faşist Halk Cephesi tezlerine de atıfla–, bu mücadeleye bir tarihsel *kuruculuk* rolü atfedilmesiyle tamamlanır:

"...faşizme karşı mücadele, mevcut durumun ve nispî demokratik hakların korunması sorununa indirgenemez. Faşizme karşı mücadele bir devrim sorunu, demokratik halk iktidarının kurulması sorunu olarak kavranmalıdır ve faşizmin tırmanışını önleme sorununa indirgenme-

melidir. (...) Anti-faşist Halk Cephesi, esas olarak savunmaya dönük bir siyaset olmakla birlikte (...), aynı zamanda 'kurucu' bir nitelik de taşımaktadır."

Bu *kuruculuk* rolüne ilişkin tez, Türkiye'nin birçok yerinde mahallelerde Devrimci Yol'cuların öncülüğüyle örgütlenen anti-faşist *Direniş Komiteleri* deneyiminde geliştirilecektir. Sadece solcuların da değil, MSP'ye, AP'ye oy veren yurttaşların da katılımının sağlanabildiğine dikkat çekilen bu komiteler, 'savunmacı' işlevlerinin ötesinde, "alternatif bir halk demokrasisinin... halkın iktidar organlarının besleyip büyütüleceği" yapılar olarak sunulacaktır (Temmuz 1979; *DY*, 1996: 538-9).

"Sömürge tipi faşizm" kavramlaştırması ve onu dayandırdığı anti-faşist politik strateji, Devrimci Yol'un, 1970'li yıllarda devrimci-sosyalist akımın en kitlesel ve dinamik hareketi olmasına katkıda bulunan etkenler arasındadır. Belki öncelikle şunu söylemek gerekir: Uluslararası sosyalist 'kamp'ların doktriner şablonlarını şerheden –aynı zamanda, 12 Mart yenilgisinde 'yapay'/uyarlama politik stratejilerin payını tartışmakta olan– başka hareketlere nispetle, bu tez, Devrimci Yol'un genel 'özgünlük' ve 'yerlilik' iddiasına dayanak olabilmiştir. Anti-faşizme yüklenen 'kurucu' anlam, –'klasik' gerilla modelinden farklı yorumlanan– silahlı mücadele ile kitle hareketini birleştiren, özgün bir modele dayanak sağlıyordu. Faşist hareketin iç savaş stratejisi doğrultusunda tırmandırdığı ve giderek irrasyonel bir zalimlik boyutlarını kazanan şiddetini –politik-kuramsal açıdan 'talî' saymaya devam etmekle birlikte!– âcil, temel sorun olarak politize etmesi, bu modele geniş bir meşruiyet ve etkinlik alanı açmıştır. "Faşizm" ile "halk" arasında kurulan kutuplaşma, –'olumlu' anlamda!– muğlak ve esnek (THKP/C'nin 'ortodoks' oligarşi-halk kutuplaştırmasından da daha esnek!) bir çağırma mekanizmasını çalıştırmış; böylelikle etkili bir popülist açılıma elvermiştir (Erdoğan, 1998). Anti-faşist politik hareketliliğe 'kurucu' bir rol atfedilmesi; alternatif, demokratik-sosyalist bir ilişki deneyiminin bugünden yaratılması perspektifinin bu mücadeleye yedirilmesi ise –kuşkusuz başarılabildiği ve 'anti'ci tâbiyetinden sıyrılabildiği oranda–, *devrimcilik* iddiası bakımından kilit önemdedir. Zira sosyalist hareketlerin devrimi 'makro'-politik –daha ziyade askerî!– bir soruna indirgediği bu dönemde, bu yönelim, gündelik ilişkilere sirayet eden bir toplumsal dönüşüm tahayyülünün görece hayat bulmasını sağlayan bir kapı aralamıştır. Fakat bu alternatif oluşturma yönelimi mahdut kalmıştır –bizzat bu hareket içinde de– bu noktada özeleştiriler yapılmıştır (örn. Uyan, 2005: 43 vd., 119 vd.).

"Sömürge tipi faşizm" tezinin en problemli yanı, her ne kadar yer yer "bir kitle temeline muhtaç bulunduğu"ndan söz etse de, faşist hareketin sivil-toplumsal dinamiğini ve ideolojik yeniden üretim zeminini azımsaması, onu salt "terör" ve "demagojiyle" açıklamasıdır. Bununla beraber, "sömürge tipi" vasfına bağlı olarak emperyalizm bağıntısının öne çıkarılmasıyla faşizmin yine dışsallaştırılması, Türkiye'nin toplumsal-sınıfsal yapısının ve bu yapı içinde devlet "geleneğinin" sahiden 'özgün' ve 'yerli' bir analizinin önüne engel olarak dikilmiştir. Buna benzer eleştiriler, '70'lerde de dile getirilmişti; şimdi bunları ele alalım.

"GİZLİ", "SÜREKLİ", "SÖMÜRGE TİPİ" FAŞİZM KAVRAM(LAR)ININ ELEŞTİRİLERİ – KURTULUŞ

"Sömürge tipi faşizm" tezinin en kapsamlı eleştirisi, THKP-C'nin nasıl devam ettirileceği veya yenileneceğine ilişkin ayrışmada Devrimci Yol ve Devrimci Sol'la birlikte üç ana güzergâhtan birini teşkil eden *Kurtuluş* Hareketi tarafından yapılmıştır. *Kurtuluş Sosyalist Dergi*'nin (*KSD*)

15. ilâ 20. sayıları arasında (Ağustos 1977-Ocak 1978 arası) yayımlanan "Faşizm Üzerine Notlar" yazı dizisi, faşizmin genel ve yerel analizine ilişkin dolgun bir metindir.

Kurtuluş'a göre, "gizli faşizm" vb. terimler anlamsızdır; zira faşizm *açık diktatörlükten* başka bir şey değildir! Hak ve özgürlüklerin topyekûn kısıtlanmadığı parlamentolu bir rejim, ne denli baskıcı olursa olsun, burjuvazinin 'normal' sınıf diktasının devam ettiğini, rejimin açık diktatörlüğe yani faşizme dönüşmediğini gösterir. Dolayısıyla Kurtuluş, Türkiye'de faşizmin iktidarda olduğunu söyleyenlerin, 'özel' bir faşizm türü tesbit etmek adına kavramları bulandırdığını ileri sürer.

Buradan, doğrudan Devrimci Yol'un eleştirisine geçilir. *Kurtuluş*, Dimitrov'un "bütün halklar ve ülkeler için geçerli bir şema ortaya konamayacağı" tesbitinin, faşizmin kendisi için değil, onun "gelişimi" ile sınırlı olduğuna dikkat çeker. Oysa *Devrimci Yol*, bizzat faşizmin tanımını *revize etmeye kalkıyordur*. Anti-faşizmle mücadeleyle anti-oligarşik devrimin çakıştığı tezine karşı, "faşizme karşı mücadelenin ittifakları ile emperyalizme ve oligarşiye karşı demokratik halk devriminin ittifaklarının farklı olduğu" vurgulanır. Örneğin, –en önemli örnek olarak–, sosyal demokrasi, sosyalist devrimde tekelci burjuvazinin ortaklarından biriyken, anti-faşist mücadelede dolaysız müttefiklerden biridir. Kurtuluş, Devrimci Yol'un, tabanda ve pratikte CHP'yle anti-faşizm temelinde işbirliği yapmakla beraber, CHP'yi anti-faşist mücadelenin ittifakları dışında saymasını, hatta zaman zaman CHP'yi faşizmle bağlantılı sayacak bir sekterliğe düşmesini sorgular.[2]

Türkiye'de bütün faşizm tahlillerinde 'zorunlu okuma'yı teşkil eden Dimitrov'un tarifinin, "genel olarak faşizmin değil faşist diktatörlüğün tanımını" verdiğine dikkat çekerek düşülen şerh, önemlidir. Kurtuluş, kendi tanımını, komünizm tehlikesini yani devrimci durumu odağa koyarak verir:

> *"Faşizm, tekelci burjuvazinin, kriz içerisindeki sistemi komünizm tehlikesinden kurtarmak üzere yetiştirdiği tam boy bir reaksiyon hareketi" (KSD, 16: 52).*

Faşizm, egemen sınıflar açısından birinci tercih değil "sistemin korunmasının son hattı"dır; bu nedenle "faşist hareketler devlet tarafından denetimli bir şekilde desteklenirler" (*KSD*, 19: 35). Faşizmin emperyalizmle bağıntısını, ikisini birbirine indirgeyecek şekilde yorumlamamak gerektiği yönündeki uyarısı önemlidir Kurtuluş'un. Keza, faşist ideolojinin demagojik niteliğini, onun "yalandan" ibaret olduğu biçiminde yorumlamamak, bir *faşist ideolojinin* varlığını gözardı etmemek gerektiği yönündeki uyarısı da önemlidir. Dolayısıyla, ideolojik mücadeleyi önemsemek gerektiği vurgulanır. Kurtuluş'a göre, devrimcilerin faşistlere karşı mutlaka yürütmesi gereken "aktif" (fizikî, silahlı) mücadelenin kitleler nezdinde politik anlam ve meşruluk kazanması da bu ideolojik mücadeleye bağlıdır.

Kurtuluş, dikkat çektiği gerekliliğin icabı olarak, faşizmin ideolojik analizine önemle eğilir. Faşizmi, esas itibariyle sınıf gerçeğini Millet'le ikame eden bir ideoloji olarak tanımlar. "Düzene reaksiyon"un, faşist demagojinin önemli bir unsuru olduğunu teşhis eder. Faşizmi kendisinden önceki benzer aşırı sağ vs. reaksiyoner hareketlerden ayırdeden temel bir farkın, "mevcut devlet aygıtının ötesinde, tabandan gelmesi", geniş bir kitle desteği yaratması olduğunu vurgular. Peşinden, Türkiye'de faşist ideolojinin kaynaklarının –bu arada MHP metinlerinin– ayrıntılı bir incelemesine girişir. Türk faşizminin tarihçesine dair standart sol metinler gibi *Kurtuluş*'ta da, İkinci Dünya Savaşı ve arefesinde Nazi politikasının belirleyici etkisi vurgulanır; ama bu etkinin bağ kurabileceği bir Türkçü-Turancı şoven ideoloji-

nin özerk varlığı ihmal edilmez. Daha da önemlisi, Türk milliyetçiliğinin kuruluşundan itibaren kuvvetli bir şoven ve ırkçı damara sahip bulunduğu tesbitidir (*KSD*, 19). Kurtuluş, Türkeş ve arkadaşlarının CKMP'yi ele geçirerek MHP'ye dönüştürmelerini de, devrimci sosyalist harekette yaygın olan anlayışın aksine biçimsel bir ayrıntı olarak görmez, önemli bir dönüm noktası olarak belirler: zira faşizme asıl niteliğini kazandıran taban dinamiği, bu noktadan sonra işlemeye başlamıştır.

ÖMER LAÇİNER VE FAŞİZMİN KİTLE DİNAMİĞİ MESELESİ

Faşizmi MHP'yle sınırlamama, onun *sistemdeki* köklerini gözden kaçırmama uyarısının, birçok grup ve yazarın üzerinde durduğu bir nokta olduğunu aktardık. Örneğin Kahramanmaraş katliamının da, MHP'lilerin inisiyatiflerinin ötesinde, "devlet içindeki faşist odaklar" tarafından planlanıp yönlendirildiği yazılmıştır (örn. Tombak, 1992: 27, 116, 175). Bu özel dikkat, elbette meselenin bir yanına ışık tutmakla birlikte, faşizmin kitle dinamiğini –tamamen göz ardı etmiyorsa– talîleştirme, onu bir komploya indirgeme riski taşıyordu. Kurtuluş'un eleştirel yaklaşımı, bu bakımdan önemlidir.

1970'lerin *Birikim* dergisinde Ömer Laçiner'in yazdığı yazılar ise, hem bu noktadaki vurgusu hem de geliştirdiği özgün analiz çerçevesi bakımından, müstakilen ele alınmalıdır.

Ömer Laçiner, "kapitalist sınıfın çıkarını sağlama aldığı hakkında bin defa ispatlanmış doğruyu tekrara gerek görmeden" (Laçiner, 1975a: 42); "her dikta deneyinin, mevcut yönetimin her zor kullanma girişimini 'faşizm' olarak niteleme"nin yanıltıcılığına işaret eder (Laçiner, 1975b: 17). Ona göre faşizm, ancak seferber ettiği *anti-komünist* tepki ve korkularla anlaşılabilir:

> *"Faşizm, proletarya devrimleri çağında, başta finans-burjuvazi olmak üzere sınıflı toplum içinde yer alan tüm mülk sahibi sınıf ve bağlı zümrelerin varlıklarını sürdürme güdüsünden kaynaklanan kompleks bir anti-komünizmdir"* (Laçiner, 1975a: 45).

Faşizmin kitle dinamiğini çözümlemek, işte bu kompleks yapıyı anlamak bakımından kaçınılmazdır. Faşizmin zihniyet dünyası, orta sınıfların yaşama içgüdüsünün ifadesi olarak, "doğal kavganın yasalarınca belirlenen bir düzen" özlemine hitap ediyordur. *"Denetim altına alınmayan en ufak bir alan bırakılmayan; hiçbir kesin... sürekli bir 'endoktrine' etme işleminin yürütüldüğü örgütlenmelere alındığı"* bir yapı bünyesinde, mitsel bir davaya adanmışlık içinde hiçleştirdiği insanlara 'güvenli' bir aidiyet sunar faşizm. Faşizm ile kendini mülksüzleşme tehdidi altıda hisseden orta sınıfların "kendi bilinci" arasındaki uyuşma, bu paradoksal uğrakta kendini gösterir:

> *"Faşist 'kitle desteği'ni oluşturan orta sınıflar, salt toplumsal, insana özgü bir etkinlik olan politik etkinlikten tümüyle vazgeçerek [onu] faşist diktatörlüğe devrettiler ve kendilerini de olabildiği, kadar nesneleştirdiler. Bu bakımdan faşist 'kitle desteği' aslında tamamen apolitik olmayı amaçlayan, kurtuluşunu buna bağlamış bir yığındır"* (Laçiner, 1976: 51).

Bu nedenle, ideolojik mücadeleye büyük önem atfeder Laçiner; bilhassa "orta sınıfların yerleşik önyargılarını okşamak değil sarsmak gereği" üzerinde durur.

Laçiner, Kurtuluş'un şerh düştüğü Komintern tezlerini tümüyle sorgulayarak, orada faşizmin bir yönetim biçimine indirgendiğine, ona asıl özgünlüğünü veren oluşum sürecinin ve kitle dinamiğinin ihmal edildiğine dikkat çekmiştir. "*Konumuz*"un, "*Harekete fiilen katılan... bu tercihlerini kendi bilinçleri ile yapan... yüz-*

İngiliz haber kanalı BBC, Kahramanmaraş olaylarını şu yorumla aktarıyordu: "Kahramanmaraş olayları, Pakistan, Afganistan ve İran'dan sonra belki de kaos ve belirsizlik içine düşme sırasının Türkiye'ye geldiğini gösteriyor. Başbakan Bülent Ecevit dahil olmak üzere, giderek artan sayıda kişi, bir iç savaş tehlikesine dikkati çekiyorlar."

binlerce insan..." olduğunu ısrarla vurgular (Laçiner, 1976). "*Kitlelerin kandırıldığı, demagojinin kandırıcılığı vb.*" kalıpları bu seferberliği açıklamada yetersizdir (Laçiner, 1975b: 19).

Ömer Laçiner'in Türkiye'deki faşist hareketin özgül yapısına ve seyrine ilişkin analizleri, etkileyicidir. MHP'yi *para-faşist* olarak tanımlar (Laçiner, 1975b: 22). Zira CKMP-MHP, "klasik, optimal dozda devlet milliyetçiliğinin terk edilmesiyle" oluşmuştur ve *soy* faşizmle bu ideolojik kökeni arasında bir gerilim bakîdir. Bu gerilime bağlı olarak MHP'nin özgün yanı, "*içsel olarak kendini genel kapitalist mihraka bağımlı koyuşu*", yani klasik faşizmin anti-kapitalist söyleminden uzaklığıdır. Burjuvazinin de biat ettiği "geleneksel Atatürk milliyetçiliğinin, ekonomik-politik bir bunalım anında siyasî kontrolü yitirmesi karşısında MHP'nin faşist milliyetçiliğine kayabileceğini" belirler, Laçiner. Nitekim 1970'lerin ortasında MHP, bilhassa orduyu etkilemeye çalışarak, bu seçeneğe oynuyordur. Ancak Ömer Laçiner, MHP'nin bu yolda başarılı olup devleti kontrol eden hale gelmesinin dahi "*faşist mukallidi bir askerî darbeden başka sonuç vermeyeceğini*" vurgulamıştır (*a.g.y.*: 24-5). MHP bünyesindeki yapısal gerilim, devlete-orduya yönelen bu çizgi ile uzun vadede "kitle destekli soy faşist" iktidarı hedefleyen çizgi arasındaki rekabette yansıyordur.

Laçiner, MHP içindeki bu stratejik gerilimi analiz etmeye özel bir ağırlık vermiştir (Laçiner, 1978). MHP, devlet/ordu yönetimine nüfuzunu sağlayacak bir askerî müdahaleyi davet etmeye dönük kısa vadeli stratejiyi tercih etmişti. Ancak, seçimlerdeki gelişmesinin sınırına ulaşırken, kadroları ve programıyla egemen sınıflara bir yönetim alternatifi olarak güven vermemesi ve böylelikle 'dışlandığını' görmesi, MHP'yi kendi bekasına dair bir endişeye itmişti. Bu panik içinde MHP, teröre ve iç savaş potansiyelini harekete geçirme çabasına yönelmişti. MHP'nin "teh-

likesi", bir faşist iktidar ihtimalinden değil, onun bu çaresizlik içindeki öfkesinden kaynaklanıyordu Laçiner'e göre. Orta ve Doğu Anadolu'da ("Çorum-Erzurum-Gaziantep üçgeninde") orta sınıfların mülksüzleşme ve toplumsal statülerini yitirme kaygılarını, Alevi-Sünni topluluklarını arasındaki gerilim üzerinden tahrik eden bu stratejinin son ve korkunç halkası da Maraş'tı (bu sürecin analizi, *Birikim* dergisinin Kahramanmaraş kıyımı üzerine çıkardığı, yine Laçiner'in kaleme aldığı broşürde yapılmıştır. *Birikim*, 1979).

Laçiner'in analizleri, '70'lerde birçok sosyalist çevrede, yer yer basbayağı 'idraksizlik' olarak tanımlanması uygun düşecek sekter bir tepkiyle karşılanmıştır. Faşizmi MHP'den ibaret görmekle, onu emperyalizmden ve egemen sınıflardan soyutlamakla, faşizmi küçük burjuvaziye mal etmekle 'suçlanmış'; Komintern tezlerini sorgulamaya 'cür'et' etmesine binaen kendisine "yeni-Trotskizm" gibi yaftalar da asılmıştır.

"SOSYAL FAŞİZM"

1970'lerin devrimci sol düşünce ikliminde sekter, dogmatik etmenlerin belli başlı görünümlerinden birini, faşizme ilişkin değerlendirmeler teşkil etmiştir. Bunun da yaygın örneklerinden birisi, faşizm kavramının analitik içeriğinden tamamen soyundurularak, dost-düşman ayrımının genel bir işareti ya da düpedüz *hakaret* olarak kullanılmasıdır.

Yukarda da değindiğimiz, faşizmin tanım aralığını olağanüstü genişletme eğilimi, kavramın içinin boşalmasında temel âmildir. Özellikle, söz konusu dönemde Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) ile Çin Komünist Partisi (ÇKP) arasındaki –devlet politikalarıyla doğrudan ilintili– kutuplaşmaya göre konumlanan gruplar, birbirleriyle ayrımlarını çizerken, fevkalâde geniş ve araçsal bir faşizm mefhumuna başvurmuşlardır.

Önce Maocu, sonra Arnavutluk Emek Partisi'ni örnek alan bir çizgi izleyen *Halkın Kurtuluşu* hareketi, sık özeleştiri silsileleri içinde faşizm kavrayışını da revize etmiş, bu gözden geçirmeler de hep kavramın kapsama alanının genişletilmesi istikametinde olmuştur. Faşizm, önce "hâkim sınıfların en gerici kliğinin ideolojisi" olarak tanımlanmış ve büyük ölçüde egemen sınıfların kendi aralarındaki çekişmelere bağlı olarak açıklanmıştır. Daha sonra bu tanım, faşizmin, "hâkim sınıfların bir kesiminin değil tümünün tercihi olduğu" doğrultusunda düzeltilmiştir. Sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki devlet biçimini oluşturan "anti-demokratik diktatörlükler"in, faşizmin ortaya çıkışıyla birlikte, faşizme dönüştükleri söylenmiştir! Halkın Kurtuluşu, Sovyetik kamptaki TKP, TİP, TSİP'i de neticede tekelci burjuvazinin çıkarlarına bağlı olmaları itibariyle "sosyal faşist" sayar:

> *"Sosyal-faşist diktatörlük şartlarında egemen sınıflar diktatörlüğünün 'sosyalizm' maskesi takınması ve yarı-sömürge ülkelerdeki sosyal-emperyalist yardakçılığının, Sovyet işbirlikçiliğinin esas hale gelmesi... Rus sosyal-emperyalizminin uzandığı her noktada ortaya çıkan bir olgu..."*

Bunun simetriğinde, TKP muhitinde de "Maocu bozkurtlar" karalaması üretilmiştir. Bu karalama, MHP'li faşistlerin de Maocuların da "Ne Amerika ne Rusya..." sloganını kullanmasındaki ortaklığa atıfla 'açıklanmış'; buradaki "Ne Amerika" lâfzının, Maocuların temeldeki SSCB düşmanlığını gizlemekten başka bir şeye hizmet etmediği söylenmiştir. 'Zaten', "Dünya sosyalist sistemine, kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfı hareketlerine, ulusal kurtuluş hareketlerine karşı tavırlarında emperyalist güçlerle Maocular[ın] gittikçe büyüyen eylem birliğine gir"diği vaz'ediliyordur (*İlerici Yurtsever Gençlik*, 17 Kasım 1975).

ANTİ-FAŞİZM VE SİLAHLI MÜCADELE SORUNU

1970'li yıllarda, devrimci sosyalist hareketle faşist hareket arasında, beş bine yakın cana mal olan bir silahlı mücadele yaşandı.[3] Bu mücadele, faşist hareketin 1960'lardan itibaren kademe kademe tırmanan –ve 1980'e doğru iç savaş provokasyonu, ardından "kör terör" biçimini alan– saldırganlığına karşı, kendini meşrulaştırabiliyordu. Bu meşruluk temeli, 1970'lerde kitleselleşen sosyalist ana akım içinde, devrim stratejisinin silahlı mücadeleye dayanmasının zorunlu olduğu fikriyle de pekiştiriliyordu. Zaten anti-faşist mücadelede şiddet sorunu, solda temel bir ayrışmayı ifade ediyordu. TİP-TKP-TSİP, neticede küçük burjuva maceracılığına ve volontarizmine dayandığını düşündükleri "goşist" (aşırı solcu) grupların faşist terörle aynı zeminde mücadele stratejisinin, sonuçta faşizmin güçlenmesini sağlayacağı kanısındaydılar. Bunun yerine yerleşik parlamenter demokratik rejimi demokratikleştirerek tahkim etmek için uğraşmak gerektiğini savunuyorlardı. Bunun simetriğinde ise, "baş çelişkiyi" Sovyet tehdidi olarak saptayan Aydınlık grubu, ulusalcı bir cephe inşası için bir ara "MHP'li yurtseverler"e çağrı yapmayı bile denerken; "soldaki terör odakları" gibi resmî lisanın terimlerini kullanmaktan kaçınmıyordu. Şunu da eklemek gerekir ki, söz konusu dönemde silahlı mücadeleyi ilkece reddeden bütün bu gruplar dahi, faşist saldırılara karşı silahlı savunma tedbirlerinden imtina edememiştir.

THKP-C çizgisindeki bazı gruplar açısından, zaten hüküm sürdüğü düşünülen faşizme karşı mücadele, doğrudan doğruya askerî bir mücadeleydi. Örneğin Marksist-Leninist Silahlı Propaganda Birliği, "sürekli faşizm" koşullarından ötürü, tümüyle illegal örgütlenmeyi esas almıştı. 1970'lerin sonlarında hızlı bir kitlesel potansiyele erişen Devrimci Sol, halkın can güvenliği talebine karşılık vermek için ve "devlet destekli sivil faşist terör odaklarının devrimcilerin halkla bağını koparmaya çalışmasına" mukabil, "faşist teröre karşı devrimci şiddet"i öne çıkartıyordu (Karataş, 1988).

Devrimci Yol örneğinde, aktif anti-faşist mücadelenin, devrimci politikanın kitle tabanını genişletmek için bir imkân olarak da değerlendirildiğini kaydetmiştik. Bu imkân çerçevesinde, "*Faşistlerle sıcak mücadele içine giren bazı unsurların başlangıçta bilinç düzeylerinin düşük olması*" da doğal karşılanıyor, bu unsurların zamanla bilinçlendirilmesi gerektiği üzerinde duruluyordu: "*Elbette bir köpeğe karşı meşru müdafaa durumunda sopa kullanan bir insanın elinden 'dur sen bilinçsizsin' diye sopayı almak kadar anlamsız bir şey olamaz. (...) Bu noktada görev, köpeğin onu ne için ısırmaya çalıştığını kavratmaktır*" (*Devrimci Yol*, 1 Ağustos 1977).

Ömer Laçiner (1979: 5-6), *Devrimci Yol*'un direniş komitelerinin, faşizme-karşı olmanın ötesine geçip, sosyalist bir toplumsal örgütlenmenin nüvelerini bugünden oluşturma perspektifini temsil eden yanlarını önemsemişti. Zira esas olarak, faşizme karşı mücadelenin, kendi karşıtına tâbi bir uğraş olarak mutlaklaşmaması gereği üzerinde duruyordu (Laçiner, 1975b: 29-30). Ona göre zorbalık, "faşist hareket açısından vazgeçilmez bir öğe"ydi; ve bu zorbalık mantığını yeniden üretmemek için, "faşist çete ile salt sosyalist kadroların düellosuna veya mukabil teröre başvurmama... faşist grup terörüne kitlesel karşı koymayla cevap verme"nin ayırt edici farkına dikkat çekiyordu.

1970'lerin koşullarında faşizm tehdidi, sosyalist hareketin gündemini, deyim yerindeyse, rehin aldı. MHP ve ülkücü hareketin, kendisine egemenlik alanları açmaya, solu yıldırmaya ve –bir otoriter yönetimi davet etmek üzere– krizi derinleştirmeye dönük terör stratejisi, Türkiye'yi iç savaş benzeri bir atmosfere soktu. Bu

saldırılar karşısında gösterdiği, çok cana mal olan fedakârca direniş, sosyalist hareketin 1970'li yıllarına damgasını vurmuştur. Bu direniş, bir yandan, söz konusu saldırıları geri çevirmekte küçümsenmeyecek bir başarı elde etmiştir. Buna bağlı olarak, o dönemde, sosyalist hareketin toplumsal örgütlenme deneyimini geliştirmesini ve yaygın bir meşruiyet kazanmasını sağlamıştır. Öte yandan anti-faşist mücadelenin kendi başına amaçlaşma istidadı kazanması, buna bağlı olarak silahlı mücadelenin fetişleşmesi, dahası bunun sosyalist grupların kendi aralarındaki rekabetin bir zemini haline gelmesi ve sonuçta sola açık kitleler arasında dahi bir bıkkınlığa ve meşruiyet kaybına yol açması gibi sorunlar, yeterince tartışılmamıştır (bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, s. 2348-50). Faşizm konusunda çok yazan Zeki Tombak (1992: 122) şöyle söyler: "*Direnilen her yerde faşist saldırganlığı püskürten ve geleceğe çok değerli bir direniş mirası bırakan anti-faşist mücadele, MHP ile mücadelenin ufkunu pratikte aşamadı ve bu mücadeleye tabir caizse kilitlendi.*"

12 EYLÜL VE SONRASI

1979'dan itibaren, özellikle TİP, TSİP ve TKP, sürekli, "yaklaşan faşizm tehlikesi" üzerinde duruyordu. 1980 Ocak'ında ordunun hükümete verdiği muhtıradan sonra bir askerî müdahale beklentisinin gündeme oturmasıyla, bu uyarılar şiddetlendi. Devrimci sosyalist kanatta da, TİP ve TKP'nin alarmizmi parlamentarist bir oportünizm sayılarak küçümsenmekle beraber, kuvvetle muhtemel bir askerî darbenin faşist karakterine ilişkin kaygı duyulmaktaydı. Başka hareketlerin yanı sıra Devrimci Yol da, 1979'un ilk yarısında, "açık faşizme geçiş sürecinin başladığı" tesbitinde bulunmaktaydı. Buna bağlı olarak, silahlı mücadelenin hedefinin sivil faşist hareketten devlet güçlerine kaydırılması kararlaştırıldı. Daha sonra Devrimci Yol içinde, böyle bir strateji değişikliğinin ağırdan alınmasına ve kâmilen gerçekleştirilememesine dair özeleştiriler de yapılacaktır (Uyan, 200: 96-7, 242; *THKP-C ve Devrimci Yol'dan Bugüne*, 2006: 63-7).

Devrimci Yol'un 12 Eylül'ün hemen birbirbuçuk ay sonrasındaki analizi (DY, 1996: 622-39), sosyalist sol kamuoyuna çoğunlukla hâkim olan yaklaşımı özetler. Bildiri, kurulan rejimi "askerî-açık faşist diktatörlük" olarak tanımlıyordu. Askerî yönetimin MHP'yi de kovuşturması ve çok sayıda ülkücüyü tutuklamasına aldanılmaması gerektiğine dikkat çekilerek, "faşizmi sadece MHP ve onun etrafındaki faşist hareketle sınırlı görme" hatasına karşı uyarılar yineleniyordu:

> "*12 Eylül'den sonra (12 Mart döneminden farklı olarak) MHP ve yandaşı katliam örgütlerinin dağıtılması için çaba gösterildiği şeklinde bir görüntü yaratılmasına çalışıldığı görülmektedir. (...) 12 Eylül'e kadar geçen süreçte, sivil faşist güçlere karşı halkımızda öylesine büyük bir tepki ve nefret birikmiştir ki, cunta bu faşistlere karşı da olduğu imajını yaratmadan, halkın yüreğindeki bu fırtınayı dindiremez ve asla 'başarı'ya ulaşamaz.*"

"Savaş hilesi" olarak tanımlanan bu taktik, Hitler'in iktidara geldiğinde plebyen-faşist SA hareketini dağıtmasına benzetiliyordu. Bu bağlamda, "sivil faşist" hareketin göreli özerkliği de 12 Eylül öncesinde olmadığı kertede 'teslim edilmekteydi':

> "*...faşist terör; tekelci burjuvazinin haldeki egemenlik siyasetlerinin bir parçası olmakla birlikte, özellikle buhranın derinleştiği son dönemlerde, bunalıma sürüklenmiş orta sınıf kesimleri içinde yayılan bir taban da bularak, sahip olduğu göreli bağımsız niteliği belirli ölçülerde gelişmiş ve aşağıdan yukarıya doğru iktidarı ele*

geçirme doğrultusunda, mevcut durumu zorlamaya başlamıştı. Böyle bir gelişme son tahlilde, yine, tekelci burjuvazinin damgasını taşıyacak bir hareket olmakla birlikte, bugünkü durumda taşıdığı riskler nedeniyle tekelci burjuvazi tarafından tercih edilmemiştir."

Devrimci Sol ise, faşizmin varlığını süreğenleştiren, normalleştiren bir ortodoksiyi uçlaştırmıştır. Buna göre, 12 Eylül'ün yaptığı sıkıyönetimi 67 ile yaygınlaştırmaktan ibaretti. Böylesi askerî darbe uygulamaları ile "gizli faşizm arasında bir Çin Seddi olmadığı" vurgulanıyordu (akt. Tombak, 1992: 70-1).

Kurtuluş, farklı bir yorumla, vahametini küçümsemediği 12 Eylül rejimini faşizm değil "askeri diktatörlük" olarak tanımlamıştır. Bu tesbit, Kurtuluş'un kendi önceki eleştiri ve tahlilleriyle tutarlıydı. Onlara göre, proletaryanın öncülük ettiği bir sosyalist devrim tehdidi varit olmadığına göre, faşizmin de koşulu yoktu. Keza, burjuvazi ile proletarya arasında bir "denge durumundan" söz edilemeyeceğine göre, bu denge durumu üzerinde iktidar eden bir *Bonapartizmden* de söz edilemezdi. Türkiye büyük burjuvazisi, hem sınıfsal ve toplumsal mücadelelerin massedecek kurumsal yapılarının yetersizliğinden hem de genel zayıflığından ve "ödlekliğinden" ötürü, askerî diktatörlük seçeneğine ("Kenan Bonapart"a) başvurmuştu.[4]

TKP de aynı kavrama başvurmuş, Parti Genel Sekreteri İ. Bilen 21 Aralık 1980'deki radyo konuşmasında "Amerikancı askersel diktatörlük" tanımını kullanmıştır. Buna göre 12 Eylül, "bunalımın derinliği nedeniyle devrimci sürecin güçlenmesini durdurmak için başvurulan bir önleyici karşı-devrim"di. Ancak TKP'nin bu 'teşhisi', doğrudan doğruya, SSCB'nin Türkiye ile ilişkilerini "istikrarsızlaştırmamayı" gözeten tutumuna bağlıydı. Örgütlerde hatta bizzat Merkez Komitesi içinde rejimin "faşizm" olarak tanımlanması gerektiğini düşünenler, 'stratejik' mülahazalara dayanan bu karara-direktife uymak zorunda kaldılar ya da itirazlarını bazı 'illegal' broşürlerle duyurmaya çalıştılar (Babalık, 2005: 169-76). TKP yönetimi, cuntanın biri "Kemalist" diğeri "faşist" iki kanattan oluştuğunu, "açık faşist öğelerin dizginleri ellerinde toplamak" istediklerini söylüyordu. 1983'te yapılan 5. Kongre'de tahlil değiştirilecekti: "Tüm demokrasi güçlerinin birleşememesi"nin de katkısıyla, "emperyalizm yanlısı ve reformcu sivil politik güçlerin kısa zamanda yeniden sınırlı parlamenter rejime dönme çizgisiyle erki ele geçiren ordu üst yönetimindeki gerici-faşist yanlısı generallerin rejimi kalıcılaştırma çizgisi arasında çatışma"yı, 7 Kasım 1982 Anayasa referandumu ile, ikinciler kazanmış, böylece "cunta, işbirlikçi oligarşinin terörist diktatörlüğüne, faşizme dönüş"müştü (TKP, 2000: 38-44). TKP, çok partili parlamenter düzene geçiş sonrasında da rejimi "faşizm" saymayı sürdürdü. Tam da "normal" parlamenter rejime geçiş sürecinde "faşizm" kavramına el atılması, hem parti içindeki tepkiyi yatıştırma, hem de potansiyel sempatizan kitleyi tatmin etme kaygısına dayanıyordu (Balaban, *a.g.y.*: 222-3).

Aydınlık hareketi ise, 12 Eylül'e basbayağı hayırhâh yaklaşmıştı. Bu gruba göre askerî müdahale, ülkedeki terörü sona erdirip istikrarsızlığı gidermekle, "Rus emperyalizmi tehdidini" de geriletmiş oluyordu. Yurtdışındaki bazı TİKP merkez yöneticileri, askerî yönetim altında "işkence yapıldığına dair iddiaların" yanlışlığını teşhir etmek üzere Türkiye'ye döndüklerini açıkladılar!

12 Eylül askerî darbesini izleyen faşizan baskı döneminde, devrimci sosyalist hareket, beklenen –bizzat darbecilerin beklediği– direnişi göster(e)medi. Maocu, Enver Hocacı ve Sovyetik/Stalinist örgütler, zaten kendi yönlerinden "ulus-

lararası sosyalist sistemin genel çıkarları" bakımından sineye çekilebilir gördükleri darbenin şiddeti karşısında geri çekilmeye ve kadrolarını korumaya çalıştılar. THKP-C çizgisinden gelen örgütlerin ana kolunu oluşturan Dev-Yol'un beklenen direnişi göster(e)memiş olması ise, gerek kendi içinden ve gerek dışında eleştiri ve ithamlara konu olmuştur. İçerden yapılan eleştiriler, az önce aktarılan, yaklaşan darbenin gerektirdiği stratejik yeniden yapılanmayı başaramama noktasında odaklanır. Bu (öz)eleştiriye göre; THKP-C 12 Mart açık faşizmine karşı savaştığı için yenilmiş ama politik olarak kazançlı çıkmış, Devrimci Yol ise 12 Eylül açık faşizmine karşı açık bir devrimci savaş başlatmadığı için, politik olarak da yenilmiştir (*THKP-C ve Devrimci Yol'dan Bugüne*, 2006: 113-4, 119).

Bu arada, askerî rejimin geniş çaplı tutuklamalarla vurduğu ağır darbenin ardından, 1982'de, cuntaya karşı kırlarda silahlı mücadele başlatmayı hedefleyen bir toparlanma girişimi, akîm kalmıştır. Devrimci Yol'un yanı sıra PKK, Emekçi, Sosyalist Vatan Partisi, TKEP, Acilciler, Devrimci Savaş ve İşçinin Sesi gruplarının yer aldığı, "Faşizme Karşı Birleşik Direniş Cephesi", yaklaşık bir yıl içinde, oluşum aşamasında dağılmıştır.

12 Eylül döneminde ağır bir baskının muhatabı olan solda, faşizme ilişkin analizlerin 'ezberi sürdürme' mâhiyetinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Gerek darbenin sıcak döneminde gerek 1983 sonrasında getirilen yorumlar, somut durumu çözümlemekten ve pratik politik hedefler geliştirmekten ziyade, büyük ölçüde sol-içi bir dünyada, haklılığını –ve radikalizmini– kanıtlamaya odaklanmıştır. Askerî rejimin ve genel olarak devletin faşizan politikaları ile –"sivil faşist" olarak da tanımlanan– MHP/ülkücüler arasındaki açının analizine yönelinmemiş, bu olgu geçiştirilmiştir.

Dikkate değer bir nokta da, 1980'lerin ortalarından itibaren, aslında 1983'te parlamenter sisteme dönülmesinden ve –12 Eylül rejiminin yaptığı otoriter restorasyon koşullarında– bir "normalleşmeye" gidilmesinden başlayarak, solda 12 Eylül rejiminin değerlendirilmesi bağlamında faşizme ilişkin analizlerin, deyim yerindeyse 'sönümlenmesidir'. O ana dek rejimi şu veya bu şekilde "faşizm" olarak tanımlayan sol gruplar/çevrelerin bir bölümü –Devrimci Sol gibi silahlı mücadele yürüten gruplar veya sistem dışı bir muhalefet inşasına yönelen Devrimci Yol kökenli radikal çevreler– *faşizmin sürekliliği* tezinin geçerliliğini sürdürdüğünü, hatta "düşük yoğunluklu çatışmada" sürecinde daha derinleştiğini düşünmektedirler. Fakat ana akıma bakıldığında; örneğin, devrimci sosyalist hareketlerin çok geniş bir yelpazesini bir araya getiren Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nin metinlerinde, Türkiye'nin siyasal rejimi, –demokratik hak ve özgürlükler bakımından 1980 öncesine kıyasla çok daha geri olmasına rağmen–, faşist olarak vasıflandırılmış değildir. Keza, faşizm ve "sosyal faşizm" tezlerinin en enflasyonist kullanıcılarından bir gelenekten gelen Emek Partisi (EMEP), "tekelci kapitalizm varolduğu sürece faşizmin her zaman gündeme gelebileceği" gibi afâkî bir 'tesbitin' ötesinde, Türkiye'de faşizm sorununa özel olarak eğilmemekte, hatta bildirgelerinde bu terime pek az rastlanmaktadır. Buralarda sorun, faşizm tanımlamasından imtina edilmesi değil, uzun dönem fazlasıyla cömertçe kullanılmış faşizm analizinin, bir özeleştirel muhasebe yapmaksızın, terk edilmesidir.

FAŞİZMİN GÜNCELLİĞİ

Buna karşılık, 1980'lerin sonlarından itibaren solda faşizmin görünümlerine ilişkin bağımsız –politik yapıların 'resmî' metinleri ve propagandaları dışındaki– çalışmalarda belirli bir gelişme görülür.

MHP ve ülkücü hareket üzerine incelemeler yapılmış; Tek Parti döneminin ve o dönemde şekillenen resmî ideolojinin faşizan veçhesi araştırılmıştır. Kısacası, rejimin faşizan veçhesi ile faşizmin kitle dinamiğini –kuşkusuz bunların kesişmelerini, geçişlerini de– ayrıştıran, analiz eden bir düşünsel birikim ikmal edilmiştir. Buna, örgütsüz, anonim *sıradan/gündelik faşizme* yönelen dikkatleri de eklemeliyiz.[5]

Bu son veçhe, özellikle 1990'larda, Kürt meselesinin "düşük yoğunluklu savaş" boyutlarına eriştiği evrede gündeme gelmiştir. Zira söz konusu dönem, marjinalleşmiş sayılan ülkücü hareketin, Kürt meselesinin yol açtığı ajitasyon atmosferinden beslenerek kitleselleştiği bir dönemdir. Bu kitleselleşme süreci, ırkçı motiflerin ve faşist zihniyetin, salt ülkücü propaganda ve angajmanın çerçevesinden taşarak, 'amorf' bir zeminde yaygınlaşmasına da imkân sağlamıştır. PKK'nın askerî yenilgisinden ve lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra, bir süre 'yatışan' bu reaksiyoner potansiyel, 2005'ten itibaren, daha da 'amorf' bir biçimde büyüyor görünmektedir. Bir yandan, bir çözüme ulaştırılmayıp sadece 'dondurulan' Kürt meselesinin, üstelik ABD işgali altındaki Irak'ın kuzeyinde bir fiilî Kürt devletinin oluştuğu bir konjonktürde alevlenmesi; diğer yandan Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik girişimi doğrultusunda yapılan demokratik reformları "ulusal bağımsızlığın kaybı" olarak gören geniş bir milliyetçi yelpazenin alarma geçmesi; bunun yanında, neoliberal yapısal uyum dönüşümünün peşinden ağır ekonomik krizler yaşayan ülkede iş, gelir ve statü kaybına uğrayan geniş kitlelerin tutunum arayışının reaksiyoner mecralara akması; ayrıca deregülasyon politikalarının toplumsal ve kültürel hayatta meydana getirdiği erozyonun yol açtığı 'medeniyet kaybı'; toplamda gerek örgütlü gerek 'anonim' bir faşistleşmeye elverişli zemin oluşturuyor. 2000'lerin ortasında bu tehdidin görünümü, Kürtleri ve radikal sol grupları hedef alan linç girişimleri – asıl önemlisi, Elias Canetti'nin kavramıyla *linç güruhlarının* kolaylıkla oluşabilmesiydi.

Bu süreçte, devletin faşizan idare teknikleri ve –medyanın önemli azâsı olduğu– 'psikolojik operasyonları', örgütlü faşist hareket(ler) ve faşizmin sıradan/gündelik veçhesi arasındaki bağıntılar hakkında, solda farklı tasavvurlara rastlanabiliyor. Bu düzeylerin etkileşimini vurgulayanlar yanında, çubuğu devletin mutlak güdümüne dayalı açıklamalara veya "sivil faşist" nüvelerin provokasyonlarına bükenler de vardır. Bu açıklama tarzları arasında alışverişli, en önemlisi politik yönden verimli bir tartışmanın vuku bulduğunu ise söylemek zordur. Zaten herhalde asıl mesele, 1990'lar ve sonrasında ortaya çıkan –kısmen dünyadaki neofaşist akımla[6] da benzerlikler arzeden– yeni faşist kabarış karşısında solun aczi ve çaresizliğidir. Bu fenomeni faşizmin *sürekliliğinin* tezahürü sayan hareket ve çevreler için de bu tesbit, kendilerini haklılaştırmanın bir dayanağı olmaktan ibaret görünmektedir. Yazının başında, faşizme karşı bir teyakkuz yaratılmasında solun katkısından söz etmiştik. Şu soruyu ekleyerek bitirelim: Faşizm kavramının sol tarafından gerek 'enflasyonist' kullanımı –ki bu, sürekli/gizli faşizm tezini benimseyenlerle sınırlı değildir– gerekse onu anlama ve anlatma biçimi, faşizmin somut görünümlerine karşı solla sınırlı kalmayan geniş cepheli bir duyarlılık oluşturmanın önünde bir handikap teşkil etmiş olabilir mi? ❐

DİPNOTLAR

1 İlerde ele alacağımız tartışmalarda *Kurtuluş*, *Devrimci Yol*'un "gizli/sürekli faşizm" tezlerinin "asıl teorisyeni"nin Çetin Özek olduğunu iddia edecektir. (*KSD*, 17: 77)

2 Bu vesileyle, o dönemde CHP'nin özellikle taban örgütlerinin söyleminde de faşizmin bir 'temel kavram' olarak iş gördüğünü kaydedelim. 1970'lerde CHP çevresinde bir grup aydının, partiye "demokratik-sosyalist" veya 'sahih' sosyal-demokrat bir müdahalede bulunma gayesiyle çıkardığı *Toplumcu Düşün*'de, faşizm kuramlarına ilişkin ciddi bir derleme makale yer almıştır: Atabaş, 1978.

3 Sol kaynaklar, 12 Eylül öncesi çatışmalarda ölenlerden siyasî kimliği tesbit edilebilenlerin 2100'den fazlasının sol, 1300'e yakınının ise sağ görüşlü olduğunu kaydederler (örn. Müftüoğlu, 1989: 401). Özellikle 1974'ten 1976'nın ortasına kadar olan dönemde ölen 100 kişinin sadece 10'unun faili devrimciler/solculardır (*THKP-C ve Devrimci Yol'dan Bugüne*, 2006: 40).

4 "Devletin göreli özerkliği ve Bonapartist diktatörlük", *Sosyalist İşçi*, Şubat 1982, s. 14-21 ve "Faşist diktatörlük ve askerî diktatörlük", *Kurtuluş*, Kasım 1993, s. 12-15. O dönemde Aydınlık çevresinde 12 Eylül rejimini Bonapartizmle tanımlama "denemeleri" söz konusuydu.

5 Faşizmin düzeyleri hakkında bkz. Bora, 2000.

6 Bu konuda bkz. Hasan Saim Vural'ın *Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi* kitabına (İletişim, 2005) yazdığım "Ek Söz".

Türkiye'de Sol Düşünce ve Din

KEREM ÜNÜVAR*

"[...] Yehova'ya [şahidine-Yehova şahidine] Tanrı'yla ilişkimi açıklıyordum. Marx'ın ateizmi, demiştim ona, yarı yolda kaldı. Kuşkusuz Tanrı'nın insanlığının, düşsel ve ideolojik doğasının maskesini düşürdü. Ancak bu gidişin en son sonuçlarına ulaşmayı başaramadı. Belki de bir Yahudi için –özellikle de Yahudiliğini reddeden ve ona karşı isyan eden bir Yahudi için– ateizmin sonuna, Tanrı'nın sonuna kadar gitmek olanaksızdır. Her ne olursa olsun eğer Tanrı insani ise, insanın kendiyle arasındaki mesafeyse, her türlü temel sorgulamaya açık olarak –yani kuşkuya yer bırakmayan bir cevabı olmayan sorulara– tam da bu nedenle, O sonsuzdur. Ya da en azından ölümsüzdür, tıpkı insan gibi. İnsandan fazla değil, ama insandan az da değil. Tanrı'yı hayal edebilecek, bu hayale yaşamsal bir ihtiyaç duyan bir insan olduğu sürece [...] Tanrı varolmayacaktır kuşkusuz; çünkü O bir varlık değildir –çünkü Varlık yoktur– ama bulunacaktır."[1]

GOTT IST KEIN SEIN, NUR SEIN DASEIN!

İnsanların kaderlerinin kendi ellerinde mi olduğu yoksa ilahi bir kudretin mi onların kaderlerini elinde tuttuğu oldukça eski bir sorudur ve dinlerin varlığı bu soruyu toplumlar için de önemli hale getirir. Solun ve sosyalistlerin din karşısında temel referanslarından en önemlisi Marx'ın "kitlelerin afyonu" olmak yollu yaptığı tanımdır. Marx *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*'nın giriş kısmında din eleştirisinin Alman felsefesinde nasıl tamamlandığını anlatırken şunu söyler: "Dini çile, bir ve aynı zamanda, gerçek ıstırabın *dile gelmesi* ve gerçek ıstıraba karşı bir *isyan*dır. Din, ezilen yaratığın iç çekmesi, kalbsiz dünyanın kalbi, ruhsuz koşulların ruhudur. Din halkın *afyonu*dur."[2] Marx bu tanımı kapitalizmin hayatı ruhsuzlaştırması, kişiler arasında gözle görülmeyen ancak varlığı kabul edilmiş değerleri, inançları, kişinin kendine duyduğu

(*) Bu yazıda dile getirilen görüşler 1996-1997 yıllarında Ahmet Bekmen, Foti ve Stefo Benlisoy, Bağış Erten, Atilla Lök, Kaya Şahin ve Kerem Ünüvar tarafından aşağıdaki isimlerle gerçekleştirilmiş mülakatlar ve tartışmalardan ilham almaktadır. Görüşülen isimler şunlardı: Fatmagül Berktay, Tanıl Bora, Ruşen Çakır, Reha Çamuroğlu, Menderes Çınar, Aynur İlyasoğlu, Ahmet İnsel, Ferhat Kentel, Can Kozanoğlu, Ömer Laçiner, Süleyman Seyfi Öğün, Ali Yaşar Sarıbay, Serdar Şen. Bu yazı üzerinde hepsinin dolaylı dolaysız katkıları vardır. Görüşmeleri yapanlardan ve konuşmacılardan bir bölümü ile Emin Alper, Y. Doğan Çetinkaya, Ahmet Çiğdem, M. Görkem Doğan, Özgür Gökmen, Abdullah Onay ve Yüksel Taşkın yazıyı okuma, öneri ve eleştirilerde bulunma nezaketini gösterdiler. Katkılarından dolayı hepsine teşekkür ederim. Elbette yazıdaki tüm hata ve noksanlıklar bana aittir.

güveni ve geleceğe dair hayallerini yerle yeksan eden, soysuzlaştıran gücüne karşı; bireylerin kendi varoluşlarını anlamlandırmak, hayatı hiç değilse bu yönüyle kabul edilebilir kılmak amacıyla ve toplumsal kültürlerinin uzantısı olarak yaşadıkları dinî inanç alanına yani bir savunma alanına vurgu yapmış olmak üzere kullanmıştır. Burada dile getirdiği eleştiri, Marx'ın kapitalizm eleştirisinin bir yüzüdür ve bu eleştirinin içine dinin neden ve nasıl varolabildiği "sorunu" yerleştirilmiştir. Marx için diyalektik materyalizm vasıtasıyla bunu tarihselleştirmek oldukça kolaydır. Sadece 19. yüzyılın sanayi devrimi etkisiyle ortaya çıkan bir durum değil, tarih içinde geriye doğru da ezen-ezilen ilişkisinin varolduğu, artı-değerin temellük edildiği bütün toplumsal formasyonlarda dinin varlık koşullarını ve gerekçelerini bu minval üzere açıklamak basitleşir. 19. yüzyılın din ve toplumsal hayat arasında ortaya çıkardığı etkileşim sadece sanayi devriminin varlığı ile anlaşılamayacak, aydınlanmanın iktidarı uhrevi niteliğinden soyutlayıp insanın kendi aklına ve iradesine teslim eden yüzü de bu noktada anılmalıdır.

Aydınlanmanın insanı öne çıkaran, hayatı ve dünyayı insanın kendi iradesiyle değiştirebileceğine dair beslediği volontarist inanç aynı şekilde modern toplumun zihnî temellerinden birisi haline gelmiş, laisite Fransız etkisiyle kıta Avrupa'sı üzerine yayılmış, sadece din ve devlet arasındaki egemenlik ilişkisini değil, insanla doğa arasındaki hükümranlık ilişkisini de insan lehine değiştirme iddiasını ortaya çıkarmıştır. Bu durumda, sadece bir yönetim formasyonu değişikliğinden değil, insan-doğa arasındaki ilişkide temel bir anlayış farklılığından bahis olunmak gerekir. Yoksa din ve devlet arasındaki egemenlik mücadelesi Hıristiyanlık için M.S. 800 civarında Charlemagne ve kilise arasında, 5. yüzyılda Papa Gelasius tarafından ortaya atılan iki kılıç teorisine dayanarak, kendi egemenlik sahalarında tanımlanmışlardı. Elbette keskin bir ayrım değil, müdahale etkinliğinin sınırlarından söz açmak daha doğrudur. Oysa 19. yüzyıl toplumu daha keskin ayrımlar üzerine şekillenmiştir. Bunlardan bir tanesi siyasî egemenlik mücadelesidir ki hegemonya, siyasî iktidarın dinin alanını çizmesiyle şekillenmiştir. Ayrımlardan ikincisi, iktisadi toplumsal yapının ve kültürün meta değişimi üzerine şekillenmesi, dolayısıyla dinin tanımladığı cemaat yerine *homoeconomicus*'un geçtiği bir çerçevedir. Ve burada aslında devlet iktidarı düzeyinde şekillenmiş bulunan güç ayrımına karşı, dinin toplumsal yansımada izlerini bulan başka bir kültürel şekillenmeye yönelmesi dikkat çekicidir. Tam da Marx'ın işaret ettiği üzere hayat sadece meta değişimi, birikimi, ücretler, bunlar vasıtasıyla kendi yaşam düzeyleri oldukça düşen alt sınıfların, orta ve üst sınıflar vasıtasıyla cisimleşmiş *homoeconomicus*'a karşı kendilerini daha emin hissettikleri dinsel cemaatlere yönelmesiyle sadece tek katmanlı olarak görülemeyecek; kültür, siyaset, iktisat ve tarihin aynı anda hareket halinde olduğu dinamik bir şekle bürünür. Hiçbir şekilde saf bir laisiteden, dinin etkinlik alanının başlayıp bittiği kesin sınırlardan bahsetmek bu nedenlerle mümkün değildir. Marx bunun çok açık bir şekilde farkında olduğu için de "ruhsuz koşulların ruhu, halkın afyonu" yalnızca bir slogan değil, bir analizdir. "Katı olan her şey buharlaşır"ken din bu sahada uçup gitmez, katı ve gaz halin sürekli olarak birbirine dönüştüğü bir reaksiyon halinde toplumsal sınıflar, yapılar, cemaatler arasında varolmaya devam eder.

Kapitalizm tarafından tam olarak tepkimeye sokulamamış olması, dinin bir yandan da bir direniş noktası olarak canlılığını korumasına yardımcı olur. Bu elbette dinin algılanış şeklinin, dinsel cemaatlerin kapitalizmle kurduğu ilişkinin sabit kaldığı ya da dinsel cemaat mensuplarının metalaşan bir hayatın değişimlerinden muaf olduğu anlamına gelmez. Ancak tarihsel

Özellikle Latin Amerika'da sola açık bir din anlayışının sembol isimlerinden birisi Kolombiyalı "rahip-gerilla" Camillo Torres olmuştur. Rahipliği bırakarak gerilla faaliyetlerine katılan, "Gerçek bir rahip olmak için rahip giysilerini reddettim", "Hz. İsa bugün yaşasaydı, gerilla olurdu" diye konuşan Torres, 1966 başında ordu güçleriyle yaşanan bir çatışmada öldürülmüştü.

statik modeller, dinin sadece dinsel inanç alanıyla ilgili sınırlarının toplumsal hayatla ilişkisinin geriletilmesini, küçültülmesini talep ederken din ve cemaat üzerindeki formatif etkiyi gözardı ederek kimi zaman devlet iktidarının savunuculuğuna soyunurken kimi zaman da dinsel inanç sahasını bir ihanet sahası olarak görmeye eğilimli olur. Oysa Hıristiyanlık tarihinin özgüllüğü, Protestanlığın dinde reform fikri ve Katolik kilisesinin özellikle siyasî iktidarı kaybedip gerilemeye başladığı noktadan itibaren sosyal yardımlaşmacı bir profil çizmesi din, iktidar ve siyaset arasında farklı örneklerin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Latin Amerika ve İrlanda'da karşımıza çıkan yerleşik dinî anlayışları mahkûm eden ve "sol"a açık bir hattın kurulmasını sağlayan bakış açısı bu zemin üzerinde yükselir.

Sol ve sosyalistler kendi hesaplarına, insan üzerindeki herhangi bir tahakkümün varlığına karşı çıkmak adına dini de bu tahakküm vasıtalarından birisi olarak görürler ve müdahale alanlarından birisi olarak telakki ederler. Yukarıda değinildiği gibi bu durum o kadar açık tarif edilemeyeceği için de "tahlil" üzerinde değil "slogan" üzerinde konuşma ve akıl yürütme kolaycılığına zaman zaman kaçarlar. Bu nedenle Marx'ın incelikli tartışmaları yerine Lenin'in neredeyse özete indirgenmiş cümleleri daha sıkı bir dine karşı propaganda/mücadele aracı olarak tedavüle sokulur: "Din, halkın afyonudur" –Marx'ın bu özdeyişi din konusundaki tüm Marksist görüşün temel taşıdır. Marksizm her zaman bütün modern dinlere ve kiliselere ve her dinsel örgütü, sömürüyü savunmaya ve işçi sınıfını sarhoş etmeye yarayan burjuva gericiliğinin aracı olarak bakmıştır.[3] Lenin'in siyasetçi ve ajitatör yönünü bilenlere ters gelmeyecek bu "özetleme"de bir sorun vardır. İşçi sınıfını "afyon" kullanmaya iten ıstırabın kaynağı o zor, maddi, kapitalist dünyadır; din bunlara katlanmayı kolaylaştırmaktadır; eğer bir sarhoşluk haliyse "sosyal içicilik"tir.

E. P. Thompson'ın *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nda[4] gösterdiği gibi, sınıfın var ve hazır olmaması hatta kendini oluşturan/yapan bir süreç olması bugün modern hayat algısı içinde unutulmuş bir geçmişe sahiptir. İngiliz işçi sınıfı, makineleşmenin geleneksel zanaatlar üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkiye de, kapitalist bir toplumun kenarlarına, marjlarına itilmiş kadınların çocukların sefaletine karşı çıkarken de çeşitli Hıristiyan topluluklara ve bu dinsel geçmiş üzerinde şekillenmiş karşı koymacı geleneğe (*Old Dissent*) çok şey borçludur. Sadece ve saf olarak din ve dinsel muhalefet tarafından şekillendirilmiş bir sınıf olmamış/oluşmamıştır; ama kendi kültürü içinde o dinsel geçmişin varlığına da çok şey borçlu bir hareket söz konusudur. Elbette Fransa'da, İspanya'da, Rusya'da ya da İran'da sosyalistler ve din arasındaki ilişkiler de farklı tarihsel geçmişlere, ortaklıklara, farklılıklara ve çatışmalara sahiptirler. Örneğin bir Latin Amerika deneyimini gözardı etmek, kilise ve sosyalistler arasındaki ilişkiyi görmemek anlamına gelir ya da İspanya İç Savaşı'nda kilisenin cumhuriyetçilere karşı tutumunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Yahudilere yapılanlar karşısında Vatikan'ın tutumunu tek bir veri bütünü içinde düşünürsek bu sefer 1968 Fransa'sında Hıristiyan Sendikalar Birliği'nin öğrencilere destek veren en önemli kitle örgütlerinden biri olduğu gerçeğini de hafızalarımızdan silmek zorunda kalırız. Bunların varlığı, tek bir ilişki biçiminin ya da tanımının yapılamayacağını, sosyalistler ve din arasındaki rabıtanın sürekli olarak bütün farklılıklar gözetilerek tanımlanmak zorunda olduğunun en belirgin işaretidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde bulunduğu coğrafya sosyalizm ve din konusunda da ilgi çekici bir mirasa sahiptir. Ancak zamanla birden fazla inanç grubunun etkili olduğu coğrafya bu konuda da kısırlaşırken, Osmanlı sosyalizminin tarihinde daha çok İslâm'ın sosyalizmle ilişkisi mevzubahis edilmiştir. Osmanlı sosyalist hareketinden cumhuriyete aktarılan sol ve İslâm arasındaki ilişki de bu genel çerçeveye benzer bir işleyiş içinde olmuştur. Adeta sosyalistler de tek bir dini, çoğunluğun dinini hesaba katan bir perspektife oturmuşlar, "ulusal" olanın dine ne kadar bağlı bulunduğunu peşinen kabul etmiş gibidirler. Başlarda din konusunda daha fazla akıl yürüten, sosyalizmi neredeyse İslâm'ın sosyal projelerinin izdüşümü kabul eden, düşünmeye çalışan bakış yerini gittikçe daha radikal görünen ancak yalnızca kaba materyalizme yaklaşan bir bakışa bırakmıştır. Marx'ın diyalektik konusunda Hegel'i aşmasıyla paralel bir biçimde Feuerbach'ın materyalizmini de geride bıraktığını, en azından bunun tartışmalı noktalarına dikkat çektiğini hiç hesaba katmadan... Sosyalistler ve din tartışmasının Türkiye seyrine bunları da hesaba katarak bakmamız gerekir.

İMPARATORLUĞUN SON DÖNEMİ

Şerif Mardin'in tanımıyla 19. yüzyıl Osmanlı düşünce hayatında belirgin bir düşünceden değil, bir düşünce sosyolojisinden bahsetmek olanaklıdır. Bu düşünce sosyolojisi, ağırlıklı olarak modernleşme/modernleştirme bahsinin sınırlarında dolaşmaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı sosyalist hareketi ise merkezî bir örgütten bağışık, Balkanlar sathında etkinliği haiz ama Anadolu sınırları içinde de etkisini hissettiren bir görünüm arzeder. Bir yanda milliyetçiliğin etkisi altında diğer yanda şekillenmeye başlayan sınıf yapılarına bir anlam verme, ilişki kurma çabasının ilk safhasındadır bu hareket. Balkanlar'ın en canlı kenti Selânik'te Ermenilerden Bulgarlara, Rumlardan Türklere pek çok sosyalistin bir arada bulunduğu bir dönem yaşanmıştır. Ermeni sosyalist ve milliyetçi hareketinin kilise ile girdiği polemikler,

Bulgar sosyalistleri için yaşanan benzer süreç sosyalist Türklerin ilgisini pek çekmemiş gibidir. En azından bu tür bir karşı karşıya kalma halini, bunun siyasal imkânlarını farketmemişlerdir. Daha en başından dinin yerini, kurumlarının etkililiğini kabul eden, bu noktalarda herhangi bir hegemonik etki imkânını boşlayan bir tarihsel ilişki kurulmuştur İslâm ve sosyalizm bahsinde. Din bir siyasal aktör, kurum olarak kabul edildiğinde ise "o alan"la kurulacak ilişki eşit siyasal aktörler arasındaki ilişki halinde benimsenmiş, dinin toplumsal hayattaki gücünü sınırlamanın imkânı yalnızca "o"ndan daha etkili bir siyasal güç olabilme kapasitesine endekslenmiş, siyasal güç kullanarak dini denetim altında tutmak daha en baştan yerleşik bir fikir haline gelmiştir. Osmanlı sosyalistlerinin İslâm konusundaki ufukları içinde yukarıda değinilen çerçeve herhangi bir bireysel ilişkiyi, dinin kültürel yansımasını, toplumsal biçimlenişini ve dolayısıyla yerleşikleşme istidadını görmediği için din ancak lağvedilebilecek bir bürokratik daire telakki edilmiş ve imparatorluk tebaasının gündelik faaliyetlerinde devlete karşı kullandığı başetme stratejisi sosyalistlerin propagandalarında yalnız "başetme" nisbetinde yeralabilmiştir. Bu hal, sosyalistlere karşı duranların da elini kuvvetlendiren bir sürecin ortaya çıkışını biçimlendirmiştir.

Türkiye'deki sosyalist hareketin din ile ilişkisi, pozitivist bir aklîliğin ve radikal bir laiklik perspektifinin kıskacında şekillendi. Kuşkusuz bu topraklar üzerinde hegemonik bir güce sahip olan İslâmiyet'tir. Devletin kendi yedeğinde saymayı umduğu ama şüphesini asla esirgemediği Hanefi mezhebi/Sünnilik ise belirgin bir dinî güçtür. Dinî ortodoksi Sünni inanışında temsil edilir, devlet katında makbul sayılan da odur. Herhangi bir heterodoks akım ya Alevilik gibi bastırılır, "pogrom"lar söz konusu olur ya da o heterodoks akımın kendisini tamamen görünmez kılması beklenir. Sosyalist düşünceye Osmanlı'nın son döneminde yöneltilen ilk itirazlardan biri de bu baskın Sünnilik anlayışının içinden yöneltilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı makale de bunu açıkça ortaya koyar:

> *İster* Komünist *ve* Sosyalist, *ister* Nihilist *olsun, bütün bu doktrinler tek bir temele dayanmaktadır. O temel de, mülkiyet, izdivaç ve ailenin kaldırılmasıdır ki,* Mezdekçiler'*in doktrinlerinden başka bir şey değildir. Komünizm olsun, sosyalist ve nihilist doktrinler olsun* Mezdek *âyininden başka bir şey sayılamaz. Bunların arasında, detaylarda, ayrılık varsa da, emlâkte tasarruf hukukunu ve kadınlarda evlenme usulünü kaldırdıklarından, temelde hepsi birdir. ...Kısacası, İran'da ortaya çıkan* Mezdeği *mesleği, İslâm ülkelerinde* Batıniyye*'den olan mezhepler hâline gelmiştir ki, bu mezhepler yolunu sapıtmış fikralardır. Ve çok defa da* Aleviliğe *dönmüştür. Bundan sonra Avrupa'ya geçmiş ve Frenk kılığına bürünmüştür.*[5]

Bu alıntıda dikkat çekilmiş noktaların muhafazakârların sosyalizm konusundaki yargılarının, üstelik de bir asır boyunca değişmeden kaldığı bir bağlama işaret etmesi de manidardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde siyaset sahnesinde varolmaya çalışan hareketlerin önüne koydukları en önemli sorulardan biri "İslâm terakkiye engel mi?" idi. Batılılaşma "acelesi", "modernleşme" baskısı ve formu imparatorluktan ulus-devlete dönmeye başlamış ve kapitalizmin premodern haliyle bile yaratmaya gücünün yettiği "çelişki"leri etnik-dinî kimliklerin çatışmasına tahvil etmeye çalışan bir bakış açısının odağında, varolmaya zorlanan sosyalist hareket için de başlangıç noktası bu soruya verilen yanıtların sosyalist hareketin kendi meşruiyeti için yeniden biçimlendirilmesi olmuştur. Bu nedenle sosyalistlerin ilk yapmaya çalıştıkları işlerden birisi gazeteler

vasıtasıyla İslâm ve sosyalizm arasında bir mutabakat, uyumluluk, "bakışım" kurmaya çalışmak olmuştur. İslâmın sosyal nizam konuşunda ihtiva ettiği araçlar, bir ahlâk ve dayanışma duygusu, diğerkâmlık hem İslâm hem de sosyalizm için ortak alanlar olarak anlatılmaya çalışılmıştır. "Bu akımın solculuğu halka yaklaştırmak için düşündüğü şeylerden biri, İslâmiyetle bir uzlaşma ortamı aramak olmuştur. *İştirak*'te Hüseyin Hilmi'nin imzasını taşıyan tek yazı, 'Şüra-yı Ümmet'e Cevap', böyle bir denemenin anlatımıdır. Hilmi, bu yazısında, sosyalistliğin İsa ile başladığını, 'İslâmiyette dahi nice âyât-ı kerime ve hâdis-i şerife ile teyit ve tasdik olunan' sosyalist ilkelerin 'zekât gibi ameli bir surete dahi ifrağ' edildiğini söylemektedir".[6] İslâm'ın özünde sosyalizmin talep ve iddialarını mündemiç bir din olduğu, İslâm ile sosyalizmin arasında neredeyse tarihsel köken ve sosyal adalet prensipleri neticesinde bakışımlılık ilişkisinin varolduğu sosyalistlerin en büyük propaganda imkânlarından birini teşkil ediyordu. Zekât dayanışmayı, faize karşı olmak sermayeye karşı dinin tavrını ortaya koyarken bunların sosyalistlerin de talepleri arasında yer alıyor olması adeta İslâm ve sosyalizm arasındaki ilişkiyi otomatikleştiriyordu. Mütareke zamanına karşı İslâma bakışın, sosyalistlerin propaganda çerçevesinin buna benzer olduğunu söyleyebiliriz. 1920'lerin başında ortaya çıkan TİÇSF, TKP'de ise "laiklik"in parti programının amaçlar kısmında daha sade bir biçimde anıldığını, dönemin savaş koşulları, SSCB ve Ankara hükümeti arasındaki ilişkinin buna zemin ve mecburiyet kazandırdığını not edebiliriz. Zaman zaman İslâmcılarla akil diyaloglar kurulsa da, sosyalistlerin bu propagandalarından umduklarını bulamadıklarını söyleyebiliriz.[7] 1908 öncesi sosyalistlerin İslâm karşısındaki pozisyonlarını belirleyen, onları İslâm ve sosyalizm arasındaki uyuşma noktalarını tespit etmeye yönelten etkilerden biri de imparatorluğun son döneminde gündelik hayat içinde kendisine daha rahat bir zemin yaratan, insanları kolayca kendi çerçevesinde hemhal edebilen bir sosyal hayat alanı olarak dinin varlığıydı. Dinin sosyal varlığı –siyasal pragmatizm dışında bir niyet/*oluş* arifesindeki–[8] sosyalistlerin kendi politik perspektiflerine yerleştirdikleri "ezilenler"le sosyalistler arasındaki ilişki ağını hem gündelik yaşamda hem de sosyal hayatta kurmalarına ve insanlarla doğrudan muhatap olmalarına da fırsat sağlıyordu. Bu rezonansın, kendi politik ideallerinin gerektirdiği dil ile insanların kullandığı referans sisteminin (Işlâm) dili arasında zorunlu bir arayışı beraberinde getirmesini de hesaba katmamız gerekir.

BOLŞEVİKLİK, İTTİHAT VE TERAKKİ, İSLÂM

Birinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle beraber başlayan ve İttihat ve Terakki'nin Anadolu'da yaptığı hazırlıkların desteğinde gelişen Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul hükümetinin Kuva-yı Milliyecilere karşı sürdürdükleri propagandada Bolşevizm üzerinden Anadolu'daki harekete yöneltilen eleştiriler yoğundur:

> *Bolşevik namı altında dört yüz senelik din ve devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış muhalif-i şer-i şerif ve mugayir-i kanun olan bir adete kapılan birtakım eşkiya vatanı kurtaracağız diye Anadolu'nun siz saf ve namuskâr ahalisini aldatarak Padişahına, Halife-i Müslimine isyan bayrağı çekmişlerdir. Bolşeviklik; paranın, malın, emlâk ve arazinin ayak takımı, yersiz, yurtsuz birtakım haydutlar tarafından yağma edilerek bu haylaz, tembel, câni herifler arasında taksim edilmesi, hiç kimsenin nikâhlı karısı olmayıp her kopuğun her kadını istediği gibi kullanması, çocuklar iki yaşına kadar analarının kucağında kaldıktan*

sonra alınıp umumhanelerde beslenerek anasız ve babasız yetiştirilmesidir ki, ne bir baba çocuğunu, ne bir evlâd ana ve babasını tanımaması demektir. Bu, dinimiz olan din-i mübin-i İslâma muhalif olduğu gibi aile hayatına, insanlığa herşeye mugayir olduğu için Müslüman memleketlerinde sökemez. Çünkü gâvur icadı olan bu âdete uyarak malını, karısını feda edip Rusya'da sokaklar ortasında hayvan misillü yaşayan adamlar gibi serseriyâne bir hayatı hiçbir Müslüman, hiçbir insan, hiçbir vicdan kabul edemez.[9]

Ankara hükümeti bu karşı propaganda ile başedebilmek için Yeşil Ordu'nun teşkilini gündemine almıştır. Ankara hükümetinin bir yandan Bolşevik Rusya ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışırken diğer yandan İstanbul kaynaklı bu propagandaya karşı durabilmek için Osmanlı sosyalistlerinin sığındığı argümanları yeniden dolaşıma sokması ilgi çekicidir.[10] Kurumsallaşmaya başlamış diyebileceğimiz komünist hareket ise daha başta Mustafa Suphi ve yoldaşlarının Karadeniz'de yok ettirildiği bir "uyarı"nın muhatabı iken SSCB'nin çıkarları gereği Ankara hükümetinin 'emperyalizme ve gericiliğe' karşı verdiği mücadelede uyumlu bir profil çizmiştir. TKP kurulduğu dönemin ihtiva ettiği hareketlilik ve yeni rejimin belirginleşmeye başlayan elitleri karşısında felsefî/ideolojik bir bakış, siyaset geliştirecek durumda değildir. Özellikle Mustafa Suphi'lerin katledilmelerinden sonra özerk bir siyasal güç olarak Kemalistlerin karşısına dikilmeye niyetli, kendi projesi olan bir hareketten söz etmek mümkün değildir. TKP kuruluş aşamasında da daha büyük bir siyasete, ülkenin kuruluş aşamasında Sovyetler'in desteğine de güvenerek söz söylemeye çalışmanın aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle *Aydınlık* çevresi ve Şefik Hüsnü'nün hilafetin kaldırılmasını olumlayan, Şeyh Sait isyanını gerici bir kalkışma olarak değerlendiren bakış açılarını bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Sosyalistlerin bu dönemdeki İslâm ve sosyalizm/komünizm konusundaki tutumlarını takip etmek oldukça zordur. Bir yandan tehlike olarak kabul edilmelerine rağmen, 'ilerici burjuva hükümetini' desteklemek siyasî zorunluluğunu hissetmişlerdir...

TKP'nin, Şefik Hüsnü'nün, *Aydınlık* çevresinin ya da TİÇSF'nin Kemalist düzenin diline SSCB dolayımıyla dahi olsa kolay geçiş yapmalarının birkaç nedeni daha olabilir mi diye kendimize sormamız gerekir: Bunlardan ilki SSCB ile doğrudan ilgilidir. Bilinir ki Sovyetler'in kuruluş döneminde Bakü Kurultayı'ndan başlayan, emperyalizme karşı Doğu halklarının ve bu arada İslâm topluluklarının tepkisini örgütlemeye yönelik bir gayret vardır. Bu gayret Enver Paşa'nın yeni bir iktidar imkânı olarak da telakki ettiği İslâm-Bolşevik sentezine de ilham kaynağı olmuştur. Ancak Sovyetler'in "kurumsallaşma"sını tamamlaması ile beraber Doğu'ya dönük bu ilgi azalmış, Sovyetler'de dinin yasaklanması ile beraber bahsedilen vurgu varlığını gönüllü ya da zorla yitirmiştir. Bu süreç cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye'deki komünistlerin dinle ilişkilerini etkilemiş olabilir mi sorusu dikkate değerdir. Ayrıca Kurtuluş Savaşı süresince yine SSCB etkisi bulunmakla beraber daha önce değinildiği gibi artık "ezilenler"le benzer sosyal dokularda bir araya gelme şansını yitirmiş, "modern", "Batılı" bir komünistler grubunun varlığı "kültürelci" bir etkiyle toplumsal dokuda meydana gelmiş, dile yansımış ayrışmayı, uzak düşmeyi, rezonans yitimini pekiştirmiş olabilir mi sorusunu da belki yeniden ele almak gerekmektedir.

KEMALİZM VE İSLÂM

Solun gerçek manada politikleşmesinin yani toplumsal bağları kuvvetli, toplumla ilişkisi gerçek ve bu anlamda muhalefet

etme gücünü haiz bulunması için gerekli olan bir manevra kabiliyetinden yoksunluğunun en açık göstergesidir sol ve din ilişkisi. Tabii burada bahsedilen solun dinsel pratiklerle ilişkisi değil, dinin toplumsal hayattaki rolünü anlamayan, insanların inançlarını bir zafiyet olarak gören ve politik lügatçesine yukarıda çizilen çerçevede "saygıyı" ilave edemeyen bir eksikliktir ve büyük oranda sekülarizmin değil, Kemalist-devlet merkezli bir laiklik tanımının çerçevesinde şekillenmiştir.

Kemalist iktidarın kuruluş sürecinde ve bunu takip eden dönemde dinin denetlenebilir bir alan şeklinde ele alındığı, kontrol edilebilir bir araç olarak telakki edildiği önemli tartışmalara konu olmuştur.[11] Kuşkusuz modernleşme sürecinin gecikmiş olması, modern devletlerin sahip olduğu araçlardan yoksun olmak psikolojisi Tanzimat'tan Cumhuriyet'e aktarılan önemli miraslardan bir tanesidir. Bu miras toplumların kültürel süreçlerini, kurumların bu kültürel süreçler içerisine nasıl gömülü olduğunu anlamak istemeyen, bu anlamaya vaktinin olmadığını baştan kabullenen bir bürokratik elit ortaya çıkarmışu. İttihat ve Terakki'den Kemalistlere kalan bürokratik miras ve devlet hakkında sahip oldukları ortak bilinçaltı, dine tanınacak sorumluluk ve misyon konusunda teorik olarak kendilerini çok zorlamayacak ama pratikte epeyce 'yıpratacak' bir manevra problemi sunuyordu (İttihatçılar zaten şeyhülislamı kabineden çıkararak, kız çocuklarına okul mecburiyeti getirerek, vb. Kemalistler için yolu açmıştı. Kemalistlerin kendi mühürlerini vurabilmek için yapmaları gereken, süreci daha radikal kararlarla devam ettirmekten ibaretti). Dinin şeklî varlığının, pratik 'gösterenleri'nin kurumsal düzeyde ortadan kaldırılmasına (halifeliğin lağvından, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tesisine kadarki uygulamalar) ve iktidarın zaman zaman sertleşen söylemine rağmen daha sonra siyasal İslâmcı hareketlerin tarihlerindeki önemli problemlerden biri haline gelecek süreç başlamış oluyordu. Bir kere Osmanlı İmparatorluğu teokratik bir devlet olarak tanımlandıktan ve düz ayak bir mantıkla aşağı yukarı 200 yıllık bir modernleşme sürecinin sıkıntılarının temelinde 'varolduğu şekliyle' dinin bulunduğu hükmü verildikten sonra, yeni devletin kurucularında rahat hareket etme tavrı da pekişiyordu. Elbette kurucu elitler arasında tam bir ittifak olmadığı, hem savaş boyunca hem savaşın ertesinde Mustafa Kemal'in Jakoben tavırlarına karşı Kâzım Karabekir'in temsil ettiğine inanılan/kurgulanan millî ve ananevi değerlere daha saygılı bir tutumun konumlandırılmaya çalışıldığını geçerken belirtmekte fayda var.

Kemalist iktidarın kurulmasıyla beraber 1920-1922 arasında sürdürülen savaş için İstanbul ve İslâmi toplumun desteğine, kendi iktidarının tanınmasına ihtiyaç duyan siyasal elitin İslâm karşısında hürmetkâr tavrı değişmeye başladı. Saltanatın ve halifeliğin lağvı ile pozisyonunu açıkça belli eden iktidar için dinin varolabileceği alan kişinin kendi vicdanı ile sınırlıydı. Devlet gerekirse bu sınırın farkına halkın varmasını sağlamak için dinî ihtiyaç ve gerekleri düşünür, onun uygun yollarını ve şeklini takdir edebilirdi. Laikliğin devletin kurucu temelleri arasında yer alması ve bu noktadan itibaren laikliğin ulusal modernleşme programının sınırı haline gelmesi Türkiye'deki siyasal hayatın merkezine yerleşen bir "sorun" olmuştur. İktidara göre din, ulusal modernleşme programına karşı olanların halkı tahrik etmek için kullanabilecekleri bir alandı. 31 Mart'tan beri bilinen bu "ulema" tepkisi her zaman gözönünde bulundurulmalı, herhangi bir kalkışma en sert şekilde bastırılmalıydı ki yapılan düzenlemeler yaşayabilsin, "genç Cumhuriyet" yaşamını devam ettirebilsin. Mustafa Kemal'in söylev ve demeçlerinden yola çıkarak bu gidişatın haritasını

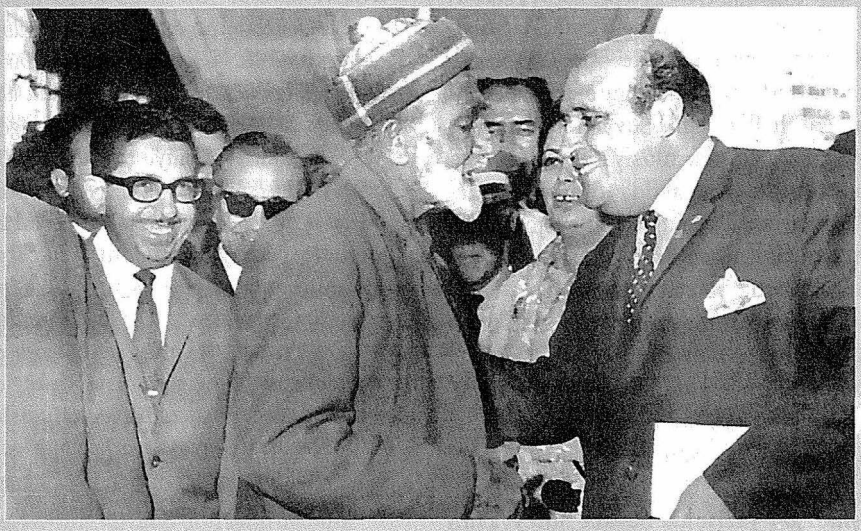

Türkiye'de solun genel tavrı, dini, gericilik ve sağcılıkla eşitlemekti. Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın, Vatan Partisi adına 1957'de Eyüp Sultan'da yaptığı konuşma, bu bakımdan aykırı ve çarpıcı bir tarihsel istisnadır. Bu konuşmada Kıvılcımlı, derin bir vukufla İslâm tarihinin ve İslâmî düşünce dünyasının içinden konuşarak, materyalist ve sosyalist dünya görüşünün propagandasını yapar.

sunan Taha Parla'ya göre bu, Kemalizmin kesin hatlarından birisini teşkil ediyordu.[12] Bu anlayış, içinde çok fazla bileşen ihtiva etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ulus-devlete geçişte millî kimliğin inşası açısından, dinin rolü adeta proto-milliyetçi bir bileşen, Anadolu'da yerleşik bulunan Müslüman halk arasında bu birlik duygusunu devam ettirmeye yarayan ve zamanla kendi rolünü milliyetçilik lehine feda edecek bir araç olabilirdi. Devletin denetiminde aslında millî kimliği kurmaya dönük olarak alınan bu kerteriz dışında dinin etkin olabilecek bir rolü arzu edilmiyordu.

Klasik bir Aydınlanmacı bakışıyla, dinin modern toplumsal ilişkileri, bireylerin maddi dünyalarını, hele de umulan kalkınma gerçekleşirse aklileştirilecek bir harç değil, daha çok "üfürükçüler, hocalar ve tekkeler" elindeki bir "mürtecilikten" ibaretti. Dinin özü her ne kadar "iyilikler" vazediyorduysa da cahil halkın bunu ayıklaması söz konusu olmamış, inanç dünyasını arkaik birtakım kurumlar çevirmişti. Bu hem hem millîlik vasfını hem de genç devleti deklase edebilecek bir tehlikeyi bağrında taşıması demekti. Ya din tamamen protestanlaştırılıp, aklileştirilecek ya da toplumsal hayatın tamamen dışına taşınacaktı. Sekülarizmin değil laisizmin etkinleştirilmesi bunun göstergelerinden biriydi. Böylece iktidardaki elitin kendi projesinin karşısına çıkabilecek bir muhalefet ve alternatif proje en baştan başına gelebilecekleri görmüş oluyordu. TpCF ya da Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri, Kürt isyanları bu şema içindeki bir dinsel gericilikten kaynaklanmış olaylar olarak tasnif edilip, muhalefet geriletildikten sonra iktidar için laiklik kalıcı bir dayanak haline gelmişti bile.[13] Sovyetler'in Kemalistlerle arasındaki ilişkiye endekslenmiş TKP için sayılan bütün örnekler devletin açıklama şablonuna riayet eder haldedir. Bunun dışında bir açıklama ya da anlama çabasının bu noktada esamesinin okunmadığını, iktidarın şid-

detine sayısız defa (1921, 1927, 1931, 1937 vb. ile devam edecek) muhatap olan TKP'nin hiçbir şekilde –her ne kadar gündelik metinlerde vurgu olarak mevcut olsa da– halka değil, Sovyetler'in ve Kemalistlerin diplomatik/siyasal manevralarına tâbi olduğunu akılda tutmak gerekir.

TKP'ye benzer şekilde, yeni rejimin din karşısındaki pozisyonunu devam ettiren Kadro'cularda bu sefer refleks daha fazla, dinin atalet haline yaptığı katkıya yönelmiş gibidir. *Kadro*'da din özellikle ele alınmamış bir konu olmakla beraber Şevket Süreyya'nın şu vurgusu önemlidir: "Antuzyazm bir şuur hadisesidir. Müktesebtir". "İnkılâp Heyecanı (Antuziasm)" başlıklı bu yazısında Şevket Süreyya'nın kalkınmacılık anlayışının bu proto dönemdeki hevesinde adeta dinsel bir coşkuyla karşılanan sanayileşme, gelişme azmi ile toplumsallaşmış bir rehavet ya da tembellik karşısındaki öfkeyi görmek de mümkündür ve kuşkusuz zaten "afyon" vazifesini gören dinî inanç konusu en baştaki hedeftir.[14]

Bu dönemde farklı bir isimden ve onun şimdiye kadar sayılan analizleri bünyesinde hemhal eden vurgusundan bahsetmek gerekecektir. Hikmet Kıvılcımlı İslâm konusunda da farklı bir perspektifi temsil etmektedir. Kıvılcımlı, bir yandan İslâm ve sosyalizm arasındaki Osmanlı sosyalistlerinden sürüp gelmiş meşruluk arayışını devam ettirmeye çalışırken diğer taraftan adeta sosyalistleştirilmiş bir İslâm anlayışını kendi tarih tezi doğrultusunda yazdıklarına yansıtır. Dini değil ama neredeyse camileri sosyalizmle fethetmeye, ama bunu riyakârca değil "gönülleri", o gönüllerin sahip olduğu bilgiyi ve inancı devrimci bir perspektifle yeniden okumaya çalıştığı için farklılaşmıştır. Kendi döneminin sosyalistleri arasında konuyu ele alışı kadar konu hakkında eserler vermiş olması, kafa yormasıyla da öne çıkar:[15]

> *Din konusu birçok kitabımıza taşmış sonsuz denebilecek dal budaklarla doludur. Burada Kur'an ve Muhammed bir de ilgisi olduğu kadarıyla, bunların ilk kökleri olması itibariyle "Hz. İbrahim geleneği" ile sınırlı kalmaya çalışacağız. Dolayısıyla insan Allah'ı nasıl yarattı? veya insan insanı nasıl yarattı? veya insan'ı yaratan nedir? gibi sorulara somut İbrahim-Muhammed-Kur'an prosesi içinde cevaplar arayacağız. Ki bu konudaki başka çalışmalarımıza ve olabilecek çalışmalara olabildiğince somut ve sağlam bir basamak oluşturabilelim. Hadisler-Sünnetler-İncil-Tevrat ve arkeolojik kazılar yorumları medeniyetler ilk Irak medeniyeti (Sümer) tabletler, mitolojiler bu son belge ile karşılaştırılarak yorumlanabilirse; Allah'ın ilk köklerine inmek ve bilinçlere çıkarmak daha aktüalize edilebilir ve kolaylaştırabilir.* ("Tarih Tezi" Işığında Allah-Peygamber-Kitap)

Kıvılcımlı'nın din konusuna odaklanan kitapları (*Dinin Türk Toplumuna Etkileri, "Tarih Tezi" Işığında Allah-Peygamber-Kitap*, ya da tamamen başka bir konuyu –emperyalizmi– ele aldığı ama yine isminde dinî referansı tercih ettiği *Deccal Kapımızı Nasıl Çalıyor?* (1969)) tarih, dinler, inanç ve medeniyet tartışmaları[16] etrafında dönerken İslâm'ın uzunca menkıbeler, sure ve ayet yorumlarıyla tartışıldığı *"Tarih Tezi" Işığında Allah-Peygamber-Kitap* alışkın olmadığımız bir ilgiyi ortaya çıkarır. Kitabın hemen başında ele alacağı konuya şu cümlelerle giriş yapar:

> *Peygamberler, ne zaman toplumcul evrimin ağdalı-karmaşık akışından başları dara düşse; kendi çağlarında tarihsel determinizmin en yüksek ifadesi olan (binlerce yıllık kutsallık geleneklerinin kabuğu içinde de bulunsa bilim ve bilgi yüklü olan) "Allah" yorumculuğuna sığınırlardı. Tıpkı modern sosyal devrimcilerin sıkıştıkça "Bize tarihsel determinizm yeter!" deyip demir çarık demir asa bilim -*

devrim görevlerinde daha fazla yoğunlaştıkları gibi. Çünkü antik peygamberler de kendi ölçülerinde tarihsel devrim görevleriyle müjdelenmiş idiler. Ve tarihsel devrimler en temelde üretici güçler determinizmiyle işleyen komüncül kolektif aksiyonlu insanın, kutsallaşmış (medeniyete geçiş: sınıflı topluma parçalanış) haliydi.

Ve Kıvılcımlı şöyle devam eder: "Konumuz; 'Din'; üzerinde en çok spekülasyon, düşünce vurgunculuğu yapılan alan! Oysa tam tersi olması gerekir: öyleyse bilimin en çok kılıç kuşanması gereken alanlardan birisi de din konusu olmalıdır. Bu yüzden bu alanda 'ideoloji' ve 'politika' sökemez, sökememelidir. O yavanlıklar ancak bilim ateşiyle durdurulup dönüştürülebilir."

Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi'ne ayeti kerime[17] ile başlayacak kadar naif ve iddialı bir sosyalist olan Hikmet Kıvılcımlı, dine toplumsal etkisi nedeniyle ve tarih tezinin kendi özgüllüğü bağlamında çok ciddi bir ilgi gösterir. Belki de Kıvılcımlı kadar pek az sosyalist dinî inanç, dinler tarihi, dinin etkili olduğu toplumsal formasyon ve bu formasyonlar üzerindeki sosyal, hukuki, ticari[18] vb. belirleyiciliğine hayranlık derecesinde bir ilgi duymuştur. Ama yine de klasik bir üslup, devleti yardıma çağıran bir laiklik cephanelikte beklemektedir:

Arap dünyasında hâlâ laisizm savunmada ve ricatta döğüşebiliyor? Kapitalizm ve Sosyalizm hala islamiyet ile melezleşmeden iktidar olamıyor? Laikliğimizle öğündüğümüz ülkemizde bile, meclis papağanları, halk önünde salavat getirmeden çıkarmıyorlar, Laikleri kötüleyip iktidardan alaşağı etmek için hâlâ "Türkçe Ezan" tahrikatları işe yarayabiliyor. Neden? Bütün bunlar bir yana. Türkiye'de laisizm tuttu ve kökleşti. Sola karşı irtica panislamizm pantürkizm ile melezleştirilip askerileştirilse bile bizde devlet laik kalır. İşçi sınıfı ve Ordu Gençliği veya halk çoğunluğu bunun garantisidir.

1960-1980: SİYASAL İSLÂM, SOL, DİN

Tek parti döneminin ve takip eden yıllarda sosyalistlerin din karşısındaki tavırlarında esaslı farklılaşmalar söz konusu değildir. Bu dönem ağırlık sosyalistler açısından faşist Almanya ve İtalya ile Türkiye arasındaki ilişkilere, bu ilişkilerin Türkiye'deki tesirlerine odaklanmıştır ve dolayısıyla sosyalistlerin hayatta kalma savaşı verdikleri bir dönem geçilmek zorunda kalmıştır. Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 seçimleri ise ilk başta sosyalistler için tek parti despotizmini aşmaya yarayacak bir soluklanma dönemi olarak telakki edilmiş ancak DP'nin 1951 yılındaki geniş TKP tevkifatı ile duruma vaziyet etmesi, siyasetin merkezinde meydana gelen iktidar değişikliğinin en azından sola karşı sabit kaldığını gözler önüne sermiştir. Cumhuriyet döneminde Kemalist politikaların, dini kendi sınırlarının içinde tutmaya hatta buradan fazlaca kıpırdamasını önlemeye dönük tavrı belirli tarihsel bir şemayla Türkiye sosyalist hareketine de "ilericilik" sıfatının mütemmim cüzü olarak aktarıldı. Sosyalist hareketin ve düşüncenin kendi meşruiyetine dair rejimin tutumunu kaale almayan, TKP geleneğinin rejime "örtük" desteğine dayanan bu hali solun tüm çevrelerinde esas tutum mesabesinde kaldı. 27 Mayıs'ın ilerici bir darbe olarak telakki edilmesinde sadece müstebit bir iktidara yönelmiş olması değil aynı zamanda "çevre"nin dinsel tutum ve davranışlarına hürmetkâr olduğunu hatta "merkez"in tutumuna karşı "çevre"nin tutumunun daha kıymetli olduğunu muştulayan bir iktidara karşı yapılmış olmasının altını çizmek gerekir. DP iktidarı yalnızca sınıfsal kökeni ya da liberal iktisadi tutumu nedeniyle değil aynı zamanda "dinci temelli bir gericiliğin" görünürleşmesi nedeniyle de bu tür "gericiliğin" temsilcisi sayılmış, ordunun DP'ye karşı darbe yapması Kemalist projeye karşı saldırıya geç-

miş bir "karşı-devrimci" cephenin tasfiyesi olarak kabul edilmiştir. Burada adeta "çağdaşlık", "devrimcilik" sıfatlarının karşısında konumlandırılan dinsel inançların ve bunun temsil ettiği düşünülen köylü/kırsal reaksiyonun siyasetin merkezine el koymaya çalışmasının siyasal düşünceyi beslediği iddia edilebilir. Sosyalist hareketin 1960 sonrası dolaşıma soktuğu propaganda gereçleri –anti-emperyalizm, "devrimcilik", devrim aşamaları, ordunun ilerici rolü, gericilik vb.– *DP* iktidarı için telaffuz edilmemiş ("diktatörlük" ağırlıkla öne çıkar), 27 Mayıs darbesinin bir anlamda zenginleştirdiği ve meşruluğuna kavuşturduğu kavramlar olarak önümüze gelmiştir. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*'nde 1960'lar döneminde ortalama bir solcunun zihnindeki analizi şu cümlelerle naklediyordu:

Çok partili hayatla yükselen sınıflar ile kurulu düzen savunuculuğuna çıkan ABD'nin işine gelen bu 'McCarthy'cilik', irticaın yeni bir biçimde ifadesi olmuştur. Gerçi çok partili hayatın Türkiye'de bir özelliğini teşkil eden din istismarcılığı dolayısıyle, 1946'dan başlayarak şeriatçı akımlar yeniden başkaldırmıştır. Menderes gibi politikacılar, 1949'da Sıvas'ın ünlü Nakşibendi Şeyhi İsmail Efendi'yi ziyaret edip elini öpmüşler, daha sonraları Said-i Nursi'lerden medet ummuşlardır. Ticaniler Mecliste Arapça ezan okuyacak cesareti bulmuşlardır. Şeriata dönüş isteyen, hilâfeti ve Abdülhamit'i savunan yayınlar alıp yürümüştür. Atatürk heykelleri kırılmıştır. 'Büyük Cihad' dergisi, 'Milletin, Atatürk devrimine minnettar olduğunun asla doğru olmadığını' yazmıştır. Yeşil sarık, seçim kazanma yolunda seferber edilmiştir. Atatürk pozitivizminin sol akımlara etkili biçimde karşı koyamadığı, solculuğa karşı din eğitiminin geliştirilmesi Hamdullah Suphi gibi kişiler tarafından Meclis'te ve CHP Kurultayı'nda savunulmuştur. Amerikalı uzmanlar; İslâmiyet yoluyla komünizmi önlemeyi planlamışlardır. Din istismarcılığı için okullara din dersi konması, türbelerin açılması, yeniden İlâhiyat Fakültesi kurulması, Kur'an kurslarının yaygınlaşması, Atatürk döneminde öğrenci bulamayarak kapanan İmam-Hatip okullarının aydın din adamı yetiştirme gerekçesiyle yeniden canlandırılması vb. gibi yollara başvurulmuştur. Ama yine aynı güçler, kendi çıkarları için yararlandıkları dinî irtica grupları kontrolden çıkma istidadı gösterince, onlara karşı çıkmışlardır. Din istismarcılığına, ancak bu istismarcılıktan çıkar sağlayan sınıflara zarar vermediği ölçüde müsaade edilmiştir. Zira bu sınıflar, şeriata dayanan eski hayat tarzına dönmeye zerrece istekli değillerdir. Gazetelerin sosyete sütunlarında kolayca görüleceği üzere, Batılı zenginlerin yaşayışını en israflı biçimde taklit etme yarışı içindedirler. İş hayatında ve özel hayatlarınca yabancılarla yakın ilişkiler kurmuşlardır. Oğulları ve kızları İmam-Hatip okullarında, Kur'an kurslarında değil, Frenk okullarında yetişmektedir. Bu nedenle, dinî akımların şeriatçılık yönünde gelişmesini ve 'gâvur' düşmanlığı hâlini almasını korkuyla karşılayacak olanlar arasında, din istismarcılığından çıkar sağlayanlar, herhalde ön saflarda yer alacaklardır.[19]

'60'lar dünyasının sol havası içinde Avcıoğlu aslında bir anlamda "çelişki"yi keşfetmişti ama bütün bir "gericilik" algısı içinde bunu belki de farketmemişti: İslâmcılar da ("*istismarcılar*"ın içinde kuşkusuz İslâmcılar da bulunuyordu) sermaye sahibi olabiliyor, dünyaya açık yaşayabiliyor, çocuklarının da bundan gelecekte de yararlanabilmesi için "en iyi" şekilde eğitilmesini düşünebiliyor yani kısaca burjuvazinin kendi kanunlarına göre hareket edebiliyorlardı; ortada yalnızca ibadet edip, küçük ticaretle uğraşan, tek derdi laik devleti yıkmak olmayan, kendi

dünyasallığını yaşayan ancak inanç dünyasını da yansıtmaktan çekinmeyen bir inanç topluluğu vardı ve bu topluluk "istismarla" kandırılmış akılsız bir kitle tanımını da altüst ediyordu. Orta sınıflar içinde de –belki de en çok– benzer bir İslâmcı tavır vardı ve onlar da kendi sınıfsal talep ve arzularıyla "laik" orta sınıflar gibi davranıyordu. Tüketim, eğitim, refah onların da arzusuydu. Ama düz bir mantıkla gericilik ve emperyalizm arasında kurulan doğrudan ilişki emperyalizmle İslâmcıları bir peyklik, bir asalaklık ilişkisi içinde ve bünyelerinde mündemiç bir cehaletin varlığıyla açıklamaya çalışıyordu. Bir toplumun kendi içinde, kendi dinamikleriyle yaratılmış sorunlar elbette uluslararası çelişkilerden de etkilenecekti ama Avcıoğlu ve benzeri pek çok solcunun anladığı gibi yalnızca bundan ibaret bir sorun olarak kalamayacaktı.

Bu dönemin ilericilik ve gericilik kıstaslarına tâbi din algısı ya da dinin toplumsal hayat içerisindeki yeri ile bunun siyasal görünürlüğüne duyulan tepki arasında doğrudan kurulan gericiler-ilericiler saflaşması siyasal alanı da 1960'lar boyunca sürüp, 1970'lerin başında ilerici darbe umutlarına bel bağlayan bir sol siyasal hattın devletten bir kez yediği ağır darbeyle sonlanmıştır. Bu süre boyunca ordunun rolüne sığınıp, millî demokratik devrim hayallerini büyütenlere karşı İdris Küçükömer istisnai bir siyasal figür olarak öne çıkar. Döneminin benzer aydınlarına göre siyasal alan, iktisadi ilerleme, sınıflar ve dolayısıyla devrim konusunda keskin bir farklılığa sahip olan Küçükömer geniş halk yığınlarını siyasal alanın izleyicisi ve tabisi konumuna getiren, kendi doğrularının tartışılmasına dahi tahammül edemeyen ceberrut bürokrat-aydın zümreye ve onun temsilcisi sayılan CHP'ye karşı, DP geleneğini sola yerleştiren bir eğretileme ile Türkiye'nin siyasal ayrımını yeniden tarif etmek gereğine işaret eder. Halkı neredeyse CHP'yi destekleyen aydınlar/okumuşlar/laikler/modernler/devrimciler ile DP ve geleneğini destekleyen gericiler/cahiller/şeriatçılar/yobazlar/karşı devrimciler olarak tasnif eden bakış açısının ancak iktidar merkezini ordu desteğiyle zapturapt altına almaya çalışmasının bakiyesi olarak okur. Kendi iktidar gücünü yükseltilmiş iktisadi sınırlar içinde ve korumacılığın getirdiği imkânlarla pekiştirebilen, bu iktidarı devam ettirebilmek için kendi dışındaki tüm diğer siyasal aktörleri de bu bakış açısının tabisi ve nemalanıcısı haline koyan tavrın sosyalist/devrimci bir bakış olamayacağını, hegemonik bir tarihsel blok için halkı yukarıdaki araçlarla değil, sınıf ilişkileriyle okumaya ihtiyaç duyulduğunu ve bunu görmeyen bir sosyalist ufkun aydın-bürokratik elit etrafında ancak bir ihtiyat kuvveti rolünü haiz olacağını anlatmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Küçükömer için de gericilik-ilericilik bir analiz aracı değildir; o, siyaseti siyasal aktörlerin rolleri, sınıf ilişkileri, talepleri, bu talepler doğrultusundaki mücadeleleri ile anlamaya çalışmaktadır.

Elbette Küçükömer'in analizi genel çizginin dışında kalan, ana akım sosyalist şemaya uymayan bir analiz ortaya çıkardığı için sosyalist kamp içinde ilgi görmeyecek, buna karşı liberallerin ve İslâmcıların ciddiye almaktan imtina etmedikleri –onlara da analiz araçları sunan– bir dip akıntısı olarak kalacaktır. İslâmcıların, sosyalistlerin Şubat 1969'da Amerikan emperyalizmini protesto etmek amacıyla düzenledikleri yürüyüşe planlı ve provakatif bir şekilde saldırması ile dönemin klasik analizlerini haklı çıkaran bir ortamda Küçükömer'in tasnifi görünürlüğünü uzun süre yitirecektir. Amerikan karşıtlığı üzerinden biçimlenen dönemin anti-emperyalist güçlerine, sosyalistlere karşı günlerce önceden İslâmcı basın tarafından başlatılan, Mehmet Şevket Eygi'nin Müslümanları kıyama davet ettiği bu propaganda ve ardından gelen saldırı-

lar, Kanlı Pazar, solun içinde ortaya çıkabilecek tüm iyi niyetli bakışları bir anda silivermiştir. Bu sosyalistlerle İslâmcılar arasındaki muhtemel diyaloğu uzun süre kesecek, İslâmcılar adına tarihe ancak kara harflerle yazılabilecek bir teslimiyet belgesidir; onlar Amerikan emperyalizminin maşalığını üstlenmişler ve bunu dini koruma/kurtarma adına insanların kanını dökerek gerçekleştirmişlerdir. İslâmcılar açısından tamamen ayrı bir cüz olarak ele alınmayı hakeden bu dönem, milliyetçiliğin, mukaddesatçılık etiketiyle geleneksel sağ refleksleri, kendi lehine mobilize etmek konusunda nasıl mahir bir işlevi haiz olduğunun da göstergesidir.

1970'lerde, darbe ve ardından gelen baskı döneminin ardından sosyalist solun bir süre siyaset dışında kaldığı bu arada, Bülent Ecevit'in CHP'nin soğuk yüzünü halka doğru açmaya çalışan popülist siyaseti ve merkez sağa karşı "umut" olabilen tavrı, dinî alana bakışına da yansımış, hiç olmazsa "saygılı" bir üslubu ihtiva etmiştir. Ancak siyasal mobilizasyona karşı zamanla devletin refleksini gözeten tavrında olduğu din konusunda da farklı bir siyaset zemini haline gelmekten kendi iradesi ya da klasik CHP refleksi nedeniyle uzak kalmıştır. Ancak tavrının samimi olduğunu yıllarca bu konuda gösterdiği istikrarda bulabilmek de mümkündür. Ancak '70'ler esas olarak faşist saldırılara ve katliamlara karşı solun kendini savunmaya çekildiği, siyasetin çatışmalarla biçimlendiği bir dönemdi. Ayrıca sosyalistler arasında ortaya çıkan Sovyetler'i ya da ÇHC'yi dünya devriminin merkezi saymaktan ibaret siyasal münazara ve çatışmalar diğer siyasetler karşısında faşist cephenin neresinde olduklarına göre işlemiş, bu tasnif sosyalistlerin siyasal alanı ancak kendi gündemlerinden ibaret görmelerini de peşisıra getirmiştir. Ancak '70'lerin siyasal mücadeleleri boyunca İslâmcıların faşistlerle de girdiği mücadele ve İran İslâm Devrimi'nin yaklaşması, İslâmcıların siyaset konusunda da "gelişmeleri"ne doğrudan etki etmiştir. Sosyalist devrimin beklendiği bir dönemde Amerika'nın desteklediği Şah rejiminin içinde komünistlerin de yeraldığı İranlı İslâmcı-devrimci güçlerce 1979'da yıkılması ve yerine yeni bir cumhuriyetin kurulması, Türkiye'deki İslâmcı hareket için ciddi bir etki yaratmıştır. İran'daki komünistlerin (TUDEH dışında, Halkın Fedaileri gibi kendi özörgütlenme ve propagandaları ile öne çıkmış olanların da) İran İslâm Devrimi'nin ilk yıllarında yeni rejim tarafından yok edilmeleri de siyaseten akılda tutulması gereken bir diğer dersti elbette.

1980-28 ŞUBAT: BİR GELENEK KIRILIP TOPARLANIRKEN

1980'lerin sonunda iki kırılma yaşandı Türkiye solunun din meselesine bakışında. Bunlardan biri sol içinden birisinin, örgütlü hareketlerden gelmiş bir sosyalistin, Ruşen Çakır'ın yazdığı *Ayet ve Slogan* üzerinden biçimlendi.[20] Çakır ilk defa İslâmcı hareket ve çevrelerin deşifrasyonuna, "foyalarının ortaya çıkarılmasına" dayanmayan, bu hareket ve çevreleri tanıtmaya, analiz etmeye, toplumsal bağlarını, sosyal dayanışma ve varolma hallerini anlamaya dönük bir araştırmayı kaleme almıştı. Sol çevrelerce farklı tepkilerle karşılanan bu kitapta, bir zamanlar solun kendi uhdesinde ve dayanışma ağında saydığı toplumsal sınıf/kategorilerin nasıl akışkanlaşıp, İslâmi hareketin tabanı haline geldiğinin ipuçlarını da veriyordu. Alışıldık reaksiyonlardan bir bölümü Çakır'ın "hidayete erdiği", "İslâmcı olduğu" yönündeyken diğeri bütün donuklaşmış/katılaşmış haliyle "laikliğe karşı duran bu güç örgütlerinin methini" tel'in etmekle yetiniyor, anlama/anlamlandırma gayretlerine kendi her şeyi bilir, dinin sırrını çözmüş tavrıyla "karşı" duruyordu. Elbette bu iki tavırdan birincisini anlamak daha kolaydır zira kendi toplumsal

İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik ve politik değişim İran'da işçi sınıfını güçlendirdi. "İran Kitle Partisi" (Türkiye'de bilinen adıyla "Tudeh") de bu süreç boyunca dar bir entelektüel hareket olmaktan çıkıp, geniş kesimlere ulaşan bir parti konumuna geldi. İslâm Devrimi ve ardından bütün Marksist grupların "yasadışı" ilan edilmesiyle ise tüm gücünü yitirdi. Resimde Tudeh'in 1 Mayıs 1981 afişi.

zeminini yitiren, bunun farkına varmış bir hareketin uyanık olması, nedenlerini düşünmesi gereken noktaları ciddiye değilse bile takibe almış olması umudu vardır. Diğeri ve daha zor anlaşılır olanı, geçmişi, o yüce anlatıyı hiç sorgulama gereği duymadan, 70 yıl boyunca sabitlenmiş, güya analitik bir çerçeveyle yola devam edebileceği sanısına kapılmış olandır. Bu ikinci tavrın '80'ler boyunca dünya üzerindeki kimlik politikaları, dinsel cemaatlerin genişlemesi, toplumların kendilerini oluşturan vatandaş-birey dayanağından sıyrılıp, dinî cemaatlerle tanımlanır hale gelmesini anlamasını beklemek şaşırtıcı olurdu. Bu anlayamama halinin perçinlediği daha fazla katılaşma ve hayat üzerinde kendi bulunduğu pozisyonu kollama gayreti Türkiye'de hem cumhuriyetin elit vatandaşlarında hem de sosyalist solun büyük bir bölümünde "şeriat"a karşı bir blok oluşturma, set çekme, karşı durma teyakkuzunu militanlaştırdı. Bu noktadan itibaren vatandaşlardan mürekkep cumhuriyet fikri –ki zaten bu tanımı kabul görmemişti– yerini hızla "şeriatçılara karşı olan vatandaşlardan müteşekkil bir cumhuriyet" fikrine bıraktı. Sosyalist solun geneline şamil bu davranış kalıplarının yukarıda gördüğümüz '20'ler solundan farklı olmadığını ama bunun da övünülecek bir gelenek değil, Marksizmin en azından tarihsel diyalektiğine ters bir durum olduğunu tespit etmek gerekir. Oldukça şematize bu tavır, Sovyetler'deki gibi dini reddedecek bir omurgalı siyasî ideolojiye de fırsat tanımadığı için tamamen Kemalist bir retorik, Politzer'e ve Feuerbach'dan mülhem bir materyalizm iktiza eder görülmüştür. Bu almaşık bütün bir sosyalist/Kemalist sol cenahta gayet makbul, takiyyeci, ne dediği çok da belli olmayan ve eninde sonunda sorunun muhatabını TSK'dan ibaret sayan bir mecra oluşturmuştur. Bu durum halen de geçerliliğini korumaktadır.

'80'ler boyunca sosyalistler arasındaki ikinci kırılmayı ise *Birikim* dergisinin

1989'dan sonraki ikinci dönemi boyunca görmek mümkündür. *Birikim*'deki ilgi hem '80 öncesi dönemdeki toplumsal hareketliliği, siyasal alanı analiz eden yazılarda hem de '80 sonrası *Yeni Gündem* dergisi içinde hazırlanan dosyalarda yakından takip edilebilmektedir. Sol içinde resmî laiklik tanımının reddi ve yeni bir özgürlükçü laiklik tarifinin gerekliliği dergi çizgisi boyunca savunulmuş en önemli hatlardan birisidir:

[Türkiye Cumhuriyeti'nde "laiklik adıyla anılan politika], dünyada bilinen anlamıyla laiklik değildir. Türkiye'de laiklik din ile devletin alanlarını ayırmamış, dini devletin bünyesi içine almıştır. Bunun gerisinde, oldukça uzun bir tarihin sonuçları yatmaktadır. Çok kestirme bir özetle, Türkiye'nin resmî ideolojisi, Batılılaşma girişimlerinin başlamasından bu yana yaşanan tarihi, çağdaş bilgiyi edinmiş "münevver"lerle değişime direnen "yobazlar" arasındaki mücadeleyle kavramış ve açıklamıştır. Bunun için de Cumhuriyet Batının laiklik anlayışını kendine göre adapte ederek, rejimin temel ilkeleri arasına sokmuştur. Ama adapte edilmiş bu Türk laikliğinin başlıca özelliği, dini devletin denetimine sokmaktır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nin uygulamasıyla Cumhuriyet'in uygulaması arasında önemli bir kurumsal fark yoktur: ikisinde de devletle dinin karşılıklı dengeleri örgütsel olarak devlet lehine çözülmüştür; fark, devletin dine verdiği değerde yatmaktadır.

Laiklik, Türkiye'de uygulandığı biçimiyle, İslâmcı kesim üzerinde bir baskı kurmanın ilkesidir.[21]

Murat Belge'nin siyasal alanın devletlü kesimce çevrelenip, resmî söz sahipleri dışında hiç kimseye söz hakkı vermeyen siyasal kültüre karşı çıkarken ve sosyalistlerin siyasal hattının ilkesini tartışırken vurguladığı bu nokta biraz ileride şöyle açılacaktır:

[M]uhalefette ya da iktidarda sosyalizmin, İslâmcılığın politik örgütlenme hakkına saygılı olması, kendi demokratik programı çerçevesinde bunun için de çalışması gerekir. Bu bir demokrasi ilkesi sorunudur ve İslâmcıların bazı kesimlerinin ya da gerekirse hepsinin sosyalizm, Komünizm için ne düşündüklerinden *tamamen bağımsızdır.*[22]

Ve kendisine yöneltilebilecek, yöneltilmiş ve yöneltilmeye devam eden, sosyalistlerden gelecek eleştiriler için de şunları ilave eder:

...Türkiye'de sosyalizmin izlediği gelişme seyrine bakıldığında, bir bireyin "ben sosyalist oldum" demesiyle "en el hak" demesi arasında yeterince mesafe olmadığı daha sık göze çarpıyor. Benim bu satırlarda savunduğum, dine karşı esnek ve hoşgörülü tutumun da aslında revizyonist, oportünist, burjuva ve benzerleri olduğunu hırsla iddia edeceklerin çoğunun ne yazık ki sosyalizmi bir din gibi benimseyenlerden olduğunu da şimdiden biliyorum.

Sonuçta savunduğum bence çok değişik, çok radikal bir şey değil. Halkın genel ve yaygın ideolojisi olarak İslâmiyet'e sosyalistlerin anlayışla ve bilgiyle bakmaları gerektiğini söylüyorum.[23]

Derginin kurucularından Ömer Laçiner'in ısrarla altını çizdiği, vurguladığı "sınıfsal ilişkileri değil, şablonları, prototipleri gören, devleti kaale alır bir bakışı" reddederek ve kendi sözüne güvenerek, "kimseyle konuşmaktan/tartışmaktan çekinmeyecek bir sosyalist ufuk çizilmeden" sosyalistlerin siyaset yapmaması gerektiğidir. Eğer tersi geçerli olursa sol, siyaset olarak tariflendiği biçim içerisinde bu siyasetin imkân ve kanallarını daha baştan yok saymaya yönelmiş bir bakış açısını ufuk diye seçmiş demektir:

Kendisini halihazır gerçekliğin devrimci alternatifi diye sunmaya çalışan, ideolojisini o gerçekliği dönüştürmenin mümkün

tek bilinç biçimi olarak takdim eden geleneksel sosyalizm için, ne böyle bir diyalog söz konusu olabilir ne de "öteki"lerin ne düşündüğünü anlamak ihtiyacı duyulabilir. Çünkü onlar "yanlış" veya "saptırılmış" bir bilinç, bir başka ifadeyle bilinçsizlik içindedirler.[24]

Eğer sol içinden geçilen dönemin, İkinci Sanayi Devrimi ertesinde toplumların ve insanların yaşadığı çözülmeyi, kendi yaratıcı imkânlarından yoksun kalmanın ıstırabını anlayabilmiş olsa ve bunu aşmanın tek yolunun kendi içinde duyacağı iddia ve yeni bir ufka yönelmek olduğunu hesaba katabilse din karşısındaki refleksleri de başka tür bir arayış ve biçimlenmenin menzili olabilirdi:

Dini zihniyetin egemen olduğu çağlarda dinlerin batıni yorumu, yönetici zümrelerin dışında kalan halk kitleleri arasında çok geniş bir benimsenme alanı bulmuş, örneğin İslâm dünyasında yalnızca tarikatlar biçiminde örgütlenmekle kalmayıp, özellikle şehirlerde esnaf-zanaatkâr loncalarının adeta "doğal ideolojisi" sayılagelmiştir. Modern çağların sol ideolojisinin de aynı "çalışan", sıradan insanın doğal ideolojisi addedilmesi, örneğin Batı'da bunun hemen hemen kendiliğinden bir gerçeklik olması herhalde ilgiye değer. Solun dünyevi etkinlik bağlamında Batı'da emekçi kitleleri cezbetmiş "kurtuluş" arayışı ile, Doğu –İslâm– aleminde batıniliğin yine çalışan insanları kendine bağlamış insanın iç zenginliğine dönük yüceltme arayışı arasında güçlü bir rezonans vardır. Bunlar aynı zamanda bir Doğu-Batı sentezi boyutunu da içermiş olarak – insanın potansiyel imkânlarını zengin bir eylemli varoluşa dönüştürme amacında birleşecek iki ayrı vadiden akmış tarih ırmağı olarak düşünülemezler mi?[25]

Devlet ve TSK'nın kendi "görev alanlarına" terkedilen oysa bu ülke halkının büyük bir çoğunluğunu, kendi projeleri içinde boğmaya çalışan, onlara söz hakkı bile vermekten imtina eden bir tavra karşı sosyalistler insanların ve özgürlüklerin yanında onurlarıyla durabilecekleri bir mücadeleyi vermek zorundadırlar. Siyasî muarızlarıyla mücadele etmek için kendi siyasal ufuk ve tahayyüllerine güvenemeyenlerin bu mücadele içinde yerleri de yoktur ve yapılan şey bir sosyalist mücadele değildir.

Birikim etrafında başlayan bu tartışma en azından bir grup İslâmcı yazarın kendi projelerini belki de ilk defa sosyalistlerle konuşabildikleri, tartışabildikleri bir kulvar açmış, karşılıklı olarak en azından birbirinin ne dediğine kulak kabartan bir ilişkiler ağının kurulmasına yardımcı olmuştur. Aslolan her iki tarafın da kendi projesini bir diğerine kabul ettirmeye çalışmadığı ama birbirinin söylediklerine kıymet verilen bir uslubu geliştirmektir. Bugün halen eğer "konuşma" kanalları açıksa, olayların kimisinde ortak bir tavır benimsenebiliyorsa, Sivas olayları hakkında en az sosyalistler kadar tepkili olanlar bunu açıkça dile getirebilmişler ve siyasî ucuzluğa düşmeden bir insanlık/toplum olma ortak zemininde bunu eleştirebilmişlerse gayretlerini bilhassa *Birikim* etrafındaki tartışmalarla olgunlaştırabildikleri içindir. Aynı şekilde '90'ların başından itibaren İslâmi hareketin kendi içindeki toplumsal kırılmalar, sınıflaşmalar, tüketim, kadın ve modernleşme ile ilgili tartışmalar da derginin sayfalarında yapılabilmiştir. Refah Partisi'nin aslında nasıl da devlet projeleriyle ortaklaştığı, etrafındaki toplumsal sınıflar vasıtasıyla neler talep ettiği ve Kemalizmden etkilenme potansiyeli *Birikim*'de analiz edilmiştir; AKP'nin niçin merkez sağın yıllarca "oynadığı" bir toplumsal tabanı etkileyebildiği, orta sınıfların hangi saikler ve güç isteği ile siyasî alana AKP gibi bir aktörle yeniden girdiği ve bu güç isteklerinin hangi siyasal olaylarda hangi şekilleri alıp, nasıl bir bakışa denk düştüğü de...

Bu noktada Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nin hem siyasal İslâm hem de özgürlükçü laiklik konusunda kurulduğu dönemden bu yana istikrarlı bir çizgiyi temsil ettiğini de vurgulamak gerekiyor. Türkiye sol tarihi içinde siyasal İslâm konusunda daha dikkatli, toplumsal hayatı siyasal böbürlenmeler dışında görebilen bir bakışı yakalayabilmiştir ÖDP. Kongre kararlarından parti programlarına uzanan bir hat üzerinde özgürlükçü bir laiklik tanımını öne çıkaran, meseleyi devletin vesayetinde algılamayan bir bakış açısı üretilebilmiştir.[26] Siyasal alan ve inanç alanı arasında bir ayırım yapabilmeyi beceren, insanları şablonlar üzerinden görmekten imtina eden bir bakış parti içinde gelişebilmiştir. Hatta ÖDP'nin kuruluşundan bugüne kadarki süreçte belki de solun tarihinde ilk defa "din" konusunda devletten bağımsız, devletin politikalarına tâbi olmayan bir politika arayışının yerleştiğini öne sürmek mümkündür. Ancak ÖDP şiarının şimdiye kadar sol kamuoyunu etkileyecek, toplum içinde devlete bağlı bakışı kıracak, demokratik haklar manzumesini genişletmek üzere mobilizasyona sebep olacak herhangi bir geniş etki yarattığını da söyleyemeyiz. Bununla beraber sol kamuoyunun da "din" konusunda en ufak bir gerginlikte bugün dahi gözünü devletin göstereceği reflekse yöneltmeye meyyal olduğunu akılda tutmak gerekiyor.

28 ŞUBAT SONRASI: "KLASİK" REFLEKSLER

Kıvılcımlı'nın 'politik' olarak yapıp ettiklerini, mahiyeti ve etkileri şeklinde iki boyutta ele almak, birçok sorunu çözmeye değilse de, en iyi bir tarzda ortaya koymaya yetecektir. Örneğin, ünlü "Eyüp Sultan konuşması" (15 Ekim 1957), kendini Marksist gören birinin dudağını uçuklatacak cinstendir. Marksizmi ateist bir ideoloji olarak görenlerin kabul edeceği türden değildir.[27] *Kıvılcımlı, "Müslüman Eyüp semti"nde konuşma yaptığından söz eder. Ezan okunurken konuşmasına ara verir. Cami cemaatinin karşısındaki bir imam gibi, İslâmi kültürün içinden konuşur: Bu bir etkidir. Ama etki hallıta vücut bulmamıştır; etki, varlığını solcular arasındaki politik kültürde icra etmiştir.*[28]

Oldukça eski bir sol gazete/dergi yazısında da aynı vurgu ve kendinden emin olma halini görürdük herhalde. "Kendini Marksist gören birinin dudağını uçuklatacak cinsten" kategorisine nelerin girebileceğini net olarak anlamak mümkün değil Eyüp Konuşması'na bakıldığında. Yukarıda değinildiği gibi Kıvılcımlı'nın inananlarla da konuşmak konusunda, "o alanı" bilerek konuşmak konusunda bir azmi vardı ve siyasal parti yönetirken bunu da deneme şansı bulmuştu. İyiydi ya da kötüydü, kitaba uyardı, uymazdı tartışmasından önce galiba birkaç kere "Kıvılcımlı acaba buna neden ihtiyaç duymuştu" diye düşünmek gerekir. 28 Şubat süreciyle beraber rejim tehlikesi olarak pompalanan yeni dinsel korkunun 1920'ler TKP'sine içkin olan tavırdan farklı olmadığının altını çizelim. Bunun çok büyük bir tutarlılık olduğunu düşünmüyorsak –ki bunu düşünmemize sebep olabilecek tarihsel süreçten yoksunuz– ortada ciddi bir sorun olduğu çok açıktır.

1980 sonrası dönemde darbenin ve darbe sonrasında özellikle Devlet Başkanı'nın şahsında yansımasını bulmuş, Türk-İslâm sentezi de solun din karşısındaki soğuk konumunu devam ettirmesine vesile olmuştur. Devlet eliyle "komünizm"e karşı beslendiği ve büyütüldüğü düşünülen bu "sentez"in yansımaları uzun süre millî eğitim politikalarını, sosyal hayatı etkisi altına almaya devam etmiştir. Darbe ertesinde ordunun rolünü, demokratikleşme sürecinin önemli bir sorunu/parçası olarak görmeye çalışmış, özellikle idam, iş-

kence ve kayıplar dolayısıyla bu konuda hassas davranmış solun 1980'lerin ortasından itibaren başka nedenlerle de ivmesini hızlandıran İslâmcı hareketler karşısında yine "devlet"ten umar bekler hale gelmesi dikkate değerdir. Sol adeta siyasal muarız olan başka bir siyasal aktör değil de, devletin bayındırlık işlerinde nasıl bir sorumluluğu varsa İslâmcı hareketler karşısında da benzer bir rolü ve görevi varmış gibi sorunu o "kat"a, o "iktidar"a bırakmak yollu bir akıl savrulmasına uğrayabilmiş ve bunda adeta ısrarcı davranmıştır. Bugün içinden geçilen süreçte geleneksel sosyalist kanadın tepkisi bu güzergâhta seyretmektedir. Bu durumun gerekçeleri arasında solun güçsüzleşmiş olması, kendi iddiasına karşı boynu bükük davranmasının rolü sayılmalıysa da, diğer yüzde sol kamuoyunun sorunu "devlet"e havale eden, kendi hareket kabiliyetinin/siyasal iddiasının dışında bir sorun tanımlamasının makbul addedilmesi de mutlaka akılda tutulmalıdır.

Sol ya da solun büyük bir bölümü 80 yıl boyunca özellikle din konusunda devletin resmî talep ve tarifi gereğince düşünme, davranma yolunu tercih etmiştir. Solun toplumla arasındaki mesafenin yüzlerinden birisidir bu. Yalnızca "gericiliğin" kesif etkisiyle, cahillik ve yobazlıkla açıklanabilecek olanın çok ötesinde bir sorunun varlığına işaret etmektedir. Maddi çıkarları ve avantajlarını gayet iyi bilebilen "cahil, geri, yobaz" halk yığınları siyasal taleplerini en doğru şekilde temsil edecek sosyalistleri değil de, sağ iktidarları tercih etmektedir!

...mevcut koşullarda her ikisinin de [dinî akımlar ve yeni bir sosyalizm anlayışı-KÜ] apayrı yaklaşımlarla da olsa kesiştikleri nokta, "nesnellik" gibi bir kesinlik, tartışılmaz etiketiyle lanse edilen egemen zihniyet ortamına karşı çıkıştır. Dolayısıyla bu kesişme noktasından başlatılabilecek bir diyalog imkânı vardır ve bu imkânın kullanılması son derece önemlidir. Şüphesiz sorun, o diyaloğun dilini oluşturmak, irdeleyeceği, tartışacağı konuları, referansları saptayabilmektir. Bunun ön şartı da diyalog kurulacak kesimin düşünüş tarzına, dünyasına vakıf olmaktır.

Kendisini halihazır gerçekliğin devrimci alternatifi diye sunmaya çalışan, ideolojisini o gerçekliği dönüştürmenin mümkün tek bilinç biçimi olarak takdim eden geleneksel sosyalizm için, ne böyle bir diyalog söz konusu olabilir ne de "öteki"lerin ne düşündüğünü anlamak ihtiyacı duyulabilir. Çünkü onlar "yanlış" veya "saptırılmış" bir bilinç, bir başka ifadeyle bilinçsizlik içindedirler.

Ne var ki, bu teşhisi yapanlar, "doğru ve devrimci bilinç derken" "ekonomik çıkarlarınıza daha fazla sahip çıkın, çıkar bilinciyle davranın" mesajını vermekle varolan zihniyet dünyasının mesajını yinelediklerinin daha farkında değildirler.[29]

Bu elbette sosyalistlerle –en azından bir bölümüyle– ilgili bir çekinceyi ele almayı gerektirir. İslâmcılar bir geniş topluluk olarak siyasal alanda kendi hakları ve özgürlükleri adına mücadele edip, sosyalistlerin –yine bir bölümünün– desteğini alırken temel hak ve özgürlükler konusunda en iyi ihtimalle homurtulu durdukları sürece bu siyasal "ilişki"nin kaderi nedir? Sosyalistlerin yapabilecekleri ya da bu "ilişki"nin hacmi yalnızca İslâmcıların özgürlükleri adına mücadele etmekle mi sınırlıdır? Bu soru iki şekilde cevaplandırılabilir: İlki Türkiye'deki temel hak ve özgürlükler mücadelesinin siyasal cephelerin kendilerini öne çıkarttıkları ve açıkçası rol kapmaya çalıştıkları bir şov halinden "sökülmesidir". Halen vatandaşlık dahil ortak bir tanım, diğerinin hakkını kendi hakkı gibi kutsal sayan bir tavır mevcut değildir. En azından bu "saygı"dan yoksun olma hali, tarafların birbirine karşı güvenini yalnızca kişisel ilişki-

ler düzeyinde sabitleyebilmekte, her iki taraf da öncelikle rahat konuşmak için bir "referans"a ihtiyaç duymaktadır. Kabul etmek gerekir ki bu toplum olma halinin bir yansıması değil yine her iki taraf için de bir cemaat formunu korumanın göstergesidir. Ortak iş kotarmak, hele siyaset yapmak bu haliyle sadece kısıtlı imkânlar dahilindedir. Yine her iki taraf açısından da siyasal geçmiş (ve bugün) çok kolay aşılabilir değildir. Sosyalistler, Kemalistlerle ortak geliştirdikleri dil nedeniyle ve "devletçi" üslup açısından güvenilmez bir görüntü çizerken, İslâmcılar da siyasal iktidara uzandıkları anlarda gösterdikleri reaksiyoner taşkınlıkları ve Kanlı Pazar'ın mirasçıları olarak görülüp ortak konuşma platformlarının katılımcısı sayılmamaktadırlar.

Türkiye'de siyasal arenada bulunmuş sosyalist hareket/örgüt/partilerde yer almış insanların, ülkede toplumsal hayatın bünyesinde yer alan dinle kurdukları alâka hareket/örgüt/partilerin bir organizma olma zorunluluğu ortaya çıktığı anda başlar. Bireyler varoluşa dair sorularını dinî bir ufkun da içinde bulunduğu "ben neyim?" sorusunun sorulması beklenen dönemlerinde değil, bir örgüt ya da cemaatin parçası olduklarında sorarlar. Daha açık ifade etmek gerekirse kişisel dünyalar ve bu dünyanın dışsal faillerinden olan din ancak siyasal bir deneyimle karşılaşıldığında sanki ilk defa orada belirir. Farklı deneyimlerin ve tecrübelerin –illa tasnif etmemiz gerekiyorsa– dışarıda bırakılabileceğini kabul etsek dahi, ilk sorunun "ben neye inanıyorum?"dan ziyade "sen neye inanıyorsun?" şeklinde sorulduğu aşikârdır. Ancak "neye inandığı"nın sorulduğu andan itibaren insan, kendisine de aynı soruyu yöneltmek mecburiyetinde kalır. Çünkü daha önce sorulmuş olan soruya her ne kadar akılcı, ideolojik vb. bir cevap vermiş olursa olsun dönüp soruyu kendi başına yeniden cevaplamak, pozisyonunun sağlamlığını gözden geçirmek, vicdanının rahat olduğundan emin olmak ister. Sol hareket/örgüt/partilerin militan ve üyelerinin kişisel olarak ve kaçınılmaz bir biçimde kendi toplumsal deneyimlerinin bir parçası olan dinle –özel olarak İslâmla– kurdukları bu ilişki tarzı başından itibaren gayet kırılgan ve tutarsız bir ilişkidir. Belirli bir endoktrinasyon sürecinde "millî-laik" eğitim ve içeriğiyle biçimlendirilmiş bir hayat, toplum ve rejim algısı yerleşik hale gelmiştir. Bu endoktrinasyon belirli bir şekilde yalnızca kutupsallıkların inşasını hedef olarak gözetir. Eğitim alanının dışındaki sosyal hayat da devletin bu baskın tavrını ya daha fazla sertleştiren bir kaba materyalizm ile elele yürür ya da devletin tavrına duyulan öfkenin dinî inanç alanında devletin tavrına denk gelecek biçimde kabalaşıp, kutupsallığı tersten inşa etmesine... Toplumsal ilişki ve bilgi ağını bunun üzerine biçimlendiren bireylerin birbirlerinin varlığından çok, nasıl yok olacakları üzerine binen bir siyasal tavır geliştirmesi oldukça kolaydır.

Sosyalistler açısından bakıldığında siyasal İslâm, özgürlükler ve bunun için verilecek mücadele bu nedenle sorunlu bir alanı ortaya çıkarır. Solun İslâmcılara siyasî alanda gösterilen tepkiyi, özgürlük alanını savunmak adına savunuyor olması ama siyasal muarız olarak İslâmcılığa karşı ne yapacağını da şaşırması, klasik devlet refleksiyle, kaba bir materyalizmle ve laikliğin şemsiyesi altına doldurulmuş her türlü baskıcı talep ve kısıtlamayla mücadele etmeye kalkışması da bu yüzdendir. Bunun sınırlarının çizilmesi oldukça sorunludur ve solun siyaset yapma imkânlarını da kısıtlar. İslâmcı sayılmamak, laikçi olmamak ama bu arada kendi sözünü söyleyip, kendi yerinde durabilmek... Solun siyasal İslâm karşısındaki en büyük kısıtlarından birisi budur. İslâmcıların her türlü orta sınıf tepkisine benzer bir biçimde belirli bir özgürlük alanını kendisini "ilgilendirmese" dahi korumak mükellefiyetini hissetmediği bir siyasal

alanda, komünizmi tel'in mitinglerindeki simaları, Kanlı Pazar'daki acımasızlığı, kaba öfkeyi unutabilmek ve bunun din gibi kutsal bir vesile nedeniyle nasıl bir mobilizasyonu tetikleyebileceğini düşünmemek mümkün değildir. "Sokağa çıkmış 'adalet' diye bağıran insanlar, kendilerinden yukarıda bir güç görmekte ve ondan 'adalet' istemektedirler. Sokağa çıkmış, 'Özgürlük, eşitlik, kardeşlik' diye bağıran insanlar, kendilerinden yukarıda bir güç olsa bile, onun orada olmasını istememekte ve 'Dünyayı kendimiz kurmak istiyoruz' diye bağırmaktadırlar" (Murat Belge, *Radikal*, 15 Aralık 2006). "Adalet" isteyenlerin aynı sokaklar üzerinde "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" diye bağıranlara gönlünü düşürebildiği noktadan sonra konuşmak gerekir belki de; mevcut bu dünyada insanın asaleti ve onurunu temin etmenin savunulacak ortak hat olduğu bilgisiyle. ❐

DİPNOTLAR

1 Jorge Semprun, *Ne Güzel Bir Pazar*, çev. Can Utku, Everest Yayınları, 2004. Semprun, İspanyol Komünist Partisi'nin uzun yıllar boyunca militanı ve yöneticisiydi. Nazi toplama kamplarında komünist olduğu için 3 seneye yakın tutuldu. 1962'de İKP'den ayrıldı. Hem parti deneyimi hem toplama kamplarındaki insanların çaresizliği ya da bulmaya çalıştıkları çareler metinlerinde oldukça geniş bir yer kaplamaktadır. Ayrıca bkz. Kerem Ünüvar, "Aygıtın Adamları ve Sosyalistler", *Birikim*, 174, Ekim 2003.

2 Karl Marx, "Introduction to A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right", *Deutsch-Französische Jahrbücher*, Şubat, 1844 içinde. www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm. Orjinaldeki "suffering" karşılığı olarak "ıstırap ve çile"yi kullandık.

3 "V. I. Lenin, "İşçi Partisinin Din Karşısında Tutumu" (Mayıs 1909) başlıklı makalesinden, *Marx, Engels, Marksizm*, Sol Yayınları.

4 E. P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Doğuşu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, 2004.

5 Ahmet Cevdet Paşa'nın bu makalesini İstanbul Belediye Kütüphanesi: M. Cevdet No.:0.8'den aktaran Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İletişim Yayınları, 1994, s. 96.

6 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I, 1908-1925*, BDS Yayınları, 1991, s. 33 ve ayrıca bkz. Sadi (Cerrahoğlu), a.g.e., s. 133.

7 Bu konuda Sadi (Cerrahoğlu) çok geniş örnekler vermektedir. Bkz. a.g.e., özellikle s. 93-163. Hüseyin Hilmi'nin İslâm'dan faydalanmak isteyen bir sosyalist olmasına karşılık benzer şekilde Abdülaziz Mecdi'nin de sosyalizmden faydalanmak isteyen bir Müslüman olmasına Tunçay dikkat çeker. Tunçay, a.g.e., s. 33.

8 Thompsonvari bir bakış açısıyla *sınıfın* kendini oluşturduğu/kurduğu bu süreçte sosyalistlerin de oluş/kuruluş halinde olduklarını, ortak bir dünyayı daha çok paylaştıklarını ve bu durumun ilişkinin dilini, mantığını da başka türlü şekillendirdiğini/etkilediğini belirtmek gerek.

9 Akt. Tunçay, *a.g.e.*, s. 86.

10 Yeşil Ordu'nun kuruluş sebebine Tunçay bu açıdan dikkat çeker. Bkz. Tunçay, a.g.e., s. 84-85.

11 Ahmet İnsel, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, 1998; Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, 1983; Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, 1996; Şerif Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*, çev. Metin Çulhaoğlu, İletişim Yayınları, 1999; Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslâm: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*, İletişim Yayınları, 1999.

12 Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları - Cilt 1: Atatürk'ün Nutuk'u*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991; *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları - Cilt 2: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991; *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları - Cilt 3: Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

13 Haldun Gülalp'in işaret ettiği gibi, bu noktada şu noktayı da hatırlamak gerekir: Kemalizm, dinin temsil (ve işgal) ettiği siyasî dünyayı ve sembolleri kendisi ele geçirmek istediği için din karşısında bu kadar radikal davranmış gibidir. Bkz. Haldun Gülalp, "Türkiye'nin Kapitalist Gelişiminde Ulusal Kimliğe Karşı Dinci Kimlik", *Toplum ve Bilim*, 51/52, Birikim Yayınları, 1991 ve ayrıca *Kimlikler Siyaseti, Türkiye'de Siyasal İslâmın Temelleri*, Metis Yayınları, 2003. Yani Kemalizmin din karşısındaki tutumu, bazı Fransızvari sekülarist eğilimleri elbette taşımakla beraber, kendi totalitarizm anlayışıyla alâkalıdır. Fransız sosyalizminin "dinsel alanın

sivil toplum tarafından işgal edilmesi" fikrinin Kemalizmdeki karşılığı bu alanın "devlet" tarafından işgal edilmesidir.

14 Marx daha önce alıntıladığımız paragrafın hemen öncesinde dini şöyle de tanımlar: "Din dünyanın umumi izahı, tamamlayıcı parçası, gündelik biçiminin mantığı, izzet-i nefsi, *heyecanı*, tasvip edilir hali, vakarı ve evrensel mazeretiyle, tesellisidir"(abç.). Karl Marx, "Introduction to A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right", *Deutsch-Französische Jahrbücher*, Şubat, 1844 içinde. www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm.

15 Kıvılcımlı'nın eserlerine şu internet adreslerinden de ulaşılabilir: http://www.marxists.org/turkce/kivilcimli/index.htm ve http://www.haziran.org/tumeserler.shtml.

16 Kıvılcımlı için barbarlık ve medeniyet ilişkisi neredeyse temel analiz araçlarından birisi mesabesindedir. Bunun kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz. Murat Belge, "Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi Üzerine", *Birikim*, 4, Haziran 1975. *"Tarih Tezi" Işığında Allah-Peygamber-Kitap*'da medeniyet tartışmasına bu sefer din üzerinden döndüğünü görürüz: "Allah-Kur'an ve Muhammed'in bize yakın gelişini; barbarlıkla– medeniyetler çelişkisini yöresel ve evrensel ölçülerde derinlemesine içinde bulan ve onlara karşılık verebilen öksüz bir aşiret çocuğu olan Muhammed'in engin hümanizmine ve bu yüzden Allah sistemini tarihsel determinizme; gerçeklere yaklaştırmasına borçluyuz. Çünkü O, Antik tarihin en son en orijinal tarihsel devriminin önderiydi. Ondan sonra gelenler O'nu aşamadılar, sadece O'nu yeniden dirilttiler; rönesansa uğrattılar: Selçuklular, Osmanlılar ... İbni Haldun ve Şeyh Bedrettin O'nu aşan Sosyal devrimlere kanatlanmışlardı... Ama henüz vakit dolmamıştı..."

17 "Hiç şüphe yok ki ayaklariyle yürüyenlerin Allah indinde en kötüsü aklını kullanmayıp sağır ve dilsiz kalan iki ayaklı hayvanlardır. Enfâl Süresi, 22 nci Âyet *Kur'an-ı Kerim*" akt. Hikmet Kıvılcımlı.

18 Kıvılcımlı'nın kapitalizm konusunda Osmanlı sosyalistlerinden beri yerleşik olan dinin özünde vahşi bir maddi güce (paraya) karşı olduğu argümanını kullandığını da hatırda tutmalıyız: "Herşeyin "kâr" ile ölçüldüğü kapitalizmin azgınlaşarak irad yiyici yaşlılık çağına girdiği ve tüketim kanserini demir perde gerilerine bile sıçratıp boyuna ürettiği zamanımızda bu söz basbayağı tutuyor doğrusu. Ama kâr illüzyonuna tutulmayanlar biliyorlar ve seziyorlar ki, son duruşmada daima dibi boylayanlar, Kur'an'ın güzel deyişiyle "işlerini süsleyip - dünya malını taparak şımaranlar" olmuşlardır. Bu gerçek en temelli gerçektir, değişmesi şöyle dursun, gerçekleşmesi evrensel boyutlara ulaşmadan rahat durmayacak derin kanunların işleyişidir: "Parası olan ayakta kalır; olmayan yok olur" sözü ne kadar yaygınlaşırsa bilelim ki Hz. Muhammed'in Allah buyruğu olan şu deyişleri o kadar çok söylenecek ve o kadar çok evrenselleşecektir: 60– "Size verilen her şey dünya hayatının geçimi ve süsüdür." "Allah'ın (doğa ve toplumun gidiş kanunlarına uyum gösterme çabalarının) yanında olan ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır." "Aklınızı kullanmıyor musunuz?" (Kasas Suresi). *"Tarih Tezi" Işığında Allah-Peygamber-Kitap*'ın son kısmı çeşitli surelerin değerlendirilmesine ayrılmıştır.

19 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın*, Birinci Kitap, Tekin Yayınları, 1982, s. 564-565.

20 Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan, Türkiye'de İslâmi Oluşumlar*, Metis Yayınları, 1990.

21 Murat Belge, "Sosyalizm ve Din", *Türkiye, Sosyalizm ve Gelecek*, Birikim Yayınları, 1989, s. 202-203.

22 Murat Belge, a.g.e., s. 204.

23 Murat Belge, a.g.e., s. 214.

24 Ömer Laçiner, "Refah Partisi'nin Başarısı ve insanın "anlam" arayışları", *Birikim*, 44, s. 6.

25 Ömer Laçiner, "Kurtuluş düşüncesi üzerine bir deneme", *Birikim*, 56, s. 15-16. Ömer Laçiner tarafından sıkça vurgulanan biçimiyle dinlerin yerleşikleşmiş, kendi içindeki iktidar mevkilerine oturmuş ana akımları dışındaki kanalları ve "tarik"leri düşünmek; yeni bir sosyalizm tanımı ve tarifi ihtiyacını kendilerinin en önemli çaba ve arayışlarından biri olarak görmek sosyalistlerin eğer başka bir zemin ve zihinsel performansla yönelecekleri gelecekteki gerçek amaçsa yerleşikleşmiş yapının dışına bakmak da kaçınılmazdır: "Her ne kadar tüm dinlerin egemen mesajı, insan için dünyada ve dünyevi bir "kurtuluş"un mümkün olamayacağı, insanın ilahi iradeye tâbi ve vahyin çizdiği çerçevede davranması gereken bir kul olup, o nedenle de kendi varoluş ve kaderine egemen olabilmesinin yalnızca imkânsız değil, abes ve küfr olduğunu vurgular içerikte ise de; hemen tüm dinlerin içinde o egemen mesajın pek hoş karşılamadığı, hatta çoğu kez dinden sapma, küfür sayıp cezalandırdığı kimi eğilimlerin ortaya çıkması son derece ilginçtir. Bunlar, vahyin bazı unsurlarından dayanak bularak ve yine dinî söylemin içinde kalarak, bir tür –dünyevi olmayan, ama dünyada– "kurtuluş" u mümkün gören bir yorum ve dinî yaşayış tarzı oluşturmuşlardır. Örneğin Müslümanların dünyasında bunlar, "insanın Allah'ın suretinde ve Allah'ın nurundan bir parça ile yaratıldığı" yolundaki *Kur'an* sözünden hareketle, insanın en yükek olgunluk düzeyine (insan-ı kamil, Kutb) erişebileceğini savundular. Bunlar, şüphesiz Modern Çağların Aydınlanma felsefesindeki "insanın kendi varoluş ve kaderine egemen olması" kavramının kasdettiği içerikte ve tarzda olmasa bile; insanın, en yüce ve sınırsız kudret kaynağı olanTanrı'yla özdeşleşebilmesi inanç ve umudunun ifadesi, bu imkânın aranışı olarak, yine de bir tür "kurtuluş"tan söz etmekteydiler. Bu nedenle de bunların her ikisi-

ni de aynı arayışın yolu üzerinde görmek gerekir. İnsanın "kendi varoluş ve kaderine egemen olabilmesi" temasına yoğunlaşmış Aydınlanma Çağı'nın soy düşünürleri ile örneğin *Hikmet-ül Işrak*'ı (Aydınlanma Hikmeti) yazmış Suhreverdi arasındaki bağ, her ikisinin de ait oldukları farklı zihniyet dünyaları çatışma halindeyklen, o toz duman içinde görülemezdi. [...] Dinin şer'i ve şekli çerçevesinde bir kuldan ibaret olup, "öte dünya" inanç ve tesellisi ile yetinmesi emrolunmuş insanıyla, modern sağ ideolojinin doğal veya toplumsal zorunluluk ya da "ebedi gerçek"lere uymakla yükümlü kılıp, doğal ihtiyaç ve güdülerini tatmin etmenin çorak ufkunda didinen "insan"ı, sadece aynı "insan"ın iki farklı tarifidir. Dinin egemen yorumuyla modern çağın sağ ideolojilerini çok geçmeden buluşturan zemin de budur. Ama dinin batıni yorumlarıyla sol ideoloji arasında benzer bir buluşma olmamıştır. Çok sonraları, her ne kadar sol, kendine tarihî bir gelenek oluşturmak için geriye baktığında hemen tümü de bu batıni akımlardan büyük ölçüde etkilenmiş toplumsal hareketlerle arasında bir bağ kurmuş, bunları tarihî miras olarak benimsemiş ise de, dikkate aldığı boyut sadece bunların "eşitlikçi"liğe uygun talepleri olmuştur. Batıniliğin bugün anladığımız anlamda –dışa dönük– bir etkinlik yaratamayan, ama insanın iç –potansiyel– zenginliğine yönelik "ilgi"ye dayalı felsefesi ise –zaten karşı olunan dinin– sola en uzak alanı gibi görülmüştür." Ömer Laçiner, "Kurtuluş düşüncesi üzerine bir deneme", *Birikim*, 56, s. 15-16.

26 *ÖDP Belgeler-1, Çalışma Raporları, Kararlar, Seçim Bildirgeleri*, yay. haz.: Cem Çobanlı-Ulaş Taş, Mavi Yayınları, 2006. Ayrıca bkz. *Program ve Tüzük*, 9 Nisan 2006.

27 Hikmet Kıvılcımlı, "Eyüp Sultan Konuşması", *Teori ve Politika* 17, Kış 2000, s. 92-96.

28 Metin Kayaoğlu, "Kıvılcımlı: Teorik-Politik Bir Marksizm İçin...", *Teori ve Politika*, 40, Kış 2006, s. 14.

29 Ömer Laçiner, "Refah Partisi'nin Başarısı ve insanın 'anlam' arayışları", *Birikim*, 44, s. 6.

Türkiye'de Sol Düşünce ve Aleviler

MURAT KÜÇÜK

20. yüzyılı etkileyen iki önemli modern ideolojiden milliyetçilik, Osmanlı'da zuhurundan kısa sayılabilecek bir süre sonra Alevilere eklemleyici bir şekilde yönelmiş ve bunda Osmanlı döneminde olmasa dahi cumhuriyet yıllarında epey başarılı olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerine dek dışa kapalı olarak yaşamış, bu nedenle inançları hakkında pek fazla bir şey bilinmeyen Kızılbaşların, Sünni naslara uymayan geleneklerini; Arap ve Fars etkisine karşı direnen Türklüğün, Asya'dan Anadolu'ya ulaşabilmiş belirgin işaretleri olarak selamlayan Türk milliyetçileri, söylemsel düzeyde bir açılımı başlatmayı sağlayabilmişlerdir. Bu açılım Anadolu'da yaşayan Alevi topluluklarla ilgili yöresel araştırma sonuçlarıyla etraflıca ifadelendirilmiş, Alevilik milliyetçi düşüncenin maddi temellerinden biri olarak kurgulanmış, Alevilere yeni toplum tasarımında yine en azından söylemsel düzeyde "seçkin" bir yer gösterilmiştir. Bu tezin, bir resmî ideoloji olarak Türk milliyetçiliğinde hiçbir dönem ana ekseni oluşturmayışının nedenleri ikna kabiliyetinin düşüklüğünde değil, "hedef kitle"nin "marjinal" konumunda, milliyetçiliğin halkın tamamı, dolayısıyla öncelikle Sünni çoğunluk nezdinde gördüğü hüsnü kabulde aranmalıdır. Yine de gerek duyulan dönemlerde hâlâ fonksiyoneldir ve günümüzde dahi geçerli bir referans olarak işaret edilmektedir.

Sosyalizm ise böyle bir ilgi ve ideolojik eklemlemede epey geç kalmış görünmektedir. Osmanlı sosyalistlerinin aynı dönemde benzer bir yönelişe meyletmemiş olmaları, yani milliyetçilerin Alevilikte Türklüğün "özü"nü bulmaları gibi, sosyalistlerin onda şimdilerde pek revaçta olduğu üzere Ortaçağ'ın "komünal" toplumunu keşfetmeye yönelmeyişlerinin nedeni ne olabilir? Böyle bir soruyu kendi kendimize sormamızı makul kılabilecek birkaç gerekçemiz var. Birincisi günümüzde Alevilik yoğun bir şekilde hem milliyetçi hem de sosyalist kurgulara malzeme olarak tasarlanmaktadır. Bu konuda milliyetçi performansın tarihine ilişkin, resmî ideolojiye de yer yer ve zaman zaman nüfuz etmiş olması nedeniyle bir parça bilgiye sahip olmakla beraber, solda Alevilikle ilgili öne sürülen mitosların nerelere uzandığına dair fazla fikrimiz yok.

İkincisi, bununla beraber, Osmanlı'da milliyetçi ve sosyalist aydınlar nihai hedeflerinde ayrışsalar da benzer paradigmalardan, aynı pozitivist aydınlanmadan etkilenmişlerdir. Din konusundaki tutumları bu nedenle benzerlikler arzeder. İkisi de dini; cehalet, taassup, tembellik gibi toplumu geri bıraktıran her türlü arazın sebebi ve simgesi olarak gören bir fikrî birikimin ürünüdürler. O nedenle Türk milliyetçiliğinin imparatorluk döneminde dışlanmış ve baskı altında tutulmuş dinsel bir azınlığa yönelik hesap ve beklentilerinin, sosyalistlerce nasıl karşılandığı sorusuna verilebilecek yanıtların ilginç olabileceğini düşünüyoruz. Üçüncüsü ise bizzat Aleviliğin, taşıdığı varsayılan değerler itibariyle milliyetçiler için olduğu kadar, belki ondan daha fazla sosyalistler için "kullanışlı" imgeler sunabilir olması. Söz konusu dönemdeki yaygın ve bilinen adı Kızılbaşlık idi ve sadece bu nitelemenin dahi sosyalistlerin muhayyilesinde güçlü çağrışımlara yolaçması beklenebilirdi.

Soru ilk bakışta iki modern ideoloji

arasındaki temel farklılık ile kolayca açıklanabilir gibi görünüyor. Basit bir ifadeyle milliyetçiler "milleti", ihtiyacı olan millî şuuru ona taşıyarak yaratmayı, sosyalistler ise geleceğin sınıfsız-sınırsız toplumunu, her milletten ezilenlerle birleşerek kurmayı hedeflemektedirler. O nedenle sosyalistlerin, etnik ve dinsel kimliklerin muhatap alınarak sınıf mücadelesine entegrasyonu gibi bir stratejileri yoktur! En azından teorik planda buna meyletmemişlerdir. Osmanlı'nın ilk dönem sosyalist aydınları imparatorluğun beşeri gerçekliğinin doğal yansıması olarak son derece renkli, kozmopolit bir görünüm sergilemekteyken, farklı dinler ve milletler meseleleriyle, bu meselelerin "dünyanın bütün işçileri"nin birleşmesi önüne çıkardığı engellerle başedebilmek için ilgilenmişlerdir. Meşrutiyet sonrası 1909'da gizli olarak kurulan İstanbul İşçi Kulübü ve sonraları bu kulübün bağrından doğacak sendikalar Rumca, Türkçe, Ermenice, Fransızca ve Sefarad Yahudilerinin gündelik hayatta kullandığı Ladino dillerinde kaleme alınan bildirilerinde "ulus, dil, inanç farklılıklarından bağımsız olarak tüm ulusal topluluklardan işçilerin birliği ve kardeşliği" için çalıştıklarını vurgulamaktadırlar.[1] Türk ve Rum işçiler arasındaki milli-dinî önyargıların, sınıf bilincinin oluşması önünde bir engel teşkil ettiği farkedildiğinde, iki toplum arasında yakınlaşmanın sağlanması için yayınlar yapılmış, işçi merkezleri oluşturulmuş. Ermenilerle Rumlar arasında varolan sürtüşmelerin önünü alabilmek için samimiyetle kafa yorulmuş, sınıf dayanışmasını millet aidiyetinin önüne çıkartabilmek için çaba harcanmış ve bütün bu çabalar her milletten aydının kendi millî idealleri için açık gizli örgütler oluşturduğu dönemde imparatorluğun tarihine dahil olmuştur.

Sosyalistlerin din meseleleriyle ilgilenmesi ise çoğu kez onların aydınlanmacı çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmış, ancak dinle ilgili düşünceleri pratik kaygılarla frenlenmiştir. İttihatçıların, sosyalistleri halktan izole edebilmek için dinsizlikle suçladıkları dönemlerden itibaren dinin taşıdığı özün sosyalizmle çelişmediğini vurgulamak hayati önem taşımıştır. Bu savunma bir karşı tedbir olarak önem kazandığı gibi, doktrine henüz tam anlamıyla hâkim olmayan ilk sosyalist aydınların kendilerine İslâm coğrafyasında bir temel bulma çabası olarak da görülmeli.

Öyleyse din ve millet meselelerine karşı sergilenen bu "zorunlu" ilgiye bakarak, sosyalistlerin, Türk milliyetçilerinin Alevilere yönelik girişimlerini farketmiş olmalarının –bir öngörüden ibaret olarak ve atıfta bulunabileceğimiz herhangi bir kaynak belirtemeden– ihtimal dahilinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Sadece siyasal hasımlığın getirdiği rekabet nedeniyle değil, daha evvel Abdülhamit istibdatına karşı sürgünde aynı mekânları paylaşmış, ortak mücadelelere girmiş olması dolayısıyla da Türk milliyetçiliği ile daima alışveriş ve etkileşim içerisinde bulunan sosyalist aydınlar, İttihat ve Terakki'nin iktidarı devraldıktan sonra Anadolu'da yaşayan topluluklara, yanı sıra Alevilere yönelik araştırmalarını biliyor olmalıydılar. Zira bu araştırmanın sonuçları 1910 yılında Türkocağı'nda düzenlenen bir dizi konferansla fırka seçkinlerine sunulmuştu. O tarihte Mustafa Suphi henüz İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesiydi ve ertesi yıl Selânik'te toplanan kongre delegeleri arasında o da vardı.[2] Cemiyet'in Alevilik araştırmalarını sürdüren ve söz konusu konferansları veren Baha Sait ise 1920 yılında Bakü'de oluşturulmuş (ilk) Türkiye Komünist Fırkası'nın kurucuları arasındadır. Fırka'da Baha Sait'in de aralarında yer aldığı "eski ittihatçılar"ı tasfiye eden Türk Bolşeviklerin önderi yine "eski bir ittihatçı" olan Mustafa Suphi'dir. Sadece küçük bir örnek olarak bu iki sosyalist ve milliyetçi ismin sergüzeştinde dikkat çeken kesişmeler dahi, birbirlerinin ne yapıp ettiklerinden haberdar olma ihtimalinin delili kabul edilebilir.

Bu "yakın mesai"ye bakarak, geçen on yıl içerisinde sadece araştırmanın varlığı

değil, Enver Paşa'nın araştırmaya müteakiben Cihan Harbi yıllarında Hacıbektaş'a gidip Çelebi Cemalettin Efendi'yle görüşmesi, Çelebi Ailesi'nin nüfuzu altındaki Amasya, Tokat, Çorum, Sivas illerinden Sancak-ı Şerif altına toplanan Kızılbaş gençlerle ayrı taburlar teşkil edilip Rus cephesine gönderilmesi, birkaç yıl sonra Enver Paşa ile aynı yolu izleyen Mustafa Kemal'in Hacıbektaş'a uğrayıp destek istemesi gibi somut siyasal sonuçlarının da sosyalistlerin haberdar olduğu gelişmeler dahilinde bulunabileceğini –yine sadece bir öngörü olarak– düşünebiliriz.

Sosyalistler, milliyetçilerin Alevilere yönelik etkinliklerini ve onların millî yorumlarını muhtemelen biliyorlardı ama Alevileri "bilmiyorlardı" ve kanımızca bu bilinmeme hali sosyalistlerin o dönemde Alevilerle ilgili bir şey yazmamış olmalarının nedenini açıklar. Her ne kadar Meşrutiyet'te dağdan inen her milletten komitacılarla birlikte, kimi yörelerde Kızılbaş vurgun kolları da merkeze direnen bir eğilim olarak, Resneli hürriyetçilerle birlikte şehre ayak basmış[3] ve sonraki yıllarda bu gidiş gelişler sıklaşmışsa da gerek Meşrutiyet'in kısa ömürlü oluşu ama ondan ziyade Rafızi gelenekleriyle zan altında bulunmaları ve diğer cemaatler gibi hukuki bir statüden yoksun oluşları nedeniyle, gizlilikleri devam etmekteydi. İttihat ve Terakki yönetimi dahi sonraki yıllarda Anadolu coğrafyasında Türk yekûnu hesap etmek kaygısıyla, Alevilerin ne idüğünü bilmek istediğinde, bunu gerçekleştirmesi için görevlendirdiği Baha Sait'in, çeşitli Alevi toplulukları tanımak amacıyla farklı bölgeleri dolaşması, Alevilerin içine girip "gizli ayinlerine" katılmayı başarması ve bunun için aylar sürecek uzun seyahatleri göze alması gerekecekti. Hükümet için bu denli ulaşılmaz olan topluluk, İstanbullu bir grup aydından müteşekkil devrin sosyalistleri için, avam içerisinde zaman zaman kulağa çalınan söylentiler dışında, haklarında doğru dürüst birşey bilinmeyen bir muammadan ibaretti.

Anadolu kırsalındaki diğer halk toplulukları gibi "ilkel üretim şartları" ve güçlü feodal ilişkiler ağı içerisinde yaşıyor olmalarının yanı sıra, zan altındaki inançları nedeniyle dışa kapalı tutumlarıyla Aleviler, şehirli aydın için ulaşılmaz bir konumdaydılar. O dönemde Türk sosyalistlerinin ilgisi Batı bölgelerindeki az sayıda sanayi işçisine yoğunlaşmıştı ve onlar arasında yapılacak örgütlenmeyle devrimin koşulları yaratılmaya çalışılmaktaydı. Şefik Hüsnü Değmer 1919 yılında *Kurtuluş* dergisinde yaptığı "Türkiye'nin sınıfsal yönden ilk tahlil denemesi"nde, sanayi tesisleri ile ihracat amaçlı tarıma yönelik faaliyetlerin Batı bölgelerinde ve sahiller boyunca kümelendiğini vurgular. Alevilerin nispeten yoğun yaşadığı Orta Anadolu'da nüfus "gayet seyrek", "halk fakir", üretim şartları ise "ilkel"dir. Pazar üretimi yoktur, ulaşım imkânları bulunmaz. Doğuda ise; "ziraat dönemine bile ulaşmamış feodal öncesi göçebe ve de feodal karakteri olan kısmen yerleşmiş aşiretler" yaşamaktadır. "Halkları çoğunlukla Kürt olan bu aşiretler beylerine, şeyhlerine körü körüne bağlıdır" ve Şefik Hüsnü'ye göre "hem etnik hem de sosyal rejim bakımından değişik karakterli olan o bölgede Batıda gelişebilecek sosyalist yönlü bir hareketi destekleyebilecek sosyal bir zümre bulunmamaktadır."[4]

Şehir yerinde görünür bir varlıkları olmayınca, sosyalistlerin Kızılbaşlara yönelik bir çalışma içine girmeyişleri, onları örneğin milletler meselesi gibi bir kategoriye yerleştirememiş olmaları güçlü bir ihtimal. Bu "bilmeme" hali nedeniyle Alevileri tanımlayabilmek için, sonraları seleflerinin bol bol yapacağı gibi, Engels'in Ortaçağ köylü isyanlarında hâkim heterodoks akımların ilerici muhtevasına ilişkin yazdıklarından esinlenme ihtimalleri de yoktu çünkü söz konusu metinler o dönemde çevrilmemişti.[5] Gerçek manada ilk temas yıllar sonra şehre göçlerle gerçekleşecekti.

Az önce sosyalistlerin İslâm dinini sosyalist bir açılımın popüler kaynağı olarak

Aleviliği bir popüler-demokratik "hammadde" kaynağı sayan sol ve sosyalist yaklaşımların yanı sıra; Alevilik içinde, bu kültürün kendisini özgün bir sol, sosyalizan (veya anarşizan) bir gelenek olarak özselleştiren yaklaşımlar da mevcuttur.

ifade etmeye çalıştıklarına değindik. Sözünü ettiğimiz dinsizlik suçlamaları bu çabayı en başından itibaren başarısız kılmıştır. Bu meselenin üzerinde biraz daha durmakta yarar var. Osmanlı Sosyalist Fırkası kurucusu ve *İştirak* dergisi Sahibi Hilmi Bey, sosyalizmin "esas maksadı"nın "İslâmiyette dahi nice ayet-i kerime ve hadis-i şerif ile teyid ve tasdik" olunduğunu, "zekât" gibi toplumsal davranışlarla somut bir uygulamaya dönüştüğünü belirterek, "İslâmiyetin eşitlikçi ve toplumsal adaleti öngören nitelik ve uygulamalarıyla" sosyalizmin meşru kaynağı olduğunu ilan etmekteydi. *İştirak* dergisinde ramazan ve kurban bayramlarında "İslâm sosyalistleri" tebrik ediliyordu ve Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın beyannamesinde de İslâmiyet'ten etkilenişler görülmekteydi.[6]

Hilmi Bey, sosyalist düşünceyi İslâm'ın eşitlikçi yaklaşımıyla bu topraklarda temellendirmeye çalışır. Ama dinsizlik suçlaması sosyalistlerin daha en başta, kendi yerli kaynaklarıyla ve geleneğiyle ilintilenmesini engellemiştir. Bu suçlamaya karşılık onlar din karşısındaki evrensel tutumlarını olabildiğince frenleyerek ya da örtük bir biçimde ifade edip, bildirilerinde işçileri sınıf kavgasına çağırırken, İslâm âleminin ve Doğu halklarının mazlumiyeti temasını sıklıkla yineleyip kıyam-cihad gibi dinsel kavramlara başvursalar da manevra kabiliyetleri sınırlı görünüyordu. Sadece Kemalistlerin müdahaleleriyle değil daha evvel de durum aynıydı. Örneğin sosyalist Osmanlı aydınlarından Bohor İsrael, *İştirak* dergisinde yaratılış bahsini ele alıp materyalist bir bakışla eleştirirken kendisini Tevrat'la sınırlı tutmaktadır. Oysa bilindiği üzere bu bahis üç semavi dinin ortak motiflerindendir. İsrael kendi cemaati ile çatışmayı göze almış olsa da meselenin Kuran'da nasıl işlendiği konusuna değinmeyi kesinlikle düşünmemiştir. Darwinist izahın varacağı sonuç bellidir ve İsrael, dinsizlik suçlamalarının yarattığı güçlüğün farkındadır. "Nasıl çalışmalı" adlı yazısında sosyalist düşüncenin daha ilk adımlarda gördüğü reaksiyonu, hassasiyetlerin hangi noktalarda toplandığını çok güzel özetler: "Bütün cemiyet-i beşeriyenin inkılabı maksadına mübteni olduğundan eksam-ı

fenniyesine vakıf olmayan cühela, bazı malumatfuruş kimselerin, yahud hakikat düşmanı menfaatperestlerin yalan yanlış tefehhümatına kapıldıkları için yalnız 'Sosyalizm' kelimesini işitmekten tedehhüş ediyorlar" diyen İsrael, tedbir olarak sosyalizmi telkinde sakınımlı bir dil oluşturmak gerektiğini söylemektedir ve bu endişe sadece İsrael'in Yahudi kimliğinden kaynaklanmamaktadır; "Meslekimizin ihtiva ettiği hakayık-ı aliyeyi henüz hazm etmek kabiliyet ve istidadına maalteessüf malik olmayanlara amal ve efkarımızı telkine uğraşmayalım zira bundan menfaat yerine muzırrat hasıl olur." Aynı endişeden olsa gerek İşçi Kulübü'nün Türkçe bildirilerinde de sosyalist kavramların açık bir dille yazılmasından çekinilmiştir.[7]

Sosyalistler dinsiz olarak suçlanıyorlardı ama sadece bu da değil! Sosyalist ideolojinin Ekim Devrimi'nden sonra Rusya ile özdeşleşmesi, yakın bir tarihte İstanbul Yeşilköy'e kadar ilerlemiş Rus ordularıyla tarihinin en büyük travmalarından birini yaşamış, topraklarının bir bölümü Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmiş Sultan'ın tebaasına, sosyalist olmanın Ruslaşmaktan başka bir anlamı olabileceğini anlatabilmek epey zor olmalıydı. Rusya'ya karşı Osmanlı belleğindeki anonim korku ve nefret indinde, sosyalizmi bu topraklarda yeşertme çabaları Rus işgalini istemekten farksız bir şeydi. Hem "dinsiz" hem de "moskof uşağı"! Bu klişe sonraları Kemalistler tarafından sıkça kullanılacaktı. TKP birçok bildirisinde Bolşevizmin ne olduğunu anlatmaya herhalde bunun için gerek görüyordu. Mustafa Suphi ve arkadaşlarını yıllar sonra yurda dönüşleri sırasında Kazım Karabekir Paşa'nın tertibiyle Erzurum'da karşılayan "mukaddesatçı" infial bu etkili terkibin Anadolu şehirlerindeki ilk uygulamasıydı.

Tüm doktriner problematiğe rağmen, sosyalizmi İslâm'ın sosyal eşitlikçi yönüyle temellendirme girişiminin uğradığı akıbetin ve neticede solcuların dinsizliği bahsinin konumuz açısından önem taşıdığını düşünüyoruz. Zira işçilere ve Batı kesimlerindeki şehirli insana ulaşmaya çalışan sosyalist siyasetin, İttihatçılardan, günümüze uzanan iktidar çizgisince her zaman dinsizlikle suçlanmış olmasının, dine dair tutumunu daha açık ifade edebildiği 1960'lı yıllardaki güçlü yükselişi sırasında, kendisini tarih boyunca Sünnilik karşısında konumlamış Alevilerle buluşmasında önemli bir etken olduğu kanaatindeyiz. Marksizm bu kavganın Soğuk Savaş dönemi gibi çetin bir yerinde Alevilere ulaşmış, Tanrı'nın yokluğunu, onun savunucusu olarak ortalıkta görünen Sünni dindarlığa karşı ilan ederken, ortodoksinin Tanrısıyla evvelden beri alay eden heterodoksi ile bu alay ve yok sayma arasında bir yerlerde rahatlıkla buluşabilmiştir.

CUMHURİYET POPÜLİZMİ, ALEVİLER VE SOL

Türk sosyalistlerinin analizlerinde Alevilere ilişkin bir değerlendirme bulunup bulunmadığına dair soruyla cumhuriyet sonrasına göz attığımızda ele almamız gereken ilk isim, Marksist teorinin yanı sıra "memleket orijinalitesi"ni anlamaya, en olumsuz koşullarda olağanüstü gayret sarfetmiş Hikmet Kıvılcımlı olmalı. Ancak ne "Osmanlı Tarihi'nin Maddesi"nde ne de "Din'in Türk Toplumuna Etkileri"nde Alevilere ya da Alevi isyanlarına tesadüf edilmez ki bu olgu bizce Alevilerin Cumhuriyet'in ilk yıllarında dışa kapalı konumlarını sürdürüyor olmalarıyla ilgilidir.[8] O yıllarda Alevilerle ilgili sayılabilecek tek tartışma Yakup Kadri'nin *Nur Baba* (1922) adlı romanı etrafında kopan fırtınadan ibaretti ama tıpkı "Sodom ve Gomorra" gibi, reddedilen İstanbul'un sefahat âlemlerine eş bir şekilde sunulan tekke çevresindeki ilişkiler herhalde Kıvılcımlı için kalem oynatmaya değecek konulardan değildi.[9] Kitapta tasvir olunan "ayin-i cem"den Kızılbaşların toplumculuğuna dair bir esin ihtimali ise akla gelebilecek en son şey.

Priştineli Bektaşi bir ailede doğup büyümüş olmasına karşın Kıvılcımlı'nın Kızılbaşlık "mefhumu" ile ilk ciddi teması kanımızca, 1929 yılında Kürt meselesiyle fiilen tanıştığı Elazığ Hapishanesi'nde gerçekleşmiştir. "Yol" adını verdiği seri kitapların Kürt meselesi üzerine kaleme aldığı altıncı cildinde, muhtemelen Kızılbaş mahkûmlardan Dersim'in güneyindeki dede ocaklarına ilişkin edindiği malumatı Kürt feodalitesi içerisinde makul bir yere yerleştirmeye çalışmaktadır.[10] Kıvılcımlı, çalışmanın sunulacağı TKP Merkez Komite Üyeleri'ne, meseleyi daha rahat anlayabilmeleri için seyitleri "bir nevi Bektaşi babası" olarak tanıtır ki bu izah, şehirli aydınlardan mürekkep komite üyelerinin o tarihe dek Kızılbaş namına, payitahtın aşinası bir sima olarak sadece Bektaşi babalarını tanıdığına işaret eder. Kıvılcımlı dede ocaklarının kast yapısına dair kısmen doğru bilgiler verir ve onları yani "ruhani derebeyleri"ni, Avrupa feodalitesinde olduğu gibi "fani derebeylik" ile çatışma halinde gösterir. Bu tarihsel rekabetin Şeyh Sait isyanı sırasında "ruhani derebeylik" aleyhine döndüğünü ve Kemalistlerle işbirliğine giden ağaların, seyyidliğin ve tekkelerin yasaklanmasını sağladıklarını belirtir. Kıvılcımlı'nın kurguladığı modelde temel sorun Kürt dünyasını tek bir bütün olarak algılamaktan kaynaklanmaktadır. Mezhep ayrımının yarattığı farklılaşmadan dolayı Alevi ve Sünni Kürtlerin ayrı toplumsal yapılar oluşturduğu gözetilmemektedir. Sözünü ettiği ve adlarını verdiği dede ocakları Alevi Kürtlere, ağalar ise Sünni Kürtlere ait ruhani ve dünyevi olgulardır. Karşıtlıklarını da ait oldukları toplumsal yapıda bulurlar. Alevi Kürtler içerisinde seyitlerle ağaların iktidar kavgasından söz edebilmek içinse daha detaylı bir bakış zorunludur.

Buna rağmen eğer ardı gelse ve yazarın ömrü boyunca özlemini çektiği tartışma imkânı bulunabilseydi pekâlâ bir başlangıç olabilecek bu satırları saymazsak, Alevilik konusunun sosyalist aydınların gündemine cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen halkbilim çalışmalarıyla girdiğini görürüz. Bu alanda külliyat esas olarak Kemalist kadroların millî bir projeksiyonla Anadolu'yu tarama çalışmalarıyla oluşturulmuş, hummalı derlemecilik esnasında âşık geleneği epey ilgiye mazhar olmuştu. Bu birikim 1938'den itibaren Pertev Naili Boratav'ın çalışmalarıyla ilk kez millî perspektifin dışında sosyal yönleriyle ele alınmaya başlanacaktı. Boratav, Fuat Köprülü gibi Alevilere dair ciddi makaleler neşretmiş bir tarihçinin öğrencisidir ancak folklor ile miliyetçilik arasındaki ilişkiyi sorgulayan bir yaklaşımı benimsemiş olması ve folklor araştırmalarını Türk milliyetçiliğinin inhisarından kurtarıp "Batı bilim dünyasının objektif yaklaşımı içinde" inceleme çabası komünistlikle suçlanmasına giden yolu açacaktır.[11] Boratav'ın çalışmaları Nihal Atsız'ın önderliğini yaptığı Turancı çevrelerin yoğun hücumlarıyla karşılaşır. Ankara Cumhuriyet Savcılığı'nca açılan soruşturmada dile getirilen iddialar arasında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından burslu olarak gönderildiği yıllarda Almanya'da komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle geri çağrılmış olmak, komünist sanatçı Ruhi Su ile münasebeti bulunmak gibi suçlamalar yer almaktadır. Duruşmalar boyunca aleyhinde tanıklık eden kimi öğrencileri, verdiği derslerde mütemadiyen "aşağı tabakadan gayrı memnun insanlardan bahsettiğine", "araştırmalarında Kızılbaş şairler, Pir Sultan ve Celali hareketleri üzerinde durduğuna", Anadolu'daki isyan hareketlerine özel bir önem verdiğine "tanıklık" ederler.[12]

Sonuçta Boratav'ın DTCF bünyesinde halkbilimi kürsüsü oluşturma çabaları, komünistlik iddialarıyla engellenir. 1945 yılında Behice Boran ve Niyazi Berkes'le birlikte üniversitedeki görevlerinden alınırlar.

Turancıların, hızını esasen İkinci Dünya Savaşı öncesinde faşizmin yükselişinden alan yönelimi, '40'lı yıllarda sol üze-

rinde estirilen terörün bir parçasıdır. Bizim için ilginç olan o güne değin bilim çevrelerinde "Kızılbaş şairler" dolayısıyla ilk kez işaret edilen isyanların içerdiği "menfi" karakterin, Türk milliyetçileri tarafından bu denli hızlı bir refleks ile teşhis edilmiş olmasıdır. Aleviler henüz solculuğu ağızlarına almamışken, muhaliflikleri Sünni İslâm ve onun "softa ehli"yle sınırlı, geleneksel retorik bu minval üzere "zararsızca" sürüp gider, Aşık Veysel, Ali İzzet Özkan gibi tanınmış Alevi âşıklar birer cumhuriyet propagandisti olarak ulus-devlete övgüler dizerken; isyancı geçmişleri halkbilim çevrelerinde dile getirildiği anda, Türk milliyetçileri, meseleyi kendilerince tevile lüzum görmeden, Boratav'a yönelik komünistlik suçlamalarına dayanak olarak öne sürmüş, Alevilerin Türk benliğini tarih boyunca Arap ve Acem harsına karşı muhafaza ettiğine dair yazılıp çizilenler bir kenara bırakılıp –ki cumhuriyet döneminde Alevilere yönelik folklor derlemeciliğinde de bu yaklaşım belirleyicidir– söz konusu geçmiş Kızılbaşlık aleyhine bir araz ve muhtemelen eski bir bilgi olarak teyit edilmiş görünmektedir.

Aynı dönemde Pertev Naili Boratav'ın dost çevresinde yer alan Sabahattin Eyuboğlu ve Ruhi Su, Boratav'ın etkisiyle halk edebiyatına, dolayısıyla geleneksel Alevi şiirine düşünsel bir "kaynak" ve araç olarak yönelen ilk sosyalist aydınlar arasındaydı. Alevi deyişlerine yönelik ilgilerinin öncelikli nedeni onun içerdiği "toplumcu öz"ü öne çıkartıp vurgulamaktan ibaretti. Eyuboğlu'nun Pir Sultan Abdal adlı yarım kalmış incelemesi, sosyalist aydınların '40'lı yıllarda Alevi bir ozanı, dolayısıyla Aleviliği nasıl algıladığına dair önemli bir zihinsel veri sunmaktadır.[13] Eyuboğlu'nun incelemesi "Anadolu halkının bağrında açmış bir kızıl güldür Pir Sultan" cümlesiyle başlar. Herhalde buna kimsenin itirazı olmayacaktır! Kızılbaşlığı malum ve kuvvetle belirgindir. Ancak Eyuboğlu'nun kızıl imgesi sadece ozanın Kızılbaşlığı ile sınırlı değildir. Aksine onu cümle rafızi tutkularından arındırmakta, "devrimci" özelliklerine vurgu yapmak istemektedir.[14] Bu nedenle olsa gerek Pir Sultan Abdal'ın dizelerinde sık sık geçen "Şah" şairi bir "halk adamı" olarak sunarken ait olduğu inanç dünyasına değinmeyen Eyuboğlu'nu, Ahmet Hamdi Tanpınar ile yaptığı tartışmaların da etkisiyle zorunlu bir açıklamaya yöneltir:

> *Pir Sultan'ın Padişah'a karşı Şah'tan yana olması, kendi imparatoruna karşı bir yabancı imparatoru tutmak değildir.(...) Satılmış softaların karşısına dikilen Pir Sultan'ımız, insanın insana kulluğunun hiçbir türlüsüne boyun eğecek yaradılışta değildi. Onu saraya ve bütün saraylara karşı halkın savunucusu saymadan kişiliğine ve şiirlerine yaklaşmak mümkün olmadıktan başka, asılması olayı da kolay açıklanamaz.*[15]

Bu nedenle onun vatanseverliğinden kuşku duyulmamalıdır. Referans olarak seçilen bir diğer isim solun Nâzım Hikmet dolayısıyla tanıdığı tarihsel bir motiftir: Şeyh Bedreddin.[16] "Pir Sultan, Şeyh Bedreddin gibi, ondan daha da fazla, yurduna, yurdunun taşına toprağına, ezilen halkına ölesiye bağlıdır, çağında, Arap ve Acem hegemonyasına karşı olduğu en azından şiirlerinin diliyle bellidir."

Eyuboğlu'nun Pir Sultan Abdal'ı Şeyh Bedreddin'den daha fazla yurduna ve halkına bağlı ilan etmesinin nedeni, Bedreddin'in "Macar Voyvodaları"na sığınmakla kalmayıp, önceleri Osmanlı aristokrasisinin içinde yer almış bir saraylı olmasındandır. Kökleri sarayda ve ulemada olan birinin, "halkın içinden" dağbaşlarında yetişmiş yoksul insanlardan daha halkçı olmaları mümkün değildir.

1940'lı yıllarda sol düşünceyi geleneksel Alevi şiiri ile buluşturan asıl açılım ise Ruhi Su'nun sazı ve sesiyle gerçekleşecekti. Ankara Radyosu'nda yaptığı programlarda Muhyi'den "Zahit Bizi Tan Eyle-

me", Pir Sultan Abdal'dan "Gelin canlar bir olalım" gibi sonraki yıllarda sol popüler kültürün gözde ürünleri haline gelip defalarca yorumlanacak deyişler ilk kez onun sesiyle Aleviler dışında geniş kesimlere ulaştı. Şan tekniğini sade ve temiz çalınan bir bağlama ile birleştirdiği yorumu büyük ilgi görüyordu ancak 1943 yılında Vedat Nedim Tör'ün önerisiyle başladığı radyo programlarına, iki yıl sonra, "Alevi Türküleri söylediği ve solculuk yaptığı" gerekçesiyle son verilecekti.[17] 1952 yılında "komünist tevkifatı" ile tutuklanan, TKP üyeliğinden hüküm giyip beş yıl cezaevinde kalan sanatçı, sonraki yıllarda halk türkülerine yönelik çalışmalarını sürdürdü. Albümlerinin ikisi Alevi deyiş ve semahlarına ayrılmıştı.[18] Ruhi Su sınıf kavgasının en uygun argümanlarını Alevi türkülerinde buluyordu. Kızılbaş ozanların meydan okuduğu zahit ehli, "gerici-yobaz" imgesi için mükemmel malzemeler sunmaktaydı. Bu şiirler aracılığıyla ilerici-gerici paradoksu kuruldu. Buradan toplumsal mesajlar çıkartmak da mümkündü. Ruhi Su sadece bunu yapmakla kalmadı. Semah ve deyişlerde toplumcu vurguyu artırmak amacıyla kimi yerde sözleri değiştirdi, kimi yerde tamamen yeni sözler yazdı. Örneğin geleneksel cemlerde inancın temel postulatlarının dile getirildiği, taliplerin "sıdk ile" ibadete çağırıldığı tevhidlerden biri, Ruhi Su tarafından derlendikten sonra müzikal formu muhafaza edilmiş, içeriği ise "çağımızın sorunlarına uygun biçimde geliştirilerek"[19] emeğe ve emekçi insanlara adanmıştır: Benim kabem emektir/Hele nenni nenni dost nenni/Kuran da kurtaran da/Hele nenni nenni dost nenni/Emekçi insanlardır (Semahlar, 1979).

Ruhi Su'nun semahlara yaklaşımı sosyalist bir sanatçının din karşısındaki tutumunu dillendirmektedir. Dinsel bir ürünle ilgilenmenin anlaşılabilir biçimi, ondaki dinselliği minimalize ederek, mümkünse dinsel alanın tamamen dışına çıkartıp içinde mevcut ve "esasen dindışı" toplumsal cevheri ortaya koyarak mümkün olabilmektedir. O dönemde çeşitli dergilerde yayımlanmış söyleşilerinde bu konuya verdiği önem açıkça farkedilir. Onun tanımlamalarında "din dışı"lık hayata dönüklüğü, yaşama sevinciyle dolu olmayı anlatan başlıbaşına olumlu bir özellik olarak vurgulanmaktadır: "... halk türküleriyle uğraşırken Alevi-Bektaşi müziğinin dindışı nitelikler de taşıdığını gördüm. Özellikle semahlar hayatı kucaklayan türkülerdi."[20] Semahların nasıl icra edildiğine ilişkin bir soruyu yanıtlarken de dinî terimlerden olabildiğince kaçınmaktadır. Ayin-i Cem ya da cem yerine "şenlik" ve "barış şenliği" kavramlarını tercih eder: "Semah şenlikleri Alevi Bektaşi halkımız arasında dinsel görevlerin yapıldığı günlerde on iki hizmet denilen ödevler demetinden biridir. Ve bu dinsel görevlerin yapıldığı günlerde bir barış şenliği biçiminde gerçekleşir".[21] Böylece semah bu "dinsel görevler" arasında ama epey müstakil bir şey, ayinin kudsiyetinden ayrı bir olgu olarak sunulur. Oysa semah "dinsel görevlerin yapıldığı günlerde" değil, dinsel görevin –ibadet desek daha doğru anlaşılır– içindedir ve onun belirli bir aşamasında ibadetin bir hali olarak yaşanır. Bu iç içelik nedeniyle bugün dahi Alevi dernek ve vakıflarının düzenlediği salon toplantılarında semahın bir folklor gösterisi olarak sunulması pek çok insan tarafından eleştiri konusu edilebilmektedir. Ruhi Su da semahın olur olmaz günlerde dönülmediğini vurgularken derleme yaptığı Güney Anadolu illerinde bu yönde bir izlenim edindiğini göstermektedir. Ancak takip eden satırlarda semahı yine dünyevileştirmek ihtiyacı ile olduğundan başka bir görünüme büründürür:

> *...semahlar her zaman, yani olur olmaz günlerde yapılmaz. Genel olarak hasat mevsimi gibi, yılın belli zamanlarında ya da dinsel görevlerin yerine getirildiği günlerin sonunda, topluluğun daha neşeli bir havaya girmesi için şenlik bi-*

çiminde yapılır. Bir barış şöleni gibi, barış sevinci içinde. Hayata, yaşama sevincine dönük bir şenliktir bu. Sözleri dinsel de, dindışı da olsa, hep yaşama sevinciyle doludur, coşkuludur.[22]

Zihinlerde Antik Çağ'ın Baküs şenlikleri türünden, doğanın kutsandığı bereket ayinlerini çağrıştıran bu tasvir ayrıca semahın icra edildiği zamanı ve mekânı doğrudan doğruya üretimle ilişkilendirmeye çalışmakta onu bir iş türküsü veya hasat şenliğinin bir parçası gibi yorumlamaktadır. Ruhi Su'nun çalışmaları Türkiye solunun Aleviliğe, ideolojik bir özdeşliği sağlayabilmek amacıyla din demekten kaçındığı, onu bir felsefe, yaşam biçimi veya ezilenlerin ideolojisi olarak gördüğü bakışın kalıcı temellerini atmıştır. Öğrencileri arasında yer alan Rahmi Saltuk, Sadık Gürbüz, Sümeyra ve daha birçok sanatçı sonraki yıllarda Nâzım Hikmet, Ahmed Arif, Enver Gökçe, Hasan Hüseyin, Neruda gibi çağdaş şairlerin şiirlerinden yaptıkları bestelerin yanı sıra hemen her albümlerinde mutlaka Alevi deyişlerinden birkaç örnek yorumlayacaklar ve bu karışım, Timur Selçuk istisna olmak üzere sol popüler kültürün vazgeçilmez terkibini oluşturacaktı.

TİP VE ALEVİLER: GELİN CANLAR BİR OLALIM

Türkiye İşçi Partisi cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Kemalizme büyük ölçüde destek verdiği kabul edilen Alevileri, yeniden muhalif bir kesim olarak tanımlanmalarına yol açacak biçimde mobilize etti. Çokpartili döneme geçiş yıllarında DP'yi destekleyen Aleviler, DP'nin 1957 seçimlerinden sonra CHP'ye karşı taşradaki gücünü koruyabilmek amacıyla Sünni tarikat önderleriyle ittifaka yönelmesiyle ondan uzaklaşacaklar, buradaki etkinlik ve konumlarını Sünni muhafazakârlara terkedip yine CHP'ye döneceklerdi.[23] 1960 ihtilali sonrasında kabul edilen anayasanın sağladığı demokratik olanaklarla kurulan TİP, bu ehven-i şer dönüş sırasında, DP çizgisini sürdüren AP'nin "gerici" politikalarına karşı sürdürdüğü mücadele ve özgürlük vaat eden tutumuyla Alevi seçmenlerin de ilgisini çekmiş olmalı. 1965 seçimlerinde Adıyaman, Malatya ve Yozgat'da üç milletvekilini "açık Alevi desteği"[24] ile çıkartan parti, seçim propagandalarında sıkça başvurduğu Alevi nefesleriyle, Sünni muhafazakârlıkla tarihsel rekabeti 1950'li yıllardan itibaren tekrar nüksetmiş Alevi seçmenlerin önemli bir bölümünü, haklarını savunacak bir siyasal oluşumun doğmakta olduğuna ikna etmiş ve onları ilk kez modern anlamda sol düşünceyle tanıştırarak kendi saflarına kazanmış görünüyor.

TİP'in halka ulaşmada kullandığı söylem içerisinde Alevi şiirinin önemli bir yer kapladığı ilk bakışta farkedilmektedir. Ruhi Su'nun söylediği deyiş ve semahlar partinin örgütlenme ve propaganda çalışmalarında sıkça başvurduğu popüler malzeme arasındadır. TİP gelişim sürecinde Alevi âşıklarla birlikte "Alevi geceleri" düzenlemiş ve bundan kitleselleşebilmek için faydalanmıştır.[25] Sonraları partiye üye olan âşıklar da bu malzemeyi epeyce çoğaltmış ve yaygınlaştırmıştır. Aziz Nesin, özellikle 1965 seçimleri öncesi düzenlenen toplantı ve mitinglerde sık sık Pir Sultan Abdal'dan şiirler okunduğunu vurgular ve Meclis'e 15 milletvekili gönderildiği yükseliş döneminde seçim atmosferinin karakteristiği olarak belirtir.[26]

Ancak ne 1965 seçimlerinde ne de "Alevi partisi" olarak nitelendirilecek Türkiye Birlik Partisi'nin (TBP) dolaylı bir biçimde dahi olsa sol siyasal kulvarda yarıştığı 1969 seçimlerinde, TİP'li yöneticiler Alevilere yönelik açık veya örtük bir söyleme ya da Alevilerin inanç özgürlüğü ve eşitlik taleplerinin karşılanmasına yönelik örtülü bir formülasyona başvurmuş değildirler. Bu açıdan bakıldığında TİP sosyalist bir kitle partisi olarak emekçilerin iktidarını hedeflemiştir ve partinin ilkesel tutumu dinsel azınlıkların hakları

konusunda epey düzleştiricidir. Sosyalist bir iktidarın, özgürlük ve eşitlik taleplerini kendiliğinden karşılayacağı söylemi meselelere hâkimdir ve bu sadece Aleviler için değil, özgül taleplerini sonraki yıllarda TİP ve onun çevresinde oluşmuş Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nda (DDKO) dile getiren Kürtlerin taleplerini tartışırken de başvurulan bir izah tarzıdır.

Parti mitinglerinde Pir Sultan Abdal'dan şiirler okunması ise yaşanan sorunların sınıfsal nedenlerini halka, halk edebiyatının kaynaklarına başvurarak izah etme pragmatizminden doğmuştur ve yoksulluğa, toplumsal haksızlıklara isyan duygularıyla halk şiirinden medet umulduğunda –eşkıya türküleriyle, modern Türk şiirinin o yıllardaki yasaklı şairi Nâzım Hikmet'in Şeyh Bedreddin Destanı'nı saymazsak– Alevi şiirinden daha uygun bir kaynağa rastgelinmemektedir. Alevilerin Osmanlı döneminde Sünnilikle girişti̇ği kavganın ürünleri, dinî muhtevanın mümkün olduğunca toplumsal kavramlarla revize edilmesiyle, sosyalist bir muhalefet için işe yarar epeyce malzeme sunmaktadır ki sosyalist aydınlar bu kaynağı TİP'in kuruluşundan yıllar evvel Pertev Naili Boratav ve İlhan Başgöz'ün bilimsel çalışmalarının Ruhi Su'nun sesi ve sazında dile gelen popüler yankısıyla keşfetmişlerdi. Cumhuriyet sonrası öztürkçeci Kemalist laik aydınların övgüsünü Aşık Veysel ve Ali İzzet Özkan gibi "çağdaş" ulusçu ozanlarıyla kazanmış Alevi âşık geleneği, bu övgünün de hızlandırdığı bir yönelimle son yirmi yıldır Türkiye aydınının gündemindeydi ve sol popülizmin kaynaklarının oluşumu yönünde başlayan birikimi haber veriyordu.

TİP'in yaptığı ilk bakışta bu dağarcığı örgütlenme çalışmalarında kullanmaktan ibarettir. Öte yandan Alevi şiirinin seçilmiş ürünlerinin yasal bir sosyalist partinin sloganı olarak meydanlara inişi, o güne dek görülmemiş bir popülerliği ve güncelleşmeyi beraberinde getirmekteydi. Bu güncelleşme, onları dolaşıma sokan partili aydınların muradı ne olursa olsun, ilk elde itiraz etmeyecekleri bir Alevi iltifatını –Sünni muhafazakârlığın sola yönelik öteden beri mevcut, dolayısıyla göze alınmış olduğunu tahmin ettiğimiz tepkisiyle birlikte– beraberinde getirmekteydi. Bu iltifatın kitlesel bir desteğe dönüşmesinde, TİP'in aydınlanmacı sosyalist fikirleriyle Sünni muhafazakârlığın karşısında yer almış olması ise asıl belirleyici etkiyi yaratmıştır. Zira TİP'le yükselen sol düşünce nazarında din, özellikle MDD cephesinde anti-emperyalist söylemin bir parçası olarak, emperyalizmin yerli işbirlikçisi komprador ağalarca, cahil ve yobaz din adamlarıyla kullanılan bir sömürü aracından başka bir şey değildi. Sosyalistlerin aydınlanma adına: "Allah var mı, yok mu?" sorusuna "bilimsel sosyalizm"in gerektirdiği yanıtı takiyyesiz vermeleri, meselenin sınıflı toplumlardaki nüksedişine değinip, dini sömürü aracı olarak tanımlamaları, Sünni muhafazakârlıkla diyalog kanallarını tıkarken, Alevilerle diyaloğun yollarını açıyordu. Zira emperyalizmin yerli işbirlikçilerinin "sömürü aracı" olarak kullandıkları dinin siyasete yansıyan "karşı devrimci" etkinliği Aleviler için Sünni muhafazakârlığın modernleşme karşısında gösterdiği reflekslerin toplamından başka bir şey değildi ve onunla mücadele etmeye çağıran herhangi bir perspektif Alevileri yakından ilgilendiriyordu.

TİP meydanlarda AP'yi eleştirirken onun Sünni muhafazakârlık ile elele veren "gerici" politikalarını da eleştiriyorlardı. Buna karşılık AP'nin teşvik ettiği antikomünist rüzgârlarla TİP'e saldırılar yoğunlaştığında kitleleri gayrete getiren temel duygu TİP'lilerin ve sonraları Dev-Genç'te örgütlenen öğrenci gençliğin (Alevilere de isnad edilen) dinsiz komünistliğiydi. Çetin Altan anılarında taşra toplantılarında yerel teşkilat üyelerinin dile getirdiği yakınmalardan birini şöylece ifade eder: "Bizlere komünist diyorlar. Biz de ,'Sizsiniz komünist' diyoruz. Yarın

ki toplantıda mutlaka açın bu konuyu. Hatta biçimine getirip Allah'ın da adını şöyle bir geçiriverin!"[27] Komünizm, taşradaki ortalama insan için aile ve namus kavramlarına yer vermeyen, mukaddesat düşmanı sapık bir ideolojiydi. Bu algının ortalama Sünni insanın zihninde yarattığı dehşete dair ilginç bir anlatımı Mustafa Çalık, 1960'lı yıllarda Gümüşhane gibi bir taşra şehrinde lise öğrencilerinin "solcu öğretmenler"iyle yaptığı tartışmalara değinirken, ahlâken durumları "mum söndü" söylentileriyle öteden beri şüpheli Alevilere benzeyen komünistlerin, dini alaya alma huyları ve bıyıklarının şekli itibariyle de bu kadim sapkınlıkla özdeşleştiriliverdiğini görüştüğü kişilerin ağzından aktarmaktadır:

> *Ders dışında dini bir konudan söz edilse dinle ve dini inançlarla alay edercesine konuşur veya küçümseyici, hafife alıcı tavırlarla geçiştirirlerdi. (...) Sol görüşlü öğretmenlerimizin yalnız sözleri değil kılık kıyafetleri de onlara antipati duymamız için yeterliydi. İçlerinde bir ikisi hariç hemen tamamı uzun favoriliydi. Kimisinin bıyıkları ağzına dolar, kimisinin saçları ensesinden aşağı inerdi. Bizim için bunlar hiç alışılmamış ve çok olumsuz şeylerdi. Bizim bildiğimiz sadece Alevilerin bıyıkları ağzına dolardı ve bu da bizim gibi sünni yörelerde hiç hoş görülmez ve hatta tiksinti derecesinde bir nefretle karşılanırdı.*[28]

Alay ve küçümseme bahsinde öteden beri sabıkalı, üstelik 1950'li yıllardan itibaren yazıyla da Sünni İslâm'a dil uzatalıberi sayısız cürümün sahibi olarak "ehl-i din"in "sabrını" çoktan tüketmiş Kızılbaşların şimdi de yasal bir sosyalist parti aracılığıyla modern siyaset sahnesine ilk kez kendi sözlerini çıkarmaları, bu iki marjinal kesimin "allahsız komünistler" ile "kestiği yenmez" Kızılbaşların kaderbirliği anlamına geliyordu. Böylece kendilerine CHP ile beraber modernleşmeci bir başka partner daha bulacak ve onlar vasıtasıyla, sağ partilerde mevzilenmiş Sünni muhafazakârlığın tahakkümüne direnmeye çalışacaklardı.

Sosyalist fikirlerin kamuoyunda yarattığı hareketlenmenin cezbesiyle TİP'e gelen genç Alevi âşıklar ise, bu buluşmada kanaat oluşturucu ve yönlendirici bir rol oynamışlardır. Âşık Ihsani, Âşık Mahsuni, Âşık Nesimi, Kul Hasan, Kul Ahmet, Meluli ve hatta 1950'li yıllardan beri Sünni din adamlarıyla girdiği polemiklerle tanınan Halil Öztoprak o yıllarda TİP'in üyeleri arasındadırlar. Bütün bu âşıkların yarattığı hacimli literatüre bakılarak rahatlıkla denilebilir ki; TİP böylece geleneksel Alevi şiirine çok da fazla bağımlı ya da onunla sınırlı kalmadı. TİP'in Türkiye'de siyasal hayata getirdiği hareketliliğin sol popüler kültürün gelişimi bakımından dikkate alınması gereken açılımı buradan gerçekleşti. Bir anlamda "aşı" tuttu ve TİP'li âşıklar, devraldıkları geleneği sosyalist bir kitle partisinin siyasal anlayışına uygun biçimde, gönüllü olarak dönüştürüp yarattıkları yeni bir muhteva ile Alevilerin dışına taşırarak yaygınlaştırdılar. Âşıklar, sosyalist mesajların çok daha net iletildiği, Muhyi veya Pir Sultan gibi geleneksel Alevi ozanların şiirlerinde kimi zaman başedilemeyen dinî mistifikasyonlardan arındırılmış eserlerini toplumsal uyanışın hizmetine sunmaktaydılar. Böylece halk ozanlığı geleneğini yeniden üreten zamane âşıkları ile "tevekkeltü taalallah" gibi sol camiada aslında pek de canı gönülden terennüm edilmeyen nakaratların yinelenmesine gerek kalmıyordu. Bunu yaparken savundukları toplumcu düşüncenin kendilerine yüklediği misyonun önemi ve ağırlığından emin, âşık geleneğinin cumhuriyete ve millî devlete övgüler dizen konformist yanını –onu terkedip yeniden karşı tarafa geçtiklerinin farkında olarak– eleştirme hakkını da kendilerinde bulacaklardı. Bu güvenle Âşık Zamani, Aleviler arasında büyük hürmetle anılan Âşık Veysel'i "Çok dokundu mızrap ile tellere/Bozuk perdeleri görmedi Vey-

Nurhak'taki çatışmayla ilgili Mustafa Yalçıner mahkemede şunları anlatacaktır: "Çatışmada Sinan Cemgil, Kadir Manga ve Alpaslan Özdoğan'ın yaralıyken vahşice kurşunlandığını (...), Sinan'ın üzerindeki 20 bin liraya yakın parayla benim üzerimdeki 1600 liranın ortadan yok olduğunu belirtmek isterim."

sel/Name yazdı bülbül ile güllere/Dikene elini sürmedi Veysel" dizeleriyle eleştirmeye cesaret etmiş olsa gerek.

TİP'in halk şiirinin muhalif kaynaklarına yönelmesi Alevileri kısmi olarak CHP'nin solunda bir mevziye taşımakla birlikte, Aleviliğin siyaset meydanlarında alenen çalınıp söylenmesi, sonraki günlerde Alevilerin özgül talepleriyle ayrı bir siyasî teşekkülde bir araya gelişlerini başka gelişmelerle birlikte hızlandıracaktı. Bu olgu TİP'in öncelikli sınıf politikasından kaynaklanıyordu zira Aleviler de tıpkı Kürtler gibi sınıf meselesinden evvel biriktirdikleri dertleriyle yaşıyorlardı. O nedenle de türkülerin siyasal bir araç olarak işlevselliğini farkettiklerinde, TİP'in yarattığı coşkunun kendi dertlerine de derman olmasını beklemekteydiler. TİP içerisinde âşıkların böyle bir gruplaşması ve açıklanmış talepleri var mıydı? Can Yücel bir söyleşide Malatya kongresi sırasında âşıkların sahneye çıkmalarının kongre yöneticilerince engellenmesinin tepkilere yol açtığını belirtmekte ve TBP'nin kuruluşunu bu olaydan sonra Alevi âşıklarla parti arasındaki başlayan "kopukluk" ile ilişkilendirmektedir.[29]

Âşıklara saz çaldırılmaması ve bunun bir küskünlüğe yol açması bir "vaka" olarak simgesel bir öneme sahip olmakla beraber, partinin o dönemde boğuştuğu sorunların yanında herhalde oldukça önemsiz kalıyordu. Sosyalist devrim ve millî demokratik devrim tezlerinin kıyasıya çarpıştığı 1966 Malatya Kongresi'dir sözü edilen ve TİP sonraki günlerde gelen tasfiyelerin çalkantısıyla büyük güç kaybedecektir. İki yıl sonra Avrupa'da gelişen '68 olaylarının Türkiye'ye yansımaları, TİP'in FKF aracılığıyla yönlendirdiği üniversite gençliğinin dizginlenemeyen radikalleşmesi, FKF'nin Dev-Genç'e dönüşümü, "parlamenter sosyalizm"in inandırıcılığını hayli sarsacak, MDD saflarında doğup gelişen gerillacılığı öne çıkartacaktı.

Âşıkların açtığı yoldan ilerleyen pek çok Alevi gencin devrimci mücadeleye kanalize olduğu o yıllarda asıl gövde kapalı bir evrenden kamuya açılma denemelerinin sıkıntılarını yaşamaktaydı. '68 kuşağının devrimci önderlerinden Hüse-

yin İnan'ın babası o yıllarda Pınarbaşı'nda küçük esnaftı ve yüzlerce yıldır âdet olduğu üzere çerçilikle iktifa etmeyip köyden şehirlere taşınan pek çok Alevinin yaşadığı sıkıntılarla yüzyüzeydi:[30] Sünni cemaat tarafından dışlanma ve izolasyon. Bir süre sonra yükselen anti-komünist siyaset bu dışlanmanın da etkilediği karmaşık bir gelişim yolu izleyerek TİP'lilerle birlikte Alevilere yöneldi. TİP'in Alevi şiirini sosyalist düşünceyi halka ulaştırmada bir taşıyıcı olarak kullanma eğilimi, Sünni muhafazakâr taşranın gözünde Alevilerin komünistliğini perçinleyen bir işaretti ve 1966 Muğla Ortaca olayları, Elbistan'da Alevilere ait işyerlerinin yağmalanması, Kırıkhan ve İslahiye'de gerçekleşen saldırıların ardından Diyanet İşleri Başkanı'nın "Alevilik meselesi çoktan sönmüştür" açıklaması Ankara ve İstanbul'da okuyan "Yüksek tahsil Alevi gençliği"nin protestolarıyla karşılanmış, "Türkiye'de Laiklik ve Uygulaması" konulu panellerde Diyanet'ten Aleviler için de pay ayrılması talepleri öne sürülmüştü. Bütün bu gelişmeler Alevilerin, yetişmiş "tahsilli" gençleriyle siyasetin kapılarına dayandığını göstermekteydi. İlk partileşme deneyimi de bu gençler arasından çıkacaktı.

TİP'in sosyalist fikirlerle kamuoyunda ilgi uyandırdığı yıllarda Alevi camiada gözlenen talepler onların da demokrasinin nimetlerinden yararlanma yolunda heveslerini göstermektedir. Ve TİP'le gelişen sosyalist muhalefetin devrimci hareketlere dönüştüğü '60'lı yılların sonlarında Alevilerin haleti ruhiyesini anlayabilmek bakımından önemlidir. Tepkiler inanç eşitliği taleplerini üstü örtük bir biçimde dile getiren Türkiye Birlik Partisi'nin (1966) kurulmasıyla sonuçlanmıştır. "Allah'ın Arslanı" ve çevresinde imamları simgeleyen oniki yıldızlı amblemiyle TBP özellikle Tokat, Amasya, Çorum, Sivas gibi Orta Anadolu illerinde etkili bir siyasal çalışma yürütecek, aynı yıl İstanbul'da yayımlanmaya başlayan *Cem* dergisi partinin yarı resmî yayın organı işlevini üstlenecek, bütün bu faaliyetler sonunda TBP 1969 yılında katıldığı ilk genel seçimde TİP'in 1965'teki başarısına çok yakın bir sonuçla (% 2.8) Meclis'e 8 milletvekili göndermeyi başaracaktı. TBP, Demirel hükümetine güvenoyu veren yedi milletvekilinin kamuoyunda yarattığı yoğun tepkilerin yanı sıra Alevilerin sola, '70'li yıllarda itibaren Ecevit'in "ortanın solu" çizgisiyle CHP'ye yönelişi karşısında etkisizleşecek, oy oranı 1973'te %1.1, 1977'de ise %0.4'e düşecekti.[31] Bu düşüşe karşın 1969 seçimlerinde TİP'in oylarının gerilemesinde başka faktörlerle birlikte etkili olmuş görünmektedir.

YETMİŞLİ YILLAR: "YERYÜZÜNÜ KIZIL TACLAR BÜRÜYE!"

Köyden şehirlere göç ve siyasal katılım imkânlarındaki artışla beraber '60'lı yıllarda Aleviler, Anadolu şehirlerinde hem demografik hem de ekonomik anlamda belirli bir seviyeye gelmişlerdi. Siyasal katılım olanaklarının genişleyerek alt toplumsal katmanlara yayılmasından olumlu manada etkilendiler. Bu gelişme 1960'ların ilk yarısında Alevi örgütlenmeleriyle kendisini açığa vurur ve 1950'lerden beri süren birikimin sonucu olarak ortaya çıkar. Ancak büyük şehirlerde kurulan Hacı Bektaş derneklerine ve nihayet Türkiye Birlik Partisi ile siyasete Alevi talepleriyle nüfuz etme girişimine rağmen, '60'lı yılların ikinci yarısından itibaren Alevilerin siyasal katılımında Alevi özgül taleplerinin ağırlığı giderek azalacaktır. Azalma siyasete katılımda değil, kendi tabii endişelerini dolaysız yansıtabilme gücündedir. Bu dönemden sonra Alevilik tüm dünyadaki genel eğilimlere paralel biçimde etkinleşen sol düşünce içerisine evrilir. Onun eşitlikçi fikirlerinden olduğu kadar din karşıtı aydınlanmacı tutumundan da etkilenir.

Bu dönüşüme paralel olarak Alevi gençlerin öğrenci hareketlerinin aktif un-

surları arasında yer aldıkları sır değildir. 1960'lı yıllarda devrimci fikirlerin filizlendiği sosyo-kültürel ortam, modern çevrelerde büyümüş şehirli memur, bürokrat çocuklarıyla, onlarla aynı üniversitelerde okuma şansını yakalayabilmiş –din karşıtı fikirlere reaksiyoner olmayan– kırsal kökenli öğrencilerden oluşmaktaydı ki kanımızca bu nedenle Aleviler bu karışımda nüfuslarına oranla ortalamanın üzerinde bir temsil bulmuşlardır. Küba Devrimi sonrası tüm dünyada yaygınlaşan gerilla hareketlerinin Türkiye'de ilk etkilenmeleri ortaya çıkıp, belli bir olgunlaşma aşamasından sonra eyleme geçildiğinde bu gençlerin kendi yöreleriyle teması belirleyici bir rol oynamıştır. Türkiye'de gerilla savaşının, sözünü ettiğimiz sosyo-kültürel ortamın ilk grubuna dahil en önemli teorisyenine göre, yarı sömürge konumundaki başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de devrim, işçi sınıfının gelişmiş kapitalist ülkelere göre zayıflığı ve şehirlerde emperyalist denetimin güçlü olması nedeniyle, kırlardan şehirlere doğru ilerleyecektir. Emperyalist denetimin zayıf olduğu kırsal alanlarda halk savaşı, elde olanı koruma, gerilla üsleri oluşturma, düzenli orduya geçiş ve karşı saldırı aşamalarıyla başarıya ulaşılacağından şehirler "ikincil" konumdadır.[32]

İlk devrimci örgütlenmeler THKO (1969), THKP-C (1970) ve TKP/ML (1972) halk savaşının ilk adımlarını atmak üzere kırlara yöneldiklerinde, Alevilerin yoğun yaşadığı bölgeleri kendilerine eylem alanı olarak belirlediler ve ilk bağlantılar ikinci gruba dahil gençlik önderlerinin akrabatanıdık çevreleriyle kuruldu. Ulaş Bardakçı ve Deniz Gezmiş 1969 yılında Hüseyin İnan'ın çevresi aracılığıyla Maraş ve Kayseri'nin Alevi yerleşimlerinde ilk keşif gezilerini gerçekleştirmişlerdi. 12 Mart onları hazırlıksız yakaladığında mümkün olduğunca hızlı şehirleri terkedip kırlara çekilmek zorundaydılar. THKO önderlerinden Sinan Cemgil gizlice gönderdiği mesajla arkadaşlarını, Maraş'ın kuzeydoğusunda Alevilerle meskun, görece tenha ve ulaşım olanaklarının bugün dahi oldukça sınırlı olduğu Nurhak Dağı'nda toplanmaya çağırdı. Çağrıya uyup Ankara'dan Nurhak'a ulaşmaya çalışan Deniz Gezmiş ve Yusuf Arslan Sivas'ın Gemerek ilçesi yakınlarında, Hüseyin İnan ise Kayseri Pınarbaşı'ndaki akrabalarının evinde, harekete geçemeden yakalandı. Onların serbest bırakılması için Ünye Radar Üssü'nde görevli Batılı teknisyenleri kaçırıp sığındıkları Tokat'ın –yine yoğun olarak Alevilerle meskun– Niksar ilçesine bağlı Kızıldere köyünde kuşatılan THKP-C önder kadrosundan ise Ertuğrul Kürkçü dışında kurtulan olmayacaktı (30 Mart 1972).

Nurhak'a ulaşabilenlerin gerilla faaliyetleri 2,5 ay sürdü. Sinan Cemgil, Kadir Manga ve Alparslan Özdoğan'la birlikte yirmi kişilik grup Mayıs 1971'de çıkan çatışmada öldürüldü. Ertesi yıl gerilla faaliyeti için bir başka adım, TKP/ML'nin kurucusu İbrahim Kaypakkaya tarafından atıldı. Sinan Cemgil ve arkadaşlarının "kitle temelinin zayıf olduğu bir yerde" işe başlamakla hata ettiklerini düşünüyordu[33] Daha evvel 1971'de memleketi Çorum'un kırsal alanlarında dolaşıp "Çorum'da sınıfların tahlili" adlı bir inceleme kaleme alan Kaypakkaya sonuçta kitle desteğinin daha sağlam olduğuna inandığı –nüfusunun tamamına yakın bölümü Alevi– Tunceli ilini gerilla faaliyetleri için merkez olarak seçti. 1972 yılı boyunca Tunceli, Elazığ, Malatya ve Antep'te örgütlenme çalışmaları yürüttükten sonra kışı geçirmek üzere Tunceli'ye döndü. 1973 Ocak ayı sonlarında jandarmayla girilen çatışmada örgütün kurucularından Ali Haydar Yıldız öldü. Yaralı olarak kurtulan Kaypakkaya gizlendiği köyde bir öğretmenin ihbarıyla yakalandı ve Diyarbakır'da işkencede öldürüldü.

THKO, THKP-C ve TKPML'nin ilk gerilla kadrolarını oluşturma girişimleri büyük bir şiddetle bastırıldı. Buna karşın çatışmaların gerçekleştiği dört mekân Gemerek, Kızıldere, Nurhak, Vartinik ve bu-

ralarda öldürülen devrimci önderlerin anısı, çoğu Alevi âşıklarca yakılmış ağıtlarla, şehirlerde öğrenci gençlikle beraber kırlarda ağırlıklı olarak Alevilerin yaşadığı yörelerde sahiplenildi ve ilk eylemcilerin devlet tarafından engellenmeye çalışılan kırlara hurucu böylece bir anlamda tamamlanmış oldu. Müzik devrimci önderlerle duygusal bağın Alevi bir hassasiyetle kurulmasını besliyordu. Albümlerin yapısı bu hassasiyeti devrimciler için yakılan ağıtlarla Alevi deyişlerini yanyana getirerek gerçekleştirmekteydi. Âşık İhsani'nin Kızıldere ağıtı Selda'nın sesinden bütün bir devrimci hareketi etkileyecekti. Nurhak ve İbrahim Kaypakkaya için yaktığı ağıtlarla Âşık Mahsuni de. Dönemin Alevi olmayan en popüler ismi ise Nurhak, Şarkışla ve Ulaş gibi eserleriyle Zülfü Livaneli'dir ve "Alevi dedeleri gibi" akort ettiği sazıyla aynı iklime dahildir. Bir söyleşisinde müzik hayatında önemli değişimlerden birinin Çorum'un Mecitözü ilçesinde bir Alevi dedesini dinledikten sonra gerçekleştiğini ifade eden sanatçı,[34] belki de bu iklimin etkisiyle ilk adını (Ömer) albümlerinde hiçbir zaman kullanmadı. Livaneli'nin 1973 yılında yayımlanan ilk albümü, öldürülen devrimcilere yakılan ağıtların Alevi bir hassasiyetle özdeşleşmesi için en uygun sıralamayla sunulmaktadır. Ulaş Bardakçı için yakılan ağıtı, çağdaş bir âşığın deyişi ve Deniz Gezmiş ile Yusuf Arslan'ın yakalanışlarını anlatan "Şarkışla" izler. Sonra Pir Sultan Abdal'ın Mehdi önderliğinde girişilecek "son savaş"ı anlatan nefesi gelir. Bu nefes Alevi inancındaki Mehdi misyonunu devrimcilere yükleyen ikinci bir okunuşa sahiptir ve halk savaşı sonunda iktidarı ele geçirme perspektifiyle bütünleştirilmiştir: "Rehberim Ali'nin devri yürüye/Ali kim olduğun bilinmelidir/Alay alay gelen gaziler ile/Şehitlerin öcü alınmalıdır//Yeryüzünü kızıl taclar bürüye/Münafik olanın bağrı eriye/Bizim erenlerin emri yürüye/Sultan kim olduğun bilinmelidir//Abdal Pir Sultan'ım ey dede himmet/Kendine cevretme aleme rahmet/İstanbul şehrinde ol sahib devlet/Tacı devlet ile salınmalıdır."

Öcü alınması gereken şehitler şüphesiz, nefesin öncesinde ve sonrasındaki ağıtlara konu edilen önderlerdir. Yeryüzünü bürümesi arzu edilen "kızıl taclar" Mehdi'nin, Şah İsmail'in veya Şah-ı Velayet'in "kızıl" imameleri değil, devrimcilerin kızıl bayrağıdır. Takip eden ağıt Kızıldere'de ölen THKP-C önder kadrosuna adanmıştır: "Hayın tuzaklarda kan uykularda/Vurulduk ey halkım unutma bizi/İşkenceler için tahta çarmıha/Gerildik ey halkım unutma bizi//Zulüm sığmaz iken köye şehire/Bize mezar oldu kan Kızıldere/Yavuklu yerine çıplak mavzere/Sarıldık ey halkım unutma bizi//Her seher vaktinde tan atışında/Kızıl güller açar dağlar başında/Faşist namluların her kurşununda/Dirildik ey halkım unutma bizi." Albüm daha sonra Nurhak ağıtı ve Pir Sultan Abdal'dan iki nefesle devam eder: "Bize de Banaz'da Pir Sultan derler" ve "Haydar Haydar".

1974 yılında çıkan af sonrası 12 Mart'ın ağırlığı ortadan kalkmaya başladığında, kırsal alanlarda benzer ağıtlarla mayalanan devrimci duygusallık, kendisini ilk eylemcilerin anısı üzerine inşa edecekti. Alevi dinî müziğiyle devrimci mücadeleye yüklenen trajik ağırlık, Alevi gençler için mücadelenin kendisini, inancın sunabileceği türden bir ruhsal derinliği karşılayan bir bağlanmanın nesnesine dönüştürecekti. Bir yandan, dünyanın evveline ve gidişatına dair bütün meseleleri diyalektik materyalizm gibi sihirli bir anahtarla kavrama çabasının sağladığı, doğanın ve insanlık tarihinin sırrına ermiş olma duygusu, diğer yandan birer kült haline gelmiş önderlerin "ser verip sır vermeyen" temiz hatıraları, bu bağlanmayı bir din gibi sadakatle yaşamayı teşvik ediyordu.

Bu ilk gerilla eylemcilerinin Aleviler arasında, dinsel figürlerle özdeşleştirildiğine dair tasvirlere '90'lı yıllardan bu yana sıkça rastlanmaktadır. Cemal Şener,

1993 yılında Tunceli Kültür Derneği'nin İstanbul'da düzenlediği geceden söz açan bir makalede salonu dolduranların Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve Kerbela gibi Alevi inancıyla ilgili sembolik kavramlara gösterdikleri coşkulu ilgiyi "1968 kuşağının Alevi kökenli devrimci önderi İbrahim Kaypakkaya" için de yinelediklerini belirtmektedir.[35] Makalenin yer aldığı kitabın kapağında Hz. Hüseyin, Seyit Rıza ve İbrahim Kaypakkaya semah dönen iki insan figürünün hemen üzerinde yanyana resmedilmektedir. Gerçekten de böyle bir özdeşleştirmeye ilişkin benzer ifadeler Deniz Gezmiş ve Hüseyin Cevahir gibi ilk eylemciler için zaman zaman dile getirilmektedir. Büyük şehirlerin varoşlarında veya kırsal alanlarda Alevi hanelerinde duvarlara asılı geleneksel dinî resimlerle yanyana duran Che veya Deniz Gezmiş portreleri (tıpkı Atatürk, İnönü resimleri gibi) alışıldık bir görünüm oluşturmaktadır. Müzisyen Metin ve Kemal Kahraman İstanbul Kartal'da bir Alevi hane sahibinin Oniki İmamlar ile yanyana asılı Che'den "O ki bir peygamber" diyerek sözettiğini aktarmakta,[36] son yıllarda çeşitli fraksiyonların yayınlarında yeralan yazılarda da benzer özdeşleştirmelere rastlanmaktadır.

Buna rağmen böyle bir sentezin veya özdeşleşmenin '90'lı yıllarda tezahürü bunun devrimci hareketin yükseliş yıllarında da böyle gerçekleştiği anlamına gelmez. Burada daha çok bir ikame söz konusudur. '70'li yıllarda kendilerini devrimci olarak tanımlayan Alevi gençler, Alevilik tarihini de devrimci olarak görüyor ancak bir inanç olarak Aleviliği reddediyorlardı. Pir Sultan Abdal bu tarih içerisinde zaten namzetti. Hacı Bektaş Veli için de aynı şeyleri söylemek zor değildi çünkü sonuçta o da Babai isyanının halifesi Baba İshak'ın müridiydi ve isyanda öldürülen Menteş'in kardeşiydi.

1976 yılında Hacıbektaş Turizm Derneği'nce anma törenleri kapsamında düzenlenen "Hacı Bektaş Veli'nin yaşamı, devrimci, toplumcu ve halkçı yönü" konulu düzyazı yarışmasına sunulan denemeler böyle bir ikame edişin örneklerini bol bol vermektedir.[37] Kamuya açık olmakla beraber, çoğu Alevi gençlerce kaleme alındığı aşikâr denemeler, '70'li yıllarda sosyalist ideolojinin Alevilik üzerindeki etkisi hakkında epeyce fikir vermektedir. Alevilik, bu denemelerde "egemen güçler"e, "sömürgeci" Selçuklu ve Osmanlı "burjuvazisi ve bürokrasisi"ne karşı "ezilen halk"ın umudu olarak sınıf çelişkilerinin üzerine oturtulabildiği ölçüde anlam ve değer kazanmaktadır.

Hacı Bektaş Veli halkı uyuşturan bu dinsel taassuba savaş açmıştır. Mallarda ortaklaşacılık güden toplumcu yanıyla inanca "ekonomik maya" katmıştır.[38] Hacı Bektaş Veli'nin içinde yeraldığı Babai İsyanı, Anadolu halkının, "kesin neticeler alınamamış olsa da" "devrimci" eylemidir ve bu ekonomik maya esasen onun düşüncesinin "altyapısını" oluşturmaktadır. Öğretisindeki dinsel motifler bu altyapıya uygun biçimde, egemenlerin dinsel düşünceleriyle savaşabilecek bir "üstyapı"ya duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Onun Baba İshak isyanı dolayısıyla tarih sahnesine çıkmasının bir rastlantı olmadığını vurgulayan bir denemede bu ihtiyacın getirdiği zorunluluk şöyle tanımlanır: "Halk durumdan sızlanmakta ve değişiklik istemektedir. Yeni bir düzene geçmek ise hem ekonomik, hem de kültürel yeniliklerin birlikte yapılmasıyla mümkündür. Böyle durumlarda eylemi yönlendirenlerin karşısına çıkan en önemli sorun, getirmek istedikleri ekonomik değişime uygun düşen üst-yapıyı da önermek zorunluluğunda olmalarıdır."[39] İlk felsefi tanımlamasını Hacı Bektaş Veli'de bulan daha sonra Şeyh Bedrettin tarafından "geliştirilen" bu üstyapı, göçebe Türkmenlerin içinde bulunduğu "üretim biçimi"ne göre şekillenmiştir. İslâmiyet'i kendisine göre yorumlayan Bektaşilik ateizmin ifadesinden başka bir şey değildir ve yazar için bu onun en olumlu niteliğidir:

"Tanrı üzerine yürütülen görüşler, dolambaçlı yollardan da olsa işi 'Tanrı tanımazlığa' kadar vardırır. Tabii bunun o çağda açıkça söylenmesi olanaksızdır. Bektaşilikte Tanrıyla insan arasında aynılaşma sağlanır (...) Ülkemizde bugün bile açıkça söylenmesi, tartışılması pek zor olan bu tür akıl yürütmenin zamanımızdan yüzlerce yıl önce kendini göstermesi küçümsenecek bir olay değildir. Yalnız bu düşünce teorik olarak kalmaz: İslâmiyetteki, insanın varoluş nedeni olan yaşama amacına ters düşen ibadetler de kaldırılır. Yerine günlük yaşamı renklendirecek törenler getirilir. Bu törenlerin çoğu zaten eski Türkmen yaşamının vazgeçilmez unsurlarıdır. Namaz, oruç gibi insana külfetler yükleyen ibadetlerin yerini çalgılı-içkili sohbet toplantıları alır. Çalışma yaşamında ve üretilenin bölüşülmesinde İslâmiyete nazaran daha adaletli davranılır. Her şeyden önce insan, en büyük değerdir."[40]

Bektaşiliğin "kültürel emperyalizme" karşı Türk kimliğinin savunulmasında oynadığı "hayati rol" de onun aydınlanmacı tutumuyla bütünleştirilmiştir. "Yüzlerce yıl süren karanlık tarihimizde bir aydınlatma aracı"[41] olarak Bektaşilik, "Bağnaz Arap ve İran kültür emperyalizmine karşı" ezilen Türk köylülerinin öztürkçesini savunmuştur. Bektaşi Tekkeleri "köy enstitüleri gibi" çalışmış, birer "halk üniversitesi" olarak halkı eğitmişlerdir.

Bektaşiliğin bir zamanlar sahip olduğu "ilerici" tutum ve değerleri vurgulayan benzer bütün tespitlere rağmen sosyalizm tarafından aşılmış bulunduğunu teslim etmek de bütün bu makalelerde "bilimsel" bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Ne kadar ilerici, toplumcu, eşitlikçi, ateist vb. olursa olsun üzerindeki dinsel cila onu en nihayetinde bir "üstyapı" olarak mahkûm etmeyi gerektirmektedir. Bektaşiliğin içerisinde varolan "ateist özü" göstermeye sarfedilecek enerji bu görevi biraz geciktirebilir ama sonucu değiştiremez. Yarışmada ikincilikle ödüllendirilmiş bir deneme beklenen nihai darbeyi indirmekte, Bektaşiliğin, günümüz toplumunda geçersiz hale gelip yerini sosyalist mücadeleye bıraktığı, yıllar sonra "Alevilik Bildirgesi"ni (1990) kaleme alıp din derslerinde Aleviliğin de anlatılmasını, devlet televizyonlarında Aleviliğe ilişkin inanç programlarına yer verilmesini talep edecek genç bir yazar tarafından ifade edilmektedir:

Feodal toplumda kurtuluş savaşı veren Bektaşiliğin yerine, günümüz burjuva toplumunda sosyalist mücadele geçmiş, kültürel ve bilimsel basamaklar bularak Bektaşiliğin içeriğini hem çok aşmış, hem de yepyeni içerikler getirmiştir insanlığa. Ekonomik temeli yok olan Bektaşilik de geçerliliğini yitirmiştir. O, geçmişte yalnız Türk halkı için değil, Yahudi, Kürt, Ermeni, Hıristiyan halklara, kısacası 72 millete bir gözle bakan, barış ve kardeşlik düşüncesinin, eşitliğin ve emeğe değer vermenin temelini attığı için önemli ve büyüktür. Halkımızın demokratik ve devrimci kültürünün temel kaynağıdır. Sosyalizm bize barış, özgürlük, eşitlik mücadelesinin genel koşullarını verir ise, Bektaşilik de bu mücadelenin özgülünü belirlemektedir. Bektaşiliğin içine sızan egemen feodal öğretinin temizlenmesiyle, geriye devrimci tavır belirlemede yararlı şeyler kalacaktır. Bu yüzden bu irdelemede şu vurgulanmak istenmiştir: Geriye bakışımız bu öğretiyi canlandırmak için değil, olumlu yönlerini belirleyerek, yarını kurmak için ondan gerekli dersleri çıkarma ereğini gütmüştür..."[42]

Hacı Bektaş Veli Anma Törenleri'nde bu denli açık ifade edilebilen "bilimsel sosyalist tutum" devrimcilerin güçlü oldukları bölgelerde köylülerin dinsel inanışlarına açıkça cephe alıp gerekli gördüğü durumlarda ona müdahale edecektir. Feodalitenin sömürücü zihniyetinin bir

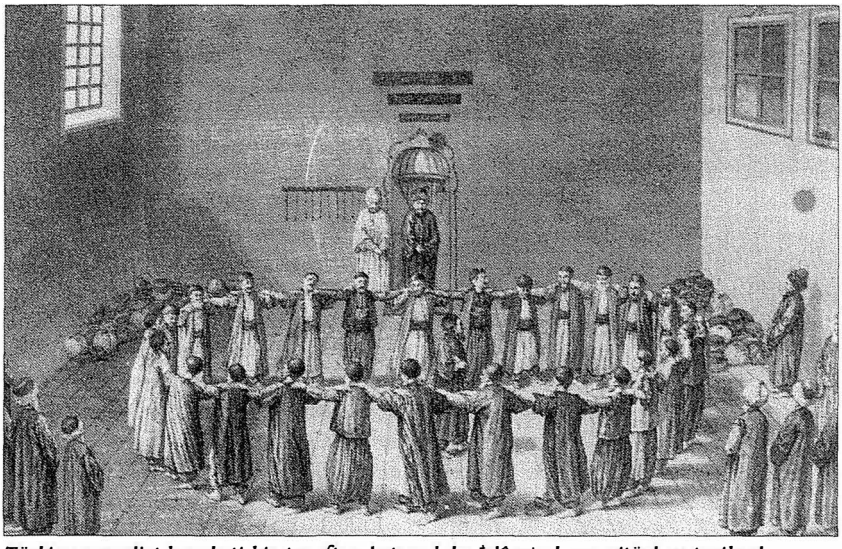

Türkiye sosyalist hareketi bir taraftan heterodoks İslâm'a karşı ritüel ve tarihsel muhalefet perspektifinden "olumlu" bir tutum takınırken, daha alt akım heterodoks inanç ve düşünce biçimleriyle doğrudan bir düşünsel ilişki kurmayı denememiştir.

kurumu olarak kabul ettiği dini toplumsal hayattan dışlamaya çalışan devrimci aksiyonerler, Alevi köylerinde propagandalarının önemli bir kısmını dinin taşıyıcısı dedelere ve onların temsil ettiği dinsel sembollere karşı yürütmüşlerdir. İstisnai bir mesel olarak Hz. Hüseyin'in temkinli bir eleştiriye uğradığı öne sürülebilirse de imamların, özellikle Hz. Ali ve Hz. Hasan'ın devrimci gençlerce pasifist olmakla, mücadeleden kaçmakla suçlanması dönemin tartışmalarında hatırlanan temalar arasındadır. Köy halkının gündelik hayatında karşılığı olan, beşeri ilişkilerinde işlevsel kolaylaştırıcı, anlamlı bir yer edinmiş dinsel âdetlerin, pozitivist bir tutkuyla mahkûm edilen söylencelerin, kişisel metafizik tecrübelerin hali içler acısıdır ve en basitinden bir rüya tabiri olarak hayra yorulup hikmetinden dem vurulması dahi epey bir cesaret işidir.

Şüphesiz sadece sosyalist düşüncenin dine karşı eleştirel tutumu ile açıklanmaması gereken bu olgu, Kemalizmin hâkimiyetiyle Anadolu'nun derinliklerinde başlayan modernleşmeci sürecin bir uzantısıdır. 1950'li yıllarda yetişen genç kuşaklar geleneksel değerlerin taşıyıcılarıyla benzer tartışmalara girmişlerdir ve Aleviler de modernite ile –onun bir hali olarak sol düşünceyle buluştuklarında– zaten bu değişim sürecinin içindeydiler. Sadece solun iradesi değil Kemalist reformların etkisi de Alevi inanç ve ritüelleri için baskı, küçümseme ve yok saymayı beraberinde getirmekteydi. Genç kuşaklar yeni cumhuriyetin inkılaplarına uyum sağlamanın Alevilikten soyunmak anlamına geldiğine inanmış durumdaydılar. Ancak 1940'lı, '50'li ve hatta –aya ayak basılmasıyla bir Alevi tabusunun mizaha konu edildiği– '60'lı yıllarda bu tartışma, "medeniyetin icapları" bağlamında yürütülürken, '70'li yılların retoriği ateist vurgu etrafında şekillenmektedir. Birçoğu bizatihi dede çocuğu olan gençlerin dedelerle karşı karşıya gelmesi, içine doğdukları geleneksel çevrenin değerleriyle hesaplaşma eğilimindeki gençliğin olağan kuşak çatışmasından ziyade devrimci bir "görev"dir. "Görgü zamanı" hanesinden ayrılıp aylarca at sırtında talip köylerini

dolaşan dedelerin cem hizmetine karşılık cemaatten aldığı geçimlik para, tahıl vb. (çıralık - hakkullah) onların sömürücülüklerini vurgulamak için önemli bir unsur olarak kullanılmıştır. Esasen bu olgu, talibin hüsnüniyetini suiistimal eden dede tiplemeleriyle Aleviler arasında yüzlerce fıkraya konu edilmiş, apayrı bir hiciv geleneğine öteden beri sahiptir. Ama sosyalist gençlerin ona sömürücülük atfetmesinde en önemli etken bu geleneğin dengeleyici varlığı değil, sosyalist doktrinin en başından beri dini bir sömürü aracı olarak ilan etmiş olmasıdır. Modernleşme sürecinde ikna edici delillerle cem-cemaat yürütüp cemaati bir arada tutabilecek kudrete sahip dedelerin azlığı, cemaate bir şey veremez hale gelmiş "açgözlü" dedelerin varlığı bir yana, inanç sisteminin teorik olarak işleyebilmesi dinsel önderlerin mürşidin cemaatten belli bir pay almayı sürdürmesiyle mümkündü. Ama "dünyada olup bitenler" karşısında dedenin kendilerine artık bir şey veremez hale geldiğini düşünen, o nedenle ona artık "çıralık" sunmanın anlamsızlığına hükmeden topluluğun çözülmesiyle dedeler, devrimci gençlerin müdahaleleri karşısında savunmasız kalacaklardı. Çoğu kez uğradıkları köylerden kovulmalarıyla ifa olunan bu müdahale hemen her yerde dedelerin etki alanlarının önemli ölçüde sınırlanması, taliplerin gözünde değerlerinin düşmesi ve Aleviliğe dair tüm değerlerin gericilik olarak mahkûm edilmesiyle sonuçlandı.

Buna karşılık Aleviliğin devrimci türkülere sinmiş kokusu bu müdahaleye verilebilmiş yanıtın izlerini sürebilmek için epey karmaşık bir çözümleme sahası olarak önümüzde durmaktadır. Üsluba sızma ve öylece kendisini gerçekleştirme hali, yaşadığı sıkıntıları, bir özgürleşme ve aydınlanma hareketi olduğu iddiasındaki solun değerler dünyasında ifade etme olanağı bulamayan Aleviliğin, bizzat kendisine asi genç kuşaklar aracılığıyla, devrimci hareketi nasıl Alevileştirmiş (dolayısıyla köylüleştirmiş) olabileceğine dair sorulacak soruyu düşünmede bir adım olabilir. Alevi olmaktan kaynaklanan sıkıntıları dile getirme ihtiyacı, derdini daha derin denizlere dökmenin getirdiği bir rahatlamayla karşılanmış görünüyordu. Bu nedenle Aleviler sosyalistler tarafından daha az "zararsız" addedilmekteydi ve 1990'lı yıllarda "resmen" önerilen ittifak '70'li yıllarda sessiz bir uzlaşmayla döneme özgü mekanizmalarını kurmuştu. Aleviliğin içerisindeki her türlü dinsel sembol, söylence, inanış Alevilerce engellenecekti. Buna karşılık Pir Sultan Abdal'ın kimi şiirleri gibi, "devrimci tavır belirlemede yararlı şeyler", "halk kültürünün devrimci kaynakları" olarak sosyalist kültür dünyasında ilerleyebilirdi. Gerektiğinde bu kaynağı sosyalist ideolojiye daha uygun düşecek biçimde "yorumlamak" koşuluyla. Böylece Mansur'un "Enel Hak" sözü, "emek hak"a dönüştürülebilir, Tanrının adlarından biri olarak Alevilerin tercih ettiği "Hak" ile halk arasındaki fonetik yakınlıktan istifade edilebilirdi. Yakın bir gelecekte kurulacak sosyalist toplum –ki bu '70'li yıllarda elle tutulabilecek kadar somut görünen samimi bir "inanç" idi– dini ortadan kaldıracağından, kendilerini tarih boyunca baskı altında tutmuş Sünnilerin tahakkümünden de kurtaracaktı. Bunu karşılığında onlar daha şimdiden dinden vazgeçebilirlerdi!

GERİLLA HARBİNDEN ALEVİ KATLİAMLARINA

Ancak bunun gerçekte böyle olmadığını, birbirlerinin pozisyonunu daima kollayan Sünnilik de farkındaydı ve henüz birkaç yıl öncesine kadar, kendisine karşı matbuat ile açık polemiğe girmeye başlayan Alevilerin, bu kez "dinsiz solcular"la birlik oluşunu dikkatle izliyordu. '70'li yılların ikinci yarısından itibaren devrimci örgütler Orta ve Doğu Anadolu'nun birçok yöresinde Alevilerden müteşekkildi ve artık her köy Alevi-Sünni ayrımının genel-

likle sağın ve solun sınırlarını da haber verdiği bir haritayla bölünmüş vaziyetteydi. Cumhuriyet sonrası gelip yerleştikleri kasaba ve şehir merkezleri ise bu haritada Aleviler için en az güvenli noktaları işaret ediyordu. '70'li yılların sonunda Sünni fundamentalizm bu yerleşimlerin birçoğunda anti-komünist siyasetlerle Alevilere yöneldi ve bilinen katliamları gerçekleştirdi. Ölenlerin çoğunun bıçak ve satır yaralarıyla hayatını yitirdiği "Kıran Resimleri"[43] sol fraksiyonlar tarafından çoğu kez "devrimcilere ve halka" yönelik faşist saldırılar olarak yorumlandı. Yakın bir tarihte örgütlerden birince kaleme alınmış bir makale bu algının solda sürdürdüğü hâkimiyetten sadece bir örnek:

> *Herkesin çok iyi bildiği gibi, 12 Eylül öncesinde devrimci mücadelenin en gelişmiş olduğu bölgeler, dinsel olarak Aleviliğin yaygın olduğu bölgelerdi. Faşist milis saldırıların yoğunlaştırıldığı ve katliamlara yöneldiği Sivas, Maraş, Çorum illeri bu özellikleri ile seçilmişti. Faşistlerin kendi ırkçı milliyetçi sloganları ile harekete geçiremedikleri kitleleri, dinsel farklılıkları öne çıkararak harekete geçirme çabaları bu illerde açık biçimde görülmüştür. Devrimcilerin her zaman söyledikleri gibi, geçmiş dönemde olduğu gibi, bugün de sorunun kendisi Alevi-Sünni çatışması değildir. Faşist milislerin geçmişte yaptıkları gibi, Sünni kitlenin Alevi kitleye karşı yüzyıllardır kafalarında şekillenmiş düşmanlık duygularıyla saldırmalarını sağlamak ve devrimci mücadeleye katılmalarını engellemekti. Bugün de yapılmak istenen aynıdır. Oysa devrim mücadelesi bir sınıf mücadelesidir. Bu mücadelede ırk, dil, din, mezhep, etnik köken ayrımı yapılmaz. Çünkü bu mücadele yoksulluğa karşı, baskıya karşı, haksızlığa karşı, emperyalizme karşı bir mücadeledir (...) Şehirlerde gecekondu semtlerinde yaşayan, kendi emekleri ile geçinen; kırsal alanlarda yoksul köylü olarak yaşamlarını sürdüren Alevilerin devrim mücadelesine katılmalarında şaşıracak hiçbir yön yoktur. Onlar Aleviliklerinden önce emekçidirler.*[44]

Anti-komünist siyasetin hedefi solun yükselişini durdurabilmekti ve bu amaçla (sağcı) Sünnilerin, (solcu) Alevilere karşı "yüzyıllardır kafalarında şekillenmiş düşmanlık duygularıyla saldırmalarını" tahrik ettiler. 1978 Sivas olayları öncesinde şehirde dağıtılan Müslüman Gençlik imzalı bir bildiri bu hedefi açıkça vurgulamaktadır: "Aleviler Dikkat! Alet olmayın. Tarihi gözönünde bulundurun, bir zaman Şah Şah diyordunuz. Şimdi Şah'a değil komünizme gidiyorsunuz. Bu gidişinizi mutlaka engelleyeceğiz."[45] Ancak bu düşmanlık duygularının "sorunun kendisi" olmadığını öne süren devrimcilerin, "nikâhları batıl" Alevilerin kadınlarına ve çocuklarına yönelmiş, bebeklerini ağaçlara çivilemekten kendini alıkoyamamış düşmanlık duygularını giderebilmek bakımından aslına uygun bir tahlilini yapabilmeleri, taraflar arasında konuşulan dili anlamak istemediklerinden imkânsızdı. Sosyalistlerin duruma müdahalesi, Maraş olaylarından sonra Çorum'da daha "tedbirli" olup Alevi mahallelerinde savunma birlikleri oluşturmakla sınırlı kaldı. Solun algı sınırlarının dışında kalmış bu tarihsel kavgada "Alevi" ve "Sünni" solcular olarak Alevi mahallelerin önüne siper olma çabası, devletin müsamahası altında saldıran dinci-faşist milislerin katliamlarını engellemeye yetmedi.[46]

Öte yandan onların devrimci harekete katılmalarında temel etken olarak emekçiliklerini ve sınıfsal konumlarını öne süren izah tarzı, benzer katliamların, neden en az Maraş veya Çorum kadar "emekçi köylü" barındıran Konya veya Kastamonu'da meydana gelmediğini açıklamaya yetmez. Çünkü Maraş'ın yeni sakinlerine yönelen vahşetin nedeni Alevilerin sadece "yoksul köylüler" olarak devrimci mücadeleye katılmaları değil, o mücadelede Alevi köylüler olarak yer almalarıdır.

Bu noktada, modern zamanlarda süregelen Alevi-Sünni hassasiyetinin derinliğini kavramak için cumhuriyet sonrası, tartışmaların geniş kesimleri etkileyecek şekilde yazılı olarak başladığı Demokrat Parti'nin ilk yıllarına kısaca göz atmalıyız. Çünkü '60'larda Alevilerin sola yönelmesiyle birlikte anti-komünist politikacılarca kullanılan öfke, '50'li yıllardaki "cüret"in sonucuydu. Sünni din adamlarıyla polemiklere giren Elbistanlı Halil Öztoprak, risalesini 1953 yılında, Demokrat Parti'nin özgürleştirici ortamında yazmıştı. Öztoprak ilk satırlarına anayasa ve Kuran'dan alıntılarla başlıyor, Demokrat Parti'nin millete vaadeylediği söz ve basın hürriyetine atıfta bulunuyor ve nihayet: "Ey Nesimi can Nesimi bil ki Hak aynındadır/Bunca mahlukun vebali ulema boynundadır" dizeleriyle geleneksel hasmına yöneliyordu.[47]

Kitap, İslâm'ın inanç esaslarının ve kimi ayetlerin "menfaat" için değiştirildiği, peygamberin geceleyin olmak üzere günde sadece bir kez namaz kıldığı, gündüz namazlarının Üçüncü Halife Osman zamanında ilave olunduğu, namaz için kıbleye dönme koşulunun gerekmediği vb. Alevilerin yüzlerce yıldır Sünnilerden ayrı durup söyledikleri, üç aşağı beş yukarı işitilip bilinen şeyleri ifade ediyordu. Tek fark şimdiye dek Alevilerin kendi içlerinde inanıp söyledikleri ve kimi zaman âşıkların dizelerinde bölük pörçük ifade olunan bu inanç tarzının "demokrasinin memleketimize getirdiği hürriyetin nimetinden cesaret bularak" yazıya dökülmüş ve yayımlanmış olmasıydı. Bekleneceği üzere Sünni çevrelerde büyük bir tepkiyle karşılandı. Malatya Müftüsü İsmail Hatip Erzen bu risaleye karşı bir reddiye kaleme aldı. Elbistanlı yoksul bir köylünün donanımsız metnine "ulema"nın ağırlığı ve bilgi yüküyle cevap veren reddiye, Sünni camia indinde Öztoprak'ın "aslı astarı olmayan hurafelerle dolu" iddiasını pekâlâ çürüttüğü intibaını uyandırabilir ve sakinleştirici bir etkisi olabilirdi. Ama yazıda donanımsız Alevilerin sazlarıyla da şehir yerinde dolanıp iddialarını sürdürmeleri, popüler alanda onları oldukça etkili kılıyordu. 1955 yılında Afşinli Sünni Âşık Kul Hamit'in Alevileri hicveden taşlaması "Gelsin ortalığa bilenleriniz" diye sona eriyordu ve Erzincan'dan at sırtında yola koyulan Âşık Davut Sulari, yine DP ile gelen hürriyetin verdiği cesaretle "düello" çağrısına cevap verecekti. İki âşığın atışması kasaba merkezinde kaymakam, kumandan ve ileri gelenlerin de katıldığı bir salon toplantısında gerçekleşti ve Osman Dağlı'nın ifadesiyle Kul Hamit pes edip çekildi. Afşinlilerin gururu fena kırılmıştı.[48]

Demokrat Parti döneminde Halil Öztoprak ile Malatya Müftüsü arasındaki polemik, Alevilerin "cüret"inin muhtemel sonuçlarını haber vermekteydi. "Alevinin selamı alınmaz", "alışveriş edilmez", "kestiği yenmez", "köyünden geçen suyla tarla sulanmaz" gibi yerel dinî otoritelerce tembih olunan, cumhuriyetin ilk yıllarında belki bir parça geriye atılmış önyargılar, Demokrat Parti'nin vaadeylediği inanç hürriyetini kullanmaya yeltenen ilk yazılı girişimlerin ardından olanca hışmıyla geri dönmüştü. '50'li yıllar boyunca bu gerilim sadece Maraş ve Malatya'da değil, Erzurum, Erzincan, Sivas, Yozgat, Tokat, Çorum gibi Alevi ve Sünnilerin "birlikte" yaşadıkları bölgelerde yoğun bir şekilde hissedilmekteydi. Fikret Otyam'ın '60'lı yıllarda Maraş, Malatya yöresine dair tanıklıkları, Alevi-Sünni rekabetinin çokpartili siyaset denemeleriyle birlikte yükselen gerilimine dair uyarılarla doludur.[49]

Sol, hem Kemalizmden devraldığı kültürel fanusun etkisiyle, hem de bilimsel sosyalizmi yorumlama tarzıyla bu gerilimin dinamiklerini ve gücünü anlayabilecek hassasiyete hiçbir zaman sahip olamadı. 1980 sonrası kaleme alınmış bir makale, Alevi örgütlenmesinin de etkisiyle döneme ilişkin daha açık bir değerlendirmeye cesaret etmekte, solun geçmiş

yıllarda "Aleviler üzerindeki baskı bir ölüm kalım meselesi haline dönüşmüş, yüzbinlerce insan ciddi ciddi katledilme korkusu yaşamışken" Alevilerin özgül varlığını ve Sünnilikle yaşadığı gerilimi "din meselesi" olduğu için görmek istemediğini, vurgulamaktadır.[50] "Aleviler üzerinde ise sadece dinî baskılar değil, bazen katliamlara varmış hayati, siyasî, toplumsal ve kültürel baskılar söz konusudur. Yani insanlar sırf Alevi oldukları için öldürülmüşlerdir. Hal böyleyken devrimci hareket ne yazık ki Alevilik meselesinde doğru bütünsel bir yaklaşım içinde değildir. Her şeyden önce Aleviliğin bir mesele olduğu ve üstelik ciddi siyasî bir mesele olduğu görülmüyor. Aleviliğin salt bir dinî inanç olarak ele alınması ve her çeşit dinî inancın otomatikman gericilikle özdeşleştirilmesi, meselenin taşıdığı siyasî ve demokratik içeriğin kavranmasını engelliyor."

Aleviler de kendilerini –tıpkı Kemalizm ile ilişkilerinde olduğu gibi– sol düşünce içerisinde eritip çözelterek bunu kolaylaştırdılar. Ehli Sünnet ile tarihi rekabetlerini, solun modern kavramlarıyla kamufle ederek gayrî ihtiyari konumlarını güçlendirmeye çalıştılar. Ancak bu defa Kemalizmin şartlı "himayesi" altında değildiler ve bir kez resmî ideolojinin –ki onun kıblesinin de geçip giden otuz yılda epeyce kaydığını belirtmek gerek– dışında kalmışlardı.[51] Devletin Maraş'a iki günde giremediğinin sebebi de bu dışarda kalmış olma halinde aranmalı.

12 EYLÜL'DEN '90'LI YILLARA ALEVİLİĞİN YENİDEN İNŞASI VE SOL

12 Eylül Alevilere büyük darbe vurdu. Tutuklanan, hapis yatan, işkenceden geçirilen sosyalistlerin önemli bölümü Aleviydi. Askerî cunta bunun farkındaydı ve sola verilen desteğin hesabını sormak üzere evvela onlara yöneldi. Türkiye'nin birlik ve beraberliğini Türk-İslâm senteziyle gerçekleştirmeye çalışan dönemin "resmî ideolojisi" bu amaçla Alevi köylerine zorla cami yaptırma programını devlet politikası olarak benimsedi ve Alevilerin Sünnileştirilmesi için çaba harcadı. Generallerin anti-komünist siyaset adına Türkçü ve İslâmcı bir ideolojiyi yaygınlaştırmaları, kısa bir suskunluk döneminin ardından Alevilerin yeniden dinî kimliklerine sarılmalarıyla sonuçlanacaktı. Kimi yörelerde asker kökenli valilerin köy ziyaretlerinde, neden cami istemediklerine dair dinî tartışmalara dahi girmeyi göze aldılar. Bu tür tartışmalarla Aleviliğin devlet için içerebileceği "olanağı" valilerin bir süre sonra farketmiş olması muhtemeldir. Öngörülen programın uygulanmasında karşılaşılan güçlükler neticesinde, inşa ettirilen camilere, görevlendirilen cemaatsiz imamlara rağmen, onları zorla Sünnileştiremeyeceklerini farkettiklerinde "sadece" Aleviler ve Kürt milliyetçiliğinin Doğu illerinde yükselişine paralel olarak "özbeöz Türk Aleviler" olarak kalmalarında, "aşırı sola" ve "Kürtçülüğe" meyletmedikçe bir sakınca görülmemiş olmalı.

Bu sürece ilişkin değerlendirmelerinde sol, genel bir kabul olarak, Aleviliğin 12 Eylül sonrasında, devlet tarafından, devrimci mücadeleyi bölmek için ortaya atıldığını öne sürmekte, Türk-İslâm sentezi politikalarının yükselttiği Sünni muhafazakârlığın Aleviler nazarında yarattığı endişe ve bu endişenin harekete geçirdiği geleneksel mekanizma bir kez daha farkedilmemektedir. Oysa Alevi deyişlerinin "yurttan sesler" potborisine dahil edilmeden sunulduğu, giderek açık bir Alevi çağrısı niteliği taşıyan ilk konserler 1983'lerden itibaren gözlenmekteydi ve solun tarumar edildiği bir ortamda yükselen Türk-İslâm sentezine karşı bir toparlanmayı içeriyordu. Kendilerini solun etkisinden kurtarmak için dindarlaştırmaya çalışan generallere karşı, yine dine dönüyorlardı ama kendi bildikleri dine. Aleviliğin "çalınıp söylenen bir şey" olarak geri dönüşü, yeni kuşaklar için, kulağa ilk kez çalınan anahtar kavramların anlaşıl-

masını gerektiriyordu.[52] Böyle bir ihtiyaç ile Aleviliğe yönelen insanlar için İslâm tarihindeki ihtilaflı meseleleri, imamların, evliyaların yaşam öykülerini, cem, müsahiplik vb. kavramların aslını esasını bilip öğrenmek önem taşıyordu ve okuyup tartışma sürecini içeren ayrı bir konsantrasyon gerektiriyordu. Aleviler böyle bir uğraşa meylettiklerinde, evvela, '70'li yıllar boyunca evrildikleri, teorik veya pratik her türlü dinsel meşguliyeti gericilik olarak nitelendiren sosyo-politik iklimin kendi içlerinde etkin temsilcilerinin müdahalesiyle karşılaşacaklardı. Aşıldığı, tarihe malolduğu düşünülen inanç geri dönüyordu ve '70'li yıllar boyunca onun çekildiği alanlar üzerine kendisini inşa etmeye çalışmış sol indinde bu durum ciddi bir tehlike olarak görülmekteydi. Türkiye solunun bu en sadık izleyicilerinin (kendi kanaatleri öteden beri bu yöndedir) eşdost, akraba çevresinde gözlemlediği yönelim, onları kendi burçlarında algıladıkları gediği bir an evvel ve elbette sol adına kapatmaya yönlendirirken, devlet uzunca bir süre saldırının kaynağı olarak algılanacaktı. 1988 yılında Pir Sultan Abdal (PSA) Dernekleri en çok bu müdahalenin aciliyeti duygusuyla kuruldu ve bir süre sonra kendisini Hacı Bektaş Veli Dernekleri'nin (1989) karşısında konumlayarak burada sürdürülen etkinlikleri çoğu zaman devlet yanlısı bir Alevicilikle suçladı. Cemevlerinin inşası için devlet yardımının talep edilmesi yoğun eleştirilere konu oldu. Sonraki yıllarda bu suçlamaların odağına devlet ricali ve siyasîlerle çok daha açık bir "teşrik-i mesai"ye yönelen Cem Vakfı (1995) yerleştirilecekti. Alevi örgütlenmelerinde oldukça etkili bu "sol" izah, özgül sorun ve taleplerin dile getirilmesinde engelleyici bir set haline dönüşecektir. PSA Derneği'nin 1992 yılında aynı isimle neşredilen yayın organının ilk sayısında, Alevilerin sosyalizme yönelmesinde dedelik ve cem gibi olguların "köyde kalmasının ötesinde", "kendi sınıfsal konumları"nın belirleyici olduğu vurgulanmaktadır.[53] Bu izaha göre Aleviler tercihlerini sosyalizmden yana yapmışken, son yıllarda yeniden bir Alevilik cereyanına maruz bırakılmışlardır. Alevilik Aleviler tarafından bir talep olarak gündeme getirilmemiş, onları sosyalist mücadeleden alıkoymak üzere bizzat devlet tarafından hatırlatılmış olmalıdır:

> 12 Eylül'ün getirdiği koşullarda ülkemizde devrimci hareket yenilgiye uğrar, '80'li yılların getirdiği koşullarda, sosyalizm dünya ölçeğinde, geçici de olsa, manevi ve moral anlamda da olsa yenilgiye uğrar. Bütün bunlar karşı devrimin topyekûn saldırısını gündeme getirir. Karşı devrim, bütün kanallardan ve bütün olanaklarıyla karşı saldırıya geçer. 'Sosyalizm dediğiniz bir ütopyadır. Doğduğu yerde, Moskova'da ölmüştür. En iyisi siz, işçiyseniz işçi, köylüyseniz köylü, patronsanız patron, Aleviyseniz Alevi olmaya, kalmaya devam edin' demiştir. Bilinci zayıf, inancı zayıf, bilimsel donanımı zayıf birçok unsur, olanlardan ve söylenenlerden etkilenmiştir. Yeniden bir arayış başlamıştır. İnsanlar yeniden Türklüklerini, Kürtlüklerini, Aleviliklerini, Sünnilliklerini anımsamışlardır, anımsatılmıştır.

Pir Sultan Abdal dergisi bu "topyekûn saldırı"ya karşılık, Aleviliğin "zamanı değilken, gereği yokken, birdenbire, bilinçli bir biçimde toplumun gündemine getirilmesini" engellemek, "barışa, insan haklarına, demokrasiye, halkların kardeşliğine" sahip çıkmak amacıyla "devrimcilere, demokratlara, sosyalistlere düşen acil bir görev" olarak yayımlanmaktadır. Sonraki aylarda topluluğun özgül sorunlarının tartışılması talebiyle "Alevi kurultayı" oluşturma girişimlerine de aynı "görev" anlayışıyla: "Toplumumuzun pek çok ekonomik, siyasal ve kültürel kökenli demokratikleşme, laiklik ve insan hakları sorunları bulunmaktadır. Acil ve özel temelde Alevilik diye bir sorunumuz yoktur" denilerek karşı çıkılmaktadır.[54]

2 Temmuz 1993'te Sivas'ta Pir Sultan Abdal şenliklerine katılan Aziz Nesin'in dinemukaddesata hakaret ettiğine dair ajitasyonla kışkırtılan on bin kişi, şenlik için gelenlerin kaldığı oteli ateşe verdi. 37 insanın öldüğü katliam, kimi faşizan İslamcı gruplar tarafından "Sivas kıyamı" olarak "kutlanacaktı".

O dönemde pek çok sosyalist gibi *Pir Sultan Abdal* dergisini yayına hazırlayanlar da Alevi uyanışının solun gücünü zayıflattığına inanıyorlardı. Bununla beraber sol ile Alevilik arasında bir yerde durduklarının farkındaydılar. Başlangıçta Aleviliğin "gündeme getirilmesi"ne karşı koymaya çalışanlar, bir süre sonra "Alevi hareketi"ne dahil oldular.[55] Kuşkusuz saf dil talipler olarak değil, epeyce bir ideolojik formasyon ve sınıf bilinci ile. Sosyalist olduklarını ve hatta Alevi örgütlenmelerinde devrimci çalışma yaptıklarını söylediler. Giderek Alevilik ağır bastı. Nihayet birçoğu sosyalist öğretinin Alevilikte zaten içkin olduğuna kanaat getirip, bugünün "çağdaş" koşullarına uygun bir inanç olarak varlığını sürdürebilmesi için elzem gördükleri değişimleri savunarak, yeniden inşa sürecinin aktörleri arasına katıldı. Aleviliğin tarihi, geleneksel kurumları, bu kurumların geleceğin Alevi toplumundaki yeri, bu kaygı ile yeniden yazılmaya başlandı.

İŞÇİ SINIFININ "MÜSAHİBİ" OLARAK ALEVİLER!

Geri dönen bir dalga olarak solun temellerine dolan Aleviliğin, gördüğü mukavemet ve müdahale sadece, dünün "dedeleri köyden kovan" solcu Alevileri aracılığıyla gerçekleşmedi. Alevi toplumundaki gelenekle sol bilgi arasındaki tartışmanın etkisiyle çok kısa bir süre sonra sadece "solcu Aleviler" değil, bizzat sadece solcular Aleviliğin ne olduğu nerede durduğu konusu ile yakından ilgilenmeye başlayacaktılar. PSA Derneği'nin temsil ettiği iç frenlerin yanı sıra, sol içi bir muhasebenin başlangıcı olarak hayli canlı tartışmalara sahne olması bakımından ilginç ikinci bir müdahale, TKP'den geldi. Reel sosyalist sistemin dağılıp Soğuk Savaş'ın sona erdiği dönemde, Parti içerisinde "İngiltere kanadı" olarak bilinen *İşçinin Sesi* dergisi etrafında toplanmış bir grup 1991 yılı Mart ayında *Kavga* adlı bir dergi yayımlamaya başladı.[56] İşçi-sendika haberlerinin yanı sıra, Alevi dedeleri ve âşıklarla söyleşilere, sosyalist bir yayın organın-

da o güne dek görülmemiş bir şekilde geniş yer ayıran dergi daha ilk sayısında, Babaileri "işçi sınıfının atası" olarak ilan etmekteydi. O günlerde kamuoyunda büyük yankı uyandıran Maden-İş üyesi kömür işçilerinin Zonguldak'tan Ankara'ya yürüyüşü, tıpkı 15-16 Haziran olayları gibi, işçi sınıfının başkaldırı geleneğinin önemli bir halkası olarak selamlanıyor ve bu geleneğin Babailerden miras kaldığı vurgulanıyordu. Aynı yazıya göre Babailik, şiddetli sınıf kavgalarının içinde biçimlenen hümanizm, kolektivizm gibi değerlerin yanı sıra, "Alevilik-Bektaşilik gibi eşsiz bir miras" daha bırakmıştır[57] ve TKP İşçinin Sesi nihayet bu "mirası" açıkça sahiplenmektedir!

Alevi dedeleriyle yapılan söyleşilerde inanca ve inancın tarihine ilişkin konuların yanı sıra Alevilikle sosyalizm arasında "ne tür bir ilişki" bulunduğu, Alevilerin çoğunun neden solcu olduğu sorusu yöneltilmekteydi. Örneğin Ali Özsoy dedeye göre; "Alevilik doğrudan doğruya sosyalistlik. Sosyalistlik doğrudan doğruya Alevilik idi." Dede "kırklar cemi"ni örnek veriyordu ve bu mitosta dile getirilen kolektivizmin sosyalistlikten başka bir şey olmadığını anlatıyordu.[58] Derginin yayın politikası Aleviliğin arkaik bir sosyalist ideolojiyi barındırdığı, bu nedenle önemsenmesi gerektiği üzerine inşa edilmekteydi. Bu yaklaşım özellikle Alevi bölgelerinde örgütlenmiş THKO, THKP-C ve TİKKO geleneğinden doğmuş bütün fraksiyonlara yönelik bir eleştiri barındırmaktaydı. Devrimcilerin şimdiye dek Aleviliği gericilik olarak nitelendirip küçümsediği, Alevilerin gönlünü okşayan ifadelerle dile getirilmekteydi. Alevilerin sosyal, ekonomik bakımlardan olduğu gibi bu felsefeyi sürdürebilecek kurumların yaşatılabilmesi açısından geri kaldığını belirten grubun önderi R. Yürükoğlu, modernitenin kaçınılmaz sonuçlarını ezen ezilen çelişkisiyle açıklamaktadır:[59]

Eskiden çağın en önünde bilgilere sahipmişler. Müzik, resim, edebiyat, tarih, astronomi, tıp, tasavvuf vb. Zaman ilerleyince dedeler geri kaldılar. Bunun suçlusu dedeler mi? Hayır Alevi toplumunda dedeliği günün koşullarına göre ilerletecek bir mekanizma yok. Öyleyse bu geri kalışın suçlusu Alevi toplumu mu? Yine hayır! Kendine dost olmayan bir devlet ve egemen sınıf baskısı altında, yoksul ve ezilen bir muhalefet kesiminin bu mekanizmaları yaratabileceğini düşünmek hayal olurdu. Suçlu baskıcı, sömürücü, yobaz düzenin kendisidir.[60]

Aleviliğe bu "iadeyi itibar"ı yapan TKP İşçinin Sesi fraksiyonu, bunu, '70'li yıllarda din olarak reddedilen Aleviliği daha farklı biçimde tanımlayarak gerçekleştirmektedir. Bilimsel sosyalist bakış değişmemekle beraber geçmişte yapılan tespitin yanlışlığı öne sürülmekte, Aleviliğin aslında din olmadığı o nedenle onun sosyalistlerce reddedilmesinin yanlışlığı vurgulanmaktadır. Böylece Aleviliği "bir yaşam felsefesi"ne terfi ettirerek onunla kurulması elzem görülen ittifakın gerekçesi oluşturulmuştur. Din, evet o esasen kitlelerin afyonudur ama Alevilik başkadır. Derginin yazarlarından İsmail Kaygusuz'a göre onun materyalist felsefi özü Onikiimamcı Aleviliğin kurucusu Şah İsmail'in nefeslerinde açıkça görülmektedir. O yüzden: "Kızılbaşlığını inkâr etmeyen hiçbir Alevi ben Komünistim demekten de çekinmez.[61] (...) Dün Aleviliğin siyaset adı Kızılbaşlıktı, bugün ise işçi sınıfının ideolojisi olan Komünizm ve onun felsefesi Marksizmdir."[62]

Böylece Alevilerle sosyalistler aynı tarihsel ortak amaçlara sahip oldukları belirtilip "müsahip" ilan edilir. "İşçi Sınıfı Alevilerin müsahibidir".[63] Müsahiplik Alevi inancında "yol kardeşliği" anlamına gelir. Aleviliğe göre müsahipler birbirlerinden sorumludurlar. İnancın gerekleri birlikte yerine getirilir yani "yola birlikte gidilir". Müsahiplerden birinin yanlış bir iş işlemesi, diğerini de "düşkün" kılar. Onların devrim yolunda birlikte ilerleme-

leri aynı amaçları benimsemiş olmalarının yanı sıra, birbirlerine olan "gereksinim"den de kaynaklanmaktadır. İşçi sınıfının Aleviliğe gereksinimi vardır çünkü Alevilik işçi sınıfının "atası, dedesi, kökü"dür. Töresinden, terbiyesinden, hümanizmasından alabileceği çok şey vardır. Öte yandan Aleviler de işçi sınıfına gereksinim duymaktadır çünkü "kapitalizm koşullarında" amaçlarını gerçekleştirme yollarını gösteren "izm" ondadır.[64]

Grub'un yaklaşımı Aleviler arasında önceleri ilgiyle karşılanmış, buna mukabil '90'lı yıllarda Avrupa'daki Alevi örgütlenmelerinde etkinlik savaşına giren Dev-Yol, Dev-Sol, Kurtuluş, TKP/ML, TİKKO gibi fraksiyonlar tarafından yoğun şekilde eleştirilmiştir. Tartışmalara broşür savaşları eşlik eder. TKP-ML tarafından yayımlandığı belirtilen bir broşüre cevaben Kavga'da yeralan Cemile Çakmak imzalı yazıda, Marx'ın da Ortaçağ'da heterodoks bir köylü isyanı yaratan Münzer'i ve onun öğretisini önemsediği belirtilerek, yapılmak istenenin bizatihi Marksist bir yaklaşım olduğu savunulmaktadır: "Marksizm gökten zembille mi indi? Marksizmin sacayaklarından biri olan Alman felsefesinin birikimi içine, Münzer'in, Ortaçağ Almanya'sında Hristiyanlık örtüsü altında çıkan ama, Engels'in deyimiyle komünist nosyonlar taşıyan öğretisi de girmiyor mu? Alevilik neden giremesin? O da devrimci bir öze sahiptir" denilerek "yerli" kaynakların önemi vurgulanmaktadır.[65] Yazının hedefi Aleviliği etkili olduğu bölgelerde öteden beri gericilikle suçlayan TKP/ML'dir (TİKKO) ama gıyabında sol grupların tamamının Aleviliği yanlış değerlendirdiği öne sürülmektedir.

"YOL KARDEŞİ"NE İLK UYARILAR!

Yürükoğlu'na göre Aleviler ve işçi sınıfı müsahiptir ama, müsahipliğin gerektirdiği her alanda eşit olma önkoşulu burada aranmamaktadır. Bir tabiyet ilişkisidir söz konusu olan ve eğer Alevilik işçi sınıfının ideolojisine uygun stratejileri benimsemezse kendisini inkâr etmiş olacaktır:

> *"Günümüzde Alevilik ancak işçi sınıfına ve onun ideolojisine yaklaştığı, onunla kaynaştığı ya da onun dostu, musahibi olduğu oranda, kapitalizm altında da devrimcileşir ve yeni bir devrimci ömür ve işlev kazanır. Bu olmazsa, Alevi düşüncesi içinde milliyetçiliğin, dinciliğin ve devlete saygıcılığın giderek güçlenmesi ve bünyeyi ele geçirmesi kaçınılmazdır. Bu da 800 yıllık heybetli geçmiş adına, Hacı Bektaş'ın özgürlükçü, eşitlikçi öğretisi adına, adaletli bir yaşam uğruna can veren milyonlarca Alevi emekçi adına ne acı sondur."*[66]

Öte yandan işçi sınıfının ideolojisini benimsediğinde de devrim sonrası "varlık sebebi" ortadan kalkacağından işler yine onun aleyhine gelişecektir. "Marksistler bir gerçeği iyi biliyorlar: Sınıflı toplum kalkmadan, tanrı-din vb., kalkmaz. Dolayısıyla, Alevilik, işçi sınıfının ve Marksizmin dostu olmazsa da sürer ve bir işlevi olur. Ama bu işlev artık ilerlemenin, gelişmenin öncü güçlerinden olmak değil, dinsel koyuluğa kaymak, düzeni korumak, ilerlemeyi engellemek olur" diyen Yürükoğlu, Marksizmin dostu olmayan bir Aleviliği "yaşam felsefesi"nden süratle "din"e indirgemektedir.[67] Sosyalizmi kurduktan sonra Aleviliğin akıbetinin ne olması gerektiği ifadede yeterince açıktır. Enver Hoca'nın Bektaşilerle diyaloğuna benzer bir "yol kardeşliği"dir bu.

Sosyalist aydının Alevilere yönelik düşünce jimnastiklerinin müdahaleci özelliğine bir başka örnek *Nefes* dergisi yayın yönetmeni Esat Korkmaz'ın tanımlamalarında belirmektedir. Korkmaz, Alevi inanç öğretisini Yürükoğlu'ndan çok daha detaylı biçimde ve felsefi olarak Marksist bir içkinleştirmeye tâbi tutarak "Aleviler için" açıklamaya girişmekte, Buyruk ve Velayetname gibi geleneksel metinleri

"canlara yararlı olması" için "gerici" unsurlardan arındırarak yeniden düzenlemektedir.[68] Tıpkı Kavga-Kervan çevresi gibi Korkmaz'a göre de Aleviler devletin oyunları nedeniyle son derece tehlikeli bir sınırda durmaktadırlar. Bu nedenle inançlarının "özünü" doğru anlamak zorundadırlar.[69]

Sosyalist aydının Aleviliği açıklama denemelerinde temel sorun dinin afyon olarak nitelendiğine dair kabulden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Aleviliği din ya da inanç olmaktan çıkartmak, en azından Korkmaz gibi "yarı ilahi bir ideoloji" ya da inanç kültür karışımı ilan etmek gerekmektedir.[70]

"Yarı ilahi ideoloji" tespitiyle onu din olmaktan "kurtaran" Korkmaz'ın tespitini ikinci etapta Aleviliğin Türkiye özelinde insanlık kazanımı olan ne varsa onun elde edilmesinde yadsınmaz payına ve ne denli çağdaş, modern bir kimlik olduğuna dair bir dizi "iltifat" izleyecektir.[71] Ardından uyarılar gelir. Aleviler, Tanrı'nın, ancak kâmil insan aracılığıyla öğrenilebildiği bir nesnel süreci "Tanrı-Doğa-İnsan" özdeşliğinde "materyalist" bir açılıma dönüştürmekle, bilim dünyasına ve aydınlığa adım atmış olurlar. Aleviliği güncel kılan "soyut Tanrıyı insan donunda somutlaştıran" bu materyalist özdür. Ancak, Alevilik "felsefesi"nin en can alıcı noktası, onun aynı zamanda en zayıf halkasını oluşturmaktadır. Zira soyut tanrıyı insan donunda somut kılsa da bu nokta Alevilik için toplumsal insan bilinci ve akıl ürününün hasat alanı olabileceği gibi, "kutsal kökene atlama platformu"na da dönüşme tehlikesini barındırmaktadır. Öyleyse iki seçenek vardır Alevilerin önünde:

> *Ya felsefenin idealizm/inanç yanına ağırlık verilecek; din, kamil insanın yaşama görüşü olmaktan çıkarılacak kurgu ürünü Tanrı'ya teslim edilecek, bu yolla Anadolu yaratısı Alevilik/Bektaşilik tarihe gömülecek ya da materyalizm yanına ağırlık verilecek; kutsal kökenle birleşme, birey/toplum bilincinin kutsanması olarak algılanacak; insan ve toplum kendi kendisinin tanrısı olarak kendi kaderini kendisi çizecek/kendi kendini yönetecek; dünyayı Tanrı'nın "tasallutundan" kurtaracaktır."*[72]

Aleviliği reddeden '70'li yılların devrimciliğine karşı reel sosyalizmin çöktüğü '90'lı yıllarda, onun sosyalizmin özünü ihtiva eden bir "yaşam felsefesi" olduğuna dair yaklaşımlarıyla Yürükoğlu, Kaygusuz ve Korkmaz Aleviliği sosyalist düşüncenin kabul edebileceği mümkünlükte bir teorik zemine oturtmaya çalışmaktadır. 12 Eylül öncesi din olduğu için reddedilen Alevilik, şimdi din olmadığı "tespit" edilmek suretiyle arkaik bir sosyalist toplum modeli olarak "övülmekte" ve '70'li yılların aksine onu izlemeye kararlı mensuplarına ittifak önerilmektedir. Eğer Aleviler bu ittifaka yanaşmazlarsa, Aleviliğe ihanet etmiş olmakla tehdit edilmektedirler. Aleviler Aleviliklerini inkâr etmek, ondan vazgeçmek istemiyor, ona sadık kalmak istiyorlarsa mutlak surette sosyalist mücadele içinde yer almalıdırlar!

SİVAS KATLİAMI'NDAN GAZİ'DE "HALK AYAKLANMASI"NA: DEVRİMCİ DURUM VE "İŞBİRLİKÇİ" OLARAK ALEVİLER!

'90'lı yıllarda Alevi örgütlenmesinin seyrinde önemli etkiler yaratan Sivas katliamı (1993) ve Gazi olayları da (1995), sol fraksiyonlara göre tıpkı Maraş ve Çorum katliamları gibi, Alevilere değil devrimci ve demokratlara yönelik faşist saldırılardır. Katliamın birinci yıldönümü dolayısıyla kaleme alınmış bildirilerin birinde: "Oligarşik devlet Sivas'ta devrimci bir gelişmenin ortaya çıkmasını engellemek amacıyla faşist ve şeriatçı güçlerini harekete geçirmiştir"[73] ifadesine yer verilmektedir. Katliam sonrası Aleviler arasında gözlemlenen hareketlenme ve protesto gösterileriyle dışa vurulan yoğun tepki "Alevi kitlesinin sınıfsal niteliğinden kay-

naklanan devrimci potansiyel" ile açıklanmaktadır. Gösteriler sırasında sol gruplara kendi pankartlarını açma izni verilmemesi ise Alevi örgüt yöneticilerinin "Alevicilik hesapları yapmak", "devrimci potansiyeli pasifize etmek", "Alevileri devrimcilerden uzaklaştırmaya çalışmak" ile suçlanmalarına giden yolu açmıştır. THKP-C HDÖ'nin yayın organı *Kurtuluş Cephesi*'ne göre:

> *Sivas Katliamı, devletin en küçük bir devrimci ya da ilerici bir faaliyete karşı nasıl bir tenkil politikası izlediğini açıkça ortaya koymuştur. Devrimciler bu gerçeği bir kez daha kitlelere anlatmak ve devrim güçlerinin saflarında örgütlenmek gerektiğini kavratmak zorundadırlar. Bunu yaparken, sorunun yalın bir dinsel mezhep sorunu olmadığı kesin olarak belirtilmeli ve dinsel görünüm kazandırma çabalarıyla mücadele edilmelidir.*[74]

Sivas katliamını devrimci gelişmeye yönelik bir saldırı olarak algılayan sol gruplar, katliam sonrası yapılan gösterilerde sergileyemedikleri "devrimci inisiyatifi", Gazi Mahallesi Hacı Bektaş Veli Derneği'nce inşa edilen Cemevi'nin karşısındaki üç kahvehaneye yapılan saldırı sonrası dilediklerince gerçekleştirebilme olanağı bulacaklardı. Saldırının şokuyla sokağa dökülüp cemevi önünde toplanan insanları mahallede barikatlar oluşturmaya ve karakola yürümeye yönlendiren gruplar halkın polisle çatıştırılmasını önlemeye çalışan cemevi yöneticilerini "işbirlikçilik" ve "uzlaşmacılık" ile suçlamışlardır. Saldırı sonrası oluşturdukları Devrimci Komite'yle "fiilen bir karargâh" durumuna getirdikleri cemevinde konumlanan,[75] "burjuvaziden sadece 'cem töreni' yapmakla sınırlı bir inanç özgürlüğü isteyip, halkın iktidarını istemeyen",[76] "devletle işbirliği içinde" devrimcileri dışlayıp "eylemin devrimci rotasını" saptıran cemevi yönetimini devrimci müdahaleyle "etkisiz"leştiren,[77] ajitasyon çalışmaları için İstanbul'un değişik semtlerinde Alevi derneklerini dolaşıp, gelişmeler hakkında bilgi edinmeye çalışan "kitle"ye ayaklanma çağrıları yapan[78] örgütler, saldırının Alevilere değil "emekçi halka" karşı yapıldığı konusunda fikri sabittirler: "Saldırıyı sadece Alevilere yönelmiş, ayaklanmayı da sadece Alevi kesimlerin protestosu gibi göstererek, söz konusu ayaklanmanın emekçi halklara dayandığı, ezilen sınıflar temeline oturduğu gerçeği çarpıtılmakta, tüm inanç ve uluslardan halkların ayaklanmadaki birliğine gölge düşürülmeye çalışılmaktadır.[79]

Devlet tarafından sınıf çelişkilerini gizlemek niyetiyle yapılan bu çarpıtmanın baş aktörleri "işbirlikçi Alevi ileri gelenleri"dir:

> *Aleviliği kendi çıkarları gereği, eşitlikçi, halkçı, isyancı özelliklerinden arındırarak cem ayininine ve tarikata indirgeyerek, dinsel yönünü temel hale getiren bu tuzu kurular, çeşitli Hacı Bektaş Veli dernekleri adına, 'Aleviler hoşgörülüdür', 'Aleviler şiddet değil sevgi göstermelidir', 'Alevi sağduyusu' demagojileriyle halkı afyonlayıp uyuşturmaya çalışmışlar, isyanı engellemek istemişlerdir."*[80]

Gazi olaylarında etkin sol gruplar, saldırıyı ve saldırı sonrası ortaya çıkan reaksiyonu Alevilerle ilişkilendiren her türlü izahı tüm inanç ve uluslardan halkların ayaklanmadaki birliğine gölge düşürmekle suçlarken, sözünü ettikleri diğer inanç ve halkların değil, sadece Aleviliğin devrimci ve isyancı özelliklerinin altını çizme gereğini sık sık duymaktadırlar. Buraya kadar hem fikir olan DHKC, MLKP-K, TKP-ML TİKKO, TDKP, TİKB, TKP-Kıvılcım grupları, Gazi'de "devrimci durumun tahlili" ve bu devrimci durumun daha evvel hangi örgüt tarafından tespit edildiği, kimlerin bu konuda hazırlıklı olduğu, Leninist Ayaklanma Stratejisi'nin kimlerce en doğru şekilde uygulandığı, barikatlarda esasen nasıl bir "savaş tarzı" geliştiril-

mesi gerektiği konularında birbirlerini suçlamakta ve alınması gereken derslere dair uyarılarda bulunmaktadırlar.

DHKC, MLKP'nin, Gazi olaylarından kısa bir süre öncesine kadar yayın organlarında "Türkiye'nin batısında devrimci durum yok, şovenizmin kitleler üzerinde etkisi büyük ve kitleler gerici propagandanın etkisi altındadır" biçimindeki yazılarıyla yaklaşmakta olan devrimci ayaklanmayı zaten göremediğini bu nedenle ona önderlik edecek bir konumda olamayacağını söylemekte.[81] MLKP-K ise devrim yolunun sınıfsal karşıtlıklardan ziyade "etnik ve mezhepsel iç savaşlar"la açılacağını kuruluş kongresinde tespit etmiş olmakla övünmektedir. Kongre belgelerinden "devrimin olası gelişme çizgisi" şöyle aktarılmaktadır:

"... Türkiye'yi anti-emperyalist demokratik devrime ve bu devrimin zaferine götürecek olan yol, burjuvazi-proletarya, devlet-halk vb. açık sınıfsal ve sosyal karşıtlıkların yanı sıra, fakat bunlardan daha çok, Türk-Kürt, Sünni-Alevi, laik-şeriatçı gibi somut biçimler üzerinde yükselen bir iç savaş ya da iç savaşlar serisinden geçerek gelişecektir." Gönüllere ferahlık veren bu tespit uyarınca MLKP-K "devrimin kaderini tayin edecek nihai çarpışmalar"ın şehirlerde verileceğini öngörmekte ve kendi görevini içsavaşları ayaklanmaya dönüştürüp devrimi gerçekleştirmek olarak belirlemektedir: "Kentlerin bu rolü devrimci proletaryaya nihai bir saldırı için, topyekûn bir kent ayaklanmasına hazırlanmak görevini yüklemektedir. Bunu öngörmek, bugünden kentleri ve kentsel ayaklanmaları esas alan bir hatta örgütlenmemiz ve ilerlememiz gerektiğini de ortaya koymaktadır."[82] Örgüte göre:

"Devrimci Gazi" bu "öngörü"ye uygun olarak kendi inisiyatiflerinde geliştirilmiş bir adımdır ve önemli deneyler kazandırmıştır. "Önümüzdeki dönemde daha birçok Gazi'nin filiz süreceği ve Gazi deneyiminin aşılacağı kimse için bir sır olmamalıdır. (...) Komünist ve devrimci örgütler politik eğitim ve hazırlıklarını devrimci Gazi ve onun ekseninde gelişen ve sertleşen politik çatışmaların ışığı altında ilerletmek görev ve yükümlülüğünü omuzlarında taşımaktadır."[83]

DHKC ve MLKP-K'nin performansı bu örgütleri öteden beri "küçük burjuva devrimcisi" olarak suçlayan TKP İşçinin Sesi Grubu'nu da etkilemiş görünüyor. Daha önceleri Türkiyede "devrimci durum" olmadığı tespitini yapan grup, olaylar sonrası toplandığı belirtilen TKP (İşçi'nin Sesi)'nin Dokuzuncu Kongre Kararları'nda (kendilerini asıl TKP'nin mirasçısı addettikleri için dokuzuncu!) Türkiye'nin aslında sosyalizme hazır olmadığı, ancak Kürtleri ve Alevileri hedef alan bir karşı devrimin yaklaşmakta olduğu, bunun da devletin Kürt sorunu nedeniyle girdiği krizden kaynaklandığı belirtilmektedir. Karşı devrimin girişimleri "Gazi direnişi" gibi savunma patlamalarına yol açmaktadır ve "bu savunma iyi örgütlenebilirse, bir anda karşı devrimi ezebilir, iktidar yollarını açabilir"! Mantığı kavramakta güçlük çekebilecekler için bir kez daha "yorumsuz" toparlarsak şöyle: "Gelmekte olan bir karşı devrim var ama bunun karşısındaki potansiyel örgütlenebilirse, Gazi direnişinin de gösterdiği gibi, saldırıyı püskürtebilir ve yerel ayaklanmaya dönüşen Gazi örneği tüm ülkeye yayılabilir. Demek ki, sosyalizme hazır olmayan Türkiye'de, ülkenin içinde bulunduğu koşullardan dolayı, devrimci güçlere iktidar yollarının açılabileceği bir durum vardır. Gazi ayaklanması gidişin tersine çevrilebileceğini gösteriyor."[84] Bu şahane analiz uyarınca TKP nihayet silaha sarılmayı da öğütlemektedir!

ALEVİ HALKIMIZA SEVGİ VE SAYGILARIMIZLA! YA DA "CANLARIMIZIN HAYATI"

'90'lı yıllarda TKP İşçinin Sesi grubundan sonra DHKC'nin de Alevilere karşı "duyarlı" bir dil kullandığı ve benzer tepki-

Reha Çamuroğlu, 1990'ların başındaki bir makalesinde, Aleviliğin solla özdeşleştirilmesine ("hangi sol?" sorusunu da sorarak) karşı çıkıp "Aleviliğin sadece Alevilik olduğunu" savunurken, özellikle solla Aleviliğin "ateizm" ortak paydasına alınmasına tepki gösterir.

lerle karşılandığı gözlenmektedir. DHKC Avrupa Örgütü'nce Alevilik üzerine yayımlandığı belirtilen bir broşürde yer alan "Dinî inançlar tarih boyunca sadece egemen güçlere hizmet etmedi. Belirleyici yönü bu olsa da egemenlere karşı halk isyanlarında da birleştirici 'ideolojik' işlevler gördü" şeklindeki ifade, muhalif bir üstyapı kurumu olarak Aleviliğin tarihteki rolünü abarttığı için THKP-C HDÖ tarafından eleştirilmektedir. *Kurtuluş Cephesi*'nde yayımlanan yazıda, halk isyanlarında din olgusunun Marksist literatürde nasıl değerlendirildiği alıntılarla ele alınmakta, Ortaçağ'da dinsel mücadelelerin sınıfsal analiziyle birlikte Alevilik karşısında devrimci tutumun nasıl olması gerektiği açıklanıp, DHKC, Alevilere şirin gözükme uğruna samimiyetsiz davranmakla suçlanmaktadır.[85]

Tarihte ortaya çıkmış isyanların kendilerini dinsel düşüncelerle ifade etmiş olmalarının, tarihe ilişkin bir hüküm olarak ortaya konulamayacağı vurgulanan yazı, devrimci hareketin Aleviliğe ilişkin değerlendirmelerinin genel bir özeti niteliğinde. Evvela Marksizmin, insanlık tarihinin, daima sınıf mücadeleleri tarihi olduğunu ortaya koyduğu belirtilmekte, bu nedenle herhangi bir halk isyanının, isyan sırasında öne sürülen 'ideolojik' kavramlar ya da sözlerle değil, isyanı ortaya çıkaran ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel koşullarla birlikte ele alınması gerektiği hatırlatılmakta, Engels'in 1517 Luther reformasyonu ile 1525 Thomas Münzer hareketini tahlil edişi örnek gösterilmektedir. Münzer hareketinin ortaya çıktığı dönemdeki üretim ilişkilerini açıklayan yazıda, egemen sınıfla çatışmaya giren ezilen sınıfların, egemenlerin dinsel görüşleriyle de mücadele etmek zorunda kaldıklarını, bu nedenle egemen dinsel ideolojiye karşıt bir dinsel ideoloji yaratıldığı, ancak bu dinsel ideolojinin gerçekte sınıfsal mücadelenin "üstyapısal ifadesi" olduğu vurgulanmaktadır. Daha sonra Aleviliğin ortaya çıkış süreci ele alınmakta, Baba İshak ve Şeyh Bedreddin isyanlarında sınıfsal karakterin köylülük olduğu, "dinsel söylem"in de ezilen köylülerin özlemlerine yanıt verecek şekilde oluşturulduğu

ifade edilmektedir. Bu "söylem" isyanların yanı sıra gelen üstyapıya ilişkin "sadece" bir olgudur ve yazı bu olguya önem verilmemesi gerektiğini öğütlemektedir. "Herhangi bir dönemde ortaya çıkan halk hareketlerinin belli bir dinsel görüşü oluşturması, ya da temsil etmesi, tarihsel hareketin açıklanmasında ve tarih bilincinin oluşmasında özel bir yere sahip değildir." Bu nedenle: "Dinî inançların egemenlere karşı halk isyanlarında da birleştirici 'ideolojik' işlevler görmesi sadece bir olgudur. Bu olgunun, tarihin materyalist kavranışıyla bütünleştirilmeden ve yalın olarak ortaya konulması, belki belli dinsel görüşlere yakın olmaya vesile teşkil edebilirse de, kitlelerin bilincini bulanıklaştıracağı için yanlıştır."

Kurtuluş Cephesi'ne göre Alevilik devlet tarafından gündeme getirilmiştir ve bu onun "böl-yönet" politikasıyla bağlantılıdır. Devletin amacı, Alevi kesimleri kendi dinî sorunlarıyla uğraşır kılmak ve buna paralel olarak kendilerini bir "ümmet" ya da "cemaat" haline getirmektir. Gazi olaylarından bir yıl evvel kaleme alınmış bir yazıda Alevilik ve Alevilik adına ortaya konulan talepler, sınıf mücadelesini "bölmek" üzere egemen sınıflar tarafından ortaya atılan bir mesele olarak mahkûm edilmektedir:

> *Alevilik üzerinde oligarşinin politik hesabı tümüyle devrimci mücadeleye karşı olmakla ilintilidir. Aleviliğin içerdiği kimi dinsel tutumların toplumsal içeriği, özellikle de tarihsel olarak sürekli bir muhalefet hareketi olmasının getirdiği unsurlar, her dönemde egemen sınıflara yönelik politik mücadelelere katılmalarını getirmiştir. 1980 öncesinde devrimci mücadelenin en yoğun kitlesel destek bulduğu bazı bölgelerde Alevilerin yoğunlaşmış bulunması. bu gerçeği göstermektedir.*
>
> *İşte oligarşinin Alevilik üzerindeki politikası, bu devrimci potansiyeli yok etmek üzerine kurulmuştur. 1980'li yıllara kadar "devrimci mücadelenin etkisiyle önemli ölçüde güç kaybeden kimi çevreleri ve dedelik kurumunu güçlendirmek oligarşinin ilk hedeflerinden birisidir.*[86]

THKP-C HDÖ'nin DHKC'ye uyarıları Aleviliğe yönelik yeni yaklaşımların benimsenmesini engellememiş görünüyor. Ölüm orucuna başlayan DHKC'li tutuklu ve mahkûmların, düzenledikleri törenlerde alınlarına kırmızı bantlar takıp semah dönmeleri, Pir Sultan Abdal'dan şiirler okunması da bu yeni yaklaşımla birlikte ele alınmalı.[87] Örgütün basın açıklamalarında "Alevi kültürü" üzerindeki baskı ve yasaklamaların sık sık eleştiri konusu edildiği görülmekte. DHKC Basın Bürosu'nun 16 Şubat 2002 tarihli 241 nolu açıklamasında Alevi-Bektaşi Kuruluşları Birliği Kültür Derneği hakkında, adı ve tüzüğünde Alevi ve Alevi kültürü geçtiği için ırk, mezhep, din ayrımı yapmakla suçlanıp Ankara 2. Asliye Hukuk Mahkemesi'nce kapatma kararı eleştirilmekte, Alevilere hukuk mücadelelerinde destek verilmektedir. Açıklamada Alevilerin sürekli saldırılara hedef olduğu, on yıl öncesine kadar tek bir cemevi bulunmadığı, inançlarını ancak gizli olarak yaşayabildikleri belirtilip Alevilerin, Sünnilerin, Kürtlerin, Lazların, Çerkezlerin, Arapların inanç ve kültürleri üzerindeki baskılara karşı direnmeleri gerektiği vurgulanmakta. Yine DHKC Basın Bürosu 21 Ağustos 2002 tarihli, 267 nolu açıklamasıyla Hacıbektaş Veli Anma Şenlikleri'nden dönerken Tarsus yakınlarında meydana gelen kazada hayatlarını yitiren 34 yolcu için başsağlığı verilmekte. "Alevi halkımıza başsağlığı diliyoruz" başlıklı açıklama: "Canlarımızın hayatı bu kadar ucuz olmasın. Canlarımızın hayatını değersizleştiren, kitabında, programlarında halkın ihtiyaçları diye birşey yazmayan düzenin saltanatına son verelim ki, inançlarımızla, haklarımızla, insanca, can ve mal güvenliği içinde yaşayalım" cümlelerinin ardından "Alevi halkımıza sevgi ve saygılarımızla" diye sona eriyor.

TEMEL YAKLAŞIMLAR

Solda Aleviliğe ilişkin yaklaşımlarda gözlemlenen birincil derecede amir bakış, gücünü "bilimsel sosyalizm"in amentüsünden alan, her dinsel inanış gibi Aleviliğin de tarihte kaldığı, kalması gerektiği hükmüdür. Doğu Perinçek'ten alıntılayacağımız birkaç satır bu yaklaşımı özetlemeye kâfi: "Sünnilik ve Alevilik, birbirine karşı tarihsel miraslardan beslenmekle birlikte, aslında aynı çıkmazı paylaşırlar. İkisi de çağlarını doldurmuşlardır. (...) Felsefenin sorunları olan, evren nedir, insan nedir, bilgi nedir gibi sorunlara yaşadığımız çağda Sünnilik de Alevilik de ciddi yanıtlar veremez. (...) Alevilik Ortaçağ'ın feodal köylü kutuplaşması içinde biçimlenmiştir ve bugünkü toplumun çelişmelerine yabancıdır. Aleviliği çağdaşlaştırmaya kalkmak, atın gözüne otomobil farı takmak gibi bir girişimdir."[88] '70'li yıllara damgasını vuran bu yaklaşımı '90'lı yıllarda temyize çalışan ikinci bir bakış, birincisi ile aynı referansa sahiptir. Aleviliği bir inanç olarak kabul ettiğinde tümüyle reddedilmesi gerektiğini düşündüğünden, onu din olmaktan kurtarmaya soyunur, "felsefe" ya da "yaşam biçimi"ne terfi ettirir. Böylece Ortaçağ'da egemen feodaliteye karşı, "ezilen köylü ve göçebelerin talepleri"ni dile getiren, onların temsil ettiği "üretim ilişkileri"nin üzerine inşa edilen bir ideoloji olarak devrimciliği onaylar ve Alevilerin "hatırına" ömrünü bir parça uzatmaya razı olur. Bir üstyapı olarak, savaştığı egemen ideolojiye karşı "mecburen" Tanrı'dan söz etse de aslında "ateist" olduğu, İslâm diniyle ilgisinin bulunmadığı, dinî bir perde altında "hümanist", "laik", "toplumcu", "paylaşımcı", "devrimci", "sosyalist" özünü muhafaza ettiği mütemadiyen yinelenir. Onun din olmadığını yineleyen bariz bir örnek, yine Perinçek'in Aleviliği "din" olarak "mahkûm" eden sözlerine karşın Kervan'da, Mustafa Aladağ imzalı "savunma"yla çarpıcı biçimde karşımıza çıkmaktadır: "Perinçek Alevi dini diye saçmalıyor. Alevilik din değil ki! (...) dinin ötesine geçmiş bir inanç, bir yaşam biçimidir. Her çağda o çağın bilgisiyle kucaklaşmış bir kültürdür! Camisi yok, namazı yok, orucu, ramazanı, Hac'cı, hocası yok. Şeriatı aşmış geçmiş. Kitabı da kıblesi de kuranı da kurtaranı da insan!"[89]

Alevi örgütlenmesine paralel, solda zamanla güçlenen yeni eğilimin sözcüleri, Aleviliği, sosyalist düşüncenin kabul edip benimseyebileceği biçimde dünyevileştirmeye, dinsel görünüm ve içeriklerden soyutlamaya, dayanışma sembollerini öne çıkartmaya çalışmışlardır. Her inanç gibi Alevilik de böyle bir okuma için istenilen malzemeyi bolca vermektedir. Paylaşıma ve sosyal dayanışmaya birer atıf olarak Bektaşilikteki "karakazan" motifiyle Buyruk'ta anlatılan Kırklar Meclisi'nin yanı sıra, son yıllarda keşfedilmiş "rıza kenti" söylencesi Aleviliğin "komünist özü" olarak vurgulanmaktadır.[90]

Alevilik "lehine" sergiledikleri enerji nedeniyle ikinci tezin sözcüleri, asıl hüküm sahiplerince "Alevicilik" yapmakla eleştirilmekte, "üstyapı" ve "altyapı"nın tekrar tekrar tanımlandığı, "klasik" alıntılar eşliğindeki tartışma taraflar arasında halen sürdürülmektedir. Ancak Aleviliği ilericilikle onore edenlerin, eğer gerekli koşulları yerine getirmezlerse, onu derhal gericilikle suçlama potansiyeli bakidir. Sınıf mücadelesinin "acil" gündemi dışında özgül taleplerin öne sürülmesi, cemin, sazın-sözün çağırdığı dinî tecrübe ve pratiklerin ağırlık kazanıp kendi varlığında ısrar etmesi halinde bu potansiyel hemen açığa çıkar. Arzu edildiği üzere materyalist, devrimci mücadeleye hazır bir Alevilik olunmazsa, tarihsel mirasa nankörlük edildiği, Aleviliğin idealist bir yorumla toplumcu, ilerici, muhalif özünden uzaklaştırılıp yozlaştırıldığı suçlamaları başlar. Alevi örgütlenmesinin artan ivmesi ve dikte edilmeye çalışılandan farklı inisiyatiflerin geliştirilmek istenmesi karşısında suçlamalar yoğunlaşmaktadır. Bu suçla-

malarda Alevilik esasen tarihte ve özü itibariyle yine "devrimcidir" ama günümüz Alevileri onu yozlaştırmaktadır!

Solun Alevilere yaklaşımında beliren üçüncü bir özellik, Sünni fundamentalizmin Alevilere yönelik geçmişte varolmuş, günümüzde varolan ve gelecekte de ihtimal dahilinde bulunan şiddet eğiliminin derinlerde yatan nedenlerini görmemek, din meseleleri olarak denenecek izahları reddetmek olarak tanımlanabilir. Sol düşünce, yüzlerce yıllık rekabetin ürünü Alevi-Sünni geriliminin son otuz kırk yıl içerisinde gerçekleşen başdöndürücü sosyal-siyasal gelişmelerin etkisiyle büründüğü halleri, din karşısındaki "ilgisiz" tutumu sebebiyle algılamaktan uzak bir noktadadır. İdeolojik kavramsallaştırmalarla yetinilmekte, çoğu zaman ilerici-gerici, devrimci-faşist retoriğinden medet umulmaktadır. Bu edilgenlik, dinin bir "üstyapı kurumu" olarak küçümsenmesinin getirdiği doğal sonuç olarak meselelerin tahlilinde ona hiç yer vermeme direncinden kaynaklanmakta, sosyal gerçekliği tanımamakta ısrar ettiğinden memlekete ilişkin okumalarda ciddi bir algı bozukluğu yaratmaktadır. Küçük bir örnek olarak, aynı şematik kavramlaştırmanın etkisiyle sol düşünce, temsil edildiği geniş yelpazenin hemen her diliminde, Alevi-Sünni gerilimini sadece üretim ilişkileriyle açıklamaya eğilimlidir. Bu izahta "üstyapı" çoğu zaman ihmal edilmekte, onun mesele üzerinde ekonomik ilişkilerden daha belirleyici olabileceğine ihtimal verilmemektedir. Alevilerin şehirlere göç edip ticarete atılmaları Sünni eşraf arasında huzursuzluğa neden olmuş, gelirlerinin azalacağını düşünen veya azaldığını gören tüccar, esnaf, çarşı cemaati, Alevilere yönelik varolan iftiraları yaygınlaştırarak şehrin yerlilerini onlara karşı yönlendirmiştir. Böylece bizatihi dinin bir çatışma potansiyeli olarak rolü ikinci plana itilmekte, Marksist şablona uygun olarak "altyapı" tahlilleri öne çıkartılmaktadır.[91] Oysa Sünni muhafazakârlığın Aleviliğe duyduğu nefret sadece bu ticari ilişkilerin çapıyla açıklanamayacak denli derin bir meseledir. Ve bu nefreti, eğer gerçekten söylendiği gibi yeniden ateşleniyorsa ve unutulmuş idiyse yeniden dolaşıma sokan şey, modernleşme ile birlikte çarşıya pazara inen Alevilerin, Sünnilere dair önyargı ve kanaatlerini takiyye yapmaya gerek görmeden, alenen yinelemelerine duyulan derin reaksiyonda aramak gerekmektedir.

Alevi taleplerinin sahiciliğine, örgütlenmenin nedenlerine şüpheyle bakmak da solda sıkça sergilenen yaklaşımlar arasındadır. Tıpkı Kürt milliyetçiliğinin "uyanışı" gibi Alevi "uyanışı" da solda, sınıf mücadelesini, devrimci hareketi zayıflatan "bölücü" bir olgu olarak algılanmaktadır. Bu konuda, onu din olarak reddedenler kadar, ilerici olarak tanımlayanlarca da derece derece benimsenen, devletin başrolü oynadığı komplo teorileri bol miktarda üretilmiştir.[92] Solun Alevilere bakışında –onu bir müttefik olarak muhatap alanlarda– gözlemlenen bir diğer yaklaşım, mutlak surette güçlü bir merkezî yapıya sahip olması gerektiğidir. Memleketimizde sadece sola özgü olmayan ama solun Alevilere nazarında da çok gecikmeden beliriveren bu merkeziyetçilik tutkusu, esasen ortaya çıkışına engel olunamayan meselenin hiç olmazsa zapturapt altına alınmasına dönük anti-demokratik ruh halinin ifadesidir. Ve elbette bu merkezî yapı, onu talep edenlerin uyarıları dikkate alınmadığında Aleviliğin "özü"ne ihanet etmiş sayılacağından mutlaka kendi düşünceleri doğrultusunda ve hatta mümkünse fiilen denetimlerinde olmalıdır! Birçok yazar ve örgüt tarafından ifade edilmiş bu hususta en somut müdahale, detaylı bir "ittifak" projesi olarak "Hızır gibi" yetişen ve her zaman en güzel örnekleri sunan TKP-İşçinin Sesi grubunca defalarca dile getirilmiş, Hacıbektaş Dergâhı'nın merkez olması ısrarla savunulmuştur.[93] Merkeziyetçilik tutkusuyla dergâha tarihte oynadığı rolden da-

ha geniş kapsamlı bir önem atfederek onun Aleviler indinde her zaman "merkez" olarak görüldüğünü öne süren derginin tezi başlarda kabul görmekle beraber, Alevilerin biraz da kendiliğinden "ademi merkezî" yapısı ve eğilimleri nedeniyle bir süre sonra itirazlarla karşılanmıştır. Bu itirazlardan biri tam da tarihte cereyan ettiği üzere, Tahtacılar, Çepniler, Sıraç Alevileri ve Babailer gibi dergâha bağlanmamış ayrı topluluklardan biri olarak Kürt Aleviliğinin "temsilcilerinden" geldi ve bölünmeyle sonuçlandı. Nihayet bu babda solculuk değil, Kürt miliyetçiliği ile katışıklı otonom bir Alevilik ağır basmıştı. "Dergâh Türkiye'de Mozaik'in üzerinde değildir" diyen Ali Haydar Ulusoy Dede, Ağuiçen, Babamansur gibi Kürt yörelerindeki seyyid ocaklarının hiçbir zaman Hacıbektaş'a bağlı olmadığını, dergâhın kendilerine "icazet" verme yetkisi bulunmadığını manifest ederek Kervan'dan koptu ve sonraları *Pir, Çağdaş Zülfikâr* gibi Kürt Alevi dergilerinde yer aldı.[94]

BİTİRİRKEN: SOL, ALEVİ MESELESİNİ KONUŞABİLİYOR MU?

Ortaya çıkışından bu yana yasaklanmış, baskı altında tutulmuş sosyalist düşüncenin Alevilerle buluşması, her şeyden evvel, biri modern diğeri geleneksel bu iki "marjinalite"nin ihtiyaç ve mecburiyetleriyle açıklanmalıdır. Sol 1960'lı yıllarda, sosyal ve ekonomik dönüşümlerin getirdiği toplumsal gelişmeyle birlikte Anadolu'ya açılırken, bu ihtiyaç ve mecburiyet sonucu Alevilikle de buluşmuştur. Sünni İslâm ile tarihsel rekabetten kaynaklanan bir seziyle, mümkün olduğu andan itibaren Türk modernleşmesiyle birlikte hareket etmeye çalışan Alevileri ilgilendiren en önemli etken ise, bu modernleşmenin vaat ettiği eşitlik fikridir. Sünni İslâm ile tarihte belki de ilk kez mutabık olarak DP'yi desteklemiş olmalarında belirleyici olan yine eşitlik fikriydi zira Kemalist reformasyonun mimarları Sünni İslâm'ı epeyce sınırlandırmakla birlikte onların umduğu eşitliği bahşetmemişti. DP, CHP karşısında muhafazakâr reaksiyonlara daha çok ihtiyaç duyup Sünni önderlerle açık ititfaka girmeye başladığında yine aynı eşitlik fikri ile CHP'ye ve 1960'lı yıllardan itibaren sola yöneldiler. Bunun kendi özgünlüklerini görünür kılabilme hedefinde, tıpkı Kemalistlerle ilişkilerinde başlangıçta olduğu gibi, önemli bir ağırlık sağlayacağını düşünüyorlardı. Ancak sol ile ilişkileri kısa zamanda tek parti döneminin CHP'siyle ilişkilerine dönüştü. Onlar buna karşılık "gericilik" olarak yaftalanan inançlarını arka plana atıp yine modernleşmeyle birlikte yürüdüler. Ama adeta bir içgüdü haline gelmiş Sünnilerle eşit olma fikrini derinlerde muhafaza ederek.

Sol Alevilerin kendilerine yönelmesinde belirleyici olan bu tazyiki göremedi. Sünni İslâm karşısında konumlanan Alevilerin, Sünnilerle tarihsel rekabetleri nedeniyle tıpkı Kemalistlere yöneldiği gibi, aynı ihtiyaçlarla kendisine meylettiğini farketmedi. Onu laik, devrimci vb. yaparak kendisine eklemlediğinde, "geçmişte kalmış" hesapların da kapanacağını; unutulup gideceğini umdu. Aleviler bu "aydınlanma"ya –yine eşitlik taleplerinin etkisiyle– daha elastikiyetli bir yanıt verdiler. İnançlarından daha kolay vazgeçebilir göründüler.

Solun Sünni muhafazakârlığa hitapetme denemeleri ise doktrinin din karşıtı tutumunun yanı sıra, daha evvel değindiğimiz moskof özdeşleştirmesinin İttihatçılardan, Kemalistlere, demokratlardan AP, MSP ve MHP'ye uzanan anti-komünist iktidar çizgisince "kuvvetle" hatırlatılması nedeniyle başından beri problemli olagelmişti. Böylece modernleşmenin cümle zahiri görünümleriyle birlikte aynı "aydınlanma"ya Sünni muhafazakârlığın yanıtı Alevilere karşıt biçimde tam bir sathı müdafaaya dönüştü ve birçok durumda en iyi müdafaanın saldırı olduğu benimsendi. Bu mevzileşme, kendisini anti-

komünist siyasetin hitap ettiği ekseriyetle daima rakip hissetmiş Alevilerle, Sünniler arasında süregelen çekişmenin, tek parti döneminin sona ermesinin ardından, büyük bir ivmeyle su yüzüne çıkışını hızlandırdı. Sol siyaset, toplumu en fazla meşgul eden meselelerden biri olarak bu "temel çelişki"yi doğru okuyamadı. Bunun en vahim sonucu olarak Alevilere yönelen katliamları, faşistlerin devrimcilere-demokratlara saldırısı olarak yorumlamakla yetinip bunu bir iç retorik olarak kullandı. Aleviliği kolayca kendisine tâbi kılmaya çalışırken, birçok yörede bu çekişmenin üzerine inşa olunduğunu kabul etmek istemedi. Bu sosyolojik hakikati farkeden anti-komünist siyaset, "Moskof uşağı, Allahsız komünistler"le birlik "Kızılbaş"ların, sol popüler kültür üzerindeki hâkim nefesini, Sünni muhafazakârlığı yönlendirmede maharetle kullandı. Sonuçta Anadolu'nun pek çok şehrinde ağırlıkla Alevilerden mürekkep bir görünüm kazanmış sol, Mustafa Suphileri bertaraf ederken başvurulmuş aynı yöntemlerle acımasızca budanırken, tanınan serbesti eski davaların halli için de fırsat kabul edildi.

1970'li yıllar boyunca Aleviliği gericilik olarak damgalayan sol düşünce, '80'lerdeki "yeniden doğuş"u komplo teorileriyle açıkladı. Bunun etkisizliği farkedildiğinde, '70'li yıllarda alçak sesle dile getirilip, fikrî takibi yapıl(a)mamış tezleri yeniden ele alıp onda devrimci bir muhteva keşfederek soldan kopmamasını sağlamaya, böylece "devletin devrimci hareketi bölmeye yönelik" komplosunu boşa çıkartmaya çalıştı.

Sol düşünce Alevilik hakkındaki temel yaklaşımlarını bugün de yaygın olarak muhafaza etmekle beraber, '90'lı yıllardaki abartılı "proje"lerin de etkisiyle, eleştirel tutumlara meyleder görünmektedir. Kimi değerlendirmelerde solun Alevilerin dertleriyle ilgilenmeyişinin, "inanç konuları karşısında küçümseyici ve reddedici konumlarından" kaynaklandığı kabul edilmektedir.[95] Alevilerin yaşadığı sorunlara demokratik bir duyarlılıkla yaklaşmanın önemi vurgulanmakta ve Alevi taleplerinin sahiplenilmesi gerektiği,[96] eklemleme ve tâbi kılma yerine demokratik bir ilişkinin inşa zamanının gelip geçmekte olduğu belirtilmektedir. Yaşanan bunca tecrübe ışığında "Alevi kimliği"nin, tıpkı "ezilen ulus kimliği" "kadın kimliği" gibi "alt kimlik"lerle beraber, "üst kimlik" sosyalizme bağlanma biçiminin problemli olduğu kaydedilmektedir. Çoğunlukla, 'artık onlara gereksinim kalmadığı ve son tahlilde burjuvaziye hizmet ettikleri' gibi gerekçelerle "üst kimlik" tarafından ezildikleri vurgulanmaktadır. Zira bu durum alt kimliklerde tepkilere neden olmakta, "sosyalizm karşıtlığına zemin" yaratmaktadır. Bu nedenle artık bundan sonra "sosyalizme bağlanma sorunu"nun bir tabiyet ilişkisi değil, kendilerini özgürce ifade etmelerini güvence altına alan bir yerden yeniden tanımlanmasının zorunlu olduğu ifade edilmektedir.[97] Ama sorunun hâlâ bağdaşıklar arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi olarak görülmesi ve "üst kimlik– alt kimlik" bağlamında ele alınıyor olması çokça vurgulanan çoğulcu ve özgürlükçü sosyalist anlayışların layıkıyla geliştirilebilmesi için tartışmanın geniş katılımla bir süre daha devam etmesi gerektiğini gösteriyor. ❐

DİPNOTLAR

1 Orhan Silier, "Toplumsal Araştırmalar Grubu ve 1912 Yılına Ait İki Sendika Tüzüğü", *Tarih ve Toplum* dergisi, İletişim Yayınları, İstanbul, Temmuz 1990, sayı 79, s. 26.

2 Daha sonra İttihat ve Terakki'den ayrılıp Yusuf Akçura'nın aralarında yer aldığı bir grup aydın ile "İlk Türkçü Parti olan Millî Meşrutiyet Partisi"ni kuracak, sürgün edil-

diği Sinop'tan 1914'te Rusya'ya kaçacak ve bir süre sonra Bolşevik saflara katılacaktı. Bkz. Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, İstanbul, Ekim 1995, İkinci Basım, s. 179. Ayrıca Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994, s. 201.

3 İshak Sunguroğlu, *Harput Yolları*'nda adlı dört ciltlik eserinde, zaman zaman gerçekleştirdikleri vurgunlarla Erzincan ve Harput havalisine korku salmış Dersimli eşkıyaların, Meşrutiyet'te şehre gelip ayan ve eşrafın dahil olduğu kalabalığın önünde resmi geçit yaptığını, çarşı içinde heybetli yürüyüşlerinin coşkulu alkışlarla mukabele gördüğünü kaydeder.

4 Aktaran: Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, s. 28.

5 "1960'lara gelinceye kadar Türkiye'de 'yasal sol yazın' Haydar Rifat Bey'in çevirilerinden ibaretti." Ali Birinci, "İkinci Meşrutiyet'te İşsizlerin kurduğu Çalışkan Kardeşler Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, Nisan 1989, sayı 64, s. 12.

6 Mehmet Ö. Alkan, Bir İttihat ve Terakki muhalifi olarak Liberal-Sosyalist Hilmi, *Tarih Ve Toplum*, Eylül 1990, sayı 81, s. 50.

7 Orhan Silier, "sol" terimlerin diğer dillerde kaleme alınmış bildirilerde tüm açıklığı ile yer alırken, Türkçelerinde yazılmayışını yasaklamalar ve başka bazı faktörlerle birlikte "Müslüman-Türk işçi grubunun göre-ce geri bilinç ve örgütlülük durumunun dikkate alınmış" olma ihtimaline bağlamaktadır. *A.g.m.*, s. 26.

8 Hikmet Kıvılcımlı Sitesi, Arşiv Bölümü'nde. (http://people.freenet.de/kivilcimli)

9 İstanbul'da bir Bektaşi dergâhında mürşid ile müridler arasındaki "tutku" dolu ilişkileri anlatan roman, 1921 yılında *Akşam* gazetesinde tefrika edilirken, "Tekkede mumlar nasıl söndürülür?" gibi bölüm başlıklarıyla edebiyat çevrelerinden ziyade Bektaşiler arasında yankılanır. Tepkive tehditler bir süre sonra o denli yoğunlaşır ki gazete yayını durdurmak zorunda kalır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Nur Baba*, yayına hazırlayan Atilla Özkırımlı, İletişim Yayınları, İstanbul 1983. Romanın Muhsin Ertuğrul tarafından beyazperdeye uyarlanması sırasında da Eyüp'te dergâh haline getirilen stüdyo öfkeli bir grup Bektaşi baba ve dervişin saldırısına uğrar. Bkz. *Türk Sinema Tarihi*, Giovanni Scognamillo, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998.

10 Hikmet Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet Milliyet: Şark*, Yol Yayınları, İstanbul 1979, s. 73-75.

11 İlhan Başgöz, "Pertev Naili Boratav'ın Türk ve Dünya Folklor Araştırmalarındaki Yeri", *Folklor-Edebiyat* dergisi, Ankara, Haziran 1998, sayı 14, s. 10.

12 Arzu Öztürkmen, *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 175.

13 Azra Erhat'ın sunuş yazısında Eyuboğlu ile Boratav'ın Pir Sultan Abdal üzerine tartışmalarına değinilen kitap, Eyuboğlu'nun ölümünden sonra Azra Erhat, Atilla Özkırımlı ve Asım Bezirci'nin çabalarıyla yayımlanmış. *Pir Sultan Abdal*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1982.

14 Eyuboğlu, 1982, s. 72

15 Eyuboğlu, 1982, s. 77.

16 Nâzım Hikmet'in *Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Destanı*'nın sağlı sollu Türk entelijansiye üzerindeki aksi ile Bedreddin'in tarihsel kişiliği üzerine etraflı bir degerlendirme için bkz. A. Yaşar Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 136-202.

17 Sıdıka Su'nun *Sultan Suyu* adlı albüme yazdığı sunuştan.

18 Pir Sultan Abdal 1974, Semahlar 1979.

19 Ruhi Su ile "Semahlar" üstüne bir söyleşi, 12 Şubat 1979 tarihli *Sanat Emeği* dergisinden, *Ezgili Yürek*, Adam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 134.

20 "Ruhi Su ile Semahlar üzerine söyleşi", Atilla Özkırımlı, 25 Kasım 1978 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinden. *Ezgili Yürek*, Adam Yayınları, Eylül 1985, s. 131.

21 *Sanat Emeği, Ezgili Yürek*, s. 133.

22 Ruhi Su ile Semahlar üzerine söyleşi, Konuşan Atilla Özkırımlı, *Cumhuriyet*, 25 Kasım1978. *Ezgili Yürek*, Adam Yayınları, Eylül 1985, s. 131.

23 Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 125.

24 *Yüz Soruda Alevilik*, Haz.: Reha Çamuroğlu, Cemal Şener, Fuat Bozkurt, Hamburg Anadolu Alevileri Kültür Birliği Yayını, 1994, s. 174.

25 1965'li yıllarda Ankara'da kurulan ve TİP'le yakın dirsek temasında çalışan Devrimci Ozanlar Derneği'nin o dönemdeki başkanı Osman Dağlı, Feyzullah Çınar, Âşık Mahsuni, Mahmut Erdal ve Nesimi

Çimen'in söz konusu gecelerde sahneye çıkan sanatçılar arasında yeraldığını hatırlıyor. Ağustos 1999 tarihli görüşme kaydından.

26 Aziz Nesin'in Pir Sultan Abdal Şenlikleri'nde yaptığı konuşmadan aktaran Haydar Gölbaşı, *Aleviler ve Sivas Olayları*, Ant Yayınları, İstanbul, 1997, s. 18.

27 Çetin Altan, *Ben Milletvekili İken.* Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 136.

28 Mustafa Çalık, *MHP Hareketi, Kaynakları ve Gelişimi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 1995, s. 138.

29 Mesut Gerçek, *Kalktık Horasandan Sökün Eyledik*, Söyleşiler, Ant Yayınları, 1995, s. 69.

30 Hüseyin İnan, Yusuf Arslan ve Deniz Gezmiş'i Kayseri'nin Sarız ilçesine bağlı Dallıkavak köyünde üç gün barındıran Âşık Ali Keleş ile 8 Haziran 1998 tarihli görüşme kaydından.

31 Harald Schüler, *Türkiye'de Sosyal Demokrasi: Particilik, Hemşehrilik, Alevilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 163.

32 Mahir Çayan, "Yeni Oportünizmin Niteliği Üzerine", adlı yazısından. *Türkiye Halk Kurtuluş Parti – Cephesi, Dava Dosyası, Yazılı Belgeler*, Yar Yayınları, İstanbul, 1976, s. 176-177.

33 Muzaffer Oruçoğlu'nun anılarından aktaran Emrah Cilasun, *Devrimci Demokrasi*, sayı 31, Mayıs 2002.

34 "Zülfü Livaneli ile Alevi Müziği Üzerine Söyleşi", Mesut Gerçek, *Nefes* dergisi, İstanbul, Mart 1995, sayı 17, s. 20.

35 Cemal Şener, *Bihatayık Evladı Kerbelayık*, Ant Yayınları, İstanbul 1995. s. 10-11.

36 Metin-Kemal Kahraman ile Söyleşi, Ulaş Özdemir, *Roll* dergisi, İstanbul, Kasım 1997, sayı 13, s. 33.

37 Hacı Bektaş Veli, *"Bildiriler, Denemeler, Açıkoturum"*, Hacıbektaş Turizm Derneği Yayını, Ankara, 1977.

38 *A.g.e.*, içerisinde Adil Gülvahaboğlu, "Anadoluda Devrimci ve Toplumcu Bir Ses: Hacı Bektaş", s. 111.

39 *A.g.e.*, içerisinde Behlül Ablak; "Hacı Bektaş Veli", s. 125-131.

40 *A.g.e.*, içerisinde Behlül Ablak, s. 129-130

41 *A.g.e.*, içerisinde Behlül Ablak, s. 131.

42 *A.g.e.*, içerisinde Rıza Zelyut; "Hacı Bektaş Veli ve Bektaşiliğin Tarihsel Konumu." s. 105.

43 İnci Aral'ın öyküleri, Maraş katliamına hâkim Sünni dindarlığın, Kızılbaşlara duyduğu derin nefret ve tiksintinin bilinçaltı çözümlemelerini işliyor. *Kıran Resimleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul,

44 THKP-C Halkın Devrimci Öncüleri'nin Gazi olayları sonrasında yaptığı 7 nolu açıklamada 12 Eylül öncesi bu üç ilde gerçekleştirilen katliamlar böyle değerlendiriliyor. TKP-ML'nin yayın organı *Devrimci Demokrasi*'ye göre de "Hükümet, katliamın sınıfsal niteliğini gizleyerek bunu Alevi Sünni çatışması olarak gösterir." sayı 21, 2001.

45 Fikret Otyam, *Hü Dost*, Nefes Yayınları 3. Basım, İstanbul, 1995, s. 168.

46 Şerif Mardin, asker ve laik aydınların "Sünnilerle Aleviler arasındaki mezhep çekişmesinin sun'i olarak yaratılmış olduğuna" inandıklarını belirtmektedir. *Türkiye'de Din ve Siyaset*, s. 127. Kanımızca aynı eğilim solda da tezahür etmiştir. Ordu ve laik aydınlar meselenin gündeme getirilmesini dış güçlerin provakasyonu olarak açıklarken, aynı ruha uygun olarak sol; devletin provakasyonuna bağlar. Her iki tutumda da iç dinamikler görmezlikten gelinmektedir. Devlet "devrimci mücadeleyi önleyebilmek" için" Alevi-Sünni ayrımını tahrik etmektedir. Aynı devlet 12 Eylül'den sonra da "devrimci mücadeleyi bölmek" için Aleviliği "teşvik" etmiştir.

47 Halil Öztoprak, *Kuran'da Hikmet Tarihte Hakikat*, yeniden basım Haziran 1990, Can Yayınları, İstanbul, s. 5.

48 Osman Dağlı ile görüşme kaydından.

49 Fikret Otyam, *Hü Dost!*

50 Selman Ciranoğlu, "Türkiye'de Demokratik Siyası Bir Mesele", 1989 tarihli *Hedef* dergisinden derleyen Cemal Şener, *Alevilik Üstüne Ne Dediler*, Ant Yayınları, İstanbul, 1994, s. 35.

51 Resmî ideolojinin değişken muhtevası ve Alevilerle ilişkisi üzerine bkz. Reha Çamuroğlu, "Resmi İdeoloji ve Aleviler", *Birikim*, sayı 105-106, Ocak-Şubat 1998, s. 112-116.

52 Alevi kimliğinin yeniden oluşumunda müziğin önemini burada bir kez daha vurgulamalıyız. Cemaate yönelik dergi ve kitapların tirajı bir iki istisna dışında birkaç bini geçmezken, kaset satışları yüzbinlerle ifa-

de edilmektedir. İlk "Alevi radyoları"nın yarattığı olağanüstü coşku da Alevi müziğinin TRT'de maruz kaldığı kısıtlamadan sonra özgürce kamuya açılması nedeniyledir. 1983'ten itibaren müzik ve özellikle Arif Sağ'ın sazda "Alevi akordu"nu daha kolay icra etmeye olanak veren "kısa saplı bağlama"sı popülerleşmenin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. İlk dernekler bu müzikal görünürlüğün ardından kurulmaya başlandı.

53 *Pir Sultan Abdal*, sayı 1, Ankara, Haziran 1992. Ali Balkız'ın editör yazısından.

54 *A.g.d.*, sayı 5, Şubat 1993, s. 12.

55 Kavramlaştırma Ruşen Çakır'a ait. "Değişim Sürecinde Alevi Hareketi", *Milliyet* gazetesi, 2-12 Temmuz 1995.

56 Derginin adı 22. sayıda *Kervan* olarak değiştirildi.

57 Oya Hisarlı, *Kavga*, sayı 1, s. 21.

58 *Kavga*, sayı 2, s. 15.

59 Nihat Akseymen TKP içerisinde R. Yürükoğlu adını kullandı. "R" önceleri "Rüştü" olarak bilinirken, Alevi derneklerinin davetlisi olarak bulunduğu Avustralya'da bir "Alevi can"ın isteği üzerine adını "Rıza" olarak değiştirdiğini açıkladı. *Kervan*, sayı 27, s. 12.

60 *A.g.y.*, 4, 20. R.Yürükoğlu.

61 İsmail Kaygusuz, *Kervan*, sayı 50, s. 15.

62 İsmail Kaygusuz, Alevilik ve Materyalizm, *Kervan*, sayı 46, s. 18.

63 *Kavga*, sayı 15, s. 19.

64 *Kavga*, sayı 17, s. 10.

65 "Dostunu iten sol." Cemile Çakmak, *Kavga*, Temmuz 1991, sayı 5, s. 18.

66 *Kavga*, sayı 18, s. 13, R. Yürükoğlu.

67 *Kavga*, sayı 18, s. 13. R. Yürükoğlu

68 1960'lı yılların sonlarında Fikir Kulübü ve Dev-Genç Yönetim Kurulu Üyesi Esat Korkmaz, 12 Mart sonrası THKP-C ve Dev-Genç davalarında yargılandı. 1974 affı ile cezaevinden çıktı. Babıâli'de yazar ve redaktör olarak çalıştı. Alevilikle ilgili yazılarına 1990'lı yıllarda başladı. 1995-98 yılları arasında *Nefes* dergisi yayın yönetmenliği yaptı. *Dört Kapı Kırk Makam* Şahkulu Sultan Külliyesi Yayınları, İstanbul, 1995. *İmam Cafer Buyruğu*, Ant Yayınları, İstanbul, 1997. *Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi*, Can Yayınları, İstanbul, 1999.

69 Esat Korkmaz, *Dört Kapı Kırk Makam*, Şahkulu Sultan Külliyesi Yayınları, İstanbul, 1995, sayfa: 8.

70 *A.g.y.*, 10.

71 *A.g.y.*, 14.

72 *A.g.y.*, 18-19.

73 *Kurtuluş Cephesi*, Temmuz-Ağustos 1994.

74 *Kurtuluş Cephesi*, Temmuz-Ağustos 1994.

75 *Barikat Günleri*, Varyos Yayınları, İstanbul, Kasım 1995, s. 113.

76 *Gazi, Geceondulardan Geliyor Halk*, Haziran Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 226.

77 MLKP-K bu etkisizleştirme işleminin yeterince kararlı bir şekilde uygulanmadığından yakınmaktadır: "Cemevi, Devrimci Komite bakımından fiilen bir karargâh durumundaydı. Ancak cemevi gerici yönetiminin devletle flörtü, uzlaşma ve kitleleri pasifist etkileme konusundaki girişimleri daha sert bir biçimde devrimci otoritenin egemenliğinde tutulmalıydı. Zira cemevi, Hacı Bektaş-ı Veli Kültürünü Tanıtma Derneği yöneticileri, devletle yaptıkları telefon görüşmeleriyle faşist saldırı için açıkça davetiye çıkarıyorlardı. Bu tür davranışlar devrimci otoriteyle mutlaka ezilmeliydi." *Barikat Günleri*, 113-114.

78 "Gülsüyu'na polis güçleri yığılmıştı. MLKP-K'lı güçler Zümrütevler'de propaganda ve ajitasyon grupları oluşturarak kahvehanelerin, evlerin, esnafın dolaşılması biçiminde yoğun ve hızlı bir çalışma başlatmıştı. Buradaki çağrılarda Gülsuyu'nda yapılacak eylemin yeri ve zamanı anlatılıyordu. Pir Sultan Kültür Derneği'nde ve Pir Sultan Abdal Canlar Derneği'nde bulunan halka Gazi'deki durumu içeren bilgiler aktarılıyor ve eylem için çağrılar yapılıyordu." *Barikat Günleri*, s. 61.

79 *Barikat Günleri*, s. 222.

80 *Gazi, Gecekondulardan Geliyor Halk*, s. 221.

81 *Gazi*, s. 257.

82 *Barikat Günleri*, s. 140.

83 *Barikat Günleri*, s. 143.

84 TKP Genel Sekreteri Veli Dursun'un 9. Kongre Açış Konuşması: "Gazi Direnişi Tüm Düşüncemizi Değiştirmiştir." *Kervan*, sayı 48, s. 13.

85 *Kurtuluş Cephesi*, Kasım Aralık 1995.

86 *Kurtuluş Cephesi*, Ağustos 1994, sayı 20.

87 "Operasyonun Yıldönümünde Ölüm Oruçları: Yaşayanlar Anlatıyor." *Postexpress*, 15 Aralık 2001, İstanbul.

88 *Aydınlık*, 20 Eylül 1993. "Alevi Partisi."

89 "'Alevi dini" ve Osmanlı hilesi", Muzaffer Aladağ, *Kervan*, sayı 32, s. 12, Kasım-Aralık 1993

90 İsmail Kaygusuz, "Aleviliğin Ütopyası: Rıza Kenti'nde Canı Cana, Malı Mala Katmak", *Kervan*, sayı 55, s. 8-9. (Fuat Bozkurt'un derleyip hazırladığı İmam Cafer Buyruğu'ndan (İstanbul, 1982) alınmış.) Aynı söylencenin benzer bir yorumu için bkz: *İmam Cafer Buyruğu*, Hazırl: Esat Korkmaz, Ant Yayınları, İstanbul, 1997, s. 143-151.

91 Bu açıklama tarzına sadece yakın dönemdeki Alevi-Sünni gerginliği için değil, Anadolu tarihinde vuku bulmuş Kızılbaş isyanların izahında da başvurulmaktadır. Marksist tarih yazınının halk isyanlarını "iktisadi" nedenlere indirgemesine yönelik genel bir eleştiri için bkz. Reha Çamuroğlu, *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, s. 153-161. Metis Yayınları, İstanbul, 1992.

92 Selman Ciranoğlu'nun teskine yönelik satırları, endişenin '80'li yılların sonunda hissedilen yoğunluğunu hatırlamamıza yardımcı olabilir: "Kanaatimizce devrimci hareket yersiz bir endişe içindedir. Tıpkı bir zamanlar Kürt meselesi karşısında nasıl bir endişe taşıyor idiyse, şimdi de bu meselede tereddüt içindedir. Farklı talepleri dile getirmeyi bölücülük olarak görmek, o zaman da yanlıştı, bugün de yanlıştır. Alevilerin talepleri de demokratik ve haklı taleplerdir, savunulması gereken taleplerdir." *Hedef*, 1989. Aktaran Cemal Şener, Ant Yayınları, İstanbul, 1994, s. 36.

93 Çelebiler'den Timurtaş Ulusoy ile söyleşi: "Gönül Kervanını Dergaha Yürütelim", *Kervan*, sayı 19. R.Yürükoğlu, "Alevi-Bektaşi Birliği'nin Canı Dergahtır.", Dertli Divani ile söyleşi: "Alevilerin Birliği Dergah'ta Birliktir.", Ali Haydar Celasun Dede: "Dergah'a Yüz Sürelim, Çelebilerden El Alalım." sayı 23. Mahrumi Baba ile söyleşi: "Dergah'a Bağlanmayanın Emeği Boş, Yükü Saman", sayı 27. Aşık Mahsuni, "Dergah Kesin Mekân Kabul Edilmelidir", Murtaza Dersimli, "Ne Hakla Dergahı Kabul Etmezler", sayı 29. İsmail Yıldırım, "Dergah'ı Göremeyen Toplum Geleceği Göremez", sayı 40.

94 *Kervan*, sayı 38, s. 10-11.

95 Erdoğan Aydın, "Solda Yeni Bir Duruş", *V Özgürlük*, 1 Temmuz 1998, sayı 5.

96 Seyfi Öngider, "Aleviler Artık Çantada Keklik değil!, Sol ve Aleviler Buluşabilirler mi?", *V Özgürlük*, sayı 5.

97 Erdoğan Aydın, *A.g.m.*

Solun Demokrasi Görüşü

AHMET İNSEL

Demokrasi konusu üzerine Türkiye'de sol düşünce içinde kuramsal düzeyde çok fazla düşünülmemiş ve tartışılmamıştır. Kavramın sözlük anlamı olan halk iktidarının ötesinde ve serbest seçim, fikir ve düşünce özgürlüğü gibi temel hak ve özgürlükler alanına giren uygulamaların savunulması dışında, özellikle siyaset felsefesi açısından demokrasi fikrinin irdelenmesine sol düşünce içinde pek itibar edilmemiştir. Tartışmanın en derinleştiği noktada, Rousseau'nun çoğunluk demokrasisi veya halk egemenliği anlayışıyla Locke'un liberal demokrasi anlayışı iki uca konmuş, ne o ne bu tarzında bir yöntemle, "gerçek demokrasi" tarif edilmeye çalışılmıştır. Ya da 1970'lerden sonraki sol içi tartışmalarda olduğu gibi, konu sadece devrim perspektifinden ele alınmış ve burjuva demokrasisi ile sosyalist demokrasinin arasındaki farkların belirginleştirilmesi üzerine yoğunlaşılmıştır.

Demokrasiyi siyasal yetkinin herkes tarafından paylaşılması sorununun çözümü değil, bu sorunun kendisi olarak görmek, Türkiye sol düşününün alışık olmadığı bir yaklaşımdır. Alışık olmamanın yanında, son kırk yıl zarfında böyle bir yaklaşımdan Türkiye solunun farklı akımlarının genellikle rahatsızlık duyduklarını söylemek daha doğru olur. Sosyalizmi, seküler ama son derece dogmatik bir imanla yorumlayan siyasal akımlar için, devrimi düşünmek varken demokrasiyi düşünmek bir zaaf veya burjuvalaşma işaretidir. Türkiye'de kendilerini sosyalist olarak tanımlayan siyasal akımların hemen hemen hepsi, demokrasiyi esas olarak burjuva egemenliğine karşı muhalefette başvurulan bir savunma aracı olarak referans alırlar. Bu çerçevede demokrasinin içeriğinden ziyade, egemen rejimin demokrasi eksiklerinin teşhiri üzerine sol düşünce eleştirel düşün projektörünü tutmayı tercih eder. Demokrasi konusunda düşüncesini egemen rejimin eksik veya yalanlarını teşhir etmeye teksif etmenin, demokrasi idealinin zımnen egemen rejimle özdeşleşmesine katkıda bulunduğu genellikle dikkate alınmaz.

Siyasal çaresizliğin ve tıkanmışlığın üzerini keskin bir iradeciliğin örttüğü ve çoğu zaman eylemin, daha doğru tabirle aktivizmin, düşüncenin çok önünde gittiği Türkiye sol akımları için demokrasinin ne anlama geldiğini açık sözlü bir yaklaşım günümüzde şöyle ifade ediyor:

"Demokrasinin her niyete yenen bir muz olduğu hep söylenir. Gerçekten de ne fiili ne de kuramsal olarak sahiplenenin siyasal konumuna dair hiçbir şey imlemeyen yegâne "siyasi" kimlik demokrat

olmaktır. Muhafazakâr olmak, milliyetçi olmak, devrimci olmak, ilerici olmak, vs. farklı tarihselliklerde kimi anlam kaymalarına uğramakla ve kimi kez yeniden anlam kazanmakla beraber, birer siyasî konum belirtirler. Fakat demokrat olmanın, demokratım demenin bu bağlamda hiçbir açıklayıcılığı yoktur" (Özge Denizci, "Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi", *Sol,* sayı 234, Mart 2005). Türkiye'de, 2005 yılında, demokratım demenin hiçbir açıklayıcı veya ayırt edici siyasal kimlik imlemediğini ifade etmek ve bunu sol düşünce içinden yapmak, Türkiye sol düşününün demokrasi kavramına karşı duyduğu tarihsel rahatsızlığın ifadesinden başka bir şey değildir.

Kendilerini devrimci sol olarak tanımlayan yaklaşımlar için demokratlar, en iyi ihtimalle, burjuva toplumuna karşı mücadelede destekleri alınması gereken "yol arkadaşları"dır. Bu zihniyet için demokrasi gibi, demokratlık da, "ne niyetle yenilirse onun anlaşıldığı", ilkelerinden ziyade ne niyetle kullanıldığının ve ne işe yaradığının önemli olduğu, belkemiksiz bir araçtır. Radikal sol akımlar, sol düşün içinde demokrasiye ilkesel olarak önem veren, örneğin ilk dönem TİP'in temsil ettiği yaklaşımları genellikle, ya "oportünizmin bir tezahürü" ya da "burjuva teslimiyetçiliği" olarak değerlendirdiler. Bunun yanında, demokrasi, örgüt içinde, "devrimci pratikte" geçerli olması gereken bir ilke olarak da algılanmadı. Böyle olması gerektiği hep vurgulandı ama "pratik nedenler" bunu hep engelledi. Demokratik merkeziyetçilik adı altında, örgüt/hareket içinde güçlü konumda olanın diğerleri üzerinde mutlak hâkimiyetini meşru kılan ilkeler, "devrimci mücadele" için gerekli bir araç olarak görüldüler. Bugün de radikal sol söylemi benimseyen akımların Türkiye'deki demokrasi tasarımının bu tabloyla arasında çok anlamlı farklar yok. "Çelik disiplin" ve benzeri tabirler, demokrasi ilkelerinin yürürlükte olmadığı militarist bir anlayışı yansıtmaya devam ediyor. Geçmişte olduğu gibi, bugün de Türkiye'de sol düşünün demokrasi algılamasını en açık biçimde sergilendiği yer, örgüt, grup, dernek, vb. oluşumlar içinde solun kendi pratikleridir.

Demokrasi kavramının sloganlaşarak içinin boşalması ve "her niyete yenen bir meyve" olabilmesi iddiası elbette Türkiye sol düşününe özgü değildir. Sosyalist eylemcinin tasarım ve iradesinin toplumu oluşturan bireyler, farklı gruplar, çoğul tercihler karşısında mutlak üstünlüğü olduğuna inanan bir zihin dünyasında, bu irade ile toplumun geri kalanının mutlaka yakın bir uyum içinde olabilmesi durumunda ve sadece bu durumda demokrasi sorunsuz ilke olabilir. Burada söz konusu olan, çoğunluk demokrasisi kavramını da aşan, devrimci ile halkın bütünleşmesi, yekvücut olması tasarımı üzerine kurulan bir "bütüncül demokrasi" anlayışıdır. Dünyada 20. yüzyıl deneyimlerinin bize gösterdiği gibi, bütüncül demokrasi tahayyülü sol düşünden hareketle totalitarizme ulaşır.

Demokrasinin bir yönetim biçimi mi ya da toplumsal ilişkilerin düzenlenme ilkesi mi olduğu tartışması, evrenseldir. Yönetim biçimi olarak demokrasiyi halk egemenliği olarak tanımlayanların karşısında, bu egemenliğin uygulandığı siyasal çerçevenin de demokratik ilkelere uyması gerektiğini iddia edenler yer alır. Bireysel özgürlüklerin ve azınlık haklarının tanınması, toplumda çoğulculuk ilkesinin hâkim olması ve insan hakları gibi konuların halk egemenliğini aştığı, bunların temel hak ve özgürlükler olarak evrensel bir kertede yer aldıklarını iddia edenler, siyasal planda liberal bir yaklaşım sergilerler. Bu ilkelerin demokratik bir toplum için gerekli ama yeterli olmadığını iddia edip, eşitlik ilkesine vurgu yapan, halk egemenliğiyle birlikte, yöneten ve yönetilenler arasında bir özdeşlik kurulması ge-

Marx, Fransa'da İç Savaş *adlı eserinde Paris Komünü'nü şöyle değerlendirir: "Komünün gerçek sırrı şuydu: Komün esasen bir işçi sınıfı hükümeti, üreten sınıfın, gasp eden sınıfa karşı mücadelesinin ürünü, emeğin iktisadi kurtuluşunun gerçekleşmesini sağlayan nihayet keşfedilmiş siyasal biçim idi."*

reğini öne çıkaran yaklaşım ise, daha iradeci bir demokrasi anlayışına sahiptir.

Liberal siyasal gelenekle demokratik geleneğin çatışmalı biçimde birbirini tamamladıkları siyasal tasarımlar, 18. yüzyıldan itibaren Batı siyasal düşüncesinde kendilerini "demokratik devrim" olarak adlandırdılar. Sosyalist düşün de, çıkış noktası itibariyle "demokratik devrim" tasarımının bir parçasıydı. Gerçek özgürlüklere ve gerçek eşitliğe ulaşılmasını engellemek için burjuva devriminin kurduğu kapandan toplumun kurtulması ve demokratik devrimin gerçek hedefine varmasının adı olarak da kabul ediliyordu sosyalizm. Zaten bu nedenle Marx, toplumsal devrimle "toplumsal demokrasi" kavramlarını gazete yazılarında genellikle eşanlamlı olarak kullandı. Örneğin Marx'a göre Paris Komünü, "toplumsal demokrasi"nin avdetiydi ve toplumsal demokrasinin siyasal örgütlenme biçimi de, "toplumsal Cumhuriyet"ti.

Buna rağmen, sosyalist düşünün demokrasi ile ilişkisi, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren artan biçimde sıkıntılı oldu. Bunun en önemli kaynağı, özgürlük ve eşitlik ilkelerinin arasındaki gerginlikti. Bu ilkelerden hangisinin diğerinin önünde yer alacağının tartışıldığı, demokrasinin çözülmeyen düğümü olarak tanımlayabileceğimiz bu gerginliğe, Almanya gibi geç uluslaşmış devletlerde veya "Doğu despotizmi"nin egemen olduğu toplumlarda, otoriter bir değişimcilik iradesinin demokrasi açısından yarattığı yeni sorunlar katıldı. Eşitlik ve özgürlüğün çelişkili beraberliğinin oluşturduğu sorun yumağına, halk egemenliğinin siyasal alanda nasıl temsil edilmesi gerektiği sorunu ilave oldu.

Bu çerçevede, halk egemenliği ilkesi, sosyalist demokrasi adı altında, "nesnel yerel gerekler nedeniyle" halka rağmen ama halk için gerçekleştirilen reformların meşruiyet örtüsü haline dönüşebildi. Devrim adına yapılanların çoğunluğun, kitlenin, emekçi sınıfların yararına oldu-

ğu, bugün değilse bile ileride bu yararın görüleceği iddiasıyla reformlar gerçekleştirildi. Bolşevik devriminin ardından sosyalizm, pratikte demokrasiyi bir ayak bağı olarak gören ve, iktidara geldikten sonra, liberal demokrasi ilkelerinin radikal biçimde lağvedilmesini gerçek demokrasinin hayata geçmesi olarak algılayan bir yaklaşım sergiledi. Ya cehalet ya yanlış bilinçlenme ya da baskı altında olduğu için halkın egemenliği kullanma konusunda ergin olmadığı, devrim öncesinde bu yetkiyi halk adına, halkın çıkarlarına vâkıf bir zümrenin kullanmasının demokratik olduğu iddiası öne sürüldü. Devrimden sonra ise, halkın çıkarlarının parti tarafından temsil edildiği, partinin de demokratik bir merkeziyetçilik içinde bu çıkarları hayata geçirmesinin gerçek yani sosyalist demokrasinin hayata geçmesi demek olduğu sosyalistler tarafından savunuldu.

Genel olarak devrimci düşün için demokrasi, burjuva toplumuna son verecek devrimin hazırlık çalışmalarını yapmaya olanak veren ve sonuç olarak burjuva rejiminin bir zaafı, iç çelişkisi olarak algılandı. Bu açıdan, Bolşevik devrimi pratiğini benimseyen sosyalist düşün için demokrasi, kendi içinde anlamlı, olumlu bir ilkeler bütününe işaret etmekten ziyade, bir irade eksikliği, siyasal zafiyet belirtisiydi. Bu ise, demokrasiyi toplumsal örgütlenmeyi, toplumsal ilişkileri kucaklayan genel bir ilke olarak değil, somut "devrimci durumun" ihtiyaçlarına göre değişebilen son derece araçsal bir içerikte tasarlamak demekti.

19. yüzyılda tüm yurttaşların eşit oy hakkına sahip olduğu seçimlere dayalı bir siyasal egemenlik anlayışının pırıltılı sloganı olan demokrasiyi, 20. yüzyılda giderek birbirinden uzaklaşan reformist ve devrimci sollar farklı biçimde algılamaya başladılar. Marksizmin devrimci sol yaklaşımlar içinde giderek Marksizm-Leninizm adı altında, esas olarak iktidarı ele geçirmeye yönelik bir düşünme ve örgütlenme tarzına dönüşmesiyle, demokrasi bu cephede ilkesel bir konum ifade etme yetisini yitirdi. Reformist sol düşünün, çoğu zaman demokrasiyi siyasal alana, seçim sistemlerine ve örgütlenme ilkelerine sıkıştırarak, demokrasinin toplumsal varoluş ilkesi boyutunu ikinci plana atması, bu değer kaybını hızlandırdı. 20. yüzyılın ilk yarısında, solun demokrasi üzerine hızla yeniden düşünmeye başladığı dönemin, "burjuva demokrasi"sinin kendi içinden gelen, nazizm, faşizm gibi demokrasi karşıtı radikal hareketlerin güçlendiği veya iktidara geldiği dönemle çakışması anlamlıdır.

20. yüzyılın ikinci yarısında demokratik kazanımların kurulu düzenin bekâsı açısından da işlevsel olabilmesinin yarattığı düş kırıklıkları da, demokrasi kavramının sol düşüncede 19. yüzyılda sahip olduğu cazibe gücünü kaybetmesine yol açtı. Evrensel bir seçme ve seçilme hakkına indirgenen demokrasi, sıradanlaştı. Bunun yanında, Sovyetler Birliği ve onun izinden giden 20. yüzyıl komünizmlerinin kurdukları düzene karşı en güçlü ve en etkili muhalefetin demokrasi cephesinden gelmesi, sosyalistlerin önemli bir bölümünde sosyalist devletlerde demokrasiyi savunmanın sosyalizm düşmanlarıyla aynı saflarda yer almak anlamına geldiği inancını pekiştirdi. Bu durumda, sol düşün ve örgütlenmenin çok uzun bir dönem SBKP'ye son derece bağımlı kaldığı Türkiye gibi bir ülkede, demokrasi, mazlum veya azınlık konumunda savunulan ama onu savunuyor olmaktan pek kıvanç duyulmayan şaibeli bir kavram haline dönüştü. Bu nedenle, sol düşünde demokrasi kuramının siyaset felsefesi açısından derinleştirilmesi çabası, sınırlı sayıda heterodoks sol siyasal düşünür dışında pek ilgi görmedi.

İlkeli bir toplumsal demokrasi anlayışı, her şeyden önce SBKP ve ondan türeyen sosyalist devlet modellerini radikal biçim-

de eleştirmeyi zorunlu kılıyordu. Bu ise, varolan düzenin "varolan sosyalist rejim" modeline göre ehveni şer olarak kabul edilmesine yol açabileceği için, Türkiye gibi demokrasi eksiğinin çok belirgin olduğu ülkelerde bile, geleneksel sol düşünü demokrasi konusunda tutuk kalmaya mahküm etti.

Demokrasi konusunda genel olarak tüm düşün akımlarının göreli olarak sığ oldukları Türkiye düşün dünyasında, Türkiye sol düşününün demokrasi tasarımının da cılız ve mağduriyet meşruiyetiyle dağlanmış olmasına şaşmamak gerekir. Bu sığlığın önemli nedenlerinden biri, demokrasi konusunda güçlü bir düşünce sistemini haiz rakiplerle solun yüz yüze gelmemiş olmasıdır. Bir diğer nedeni, Kemalizmin sol düşün üzerinde uzun zaman oluşturduğu hegemonyadır. Kemalizmin anti-kozmopolitizmi, milliyetçiliği, halk çoğunluğunun siyasal-kültürel tercihlerine karşı geliştirdiği tepkilerden beslenen otoritarizmi, Türkiye'deki birçok düşün akımı gibi, sol düşünü de etkiledi. Bu etkinin en anlamlı örneği, 1960 askerî darbesini, hem o dönemde hem de daha sonraları sol düşünün değerlendirme biçimidir. Kendisini mağdur durumda bırakmayan bu askerî darbeyi Türkiye solu, birkaç istisna dışında, genel olarak anlayışla karşıladı, hatta sevecenlikle değerlendirdi. Bugün dahi 27 Mayıs konusunda sol düşünün egemen yorumu, bunun "halk yanlısı, iyi niyetli bir ihtilal" olduğudur. Darbe sonrası elde edilen sosyal ve siyasal kazanımlara, darbe yapma meşruiyetinin bu vesileyle yerleşmesinden daha fazla önem verilmeye bugün dahi devam ediliyor.

Türkiye'de solun, demokrasiyi kendisi için hak arama aracı olarak değerlendirmekle yetinmeyip, bunu toplumun çoğul varoluşunun kurucu ilkesi olarak kabul etmesini engelleyen bir *episteme* vardır. Bu ortak bilgi/kabul, "halk"ı özdeş unsurlardan oluşan bir bütün olarak gören ve bu bütünün yerine kendini ikame eden, Türkiye solunun da içinde yer aldığı "halkçı" ideolojidir. "Halka inmenin", "halk gibi davranmanın" toplumsal yaşamda demokrat olmak için gerekli ve yeterli addedildiği bu "halkçı" zihniyet, demokrasi ilkelerinin her zaman ve her yerde "halkın istemleri"ne tâbi olamayabileceği, halk olarak tanımlanan yurttaş grubunun özdeş bir kütle oluşturmadığı hususlarının önünü perdeler. Halbuki demokrasi ilkeleri tam da bu perdelenen konularda can alıcı önemi haizdirler.

Türkiye'de sol düşün içinde demokratlığı yukarıda belirtilen otoriter değişimciliğin meşruiyet kılıfı işlevi içinde değerlendirme alışkanlığı yeni değildir. Bunun açık ifadelerini, kısmen İttihat ve Terakki geleneğiyle bağlantılı olan sosyalist yaklaşımların erken ifadelerinde buluruz. Örneğin 1921 yılında Sadrettin Celâl tarafından dile getirilen değerlendirme, küçük değişikliklerle bugüne kadar Türkiye sosyalist siyasal düşününün demokrasi konusundaki egemen görüşünü özetler:

"Demokrasi taraftarları; bugün dünyanın hemen bütün memleketlerinde hâkim olan sermayedar nizam-ı içtimasını müdafaa edenler, sosyalizm taraftarları ise, bütün beşeriyete sulh ve saadet bahşedeceğini iddia ettikleri sosyalizmin teessüsü için çalışanlardır.

Demokrasi, halihazırda hâkim olan tarz-ı idare olduğu için, yerine geçmek isteyen sosyalizme karşı mâlik olduğu bütün silâhlarla hücum ediyor. (...) Burjuva demokrasisinin insanlara verdiği yalnız bir kısım siyasî ve şeklî hürriyetlerdir. Hatta mevkii tehlikeye düştüğü buhranlı zamanlarda bu hürriyetleri de onlardan istirdat ediyor. (...) Sermayedarların tesis ettikleri (Burjuva Demokrasisi) ile (erbab-ı sai ve âmel - Proletarya)'nın tesis eyleyeceği (İçtimaî Demokrasi) arasında yaptığım şu mukayese neticesi kat'iyetle sabit olmuştur ki fertler ve milletler, an-

Esat Âdil Müstecaplıoğlu[1]

ÖZGÜR GÖKMEN

Şair, edebiyatçı, yayıncı, hukukçu, siyasetçi. 1946-1952 arasında kısa sürelerle faaliyette bulunabilmiş Türkiye Sosyalist Partisi'nin (TSP) kurucu genel sekreteri. Türkiye'ye özgü, yerli bir sosyalizm anlayışının ilk savunucularındandır. İkinci Dünya Savaşı sonlarına doğru *Tan* çevresinde yer aldı. 1945'te *Tan*'da, daha sonra *Gün* dergisi ve *Gerçek* gazetesinde savunacağı görüşlerin bir kısmı, 1960 sonrasında Mehmet Ali Aybar tarafından daha sistematik olarak dile getirilecektir. Esat Adil'in ardından, Aziz Nesin, "siyasal tarihimizde çok önemli bir yeri olması gerekir; vardır demiyorum, gerekir diyorum" diye yazar. Unutulmuşluğunun, değerinin Türkiye solunda takdir edilmemesinin ardında yatan temel sebep TKP geleneği tarafından dışlanmış olmasıdır.

1904'te Balıkesir Balya'ya bağlı Müstecap köyünde doğdu. Müderris, şair, müzisyen ve âlim Müstecabizade Hafız Adil Efendi'nin oğlu, mutlakıyet devrinin İzmir'de yetişen son şairlerinden Müstecabizade İsmet'in akrabası. İlköğrenimini Balıkesir'de yaptı. Ticaret okumak üzere İstanbul'a gitti, tamamlayamadan Balıkesir'e döndü. 1924'te Adliye Vekaleti hesabına okumak üzere Ankara Hukuk Fakültesi'ne girdi. Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'ni kurdu ve bu cemiyet ile Millî Türk Talebe Birliği Merkezi Büro reisliklerinde bulundu. 1928'de mezun oldu. Tayin edildiği Kemah Müddei Umumiliği yerine, kendi hesabına okumak üzere Brüksel Hukuk Fakültesi'ne gitti. Belçika Türk Talebe Cemiyeti Reisliği yaptı. Mezuniyetinin ardından 1932'de Balıkesir'e döndü. Aynı senenin sonunda Cumhuriyet Halk Partisi'ne kaydoldu. Balıkesir'de, Halkevi kuruculuğu ve reisliği, İdman Mıntıkası Müfettişliği ve İdman Yurdu Reisliği ile CHP Vilayet İdare Heyeti, Vilayet Daimi Encümeni ve Belediye azalığı yaptı. 1943'te yeniden seçilecek Balıkesir mebusluğu için CHP Genel Sekreterliği'ne müracaat etti. Devlet memuriyetinden istifa edene dek Kemah Müddei Umumiliği, Temyiz

cak sosyalizmin tesis edeceği (İçtimaî Demokrasi) içinde mukadderatlarına bizzat hâkim ve sullı-ü saadete nâil olacaklardır" (Sadrettin Celâl [Antel], *Burjuva Demokrasisi ve Sosyalizm*, Aydınlık Külliyatı, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1921).

Sadrettin Celâl'in metni kaleme aldığı tarihle bugün arasında geçen seksenbeş yılı aşkın zaman içinde, Türkiye'de sol düşünün büyük çoğunluğu açısından ortaya çıkan en önemli fark, *İçtimaî Demokrasi* tabirinin yerini *Sosyalist Demokrasi*'nin almasıdır. Marx'ın devrimi tanımlamak için kullandığı tabirlerden biri olan "Toplumsal Demokrasi" veya Osmanlı Türkçesiyle "İçtimai Demokrasi" tabirinin ömrü Türkiye sosyalist düşününde çok kısa oldu. Bunun temel nedeni, II. Enternasyonal içinde ortaya çıkan ayrılıktır. "Toplumsal Demokrasi" kavramının, Bolşevik devrim ve parti anlayışına karşı çıkan sosyal demokrat yaklaşımları çağrıştırıyor olması, bu tabirin sosyalist dü-

Mahkemesi Baş Müddei Umumi Muavinliği, Edirne Yeni Cezaevi Müdürlüğü, Bursa ve Kocaeli Müddei Umumi Muavinliklerinde bulundu. 1946'da genel sekreterliğini üstlendiği TSP aynı sene içinde kapatılmış, 1948'de aklanmış ve Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesinin ardından 1950'de tekrar faaliyete geçmiştir. Esat Adil, DP döneminde de kovuşturmaya uğrayan ve kapatılan TSP hakkındaki nihai beraat kararını göremeden 1958'de öldü.[2]

Esat Adil'in 1923-1928 arasındaki ilk dönem yazıları Aydın Ayhan tarafından derlenmiş, yeni harflere çevrilerek üç bölüm olarak yayımlanmıştır.[3] Bunlar arasında, Balıkesir'de yayımlanan *Zafer-i Millî*'de çıkan çok az sayıda yazıdan sadece biri Esat Adil'in sonraki senelerde şekillenecek toplumsal kaygılarını ve siyasal eğilimini ele verir niteliktedir. I. Meclis'in kendini feshetmesinin ardından yapılacak seçimler öncesinde yazıldığı anlaşılan "Köylü"[4] başlıklı bu yazıda, işgal altında sefil olan köylünün o gün de harap bir halde olduğu vurgulanmakta, köylünün saadetinin temini ve halkçılık mevhumlarının idrak edilebilmesi için yeni mebuslar bu hususta ibraz-ı faaliyete davet edilmektedir.

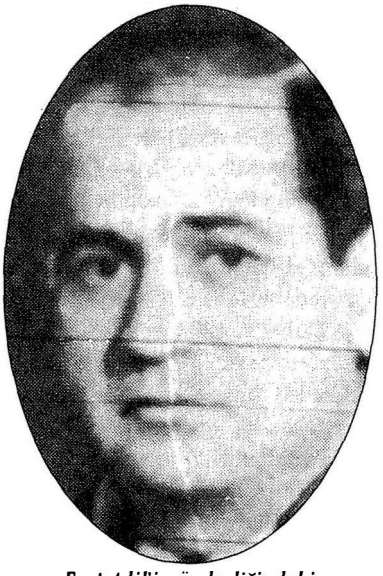

Esat Adil'in önderliğindeki kısa ömürlü TSP, faaliyetlerinin ağırlığını işçi sınıfının politik bilinçlenmesini sağlayacak örgütlenmeye vermeye çalışmıştı.

Esat Adil, Ankara Hukuk Fakültesi'ne devam ettiği yıllarda Balıkesir'de yayımlanan *Çağlayan* ve *Irmak* dergileri içinde yer alır. Neşriyat müdürlüğünü üstlendiği *Irmak*'ta millet, mefkûre, mefkûre ihtiyacı, dil birliği, millî edebiyat konuları üzerinde duracaktır.[5] Esat Adil'in bu erken dönem yazıları, Ke-

şün üzerindeki cazibesini yitirmesine yol açtı. 1920'lerden itibaren, kendilerini Bolşeviklere yakın hisseden sosyalistler, hemen hemen her yerde "burjuva demokrasisi"nin karşısına "sosyalist demokrasi" kavramını çıkarmayı tercih ettiler. Bunu yaparken, demokrasinin kendi içinde anlamı olan bir özü olmadığı, kullanıldığı amaca göre anlamının ve içeriğinin değişebileceği fikrini de kabul etmiş oldular. Bunu zımnen kabul etmekle kalmayıp, açık biçimde savunan sosyalistler, komünistler, hem iki dünya savaşı arasında, hem de Soğuk Savaş döneminde çoğunluktaydılar. Türkiye'de buna, otoriter yönetim geleneğinin, sosyalistler dahil olmak üzere, tüm elitler üzerindeki güçlü etkisi ve iradeci, tepeden inmeci bir değişim anlayışının "halk için, halka rağmen" yapılacak reformları gerekli ve meşru görmesinin etkisi ilave oldu.

Burjuva demokrasisinin yetersizliğini vurgulayıp, hakiki demokrasinin sosyalizmle gerçekleşebileceğini iddia etmesi-

malist halkçılığın etkisi altındadır. 15 Şubat-15 Kasım 1928 tarihleri arasında yayımlanan *Irmak*'ın hedefi, "edebî harsımızı faal kılabilmek ve millî edebiyatımızın teşekkül ve tekâmülüne hizmet etmek" olarak açıklanır. Esat Adil, bunun için halk kültürünün kökenine yönelmek gerektiğini yazar; fakat, halk edebiyatını millî hars açısından divan edebiyatına tercih edenler safında yer almaz. Millî edebiyat, bunlar arasında bir tercih yapılarak değil, ikisinden de istifade edilerek oluşturulmalıdır.[6] "Millî harsımıza müteallik anane, adet ve örflerimizi arayıp bulmak ve bilmek, bugün kısmen unutulan, kısmen terk edilen ve son devirlerini yaşayan mevzii veya umumî sanaimizin mahiyetini, vasıflarını, hususiyetlerini tespit etmek"[7] derginin gayeleri arasındadır. Millî hars hazinelerinin "vatanımızdaki topluluğun ilmen tarifine sığar bir millet haline gelebilmesi için" gerekli olduğu görüşündedir.[8]

Esat Adil'in sol siyasal eğilimleri, sosyalizmle tanıştığı Brüksel yıllarından sonraki faaliyetlerinde ortaya çıkmaya başlar. CHP'ye kaydolduktan sonra Vilayet İdare Heyeti tarafından 11 Aralık 1932'de kurulan Balıkesir Halkevi'nin reisliğine seçilir. Halkevi adına aylık kültür mecmuası *Kaynak*'ı çıkarmaya başlar.[9] *Kaynak*'ta Türk İnkılâbı, hürriyet, ehliyetler üzerine yazacaktır. Asıl eleştirel tavrını "Cumhuriyet: Emeğe Hak Değere Hürriyet Getirir" lejandıyla 1933 güzünde çıkarmaya başladığı *Savaş* gazetesinde sergiler.[10] CHP içindeki konumuna rağmen, *Savaş*'ta yazdığı yazılarda parti politikalarını ve yöneticilerini şiddetle yermekten kaçınmaz. Aynı dönemde, Grequvar Kuliçer'in *Sosyalist Şefler ve Sosyalizm*'ini, sabık İtalyan Başbakanı Francesco Nitti'nin *Bolşeviklik, Faşistlik ve Demokrasi*'sini çevirir, Brüksel'de verilmiş bir konferans dizisini Türkçeye aktarır, bunları İlim ve Hayat Serisi başlığı altında yayımlar.

1934'te, yıllar sonra cumhuriyet döneminin son örgütlü grevi diyeceği, Balya Karaaydın maden işçilerinin grevini destekleyecektir. Maden şirketi hakkında hükümetin dikkatini çekmek üzere *Savaş*'ta yaptığı yayının yanı sıra, gazetenin hasılatını grev sandığına yatıracak, grev komitesinin 14 maddelik taleplerinin maden şirketine karşı CHP tarafından desteklenmesini sağlamak üzere parti il başkanının değişmesini sağlayacaktır. Balya'da grev komitesiyle görüşerek Balıkesir üzerine bir açlık yürüşü başlatır. Yürüyüş üzerine Balıkesir Valisi şirket temsilcilerine "işçi ta-

nin üzerinden üç yıl gibi kısa bir zaman geçtikten sonra, Sadrettin Celâl'le Şevket Süreyya'nın birlikte yazdıkları broşürde dile getirdikleri görüş, demokrasi konusunda Türkiye'de sol düşünle Kemalizmin o yıllardan başlayıp bugüne kadar devam eden buluşma noktasını oluşturur:

"Memleketimiz şimdi bir sermaye terakkümü devri yaşamıyor. Memleket umumî bir fakirleşme ve sefilleşme halindedir. Bizde henüz proletarya değil, işsizler; ihtisassızlar, hülâsa 'lümpen proletarya' artıyor. Nasıl ki iktisadi inkişaf dediğimiz hallerde hakikî sanayî ve ticaret değil ihtikâr hâkim olmaktadır. Binaenaleyh bizde ne sosyal demokrasi, ne de diğer şekil kütlevî hareketler için lâzım olan içtimaî zemin henüz ve tabiatıyla teşekkül etmemiştir (...) Cumhuriyetin idâme ve muhafazası için yapılacak her hareket, hatta ne kadar şiddetli bile olsa doğrudur, terakkipervâne, ileri bir harekettir" (Ş. S. Aydemir ve Sadrettin Celâl, *Lenin ve Le-*

leplerinin kabulü zaruretini bir hükümet emri olarak" bildirir, 17 günlük grev böylelikle sona erer.[11]

Esat Adil, sadece Balya açlık yürüyüşündeki rolü nedeniyle değil, *Savaş*'ta yazdığı eğitim, toplumsal farklılaşma, İş Kanunu hakkındaki yazılarıyla da şimşekleri üzerine çekecektir. Halkçılığın halkın iktidar mevkiine fiilen getirilmesi olduğunu savunmakta, halkçılıkta eğitimin de bu ülküyü tahakkuk ettirecek olan halktan güzideler yetiştiren bir sisteme bağlı olduğunu söylemektedir. Cumhuriyetin eğitim sistemi, halkçı esaslardan mahrumdur; sokaklarda, dağ başlarında, köylerde tahsilden mahrum zekalar sönüp gitmektedir. Eğitim köklü bir hamle ile mutlaka halkçılaştırılmalı, hakiki halk güzidelerinin yetişmesine imkân verilmelidir.[12] Halkın en aşağı ve en yukarı tabakaları arasında başka hiçbir memlekette olmadığı kadar feci ve bariz bir duyuş ve yaşayış farkı vardır. Bir Macar köylüsü ile bir Macar münevveri arasında varolan müşterek bağlar ve düşünüş birliği, *millî birlikle ilgili bir fikrin* halka aşılanmasındaki güçlükleri bertaraf etmekte; oysa Türkiye'de, Simav dağlarındaki bir köylü vatandaşla, bir Balıkesirli ve bir İstanbullu vatandaş arasında düşünüş, duyuş ve yaşayış bakımından hiçbir münasebet bulunmamaktadır. Kafa ile beden arasındaki ayrılık giderilmeli; köklü hamleler ile halk münevver vatandaş seviyesine yaklaştırılmalı; *inkılâp ve Cumhuriyet, fikrî* ve maddî bir birlik arzetmesi gereken millete mal edilmelidir.[13]

CHP'ye en ağır eleştirisini İş Kanunu üzerine yazdığı yazı ile yöneltir. Hükümet ve Meclis'in kanunu çıkarmakta gecikmesini ve tereddüdünü eleştirir, İktisat Vekilinin günde 14 saat çalıştırılan ve her türlü haktan mahrum tutulan Türk işçisine borçlu olduğunu yazar. İlköğretim mecburiyeti vardır, fakat şehirlerde 8 ila 14 yaş arası binlerce çocuk en ağır hizmetlerde kullanılmaktadır. İş Kanunu'na dayanmayan bir İlköğretim Kanunu'nun uygulanması mümkün değildir. İşçilerin mukadderatının toplum ve iktisatla olan ilişkisi, herhalde sermayenin ve patronun ilişkisinden daha şiddetlidir.[14]

Bu yayınlar üzerine *Savaş* ve başyazarı aleyhine Cumhuriyet Müddei Umumiliğince Matbuat Kanunu'nun 30 ve komünizm propagandasının sınırlarını çizen 40. maddeleri çerçevesinde dava açılır.[15] Esat Adil davanın ardından Balıkesir Halkevi Reisliği'nden ayrılacaktır.[16]

Esat Adil'in sınıf temelli eleştirileri

ninizm, Aydınlık Külliyatı, 1924, aktaran Suavi Aydın, "MDD'den Ulusal Sol'a Türk Solunda Özgücü Eğilim", *Toplum ve Bilim*, sayı 78, 1998).

Demokrasi ilkelerine sadık kalınarak bir toplumsal dönüşüm gerçekleştirmek için gerekli toplumsal tabanın oluşmadığı, bu nedenle "asker-sivil-aydın zümrenin ulusal demokratik güçleri oluşturdukları" inancı, Türkiye'de Kemalistlerle sosyalistlerin büyük çoğunluğunun 1970 başlarına kadar üzerinde hemfikir oldukları değerlendirmelerden biridir. Bunun izlerinin 1990'larda hâlâ güçlü olduğunu, kendini sol olarak tanımlayan sivil toplum kuruluşları, yayın organları, siyasal parti ve sendikaların 28 Şubat askerî müdahalesi sonrasında takındıkları tavır ele verir.

Bu yaklaşım demokrasiye değil, genel olarak "ilerleme"ye ve çağdaşlaşmaya önem atfeder. Demokrat olmaktan ziyade pozitivisttir. Demokrasi ise, sosyalistler açısından araçsal bir kavramdır. Genellik-

Tan'da yazmaya başladığı dönemde belirginleşir. 1930'ların başında millî bütünlük adına eleştirdiği toplumsal farklılaşmayı, sınıf mücadelesi terimleriyle tartışmaya bu dönemde başlar. Çalışma Bakanlığı'nın iş hayatını düzenlemeye dönük çabaları çerçevesinde, Kemalizmin sınıfsız ve imtiyazsız cemiyet iddiasını eleştirir. Bakanlığın girişimlerini sınıf mücadelesini bertaraf etmeye yönelik afyonlu bir enjeksiyon olarak kınar. Emekçi halk kütlelerinin, kendi hak ve menfaatlerini hukuksal ve siyasal araçlarla koruma hürriyetinden kanunlarla mahrum edilmiş olduğunu açıkça yazacaktır.[17]

1945'te Sertellerle birlikte yeni bir parti kurulması girişiminde yer alacaktır. Kasım 1945'te, Hasan Tanrıkut, Aziz Nesin, Rasih Nuri İleri, Mehmet Ali Aybar, Sait Faik, Doğan Ruşenay, Behçet Atılgan, Fehmi Yazıcı, Mustafa Börklüce, Hüsamettin Özdoğu, Şerif Hulusi'nin de aralarında yeraldığı yazarların katkısını alacak *Gün* dergisini yayımlamaya başlar. Yeni parti girişimi *Görüşler* dergisi yayımlandıktan sonra tertip edilen *Tan* baskını ile bertaraf edilince, Mayıs 1946'da çok partili dönemin ilk sosyalist partisi olan TSP'nin kuruculuğunu yapar ve genel sekreterliğini üstlenir.

Cumhuriyeti tam bir halk devleti haline getirme amacı güden TSP'nin ana ilkeleri, demokratlık; toplumsal ve iktisadi adaletsizliği ortadan kaldırmak, emek ve yetenekleri değerlendirmek üzere sosyalistlik; ülke, dil, iktisadi hayat, kültür ve anane beraberliğinin siyasal ve iktisadi tam bir hürriyet ve bağımsızlıkla devamını sağlamak üzere milliyetçilik; hür, emperyalist ve istismarcı tecavüzlere karşı bağımsız fakat dayanışma içinde milletlerden oluşan bir dünya düzeni kurulması için beynelmilelcilik; barışçılık ve laiklik olarak tarif edilir. Parti, iktisadi ve içtimai durumu ne olursa olsun demokratça ve sosyalistçe bir düşünüş sistemine bağlı bütün aydınlarla, özellikle işçi, köylü, sanatkâr ve küçük sanatkâr ve küçük esnafın hayat ve menfaat beraberliğini temsil etmektedir.

TSP'nin parti programında belirgin olan millî ve bağımsız kimliği, *Gün* ve partinin yayın organı *Gerçek* gazetesinde yapılan yayınlarla da vurgulanır. Sosyalizm millî bir mesele olarak görülür. Esat Adil, TSP'nin Türkiye'nin özgüllüklerini göz önüne alarak sosyalizmi münhasıran bir işçi hareketi olarak algılamadığını ısrarla belirtecektir. İşçi sınıfı, köylü ve küçük bur-

le devletin kendilerine yönelik baskılarını protesto etmek için kullandıkları bir savunma mevziidir. Bu anlamda demokrasi, bir mağduriyet halinin dışavurumu, bir şikâyet bahanesinin tutunduğu daldır. Bu savunma dönemlerinde, "ne sosyal demokrasi ne de diğer şekil kütlevî hareketler için" gereken toplumsal zeminin henüz Türkiye'de oluşmadığı tezi bir yana bırakılır ve Türkiye toplumunda işçiler ve köylülerden oluşan aktif bir toplumsal öznenin varlığı hükümete hatırlatılır. Örneğin, aynı Sadrettin Celâl'in, 12 Eylül 1922'de Halk İştirakiyun Fırkası'nın hükümet tarafından yasaklanmasını protesto eden metnin altında da, Komintern'in 3. Kongresi'ndeki Türkiye delegasyonu sekreteri olarak imzası vardır. "Burjuva efendiler" diye başlayan söz konusu metinde, "Bugünlerde Avrupa emperyalizmine karşı bir zafer kazandıran[ın], Türkiye'nin işçileri ve fakir köylüleri" olduğu belirtilmekte ve "Komünist Partisi bir varlıktır. Bu parti yasalara göre kurulmuş-

Esat Adil Müstecaplıoğlu tarafından 1946'nın Mayıs-Haziran aylarında kurulan ve Aralık 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile birlikte kapatılan TSP üyelerinin bir kısmı Harbiye Askeri Cezaevi avlusunda.

juvazinin inkılâpçı bir önderidir. Toplumsal mücadelenin itici gücü işçi sınıfıdır. Ancak işçi sınıfı ile köylüler arasında bir düşünce ve mücadele bağının kurulması şarttır. Parti bu üç esaslı halk kütlesini iktisadi ve toplumsal olarak birbirine bağlamak davasını güdecektir.

TSP ile kendisinden kısa bir süre sonra kurulan ve onunla benzer bir kaderi paylaşan TKP'li Şefik Hüsnü Değmer'in Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) arasında yaşanan tartışma, iki partinin, örneğin sendikacılık anlayışlarındaki farklılıklara rağmen, ideolojik olmaktan ziyade, kişisel bir nitelik taşımıştır. Esat Adil, sosyalist kimliğine rağmen, TKP geleneğinden gelen bir siyasetçi değildir. TSP içinde yer alan Özdoğu, Börklüce gibi TKP'li isimler, o dönem TSP ile TSEKP arasında yaşananların, esasen

tur. Onu yasaklamaya hakkınız yoktur" diyerek devam etmektedir (bkz. *Ürün*, sayı 39, Eylül 1977). Avrupa emperyalizmine karşı bir zafer kazanılmasını sağlayan toplumsal özneler oldukları ilan edilen işçiler ve fakir köylüler, iki yıl sonra "lümpen proletarya" olarak vasıflandırılacak, demokrasi için gerekli toplumsal zeminin oluşmamış olduğunun somut örnekleri olarak sunulacaktır. Bu, daha ileri tarihlerde farklı konularda tekrarlanacak olan bir tavırdır.

Üç yıl içinde ortaya çıkan görünüşte çelişkili bu yaklaşımların aslında iç tutarlılığı var. 1908'de yaşanan sınırlı tecrübe, Türkiye'de demokratik devrimin devletin dış güçler karşısında zayıf düşmesine ve içeride kozmopolitizme yol açtığı inancının son Osmanlı-Türk yönetici kuşağında güçlü biçimde yerleşmesine yol açtı. Bu inanca göre kozmopolitizm, emperyalist güçlerle yakın ilişki içinde olan gayrimüslim "işbirlikçiler"le, ülkeyi yeniden bölmek isteyen dış güçlerin emellerine

TKP içinde varolan kariyerizm ve buna yönelik bir muhalefetin sonucu olduğuna işaret ediyor. TSEKP programının hazırlanmasına katkıda bulunmuş, sonraki değerlendirmelerinde her iki partiye karşı da nesnel kalmayı başarabilmiş, dönemin tanıklarından Abidin Nesimi, Esat Adil'i Türkiye'de sosyalist siyasetin bağımsız isimleri arasında sayar. Ne var ki o dönemde TKP'nin içeriden ve dışarıdan kendisine yönelttiği eleştiriler çok şiddetli olmuştur. Belki TKP'nin kendine yönelik tavrının da etkisiyle; fakat daha ziyade, yurtsever, yerli, bu topraklara özgü sosyalizm anlayışı, TSP'nin DP iktidarında da yoğun baskılara maruz kalmasıyla birleşince, Esat Adil'in 1950'lerin ilk yıllarındaki birtakım yazılarında anti-komünist bir eğilim ortaya çıkacaktır.

Gerçekten, Esat Adil'in erken dönem yazılarında olduğu gibi, artık siyaseten olgunlaştığı 1945'ten sonraki yazdıklarında da tekrar eden temalardan biri yurtseverlik olmuştur. Ancak, onun Türkiye solu içinde belirleyici niteliği olan Türkiye'ye özgü bir sosyalizm anlayışı, arayışı, basitçe bu yurtseverliğin, hele hele milliyetçiliğin izdüşümü olarak algılanmamalı. Zira beynelmilelciliğe karşı değildir, bağımsızlığa düşkündür. TSP kurulduktan sonra, sosyalizm anlayışını açıkladığı birçok yazısında, sıklıkla Britanya'daki toplumsal yapıya dayanan İşçi Partisi'yle, Türkiye'deki toplumsal yapıyı ve TSP programını kıyaslayarak Türkiye'de köylülüğün durumuna işaret eder. İşçi sınıfının önemini teslim etmekle birlikte, Türkiye'nin kendine özgü toplumsal koşullarını dikkate almayan bir sosyalizm anlayışının uygulanabilir olamayacağını savunmuştur. Avrupa'da Avro-komünizmin filizlenmeye yeni başladığı dönemde, Türkiye'de Sovyetler Birliği'ndeki sosyalizmden farklı bir sosyalizmin varolabileceğini söyleyen ilk yazıların Esat Adil ve çevresince kaleme alındığı unutulmamalı. ❐

DİPNOTLAR

1 Aleksandros Lamprou ve Levent Cantek'e teşekkür ederim.

2 1 Şubat 1943 tarihli Mebusluk Talebnamesi, Balıkesir İli İçin Mebusluk Talebinde

alet olacak unsurların üke içindeki varlığının sürmesi demekti. Daha sonra, Cumhuriyet'in kurulmasını izleyen dönemde, çoğu zaman anti-emperyalizm kılıfı altında kendini ifade edecek olan milliyetçilik için de kozmopolitizm, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü tehdit eden en önemli tehlikelerden biri olarak görüldü ve bu görüş kuşaktan kuşağa devrolarak, günümüze kadar geldi.

Bunun yanında, Türkiye sosyalist düşününe hâkim olan "ezilen ulus milliyetçiliği" tasarımı, siyasal anlamda liberal olan bir demokrasi anlayışını Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına yol açan etmenlerden biri, belki en önemlisi olarak algılayan Kemalizmle bu konuda bütünüyle görüş birliği içinde oldu. Bu nedenle, 1910'da Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın programında yer alan, tutarlı bir demokrasi anlayışını yansıtan ilkelerin çoğuna, 1920'den İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar uzanan dönemde Türkiye sol düşünü sırt çevirdi. Çok partili ya-

Bulunanların Listesi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivleri, Tarih: 10/2/1943, Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.1, Yer No: 291.1171.4; Kararname, T.C. Maliye Vekaleti Hukuk Müşavirliği, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivleri, Tarih: 18/10/1935, Fon Kodu: 30.11.1, Yer No: 99.34.14; Kararname 13258, T.C. Adliye Vekaleti Zatişleri Müdürlüğü, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivleri, Tarih: 18/10/1935, Fon Kodu: 30.11.1, Yer No: 143.38.4; Abdullah Yurdakök, *Balıkesir Basın Tarihi (1886-1991)* (Balıkesir, 1992), s. 324.

3 Aydın Ayhan, "Esad Adil Müstecaplıoğlu'nun İlk Yazıları", *Yeni Haber*, 1994-1995. Dizi, Balıkesir'de yayımlanan *Yeni Haber* gazetesinin 27. yılına armağan olarak Ocak 1994'te yayımlanmaya başlar. Bu ilk bölüm, Esat Adil'in Balıkesir'de yayımlanmış *Zafer-i Millî* gazetesinde 1923-1924 senelerinde çıkmış ilk şiir ve makalelerini içermektedir. Yayını Mayıs 1995'te başlayan ikinci bölüm, 1924-1926 senelerinde *Dilek* ve *Çağlıyan* dergilerindeki şiir ve düzyazılarını, Eylül 1995'te yayımlanan üçüncü bölüm ise 1928 senesinde *Irmak* dergisinde yer alan yazıları bir araya getirir.

4 Aydın Ayhan, "Esad Adil Müstecaplıoğlu'nun İlk Yazıları", 1. Bölüm, 15-16, *Yeni Haber*, 1994.

5 Ayhan, "Esad Adil Müstecaplıoğlu'nun İlk Yazıları", 3. Bölüm, *Yeni Haber*, 1995.

6 Esat Adil; "İntikat: İddialar Eserler", *Irmak*, 1 Haziran 1928, s. 6-7'den aktaran Ali Duymaz, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Balıkesir Basınında Halk Edebiyatı ve Folklor Tartışmaları", II. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu, 31 Mayıs-2 Haziran 2000, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

7 Esat Adil, "Muhasebe", *Irmak*, 15 Mart 1928, s. 1-2'den aktaran Duymaz, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Balıkesir Basınında Halk Edebiyatı ve Folklor Tartışmaları".

8 Esat Adil, "Halk Bilgisi Derneği", *Irmak*, 15 Nisan 1928, s. 1'den aktaran Duymaz, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Balıkesir Basınında Halk Edebiyatı ve Folklor Tartışmaları".

9 19 Şubat 1933'te yayımlanmaya başlayan *Kaynak*'ın imtiyaz sahibi, CHP Balıkesir Vilayet İdare Heyeti Reisi ve Konya Milletvekili Tevfik Fikret'tir [Sılay]. Esat Adil, Kasım 1934'e dek *Kaynak*'ın neşriyat müdürü olarak kalır. Derginin yayımı 1949'a dek sürer. Bakınız: Yurdakök, *Balıkesir Basın Tarihi*, s. 290-91.

10 *Savaş*, 29 Ekim 1933-23 Nisan 1935 tarihleri arasında 429 sayı yayımlanır. Yurdakök, *Balıkesir Basın Tarihi*, s. 40-43.

11 Esat Âdil Müstecabi, "İşçi sınıfına pey sürenler", *Gerçek*, 5 Nisan 1950, s. 1, 4.

12 Esat Adil, "Halkçılıkta Maarif", *Savaş*, 6 Temmuz 1934, s. 1.

13 Müstecaplıoğlu, "Savaşçı Gözile, Cümhuriyette Seviye", *Savaş*, 6 Temmuz 1934, s. 1.

14 Esat Adil, "Savaşçı Gözile, İş Kanunu", *Savaş*, 11 Temmuz 1934, s. 1.

15 *Savaş*, 23 Temmuz, 20 ve 22 Ağustos 1934.

16 *Savaş*, 23 Teşrinievvel 1934.

17 *Tan*, 27 Temmuz 1945.

şama geçilmesini izleyen dönemde de bunları araçsal amaçlarla ve temkinli biçimde benimsedi.

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın 2 Eylül 1910'da *İştirak*'te yayımlanan programında yer alan, "her türlü intihabatın bilâvasıta ve tey-i âm usulile icrası; - Matbuat ve içtimaat-ı umumiyeye hürriyet-i kâmile verilmesi; - İdam cezasının ref'i; - Bir Osmanlı'nın Türkiye'nin her tarafında intibaha hakkı olması; - Vakt-i hazerde kuvve-i askeriyenin milislerden teşkili;-Tecavüzî bilûmum muharebelerden mücanebet olunması; - Talim ve tedrisin her sınıf-ı içtimaî için meccanen olması" gibi ilkelerin çoğuna (bkz. STMA, c. 6, s. 430), Türkiye sosyalistleri daha ileri tarihlerde itibar etmediler. Onun yerini, milliyetçi vurgusu ağır basan bir millî kurtuluşçuluk tavrı aldı.

Bu kopuşun ortaya çıkmasında rol oynayan etmenler arasında ikisi özellikle belirleyicidir. Birincisi, 1917 Bolşevik Devrimi sonrası değişen sosyalist tahay-

yül ve Türkiye solunun uzun bir dönem SBKP merkezli bir varoluşu benimsemesidir. Bolşevizmin ve Kemalizmin özgül bir sentezi olan 1960 öncesi Türkiye Komünist Partisi'nin ülke içindeki cılız varlığı ve aldığı tavırların SBKP politikasına endeksli olmasının getirdiği meşruiyet zaafı, Türkiye'de demokratlıkla sol arasında toplumun büyük çoğunluğu nezdinde güçlü bir özdeşlik kurulmasını engelledi. İkinci etmen, 1923'ten itibaren otoriter eğilimlerin giderek Türkiye siyasal alanında hâkim olması, özellikle 1925'ten itibaren siyasal liberalizm ilkelerinin rejim aleyhtarı akımların örtüsü olarak sunulması ve gayrimeşru ilan edilmeleridir. Türkiye'de sol düşün ve pratiklerin bugün dahi Kemalizmle yan yana geldikleri alanlardan en önemlisi, bu siyasal liberalizm alerjisidir.

Türkiye sol düşünü, erken Cumhuriyet döneminde devlet merkezli millî temizlik ve kültürel homojenleşme girişimlerini destekledi. Üstelik, bunu yaparken, o dönem işçi birlikleri ve sol örgütler içinde görece önemli oranda bulunan gayrimüslim emekçi, zanaatkâr ve aydınların maruz kaldıkları anti-demokratik tasarrufları da zımnen, zaman zaman açık biçimde onayladı. Açıkça öyle tanımlamasa da, etnik-dinî özellikleri bariz olan bir "hakiki halk" tanımını benimsedi. Bu konuda Kemalizmle arasında, örneğin Kürtler konusunda, zaman zaman nüanslar oluşsa da, bunlar milliyetçilik içi ayrışmalar olmanın ötesine geçmedi. Türkiye'de solun Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olan gayrimüslimlerin maruz kaldıkları hak ihlallerine karşı sessiz kalması, bu hak kısıtlamalarını zaman zaman komprador burjuvaziye karşı mücadelenin bir parçası oldukları gerekçesiyle açıkça desteklemesi, onun demokrasi anlayışının sakatlığının en açık göstergelerinden biridir. Sol örgütler içlerinde gayrimüslim yurttaşları barındırmakta herhangi bir sıkıntı yaşamadılar ama Türkiye'de gayrimüslimlerin sistemli demokratik hak ve özgürlük ihlallerine maruz kalmalarının özel anlamını teşhir etmekten aciz kaldılar. Türkiye'de herkesin demokratik hak ve özgürlüklerinin kısıtlı olduğu genel değerlendirmesi içinde, bu kısıtlamanın beslendiği ırk ve din olarak ayrımcı zihniyeti ayırt edemediler veya bundan imtina ettiler.

Bu çizgi zaman zaman çok açık biçimde Müslüman-Türk unsurla geri kalan arasında, "anti-emperyalizm" maskesi altında, ırkçı bir ayrımcılık gütmekten geri kalmadı. Attila İlhan'ın aşağıdaki değerlendirmesini Türkiye solunun önemli bir bölümü 1930'larda, 1960'larda ve ve ulusalcı sol etiketi altında günümüzde paylaşmaktan geri kalmadı. Faşizan bir sol anlayışın ifadelerini bulduğumuz bu cümlelerdeki vurguyu solun önemli bir bölümü dile getirmekten biraz utandığı için, genellikle sessiz biçimde onaylamakla yetindi: "Komprador burjuvazi için malzeme Osmanlı'nın içinde hazır: Musevi tüccar, Rum ya da Ermeni bezirgân, kestirmeden Batılı Emperyalist firmanın Türkiye'deki maşası oluyor, din birliği de rol oynadığından, Türkler ve genel olarak Müslümanlar, rahatlıkla sömürülüyor." (Suavi Aydın, *a.g.y.*, 1998, dipnot: 2). Günümüzde artık başlı başına ayrı bir siyasal kulvar oluşturan faşizan sol bu temayı, popülist bir ajitasyon unsuru olarak açıkça işlemeye devam ediyor

Bu sol milliyetçilik, esas olarak antikozmopolitizm şeklinde tezahür eden ve Ziya Gökalp'çi etkiler taşıyan, etnik arındırmacı bir tutumu yakın bir tarihe kadar, zaman zaman saldırganlaşan biçimlerde ifade etti. 1990 sonlarında, Türkiye'nin AB üyeliği gündeme geldiğinde, "ulusal sol" tabelası etrafında birbirine yakınlaşan hareketler, etnik arındırmacılığın kapsamını gayrimüslimlerle sınırlı tutmayıp, Kürtleri veya etnik olarak Türk kökenli olmayan diğer kimlik tanınma girişimlerini kapsayacak biçimde genişlettiler.

Irak Kürdistan Demokratik Partisi ve lideri Barzani'nin politik etkinliği, 1960'larda Türkiye'de Kürt kimliğinin güçlenmesine katkıda bulunan bir moral ve ilham kaynağı olduğu kadar, genç Kürt entelijensiyasının sol temalarla buluşmasına da aracılık etti. Daha sonra doğrudan sosyalist düşüncelerin etkisi ve cazibesi, Barzani'ye duyulan ilgiyi uzun bir süreliğine geri itecekti.

Bu tavrın daha utangaç bir versiyonu ise, pragmatizmle karışık biçimde öncelik sıralaması yapmaya devam ediyor. Örneğin Türkiye'de fiilen varolan ikinci sınıf yurttaşlar konusunda, bunların günümüzde temsil ettikleri sınırlı sayıya işaret ederek, "şimdi Türkiye'nin en acil sorunu bu değil" gerekçesini ileri sürüyor. Bu oportünist tavrı sergileyenler, demokrasiyi bir ilke değil, pragmatik bir araç olarak algıladıklarını ele veriyorlar.

Türkiye'de milliyetçi sol, millî davalar şeklinde önüne konan konulara karşı yakınlık ifade ederken, bunu anti-emperyalist bir örtü altında ifade etmekten de geri kalmadı. Böyle bir düşünme refleksinin egemen olduğu ortamda, anti-emperyalist cephenin birliği adına hemen her konuda Kemalizme teslimiyet, çok uzun bir süre bu sol düşünün en önemli özelliklerinden biri oldu. Hikmet Kıvılcımlı'nın 1930'larda TKP içinden TKP çizgisine yönelttiği eleştiri bu açıdan erken bir istisnadır: "Türk burjuvazisi anti-emperyalisttir. Devrimi tutmak için her ne pahasına olursa olsun Türkiye'de Kemalizmi tutmak gerekir (...) Kemalizme karşı ezilen Kürt halkının kurtuluş hareketi beklesin vb. tezi, (..) Türkiye'deki devrimci hareketleri Kemalizme kuyruk etme tezidir" (Hikmet Kıvılcımlı, *Yol*, Bibliotek Yayınları, 1992). Sadece Kürtlerin değil, işçi sınıfının taleplerinin de benzer bir anlayışla Kemalist yönetimin niyetlerine teslim edilmesine dikkat çeken Kıvılcımlı'nın kuyrukçuluk eleştirisi, dönemin Türkiye sosyalist solunda hâkim olan zihniyeti tarif etmesi açısından önemlidir. Bu zihniyetin en önemli özelliği, Türkiye'deki toplumsal mücadeleyi dış etmenlerin bir türevi olarak algılamasıdır.

Kadro dergisinden 1960'lardaki *Yön* hareketine, oradan MDD ve *Türk Solu*'na uzanan çizgi, bu ulusal kurtuluşçu, başka bir ifadeyle kalkınmacı demokrasi anlayışı açısından kesintisiz bir süreklilik arz eder. *Yön* dergisinin 1961'de yayımlanan 1. sayısında yer alan çıkış bildirisinde, bu

kalkınmacı demokrasi anlayışı çok açık biçimde dile getirildi: "Demokrasi, her şeyden önce, insan haysiyetine dayanan ve insanı üstün değer sayan bir rejimdir. Açlığa, işsizliğe, evsizliğe çare bulamayan bir rejimin, ne kadar üzerinde titrersek titreyelim, demokrasi olmaktan çıkması ve bir gün çökmesi tabiîdir. Türk demokrasisinin yaşatılması, açlığı, işsizliği ve evsizliği ortadan kaldıracak yüksek bir istihsal seviyesine götüren yolları bulmakla mümkün olabilir"

Sosyalist Kültür Derneği'nin 1962'de yayımlanan kuruluş bildirisinde de demokrasiyi kalkınmanın bir türevi ve aracı olarak gören aynı anlayış yer alıyordu:

"Türk sosyalistleri sosyalizmi, demokratik düzen içinde hızlı, sömürücü olmayan dengeli bir kalkınmanın tek yolu olarak görmektedirler. (...)

Sosyalizm azgelişmiş ülkelerin sosyal adalet içinde hızlı kalkınmalarını sağlayacak tek metoddur. Sosyalist metod aynı zamanda kapitalist bir gelişmenin bilhassa azgelişmiş bir toplumda meydana getirceği aşırı sınıf çatışmalarını demokratik yollarla önlemenin tek yoludur. Türkiye'de toplumsal konular üzerine eğilenler milliyetçi, hürriyetçi ve demokratik ilkelere dayanan bir sosyalizm anlayışı etrafında birleşmektedirler."

Üçüncü dünyacı yaklaşımlar için mücadelenin doğal hedefi, demokratik devrimdir. Emperyalizmle ezilen uluslararasındaki çelişkiyi temel alan bu yaklaşım, ülke içinde demokratikleşmeyi ulusal kurtuluşçuluğun bir türevi olarak algılar. Kadro hareketinde bariz biçimde varolan milliyetçi ve otoriter vurgusu ağır basan bu millî kurtuluşçuluk, bu hareketin yeni versiyonu olan *Yön*, Millî Demokratik Devrim gibi 1960'ların başat sol düşün hareketlerinde de-dönemin demokrasi söylemiyle bezenmiş biçimde gelişmeye devam etti.

MDD yaklaşımının önde gelen ismi Mihri Belli'nin demokratik devrim tanımı, her ne kadar içinde demokrasiye sık vurgu yapsa da, esas olarak anti-komprador ve anti-feodal bir uzlaşma çağrısından başka bir şey değildi: "Ulusal bağımsızlığın gerçekleştirilmesi, bu amaçla emperyalizm işbirlikçisi sermaye çevrelerinin ekonomi ve siyaset alanındaki etkilerinin önlenmesi, feodal ilişkilerin ortadan kaldırılması, her çeşit kapitalizm öncesi sömürüye son verilmesi, bütün Türkiyelilerin, vatandaşlık hak ve özgürlüklerinden yararlanan, siyasî bakımdan eşit fertler payesine yükseltilmesi".

Mihri Belli'ye göre, MDD tezleri bu ad altında olmasa da, 1920'lerden beri Türkiye'de Marksist hareketin savunduğu asgari programın günün koşullarına uyarlanarak, geliştirilmiş haliydi. Belli, "bu tezlerde asker-sivil-aydın zümre ulusal demokratik güçlerden sayılmıştı" diye belirttikten sonra, Türkiye solunun Kemalizmle bütünleştiği esas inancı dile getirdi: "Türkiye toplumunda okul görmüşlerin büyük kitlesiyle demokratik bir güç oluşturduğu tartışma götürmez". Demokratik güçlerle okumuşluk arasında kurulan bu bire bir ilişki, demokrasinin ancak okumuş elitler yönetiminde mümkün olan bir siyasal düzen olduğu kabulünü içinde taşır. Demokratik güçleri oluşturanlar sadece, okumuşların örgütleri olan TÖS, TÖB-DER, TMMOB, barolar ve tabip odaları değildir. Belli'ye göre, "1960'larda subay ve astsubaylar zümresi içinde hiç de küçümsenmemesi gereken ilerici tutum ve davranışa yatkın bir kesim olduğu tartışma götürmez".

12 Mart 1971 kısmi darbesini izleyen dönemde TSK hiyerarşisinin sola ve demokrasiye karşı aldığı faşizan tavra rağmen, Belli bu görüşünü ısrarla savunmaya devam etti "Baskını karşı tarafın yapabilmiş olması ve hemen ardından silahlı kuvvetlerde tasfiyeye girişmesi tutumumuzun yanlışlığının kanıtı olamaz, tam tersine. (Mihri Belli, *Devrimci Hareketimizin Eleştirisi: 1961-1971*, Emekçi Yayınları, 1977).

Okumuşlar zümresi içinde yer alan subayların, emperyalizme tâbi ve feodal ilişkilerin egemen olduğu varsayılan bir ülkede, sırf bu nedenden dolayı ilerici ve demokrat olacaklarına olan inanç, MDD yaklaşımı ve ondan türeyen sol hareketleri ve genel olarak Türkiye sol düşününü çok daha ileri tarihlerde bile etkilemeye devam etti. Demokrasiyi feodal kalıntıların toprak reformuyla temizlenmesinin bir alt ürünü olarak gören bu anlayış, daha sonra benzer biçimde, farklı iktisadi sorunların çözülmesinin türevi olarak demokrasiyi algıladı.

Türk Solu dergisinin çıkış bildirisi, daha sonra ondan ayrılacak birçok sol hareketin demokrasi ve devrim konusunda düşün koordinatlarını verir:

> *"Türkiyemiz bugün emperyalist dünya sistemi içinde bir ülke, feodal kalıntıları hâlâ bağrında barındıran geri bir tarım ülkesidir. Böyle ülkelerde, ekonomiye ve dolayısıyla politikaya genellikle Emperyalizm-Komprador sermayesi-Feodal ağalık düzeni üçlü ittifakı hükmeder... Türk toplumunun önündeki ilk devrimci adım, bir avuç asalak dışında, proletaryasıyla, küçük burjuvazisi ve aydınıyla, giderek, şu anda değilse bile, güçlü bir devrim hareketi karşısında, kompradorun etkisinden kurtulup bir süre için Demokratik Devrim saflarında yer alması mümkün olan millî burjuvazisiyle, tüm Türk ulusunun, her içtenlikle 'Türküm!' diyenin, elele, omuz omuza, güçbirliği halinde gerçekleştireceği 'Anti-emperyalist ve Anti-feodal Demokratik Devrimdir'. Bugün Türkiye'de devrimci savaş, emperyalizme ve yerli işbirlikçilere karşı, tam bağımsız bir Türkiye uğruna, tam demokratik bir Türkiye uğruna, 'Demokratik Devrim' uğruna savaştır"* (*Türk Solu*, "Neden Çıkıyoruz?", sayı 1, 17.11.1967).

1968'den itibaren *Aydınlık*'ın ve FKF'den TDGF'ye dönüşen gençlik örgütünün, "TİP oportünizmine" karşı mücadeleyi emperyalizme karşı mücadele ile özdeşleştiren anlayışı da, demokrasi kavramını bütünüyle burjuva sapma olarak gören ayaklanmacı hareketlere meşruiyet kapısını açtı. Örneğin Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi'nin 1971'de yayımlanan 1 no'lu bülteninde, "halkımızın en temel hak ve hürriyetlerinin lükstür diye rafa kaldırıldığı" hatırlatılıyor ve "artık isyan etmek, silaha sarılmak, işgalci düşmanı alaşağı etmek için harekete geçmek zamanı"nın geldiği belirtiliyordu. "Amerikan emperyalizminin hâkimiyeti ve yerli uşağı sömürücü sınıfların iktidarını yıkmak, bağımsızlığı kazanmak" amacıyla gerçekleştirilecek bu isyanda, 1 no'lu bülteni yazanlara göre, "tek yol silahlı kurtuluş savaşıdır". THKC'nin kendini topluma tanıttığı ilk metinde devrimi, Kemalist ve üçüncü dünyacı tahayyülle uyum içinde, bir anti-emperyalist savaş biçiminde tasarlaması dikkat çekicidir.

Bunun ardından, bildiride, "bu amaçla Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi(nin) halkımızın ekonomik ve demokratik mücadelesini yönlendirme gayretleri"nin sürdüğü belirtiliyor ve bu gayretlerin yanında, THKC'nin yaptığı askerî hareketler sayılıyordu. Demokrasi tahayyülü açısından son derece anlamlı olan olgu, içinde, bildiriyi kaleme alanların "16-17 Şubat devrimci terör harekâtında" yapılanlar olarak bazı silahlı –bildirinin tabiriyle askerî– eylemleri nitelendirmeleridir. Bir tür kuruluş manifestosu niteliğindeki bu metinde, "devrimci terör" kavramı olumlu bir vurguyla yer almaktadır. Bu algılama tarzı, yeni nesil sol/devrimci kuşağa uzun bir dönem hâkim olacak olan şiddet tapınması ve komitacılık anlayışının bir ifadesidir.

Bu dönemde sol düşün içinde bir yanda Silahlı Kuvvetler'in uygulayacağı "ilerici zor kullanma" pratiklerini ve ordu-aydın ittifakını savunanların etkisi zayıflarken, devrimcilerin demokratik hakların yerleşmesi için uygulayacakları "devrimci terö-

Kurtuluş: "Öncü Savaşı"ndan Sosyalist Demokrasiye

SEYFİ ÖNGİDER

1970'li yılların ilk yarısında solun ezilmesine sahne olan Türkiye, ikinci yarısında, 1974-80 arasında ise solun, sosyalist hareketin önemli bir yükselişine sahne oldu. Türkiye, bu yıllarda, daha önce görmediği ölçüde siyasî bir kitle hareketliliğine ve örgütlenmesine tanık olurken *Emperyalizmin Zayıf Halkası: Türkiye* başlıklı kitapların yazılması bile yadırganmıyordu. Ulusal etkenlerin yanı sıra uluslararası komünist hareketin o yıllardaki kutuplaşmasının da –Sovyet, Çin, Arnavutluk– baskısı altındaki Türkiye sosyalist hareketinin hayli bölünmüş, parçalanmış yapısına rağmen "devrimci kitle hareketi" tarzında varolan örgütlenmelerinden biri de *Kurtuluş Hareketi* idi. Haziran 1976'dan itibaren yayımlanmaya başlayan *Kurtuluş Sosyalist Dergi*'nin tirajı 15 bin civarında, Ocak 1978'den itibaren yayımlanan *Haftalık Kurtuluş Gazetesi*'nin tirajı ise 30 bin civarındaydı. Siyasî kampanya dönemlerinde gazetenin satışı 40 bine kadar çıkarken, 20 kadar ilde ciddi kitle bağlarına ve örgütlenmesine sahip olan hareketin düzenlediği kitle gösterilerine on binlerce kişi katılıyordu.

* * *

12 Mart döneminde örgütlenmesi ve önder kadrosu hemen tümüyle yok edilen THKP-C'den geriye kalan militan unsurların "kurucu çekirdeğini" oluşturduğu *Kurtuluş*, kendisini THKP-C'nin eleştirisi üzerine inşa etmişti. Bunun tek nedeni kurucu kadroların THKP-C içinde faaliyet göstermiş olmaları değildi, ama aynı zamanda içinden geldikleri örgütlenmenin Türkiye sosyalist hareketinde bir "yol ayrımı" yarattığına inanmalarıydı. THKP-C "kendi sağından medet uman" geleneksel soldan devrimci bir kopuş, kendi öz gücüne güven duymanın bir ifadesiydi. Ve örneğin THKO'dan farklı olarak, bu devrimci anlayışı teorik bir bütünlüğe ve iç tutarlılığa kavuşturmaya çalışmasıyla da dikkati çeken bir örgütlenmeydi. THKP-C'ye bu tür tarihsel bir "mana ve ehemmiyet" yükleyen *Kurtuluş*, bunun ötesinde Mahir Çayan tarafından

rü" açıkça benimsemeye başlayanların çekim gücü arttı. THKO'nun aynı yıl yayımlanan kuruluş bildirisinde, sorun artık bütünüyle ulusal bağımsızlığın elde edilmesine indirgenmişti. Bu nedenle silahlı mücadelenin "tek yol olduğu" vurgulanıyordu. Bildiriye göre, zaman artık "barışçı şartlar içinde mücadele metodlarını bırakma" ve "şiddet politikasını temel alan silahlı mücadeleye" katılma zamanıydı.

Böyle bir düşünsel ortamda demokrasi düşününe hiçbir yer kalmaması doğaldır. Şiddet politikası, devrimci terör, silahlı mücadelenin önceliği ve acilliği gibi kavramların 1970'lerde Türkiye sol hareketlerinin en dinamik kesimlerinde hâkim olmaya başlaması, solun demokrasi tasarımının zayıflamasını hızlandırdı. Bu çerçevede demokrasi, "faşizme karşı mücadele" için kullanılan, içi boş bir slogana dönüştü. Düşün akımlarına göre, faşizmin yerini oligarşi, "ağa-patron düzeni" veya "işbirlikçi burjuvazi" alsa da, özünde demokrasi, ulusal bağımsızlık ve sos-

geliştirilen teorik tezleri ve örgütün izlediği siyasal-pratik çizgiyi sistemli bir eleştiriye tâbi tutarak kendi ideolojik-siyasî kimliğini oluşturmuştu. Kitle hareketinin hızla geliştiği o yılların özellikleri dikkate alındığında, başka örgütlere/hareketlere kıyasla teorik çalışmayı ciddiye alan *Kurtuluş*, içinden çıkıp geldiği hareketin tezlerinin yanı sıra sosyalizmin başlıca sorunları üzerine de görüş geliştirmeye çalışmıştır.

THKP-C'nin sistematik eleştirisine öncü savaşı anlayışını ele alarak başlayan *Kurtuluş*, bu bağlamda Çayan'ın "politikleşmiş askerî savaş stratejisi" diye adlandırdığı çizginin işçi sınıfına dayanmadığını ve kitleden kopuk bir mücadele anlayışı olduğunu vurgulamıştır. Mahir Çayan'ın "Kesintisiz Devrim" yazılarında ortaya konan bu strateji gerçekten de özgün bir dünya ve Türkiye analizine dayanır. Dünyada "emperyalizmin üçüncü bunalım döneminin" yaşanmakta olduğunu söyleyen Çayan, Türkiye gibi bağımlı ülkelerde emperyalizmin bir iç olgu haline geldiğini, sürekli bir millî krizin bulunduğunu, evrim ve devrim aşamalarının iç içe geçtiğini, halk kitleleri ile oligarşi arasında suni bir dengenin kurulduğunu, öncü savaşıyla bu dengenin bozulmasının ve halkın devrime kazanılmasının mümkün olduğunu ileri sürer. Ve bütün bu devrim sürecinde işçi sınıfının ancak ideolojik öncülüğünden söz edilebilir...

THKP-C'nin geride kalan unsurlarının ana çekirdeği oluşturmasına rağmen kendisini THKP-C'nin eleştirisi üzerine kuran Kurtuluş, *proletaryanın fiili önderliğine vurgu yaparak ayrılır.*

Bu görüşleri bütünlüklü bir eleştiriye tâbi tutan *Kurtuluş*, THKP-C içinden çıkıp da işçi sınıfını siyasal çalışmasının, örgütlenmesinin merkezine oturtan, bir süre sonra görüşlerini "proletarya sosyalizmi" olarak nitelendiren tek hare-

yalizm mücadeleleri arasındaki geçişi tamamlayan bir köprüyü ifade etmekten ya da "anti-faşit veya "anti-oligarşik" mücadelenin kod adı olmaktan öteye gitmedi. Güvenlik devleti rejiminin insan haklarını kolayca çiğneyebilmesi, demokratik hukuk devletinin çok kısmî biçimde işliyor olması, Türkiye'de sol zihniyetin çok önemli bir bölümünün demokrasi mücadelesini sosyalist devrimle özdeşleştirmesine ve gerçek demokrasiyi "sosyalist demokrasi" olarak tanımlamasına yol açtı. Demokrasinin iktidardaki güce bütünüyle tâbi olarak uygulanmasına ve iktidar perspektifi içinde araçlaştırılmasına yol açan bu anlayış, sonuç olarak 12 Eylül darbesini sadece beklenen değil, aynı zamanda neredeyse olağan bir durum olarak kabul etmeye zihin dünyası bakımından hazırdı. Silahlı sol hareketlerin silahlı eylemlerinin darbe sonrası şaşırtıcı biçimde sönmesi, darbecilerin ciddi bir fiziki direnişle karşılaşmamaları, demokrasi konusunda bu hareketler içinde güçlü ve

kettir. Partileşme sürecinin "modern sanayi proletaryası" temelinde gerçekleşmesi gerektiğini savunurken devrimde proletaryanın "ideolojik öncülüğü"nü ikameci bir anlayış olarak mahkûm eder ve proletaryanın fiili önderliğine vurgu yapar. THKP-C'nin içinden çıkan veya devamı olduğunu ileri süren başka hiçbir örgütte işçi sınıfına bu tür bir yaklaşım görülmez. Hemen tümü için işçi sınıfı "devrimci güçlerden biri" olarak değerlendirilmiştir. Hatta kendilerini tanımlarken de sosyalizmden, komünizmden çok devrimcilikten söz ederler. Tarihi THKP-C'ye bağlananlardan sadece *Kurtuluş*'ta görülen işçi sınıfına bu yaklaşım ve kendisini devrimci olarak nitelendirmenin yanı sıra sosyalist, "proletarya sosyalisti" olarak da adlandırma, onu diğerlerinden ayırırken sosyalist hareket içinde de kendine özgü bir yer kazandırmıştır. THKP-C'den doğan diğer siyasî hareketlerin hemen tümü "popülist" olarak nitelendirilebilecek doğrultularda, halkçı-devrimci çizgiler geliştirirken *Kurtuluş* daha komünizan bir çizgide ilerlemiş, bazen III. Enternasyonal geleneğine yaklaşan, ama esas olarak da bu çizgiye ve tarihe eleştiriler yönelten bir sosyalizm anlayışı geliştirmiştir.

Türkiye için öngördüğü ve "anti-oligarşik demokratik halk devrimi" olarak tanımladığı devrimde işçi sınıfına tanıdığı misyondan Çayan'ın evrim-devrim aşamalarının iç içe geçmesi veya sürekli kriz saptamalarını eleştirirken dayandığı diyalektik ve tarihsel materyalizm kavrayışına ya da "proletarya partisinin örgütlenme ve çalışma tarzı" üzerine söylediklerine kadar ilk bakışta *Kurtuluş*'u III. Enternasyonal geleneğine yaklaştıran, hatta bu gelenek içinde değerlendirmesine yol açabilecek unsurlardır. Nitekim bunlara bakarak Türkiye solunda bazı odaklar *Kurtuluş*'u "Sovyetçi blok" içinde görmeye çalışmışlardır. Ama bu geleneğin sonuçta reel sosyalizme ulaştığı, Marksizmin bu ekonomist yorumunu ve sosyalizmin bu bürokratik modelini ürettiği düşünülecek olursa *Kurtuluş* bu gelenek içinde değerlendirilemez. Tam tersine *Kurtuluş* en baştan itibaren bu sosyalizm anlayışının dışında kendisini kurmaya çalışmıştır ve bu açıdan THKP-C'nin ideolojik konumunun ve devrim anlayışının III. Enternasyonal geleneğinin dışında olması *Kurtuluş* için belirleyici bir tarihsel referanstır. "Şablonculuğu" reddeden, enternasyonalizm adına dönemin uluslararası merkezlerinden birine –Moskova, Pekin, Tiran– biat etmeyen bir anlayış THKP-C'den gelen di-

tutarlı bir inancın yerleşmemesiyle de bağlantılıdır.

Devrimci gelenek içinde yer alan Türkiye sol hareketleri içinde demokrasi konusunda, sola egemen olan zihin dünyasını kırıcı girişimler, 1970'lerin ikinci yarısında, özellikle 1977/78 yıllarından itibaren, Sovyetler Birliği'nin Maoist kanattan bütünüyle farklı, daha çok demokrasi ve sosyalizm ideali açılarından eleştirisinin güçlenmesiyle birlikte gelişti. Örneğin *Birikim* dergisinde, proletarya diktatörlüğü kavramının terk edilmesi önerisi etrafında yürütülen tartışma, Avrokomünizm hareketinin değerlendirilmesi ve "Doğu Avrupa komünizmi" eleştirileri Türkiye radikal sol düşününde demokrasinin içerik olarak tartışılmaya başlandığı adımlardı. Özyönetim anlayışının, bilincin derinleşmesi temalarının işlenmesini de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Benzer biçimde, ilerlemeci/kalkınmacı sol yaklaşımların ekonomizmini eleştiren *Birikim* dergisinde demokrasinin ve sosyalizmin kal-

ğer gruplarla birlikte *Kurtuluş*'u da "orta yolcu" denilen bir konuma yerleştirmiştir. Bu bağlamda şablonculuğa karşı çıkılır ve Sovyet-Çin çatışmasında taraf olunmazken, her iki devletin de izlediği "büyük devlet" politikaları enternasyonalizmi ayaklar altına alıyor ve son tahlilde Marksizmin aynı yorumundan besleniyordu. Dolayısıyla asıl sorun bu yorumu aşmak, yeni ve devrimci bir yorum getirmekti ki, daha sonraki yılların sosyalist demokrasi tartışmaları bunun ifadesi olacaktı. Ho Şi Minh'e, Che Guevara'ya yapılan başvurular, Amilcar Cabral gibi Afrikalı devrimciler veya Sandinistler gibi Latin Amerikalı devrimci hareketlere gösterilen ilgi hep bu büyük devlet politikalarına duyulan tepkiler ve enternasyonalist arayışların ürünüydü.

Öte yandan, devrim anlayışının bir "toplumsal devrim" olarak şekillenmesi ve "öncü savaşı"nın kitlelerden kopukluğunu eleştirirken şiddet yöntemini reddetmemesi ama silahlı mücadeleyi "siyasî mücadelenin bir biçimi, en üst biçimi" olarak değerlendirmesi de *Kurtuluş*'u geleneksel soldan ve dönemin III. Enternasyonal anlayışından ayıran görüşlerindendi. Yine örneğin anti-oligarşik devrimin anti-kapitalist olacağını, daha en başından kapitalist mülkiyet ve üretim ilişkilerini tasfiyeye yönelik adımlar atmak zorunda kalacağını belirterek, "anti-kapitalist demokratik devrim"den söz etmesi de dikkat çekici, hatta cüretkâr bir kavramlaştırmaydı. Yani eldeki şablonlara, teorik formatlara göre değil, somut koşullara ve duruma uygun formüller geliştirilmeye çalışılıyordu.

Ama bu bağlamda belki de en önemlisi, Kürt sorunu ve Kemalizm konusunda geliştirdiği görüşler ve bu arada THKP-C'ye yönelttiği eleştirilerdir. Mahir Çayan'ın Kemalizmi "küçük burjuvazinin en sol kanadının milliyetçilik temelinde anti-emperyalist tavır alışı" olarak değerlendirmesini ve "vasıtasız yedek" olarak devrimin müttefikleri arasında görmesini yenilgiye götürecek nitelikte bir hata olarak eleştiren *Kurtuluş*, bu konuda THKP-C'nin de geleneksel soldan tam olarak kopamadığını belirtir. Eskisi gibi Kemalizmden medet umulmasa da, onu hâlâ müttefikler arasında görme ve buna uygun tarzda bir ilişki kurma çabası Kürt sorununa da şovenizmden kurtulan bir perspektifle bakılamamasını getirmiştir. *Kurtuluş*'a göre, cumhuriyetin kurucu ve egemen ideolojisi Kemalizmin bir burjuva ideolojisi olduğuna kuşku yoktur ve devrimde müttefik olarak düşü-

kınmanın bir alt ürünü olarak gören mekanik tarih felsefesini eleştiren görüşler öne çıkar. Bunlara rağmen o dönemde romantik devrimciliğin silahlı eylem mitosunun karşı konamaz ağırlığı ve asli vurgusu demokrasi olan bir tavrın TİP gibi parlamenter demokrasi savunucularıyla "devrimcilerin" arasındaki farkı ortadan kaldıracağı endişesi, *Birikim* çevresinde bile güçlü biçimde etkili olmaya devam eder.

Aslında, 1970'lerin ikinci yarısında, radikal sol hareketlerin birçoğunun kitlesel örgütler içinde varolmaya başlamaları, sendikalar, hatta CHP gibi partiler içinde veya bunların çeperinde kalarak etkili olabilmelerinin, bu hareketleri demokrasi konusunda ikili bir tavır almaya sürüklediği görülür. Devrimci Yol gibi hareketler, pratikte demokratik kurumlar içinde ve kitlesel biçimde varolma mücadelesi sürdürürlerken, söylem seviyesinde bunu açık biçimde benimsemeyen ve demokratik kurumları bir araç olarak görmeye devam eden ikircikli bir tavrı benimserler.

nülebilmesi de mümkün değildir. Zaten Kemalistlerin müttefik olduğu bir durumda Kürtlerin bu devrimin yanında yer alması mümkün değildir. Birinci Dünya Savaşı'nda dağılan imparatorluğun yerine Türk ulus-devleti kurulurken Kürtleri baskı altına alan ve Kürt sorununa demokratik bir çözüm getirmeyenler yeni devletin yönetimindeki Kemalistlerden başkası değildir. Dolayısıyla *Kurtuluş*'a göre, hem Kemalistlerle hem de Kürtlerle birlikte olmak tarihen de, siyaseten de olanaksızdır. THKP-C Kemalistleri müttefik olarak belirlerken Kürtlere karşı bilinçli bir tercihte bulunmamıştır ama sonuçta Kürt sorununa enternasyonalist bir perspektiften de bakamamıştır. Kürt sorununa bu yaklaşımı ve örgütlenme konusunda geliştirdiği "seksiyon modeli", özerk örgütlenme anlayışı, demokratik merkeziyetçilik kavrayışı ve Leninist örgütlenme tarzı, *Kurtuluş*'u geleneksel soldan ayırırken aynı zamanda demokrasi açısından da eğitiyordu. Demokratik mücadele alanında anti-emperyalist ve anti-faşist olmanın yeterli olmadığını anti-şovenist de olmak gerektiğini ısrarla ileri süren ve bu nedenle de başlangıçta kitle örgütlerinde tecrit edilmekle yüz yüze kalan *Kurtuluş*'un solda anti-şovenist bir anlayışın gelişmesi açısından sosyalist harekete taşıdıkları, Türkiye solunu bu açıdan etkilemesi en önemli ve olumlu rollerinden biri olarak görülmelidir.

Faşizm ve devlet konusundaki görüşleri ise *Kurtuluş*'u sadece geleneksel soldan değil hemen hemen solun tümünden ayıran bir başka alan olmuştur. '70'li yılların aynı zamanda Türkiye'nin en örgütlü ve militan faşist hareketine sahne olduğu hatırlanacak olursa, sosyalist hareketin de bir tür varlık-yokluk sorunu olarak bir anti-faşist mücadelenin içine girmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu anti-faşist mücadele sosyalist hareketin kitleselleşmesinde belirleyici bir rol oynarken, faşizm ve devlet üzerine hararetli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. *Kurtuluş*'un devlet sorunu ve faşizm üzerine yaptığı teorik çalışmaların sonucunda ortaya koyduğu görüşler başkalarıyla çakışmamıştır. THKP-C'den devralınan "oligarşik diktatörlük" değerlendirmesinde egemen azınlık olarak oligarşinin sınıfsal bileşimi emperyalizm ve işbirlikçi tekelci burjuvaziyle birlikte "az veya çok feodal karakterli büyük toprak sahipleri" olarak tanımlanıyor ve "oligarşik devlet" de kapitalist devletin örtülü bir diktatörlüğü olarak ifade ediliyordu. Yani oligarşinin egemenliğini gizleyen, ör-

Bu dönemde Türkiye radikal sol düşün dünyası içinde en pragmatik olan, bir tür üçüncü yol arayışını ifade eden hareketlerin demokrasi düşünü açısından gelebilecekleri en ileri nokta, "Filipin demokrasisi" türünden parlamenter demokrasiyi küçümseyen tabirlere artık fazla rağbet etmemeleridir.

Bu konuda 1980'lerde Türkiye solu içinde yaşanan "sosyalist demokrasi" tartışması anlamlıdır. "Sosyalist demokrasinin bugünün sorunu" olduğunu, parti içi çoğulculuk ve tek partinin sınırlarının eleştirildiği, 1987'de *Yeni Öncü*'de, Mahir Sayın'ın Tekin Yılmaz müstear adıyla yayımlanan yazısının başlattığı tartışma, Türkiye sosyalist solları içinde demokrasiyi bir amaç olmaktan ziyade bir araç olarak görme eğiliminin ağır basmaya devam ettiğini gösteriyordu. "Sosyalist demokrasinin" devrim sonrasının değil, içinde yaşanılan toplumun bir sorunu olduğu tezi, devrimci solların önde gelen sözcüleri için, "demokrasinin sınıfsal ka-

İlk döneminde İstanbul'un metropoliten-kaotik koşullarındaki mücadelenin "sertliğini" yansıtan Devrimci-Sol hareketi, 1980 sonrasında da varoşlardaki mücadeleci, isyankâr "plebyen" potansiyele hitap edecek; ağır baskılarla karşılaştığı bu süreçte sekterleşecekti.

ten birtakım kurumlar ve ilişkiler –parlamento, siyasî partiler ve seçimler, kısıtlı da olsa çeşitli hak ve özgürlükler, vb.– söz konusuydu ama anti-demokratik bu devlet yapısı gerektiğinde faşizme geçişe de çeşitli olanaklar sağlayan gerici ve baskıcı bir nitelikteydi. Kapitalist devletin "açık bir diktatörlüğü" olarak faşist devlet, solun önemlice bir kesiminin iddia ettiği gibi Türkiye'deki devletin varolan biçimi değildi, sürekli bir faşizm yoktu, ancak faşizm sürekli bir tehditti ve devletten de desteklenerek hayli güçlenmiş olan faşist harekete karşı aktif bir kitle mücadelesi verilmesi şarttı.

Bu noktada "kitle çizgisi"ne uygun eylemlerden söz eden *Kurtuluş*, kitle

rakterini" gizlemenin veya yadsımanın bir aracıydı. Bu eleştirilere göre, çoğulculuk bir prensip düzeyine yükseltilmemeli, siyasal konjonktüre bağlı bir tutum olmaktan öteye götürülmemeliydi.

Bu yaklaşım, Kuruçeşme Toplantıları olarak tanınan birlik tartışmalarında da ağırlığını göstermeye devam etti. Örneğin, *Devrim, Demokrasi ve Program Anlayışları* başlığıyla 1990'da yayımlanan, Birlik tartışmalarının ikinci cildinde yer alan "Demokrasi ve Devrim" başlıklı ortak tebliğde, "bir yandan toplumun somut tarihsel gelişmesinin gündeme getirmiş olduğu demokratik hak ve özgürlükler için mücadelenin işçi sınıfı tarafından üstlenilmesinin, öte yandan demokratik hak ve özgürlükler için mücadelenin kapitalizmi ortadan kaldıran bir proleter devrime tâbi kılınmasının gerekliliğini ihmale götüren iki yönlü yanılsamaların kaynaklarına inmeye ve işçi sınıfının demokratik özgürlükler uğruna mücadeledeki önderliğini proleter devrim ve sosyalizm hede-

mücadelesini geliştiren, ileri doğru götüren eylemlerin meşru ve devrimci olduğunu, bu özelliği taşımayanların ise yanlış olduğunu vurgulayarak kendi eylem ve mücadele anlayışını şekillendirmeye çalışmıştır. Kitle çizgisine ilişkin bu açıklama tabii ki sübjektivizm içeriyordu, ama yine de nesnel koşulların, somut durumun dikkate alınmasını öngörüyordu ve bu yanıyla hayli önemliydi. Nitekim *Kurtuluş* o dönemde kitle mücadelesinin gelişimini kavramaya ve eylem anlayışını da buna dayandırmaya çalışan bir hareket olmuştur. Bu anlayışın her zaman başarılı bir eylem çizgisi ürettiği söylenemez tabii, ama militanların siyasî eğitiminde ve mücadeleye bakış açılarının gelişmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Nihayet sosyalist hareketin parçalanmış yapısını kabullenmemek ve solun birliğinin sağlanması için çaba harcamak *Kurtuluş*'un ayırt edici özelliklerinden bir diğeri olmuştur. O dönemdeki ayrılıkların birçoğunun inandırıcı, başkalarını ikna edici açıklamalara sahip olmadığını düşünen *Kurtuluş* böylesine irrasyonel bir yapı ile siyasal ve toplumsal mücadelede alınacak mesafenin sınırlarının farkındaydı. Onun için de sosyalist hareketteki parçalanmanın daha makul sınırlara doğru çekilmesi için belli bir ideolojik ve siyasî çaba içinde olmuş ama somut bir sonuç elde edememiştir. Bunun nedeni ise sonuçta kendisinin de monolitik bir sosyalizm anlayışına sahip olması, birlik çağrılarının "gelin bana katılın" anlamını taşımaktan kurtulamamasıdır. Bu durum ancak 12 Eylül sonrasında, 1980'lerin ikinci yarısında gelişen "sosyalist demokrasi" anlayışıyla değişecekti.

* * *

Bu ideolojik-siyasî çizgisiyle 12 Eylül 1980'e kadar gelen *Kurtuluş*, 12 Eylül'le birlikte askerî bir diktatörlük oluştuğunu ilan ettiğinde faşist diktatörlükten söz eden solun hemen tümünden farklı bir saptamada bulunuyordu. Cunta ya faşist hareketle bütünleşerek ve toplumun içine doğru nüfuz ederek, örgütlenerek faşist bir diktatörlüğe dönüşecekti ya da bir açık diktatörlük olarak faşist diktatörlükten aşağı kalmayan baskı ve zulmüyle toplumsal muhalefeti ezip, tekelci burjuvazinin talepleri doğrultusunda düzenlemeler yaptıktan sonra geri çekilecekti. Türkiye'nin yakın tarihi ikinci seçeneği öne çıkarıyordu ama cuntanın izleyeceği yolu belirle-

fine sımsıkı bağlayan devrimci perspektifinin temellerinin ortaya koymaya" çalışıldığı belirtiliyordu.[1]

Türkiye'de devrimci sol düşünün önemli bir bölümünün demokrasi konusunda içtenlikle ifade etmekten kaçındığı ama özünde büyük ölçüde paylaştığı değerlendirme, "demokrasinin bir devlet biçimi, yani bir sınıfın öteki sınıflar üzerindeki hâkimiyetinin bir ifadesi ve güvencesi olduğu"dur. Bu çerçevede, demokrasi insanlığın bütünsel kurtuluşu için aşılması gereken bir evredir ve bu nedenle sosyalist demokrasi, burjuva demokrasisi gibi farklı evreleri vardır. Bu farklı evreler, farklı sınıf hâkimiyetlerine tekabül ederler. Kısacası, devrimci sol düşün için demokrasinin evrensel ilkeleri ve özü değil, sınıf savaşının evrelerine tâbi farklı biçimleri vardır. Zaten bu nedenle, uzun yıllar boyunca Türkiye devrimci sosyalist düşününde, örneğin idam cezasını ilkesel olarak reddetmek, "biz iktidara gelince karşı devrimcileri asmayacak mıyız?" ge-

yecek olan uluslararası ve ulusal plandaki somut gelişmelerdi. Nitekim ikinci seçenek doğrultusunda ilerlendi ve üç yıl kadar devam eden askerî diktatörlük adım adım yerini yeniden oligarşik diktatörlüğe bıraktı.

12 Eylül cuntasına karşı belli siyasî hareketlerle birlikte mücadele etmenin yollarını arayan *Kurtuluş*, bunun mümkün olmadığını görerek kitle hareketinin yeniden yükselişine hazırlanmak üzere örgütlü bir şekilde, büyük şehirlere ve proletaryanın içine doğru "geri çekilme" kararı almış ve '80'li yılların ilk yarısında bunu uygulamıştır. Böylece sınırlı bir örgütlenmeyi ayakta tutmakla birlikte siyasî faaliyetini istikrarlı bir şekilde sürdüremeyen *Kurtuluş*'un umut bağladığı kitle hareketinin yeniden yükselişi doğrusu bir hayli gecikmiştir. Örneğin 1989 ilkbaharı ve yazında "Bahar Eylemleri" diye adlandırılan yoğun ve yaygın işçi eylemlerinden "kitle hareketinin yeniden yükselişi" olarak söz edilebilirse eğer, artık bu tarihte *Kurtuluş*'u sosyalist hareketin diğer parçalarından ayıran daha yaygın ve güçlü bir örgütlenmesinden söz edilemezdi.

Bu tarihlerde *Kurtuluş*, örgütlenmesiyle ve kitle hareketine nüfuz etmesiyle diğer sosyalist örgütlenmelerden ayrılmıyordu ama bir süredir sergilediği teorik performansla, "sosyalist demokrasi" başlığı altında yürüttüğü tartışmalarla ayrılıyordu. Nitekim bir süre sonra sosyalist hareketin gündemini belirleyen bu tartışmalar, tarihsel olarak tasfiye olmakta olan reel sosyalizmden farklı, onun eleştirisini de içeren devrimci bir sosyalizm anlayışını Türkiye solunun önüne getiriyordu. Sosyalist demokrasi ve çoğulculukla ilgili tartışmalar ve görüşler o zamana kadar varolan sosyalizm anlayışının tepesine "şapka gibi" geçirilecek bir şey değil o zamana kadar geliştirilen tüm görüşlerin yeniden ele alınması, bu eksende bütünlüklü bir şekilde yoğrulması ve yorumlanması demekti. Nitekim çoğulcu ve demokratik bir sosyalizm anlayışı sola nüfuz ettikçe örgütlenme alanındaki yaklaşımı da değiştirecek, araç-amaç arasındaki bağın yeniden ele alınmasını sağlayacak ve uluslararası sosyalist harekette esmeye başlamış olan belirli bir ideolojik rüzgârın da etkisiyle, Türkiye sosyalist hareketi bir "birlik ve yeniden yapılanma" sürecine girecekti. *Kurtuluş*'un bu bağlamda olumlu bir rolü ve etkili bir çalışması olduğu söylenebilir. Ama sonuçta, 1989'dan 2000'e kadar devam eden ve çeşitli yollardan ilerleyen, değişik bi-

rekçesiyle pek taraftar bulamamıştır.

Benzer bir anlayış, daha kuramsal düzeyde, "Marksizmin içinde demokrasi diye ayrı bir teorik alan olmadığı" olarak kendini ifade etmektedir (Metin Çulhaoğlu, *Birlik Tartışmaları 3*, s. 10, 1990). Bu yaklaşım, genç Marx'ın Hegel sistemiyle kuramsal planda yürüttüğü mücadelenin temel eksenlerinden birinin tam da demokrasi kavramı olduğunu reddederken, Türkiye solunun demokrasi karşısında duyduğu rahatsızlığı, ikircikliği ele verir. Benimsenen yöntem, demokrasi kavramını devrimci kuramsal plandan bütünüyle dışlayarak bu tuzaktan kurtulmaktır. Bu yaklaşımın AB üyeliği hedefi çerçevesinde Türkiye'de gerçekleştirilen demokratikleşme hamlelerini, esas olarak kapitalizmin konsolidasyonu veya AB emperyalizmine rejimin eklemlenmesinin gerekli ön koşulu olarak değerlendirmesi de, bu ikircikliğin doğal sonucudur.

* * *

çimler alan bu süreç maalesef başarılı olamamıştır. Ve hiç kuşkusuz bu sonuçta da *Kurtuluş*'un önemli bir payı ve sorumluluğu vardır.

* * *

20. yüzyılın tarihine bakıldığında ülkelerinde devrimlere öncülük etmiş, toplumlarının tarihinde silinmeyecek izler bırakmış siyasî örgütlenmelerin bu rollerini, aşağı yukarı ortaya çıkışlarından sonraki 20 yıl içinde oynadıkları görülür. Uluslararası ve ulusal koşulları iyi değerlendiren bir devrimci örgüt, eğer başarabileceği bir şey, gerçekleştirebileceği bir misyon varsa, gerçekten de kuruluşunun ardından geçen yaklaşık 20 yıl içinde bunu yapmıştır. Bir ülkenin yaşamında 20 yıl az değildir, hele de bir devrimci örgütün yaşamında 20 yıl çok daha fazla bir şeydir; o örgütü kuran ve kimliğini oluşturan kuşağın siyasî faaliyeti genel olarak bu süreyi kapsar ve "siyasî rüştünü ispata" yeterlidir. Bir örgüt, birçok nedenden dolayı ve pek çok koşula bağlı olarak bir "marifet sergileyecekse" bu süre içinde bunu yapar. Yapamıyorsa, bir yerlerde yapılmış bir yanlışlık, uluslararası veya ulusal koşullarda bir uygunsuzluk, bir zamanlama hatası, tarihsel olarak geç veya erken ortaya çıkma gibi bir sorun veya buna benzer bir şey vardır. Ve söz konusu örgüt bu ilk 20 yılı izleyen yıllarda da bir şekilde varlığını sürdürse bile daha sonra o ülkenin/toplumun kaderini etkileyecek düzeyde bir rol oynaması pek az görülen bir durumdur.

Böylesi bir tarihsel perspektiften bakıldığında ne *Kurtuluş*'un, ne de bir parçası olduğu Türkiye sosyalist hareketinin siyasî rüştünü ispatlamış olduğu söylenebilir. Diğerleri gibi *Kurtuluş* açısından da "iz bırakıcı" faaliyet olarak ne varsa 12 Eylül 1980 öncesindedir ve artık çeyrek yüzyıl geride kalmıştır. Aynı dönemde ortaya çıkmış birçok devrimci örgütlenme gibi 12 Eylül'ün çizmeleri altında veya daha da önemlisi '90'lı yılların başında çöken Berlin Duvarı'nın yıkıntıları altında yok olmamasının bir anlamı vardır tabii. Benzer dayanıklılığı göstermiş az sayıdaki devrimci örgütle birlikte bugün Türkiye'nin kaderini değilse de hayli küçülmüş, daralmış sosyalist hareketin kaderini etkileyecek bir role aday olmaya devam ediyor. Ve eğer *Kurtuluş*, böylesi bir rolü gerçekten oynayabilecekse bu, sosyalist demokrasi tartışmalarının ona kazandırdığı kimlikle, bakış açısıyla, sosyalizm kavrayışıyla olacaktır, başka bir şeyle değil... ❐

Türkiye'de İttihatçı ve daha sonra milliyetçi/devletçi otoriter zihniyetin etkisinden göreli olarak uzak kalabilen bir sol düşün akımı da varoldu. 1910'da Osmanlı Sosyalist Fırkası'nda ilk izlerini bulduğumuz bu akım, daha sonra Komintern merkezli TKP'den bağımsız olarak varlığını sürdürmeye çalıştı. Daha önce belirttiğimiz gibi, Türkiye'de darbeci/devrimci sol akımlarla İttihatçı/Kemalist düşün dünyalarının buluşma noktalarından biri siyasal liberalizm düşmanlığıydı. Demokrasi vurgusu her zaman daha güçlü olan bu özerk sol akımlar, hem Kemalistlerin hem de Kominterncilerin vatan hainliğiyle neredeyse eşanlamlı olarak kullandıkları liberallikle genellikle damgalandılar. 1960 sonrasında ise, demokrasi kavramı açısından tutarlı olmaya özen gösteren sol düşün akımları, darbeci/devrimci sol akımlar tarafından genellikle parlamentarizme sapma, burjuva demokrasisine teslim olma, reformizm türünden eleştirilere maruz kaldılar. Gençlik hareketleri olarak

kendini tanımlayan darbeci/devrimci sol düşün dünyalarının aciliyet, tek doğrunun mutlaklığı ve keskinlik beklentilerini, demokrasi ve emekçi hakları eksenli reformların gerçekleşmesini, devrimin olmazsa olmaz ön koşulu olarak gören sol yaklaşımların tatmin edebilmesi zordu. Bu "gençlik hareketleri" için demokrasi merkezli bir sol düşün ve hareket, yeteri radikallikte değildi.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde yaşanan tedrici ve çekingen demokratikleşme döneminde kendini biraz daha rahat biçimde ifade etme olanağı bulan sol düşünce, bu dönemde esas olarak TKP etrafında toplanan aydınlarla, TKP'den bağımsız kalmaya çalışan sol aydınlar olarak ikiye ayrıldı. TKP'ye tâbi olmayan sol düşünce, demokrasi konusunda iç tutarlığı göreli olarak daha güçlü olan öneriler geliştirdi. Bunun bir nedeni, Türkiye'de darbe veya bir dış güç müdahalesiyle iktidarı ele geçirme stratejilerini reddederek, parlamenter demokrasi içinde iktidara gelmeyi ve bu nedenle parlamenter demokrasi içinde siyaset yapmayı benimsemiş olmalarıydı.

1946'da Esat Adil'in kurduğu Türkiye Sosyalist Partisi'nin hemen ardından, Şefik Hüsnü'nün Komintern onaylı kurduğu Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, şahsi rekabet, örgütü denetleme kaygısı gibi birçok başka öznel etmenin yanında, bu ikiliğin bir ifadesidir. SSCB Bilimler Akademisi'nin yayımladığı *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*'nde, TSP'yi "sahte sosyalist partiler" içinde gösterirken, TKP'nin yasal alandaki uzantısı olarak kabul ettiği ve "tek ilerici yasal parti" olarak tanımladığı TSKEP'in "demokratizm, sosyalizm, yurtseverlik, enternasyonalizm, barış ve laikliği" içerdiği iddia edilen ilkeleri, aslında "sahte demokratizm ve reformculukla" suçlanan TSP'ye aitti (Özgür Gökmen, "Çok-Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi", *Toplum ve Bilim*, 78, 1998).

Gerçekten de TSP'ye, demokratlığı öne çıkaran bir anlayış hâkimdi. "(..)Bütün halk kütleleri arasında hakiki bir tesanüdün ve içtimai adaletin teminini hedef [tuttuğu] ve gayesi münhasıran demokratik prensiplere hayat vermek olan bir siyasî cemiyet" olduğunu nizamnamesinde vurguluyordu. "İktisadi ve içtimai durumu ne olursa olsun demokratça ve sosyalistçe düşünüş sistemine bağlı bütün münevverlerle, bilhassa işçi, köylü, sanatkâr ve küçük esnafın hayat ve menfaat birliğini temsil ettiğini" belirtiyordu. TSP ana prensibini, "Cumhuriyeti tam bir halk devleti haline getirmek adına her türlü siyasî, iktisadi ve içtimai mevzuatı tatbik etmek üzere 'demokrat'lık; her türlü iktisadi ve içtimai adaletsizliği ortadan kaldırarak emek ve kabiliyetleri değerlendirmek üzere 'sosyalist'liktir" cümlesiyle ilan ediyordu (Türkiye Sosyalist Partisi, *Program-Nizamname*, Stad Matbaası, İstanbul, 1946).

TSP'nin 1946 seçimlerine katılmama nedenlerini açıklayan seçim beyannamesinde hâkim unsur, yürürlükteki bir dizi anti-demokratik yasa ve uygulamanın eleştirilmesi ve bunların gölgesinde yapılacak seçimlerden demokrasi açısından faydalı bir sonuç alınamayacağıdır. Bu beyannamede, "Anavatan sınırları içinde tam birer müstemleke ruhunu temsil eden (Tunceli ve Takriri Sükün) kanunları[nın] hâlâ yürürlükte" olduğu hatırlatılmakta ve "bu kanunların idarî mercilere vermiş olduğu selâhiyetlerle yüzbinlerce vatandaşın siyasî ve medenî hak, selâhiyet ve hürriyetleri tamamile tahdit [edildiği], Tunceli kanununu tatbik eden idarî mercilerin selâhiyeti[nin] Yargıtayın hatta Büyük Millet Meclisinin selâhiyetlerinden bir kısmının" üstünde olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında, sıkıyönetim kanunu altında "siyasî hak ve selahiyetlkeri tahdit edilmiş, hürriyetleri maddi ve *manevi baskılar altına alınmış* dört milyon yurtdaşın" varlığı hatırlatılmakta, "içtimaatı umumiye kanununun, iş kanu-

nunun, cemiyetler kanununun ve daha diğer birçok nizamname, talimatname ve kararnamelerin ihtiva ettikleri anti-demokratik hükümlerin" halen yürürlükte olduğu ve yurttaşların "siyasî ve manevî serbestliklerini baskı altında" tuttukları vurgalanmaktadır (Özgür Gökmen, *a.g.y.*). "Yaşasın gerçek demokrasi, Yaşasın Büyük Türk Milleti!" sloganıyla sona eren beyanname, o dönemde *Tan* gazetesinde ve yayımlanmasına çok kısa süre izin verilen *Gün*, *Gerçek* gibi yayın organlarında hâkim olan demokrasi ile sosyalist ilkelerin, biri diğerinin önüne geçmeyecek biçimde, eşit ağırlıkta ifade edildikleri görüşlerin bir özetidir. Mehmet Ali Aybar'ın *Vatan* gazetesindeki yazıları bunları tamamlar.

Demokratlık ve sosyalistliğin eşit seviyede ve birbirini olmazsa olmaz biçimde tamamlayan ilkeler olarak sunulması, Komintern geleneğine bağımlı Türkiye sosyalist düşünü içinde aykırı bir yer işgal eder. Bu yer, önce İttihat ve Terakki, ardından CHF'ye karşı parlamenter demokrasinin üstünlüğü, seçme ve seçilme özgürlüğü, temel hak ve özgürlüklerin eksiksiz ve herkese tanınması gibi ilkeleri eşitlikçi ve dayanışmacı bir perspektiften benimseyen bir damarın varlığına işaret eder. Bu damar, CHP'nin ve muhafazakâr-otoriter sağ akımların baskısı karşısında zaman zaman iyice gözden kaybolur hale gelse de, demokratikleşme hamlelerinin yoğunlaştığı dönemlerde sesini sürekli duyurabilecektir. Örneğin, 1980 askerî darbesini izleyen 12 Eylül rejiminin güdümünde parlamenter demokrasiye geçilmesinin hemen ardından yayımlanmaya başlanan *Yeni Gündem* dergisi bu damar içinde yer alır. Sivil toplum kurumlarının önemini vurgulayan, ademi merkeziyetçiliğe ve özyönetim ilkelerine özel bir önem atfeden *Yeni Gündem* dergisi, Türkiye sol düşünü içinde siyasal liberalizm ilkelerini özgürlükçü bir yorumla, güçlü biçimde savunan bir tür ilktir.

Demokrasi ilkelerine sosyalizme özgü ilkeler kadar önem veren bu düşün akımının Türkiye'deki göreli parlak devri, 1961'de TİP'in kuruluşunu izleyen dönemdir. Aybar'ın 1962'de genel başkan olmasından, 1969'da parti genel başkanlığından istifa etmesine yol açan gelişmelere kadarki zaman dilimi içinde, Komintern geleneğine bağlı olmayan, diğer taraftan 1961 Anayasası'nın sağladığı demokratik olanakları, "cici demokrasi", "sandıksal demokrasi" veya "Filipinler demokrasisi" tabirleriyle küçümsemeyen bir anlayış TİP'te egemen oldu. İktisadi ve sosyal program itibariyle, o dönemdeki diğer sol yaklaşımlarla arasında anlamlı farklar olmayan, "kapitalist olmayan kalkınma yolunu" benimseyen TİP'in, *Yön* türü sol akımlardan en büyük farkı, "sosyalizmin halka rağmen tepeden inme yöntemlerle kurulamayacağını" her vesileyle ve kesinlikle ifade etmesidir. Özellikle Mehmet Ali Aybar'ın düşüncelerinin damgasını taşıyan bu yaklaşım, Aybar sonrası Boran-Aren yönetiminin de benimsediği bir ilkedir. Özellikle 1960'ların sonunda, asker-sivil sol darbenin hazırlık seslerinin gittikçe yaygınlaştığı dönemde, TİP yönetiminin bu girişimlerle kendisi arasına büyük bir mesafe koymaya özen göstermesinin altını çizmek gerekir. Bunun yanında, anti-emperyalist ulusal cephe türünden yaklaşımlara ne Aybar yönetimi ne de Boran-Aren yönetimi kesinlikle itibar etmezler (bkz. Mustafa Şener, "Türkiye İşçi Partisi", *MTSD, cilt 8, Sol*, ed. Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, s. 356).

Buna karşılık, Aybar'ın dile getirdiği sosyalizm anlayışıyla, Aybar sonrası TİP yönetimine hâkim olacak sosyalizm anlayışı arasında, sadece SSCB ile ilişkiler konusundaki görüş ayrılığıyla sınırlı olmayan önemli farklar vardır. Aybar'a göre: "Cumhuriyet döneminde, TCF, SF denemeleri ve DP denemesi, Devlet gücünü elinde bulunduran[ların] müdahalesiyle sona ermişti". Birinci Meşrutiyet'i de, pa-

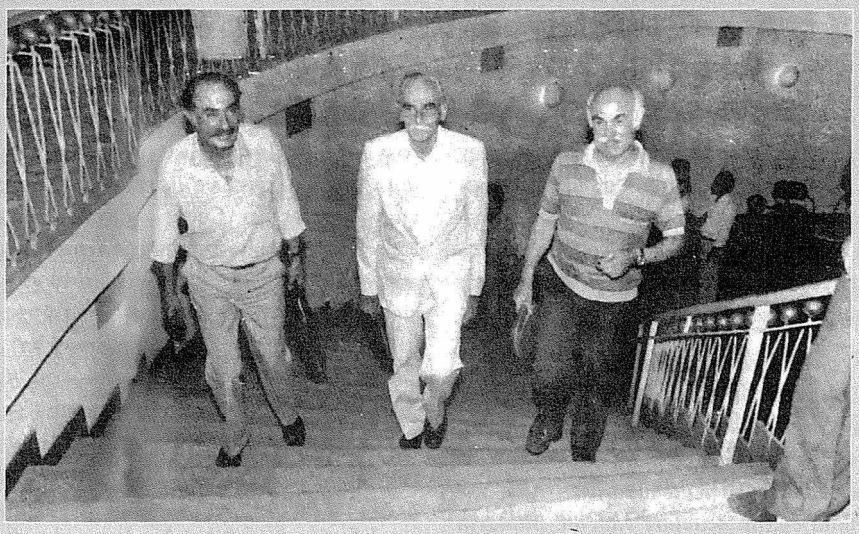

Mehmet Ali Aybar, Leninist parti modelini eleştirerek; bürokratik, merkeziyetçi, hiyerarşik parti modelinin yönetici bir elit sınıf yaratacağını savunur. Daha sonra Cenan Bıçakçı, Uğur Cankoçak ve Kemal Nebioğlu ile birlikte kurduğu Sosyalist Parti, sosyalist hareketin önündeki en temel engelin bürokrasi olduğunu, parti içinde "yatay demokrasi" uygulanmasının vazgeçilmez bir ilke olduğunu ileri sürecektir.

dişahın buyruğunun askıya aldığını hatırlatan Aybar, bunun nedenini "devlete sahip olanlar sınıfı"nın demokrasiye yatkın olmamasında bulur. "Yüzyıllardır Devlete fiilen sahip olmaları, onlarda Devletin yüksek çıkarlarını ancak kendilerinin koruyabileceği inancını yaratmıştır" (Mehmet Ali Aybar, *Marksizm ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler*, yayına hazırlayan Aylin Özman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 175). Aybar'a göre, bu sadece Türkiye'ye özgü değildir. "Sosyalist etiketli ülkelerdeki egemen sınıf da, devlete sahip olanlar sınıfıdır". Nomenklatura böyle bir sınıftır. Halbuki demokrasi, sivil toplumun resmî topluma karşı zaferidir. Oysa, ne Türkiye'de ne de tüm Doğu toplumlarında, devletin karşısında hiçbir güç olmadığını iddia eden Aybar, bunun sonucunda devleti elinde tutanların buyurma gücünün mutlak olduğunu belirtir.

TİP'in kurulmasından ve Aybar'ın bu partiye girmesinden önce, Aybar ve arkadaşlarının kurduğu Temel Hakları Yaşatma Derneği, daha sonra TİP'in de aslî temalarından biri olacak olan "demokrasinin halka mal edilmesi ve kök salıp yerleşmesinin, demokrasinin toplumsal durum ve davranışlarda her gün gerçekleşen canlı kurallar haline gelmesinin" önemini vurguluyordu (*a.g.e.*, s. 190). Demokrasinin halka mal olmamasının sorumlusu ise, bu yaklaşıma göre halk değil, "yönetenler sınıfı"dır.

İdris Küçükömer'in Osmanlı'da sivil toplumun ortaya çıkmamasının nedenleriyle ilgili tezlerini benimseyen bu yaklaşım, Sencer Divitçioğlu'nun Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) modelinde sunduğu Doğu despotizmi anlayışını Türkiye için de geçerli addeder. Bu çerçevede, Aybar'a göre, "Türkiye'de padişah, Halife-Sultan olarak dini gücün de, siyasî gücün de sahibidir. Devletin yani Padişah ve adamlarının gücünü sınırlayan Katolik kilisesi gibi ne bir dini kurum vardır; ne bir komün hareketi; ne özerk üniversiteler; ne de aşağıdan yukarı yığın hareketleri" (s.

176). Dolayısıyla, "bu merkezci ve tepeden inmeci, ceberrut yönetim biçimi, gerçekte faşizmin icadından yüzyıllar önce tezgâhlanmış bir faşist yönetimdir. Mussolini'nin şu ünlü formülü 'Devlet dışında hiçbir şey, Devlete karşı hiç kimse; her şey Devlet içinde', bizdeki devlet anlayışına eldiven gibi uyar". Bu tespitin ardından Aybar, günümüz Türkiye'sinde bu ceberrut devlet mekanizmasını besleyen kurumları ele alır:

"Osmanlı'da, Enderun'un, Yeniçeri Ocağı'nın ve medresenin işlevini, 19. yüzyıldan beri Mülkiye, Galatasaray Sultanisi ve Harbiye başta olmak üzere, yüksek devlet memuru ve komutan yetiştiren birtakım eğitim ocakları yapıyor. Bunların en önemlisi ve güçlü olanı Harbiye kuşkusuz. Burada eğitimin temelini 'disiplin' oluşturuyor; üstün buyruğuna mutlak itaat. Tanrı buyruğu yerini komutanın buyruğuna bırakmıştır. Öğrenciler, Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak, korumakla görevli bir büyük kurumun, Türk Ordusu'nun, düşünce özgürlüğüne, eleştiriye yer olmayan, buyrukçu gelenekleri içinde yetişiyorlar. Her birinin ideali Atatürk olmak" (s. 177).

Aybar'ın bu değerlendirmesi, ordu içinde ilerici subayların bulunduğu ve bunlara dayanarak anti-feodal ve anti-emperyalist ulusal demokratik devrim yapılabileceği teziyle taban tabana zıttır.

Yukarıdaki değerlendirme ışığında, Mehmet Ali Aybar 1960 darbesini de, 1970'lerin sonunda, 1960 ortalarından farklı biçimde değerlendirir. Halkın, 1946'dan sonra iktidarların kendi vereceği oylar sonucunda değişeceğine inanmaya başladığını vurguladıktan sonra, bu değişikliğin "askerî Osmanlı toplumundan sivil topluma geçişin ilk adımı" sayılabileceğini, ne var ki bu denemenin, "askerî toplum temsilcilerinin karşı saldırısı ile 27 Mayıs'ta duraklatıldığının" altını çizer. Aybar'ın bu değerlendirmesi, askerî toplum gibi eleştirel vurgusu daha güçlü tabirler dışında, 1960'larda yaptığı "hürriyetçi sosyalizm" çağrılarıyla süreklilik içindedir. Buna karşılık, "hürriyetçi sosyalizm" tabirine, hürriyetçi olmayan bir sosyalizmin de varolduğunu ima ettiği için *Emek* dergisi ve Boran-Aren ikilisi karşı çıkarlarken, Çekoslavakya'nın işgalini eleştirmemeyi tercih eden sosyalizm anlayışının SBKP'ye sadece örgütsel ve kişisel nedenlerle değil, tasavvur dünyası itibariyle bağımlı olduğunu ele verirler.

Aybar'a göre, hürriyetçi sosyalizm, somut insanın özgürleşmesi ve kendini gerçekleştirmesini hedefleyen bir rejimdir. Buna ulaşmak için vatandaşın toplumda aktif bir unsur olması, iktisadi, siyasî, kültürel faaliyetlere fiilen katılması, bunları denetlemesi, her kademede söz ve karar sahibi olmasını öngörür (Aylin Özman, *Toplum ve Bilim*, 78). Burada yapılan "somut insan" vurgusu, Türkiye sosyalizm düşünü açısından önemli bir yenilik içerir. Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve "reel sosyalizm deneyimi" ışığında yaşanan sol içi tartışmalarda öne çıkan temalardan biri, sosyalizmin idealize edilmiş soyut bir insan adına pratiklerini meşrulaştırmasının karşısına, sosyalist politikaların somut insanların hayatlarına nasıl yansıdıkları sorusunu çıkarmasıdır. Sosyalist bir hümanizma arayışının da ifadesi olan bu yaklaşım, radikal sol çevreler için burjuva sapmasıdır. İdealize edilmiş proletarya ve köylü figürleriyle ifade edilen sosyalist gerçekçilik akımı, 1970 başlarında Türkiye sosyalist gençlik hareketlerinin hemen hepsi tarafından benimsenmiştir. Bu sosyalist gerçekçilik, edebiyat ve sanatta olduğu gibi, siyaset ve iktisatta da "parti"nin mutlak önderliği ve bilgeliğinin kabulü demektir. Öncü ve devrimci parti anlayışının kitleli versiyonu yanında, kitlesiz versiyonları da Türkiye'de bu dönemde gelişmekte gecikmedi.

Aybar dönemi TİP'e damgasını vuran hürriyetçi sosyalizm anlayışının, TİP'in iç

pratiklerinde tutarlı bir demokratik işleyişe tekabül ettiğini söylemek ise daha zordur. TİP'in ilk dönemlerinden başlayan ve dalga dalga devam eden tasfiyeler, fikri planda kabul edilen demokrasinin, günlük hayatta, dernek ve parti içinde doğal olarak benimsenmesinin kolay olmadığını ve demokrasi düşününün siyasal pratiğe yansırken karşılaştığı iç engelleri ele verir. Gerçekten de Türkiye'de sosyalist solun hemen hemen tümü için geçerli olan özelliklerden biri, örgüt içi demokrasi eksikliğidir. Türkiye'de demokrasi ilkelerini benimsediğini iddia eden birçok siyasal oluşumun önemli ortak özelliklerinden biri, örgüt içinde demokrasi eksikliğidir. TKP geleneğinin bıraktığı gizlilik ve şüphecilik/komploculuk anlayışı; sosyalist örgütlerin sürekli maruz kaldıkları baskı ve yasaklamalar; demokratik merkeziyetçilik kisvesi arkasına saklanan, çelik disiplin, itaat, hiyerarşi kültürü yanında, toplumda varolan çoğunluk ve elit tahakkümü gelenekleri de örgüt içi demokrasinin önünde engel oluşturur. Bu durumda, sol düşünün toplumdaki demokrasi eksikliğine vurgu yapmasının inandırıcılığı da zayıflar. Örgüt içi demokrasi eksikliği, Türkiye'de sosyalist örgütler tarihinin, sürekli bölünme ve her seferinde daha dar tabanlı örgütlerle sosyalistlerin mücadelelerine devam etmeleri tarihi olarak süregelmesinde önemli bir role sahiptir.

Birinci dönem TİP düşününün, 1970'lerin çatışmalı ortamında Türkiye solları arasında büyük yankı bulması mümkün değildi. Siyasal çatışmanın fiziki planda hızla şiddetlendiği bu dönemde, Aybar ve etrafındaki çok dar çevrenin "bürokratik sosyalizme", SSCB'nin ve Leninist örgüt anlayışının tahakkümcü özüne karşı yöneltikleri radikal eleştirilerin, Leninist örgüt ve devrim anlayışının Türkiye sol hareketleri içinde en güçlü biçimde varolduğu bir döneme denk geldiği için hatırı sayılır bir etkisi olmadı. Buna karşılık, 1980 darbesini izleyen solun çöküş döneminde, özellikle Murat Belge'nin girişimleriyle sivil toplum kavramına verilen yeni önem, Gramsci'den esinlenen siyaset çözümlemelerinin yeniden değerlendirilmesi, demokrasinin genişleyip derinleşmesiyle sosyalizmin atbaşı gitmesi ve bugünden itibaren adım adım kurulan bir süreç olduğu fikri, bireyselliğin öneminin yeniden keşfi, Türkiye sol düşününde demokrasi konusunda yeni açılımları gündeme getirdi. Örneğin Aybar'ın 1960'larda kullandığı "hürriyetçi sosyalizm" kavramını, o dönemde yeterince radikal bulmayan, bunun bir parlamentarist sapma olduğunu iddia eden dönemin gençlik önderlerinden bir kısmı, bundan otuz yıl sonra, "özgürlükçü sosyalizm" sloganını benimseyen yeni bir partinin, Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nin içinde bir dönem yeniden beraber olmaya çalıştılar. Bunun siyasal olarak başarılı bir girişim olduğu söylenemez. Ama örgütlü sol yaklaşımlar içinde, demokrasiyi araçsal bir ilke olmaktan çıkarıp, çok daha tutarlı bir demokrasi ve sosyalizm yaklaşımının sol düşünce içinde yer etmesi açısından etkili olduğu tartışılmaz.

1989'da yeniden yayımlanmaya başlayan *Birikim* dergisinde de demokrasi teması artık başat bir yer işgal etmeye başlar. Devrim açısından araçsal bir demokrasi tartışmasının yerini siyaset felsefesi derinliği içinde demokrasi kavramının ele alındığı bir düşünsel çaba alır.

İnsan Hakları Derneği'nin kuruluşunda hâkim olan ve özellikle Emil Galip Sandalcı'nın temsil ettiği düşünce de, sosyalizm inancıyla tutarlı bir demokratlığı birleştiren bir yaklaşımın Türkiye'deki ender örneklerinden birini oluşturur. Bu girişimin de bir dönem sonra, "devrimcilerin insan hakları" ve "sosyalist demokrasi" taraftarlarınca bastırılabilmiş olması, Türkiye sollarının demokratik tahayyülünü betimlemek açısından anlamlıdır. İHD'nin temel demokratik ilkelerde daha tutarlı bir tavır

benimsemeye yeniden başladığı 2000'li yıllarda, Kürt sorunu ile ilişkili kanlı çatışmanın yatışmış olması da önemli bir rol oynadı. Silahlı mücadele fetişizminin ve devrimci meşru şiddet ön kabulünün, azalarak da olsa etkili olmaya devam ettiği sol tahayyül dünyası, silahlı çatışma dönemlerinde demokrasi ilkelerinin toplumdaki saygın, güçlü ve tutarlı sesi olma yeteneğini bütünüyle elde edemedi.

Türkiye'de sol düşünün Avrupa Birliği'ne tam üyelik konusunda yaşadığı iç gerginlik de, bu düşün dünyasına hâkim olmaya devam eden milliyetçiliğin anti-emperyalizm, üçüncü dünya dayanışmacılığı ve tam bağımsızlık sloganları arkasına gizlenerek, solun bir tür taşralı konumundan çıkmakta yaşadığı zorlukları ele verdi. Bu bağlamda, demokrasi tartışmalarının derinleşmesi, yakın zamana kadar sol yelpaze içinde yer aldığı kabul edilen bir dizi "ulusalcı" yaklaşımın da gerçekte ait oldukları fikri aile ile bütünleşmelerine yol açtı. AB üyeliği tartışmaları demokrasiye olan yaklaşım açısından Türkiye solunun kendi içinde önemli bir ayrışma ve yeniden oluşum dinamiği yarattı.

Türkiye'de sol düşüncenin demokrasi ile sancılı ilişkisini uzun bir zaman dilimi içinde değerlendirirken, ataerkil geleneğin, aşırı otoriter ve kaba biçimde ideolojik eğitim yapısının, mutlak doğrunun mümkün olduğu inancının ve güce tapmanın Türkiye toplumsal tahayyülünü belirleyen ana etmenler olması nedeniyle, Türkiye sol düşün ve pratiğinin de bu etmenlerden etkilenmemesinin mümkün olamayacağını dikkate almak gerekir. Her ne kadar kendini demokrat ve özgürlükçü olarak tanımlama gereği duysa da, Türkiye'de sol düşünce, hep azınlıkta olma ve fiilen veya potansiyel olarak sürekli baskıya maruz kalma ruh hali içinde, savunmacı ve kendine yönelik, kendi merkezli bir demokratlığın, esas olarak bir mağduriyet hali demokratlığının sınırlarını çok ender aşabilmiştir. Örgüt içi demokrasi konusunda sol bu nedenle sürekli tökezlemiş, söylemiyle pratiği arasında büyük çelişkiler sergilemiştir. Bu çelişkiler Türkiye'de sola özgü değildir. Ülkedeki tüm siyasal akımları kapsar. Bu anlamda, Türkiye solu büyük çoğunluğuyla Türkiye toplumu ile uyum içindedir. Dolayısıyla Türkiye solunun büyük çoğunluğuna demokrasi tahayyülü ve pratiği konusunda yöneltilebilecek anlamlı eleştiri, onun Türkiye toplumunun siyasal tasavvur ve davranış ortalamasının üstünde yer almayı başaramamış olmasıdır. ❐

DİPNOT

1 Bu tebliğde, Yavuz Alogan, Muzaffer Bal, Oral Çalışlar, Servet Çoraklı, Metin Çulhaoğlu, Necmi Demir, Aydın Giritli, Mehmet Gündüz, Hürriyet Karadeniz, Filiz Karakuş, Saim Koç, Orhan Koçak, Ertuğrul Kürkçü, Saruhan Oluç, Şadi Ozansü, Halil Özmen, Celal Polat, Sezai Sarıoğlu, Nail Satlıgan, Iskender Savaşır, Gülnur Savran, Zeki Tombak, Nesrin Tura, Ahmet Ural ve Kemal Ümitli'nin imzaları yer alıyor.

Bir Sosyalist Düşünce Platformu: Birikim

ŞÜKRÜ ARGIN

Birikim Türk siyasal kültüründe ender rastlanan uzun soluklu teorik dergilerden biridir. *Birikim*'in 1975 yılında başlayan serüveni, 1980'in Nisan ayında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yayımının durdurulmasına dek aralıksız tam beş yıl sürdü. 9 yıllık zorunlu bir aradan sonra 1 Mayıs 1989'da yeniden yayımlanmaya başlayan *Birikim*, halen yayın hayatını sürdürüyor. Bu yazının kaleme alındığı tarih dikkate alınırsa, *Birikim*'in 5 artı 17, yani toplam 22 yıldır fiilen yayımlanmakta olduğu görülür. Üstelik bu satırların yazarı da dahil olmak üzere, birçok kişinin *Birikim*'le tanışmalarının –o zorunlu 9 yıllık arada– derginin eski sayılarının elden ele dolaşan fotokopileriyle başlamış olduğu göz önüne alınırsa, tam tamına 31 yıllık bir *Birikim*'den söz etmek de mümkün. 80 küsur yaşındaki bir Cumhuriyet'te yaklaşık 30 yıldır hayatını sürdürmekte olan bir dergi, üstelik sosyalist sıfatlı bir dergi olma şüphesiz alkışlanması gereken büyük bir başarıdır; en azından, açıklanması gereken bir "olağanüstü hâl" işaretidir.

Birikim'in 1975'ten 2006'ya uzanan, aradaki 9 yıllık zorunlu kopmanın ikiye böldüğü yayın hayatını bir makale boyutları içinde değerlendirebilmek son derece güç, neredeyse imkânsız bir iş. Çünkü böyle bir değerlendirme, öncelikle bu görece uzun sürecin ayrıntılı bir dökümünü yapmayı; dolayısıyla, binlerce sayfalık *Birikim*'in titiz bir analizini gerçekleştirmeyi gerektirir. Buna bir de söz konusu sürecin, içinden geçtiği tarihsel bağlamla ilişkilerini kurma zorunluluğu eklenirse, sanırım bu güçlük çok daha açık hale gelir. Kısacası hem *Birikim*'in biriktirdiklerinin zenginliği hem de bu birikimi mümkün kılan tarihsel bağlamın olağanüstü dinamik karakteri, hiç kuşku yok ki çok daha ayrıntılı, çok daha ciddi araştırmaları hak ediyor ve gerektiriyor. Bu nedenle, daha başlangıçta belirtmekte fayda var, aşağıda okuyacaklarınız böyle bir araştırmaya dayanmayan; daha çok, *Birikim*'e dair bazı genel izlenimlerin ortaya konması ve bunlardan hareketle bazı –tartışmaya açık– saptamaların dile getirilmesinden ibarettir.

İKİ BİRİKİM?

Tıpkı aynı tarihsel dönemi yaşamış birçok insan gibi, *Birikim*'in de 12 Eylül darbesiyle ikiye bölünmüş "trajik" bir hayat hikâyesi var. Şüphesiz insanların ve *Birikim*'in hayatını ikiye bölen "travma", "12 Eylül" denen yerel ve bir ölçüde konjonktürel felaketten ibaret değildi. "12 Eylül" denen felakete de yol açan ya da şöyle diyelim, böyle bir felaketi de mümkün kılan çok daha esaslı ve –daha sonraları belirgin hale geldiği üzere– aslında küresel düzeyde etkili olan çok daha genel bir felaketti söz konusu olan. Bu felaketin adı –tek kelimeyle– "depolitizasyon"dur; yani, politikanın, elbette "policy" anlamında değil, "politics" anlamında politikanın gözden düşmesi, değersizleşmesi, giderek ortadan kalkması, imkânsız hale gelmesi.... Ahmet İnsel'in ifadesiyle, "modern toplumun iki iç kutbunu" oluşturan "hükmetme yöntemi olarak siyaset" ile "kişilerin kendilerini yönetme süreci olarak siyasallık"[1] arasındaki gerilimin ilki lehine boşaltılması; başka bir deyişle, "iyi yönetişim" adı verilen ve temel işlevi si-

yasal alanın –teknokratik/hukuki araçlarla– "siyasetsizleştirilme"si olan bir ideolojik hegemonya kanalıyla demokrasinin içeriğinin boşaltılması...[2]

Aslında neo-liberalizmin küresel ölçekteki zaferiyle doğrudan ilgili; yani esas olarak ekonomik sebeplerden kaynaklanan, ancak politik tezahürleri çok daha çarpıcı ve yakıcı olan bir felaketti bu ve *Birikim* bu felaketin harekete geçirdiği yerel fay hatlarının tümünü olmasa da en önemlilerini zaten çok önceden tespit etmişti. Bugünlerde Türkiye'de "depolitizasyon" daha çok 12 Eylül'ün bir sonucu olarak görülüyor; ancak *Birikim* o günlerde "depolitizasyon"u –büyük bir isabetle– 12 Eylül benzeri bir felakete yol açabilecek en önemli 'olgu'lardan biri olarak görüyordu.[3] Zaten *Birikim*'in kimliğini –köklü bir bunalıma düşmeden– 12 Eylül sonrasına taşıyabilmesini de sanırım bu "duyarlılık"a bağlamak gerek.

Bu noktada şunu söyleyebileceğimizi düşünüyorum: *Birikim* 12 Eylül'ün öncesinden sonrasına uzanan zorlu süreçte kimliğini koruyabilmiş; bunu, öncelikle kendine ve elbette daha sonra da başkalarına tanıtacak, kanıtlayacak bir gelenek oluşturabilmiş ender siyasal dergilerden biridir. Şüphesiz söz konusu süreç içinde değişmiş, dönüşüme uğramıştır. Ancak değişim ve dönüşümün bir kimliği korumanın ve böyle sürekli bir kimlikten söz etmeyi mümkün kılan bir gelenek oluşturabilmenin belki tek ve en güvenilir yolu olduğunu da unutmamak gerek. Bu nedenle, bugün *Birikim* hakkında konuşurken iki farklı *Birikim*'den söz etmek yerine, bu "kimlik" ve "gelenek" hakkında konuşmanın çok daha yerinde olacağını düşünüyorum. Bu nedenle, aşağıda *Birikim* hakkında konuşurken, daha çok 12 Eylül öncesi *Birikim*'i göz önüne alacağım. Çünkü bana öyle geliyor ki, *Birikim*'in kimliğinin ana hatları esas olarak bu dönemde şekillenmiştir ve ikinci dönemdeki *Birikim* de büyük ölçüde bu ana hatlar üzerinden ilerlemektedir. Yeri geldiğinde *Birikim*'in geçirdiği değişim ve dönüşümlerden de söz edeceğiz elbette; ancak bu, hâlâ aynı *Birikim*'den söz ediyor olduğumuz gerçeğini pek değiştirmeyecek.

BİRİKİM: *NEREDEN NEREYE?*

Birikim'in tohumları 12 Mart döneminin hapishanelerinde, yani bir yenilgi döneminde yeşermişti. Ancak şüphesiz topyekûn ve kategorik değil, kısmi ve konjonktürel nitelik taşıyan, en azından böyle algılanan bir yenilgi dönemiydi bu. Derginin önde gelen isimlerinden birinin, Ömer Laçiner'in sözleriyle, "umut kırıklığı" ile "yeniden başlama azmi" arasında gidip gelinen bir dönemin ürünüydü *Birikim*.[4] "Umut kırıklığı" büyük ölçüde 12 Mart'ın sol hareketler üzerine indirdiği darbeden; "1971 öncesinde oluşturulmuş görüşlerin, strateji ve taktiklerin karşılaştıkları ilk ciddi sınav"da[5] başarısız oluşlarından kaynaklanıyordu. "Yeniden başlama azmi" ise neredeyse kendiliğinden başlamış bir "politik dinamizm"in –daha önceleri görülmemiş bir biçimde– ülke sathında etkili olmaya başlamasıydı. "Umut kırıklığı" sol hareketlerin sıkı bir iç muhasebeye yönelmesini; bu nedenle de, teorik bir duraklama dönemine girmelerini zaruri kılıyor, ancak, söz konusu "politik dinamizm" de bunun gerçekleştirilmesini pratik olarak imkânsız hale getiriyordu. *Birikim* işte teorinin bu zaruretleri ile pratiğin dayatmaları arasında; deyiş yerindeyse, teori ile pratiğin çapraz ateşi altında yayımlanmaya başlandı.

1975 yılında yayımlanmaya başladığında derginin "mutfağı"nda dört isim vardı: Ömer Laçiner, Murat Belge, Can Yücel ve Onat Kutlar. Ancak öyle görünüyor ki, süreç içinde –hem nicel hem de nitel açıdan– esas olarak Laçiner ile Belge'in omuz verdiği bir "proje" olmuştur *Birikim*. Derginin şu an internet ortamında sergilenen kendi adlandırmasını kullanacak olursak, '70'lerin *Birikim*'inde Murat Belge'nin 41, Ömer Laçiner'in 36, Can Yücel'in 13, Onat Kutlar'ın 1 imzası var-

dır. Yazıların türüne, niteliğine ve niceliğine aldırmaksızın bakarsak, '70'lerin *Birikim*'inde Jülide Ergüder'in 11, Erol Çankaya'nın 10, Atilla Özkırımlı'nın 9, Berna Moran'ın 7; Arslan Galip, Mete Tunçay ve Murathan Mungan'ın 6'şar; Asaf Savaş Akat, Ahmet Oktay, Doğu Ergil, İzzet Yaşar, Nedim Gürsel, Süleyman Bulut ve Tarık Günersel'in 5'er; Kenan Atalay, Selim İleri ve Süreyya Berfe'nin 4'er, Çağlar Keyder'in de 3 imzasının yer aldığını görürüz. Sıklıkla çevrilen yabancı yazarlara gelince; Bertolt Brecht'in 7, Louis Althusser'in 5, Charles Bettelheim ve Lucio Colletti'nin de 3'er imzasına rastlıyoruz.

Birikim 1989'da yeniden yayımlanmaya başladığında, doğal olarak öncelikle yazar kadrosu değişti. Murat Paker'in derginin 200. sayısı vesilesiyle, internet sitesindeki verilerden hareketle ortaya koyduğu tabloya göre,[6] 200 sayıda 248 yazısı yayımlanan Ömer Laçiner, tek başına toplam makalelerin %8'ini üretmiştir. En çok yazısı yayımlanan diğer üç yazar ise, 136 yazı ve %4.4'lük ağırlığıyla Tanıl Bora, 100 yazı ve %3.2'lik ağırlığıyla Ahmet İnsel, 64 yazı ve %2.0'lık ağırlığıyla Mete Çubukçu'dur. Paker'in hesaplarına göre, bu dört yazarın toplamdaki oranı %17.7'dir. Bu yazarları, 35'er yazıyla Murat Belge ve Ümit Kıvanç, 34 yazıyla Erdoğan Özmen, 31 yazıyla Taner Akçam ve 30 yazıyla Ulus Baker takip etmektedir. En çok çevrilen yabancı yazarlar ise, 7'şer yazıyla Cornelius Castoriadis ve Eric Hobsbawn, 5'er yazıyla Kevin Robins ve Alain Caille, 4'er yazıyla Andre Gorz, Chantal Mouffe, Edward Said ve Jürgen Habermas olmuştur.[7]

Şüphesiz bunlar nicel değerlendirmeler. Nitel açıdan, yani *Birikim*'in kimliğini oluşturma, biçimlendirme bakımından bakıldığında, ilk dönemde Murat Belge ve Ömer Laçiner'in; ikinci dönemde ise bu isimlere ilaveten Tanıl Bora ve Ahmet İnsel'in kurucu işlev ve etkileri olan yazarlar olarak görülebileceğini söyleyebiliriz. *Birikim* külliyatı içindeki ağırlıklarını ve bu külliyatın oluşumuna yaptıkları katkıları

Birikim; *düşünsel etkinliğin özerkliğini önemsedi ve* praxis *anlayışıyla eleştirel bir teori-eylem etkileşimini geliştirmeye çalıştı.*

dikkate aldığımızda, bu dört ismin öne çıktığını ve *Birikim*'in kimliğinin –elbette tamamen değil ama, en azından ana hatlarıyla– esas olarak bu yazarların kaleminden çıkmış yazılarda vücut bulduğunu söyleyebileceğimizi düşünüyorum.

Hiç şüphe yok ki *Birikim* tipik bir "kadro dergisi" değil. Tanıl Bora'nın deyişiyle, derginin etrafında toplananlar bir "muhit" oluşturuyorlar[8] ve bu –bir bakıma kendiliğinden oluşmuş– "muhitte" bir *Birikim* topluluğundan söz etmeyi mümkün kılan ısrarlı ve istikrarlı bir "muhabbet" de cereyan ediyor elbette. Ancak vurgulanmalı ki, yine Bora'nın sözleriyle, dergi "bir grup veya çevre dergisi de değil." Derginin bazen kendi adıyla, kendi adına konuştuğu; bazen de, bizzat yazarlarının dergi adına söz aldığı oluyor. Hatta diyebiliriz ki, derginin ilk 5 yıllık döneminde birinci hale; sonraki döneminde ise ikinci hale daha çok rastlanıyor. Gerçekten de, *Birikim*'in ilk döneminde *Birikim* imzalı yazı sayısı –elbette oran olarak– ikincisine göre çok daha fazla. İkinci

dönemde de, doğal olarak *Birikim* adına söz alan, kendini *Birikim* denen –tabiri caizse, "kolektifin"– parçası olarak gören yazar sayısı ilkine göre daha fazla. Bunda bir tuhaflık yok. Zira *Birikim*'in bir "kimlik", bir "gelenek" oluşturmuş olmasından söz ettiğimizde de bunu kastediyoruz zaten. Ancak derginin son dönemlerde pek sık kullandığı bir sözcüğü kullanırsak, bunun "tahayyül" edilmiş/edilen bir kimlik olduğunu; dolayısıyla, yazarlarının tepesinde değil de, esasen tahayyülünde dolanıp duran "hayali bir kimlik" olduğunu da vurgulamak gerek. Söylemek istediğim şu: *Birikim* önceden sistematize edilmiş bir düşüncenin savunusunu üstlenmiş tipik bir kadro dergisi değil. Tam tersine, düşünceyi araç değil, amaç olarak alan; kimliğini bu ilkeyle tanımlayan, başka bir deyişle "düşünme" denen faaliyetin kendisini kimlik olarak üstlenen bir dergidir. 30 yıllık bir derginin, zaman içinde yazarlarını aşan bir varlığa sahip olması gayet doğal bir şey ve şüphesiz *Birikim*'in de böyle bir varlığı var. Ancak bu "varlık" etrafında siyasal bir hale değil, daha çok "tinsel" bir "muhit" oluşturmuş görünüyor; dolayısıyla da, şu ya da bu şekilde bu "muhit"te bir araya gelmiş olan kişiler arasında siyasal/ideolojik bir yandaşlıktan çok –deyim yerindeyse– bir "ruh kardeşliği" kurulmuş gibidir. *Birikim*'i layıkıyla değerlendirebilmenin önündeki bir engel de bu zaten. *Birikim* denen kimliği var eden tüm yazarlar bir yana, sadece Murat Belge, Ömer Laçiner, Ahmet İnsel ve Tanıl Bora'nın görüşleri arasındaki ortak yanları bulmak için bile, epey bir yol katedip yüzeydeki farklılıkların altında yatan bu derin "ruh kardeşliği"ne dokunabilmek, oradaki "sıcak doku"yu hissetmek gerekir. Şüphesiz bu "ruh kardeşliği" sadece birlikte olma arzusu ve isteğinden kaynaklanan ilkesiz bir "kardeşlik" de değil. Kardeşliği mümkün kılan "ruh", *Birikim*'in süreç içinde kristalize olmuş temel ilkelerinden ibarettir ve düşünce farklılıklarına saygı bu ilkelerin başında gelir. Kısacası süreç içinde öne çıkmış bir yazar kadrosu vardır elbette *Birikim*'in; ancak, bu durum, onun bir kadro dergisi olduğu anlamına gelmez. Zira derginin "kadro"su olarak görülebilecek olan kişilere –hem kendileri hem de çevredekiler tarafından– "derginin mutfağındakiler" olarak seslenilmesi bile farklı bir yapılanmayla karşı karşıya olduğumuzu göstermeye yeter.

Üstelik okurunu "mutfağa" davet eden bir tavrı da vardır *Birikim*'in. İlk *Birikim*'in okuru olan ya da ilk *Birikim*'de sadece birkaç yazısı, çevirisi yayımlanmış olan bazı kişilerin, ikinci *Birikim*'in sürekli yazarı haline gelmesi de gösteriyor ki, *Birikim* yazar "kadro"sunu esas olarak kendi okurları arasından devşirmeyi amaçlayan ve devşiren; deyiş yerindeyse kendi kendini biriktiren bir dergidir. Şöyle söylemek de mümkün: *Birikim* her şeye rağmen çevresinde bir "muhit" oluşturabilmiş ve oluşturduğu bu "muhit"ten beslenmesini becerebilmiş bir dergidir. 12 Eylül sonrasında solun, özellikle de sosyalist solun yaşamış olduğu büyük erozyona rağmen *Birikim*'in ayakta kalmayı başarmış olması, büyük ölçüde bu "muhit"e ve bu "muhit"teki verimli "muhabbet"e bağlanabilir. Öyleyse başa, bu "muhit" ve "muhabbet"in oluşum sürecinin başına dönebiliriz.

BİRİKİM'İN 'MİSYON'U

Birikim'in yayın hayatı boyunca hemen hemen hiç değişmeden kalan en önemli özelliği, hiç şüphesiz üstlenmiş olduğu "misyon"dur. Neydi bu misyon? Bu soruyu, *Birikim*'in kendi ifadesiyle şu şekilde yanıtlayabiliriz: "... [S]osyalist hareketin siyasal sorunları ile yoğun biçimde uğraşıp belli görüşler öne sürmesine karşılık, bir siyaset olmaya yönelmeyen tutumuyla alışılanın dışında bir yayın organı" olma. Gerçekten de, "[a]rdında bir politik güç olmadan, böyle bir politik gücün pratiğine bağlı olmadan sırf bir 'teorik organ' olarak çıkmak... buydu *Birikim*'in yaptığı"[9] ve bu, elbette o günlerde, yani sosya-

list solun –en küçük teorik ayrılıkların pratikte derhal ciddi bölünmelere yol açtığı– o parçalanmış atmosferinde kesinlikle "alışılmış kurala aykırı" bir durumdu.

Birikim çıkış bildirgesinde "birbirlerine sıkı sıkıya bağlı, hatta iç içe geçmiş" beş temel amaç belirlemişti:

> *"1) Teorinin büyük ustalarının ışığında, kendi sorunlarımız, hedeflerimiz, kendi toplumsal bütünlüğümüz açısından, kendi teorik dünyamızı kurmak; 2) Bunu yaparken yöntemi, bilimsel teoriyi aynı anda hem kavramak, hem uygulamak, hem de açıklamak; yöntemi soyutta değil, olması gereken yerde, somutun içinde bulmak; 3) Geçmişin ve bugünün kültürünü araştırmak, eleştirmek ve böylece geleceğin kültürel temellerini şimdiden kurmak; 4) Sosyalist kültürü bir yaşama sorunu olarak ele alıp işlemek; 5) Bütün bunların üstesinden gelecek bir aydın kadronun oluşmasına katkıda bulunmak için mümkün olan her türlü çabayı harcamak."*[10]

Saptanmış olan bu amaçlar da açıkça gösteriyor ki, *Birikim* "siyasî bir mihrak" haline gelmeyi daha başta dışlayan, esas olarak teorik bir platform olmayı, hatta ileride bir "Marksist Araştırma Merkezi"ne dönüşmeyi tasarlayan;[11] sosyalizmi, iktidar ya da güç odaklı siyasal bir strateji olarak değil de, kelimenin tam anlamıyla radikal bir kültürel dönüşüm projesi olarak gören oldukça sıra dışı bir niyetle yola çıkmıştı.

Hiç kuşkusuz, *Birikim*'i çıkaranlar da –çağın ruhu ile uyum içinde– "pratikten kopuk bir teori olamayacağı" fikrini paylaşıyor ve daha da ilginç olarak, başlangıçta kendileri de konumlarını "kural dışı" olarak görüyorlardı. Bu nedenle, seçmiş oldukları konumun "sosyalist bireyler için, topluluklar için" kalıcı olamayacağını vurguladılar. Kendilerinin bu "kural dışı konumu" seçişlerini de esas olarak "dünya sosyalist hareketinin ve Türkiye'deki hareketin özel durumu"na, yani sosyalist hareketin uluslararası ve ulusal düzeyde yaşamakta olduğu parçalanma ve kutuplaşma sürecine bağlıyorlardı.[12] Bu nedenle *Birikim* bir yandan, sürekli olarak kendisine dışarıdan yöneltilen "teorizm", "entelektüalizm", hatta "akademizm" gibi eleştirileri, daha doğrusu suçlamaları göğüslemeye çalışırken, bir yandan da sosyalizmin o gün için en kritik, en yakıcı nitelik taşıyan pratik sorunlarını bıkıp usanmadan gündeme getirmeye çalışıyordu.

Birikim'e o zamanlar yöneltilen "teorizm" suçlamasının aslında son derece ironik bir boyutu vardı. Çünkü "o günler"de Türkiye'de, özellikle sosyalist çevrelerde "teori-pratik birliği" hemen herkesin ağzından hiç düşürmediği temel düstur durumundaydı. Ancak, ironik olan şu ki, bu düsturun sadece *teorisi* vardı Türkiye'de, pratiği ise neredeyse hiç olmadı, olamadı. "Birlik" iki şeyin birlikte olmaksızın asla varolamayacakları anlamını içeriyor olmasına rağmen, Türkiye'de sosyalistler genelde tercihlerini hep "pratik"ten yana yaptılar ve üstelik, bunun esasen *teorik* bir tercih olduğu gerçeğini görmeye pek yanaşmadılar. "Teori-pratik birliği" denilen şeyi de zaten "Pratikten bağımsız teori olmaz" türünden boş bir sloganın dar açısından algılıyorlardı. Doğal olarak, sonuç bir tür "pratik mistifikasyonu" oldu. İşte *Birikim* bu tür bir ortamda, öncelikle bu ortama teorik bir müdahale arzusu ve derdiyle ortaya çıktı, diyebiliriz.

Pratiğin teori karşında yüceltilmesi ya da daha genel bir ifadeyle, "düşünce"den çok "hayat"a itibar edilmesi Türkiye'de sadece sosyalistlere ait bir özellik olarak da görülmemeli elbette. Sosyalistlerin bu özellikleri, aslında, onların içinde yaşadıkları politik kültürle aralarına mesafe koyamamış olduklarını; daha da kötüsü, böyle bir şeyi pek de dert etmediklerini; dolayısıyla, politik tutum ve tavırlarında içinde yaşadıkları politik kültürün, politik pratiğin genel özelliklerini sergilediklerini

gösteriyordu. Bu bakımdan *Birikim* sadece sosyalist hareket içindeki değil, çok daha genelde Türk politik kültürü içindeki konumu itibariyle de istisnai bir dergiydi ve –ne yazık ki– bugün için de büyük ölçüde hâlâ böyledir. Bu nedenle, Taner Akçam'ın *Birikim*'in 100. sayısı vesilesiyle yazdığı gibi, *Birikim*'in yaptığı en büyük iş, Türkiye'de düşünceye "bağımsız, otonom bir alan" açma yönündeki katkılarıdır, diyebiliriz.[13]

Yukarıda da değinmiş olduğumuz gibi, *Birikim*'in bu doğrultudaki katkıları başlangıçtan beri bilinçli bir tercihin ürünü olarak ortaya çıkmış görülüyor. Sosyalist hareketin yanı başında bir "Marksist Araştırma Merkezi" olarak çalışma niyeti bunun açık göstergesi. Ancak sanırım şunu söylemek de mümkün: *Birikim*'in sosyalist düşünceye sosyalist hareketler içinde "bağımsız, otonom bir alan" açma niyeti, başlangıçtan beri varolmakla birlikte, esas olarak süreç içinde kristalize olmuş görünüyor.

Birikim, "teori"den çok "pratik"e, "düşünce"den çok "hayat"a önem verdiğini iddia eden; üstelik bu tercihin teorik temellendirmesinden bile özenle uzak durmaya çalışan; deyim yerindeyse kelimenin tam anlamıyla "teori-karşıtı" bir politik kültür içinde yayımlandı. Hiç şüphe yok ki, *Birikim*'in kendisini bir parçası olarak gördüğü sosyalist hareket de büyük ölçüde bu genel politik kültürün etkisi altındaydı. Sosyalist hareketin değişik kesimlerinden *Birikim*'e yöneltilen eleştirilere bakıldığında bu durum açık bir biçimde kendini gösterir. Birinci *Birikim*'in 1. yılı, ardından 4. yılı vesilesiyle kaleme alınmış olan değerlendirme yazılarına; ikinci *Birikim*'in ilk sayısının giriş niteliği taşıyan yazısına, nihayet derginin ikinci döneminin 100. sayısı vesilesiyle –sadece derginin "mutfağındakiler" tarafından değil, çok daha geniş bir kesimden gelen yazarlarca– kaleme alınmış olan değerlendirmelere şöyle bir bakıldığında, *Birikim*'e yöneltilen eleştirilerin –bir laytmotif gibi– bu fazla "teorik olma" meselesi etrafında dönüp durduğu görülür.

Aslında *Birikim*'e yönelik "teorizm" eleştirilerinin ya da hücumların iki türü olduğu; daha doğrusu bunun tek, ancak "iki yüzü" bir eleştiri olduğu söylenebilir. "Teorik" ve "popüler" hücumlar da diyebiliriz buna. Bunların birer örneğini, fazla uzağa gitmeden, *Birikim*'in 100. sayısındaki –yukarıda değinmiş olduğumuz– genel değerlendirmelerde bulabileceğimizi düşünüyorum.

Birinci, yani "teorik" hücum örneğini Aydın Çubukçu veriyor. Ona göre: "*Birikim* geleneksel Türkiye solunun temel dayanağı olagelmiş aydın hareketinin bir bileşeni ve onun derinden işleyen kafasıdır... [B]ütün olarak, Türkiye aydınının temel karakteristiklerini yansıtır biçimde, sınıf hareketiyle ilişkisi asgari noktadadır ve bu anlamda, gerçekten ayakları 'yere basmayan' bir teori hareketi olarak kalmıştır." Çubukçu'ya göre, *Birikim*'in ayakları "yere basmaz"; ancak, bunun nedeni, onun "gerçekten siyasî örgüt ve hareket olma iddiası taşıma"ması ve "bunu toplumsal sınıf hareketinin teknik bir yanı olarak kendi eyleminin dışında tutma"sı değildir. Zira "işçi ve emekçi hareketinin "dışında" – daha doğrusu 'üzerinde' durmak" bizatihi *Birikim*'in kendi "tercihi"dir. Karşımızda sosyalist bir dergi olsaydı, der –daha doğrusu ima eder– Çubukçu, o zaman bu "tercih"in "ayaklarının havada" olduğunu söylerdik; ancak değildir! Çubukçu'ya göre *Birikim*, "bir zamanlar Mümtaz Sosyal'ın söylediği gibi, 'Avrupa çapında bir sosyalist kültür dergisi' olmaktan çok, Türkiye aydın hareketinin geleneksel bir sürdürücüsü olma özelliğini taşımıştır. Bu gelenekte, Tanzimat, İttihat ve Terakki ve Kadro hareketinin izleri vardır." Şüphesiz Çubukçu insaflıdır, *Birikim* ile yukarıda sayılan gelenek arasında "ideolojik ve örgütsel bir devamlılık olmadığını" belirtir. Ona göre, "*Birikim*'i bu geleneğe bağlayan özellik, Türkiyeli aydının genel ve tarihsel karak-

Murat Belge ve Ömer Laçiner, Birikim*'in 1980 sonrası 100., toplamda ise 162. sayısı vesilesiyle yaptıkları mülâkatta, derginin serüveni ve iki dönemi boyunca sürekliliğini koruyan temel değer olarak sosyalizmde amacın eyleme içrekliği anlayışını koyar.*

teristiği olan, 'ecnebi'lik durumudur."[14] Kısacası *Birikim* yerli değildir. *Birikim*'in ayaklarının "yere basmaması"nın sebebi de budur.

Buradaki akıl yürütmeyi sorgulamayı biraz erteleyebiliriz. Zira bu "teorik" akıl yürütmenin vardığı nokta, *Birikim*'e yönelik "teorisizim" eleştirilerinin, diğer, yani "popüler" yüzünün kendisini göstermeye başladığı yerdir. "Yerli değil." "Batılı/Batıcı." "Alafranga." "Züppe." Kısacası, "teori"nin sökülüp "popüler"in sırıttığı yer. Burada "popüler"le kastettiğim hem "yaygınlık" hem de "kendiliğindenlik", "otomatiklik"le ilgili bir şey; yani *Birikim* denilince insanların *çoğunun* aklında *hemencecik* beliriveren imgeyle...

Elimizde hiçbir ampirik veri yok ama, bizimki gibi teori-karşıtı bir politik kültürde *Birikim* denilince insanların çoğunun aklına hemencecik "teorik lafazanlık" yapan, "yukarıdan ahkâm kesen", "hedonist" bir "entel" tipi geldiğini, geleceğini öngörmek sanırım şaşırtıcı olmaz. Zira Çubukçu, aynı yerde, *Birikim*'in "Türkiye solunun kendisi dışındaki bölümünce", "teori ve teori-ötesi"ni –artık bu, ne demekse–, "siyasal pratikten daha önemli gören bir anlayışın temsilcisi olarak" değerlendirildiğini hemencecik söyleyivermişti. Yine aynı yerde, Metin Çulhaoğlu da şunları yazdı: ODTÜ'yü 1970 yılında bitirdiğim için kendim tanık olmadım. Ama, 1970'lerin sonuna doğru ODTÜ'de okuyan genç arkadaşlarımın anlattıklarına göre, özellikle İdari Bilimler'de sürekli *Birikim* okuyan, kurama meraklı gençler varmış. Üstelik bu gençler, çevrelerinde "Althusser Mahmut", "Poulantzas Kâzım" vb. olarak tanınırlarmış. Kendi adıma tanık olduğum ise şu: 1979 yılında Muğla'nın Ortaca ilçesinin Kemaliye köyünde yapılan bir düğünde, İzmir'de okuyan köylü bir gençle tanıştım. Sadık bir *Birikim* okuruydu ve kendini "Poulantzasçı" olarak tanımlıyordu."[15]

M'nin O ilçesinin K köyünde, İ'de okuyan köylü gencinin kendini "Marksist", "Leninist", "Stalinist", "Maoist" olarak tanımlaması tuhaf değildir(!) Ancak "Poulantzasçı", hatta "Troçkist" olarak tanımlaması tuhaftır. Doğru! Peki ama, bu "tu-

haflık" gülünüp geçilecek bir şey midir; yoksa, üzerinde uzun uzun düşünülmesi gereken bir şey midir? Ben ikincisini yapmamız gerektiğini düşünüyorum. Bana öyle geliyor ki, bir kişinin kendisini "Poulantzasçı", "Althusserci" ya da "Birikimci" olarak adlandırması –ki şüphesiz vardır böyle insanlar– tuhaftır, komiktir ve bunun neden böyle olduğu üzerine uzun uzun düşünmemiz gerekir.[16]

Bu nedenle özellikle vurgulamak istediğim nokta şu: Bu tür eleştirilerin, *Birikim*'in teori konusundaki ısrarının gerçek anlamını ya da bu ısrarın ardındaki gerçek niyeti algılayamadıklarını düşünüyorum. Sebep bu anlam ya da niyetin çok fazla örtük oluşu değil. Sorun sanırım eleştiricilerin kendi bakış açısında. Zira *Birikim*'in teori konusundaki ısrarının altında yatan niyet gayet açıktır. Öyle görünüyor ki, *Birikim*'in teori konusundaki bu ısrarının ardındaki asıl niyet, "reel politik" tavırları, özellikle de bu tavırların sosyalistler tarafından sergilen hallerini sorgulama ve bu sayede, gerçekten radikal, kendi sıfatını hak eden bir sosyalist politika tarzının nasıl bir şey olacağı hakkında düşünme; bu konuda entelektüel mesai harcama arzusudur, diyebiliriz.

Şimdi bu "arzu"nun "yerli" olmadığını değil ama, "yerleşik" olmadığını; Türkiye'de ayaklarını basabilecek bir zemin bulmakta güçlük çektiğini, çekeceğini kabul etmek durumundayız. Bunun, sadece "sol" ya da "sosyalist" sıfatlı değil, genel Türk politik kültürü içinde bile "yaban", "yabancı", dolayısıyla "yalnız" kalmış, kalacak olan bir arzu olduğunu da kabul etmek durumdayız. Kısacası, Aydın Çubukçu'nun tespiti doğrudur; ancak, "ufak" bir düzeltmeyle. *Birikim*, Çubukçu'nun sözünü ettiği geleneğin bir *uzantısı* ya da *devamı* olarak değil; tam tersine, bu geleneğin *karşısında*, hatta *içinde* "yaban", "yabancı", dolayısıyla "yalnız"dır. Aslında bu, Çubukçu'nun kendi akıl yürütmesinde de açıktır. Zira o, söz konusu akıl yürütmesinde, *Birikim*'i, önce "geleneksel Türk solunun temel dayanağı olagelmiş aydın hareketinin bir bileşeni" kılarak "geleneksel olmayan sol"un dışına atar; daha sonra da, onu *hemencecik* solun "kendisi –yani *Birikim*'in kendisi– dışındaki bölümü"nün dışına sürerek tek başına bırakır. Akıl yürütme yanlış, ancak sonuç doğru: *Birikim*, teori üzerindeki ısrarı ve "reel politika"nın dışında kalma arzusuyla; "düşünce"ye karşı "hayat"ı yücelten, "siyasal akıl"dan çok "siyasal irade"ye önem veren Türk politik kültürünün[17] teori-karşıtı geleneğinin "sağlı/sollu" temsilcilerinin tam karşısında "tek başına"dır.[18]

Birikim'in –birinci dönemde temel sorunlardan biri olarak gördüğü– uluslararası sosyalist hareketteki bölünme karşısındaki tavrı, bu arzunun açık bir ifadesi olarak görülebilir. Denilebilir ki, esas olarak bir düşünce hareketi olan sosyalizmin pratikte, kurucu öneme sahip olan bazı temel fikirlerinden vazgeçmiş olması *Birikim*'in asli dertlerinden biriydi. Enternasyonalist perspektifin terk edilmesi, daha da kötüsü içinin boşaltılması hiç şüphesiz bunların başında geliyordu ve *Birikim*'e göre, sosyalist hareketteki bölünme, yani Sovyet-Çin çatışması "sosyalizmin sorunları üstüne bir çatışma değil, iki 'reel sosyalist' gücün çatışması"ydı ve açıkçası "güçler çatışması"nın kurallarına ve yöntemine göre yürütülen "klasik" bir savaştan başka bir şey değildi.[19] Murat Belge de, aynı şekilde, bu çatışmanın aslında iki ulusun "ulusal çıkarları"nın çatışması olduğunu vurgulamıştı.[20]

Öyle görünüyor ki, *Birikim* için Marksizmin en belirleyici vasfı enternasyonalist tavrıdır ve "Uluslararası Sosyalist Hareket"teki bölünmelerin türrıü, hem Sovyet-Çin bölünmesi hem de Avrupa Komünizmi" denilen akımın ortaya çıkışı bu tavrın açık ya da kapalı terki anlamına gelmektedir. *Birikim*'e göre, Sovyetler de, Çin de, Avrupa-komünizmi de "[e]nternasyonalizmden yüzgeri" ederek "ulusal gerçekler"e dönmüş; dolayısıyla da

Marksizmi "millileştirmiş"lerdir. *Birikim* için Marksizmin "millileştirilmesi" aslında sosyalist siyaset anlayışının terk edilmesidir ve bu, "Avrupa-komünizmi" örneğinde açıkça "burjuva dünya görüşünün", "burjuva toplum biçiminin", "burjuva siyasetinin" "bir varyasyonunu savunma noktasına" geri çekilme; Sovyet ve Çin örneklerindeyse, zımni olarak "geleneksel –burjuva– siyasal anlayışı"nın "oyun kurallarını" içselleştirme, böylece sosyalizmin kurucu 'idealler'inden vazgeçme biçiminde zuhur etmiştir. Kısacası her iki durumda da "reel politik" doğallaştırılmış, fiili olan ebedileştirilmiş ve böylece "kapitalist toplumun dönüştürülmesi –devrim– hedefinin gerçekleştirilemezliği yargısı" pekiştirilmiştir.[21]

Birinci *Birikim*'in en hayırlı işlerinden biri olarak görülebilecek olan, genelde "reel sosyalizm[ler]"in, özelde de Stalinizmin –sistematik bir ekonomizm kritiği çerçevesinde– gerçekleştirilen eleştirisini de aslında yukarıdaki tavrın tutarlı bir devamı olarak okuyabiliriz. Zira burada da ana hedef "idealler"den vazgeçen sözde "gerçekçi" "revizyonizm"dir. *Birikim*'in Sovyetler Birliği'nde yaşanan "reel sosyalizm" deneyimine yönelttiği temel eleştiri, rejimin iç ve dış sosyo-ekonomik, politik koşulların dayatmış olduğu mecburiyetleri teorize ederek –yani bir bakıma "pratikten teori çıkararak"- doğallaştırması ve süreç içinde Sovyetler'i "bilinen ulusal devletlere benzet"mesi ve bir "militan ekonomizm" pratiğini hayata geçirerek sosyalizmi nihayetinde bir 'kalkınma yöntemi'ne indirgemesiydi.[22]

Bütün bunlar da gösteriyor ki, *Birikim*'in teori üzerindeki ısrarı, aslında sosyalist bir politika pratiğinde "idea"ların, "ideal"lerin olmazsa olmaz bir yeri, daha doğrusu statüsü olduğu, olması gerektiği üzerinde bir ısrardı. Bu, "reel"i "ideal"den daha üstün tutan; politikayı "ideal"in peşinden gitmek değil de, "reel"in icaplarına ayak uydurmak olarak gören bir politik kültür için, şüphesiz son derece naif bir tavırdır. Ancak *Birikim*'in, bu "naif"liği olumlu bir vasıf olarak gördüğü, göreceği de gayet açık. Hatta *Birikim*'in, bu "naif"liğin yitirilişini sosyalist düşüncenin, sosyalizmin asıl meselesi olarak gördüğünü söylemek bile mümkündür.[23] Kısacası *Birikim*, Murat Belge'nin sözleriyle –daha doğrusu, onun sözlerinin "kolaj"ıyla– dile getirecek olursak, "varolan dünya durumunun bize empoze ettiği" "gerçek"in "mantığının terimleri içinde" düşünmek yerine, "ideal"in mantığını takip etmeyi[24] kimliğinin kurucu bir vasfı olarak kabul etti.

Ancak yukarıda da değinmiş olduğumuz gibi, *Birikim*'in bu kimliğinin süreç içinde kristalize olduğunu tekrarlamakta fayda var. Zira *Birikim*, özellikle ilk döneminde büyük ölçüde tahayyüle dayalı bir "biz duygusu" içinde hareket ediyor ve dolayısıyla da, sosyalist hareket içindeki yerini ve farkını belirlemek yerine, konumunun bu hareket içindeki "olağanüstü" halini vurgulamayı tercih ediyordu. Daha yola çıkarken, "şimdiye kadar genellikle açık veya üstü örtülü olarak bir siyasî mihrak haline gelmiş" "sosyalist dergiler"in aksine, "[y]eni bir alternatif olma vaadiyle yeni bir fraksiyon yaratmaya" çalışmayacaklarını açıkça dile getirmişlerdi.[25] Zira *Birikim*'i çıkaranlar, kendilerini, çoğunlukla "sosyalist hareket" gibi geniş ve ferah, çok zorlandıklarında "sosyalist hareketin devrimci öğeleri" biçiminde –ancak bu kadar– daraltarak işaret ettikleri bir "kollektif"in parçası olarak görüyorlardı. Çok çok zorda kaldıklarında da, görüşlerine "en yakın düşen siyasî organı" destekleyeceklerini ve yayınlarıyla ona destek olmaya çalışacaklarını söylüyorlardı.[26] Bence *Birikim*'in birinci döneminin paradoksu işte tam da buradaydı: "Yeni bir alternatif", hatta –fiilen varolanlardan köklü bir biçimde farklı– bambaşka bir sosyalizm anlayışı ortaya koyuyor; ancak, yeni bir hareket "vaadinde" bulunmuyor; tam tersine, -sanki– önerdikleri anlayışın "sosyalist hareket" tarafından şu ya da bu şekil-

de, şu ya da bu zamanda benimseneceğini umuyorlardı.

Çünkü *Birikim*, "Türkiye'de sosyalizmin gelişme potansiyeli"nin "büyük" olduğuna inanıyordu ve "bu potansiyelin değerlendirilememe"sini, büyük ölçüde "hareketin bölünmüşlüğü"ne bağlıyordu.[27] *Birikim*'in ilk dönemindeki "ruh hali"ni anlamanın anahtarı da, sanırım bu "hareketin bölünmüşlüğü" tespitinde gizli. Ters yüz edildiğinde daha açık hale geliyor: 'Bölünmüş hareket'. "Bölünmüş"; ancak, yeniden bir araya gelebilecek, gelmesi gereken *bir* hareket. Bu nedenle, "bir siyasî hareket olmama", "yeni bir fraksiyon yaratmama" ilkesi göz önüne alındığında, *Birikim*'in kendine, bir anlamda, sosyalist hareketlerin tümüne değilse de bir kısmına "sosyalist bilinç aşılama" gibi ironik bir "misyon" yüklediği bile söylenebilir, sanıyorum.

Gerçekten de, *Birikim*'in ilk dönemindeki yazılarda, özellikle Ömer Laçiner'in Türkiye sosyalist hareketinin sorunlarını ele alan yazılarında, sanki –dışarıdan bakan bazılarına haklı olarak biraz "didaktik" görünen–[28] "misyoner"ce bir tavır varmış gibi görünür. Hatta, kendilerini "sosyalist hareketin trafik polisi gibi"[29] görmediklerini söyledikleri yerlerde bile bu tavrın örtük izlerini sezmek mümkün. Şüphesiz *Birikim*'e başkalarınca tanınmış, atfedilmiş bir "misyon" değil bu; daha çok, *Birikim* tarafından tahayyül edilmiş bir şeymiş gibi görünüyor.

Birikim, ancak dönemin özel şartları içinde anlaşılabilecek olan bir "biz duygusu"yla, "hareketimiz" diye bir şeyin varlığını veri alarak konuşuyor ve söylediği her şeyin bu "hareket" *için* olduğunu vurguluyor. Sürekli olarak *Birikim*'in "misyon"undan söz etmemin ve bu sözcüğü sürekli olarak tırnak içine almamın sebebi de bu zaten. "Misyon"dan söz etmeyi mümkün kılan –hiç şüphesiz– bu "biz duygusu"; "misyon" sözcüğünü tırnak içine almamızı gerektiren de bunun "gerçek"ten değil, büyük ölçüde tahayyülden beslenen bir duygu olması. Zira, *Birikim* sürekli "hareketimiz"den söz ediyor ama, o dönemdeki hareketlerin neredeyse tümünün *Birikim*'in varlığından şu ya da bu şekilde, şu ya da bu ölçüde rahatsız olduğu da apaçık ortada.[30]

Daha önce de söylediğimiz gibi, *Birikim*'i çıkaranlar, aslında sadece teorik bir yayın organı çıkarmakla kalmayıp sosyalist pratiğe müdahale etmeyi, bu pratiği etkilemeyi, hatta dönüştürmeyi hedefliyor ya da en azından arzuluyorlardı ki, sanırım *Birikim*'in seçtiği konumun "kural dışı" oluşu da büyük ölçüde buradan kaynaklanıyordu. Gerçekten de, eğer *Birikim* sadece teorik bir yayın organı ya da sadece sosyalizmin teorik sorunlarıyla ilgilenmeyi amaçlayan entelektüel bir faaliyet olmayı seçmiş olsaydı, sanırım bu mevcut sosyalist hareketler tarafından pek "kural dışı" bir durum olarak görülmez; dolayısıyla da, bu kadar yoğun bir eleştiri ve suçlama kampanyasını harekete geçirmezdi. Oysa *Birikim* "hakkındaki yerleşik yargıların tersine" sadece teorik alanda kalmayıp doğrudan pratik nitelik taşıyan sorunlara yöneldi ve sayfalarında bunları çözümlemeye, çözmeye yönelik teorik çalışmalara ağırlıklı bir yer ayırdı. Üstelik bütün bunları "genel sosyalist hareketin kitlesi" gibi bir bakıma hayali, ancak o zamanlar birçok insanın hayalinde yer bulduğu için belli bir gerçekliğe de sahip olan bir topluluğu göz önünde bulundurarak dile getirdi. Başka bir deyişle, belli bir kitleye seslenme cüreti ve belli bir siyasî irade sergileme cesareti gösterdi. *Birikim*'in, ilk dönemde, kendi açıklamalarına rağmen yaygın olarak sanki bir fraksiyon, bir siyasî hareket ya da en azından belli bir siyasal hareketin gizli destekçisi, takipçisiymiş gibi algılanışının temelinde kuşkusuz bu cüret ve cesaretin de açık bir rolü vardı, diyebiliriz. Belli bir "kitle"ye seslenme ve belli bir siyasî irade sergilemeyi "kural dışı" kılan şey ise, sanırım bütün bunların hiçbir siyasî iktidar talebinde bulunulmadan yapılmasıydı.

Bu durum "'70'lerin *Birikim*'i"nde şu şekilde dile getirilmişti:

"Sosyalist politik harekette alışılagelmiş bir uygulama vardır. Politik sorunları ele alan bir yayın organı ya da bir partinin, ya da yeni deyimle bir 'siyaset'in tespit edilmiş görüşlerini yaymak için kurulur. Ya da 'siyaset' haline gelmek için, politik güç edinmek için yayın organından yararlanılır, ondan başlanır. Birikim ise ilk çıktığından beri varolan grup veya partilerin herhangi birinin organı olmadığını ve ayrıca kendi çevresinde bir politik güç oluşturma amacı gütmediğini belirtti. Bu sözlere pek inanmayanlar bir süre Birikim'in hangi eğilimi –gizlice– desteklediği üstüne spekülasyonlar yaptılar, hâlâ yapıyor olabilirler. Ama bu yorumlar doğru çıkmayınca, ayrıca yayının politik niteliğine karşın grup yaratma çabasına girmediği veya Birikim genel yaklaşımını benimseyen kişilerin bilinen politik mücadele yöntemlerini uygulamaya girişmediği görülünce, bu kez de 'siyasetsizlik' suçlamaları işitilmeye başlandı."[31]

Bu satırlar da gösteriyor ki, *Birikim*, her şeyden önce kendi sıfatını tırnak içine alan bir siyasî dergi olmayı seçmişti. Başka bir deyişle, mevcut siyaset yapma tarzlarını, daha doğrusu tarzını sorgulamayı asli siyasî görev olarak üstlenmişti. İlk dönem *Birikim*'inin sosyalist hareketlere yönelik çağrılarının o zamanlar pek yankı vermemesinin; dolayısıyla *Birikim*'in sosyalist hareketle ilişkisinin büyük ölçüde "platonik" bir hâl arz etmesinin asıl sebebi belki de buydu. Çünkü *Birikim* sosyalist bir politikanın her şeyden önce mevcut politika yapma tarzını dönüştürmekle mümkün olacağını, daha doğrusu, "sosyalist politika" denilen şeyin büyük ölçüde bundan ibaret olduğunu düşünüyor; politikayı devrimin aracı değil de mekânı olarak gören, her bakımdan yeni, radikal bir politik anlayış tahayyül etmeye çalışıyor; bu tahayyülü hayata geçirmeyi arzuluyor ve bunu sağlamak için de yürürlükteki politik dilden farklı, bambaşka bir politik dili dolaşıma sokmak istiyordu.[32]

Oysa o dönemde, Türkiye'deki sosyalist hareketlerin neredeyse tümü böyle bir politik anlayıştan çok uzaktaydı ve daha da kötüsü, genel olarak "reel politika" batağına saplanmış durumdaydı. Politikayı esas olarak bir güç oyunu; politika yapmayı da bu oyunu kazanmanın her şeyi meşru ve mubah kıldığı bir süreç olarak görüyorlardı. Doğal olarak böyle bir ortamda *Birikim*'in dolaşıma sokmak istediği bu yeni politik dil, hemen hiç kimseye herhangi bir şey ifade etmedi. Sosyalistler, bu "tuhaf", "yabancı dil"i kendi "yerli" politik dillerine tercüme ettiklerinde de, burada, sadece kendi tabanlarına yönelik açık ya da gizli bir politik çağrı, bir politik güç arzusu ve talebi görüyor; dolayısıyla da, buna karşı tedbir almak dışında başka bir politik tavır tahayyül edemiyorlardı.

Birikim, kendisine yönelik bu dışlayıcı "doğal" politik refleksin, tam da sosyalistler tarafından aşılması gereken bir politik gelenekten kaynaklandığının farkındaydı. Bunu şöyle ifade ediyordu:

"Burjuva siyasal anlayışına göre, ... insanlar arasındaki 'doğal' eşitsizliğin bir ifadesi olan yönetici-yönetilen ayrımı, siyasî hareketlerin (partilerin) içinde kadro-kitle ayrımı olarak yansır. Bu ayrımları ortadan kaldırmak imkânsızdır. Siyasal faaliyet iki karşıt konum olan bu yönetici ve yönetilen konumları arasındaki belli bir ilişki, bir uzlaşma sağlanması temelinde yürür. Bu bakımdan her siyasî hareket yöneticileri –kadrosu– ile yönetilenleri –kitle– arasındaki bu önlenemez, doğal farklılığı bilir ve farklılığın bir karşıtlık biçimine gelmesine, yönetilenlerin başka yöneticilerin ardına takılmasına, hareketin kendi yöneticilerinden yüzgeri etmemesine çalışır."[33]

Oysa *Birikim* tam da bu "doğal" kadro-kitle ayrımının kendisini aşılması gereken bir politik sorun olarak görüyor ve bu sorunun çözümünün de, Marksist literatürde dile getirildiği biçimde "siyasetin toplumsallaşması"ndan geçtiğini ileri sürüyordu. "Siyasetin toplumsallaştırılması", *Birikim*'in –sadece reel burjuva siyasetine karşı değil, aynı zamanda, belki asıl olarak reel sosyalist siyasete karşı da– ısrarla dile getirdiği birincil taleplerden biri oldu. Bu talebin temelinde de, politik alanın toplumsal hayat üzerindeki egemen konumunun sorgulanması; bu egemenliği mümkün ve daim kılan "politik yabancılaşma"nın aşılabilme yollarının tahayyül edilmesi yatıyordu. *Birikim* toplumu kökten değiştirmeyi, dönüştürmeyi amaçlayan bir sosyalist politikanın, her şeyden önce mevcut politika yapma tarzını değiştirmesi gerektiğini; bunun için de, öncelikle politikayı toplumsal hayatın *üzerine* değil *içine* yerleştiren; reel burjuva siyasetinin karşısına çıkmakla yetinmeyen, esasen bu siyaset anlayışının kendisine karşı çıkan, kelimenin tam anlamıyla radikal bir politika ihtiyacını ısrarla vurguladı. Bu nedenle, ilk adımda politikanın "profesyonelleştirilmesi" yönündeki her türden uygulamanın reddedilmesi, esas olarak "amatör" ruhlu bir sosyalist politika tarzının hayata geçirilmesi, hayati öneme sahip bir ihtiyaçtı ve *Birikim* sürekli olarak bu ihtiyacı dile getirdi. Ancak –ne yazık ki– '80 öncesi'nin o hararetli ve hareketli ortamında, *Birikim*'in bu sağduyulu çağrısı, yukarıda değinilen sebeplerle, "hariçten okunan bir gazel" olarak algılandı; daha doğrusu, tam olarak algılanamadığı için bu biçimde yargılandı.

Birikim'in birinci dönemde dile getirdiği bu çağrıların muhatap alınmamasının aslında bir bakıma hayırlı olduğu da söylenebilir. *Birikim*'in sosyalist hareketlerle bir türlü buluşamaması, doğal olarak yalnız kalması, onun düşünceye "özerk, otonom bir alan açma" işlevinin giderek kristalize olmasına; dahası, onun kimliğinin kurucu öğelerinden birine dönüşmesine vesile olmuş görünüyor. Deyiş yerindeyse, "talihsizlik" *Birikim*'in talihi olmuş gibidir. Zira *Birikim*'i 12 Eylül sonrasına taşıyan büyük ölçüde bu "talihsizlik" oldu, diyebiliriz. Kimlik inşasında harç içeride karılır; ancak tuğlalar dışarıdan gelir. Bu yargı sanırım *Birikim* için de geçerli. *Birikim* kendisini ayakta tutacak harcı içerde kendi kardı; ancak, tuğlaları –onu kendisinden uzak tutan– reel sosyalist hareketler taşıdı, diyebiliriz. Ömer Laçiner, *Birikim*'in 1975-1980 yılları arasındaki iç evrimini özetlerken bu süreci, yani söz konusu kimliğin inşasını gayet net bir biçimde tasvir eder:

> *İlk evrede sosyalizmin temel, klasik metinlerinin yeniden yorumlanmasına ya da böyle yorumlar, katkılar yaptıklarına inandığımız düşünürlerin tanıtılmasına ağırlık verdik. Bu evrede söz konusu doğru yorum ve katkıların pratikteki ciddi farklılıkları (örgütlenme biçimi ve öncelikleri, mücadele tarzı vb.) önemli ölçüde giderebileceğine, eylem, davranış ve ilişkilerimizdeki kaygı verici hata ve noksanlıkları düzeltebileceğine inanıyor, bu varsayımla hareket ediyorduk.*
>
> *Sonra galiba teori-pratik ilişkisinin faydacı, işlevsel bir mantıkta kurulduğunun bilincine vardık. Gerçekten de "teorik" örtüsünü ve buna eklenen sosyalist hamaseti sıyırıp örgütlerin iç işleyişine, siyasal eylem biçimlerine nesnel olarak baktığımızda bunların siyasal mücadele veren herhangi bir örgütten hiç de farklı olmadıklarını açıklıkla görebilirdik. Siyasetin, siyasal mücadelenin, açık veya gizli örgütlenmenin genel mantığı ve kuralları bizde de aynen geçerliydi, yadırganmıyor, hatta gerçekçilik veya "siyasal açıdan düşünürsek..." diye başlayan akıl yürütmeler ile meşrulaştırılıyordu.*
>
> *Sosyalist siyasetin en karşıtlarıyla bile paylaştığı bu siyaset etme mantığı ve araçlarını içeren zemin sabit sayılır,*

pratiğin zorunlu koşulu addedilir, yani ancak bu mantığa uygun ve onun araçlarını kullanabilen eylemlere "pratik" denilirse, teorinin o pratiği değiştirmesi peşinen imkânsızdır. Veya en iyi ihtimalle gayet sınırlıdır.

İkinci evrede, dikkatimizi sosyalist hareketin pratiklerine temel olan parti, örgütlenme ve eylem anlayışına yöneltmemiz bundandı. Alternatif örgüt ve örgütlenme anlayışına dönük araştırma ve analizlerin 1976'dan sonra yoğunlaşması bunun ifadesiydi. Buna mukabil klasik metinlerin yorumu, daha doğrusu meramımızı bu yorumlamalar içinde anlatma yöntemi giderek geri planda kalmaya başlamıştı.

1980'e doğru ise hem alternatif örgüt konusu daha sık ve hemen her vesileyle işlenir olmuş, hem de sosyalist teorik mirasın egemen yorumuna daha net eleştiriler yöneltmenin yanı sıra teorinin yeniden inşasına dönük, yeni bir yaklaşım ve dili daha özgürce kullanan bir tarz belirmeye başlamıştı.

Bu noktadayken Sıkıyönetimce kapatıldık."[34]

İKİNCİ BİRİKİM: MİRASIN SINIRLARI ve UFKU

Birikim'in 12 Eylül'ün öncesindeki haliyle sonrasındaki hali arasında doğal olarak muazzam farklılıklar vardır. Bir kere, ilk *Birikim* her ne kadar sosyalist solun görece bunalımlı bir döneminde yayımlanmış olsa da, bir gelecek tahayyülü olarak sosyalizmin hem dünyada hem de Türkiye'de büyük bir gelişme potansiyeline sahip olduğu yönünde sarsılmaz bir inanca sahipti ve "hayatın her santimetre karesini bir Marksist olarak yaşamak"[35] gibi naif bir tutkuyla hareket ediyordu. İkinci *Birikim* ise, sosyalist solun evrensel ve yerel zeminlerde yaşadığı travmatik bir yenilgi döneminde; dolayısıyla, diğerine göre çok daha esaslı ve çok daha ciddi bir kriz anında yayımlanmaya başlandı. Ülke içinde 12 Eylül ve onun –toplumun neredeyse her hücresine– zerk ettiği depolitizasyon; uluslararası arenada reel sosyalizm deneyimlerinin kesin iflası ve bir zamanlar sosyalizmin kaleleri olarak görülmüş olan –her ne kadar bazı sosyalistler bu kalelerin aslında "kâğıttan kaplan" olduğunu çoktan görmüş ve ortaya koymuş olsa da– Sovyetler Birliği ve Çin gibi ülkelerin kapitalist dünyayla hızlı bir "bütünleşme" sürecine girmeleri; dolayısıyla, kapitalizmin küresel düzeyde egemen, daha da vahimi "alternatifsiz" bir sistem haline gelmesi gibi olgular bu krizin öne çıkan göstergeleriydi. Kısacası, bu kez krizde olan sadece sosyalist hareketler değil, bizatihi sosyalizm fikrinin kendisi; hatta biraz daha ileriye giderek diyebiliriz ki, her türden uzak erimli gelecek tasavvuruydu. Hiç kuşkusuz, böyle bir dönemde yayımlanmaya başlayan *Birikim*'in, eski kimliğini aynen koruması beklenemezdi. Üstelik bu, arzu edilir bir şey de olmazdı elbette.

Ömer Laçiner'in ikinci *Birikim*'in ilk sayısına yazmış olduğu şu satırlar, bu değişimi son derece açık bir biçimde ortaya koyar:

> *"Bir teorik dergi olarak Birikim, sosyalist hareketin sorunlarını değil, bunun daha ötesinde ve öncelikli olarak bizatihi sosyalizmin kendisini yeniden ele almak istiyor. Bir insan ve dünya görüşü, kavrayış tarzı ve pratik olarak sosyalizmin kaynak ve dinamiklerini yeniden belirlemek ve böylece onun ayırt edici çizgilerini netleştirmek için bir çağrı, bu kapsamlı ve hayati girişime bir katkı olmak üzere yayımına başlıyor."*[36]

Başta da söylemiş olduğumuz gibi, ilk *Birikim*, sosyalist hareketin bunalımlı bir döneminde ve esas olarak bu bunalıma teorik bir müdahale arzusu ve niyetiyle yayın hayatına atılmıştı. Bu nedenle, daha çok sosyalist hareketin "iç sorunlar"ı olarak görülen konular üzerinde odaklanıyor ve kendi farkını burada ortaya koy-

maya çalışıyordu.[37] Dolayısıyla da, şimdikine göre çok daha belirgin koordinatlara; başka bir deyişle, çok daha net bir kimlik duygusuna sahipti. Bir kere Marksist bir araştırma dergisiydi ve şöyle bir inançla hareket ediyordu: "Tarihi dönüştürecek düşünce, eskiden olduğu gibi bugün de yalnız Marksizmdir. Marksizmi bugünün koşullarına uyarlamak diye bir şey düşünülecek olsa bile, bu, Marksist teori dışından birtakım öğeler ithal etmek yoluyla yapılamaz. Gerekli öğeler, Marksizm içinde vardır."[38] Her zaman bu kadar keskin bir şekilde dile getirilmemiş olsa da; dahası, *Birikim* yazarları arasında bu konuda bazı ciddi sayılabilecek görüş farklılıkları olsa da[39] dergiye bir bütün olarak böyle bir "özgüven" halinin hâkim olduğu söylenebilir, sanıyorum.

Şüphesiz, bu iddialı, özgüvenli hâl ancak dönemin şartları göz önünde alınırsa anlaşılır hale gelir. Böyledir; çünkü dönem, Marksistlerin tüm gerçekliği kendi teorilerinde kuşatma arzusuyla hareket ettikleri –bize şimdilerde, doğal olarak, bir hayli "sorunlu" görünen– gerçekten "enteresan" bir dönemdir. George Steinmetz'ın da vurguladığı gibi,[40] Marksizmin "vulgar" ve "daha sofistike" tarzlarının bu konuda izledikleri yollar biraz farklıdır elbette; ancak, nihayetinde aynı şeyi hedeflemişlerdir. "Vulgar" Marksistler, farklı soyutlama düzlemlerine ait olan kavramlar ile somut gerçekliği genelde birbirine karıştırma eğilimindedirler ya da diyebiliriz ki, en azından soyutlama düzeyleri ile gerçeklik arasındaki mesafeyi yok sayma eğilimindedirler. Başka bir deyişle, kavramların epistemolojik değil, ontolojik bir değer taşıdığına inanırlar. Buna karşılık, daha "sofistike" Marksistler, basit-soyut ile karmaşık-somut arasındaki ayrıma itibar ederler; ancak, bu farklı düzeylerin sadece bütünsel, sistematik bir Marksist kavramsal evren içinde birbirleriyle ilişkilendirilebilir ve anlaşılabilir olduğunu varsayarlar. Örneğin, Althusserci yaklaşımın "soyut üretim tarzı" ile bizatihi üretim tarzlarının karmaşık bir eklemlenişini ifade eden "somut sosyal formasyon" arasında yaptıkları ayrım bunun iyi bir örneğidir. "Sosyal formasyon" çeşitli yapıların eklemlenmesi olabilir; ancak bu yapıların tümü, üretim tarzları olarak kategorize edilmek durumundadır. Üstelik bu kategorizasyonda "ekonomik" "son kerte de olsa "belirleyicidir." Kısacası, "vulger" Marksizmin "ekonomizm"i; nihayetinde "sofistike" Marksizmin "son kertede ekonomizm"ine dönüşmüştür.

Althusserciler, aynı zamanda –Poulantzas'ın politik bilimin klasik kavramlarını kullanışında, Macherey'in Rus formalizmiyle meşguliyetinde ya da bizzat Althusser'in kendi çalışmalarında Freud, Lacan, Bachelard ve başka Marksist olmayan düşünürlerin fikir ve kavramlarını devreye sokuşunda olduğu gibi– Marksist olmayan kavramları sıklıkla kendi analizlerinde kullanırlar. Ancak bütün bu süreç "Marksizmin homojenleştirici çerçevesi" içinde meydana gelir. Kısacası, aslında yapılan şey, söz konusu kavramların içselleştirilmesinden çok "asimilizasyonu"*ndan*; o günlerin ifadesiyle, "burjuva kavramları"nın Marksist kavramlara dönüştürülmesinden ibarettir.

Eski *Birikim*'in meşhur "Althusserciliği"ni olsa olsa işte bu kuşatıcı Marksist anlayışın hemen hemen aynen kabulünde bulabileceğimizi düşünüyorum. Eski *Birikim* Althusserci görüş ve kavramların bizatihi kendisini bile –söz konusu homojenleştirici– Marksist anlayışın kuşatması altına alacak kadar özgüvenli bir dergiydi. Oysa yeni *Birikim* her şeyden önce bu "özgüven"den yoksun olarak işe başladı, diyebiliriz. Laçiner'in yukarıda alıntıladığımız sözlerini, yani *Birikim*'in artık "sosyalist hareketin sorunlarını değil, bunun daha da ötesinde ve öncelikli olarak bizatihi sosyalizmin kendisini yeniden ele almak" için yola çıktığını bildiren sözlerini bu manada okumak lazım. Aslında *Birikim* birinci döneminde de bizatihi sosyalizmin sorunlarını tartışmıştır;

ancak, bütün bu tartışmalar "homojenleştirici" bir Marksist çerçeve içinde ve büyük ölçüde, bu çerçevenin kendisini pek sorun etmeyen bir özgüven hali içinde yürütülmüştür. Şimdi ise, işte tam da bu çerçevenin kendi sınırları sorgulanmak istenmektedir ki, bence bu, *Birikim* gibi devrimci bir derginin tarihindeki en devrimci anlardan birine tekabül eder.

Açıktır ki, birinci *Birikim*'den ikincisine devredilen miras, sınırları ile yüzleşmiş ve önündeki ufku –bu yüzleşmenin mümkün kıldığı, kılacağı perspektiften– görmeye çalışan; başka bir deyişle, Marksist olmayan diğer devrimci perspektifleri de hesaba katan daha makul bir Marksizmdir, diyebiliriz. İkinci *Birikim*'in söyleminde –Cornelius Castoriadis'in Marx-ötesi devrimci görüşlerinin etkisini sembolize eden– "tahayyül" kelimesinin taşıdığı ağırlık bile bu dönüşümün açık bir göstergesi olarak alınabilir ve hiç şüphesiz, bu basit bir dil değişimi olarak görülemez.

Gerçi Ömer Laçiner *Birikim*'in birincisi ile ikincisini karşılaştırdığı bir yerde, bu dönüşümü bir "dil ve terminoloji" farklılaşmasına indirger gibi görünür. Genel bir değerlendirme olarak şöyle yazar:

> *"... [Ş]imdi, 1975'teki Birikim'in çıkış yazısı ile 1989'daki çıkış yazısını karşılaştırdığımda, en azından dil, terminoloji bakımından hayli farklı iki metin görüyorum. Müşterek tespit ve ifadeler şüphesiz daha fazla, ama dilin ve argümanların bir hayli değişik olduğu da ortada. Örneğin 1975'teki çıkış yazısında, 1989 ve sonrasında hiç de kullanmadığımız deyim ve ifadeler hemen göze çarpıyor: Diyalektik maddecilik, revizyonizm gibi."*[41]

Ancak, hiç şüphe yok ki, ne söz konusu metinler ne de bir bütün olarak birinci ve ikinci *Birikim*'ler arasındaki farklılıklar salt "dil ve terminoloji"deki farklılaşmaya indirgenebilecek türdendir. Daha önce de tekrar tekrar vurgulamış olduğumuz gibi, birinci *Birikim* "idealler" ile "gerçekler" arasındaki mesafeyi dert edinmişti. Bu nedenle de, bugün artık kullanmadığı –örneğin "diyalektik maddecilik", "proletarya diktatörlüğü", "demokratik merkeziyetçilik" gibi– birçok kavramı, o zamanlar, sadece yürürlükteki sosyalist dil böyle olduğu için değil, daha çok, bütün bu kavramları sosyalizmin "özsel ilkeleri" olarak gördüğü için ısrarla kullanıyordu. Kısacası, birinci *Birikim*'in problemi, kavramlar ve dolayısıyla sosyalizm fikri değil, bunların pratiğe geçiriliş tarzları yani reel uygulamalarıydı. İkinci *Birikim* ise, tam tersine, sosyalizm idealinin kendisini gözden geçirmeyi; bu idealin Marksist teoride tahayyül edilme ve vücut bulma tarzlarını da sorgulamayı temel meselesi olarak ortaya koydu. Doğal olarak, birincisine göre koordinatları çok daha belirsiz; sınırları çok daha geçirgen bir kimlik duygusuyla; ancak bütün bunlara rağmen, belki de bütün bunlar sayesinde çok daha özgür bir dille konuşmaya başladı.

Bu nedenle, 1989 Mayıs'ında tekrar yayımlanmaya başlandığında, *Birikim*'in temel konularından biri doğal olarak sosyalizmin "yeniden tanımlanması" oldu, diyebiliriz. Şimdi ihtiyaç duyulan şeyin, "bizzat sosyalizmin kendisinde, kavramın içeriğinde bir devrim"e girişmek; kelimenin "tam anlamıyla bir zihniyet devrimi" gerçekleştirmek olduğu söyleniyordu.[42]

Birikim'in –ikinci döneminde– önerdiği yeni sosyalizm anlayışının, ana hatları Ömer Laçiner ile Ahmet İnsel'in yazılarından çıkarılabilecek olan bir "özgürlükçü sosyalizm" anlayışı olduğu söylenebilir. Bu anlayışta, sosyalizm "tarihsel bir zorunluluk" olarak değil, etik bir seçim konusu olarak görülür. Başka bir deyişle, "sosyalizm ideali", "insanın doğasıyla ve toplumun özüyle barışması ve bu bağlamda bir tür doğal ve kaçınılmaz kader olarak değil, mümkün toplumsal varoluş tarzları arasından bilinçli biçimde tercih edilecek bir gelecek ideali olarak" görülür.[43]

Ahmet İnsel, bu sosyalizm anlayışını ya da onun kendi tabiriyle bu "sol tahayyül"ü, "birbirini tamamlayan" şu "üç ilke ışığında" içsel olarak tanımlayabileceğimizi söyler:

"Birinci ilke, kurulu düzene karşı bir duruşu tanımlar. Kanuna, kurulu düzene –velev ki bu solun kurduğu düzen veya yaptığı bir kanun olsun– karşı çıkmayı, buna muhalefet etmeyi toplumsal dinamizmin ana unsurlarından biri olarak görmek, solun toplum ve siyaset ilişkisini tanımlar. Heteronomiyi, yani yönetimin topluluk dışından oluşmasını reddetmek demektir. Aynı zamanda heteronominin her an ve her yerde varolabileceğini, ortaya çıkabileceğini bilerek, ona karşı tetikte olmayı, heteronominin yeni biçimleriyle mücadele etmeyi sürdürmeyi gerektirir.

İkinci ilke, kendi kaderini tayin veya daha dikkatli bir terimle öz belirleme ilkesidir. Heteronomiyi tüm toplumsal faaliyet alanları içinde reddetmek, toplumu oluşturan iradelerin toplum içinde yer aldığını kabul etmek demektir. Öz belirleme ilkesinin özneleri sadece kültürler, cemaatler veya uluslar değildir. Esas özne, insanlardır. Bu bağlamda sol tahayyül, yalın bir yurtseverlikten, yalın bir ilericilikten daha özlü ve daha evrenseldir.

Öz belirleme ilkesi salt bir savunma hattı değildir. Bu ilkeyi yönlendiren bir ufuk vardır. Bu ufuk, insanların yaratıcı eylemlerinin denkliğine, yaşam koşullarının eşitliğine ulaşılması hedefidir."[44]

Ahmet İnsel'in sıralamış olduğu bu üç temel ilkeye daha yakından bakıldığında, önerilen sosyalizm anlayışının, aslında iki temel vasfı öne çıkardığı görülebilir: Birincisi, bu iktidar odaklı değil, esas olarak muhalif karakterli bir sosyalizmdir. İkincisi, "özgürlük" ve "eşitlik" değerlerini –siyasal geleneğin aksine– birbirlerinin *karşısına* değil *yanına* koyan; başka bir deyişle, "özgürlük" ve "eşitlik" değerlerini adil biçimde dengede tutan, tutmaya çalışan; bu iki temel değeri birbirlerinin varlık koşulu kılan bir sosyalizm anlayışıdır bu.

Öyleyse şunu söylemek mümkün görünüyor: *Birikim*'in –ikinci dönemindeki– sosyalizmi "yeniden tanımlama" çabası ile birinci dönemde savunmuş olduğu görüşler arasında hem bir "süreklilik" hem de bir "kopma" vardır. "Süreklilik" temel derdin pek değişmemiş olmasından kaynaklanıyor. Zira, Tanıl Bora'nın deyişiyle, "Marksizmin ekonomist yorumunun eleştirisi", "[e]ski *Birikim*'in alâmet-i farikalarından birisi"ydi[45] ve Ahmet İnsel'in yukarıda anılan ve esas olarak onun "iktisat ideolojisi'ne yönelik sistematik eleştirilerinin ürünü olan bu sol tahayyül tanımının, bir bakıma eski *Birikim*'in söz konusu eleştirel yaklaşımının daha incelmiş, daha kristalize olmuş halini temsil ettiği söylenebilir. Ancak "kopma" olarak görebileceğimiz şey de aslında tam burada ortaya çıkıyor, diyebiliriz. Zira esas olarak Ahmet İnsel'in, fakat zaman zaman da Ömer Laçiner'in yazılarında dile gelen bu yeni ekonomizm eleştirisi, daha doğrusu "iktisat ideolojisi" eleştirisi, eski *Birikim*'in yukarıda değinmiş olduğumuz "son kertede ekonomist" görüşlerini de ateş hattına sürecek; bu türden bir Marksizm anlayışını da bu ideolojinin bir parçası olarak görecek; en azından, bu ideolojinin etkisinden kurtulamamış kısıtlı bir yaklaşım olarak değerlendirecek ölçüde yaygınlaşıp derinleşebiliyor.

İkinci *Birikim*'in birincisinden farklılaşma noktalarından biri de, sanırım –eğer yukarıda değinmiş olduğumuz eski terminolojiyi kullanırsak– "soyut üretim tarzı" analizlerinden çok "somut sosyal formasyon" analizlerine yönelmiş olmasıdır, diyebiliriz. Şüphesiz birinci *Birikim*'de de bu türden somut analizler yapılıyordu. Örneğin, özellikle Ömer Laçiner'in kaleminden çıkmış olan faşizm analizlerini, buna bağlı olarak yürütülen Türkiye'deki milliyetçi hareketin hem genel halet-i ru-

DİSK davası, 12 Eylül darbesinin işçi sınıfının örgütleri üzerindeki baskısının da bir göstergesiydi. Devletçe "yıkıcı ve bölücü" unsurlar olarak tasnif edilmiş sendikacılar, toplumun rüştünü ispata yöneldiği bir dönemde "başı çektikleri" için cezalandırıldılar.

hiyesini hem de bu halet-i ruhiyenin MHP'deki cisimleşmesinin özgül veçhelerini ortaya sermeye yönelik teorik faaliyetleri; Maraş, Malatya gibi illerde faşistlerce sergilenen iç savaş oyunlarının iç yüzünün ve bu "oyun"ların Türkiye için içerdiği tehlikelerin açığa çıkarıldığı güncel politika analizlerini unutmak mümkün değil.[46] Ancak bu şahane istisnalara rağmen, eski *Birikim*'in "kendini evinde hissettiği" yer daha çok "soyut teori" dünyası gibidir. Eski *Birikim*'deki soyut devlet analizleri ile yeni *Birikim*'de gerçekleştirilen somut devlet incelemelerini karşılaştırırsak bunu net bir biçimde görebiliriz. Şüphesiz eski *Birikim* pratik meselelere kayıtsız değildi.[47] Teori konusundaki ısrarının ardında her zaman pratik kaygılar taşıdığını daha önce de söylemiştik zaten. Ancak yine de şu söylenebilir sanıyorum: *Birikim* somut pratiğin incelenmesinde teorik bir çerçeve oluşturmanın önceliğine inanıyordu ve bu nedenle, örneğin Türk devletinin somut veçhelerini incelemeye, genelde devletin, tabii ki özelde de kapitalist devletin analizine göre daha az zaman ayırıyordu. Bu bakımdan, ikinci *Birikim*'in Türkiye'deki "devlet heyulası"nın, "devlet geleneği"nin –sosyal, politik, kültürel– veçhelerini ortaya çıkarma; söz konusu "heyula"nın ete kemiğe bürünmüş somut hallerini inceleme konusunda gösterdiği çabanın, birinci *Birikim*'deki bir boşluğu kapattığı, söylenebilir. Yine aynı doğrultuda olmak üzere, eski *Birikim*'de yoğun biçimde tartışılan konuların başında gelen "ideoloji sorunu" da –tıpkı devlet sorununda olduğu gibi– daha özgül ve daha somut veçheleriyle yeni *Birikim*'in gündeminde yer aldı. Türkiye'deki "resmî ideoloji" ile "egemen ideoloji"nin birbirleriyle buluşma ve birbirlerine bulaşma hallerinin sıkı tetkiki; "resmî ideoloji"nin "sivil" temsil ve temsilcilerinin yakın takibi gibi işler, yeni *Birikim*'in en hayırlı "performansları" arasında sayılabilir.

Kısacası, Tanıl Bora'nın ifadesiyle, "memleketle ilgili her türlü teferruata 'iyi' bakma" konusunda "yeni *Birikim*'in eski *Birikim*'e göre gelişme kaydettiğini rahatlıkla" söyleyebiliriz. Yeni *Birikim*, "mem-

leketin özgül şartlarına, siyasal dokusuna, toplumsal yapılarına, tarihsel sürecine, beşeri coğrafyasına, kültürel dönüşümüne dönük"[48] tetkiklere eskisine nazaran daha geniş yer ayırdı. Ve üstelik, yeni *Birikim* bütün bu tetkikleri, eskisinin –"somut sosyal formasyon" analizine yönelirken bile "soyut üretim tarzı" ile irtibatı koparmamaya çalışan– "homojenleştirici" Marksist yükünden kurtulmuş daha ferah bir bakışla gerçekleştirmeye çalıştı ki, bence bu da son derece hayırlı bir gelişme oldu.

Birikim'in –yeni dönemde– hem yerel hem de evrensel düzeyde yaşanan gelişmelere yakın ve kuşatıcı bir bakış yöneltebilmesini; en azından, bu türden bakışları kendi sayfalarında yansıtabilmesini de sanırım bu "ferahlamaya"; böylece, derginin bir sosyalist düşünce "platform"u olma vasfının giderek kristalize olmasına bağlayabiliriz. Eski *Birikim*'de de farklı görüşler kendilerine rahatlıkla yer buluyordu; ancak, yeni *Birikim* bu bakımdan çok daha "çoğulcu" bir yapı arz ediyor. Yeni *Birikim*'in sayfalarında, "Yeni Sosyal Hareketler" olarak tanımlanan oluşumların, sınıf hareketini kötürümleştiren yanına değil de, daha çok yeni bir gelecek tahayyülüne imkân tanıyan yanına yöneltilen dikkati mümkün kılan da sanırım bu "çoğulculuk" oldu. Hatta ikinci *Birikim* –zaman zaman– sadece sosyalistlerin değil, çok daha farklı geleneklerden gelen, örneğin muhafazakâr ya da İslâmcı görüşü savunan kişilerin de söz alabileceği ve orada –kimliklerini gizlemek ya da inkâr etmek zorunda kalmadan– başkalarıyla diyalog kurabileceği[49] özgür bir düşünce platformu olma işlevini yerine getirmiştir ki, bu da –yine bence– son derece hayırlı bir gelişme olmuştur.

SONUÇ

Nihayet, şimdi kendimize yöneltmek durumunda olduğumuz soru galiba şu: Bütün bu değişim ve dönüşümlere rağmen hâlâ aynı *Birikim*'den söz etmemizi mümkün kılan şey nedir? *Birikim*'de hiç değişmeden kalan, bütün bu değişim ve dönüşümlere direnen istikrarlı çekirdekte ne var? Ben kısaca "inat" diyeceğim ya da bir tür "ısrar"...

Zira bana öyle geliyor ki, ikinci *Birikim*'in birincisinden devraldığı ve derinleştirerek sürdürdüğü bir "alâmet-i farika" "ekonomizm" kritiği ise; hiç şüphe yok ki, bir diğer "alâmet-i farika" da, "reel politik" tavırlar karşısındaki naif teyakkuz halidir ve bana öyle geliyor ki, bu ilkinden çok daha önemli, daha doğrusu ilkini de içeren çok daha "hayırlı" bir ısrardır. Yukarıda da değinilmişti, birinci *Birikim*, sosyalist politikanın "reel politik"e teslim oluşunu temel sorun olarak görüyor ve bu teslimiyetin kaçınılmaz sonucunun, sosyalizmin kurucu "idealleri"nden uzaklaşmak olduğunu vurguluyordu. Yine değinmiş olduğumuz gibi, *Birikim*'e göre, "idealler"den uzaklaşıp reel politikaya teslim olmanın kaçınılmaz sonucu milliyetçilik bataklığına saplanmaktı. Bu nedenle, birinci *Birikim*'in, sosyalizmin "milleştirilmesi"nin tehlikelerine dikkat çeken yerinde uyarıları bu naif teyakkuz halinin ürünüydü, diyebiliriz. *Birikim*'in dün dikkat çekmiş olduğu bu tehlike bugün –biliyoruz ki– çok daha "açık ve yakın" hale geldi. Doğal olarak, ikinci *Birikim* bugün, sosyalizmin yeniden tanımlanması ile birlikte, belki bundan da çok –sağ ya da sol– her türden millici/milliyetçi zihniyetin tanınması, teşhir edilmesi için çaba harcıyor. Ömer Laçiner'in şu sözleri, bu çabanın ardındaki temel niyeti gayet açık biçimde ortaya koyuyor:

> *"Birikim'in başından beri ve özellikle de 1989'da yeniden yayına başladığından itibaren, sadece soy-faşist-milliyetçiliğe ve resmi milliyetçiliğe değil, açıkça milliyetçi görünmese bile onun açık savunucularının bilhassa 'duyarlı' olduğu konulara, 'millî tabular'a dokunmamaya özen gösteren, bunları karşısına almaktan kaçınan tüm eğilimlere karşı*

gösterdiği eleştirel tavrın ve teşhir çabasının arka planı özetle budur. Bu tavrımız çeşitli biçimlenişleri altında milliyetçiliğin gerçek bir sosyalist anlayışla kesin uyuşmazlığına, karşıtlığına inandığımızdan dolayı değildir sadece. Başka milliyetçiliklerden çok daha fazla 'tabu' ve 'hassasiyet' içeren kurgusu ve 'yapısı' ile bu toplumun en azından tutarlı bir düşünüş ufku oluşturmasını ciddi biçimde engelleyen resmi –ve ayrıca– yerleşik milliyetçilikle hesaplaşmanın, onu her vesileyle teşhir etmenin, Türkiye toplumunun geleceği için hayati bir ön koşul, zemin olduğuna ilişkin kararlılığımızın da ifadesidir bu tavır."[50]

Birikim'in bu dönemde gündemine aldığı temel sorunları, yani resmî ideolojinin eleştirisini, devlet "heyulası"nın analizini; bu ideoloji ile "heyula"nın –deyim yerindeyse– "bilinçaltı"nı oluşturan "komplocu zihniyet"in deşifre edilmesini; bu zihniyetin kışkırttığı milliyetçiliğin sağlı-sollu her halinin teşhis ve teşhirini; Avrupa Birliği tartışmalarını; siyasal İslâm'ın reel politika anlayışının eleştirisini, ... hep bu "naif teyakkuz hali"nin ifadesi olarak okumak gerekir, diye düşünüyorum. *Birikim*, ele almaya çalıştığı tüm bu sorunları "reel politik"in yarı politik, yarı askerî strateji terimleriyle değil, sosyalist idealler ve kavramlarla anlamaya, anlamlandırmaya çalışıyor ki, düşünceye "bağımsız, otonom bir alan" açmanın politik anlamı da kendisini burada gösteriyor, sanırım. Zira sosyalist hareketlerin neredeyse buharlaştığı bir dönemde, *Birikim*'in mevcudiyeti bize sosyalizmin öncelikle bir *tahayyül*, bir *düşünce* olduğunu ve biz tahayyül etmekten, düşünmekten vazgeçmediğimiz sürece bugün *gerçek* denilen şu dünyanın *mümkün* bir alternatifi olmaya ısrarla devam edeceğini hatırlatıyor.

Birikim'i birincisinden ikincisine sürükleyen, onu bu zorlu süreç içinde ayakta ve hayatta tutan sanırım bu ısrar. Bu ısrarın sebebine gelince, bunu Ömer Laçiner'den daha iyi ifade edebileceğimi sanmıyorum:

"Neden 'fikirler / gerçeklik' üzerinden yapıyorsunuz bunu diye sorarsanız; bir sosyalist olarak fikirleri yegâne 'sermaye'miz saydığımdan ötürü derim. Belki ve herhalde bundan dolayıdır ki, fikirler ile onların eyleme dönüşmesinin sonucunda ortaya çıkan gerçeklik arasındaki 'mesafeden' en fazla rahatsız olan, bu mesafe(ler)i ne denli hayatın, tarihin yasası denilirse denilsin içine sindiremeyen, kabullenemeyenler sosyalistlerdir. (...) Bana göre Birikim, her şeyden önce, sosyalist bir dergi olarak sosyalist'in işte bu özelliğinin 'örgütlenmesi'dir."[51]

Daha ne denebilir ki? Hiçbir şey ya da sadece şu: Bizi, "fikirler"den bile –tırnak içinde de olsa– "sermaye" olarak söz etmek zorunda bırakan bir düzene isyan... *Birikim*'i var eden ısrar işte bu isyandır. ❐

DİPNOTLAR

1 *Solu Yeniden Tanımlamak*, Birikim Yayınları, 2000, s. 20.

2 "Otuz Yıllık Serüven: Dinlenmek veya Özgür Olmak", *Birikim* 191, Mart 2005.

3 Bkz: Murat Belge, "Dokuz Yılın Birikimi", *Birikim* 1, Mayıs 1989.

4 "Bir Yolculuk ve Pusula", *Birikim* 100, Ağustos 1997.

5 "Birikim'in 4. Yayın Yıl Dolayısıyla Genel Bir Değerlendirme", *Birikim* 37, Mart 1978.

6 "200 Sayıda Sayılarla Birikim Yazarları", *Birikim* 200, Aralık 2005.

7 *Birikim*'in yazar kadrolarına baktığımızda, ilk dikkati çeken, birinci dönemde *Birikim*'in 'kültür' meselelerine daha fazla yer

vermiş olduğudur. Zira en çok imzasına rastlanan yazarların yarıdan fazlası, görülebileceği gibi edebiyat dünyasındandır. Bunun olası bir açıklaması, sanırım solun kültürel ve ideolojik hegemonyasıyla ilgili. *Birikim*'in ikinci döneminde, bu hegemonyanın büyük ölçüde kırıldığı; *Birikim*'in bu türden yazıları bünyesine çekme gücünün bir hayli azaldığı görülüyor.

8 "100 Sayı Birikim - Neye Yaradı?", *Birikim* 100, Ağustos 1997.

9 "Birikim'in 4. Yayın Yıl Dolayısıyla Genel Bir Değerlendirme", *a.g.y.*

10 "Çıkarken", *Birikim* 1, 1975.

11 *Birikim* 42-43-44; Ağustos-Eylül-Ekim 1978.

12 "Birikim'in 4. Yayın Yıl Dolayısıyla Genel Bir Değerlendirme", *a.g.y.*

13 "Birikim ya da Düşünmenin Özgür alanı", *Birikim* 100, Ağustos 1997.

14 "Türkiye Aydınının Birikimi" *Birikim* 100, Ağustos 1997.

15 Birikim Eğitiminde 5+8+(X) *Birikim* 100, Ağustos 1997.

16 Çubukçu ve Çulhaoğlu, *Birikim*'i açıkça "siyasetsizlik"le, nihayetinde kafayı teoriyle bozmuş bir pasifizmle suçlar gibidir. Ancak, ilginçtir, hemen aynı yerde, Türkiye'de teori konusunda ısrarcı ender aydınlardan biri olan Enis Batur'un *Birikim*'i algılayışı son derece farklıdır: "[B]ir 'elit' dergisi değildi *Birikim*, okuyan kesimlerden geniş bir militan tabanı topladı. Bu militanların çoğu 'teori'yi 'pratik' karşısında öncelikli bulanlardı." "Uzaktan Birikim", *Birikim* 100, Ağustos 1997. Yanlış bir algı, tamam. Zaten başlık durumu açıklıyor. Ancak buna rağmen, kabul edelim ki, Çubukçu ile Çulhaoğlu'nun "yakından" bakışı kadar da "uzak" değil bu bakış.

17 Gökhan Çetinsaya'nın Tanzimat'ın politik zihniyeti ile ilgili yorumu, Türk politik kültürünün bu veçhesini gayet açık bir biçimde tasvir eder: *"İlk olarak, Osmanlı/İslâm modernleşmesi, sosyoloji ve ekonomi perspektifinden uzak, siyaset ağırlıklı bir proje olarak ortaya çıkıyor. Siyasetin ekonomiden teknolojiye her şeyi kurmaya/düzenlemeye muktedir olduğu konusunda yaygın bir kabul var. İkinci olarak, bu dönem düşüncesi mevcut siyasî, sosyal ve ekonomik süreçleri yakından takip ederek, doğrudan etkilenerek, onların içerisinde oluşuyor. Bir başka ifadeyle, 'hayat' (ya da sosyoekonomik süreçler) 'düşünce'nin önünde yer alıyor; fikirleri değişime uğratan yahut yeni teklifleri şekillendiren de Batı'dan esinlenilen 'fikirler'den çok Batı'dan adapte edilen 'müesseseler' (ve onların yol açtığı sosyo-kültürel değişme) olarak beliriyor. Bu hiç şüphesiz Türk modernleşmesinin paradokslarından birisini oluşturuyor: hayatla düşünce (ya da sosyoloji ile ideoloji) arasındaki gerilim belki de Tanzimat'ın Cumhuriyet'e devrettiği mirasın unsurlarından biri olarak görülebilir."* "Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, cilt 1, İletişim Yayınları, 2001. Aynı doğrultuda, İttihat-Terakki'nin politika anlayışı için bkz: Suavi Aydın, "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, cilt 1, İletişim Yayınları, 2001. *Kadro*'nun politika anlayışı için bkz: İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Bir Aydın Hareketi: Kadro", *Toplum ve Bilim* 24, Birikim Yayınları. Bu üç makale, Aydın Çubukçu'nun *Birikim*'i bağladığı geleneğin üç temsilci figürünün politika anlayışlarının mükemmel bir analizini verir ve üç figürün de teoriden çok hayata yaslanan bir politik geleneğin temsilcisi olduğunu gösterir.

18 Şüphesiz bu "tek başına kalma" hali *Birikim*'e özel, "şahsi" bir mesele de değildir. "Reel"e karşı "ideal"e, hayatın dayattığı "gerçekler"e karşı düşüncenin gerektirdiği "ilkeler"e değer atfeden hemen her gelenekten insan, kendini –şu ya da bu şekilde– bu halde bulmuştur. Örneğin, milliyetçi/muhafazakâr gelenekten gelen bir Nurettin Topçu ile TİKP gibi Marksist-Maoist gelenekten gelen bir Halil Berktay'ın hemen hemen aynı türden bir "tek başına kalma"/"bırakılma" halini yaşamış olmaları, bunun açık bir göstergesidir.

19 "Birikim'in 4. Yayın Yıl Dolayısıyla Genel Bir Değerlendirme", *a.g.y.*

20 "Marksizmin 'Millileşmesi' Mi 'Yerlileşmesi' Mi?", *Birikim* 60, Şubat 1980.

21 "Ameldola'nın Yazısı Dolayısıyla Enternasyonalizm ve Siyasal Anlayış Konusunda Bazı Ön Notlar", *Birikim* 40-41, Haziran-Temmuz 1978.

22 Bu eleştirinin ayrıntıları için bkz: Murat Belge, "Stalin ve Stalinizm"; ayrıca, Ömer Laçiner, "Sovyetler Birliği Sorunu", *Birikim* 30-31, Ağustos-Eylül 1977.

23 Ömer Laçiner'in anlattığı "küçük" bir anekdot meramımı daha iyi açıklayabi-

lir: *"Sanırım 1972 yazıydı. Birkaç gün öne gazeteler ABD ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında buzların eridiğini, çok yakında ABD başkanı Nixon'un Çin'e gidip Mao ile bazı antlaşmaları imzalayacağını yazmıştı ve biz içeridekiler kesinlikle inanmamış, inanamamış, yalandır bu demiştik. "Devrim stratejisi"ni pek tutmasak da SSCB'den daha sosyalist, daha devrimci saydığımız, daha pür bir sosyalizm için uğraşır gördüğümüz ÇHC böyle bir şey yapar mıydı? Ya Mao? Bizlerin Che Guevara ile birlikte 1960'lı yıllarda neredeyse idol saydığımız bir devrimci önder? Olamazdı hayır.*

Bir-iki gün sonra gazeteler geldiğinde Mao ve Nixon'un gülerek tokalaştıkları bir fotoğrafla birlikte ÇHC-ABD antlaşmasının haberini okuduğumuzda derin bir sessizliğe gömülmüştü koğuşlar. Arada birinin öfkeli sesi bozuyordu bu yas sessizliğini.

O gece sabaha karşı, gün ağarırken açılan koğuş kapımızdan İrfan Uçar'ın içeri girdiğini gördüm. Hiç uyumamış olduğu belliydi. Yatağımın yanına oturdu. Bana, "şu ikisinin aynı anda nasıl olabildiğini açıkla" dedi. Mao ile Nixon'un tokalaşma resmi ile aynı gazetede çıkan "bu gece ABD uçakları Kuzey Vietnam'a en ağır hava bombardıman saldırısını yaptı, yüzlerce ölü ve ağır tahribat var" mealindeki haberdi bunlar.

Uyku tutmamış, kanlanmış gözleriyle bana bakan İrfan'a reel politikadan, ÇHC ve ABD'nin devlet çıkarları ve stratejilerinden söz ettim. Mao bunları mı konuştu, bunları mı düşünüyordu dedi yalnızca İrfan ve "ya sosyalizm?" diye sordu, "Onlar, Mao ile bunları konuşurken Vietnam'ın üzerine bomba yağıyor, sokaklarda bombayla parçalanmış insanlar yatıyordu. Ve belki de tam Nixon ile Mao tokalaşırken bir bomba bir Vietnamlı çocuk yuvasının üzerine düşüyordu" diye bitirdi söylediklerini. Elini yukarıdan aşağı ağır ağır indirerek "böyle" dedi fısıltıyla. Acı dolu gözleriyle bir süre daha baktı bana, "Demek gerçek bu" dedi zor duyulur bir sesle ve sonra birden fırlayıp gitti.

Gidiş o gidişti, galiba.

O el hareketi, gözlerdeki o acı, yüzün, o ağlamakla yüreği yakan öfkenin karışımıyla kaskatılaşması...

Bunu, bu sahneyi asla unutmadım.

Birikim *benim için bunu hiç unutmamaktır. Bir (kaç bir?) insanın "demek gerçek bu" deyişi, bize o dayanılmaz acıyı, düş kırıklığını yaşatan gerçeği dokumuş ve hâlâ dokumakta olan bu "gerçeklik"ten çok daha fazla hesaba katılmaya, düşünülmeye değerdir.* "Bir Yolculuk ve Pusula", *Birikim* 100, Ağustos 1997.

24 "Milliyetçilik", *Birikim* 23, Ocak 1977.

25 "Çıkarken", *Birikim* 1, 1975.

26 "Çıkarken", *a.g.y.*

27 "Birikim'in 4. Yayın Yıl Dolayısıyla Genel Bir Değerlendirme", *a.g.y.*

28 Bkz: Bülent Somay, 100, *Birikim* 100, Ağustos 1997.

29 "Birikim'in 4. Yayın Yıl Dolayısıyla Genel Bir Değerlendirme", *a.g.y.*

30 Örneğin, *Yürüyüş* ve *Aydınlık* gibi birbirine taban tabana zıt görüşleri savunan dergiler bile, mesele *Birikim* olduğunda hemen hemen aynı yargıları ortaya atıyorlardı. *Birikim*'in bu iki derginin eleştirilerine yanıt verirken, "Aydınlık *Veya* Yürüyüş'ün Eleştirisi Üzerine" gibi bir başlık kullanması da bu 'ortaklığı' vurgulamaya yöneliktir zaten. Söz konusu yanıt için bkz: *Birikim* 40-41, Haziran-Temmuz 1978.

31 "Birikim'in 4. Yayın Yıl Dolayısıyla Genel Bir Değerlendirme", *a.g.y.*

32 Bugün geri dönüp bakıldığında *Birikim*'in o zamanki dili bize hayli ortodoks görünebilir. Üstelik derginin kurucuları da bunu kabul ediyor. Laçiner ile Belge'nin bu konudaki 'itiraf'ları, *Birikim*'in kendi dilini süreç içinde, özellikle de ikinci dönemde bulmaya başladığını gösteriyor. Bkz: "Sosyalist Eylem Kendi Amacına İçrek Olmalı", *Birikim* 100, Ağustos 1997. Ancak şu da eklenmeli: Kullanılan kavramların 'ortodoksluğu' bir yana, *Birikim*'in dili zaman zaman başka bir bakımdan da içinde yer aldığı siyasal ortamın etkilerini taşıyabiliyordu. Bu noktada, özellikle polemik yazılarındaki, yani sözü söylemenin, görüşü dile getirmenin ivedi olduğu yazılarda kendisini gösteren "geleneksel dil"e işaret edilebilir. Bu tip yazılarda, solun geleneksel dil 'tik'leri zaman zaman *Birikim*'in dilinde de nüksediyordu. Örneğin, eleştirilen kişilere "Bay" falan, diye seslenilirken...

33 "Birikim'in 4. Yayın Yıl Dolayısıyla Genel Bir Değerlendirme", *a.g.y.*

34 "Sosyalist Eylem Kendi Amacına İçrek Olmalı", *a.g.y.*

35 "Birikim'in 4. Yayın Yıl Dolayısıyla Genel Bir Değerlendirme", *a.g.y.*

36 "Yeniden Sosyalizm ve Sosyalizmde Devrim", *Birikim* 1, Mayıs 1989.

37 Bu bakımdan, *Birikim*'in 'Stalinizm'i bile bir 'sapma'; dolayısıyla, sosyalizmin bir 'iç' sorunu olarak görme tavrı ilginçtir. Kürşat Bumin'in, *Birikim*'in Stalinizm sorununu ele aldığı özel sayıyı okuduktan sonra gönderdiği bir mektup, bu 'ilginç'liği 'sorunsallaştırmaya', başka bir deyişle tartışmaya açmaya yöneliktir. (Bkz:) Kürşat Bumin, burada, *Birikim*'i 'Stalinizm' gerçeğiyle *gerçekten* yüzleşmekten kaçınmakla suçlar. Şüphesiz, 'dışarıdan' bakılınca, son derece 'doğru' görünen bir yargıdır bu. Ancak 'içeriden' bakınca, görülen manzara bir hayli değişir. Zira *Birikim*'in Stalinizm'i bir 'sapma' olarak görüşü ve böylece –diyebiliriz ki– onu bir şekilde 'sahiplenişi' aslında bambaşka bir niyete sahiptir. *Birikim* –aslında– burada, kendilerini, Stalinizm'i dışlayarak –daha doğrusu, onun 'firar etme'sine göz yumarak– kurtarmak isteyen sosyalistlerin 'reel politik' manevralarının tam tersine, 'Stalinizm' denilen şeyi Marksist ilkeler huzurunda yargılama ve mahkûm etme arzusundadır.

38 "Lucio Magri'nin Yazısı Dolayısıyla Marksist Parti Sorunu", *Birikim* 24, Şubat 1977.

39 Örneğin Murat Belge, bu konuda Ömer Laçiner'e göre daha 'makul' bir konumu savunur. Özellikle Stalinizm tartışmaları içinde daha "açık uçlu" bir teori anlayışını benimsediği; dolayısıyla da, "farklı" görüşleri, kavramları kabul etme bakımından daha geçirgen ve daha hoşgörülü bir teori anlayışına sahip olduğu söylenebilir.

40 Regulation Theory, Post-Marxism, ant the New Social Movements", *Comparative Studies in Society and History,* Vol. 36, No. 1. Jan., 1994.

41 "Sosyalist Eylem Kendi Amacına İçrek Olmalı", *a.g.y.*

42 Ömer Laçiner, "Yol ve Hâl", *Birikim*, sayı 191, Mart 2005.

43 Ahmet İnsel, "Otuz Yıllık Serüven: Dinlenmek veya Özgür Olmak", *Birikim*, sayı 191, Mart 2005.

44 *Solu Yeniden Tanımlamak,* Birikim Yayınları, s. 30. 2000.

45 "100 Sayı Birikim - Neye Yaradı?", *Birikim*, sayı 100, Ağustos 1997.

46 Bu bakımdan, yani somut politik analizler geliştirme ve etkili politik öngörülerde bulunma bakımından birinci *Birikim*'in ikincisine göre daha başarılı olduğu; ikinci *Birikim*'in daha çok "olanın tahlili"yle sınırlı teorik bir faaliyet yürüttüğü, bu nedenle de, güncel politikaya etkisinin çok düşük düzeyde olduğu bile söylenebilir. Şüphesiz büyük ölçüde doğru bir yargıdır bu. Ancak bana öyle geliyor ki, bu, ikinci *Birikim*'in kendi içsel zaaflarından çok, içinde yaşadığı koşulların etkileriyle açıklanabilecek bir durum. Bence, reel politika pratiği ile entelektüel politik teori alanı arasındaki müzmin geçişsizlik hali bu etkilerin başında geliyor ve zaten ikinci *Birikim*'de bu halin analizine yönelik ciddi bir mesai de harcanmıştır. Tanıl Bora, ikinci *Birikim*'deki "somut sosyal formasyon" tetkiklerinin ruh halini açıklarken bu durumun gayet net bir tasvirini yapar: "Bu tetkiklere reel politikacı tavrından, propagandacı-ajitatörden farklı, 'nazari' ve zaman zaman soğuk bulunan bir bakış hâkimdi kuşkusuz: fakat bu gerçeklikle yaşadığının, onun bir parçası olduğunun idraki içinde olan, sesini ve mesafesini bu idrakin ve 'sınırlı sorumluluğun' bilinciyle ayarlayan bir bakıştı bu." "100 Sayı Birikim - Neye Yaradı?", *Birikim* 100, Ağustos 1997.

47 Zira en soyut meselelerin tartışılmasında bile, *Birikim*'in derdi bu tartışmaları pratikle ilişkilendirmek olmuştur. Birinci *Birikim*'de Mehmet Ayhan, Murat Belge, Asaf Savaş Akad ve Sevan B. Nişanyan arasında, derginin 20. sayısından başlayarak 27. sayısına –tam olarak 6 sayı– kadar devam etmiş olan "Çelişki Üzerine" başlıklı tartışma, bunun iyi bir örneği olarak okunabilir. Bu son derece soyut tartışmada bile, sorunu somut düzlemde tartışma konusunda en ısrarcı olan kişi Murat Belge'dir: "... devrimciliğin ölçütü, çelişkinin soyut uzlaşmazlığı üstünde durarak *teselli* bulmak değil, çelişkilerin somut bütün içinde nasıl uzlaştırıldığı mekanizmasını çözerek nasıl üst üste yığıldığını da kavramak ve dolayısıyla duruma *çare* bulmaktır." "Mehmet Ayhan'ın 'Çelişki' Üstüne Yazısı Hakkında", *Birikim* 21, Kasım 1979.

48 "100 Sayı Birikim - Neye Yaradı?", *a.g.y.*

49 Medine Vesikası üzerine *Birikim* sayfalarında gerçekleştirilen tartışma, bu diyalogun en verimli ürünüydü. Bu diyalogun –yaygınlaştırılması mümkün olsa önleyebilecek olduğu türden– vahim bir olay tarafından kesilmiş olması büyük bir talihsizliktir.

50 "Yol ve Hâl", *a.g.y.*

51 "Bir Yolculuk ve Pusula", *a.g.y.*

Soldan Dönenlerin Sol Eleştirisi: Aclan Sayılgan

YİĞİT AKIN

Soğuk Savaş retoriğinin politik gündemi iyiden iyiye şekillendirmeye başladığı 1960'lı yıllar ile birlikte yeni bir edebi/politik metin türü de gazete köşelerini ve kitapçı vitrinlerini süslemeye başlar: Komünizmden dönüş anlatıları. Bir zamanlar çeşitli sebeplerle komünist ideolojiye yakınlık duymuş, Türkiye Komünist Partisi'ne (TKP) katılmış, partinin çeşitli kademelerinde faaliyet gösterdikten sonra, yine değişik sebeplerle komünizmden ve TKP'den kopmuş olanlar, bu dönemde hayatlarının "karanlık yıllarına" ait anılarını yayımlamaya başlamışlardır. Soldan dönenlerin sol eleştirileri, bu eleştiriyi yöneltenlerin şahsi politik maceralarına olduğu kadar, satır araları okunduğunda Soğuk Savaş dönemi kültürel ve politik atmosferine, Türkiye sol hareketinin bu dönemde geçirdiği dönüşüme ve hareketin iç yapısına ışık tutan eşi bulunmaz kaynaklardır.

Komünizmden dönüş edebiyatının Soğuk Savaş dönemi ile birlikte yaygınlaşması yalnızca Türkiye'ye özgü bir gelişme değildir. Soğuk Savaş ile birlikte politik biyografi bütün dünyada daha önce hiç olmadığı kadar önemli bir tür haline gelmiştir (McLellan, 2004: 536). Soğuk Savaş'ın uluslararası gerilimi bu açıdan bakıldığında bireylerin deneyimlerini ezmek ve önemsizleştirmek yerine onları ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Anti-komünist histerinin tepe noktasına vardığı 1950'ler Amerika'sında, eski solcuların devrimcilikten muhafazakârlığa doğru yaşadıkları keskin dönüşü hikâye ettikleri kitapların satışına olan ilgi yüz binlerle ifade edilmekte, eski komünistlerin anıları gazete ve dergilerin en çok rağbet edilen köşeleri haline gelmektedir (Saunders, 2000; Halberstam, 1993: 16; Klingaman, 1996: 24). Benjamin Gitlow'un *I Confess: The Truth about American Communism* (1940) gibi daha önce ortaya çıkan bazı örnekler olsa da Richard Wright, Ignazio Silone, Arthur Koestler, Louis Fischer, Andre Gide ve Stephen Spender gibi entelektüellerin komünizmden dönüş anlatılarından oluşan Richard Crossmann derlemesi *The God that Failed* (1949), Louis Budenz'in *This is My Life*'ı (1947) ve Amerikan Komünist Partisi üyelerinden Whittaker Chambers'ın *Witness*'i (1952) bu türün ilk yetkin örnekleri sayılabilir.[1] Onlarca sıradan örneğin arasında, Elizabeth Bentley'in *Out of Bondage* (1952) ve Howard Fast'in *The Naked God* (1957) adlı siyasî hatıratları komünizmden dönüş edebiyatının doruk noktalarıdır. Fransa'da Edgar Morin'in *Autocritique*'i (1958), Almanya'da ise Alfred Kantorowicz'in *Deutsches Tagebuch*'ları (1959, 1961) dönüş edebiyatının en

çok ses getiren örnekleri olmuştur (Judt, 1992: 332; Rohrwasser, 1991: 105). İkinci Dünya Savaşı öncesinde zirvesine ulaşan "nasıl komünist oldum?" anlatısını tersine çeviren bu yeni tarz, bir yandan "cadı avı" sürecinin entelektüel/ahlâki temelini oluşturmak iddiasını taşırken, diğer yandan da "cadı avını" yürüten kurumlara "içeriden" bilgi sağlamak görevini yerine getirmiştir.

Türkiye'de komünist faaliyet içinde yer aldıktan sonra partiden ve ideolojiden kopmak ilk kez 1950'lerde ortaya çıkmış bir fenomen değildir. Erken dönemlerinden itibaren "döneklik," "provakatörlük," "işbirlikçilik," "ihbarcılık" ithamları Türkiye sol hareketinin her zaman gündeminde olmuş, parti-içi tartışmalardan sonra karşı tarafı "dönek" olarak karalamak yerleşik bir âdet haline gelmiştir. "Dönek" suçlamasının ilk kez yaygın olarak kullanılması ise daha sonradan Kadrocular olarak anılacak gruba yöneliktir.[2] Özellikle Şevket Süreyya ve Vedat Nedim'in geçmişte TKP Merkez Komite üyeliği yaptıktan sonra *Kadro*'da Kemalist inkılâbın teorisini yapmaya girişmeleri ve sonrasında da devlet hiyerarşisi içerisinde önemli bürokratik pozisyonlara yükselmeleri, isimlerinin sol çevrelerde "renegat" sıfatıyla birlikte anılmasına yol açmıştır.[3] Sol ise bu ihanetin yarattığı bütün tahribata rağmen döneklerin ortaya çıkmasını avantaj olarak görmek eğilimindedir. Parti, *İnkılap Yolu*'nun 1930'da yayımlanan Temmuz-Ağustos sayısında Vedat Nedimlerin ihanetini şöyle değerlendirir: "Fırkamız böyle bir hareketten zaiflemek şöyle dursun, bilakis kangreni kesilmiş bir adam gibi kuvvetlendi, serpildi. İnkılap yolunda yürürken ayağına takılan bu leşleri silkip atmak suretiyle daha büyük bir imanla Türkiye proletaryasının kuruluş mücadelesine devam etti" (Tunçay, 1992: 205). Bu retorik strateji bir yandan döneklikle suçlananları kesin bir şekilde mahkûm etmeye yararken öte yandan hareketin kendi iç tutarlılığını –kâğıt üzerinde de olsa– yeniden tesis etmeyi ve "fırkanın yanılmazlığını" göstermeyi amaçlamıştır.[4]

Döneklikle suçlananlar ise hayatlarının bu dönemini bütünüyle unutmak eğilimindedir. Vedat Nedim *Yıllar Böyle Geçti* adlı otobiyografisinde komünizmle tanışmasını, on yıllık parti hayatını üç sayfada kısaca anlatıp yaptığı ihbara ve partiden ayrılmasına yalnızca birkaç cümleyle değinir: "...ben sadece vicdanımın emrettiği yoldan yürümüştüm. Doğruluğuna inanmadığım bir takım gösteriş hareketlerine körü körüne sürüklenmektense partiden ayrılmayı tercih etmiştim" (Tör, 1977: 10-11). Esas olarak 1929 yılıyla başlayan haturatında Vedat Nedim verdiği kararı yeniden tartışmak eğilimde değildir. Benzer bir şekilde Şevket Süreyya da *Suyu Arayan Adam*'da komünizmden kopuşunu nispeten çabuk geçmek eğilimindedir. Hapishanede karşılaştığı "Türkiye gerçeği," Şevket Süreyya'nın kendini sorgulamasına ve TKP'den ayrılarak Kemalist inkılâbın hizmetine girmesine sebep olmuştur. Dünya devrimi ihtimalinin ortadan kalkması ve Moskova'nın da "rehberlik vasfını yitirmesi," Şevket Süreyya'nın ayrılma kararı almasında etkilidir: "Bir kısım eski arkadaşlarım ise aynı fikirde değillerdi ve herkesin kendi yolunu artık kendi seçmesi zamanı gelmişti.... Eski arkadaşlarımla sükûnetle vedalaştık. Yollarımız artık ayrılıyordu" (Aydemir, 1999: 407-8).

1960'lar ile birlikte ortaya çıkan dönüş literatürünü yeni kılan ise hem komünizmden ayrılma kararını daha geniş kitlelerle paylaşmak, onların gözünde de aklanmak isteği, hem de bu metinlerin sağ ve sol arasında giderek keskinleşen politik kamplaşmanın gereklerine göre formüle edilmiş olmasıdır. Bu yeni literatürün en önemli ismi hiç şüphesiz Aclan Sayılgan'dır. Sayılgan'ın yazdıklarının nihai amacı, kendi dönüş anlatısı üzerinden giderek, "başlıca alameti insan haklarını

hiçe saymak, hürriyeti yok etmek ve insan topluluklarını sürüleştirmek olan despot, emperyalist bir devletin beşinci kolu olan Türkiye Gizli Komünist Partisi'nin 1946-1952 yılları arasındaki dolaplarına ışık tut[mak]" ve "Sovyetler Birliği'nin mahalli ajanlarının iç yüzünü" aydınlatmaktır (Sayılgan, 1962: 9). Kendine yüklediği bu "misyon" dolayısıyla Sayılgan kendini Vedat Nedim ve Şevket Süreyya gibi bir zamanlar TKP ile iç içe olup daha sonra partiden ve komünizmden ayrılmış kişilerden farklı görür: "nedense Şarklılıktan gelme bir kompleks, komünizmden kaçan bu kişilerin samimiyetle kendilerini açığa vurmalarını önlemişti[r]" (Sayılgan, 1962: 32). Bu açıdan öncü bir rol oynadığının farkında olan Sayılgan kimi zaman didaktik kimi zaman konspiratif kimi zaman da hırçın bir dil kullanarak, aldığı hayati kararın sebeplerini hem kamuoyuna hem de kendine (belki de daha çok kendine) açıklamaya ve "temize çıkmaya" çabalar. Neden komünist olmuş, neden yeraltına inmiş, neden partiye bu kadar bağlanmıştır? Eğer komünizm bu kadar kötü, bu kadar tahripkâr ve bu kadar gayri millî bir ideoloji ise, ondan neden daha erken kopmamıştır? Kopuşuna yol açan sebepler nelerdir? Ülke şartları yeniden değişirse bu sefer de anti-komünizmden koparak komünizme geri dönecek midir? Sayılgan bütün yazdığı kitap ve köşe yazılarında, verdiği seminerlerde ve yaptığı konuşmalarda bu sorulara en uygun cevabı arayarak hem komünizmin çekiciliğini açıklamaya hem de partinin ve ideolojinin en karanlık taraflarını göstermeye çalışır. Bu sorulara verdiği (ya da veremediği) cevaplar, Aclan Sayılgan'ı hem sağ hem de sol için sembolik bir figür haline getirmiştir.[5]

Dönüş literatürünün bütün klasik örnekleri gibi Sayılgan'ın anlatısı da komünizmin illüzyonuna nasıl kapıldığının hikâyesiyle başlar. Sayılgan, birkaç yıl süren sempatizanlık döneminden sonra TKP'ye

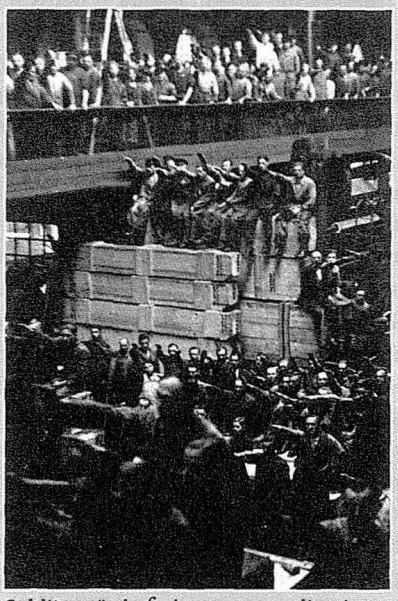

Sol literatürde faşizm, emperyalizmin kullanabildiği bir araç olarak tarif edildiği için faşist partilerin işçilere "hitap" edebilmesi bir anomali olarak konumlandırılıyordu. Oysa faşizmin "küçük adam"a hitap eden yüzü, '30'lar Avrupa'sında biçimlenmişti.

1947 yılında arkadaşı Raci Dinçer'in teklifini kabul ederek katılır ve 1953 yılında parti teşkilatıyla bütün ilişkisini kesene dek partide kalır. Sayılgan'ın dönüş anlatısını bu edebiyatın klasik örneklerinden farklı kılan, Sayılgan'ın komünist olmasını sağlayan faktörler arasında Sovyet örneğinin çekiciliğinin olmamasıdır.[6] Sayılgan 1940'lı yıllarda kendi hayatını sarmalayan yoksulluğu, açlığı, yalnızlığı ve politik basiretsizlikleri, komünist olmasına yol açan *kaçınılmaz* faktörler olarak resmeder. Komünizmin 1940'lar Türkiye'sinde hatırı sayılır bir sempatizan kitlesine ulaşması "devrin politikacılarının gafleti ve günlük politika çıkarları için memleket mukadderatını hiçe saymaları"nın bir sonucudur (Sayılgan, 1962: 37). Bu yüzden Sayılgan'ın kendi "komünizme kayışı" da "gençliğe karşı ilgisiz, sorumsuz bir idare-

ci zümresinin" aldığı kararların neticesinde gerçekleşmiştir (Sayılgan, 1962: 7).

Sayılgan'ın analizi, 1930'ların ikinci ve 1940'ların ilk yarısında komünist olmuş bir kuşak için genel olarak geçerlidir. Pek az istisna dışında bu kuşağın komünist olmasındaki etken rejimin bütün temel söylem ve kurumlarıyla birlikte yıpranmış olmasıydı: "Ankara'nın, devlet babanın 'imtiyazsız, sırıtsız kaynaşmış bir kütleyiz' sloganı, adaleti bizim buralara pek uğramıyordu... Parti ocak-bucak başkanlarının hırsızlıkları aleniyete dökülmüştü. Devlet Baba'nın yardım kurumlarının fakir fukaraya dağıtılmak üzere yolladığı mallar, gazyağı karaborsaya düşüyor, aslından üç misli fiyata satılıyordu. Konak vapur iskelesi, istasyon güzergâhları orospulardan geçilmezdi. Açlık ve ihtiyaç, yoksulluk sebepti buna" (Sayılgan, 1962: 17). Bütün bu yoksulluk ve çürüme karşısında komünizm ise yoğun devlet baskısına ve sansürüne rağmen özellikle entelektüel merakları olan gençler için cazip fakat bir o kadar da esrarlı bir seçenek olarak ortadaydı.

Sayılgan bu esrarlı seçeneği tercih etmesine sebep olan faktörleri bulmaya çalıştığı otobiyografik eserleri *İnkâr Fırtınası* (1962), *Komuna* (1969) ve *Kabahat Kimde? (Çehreler)*'de (1989), aslında cevabını bildiği şu soruyu sorar: "İçinde yuvarlandığım ümitsizlik dünyasında, biraz ilgi, şefkat ve anlayış görse idim, acaba kendimi kanlar içinde, helâk olmuş bir halde Gizli Komünist ahtapotunun kolları arasında görür müydüm?" (Sayılgan, 1962: 7). Komünizme tamamen insancıl niyetlerle gelen, fakat partinin gayri-insani mekanizmaları arasında ezilerek masum hayallerini yitiren naif bir genç portresi çizen bu soru, Sayılgan için kendi öznelliğini arka plana atıp sosyal şartları öne çıkararak ilk kararını aklamaya çalıştığı yazınsal bir stratejidir. Daha sonra hapishanede tanıştığı komünistlerin de psikanalitik tahlillerini yapan Sayılgan, küçük bir azınlığın dışında, komünist olan gençlerin bu işe "vatana ihanet olsun diye değil," türlü psikolojik ve sosyolojik nedenler yüzünden girdiği kanaatine varır: ".....benim zamanımdaki TKP'lilerin –pek azı müstesna– ne denli mefluç bir hasta olduklarından kesin olarak haberliydim" (Sayılgan, 1989: 4). Örneğin, Ç. küçük yaşta erkekliğini kaybetmesi sebebiyle (Sayılgan, 1969b: 22-3), bir başkası alkolik bir baba ve ırsi bir hastalık yüzünden (Sayılgan, 1969b: 24) ruhi bunalıma girmişler ve olanlardan toplumu sorumlu tutarak komünist olmuşlardır. Sayılgan'ın çizdiği bu "manyak, psikopat ve aldatılmış" (Sayılgan, 1969b: 27) insanlardan oluşan TKP portresi, dönemin, komünizmi ruhi bir hastalık, akıl sağlığı yerinde olanların düşmeyeceği bir tuzak olarak tarif eden hâkim söylemiyle uyum halindedir. Hattâ bu söylemi oluşturan verilerin en azından bir bölümünün Sayılgan tarafından temin edildiğini iddia etmek çok da yanlış olmayacaktır.

Sayılgan'ın 1946-53 yılları arasındaki parti macerası, kafasındaki komünizm illüzyonunun giderek dağıldığı, yaptığı hatanın ("işlediği günahın") giderek farkına vardığı ve pişmanlık duyduğu bir birikme sürecidir. Bu birikimin doruk noktası olan ihbar ve polisle işbirliğinin sebebi ise her şeyden önce partili arkadaşlarının ihaneti, korkaklığı ve ikiyüzlülüğüdür. Kafasındaki "işkencelere kahramanca direnen," "birbirlerine yoldaşlık bağlarıyla bağlı" komünist imajının yıkıldığı sorgulanma süreci ve hapishanede geçirdiği yıllar, Sayılgan'ın dönüş anlatısında bu yüzden merkezî bir önem taşır. Bu gerçeklerle karşılaşması sayesinde Sayılgan yedi yıl boyunca içinde yaşadığı "kâbustan uyanmıştır." Tanıdığı komünistlerin, eski arkadaşlarını, karılarını, çocuklarını polise ihbar etmesi, "Gelincik sigarasını tüttüre tüttüre, kuzu kuzu, kendi arzuları ile" elli sayfalık ifadeler vermeleri Sayılgan için etkisi yıllarca geçmeyecek bir yıkım olmuştur:[7]

"Onlar sattı birbirini ilkin. 135. sırada ben satıldım. Polis, sorgu yargıcı, tümümüzün boynuzlarını gözlerimize soktular. Boynuz takmayan birkaç direnişçiden biri idim. Sadece birkaç direnişçi anladın mı? Sayılarımız bir düzineyi bulmazdı. Tutuklanmamdan dokuz ay sonra, 12 Mart 1953 günü bir dilekçeyle Savcılığa başvurarak tükürük gibi muhbirlerimin iddialarını kabul ettim ve koptum. Oysa yoldaşlar cezaevinde tükenmişliklerini kabul edip sussalardı, kaderime razı olacaktım" (Sayılgan, 1989: 10).

Hapisten çıktığı yıllar ise Sayılgan'ın büyük bir yoksulluk, yalnızlık ve dışlanmışlık içinde geçirdiği ıstıraplı bir dönemdir. Komünist harekete karıştığı için işinden çıkarılmış, başvurduğu bütün kapılar yüzüne kapanmıştır. Sayılgan'ın ilk dönem eserlerinin hemen hepsine damgasını vuran bu dışlanmışlık duygusudur: ".....çünkü biz sicilli komünisttik... Frengi gibi, veba gibi bulaşıcı ve geçmeyen bir hastalıktı komünizm..." Oysa kendisi gibi sol hareketten ayrılanların komünizmle mücadeleye büyük katkıları olabileceği görüşündedir: "Ben ve benim durumumda olanlar şunu biliyorduk ki, gerçek savaş ve son dövüş, bir zamanlar komünizme kapılıp da sonradan ona karşı çıkanlarla komünistler arasında olacaktı" (Sayılgan, 1962: 70).[8]

Bütün dönüş anlatıları gibi Sayılgan'ın anlatısı da karşılaştığı insanları keskin bir iyi-kötü ikiliği içinde tarif etmekten mustariptir. Komünist tipi, Sayılgan'ın eserlerinde yukarıda değinildiği gibi ya psikiyatrik tedaviye muhtaç bir hasta ya da şaşırtıcı derecede disiplinli, "soğukkanlı, içten pazarlıklı ve kurnaz" bir komplocu olarak okuyucunun karşısına çıkar. *İnkâr Fırtınası*'nda bu tipin karşıtını ise iyi niyetli, insancıl ve kimi zaman babacan polisler temsil eder. Anlatısının çeşitli yerlerinde Sayılgan "orta sınıfın bütün geçim gaileleri" ile uğraşan polis memurlarına karşı beslediği sempatiyi anlatır. Bu sempatinin sebebi Sayılgan'ın da küçük polis memurlarıyla aynı sınıftan olmasıdır: "Alnının değil yalnız, beyninin teri ile kazanan, ancak çoluğunu çocuğunu geçindirebilen bir ilkokul öğretmeninin çocuğu idim" (Sayılgan, 1962: 61). Sayılgan'ın *İnkâr Fırtınası*'nda kullandığı dil bu bakımdan son derece ilginçtir. Sayılgan komünizmi ve sol hareketi kötülerken, kendi sosyal statüsünü anlatmak için sol hareketin kelime dağarcığından yararlanır, sık sık sosyal sınıflara dair referanslar kullanır.

Sayılgan'ın dönüş anlatısı şahsi tecrübeler ve hayal kırıklıklarıyla, doğası itibariyle kötülüğe ve despotizme yatkın bir komünizm/komünist imajının iç içe geçmesinden oluşur. Sayılgan bu komünist tipolojisini yaratmak için bir yandan mevcut önyargılara sıklıkla gönderme yapar, öte yandan ise ilişkide olduğu komünistlerin kişilikleri ve parti teşkilatı hakkında, partili olduğu süreçte edindiğini iddia ettiği yeni bilgilerden de yararlanır.[9] Sayılgan'ın anlatısı zaman zaman klasik Soğuk Savaş retoriğine sapar ve bu literatürün temel motiflerini Türkiye sol hareketi özelinde arayarak bulmaya çalışır. Bu noktada Sayılgan'ın dayandığı temel kaynak bir yandan kendi gözlemleri, anekdotları ve geleceğe dair tahminleri, diğer yandan ise Soğuk Savaş ortamına adapte edilmiş popülist bir söylemdir:

"Soydan soya, nesilden nesile intikâl eden Moskof düşmanlığı 1917 Rusyasının Germen patentli ucubesi komünizmi hiçbir dış tesir ve zorlama almadan 'komünizm = Moskofluk' sloganı şeklinde Türk halkına benimsetmiştir. Halkın şaşmaz, yanılmaz sağduyusunun bulduğu bu formül, dünya çapındaki anti-komünist mücadeleden Batılıların ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra koydukları gerçek teşhisin kendisidir (Sayılgan, 1969b: 12).

SSCB söz konusu olduğunda Sayılgan kadim "Moskof düşmanlığı" temasını,

Amerikan liberal anti-komünizminin de çıkış noktası olan komünist rejimlerde toplumsal fayda için bireyin ezilmesi, çokseslilliğin bastırılması, insanların robotlaştırılması ve köleleştirilmesi temalarıyla harmanlar. Fakat bu iddialarını somut örneklere dayandırma gereği duymaz. Batı'daki komünizmden dönüş edebiyatının temel taşları olan İspanya İç Savaşı, Moskova Duruşmaları, Sovyetler'deki "Büyük Tasfiye" süreci, İkinci Dünya Savaşı'ndaki Molotov-Ribbentrop Paktı, Kruşçev'in de-Stalinizasyon atılımı ve Macaristan'ın işgali Sayılgan'ın anlatısının parçası değildir. Sayılgan'ın dönüş anlatısı bu açıdan, dönüşlerinin temel mantığını komünist hareketin tarihsel kırılma noktalarına dayanarak açıklayan Batı edebiyatındaki benzerlerinden ayrılır.[10] Sayılgan *İnkar Fırtınası*'nın özellikle ikinci bölümünde, uluslararası komünist hareketin bu önemli kilometre taşlarının bir bölümünden kısaca bahseder, fakat komünizmden dönüşünün sebepleri arasında bu olayların hiçbiri bulunmaz. Kullanmış olsa dönüş anlatısını güçlendirecek bu dönüm noktalardan bahsetmemesinin sebebi muhtemelen Sayılgan'ın o dönemde bu tartışmalardan habersiz oluşudur. Tersten okunduğunda bu durum, SSCB ile temasta olan çok küçük bir lider kadro haricinde sıradan parti militanlarının uluslararası komünist hareketteki gelişmelerden habersiz oldukları şeklinde de yorumlanabilir. Bu dönemde TKP kadroları uluslararası komünist hareketten nispeten yalıtılmış bir haldedir ve bu yalıtılmışlığın kırılması ancak 1960'ların ikinci yarısı ile birlikte mümkün olabilecektir.

Anti-komünist literatürün karakteristik bir özelliği olan komünizm tehlikesini mitleştirme ve komünizme karşı sürekli teyakkuzda bulunma çağrısı Sayılgan'ın eserlerinin ana temalarından birini oluşturur. "Görünüşte aktif birkaç yüz kişinin entrikaları ile Türkiye'nin bağımsızlığına hazırlanan tuzak küçümsenebilir. Fakat unutulmasın ki tehlike sanıldığı kadar önemsiz değildir" (Sayılgan, 1962: 9). Sayılgan'a göre bu tehlikeyi yaratan komünizmin yarattığı "manyetik alan"dır. Bu yüzden yapılması gereken birkaç komünisti tevkif edip onları kara listeye almak değil, bu manyetik alanın etkisini ortadan kaldırmaktır. Sayılgan bütün eserlerinde Komünist Partisi'ni diğer politik partilerin değil, bütün milletin düşmanı olarak resmeder. Burada sıklıkla başvurduğu argüman meşhur "beşinci kol" tezidir: TKP'nin Türkiye'deki varlığı Sovyet ajanlığından başka bir şey değildir:

> *"Türkiye Komünist Partisi harici olaylardaki ve gelişmelerdeki tezatlardan yararlanarak taazzuv etmeye çalışmış, gereğinde her iki tarafın da ateşini söndüren bir orospu yatağı olmaktan ileri gidememiştir. Ruslar emreder teşkilatlanır, emreder kendini ele vermek için provokasyon tertip eder, şantajlara alet olur. Millî politikacılar da zaman zaman, iç ve dış politikada aynı orospu yatağından yararlanırlar. Belli bir süre faaliyetlerine göz yumulur; zaman gelince de resmi anti-komünist sloganlarla ortalık velveleye verilir, bir tevkifatla mesele kapanır"* (Sayılgan, 1962: 82).

Sayılgan'a göre komünizmi tehlikeli kılan sadece devlete karşı hazırladığı sinsi komplo değil, aynı zamanda milletin bütün ahlâki temellerini de zaafiyete uğratma potansiyelidir.

Sayılgan'ın bütün eserlerinde gidermeye çalıştığı temel çelişki, komünizmi bir yandan millî birliği bozmak için pusuda yatan, sanıldığından çok daha tehlikeli ve etkili bir ideoloji, diğer yandan da "tarih şuuru ve geleneğinin daima uyanık tuttuğu millet yapımızda" kök salamamış ve asla da salamayacak bir politik hareket olarak tarif etmesidir. 1951 Tevkifatı'nın verilerine dayanarak yaptığı değerlendirmeye göre TKP kadrosunda "özbeöz Türk olan herhangi bir kalifiye işçi yok-

Daha önce başka sosyalist parti ve kişilerin muhatap olduğu baskıları "taçlandıran" 1951 TKP tevkifatı, Tek Parti döneminin ardından geçilen "çok partili demokrasinin" solu içermeyeceğini kesinleştiren bir "operasyon" oldu. Bu tevkifatla TKP büyük bir darbe yerken; anti-komünist histerinin hüküm sürdüğü 1950'li yıllar Türkiye'de sosyalistler için büyük bir suskunluk dönemi oldu.

tur." 1951 Tevkifatı'nın[11] en kalabalık grubunu oluşturan tütün işçileri ise

"ekserisi birbiriyle akraba olan, muhtelif tarihlerde Yunanistan ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiş kimselerdir. Kalifiye işçi olmadıkları gibi, tütün ameleliğinden başka, davulculuk, zurnacılık, ayakkabı boyacılığı da yaparlar. Karıları, kızkardeşleri Maçka, Gülhane parklarında el falına bakar. 6-7 Eylül olaylarında yağmacılık bunlarla başlamıştır... Gizli komünist partisinin 'işçi arkadaşlarımız' dediği [bu] çingeneler grubu ne muhteva ne de adet olarak üzerinde durulmağa değmeyecek malzemelerdir. Okuması yazması olmayan bu insanlar, her toplumda satın alınmaya müsait kimselerdir. Türkiye'de de bir 'komünist partisi kurduk' demek ve Moskova'ya yaranmak isteyen parti ileri gelenleri bu zavallıları istismar etmekte, kimine Ortaköy semtinin ihtilalden (!) sonra 'komiser muavinliğini,' kimine 'İstanbul İtfaiye Teşkilatı şefliğini' vaad ederek aktif parti kadrosunu bunlarla kabartmaktadır" (Sayılgan, 1969b: 21, 25).

Özellikle bu tütün işçileriyle karşılaşması üzerine Sayılgan, komünizmin Türkiye'de yaygınlaşmasının imkânsızlığına ikna olmuştur.[12] Bu karşılaşma aynı zamanda Sayılgan'ın "kâbustan uyanma" sürecinde kritik bir dönüm noktası teşkil eder. Sayılgan'ın TKP'den kopmasının bir sebebi eskiden ahbap olduğu arkadaşlarının birbirini ihbar etmesi ise diğeri hapiste tanıştığı parti üyelerinin Sayılgan'ın hayal ettiği gibi çıkmamasıdır: "Fakat ne yalan söyleyeyim, hayatta hiçbir şey olamayacak Komünist Partili muhacirleri görünce dehşete kapıldım. Bunlar mıydı partinin ihtilalci kadrosu? Bunlar ne bilirlerdi dünyanın ve Türkiye'nin gerçeklerini?... Bunlar her toplumda varolan şekilsiz insanlardı. Bunlara lumpen işçi dahi denemezdi... Örfleri, adetleri, gelenekleri olmayan, nerde sabah orda akşam yaşa-

yan, hattâ göçebe geleneğinden bile mahrum kişilerdi" (Sayılgan 1969b: 33-34). Sayılgan'ın bu gözlemleri bir yandan parti üyeleri arasındaki sınıfsal farklara ve birbirlerine karşı besledikleri önyargıların varlığına işaret ederken, öte yandan partinin toplumun alt sınıflarıyla iletişim kurmadaki başarısızlığının sebeplerinin de altını çizer. Hem Sayılgan'ın anılarına hem de 1951 TKP Tevkifatı belgelerine göre bu dönemde TKP üyelerinin çoğu orta ve üst-orta sınıf üyeleridir ve her ne kadar Sayılgan karikatürleştiriyor da olsa, bu orta-sınıf yoğun kadrosu partinin alt sınıflarla olan iletişimsizliğinin de temel sebeplerinden biridir.

Sayılgan'a göre TKP'nin bütün bu zaafiyetine rağmen komünizmle mücadele ihmal edilmeye gelmeyecek bir millî vazifedir. Bu yüzden hem *İnkâr Fırtınası* hem de *Komuna* otobiyografik metin olmanın ötesinde, komünizme karşı bir görev çağrısı niteliği taşır.

Sayılgan yaptığı görev çağrısının haklılığını kanıtlamak için komünistler hakkında yayılmış olan mitlere başvurur, komünizme dair bilumum olumsuzlukla yüklü sosyal bilinçaltını tahrik eder. Sayılgan'ın anlatısında komünizm belirli ritüelleri olan bir yarı-din, komünist partisi ise bu dine bağlı müritlerin hiyerarşik ve disiplinli bir örgütlenmesi olarak tarif edilir. "Gizlilik şartları," komünistlerin birbirleriyle buluşurken uydukları kurallar, haberleşirken kullandıkları şifreler ve kendi aralarında yarattıkları özel dil, Sayılgan tarafından *İnkâr Fırtınası*'nın ilk bölümünde çocukça bulunup alaya alınarak anlatılırken, teşkilatın iç yapısından bahsettiği ikinci bölümde bunlar, masonik bir tarikatın esrarengiz ritüelleri olarak tarif edilir. TKP'yi olduğundan güçlü ve tehlikeli olarak tasvir etmek, Sayılgan için hapisten çıktıktan sonra yaşadığı sosyal dışlanmayı aşmanın ve komünizmden sonraki hayatını anlamlandırmanın yegane koşuludur.

Sayılgan'ın TKP'den koptuktan sonra bütün edebi/politik gündemini belirleyen, komünizme karşı verilmesi gereken "samimi, bilgiye dayanan, ilmi metodlarla mücehhez bir savaş"tır. Bu prensip doğrultusunda büyük bir enerjiyle çalışan Sayılgan, komünizme karşı ideolojik/politik mücadele yürüten çevreleri, komünist örgütlenmenin tarihçesi, temel ayrışmaları, stratejileri ve araçları hakkında aydınlatmayı esas görevi addetmiştir. *Komünizm: Yakın Tehlike* (1963), *Soldaki Çatlaklar* (1966), *Sovyetlerde Eğitim ve Türk Öğrencileri: Komintern Okullarından Lumumba Üniversitesine* (1967), pek çok baskı yapan *Solun 94 Yılı 1871-1965: Türkiye'de Sosyalist Hareketin Tarihi* (1968), bu eserin genişletilmiş bir versiyonu olan *Türkiye'de Sol Hareketler* (1972), *Bizim Radyo ve Hoparlörleri* (1969a), *Soldaki Bitmeyen Kavga Başlangıçtan TİP III. Genel Kongresine Kadar* (1970a), *Yeni Kavga: Milli Demokratik Devrim Nedir?* (1970b), *Dünyayı Saran Tehlike: Anarşist Hareketler ve Tedbirleri* (1973), *Ansiklopedik Marksist Sözlük* (1975) bu prensip doğrultusunda kısa bir zaman aralığında yazdığı eserleridir. Sol hareketin tarihî ve temel meseleleri hakkında yazdığı kitaplar Sayılgan için bir anlamda partiden ve ideolojiden kopuşunu rasyonel kılmaya, kendi ayrılma kararını Türkiye sol hareketi çerçevesinde tarihselleştirmeye çalıştığı bir çabadır.[13] Bu üretim süreci Sayılgan için dışlandığı sol çevrelerden tamamıyla uzaklaşıp sol hareketin iç yapısı ve mensupları hakkında "içeriden" bilgiye muhtaç sağ çevrelere yakınlaştığı dönem olmuştur.[14] Sağladığı bilgiler ise "kızıl tehlikeye" karşı daha sert bir mücadele isteyen dönemin muhafazakârları tarafından kendi tezlerini güçlendirmek ve böyle bir tehlikenin varlığını daha inanılır kılmak için kullanılmıştır.

Isaac Deutscher *The God that Failed* için yazdığı eleştiride komünizmden dönenler için güncel politikanın *sorunlu çocukları* tanımını kullanır (Deutscher,

1957: 203). Deutscher'e göre komünizmden dönenler eskiden bağlı olduğu ideolojiye dair ne varsa kötülemek için büyük bir enerjiyle çabalar ve bu süreçte "tersyüz edilmiş Stalinistler" (*inverted Stalinists*) haline gelirler. Dünya onlar için hâlâ siyah ve beyazdan ibarettir, değişen sadece siyah ve beyazın yerleridir. Her ne kadar yazdıklarında Stalin'i zamanında kısmen de olsa takdir ettiğine dair bir iz bulunmasa da, Deutscher'in söyledikleri Sayılgan'ın dramını anlamak için ufuk açıcıdır. Komünizm Sayılgan için bir zamanlar toplumdaki yalnızlığını aşacak bir çare, hayatına iç tutarlılık sağlayacak bir araç, dünyayı kavramasına yarayacak bir anlam sistemi olmuştur. Ayrıldıktan sonra Sayılgan üyesi olduğu politik örgütlenmeyi, son derece acımasız ve saldırgan bir dil kullanarak eleştirmiş, zaman zaman bel altına vurmaktan çekinmeyerek, eleştirilerini sıklıkla karalama düzeyine vardırmıştır. Yazdığı son yazılarda bütün çabalarına rağmen hiçbir politik akım tarafından da tam anlamıyla sahiplenilmemiş olmanın hüznü hissedilir. Özeleştirisini bitirirken "kırılanlar olursa bağışlasınlar beni. Çünkü ben hepsini bağışladım, hepsi çoook gerilerde kaldı artık" diye yazar (Sayılgan, 1989: 113). Ona kırılanlar kendisini bağışlamış mıdır bilinmez ama Aclan Sayılgan, hem soldan ayrıldıktan sonra sol hareket üzerine yaptığı entelektüel üretim ve bu sayede 1960'lar Türkiye'sinde anti-komünist mitosun oluşmasına yaptığı katkıyla, hem de sol düşünce için temsil ettiği "öteki" rolüyle siyasî düşünce tarihimizin en enteresan figürlerinden biri olma özelliğini bugün de korumaktadır. ❐

DİPNOTLAR

1 *The God that Failed*'in zaman içinde pek çok yeni baskısı yapılmıştır. En yeni ve kapsamlı baskı için bkz. (Crossmann, 2001). *The God that Failed*'in politik önemini tartışan bir başka yazı için ayrıca bkz. (Hollander, 1992: 131-143). *The God that Failed* 1962'de *Yeni İstanbul* gazetesinde *Yıkılan Mabud* adıyla tefrika edildikten sonra *Aldatan Put* (Crossman, 1971) adıyla 1971'de Türkçe'ye çevrilmiştir. Kendi dönüş anlatısı yazıda tartışılacak olan Aclan Sayılgan 1962'de *Yeni İstanbul* gazetesine yazdığı bir yazıda kendisine *İnkâr Fırtınası*'nı yazarken ilham veren eserin Crossmann'ın derlediği *Yıkılan Mabud* olduğunu yazar.

2 Bu grubun üyelerinden biri olan Vedat Nedim'in 1927'de TKP Genel Sekreteri iken partinin bütün faaliyetlerini, teşkilat şemalarını ve üyelerini ihbar ederek hareketle bağını koparması, Türkiye sol hareketinin tarihinde izleri kolay kapanmayacak bir travma yaratmıştır. 1927 Tevkifatı'na dair bir çalışma için bkz. (Ergüder, 1978).

3 Tekeli ve İlkin, Kadro Hareketi üzerine yaptıkları çalışmada değişenin Kadrocular değil de parti olduğunu iddia eder (Tekeli ve İlkin, 2003: 541-543). Mete Tunçay da bu fikirdedir (Tunçay, 1983: 206).

4 Vedat Nedim olayının travmatik etkisinin kaybolmasından sonra bile, "Vedat" kelimesi sol için daima pejoratif bir manaya sahip olmaya devam etmiştir. Örneğin Vedat Türkali kendisiyle yapılan bir röportajda bu ismi seçme sebebini şöyle açıklar: "[Vedat] benim de o zaman –Vedat ismindekiler bağışlasın– sevmediğim bir addı doğrusu. Çünkü Vedat Nedim filan var. Hainler listesinde o zaman. Biliyorsunuz, polise ajanlık ettiği iddiasıyla damga almış kişilere alay olarak biz Vedat derdik. Bir de Türkali diye ordaki sansürdeki kişilere millî bir ad koyduk. Vedat Türkali ama aynen böyle, gülüyoruz" (Hakan, 2002: 19).

5 Ölümünden sonra yazdığı "İnkâr Fırtınası Dindi" adlı yazıda Attila İlhan Sayılgan için şunları söyler: "Döneklik, elbette onun için icat edilmemişti ama, onun için ne kadar çok ve sık kullanılmıştır" (İlhan, 2001). Nihal Atsız "İşte Sosyalizm" adlı makalesinde "genç mütefekkir" Aclan Sayılgan'dan övgüyle bahsederken, *Türk Yurdu*'nda Veli Hikmet Başer ise Sayılgan'a "Hakkı Teslim Edilmeyen Müstağrip" diye seslenir (Başer, 2003).

6 Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki bağımsızlık mücadelesine verdiği destek daha erken kuşak komünistlerin seçimlerini etkileyen en önemli faktördür (Tör, 1976: 9). Amerika'da ve Batı Avrupa'da ise Sovyetlerin Beş Yıllık Planı ve Sovyet ekonomisinin Büyük Buhran karşısındaki başarısı ve yükselen faşizm tehlikesi genç kuşakların komünist olmasında önemli bir rol oynamıştır (Koestler, 1952:

279). Amerikalı entelektüellerin Sovyet örneğine duydukları hayranlığını tartışan bir yazı için bkz. (Engerman, 2000).

7 Aclan Sayılgan'ı "partileyen" Raci Dinçer de bu fikirdedir: "O yıllarda Aclan Sayılgan gayet namuslu, çalışkan, iyi bir insandı, sonuna kadar. O hapiste değişti.... Aclan sükutu hayale uğradı, 'yahu bunlar mı bizi idare ediyor' dedi bana. Ama konuşmayanlar da vardı, onları da görmesi lazımdı. Sadece kötü örnekler yoktu. İşte Aclan orada bozuldu, yoksa baştan böyle bir şeyi yoktu" (Akar, 1989: 115).

8 Bu görüş Ignazio Silone ve Paul Crouch gibi eski komünistler tarafından da sık sık dile getirilmiştir. Örneğin Crouch Parti'den ayrılmak için bu kadar büyük riskler almış eski komünistlerin toplumsal itibarlarının iade edilmesi ve komünizmle mücadelede "uzmanlıklarının" dikkate alınması gereğini dile getirir (Crouch 1951: 336).

9 Sol çevrelerde Sayılgan'a bu bilgilerin polis ve MİT tarafından sağlandığı görüşü hâkimdir.

10 Bu literatürü tartışan bazı örnekler şunlardır (Diggins, 1975), (Lellan, 2004), (McMeekin, 2000), (Rohrwasser, 1991), (Seed, 1996), (Seed, 1999).

11 1951 Tevkifatı'nın temel belgesi *1951 TKP (Türkiye Komünist Partisi) Tevkifatı Esbab-ı Mucibeli Hüküm*'dür.

12 Tütün işçilerinin tarihine ilişin Sayılgan'ınkinden farklı bir manzara çizen bir çalışma için bkz. (Özçelik, 2003).

13 Komünizmden dönenlerin komünist hareketin tarihini yazması Türkiye'ye özgü bir olgu değildir. Amerika'da Theodore Draper, İngiltere'de Henry Pelling, sol hareketten ayrıldıktan sonra komünist hareketin tarihini yazmışlardır. Bkz. (Draper, 1957), (Draper, 1960) ve (Pelling, 1958)

14 Soğuk Savaş mantığını bütünüyle özümsemiş milliyetçi sağ çevreler içinse Sayılgan'ın çalışmaları son derece kıymetli bir propaganda malzemesi niteliğindedir. Sayılgan'ın eserleri bu bakımdan Nural Cengiz Yamakoğlu'nun *Ben Bir TİP'li İdim* ve Mehmed Arif Demirer'in *Yeni Emperyalizm: Anadolu Altuğ'un İfşaatı: Ruslar Beni Casus Yapmak İstedi* adlı kitaplarıyla birlikte nadir örneklerden biri sayılabilir. Solda da aynı yolu izleyenler olmuştur. Örneğin *İtiraf: Davadan Dönen Ülkücü Ömer Tanlak Anlatıyor*, Aydınlık Yayınları tarafından 1980'de yayımlanmıştır.

Solda Birlik ve Yeniden Yapılanma Süreci

SEYFİ ÖNGİDER

Seksenli yılların sonlarında gerek uluslararası planda meydana gelen gelişmeler, gerekse ulusal/yerel ölçekte ortaya çıkan sosyal hareketlilik solun/sosyalist hareketin öncelikle dönüp kendine bakmasına, kendini eleştirel bir temelde değerlendirmesine ve hızla derlenip toparlanmasına bir tür çağrı gibiydi. Hatta düpedüz bir çağrıydı!

SSCB lideri Gorbaçov'un *Glasnost* (Açıklık) ve *Perestroyka* (Yeniden Yapılanma) politikaları sonucunda Soğuk Savaş sona ererken İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası sistem de tarihe karışıyordu. Artık güneş altında hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı...

Soğuk Savaş'ın kapitalizmin zafer çığlıklarının egemenliğinde sona ermesiyle birlikte sola egemen olan politik ve ideolojik iklim de değişiyor, eleştirel ve sorgulayıcı bir süreç hız ve derinlik kazanıyordu. Soğuk Savaş koşulları ve sosyalist hareketin uluslararası parçalanmasına paralel bir şekilde hemen her ülkede bölünen, parçalanan sosyalist hareket böylece yeni bir döneme, "birlik ve yeniden yapılanma" sürecine giriyordu. Amaçlar üzerinden değil de esas olarak araçlar üzerinden yanlış bir şekilde bölünen sosyalistler birçok ülkede bu durumu aşmak için harekete geçtiler. Latin Amerika ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde bu bağlamda önemli adımlar atılmış, etkili örgütlenmeler ortaya çıkmıştı: *Brezilya İşçi Partisi* daha 1979'da kurulmuştu; Uruguay'da Tupamaroların içinde yer aldığı *Geniş Cephe*, Venezüella'da eski KP'den ayrılan *Causa Radikale* (Radikal Dava) sahneye çıkmış ve ülkelerinde önemli siyasî güçler haline gelmişlerdi. İtalya'da *Rifondazione* (Yeniden Kuruluş), İspanya'da *Birleşik Sol*, Danimarka'da *Kızıl Yeşil İttifakı*, Fransa'da *Sol Birlik*, İsveç'te KP'nin *Sol Parti* haline gelmesi, Almanya'da *PDS*, Yunanistan'da *Synaspismos* (Sol Koalisyon) gibi örnekler ve tabii kazandıkları ciddi toplumsal destekler Türkiye solu açısından da etkileyiciydi. İzlenmesi gereken yol konusunda yeni ufuklar açıyordu...

Ülke içinde ise işçi sınıfının 1989 Bahar Eylemleri ile belki de doruğa çıkan bir sosyal-siyasal süreç, Özal'ın bir bakıma hoyratça izlediği neo-liberal politikalarının sona ermekte olduğunu gösteren çeşitli işaretler vardı. Örneğin o yıl yapılan yerel seçimlerde iktidar partisi ANAP yüzde 21'de kalır ve ancak üçüncü parti olurken, İnönü'nün başında bulunduğu SHP yüzde 28 oyla birinci parti olmuş ve üç büyük kent de dahil 50'nin üzerinde kentte sol yerel yönetimleri kazanmıştı. 12 Eylül'ün bir başka mağduru ve Özal'a en sert muhalefeti yürüten Demirel'in başındaki

DYP ise yüzde 24 ile SHP'nin ardından ikinci parti olmuştu.

Ama bu noktaya gelinirken harekete geçen sadece işçiler değildi. Önce 1984'te başlayan yeni bir süreç yirminci yüzyılın son çeyreğinde dünyada görülen en önemli silahlı mücadelelerden birini yaratırken Kürtler de harekete geçiyordu. Yeni bir feminist dalga, "mor iğne", "siyah giysi" gibi kampanyalarla büyük kentlerde dikkat çekmeye başlayan bir kadın hareketliliği ortaya çıkarmıştı. Üniversitelerde ise öğrenci derneklerinde örgütlenme başlamış, sokaklar yeniden öğrenci gösterilerine sahne oluyordu. Yeni örgütlenme adımları atmakta olan kamu çalışanları ise asıl olarak '90'lı yılların başında en önemli kitle hareketi haline geleceklerdi.

Böylece Kürtler, işçiler, kadınlar, öğrenciler 12 Eylül'den sonra ilk kez hareket halindeydiler ve solun, sosyalist hareketin bunlarla bir ilişki kurması gerekiyordu. Daha doğrusu toplumsal-siyasal koşullar solun kendini değerlendirmesini zorunlu kılıyordu. Gerek uluslararası koşullar, gerekse de ulusal koşullar solun eski biçimlerde ilerleyemeyeceğini ve eğer gelişmekte olan bu kitle hareketine nüfuz edecekse, kendisini yeniden yapılandırmasını, yeni örgüt ve mücadele biçimleri geliştirmesini gerektiriyordu.

'90'lı yıllar ya solun ya da İslâm'ın hegemonyası altında geçecekti. Sol kendisinden beklenen atılımı yapamayınca İslâm önce RP ile 'Adil Düzen' diyerek en büyük siyasal güç haline geldi, sonra içinden çıkan bir hareketin kendisini yeniden tanımlamasıyla, "muhafazakâr demokrat" AKP ile Türkiye'yi yeni bir noktaya getirdi. Yani aslında sol tartışmaya tam zamanında başlamış, birlik ve yeniden yapılanma sorunlarını gündemine almakta pek gecikmemişti ama başaramayınca meydan İslâm'a kaldı.

* * *

Temmuz 1989'da sosyalist hareketin çeşitli geleneklerinden/akımlarından 18 kişi, o sıralarda yayımlanmakta olan 22 sosyalist dergiye ve 200 kadar kişiye bir çağrıda bulunarak, "sosyalistler arası birliğin teorik ve tarihsel arka planını, imkân ve şartlarını" görüşmek ve "sosyalist hareketin geçmişi ve bugününü birlik deneyleri ve birlik imkânları bakımından değerlendirmek" üzere bir tartışma dizisine davet ettiler. Dergilerden ikişer temsilcinin gönderilmesi istenen ilk toplantıya 172 kişi katıldığına göre çağrı geniş bir yanıt bulmuş, olumlu karşılanmıştı. Yani zamanında yapılmış, şartları olgunlaşmış bir inisiyatifti. 12 Eylül'ün üzerinden 9 yıl gibi hayli uzun bir zaman geçmiş olmasına karşın hâlâ toparlanamayan, '70'li yılların ikinci yarısında ulaşmış olduğu 'toplumsal hareket' düzeyinin menkıbeleriyle oyalanan bölük pörçük sosyalist hareket saflarında 'birlik' sihirli bir sözcük haline gelmişti. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da meydana gelen gelişmeler de hem kafaları iyice karıştırıyor, hem de solun her parçasının dünya-tarihsel ölçekteki bu olayları kendi başına kavrama, çözümleme çaresizliğini derinleştiriyordu. Ayrıca uluslararası sosyalist hareketin geçirmekte olduğu değişimler karşısında eski bölünmelere, kutuplaşmalara dayanan, en azından bu durumdan beslenen bölünmeler de eski anlamlarını yitirmeye başlamıştı. Uluslararası ölçekte meşru olmayan ulusal/yerel ölçekte nasıl meşru olmaya devam edebilirdi?

Böylece 12-13 Ağustos ve 19 Ağustos'ta İstanbul'da Kuruçeşme'deki Mülkiyeliler Birliği Lokali'nde yapılan –bu nedenle adına 'Kuruçeşme Süreci' de denilen– toplantılara ilgi hayli fazla oldu ve sosyalist hareketin saflarında da bir umut, bir canlanma yarattı. Bu ilk üç toplantının sonucunda Birlik Tartışmalarını Düzenleme Kurulu (BTDK) oluşturulacak ve bir yıla yayılan bir zaman içinde bu kurulun düzenlediği oturumlarla sosyalist hareke-

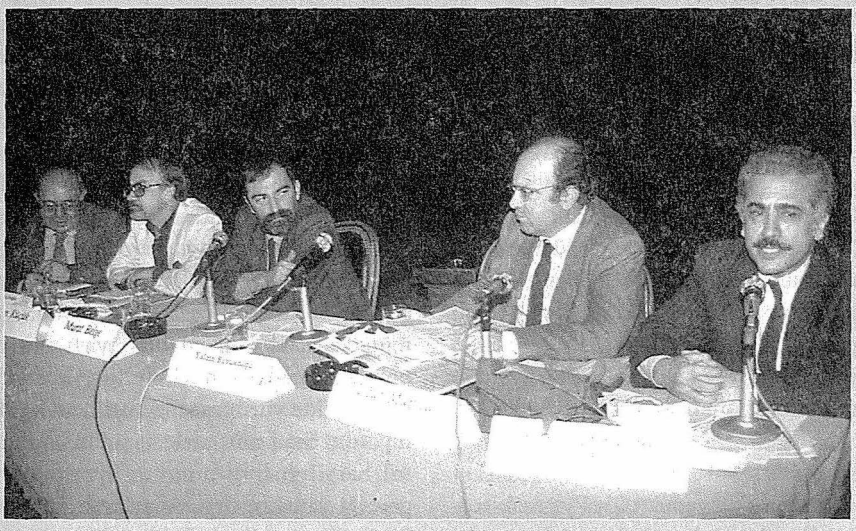

12 Eylül sonrası sol hareket içerisinde birlik tartışmaları sık sık gündeme geldi. Sosyalistlerin ağırlıkla iştirak ettiği bu toplantılarda Kemalistler de yerlerini alıyorlardı. Bu toplantı silsilesi, soldaki dağılma ve parçalanmaya çare olmadı. 90'ların ortasında kurumsallaşan ÖDP geçici bir süre de olsa bir birlik kurabildi. Birlik, hem 80'lerin biraraya gelme arayışlarının hem de bunu takip eden tartışmalar sürecinin bir ürünüydü.

tin birlik ve yeniden yapılanma sorunları sistemli bir şekilde tartışılacaktı. Daha sonra her biri birer kitapçık haline gelen tartışma başlıkları şunlardı: 1- Demokrasi Mücadelesi ve Devrim Perspektifi; 2- Sosyalist Demokrasi; 3- Enternasyonalizm; 4- Program Anlayışları; 5- Ulusal Sorun ve Sosyalist Örgütlenme; 6- Türkiye'nin Toplumsal Dinamikleri; 7- Birlik ve Parti...

Bu başlıklar nasıl bir tartışmanın cereyan ettiğine ilişkin de genel bir fikir veriyor.

89 Temmuz'undan 90 Ağustos'una kadar süren bu tartışmalar sonucunda iki yasal parti, Sosyalist Türkiye Partisi (STP) ve Sosyalist Birlik Partisi (SBP) ve bir blok (Devrimci Sosyalist Blok) önerisi şekillendi. Partiler kurulacak ama "bir devrimci işçi partisi"ne geçiş biçimi olarak tanımlanan blok hayata geçemeyecekti.

1990 Nisan'ında katılımcılar arasında netleşen "devrimci-reformcu" ayrımı, kendilerini "devrimci tarafta" görenlerce yapılan bir yazılı açıklamada şöyle ifade ediliyordu: "Bir küme kapitalizmin tarihsel olarak varlığının ortadan kaldırılması için bir toplumsal devrim programı çerçevesinde birleşmeye ve dünya ölçeğinde yürütülecek bir mücadele çerçevesinde emperyalizmle çatışmayı program yaklaşımının temeline alırken, ikinci bir küme kapitalizm ile bir arada yaşamaya ve dünya ölçeğinde emperyalizm ile uzlaşmaya dayalı bir başka perspektifle buluşmakta ısrarlı olmuştur."

Türkiye sosyalistlerinin birlik ve yeniden yapılanma girişimi uzunca bir zamana yayılan sancılı, dolambaçlı bir yol izledi. BTDK, "sosyalistler arası birliğin tarihsel ve teorik imkânlarını" ararken örgütsel-pratik adımların atılmasını daha sonraya bırakmıştı. Bu yüzden sürecin başarısızlığa uğradığı, hayli ciddi, sistemli bir şekilde örgütlenen tartışmaların bir sonuca ulaşmadığı söylendi, ama şu bir gerçek ki BTDK sürecindeki buluşma ve tartışmalar olmasaydı, daha sonrası olmazdı; yani bir koldan ilerleyen ve Mart

1994'te yerel seçimlerde yapılan ittifak, Birleşik Sosyalist Alternatif (BSA) ve ardından 1994 Haziran'ında kurulan Birleşik Sosyalist Parti (BSP) kurulamazdı. Bir başka koldan ilerleyen Kitlesel Sol Parti ve Geleceği Birlikte Kuralım (GBK) gibi oluşumlar ortaya çıkmayabilir ve bu iki koldan ilerleyen güçler Ocak 1996'da ÖDP'de buluşamazlardı. Çünkü pek farkında olunamadı ama BTDK ile ÖDP gibi hayli geniş bir buluşmanın fikri ortamı olgunlaştırılmıştı. 1990 yazından 1996 kışına kadar geçen zaman bu fikri yığınağın işlenmesi, sindirilmesi süreciydi.

* * *

Kuruçeşme'de yapılan fikri yığınak sosyalist demokrasi ekseninde çoğulcu ve demokratik bir ilişki biçiminin solun kendi içine doğru yayılmasının yollarını açtı. Sosyalist hareketin farklı kesimlerinin birbirlerini dinledikleri, birbirine tahammül ettikleri bir ortamdı Kuruçeşme. 'Hareket' geleneği ile 'Parti' geleneği ilk kez doğrudan temasa geçti ve birlikte olmanın yollarını aradı. Solun birliği ve yeniden yapılanması tartışılırken toplumsal muhalefet de yeniden ele alınmaya ve Türkiye solu, kadın sorununu, cinsiyetçiliği, çevreciliği tanımaya ve doğrudan sınıfsal olmayan talepler etrafında şekillenen yeni toplumsal hareketleri tartışmaya başladı. Kürtler zaten çok daha önce harekete geçmiş oldukları için sosyal-şovenizm de eski biçimleri içinde durmuyordu. Böylece sosyalist hareket kendini eğitmeye, Marksizmin ekonomist ve dogmatik yorumlarını aşmaya başladı ki, daha sonraki süreç açısından bunlar çok önemli kazanımlardı.

Çoğulculuk fikri ilk kez solda bu kadar ciddi bir şekilde ele alınırken solun birliğine de "aritmetik bir toplam" olarak yan yana gelmenin ötesinde bakılmaya başlanacaktı. Yani sadece güçlerin birleşmesi değil yeniden yapılanması, öteden beri varolan ideolojik-politik zihniyetin, anlayışların da sorgulanması gündeme geldi. Doğrunun tekeline sahip olma anlayışı aşınırken, Troçkizm de dahil olmak üzere, solun tüm seksiyonları meşru olarak görülmeye başlandı. Kendi arasındaki sorunları çözmek için şiddete başvurmaya yatkın bir sol için bu, çok önemliydi.

Sol ortak bir çatı altında bir araya gelebilir, bu hem doğrudur hem de ihtiyaçtır, fikri gelişti. Ama aynı zamanda birliğin "yukarıda birkaç kişi arasında" yapılacak görüşmelerle çözülecek bir şey olmadığı, mutlaka daha geniş alanlara yayılması ve politik mücadelenin içinde yan yana gelerek, birlikte yürünmesi gereği de vurgulanıyordu. Sınıf mücadelesi içinde, toplumsal karşılığı bulunmayan ayrışmaların gerçeği yansıtmadığı ve anlamlı olmadığı fikri gelişmeye başladı ki, daha sonra ortaya çıkan BSP ve ÖDP gibi birleşik parti deneyimlerinin arka planında bu vardı. Ayrılığı sol hem kendine hem de topluma tatmin edici bir tarzda izah edebilmeliydi, edemiyorsa orada bir sorun var demekti. Yanlış temellerde bir bölünmenin farkına varılmaya başlanmıştı. Böylece "devrimci kitle partisi" gibi bir fikre doğru ilerlenirken eski "devrimci-reformcu" ayrışmasına da daha farklı bakılacaktı. Böylesi bir kitle partisi içinde farklı kanatlar olabilir, bu kanatlar devrimci ve reformcu olarak saflaşabilirdi. Yani devrimciler ve reformcular aynı kitle partisi içinde yer alabilir, yan yana durabilir, aynı siyasî hedeflere doğru birlikte mücadele edebilirlerdi. Bu, çok önemli bir perspektif ve geçmişi aşan bir düşünüş biçimiydi.

* * *

Ama aynı zamanda bütün bunlar solda eşitsiz bir şekilde yaşanıyor, sindiriliyordu; hem siyasî gruplar/örgütlenmeler açısından, hem de siyasî kadrolar ve tek tek kişiler açısından büyük bir eşitsizlik ve dengesizlik vardı. Bu durum ve süreci belirli hedeflere doğru sevk ve idare edecek kadroların yetersizliği ÖDP'nin başarısızlığını ve ardından da geriye savruluşu ge-

tirecekti. Bu sonuçta sözü edilen eşitsiz birikimin yanı sıra hedefe ulaşmakta gösterilen acelecilik, Türkiye solu gibi bir hareketin birlik ve yeniden yapılanma sürecini üç buçuk yıl gibi kısa bir süre içinde sonuca ulaştırmayı tasavvur etmek ve olamayınca da bir tür hayal kırıklığı içinde dağılmak üzerinde çokça durulması, uzunca düşünülmesi gereken bir durumdur. Yarım yüz yılı aşan bir tarihin sosyalistlerin önüne getirip yığdığı sorunlar hiç de bu kadar kısa zamanda aşılabilecek türden değildi ama ÖDP süreci dört yılı bile bulmadan sonlandı...

Sosyalist hareketin önemli bir bölümünü kapsayan, başlıca akımlarını içine alarak solun son çeyrek yüzyıldaki birikimine nüfuz eden, varolan sol potansiyeli bir ölçüde harekete geçiren bir birlik ve yeniden yapılanma projesi olarak ÖDP'nin başarısızlığı 12 Eylül sonrasında solun en ciddi atılımının başarısızlığa uğramasıydı. Aslında 1989 yazında Kuruçeşme'de başlayan 10 yıllık çok önemli bir süreç, çeşitli uğraklardan geçerek, farklı örgütsel ve siyasal biçimler içinde ilerleyerek ÖDP ile bir noktaya gelmiş ve başarısızlıkla sonlanmış oluyordu. Böylece 10 yıl gibi uzunca bir dönem biterken ortaya çıkan başarısızlığın da derine giden, tahrip edici etkileri olacaktı.

1989 yazında başlayan bir süreç, yarattığı örgütsel-pratik biçimleriyle başarısız oldu ve sona erdi ama teorik-ideolojik birikimi ve kazanımları da buharlaşmış olabilir mi? Sağlam fikirler kolay buharlaşmaz. Sosyalist harekette görülen uluslararası bir dalganın biraz geç ulaşan salınımlarıyla birlikte Türkiye'de de yaşanmış olan bu süreçte tanımlanan sorunlar ortada durmaya devam ediyor, hem de çözümleri daha da zorlaşmış, daha da karmaşıklaşmış bir biçimde... Daha da zor, çünkü deneyip de başarısız olununca gelinen yer henüz denemeden bulunulan yerden daha geri, daha sorunludur ki, solun bugünlerdeki durumu budur.

Ve bütün bunlardan dolayı da 'buharlaşmamış fikirler' doğrultusunda solda yeni bir sürece gerek vardır.

'Aklın kötümserliği' bunun hiç de kolay olmadığını haykırırken ondan daha gür sesle haykıracak bir 'iradenin iyimserliği' aranıyor! ❐

12 Eylül Sonrası Devrimci Sosyalist Hareket Üzerine

SEZAİ SARIOĞLU

"Adını, andını, düşlerini yenile bu yıl, ama bak yine sosyalist olsun..."

"Bazen kavramlar hayatlarını kaybedebilir; bir zamanlar dile getirdikleri yaşantıların uzağına düşüp onları yargılayan kavramlara dönüşebilir. Bütünlük kavramının da Marksist düşünce tarihinde –ve Marksist kültür eleştirisine kavramı sokan Lukacs'ın düşüncesinde– böyle bir serüveni olmuştur. Lukacs'ın 1930'larda yazdığı, bu ülkede en çok benimsenen 'bütünlük' kavramı, bir zamanlar açıklamaya çalıştığı parçalanmış dünyayla bağlarını bütünüyle koparmış bir kavramdır. Lukacs'ın tarihin bütün olduğunu, sağlıklı bilginin bütünün bilgisi olduğunu gerçekçi sanatın bütünü yansıtması gerektiğini savunan yazıları, ne tek tek insanların bölünmüşlüğünü ne de bunun üzerinde yükselen modern kültürü açıklayabildi. Böyle bir bütünlük kavramı, nesnesine bir yabancının gözünden, uzaktan ve dışardan baktığı için ancak onu yargılamakla yetindi. Yine de ısrarlı bir göz, bazen ölü kavramların ardında kıpırdayan bir yaşantıyı fark edebilir. 'Bir zamanlar bir insanda, bir dönemde ya da bir biçimde varolmuş hayat...'" (Nurdan Gürbilek, "Parçalanmış Zamanın Akışında", *Defter*, Ekim-Kasım 1987, Bir).

Radikal devrimci söylemin en estetik, en teorik soyutlamaları bile, 12 Eylül zoru ile parçalanmış bütünlüğü tekrar kurma, mecalsiz kavramları tekrar diriltme taammüdünü taşıyor. Bu bağlamda usta denemeci Nurdan Gürbilek'in, "bütünlük" kavramı bağlamında George Lukacs'ın düşüncelerini tartışırken ortaya koyduğu argümanları sanki 12 Eylül 1980 sonrası süreci okumak açısından da işe yarayabilir... Siyasal mağduriyetin ve "bir acıya kiracı" olmanın getirdiği duygusal-psikolojik iklimin bazen politik analizlerin önüne geçtiği, "kimse dokunamaz bizim suçsuzluğumuza" dizelerinin süreci özetlediği bir dönemde hangi kavramların öldüğü, hangilerinin yaralandığını anlamak mümkün olamayabiliyor. 12 Eylül öncesinin hareketli/bereketli ama bir o kadar da sorunlu kaosundan sonra, dingin ve içten içe çürütücü bir kaosun, parıltıdan sonraki matlığın karadüzen bir görmezlik yarattığı bile söylenebilir. Daha önemlisi, kendi coğrafyasında bir tür siyasî mülteci, "gizli göçmen"e dönüşmenin can havliyle körlemesine hareketle, körlemesine hareketsizlik sarkacında özgürleştirici, yeniden kurucu teori ve pratiği bir türlü bulamama halinin bir aşamadan sonra kanıksanması... Hal böyle olunca da sürekli olarak salâvat (işaret) parmağıyla geçmişi, karşılığını yitirmiş kavramları işaret ederek epik bütünlüğün yeniden inşa edileceğine olan inancın, politik-poetik nostaljinin üzerinde gelişen 25 yıllık bir süreç... Daha edebî bir dille söylersek, maddenin ve mananın yorgunluğu... Sosyalist olmanın ve geçmişin bir kabahat gibi yüzümüze vurulduğu günlerde/yıllarda henüz nesnelliğin veya öznelliğin hangisinin bu günlere neden olduğunu bilecek durumda değiliz. Bu bakımdan Karl Marx'ın, sosyalist "özdeyiş" muamelesi gören, 18. Brumaire'deki; "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, fakat bunu keyiflerine göre yapmazlar; kendilerinin tercih ettikleri koşullarda değil, doğrudan doğruya

karşı karşıya kaldıkları, verili ve geçmişten aktarılan koşullar altında yaparlar" şeklindeki cümlesinin süreci kavramak açısından genel bazı idrakler verdiği açıktır. Ama bu her derde deva cümle aynı zamanda "nesnel zorunluluk" kaleminden kabahati tarihe, devlete, dışımızdaki koşullara yükleme kolaycılığı olarak da okunarak, ustaların atasözünden "hatasözü"ne dönüşebiliyor. Bu bakımdan, sürecin yatay ve dikey işaretlerini hâlâ anlamaya çalışan biri olarak, ilk önce, sosyalist politikanın küçülmesinin ötesinde tarihinin hiçbir döneminde olmayan değer kaybına uğradığını söylemeliyim. Mecazlara sığınarak söylemek gerekirse, devrimci politikanın bir gecede (!), 12 Eylül 1980 sabahında aniden "yaşlanması" ve birden oluşturduğu karşılıklarını yitirmesi... Meltem Ahıska'nın, "Daha dinamik bir inceleme tarzı getiren Freudcu analize göre ise depresyon, sembolik ya da gerçek büyük bir kayıp karşısında duyulan bilinçdışı öfkenin neden olduğu bir kendini sevmeme ve tahrip etme durumu" cümlesini politikaya tercüme ederek yaşanan süreç "politik depresyon" olarak da okunabilir. Bu girizgâh ışığında "radikal" sözcüğüne yüklenen anlama itiraz ettiğimi not düşerek, değişik biçimleriyle şiddet yoluyla, (silâhlı mücadele, uzun süreli halk savaşı, toplu ayaklanma vb.) devrim ve sosyalizm öneren "radikal geleneklerin" 12 Eylül sonrasındaki hallerini genelleyerek başlayalım.

SİYASAL BİR TRAJEDİ ÜZERİNE NOTLAR

"Kısa Türkiye Tarihi: 'Şelaleye / Düşmüştür / Zeytinin dali; / Celâliyim / Celâlisin / Celâli'."

Cemal Süreya

Geçmişleriyle yüzleşememekle malul sosyalistlerin en sorunlu alanlarından biri dün olduğu gibi bugün de "tarih krizini", "adalet ve hakikat korkusunu" nasıl aşacaklarıdır. Sol resmi tarih yazımlarının

12 Eylül: Partilerin kapatılması, liderlerin gözetim altında tutulması, derneklerin faaliyetlerinin durdurulması, sokağa çıkma yasağı, sıkıyönetim, gözaltılar, "şüpheli" ölümler, idam cezaları...

"bellek ve temsil krizi"ni bir türlü çözemediği tersine derinleştirdiği düşünüldüğünde, hatıradan büyük tarihten küçük 25 yıllık sürecin dramatik sonuçlar yarattığını söylemek malumun ilâmıdır. Mit/tarih ayrımını çözemeyen, büyük anlatı geleneğiyle geçmişini güzelleyen doğuya özgü vakanüvis tarzı anlatma, "epik ve lirik bütünlüğü bozmadan" yazma geleneğinin sürüyor olması sol kamuoyunda bir keder/kader gibi yürürlükte... Marx'ın sorun ettiği, "ölü kuşakların geleneğinin", yaşayan kuşaklar için "kâbus" olduğu meselesi yeni bir sosyalizm tahayyülünü, yeni kendimize, yeni bilincimize taşınma, devrime yeni yorumlar getirmeyi erteleme nedeni olarak da tarif edilebilir. Geçmiş ve tarih korkusu kadar, geçmiş ve tarih güzellemesi, devasa bir "akıl tutulması" içinde adalet korkusuyla yüzleşmenin ertelenmesi sosyalistlerin en acı hâkikatidir. Bu nedenle, 12 Eylül 1980'den sonra, "radikal" geleneklerin evrimlerinin, teorik, pratik kırılma noktalarının paniğe

kapılmadan ele alınması hâlâ temel sorunlardan biridir. Geçmişin kutsallaştırılmış kurucu referanslarıyla nasıl ilişkilenileceği, bu bağlantının niteliği ve niceliği hâlâ aşılamamış bir gündem. Geçmişe saplanmama nevrozuyla, geçmişe saplanma nevrozunun gerilimi hâlâ tarihsel hâlâ güncel. Hal böyle olunca, geçmişin işaretlerinin günü kazanmak ve yeni anlamlar dünyası kurmak açısından nasıl okunacağı boşluktadır. Çünkü belli bir dönemde işlevsel olan büyük anlatı geleneği, soru sormak yerine cevap anahtarı, mutlak bir bilmeyi önerdiğinden yerel/evrensel düzeydeki "devrim kadavrası" ortada seyirlik bir eşya gibi durmaktadır. Yaklaşık 150 yıllık sosyalizm tarihinin teorik-pratik işaretleriyle dolu kadavranın okunması için, evvel emir içinin açılması gerekiyor. Oysa devrimci gelenekler açısından henüz tarihin ve coğrafyanın, ben'in ve biz'in, teorinin ve pratiğin, insanın içi açılmamıştır. (1841-42'lere kadar tıp öğrencilerine din cevaz vermediği gerekçesiyle kadavranın içi açılmazdı; uzaktan seyir. Şair Ece Ayhan, bu bilgiden yola çıkarak, yirmi dört ayar tarih teorisi kıymetinde, şöyle bir şiir yazmıştı: "Şiir ve Kadavra": "1. Parşömen kâğıtlar okunduğunda, kıvrıktırlar; şiirin ve/ 2. kadavranın içi açılmamıştır, insan insanın hiç." 12 Eylül 1980 sürecini çapraz okumamızı kolaylaştıran bir şiirden fazla bir şiirdir bu... Evet, örgütlerin içi açılmamıştır...)

12 Eylül süreci "eve dönüş" an'ları ve süreçleri olarak okunabilir. Burada eve yüklenen anlam, hem sisteme dönüş anlamında ev, hem de örgütlerin "ev" olarak algılanmasıdır. Örgütlerin sosyal-siyasal tabanını oluşturan, bir zamanlar koşa koşa evden kaçıp sistem dışına çıktıklarını zanneden kitlelerin, kadroların, ileri sempatizanların 12 Eylül sonrasında koşa koşa veya kerte kerte "ev"e dönüşleri, Walter Benjamin'in "Geriye Dön! Her Şey Affedildi" cümlesini anımsatıyor. Ama ısrar ve inatla eve dönmeyenler de başka anlamda bir "ev" özlemi içindedir; örgüt... İşte bu an ve süreç tüm örgütler açısından hayal kırıklığı anıdır. Yazar Vedat Türkali'nin *Güven* romanında TKP'yi arayanların bulamama haline benzer kitlesel bir arayış, kitlesel bir kırılma... 11 Eylül gününün siyasal aklı ve pratiğiyle, 12 Eylül gününü kotarmanın mümkün olamayacağı sezgisine rağmen "nafile" bir arayıştır bu. Paradoksal gibi görünen bu iki ev halinin bazen ne kadar birbirine benzediği, bazen sistemin kutsallarına benzer dogmalar ürettiği radikal geleneklerin siyasal-sosyal haritalarına bakarak da okunabilir.

Tarihi, "kurucu kökeni bilme" ve sürekli hatırlatma olarak algılayan romantik-gelenekçi söylemin radikal gelenekler açısından özgün bir "muhafazakârlığa" denk düştüğünü hatırlatmak gerek. Zaten, radikalizmin seyri, unutma ve hatırlama biçimleri bağlamında neyin unutulduğu/unutulmadığı, neyin hatırlandığı/hatırlanmadığında düğümlenmektedir. Tüm hayırlı başlangıçların, devrimin ve sosyalizmin tüm "farz"larının ve "sünnet"lerinin kendi geleneğinde içerildiğine dair genel bir dogmatik söylemin sonuçta trajediye yol açtığı somut bir gerçek. Sosyalist demokrasiyi dışlayan tek doğru geleneğiyle bilginin ve pratiğin ezelini-ebedini bilmenin tersine döndüğü kader/keder anları ve süreçlerinin pek çok durumda katı halden buhar hale geçmeyle sonuçlanması dönemin göstergelerinden biridir. Sosyalizme ait teorik, felsefî, pratik tarihsel ve güncel bilmenin dogmatik bir malumatfuruş ayini gibi kutsallaştırılmasının 12 Eylül ile birlikte bir "temsil krizine" dönüşmesi doğal bile sayılabilir. Burada teori ile pratik, imge ile gerçeklik arasındaki doğal boşluğun/mesafenin ötesinde bir soruna işaret etmekteyiz... Gelenekler (örgüt, parti, hareket vb.) sürekli olarak teorik-politik iddialarına yenildikleri, kavramlarını mahcup ettikleri halcle tarihi ve siyaseti bir yenilmeme hali olarak okuyup devasa bir bilinç yarılmasının, bir tür "politik şizofrenlik" nedeni olmaları han-

gi alıntıyla, hangi teorik-politik cevazla, nasıl izah edilebilir? (Sosyalistlerin kapsam alanlarındaki kadro ve kitlelerin bu boşluktan ve örgütlerce içerilememekten kaynaklı siyasî ve tıbbi travmaları, "intihar" gibi içimizi, sevgimizi acıtan örnekler ayrı bir tartışma/inceleme konusu...)

Dünyayı, Türkiye'yi yorumlamak ve değiştirmek sorunsalı bağlamında kendini tek ve mutlak devrimci küme olarak kurarak Çin, Sovyet, Arnavutluk, Küba gibi farklı sosyalist merkezlere bağlı geleneklerin ortak açmazı, 12 Eylül sonrasında iddialarının iddiasızlığa dönüştüğü her aşamada örgütlerin sosyal-siyasal, örgütsel ve insani travma üreten yapılara dönüşmesidir. Örgütlerin bunu aşma çabalarının çoğu kez yeni travmaları tetiklediği bile söylenebilir. (Tabletler okunmayı beklemektedir ve her resmi metin okunaksız eski yazı gibidir...)

Dünyayı yorumlamak demek olan teori bahsinde ise 12 Eylül ile birlikte yaşananlar bir tür resmi teori, resmi okuma krizine denk düşer. Bir yandan tek doğruların savunulması etiği ama öte yandan bu doğrulardan şüphelenilen bir ruh hali. Münazara metinleri şeklinde indirilen eski özet okumaların, öğrenmenin ve düşünmenin durarak, "Bunca okumamaya nasıl vakit bulabiliyoruz" durumunun gerçeklik kazanması "temsil krizini" derinleştiren bir durum. Kutsal metinler gibi "inanç sistemlerine" dönüşen teorik hatların kapsam alanı küçüldükçe paradoksal olarak dogma kıymeti büyümüş gibidir. Bunun hayatlarımızdaki anlamı, kişi başına düşen dogma miktarının, kişi başına düşen kırılma, acı ve dram miktarını çoğaltmasıdır. Radikal grupların tüm yazılı edebiyatını oluşturan legal-illegal metinler siyasal-sosyolojik bir okumadan geçirildiğinde, temel dertlerden birinin başlangıç tabusu ve tapusu olan kurucu özün bozulmaması, büyünün sürmesi için sıkça kutsalların anımsatıldığı görülebilir. Belli aralıklarla yayımlanan "mevcut durum ve vazifelerimiz" yazılarının temel işlevi, dönemsel ihtiyaç listesi yanında, geriye doğru kurucu kutsalların anımsatılarak, giderek daha çok "kuşa bak!" parodosine dönüşmektedir. Çünkü tersinden bir "ulus-devlet" taklidi olarak kurulan araçlar *ilk* ve son *tahlilde, hem devlete* hem kendine yenilmemek için kurucu kutsallarını oybirliği mekanizmasıyla sürekli yinelemek zorundadır.

12 Eylül 1980'de sistemin kutsalları ve bekası adına, tarihe, devlete ve hayata el koyan askerî diktatörlük ile birlikte, radikal örgütlerin/geleneklerin teorik, siyasî ve örgütsel yarılmalarının bir "iç kanamaya" dönüştüğü bilinmelidir. Bu yarılmanın, siyasî travmanın niteliğinin ve niceliğinin halen açığa çıkmadığı tersine "kendini aklamak, doğrulamak" temel mesaisiyle bazen "delillerin karartılmasına" bile tevessül edildiği söylenebilir. Her seferinde, çizgisel bir pozitivist tarih anlayışla "kendini aklayarak yola revan olma" tavrı, politikanın iddia içermesi olarak okunabilirse de, her seferinde iddialara yenilmek kader/keder gibidir. Sosyalist edebiyatın kutsallarından olan "eleştiri-özeleştiri" gibi kullanıla kullanıla cins isim haline getirilip kıymetten ve takatten düşen deyimlerin/kavramların rolünün ezelebed kutsallara yardım, yataklıktan ibaret olması ise ayrı bir derttir. Genel olarak şöyle bir özet cümle kurmak mümkün; sosyalistler, ideolojik, siyasî ve moral olarak henüz, 12 Eylül 1980 sabahı başlayan sürecin içindedirler. Örgütler her seferinde pilotaj hatasıyla veya mevsim normallerine uymayan hava koşulları nedeniyle yere çakılsa da "örgütsel, siyasal kara kutuların" bulunamadığı bir muamma sürmektedir.

Radikal geleneklerin en önemli sorunu, toplumsal dinamik olma özelliklerini yitirerek, "örgüt/ev" sınırlarına kadar daralmalarıdır. 12 Eylül 1980 öncesinde, özellikle anti-faşist mücadeleyle kitleler içinde özgül ağırlıkları olanların "politik bir görüntü"ye dönüşmeleri temsil kriziyle bağlantılıdır. Geleneklerin geçmişteki kadro-

ları/taraftarları üzerindeki meşruiyetlerini yitirmeleri mutlak bir küçülme olarak okunabilir. En yaygın geleneklerin bile toplumsal bir dinamik olmaktan çıkıp sosyolojik-kültürel varoluşlara dönüşmesi, nostaljik, söylemsel aidiyetlerin yürürlükte oluşu bu gerçeği değiştirmemektedir...

Sosyal ve siyasal apolitiklik denebilecek bir içe kıvrılma, zaten kodlanan, dilin iyice daralıp yeniden kodlanması, sürecin bir başka karakteridir. 12 Eylül öncesinde hayatta bir karşılığı olan "profesyonel devrimciliğin" bir tür "gizli işsizlik", legal alanda ise "açık işsizliğe" dönüşmesi, duygu, enerji ve fedakârlıkların hayattaki karşılıklarının "hiç"e benzer hali sürmektedir. İçe kıvrılmanın bir diğer sonucu ise dil kaybıdır. 12 Eylül öncesinde de genelde salt siyasal bir dil olarak varolan, görece kazanımlara karşın, kalıcı ve gelenek yaratıcı tarzda sosyalleşip toplumsallaşamayan dilin, illegal hayatın gereği olarak giderek küçülmesiyle oluşan iç dilidir bu...

Tüm geleneklerin 12 Eylül sonrası evrimini "mekânın politikası, poetikası" kavramlarıyla okuyabiliriz. Her geleneğin edebiyatında, dönem boyunca "içeri" ve "dışarı" sorunsalı önemli bir yekûn tuttu. Radikal örgüt kadrolarının uzun/kısa aralıklarla kışladıkları Ortadoğu ve Avrupa'da dünya sosyalizm tarihlerinden bildiğimiz siyasî mültecilik ve göçmenlik travmasını yaşadıkları bilinmektedir. Koşulların insanları yarattığı kadar, insanların da koşulları yaratması nedeniyle bu zorunlu/sorunlu mecburi iskân politikası, her örgütte gerçek bir sorun olarak yaşandı. Çünkü "geçici iskân" olarak teorize edilen yurtdışında uzun süre kalarak yerleşmenin, "devrimcilikten vazgeçmek" olarak lânetlendiği bir kültür içinde başkası da beklenemezdi. İlk zamanlar, "korunma", "mücadelenin ihtiyaçları" olarak gerekçelendirilen bu mekânsal istihdamın, örgütsel tayinlerin "geçici"likten çıkıp kalıcı olmasıyla ve "yurdunun kokularını gümrükte bırakanların", "ipsiz bağlanarak" özellikle Avrupa ülkelerinde apolitik konumlara düşerek bu algıyı güçlendirdikleri de bir vakıadır. Özellikle Avrupa'da her geleneğin yaşadığı dernek, dergi süreçleri, yurtdışının "aidat ödeyen müşteri!" gibi algılanması gerçeği, küçümsenmeyecek etik, moral sorunlar, bölünmeler yarattığı tarihin bilgisi dâhilinde. En önemlisi de, Avrupa'daki sosyalist geleneklerle teorik, politik bir ilişkinin kurulamayışı, az çok kurulan temaslarda ise, kan uyuşmazlığının, "öteki"leştirmenin varlığıyla bazen "milliyetçi" reflekslerin geliştirilmesidir. Sonuç olarak, yurtdışında devrimci olmanın makbul olmadığına, ülkedeki esas çalışmalara gölge edilmemesine dair kınayıcı, dışlayıcı söylem radikal örgütlerin hayatlarında kalıcı bir kültüre dönüştü.

Radikal geleneklerin edebiyatında "aşağı" olarak adlandırılan Ortadoğu (Filistin, Ürdün) süreci ise, silahlı romantizmi içeren "gerilla" imgesine karşın çok özel bir kazançla dönülmeyen yerler, sürekliliği olmayan ilişkiler olarak tarihte yerini aldı. (Çünkü sosyalistlerin "dış politikaları" yoktur!) En kötüsü de, sosyal ve siyasal kurtuluş iddiasındaki bazı geleneklerin Ortadoğu'da sosyalist etikle açıklanamayacak (devletlerin gizli örgütleriyle bir biçimde ilişkilenmek, amaca ulaşmak için kirli gelir kaynaklarına yönelmek...) moral-siyasî sorunlarla iştigal etmeleri gerçeğidir. Üç büyük kötülük dediğim, gizli devletlerle temasın amaca ulaşmak için rasyonel hale getirilmesi, iç infazların kapsam alanının genişlemesi ve örgütün ihtiyaçları bağlamında kirli kazanç kalemlerinin varlığı bu mekânlarla da ilişkilidir... Özetlemek gerekirse, Ortadoğu ve Avrupa'dan, enternasyonal bir kazanımla dönememek 25 yılın hikâyesidir.

Olay, 1971 cunta döneminde Adana Cezaevi'nde geçer. İç tartışmalar nedeniyle ikiye bölünen devrimci bir grubun taraftarlarından biri diğerinin koğuşunu basıp "hainleri" cezalandırır. Sonuç; "İkisi ağır, on bir yaralı"... Bir Che Guevara çe-

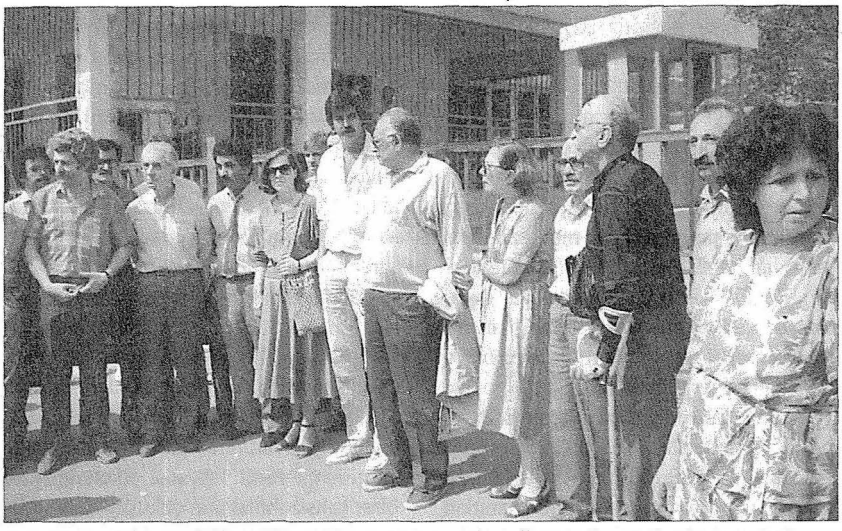

12 Eylül, tutuklu ve hükümlüler için ağır cezaevi koşullarını da beraberinde getirdi. İçeriden" işkence ve kötü muamele haberleri gelirken, açık görüş yılda ancak birkaç kez kullanılabiliyordu. Bir grup aydın mahpusları açlık grevine götüren kötü koşulların iyileştirilmesi için çeşitli girişimlerde bulunuyorlardı.

virisi nedeniyle hükümlü olan şair Can Yücel dâhil pek çok devrimci hücre cezasına çarptırılır. Can Yücel'in, "Bir Siyasinin Şiirleri'ndeki, "Burası dipkapalı,/ Tabanı su, tavanı çimen.../ Sekiz gündür seyrandayız.../ - İkisi ağır, onbir yaralı,/ Tamamen idiot'lojik bir maraza yüzünden-/ Romatizmaya epiy yakın bişey olmalı ki romantizma,/ Küherçileli duvarlara baktıkça,/ Sevgilimle mantar toplamaya çıktığımız günler geliyor aklıma..." dizeler bu olayın şiir yoluyla eleştirel hicvidir. İçimizdeki düşman olarak gerekçelendirilen iç şiddetin mantığının ve mekanizmasının 12 Eylül sonrasında arttığını söylemek, cezaevlerinde veya başka mekânlardaki "cezalandırmaları" sosyalizmi lekeleyen bir kötülük olarak tarihe not düşmek gerekiyor. Kişisel ve kolektif "masumiyet beyanlarını!" bir kenara bırakıp sorunun üstüne gitmek özellikle yeni bir sosyalizm için gereklidir. Bunun anlamı, bu temel sorunsalı, "taktik yanlışlar", olarak görmenin ötesine geçerek bu trajediyi üreten nedenlerin sosyalist teori ve pratikteki varoluş biçimleriyle hesaplaşmaktır. Bu nedenle bu sorun, doğrudan doğruya, "nasıl bir sosyalizm istiyoruz" veya "yeni bir sosyalizm tasavvuruyla" yapısal olarak ilişkilidir. Sosyalizmi esasta ve usulde kirleten bu taammüden yanlışın, sosyalist teorinin ve politikanın yol kazası değil, tümümüzün içinde olduğu bir döneme damgasını vurmuş bir sosyalizm yorumunun doğrudan sonucu olduğunu bilmekte yarar var... Yani sorun, bir kötülüğü lânetlemekten öteye, şiddet ideolojisinin mekanizmalarının bilinçlerimizi ve hayatlarımızı nasıl teslim aldığının nedenlerini bulmak için sorular sorarak işe başlamaktır. İç zoru, şiddeti meşru görerek kutsallaştıran zihniyet dünyası, yaşanan sosyalizm deneyimleriyle yüzleşmek bir yana bu deneyimleri hâlâ kutsuyorsa, susarak, bazen görmezden gelerek geçiştiriliyorsa sorun daha da vahimleşiyor demektir. Şiddeti cevap anahtarı görenler, "iç düşmanlara" uygulanan şiddete teorinin ve pratiğin, sosyalizmin doğal bir vaadi, sosyalizme ve komünizme giden yolda "zorunlu kötülükler" veya "kötü kalpli iyilikler" olduğunu vazederek taraftar

toplayabiliyorsa işimiz iki, üç kere zor demektir.

Siyasî tutuklu ve hükümlülerin 25 yıldır devletin kimliksizleştirerek teslim alma politikasına karşı kesintisiz olarak direnerek yaşadıkları (c)ezaevleri de bu dönemde örgütlerin hem küçüldükleri hem de büyüme politikalarının merkezi olarak sorunlar hanesine yazıldı. (C)ezaevlerinin, devlete yenilen özel ve tüzel kişilerin, paradoksal olarak devleti değil birbirlerini yenmeye çalıştıkları bir alan olarak da şekillenmesi, devrimciliğin ve politika yapmanın bu mekânlarla da tarifinin yarattığı sorunlar sürdü, sürüyor. Bazı gruplar arasında 12 Eylül öncesinden bakiye kalan husumetin bu mekânlarda kanıtlanma yarışı hem komün hayatlarını hem de devlete karşı eylem biçimlerinin yarışmaya dönüşmesiyle sonuçlandı. Bunun sonucu olarak da açlık grevi, ölüm orucu, tek tip, kurallara uymama gibi itaatsizliklerin bir süre sonra amacını aştığını, araçların amaca dönüştüğüne tanık olduk. (C)ezaevleri örgütler açısından daha teorik politik dağarcıklardan hazırdan yendiği, esas amacın aidiyetin yenilendiği bir restorasyon olarak şekillenirken, "ben", "biz" ilişkilerini yeni bir kalıba dökmek isteyen bireylerle kolektifler arasında açık ve gizli çatışmalar yaşandı.

Bu mekânlarda, bu iç çatışmanın trajik öldürmelere yol açtığı, buna ilişkin kitaplar yazıldığı da bilinmesi gereken bir diğer trajedi...

Bir diğer etken de, özellikle 1984'lerden itibaren ivme kazanan ve 1992'lerde serhıldanlarla kendi sürecinin doruğunu yakalayan Kürt hareketiyle Türkiye sosyalistlerinin ilişkilerinin en uç iki nokta olarak, birbirini tetikleyen "milliyetçi" refleksler ürettiği, görece çabalara karşın bu ilişkinin bir türlü enternasyonal zemine oturtulamadığı, öldürmelerle de sonuçlandığı gerçeğidir.

Kıbrıs, "azınlıklar" gibi resmi tarihin tabularını yeniden ürettiği konularda ise radikal gelenekler çoğu kez devrim-sosyalizm söylemiyle, genellemelerle işi geçiştirerek politika üretmeden retorikle idare ederken bazı gelenekler resmi tezlerin içine kıvrılma eğilimine girmiştir. Liberal küreselleşmeye refleks olarak gelişen ulus devletçi milliyetçi eğilimin, Kıbrıs, "azınlıklar", AB gibi sorunlarda "anti-emperyalizm" söylemiyle resmi tarihle örtüşme sürecinin önümüzdeki yılların temel sorunsallarından biri olarak sürmesi kaçınılmaz. Sosyalist geleneklerin etrafında kümelenen aydınların, sanatçıların giderek daha çok "milliyetçi" olmaları da sürecin vahim göstergelerindendir.

Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlayan ve giderek verili sosyalist ülkelerin birer birer kansız ihtilallerle çöküşüyle sonuçlanan sürecin sol bilinçte ve bilinçaltında yarattığı travma ise sanıldığından derindir. "Sosyal emperyalizm" analizleri yapan "Maocu" gruplar açısından bile, "tarih bizi doğruladı" mırıldanmasının ötesinde yeni bir sorunsal kendini hissettirdi. Yine de devrim yapmak, "Nasıl bir sosyalizm?" sorunsalının önüne geçtiği için çöküşün ortaya çıkardığı, "çıkmazın güzelliği" bağlamındaki olanağı değerlendirme yeteneği gösteren olmadı. Stalinci geleneklerce sosyalizmin dışında görülen "Troçkizm"in duvarların yıkılmasıyla Türkiye'de de görünür olması, "Stalinci" gruplar açısından Stalinciliğin ve 3. Enternasyonal Marksizminin tahkim edilmesi çabasını gündemleştirdi. Bu kaos ortamında, en canhıraş bir sesle "tarih bizi doğruladı!" avazlarıyla arkadan dolanıp puan almaya çalışan anarşizmin varlığı da radikal resmi tarihlerin kendi teorik hatlarını sağlamlaştırmanın hedef tahtası oldu.

Sürecin bir başka özelliği ise, radikal geleneklerin (feminizm, yeşiller, insan hakları vs.) yeni toplumsal dinamikler karşısındaki tutumlarıdır. Yeni toplumsal dinamiklere karşı olmanın kendini doğrulamanın imkânı olan bir söylemle yürürlüğe girmesi halen sürüyor. Genel itiraz, özellikle '90'lı yıllara doğru zuhur eden bu dinamiklerin, emperyalistler tarafından bir

biçimde örgütlenen esas devrimciliği sulandıran kötülükler olduğudur. İHD sürecinde yaşanan tartışma ise, insan hakları etiğinin sosyalizmin zaten insan hakları ihlaline cevaz vermeyen bir sistem olduğu gerekçesiyle reddidir. Erkek egemenliği söylemiyle zuhur eden feminizm bahsinde ise, kadın hareketi ve kadın imgesinin sınıf mücadelesini bulandırdığı, daha da önemlisi sosyalist ahlakla çelişerek bir tür "orospuluğu" önerdiği varsayılarak reddine dair uç örnekler alan araştırmacılarının incelemesini bekleyen kanıtlar olarak ortada duruyor. Buna karşın, yeni toplumsal dinamiklerin teorik-pratik olarak açtığı alanın, en radikal gelenekleri bile gizli-açık etkilediği söylenebilir.

BAZI GELENEKLERE DÜŞBAKIŞI

"Biber ki yasadışı önderidir sebzelerin:/../"

Cemal Süreya

Tarih, her ne kadar ayağa kalkınca görülebilecek bir şey değilse de, işaretlere bakarak bazı genel halleri özetleyebiliriz.

THKP-C kökenli, 1976'da anti-tabu bir çıkışla kendini tarif eden Kurtuluş geleneği açısından, 1988'lerde başlayan "sosyalist demokrasi" ve "kadın sorunu" gibi tartışmaların yeni bir sosyalizm anlayışının ipuçlarını içerdiği ancak hevesin müjdeye dönüşmediği yazıklanarak söylenmelidir. Tartışmanın "içerde" ve "dışarıda" heves uyandıramaması bir yana, alıcı bulmaması nedeniyle teorik-siyasî sonuçlarına ulaştırılamaması, bir aşamadan sonra da Kurtuluş'un kendini doğrulama retoriğine dönüşmesiyle akamete uğraması kayıptır. Kurtuluş'un, Kürt sorununda da daha çok "ezen-ezilen ulus" ikilemiyle soruna yaklaşan geleneklerden farklı olarak "Sömürge Kürdistan/Ulus" saptamasına bağlı "anti-sömürgeci" pratiği, 12 Eylül sonrasında hem olanak hem "zaaf" olarak şekillendi. Kürt hareketi karşısındaki karşılıksızlık, cürümsüzlük hali, eleştirisiz "mutlak!" desteğin kronikleşmesi, milliyetçi siyasal iklimde küçük ölçekli moral bir kıymet olsa da gerçekte fiili/fiziki olarak enternasyonal bir kıymetin oluşmadığı ortada...

"Orta yolcu" veya "ana akım" olarak da tanımlanan, Sovyet ve Çin okulları dışında konumlanan, Che Guevara ve Mahir Çayan'ın önderi olduğu THKP-C kökenli hareketlerden (MLSPB [Marksist Leninist Silahlı Propaganda Birliği], Acil, ÇS [Çayan Sempatizanları], HDÖ [Halkın Devrimci Öncüleri]) gibi daha çok silahlı kadro hareketi olarak biçimlenen gruplar, özellikle cezaevleri sürecinden sonra varlıklarını sürdüremediler veya varlık kanıtı olarak değişik isimlerle dergi çıkardılar. Bunlar içinde teorik-pratik atak yaparak sosyalist zemini etkileyecek performans sergileyen olmadı. Bir tür dergicilik ile eski ezberleri tekrar etme geleneğinin sürdürüldüğü söylenebilir. Veya devrimi hatıralarla oyalama...

"TARİHTE HER ZAMAN KÖYLÜ BİR YANI VARDIR"

TKP-ML gibi köklü radikal geleneklere sahip olan bir geleneğin kırılma noktalarının, belli bir zamana kadar teorik-politik olmaktan çok çalışma tarzıyla izah edilmesi kurucu metinlerine bağlılıkla ilgilidir. 1970'li yıllardan itibaren siyasal-örgütsel-askerî (TİKKO) yapı ötesinde kendine özgü bir kültür de oluşturan bu geleneğin geldiği nokta da, başlangıç savlarına yenilerek, iddialarıyla arasında derin bir temsil krizinin varlığı ve bunu nasıl aşacağının değişik zeminlerde tartışılmasıdır. Marx, Engels, Lenin, Stalin'in yanı sıra Mao'yu usta gören, 1971'in efsaneleşmiş figürlerinden İbrahim Kaypakkaya'nın tartışmasız kurucu çizgisini izleyen, yarı feodal, yarı sömürge Türkiye'nin devlet biçimini "faşist diktatörlük" olarak tanımlayan, Kürt sorununu ezen-ezilen ulus bağlamında ele alıp seksiyon örgütlenmesini reddeden, en temel özelliği silahlı halk savaşı olan TKP-ML ilk kırılma-

yı daha 1976'da "Koordinasyon Komitesi" süreciyle yaşar. 1971'i yenilgi olarak saptayan, İ. Kaypakkaya'nın yanlış olduğunu söyleyen DHB, TKP-ML hareketi süreçlerini izleyen politik itiraz ve ayrılıktır bu. Bu tür ayrılıkların bir çelikleşme yarattığını içeren politik kültür, kutsalları yeniden teyit ederek yoluna devam eder. 12 Eylül sonrasında belli bir dönemde uç veren Mao eksenli teorik-politik tartışmanın eksenlerinden biri, Mao'nun büyük bir devrimci olduğu ama "usta" olmadığı, Mao Zedung düşüncesinin ML'ye nitel katkı sunmadığı şeklinde özetlenebilir. Özellikle de 1993 Birlik Konferansı'yla birlikte, Nepal KP'den Plajanda'nın, Peru KP'den Gonzalo'nun başını çektiği "Devrimci Enternasyonal Hareket"in etkisiyle kurucu temellerden "Mao Zedung düşüncesi" terk edilerek "Maoizm" kavramı kabul görür. Daha sonra ayrılan bir grubun kendini "Maoist Komünist Partisi" olarak adlandırması da bu yeni tercihle ilgilidir. TKP-ML'nin misyonunu doldurduğu ve tasfiye edilmesi gerektiğine kadar varan bir yelpazede süren örgütsel tartışmaların 1970'lere dönerek, her şeyi baştan tartışmaktan "yeniden inşa"ya (1995, 98), kadar varması, yenilginin arayışa dönüşmesi olarak algılanabilir. Sonuçların değil nedenlerin tartışılması, parti için sosyal yaşamın sosyalist değil "gerici olduğuna" kadar geniş bir yelpazede tartışmalar sanki yeni bir sosyalizm tartışmasına evrilme muradındadır. Ama bu, her seferinde kesintiye uğrar. Otuz yıllık parti geleneğinde hiç kongre yapmayan ve bir konferanslar partisi niteliğindeki geleneğin 2002'deki kongresi tartışmaların evrimi açısından niteliğe denk düşer gibidir. Kongrenin kolektif aklı, içerde dogmatizmin kırılması, tartışılmaz önder İbrahim Kaypakkaya'nın eleştirilmesi şeklinde temelden sorgulamaya başlarken, enternasyonal zeminde ise Maoizm'in kutsallaştırılmasına eleştiri yöneltir. Hal böyle olunca, "yeniden inşa" tartışması, "düşünüş tarzında bozulmanın" miladı olarak 1970'lerin eleştirisine kadar yönelerek, 1970 devrimciliğinin şekillenişi de sorgulanmaya başlar. Marksizmin polemiklerden öğrenilmesi, teorik hattın kutsallaştırılması, "söylem devrimciliği" şeklinde tezahür eden tepkici öğrenme biçimi de eleştiriler arasındadır... Kürt hareketinin 1984'ten sonra yükselerek geniş bir coğrafyada egemenlik kurarak, halkla özdeşleşmesinin yarattığı hegemonya mücadelesi TKP-ML'ye iç içe iki düzeyde yansır. İlk olarak bu tartışmanın somut bağlamı, PKK'nın kimi temsil ettiğiyle ilgilidir. İkinci düzey ise, 1993 Birlik Konferansı'nda uç veren, ezen-ezilen ulus, parti teorisinde seksiyonun reddi üzerine kurulu gelenekte "seksiyon" ve "sömürge" tespitleri bağlamındaki tartışmalardır. 1994'te konferans kadrolarının yakalanmasıyla başlayan süreç ise TKP-ML'nin geleneksel kültürü içinde en travmatik/dramatik yıllar olarak tarihte yerini alır. TKP-ML ve TKP (ML) olarak ikili bir yapı içinde dil, üslup ve tartışma etiği olarak geleneksel siyasal-kültürel normlarının çok altına çekilen bu tartışmalar "darbeci", "mafyacı" söylemiyle en uç noktaya varır. Pratikte ise, "Kardelen Harekâtıyla" onlarca kadronun öldürülmesi, geleneğin etkilediği yığınlar içinde de ciddi bir trajedi olarak yaşanır... Gelinen noktadaki çabalar ise, yeniden toparlanma olarak okunabilir.

DEVRİMCİ YOL

"Yani diyalektik/ yani Aleyhistan'da yeni bir lehçe olmak..."

Can Yücel

"Hareket" geleneği içinde nevi şahsına münhasır bir seyir izleyen Devrimci Yol geleneği 12 Eylül sonrasının pek çok yönüyle en çok tartışılan grubu. Bu tartışmaların veya "hücumların" bir çoğu, bakiye hasetler ve solun işlevsiz münazara geleneği kapsamında olsa da, bu geleneğin başta, ortada ve sonda kendini teorik, politik ve pratik olarak tanımlama, oluşturma biçimi de tartışmaların boşa olmadığı-

nın göstergesi. İlk elden şu söylenebilir, bir yanıyla THKP-C ve bir tür "Che eksiği" olarak algılanan gelenekle bağlantılar anlamında "tutucu", öte yandan yeni gelişmelere iştahı olduğu ölçüde "yenilikçi", kitleselleşme, çoğalma yeteneğiyle sosyal ve dışa açık gibi, buna karşın şaşılacak kadar içe kapalı, sızdırmazlık duvarıyla örülü bir tür kapalı ilişkiler yumağı, en önemlisi de kendi teorik ve pratik suretine âşık bir narsizm geleneği. Bu nedenle tarihi boyunca nazara gelmemeye çalışan bir refleks içinde olduğu söylenebilir. Kendi edebiyatındaki cümleyle, "1977'lerde Bildirge ile ortaya konan Marksist-Leninist savaşçı partinin yaratılması, yakalanması gereken temel halka olarak önümüze konulmuş" olan, devasa kitleselleşerek Türkiye sosyalist hareketinin en güçlü geleneklerinden birini oluşturan Devrimci Yol hareketinin evrimi, tarihsel-siyasal iddialarla hayat arasındaki "temsil krizinin" (belki de hayal ve hayat kırıklığının) nitel ve nicel yaygınlığı olarak özetlenebilir. Sovyet ve Çin gelenekleri dışında bir "kral yolu" iddiasında olan gelenek için, 12 Eylül sonrasında, öncelikle bir büyük şoktan, şaşkınlıktan, bunun yarattığı kitlesel bir travmadan söz edilmelidir. Merkezinin Kasım 1980'de yakalanması "büyük bir gövdenin başsız kalması"dır. Hal böyle olunca, belgelerdeki "Devrimci Yol'un belli bir organlaşması, kongre, üyelik vb. olmadığı için nasıl bir toparlanma çabası yürütüleceği geride kalanlar için bir sorundu. Nasıl, neyin etrafında toparlanma gerçekleşebilirdi?" cümlesi 12 Eylül sonrasının temel derdini özetlemektedir. Dönemin nafile mekânlarından Avrupa'dakilerin inisiyatif almasıyla 1981-82 yılları tartışma ve toparlanma açısından etkili olursa da her gelenekteki yurtiçi-yurtdışı tartışmaları günümüze kadar ve içten içe sönümlenmeden süren kronik bir hal alır. (İbrahim Sevimli'nin inisiyatifindeki "Devrimci İşçi" kümesi.)

Günümüzün temel sorunsalı olan yeni bir sosyalizm gereksinimi açısından ede-

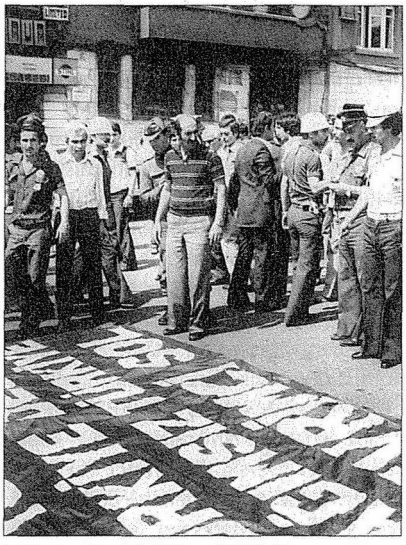

Devrimci Yol geleneği içindeki "THKP-C'nin orijinine dönme" iddiasıyla yaşanan ayrışmayla ortaya çıkan Devrimci Sol varlığını devam ettirecek ve partileşecektir.

biyatlarında eski sosyalizmleri "dogmatizm-ekonomizm" kavramlarıyla adlandırarak yeni bir sosyalizm söylemini ima etmeleri önemlidir. Gerçekten de Devrimci Yol geleneğinin 12 Eylül sonrası siyasal yazıları, "Nasıl bir sosyalizm?" sorusuna bağlı olarak yeni insan tartışmalarını, çağrısını içerir. Bu temel gündemin teorik-politik içerik olarak "nakış teşebbüs" olarak günümüze değin sürmesi değişik biçimlerde okunabilir. Bunlardan en önemlisi, "1. Kopuş" retoriğine karşın THKP-C külliyatının esastan ve açık olarak eleştirilmemesi, sürekli bir retoriğin içinde yaşanan bilinç yarılmasıdır. Bu temel açmaz, hakikati söylemeyi de, hakikati keşfetmeyi de engellemiştir. Yer yer Marksizme başka, çapraz okumalara karşın, temel okumanın THKP-C'ye yönlendirilerek temel kutsal metinler olarak öğretilmesi ve kurucu sistemini buradan mülhem kurma çabası tarihsel-güncel açmazıdır. Keza, "1982 Politik Hattı" yazısında altı çizilenler bu açmazın kanıtları

gibidir: "Nasıl ki THKP-C, Devrim stratejisine, siyasal iktidarın ele geçirilmesine ilişkin sağ anlayışlardan ilk kopuşu sağlamış ve bu nedenle şimşekleri üstüne çekmiş ise, Devrimci hareketimiz de Direniş Komiteleri tartışmaları ile ekonomist-dogmatik yorumun egemen olduğu sol akımlardan ikinci kopuşu başlatmış ve tüm okları üstüne çekmiştir." Tamamlanmasa da, –12 Eylül ile zaten tam boy kesintiye uğradı– bu bakışın önerisi Türkiye devrimci hareketinden ve Marksizmin ekonomist-dogmatik yorumundan kopuşun "THKP-C ve 1. Kopuş", THKP-C'nin yenilgisi nedeniyle tamamlayamadığı kopuşun gerçekleşerek, "Devrimci Yol ve 2. Kopuş" söylemleriyle teorize edilmesidir. Bu, "Devrimci Marksizm" kavramı etrafında özünde doğru/yeni bir sosyalizm doğrultusunda ilerlendiği varsayımıdır: "Ortaya koyduğumuz tespitler, siyasal görevler karşısındaki bakış açımız, dogmatizmle devrimci çizgimiz arsasındaki kesin hatları oluşturmuştur." Böylece, varolan sosyalizm anlayışına, Marksizmin ekonomist-dogmatik yorumundan kopuş süreci "ikinci kopuş" olarak alternatif sosyalizmi işaret eder. Bunun pratik ifadesi ise, "yaşayan Marksizm" bağlamında hemen şimdi "bir iktidar odağı" haline gelerek, kapitalizmin bağrında "yeni bir devletin tohumlarının yavaş yavaş filizlenmeye başlaması demektir." Bunun somut biçimi ise "derinleşen iç savaş" koşullarında "alternatif halk iktidarının" bugünkü biçimi olarak "direniş komiteleri" önerilerek "alternatif demokrasi anlayışı"nın cisimleştiği imge/model ise Fatsa'dır. "Çözüm Fatsa idi" söylemiyle, "Fatsa'da uygulanmış olan sosyalizm ve demokrasi anlayışımızı açığa çıkarıp sistemleştirmek" cümleleri Devrimci Yol edebiyatının tüm zamanlar temel söylemidir. İşte sorun da sanki tanı da burada başlamaktadır. Tarihsel bir tecrübe olan Fatsa'nın moral ve kitle inisiyatifi bağlamında bir kıymetin ötesinde kutsallaştırılarak, "direniş komiteleri" ile birlikte dünya tarihsel bir sosyalizm modeli olarak işaret edilerek genelleştirilmesi retoriği sorunludur. Bu algı biçimi, bu geleneğin bu iki örnek üzerine kapanarak görmezlik/tutuculuk yaratarak yeni bir sosyalizm tasavvuru ve pratiğini oluşturmak gayretini de sürekli erteleyerek, tamamlanmamış olsa da bir milat, yeni sosyalizmin çekirdeğini oluşturan mikro bir model önermektedir. Bu güzellemenin yarattığı bir diğer sorun, Fatsa'nın hâlâ, ikinci üçüncü şahıslar ve gelenekler tarafından eleştirilememesidir. Çünkü, en küçük bir eleştiri, Fatsa örneğini çapraz ve başka okuma modele ve kutsala saldırı olarak algılanarak gerçekte deneyin değeri tersinden küçülmektedir. Bu örneği yakından bilenlerden biri olarak Fatsa deneyimi, halk kitlelerinin devletle ilişkiler ve mücadele sanatındaki inisiyatifi bağlamında bir mirastır. Bunun ötesine geçerek bu deneyimi "sosyalist demokrasi" açısından demokrasi modeli olarak ele almak, bir gerçeği yakalamak mamafih abartmaktır. Öte yandan bu biçimleri uluslararası sosyalist harekette öneren iddialı bir söylemin taşıyıcısı bir özgüven beyanı da hâlâ sürmektedir. Bu geleneğin edebiyatındaki, kendi dışındakilerin yenilgisinin esasta Marksizmin yanlış anlayışından, ekonomist-dogmatik yorumundan kaynaklandığı ısrarı önemli yer tutar: "Fakat gerek solun yenilgisine yol açan bakış açılarını aşmada yetersiz kalışımızın, gerekse 12 Eylül sonrasında ağır darbeler alışımızın nedenleri incelendiğinde, Hareketimizin tüm eksikliklerine rağmen, bütün bu olumsuzlukları görüp göğüslemeye çalışarak üstüne düşen görevleri yerine getirmeye çabaladığını görürüz. Ayrıca bugün ortaya çıkan sonuç, Devrimci Hareketin gerek Sosyalist Hareketin geneldeki ideolojik-siyasî hattına, gerekse bunun olası olumsuz sonuçlarına ilişkin değerlendirmelerinin doğruluğunu kanıtlamıştır. Bu da, Hareketimize böylesi değerlendirmeleri yaptıran (Marksizmde aldığı yer, sosyalizme bakışı, olaylara

yaklaşım mantığı, geliştirdiği politikalar, örgüt anlayışı ve eylem çizgisi ile kendi ideolojik-politik kimliği ile Türkiye Sosyalist Hareketi'ne egemen olan (ve yenilgiye yol açan) genel özellikler arasında önemli bir farkın olduğunu bize göstermektedir. İşte biz, Sosyalist Hareket için bir yenilgiden söz ederken, bu nedenden dolayı ve bu anlamda Hareketimiz için bir yenilgiden bahsetmiyoruz..."

Bu belirlemeler öncelikle yenilgi bahsinde kendi dışındakileri "ötekileştirerek", kendini doğrulamaya çalıştığı anlamda sorunlu. Bu saptama, değişik geleneklerin, 12 Eylül sonrasında Devrimci Yol'u "pasifizm" nedeniyle daha başında faşizme (benim dilimde askerî diktatörlük) "teslim" olduğu ve bunu hapishanelerde de sürdürdüğü şeklindeki eleştirilere tersinden yanıttır. Ama asıl önemlisi, "Bu nedenle ve bu bağlamda yenilmemenin" tüm bağlamı esas ve doğru olanın yenilmediği vurgusundaki temel sorundur. Sosyalist hareketin tümü esastan ve usulden yenilirken, bu geleneğin sadece usulden "yenildiği" retoriği, sadece siyaseten değil, sosyolojik-psikolojik olarak da okunması gereken bir saptamadır: "Hareketimize ilişkin kullandığımız, 'merkezi yapılanmamızın dağılması', 'örgütsel darbeler yeme', 'ağır kayıplar verme', gibi ifadeler, bizim açımızdan da geçerli olan böylesi bir yenilgiyi anlatmaktadır. Ama biz burada, '12 Eylül gerçekliği'ni karakterize eden ve ifadesini Türkiye Sosyalist Hareketi'ne on yıllardır egemen olan Marksizm anlayışının, onun ideolojik-politik kimliğinin iflasında bulan bir başka yenilgiden bahsediyoruz..." Çok özetle; ötekinin yanlışlarını işaret ederek kendini doğrulama kültürü, yeni bir sosyalizm tartışmasını engellemektedir. Çünkü bu söylem, çekirdek bir doğru model varsayarak herkesi paylarını ve paydalarını eşitlemek için buraya, yenilmemenin alanına çağırmaktadır. Oysa hayattaki işaretler bunun tam tersidir. "Yenmek ve yenilmek" üzerine de kutsallarını oluşturmuş Türkiye sosyalist geleneğinde, bu sözcükler etrafında soğukkanlı bir tartışma yapmak siyasal-psikolojik nedenlerle hâlâ mümkün değilse düşünmek gerekir.

Gerçekte Devrimci Yol'un 12 Eylül sonrasında, eylemsiz kaldığı eleştirisi gerçeklerle tam olarak örtüşmemektedir. Bu geleneğin önemli figürlerinden Memduh Şevket Uyan'ın *Gerilla Kartaldır* kitabında ve yazılarında anlattıklarını sürecin bir arayış içinde olduğunun göstergesi olarak okumak gerekir. 12 Eylül sonrasında temel metin işlevi gören "1982 politik hattı"na göre kırsal alan hareketin bir parçasıdır. Bu dönemde yurtiçi-yurtdışı tartışmalarının politik-pratik çalışmaların durdurulmasına kadar vardırılma önerileri bugüne kadar süren bir iç kırılmadır. Öte yandan "Taner Akçam sendromuna" dönüştürülerek günümüze kadar sarkan bir başka tartışma da, Taner'in "politikaların bir başka döneme ait olduğu, tüm yapılanmaların dağıtılarak toplumsal gelişmenin içinde yeni bir süreç yaşamak" olarak özetlenebilecek bakışı karşısında, İbrahim Sevimli'nin, mücadelenin sürdüğü, DY'nin inkârına karşı durmak gerektiğini savunduğu tartışmadır. Sonuç olarak, "kırsal alanda yalnız kalmıştık" söylemiyle gerilla çalışmaları bir evrim içinde şehirlere veya yurtdışına çıkarılarak süreç sona erer.

1982'de oluşturulan ve tarihin zaptına geçirilmesi gereken bir olgu da Devrimci Yol, PKK, Emekçi, SVP, TKEP, Acilciler, Devrimci Savaş, İşçinin Sesi tarafından oluşturulan FKBDC'dir (Faşizme Karşı Birleşik Direniş Cephesi). Cephe, silahlı mücadeleyi öngörmekteyken, Devrimci Yol'un Avrupa'daki iç tartışmaları nedeniyle cepheden çekilmesinden bir süre sonra cephe dağılır.

DEVRİMCİ SOL'DAN DHKP-C'ye

"32 yıldır kahramanlıklarla süren bir tarihten söz edeceğiz. Kökleri binlerce yıl öncesine dayanan, Anadolu Halklarının sömürüye ve zulme karşı isyancı

ruhundan süzülerek gelen, ülkemizin son 32 yıllık tarihine kanlarıyla mührünü basan, Türkiye Devriminin ışıklı yolunu çizen, gerçek anlamıyla büyük bir cüretle başlayıp, kahramanlıklarla süren, geleceğin umut kaynağı olan DHKP-C'nin kısa ve özlü tarihinden söz edeceğiz. Türkiye Devrimi tarihi denilince ilk akla gelen 'Kızıldere öncesi ve sonrası'dır. Bu tarih 30 Mart 1972'dir. Türkiye Halklarının kurtuluş mücadelesinin tarihine bir not düşer. Bu notun mürekkebi Mahir'lerin kanıdır. Mahir'ler, Kızıldere'de emperyalizmin işbirlikçi ordusu tarafından kuşatıldıktan sonra 'yolunuzdan dönün' çağrılarına 'biz buraya dönmeye değil ölmeye geldik' haykırışıyla cevap verip, çarpışıp ölürken, emperyalizme ve onun uşağı oligarşiye siyasî, ideolojik ve ahlaki olarak büyük bir darbe indirirken, öte yandan da Türkiye Devrimi'nin yolunu da net olarak çiziyorlardı. Kızıldere'nin yolundan yürümek kolay değildi. Devrim iddiasıyla yola çıkan birçok örgüt ve parti 'O yoldan' yürüyemeyerek tarih sahnesinden silinip gidecekti. Savaş bedelsiz yürütülemezdi..."

DHKP-C üzerine yazmak, analiz yapmak sorun olmaya devam ediyor. Çünkü bu geleneğe ait bilgileri devşirmek bir tartışma kapısından girmeyi mümkün kılmıyor. Bunun temel nedeni, DHKP-C ile Türkiye sol hareketlerinin ve bireylerinin ilişkilerinin teorik, pratik olduğu kadar moral, psikolojik olarak neredeyse "mutlak" denebilecek kopuşudur. Sanki, Türkiye sosyalistlerinin tüm gelenekleri bir yanda, DHKP-C diğer yandadır. Hal böyle olunca, "İçi yangında alev alev/ Dışı buz tutmuş kalplerimizi"n her an kırılmasından, tartışmanın maddesinin ve manasının yorgunluğundan söz ederek başlamak kaçınılmaz gibi...

DHKP-C'nin girişte aktardığım resmi söylemi, geleneğin geçmişini ve bugününü anlamanın anahtarı gibidir. Devrimci Sol'dan DHKP-C'ye evrilen tarihin, teorik ve pratik olarak THKP-C'yi referans alması bir olmazsa olmazlıktır. Türkiye devrimci mücadele tarihini "Kızıldere öncesi ve sonrası" olarak ikiye ayırarak devrimci bir milat olarak saptayan DHKP-C ilk ve son tahlilde tüm taktik, stratejik ve moral kaynaklarını Mahir Çayan'ın teorik-politik önderi olduğu THKP-C'ye tahkim eden, teorik-politik enstrümanlarını bu "ilk ve doğru örneğe" göre biçimlendiren bir örgüt. DHKP-C'nin hikâyesi, Devrimci Yol geleneğiyle yollarını ayıran gençlerin THKP-C'nin orijinini hayata geçirme iddiasıyla başlar. Bu ayrışma, 1978'de Dursun Karataş, Bülent Uluer, Paşa Güven, Hüseyin Solgun vb. gençlik önderlerinin Devrimci Yol merkezi ile siyasî çatışmaları üzerine ilişkilerini "askıya almalarıyla", Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) ve giderek Devrimci Sol adını kullanmalarıyla günümüze kadar evrilir. Ayrılığın temel gerekçesi, DY merkezinin THKP-C ideolojisini savunur görünerek gerçekte tasfiyeye yönelmesi olarak açıklanır. THKP-C'nin kurucu tezleri olan politikleşmiş askerî savaş stratejisi, öncü savaşı, suni denge, örgütlenme ve mücadele anlayışında (askerî ve siyasî önderliğin birliği) ifadesini bulan, "THKP-C'yi savunma ve inkâr" ikileminde süren bu tartışma sonucunda "THKP-C'nin 'sağ yorumlarından biri'ne dönüşen DY ile" yollar ayrılarak Devrimci Sol hareketi oluşturulur. Hareket, Devrimci Yol'un SSCB'yi tanımladığı "revizyonist diktatörlük" tezine karşı çıkmanın ötesinde, "iç savaş" tespitinin Mahir Çayan'ın "öncü savaşı" tezini reddettiğini, DY'nin alameti farikalarından olan "direniş komiteleri"yle yatay örgütlenme yaratmanın dikey örgütlenmeyi aşındırarak THKP-C'nin orijinal tezlerini inkâr ettiğini propagandasının merkezine alarak eylemlere başlar. Eleştirinin kanıtlarından biri olarak örgütlenen Silahlı Devrim Birlikleri (SDB) aracılığıyla faşistlere saldırılar düzenlenir. MHP'nin önemli aktörlerinden Gün Sazak ile eski başbakanlardan Nihat Erim'in öldürülme-

Dev-Yol, Kurtuluş, Dev-Sol. Dev-Sol, Mahir Çayan'ın silahlı mücadele stratejisini bir ortodoksiye dönüştürürken, Kurtuluş, işçi sınıfıyla organik ilişkiyi ve Marksist teoriyi içselleştirmeyi vurgulayan bir revizyona yöneliyordu. Silahlı mücadeleyle devrimci-demokratik kitle hareketinin bileşimiyle "orta yol"u bulan Dev-Yol, en etkili hareket oldu.

siyle ismini duyuran Devrimci Sol'un örgütsel kökenindeki temel akıl, THKP-C'nin 12 Mart'taki fiziki tasfiyesinin ardından, ideolojik-siyasî tasfiye hareketine karşı direnmek ve kendini yeniden kurmak olarak özetlenebilir. Çünkü THKP-C, tüm bilmelerin, dünyayı yorumlama ve değiştirmenin başlangıcıdır. Bu bağlamda Devrimci Sol kuruluşundan itibaren sola ilişkin, "en devrimci" olmanın yanı sıra özelde THKP-C kökenli örgütler içinde, orijinal modeli aslına uygun pratiğe geçirdiği iddiasındadır. Bu söylem nedeniyle başından itibaren genelde THKP-C kökenli hareketlerle özellikle de Devrimci Yol ile ilişkileri "hasmane bir rekabete" dayalı gelişir.

12 Eylül 1980'de önderleri Dursun Karataş dahil kadroların çoğu mahpushanelerdedir. 12 Eylül 1980 ile başlayan mahpushane süreci Devrimci Sol'un siyasal tarihinde diğer devrimci grup ve geleneklerle kıyaslanamayacak özel ve büyük bir parantez olarak okunmalıdır. Bunun anlamı DS hareketinin mecazi ve gerçek anlamda "mahsus mahal" mekânlarda kendi küllerinden yeniden doğup biçimlendiğidir. Bu durumu sadece "örgütü içerden yönetmek, politikayı mahpushanelerle sınırlamak" olarak özetlenebilecek cümle kalıplarıyla anlamak ve eleştirmek pek mümkün değil. Çünkü bu saptama görece farklılıklara karşın genelde diğer örgütler için de geçerlidir. Oysa DS'yi mekânın politikası bağlamında diğerlerinden ayırt eden farklılık, amaç ve araçlar kataloguna uygun (teorik-politik kaynaklarını, taktik ve stratejilerini kabullenmesek de) kendi çizgileriyle uyumlu ve istikrarlı, inada ve ısrara dayalı bir "becerinin" sergilenmesidir. Burada kritik kırılma tarihsel olarak, üçü DS'li dört devrimcinin öldüğü 1984'teki ilk ölüm orucuna denk gelir. Bugünün kimilerine göre siyasal bir trajediye dönüşen eylemlerini, kendilerine göre ise kıymetli ve müjdeli ölüm orucunun anlaşılması için bu eylemin iyi okunması gerekir. 1980-90 arasındaki ilk dönemde devrimciler tek tip, askerî yaşam tarzına, kimliksizleştirme ve kişiliksizleştirme politikalarına karşı koğuşlarda pasif savunma, direnişler ve aç-

lık grevleri ile karşılık veriyordu. Dahası, koğuşlarda ayrı veya birlikte komünler içinde geleneklerin birbirini tolere edebilecekleri bir siyasal iklim egemendi. 1984 tarihi, devrimci geleneklerce prensip olarak pek savunulmayan açlık grevlerinin geçici ve zorunlu bir eylem biçimi olmaktan çıkarak "ölüm orucu"nun eylem biçimi olarak yürürlüğe girdiği özel bir tarihtir. O dönem pek fark edilmeyen ama bugünden bakıldığında sosyalizme ilişkin amaç ve araçların içeriğine, biçimine ilişkin bir kopmanın ilk ölüm orucu eyleminde yaşandığı söylenebilir. Bu noktada sürecin nesnel hata payını ve öznel iradi hataları iç içe okumak, bir anlamda "kabahati" de, ""direnişi" de paylaşmak adaletli olmanın ön koşuludur. Şu söylenebilir, DS ve giderek DHKP-C, 12 Eylül cuntasının devrimci tutuklu ve hükümlülere karşı yürüttüğü kimliksizleştirme ve kişiliksizleştirme politikasına karşı (c)ezaevleri eksenli de bir politika sürdürmüş ve bunu çizgi haline getirmiştir. Daha başından itibaren Mamak-Metris mücadelesinin kıyaslanması üzerine kurulu "DS Metris'te direndi, DY Mamak'ta teslim oldu" eksenli tartışmanın iki grup arasındaki kadim çatışmanın yeniden üretilmesi olarak şekillendiğini söylemek de malumun ilâmıdır. DS geleneği açısından ve diğer gelenekler açısından altı çizilmesi gereken en önemli adalet ve hakikat noktası, 12 Eylül sonrasında cuntanın saldırılarına karşı (marş söyletme, sofra duası, askerî yaşam tarzı, tek tip, savunma hakkının kullandırılmaması vs.) direnenlerin araçlarının sosyalizme gönül verenlerin, ailelerin, insan hakları savunucularının vicdanlarındaki her şeye karşın "mesafeli" meşruiyetidir... Burada altı çizilmesi gereken husus, 1984'teki açlık grevleri ve ölüm orucu eylemleriyle birlikte belki de en üst noktasına ulaşan çizginin, giderek kerte kerte bir meşruiyet eksilmesiyle sol kamuoyu ile (aydınlar, sivil toplum örgütleri, demokratik kamuoyu vb.) bir kopuşun-kırılmanın aracı olarak yeni bir "husumet ikliminin", aklının ve pratiğinin yaşanması gerçeğidir. DS'nin özellikle ölüm oruçlarıyla birlikte izlediği çizgiyi eleştirmek çoğu zaman mahpushanelerde direnmemenin teorisi olarak şekillenebiliyor. Oysa, etik, adalet ve gerçeklik duygusu açısından Devrimci Sol'u direndiği için değil (ölüm orucu ve açlık grevlerini mutlaklaştıran çizgi olarak benimsediği için) gelenekselleştirdiği direniş çizgisi için eleştirmek gerekir. Hem tarihin nesnel kavranması hem de etik açıdan bu ince ayrım bilinmezse ve olaya günümüzdeki sonuçlardan bakılırsa bu geleneğe karşı tersinden bir "ressentiment" (küçümseyici garaz, kin) işletilerek hata yapılması kaçınılmazdır. Öte yandan, ölüm oruçlarına ilişkin tartışmaların sol kamuoyu içinde meşruiyet kazanamamasını sadece "korku" kavramıyla açıklamak da sorunludur. DS'nin kendi evreninin, devrim tahayyülünün diliyle konuştuğu ve bunun kabul edilmezliği doğrudur. Tartışmaların çoğu kez ilk tahlilde (ve bazen son tahlilde) tehditlere vardığı, dilin "düşmana" göre kurgulanarak, eleştirenlerin ötekileştirildiği biliniyor. (Cemal Süreya'nın korku toplumlarını özetleme olarak okuyabileceğimiz "Ödleriyle öten kuşlar gibi" dizesini anımsayalım...) F Tipi (c)ezaevlerine karşı mücadele eden ama bir mücadele aracı olarak ölüm oruçlarına da karşı olan siyasî geleneklerin ve sivil toplum örgütlerinin, aydınların konuyu tartışmaktan kaçınmaları aynı zaman da sayıları yüzü geçen ölümlerin yarattığı acı ikliminde söz söylemenin zorluğuyla da ilgilidir. Her sözün, ölenleri ve eylemi sürdüren devrimcileri, ailelerini inciteceğine dair etik gereği, çoğu kez söz içe kıvrılmakta ve ilerletici bir tartışma ertelenmektedir. Öte yandan, "Devrimci Sol, burjuva milliyetçisi, ihbarcı Aydınlıkçılar dışında, tüm sol ile güç ve eylem birlikleri kurmayı hedefler. Daha ileri birliklerin, güvenin, kalıcı dostlukların tohumları buradan atılacaktı" cümlelerine rağmen sol ile aranın her düzeyde açıl-

masını, sadece "dogmatizmin, geleneksel sosyalizmin zorunlu sonucu olarak" cümlesini yineleyerek siyaset teorisi ile açıklamak da yeterli değildir. Okura apolitik ya da fantastik gelse de durum biraz da bu gelenek de yapısal ve daha çok olmak üzere tüm geleneklerde "Bilgelik geleneğinin" yokluğuyla da ilgilidir. Çünkü Türkiye sosyalistleri en kitlesel dönemlerinde, "çok olmanın, büyümenin bilgeliği", en küçüldükleri dönemlerde "küçülmenin bilgeliği" içinde olamadılar. Bilgeliğin hayat bilgisi ve hayal bilgisini içeren bir felsefe olduğu kavranamayınca, geleneklerin kendi içlerinde ve öteki geleneklerle ilişkilerinde somut olarak mana ve madde yorgunluğuna bağlı sekterlik gündeme gelebilmektedir.

1994 DHKP-C'NİN KURULUŞU

"Ve bugün DHKP-C dışında hiçbir örgüt THKP-C'nin sürdürücüsü olduğunu iddia edemez. DHKP-C'nin pratiği, THKP-C çizgisinin nasıl sürdürüldüğünü somut ve tartışmasız olarak göstermektir" (DHKP-C'nin "30 Mart Örgütsel Süreklilik ve Stratejik Çizgideki Kesintisizliktir" başlıklı metninden)

Parti metinlerine göre 1985-89 süreci güç toplama sürecidir. Kendi kavramlarıyla söylersek DS bu süreçte "Ricat sürecinin" ardına sığınmadan hazırlık yapar. THKP-C'nin önder ve kadrolarının 29 Kasım 1971'de firarı "özgür tutsak" geleneğinin tohumudur. 1989'da hareketin önderi Dursun Karataş'ın ve kimi kadroların firarıyla DS geleneği yeni bir biçim alır. "90 yılına geldiğimizde atılımı gerçekleştirdik. Savaşı ülkenin dört bir yanına yayarak devrim yürüyüşümüzü hızlandırdık. Eylemlerimiz düşmana korku salarken halka umut oldu. Halkın adalet özlemine cevap veren eylemlerimiz, devrimci adaleti simgeliyordu" cümleleri, örgütün iç evrimi bakımından yeni bir dönem tasvirdir. DHKP-C ciddi çatışmaların, öldürmelerin yaşandığı bir iç kırılma sonrasında kurulur. 1993 yılı bir iç kırılma yılıdır. Bu iç şiddetin boyutları ve karşılıklı gerekçeleri sosyalist hareket içinde de travmalar yaratacak boyuttadır. 1992-93'te ("Darbeciler Grubu" diye adlandırdıkları) Bedri Yağan önderliğindeki grupla yaşanan örgütün iç tarihi açısından olduğu kadar solun genel tarihi açısından dramatik öldürmeler başlı başına incelenmesi gereken bir süreçtir. (Tüm sol içi çatışmalar ve sosyalist etiğe uymayan eylem biçimleri ile yüzleşmek için, Güney Afrika deneyiminde ortaya çıkan, "Adalet ve hakikatle komisyonları" gibi etik kurumlara ihtiyaç olduğunu düşünmek gerekir...)

Devrimci Sol, bu çatışmaların sonrasında 30 Mart 1994'te DHKP-C adıyla partileşir. Kuruluşun Mahir Çayan ve arkadaşlarının Kızıldere'de öldürüldükleri 30 Mart tarihine getirilmesi siyasal bir tercih olduğu kadar, mirasın tek sahibi olduklarına dair açık tebliğdir. Birkaç ayrıntı dışında DHKP-C edebiyatı öncülü olan THKP-C'nin görüşlerinin tıpkıbasım çoğaltılması üzerine kuruludur. Öncü savaşını sürdürmek için bir partinin gerekliliği zorunlu önkoşulunun yerine getirilmesiyle DHKP-C'nin kuruluşu partinin resmi belgelerinde de açık olarak ifade edildiği gibi hem kendi kitlesi için hem de diğer geleneklerle rekabetin kazanıldığına dair bir rüşt ispatıdır. DHKP-C programı ve özellikle partinin kuruluş yıldönümlerinde yayımlanan resmi metinleri bu rüşt ispatının verilerini içerir. 1971'lerdeki THKP-C'nin temel programatik hedeflerinde ve çalışma tarzında bir değişiklik olmadığı ve olamayacağı DHKP-C'nin temel söylemidir. DHKP-C'nin, örgütsel kırılmalara karşın teoriksiyasî evrimini teorik, siyasî kırılmalara uğramadan istikrarlı yaşaması THKP-C'nin temel metinlerinin örgütün kurucu metinleri olmasıyla ilgilidir. Bu tezlerin dünyayı yorumlamaya yettiği, dünyayı değiştirmek için politikleşmiş askerî savaş stratejisi temelinde öncü savaşının gerektiği iddiası tüm zamanlarda temel

çizgidir. Bu nedenle kendini başlangıç tezlerine sabitleyen, bunu temel bir devrimci kutsal olarak algılayan, bundan şüphelenmeyen kendinden emin bir önderlikten ve örgütten söz ediyoruz. Hal böyle olunca, DHKP-C'nin, sosyalizmin sorunlarına, yeni bir devrim ve sosyalizm taammüdüne ilişkin özel ve özgün bir teorik çabasının olmayışı teorik ve pratik öncüllerinin doğasına uygundur.

DHKP-C'nin ayırt edici özelliklerinden birisi, sol kültürde yaygın olan, kahraman, hain, şehit, feda geleneği, ölüm, yaşam gibi kavramlar üzerine kurulu bir edebiyatı en üst boyutta yeniden üreten ve araçsallaştıran bir gelenek olmasıdır. "Bu iddiamızın mayasında Mahirler'in 30 Mart 1972'de Kızıldere direnişinde 'Biz buraya dönmeye değil, ölmeye geldik' şiarı vardır" cümlesi "ölüm" sorunsalının, "sürekli bir ideolojik varoluşun" daha başından içkinliğidir. DHKP-C'nin ideolojik-felsefî zemini, "Ölüme yattılar, çünkü; 'hiçbir ideal, uğruna ölünecek kadar değerli değildir' diyen burjuva ideolojisine, 'ne olursa olsun yaşamak lazım' diyen uzlaşmacı, kaypak küçük burjuva ideolojisini değil, devrimci ideolojiyi savunuyorlardı" cümlesinden iz sürülerek "feda geleneği" bağlamında okunabilir. Örgütün ajitasyon-propaganda dilinin buna göre kurgulanması temel özelliklerden biridir.

Öte yandan DHKP-C, kişi, önder (genel sekreter) kültünün egemen olduğu bir akıl ve işleyiş üzerine kuruludur. Kişi kültüne bağlı bir inat ve ısrar hareketi oluşturarak kendine özgü bir hayat tarzı yaratmasıdır. Bu "uç" durum, elbette geleneğin kavramları tarafından düzenlenen bir yapısal haldir. Dil ve simge oyununa indirgemeden açık olarak şu söylenebilir, önder, tüm zamanlarda yanlış yaşamayan ve yanlış yaşlanmayan "Tek kişilik sorunsuz toplum" gibidir. Tek başına da kurucu bir güçtür ve gelenek içinde tartışılmaz oybirliğini temsil eder...

"HINÇ" SORUNSALI BAĞLAMINDA BİR OKUMA

"Ressentiment olgusunun kökeninde, kişinin başka insanlara (ve onlardan yansıyarak da kurumlara, düşüncelere, pratiklere, yapıtlara, hatta genel olarak değerlere ve değer yüklenmiş nesnelere) karşı duyduğu kızgınlık, garaz, intikam isteği ve haset gibi olumsuz duygular yatıyordur. Scheler, bu olumsuz tavırlar arasında intikamcılık, haset ve kötüleme –ya da değersizleştirme– dürtüsünü vurgular. (...)Ressentiment'ın gerekli koşulu, bu duygu ve tavırların ifade bulmasını engelleyen bir iktidarsızlık ve tıkanma halidir. Scheler, böyle bir tıkanmanın tarihsel, toplumsal, sınıfsal koşullarını tartışır. Hukuksal eşitlikle maddi eşitsizliğin ya da tam tersine, maddi varlıkla siyasal güçsüzlüğün bir arada bulunduğu toplumsal durumlar ressentiment'ın gelişmesine elverişli bir zemin oluşturuyordur. Beklenti ve hırsların intikamlara oranla fazla yüksek olmasına yol açan toplumsal ve kültürel yapılanmalar da benzer bir etki yaratır. Ressentiment'dan söz edilebilmesi için, kötüleme ve değersizleştirme dürtüsünün genelleşmesi, nihilizme dönüşmesi ve kişinin yargılarını, hatta algılarını daha oluşum halindeyken 'eğriltiyor' olması –demek bir bakıma 'organikleştirmesi'– gerekir: kişi karşısındaki insanda, kurumda, çalışmada ya da nesnede bulunan niteliği sadece yadsımakla kalmıyor, neredeyse en baştan itibaren onu sahiden de göremiyor, algılayamıyordur. Scheler, nitelik farklarını nicelik farklarına indirgeyen, her şeyi bir başka şeyin aracına veya bir 'geçişsel hedefe' dönüştüren kapitalist üretim ve kültürün de bu değersizleş(tir)medeki rolüne değinir. Ressentiment, tam gerçekleşmemiş bir demokrasinin, siyasaldan toplumsala dönüşmemiş bir demokrasinin en temel kültürel ve ruhsal gerçeğidir" (Max Sche-

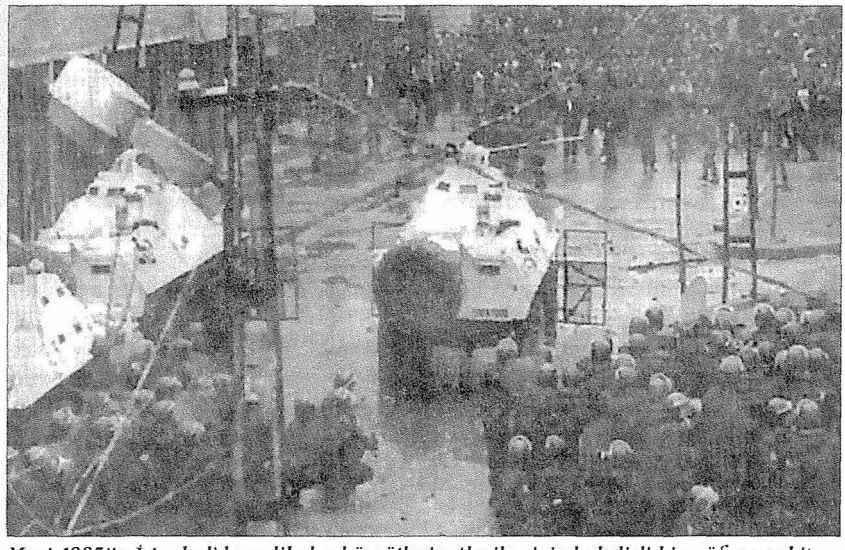

Mart 1995'te İstanbul'da radikal sol örgütlerin Aleviler içinde belirli bir nüfuza sahip olduğu Gazi Mahallesi'nde provokatif silahlı saldırılara ve polisin bu olaylardaki "güven vermeyen" tutumuna yönelik protestolar, olağanüstü şiddet kullanılarak bastırıldı.

ler, "Hınç, Ressentiment", Orhan Koçak'ın 'sunuşundan', Kanat Yayınları).

DHKP-C'nin siyasal ve örgütsel evrimi/tarihi "ressentiment" (küçümseyici garaz, değersizleştirici kin, hınç) kavramı etrafında okunabilir. Kavramlardan oluşan siyasî saptamalar, siyasî okumalar sürecin iç seyri ve gerekçeleri hakkında bir şey söylemez. Her gelenek doğal olarak kendi evreninin diliyle konuşur. DHKP-C için bu durum, sistemin neden ve sonuçlarına (kapitalizm, emperyalizm ve oligarşi) devrim adına duyulan kesintisiz bir "hınçtır...". Resmi söylemin oybirliği mekanizmasının dışta, kamuoyunda paylaşılmamasının yarattığı kızgınlık ve öfkenin zaman içinde sol kamuoyuna ve geleneklere karşı da bir küçümseme, hınç dili geliştirdiği bunda ısrar edildiği açıktır. Artık, neredeyse oligarşiye duyulan hınç ile kendi pratiklerine eleştirel davranan diğer devrimci örgütlere, kişilere duyulan hınç arasında mesafenin ortadan kalktığı bir kültürden söz edebiliriz. Elbette tersinden bir okumayla, diğer geleneklerin DHKP-C'ye bakışında da "değersizleştirici bir kin"den, küçümsemeden ve hatta yok sayarak görmezlikten gelmeden söz edebiliriz. Bunun en büyük kanıtı ilişkilerin sıfır noktasının altında seyridir. Ölüm oruçları sürecinin bu kopuşu hızlandırıp neredeyse mutlak kopuşa dönüştürmesi rastlantı değildir. Bu kopuş parti belgelerinde, devrimciliğin kanıtı olarak gösterilerek gerekçelendirilerek tartışılmaz bir rüşt ispatı olarak sunulur. Genel olarak devrimcilerin özel olarak DHKP-C'nin dilinin kutsala bürünmüş olmasının yarattığı temassızlığın, küçümseme ve dışlamanın giderek daha çok temassızlık yarattığı ortamda, tüm sol tam bir çaresizlik ve çözümsüzlük nöbetinde gibidir...

"KİTLESİNİ ARAYANA PARTİ"

12 Eylül 1980 sonrasında özellikle de 1995'lerden sonra gözle görülür bir biçimde nitel-nicel olarak varlık gösteren geleneklerden biri 1976'da TKP-ML'den kopararak DHB (Devrimci Halkın Birliği), TKİH, TKP-ML hareketi gibi süreçlerden

geçerek evrimleşen MLKP'dir... Yıldızı parlayan veya yıldızını ovarak parlatan, gelinen noktada edebiyatını "öncü partiden, önder partiye geçiş parolası" olarak propaganda eden "yeni" bir yapı. Edebiyatındaki, "Benimseyip özümsediği tarihsel miras ve ayağını bastığı toprak açısından bakılırsa MLKP'nin kökleri, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde TKP'nin kuruluşuna kadar uzanır" cümlesinden el alırsak eski. Ama, yakın tarih itibariyle 1994 Eylül'ündeki Birlik Kongresi'nde MLKP-K (Kuruluş) ilânıyla yeni. 1995 yazında TKP/ML-YİÖ'nün kendini feshedip MLKP-K ile birleşerek MLKP'nin oluşması anlamında yeni. MLKP'nin temel edebiyatını "birlik" üzerine kurarak 1920'lerin TKP'siyle ilişkilenmesi, TKP'nin kendileri gibi komünist örgütlerin birleşmesiyle kuruluşuyla ve ülke komünistlerinin tek öncüde birleşmesi zorunluluğuyla bağlantılıdır. 1976'larda İbrahim Kaypakkaya'nın yanlış olduğunu, Mao Zedung Düşüncesinin reddi ve mahkûm edilmesi, "halkçılıkla ideolojik kopuşmanın başarısıyla" dilini kurarak TKP-ML'den koparak, benzer geleneklerle komünistlerin birliği düşüncesini gerçekleştiren bu geleneğin özellikle 1995'lerden sonra yükselişi nasıl okunabilir? Komünist Birlik Eşgüdüm Komitesi, 1989 sonunda TKİH, TDKİH, TKP-ML Hareketi tarafından oluşturuldu, TDKP ve TİKB'nin toplantılara çağırıldığını, 1992'de başarısızlık saptamasıyla feshedildiğini bilgi notu olarak düşmek gerekir. MLKP'nin propagandasının temeline alarak kendini sıçratması 12 Mart 1995'teki Gazi Mahallesi'ndeki katliam girişimine karşı yürütülen direniştir. Barikatların kurulduğu, sokak çarpışmalarının olduğu Gazi başkaldırısı edebiyatlarında "MLKP'nin çelik mavisi silueti Gazi barikatlarının alevleri arasından yükselir" cümlesiyle özetlenir. 21 Mart'ta kaçırılarak "kaybedilen", Birlik Kongresi delegelerinden parti edebiyatında "Gazi Komutanı" olarak geçen Hasan Ocak ise dönemin asli figürü olarak propagandanın merkezindeki isimdir. Gazi olayları, Hasan Ocak'ın kaybedilerek öldürülmesine bağlı olarak kayıplar kampanyasıyla, ilki Türkiye'de, ikincisi Kolombiya'da, üçüncüsü Filipinler'de, dördüncüsü Almanya'da düzenlenen çalışmalar içinde yer alan gelenek kendine görünür bir yer açar. İşçi sınıfı söylemine bağlı kentli bir hareket olmaya çalışan, sanatsal-kültürel çalışmalara önem vermesiyle, aydınlarla ilişkileriyle de öne çıkan MLKP için, 1996 1 Mayıs'ı yükselişinin somut göstergesi olur. Bir diğer özellik ise, ölüm oruçlarını merkeze alan "Zindanlarda Parti Tarzı" olarak ele alınan bakışın ana fikri, "Ölüm orucu direniş siperleri partinin zindanlardaki duruşunu göstermesi bakımından temel göstergedir" cümlesinde gizlidir. Bir diğer özelliği ise uluslararası planda benzerlerini arama çabasıdır...

KISA TKEP TARİHİ

"Gerçi tarih uzun uzun anlatılır/ Ama bir bakışma kalır kalsa kalsa."

M. Cevdet Anday

1 Mayıs 1980'de, "Türkiye Halklarına" başlıklı ilk bildirisini yayımlayarak kuruluşunu ilan eden TKEP (Türkiye Komünist Emek Partisi), 12 Eylül öncesinin önemli geleneklerindendir. TKEP'in, 12 Mart dönemine damgasını vuran THKO içinden doğması, 12 Mart yenilgisinden sonra, içerideki ve dışarıdaki kadroların geçmişi değerlendirmede farklılıklarına dayanır. 1976'da iki ayrı ana çizgiye bölünen THKO'da, çizgilerden biri SBKP-ÇKP ayrılığında Mao'nun tezlerini benimserken, Teslim Töre'nin başını çektiği ikinci çizgi, "Maocu çizgiye karşı çıkan ve Leninizm'i savunan Mücadelede Birlik" olarak farklılaştı. Aralık 1977 Konferansı'nda önüne partileşme hedefi koyan geleneğin THKO'ya temel örgütsel eleştirisi, "Donuklaşmış kısırlaşmış gelenekleri, parlamentarizmin pasifist batağını aştığını ama geleneksel partilerden farklı bir parti yapısını yaratamadığı"nı söyleyen bir nokta-

daydı. THKO-MB'nin tarihsel işlevi ise bu süreci tamamlayarak Kürt ve Türk proletaryasının yeni tipte birleşik devrimci öncü partisini kurmaktı. Resmi söylemini, "Marksizmden etkilenmiş ancak devrimci demokrat bir niteliğe ve askeri örgütlenme yapısına sahip olan THKO'yu ideolojik, politik, örgütsel evrime uğratarak dönüştüren ve komünist partisi yapısına ulaşan ilk parti TKEP olmuştur"a dayandıran TKEP'in bir diğer özelliği enternasyonalizm vurgusudur. Resmi belgelerdeki, "Türkiye kesimindeki bölgesel örgütler ile Kuzey Kürdistan proletaryasının komünist partisi Partıya Komunıste Kurdıstan'ın (Kürdistan Komünist Partisi-KKP) demokratik merkeziyetçi işleyiş temelinde bir araya gelmesinden oluşuyor" söylemiyle TKEP I. Kongresi'nden sonra "Kürdistan Özerk Örgütü"nün kurulması özgünlüklerinden biridir. Kürdistan Özerk Örgütü'nün 1982 yazındaki I. Kongresi'nde partileşme kararı alarak partinin adını Partıya Komünıste Kurdıstan (KKP) olarak belirlemesi tarihe kayıt düşülebilir.

İllegal temelde oluşan TKEP, bunu tabulaştırmamaya çaba sarf etmesiyle, legaliteyi istismar ederek bu alanda kitle çalışması çabasıyla da 12 Eylül öncesinde kendine özgü bir tarz yarattı. Marksizm-Leninizmi savunan TKEP'in stratejik amacı, emperyalizme bağımlılığa, tekelci kapitalizmin egemenliğine son verecek, faşizmi, şovenizmi, burjuva devlet aygıtını yıkacak demokratik halk devrimiydi. Sosyalizme geçişi sağlamak için başvuracağı yegâne siyasal iktidar aracı, proletarya diktatörlüğüdür. Komünistlerin birliği ve devrimci güçlerin eylem birliği TKEP'in kuruluşundan beri ısrarla takip ettiği politik hedeflerinden biriydi. 1974 sonrasında yükselen ve 1976, 77'lerde doruk noktaya erişen toplumsal hareketler içinde THKO-MB, ağırlıklı olarak Antep, Adıyaman, Malatya illerinde ve özellikle de kırsal yörelerde örgütlenerek işçi-emekçi söylemiyle dikkat çekti.

12 Eylül TKEP'i bu koşullarda, kitleselleşmiş özgün bir gelenek olarak yakaladı. Doğal olarak ilk sorunlardan biri, kadroların yeniden istihdamı ve "geri çekilme"nin boyutlarıydı. 1982'de PKK ve DY vb. geleneklerle birlikte Faşizme Karşı Birleşik Direniş Cephesi (FKBDC) içinde yer alması, 1984'te oluşan Türkiye ve Türkiye Kürdistan Sol Birliği'nin (Sol Birlik) kurucu üyesi olması TKEP'in "birlikçi" geleneğiyle ilgilidir.

Tüm geleneklerde olduğu gibi kitle ile ilişkilerin kopması, illegalite koşullarının getirdiği küçülme, örgütlerde özellikle de 80 sonlarında yeni arayışlara neden oldu. Bu TKEP dahil olmak üzere örgütlerde, legal, illegal ilişkilerin tartışması şeklinde somutlandı.

TKEP-Leninist ayrışması, önemsiz değildir ama TKEP tarihi içinde iddiaların aksine büyük bir ağırlığı yok gibidir. Daha çok bir söylem savaşından söz edilebilir. Bu ayrılık bir birikimin ürünüdür. Özellikle de Kuruçeşme'deki birlik toplantıları ve Toplumsal Kurtuluş süreci (Yalçın Küçük ve ekibi ile ortak çalışma) rahatsızlıkları artırmış, bardağı taşıran damla ise Teslim Töre'nin "sosyalist devrim" tartışması (aslında o sırada partinin gündemini pek de işgal etmesi gerekmeyen bir tartışma) açması olmuştur. TKEP-L'cilerin değişim ve tadilat isteyenlere karşı TKEP'in ilk, özgün ve arı konumlarını savunan bir retorik geliştirdikleri görülüyor. Ama dikkatli bir gözlemle, hiç bitmeyen "devrimci durum" ve "iç savaş" tespitleriyle, TKEP kültüründen çok farklı "sekter" söylem, günün Rusya'sında olup bitenlere bakışlarıyla farklı noktalara evrildikleri söylenebilir. TKEP-L, "geleneği biz sürdürüyoruz" şeklindeki süreklilik iddiası ve "demokratik devrimci" söylemleriyle varlıklarını sürdürmektedir. TKEP-Leninist, 1 Eylül 1990'da yayımlanan kuruluş bildirgesinde, dünyada olduğu gibi TKEP içinde de, "Dünya değişiyor" cümlesi altında yürütülen tartışmaları kapitalizme adapte olmak ile yorumlayıp değiştirmek arasında seyrettiğini, bunu parti içinde "reformist-

oportünistlerle", "devrimci komünistler" arasındaki ayrım olarak ifade eder. TKEP-Leninist Merkez Komitesi 1992'deki 1. Kongre'sindeki belgelerde yer alan "Şimdiye kadar örgütsel planda genel olarak tutunma ve direnme çizgisi izledik. Bunu kesin olarak başardık. Şimdiden sonrası partinin yükselme dönemi" olacaktır cümlesi bir tür "rüşt ilanıdır." "Açılan yeni dönem bilinç, yürek ve silâha dayanacaktır" saptaması, "sağ"a karşı, "sol" bir "esas TKEP biziz" iddiasıdır.

KKP ayrışması sözcüğün gerçek anlamında bir ayrışma olarak değil, "Özerk Örgüt" ile başlayan yolun kaçınılmaz bir uzantısı olarak okunmalıdır. "Özerk örgüt" zamanında, belirli koşullar altında bağımsız partiye doğru gidişin olabileceğinin peşinen kabul edilmesi işin doğasında vardır. Sonuçtan bakıldığında şu söylenebilir: Bir kez özerkleşme başlayınca ve Kürt coğrafyasındaki gelişmelerin de etkisiyle bu yapı içindekiler sanılandan daha hızlı biçimde daha "Kürdi" bir tutuma yönelince sorun beklenenden erken gelip kapıya dayanmıştır. Bu ayrışmanın arada bir "eşgüdüm" mekanizmasının bulunduğu "anlaşmalı bir ayrışma" olması, partinin en yetkili organlarının kararlarına dayandırılarak genel bir rıza alınması özgün bir durum olarak okunmalıdır. Bu duruma itiraz edenler ve karşı oy kullananlar olmuşsa da azınlıkta kalmışlardır. Bu ayrılık eldeki kadro birikiminin gerçek anlamda ikiye bölünmesi anlamına gelmiştir çünkü partinin geleneksel olarak örgütlendiği illerin bazıları KKP'de kalmıştır.

1986'lara kadar olan konumlanışına bakıldığında ve uluslararası hareketteki bölünme göz önüne alındığında TKEP'e "SBKP yanlısı" değil, ama "Sovyet yanlısı" denebilir. Çünkü bu tarihe kadar SBKP ve Sovyetler Birliği'ne karşı eleştirel bir mesafe korunmuş ama bunun Sovyetler Birliği'nin dünya devrim sürecinin merkezi olduğu (nesnel bir durum veya dünya devrim sürecini en fazla etkileme kapasitesine sahip nesnel bir konum anlamında merkez) gerçeğini değiştirmediği tespitinden hareket edilmiştir. Bu tarihe kadar SBKP ile eleştirel mesafenin açıkça dillendirildiği konular şöyle özetlenebilir: Dünya komünist hareketinin çoğulcu karakterini göz ardı ederek her ülkede bir partiyle ilişkilenerek taraf tutma... Dış politikada zaman zaman enternasyonalizm ile büyük devlet siyasetini birbirine karıştırma... Çeşitli partilere Sovyetler Birliği'nin dış politikasına uyarlanmış ve ilgili ülkenin somut gerçeklerini göz ardı eden programlar dikte etme... "Halkın devleti" ve "komünizm evresine geçiş" gibi abartılı iddiaların gerçeği yansıtmaması... "Kapitalist olmayan yoldan kalkınma" tezi ve bu tezin burjuva milliyetçi iktidarların programları konusunda yanılsamalar yaratması... Ekonomiyi geliştirmek için çeşitli dozlarla piyasacı önlemlerden medet umulması... "Eleştirel mesafe"nin esas göstergesi ise TKEP programıdır. SBKP'nin tanıdığı partilerin programlarıyla benzerlik gibi bir kaygı duyulmayıp tam tersine bu programların sorunlu ve ülke gerçeklerinden şu veya bu oranda uzak addedilmesi önemlidir. Ancak 86'dan sonra TKEP daha önceleri o kadar önemsemediği "uluslararası tanınmaya" aşırı bir önem vermeye başlamış ve buna uygun olarak ideolojik/programatik tadilatlara yönelmiştir. İlginç olan, bu çark edişin daha çok FKP (Fransız Komünist Partisi) tezlerinden hareketle yapılarak, kadroların bu dönüşü daha kolay ve daha az tepkiyle benimsemesinin amaçlanmasıdır. Söz konusu tezleri genel olarak "anti-tekelci mücadelenin strateji ve taktikleri" biçiminde adlandırmak mümkündür. Sol-Birlik'in yolunu açan da bu dönüştür. Böylece TKEP, kendisinin orijinalliği olarak gördüğü "anti-kapitalist demokratik devrim" görüşünden adım adım uzaklaşarak, "anti-tekelci devrim" görüşüne yakınlaşmıştır. Bu yöneliş 12 Eylül 1980 sonrası koşulların da etkisiyle TKP ile birlik yanlısı bir eğilimin doğmasına yol

açarak TKEP'i tarihindeki en ağır bunalımına sürükleyerek ciddi bir güç kaybına yol açmıştır. Girilen yolun TKP ile farkları silerek bu eğilime meşruiyet kazandırdığını ya da kadrolarda "o halde niye ayrıyız" sorusuna yol açtığını gören T. Töre ve bazı yöneticiler yeniden çubuğu eski konuma doğru bükmüşlerdir. Bu geri duruşta TKP'nin yeni tezleri de etkili olmuştur. Nitekim ayrılıp TKP'ye gidenler bakımından da bu tezler ve sonrasında TKP'nin yeni yönelişleri tam bir hayal kırıklığı doğurmuş, bu kadrolar boşluğa düşmüşlerdir. TKEP en ağır bunalımını ve ciddi kadro kayıplarını (TKP'ye gidişler ya da bunalımın etkisiyle geri çekilmeler biçiminde) bu dönemde yaşamıştır.

Daha başından beri bu geleneğin özelliklerinden olan "birlikçilik" ÖDP sürecinde yeni kalıba dökülür. Bu gelenekten gelme kadrolar ÖDP sürecine, yeni ve harmanlanmış bir düzleme sıçrama beklentisi ve isteğiyle yaklaşmışlardır. Ama bunun safdil bir beklenti değil, bu başarılamazsa, sosyalist solda yeniden diziliş imkânlarının heba edilmiş olacağı şeklinde somut bir değerlendirmeye dayandığının altı çizilmelidir. ÖDP'den ayrıldıktan sonra, 71'den bu yana sosyalist hareketin önemli aktörlerinden Ertuğrul Kürkçü ve TSİP geleneğinden kadrolarla oluşturulan SEH (Sosyalist Emek Hareketi) olarak Siyasi Gazete etrafında yeni arayış ile TKEP geleneğiyle süreklilik bağı kurulması doğru değildir. Çünkü SEH kurulduğunda TKEP/Emek geleneğinden gelenler herhangi bir süreklilik iddiasında bulunmadıklarını, SEH'de "örgütlü" bir çevre ve eğilim olarak yer almadıklarını açıkça deklare ettiler. Öte yandan işin maddesine baktığımızda SEH karma bir topluluktur, en fazla BSP/ÖDP süreçlerinden gelen Emek geleneği mensuplarının önemli bölümünün şimdi kendilerini SEH'te ifade etmeleri gerçeği TKEP ile bir süreklilik bağı olarak okunmamalıdır.

TKEP tarihi açısından şöyle bir kayıt düşülebilir; soruna kadro kayıpları ve eksilme açısından bakıldığında iç bunalımlar ve tasfiyeler nedeniyle gerçekleşenler çok daha fazladır. Bunlardan ilki 1980 darbesinin hemen sonrasında gerçekleşmiş ve gerçekten ciddi bir kan kaybına yol açmıştır. TKEP mültecilik koşulları konusunda da özgün bir çizgi izlemiştir. Genel sekreteri dışında uzunca süre toplantılar için gidiş gelişler ve aşırı sıkışma anlarında rahatlatıcı önlemler dışında TKEP dışarıya kadro göndermemiş, içerde konumlanmış ve 12 Eylül koşullarında yeniden örgütlenebilmiştir. 1986 bunalımına kadar durum budur. Ancak ondan sonradır ki önemli sayıda kadro kendi kararıyla, ayrılarak, ihraç edilerek ya da TKP'ye katılmak amacıyla yurtdışına (çoğunlukla Avrupa'ya) çıkmıştır.

TKEP'i diğer sol geleneklerden ayırt edici özgünlüklerinden biri öğrenci hareketinden kaynaklanmayan ve kadrolarını buradan devşirmeyen neredeyse tek hareket olmasıdır. TKEP'te "aydınlar" daha ziyade öğretmen kökenlilerdir. Asıl kadro kaynağı yoksul köylüler ve işçiler olan TKEP'in bu kadro birikiminin büyük ölçüde heba olması bu deneyimin önemini azaltmaz. Örneğin yoksul köylüler içinde aile ilişkilerini dönüştürmek, kadınları özgürleştirmek, dayağı ve kötü muameleyi ortadan kaldırmak kentli orta sınıflar içinde bunu yapmaktan epeyce farklı bir pratiktir. Bir diğer özgünlük alanı ise TKEP'in insan malzemesi itibariyle bir Kürt-Türk harmanı olduğudur. Bu durum TKEP'in Kürt sorununa yaklaşımına yansıdı. Dışardan bakanların durumu tam olarak okuyamayan ve gerçeği çarpıtarak yansıtan "Türkleşmiş Kürt tavrı" saptamasına yol açan bir özgünlüktür bu. Bir üçüncü özgünlük, farklı bir legalite-illegalite yaklaşımıdır. Hem legal olanakları sonuna kadar kullanmaya açıklık ve illegalite fetişizminden başından itibaren uzak durma ama hem de dönemin hareketleri içinde emniyet güçlerinin alışık olmadığı sağlamlıkta ve esneklikte bir illegal zemin örme.

TKEP geleneği, kendine has siyasal kavrayışı, kadro tipinin yanı sıra, özellikle de, teorik bir ortalamadan aşağıya düşmemesi ile de karakteristiktir. 1990'lardan itibaren sosyalist ülkelerin yıkılmalarından sonra da TKEP geleneği, nedenler ve sonuçlarla ilgili sorular sorarak tartışan, belli bir teorik-siyasal düzeyi tutturan bir gelenek olarak varoldu.

ÜN, EFSANE, TESLİM TÖRE

"Ünü, ad yapma, adını duyurma, adını kendi çevresinden aşırarak türlü toplum kesimlerine düşürme, kısacası, halka yayma olarak tanımlayabiliriz. Ün yapabilmek için temelde bir değer olacak, ayrıca bunu toplumda yansıtacak olanaklar, araçlar bulunacak. Bir de toplumda o değerin bir karşılığı olacak; bir özlem, bir yönseme. Mitos, (efsane) sözcüğünün sözlük anlamını ise şöyle özetleyebiliriz: olayların ya da kişilerin, kitlenin ortaklaşa düşgücünde değiştirilip abartılması, yeni görüntüler kazanması. Bir yerde ütopya anlamını da taşır efsane sözcüğü. Kitlenin bir takım derin özlemleri vardır; kitle, bir olayı, bir kişiyi, o özlemler çerçevesinde hayatın atomlarına indirir. Onu kendine özgün bir dışavurum biçimi haline getirircesine çarpıtır, düzletir. Ama, içinde o özlemin karşılığını taşımayan şey efsane değeri kazanamaz. (...) Mazlumluk (ezilmişlik), haklılık, haklılığın kitlenin hak anlayışıyla birleşmesi, bir de gözü peklik. Efsaneleşmiş kişide, efsaneleşmiş olayda kimi zaman bu öğeler yan yana gelir. Kimi zaman da sadece birinin çektiği derin çizgi, o olayı bir efsane o kişiyi bir efsane kişisi haline getirir. Kısacası, efsane, halk duygusunun, ortaklaşa bilincin malıdır. Dikkat edersek, efsanenin belirmesinde değerin kendisinin, ünün belirmesinde reklâmın, sermayenin daha çok etkinliği var. (...) Demem o ki, ünlerin çoğundan kuşkulanabiliriz... (...) Mazlum olmamış, ya da kendisine mazlumluk yakıştırılmamış kişi halkın gönlünde kolay kolay mitolojik değer kazanamıyor. Zulüm görecek o kişi, savaşırken hiç değilse 'ayağı sürçecek', yenilecek, unutturulmaya çalışılacak. Anadolu halkı ezilmemiş kimselere, fatihlere, hükümdarlara, iktidar sahiplerine saygı duymamış, onları yüceltmemiş değildir. Ama efsaneleştirdiği, içten bağlandığı bireyler hep 'siyaset meydanı'na götürülen, gerilere atılan, zulme uğrayan bireylerden çıkmıştır. Halk öykülerinde ilk düğüm bir haksızlıkla atılır. (...) Ün, türlü koşullar içinde koşuyu kazanan bir attır. Efsane, koşuyu kaybetse de, 'kaybettikten sonra da', koşuyu sürdüren bir at. Zapata'nın atı gibi. 'Vurulduktan sonra da' bir süre uçan bir kuş. Halk onu, alır, can kafesinin içine sokar, orda besleyip durur can yongasıyla. Budur efsane. Ünümüz bizden çıkar, ama başkalarının elindedir. Efsanemiz ise başkalarının yazgısında..." (Cemal Süreya, *Şapkam Dolu Çiçekle*).

Sosyalist hareketlerin mitoslaştırma geleneğinin Deniz, Mahir ve İbrahim etrafında, 70'lerde yeniden biçimlendiği, "devlet dersinde öldürülen" bu aktörlerin tüm geleneklerce "mitoslaştırıldığı" söylenebilir. Mitos ya da efsane; olayların, kişilerin kitlenin kamusal/kolektif belleğinde, düş gücünde, "insan neyse odur" halinden çıkarılıp yeniden biçimlendirilmesi, ona ait fotoğrafın değiştirilip tanın(a)mayacak kadar abartılması, bütün özlemlerin o kişiye yüklenmesi ve giderek yabancılaştırılmasıdır. Gündelik hayatımızdaki efsane ya da mitos işaretleri, bireyin kendinden vazgeçip efsane kişiye öykünmesi ve hatta onunla özdeşleşmesi olarak da okunabilir. Bunun somut anlamı, başlangıçta "masum" bir sevme, kıymetlendirme, anımsama fikrinin giderek kişinin hem kendi görüntüsünü hem de efsaneleştirdiği kişinin görüntüsünü çarpıtmasıdır. Özellikle sosyalist siyasal kültür bakımından, 1970'li yıllarda "devlet dersinde öl-

dürülen" bir dönemin çok önemli siyasal figürlerinin "efsaneleştirilmesi", "tabuya dönüştürülmesi" ve giderek siyaseten "tapulanması"nın tarihleri olarak anımsanmalıdır. Bu yılların siyaseten "efsane yılına dönüştürülmesi" sadece siyasal olarak değil sosyolojik ve psikolojik olarak da üzerinde düşünmemiz gereken bir soru/sorundur. O yıllar öyle yıllardır ki, birlikte mücadele ettiğimiz, yazılamaya, afişlemeye çıktığımız, alıntı ezberlediğimiz, anti-faşist mücadele içinde birlikte militanlık yaptığımız, devlet dersinde öldürülen, belli özellikleriyle öne çıkan arkadaşlarımız o mitolojik süreçte, tarihin emri, siyasetin kavliyle "efsaneye" dönüşmüş, kendilerine ve tarihimize yabancılaştırılmıştır.

'74 sonrası kitleselleşmeye öncülük edenler içinde, '68 kuşağının bakiyelerinden Teslim Töre'nin "şef, önder" kültünün ötesinde özgün bir "mikro bir mitos geleneği" yarattığı söylenebilir. TKEP'in etkilediği köylü, emekçi kitleler içinde "efsaneleşen", THKO'nun kurucuları arasında yer alan, adını ilk kez Malatya ve civarındaki köylü direnişlerinde, mitinglerinde duyuran Teslim Töre'nin ismi etrafında kurulan "efsane"nin yakalanma sürecinden sonra kitlelerin muhayyilesinde ilk kırılmaya yol açtığından söz edilebilir. Teslim Töre hiç kuşkusuz bir "efsane"dir veya bir dönem için bu bir vakadır. Ancak bu TKEP'te lider kültü olduğu anlamında okunmamalıdır. Teslim Töre'ye hep itiraz edenler olmuş ve partide belirli aralıklarla ciddi iç tartışmalar yaşanmıştır. Yetkili organların kararına dayalı "açık örgütlü tartışma"lar buna kanıt olarak gösterilebilir Yakalanma efsaneyi kamuoyu önünde gerçekliğine iade etmiş olabilir ama kadrolar açısından bu görüntünün TKEP'in iç hayatında çok önceleri bittiği söylenmelidir. Özellikle Sovyetler Birliği'ndeki çözülüş süreci ile birlikte Teslim Töre ile önde gelen kadrolar arasında baş gösteren ideolojik sorunlar kamuoyuna da yansımıştır. TKEP'te bazı açılımların Teslim Töre'nin fiili katkısı olmadan hatta onun itirazına rağmen gerçekleştirilmesinin kanıtlarından biri Toplumsal Kurtuluş sürecidir. 12 Eylül sonrası yeniden konumlanmanında o sırada yurtdışına çıkarılmış tek yönetici kadro olan, daha çok süreci izleyip zaman zaman uyarılarda bulunan Teslim Töre'ye rağmen de gerçekleştirildiği söylenebilir. 1986'dan itibaren gerçekleşen yeniden konumlanma için de aynı şey söylenebilir...

TDKP: SÜREKLİ "DEĞİŞMEK" AMA HİÇ "DEĞİŞMEMEK"...

Geçmişte daha çok "Halkın Kurtuluşu" olarak anılan geleneğin siyasî-örgütsel evrimi çizgisel bir evrim ve standart görünmesine karşın özgün değişimlerle doludur. Bu özgünlük evvel emir, THKO'ya özgü gerillacılıktan partiye ve "kutsama" düzeyinde işçi sınıfına kayıtlanmanın yanında, sosyalist kültürün yıpranarak kirlenmiş "eleştiri-özeleştiri" mekanizmasının kavranışındaki nevi şahsına münhasır siyasî akıl ve yöntemle ilgilidir. TDKP, Türkiye sosyalist hareketleri içinde en çok savunduğu, ilkesel bağlamda olmazsa olmaz olarak tanımladığı ve neredeyse bir "dogma" düzeyinde savunduğu "temel" görüşlerini belli tarihsel eşiklerde "kolaylıkla!" değiştiren ama bu durumu her seferinde "proleter devrimciliğin" gereği olarak gerekçelendiren bir özelliğiyle karakterize olageldi.

12 Mart 1971 yenilgisinin hemen ardından 1974-75 yıllarında THKO'nun geride kalan kadrolarının örgütün yenilgi sonrası dağılan merkezî yapısını yeniden kurarak radikal bir eleştiri-özeleştiri sürecini başlatmalarıyla süreç içinde TDKP'ye dönüşen geleneğin sosyalist hareket içinde her zaman belli bir nitel ve nicel ağırlığı oldu. Dünyada hâlâ model alınan "parti-cephe-ordu teorisine" sahip olan "Maoculuk" yanı sıra, Che Guevara'nın temsil ettiği gerilla tarzından da etkilenerek tarihe geçen THKO ve Deniz Gezmiş

gibi efsanevi önderlerle TDKP arasındaki ilişkinin, teorik, politik, örgütsel mirastan çok "moral miras" olduğu söylenebilir. TDKP; 12 Eylül 1980 öncesinde SBKP-ÇKP ilişkisinde ÇKP'den yana ilkesel tavır alan ve bunu pratikte bir sosyalizm tasavvuru olarak savunan, "sosyal emperyalizm" gibi dönemin başat tartışmalarında görece mesafeli olsa da taraf olan bir gelenekti. Geçmişte birlik ve ayrılık ekseni olarak görülen "Üç Dünya Teorisi" ve "Maoculuk" tartışmalarında görece "mesafeli" davranarak kendine özgün ve kitlesel bir yer tutan hareketlerden biri oldu.

1976 yılında *Halkın Kurtuluşu* gazetesi ile kitlesel bir harekete yönelen geleneğin alamet-i farikalarından biri girişte de altını çizdiğimiz eleştiri özeleştiriyi kavrayış biçimine bağlı olarak, 1971 dönemini ve THKO'yu, "küçük burjuva devrimciliği ve bireysel terörizm" olarak özetlenebilecek bir biçimde tanımlamasıdır. Dönem boyunca, THKO'dan geriye "devrimci şiddet ve şiddete dayalı devrim" dışında bir miras kalmadığını savunmasıyla TKP-ML ve THKP-C geleneklerince "inkârcı" olarak nitelendirilen bir gelenek olarak eleştirilmenin yükünü taşıdı. Buradaki ince nokta, TDKP'nin geçmişi radikal bir biçimde eleştirmesi ve tabulaştırma geleneğine karşı çıkmasının, politik kültür olarak anti-tabu bir tarz yaratmadığı, çünkü, Stalin ve Mao ve Enver Hoca eksenli tartışmalarda, sonuçta Marx, Engels, Lenin, Stalin çizgisine çekilse de her zaman kutsalları yeniden üreten bir tarzı olduğu tarihe not düşülebilir.

THKO'nun, Ekim 1978'de TDKP-İÖ (Türkiye Devrimci Komünist Partisi-İnşa Örgütü), 2 Şubat 1980'de TDKP'nin kurulması seyrini izleyen geleneğin bugüne evriminde en önemli siyasal zemin değişimi, "Üç Dünya Teorisi"ni ve "Mao Zedung Düşüncesi"ni terk ederek ÇKP karşısında AEP'yi (Arnavutluk Emek Partisi) ve Enver Hoca'yı savunarak kardeş parti olmasıdır. Yeni bir sosyalizm tasavvurunun, ülke ve bazı önderlere bağlı olarak da şekillendiği bir gelenek olan TDKP, Arnavutluk'un yıkılmasıyla sonlanan süreçte de, bir döneme damgasını vuran sosyalizm modelinin teori ve pratiğiyle, onu ortaya çıkaran neden ve sonuçlarla yüzleşmek yerine, yukarıda belirttiğimiz gibi, Marx, Lenin, Stalin çizgisinin doğrusallığı ve doğruluğu üzerinden bir politik sistem örerek günümüze kadar evrildi...

12 Eylül öncesinde TDKP geleneğinin tarihsel evriminde önemli bir nokta, "devrimci demokrasiden koparak proleter sosyalizmle mevzilendiği" savıyla Şubat 1979'da kurulan Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği (TİKB) ile birleşip ayrılma sürecindeki sancılardır. TİKB'yi kuracak önder kadrolar 1975 sonuna doğru, "küçük burjuva geçmişinin özeleştirisini yapması üzerine" THKO ile birleştiler. Örgütün içinde "karşı devrimci" dedikleri "Üç Dünya Teorisi"ni tartışarak AEP eğilimli muhalif kanat olmaları THKO'nun yarı legal, dernek benzeri Menşevik örgütlenme olarak gördükleri çalışma tarzının düzeltilmesini istemeleri sonucu gelişen siyasî ve örgütsel çatışmayla beraber THKO (sonradan TDKP) yönetimini "sağ oportünist çizgi" olarak tanımlayarak Mayıs 1977'de ayrıldılar. Bu ayrılığın iki parti ve kitleleri arasında o gün bugün "özel" ve kategorik bir "düşmanlık!" olarak geliştiği, tıpkı pek çok devrimcinin ölümüne yol açan Devrimci Yol-Kurtuluş çatışmalarına benzer biçimde fiili ve fiziki güç kullanımı olarak gelişerek, devrimcilerin birbirlerine şiddet kullanma geleneğine katkıda bulunduklarını söylemek mümkün. İster geçmişi olduğu gibi savunsun (veya savunur görünsün), ister açık/dolaylı olarak reddetsin her geleneğin kendini "proleter sosyalizm, proleter devrim(cilik)" sürecine yönelmek olarak tanımladığı bu dönemde, "Marx, Engels, Lenin ve Stalin" çizgisinde istikrar gösteren "Leninist çelik çekirdek" esasına dayalı TİKB'nin AEP yanında saf tutan Türkiye'deki ilk örgüt olmasını tarihe kayıt düşmek gerekir... Geçerken söylemek gerekir ki, TİKB yine

kendine özgü, "dövüşe dövüşe yenilme" geleneğiyle cuntaya karşı direnme kararıyla, üyelerinin yarısının "şehit" düşmesiyle ve "devrimin mezar kazıcısından başka bir şey olmayan mülteciliği de kadrolarına yasaklayarak" da kendine özgü bir yol çizdi. THKO ile birleşen ve sonra ayrılan TİKB'nin tarihe not düşülmesi ve belki de örgütsel-siyasî yanı bir kenara sosyolojik ve psikolojik olarak incelenmesi gereken ve kendi meşreplerince gelenek yaratan bir diğer özelliği de "kadrolarının çoğunluğu siyasî poliste konuşmayan Türkiye'deki ilk ve tek örgüt" olmalarına yaptıkları vurgunun bir gerçeği yansıtmasıdır. Bu ve benzeri özellikler dün ve bugün TDKP ve diğer siyasî geleneklerle TİKB'nin temel tartışma noktalarıdır.

Pek çok parti, örgüt veya gelenek gibi 12 Eylül 1980 sonrasında TDKP'nin merkezî yapısının tarumar olması nitel ve nicel, moral ve psikolojik küçülmenin miladı oldu. Kitlesine vaat ettiği siyasal, örgütsel gereklerini yerine getiremeyerek zor bir döneme giren gelenek, 1985'te illegal *Yoldaş* ve TDKP Merkez Yayın Organı *Devrimin Sesi*'nin yeniden yayımlanmasıyla toparlanma sürecine girdiyse de, merkezî kadroların "siyasî polisle mücadele sanatında" sergiledikleri hal ve gidişleriyle ilgili moral-siyasî küçülmeyi, devrimin ve önderlerin vaatleriyle hayat arasındaki çelişkinin yarattığı travmaları dönem boyunca yaşadı.

TDKP tarihindeki bir diğer ayrılık da "Ekimciler" olarak başlayan ve sonunda TKİP ismini alan gelişmelerdir. Bu ayrılığa tarafların vehmettikleri anlamlar, zaman zaman yayın organlarında "münazaraya" varan söylem savaşları, klasik belagat bir yana, bu ayrılığın temelinde birbirine bağlı iki olgunun yattığı söylenebilir. Birincisi, özellikle 1987'den sonra cezaevlerinden çıkış ile birlikte daha sonra Ekimcilerin önderi olan kadroların, "bir yenilgi döneminin ardından, Türkiye sol hareketini çok yönlü ve derinlemesine incelemek, anlamak ve aşmak çabası vardır..." Ne ki, TDKP içinde yenilginin nedenlerini anlamaya çalışan grubun bugün geldiği nokta bir döneme damgasını vuran klasik Marx, Engels, Lenin çizgisinin tekrarı ve buna uygun örgüt yapısıdır. TKİP, radikal küçük-burjuvazinin ve onun önderlerinin iki tarihsel dönemde (1971 ve 1980) devrimin yükünü taşıyıp yorularak tarih sahnesinden çekildikleri saptamasıyla TDKP'yi hızlı devrimcilikten reformizme geçmekle eleştirir. Buna bağlı olarak ikinci neden ise, açık alanda yasal partiyle mücadelenin TDKP'yi tasfiye ettiğine, hızla düzene eklemlendiğine dair temel ve kesin vurgudur. "Yasallık, yasalcılık, parlamentarizm" vs. bağlamında yapılan eleştiriler gerçekte TDKP'nin "Aşil topuğu" olarak da okunabilir. Yasal mücadeleye kategorik olarak karşı olduğunu iddia eden ve bunu başka siyasetlere üstünlük olarak gören pek çok siyasî hareketin bir zaman sonra "yasal parti" biçiminde zuhur ederek bunu değişik biçimlerde gerekçelendirmeleri gerçeği TDKP için de geçerlidir. TDKP'nin kitlesine ve sol kamuoyuna duruma ilişkin yaptığı teorik, siyasal izahları bir yana, yasal alanda zuhur etme, tahkimat biçiminde özetlenebilecek evrimin TKİP açısından geçmişte birlikte ürettikleri ve kullandıkları kavramlarla eleştirilmesi tarihin ironisi olarak da okunabilir. Böylece TKİP, "tasfiyenin ve inkârın" somut kanıtı olarak gördüğü EMEP'i "sosyal reformist" olarak tanımlayarak kendi pozisyonunu belirtir. Bu durum TKİP'in parti edebiyatında "Bu akıbetin kahramanları bugün 'Denizler'in yolu 30 yıl sonra parlamentoya çıkmıştır' diyerek, nereden nereye geldiklerini de en veciz bir biçimde göstermiş oluyorlar. Onlar kendilerini inkâr ettikleri gibi '71 devrimcilerinin devrimci mirasını da terk ettiler, gerisin geri TİP'in o pespaye oportünizmine ve parlamentarizmine döndüler. Bu denli yozlaştılar ve kendi devrimci geçmişlerinden tümüyle koptular" söylemiyle resmileşmesi çatışmanın daha çok çalışma-tarzı, örgüt te-

orisi bazında sürdürüldüğünün kanıtı sayılabilir. TDKP'nin yasal mücadele konusundaki örgütsel atılımlarının bu tür eleştiriye maruz kalması, geçmişte söylediklerinin kendi aleyhlerine kanıt olarak gösterilmesi gibidir.

Gelinen noktada TDKP'nin en temel özelliklerinden biri legal illegal makro bir örgütsel, siyasî hayatın varlığı ve sürekliği ve özellikle de işçi ve emekçiler arasında çalışmanın ısrar ve inadının yarattığı bir parti yaşamıdır... Bu kısa özetten sonra, TDKP geleneği açısından şöyle bir özet yapılabilir(mi?): Çok değişmek, ama hiç değişmemek ama her seferinde haklı ve doğru kalmak...

SONUÇ YERİNE: "KEHANET!"

Lokman Hekim'e yaşını kendisinin saptaması söylenince, 80 yıl yaşayan kartalın ömrünü temel almış. Lokman, kendine yedi kartal ömrü biçmiş ve rivayet odur ki 560 yıl yaşamış. "Mavi Kürt" şair Cemal Süreya bu söylenceyi okuduğunda en karamsar günlerindeymiş. Aşkta havalar kötüymüş. Devrim çok uzak bir ihtimalmiş. Cemal Süreya, Lokman Hekim söylencesinden yola çıkarak kendine kartal yerine, dokuz yıl yaşayan kırlangıç ömrünü ölçü almış. "Yedi kırlangıcın hayatını artarda yaşamalıyım" diyerek kendine 63 yaşlık bir ömür biçerek, "Kehanet 1985" isimli "Lokman şair senin hayatın/ Yedi kırlangıcın hayatı kadar/ Altısını ardı ardına yaşadın / Bir kırlangıcın daha var" dizelerinden oluşan bir şiir yazmış. Fakat tarih/talih yardım etmemiş ve yedinci kırlangıcın ömrünü tamamlamadan 59 yaşında ölmüş... Bu bilgilerin ışığında, sosyalist bir örgütün yaşını nasıl hesaplayacağımıza dair akıl yürütmeye başlayabiliriz... Sahi, devrimin, devrimci örgütün, düşlerimizin yaşı nasıl hesaplanır? ❐

Türkiye Solunun İnsan Haklarına Bakışı

ERCAN KANAR

Burada insan hakları anlayışını irdeleyeceğimiz sol yani referans aldığımız sol sınıfsız, sınırsız, sömürüsüz toplum projesini hedefine alan sosyalist hareketlerdir. Aslında nihai hedef olarak özgür toplum ve özgür birey amacında sosyalistlerle çakışan, anarşist hareketleri de belki bu irdelemede değerlendirmek gerekirdi. Ne var ki coğrafyamızda önemli bir eksiklik olarak etkili bir anarşist hareketin olmaması irdelemeyi sadece sosyalist hareketlerle sınırlı tutmaya zorlamaktadır.

Eksenine insan haklarını alan bir anlayışla ideolojilerin irdelenmesi çabası birçok toplumda hatırı sayılır bir maziye ve deneye sahip olsa da, coğrafyamız bu açıdan da tecrübesiz ve fakirdir. Sağ ideolojilerin ve dinlerin insan haklarına yaklaşımları daha sık ve cesaretle ele alınsa da; solun insan haklarına bakışının irdelenmesinde genelde bir ürkeklik ve tedirginlik süregelmiştir. Bunda solun sürekli muhalefet mağduriyetinin belli bir payı vardır.

Çoğu kez nüanslar nedeniyle de olsa çok sayıda, ama birbirine çok benzer sol şekillenmelerin olduğu bir panoramada hangisini, nasıl ölçü alarak sağlıklı bir irdeleme yapılabilecek? Kuşkusuz izlenmesi gereken yöntem, mücadele yöntemlerindeki farklılıklar ne olursa olsun, bakış açısı itibariyle insan hakları problemleri karşısındaki temel yaklaşımları yani ağırlıklı yaklaşımları ortaya koyabilmektir. Gerek legal solda, gerekse illegal solda insan hakları problemlerine nasıl yaklaşılmakta, ne gibi politikalar üretilmektedir?

Bu bölümün konusu kristalize olarak Marksizmin insan haklarına bakışı değildir. Ne var ki coğrafyamızdaki solun ideolojik besin olarak öğretiyi nasıl algıladığı noktası sorgulanırken, konu ile ilgisi boyutunda Marksizmin insan haklarına bakışını da kısaca ortaya koyabilmek gerekir. Keza bu bölümün konusu bir dönemin "reel sosyalist" ülkelerindeki iktidar pratiğinin insan hakları anlayışının doğrudan irdelenmesi olmasa da, coğrafyamızdaki solun teorik kaynak olarak aldığı bu ülke ekollerindeki insan hakları politikaları pratiğine de kısaca bakmak gerekiyor.

Yukarıdaki bölümle bağlantılı olarak solun insan hakları anlayışını irdelerken resmi ideolojiler karşısındaki bağımlılık-bağımsızlık ilişkisini de cesaretle irdelemek gerekir. Burada kastedilen iktidar fırsatını yakaladığı için resmileşmiş ideolojilerdir. Dünya solunun çeşitli versiyonlarında olduğu gibi, Türkiye solu da şeklen birbirine zıt görünse de hem Türkiye'deki egemen resmi ideolojiden, hem de reel sosyalizmin çeşitli resmi ideolojilerden etkilenim, beslenim içinde olmuştur. İnsan hakları açısından solun, değişik iktidar türlerinin resmi ideolojileri karşısındaki konumlanışı hayati önem taşımaktadır. Bu bölüm aynı zamanda iktidar olgusu ile öz itibariyle iktidar alanlarının daraltılması, giderek iktidarsızlaşmanın yaygınlaşması çabası olan insan hakları pratiğinin kaçınılmaz çelişkisiyle de bağlantılıdır. Yani sol; devlet, parti aygıtlarına nasıl bakmıştır? Amaç-araç ilişkisinde nasıl konumlanmıştır? Doğal olarak solun her türlüsü de, nihai amaçları için iktidar ve iktidar aygıtlarına vazgeçilmez gereksinim duyar. Bu gereksinim solun insan haklarına bakışında ve yaklaşımında nasıl pürüzlü bir alan yaratır? Türkiye solu egemen devlet ideolojilerinden ne kadar etkilenmiştir? Keza izlenen, örnek alındığı

belirtilen reel sosyalist devletler ve partiler karşısında insan hakları problemlerinde nasıl bir konumlanış sergilenmiştir?

Solun insan haklarına bakışında devlet ve parti konusundaki politikaları kadar milliyetçilik-enternasyonalizm, ulus devlet-ulus ötesi çelişmesindeki problemler karşısındaki tavrı da önemlidir. İktidar-hegemonya problemlerinde sol esas itibariyle iktidar ve aygıtlarını özgürlüklerin inkârı olarak mı değerlendirmiştir, yoksa kendi iktidar aygıtlarını özgürlüklerin teminatı görerek, kutsal devlet, kutsal örgüt, kutsal parti anlayışına değişik bir köprüyle mi ulaşmıştır? Sol, tarihi ve tarihini nasıl okumaktadır? Yüzleşme deneylerini içselleştirerek yaşamakta mıdır? Tüm bunların solun insan haklarına bakışı çalışmasında göz önüne alınması gereken konular olduğu açıktır.

Solun insan haklarına bakışını salt reel ülkelerdeki anayasal belgeleri veya iktidar-muhalefet konumundaki partilerin program ve tüzükleri veya ulusal üstü belgeler karşısındaki tavrıyla sınırlayan bir inceleme yaparsak, bu, pragmatist-konjonktürel bir çalışma olur; fotoğrafı tam ve doğru vermez. Kuşkusuz bu belgeler de çok önemlidir. Bunlar devlet-birey, yöneten-yönetilen, parti-birey, devlet-sosyal topluluklar çelişmelerinde nasıl yaklaşıldığına dair önemli ipuçları verir.

Keza tüm bunlara solun din karşısındaki ve laiklik problemlerindeki tavrını, azınlıklar ve ulusal problemler karşısındaki konumlanışının analizini de eklemek durumundayız. Solun bilim ve teknoloji karşısındaki tavrının da insan hakları açısından bir etkileşim alanı vardır. İnsan hakları felsefesiyle-politikaları açısından; soldaki aklın eleştirel olup olmadığı, solun dogmatik olup olmadığı da kendi özelimiz açısından el atılması gereken bir konudur.

İNSAN VE HAKLARI

İnsan hakları çağımızın en büyülü kavramlarından, belki de en başta gelenlerindendir. Hele hele İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte "sosyalizm" iddialı devlet yapılarının çöküşe uğramasından sonra kavrama gösterilen ilgi, verilen anlam, olumlu veya olumsuz ütopik veya reel ya da fırsatçı yaklaşımlar daha da yoğun bir ivme kazandı.

Karmaşık özellik taşıyan insan hakları sorunsalı konusunda yüzyıllardır verilen çaba onu açıklığa kavuşturmak ve geliştirmek amacını taşır. Sorunsalın göbeğinde esas olarak iktidar-birey ilişkileri problemi yatar. Bu probleme yaklaşım, haklar politikasını yani toplumdaki insanların muhtemel hakları karşısındaki teorik ve pratik üretimlerini belirler.

İnsan hakları sorunsalında, insanı sadece fizyolojisine indirgeyen antropolojik anlayış kabul edilemez. Çünkü haklar beden kadar bilinçle de ilgilidir. İnsan hakları politikaları açısından kişinin toplumsal alandan mı türediğinin, yoksa toplumsal olanın başlangıç noktası ve dolayısıyla öznesi mi olduğunun ya da iktidar-birey ilişkisi içerisinde, kişinin iktidardan önce mi sonra mı geldiğinin bilinmesi ve bu sorulara verilecek yanıtların niteliği önem taşımaktadır.

İnsan hakları, teorik hatta felsefî bütün yorumların dışında, ancak doğalarının ve içeriklerinin tanımlanmasıyla çözülebilir. İnsanın donatıldığı yetenekler tek başına hak değildir. Ayrıca hukuk tarafından değinilen ayrıcalıklar hakları meydana getiriyorsa da bunların hepsi insan hakları değildir. Öğretideki yaygın görüşe göre, insan hakları bireyin tek tek bireylerle ve iktidarla ilişkileri içinde kendi malı olarak elinde bulundurduğu, kurallarla yönetilen ayrıcalıklar olarak tanımlanır. İnsanla ilgili olan haklar, kişinin oluşturucu öğelerine dışsal olan, fakat varoluşunun yaşamsal olmasa da vazgeçilmez görünebilen bütün koşullarıyla ilgili olan haklardır.

Haklarda kavramsal ve yapay kategorileşmeye baktığımızda ilk ayrımın eylem hakları ile elde etme hakları arasında ol-

duğunu görüyoruz. Kişiye ve varoluş koşullarına değil de hakların nesnesine ilişkin olan ikinci ayrım genellikle bir yandan medeni ve politik haklar, öte yandan da ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar arasında yapılır.

İktidarın, insan haklarının eşzamanlı olarak hem gereç sağlayıcısı hem de mezar kazıcısı olduğunu hiç unutmamak gerekir. İnsan hakları, iktidar ile birey arasındaki ilişkinin, yani ilk politik ilişkinin en önemli sonucu ve en açıklayıcı işaretidir. İktidar varolduğu sürece de bu sorun sürecektir. İktidara karşı iktidarsızlık alanlarının genişletilmesi haklar mücadelesinin esas ekseni olacaktır. İktidar olgusuyla özgürlük ihtiyacı arasındaki antagonizma toplumlara, toplumların determinizmine ve değişimlerine, törelerinin ve inançlarının istikrarına, kurumlarının ve otoritelerinin hassasiyetine göre değişiklik gösterecektir.

İktidar olgusu tarih sahnesine çıktığından beri, insanların iktidar karşısında hakları için direnmeleriyle iktidarların hakları öğüterek örgütlemesi eğilimi sürekli trajik bir çatışma hali göstermektedir. Hak talebi eğilimlerinin vardığı en uç nokta devrimleri, isyanları oluşturmakta; iktidarların bastırma eğilimlerinin vardığı uç nokta ise yasakçı, baskıcı rejimleri oluşturmaktadır.

İnsan haklarının homojen bir tarihinden bahsetmek mümkün değildir. Hak talebi tarihi açısından ancak tarih parçaları olduğunu kabul etmek gerekir. Kısacası bir tarih varsa da ilerlemeler ve geri çekilmeler arasındaki tekrarların, karşıtlıkların ve kopuşların birbirine karışması şeklindeki, kaotik görünümlü bir tarih söz konusudur. Hak talebinin bazı özelliklerine de değinmekte yarar vardır. Bir hak ancak onun kullanımı tehdit veya inkâr edildiğinde talep edilir. Haklar sabit ve durağan değildir. Bir süreçte ileri sürülmeyen, bilincinde olunmayan bir talep, bir başka süreçte hak talebi olarak gündeme gelebilir. Bu yönüyle insan hakları asıl olarak kanun dışında kalan bir olgudur. Her kanun bir süre sonra hak mücadelesi ile çelişmeye mahkûmdur. İnsan hakları mücadelesinin hedefi; mevcut kurumlar, uygulamalar, normlar ve özellikle kurumlara meydan okumak ve bunları değiştirmektir.

İnsan hakları kavramının kendisi insan doğası, birey veya insan olma kaynağına yönelir. Yasal haklar kaynağını kanunlardan, sözleşmeye dair haklar sözleşmeden alır. İnsan hakları ise açıkça insanlık ve insan doğasını kaynak alır. Bu haklara sadece yaşam için değil yaşamın saygınlığı için de ihtiyaç duyulur. İnsan hakları varolan koşulların ötesine yönelir. İnsanların şimdiye kadar ne gerçekleştirdiklerinden çok, insanların nasıl yaşaması gerektiği haklar talebinin evrimini belirler.

İnsan hakları 17. ve 18. yüzyılda "doğal haklar" ve "insan hakları" terimleriyle, felsefî ve politik tartışmaların gündemine, egemen politik meşruluk ilkelerine karşı bir meydan okuma şeklinde dahil oldu. Bu husus kavranmadan sosyalist iddialı devletlerde de insan hakları meselesi rayına oturtulamaz. Zira iktidarın hangi çeşidi olursa olsun politik meşruluk ilkeleri içinde eğer araç kutsallaştırılırsa, insan ve haklarıyla çelişmekten kurtulamaz.

İnsan haklarının başlangıcı, her bireyi devrolunamaz haklara sahip, eşit ve değerli bir insan olarak gören insan saygınlığı anlayışına dayanır. İnsan hakları, ayırt edici bir sosyal pratikler grubunu ifade eder. İlk olarak modern devletlerin ve modern kapitalist pazar ekonomilerinin getirdiği sosyal ve pratik değişmelere bir cevap olarak Batı'da ortaya çıkmıştır. Bu; lütuftan, şefkatten, merhametten veya inanç itikatlarından kaynağını alan "insan saygınlığı" anlayışından farklıdır. Dinamiği muktedirlerle iktidarsız olanların mücadelesidir. Batı dışındaki kültürel ve politik geleneklerin çoğu, modern öncesi Batı'ya benzer bir şekilde, sadece insan hakları pratiğinden değil, gerçek

anlamda kavramdan da yoksundurlar. Bu toplumlar insan saygınlığını gerçekleştirmek için bir kısım sosyal güvencelerin gerektiğini kabul etmişlerdir ve insan saygınlığını korumak için düzenlenmiş ayrıntılı bir görev sistemine sahiptirler. Ama insan hakları yaklaşımlarının tamamıyla dışındadır.

KAVRAMDA TARİHSEL EVRİM

İnsan hakları kavramı feodal aristokrasiye karşı en önemli silah olarak kullanılırken bile tüm insanlar eşit sayılmıyordu. Bu temel haklardan sadece belli insanların yararlanacağından söz ediliyordu. İnsan hakları, hümanizm gibi kavramların geliştiği dönemler aynı zamanda ırkçılığın ve anti-semitizmin de yaygınlaştığı dönemlerdir. İtiraf edilmesi gereken nokta insan haklarının bayraklara yazıldığı dönemde bile, belli insan gruplarının bilinçli olarak dışlandıkları gerçeğidir. Her hak politik bir talep olarak yükseltildiği dönemde daima belli insan grupları için kastedilmiş, sadece bu kesimler için savunulmuştur.

İnsan hakları her yüzyılda, her toplumda ayrı anlama gelmiş, ayrı içerikte tanımlanmıştır. Ancak ister politik ister dinî veya iktisadi olsun her türlü iktidarın sınırlandırılması, insanların belli topluluklar halinde yaşamaya başladıkları andan itibaren uğraştıkları temel problem olmuştur. İnsan hakları kavramı özellikle Avrupa'da siyasal iktidarların sınırlandırılması temelinde bir evrim izlemiştir. Dolayısıyla kavramın evriminin tarihi, aynı zamanda siyasal iktidarların evriminin tarihidir.

Antik Yunan ve Roma'da, kölelik sistemi nedeniyle tüm insanlar için geçerli ortak temel haklar söz konusu değildi. Bu süreçlerde Stoacıların insan hakları kavramı tartışmalarına önemli katkıları oldu. Onlara göre fiziksel olarak insanlar eşit olmayabilir ama ahlaki açıdan savunulacak bir eşitlik vardır. Bu düşüncelere rağmen, o dönem için insan haklarının varlığından genel bir prensip olarak bahsetmek mümkün değildir. İlk Hıristiyanlıkta insan anlayışı, Antik Çağın doğal hukuk anlayışı ile ahlaki eşitlik anlayışının Hıristiyanlık öğretisinde kaynaşması içeriğindeydi. Kölelik yaratılış teorisine ve insan doğasının niteliğine aykırı bulunarak reddedildi. Tanrısal akıl ile insan aklı arasındaki ayrım ön plana çıkartıldı. İnsan doğası yeniden tanımlanmaya çalışıldı. Avrupa Hıristiyan dünyasının tarihi bir bakıma, dinî ve dünyevi iktidarlar arasındaki çatışma tarafından belirlenmiştir. Kilise ile Ortaçağ devletleri arasındaki çatışmanın varlığı iktidarın sınırlandırılması fikrine güç vermiş ve bunun pratik yollarını açmıştır. Eski Germen prensiplerinde direnme hakkı politik yaşamın ayrılmaz parçasını oluşturuyordu. Esas olan kör bir itaat değil, bağlılık ve yardımlaşma duygusuydu. Avrupa Ortaçağı gücünü artırmak isteyen merkezî iktidarlara karşı yerel güçlerin mevcut haklarını koruma savaşlarıyla doludur. Merkezî gücün sınırlandırılması uğruna verilen bu savaşlar sonunda günümüzdeki insan hakları sözleşmelerine ilk temeli oluşturan özgürlükler kazanılmıştır. Bunların önemi ilk yazılı anlaşmalar olmalarıdır. İçlerinde en tanınmışı ise 1215'te İngiltere'de imzalanan Magna Carta'dır. 1188'de İspanya'da da benzeri bir sözleşme imzalanmıştı. Almanya'da da 1514'te Tübingen Anlaşması olarak bilinen belgenin ayrı bir önemi vardır. Bu dönem ortaya atılan teorilerde; mülkiyetin ve özgürlüğün Tanrı tarafından kişiye verilmiş doğal haklar olarak tanınması, kanun egemenliği, her bireyin kanun karşısında eşit ve onun korunması altında olduğu, özgür bireylerin oluşturduğu toplumsal örgütlenme anlayışı, egemenlik ve iktidarın kaynağının halk olduğu dile getirildi.

İnsan hakları düşüncesinin gelişmesinde 16. yüzyıl Reform hareketinin yeri tartışmalıdır. Martin Luther ile birlikte insanın Kilise otoritesi karşısında bir kişilik kazanması yolunda önemli bir adım atıl-

mıştır. Ama aynı Luther, her dünyevi otoriteye itaat fikrinin de kararlı bir savunucusu olmuştur. Reformcular içinde bireysel özgürlükler, direnme hakkı gibi çeşitli haklar Calvin tarafından ele alınmıştır. Ne var ki iktidara geldikten sonra yasakçı ve despot bir otoritenin temsilcisi olan Calvin'e karşı özgürlükler mücadelesi Castellio'nun direngen ekolüyle devam etmiştir.

16. ve 17. yüzyıl "sözleşme teorileri", bu döneme kadar insan hakları alanında savunulan görüşlerin belli bir sentezine gidildiği, hümanizmin bir akım olarak ortaya çıktığı ve örgütlendiği döneme tekabül etmektedir. Bu yüzyıllarda insan hakları kavramı bir yandan sistemleşmeye başlarken diğer yandan da dinsel öğelerden kurtulma sürecine giriyordu. Sözleşme teorileri doğal hukukçu devlet teorilerinin temelini oluşturmaya başladı. Bu süreçte artık insan haklarının devletin ve toplumun varlığından önce varoldukları savunulmaya başlanmıştı.

Amerika'da mutlakıyetçi bir devletin yokluğu, gerçekten doğal duruma benzer, kanun ve hukukun olmadığı bir dönemin yaşanmış olması insan hakları fikrinin oluşmasında büyük rol oynamıştır. "Tüm iktidar halka aittir ve ancak ondan çıkar" cümlesiyle halk egemenliği fikri, direnme ve devrim hakkı birer anayasa maddesi olarak dile getirilmiştir. Düzenli ordu yerine tüm halkın kendisini savunması ilk anayasalara yansımıştır. Ayrıca daha sonra hiçbir bildirgede rastlanmayan bir hak daha ileri sürülmüş, mutlu olmak için uğraşmanın insanların en temel hakkı olduğu savunulmuştur. Buna rağmen kölelik ancak 1865'te kaldırılmıştır.

İnsan hakları evriminin maceralı yolunda Fransa özel bir önem taşır. Montesquieu'nün kuvvetler ayrılığı ilkesi, Rousseau'nun fikirleri, ilk sosyalist düşünceler, işçi hareketleri, Fransız Devrimi insan hakları düşüncesinde önemli izler bırakmıştır. Kavramın evrimine fizyokratların da önemli katkısı olmuştur. Bu dönemde ilk insan hakları örgütleri oluşmuş, hatta Babeuf "İnsan Haklarını Koruyanlar Partisi"ni kurmuştur. "1789 Vatandaşlık ve İnsan Hakları Bildirgesi" insanların doğuştan, değiştirilemez ve dokunulmaz hakları olduğu yolundaki doğal hukuk anlayışını kendisine temel almıştır.

Almanya'da Fransız Devrimi'nin temel fikirlerini düşünce düzeyinde derinleştiren Kant olmuştur. Kant'a göre eşitlik ve hak gibi kavramlar için aranan kriterler insan doğasında değil saf aklın prensiplerinde bulunacaktır. Ödev anlayışına ters düşeceği için "direnme hakkı" reddedilmelidir. Alman Doğal Hukuk Teorisi'nde insan hakları sorununun sosyal boyutu her zaman ön planda olmuştur. Adaletli bir devletin nasıl olması gerektiği hep tartışılmıştır. Hegel'de olduğu gibi birey değil, devlet ve onun düzenlemesi sorunu ağırlık taşımıştır. Doğal hukuk anlayışını reddeden Hegel'e göre "devlet özgürlüklerin garantörüdür." Almanya 1789 Fransız Devrimi'nin kazanımlarını ancak 1848 devriminin zorlamasıyla elde edebilmiştir.

SOSYALİST DÜŞÜNCE VE UYGULAMADA İNSAN HAKLARI

Bu sürece kadar gelişen temel hak ve özgürlükler anlayışı yükselen burjuvazinin politik, sosyal, iktisadi çıkarlarıyla doğrudan ilintiliydi. Sanayi devrimiyle birlikte yeni bir güç olarak işçi sınıfı ortaya çıktı ve kendi özgürlük anlayışının da bu katalogda yer alması için mücadeleye başladı. Soyut özgürlükler yerine kurtuluş, hukuki eşitliğin yerine iktisadi eşitlik, teorik kardeşlik yerine gerçek dayanışma fikri savunulmaya başlandı. İngiltere'de Chartist hareket temel hakların tüm insanlar için olduğu savunusunu yaparken aynı zamanda işçi sınıfı için ekonomik ve sosyal haklar istiyordu. 1848 Devrimi öncesi işçi sınıfı, İnsan Hakları Topluluğu adı altında dernekler kurdu. Mülkiyet hakları yerine "varolma hakkı" savunulmaya başlandı.1848 Devrimi sonrası işçi örgütleri insan haklarını işçi sınıfının sosyal ve

politik haklarını da içerecek biçimde açımlayarak, devlet ve toplum düzeyinde egemen hale getirilmesini önlerine hedef olarak koydular.

Engels, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* adlı eserinde daha sonraları "burjuva haklar" diyerek küçümsenen hakları yorumlamaya çalışarak esas olarak olumlu değerlendirmiştir. Engels'in burjuva insan hakları talebini olumlayarak, daha geniş bir içerik verme fikri sonradan reel-sosyalist ülkelerde bir burjuva sapma olarak damgalanmıştır.

Genel kabule göre Marx insan hakları konusu ile ağırlıklı olarak gençlik yılları ürünlerinde uğraşmıştır. Kavramı ilk kez 1842 yılında *Kölnische Zeitung* gazetesinde yayımlanan bir makaleye cevabında kullanmıştır. Bu cevapta insan haklarının kaynağının din olarak gösterilmesini eleştirir (*MEW*, cilt 1, s. 101-102). *Yahudi Sorunu*'nda konu ile doğrudan ilgilenir ve burjuva toplumun politik emansipasyon anlayışını eleştirir. Gerçekte varolan eşitsizliklerin korunmasını ve devam edebilmesini, süreklilik kazanmasını devletin varoluş nedeni olarak değerlendirir.

Marx, *Kutsal Aile*'de de konuyu tartışmaya devam eder. Ona göre burjuva toplumda kurtuluşa kavuşan insan değil dindir, egoizmdir. Bahsedilen özgürlükler dinin, mülkiyetin, bencilliklerin özgürlüğüdür. "Bu sözümona insan haklarından hiçbirisi egoist bireyin ötesine gitmemektedir. Bu birey, burjuva toplumunun üyesi olarak kendi özel çıkarlarına, kendi başı buyrukluğuna dönük, toplumun ortak çıkarlarından soyutlanmıştır" (*MEW*, cilt 1, s. 364). Marx'ın insan haklarına yönelik eleştirisinde ana çıkış noktası burjuva birey anlayışıdır. *Kapital*'de eleştirilerini daha da sertleştirir. Marx, gerçek insani emansipasyon (özgürlük-kurtuluş) ile insan haklarında ifadesini bulan politik emansipasyon arasında ayrım yapmış ve insani emansipasyonun ancak insanın onu özgülleştiren inançlarından kurtulmasıyla gerçekleşeceğini savunmuştur. Her bir kişi diğerinde kendi zenginleşmesini, gelişmesini, tamamlamasını bulacaktır.

Marx'ın sonradan kullanmaktan vazgeçtiği "hakiki insan" kavramı, insanlar arası her tür farkı ortadan kaldıran, bireyin erimesini savunan ve ona tek bir kolektif karakter veren niteliğiyle sosyalist gelenekte etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Bireyin eriyerek, kolektif genel insan haline gelmesi, genel insanın parçası olması fikri, kişisel hakları (birinci kuşak haklar da diyebiliriz) sosyalist gelenekte önemsiz plana atmıştır. Düşünce ve inanç özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, yaşam hakkı, dürüst yargılanma hakkı, bireyin devleti eleştirme hakkı, sosyalist sistemlerde de grev hakkı gibi konularda sosyalizm adına ciddi ihlallerin yaşanmasında Marx'ı dahi aşan sınırsız devlet müdahalesi anlayışının belirleyici etkisi vardır. Örneğin Marx idam cezasını burjuvaziye has çürümüş bir ceza olarak nitelendirirken (*Marksizm ve Hukuk*, May Yayınları) "sosyalist devlet" uygulamalarında bu ceza biçimi uzun yıllar yaygın bir biçimde kullanılmıştır.

Marx, egoist bireyi eleştirmiş ancak bireysel haklar karşısında nasıl bir tavır alınması gerektiği sorusunu yanıtsız bırakmıştır. "Haklarından söz edilen birey, toplumsal çıkarların aleyhine kendi özel çıkarları peşinde koşan egoist bireydir" diyerek, bireysel haklara karşı mı çıkılmalıdır? "Esas olan toplumsal çıkardır" diyerek bu genel çıkar adına bireysel haklara sınırsız bir müdahale mi savunulmalıdır? Bu sorulara sosyalist öğretide net bir yanıt verilmemiştir. Unutmamak gerekir ki insanlar, kendileri ve doğa ile aralarındaki ilişkileri rasyonel düzenleyebildikleri zaman; yani hak ve hukuk kavramını gereksiz kılacak toplumsal koşullar oluştuğu zaman insan hakları katoloğuna gerek kalmayacaktır. Ancak bu zamana kadar insan hakları ve mücadelesi kaçınılmazdır. Bu olgunun kaçınılmazlığı "sosyalist geçiş dönemleri" için de tartışmasız söz konusudur.

Öğretinin diğer önemli ismi Engels'e göre "Her bir bireyi kurtulmadan, kendisine toplum diyen bir nesnenin kurtulması mümkün değildir" (*MEW*, cilt 20, s. 273). Marx'a göre de tarih, insanın ve bireyin evrenselleşmesi, evrenselleşmenin bireyselleşmesi çağıdır. Özellikle Türkiye solunun ağırlıklı kesiminin kavrayamadığı hususlardan birisi budur. Bireysellikle, bireycilik bir yanılsama olarak solun ağırlıklı kesiminde aynı kabul edilmekte, bireyselleşme kavramına liberal bir öğe gibi yaklaşılmaktadır. Hatta, solun bazı kesimleri özgürlük ve özgürlükçülük kavramlarından tedirgin olmaktadır.

Marx'a göre insanın evrenselliği iş (üretim), bilinç ve toplumsallıkta somutlanmaktaydı. Marx bilinci Stalinist yorumun (veya Lenin'in *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*'de yaptığının) aksine; pasif, edilgen değil aktif, yaratan, üretici maddi bir güç olarak tanımlamaktadır.

Bilincin aktif üretici bir güç olması; üst yapı kurumlarının alt yapının pasif bir yansıması değil aktif bir yansıması olduğu anlayışı, insan hakları mücadelesinde de kaderciliğe, tarihsel fatalizme ve ekonomizme düşmemek açısından önemlidir. Türkiye solunun önemli bir kesiminde her sorunun sihirli çözüm anahtarının iktidara gelmek olduğu yanılgısı vardır. Bu, bilincin üretici müdahalesini yadsıyan, üst yapıyı pasif yansıma olarak gören bir anlayıştır. "Sosyalist devletler"de de, devlet özgürlüklerin inkârı özünü koruduğu için, özgürlüklerin ve hakların sigortası iktidar aygıtları değil insan hakları mücadelesi olacaktır.

Sosyalist öğreti ilk önemli düşünürlerinde; bireyselleşme-evrenselleşme bağlantısını tartışırken birey anlayışını ve hakları karşısındaki tavrı açımlayamamıştır. Marx'ın, insanı, bir insani özden kalkarak tanımlaması ve gelecek nihai insanı, insani özün açığa çıkması olarak değerlendirmesi, sonradan terk ettiği açıklama tarzıdır. Bu anlamda ideal, kolektif, hakiki insan içinde eriyecek birey anlayışı onun görüşünde ağırlıklı bir yer tutmaz. Ama yine de bu düşüncelerin izleri başka biçimde devam etmiştir. Özellikle tarih felsefesinde, insani özde kurulmasa bile sabit ve belirli bir geleceğe yuvarlanan evrim modeline bağlı kalınır. Tarihin önceden belirlenmiş bir sona doğru kaçınılmaz biçimde evrildiğini savunan bu anlayış hem genç hem yaşlı Marx'ta bulunabilir. Ama Marx'ta tersi anlayışa rastlamak da mümkündür. İnsana merkezi bir rol vermemekte, bireysel özgürlüklere soğuk bakmakta üst yapının aktif yansıma özelliğini yadsıyan yukarıdaki tarihsel evrimci bakışın rolü vardır. Çünkü bu bakışla birey, belirli tarihsel süreçlerin unsuru durumuna indirgenebilmekte ve kolektif aktörler, tarihi yapan ana güçler olarak ele alındığı için birey kolaylıkla arka plana atılabilmektedir.

Marx'a göre insan hakları insani doğada değil toplumsal ilişkilerde, tarihsel olarak açıklanmak zorundadır. "İnsan hakları Hegel'in de bilerek söylediği gibi doğuştan gelmezler aksine tarihsel olarak ortaya çıkarlar" (*MEW*, cilt 2, s. 120). Dolayısıyla insan haklarında kalkış noktası yaşayan, eylemli insandır ve onun somutta kullanabildiği haklarıdır. Bu nedenle Marx'a göre soyut ve evrensel emansipe boş şeylerdir. Emansipasyon, yani insanın kurtuluşu, onun toplumsal ilişkilerinin özgürleşmesidir. Özgürlük toplumsal bir durumdur. Eğer emansipasyon toplumsal bir sorun ise bireyin yeri nedir? Bireyin tarihsel süreçlerdeki hareket serbestliğinin boyutları nedir? Tarihte ferdin rolü nedir? Tarihte kitlelerin rolü nedir? Kitleler içinde ferdin devinim yaratma gücü nedir?

Toplumda, bireylerin niyet ve arzularından bağımsız yasaların varolduğuna ilişkin tezler muktedirlerce bireylerin tarihteki rolünü küçümsemek için kullanılmıştır. Bireye önerilen, toplumsal yasaların bilincine varmak ve ona göre davranmaktır. Genel olarak özgürlük, zorunluluğun bilincine varmak ve onu kabul et-

mektir. Pozitivist tarih anlayışı insanı yasadan sonra, yasanın bir unsuru olarak ele alır. Bunun izlerini, ipuçlarını Marx'ta da zaman zaman bulmak mümkündür. Bu anlayışın insana son derece sınırlı bir eylem alanı sunduğu açıktır. İktidar sürecinde yaşanan birçok ihlal, pozitivist tarih yorumunun katı bir tarzda sistemleştirilmesi ve resmi bir öğreti haline getirilmesi yüzündendir (Türkiye solu da, iktidardaki solun resmi ideolojisine karşı eleştirel olamamış, bu arada kendi resmî ideolojisini üretmekten de geri kalmamıştır). Oysa Marx'ta resmî "iktidar sosyalizmi" uygulamalarını haklı göstermeyecek, pozitivist tarih yorumundan ayrılmayı olanaklı kılacak teorik çözümlemeleri de bulmak mümkündür.

Birçok düşünür Marksist düşüncenin totaliter karakterinin birey-toplum ayrımında yattığını savunmuştur. Reel sosyalist ülkelerde gerçekten de birey hakları neredeyse yoka indirgenmiş; ekonomik-sosyal haklar dışında bireye bir özgürlük alanı bırakılmamıştır. Söz konusu ekonomik-sosyal haklar da birçok açıdan oldukça problemlidir.

Marx'ın gençlik yazılarındaki bireyin erimesi, reel uygulamalarda önemli ölçüde bir ideolojik söylem olarak kullanılmıştır. Oysa Marx, insanlık, toplum gibi kavramlara ruh verilip, bunların bir kişi gibi ele alınıp, bireyin karşısına dikilmesini eleştirir (faşizan ülkelerdeki devletin şahsiyeti anlayışı, uygulamalarda reel sosyalist ülkelerde de benzer bir şekle bürünmüştür). *Alman İdeolojisi*'nde Marx, bu yabancılaşma kokan anlayışlara karşı çıkar. *El Yazmaları*'nda da bu görüşleri yine eleştirmiştir. Kabul etmek gerekir ki diğer ideolojilerden farklı olarak sosyalizmin ana çıkış noktası insandır. *Grundrisse*'nin daha başında şöyle denir: "Başlangıç noktamız, şüphesiz toplum içinde üretim yapan bireyler... olacaktır" (*Grundrisse*, s. 139, Birikim Yayınları, 1979). Marx'ın kendi çıkarını düşünen bireye yönelttiği eleştirileri, birey anlayışının kendisine yönelmiş eleştiriler olarak anlamamak gerekir.

Toplumsal ilişkiler, devlet, tüm bunlar bireylerin ilişkileri ile oluşmuştur. Bu nedenle bireyin karşısına bir canlı gibi çıkartılacak objeler değildir. Yapılacak şey, bu nesneleştirmeye karşı savaş vermektir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Marx'a göre insanlık tarihi bireyselleşme ve bu bireyselleşmenin evrenselleşmesi tarihidir. Tarihin ilk süreçlerinde birey son derece bağımlı, büyük bir bütünün parçasıdır. Süreç, bu bireyin kendisini bağlayan bağlarından kurtulması, özgürleşmesi sürecidir. Evrenselleşme ve bireyselleşme ortak bir süreç olarak yaşanır. Evrenselliğin gelişmişlik derecesi bireyselliğin de gelişmişlik derecesini verir. Marx, bu evrenselleşme ve bireyselleşmenin "insanın doğalaşması" ve "doğanın insanlaşması" gibi diyalektik bir süreçte gerçekleşmekte olduğunu söyler.

Kısacası Marx'ta birey ve bireyin özgürlüğü arka plana atılmamış aksine merkezî bir rol oynamıştır denirse yanlış olmaz. Tarihsel gelişmenin ilerlemişliği, olumluluğu, ona göre insani gelişmenin derecesiyle ölçülür. Komünist toplum bireysel özgürlüğün doruk noktasıdır. "Özgürlükler imparatorluğu" denmesi de bundandır.

Komünist Manifesto'da, "her insanın özgürce gelişmesi bütün herkesin özgürce gelişmesinin şartı olacaktır" (*Komünist Manifesto*, s. 63, 1970) derken birey özgürlüğü toplumsal özgürlüğün olmazsa olmaz tek koşulu haline getirilmiştir. Yine *Kapital*'de, "her bir bireyin tam ve özgür gelişmesi" prensibi, kapitalizmden sonra gelecek daha ileri toplumun temel prensibi olarak vurgulanmaktadır. (*MEW*, cilt 23, s. 618). Çıkarılacak sonuç: Marx'ın bireyin hakları gibi bir soruna olumsuz baktığına ilişkin yorumların pek de doğru olmadığıdır.

Tüm bunlara rağmen öğretide birey ve birey hakları konusunda önemli boşluklar vardır. Genç Marx'ta bireyden, daha çok

bir özne olarak söz edilir. Yaşlı Marx'ta ise ağırlık, bireyin taşıyıcısı olduğu ilişkilere kaymıştır. Bu bakışta birey bir özne olarak ele alınmaz, sadece kolektif bir topluluğun üyesi ve belli rollerin taşıyıcısı olarak ele alınır. Sosyalist gelenekte de bu anlayış egemendir. Özne kitleler, sınıftır. Bu sınıf ise kendiliğinden bilinçlenemez. Bunu ancak en büyük ortak akıl parti sağlayabilir. Birey ise kendisinden görevler beklenen, belli rollerin taşıyıcısı, kolektivitenin parçasıdır. Marx'ta özne anlayışını da, buna ters olarak rol taşıyıcısı anlayışını da yer yer görmek mümkündür. Bireyi tarih sahnesinden silen bakış Leninist gelenek ve komünist enternasyonel sürecinde çok daha güçlüdür. Bu süreçte anarşizme yapılan abartılı ve katı saldırıların iktidar ve devlet aygıtlarını kutsallaştırmakta rol oynadığı açıktır.

Marx'ın insan haklarına eleştirisi genel burjuva hukuku anlayışı çerçevesindedir. Bireyin gelişmesini garanti edebilecek belli haklara karşı olmak gibi bir anlayışı asla yoktur. İnsan haklarına yönelen eleştiri onun biçimine yönelik bir eleştiridir; mevcut eşitsizlikleri örten ve bunu kabul eden niteliğinedir.

Varolan hakların içeriğinin doldurulması Marksist öğretide önem verilen bir hususdur. Özgür birey ve özgür toplum hedefli bir insan hakları mücadelesinde burjuva özden arınmış, lakin burjuvazinin terk ettiği, tüm topluma mal olmuş temel hakları da yadsımayan bir insan hakları öğretisi yaşanan deneyler ışığında özgürce tartışılmalı ve üretilmelidir. Bu konuda Engels'in, "en geniş demokrasi" ve "burjuva haklar"ın önemine ilişkin söylemleri gözden ırak tutulmamalıdır. "Burjuvazi, proletaryanın eline silah vermeden, siyasal iktidarı için mücadele edemez ve bu iktidarını bir anayasada veya kanunlarda dile getiremez. (Burjuvazi) doğuştan ayırt edilen zümrelere, eskiye karşı insan haklarını... bayrağına yazmak zorundadır... sonuçlarına götürecek biçimde genel ve doğrudan seçim hakkını, basın, toplanma ve dernek özgürlüğünü ve tek tek sınıflara veya halka karşı olağanüstü kanunların kaldırılmasını istemek zorundadır. Bunlar ama aynı zamanda proletaryanın ondan istemek zorunda olduğu ihtiyaçlardır. Böylece proletarya nihai zaferi için ihtiyaç duyduğu silahları eline almaktadır" (*MEW*, cilt 16, s. 76. "Prusya Askeri Sorunu ve Alman İşçi Partisi" makalesinden).

SOSYALİST (REEL) ÜLKELERDE İNSAN HAKLARI AÇISINDAN UYGULAMALARDA GENEL ÖZET EĞİLİM

Ekim Devrimi'nden sonra, 1918 yılında işçi sınıfının, hakların ve ödevlerin taşıyıcısı sınıf olduğu ilan edildi. Basın özgürlüğü, dernek kurma, toplantı ve yürüyüş gibi temel haklar sadece işçi sınıfına, esas olarak da sınıfın yönetici organlarına tanınıyordu. Hak ve yükümlülük; devletin yükümlülükleri, yönetilenlerin hakları bağlamında değil, sınıfın organlarının hak ve yükümlülükleri bağlamında ele alındı. Çalışma hakkı, genel çalışma yükümlülüğü haline geliyordu. Temel haklar kataloğu 1936 anayasasıyla genişletildi. Bunların genel başlığının "temel haklar ve vatandaşların görevleri" olması ilginçtir. Bireyin devleti eleştirme hakkı, sınıfın grev hakkı tanınmadı. İktidarsızlık alanları alabildiğine daraltılarak devlete karşı yönetileni koruyacak bağımsız bir alan yaratılmasının yolları kapatıldı. Devlet, öğretiye ters bir şekilde "özgürlüklerin garantörü" olarak organize edildi. Sosyalist devlet her türlü sosyal hakları (iş garantisi, hastalık sigortası, eğitim, tatil gibi ayrıntılı tanımlanmış haliyle) yerine getirmekle yükümlü kılınıyordu ama basın özgürlüğü, toplanma vb. her türlü hak da yine iktidar aygıtlarına tanınıyordu. Örneğin konuşma, toplantı, basın özgürlüğünü içeren 125. maddede, bu hakların sadece çalışanlar ve onların örgütlerinin hizmetine verileceği belirtil-

mektedir. 126. maddeyle de kastedilenin sadece parti ve ona bağlı resmî devlet örgütleri olduğu ayrıntılı biçimde belirtilmektedir. Sendikaların örgütlenme ve işleyiş tarzı dahi devletin bir aygıtı şeklinde düzenlenmektedir. Ekim Devrimi arifesine kadar, Lenin de dahil, öğretide söz sahibi olanlar grev hakkını sosyalist iktidar süreci içinde savunurken devrimden sonra bu görüşten vazgeçiliyordu. Proletarya diktatörlüğü bir geçiş süreci olarak kabul edilmesine ve geçiş sürecinde de sınıflar ve sınıf mücadelesinin varlığı kabul edilmesine rağmen farklı sınıflara çoğulculuk temelinde haklar tanınmayarak sınıf mücadelesi ve sınıfların giderek ortadan kaldırılması otomatik işleyen bir ekonomi anlayışına ve parti görüşü dışındaki her türlü muhalefete yasak yaptırımına bağlanıyordu. Tüm haklar devletin ve partinin keyfi uygulaması ve kontrolü altına alınıyordu. 1977 anayasasında bu maddeler iki katına çıkartılmış, Sovyet vatandaşının temel hakları, temel özgürlükleri ve temel ödevleri başlığı altında, 31 maddede bu haklar ele alınmıştır. İnsan hakları kelimesi, sadece 29. maddede, uluslararası Helsinki Anlaşması nedeniyle kullanılmıştır. Bu maddelerde de 1936 anayasasına egemen olan mantık söz konusudur. Birey ve hakları göz ardı edilerek; ağırlıkla teknik olarak anlaşılan üretici güçlerin serbestçe gelişebilmesi için önündeki tüm engellerin kaldırılması hedeflenirken, bir yandan da en büyük üretici güç olan insana ve onun yaratıcı eylemine hak ve özgürlükler tanınmayarak yasaklar getiriliyordu. Sosyalist devlet mutlakıyetçi ve Hegelci anlayışla, sosyal gelişmenin ve sosyalizmin garantisi kabul edildiği için (özgürlüklerin de teminatı) yönetilenlerin, bireylerin söz konusu devlete karşı korunması gerektiği veya hakların devlet denetimi dışında teminat altına alınması gerektiğine dair fikirler, sosyalist gelişmeyi engelleyici burjuva düşünceler olarak suçlanıyordu. Kutsal devlet anlayışı burada, kutsal sosyalist cumhuriyet anlayışına dönüşmüştü. Bu anlayış klasik, bireysel, tüm temel hakların sistemli olarak devlet ve parti tarafından ihlali yolunu açtı. Düşünce ve inanç yasakları, toplantı ve örgütlenme özgürlüğüne ilişkin yasaklar, polis devleti uygulamaları, dürüst yargılanma hakkı ilkelerine aykırı yargılamalar, basın özgürlüğü kısıtlamaları, iletişim ve bilgilenme hakkına getirilen kısıtlamalar, tüm süreç boyunca devam eden idam cezası ve infazları, soruşturmalarda insan onuruna aykırı muameleler, ceza yasalarında baskıcı burjuva hukukunda ve mutlakıyetçi-monarşik hukuklarda varolan "vatana ihanet suçlarına" benzer "halk düşmanlığı" gibi suç tiplerinin üretilmesi, bu tür devlet anlayışının yansımaları olarak sistemleşti. Azınlık hakları ve ulusal haklarda da öğretiye ters politikalar ve örgütlenmeler gündeme getirildi. Ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı sadece kâğıt üstünde kaldı. SSCB'de yapılan şoven uygulamalar veya Bulgaristan örneğinde olduğu gibi azınlıkların ve yerleşim alanlarının isimlerin egemen ulus doğrultusunda değiştirilmeleri hep sosyalizmin idealleri istismar edilerek yapıldı. Emekçilerin ve kadınların toplum yönetiminde söz ve karar sahibi olmaları ise biçimsel adımların ötesine geçemedi.

İnsan haklarının gelişiminin önünde engel teşkil eden devletin militarize olması giderek güçlendi. Bu militarize yapı, başka ülkelere müdahale ve askerî darbe deneylerine kadar yoğunlaştı. Sosyalizmin inşasının esas olarak tamamlandığı, artık sınıfların kalmadığı yolunda tezlerin ileri sürüldüğü dönemlerde ise –örneğin "halkın devleti" tezinin öne sürüldüğü dönemlerde–, eriyen değil her şeyi denetleyen baskıcı bir devlet mekanizması yaşamın tüm alanlarını kontrol eder hale geldi. Bazı ekonomik ve sosyal haklarda kapitalist sistemlerden daha ileri düzeylere ulaşılması, iktidar alanlarının daraltılarak, bireyin ve toplumun biraz daha özgürleşmesine yol açamadı.

SSCB'de görülen prototip uygulama ve insan hakları ihlalleri panoraması Çin, Arnavutluk, Kuzey Kore, Küba, Kamboçya ve Vietnam örneklerinde de ayrımlarla benzer şekilde yaşandı. İddia edilen sosyalist demokrasinin proletarya diktatörlüğüne, bunun parti diktatoryasına, parti diktatoryasının devlet ve partinin en üst elit sivil asker yönetici elit tabakanın diktatoryasına dönüşmesi sosyalist öğretideki devletle hiç ilgisi olmayan baskıcı bir devlet şeklini ortaya çıkardı.

TÜRKİYE SOLUNUN İNSAN HAKLARI KAVRAMI VE PROBLEMLERİ KARŞISINDAKİ ANLAYIŞ VE POLİTİKALARI

Genel olarak tüm siyasî akımlar, coğrafyamızda insan hakları sorunsalını merkezlerine alan politikalar üretmemişlerdir. Bu alana özgü etik değerler, kavramsal bilinç ve yaşam-pratik duruş tarzı olarak bir geleneğimiz yoktur. Bu saptama solumuz açısından da geçerlidir. İnsan hakları alanında kurumlaşma çabalarının da dünyadaki oluşumları 100-150 yıl geriden takip etmesi bunun çarpıcı bir kanıtıdır. Her siyasî akım toplumsal problemlerin çözümünü kendi projesinin iktidar anlayışında görmüştür. Solda da insan haklarını merkezine alan politikalar, bu alanın özgünlüğünü kavrayan yaklaşımlar, bir gelenek, bir kültür mirası yaratılamamıştır. Kavramla, bu alanın problemleriyle yakıcı bir tarzda yüz yüze gelmek esas olarak askerî darbe dönemleri ve sonrası ile mümkün olmuştur. Her şerde bir hayır var dercesine her askerî darbe tüm siyasî akımlara en başta da sol akımlara insan hakları kavram ve mücadelesinin önemini hatırlatmıştır. Türkiye solu da insan hakları kavram ve mücadelesini, bu alanın etik kurallarını genel olarak küçümsemiş; yerine göre kullanılabilecek olan taktik, reformist, burjuva özlü bir mücadele alanı olarak görmüştür. Bu alanda verilecek mücadelenin, kendi iktidar anlayışı mücadelesine eklemlenmesi gereken tali bir dayanışma mücadelesi olması gerektiğini dillendirmiştir. İnsan hakları problemlerinin doğrudan sınıf örgütlerinin program, politika ve kavramlarına tâbi olarak çözülmesi gerektiğini, zaten sol iktidara geldiği takdirde böyle bir sorunsalın da olmayacağını biraz da kaba ve şematik olarak savunmuştur. Bu noktada Türkiye solunun büyük çoğunluğunun vurguladığı görüş, "sosyalist devletlerde insan hakları ihlalleri olmayacağı" yanlış saptamasıdır.

Biraz daha ilgili davranan kesim bu alanı faşizmle mücadele sınırları ve boyutları içerisinde veya genel demokrasi mücadelesinin sınırları içinde ele alınması gereken bir sorunsal olarak değerlendirmiştir. Yani insan hakları mücadelesini tüm yabancılaşma kurumlarından arınmayı hedefleyen bir mücadele olarak değil, sol parti ve devletlerin programına ve hedeflerine tâbi olacak bir alan olarak görmüşlerdir.

Türkiye solu genel eğilim olarak her türlü iktidara karşı iktidarsızlık alanlarını genişletecek, nihai hedef olarak özgür birey ve özgür toplumu amaçlayan bir insan hakları ve mücadelesi anlayışını, özgünlüğünü, etik kriterlerinin ve araçlarının bağımsızlığını özümsemek bir yana bunu bir fantezi, bir sapma, yeni bir burjuva ideolojisi üretimi gibi değerlendirerek eleştirmiştir. İnsan hakları alanlarının sui generis özelliği bizim sol açısından ağırlıklı olarak kabulü zor bir özelliktir. Coğrafya genelinde bu alanla ilgili problemlerdeki tavır koyuşlarla, insan hakları kurumlarındaki bu alanın problemlerine ilişkin politika tartışmaları, bir anlamda solun insan haklarına bakışının ve yüzleşmesinin, aynaya nasıl baktığının bir yansıması olmuştur. Olmaya da devam etmektedir.

Türkiye solu da diğer pozitivist akımlar ve dinî akımlar gibi insan hakları problemlerine fonksiyonalist yaklaşma eğilimindedir (Zaman içerisinde az da olsa bu

eğilimde bazı varyantlarda kırılmalar görülmeye başlanmıştır). Bu yaklaşım, insan hakları sorununu konjonktürel gibi algılamaya, her an ikinci plana itilebilecek bir alan gibi görmeye götürmektedir. Yani Türkiye solunun ağırlıklı kesimi açısından insan hakları mücadelesi sadece sağ rejimlerde, sosyal demokrat rejimlerde verilebilecek taktik bir mücadele olarak algılanmıştır. Bunun içindir ki temel hakların dokunulmazlığı, bölünmezliği, devredilmezliği, evrenselliği, her yerde herkes içinliği "kaçınılmaz gerçekler, tarihsel zorunluluklar" gerekçesiyle göz ardı edilmektedir.

Fonksiyonel yaklaşımda solun ideolojik anlayışındaki beslendiği, yönlendirici iktidar fırsatını yakalamış sol düşüncenin resmî ideoloji haline gelmiş normlarının ve tezlerinin de payı çok önemlidir. Bir önceki bölümde dile getirilen sorunlar ve yaklaşımlar coğrafyamızın solu açısından fazlası ile geçerlidir. Yani solumuzun kültürü geleneksel öğreti kaynağı açısından insan hakları fotoğrafının derin ve ince çizgilerine fazla aşina değildir (diğer pozitivist ve dinî akımlar kadar olmasalar da).

Fonksiyonel, taktik araç anlayışını besleyen diğer önemli bir faktör bu coğrafyadaki geleneksel egemen siyasî kültürdür. İnsan hakları mücadelesinin bağımsızlığı ve özgünlüğüne devlet nasıl tehlike ve korku düşünceleriyle bakmışsa, dozu o kadar olmasa da, muhalif iktidar aygıtları da insan hakları mücadelesinin kendine özgü bağımsız kriterleri ve politikaları olması gerektiğinden tedirgin olmuşlardır. Burada en temel hakların başında gelen yaşam hakkı açısından prototip örnekler vermek mümkündür. Örgüt içi infazları yaşam hakkı açısından eleştiren insan hakları savunucuları ve kurumları, köktenci solun önemli kesimi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bir başka örnek 1960 askerî darbesinden sonra infaz edilen üç idam olgusu karşısında genel olarak solun eleştirel bir tavrı olmamasıdır. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Türkiye solunun kültüründe haklar sorunsalına klasik iktidar ve hegemonya kavrayışı ile yaklaşım egemendir. Ezilenden yana taraf ama devletlerden, hükümetlerden, partilerden, geleneksel ahlaktan bağımsız bir insan hakları mücadelesi iktidarda olsun olmasın tüm siyasî akım ve aygıtları rahatsız eden bir olgudur. Anlayış, tez ve kültüründen dolayı buna sol da dahildir.

TÜRKİYE SOLU EGEMEN ULUS KÜLTÜRÜ VE RESMÎ İDEOLOJİSİNDEN KÖKLÜ BİR KOPUŞ YAŞAMAMIŞTIR

Egemen ulus kültürü ve resmî ideoloji, insan hakları açısından önemli barikatlar oluşturmaktadır. Ulusal egemenlik ve ulusal yararın fetiş haline getirilmesi, milliyetçiliğin sol argümanda yurtseverliğe dönüşerek, evrenselliğin ve enternasyonalizmin karşısına çıkartılması hem temel birey hakları hem kolektif grup hakları hem de dayanışma hakları açısından iktidar ve hegemonya lehine, özgürlük alanları aleyhine kalıcı dirençler üretmektedir. Bu özellikleri eski TKP akımında da, "Türkiye'ye özgü güleryüzlü sosyalizm" iddialı Aybar akımında da, Millî Demokratik Devrim ekolünde de, hele hele şimdiki yeni TKP olgusunda da görmek çok net ve kolaydır. Sadece bu kadar da değil THKP-C kökenli bazı akımlarda da vatanseverlik kavramı altında bu eğilimin diri tutulmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir.

1970'lere kadar resmî ideolojiye ve ulusal kültür paradigmalarına tam teslimiyet, 1970-1980 sürecinde çok kısmi sorgulamalarla esas olarak sürmüş; 1980-2000 sürecinde ise yüzleşme başlamışsa da bu yüzleşme hâlâ özgürlükler-evrensellik lehine dönüşecek şekilde sonuçlanmamıştır. Özellikle son süreçte sermayenin küresel hegemonyasına karşı küresel direniş ekseninde enternasyonal karşı duruşu solun eksenine alması gerekirken; ulusal egemenlik, ulusal yarar, cumhuriyetin bütünlüğü gibi egemen değer yargılarına adeta sağ gibi solun bir kesiminin

sıkıca yapıştığı görülmektedir. Ermeni katliamı sorunu tartışması egemenlerle akademisyenler arasında (demokrat bazı çevreler) cereyan ederken; sosyalizm iddialı parti ve örgütlerin bu konudaki sessizliği ve ürkekliği azınlık hakları, halkların hakları, yaşam, seyahat, yerleşim hakkı ve ilgili tüm haklar açısından düşündürücüdür. Kopuşun tam yaşanamadığının bir başka gözlerden kaçan örneği halkların kendi yazgılarını belirleme haklarını ve bazı grup haklarını bireysel haklarla birlikte içeren "BM Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi" ile "BM Ekonomik ve Sosyal Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi"nin onanması sürecindeki tavırdır. Uzun yıllar solun ağırlıklı kesimi bu sözleşmelerin imzalanması ve onanması talebini dile getirirken, ulusalcı dalganın yükseldiği son süreçlerde bu sözleşmelere yönelik açılan şoven, milliyetçi kampanyalar karşısında solun büyük kesimi sessiz kalmıştır. "Özgürlükçü sosyalizm" iddiasındaki ÖDP'nin dahi Ermeni sorununda net bir mesaj verememesi düşündürücüdür. Bu konuda Kaypakkaya geleneğinden gelen akımlar hariç tutulursa, köktenci sol da sessiz ve politikasızdır.

Türkiye solunun özellikle örgütlü kesimlerinin özgürlük-güvenlik çelişmesinde kamu düzeni, ulusal yarar, ulusal egemenlik gibi yargı ve kavramlar karşısında özgürlükçü geleneksel bir duruşu yoktur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren militarist ve tekçi yapının sorgulanması, azınlık hakları, halkların hakları, düşünce, inanç ve vicdan özgürlüğü, cumhuriyetin sivilleşmesi, çoğulculuk, bürokratik merkeziyetçilikten ademi merkeziyetçiliğe geçiş solun gündeminde merkezî projeler haline gelmemiştir. Örneğin temel yasalarda referandum, öz yönetimler, üst düzey yöneticilerin doğrudan halk tarafından seçilmesi gibi insan haklarını da çok yakından ilgilendiren nispi temsilin sınırlarını doğrudan demokrasi lehine genişleten projeler, solumuz açısından toplum gündemine sokulmamıştır. Bireysel haklar açısından siyasî içerikli olmayan soruşturmalardaki işkence ve yaşam hakkı ihlalleri çok üzerinde durulan konular olmamıştır. Hapishane zulmüne karşı tepkiler sadece sol camianın uğradığı baskılar sonucu gündeme gelmiştir. Örneğin sol politik tutuklu yakınlarının oluşturduğu inisiyatifler veya yapılanmalar adli tutukluların sorunlarına karşı genel olarak ilgisiz kalmışlardır. Yani bireysel hak ve özgürlükler ihlallerinde dahi ayrımcılıktan arınmış bir duruş sergilenememiştir. Muhalif toplum örgütlenmelerinin iç yapısında da delege sistemlerinin kaldırılarak doğrudan demokrasiye yaklaşım örnekleri sergilenememiştir. Örneğin, insan hakları kurumlarının büyük genel kurullarında bile delegelik sistemi hâlâ muhafaza edilmektedir. Klasik bürokratik merkeziyetçi oluşumlar adeta küçük devletçikler olarak kısır bir şekilde varlıklarını korumuştur.

"Sosyalistliğin yolu Kemalistlikten geçer" anlayışının (Emekçi Parti, *Türk Solu* dergisi, geleneksel MDD ekolü) adeta ideolojik bir rehber haline getirildiği egemen sol anlayışta cumhuriyet sürecine egemen olan resmî ideolojinin ve ulusal kültürün sorgulanması bir yana, savunulması söz konusu olmuştur. Kuşkusuz bunda solun beslendiği Üçüncü Enternasyonal'de sağ kanadın tezlerinin (Dimitrov vs.) egemen olmasının da bir payı vardır. Örneğin Şefik Hüsnü, Reşat Fuat Baraner, Mihri Belli geleneğinde bu çok bariz olduğu gibi nüanslarla Kıvılcımlı ve Aybar geleneğinde de vardır.

Sosyalist hareketler genel eğilim olarak ulusal kimliğin temel özelliklerini taşıyor ve milliyetçiliğin türleri ile bağları devam ediyor saptamasını yaparken; bu halin insan hakları problemlerine ilgisizlikle veya karşıtlıkla ilişkisini kurarak bakmak gerekir.

Egemen ulus kültürü ve ideolojisi, Osmanlı-Türk tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan azınlıkların bağımsızlık savaşlarını kara bir sayfa olarak değerlen-

dirmiştir. Solumuz da bu bağımsızlık savaşlarına halkların kendi kaderini tayin hakkı açısından bakmamıştır. İsyanların iç dinamizmi görülmemiş, emperyalizmin parmağıyla sosyal olgu izah edilmiştir. Kuşkusuz her ulusal isyanda şu veya bu şekilde emperyalistler arası rekabet gündeme müdahale, müdahil olma konumunu oluşturur. Ama bu hal, olgunun esas karakterini değiştirmez. Solun da psikolojisi söz konusu isyanlar karşısında egemen ulus milliyetçiliğinden farklı olmamıştır. Esasen Lozan ve Sevr antlaşmalarının ve o dönemdeki diğer antlaşmaların objektif bir sol okunuşu yoktur. Lozan Antlaşması'nda belirtilip de uygulanmayan farklı dillerin kullanımına ilişkin maddelerin dahi sol tarafından gündeme getirilmesine tanık olunamamıştır. Dağılan imparatorluk sürecinde sürekli bir varolma yok olma psikozu içinde oluşan Türk ulusal kimliği, yansımasını solda da bulmuştur. İsyanların sorumlusunun emperyalist dış güçler ve işbirlikçileri olduğu konusunda sağ ile sol hemfikirdir. Rum, Ermeni ve Hıristiyan düşmanlığına karşı halkların kardeşliği ve dayanışması temelinde tahliller ağırlıklı olarak sola egemen olmamıştır. "Dış düşmanlara karşı varlığımızı korumak, bağımsızlığımızı savunmak" ulusalcı sağ açısından da, Türkiye solu açısından da temel değerler olmuştur. İnsan hakları açısından bu nasıl bir etki yaratmıştır? Emperyalizm teorilerine bağlı olarak insan haklarının genellik, eşitlik, azınlık hakları, özerklik, halkların kendi kaderlerini tayin hakları gibi en temel sorunlar "sömürgeleştirme" siyasetinin bir parçası olarak ele alınmış, temel sorunlar ve tarih "Bizi kuşatan düşmanlar, bölmek isteyen emperyalistler ve işbirlikçileri" ile izaha çalışılmıştır. Bu bakış temelinde kontrgerilla ve derin devletin modernist süreç açısından kaynağı olan İttihat ve Terakki hareketi ve geleneği esaslı bir eleştiri sürecinden geçirilmemiştir.

Cumhuriyet tarihi boyunca Kürt isyanlarına bakış açısından da solun yaklaşımına ve ürkekliğine egemen olan ulusal bakışın bu anlayışı yönlendirici olmuştur. Kürt isyanları emperyalizmin ve işbirlikçilerinin oyunu ve şeriatın hortlamasıyla izah edilmiştir. Demek ki halkların hakları, azınlık hakları ve birey hakları konusunda solumuzun tarihsel sicili parlak değildir. Cumhuriyet tarihindeki isyanlar nedeni ile devlet eliyle yapılan infazlar, adil olmayan temyiz hakkının dahi tanınmadığı yargılamalar, idam cezaları, sürgünler, mecburi iskânlar, düşünce ve inanç özgürlüğüne vurulan darbeler solumuzun merkezine aldığı problemler olmamıştır. Tüm bu yaklaşımlarda Osmanlı-Türk tarihinde Avrupa'da görülen Aydınlanma hareketinin yaşanmamasının, dinde reform hareketlerinin üretilmemesinin rolü de önemlidir.

Birey hak ve özgürlüklerine ilişkin, işkencenin kaldırılması gibi temel hak ve özgürlüklere ilişkin mevzuata dair tüm yazılı normların bir iç dinamizm sonucu değil de, Batılılaşmanın ürünü olarak yukarıdan aşağıya iktisap edilmesi de bu durumu değiştirmemiştir. Bu yukarıdan aşağıya reform sürecinde, sosyalist düşünce ve pratik müdahaleci bir dinamizm oluşturamamıştır. Sadece modernleşmeci veya sanayileşmeci akımın Üçüncü Enternasyonal besinli, radikal bir temsilcisi olunmuştur.

Osmanlı-Türk modernleşme süreci, toplumsal problemleri iktidar, hak ve özgürlükler çelişki ve ilişkisi bağlamında değil, suni ilerici-gerici ayrımı bağlamında ele almayı bir gelenek olarak toplumsal kültüre taşımıştır. Bu ayrım temelinde bakış sola da egemen olmuş, ortaya çıkan problemler temel hak ve özgürlükler açısından değil de bu suni ayrım ekseninde ele alınmıştır. Bu tür bir cepheden bakış otoriter eğilimlerin birçok sorunu manipülasyon aracı olmuştur.

Osmanlı-Türk muhalefet hareketlerinin ortak paydasında üniter devleti korumak, kurtarmak fikri, ademi merkeziyetçi veya federatif şekillenmelerden uzak durmak

fikri, ulusal egemenliği temel hak ve özgürlüklerin de tâbi olacağı en üstün değer olarak görme anlayışı, azınlıkları önsel olarak emperyalizmin kullandığı güçler olarak görme anlayışı, "en iyi yurtsever biziz" anlayışı vardır. Bu payda esas olarak soldaki sosyopolitik ve sosyopsikolojik şekillenmeye de egemen olmuştur.

Azınlıkların, halkların eşitlik ve özgürlük taleplerine devletin ihtiyacı açısından bakmak, gerek Osmanlı gerekse Türk muhalefet hareketlerinin vazgeçilmez bir özelliği olmuştur. Bu anlayış bugün de değişik şekillerde yansımaktadır. Örneğin Avrupa Birliği sorunu halkların çıkarı, halklar dayanışması ve projesi açısından, emeğin çıkarı ve hakları açısından, temel hak ve özgürlükler açısından masaya yatırılıp, eleştiri konusu yapılmamakta esas olarak "egemenlik elden gidiyor" çıkış noktasıyla tartışma konusu yapılmaktadır. Kıbrıs konusunda da şu anda net bir sesle "Türk ordusu Kıbrıs'tan çekilmelidir" şeklinde bir mesaj Türkiye solundan gelmemekte, yine Türkiye Cumhuriyeti'nin yararı, ulusal egemenlik düzleminde ele alınmaktadır.

Osmanlı-Türk tarihinde muhalefetin projesinin odağında; yani ne yeni Osmanlıların ne Jön Türklerin ne de daha sonraki muhalefet hareketlerinin gündeminde insan hakları, temel hak ve özgürlükler kayda değer bir yer işgal etti. Sosyalist hareketler de bu kötü mirası devraldılar. Bireysel haklara, ulusal ve azınlık haklarına, değişik inanç gruplarının haklarına kuşku ile yaklaştılar. Son Kürt isyanına da uzun süre emperyalizmin bir oyunu olarak bakıldı.

Gerek cumhuriyetin ilk yıllarında gerekse son süreçte demokratikleşme açısından merkeziyetçi yapı alternatifi (eyalet yönetimi, federatif yapı, bölgesel özerklik) herhangi bir projenin dahi sosyalist akımın şu veya bu ekolü açısından tartışma gündemine getirilmemesi düşündürücüdür.

Egemen ulus ideolojisi ile şekillenmek, Türkiye solunu, cumhuriyet rejimini ve bu rejimin temel ayaklarını nesnel olarak masaya yatıramamak, analiz edememek; sınıf, halk, azınlıklar-halklar, bireysel haklar açısından tahlil edememek zaafına sürüklemiştir. Esas olarak cumhuriyet olumlanmış; tekçi, militarist karakteri göz ardı edilmiştir. Irkçılığa varan milliyetçi yönü, demokratik özden yoksun devlet dini şeklindeki jakoben laikçiliği sol açıdan eleştiri konusu yapılamamıştır. Cumhuriyetin kurucu kadroları sol açısından sadece devrimi ileri götüremedikleri noktasında eleştirilmişlerdir. Halk için halka rağmen anlayışında cumhuriyetçi kadrolarla sol arasında anlayış birliği vardır. Sosyalistlerin belli bir kesiminin kendilerine zaman zaman "İkinci Kuvayı Milliyeciler" demeleri, 12 Mart ve 12 Eylül darbeleri sonrası yargılamalarda Kemalizme sahip çıkmaları, 1961 Anayasası temelinde savunma geliştirmeleri rastlantı değildir (özellikle 12 Mart 1971 sonrası yargılamalarda THKP-C, THKO savunmalarında bu özellik belirgindir. Bu noktada böyle bir saptamadan Kaypakkaya geleneğini hariç tutmak gerekir). Ermeni katliamında Kuvayı Milliye'yi oluşturan kadroların sorumluluğu sol açısından tartışma konusu yapılmamıştır. Günümüzde dahi sol adına Yurtsever Cephe veya değişik sol akımlarca sol adına Vatan Cephesi gibi oluşumlar gündeme getirilmesi düşündürücüdür.

TÜRKIYE SOLU EGEMEN ULUS İDEOLOJİSİNDEN; DÜŞÜNCE, İNANÇ VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ, LAİKLİK PROBLEMLERİ SORUNLARINDA DA ESASLI BİR KOPUŞU GERÇEKLEŞTİREMEMİŞTİR

Konunun hem bireysel haklarla hem kolektif grup haklarıyla hem halk iradesiyle hem düşünce ve örgütlenme özgürlüğüyle bağlantısı vardır.

Laiklik, egemen ideolojide din ile devlet işlerinin tamamen birbirinden bağımsızlığı şeklinde değil de, gerektiğinde

devletin yönlendirebileceği, müdahale edebileceği bir ayrılma olgusu olarak kabul edilmiştir. Yukarıda değindiğimiz ilericilik (modernist Batıcılık)-gericilik ekseninde konu ele alınmış, halk iradesiyle, özgürlüklerle, demokratik içerikle bağı kopartılmıştır. Bunun için devlet organı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı kurumu korunmuş, resmî din okulları açılmış, resmî devlet okullarında din dersleri konulmuş, Tevhid-i Tedrisat Yasası ile eğitimde birlik amacıyla devletin istediği tarzda bir eğitim ve din anlayışı amaçlanmıştır. Bunu yaparken dinî inançlar arasında da ayrım yapılmış; egemen çoğunluk inancı revize edilerek bu haliyle ayrımcı durum korumaya alınmış, böylelikle bir resmî devlet dini yaratılmıştır. Bu, özgür halk iradesine dayalı demokratik içerikli bir laiklik değil, özünde yasakları ve ayrımcılığı barındıran laikçi-laisizm ideolojisi ve anlayışıdır. Sosyalist akımlar da esas olarak yukarıda izah ettiğimiz egemen ulusun ilerici-gerici anlayışından kopamadığı için bu tür bir laikçiliğe genel olarak bağlı kalmıştır. Sol kesimin Anayasa Mahkemesi'nin siyasî partilerle ilgili kapatma kararları karşısında aynı refleksi gösterememesi, düşünce özgürlüğü konusunda ceza yasalarındaki yasakçı düzenlemelerin tümüne aynı tepkiyi bir davranış biçimi haline getirememesi buradan kaynaklanmaktadır. Gerek eski TKP, gerek Kıvılcımlı, gerekse MDD geleneği ve Aybar-Boran ekolü esas itibariyle gerçek laikliği değil laikçiliği savunmuşlardır. Bugünkü TKP de laiklikle ilgisi olmayan geleneksel laisizm anlayışını korumaktadır. Bu noktada ÖDP, SDP, EMEP ve yine belirtmek gerekir ki köktenci solun önemli kesiminin laisizm anlayışından koparak yavaş yavaş da olsa içeriğine uygun laiklik anlayışına yaklaşma çabaları gözlemlenmektedir. Sosyalist akımlar sol partilerin Anayasa Mahkemesi'nce kapatılması kararları karşısında diri tepkiler koyarken, dinî program temelindeki partilerin kapatılması karşısında genelde sessiz ve olumlama tavrını sergilemişlerdir. Ünlü TCK 141, 142. maddeler karşısında gösterilen özgürlükçü tavır TCK 163. madde karşısında gösterilememiştir. Bu konuda sol ağırlıklı insan hakları kurumları dahi uzun süre bocalamışlardır. İçinde bulunduğumuz süreçte hâlâ devam eden türban ve kamusal alan tartışmalarında da solun, ulusal egemen ideolojiden arınmış özgürlükçü bir politikası yoktur. Solun bu politikaları, sosyalist öğreti açısından da problemlidir. Sosyal bir realite olan din gerçeği karşısında sosyalist politika; yasakları arkasına alarak mı davranacaktır, yoksa bu olgunun tarihsel bir kategori olduğunu, tarihsel nedenlerinin bulunduğunu belirleyerek, temel yapıya bağlı olarak kültürel aydınlanma yöntemleri ile mi kadercilikle mücadele edecektir? Bu sorular karşısında solun tavrı hem sosyalist öğretiye hem de temel hak ve özgürlükler perspektifine aykırı bir konumlanma olmuştur.

İnsan hakları açısından sol; dinî inanç kesimleri ile ilgili (sadece İslâmî, Alevi kesimler için değil Hıristiyan, Süryani azınlıklar da dahil) yasakları, yaptırımları, ihlalleri de gündemine almamıştır. Filistin halkına, Vietnam halkına ve dünyanın diğer sömürülen halklarına enternasyonal dayanışmasını elinden geldiği kadar gösteren sol, Balkanlar'daki ve Asya'daki Müslüman halklarla ilgili egemen ulus devletlerin ırkçılığa varan uygulamalarına sessiz kalmayı tercih etmiştir. Bu konularda özellikle 1990'lardan itibaren yer yer olumlu yönde yaklaşımlar belirse de esas eğilim ağırlığını korumuştur. Örneğin 28 Şubat müdahalesi karşısında solun tavrı parçalı bulutludur.

Solun laikçilik anlayışından kurtularak, laikliğin demokratik özünü kavrayan politikalar üretememesi hem özgürlükler bilincinin hem de sol bilincin geniş inanç kesimlerine ulaşmasında ve bu kesimlerin kaderci olmayan alternatif toplum projeleri ile tanışmasında engel teşkil etmiştir. Bugün dahi ortak konularda, Mazlum-Der

ile geçici işbirliği konularında giderek azalsa da, yine önemli çekingenlik ve güvensizlikler hukuk ve insan hakları kurumlarında dahi devam etmektedir (kuşkusuz bu güvensizliğin nedenleri, benzeri bocalamalar inanç kesimlerinin örgütleri ve camiası açısından da geçerlidir).

"İnanç özgürlüğüne evet ama bunun kamusal alana ve örgütlenme alanına yansımasına hayır" anlayışı, devletin "her şeyi düşünebilirsin ama açıklamamak, ifade etmemek şartıyla" anlayışından farksızdır.

TÜRKİYE SOLU ASKERÎ DARBELER VE REJİMİN MİLİTER KARAKTERİ KARŞISINDA DA ÖZGÜRLÜKÇÜ KONUMLANIŞA GEÇEMEMİŞTİR

Yukarıda izah ettiğimiz egemen ulusçu kültür, cumhuriyetin sorgulanamaması; cumhuriyetin sivilleşmesi ve demokratikleşmesi konusunda da solu devletçi ve merkeziyetçi duruşlara, anlayışlara itmiştir. Bunda dünya solunda bir dönemler etken olan az gelişmiş ülkeler için önerilen "kapitalist olmayan yol" veya "üç dünya teori"lerinin önemli payı olmakla beraber, yine esas faktör solun, ulus milliyetçiliği ve devlet kapitalizmi niteliğindeki devletçiliğiyle hesaplaşamamasıdır. "Halk için halka rağmen" anlayışıyla askerî darbeler arasında ayrım yapılmış, sol tarafından genel olarak 27 Mayıs 1960 darbesine destek ve savunu gelmiştir. Orduya sınıflar üstü ve sınıflar dışı fonksiyonlar atfeden teoriler üretilmiş, ordu darbesi ile yukarıdan aşağıya sosyalist modellerin oluşturulabileceği hayali bir dönemler etkin olmuştur. Örneğin Hikmet Kıvılcımlı, 28 Mayıs sabahı Millî Birlik Komitesi'ne ilk selamlarını telgrafla yollamıştır. 7 Temmuz'da MBK'ya İkinci Kuvayı Milliyeciliğimiz başlıklı açık mektubu, 24 Ağustos'ta da ikinci mektubunu göndermiştir (*İkinci Kuvayı Milliyeciliğimiz*, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1965). Mihri Belli de *Yeni Yol* dergisinde 27 Mayısçıların "sosyal devrimciliğine" olan ümidini belirtmiştir (*Türk Solu*, 16.04.1968, sayı 22). Kısmen eleştirel olmakla birlikte TKP'de de 27 Mayıs darbesine karşı iyimserlik ve umut vardır. Örneğin S. Üstüngel imzalı açıklamalarda bu açıktır ("Le reaversemnet du gouvern ement Menderes", *La Nouvelle Revue Internationele*, Ağustos 1960, sayı 8). Mehmet Ali Aybar da kısmen eleştirel olmakla birlikte 27 Mayıs darbesini olumlamıştır ("Cemal Gürsel'e Açık Mektup", *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm*, Gerçek Yayınları). 8 Mart 1971'de hatta 12 Mart 1971'in ilk aylarında hâlâ ordudan sol adına umutlar beklenmiştir. Bu eğilimin başını yine Kıvılcımlı-Belli anlayışı çekmiş, dönemin etkin örgütlenmesi olan ve Çayan'ın düşünceleri etkisindeki Dev-Genç dahi bu durumdan sıyrılamamıştır. İlerici-gerici suni ayrımı, askerî müdahaleler karşısında da yönlendirici olmuş, tüm darbelerin hak ve özgürlükler karşıtı ortak paydası görülememiştir. Bu temel yanılgı teslim etmek gerekir ki 12 Eylül 1980 darbesi ile genel olarak algılanmış, anlaşılmış, özümsenmiştir. Ancak bugün bile solun gerek sol değerler açısından, gerekse insan hakları problemleri açısından, örneğin 27 Mayıs 1960 darbesinin sorgulamasını; MGK'nın bu darbeyle etkili, *otoriter*, en üst *bir* kurum haline geldiğinin tahlilini, Yassı Ada'daki adil olmayan yargılanmaların, idamların, Kürtler ve azınlıklar üzerindeki baskıların 1960 darbesi sürecinde de yoğunlaşmasının muhasebesini yapmadığı açıktır.

Hiçbir darbeden sola da hayır gelmeyeceği anlaşılmasına rağmen hâlâ ilerici-gerici ayrımını temel alan refleksler ön plana geçebilmektedir. Örneğin derin devlete, kontra örgütlenmelere tepki temelinde başlangıçta oluşan "1 Dakika Karanlık Eylemi" son sürecinde amacından sapmış ilericilik-gericilik ekseninde konumlanan bir etkinliğe dönüşmüştür.

Türkiye solu evrensel harita açısından da militarist müdahaleler ve darbeler kar-

şısında ayrımcı politikalar izlemiştir. Doğru bir tavırla ABD kaynaklı askerî darbelere karşı tavır alınırken, Sovyet Rusya kaynaklı darbelere karşı genel olarak ağırlıklı olarak destekçi bir tutum izlenmiştir.

Örneğin 1968 Çek müdahalesini eleştirenler azınlıktır. Sovyet Rusya'nın 1968 Çek müdahalesini Aybar ekolü açıkça eleştirmiştir ancak bu eleştiri de yer yer milliyetçi argümanlarla süslenmiştir. Köktenci sol kesimde THKO'nun kurucularından Sinan Cemgil ve Deniz Gezmiş'in Çek müdahalesi karşısında net ve eleştirel bir tavır koyması dikkate şayandır. Solun diğer kesimlerinin ise bu konuda tavrı "Küba tavrı" olarak değerlendirilen, kısmen eleştiri içerse de esas olarak müdahaleye destek tavrıdır. Benzeri müdahaleler karşısında da örneğin Afganistan'a yapılan müdahale karşında da solun ağırlıklı bir kesimi olumlu bir sınav vermemiştir. Her akım kendi ana besin kaynağı olan reel sosyalist devleti ve politikalarını yüceltmiş; araçlar, amaç yerine geçmiştir. Örneğin ÇKP yanlılarının da Tienanman Meydanı'ndaki devlet katliamı ve Çin'in sınır boylarındaki ihlalleriyle ilgili militer tavırlar karşısında konumlanışları diğer ekollerden farklı değildir. Bu arada Türkiye'nin Kıbrıs'a yaptığı askerî müdahaleler ve çıkarmalarda da solun anti-militer berrak bir tavrı ağırlıklı olarak söz konusu olmamıştır. Hatta TSİP ve paralel akımlar Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalesini destekledikleri gibi o süreçte Kıbrıs nedeniyle ilan edilen sıkıyönetime de karşı çıkmamışlardır.

Askerî örgütlenmeler karşısında da enternasyonal tavrın yerine kampçı tavır egemendir. Enternasyonal dayanışmanın partiler arası ilişki ve eleştirisiz tabiyet olarak algılanması dünya halklarının haklarına çok zarar vermiştir. Daha gerilere gidersek İkinci Dünya Savaşı sonrası Tahran-Yalta-Potsdam konferanslarının halkların hakları açısından sosyalist öğretiye uygun bir şekilde tahlili Türkiye solunda yapılmamıştır. NATO, OECD benzeri örgütlenmeler doğru bir tarzda sorgulanırken, Varşova Paktı-COMECON gibi örgütlenmeler gerekli süzgeçten geçirilmemiştir. İçerde örgüt-parti ve devlet fetişizmi, evrensel düzeyde de izlenen parti ve devlet fetişizmiyle örtüşmüştür. Tipik bir örnek vermek gerekirse THKO "AEP asla geri dönmez dönmeyecek" şeklinde manşetlerle yayınlar çıkarmışlardır. Görülen bazı bariz hatalar ise dış düşman ve konjonktürel şartlar teorileriyle izah edilmiştir.

Türkiye solunun reel sosyalist ülkelerdeki sol muhalefetin ve halkların tepkisini dikkate almaması, araştırmaması, iktidarda olan ekolün politikalarını en doğru aklın yansıması olarak görmesi, iktidar ve hegemonya konusuna nasıl baktığı açısından ilginçtir. Brejnev döneminde maden işçilerinin sabun için greve gitmesi, Bulgaristan'da azınlıkların isimlerinin sosyalizm adına değiştirilmesi dış düşman propagandası olarak değerlendirilmiş, özgürlükler açısından bir sorgulama gereksinimi duyulmamıştır. SBKP paralelindeki akımlar Jivkov dönemindeki azınlıkların coğrafi ve şahıs isimlerinin değiştirilmesinin olmadığını kanıtlamak için yayınlar yapmışlardır. Örneğin TKEP bu konuda çıkarttığı kitabı yayımlayamadan Bulgaristan'da rejim değişikliği olmuş ve eski Bulgaristan Komünist Partisi delegeleri yapılan anadil hakkı ve kimlik ihlallerinden dolayı '90'lı yıllardaki Balkan Barış Konferansları'nda özeleştiri vermişlerdir.

TÜRKİYE SOLU EGEMEN ULUS İDEOLOJİSİNİN TEZLERİYLE REEL "SOSYALİST" PARTİ VE DEVLETLERİN TEZLERİ ARASINA SIKIŞARAK ÖZGÜRLÜKÇÜ OLMAYAN, TEKÇİ, MERKEZİYETÇİ POLİTİKALARI SÜRDÜRMÜŞTÜR

1980'ler sonrasında bu geleneksel eğilim kuşkusuz artık sorgulanmaya başlanmış, önemli mesafeler alınmıştır. Ancak henüz tam kopuş yaşanmamıştır.

Aslında İHD bünyesindeki insan hakları yayın organlarına da yansıyan, özellikle 1990'larda hızlanan tartışmalar Türkiye solunun insan haklarıha bakışını tahlilde önemli kriterlerdir. Çünkü İHD esas itibariyle 12 Eylül darbesi mağduru sol gelenekten gelen kesimlerden oluşmuş, buna giderek Kürt muhalefetinin mağdurları da katılmıştır. İHD uzun yıllar mağdurların haklarını savunan kurum olma iddiası taşımasına rağmen içsel olarak mağdurlar örgütü olmaktan kurtulamamıştır. Bugün de birçok temel nedenden dolayı (politikalar, etik kriterler, kurum demokrasisi) hâlâ mağdurla özdeş olmayan, herkese karşı eğilmeden-bükülmeden savunacağı ilkeleri olan, toplum gündemine yeni hak taleplerini sokan bir oluşum haline gelememiştir. Bu ayrı bir tartışma konusudur ama bu olguda dahi solun ve muhalif organizmaların insan haklarına bakıştaki yanlış algılamaları belirleyicidir.

12 Eylül'ün mağduriyeti ve hak ihlalleri temelinde bir araya gelen sol camia, bu alana özgü geleneksel bir etik kültürel mirası haiz olmadan; ağırlıklı olarak işkence, cezaevleri vb. baskılarla ilgili bir tepki ürünü olarak ciddi anlamda ilk kez İHD'yi oluşturdu (daha önce de bazı deneyler olmuştur). 1990'lara kadar olan süreçte düşünce ve inanç özgürlüğü konusunda, laiklik konusunda, yaşam hakkı konusunda, her türlü askerî darbenin yadsınması konusunda, azınlık hakları ve halkların kendi kaderlerini tayin hakkı konusunda, insan hakları mücadelesinin sui generis özelliği konusunda çok ciddi bocalamalar ve zikzaklar yaşanmıştır. Solun önemli bir kesimi sadece kendisinin doğru gördüğü düşüncelerin özgürlüğünü İHD bünyesinde savunuyordu (bugün dahi düşünce özgürlüğü konusunda özgürlükçü bakış sola net olarak damgasını vurabilmiş değildir. Köktenci solun büyük kesimi, ayrıca yeni TKP, düşünce özgürlüğü konusunda bir Rosa Luxemburg anlayışının çok gerisindedirler. Kuşkusuz gelişmeler de olmaktadır. Örneğin, Kaypakkaya geleneğinde "Devrimci Demokrasi" çevresinde düşünce özgürlüğü ve çoğulculuk noktasında cesaretli tartışmaların yapılması gözden kaçmamaktadır).

İnanç özgürlüğü ve laiklik, egemen laisizm temelinde savunulmak isteniyordu. Askerî darbeler açısından ileri-geri ayrımları yapılıyordu. Sosyalist devletler de dahil her yerde idam cezalarına karşı olmak gerekliliği kabul görmüyor; solun sadece kendisine yönelik idamlara karşı net tavrı ortaya çıkıyordu (bugün de TKP ve köktenci sol Küba, Çin ve Kuzey Kore'deki idamları eleştirmemektedir). Devletin yargısız infazları, gözaltında kayıpları sorgulanırken; sol adına yapılan örgüt içi infazların sorgulanması, eleştirilmesi istenmiyordu. Toplumun geniş kesimlerine yönelik adli vaka ihlalleri ise genel olarak solun önem verdiği konular değildi. Cumhuriyet tarihi boyunca da solun devletin suç ve ceza politikasını, hapishane olgusunu ciddi bir analize tâbi tuttuğu görülmemiştir. Çalışma hakkından sadece emekçilerin örgütlenme ve sosyal hakları anlaşılıyor, toplumun diğer katmanlarının ekonomik-sosyal ve siyasî hakları önemsenmiyordu. Ekolojik sorunlar, çevre hakları, cinsiyet ayrımcılığına karşı mücadele, cinsel tercih hakkı, vicdani retçilik, anti-militarist hak ve örgütlenmeler Türkiye solunun çok ilgisini çeken haklar değildi (kadın hakları dahi 1986-87'ye kadar solun çok da gündeminde olmamıştır. Bu yıllarda sol geleneklerden gelen feministlerin dayağa karşı propaganda ve çalışmaları bir nebze de olsa Türkiye solunun kadın haklarıyla biraz daha ilgilenmesini gündeme getirmiştir. Geçmiş yıllarda da August Bebel ve Engels'den zaman zaman ilham alınsa da esas itibariyle yaşamın pratiğinde kadın haklarının mücadelesinin verilmesi fazla yer tutmamıştır. Sosyalizm iddialı yayınlara rağmen 1960'lı yıllarda *Yön* dergisi zaman zaman kadın haklarına dikkati çeken yayınlar yapmıştır). İnsan hakları mücadelesi

ve kurumun işlevi mevcut sosyalist örgütlenmelerin politika ve programlarının taşıyıcısı ve eklemi olarak görülmek isteniyordu. Azınlık hakları ve halkların hakları açısından anlaşılan ise sadece anadiller üzerindeki yasağın kalkmasıydı.

İHD'de 1990'lar süreci bu tartışmalarla dolu geçti. İnsan hakları merkezli politikalar, Türkiye solunun ağırlıklı kesiminde "yeni dünya düzeni anlayışından etkilenme" veya "devlet baskısından etkilenmenin ürünü" gibi eleştirilerle muhatap oldu. Ulusal üstü insancıl hukuk belgeleri, örneğin Cenevre Savaş Hukuku ise küçümseniyor bunlara uyulması talepleri pasifizm olarak değerlendiriliyordu.

Türkiye solu, iktidar organları ve yabancılaşma kurumları varolduğu sürece, sosyalizm iddialı bir sistemde dahi insan hakları mücadelesi ve kurumlarının olması gerçekliğini bir sapma olarak değerlendiriyordu. Muhalifler arası çelişmelerde zor yöntemlerinin kullanılmasının eleştirilmesi solun ağırlıklı kesiminde doğru görülmüyordu.

İnsan hakları savunucularının "özgür birey ve özgür toplum" kavramlarını gündeme getirmeleri sanki yeni bir şeymiş gibi sol cenahta eleştiriye uğruyordu. *Kapital*'in üçüncü cildinde özgür toplum hedefinin "özgürlükler imparatorluğu" olarak izahı unutuluyordu. İnsan unsurunu, ezilen birey unsurunu odağa almamak Türkiye solunun insan hakları problemlerine yaklaşımında açıkça önemli bir eksiklik olarak görülüyordu. Bireysellikten bireycilik anlaşılıyor, kolektif birey amacı adına bireysellik kara listeye alınıyordu veya anarşizm suçlaması yapılıyordu.

Türkiye solu ile insan hakları tartışmaları, İHD'de özellikle UAÖ'nün Yokohoma Bildirgesi'nin tartışmaya açılmasıyla hızlandı. 1993-1994-1995 hatta 1996 tartışmaları belki de önemli ölçüde Türkiye solunun insan hakları problemlerini kavramsal ve normlar olarak en çok tartıştığı ve bunlarla yüzleştiği yıllar oldu. Yokohoma Bildirgesi esas olarak muhalif iktidar aygıtlarının da "keyfi ve yargısız infazlarının" eleştirilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Aslında bu bir anlamda Cenevre Savaş Hukuku olarak ifade edilen insancıl hukuk normlarının bir tekrarıydı. Hatta daha ileri gidilirse sosyalist öğretideki kör şiddete ve bireysel şiddete yönelik eleştirilerin insan hakları literatürüne göre ifadesiydi. Türkiye solu bu bildirgeyi algılayamadı ve değerlendiremedi. Ancak yine de bu tartışmaların yararı olmuştur. "Yaşam hakkı her yerde herkes için" konusu tekrar gündeme gelmiştir. 18.02.1853'te *Daily Tribune*'e yazdığı makalede Marx idam cezasını eleştirmiş, "kısasa kısas hakkın metafizik bir yansımasıdır" diye değerlendirme yapmıştır. (*Devlet ve Hukuk Üzerine*, Marx-Engels, May Yayınları, s. 152-153).

Sola uzun süre, şeffaflık ve doğrudan demokrasiyle bağdaşmayan "sivil muhalif güçlerin hataları kendi içlerinde kendi yöntemleriyle çözülür" anlayışı egemen olmuştur.

Türkiye solunun insan hakları problemleri karşısındaki önemli zaaflarından birisi de, haklar açısından bir problem varsa bunun da iktidar aygıtınca çözüleceği anlayışıdır. Yani insan hakları araçlarının eleştirisine, aygıt dışı kesimlerin eleştirisine gerek olmadığı anlayışı. Kuşkusuz bu, tipik bir devlet ve iktidar anlayışıdır.

Türkiye solunun ağırlıklı kesimi özgürlüğü araç olarak görmektedir. Oysa maddi olarak gerçekleştirildiğinde bu kavrama ve özgürlük mücadelesine gereksinim kalmaması ayrı şeydir, aygıtlar için özgürlüğü araç olarak değerlendirmek ayrı şeydir. Öğretiye göre sosyalizmin bizzat kendisi insan özgürlüğünün ve yaratıcılığının ön koşuludur.

Solun ağırlıklı kesiminde insan hakları mücadelesinin faşizme karşı mücadeleyle, demokrasi mücadelesiyle sınırlı olarak kavrandığını belirtmiştik. Bu yaklaşımın devlet-birey çelişmesini, geleneksel ahlak-özgürlük çelişmesini, sınıflar mücadelesinin devamını, aile-birey çelişmesini

göz ardı ettiği açıktır. Başlangıç bölümlerinde de izah ettiğimiz gibi, özgür birey ve özgür toplum önündeki tüm yabancılaşma kurumlarının ürettiği çitler ortadan kalkana kadar insan hakları mücadelesinin devam edeceği, etmesi gerektiği algılaması Türkiye solu tarafından henüz içselleştirilmemiştir.

Paul Tillich'in ifadesiyle Marx için sosyalizm "soğuk toplumsal gerçeklik içinde sevginin sıcaklığını yitirmemesi için verilen mücadeledir" (Tillich, 1952, s. 6).

Bireyin devlete, makineye ya da bürokrasiye tutsak olmaması önemlidir. Marx'a göre bir toplumu sosyalist bir toplum yapan, "Devletin soyut bir kapitalistin rolünü oynaması ya da toplumsal sermayenin bir tek kapitalistin veya tek bir sermaye grubunun tekelinde olması değildir" (*MEW* 23, s. 656).

Kant, "İnsan her zaman ilk ve tek amaçtır ve hiçbir zaman araç haline gelmemelidir" demişti. Marx, Kant'tan da ileri giderek "İnsan, varoluşun bile bir aracı haline gelmemelidir" görüşünü savunmuştur. Kaldı ki bir sınıfın ya da ulusun aracı olsun. Toplumun özgürlüğü yalnızca işçilerin özgürlüklerine kavuşmaları açısından değil tüm insanlığın özgür olması açısından ele alınmalıdır (MEGA 1, 3, s. 92, *MEW* Eng 1, s. 521).

Türkiye solu uzun süre içi boşaltılmış bir kolektivizm anlayışıyla bireyin özgürlüğünü dıştalamıştır. Bu anlayış insan hakları kurumlarının işlevini de kavramamış, araçları kendi aygıtlarına tâbi sol platformlar olarak değerlendirmiştir. Sol, "kafasındaki sosyalizm anlayışını" insan hakları mücadelesi olarak görmekten arınamamıştır.

Ancak tüm bu zaaflara ve eleştirilere rağmen özgür birey ve özgür toplum yönünde; her türlü yabancılaşma kurumlarına karşı, iktidarlara karşı özgürlük alanlarının genişletilmesi perspektifiyle insan haklarına ayrımsız, cinsiyetsiz, çifte standartsız, evrensel, milliyetçilikten ve devletçilikten arınmış yaklaşımların gereği ve rolü her geçen gün sol kesimde de geçmişe göre biraz daha fazla anlaşılmaktadır. ❐

"Sol"un Romanı

A. ÖMER TÜRKEŞ

Cumhuriyet dönemi Türk romanında toplumu anlama ve anlatma eğilimi, küçük bir solcu yazar çevresinin etkisiyle 1930'lardan sonra; Sadri Ertem'in *Çıkrıklar Durunca* (1931), Kemal Ahmet'in *Sokakta Harp Var* (1932), Refik Ahmet Sevengil'in *Çıplaklar* (1936), Sabiha Sertel'in *Çitra Roy ile Babası* (1937), Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf* (1937), Ahmet Sevengil'in *Köyün Yolu* (1938) ve Reşat Enis Aygen'in *Afrodit Buhranından Bir Kadın* (1939) romanlarıyla başlar. Adını saydığım romanların hemen hepsinde hâkim tema sömürü ilişkileri ve yoksulluktur. 1930'dan itibaren başlayan Tek Parti döneminde doruğa ulaşan siyasal baskı, zaten kuramın temel yapıtlarının çevrilip yayımlanmasını iyice olanaksızlaştırmış, Marksçılık kulaktan kulağa aktarılan ve çok az sayıda yapıtın elden ele dolaştırılmasıyla yayılan kapalı bir akım haline gelmişti. 1960'lara kadar Marksçılık bir fukaralık sorunu olarak ve büyük ölçüde de salt yazınsal (edebî) düzeyde alımlanmış ve aynı şekilde bu düzeyde iletimlenmiştir. (Oktay, 2000: 252)

1940'lı yıllarda Sabahattin Ali'nin *İçimizdeki Şeytan* (1940) ve *Kürk Mantolu Madonna* (1943) romanlarıyla toplumcu temalarda bir çeşitlilik görülür. Sabahattin Ali'nin üniversite gençliğini saran ırkçı, kafatasçı, Turancı görüşlerin hem de faşizmin iktidarına boyun eğen aydın kesimin eleştirisine yöneldiği ve savaş acılarını dillendirdiği bu iki romanı dönemin siyasî atmosferi göz önüne alındığında cesur çıkışlardır. Ancak toplumcu edebiyattaki ana eğilim yoksulluk manzaralarının sergilenmesi yönündedir. Romanı "büyük meselelere" açmak isteyen toplumcu yazarlar için bu büyük meselelere açılan kapı vazifesi gören yoksulluk, toplumcu romanlarda yoksul halk ve aydın ittifakının bir tarafta, zengin kesim ve siyasal iktidarın öte tarafta olduğu bir mücadele içinde dile getirilir. Marksizmin teorik temellerinin zayıf olduğu ama aydınlar arasında bu haliyle de taraftar topladığı ve iktidarın şiddetle baskılarına göğüs gerildiği bir dönemde, Marksizmin ekonomik altyapıya yaptığı vurgu ve dayandığı sınıfsal temeller, meselenin yoksulluğa indirgenmesiyle sonuçlanmıştır.

1940'LARDAN 1960'A

Aslında muhalif tavrın romandaki seyri –o dönemin koşullarını göz önüne alırsak eğer– oldukça vaatkârdı. Genç bir kuşak ortaya çıkmıştı; yeni kurulan hayatın karşısına dikilen eski kurumların, eski ilişkilerin çürümüşlüklerini doğalcı bir üslup-

la sergileyen bu yazarlardan çoğu, eskinin çürümüşlüğüne ek olarak, yeni gelişmekte olanın da, daha doğarken tükenmiş, kokuşmuş olduğunu göstermeye çalıştılar. Gençler, "kütleye faydalı olmak, kütlenin içinde erimek ve kütle için bütün haksızlıkları reddetmek" diyen Refik Ahmet Sevengil ve "realiteyi passif olarak seyretmekle değil, aktif bir şekilde dahi yaratmakla ve halkın ruhunu ham bir madde olarak alıp onu terkip etmekle ve şekillendirmekle realizme yeni bir sayfa açmaya çalışan" Sadri Ertem'in etrafında toplandılar. Dönemin yakıcı sorunu köy ve köylülüktü.

Köyü eleştirel bir biçimde romana ilk sokan da Sadri Ertem'dir. Alevi dağ köylerini ve el dokuma tezgâhlarının ithalat nedeniyle işsiz kalmasını, emperyalizmin oyunlarını ve işbirlikçilerini 19. yüzyılın ikinci yarısına taşıyarak anlattığı *Çıkrıklar Durunca* (1931) romanı Refik Ahmet Serengil'in *Köyün Yolu* (1938) romanıyla birlikte, köy ve köylü sorunlarını –işlemekten çok– dışa vurma girişimleri olarak dikkat çekicidir. Ancak her iki yazarın metinlerinde aynı kuruluk, insani ilişkilerin üzerine çıkan siyasî tezler vardır. "Dün ferdi psikolojiyi bir tahlil mevzuu yapan ve bunda muvaffak olan sanat, bugün sosyal tahlili de bir roman için muvaffakiyetle başarabilir" düşüncesiyle, bireyi değil toplumu öne çıkaran Ertem ve Sevengil'in edebî anlamda başarılı olduklarını söylemek zor. Yine de köylülüğün mütegallibe ve tüccar eliyle istismarını ele alarak toplumcu edebiyatın izini süren yazarlara yeni bir kanal açmalarıyla, isimleri pek anılmasa da, edebiyattaki etkileri çok uzun soluklu olmuştur.

Sözü edilen yazarların şehvetle sarıldıkları aydınlanma seferberliğinin Türk romanının en büyük akımını –köy romanlarını– başlattığını biliyoruz. Ne var ki kapitalist gelişmeyi, kentlerde palazlanan sanayileşmeyi ve bunlara bağlı olarak fışkıran yeni yaşam tarzlarını farkedemediler. Edebiyatımızın bu ilk toplumcu kuşağının romanlarında toplumun yoksul ve ezik insanlarının hikâyeleri işlenirken, sosyalizme bağlanmışlığın arkasını dolduracak teorik bir birikimin yokluğundan olsa gerek, Kemalizmin halkçılık/köylücülük/devletçilik popülist söyleminin dışına çıkılamamıştır. Burjuva sınıfının ve bilincinin olgunlaşmadığı bu ilk dönemde kırsal hayat kapitalizm aşamasında değil yarı-feodal ağa-köylü ilişkileri içerisinde ele alınmış, Sabahattin Ali ve Yaşar Kemal gibi daha radikal isimlerse ezilen insanın toplumsal bilinçlenme sürecine eğilmişlerdir. Ancak "kapitalist toprak ağasının ve ırgatın çatışan çıkarları," bu süreçle birlikte köylülerin köyden uzaklaşarak işçi sınıfına karışması ortaya çıkan yeri ekonomik ve toplumsal sorunlar henüz romana yansımamıştır.

Türk solunun roman alanına ağırlığını koyması "köy romanları" ile başlar. 1930'ların en önemli ismi şüphesiz Sabahattin Ali'dir. Toplumcu bir sanat anlayışı olan Sabahattin Ali, *Kağnı* (1936), *Ses* (1937) ve –"Bir Köy Öğretmeninin notları" olarak sunulan– *Yeni Dünya* (1943) kitaplarında yer alan hikâyeleriyle başlar köy hayatını edebiyata katmaya. Onun köy anlatısı –Ertem, Sevengil ve Reşat Enis'den farklı olarak– edebiyatın içindendir. Çehov ve Gorki'nin yoksul Rus köylülerini yansıtmalarındaki canlılık, Sabahattin Ali ile Anadolu'ya taşınır. Hayal ettiklerini ya da olmasını istediklerini değil, gözlemlediği gerçekleri, Sivas, Konya, Ayvalık ve Edremit civarında edindiği izlenimleri işler Sabahattin Ali; "toprak ağasıyla, eşrafıyla, tüccarıyla; yöneticisi, jandarması, memuruyla; yoksul köylüsüyle; şarkıcı, oyuncu kızlarıyla; hapishaneleri, hırsızlıkları, adam öldürmeleri, su ve toprak kavgaları, hastalıkları, ölümleri, düğünleri, eğlenceleri, kadın oynatmaları, kadın kaçırmaları, şarkılı sazlı kahveleriyle; bir doyumsuzluğun sonucu kadın düşkünlükleri ya da tertemiz sevdalarıyla ve bütün

bunları bütünleme ister gibi birçok hikâyede uzaktan uzaktan görünüp kaybolan gölf pantolonlu, kara gözlüklü, boyunları fotoğraf makinalı köycüler ve bürokrat kalabalığıyla tüm Anadolu köyleri ve kasabaları belli bir tarihsel konum içerisinde gerçekçi renk ve biçimleriyle silinmez bir şekilde çizilmiştir Sabahattin Ali'nin öykülerinde. 1945'e kadar Anadolu köy ve kasabalarının içinde bulunduğu durumun şaşmaz tanıklarıdır bu öyküler. Orhan Kemal, küçük bir tarım ve sanayi kenti Adana'yı anlatacaktır daha sonra; Yaşar Kemal, dağ köyleri insanlarını, Yörükleri, pamuk işçilerini. Sabahattin Ali'yse uzun yıllar Orta Anadolu'nun küçük kasabalarının tek anlatıcısı, tek öykücüsü olarak kalacaktır" (Doğan, 1975: 88).

Bereketli Topraklar Üzerinde (1954) ve *Vukuat Var* (1958) romanlarıyla Orhan Kemal; *İnce Memed* (1955) ile Yaşar Kemal; *Sağırdere* (1955), *Kördüman* (1957), *Rahmet Yolları Kesti* (1957), *Yediçınar Yaylası* (1958) ve *Köyün Kamburu* (1959) ile Kemal Tahir, edebiyat âlemlerindeki saygınlıklarıyla birlikte, köyü '50'li yıllarda romanın merkezi yaptılar.

Kemal Tahir'in, köyü en önemli memleket meselesi olarak gördüğü bu yıllarda yazdığı –önce 1941'de *Tan* gazetesinde tefrika edilen ve sonradan kitaplaştırılan– *Göl İnsanları*, yazarın köye ilişkin tezlerinin bir aynasıdır. Kemal Tahir, tezlerini elbette edebiyatın içinden ifade edebilecek bir ustalığa da sahiptir; hikâyelerine kattığı tipleri toplumsal varoluşlarının yanı sıra insani derinlikleriyle de işlemiş, cinselliği ihmal etmemiş ve dili basitleştirmemiştir. Köyü tanımanın sadece gözlemle değil, Anadolu tarihini, gelenekleri ve Osmanlı mirasını da bilmekle mümkün olabileceğini savunan Kemal Tahir, özellikle Çorum Üçlemesi olarak bilinen romanlarında köyü tarihsel geçmişi içerisinde canlandırır. Ancak Kemal Tahir'in tarih yorumları tartışmalıdır. Osmanlı'nın özgül bir üretim tarzına sahip olup olmadığı meselesinde özgüllükten yana tavır koyan Kemal Tahir'in 1950'lerde yazdığı romanlarında, kapalı bir toplumun kendi dinamikleri ile çözülemeyeceğinin kanıtına dönüşür köy hayatı. Üstelik köye dışarıdan gelen bir aydın da olmayınca, her şey olduğu gibi kalır; köylü milleti, birbiri ile itişip kakışarak, birbirlerinin karısına/kızına uçkur çözerek, cinselliğin her türlüsünün kol gezdiği ortamlarda kurnazlık sandıkları küçük hesaplarla yoksul ve sefil bir biçimde yuvarlanır giderler. Kemal Tahir'in romanlarını belki de en itici kılan özellik, yazarı kendi tezlerini roman kahramanlarının ağzından uzun uzadıya nakletmesi, edebî dilin yerine toplumbilimsel söylemi geçirmesidir.

Türk romanında Yaşar Kemal efsanesi de hikâyesi Çukurova'da geçen *İnce Memed*'le başlar. Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf*'u gibi, anlatılan olaylar, Osmanlı tarihi içerisinde cereyan etmekle birlikte, köylünün dramı değişmemiştir. Çözülmeyen feodal ilişkilerin baskısından bunalan köylü genci Memed'in isyanında, hem bireysel bir meseleyi hem de köylünün genel toplumsal ve ekonomik sıkıntılarını buluruz. Bütün varoluş koşullarıyla çizilen insanların gerisinde –belirleyici dinamikler olarak– çoğu zaman maddi nedenler, bazen de bireysel psikolojiler yer alır. Bugün bir halk destanı gibi de okunabilecek *İnce Memed*, Yaşar Kemal'le birlikte anılır, ama yazarın '60'lı yıllarda yazdığı *Dağın Öteki Yüzü* üçlemesinde yer alan romanları *İnce Memed*'den –estetik açıdan– daha başarılıdır. *İnce Memed*'in bu denli sevilmesinde, kahramanın haklı isyanının, silahı kuşanıp dağa çıkmasının, "o en güzel eşkiyalar"dan olmasının rolü –mutlaka– vardır!

Orhan **Kemal**

Türk romanında toplumsal gerçeklikler ve yoksul insan hayatlarından söz ediyorsak eğer, Orhan Kemal'e ayrı bir sayfa açmak gerekir. Çünkü Orhan Kemal, gerek

Türk romanının "üç Kemal"i Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Kemal Tahir özellikle 1950'li yıllarda yazdıkları eserlerde köy hayatını romanlarının merkezi olarak kurar. Bereketli Topraklar Üzerinde, Hanımın Çiftliği *(Orhan Kemal),* İnce Memed *(Yaşar Kemal),* Sağırdere, Körduman *(Kemal Tahir) bir yandan köyün toplumsal gerçekliğini bir yandan da yoksulluk hallerini başarılı şekilde yansıtır.*

ilk romanlarında sözünü ettiği çocukluk ve gençlik anılarını, gerek Çukurova'yı anlattığı ikinci dönem romanlarını ve gerekse de İstanbul'un kenar mahallelerinde geçen son romanlarını hep aynı kesimden insanlara, hep maddi hayatın ezdiği dar gelirli ve yoksul insanların ayakta kalma savaşlarına, umutlarına, sessiz bir öfkeyle katlandıkları kaderlerine ayırmıştır. Edebî açından başarılı bulunamayacak romanlarında bile alt sınıfların temsili eksiksizdir.

"Küçük Adamın Romanları Serisi" diye bilinen ilk romanları *Baba Evi* (1949), *Avare Yıllar* (1950) ve *Cemile*'de (1952) başıboş gezen lümpen kesimden gençlerin sürdürdüğü hayatı yoksulluk, açlık, çekilen sıkıntılara duyulan bir öfke ile birlikte yansıtır Orhan Kemal. Küçük Adamın doğumundan gençlik yıllarına kadar uzanan bir süreyi kapsayan roman dizisi 1914-1940 yıllarını kapsar; *Baba Evi*'nde yazarın çocukluk dönemi, Suriye'ye göç, Lübnan'da çekilen yoksulluk ve Adana'da sürdürdüğü başıboş gençlik günleri; *Avare Yıllar*'da aile desteğinden mahrum genç adamın bütün yoksulluk ve adaletsizliğe rağmen yaşama sevincini yitirmeden verdiği hayat mücadelesi, *Cemile*'de küçük adamın evleneceği güzel Boşnak kızı üzerinden işçi mahallelerinde ve fabrikalarda sürüp giden acımasız koşullar, *Dünya Evi*'nde ise gençlerin toplumsal koşulların tüm olumsuzluklarına karşı direnerek sürdürdükleri evlilikleri anlatılır.

Çocukluğundan başlayarak göğüslemek sorunda kaldığı zorluklarla dolu hayatın Orhan Kemal'in zihninde derin izler bıraktığı Küçük Adam dizisindeki romanlarda izlediğimiz dramatik kesitlerden anlaşılıyor. Ancak diğer hikâye ve romanlarında da görüleceği gibi, sefaletin kıyısındaki insanları yaşadıkları mekânlar ve sahip oldukları eşyalarla birlikte olanca çıplaklığıyla sergilerken iyimser bakışını hiç yitirmez. Okuduğumuz art arda sıralanan felaketler antolojisi değildir; acılarla bir-

likte sevinçler, yoksul insanlara soluk aldıran küçük mutluluklar, aşklar, ilk cinsel deneyimler, eğlenceler, kötülere karşı dostluk ve dayanışma duyguları da vardır. Üstelik bütün bunlar Adana'nın meyhaneleriyle, genelevleriyle, o yıllardaki toplumsal hayatıyla birlikte canlandırılmıştır.

Ama onun maddi paylaşımın sınıfsallığına ilişkin romanları *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1954) ile başlar. Yoksulluk, emeğin üzerindeki sömürünün zorunlu bir sonucudur artık. 1950'li yılların Türkiye'sinde yoksulluk ve zenginliğin ifade ettiği anlam ve karşıtlıkları kimi zaman mekânda, kimi zaman tarlalarda, bazen fabrikalarda, hapishanelerde, Yeşilçam kapılarında ve yüksek tahsil etrafında, bireysel dramların ardındaki ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümleri ihmal etmeden ve fukaralık edebiyatına kaçmadan kolaylıkla özetleyiverir Orhan Kemal. Maddi sorunlardan söz edilmesi doğrudan açlıktan, sefaletten dem vurulması demek değildir, sosyal dengesizlik ve onun yarattığı acılar, karakterlerin bireysel kaderleri ve tutkularında çıkar ortaya. Kurtulmayı düşledikleri bu hayatın sıkıntıları içinde bile bütün insani özellikleriyle yaşar onun romanlarındaki kahramanlar ve o dönem romanlarındaki sterotiplerle hiç benzemezler.

Sosyalist sözcüğünü kullanmanın sakıncalı olduğu yıllarda kendilerine toplumcu gerçekçiliği yakıştıran genç kuşağın en etkili isimlerindendi Orhan Kemal. "Memleketimizin insanlarının kalkınmasını, refahını, yükselmesini istedim. Bu işin de köyden başlaması kanısına vardım" (Naci, 1981: 261) düşüncesiyle yazmıştı *Bereketli Topraklar Üzerinde*'yi. Yoksul köylerinden kalkıp çalışmak için Çukurova'ya inen üç garip köylünün hikâyesini anlatan bu romanında, girdikleri her işte acımasızca sömürülen, kente geldiklerinde horlanan, alay edilen, kendileri gibi sefalet içerisinde yaşayan insanlara sığınan, ama biri dışında ayakta kalmayı beceremeyen köylülerin bir daha köye dönme şansı da yoktur. Hem toplumsal hem de ekonomik hayatın çok iyi gözlemlendiği roman, tarımsal alandaki değişmeleri –özellikle makineleşmeyi– eksiksiz kaydeder. Yaşama kavgasından –uyanıklığıyla– sağ çıkan İflahsız Yusuf, yazarın *Gurbet Kuşları* romanında yeniden karşımıza çıkmak üzere kente doğru giderken biter roman.

TOPLUMSAL MUHALEFET VE ROMAN HAREKETLENİYOR: '60'TAN '70'E

'60'lı yıllarda köy romanlarının hem olgunlaştığını, hem de popülerliklerini sürdürerek –özellikle ilerici öğretmenler eliyle– Anadolu'nun dört bir yanına ulaştığını görüyoruz. Elbette bu yeni dönemde 27 Mayıs'ın getirdiği demokratik atmosferin de payı büyüktür. Yeni anayasanın sağladığı hak ve özgürlükler, aydın ve yazarların bu askerî müdahaleye sempati ile bakmalarına neden olmuşsa bile '60'lı yıllarda, 27 Mayıs'ı ve sonrasını değerlendiren roman sayısı çok azdır. Bunda Türkiye solunun 27 Mayıs'a ilişkin kafa karışıklığının, bu askerî müdahalenin "bir darbe mi, yoksa özgürlükçü bir ihtilal mi" olduğu üzerinde yürütülen tartışma yoksunluğunun, kısacası bir suskunluğun izleri var. Edebiyata yansıyan 27 Mayıs anlatılarının en önemlilerinden biri hiç kuşkusuz Atilla İlhan'ın 1961 tarihli *Kurtlar Sofrası*'dır. Atilla İlhan, Demokrat Parti iktidarının son beş yılını anlatırken; sınıfsal ilişkilerden tutun da, yolsuzluklara, siyasetçilerin iş takipçiliklerine, montaj sanayiinin başlamasına, öldürülerek susturulan gazetecilere, işçilere, sosyalistlere kadar çok geniş bir toplumsal panorama çizer. Yazara göre *Kurtlar Sofrası*'nda, Demokrat Parti, gittikçe gelişmekte olan spekülatör ticaret burjuvazisi, toprak ağalığından ticaret burjuvalığına geçiş, genel olarak ticaret burjuvazisinin ya-

bancı sermaye ile işbirliği deneyleri ve montaj sanayiciliğine geçiş hevesleri, komprador kapitalizminin belirginleşmesi gibi ekonomik ve toplumsal olgular hayli geniş kapsamlı olarak ele alınmış ve işlenmiştir (Özkırımlı, 1994: 195-197).

Edebiyata yansıyan 27 Mayıs anlatılarının en önemlileri; Samim Kocagöz'ün *İzmir'in İçinde* (1973), Atilla İlhan'ın *Bıçağın Ucu* (1973), *Sırtlan Payı* (1974), *Yaraya Tuz Basmak* (1978), Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına* (1975) ve Tarık Buğra'nın *Dönemeçte* (1978) romanlarıdır. Ancak söz konusu romanlar '70 sonrasının siyasî, kültürel ve ideolojik tartışmaları içerisinde üretilmeleri nedeniyle Demokrat Partili yılların ve darbesinin değil yazıldıkları dönemin psikolojisini yansıtırlar.

Köyler, Kürt Köyleri, Göçler

Orhan Kemal *Vukuat Var* (1958), *Hanımın Çiftliği* (1961), *Eskicinin Oğulları* (1962) ve *Kanlı Topraklar* (1963) romanlarında da köyü işlemeyi sürdürecek, üçüncü dönemi sayılan kent romanlarında –mesela *Gurbet Kuşları*'nda (1962)– da kentten köye, köyden kente göçleri, ırgatlıktan işçiliğe geçişi, gecekondulaşmayı, köylünün şehirde tutunma çabalarını, yozlaşmasını, sömürü çarklarının işleyişini anlatacaktır.

1950'li yılların sonuna gelindiğinde, *Yılanların Öcü* (1959) yayımlanır. Edebiyat dünyasının ve solcuların gözde ismi Fakir Baykurt'tur artık: Seksene yakın kitabı ve ele aldığı konularla köy romanı akımının en etkili ismi diyebileceğimiz Baykurt, gerçekleri en çıplak biçimiyle dillendirişi ve siyasî etkinlik imgesiyle, solun muhaliflik kültürüne birşeyler katmayı başarmıştır. 1960'tan 1980'e kadar Türkiye'de en çok okunan yazarlar listesinin başında kuşkusuz Fakir Baykurt ismi yer alır. İlk romanı *Yılanların Öcü*'nde anlattığı köylü ailesininin, Kara Bayram'ın yaşam mücadelesi, sonraki iki romanına daha konu olur. *Irazcanın Dirliği*'nde (1961) Irazca Ana'dır öne çıkan. 1977'de yazdığı *Kara Ahmet Destanı* ise Irazca'nın torunu Ahmet'e ayrılmıştır. Baykurt, bu üçlemesi ile, yoksul köylünün çaresizliğini, devletin –idealist birkaç genç memurun çabalarına rağmen– güçlüden yana oluşunu ve köyden kente göçü işler. Dahası, Anadolu kadınının direnişini, ezilmişliğinin altındaki öfkesini sergiler. Romanlarından uyarlanan sinema filmleriyle daha da popülerleşen Baykurt'un metinlerinin içeriği, Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın (TÖS), DISK'in, TİP'in kurulması ve gençlik hareketlerinin başlamasından sonra siyasallaşacak ve sosyalizm vurgusu belirginleşecektir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarının ardından ikircikli olan ve Kemalizmin aydınlanmacı girişimlerini köktenci bir hareket olarak değerlendirerek bu ideoloji ile antiemperyalizm, halkçılık, devletçilik sloganları temelinde anlaşan solcu aydınlar, ordunun '60 darbesinden sonra kabul edilen demokratik anayasa ile Kemalizme duydukları güveni de tazelediler. 1960'lardan sonra TİP kurulurken, solcular arasında Kemalizmin saygınlığı korunuyor ve TİP programında halkçı/köylücü bir ideolojinin izleri açık bir biçimde görülüyordu.

'68'e doğru gelindiğinde özellikle gençler arasında taraftar bulan Millî Demokratik Devrim tezlerinin demokratikleşme hedefiyle de ilişkiliydi Kemalizmin halkçılığı. Dönemin en sevilen devrimci marşlarından birinin mısralarındaki; "bağımsızlık uğruna al kanlara bulanmak" ya da "emperyalizme karşı halk savaşı vermek" dilekleriyle, Kemalizmin ve köy romanlarının içerikleri arasında ciddi bir yakınlık vardı. Üstelik öncü savaşını benimseyen devrimci grupların, proletarya ideolojisi ile donanmış öncünün yöneteceği köylü ordusu stratejisi, gençlerin köylüye sempati ile bakmasına neden oluyor, köyü mesken tutmuş romanları daha da popü-

lerleştiriyordu. Kırlar hayati ehemmiyetteydi '68'in devrimci gençleri için. Bu yıllarda görülen köy mitingleri ve toprak işgalleri de köylülere beslenen umutları artırmış, kimi zaman siyasî çalışma, kimi zaman köylüye yardım amacıyla sık sık köylere giden gençlerle köylüler arasında sıcak ilişkiler başlamıştı. Bu gençlerin önemli bir bölümü İstanbul'a Anadolu'dan gelen yoksul üniversite öğrencileriydi. Bu sınıfsal, siyasî ve ideolojik örtüşmeyle birlikte, köy romanları şimdi daha devrimci bir içerik ve umutla yazılabilirlerdi...

Aydınlar arasında sosyalist düşünceler yayılıp pek çok yazar TİP'e üye kaydolduktan sonra, köy kanonunun hızla büyüdüğünü, edebiyata meraklı gençlerin ilk hikâye/roman denemelerinde mutlaka köyü/köylüyü hedeflediğini ve edebiyata aktarılan coğrafyanın genişlediğini görüyoruz. Doğudan batıya, kuzeyden güneye, ovalardan denizlere, tütün tarlalarından maden ocaklarına kadar Anadolu'nun bütün köylüleri katılmıştır artık hikâyelere.

Türk romanlarında Kürtlerin Kürt olarak yer alması da '60'ların sonlarında başlar. Kemal Bilbaşar'ın 1966-68 yılları arasında yayımlanan *Cemo-Memo*'sunda Kürt isyanlarıyla birlikte ele alınan Kürt köyleri, belki ilk değildi, ama hem yazıldığı yıllardaki siyasal atmosfer, hem de kullandığı folklorik özellikler, masalsı dil nedeniyle tartışmalar yaratarak diğer yazarları da cesaretlendirdi. "Sosyalist düşüncelerin '68 hareketi ile aydınlar ve yazarlar arasında yayılması, '71 darbesinin atlatılmasından sonra, Kürt sorununu telaffuz eden romanların sayısında büyük bir artışa neden oldu. Bekir Yıldız, Osman Şahin, Dursun Akçam, Ömer Polat, Ümit Kaftancıoğlu, Mehmed Kemal, Lütfi Kaleli, Şükrü Gümüş, Yusuf Ziya Bahadınlı, Ferid Edgü, Seyid Alp gibi yazarlar, daha çok ekonomik sıkıntılar içerisinde kıvranan Kürt halkının çaresizliğini, devlet-ağa işbirliği ile sömürülmesini ve nesnesiz başkaldırısını işlediler. Elbette hepsini aynı parantez içerisine almak ve hepsinde aynı sorunsalı aramak yanlış olur. Ferdi Edgü'nün Hakkâri'deki hayat karşısında şaşkına dönen aydını ile –mesela– Osman Şahin ya da Bekir Yıldız'ın köylülerini biraraya getiren motif, metinlerinde *ora*'ya, *ora* halkına ve *ora*'daki hayata dair ortak bir vurgu olması ve *ora* halkının Kürt olduğunun tescil edilmesidir".

Kasabalar, Kentler, Varoluşçu Çizgiler

Coğrafik açıdan köye yakın olsa bile, bu dönemde taşra kasabalarındaki hayatları anlatan romanlarda başka bir düşünsel arayış vardır. Sol entelektüelin varoluşçulukla tanıştığı ve varoluşçuluğa yerel bir boyut kattığı taşra romanlarında toplumsal eleştiri bireysel sıkıntılarla birlikte dillendirilir. Bireysel özgürlüklerin yerini akrabalık bağlarının, komşuluk ilişkileri ve topluluk sorumlulukların aldığı, insanların geleneklerle bağlarını koparmadan, geçmişle iç içe yaşamak zorunda oldukları taşra hayatının zorluklarını gören, ama bu sorunları genel toplumsal sorunun taşra özeline yansımaları tarzında ele alan, taşraya içerden bakmasını bilen, kendisini egzotik görüntüler arayan bir seyyah, pasif bir gözlemci ya da haber peşindeki bir gazeteci gibi değil de o sorunun parçası olarak algılayan ve böyle bir duygu ve düşünsel perspektifle taşranın bireyin iç ve dış dünyasına yaptığı etkileri anlatan yazarlar, taşranın romandaki en başarılı tasvirlerini yapmışlardır.

Kemal Bilbaşar'ın *Denizin Çağrısı* (1943) ve *Ay Tutulduğu Gece* (1961); H. Erhan Bener'in *Acemiler* (1952), *Gordiyum* (1956) ve *Ortadakiler* (1987), Şahap Sıtkı İlter'in *Gün Görmeyen Sokak* (1958); Erdal Öz'ün *Odalarda* (1960) ve Yusuf Atılgan'ın *Anayurt Oteli* (1973) gibi romanlardaki Anadolu kent ve kasabalarının taşralığını açığa çıkaran, toplumun ve yaralı bilinçaltlarının kıskacında,

ötekileşmiş, uyumsuzlaşmış insan tipleridir. Onlar, toplum içerisinde ama toplumdan soyutlanmış, ayakta kalmak için geleneklere sarılan ama bu geleneklerle boğulan, dayanışmadan yoksun, çaresiz kişilerdir. Erdem diye taşıdıkları değerleri süreç içerisinde bir saplantıya ve ardından koyu bir kötülüğe dönüşür; "gülünç bir yaratıktır bu, ne melek ne şeytan, evrende kendine yer bulamayan" uyumsuzun biridir. Sorun ondadır. Sorun başkalarında değil uyumsuz olandadır, ama uyumsuzların cehennemi de başkalarıdır.

Zaman zaman yerli halktan –mesela Zebercet gibi– tiplerle işlenen, çoğunlukla küçük burjuva aydın kimliğiyle öne çıkan taşranın uyumsuz insanları, bir hafıza problemi, bir hınç birikimi, bir yabancılaşma, bir benlik yitimi, belki de hepsinden önemlisi nedenini çoğu zaman kendilerinin bile anlamlandıramadıkları kopkoyu bir sıkıntı yaşarlar. Hayatla birlikte taşra da değişmektedir. Roman kahramanlarını uyumsuz yapan taşranın değişmezliği değil, tam da bu değişime, taşranın ekonomik, kültürel ve toplumsal değişimine ayak uyduramamaları, geçmişle kopmayan bağlarıdır. Yaşadıkları hareket alanı dar ve boğucu çevrelerinde başkalarıyla iletişim kurmakta zorlandıkça, "insanları mahdut, seması mahdut bir yer"de hapsolduklarını düşünecek, ya kabullenerek ya benimseyerek ya da eleştirerek yabancılaşacaktır bu hayata.

Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam* (1958); Orhan Hançerlioğlu'nun *Bordamıza Vuran Deniz* (1960); Tahsin Yücel'in *Mutfak Çıkmazı* (1960); Kemal Bekir'in *Kaçaklar* (1961); Melih Cevdet Anday'ın *Aylaklar* (1965); Şahap Sıtkı'nın *Gökkuşağı* (1965) ve *Kimin İçin* (1967) romanlarında benzer temalar büyük kentlere taşınır. Aynı dönemde yayımlanan Nâzım Hikmet'in *Kan Konuşmaz* (1965) ve *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim* (1967) romanları da edebî açıdan çok başarılı olmasalar bile barındırdıkları temalarla ilgi çekicidirler.

1960'lı yılların ikinci yarısı, Türkiye'de yeni bir siyasî hareketin, ifadesini TİP'te bulan sosyalist solun da yükseldiği bir dönemdi. TİP içinde ve dışında yer alan devrimci gençler için ise büyük kentlerdeki gecekondularda yoksul yaşayan insanlar önemli bir potansiyel müttefik görünümündeydi. '60'lı yılların sonunda, gecekondu mahalleleri kentleri kuşatmış; arkasına devleti de alan zenginlerin baskı ve sömürüsü altında, bu derme çatma evleri bile her an yitirme korkusu ile yaşayan yoksul insanlar, kentin değişmez bir parçası olmuştu. Bu nitelikleriyle sınıf karşıtlıklarını zengin-yoksul karşıtlığı içinde işlemeye müsait bir alandı gecekondular. Ne var ki, olup bitenlere, hastalıktan kırılan, bir lokma ekmek için dilenen, iş bulamayan yoksul insanlara, onların yaşadıkları bakımsız ve pis mahallelere, derme çatma evlere ve kentlerin gelişip bölünmesine gerçekçi ve eleştirel yaklaşmalarına rağmen, yazarların büyük kentleri kuşatmaya başlayan gecekondulara, fabrikalardaki işçilere ve sendikal hareketlere eğilmesi nadirdir. Nitekim sendikal mücadeleyi yansıtan ilk roman 1968'de yayımlanır. Ancak Reşat Enis Aygen'in iyi niyeti *Sarı İt*'i (1968) iyi bir roman yapmaya yetmemiş, hikâyesi işçi sınıfının gerçek meselelerinin çok uzağında kalmıştır.

YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞ: '70'TEN '80'E

Sosyalist veya muhalif hareketlerin siyasal alanda kitleselleştiği ve toplumda prestij kazandığı '60'ların ikinci yarısından başlayarak, gençlikle birlikte edebiyat ve en çok da edebiyat eleştirisi siyasallaştı. Siyasî düzeyin bilgisi sanatsal alana tahvil edilirken edebî alanı dışarıdan gelen ve yazarlara, yayıncılara "yol gösteren" yeni otoriteler istila etti. Siyasî kimlik taşıyan herkesin bir metni, yazarı, der-

giyi değerlendirme, hatta yargılama, dahası mahkûm etme hakkının olduğu bu gibi konjonktürlerde, edebî alanın diğer bileşenlerinin de giderek siyasallaştığını ve birbirleri üzerinde siyasallık ölçütlerine göre hegemonya oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Türk romanında gerçek anlamıyla politik türe dahil edilebilecek örneklerin ortaya çıkışının miladı 12 Mart'tır. O zamana dek görülmedik bir baskı ve şiddeti içeren bu siyasî tarih, romanların, öykülerin, şiirin ve müziğin merkezine yerleşiverdi. Ne var ki, bu yazı içerisinde yalnızca roman alanındaki örnek sayısı kırkı bulan 12 Mart konulu edebî ürünlerin, dönemin başkaldıran öznesini, yani devrimci gençliği ve o yılların ekonomik-siyasal-toplumsal yapısını eksiksiz olarak yansıttığını söyleyemeyiz.

'68'den '71'e kadar süren mücadeleyi ve en çok da maruz kalınan işkenceleri konu edinen 12 Mart romanları, geçmiş dönemle bağları kopmamış öğrenci gençlik ve solcu muhalefet açısından daha çok tercih edilir. Üstelik darbe sırasında kırlara çekilmeye çalışan devrimci hareketin önderleri için ne köyler bir barınak olmuştur ne de köylüler müttefik..! Sosyalist parti ve örgütlerin Türkiye'nin ekonomik yapısındaki değişmeler, işçi sayısındaki artış, demografik hareketlerde kentler lehine gelişmelerle de belirlenen siyasî tesbitlerinin etkisiyle, işçiler, fabrikalar ve gecekondu bölgeleri daha muteberdir artık; yazarlar da onlara yönelecektir.

Jameson, azgelişmiş ülkelerde bireyin psikolojisini tarihin ve siyasetin belirlediğini ileri sürer. Bu tesbitin her coğrafyada ve bütün tarih boyunca geçerli olup olmadığı uzun bir araştırma konusu olmakla birlikte, bir toplumun tarihindeki dönüm noktalarının yeni yaşam tarzları ve yeni insan tipleri doğurduğunu kolaylıkla gözleyebiliriz. Yeni insan tipleri arasında yazarlar da var elbette. Bu özel tarihte, yani 12 Mart'ın sonrasında da, öykü ve roman alanında ismini duyuran yazarların önemli bir bölümü '68 öğrenci hareketi ile ilişki içinde olup, darbenin ardından toparlanmaya başlayan sosyalist örgütlenmelere yakınlık duyan insanlardı. Kendisini devrimcilere yakın hissetme ile hareketin içinde olma arasındaki farklar dönemin ürünlerinde hemen kendisini göstermekle birlikte, 12 Mart romanları, işte tarih ve siyaset tarafından üstbelirlenmiş bu psikoloji ile yazılmışlardı.

Cumhuriyet tarihinin etnik bir kökene dayanmayan bu ilk toplumsal patlamasını siyasî bir bakış açısı ile "gerçekçi" bir biçimde ele almaya çalışan yazarların niyetleri ile verdikleri ürünlerin yansıttıkları ne yazık ki örtüşmez. Gerçek, sol hareketin içinden gelenlerde politik bakışla, gençlere sevgi duyanlarda ise romantik duygularla yer değiştirir, genellikle de insani boyut öne çıkar. Sonuçta da, romana yansıyan eylemler ve isyan değil, isyanın öznesi olan '68 kuşağının yenilgi ardından düştüğü durum, en çok da hapishane-işkence anlatıları olmuştur. 12 Mart romanlarının hemen hepsinde, gözaltına alınmış devrimcilerin çektikleri acılar ve giriştikleri hesaplaşma işlenir, ama eylemlerden söz eden roman pek azdır. Sorgu ve hapishane anlatılarının doğal sonucu ise, devrimcilerin edilgin veya mazlum kişiliklerle sunulması olmuştur. Onların neden ve nasıl isyan ettikleri, dünya görüşleri değil, yakalanmalarıyla başlayan yenilgi psikolojileri sergilenir bu romanlarda.

Aslında bir ağıttır 12 Mart edebiyatı. Kökenleri halk masallarına, şarkılarına, türkülerine uzanan ve 12 Mart'la yenilenip geleneğe aktarılan bir ağıt. Masumiyet, yurtseverlik, halkçılık, fedakârlık gibi kavramlar öne çıkınca, dönemin devrimci hareketinden geriye bastırılmış, basit bir gençlik isyanı kalır. İşçi grevleri, köylünün toprak işgalleri, gençlerin Marksist-Leninist ideolojiye bağlanmaları unutulur gider. Bu somut tarihsel ve toplumsal dönemi yeterince kavramadıkları anlaşılan

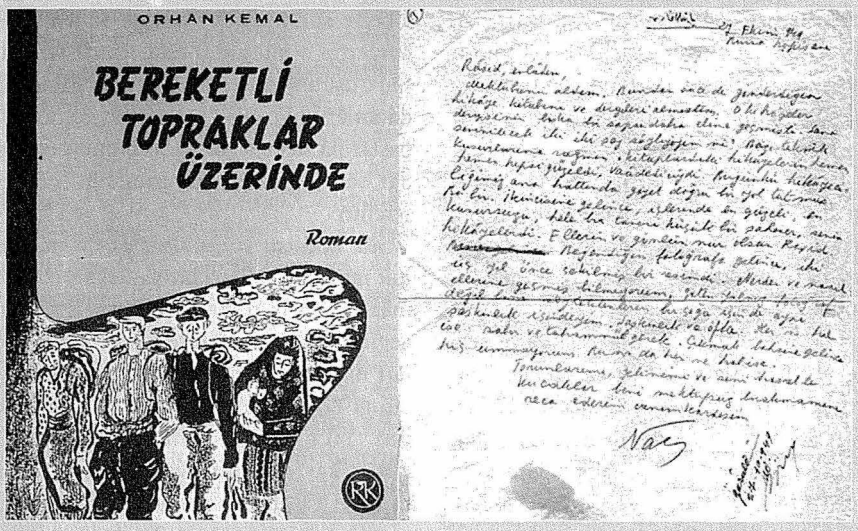

Bursa Cezaevi'ndeki Nâzım Hikmet'ten Orhan Kemal'e mektup: "...Bazı teknik kusurlarına rağmen o kitaplardaki hikâyelerin hemen hemen hepsi güzeldi, vaadediciydi. Bugünkü hikâyeciliğimiz ana hattında gayet doğru bir yol tutmuş. Bu bir. Ikincisine gelince, içlerinde en güzeli, en kusursuzu, hele bir tanesi küçük bir şaheser, senin hikâyelerdi. Ellerin ve gönlün nur olsun Raşid."

yazarların dışarıdan bakışları, –siyasî hedefleriyle bir ortaklıkları olmadıkları halde– devrimci hareketle kendileri arasında bir ilişki kurma çabaları, hareketi kendi ideolojik perspektifleriyle damgalamalarına, yani 12 Mart'ın devrimci eylemcisini Kemalizme yamamalarına neden olur.

Dergiler, Romanlar

12 Mart'ı kültürel alanda enine boyuna irdeleyen, doğru ve net tahlillerini yapan edebiyat dalı "eleştiri"dir. Bu eleştirinin tarihi, '60'lı yıllarda *Yeni Dergi* ile başlayan, '69'da *Halkın Dostları* ile manifest bir hale gelip, '70'lerde *Yeni a*, *Militan* ve *Sanat Emeği* ile açık bir biçimde politikleşen edebiyat dergiciliğinde aranmalıdır. Mesela, darbenin ilk etkileri atlatıldıktan sonra, Nisan 1972'de *Yeni a* dergisi katılır entelektüel dünyamıza. *Yeni a*, önüne "burjuva kültürüyle hesaplaşmayı, halkın mücadelesine dayanışma sağlamayı, sınıfsal kökenleri sağlam bir kültürün ve sanatın oluşmasına katkıda bulunmayı" koymuştur. Adnan Özyalçıner, "madem politikadan söz etmek yasaktı, o zaman biz de edebiyat yoluyla düşüncelerimizi dile getirebilirdik. Yaşananları ve yaşadıklarımızı öykü, şiir, eleştiri, kitap tanıtımı, sanat kültür etkinlikleri ve sanatçılarla konuşmalarla kamuoyuna duyurabilirdik. Biz o zaman, 12 Mart 1971 muhtırasından sonra yaşananlara karşı çıkmak için bu yöntemi kullanmıştık" sözleriyle daha açık bir biçimde ifade eder o yıllardaki amaçlarını.

Özellikle Murat Belge'nin *Birikim* dergisi sayfalarında yer alan yazıları, hem 12 Mart romanı, hem 12 Mart sol hareketi, hem de dönemin yapısının analizi açısından önemlidir. Bu yazılara Berna Moran'ın *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* ve Fethi Naci'nin *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişim* kitaplarındaki 12 Mart bölümleri ile Asım Bezirci, Atilla Özkırımlı, Rauf Mutluay, Vedat Günyol gibi yazarların dönem romanlarına dair metin incelemeleri de eklenince, ortaya ciddi bir 12 Mart analizi çıkar.

12 Mart'a soldan yaklaşan romanlarda birkaç temel eğilim görülüyor. Birincisi, sola sempatisi olmakla birlikte, bu somut tarihsel/toplumsal dönemi kavramakta yetersiz kalıp, yitirilmiş gençlere yakılmış birer ağıt olmaktan ileri gidemeyenler (Erdal Öz'ün *Yaralısın* (1974); Füruzan'ın *47'liler* (1974); Pınar Kür'ün *Yarın, Yarın* (1975); Samim Kocagöz'ün *Tartışma* (1976)); ikincisi, 12 Mart dönemini içinden yaşamış ya da kavramayı başarmış yazarların dönemin gerçekliğini sergileyen romanları (Melih Cevdet'in *Gizli Emir* (1970) ve *İsa'nın Güncesi* (1974); Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* (1973) ve *Şafak* (1975); Yılmaz Güney'in *Salpa* (1975); *Sanık* (1975) ve *Hücre* (1976)) ve üçüncüsü, küçük burjuva aydını konu edinenler (Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* (1972) ve *Tehlikeli Oyunlar* (1973); Çetin Altan'ın *Büyük Gözaltı* (1972); *Viski* (1975) ve *Bir Avuç Gökyüzü* (1979); Aysel Özekin'in *Alnında Mavi Kuşlar* (1978); Demir Özlü'nün *Bir Uzun Sonbahar* ve *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları* (1979); Adalet Ağaoğlu'nun *Bir Düğün Gecesi* (1989)). Macit Cevat'ın Vietnam Savaşı'nı konu edinen *Vietnam Geçidi*'ni (1973) bir farklılık olarak kaydetmek gerekir.

12 Mart romanları yalnızca ele aldıkları konularıyla bir yenilik getirmediler, aynı zamanda irkiltici, rahatsız edici ve çarpıcıydılar. Bu romanların yazıldığı tarihlerde, Türkiye'de geçmişini 12 Mart öncesi siyasî yoğunluklara dayandıran daha yığınsal bir devrimci pratiğin başlaması da, romanların büyük ilgi görmesine, ama estetik ve ideolojik sorgulamalarının ihmal edilmesine yol açtı. Bugün geriye dönüp baktığımızda, '68 ve sonrasındaki devrimci hareketler ve hareketlerin failleri için "suçsuzdular" nitelemesini kullanmak hiç de doğru gelmiyor bana. Eylemlerinin bedelini idam sehpalarında, Kızıldere'lerde, Nurhak'larda yaşamlarıyla ödeyen devrimci gençler karşılarına aldıkları sistemin hukukuna göre elbette suçluydular. Ne var ki onlar eylemlerini o hukukun terazisinde tartmayı hiç düşünmemişlerdi. Kısacası romanlarda anlatıldığı gibi, sorgu ve işkencelerin başlarına neden geldiğini bilmeyecek kadar saf değillerdi. İsyanları bilinçli bir tercihti.

Söz konusu suçsuzluk ya da masumluk motifine soldan bir yaklaşım için Yılmaz Güney'in romanlarını örnek göstereceğim. Yasalar önünde onun kahramanları da masumdur, ama Yılmaz'ın sorguladığı tam da bu "masum"luk durumudur. Yılmaz Güney'in romanlarındaki adalet kavramı burjuva hukuk normlarını aşar; yasalar karşısındaki masumiyete olumluluk yüklenmez. Tersine, gençlerin "masum" olmaları halka karşı sorumluluklarını üstlenememişliklerinden, siyasî bilinç eksikliklerinden ve egemen ideolojinin etkisinden kurtulamamışlıklarındandır.

Döneme Damgasını Vuran Bir Yazar: Sevgi Soysal

Hikâyelerinin toplandığı *Barış Adlı Çocuk*, anılarını derlediği *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*, en çok da *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* ve *Şafak* romanlarıyla 12 Mart edebiyatı denildiğinde ilk akla gelen isimdi Sevgi Soysal. Ancak sadece siyasî bir duruşu temsil etmiyordu o; Sevgi Soysal, yazarlığının ilk dönem ürünleri *Tutkulu Perçem*, *Tante Rosa* ve *Yürümek*'le birlikte, kısa yaşamına üç öykü, dört roman, bir anı, bir de deneme kitabı sığdırmış, yaşadığımız coğrafyanın önemli bir tarihsel dönemine kişiliği ve yazarlığıyla damgasını vurmuştu.

Sevgi'nin tarihsel, toplumsal, siyasal koordinatları bütün dünyada esen '68 rüzgârında aranmalıdır ve tarihin yeni yaşam tarzları, yeni insan tipleri doğuran dönüm noktalarından biri olan '68 ruhundan söz edeceksek eğer, giyim kuşam tarzından eğitime, müzikten edebiyata, cinsellikten

siyasete kadar hayatın her alanına yönelen bir değişim talebinden, bir özgürlük mücadelesinden ve bir isyan duygusundan yola çıkacağız demektir. Sevgi Soysal, edebiyata işte o ruhu taşımıştır.

Kuşkusuz '60 sonrasının o ateşli, devrimci atmosferini solumuş, sosyalizme bağlanmıştı Sevgi Soysal. Ancak edebiyat ve devrim ilişkisini sloganlaştırmamış, romanlarını fikirlerini taşıyan gövdeler olarak düşünmemişti; geleneksel yapı ve kurumların tümünü hedefleyen değişim edebiyata da yansımalıydı. Şöyle ifade etmişti arayışını: "önceki kuşağın yazdıklarına, özlerinden çok biçimlerinin cılızlığı açısından karşı çıkmak istedik... Biçimlerin tekdüzeliği, anlatımlarında sadelik adına katlandıkları sığlık, bütün gerçeklik çabalarına karşılık, yaşamayan bir örnek kişiler yaratmaya götürüyordu kendilerini. Kişiyi yeniden ele alıp yeni baştan yaratmak gerekiyordu bu durumda"... Ve o, gerçeği bütün yüzleriyle ortaya çıkarmak için "yeni gerçekçilik" adını verdiği bir yöntemin ardına düşecek, aradığı dinamikleri sinemada –İtalya'nın "Yeni Gerçekçilik"inde, İngilitere'nin "Özgür Sinema"sında, Fransa'nın "Yeni Dalga"sında, Brezilya'nın "Yeni Sinema"sında– bulacaktı.

Önce biçimden işe başlanmalıydı. Betimlemeler, görüntüler ve çeşitli anlatım olanaklarıyla kişinin önce kendi kendisiyle, sonra da etrafındaki eşyayla, insanlarla ve toplumla olan ilintileri, psikolojik yönüyle de, giderek bilinçüstünün karmaşıklığı içinde belirlenmeliydi. "Kişisi ya da kişileri böylesine bir tutumla belirlenmiş herhangi bir olayda gerçeğin daha bütünsel bir biçimde ortaya konacağı apaçıktı". Söylemdeki benzerlikler rastlantı değil, Sevgi'nin "Yeni Romanı"yla sinemadaki yenilik arayışları içerikleri kadar kurgu teknikleriyle de benzeşirler. Yeni bir gerçekçilikle, yeni bir sinemayla, yeni bir romanla yeni bir insana, yeni bir hayata açılmak istemişti Sevgi Soysal ve kuşağı...

KIYAMET ZAMANLARI: '80'DEN '90'A

12 Mart'ın üzerinden on yıl geçtikten, 12 Eylül darbesi ile devrimci hareket ezildikten sonra, *Yeni a* ile aynı amaçlarla yola çıkan *Bilim ve Sanat* ve *Yarın* dergileri, kendileri ile paralel kulvarlarda faaliyet gösteren *Yazko Edebiyat* ve –çoğunluğu şiir ağırlıklı– irili ufaklı diğer dergilerle birlikte, '80'lerin ilk yarısı boyunca sosyalist harekete ve düşünceye karşı yürütülen ideolojik saldırıya direnmeye çalıştılarsa da, dünya sosyalist sisteminin yaşadığı genel bunalımın da etkileriyle giderek ilgi ve tiraj kaybına uğradılar. Dergi ve yayıncılığın '80 darbesiyle başlayıp 2000'e dek uzanan son yirmi yıllık tarihine baktığımızda, edebiyatın –konumuz özelinde romanın– üretim ve tüketim konjonktüründe önemli değişikler olduğunu, alanın giderek kapitalistleştiğini ve maddi hayatın değişimlerinin entelektüel faaliyetleri de belirlediğini söyleyebiliriz. Her alanda olduğu gibi edebiyat dünyasında da zaman ve bellek yitimine eşlik eden bir unutkanlık, hatta bir reddiye, siyasî olana sırtını dönme ya da sol duyarlılığı küçümseme refleksi gelişti. Yazarlar ürünlerinden, ürünler benzeri ürünlerden ayrıldılar, eleştiri tek tek kitaplar düzeyine inerken, dergiler bir edebiyat hareketi/okulu olma niteliklerini yitirdiler. Eski toplumsal ve ideolojik dürtülerin ortadan kalktığı anda, edebî alan atomize oldu. "Özgürleşen", "bireyselleşen" ortamda, siyasî alanda olduğu gibi teorinin, estetik tartışmanın, edebiyat tarihi ve sosyolojisinin de önemi kalmadı, çok satarlık ve –biraz da postmodernliğin etkisiyle– haz duygusu egemen oldu edebiyat âlemlerine. İşte bundan sonradır ki, akıntıya karşı direnmeye çalışan ve Marksist estetiğin yeni biçimleri üzerinde duran edebiyatçıların bütün çabalarına rağmen, artık metinlerde ideoloji ve politika okuması yapılmasının modası geçmiştir. Solu eleştirmekse "ne ideolojik ne politiktir"..!

Sadece tarih ve fantazya peşinde koşan genç kuşağın değil, 1970'li yıllarda 12 Mart'a ve o dönemin gençlerine dair romanlar yazıp övgüler düzen yazarların da artık siyasî konuların yakınından bile geçmemeleri, topluma egemen olan ideolojinin ve bu coğrafyada yaşayan yazar-birey psikolojisinin başka bir göstergesi olarak düşünülmelidir. Söz konusu yazarlar '70'li yıllarda işçi ve öğrenci eylemlerine, özellikle de '68 kuşağına düşmanca bir tutum almamışlar, tersine onları idealize ettikleri için başarısız olmuşlardı. O dönemin yapısı gereği romanlarda anlatılan devrimci öznelerin sınıfsal aidiyetiyle yazarların sınıfsal aidiyetinin örtüşmesi zor değildi. Maskeli kahraman "Zorro" gibi algıladıkları küçük burjuva devrimcilerini sevmiş ve benimsemişlerdi. Ancak '70'lerin ikinci yarısında çatışma şiddetlenip devrimci hareket kitleselleştikçe ortalama devrimci insan tipi küçük burjuva aydın tipinden uzaklaştı. Bu insan tipi ve mücadelesinin bir önceki kuşağın yazarlarının bakış açısıyla ne kavranması ne de de romantize edilmesi mümkün olabilirdi. Nitekim Pınar Kür de 2005 yılında verdiği bir söyleşide '68 kuşağını kendine yakın hissettiğini, '80 öncesini ise benimseyemediğini söylemişti. Bu benimseyip benimsememe durumu sınıfsal bir reflekstir.

2005'te dillendirilen benimsememe refleksi bir zamanlar sola yakınlık duyan pek çok yazarın '80'li yıllarda toplumsal ve siyasî meselelerden elini eteğini çekmesine yol açmış, böylelikle, o güne kadar edebiyat dünyasına egemen olan edebiyat-siyaset-ideoloji birlikteliği sona ermişti. Onun yerini alan edebî dalganın siyasî ve ideolojik olmadığını söylemiyorum elbette. Tersine, egemen ideolojinin rüzgârını da arkasına alan yazarlar, geçmiş dönemde yaşananlarla bir "hesaplaşmaya" girdiler. Nedense hesaplaşılan hep solcular ve sol içi ilişkilerdi. Olayların arkasındaki karanlık ilişkiler, derin devletin provokasyonları, ülkücü tetikçilerin kullanılışı apaçıktı, ama 12 Eylül sonrasında popülerleşen, kendisini entelektüel, hatta özgürlükçü solcu biçiminde tanıyan yazarların 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerini kavrayışı solun yanlış politikalarına ve sosyalizmin iflasına dayalıydı. Bellekler yeni varoluş biçimlerini meşrulaştıracak tarzda düzenlenmiş, hatırda despotik örgüt yapılarından, tek taraflı şiddet eylemlerinden, yenilgiden, yılgınlık ve pişmanlıktan başka bir şey kalmamıştı. Ya da geçmiş ancak bir daha geri gelmeyecek nostaljik bir çocukluk anı olarak anlatıldığı takdirde değerliydi. Yansıtılan duyguların yas, pişmanlık, hatta intikam olması bile ehemmiyetsizdi artık; yeter ki geçmişin bir daha asla geri gelmeyeceği vurgulanmış olsun...

Hiç beklemediğimiz bu yeni edebî ortam öylesine hızlı ve öylesine kaotik bir kültürel atmosferde gelişti ki, süreci içinden yaşarken pratik veya teorik refleksler gösteremedik, gösteremezdik de... Çünkü bizim elimizde geleneklerimiz, ideolojimiz, "ders notlarımız" ve siyasî duruşumuzdan başka bir silahımız yoktu, ama bilgisayarlar, atariler, renkli televizyonlar, videolar, müzik setleri ve "imaj maker"larla çevrilivermiştik aniden. Yalnız solcular değil, toplumun tamamı, yeni bir kültürel iklime girildiğinin farkında değildi. Özgürlüklerin en çok kısıtlandığı dönemdi '80'ler, ama insanlar kendilerini belki de ilk kez bu kadar serbest hissedebildiler; kurumların dışında olmanın serbestliğini, tüketme özgürlüğünü, kendilerini bu dünyaya teslim etmenin hazzını tattılar. Teni ve iştahı keşfettiler, ama cinsellik denilen bölge de ilk kez bu kadar çok konuşulan, bu kadar çok kuşatılmış bir alana dönüştü. Kültür ilk kez bu kadar önem kazandı, bir bakıma günlük hayatın kendisi kültürelleşti, öte yandan da kültür denen alan özerkliğini ve otoritesini ilk kez bu kadar kesin biçimde kaybetti. Aydınlar kendileri adına ilk kez bu ka-

dar çok konuştular, ama varlık koşullarını da ilk kez bu kadar kesin biçimde yitirdiler. Baskının bu kadar yoğun olduğu bir dönemde, iç dökme, anlatma, ifşa etme arzusu ilk kez bu kadar öne çıktı (Gürbilek, 1992: 9). Toplumsal yaşantının ve siyasî mücadelenin –sağ ihmal edilip– solcuların penceresinden ve sadece sol üzerinden dillendirilmesinin en önemli nedenlerinden bir tanesi, işte bu; iç dökme, anlatma, ifşa etme arzusu, şehvetidir.

1980'li yıllarda birçok yeni kavramla karşılaştık. Daha önce sol hareketin içerisinde özgünlükleriyle dolaysız biçimde varolamayan toplumsal gruplar; kadınlar, eşcinseller, çevreciler, Kürtler ve diğerleri, kendi adlarını telaffuz eder, farklılıklarının altını çizip kendi dillerini ve kavramlarını arar oldular. Ancak bu yıllara damgasını vuran sözcük "birey"di! İnsanlar birey olmanın "iyi"liğine ikna olup, özel hayatla cinsel hayatı aynılaştırdılar. "Dışarıdakiler", farkına ve keyfine vardıkları yeni kimlikler ve pratiklerle sarhoş olurken, hep birlikte yaşanan bu büyük illüzyonu da, içinden çıkıp geldikleri tarihle şimdinin birbirine karıştırılmasını da yadırgamadılar. Hatta, eski kimliklerine yeni resimlerini yapıştırmaya özen gösterdi '80'li yılların özel/cinsel hayatlı, özgür "birey"leri. Geçmiş bugüne taşınırken, bugün geçmişe gönderildi. Fiilin saf dışı bıraktığı bir dil siyasetinin bir başka özelliği, geçmişte yaşananları bugünün fantezileri ve ihtiyaçları doğrultusunda tanımlamadaki başarısıydı (Gürbilek, 1992: 47).

Bazı kavramlar ve değerler ise anlamlarından ve sınıfsal göndermelerinden uzaklaşıp gözden ve dilden düştüler. Evdeki ve sokaktaki günlük yaşantıdan siyasal ve entelektüel tartışmalara kadar her yerde, sınıf modelinin görünürlüğü ve sürekliliği yitirildi. Postendüstriyel tekelci kapitalizmin gelişmesi, Soğuk Savaş'ın başlangıcından beri medyanın ve özellikle korkunç harcamalarıyla reklamcılığın uyguladığı mistifikasyon teknikleri, sınıf yapısının giderek daha fazla gizlenmesine neden oldu. Varoluşçu terimlerle söylersek, artık öznenin parçalandığı, yaşantımızın bundan böyle bir bütün olmadığı anlamına geliyordu bu. Ruhbilimsel terimlerle söylersek, bir hizmet ekonomisi olarak dünyadaki üretim ve emek gerçekliklerinden uzaklaştırılıp, yapay uyaranlardan ve televize edilmiş yaşantıdan oluşan bir düş dünyası içinde yaşamaya başladık.

Yeni kültürel iklimde esen birey, cinsellik, özgürleşme ve özel hayat fırtınaları, 12 Eylül "edebiyatı"nın merkezî temasını oluşturur. Döneme ait edebî üretimler bir bütün olarak o kültürün içerisinde ya da o kültürün kuşatması altında şekillenmiştir ve solun kendi içine kapanması ve toplumsal süreci sadece kendisine bakarak değerlendirmesi de işte bu şekillenmenin bir sonucudur...

12 Eylül sonrasında Türkiye devrimci hareketine yönelik içerden ve dışarıdan eleştirilerde, kadın-erkek ilişkilerindeki tutuculuğun ve örgütsel yapılardaki, siyasî eylemlerdeki şiddetin önemli bir yeri var. Ama bu eleştiriler, eleştirenin duruşunu göstermenin dışında bir zenginlik taşımaz. Çünkü, devrimci hareketin öznelerinin tarihten ve toplumdan soyutlanmışçasına bugünkü hayata ve kabul gören değerlere göre yansıtılmaları, geçmişte yaşanmış toplumsal alt-üst oluşların ve siyasî pratiklerin kendi bağlamlarından, genel siyasî, toplumsal ve ekonomik durumdan yalıtılarak, sanki birtakım gençlerin heyecan olsun diye giriştikleri silahlı-külâhlı eylemlere indirgenmesi, bırakalım etik ve teorik problemleri, mantıksal olarak da "saçma"dır. Ne bu tarz eylemlerin hiç gerçekleşmediğini, ne anlatılan devrimci tiplere hiç rastlanmadığını, ne de o yapılarda kadın-erkek ilişkilerinin çok sağlıklı olduğunu söylüyorum. Ama, bütün bunlar, bir toplumun o ana kadar yaşanmış toplumsal kültürünün, devletin baskıcı politikalarının, var-

lığı bugünlerde daha netleşen ülkücü-polis-siyasetçi işbirliğinin dışında; soyut bir zamanda ve mekânda, soyut bir ideal insan referansıyla yazılıp çizildiğinde, ortaya çok güdük ve eksik bir geçmiş tablosu çıkıyor.

Toplumu saran özel hayatı alenileştirme ve röntgencilik merakı edebî alana da yansımış; okuyucunun ilgi gösterdiği popüler türlerin giderek yaygınlaşması, polisiyelerin ve fanteziye dayalı tarihî metinlerin çok satarlığı, yani tüketilenlerin üretilenler üzerindeki egemenliği, hikâye ve romanların biçimini, içeriğini ve türünü etkilemiştir. Böylelikle geçmişin silahlı eylemcileri, karşıtlarına yer verilmesine gerek duyulmadan, "kara dizi"lere –silah ve silahlı eylem– paydasından yumuşak bir geçiş yapabilmişlerdir..!

Birkaç Roman Örneği

Eylül edebiyatının izini/miladını Selim İleri'nin "Bodrum Üçlemesi"ne kadar sürmemiz gerekir. İleri, *Ölüm İlişkileri* (1979) ve *Cehennem Kraliçesi* (1980) romanlarındaki amacın, siyasal açıdan Türkiye'yi faşizme sürükleyecek nitelikteki toplumsal süreçleri yansıtmak olduğunu söylemişti. Ancak, herhangi bir toplumsal/siyasal sürece rastlayamadığımız Bodrum hikâyelerinde, küçük burjuva bireyin cinsel çeşitlemeleri ve kimlik sorunları ağırlıkta, politik tesbitler yüzeyseldir. Yazarın iddiasının yanında, metindeki sol ve sağ değerlendirmeleri –sıfır noktasında durduğunu iddia eden– egemen ideolojinin paralelindedir, söylemseldir. Mesela, *Ölüm İlişkileri*'nde roman kahramanı Emre, kurt gibi uluyanlarla devrimcileri aynı kefeye koyar ve devrimciler adına özeleştiriler yapmaktan geri kalmaz, ama Emre'nin ağzından aktarılan politik görüşlerin '80 öncesi devrimci hareketlerle ilişkisi yoktur aslında. Ne var ki Emre, bundan sonra –Türk romanında– sıkça görülecek bir insan tipinin "abisi" olarak önemlidir.

Eylül sonrasındaki ilk hayal kırıklığı, Vedat Türkali'nin yine Bodrum manzaralı *Mavi Karanlık* romanıyla yaşandı. Yazar bir roman için alışılmadık önsözünde; "1983 yılında 402 sayfa olarak basılan bu romanı ilerki yıllarda eklemelerle, bazı yerlerinde yapacağım değişiklerle yayımlayabilirim" derken kuşkusuz sansürü ima ediyordu. *Bir Gün Tek Başına*'sıyla solun edebiyattaki önemli isimlerinden sayılan bir yazarın dönemi hikâye ediş biçimi hoşnutsuzluk yarattı. Türkiye solunun en karanlık ve acılı günlerinde, siyasî eleştirisini Bodrum barlarındaki birtakım "solcu aydınlara" yöneltmiş ve dönemin atmosferinin bir karikatürünü çizmekten öteye gidememişti Türkali.

Latife Tekin'in *Gece Dersleri* (1986) ise Ertürk Yöndem programlarında veya Emin Çölaşan yazılarında apaçık olan saldırılardan çok daha rahatsız edici oldu solcular açısından. *Sudaki İz*'de sağ kesime de önemsiz bir miktar yer verilmişti, ama faşist saldırılar hâlâ belleklerde tazeliğini korurken, romanın eleştirisi –üstelik de "patolojik" terimlerle– devrimcilere yöneliyordu. Latife Tekin, karikatürize edilmiş solcu tipi Gülfidan'ın devrimciliğini ve kişiliğini geçmişinde varolan psikolojik travmalarla şekillendirerek, –onun özelinde– devrimcilerin "hastalıklı/sakatlanmış" ruh hallerinin altını çizmişti.

Bugünden geriye bakıldığında, o günlerde bu romanlar etrafında edebî bir tartışma yapmanın solcular açısından mümkün olamayacağı açıkça görülüyor. Milliyetçi/muhafazakâr siyasî hareketlerin ve militanlarının o güne dek görülmedik ölçüde saldırganlaştığı bir dönemin hemen ardından, üstelik on dokuz devrimcinin idam sehpasına gönderildiği bir cinnet ortamında, bütün bunları ihmal edip, her şeyin sorumluluğunu sola ihale eden bir roman "yazarın özgürlüğü"ne nasıl bağışlanabilirdi? *Gece Dersleri* politik bir romandı ve politik argümanlarla tartışılması kaçınılmazdı. Muhalif olmanın çok ağır

bir bedelle ödendiği, devrimci gençlerin direnmenin yegâne imkânı olan açlık grevlerinde ölümlere gidip geldiği o yıllarda, egemen söyleme teğet geçen *Gece Dersleri*'nin edebî değerini teslim etmek, dönemi bir taraf, dahası mağdur olarak yaşayan solcuların işi değildi.

'90'LARDAN SONRA: TOPARLANMA MI, VEDA MI?

Darbenin yaralarının sarılmasına paralel olarak '80'lerin sonlarında başlayıp '90'lar boyunca süren yeni bir sol roman dalgası yükseldi. Öyle ki 12 Eylül sonrasında sol bir bakış açısıyla yazılmış romanların sayısı –Türk romanında diğer önemli tarihsel/toplumsal olaylarla kıyaslandığında– hiç de az değil. Ancak edebiyatta derin izler bırakacak, hiç değilse belleklerde yer edecek bir "12 Eylül Romanı" külliyatından söz etmek zor. Bunun nedenlerinden belki de en önemlisi darbenin muhaliflik duygusunu zihinlerden söküp atması, solun değer ve kavramlarının dışlanmasıdır. Böylelikle toplumsal/siyasal konular edebî alanın dışına itilmiştir. Hâlâ muhalif kalan, meseleye sosyalist bir dünya görüşüyle yaklaşan, yaşadıkları zulümden anlamlandıramadıkları bu dünyadan belki akıllarını kaybetmemek, belki de seslerini sağırlaşmış yüreklere duyurabilmek umuduyla edebiyata sığınanların yazdıklarıysa edebî açıdan yetersizliklerinin de etkisiyle karşılık bulmadı. Kurbanın mutlak kabul göreceğini sandığı mağduriyetinin diliyle yazılmış bu metinler merhamet yerine öfke, en hafifinden küçümseme yarattı insanlarda; edebî açıdan eksiklikleri de eklenince alay ve yergi konusu olabildiler.

Solun roman alanındaki ağırlığının '80'lerden sonra yitirilmesindeki bir diğer neden doğrudan edebiyata ilişkindir. Çoğunlukla biçim ihmal edilerek politik "iç" sorunlara ve devrimcilerin savunusuna ağırlık verilmiş, "sağ" ve "sağcılar" ne ideoloji ne toplumsal bir güç olarak ele alınmış; yazarların siyasî hareketlerin içinden gelmişlikleri, emniyetteki işkenceleri ve askerî hapishanelerdeki akıldışı uygulamaları bizzat yaşamışlıkları, metinlerin romandan çok tanıklıklara dönüşmesine yol açmış; dahası, tanıklık amaçlanmıştı.

Gerçekleri anlatmak, tarihe tanıklık yapmak, faşist uygulamaları teşhir etmek ve bellekleri tazelemek kuşkusuz yabana atılır şeyler değil ama bütün bu saydıklarımı edebiyatın/sanatın içinden gerçekleştirmek için kalem, kâğıt, fırça, kamera, tanıklık ve politik perspektif yeterli olmuyor. Edebiyatın/sanatın kendi iç dinamikleri ve estetik düzey unutulup güzel-olan, işlevsel-olana feda edilirse, ortaya çıkan ürünlerin kendileri de sanat/edebiyat tarihine düşülen birer dipnottan öteye gidemiyorlar. Sonuçta 12 Eylül'e ve Eylül sonrasının siyasal, toplumsal ilişkilerine soldan yaklaşan metinler, yalnızca etkisiz olmakla kalmadılar, kendilerinden sonra yazılacak metinlerin de –bir nevi kaba solculukla alakalandırılan– sevimsiz despotik bir imgeye hapsolmasına yol açtılar.

Bu imge gerçek hayata da yansırken özellikle Kürt solunu ve varoş devrimcilerini de kapsadı. Bir zamanlar kaderlerini toplumun yoksul kesimlerinin çıkarlarıyla birleştirmiş yazarlar kendilerinin orta sınıf kentli kimlikleriyle yoksul kesimlerin isyanını kucaklamakta zorlandılar. Ayşe Önal'ın *Hayata Dönüş* ve Oya Baydar'ın *Erguvan Kapısı* (2004) romanları bu konuda çarpıcı iki örnek. Mesela Baydar, ölüm oruçlarını, ölümü seçmek zorunda kalanları ve devletin onları ölüme yolladığı "Hayata Dönüş Operasyonu"nu anlatırken hikâyenin merkezine üst orta sınıflardan iyi, güzel, akıllı, ahlâklı kadınları yerleştirmiş. Somut bir tarihi ve somut bir siyasî yaşanmışlığı olmasına rağmen, gerçekte o süreç içerisinde hiçbir zaman yer almamış üst sınıfa mensup kadın tiplerini E Tipi cezaevi direnişinin öznelerine çeviriyor Baydar; iddia ettiği si-

yasî duruşuna rağmen, bütün o varoş çocukları ancak o üst orta sınıf roman kahramanlarının dolayımıyla ve ancak cahil, kaba ve ürkütücü görünümleriyle katılmışlar hikâyeye.

Oysa solun maruz kaldığı ölçüsüz ve süregenleşen şiddetin travmasıyla baş edebilmek için hikâyelere ihtiyacı vardı. Çünkü bireyin parçalı ya da sürekli parçalanan deneyimlerden bir hikâye oluşturma becerisi olaylara bir tutarlılık, düzen ve olumlu anlam duygusu katacaktır. Hikâyelendirme süreci belleğe ve kimliğe yeni bir şekil vererek şimdiki kimliğin geçmişteki bir travmayı güvenle kendi kapsamına alması olarak da görülebilir. Bilge Karasu'nun *Gece* (1985); Feride Çiçekoğlu'nun *Uçurtmayı Vurmasınlar* (1986); Kaan Arslanoğlu'nun *Devrimciler* (1988) ve *Kimlik* (1989); Vedat Türkali'nin *Tek Kişilik Ölüm* (1990); Piraye Şengel'in *Gölgesiz Bir Kadın* (1994) ve *Hayat Tutulması* (2005); Gürsel Korat'ın *Ay Şarkısı* (1998); Tolga Ersoy'un *Dönence Ağıtları* (1998); Oya Baydar'ın *Hiçbiryere Dönüş* (1998) ve *Sıcak Külleri Kaldı* (2000); Cahide Birgül'ün *Geceye Uyananlar* (2000); Aziz Kemal Hızıroğlu'nun *Tabanımdaki Çamur* (2002); Mehmet Eroğlu'nun *Zamanın Manzarası* (2002); Tayfun Pirselimoğlu'nun *Kayıp Şahıslar Albümü* (2002) ve *Şehrin Kuleleri* (2005); Osman Akınhay'ın *Gün Ağarmasa* (2002); Murat Uyurkulak'ın *Tol* (2002) ve *Har*; Niyazi Zorlu'nun *Hergele Aşıklar* (2003); Mert Özmen'in *Karşımda Buruk Acı* (2003); İnci Aral'ın *Mor* (2003) ve *Taş ve Ten* (2005); Levent Mete'nin *Büyücüler* (2003) ve *Rika'nın Beyninde* (2005); Kaya Sancar'ın *Aşkın Ve Kaderin Kitabı* (2004); Süheyla Acar'ın *Yağmurun Yedi Yüzü* (2004); Şükran Yiğit'in *Ankara, Mon Amour* (2004); Gülayşe Koçak'ın *Topaç* (2004); Ayşegül Devecioğlu'nun *Kuş Diline Öykünen* (2004); İbrahim Yıldırım'ın *Bıçkın ve Orta Halli* (2004); Ali Teoman'ın *Bir Garip Cindi Zümrüdüanka* (2005); Ahmet Tulgar'ın *Volkan'ın Romanı* (2006) gibi romanları '80'lerden bugüne uzanan şiddet dönemini geçmişiyle şimdisiyle hem dillendirip yargılayarak hem de okuyucunun o şiddeti yaşayanlara duygudaşlık etmesini sağlayarak bu ihtiyacı bir nebze olsun gidermişler, "aklın canavarlar üreten uykusuna karşı bir tür terapi" oluşturmuşlardır.

Yukarıda sıraladığım uzun, ama aynı dönemde yayımlanan toplam roman sayısının yanında çok kısa kalan listede yer alan kimi romanda yine kökleri 12 Eylül'e uzanan kırk hayat hikâyeleri anlatılırken, bir kısmında da yeni temalar işlenmiştir. Bu temalardan en önemlisi Doğu'daki savaş ve sonuçlarıdır. Daha iyi organize olmuş biçimiyle adı '80'lerden sonra "Derin Devlet"e dönüşen bir zamanların kontrgerillasının çeteleştiği, varlığını meşrulaştırmak için şiddeti körüklediği ve şiddetin gündelik hayatın bir parçası haline geldiği bir coğrafyada evleri yakılmış, göçe zorlanmış, şiddete maruz kalmış, çocukları öldürülmüş insanların çığlık seslerini ya da işkenceleri, yargısız infazları, faili meçhulleri, ölüm oruçlarını sergilemek günümüzde sol/muhalif bir edebiyatın başlıca konusu olmuştur.

Özellikle Ayşegül Devecioğlu'nun *Kuş Diline Öykünen* ve İbrahim Yıldırım'ın –"Eylül'den Sonra" üçlemesinin sonuncu kitabı– *Bıçkın ve Orta Halli*'de daha iyi görüleceği gibi, romanların önemli bir bölümünde bellek üzerinde duruyor yazarlar. Toplumsal belleğin nasıl çalıştığını, hatırlananların içeriğinin nasıl değiştirildiğini ya da unutulduğunu çarpıcı hikâyesiyle açığa çıkaran *Kuş Diline Öykünen*, yenilginin nedenlerini, toplumdan kopulan anı ve yalnızlaşmayı sorguladığı kadar iktidara şartlanmış ve her şeyi devrim sonrasına bırakmış devrimci anlayışa ve hareketin erkek karakterine getirdiği eleştirilerle de dikkat çekici. "Eylül'den Sonra"da da aynı dönemin şiddetine ma-

ruz kalmış travmalı kişilerin yaşam öyküleri anlatılıyor. "Dehşetin ve imhanın yaşandığı, ancak kendiliğini yitirenlerin sağ kalabileceği, yer olmaktan çıkmış yerlere dönmeyi gerektiren yaşamöyküleri" (Sayar: 282) bunlar. *Kuşevi'nin Efendisi*'nin devrimci aydını Asaf Cemil, hapishaneden sünepe bir kişiliğe bürünerek çıkmıştı... *Yaralı Kalmak*'ın kahramanı Müşfik Naci Adatepe, hatırlamak istemediği karanlık bir dönem geçirmiş, 1981'de üç yıllığına uzun beyaz bir koridorda "kaybolmuş", 1984'te bulunmuş ama yaralarını saramamıştı bir türlü... *Bıçkın ve Orta Halli*'nin 1980'lerde 32 yaşını süren, Jim Morrison'a ve Jimi Hendrix'e tutkuyla bağlı, politik görüşlerinden asla ödün vermeyen "göz alıcı renklere bürünmüş" boyalı kuşu Edip Sönmez ise, kanatları kırılarak geçecektir aynı süreci.

Roman kişileri zamanın akışını izleyemeyen, belleklerinin içinde hapsolmuş, sonsuz bir çemberde takılıp kalmış insanlar; anlaşılamayacak, paylaşamayacak olmalarının korkusuyla, dışarıdaki yaşanması imkânsız görünen hayata bağlanmaktan vazgeçiyorlar. Vazgeçiyorlar çünkü savaşta ya da terör olaylarında karşılaşılan aşırı şiddet kişisel kimliği parçalayan ve ilişkileri sürdürme yeteneğini büyük ölçüde yıpratan travmalara yol açabiliyor; şiddet anı ve sonrası sessizlikle kuşatılırken anlamlandırma sistemi de çöküyor. Bu türden bir şiddetin sonrasında sağ kalan için gelecek nasıl imkânsız görünüyorsa, geçmişe dönmek de öylesine imkânsız görünecektir. Hatırlama çabası ne kadar ısrarlı olursa olsun, olumlu geçmiş daima kendi yıkımına ve yitirilmesine yol açan koşulları çağrıştıracaktır. (Sayar: 282) Yani yaşanan olay sadece geçmişi geriye doğru etkilemekle kalmayacak, önceki ve sonraki bütün olaylara bulaşarak travma sonrası iyileşme yeteneğini sınırlandıracaktır. Bu durumda, "yaşananların yarattığı imge silinemez, soğurulamaz ve felç edici etkisini sürdürür, sağ kalanın düşüncelerini işgal eder hep".

Berna Moran'ın "küçük burjuva kimliğinden sıyrılıp işçi sınıfı ideolojisine içtenlikle sarılarak devrimci olabilme çabası, ancak [Şafak'ın] yazıldığı yıllar için güncel bir sorundu" yargısına rağmen, Sevgi Soysal'ın eserleri "tarihsel-belgesel"den öte bir kalıcı değer taşıyor.

UNUTULANLAR

Türkiye solu üzerinde romanlarda kurulan tasavvur ve tahayyül dünyasının devrimci sol hareketleri yeterince anlat(a)madığı açıktır. Ancak bu hareketlere mensup militanlarda karşılığının olmadığı, sol ideolojiye etkisi bulunmadığı söylenemez. Tersine, özellikle lise çağlarında solla kulak dolgunluğuyla başlayan tanışıklığın kopmaz bir birliktelik haline gelmesinde edebî metinlerin etkisinin yadsınamayacağını düşünüyorum. Devrimci gençler için teorik metinler okumanın "lüks" sayıldığı, sıcak mücadele içerisinde toplumsal gerçeklik ya da devrimci mücadele ile düşünce arasındaki ilişkinin bir tür imgelem/tahayyül olarak canlandı-

rabileceği, öznenin kendi varoluşunu anlamlandırabileceği, kimliğini edinebileceği alanlar olarak müzik, sinema ve edebiyat önem kazandılar. Ne var ki hakkında konuşulan şey devrim ve devrimci mücadele değil hakkı çiğnenmiş mazlum insanlar oldu. Sanat ve edebiyatın sola en önemli katkısı, hatta pek çok insanı mücadeleye sempati duyar hale getirmesinin nedeni adaletsiz bir düzene duyulan öfkedir. Sol edebiyat yoğun hatta kanonik bir biçimde haksızlık temasını, kökenleri geleneksel anlatılara uzanan evrensel bir iyi-kötü çatışmasını acının dilini kullanarak işlemiştir. Bu dil '80'lerden sonra arabesk bir tını kazanacaktır.

Müzikte, şiirde, hikâye ve romanda solun kitlesine yabancı gelmeyen biçimleri, deyişleri, temaları kullanmanın, halk değerleriyle sosyalist değerleri yan yana getirmenin politik açıdan önemi inkâr edilemez. Ancak geleneksel değerlerin solun değerlerine sorgulanmadan, eleştiri süzgecinden geçirilmeden eklemlenmesi, yıkılmaya çalışılan düzenin de benimseyip kullandığı değerlerle buluşulmasına neden olmuştur. Böylece yıkılmak istenen siyasî iktidarla sınırlı kalır. Yeni değerlerle kurulacak yeni bir dünya gerek sanat ve edebiyat gerek politik açıdan muğlaktır. Oysa Marksistler açısından siyaset, sanat ve edebiyat, sadece içinde bulunulan anı anlamanın araçları değil, aynı zamanda onu dönüştürmenin araçlarıdır. Özellikle kendini en rahat dışa vurma aracı olarak algılanan romanlarda alışılageldik kalıpları kıracak yeni bir anlatım, iktidarın dili kuşatmasını yaracak yeni bir dil arayışı görülmez. Mevcut dünyanın sol bir bakış açısından tasvir edilmesiyle, daha doğrusu bu bakış açısının ajitasyonuyla yetinilmiştir. Gerçeğin çelişik görüntülerini açığa çıkaran çok perspektifli bir anlatım yoluyla kendi amaçlarına uygun yeni bir gerçeklik kurmak yerine okuyucunun duygularına hitap edecek basit bir hikâye bulmak yeterli olmuştur. Sanat, edebiyat ve politikanın dönüştürücü olmayı önüne koymamışlık ortak paydasında buluşmaları, Türk solunun Cumhuriyet içindeki seyrini anlamak için yeterince zengin ipuçları sergiler.

Ayrıksı örneklerini bir kenara koyarsak, sol roman külliyatı, '70'lerde o külliyatı besleyen "toplumcu gerçekçi" roman çeviriyle birlikte "Grobian" edebiyatının karakteristiğini hatırlatırlar. Nedir bu edebiyatın karakteristiği? Kendi çağlarının "en ince kavgalarına ve fiziksel ateşine bilinçsizce bulaşmış olmak; bütün anlayışı çiğneyerek basit pratiğin övgüsünü yaparken, bağnazca sınırlanmış kavramlar arasında büyülenmişçesine donup kalmak; gericiliğe karşı bağırıp çağırırken ilerlemeye karşı tepki göstermek; düşmanlarını gülünçleştirmeyi beceremediği için onlara karşı her çeşit ses çıkararak gülünç şekilde saldırmak; aynı zamanda hem Süleyman, hem Marculf, hem Don Kişot, hem Sanşo Panza, hem kâhin, hem kenar mahalleli olmak; öfkenin kaba bir çeşidi; bir çeşit kaba öfke; bütün bunların üzerinde, atmosfer olarak kendinden memnun bir filistenin saygıdeğer vicdanı" (Marx-Engels, 2001: 83).

"Gericiliğe karşı bağırırken ilerlemeye karşı tepki gösterme"nin en bilinen örneği, gerek devrimci hareketlerin gündelik pratiklerinde gerekse de edebiyatta kadın-erkek ilişkilerinde beliren muhafazakârlıktır. "Yoz" burjuvaziye karşı halk değerlerini savunurken düşüverilen ahlâkçılığın, solun bugünlere kadar uzanan eril bakışının en iyi gözlendiği alan da yine edebiyattır. Solun en etkili "kanonu" olan köy romanlarındaki erkek kahraman Kemalizmin eksik kalan projesini tamamlamaya soyunan tam teşekküllü Cumhuriyet aydınıdır. Yalnızlık paydasında birleşen bu erkek aydınları yoldan çıkarmak için kurulan tuzaklarda kadınların kullanılması –her ne kadar bu yeni erkek tipi kadınlara kanmayacak kadar irade sahibi olsa bile– geleneksel korkuların bilinçal-

tında canlılığını hâlâ koruduğunun kanıtıdır. Edebiyatımızdaki kurma, kurtarma ve aydınlatma misyonları ile donatılmış son erkek tipi, toplumsal hayata Kemalist aydının yakın akrabası olarak adım atan devrimci kahramanlarınsa –kadın ya da erkek– "erkekliği" apaçıktır. Genellikle solcu/devrimci erkek kahramanlar merkezinde ilerleyen hikâyelerde kadınlar ancak geçici olarak aktif roller üstlenirler.

Yine de Türk romanına cinselliğin katılmasında solun etkisi inkâr edilemez. Kadın ve erkek arasındaki cinsellik pek çok yazar tarafından hayatın bir parçası olarak yerli yerinde canlandırılmış, hatta kimi romanda cinsellik toplumsal değerlerin sorgulanma aracı da kılınmıştır. Ne var ki, bu kısa yazıda genel karakteristiğine vurgu yapmak zorundayız; cinselliğin yasaklı alanları solun romanında da yasaklı kalmış, siyasî eleştirisini iktidar merkezli kuran muhalif kimlikli yazarlar mahrem hayatı sistemle ilişkisi içinde yeterince sorgulamamışlar, toplumca kabul görmeyen farklı cinsel kimliklerin varlığından habersizmiş gibi davranmışlardır. Egemen ideolojiden radikal bir kopuş yoktur.

Egemen ideolojiyle girilmemiş bir başka hesaplaşma gayrı müslim azınlıklar konusunda: Ermeni tehciri, mübadele, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül olayları gibi Cumhuriyet tarihinin karanlık sayfalarının, meselesini mazlumluk merkezine oturtmuş sol edebiyata yansımamışlığını önce bir ayıp olarak kaydetmek gerekir. Söz konusu eksikliğin nedenleri solun hem ordu ve devletle bağlarını koparmamışlığında hem ulusalcılığında hem de kendi içine kapanmışlığında aranmalıdır. Uzun yıllar boyunca solun politikasında, sanatında ve edebiyatında ne anti-militarist ne enternasyonalist bir tavır vardır.

Gelenek bir tarih bilinci gerektirir. Solcu yazarların bilinci ise Cumhuriyet tarihiyle sınırlı kalmıştır; yalnızca kendi kuşağıyla ve kendi ülkesinin edebiyatıyla... Dünya edebiyatıyla ilişkilenememek, başka ülkelerin sol/muhalif/devrimci yazarlarıyla zamandışılık ve zamansallık duygusu kuramamak sol edebiyatı hem temasal anlamda yoksulluğa mahküm etmiş hem de sol ideolojiyi zenginleştirmesinin önüne geçmiştir.

Cumhuriyet dönemi romanına '30'lu yıllardan sonra solcu, muhalif yazarların ağırlığını koymasına hatta '70'lerden sonra sosyalizm açıkça telaffuz edilir hale gelmesine rağmen Marksist-Leninist ideolojinin dayanak noktası olan işçi sınıfının hikâyesi de yazılmamıştır. Elbette bir iki isim saymak, yoksulluğu çarpıcı görüntülerle işleyen romanlardan örnekler vermek mümkün. Ne var ki sonuç değişmiyor; Cumhuriyet döneminde yazılan beş bini aşkın roman içinde işçi sınıfının sorunlarını tam da en çıplak sömürüye maruz kaldıkları üretim süreçlerinde yakalayabilmiş romanların azlığı şaşırtıcıdır. Yukarıdaki özetten anlaşılacağı gibi solun '70'lere kadar temel meselesi köylülük, '70'lerden sonra ise devrimci hareketin kendisi ya da yenilmiş militanlarıdır. İşçi sınıfı ile birlikte kapitalizmin gelişme dinamikleri de gözden kaçmış ya da kavranamamış, solun romanı solcuların hikâyeleriyle sınırlanmıştır. '80 darbesiyle yürürlüğe konan yeni ekonomik politikalardan sonra büyük kentlere yığılan işçi sınıfı ve sorunlarının hem de acı bir deneyimle kavranması beklenebilirdi. Ne var ki, tam tersine; işçilerin, emekçilerin, yoksulların, yoksulluğun, sınıf ve fırsat eşitsizliğinin edebiyatın dışına itildiği ya da marjinal kaldığı, maddi servetin ve özel mülkiyetin sorgulanamaz bir olguya dönüştüğü, kapitalizmin yasalarının yine hiç dikkate alınmadığı bir tahayyül dünyasıyla karşı karşıyayız.

Metalar dünyasının ve dolayısıyla zenginlik imgesinin ekonomik hayattan sanki bağımsızmışçasına hikâye edilmesi, taşranın ışıklarının sönmesi, emekçilerin ve meselelerinin roman içeriğinden dışla-

nışı, hiç kuşkusuz Türkiye'nin siyasî, ekonomik ve toplumsal gelişmelerinden, zihinlerin medyadan yansıyan metalarla işgal edilmesinden, o metalara sahip olmak ya da hiç durmadan gözler önüne serilen şık ve eğlenceli mekânlarda yer alabilmek arzusunun şiddetindendir. Yeterince tüketemeyen ve küreselleşmeye ayak uydurması pek mümkün görünmeyen yoksul kesimlerin –sorunlarıyla birlikte– edebiyatın görüş mesafesinden çıktığının açık bir delilidir.

Biraz daha açalım. Diyelim ki, Ankara ya da İzmir yönünden İstanbul'a ilerliyorsunuz; ilk karşınıza çıkan yerleşim yerleri Pendik, Kartal, Maltepe, Sultanbeyli olmalı, ama hiçbirisi roman konusu değil. Oradaki fabrikaların, tersanelerin, işçi mahallelerinin, gecekonduların, iç içe geçmiş evlerin, bizim geçerken bakmadığımız evlerin, bütün bir hayatı boyunca onlardan birine sahip olmak hayalleriyle yaşayan insanların, aslında manzaranın tamamının, bir yazarın öfkesini olmasa bile hiç değilse merakını ve yaratıcılığını kamçılaması beklenirken, ilgilenilen toplumun üst orta sınıfları, zengin mekânları, aşklar, cinsellikler, vb. oluyor. Öyle ki, bu romanları okurken sanki artık birşeylerin değiştiği, kapitalizmin yapısal krizlerini çözdüğü, yoksulların marjinalleştiği kolaylıkla düşünülebilir. Oysa, değişen, ne geniş bir yoksul emekçi kesimin varlığı ne çektikleri sıkıntılar ne de ev diye sığındıkları gecekondularıdır; değişen sistemin karşısından sistemin içine doğru kararlı bir yürüyüş tutturan yazar ve entelektüellerin hayat tarzları, tercihleri ve tahayyülleridir. Artık burjuva kesimin sözcülerinin "servet düşmanlığı"ndan şikâyet etmelerine gerek kalmamış, düşmanlık yerini hayranlığa bırakmış, eşit bir toplum tasarımının duygusal ve düşünsel damarlarından birisi daha iğdiş edilmiştir.

Genellemelerle ilerlerken zenginliğin toplumsal zihniyette kapladığı yeri gören, bundan huzursuzluk duyan ya da bu eşitsiz duruma siyasî ve ideolojik bağlanımıyla öfkeyle yaklaşan yazarlara haksızlık ettiğimi biliyorum. Ancak onların romanlarında da işçi, köylü, küçük esnaf, dar gelirli memur gibi insan tiplerine roman kahramanı olarak yer verilmediğini de söylemek zorundayım. Yoksulluğun ve yoksul insanların anlatıldığı az sayıda roman ise edebî değer sorununa takılıp kalıyor. Bu tarz hayatları anlatan romanları önemsemekle birlikte, yoksulluğu anlatırken abartıya kaçarak yoksulluğu çoğaltmaya, hikâyeye ilgi çekecek oyunlar eklemeye, fantazyaya, zekâ oyunlarına, okuyucuya kurulan tuzaklara ve trajik sonlar aramaya da hiç ihtiyaç olmadığını düşünüyorum. Çünkü yoksulluk zaten uykularımızı kaçıracak kadar irkiltici, tahayyül edilemeyecek kadar fantastik, en ağdalı melodramlarla kıyaslanmayacak kadar acı verici bir olgu.

Ve bütün saydıklarım arasında en önemli ve şaşırtıcı bir başka eksiklik yazı boyunca adı geçen onlarca romanın pek azında "Devrim" sözcüğünün telaffuz edilmesidir. Sadece bu eksiklik bile solun 75 yıl içerisinde böyle bir perspektiften uzaklığını, mücadelenin asıl olarak meşru müdafaa düzleminde sürdüğünü kanıtlıyor. Ayşegül Devecioğlu'nun romanının son bölümleri bu durumun bir özeti gibi; "Zaman... Zamanı anlamak, diye düşündü Gülay, bu yabancı, bu zalim zamanı anlamak; kaderle baş edebilmenin tek yolu belki. Bu düşüncenin üstünde zihni halsizce oyalandı. Sonra kalktı, belli belirsiz bir umutla gözlerini parkta dolaştırdı. Orada olamayacak olanı yeniden bilinçsizce aradı. Yoktu... Biraz ötesinde, kendinden bir-iki yaş küçük bir oğlanla oynayan Çocuğu gördü. *Devrim!* diye seslendi... Birden, ilk kez, bu kadar yüksek sesle çocuğun adını söylediğini ayrımsadı. İsim, kaçak bir mahkûm gibi fırlayıvermişti ağzından. Gayri ihtiyari çevresine bakındı. Sonra, bir kez daha yeni, de-

ğişik, alışılmadık tuhaf bir şey yapıyormuş gibi, söyleyip söyleyemeyeceğinden emin olmadan, bir kez daha bağırdı. Kimse ilgilenmiyordu. Kimse onlara bakmıyordu. Duymamışlardı bile... Gülay bunca zaman ağızlarından çıkmamış bu ismi, meydan okur gibi hastalıklı bir çabayla inatla tekrarladı bu kez. Çınarın altında yün ören kadınlar, birbirlerine birşeyler söyleyip kahkahayla güldüler... Kadınlardan biri çocuğuna seslendi. İrili ufaklı kızlar oğlanlar, boyaları dökülmüş kaydıraktan itişe kakışa kaydılar. Yanındaki tarha dikilmiş olan kadife çiçekleri, hafif esintinin etkisiyle, iki yana sallandı. Uzaktan duyulan bir vapur sesi, bu görüntüyü dondurup, tablo gibi çerçeveleyiverdi. Her şey, birkaç dakika öncesindeki gibiydi. Sanki bu isim, hiç söylenmemiş gibi..." (Devecioğlu, 2004: 218). ❐

Türkiye'de Sosyalist Gerçekçilik

AHMET OKTAY

Sosyalist Gerçekçilik'i bir yazın ve sanat kuramı olarak ele alıp incelediğim *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları* adlı kitabımın (*BFS* Yayınları, 1986. Üçüncü basım *Everest* Yay., 2003) "Giriş" bölümünde şöyle yazmışım: "Toplumcu Gerçekçilik bir yazın ve sanat kuramı olmaktan çok, Sovyet siyasa kuramının bu *özgül* düzeylerde bir uygulaması olarak belirir" (s. 13). 20 yıl önce yaptığım bu değerlendirmeye ekleyecek bir şeyim yok. Aradan geçen yıllar içinde bırakın Sosyalist Gerçekçilik'i, Sovyetler Birliği de komünist rejimler de kalmadı. *Reel sosyalizm* çöktü. Ama Marksizm de mi çöktü? *Teslimiyetçiliği* başından beri reddettim ve yazınsal düzlemde de postmodernist eğilimlere ve anlayışlara karşı çıktım. 21. yüzyıl, yeni oluşumlar ve çelişkiler ürettiği gibi farklı umutları da besliyor. İyi niyetle kuramsallaştırılmak istendiğine emin olmamız gereken *Sosyalist Gerçekçilik* (SG)'in zamanla nasıl bir parti doktrini haline geldiğini kitabımda, ulaşabildiğim tüm kaynaklardan yararlanarak göstermeye çalıştım. O bilgilere ve savlara dönmeyi gerekli bulmuyorum ama bir iki tarihsel olguya değinmekte yarar görüyorum.

SG, 1934 yılında doğuyor Sovyetler Birliği'nde. Nasıl bir Sovyetler Birliği'nde? Bizzat Stalin betimliyor: "Trotskistlerin anti-leninist grubunun, sağ sapma kışkırtıcılarının anti-leninist grubunun, milliyetçi sapma gösteren grupların yenildiği ve sosyalizmin tek bir ülkede zafere ulaşmasının mümkün olduğunun tanıtlandığı" bir ülke (Stalin: *Leninizmin Sorunları*, s. 571, çev: M. Ardos, "SSCB Komünist (Bolşevik) Partisi XVII. Kongresine Sunulan Merkez Komitesi Çalışma Raporu – 26 Ocak 1934", ss. 521-595, Sol Yay., 1977). Bütün muhalefetin temizlendiği, Stalin döneminin pekiştiği yıllardır. Köylülüğün kökü kazınmış, kolhozlar kabul ettirilmiş, sanayi üretimi artırılmıştır. Yeri gelmişken değineyim: Sanayileşme sorunu, *çalışma etiğini* beslemiş, ideolojik olarak içselleştirmiştir: İş yerinde verimliliği artırmak amacıyla durmaksızın çalışan ve yöntemler geliştiren ve Stalin tarafından madalyayla ödüllendirilen *Stakhanov*'u anmadan geçmeyelim: Gorki'nin edebiyatın baş kişisi ilân ettiği *Emeğin*, cisimleşmiş adıdır Stakhanov. Kadınlar, ağır sanayinin ve makineleşen tarımın gözde işçileri olmuştur. Ülkenin dört yanında hummalı bir çalışma vardır. *Tek Ülkede Sosyalizm*, Stalin ve parti ideologları tarafından teorik/pratik bir *gerçeklik* haline getirilmiştir. Dahası, Stalin ve parti ideologları, *sınıfların aşıldığını* resmî ideolojiye içselleştirdiği için, çelişkilerin de aşıldığı sonucuna varılmıştır. Böylesine iyimser bir ideolojik art-alan *SG*'nin temel ilkelerini belirlemiştir: *Çelişmesiz* bir toplum ve edebiyat. Bu temel üzerinde, Sovyet yazarları "ruh mühendislerine" dönüştürülmüş, kendilerinden verimlilik ve üretim sorunlarıyla ilgilenmeleri, çalışkanlığı övmeleri istenmiştir. Bireyler artık oldukları gibi değil, *olmaları gerektiği* gibi betimlenmektedir. Toplumsal güçleri de doğal güçleri de egemenlikleri altına almış, gerçekliğin bilincine varmış insanlardır hepsi. Çelişmesiz bir yazın anlayışının ister istemez *şematizme* yol açacağını söylemek gerekir.

SG'nin yazını kısırlaştıran bir parti doktrini haline geldiğini kitabımda gösterdiğimi sanıyorum. Ama şunu eklemek

gerekir: Sovyet toplumunun somut ve tarihsel koşulları böyle bir doktrinin *üretilmesine* ve *onanmasına* imkân ve izin verecek durumdaydı. Ama 1934 yılında Türkiye çok farklı bir yerde bulunuyordu. Öncelikle şunu saptayalım: Türkiye'de Marksizm/Komünizm felsefî/düşünsel açıklayıcı bir anlatı ve bir siyasal ideoloji olarak, en azından 1970'lere kadar bir kitle tabanına sahip olamamış, çok azınlıkta bir yeraltı hareketi olarak da yönetici kadrolar, yazınsal sorunlarla hemen hiç ilgilenmek gereğini duymamışlardır. Mustafa Suphi'nin de, Şefik Hüsnü Değmer'in de kültürel ve yazınsal/sanatsal konularda ciddî, açımlayıcı yazılarının sayısı yok denecek kadar azdır.

İkinci bir nokta, Sovyet Birinci Yazarlar Kongresi'nin yapıldığı ve *SG*'nin resmileştirildiği 1934 yılında, hem Sovyetler'le ilişkilerin limonileşmiş olması ve TKP'nin illegal bir kuruluş olarak faaliyet göstermesidir. Bu yüzden, benim bilebildiğim kadarıyla bu kongreyi TKP'den kimse izlememiştir. Kongre, Türkiye'de yazarlar arasında da ilgi çekmemiş, bu konuda sadece Yakup Kadri, *Kadro* dergisinde, eleştirel yorumlar da içeren birkaç yazı yayımlamıştır. Şunu da eklemek mümkün görünüyor: Daha sonra da bu teorik ilgisizlik sürdürülmüş, *cephe politikasının* benimsendiği yıllarda TKP'nin denetimindeki *Yeni Edebiyat* ve benzeri dergilerde, *SG*'nin, o dönemin yazınsal üretimini etkileyebilecek özgül sorunlarına, bu sorunlar bağlamında beliren/belirebilecek tartışmalara ve bilgilendirmelere yer verilmemiştir.

1930-1950 yıllarını kapsayan 20 yıllık dönemde Türk Edebiyatı'nda, *Gerçekçilik* ve *Eleştirel Gerçekçilik* akımlarının egemen konumda olduğu söylenebilir. Bu dönem içinde üretilen bazı önemli romanları anımsayalım: *Yaprak Dökümü, 9'ncu Hariciye Koğuşu* (1930), *Çıkrıklar Durunca, Fatih-Harbiye* (1931), *Kanun Namına, Roman, Su Sinekleri, Yaban* (1932), *Gong Vurdu, Tipi Dindi, Bir Tereddütün Roman* (1933), *Utanmaz Adam, Ankara, Ayaşlı ve Kiracıları* (1934), *Gökyüzü, Gece Konuştu* (1935), *Sinekli Bakkal* (1936), *Bir Sürgün, Yol Palas Cinayeti, Kuyucaklı Yusuf* (1937), *Üç İstanbul, Eski Hastalık* (1938) *Çingeneler, Çete, Yezidin Kızı, Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* (1939), *İçimizdeki Şeytan* (1940), *Sürgün, Fahim Bey ve Biz* (1941), *Kürk Mantolu Madonna, Denizin Çağırışı* (1943), *Aygır Fatma, Çamlıca'daki Enistemiz Toprak Kokusu, Medar-ı Maişet Motoru, Sarduvan* (1944), *Kıskanmak, Aganta, Burina, Burinata, Miskinler Tekkesi, Sonsuz Panayır* (1946), *Ekmek Kavgamız* (1947), *Bir Şehrin İki Kapısı* (1948), *Huzur, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, Baba Evi, Ağlama Duvarı* (1949), *Garipler Sokağı, Nilgün, Avare Yıllar* (1950). Bu romanlar içinde, *SG* diye nitelenebilecek hemen hiçbir metin yoktur. Reşat Enis'in *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın, Toprak Kokusu, Ekmek Kavgamız, Ağlama Duvarı* gibi romanlarında *sınıfsal gerçekliklerin* bilincine vardığı izlenimi veren ve *olumlu tip* çerçevesinde algılanmaya uygun karakterler bulunsa bile, bu romanlarda dillendirilen iyimserlik ve kötümserlik, *SG*'nin *devrimci romantizm* kavramı içinde konumlandırılmamayı gerektirecek kadar yazarın kişisel tercihlerini ve düşüncelerini yansıtmaktadır.

Somut olgular ve olayları göz önünde bulundurarak ancak şunun söylenebileceğini düşünüyorum: *SG*, Türk edebiyatı bağlamında, ancak Marksizmin Türkiye'de görece konuşulabilir hale geldiği 27 Mayıs darbesinden sonra *teorik/pratik* bir sorun olarak gündeme gelmiştir. Ama şu kaygıların da eklenmesi gerekiyor bence: Türkiye solunun bir bölümü *hâlâ* bu sorunu yazınsal/sanatsal düzlemde ele almamakta ve bir aşma kapasitesi görmemekte direniyor çünkü. 1968'de, özellikle Fransa ve İtalya'da başlayıp Birleşik Amerika'ya da sıçrayan öğrenci gençliğin eğitsel istekleri hızla politikleşerek devrimci düzen değişikliği talepleri

ile bütünleşince ve silahlı mücadeleyi de gündeme getirince tüm dünyada büyük bir gerilim dönemi doğmuştu. Bu süreç ister istemez Türkiye'yi de etkilemiş, sınıfsal tabanı olmayan ve proletaryanın doğrudan desteklemediği ve maddî güç birliğini vermediği *amorf* üniversite gençliğinin bir dünya devrimine yol açabileceği sanılmıştı. Kuşkusuz bu girişim her şeyden çok *ideolojik* mücadeleyi gerektirmiştir.

Bir yazın kuramı ve pratiği olarak SG, işte bu dönemde Türkiye'de öncelikle *ajitasyon* ve *propaganda* amaçlı olarak asıl anlamda devreye girmiştir. Yazarın, devrime inanmış, sınıf mücadelesinin gereğini hiç ara vermeksizin vurgulayan kişiler yaratması istenmiş, gelecek günlere inancı yüceltmesi, iyimserliği işlemesi vurgulanmıştır. Politik mücadele alanında belli ölçüde işlerliği olabilecek kitlelere *dışardan bilinç* verilmesi sorunu, edebiyata en görevci bir anlayışla içselleştirilmiştir. Ama söylemek gerekir: Türkiye'de *işçi sınıfının* en bilinçli yazarı sayılmış Orhan Kemal bile, somut koşullar ve gerçeklik izin vermediği için, sosyalizmi/komünizmi benimsemiş olmasına rağmen, tam anlamıyla SG sayılabilecek önemli bir yapıt ortaya koyamamıştır. Dünya edebiyatı için de aynı şey söylenebilir. J. London'un ünlü *Demir Ökçe* adlı romanı, son kertede bir propagandadan öteye geçmez. Burada, Sovyetler Birliği'nde SG'nin resmî yazın/sanat anlayışı olarak benimsenmesinden sonra, hemen her türde dar boğaza girildiği söylenebilir. En ünlü romanların hemen hepsi ya iç savaş ve kolhozlaştırma yıllarını ya da İkinci Dünya Savaşı yıllarını konu edinmişlerdir. *Sovyet Romanı* adlı özgün bir çalışması bulunan A. Mümtaz İdil'in şu yargısı, hayli uyarıcıdır: "Toplumcu gerçekçi sanat, Maksim Gorki'den bu yana büyük bir gelişin sıkıntısı içindedir" (A. M. İdil: *Sovyet Romanı*, s. 119, Yarın Yay., 1983).

Ama tuhaftır: Benim kitabımda araştırma amacımın dışında bıraktığım SG, Türkiye'de *resim alanında* edebiyata oranla daha etkileyici olmuştur denebilir. En azından 1960'lara kadar. Bu yazıda, *Toplumcu Gerçekliğin Kaynakları* adlı kitabımın bir eksiği saydığım bu soruna daha yakından bakmak, genç araştırmacılara bazı ön bilgiler vermek istiyorum. Hemen söylemem gerekir: Bu alanda bazı çalışmalar yapılmamış değildir. Benim ulaşabildiklerimi hemen anayım: 1- Funda Berksoy: *20. Yüzyıl Batı ve Türk Resminde Toplumsal Gerçekçilik*, Kendi Yayını, 1998, 2- Meryem Uzunoğlu: *Toplumsal Olayların Çağdaş Türk Resim Sanatına Yansıması*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2003, 3- Sırrı Öztürk (Yay. Haz): *Emeğin Ressamı Avni Memedoğlu*, Sorun Yay., 1999.

Berksoy'un kitabı Avrupa resmini de kapsadığı izlenimi veren bir başlığa sahipse de, Sovyetler'deki gelişmeleri sergileme konusunda çok eksik durmaktadır. Kitap, terminolojik tutarlılıktan yoksun gözükmektedir. Çünkü Sosyalist=Toplumsal değildir. Kuşkusuz toplumsal sözcüğü çok daha kuşatıcı ve kapsamlı bir tanımsal çerçeve oluşturmaya uygun görünmektedir ama, böyle bir kullanım yığınla siyasal karmaşaya yol açabilir. İkinci ve asıl önemli eksiklik Sosyalist Gerçekçilik'in Sovyetler'de modernist sanatın *tasfiyesi*yle sonuçlanan kuramsal argümanların sunuluşundaki tarihselliğe yapılan vurguların yetersizliğinde yatmaktadır. İşin başında devrime bağlılıklarını ısrarla vurgulamış olmalarına rağmen Supramatizm, Konstrüktüvizm, Fütürizm gibi akımların tümünün karşı-devrimci ilân edilmesine herhangi bir eleştirel yaklaşım getirilmemesi ve bu düzeydeki tartışmalar üzerinde ayrıntılı biçimde durulmamış olması kitabın zayıf noktalarından biri sayılmalıdır.

Meryem Uzunoğlu'nun çalışması daha derli toplu gözükmektedir. Metin doğrudan doğruya Türk resmi ile kendini sınırlamış, bu yüzden de sorunu, daha yakın tarihlere kadar taşımayı öngörmüştür. Bu-

Bertolt Brecht, epik tiyatro anlayışı ve mesel tarzı metinleriyle, 'çıplak' gerçeğin 'acı', acıtıcı yüzüne dikkat çeken, kinik bir üslup geliştirmiştir. Bu üslubu, sosyalizmin, ona anti-demokratik bir karakter kazandıran otoriter yorumlarına da yöneltmişti.

rada terminoloji konusundaki tutarsızlığın ya da tereddüdün Uzunoğlu'nun metninde de kuramsal çerçevenin oluşturulması düzleminde bir sorun yarattığı hemen söylenmelidir. Akademik çevreye kabul edilebilme gibi bir kaygıları olabilecek yazarların, Türkiye'de hep yasa dışında yaşamak zorunda bırakılmış bir siyasî/felsefî görüşle hep aşkınlaştırılarak ele alınmış resim sanatı arasında doğrudan bağlantı kurulmasını istememiş olabilecekleri söylenebilir.

Sırrı Öztürk'ün hazırladığı Memedoğlu kitabı ise, tam tersine tümüyle siyasal kaygıyla kaleme alınmış ajitatif bir metin. Yaşamı boyunca ödün vermeyen bir komünist militan olarak kalan Avni Memedoğlu'nun ölümünden sonra yayımlanan bu kitap, sanat/politika sorunlarına ilişkin herhangi bir tartışma düzlemi oluşturmayı öngörmediği gibi estetik boyutu da içermiyor. Tek önemi, Memedoğlu'nun kurduğu *Yeni Dal* Grubu hakkında bilgi vermesi ve ressamın ürünlerini kapsamasıdır.

SOVYET RESİM/HEYKEL SERGİSİ

Asıl konumuza dönmek üzere, Sovyet Yazarlar Kongresi'nin yapıldığı ve SG'nin KP'nin resmî görüşü olarak ilân edildiği 1934 yılının önemli bir olayını anımsatmak gerekiyor: 1934 yılında Ankara'da bir "Sovyet Resim ve Heykel Sergisi" açılıyor. Bu serginin, Türkiye'de özellikle aydınlar arasında geniş yankı yaptığını ve Türkiye'de birkaç yıl *İnkılâp Sergileri*'nin (ilki 1933'te açılmasına rağmen) içeriğinin belirlenmesine vesile olduğunu anımsatmak gerekir. Bu yıllarda *Tek Parti* yönetiminin *Halkevleri* aracılığıyla büyük bir kültür programını yürürlüğe koyduğunu da anımsamak gerekir. Halkevleri aracılığıyla Ankara'da açılan sergiler yurdun çeşitli yerlerinde de dolaştırılmıştır. (Bkz.: A. Çeçen: *Halkevleri*, s. 151, Gündoğan Yay., 1990). 1925 TKP tutuklamalarına rağmen, Türkiye hemen yanı başındaki Sovyetler Birliği'nde olup bitene yabancı kalamamıştır elbet. Sovyet Resim Sergisi'nin CHP içindeki sol-Kemalistler tarafından desteklendiği söylenebilir.

Örneğin, Burhan Belge, *Ulus* gazetesindeki köşesinde sergiyi değerlendirirken, sanat ve devrim ilişkisine değinmekte ve devrimin hizmetine girmiş sanatın "hiç de ileri sürüldüğü gibi yanlı, yavan ve can sıkıcı olmadığını" öne sürmekte, "eğer sanatçı içinde inandığı davanın heyecanını hissederse dört duvar arasında tecrit edilmiş olsa bile, hayat onun için güzel, değişik ve zengin olabilir" demektedir (*Ulus* gazetesi, 20 İlkkânun, 1934). Belge, Sovyet sanatçılarının devrimin hizmetine girdikleri için, *elitlere* özgü saydığı kübizm ve empresyonizm gibi modern akımlara yüz vermediğini de vurgulamaktadır. *İnkılap Sergileri*'nin Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Devrimleri'ni konu edinen yapıtlardan oluştuğu ve gerçekçi bir sanatın oluşturulmasını öngördüğü söylenebilir. Bu dönemde yapılmış bazı tabloların adları anlamlı bir gösterge oluşturmaktadır: İ. Çamlı'nın "Yunan Esirleri" ve "Trikopis'in Esareti"; Namık İsmail'in "Hanman"ı, Şeref Akdik'in "Harf İnkılabı", "Sınıfta Kadınlar"ı; Ali Avni Çelebi'nin "Silâh Arkadaşları; Halil Dikmen'in "Cephede Kadınlar"ı vb. (Bkz.: M. Uzunoğlu: *Toplumsal Olayların Çağdaş Türk Resim Sanatına Yansıması*, s. 25, yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Ancak, Türk resminde İnkılâp Sergileri dolayısıyla beliren toplumsal sorunlara ilgi, bir süre sonra ister istemez, *şablonculuk* ve *teknik yetersizlik* konularını da gündeme getirecek, ısmarlama bir sanatın sakıncalarından söz edilmeye başlanacaktır. Toplumsal sorunlara ilgisiz kalınmamasını, resmin de son kertede toplumsal işlevi olabileceğini savunan ilk kişilerden biri olan Hilmi Ziya Ülken, Yeniler Grubu'nun *Liman Resimleri* sergisi dolayısıyla yayımladığı *Resim ve Cemiyet* adlı kitabında, Çallı'nın "Zeybekler" adlı tablosu dolayısıyla Atatürk'ün yönelttiği bir eleştiriyi estetik açıdan önemsiyor ve şunları yazıyor örneğin: "yeni koşulmuş, temiz beygirler, kullanılmamış top arabası ve esvabları –adeta– ütülü askerler olduğunu işaret ederken Atatürk hakikaten mühim bir noktaya dokunuyordu: "ressam, harp denen büyük dramı aksiyon halinde kavrayacaktır. Onun alâkasız bir seyirci olarak kaldıkça yani resimde sosyal hareketi ve heyecanı ifade etmedikçe eserin bir manası yoktur. Bu devir ressamlarından herhangi birine yapılmış olan bu tenkid bütün devri ifade etmektedir" (H. Z. Ülken: *Resim ve Cemiyet*, ss. 33-34, Üniversite Kitabevi, 1942). Ülken'in bütün döneme içselleştirdiği bu eğilimi, daha da netleştirmektedir: "Namık İsmail'in Ziraat Bankası duvarlarını dolduran ve zıraî kalkınmayı tasvir eden büyük dekoratif resimleri aynı mahiyettedir: Dinlenmiş ve rahat yüzlü, hatta biraz boyalı bir Hanım kız köylü modası kılığı ile orak biçiyor. Sınaî kalkınmayı gösteren bir tablo: demir adaleli, muntazam ve zinde işçiler tertemiz makinelerin başında çalışıyor" (*A.g.e.*, s. 34). Ülken'den daha önce de bu türden eleştiriler yöneltilmiştir elbet. Türkiye'de resim sanatıyla ilgilenen ilk edebiyatçılar arasında bulunan Nahit Sırrı Örik de, *Ülkü* dergisinin Temmuz 1937 tarihli 53'ncü sayısında "Bir Okuyucunun Notları" başlıklı yazısında "devrim konulu resimlerin ya da Kurbalığıdere manzaralarının usandırıcılığından, yorgun ve resmîleşmiş bir sanattan" söz etmektedir (Bkz.: M. Uzunoğlu: *A.g.tez*, s. 26).

Bu eleştirilerin yoğunluk kazanmasına rağmen, Tek Parti yönetimi, 1938'de yeni bir atılım başlatır: Ressamların Yurt Gezileri. 10 Ağustos 1938 tarihli *Ulus* gazetesindeki habere göre, yurt gezilerinin amacı, ressamların "memleket güzelliklerini ve enteresan tipleri" saptamalarıdır. Ayrıca "Memleket Resimleri", yerel yaşamı, sanayileşme olgusunu, folklorik öğeleri de yansıtmaktır. Ama söylemek gerekir ki, bu resimler de *İnkılap Sergileri*'nin kaderini paylaşmakta gecikmez: Son kertede, yurt resimleri de CHP İdeolojini yerleştirmek ve yaygınlaştırmak amacına yöneliktir. Gerçekçi ve devrimci bir sanatın yer-

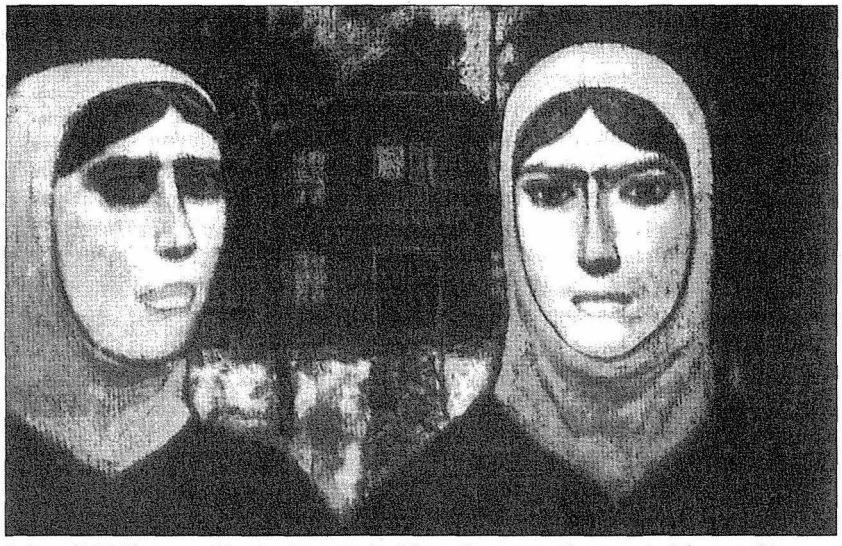

Solun 1960-80 arası yükseliş döneminde itibar gören sosyalist gerçekçilik, genellikle kaba bir kavrayışla tahayyül edildi. Karakterden çok kalıp-tiplerin, pedantik ve ajitatif olanın rağbet gördüğü bu anlayışla verilen az sayıda ürün, kalıcı olmadı.

leştirilmesi, yaygınlaştırılması değildir asıl amaç. O kadar ki, bu gezilerinden birine Hulusi Mercan'la birlikte katılmış olan Ferruh Başağa, Tunceli'nin köylerinden birine giden Mercan'ın yoksulluğu açıkça resmettiği için soruşturmaya uğradığını söylemektedir (Bkz.: M. Uzunoğlu: *A.g.tez*, s. 30). Aslında, Türk Resim Sanatı'nın 1930-1950 arası dönemi, Ali Sami Boyar, Elif Naci, Malik Aksel, Nahit Sırrı başta olmak üzere, yazarlar ve eleştirmenler arasındaki tartışmaları çok daha etraflıca çözümlenmeyi, dönemin politik/felsefî düşünceleri ve eğilimleriyle eklemlendirilerek ele alınmayı hak etmektedir. Şu nokta hemen eklenebilir: CHP'nin ideolojik kuşatması altında olması dolayısıyla, bu girişimler, yol açabilecekleri gelişmelerin hiçbiri gerçekleşemeden Türkiye'deki siyasal ve toplumsal olaylara eklemlenerek 1945'ten itibaren durulur ve 1950'den sonra tümüyle olumsuzlanarak sona erer.

İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrası, Türkiye'de sanat ve kültür yaşamının hayli sınırlanmasına yol açmıştır. Özellikle *Soğuk Savaş* dönemi, stratejik önemi dolayısıyla, ideolojik/politik açıdan Türkiye'yi merkezî bir konuma getirmiş ve solun şiddetli bir baskı altına alınmasına yol açmıştır. Egemen Moskof şizofrenisinin yanı sıra yasal düzenlemeler de solu kıpırdayamaz hale getirmiştir. Bu arada resim alanında gözlemlenen tek kıpırtı 1940 yılında gerçekleştirilen *Yeniler Grubu* hareketidir. *Yeniler*, Dal Grubu'nun post-kübist eğilimlerine karşı çıkan ve toplumsal sorunlarla ilgili Nuri İyem, Haşmet Akal, Selim Turan, Avni Arbaş, Faruk Morel, Mümtaz Yener, Kemal Sönmezler, Abidin Dino ve İlhan Arakon gibi sanatçılardan oluştur. *Yeniler* 1941 yılında *Liman* konulu ve aydınlar arasında geniş tartışmalara konu olan bir sergi açmışlardır. Deniz emekçilerinin gündelik yaşam sahnelerinin betimlendiği sergiye ilk karşı çıkışlardan biri, Türkiye gericiliğinin önemli adlarından olan Orhan Seyfi Orhon'dan gelmiştir. Orhon, Grubu ağır ifadelerle suçlayan yazısında şöyle demektedir: "Bir müddetten beri Türkiye'de resim Türk değildir. Yabancı bir pasaport taşır. Fütürist, kübik veya

empresyonist görünerek asıl hüviyetini gizlemeye çabalar. Bizimle hiçbir alakası yoktur. Tarihe, mefahire, kahramanlara karşı kördür. Gider işçileri bulur, liman amelesiyle konuşur, balıkçılara kollarını açar" (*Çınaraltı* dergisi, sayı 37, 6 Haziran 1942). Bu yazıya ilk tepki 13 Haziran 1942 tarihli *Son Posta* gazetesinde Ahmet Hamdi Başar'dan gelir: "Bu memleketin balıkçısı, bu memleketin amelesi, bu memleketten değil midir? Onların davası bizim davamız değil de yabancıların davası mıdır?" Tartışma giderek genişler. Mustafa Şekip Tunç ve Hilmi Ziya Ülken gibi akademisyenler de *Yeniler Grubu*'nu desteklerler. Fikret Adil ve Hüsamettin Bozok gibi aydınlar da toplumcu bir sanatı savunurlar. *Yeniler*'in "Kadın" konulu adlı sergilerini izleyen üçüncü sergileri de gürültüye yol açar. Bu sergide yer alan Mümtaz Yener'in "Fırın" adlı tablosu, Akademi Müdürü Burhan Toprak'ın isteğiyle polis tarafından Eminönü Halkevi'ndeki sergiden kaldırılır.

1950'DEN SONRAKİ GİRİŞİMLER

CHP iktidarının sona erdiği 1950 seçimlerinden sonra, iyiden iyiye Amerika yanlısı bir politika izlemeye başlayan DP iktidarı döneminde de *Soğuk Savaş* dönemi politikası sürdürülür. Sol eğilimli sanatçılar üzerindeki baskı aynen korunur. Ama, bunlar toplumcu sanat anlayışını bilmeye yetmez. 1942'de Mustafa Esirkuş, Mehmet Pesen, Nedim Günsur ve Fikret Otyam gibi ressamların oluşturduğu *Onlar Grubu*, ulusal ve yerel değerleri dillendirmeyi seçerler ama grup olarak fazla bir etki yaratamazlar.

DP döneminin en önemli sanatsal girişimlerden biri, CHP'nin Yurt Gezileri projesinden esinlendiği açık olan *Vilayet Resimleri Sergisi*'dir. Meclis binasına asılması amacıyla tasarlanan ve hükümetçe masrafları dışında satın alınacak resimlerine 500 lira verileceği duyurulan bu sergi ne yazık ki gerçekleşmez. Çünkü DP Grup Başkanı Burhanettin Onat ve bazı milletvekilleri, her türlü hazırlığı tamamlanmış ve tabloların üzerine "alınmıştır" etiketleri bile konmuş olmasına rağmen, açılış törenini iptal ettirirler. Bu olay üzerine Bülent Ecevit, "Bizim Zdanoflar ve Modern Sanat" adlı sert bir yazı yayımlar (*Ulus* gazetesi, 18 Mayıs 1956).

1950'lerden sonra resim alanında soyut eğilimlerin ağır basması sonucunda toplumcu sanat alanındaki tartışmalar uzun süre durulur gibi olmuştur. Ancak, bu konudaki çekişme hiçbir zaman kaybolmamıştır, Nitekim, 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından, iç ve dış politikadaki yeni dinamiklerle zenginleşmiş olarak yeniden gündeme gelmiştir. 1970'lerde özellikle sinema ve resim alanında kalem tartışmalarına yol açan *Ulusal Sanat* konusuna değinmek gerekir. Ama ayrı bir ideolojik/politik ve estetik tartışma düzeyi gerektiren bu sorun, başka bir yazı gerektirecek boyuttadır. Bu yüzden, bu yazının sınırlarında kalmak üzere, 27 Mayıs öncesindeki resim alanına özgü son bir *Sosyalist Gerçekçi* çıkıştan söz ederek bağlamak istiyorum.

1959 yılında İbrahim Balaban, İhsan ve Kemal İncesu, Avni Memedoğlu, Marta Tözge ve heykeltıraş Vahit İncesu'dan oluşan *Yeni Dal* Grubu, 1959'da kurulur. İlk sergilerini de aynı yıl açarlar. "Türkiye'de tüm sosyalist ressamları bir grup altında toplamak, özellikle yurdumuzda pis bir moda sar'ası durumunu alan anarşik ve ölü sanat akımına karşı yaşan Devrimci ve Halkçı sanatı geliştirmeyi amaçlayan" (Bkz.: *Emeğin Ressamı Avni Memedoğlu*, s. 83) grubun ilk sergisi olay olmamış, ama 1961 Nisan'ın da İstanbul'da açtıkları ikinci sergi Sıkıyönetim'ce kapatılmış ve katılanlar hakkında dava açılmıştır. Sanatçılar tutuklanmış, yapıtları toplattırılmıştır. Suçları, "sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmek için propaganda yapmak ve halkı askerlik

hizmetinden soğutmak yolunda telkinde bulunmak"tır (*a.g.e.*, s. 85).

Dava beraatle sonuçlanmış ama Sosyalist Gerçekçiliği benimsediğini ilân eden *Yeni Dal* Grubu, 1963'te dağılmış, üyelerinden çoğu aramızdan ayrılmıştır. Kuşkusuz, sonraki yıllarda da, özellikle 1980 sonrasında da resmin toplumsal sorunlarla ilgisi ve arayışları sürmüştür. Bu yoldaki arayışlar bireysel planda hep varolmuştur. 1980'den sonra resim alanında, *yeni figüratif* hareketi içinde birçok kişisel gerçekçi arayışa tanık olunmuştur ama gözlemlenen son grup hareketi 1988 yılında Türkiye'deki neo-avangard oluşumlar karşısında bir bildiriyle tavır koyan şu sanatçılardan oluşturulmuştur: Mevlut Akyıldız, Neşe Erdok, Kemal İskender, Özer Kabaş, Hüznü Koldaş, Nedret Sekban, Sabahattin Tuncer. Bu sanatçılar "Yeni ekspresyonizmin betimleme türü, keyfî ve içgüdüsel bir deformasyona dayandığı için insanla kurduğu ilişki ve hümanizma anlayışı tartışmalıdır" demektedirler (*Kayaalp Galerisi Sergi Kataloğu*). "Okunabilirliğine rağmen edebî olmayan, hümanist bir resim dili amaçladıklarını belirten bu sanatçıların, kuramsal çabalarını artırmaları yolundaki talep (Bkz.: A. Oktay, "Türk Resminde Beklenen Bir Tartışmaya Doğru", *Resim Yazıları* içinde, Bilim/Sanat Galerisi Yay., 2002), ne yazık ki, karşılanamamış ve geliştirilememiştir.

Halen yaşıyor olduğumuz *küresel kapitalizm* ya da *yeni emperyalizm dönemi* çok farklı sorunlar ve sorunsallar üretti. Ama, toplumların, dolayısıyla insanların eşitsizlik ve sömürüden kaynaklanan sorunları aynen duruyor. Özgürlük hâlâ mevcut değil. Bu yüzden, sanatla politika arasındaki çözümlenememiş ilişkiler de önemini koruyor. Devrimci politika ile devrimci sanat arasındaki o özlenen buluşmanın koşulları gibi çözüm yolları da *yaşayacağımız* zamana bağlı. Bu olgu, daha önceki tüm siyasal ve sanatsal oluşumları, toplumsal bilinçaltımızda ya da kolektif bellekte canlı tutmamızı, anımsamamızı ve kendilerinden dersler çıkarmamızı gerektiriyor. Neo-avangard sanatın, son kertede dünyanın her yanında bir kullan-at kültürünü empoze ettiğini ve sanatı gitgide eğlenceye eklemlediği biliniyor. Bilinen bir başka olgu da şu: Bu türden bir kültürün, yeniden itibar etmemiz gereken bir kavram haline geldiği görülen *Üçüncü Dünya* için *tutsaklaştırıcı* bir şekle büründüğü. Irak'tan yükselen dumanlar ve çığlıklar, son kertede o en eski isteklerin sesini yankılıyor: Özgürlük, eşitlik, kardeşlik. ❐

ATÜT Tartışmaları ve Sol

SUAVİ AYDIN KEREM ÜNÜVAR

Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) Marksist analize Marx'ın Çin ve Hindistan üzerine yazdıkları ile dahil edilmiş olsa da yeniden dolaşıma girmesi ancak Wittfogel'in *Oriental Despotism* (1957) kitabının yayımlanması ile mümkün olmuştur. Avrupa'daki feodalizmden kapitalizme geçiş, devletin rolü, üretim tarzlarının eklemlenmesi tartışmaları ile ATÜT, ayırt edici bir fenomen olarak tartışmaları alevlendirmiştir. *Grundrisse der Kritik der Politischen Oekonomie*'nin 1953'teki tam metin yayını, kapitalizm öncesi üretim biçimleri tartışmasını, sadece kısmen 1930'lardan itibaren mevcut el yazmalarının bir bölümü olan *Formen, die der kapitalistischen Produktion vorhergehen* ötesinde ele almayı, SBKP tezlerini, feodalizmden kapitalizme, kapitalizmden sosyalizme geçiş tartışmalarını da yeni baştan düşünmeyi gerektirmiştir. Temelleri Marx tarafından atılmış ve çatısı Stalin marifetiyle çatılmış, *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm* (1938) kitabı ile manifestosuna kavuşmuş ilkel/köleci toplumlardan feodal topluma, oradan da komünist topluma gidiş çizgisi de *Grundrisse*'nin tam metin yayını ve Wittfogel'in araştırması ile yeniden tartışılmak zorunda kalmıştır. Bu arada Fransa'da CERM (Centre d'Etudes et de Recherches Marxistes) tarafından yürütülen çalışmalar 1967'den itibaren yayımlanmış, böylece İngiliz Marksist tarihçilerinden Fransız Marksist araştırmacılara, Japon tarihçilerine uzanan bir tartışma platformu ortaya çıkmıştır. Tartışma çizgisel devrim şeması, bütün toplumlarda feodalizmden kapitalizme geçişin benzemezlikleri/varyantları, biricik bir tarihsel çözümlemenin güçlükleri, burjuva devrimleri sorunu ve devletin özerkliği tartışmalarını ele alacak kadar geniş alanı kapsamaktadır. Bu nedenle Marksist araçtırmacıların/tarihçilerin büyük bir bölümü ciddi anlamda ayrıntılı çalışmalarla uğraşmak, farklılıkları ve benzerlikleri aynı dürüstlükle ele almak, toplumsal dönüşümleri ve geçiş zamanlarının tarihsel özelliklerini örneklerin kendilerine özgün yanlarını da hesaba katarak, mücadelelerin niteliklerini dışardan verilmiş bir tarife göre değil, kendi iç dinamik ve anlam dünyalarına dayanarak incelemek durumunda kalmışlardır.

1960'ların Türkiye'si düşünüldüğünde devrim modellerinin üstünlüğüne ve işe yararlılığına oturmuş bir tartışma için tarihselleştirilmiş bir bakış kaçınılmaz görünmektedir. Kemalizmin kesif etkisinin varlığı, 1908 ve 1923 arasında kurulan ontolojik yakınlık, burjuva devrim kategorisinin Kemalist döneme tahvili ve buradan üretilen "ilerici" hareket nosyonu

'60'ların ortasında tarihi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki üretim tarzının niteliği ile ele almayı, devletin rolünü ve millî-Kemalist iktidar döneminin ve mirasının sosyalist hareketin tarihi ile yakınlaştırılmasını gerektirmiştir. CHP'nin "sol"luğuna ve ilericiliğine karşı başlayan tartışma Osmanlı toplumsal yapısı üzerine odaklanmış, Sencer Divitçioğlu'nun *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* yayımlanmıştır (1967; 1981; 2003). Uluslararası tartışmaya da dahil olmuş Divitçioğlu'nu bu sefer siyasal tarih içerisinden takip eden İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*'nı (Ant Yayınları, 1969) yayımladığında oldukça sert tepkiler almıştır. Zira Küçükömer'e göre CHP'ye verilen ilerici rol halkın desteğine dayanmak noktasında ele alındığında ancak sağcı/devletçi sayılabilir bir roldür. DP ve ardılları ise halkın isteklerine dayalı, ondan neşet eden siyasal hareketler olmaları nedeniyle solda konumlandırılmalıdır. Küçükömer'in tarih yorumu Divitçioğlu'ndan ve genel anlamda ATÜT tartışmalarının uluslararası boyutundan oldukça etkilenmiştir. Divitçioğlu ve Küçükömer'in eserlerini CERM kitap dizisinde yayımlanmış *Asya Tipi Üretim Tarzı*'nın çevirisi takip eder (der. Maurice Godelier, Ant Yayınları, 1970). Böylece CHP'nin siyasal rolü, devletin düzeni, yapılacak devrimde devlete atfedilecek rol, bütün bu çizgiyi kuran Osmanlı toplumsal düzeni ve Osmanlı'dan cumhuriyete devreden üretim tarzlarının analizi gibi hepsi birbirine bağlanan ancak farklı düzey ve araştırmalarla ele alınması gereken bir tartışmalar dizisi ortaya çıkar.

Bütün bu siyasal tablonun arkasında Kemalizmin özgül "Türk devrimi" tezinden başlayarak gelişen bir kuramsal arka plan yatar. Bu kuramsal arayışın temel kaygısı, "Türkiye'nin farklılığını" izah ve buradan hareketle neden Avrupa gibi kapitalizme geçilemediğinin temellendirilmesidir.

Bu modelin ilk örneklerinden biri Kemal Tahir'e aittir. Kemal Tahir, 1967'de yayımladığı *Devlet Ana* ve *Yorgun Savaşçı* romanlarında bu tezi işlemektedir. Kemal Tahir (1967a: 141-4) *Yorgun Savaşçı*'da "Gâvur Doktor"un ağzından, Osmanlı'nın neden feodal olamayacağını uzun uzun anlatmakta; *Devlet Ana*'da ise (1967b) Osmanlı devlet anlayışını "kerim devlet" kavramıyla açıklamaya çalışmaktadır. Osmanlı düzenine rengini veren "kerim devlet", esirgeyen ve koruyan, insanlara eşit ve şefkatle davranan bir devlet modelidir. Bu devlette sınıfsal sömürü yoktur, dolayısıyla böyle bir devlet insanlar arasındaki sömürü biçimlerinden olan feodal düzenlerle karşılaştırılamaz. Kemal Tahir burada, ATÜT çerçevesinde geri bir toplumsal form özelliği olarak gösterilen sınıfsal çatışmanın bulunmaması durumuna olumlu bir değer yüklemekte ve Doğu toplum tipinin belirleyici özelliği sayılan ve Avrupamerkezci kavrayış içinde demokratik kurumların yeşermemesine neden olarak gösterilen "merkezî devlet" yapısını, içini başka biçimde doldurarak, Osmanlı toplumu için kabul etmektedir.

Dr. Hikmet Kıvılcımlı, İbn-i Haldun'un *Mukaddime*'sinden oldukça etkilenmiştir ve Osmanlı tarihine de bunun ışığında bakar. Kıvılcımlı'ya göre (1989b: 55) Osmanlı Beyliği, Moğol ve Türk oymaklarının İslâm medeniyetine yaptıkları "göçebe aşısı"ndan ortaya çıkmış bir "tavaifül müluk" (Doğu feodalitesi) devletçiğidir, ama ikinci Osmanlı devleti Bizans'ı fethedince evrensel bir imparatorluk olmuştur. İkinci Osmanlı devletini ayakta tutan, kurdukları yeni toprak düzeni, yani Dirlik'tir (Kıvılcımlı 1980a: 18). Dirlik düzeninin bozulması, Osmanlı devletinin ikinci derebeyleşmesine neden olur; "...Mirî topraklar...en başta padişah gelmek üzere, bütün devlet sınıfları tarafından mukata biçimine sokulup altüst edilir" (Kıvılcımlı 1989a: 46). Kıvılcımlı, 1967'de *Grundrisse*'yi okuduktan sonra

(Ünsal 1995: 158) bu tezlerini gözden geçirerek *Grundrisse*'deki kavramlara oturtmaya çalışmış ve Osmanlı'daki mülkiyet biçiminin "Asya tipi" olduğunu söylemiştir (Kıvılcımlı 1980b: 31).

Mehmet Ali Aybar, Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurucusu ve ilk başkanı olarak Türk siyasî tarihinde olduğu kadar Türk solunun tarihinde de çok önemli bir isimdir ve TİP içinde Osmanlı toplum yapısına ve buradan çıkarak bugünkü Türkiye'nin sınıfsal yapısına dair başlattığı tartışma altmışların sonunda ortaya çıkan stratejik yol ayrımındaki bir tarafın ("Millî Demokratik Devrim"cilerin) entelektüel kaynaklarından biri olmuştur Aybar (1988: 43). "Osmanlı toplumunu analiz etmek için, Batı Avrupa toplumları örnek alınamaz. Çünkü tarihsel gelişmeleri başkadır..." demektedir. "...Osmanlı toplumunda Devlet başkadır, toplumlar başkadır, üretim başkadır..." Aybar'a göre (1988: 43). Osmanlı'da devlet sadece sınırsız buyurma gücü olan ve bu gücü mutlak anlamda padişahın temsil ettiği bir yapı iken, Batı'da kıralın iktidarı kısıtlıdır. Osmanlı'da devlet kamu hizmeti de gören bir kuruluş olduğu halde, Avrupa'da devlet gücü "...gittikçe daha çok sınır[lanmış]"tır (Aybar 1988: 44). Mehmet Ali Aybar (1988: 45), "Devletin sahip olduğu toprağın rantını elde eden" asker-sivil bürokrasiyi, özgün bir "*Devlete Sahip Olanlar Sınıfı*" olarak ayırt eder. Aybar'a göre Türkiye'nin bugünkü egemenlik yapısı aynen Osmanlı'dan taşınmıştır.

Niyazi Berkes, altmışların başlarında *Yön* dergisinde yayımlanan "Azgelişmişliğin Tarihsel Nedenleri" dizisinde Osmanlı toplumsal yapısının "Doğu veya Asya sisteminden" olduğunu, Doğu'da feodal sistemin olmadığını, bütün mülkün sahibinin hükümdar olup reayanın ırsî bir devlet kiracısı olarak bulunduğunu söylemektedir. Berkes'e göre:

> *Bu devlet türü, sulama, güvenlik, bayındırlık işleri, vergi gibi toplumsal fonksiyonları sağlamaktadır. Sipahi, feodalden farklı olarak, üreticinin kendisi olmamakla birlikte, tarımsal üretimin bir yöneticisi rolündedir.*

Hükümdar'ın bir tür kâhyası olan ve "feodal"den çok "menajer" rolünde bulunan sipahinin konumu, Osmanlı'da aristokrasinin oluşmamasının nedenlerini açıklamaktadır.

Osmanlı toplumsal ve iktisadi yapısının özgüllüğünü vurgulayan bu yazarlar dışında yine *Yön* çevresinde bulunan ama "Asya tipi"ne uygun düşen çözümlemelerin dışında özgün bir tahlil geliştirerek bunu bir "devrim programı"na temel yapan Doğan Avcıoğlu da anılmalıdır. Avcıoğlu'na göre Osmanlı'da üretim ilişkileri 15. ve 16. yüzyıllarda Batı'daki üretim ilişkilerine benzemektedir. Sipahi merkez karşısında zayıf görünürken, köylü karşısında yetkileri ve tasarrufu bakımından Batılı senyöre yaklaşmaktadır (Avcıoğlu 1969: 15). Küçük toprak işletmeciliği yapan köylülük "özel mülkiyet"e yaklaşmıştır. 16. yüzyılın ardından da çiftlikler doğmuştur (Avcıoğlu 1969: 17). Dolayısıyle Anadolu çiftçisinin toprağı tasarruf biçimi feodaliteye yakın olup ATÜT'ten farklıdır. Ancak feodaliteden farklı olarak Osmanlı'da devlet, başından beri merkeziyetçi bir karakter taşımaktadır. Devlet birçok kamu hizmetini yürütmek zorundadır ve "...sınırlı teknolojinin, ancak ilkel metodlarla ve küçük işletmeler hâlinde tarım yapmaya imkân verdiği bir dönemde, gerekli geliri kolayca sağlayacak ve köylüye... yükümlülüklerini yükleyebilecek güçlü bir manivelaya muhtaç[tı]...". Bu manivela toprakta devlet mülkiyetidir (Avcıoğlu 1969: 14-5). Bütün bu nedenlerle kapitalizme geçişe engel olan şartlar, Osmanlı toplumu bakımından üretim tarzına içkin olmayıp Batı'nın "büyük talanı" sonucunda dünya-

nın geri kalanını sömürgeleştirmesinde gizlidir. Bu süreç içinde sömürgeleşen Osmanlı toplumunun bu yapısı, komprador burjuvazi ve işbirlikçisi sınıflar eliyle Türkiye Cumhuriyeti'ne de taşınmıştır. O nedenle yapılması gereken, emperyalizmin Türkiye'deki ajanları olan bu unsurları tasfiye edecek şekilde, "millî" sınıfların işbirliğine dayanan bir "Millî Demokratik Devrim"dir.

Osmanlı toplum ve devlet yapısının Batı'dan "farklı" oluşu üzerine sürdürülen bu fikrî jimnastiklerin dışında, ATÜT kavramını ve ona ait şemayı, kuramsal tanıtımları daha önce yapılmış olmakla birlikte (bkz. Hilâv 1965, 1966), Osmanlı toplumsal yapısına ilk uygulayan kişi Sencer Divitçioğlu olmuştur. Divitçioğlu 1967'de yayımladığı *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* kitabında (1981: 52-55, 92), toprağın rakabesinin devlete ait olmasına; tımarların mirî rejimi, yani tımar sahibinin toprağın mülkiyetine veya tasarruf hakkına sahip olmadığı ve tımarların verasetle intikal etmediği bir rejimi gerektirmesine ve vakıf gibi özel mülkiyet örneklerinin istisnaî ve devlet denetimi altında bulunuşuna dayanarak, tımar sisteminin feodal bir ekonomik yapının ifadesi olamayacağını söylemektedir. Bu sistemde sultan, topraklar üzerinde mutlak egemendir ve reaya anonim olarak sömürülen bir sınıftır. Divitçioğlu'na göre (1981: 67, 70), "Osmanlı toplumundaki mülkiyet ilişkileri konusunda tartışmasız olarak kabul edilmesi gereken husus şudur":

> *... Reayanın toprağı tasarruf etme ve kullanma hakkı, onu hür köylü statüsüne sokmaktadır. Nitekim devletin bir memuru mesabesinde olan sipahinin reaya üzerindeki hakları, onun kişiliği üzerinde bir hakka dayanmayıp toprağı işletmesinin sonucunda, devlete karşı görevli bulunduğu bir yükümlülüğün yerine getirilmesi için kullanılan bir hak olmaktadır. Osmanlı köylüsünün statüsü ne iktisadi ne de hukukî bakımdan Orta-Çağ serfinin tabî olduğu şartlara uymaz...*

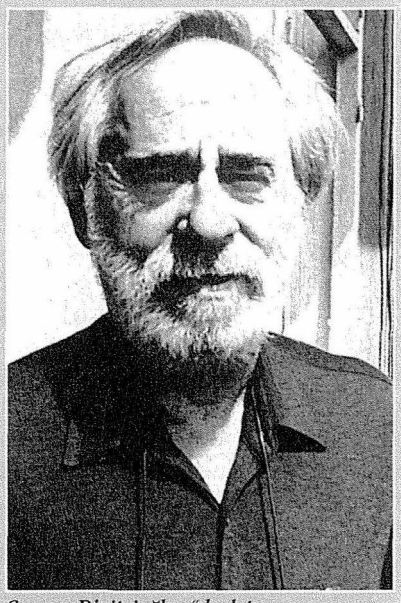

Sencer Divitçioğlu, "devlet ve bürokrasiyi temsil eden CHP geleneğine karşı, halkı temsil eden sağ siyasi yapılar" tasnifinin tarihsel kökenlerine yönelik araştırmalarıyla hem siyaset geleneğini hem de tarih algısını etkilemiştir.

Divitçioğlu'na göre (1981: 92-3) Osmanlı toplumu sınıflı bir toplum olmasına karşın, bu toplumda sömürü yoktur. Toprakların mülkiyeti devlete ait olduğu için köylerde yaratılan artık-ürün de devlete aittir. Devletin el koyduğu bu artık-ürünün bir kısmı mutlaka kamu işlerine ve hizmetlerine harcanmıştır. Divitçioğlu (1981: 94) Naima'ya dayanarak, şu denklemi kurar:

> *...Devlet (D) kulun (K) fonksiyonudur; kul paranın (P) bir fonksiyonudur; para reayanın (R) bir fonksiyonudur; reaya adaletin (A) bir fonksiyonudur. Yani:*
>
> $D = D(K)$
>
> $K = K(P)$
>
> $P = P(R)$

R= R(A)
Bağlı fonksiyon kuralından dolayı,
D=∫(A)
...[M]ülk ve devlet adaletinin yani, kamu işleri ve hizmetlerinin bir fonksiyonudur; demektir. Devletin toprak üzerindeki mülkiyetinin tek sebebi üzerine aldığı kamu iş ve hizmetlerini yapmasıdır. Adalet mülkün temelidir!

Divitçioğlu'nun burada tasvir ettiği devlet, Kemal Tahir'in olumlu anlamlar yüklediği ve sınıflar üstü saydığı "kerim devlet"le çakışır. Onun ifadesiyle (1981: 94) ayrıca bu "daire-i adliye... ister istemez, durağan toplum modelini vermektedir". Bütün bu özellikler bakımından Divitçioğlu, Osmanlı toplum yapısını "Asya tipi"ne sokar.

1970'lerin ikinci yarısında "Dünya sistemi" yaklaşımının revaç bulmasıyla birlikte, Osmanlı toplum yapısı üzerindeki çözümlemelerde bu özgücü kanadın güçlendiğini görmekteyiz. İslamoğlu-İnan ve Keyder 1977'de yayımladıkları makalede bu yeni yaklaşımı Osmanlı tahliline sokarlar (bkz. İslamoğlu-İnan ve Keyder 1987). Yazarlara göre, Osmanlı toplumsal formasyonu, daha sonraki "feodalleşme" sürecini de içine alacak şekilde üretim tarzlarının birbirine eklemlenmesiyle oluşur. Osmanlı toplumsal formasyonu içinde 17. yüzyıla kadar ATÜT, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar da feodalleşme eğilimi vardır. 19. yüzyılı izleyen dönemde Osmanlı İmparatorluğu, periferileşerek bir kolonyal devlet haline gelir ve kapitalizme eklemlenir. Ancak Osmanlı toplumsal formasyonunda egemen üretim tarzı ATÜT'tür. ATÜT'ün belirgin özelliği, Osmanlı toplumsal formasyonunda da görüldüğü gibi, merkezî otoritenin artık ve üretim faaliyeti üzerindeki mutlak denetimidir; egemen sınıf devlette somutlaşır ve bağımsız köylü üretimi sınırları devletçe çizilen daha büyük bir bütünün parçasıdır. Köylü devlete vergi biçiminde yolladığı artık ve bunun hukukî-ideolojik çerçevesi yoluyla bu büyük birimle bütünleşir. Egemen sınıf olan devletin ideolojisi, devletin ekonomi üzerindeki denetimiyle uyum içindedir.

1980'lerin başında özgün bir analiz olarak Mehmet Ali Kılıçbay'ın "Osmanlı üretim tarzı" kavramını görmekteyiz. Kılıçbay'a göre (1982: 381) Osmanlı sisteminde reayanın artık-emeğine bütünüyle el koymak mümkün değildir. Ayrıca bu doğrudan üretici serf de değildir; zira serfliği izah etmek için onun toprağına bağımlı olması yeterli bir ölçü değildir; ona toprak sahibi tarafından da "el konulmuş" olmalıdır. Bu yüzden reayanın statüsü serflik değil, Roma İmparatorluğu'nun geç dönemine ait *colonus* statüsündedir. Buna bakılarak Osmanlı üretim tarzının, 2 ilâ 5. yüzyıl Roma üretim tarzıyla benzerlik gösteren "pre-feodal" bir oluşumdur. Kılıçbay'a göre (1995: 33) feodal üretim tarzının belirleyici öğesi, artığa yalnızca emek-rant biçiminde el konuluşudur. "Bir şeyin adına sahip olunmasının onun içeriğine de sahip olunduğu gibi yanlış bir kavramlaştırma düzeyi"ne dikkat çekerek nominalizmi eleştirmeye kalkışan Kılıçbay, kavramları doğuş koşullarında kazandıkları anlamlara ya da tarih içinde belirli bir noktada yüklendikleri anlamlardan birine ya da onlara adı verenlerin yüklediklerine indirgemek tuzağına düşmektedir. Örneğin ona göre (1992: 33).

"...Osmanlı sisteminde hiçbir zaman bir özgürlük ve özerklik küresi olmamıştır, çünkü gücünü ve hakkını devlet dışında bir tabana dayayabilen herhangi bir tabaka varolamamıştır. Batı'da hak olarak ortaya çıkan kavramın Osmanlı'da karşılığı yoktur:.. [H]erşeyin sahibi ve belirleyicisi olan dar siyasal grubun, padişah ve sarayın topluma, onu oluşturan sınıf ve tabakaların güçleri veya hakettikleri doğrultusunda değil de, sistemi ayakta tutan doğuk nizam-ı âlem kavrayışı içinde dağıttıkları sadakalar vardır. Bireyselliğin ve

bunun kolektif hali olan özerk kurumların bu toplumsal formasyonda yeşerememiş olması, herkesi devletin şurasından veya burasından tutmaya yöneltmiş, bu da demokrasinin temel koşulu olan res publica'yı... güdük bırakmıştır... Böylece Osmanlı sisteminde devleti elinde tutan, tüm halkın da efendisi olmuş, keyfilik ve despotizm siyasal odakları oluşturmuştur".

Buradaki izah tarzı, aşağı yukarı bütün Osmanlı tahlillerinde belirli biçimlerde görüldüğü gibi, Osmanlı toplumunda, belirli bir tarihsel aşamada burjuvazinin siyasal bir güç olarak egemen hale gelme sürecinde filizlenmiş belirli kavramların (demokrasi, hak vs.) ortaya çıkmamasını, oradaki *devlet*'in kendisine bağlamaktadır. Böyle bir açıklama bu kavramların oluşum tarihini gözden ırak tutmanın yanında, tarihin (en azından Osmanlı tarihinin) bütünü için geçerli belirsiz bir *devlet* kavramını temel belirleyen olarak sunmaktadır. Bu yaklaşım, Avrupamerkezci bakışın bütün indirgemeciliğini ve tek belirleyen olarak gerçekliği indirgediği kavramı da ait olduğu coğrafya için tümelleştiriciliğini içinde barındırmaktadır. Burada sırıtan, kültürcü idealizm ve tarihsiz historisizmdir. Belirli bir zaman-mekânın devleti, bütün tarihi hatta bugünü, bütün olanları ve olmayanlarıyla, açıklamaktadır.

Bütün bu tahlillerden iki önemli sonuç çıkarılabilir. Birincisi, bu tahliller, devlete ne denli olumlu özellikler yüklerlerse yüklesinler, Avrupamerkezci "Doğu" yorumlarının patrimonyal, bürokratik ve despotik devlet biçimiyle örtüşmekte ve bu bakımdan bu "Doğumerkezci" yahut "Osmanlıcı" özgücülük, Avrupamerkezci yorumlarla aynı kuramsal aracı kullanmış olmaktadır; bu bakımdan ikisi de özgücüdür. İkincisi, Marksçı kuramsal araç ve savlara yaslanma iddiasında olmalarına karşın, bütün bu yorumlar, devlet yorumları itibariyle, Türkiye'deki milliyetçi ve özgücü tarihçiliğin *bir* devlet biçimini gerilere götürüp

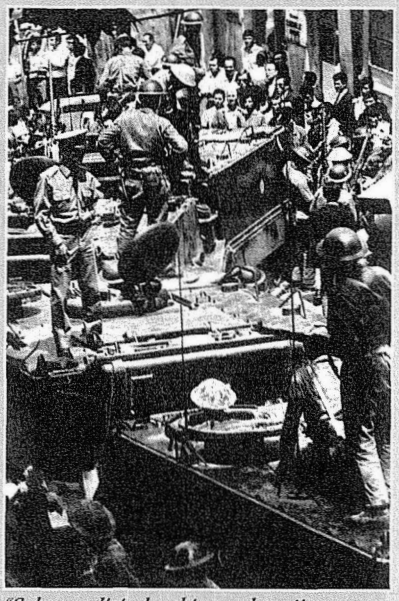

"Sol sosyalist olmaktan çok anti-emperyalistti ve çoğu Latin Amerika'dan mülhem gruplar, ithal ikameci Türk burjuvazisini 'komprador' kılığında sunarak milliyetçiliklerini haklı çıkarıyorlardı. İşçi sınıfına sesleniş de... teorik zorunluluk gibiydi" (Çağlar Keyder, 1987).

mutlaklaştırarak "devlet" idesini tarihsizleştiren ele alış tarzıyla birleşmektedir. Çözümlemeler ve polemikler içinde gelinen nokta, Marksçı "üretim tarzı" kavramının sınırları dışında tamamen hukukî ve siyasal kurumların varlığına ve birbirleriyle karşılaştırılmasına dönmektedir.

Yukarıda isimleri sayılan tartışmanın tarafları Osmanlı toplumsal düzeni üzerine gittikçe derinleşen bir araştırma dizgesinin yaratıcısı oldular. Özellikle Çağlar Keyder ve Huricihan İslamoğlu'nun araştırmaları kendi ana izleğinden çok fazla uzaklaşmadan, sebatkâr bir tutumla devam etti. Keyder'in Osmanlı ekonomisinin son dönemini ele aldığı tezi, ardından gelen *Toplumsal Tarih Çalışmaları* ve *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* kitapları Kemalist-burjuva devrim tezini savunanlara karşı verilmiş güçlü cevaplardı. İslamoğ-

lu'nun önce *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, ardından yöneldiği Osmanlı'da mülkiyet tartışmalarına dayalı araştırmaları da benzer bir hat teşkil etti. Divitçioğlu halen Orta Asya Türk devletlerinin tarihsel kökleri ve özellikleri üzerine araştırmalarına devam ediyor. Türkiye sosyalist hareketinin kendi tezlerine dayanak yapmak için başvurduğu tarihsel tartışmalar kendi kanalına dönmüş denilirse fazla abartılı olmaz. Zira Osmanlı devlet düzeni üzerinde ortaya çıkan 1980 sonrası araştırmaların münbit bir zeminde yeşerebilmesinin de, kaynakları siyasal olarak başlamış bu tartışmalara dayandığını akılda tutmak gerekir. ❐

ATÜT Tartışmalarının Hafife Alınmasının Nedenleri ve Bu Tartışmaların Atlanan Ruhu

KURTULUŞ KAYALI

ATÜT tartışmaları en verimsiz ve dar anlamda politikaya en fazla kurban edilmiş tartışma olarak tezahür etmiştir. Değişik dönemlerde Türkiye'nin en baskın ve en başat düşünce merkezine tepkinin oluştuğu alan olduğu için de çoğu zaman da tiye alınıp esprili bir şekilde değerlendirilmiştir. Meseleyi doğru bir şekilde değerlendirmek için tartışmanın Türkiye'de zamanlamasına dikkat etmek gerekmektedir.

Bir kere konu Türkiye'de Marx ve Marksizm üzerine bilgilenmenin oldukça sınırlı olduğu 1960'lı yılların ilk yarısında gündeme getirilmiştir. Konu belki de ilk olarak bir düşünür-romancının dikkatini çekmiş; Kemal Tahir'in konuya yaklaşımı yanında bir felsefeci, iki iktisatçı, Selahattin Hilav ile Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer konuyla ilgilenmişlerdir. Tabii konu gündeme geldikten sonra olumsuz anlamda da konuyla ilgilenilmiştir. İlk dönemde konu Fransa'da gündeme geldiği için Türk entelektüellerinin dikkatini çekmiştir. Ancak çoğu çalışmada konu dikkat çekme nedeninin sınırlarını aşmamıştır, aşamamıştır. İlk dönemde Marksizmin yeterince bilinmemesinin de etkisiyle Sencer Divitçioğlu Osmanlı toplumu konusunda kavramın ne ölçüde yaratıcı bir şekilde uygulanabileceğini düşünmüştür. Ancak azgelişmiş ülkelerle Asya tipi üretim tarzı arasında bağlantı kurma denemesi Türk aydınlarını 1960'lı yıllarda Fransız entelektüellerinin ATÜT hakkındaki düşüncelerini de bir kenara koyarak sadece Marx'ın ve Engels'in yazdıklarından kalkarak ATÜT'ün nasıl değerlendirileceği noktasına götürmüştür. Daha doğrusu meselenin Marksist klasiklerde nasıl vâzedildiği Sencer Divitçioğlu'nun temel meselesi olmuştur. Sonraki dönemde de nasıl Türkiye'nin düşünce hayatından çıkıp gitmişse, Sencer Divitçioğlu'nun da düşünce dünyasından çıkıp gitmiştir. Bunların dışında Selahattin Hilav ve İdris Küçükömer'in metinlerinde de konu yankı bulmuş fakat onlar da –Hilav bir ölçüde Kemal Tahir'in metinleri, tarih yorumları üzerine yazsa da– Marksist ortodoksinin dışına pek taşamamışlardır. Özellikle de İdris Küçükömer'de konu, Türkiye neden kapitalistleşemedi sorusunun ötesine geçememiştir. ATÜT tartışması Marksist ortodoksluğun söz konusu olmadığı dönemde ortodoks anlayışın kurbanı olmuştur. O dönemdeki tartışmanın özetlenmesi de bir anlamda tarih ilgisi olan bir sosyoloğun uhdesine düşmüştür. Muzaffer Sencer'in özetleme denemesine daha ileri özellikler atfetmek yanlış görünmektedir.

Türk toplum yapısının özgün olup olmadığı 1960'lı yılların başlarında sosyologların konusu olmasına mukabil ATÜT tartışması başka meslek erbabının, özellikle de iktisatçıların dikkatini çekmiştir. Belki bu nedenle de ekonomik boyutuyla tartışılmıştır. Bu tartışmada da Marx'ın belirlediği anlamda feodaliteden önceki üretim tarzı olarak nitelenmiştir. Bu çerçevede de tarihsel anlamda daha geri bir aşamayı temsil etmektedir. Özellikle Türkiye'nin klasik tarihçileri ATÜT kavramıyla Osmanlı toplumsal yapısının nitelenmesine bu

nedenle de karşı çıkmışlardır. Bu tarz bir niteleme yapma anlamında Osmanlı klasik tarihçileriyle Osmanlı toplumsal yapısını feodal olarak niteleyenler benzer değerlendirmeler yapmışlardır. Bunun yanında konuyu Marx'ın belirttiği çerçevede anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bir biçimde, bir şekilde Marx'ın ATÜT üzerinde şöyle bir durduğunu, yazdığı metinlere dikkatli bir şekilde bakıldığında aslında Marx'ta ATÜT diye bir kavramsallaştırmanın söz konusu olmadığını ifade etmişlerdir. Benzeri bir ifadelendirme takriben aynı tarihte bilir bilmez Mübeccel B. Kıray tarafından gerçekleştirilmiş ve eylem-düşünce adamı Hikmet Kıvılcımlı da bu doğrultuda bir kitap kaleme almıştır. Hikmet Kıvılcımlı Marx'ta böyle bir kavramsallaştırma olması halinde kendi metinlerinde konunun doğal olarak geçeceğini belirtmiştir.

Üretici–yaratıcı tarzda düşündüğünü sananlar doğrultusunda dar bakış açıları ileriki yıllarda da sürmüştür. İktisadi ölçütlere, hatta bunlar arasında mülkiyete ve hatta teknolojiye, üretim araçlarına kilitlenen tartışma çerçevesi hiçbir şekilde aşılamamıştır. Aslında Marx esas alınarak yapılan tartışma Stalin'in klasik kitabında üretim tarzlarının beş olduğuna, ATÜT diye bir üretim tarzı olmadığına dair tartışmayla bağlantılıdır. Hemen hiç kimsenin bugünlerde bu tarz bir bağlantıdan bahsetmemelerinin nedeni zaman içinde Türk solunun kahir ekseriyetinin Stalinist olmaları gerçeğinde yatar. Şimdilerde büyük çoğunluğun Stalinizmi eleştirmeleri bağlantı kurmalarının önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Söz konusu darlık ATÜT'ten üretici–yaratıcı bir şekilde yararlanmanın önünde önemli bir engel oluşturmuştur. Baykan Sezer'in yazıldıktan çok sonra yayımlanan kitapları da ATÜT'ü tartışmanın önündeki Stalinist engeli olanca açıklığıyla ifade etmektedir.

Aynı mantalite ileriki dönemlerde de aynı ortodoksluk içinde devam edegelmiştir. Bunun süreç içindeki benzer ve trajikomik ifadesini fark etmek mümkün görünmektedir. Bu durum da iki Batılı Marksistin yazdıkları metinlere gönderme yapılarak gerçekleştirilmektedir. Bunlardan biri Perry Anderson'un *Absolutist State*'ine gönderme yaparak Asya Tipi Üretim Tarzı diye bir kavramın olmadığı şeklinde bir yaklaşımla kendini göstermektedir. Yine bir Batılı Marksiste, Brayn S. Turner'a gönderme yaparak ve daha komiği de her konuda olduğu gibi ATÜT konusunda da düşüncesi rahat değişen Hilmi Yavuz'un da ifadesinde somutlaşan durum ATÜT savunusunun bir tür oryantalizm olduğudur. Burada sorulacak soru oryantalizm noktai nazarından geçmiş dönemin hiç sorgulanıp sorgulanmadığıdır. Önemli olan husus iki yaklaşım tarzının da Batılı bir Marksiste sığınarak kitapta yeri yok edasıyla yapılmasıdır. Bu eda son dönem aydınlarına daha bir yakışmaktadır.

Türkiye'de ATÜT tartışmalarını en heyecanlı ve en derinlikli olarak gündeme getiren entelektüel Kemal Tahir'dir. Kemal Tahir konuyu gündeme getirmeden yoğun olarak Osmanlı üzerine, bizim geçmiş dönem entelektüellerimiz üzerine, onların düşünceleri üzerine eğilmiştir. Bir başka deyişle söylemek gerekirse mesele bir siyaset bilimi ve üretim tarzı tartışmasından çıkıp tarih ve Osmanlı tartışmasına dönüşmüştür. Dönemin özellikleri açısından üretim tarzı tartışması sadece Osmanlı toplumsal yapısının tartışılması olarak belirmemiş aynı zamanda feodalizmden kapitalizme geçiş de

bir başka tartışma ekseni olarak tezahür etmiştir. Bunun iki üretim tarzı etrafında cereyan etmesi Osmanlı ve tarih konusu üzerinde durulmasının önünde engel oluşturmuştur. Toplum yapısının özgünlüğü hususunda ısrar ATÜT eksenli tartışma sahiplerinin önemli düşünceler telaffuz etmelerini beraberinde getirmiştir. Feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarına katılmayanlar ATÜT tartışmasını önemseyip, bunun Osmanlı'yla ilişkinin ötesinde önemini tebarüz ettirmişlerdir. Nitekim ATÜT tartışmalarından önceki toplum yapısının özgünlüğüne odaklı tartışmada şekillendirici, Türk düşün odaklarını etkileyici taraf olan Behice Boran'ın yaklaşımı sosyolojinin nitekim benzerlikler üzerinde durduğunu kökleşmiş bir düşünce biçimine büründürmüştür. Ancak farklılıklar üzerinde durulduğu zaman tarihten bahsedilebileceği ifadelendirilmiştir. Belki de bu nedenle de sol görüşlü sosyal bilimcilerin tarihe yönelmeleri oldukça geç ve güç olmuştur.

1960'lı yıllarda ayrıntılı bir Osmanlı incelemesi olmayan hemen herkes Osmanlı'nın feodal olduğunu ifadelendirmiştir. Burada ilk dönemlerde Behice Boran'ın, son dönemler açısından da Halil Berktay'ın ismini zikretmek anlamlı olabilir. ATÜT konusunda olumlu düşünce beyan edenlerden biri, örneğin, Şerif Mardin o dönemde de Osmanlı üzerine derinlemesine incelemeleri olan bir sosyal bilimcidir. Şerif Mardin 1980 sonrası ortamı açısından sol görüşlü sosyal bilimcileri de etkilediği dönemde genellikle tarihçi ve sosyolog olarak nitelenmiştir. Daha sonraki dönemde tarih eksenli araştırma yapan iki sosyolog da ATÜT'ü bir hareket noktası olarak almışlardır. Bunların arasından Doğan Ergun Türkiye'de erken sayılabilecek bir tarihte, 1973 yılında sosyoloji tarih ilişkisini merkeze alan bir kitap yayımlamıştır. Baykan Sezer ise ATÜT'ü Türkiye'deki sunuluş çerçevesini belirgin bir şekilde aşar biçimde araştırmış, Doğu toplumları konusunda önemsenmesi gereken tahliller yapmıştır. Bundan öte değişik dönemleri itibariyle Osmanlı ve Osmanlı toplumu hakkındaki düşünce çeşitlemeleri Baykan Sezer'in temel ilgi alanı olmuştur. Hatta Baykan Sezer Kemal Tahir'in temel yaklaşımını Doğu/Batı çatışması ekseninde, Kemal Tahir'in bahsettiği isimlendirme çerçevesinde geliştirip derinleştirmiştir. Dikkat edilecek husus ATÜT tartışmalarının yaygın biçimlenişi içinde hiç derinleştirilmemesidir. Bunun temel nedeni ATÜT'e olumsuz yaklaşım çerçevesindeki neredeyse kimsenin Osmanlı hakkında hiçbir biçimde bilgilenmemesidir. Ancak daha sonraki dönemde özellikle başka alan-

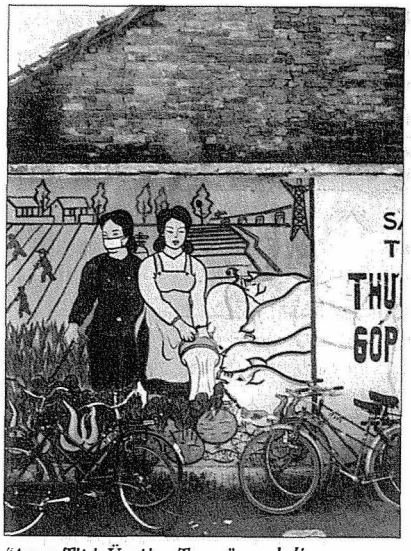

"Asya Tipi Üretim Tarzı" modeli tartışmaları devletin rolünün baskın olan yüzünü öne çıkartırken, toplumun kendi insiyatifiyle hareketini engelleyen "üretim-bölüşüm ilişkileri"ni inceler.

lardaki sosyal bilimciler kendilerini tarihçi olarak vasıflandırmaya başlamışlar ve yoğun olarak Osmanlı üzerinde durur olmuşlardır. Aslında bu durum ATÜT tartışmasının ne kadar derin etkileri olduğunu gösterecek mahiyettedir...

Hemen herkes ATÜT tartışmasını kendi anladığı anlamda sınırlandırmak, yitip gitmiş bir tartışma olarak nitelendirmek amacındadır. ATÜT kavramının tartışma eksenine dikkat etmek gerekmektedir. Bu dikkat gündeme getirildiği zaman sorunu derinlikli olarak tartışanların başka hangi sorunlar üzerinde durduklarına ve bu konuların birbiriyle ne tür bağlantıları olabileceğine nüfuz etmek lâzımdır. Tam da bu konuların yoğun olduğu dönemde ATÜT konusuna olumlu bir şekilde yaklaşan düşünür-romancı Kemal Tahir'in *Devlet Ana* romanını yayımlaması üzerinde dikkatimizin yoğunlaşması gereken bir husustur. Türkiye'de neredeyse hiçbir dönemde devlet üzerinde tartışma olmamış ve devlet genellikle egemen sosyal sınıfların baskı aracı olarak algılanmıştır. Kemal Tahir bu romanda hem Türk tarihinin özgünlüğü üzerine düşünce belirtmiş, hem de Osmanlı devletinin kuruluş döneminin sosyal ekonomik ortamını anlamayı, anlatmayı denemiştir. ATÜT konusunda genel anlamda olduğu gibi, devlet konusunda da farklı düşünceleri telaffuz etmeye başlamıştır. Devletin sosyal sınıflardan bağımsızlığı, teorik olarak gündemimize girmeden düşünsel dünyamızda yer almıştır. Devlet konusunun tartışılmasını ATÜT'ten bağımsız olarak ele almanın mantığı yok gibi görünmektedir.

Dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de Türkiye'nin sömürge ya da (yoksa ve de mi demek gerekir) yarı sömürge olmasıdır. Konu dönemin neredeyse bütün kitaplarında ve bu arada belki de temsili olarak Tevfik Çavdar'ın kaleme aldığı *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu* kitabında benzeri bir şekilde anlatılmakta, çözümlenmektedir. O dönemde yayımlanan bütün kitaplarda, tabii neredeyse bütün kitaplarda benzeri bir mentalite gündeme getirilmektedir. O ortamda Kemal Tahir ilginç bir şekilde yazdığı son romanında konunun bu biçimde formülasyonuna eleştirel bakmaktadır. Zaman zaman Osmanlı'yı emperyalist olarak nitelerken aynı zamanda sömürge ya da yarı sömürge olarak vasıflandırılması arasındaki çelişkiye dikkat çekmektedir. Son sıralarda söylenenler açısından bakıldığı zaman hemen herkesin Türkiye'nin tarihinin hiçbir döneminde sömürge olmadığı şeklinde bir anlayışı telaffuz ettiği görülmektedir. Bu noktada en ilginç örneklerden biri Meltem Ahıska'nın radyo üzerine kitabında vardır (Ahıska, 2004). Neredeyse çok yaygın bir şekilde aynı yaklaşım sürekli bir şekilde tekrar edilmektedir. Hiç kimse de, özellikle de genç kuşak geçmişe dönüp bu noktada değişik düşüncelerin sorgulanıp sorgulanmadığı konusunu deşelememiştir. ATÜT tartışmasının bir tarz Osmanlı savunusu olarak algılanması gerektiğinden bu konunun sömürge–yarı sömürge nitelemesiyle derin bir bağlantısı vardır.

Zaten ATÜT tarzında bir niteleme bir yanı itibariyle Osmanlı toplumunu ileri bir toplum olarak görme anlayışıyla beraber gitmiştir. Nitekim sosyal bilimciler toplumlar birbirine benzer tarzındaki anlayışı cumhuriyet dönemi Türk toplumsal yapısının da Avrupa ülkelerinin toplumsal yapısına benzediği/benzeyeceği biçiminde algılamışlardır. Aslında bu tarz algılama biçimi azgelişmişlik konusunun kavranışıyla, hatta ondan öte azgelişmişlik kavramıyla çelişkilidir. Başta Kemal Tahir olmak üze-

re ATÜT kavramını yaratıcı bir şekilde kullananlar azgelişmişlik kavramına ve Türkiye'nin bir azgelişmiş ülke olarak nitelenmesine karşı çıkmışlardır. Bu sorun daha sonra geliştirilen yaklaşımlar bağlamında da sorguya tâbi tutulmuş ve Wallerstein'in kavramsallaştırması çerçevesinde Türkiye semi-periphery (yarı-çevre) olarak adlandırılmıştır. Bu kavramsallaştırma açısından bir anlamda cumhuriyet döneminde azgelişmişlikten bahsetmenin anlamlı olmadığı belirginleşmiştir. Nitekim zaman içinde özellikle İkinci cumhuriyetçilik anlayışı esas alındığında Türkiye'nin Batılı gelişmiş toplumlara benzediği/rahatlıkla benzeyebileceği şeklinde bir kanaat oluşmuştur. Aslında daha sonraki dönemde örneğin, günümüzde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girecek gelişmişlik düzeyinde olduğunu ifade etmek azgelişmişlik nitelemesiyle bariz bir çelişki teşkil etmektedir. Bu noktada en çarpıcı örnek İsmail Cem'in iki kitabını karşılaştırmak olur.

Bir tarz niteleme de ATÜT konusundaki tavır alışla çelişki teşkil etmektedir. Zaten Osmanlı tarihçileri, Türkiye'nin klasik tarihçileri Osmanlı toplumsal yapısının ATÜT olarak nitelenmesine Osmanlı toplumunu geri kalmış bir toplum olarak göstereceği düşüncesiyle karşı çıkmışlardır. 1960'lı yıllarda bugünlerde fazla yazanlar da dahil olmak üzere çoğu kişiye Afrika önemli bir cazibe merkezi olarak görülmüş, Afrika milliyetçiliğinden Afrika sosyalizmine kadar çoğu konuda heyecanlı bir şekilde kalem oynatılmaya başlanmıştır. Hatta Wallerstein'in Afrika sosyalizmi üzerine yazdıkları da bu konuda yazılanlara denk düşmüştür. Bu arada ATÜT vurgusu yapan ve Osmanlı'yı tartışmanın kritik öneminden bahseden Kemal Tahir Türkiye'de yapılan büyük

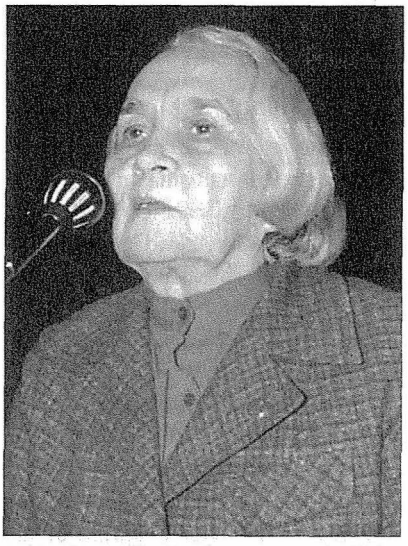

Çetin Altan: "Behice Boran, ... anıtsal bir dirençle gelip geçen ve insanlığın uğradığı haksızlıklarla dövüşmeyi kendine mezhep yapmış bir kutsal insandı o."

yanlışın, Türkiye gibi gelişkin bir ülkeyi Afrika ülkeleriyle karşılaştırmanın garipliği üzerinde durmuştur. Böyle bir benzetme yapmanın yanlışlığına işaret etmiştir. Bu tarz karşılaştırmanın/karşılaştırmaların haksızlığına daha yeni Türkçesi, Türkçe çevirisi yayımlanan kitabında (1985/2006) *Türk Devlet Geleneği* kitabında Metin Heper yabancı yayınlara da gönderme yaparak Türkiye'nin belirgin oranda, göreli anlamda daha gelişmiş bir ülke olduğuna değinerek işaret etmiştir. Bu konu da belli ölçüde üzerinde konuşulması gereken bir husustur. Devlet haliyle başka türlü ele alınır olmuştur. Özellikle daha sonraki dönemlerde gündeme gelen devlet tartışması da ana hatlarıyla ATÜT tartışmasından kaynaklanmıştır.

Türkiye'de ATÜT tartışmasının siyasal boyutu hep önemsenmiş gibi görünmüş ve fakat bunun üzerinde durulmamıştır. Aslında konunun bugünü/ya-

şadığımız tarih kesitini etkilemesine gönderme yapılmış ve fakat konu derinleştirilerek araştırılmamıştır. Aslında bu noktadan kalkarak tahlil yapıldığı söylenmiş ve mesele derinleştirilmemiştir. Konunun tartışmanın gerçekleştiği 1960'lı yıllara ne ölçüde yansıdığı araştırılmamıştır. Aslında mesele nedense tarihten soyutlanmış bir şekilde Osmanlı toplumunun iki-üç yüzyıllık bir döneminin üretim tarzı olarak incelenmesi olarak anlaşılmıştır. Bu nedenle de feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmaları ile bağlantısı kurulmamıştır. ATÜT tartışmasını yaratıcı bir şekilde gerçekleştirenler bu tartışmayı da Batı Doğu ya da daha doğru ifadesiyle Batı-Türkiye karşıtlığı, farklılığı çerçevesinde düşünmüşlerdir. Bu durum kesinlikle önemsenmesi gereken bir husustur. Olay üretim tarzı tartışmasının ötesine taşındığı zaman Kemalizm tartışmasının/kavramsallaştırılmasının da ATÜT tartışmasından etkilendiğini söylemek gerekecektir. Kemalizm konusunda düşünceleri değişenlerin bu konu üzerinde durmaları anlamlı bağlantılar bulmalarına sebep olabilir. Hele bugünkü Kemalizm eleştirilerinde kendilerini milat olarak görmemeleri halinde.

Aslında meselenin ipucunu tarih konusunda, tarih konusundaki bir yorumda yakalamak daha doğru yorumlamanın önünü açabilir. Konunun tarih üzerinde odaklaşmasını tartışmanın zamana yayılması olarak anlamak gerekmektedir. Bu tarz bir eğilim konunun anlaşılmasını sağlar. Anlayamayanlar açısından konunun yorumu bakımından Baykan Sezer'in, 1978 yılında yayımladığı bir makalede altını çizdiği husus önemlidir. Baykan Sezer bugüne bağlantısı çerçevesinde konu incelenmeyecekse akademik bir çalışma, akademik bir merak ötesinde bir durum söz konusu değil demektedir. Bu anlamda böyle bir çalışmanın bir aniamı olmadığını söylemektedir. Aslında belki de bu nedenle Osmanlı tarihçileri, klasik Osmanlı tarihçileri ile toplumların birbirlerine benzediğini söyleyenler daha yakınlaşmaktadır. Zaten ta 1960'lı yılların başlarında Behice Boran'ın Osmanlı tarihçilerinin farklılıklardan bahsedenlere göre daha bir sosyolojik tahlil yaptığını belirtmesi boşuna değildir. Benzerliklerden söz edenlerin zaman içinde tarihe yönelip Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Vakfı'nda buluşmaları ilginç görünmektedir. Sosyolojik tahlil yaptığını sananların klasik Osmanlı tarihçilerine zaman içinde daha bir değer vermeleri meselenin daha bir anlaşılmasını sağlamaktadır. Daha önce söylendiği gibi klasik Osmanlı tarihçileri makro tarzda, teorik bir biçimde konuya bakmadıkları için daha bir gelişkin görünmektedir.

Tarih gündemimize makro bir biçimde yeniden girdiği zaman daha bir türlü içine giremediğimiz ATÜT tartışmasının ne kadar etkisinde olduğumuz görülecektir. Tabii özgünlük-benzerlik tartışmasını da sürekli hesaba katarak. Türkiye'nin özgünlüğü konusunda vurgu yapan sosyal bilimcilerin yaklaşımı da ATÜT tartışmalarıyla bağlantılı olarak düşünülmelidir. Çünkü onların çalışmalarının da tarihe yönelmemizde katkıları bulunmaktadır. ❐

Solda Kemal Tahir Tartışmaları

KURTULUŞ KAYALI

Solcu bir entelektüel ve solcu bir romancı olarak Kemal Tahir'i değerlendirmek için düşünsel serüvenini ve düşüncesinin içinde oluştuğu ortamı her yönüyle ve geniş bir çerçevede dikkate almak gerekmektedir. Ve çevresine göre farklılığının önemi düşünülmelidir.

Bir kere benzeri entelektüellerden farklılığı öne çıkarılmalıdır. Az sayıda istisnaları dışında sol entelektüellerin hemen tamamını çizilen çerçeveye bütünüyle muti aydınlar olarak telakki etmek anlamlıdır. Hele bunlar sanatçı iseler bu uyumluluk bütünüyle belirgindir. Non-konformist aydın tipinin Türkiye'deki sayılı örneklerinden biridir Kemal Tahir. Öncelikle de politik anlamda mucizevi bir merkez olarak telakki edilmiş siyasal iktidar merkezlerine mesafeli olmaktan öte eleştirel bir yerde durmuştur. Diğer entelektüeller söz konusu olduğunda onlar düşünceleri değiştiğinde başka düşünsel odaklara da daha uyumlu olmuşlardır. Yani örneğin onların din konusunda ya da dinî eğilimli siyasal örgütlenimler konusunda düşünceleri de uyumlu olmuştur.

Kemal Tahir'in entelektüel olarak en belirgin vasfı yaptığı işe saygı noktasında odaklaşmıştır. Söylediği en öncelikli husus kendisinin romancı olduğu ve yirmi dört saat romanı düşündüğü, tabiri caizse romanla yatıp romanla kalktığıdır. Romanının daha başlangıç evresinde üç konu sürekli olarak gündemindedir: Türkiye'nin geniş tarihsel birikimi, bir başka deyişle görkemli Osmanlı geçmişi, köylerin evrimi ve siyasal boyutu da hiçbir biçimde gözden çıkarmadan kent. Bir başka şekilde söylemek gerekirse Türk toplumunun çok uzun süreli evrimi daha yazmasının başlangıç aşamasında gündeme girmiştir ve bu gündeme girme eylemi hep bir muhalif nitelik taşımıştır.

Tarihten çıkıp gelen Türk insanını anlama denemesi öncelikle somut gerçeğin kavranmasında temel bir problem olarak önüne çıkmış görünmektedir. 1960'lı yıllara giderken bir anlamda sanatçı kimliğini, romancı kimliğini yeni baştan düşünme eylemi olarak nitelenebilecek bir husus gündemdedir. *Beş Köy Romancısı Tartışıyor* kitabı Kemal Tahir'in başlangıç noktasında gerçekçilik konusunda çağdaşlarından ne ölçüde farklı düşündüğünü gösterecek mahiyettedir. Burada en öncelikli olarak dikkat çekecek olan mesele gerçeğin kolay yakalanmadığı ve zaman içindeki belirgin değişkenliğidir. Bu husus zaman içinde konular üzerinde yeni baştan düşünme denemesine girdiğini göstermektedir. Durum her aşamada her konuyu neredeyse yeni baştan bütünsel anlamda düşünme denemesidir. Bir ölçüde her yeni koşulda gerçekliği yeniden düşünmek gereği ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında da olanı tespit etmekle sosyal ve kültürel sorunların anlaşılamayacağı tarzında bir kanaati bulunmaktadır. Bu konudaki düşüncesini daha tesirli sayılabilecek bir şekilde, köyde olan bitene şahit olarak, adeta zabıt kâtipliğiyle roman ve öykü yazılamayacağını ifade etmiştir. Bunu kendisine yönelik olarak ortamı tanımadan, köyde yaşamadan

köy romanı yazamayacağını söyleyen yaklaşıma karşı bir düşünce olarak öne sürmüştür. Bu nedenle de görünenin aktarılmasını bir tarz zabıt kâtipliği olarak anlamaktadır. Bu iki tür eleştirisi romancı olarak kimliğini ortaya çıkarmakta ve gerçek olarak nitelenen yaklaşımlarla sorunlarını orta yere koyarak belirginleştirmektedir. Konunun anlaşılması açısından dönemin temel kavrayışlarının altının çizilmesi ve sorgulanması gerekmektedir. Bunlardan biri Türk toplumunun sorunlarına dönük basit çözümlere ilişkin nitelemeleridir. Sanki bir maymuncuğun her türlü problemi kolaylıkla çözebileceği sanılmaktadır.

Roman konusuna yaklaşırken temel düşüncesi sosyal yapısı, psikolojisi, bilinç altı, tarihsel geçmişi iyice aydınlatılmamış bir toplumda romancının aynı zamanda tarihçi ve sosyolog olması gerektiğini ifade etmesinde somutlaşmaktadır. Bu anlamda yirmi dört saatini romana adadığını söylemesi, vurgulaması ülkenin tarihsel ve sosyolojik şartlarından uzak kalmasını gerektirmemektedir. İlk aşamadan, ilk andan itibaren tarihsel, sosyolojik bir tahlil sürekli olarak gündemdedir. İlk romanı, 1955 yılında yayımlanan *Sağırdere* köy sorununu tarihsel gelişim dinamiği içinde incelemeye çalışan bir üçlemenin ilk romanıdır. Hapishanedeki okuma serüveni Kemal Tahir'i belirgin olarak değiştirmiş, dönüştürmüştür.

Daha önceki birikimi 1920'li yıllar sonralarının siyaseti doğrultusuyken Nâzım Hikmet'le tanışıklığı dönemin yaygın sosyalist anlayışıyla buluşmasına yol açmıştır. Bu buluşma da onu Nâzım Hikmet ve Hikmet Kıvılcımlı'nın da içinde olduğu Donanma Davası nedeniyle on iki yıl sürecek hapislikle sonuçlanacak bir serüvene yönelmiştir. Hapishane serüveni Kemal Tahir'i ve Hikmet Kıvılcımlı'yı Nâzım Hikmet'in yanından yöresinden geçmemiş bir şekilde derinlikli bir tarihsel sosyolojik çalışmaya götürmüştür. Kemal Tahir'le Hikmet Kıvılcımlı arasındaki temel fark da Kıvılcımlı'nın kendisini Brejnev'e mektup yazdıracak bir serüvene yöneltir ve Brejnev'e mektup da TKP'yi sorgulamasını beraberinde getirirken dar anlamda siyasetle bağlantısını hepten kopmaz bir noktaya ulaştırmıştır. 1950'li yıllarda bile Vatan Partisi deneyimiyle siyasetin içinde bulunmuştur. 1960'lı yıllarda da radikal sol fraksiyonlarla çakışma noktaları da bulunan bir değişik siyaset önermiştir. Gündelik siyasetle, ciddiye alıp ilgilenmemesi Kemal Tahir'i çok daha farklı ve bağımsız bir yere itmiştir. TKP'nin de başat olarak içinde yer aldığı sol siyaset Kemal Tahir'in fazla ciddiye almadan köklü bir şekilde eleştirdiği bir kurum olmuştur. Daha sonra geçmiş dönem sosyalizmini, kendi sosyalist geçmişini hafife alıp Nâzım Hikmet sosyalizmi diye eleştirdiği sıralarda Nâzım Hikmet'in kendine yazdığı mektupları ciddiye alıp yayımlamıştır. Kitaba yazılan önsöz konunun çok ciddiye alındığının açık bir kanıtı mahiyetindedir. Hikmet Kıvılcımlı'nın Nâzım Hikmet'e yönelik eleştirel tutumu çok daha belirgindir. Nâzım Hikmet konusu insanın bu hususlara yaklaşımı açısından önemli bir ölçüt mahiyetindedir. Yalnız konu hakkında yazılanlar Attila İlhan'ın yazdıkları da dahil olmak üzere Nâzım Hikmet'i her yönüyle rasyonalize edecek mahiyettedir. Aziz Nesin'den Yalçın Küçük'e kadar da Nâzım Hikmet eleştirileri genellikle hep örtük kalmıştır. Bedrettin Cömert'in Nâzım Hikmet şiiri konusunda Hasan Hüseyin şiiriyle karşılaştırılarak yazılan

makaleleri önemli bir ölçüt olarak görülebilir.

Buna benzer bir şekilde TKP eleştirileri de hep örtük kalmıştır. Sovyetler Birliği ile TİP arasında düşünsel ideolojik bağlantı hep köklü olmuştur. Aynı anlama gelmek üzere yayınının her aşamasında Sovyetler Birliği dostluğunu sürekli bir temel ilke olarak kabullenen *Yön* de benzeri bir mentalite çerçevesinde sorunu ele alıp değerlendirmiştir. Çekoslavakya müdahalesi karşısında Mehmet Ali Aybar'ın yaklaşımı nedeniyle tepki alması da bu konuyla bağlantılıdır. Bu aşamada dikkat edilmesi gereken husus da TİP'in Kemal Tahir dışında hemen her sol entelektüel tarafından en azından belli bir tarihe kadar ciddiye alınıp eleştirilmemesi, bir noktanın ötesinde eleştirilmemesidir. Kemal Tahir, Çetin Yetkin siyaseten şimdiki yerinden farklı bir konumdayken değişik siyasal kimlikli kişilerle konuşarak yazdığı *Soldaki Bölünmeler* kitabına yansımayan sonraları bir süreli yayında yayımlanan konuşmasında TİP'i Türkiye'deki Batılılaşma hareketinin bir varyantı olarak nitelemiştir. Sol düşüncenin içinden TİP hareketi bir noktaya kadar hep olumlu görülmüştür. Güncel siyaset değerlendirmesi açısından Kemal Tahir'in konumu açık olarak farklı bir yerde durmaktadır. Bu durum Nâzım Hikmet konusundaki yaklaşımdan bariz olarak daha önemli bir hususdur. Tabii bu noktada Sovyetler Birliği faktörü merkezî öneme sahip görünmektedir.

Yaygın anlayışın kültür sanat yaklaşımlarına kadar sindiğini düşünmek gerekmektedir. Özellikle 1960'lı yılların ortalarından itibaren bu anlayışın her alanı sarıp sarmaladığı şeklinde bir genelleme gerçekçi görünmektedir. Bu anlamda özellikle üç alandaki düşünsel tavrı açısından Kemal Tahir'in yazdıkları önemlidir. Bu anlamda kuruluş dönemi de dahil olmak üzere Osmanlı hakkında yazdıkları önemsenmek gerekmektedir. Dönemin başat yaklaşımı itibariyle Kemalizme yakın anlayış açısından Osmanlı tahlili bir tür gericilik olarak nitelenmektedir. Kemal Tahir'in yazdıklarının Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer'in yazdıklarına göre ideolojik olarak daha net bir şekilde eleştirilmesi bir gerçeği olanca açıklığıyla ortaya çıkarmaktadır. Bir de yazdıklarına yönelik olarak edebî eleştirilerin dayanaklarına bakmak anlamlı olabilir. O dönemde genel çerçeveyi anlamlandırmak açısından iki metni esas almak gerçekçi bir tutum olabilir. Bunlardan biri Rıza Mollof ve İbrahim Tatarlı'nın *Hüseyin Rahmi'den Fakir Baykurt'a Marksist Açıdan Türk Romanı* başlıklı kitabı diğeri de *Sovyet Türkologlarının Türk Edebiyatı İncelemele-*

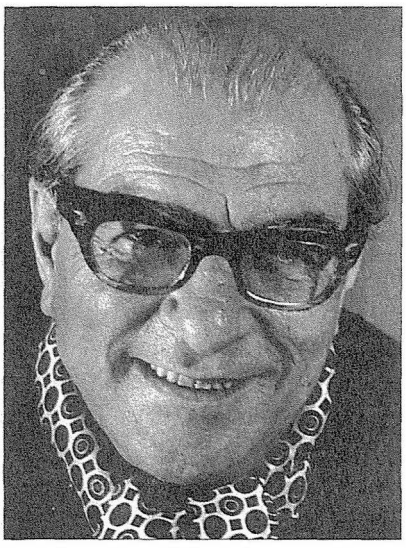

Bazı tarihçi ve edebiyatçılar, Kemal Tahir'in roman kahramanlarına kendi tarihsel kişiliklerini ve bağlamlarını "aşan" analizler "yaptırmasını" eleştirmişlerdir.

ri başlıklı eserdir. İki kitaptaki yaklaşım ana hatları itibariyle Türk romanına bakış tarzını şekillendirmektedir. Zaten bu alanda da Türk edebiyatını değerlendiriş biçimini o cenahtaki yaklaşımlar belirlemektedir. İkinci kitapta *Devlet Ana* üzerine bir Sovyet yazarının, Svetlana Uturgauri'nin eleştirel bir incelemesi bulunmaktadır. Bu Sovyet yazarının belirlemesi o kadar etkili olmuştur ki söz konusu yazı kitap çıkmadan önce *Sanat Emeği* dergisinde kısaltılarak bir başka çevirmenin imzasıyla yayımlanmıştır. Sanat da dahil her alanı kapsayan birçok metin Sovyetler Bilimler Akademisi yayını olarak Türkiye'de köklü etkiler yapmıştır. Bunların içinde temelde Osmanlı'ya bakış biçimi de Osmanlı'yı Batı toplumlarına benzetir tarzda olmuştur. Aslında başka alanlarda olduğu gibi Osmanlı konusunda Kemal Tahir'e yönelik eleştirel tepki de geç bir dönemde, geç bir tarih kesitinde gerçekleşmiştir.

Kemal Tahir'e yönelik yaklaşımın olumsuzluğunun zaman içinde fazlalaşmasının iki nedeni bulunmaktadır. Başlangıç tarihi itibariyle sol tarih içinde Kemal Tahir'in güvenilir bir konumu vardır. Sol düşüncenin biçimlenişi de haliyle belirli bir zaman almıştır. Kemal Tahir'in düşünsel dönüşümü de zaman içinde gerçekleşmiştir. Kemal Tahir'e yönelik olarak da köklü bir tepki belirmiştir. Osmanlı eleştirisi bir yönüyle köylülükle, bir yönüyle de Kemalizmle bağlantısını kurmuştur. Cumhuriyet dönemi köy eksenli çalışmalar köylülüğün oluşumunun Osmanlılıktan bütünüyle kopartılması bağlamında değerlendirilmiştir. Kemal Tahir'in köy romanlarının hemen hepsinde süreklilik anlayışı merkezî bir yer işgal etmiştir. Aynı dönemlerde roman yazan Yaşar Kemal ve Orhan Kemal'in metinlerinde süreklilik olmadığı gibi Osmanlı ve tarih de yoktur. Sözü edilen tarihsel temellendirme köy, köylü ve taşra sorununa sarıp sarmalayıcı ve gözü yaşlı bir şekilde bakmasının önünde bir engel oluşturmuştur. Bununla paralel olarak bu bakış açısının da etkisiyle Kemal Tahir genelde değişik ve sol içinde en erken olarak, öncelikli olarak Köy Enstitüleri eleştirilerini gerçekleştirmiştir. Her iki tarz eleştiri tepki çekmiş, bu tepki Kemal Tahir romanlarında kimsenin kimseyi sevmediğinden Kemal Tahir'in Kemalizme ve sosyalizme karşıt yere düştüğü noktasına kadar gitmiştir. Ancak ilginç olan nokta Türk entelektüel ve Türk sol tarihinde Kemal Tahir'in yaklaşımlarının, özellikle bu iki husus bakımından, sonradan onun düşüncelerine gönderme yapılmadan benimsenmesidir. Türkiye'de köy sorunu gerçekçi sayılabilecek bir şekilde tahlil edilmemiştir. Dikkatli bir şekilde incelendiği zaman Kemal Tahir'in tahlillerinin, köy konusundaki tahlillerinin 1960 sonrasında köy çalışmaları yapan akademisyenlerin tahlillerinden daha gelişkin ve daha sosyolojik olduğunu söylemek mümkündür. Bir de dönemin siyasal eğilimleri söz konusu edildiği zaman Ecevit hareketinin ve Türk sosyalist hareketi içinde Maoculuğun temel tezlerinin çok yoğun olarak köylülük üzerinde odaklaştığına dikkat etmek gerekmektedir.

Kemalizm değerlendirmesi de en hassas konular üzerinde odaklaşarak serpilip gelişmiştir. Zaten köy tartışması da yoğun bir Kemalizm tartışması olarak anlaşılmak gerekir. Osmanlı ve tarih tartışması Kemal Tahir'i Kemalizm tartışmasına da getirmiştir. Aslında Osmanlı ve köy konusuna yaklaşım biçimi Kemal Tahir'in Kemalizm konusundaki yorumunu da bazıları bakımından anla-

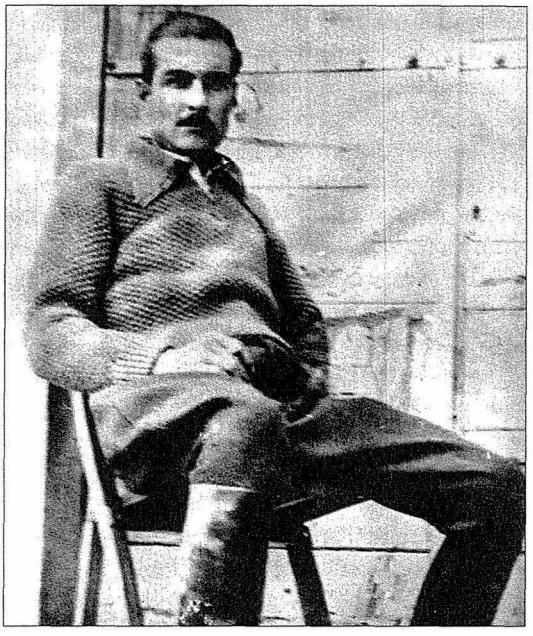

Kemal Tahir'in yazdığı ilk romanların müsveddelerini cezaevinde okuyan Nâzım, bunlarda "fakir ve zengin köylü münasebetlerinin, derebeylik bakayası, sınıf ve tabaka çatışmalarının eksikliği"ni hissettiğini belirtmiş bu eksikliği gidermesini önermişti.

şılır kılmaktadır. Ancak hiç ilgisiz gibi görünen *Büyük Mal* romanı da özellikle 1930'lu yılların yorumu olarak da Kemalizmle bağlantılandırılacak özellikler taşımaktadır. Aslında Kemal Tahir belli bir dönemde yazdıkları açısından 1920-1938 yılları arasındaki dönem üzerinde odaklaşmış görünmektedir. Türk romanı köyün rengine bürünürken o köy romanı yazmaya devam etmekte ama bunun yanında kent eksenli metinler de yazmaktadır. Aslında Kemal Tahir yazın hayatının her döneminde bütünlüklü metinler yazmaktadır. Belirgin bir tarihsel dönem üzerinde odaklaşması Türk sosyal bilimcilerinin henüz o dönemle ilgilenmedikleri zamandadır. Çok daha sonraki yıllarda Türk sosyal biliminin temel dönemi 1920-1938 yılları arasındaki tarih kesiti olmuştur. Ancak öylelikle bir Kemalizm eleştirisi gündeme gelmiştir. Bu anlamda Kemal Tahir Türkiye'de sosyal bilimin yönelimine öncülük etmiştir.

Millî Mücadele daha ilk romanlarını yazdığı zamanlarda temel ilgi alanı olmuştur. *Esir Şehrin İnsanları* ve *Esir Şehrin Mahpusu* ile Millî Mücadele Kemal Tahir'in yöneldiği temel alanlardan biri haline gelmiştir. *Yorgun Savaşçı* toplum meseleleriyle derinlemesine uğraşırken hangi noktaya geldiğinin iyi bir işareti olarak anlaşılmalıdır. Ancak *Yorgun Savaşçı* yıllar sonra televizyona uyarlandığı zaman roman metni dolayısıyla değil Kemal Tahir hakkındaki genel kanaat nedeniyle bilinen akıbete uğramıştır. Kemal Tahir 1950'li yılların sonlarından itibaren Millî Mücadele konusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu serüven içinde Celâl Bayar'ın *Ben de Yazdım* üzerine bir tahlil yazması da ilginç görünmektedir. Bu yazı vesilesiyle Doğan Avcıoğlu'nun yazdığı değerlendirme dönemin başat yaklaşımını gösterecek mahiyettedir.

Kemal Tahir'in Millî Mücadele üzerinde odaklaşması onu ister istemez

kritik konulara götürmüştür. Bu romanların yayın tarihi farklılıklar arzetse de romanların iç içe aynı zaman aralığında yazıldığı, bunların üzerine birlikte eğilindiği görülmektedir. Bu husus özellikle önemlidir. Kemal Tahir'in *Bozkırdaki Çekirdek*'i 1967 yılında yayımladığı bilinse de metin üzerinde 1960'lı yılların başlarında uğraştığı romanın 1962 yılında gazetede tefrika edilmesinden bellidir. İki temel romanı da yine 1923-1938 yılları arasının en kritik tarihlerine yönelmekte, konu olarak en kritik olayları incelemektedir. 1969 yılında yayımlanan *Kurt Kanunu* İstiklal Mahkemesi bağlamında suikast girişimini anlatmakta, 1971 yılında yayımlanan *Yol Ayrımı* da Serbest Fırka olayını siyasal meseleleri merkeze koyarak tahlil etmektedir. Tahlilleri döneminde sert tepkilere yol açmıştır. Aslında *Yol Ayrımı*'nın temel tartışmalarını, Lozan'a, Osmanlı'ya kadar götürmesi ve değişik bir Millî Mücadele tartışması yapması cumhuriyet dönemini tartışırken bile *Devlet Ana*'yı yazarken karşılaştığı problemi derinlikli olarak düşündüğünü göstermektedir. Yani romanlarının bir arada okunması bile tarihin çalışmalarının ne ölçüde merkezinde olduğunu gösterecek mahiyettedir. Romanlarının bütünsel tahlili hiçbir biçimde yapılmamış gibidir. Bir şey fotoğrafı olanca açıklığıyla gösterecek gibidir. Bu husus romanlarının neredeyse meftunu olduğu bin yıllık tarihi kapsadığını göstermektedir. Söylediği bir şey önemlidir. Bu toplumda tarih ve sosyoloji çalışmalarının yapılmadığını romancıya da bu nedenle bu görevlerin düştüğünü ifade etmektedir. Bu tarz bir yorum başka romancılar tarafından da telaffuz edilmiştir. Onların yaptığı sosyolojik tahliller ve tarihsel yorumlar bu noktada ne ölçüde birikimsiz olduklarını gösterecek mahiyettedir. Önceki dönemde, dönemlerde muhtemelen Kemal Tahir hakkında da benzeri şekilde düşünülmüştür. Ancak ölümünden yıllarca sonra, on yıllarca sonra yayımlanan notları belki de Türkiye'nin en gelişkin sosyologlarından ve tarihçilerinden daha ciddi bir şekilde konuyla ilgilendiğini göstermektedir. Burada 1960'lı yıllarda, yıllar, on yıllar sonra sosyal bilimcilerin belki de ilgileneceği Niyazi Berkes metinleriyle Kemal Tahir'in ciddi bir şekilde ilgilendiği, bunları tahlil ettiği anlaşılmaktadır. Kemal Tahir çok daha sonra Türkiye'de gündeme gelecek metinlerle tartışmaktadır. Bu biraz da tarih konusunun gündeme girmemesiyle ilgilidir. Tarih Türkiye'de sosyal bilimin merkezine gelince Kemal Tahir'in gündemi bir anlamda Türkiye'nin de gündemi olmuştur.

Ama daha kimseler bunun farkında değildir tabii ki. Kendisinin ATÜT konusunda fikir beyan etmediğini ya da fikri olmadığını söyleyenlerin Kemal Tahir eleştirmekte berdevam olma komedisi ancak Türkiye'de oluşabilecek trajikomik bir durumdur. Yalnız yine de klasik Osmanlı tarihçilerinin Osmanlı gerçeğini ayan beyan belirledikleri düşüncesiyle Kemal Tahir eleştirisi yapmamaları az da olsa bir mesafe kaydedildiğini göstermektedir.

Kemal Tahir'in Lozan eksenli reddi miras tartışmasına, *Yol Ayrımı*'ndaki bu tartışmaya bakılırsa bir gerçeğin ifade edilmesi mümkündür. Tabii Kemal Tahir'in başka yaklaşımları yapılacak genellemeyi daha bir muhkemleştirir. Negatif ve pozitif yönü itibariyle hiç fark etmez. Kemal Tahir bazı genellemeler yapmasa Türkiye'de, düşünce dünyasında ne İdris Küçükömer ne Mete Tunçay ne Yalçın Küçük ne Niya-

zi Berkes olurdu. İdris Küçükömer'in Türk-Yunan savaşı bağlamında söyledikleri, Mete Tunçay'ın Misak-ı Millî konusundaki tartışması ve Yalçın Küçük'ün Musul, Kerkük vurgusu bu bağlamda anlaşılabilir. Bu entelektüellerin özellikle bazı hususlarda Kemal Tahir'den hiç bahsetmemelerinin, bazı hususlar konusunda da yaygın bir Kemal Tahir eleştirisi yapmalarının başka nedenleri olamaz. Adı anılan yazarların öne çıkardıkları tüm tartışmaların Kemal Tahir'in düşünsel dünyasıyla doğrudan bağlantısı vardır. Bu tartışmaların içinde kritik önemi haiz TKP eleştirisi, ATÜT tartışması ve bolca dar anlamda siyasete bulanmış tartışma da vardır. Belki hepsinden önemlisi hemen herkesi tarihle ilgilenmeye yöneltmiş; çok daha abartılı tarih yorumlarının gündeme gelmesine vesile olmuştur. Bugün resmi ideoloji eleştirisi yaptıklarını zanneden kırk yaş civarı sosyolog ve siyaset bilimcilerinin, özellikle de bunlar arasında kendilerini tarihçi zannedenlerin ve tarihe vurgu yapanların Kemal Tahir etkisinden söz edememeleri ve resmi ideoloji konusundaki ataklıkları trajikomik bir durum arzetmektedir. Burada önemli olan nokta son kırk-elli yıllık tartışmada Kemal Tahir'in kapsayıcı ve kritik rolü olduğunun apaçık anlaşılabileceğidir. Tarihi yeni baştan tersyüz ederek yazma eylemi, farkına varmadan nevzuhur tarihçileri Kemal Tahir'e ulaştırmaktadır. Bu ulaşma eylemi özellikle 1960'lı yıllardaki düşünsel işlevi açısından insanları Niyazi Berkes'in düşüncelerini eleştirmeye götürmektedir. Sözü edilen eleştiri, notlarından da açıkça anlaşılabileceği gibi Kemal Tahir'in bilinçli tercihiyle gerçekleşirken, Mete Tunçay'da Niyazi Berkes'in kendini eleştirmesiyle ortaya çıkmaktadır. Zaten aralarındaki temel fark Kemal Tahir'in diğerlerinin aksine 1960'lı yıllar düşünce dünyasına yönelik köklü eleştirelliğidir. Diğerlerinde zaman içinde bir eleştirellik olmuşsa bunun da kısmi olduğunu düşünmek gerekmektedir. Onlar son dönemde, eski dönemde yazdıkları itibariyle hâlâ belli çevrelerle uyum halinde görünmektedirler. ❐

Solda İdris Küçükömer Tartışmaları

KURTULUŞ KAYALI

İdris Küçükömer öldükten sonra daha önce yayımlanan metinlerinin hemen hepsi neredeyse toplu olarak yeniden yayımlandı. Eskiden çok dağınık olarak bulunan metinleri artık toplu olarak bir arada bulunmaya başladı. Fakat daha sonra yayımlananlar pek fazla itibar görmedi ve yine en temel kitabı olan *Düzenin Yabancılaşması* ekseninde, onu esas alan tarzda İdris Küçükömer metinleri değerlendirildi. İdris Küçükömer'in düşüncelerinin daha ayrıntılı tahlilleri gündeme getirilmiş olsa daha gerçekçi bir düşünce adamı portresi ortaya çıkabilirdi. Aslında bu tarz bir düşünce adamı portresi ortaya çıkarmak daha anlamlı olabilir.

Tükiye'de belli bir grubun, sivil toplum kavramını kullanan grubun düşünsel doğrultusu bakımından Şerif Mardin'e İdris Küçükömer'e nazaran daha benimseyicisi bir tarzda yaklaştığı aşikâr. Bunun nedenlerinin başında Şerif Mardin'in bir ölçüde daha bütünlüklü tahlil yapması ve Batı modeline, Batılı kuramlara daha yatkın olması geliyor. İdris Küçükömer'in açıklamaları bir anlamda daha düzensiz. Ancak daha fazla kendi düşüncesinin izlerini taşıyor. İdris Küçükömer daha çok gündelik siyaset yorumunda önemseniyor, bu nedenle de *Yeni Gündem*'de siyaseti yorumlayıcı metinleri yer alıyor. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*'nde İdris Küçükömer'in numunelik olarak tek bir metni yer aldığı gibi, İletişim Yayınları'ndan da hiçbir kitabı yayımlanmıyor. Buna mukabil Şerif Mardin hem ansiklopedide önemli sayıda ve mahiyette makale yazıyor, hem de İletişim Yayınları'nda bütün eserleri yayımlanmaya başlıyor. Bu noktanın bir biçimde bilinmesi lâzımdır. Bunun nedenlerinden biri olarak da İdris Küçükömer'in özellikle 1960'lı yıllarda yazdığı yerlerin temel anlayışıyla frekanslarının uyuşmadığı gösterilebilir. Söz konusu yıllarda yazdığı iki temel yer *Yön* ve *Ant* dergileri. Zaten ölümünden sonra yayımlanan kitaplarının birinin başlığı da *Yön ve Ant Yazıları*'dır. *Yön* ve *Ant*, dönemin başat sayılabilecek siyasal çizgilerini temsil ediyordu. Ve özellikle ikinci dönemde, yani *Ant* döneminde İdris Küçükömer TİP'e yakın bir yerde duruyordu ve TİP'le bariz bir biçimde problemliydi.

Bu problemin ana noktası TİP kongresinde belirgin iki grup dışında bir üçüncü grubun sözcüsü olarak yer almasıydı. Kongrede gerçekleştirdiği konuşmada yaptığı uluslararası ortam tahlilini uluslararası ilişkiler uzmanları, diplomat ve askerlerin orada bulunuyorlarsa dikkatli, özenli dinlemeleri gerektiğini söylediğinde divan başkanı olan Çetin Altan "varlarsa dinlerler" gibi laubali bir tepki verdi. Kongrede önemli olan hususlardan biri diğer iki grubun, Aybar ile Aren-Boran grubunun Ortadoğu eksenli uluslararası durum tahlili yapmamalarıydı. Diğer önemli husus ise İdris Küçükömer'in Sovyetler Birliği hakkında, Sovyet sisteminin niteliği hakkında tahlil yapmamasıydı. 1970'li yılların sonlarında da solda, bu arada *Birikim* çevresinde Stalin ve Sovyet tahlili öncelikli bir konu olarak belirdi. İdris Küçükömer'in tah-

lilleri bu nedenle de öne çıkmış tahliller değildi. Sivil toplumcu grup Aren ve Boran ekibine daha makul yaklaşmasına karşın zaman içinde Sovyetler değerlendirmesi konusunda Aybar'ın yaklaşımlarını daha fazla önemser oldu.

İdris Küçükömer'in tahlillerinin gündeme gelmemesinin nedenlerinin başında belki de kültür odaklı olmaması rol oynuyordu. Aslında bağımsız değişken değil bağımlı değişken olarak anlaşılması anlamında İdris Küçükömer'in farklı sayılabilecek bir tahlili vardı. Eserlerine çok fazla yansımasa da İdris Küçükömer tabii kitabını, temel kitabını yazdıktan sonra yaptığı bir somut değerlendirmede 1973 seçimi öncesinde reddi miras etmemesi halinde CHP'nin oylarını artıramayacağını ifade etmiştir. Bunun yanında Üçüncü Cumhuriyet olarak niteleyerek tarihin MSP-CHP koalisyonuna doğru aktığını söylemiştir. O sıralarda Mümtaz Sosyal da benzeri bir değerlendirme yapmıştır. Zaten yeni dönemin olduğu gibi eski dönemlerin de iki ayrı tahlilinde son sıralarda gündeme girecek yeni yaklaşımlarını öncelikle beyan etmiştir. Aslında İdris Küçükömer'in değişik değerlendirmeleri dönemleri açısından kritik öneme sahiptir.

Bu kritik değerlendirmelerden biri İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf'ın yorumu ve bu iki partinin sonraki partilere etkileri üzerinedir. Tabii bunu yorumlamaya çalışırken imparatorluktan cumhuriyete sürekliliği de düşüncesinin merkezine yerleştirmektedir. Bu minvalde yeni sayılabilecek bir tarih yorumu, sadece ikinci el metinler okunarak farklı tarih yorumu yapılabileceği anlayışı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın liberal olarak yorumlanması ve birikimin Osmanlı'da hazır olduğu anlayışı İdris Küçükömer'de de bulunmaktadır. Zürcher'in son kitabındaki genel tahlil de, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*'ndeki yaklaşım da zaten İdris Küçükömer'in tahliline çok benzemektedir. Bu durum ister istemez Zürcher İdris Küçükömer okudu mu sorusunu sordurmaktadır. Aslında nitekim *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* kitabının kaynakça değerlendirmesi bölümüne bakılırsa Zürcher'in özellikle 1980 yılından sonra yayımlanan belli bir tarzdaki metinler üzerinde durduğu görülmektedir. Daha önce başka yazılarımda da belirttiğim gibi Zürcher genellikle İngilizce olarak yayımlanan Türk yazarlarının metinlerini, kitaplarını önemsemiştir. Fakat bu tür tutum takındığı da bütünüyle doğru olarak nitelenemez. Örneğin Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabının daha önce yayımlanan İngilizce versiyonuna teğet geçmiştir. Demek ki Türkiye'deki gelişimlerin ruhunu anlayan metinlerle o kadar da barışık değildir. Söz konusu iki metin de Türkiye'nin genel gelişim dinamiğini anlatmayı denemektedir. Sonra mesele siyaset ve iktisat eksenli metinleri önemsemek olunca *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'dan daha çok *Türk Düşününde Batı Sorunu*'na dikkat çekmek gerekmektedir. Bu anlamda siyaset ve iktisat konusunda duyarlı olmak anlamında Şerif Mardin'in Zürcher'den göreli olarak daha ileride olduğunu söylemek gerekecektir. Daha net bir şekilde söylemek gerekirse siyaset ve iktisat eksenli tahlil yapmak anlamında İdris Küçükömer'in daha kapsayıcı mahiyette tahlilleri vardır. Yani Zürcher'in öncelikli olarak İdris Küçükömer'in metinlerine dikkat etmesi gerekmektedir. Bunun yanında İdris Küçükömer'in bir artısı daha vardır: O da kültür hususuna, kültürün işlevselliğine, kendi ifadesiyle kültürün kritik önemine işaret

etmesidir: "Türkiye'de üstyapı çelişkisi olan İslâmcılık ile Batıcı laik çekişmesini, bürokratların ve CHP'nin yaptığı gibi ilerici-gerici çelişkisi biçiminde alıp çözmeye kalkarsak, temel çelişki görülemez ve çözülemez olur. Bu bakımdan, 1964 yılında 1. Büyük Kurultay'a alelacele yetiştirilen TİP programı yetersizdir. Ve üstyapı çelişkilerinin parti içindeki rakip iki grup tarafından da anlaşılmadığı kanısındayım. Sayın Aren üstyapı çelişkilerinin önemini hafife almış; Sayın Aybar ise bunun fantezisini yapmıştır.[1] Bu noktada siyaset ve iktisat eksenli tahlil yapmak gereğini belirtirken kültür gerçeğinin atlanılmaması ve abartılmaması zorunluluğuna işaret etmektedir. Bu noktanın özellikle altı çizilmelidir. Bir biçimde dönemin iktisat ve siyaset eksenli değerlendirmelerine bir ölçüde kültür öğesini katmaktadır. Ve tahlili de mümkün olan en eski tarihsel döneme kadar gitmektedir.

Bu aşamada üzerinde durulacak husus dönemin başat sayılabilecek düşünsel eğilimlerine karşı çıkması, onları köklü bir biçimde eleştirmesidir. Bu hususun İdris Küçükömer'in düşüncesinin önemi açısından ciddiyetle üzerinde durulmalıdır.

Bunlardan biri ATÜT tartışmasıdır. İdris Küçükömer'in ATÜT üzerinde durması, kavramı sınırlı bir biçimde kullanmasının iki açıdan önemi var gibi görünmektedir. Bunlardan biri anti-Stalinist anlayıştır. ATÜT kavramının kullanılmasında bir tarz, bir entelektüel cesaret vardır. Konunun öbür ucu bakımından bu entelektüel cesaretin daha güçlü bir özellik arzettiği de rahatlıkla söylenebilir. ATÜT kavramını böyle kitabi denebilecek bir şekilde kullanmamıştır. Burada meseleyi anlatmak bakımından Sencer Divitçioğlu'nun ATÜT konusundaki literatürü daha geniş, ayrıntılı olarak inceleyerek değerlendirmesine, daha doğrusu bu konudaki bilgileri aktarmasına mukabil İdris Küçükömer ağırlıklı olarak ATÜT kavramından kalkarak Osmanlı-Türk toplumu üzerinde ne söylenebileceğini, Osmanlı toplumunun nasıl yorumlanabileceğini araştırmıştır. Hatta ATÜT kavramı *Düzenin Yabancılaşması* kitabında ancak birkaç kere geçmektedir. Kavramı olağanüstü sınırlı bir şekilde kullanmıştır. Yine buna benzer bir şekilde dönemin en çok açıklayıcılık işlevine sahip kavramı azgelişmişlik de yine aynı kitapta belirgin bir şekilde daha az kullanılmıştır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta 1966 yılında *Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine-Politik İktisada Dönüş Denemesi* başlıklı bir kitap yayımlamasına rağmen bunun böyle olmasıdır. Tabii bu noktada Kemal Tahir daha köklü bir tavır içindedir. Kemal Tahir köklü bir şekilde azgelişmişlik kavramına karşı çıkıp Türkiye'nin bu şekilde tanımlanamayacağını ifade etmiştir. Yine aynı şekilde olmak üzere ATÜT kavramıyla Türkiye'nin açıklanabileceği konusunda daha belirgin itirazlar ileri sürmüştür. Ve zaman içinde de ATÜT kavramından giderek daha fazla uzaklaşmıştır. Bu çerçevede ifadelendirilmek anlamında Kemal Tahir gelenekselleştirilmiş anlayışlara daha aykırı bir noktada durmuş görünmektedir. İdris Küçükömer'in yeri daha ara bir noktada durmaktadır. Sencer Divitçioğlu ne kadar Batılı kuramlara teslim olmuşsa, Kemal Tahir bütünsel bir itiraz yöneltmiş, İdris Küçükömer ise biraz daha mesafeli bir tutum takınmıştır.

Bu aşamada söylenebilecek bir husus nereden kaynaklanırsa kaynaklansın İdris Küçükömer'in tarih yorumunu çok geniş kapsamlı bir şekilde yapma-

sıdır. Özellikle 1960 sonrasının yorumunu belirgin olarak farklılaştırmıştır. Esasında daha önemli olan husus tarihin belirgin bir biçimde gündeme girmesidir. Bazıları Osmanlı'yı sadece erken dönemi itibariyle incelemişlerdir. İdris Küçükömer'de birikiminden kaynaklanan, ondan yararlanan geniş bir değerlendirme söz konusudur. Türkiye'nin Batılılaşması ekseninde sorunun formülasyonu meselenin geçmiş dönem bağlamında tartışılmasını beraberinde getirmiştir. Bu anlamda eski dönem birikiminden yararlanılması gündeme getirilmiştir. Onun çalışmalarında başkalarından daha fazla oranda Mehmet Akif ve Said Halim Paşa'nın düşünceleri itibariyle tahlili yapılmış ve bu entelektüellerin Batıcı-laik düşünürlerden daha gelişkin olduğu söylenmiştir. Bu aşamada az sayılamayacak oranda Tarık Zafer Tunaya'nın yazdığı metinlere gönderme yaptığı fark edilmektedir. Nitekim Said Halim Paşa'nın bir değerlendirmesi de Tarık Zafer'in kitabından alınmıştır. Burada söz konusu mesele sınırlı bir şekilde atıf sorunu olarak değerlendirilmemelidir. 1980'li yılların sonralarından itibaren Tarih Vakfı'nın ana eksenini teşkil eden sonradan tarihçiliğe yönelen akademisyenler kendilerini etkileyen temel sosyal bilimcinin Tarık Zafer Tunaya olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bunların bu ifadeden sonra da bu birikimden yararlandığı kolayına söylenemez. En basit anlamında bile *Düzenin Yabancılaşması*'nda İdris Küçükömer'in Tarık Zafer'in hem *İslâmcılık Cereyanı*'ndan hem de *Türkiye'de Siyasî Partiler* kitabından yararlandığı görülmektedir. Onun ötesinde bizatihi Millî Mücadele de dahil olmak üzere 1923-1938, 1938-1950 yılları arası ile 1950-1960 yılları arasının ve açık olarak 27 Mayıs darbesinin farklı bir değerlendirmesi gündeme gelmiştir. Osmanlı eksenli olarak 27 Mayıs da dahil olmak üzere yakın tarih özgünlüğü açısından ve tarihsel süreç çerçevesinde değişik bir şekilde değerlendirilerek gündeme girmiştir.

İdris Küçükömer "belirli bir konunun uzmanı olmaktan çok, geniş ve dağınık entelektüel ilgiler, meraklar arasında gezinen, böylece zihinleri ve sezgileri uyuşukluktan kurtaran" bir "şaşırtıcı" idi.

Trajedisini fark ettirecek durum daha yoğun olarak son dönemindeki gelişim bağlamında önemsenmelidir. İdris Küçükömer TİP'in bilim kurulu üyesidir. TİP'le ilişkileri sürekli bir gerilim içinde geçmiştir. TİP üyesi olması TİP'teki her iki gruptan da yoğun tepki almasına engel olmamıştır. MDD tepkisi TİP içindeki eleştiriden daha yoğundur. *Düzenin Yabancılaşması* da başlı başına bir kitap olarak yazılmamış, CHP'nin bir kurultayı arifesinde Ekim 1968 tarihinde dört günlük bir makale olarak yayımlanmıştır. İdris Küçükömer hem CHP'yi Batıcı-laik-bürokratik cephenin bir unsuru olarak görmüş, hem

"Toplumda karşılıklı aksiyon olabilmesi için kişilerin kişilikleri olması lazımdır; yahut sosyal strüktür içinde rolleri bulunmalıdır." (İdris Küçükömer, Yön, *1962)*

de CHP'den bir ölçüde umutvar olmanın mümkün olduğunu ifade etmiştir. *Düzenin Yabancılaşması* kitabında Bülent Ecevit'in yalnızlığından bahsetmesi tesadüfi değildir. 1980 sonrasında da SHP üyesi olarak sivil toplumun oluşumunun Türkiye'nin önünü ne ölçüde açabileceğinin tartışmasını yapmıştır. İdris Küçükömer'in 1980 sonrasında SHP üyesi olması zaten yeterince trajiktir. Bunun yanında 1980 sonrasında belki de siyasetin umutvar olmaması anlamında daha soyut konulara yöneldiği görülmektedir. İdris Küçükömer'in 1980 sonrasında bu tarz düşünceye yatkın gruplarla buluşmasını da buna, bu nedene bağlamak gerekmektedir. Bu süreç zaman içinde yanında görünen insanlardan birinin sosyalist büyüme stratejisi yazma heyecanını kaybetmesine sebep olmuştur. Nitekim İdris Küçükömer'e düşünce adamı olarak sahip çıkmaya çalışan çevrelerin onun son dönemde yazdıklarını önemsemeleri de bir gerçeğin ifadesi olarak anlaşılmalıdır.

Son sıralarda İdris Küçükömer'in anlaşılış biçiminin sivil toplum ekseninde gerçekleşmiş olmasının ona bir anlamda torpil geçmek şeklinde tezahür ettiği görülmelidir. İdris Küçükömer'in son dönem tarihini yorum anlamında tersyüz etmesinin öne çıkarılışının da olumlu değerlendirme yapma endişesinden kaynaklandığı söylenebilir. Kemal Tahir'e düşünce adamı olarak bu konulardaki yaklaşımının altının çizilmeden yönelindiği göze çarpmaktadır. Daha açık ifadeyle ikili ölçüt kullanıldığı açıktır. Bunun ötesinde soruna Doğu-Batı ekseni çerçevesinde bakması dolayısıyla İdris Küçükömer'in "çok fazla o özcü ayrımdan yola çıktığı"[2] noktasına sürekli olarak vurgu yapılıyor. Hatta bu noktada dönemin radikal sol eylemci hareketleri de özcü olarak niteleniyor. Demin anılan kitapta İdris Küçükömer aynı zamanda "evrensellikten de uzaklaşıp bir tekillik arayışına doğru yola çıktığı"[3] şeklinde nitelemelere maruz kalmaktadır. Bu nedenle de görüşlerinin "bugünün paradigması içinde çok fazla taze kalmadığı"[4] tarzındaki değerlendirilmelerin daha açık olarak bugünkü hâkim anlayışı yansıttığı söylenebilir. İdris Küçükömer'in anti-emperyalist zihniyeti de bugünün anlayışı bakımından problemli görünmektedir. Ne şekilde anlaşılacağı malum olan bir milliyetçilik nitelemesiyle işaretlenebileceği aşikârdır. Özcülük ve anti-emperyalizm esas alındığı takdirde günümüzde İdris Küçükömer'e nasıl yaklaşılacağı açıktır. Bu nedenle son yıllarda, daha belirgin ifadeyle 2000 yılında İdris Küçükömer konusunda üzerinde düşünülmüş bir yazıda onun sağcı olarak tavzif edilmesi hiç de ya-

dırgatıcı gelmemektedir. Uzun süre riyakâr bir biçimde İdris Küçükömer konusunda susulmasının ona izafe edilmeye başlanılan siyasal nitelemenin telaffuz edilmek istenmemesiyle doğrudan bir bağlantısı vardır. İdris Küçükömer'in tersyüz edilmiş tarih yorumu ve sivil toplum tahlili ölçüsünde, en az o ölçüde özcü olarak nitelenen yaklaşımının ve siyaseten anti-emperyalist duruşunun önemi vardır. Ne yazık ki bu iki konudaki düşüncelerinin üstü örtülmeye çalışılmaktadır.

Aslında İdris Küçükömer makro anlamdaki tarihsel sosyolojik yorumlarıyla Türk düşünce dünyasında merkezî bir yerdedir. Ve aynı zamanda 1960'lı yıllardaki temel yaygın yaklaşımlarla aykırı olmak bir yana olağanüstü uyumlu görünmektedir. ❐

DİPNOTLAR

1 İdris Küçükömer, "TİP'in Programı Değişmelidir" (*Ant*, 19 Kasım 1968), *Yön ve Ant Yazıları-Cuntacılıktan Sivil Topluma*, Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 155 , 156.

2 Ayşe Kadıoğlu vd., *İdris Küçükömer Anısına Türkiye'de Sivil Toplum Arayışları*, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 127.

3 *A.g.e.*, s. 115.

4 *A.g.e.*

Türkiye'de Solun Feminizme Yaklaşımı

YAPRAK ZİHNİOĞLU

Aşağıdaki satırlarda, kadın hareketlerinin ve feminizmin ülkemizin sol[1] tarihindeki yerine, sol düşünce ile feminizmin karşılıklı ilişkilerine ve sosyalist/kadın hareketinin feminizme ve kadınların kurtuluşuna ilişkin görüşlerine, siyasetlerine ve etkinliklerine eleştirel olarak bakmayı amaçlıyorum. Ülkemizdeki sosyalist/kadın hareketi derken, tarihsel olarak 1910'ların sonunda örgütlenen Türkiye Komünist Fırkası/Partisi'ni (TKP),[2] 1960'ların Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP), TKP'den ayrılan Hikmet Kıvılcımlı ile Mihri Belli'nin etkin olduğu grupları, 1970'lerin Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi'ni (TİİKP), Türkiye Sosyalist İşçi Partisi'ni (TSİP), TKP'den ayrılan İngiltere'deki *İşçinin Sesi* dergisi grubunu, Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) oluşturma sürecini, Özgürlük ve Dayanışma Partisi'ni (ÖDP), yeni (SİP) TKP'yi, Troçkist Marksistleri, *Birikim* çevresini, PKK'yı, 1968 öğrenci eylemleriyle çeşitlenen ve günümüze değin varlığını sürdüren devrimci sol örgütlerin içinde yer alan ve genel olarak sendikal hareketler de dahil olmak üzere işçi sınıfı örgütlerini ve sosyalist ekseni boydan boya kesen bir kadın eylemliliğini, hareketliliğini ve birikimini kastediyorum. Bu birikimin enine boyuna incelenmesi bu çalışmanın sınırlarını aşıyor, ancak genel bir değerlendirmeyle[3] şu tezleri savunacağım: Marksizmin klasik "kadın sorunu" tezlerine sadık kalan sol örgütlerin ve sosyalist kadınların çoğu '70'lere değin feminizm karşıtlığını sürdürdü. "İlk dalga" Marksist feministlerin, Birinci Dalga'yı "burjuva feminizmi" olarak azletmesi toplumsal cinsiyeti, kadınların ezilmesinin özgüllüğünü ve cinsiyet hiyerarşisini görememesine yol açtı. Cinsiyet egemenliğinin sorgulanmadan sürdüğü sosyalist parti ve örgütlerde erkeklerin de yönlendirmesiyle sosyalist kadınlar, seksenlere değin –çoğu hâlâ– feminizm karşıtlığını sürdürerek "kurtuluşçu" hareketlerde kadın düşmanı anlayış ve tutumların yaygınlaşmasına, en azından seyirci kaldılar.

Dahası solun 19. yüzyıl sonlarındaki feminizme yönelik ilksel eleştirileri gözü kapalı bir kabulle ve arkaik cinsiyetçi bir refleks olarak İkinci Dalga feminizme tepki vermesi, yeni feminizmin anti-kapitalist ve radikal/devrimci özünü kavramasını engelledi. Böylece İkinci Dalga feminizmin sınıf, ırk ve cinsiyet tahakkümü ve kapitalizm karşıtı tutumuyla kurtuluşçu/özgürlükçü bir eksende durduğunu göremediler. Bu görmezlik, yine geniş emekçi kadın yığınlarının sömürüsünün, cinsel köleliğin ve ev içinde ve dışında kadına yönelik şiddetin artarak sürmesi-

ne karşı solda etkisizlik, eylemsizlik ve kabule yol açtı. Solun büyük bir bölümü cinsiyet imtiyazlarının sürdüğü, kadına yönelik şiddet dahil her türlü kadın düşmanlığının ve sömürüsünün gizlice barındığı gericiliği/tutuculuğu kucakladı. Yeni feminizmin devrimci tezlerinden etkilenen ve bu olumsuzlukları aşma çabasındaki kimi Sol partiler/gruplar ise dışlanarak etkisizleştirildi. Öte yandan bu ortamda emekçi kadınların ve devrimci sosyalist kadınların karma yapılardaki erkek egemenliğine ve cinsiyetçiliğe karşı isyanı/mücadeleleri, dıştan çok görünür olmasa da artarak sürdü.

Marx'ın ve Engels'in teorik olarak yetersiz de olsa, izleyicilerine ve dönemine göre devrimci açılımlar içeren kadınların ezilmesi ve özgürlüğü üzerine tahlilleri –'70'lere gelene değin– izleyicilerince geliştirilmedi. Bu alandaki teorik eksiklik solu yaratıcılıktan yoksun, totolojik bir düşünce silsilesiyle sınırlandırdı. Dünyadaki bu soluksuz "teori"nin ülkemize yansıması kaçınılmazdı. Az sayıda kadının politik özne olabildiği sosyalist eylem/düşünce, erkek tahakkümünün göze hemen görünmeyen ağlarınca kuşatıldı. Cinsiyet hiyerarşisini ve kadın düşmanlığını teminat altına alan, sosyalist feminizme dahi geçit vermeyen bu çizgi sosyalist iddianın tutucu, gerici bir veçhesi haline geldi. Ezberin dayandırıldığı temeller içerik/açıklayıcılık yoksunu ve beceriksizdi. En iyisinden, "çifte sömürü" tezlerinde kadının "ekonomik olarak erkeklere bağımlı olmaları... cins sömürüsü"nün temelinde yatan nedendir.[4] "Kadın toplumsal üretim sürecinden koparılmış, sadece ailenin özel işlerinde görevlendirilmiştir." Hatta kadının köleliği "toplumumuzdaki üretim geriliğinden ve çarpıklığından kaynaklanır."[5] Kadınların ezilmesinin kökeni özel mülkiyete ve sınıflı toplumlara dayalıdır. Sosyalist devrim –ekonomik temelli bir iktidar değişikliği kastediliyor– kadınların gerçek kurtuluşunu/özgürlüğünü sağlayacaktır. Bu nedenle kadınların kurtuluşu mücadelesi proletaryanın devrimci –iktidarı ele geçirme kastediliyor– mücadelesinden ayrılamaz. Bunu ayırma çabasındaki feminizm burjuva icadıdır ve işçi sınıfını böler. Proletarya, kapitalizme karşı savaşımında kadınları bağlaşığı/müttefiki olarak görmelidir vb. Bu görüşlerin çeşitlemelerini aşağıdaki satırlarda göreceğiz.

Ülkemizde solun toplumsal cinsiyet, feminizm, kadın sorunu ve kadınlar değişkenlerine yaklaşımı üç kategori altında toplanabilir. Herhangi birinin konu edilmediği "cinsiyet körlüğü" ilk kategori. Burada kadınlar tam anlamıyla görünmezliğini korur ve erkek şovenizmi ve cinsiyet hiyerarşisi en üst düzeyde, açık ya da örtülü olarak sürer ve her gün yeniden üretilir. İkinci sırada "kadın sorunu"na belirli bir ağırlık veren ancak geleneksel Marksist "kadınların kurtuluşu işçi sınıfının kurtuluşuna bağlıdır" belgisini ve feminizmin "burjuva" ideolojisi olduğunu savunan feminizm karşıtı grup geliyor. Bu kümede kadın sorunu, Marksizmin tezlerinin de bir hayli gerisinde kalarak, 1. Enternasyonal'deki tartışmaları yansıtır şekilde "analık"tan ve kadın işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesinden ibaretmiş gibi teorize edilir. Bu iki kategorideki ortodoks sosyalist solun, kadın kurtuluşuna ilişkin siyasaları/görüşleri ve feminizmin dışlanmasını haklılaştıran söylemleri bazı derece farkları içeriyor. Az sayıda olmakla birlikte '80 sonrasındaki yeni feminist hareketin etkisiyle feminizmin "demokratik ve kapitalizm karşıtı" bir hareket olduğunu ve/veya sosyalist feminizmi benimseyen üçüncü grup ise solun yüz akı olmaya devam ediyor. 1960'larda kadınları ezilen bir "sınıf" olarak tahlil edip toplumumuzda derinden derine işleyen "kadın düşmanlığı"nı ve "erkek tahakkümü"nü sergileyen Dr. Hikmet Kıvılcımlı'yı, 1980'lerin sonunda, *Birikim* çevresinde ve Sosyalistlerin Birle-

şik Partisi'ni oluşturma sürecinde feministleşen ve "iktidarlarını" sorgulamayı göze alan genç sosyalist erkekler izliyor.[6]

Tarihsel olarak ülkemizdeki solun kadın sorunu/feminizme yaklaşımı iki ana dönem içeriyor. İlki, Ekim Devrimi'nden esinlenen Türkiye Komünist Fırkası'nın (TKF) kurulduğu 1920 ile yeni feminizmin ülkemizde etkin olduğu 1980'lerin başına değin Klasik Dönem olarak adlandırabileceğim tutum alışları kapsıyor. İkincisi '80 sonrası dönem. İlk dönemde alt akıntılar bulunuyor. TKF'nin SSCB'deki devrimci uygulamalarla yoğrulduğu ve biçimlendiği 1920-30 yılları, bu dönemin şahsiyetlerinin ileriki yıllarda da sürdürdüğü, "kadın meselesi"ne göreceli ve olabilecek en üst düzey duyarlılığın sergilendiği zaman dilimi. '30'lu yıllardan altmışlara değin kadın hareketinde dünyadaki suskunluğa koşut olarak ülkemizde sosyalistler arasında "kadın sorunu" görünmez hale geliyor. 1930-1980 dönemi bu topraklarda "sosyalizmin erkek yarım yüzyılı" tabirinin hakkını verecek denli cinsiyetlendirilmiş bir zaman dilimi. Yine de, dış etkenler, örneğin 1975 Kadın Yılı, soldaki tutumda özsel değil, ama biçimde bazı değişmelere yol açıyor. 1980 sonrası dönemde ise iki eğilim var: cinsiyet hiyerarşisinin meşrulaştırılmasına eşlik eden, zihinleri daraltıcı anti-feminizm rüzgârı döneme ağırlığını koyan eğilim. Feminizmden etkilenerek değişme çabasındaki yeni/özgürlükçü solun kısık sesi ise kadın kitlelerine ulaşabilmiş değil. Bu değerlendirmeleri örneklemeye başlamadan önce Marksist düşüncede kadın sorunu kavramına yaklaşalım.

"KADIN SORUNU"NA ELEŞTİREL YAKLAŞIM

Marksist teoride kadınların ezilmesi ve kadın özgürlüğü "kadın sorunu" adı altında kavramsallaştırıldı. Kavram tarih boyunca tüm toplumlarda kadınların tâbi, ikincil durumda kalışının tanımını ve sosyalistlerin kadın kurtuluşuna ilişkin öngörüleri kapsıyor. Ancak, '70 sonrası sosyalist feministlerin eleştirileri "kadın sorunu" kavramının bir hayli belirsiz ve sınırlı olduğunu; yer yer tutarsızlıklar, eksiklikler ve hatalar taşıdığını, çok sayıda teorik sorunu içerdiğini ortaya koyuyor. Bu sorunlar Marksist teorideki kadınların ezilmesinin kökeninden başlayıp kadın özgürlüğünün anlamı ve tanımı, cinsiyetçiliğe karşı ve sosyalizm için verilen mücadelenin örgütlenmesine değin uzanıyor. Klasik yazının kuramcıları olan Marx, Engels ve Bebel kadınların ezilmesi konusunda çeşitli kaynaklardan aldıkları görüşlerin bir karışımından yola çıktılar. Yazın üç ana çizgide; aile, kadının çalışması ve eşitliği temalarında gelişti; ancak bu çizgilerin birbirine karıştığı bir yün yumağı haline gelerek. '70 sonrası feminist teori, geleneksel yazında kadın sorununun kesin bir analitik kategori olmaktan bir hayli uzak olduğunu gösterir. Buna göre, erken yapıtlarında Marx ve Engels cinsiyete dayalı işbölümünü "doğal" kabul ederek cinsiyete ve yaşa dayalı işbölümünü adeta insanın alınyazısı, biyolojik bir olgu olarak yorumladılar. Erkek toplumsal bir varlık, kadın ise erkeğin gölgesi ve etkisi altındaki "öteki" insandı. Kadın ile erkeğin ilişkisi zayıf ve güçlünün ilişkisiydi. Bu yazında aile reisliği her iki düşünürün de eleştirmeden aldığı bir başka kavramdı. Ailenin reisi erkekti ve 'aile içinde doğal işbölümü' eleştirilmeden kabul ediliyordu. Yine '70 sonrası sosyalist feminist teorinin ortaya koyduğu gibi Marx ve Engels işçi sınıfı ailesinde, kadının evdeki kullanım değeri üreten ve bedeli ödenmeyen evemeğini görmekten ve çözümlemeden uzak kaldılar.[7]

Sosyalist feminist kuram, sol yazında "kadın sorunu"na sık sık kaynak olarak gösterilen Engels'in, *Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni*'nin, aslında Marksist kategorilerden bir hayli uzaklaştığını

12 Eylül 1980 sonrasında öncülerinin çoğu sosyalist gruplardan gelen kadın hareketi içinde önemli tartışmalardan biri, feminizm ile sosyalizm arasındaki ilişki üzerineydi. Sosyalizmi feminizme âmir sayan anlayışlar yanında, kâh 'federal' kâh organik -ve eleştirel- bir eklemlenme arayanlar vardı. Bu tartışmanın 90'larla birlikte ne politik ve teorik yönden tüketilmeksizin tavsadığı söylenebilir.

ortaya koyuyor. Ailede erkeğin burjuvaziyi, kadının proletaryayı temsil ettiğini açıklasa da bu konumun maddi temelleri irdelenmiyor. "Köken" kadınların ezilmesini anlamada hayati önemdeki toplumsal yeniden üretim ve emek gücünün yeniden üretimi konularına değinmediği gibi, evişinin salt kadına özgü olduğunu varsayarak çağının tutucu ve cinsiyetlendirilmiş "doğallık" kategorileri içinde kalıyor. Marksist feminist kuramcı Lise Vogel'e göre *"Köken"* anlaşılmaz ve belirsiz kuramsal ve siyasal formülleriyle sosyalist mirasın bir parçası olarak hatalı bir yapıttır. Özetle, Heidi Hartmann'ın belirttiği gibi Marksizm, tarih ve iktisat alanının yasaları hakkında önemli bir görüş sunduğu halde cinsiyetçiliğin dinamiklerini açıklamada yetersiz kalır. Ancak özgül feminist çözümleme kadın-erkek ilişkilerini açıklayabilir. Sosyalizmin teorik yanının hem yarım kalmış, hem de ciddi açıkları olduğundan yola çıkan sosyalist feminist eleştiri, "kadının görünmeyen emeği"[8] olarak kavramlaştırılan evişi ve evemeğinin Marx'ın tahlillerine dayanarak çözümlenebileceğini savundular: Bireysel tüketim, emek gücünün değerlendirilmesi, ücret düzeylerinin belirlenmesi ve endüstrinin yedek işgücü ordusu, emek gücünün yeniden üretimi, toplumsal yeniden üretim ve cinsiyete dayalı işbölümü gibi kategoriler. Bu düzeyde kapitalist ücret ve hane halkı ilişkisi önemli bir uğraktı. Böylece kadının ezilmişliğinin toplumsal, psikolojik ve ideolojik olgusu altında maddi bir temel olduğunda ısrar eden sosyalist feminizm, Engels'in tanımlayabildiğinin ötesinde diyalektik bir temel oluşturma çabasını sürdürdü. 1970'lerde toplumsal hareketlere katıldıktan sonra kapitalizm karşıtı konumu benimseyen çok sayıda kadın kuramcı, Marksist toplumsal egemenlik ilişkileri temelinde, yalnızca kapitalist ülkelerde değil, sosyalist ülkelerde de erkek egemenliğinin sürdürülüşünü anlamaya, açıklamaya çalıştılar. Marksizmin "kadın

sorunu" hususundaki tezlerinin yetersizliğinin kritik bir gözle sergilenmesi ve kapitalist ataerki/patriarka üzerine çözümlemelerin yanı sıra evemeği tartışması Marksist teoriye katkılardı.[9]

TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI/PARTİSİ VE AYDINLIK DERGİSİ

Tarihsel izleğimize geri dönersek ilk söz solun tarihi alanındaki bir eksiği dillendirmede, Türkiye Komünist Fırkası/Partisi'nin kuruluşu ve tarihi birincil kaynaklara dayanan kapsamlı bir incelemeyi bekliyor. Bu konudaki farklı savlara[10] dikkat çekerek TKP'ye, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'na (TİÇSF) ve *Aydınlık* dergisi çevresinin (Tunçay, *a.g.e.*: 165-299) kadınlık meselesine ve feminizme yaklaşımına değineceğim.

Elimdeki verilere göre, ilk elde, TKF'nin kurucularından Mustafa Suphi'nin Sovyetler Birliği'nde 1918-19 yıllarında yayımladığı *Yeni Dünya* dergilerine kadınlar yönünden baktığımızda "Müslüman kadınlar arasında hayat ve hareket" başlıklı bir haber görüyoruz. Yazı, "Şimal Türk kadınları arasındaki sosyalist cereyan hakkında malumat" sunuyor. Ekim Devrimi'nin birinci yılı nedeniyle bir kutlama yazısında Sovyetler'de "kadınlık âlemi"ndeki gelişmelere de kısaca değiniliyor.[11] Burada değinilmesi gereken bir başka husus, 1919'da TİÇSF'ye katılan ve 1921'de Mustafa Suphi ile birlikte öldürülen "15'lerden" Ethem Nejat'ın, İstanbul'da 1918-19 yıllarında yayımlanan *Türk Kadını* dergisindeki kadınlık üzerine yazılarıdır. Derginin 4-10 sayılarında yayımlanan 8 makalesinde Ethem Nejat'ın, dönemin "asri" erkekliğinin, kadınlığın terakkisini –sözde– talep eden, ancak kadınlara temel görevlerin annelik, ev idaresi, çocuk bakımı vb. olduğunu savunan muhafazakâr anlayışını yansıtan görüşleri dikkat çekicidir. Ethem Nejat'a göre, "Hanımlarımız ne vakit asrın talep ettiği evsafta valide olur ve 'Validelik en sefalı gailedir' hakikatini kabul ederlerse tereddiden [soysuzlaşmadan] kurtuluruz; memleket ruhen ve bedenen iyi tekemmül etmiş bir cemiyete malik olur."[12] Ethem Nejat'ın adı geçen dergideki yazıları kadınların zamanın feministlerinin tepkisine ve eleştirilerine neden oldu. Şükufe Nihal aynı dergide Ethem Nejat'a yanıt verenler arasındaydı.[13]

İkinci olarak, Bakü'de 10 Eylül 1920'de toplanan Türkiye Komünist Teşkilatları Birinci Kongresi'nde Türkiye delegesi Naciye Hanım'ın "Doğu kadınının kurtuluşu" başlıklı konuşması geliyor.[14] Naciye Hanım, ilk cümlesinde Doğu'da kadınların hareket başlattığını belirtiyor ve aynı cümlede feministleri eleştiriyor. Naciye Hanım'a göre, bu hareket "toplumsal hayat içinde kadının rolünün narin bir bitkinin veya nazik bir taş bebeğin rolünden öteye gidemeyeceğini savunan düşüncesiz feministlerin baktığı gözle" değerlendirilmemelidir. Konuşmanın ilk bölümleri, o dönemdeki feminist hareketi eleştiren değerlendirmeler içerir. Naciye Hanım, kadınların yalnızca peçesiz sokağa çıkmak üzere mücadele etmediğini savunur. Hatta "peçe sorunu en son plandadır." Kadınların "savaş sırasında türlü toplumsal görevlere getirilmeleri" de "siyasal ve toplumsal eşitliğe ilişkin bir devrimde kadın tarafından ileriye doğru atılan bir adım olarak nitelendirilmemelidir." Konuşmanın ikinci bölümünde ise Naciye Hanım, gününün feminist taleplerini gündeme getirir. "Doğulu devrimci kadınların savaşı daha zor olacaktır, çünkü onlar ayrıca erkeklerin zorbalığına karşı da savaşıyorlar." Naciye Hanım, Doğulu erkekleri sert bir dille uyarır: "Eğer geçmişte olduğu gibi kadınların kaderine kayıtsız kalırsanız... o zaman biz haklarımızı kazanmak için diğer ezilenlerle birlikte ölümüne bir savaşa girişeceğiz." Naciye Hanım'ın konuşması, ileride göreceğimiz üzere, feminist hareketi reddederek

feminist tezleri savunmanın ilk örneklerinden birini oluşturuyor.

Tunçay'a göre, Bakü'de 10 Eylül 1920'de toplanan Türkiye Komünist Teşkilatları Birinci Kongresi'nde TKF'nin programı ve tüzüğü kabul edildi. TKF'nin programında kadın sorununa ya da kadınların kurtuluşuna bir madde ayrılmadı. Ancak İ. Bilen, Birinci Kongre'nin ve 1922'de toplanan İkinci Kongre'nin "kadınlık meselesi"ne özel bir önem verdiğini ve Merkez Komitesine bağlı bir "kadınlar kolu" kurulduğunu belirtiyor (Üstüngel, *a.g.e.*: 38). Öte yandan, TİÇSF'nin, program ve tüzüğünde (1923) kadınlara oy hakkı maddesi yer aldı. Programda fırkanın Millî Meclis azalarının on sekiz yaşını geçen kadın ve erkek bütün millet efradı tarafından doğrudan doğruya gizli oyla seçilmesine ve nispi temsil usulüne taraftar olduğu belirtiliyordu (Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar* –1: 482). Yine, her iki programda da kadın işçilerin korunması, gece işlerinde çalıştırılmaması, hamile kadınlara doğum öncesi ve sonrasında sekiz hafta ücretli izin verilmesi, emzikli kadınlara iş zamanında her üç saatte yarım saat emzirme izni talep ediliyordu. Erkek ve kız çocuklarının on yedi yaşına değin zorunlu eğitimi ve kreş ve yuvalar açılması talepler arasındaydı (*a.g.e.*: 316-20; 483).

İstanbul *Aydınlık*[15] çevresinde ideolojik-politik yazılarıyla ağır basan Dr. Şefik Hüsnü'nün (Değmer) adı geçen derginin 2. sayısındaki "İçtimai inkılap ve kadınlarımız"[16] başlıklı yazısı TKF'nin kadınlara ve feminizme ilişkin görüşlerini özetliyor. İ. Bilen, TKF'nin, 1917 Sovyet Devrimi'nin etkileri altında doğduğunu belirtir.[17] Şefik Hüsnü anılan yazıda, Harb-i Umumi'nin (Birinci Dünya Savaşı'nın) sonuçlarından birinin kadınların işgücüne yoğun katılımı olduğunu belirttikten sonra bu durumun kadınlara "hayatı, içinde yaşadıkları cemiyeti rüyalı bir gözle değil, olduğu gibi görme" fırsatını verdiğini vurguluyordu. Şefik Hüsnü'ye göre Türkiye'de "kadın meselesi" kadınların hayatını ve saadetini ilgilendiren bir meseledir. Bu, yarım tedbirlerle halledilmesi imkânı olmayan bir toplumsal dönüşüm meselesidir: "Bundan başka bir feminizm meselesi yoktur ve olamaz." Gerçi bazı seçkin "hanımlarımız ve bazı amatör gazeteciler tarafından" Türk kadınlığına ilişkin makaleler yayımlanmaktadır. Bu yazılar genellikle yüzeyseldir, meselenin kökenine inemezler. Üstelik feminizmin iflasını ilan ettiği ve sonuçsuz kaldığı apaçık ortadayken bu önemsiz meseleyle uğraşmaları boşunadır. On dokuzuncu asrın son yarısında Avrupa'da dimağı burjuvazi zihniyetiyle dolu, hissiyatı uyuşuk birkaç kadın nesli yetişmiştir. Bunlar kadın aleyhine olan her türlü eşitsizliği birer birer tahlil ediyor ve bütün hemşirelerinin acınacak hallerini ortaya koyuyor, bütün kadınları el ele vererek bir cephe teşkil etmeye ve "erkeklere karşı bir cins mücadelesi açmaya davet ediyorlardı." Ancak, burjuvazi partileri bu mücadeleye fiili olarak arka çıkmışlar ve bu kadar gürültü ile inkişaf ettirilen bu hareketin yapay bir "sermayedar manevrası" olduğu anlaşılmıştı. Şefik Hüsnü, "evet, kadınlar erkeklerle eşit haklara sahip olmalıdırlar" diyordu. Fakat gerçeğe ulaşmak için meselenin kaynağına inmek, maddeci bir tahlil yapmak ve sorunu sınıflı toplumların tahlili ile bağdaştırmak gerekiyordu. Şefik Hüsnü, "Kadın neden erkeğin hâkimiyeti altına düşmüştür?" sorusuna Engels, Marx ve Bebel'in tezlerinden oluşan bir yanıt veriyordu. Kadınların ikincil konumu tarihte özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla başlamıştı. Kapitalist düzende ise sermayedarlar ucuz işgücü olarak kadın emeğini sömürmeyi sürdürüyorlardı. Kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması ve serbestçe gelişmesi için iki şartın yerine getirilmesi gerekliydi: Özel mülkiyetin kaldırılması ve her türlü istismara son veren bir toplumsal yönetim –yani

sosyalist devrim. Şefik Hüsnü'ye göre, kadınların ailede ve üretimdeki mağduriyetleri bütün şiddetiyle devam etmekteydi. Oysa feminizm davası –bu gerçeklere gözü kapalı olduğu için– kadınları uzun senelerdir bir hayal, gölge arkasından koşturmuştu (*a.g.m.*).

Kanımca, Şefik Hüsnü'nün bu yazıda koyduğu ilkeler, Türkiye'deki solun kadın konusundaki ideolojik yaklaşımını günümüze değin belirledi ve çerçevesini çizdi. Yine de Türkiye solunun kadın ezilmişliğine ve kurtuluşuna yönelik tutumu, Şefik Hüsnü'den günümüz (SİP-) TKP'sine uzanan yolda, ilerde göreceğimiz gibi, erkek şovenizminin tonu/kuvveti yönünden kimi farklılıklar gösterir. Denebilir ki, Şefik Hüsnü döneminin TKF'si kadın kurtuluşu konusunda klasik Marksist tezlere bağlı kalmakla birlikte, kadınların kurtuluşunu gündeme getiren ve kadınları gözeten bir parti oldu. Bizzat Şefik Hüsnü gibi TKF'nin önde gelen şahsiyeti, kadınlığa ilişkin görüşlerini *Aydınlık*'ın 2. sayısında açıklıyordu. Bu tutum alışta, aynı dönemdeki Kadınlar Halk Fırkası ve Kadın Birliği hareketinin[18] ve dünya sosyalist hareketindeki gelişmelerin de etkisi olmalı. Şefik Hüsnü'nün 1946 yılında kurduğu Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin (TSEKP) programında ise kadınlara ayrılan yer sonraki partilere göre daha kapsamlı.[19]

TKF belgelerine kadın açısından bakmaya devam edelim. Ankara'da ilk 8 Mart Uluslararası Kadınlar Günü kutlamasını 1921 yılında gerçekleştiren TKF üyeleri Rahime Selimova ve Cemile Nuşirova, "8 Mart Kadınlar Bayramı"nı kutlarken "Türk kadınlarının insani ve toplumsal haklarını tanıyan tek örgütün Komünist Partisi" olduğunu vurguluyorlardı (Tunçay, *a.g.e.*: 410-11). Komintern tutanaklarında Türkiyeli üyelerin kadın sorununa değindiğini görüyoruz. 1925-26 dönemindeki bir rapordan 8 Mart'ı kutlamak için hazırlıklar yapıldığını ancak parti üyelerinin tutuklanması yüzünden kadınlar gününün kutlanamadığını öğreniyoruz.[20] TKF'nin 1926 Viyana Konferansı tutanaklarında, Medeni Kanun'a değinmeler dışında, kadın meselesine ilişkin bir tartışma yer almadığı halde[21] Merkez Komitesi'nin (MK) Faaliyet Raporu Hakkındaki Kararı'nda kadınlar açısından devrimci bir madde belirliveriyor. 8. Maddeye göre, "siyasî hareketlere emekçi kadınları da iştirak ettirmeksizin bir muvaffakiyet elde etmek imkânsız" olduğu vurgulanarak MK'nın kadınlar arasında faaliyetini artırması karar altına alınıyor (Tunçay, *a.g.e.*: 179). Konferansın kararlaştırdığı Faaliyet Programı'nda ise 12. Maddede "kadın ve erkek bütün şehir ve köy emekçilerine" seçme hakkı verilmesini talep ediliyor (Tunçay, *a.g.e.*: 203). Ve programın sonunda "Kadınlar" başlıklı üç maddelik bir bölüm dikkat çekiyor. İlk maddede TKF'nin kadın işçiler arasında "tahrikat ve teşvikatta" bulunacağı ve "onları fırka etrafında" örgütlemeye çalışacağı belirtiliyor. İkincisinde TKF'nin kadınların ve çocukların kapitalizm tarafından istismarına karşı mücadele edeceği, anneliğin korunması ve kadınları erkeklerle eşit ücret alması için çalışacağı vurgulanıyor. Üçüncü madde ise "burjuva feminizmi"ne ayrılmış: TKF "burjuva feminizm hareketine karşı mücadele edecek" ve kadın işçileri, erkeklerden ayrı kadın örgütlerinin sonuçsuz kalacağı yolunda aydınlatacaktır (*a.g.e.*: 208). Katılımcıların tümünün erkek olduğu konferansta yayınlar tartışılırken yayımlanacak haftalık gazetede, indirgemeci bir tutumla "kadınlık ve gençlik", benzer kategoriler olarak ele alınıyor ve "kadınlık, gençlik sütunlarının" bulunması öneriliyor (*a.g.e.*: 59-60). Bunların yanı sıra, TKF'nin 1931'de yayımlanan Faaliyet Programı'nda da "Kadınların Hareketi" başlığı altında, partinin "emekçi kadınların" kurtuluşunu öne alacağı ve "küçük burjuva siyasî, millici ve dini kadın teşki-

latlarına karşı mücadele edeceği" duyuruluyor.[22]

Bu dönemin kadınlar açısından dikkate değer gelişmelerinden biri şair Yaşar Nezihe'nin şiirlerinin *Aydınlık*'ta yayımlanması olmalı. Yaşar Nezihe hakkındaki bir soruya derginin yanıtı dikkat çekici: "Yaşar Nezihe işçilerin anasıdır. Elbette! İşçilerin yegâne dostu olan Aydınlığın nurunu şiirleriyle aydınlatacaktır. Yaşar Nezihe arkadaş bir amele teşkilatında mümtaz bir mevkie sahiptir."[23]

Türkiye Komünist Partisi'nin 21 Ocak 1925'ten itibaren iki dönem yayımladığı *Orak Çekiç* dergisinde, kadın sorunu 8 Mart 1936 sayısında gündeme geliyor. Başyazı kadınlara ayrılmış: "Türkiye emekçi kadınlığı ne istiyor?" Yazıda 8 Mart'ın emekçi kadınların beynelmilel mücadele günü olduğu, emekçi kadınların kurtuluşunun işçi sınıfının kurtuluşuna bağlı olduğu vurgulanıyor ve talepler sıralanıyor: Eşit işe eşit ücret uygulanmalıdır, işyerlerinde kreş/yuva açılmalıdır, gece vardiyalarında kadınlar çalıştırılmamalıdır, 10-12 saatlik çalışma saatleri indirilmelidir. Bu yazının güçlü yanlarından biri de, özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla birlikte kadının erkeğin esiri durumuna düştüğünü, evde karşılıksız olarak erkekler için çalıştığını açıklaması ve kadınlığın durumunu sergilemesidir. Burjuva cemiyeti sözde kadın ve erkek arasında eşitlik tanıyordu; aslında aile reisi erkek olduğu için kadının ailede köleliği sürmekteydi. Kadınların kurtuluşu toplumsal devrime ve işçi sınıfının kurtuluşuna bağlıydı: "Kadınların erkeklerin esiri olmaktan ve erkekler için çalışmaktan kurtulabilmeleri için şahsi mülkiyet kaidesine dayanan, insanların insanlar üzerindeki hâkimiyetinin ortadan kaldırılması lazımdır. Bu da ancak içtimai bir inkılapla ve en son işçi sınıfının ihtilali ile mümkündür. Kadınlığın kurtuluşu işçi sınıfının siyasî ve iktisadi kurtuluşuna bağlıdır."[24]

Kadınlara ilişkin başka bir yazı çarşaf konusuna ayrılmış. TKP'nin "Türkiye'yi İnceleme Grubu"nun yayın organı *Aydınlık Mecmuası*'nın 1936'daki ilk sayısında Perihan, "Çarşafın kaldırılması münasebetiyle" başlıklı yazısında çarşafın kaldırılmasıyla kadın işçilerin ucuz emekgücü olarak kapitalist sanayide çalışmaya başlamaları arasında bağlantı kuruyor: "Kapitalist sanayiinin meydana gelmesi çarşafın tamamen kaldırılmasının lüzumunu doğurmuştur. Ve bugün çarşafın kanunen kaldırılmasının sebebi buralarda kapitalizme ucuz iş kuvveti temin etmektir... Fakat o [kadın], istismar seyrinde, iktisadi ihtiyaçlar altında sınıf şuurunu benimseyerek sınıf mücadelesine atılıyor... kadının serbest oluşu siyasî hayata atılmasına da yardım ediyor... Neticede, bugün Türkiye'de çarşafların kaldırılması şüphe yok ki ileri bir adımdır. Çünkü iktisadi hayata atılan kadın, siyasî hayata da giriyor ve aynı zamanda onun inkılapçılaşması da kolaylaşacaktır."[25]

Elimdeki verilere göre TKP'nin 1962 Konferansı'nda alınan kararla Temmuz 1963'te yayına başlayan aylık *Yurdun Sesi* dergisinde ilk kez 1967'deki Mart 45-46. sayısında 8 Mart'a ilişkin bir yazı yer alıyor. Zahide Duru yazısında 8 Mart'ın "dünya kadınlarının mücadele ve dayanışma günü olduğunu" ve 8 Mart'ın kutlanmadığı ülkeler arasında Türkiye'nin de bulunduğunu vurguluyor. Yine de yazının ağırlık noktası "kadın sorunları" değil, Adalet Partisi hükümetinin baskılarına, ABD emperyalizminin sömürü düzenine ve gelecek faşizm tehlikesine karşı mücadele çağrısı.[26] 1962'de haftada bir gün yayına başlayan *TKP'nin Sesi* Radyosu'nun ilk 8 Mart kutlaması 11 Mart 1971'de gerçekleşti. Ş. imzalı[27] yayında Dünya Kadınlar Günü'nün 61. yıldönümü bütün dünyada törenlerle kutlanırken, Türkiye'nin bu ülkeler içinde bulunmadığı belirtiliyor. Kadın emekçilerin özgül sorunları ve talepleri sıralanıyor ve

kadınlar, devrimci kadın örgütleriyle birlikte mücadeleye çağrılıyor.

TKP yazınına kadınlar açısından, veriler elverdiğince yaklaştık. Öyle görünüyor ki, TKP tüm eksikliklerine karşın kadınların kurtuluşu konusunda tutarlı ve düzeyli bir çizgi izledi. Ve ülkemizde 8 Mart'ın kadınlarca benimsenmesi için ilk mücadele edenler komünist kadınlar oldu.

İLK SOSYALİST FEMİNİSTLER

Elimizdeki verilerin zamandizinine uyarsak, kısa aralıklı, hemen her yıl tutuklamalarla çalışmalarına ara verilen, Kemalist hükümetlerin ve uluslararası sermayenin yoğun baskı ve saldırıları altında etkinliklerini sürdürmeye çalışan gizli TKF'nin yanı sıra –ve bir üyesi olarak– önemli bir kadın şahsiyeti, Sabiha Zekeriya'yı (Sertel) Türkiye'de solun siyasî mücadelesinin simgelerinden biri olarak görüyoruz. TİÇSF'nin yasaklandığı yıllarda Sabiha Zekeriya gericiliğe, Kemalist tek parti yönetimine ve diktatörlük eğilimlerine karşı yılmadan mücadele etti. Eşi M. Zekeriya (Sertel) ile birlikte yayımladığı *Resimli Ay* dergisi "Nâzım Hikmet de içlerinde olmak üzere hemen bütün solcu yazarları çatısı altında toplamıştı" (*a.g.e.*: 98). Denebilir ki, Sabiha Zekeriya Sertel, 1919 yılında Selânik'ten İstanbul'a gelişinden başlayıp "Tan Olayı" ile gazetesinin yakıldığı 1945 yılına değin sürdürdüğü mücadeleleriyle, basında eşsiz varoluşuyla ve yürekli kalemiyle, sosyalist ve emekçi kadınların simgesi haline geldi. Memleketinde "kadına karşı gösterilen baskı ve sömürünün kinini" taşırken, Bebel'in ünlü *Kadın ve Sosyalizm* yapıtını okuması Sabiha Sertel'in düşünce hayatını büyük ölçüde etkiledi.[28]

Sabiha Sertel'in feminizme ilişkin görüşleri Marksist öğretiyi yansıtıyordu. Kadın Birliği'nin kurucuları arasında yer almakla ve kadın hakları hareketine katılmakla[29] birlikte, "burjuva feminizmi" olarak gördüğü bu hareketlere eleştirilerini sürdürdü. Sertel 1929'da Berlin'de toplanan, Türkiye'den Türk Kadınlar Birliği'nden temsilci olarak Efzayiş Suat'ın da katıldığı Kadınlar Kongresi'nin, feminizmi "ilmi bir şekilde kavramadığını" ileri sürerek "kadın meselesinin" her şeyden evvel iktisadi esaslara dayandığını savundu.[30] Sertel'e göre feminizm, "kadınla erkek arasında müsavat isteyen bir ütopi değildir. Kadınla erkek arasında bir mücadele değildir. Bu doğrudan doğruya kadının cemiyetle, dinle, içtimai, iktisadi, ahlâki müesseselerle kavgasıdır." Kongrenin ele aldığı konulardan biri olan fuhuş ise "zengin sınıfta tufeyliliğin [asalaklığın] ve lüksün tevlit ettiği [doğurduğu] bir hastalık, fakir tabakada açlığın tevlit ettiği bir zarurettir." Yoksul kadınları fuhuştan kurtarmanın yolu polis baskısı değil, onları üretime katmaktır. Öte yandan zengin sınıfın kadınlarının "bugünkü aile şeklinde, tufeyli kalmaya mahkûm bu kadının fuhşuna kadın polisin gözü irişemez" diyerek, evliliğin geçerli olan biçiminin özellikle zenginlerinkinin, kadınlar için fuhuştan başka bir şey olmadığı yolundaki Marksist tahlili savunuyordu. Türk Kadınlar Birliği'ni bu kongreye katıldığı için uyarıyor, Nazi tehlikesini kastederek, "emperyalizmin ve Cemiyet-i Akvam'ın" yeni oyunlarına kadınların düşmemesi gerektiğini vurguluyordu. Sabiha Sertel ifade/fikir özgürlüğünün kısıtlı olduğu bir ortamda "kadın meselesi" konusundaki sosyalist görüşlerini okura iletti. Yazısının son cümlesi yeterince eleştireldi: "Bu itibarla Türk Kadın Birliği de eski fikirleri temsil eden yanlış ve geri bir teşekküldür" (*agm*).[31] Sabiha Zekeriya'nın yazdıklarına bakarak ülkemizin ilk sosyalist feministlerinden biri olduğunu ileri sürebiliriz.

İlk sosyalist feministler arasında Suat Derviş'i,[32] Saadet Baraner'i, Fatma Nudiye Yalçı'yı da saymamız gerekir. Ülkemizin ilk

sosyalist kadınlarının yaşamı ve etkinlikleri derinlemesine incelenmeyi bekliyor.

DR. HİKMET KIVILCIMLI: "KADIN: ALT SÖMÜRÜLEN SOSYAL SINIFI"

TKP'nin önde gelen üyelerinden, kendine özgü dili ve teorik değerlendirmeleriyle komünist hareketin öncülerinden Dr. Hikmet Kıvılcımlı kadınların durumunu tahlilde hayli radikal bir çizgiyi savunuyor. Kıvılcımlı, "Kadın sosyal 'sınıfımız': Türkiye'nin üç katlı sosyal ehramı" başlıklı yazısında radikal feministlerin tezlerine yaklaşan bir tahlil yapıyor. Çıkış noktası farklı olsa da Kıvılcımlı, radikal feminizmin kuramcılarından Firestone'un tezlerine[33] benzercesine kadınları ezilen bir alt "sosyal sınıf" olarak tahlil ediyor: "Sömürülen alt mahküm sınıf" olarak kadınlar "üstün erkeklik"in zorbalığı altında "köleleştirilmiştir." Kıvılcımlı "kadın düşmanlığını" tüm açıklığıyla sergileyerek, en yoksul sınıftan erkeğin dahi evinde "sömürüp ezdiği bir dişi kulu, ev kölesi, cariyesi vardır," ifadesiyle kadınların evdeki ezilişine dikkat çekiyor.[34]

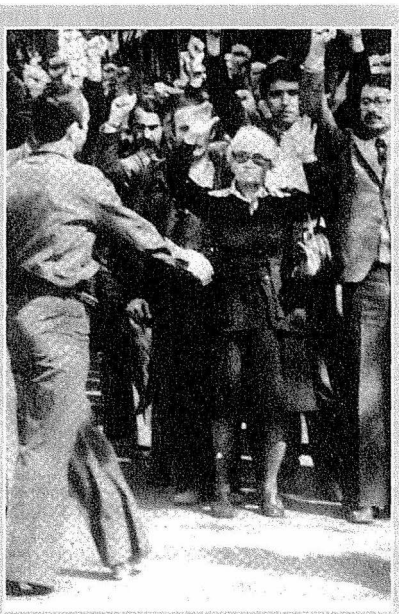

Türkiye'de bir partiye başkanlık eden ilk kadın olan Behice Boran, hayatı boyunca mücadelenin içinde yer aldı. 12 Eylül'de kısa süre gözaltında kalan ve daha sonra yurt dışına çıkan Boran, 1987'de Belçika'da hayatını kaybetti.

Ancak, Kıvılcımlı kadınların bu durumunu "geri üretim biçimine" bağlıyor ve kırsal yöredeki kadına yönelik baskıların maddi bir temeli olduğunu savunuyor: Köylülüğün çalıştıracak "avrat-kölelere" ihtiyacı vardır.[35] Kadınlar yoksul erkek işçi/köylülerin "köleleri"dir. Köle sınıfının kendisi, efendi sınıfını kaldırıp başka bir düzen kuramamış ve tutunduramamıştır. Marx'ın pek güzel söylediği gibi bir alt sınıf, "Eğer devrimci değilse, hiçbir şey değildir." Sosyal devrim bilincine ve davranışına eremeyen köle sınıfı, bir büyük "hiç" olup gitmiş sayılabilir. Ancak devrimci olmayan alt sınıfın hiç oluşu gerçekliği belirli bir uygarlık çerçevesi içinde mutlak hakikattir. Medeniyetlerin birinden ötekine geçilirken, diyalektik inkârlar ve inkârların inkârları kaçınılmaz olur. Sosyal devrimci olmayan alt sınıf, yalnız kendisini değil, bütünüyle toplumu, medeniyeti de hiçe indirir. Köleliğin sessiz ve dilsiz direnişi sonucunda "hiç"liği "hep" yapmaktan geri kalmaz ve gelecek yeni bir medeniyetin doğuşunu hazırlar. Kadın sosyal çelişkinin "hiç"liğe indirdiği gerçeklikse, bu hiçliğin diyalektik tepkisi önüne geçilmez bir güç olmaktan geri duramaz. Kadını, erkekler tahakkümü ve saltanatı istediği denli "hiçe" saysın, onun kritik "hepliğe" varan momentleri (uğrakları) toplumda kaçınılmaz olabilir. O tepki, bütün yasak güçler gibi, yeraltında, gizli, sağır, derinden derine işleyen bir güçtür.

Kıvılcımlı'nın tezleri yazıldığı zamana göre hayli ileri unsurlar taşır. Kıvılcımlı günümüze değin solcu erkeklerin büyük çoğunluğunun yapmadığı bir hamleyi, erkekliği sorgulamayı 1960'larda başlatıyor.

Ne var ki, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın kurucusu olduğu Vatan Partisi programına bu görüşleri yansımadı ve kadınların kurtuluşu "analık" maddesine indirgendi.[36] Ayrıca, Kıvılcımlı'nın sahibi olduğu son dergi, 1970'te yayına başlayan *Sosyalist*'te de kadınlar ancak 8 Mart'ta hatırlandı.[37] Kıvılcımlı'nın izleyicileri ise onun vizyonunun gerisine düşmeyi başardılar. Sola özgü anti-feminizmin ve kadın karşıtlığının tutucu ağına, "Kadınların kurtuluşu işçi sınıfının kurtuluşundan bağımsız değildir" kalıbıyla katıldılar. Ve tabii tamamlayıcısı... "Feminizm bir burjuva akımıdır."[38]

BEHİCE BORAN: SOSYALİST ÖNCÜ

1961'de kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin, Kasım 1970'te genel başkanlığına seçilen Behice Boran Hatko, ülkemizin sosyalist ve emekçi kadınları için cesaret verici ve güçlü bir örnek oluşturdu. Mücadeleci karakteri, taviz vermeyen üslubu, ateşli inancı ve başarılarıyla Behice Boran, birinci TİP döneminde (1961-1971), ulaşabildiğim verilere göre, feminizme hemen hiç değinmemiş de olsa, varlığıyla kadınların arasında kurtuluş umudunu yaydı. Behice Boran'ın "kadın meselesi"ne duyarlı olduğunu, 1945 yılında yayımlanan bir makalesinden anlıyoruz. Boran'ın Manisa'nın iki köyünde 1941-42 yıllarında yaptığı incelemenin konusu kadın ve erkekler arasındaki işbölümü ve buna bağlı olarak kadının toplumsal konumu idi. Adı geçen makalesinde Boran ev işlerini de iktisadi bir faaliyet olarak değerlendiriyor,[39] kadınların erkeklere göre aşağı toplumsal konumunu, cinsiyete dayalı işbölümünü ve kadınlar üzerindeki erkek hâkimiyetini sorguluyordu.[40] Behice Boran'ın bu duyarlılığının birinci TİP'e yansımamasının nedenlerini, kadın meselesine görece daha yakın olan ilk komünist kuşağın yerini 1960 sonrasında erkek-şovenizminin ağır bastığı sosyalist ve devrimci sendikacı erkek kuşağının almasında görüyorum. Şefik Hüsnü'den sonra solda, artık hiçbir erkek başkan/genel sekreter, seksenlerde ikinci dalga feminizm ortaya çıkana değin, kadın meselesi üzerine makale yazmayacaktı. Boran bu erkekler kulübünde kadın olarak varolma savaşı verdi ve bu savaşımını kazandı. Ancak, feminizmi ve kadınların ikincil/aşağı konumunu/ezilmişliğini partinin gündemine getirmeme karşılığında... Boran için, "Mart ayının düşündürdükleri" arasında kadınlar/8 Mart olmaması yeterince açıklayıcıdır.[41]

TİP'in 1961 programında, kadınlara ilişkin o dönemin sendikal haklar söylemini aşmayan bir iki ifade dışında "kadın sorunu" yer almadı.[42] TİP çevresinde erkek şovenizmi o düzeydeydi ki partinin hiçbir oturumunda, yayınında vb. Marksist öğretinin "kadın sorunu" dahi telaffuz edilmedi. TİP çevresinin ilk yayın organı olan, 1963'ün ilk aylarında yayınına başlayan *Sosyal Adalet*'te birkaç kez "kadın" sözcüğü dergi sayfalarında görünür gibi oldu. "Reel sosyalizm"in sosyo-ekonomik başarıları bağlamında "Uzay çağında kadın" haberiyle SSCB'de dünyanın ilk kadın astronotu Valentina Tereşkova konu edildi. A. Sarıca, katıldığı üst orta sınıf kadınlarının bir toplantısından nasıl kaçtığını anlattı.[43] Ve Attila Tokatlı bu yokluğu –kişisel olarak– telafi etmek ister gibi "Öncü Kadınlar" dizisinin önsözünde "kadınları aşağı gören anlayışları" kınıyordu.[44]

İkinci örneği, o günlerin sol iklimini yansıtan; Yaşar Kemal, Fethi Naci, Doğan Özgüden'in yayımladığı, TİP'in gayri resmi yayın organı durumundaki *Ant* dergisinin kadınlara yaklaşımı oluşturuyor. Emperyalizmin "Türk anasını kısırlaştırmak" üzere "ana rahmine de el attığını" savunan bir yazı ile derginin sayfalarında ilk kez "kadın"dan söz edildi. Kimi köşe yazarları, kadınlığa ilişkin alçaltıcı ifadeleri ve göndermeleri tezlerini kuvvetlendirici deyişler olarak kullandı.[45] Âşık İhsani'nin, erkek diline özgü kadınları aşağılayan küfürler-

den birini siyasî taşlama amacıyla şiirine başlık yapması ve nakaratlaştırması bu tutumun örneklerinden biriydi.[46] "Anam, avradım" kalıbı Can Yücel tarafından Deniz Dezmiş'e atfettiği şiirinde de varlığını sürdürdü.[47] Kadınların giyimi hususundaki tutucu zihniyet, bir yolsuzluk haberinde olaya karışan bir çalışanın, "mini etekli sekreter" olarak okura sunulmasıyla kendini gösterdi. O yılların ünlü türbanlı şahsiyeti Şule Yüksel Şenler'den arka sayfadaki basından seçmeler köşesinde sık sık aşağılayıcı ifadelerle söz edildi. Ama herhalde devrin tüm gençlik ve işçi hareketlerine egemen olan maşizmin en iyi örneklerinden birini, ABD emperyalizmine karşı çıkarken 6. Filo erlerinin "Türk" barlarına girmesine duyulan öfke oluşturuyor. Dergideki bir haberde İzmir'de Amerikalı erlerin pavyonlara çıkartma yaptığı duyuruluyordu. Bir yıl sonra İstanbul'daki 6. Filo'ya karşı gençlik eylemlerinde "Amerikan denizcileri"nin "İstanbul'un otellerini genelev haline getirecek, cinsel arzularını Türk kadınları üzerinde tatmin edecek" olmasının, "bu yüz kızartıcı" durumun "milliyetçi Türk gencini haklı olarak galeyana" getirdiği belirtiliyordu.[48] Bu örnekler ve Sabiha Sertel'in vefatı nedeniyle hakkındaki saygı dolu yazılar ile Rosa Luxemburg'u tanıtan bir makale dışında, bir dönemin en etkin haftalık gazetesi *Ant*'ta kadına/kadın sorununa ilişkin değinme yer almadı. Bu tutum, '70 sonrasında yeniden kurulan II. TİP'in "merkez yayın organı" *Çark Başak*'ta da sürdü. Ancak, 1975 Kadın Yılı'nda kurulan İKD'nin soldaki tüm parti ve kuruluşları "kadın" konusunda bir söz söylemeye zorladığını göreceğiz. Anılan dergideki 8 Mart'a ilişkin tek yazıyı bu bağlamda değerlendirmek gerekir.[49] Yine TİP çevrelerinin çıkardığı teori dergisi *Ant*'ta kadın sorununa dokunulmaması konunun "teori" kapsamına alınmadığını gösteriyor.

TİP'te kadın olarak varolma savaşını kazanan Fatma Hikmet İşmen'in de bu konumunu kadınlara rağmen sürdürdüğünü görüyoruz. Cumhuriyet Senatosu üyesi Fatma H. İşmen'in parlamentoda faal olduğu dokuz yılı anlattığı anıları ve sunduğu belgeler bize bir kez daha TİP'in kadın senatörünün bu dönemde "kadın meselesine" temas dahi etmediğini gösteriyor.[50] TİP'in aynı yıllarda Kadınlar Örgütü Bürosu kuruldu. Hülya Gülbahar, 1979 yılında bu büroların illere ve ilçelere yaygınlaştığını ve İzmir'de farklı siyasetlerden kadınların 8 Mart'ta birlikte eylem yaptıklarını belirtiyor (Görüşme 2004).

SOSYALİZMİN ERKEK YARIM YÜZYILI: 1930-1980

Birinci TİP'in ve *Ant* çevresinin yanı sıra 1961-1971 yılları arasında sol harekete damgasını vuran önemli bir kanal *Yön* dergisi ile başlayıp *Devrim* dergisi ile son bulan, Doğan Avcıoğlu'nun etkin olduğu Kemalist-sosyalist hareket idi. Kemalizm ile Marksizmi birleştirmeye çalışan Yön-Devrim hareketi ordu darbesi ile bir "düzen değişikliği" yapmak üzere yola çıkmıştı.[51] Militarizmin de beslediği erkek şovenizmi bu çevrede uç noktaya ulaştı. Bu harekette kadınlar görünmezliğini korudu, kadın kurtuluşu sorun olarak dillendirilmedi. *Yön* dergisindeki kadınlara değinmeler, fahişelere "niçin düştünüz bu yola?" sorusunu soran Celâlettin Çetin'in röportajı, "namus meselesi" nedeniyle öldürülen bir genç kızın öyküsü, cezaevindeki kadınlarla yapılan röportaj ile sınırlı kaldı. Bunlara Attila İlhan'ın, Şevket Süreyya Aydemir'in ve Bernard Shaw'un kadınları azarlayan, aşağılayan yazılarını eklemeli. Derginin yazarlarından Sevgi Sanlı'nın ise kadın özgürlüğüne ilişkin kimi görüşleri/çıkışları erkek şovenizmi ikliminde yeşeremedi.[52] Bu yok sayma tutumu Yön-Devrim hareketiyle ilgili araştırmalara da sirayet etmiş görünüyor. Yön-Devrim hareketinin incelendiği çalışmada (*a.g.e.*) "kadın" bir kategori olarak inceleme alanı oluşturmadı.

Mihri Belli ve Dev-Genç: Erkeksi Değerler

TİP'in kurulduğu 1961 yılından itibaren üniversite gençliği içinde Marksizme, Maoculuğa, sosyalizme ilgi artarken ABD emperyalizmine tepki büyüdü. TKP üyesi, "eski tüfek" Mihri Belli "Millî Demokratik Devrim" ve "asker-sivil-aydın zümre" tezleriyle gençlik içinde etkili olmuş, TİP'in "sosyalist devrim" stratejisine ve "Aren-Boran-Aybar oportünizmine" karşı 1968'de yayına başlayan *Aydınlık Sosyalist Dergi* ve *Türk Solu* dergilerinde "savaş" açmıştı. *Aydınlık*'ın yeni yayınında, tarihindeki "kadın sorunu" geleneği –kısmen işçi sınıfı geleneğiyle birlikte– ortadan kaldırılmıştı. Gerek bütünüyle erkekleşmiş, militarist/askerî tonla bezenmiş siyasal ortamın, gerek Belli'nin kişisel eğilimlerinin sonucu "devrimci genç"in cinsiyeti "erkek" olarak belirlendi. Mihri Belli'nin fikirlerinden etkilenen genç erkek öğrenciler, Fikir Kulüpleri Federasyonu'nu (FKF), Devrimci Öğrenci Birliği'ni (DÖB) ve daha sonra, "Dev-Genç" olarak anılacak olan Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu'nu kurdular.[53] Kısa bir kuruluş bildirisi ve basın toplantısıyla faaliyete başlayan Dev-Genç'in "düşünceleri" ve "önündeki devrimci mücadelenin ilkeleri" arasında mikroskobik ölçüde de olsa "kadın" nosyonunu aramak abesle iştigal olacaktı.[54] Mihri Belli'nin yönettiği *Türk Solu* dergisinin yayınlarında da... Bu üç gençlik örgütünü de kesen ortak özellik cinsiyet körlüğü idi. Ortama kahramanlık, yiğitlik, savaşçılık gibi erkekliğe özgü sayılan değerler hâkimdi ve "genel önyargıdan ötürü kadınlar pek fazla değillerdi."[55] Dev-Genç'in erkek hâkimiyetinde bir hareket olduğu, katı erkek yumağına katılabilen birkaç kadının ancak "erkeksi" davranarak bu harekette yer alabildiği daha sonraki yıllarda, kadınlarca dile getirildi.[56] Yine, kadınlardan çoğu zaman çay/yemek pişirme, dernek lokalinin temizliği, en fazlasından pul yapıştırma, bildiri taşıma beklendiği sıklıkla ifade edilmiştir.

Mihri Belli ile anlaşmazlığa düşerek bir süre sonra *Aydınlık Sosyalist Dergi*'den ayrılan Mahir Çayan ve arkadaşları 1970-71'de Türkiye Halk Kurtuluş Partisi ve Cephesi'ni (THKP-C) kurdular. Liderlerinin hepimizi derinden etkileyerek ölümü göze aldığı bu örgütlerin programlarında "kadın sorunu"na değinilmedi.[57] Keza, Mahir Çayan'ın 1971'de Kızıldere'de öldürülmesinden sonra yayımlanan *Bütün Yazılar*'ında (*a.g.y.*) kadın ya da kadın sorunu yer almadı.

Aydınlık Sosyalist Dergi'den ayrılan bir grubun çıkardığı ve öncekiler denli cinsiyet körü olan *Proleter Devrimci Aydınlık* dergisinde yazıları yayımlanan İbrahim Kaypakkaya 1971'de adı geçen dergiden ayrılarak Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO) ve Türkiye Komünist Partisi Marksist Leninist'i kurdu. İbrahim Kaypakkaya'nın yazılarında kadınlara "devrimci mücadeleye güçlü bir sempati" duydukları için bir paragraf ayrıldı. Kaypakkaya'nın, 1971'deki Kürecik nahiyesine ilişkin raporunda ilginç bir gözlemi yer alıyor: "... bir kısım genç kızlar, ileride katılmayı düşündüğü silahlı mücadeleye engel oluşturmaması için, evlenmeyi bile düşünmüyorlar."[58]

Kadın Meselesi Yoktur!

O halde, 1930'ların sonu ile 1980 arası, Türkiye'de erkek şovenizminin, militarizmin yükseldiği, kadın meselesi şöyle dursun, kadın işçilerin sorunlarına dahi değinilmediği yıllar. İKD 1975'te cinsiyetçiliği kıran bir etki yapsa da ana eğilimi değiştiremiyor. Cinsiyet hiyerarşisinin en yüksek düzeyde olduğu bu zaman dilimini ilerde araştırmacılar enine boyuna çözümleyeceklerdir. Bu noktada bir iki not düşmek gerekirse, kanımca, bu döneme özgü cinsiyet-körlüğü iç ve dış birkaç kaynaktan besleniyor. Öncelikle, dünya solunu etkileyen SSCB ve III. Enternasyo-

nal/Komintern'deki kadın özgürlüğü karşıtı Stalinist anlayış ve uygulamalar 1928'den itibaren hâkim olmuştu. (Komintern'in programında "kadınlar" için bir cümle lütfedilmiş! Gençlikle birlikte proleter ve köylü kadınlar arasında sistemli çalışma yürütülmesi gerektiği belirtiliyor.)[59] Bu reaksiyona Marksizmin kadın ezilmişliği ve kurtuluşu konusunda teorik yetersizliği ve Lenin'in indirgemeci tutumu ve Şeyla Benhabib'in deyişiyle "Leninist politikanın otoriter ütopyaları"[60] temel oluşturdu. Elbette egemenlerin koltuğu bırakmamak, cinsiyet imtiyazlarından vazgeçmemek üzere yürüttüğü güçlü, gizli/iç direnişi de eklemeden geçmemeli. İç nedenlere geçelim. '60'ların görece özgürlük ortamında ortaya çıkan TİP ile ilk kez sosyalist hareket kitleselleşmişti. TİP işçi sınıfının temsilcilerinin ve sendikacıların ağırlıkta olduğu bir örgüttü. İşçi sendikaları –günümüzde de hâlâ– erkek egemenliğinin kaleleri olarak görünüyor.[61] Sınıfta ve sendikalarda içkin olan ayrımcı/cinsiyetçi tutum partiye yansıdı. Üstelik TİP'in çevresinde Şefik Hüsnü geleneğinden hayli uzak, erkek şovenizminin ağır bastığı bir aydınlar kuşağı belirmişti. Erkek sosyalistler/öğrenciler arasında ordu darbeciliği, işçi sınıfı iktidarını kurmak için bir araç olarak görülüyordu. Bu ortamı, o yılların TKP'sinin kadın sorununu soğukkanlı ve resmi yoksayma/dışlama tutumu büyük ölçüde besliyordu. Böylece, kadınların ezilmesine, eşitsizliğine duyarsız bir erkekler ortamı sola hâkim oldu. Ta ki '70'lerde dünyada, seksenlerde ülkemizde yeni feminist başkaldırı başlayana değin.

YENİ/İKİNCİ DALGA FEMİNİZMİN ETKİLERİ

Avrupa ve ABD, 1960'larda yeni sol, Vietnam Savaşı karşıtı, siyah ve diğer azınlık sivil haklar hareketleriyle birlikte bağımsız kadın hareketinin ve yeni feminizmin de doğuşuna sahne oldu. Vietnam'daki ABD ve Fransız emperyalizmini, kapitalist sistemde ırkçılık ve cinsiyetçiliği anlamak için de olsa Marksist düşünce yeniden canlandı. Ne var ki, katılımcı demokrasi ve ademi merkeziyetçiliği (merkez yokluğu/yerinden yönetimi) benimseyen bu hareketler, ırkçılığa ve cinsiyetçiliğe karşı mücadelenin, sekter öncü partinin kapitalizme karşı mücadelesini böleceğini savunan Marksist konumla çelişkiye düştü.[62] İlk yıllardan itibaren bağımsız kadın hareketi, ABD'de sosyalizmden etkilenen radikal feminizmin, Avrupa'da ise sosyalist/Marksist feminizmin savunucularını kucakladı. Öte yandan birinci dalga feminizmin çizgisini sürdüren liberal feminizm özellikle ABD'de etkin oldu. Kadın hareketindeki bu radikal gelişme tüm Marksist/sosyalist siyasal birimler üzerinde etkili oldu.

Dünya yeni feminist hareketinin ve kadın mücadelesinin bağımsız bir değişken olarak siyaset alanına girişine ilk tepki sosyalist çevreden geldi. Marksistlerin/sosyalistlerin ilksel tepkisi olan "burjuva feminizmi" algılaması bu kez küçük de olsa bir farkı da içeriyordu. Sosyalizmin tarihinde olduğu gibi "burjuva feminizmi ile mücadele etmek" ilk refleksti, ancak bunun yanı sıra kadın hareketinin devrimci/kitlesel boyutu nedeniyle bu hareketliliği sosyalist mücadelelere katmak hedefi belirdi. Yeni feminizme tepkiler, yadsımaktan, dışlamaktan ve burjuvazinin yeni oyunu olarak görmekten başlayıp daha ılımlı tutuma değişiyordu. İlk kez sosyalistler kadınların bağımsız örgütlenmesini kabul eder görünüyorlardı. "Kadın sorunu" kategorisi yeniden belirmeye başlıyordu. TKP'nin "atılım" siyasetine uygun düşen İKD örgütlenmesi sol harekette dikkatleri kadın sorununa çekti. Behice Boran 1975'te yeniden kurulan TİP'in genel başkanı olarak "kadınların kendi hak ve özgürlükleri uğruna harekete geçmeleri"ni çok önemli buluyor, "her

sosyalistin kadın sorunu ile ilgilenmesi" gerektiğini vurguluyordu.[63] Behice Boran o yıllardaki sosyalist kadın hareketinin stratejisini de çizdi: "Feminist harekete karşı ilerici kadın hareketi."[64]

İlerici Kadınlar Derneği: "Kadın Sorunu Vardır!"

BM'nin 1975 yılını Uluslararası Kadın Yılı ilan etmesiyle birlikte, Türkiye'de sendikalarda ve gençlik içinde ağırlığı olan ancak yasaklar nedeniyle yurtdışında örgütlenmiş olan TKP, ülkedeki "atılım"ını[65] "demokratik bir kadın derneği"yle genişletmek istedi. Kuruluş çalışmaları 1974 yılı sonunda başlayan ve 3 Haziran 1975 günü kurulan İlerici Kadınlar Derneği üyelerinin özverili çalışmalarıyla kısa sürede yaygın bir örgüt haline geldi.[66] Sol çevrelerden gelen İKD'nin kuruluşunun gereksiz olduğu, kadınların ayrı örgütlenmesinin işçi sınıfını böleceği yolundaki eleştirilere İKD Marksizmin geleneksel "kadın sorunu"nu savunarak yanıt verdi. Buna karşılık feminizm eleştirisini sürdürdü: "Feminizm bir burjuva akımıydı. Feminist fikirler kadınları erkeklere karşı kışkırtarak sınıf güçlerini bölüyor, asıl düşmanı, yani kapitalizmi, para babalarını gözden kaçırmaya hizmet ediyordu" (*Ve Hep Birlikte Koştuk*: 157). İKD'nin kadınlar açısından durduğu ve savunduğu nokta "kadın sorunu neden vardır"[67] idi. Ülkemizde '70'lerin ortalarında, kadın sorununu yarım yüzyıllık yok sayma ile mücadele eden İKD oldu. İKD'nin etkisiyle tüm solda kadın sorununa belirgin bir yönelme oldu. O güne değin suskun olanlar özeleştiri yapıyorlar, kadın dernekleri kuruyorlardı.

Eleştirilere gelince... İKD, '70'lerin TKP'sinin Sovyetik çizgisini savunmasına rağmen, tüzüğünde amaç maddesi herhangi bir Kemalist kadın derneğininkinden farklı değildi. Gerçi maddenin devamındaki açıklamalarda "en başta emekçi kadınların" ibaresi dikkati çekiyordu.[68] İKD'nin başkanlığını 1960'ların Kemalist kadın örgütlerinden Türkiye İleri Kadınlar Derneği'nin eski başkanı Beria Onger[69] üstlendi. Derneğin amaç maddesinde ve Onger'in kimi basın açıklamalarında Kemalist kadın haklarının seçkinci söyleminin belirmesi dikkat çekiyor. Buna göre, cumhuriyet yasalarınca kadınlara tam haklar sağlanmıştı, ancak kadınlar haklarını kullanmasını bilmiyorlardı. Eğitilmiş kadınlar bu hakları kadın kitlelerine öğretmeliydiler. İkinci olarak, İKD'nin faaliyetlerinde ve siyasalarında ağırlıklı olarak "analar, bacılar" vurgusu ve "analar" üzerinden siyaset yürütmesi cinsiyetçi söylemi yansıtıyordu. Örneğin, "Faşizm anaların duvarını aşamayacaktır" "Analar ekmeğimize sahip çıkalım", "Analar artık 12 Martlar istemiyor" belgileri, "Evlat acısına son" mitingi. Üçüncü olarak, İKD, TKP siyasalarını hiç sorgulamadan "kadın siyasetine" uyguluyordu. Yayın organı *Kadınların Sesi*'nde Ulusal Demokratik Cephe'nin savunusu, "Nötron Bombasına Hayır", "Pershing-2, Cruise: Ölüm Füzelerine Hayır" kampanyaları gibi. '90'lı yıllarda eski İKD'lilerin, derneğin faaliyetlerini ve çizgisini feminist açıdan eleştirilerini ilerde göreceğiz.

Öte yandan, İKD bağlı olduğu siyasal çizginin yanı sıra bir de muhaliflerinden gelen eleştirileri de karşılamak durumundaydı. Görebildiğim kadarıyla, TSİP, *İşçinin Sesi* grubu ve Maocu kanattan *Halkın Kurtuluşu*, *Halkın Yolu* vd.[70] bu muhalifler arasındaydı. TSİP, kuruluşunda İKD'ye verdiği desteği çok geçmeden kesti ve 1978'de Demokratik Kadın Birliği (DKB) adlı bir kadın derneği kurdu. DKB'nin programında belirtildiğine göre, kadınların "barış, demokrasi, eşitlik" mücadelesinin önünde gericiliğin dışında "başka engeller" de vardı. "Bugün demokrasi için savaşan saflarda yer alan bazı çevrelerin kadın hareketi içindeki davranışları hareketimize zarar veriyor. Çünkü onlar de-

Kadınlara haklar 'vererek' onları kamusal hayata 'çeken' Cumhuriyet'e şükran ve teslimiyet telkin eden Kemalist kadın hakları söylemi, 1980'lerden sonra feminist politika ve araştırmaların gelişmesiyle sorgulanmaya başladı. Özerk Türk Kadınlar Birliği'nin mücadelesini bastıran vesayetçi-otoriter Erken Cumhuriyet rejiminin, kadınları esasen 'kültüre eş ve anne' rolüyle sosyalleştirildiği, bu süreçte 'öğrenildi'.

mokratik kadın hareketinin genel çıkarlarını kendi dar grup çıkarlarına feda ediyorlar," ifadelerinde İKD eleştiriliyordu. Pekâlâ DKB neyi savunuyordu? DKB için kadınlar sosyalizme kazanılacak "kitle" idi. DKB "kadın kitlesini demokrasi mücadelesine hazırlamaya, kadınların toplumsal hak ve çıkarlarını savunmaya, demokratik kadın hareketi içindeki ayrılıkçı tutumları gidermeye, mevcut kadın örgütlenmelerini *tek bir* yığınsal demokratik kadın örgütünde birleştirmeye, barış demokrasi eşitlik mücadelesini azim ve fedakârlıkla üstlenmeye çalışacak"tı. Programda mutat olarak kadınların kurtuluşunun emekçilerin kurtuluşundan ayrı olmadığı vurgulanıyor, kurtulmuş sosyalist kadınların diğer kadınları kurtaracağı ima ediliyor. Dile ise kadınları üçüncü şahıslaştırma yani "biz" değil de "onlar" söylemi ve alttan alta ikincilliğin kabulünü gösteren bir ton hâkim.[71]

İKD'nin faaliyetine denk düşen zaman diliminde TKP "kadınlarımız"ın mücadelelerini, kongrelerine gönderdiği mesajlar ve 8 Mart'taki yayınlarıyla destekledi.[72] Ancak gerek TKP gerek TSİP kadın mücadelesini "demokratik" talepler olarak tarif ederek indirgemeci tutumu paylaştılar.[73] SSCB eksenindeki dünya komünist hareketi ise "sosyalist feminizme hayır"[74] diyerek, "küçük burjuva feminist teorilere" karşı "savaşmak" gerektiğini duyurdu ama aynı zamanda feminizmi savunanların tepkilerine, seyrek de olsa yayınlarında yer verdi.[75]

Görsel Unsurlar, Simgeler, Anlatılar: Erkek!

Solun seksenlere değin yayınlarında, afişlerinde ve görsel unsurlarında dikkat çekici husus işçilerin/işçi sınıfının erkek figürlerle betimlenmesiydi. Gösterilene göre işçi "erkek"ti. TİP'in "Köylüye Toprak, Herkese İş" afişindeki erkek işçi, aynı partiye yakın *Emek* dergisinin kapaklarındaki elinde çekiçli erkek işçi illüstrasyonu, TKP'nin (96. sayısına değin) yayını

İşçinin Sesi'nde, Mihri Belli'nin başkanı olduğu TEP'in yayını *Emekçi'den Mektup*'ta vd. yineleniyordu. Bu unsurlar dönemin erkek üstünlüğünü simgeliyor. TKP'nin yayınlarında işçi sınıfı "yiğit işçi sınıfımız" olarak betimleniyor; "Yiğidin ardında duran olmalı!" gibi kahramanlığa göndermeler yapılıyor. 75'te halkın devrimci mücadelesinin yükseldiği yıllarda, bu mücadeleyi destekleyici unsur yine yiğitlik ululamasıydı: İ. Bilen'in *İşçinin Sesi*'ndeki yazısı "Yiğittir, yiğitlerin yiğididir işçi sınıfı" başlığını taşıyor.[76] Keza İKD marşındaki "Yeğ tut güneşli dünyayı/Korkak karısı olmaktansa/Yiğit dulu olmayı" dizeleri söz konusu erkek işçilere/öncülere gönderme yapıyor. TKP'nin yayın organı *Güneşli Dünya*'da İKD'nin "en yiğit, en savaşkan kadınları" bağrında topladığı vurgulanıyor. Kadınların erkeklerce katledilmesine "neden" olarak gösterilen "namus" kavramı hiç düşünülmeden kullanılıyor: "İKD'nin açtığı yoldan yürüyen on binlerce kadın... analık ve emekçilik onuruna kızlarının namusu gibi sahip çıkıp örüyorlar bu [faşizme karşı] siperi."[77]

Sol düşüncede/yazında cinsiyetçiliğin örtülü uygulama alanlarından biri de, kanımca, işçi sınıfına yapılan göndermelerde bu sınıfın "erkek" olduğunun ima edilmesi. Cinsiyete dayalı işbölümünün sonuçlarından biri işçilerin sayısal olarak erkek nüfustan oluşması. Bu olgu sanki toplumsal değil de "doğal" bir veriymiş gibi, sol –yani erkekler– tarafından eleştirisiz kabul ediliyor. Siyasî metinlerde, tahlillerde, programlarda "işçi sınıfı/proletarya" içkin olarak erkeklerden oluşan bir kategori, kadınlar ise sınıf-dışı bir kategori. Bu görüşümü destekleyen göstergelerden biri de, ilk ifadesini ünlü şiiriyle Nâzım Hikmet'e borçlu olduğumuz, solda boydan boya kullanılan "kadınlarımız" kalıbı. Kadınların sahipleri olması gerektiğini ve bu sahiplerin erkekler olduğunu ima eden bu klişe solda kadınlar tarafından da yaygın olarak kullanıldı.

'70'lerde Birkaç Feminist Başkaldırı

Sol harekette, feminizmi savunmanın, akıntıya karşı durabilmenin hayli zor olduğu 1970'lerin katı anti-feminist ortamında, yoğun bir saldırıyla susturulan kimi bireysel, feminist başkaldırıların yaşandığını, bazı direnmelerin gerçekleştiğini biliyoruz. Öncelikle, 1977'de feminist bir siyaset bilimcinin, –kendi ifadesiyle ÇBS (çizgisi belirsiz sosyalist)– Şirin Tekeli'nin İÜ İktisat Fakültesi'nde, çığır açan "Kadının Siyasal Hayattaki Yeri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma" başlıklı doçentlik tezi kabul edilmişti.[78] Batı'dan gelen sosyalist ve radikal feminist ikinci dalga Türkiye sahillerine ulaşmıştı. Sekter sol çevrelerde kimi kadınların feminist başkaldırısı başlamıştı: "Marksizm ile feminizmi birleştirmek mümkün!" Saptayabildiğimiz iki örnek olayın ilki 1973'te Ankara'da, bir grup sosyal bilimcinin oluşturduğu çalışma grubunun raporuydu. TKP ve sol eğilimli aydınların kurduğu Tüm İktisatçılar Birliği'nin Çalışma Grubu, Füsun Erdinç, Gülay Türkyılmaz, Gürel Tüzün, Aydın Uğur ve seksenlerde feminist hareketin ilk üyelerinden biri olacak Şule Aytaç'tan (Torun) oluşuyordu. Grup "Türkiye'de Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu"[79] başlıklı makaleyi yayımlayıp bulgularını Tüm İktisatçılar Birliği'nde dinleyicilere sunduğunda "bu tezler feminizmi savunuyor" itirazlarıyla karşılandı. Şule Torun, "feminizm sözcüğünü kullanmadan da olsa feminist bir tahlil yapmak o gün için büyük bir cesaret gerektiriyordu" diye hatırlıyor: "Sol çevrelerden derhal aforoz edilebilirdiniz" (Görüşme 2004).

Bildiğimiz ikinci feminist başkaldırı ise benim kişisel tarihime ilişkin. 20 Mart 1978 günü TİİKP[80] çevresinin yayın organı olarak yayımlanmaya başlayan ve 12 Eylül 1980 darbesiyle kapatılana değin çalıştığım günlük *Aydınlık* gazetesinin ilk üç ayında kadınlar/kadın sorunu ve kadına yönelik şiddet (koca dayağı) gündeme

getirilmişti. Perşembe günleri yayımlanan "kadın sayfası"nın sorumlusu ve tek çalışanı bendim. Bu sayfadaki ilk yazı "Türkiye'de kadınlar asırlardır zulme ve sömürüye boyun eğmediler" cümlesiyle başlıyor. Kadınlar üzerindeki baskı ve sömürüyü kınayan, "kadınları köleleştiren anlayışa son" verilmesini isteyen yazıda "kadını hor gören ve küçülten her türlü anlayış ve kültüre karşı" çıkılacağı duyuruluyordu.[81] Tam sayfa yayına başlayan "kadın sayfası" dışardan ve içerden erkeklerin yoğun tepkisiyle karşılandı. Gazetenin erkek yazıişleri müdürleri benimle saatlerce tartışıyorlar, yazılarımın "feminist" içeriğini değiştirmek, bunu başaramazlarsa en azından kısaltmak için baskı uygulamaya çalışıyorlardı. Direncimi kıramayınca "biraz da başka kadınlara soralım bakalım" diyerek yazı işlerindeki kadınları tartışmaya çağırıyorlar ve çok önceden susturdukları kadınların onayını bana karşı kullanıyorlardı. Gerginlik içinde sayfayı hazırlamaya çalışırken, ülkücü olduğunu söyleyen bir işçiden sayfaya "kadını hor gören, küçülten anlayışa karşı" mücadeleyi konu alan bir mektup geldi. "Aydınlık Meclisi" sütununu hazırlayan kadın editör arkadaşım, mektubu benden izin alarak yayımladı.[82] Bu küçük talep Türkiye'de ilk kez aileiçi şiddetin, koca dayağının kamuoyunda en açık biçimiyle sergilenmesi ve tartışılması için başlangıç oldu. "Feminizme karşı" yazıişleriyle birlikte benimle mücadele eden editör, konuyu kadınlardan uzaklaştırıp "ahlâk"la sınırlayarak okura sundu. Aynı günlerde Manisa'dan bir kadın okur kadın sayfasına gönderdiği mektupta köyündeki kadınlar üzerindeki baskıları dile getiriyor "kadınlar düşündüklerini cesurca söylemelidirler" diyordu. Kadın sayfasındaki bu mektuba dayalı yazıda "kadınlar ... eğer fikirlerini söyleme cesareti gösteriyorsa ve hakkını arıyorsa ... çeşitli yollarla susturulmak istenir. Bazen zor, dayak yoluyla, bazen hakaretle, bazen alaya alınarak..." deniyordu. Ve "Kadınlar hiçbir baskıdan yılmadan sosyal mücadelelerde yerlerini almalıdırlar, özgürce düşündüklerini söylemeli ve insanca yaşamak için mücadele etmelidirler."[83] Aydınlık Meclisi'ne yazan bir "devrimci", karısını dövdüğünü itiraf edince koca dayağı/aileiçi şiddet üzerine tartışma başladı. Kadın sayfasının kadınları cesaretlendirici yayını kadınlar arasında isyanı başlatmıştı: Bir kadın okur, "Dışarda devrimcilik yaptığını söyleyen kocam, evde beni dövüyordu" diyor ve soruyordu: "Bu nasıl devrimcilik?" Bu sıralarda kadın sayfasına yazıişlerinden gelen baskılar yoğunlaştı,[84] çocuk sayfasıyla dönüşümlü olarak yayımlanmasına ve yarım sayfaya indirilmesine karar verildi. Öte yandan koca dayağı tartışması Aydınlık Meclisi sütununda tüm hızıyla sürüyordu. "İkna yolunu sopada arıyorum" diyerek karısına uyguladığı şiddeti haklılaştırmaya çalışan kocalar, "Dayak yediğim zaman ölmeyi çok düşündüm" diyen kadınlar bu sütunda koca dayağını belki ilk kez kamuoyu önünde açıkladılar ve sosyalistler/devrimciler arasında kadına yönelik şiddetin çok yaygın olduğu ortaya çıktı. Koca dayağına karşı kadınların birleşerek mücadele etmesini öneren bir kadın okur, "Bu sorunu çözecek olan kadınların kendisidir," diyordu.[85] Kadın sayfası, gazete yöneticilerinin baskıları sonucu son kez 25 Mayıs'ta yayımlandı: Şirin Tekeli'nin de katıldığı "Türk Toplumunda Kadın Semineri" sayfanın konusuydu.[86] Kadın sayfası sorumlusu olarak "feminist" olduğum için iki kez "halk mahkemesinde" yargılanarak "feminizmin işçi sınıfını bölen bir burjuva düşüncesi olduğunu itiraf" zorlandım. Böylece kadın okurlarla birlikte başlattığımız isyan şiddetle bastırıldı. Aynı sırada Aydınlık Meclisi de tartışmaya son verdi. Kadına yönelik şiddet konusunda "haklılık payı var mı" gibi imalarda bulunan kadın editör, önerilerimi dikkate almayıp kendi tarzında konu-

yu "bağladı"; J. S. Mill'in liberal yaklaşımını[87] bize devrimcilik olarak sunarak: "Karı-kocalar arasındaki anlaşmazlığın başlıca temeli olan ekonomik sebepler devrimle ortadan kalkacaktır." Üstelik, "Bu tartışmada kadınların hataları üzerinde durmadık," diyordu: "mesela kocasına anlayışsız davranması, parasızlık yüzünden tartışmalar çıkarması vs. üzerinde ... durmadık."[88] Yine de, Yozgat'tan yazan bir kadın okur son sözü uzlaşmacılara bırakmadı: "Kadına karşı uygulanan baskıya karşı tüm emekçi kadınlar olarak mücadele etmemiz gerekir."[89]

Emekçi kadınlar o dönemde dayağa, kadına yönelik şiddete, erkek egemenliğine ve eşitsizliğe karşı seslerini yükseltiler. Adana Emekçi Kadınlar Derneği'nin açılış toplantısında bir emekçi kadın konuşmasında, "Biz emekçinin de emekçisi oluyoruz... İnsan gibi yaşamak istiyorsak, erkeğin ve toplumun baskısından kurtulmak istiyorsak... bizi insandan saymayıp erkeğin eğlencesi, malı olarak gören bu toplumdan kurtulmak istiyorsak... işçi sınıfının kurtuluş mücadelesi için çalışalım," diyordu. Bir başka yazıda kadın emeği "uysal emek" olarak değerlendiriliyor ve "ev köleliğine" karşı kadınlar mücadeleye çağrılıyordu.[90] Bu sesleniş solun erkeklerine ulaşmadı. Sosyalist kadınlar ise emekçi kadınların mücadelelerinden etkilendiler. Devrimci Kadınlar Federasyonu (DKD/F) genel sekreteri Ayşegül Devecioğlu, "1980 öncesi Sol harekette bulunmuş kadınlar hayatlarını tehlikeye atar, günlerini ve gecelerini devrime adarken, varoluşlarını şenlendiren bir inanç ve cesaretle hareket ediyorlardı" diyor; "Türkiye'nin çeşitli yerlerinde köylerden, kasabalardan, Anadolu'dan küçük şehirlerden köylü, işçi, memur, öğrenci... kadınlar görülmedik bir değişim azmi, inanç ve kararlılıkla toplumsal dönüşüm mücadelesinin içinde yer alıyorlardı... Geleneksel olan her şey sorgulanıyordu."[91]

Gönülsüz Takipçiler (1975-80)

İKD'nin kadın sorununu sosyalistlerin gündemine yeniden getirme çabası ve dünyadaki yeni feminist hareketin aldığı yol, solun çeşitli kesimlerinde farklı tepkimeler/etkiler yarattı. 1975'te yeniden kurulan TİP'in programında kadınlara bir paragraf ayrıldı.[92] TSİP'in 74'deki ilk programında, "Gençlik" büyükçe bir alt bölüm olarak yer aldı, buna karşılık kadınlara bir cümle ayrıldı: "Kadın ve çocuk işçilerin çalışma şartları her bakımdan kolaylaştırılacaktır."[93] 1920'lerin TKF programından ödünç alınan ve giderek indirgemeci bir tutumla ve özetlenerek yaygınlaşan bu kalıp cümleye tüm ortodoks sosyalist grupların programlarında rastlayacağız. Kadın Yılı'nın ve İKD'nin etkisiyle olacak, TSİP'in 1976'daki programına analitik içerikten ve Şefik Hüsnülerin geleneğinden uzak cümleler eklendi.[94] Partinin kurucuları ve önde gelenleri arasında bulunan Oya Baydar'ın 1969'da yayımlanan Türkiye'deki işçi sınıfı üzerine incelemesi kadın sorunu temasını içermiyordu.[95]

Mihri Belli'nin 1975'te kurucusu ve başkanı olduğu Türkiye Emekçi Partisi'nin (TEP) programında kadın sorununa değinildiğini düşünmek en azından iyimserlik olur. Yine de, programda "analık ve kadın işçilerin korunması" kalıbı eksik edilmediği için teşekkür etmemiz gerek.[96] Ancak bu öylesine gönülsüz bir katılımdır ki, 1979 seçimlerinde TEP'in senatör adayı Sevim Belli'nin konuşmasında sahibinin hemcinslerini düşündüğünü gösteren bir ibare bulunmuyor. Partinin yayın organı *Emekçi*'nin Mart sayısında kadınlar yine yok, 1975 Kadın Yılı ise sanki bu gezegende ilan edilmemiş! Aynı çevrenin *Bağımsız Türkiye* adlı dergisinde zoraki "Kadınlarımız" mini yazısı bu gönülsüzlüğü göstermekte.[97] MDD çizgisini sürdüren ve Mihri Belli'yi destekleyen Vahap Erdoğdu'nun yayımladığı *Ülke*'nin, Teslim Töre'nin *Emek* dergisinin bu çizgiyi sürdürdüğünü görüyoruz.

Aynı yıllarda Troçkist yayınlardan *Ne Yapmalı* dergisi de kadın kategorisini tanımıyor. Troçkist çevrelerden *Sürekli Devrim*'in konuya ilişkin yayınında, kadınların kurtuluşu için mücadelenin sınıf mücadelesinin bir parçası olduğunu vurgulayarak kalıbı tersine çevirmesini, yazıda çoğu klişe yinelense de, olumlu bir adım olarak saymalı mı?

Kadın Yılı sonrasında sol harekette bazı görsel değişiklikler yaşandı: Logolardaki erkek figürlere kadın figürler eklendi. *Kurtuluş*, *Halkın Yolu*, *Halkın Kurtuluşu*, *Devrimci Yol*, *Aydınlık*'taki çizimlerde kadın figürleri belirdi.

THKP-C'den ayrılan bir grubun genişlemesiyle oluşan Devrimci Yol hareketi İKD'nin ateşlemesiyle kadın alanında faaliyete geçti. Ankara Kadınlar Derneği daha sonra Devrimci Kadınlar Federasyonu'na (DKD/F) dönüştü. DKD/F Genel Sekreteri Ayşegül Devecioğlu, 1988'deki bir söyleşisinde bu çalışmaları feminist açıdan eleştiriyor. Devecioğlu'na göre, "Esas amaçlanan kadın için politika yapmak değildi... Erkek ideolojisi hâkimdi... Kadınların kadın olmaktan doğan sorunları üzerine uzun boylu tartıştığımızı hatırlamıyorum... Kadın olmaktan kaynaklanan ezilmişlik ve buna karşı bir mücadele perspektifimiz pek yoktu... Mücadele kızgınlaştığında kadınlar daha cephe gerisi bir konuma düştüler."[98]

SOLUN '80 SONRASI ŞİARI: "NİÇİN FEMİNİZM DEĞİL?"

Ülkemizde yeni feminizm '80 sonrasında etkin oldu. Bir bakıma bu çıkışı Batı'daki ikinci dalga feminizmin onyılı hazırlamıştı. İlk günlerde solun erkeklerinin feminizme tepkisi, beklenebileceği üzere, saldırganlık, inkâr, alay, suçlama dolu aşağılamaydı. Türkiye'de feminist hareketin "faşizan bir çizgide" ilerlediğini iddia edenler,[99] feministlere "eylülist" diyenlerin yanı sıra ünlü şairimiz Can Yücel, "Türk Kara Kuvvetleri"ne nazire yaparak "Türk Karı Kuvvetleri" deyişiyle biz feministleri onurlandırdı! İlk yıllardaki feministlerin yazılarında bu tepki/saldırıların örnekleri boldur.[100] İlerleyen yıllarda –daha serinkanlı biçimde– feminizm karşıtlığının teorik dayanakları aranmaya başlandı. Kaçınılmaz olarak, bu çabalar yetersiz kaldı ve ikinci dalganın ilkinden en önemli farkı olan eleştirel feminist teorideki birikiminin rüzgârına fazla dayanamadı. Sosyalist kadınlar yığınlar halinde feminist harekete katılmaya başladılar. Kısaca solda '80 ile '87 yılı –Dayağa Karşı Kadın Dayanışması Yürüyüşü– arasında hüküm süren "niçin feminizm değil" tutumunun örneklerini sıralarsak, herhalde en ön sırada Sibel Özbudun'un aynı adlı broşürü gelir. Kendini "bağımsız sosyalist" olarak tanımlayan yazar, feminizmin bir felsefe ve bir bilim olmadığını, bu nedenle de yöntemi olamayacağını savunuyor ve feminizmin "sınıf gerçeğine kapalı olduğunu" öne sürüyordu. Yazar başka bir yerde "erkek egemenliği" kavramına da karşı çıkıyordu: "Tarihsel toplumsal temellerinden kopartılmış, içeriğinden boşaltılmış kof bir sözcükten ibaret"ti.[101]

Özbudun'un görüşleri *Birikim* çevresi dışında çok geniş bir sol yelpazede paylaşılıyordu. TİP'e yakın *Yarın* dergisi bir sayısını feminizmi eleştiriye ayırdı. "Feministler ne istiyorlar?" diye soran Füsun Öztürk'ün yanıtı ilginç: "Onların tek kaygısı var: toplum dışı olmak." Öztürk, *Somut* dergisinde bir sayfa hazırlayan feministlerin sınıf baskılarına gözlerini sımsıkı kapattığını iddia ediyor: "Feministler birşeyleri çok iyi kullanmayı beceriyorlar... Büyük sözleri yüksek perdelerden söylemesini pek iyi beceriyorlar... O adlarına yola çıktıkları emekçi kadınlar için hiçbir kaygıları yok aslında. Varsın yolları açık olsun, ama tarihimize de el koymaya kalkışmasınlar."[102] TSİP'in yayın organı *Yeni Düşün*'ün yine mart sayısında Deniz Kömürcü, "12 Eylül'den sonra sosyal ilişkile-

rin çarpık davranış biçimlerinin genişlemesine paralel olarak kadın-erkek sosyal ilişkilerinin çarpık kavranışına dayanan ideolojik yaklaşımlarda yükseldiler," diyordu. Kömürcü'ye göre, "Kadının kurtuluşunu erkekle birlikte ve bunu toplumun sosyal kurtuluşuna bağlı görmek" gerekiyordu.[103] Ancak, Özbudun'a en iyi yanıtı, feminist başkaldırıdan etkilenen solcu erkeklerin aynı dergideki eleştirileri verdi. Necati Gül yazısında, "Sosyalizm geleneğinin iki cinsiyetten insanların eşitliği ve özgürlüğünü yaşatma koşullarını hazırlamayan pratiği ve kadın sorununu teorize edemeyişi görülmeden yapılan anti-feminizm cinslerin özgür eşitliği yerine cins ayrımcılığı yapanların işine yarar," diyordu. Feminizm ve kadın kurtuluşu hareketi devrimci bir hareket olarak işçi sınıfının zorunlu doğal müttefiki idi."[104]

'80 sonrasında solda en yüksek dozda feminizm karşıtlığı güdenler, daha iyi bir tanımla, bu tutumu yayınlarında belgeleyenler arasında İngiltere'de İTİB ve daha sonra *İşçinin Sesi* dergisi çevresinde toplanan TKP'den ayrılma grup bulunuyor. Dergide "kadının kurtuluşu proletaryanın kurtuluşuna bağlıdır" belgisi sık sık yineleniyordu. Parti içinde kadınlar ayrı örgütlenemezdi. Yer yer kaderci ya da "tüm kapitalist ülkelerde kadınlar genel olarak geridirler" gibi kadınları küçültücü ifadeler kullanılıyordu.[105] '80 sonrasında ikinci dalga feminist hareket yükseldikten sonra feminizm düşman ilan edildi. Feminizm "burjuva kadın hareketi"ydi.[106] Kadınları erkeklere karşı savaşıma davet ediyordu. "Feminist hareket daha çok paralı zengin sınıfın, eğitimden nasibini almış kadınları arasında yeşer"mişti. Bu hareketin başlangıçta başının ezilmemesinde işçi sınıfı hareketinin kendi eksikliklerinin büyük rolü olmuştu.[107] İkinci dalga feminist hareketi destekleyen *Yeni Gündem* dergisi çevresi "burjuva sosyalistleri" olarak yaftalanıyor, feministlerle birlikte sınıf uzlaşmacılığının bayraktarlığını yaptıkları savunuluyordu.[108]

İstanbul'da 17 Mayıs 1987'de üç bin kadının katıldığı "Dayağa Karşı Kadın Dayanışması Yürüyüşü"nden sonra *İşçinin Sesi*'nin tutumu feminizm (ve dolayısıyla kadın) düşmanlığına dönüştü: "Feminizm burjuva ideolojisidir", "Feministler açmazdadır", "Feministlerin işçi kadının kurtuluşu diye bir sorunu yoktur", "Burjuvazinin de feministlerin de telaşı kadınların artan eylemliliğidir" dayağa karşı yürüyüş haberini veren yazıda göze çarpan alt başlıklar. Ayrıca yazara göre yürüyüşü düzenleyenler (yani feministler) kadınların militan savaşım isteğini sınırlama ve düzen çerçevesine hapsetme amacını güdüyorlardı.[109] Bu yazıdan bir yıl sonra yeni feminist hareketin mensuplarından Handan Koç'un *İşçinin Sesi* grubunun lideri R. Yürükoğlu ile mülakatında feministlere karşı tutum yumuşamış görünüyordu: "Dayağa karşı hareketi biz şiddetle alkışladık... Aslında çok kahramanca bir şeydi." Ancak Yürükoğlu feministlerin bu eylemin öneminin bilincinde olmadığını iddia ediyor: "Bizlerin hatta yapanların da fark etmediği kadar ileriye dönük sonuçları olacaktır." Yürükoğlu "kendim dahil şu ya da bu düzeyde erkek şovenizmi taşımayan erkeğe bugüne dek rastlamadım" sözleriyle sosyalist erkekleri eleştiriyordu. Ancak bu, "Yine de kavgayı erkeklere yöneltmek için yeterli neden değildir." Feminizm kavgayı saptırıcı, kadının o çok büyük kavga gücünü devrim için değil, devrimi bölmeye yönelitici sonuçlar verirdi. Kadınlar işçi sınıfının doğal bağlaşığıydı. Kurtuluş ikisi için de sömürünün kaldırılmasıyla başlayacak ve komünizmde gerçekleşecekti.[110]

İşçinin Sesi'nin feminizm karşıtlığı, artan feminist eylemliliği (cinsel tacize karşı Mor İğne kampanyası, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Kadın Eserleri Kütüphanesi, kahvehane baskınları vd.) küçümseme ("uyduruk çözümler") ve hareketin "burjuva değirmenine" su taşıdığı iddiasıyla

1980'lerdeki feminist dalga, 1990'lar ve 2000'lerde kadın hareketinin birçok bileşeniyle yaygınlaşmasını tetikledi. Kadın grupları yanında, kadın yayınları, sözcüleri, özgül nokta hedeflere odaklanan kadın çevreleri, inisyatifleri, "projeleri" ortaya çıktı. Buna karşılık, 2000'lerin ortalarına gelindiğinde birçok feminist, özerk ve politik *söylem olarak feminizmin üretkenliğini yitirdiğinden, görünmezleştiğinden yakınıyordu.*

sürdü. Bunlar tersyüz edilmiş erkek şovenizmiydi. Feministler işçi-emekçi kadınları durduramayacaklarını bildikleri için düzen sınırları içinde çözümler aramaya yöneliyordu. "Feminizm son derecede bilinçli ve amaçlı bir saptırmadır... Feminizm kadın haklarının, düzeni temize çıkarıcı, kadın-erkek emekçinin birliğini parçalayıcı yönde burjuva savunusunun adıdır." Örneğin, "yalnızca kadınların yazdığı kitapların bulunduğu bir kütüphane kurmak son derecede saçma, yersiz, gereksiz ve moda deyimiyle seksist bir girişimdir."[111] Feminizm "kadınlara yönelik manevralardır", daha iyi bir tanımla "burjuvazinin kadın şovenizmi anlamına gelir." Ve "Feministler işi iyice çığırından çıkartıp aktif erkek düşmanlığına vardırıyorlar"dı.[112] Aynı sıralardaki TCK'nın "fuhuşu kendine meslek edinen" kadınlara tecavüze üçte iki ceza indirimi yapan 438. Madde'sine karşı feminist başkaldırı "işin içinde bir oyun var" kuşkusuyla karşılanıyordu: "Bu madde yıllardır duruyor. Neden bunca süre "eylem" yapılmadı da şimdi birden patladı? ... Bu militan (!) protestocular hedef şaşırtarak burjuva devlete ve düzene hizmet etmekten başka bir şey yapmıyorlar." Yeşiller Partisi'nin ve Sosyalist Parti'nin eyleme katılması ise "tam bir siyasal fuhuş"tur. Böylece, "Eylem, sınıf savaşımı, devlet, düzen gibi en temel kavramların ırzına geçiliyor. Okun ucu burjuvazi yerine, erkeklere çevriliyor." Yazar saldırgan üslubunu bir tehdit ile kuvvetlendiriyor: "Emekçi halkımız ... burjuvazinin birikmiş tüm insanlık suçlarının da, sözde Solcuların yaptığı bu siyasal fuhuşun da cezasını hiçbir indirim yapmadan ödetecektir."[113] Yine bir başka yazıdan öğrendiğimize göre, "Burjuva kadın hareketi kadın sorunu konusunda sürekli feminizmi ileri sürüyor ama ... kadın haklarının savunucusu proletaryadır."[114] *İşçinin Sesi*'nin yüksek dozda feminizm karşıtlığının çözümlemesi belki en iyi 8 Mart kutlamasında kadınlara bir konuşma yapan R. Yürükoğlu'nun ifadelerinde

somutlanabilir. Konuşma kadınların iş, ev ve toplumsal yaşamda karşılaştığı eşitsizliklerin yüzeysel ve sınırlı bir dökümüyle başlayıp evde dayak konusuna geldi. "Acı durumlar var"dı. Ancak bu duruma getirilen yanıtlar yanlıştı. "Her boyadan feministler" aslında tabansızdı, emekçi kadınlar arasında taban bulamamıştı. "Feminist hareketler kadınları daha çok ilgilendiren konularla uğraşıyorlar, ama ilgileniş tarzı bozuktur. ... Yine de feministleri tümüyle kaldırıp atmıyoruz. Feminizme sorunun varlığını ortaya koyuşta değil, asıl olarak yöneldiği hedefte karşıyız. Erkeği karşısına alıyor." Yürükoğlu'na göre feministlerin tarihsel perspektifi yok. Tek eşli aile "erkekte metres tutma, kadında kocayı aldatma ve fahişelik"ten ibarettir. Yürükoğlu kadınlar için ahlâki olarak olumsuz göndermeleri olan "aldatma" tabirini kullanırken erkekler için tarafsız bir kavram olarak "metres tutma"yı yakıştırarak feministlere "doğruları" gösteriyordu. Kadınlara vurmak aslında "zayıfa vurmak"tı ve asla kabul edilemezdi. Konuşmacı dayak ve kadına yönelik şiddet için "hepimiz bu ayıbın içindeyiz" sözleriyle itirafta bulunuyor: "Karısına el kaldıran devrimci değildir, dediğimizde, o delikten çok az devrimci geçer."[115]

Konuşmanın son bölümünde Yürükoğlu, "bugün kadın haklarını savunmanın pratik çizgisi ne olmalı?" diye soruyor ve sözü dinleyici kadınlara bırakıyordu. Tartışma kadınların isyanının ve radikal önerilerinin bastırılması ile son buldu. İlk sözü alan kadınlar 8 Mart'ta bir erkeğin konuşmasını eleştirdiler.[116] Şiddet uygulayan ve eşit davranmayan erkeklerin acımasızca eleştirilmesini ve teşhir edilmesini, "ikiyüzlülüğünün" ortaya çıkarılmasını istediler. Söz alan kadınlardan Hazal, "Komünist insanın yaptıkları affedilmez geliyor bana. ... (karısına el kaldıran) toplantıda kendisi kalkıp herkesten özür dilesin," diyordu. Cahide, "Erkeklerden bu konuda çok cesur olmalarını beklemiyorum. Göstermeleri gereken cesaret kendi yerlerini sallayacak," diyordu. Asıl iş kadınlara düşüyordu. Yine de şiddet uygulayan komünist erkeklerin teşhirinde, "Gözünün yaşına bakmamak" gerekiyordu. Kadınların "teşhir" talebi zülfüyare dokunmuş olmalı ki, Yürükoğlu kadınların tüm önerilere karşı çıktı. "İkiyüzlülük" tanımını reddetti. Teşhir konusunda, "Pazar toplantısında ayağa kaldırıp teşhir edelim [diyorsun]. Bu karısına el kaldırdı geçen hafta. Yapıcı bir yol gibi gelmiyor." Şiddet uygulayan özür dilesin, talebine karşı, "O kültürümüz yok." Gözünün yaşına bakmamalı, önerisine karşı, "Gözünün yaşına bakmadığın insanlar ve evlilikler pıtır pıtır (dökülürlerse değil) dökülünce bunun sorumluluğunu taşıyabilir misin?" Ve sonunda Yürükoğlu, altını çizerek stratejiyi açıklıyor: "Bizler kadın hakları konusunu erkeğe yöneltmekten kurtarmakla yükümlüyüz." Çözümü gelecekteki bir zamana ertelemenin nedenselliği basittir: "Kadın sorunu ekonomik nedenden doğdu, ekonomik nedenden yok olacak. 'Biz bugün düzelteceğiz' dersin ... hem kendini rezil edersin, hem de yapabildiğin kadarıyla kadınla erkeği birbirine düşman edersin. ... Bu konuyu belirleyici sorun düzeyine çıkartmamak gerekir." Feminizmin iki cins arasındaki ayrışmayı birleştirdiğini savunanlara karşı Yürükoğlu, "tam tersine feminizm arayı açıyor" diyerek yanıt verdi. Yürükoğlu sözlerini kadınların önerilerini yoksayarak tamamladı: "İşin ne kadar zor olduğunu şu toplantı da gösteriyor. Çünkü sıkıntıyı çeken kadın yoldaşlardan bile pratik öneri gelemedi" (*agm*). Bu noktada Feyza Perinçek'in "feminizmin eleştirisi mi yoksa ataerkilliğin endişesi mi?" sorusuyla sol örgütlerin feminizme karşı erkek şoven tutumlarını açık eden yazısı yukardaki süreçleri açıklar nitelikte.[117] *İşçinin Sesi*'nin sola özgü "ataerkilliğin endişesini" yansıtan feminizm karşıtı tutumuna uzun uzadıya yer ayırmamın nede-

ni diğer örgütlerde yazılı olmayan ama alttan alta sürdürülen feminizm/kadın karşıtı tutumu belgelemesi ve erkeklerin kadın isyanını yönlendirme stratejilerine örnek teşkil etmesiydi. Yine de bu dergide kadınlar açısından devrimci seslerin bulunduğunu belirtmek gerek.[118]

Türkiye solunun düşünsel yaşamında cinsiyet körlüğüne son günlerin bir örneği de Metin Çulhaoğlu'nun sosyalist-komünist hareketi dört gösterge ışığında değerlendiren makalesi oluşturuyor. Bu çalışmada, göstergeler şöyle dursun, "güncel politik temaları"na dahi kadın/kadın sorunu/feminizm dahil olamamış.[119]

STALİNCİ ÇİZGİ: TUTARLI ANTİ-FEMİNİZM VE KADIN DÜŞMANLIĞI

II. TİP'ten ayrılan/ihraç edilen bazı aydınlar, ara dönemde görüşlerini açıkladıkları dergilerde çevreler oluşturdular. Metin Çulhaoğlu'nun Yeni (SİP-)TKP'ye katılmazdan önce yönettiği *Sosyalist Politika* örneğin, cinsiyet körlüğünü ve dolayısıyla ağırbaşlı bir anti-feminizmi simgeliyor. Yalçın Küçük ve çevresinin *Sosyalist İktidar* dergisinde, "genç kızları etkilediği ve ilerici harekete ket vurduğu" belirtilen feminizm "de Beauvoirism" olarak adlandırıldı. Bu sonuçsuz bir başkaldırıydı ve idealistti. "Burjuvazinin kitleleri sosyalist hareketten soyutlamak için yaptığı ince hesapların bir bölümünü oluşturan cinsel devrim" de yazarın gazabından kurtulamadı.[120] Aynı çevrenin *Toplumsal Kurtuluş* dergisinin yazarlarından Nuray Bayındır'a göre kadının özgürlük koşulu sosyalist olmaktı.[121] Sırrı Öztürk'ün yayımladığı *Sorun* seksenlerin sonunda kadın/sorununun buharlaşabildiği dergi olma özelliğini taşıyor. Yukarda andığım "Niçin ... değil" dizisinin yaratıcısı Aytunç Altındal'ın derginin yazarları arasında bulunması dikkat çekiyor.

Sosyalist İktidar Partisi (SİP) çevresinin yayın organı *Gelenek* Stalincilikle anti-feminizmin karmasının iyi bir örneğini oluşturuyor. Özbudun'dan ödünç alınmış tezlere feminizmin "sol hareketin yenilgisiyle yani sağcılığın ve inkârın münbit zemininde boy verdiği" karalaması ekleniyor. Yazara göre, eylülist olmasının yanı sıra feminizm "ithal malı enjeksiyonlar" gibi "ne idüğü belirsiz" bir şekilde devreye giriyor.[122] Kasım 2001'deki Olağanüstü Kongresi'nde, SİP'in Türkiye Komünist Partisi adını benimsemesinin[123] sonucu ortaya çıkan yeni (SİP-)TKP bu "geleneğin" devamcısı. Yeni (SİP-)TKP'nin cinsiyetçiliğe, ırkçılığa, etnik baskılara karşı hareketleri ve eşcinsel hareketi "biz özgürlükçü değiliz" diyerek partiden dışlama çabası dikkat çekiyor.[124] Anlaşılan, yeni (SİP-)TKP'nin bu mücadeleleri kucaklaması için, Clara Zetkin'in[125] bir on altı yıl daha *Gleichheit* (eşitlik) dergisini yayımlaması gerekecek.

Keza bu kategoride yer alan Emeğin Partisi'nin (EMEP) programı "kadın işçilerin korunması"[126] çizgisini aşamadığı gibi, bu içe kapalı çevrenin en göze çarpan özelliklerinden biri feminizm düşmanlığı.

Stalinciliği savunan bir başka çizgi Dev-Sol/Devrimci Halk Kurtuluş Parti-Cephesi (DHKP-C) çevresince temsil ediliyor. Yazılı sözleşmeyi öne alırsak, 1995'te kurulan DHKP programında hem feminist hareketin kazanımları hem de Dev-Sol'un "kesin ve etkin" tutuculuğu yansımakta. Erkek egemenliği terimi yerine "pederşahi", kadının ezilmesine karşı "tasfiye ve tedbir" yöntemlerini kullanarak da olsa... Programdan parçalar: "Kadınların ikinci sınıf insan rolüne son verilecektir... Kadınların bilinçlenmesi, örgütlenmesi ... için kesin ve etkin önlemler alınacaktır..." Utangaç da olsa ve nereden kaynaklandığı belli olmasa da "cinsiyet ayrımından doğan sömürüye son verilecektir." "Toplumsal yaşamın her alanında kadınlara erkeklerle eşit olanaklar sağlanacaktır... Kadının meta olarak kullanıl-

masına izin verilmeyecektir... Aile kurumunun olumlu özellikleri korunarak pederşahi ... ilişkiler tasfiye edilecektir."[127] Feminizmin tezlerine karşı Dev-Sol'un dergilerinde kadınların "mücadeleye" katılarak özgürleşeceği sık sık vurgulanır, bu ibareler silahlı kadın fotoğrafları ile desteklenir. "Kadın erkek omuz omuza" sloganı atılır. Öğrendiğimize göre "kadınların kurtuluşu kadın erkek mücadele omuzdaşlığından geçer."[128] Bu görüşleri savunan kadın örgütü Demokratik Mücadelede Kadın Derneği (DEMKAD) başkanı Ayten Can röportajında feminizm-karşıtlığına geniş yer ayırır ve bizlere feminizmin "özünün" neliğini öğretir: "Feminizm cinsiyet ayrımını temel aldığından dolayı gerici bir özelliğe sahiptir... zamanla burjuva-demokratik niteliğini yitirmiş ve gerici-yoz bir karakter kazanmıştır... Ülkemizde 12 Eylül sonrası yaşanan yılgınlık, karamsarlık ve bunalım rüzgârlarının etkisiyle kendisine çevre bulabilen 'feminizm' ve 'sosyalist feminizm', kadın sorunu ve kadınların kurtuluşu mücadelesini çarpıtan ve yozlaştıran bir öze sahiptir."[129] Dev-Sol'un, kaleminden kan damlayan yayınlarında kadın kurtuluşuna ilişkin içerikli yazı/makale yer almıyor ve kadınları aşağılayan bir üslup alttan alta boy gösteriyor. Örneğin ÖDP'li kadınların ve feministlerin "Geceleri de sokakları da geri istiyoruz" devrimci sloganı küçültücü bir dille değerlendiriliyor: "Çünkü barlara, diskoteklere, kafelere gitmek istiyorlar."[130] Kadın ve erkek polise yaklaşımları da kadın düşmanlığını ele veriyor. Çevik Kuvvetler'in kadın polisleri "Manukyan'ın yeni sermayeleri" olarak görülüyor. –Dergi yazarlarınca fahişeler, cinsel işçiler/köleler değil de "onursuz" kadınlar olduğu için– "Bir fahişe bile onlardan daha onurludur." "Halkımızın değer verdiği yiğitlik, cesaret, onur, namus, erdem"in devrimci kadınlarda bütünleştiğini öğreniyoruz. Anlaşılan Çevik Kuvvet'in erkek polisleri, kadınları denli "iğrenç" değil: "Çevik Ayşeler pisliğin, ahlâksızlığın temsilcisidirler. Namussuzlukları diz boyudur, kirlenmişliklerini gizleyememektedirler."[131]

FEMİNİST MÜCADELENİN ETKİLERİ: SOLDA FEMİNİZME ADIM

Seksenlerin son yılında sosyalist kadınların cinsiyet körü tutumunda feminizm lehine bir değişme oldu. Yeni feminizmin kitle hareketine ve eylemliliğine dönüşmesi, feministlerin mücadeleleri sonucu çoğu sol parti/gruptaki sosyalist kadında uyanışa yol açtı. Sosyalist feminizmin "bağımsız kadın hareketi"nin gerekli olduğu tezi kabul görmeye başladı; erkek egemenliği ve cinsiyetçilik tahlilleri[132] soldaki erkeklerin direnişine rağmen kadınlar arasında yaygınlaştı; "kadının kadın olmaktan kaynaklanan sorunları" tabiri solda yaygınlaştı. Erkeklerin anti-feminizmi artık örtülü bir hale geliyor, erkek şovenizmi Batı'daki benzerleri gibi daha farklı kılıflara bürünüyordu. Kadın/feminizm karşıtı yazında niceliksel olarak büyük bir azalma görülüyordu.[133] Üstelik, feminizm yandaşı/feminist erkekler/gruplar/partiler sol siyasal yaşamımızda belirmeye başladı. Başı ilk çekenler *11. Tez* dergisi oldu. Savran'ın, "Sosyalist feminizm olanaklı mı?" (*a.g.y.*) başlıklı yazısı sol çevrelerde hatırı sayılır bir etki yaptı. Aynı gruptan erkekler 17 Mayıs 1987'deki Dayağa Karşı Dayanışma Yürüyüşü'nde konvoyun arkasında yürüyerek feminist eyleme katıldılar. Dergi bir sayısını "Marksizm ve Feminizm"e ayırdı.[134] Aynı sayıda Dev-Genç'in önderlerinden Ertuğrul Kürkçü ile yapılan görüşmede Dev-Genç'e özgü çizgi '80 sonrasında da sürüyor, kadın/kadın sorunu/toplumsal cinsiyet yine görünmezliğini koruyordu.[135] *Yürüyüş*'ten sonra *Birikim* çevresinin yayımladığı *Yeni Gündem* dergisi de feminizme yakınlaştı. Daha önemlisi *Yürüyüş* ile birlikte soldan feministlere yö-

nelen "eylülist" yakıştırmalarının arkası kesildi. Bunun yerine feminist hareketin, sol tarafından 12 Eylül sonrası "dışa yönelik"[136] ilk sokak eylemini yaptığı kabul edildi; böylece faşist cuntanın yasaklarını ilk delen alternatif/radikal akım olarak tarihe geçti. Sosyalist Parti[137] ve Radikal Parti üyeleri feministlerin dayağa, aileiçi şiddete, cinsel tacize karşı yürüttüğü kampanyalara katıldılar.[138]

Çeşitli kadın grupları, örgütleri ve tek tek kadınların oluşturduğu Kadın Platformu İstanbul'da 20-21 Mart 1989'da Çalışan Kadınların 1. Ulusal Kurultayı'nı düzenledi. Sol/sosyalist çevrelerden 2500'e yakın kadının katıldığı kurultayda "kadın sorunlarını çözümlemekten çok, anti-feminizm yapmakla meşgul gruplar"[139] laf atmalarla, yuhalamalarla feministlerin konuşmasını engelleyince toplu halde protesto ederek feministler ve sosyalist feministler salonu terk etti ve bazı sosyalist kadınlar kurultaydan çekildi. Feminizmle "hiçbir ortak yanları olmadığını" vurgulayan kimi sosyalist kadınlar, feministlere sataşarak "'biz içerdeyken meydan sizlere kaldı' diyor, bir diğeri feministlerin 12 Eylül faşizmini erkeklere tercih ettiğini söylüyordu."[140] Böylece sosyalistler arasındaki feminizm ve anti-feminizm tartışmaları yeniden gündeme geldi. Yine de Yüksel Selek'in sözleriyle kurultay, "hem ülkemize bakıştaki temel farklılıklar, hatta zıtlıklar; hem de genelinde solun kendini yenileme sürecinin neresinde bulunduğumuzu yansıtacak yararlı bir işlev gördü."[141] Kadınların kadın olmaktan doğan sorunlarının tartışılması ve ortak talepler üretilmesi hedefini gerçekleştiremeyen kurultayın kapanış konuşmasında sosyalist feminist hareketten Filiz Koçali, "Biz istedik ki kurultay her kadının rengi, her kadının sesi olabilsin... Fakat yine de umutluyuz. Gelecek kurultaylarda gerçek bir kadın dayanışması yaşanabilir,"[142] diyordu.

Kurultay öncesinde ve sonrasında feminist harekete katılan çok sayıda kadın Marksist/sosyalist, feminizmi bulundukları örgütlerde "alaya, küçümsenmeye karşın" cesurca savunmayı sürdürdüler. Eski İKD'nin üyelerinden Saadet Özkal, "Türkiye'de ilerici, sosyalist ve komünist hareketlerde cinsiyetçi düşüncelerin ne kadar yaygın olduğunu artık itiraf etmeliyiz," diyordu: "İlerici, sosyalist, komünist partilerin, analıktan çalışma yaşamının düzenlenmesine, eğitimden cinsel baskıya dek, toplumun tüm kadın kesimlerinin taleplerine cevap verebilecek nitelikte kadın programları olmalıdır... Bunun tersi, ilerici hareketi kısırlığa mahkûm etmektir ve böyle bir ilerici hareketin nasıl bir ilerici hareket olduğu da doğrusu tartışmaya açıktır."[143] Eski İKD'nin üyelerinden Yüksel Selek, "Feminizm, dünyaya bir kadın bakış açısıdır... Feminizmi red-

"Anarşist feminizm"in öncülerinden olan Emma Goldman, evliliğe, "aşkla kutsanmamış birlikteliğe", kıskançlığa karşı yaptığı güçlü eleştiriler ve erkek hegemonyasının kadınlık üzerinde kurduğu baskılara ışık tutan eserleriyle kadın hareketinin önde gelen isimlerinden oldu.

detmek bir tür kaçıştır," sözleriyle sosyalist kadın ve erkekleri feminizme çağırıyor, kadın-erkek arasındaki ezme-ezilme ilişkilerini sorguluyor ve bağımsız kadın hareketini savunuyordu. Kadın hareketinin nasıl örgütleneceği üzerine tartışmalarda, "Birleşik, yığınsal, demokratik bir dernek en önce sol dışındaki kadınları dışta bırakacağı için hareketi daraltıcı olacak, kadınları sınıf temelinde bölecektir," diyordu.[144] Saadet Özkal, sosyalist erkeklerin ve bazı kadınların kadın hareketi karşısındaki telaşını, "feministler hedef şaşırtıyor" savlarını, bölücülük kuşkularını, kadınların mücadelesinin erkeklere karşı olmaması öğütlerini eleştiriyor, "yeryüzündeki bir kölelik biçimine itiraz eden ve bunu ortadan kaldırmayı hedefleyen" kadın kurtuluşu hareketinin desteklenmesi gerektiğini savunuyordu. Kadının ezilmişliği, aslında sosyalist hareketin de temel mücadele alanlarından biri olmalıydı. Pek çok sosyalist kadının feminist hareket içinde yer almasının nedeni budur; feminist harekete katılan kadınlar aslında sosyalizm için mücadele ettiklerinin bilincindedirler. Feministler, en radikalleri bile, ne bölücülük yapmaktadır, ne de hedefi şaşırtmaktadır. Tersine onlar sosyalistlerin yapması gerekip de yapamadığını yapmışlardır. Erkekle kadın arasındaki köle-efendi ilişkisi olduğu açıktır. "Kadın üstündeki baskının ... toplumsal nedenlerden kaynaklandığını yeterince söyledik, ama bu baskının o toplumsal nedenleri yeniden yeniden nasıl ürettiğini hep gözardı ettik... (bu) baskıyla mücadele etmeden sosyalizme nasıl varacağımız üstüne hiç kafa yormadık. Bu konuda Marksist klasikleri doğru yorumladığımız bile kuşkuluyken, anti-feministlikte ısrar etmemiz doğrusu anlaşılır bir şey değildir." Özkal, özgürlükçü muhalif hareketlerin/feministlerin "başkaları üzerinde değil, kendi üzerinde güç uygula" ilkesini kendine özgü bir ifadeyle dile getiriyor: "Mücadelenin erkeklere karşı olup olmaması konusuna gelince... kadın ezilmişliğine karşı mücadelenin değil yalnız erkeklere, kadınlara karşı da, hatta doğrudan kendi kendimize karşı bir mücadeleyi içerdiği açıktır." Özkal kadınların kurtuluşunun erkekleri de kurtaracağı tezini pek güzel ifade ediyor: "Toplumdaki egemen erkek kimliğinin eleştirilmesi feminist kadınların olduğu kadar sosyalist erkeklerin de sorunudur. Hatta bana kalırsa öncelikle onların sorunudur. Çünkü kadınların özgürlüğü erkeklerin bugünkü ayrıcalıklı durumunun sona ermesi demektir, kuşkusuz bunun sonucunda onlar da özgürlüğe kavuşacaklardır."[145]

Kurultaydaki tartışmalar kadın hareketinin nasıl örgütleneceği üzerine farklı görüşlerin ortaya atılmasına yol açtı. Eski yöneticileri/üyeleri, İKD deneyiminden dersler çıkarmakta gecikmemişlerdi. Gönül Dinçer, "İKD kadın örgütü görünümünde erkek bir örgüttü," diyordu. İKD kadınların kurduğu, üye olduğu bir örgüttü, ama gerçek anlamda bir kadın örgütü değildi. "Cinsiyetçi güç ilişkilerini sorgulamayı, teşhir etmeyi ve değiştirmek için mücadeleyi temel, asli görevi, dolaysız amacı olarak görmedi." Dinçer'e göre, günümüz kadın hareketine İKD deneyinin taşıyabileceği en olumlu şey, bu deneyin olumsuz dersleriydi. İKD cinsel değil, sınıfsal güç ilişkilerini değiştirme mücadelesini başa almıştı. İKD'nin amacı, işçi ve ücretli kadını yani "sınıfsal kölelerin cinsel kölelerini" sınıfsal köleliğe son vermek için mücadeleye katmaktı. İşçi kadınları sınıf mücadelesi vermek üzere ayrı örgütlemenin ne yararı olabilirdi? Sonuçta İKD erkek sınıf hareketinde yer alan çok sayıda yetişkin kadının "elinin hamuruyla erkek işlerine karışmasını" önlemeye yaramıştı. Kaldı ki, "işçi-emekçi kadınlara sınıf bilinci de verebildiğimizi hiç sanmıyorum" diyordu Dinçer.[146] İKD'nin başkanlığını yürütmüş olan Beria Onger ise, kimi feministlerin '80 öncesinde İKD hareketinde yer aldığını ve kadınların

toplumsal, demokratik hareketinden etkilendiğini belirtiyordu. Onger Türkiye'de yeni feminizmin bir "başkaldırı" olduğunu vurguluyor ve bağımsız kadın hareketinin önemine işaret ediyordu. Soldaki erkeklerin feminizme karşı çıkışlarının "hücrelerinin yapısına işleyen egemenlik, baskı, dikta heveslerinin köleleri olmaktan kurtulamamaları"ndan kaynaklandığını belirtiyordu.[147]

Ülkemizde ikinci dalga feminizme gerek ideolojik gerekse eylemsel katkıları büyük olan ve sosyalist feminist bir çizgiyi temsil eden *Kaktüs* dergisinin içinde bulunduğu feministlerle sosyalist/Marksist çevrelerden doksanlarda feminist harekete yeni katılanlar arasında kadın hareketinin örgütlenmesi üzerine tartışma başladı. Feministlerin lidersiz, hiyerarşisiz, dayanışmayı ön plana çıkaran bilinçyükseltme gruplarının ve örgütlenme biçimlerinin yerine, eski İKD üyelerinden Emel Akal ile Hülya Gülbahar, "merkezî, kitlesel, yığınsal" kadın örgütleri modelini öneriyorlar, "bağımsız, demokratik, yığınsal ve ülke düzeyinde" bu kadın bağımsız örgütünün "tüm kadınlara seslenecek, toplumsal kimlikleri alabildiğine çeşitlilik gösterecek ve tüm kadın örgütlerini birleştirecek, aşağıdan yukarıya yaratılacak bir merkezi örgüt" olacağını savunuyorlardı.[148] "Demokratik kadın örgütü" önerileri ise aslında, İKD'nin örgütlenme mantığını feminizmin politikalarıyla birleştirme çabasından ibaretti.

Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin (TBKP) yasallaşma mücadelesinde yayımladığı *Adımlar* dergisinde aynı sıralarda feminizm yönünde gözle görülür bir değişme oldu. "Toplum" başlığı altında hemen her sayıda kadınların sorunları, feminist politikalar ve açımlamalar doğrultusunda sergilenmeye başlandı. TBKP süreci başladığında kadınlar partinin "erkek" niteliğini eleştirdiler. Özkal, "Marksist hareket kadının üstüne basa basa yürüyor" diyordu: "Nereye? Hangi sosyalizme? Hangi demokrasiye?" Türkiye toplumu belki de dünyanın en erkek toplumlarından biriydi. Kadının kölelikten kurtulmasını isteyen kadın "yoldaşlarını" sosyalist erkekler dinlemeyi bile zul addediyorlar, kadın sorununu ertelemeye çalışan kadınlarla birlikte onlara, "Feminist fikirlerinizi duymak istemiyoruz!" diyorlardı.[149] Komünist harekette erkek egemen anlayışı hüküm sürüyordu.[150] TBKP'nin Büyük Kongresi'ne doğru kadınların eleştirileri yoğunlaştı ve bu mücadelelerin sonucunda kongre kararları arasına feministlerin talepleri eklendi. Kongrede, partili erkeklerin katıldığı ve "erkek egemen anlayışın bilince çıkması amacıyla ... özel yaşamlarında ve parti yaşamında eşitsizliğin ele alındığı toplantıların" düzenleneceği kararı dikkat çekiyordu.[151] TBKP'nin 8 Mart 1990 için yayımladığı bildiride kadın kurtuluşu hareketinin politik yaşamdan özel ve cinsel yaşama kadar her alanda erkek egemenliğini sorguladığı belirtiliyordu.[152] TBKP'nin yayın organı olan *Yeni Açılım* kadın sorunu/feminizm ve Marksizm konusuna geniş yer ayırdı.[153] Ancak, kadınların bunca mücadele verdiği TBKP kalıcı bir parti olamadı.

TSİP yöneticisi Çağatay Anadol aynı günlerde, "Pozitif ayrımcılıktan yanayım" diyerek tartışmalara katıldı. Kadın kotasını savunuyor ve Marksist partiler ve kadınların durumu konusunda geçmişin değerlendirilmesini kendi "özeleştiri"sini de içeren bir tarzda yaparak, "kadın sorununun bütün üyelerin bilincine yeterince yansıdığını söyleyemem" diyordu.[154]

Devrimci Yol çevresi sosyalist feminizme yakınlaştı. "Feminizmin verdiği yanıtlar açısından değil ama sorduğu sorular açısından önemli olduğunu kabul etmek gerek"tiğini açıkladı.[155] THKP-C'den ayrılma Kurtuluş çevresinin 1978'deki yayınlarında "Kadınların Kurtuluşu" köşesinde kadın sorunu Marksist bağlamda ele alındı. Doksanların başında ise kadınların mücadeleleri sonucunda harekette

bir sosyalist feminist dalga yükseldi. *Yeni Öncü* dergisi kadın ve feminizm özel sayıları yayımladı.[156] *Zemin* dergisi çevresinde toplanan sosyalist aydınlar, kadın özel sayıları yayımlayarak feminizmin yaygınlaşmasına katkıda bulundular.[157] *Birikim* çevresi yayınlarında feminizmi savundu ve kadın/kurtuluşu ve feminist teoriye ilişkin geniş bir literatüre yer verdi.

Birleşik Sosyalist Parti (BSP) 1989'da kurulduğunda feministlerin sözü solda yaygınlaştı. ÖDP'nin kuruluşuna giden yolda BSP'deki feminist mücadeleler güçlü temeller oluşturdu. Devrimci Yol, Kıvılcımlı çevreleri, Kurtuluş çevresi, *11. Tez* çevresinden katılanlarla ve daha pek çok sol grubun birleşmesiyle 1996'da kurulan ÖDP bu yüzyılın başına değin "solda birlik" fikrinin "mümkün" olduğu ümidini verdi. ÖDP'de ilk dönemde Troçkist feministler de dahil olmak üzere çok sayıda sosyalist feminist yer aldı.[158] Kadın birimlerinde örgütlenen kadınların mücadelesi ÖDP'nin programında somutlaştı. 1. Kongre'de alınan kararlar kadın birimlerinin ağırlığını yansıtıyordu. Yönetimlerde en az %30 kadın kotası kararı sendikalar ve diğer sol partiler için örnek oluşturdu.[159] KESK Kadın Kurultayı Sonuç Bildirgesi'nde açıklandığı gibi sendika yönetimlerine kadınlar %30-40 kota önerdiler. Gülay Tokgöz'ün belirttiği gibi, "KESK ve üyesi sendikalar kadın üye oranlarının göreli yüksekliği ve kadınların sahip oldukları potansiyel ve mücadele azmi nedeniyle önümüzdeki dönemde kadın çalışanlar lehine kazanımların sağlanmasında önemli rol oynamaya aday gözükmektedir" (*a.g.m.* s. 252). Eğitim-Sen'de de %40 kadın kotası tavsiye kararları alındı. Her iki sendikada da EMEP'liler kadın kotasına karşı çıktılar. İKD'nin mücadeleleriyl '70'lerde başlayan kadının görünürlüğü mücadelesinin DİSK gibi sendikalardaki etkileri[160] yeni yüzyılda artarak sürdü. Yine, İHD Kadın Komisyonu ortodoks solun kadın-karşıtı zihniyetini azaltmaya çalışarak insan hakları alanına kadınların da dahil edilmesi eylemini başlattı. Yaşamı TBKP denli kısa olmasa da bir süre sonra partiyi oluşturan grupların ayrılması sonucunda ÖDP görece etkisizleşti. Yine de bugün kadın üyelerin büyük bölümü dağılmanın yarattığı yılgınlığa karşın partinin yönetim organlarına gelerek mücadelelerini ve etkinliklerini sürdürüyorlar. Sosyalizm ve feminizmi birleştirerek yeni/özgürlükçü solun umudunu yükseltiyorlar. ÖDP kadın kampına katılan kadınlar, "Kadın haklarına evet, karım haklarına hayır!" diyen partili eşlerini eleştiriyorlar ve "Kendi evinden başlatmak gerekiyor sosyalizmi!" çağrısı yapıyorlar.

Ülkemizde Kürtlerin '80 sonrasındaki etnik ezilme/baskı/tahakküme karşı uzun soluklu mücadeleleriyle öne çıkan PKK ve DEP, DEHAP, HADEP gibi partilerin sola yönelttiği şovenizm eleştirisi feministlerin soldaki erkek tahakkümüne karşı mücadeleleriyle yan yana yürüdü. Ancak PKK lideri Abdullah Öcalan ile 1989'da yapılan bir röportaj feminist harekete karşı ilksel tepkileri içeriyordu: "12 Eylül pasifikasyonunun ürünü", "feministlerin hareketi bir tepki olabilir ama çözüm olamaz."[161] Öcalan'ın *Kadın ve Aile Sorunu*[162] başlığı altında derlenen, gerilla kamplarındaki "eğitim" amaçlı konuşmaları bu çizginin kadın sorununa yaklaşımı hakkında ipucu veriyor. Öcalan'a göre Türkiye'de feminist hareket, sorunu bir lüks sorun biçiminde ele almaktan kurtulamamıştır. "Kadın cinsinin kurtuluşu için mücadele bir yana, suya sabuna dokunmayan çok yüzeysel bir akım, burjuva çevrelerinin boş zamanlarını değerlendirdikleri bir meşgale olmaktan öteye gitmiş değildir." (s. 13). Soruna devrimci boyutta bakmak erkeklerin egemenlik konumunda onların insaf ve anlayışlarına bağlı değil, kadınların kendisini sıkı bir gözden geçirmesiyle mümkündür.

Gerçekte, Öcalan için kadın sorunu gerilla savaşında aile, aşk ve evlilik sorunun-

1923'te Aydınlık*'ta "Saadet" imzasıyla yayımlanan "Kadınlık için" başlıklı makale, 'sınıf-aşırı' bir perspektif koyuyordu: "Zengin veya fakir bütün kızlar ve kadınlar! Siz, erkeklerin ve toplumun gayrı müdrik kurbanlarısınız. Siz erkeğin yalanlarına, bencilliklerine, çıkarlarına kurban oluyorsunuz. (...) Birleşiniz, çünkü kadın bir metâ gibi, alınıp satılan bir mal gibi kalamaz."*

dan öteye gitmiyor. Gerillalar evlenebilir mi, âşık olabilir mi soruları konuşmalarının ana teması. Kimi deneyimleri aktararak "kadın kurnazlığı"nın gerillayı içten çökerttiğini sık sık vurguluyor. Öyle ki, bazı kadınlar "kadınlık hüneriyle" erkekleri etkileyerek, PKK'da yönetimi değiştirmeye uğraşmışlar! Öcalan'ın konuşmalarına yalnızca kadınları değil, genç gerilla erkekleri de aşağılayan bir üslup hâkim. Ama burada kadınlara yaklaşımı ile ilgilendiğimize göre özgürlükçülük, sosyalizm iddiası açısından metin incelemesini ilgililere bırakıp A. Öcalan'ın kadınlara atfettiği olumsuz nitelikleri görelim: "Entrikacı, kalleş, kışkırtıcı, dedikoducu, kurnaz, zayıf, şeytan, ikiyüzlü, lanetli, boyun eğmeci, kokuşmuş..." Öcalan'ın dağınık, tutarsız ifadeleri ile geleneksel erkek değerleri ve yanlılığını yansıtan üslubu dikkat çekiyor. Koca dayağına, yukarıdaki satırlarda gördüğümüz gibi J. S. Mill'in yaklaşımıyla değiniyor: "Dışarıda dövülen, azarlanan, baskı gören erkek bunun acısını kadından çıkarıyor," (s. 51). Başka bir yerde ise kadına yönelik şiddetin erkek şovenizmi ve egemenliği ile bağlantısından söz ediyor – feminist mücadelelerden etkilenmiş olmalı! Daha sonra kadının şiddete ve erkek egemenliğine karşı yaklaşımının ikiyüzlü ve kölemsi olduğunu öne sürüyor. Kadının "şeytan" olduğuna Muhammed Peygamber'i şahit gösteriyor: "Şeytandan sakındığım kadar kadından da sakınırım" (s. 213). Ve yine peygamberimsi ifadelerinden örnekler: "Kadın günümüzde bir afyon olarak kullanılıyor", "Kadın kendisini sunar", "Ben halen kadına teslim olmamak için direniyorum" (s. 232). Başka bir yerde ise –kampta cinsel strelizasyon amacıyla olmalı!– kadın gerillaları erkeklere karşı uyarıyor: "Erkeklerle ilişki onlara teslim olmaktır." Bazen konuşmalarına hâkim olan aşağılayıcı, cinsiyetçi hava azalıp kimi açılımlara yönleniyor. "Devrimimiz erkek egemenlikli bir devrim olmasın diyoruz" (s. 233) ve "Biz Kürtler kadınlaştırılmış halkız" gibi... (s. 15, 255). Yine de,

Öcalan'ın konuşmalarında ve tutum alışında, satıraralarından okuduğum/duyumsadığım hem olumsal, hem de olumsuz değerlendirilebilecek bir "kadınlaştırılmışlık" duygusundan söz etmeden geçmemeliyim. Dikkatli bir göz bu metinlerde, sömürgeleştirilmiş bir halkın kadınlarla duygudaşlığını, paralelliğini onca toz duman arasında hissedebilir.

Tüm baskılara, yaşanan acılara karşın, Kürt feminist kadınlarının mücadeleleriyle on beş yıl içinde önemli bir mesafe kat edildi. Kürt feministleri yalnızca cinsiyetçi sistem/erkek egemenliği ile değil, kadın hareketinin ve solun "Türk, beyaz, sömürgeci" yüzüyle de hesaplaştılar ve "anti-sömürgecilik, [Türklerden] örgütsel bağımsızlık" temelindeki örgütlenmeleriyle feminizmin devrimci gelişimine katkıda bulundular. Hatice Yaşar, '60'lı yıllardan günümüze Kürt ve Türk sosyalistleri arasındaki ilişkileri, gerilimi sergilediği yazısında bu uzun dönemi TKP'den Dev-Genç'e değin boydan boya kesen Kürtlere karşı şoven ve düşmanlığa varan tutumları eleştirdi. Solun 1960-70'lerdeki cinsiyet egemenliği ortamında "8 Mart'taki kadınlarla ilgili yazılar bile kadın üyeleri genellikle 'kadınca iş'lerle uğraştıklarından yazamadıkları için erkekler kaleme alıyorlardı." Yaşar, otuz yıl önce, TİP ve sol çevreden ayrılan Kürt gençlerinin kurduğu Devrimci Doğu Kültür Ocakları'na üye olabilmek için Dev-Genç'ten istifa ettiği gün Türk sosyalisti yoldaşlarınca elinden alınan sosyalistlik titrine yeni kavuştuğunu anlatıyor ve soruyor: "Acaba yıllar sonra tekrar elde ettiğim sosyalistlik titri bu kez de 'feminist' olduğum gerekçesiyle yine geri alınır mı?"[163]

SONUÇ YERİNE: DEVRİMCİ SÖZÜMÜZ BİTMEDİ

Ülkemizin sol tarihi, Marksist "kadın sorunu" teorik alanında belirgin bir reddi, yok saymayı ve tereddüdü taşıyor. Solun feminizmi algılayışı ise arkaik bir tepkiden ve birbirinden devralınmış kalıp ifadelerden ibaret. Öte yandan örgütsel alanda ve sosyalistlerin özel yaşamında erkek hâkimiyeti, cinsiyet hiyerarşisi ve imtiyazları ile kadınların görünmezliği ve kadın düşmanlığı burjuva partilerindeki ve yaşamındakine benzer biçimde sürüp gidiyor. Sosyalistler arasında kadınlara yönelik şiddet ve cinsel taciz toplumun diğer kesimlerini aratmayacak denli yüksek. Açıklanması ve kadınların şiddete karşı mücadeleleri erkeklerce engelleniyor. Sosyalistlerin evlerinde kadın emeğinin sömürüsü sürüyor. Solun büyük bir bölümü "feminizme karşı" olup feminizmin taleplerini benimsiyor.

Kapitalizme egemen olan iktidar ilişkilerini ve tahakkümü yeniden üreten bu yapıların geleceği içinde barındıran değişimler için mücadele etmesi ihtimali hayli zayıf. Feminist hareketin geliştirdiği yeni örgütlenme biçimleri, kişilerarası güç eşitsizliğini ve hiyerarşileri sorgulayan, eşitsizliğe son derecede duyarlı örgütlenme anlayışları sosyalist/komünist hareketin dikkate alması/öğrenmesi gereken ideolojik katkılardır. Marksist feminist Hilary Wainright'in dediği gibi, "Kadın hareketinin tespitleri yalnızca sosyalist bir örgütte 'erkek egemenliği' gibi bir soruna da indirgenemez. Daha demokratik, içtenlikli ve etkili bir sosyalist hareketin yaratılmasına katkıda bulunabilir."[164] Denetim alanları arasındaki bağıntıların ve cinsiyetçiliğin heryerdeliğinin farkına varmadan; ırk-sınıf-cinsiyet tahakkümüne ve diğer ezilme biçimlerine karşı ezilenlerin mücadelelerini adalet ve sosyalizm için mücadele ile birleştirmeden, kadınların başkaldırısını/direnişini kucaklamadan, "hep birlikte" mücadele etmeden toplumsal kurtuluşa nasıl ulaşacağımız sorusu yanıt bekliyor. Kapitalizme karşı mücadele ederken bu sistemden devraldığımız örgütlenme anlayışları, otoriter yöntemler ve tahakküm biçimlerini devrimci yaratıcılığımızla aşmadan, yalnızca

anti-kapitalist mücadele değil, kapitalizmi aşma mücadelesi vermeden de...

Öte yandan, ülkemizde ve dünyada kadın hareketlerinde feminizmin devrimci hedeflerinden sapmama, sınıf ve ırk dahil olmak üzere tahakkümün tüm biçimlerini sorgulayarak ezilenlerin mücadeleleriyle feminizmi birleştirme çabaları ve arayışları sürmekte. Solun feminizm karşısındaki tutumuna karşı güçlü bir eleştiri yükselmekte.[165] Sözümüzü Aynur Özuğurlu'nun deyişiyle bitirelim: "Solda politikanın karakterini değiştirmek için de feminizm!"[166] ❐

DİPNOTLAR

1 "Sol" kavramı altında Marksist/komünist/sosyalist düşünceyi kastediyorum.

2 "Türkiye Komünist Fırkası" başlığındaki "fırka" sözcüğünün hangi tarihte "parti" sözcüğüne dönüştüğüne ilişkin bilgiye ulaşamadım.

3 Sol ve kadın kurtuluşu/feminizm konusuna giriş niteliğindeki bu çalışmada kullandığım veriler adı geçen partilerin program ve tüzükleri, sol çevrelerin yayınları ve kadın hareketinde yer alan kadınlarla görüşmelerdir. Yaptığım yorumlardan bağımsız olarak, öneri ve eleştirileri için Aksu Bora'ya teşekkür ederim. Veri toplamama yardımları için TÜSTAV'a ve Erden Akbulut'a teşekkür borçluyum. Dileyenler, bu çalışma için derlediğimiz belgelere TÜSTAV arşivinde "Sol ve Kadın Hareketi" dosyasından ulaşabilirler.

4 "Kadın sorunu", *Kurtuluş Sosyalist Dergi*, S. 36 (Ocak 1980), 34-52.

5 "8 Mart ve görevlerimiz", *Sosyalist*, S. 55 (7 Mart 1978), 1, 3.

6 Bkz. *Yeni Öncü*, S. 22 (Mart 1990), 81.

7 Tarihsel yaklaşımı kavrayabilmek için I. Enternasyonal'in örgütlenişine bakmak yeterli: Adında da vurgulandığı gibi Enternasyonal Erkek İşçiler Derneği erkeklere özgü bir örgüttü. Burada kadınların çalışmasına karşı çıkan –anarşistler de dahil olmak üzere– çok sayıda siyasal grup vardı. Marx kadınların çalışmasının yasalarla engellenmesi fikrine karşı durup –daha sonra sosyalist partilerin çoğunun programında yer alacak olan– "kadın ve çocuk işçilerin korunması"nı savundu.

8 Ev emeği tartışması için bkz. Savran G., Tura N. (der.) *Kadının Görünmeyen Emeği: Maddeci Bir Feminizm Üzerine*, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992.

9 Lise Vogel, *Marxism and the Oppression of Women*, Londra, Pluto Press, 1983.

10 Bu konudaki farklı ifadeler için bkz. S. Üstüngel, *TKP Doğuşu, Kuruluşu Gelişme Yolları*, İstanbul: Alev Yayınları, 2004 ve Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar –1*, (2. Baskı), İstanbul: BDS Yayınları, 2000. Uzun yıllar parti sekreterliğini yürütmüş olan İsmail Bilen'in 1960 yılında S. Üstüngel takma adıyla adı geçen eserde TKP'nin ilk yıllarına ilişkin bazı anlatıları, Tunçay'ın çalışmasında yer almıyor.

11 Mete Tunçay, *Mustafa Suphi'nin* Yeni Dünya*'sı*, İstanbul: BDS Yayınları, 1995: 30, 147.

12 Bkz. "Evlatsız anneler", *Türk Kadını*, 4 (4 Temmuz 1334 [1918]), 50-52.

13 "Evli barklı hanımlar", *Türk Kadını*, 6 (1 Ağustos 1334 [1918]), 83-85.

14 Naciye Hanım, "Doğu kadınının kurtuluşu", *Yarına Doğru*, S. 10 (Aralık 1974), 3-4.

15 *Aydınlık*: 1 Haziran 1921 - 18 Şubat 1925 arasında İstanbul'da yayımlanmış aylık dergi. Şefik Hüsnü Değmer tarafından kurulan ve 31 sayı çıkan derginin sorumlu müdürü Sadrettin Celâl'di (Antel). Dergi 1923'ten itibaren TKF'nin yayın organıydı.

16 Bkz. Şefik Hüsnü, *a.g.m.*, *Aydınlık*, S. 2 (1 Ağustos 1921), 35-39. Sadeleştirilmiş metin için bkz. Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar*, Ankara: Ülke Yayınları, 1975: 23-36.

17 Üstüngel, a.g.e.: 5-6.

18 Bkz. Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, İstanbul: Metis, 2003.

19 "Parti genel olarak kolve kafa emekçileri faydasına girişeceği faaliyetlerde hiçbir zaman kadın-erkek farkı gözetmeyecek ve daimi olarak eşit iş için eşit ücret ve müsavi kabiliyet için müsavi vazife ve salahiyet prensibine göre, kadın gücünün kullanılması hususunda ısrar edecektir. Ayrıca daire ve işletmelerde, kadın emekçinin kadın olarak da (gebelik, doğum, çocuk emzirme vs.) himaye görmesini, her çeşit teşkilatlara ve memuriyetlere eşit haklarla girebilmelerini, seçim yolu ile elde edilen demokratik mevkileri (işletme, daire, murahhas ve mümessillikleri vilayet belediye, Millet Meclisi azalıkları vs.) hem seçici hem de seçilen sıfatıyla tam bir eşitlik içinde erkeklerle paylaşmalarını sağlamak için de savaşılacak ve bu maksatlarla bizzat emekçi kadınlar tarafından, kurulacak cemiyetlere her türlü yardımda bulunulacaktır." "Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi programı", *İlke*, S. 7 (Temmuz 1974), 31-2. Bu metinde dönemin feminist kadın hakları mücadelelerinin ve "müsavat-ı tamme" anlayışının (Zihnioğlu

a.g.e.) TSEKP tarafından benimsendiği anlaşılıyor.

20 Bkz. Fevziye, "Komünist Enternasyonal Kadınlar Kongresi'nde konuşma"; "Doğu ülkeleri konusunda rapor"; S. Bedri, "Türkiye'de kadınların uyanışı", *Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi*, 130, 159, 218.

21 Bkz. TÜSTAV, *Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı*, çev. Sinan Dervişoğlu, İstanbul: TÜSTAV, 2004: 45-106.

22 *TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri*, İstanbul: Ürün Yayınları, 1997: 40.

23 "Yaşar Nezihe arkadaş", *Aydınlık Fevkalâde Amele Nüshaları*, Katkı Yayınları, İstanbul: 1975: 75.

24 "Türkiye emekçi kadınlığı ne istiyor?" *Orak Çekiç*, (1 Mart 1936), 1-2. Ve bkz. "Kadın, erkek amele arkadaşlar", *Orak Çekiç*, (1 Mayıs 1936), 1.

25 Perihan, "Çarşafın kaldırılması münasebetiyle", *Aydınlık Mecmuası*, S. 1 (1936), 16-17.

26 Zahide Duru, "8 Mart ve kadınlarımız", *Yurdun Sesi*, S. 45-46 (Mart-Nisan 1967), 6-8.

27 Erden Akbulut'a göre, Şekibe Yamaç olması ihtimali kuvvetlidir. Bkz. Ş. "8 Mart Dünya Kadınlar Günü ve emekçi kadınlarımız", *TKP'nin Sesi* Radyosu, 11 Mart 1971.

28 Sabiha Zekeriya, "Çevirenin önsözü", *a.g.e.*, c. 2, Ankara: Toplum Yayınevi, 1966, 5-6, ayrıca bkz. Yıldız Sertel, *Annem*, (2. Baskı), İstanbul: YKY, 1995.

29 Bkz. Zihnioğlu a.g.e.: 143, 152.

30 "Kadın davasının en esaslı noktası budur [kadınlara iş bulma ve teşkilat meselesidir]. Kadının cemiyette rakibi erkek değildir. Kadına hakkı say [çalışma hakkı] vermeyen, kadını istismar eden, kadının iktisadi istiklalini içtimai ve ahlâki hürriyetini tanımayan cemiyetin kanunlarıdır. Kadının kavgası bu kanunlara karşıdır. Böyle mücadele, bir memleketin kadınlığını temsil etmeyen, kendi kendine muazzam bazı fikirlerini tatmin için ortaya atılan tufeyli zümrelerin işi değildir. Bu dava hayat kavgasında bilfiil müstahsil [üretken], cemiyetin tazyik ettiği kanunlarla karşı karşıya gelen işçi kadının, ailede istismar edilen kadının, entelektüel kadının davasıdır. Zengin kadınların feminizm mücadelesi için yaptıkları teşkilatlar işsizlikten, tembellikten uyuşan sinirlerine biraz hareket vermek, biraz caka atmak için yaptıkları teşekküllerdir ki kavgaya fayda yerine zarar verir... Kadın kavgasını müstahsil sınıfın davası yapmadıkça, cemiyetin eski akidelerini [inançlarını], telakkilerini [anlayışlarını], kanunlarını yıkmadıkça bu dava muzaffer olmayacaktır." Sabiha Zekeriya, "Kadınlar Kongresi bize neler öğretiyor?", *Resimli Ay*, S. 6 (Ağustos 1929), 6-7; ve bkz. "Yanlış yolda giden bir feminizm", *Cumhuriyet*, S. 3927 (23 Nisan 1935): 9.

31 Bu eleştiri 1929 yılında yapıldığı ve Kadınlar Halk Fırkası kurucuları ve Kadın Birliği'nin cumhuriyetçi feminist eylemcileri (TKB Grubu) bu tarihte örgütten ayrılmış olduğu için Sabiha Zekeriya'nın eleştirisinin TKB grubunu kapsayıp kapsamadığını bilmiyoruz.

32 Suat Derviş üzerine bir inceleme için bkz. Fatmagül Berktay, "İki söylem arasında bir yazar: Suat Derviş", *Defter*, S. 29 (Kış 1997), 88-101.

33 Shulamith Firestone, "ekonomik sınıfların tersine, cinsel sınıf doğrudan doğruya biyolojik bir gereklilikten doğmuştur: Erkekle kadın farklı yaratılmışlardır, eşit değil... Bu ayrılık kendi başına bir sınıf sisteminin gelişmesine yol açmamıştır; sınıflaşmaya bu ayrılığın üremedeki işlevleri yol açmıştır" (*Cinselliğin Diyalektiği*, İstanbul: Payel, 1979: 20) tahliliyle kadınların ezilen bir sınıf olduğunu savunur.

34 "Kadına karşı şartsız kayıtsız bütün erkeklerimiz: maddeleri yazılmamış, ama herkesçe ezbere bilinen ve her gün saksağan gevezeliği ile tekerlenen bir "Anayasa"nın adsız fedaileri olarak sözbirliği ve işbirliği etmişlerdir. Kadın düşmanlığı, kimi sosyal sınıf ve zümrelerimizde canavarca ağır, kimisinde daha yeğnikçe veya cilalıca görünebilir. Toplumumuzun her sosyal sınıf, tabaka, zümre, grup ve kişilerinde *Kadın*: ilk fırsatta gözünden vurulup, uçtuğu göklerden çamurlu er avcı ayaklarının altına yaralı düşürülmekle övünülen bir avdır. ...

En aşağı kul kölenin, evinde tarlasında tepe tepe sömürüp ezdiği, etini ve ruhunu cımbızla didiklediği bir dişi kulu, ev kölesi, cariyesi vardır." Hikmet Kıvılcımlı, a.g.m., *Kıvılcım*, S. 1 (Temmuz-Ağustos 1987), 120-134. Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün (USTE) web sayfasında bu yazının tarihi 1968-71 olarak belirtiliyor.

35 "Her köy erkeği, üstteki Kasaba Tefeci-Bezirgânının *toprak esiri*'dir. Ama, tarlasında ve evinde boğaz tokuluğuna Avrat-Köleler çalıştırıp ezer.... Kadına hak ve hürriyet mi? Ya çarıksız köylü, kimi kendi yerine nöbete çıkarıp köle olarak çalıştıracak?" Kıvılcımlı, a.g.y.

36 "ANALIK: Daha 1915 yılı sayıları birkaç yüzü geçmiyor iken, on yılda erkek işçilerin dörtte birini aşan kadın işçilerimize hor bakışlar, vatan hıyaneti sayılacak. Doğumdan iki ay evvel ve sonrası için ücretli izin verilecek. Sütannelik ve sun'i emzirme işlerine belediye kontrolü ve yardımı sağlanacak. Bütün işyerlerinde, biri yetişemezse birkaç işletme birleşerek, bir tek anne için dahi kreş ve çocuk yuvası kurulacak."*Vatan Partisi Tüzüğü ve Programı*, İstanbul: Tecelli Matbaası, 1954: 32. 1971 ve 1978 baskılarında ayni ibareler tekrar ediliyor.

37 *Sosyalist*: Sahibi Hikmet Kıvılcımlı, haftalık dergi. İlk sayısı 8 Aralık 1970, son sayısı Nisan 1971'de yayımlandı. Ve bkz. "8 Mart ve görevlerimiz", a.g.y.

38 *Kadınların Kurtuluşu İşçi Sınıfının Kurtuluşundan Bağımsız Değildir*, İstanbul: Derleniş Yayınları, 2001: 15, 61.

39 "Batı Anadolu köylerinde de erkek kadın işlerinde benzer çeşitten bir ayrılığa işaret etmiştik. Bu köylerde topluluğun esas iktisadi faaliyetlerinde (ev işleri hariç) nispeten daha mesuliyetli

veya daha zor addedilen işlerin erkeklere bırakıldığı müşahade ediliyor." Behice S. Boran, "İş-bölümü ve kadının sosyal mevkii", *AÜDTCF Dergisi*, c. III, Sayı 3 den ayrıbasım, 1945.

40 "Görülüyor ki iktisadi faaliyetlerin organizasyonunda, kadının yaptığı işler onu köyüne ve köyde de bilhassa evine kapatacak bir mahiyettedirler. Kadının bütün faaliyetleri ailesinin etrafında, köyünün içinde döner... Kadının amme [kamu] hayatına iştirak etmemesi... kadının sosyal mevkiinin erkeğinkinden aşağı olması, kadının erkekten aşağı ve erkeğe tâbi bir mahluk telakki edilmesi ile ilgilidir." (Boran *a.g.m.*)

41 Behice Boran, "Mart ayının düşündürdükleri", *Yürüyüş*, S. 153 (Mart 1978), 3.

42 "[TİP]... çocukları, gençleri, anneleri çalışma şartları bakımından ayrıca koruyacaktır", "Doğumdan iki ay önce başlayıp iki ay sonrasına kadar her anneye tam ücretli izin hakkı tanınacaktır. İşçi kadınların altı yaşına kadarki çocukları için kreşler ve çocuk yuvaları açılacaktır." "Türkiye İşçi Partisi Programı", *İlke*, S. 7 (Temmuz 1974), 101.

43 "Haftanın olayları", *Sosyal Adalet*, S. 14 (18 Haziran 1963), 3 ve A. Sarıca, "Kadınların böylesi...", *Sosyal Adalet*, S. 7 (Ekim 1964), 42, 45.

44 "İlk sendikacı kadın: Flora Tristan", *Sosyal Adalet*, S. 19/5 (Ağustos 1964), 22-4.

45 Bkz. Can Yücel, "Sarışın avrat otu", *Ant*, S. 28 (11 Temmuz 1967), 6; "Amerikan haremine girme mücadelesi!", *Ant*, 118 (1 Nisan 1969), 16 ve aynı çizginin TİP yayını *Sosyal Demokrat* dergisindeki yansımasına örnek için bkz. Hüseyin Korkmazgil, "Fadimem yandan yandan", *agd*, S. 16 (2 Temmuz 1963), 16.

46 "Biri bizim evi sormuş/Sormayanın avradını../Halkı bize karşı kurmuş/Kurmayanın avradını...
Gördüğüne mirim demiş/Ben gizli bir yerim demiş/Her yola girerim demiş/Girmeyenin avradını...
Hakkımızda nutuk çekmiş/Bizi dile verecekmiş/Moskova'ya sürecekmiş/Sürmeyenin avradını...
O soldur, biz sağız demiş/Yüreğine dağız demiş/Onu yoracağız demiş/Yormayanın avradını...
Birinden sigara yakmış/Üstümüzde duracakmış/gerekirse VURACAKMIŞ/VURMAYANIN AVRADINI..."
Bkz. Âşık İhsani, "Avradını..." (Şiir), *Ant*, S. 34 (22 Ağustos 1967), 5.

47 Can Yücel'in ünlü "Mare Nostrum" şiirindeki dizeler şöyle: "Acıyorsam sana anam avradım olsun/Ama aşk olsun sana çocuk Aşk olsun!"

48 Bkz. "6. Filo'nun İzmir barlarına çıkartması", *Ant*, S. 40 (3 Ekim 1967), 16 ve Engin Konukseven, "Savaş böyle başladı!.." *Ant*, S. 82 (23 Temmuz 1968), 8-9.

49 "8 Mart Dünya Kadınlar Günü", *Çark Başak*, S. 26-27 (16 Mart 1977), 17.

50 Fatma Hikmet İşmen, *Parlamento'da 9 Yıl*, Ankara: 1976.

51 Gökhan Atılgan, *Yön-Devrim Hareketi*, İstanbul: TÜSTAV, 2002.

52 Bkz. "Fahişeler arasında", *Yön*, S. 1-5 (17 Ocak 1962), 20; "Hanım Ağa ve bir namus meselesi", *Yön*, S. 2-28 (27 Haziran 1962), 17; "Cezaevindeki kadınlar arasında..." *Yön*, S. 3-55 (2 Ocak 1963), 8; S. Eyüboğlu, "Köy kadınlığı ve eğitim", *Yön*, S. 1-17 (11 Nisan 1962), 13; "Akıllı kadınların sosyalizm kılavuzu", *Yön* (1-19, 25 Nisan 1962), 17; "Attila İlhan'ın defteri: Kadınlar aksıyor", S. 184-222 (19 Mayıs 1962), 15; Sevgi Sanlı, "Eşitlik", *Yön*, S. 1-11 (28 Şubat 1962), 17 ve "Çalışan kadın", *Yön*, S. 184-222 (19 Mayıs 1967), 15.

53 FKF ve Dev-Genç'in etkinliklerinin bir dökümü için bkz. *1965-1971 Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, Ankara: Kurtuluş Yayınları, 1971. Ayrıca bkz. "DÖB geleneği bugüne nasıl ışık tutuyor?", *Yöneliş*, S. 11 (Mart 1990), 20-3.

54 Bkz. "Dev-Genç'in basın toplantısı", *Türk Solu*, S. 102 (28 Ekim 1969), 13.

55 Nadire Mater, "Devrimci Gençlik Hareketi üzerine Ertuğrul Kürkçü ile görüşme", *Dünün ve Bugünün Defterleri*, S. 2 (Ağustos 1987), 10-41. E. Kürkçü, "Kadınların kızların mücadeleye katılması konusunda bizde herhangi bir önyargı yoktu" diye açıklıyor. "Biz"in erkek olduğunu kanıtlayarak...

56 Örneğin Dev-Genç'in liderlik düzeyine çıkabilmiş olan İlkay Alptekin Demir, "Ancak saçımızı kısa kestirip, erkek arkadaşlarımız gibi parkapostal giyinip, masaya yumruğumuzu vurduğumuz zaman sözümüzü dinletebiliyorduk. Bu neredeyse varolmamız için tek yoldu. Bunu yapabilen birkaç kadın vardı," diye anlatır (Görüşme 1991).

57 Bkz. "İhtilalin yolu: THKP'nin devrim stratejisi" ve "Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Tüzüğü", Mahir Çayan, *Bütün Yazılar*, (3. Baskı), İstanbul: Boran Yayınevi, 2004: 443-57.

58 İbrahim Kaypakkaya, *Seçme Yazılar*, (3. Baskı), İstanbul: Umut Yayıncılık, 2004: 77.

59 Bkz. *Komünist Enternasyonal Programı*, 1977. İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1977: 109.

60 Şeyla Benhabib, *Modernizm Evrensellik ve Birey*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999: 263.

61 Devrimci sendika geleneği, bilindiği gibi Batı'da anarşistlerin Marx ile çatışarak I. Enternasyonal'den ayrıldıktan sonra sendikalarda yürüttüğü mücadeleler sonucunda doğan güçlü anarko-sendikalizmin etkilerini taşır. Sendikalardaki katı erkek tahakkümünün kökenlerinin Proudhonculuğa dayandığı anlaşılıyor. Anarşizmin teorisyenlerinden, "Mülkiyet hırsızlıktır" fikrini savunan Proudhon'a göre "kadınların siyasal haklar elde etmesi, ailenin en temel ilkesini, kocanın otoritesini zedeleyecektir." Proudhon kadınların çalışmasına karşı çıkar. Kadın ancak ev kadını olabilir, düşüncesindedir (Şirin Tekeli, *Kadınlar*

ve Siyasal Toplumsal Hayat, İstanbul: Birikim Yayınları, 1982: 73-76). Uluslararası Erkek İşçiler Birliği'nin yani I. Enternasyonal'in Eylül 1866'da, Cenevre'de yapılan 1. Kongresinde çocuk ve kadın işçi kullanımında yasal kısıtlamalar getirilmesi kararlaştırıldı. Pruodhoncular kadın emeğinin kullanılmasını lanetlediler (bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c.1. İstanbul: İletişim Yayınları, t.y.: 284). Ülkemizde sendikal faaliyetlerde kadınların katılımının düşüklüğü ve yönetim düzeyinde yaşadığı güçlükler için bkz. Gülay Toksöz, "'Sayımız çok az': Sendikalarda kadınlar", *Neoliberalizmin Tahribatı* içinde, haz. N. Balkan, S. Savran, İstanbul: Metis, 2004: 234-53.

62 Ann Ferguson, "Socialism", *A Companion to Feminist Philosophy* içinde, yay. haz. A. M. Jaggar ve I. M. Young, Massachusetts, Blackwell Publishers, 2000.

63 "Behice Boran'la konuşma", *Yürüyüş*, S. 4 (6 Mayıs 1975), 8-9.

64 "Kadınlar Günü üzerine", *Yürüyüş*, S. 49 (16 Mart 1976), 16 .

65 "Komünist Partisi atılımlar yapmak, yığın partisi olmak zorundadır", *Atılım*, S. 1 (Ocak 1974), 1.

66 İKD üzerine son yıllarda iki değerli çalışma yayımlandı. Bkz. *Ve Hep Birlikte Koştuk*, İstanbul: Açı Yayınları, 1996; Emel Akal, *Kızıl Feministler*, İstanbul: TÜSTAV, 2003.

67 Bkz. "İlerici Kadınlar Derneği I. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu", Ankara, t.y.

68 "Madde 2- Ülkemiz kadınlarına tanınmış sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklerin kâğıt üzerinde kalmaması, günlük yaşamda somut olarak uygulanması ve geliştirilmesi için yasaların tanıdığı tüm olanakları kullanarak uğraşmaktır" (*İlerici Kadınlar Derneği Tüzüğü*, Ankara: İKD Yayınları, 1977: 2-3).

69 Onger, 1960'lı yıllarda yayımlanmış kitabında "Atatürk devrimlerinin en önemlisi... kadınsız toplumdan kadınlı topluma geçiştir," görüşünü savunmuştu. Onger'e göre, "Ancak Atatürk devrimiyle... kadınlarımız toplumdaki yerini alabilmişler"di (*Atatürk Devrimi ve Kadınlarımız*, İstanbul: Türkiye İleri Kadınlar Derneği Kitaplığı, 1965: 8, 82 ve bkz. Beria Onger, *Kadınların Kurtuluşu*, İstanbul: Türkiye İleri Kadınlar Derneği Kitaplığı, 1967; "İlerici Kadınlar Derneği", *İlerici Yurtsever Gençlik*, S. 9 (15 Mart 1976), 4. Onger'in doksanlarda feminizmi savunduğunu göreceğiz.

70 *İşçinin Sesi* grubunun İKD'ye "oportünizm" eleştirileri için bkz. "Kadın hareketini bataktan kurtaracağız", *İşçinin Sesi*, S. 128 (21 Nisan 1980), 18 ve bkz. "Proleter devrimcilerin birliği, faşizme ve sosyal-faşizme karşı mücadele içinde gerçekleşir", *Halkın Kurtuluşu*, S. 49 (21 Mart 1977), 8; "Ezilen kadınlar üzerindeki feodal zinciri kıralım", *Halkın Yolu*, S. 6 (28 Şubat 1977), 6.

71 *Demokratik Kadın Birliği: Program ve Talepler*, Ankara, 1978: 9-11 ve 5-7, 20.

72 Bkz. "8 Mart ve Türkiye'de kadının toplumsal kurtuluşu", *Ürün*, S. 45 (Mart 1978), 36-7; "8 Mart ve demokratik kadın hareketi", *Ürün*, S. 46 (Nisan 1978), 21-3; "İlerici Kadınlar Derneği'nin Kongresi'ne", *Ürün*, S. 48 (Haziran 1978), 14-15.

73 Bkz. "8 Mart", *Atılım*, S. 3-39 (1 Mart 1977), 4.

74 Bkz. "'Sosyalist feminizm' mi? Hayır, tam eşitlik", *Dünyaya Bakış*, S. 3 (Temmuz 1988), 22-29. Bu fikre karşı aynı dergide "politik" feminizmi savunan bir makale için bkz. Jose Hohne-Sparborth, "Feminizm gereklidir!" *Dünyaya Bakış*, S. 12 (Nisan 1989), 77-80 ve bkz. Barbara Curthoys, "Feminizm ve komünistler", *Dünyaya Bakış*, S. 13 (Mayıs 1989), 69-71.

75 Bkz. "'Komünistler ve kadın hareketi", *Barış ve Sosyalizm Sorunları*, S. 3-30 (Mart 1980), 82-92.

76 İ. Bilen, *a.g.m.*, *İşçinin Sesi*, S. 70 (18 Haziran 1977), 1 ve R. Yürükoğlu, "Yiğidin ardında duran olmalı", *a.g.d.*, S. 66 (9 Nisan 1977), 1-4.

77 "İKD 5 yaşında", *Güneşli Dünya*, S. 4 (29 Mayıs 1980), 16.

78 Bkz. Şirin Tekeli, *a.g.e.*

79 Tüm İktisatçılar Birliği Çalışma Grubu, *a.g.m.*, Ankara, 1973.

80 TİİKP programının 16. maddesi kadınların durumunun iyileştirilmesine ayrılmıştır. Bkz. *TİİKP 1. Kongre Belgeleri*, İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1978: 78.

81 Yaprak Zihnioğlu, "Göğün yarısını kadınlar omuzlar", *Aydınlık*, S. 22522-5 (24 Mart 1978), 6.

82 "Ülkücü olduğunu söyleyen gencin ahlâk konusundaki sorusuna cevap", *Aydınlık*, S. 22530-13 (1 Nisan 1978), 2.

83 Yaprak Zihnioğlu, "Kadınlar düşündüklerini özgürce söyleyebilmeli ", *Aydınlık*, S. 22542-25 (13 Nisan 1978), 6.

84 İçerdeki baskılara bir de dış etkenler ekleniyordu. Aynı günlerde İKD'nin bir basın toplantısına *Aydınlık*'ın kadın sayfası muhabiri olarak gittim. Amacım İKD etkinliklerini sayfada yansıtmaktı. Toplantıda tüm "burjuva" basın, tam kadro yerlerini almışken beni iki İKD'li dışarı çağırarak tehditvari bir tonda toplantıyı "derhal terk etmemi" söylediler. Nedenini sorduğumda, "Biz Maocu faşistleri toplantımıza almıyoruz," dediler. Çaresiz geri döndüm. O yılların katı ideolojik bölünmüşlüğünde birbirini "sosyal faşist"likle suçlayan gruplardaki kadınların, kurtuluş için bir araya gelmesi mümkün değildi.

85 Bkz. "Bu sorunu çözecek olan kadınların kendisidir", *Aydınlık*, S. 22579-62 (20 Mayıs 1978), 2.

86 "Türk toplumunda kadın seminerinin ardından: Kadını baskı altında tutan bir toplum azgelişmişlikten kurtulamaz", *Aydınlık*, S. 22584-67 (25 Mayıs 1978), 6.

87 Mill, kadına yönelik şiddeti, "... alt tabakalar arasında... başka konularda saldırganlıkları direnmeyle karşılaştığı için bedenlerinde biriken normal şiddeti zavallı karılarına yönelten binlerce erkek var," sözleriyle açıklar. Bkz. *Feminizm*, İstanbul: Afa Yayınları, 1987: 67.

88 "Kocaların karılarını dövmeleri doğru mu tartışmasını bitiriyoruz", *Aydınlık*, S. 22593-76 (3 Haziran 1978), 2.

89 "Devrimcinin özüyle sözü bir olmalı", *Aydınlık*, S. 22606-89 (16 Haziran 1978), 2.

90 Bkz. "Devrim olmadan kadın kurtulamaz, kadın olmadan devrim başarıya ulaşamaz!" *Emeğin Birliği*, S. 15 (1 Mart 1978), 12, 11 ve "Kadın işçiler sesleniyor: Bağımsızlık, demokrasi, sosyalizm yolunda ileri!.." *Öncü*, S. 8 (25 Mayıs 1976), 7.

91 Ayşegül Devecioğlu, "Gölgede duran çiçek", *Birikim*, S. 155 (Mart 2002), 74-83.

92 "Yasalardaki anti-demokratik hükümlerin kaldırılarak kadınların yaşam ve çalışma koşullarının kolaylaştırılmasını, çalışan kadınların ana olma durumlarından doğan zorlukları karşılayıcı, işlerliği olan etkin tedbirlerin alınmasını, emekçi kadınlar için eşit işe eşit ücret kuralının titizlikle uygulanmasını, kadınların kamu işlerinin her kademesinde, toplum hayatında yer alıp toplumun gidişinde aktif rol oynamalarının sağlanmasını, emeklilik süresinin kapitalizmi kadını yıpratıcı yaşam koşulları dikkate alınarak yeniden saptanmasını..." *Türkiye İşçi Partisi Program ve Tüzüğü*, (3. Basım), Ankara: TİP Yayınları, 1976: 44-5.

93 *TSİP Program ve Tüzük*, İstanbul: TSİP Yayınları, 1974: 70.

94 "Sömürücü toplumların yarattığı kadın-erkek eşitsizliklerinin giderilmesi ve kadınların, ev hayatının köleleştirici etkisinden kurtarılıp yaratıcı güçlerinin geliştirilmesi sağlanacak, organizmasına zararlı olan alanlarda çalışmaları önlenecek ve kadın-erkek ayrımı gözetilmeden, eşit işe eşit ücret uygulanacaktır.

İnsanlık onurunu ayaklar altına alan fuhuş kesin olarak yasaklanacak, fuhuşun tuzağından kurtulan kadınların onurlu bir hayata kavuşmaları için iş sağlanacak, fuhuşu yaratan maddi şartlar kaldırılacaktır" (*TSİP Programı*, İstanbul, 1976: 23). TİP, TSİP ve Vatan Partisi programlarını bulmama yardım eden USTE yöneticisi Zülfikar Özdoğan'a teşekkür borçluyum.

95 Oya Baydar, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi (1)*, (2. Basım), Frankfurt, İnfograph, 1982.

96 "Türkiye Emekçi Partisi Programı", *Emekçi*, S. 5 (Mart 1975), 28.

97 "Sevim Belli'nin seçim bildirisi", *Emekçi*, (29 Ekim 1979), 26-8 ve "Kadınlarımız", *Bağımsız Türkiye*, S. 14 (14 Mart 1977), 7.

98 "Bir AKD'li ile görüşme", *Sosyalist Feminist Kaktüs*, S. 3 (Eylül 1988), 24-9.

99 Bkz. Atilla Özkırımlı, "Kadın erkek ve cinsellik", *Günümüzde Kitaplar*, S. 18 (Haziran 1985), 2.

100 Bkz. Feyza Perinçek, *a.g.y.*, 157; Gülnür Savran, "Sosyalist feminizm olanaklı mı?" *11. Tez*, S. 1 (Kasım 1985), 139-151.

101 Bkz. Sibel Özbudun, *Niçin Feminizm Değil?* İstanbul: Süreç, 1984: 54-5 ve "Erkek egemen düzen mi?", *Yeni Öncü*, S. 3 (Mayıs 1987), 38. Belirtmeliyim ki, Süreç Yayınlarının "niçin... değil" dizisindeki diğer konu başlıkları feminizmin hangi kategoriye dahil edildiğini gösteriyor: Sendika ağalığı, YÖK, arabesk, siyonizm, masonluk, uyuşturucu...

102 Bkz. Füsun Öztürk, "Feministler ne istiyorlar?" *Yarın*, S. 21 (Mayıs 1983), 10-11. Bu mealdeki makaleler için bkz. "8 Mart ve kadın hareketinin dönemeçleri", *Yarın*, S. 67 (Mart 1987), 22-23; Nedret Sena, "Kadın sorunu sosyalist erkeklerin de sorunudur", *Yeni Öncü*, S. 2 (Nisan 1987), 31-39; Sibel Özbudun, "'Erkek-egemen' düzen mi?" *Yeni Öncü*, S. 3 (Mayıs 1987), 38; "Feminizm-I: Tarih ve teori", *Devrimci Gençlik*, S. 7 (Mart 1991), 20-21; *Kadın ve Sömürü*, İstanbul: Yeni Çözüm Yayınları, 1988: 9, 36, 51.

103 Deniz Kömürcü, "Kadın-erkek birlikte insan olmak..." *Yeni Düşün*, S. 5-35 (Mart 1987), 51-2.

104 Necati Gül, "Evet erkek egemen düzen", *Yeni Öncü*, S. 5 (Temmuz-Ağustos 1987), 54-7.

105 Bkz. R. Yürükoğlu, "Devrimimizin başarısı kadınların katılımına bağlıdır", *İşçinin Sesi*, S. 122 (6 Şubat 1980), 20; "Kadın hareketinin dünü bugünü", *İşçinin Sesi*, S. 122 (6 Şubat 1980), 22; Ayhan Acımaz, "Kadın örgütlenmesi üzerine", *İşçinin Sesi*, S. 122 (6 Şubat 1980), 23; Ayşe Güvener, "8 Mart'ı devrimci bilinçle kutluyoruz", *İşçinin Sesi*, S. 124-125 (24 Mart 1980), 9; "Kadın hareketini bataktan kurtaracağız", *İşçinin Sesi*, S. 128 (21 Nisan 1980), 18.

106 Hatice Dağlı, "Haydi emekçi kadınlar sesimizi yükseltelim", *İşçinin Sesi*, S. 254 (17 Mart 1984), 12.

107 Ayşe Güvener, "Meydanı feminizme bırakmamak gerek", *İşçinin Sesi*, S. 245 (7 Kasım 1983), 21.

108 "Bu da burjuva sosyalistlerinden", *İşçinin Sesi*, S. 301 (10 Mart 1986), 6.

109 Nurten Keskin, "Dayağa karşı çıkalım, düzene dayak atalım!" *İşçinin Sesi*, S. 330 (3 Haziran 1987), 6.

110 R. Yürükoğlu, "Kadın sorunu mu?" *İşçinin Sesi*, S. 374 (10 Nisan 1989), 21.

111 Nezihe Dalyan, "Burjuvaların kadın sorununa 'ilgileri' birdenbire arttı: İşçi-emekçi kadının öfkesi korku salıyor", *İşçinin Sesi*, S. 386 (14 Ocak 1990), 11.

112 Z. Çakır, "Kadınlara yönelik manevralar arttı", *İşçinin Sesi*, S. 387 (22 Ocak 1990), 2.

113 Mehmet Erenler, "Bu düzene cezada indirim olmayacak", *İşçinin Sesi*, s. 387 (22 Ocak 1990), 16.

114 F. D. "Kadın haklarının savunucusu proletaryadır", *İşçinin Sesi*, S. 411 (28 Ocak 1991), 7.

115 "Kadın sorununda bugünden yapılacak çok şey var", *Kervan*, S. 26 (26 Mayıs 1993), 10-15.

116 "Celile: Bugün kadınlar günü, karşımıza bir erkek geçmiş konuşuyor, varsa bir kadın konuşsun" sözleriyle itiraz ediyor; Yürükoğlu, "Kadın gününde erkeğin konuşması iyidir. Erkeklerin kendilerini düzeltmeye başladıklarına bir örnek olursa iyidir," yanıtını veriyordu. (a.g.m.) Buna benzer bir eleştiri yukarda aktardığım Aydınlık Meclisi'ndeki koca dayağını tartışmak için editör önce "Erkekler Meclisi"ni kurunca, bir kadın tarafından yapıldı: "Köşenizde kurduğunuz mecliste bile nezaket icabı da olsa, söz hakkını önce kadınlara vermediniz. İlginç değil mi?" Bkz. "Hal Böyleyken Ben Ne Yapayım?" *Aydınlık*, S. 22585-68 (26 Mayıs 1978), 2.

117 "Bizim gibi toplumların feminizme ihtiyacı vardır. ... Salt 'burjuva demokratik' bir akım olsa bile, feminizm Türkiye için olumlu bir rol oynardı. Kadın özgürlüğü hareketinin mücadelesi daha bitmedi. Bu topluma şekil veren ve ona damgasını vuran değer yargılarına karşı girişilecek uzun süreli bir mücadele olacaktır. Bu tür bir mücadeleye kalkışmak, hâkim güçlerle karşı karşıya gelmeyi gerektirmektedir. (Bu mücadele) kapitalizme karşı mücadelenin bir parçasıdır... Kadınların eşitlik ve özgürlük isteği, kapitalizmin gerçekleştiremeyeceği toplumsal içerikli bir demokrasi ile mümkündür. Dolayısıyla, eşitlik ve özgürlük isteyenler, kendi sübjektif iradeleri dışında, toplumcu düşüncenin müttefiki olmaktadırlar. Düzenle çatışmadan bu talepler savunulamaz... Feminizm bu taleplere sahip çıktığı ölçüde demokratik ve aynı zamanda düzen karşıtı bir akımdır... Üç günlük feminizm karşısında kadınları bu 'burjuva akım'ın etkisinden kurtarmak için ortaya atılanlar şimdiye kadar neredeydi? ... Görülüyor ki feminizmin eleştirisi değil ataerkil bakışın endişesi söz konusudur... Kadınların da kendilerini ifade etmeye başlamalarına duyulan tepki, ata yadigârı erkek bencilliğinin telaşıdır diyebiliriz." Feyza Perinçek, "Feminizmin eleştirisi mi yoksa ataerkilliğin endişesi mi?" *Yaba*, S. 31 (1983), 157-160.

118 Örneğin bkz. Z. Yener, "Sol harekette kadınlara yanlış yaklaşımlar", *İşçinin Sesi*, S. 393 (23 Nisan 1990), 2 ve E. Karakebeli, "Kadın sorunu ve Sovyetler Birliği'nde cinsel eşitsizliğin kökleri I-III", *İşçinin Sesi*, S. 463-464-465 (Haziran-Temmuz-Ağustos 1998), 4-5.

119 Bkz. "Dört gösterge ışığında Türkiye sosyalist hareketi", *Sürekli Kriz Politikaları* içinde, haz. B. O. Doğan, S. Sökmen, İstanbul: Metis, 2004: 173-93.

120 Hakan Abacıoğlu, "Kadın sorunu ve Marksizm", *Sosyalist İktidar*, S. 3 (Aralık 1979), 83-90.

121 "Kadının özgürlük koşulu: Sosyalist olmak", *Toplumsal Kurtuluş*, S. 29-30 (Ocak-Şubat 1990), 77-78.

122 Temel Demirer, "'Feminizm'e kısa kenar notları", *Gelenek*, S. 22 (Kasım 1988), 94-104.

123 Aydemir Güler, "TKP: Bir perde açılıyor", *Gelenek*, S. 69 (Kasım-Aralık 2001), 3-5

124 "Özgürlükçü değiliz!", *Postexpress*, S. 18 (19 Ekim 2002), 25-28.

125 Zetkin'in feminizminin değerlendirilmesi bu çalışmanın sınırlarını aşıyor.

126 Bkz. Önprogram niteliğindeki, "Devrimci proletaryanın mücadele platformu", *Parti Bayrağı*, S. 1 (Mart 1978), 23-4.

127 "Devrimci Halk Kurtuluş Partisi Programı", *Kurtuluş*, S. 8 (25 Mart 1995), 19.

128 "Kadınların kurtuluşu kadın erkek mücadele omuzdaşlığından geçer", *Yeni Çözüm*, S. 22 (Mart 1989), 21.

129 "DEMKAD ile söyleşi", *Yeni Çözüm*, S. 9 (Ocak 1988), 54-6.

130 "ÖDP'li kadınlar neden geceleri sokağa çıkmak istiyorlar?" *Yeni Çözüm*, S. 74 (28 Mart 1998), 43.

131 "Manukyan'ın yeni sermayeleri 'Çevik Ayşe'ler", *Yeni Çözüm*, S. 76 (11 Nisan 1998), 34.

132 Bu yöndeki makaleler için bkz. Nalan Çağlar, "Kadın hareketinin genel bir çerçevesi", *Yeni Öncü*, S. 8 (Kasım-Aralık 1987), 56-9; Esin Çağ, "'Bağımsız' kadın örgütlenmesi'ne ilişkin birkaç söz", *Yeni Öncü*, S. 9 (Şubat-Mart 1988), 72-3; Semra Özdemir, "Kadın sorunu", *Yeni Açılım*, S. 4 (Ağustos 1988), 29-34;

133 Alay vb. ikincil araçlarla, değinmelere bürünen feminizm karşıtlığı için bkz. "Yine bir erkek," *Alınteri*, S. 16 (Nisan 1988), 4 (TKP yayını); Süreyya Berfe, "Erkeklerin suçu mu?", *Yeni Düşün*, S. 60 (Mart 1989), 30-31 (TSİP yayını).

134 Bkz *11. Tez*, S. 9 (Şubat 1989).

135 "Ertuğrul Kürkçü ile görüşme", *11. Tez*, S. 9 (Şubat 1989), 141-161.

136 Bkz. "Allı yeşilli geliyorlar", *Yeni Gündem*, S. 68 (21-27 Haziran 1987), 10-14.

137 *Sosyalist Parti Kuruluş Bildirgesi Program Tüzük*'de, "Kadının Kurtuluşu" başlıklı bölümde "erkekle kadın arasındaki eşitsizliklere ve kadın üzerindeki baskılara karşı ... seferberlik başlatacağı" belirtiliyor (İstanbul: Sosyalist Parti Yayınları, 1988: 28-9).

138 Bkz. Mehmet Erenler, "Bu düzene cezada indirim olmayacak", *İşçinin Sesi*, S. 387 (22 Ocak 1990), 16.

139 "Sedef Öztürk: Tartışma alanı kaydı", *Adımlar*, S. 11 (28 Mayıs-10 Haziran 1989), 20.

140 Füsun Öztürk Baysan, "Bekleneni veremedi", *Adımlar*, S. 11 (28 Mayıs-10 Haziran 1989), 19-20.

141 "Yüksel Selek: Yararlı bir işlev gördü", *Adımlar*, S. 11 (28 Mayıs-10 Haziran 1989), 20.

142 Bkz. Füsun Öztürk Baysan, a.g.m. Kurultay'la ilgili bilgi için bkz. "İlk Kadın Kurultayı", *Adımlar*, S. 7 (2-15 Nisan 1989), 25; "Kadınların ortak kurultayı", *Adımlar*, S. 9 (30 Nisan-13 Mayıs 1989), 19; "Kurultay için ne dediler?", *Adımlar*, S. 11 (28 Mayıs-10 Haziran 1989), 20-21; "Kadın Kurultayı'nın ardından", *Adımlar*, S. 12 (11-24 Haziran 1989), 23.

143 Saadet Özkal, "Kadın sorunu yalnızca kadınların sorunu değildir", *Yeni Açılım*, S. 13 (Mayıs 1989), 61-67.

144 Yüksel Selek, "Küçük kadın ne oldu sana?" *Yeni Açılım*, S. 15 (Temmuz 1989), 46-51.

145 Saadet Özkal, "Feministler hedef mi şaşırtıyor?" *Yeni Açılım*, S. 16 (Ağustos 1989), 36-40. Ayrıca bkz. Saadet Özkal, "Kısa kısa kadın hakları", *Adımlar*, S. 16 (6-26 Ağustos 1989), 22 ve "Erkek egemenliği bağımsız bir sistemdir", *Yeni Açılım*, S. 24 (Mayıs 1990), 40-41.

146 Gönül Dinçer, "İKD kadın örgütü görünümünde erkek bir örgüttü", *Yeni Açılım*, S. 23 (Mart-Nisan 1990), 5-12. Eski İKD üyelerinin/yöneticilerinin aynı sayıdaki değerlendirmeleri için bkz. Ayşe Coşkun, "Geçmişe bakıp geleceği düşünürken", *a.g.y.*: 13-18; Yüksel Selek-Nermin Coşkun, "Parti örgütü-kadın örgütlenmesi", *a.g.y.*: 22-27; Saadet Özkal, "Kota kadın politikasıdır", *a.g.y.*: 28-31. Ayrıca bkz. Munise Sökmen, "Kendimle konuşma", *a.g.y.*: 32-4.

147 "İKD kadın hareketinin parçası olmuştur", *Yeni Açılım*, S. 23 (Mart-Nisan 1990), 19-21.

148 Emel Aslan-Hülya Gülbahar, "1990'lara girerken ülkemiz kadın hareketi ve görevler I-III", *10 Eylül*, S. 3 (Kasım 1989), 47-53; S. 4 (Aralık 1989), 47-53; S. 6 (Şubat 1990), 49-55.

149 Saadet Özkal, "Erkek toplumun erkek partileri", *Yeni Açılım*, S. 20 (Aralık 1989), 26-30 ve bkz. Selma Atabek, "Kadınlar ve parti", *Yeni Açılım*, S. 21 (Ocak 1990), 24-6.

150 Saadet Özkal, "Komünist harekette de erkek egemen anlayışı hüküm sürüyor", *Adımlar*, S. 48 (1 Ocak 1990), 18-19.

151 "TBKP Büyük Kongre Kararları: Kadın sorunu üzerine", *Adımlar*, S. 49 (10 Şubat 1990), 17.

152 "Kadınlar özgürce toplumsal ve politik yaşama katılmalıdır!", *Adımlar*, S. 31 (17 Mart - 7 Nisan 1990), 18.

153 Bkz. *Yeni Açılım*, S. 23 (Mart-Nisan 1990).

154 "Pozitif ayrımcılıktan yanayım", *Adımlar*, S. 27 (14-27 Ocak 1990), 18.

155 "Feminizm-I: Tarih ve teori", *Devrimci Gençlik*, S. 7 (Mart 1991), 20-1.

156 Bkz. *Yeni Öncü*, S. 22 (Mart 1990).

157 Bkz. *Zemin*, S. 6 (Mart 1987).

158 Filiz Karakuş-Gülnur Savran-Nesrin Tura, "Birlik sürecinde kadınlar olarak varolmak," *Yeni Öncü*, S. 22 (Mart 1990), 78-80.

159 Bkz. *Program ve Tüzük: Özgürlük ve Dayanışma Partisi*, Ankara, 2003: 26-7 ve *ÖDP 1. Olağan Büyük Kongre ve Konferansı Ekim 1997*, İstanbul, 1997: 103-4; 132-33.

160 *Ana ve Emekçi Olarak İşçi Kadının El Kitabı*, İstanbul: DİSK Yayınları, 1976.

161 İlkay Alptekin Demir, "Abdullah Öcalan'la görüşme", *Sosyalist Birlik*, S. 9 (Aralık 1989), 3-20.

162 Der. Selahattin Erdem, İstanbul: Melsa Yayınları, 1992.

163 "Fatma ile söyleşi", *Yeni Öncü*, S. 22 (Mart 1990), 41-3 ve Hatice Yaşar, "Türkiye'de Kürt, kadın ve sosyalist olmak", *a.g.d.*: 44-53.

164 Bkz. Sheila Rowbotham, *Sosyalizm, Feminizm ve Eylemde Birlik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1984: 23-5.

165 Bu eleştirilerden birkaçını sayarsak, bkz. Nesrin Tura, "Türkiye solunda kadın sorunu ve feminizme yaklaşımlar I-II", *Sosyalist Feminist Kaktüs*, 2-3, 1988; Fatmagül Berktay, "İki yazı: Solun kadına bakışı", *Sosyalist Birlik*, S. 2 (Nisan 1989), 49-52; Aynur İlyasoğlu, "Sol hareketin doğal yandaşı olarak feminizm ve kadınlar", *Express*, 62, Nisan 1995; Fevziye Sayılan, "Feminist hareket ve sosyalistler", *Birikim*, S. 79 (Kasım 1995), 60-2.

166 Aynur Özuğurlu, "Feminizm devrimcidir", *Sosyalist Birlik*, S. 9 (Aralık 1989), 38-42.

Feminist Eleştiri Karşısında Marksist Sol

GÜLNUR ACAR-SAVRAN

Yakın zamana kadar, feminizmin Marksizm karşısındaki meydan okuması ve dönüştürücü etkisiyle ilgili yaygın bir kabul vardı: Feminizm, Marksizmin ekonomizme, ama daha da genel olarak nesnelciliğe yaslanan ve nedensellik ilişkisini temel alan büyük anlatısını sorgulayıp sarsmıştır. Kadınlığın toplumsal ve söylemsel kuruluşunun tahlili, kaçınılmaz olarak tikel ve öznel olanı öne çıkarmış, emek – üretim – sömürü merkezli bir yaklaşımın ima ettiği 'soyut evrensel'in hegemonyasını yıkmıştır. Eleştirdiği nesnenin –Marksizmin– yanı sıra feminizmi de belirli bir düşünsel çerçevenin içine yerleştiren bu yaklaşım son yıllarda, toplumsal bilimin birçok alanında doyuruculuğunu yitirdi. Toplumsal ilişki biçimlerinden kaynaklanan yapısal eşitsizlikler, nesnel hâkimiyet biçimleri yeniden toplumsal teorinin gündeminde. Bu yazıda ben de, feminist eleştirinin nasıl bir meydan okumayı ifade ettiğine, yeniden aralanan bu kapıdan bakmaya çalışacağım. Bu eleştiriyi anlamlandırırken, toplumsal cinsiyet ilişkisini ya da hiyerarşisini, sınıf çelişkisinin yanı sıra toplumsal yapıyı şekillendiren temel hâkimiyet biçimlerinden biri olarak ele alacağım.

Türkiye (Marksist) solunun, 1980 sonrasında yüzleşmek zorunda kaldığı ikinci dalga feminizm karşısında ilk refleksleri, aşırı savunmacı bir saldırganlık, aşağılama ve karalamaydı. Feministlere 'aşağılama' niyetiyle yakıştırılan sıfatlar, 'erkeksizlik', 'çirkinlik' ve 'lezbiyenlik'le başlıyor, 'burjuvalık'tan geçiyor, 'faşistlik' suçlamasına kadar varıyordu. Seksenlerin ortasından başlayarak, Kadınlara Karşı Ayırımcılığa Karşı Sözleşme bağlamında sürdürülen imza kampanyası ve Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası gibi, feminizmin belirli bir kitleselliğe ulaştığı bazı çıkışlarıyla birlikte solun kimi kesimlerinin tavrında bir değişim baş gösterdi. Dışlama, red, mahkûm etme giderek yerini, belirli bir alan içinde konumlandırarak massetme çabalarına bırakıyordu: Kadınların cinsiyetlerinden ötürü 'ayırımcı uygulamalar'a maruz kaldıkları, 'ikinci sınıf' yurttaşlar olarak algılandıkları kabul ediliyor, bu ayırımcılığın gençlik sorunları türünden 'özgül bir mücadele alanı' oluşturduğu ileri sürülüyordu. Bu, artık 'kadın sorunu'nun işçi kadınların sorunlarına indirgenemeyecek, onun ötesine uzanan bir 'sorun alanı' olarak görüldüğü anlamına geliyordu. Bütün kadınlar kendi sınıfları içinde özel bir ayırımcılığa ve baskıya uğruyorlardı. Feministler doğru soruları soruyorlardı ama bunlara yanlış cevaplar veriyorlardı. Esas olarak ideolojiden kaynaklanan bu sorunun çözümüne ilişkin çeşitli 'demokratik talepler' ileri sürmek mümkündü. Kısacası, solun alanında ve denetiminde verilecek demokrasi mücadelesinin bir parçasıydı kadınların özgürleşme süreci.

Muğlaklığını özellikle vurgulamaya çalıştığım bu dilde öznesi belirlenmemiş bir baskı ve ayırımcılık söz konusudur. Kadınlar kendi sınıfları içinde görünür hale gelmişlerdir ama sınıf-içi kadın erkek ilişkisinin, dolayısıyla da sosyalistlerin kendi aralarındaki cinsiyet ilişkisinin niteliği belirsizdir. Karşı karşıya olduğumuz şey, hâkimiyeti, ezme-ezilme ilişkisini çağrıştırmayan, adeta dışsal bir güçten (kapitalizmden ?) kaynaklanan bir çarpıklık, bir aksaklıktır. Bu çerçevede sınıf hâkimiyeti

dışında bir hâkimiyet ilişkisine yer yoktur.

Ancak seksenlerin sonu–doksanların başı, solun kimi kesimlerinde farklı bir sesin çıkmasına tanıklık etmiştir. Artık feministlerin, bağımsız kadın hareketinin gerekliliği teslim edilmekte, erkek egemenliğinden, geçici bir araç olarak kotadan, hatta ev içindeki cinsiyetçi işbölümünün aşındırılmasının önünü açacak biçimde, erkekler için doğum sonrası ücretli izinden söz edilmektedir. Bu ifadeler, zımnen de olsa sınıf çelişkisinin yanı sıra bir başka toplumsal hâkimiyet ilişkisinin varlığının kabulüne işaret etmekte, egemenlik ilişkisinin bir tarafı olarak somut erkekleri sahneye çıkarmaktadır.

İşte feminizmin meydan okumasıyla yüzleşme de bu noktada başlar: Yazının başında kendimi yerleştirdiğim yerden bakıldığında, feminizmin (Marksist) sola yönelik can alıcı eleştirisi, solun teorisinde ve pratiğinde, sınıf çelişkisinin yanı sıra toplumsal yapıyı şekillendiren, toplumun *kurucu* bir ilişkisi olan bir başka hâkimiyete, toplumsal cinsiyet hâkimiyetine yer açmadığıdır. Oysa, kadınlarla erkekler arasındaki ilişki, biri ezen diğeri ezilen, biri egemen diğeri tâbi konumda olan iki toplumsal grup arasındaki ilişkidir. Başka bir deyişle patriarkanın dinamikleri ile kapitalizmin dinamikleri birbirine indirgenemeyecek, ama birbirini besleyen dinamiklerdir. Daha da önemlisi, Marksizmin temel iddialarından birisi olan bütünsel bir toplum tahlili ve bütünlüklü bir politik proje bu özgül egemenlik biçimi hesaba alınmaksızın gerçekleştirilemez.

Feminizmin bu meydan okumasını şöyle anlamlandırmak mümkündür: Marksizm, Aydınlanma'nın evrensel aklın taşıyıcısı, özerk özne anlayışını eleştirmiş; özne kavramını tarihselleştirmiş ve somutlaştırmıştır. Marx'ın teorisine göre, özerk özne ya da vatandaş, tarihsel ve toplumsal güç ilişkilerinden soyutlanmış bir kurgudur ve tarihsel olarak da işçi sınıfını dışlamış bir sözde-'tümel' kategoridir. Kolektif toplumsal özne olarak işçi sınıfı anlayışı bu eleştiri sürecinin ardından gelir. Ne var ki, bu kolektif özne de yeterince somutlaşmamıştır; bir başka açıdan o da türdeş bir 'evrensel'e tekabül eder: Marksizmin feminist eleştirisi, (vatandaş kavramının kadınlar açısından eleştirisinin ötesinde) sınıf kavramının da somutlaştırılmaya muhtaç olduğunu, işçi sınıfının kendi içinde de hâkimiyet ilişkileri ve çıkar çatışmaları olduğunu ortaya koyar. Bu, tanım gereği, sosyalist kadınlarla sosyalist erkekler arasında da egemenlik ilişkisi ve çıkar çatışması var demektir. Yalnızca mülk sahibi burjuvaların eşleri değildir ezilen kadınlar; 'aydınlanmış' sosyalist kadınlar da dahil olmak üzere bütün kadınlar bir hâkimiyet ilişkisinde taraftırlar.

Feminizmin bu eleştirisi bir başka kolektif politik özneye işaret etmektedir: Kadınların ortak ezilmişliklerinden kaynaklanan bir imkâna... Bu ortak ezilmişlik patriarka içindeki farklı konumlanışlara (evli-bekâr olmak, anne olup olmamak vb.) ve farklı cinsel kimlik ve yönelimlere bağlı olarak; ayrıca sınıf, ırk, ulus dinamikleriyle biçimlendirildiği ölçüde, farklı deneyim ve gereksinimlere yol açar. Ancak, bir politik dayanışmanın da nesnel imkânını, yatağını oluşturur.

Ortak ezilmişlik ve nesnellik kavramları, feminizmin Marksist düşünceye yönelttiği eleştirinin bir başka düzlemine, kadınların ev emeğinin Marksist teorideki görünmezliğinin feminizmle birlikte aşılmasına işaret eder. Kapitalist üretim ilişkilerinin ve burjuvazinin hukuksal-felsefî kategorilerinin üzerindeki doğallık peçesini ustalıkla sıyırmış olan Marx, kadınların yeniden-üretim için harcadıkları emek söz konusu olduğunda eleştirelliğinde tökezlemiş, bu emeği toplumsal teorinin sınırları dışında, doğal olanın alanında tutmakta bir beis görmemiştir. Oysa, gerek soyun yeniden-üretimi bağlamında olsun gerekse emek gücünün yeniden-üretimi bağlamında, bütün kadınlar ev içinde ko-

caları ve yakınları için karşılıksız emek harcarlar. Toplumsal üretimle bütünleşmediği ve bu anlamda mübadele değeri taşımadığı için, kapitalist patriarka çerçevesinde görünmez olan ve Marx'ın da görünmez bıraktığı bu emeğin adını koyup toplumsal teorinin alanına çekmekle feminist eleştiri iki şeyi birden yapar aslında: Bir yandan, kadınlarla erkekler arasındaki çıkar çatışmasının tam da merkezinde yatan ilişkiyi politik alana çeker ve solun önüne devasa bir sorunu getirir: Şayet kadınlara da hitap edecekse, bakım işlerinin paylaşımını, toplumsal düzeyde de kişisel düzeyde de politik ufkuna dahil etmelidir sol. Ama bir yandan da, karşılıksız ev emeğinin ötesinde, yer yer bu emek biçiminin damgasını taşıyan ve gittikçe yaygınlaşmakta olan ev eksenli esnek üretim biçimlerine ve ücretli ev işçiliğine solun daha bilimsel ve etraflı bir biçimde bakması için ona birtakım araçlar sunar feminist eleştiri. Yoksulluğun özellikle de sözünü ettiğim üretim biçimleriyle kadınlaştığı, kadınlığın yoksullaştığı bir dünyada, yoksulluğun bin bir yüzünü görebilmesi için sola sunulmuş bir imkândır bu. Kısacası Marx'ın cinsiyet-körü emek anlayışı feminist eleştiri ışığında cinsiyetlenir ve daha yetkin bir tahlil aracına dönüşür. İşçi sınıfının kendi içinde türdeş bir kolektif özne olmadığı tespitinin uzantıları, 'erkek emeği'nin dar kalıbını kırar.

Feminizmin, toplumsal cinsiyet hiyerarşisini sınıf egemenliğinin bir parçası olarak değerlendirilemeyecek bir egemenlik biçimi olarak ortaya koyan meydan okumasıyla yüzleştiği en ileri noktada[1] sol, bir yandan politik ve programatik söyleminde erkek egemenliğine ve şiddetine yer verdi, öte yandan da örgütsel yapısında sınıf-içi ve sosyalistler arası cinsiyet hâkimiyetinin varlığını teslim eden pozitif ayrımcı birtakım önlemleri benimsedi. Parti programlarında, 'cinsiyetçi sistemin yok edilmesini', 'cinsiyetçi olmayan sosyalizm' hedefini, erkek egemenliğine karşı mücadeleyi zikretmek doksanlardan başlayarak çeşitli sol partilerde artık olağanlaşmıştı. Cinsiyetçi sistemin sosyalistler-arası ilişkilerdeki tezahür biçimlerine karşı tasarlanan önlemler arasındaysa şunlar vardı: Yönetim ve disiplin organlarında ve seçim listelerinde kadınlara özel kotaların kabul edilmesi; kadınlara toplantılarda söz almada öncelik ve söz süresinde ayrıcalık; özel ve kamusal alanda kadınlara yönelik şiddetin disiplin suçu sayılması ve disiplin kurulunda bu türden isnatların görüşülmesine öncelik tanınması; kadın birimlerinin parti içindeki görece özerk konumları ve bu yapılardan çıkan kararların –program ve tüzüğe aykırılığı somut olarak gösterilmedikçe– parti politikası haline gelmesi...

Bütün bunlar sosyalist düşünce ve pratiğin siyasal tahlillerinde ve kendi pratiğinde patriarkaya karşı gerçekten tutarlı bir tavır oluşturduğunu, kendine yönelik olarak da bir özeleştiri ve dönüşüm sürecine girdiğini ifade ediyor mu peki? Bunu söylemek pek mümkün görünmüyor. Partilerin kadın birimlerinin ürettiği son derece ayrıntılı ve gelişkin metinler olmasına rağmen, parti programlarında, toplumun kurucu bir çelişkisi olan patriarkal hâkimiyete 'kadınların kurtuluşu', 'kadınlara özgürlük' gibi başlıklar taşıyan bazı maddelere sıkıştırılmış bir biçimde yer veriliyor. Konjonktür tahlilleri, kapitalizmin *patriarkal kapitalizm* olduğunun bilinciyle yapılmıyor; sınıf dinamikleriyle toplumsal cinsiyet dinamikleri arasındaki etkileşime ve eklemlenmeye ilişkin olarak geliştirilmiş derinlikli bir bakışın izlerine rastlamak güç. Feministlerin hazır bulunduğu ortamlarda ve toplantılarda, en fazla, bu tahlillere ekleniyor patriarkanın dinamikleri. Başka türlü söyleyecek olursak, toplumsal cinsiyet tahlilleri, bütünlüklü bir kapitalizm tahlilinin ve sosyalizm tasavvurunun organik bir parçası değil, ikincil önemde bir eklentisi hâlâ. Ayrıca, program dışındaki parti metinlerinde sık sık 'ayrımcılık', 'cinsiyetçi ideoloji' vb. türünden bir tahlil düzlemine rücu

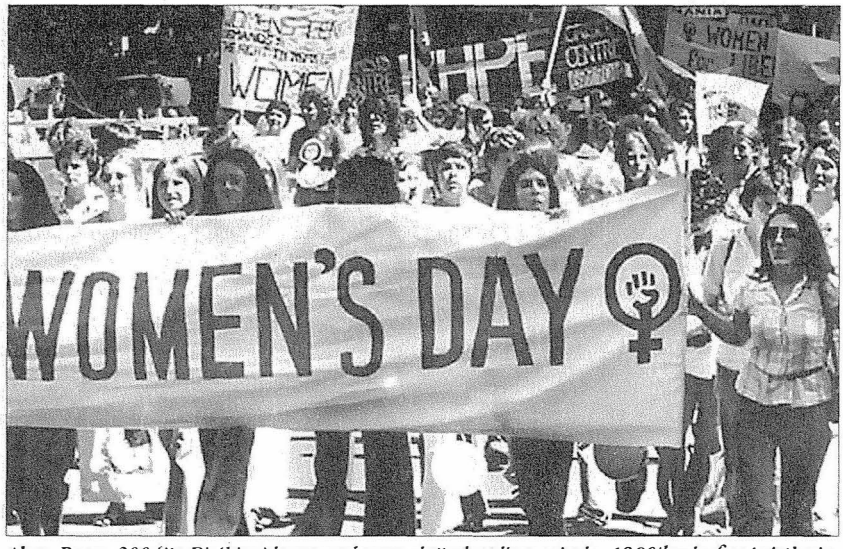

Aksu Bora, 2004'te Birikim*'de yayınlanan değerlendirmesinde, 1980'lerde feministlerin öncülüğüyle başlayan "kadın hareketi" ile feminist teori ve politika arasındaki açının, gelinen noktada hayli genişlediğini savunur.*

edildiğini görmek mümkün. Bu, patriarka tahlilinin ne kadar az benimsendiğinin bir karinesi. Ayrıca, partilerde erkek egemenliği ve patriarkanın dinamikleri konusunda genel bir eğitim ve bilgilenmenin hiçbir öncelik taşımadığı göz önüne alındığında, bunun çok da şaşılacak bir yanı yok. Toplumsal cinsiyet hiyerarşisine ve baskısına karşı mücadele, işlek bir politika haline gelmek bir yana yalnızca programatik söylemin bir parçası olarak kalmaya devam ediyor.

Bunun yanı sıra, pozitif ayırımcılık temelinde geliştirilmiş olan kota türünden önlemlerin, kendi kendilerini gereksiz kılacak biçimde dönüştürücü bir rol oynayabilmeleri için yapılabilecek bazı şeylerin de yapıldığını söylemek güç. Örneğin çocuk bakım merkezleri, mekânları hiçbir zaman yönetimlerin öncelikli meseleleri arasına dahil olamıyor. Toplantı zaman, mekân ve sürelerinin kadınların katılımını kolaylaştıracak biçimde tasarlanması hiçbir zaman ciddiye alınmıyor. Bunların da ötesinde, politika yapış tarzının erkek kulüplerine özgü kalıpları olduğu gibi ayakta duruyor. Böyle olduğunda, örneğin yönetimlerde kadın kotası, bazı kadınların erkeklere göre düzenlenmiş, erkeklerin yaşam pratiklerine uygun değerlerin öne çıkarıldığı bir dünyaya kabulleri anlamını taşıyor. Bu 'değerler'in arasında kuşkusuz, kadınları sindiren ve baskı altına alan cinsiyetçi ve saldırgan dili, karşısındakini bastırmaya yönelik tartışma üslubunu vb. saymak mümkün.

Bunlardan şu sonucu çıkarmak hiç de güç olmasa gerek: Sol, erkek egemenliğini, toplumsal cinsiyet hiyerarşisini *program* düzeyinde ufkuna dahil etmiş, bununla tutarlı olacak biçimde kimi pozitif ayırımcı önlemleri *tüzüklerine* almış, ancak bu egemenlik biçiminin varlığını tam anlamıyla özümsememiş ve onun kendine yönelik *kişisel politik* uzantılarıyla yeterince yüzleşmemiştir.[2] Erkek egemenliğine karşı mücadele kadın birimlerine ve kadınlara havale edilmiş; kadınlar ve feminizm, solun *kendilerine açtığı yerde* marjinalleştirilmiştir. Kadınların faaliyetleri, diğer faaliyetler kadar değerli görülmeyen bir 'kadın alanı' adı altında partilerin

kıyılarına itilmiştir. Kadınlar bir toplumsal hâkimiyet ilişkisinin tarafı olan özneler olarak değil, farklı bir kimliği olan bir grup olarak, feminizm de bir *kimlik politikası* olarak konumlandırılmıştır. Erkek egemenliğine karşı mücadele, sosyalizm mücadelesi verdiğini savunan örgütlerin asıl faaliyetinin bir parçası olarak söz konusu örgütlerin bütünü tarafından sahiplenilmemiştir. Bunun bir uzantısı olarak da, solda erkeklerin günlük pratik içinde kendilerini sorgulamaları uzak bir hayal olarak kalmıştır.

Peki kadınların ortak ezilmişliğinden söz etmek, bütün kadınların bu ortaklığa dayanan bir kolektif özne oluşturduklarını ya da oluşturma potansiyelini taşıdıklarını söylemek, 'biz kadınlar' demek ve bunları savunmanın 'kadın politikası' yapmak olduğunu ileri sürmek, gerçekten de feminizmi bir kimlik politikası olarak tanımlamak anlamına gelmez mi?[3] Kolektif bir öznenin imkânına işaret etmek, kadınlar arasında, erkeklerinkinden farklı deneyim ve gereksinimlerden kaynaklanan bir ortaklığın olduğunu ileri sürmek demek değil midir? Ve şayet bunlar doğruysa, sol feminizmi bir kimlik politikası olarak konumlandırmakta ve kotalar ve pozitif ayırımcılık yoluyla feminist sese kendi kıyısında ama özel bir 'yer açmak'ta haklı değil midir? Kadınlar arasındaki ortaklığı, ortak bir *ezilme, olumsuz* bir durumun paylaşılması olarak yorumlamakla, erkeklerinkinden *farklı* olan ortak *deneyimlere* dayandırmak ayrı şeylerdir. Kadınların birliğini, paylaşılan deneyimlerden, değerlerden ve kişilik özelliklerinden türeten ve böyle tasarlanmış bir birliği kıskançlıkla korumaya çalışan bir feminist yaklaşım olabilir ve bu durumda belirli bir kimliğin tanınması, meşrulaşması, bu farklılığı içinde değer kazanması için sürdürülen bu politika bir kimlik politikasıdır. Buna karşılık, kadınların ortak ezilmişliğinin, maruz kalınan belirli bir baskı, el koyma, yoksun bırakılmaya dayandığını savunduğunuzda, kadınların mevcut gereksinim, değer ve deneyimlerinin bu durumun değişmesiyle dönüşeceğini söylüyorsunuzdur. Bu yaklaşımda kadınlık, savunulan, değer atfedilen, tanınıp benimsenmesi istenen bir kimlikten ziyade bir durumun yol açtığı bir toplumsal grup, yani bir toplumsal cinsiyet aidiyetidir. Ve bu temelde yürütülen feminist politika toplumun kurucu egemenlik ilişkilerinden birini hedef alır. Sınıf hâkimiyeti ile toplumsal cinsiyet hâkimiyeti (ve ırkçılık/etnik ayırımcılık) birbirini karşılıklı etkileyen dinamiklere yol açtığı ölçüde de, böyle tasarlanmış bir feminist politikayı *yer yer* solla dayanışma içinde sürdürmek, sol partilerde asli unsur olarak yer almak mümkündür.

Bunları, feminizmin solla karşılaşmasının sorunsuz olacağını ima etmek için değil, tersine bu karşılaşma noktasında feminizmin neden bazı ikilemlerle yüz yüze kaldığını anlaşılır kılabilmek için söylüyorum. Solun feminizmi bir kimlik politikası olarak marjinalleştirmesinde, feministlerin belki de kaçınılmaz olan ikilemleri de bir etken olarak rol oynamış olabilir diye düşünüyorum. Çünkü feminist politika aslında yukarıda andığım iki eğilimin bir sentezi olmak zorundadır bence: Hem bir *tanınma* talebini, erkeklerin hâkimiyet konumlarından kaynaklanan rekabet, yenme, baskın çıkma alışkanlıklarının dışında bir ilişki kurma, varoluş ve politika yapma biçimini öne sürmeyi içerir. Hem de erkekler kadar söz hakkına sahip olma, yer tutma, çeşitli *kaynaklardan yararlanma* talebini... [4] Ne asli unsur olmaktan vazgeçebilir feministler ve feminizm, ne de kadınların özel ihtiyaçlarını ileri sürmekten.

Bu ikiliğin, solla feminizmin karşılaşma noktasında çeşitli dolayımlardan geçerek *farklılaşma* ile *bütünleşmenin* türevleri olan bir dizi ikileme yol açtığını söyleyebiliriz. Birbirinden farklı feminizm anlayışlarıyla birbirinden farklı sosyalizm anlayışlarının bir karşılaşması olduğu ölçüde, bu ikilemler ÖDP'de oldukça uç-

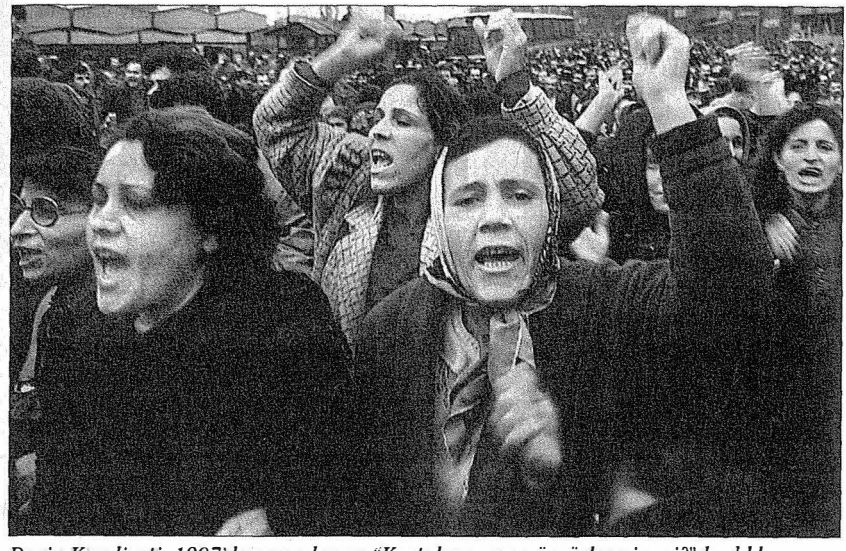

Deniz Kandiyoti, 1987'de yayımlanan "Kurtulmuş ama özgürleşmiş mi?" başlıklı önemli makalesinde, Türkiye'de kadınların kamusal alanda varoluş biçimlerinin, özgürleşme potansiyelini kısıtlayan çelişkilerine dikkat çekmiştir.

laşmış biçimlerde yaşandı. Herşeyden önce, sol bir partide feminist politika ya da kadın politikası yapılıp yapılamayacağı konusunda bir kutuplaşmayla başladı iş. Bu iki farklı görüş en uç noktalarda şu şekilde ifade ediliyordu: Bir yanda, partide erkek egemenliğine ve kadınların dışlanmasına, yok sayılmasına karşı mücadele edilmesi gerektiği ama sol bir partinin feminist mücadelenin aracı olamayacağı savunuluyordu. Bunun tam karşısında ise, feminist politikanın bütününü parti içine taşıyıp, partiyle bütünleştirip, orada tüketme eğilimi vardı. Bu ikinci eğilimi taşıyanlar, ÖDP'nin kuruluşuyla birlikte feminist enerjinin esas olarak buraya akıtılmasında bir sakınca görmüyor gibiydi. Bu eğilim karşısında ise, özerk feminist politikanın berhava olacağı kaygısı kimi feministleri parti içinde yapılacak kadın politikasının sınırlarını kalın çizgilerle belirleme gibi bir reflekse itiyordu: Parti içinde erkek egemenliğine karşı mücadele ve tüm parti politikalarının feminist süzgeçten geçirilmesi çok önemliydi, ancak erkeklerin de olduğu bir yapılanmada gündeme alınmaması gereken konular vardı.[5]

Sol bir parti içinde feminist politika yapılabileceğini savunanlar arasında da, bu kez, parti içindeki feminist sözün ve kadın birimlerinin özerkliği konusunda bir tartışma sürdü: Özerk kadın birimlerinin ürettiği politikaların başka organların müdahalesine tümüyle kapalı olması gerektiğini ileri sürenlere karşı, hiçbir şekilde diğer partililerin onayına sunulmayan, dolayısıyla da kimsenin tartışmayacağı kararları almanın anlamsız olduğu, asıl önemli olanın bu politikaları partinin bütününe benimsetmek olduğu söyleniyordu. Kısacası sorun, *denetlenmeye ve massedilmeye* karşı önlem almakla kadınların ve feminist eleştirinin *partinin kıyısında* kalmasına, *marjinalleştirilmesine* karşı önlem almak arasındaki dengenin kurulmasıydı.

Bu ikilemi aynı zamanda pozitif ayırımcılık politikalarıyla toplumsal cinsiyeti 'ana akımlaştırma' (*gender mainstreaming*), ya da eşitliği ana akımlaştırma politikaları arasındaki ikilem olarak kur-

mak da mümkün. Kadınlar için özel alanlar oluşturan, kadınlara özel ayrıcalıklar getiren, onların erkeklerin aleyhine olabilecek kota uygulamalarından yararlanmasının önünü açan pozitif ayırımcılık uygulamalarının, kadınları ve patriarkanın dinamikleri karşısında önerilen politikaları marjinalleştirdiği tezi gittikçe yaygınlaşmaya başladı. Özellikle AB çerçevesinde, bunun yerine, kadınlarla erkekler arasında fırsat eşitliğinin bütün politikalara daha baştan uygulanması gereken bir ölçüt haline getirilmesi ilkesi benimsendi. Ne var ki, gerçek ilişkilerin, somut toplumsal koşulların dönüşmekten uzak olduğu bir dünyada pozitif ayırımcılıktan vazgeçmek, kolaylıkla soyut bir hukuksal eşitlik düzlemine geri düşmek anlamına gelebilir. Dolayısıyla da aslında gerekli olan, bu iki tür politikanın birlikte sürdürülmesidir. AB kapsamında bunun ne kadar gerçekleşebileceği sorusunu bir yana bırakarak, feminizmin sol karşısında nasıl bir meydan okumayı ifade ettiği bağlamında şu söylenebilir: Tek başına pozitif ayırımcılık hem marjinalleşmeye; hem de bütünü dönüştürmeyi önüne koymadığı ölçüde mevcut liyakat ölçütlerinin ve politik mekanizmaların sorgulanmadan sürmesine yol açmaktadır. Oysa daha önce de söylediğim gibi, mevcut koşullarda pozitif ayırımcılıktan vazgeçmek feminizm-öncesi bir liberalizme dönüş demektir. Öyleyse, hem solun bütünlüklü bir şekilde dönüşmesinin önünü açacak bir 'ana akımlaştırma' politikasını benimsemek, bütün politikalara ve örgüt içi işleyişlere feminizmin merceğinden bakmak gerekmekte; hem de kadınların feminist politikaları oluşturabilme ve savunabilme gücünü geliştirebilecekleri, kararlara her düzeyde katılabilecekleri pozitif ayırımcı politikaları yerleştirmek... Feminizmin sol karşısında meydan okumasının solun kendisini dönüştürmesine evrilmesi ancak böyle olanaklı hale gelebilir.

Farklılıkçılık/eşitlikçilik, marjinallik/bütünleşme tartışmasının böyle bir sentezle çözülebilmesi aslında, yine de solun dışında güçlü özerk feminist yapıların ve politikaların varlığına bağlı. Böyle yapıların olmadığı ortamlarda feminist eleştirinin solda güçlü bir etki yarattığı pek görülmemiş. Kısacası solun, feminizmin kendisiyle dayanışmasına da ihtiyacı var, kendisinden özerk olmasına da... Sheila Rowbotham Marx'a yazdığı mutasavver bir mektupta şöyle diyor: "Bütün insanlığın toplumsal kurtuluşunun, toplumun bütün paryalarının kendi kurtuluşları temelinde gerçekleşeceğini düşünüyorum."[6] ❐

DİPNOTLAR

1 Bu 'en ileri nokta'ya varmış örnekler arasında BSP, ÖDP, SDP, bir yanıyla EHP gibi partileri ve *Toplumsal Özgürlük* dergisini sayabiliriz.

2 Feminizmin "özel olan (ya da kişisel olan) politiktir" sözünü, bütün uzantılarıyla benimsemek bir yana, yaygın olarak küçümsemeye devam etmektedir sosyalistler.

3 Bu paragrafta Aksu Bora'nın "Feminizm: Sınırlar ve İhlâl İmkânı" adlı yazısından esinlendim ve yazının bundan sonraki bölümünde bir yandan da onun belirli varsayımlarıyla tartışmaya çalıştım. bkz. Aksu Bora, "Feminizm: Sınırlar ve İhlâl İmkânı", *Birikim*, 184-185, Ağustos-Eylül 2004.

4 Nancy Fraser'ın geliştirmiş olduğu bu ikili ayırımı, onunkinden farklı olan bu bağlamda biraz değiştirerek kullanıyorum.

5 Bu üçüncü tavrı savunanlardan biri olarak şimdi, bunun meseleyi fazla kasmak olduğunu düşünüyorum. Sorunun kaynağı ve çözümü başka yerde, *özerk feminist yapıların gücünde* yatıyor aslında.

6 Rowbotham, S. (1998), "Dear Dr. Marx: A Letter from a Socialist Feminist", *Socialist Register*, Londra.

Türkiye'de Anarşizm

GÜN ZİLELİ – EMİNE ÖZKAYA

Çağdaş anlamıyla 19. yüzyılın ortalarında şekillenen anarşizmin, Türkiye'nin resmî sınırları içinde ilk filizlenişi, 1980'lerin başlarına, Türkiye tarihinin en karanlık dönemlerinden biri olan 12 Eylül darbesi sonrasına rastlar. Ancak bu "*gecikme*", bu topraklarda anarşizmin önemli tarihsel köklere sahip olmadığını göstermez. Anadolu toprağı, çok sayıda heretik tarikata; sığınağını kısmen mistisizmde bulan, sultanlara ve egemenlere karşı örtülü ya da açık direnişlere; zorla yerleştirmeye direnen Türkmen ayaklanmalarına; yakın tarihe kadar uzanan, yerel cemaatlerin, merkezî otoriteye karşı başkaldırı ve isyanlarına; derebeylerin ve jandarmanın zulmüne kafa tutan eşkıya geleneğine; Batıni-Alevi kültürüne; ulus-devletin ulusal baskısına karşı çeşitli direnişlere vb. beşiklik etmiştir. Öte yandan, Anadolu insanının, Batı'nın Hegelci "akılcı"lığının kalıplarına bir türlü sığmayan, ele avuca gelmez bir "irrasyonalizm"e sahip olması, modernizasyonun sistematik yapısı içine girmede her aşamada zorluklar çıkaran merkezkaç karakteri de, çağdaş anarşizmin değil ama, anarşizan yönsemelerin varlığını her zaman koruduğunu düşünmemize olanak sağlar.

Bir makalenin boyutlarıyla sınırlı bu çalışmada, yukarda sözünü ettiğimiz anarşizan döl yatağının varlığını hep akılda tutmakla birlikte, kendimizi, salt modern anarşizmin Türkiye'deki belirtileri, son yirmi yıl içinde ortaya çıkışı, filizlenmesi, boy atışı ve yayın faaliyetiyle sınırlamak; onun Türkiye'deki, oldukça yeni sayılabilecek kısıtlı pratik faaliyetlerini ve örgütlenme çabalarını önemli ölçüde dışta tutmak zorunda olduğumuzu belirtmeliyiz. Konuyu, üç ana bölümde ele alacağız. Birinci bölümde, modern anarşizmin, 20. yüzyılın ilk yarısında ve bundan sonraki yirmi yılda, özellikle yayın alanında, *kayıtlara geçmiş, tespit edilebilmiş* belirtilerini inceleyeceğiz. İkinci bölümde, modernleşmeyle elele giden Türkiye radikal hareketinde, anarşist fikriyatın kendine neden yer bulamadığı ve neden 1980'lerde ortaya çıktığı sorusuna yanıt vermeye çalışacağız. Üçüncü bölümde ise 1980'den itibaren, anarşizmin Türkiye toprağında bir varlık olarak ortaya çıkışını, bu gelişmenin hangi aşamalardan geçtiğini, yaşadığımız süreçte, Türkiye'deki anarşizmin toplumsal varlığının evrensel anarşist düşünceyi ne ölçüde yansıttığı üzerinde duracağız.

İLK BELİRTİLER

Osmanlı döneminde, anarşizm üzerine bilinen ilk yazılı kaynak, Kıbrısizade Osman Bey tarafından Fransızca yazılmış ve

Bulgaristan'ın Sofya kentinde 1895 yılında basılmış, *Socialisme et Anarchie* adlı kitaptır. Bu kitabın varlığından, 1895 yılında, Jena'da basılan, E. V. Zenker'in *Der Anarchismus* adlı kitabının bibliyografisi aracılığıyla haberdar oluyoruz. [*Kalendar 1997*, "Das A im Halbmond" (Hilaldeki A), Almanya]

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde belli belirsiz bazı anarşist faaliyetlerden söz edilmektedir. Mete Tunçay'ın, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-25)* (Bilgi Yayınları, Ankara, Eylül 1967) adlı kitabında, Selânik'teki bazı "anarşist çevreler"in faaliyetleri hakkında şunlar yazılmaktadır:

> *"Stefan Velidov'a göre, 7 Eylül 1908'de Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Sol Sosyalistler) çevresinden bir takım kimseler, Selânik'te solcu bir sendika kurmak istemişler, yine Selânik sosyal demokratlarından* anarko-liberal *yönelimli Abraam Benaroya adlı bir Yahudi de, bu sırada daha çok kendi ırkdaşlarından bir eğitim grubu teşkil etmiştir. Benaroya grubu 1908 Ekim'inde Sol Sosyalistlerle birleşmiş, fakat 1909 Şubat'ında çözülmüştür. Bunun üzerine Benaroya Mart ortalarında bir Sosyalist Federasyon kurmuştur. Bu Federasyonun 1909 güzünde 9 sayı çıkan haftalık bir yayın organı da olmuştur. İlk dört sayı, Bulgarca, Rumca, Türkçe (Amele Gazetesi: bu bölümün yazı işlerine Rasim Hikmet bakmaktadır) ve Yahudice, kalan sayılar ise yalnızca Bulgarca ve Yahudice yayımlanmıştır." (s. 33)*

Görüldüğü gibi 20. yüzyılın başında, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki "anarşist faaliyetler"e ilişkin bilgiler son derece kısıtlı ve dolaylıdır. Benaroya adlı kişinin "anarko-liberal" olduğu belirtilmektir. Ne var ki, anlatılanlardan Benaroya ve grubunun "anarşist" olmaktan çok, Rusya'daki Narodniklerin devamı Sosyalist Devrimci (SR) geleneğe dahil ya da yakın olduğu anlaşılmaktadır.[1]

Haydar Rıfat'ın, 1910 yılında yayımlanmış *Beynelmilel İhtilal Fırkaları* adlı kitabındaki iki bölümün başlığı şöyledir: "Anarşist Fırkaları"; "Proudhon-Bakunin" (Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 43). Bu kitap elimizde olmadığından bu iki bölümün içeriğini bilemiyoruz.

Yayın alanında bir diğer kaynak, "Sosyalist Hilmi"nin 1910 yılında çıkarttığı, anarşizm ve anarko-sendikalizm üzerine birkaç makale de yayımlamış, *İştirak* adlı dergidir. Bu dergide, keza, Hayati imzasıyla yayımlanmış, "Bakunin" adlı bir şiir ve anarşist Ispanyol eğitimci F. Ferrer'in idamını protesto eden bir başka şiir yer almaktadır. Bu yazı ve şiirlerin, nasıl olup da II. Enternasyonal çizgisine yakın "Sosyalist Hilmi"nin dergisinde yayımlandığı bilinmemektedir. O dönemde, Türkiye'de henüz sosyalizmle anarşizm arasındaki farkların algılanmamış olduğu düşünülebileceği gibi, aynı çevrede yer alan, "Sosyalist Hilmi"nin yakın arkadaşı, Türkiyeli ilk anarşist aydın olarak bilinen Baha Tevfik'in, bu dergideki etkisi de göz önüne alınmalıdır.

Baha Tevfik

Özellikle, 1992 yılında, Burhan Şaylı'nın günümüz Türkçe'sine aktarmasıyla, Baha Tevfik'in *Felsefe-i Ferd* kitabının (Altıkırkbeş, Aralık 1992, Istanbul) yeniden basılmasından sonra, Baha Tevfik'in, Osmanlı dönemindeki ilk Türk anarşisti olduğu görüşü genel kabul görmüştür.

Baha Tevfik (1884-1914), İzmir'de doğmuş, 1907 yılında Mülkiye'den mezun olduktan sonra, "Teceddüd-ü İlmî ve Felsefî Kütüphanesi" adı altında kitap çevirileri yayımlamıştır. Mete Tunçay, yayımlanan bu kitaplardan, özellikle Alman doğa bilimcisi ve materyalisti Büchner'in eserlerinin çevrilip yayımlanmasından yola çıkarak, çok genç yaşta ölen Baha Tevfik'in, 19. yüzyılın sonlarında Avrupa'da popüler olmuş bir çeşit "kaba Alman materyalizmi"ne ilgi duyduğu sonucunu çıkartmak-

1886'da, Chicago-Haymarket'te, 1 Mayıs'ın işçi bayramı yapılmasına vesile olan ve anarşistlerin etkin rol oynadığı büyük işçi grev ve gösterisi. Sadrettin Celal, 1925'te Aydınlık*'taki yazı dizisinde anarşizmi "sübjektif bir hürriyetçilik hülyasına kapılmakla", "ferdiyetçiliğe fazla önem vermekle", "menfi ve yıkıcı hareket ve aksiyonlarıyla işçi örgütlerinin dağılmasına sebep olmak"lığa yatkınlıkla eleştirir.*

tadır (Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 26-26).

Baha Tevfik'in bir "liberal" olduğunu ile süren Mehmet Ö. Alkan'la tartışan Burhan Şaylı ise, Baha Tevfik'in, "liberal" değil, "anarşist" olduğu kanısındadır (*Felsefe-i Ferd*, s. 24). Şaylı, bu görüşünü, özellikle, Baha Tevfik'in kitabındaki son makalesi, "Çağın Sonu ve Birey Felsefesinin Sonucu"ndaki şu cümlelere dayandırmaktadır:

"Ben bu yeni çağın içinde anarşizmi görüyorum. Kanımca kölelikten ücretli köleliğe ve ücretli kölelikten sosyalistliğe geçen insanlık en sonunda anarşizme ulaşacak ve orada bireyselliğin bütün bağımsızlığını, bütün azametini duyumsayacaktır.

"Fakat bu anarşizm; şimdilik başlangıç durumunda bulunan yöntemsiz ve düzensiz bir anarşizm değil, doğaya ve doğallığa uygun fenni ve gerçek bir anarşizm olacaktır. Şimdiki anarşizm kendi yerini açmak için engelleri yıkmakla meşguldür. Geleceğin anarşistliği kendi gerçek yerini bulunca artık yıkmakla değil, tersine yapmakla uğraşacaktır." (s. 112)

Gerçekten de bu satırlar, Baha Tevfik'in "anarşizm akidesine" taraftar olduğunu kuşkuya yer bırakmayacak açıklıkta ortaya koymaktadır. Öte yandan, Şaylı'nın çevirdiği diğer makalelerdeki birtakım fikirleri, Baha Tevfik'in, zamanının genelgeçer görüşlerinden ve liberal fikirlerden de etkilendiğini göstermektedir. Ancak, yüz yıl önce bir Osmanlı aydınının, diğer bütün zaaflarına rağmen, büyük bir açık görüşlülükle, Avrupalılaşma peşindeki çağdaşlarının çok ilerisine giderek, geleceği anarşizmde görmesi oldukça anlamlıdır. Bu durumda, Baha Tevfik'i, anarşist ilkler statüsünde değerlendirmemiz hiç de abartma olmayacaktır.[2]

Cumhuriyet Dönemi

Marksist yazar Celâl Nuri İleri, Baha Tevfik'e karşı yayımladığı broşüre, *Hükümet-*

sizlik Öğretisinin Felsefesi Olarak Anarşizm adını vermiştir. Öte yandan, Mete Tunçay'ın belirttiğine göre, Şevket Süreyya Aydemir, Anadolu'da kurulan "Yeşil Ordu"nun, adını, o yıllarda Ukrayna'da faaliyet gösteren "köylü-anarşist Makhno'nun çeteleri"nden aldığını iddia etmiştir (Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 75). Ne var ki, elde, bu iddiayı doğrulayacak herhangi bir kanıt bulunmamaktadır.

Türkiye'de, anarşizme ilişkin elde bulunan en eski yazılı kaynak, Ahmet Ağaoğlu tarafından Rusça'dan çevrilen ve 1935 yılında, Vakit Gazete-Matbaa-Kütüphanesi tarafından basılan, Kropotkin'in *Etika* adlı eseridir.

1935 yılında basılan bu kitaptan sonra, uzun süre, anarşizm konusunda ne bir yayına ne de herhangi bir faaliyete rastlıyoruz. Ama bu, elbette, Türkiye'de tek tek anarşistlerin varolmadığı, yaşamadığı anlamına gelmiyor. Nitekim Türkiye Komünist Partisi (TKP) saflarına sızmış bir ajan olan Şükrü Dinsel'in 20 Eylül 1958 tarihli ifadesinde geçen şu satırlar, anarşist düşünceyi benimseyen bireylerin 1940'lı, 1950'li yıllarda da varolduklarını göstermektedir:

> *"Tireli Kemal Uygunoğlu isimli birisi ile tanışmıştım. Kendisini anarho-komünist olarak tanımıştım ve bu yüzden parti safları içine almadım. Bunun vasıtası ile Kemal Salgın isimli bir boyacıyı da tanımıştım... Tireli Kemal Uygunoğlu ile konuşmalarımız sırasında komünist meşkureli Kemal Salgın isminde bir arkadaşının mevcut olduğunu ve komünizm mevzuunda Tire kazasının çok müsait olduğunu öğrenmiştim."* (İbrahim Topçuoğlu, *Neden İki Sosyalist Parti/TKP'nin Kuruluş ve Mücadelesi Tarihi* adlı kitaptan naklen, Atilla Akar, *"Eski Tüfek" Sosyalistler*, İletişim Yayınları, 1989, s. 166)[3]

Anarşizm, Türkiye'de, 1960'lı yıllardaki sol yayın furyasından nasibini alamamıştır. Marksist klasikler, birbiri ardına yayımlanır, hatta aynı kitabın, farklı yayınevleri tarafından değişik baskıları yapılırken, anarşizme ilişkin kitaplar, "parmakla sayılacak kadar" deyimini dahi aratacak ölçüde azdır. Anarşizme eleştirel yaklaşan, H. Avron'un, *Anarşizm Nedir?* (Gerçek Yayınevi, çev. G. Üstün, 1966) adlı kitabının dışında, bizim tespit edebildiğimiz doğrudan anarşist üç kaynak var: Bunlar, 1967 yılında, Kitaş Yayınları tarafından yayımlanan (çev. E. Tuncalı), G. Woodcock'un *Anarşizm* adlı kitabının kısaltılmış çevirisi; yine 1967 yılında Habora Kitabevi tarafından basılan (çev. Mehmet Tuncay), Bakunin'in *Seçme Düşünceler*'i ve Ararat Yayınevi tarafından 1969 yılında yayımlanan (çev. V. G. Üretürk), Proudhon'un *Mülkiyet Nedir?* adlı kitabıdır. Bunların dışında Ant Yayınları da, 1969 yılında, sanırız 1968 Avrupa'sındaki öğrenci hareketlerinin etkisiyle, anarşizme ilişkin iki zıt tezi tek bir kitap halinde basmıştır: Daniel Cohn Bendit, *Anarşizm/Komünist Bürokrasiye Karşı* (çev. Sermet Çağan), Jacques Duclos, *Anarşizm/Sol Adına Sola İhanet* (çev. Babür Kuzucu).

1960'lı yıllarda Türkiye'de ciddiye alınacak bir sosyal hareketlilik yaşanmasına, işçi, köylü ve gençlik hareketi, Türkiye'nin sosyal düzenini sarsacak, askerî darbelere neden olacak ölçüde gelişmesine rağmen, bu sosyal hareket, Leninist-Stalinist ideoloji tarafından domine edilmiş, Troçkizm gibi muhalif ve dışlanmış Marksist eğilimler bile kenarından köşesinden uç vermeye çalışırken, Batı'daki 1968 hareketiyle birlikte, İspanya İç Savaşı'ndaki yenilgisinden beri içine girdiği durgunluktan silkinip yeniden canlanan anarşizm, Türkiye'deki sosyal hareketlilikte, en azından biraz olsun yeşermesi beklenecek gençlik hareketinde en ufak bir şekilde varlık gösterememiştir. Aynı şeyi, toplumsal hareketliliğin bir başka bazda devam ettiği 1970'li yıllar için de söyleyebiliriz. Bu yıllarda "anarşizm"

sözcüğü, yalnızca iktidar sahiplerinin, sınıf hareketini ve sol hareketi karalamak için, "kargaşalık ve şiddet" anlamında kullandığı bir sözcük olarak belleklere yer etmiştir. Tuhaftır, toplum, gerçek anarşizmi ne gördüğü ne de bildiği halde, sokaktaki insanın yarı korku ve merak, yarı nefretle kullandığı, çok bilinen bir terim olmuştur.

Anarşizm Türkiye'de gerçek anlamıyla ilk kez, 1980'li yılların başlarında sesini duyurmaya başladı. Peki nasıl olmuştur da 20. yüzyıl boyunca radikal hareketlere, girişimlere ve sosyal hareketliliklere sahne olan Türkiye'de, anarşizm, 1980'lere kadar hiçbir varlık gösterememiştir? Bunun mutlaka birtakım toplumsal, kültürel, ideolojik, psikolojik ve siyasal nedenleri olması gerekir.

NEDEN 1980'LER?

Devletçi Modernleşmenin Durduğu Yer

Osmanlı ve daha sonra da Türkiye entelijensiyası, 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın büyük bölümünde, ilerlemeci-pozitivist Batı düşüncesinin etkisi altında kaldı. Osmanlı aydınlarının zihnini meşgul eden en büyük sorun, "geri kalmışlıktan" kurtulmak ve "muasır medeniyet seviyesine" ulaşmaktı. Aydınlar arasında, esas sorunun bu olduğu konusunda herhangi bir ayrılık yoktu. Ayrılıklar, Batılılaşmanın ne yolla olacağı noktasında ortaya çıkıyordu. Bu konuda da hâkim eğilim, bunun, yukardan, merkeziyetçi tarzda, devlet eliyle, "halka rağmen halk için" anlayışıyla yapılmasıydı. Batı'daki Jakoben gelenek, bu eğilime rehberlik ediyordu.

II. ve III. Enternasyonal'lerde doktrine edilmiş bir Marksizm de, "burjuva demokratik devrim" teorisi, "üretici güçlerin geliştirilmesi" ve uluslaşmayı ileri bir aşama gören anlayışlarıyla, dolayısıyla Jakobenizm geleneğini en azından zımnen onaylamasıyla, ilerlemeci eğilimin çok uzağına düşmüyordu. Sovyetler Birliği'nde ve daha sonra bu devletin güdümündeki Doğu Avrupa'da ve "Üçüncü Dünya" ülkelerinde ortaya konan pratiklerle, Marksizmin bu hali, uygun bir kalkınma teorisi olarak algılandı.

Esasen Batılı modernleşmenin en sivri ucu ve bu sivriliği ölçüsünde de genelgeçer modernizmin inkârı olarak görülebilecek anarşizmin, Doğulu ama Batıcı Türkiyeli aydınların beklentilerine yanıt verememesi doğaldır. Aynı Wilsonculuk gibi, resmî Marksizm de ulus-devlete cevaz vermesiyle, Batı düşüncesinin, Doğu'ya kendi yaşadığı deneyimi aktarmasıdır bir anlamda. Batı düşüncesinin Doğulu aydınlara çekici gelebilmesi için bir ölçüde "Doğululaşması" ya da Doğulu aydınlara "somut" birşeyler sunması gerekiyordu. Batı, ulus-devlet ve dolayısıyla kalkınma teorileriyle, liberalizmi dünya çapında yayarak kısmen bunu yapmıştır. Öte yandan, anti-emperyalist modernleşmecilik olarak da nitelenebilecek Leninizm (ve 1960'lardaki versiyonuyla Maoizm), "progressive" zihniyeti, ulus-devletlerini kurmak ve geliştirmek özlemi içindeki elit Doğulu aydınlara aktarmada önemli bir işlev yerine getirmiştir. Doğası gereği, ulusu ve ulus-devleti, dolayısıyla kalkınmacılığı reddeden anarşizmin ise "Doğu'nun kurtuluşunu", aynı Batı gibi ulus-devletler yoluyla ilerlemede ve "Batı'ya yetişme"de gören Türkiyeli aydınların özlemlerine cevap verememesi hiç de şaşırtıcı değildir.

Anarşizmin, 20. yüzyılın ilk yirmi yılında, salt radikal aydınlarla kısıtlı kalmayıp, anarko-sendikalizm biçimiyle, Batı'da (özellikle de İtalya, İspanya gibi Latin ülkelerinde) kitlesel bir işçi hareketi olarak geliştiği de bilinmektedir. Üstelik anarşizmin bu türü, sadece Batı ülkeleriyle kısıtlı kalmamış, Çin ve Japonya gibi Doğu ülkelerindeki yoğun endüstri bölgelerinde de gelişmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında,

Türkiye'de endüstrinin cılızlığı oranında işçi sınıfının da gelişmemiş olduğundan söz edilir. Ne var ki, örneğin İstanbul kentindeki endüstri ve ulaşım işçilerinin yoğunluğu ve 20. yüzyılın başlarındaki işçi direnişleri ya da Zonguldak havzasındaki işçi yoğunluğu ile aynı dönemlerde kitlesel işçi mücadelelerine tanık olan İtalya, İspanya, Çin ve Japonya arasında hiç de öyle büyük uçurum yoktur. Sözü geçen ülkelerde, en azından Ekim Devrimi'ne kadar, sendikalizm ve onunla iç içe olan anarko-sendikalizm, işçi kitleleri arasında büyük bir destek bulmuşken, neden buna benzer bir gelişmenin en ufak bir belirtisi görülmemiştir Türkiye'de? Sanırız bunun nedeni, Türkiye'nin o zamanki kültürel yapısında yatmaktadır. Sovyet devriminden önceki işçi hareketlerinde sendikalizmin ya da anarko-sendikalizmin Türkiye'deki işçi kitleleri içinde etkili olmamasının en büyük nedeni, elit aydınları dışında Batı'ya nerdeyse tamamen kapalı olan ve kadim bir imparatorluk olarak tam sömürge statüsüne indirgenemeyen Osmanlı ülkesindeki işçi ve emekçi kitlelerinin, Batı'yı saran ideolojik ve kültürel atmosferin tamamen dışında, tamamen farklı bir dünyada, burada ele alamayacağımız ölçüde özgün ve kapsamlı Doğulu değerler dünyasında yaşıyor olmalarıdır. Sovyet devriminden sonra dünya işçi sınıfı hareketinin seyri büyük ölçüde değişmiş, Batı'da işçilerin en bilinçli kesimleri, büyük ölçüde Sovyetler Birliği'nden esen rüzgârların etkisi altına girmiştir. Nitekim, resmî komünizm ideolojisi de, 1920'lerden itibaren Türkiye işçi sınıfına, büyük ölçüde Selânik'ten, Balkanlar'dan Türkiye'ye göç eden işçiler tarafından aktarılmıştır. Artık saat, anarko-sendikalizm için çok geçtir.

1960'taki sol dalga da, Türk ve Kürt entelijensiyasının, ulusal-devleti kurma ya da kurtarma ve kalkındırma geleneksel özlemlerinden bağımsız değildi. Yukarıda ana özelliklerini belirttiğimiz resmî Marksizm, gerek "üretici güçleri ilerletme" teorisiyle, gerekse ulusal kurtuluşa, "ulusların kaderlerini tayin hakkı"na, anti-emperyalizme, ulusal devlete cevaz veren haliyle, bu özlemlere yanıt verdiği ölçüde, 1960'lı yıllarda sola açılan orta sınıf aydınların benimsediği ideolojik bir silah görevi gördü. Devletin, dolayısıyla ulus-devletin düşmanı anarşizm, bir kere daha Doğulu aydınların Batıcı, modernist özlemlerini kucaklayamadı.

1970'lerde Sınıfsal Yapıdaki Değişiklikler ve Düşünsel Alandaki Yansımaları

1970'lerdeki bazı gelişmelerin, 1960'lı yıllarda devletçi özlemlerle yola çıkmış sol harekette birtakım önemli değişimlere yol açtığını gözlemliyoruz. Birincisi, ulus-devletçi sol, bizzat ulusal devlet tarafından baskı görmeye başladı. Solla devletin karşı karşıya gelmesi ve solcu militanların devletin şiddetli baskısına maruz kalması, genel olarak solun devlet karşıtı bir tavır içine girmesine yol açtı. İkincisi, 1960'ların sonlarından itibaren, Türkiye'nin toplumsal yapısındaki dönüşümlere paralel olarak, sol hareketin dayandığı sınıfsal yapıda da bir değişime tanık oluyoruz. Kırlardan şehirlere akın ve varoşlardaki devasa gecekondulaşma, yeni bir toplumsal muhalefetin gelişmesine yol açtı. Bu yeni muhalefet, kendini öncelikle solda ifade etti. 1960'ların ilk yarısının tersine, kent ve kır yoksullarının çocukları olan, "işsiz tahsilliler" olarak nitelenebilecek kalabalık bir kesim sol harekete akın etmiş, böylece, 1970'lerin solu, giderek daha plebyen bir bileşim arz eder olmuştu. 1970'lerin ikinci yarısında, aşırı sağcı sokak güçleriyle kıyasıya bir çatışma içine giren, çoğunlukla plebyen karakterli solcu militanlar, bu çatışmada da devleti karşılarında bulunca, solun eski devletçi yönelimlerini gittikçe daha fazla bir kenara bırakmış, faşistlerle ve doğrudan devletle giriştikleri son artçı savaşlar-

da yenilerek geri çekilirken, bir de devletin 12 Eylül 1980 askerî darbesiyle karşı karşıya gelip ezildiklerinde, artık devlete ilişkin son umutlarını da bir kenara bırakmış, iyiden iyiye devlet aleyhtarı bir tavır içine girmişlerdir.

Öte yandan solun bu "olgunlaşma"sında, solun en azından okumaya ve fikir geliştirmeye önem veren kesimlerinin, zaman zaman dogmatik eğilimlerle iç içe de olsa, teoriye, fikre, dünyada yazılıp çizilenlere giderek daha fazla yönelmesinin rolü de hesaba katılmalıdır. Bu okumalar, kimi zaman Leninist bir dogmatizmin çıkmazlarında tıkansa da, özellikle Batı'daki Marksizm tartışmalarına belli kanalların açılmasını da getiriyordu ister istemez. Dolayısıyla solun yeni fikri gelişmeleri izlemekte ısrarlı kesimleri, antiemperyalist bir devletçiliğin ötesinde, devleti derinlemesine sorgulayan Marksist ya da Marksizm dışı radikal eğilim ve düşüncelerin varlığından da haberdar oluyor, bunlarla kendi zihniyet dünyalarında haşır neşir olmaya başlıyordu.

Ne var ki, 1970'lerdeki sınıfsal değişimler ve buna bağlı olarak devlete karşı bir tavır içine girilmesi, solun, "enternasyonalizm"i "enterstatizm" olarak algılayan kesimlerinde, kitlelerin dışında başka güçlere dayanma eğilimini ve özgünlükten yoksun "ithal"ci yönelimi ortadan kaldırmamıştı. 1970'li yıllarda, solun bu kesimlerinde, ulusal devlete güvenmenin yerini, "sosyalist devletlere" (Sovyetler Birliği'ne ya da Çin'e) güvenme, onlara bel bağlama almıştı. Bunun kaçınılmaz tekabülü, bu ülkelerin küçük birer modeli olan parti fetişizmiydi. Sosyalist ülkelerde devrimi partiler yaptıysa ve devlet-parti rejimi kurdularsa, neden burada da aynısı olmasındı? Böylece, solun belli kesimleri, devrim mücadelesini, bu "sosyalist ülkeler"in bir dediğini iki etmeyen, onları sadık bir şekilde izleyen partilerin başarısına bağladı. Elbette solda, yukarda sözü edilen fraksiyonlara göre daha kitlesel bir temele sahip, bu tür bir sosyalist devlet takipçiliğine uzak duran, oldukça "yerlici" denebilecek tonlar taşıyan başka kesimler de vardı. Fakat, 1970'ler solunun ideolojik atmosferini, "yerli"cilikleri oranında kitlelerle daha yaygın ilişkiler kurabilmiş bu kesimler değil de, "Çin'ci" ya da "Sovyet'çi" fraksiyonların "şamatası" daha çok belirlemiştir.

1970'lerin sonlarına doğru, solun "enterstatist" kesimlerinin bu devletlere bağladığı umutlarda da bir kırılma gözlenmeye başlanıyor. Sovyetler Birliği'nin, Batı kapitalizmi karşısında yenik düşmesinin ardından, Sovyetler Birliği'nin karşısında, "sosyalizmin ilkeleri"ne sıkıca sarıldığı iddia edilen Çin'in de, piyasa ekonomisini benimsediğini açıkça ilan etmesi, Türkiye solunda önemli bir erozyona yol açtı.

Bu durumun, umutlarını bu ülkelere ve onların Türkiye'deki versiyonlarına bağlamış sol örgütlerin saflarında yer alan taraftarlarca algılanmaya başlanması, 1970'li yılların sonlarında, sol içinde büyük bir bunalımın habercisiydi. O dönemde, sol önderliklerin, bu durumu fazla gecikmeden algıladığı ve "ideolojik bağları sıkılaştırma" yönünde önlemler almaya giriştikleri gözlenmektedir.[4]

1980'lerin İdeolojik Atmosferi

1970'lerin sonlarına doğru, birbiriyle doğrudan ilişkili olmayan iki olgunun, Türkiye solunun üzerinde bir basınca yol açtığı ve hem sol örgütleri, hem de o zamana kadar sol kesimde yer almış militan ve taraftarları bir yol ayrımına getirdiği görülüyor: Sosyalizmin içine girdiği krizin yaratığı psikolojik basınç ve 12 Eylül cuntasının fiziki basıncı. Bu ikili basıncın ürünü olan yol ayrımı, kaçınılmaz olarak, yine birbirine zıt iki ana eğilim doğurdu: Ağırlıklı olarak, sol örgütlerin eski önderlikleriyle, sola 1970'lerin sonlarındaki hercümerç ortamında katılmış, "hastalıklar"dan çok, "güzel çiçekleri" görme eğilimindeki genç militanların oluşturduğu,

solun yenilgisi ortamının genel sendromu olarak bizatihi kendisi de liberalizmle flört eden *muhafazakâr* eğilim; esas olarak, bu iki kesimin de dışında kalan, 1970'li yılların ilüzyonlarını başından beri yaşamış sol militanların başını çektiği, yer yer liberalizme kayma eğilimleri de taşıyan yeni bir *arayış* eğilimi.

Bireyselliğe, bireysel inisiyatife, özgünlüğe izin vermeyen renksiz ve yekpare bir kolektivizm, "öncü parti" fikriyatının doğal sonucu lider kültü, 1980 sonrasında önemli bir değer kaybına uğradı. Bu değer kaybı, bir yandan bireyselliği ön plana çıkaran liberalizmin yeşermesi için elverişli bir ortam yaratırken, bir yandan da "bürokratik kolektivizm"in teori ve pratiğinin sorgulanmasını getirdi. Öte yandan, 1980 sonrasında sahneye, yepyeni bir gençlik kesimi çıkmaya başlamıştı. 1970'lerin, bireyselliği tamamen yok eden bürokratik kolektivizmini yaşamamış, bu "terbiye" ile disipline edilmemiş bu gençlerden bir kısmının, bireysellikle devrimciliği birleştirme umudu veren anarşizme daha rahat, daha ikircimsiz bir biçimde yönelmesi doğaldı. Bununla birlikte, "bürokratik kolektivizme" duyulan tepkinin, anarşizm görüntüsü altında, bireyselliği sorumsuzluk biçiminde algılayan "gençlik isyancılığına" ve bireysel dışavurumculuğa kapıları açtığı yönündeki klasik sol eleştirilerin kısmen bir haklılık payı taşıdığını da saptamak gerekir.

1970'lerin ideolojik atmosferini belirleyen tahakkümcü parti modellerinin "devrim" anlayışı, parti iktidarı ile devrimi özdeşleştiriyordu. Partinin başarısı ve iktidara geçmesi için yapılacak her şey devrime hizmet eder anlayışı egemendi. Bu yüzden her şey, partinin başarısına tâbiydi. Özgürlük de öyle. Eğer partinin, yani "devrim"in başarısı için özgürlüğün kısıtlanması gerekiyorsa, o da feda edilebilirdi. 1980'lere gelinirken, parti eşittir devrim ilüzyonu önemli yaralar aldı. Sol militanlardan bazıları, partinin "her şeye kadir olduğu" görüşünün yanlışlığını, hem resmî sosyalist ülkelerin çöküşe gidişiyle, hem de kendi pratikleriyle görmeye başladılar. Böylece, "parti eşittir devrim" görüşü gibi, "devrim" adına özgürlüklerin feda edilebileceği görüşü de eski gücünü kaybetmeye başladı. Kimi devrimciler, özgürlük kaybedilirse devrimin de kaybedileceği yönündeki fikirlere kaydılar. Örgütlerin ve partilerin kapalı devre okuma tarzının, örgütlerin otoriteleriyle birlikte zaafa uğramasıyla, insanlar, her şeyi okumaya ve sonuçta, resmî sosyalizmin yıkımının en büyük nedenlerinden birinin, özgürlüğün parti iktidarına feda edilmesi olduğunu, bizatihi bu deneyler üzerine yazılmış kitaplardan öğrendiler. Üstelik, 12 Eylül darbesi, devrimin yenilgisinin nedenlerinin yanı sıra, özgürlüğün değerinin kavranmasına da yol açmıştı. Baskı koşulları, ezilen kesimlerde, özgürlüğü yükselen değer haline getirmişti. Öyle ki, geleneksel sol örgütler bile, üstünde yükseldikleri temelleri sorgulamadan da olsa, içinde bulundukları krizden "representation" yoluyla kurtulmayı denediler. Böylesi bir atmosfer, anarşist düşüncenin, devrimle özgürlüğü birleştiren yeni bir kanal açmasında önemli bir rol oynamış olsa gerek.

1970'lerin sol popülizmi, kitleleri kolay yoldan "nasıl kendi iktidarımın temeli yaparım" düşüncesiyle, geleneksel kültüre sırt dayayan bir tutum içine girmişti. 1980 yenilgisiyle birlikte, sol popülizmin etkisini büyük ölçüde kaybettiği gözlenmektedir. Buna bağlı olarak, solun propagandasına cevap verdikleri oranda sola kültürlerini dayatan halk kesimleri kendi kabuklarına çekildiler. Böyle bir ortam, 1970 öncesi sol militanların ve 1980 gençliğinin, parti popülizmlerini ve geleneksel kültürü daha rahat sorgulamalarını getirmiş olmalıdır. Elbette bu sorgulama, kısmen, liberal yönsemelerle elele gitti, ama "yenilen asilere çiçek"[5] vererek kendini, liberalizmden net bir şekilde ayı-

1960'lı yıllardan itibaren dünyada yaşanan toplumsal hareketlerin içinde ciddi bir anarşist tavra, alternatif yaşam tarzı hareketlerine rastlamak mümkündür. Ne var ki bunlara sekter sol akımlar tarafından her zaman tepki gösterilmiş, aradaki gerilim zaman zaman çatışmalara kadar varmıştır. Bu tutumun son yıllarda yükselen küreselleşme karşıtı eylemlerle birlikte gerilediğini söylemek de mümkündür.

ran bir anarşizmin, Türkiye toprağında filizlenmesinin koşulları alttan alta oluşmaya başlamıştı.

1980 SONRASI

Almanya'da *Anarko*

1980'lerin başlarındaki ilk anarşist nüvelerin, faaliyetlerin ve yayınların, Türkiye'den de önce, özellikle 12 Eylül darbesinden kaçarak Almanya'ya sığınan Türk ve Kürt kökenli siyasî göçmen toplulukları içinde ortaya çıktığını görüyoruz. Bu nüveler, Almanya'nın Tübingen, Aachen, Darmstadt, Berlin, Köln ve Frankfurt kentlerinden ses vermiştir. İlk anarşist Türkçe yayın, üzerinde tarih yazılmamış olmasına rağmen, içeriğinden, 1981 yılı Kasım ayında çıktığını anladığımız, düzensiz aralıklarla dört sayı devam eden ve Tübingen'de yayımlanan *Anarko* adlı dergidir.

Anarko'nun, 1. sayısının kapağında, 12 Eylül liderlerinin ve Atatürk'ün resimlerinin üzerine, adeta çapraz çeker bir şekilde konmuş, yuvarlak içinde bir A harfi bulunmaktadır. *Anarko* başlığının hemen altında, "Anarşist Yayın Organı, Sayı 1" ibaresi okunmaktadır. Kapağın arkasındaki iç sayfada, Nâzım Hikmet'in "Davet" adlı şiiri yer almaktadır. Derginin bütün yazıları daktiloyla yazılmış ve sayfalar fotokopiyle çoğaltılmıştır. Derginin kapak konusunu belirleyen, "12 Eylül 1981, Cumartesi günü Faşist Cunta'yı Protesto Yürüyüşü" başlıklı yazıda, Duisburg'da cuntayı protesto yürüyüşünün öncesi ele alınmakta, gruplar arasında yapılan pazarlıklara ilişkin bilgi verilmekte ve yürüyüş anlatılmaktadır. Yazı, o zamana kadar pek kullanılmayan, "burjuvalar yok olmalısınız" türünden, biraz keskin, biraz da naif bir sloganla bitmektedir. *Anarko*'nun elimizde bulunan 1., 3. ve 4. sayılarını incelediğimiz zaman, şu belirgin özelliklerle karşılaşıyoruz: Özellikle Alman otonom anarşistlerinden kuvvetle etkilenme; anarşizmin en temel özelliklerini, aktarmacı, özgünlükten yoksun ve

özensiz bir biçimde açıklama çabası; resmiyetten uzak olma adına, dağınık, bireysel anlatımlar ve dışavurumlar.

Türkçe Anarşizm Arşivi'ne (TAA) yazdığı mektupta, "biz Almanya'daki ilk anarşistleriz" diyen H. İbrahim Türkdoğan, önce Almanya'da Türkiyeli bir sol gruba dahil olduğunu, ancak daha sonra, Alman anarşistlerinden etkilenerek anarşizme yöneldiğini belirtmektedir: "Ben eylem içinde anarşist oldum: çeşitli faaliyetlerde gördüğüm ve izlediğim (Alman) anarşistleri kendime yakın bulmaya başladım." Almanya'da anarşizme yönelen diğer Türkiyeliler için de aynı etkinin söz konusu olduğunu tahmin edebiliriz. Bunun sadece etkiyle kısıtlı kalmadığı ve pratik faaliyetlerde dayanışmaya da dönüştüğü, H. İ. Türkdoğan'ın şu cümlelerinden anlaşılmaktadır: "Yayınlarımızın dağıtımında çeşitli Alman anarşist yayınevlerinin, dergilerin, kitapçıların vb. büyük katkıları olmuştur, bu kesin." (*A.g.m.*)

Almanya'daki Türkiyelilerin anarşist faaliyetleri ve yayınları, 1980'ler ve 1990'lar boyunca sürdü. *Anarko*'nun yayınına son vermesini izleyen üç-dört yıllık bir aradan sonra, 1986-91 yılları arasında, aşağı yukarı, *Anarko*'nun yukarda belirttiğimiz özelliklerini taşıyan ya da bunu aşamayan, Aachen'da, *Doğrudan Eylem*, *Anarşist Bildiriler*, *Siyah Küpe*; Tübingen'de, *Tübingen Anarko-Sendikalistler*, *Romantizm ve Anarşi*, Berlin'de, *Ütopya vb.* gibi dergi, bülten ve bildiriler yayımlandı.[6] Ayrıca Köln'de, 1987 yılında kurulan Liberter Yayınları, anarşist kitaplar yayımladı.[7] Türkiye'de yayımlanan ilk anarşist dergi *Kara*'nın yazarları arasında, Almanya'dan çok sayıda imza bulunması da dikkat çekicidir.

Bir başka oluşum da, 1990'larda Britanya'da ortaya çıkmıştır. 5 *Mayıs Grubu* adını kullanan ve aynı zamanda Britanya hareketinin bir parçası olduğunu belirten bu oluşumun, Türkiye'de yayımlanan çeviriler yapmanın ötesinde, *Anarchism in Turkey* (Mine Ege, Nisan 1995) ve *Fundamentalism, Nationalism and Militarism in Turkey/Feminism in Turkey* (Eylül 1998) gibi İngilizce broşürler yayımlayarak, her iki ülke radikalleri arasında bir deney aktarımı ve iletişim sağlamayı amaçladığı anlaşılmaktadır.

Bu noktada, "niçin önce Almanya" sorusu akla gelmektedir. Bilindiği gibi, Almanya, 1960'ların başlarından beri Türk ve Kürt göçmen işçi nüfusunun yoğun olarak yaşadığı, başta gelen Avrupa ülkesidir. Ayrıca Almanya'da gerek kalabalık bir Türkiyeli öğrenci nüfusu, gerekse de, özellikle 1970'lerden itibaren, yoğun bir siyasî mülteci kesimi yaşamaktadır. Almanya, anarşist ve anarko-sendikalist faaliyetlerin oldukça yoğun, otonom ve anarşist geleneğin köklü olduğu bir ülkedir. İkinci bölümde sözünü ettiğimiz gelişim ve değişimlerden sonra, Türk ve Kürt göçmen nüfusunun ve mülteci militanların, Almanya'daki anarşistlerin eylem biçimlerinden, örgütlenme tarzlarından ve özgürlükçü propagandalarından etkilenmelerinin koşullarının oluştuğu düşünülebilir.

Türkiye'de İlk Oluşumlar

1980'lerin ilk yarısında, doğrudan anarşist olmamakla birlikte, "liberter" olarak adlandırılabilecek yayın çevrelerinin ortaya çıkmaya başladığı görülüyor. Her eğilimden solcu gencin birlikte oluşturduğu ve sol örgütlere bağlı gençlerin ayrışmasıyla kısa sürede dağılan *Yeni Olgu* dergisi, bu tür çevrelerin ilk habercisi oldu. Bir diğer çevre ise Nisan 1985 - Ocak 1986 arasında iki sayı çıkan *Akıntıya Karşı* dergisidir.

Bu arada, "eski sosyalist gelenekten gelen ve kendini anti-otoriter diye tanımlayan bir grup" (*Amargi*, "Dünü Değerlendirme, Bugüne Çağrı", sayı 3, Mayıs 1992), 1984 yılında Sokak Yayınları'nı kurdu. Sokak Yayınları, üç kitap yayımladı: Ida Mett, *Kronstadt 1921* (çev. Ümit Altuğ); George

Sorel, *Marksizme Eleştirel Yaklaşımlar*; G. Orwell, *Aslan ve Unicorn*. Sokak Yayınları'nı, 1980 sonrasında, Türkiye'de ilk kez doğrudan anarşist yayın yapan bir oluşum olarak değerlendirebiliriz.

1986 Sonbaharı ve *Kara*

Ekim 1986 tarihinde, İstanbul'da yayın hayatına başlayan *Kara*'yı, Türkiye'de anarşizmin miladı olarak ele almak doğru olur. Sınırlı olanaklarına rağmen, bir yıl boyunca her ay düzenli bir şekilde okuyucuya ulaşmanın üstesinden gelen *Kara* (1999 yılında çıkan *Efendisizler* hariç, ardılları bunu başaramadılar) o gün bakıldığında son derece mütevazı bir yayın organı olarak görülebilir, ama Türkiye'deki anarşizmin başlangıç noktası olarak, on iki sayısında yayımlanan makalelerinin çoğuyla, geriye, evrensel anarşist düşüncenin oldukça olgun bir yorumunu içeren izler bırakmıştır.

Genel olarak sol, o günün düşünsel bulanıklığında, varlığını oluşturan temel prensipleri dahilinde, çeşitli çıkış yolları ararken, *Kara*'nın, krizi, tamamen farklı bir düşünsel perspektifle sorguladığını görüyoruz. Solun düşünsel dünyası, Hegelciliğin ve resmî Marksizmin, "objektif yapıları"yla yapılanmıştı. Bu yapıların en büyüğü, belli bir üretim biçimi üzerinde yükselen toplum ve onun cisimleşmiş hali olarak ulustu. Toplum ya da ulus denen yapı, sınıf denen yapısal kolonlardan oluşuyordu. Her birey, bu nesnel sınıfsal yapılardan birinin içinde yer alıyordu ve o yapının genel akışı içinde bir zerreden ibaretti. Sınıfın genel iradesini, yine bir başka nesnel yapı olan parti temsil ediyordu. *Kara*, bütün bu nesnel yapılara, insan öznesiyle yanıt verdi. İnsan nesnel yapıların basit bir nesnesi değil, son derece yaratıcı bir birey-özneydi. Evet toplum diye bir yapı vardı, ama bu toplumsal yapıyı oluşturan da sonuçta, etten kemikten olduğu kadar manevi dünyası da olan insanın ta kendisiydi. Bu yüzden insan gibi, toplum da salt nesnel bir yapıya indirgenemezdi. Sonuç olarak toplum, yaşayan, düşünen, kararlar veren insanların ve insan topluluklarının toplamından oluşuyordu. Sınıflar da öyle. Dolayısıyla, sınıfları da objektif yasalara tâbi, bireylerin ve hatta sınıfların üstünde yer alan parti yapıları değil, iradesi olan bireylerin oluşturduğu sınıfların bizzat kendileri temsil ederlerdi. Dolayısıyla Marx'ın,"işçi sınıfının kurtuluşunun kendi eseri olacağı" yönündeki ünlü deyişi, insanı da, sınıfı da nesne düzeyine indirgemeyi reddedenlerin yükseltiği bir slogandı artık.

Bu temel ayrım noktasından yola çıkan *Kara*, üretici güçlere, teknolojiye, ilerlemeye büyük ağırlık veren klasik sol düşünceyi sorgulamayı sürdürdü, ilerleme ve teknoloji hayranlığına karşı doğayı ve ekolojiyi gündeme getirdi. Özellikle çalışma hayatının, disiplinin ve zaman köleliğinin eleştirisinde son derece başarılı deneme ve makaleler yayımladı. *Kara*'yı klasik soldan ayıran bir diğer önemli nokta da, kendini "ulusal kurtuluş mücadeleleri" aşamacılığından ve dolayısıyla "sol-milliyetçilik"ten ayırmasıydı. *Kara*'nın, solun bu ana mecrasından ayrılışı, Türkiye'de yeni yeni filizlenen anarşizmin, günümüzde de devam eden avantajını ve dezavantajını oluşturdu. Avantaj, belki yüz yıldan fazla bir zamandır oluşmuş ve üzerine yeni yapıların inşa edildiği devasa bir yapının dışına çıkmanın, düşünceyi özgürleştiren etkisiydi. Ama avantaj, somut hayatta yol alırken, bir dezavantaja dönüşüyordu: Solu oluşturan bireylerin anlayış ve kavrayış olgunluğunun çok ötesinde kalma ve onların zihniyet dünyasıyla bağlantı kuramama tehlikesi.

Kara'da, geleneksel solu anarşist perspektifle eleştiren çok sayıda yazı yer almıştır; hatta, bir döküm yapacak olursak, bu tür yazıların önemli bir ağırlık oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ne var ki, bunu yaparken asla 1980 sonrasının liberalizm cereyanına sırt dayama kolaycılığını gös-

termemiş, hatta kendini titizlikle bu cereyandan ayırmış, yeri geldiğinde liberalizme karşı, "yenilmiş" solu savunmaktan kaçınmamıştır. Bu bakımdan, solun, 12 Eylül'den sonra boy atan yeni akımların, örneğin feminizm ve anarşizmin, "12 Eylül'ün çocukları" oldukları, 12 Eylül'den sonra solun bastırılmasından yararlanarak ortaya çıktıkları yolundaki savı, bugüne kadar iddia olmanın ötesine geçememiştir. *Kara*'nın sürekli yazarlarından Kemal Demir'in, 4. sayıda yayımlanan, "Yenilmiş Asilere Çiçek Verelim" adlı yazısı ise tersi yönde bir kanıt oluşturmaktadır. Bu yazı, yenilgiciliğe ve liberalizme karşı net bir duruştur:

> *"'Eski'de otorite vardı, 'tavan'ın 'taban' üzerinde zorbalığı vardı, dargörüşlülük ve birbiri ardından gelen siyasî (önemli ölçüde de siyasî olmaktan kaynaklanan) saplantılar, hatalar vardı. Ama 'eski'de kardeşlik, dayanışma ruhu, coşku, yarını bile düşünmeyen bir 'özveri' de vardı. 'Eski' adının yakıştırıldığı binlerce insanı, dergilerde, kitaplarda yazan programlardan teorilerden çok belki de bu nitelerdi. Ödül kazanan romanlar ya da 'güzel laflar' ve 'kısmi doğrular'la karalanamayacak bir ruh gezinirdi sokaklarda. Sağınıza solunuza baksanıza, bu 'üst düzey takılmalar', bu dinamizmin 'd'sini içermeyen lak lakalar; bu 'bireysellik' adına liberalizmin 'birey' anlayışında takılıp kalmış ve birey değil ancak bencil olabilecek insanlar mı yeni... Bir mücadeleye katılmaktan, onu oluşturmaktan doğan moral, en güçlü moralsizlikten daha estetiktir. En büyük olumsuzluklarla malul olsa dahi böylesi bir dinamik, bireylere varoldukları gibi davranabilmeleri açısından çok daha fazla seçenek ve olanak sunar. Unutulmamalıdır ki bugün kendisini karalayanların (eleştiri demiyorum) birçoğu varolabilmelerini bile 'eski' dedikleri mücadele tarzına borçludur."* (*Kara*, sayı 4, s. 4-5)

Kara 12. sayısında "maddi zorluklar ve daha zengin bir içerik/biçim kazanabilmek" için yayınına "kısa bir süre ara verdiğini" duyurmasının ardından, süresiz kapandı. *Kara* kapanmış, Türkiye toprağında anarşizm dönemi açılmıştı.[8]

Kara Sonrası (1988-1994)

Kara'nın kapanmasından, yaklaşık bir yıl sonra, 1988 yılında, İstanbul'da yayımlanmaya başlayan *Efendisiz*, altı sayı çıktıktan sonra 1989 yılında, nerdeyse geride hiçbir iz bırakmadan yayınına son verdi.

1992 yılının Şubat ayında, İzmir'de, anarşist bir çevre, *Amargi* dergisini çıkartmaya başladı. Bu çevreyle bağlantıları olan bir başka anarşist gençlik grubu ise aşağı yukarı *Amargi*'yle aynı zamanda, Antalya'da, *Coelacanth* adlı bir dergi çıkartmaya girişti. Bireysel anlayış ve yorumlara daha çok yer veren, yerel bir karşı-kültür dergisi olduğu izlenimi uyandıran *Coelacanth*, yayınına bir yıldan fazla devam etti. *Amargi*'nin ise başlangıçta, herhangi bir anarşist eğilimin temsilcisi olmak yerine, daha geniş bir çevreyi kucaklamaya, "anarşist platform dergisi" olmaya özen gösterdiği anlaşılıyor.

1990 başlarında Türkiye'deki anarşizm henüz emekleme devresinde olmasına rağmen, 1992 yılının anarşist yayınlar açısından verimli bir yıl olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki, Aralık ayında, İstanbul'da, bir başka anarşist çevre *Ateş Hırsızı* adlı "aylık" bir dergi yayımlamaya başladı. Her ne kadar, başlığının yanında "Aylık Politik Dergi" yazıyorsa da, bu periyodu düzenli bir şekilde yerine getiremeyen *Ateş Hırsızı*, bir yenilik olarak, sayfalarında Kürtçe (Zazaca) ve İngilizce makalelere de yer veriyordu.

Ateş Hırsızı'nın, *Amargi*'nin "platformist" perspektifinin tersine, daha başından, toplumsal devrimi hedefleyen bir çizgisi vardı. Bu çizgi, anarko-sendikalizm, anarko-komünizm ya da bireyci anarşizm gibi spesifik bir anarşizm türü

olmamakla birlikte, belli bir köşeyi tutuyordu. Öte yandan, *Ateş Hırsızı*'nın 1. sayısında yer alan ve ilerki sayılarda büyük tartışmalara yol açan Halil Beytar imzalı, "Liberter Sürece Eleştirel Bakış" adlı yazı, bu dergi ve çevrenin, Türkiye anarşizminde "yeni bir süreci", anarşistlerin örgütlü mücadelesi sürecini başlatma özleminde olduğunu düşündürmektedir.

Gerek *Amargi*'de, gerekse *Ateş Hırsızı*'nda yer alan birtakım yazılardan, bu iki derginin, bir "ortak yayın projesi" gerçekleştirmek amacıyla diyalog içinde olduklarını gözlemliyoruz. Ne var ki, bu diyaloğun amacına ulaşamadığı, bir süre sonra, her iki derginin de kendi bağımsız tutumunu açıklayan yazılar yayımlamasından anlaşılıyor. *Amargi*'nin, 9. sayısından itibaren, "platformist" duruşunu bir yana bıraktığını ve İzmir'de kurulmuş Savaş Karşıtları Derneği'nin (SKD), anti-militarist mücadeleyi temel alan tutumunu benimsediğini görüyoruz.

Amargi, 1994 yazında, 13. sayısından sonra, kapanacağına ilişkin bir duyuru yapmadan yayınına son verdi. Ne var ki, anti-militarizmi esas alan eğilim varlığını sürdürdü. Özellikle Osman Murat Ülke'nin, birbiri ardına gelen hapis cezalarını göğüslemek de dahil, verdiği vicdani red mücadelesi, yalnız anarşistler içinde değil, militarizmle şu ya da bu şekilde çatışma içinde olan çevrelerde yankı buldu. *Amargi*'nin, İZSD'nin ve İstanbul'daki Anti-militarist İnisiyatif'in oluşturduğu bu eğilim, bir kültür dergisi niteliğindeki *Nisyan*'la, yayın alanında sesini duyurmayı sürdürdü.

Kimi yazılarında belirgin bir şekilde görüldüğü gibi, anarşizmin örgütlenme sürecine katkıda bulunma arzusunda olduğu anlaşılan *Ateş Hırsızı*'nın rengini belirleyen, Türkiye anarşizminin yeni yeni filizlendiği bir döneme denk düşen "anarşist romantizm"dir. Yer yer pastoral bir kırsal yaşam özlemi, hatta primitivizm görünümü verse de, bu romantizmin, özgürlük coşkusunu körüklemesiyle, varolan toplumun değerlerine kafa tutmasıyla, örneğin, Şinasi Danışoğlu'nun, romantizmle ve devrimci nostaljiyle ironiyi, Ömer Naci Soykan'ın, romantizmle felsefeyi birleştirmenin üstesinden gelen yazılarıyla, genç bir akımın dinamik romantizmini önemli ölçüde temsil ettiğini söyleyebiliriz.

1995 yılından sonra, uzun aralıklarla yayınını sürdüren *Ateş Hırsızı*, 1999'dan sonra bir daha yayımlanmadı.

Apolitika ve Politika

Mayıs 1994'le, Aralık 1997 arasında, düzensiz olarak yedi sayı yayımlanan ve *Ateş Hırsızı* çevresiyle de ilişkisi olduğu gözlemlenen *Apolitika*'nın, çıkışıyla ve ona rengini veren yazılarıyla, anarşistleri "politik bir merkez" etrafında örgütleme ve toparlama misyonunu üslenmek niyetinde olduğunu söyleyebiliriz.

Gelenekçi bir solun hâkim olduğu atmosferde yeni yeni yeşeren geleneksiz bir anarşizmin yönünü belirlemesinin zorluklarını tahmin etmek zor değildir. Diğer yandan, yeni bir alternatif olarak ortaya çıkan bir fikir akımının, kapsamlı proje ve programlarla hareket etmeye alışmış Türkiye devrimcilerinin beklentilerine yanıt vermesinin güçlüğü ortadadır. Aslında, Türkiye anarşistleri, bir paradoksu yaşıyorlardı. Bir yandan, resmî Marksizmin "her derde deva" programlarını reddediyorlardı, diğer yandan, bu boşluğu dolduracak özgürlükçü öneri ve *politika*ları yoktu. İşte bu durum, dönemsel savrulmaları getirdiği gibi, bu savrulmaları önleme iddiasındaki otoriter eğilimlere de zemin hazırlamıştır.

Apolitika, birinci sayısında, "örgütlenmeye karşı anarşistlerle tartışmaya girmeyi tamamen gereksiz" gördüğünü ve "pasifizmle yollarını ayırdığını" ilan ederek ("Neye Niyet Neye Kısmet", *Apolitika*, sayı 1, Mayıs 1994) yeni tür bir otoriterlik noktasında ilk adımı attı. Ardından, bu

yönelime uygun olarak, "politik tahliller" geldi. *Apolitika*'nın, 1. sayısında yayımlanan, "Apolitika" imzalı, "İslami Faşizme Karşı Otonomlar Oluşturalım" adlı yazının, Refah Partisi'nin iktidara gelişiyle, özellikle orta sınıflarda gözlemlenen "şeriat geliyor" paniğinin bir benzerini yansıttığı ve bu paniğe uygun bir "faşizme karşı birleşik cephe" taktiği geliştirdiği görülmektedir:

"Faşizm belasının üstesinden gelmeden devletin, resmi ideolojilerin ortadan kalkması ve özgürlükçü bir yaşam olanaksızdır:.. faşizme karşı mücadele halkın bir bütün olarak devlete karşı seferber olduğu, kendi yaşamının efendisi olmak için ayağa kalktığı devrim mücadelesinden farklıdır. Esas olarak 'sivil toplum' içinde bir 'ideolojik hegemonya' mücadelesidir. Faşizme karşı direniş devletin mevcut kuvvetlerinin de parçalanacağı bir kutuplaşma, bir savaş ortamı yaratır.." ("İslami Faşizme Karşı Otonomlar Oluşturalım", *Apolitika*, sayı 1, Mayıs 1994)

Kısmen, Dimitrof'un 1935 yılında Komintern'de okuduğu raporundan, kısmen de Gramsci'nin "ideolojik hegemonya"ya ilişkin görüşlerinden esinlendiği anlaşılan bu "anti-faşist mücadele taktiği"ne gerekçe oluşturan "İslâmî faşizm" tezi, birkaç yıl sonra gerçekleşen 28 Şubat darbesiyle rafa kaldırılacaktı.

Apolitika'nın 2. sayısındaki, "Yükselen Umut" imzasıyla yayımlanan, "Otonomlar Nasıl Oluşacak" başlıklı yazının otoriter önerileriyle, Leninizmi fazlasıyla andıran "anti-faşizm" politikası uyum içindedir. Kurulmaları öngörülen semt otonomları içindeki oylama konusunda sekiz versiyon ileri sürülen bu yazıda, bu versiyonlardan biri olan "veto hakkı"nı yanlış kullanan kişinin, "hareket içindeki yeri, geçmişi ne olursa olsun çekip gideceği"ne (s. 17); otonoma üyeliğin nasıl gerçekleşeceğine; "ayrışma" olması halinde otonomun olanaklarının nasıl paylaşılacağına; üyelikten çıkarmanın, "yorum gerektirmeyecek kadar açık ahlâksızlık durumunda" (s. 17) gündeme gelebileceğine ve "bu kişinin bütün anarşist çevrelerde teşhiri yoluna" (s. 17) gidileceğine ilişkin, merkeziyetçi bir partiye ait olduğu izlenimi veren "tüzük hükümleri" yer almaktadır. "Yükselen Umut" da, bunların birer "tüzük hükmü" olduğunun farkında olmalıdır ki, yukarda alıntıladığımız cümlelerinin hemen ardından şöyle yazmak gereğini duymuştur:

"Farkındayım. Söylediklerimi 'resmi' bir üslupla maddeler halinde yazarsam ortaya bir 'tüzük' çıkar. Yine de tüzüğü reddetmekte ısrarlıyım. Aradaki fark "hukuk" ile "yasa" arasındaki farktır." (s. 17)

Bu yönelişin, pratikte nasıl bir "anarşist hukuk" yaratacağını tahmin etmek güç değildir. 1999 yılında yayın hayatına başlayan ve halen yayınını sürdüren *Efendisizler* dergisinin ve aynı çizgide olduğu anlaşılan Anarşist Gençlik Federasyonu'nun (AGF) kimi yayınları ve manifestoları, böyle bir anlayışın ve "hukuk"un benimsendiğini göstermektedir. *Efendisizler*'in, kendini, *de facto* "Efendisizler örgütü"[9] olarak ortaya koyan yaklaşımının ürünü olan ve muhatapları açık seçik anlaşılamayan aşağıdaki, tecrit önerileriyle ve tehditlerle yüklü satırlar, kimi anarşistlerin, *Kara*'dan bu yana aldıkları mesafenin yönü konusunda iyimser düşünceleri davet eder nitelikte değildir:

"Anarşizmi, anarşistleri bir meta, bir tüketici hatta ucuz işgücü olarak görenler, insanlığın yarattığı en güzel ütopyanın sistemin içinde kalmasını sağlamaya çalışan sinsi-işbirlikçi-hainlerdir. Anarşistlerin bu anarşist kamuflajcı kapitalist girişimcilere göstereceği tavır, Koç'a, Sabancı'ya gösterdiği ve göstereceği tavırdan hiç farklı olmadı, olmayacak, olmamalı... Anarşizmi bir dava olarak değil, sistem içi bir kimlik olarak benimseyen

bazı kişiler teşhir olup varoluşları tehlikeye girince bazı sol örgütlerde yaşananları hatırlatan sinsi-hain planları uygulamaktan kaçınmıyorlar. Bunlara gerekli tedbirler şu ana kadar alınmaya çalışıldı, alınmaya da devam edecektir. Doğrudan veya dolaylı polislik girişimi, anarşistlerin yaygın bir çürümenin içinde olduğunu gösteriyor. Gerekli tecrit süreçlerini işletmelerini acil bir önlem olarak öneriyoruz." ("Aslında Biz Bu Topraklarda Hiç Yenilmedik", *Efendisizler*, sayı 12, 1 Ekim 1999, s. 113-14)

Bugüne ve Geleceğe İlişkin Birkaç Söz

Genellikle ideolojilerin toplumları yoğurdukları düşünülürse de, yaşanılan deneylerin, bu tezi önemli ölçüde çürüttüğünü söyleyebiliriz: Toplumlar, ideolojileri kendi özellikleriyle yoğurarak onlara özgün biçimlerini verirler. Türkiye'nin son kırk yılında Marksizmin başına gelenler bunun açık kanıtıdır. Marksizm, hitap ettiği sola eğilimli kesimleri şekillendirmekte ve geliştirmekte esas olarak başarılı olamamış, ancak Türkiye'deki sol eğilimli kesimler, kendi kültürel özelliklerini, Marksist bir kimlik altında ifade etmişlerdir. Herhangi bir düşünce akımının, hatta toplumu sarsan bir toplumsal hareketin bile, "yepyeni" bir insan türü yaratamadığını ve yaratamayacağını, bin yıllık kültürel köklerin, her toplumsal aşamada, biçim değiştirerek de olsa, insanlara gündelik yaşamlarında yol gösterdiğini hesaba katarsak, bunda şaşılacak bir şey yoktur. O halde, insan yapısı her şey gibi, evrensel anarşizmin de içinden çıkamadığı çeşitli dilemmaları varken, Türkiye'de henüz emekleme aşamasında olan bir anarşizme yönelen çok farklı katman ve sınıflardan genç insanların, bireyselliği, bireycilik; özgürlüğü, sorumsuzluk; isyancılığı, pozculuk; sistemi reddetmeyi, hazır yiyicilik; sosyalist gelenekteki katı sınıfsal kalıpların sorgulanmasını, sınıfı ret ve *deklase*lik; gelenekçiliğin eleştirisini, köksüz ve taklitçi bir modernizm ve marjinallik; hiyerarşinin reddini, örgütlenmenin reddedilmesi; örgütlülüğü savunmayı, klasik sola benzer biçimde, üstelik sorgulanmayan ve gizli hiyerarşilere dayalı yeni örgütsel kastlar oluşturmak; yerelliği, evrensellikten kopukluk; kaba materyalizmi eleştirmeyi, metafizik moralizm; teknoloji eleştirisini, primitivizm; ekolojist mücadele vermeyi, toplumsal mücadelenin diğer alanlarından kopuk, elitist radikallerin hırçınlığı; entelektüalizmi eleştirmeyi, entelektüelleri hor görmek; sol hareketleri ve partileri eleştirmeyi, onlarla rekabetçilik ve "militan devşirme" yarışı; savaş karşıtlığını, savaşa yol açan kapitalist sistemden kopuk ve sınıflarüstü bir barışçılık; geleneksel cinsiyetçi ahlâkı sorgulamayı, bir başka tür erkek egemen cinsiyetçilik; bireyin sınıf içinde erimesine karşı çıkmayı, kapitalist toplumun atomizasyonuna tâbi olmak; teoriciliği eleştirmeyi, teoriyi küçüksemek; politika yapmayı eleştirmeyi, politika dışılık; politika yapmayı, klasik solun peşine takılmak vb. biçiminde anlamaları ve Türkiye'de Marksizmin yaşadığı başkalaşma ve toplumsal temeliyle benzeşme sürecini Türkiye'deki anarşizmin de, en azından bir dönem yaşaması doğaldır. Doğal olmayan ve arzu edilmeyen, yukarda sözünü ettiğimiz sendromların kalıcı bir özellik haline gelmesi olacaktır.

Militarist, buyurgan ve cinsiyetçi kültürle yoğrulmuş, hiyerarşik bir yapının karakteristik özelliklerini taşıyan Türkiye sol hareketi, hatta toplumun bütünü, 20. yüzyılın son çeyreğinde, bu özelliklere oldukça *yabancı* bir düşünceyle tanıştı. "Yeni konuk"un bu *yabancılığı*, yalnızca "yeni" olmaktan değil, yüzyıllar boyu, düştüğü krizlerden hep bir "mesih"le kurtulacağı alışkanlığı içinde olan bir toplumun beklentilerine yanıt vermek ne kelime, "mesihi beklemenin", krizin ta kendisi ol-

duğunu söylemesinden ileri geliyordu. Bu, aynı zamanda, kendisini, "kurtarıcı" gelenekten ayırmasının da ilanıydı. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, geleneksizliği ve "köksüzlüğü" oranında, henüz toplumsal bir *hareket* olarak nitelenemeyecek ve beslendiği toprak nedeniyle kaçınılmaz olarak yukarda sıraladığımız sendromları gösteren Türkiye'deki anarşizmin, bunların üstesinden gelip, anti-kapitalizm, milliyetçilik-militarizm, ekoloji, cinsiyetçilik, vb. gibi konularda oluşan, kendiliğinden, parçalı ama o ölçüde de etkili yeni tip radikal bir muhalefet skalasının gelişmesinde olumlu bir rol oynayıp oynayamayacağını gelecek gösterecektir. ❐

DİPNOTLAR

1 Keza Abdülhamit yönetimine karşı kurulmuş "Türk Anarşist Cemiyeti"nden söz edilmektedir. Ancak bu cemiyetin bildirileri incelendiğinde, adının dışında anarşizmle bir ilgisi olmadığı görülmektedir. O dönemde anarşistlerin devlet adamlarına karşı giriştikleri suikastlar, benzeri hedeflere sahip milliyetçi ve dinci örgütleri bu adı benimsemeye sevketmiş olmalıdır (bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat*, basıldığı tarih belli değil, s. 245).

2 Jön Türklerin önde gelen isimlerinden Doktor Abdullah Cevdet'in de anarşizmi felsefî yönüyle benimsediği, hatta Fransa'da çıkan anarşist dergi *Temps Nouveaux*'da yazdığı belirtilmektedir. Abdullah Cevdet'i, anarşizme sempatiyle bakmaya, hatta bu düşünceyi felsefî planda savunmaya sevkeden güdünün şiddetli din aleyhtarlığındaki ortaklık olduğu görülmektedir. Nitekim, hükümete ve devlete hiçbir zaman karşı olmayan, tersine güçlü bir idareden yana olan Jön Türkler, Abdullah Cevdet'in bu konudaki tavrına hiçbir zaman olumlu bakmamış, hatta onu anarşist dergilerde yazı yazıp, Avrupa kamuoyunda Jön Türklerin hükümet düşmanı olduğu şeklinde bir kanaat uyanmasına yol açtığı için eleştirmişlerdir (bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat*, basıldığı tarih belli değil, s. 247-255).

3 Burada Sevim Belli'nin anılarında (*Boşuna mı Çiğnedik*, Belge Yayınları, Kasım 1994) ismi geçen Taci Karan örneğinden de söz etmeliyiz. Taci Karan, 1950'li yılların başlarında Türkiye Komünist Partisi taraftarı gençlerin Paris'te oluşturduğu "İleri Jön Türkler" çevresindendir. Doğrudan Sevim Belli'nin tanıklığına başvuralım:

"Taci uzun yıllar Fransız Komünist Partisinde çalışmış ayrılışımızdan sonra. Orada da aradığını bulamamış, Eleştirici olduğundan, her şeyde bir bit yeniği sezme ve hatta görme yeteneğinden olacak, bir sürü haksızlıklara, suçlamalara uğramış. Birçoğu gerçek de olsa, pek bilmediğimiz şeyler olmasa da 60-70'lerin Avrupa Komünist Partilerini Taci'nin ağzından dinlemek insanın içini karartırdı herhalde o sıralarda. Ne yazık ki çok konuda haklıydı. Çok yıllar önce komünist partisinden de ayrılmış Taci, anarşist olmuş (...) 15 yıl kadar önce Paris'e yolum düştüğünde kısa bir 'Merhaba' demiştim Taci'ye. Bir çiçekçi dükkânı işletiyordu... Ve hâlâ anarşist olduğunu söylüyordu" (s. 220).

4 Bazı sol yayınevlerinin 1970'lerin sonlarında, ilk kez anarşizmi eleştiren bazı "Marksist klasikleri" basma gereği duymaları o kadar da tesadüf değildir: Marx, Engels, Lenin, *Anarşizm ve Anarko Sendikalizm*, Mart 1979, Sol Yayınları; J. V. Stalin, *Anarşizm mi Sosyalizm mi?*, Aralık 1979, Evrensel Basım Yayın.

5 Kemal Demir, "Yenilen Asilere Çiçek Verelim", *Kara*, sayı 4.

6 Geçerken, Yunanistan'ın Selânik şehrinde, 1997 yılında, *Kanundışı* adlı Türkçe, anarşist bir derginin, yalnızca bir sayı yayımlandığını belirtelim.

7 Daha sonra Aachen'a taşınan Liberter Yayınları'nın kitapları şunlardır: Max Stirner, *Benim Yetkim*, (çev. H. İbrahim Türkdoğan); Emile Henry, *Dikkat Anarşist*, (çev. Melih Gezgen). Ayrıca aynı çevre, Maurice Cranston'un, *Marks-Bakunin Karşılaşması*, adlı kitabını da basmıştır (çev. Bora A. Okran, Aachen).

8 *Kara*'da imzası doğrudan yer almamakla birlikte, bu dergiye katkısı herkesçe bilinen Reha Çamuroğlu'nu burada anmak yerinde olur.

9 "Efendisizler bildirgeyi kabul eden herkesi yoldaşımız olarak görüyoruz ve onlarla örgütlenmeye başlayabiliriz... Ya yoldaşımız olursunuz, ya devletin yurttaşı" ("Ne Yapmalı?", *Efendisizler*, sayı 1, 15 Şubat 1999, s. 18).

Türkiye'de Kürt Sol Hareketi

HAMİT BOZARSLAN

Kürt solu üzerine bu makaleye, bu konudaki bilimsel bir araştırmanın mevcut koşullar altında mümkün olmadığını belirterek başlamam gerekli. Bunun en azından üç nedeni bulunmakta. Birincisi, eldeki kaynak bolluğuna rağmen, araştırma sahasının henüz tümüyle bakir olması, araştırmayı mümkün kılabilecek kaynak taraması ve ön çalışmaların henüz başlangıç aşamasında bile bulunmamasıdır.[1] Bu, Kürt solunun geçmişinin, liderlerin ve teşkilâtların tarihi olarak değil de, insanların, nesillerin, mücadelelerin –ve yenilgilerin– tarihi olarak okunabilmesinin önünde ciddi bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Ikinci neden, Kürt solunun muhtelif kaynaklarının bulunmasıdır. Örneğin Türkiye'deki Kürt sol hareketi, sadece, doğal olarak içinden çıktığı ve sürekli etkilişim halinde bulunduğu Türkiye sol hareketleriyle değil, ama aynı zamanda Irak, İran, Suriye ve diaspora Kürtlerinin siyasî hareketleriyle bir arada ele alındığında anlam kazanabilmektedir. Kürt meselesinin ve hareketinin sınıraşırı niteliği Kürt solunun "ulus-devletler" çerçevesiyle sınırlandırılmasını mümkün kılmamaktadır. Bu tür çok-değişkenli bir okuma ise, hem Arapça ve Farsça'ya hâkim olmayı hem de bu ülkelerdeki sol hareketlerin gelişimini belirleyen konfigürasyonlar, örgütler, mekânlar ve şahıslar hakkında güvenilir bilgilere sahip olmayı gerektirmektedir. Üçüncü neden ise, konunun "özerkleştirilmesi" ve "sorunsallaştırılması" ile ilgilidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan, özellikle de 1958 Irak ve 1960 Türkiye darbelerinden sonra, Kürt hareketi ve Kürt solu hemen hemen tümüyle eşanlamlı terimler olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye örneğini ele alırsak, "Kürt sağı", aralarında birkaç "49'lu" ve Şerafettin Elçi, Abdül Melik Fırat ve Nurettin Yılmaz gibi bazı simalarla sınırlı kılmaktadır. Kaldı ki, bu siyasetçilerin bir kısmı da ister istemez, daha sonra Kürt siyasî sahasını belirleyen sol hareketlerle kaynaşmış bulunmaktadırlar.[2] Burada, bir "Kürt sağı"nın oluşmamasının nedenlerini ele almayacağım, bununla birlikte, hemen hemen tümüyle "millî mesele" ile belirlenmiş olan "Kürt solu"nun, belki de, kendi başına bir araştırma konusu olamayacağını belirtmekle yetineceğim.

Bu nedenlerden dolayı ilişikteki makalenin, gelecekte Kürt solunu Kürt hareketi bağlamında ele alacak araştırmalar için bazı ön-notlar sunmaktan başka bir iddiaya sahip olmadığını belirtmeyi gerekli görmekteyim.

KÜRT SOLU, TÜRKİYE SOLU,[3] ORTADOĞU SOLLARI

Kürt hareketinin sol öncesi ve sol sonrası dönemleri arasında ciddi bazı sosyolojik farklılıklarla birlikte[4] ortak bazı noktaların da varolduğunu gözlemekteyiz. "Kürtlüğün" ezilen bir halk ya da millet olarak tanımlanması, bu devamlılık olgusunu bariz bir şekilde dile getirmektedir. İkinci bir ortak tema ise, en azından '60'lı yıllarda Türkiye solunu da etkileyen "ilerleme" / "aydınlanma" ve Batılılaşma teması olarak ortaya çıkmaktadır. Kemalist tarihyazımının "sorgulanamaz bir postulat" olarak benimsettiği bir kanının aksine, İttihatçılık ve Kemalizm ile bir dizi ortak paydayı paylaşan ilk dönem Kürt hareketi, medeniyet ve millet meselelerini romantizm ve sosyal-Darwinizm perspektiflerinden yola çıkarak birleştiren "Batıcı" bir görünüme sahip bulunmaktaydı.[5] Farklı bir sosyal tabana dayanmakla birlikte, Kürt solu da, yeni kavramlarla da olsa, "medeniyet" ve "Batı" sorunsallarını gündeme getirmekteydi. Türkiye Kürt hareketinin 1920'ler ve 1930'lardaki aktörleri kendilerinin "medeni" ve "terakkiperver", iktidarın ise "barbar" olduğunu göstermek için çaba sarfetmişlerdi.[6] Cumhuriyet'in bu ilk dönem Kürt milliyetçiliği, Kemalizme Kemalizmin kendi kavram ve silahlarıyla cevap vermekteydi. Bu tarihî mirasın da katkısıyla, solun Kürt hareketine hâkim olmaya başladığı 1960'lı yıllardan itibaren "medeniyet" kavramı ile eşanlamlı olan "ilericilik" ve "azgelişmişlikten çıkma" şiarları, kendiliğinden bir kabul görmekte, Kemalizmin Üçüncü Enternasyonal yoluyla ithal ettiği "feodalizme karşı savaş" kavramı Kürt solunun da temel program maddelerinden birini oluşturmakta, şeyhlik ve ağalık kurumları sert bir şekilde eleştirilmekteydi. Kürt entelektüelleri, Kemalizmi, "dünya aya giderken" Türkiye'yi "azgelişmiş"liğe, "Doğu"yu da "Şikeftan Çağı'nda" (Mağara Çağı) yaşamaya mahkûm etmekle suçlamaktaydılar. Sosyalizm, bu ikili soruna bir çözüm ve "asrı yakalamanın" bir yolu olarak algılanmaktaydı. Solun yaygınlaştırdığı "sosyal adalet" teması ise, "azgelişmişlik içinde azgelişmiş"[7] konumda olan ve Türkiye'nin gelir dağılımından en az payı alan Kürt bölgelerinde doğal olarak büyük bir yankı uyandırmaktaydı. İsmail Beşikçi'nin "Doğu Anadolu'nun düzeni" üzerine çalışmaları[8] Kürtler tarafından hem "millî zulmün" eleştirisi hem de aralarında bu "millî zulmün" de bulunduğu faktörlerin yarattığı "geri kalmışlık"tan sosyalizm yoluyla çıkmaya bir çağrı olarak kabul edilmekteydiler.

Kürt solunu belirleyen diğer bir hususiyet ise, Tuğrul Artunkal'ın –bildiğim kadarıyla şimdiye kadar basılmamış– bir konferansında "fakirin evrenselliği" olarak tanımladığı Marksizm-Leninizmin meşruiyetini sorgulamadan kabul etmesinde yatmaktaydı. 1960'ların sonundan itibaren bu ideoloji, hem bir "öznel" olarak Kürtlüğün "evrensel"le meşrulaştırılmasını[9] ve bu yolla kendi ezilmişlik koşulunu insanlık koşuluyla izah etmesini, hem de Türkleri, Arapları ve Acemleri de içeren "evrenselliğin" bir parçasını oluşturmasını, "diğer"ini "millî düşman" olarak değil de, "düşman devlet" ve "dost halk" olarak düşünebilmesini mümkün kılmasıydı. Bir anlamda, Kürtlerin "ezen uluslar"dan daha fazla "evrensel" olduklarını, "ezen ulusların ezilen sınıflarının kurtuluşu" için de mücadele ettiklerini göstermeleri ve bu nedenle de daha fazla "Marksist-Leninist" olmaları gerekliydi. Jean Leca'nın Cezayirli mücahitlere atfettiği "kendimizi kurtarmak için verdiğimiz mücadele ile hem kendimizi *hem de* sizi kurtarıyoruz"[10] şiarı, Kürt sol hareketlerinin de zihni evrenini anlamamızı mümkün kılmakta. Tümüyle "millet-devlet-vatan birliği"ni ve birlikteliğini temel alan sağın aksine, Marksizmin millî meseleyi meşru bir mesele olarak kabul etmesi ve

Abdullah Öcalan'ın 1977 sonlarında yazdığı "Kürdistan Devriminin Yolu" başlıklı yazısı parti programı olarak kabul edilerek, Kasım 1978'in sonlarında, Diyarbakır'ın Lice ilçesinin Fis köyünde PKK (Partiya Karkêren Kürdistan-Kürdistan İşçi Partisi) kuruldu. "Apocular" feodal unsurlara uyguladıkları şiddetle de halk arasında popülaritelerini hızla arttırdılar.

bunu sınıf savaşları ile açıklaması ve birleştirmesi, bu ideolojiye "kendiliğinden gelen" bir yakınlaşmayı da mümkün kılmıştı.[11] Diğer azınlık milliyetçiliklerinde[12] olduğu gibi, hem "diğer"i ile ortak bir söylemsel sahanın paylaşılması, iletişimi ve kendisini aynı dünyanın parçaları olarak tahayyül etmeyi mümkün kılan bir dile sahip olunması, hem de bu saha içerisinde kendi "öznelliği"nin ifade edilebilmesi gerekliydi. Örneğin, Şengal talebe ve entelektüellerinin "Stalinist" olması, Tamul militanlarının Trokçkist olması gibi bir olguyu[13] hem mümkün hem de zorunlu kılmıştı. Markizm-Leninizm dışındaki her türlü siyasî söylem, gericilik ve anti-modernizm anlamına gelmekteydi. Ama Tamul solcuları açısından "Stalinist" bir söylem ise, Şengal solu ile aradaki farkın tümüyle silinmesi anlamına gelecekti. Aynı şekilde Etyopya'da Maoculuk belli bir ölçüde azınlık hareketlerinin söylemi haline gelmişti (bilindiği gibi, Türkiye'de de radikal Maocu akımların militanlarının çok büyük bir kısmı Alevilerden oluşmaktaydı). Kürt solu ve Türkiye solu arasında bu denli büyük bir ideolojik farklılık yaşanmadı, fakat, Kürt solu, aralarında, diğer Ortadoğu sol hareketleri ile radikal bir farklılaşmayı mümkün kılan "anti-sömürgecilik" gibi temalar geliştirdi ve Ekim Devrimi'ni her şeyden önce "ulusal kurtuluşları başlatan bir çağ" olarak okudu.

Bu ayrışıma rağmen ve buna zıt bir olgu olarak görünse de, Kürt solu ve Türkiye solu arasında, "hâkim milletler"in "ezilen sınıfları" ile yakınlaşmayı sağlayan bu "yakın evrenselliğin" zorunlu kıldığı kavramsal, hatta sosyolojik bir devamlılığın söz konusu olduğunu da belirtmek gerekmekte. Kavramsal düzeydeki devamlılık, sadece dünya sol literatürünün Türkçe'ye tercüme edilmiş olması ile değil, aynı zamanda, diğer sol hareketlerin muhatap olarak kabul edilmesi ve bu nedenle onlarla kendi dillerinde iletişime geçilmesi zorunluluğu ile açıklanabilir. Örneğin,

1970'li ve özellikle de 1980'li yıllarda, PKK da dahil Kürt sol hareketlerinin "kültür"e büyük bir ağırlık verdiklerini ve bu alanda oldukça zengin bir Kürtçe literatür geliştirebildiklerini, 20-25 yıl devam edebilen dergiler yayımlayabildiklerini, ama hemen hemen hiçbir Kürtçe siyasî metin üretmediklerini görmekteyiz. Aynı şekilde, bu hareketlerin "sömürgecilik" teması dışında ele aldıkları konuların Türkiye solunun da tartıştığı (daha doğrusu, belli bir ideolojik kalıplaşmadan dolayı tartışamadığı) "revizyonizm", "feodalizm" ya da "yarı-feodallik", "millî burjuvazi", "emperyalizm ve sosyal-emperyalizm", "Üçüncü Dünya" gibi temalardan oluştuğunu görmekteyiz. Bu ideolojik dil birliğinin Kürt ve Türkiye sollarının aynı temalar ve kavramlar çerçevesinde birleşmelerini ve ayrışmalarını mümkün kıldığını ve buna paralel olarak, Kürt solunun özerk bir "sol düşünce"nin geliştirmesini engellediğini görmekteyiz.[14]

"Sosyolojik devamlılığa" gelince: Ortadoğu'nun tümünde sol, belli dönemlerde bir realite olarak tezahür eden ve "sınıf savaşlarını" da içeren mücadelelerin bir aktörü olarak ortaya çıkmaktaydı, fakat sosyal bir hareket ve bir radikalizm olarak, kaynaklarını bu "savaşlar"ın dışındaki faktörlerde bulmaktaydı. Bir yandan, bir "tarihsel" misyona soyunmuş, ideolojik-siyasî bir söylem oluşturma kapasitesine sahip "organik" entelektüellere dayanmakta, diğer yandan da, *sosyal bir hareket* olarak da "deklase" olan katmanları seferber etmekteydi. Entelektüeller, belli ölçülerde "deklase" olanların toplum düzeyinde sosyal mütercimleri rolünü görseler de, her iki katman arasındaki uçurumun derinleşmesi, belli bir ölçüde kendi başına bir "sınıf savaşı"na yol açması kaçınılmazdı. Türkiye solunda 1970'lerde kaba hatlarıyla TKP-TİP-TSİP gibi entelektüellerin oluşturduğu hareketler ve Dev-Yol, Dev-Sol, TKP-ML, Halkın Kurtuluşu, Halkın Yolu gibi gençliği ve "varoşları" seferber edebilen ve "icraata" dayanan hareketler arasında yaşanan kopuş, bunun tipik bir örneğini oluşturmaktaydı. PKK gibi bir teşkilâtın oluşması ve kendinden önceki sol hareketleri büyük ölçüde marjinalleştirebilmesi, Ortadoğu'nun tümünde görülen bu iç gerilimin Kürt solunda da yaşandığını göstermekteydi.

SOL HAREKET ÖNCESİ DÖNEM

Kürt solunun başlangıcı için belli bir tarih verebilmek oldukça güç. Aralarında Fehmi-e Bilal ve Hesen Heşyar Serdi'nin de bulunduğu Şeyh Said'e yakın bazı kişilerin en azından '50'li-'60'lı yıllarda sol bir çizgiye sahip oldukları, hatta tarikatları "gangsterlik"le suçladıkları bilinmekte,[15] fakat böylesine radikal bir yaklaşımın 1920'lerde değil de ancak daha sonraki siyasî süreçler içerisinde oluşabildiğini düşünmek daha makul görünmektedir. Aynı şekilde, 1920'li yıllarda bazı Irak ve Türkiye Kürtlerinin Sovyetler Birliği ile temasa geçmeye çalıştıklarını, kendi adıyla bilinen bir isyanın lideri olan Şeyh Mahmud Berzenci'nin Lenin'e bir mektup yazdığını,[16] bir Kürt delegasyonunun Sovyet temsilcileri ile görüştüğünü,[17] Türkiye'de kurulan ve Şeyh Said isyanının örgütleyicisi olarak kabul edilen Azadî Cemiyeti'nin de Sovyetler Birliği ile temasa geçmeye çalıştığı bilinmektedir.[18] Fakat bu "temas arayışları"nın, aralarında 1919-1922 dönemi Kemalist hareketin de bulunduğu diğer bazı hareketlerde gözlemlendiği gibi, pragmatik nedenlere dayandıklarını, Sovyet yanlısı bazı söylemlere rağmen, ideolojik bir mahiyete sahip olmadıklarını söyleyebiliriz. Daha sonraki aşamalarda, Komintern, Türkiye Komünist Partisi[19] ve Sovyetler Birliği'nin Kürt hareketine büyük bir kuşkuyla yaklaşıkları, Hoybun-Taşnaksutyun ittifakı ile gerçekleştirilen Ağrı Dağı isyanının Sovyetler'in de askerî katılımıyla bastırıldığı bi-

linmektedir. Irak Komünist Partisi'nin 1935'te verdiği "Kürtlerin tam istiklalini" destekleme vaadine rağmen,[20] Sovyetler Birliği'nin Türkiye yanlısı siyasetinin Ortadoğu'nun tümündeki Kürt milliyetçilerini "sol"dan uzaklaştırdığını düşünebiliriz.

İkinci Cihan Harbi'nde Irak Komünist Partisi'nin bir "Kürt şube"sine sahip olduğunu ve Kürdistan'da yoğun bir faaliyet gösterdiğini görmekteyiz.[21] Aynı şekilde, İran Komünist Partisi Tudeh'in Kürdistan'da faal olduğu[22] –ve daha sonra İran Kürdistan Demokratik Partisi'ni kuracak olan entelektüellerle temas içinde olduğu– bilinmektedir. Bununla birlikte, bu dönemde de sol fikirlerin İran ve Irak Kürtleri arasında dar bir entelektüel çevreyi aşabildiğini söyleyebilmek zor görünmektedir. Bunun Türkiye Kürtleri için de geçerli olduğunu eklemek mümkündür. Sovyetler'e pek sempati göstermeyen Bedirxanî (Bedirhani) ve eski Xoybun (Hoybun) üyelerinin çıkarttığı *Ronahi* (Aydınlık) ve *Roja Nu* (Yeni Gün) gibi dergilerde Sovyetler'le ilgili birkaç haberin yer almasını ve Stalin'in resminin kapaktan verilmesini, hem bu yayın organlarının "magazin" niteliği ile hem de SSCB'nin İttifak kuvvetleri arasında yer almasıyla açıklayabiliriz.[23]

Sovyetler Birliği ile temas arayışlarının özellikle Cihan Harbi'nin hemen ardından arttığını görmekteyiz. Bu dönemde kurulan ve aralarında Türkiyeli Kürtlerin de bulunduğu *Rızgari* (Kurtuluş) adlı bir örgütün Sovyetler'le temas kurmaya çalıştığını,[24] daha sonra, Zinar Silopi'nin 1946'da "Suriye ve Türkiye Kürtlerini temsil eden Kürt Demokratik Parti temsilcisi olarak, isteklerimizin çok büyük yoldaşımız Stalin'e arzını büyük hürmetle rica" ederek bir mektup yazdığını görmekteyiz. "Türkiye'nin faşist zalim hükümeti"ni kınayan bu mektupta, muhafazakâr olduğu bilinen Silopi, Sovyetler'den yardım istemekte ve şu arzuyu dile getirmekteydi:

"Gerçek demokrasiyi Sovyetler Birliği hükümetinin nurlu esasetinin ışığı ile memleketimiz Kürdistan'da, kendi hakkını, demokrasiye bağlılığını ve onun her millete refah, mutluluk, özgürlük getireceğini, Türkiye Kürdistan'ındaki teşkilâtımızla, Kürt milletine anlatmaya son derece gayret etmekteyiz."[25]

Son olarak da, Yann Richard'ın da belirttiği gibi muhafazakâr bir niteliğe sahip olan[26] ve Mustafa Barzani tarafından desteklenen, Sovyet işgali altında olmamakla birlikte varlığını İran'daki Sovyet askerlerine borçlu olan Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nde (1946) "sol" temaların belli bir yankı bulduğu görülmektedir. Ama içtimaî meselelere tali derecede önem veren, en azından ilk başlarda ulema ve toprak sahipleri tarafından da desteklenen ve bir din adamı olan Qazî (Kadı) Muhammad tarafından yönetilen bu Cumhuriyet'in "sol" bir etiket taşımaktan özellikle kaçındığını da eklemek gereklidir.

Bu nedenle savaş sonrası dönemde Sovyetler Birliği ile gözlemlenen bu temas arayışlarının da ideolojik ya da siyasî bir yakınlık anlamına gelmediği söylenebilir (Irak'ta "ilerici bazı subaylar" tarafından 1939'da kurulan ve bu yıllarda sol bir söylem geliştiren *Hiva* (Umut) örgütü, belki de, bu açıdan bir istisna oluşturmaktaydı).

Bu konuda yazılı bir belge bulamadıysam da, savaş sonrasında, Sovyetler Birliği'nin Mahabad Cumhuriyeti'ni –ve aynı dönemde kurulan ve çok daha sol bir niteliğe sahip olan Azerbaycan Cumhuriyeti'ni– kendi kaderleriyle başbaşa bırakıp İran'ı terk etmesinin, Kürtler arasında yoğun bir tepkiye yol açtığını, ama aynı zamanda da, bu Cumhuriyet'in askerî liderlerinden olan Mustafa Barzani'ye siyasî sığınma sağlamakla da olumlu bir imaj kazandığını, aynı şekilde Sovyet Kürdoloji çalışmalarının diğer Kürtler arasında da belli bir yankı uyandırdığını düşünebili-

riz. Bu ikili tutum Kamuran Bedirxan'ın Paris'te yayımladığı *Kürdoloji Araştırmaları Bülteni*'ne de yansımaktaydı. Örneğin, bir İngiliz gözlemcinin kaleme aldığı ve *Bülten*'in yorumsuz yayımladığı bir makalede Sovyetler'in aleyhine görüşler ifade edilmekte ve Batı ülkelerinin dikkati Kürtler arasında gelişebilecek sol hareketlerin yaratacağı tehlikeye çekilmekteydi.[27] Fakat *Bülten*'in aynı sayısında yer alan ve Sovyetler Birliği'nden gelen bir "okuyucu mektubu" ise sosyalizmin Sovyet Kürtlerine getirdiği kazanımlara değinmekte ve "emperyalizm"i eleştirmekteydi.[28] Öyle anlaşılıyor ki Bedirxan, ne tam bir Sovyet yanlısı tutum takınmayı, ne de Sovyetler'le ileride mümkün olabilecek bir yakınlaşmayı dıştalamayı dilemekteydi.

SOLUN İLK EMARELERİ

Tesbit edebildiğim kadarıyla, Kürt hareketinde, özellikle de Suriye ve Irak'ta gerçek bir sol akımın oluşması 1950'lere denk gelmekte. Kürt solunun bu ülkelerde ortaya çıkması, Sovyetler Birliği'nin doğrudan bir müdahalesinden çok, bu yıllarda, özellikle bu iki ülkede yükselen radikal Arap milliyetçi hareketinin sola yakınlaşması ve belli bir ölçüde sosyalist kisvesi altında gelişmesiyle açıklanabilir. Bu "sosyalizm"e kayışın komünist hareketin de belli bir ölçüde canlanmasını sağladığını, bazı Kürtlerin bu ülkelerin komünist partilerine üye olduklarını görmekteyiz.[29] Bu hareketliliğin bu ülkelerin komünist partilerine üye olmayan Kürtleri de etkilediğini, daha sonra Irak KDP'nin (Parti Demoqratî Kurdistan – Kürdistan Demokrat Partisi) sol kanadının yöneticisi haline gelecek İbrahim Ahmet'in daha çok popülist bir niteliğe sahip "sol" yazılar yazdığını,[30] aynı şekilde, Suriye'de Cegerxwin,[31] Qadri Can ve Osman Sabri gibi şairler arasında sol fikirlerin ve Stalin'e hayranlığın yayıldığını görmekteyiz. Yine bu yıllarda, komünist ve komünist olmayan Kürtler arasında bazı tartışmaların yer aldığı anlaşılmakta. Cegerxwin'in muhafazakâr bir Kürtle giriştiği bir münakaşada şunları söylediği nakledilmekte:

> *"Bizim gibi Komünistlerin düşüncesine göre, Kürdistan'ın bağımsızlığını savunan Kürtlerin hepsinin komünist olması gereklidir. Hepsi komünistleşecek Ortadoğu ve Asya devletleri, bizim için bir Kürdistan (devleti) kuracaklardır. Fakat sizler (Cegerxwin'in eleştirdiği muhafazakâr Kürt) emperyalizmin adamı olmuşsunuz. Sizler, Kürt milletinin gelişmesini, Kürtlerin komünist olmasını engelliyorsunuz."*[32]

Aynı yıllarda, 1946'da kurulan İran Kürdistan Demokrat Partisi'nde de sola kayışın yaşandığını, daha sonra parti genel sekreteri olacak Abdurrahman Qasimlo gibi bazı gençlerin Doğu Avrupa ülkelerinde burslu eğitim gördüklerini gözlemekteyiz. Bu sol kımıldanışın tesirleri Batı Avrupa'da da görülmekteydi. İlk kongresi 1956'da Wiesbaden'de yapılan KXKE (Komala Xwendekaren Kurd li Ewropa - Avrupa'da Kürt Talebeleri Derneği) adlı bir cemiyet, hem milliyetçi hem de sol eğilimli talebeleri bir araya getirmekteydi.

Bu sola kayış Irak'ta 1958'de gerçekleştirilen Abdulkerim Kasım darbesiyle büyük bir ivme kazandı. Sovyetler Birliği'nde oldukça tatsız bir sürgün dönemi geçiren –ve kendisine verilen Kızıl Molla lâkabına tam anlamıyla ters düşecek şekilde– daha da muhafazakârlaşan Mustafa Barzani,[33] 1958'de Irak'a döndüğünde, büyük ölçüde sol militanların kontrolüne geçmiş bir PDK'nın başına geçmek zorunda kaldı.[34] Darbeden üç yıl sonra başlayacak Barzani isyanı ise kendisini hem "millî istiklal" hem de "içtimaî ihtilal" anlamında kullanılan "şoreş" kelimesi ile tanıtıyor ve PDK kendisini "ihtilalin itici gücü" olarak görüyordu. Barzani isyanı, savaşçılarının resmî sıfatını oluşturan ve

"ölümün önüne atılan" anlamına gelen "Peşmerge"nin yanı sıra, sol hareketlerin kavradığı anlamda bir "militanlaşma" sürecini de başlatıyordu. "İhtilal"in Avrupa temsilcisi İsmet Şerif Vanlı, Kürt milliyetçiliğinin "bütün halkların ve milletlerin sahip olduğu kendi kaderini tayin etme" temeline dayandığını söylüyor ve amaçlarının "millî istiklâl"le sınırlı olmadığını belirtiyordu:

> *"Söz konusu olan, bu asrın ölçütlerine göre modern olmak, hem Kürt cemaatinde hem de her Kürtün kendi bünyesinde temel insan haklarına saygı göstermek ve bu cemaati kararlı bir şekilde teknik ilerleme, iktisadi refah ve daha büyük bir sosyal adalete ulaştırmaktır. Bu anlamda, Kürt milliyetçiliği ihtilalcidir."*[35]

Buraya kadar bahsettiğim Kürt solu tarihinde, Türkiye Kürtlerinin nisbeten zayıf bir rol oynadığını, sola olan eğilimin, Suriyeli Kürt şairlerin eserlerinin Türkiye'de gizli bir şekilde elden ele dolaşması ya da bazı Kürt talebelerinin Avrupa'daki faaliyetlere katılması ile sınırlı kaldığını görmekteyiz. Bunun en önemli nedeni, kuşkusuz, bu yıllarda Amerika'ya yaklaşan ve Ortadoğu'nun radikal dinamiklerinin tümüyle dışında gelişen Türkiye'deki sol hareketinin zayıflığında aranmalı. Belli bir ölçüde, Kemalizmin, DP'ye karşı muhalefetin ideolojisi haline gelmesi ise, hem Kürt gençliğinin iktidara karşı seferber olmasını, hem de Türkiye'nin genelinde radikal bir solun gelişmesini engellemekteydi.

Bununla birlikte, 1950'lerin sonlarından itibaren, özellikle Türk milliyetçiliğini hedef alan, fakat aynı zamanda sola geçişi de başlatan bazı gelişimler gözlemlenmekteydi. Örneğin, 1958'de Diyarbakır'da, adıyla hem sola ilgiyi, hem de Kürtlük fikrine sempatiyi dile getiren *İleri Yurt* gazetesi yayımlandı ve 1959'da "49'lar" olarak bilinen grup içerisinde sol eğilimli bir kanat oluştu.[36] 1962'de Edip Karahan'ın (1930-1976) sahipliğini ve yazı işleri müdürlüğünü üstlendiği *Dicle-Fırat* gazetesi de sola geçişte önemli bir rol oynadı. Büyük bir ihtimalle hukukî nedenlerle ölüm yıldönümü vesilesiyle Mustafa Kemal'i anmak zorunda kalan gazete, Kürt kültürüne büyük bir ağırlık vermekte, Melaye Cizirî, Ehmedê Xani ve Hecî Qadirî Koyî'nin şiirlerini ve *Xece û Siyamend* Destanı'ndan bazı bölümleri tanıtmakta, "Doğu meselesi"nin değişik boyutlarını ele almakta ve "faşizmi Doğu'nun başdüşmanı" ilan eden makaleler yayımlamaktaydı.[37]

1961-1975: KÜRT SOLUNUN OLUŞMASI

"49'lar" ve *Dicle-Fırat* Türkiye'de sol bir Kürt hareketin oluşmasının ilk emareleri olarak yorumlanabilir. 1960'larda giderek güçlenen bu hareketin iki kökten beslendiğini görmekteyiz. Birinci kök, önce TİP, daha sonra FKF ve Dev-Genç'te ifadesini bulan Türkiye solu olarak tanımlanabilir. Mehmet Ali Aybar ve Behice Boran gibi simaların Kürt meselesi konusunda klasik Kemalist çevrelerden çok daha açık olmaları, Tarık Ziya Ekinci, Mehmet Ali Aslan, Kemal Burkay gibi bazı Kürt şahsiyetlerinin TİP'te yer almalarını ve liderlik kadrolarına geçmelerini mümkün kılmaktaydı.[38] TİP'e ve daha sonra FKF'ye katılan Kürt gençleri ve entelektüelleri, bunların söylem ve programlarını kısmen de olsa belirleyen Kemalist fikirlerden oldukça rahatsız olmakla birlikte, Kemalizmde bir eleme yaparak ya da resmî Kemalist çevrelerin sansürledikleri bir Mustafa Kemal'i öne çıkararak "Kürt davası"nı meşru bir dava olarak savunmaktaydılar. Böylelikle Mustafa Kemal'in "emperyalizm karşıtı" metinlerinin ve *Nutuk*'un son cildindeki eklerde yer alan Kürt liderlerine yazmış olduğu mektupların Kürt entelektüelleri tarafından yoğun bir şekilde Türk milliyetçiliğini ve bir iktidar pratiği olarak

Kemalizmi mahkûm etmek amacıyla kullanıldığı anlaşılmakta. Elimizde bu konuda bir kanıt bulunmasa da, 1969-1971 dönemecinde Türkiye solunun bir kısmının Kemalizmden uzaklaşarak meşruiyetini kendine has referanslarda aramaya geçmesinde Ömer Ayna, Avni Gökoğlu gibi Kürt militanların önemli bir rol oynadıklarını düşünebiliriz.

İkinci kök ise, merkezini Barzani hareketinin oluşturduğu Ortadoğu Kürt hareketi idi.[39] 1964'te, Irak KDP'sine oldukça yakın olan, önce Faik Bucak, Bucak'ın –Kürt çevrelerinde siyasî olduğu kabul edilen– bir cinayete kurban gitmesinden sonra da Said Elçi tarafından yönetilen T-KDP (Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi) kuruldu.[40] Bu oluşum, belli bir ölçüde, 49'lar geleneğini de devam ettirmekteydi.[41] T-KDP, Türkiye Kürt hareketinin "sınıraşırı" bir nitelik kazanmasını, kendi meşruiyetini, Türkiye dışında, "Kürtlüğün" kendisinde bulmasını mümkün kılmıştı. Muhafazakâr bir yönetime sahip olmasına ve genellikle mahalli eşraf, zanaat erbabı ve dinî âlimlere hitap etmesine rağmen, bu parti de, Irak KDP'si örneğinde olduğu gibi, tabanının bir kısmının sola geçişini engelleyemeyecek ve kısa bir zamanda, TIP/FKF-Dev-Genç geleneğinden gelen militanlarla ortak bir sahayı paylaşmak zorunda kalacaktı.

1960'larda Türkiye gündeminde önemli bir yer tutan "Doğu mitingleri",[42] 1969-1970 yıllarında gerçekleştirilen komando operasyonlarına karşı gelişen yoğun tepkiler,[43] bu her iki kökten beslenen dinamizmin bir arada gelişmesinin sonucu olarak ortaya çıkmaktaydı. Bu olaylar Kürt hareketinde belli bir radikalizme yol açacak, 1960'lı yılların ortalarında ifade edilen kültürel haklar, iktisadi yatırım ve sosyal adalet taleplerinden[44] 1970'lerin başında, Türkiye'nin "emperyalizme bağlı" "Kürt halkını/milletini" ezen bir devlet olarak tanımlanmasına, "sınıf savaşı"nın Kürt toplumundaki "feodalleri ve işbirlikçileri" de içerecek şekilde yeniden yorumlanmasına ve "milletlerin kendi kaderlerini tayin etme hakkı"nın savunulmasına geçişi mümkün kılacaktı.

Bu gelişme, giderek, Türkiye Kürt solu içinde Barzani referansının etkisinin, az da olsa, zayıflamasını ve Türkiye solundan gelen "Bundçuluk" ithamına rağmen, Kürt solunun giderek müstakil bir "örgütlenme"ye geçişini kaçınılmaz kılmaktaydı. DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları, 1970) bu ikili özerkleşmenin ilk aşamasını oluşturmaktaydı. Siyasî yaşamına Dev-Genç'li bir militan olarak başlayan Hatice Yaşar, Rafet Ballı ile yaptığı bir mülakatta, Dev-Genç'ten nasıl koptuğunu anlattıktan sonra, bu kopuşun ikili bir gelişim sonucunda mümkün olduğunu eklemektedir:

> *"1960'ların sonrasında Türkiye'de sol radikalleşir ve marjinallikten çıkar. Kemalizmle fikri bağlar ilk kez sorgulanmaya başlanır. Kürtler açısından ise, ilk kez klasik milliyetçi örgütlenme ile bağlar ameliyat masasına yatırılır ve tam cepheden olmamakla birlikte, ortak örgütlenmeyi öğütleyen Lenin'in görüşleri sorgulanır. Bu kendiliğinden bir süreçtir."*[45]

DDKO Bülten'leri, gerçekten de "kendiliğinden" başlayan bu süreçte, Kürt solunun varlık nedenini Türkiyelilikte değil de Kürtlükte bulacak ölçüde farklılaştığını, aynı zamanda da, bu Kürtlüğün kurtuluş ufkunu evrensel sol bir ideolojide aradığını göstermektedir. Bu *Bülten*'lerde doğal olarak ağırlıklı bir şekilde ele alınan konular Kürtlerle ilgili olanlardı. Böylece, Irak Kürdistan'ı ile dayanışma, TIP'in 20 Ekim 1970 4. Kongresi'nde ele alınan "Türkiye'nin doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu" "ve partinin "Kürt sorununa işçi sınıfının sosyalist devrim mücadelesinin gerekleri açısından baktığı" "toprak meselesi ve ağalığa karşı mücadele", Doğu'da komando operasyonları... DDKO'ların üzerlerinde en çok

durdukları konular arasında yer almaktaydı. Solun "sınıf savaşı" boyutunu ihmal etmeyen DDKO'lar "çağımız"ı her şeyden önce "ulusal kurtuluş savaşları çağı" olarak tanımlamakta ve buna uygun olarak da diğer "halk mücadeleri"ne de büyük bir ilgi göstermekteydiler. "Ortadoğu ve Filistin halklarının mücadeleleri", "Bask milliyetçilerinin devrimci mücadelesi", "Hindî-Çin halklarının ABD emperyalizmine indirdikleri ağır darbeler..." "zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri olmayan mazlum dünya halkları" yoğun olarak ele alınan temalardan bazılarını oluşturmaktaydılar.[46]

Üniversite talebesi "gençler" tarafından kurulan, ama radikal söylemlerine rağmen "yasallık" dışında her türlü eyleme karşı olan Kürt entelektüellerinin manevi himayesinde gelişen DDKO'lar, o dönemde Dev-Genç içerisinde yaşanan "silahlı mücadele" sorunsalının tümüyle dışında seyretmekteydiler. *Bülten*'lerin bu konuya değinmemesine rağmen, sözlü kaynaklardan anlayabildiğim kadarıyla, belki de 1920 ve 1930'lardaki Kürt hareketinin şiddetle ezilmesinin de tesiri altında, DDKO'lar "legalite"yi her koşulda korunması zorunlu bir örgütlenme ve direniş tarzı olarak kabul etmişlerdi.[47]

Bununla birlikte, Kürt hareketi içinde bu dönemde çok daha radikal bazı girişimlerin de başladığını görmekteyiz. KDP'den ayrılıp hemen hemen aynı ismi koruyan (Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi) yeni bir oluşum başlatan Dr. Şıvan'ın (Said Kırmızıtoprak 1935-1971) yazıları[48] bu konuda önemli bir örnek oluşturmaktadır. Irak Kürt hareketini Viet-Kong direnişi ile karşılaştıran Dr. Şıvan'ın önemi, Türkiye sol hareketine başından itibaren son derece kuşkulu yaklaşması ve solu hemen hemen tümüyle "millî mesele" ve "millî istiklal" temelinde yeniden sorgulayıp "inşa etmesi"nde yatmaktaydı. Kürdistan'ı bir tarih, dil, coğrafya bütünlüğü olarak algılayan Kırmızıtoprak, diğer sol hareketler gibi "feodaliteden" kapitalizme (ya da niteliksel bir "sıçrama"yla "sosyalizm"e) değil de, "milliyetçiliğe" geçişi tarihin gerçek itici gücü olarak algılamakta ve "Kürt millet hareketlerinin dünya millî ve sosyal hareketleri içerisindeki yeri"ni, "Asya ve Afrika tarihinin bir parçası olarak Kürt millet hareketleri"ni sorgulamaktaydı.

Sürgünde Kürt parlamento u kurulmasına yönelik olarak 1995 yılının ilk aylarında başlayan çalışmalar sonunda, kuruluş aynı yıl Nisan ayında Hollanda'nın Lahey kentinde ilan edildi.

Kürtlere karşı "Arap kemeri" siyasetini takip eden Suriye[49] ve Barzani hareketini bastırmayı hedefleyen Irak'taki Baas sosyalizmlerine sert bir tepki gösteren Şıvan, bu "'tepeden gelme hastalığı'na yakalanmış sosyalizm tüccarlarının gerçek yüzü"nün "millî sosyalizm"[50] olduğunu söylemekteydi. Mısır, Pakistan, Endonezya rejimleri gibi "uzun zaman tek şahsın diktatörlüğü halinde ve fakat ordunun desteği ve müsaadesi nisbetinde" ayakta

kalan Türkiye rejimini ise, Mustafa Kemal'in vaadlerini tutmadığı, Ankara'nın "faşist iktidar elitinin" "İslâmî değerleri bir yana (iterek) bir nevi dinsizliği ideolojize" ederek oluşturduğu yeni bir "hasta adam" olarak tanımlamaktaydı. Kırmızıtoprak, Kürt tarihinde hem Said Nursi'yi hem de bu tarihin "en acı, en kanlı ve korkunç bir sayfası" olan Dersim'i sahiplenmeyi önermekteydi, "sınıfsal çelişki"yi reddetmemekle beraber, Kürtler açısından "millî çelişki"yi temel "çelişki" olarak görmekteydi. Aslında, Dr. Şıvan'ın Marksizm-Leninizmi kabul etmesinin en önemli nedeni, bu "ideoloji"nin "millî mesele" ile ilgili sunduğu açılımlardı. Lenin'in bu konudaki tezlerini hatırlatan Şıvan, şunları eklemekteydi:

"Şüphesiz Lenin'den beri 'Millet Meselesi' daha çok açıklığa kavuşmuş ve yeni yeni ortaya çıkan çelişkilerin ışığında, sosyoloji muhtevasında ve tarafların sosyal yapısında da bir takım değişiklikler olmuştur. Örneğin, azgelişmiş bir ülke milliyetçiliği, sırf o ülke azgelişmiş olduğu ve yöneticileri tarafından da ikili veya çok taraflı bağlantılarla büyük bazı milletlerarası güçlere karşı çıktığını ilân ettigi zaman dahi, objektif olarak ilerici olmayabilir."[51]

Bu nedenle de "emperyalizmle çelişki"yi ya da "burjuvaziyle çelişki"yi "başçelişki" ilan eden Türkiye sol hareketinin aksine, Dr. Şıvan "Kürt millet gerçeği"ni "birinci ve acil çelişki" olarak tanımlamaktaydı.[52] Böylelikle, Kürtleri doğrudan ilgilendiren Suriye ve Irak misallerinden yola çıkarak, "ilericilik" ve "anti-emperyalizm" arasındaki "doğal bağı" kıran Kırmızıtoprak, son olarak da Türkiye sol hareketini milliyetçilikle suçlayıp eleştirmekteydi. Ona göre:

"ister sol ve isterse İslâmî değerlere ön planda yer vermek şeklinde karşımıza çıksın, Türk milliyetçi hareketi, kesin ve net bir şekilde, iktidar elitlerinin inhisarında ya da kontrolünde bulunmaktadır. Yani ister solcu bir temel ve isterse İslâmî bir muhteva taşıyor görünümünde bulunsa bile, Türk milliyetçileri, ordunun, yani gizli ya da açık cunta gruplarının tanıdığı problematikler dahilinde icra-i faaliyet etmek zorundalar".

Dr. Şıvan'ın –şakirdleri tarafından 12 Mart sonrasında DDKD (Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri) çerçevesinde "şerh edilecek"– bu görüşleri, Kürtler arasında sola geçişin temelinde bir millî direniş ve millete sahiplenme isteğinin bulunduğunu göstermekte, aynı zamanda da, Türkiye solu ile radikal bir kopuşun ön işaretlerinden birini oluşturmaktaydılar. 1972-1973 düzenlenen DDKO Davası, bu yolda ikinci bir "cepheden saldırı" imkânını sunmakta ve DDKO'ların hapishane koşullarında nasıl bir radikalleşme sürecinden geçtiklerini göstermekteydi. Gerçi askerî mahkeme önünde yaptıkları savunmalarda DDKO'lular Türkiye sol hareketi geleneğini ve "bağımsız Türkiye" şiarını sahiplenmeye devam etmekteydiler, ama, onların sol söylemine anlam veren artık "sınıf mücadelesi" ya da "emperyalizmle mücadele" değil de, hemen hemen tümüyle "Kürdistanî" bir program idi. DDKO savunması, Kürtlükten yola çıkarak Türkiye tarihinin yeniden okunması anlamına gelmekteydi. DDKO'cular açısından, Türkiye "emperyalizmin dünya sömürü sistemi içinde finanskapitale bağımlı azgelişmiş bir ülke" idi ve bu ülkedeki iktidarlar "emperyalizmin işbirlikçileri"ni oluşturmaktaydılar. Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün konuşma ve metinleri ve aralarında Şevket Süreyya Aydemir'in de bulunduğu tarihçilerin çalışmaları, bu ülkedeki resmî tarih söyleminin tümüyle gerçeği yansıtmadığını ve Kürtlerin varlığını inkâr etmeye yönelik olduğunu göstermekteydi. Yine, savcının Kürtçe diye bir dilin olmadığı savını reddetmeye yöne-

lik bir dilbilimi dersi haline gelen savunmada, Kürtçe'nin varlığını inkâr eden devlet söyleminin yalana dayandığı dile getirilmekteydi. Sanıklara göre:

"1. Objektif gerçeklerin ve bilimsel verilerin ışığı altında Türkiye'de farklı bir kültür yapısına sahip KÜRT HALKI VARDIR (...) 2. Kürt halkının varlığı ne kadar objektif ve bilimsel bir gerçekse, kendi ana dilini konuşma, yazma vs. haklarından mahrum edildiği de o kadar büyük bir gerçektir" (...).

DDKO sanıklarına göre, askerî savcının ileri sürdüğü ve resmî devlet milliyetçiliğinin bir tekrarından ibaret olan Türk milliyetçiliğinin "ilerici-millî" ve bu nedenle Türkiye'deki tek meşru milliyetçiliği oluşturduğu iddiası, "faşist bir fikrin" ürünü olarak ortaya çıkmaktaydı. "Bu tanıma göre, Türk milliyetçiliğini, Türk ırkını doğuştan ari ve üstün görüp, başka ırkları ezen ve ulusal birliği, dil, gelenek, ülkü gibi ilkelere değil de, ırk temeline dayanan bir görüşün çağımızdaki adı, hele 'ilerici bir millî ırkçılık' olunca FAŞİST düşüncenin ta kendisi olur."[53]

Türkiye solundan millî mesele temelinde kopuşun ve radikalleşmenin üçüncü işareti ise Avrupa'daki Kürt talebe ve aydınları arasında gözlenmekteydi. O zamana kadar TİP'li olan Kemal Burkay, 1973'te, Hıdır Murat müstear ismiyle, Kürdistan'ı bir sömürge olarak tanımlayan *Türkiye Şartlarında Kürt Halkının Kurtuluş Mücadelesi*[54] adlı eserini yayımlamakta, İsveç'te, aralarında DDKO'nun ve İsmail Beşikçi'nin mahkeme savunmalarının da bulunduğu bazı kitapları basan *Rexistina Têkoşer u Soreşgeren Kurdistan* (Kürdistan Devrimci Militanlari Organizasyonu) ayrı bir Kürt halkının mevcudiyetini dile getirmekteydi:

"Organizasyonumuz Orta Doğu'da yaşayan Kürt halkının, diğer dünya halkları gibi kendi kendisini idare etmekte hakkı bulunduğuna inanır. Bu amacına ulaşmak için, Kürt halkının temel millî ve demokratik hakkı olan otodeterminasyon (...) hakkının istiradını, vazgeçilmez bir temel şart sayar". (Organizasyonumuz) "emperyalizmin her türlüsüne karşı sosyal hak talebinde bulunan ya da millî kurtuluş savaşlarını veren tüm dünya halklarından yanadır."[55]

Bu gelişmeler, özellikle de bir üniversiteye dönüştürülmüş olan Diyarbakır Askeri Hapishanesi'nde "Kürtçüler" arasındaki tartışmalar –ve daha sonra gün ışığına çıkacak bölünmeler–, aynı zamanda, 12 Mart sonrası Kürt solunun ideolojik-fikri evrenin ilk emareleri olarak da okunabilir. Türkiye soluyla başlayan bu ayrışım süreci, bir-iki yıl gibi kısa bir zaman dilimi içerisinde yeni teşkilâtların kurulmasıyla hızlanacaktı.

1975-1984: İÇ BÖLÜNMELERLE ATBAŞI GİDEN BİR RADİKALİZM

12 Mart döneminde tutuklanan Kürt talebeleri ve entelektüelleri 1974 genel affından sonra serbest bırakıldılar ve Avrupa'daki Kürt mültecilerinin bir kısmı da bu tarihten sonra geri dönebildi. Askerî rejim sonrasında birkaç yıl devam eden kısmî özgürlüklere rağmen, 12 Mart sonrası Kürt solu açısından oldukça gergin bir dönemin başlangıcı olarak tanımlanabilir. Bu gerginliğin nedenlerinin başında, 12 Mart "ara rejimi"nin doğurduğu demokratik sürece güvensizlik gelmekteydi. Gerçi, Kürt hareketi, radikal liderlerinin hemen tümünü kaybeden Türkiye sol hareketi kadar darbe yememişti. Bununla birlikte, Kürt militanlarının büyük bir çoğunluğu için, askerî rejim demokratik bir çerçevede köklü değişimlerin mümkün olamayacağını, demokratik sürecin her an kesintiye uğrayabileceğini ve devletin Kürt meselesinin ve Kürt hareketinin meşruiyetlerini kabul etmeyeceğini de

*Kemal Burkay**

AZAT ZANA GÜNDOĞAN

1960'lı yıllardan bugüne sosyalist Kürt hareketinin içinde bulunan ve 1970'lerde kitleler tarafından *Özgürlük Yolu* olarak bilinen hareketin lideri olan Kemal Burkay, 1937 yılında Tunceli'nin Kızılkale (Dırban) köyünde doğdu. 1949 yılında Akçadağ Köy Enstitüsü'ne girdi ve enstitü öğrenimini Diyarbakır Ergani Köy Enstitüsü'nde tamamladı. 1955 yılında öğretmen oldu. 1956 yılında Ankara Hukuk Fakültesi'ne kaydolan Kemal Burkay, 1964 yılında avukatlığa başladı. 2003 yılına dek Kürdistan Sosyalist Partisi (PSK) genel sekreterliğini yaptı. Burkay ayrıca 1960 kuşağı toplumcu-gerçekçi şiirinin önemli bir temsilcisidir. Toplumsal alandaki muhalefetini, politik kaygılarını son derece etkili ve ince bir dille şiirine taşımış bir edebiyatçıdır aynı zamanda.

Kürt ulusal hareketi 1921-1938 isyanlar döneminin ardından bir sessizlik evresine girdi. 1940'lı yıllar itibariyle ulus-devlet, kurulumunu pekiştirmek yolunda bir hayli yol aldı ve ülkede Kürt kelimesinin dahi kullanılamadığı bir hegemonya yaratmayı başardı. Ancak özellikle 1950'li yılların ortalarında Kürtler arasında bir kıpırdanma başladı ve artık bir önceki kuşağın deneyimleriyle bağı kopmuş olan yeni bir Kürt aydın kesimi, kendi yolunu çizmek zorunda kaldı. İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde okuyan bu genç kesimin, henüz "Kürt" olarak adı konulmamış "Doğu"nun meseleleri üzerinde üniversite yurtlarında tartışmaya başladığı bu yıllarda Malatya'da Köy Enstitüsü öğrencisi olan Kemal Burkay da ülkedeki Kürt gerçekliğinin farkına varmaya ve Kürt meselesine karşı bir duyarlılık geliştirmeye başladı. Doğudaki öğretmenliği sırasında Kürtlerin kendi gerçekliğinden ne denli koparıldığını deneyimler ve şairane bir dille şöyle ifade eder: *"Denizde yaşayan balık gibiydik belki, denizi bilmiyorduk"* (Gündoğan 2001).

1950'ler Kürt meselesinin yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başladığı yıllardı. Irak'ta cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla yerüstüne çıkan Irak Komü-

(*) Bu yazının ortaya çıkma sürecinde Kemal Burkay'la 2001 yılında yaptığı yayımlanmamış röportajı nazik bir şekilde benimle paylaşan sayın Cemil Gündoğan'a teşekkür ederim.

göstermişti. Aynı şekilde, 12 Mart DDKO gibi "legalite"ye büyük bir önem veren bir Kürt hareketinin kısa bir zamanda bastırılabileceğini de ortaya koymuştu.

Gerçi Şerafettin Elçi, Ahmet Türk, Nurettin Yılmaz, Abdülmelik Fırat gibi bazı Kürt milliyetçileri, klasik bir modele bağlı olarak CHP ve AP (ya da yeni kurulan MSP) içerisinde yer almaktaydılar. Fakat, Kürt hareketlerinin 12 Mart sonrası yaklaşımlarında, sorun artık sıradan bir "demokrasi" ya da Kürt davasının meşruiyetinin kabul edilmesi sorunu değildi. 1974-1980 yılları arasında kurulan Kürt örgütlerinin istisnasız tümü, "Kürdistan"ı Türkiye'den ayrı bir ülke, dört devlet arasında paylaşılmış bir *sömürge* olarak kabul etmekte,[56] Kürtlerin verdiği "anti-sömürgeci" savaşın meşruiyetinin kabul edilmesini, Türkiye işçi sınıfı, köylülüğü ve

nist Partisi ve Irak Kürdistan Demokrat Partisi, Kemal Burkay gibi Kürt gençlerine ilham veriyordu. Bunun yanı sıra ekonomik sorunlara çare olarak ABD'ye yakınlaşma çabası içinde olan DP hükümeti, Aralık 1959'da tutuklanan üniversite öğrencisi ve çeşitli mesleklerden 49 Kürt'ü ele geçirilen komünistler olarak yansıtıyor ve Amerikan yardımları için koz olarak kullanıyordu. Bu olay "49'lar Olayı" olarak kayıtlara geçmiştir. Musul'da Türkmenlerin de dahil olduğu ayaklanmanın Kürtlerin yardımıyla bastırılması da Türkiye'deki mevcut gerilime eklendi. Yine aynı dönemde Avni Doğan'ın *Akşam* gazetesindeki "Tehlike Çanları" başlıklı yazı dizisi üniversite gençliğinde rahatsızlığa neden oldu. Doğan, yazısında Kürtler arasındaki kımıldanmaları "tehlike çanları" olarak nitelemekteydi. Bu olayların yaşandığı dönemde Ankara Üniversitesi'nde Hukuk Fakültesi öğrencisi olan Kemal Burkay kendi kuşağının birçok mensubu gibi sadece bu tür gelişmelerden değil dünyada yaşanan ulusal kurtuluş mücadeleleri ve sol devrimlerden de etkileniyordu. Bu dönemde büyük şehirlerde, özellikle üniversite çevrelerinde giderek politize olan bir Kürt aydın kuşağı filizleniyordu. 1960'ların ilk yarısında yirmi yıldan fazla bir süredir unutulmuş olan "Doğu" yeniden sahneye çıkacaktı.

Kemal Burkay, politik eylemi ve fikirleri yanında, şiirleriyle de iz bırakmıştır - Sezen Aksu'nun şarkılaştırdığı "Gülümse", en bilineni.

1960 askerî müdahalesinin ürünü 1961 Anayasası her ne kadar göreli bir demokratikleşme sağladıysa da Kürtler açısından hiçbir maddi değişiklik getirmemişti.[1] 1960 müdahalesi aydın ve öğrenci kesiminin büyük desteğiyle karşılandı. Ne var ki yeni rejim halen hapishanede olan 49'ların durumunda bir değişiklik yaratmadı. Ayrıca bu dönemde 485 Kürt'ün gözaltına alınıp Si-

gençliği ile ittifakın en önemli önkoşulu olarak görmekteydiler. 1976-1979 yıllarında Mümtaz Kotan etrafında toplanan *Rızgari* dergisinin savunduğu radikal tezler[57] ve özellikle de İsmail Beşikçi'nin Kemalizmi hedef alan *Bilim Yöntemi* dizisinin ilk üç kitabı[58] Kürt hareketinin yeni bir tarihyazımına sahip olmasını sağlamış, bu tarihyazımı ise, Kemalizmin ötesinde Türkiye'nin meşruiyetinin sorgulanmasını beraberinde getirmişti. Böyle bir gelişim, Türkiye sol geleneğinden gelen Kürt hareketinin 12 Mart öncesine kadar kabul ettiği "legalite" ile sınırlı kalmaması, en azından, teorik düzeyde, silahlı mücadeleyi "sömürgecilik boyunduruğundan" çıkışın yolu olarak algılaması anlamına da gelmekteydi. Bu dönemde Koral ve Yöntem gibi Kürt entelektüelleri tarafından yönetilen yayınevlerinin, listelerinde Gine

vas'ta bir kampta toplanması ve bunların 55'inin sürgün edilmesi gibi olaylar yaşandı. 1963 yılında 23'ler olarak bilinen Kürt milliyetçilerinin tutuklanması, yatılı bölge okullarının özellikle Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı yerlerde kurulması; Kürtçe ve Ermenice köy adlarının Türkçeleştirilmesi politikaları da bunlara eklendiğinde dönemin ruhu rahatlıkla ortaya çıkar. Sonuçta rejim Kürt meselesine dair hassasiyetini korumaya devam ediyordu. Örneğin M. Şerif Fırat'ın "Doğu İlleri ve Varto Tarihi" adlı kitabının 1961 yılında yapılan 2. baskısına yazdığı sunuş yazısında Devlet Başkanı Cemal Gürsel şöyle diyordu: *"...bu eser, Doğu Anadolu'da oturan, Türkçe'ye benzemeyen bir dil konuştukları için kendilerini Türk'den ayrı sayan; bilgisizliğimiz yüzünden bizim de öyle sandığımız vatandaşlarımızın su katılmamış Türk olduklarını bir defa daha isbat etmektedir"* (s. 3).

Ancak yine de giderek artan toplumsal ve siyasal hareketlilik sebebiyle bu yıllar aynı zamanda Kürt meselesi üzerindeki tabunun kırılmaya başladığı ve Kürt hareketinin belli bir ivme kazandığı bir dönemdir. Bu ivmenin beslendiği iki kaynaktan biri Türkiye'deki işçi hareketinin ve solun kitleselleşmeye başlamasıyken, diğeri Irak Kürtlerinin mücadelelerinde gösterdikleri atılımdı. Bu dönemde Kürt hareketi biri özellikle, aralarında Kemal Burkay'ın da bulunduğu, TİP içinde örgütlenen ve Kürt meselesine sınıf mücadelesi çerçevesinden bakan sosyalist Kürtler; diğeri ise daha sonra *Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi* çevresinde yer alacak olan milliyetçi Kürtlerden oluşan iki koldan ilerlemekteydi (Gündoğan 2004; Ekinci 2004, s. 307). Kürtlerin yayın faaliyetleri baskılar altında da olsa canlı bir şekilde devam ediyordu. Kürt aydınların tartışmalarının odak noktasını "Doğu"nun geri kalmışlığı meselesi oluşturuyordu. Bu tartışmalar Kürtlerin çıkardığı kısa süre yayımlanıp kapatılmış olan *Dicle-Fırat, Deng, Roja Newê, Reya Rast* gibi dergilerin yanı sıra liberal *Barış Dünyası* ve Türk solunun *Ant, Türk Solu, Aydınlık* ve *Yön* gibi kimi yayınlarında da yer buldu.

Kürt ulusal mücadelesinin bu evresinde Türkiye İşçi Partisi'ne özellikle değinmek gerekir. TİP'in bu dönemdeki gücü, toplumun demokratik kesimlerini bir çatı altında birleştirebilmesinde yatıyordu; parti, sendikacılar, işçiler, öğrenciler, öğretmenler, Kürtler ve köylülere aynı anda hitap ediyordu. Sosyalizme demokratik geçişin mümkün olduğu fikrinden yola çıkan TİP, öncelikle kitlelerin sosyalizme geçişe hazırlanması için 1961 Anayasası'nın demokratik kazanımlarını korumak gerektiğini savunuyordu. Parlamentodaki varlığı

ve Mozambik gibi müstemleke memleketlerin silahlı mücadelelerini konu alan yayınlara yer vermesi bu algılamanın somut bir ifadesini oluşturmaktaydı.

12 Mart sonrası dönemi bir gerginlik dönemi olarak tanımlamanın ikinci nedeni ise, burada ele alamayacağım bazı faktörlerden dolayı, Ortadoğu Kürt hareketinin referansını oluşturan Barzani isyanının 1975'te, en güçlü göründüğü bir anda, sona ermesiydi. Bu olay, daha 12 Mart darbesinin etkilerinden sıyrılamamış Türkiye Kürtleri arasında önemli bir krize, karamsarlıkla dolu yeni bir sübjektivite rejiminin oluşumuna yol açacaktı. Gerçi, yazılı bir şekilde ifade edilmese de, Kürt solunda, daha 12 Mart öncesinde, Barzani hareketine karşı bazı eleştiriler dile getirilmekteydi (özellikle isyanın "feodal/aşiretsel boyutu" ve sol bir söyleme

boyunca parti, Anayasa'nın anti-demokratik maddelerine karşı Anayasa Mahkemesi'nde peşpeşe davalar açtı.

Neticede bu dönemde Kürtler arasında hem ulusal bilinç, hem de sosyalist görüşler aynı anda filizlenmekteydi. Kürt aydınları arasında gittikçe yaygınlaşan bu akımların etkisi altında olan Kemal Burkay da kendisini hem bir "Kürt yurtseveri" hem de bir sosyalist olarak tanımlıyordu. Ancak siyasete, özellikle Kürt meselesine olan yakın ilgisine rağmen bu dönemde Burkay'ın esas ilgi alanı politika değil edebiyattı. 1960 yılında ilk şiiri *Varlık*'ta yayımlandı. İlk romanı *Yaşamanın Ötesinde* 1963 yılında *Vatan* gazetesinde tefrika edildi. Burkay'ın bu ve daha sonraki yıllarda ortaya koyduğu eserleri toplumcu-gerçekçi edebiyat örnekleridir. Aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi barışçı siyasal mücadele stratejisini tercih etmesinde bir anlamda bu sanatçı hassasiyetinin etkisi olduğu söylenebilir.

Bu arada, Elazığ'da kaymakamlık stajı, Osmaniye'de kaymakam vekilliği yapan Burkay hiçbir zaman kaymakam olmak gibi bir düşünce taşımadı. Avukatlık stajını tamamladı ve 1964 yılında avukatlık yapmaya başladı. Ancak 1960'ların söz konusu koşulları onu Kürt meselesiyle aktif olarak ilgilenmeye sevk etti. 1965 yılında, örgütlenmeye çalışan TİP'in Tunceli il örgütünü kurdu. Anılarında şöyle der: "Biz Kürt sosyalistleri, ulusal sorunu, aynı zamanda sınıfsal boyutu ile ele alıyorduk. Burjuva yaklaşımın halka tam bir özgürlük getiremeyeceğini, Kürt halkının aynı zamanda Kürt ağa, şeyh ve burjuvaları tarafından ezilip, sömürüldüğünü, gerçek kurtuluşun sosyalizmde olduğunu ve ancak sosyalist bir iktidarın bu sorunu demokratik bir biçimde çözeceğini, bunun için de her iki halkın emekçi hareketinin birliğini ve ortak mücadelesini savunuyorduk. TİP içinde sosyalist bir Kürt kanadı oluşturduk" (Burkay 2001, s. 183-184). Kürtlerin TİP içerisinde oluşturdukları bu grup "Doğulular Grubu" olarak anılmaktaydı. TİP içindeki bu özerk grup TİP'in 4. Kongresi'nde, daha sonra partinin kapatılmasına gerekçe gösterilen Kürtlerle ilgili kararın alınmasında etkili oldu. Burkay TİP'te Tunceli İl Başkanlığı'ndan başka Genel Yönetim Kurulu Üyeliği ve Merkez Yürütme Kurulu Üyeliği de yaptı.

Kemal Burkay, TİP'in millî bakiye sistemi sayesinde Meclis'e 15 milletvekili gönderebildiği 1965 seçimlerinde Bingöl'den aday gösterildi. 1966 yılında, sadece dört sayılık ömrüne rağmen Kürtler arasında ses getiren *Yeni Akış* dergisinde de faaldi. Hem kendi adıyla hem de Ali Dicleli adıyla yazılar yazdı. Bu dergi Kürt meselesini sosyalist bir bakış açısıyla tartışmaktaydı. Naci Kut-

sahip olmaması tenkit edilmekteydi). Bununla birlikte, bu hareket Türkiye Kürtleri için "bir kutup yıldızı" rolüne sahipti. Ayrıca 1975 yenilgisi, Afrika ve Asya'daki anti-sömürgeci ya da Anti-Amerikan savaşlarının birbiri ardı sıra başarıya ulaştığı bir döneme tekabül etmekteydi. Bu hareketlerle aynı zamanda başlamış, onlar kadar güçlü görünen ve Kürtlüğün "Vietnamlılık" ya da "Mozambiklilik"le karşılaştırılmasını mümkün kılan evrensel bir boyuta sahip olmasını sağlayan Barzani hareketi ise, bir "aşbetal"la[59] sonuçlanmıştı. İsyanın, özellikle de son yıllarda Amerika'ya dayanması ve Amerika'nın "ihaneti" nedeniyle başarısızlığa uğraması, aynı zamanda da Sovyetler Birliği'nin Bağdat rejiminin en önemli destekleyicisi olması, Kürtler arasında her iki kutba olan güvenin de sarsılmasına

lay dergi hakkında şunu iletir: "Üç yıl önce, *Deng* dergisindeki ürkekliğe karşın, *Yeni Akış* dergisi yazarlarının Kürt sorununa daha net ve daha rahat yaklaştıkları dikkat çekicidir. Bu da ortamın kısa sürede ne denli değiştiğini göstermektedir. Demokratikleşme koşullarının zorlanması ve kazanımlardan yararlanma gereği *Yeni Akış* denemesinde çok açıktır" (*Bergeh* dergisi, s. 104'ten aktaran Ekinci 2004, s. 312). Burkay, 1966 yılında "*Her şey Açıkça*" adlı makalesinde millî duyguları zayıflatıcı propaganda yaptığı gerekçesiyle tutuklanarak Ankara Kapalı Cezaevi'ne gönderildi. Cezaevinden çıktıktan sonra ilk şiir kitabı *Prangalar* yayımlandı.

Kemal Burkay 1967 yılında, o dönemin basınında yarattığı yankı ve Doğu'ya ve sorunlarına çektiği ilgiyle önemli bir kolektif siyasal eylem örneği olan "Doğu Mitingleri"nin Tunceli'deki örgütleyicisidir. 1967 yılının son aylarında, doğu ve güneydoğunun altı şehrinde düzenlenen bu mitingler sayesinde, 1930'lardan itibaren sesi soluğu kesilmiş olan Kürt hareketi, ilk kez olarak ayaklanma dışında bir kitlesellik yoluna gidiyordu. Ancak bu mitinglerin belki de en önemli özelliği Kürt hareketinin ilk kez sosyalist bir söylemi de barındırıyor olmasıdır. Kitleler, "Doğunun geri kalmışlığı" temasını işleyen bu mitinglerde bir yandan Doğu ile Batı arasındaki gelişmişlik farkını, işsizliği ve ağa-şeyh sömürüsünü protesto ederlerken, diğer yandan (her ne kadar açıkça adı geçmese de) Kürtlerin maruz kaldığı devlet baskısına karşı tepkilerini de ifade ediyorlardı.

Tunceli'de, CHP'nin kazandığı 1968'deki yerel seçimlerde Adalet Partisi, CHP ve TİP arasında yoğun bir çekişme yaşandı. *Ezilenler* adlı 15 günlük yerel bir gazete çıkaran Burkay, Kürt meselesine dolaylı yoldan değinmekte ve TİP'in politikasını dile getirmekteydi. Anılarında, 1969 seçimlerinde gazetenin gönderildiği köylerde çok iyi sonuçlar aldıklarından söz eder. Aynı yıl Tunceli'ye gelen Halk Oyuncuları Tiyatrosu'nun Pir Sultan oyununun yasaklanması üzerine çıkan olaylardan sonra tutuklandı. Daha sonra Elazığ'da *Çıra* adlı bir edebiyat dergisi çıkardı. Tunceli'de İlerici Gençlik Derneği'nin kuruluşuna önayak oldu. Bu dernek daha sonra kapatıldı. TİP'in Erzincan il örgütünü kurma girişimleri sırasında bu şehirde bir linç girişimine uğradı. Bu olayda, mahalli idarecilerin desteğiyle sağcıların rol oynadığını belirtir anılarında. 1969 seçimlerinde TİP'in Tunceli adayı olarak seçim çalışmalarında bulundu. TİP o dönem %18 oy oranı yakaladığı Tunceli'de seçimi az farkla (800 oy) CHP'li aday kazandı. Görüldüğü üzere Burkay, 1965-1970 arasın-

yol açmıştı. Gerçi, daha sonra değineceğim gibi, Kürt hareketinde Sovyetler'e sıcak bakan eğilimler mevcuttu, fakat genel olarak "Kürtlerin dağlarından başka dostları olmadığı" ve kendi "özgüçlerine dayanmaları gerektiği" fikri hızla yaygınlaşmaktaydı.

12 Mart sonrasını bir gerginlik dönemine dönüştüren üçüncü neden ise, Barzani hareketinin sona ermesinin Türkiye Kürt hareketini ciddi bir "nesiller-arası" krizle karşı karşıya bırakması idi. Bu kriz, 15-16 yaşındaki delikanlılarla, 12 Mart'a kadar hareketin şiddete kaymasını engelleyen (aslında 30-40 yaşında olan) "aksakallılar" ve 12 Mart öncesinde üniversite düzeyinde, yani 19-25 yaşlarında bulunan faal "ağabeyler" arasında önemli bir kopuşa yol açacak, nesiller arası devamlılığa imkân bırakmayacaktı. Delikanlılar, "yaş-

da oldukça yoğun ve hızlı bir politik faaliyet yürütmüştür. Gerek genç bir avukat olarak Tunceli ve civarında yoksul ve köylülerin davalarına parasız bakması, gerek Doğu Mitingleri'nin Tunceli'deki ayağını organize etmesi ya da yayıncılık ve edebiyatta gösterdiği yoğun faaliyetler ile daha birçok yerel siyasal hareketteki öncülüğü, Burkay'ın donanımlı, belagat sahibi bir lider olarak o yıllarda adını duyurmasına neden oldu. Tüm bunlar 1970'lere gelindiğinde hızını kaybetmeyecek yayın faaliyetleri, yargılanmalar ve tutuklanmalarla dolu bir mücadelenin emareleridir.

Genel itibariyle, 12 Mart döneminde ve daha sonrasında Türk ve Kürt solunun 1960'lı yıllardaki birlikteliği sona erdi. Bu ayrışmada Türk solunun, Kemalizmin etkisiyle, Kürt ulusal mücadelesini "milliyetçilikle" suçlayarak onunla arasına bir mesafe koyması rol oynadı. Kemal Burkay ve arkadaşları da bu dönemde TİP'ten kopmaya başlamışlar ve daha TİP'in 1970 yılındaki 4. Büyük Kongresi'nde bir Kürt bloğu olarak ortaya çıkmışlardı. 12 Mart Müdahalesi'ne rağmen gerek Kürt, gerekse Türk örgütleri arasındaki bu bölünme ve taban kazanma yarışı son bulmadı. Kemal Burkay'ın Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi'ne (TKSP – daha sonra Kürdistan Sosyalist Partisi, PSK) giden yolu da darbe sonrasına denk gelir. 1971 yılında tutuklanıp İstanbul Davutpaşa kışlasında gözaltına alındı; bir ay sonra Diyarbakır'da (üyesi olmamasına rağmen) DDKO davasında sanıktı. Sonra Ankara'ya, Mamak Askeri Cezaevi'ne gönderildi. TİP'in son kongresinde yaptığı konuşmada komünizm propagandası ve "millî duyguları zayıflatıcı propaganda yapmak" suçlamalarıyla yargılandı. (Burkay 2001, s. 301) TİP davasından, diğer dava arkadaşlarıyla birlikte tahliye edildi; fakat Diyarbakır'da süren DDKO davası nedeniyle yeniden tutuklandı. Ancak ertesi yılın nisan ayında tahliye oldu. O zamanlar sol örgütler için bir okul işlevi gören Diyarbakır Cezaevi'nde geçirdiği tutukluluk dönemi, PSK'nın fikri temellerinin atıldığı dönem olmasıyla önemlidir. 1972 yılında yurtdışına çıkıp, 1974 yılında af yasasıyla yurda dönene dek teorik çalışmalarda bulundu. Hıdır Murat adıyla kaleme aldığı *Türkiye Şartlarında Kürt Halkının Kurtuluş Mücadelesi* başlıklı çalışması, bugünkü PSK'nın temelini oluşturdu (Gündoğan 2001). 1974 yılının sonunda tüzüğü ve programı oluşturulan (illegal) Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi (TKSP) kuruldu. Parti daha sonra Kürdistan Sosyalist Partisi (PSK) adını aldı. 44 sayı yayımlanan *Özgürlük Yolu* dergisi de bu harekete kitlelerce bilinen adını vermiş-

lıları" ve "ağabeyleri" "pasifizm" ve "reformizm"le suçlayacak, Barzani yenilgisinden onları sorumlu tutacaklardı. Bu anlamda, 12 Mart sonrası Kürt solu, çok daha değişik koşullarda da olsa, "Eski Tüfekler"ini marjinalleştiren 1970-1971 Türkiye sol hareketinin tecrübesini andıran bir dönemden geçecekti. Gerçi aralarında Kemal Burkay, Ahmet Zeki Okçuoğlu, İbrahim Güçlü, Zerruh Vakıfoğlu gibi bazı simaların da bulunduğu eski nesilden gelenler, en azından 1975-1977 döneminde Kürt soluna damgalarını vurabilecek ve şiddete geçişi engelleyebileceklerdi. Ama daha sonraki KUK ve PKK deneyimleri, insan kaynaklarını henüz ergenlik çağında olan gençlerde bulan "başkaldırı"nın bu simaları (ve sınırları) kolaylıkla aşabileceğini ve kısa zamanda şiddete geçebileceğini gösterecekti. Genç-

tir. 1980 yılına dek gizli çalışan partinin başında yer alan Burkay ise 12 Eylül'den sonra Avrupa'ya kaçtı ve halen orada yaşamaktadır.

Aşağıda daha ayrıntılı şekilde görüleceği üzere Kemal Burkay'ın uzun süreler genel başkanlığını yaptığı partiyi diğer Kürt gruplarından ayıran en önemli özelliği ayrı devlet tezini savunmasına rağmen, federasyona daha fazla açık kapı bırakmasıdır (Ballı 1994, s. 363). O dönem Kürt grupları arasında federasyon sözünü eden tek örgüttür. Demokratik kanallardan iktidara ulaşma yolunu benimseyen TİP geleneğinden gelmiş olması itibariyle diplomatik ve yasal çalışmaya diğer gruplara nazaran daha fazla önem verdiği öne sürülebilir (*a.g.e.*). Bunun bir sonucu da özellikle PKK'nın anti-tezi olarak konumlanmasına neden olan tavırdır: Bir siyasal mücadele yöntemi olarak şiddeti ilk tercih olarak görmeme. Parti ayrıca Türk sosyalist çevreleriyle de bağını korumaktadır.

Partinin ideolojisi neydi? Partinin programında şöyle deniyor: "Bugün Türk burjuvazisi Kürdistan'ı pazar olarak kullanıyor. Oradan hammadde ve ucuza tarım ürünleri alıyor; oraya sanayi ürünleri satıyor. Üstelik aldığı petrol, demir, bakır, kömür, krom, fosfat ve elektriğe karşı, devlet olarak herhangi bir bedel ödemiyor; çünkü orayı kendisinin sayıyor! Ama orada kalkınmaya, Kürdistan halkımızın yaşam düzeyini iyileştirmeye yönelik yatırımlar yapmıyor. Kürt kültürünü ise, Kürt insanı gibi kırımdan geçiriyor" (PSK Parti Programı).

Anlaşıldığı üzere parti, Kürdistan'ın bugünkü durumunun gerçek nedeni olarak onun bir "sömürge" olduğu fikrinden yola çıkmakta ve programında "Kuzey Kürdistan"ın Türk kapitalistlerine gerek yerüstü/yeraltı zenginlikleri, gerekse insan kaynağı açısından hammadde sağladığını belirtmektedir. Kürt halkının bu sömürge durumundan kurtuluşunu da "ulusal demokratik devrim"de görüyordu. Çünkü "Kürt halkı" başka şekilde "Kürdistan üzerindeki yabancı boyunduruğuna son verip demokratik bir toplum kurmadan özgür olamaz; barışa kavuşamaz, gelişme yoluna giremez"di. Partinin bu uğurda yaslanacağı kesimler "işbirlikçi, hain unsurların dışındaki tüm ulusal güçler" ile "emekçi Türk halkı, Türk ilerici ve demokratları" olacaktır. Sosyalizm, PSK için bir hedef olarak görülüyor olsa da bunun yakın zamanda ulaşılabilecek bir hedef olmadığı savunulmaktadır. Sosyalizm programının, ancak ulusal kurtuluş gerçekleştirildikten, ulusal birçok partili demokrasi kurulduktan ve parti seçimle iş başına geldikten sonra uygulanması öngörülmüştür.

PSK, Türkiye'deki Kürtlerin ulusal bağımsızlığı adına ya tam bağımsızlığı ya

ler açısından, aciliyetle aynı anlama gelen "radikalizm" hem Irak'ta hem de Türkiye'de "Kürtlüğün savunulması"nı, 1975 "ihaneti"ne rağmen davaya mutlak bir sadakatin gösterilmesini, kişisel fedakârlıkların, davanın mukaddesliğinin tek şehadet biçimi olarak algılanmasını ve her ne pahasına olursa olsun, yeni bir silahlı mücadelenin başlatılmasını kaçınılmaz kılmaktaydı.

Bununla birlikte, 1975-1980 döneminde Kürt sol hareketinin yaşadığı krizi sadece Barzani hareketinin akim kalmasıyla açıklayabilmek mümkün değildir. Barzani isyanının sonu, birbiri ardına gelen son derece kısa bir zaman dilimine yayılmış travmalardan sadece ilkini oluşturmaktaydı. Türkiye'de solun da bir parçası olduğu ve bir iç savaşın kaçınılmaz olduğu hissini yaratan şiddet olgusu, MHP'nin

da eşit haklara dayalı bir federasyonu savunmakta, mücadele yöntemi olarak ise ilk elden şiddeti dışlamaktadır. Bir yandan "Türk demokrat ve sosyalist kesimleriyle güç birliği yap[mak]," diğer yandan "Kürtleri barışçı siyasal çalışma yöntemleriyle eğitmek." İşte PSK'nın başından beri güttüğü mücadele yöntemi bu olmuştur (Burkay 2004a). Ancak 1970'li yıllarda örgütlenme ve taban kazanma mücadelesi içinde Kürt ve Türk solu bölünme sürecine girdi. 1980'lerde şiddete dayalı bir eylem stratejisiyle ortaya çıkan PKK, darbenin toz duman ettiği mücadele alanında ayakta kalabilen tek unsurdu. PSK, kurulduğu 1974 yılından 12 Eylül darbesine dek son derece gizli çalıştı. 1980'li yıllar, çalışmalarını yurtdışına taşımış olan PSK için, başından beri *yurtsever güçbirliğine* dair yaptığı vurguyu hayata geçirme çabalarına sahne oldu. 1980 yılında Ulusal Demokratik Güçbirliği (UDG), 1981'de HEVKARİ ve 1993'te Kuzey Kürdistan Kurtuluş Örgütü (TEVGER) oluşturuldu. PSK aynı yıl PKK'nın de aralarında bulunduğu 12 Kürt örgütünün katıldığı cephe çalışmasını başlattı. (Burkay 2004b). Aynı zamanda Suriye, İran, Irak ve Türkiye'deki Kürt örgütlerinin oluşturacağı bir ulusal kongre için de çalışmalar yapıldı; ancak bu çabalar pek başarılı olmadı.

Şiddeti bir mücadele aracı olarak meşru görmekle birlikte, yeri ve zamanı açısından uygunsuz şiddeti dışlayan, bunun yerine siyasal mücadeleyi öne çıkaran parti, bu konumuyla, 1984'ten itibaren şiddete dayalı bir yol izleyen PKK'nın karşısında yer alır. Kemal Burkay, PSK'nın 25. kuruluş yılı nedeniyle parti genel sekreteri imzasıyla kaleme aldığı değerlendirme yazısında "barışçıl mücadele biçimlerini" tercih etmekteki gerekçeleri şöyle ifade eder: "(...) ister sınıf mücadelesinde, ister kurtuluş mücadelesinde olsun, silaha ve şiddete başvurmak bir amaç değildir. Yasal ve barışçıl mücadele yolları açık oldukça şiddete başvurmak için neden yoktur. Bunun yanı sıra, bu yollar kapalı olsa bile, otomatikman silahlı mücadeleye başvurmak gerekmez. Emekçilerin ve ezilen bir halkın mücadelesine öncülük etmek savıyla ortaya çıkanlar, her bir durumda, koşulların silahlı mücadeleye elverişli olup olmadığını, onun ne getirip ne götüreceğini iyi hesaplamalıdırlar. Silaha, karşı tarafın istediği yerde ve zamanda değil, kurtuluş güçlerine yarayacak yerde ve zamanda başvurmak gerekir" (*a.g.e.*). Burkay, ülkenin dört devlet arasında bölünmüş olması, bu devletlerin yeri geldiğinde Kürtlere karşı işbirliği içine girebilmeleri ve bu durumun Kürt mücadelesine yönelik uluslararası desteği engellemesi gibi nedenlerle genelde silahlı mücadelenin, özel-

yükselişi ve ülkücü militanların Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bazı şehirlerde Alevilere karşı pogromlara girişmesi, solu ve Kürtlüğü patolojik bir olgu olarak tanımlayan 12 Eylül askerî rejimi, İran'da bir sol hareket olarak başlayan ama kısa zamanda "İslâmî" bir nitelik kazanan ihtilalin giderek Kürt düşmanı bir tutum alması, Mahabad ve diğer bazı şehirlerin bombalanması sonucunda Kürt partilerinin şehirleri terk edip daha başından sürüncemeye mahkûm bir gerilla savaşına girişmeleri, İran-Irak savaşı... beş yıl gibi kısa bir zaman dilimi içinde meydana gelen ve her seferinde "gündem değiştirici" bir niteliği haiz olaylardan sadece bir kısmı. Bu olaylar hem Kürt hareketinin radikalleşmesine yol açmış hem de bu radikalizmin kendisini sorgulayabilmesini ve gerçekleşebilir bazı hedeflerle sınırlaya-

de PKK'nın stratejisinin uygun şartlar altında yapılmış bir tercih olmadığını ifade eder. Ona göre PKK'nın bir ulusal cephe politikasına sahip olmaması, parti içi demokrasiden yoksun olması, halkla ilişkilerinde güç kullanması ve son dönemde geldiği çizgi genel itibariyle Kürt mücadelesine zarar vermiştir.

1989-1991 yıllarında reel sosyalizmin tüm dünyada yaşadığı yenilgi, kurulduğu yıldan o güne dek Sovyetler Birliği'ne yakın bir duruşu olan partinin de kendini sorgulamasına neden oldu. Burkay, gerek Sovyetler Birliği veya Çin, gerek Arnavutluk taraftarı örgütlerin mevcut örnekleri idealize ettiğini ve dolayısıyla sosyalizmin başka türlü olabileceğini düşünemediklerini ifade etmektedir (Gündoğan 2001). Burkay'ın kastettiği şey ise böylesi bir sosyalist sistemin halktan kopuk, tek partili, yönetici oligarşisine dayalı ve tek sesli özellikler geliştirmiş olmasıdır. PSK, tüm bu süreçten kendini sorgulayarak çıktı ve sosyalizme dair fikirlerinde bazı revizyonlara gitti. Tüm bu değişimlerin altında yatan şey ise reel sosyalizmin başarısızlığından çıkarılan dersti. Parti artık sosyalist devrimin ancak uzun vadede ulaşılabilecek bir hedef olduğu noktasına gelmiştir. Cemil Gündoğan'la yaptığı röportajda (Gündoğan 2001) şöyle söylemektedir: "Biz sosyalizme inanıyoruz. Ama biz ulusal kurtuluş savaşı verecek-sek ve belli bir aşamada eğer Amerika'nın politikaları bizim bu mücadelemize destek vermeye uygun düşüyorsa biz buna hayır mı diyelim? Bu akılsızlık olur". Bu bağlamda Kemal Burkay'ın söyleminde yıllardır ağırlığını koruyan anti-emperyalizm söylemi geri plana atılmaya başlanmış ve bunun yerini daha sıklıkla vurgulanmaya başlanan ulusal kurtuluş mücadelesi söylemi almıştır. Çünkü artık ulusal kurtuluş mücadelelerini destekleyen bir Sovyetler Birliği yoktur. Neticede bu, Soğuk Savaş sonrasında dünya şartlarında yaşanan değişimler sebebiyle ulusal kurtuluş mücadelesinde daha pragmatik bir yola kayılması; dolayısıyla gerektiğinde ABD'nin Kuzey Irak'ta Kürtlere verdiği desteğin olumlanması anlamına gelmektedir (*a.g.e.*).

1998'de PKK'nın ateşkes kararı almasıyla, her türlü baskı ve yıkımın arttığı, ancak Kürt meselesinin her durumda ülkenin en önemli gündem maddesi olarak yerini muhafaza ettiği 15 yıllık bir sıcak çatışma dönemi sona ermiştir. Kürt meselesinin niteliği ise Türkiye'de demokratikleşme gündeminin AB'ye giriş meselesine endekslenmesi sebebiyle genelde kültürel haklar üzerinden tartışılmaya başlamıştır. Burkay'a göre Türkiye, "aday ülke olmak için AB'nin öngördüğü demokratik değerleri benimsemek, yasal sisteminde gerekli de-

bilmesini, bir gelecek perspektifine sahip olmasını engellemiş ve onu bir anlam veremediği bir "an"da yaşamaya mecbur kılmıştı. Bu dönemde –Türkiye, İran, Irak sol hareketleri gibi– Kürt solunun da belli bir ölçüde, içinde bulunduğu koşullar nedeniyle, "basiretsizliğe" mahkûm olduğunu görmekteyiz. Bu "anda yaşamanın" diğer bir sonucu ise, ardarda gelen krizlere, giderek daha da kalıplaşan ideolojik bir çerçevede yorum getirmek ve dinamikleri kontrol edilemeyen "aksiyon"a öncelik vermek olacaktı.

Kürt hareketinin yeni sübjektivite rejimi genel bir "solculaşmayı" da beraberinde getirecekti. Bu olgunun en belirgin emaresi Irak KDP'sinin 1975 yenilgisinden hemen sonra yeni bir gerilla savaşını başlatması ve bundan da daha önemlisi, radikal bir sol söylem geliştirmesi idi.

ğişimleri yapmak ve bu arada Kopenhag Kriterleri'ni hayata geçirmek zorundadır. Bütün bunlar "[Kürtlerden] yanadır" ve "mücadele[lerine]mize kolaylık sağlayacaktır" (PSK Bülteni-Kemal Burkay'la Söyleşi, 1999). Dolayısıyla anadilde eğitim, yayın gibi kültürel haklar da Avrupa Birliği'ne girme çabaları çerçevesinde tartışılmaya başlanmıştır. Burkay'a göre "Türkiye bu reformları yaparak bir an önce Avrupa Birliği ile bütünleşmeli, çağdaşlığın ve gelişmenin bir parçası olmalıdır. Avrupa Birliği Türkiye'nin modernleşmesine, ekonomik ve kültürel gelişmeye büyük hız kazandıracak ve bunun için gerekli desteği verecektir" (Burkay 2004c). PSK da Türkiye'nin AB Uyum Yasaları çerçevesinde yaptığı reformları değerlendiren ve kamuoyu ile AB üye devlet başkanlarına sunulan bir rapor yayımlamıştır. "*Türkiye AB Üyeliğini Hak Etmiyor*" başlıklı bu raporda Türkiye'nin insan hakları, Anayasa, anadilde eğitim ve yayın gibi alanlarda yaptığı reformların göstermelik olduğunu ifade eden örnekler verilmekte ve "bütün bu yapılanlar, AB ve onun ilkeleriyle dalga geçmek değilse, nedir acaba?" denilerek AB, "ilkelerine sahip çıkmaya" çağırılmaktadır. (PSK Bülteni 2004). Dolayısıyla son dönemde PSK, Kürtlerin ulusal hakları meselesini farklı bir söylemle de olsa Türkiye ile aynı düzlemde, AB düzleminde tartışmaktadır. Değişen koşullar ve özellikle AB süreciyle gelinen noktada Burkay ve partisinin şiddeti dışlayan ve farklı ittifak ve işbirliklerine açık, diplomatik tavrının daha bir önem kazanacağı söylenebilir.

Bugün siyasî mücadeleye yurt dışında devam eden Kemal Burkay 1960'larda Türkiye'de politik arenaya çıkan özgül kuşağın önde gelen simalarındandır. Aynı zamanda edebiyatçılığı ile belagat sahibi bu siyaset adamı bugün özellikle Avrupa'daki Kürt mücadelesinin önde gelen isimlerindendir. Kırk yılın politik deneyimiyle etkileyici bir siyasî yaşam örneği olan Burkay, 1960'lardan bugüne Kürt hareketinin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. ❐

DİPNOTLAR

1 1961 Anayasası, getirdiği yenilikler ve açtığı alan itibariyle Türkiye'deki toplumsal hareketlerin şekillenişi açısından bir siyasal fırsat olarak alınabilir. Bu anlamda fiiliyatta Kürtler açısından, kısa dönem içinde hiçbir değişiklik getirmemiş olması, bu anayasanın Kürt toplumsal hareketi açısından uzun dönemde sunduğu fırsatları değerlendirmeye engel değildir.

Mustafa Barzani'nin oğullari İdris ve Mesud Barzani'nin parti üzerindeki hâkimiyeti devam etse de, KDP'nin yeniden kurulan "geçici önderliği"nde sosyalist eğilimli Genel Sekreter Sami Abdurrahman'ın (1937-2004) oldukça önemli bir ağırlığı bulunmaktaydı. 1976'da toplanan parti kongresi, bu sola kayışı tasdik etmiş, Sovyetler'e ağır ithamlarda bulunurken, "ABD emperyalizmi"ni sert bir şekilde eleştirmiş ve saygın bir dil kullanmasına rağmen, yenik Barzani önderliğini kınamıştı.[60] Aynı şekilde, daha sonra KDP'den ayrılacak ve Kürdistan Sosyalist Partisi'ni kuracak olan Dr. Mahmud Osman, Barzani yönetimine "soldan" yaklaşarak eleştiriler yöneltmekteydi.[61] Uzun bir süredir parti içerisinde ayrı bir fraksiyon oluşturan Celâl Talabani ise, bir süre sonra KYB (Yekitî Niştimanî Kurdistan –

Kürdistan Yurtseverler Birliği) adlı, kendi gerilla birliklerine sahip olan ve Maocu bir söylem geliştiren yeni bir oluşum başlatmıştı. İran'da Qasımlo'nun yönetimindeki İran KDP'si, İran devriminden sonra giderek Sovyetler Birliği'ni eleştirip "sosyal-demokratlaşır"ken, gerilla hareketinin ikinci teşkilâtı olan Komele, Maocu bir programı kabul etmişti.[62]

Aynı sübjektivite rejimini iç fragmantasyona rağmen geçmişle kıyaslanamayacak oranda kitleselleşen bir solun faal olduğu Türkiye'de de gözlemlemekteyiz.[63] 12 Mart sonrasında başlayan ve hızla derinleşen bir fragmantasyon sürecinde, eskiden "çatı örgüt" olarak faaliyet gösteren ve bir parti disiplini ve programına sahip olmayan, daha çok bir fikir, sosyalizasyon ve mücadele kulübü olarak çalışan DDKO'ların yerine, yeni oluşumların ortaya çıktığını görmekteyiz. Bunlardan en azından ikisi, 1975-1977 yılları arasında gençlik ve kısmen de şehir esnafı arasında oldukça önemli bir yer tutmuştu: Dr. Şıvan geleneğini yaşatan DDKD (Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri) ve Kemal Burkay tarafından yönetilen, Diyarbakır, Ağrı, Bitlis, Van gibi şehirlerde "kitle örgütlenmesi"ne ağırlık veren, Devrimci Halk Kültür Dernekleri yoluyla yasal faaliyet gösteren ve 1977 belediye seçimlerinde Mehdi Zana'nın Diyarbakır belediye başkanlığına seçilmesini sağlayan TKSP (Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi). Bu her iki hareket de, "Sovyet yanlısı" olarak tanımlanabilir. Özellikle TKSP, hem TSİP ve TİP'e yakın bir çizgi geliştirmekte, hem de bunların "CHP kuyrukçusu" siyasetini eleştirmekteydi.[64] Partinin çıkardığı ve *Kitle, Ürün, Yurt ve Dünya* gibi basın organlarına yakın olan *Özgürlük Yolu* dergisi,[65] Maoculuğu eleştirmekte[66] ve –Irak politikasıyla ilgili bazı "çekincelere" rağmen– Sovyetler Birliği'ni savunmaktaydı.[67] Bu yayın organı, Irak Kürdistan'ındaki yeniden başlayan direnişe büyük bir ilgi göstermekteydi. Halka dayalı, radikal ama şiddeti dıştalayan bir siyasî çizgiyi savunan *Özgürlük Yolu*, Mehdi Zana'nın Diyarbakır belediye başkanı seçildiği 1977 seçimleri sonuçlarını şöyle değerlendirmekteydi:

> *(Seçim sonuçları) "Kürdistan'ın sosyal ve politik yaşamında birçok şeyin değişmekte olduğunu gösteriyor. Halkımız, yıllarboyu, sömürgeci ve feodal güçler tarafından demokrasi ve seçimler adına, kendi çıkarlarının dışına sürüklendi; gerici, tutucu güçlere oy verdi, onların çıkar kavgalarına alet oldu. Şimdi ise, gelişmekte olan ulusal demokratik güçler, sömürgeci ve feodal güçlerin karşısına Kürt halk yığınlarının çıkarlarını gözeten ilerici bir politikayla çıkıyorlar. Bu mücadele giderek gelişecek, kitleler içinde sağlam biçimde yer edecektir."*[68]

1977'den sonra ise, Türkiye solunda olduğu gibi Kürt solunda da bir dizi yeni akımın ortaya çıktığını görmekteyiz. Bunlardan, aralarında Kürdistan'ın beş parçadan oluştuğunu savunan *Beş Parçacılar*, *Peşenge Karkeren Kürdistane* (Kürdistan İşçileri Öncüsü), *Rızgari* (Kurtuluş), *Kawa – Yekitiya Proletaryaya Kurdistan* (Kürdistan Proletaryası Birliği)[69] örgütlerinin de bulunduğu bir kısım, ya kısa zamanda yeni iç parçalanmalar sonucu dağıldılar ya da çok dar bir çevrenin ötesinde bir tesir gösteremediler. İki yeni örgüt, KUK (Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları) ve PKK (Partiya Karkeren Kurdistan-Kürdistan İşçileri Partisi), 1977-1980 yıllarına damgalarını vurdular. Bilindiği gibi, bunlardan ikincisi, 1980 sonrasında Türkiye Kürt hareketinin en önemli aktörü haline geldi.

KUK, KDP'nin bölünmesi ile ortaya çıktı. 12 Mart dönemi, birbirine rakip iki KDP liderinin, Said Elçi ve Dr. Şıvan'ın iç çatışmalarda öldürülmesiyle sonuçlanmıştı. Değişik sözlü ve yazılı kaynaklardan anlayabildiğim kadarıyla, bu dönemde Said Kırmızıtoprak Türkiye'de silahlı

mücadelenin hemen başlatılması gerektiğini savunmuş, Türkiye ve İran'la iyi ilişkilerin korunmasına büyük bir ihtimam gösteren Barzani çizgisine sadık olan Said Elçi ise buna karşı çıkmıştı. Elçi'nin ikinci gerekçesinin ise, Barzani hareketini zayıflatabilecek böyle bir mücadele için koşulların oluşmadığı, 12 Mart rejiminin Türkiye Kürtlerine karşı katliamlara girişmekten çekinmeyeceği yolunda olduğu belirtilmekte. Bu ihtilaf sonucunda Elçi Dr. Şıvan tarafından öldürülmüş, Şıvan ise, Barzani'nin de onayı ile, T-KDP tarafından idam edilmişti. Dev-Genç geleneğinden gelmeyen KDP'lerin liderlerinin kaybı, iki hareketi de zayıflatmış ve 12 Mart sonrasında ağır bir travmaya yol açmıştı. Aynı zamanda Dr. Şıvan yanlıları arasında Barzani'ye karşı yoğun bir tepki doğmuştu.

Fakat, parti içinde KUK'un oluşmasına yol açacak en önemli bölünme, Barzani ihtilalinin mirası ve yenilgi nedenlerinin tartışıldığı 1977'de yaşanacaktı. Mustafa Barzani yönetimini "aşiretçilik" ve "kendi öz kuvvetine dayanmamak"la eleştiren yeni oluşum, 1 Mayıs 1978'de yayımladığı bildiri ile KDP-KUK ismini aldı (ve içinden çıktığı Türkiye KDP'sini büyük bir ölçüde marjinalleştirdi).[70] "Gerici burjuva milliyetçileri ve sol lafazanlar"a karşı savaş açan KUK, "partinin (önderliğinin) Marksistlerin eline geçmiş olduğunu" ilan etti ve kendilerine karşı olan muhalefeti "burjuvazinin ve feodal gericilerin tepkisi"[71] olarak tanımladı. "Bağımsız, birleşik, demokratik ve sosyalist Kürdistan"ı[72] hedefleyen Parti Kongresi "Parti'yi ideolojik, siyasî ve örgütsel alanda Marksizm-Leninizm temelinde yeniden inşa etmenin bugünkü görevin merkezini oluşturduğu"nu dile getirdi. Aynı şekilde, KUK, "faşizme, emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı Türk halkıyla omuz omuza savaşmayı ertelenemez bir görev olarak" saptadı ve "Kürt halkının mücadelesininin emperyalizme karşı sosyalist ve ilerici güçlerden yana olduğunu, bu durumu doğru kavramaksızın gerçek kurtuluşa varılamayacağını" belirtti.[73] Parti, "Kürdistan sorunu, herhangi bir ülkenin sorunu değil, kendine özgü yanları olan sömürge Kürdistan sorunudur" demekte ve Türkiye soluna şu çağrıyı yapmaktaydı:

> *"Türkiye devrimcilerine millî meselenin devrim sonrasına ertelenemeyeceğini, ulusal sorunun devrim öncesi ve devrimci savaş boyunca ve de devrim sonrası, her şart altında olanaklı çözümler araması gereken bir sorun olduğunu hatırlatmak gerekir. Ulusal sorunu devrim sonrası bir mesele olarak görmek, oportünistliğin dik alasıdır. Bunu devrimciler değil alçaklar savunur."*[74]

İkinci örgüt, daha önce Dev-Genç çerçevesinde faaliyet gösteren ve 12 Mart döneminde birkaç ay hapis yatan Abdullah Öcalan tarafından kuruldu. Örgütün temelinde ADYÖD'de (Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği, 1974) bir araya gelen ve bir ilk sosyalizasyon ağı kuran talebeler bulunmaktaydı. 1977'de önce "Kürdistan Devrimcileri" ve UKO (Ulusal Kurtuluş Ordusu) adları ile, daha sonra da "partileşerek" PKK adı ile ortaya çıkan örgüt,[75] diğer Kürt gruplarına ve özellikle de KUK'a karşı verdiği "silahlı mücadele"[76] ve aralarında Bucakların da bulunduğu bazı aşiretlerle çatışmalarıyla tanındı. PKK'nın 1977-1978 programı hem Türkiye ve Kürt sollarının zihinsel/idraksal (cognitive) evrenini belirleyen ortak paydalara, hem de içerik ve slogan olarak radikalleştirilmiş "Kürdistanî" temalara yer vermekteydi. Parti için Ekim Devrimi ile başlayan dönem "proletarya devrimleri çağı" ve "sınıfsız toplumun geçiş evresi olan sosyalizm" çağı idi. Ekim Devrimi aynı zamanda proletarya devrimleri ve "proletaryanın hegemonyasında (gelişen) sömürgesel devrimler" arasında bir "köprü rolü" oynamış, "emperyalizm, işbirlikçi burjuvazi

ve feodaller arasında(ki) karşı-devrimci ittifaka karşılık, sosyalist ülkeler, işçi sınıf hareketi ve ulusal kurtuluş hareketleri arasındaki devrimci ittifakın kurulması"nı mümkün kılmıştı.

"Kürdistan devrimi, bu sömürgesel devrimler"den biriydi. "Kürdistan'da Asurları yenen" ve Kürtlerin atalarını oluşturan "Med'ler MÖ. 7. yüzyıldan" itibaren "ayrı bir millî bilinç"e sahip bulunmaktaydılar. Feodal dönemde Kürdistan, başka halkların "hakîmiyet"ine ve daha sonra da "barbarlığın yukarı aşamasında bulunan ve İslâmlığı kabullenmesiyle fetihçi bir karakter kazanan Türk Oğuz boylarının" işgaline maruz kalmıştı. Gerçi, bu işgale rağmen Kürt "feodal beyleri geniş bir otonomiye sahip" olabilmiş ve "pek güçlü olmayan Osmanlı Türk egemenliği" döneminde varlıklarını devam ettirebilmişlerdi. Ne var ki, daha sonraki dönemlerde, "iç şartların yetersizliği (aşiretçi feodal yapı, modern sınıfların olmayışı, örgütsüzlük)" nedeniyle, "Kürdistan sömürgeleşmiş", Kürt "feodal toprak ağaları" "sömürgeci kapitalizm ile sıkı bir işbirliği" kurmuşlardı.

Kendisini dünyadaki "anti-sömürgeci" sol hareketlerden biri olarak tahayyül eden PKK "Kürdistan devrimi"nin millî ve demokratik olmak üzere iki boyutunun bulunduğunu belirtmekteydi:

"(Kürdistan devriminin) millî yanı, sömürgeciliğin siyasî, askerî, ekonomik, kültürel alandaki hâkimiyetini hedef alır. Devrim daha ilk aşamada bu yanı ön plana almak zorundadır. Millî çelişki baş çelişki durumunda olup diğer toplumsal çelişkilerin çözülmesinde tayin edicidir. Millî çelişki çözülmedikçe, hiçbir toplumsal çelişki yalnız başına çözülme imkânına sahip değildir. Bizim gibi ülkelerde devrim adına atılan ilk adımlar; millî bir karakter taşımak zorundadır. (...Demokratik yan ise) toplumdaki Ortaçağ'dan kalma çelişkileri temizlemeyi hedef alır. Bunlar; feodal ve komprador sömürüsü, aşiretçilik, mezhepçilik, kadının köleci bağımlılığı gibi çelişkilerdir."[77]

PKK'yı diğer Kürt hareketlerinin tümünden ayıran –daha sonraki yıllarda daha da ağırlıklı bir şekilde ifade edilen– husus ise, kültür ve kimlik sorunundan yola çıkarak Kürt toplumunu tenkit etmesi, "millî kurtuluş"u "yeni bir Kürt kimliği"nin oluşmasına bağlı kılmasıydı:

"Türk sömürgecileri, ülkemizi zorbalık yaparak uzun süre yağmalıyamayacaklarını biliyorlardı, onun için tüm ulusal öğeler üzerinde yoğun bir tahribat geliştirilerek, Kürdistan'ı Türkleştirmeye çalıştılar. Irkçı-şöven bir eğitim uygulayarak halkımızın tarihini unuttırmaya, dilini yok etmeye çalıştılar. Zengin kültürümüzü tahrif ederek, uydurık, düzmece bir kültür ortamı yarattılar. Böyle bir kültür ortamında, ırkçı-şöven eğitimin etkisiyle, çok sayıda insan millî değerlerinden arındırıldı, toplum(a) yabancılaştırıldı. Öyle ki, dününü, yarınını düşünmeyen, hangi milletten olduğunu ve hangi ülkeden olduğunu bilemeyen, kişiliksiz yığınca insan ortaya çıktı".

Bu "kişiliksizlik Kürdistan'daki sınıf yapısını ve ilişkilerini" de belirlemişti. Partiye göre Kürt "küçük burjuvalar topluluğu", "millî yönü oldukça zayıf, sömürgeci ve feodal-komprador düzenle ilişkileri sık olan, canlı bir yapı arz etmeyen" bir vasfı haizdi. Bu nedenle "gerçek kurtuluşun ve refahın ülkemizin bağımsızlığından" geçmesi anlamına gelen "sömürgesel devrim", aynı zamanda yeni bir Kürt kimliğinin oluşmasını sağlamakla başarıya ulaşabilirdi.[78] Bu görüşler, Franz Fanon'dan Amilcar Cabral'a kadar uzanan "otantik kültür", "sömürgesizleştirilmiş kimlik" ve "yeni insan" temalarının dolaylı bir şekilde de olsa, PKK üzerinde de etkin olduğunu göstermektedir. İlerde de değineceğim gibi, PKK'nın bu "yeni kimlik" prog-

ramı, daha sonraki yıllarda tam anlamıyla bir travmaya yol açacaktı. Ama bu "zayıf halka"nın yakalanması, Kürt gençlerinden, fedakârlık duygusunun ötesinde, kendileri ile hesaplaşmalarının, bedenlerini ve beyinlerini "kişisizlikten kurtuluşu" mümkün kılacak bir savaş sahasına dönüştürmelerinin istenmesi, belki de, PKK'nın diğer Kürt hareketlerini marjinalleştirerek Türkiye Kürtlerinin referans aktörü haline gelmesinde en belirleyici rolü oynayacaktı.

1980'LER YA DA SÜRGÜN YILLARI

Irak'ta Baas'ın gittikçe daha da zora dayanan bir parti-devlet rejimine dönüşmesi, Türkiye'deki askerî darbe, İran'daki İslâmî devrim ve Kürt örgütlerinin şehirleri terk ederek gerillaya yönelmesi, İran-Irak savaşı ve İsrail işgali sonrasında şiddetlenen Lübnan iç savaşı, Kürt hareketinin 1980'lerde hem tümüyle Ortadoğululaşmasına, hem de diaspora yoluyla "Avrupalılaşması"na yol açtı. Bu dönemde, Kürt örgütleri diğer Ortadoğu radikalizmleri ile yoğun bir ilişki içerisinde geliştiler. Kısmen Türkiye solunu (özellikle, Dev-Yol ve Dev-Sol) da içeren bu "sürgün yılları" dönemi üzerinde sözlü kaynaklar ve bazı anılar dışında pek bir bilgi bulunmamakta.[79] Bununla birlikte Kürt hareketleri için bu dönem yoğun ihtilafları ve bazen "*birakuji*"leri de (kardeş kavgaları) içeren bir "Kürdistanîleşme" ve Kürtler arası iç etkileşim süreci olarak tanımlanabilir.[80] Bu yıllarda, özellikle de Türkiye ordusunun, Bağdat'ın da izniyle, 1983'te Irak Kürdistanı'na girmesinden sonra, Ortadoğu Kürt hareketleri arasında bir dizi "ortak cephe"nin kurulduğunu –ve sonra dağıldığını–, bu hareketlerden dördünün, PKK, İran KDP'si, Irak KPD'si ve KYB'nin giderek birbirlerinin muhatap ve referansları haline geldiğini görmekteyiz.

Bu sürgün, "bölgeselleşme" ve "diasporalaşma" yıllarının aynı zamanda dünya sosyalizminde önemli krizlerin yaşandığı bir döneme tekabül ettiğini de eklemek gerekli. Asya, Afrika ve Orta Amerika'daki sol hareketlerin 1970'li yıllarındaki başarılarıyla güçlenen sosyalist akımlar, 1980'lerde ciddi krizlerle karşılaştılar. Çin'de Kültür Devrimi'nin sona ermesi ve giderek Komünist Partisi yönetimi altında milliyetçiliğin ve kapitalizmin rejimin tek meşruiyet kaynakları haline geldiği bir sistemin kurulması, Sovyetler Birliği'nin uzun bir stagnasyon döneminden sonra çatırdamaya başlaması, bu krizlerin en önemli alametlerini oluşturmaktaydı. Diğer Ortadoğu sol hareketleri gibi Kürt solu da bu krizlerin etkisini yaşayacak, meşruiyetlerini, başka anlamlar, programlar ve söylemlerle yeniden tanımlamak zorunda kalacaklardı.

Dünya sosyalist hareketlerinin tümünde yaşanan bu krizin Kürt solunda üçlü bir sonuca yol açtığını görmekteyiz. İlk sonuç, daha 1970'lerde başlamış olan fragmantasyon sürecinin hızlanması oldu.[81] Aralarında KUK, Kawa, Peşeng, Tekoşin... gibi örgütlerin de bulunduğu radikal hareketler ya tümüyle silindiler ya da giderek Avrupa'da son derece dar bir çerçeveye tıkanıp kaldılar.[82] Bunların yerine kurulan değişik "platform" ve "cephe"ler ancak birkaç aylık bir yaşama sahip olabildiler. İkinci sonuç, demokrasi ağırlıklı, sınıf mücadelesi boyutundan hemen hemen tümüyle arındırılmış, solu daha çok etik değerler ve insan ve azınlık haklarına saygı olarak yeniden tanımlayan "sosyal-demokratlaşma" sürecinin başlaması oldu. İran ve Irak KDP'leri, YKP ve daha sonra değineceğim TSKP, millî mücadeleyi evrensel bir "ideoloji" olarak kabul edilen insan hakları ile meşrulaştıran, PKK'yı "terörizm"le suçlayan[83] bu eğilimin belirleyici aktörleri olarak ortaya çıktılar.[84] Belli bir ideolojiye bağlılıktan çok iç tartışmaları mümkün kılan bir programın gönüllü olarak kabul edilmesine ağırlık veren bu teşkilâtlar için, "parti

aidiyeti" "militan"ların sadık kalmaları gereken tek aidiyet olmaktan çıktı. Ne var ki, bu hareketlerden hiçbiri, özgün bir sol düşünce üretebilecek, geçmişlerini ve bir parçası oldukları Ortadoğu ve/veya Avrupa'yı sorgulayabilecek imkânlara sahip değildi. Üçüncü sonuç ise, PKK'da cisimlenen ve büyük bir ihtimalle Türkiye'nin özgül koşulları ile açıklanabilecek "radikalleşme" sürecinin hızlanması oldu. Türkiye'deki Kürt siyasetinin referans aktörü haline gelen ve bu nedenle de ister istemez Ortadoğu'daki diğer Kürt hareketlerinin de doğal muhatabını oluşturan PKK, diğer Kürt teşkilâtlarına oranla çok daha radikal bir profil kazandı.

1980 rejiminden ağır darbeler yemiş olan parti, lider kadrosunun bir kısmını koruyabilmiş ve diğer Kürt (ve Türkiye) örgütlerinin büyük bir kısmının aksine, kendisine Avrupa'yı veya Suriye'yi değil de, savaştaki Lübnan'ı üs olarak seçmişti. Aynı şekilde PKK "sürgün"ü, "iltica"dan çok "silahlı mücadele"nin yeni bir aşaması olarak algılamaktaydı. Örgütün seksen civarında militan kaybettiği İsrail'e karşı Lübnan direnişine katılması, ona hem askeri bir tecrübe sağlamış hem de Filistin-Lübnan sahasında bir meşruiyet kazanmasını mümkün kılmıştı. İç muhalefetin şiddetle tasfiyesi,[85] "önderliğin" lidere tapma temelinde "yeniden kurulması" ve "zindan direnişi konferansı" gibi kampanyalar sonucu, PKK 1983 sonrasında "ülkeye dönüş"ü tasarlamış[86] ve bilindiği gibi 1984'te bir gerilla savaşı başlatmıştı.

PKK'nın diğer Kürt hareketleriyle bir kontrast oluşturan radikalleşmesinin muhtemel nedenlerini bu dizinin dördüncü cildinde çıkan bir makalede ele almıştım.[87] Bu yüzden, burada, 1980'ler (ve daha sonra 1990'lar) PKK'sının değişik referans ve geleneklerin devamı ya da yansıması olduğunu, bunlar arasında hem "Kürtleştirilen" bir Kemalizmin hem de Fanonculuğun olduğunu belirtmekle yetineceğim. Bunlara ek olarak, PKK'nın Kürt hareketinde yarattığı kopuşun, belki de, paradoksal bir şekilde, bir devamlılıkla, kendisinin oluşmasına yol açan bazı geleneklerin mantıkî sonuçlarına kadar götürülmesiyle açıklanabileceğini düşünebiliriz. Bunlar arasında, Kürt tarihinin kendi iç kaynaklarını, toplumsal hafızada önemli bir yer tutan silahlı direniş mirasını, birçok Kürt'ün bir yarılma olarak yaşadığı "kimlik" meselesini, Türkiye solunun 1970'lerin başından itibaren en azından romantik bir hülya olarak geliştirdiği "halk savaşı" teorisini ve "yerinde"de, "doğrudan tecrübe" ile öğrenilen Filistin ve Lübnan örneklerini saymak mümkün.

Parti, miras olarak aldığı bu gelenekleri ya "Kürtleştirdi" ya da "PKK'laştırdı". Böylelikle, PKK ve bu vesileyle de Türkiye Kürtlüğü, Irak Kürtlerinin yerine geçmekte, kendilerini Ortadoğu Kürt millî savaşının son halkası olarak görebilmekte, bir tarih ve mekân devamlılığı içinde tasavvur edilen Kürdistan'ı içeren bir projenin mimarı olarak ortaya çıkmaktaydılar. Bu proje, aynı zamanda savaşla biçimlenen yeni bir kimlik ve kültürün oluşmasını da hedefliyordu. Türkiye ölçeğinde, PKK, özellikle İbrahim Kaypakkaya'nın teorik düzeyde ele aldığı silahlı mücadelenin "halk savaşı" varyantının mümkün olabildiğini gösteriyor ve buradan yola çıkarak, belli bir anlamda, Türkiye solunun "ağabeyliği" rolüne soyunuyordu. Böylelikle, "ezilen ulus", "ezen ulus" solunun hem hamisi hem de kurtarıcısı haline gelebiliyordu. Ortadoğu ölçütünde ise, en azından Öcalan'ın söyleminde, sembolik düzeyde bile olsa, "halkların önderliği", o zamana kadar Ortadoğu radikalizmlerini belirleyen Arap ve özellikle de Filistin solundan Kürt soluna, FKÖ'den PKK'ya geçiyordu. Öcalan'ın defalarca belirttiği gibi, "PKK'nın amacı, sadece, müstakil bir Kürdistan'ın kurulması değil, bu Kürdistan'ın Ortadoğu sosyalist devriminin baş-

langıç noktası" haline gelmesiydi. Hedef, sadece Kürtlerin "kurtuluşu" değil, ilham kaynağını ve modelini Öcalan'da bulacak yeni "bir Kürt insanının yaratılması" idi.[88] Bu yeni insanın kendisi de, doğal olarak, Ortadoğu'nun tümü için bir model oluşturmalıydı.

12 EYLÜL VE 15 AĞUSTOS

PKK'nın –ve diğer Kürt sol hareketlerinin– bu dönemdeki Ortadoğu'ya ve Ortadoğu Kürt hareketlerine bakışları, bu makalenin sınırlarını aşan bir araştırmayı gerektirmektedir. Bu nedenle, burada daha çok partinin Türkiye ile ilgili geliştirdiği tahlillere yer vereceğim. PKK açısından 12 Eylül darbesi ya da "Türkiye'de gerçekleşen faşist yönetim":

> *"Kemalist devlet anlayışının, Kemalist ideolojinin ve toplumun çeşitli alanlarında geçerli Kemalist anlayışların bir dönüşümü biçiminde olmuştur. Faşizm başka yerlerde aranmamalıdır, çünkü Kemalizmin uğrayacağı dönüşümlerin kendisi faşizmdir (...) Kemalizm devlete ve toplumsal yapıya o kadar egemendir ki, başka nitelikle faşist ideolojinin, değişik bir kaynaktan çıkıp bu devlet biçimini aşması ve onu bu biçimde faşistleştirmesi mümkün değildir."*[89]

12 Eylül'ü "Bonapartist Kemalizm" olarak da tanımlayan PKK, "Türk burjuvazisinin zayıf sınıfsal şekillenmesi ve üzerinde yükselmek istediği Ortaçağ feodal despotizminin olumsuz mirası"nı, "toplumun başına, halklara karşı en soysuz talan ve zulüm uygulama ve toplumdaki her şeye el koyma hakkını kendinde gören bir paşalar güruhunu(n) musallat" edilmesinin mesulü olarak görüyor,[90] diğer sol hareketlere yönelttiği eleştirilerde ise, Türkiye'de yenilenin "devrim değil de reformizm" olduğunu belirtiyor ve "yeni sosyalizm" teorilerini şiddetle reddediyordu.[91]

"Sol hareketi bu kadar kolay ezebilen" 12 Eylül aynı zamanda Kemalizmin "çürüm(e) ve çöküş dönemi"ni de başlatmaktaydı. Fakat bu "çöküş"ün gerçekleşmesi için, kökenleri 10. yüzyıla uzanan sömürgeciliğin kırılması gerekmekteydi. "Kürdistan üzerindeki sömürgeci hâkimiyet parçalandığında, Türkiye'de burjuvazinin iktidarı diye bir olgu kalmayacaktır."[92] PKK'ya göre bu "sömürgeciliğin" tarihi, "Türk burjuvazisinin iktidar aracı olarak feodalizme karşı mücadele temelinde oluşturulmuş bir devleti değil de, nasıl bizzat bu feodal despotizmi kullandığı", buradan yola çıkarak da, "halkı Türkleştirmeye çalıştığı" ve "özellikle de Ermeniler üzerinde, daha sonra Hitler'i bile özendiren soykırımları gerçekleştirdiği"[93] iddiasına dayanmaktaydı. "Çok gerici ve burjuva ve kapitalist yaşama geçen ve tüm feodal kalıntıları kendi kişiliğinde somutlaştıran Türk egemen sınıfları", 1940'lardan sonra "Türk ulusçuluğu(nu) ve bu ulusçuluğun dayandığı ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel temelleri olduğu gibi Kürdistan'a aktar"mak istemiş, "Kürdistan'ı Türkiyeleştirmeye çalışm(ış), üstyapıda aşiret reisleri ve feodal beylerini tümüyle ajanlaş(tırmış) ve Kürt toplumunu giderek kendi ulusal ve toplumsal gerçekliğinden kopar(mayı)" hedeflemişti.[94]

Emperyalist sistemle birleşen "sahte islamcı", "İslâm'ın gerçek devrimleştirici, uygarlaştırıcı yönüne karşı en sağcı, gerici, katliamlarını esas" alan[95] Türkiye "egemen sınıflarına" karşı yapılacak devrim, aynı zamanda, Türkiye'yi aşan bir önemi haiz bulunmaktaydı. PKK açısından "Kürdistan Devrimi":

> *"Bölge ve dünya çapındaki rolünü artık daha açık oynayacaktır (...). Böyle elverişli bir ortamda devrimci görevlere doğru bir şekilde sahip çıkılabilirse, belki de Kürdistan'da yüzyılda dönebilecek tarihin çarkı, birkaç yıla sığabilecek bir hız-*

la rahatlıkla döndürülebilecektir. Geçmiş Kürdistan tarihi sonucun böyle olacağını gösterdiği gibi, çağımızın güncel gerçekleri de, eğer devrimci görevler doğru kavranır, dayatılır ve çözümlenirse, sonucun böyle olacağını ve Kürdistan'da adeta kör bir yumağa dönüşen ulusal ve toplumsal sorunların çözümünü beraberinde getireceğini göstermektedir. Bununla birlikte de ulusal ve toplumsal kurtuluş grafiğinin sütunlarında bir yükselme ve genişlemeye tanık olunacaktır."

Bu hedefe ulaşmak için de "PKK hareketi her şeyden önce kendi ideolojik-politik hattın(ı), yani Marksizm-Leninizmin engin yaratıcılığına dayanan ve onun Kürdistan'da uygulanması demek olan ideolojik-politik çizgisi"ni temel alacaktı.[96]

Öcalan, aynı zamanda, kendisinden önceki Kürt hareketlerine karşı oldukça sert eleştiriler yöneltmekte ve şunları eklemekteydi; "Aşiret reisliklerinin önderlik yaptığı isyanlar.... (açısından) farklıyız. Yani bin yıllık Kürt-Türk ilişkilerindeki çelişki, çatışma ve uzlaşmalardaki bey rolünü, aşiret reisi rolünü, ileri gelen rolünü kendi tarihimiz, çıkış tarihimiz olarak görmüyoruz". Radikal, anti-sömürgeci, emekçilere dayalı–Türkiye ile birliktelikten memnun olacağını da ekleyerek, Türkiye sol hareketinin mirasına sahip çıkmaktaydi: "Evet, Denizler, Mahirler, ki bunlar hayatları ile kanıtladılar, büyük saygım var onlara, biz onların tarihî mirasını sürdürüyoruz, en iyi şekilde temsil etme şerefine sahibiz. Anti-emperyalistliği sonuna kadar götürme, bunu biraz daha ayakları üstüne oturtma, biraz daha ulusal, sosyal realiteye uyarlama şerefi PKK'ye aittir."[97]

PKK'nın 15 Ağustos 1984'te başlattığı silahlı mücadelenin, daha başından beri, romantik bir söyleme yol açtığı[98] söylenebilir. Parti, 1984'ü "Kürdistan'da devrim şafağı" olarak tanımlanmaktaydı.[99] Bu konudaki teorik tahlil ise şöyle özetlenmekteydi: "1980'ler Türkiye'sine damgasını vuran iki temel siyasî olgu vardır: 12 Eylül darbesiyle gelişen faşist-askerî rejim ve PKK önderliğinde gelişen Kürdistan ulusal kurtuluş mücadelesi. Bu karşı-devrim ve devrim diye de ifade edilebilir."[100]

PKK militanlarının 12 Eylül hapishanelerinde kendilerini yakmaları,[101] Kürt gençliğinin aynı dönemde yasadışı bir sosyalizasyona zorlanması, "silahlı propaganda" ve gerillanın büyük bir destek görmesini sağladı. Gerilla savaşının ilk aşamasında, PKK, "tüm kitlelerin gelişkin siyasal desteği ve topyekun direnme savaşına katılımı"nı sağlayabilecek ve "Türk burjuva ordusunun kalıntılarının temizlenmesi ile sadece Kürdistan'da değil büyük olasılıkla Türkiye'de de devrimi zafere ulaştırabilecek stratejik saldırı"ları hedef almaktaydı.[102]

1990'LAR YA DA SOLUN ZAYIFLAMASI

1990'lar Kürt hareketi açısından yeni bazı kilometre taşlarının oluşturulduğu yıllar olarak değerlendirilebilir. Körfez Savaşı ve Irak Kürdistan'ının büyük ölçüde özerkleşmesi, PKK ve Irak Kürtleri arasındaki kronik çatışmalar (ve son derece kanlı 1992 "savaşı"), Türkiye'de gerilla savaşının tırmanışı ve Öcalan'ın yakalanmasına varan süreci başlatan 1998 Türkiye-Suriye krizi, bu makalenin ele almayacağı bu kilometre taşlarından bazıları.

Bu dönemde, hem Türkiye'de hem de Ortadoğu'da sol hareketin oldukça marjinalleştiğini ve meşruiyet kaybettiğini, özellikle de fikir alanında tümüyle vasatlaştığını görmekteyiz. Aynı şekilde, bir sol hareket olarak Kürt hareketinin de zayıfladığını, Kürt teşkilâtlarının daha çok "demokrasi" ve "millî mesele" üzerinde yoğunlaştıklarını ve sol bir düşünce akımı olarak cılız kaldıklarını söyleyebiliriz.

Aynı dönemde, bazı ortak teşebbüslere rağmen,[103] Kürt solu ve Türkiye solu arasındaki kopuşun artık geri dönülemez bir

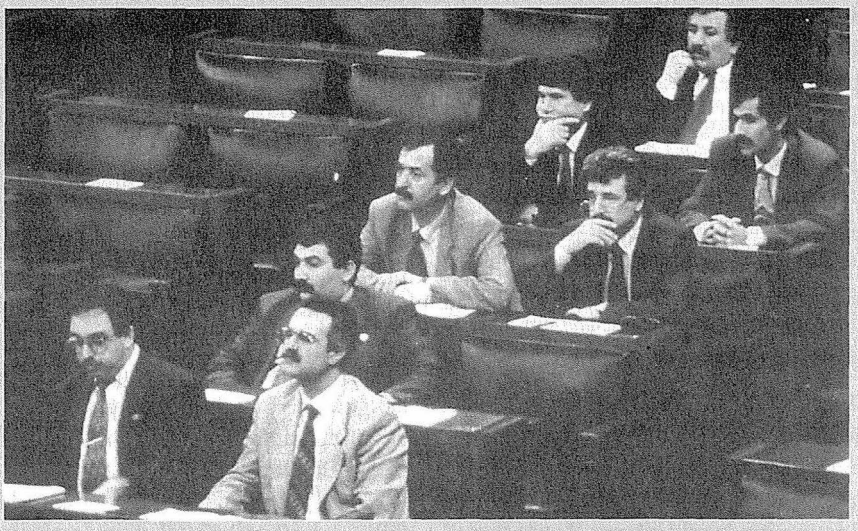

1991 seçimlerinde SHP listelerinden meclise giren 18 Halkın Emek Partisi milletvekili daha sonra SHP'den ayrılarak Demokrasi Partisi'ni (DEP) kurdular. DEP'li milletvekillerinin dokunulmazlıkları 1994 ortasında kaldırıldı. Parti Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı, gözaltına alınıp yargılanan milletvekilleri aldıkları cezalarla uzun süre hapishanede yattı.

boyut kazandığını da görmekteyiz. Bu kopuş, hem "sosyal-demokrat" hareketler içinde, hem de radikal sol içinde yaşandı. Örneğin, Paris'te toplanan 1989 Uluslararası Kürt Konferansı'na katılan Kürt milletvekillerinin SHP'den ihraç edilmeleri, Türkiye sosyal demokrat hareketi içindeki en önemli bölünmelerden birine yol açtı ve HEP'in (Halkın Emek Partisi) kurulması ile sonuçlandı.[104] HEP'in kapatılmasından sonra DEP, HADEP ve DEHAP gibi partiler kuruldu. PKK dışındaki çevrelerden ve beklentilerden beslenen bu "sosyal demokrat" gelenek, başka koşullar altında, belki de, yasal bir Kürt siyasî alternatifinin oluşmasını sağlayabilir, devlet tarafından bir muhatap olarak alınması durumunda da, PKK'nın ve genel olarak şiddet stratejisinin marjinalleşmesine yol açabilirdi. Ne var ki, bir yandan devletin baskısı ve aralarında bir milletvekilinin de bulunduğu birçok Kürt siyasetçisinin "faili meçhul" cinayetlere kurban gitmesi, yoğun bir milliyetçi kampanya sonucunda DEP'in kapatılarak Kürt milletvekillerinin tutuklanması ve ağır hapis cezalarına çarptırılmaları, diğer yandan PKK'nın gençlik üzerindeki tesiri ve Kürt siyasetçileri üzerindeki baskısı, bu hareketlerin özerklik sahasını oldukça daraltı. Belediye seçimlerinde gösterdikleri başarı, bu partilerin gerçek bir sosyal tabana sahip olduklarını gösterdi, fakat bir oluşum olarak HEP-DEP-HADEP-DEHAP, devlet ile PKK arasında "arabuluculuk" yapma emelini ve insan hakları ve kültürel haklar şiarlarını aşan bir siyaset üretemediler. Bu partilere 2000'lerde alternatif bir Kürt partisi olarak kurulan HAK-PAR (Hak ve Özgürlükler Partisi) ise, çok dar bir sosyal tabana hitap edebildi.

1990'larda kurulan diğer hareketler ve platformlar da marjinal bir düzeyde kaldı.[105] 1970'li-1980'li yıllardaki partilerden ise, sadece, ismini PSK (Partiya Sosyalista Kurdistan) olarak değiştiren ve kitlesel örgütler ve basın organları yoluyla yasal bir faaliyet de gösteren eski TKSP belli bir

varlık gösterebildi. Bu parti uzun bir sosyal demokratlaşma sürecini yaşadı ve daha önceki Sovyet yanlısı çizgisini tümüyle terketti. Partiye göre:

"Proletarya diktatörlüğü denen şeyin sosyalizmi kurmaya yeterli olmadığı, proletarya dahil yığınlar üstüne bir diktatörlüğe dönüştüğü açıkça görüldü. Sosyalizm ancak demokratik yöntemlerle, halkın özgür oyuna, desteğine dayanarak kurulabilir. Kanımızca yaşanan deneyimin öğrettiği en acı ve pahalı ders budur."[106]

Parti daha önce de önerdiği, Türkiye'deki Kürt meselesinin çözümü olarak "federasyon" prensibini savunmaya devam etti. PKK'nın gerilla savaşının devlet şiddetine bir "tepki olarak doğduğunu" dile getirdi. "Kürt sorununun terörize edilmiş olmasını" ise "yurtsever Kürt hareketi bakımından bir talihsizlik olarak" değerlendirdi.[107]

Bu dönemde, özellikle 1993'te tek taraflı olarak ilan ettiği kısa süreli bir ateşkesten ve Özal ile temas arayışlarından sonra, gerilla savaşını hızlandıran PKK, Türkiye'deki Kürt hareketinin kuşkusuz belirleyici aktörü haline geldi. Fakat dünyadaki diğer bazı radikal sol hareketlerde (ve Türkiye'deki Dev-Sol örneğinde)[108] olduğu gibi, bu başarı, PKK'nın neredeyse dinsel ve sekt anlamında sekter, başka söylem ve fikirlere tümüyle kapalı bir sentaks ve militanlarını dış dünyadan hemen hemen tamamen koparan bir sosyalizasyon ortamı yaratabilmesi ile mümkün olabildi. Bu gelişmenin bir siyaset ya da fikir hareketi olarak "sol"la ne kadar ilişkilendirilebileceğini bilemiyorum, ama 1990'larda, Peru ve Nepal gibi diğer bazı ülkelerde de görüldüğü gibi, belli bir "sol"un ya da "soldan çıkışın" neredeyse mistik-metafizik bir nitelik kazanabildiği de kesin.

Gerçi, son dönem Sovyet tecrübesini ağır bir şekilde eleştiren parti, "sosyalizm"e bağlılığını dile getirmekte, Yalçın Küçük ve Doğu Perinçek gibi "Türk solunun temsilcileri" olarak kabul ettiği bazı şahıslar ile yakın ilişkiler kurmakta, "Leninist parti" sıfatını korumakta,[109] "ABD emperyalizmini" eleştirmekte ve 1984 sonrası dönemi "Türk sömürgeciliğine karşı yürütülen devrimci ulusal kurtuluş savaşı" olarak tanımlamaktaydı. Bu savaşta, "daha önce Kemalist etki altında ve toplumdan kopuk olarak yaratılan aydın kesimi"nin, "bütün direncine ve verdiği zarara rağmen, gelişen devrimci mücadele karşısında durulamayacağını artık [anladığını] ve büyük ölçüde yurtsever saflarda toplanmaya yönel(diğini)" müşahede etmekteydi.[110]

Fakat, partinin *Berxwedan* (Direniş) ve *Serxwebun* (İstiklal) adlı yayın organlarının hemen hemen her sayısına damgalarını vuran bu sol program ve kavramların ötesinde, partinin başarısı Öcalan karizmasının kurulmasında ve müesseseleştirilmesinde yatmaktaydı.[111] On binlerce savaşçısı, yüz binlerce militan ve sempatizanı bulunan parti, daha oluşum yıllarında temel bir program maddesi olarak sunduğu "kimlik" konusunu artık pratik bir sorun olarak ele alabilmekte, yeni bir "Kürt insanı"nın oluşması yönünde adım atabilmekteydi. Fakat PKK, pozitif bir kimlikten çok "bıçak sırtında" bir kimliğe sahip bir gerilla-partili (ve sempatizan) tipi oluşturmuştu. PKK'nın militanlarının önüne koyduğu hedefler, ölüme hazır olmanın ve "Kürtlerin güneşi" olarak tanıtılan Öcalan'ı sevmenin fersah fersah ötesinde gitmekteydi; ama bu hedefler hiçbir zaman belirlenmedikleri için, militanlar bunlara nasıl erişebileceklerini bilememekte, bu nedenle de sürekli bir güvensizlik, korku ve ihanet ya da en azından, yetersizlik psikozu içinde gelişmekteydiler. Partinin muğlak, son derece dar bir kelime haznesine dayanan ve modern sektlerin yaptığı gibi korkuyu ve umudu birbirine koşullandırılmış bir şekilde aşılayan uzun metinlerle dolu olan yayın or-

ganları, bu psikozu daha da ağırlaştırmaktaydı. Bu yayın organları, ancak bazı "şehit"lerin, daha doğrusu Haki Karer, Kemal Pir, Mahsun Korkmaz... gibi ilk nesil "şehit"lerin sahip olabildikleri "mükemmel" bir kimliğin tanıtıcıları oluyorlardı. Yeni nesiller için "şehadet" bile "yeni Kürt insanı" olmaya ve "PKK'lileşmeye" yetmiyordu. Parti içinde birbiri ardına gelen tasfiyeler ve devrilen lider kadrolarının birbiri ardına teşhir edilen "pratikler"i[112] ise, herkesin, her an, bilinçli ya da bilinçsiz olarak "ihanet edebileceği" bir konumda olduğunu göstermekte, kendilerine nasıl sadık kalınabileceği bilinmeyen "önderlik" ve "şehitler"in tek merci olarak kabul edilmelerini kaçınılmaz kılmaktaydı.[113] Öcalan, daha 1991 kongresinde militanlarının "yetersizlikleri"ni PKK'nın en önemli sorunlarından biri olarak değerlendirmişti:

> *"Kadronun en büyük sorunu partiye gelememektir, dedik. Evet, ölüme gidiyor, gözünü kırpmadan ölüme gidiyor, ama partileşen bir kişiliği kendinde inşa edemiyor (...) Tüm çabalara ve olabildiğince zengin olan ortamımıza rağmen partileşmeye gelememek, en geri toplumsal yapının ilkelerine sadık kalmak, onda ısrar etmektir."*

Öcalan'a göre, militanlarının yetersizliği kişisel ya da kollektif bir patoloji ile açıklanabilirdi: "Sosyal hasta olanın yeri ıslahhanedir, psikolojik hasta olanın yeri kliniktir, parti değildir ve hiç kimsenin de kendi hastalıklarını parti ortamına taşımaya hakkı yoktur."[114]

Bu eğilim, özellikle PKK'nın 1995'te düzenlenen 5. Kongresi ile birlikte, Öcalan'ın kutsal bir varlık kazanması, ona bağlılığın parti militanlığının ve direnişin tek ilham kaynağı, tek ölçütü ve tek hedefi olarak kabul edilmesi, onun sunduğu "çözümlemeler"in yeni "Kürt insanı"na dönüşmenin tek teorik kaynağı ve pratik yolu olarak ele alınması ile daha da berraklaştı.[115] Öcalan, *Çözümlemeler*'le birlikte "Ben-Millet",[116] "ben-Parti", hatta "ben-sosyalizm"i oluşturmaktaydı.[117] Militanlar sürekli yetersizliklerinden dolayı "mahkemeye çıkarılmak"la tehdit edilmekte[118] partinin tek meşruiyet mercileri, doğrunun mutlak kıstasları ve istikbalin mutlak yol göstericileri olarak tek bir "Önderlik" oluşturan Öcalan'a ve şehitlere karşı görevlerini yerine getirmemekle suçlanmaktaydılar.[119] 1990'ların sonunda, her yıl birkaç bin gerillanın öldürüldüğü ve Suriye'den çıkarılan Öcalan'ın yaşamının tehlikede olduğu bir anda, bu "yetersizlik sendromu", militan ve sempatizanların kendini yakmaya varan "fedakârlık eylemleri"nde bulunmalarında önemli bir rol oynadı.

1990'ların sonlarına doğru, Parti'nin bazı yöneticileri silahlı mücadele yerine "siyasî çözüm" arayışına ağırlık verdiler ve Öcalan, Avrupa'dan yola çıkarak ve teslimiyeti kabul etmeden PKK'yi "Türkiye'nin Demokratik Birlikteliğinin temel bir taşı" haline getirmeyi[120] hedefledi. Özellikle Kenya'da yakalanıp Türkiye'ye teslim edilmesinden sonra, Kemalizmin en azından bazı yanlarını sahiplenen ve "ayrılmayı değil cumhuriyetle demokratik birliği"[121] ve 1920'lerdeki "Türk-Kürt ittifakının" yenilenmesini[122] öneren, "Leninizmi ve Anarşizm"i, "devlet ve demokrasi"yi birleştirmeye çalışan[123] yeni bir tarih söylemi geliştirmeye başladı.[124] Milliyetçiliğin "Orta Asya'ya gitmek" hedefini güden Almanlar tarafından Türklere "aşılandığı"nı, "Sabetaycılığın" ise "Türkleri Müslümanlıktan koparmak için empoze" edildiğini savundu.[125] Aynı şekilde, 2003 Irak Savaşı'ndan sonra, ABD ile işbirliği yapmakla suçladığı Irak Kürtlerine karşı sert bir kampanya başlattı.[126]

1999'da silahlı mücadeleyi durduran, daha sonra KADEK (Kongra Azadî ü Demokrasiya Kurdistan – Kürdistan Hürriyet ve Demokrasi Kongresi) ve Kongra-Gel (Halk Kongresi) adlarını alan ve ciddi

iç bölünmeler yaşayan[127] PKK, 1 Haziran 2004 tarihinden itibaren tek taraflı ilân ettiği ateşkese son verdi.[128]

SONUÇ

Geçmişteki Kürt sol hareketleri, büyük ölçüde, Türkiye solunun tıkanıklıklarını, sekterliklerini, parçalanmışlıklarını ve Murat Belge'nin "ateşten gömlek" olarak tanımladığı acılı tecrübelerini paylaştılar.[129] Türkiye sol hareketleri gibi, onlar da, ideolojileşmiş ve kalıplaşmış dar bir ufkun ötesine geçemediler. Onlar için de "Marksizm-Leninizm" bir amentü rolünü görmekteydi. Önerilen bir dizi "şerh"e rağmen, bu amentü, sol hareketlerin kendi toplumsal olgu ve sorunlarına radikal ve eleştirel bir gözle bakabilmelerine imkân vermemekteydi. Bu solun iç parçalanmaları da bu "amentü"nün kendi gerçekleriyle çoğu zaman bir ilişkisi olmayan "tefsiri"ndeki farklılıklardan doğmaktaydı.

Kürt solu Leninizm öncesi –hatta sınıf savaşları teorisi olarak Marksizm öncesi– Marksizmin yabancılaşma konusundaki açılımlarının farkına bile varamadı. Bu anlamda, Türkiye, Ortadoğu ve "azgelişmiş ülkeler" sol hareketleriyle ortak bir kaderi paylaştı. Aynı şekilde, 1960'larda daha çok sosyal mücadeleler olarak anlaşılan bir soldan, giderek, bir ideoloji olarak kabul edilen bir sola, bir mücadele geleneği ve sosyalizasyonu olarak algılanan "teşkilat"tan, her şey ve tek şey anlamına gelen Leninist "parti"ye geçiş de, Kürt solunun önüne önemli bir handikap olarak çıktı. Bazı Kürt partiler bu engeli "sosyal-demokratlaşma" yoluyla aşmaya çalıştılar, Kürt solunun en radikal misalini oluşturan PKK ise, çözümü liderin kutsallaştırılmasında aradı ve buldu.

Kürt solunu Türkiye solunun ağırlıklı akımlarından ayıran, belki de, Kemalizme yönelttiği radikal eleştiriler idi. Ama, PKK örneği, Kemalizmin bir *pattern* olarak sorgulanmadığını, tam aksine "Tek Parti, tek ideoloji, kutsallaşmış tek adam" prensibinin pekâlâ Kürtleştirilebileceğini de göstermekteydi. Kemalizm dışındaki en belirleyici ayrım noktasını oluşturan "sömürgecilik" tezi ise, Fanoncu ya da maddeci/ekonomist bir bakış açısını ve '60'lı-'70'li yılların tartışmalarını aşamadığından, teorik bir açılımı mümkün kılamadı.

Bugünkü Kürt hareketleri daha çok "öznel"e, "millî"ye kapanmış, hemen hemen yok olma derecesine gelen ya da itibarlarını ve inandırıcılıklarını kaybetmiş Türkiye, Irak, Suriye ve İran solları ile ilişkilerini büyük ölçüde koparmış, son 20 yılın olayları ile belirlenen[130] bir sübjektivite rejiminde gelişen hareketler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerde Türk, Arap, Fars "müttefikler"in kalmamış olması da bu "öznele kapanmanın" nedenlerinden biri olarak kabul edilebilir.

2000'li yıllardan bakıldığında, belki de, "sol"un, sadece belli söylemlerin ve aralarında "bağımsızlık", "millî mesele", "sosyal adalet"in de bulunduğu bazı temaların meşruiyetinin neredeyse kendiliğinden kabul edildiği, belli bir sübjektivite rejiminin hâkim olduğu bir dönemle sınırlı kaldığı düşünülebilir. Hiç kuşkusuz, ikili, düşman ama tamamlayıcı modeller olarak Sovyetler Birliği'nin ve Çin'in varlığı solu hem zayıflatıyor, hem de güçlendiriyordu. Solun bu parçalanmışlığını açıklayabilmek cennetin birbirine düşman iki kutba bölünmesini mukaddes kitaplarla izah etmek kadar zordu; ama en azından, sol sahada kalıp bu iki "büyüleyici" modelden birini tercih edebilmek mümkündü. Fakat solun başarısı, sorgulanmayan, bu yüzden de göz kamaştırıcı bir ütopya fonksiyonu gören bu modellerle değil de, iç faktörlerle açıklanabilirdi. Solun "işitilebilir" bir sese sahip olmasının iki iç nedeni vardı. Bunlardan birincisi, dayatılmak istenen iktisadi liberalizme karşı çıkarken, en

azından 1960'larda, içtimaî ve siyasî liberalizmi savunmuş olması ve bu duruşun toplum nezdinde anlamlı bulunmuş olması idi. Solu mümkün ve meşru kılan ikinci neden ise, ele aldığı konular arasında sosyal adaletle birlikte "enternasyonalizm"in de bulunmuş olmasıydı. İktisadi liberalizmin "tartışılamaz", hegemonik bir "konsensüs"e sahip olduğu, siyasî liberalizmin bir istikrarsızlık, hatta bir "aşırılık" unsuru ve bir tehdit olarak kabul edildiği bir dönemde, enternasyonalizm temasının da ortadan kalkması, Kürt hareketi de dahil Ortadoğu'daki sol hareketlerin hemen tümünün bir anlam kaybına uğramasına yol açtı.[131] Bu alandaki boşluğun Kürt hareketlerinin de oldukça duyarlı oldukları "insan hakları" ve "ekoloji" gibi büyük ölçüde sloganlaştırılmış temalarla kapatılamayacağı açık.

Kürt solunun varolmasının koşulu, "hâkim milletlerin" milliyetçi olmayan, Kürtlüğü, Kürt meselesini ve Kürtlerin kendi kaderlerini tayin etmeyi kabul ederek milliyetçilik ötesi yeni bir birlikteliği öneren ve "ayrılma" alternatifini dışlamayan bir sola sahip olmaları idi. Bunun ortadan kalkması, bu sol hareketlerin bazılarının milliyetçiliğe kayması, eski şiarlarını oluşturan "sınıf savaşı" ve "emperyalizme karşı mücadele" yerine "emperyalizm, Kürtler ve ekalliyetler tarafından tehdit edilen ya da ezilen Türk milleti" (ya da Arap milleti) temasını geliştirmeleri, İttihatçılığı ve Kemalizmi (ya da Baasçılığı) kendi başlangıç noktaları olarak kabul etmeleri, Kürt solunun da sol olarak ortadan kalkmasını ve ister istemez milliyetçi bir cepheye çekilmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Bu yüzden, Türkiye, Ortadoğu ve onun ötesinde, dünya çapında radikal bir değişiklik olmadan, yeni bir sol hareket ve sol fikir oluşmadan, Kürt solunun da yeniden dirilebilmesi oldukça zor görünmektedir.

DİPNOTLAR

1 İletişim Yayınları'nın çıkardığı *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*'nde yer alan "Sosyalizm ve Kürtler" (cilt 7, 1998, s. 2110-2136) ve "1971-1980 Arasında Kürt Sorunu" (aynı cilt, s. 2304-2323) maddeleri bu konudaki en önemli çalışmalar olma niteliklerini korumaktadırlar. Bu maddeler aynı zamanda, bu makalede ele almayacağım Kürt sorunu konusunda devlet ve sağ hareketlerin söylemi konusunda da önemli bilgiler içermektedirler. H. Şahin'in "Kürt Solu – Doğuşu, Gelişimi ve Bugünü" başlığını taşıyan, *Kürdistan Komünist Partisi* adlı bir oluşuma yakın olduğu anlaşılan *Kürt Solu* dergisinde yayımlanan makalesi (bkz. n°2, 1999, s. 261-294) Kürt solu konusunda rastladığım tek "bütünsel" çalışmayı oluşturmaktadır.

2 Bkz. H. Bozarslan, "Political Crisis and Kurdish Issue in Turkey ", R. Olson (ed.), *The Kurdish Nationalist Movement and Its impact on the Middle East in the 1990's*, içinde Univ. of Kentucky Press, 1996, s. 135-153.

3 Bu makalede Türkiye solu kavramını kullanmamın nedeni, Kürt solunun ayrı bir hareket olarak oluşmasından sonra da, birçok Kürt militanın Türkiye sol hareketi içerisinde (TİP, TSİP, TKP, Dev-Yol, Dev-Sol, Kurtuluş, TKP-ML...) yer alması. Aynı şekilde, bazı Kürt militanları hem bir Kürt sol hareketine, hem de Türkiyeli bir sol harekete yakınlık gösterebilmektedirler. Bu "çok-kimliklik'in", nedenlerini militanların sosyalizasyon mekanizmalarında, Gazi mahallesinde olduğu gibi, bazen "Alevi kimliğinin" Kürt kimliğine ağır basmasında ve "mikro" dinamiklerde aramak gereklidir.

4 Bkz. H. Bozarslan, "Mobilisation politique dans l'espace urbain kurde: quelques pistes de recherche ", *The Journal of Kurdish Studies*, n°3, 2000, s. 41-50.

5 Bkz. H. Bozarslan, "İki Dünya Savaşı Arasında Kürt Entelijansiyası Üzerine Birkaç Not", *İkinci Bilim ve Siyaset*, n°1, 2001, s. 55-60.

6 J. Tejel Gorgas'ın Fribourg (İsviçre) Üniversitesi'nde 2004'te savunulmuş doktora tezi bu konuda oldukça önemli kaynaklar sunmaktadır: *Le mouvement kurde de Turquie en exil. Continuités et discontinuités du nationalisme kurde sous le mandat français en Syrie et au Liban (1925-1946).*

7 Bu kavram için bkz. M. R. Jafar, *Under-Underdevelopment: A Regional Case Study of the*

Kurdish Areas in Turkey, Helsinki, Painoprint, 1976.

8 Bu çalışmaların yeni baskıları için bkz. İ. Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, Ankara, Yurt, 1992, 2 c., *Doğu Anadolu Mitingleri'nin Analizi*, Ankara, Yurt, 1992; *Doğu Anadolu'da Göçebe Kürt Aşiretleri*, Ankara, Yurt, 1992. İ. Beşikçi'nin Kürt sol hareketinin oluşması ve gelişmesindeki rolü üzerine bkz. M. Van Bruinessen, "İsmail Beşikçi. Türk Sosyologu, Kemalizm Eleştirmeni, Kürdolog", *İkinci Bilim ve Siyaset*, n°1, 2001, s. 39-52.

9 "Öznellik" ve "evrensellik" ve "öznel"in "evrensel"le meşrulaştırılması konusunda, bkz. J. Leca, "Nationalisme et Universalisme", *Pouvoirs*, n°57, 1991, s. 36.

10 *A.g.m.*, s. 36.

11 İslâmcılığın, 1990'larda Kürt siyaset sahasında belli bir yer tutabilmesinde de bu "evrensellik" faktörünün bulunduğu düşünülebilir.

12 Burada azınlık kavramını "nüfus olarak azınlık" olarak değil de, Fransızca'daki "minorité" kelimesinin etimolojik anlamında, yani "hukuki ve sosyolojik olarak ergin kabul edilmeyen" ve hâkim grupla bir "bağımlılık ilişkisi" içinde bulunan ya da sübjektif nedenlerle böyle bir ilişkinin bulunduğunu düşünen bir grup manasında kullanıyorum. Bu konuda, bkz. P. George, *Géopolitique des minorités*, Paris, PUF, 1984, s. 5.

13 D. L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, Los Angeles, Londres, University of California Press, 1985, s. 10, 336-337.

14 Gerçi Kürt solunun 1980'lerden sonra, diğer Ortadoğu Kürt hareketleriyle giderek artan ölçüde ilişki kurması Kürtçe yazma zorunluluğunu da artırdı, ama bu dönemde basılan Kürtçe metinlerin büyük bir kısmı, daha çok Türkçe'den Kürtçe'ye yapılan tercümelerden oluşmaktaydı. Son yıllarda, Kürt solundan gelen entelektüellerin yönettiği *Rızgari*, *Avesta*, *Gelawej* gibi internet sitelerinde ve *Çira*, *Çarçıra*, *Avesta*, *Dema Nû* gibi dergilerde, yoğun bir şekilde Kürtçe siyasî metinlere, belgelere ve anılara da yer verilmektedir.

15 H. H. Serdi, *Görüş ve Anılarım 1907-1985*, İstanbul, Med Yayınları, 1994, s. 43, 149.

16 20 Ocak 1923 tarihli bu mektupta şunlar dile getirilmektedir: "Bütün dünya özgürlük seslerini(zi) işitti. Milletinizin zalim ve zorba yönetimden kurtulduğuna bütün dünya sevindi. Kürtler haklı olan millî davalarında başarılı olma azmiyle giriştikleri mücadelede sizinle arkadaşça ve kardeşçe beraber yaşamak arzusunu besliyorlar. Aramızda diplomatik ilişki olmadığından durumunuzu detaylı olarak bilmeyen Sovyet Hükümeti'ne bu yazıyla her şeyi bildirmeye imkân yoktur. Mazlum ve esarette bulunan milletlerin hamisi olan Sovyet Hükümeti'nin Kürt milletini de koruyacağına emin(iz). Bütün Kürtler Sovyet Hükümeti'ne Doğu'nun hamisi gözüyle bakmaktadırlar. Geleceklerini Sovyet Hükümeti'nin geleceğine bağlamaya hazır olan Kürtler, karşılıklı olarak sizinle ilişki kurmayı sabırsızlıkla bekliyorlar", K. Cemil Paşa (Zinar Silopi), *Doza Kurdistan. Kürt Milletinin 60 Yıllık Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, Ankara, Öz-Ge, 1991, s. 67.

17 Delegasyondan Refik Hilmi'nin de belirttiği gibi: "Şunu da unutmamak gerekir ki Bolşevikler diğer dünya ulusları için düşündüklerini Kürtler için düşünmüyorlardı. Türkiye ve İran ile olan iyi ilişkilerinden dolayı Kürdistan'ın bağımsızlığını düşünmüyorlardı", R. Hilmi, *Anılar*, İstanbul, Nüjen, 1995, s. 138-139

18 H. H. Serdi, a.g.e., 193. R. Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion (1880-1925)*, Austin, Univ. of Texas Press 1989, s. 166-168.

19 Bunun yarattığı tepkiler için, M. Üsiv (Bavê Rewşan), *Biranin, 50 Sal le ser Rêbaziya Berzani ji Bona Azadiya Kurdistanê*, Stockholm, Apec, 2002, s. 23.

20 H. Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq. A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba'athists, and Free Officiers*, Princeton, Princeton University Press, 1989, s. 437.

21 H. Batatu, a.g.e., s. 627-629.

22 E. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton, Prienceton University Press, 1982, s. 293.

23 *Ronahi*'nin 28. sayısı (*Ronahi*. Jina Nu, 1985, Uppsala) ve *Roja Nu*, s°23, 1943.

24 K. Cemil Paşa, *a.g.e.*, s. 161.

25 10 Eylül 1946 tarihli bu mektup için bkz. K. Cemil Paşa, *a.g.e.*, s. 181.

26 Y. Richard, "Les Kurdes d'Iran: révoltes, idéalisme et silence", E. Picard (ed), *La question kurde* içinde, Bruxelles, Complexe, 1991, s. 53-78.

27 "Sovyetler Birliği'nin Türkiye, Irak ve İran'daki birkaç milyon Kürdün milliyetçi hislerini teşvik etme ve kullanma gayretleri, Paris'teki Komünist olmayan Kürt liderleri ve konudan haberdar gözlemciler tarafından kaygıyla izlenmektedir" M. Clark, "Soviet Moves Watched in Paris", *Bulletin mensuel du Centre d'Etudes kurdes*, N°10, 1950, s. 3. *Bülten*'in diğer sayılarında da bu tür yazılara rastlamak mümkün.

28 "Sovyetler ülkesinde hayata geçirilen sosyalizm ilkeleri, aralarında Kürtlerin de bulunduğu bütün halkların millî kültürlerinin uyum içinde gelişmesi için son derece olumlu imkânlar yaratmıştır (...). Türkiye'nin, İran'ın ve Irak'ın gerici rejimleri, kendilerini sömürgeleştirmek ve dünya halklarının demokratik kuvvetlerine ve demokratik güçler için bir sur olan SSCB'ye karşı hunharca hazırlanan yeni bir cihan harbinde cephanelik olarak kullanmak isteyen emperyalist ülkelerin desteği olmadan yaşayabilirler mi?" O. Nadry, "Nos lecteurs nous écrivent", *Bulletin mensuel du Centre d'Etudes kurdes*, N°10, 1950, s. 11.

29 Bkz. R. Gallissot (ed.), *Mouvement ouvrier, communisme et nationalisme dans le monde arabe*, Paris, Les Editions ouvrières, 1978. Suriye Komünist Partisi'ni yıllarca yönetecek olan Xalid (Halid) Bektaş bu "Kürt komünistleri" arasında en çok tanınan isimlerden biriydi.

30 Ahmet'in *Korewari* (Sefalet) adlı romanı 1959'da, otobiyografik *Janî Gel* (Halkın Çilesi) romanı ise 1972'de yayımlandı.

31 Cegerxwin'in Türkiye Kürtleri üzerine tesiri için bkz. M. Anter, *Hatıralarım*, cild°2, İstanbul, Yön, 1992, s. 123-126. Cegerxwin'in bütün eserleri 2003-2004 yıllarında Avesta Yayınları tarafından basıldı.

32 M. Usiv, *a.g.e.* s. 31. Suriye Kürtleri arasındaki komünizmin tesiri üzerine, bkz. *a.g.e.*, 30-43

33 Barzani'nin Sovyet yılları için bkz. M. Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi* İstanbul, Doz, 2002; S. S. Yezdin, *Barzani xwe neda dest kesê*, Dihok, Hawar, 2001.

34 F. Karim, "La lutte armée entre le mythe et la réalité", in H. Hakim (ed.), *Les Kurdes par-delà l'exil*, Paris, L'Harmattan, 1992, s. 106-123; F. Usiv, *a.g.e.*, s. 78-60

35 I. Ch. Vanly, *Le Kurdistan irakien entité nationale. Etude de la Révolution de 1961*, Neuchatel, Editions de la Baconnière, 1970.

36 "49'lar"konusunu daha önceki bir makalede ("Kürt Milliyetçiliği, Kürt Meselesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İstanbul, İletişim, v°4, 2002, s. 841-872) ele aldığım için, burada sadece Naci Kutlay'ın iki çalışmasına gönderme yapmakla yetineceğim: "Kürt Aydınlanmacılığında '49'lar' Olayı", *İkinci Bilim ve Siyaset*, n°1, 2001, s. 61-70; *49'lar Dosyası*, İstanbul, Fırat Yayınları, 1994; Musa Anter, *Hatıralarım*, İstanbul, Doz, 1990.

37 *Dicle-Fırat*'ın 8 sayısı Malmisanij tarafından 1997'de Stockholm'de, APEC tarafından tıpkıbasım olarak yeniden yayımlandı.

38 Bu konuda bkz. N. Kutlay, *Anılarım*, İstanbul, Avesta, 1998; K. Burkay, *Anılar-Belgeler*, Stockholm, Roja Nu, c°1, 2001.

39 Bazı Türkiye Kürtleri, Barzani isyanını Kemalizmin kendi söylemine dayanarak meşrulaştırdılar. 1966'ta Doğan Kılıç Şeyhasananlı şunları yazmaktaydı: "Bugünün dünyasında sözü edilen en büyük konu 'millî mücadele' üstüne olandır. Bizler bu konunun en çok bahsi geçen ülkelerinden biri bulunmaktayız, çünkü dünya daha emperyalist ülkelerin korkunç baskısı altında bulunmamış bir halde iken, Türkiye şerefli bir şekilde Asya ve Afrika ülkeleri arasında mücadelesini vermiş ve bu işin ilki olmuştur. Onun için bizim herkesten ziyade millî mücadelenin ne olduğunu bilmemiz gayet tabii karşılanmalıdır. Nasır ve Nehru gibi dünya çapında liderler, milletimizin bu vasfını açıkça söylemekten geri kalmamışlardır. Onun için Türkiye'de halkımız her millî harekete sempati ile bakar (...). Irak'ta Kürtlerin General Mustafa Barzani başkanlığı altında Araplara karşı yürütmekte oldukları hareket de millî (bir) karakter taşımaktadır", D. K. Şeyhasananlı, *Barzani ve Kürdistan Cumhuriyeti Kuruluşu*, İstanbul, Yörük Matbaası, (1966), s. 10-11.

40 F. Sagnıç'in 1971 yılına kadar T-KDP Merkez Komitesi üyeliği görevini yapmış olan Şakir Epözdemir'le yaptığı röportaj bu partinin ilk yılları üzerine oldukça önemli bazı bilgiler içermektedir (Yaşayan Değerlerimiz...1: Şakir Epözdemir'le Sohbet", http://www.gelawej.com).

41 49'lardan Mustafa Remiz Bucak ve Ziya Şerefhanoğlu gibi bazıları "sağ" kanatta yer alırken, büyük bir kısmı "sol"a kaymıştı. Avrupa Kürt Talebe Cemiyeti'ni illegal olarak İstanbul'da kurmakla suçlanan 23 kişinin tutuklanışı da (bunlar 1963'te beraat edecekti) Kürt kanattan gelen solun güçlendiğini göstermişti.

42 Bkz., İ. Besikçi, *Doğu Anadolu Mitingleri'nin Analizi (1967)*, Ankara, Yurt, 1992

43 Bkz., İ. Cem, *Türkiye Üzerine Araştırmalar*, Cem, İstanbul, 1971.

44 Bkz. M. E. Bozarslan, *Doğu'nun Sorunları*, Ankara, Toplum, 1966. M. Anter, *Brina Reş* (yeni baskı: İstanbul, Avesta, 1996). *Bu* tartışmaların Kürt taşrasında yarattığı tesirler için, bkz. M. Zana, *Bekle Diyarbekir*, İstanbul, Doz, 1991.

45 R Ballı, *Kürt Dosyası*, İstanbul, Cem 1991, s. 86.

46 *Bülten*'lerin tam metni için bkz. Komal Yayınları, *DDKO Dâvâ Dosyası*, c. 1, Ankara, Komal Yayınları, 1975, s. 489-630.

47 12 Mart darbesi olmasaydı, büyük bir ihtimalle Ocaklar siyasî bir entegrasyon yolunu arayacaklar ve şiddete geçişin önünde bir engel oluşturacaklardı.

48 Dr. Şıvan eski genel müfettiş Avni Doğan'ın "Barzani olayının ardındaki büyük tehlike" adlı makalesine verdiği ve "Kimler Için Çan Çalıyor" başlığını taşıyan cevabı ile tanınmaktaydı (bkz. *Yön*, 14 Eylül 1962).

49 1963'te, Cezire mıntıkası siyasî polis müdürü Muhammad Taleb Hilal'in yazdığı *Millî, İçtimaî ve Siyasi Açılardan Cezire Bölgesi Üzerine Etüdler* adlı çalışmasından sonra, Suriye hükümeti, "Arap olmayan" unsurların Suriye vatandaşlığından çıkarılmasını ve Türkiye-Suriye sınırında bir "Arap kemeri"nin oluşturulmasını kararlaştırdı. Bkz. M. Nazdar, "Les Kurdes en Syrie", in G. Chaliand, *Les Kurdes et le Kurdistan*, Paris, Maspero, 1982, s. 317.

50 Dr. Şıvan, *Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali*, Stockholm, Apec, 1997, s. 116. "Millî sosyalizm", burada, doğal olarak "nasyonal-sosyalizm"e bir gönderme olarak kullanılmaktadır.

51 *A.g.e.*, s. 103.

52 *A.g.e.*, s. 105.

53 Komal Yayınları, *DDKO Dâvâ Dosyası*, c. 1, Ankara, Komal Yayınları, 1975, s. 139, 175, 201. Metinde kullanılan büyük harfler yazarlara aittir.

54 H. Murat, *Türkiye Şartlarında Kürt Halkının Kurtuluş Mücadelesi* Ronahi Yayınları, Köln (?), 1973.

55 Bahoz serisinde yer alan kitaplardan (1972-1973) iktibasen.

56 Sömürge tezinin Kürtler arasında ilk kez hangi tarihte ileri sürüldüğünü tesbit edemedim. Zinar Silopi (Kadri Cemil Paşa), 1969'da yayımlanan hatıralarında bu kavramı kullanmakta. Bkz. K. Cemil Pasa (Zinar Silopi), *Doza Kurdistan, a.g.e.*, s. 17. Bu tez, bildiğim kadarıyla, teorik düzeyde, ilk kez, Kemal Burkay (Hıdır Murat, *a.g.e.)* daha sonra da, *Rızgari* dergisi tarafından geliştirildi.

57 "Çağımızın temel bir olgusu ise, 'ulusal kurtuluş savaşları' olgusudur. Bu olgu, çokulusslu toplumlarda ezen ulus milliyetçiliği olarak ortaya çıkan burjuva milliyetçiliği gericiliğine karşı, sömürge halkların çağdaş milliyetçiliğini oluşturmuştur. Ezilen ulus milliyetçiliği 'dünya devrimci pratiğinin' tartışmasız ortaya koyduğu üzere, ilerici, devrimci ve anti-emperyalist, anti-faşist niteliği nedeni ile sınıfsal karakterini tarihte bulan çağdaş ulusçuluktur" (...) "Kemalizm egemen ideolojidir. Türk ırkçılığı bu egemenliğe dayanır. Türk solu yıllar boyu Kemalizme süt emzirdi". "1971-1980 Arasında Kürt Sorunu", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cild 7, 1998, s. 2313. *Rızgari*'nin "TC'nin jenosid eylemleri" tahlili için bkz. O. Kotan, "Rızgari", *a.g.e.*, s. 2322-2323.

58 *Kürtlerin Mecburi İskanı*, Ankara, 1976; *Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorunu*, İstanbul, Komal Yayınları, 1977; *CHF Tüzüğü ve Kürt Sorunu*, Ankara, Komal Yayınları, 1978. Bu dizinin 1970'lerde yazılan diğer ciltleri ancak 1990'ların başında Yurt Yayınları tarafından yayımlanabildi.

59 *Aşbetal*: Boşa dönen değirmen ya da yıllar boyu gösterilen çaba ve fedakârlıkların heba olması. Irak ve İran Kürtleri, İran-Irak Savaşı ve özellikle de kimyasal silahların kullanıldığı Anfal operasyonları sonrasında da bir *aşbetal* sendromu yaşadılar.

60 KDP, *Irak Kürdistan Demokratik Partisi Yeni Stratejisi*, İstanbul, Üçüncü Dünya Yayınları, 1978; KDP, *The Road of the Kurdish Liberation Movement*, Londra, Calvert North Star Press, 1977.

61 "Dr. Mahmud Osman Yenilginin Nedenlerini Açıklıyor", *Özgürlük Yolu*, n°31-32, 1978, s. 17-24.

62 Bu fragmantasyon süreci için bkz. I. Ch. Vanly, *Kurdistan und die Kurden*, Göttingen, Pogrom, c°2, 1988, s. 174-207.

63 Bu ayrışım doğal olarak Türkiye solunun gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Hem yasal hem de yasadışı sol hareketlerin 12 Mart sonrasında Kürt meselesine büyük bir önem verdiğini ve en azından teorik düzeyde Kürtlerin kendi kaderlerini tayin etme hakkını kabul ettiğini görmekteyiz. Kürt solu ile özellikle "sömürgecilik" konusunda tartışmalara girmesine rağmen, Türkiye solunun 12 Mart öncesinde yaygın olarak işitilen ayrı örgütlenmeyi "Bundçuluk" olarak değerlendiren tahlillerinden vazgeçtiğini, Kürt solunun varlığının meşruiyetini sorgulamadığını görmekteyiz. Aynı şekilde, 12 Mart sonrası saflaşmaların daha çok Çin ve Sovyet yanlıları arasında yer aldığını, örneğin bir yandan Kawa örgütü ile TKP-ML'yi, diğer yandan da TSİP ve Özgürlük Yolu'nu bir araya getirdiğini görmekteyiz.

64 "TSİP I. Kongresi", *Özgürlük Yolu*, 12, 1976, s. 40-48; "TİP ve Sosyalist Birlik", *Özgürlük Yolu*, n°13-14, 1976, s. 13-37. Aynı şekilde, yasal olarak Türkiye'de mümkün olmasa da Kemalizm –ve bundan yola çıkarak Kemalist sol– sert bir şekilde eleştirilmekteydi. Bkz. Kemalizm. *Burjuvazinin Paslı Silahı*, Köln, Komkar, 1982.

65 *Roja Welat* (Ülke Güneşi) adlı kültürel dergi de TKSP yanlıları tarafından yayımlanmaktaydı.

66 İ. Aksoy, "Dünya Sosyalist Sistemi, Maoculuk ve Ulusal Hareketler", *Özgürlük Yolu*, s°20, 1977, s. 19-28; "Irak Kürdistanı'ındaki Direniş ve Maocu Kalpazanlar", *Özgürlük Yolu*, s° 37-38, s. 14-18.

67 "Lenin'in yolunda yürüyen Sovyet Halkları, bugün gerek sosyal ve politik düzen açısından, gerek bilim ve tekniğin belli başlı alanları açısından ve gerekse eğitimin, kültürün ve üretim güçlerinin gelişme temposu açısından dünyanın en ileri ülkesini yarattılar", "Ekim Devrimi'nin 61. Yılında SSCB'de Ekonomik Gelişme", *Özgürlük Yolu*, n°42, 1978, s. 9.

68 "11 Aralık Yerel Seçimleri ve Devrimci Güçlerin Diyarbakır'daki Başarısı", *Özgürlük Yolu*, n° 31-32, 1978, s. 11.

69 Maoizmi benimseyen Kawa örgütü için, bkz. N. Elhüseyni, "Kawa", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 7, 1998, s. 2316-2317.

70 KUK'un oluşum süreci için bkz., M. Usiv, *a.g.e.* 283-295, 317-321

71 "Gerici Burjuva Milliyetçileri ve Sol Lafazanları Tanıyalım", *Xebat ji bo Rızgariya Kurdistan*, n°1, 1978, p. 1.

72 KUK'un yarattığı tepkiler ve KUK-PDK ilişkileri için, bkz. M. Usiv, *a.g.e.* 247-255.

73 Xebat ji bo Rızgariya Kurdistan, *Kürdistan 1977-1978 Bildirileri*, (Uppsala), 1978, s. 5.

74 "Örgütlenme Üzerine", *Xebat ji bo Rızgariya Kurdistan*, n°6, 1979, s. 17, 20.

75 Partinin doğuş aşamasında MİT'in oynadığı ya da oynamak istediği ve A. Öcalan'ın birçok vesileyle değindiği rol konusunda (örneğin bkz. A. Öcalan'ın M. Sayın'la yaptığı mülakatlar, M. Sayın, *Erkeği Öldürmek*, İstanbul, Zelal, 1998) başvurabildiğim kaynaklarda güvenilir bir bilgi bulunmamaktadır.

76 KUK-PKK çatışmasının birkaç yüz kişinin ölümüne yol açtığı söylenmekte. PKK'nın bu çatışmaları da içeren "resmî" tarihi için bkz. M. Şafak (derleyen), *PKK ve Değişim Stratejisi*, İstanbul, Mem Yayıncılık, 2002, s. 17-44.

77 Aktaran N. A. Özcan, *PKK (Kürdistan İşçi Partisi). Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*, Ankara, ASAM, 1999, s. 350-369.

78 (PKK), *Doğru Yolu Kavrayalım*, [Almanya], 1981 (ilk baskı 1978), s. 7-8, 15, 49.

79 Hatice Yaşar'ın anıları için bkz. R. Ballı, a.g.e. Bu "Sürgün yılları" ele alınmadan 1980'lerdeki Kürt ve Türkiye solunun tarihini yazabilmek mümkün görünmemektedir. Sol konusuna ilgi gösteren doktora öğrencilerinin bu konuda bakir bir sahaya el atma sevincini yaşayacaklarından eminim.

80 Aynı şekilde, sürgün yıllarında Türkiye ve Kürt sol hareketleri arasında, kalıcı olmayan bazı ittifak arayışlarına tanık olmaktayız.

81 Bkz. E. Azad, "Gerçeği Bulmak İçin Geçmişi Sorgulamak", *Bergeh*, n°3, 1990, s. 47-61.

82 Türkiye Kürt örgütlerinin soyağacı için bkz. R Ballı, *a.g.e.*, s. 48-49.

83 K. Burkay, *Devrimcilik mi Terörizm mi?* Stockholm (?), Özgürlük Yayınları, 1983.

84 Bu "geçiş"in, tabii olarak, uzun bir zaman dilimine yayıldığını belirtmek gerekli. Örneğin, Celâl Talabani'nin 1988'de PKK'nın Bekaa kamplarında "sosyalist devrim" konusunda konferanslar verdiği bilinmekte (metin için, bkz. *Yeni Ülke*'nin "Güney Kürdistan" özel sayısı, 15-21.11.1992).

85 "Muhalif" Çetin Güngör (Semir)'in İsveç'te öldürülmesi üzerine bkz. M. Şenol, "Apo ve PKK. Bir Örgütün Hikâyesi", *Yeni Gündem*, 17-23.03.1986, s. 8-11. Yine bu konuda bkz. M. van Bruinessen, "Between Guerilla War and Political Murder: The Workers' Party of Kurdistan", *MERIP Report*, Temmuz-Ağustos 1988, s. 40-46; C. Kutschera, "Révélations sur le système Öcalan", *Confluences Méditerranée*, n° 34, 2000, s. 113-117. PKK'nın iç muhaliflerinin yazdıkları "aykırı tarih"ler için, bkz. M. S. Çürükkaya, *Beyrut Günlüğü. Apo'nun Ayetleri*, Basel, 14 Temmuz Yayınları, (1993); S. Çelik, *Ağrı Dağını Taşımak. Çağdaş Kürt Halk Direnişi, Siyasi, Askeri, Ekonomik ve Toplumsal Sonuçları*, Frakfurt, Zambon, 2000.

86 Bu konudaki bilgiler için bkz. M. Şafak, *a.g.e.*

87 H. Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği, Kürt Meselesi", *a.g.m.*

88 Bkz. A. Öcalan'ın Doğu Perinçek'le görüşmesi, *2000'e Doğru*, 15.10.1989.

89 A. Öcalan, *12 Eylül Faşizmi ve PKK Direnişi*, İstanbul, Yurt, 1992, s. 23-24, 50.

90 *A.g.e.*, s. 60.

91 *A.g.e.*, s. 75, 115, 119.

92 *A.g.e.*, s. 127.

93 (PKK), *Günümüz Kürdistanı'nda Türk Ordusunun Rolü*, Köln, Serxwebun, 1983, s. 34-35.

94 *A.g.e.*, s. 39-40

95 A. Fırat, *Din sorununa Devrimci Yaklaşım*, İstanbul, MELSA, 1991, s. 42.

96 (PKK), *Günümüz Kürdistanı'nda*, *a.g.e.*, s. 87, 90-91, 99.

97 Bkz. R. Ballı, *a.g.e.*, s. 202-308.

98 Şehadet ve intikam temalarını ele alan ilk dönem gerilla anıları için, bkz: *Bağımsız Kürdistan Yolunda*, Köln, Serxwebun, 1987.

99 A. Öcalan, *12 Eylül Faşizm, a.g.e.*, s. 137

100 A. Öcalan'ın *12 Eylül Faşizm, a.g.e.*'ye 1992'ye Serxwebun Yayınları'nın yazdığı önsöz, s. 11.

101 8kz. F. Yetkin, M. Tomboğa, *Dörtlerin Gecesi*, Ankara, Yurt, 1990, H. Altun, A. Yavuz, *"Bu İnsan Çığlıklarını Unutmayın"*, İstanbul, MELSA, 1991.

102 *Serxwebun* 14, Şubat 1983'ten aktaran, N. A. Özcan, *a.g.e.*, s. 87.

103 H. Savaş, "Neden Sivas", *Özgür Politika*, 13.2.1996.

104 Bkz. TC Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi Cumhuriyet Başsavcılığı, *PKK'nın Terör Örgütünün Siyasi Kanadı Olarak Oluşturulan Yasal Gündemdeki Maske Kuruluş DEP'in Milletvekilleri Ahmet Türk, Leyla Zana, Orhan Doğan, Sırrı Sakık, Hatip Dicle, Mahmut Alınak (bağımsız), İddianame*, Ereğli, Orman Yayıncılık 1994; A. O. Ölmez, *Türkiye Siyasetinde DEP Depremi*, İstanbul, Doruk, 2003.

105 Bkz. A. Rona, "Ulusal Direnişin Yeni Boyutları", *Bergeh*, 4, 1990, s. 12-16.

106 A. Dicleli (K. Burkay), *Kürt Sorunu. Barış Demokrasi, Yazılar*, İstanbul, Deng Yayınları, 1995.

107 Kemal Burkay'ın O. Çalışlar'la mülakatı, O. Çalışlar, *Öcalan ve Burkay'la Kürt Sorunu*, İstanbul, Pencere Yayınları, 1993, s. 196, 115-117.

108 Bkz. *Kongre Belgeleri-2, DHKP Kuruluş Kongresi Kararları*, İstanbul, Haziran Yayınları, 1995. Bu kongre tutanak ve kararlarının, daha sonra bahsedeceğim PKK'nın 5. Kongre Raporu ile karşılaştırılması, her iki hareketin sol sorunsalını aşan "paralel" bir okunuşunu mümkün kılıyor.

109 "Sorun Leninist parti modeli değil. Diyebiliriz ki, insanlığa en büyük katkıyı yapan partiler de yine bunlar olmuştur. Toplumun ihtiyaçlarına göre biçimlenen bu partiler, daha disiplinli, daha programlı ve yüksek bir sorumluluk bilinciyle günümüze kadar, birçok toplumsal ve ulusal kurtuluş hareketine layıkıyla öncülük rolünü oynamışlardır. Halen de oynayanlar vardir. Bir Vietnam Komünist Partisi, bir ÇKP ve hatta Sovyet Komünist Partisi insanlık tarihinde büyük değerler ortaya çıkarmışlardır. Günümüzde de gerçek kurtuluşçu partiler bu temelde örgütlenip öncülük etmektedirler. O halde üzerinde sıkı sıkıya durulması gereken şey, partiyi özüne-programına bağlı kılacak oto-kontrolü sağlamak ve üyelerin gerçek misyonunu korumaktır. Bu noktada başarılı olunursa, Leninist partiler sı-

nıf, ulus ve insanlığın kurtuluşunda etkili rollerini devam ettireceklerdir", A. Öcalan, *PKK IV. Kongre'sine Sunulan Politik Rapor*, İstanbul, Zagros, 1993, s. 75-76.

110 Aktaran, N. A. Özcan, *a.ge.*, s. 370-397. PKK'nın "psikolojik bir tedavi görmeleri gereken" Kürt entelektüelleri ile ilgili görüşleri için, bkz. A. Dikili, "Bir Gazete: 'Kurdistan' Press, İki 'Yazar': Orhan Kotan, Mahmut Baksı. Bir Efendi ve Bir Uşak", *Berxwedan*, 15 Temmuz 1992, s. 15.

PKK'ye ilk başlarda oldukça mesafeli yaklaşan bazı Kürt entelektüelleri, 1990'larda, Öcalan'ın görüşlerine katılmasalar da, bir Kürt hareketi olarak gerillayı savunmaya başladılar. Bunların bir kısmı ve '70'li yıllardan gelen bazı Kürt siyasetçileri, Martin van Bruinessen bir konferansında kullandığı tabirle, PKK'nın "periferisini" oluşturdular.

111 Bkz. P. White, *Primitive Rebels or Revolutionary Modernizers? The Kurdish National Movement in Turkey*, Londra, Zed Press 2000.

112 Bu "pratikler"den biri olan "Kör Cemal Pratiği" için, bkz. A. Öcalan, *PKK IV. Kongre'sine Sunulan Politik Rapor*, İstanbul, Zagros, 1993, s. 110.

113 Burada, Öcalan'ı tartışmasız lider kılan bu kendine ve herkese güvensizlik ortamına rağmen, PKK'nın hiçbir zaman tam anlamıyla merkezi bir otoriyete sahip olamadığını, 1993 ateşkesini bozan Şemdin Sakık örneğinin de gösterdiği gibi, parti içerisinde her zaman özerkleşmiş kademelerin ve merkezkaç kuvvetlerin bulunduğunu da eklemek gerekiyor. Bkz. A. Öcalan, *Çeteciliğe Karşı Mücadele*, İstanbul, Mem Yayınları, 2002.

114 A. Öcalan, *PKK IV. Kongresi'ne, a.g.e.t.*, s. 89, 92.

115 Bu metinlerden bir kısmı için bkz. A. Öcalan, *Kürt Hümanizmi ve Yeni İnsan*, İstanbul, Mem, 2001.

116 Bu tanımlamayı Hülya Adak'a borçluyum: H. Adak, "National Myths and Self-Na[rra]tion: Mustafa Kemal's *Nutuk* and Halide Edip's *Memoirs* and *The Turkish Ordeal*", *The South Atlantic Quartirly*, n° 102/2-3, 2003, s. 509-528.

117 "Diyebilirsiniz ki 'senin gücün Amerika'ya yeter mi'. Benim Amerika ile bir savaşımın olduğunu, ama kendime özgü değişik bir anti-emperyalist savaşı yürüttüğümü gidip ABD'ye sorun. Şu anda ABD açısından belki de çözülen Sovyet sosyalizmininden daha tehlikeli bir PKK savaşı yürütüyorum. Türkiye Cumhuriyeti çok komünist hareket tanıdı, ama hiçbiriyle karşılaşmadığı oranda bir savaşımı ben dayattım". A. Öcalan, *PKK V. Kongresi'ne Sunulan Politik Rapor*, İstanbul, Güneş Ülkesi Yayıncılık, 1995, s. 142.

118 "Beni, sözümona dinlemeye çalışıyorsunuz, hatta bir önder gibi bağlandığınızı da iddia ediyorsunuz. Benim bağlılık anlayışımla karşılaştırıldığında çok sınırlı, çok zayıf ve sonucu kurtaramayacak bir bağlılık oluyor bu. Eğer bunu düzeltmezseniz, kendinizi geliştiremez ve olduğunuz gibi kalırsınız. Tabii PKK'li olarak sıfatlandırıldığınız için de düşmanınız sizi eskisiyle kıyaslanamayacak bir tarzda kahreder. İşte bu da sizin için son derece trajik bir son olur". Konuşmanın ileri bir aşamasında da Öcalan, "eskisi gibi yanılgı ve yetmezliklerle parti militanlığına cevap veremeyen yaklaşımları" koruyanların "mahkemeye çıkarılacağı"nı ve "canlarının çıkarılacağını" ifade etmekteydi. A. Öcalan, *PKK V. Kongresi'ne a.g.e.*, s. 12, 35-36.

119 Bazı anılar ve romanlar için bkz. A. Kaya, *Mordem'in Güncesi*, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2004; A. Sapan, *İki Kızıl Ateş*, İstanbul, Mem Yayınları, 2001.

120 Bkz. A. Öcalan, *Roma Konuşmaları*, İstanbul, Aram, 2000,

121 A. Öcalan, *Özgürlük Kazanacak. Kürt Sorununda Demokrasi ve Barış Manifestosu*, İstanbul, Mem Yayınları, 1999.

122 A. Öcalan, "Demokratik Birlik İçin Seferberlik", *Özgür Politika*, 07.08.2004 (internet baskısı).

123 "'Önce demokrasi, sonra sosyalizm' diyorum. Demokrasiyi geliştirmeden sosyalizm olmaz. Demokrasiden sosyalizme gitmek herhalde Türk solunun da özlemidir. Lenin gibi bir deha bile bunu anlayamadı. Devlet meselelerini iyi çözmek gerekiyor. Ben ne tümüyle devleti yıkalım diyorum, ne de yapmak istediğim burjuva demokrasisidir. Benimki Avrupa'nın iki yüzyıllık demokrasi anlayışını da aşan bir yaklaşımdır. Marks ve Engels de anlamadı. Onların dönemi, koşulları farklıydı. Ancak bu kadarını çözebildiler. Ama ben neolitik toplumdan bugüne kadar gelip uygarlığı çözdüm. (...) Anarşistlerin devletsizliği benimkinden farklıdır. Ama onların pratiğini inkâr etmiyorum. Onlarda kuru bir devlet inkârcılığı var. Ancak benim devlet yaklaşımım farklıdır. Demokrasi ve devletin bir arada yürümesini çözdüm", A. Öcalan, "Kendi Demokrasimizi Geliştirelim", *Özgür Politika*, 08.08.2004 (internet baskısı).

124 A. Öcalan, *Özgür İnsan Savunması*, İstanbul, Çetin Basım-Yayın, 2003.,

125 A. Öcalan, "Çeteleri Teşhir Edin", *Özgür Politika*, 28.08.2004 (internet baskısı).

126 "Talabani ve Güneyli öteki işbirlikçiler, kendi sultalarını ve diktalarını sürdürmek istiyorlar (...) ABD Kürt milliyetçiliğini gelecek 50-100 yıl kullanmak istiyor. AKP içinde de Van ve Diyarbakır'da adamları var. Milliyetçilik sadece Güney'le sınırlı kalır mı? Bunların savaş çıkarmayacakları, Şeyh Sait gibi yapmayacakları ne malum? Barzani ve Talabani kırk yıl sessiz kaldılar, sonra da Irak'ı bu hale getirdiler. Bunların arkasında 19. yüzyıldan bu yana Amerika'ya yerleşen çok güçlü lobiler var. Bu lobilerle Kürt milliyetçiliği birleşecek, Türkiye'nin önüne derinleştirilmiş Sevr'i koyacaklar. Belki bugün olmaz, ama iki yıl sonra, beş yıl sonra olur. Kürt halkının önüne bağımsız-

lık ve halkların kardeşliği ve birliğini koyuyoruz. (...) Halklarımızı birbirine karşı kışkırtmamak gerekiyor". A. Öcalan, "Kendi Demokrasimizi Geliştirelim", *Özgür Politika*, 08.08.2004 (internet baskısı). "Kongra Gel Siyasi Komitesi"nin bu görüşlerin aksine "Güney Kürdistan'daki federatif gelişmeyi destekleme" kararı aldığı anlaşılıyor (bkz. C. Mervan, "Tarihî Duruş", *Özgür Politika*, 12.08.2004).

127 Bu bölünmenin belgeleri için bkz. R. Çakır, *Türkiye'nin Kürt Sorunu*, İstanbul, Metis, 2004. Hareketin liderlerinden A. H. Kaytan'ın "Unita"vari bir "çete" kurmakla suçladığı Osman Öcalan ve Nizamettin Taş hakkındaki görüşleri için, bkz. "Krämer gegen Krämer", *Özgür Politika*, 11.08.2004. Ayrılan kanat, Ağustos 2004'te, Osman Öcalan'ın yönetiminde *Partiya Welatparêzên Demokrat* (Demokrat Yurtseverler Partisi) adlı bir teşkilat kurdu.

128 Bu karar, bazı Kürt entelektüelleri ve PSK tarafından eleştirildi. 12 Ağustos 2004 tarihli "Kamuoyu"na başlığını taşıyan bir bildiride, PSK şu görüşleri dile getiriyordu: "Bir grup Kürt aydın ve politikacısının bir müddet önce kamuoyuna yaptığı açıklamada da belirtildiği gibi: 'Türk Devleti, silahlı çatışmaya yol açan ırkçı-şovenist politikalarını bir an önce terk etmeli ve Kürt halkının, kendi siyasal geleceğini belirlemesi için gerekli demokratik ve hukuksal ortamı yaratmalıdır'. KONGRA-GEL, söz konusu açıklamada dile getirildiği gibi, taşıdığı amaç ve hedefler açısından kabul edilemez olan, Güney Kürdistan'daki ulusal kazanımları riske eden, Türk Ordusu'nun Güney Kürdistan'a girmesi için zemin hazırlayan, kısmî olsa da gelişen demokrasiyi engellemek için savaşa ihtiyaç duyan AB Karşıtı Derin Devlet'in ihtiyaçlarına cevap veren (savaşı yeniden başlatma) kararını gözden geçirmelidir."

129 M. Belge, "Sol", I. C. Schick & E. A. Tanık, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul, Belge, 1998, s. 159-188.

130 Bkz. A. Fischer-Tahir, *"Wir gaben viele Märtyrer". Wiederstand und kollektive Identitätsbildung in Irakish-Kurdsitan"*, Münster, Unrast, 2002; H. Bozarslan, La figure du martyr chez les Kurdes", in C. Mayeur-Jouant (dir.), *Saints et Héros du Moyen-Orient contemporain*, Paris, Maisonneuve-Larouse, 2002, s. 335-347.

131 Burada, Türkiye solunda Ragıp Zarakolu, Akın Birdal gibi önemli bazı istisnaların da olduğunu ve aralarında *Birikim* dergisinin de bulunduğu bazı yayın organlarının bu konuya büyük bir önem verdiklerini de belirtmem gerekli. Bkz. Ö. Laçiner, *Kürt Sorunu. Henüz Vakit Varken*, İstanbul, Birikim Yayınları, 1991; M. Belge, *Türkler ve Kürtler. Nereden Nereye?* İstanbul, Birikim, 1996.

Türkiye Solu ve Kürt Sorunu[1]

MESUT YEĞEN

Solun ulusal sorunla imtihanı, malum, hep zor geçti. Ulusal sorun, modern bir ideoloji olarak solu, tarihte boy gösterdiği ilk zamanlardan bugüne hep meşgul etti. İrlanda sorunu, Polonya Sorunu ya da Avusturya ve Rusya gibi çokuluslu imparatorlukların tecrübe ettiği ulusal meseleler, 19. ve 20. yüzyılın sol hareketlerini ve kuramcılarını çokça sıkıntıya soktu. Neticede, eşitliği evrensel olarak inşa etme işi ve fikri olarak sol, tekil bir eşit(siz)lik meselesi olarak ulusal soruna dair genel bir siyaset üretmekte başarılı olamadı ve ulusal sorunlar karşısında alınacak ideolojik-siyasî tutumu tektipleştirecek ortak bir teorik ya da tarihsel referans oluşturamadı. Bolşevik devriminin başarısı Leninist "ulusların kaderlerini tayin hakkı" (UKTH) fikrini epey popüleştirdiyse de, ne UKTH sol için değişmez bir üst-ilke mertebesine erişti, ne de sol bir bütün olarak UKTH'den bir ve aynı şeyi anladı.

Kürt meselesiyle onyıllardır süren meşguliyetine üstünkörü bir bakış dahi, Türkiye solunun da ulusal sorun karşısındaki imtihanının pek iyi geçmediğini gösteriyor. Ulusal bir sorun olarak Kürt meselesini 'tanımak', 'tanımlamak' ve 'hallet-mekte' Türkiye solu, neredeyse bütün çeşitlemeleriyle, başarısız oldu. Bu başarısızlık hikâyesini, Türkiye solunda "her bir parti, örgüt ya da hareket Kürt meselesine nasıl baktı, bu meseleye dair ne yaptı" sorusu üzerinden incelemek zor; üstelik çok da elzem değil. Zor, çünkü soldaki örgütsel çeşitlenme malum. Çok elzem de değil, çünkü soldaki örgütsel çeşitlenmenin Kürt meselesine dair *bire bir* kanaat çeşitliliğine yol açmadığını biliyoruz. Örgütsel çeşitlenme ve dağınıklığın zirve zamanlarında dahi, Türkiye solunun Kürt meselesine bakışındaki çeşitlilik, "ayrı örgütlenme gerekli midir" ve "Kürt sorunu bir sömürge sorunu mudur" gibi temel bir iki soru etrafında üretilen birkaç pozisyonla sınırlı kaldı. Bu sebeple, meselenin Türkiye solunca nasıl değerlendirildiğini dönem-eksenli ele almak daha makul görünüyor. Türkiye solunun kopukluklarla bezeli yüzyıllık tarihindeki belli başlı dönemler içerisinde Kürt meselesi hangi ana pozisyonlar etrafında anlaşıldı; buradan ilerlemek hem daha kolay hem de daha işe yarar gibi duruyor.

Türkiye solunun genel serüveninde dört dönem tesbit etmek mümkün görünüyor: TKP'nin kayda değer bir karşılık yaratmaktan aciz siyasî performansından ibaret ilk dönemi, '60'lardaki örgütsel-ideolojik sıçramayla başlayıp 12 Mart'la kapanan ikinci dönem takip etti. 1974'le açılan üçüncü dönem, 1980 darbesiyle gelen örgütsel bozguna rağmen seksenlerin sonuna kadar uzandı. Üçüncü dönemi kesinkes sonlandıran, solun Berlin Duvarı'nın yıkılışıyla tescillenen büyük-evrensel yenilgisi oldu. 1990'larda açılan ve solu dünyanın her yerinde ulusalcılık ile kozmopolitanizm karşıtlığı üzerinden bölen dördüncü dönem halen sürmektedir. Bahsi geçen her dönem, solun Kürt meselesiyle temasında kayda değer farklılaşmalara sahne oldu; şüphesiz devamlılıklara da.

BİRİNCİ DÖNEM: 'TANIŞMA'

Solun ilk kuşak temsilcilerinin, '20'lerin ve '30'ların komünistlerinin, Kürt mesele-

sine bakışını belirleyenin, meselenin tarihsel toplumsal karakterine dair etraflı bir Marksist analiz olduğunu söylemek zor. Meselenin mahiyeti daha ziyade, Komintern'in Türkiye'deki yeni rejime karşı takip ettiği stratejik tutumun gerekleri doğrultusunda değerlendirildi; şüphesiz Marksist külliyatın bu stratejik tutumun süzgecinden geçirilmiş seçmeci bir okumasının desteği alınarak. Memleket topraklarında toplumsal bir yankı yaratamayan bu ilk kuşak sosyalistlerin Kürt meselesine bakışını biçimlendiren üçüncü bir unsur daha oldu: Cumhuriyeti kuran kadronun taşıyıcısı olduğu zihniyetle yaşanan ortaklık. Kürt meselesi, 'irtica' ve ulusal bütünleşme benzeri sorunlar, dönemin komünistlerince de radikal bir inkılapçılığın sözdağarcığı içerisinden okundu. Türkiye komünistleriyle İttihatçılık/Kemalizm arasındaki zihniyet benzeşmesinin pek de 'tuhaf' bir tarafı yoktu; hele de bu iki gövde arasındaki 'organik-örgütsel' rabıtayı hesaba katarsak.[2] Sonuçta, solun bu birinci döneminin taşıyıcıları Kürt meselesine rejimin kurucuları gibi bakıp, direnen Kürtlere karşı rejimin kurucularının yanında yer aldılar. 'Dönemin şartları' içerisinde değerlendirildiğinde, bu tutum ideolojik-teorik, ama daha çok da stratejik-politik açıdan 'anlaşılırdı'.

Türkiye Komünist Partisi[3]

Sosyalizm mücadelesini Komintern'in tedarik ettiği bir ideolojik donanımla ve Komintern tarafından mutlaklaştırılan bir strateji uyarınca yürüten ilk dönem Türkiye solu, Kürt meselesini tıpkı yeni rejim gibi, esas olarak geçmişle (irtica) şimdi (modern cumhuriyet) arasındaki bir çatışmayla ilgili bir durum olarak gördü. Marksist teorinin süzgecinden geçtiği durumlarda, bu görme biçimi Kürt meselesini burjuvaziyle (kapitalizm) derebeyler (feodalizm) arasındaki çatışmanın bir görünümü olarak okudu. İlerlemeci ve kalkınmacı bir toplumsal dönüşüm anlayışının takipçisi bu sosyalistlerin gözünde, burjuvazi feodallerin, kapitalizm de feodalizmin ilerisinde ya da sosyalizme yakın olduğundan, keza burjuvaziyi ve kapitalizmi Türkiye Cumhuriyeti, feodalleri ve feodalizmi ise Kürtler ve Kürt sorunu temsil ettiğinden, Kürtlere karşı rejimin yanında yer almak 'kitap gereğiydi'.

Kitap gereği bu tutumun belirgin örnekleri tahmin edileceği üzere ilk kez Şeyh Sait isyanı esnasında ortaya çıktı. *Aydınlık* çevresinin 1925'te yayımlamaya başladığı *Orak-Çekiç* adlı haftalık derginin 26 Şubat 1925 tarihli 6. sayısı isyanı şu sözlerle değerlendiriyordu: "İrticaın başında Şeyh Sait değil, derebeylik duruyor; irticaa karşı Halk Hükümetledir."[4] *Orak-Çekiç*'in 5 Mart 1925'te çıkan 7. ve son sayısı da Kürt isyanına dair komünist hissiyatı "Yobazların Sarıkları, Yobaz Zümresine Kefen Olmalı" manşetiyle aktarmaktaydı.[5] Dergiye göre, hem TKP'nin hem de burjuvazinin düşmanı irticaın, bu "kara kuvvet"in yenilmesi öncelikli meseleydi.

Kürtlerin Cumhuriyet'e karşı bu ilk büyük kalkışmasını irticai bir mukavemet olarak değerlendirmekte dönemin 'burjuva' hükümetiyle aynı frekansı takip eden komünistler hiç şüphesiz komünistliklerini göstermiş ve irtica gibi 'üstyapısal' bir durumun ardında daha derin, altyapıya dair bir gerçeği işaret ederek farklılıklarını kaydetmişlerdi: Dönemin komünistlerine göre, irticaın ardında daha yapısal bir sorun, feodalizm vardır. *Orak-Çekiç*, yine 7. sayısında "Genç'teki ayaklanmanın gerisinde Cumhuriyet hükümetince tasfiyesi mukadder Kürdistan derebeyleri" olduğunu savunuyordu.[6] Ardında İngiliz kışkırtmasının da olduğuna hükmedilen Kürt ayaklanmasını irtica ve feodalizm ikilisi üzerinden değerlendiren *Orak-Çekiç* dergisi, meselenin halli için yol da göstermekteydi: "[A]yaklanmanın bastırılması ve elebaşılarının cezalandırılmasından sonra, mutlaka Doğu'da toprak meselesi çözümlenmelidir. [...] Yapılması gereken, Genç isyanını adi bir şekavet gibi tenkil

etmek değil, derebeylik düzenini tasfiye etmektir."[7]

Bu son tesbit ve önerinin Kemalist hükümete dair örtük bir eleştiri içerdiği muhakkak: Kemalistler, bir burjuva hükümetinden formel olarak bekleneni, feodal sınıflarla çatışmayı gerçekleştirmedikleri için komünistlerce eleştirilmektedir. Ne var ki, toprak meselesine yapılan vurgunun dönemin komünistlerini devrin inkılapçılarından kategorik olarak ayırmadığını not etmek lazım; çünkü 'toprak meselesinin' halli, 1927, 1934 ve 1945'teki girişimlerden de anlaşıldığı üzere cılız da olsa inkılapçılığın menzilinde de yer buluyordu. Kaldı ki, toprak meselesi üzerinden dönemin iktidar kadrolarına yöneltilen komünist eleştirinin gücünü ve hacmini pek de abartmamak gerekir. Hatta unutmamak lazım, dönemin komünistlerinin bir kısmı Kürt kalkışmasının ardında olduğuna hükmettikleri irticaa karşı Kemalist hükümetin yürüttüğü kampanyanın burjuvazinin solunca ifa edilen bir performans olduğu fikrindeydi. *Orak Çekiç*'te yayımlanan, imzasız ancak Tunçay'ın aktardığından anlaşıldığına göre[8] Kerim Sadi tarafından yazılmış "Kahrolsun İrtica" başlıklı yazı, Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasını, "Ankara Büyük Meclisi'ndeki müfrit sol burjuvazinin tırnakları[nın], kafasına kurun-u vustayı dolamış yobazların gırtlaklarına" yapışması olarak değerlendirmekteydi.[9]

Ankara Hükümetine dair böylesi müspet bir kanaate sahip olmakta Kerim Sadi yalnız değildi. Türkiye komünist hareketinin ilk temsilcilerinden Şefik Hüsnü çevresinin yayımladığı *Aydınlık* da yeni rejimi ve Ankara Hükümetini hasım olarak görmediği gibi, "aşağı sınıflar koalisyonunun ağır basmasına şans tanınabilecek bir çeşit halk hükümeti" olarak selamlamaktaydı.[10] Bu tavrın ardında Türkiye'de sınıf mücadelesinin o zaman ki durumuna dair bir tesbitin yer aldığı anlaşılmaktadır. Şefik Hüsnü'ye göre, Türkiye'de sınıflar mücadelesi mevcut olmakla birlikte, "sermayedar burjuvazi sınıfı pek küçük ve zayıf bir ekalliyet ve işçi ve köylü sınıfı ise muazzam bir ekseriyet teşkil ettiği cihetle sınıf mücadelesi, yabancı sermayedarlar ve bunların peykleri vaziyetinde kalan yerli eşraf ve eshab-ı servet arasında cereyan eder ve ekser ahvalde bir mili mücadele şeklini alır".[11] Tunçay'ın işaret ettiği üzere, asıl meselenin millî mücadele olduğu tesbitini yapan dönemin komünist kadroları arasından kısa zaman içinde Cumhuriyet'in *Kadro*'sunun çıkması hiç şaşırtıcı değildir.[12]

Dönemin komünistlerinin zamanın inkılap fikri dairesinde kalmalarının Komintern tarafından da uygun bulunduğunu belirtmek gerekiyor. (Komintern'in yayın organı) *Inprekorr*'da Şeyh Sait Ayaklanması dolayısıyla yayımlanan yazılar da 1925 Ayaklanmasını, tıpkı TKP gibi, İngiliz emperyalizmince kışkırtılan (gerici) feodalizmin (ilerici) burjuvaziye karşı tepkisi olarak yorumluyordu: "Mustafa Kemal'e ve Ankara Hükümeti'ne karşı Kürdistan'daki Şeyh Sait Ayaklanması, Moskova tarafından Türk gericiliğinin İngiliz emperyalizmiyle ittifak halinde bir geri dönüş girişimi olarak değerlendirilmektedir."[13] Buna göre, ayaklanmanın ardında, gerici ve feodal Doğu vilayetlerinin devrimci ve cumhuriyetçi Ankara Hükümetine karşı özerklik talebi bulunmaktaydı.[14]

Dönemin komünistlerinin Kürtlere karşı rejimi desteklemeleri, ideolojik-teorik ya da kitabi bir 'zorunluluk' olmanın ötesinde, stratejik-politik açıdan da kaçınılmazdı. Sovyetler Birliği'nin kuruluşunda cisimleşen sosyalizmin sürdürülebilmesinin, özel bir uluslararası ilişkiler stratejisi gerektirdiği ortadaydı. Böylesi bir strateji açısından bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin can düşmanı Batı emperyalizminin askerini Anadolu'dan çıkarmış ve bu itibarla Batı emperyalizmiyle arası bozuk bir siyasî iradenin güçlü tutulması 'anlaşılırdı'. Nitekim, "İngiliz emperyalizminin başlattığı kuşatmadan kurtulmak için, emperyalizmin boyunduruk altına alma-

"49'lar olayı", yirmi yıllık bir suskunluğun ardından Kürt politik hareketlerinin tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu davada yargılanan aydınlardan Sait Elçi ve Sait Kırmızıtoprak, mahkemede Kürt kimliğini vurgulayan çıkışlar yaptılar.

ya çalıştığı ülkelerdeki burjuva demokratik hareketlerin bu ülkelerdeki komünistlerce desteklenmesi gerekir" şeklindeki Komintern mevzuatı dönemin Türkiye komünistlerine de rehber oldu.

Komintern'in bu uğurdaki tavsiyeleri açıktı. Örneğin, Komintern Yürütme Kurulu Doğu Seksiyonları Sekreteryası'ndan TKP Merkez Komitesi'ne gönderilen 1 Temmuz 1926 tarihli mektupta mevcut hükümetin yapmakta olduğu reformlara her türlü karşı çıkışın yadsınması istenmekteydi.[15] Keza, Buharin de 12. Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmada, komünistleri takibat altında tutmasına rağmen Türkiye'deki yeni rejimi desteklediklerini belirtiyordu: "Türkiye devrimci bir rol oynuyor, çünkü bir bütün olarak emperyalist sisteme ilişkin yıkıcı bir araç işlevi görüyor."[16] SSCB'nin Cumhuriyet rejimine verdiği desteğin ideolojik bir tarafı olmadığı kesindi. Öyle ki, 1927'de Çin ve Türkiye üzerine yaptığı bir değerlendirmede Stalin, Kemalist devrimin burjuva kurtuluş aşamasında kalmış olduğunu ve tarımsal devrime geçmeye bile niyeti olmadığını belirtmekte, ancak Ankara'nın desteklenmesinin doğru bir tutum olduğunu savunmaktadır: "Haklıydık, Lenin'in izindeydik, böylelikle SSCB'nin gelişmesini kolaylaştırdık."[17] Nihayet, 1936 yılında TKP, Komintern'in meşhur desantralizasyon siyaseti uyarınca Türkiye hükümetine rahatsızlık yaratmayacak bir faaliyet biçimine davet edildi.[18]

Dönemin inkılapçılığıyla aynı zihniyet evrenini paylaşmalarının Türkiye'nin bu ilk kuşak komünistlerinin rejime ve Kürt meselesine dair tavır alışta Komintern çizgisini izlemelerini kolaylaştırdığını kaydetmek gerekir. Sanıyorum biraz da bu sebepledir ki, Türkiye komünistleri yeni rejimin gadrine uğradıklarında dahi inkılapçı rejimle yollarını ayırmadılar. Kaldı ki, bu durumda dahi Komintern, komünistlerin rejime destek vermesi gerektiği şeklindeki düşüncesini değiştirmemişti. Komintern'in dördüncü kongresinde konuşan Radek, "Türk komünistlerine, partiyi kurduktan sonra ilk ödevlerinin millî kurtuluş hareketini desteklemek olduğunu söylediğimizden dolayı asla

pişman olmadık. [...] Kendinizi, size karşı baskı yapanlardan koruyun. [...] Fakat unutmayın ki, kesin savaşa başlayacağınız tarihî an gelmemiştir" diye buyurmaktaydı Radek.[19]

Öte yandan, Komintern'in yeni rejime dair dayattığı stratejinin TKP içerisinde zaman zaman şüpheyle karşılanmış olduğunu da kaydetmek gerekir. Komintern'in 1928 yılında gerçekleştirilen 6. Kongresinde konuşan TKP delegesi Fahri'nin (Ali Cevdet) Mustafa Kemal'in emperyalizme karşı mücadelesinin ilerici sayılmasına itiraz ettiği ve Kemalistlerin ülkenin bağımsızlığına ve devrime ihanet etmiş, karşı-devrimci bir sınıf olarak olarak teşhir edilmesini önerdiği anlaşılmaktadır.[20] Keza, Şefik Hüsnü'nün bir değerlendirmesi de sıradışıdır. Tunçay'ın aktardığına göre, *Inprekorr*'un 23 Şubat 1926 tarihli sayısında yayımlanan yazısında Şefik Hüsnü, Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'nin Musul hakkında verdiği kararı tanımamaya ve İngiltere'ye karşı direnmeye davet etmektedir.[21] Ne var ki, Şefik Hüsnü'ye göre bunu başarabilmek için dış politikada emperyalizme karşı mücadele eden komşu ülkelerle ve SB ile müttefik olmak, köylüler için toprak reformu yapmak, işçiler için yasal güvenceler vermek ve Kürtler için de (emperyalizmin ve feodalizmin baskılarından kurtulunca) kendi yönetimlerini belirleme haklarını tanımak gerekir. Yine başka bir yazısında, Şefik Hüsnü, Kemalist hükümetin adaletsiz toprak dağılımını düzeltecek bir toprak reformu yapmak yerine, Doğu'da kendisine düşmanlık eden feodalleri ezmekle yetinip, rejime sadık olanları koruduğundan yakınmaktadır.[22] Anlaşılan o ki, Şefik Hüsnü, Kemalizmin feodalizmle hesaplaşmasının dış sınırında Kürt meselesinin durduğunu erkenden farketmiş görünmektedir.

Kürt meselesi dönemin komünistlerinin ilgi alanına sadece Şeyh Sait Ayaklanması esnasında girmedi. Komünistler, 1930 Ağrı Ayaklanması esnasında da mesele üzerine düşünmek durumunda kaldılar. Bu isyanla ilgili önemli bir metin, Temmuz-Ağustos 1930 tarihli *İnkılap Yolu* adlı TKP merkez komitesi organında yer almıştır. Burada yapılan değerlendirmeden edinilen ilk izlenim TKP'nin Kürt meselesine dair geçmişe oranla kısmen daha 'nitelikli' ve daha kompleks bir yorum geliştirmeye başlamış olduğudur. Bu metne göre, 1930 Kürt isyanı siyasî olarak halen emperyalizme alet olan, halkın ve inkılabın çıkarlarına aykırı, koyu mürteci ve geri bir hareket olmakla birlikte, içtimai olarak mazlum köylülüğün bir kurtuluş mücadelesi olarak değerlendirilmektedir.[23] Keza, sınıf bilincine sahip olmayan Kürtlerde millî şuurun uyanmış olduğu da belirtilmektedir. Görünen o ki, 1930'lara doğru TKP, Kürt meselesini halen esas olarak Cumhuriyet rejimi gibi irticayla, feodalizmle, ecnebi kışkırtmasıyla alakalı bir durum olarak kodlamakla birlikte, bunlara sarmalanmış bir millî mesele olarak da görmeye koyulmuştur. Bu melez algının cisimleştiği önemli bir metin TKP'nin 1929 yılında hazırlayıp, 1930'da Komintern tarafından kabul edilen faaliyet programıdır. Bu metne göre, "Kürt kabile reisleri ve şeyhler İngiltere ve Fransa emperyalistlerinin aylıklı adi emir kullarıdır" (...) "mamafih, bazı ekalliyetlerin memleketten kovulmaları ve kısmen imha edilmeleri, Kürt isyanının tenkili, cebru şiddetle türkleştirme teşebbüsleri, millî meseleyi günün meselesi olmaktan çıkarmadılar; o e'lan büyük bir rol oynuyor. Memleketin gayri mütesavi inkışafı, millî ekaliyetlerle meskun havalinin (Kürdistan, Lazistan) mutlak ve nispi geriliği Türk burjuva devletinin vahdetini daima tehdit eden amillerdir".[24]

TKP'nin kadroları içinde Kürt meselesine dair kökten farklı bir bakışın temsilcisi hiç şüphesiz Hikmet Kıvılcımlı oldu. Kıvılcımlı, 1930'ların hemen başında Kürt meselesine dair epey 'ayrıksı' bir çözümlemeyi kaleme almış görünmektedir. TKP Merkez Komitesine sunduğu YOL başlıklı

metinler dizisinin "İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)" başlıklı altıncı bölümünde Kıvılcımlı, Kürt meselesine dair o ana dek TKP içerisinde hiç telaffuz edilmemiş düşünceleri ortaya attı.[25] Günün geçerli terminolojisi içerisinde Şark Meselesi olarak adlandırılan sorunun "genel olarak bir milliyet meselesi, özel olarak Kürt milliyet meselesi" olduğunu öne süren Kıvılcımlı, yine günün geçerli terminolojisi içerisinden bakarak Kürtlerin ayrı bir millet olduğunu savundu.[26] Kıvılcımlı'ya göre, "tarihî vaziyet" Kürtlerin yurt, dil, kültür ve iktisat birliğini haiz bir topluluk olduğunu göstermekteydi.[27]

Ancak Kıvılcımlı'ya göre, Kürt nüfus içerisindeki ezici çoğunluğundan ötürü, Kürt millî meselesi özünde bir köylü meselesiydi. Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarını sırasıyla ruhani ve fani bey ve ağalarla Kürt burjuvalarının önderlik ettiği köylü kalkışmaları olarak değerlendiren Kıvılcımlı, köylülüğün bu ittifaklarının başarısız kaldığını savundu. Günün şartlarında 'skandal' sayılabilecek bu çözümlemeleri daha da ileri götüren Kıvılcımlı'ya göre Türk burjuvazisi 'Kürdistan'da sömürge usullerini tatbik et[mekteydi]".[28] Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarını değerlendirirken kullandığı terminoloji, Kıvılcımlı'yı bir an için devrin TKP'sinin standart çözümlemelerine yaklaştırır görünse de, durum tam olarak bu değildir. Kıvılcımlı'ya göre, "Şeyh Sait İsyanı, memleket içinde ağalığın sermayedarlığa taarruzu olduğu için", "dünya içinde [ise] emperyalizmden medet umduğu için", kısacası "gerek millî, gerek milletlerarası mikyasda irticai idi".[29] Ağrı İsyanı ise, "memleket içinde, bir millet olarak ezilen Kürtlüğün ezen Türk burjuvazisine karşı isyanı" olması itibariyle "ileri ve devrimci bir hareket", uluslararası düzlemde ise "emperyalizme dayandığı için irticai idi."[30] Kısaca, Kıvılcımlı'ya göre, hem Şeyh Sait hem de Ağrı İsyanı uluslararası düzeyde emperyalizm işbirlikçisi, dolayısıyla irticai isyanlarken, ulusal düzeyde ise durum farklıydı: "Şeyh Sait isyanı, din kisveli ağalığın açıkça maziye doğru kıyametli bir koşuşu", Ağrı Dağı isyanı daha çok "Kürdistan'daki Kemalizmle uzlaşamayan (burjuva+ağa) unsurların, fakat daha modern olan burjuva şiarlarını yani milliyetçilik prensiplerini fikriyat edinerek harekete geçmesi" idi.[31] Kürt isyanlarına mürteci ve emperyalizm işbirlikçisi sıfatlarını yakıştırması itibariyle TKP'nin mahut tezlerine yakınlaşan Kıvılcımlı'nın irticai olmanın o gündeki manasına dair yaptığı çözümleme onu bir kez daha farklı kılar. Kıvılcımlı'ya göre, "Şark köylülüğü eski devri ararken sadece yeni devre, Cumhuriyet burjuvazisinin sömürüsüne karşı, kendine has dili ile protestoda bulunuyor... O kadar".[32]

Neticede, TKP'nin Kürt siyasetinin "ciddi ve merhametsiz bir eleştiriyi" hakettiğini savunan Kıvılcımlı, TKP'nin örtülü müttefik olarak gördüğü Kemalizmin, bu müttefikliğe zemin gösterilen devrimciliğine ve anti-emperyalistliğine dair de ayrıksı düşünceler ortaya koydu. Ona göre Kemalizmin devrimciliği izafidir ve emperyalizm düşmanlığı da "emperyalizm Türkiye fakir halkını, çalışkan köylü ve işçilerini ezdiği soyduğu için değil, bu eziş ve soyuşta arslan payını kendine ayırdığı ve Türk burjuvazisine artı-değerden, fazla üründen kırıntı bıraktığı içindir".[33] Bütün bu çözümlemeyi bir strateji önerisiyle bitiren Kıvılcımlı'ya göre, TKP'ye düşen iki görev vardı: "1. Mazlum Kürdistan halkı ile bağlanmak; 2. Bir Kürdistan Komünist Partisinin kuruluşunu kardeşçe hazırlamak."[34]

Türkiye solunun bu ilk dönem temsilcilerinin Kürt sorunuyla temasının son önemli halkası 1938 Dersim isyanıdır. Bu ayaklanmaya dair Rasim Davaz (İsmail Bilen) değerlendirmesi ne kadar temsil edicidir bilinmez; ancak görünen o ki, dönemin TKP'si yeniden inkılapçılığın diline kesin bir dönüş yapmış gibidir. Dersim İsyanını değerlendiren Davaz'a göre, "İki ayı aşkın bir zamandan beri Ankara Hükümeti, Dersim bölgesindeki Kürt aşiretle-

rinin yeni bir gerici ayaklanmasını bastırmakla uğraşıyor. Feodal unsurlar, Kemalist parti tarafından gerçekleştirilen reformlara rağmen, bugüne kadar ülkenin bu sapa bölgesinde barınmayı başarmışlardır [...] "Halk Partisi, iç pazarın genişletilmesini isteyen millî burjuvazinin baskısıyla, geçen yıl cumhuriyetçi devletin bütün ağırlığını ortaya koyarak bu çağ dışı duruma bir son vermeye karar verdi. (...) Amacı, göçebeliğe son verme ve aşiret reisleriyle (şeyhler, beyler, ağalar ve seyitler) onların kiralık adamlarını Batı Anadolu'nun modernleşmiş vilayetlerine sürme hedefini güden bir reform planını zorla uygulamaktı [...] Bugün Kemalist hükümetin enerjik reformları yüzünden kendi iktidarlarını tehdit altında hisseden feodal unsurların ümitsiz bir direnişiyle karşı karşıyayız [...] Şu anda askeri harekat bütün hızıyla devam etmektedir. Çok sayıda uçak filosu bu harekata katılıyor. Mücadelenin nasıl sonuçlanacağı bellidir."[35]

Neticede, Türkiye solunun ilk ciddi örgütü olarak TKP'nin ulusal soruna bakışını belirleyen Kürt meselesiyle kurulan 'doğrudan' bir temas olmadı. TKP, Kürt meselesini, esas olarak dönemin inkılapçılığının tedarik ettiği bir sözlüğün yardımıyla ve zamanın tek komünist devletinin stratejik hesaplarını gözeterek ele aldı. Kürt meselesinin, TKP'nin gözünde, komünistlerin kendi usullerince halletmesi gereken ulusal bir sorun değil de, emperyalistlerin kışkırtmasıyla alakalı, feodalizm bakiyesi bir mesele olmasının ardında, inkılapçılığın ideolojisine ve Komintern'in stratejisine olan bu sadakat vardı.

Kadro

Kadro'yu ve Kadroculları Türkiye solunun siyasî dairesi içerisine yerleştirmek zor. Ancak ideolojik daire meselesinde durum pek aynı değil gibi; hele de söz konusu olan Kürt meselesiyse. Gerek Kadroculların ileri gelenlerinin nedamet getirmiş eski TKP'liler olması, gerekse de *Kadro*'nun Kürt meselesine bakışıyla TKP'nin meseleye bakışı arasındaki çakışmalar, Türkiye solunun Kürt meselesine bakışına dair bir değerlendirmede *Kadro*'ya bir miktar yer açmayı lüzumlu kılıyor.

Kadro'nun Kürt meselesine dair dil ve algısını inkılabın meseleye dair dil ve algısının en billur, en olgun örneklerinden saymak gerekir. Kadroculların, Kürtlerle yeni rejim arasındaki ihtilafı geçmişle şimdi arasındaki bir çatışma olarak okuyan inkılabın diline derinlik kazandırdıklarına şüphe yok. Bu minvaldeki iki önemli katkı, *Kadro*'nun starlarından Şevket Süreyya'ya (Aydemir) ve İsmail Hüsrev'e (Tökin) aittir. Kürt meselesini tarihsel bir perspektife oturtmaya girişen Şevket Süreyya'nın ulaştığı sonuç gerçekten enteresandır. Aydemir'e göre Kürtlük bir iktisadi rejimdir; hiç şüphesiz geri bir iktisadi rejim. Daha doğrusu, Aydemir'e göre, Kürtlük ve feodalizm bir ve aynı şeydir.[36] Buna karşılık tabii ki Türklük de özel bir iktisadi rejim olacaktır. Şevket Süreyya'nın sözleriyle: "Eski Türk hukuku her Türkün ocağına, sürüsüne ve toprağına tasarrufuna dayanır. Bunun içindir ki, biz gittiğimiz yerlere, hiç olmazsa kendi ırkımızdan olanlar için, daima şahsi mülkiyeti ve küçük çiftçiliği götürdük. Bunun içindir ki, ocak ve bacasından duman tüten bir yurt, Türkçede istikrarın, emniyet ve nizamın sembolüdür. Fakat Kürtlük bir iktisadi rejimdir ki, esasında, her şeyden evvel koyu bir toprak köleliği, yani, müstahsilin yurtsuzluğu ve topraksızlığı yatar." Bu sebepledir ki, "Osmanlı tarihinin bütün devirleri Van ve Diyarbekir eyaletlerinde iktisaden ve hukuken serbest Türk köylü ve şehirlisiyle, ferdin iktisadi ve hukuki esaretine ve sıkı bir toprak bentliğe istinad eden Kürt feodalizmi arasındaki mücadele ile" geçmiştir.[37] Kürtlük ve Türklük arasındaki bu zamansal karşıtlık, eskiye ve bugüne dair olma, kendisini sadece iktisadi rejimler farklılığıyla belli etmez, dinin bu iki kavimce nasıl yaşandığında da açığa çıkar: "Türk serbest iktisat

ve cemiyet nizamıyla Kürt feodalizminin mücadele ettiği yerlerde, tekke bu feodalizmin vahşi bir teşkilatıdır. Ve bu teşkilatın hedefi, Türk nüfusunun dilini, dinini ve serbest düşüncesini yok etmektir. Eski Türklerde din bir gönül rabıtası idi. Halbuki Kürt tekkesinde aslolan koyu bir dinsizliktir."[38]

Bütün bu gerilikleri sebebiyle Kürtlerin bir millet vasfını edinmeleri tabii ki imkânsızdır. Nitekim, *Kadro*'nun bir başka yazarı İsmail Hüsrev'e göre "Kürt meselesi bir milliyet hareketi değil, bir sınıf mücadelesi meselesidir. Çünkü, millî bir hareket, ancak ve her şeyden evvel iktisadi ve millî bir menfaat iştirakından doğabilir. Şark vilayetlerinde ise, ne iktisadi menfaat birliği ne de millî menfaat birliği vardır [...] Şark vilayetlerimizde henüz taazzuv etmiş bir Kürt milleti değil, Kürtçe konuşan aşiretler ve Kürtçe konuşmaya icbar edilmiş Türk unsuru vardır. Bu Kürtçe konuşan aşiretlerde, bir milletin taşıdığı vasıfları henüz bulamayız. Millet yüksek bir içtimai kategoridir."[39]

İKİNCİ DÖNEM: BULUŞMA

Türkiye'nin 1950'yi takiben yaşadığı sosyal ve iktisadi dönüşümün ve 1960'ların ardından tecrübe etmeye koyulduğu siyasî iklimin Türkiye solunu kitleselleştirdiği, 'buralılaştırdığı' ve devrimcileştirdiği malum. Esasında, ilk kuşak komünistlere haksızlık etmek pahasına şunu söylemek lazım: Türkiye'de solun ideolojik ya da örgütsel tarihi değil ama siyasî tarihi 1960'larda başlamıştır.

Türkiye İşçi Partisi'nin bu siyasî tarihin ilk halkasını oluşturduğuna şüphe yok. Dolayısıyla, Türkiye solunun bu ikinci döneminde Kürt meselesiyle nasıl temas kurulduğuna bakma işine TİP'le başlamak gerekiyor. Ne var ki, 'bu ikinci dönemde meseleyi konuşma işine TİP'le başlamak gerekir' önermesini kısmen şüpheli kılan bir durumun olduğunu da biliyoruz: *Yön Dergisi* ya da Yön Hareketi. Tıpkı *Kadro* gibi (ama herhalde Kadro kadar değil) sol siyaset ya da ideoloji dairesi içindeki yeri biraz tartışmalı olmakla birlikte, *Yön*'ü solun '60'lardaki büyük uyanışının parçası saymakta pek bir mahzur olmasa gerek. Solun bu ikinci döneminin hemen başındaki hassas konumu, *Yön*'ün Kürt meselesine dair ne dediğinin ya da *Yön*'de bu meseleye dair neler dendiğinin ele alınmasını önemli kılıyor. Keza, Muzaffer (İlhan) Erdost'un *Şemdinli Röportajı* ve Doğan Avcıoğlu'nun *Kürt Meselesi* gibi kritik metinlere ev sahipliği yapması da *Yön*'ün önemini arttırıyor.

Yön

Yön'ün Kürt meselesiyle teması evvela Doğu'nun gerikalmışlığı/kalkındırılması ve bölgede süregiden feodal unsurlar gibi meseleler üzerinden gerçekleşti. Bölgesel gelişme farklılıkları derginin erken sayılarında öne çıkarılan meselelerden biriydi. Geride kalan DP döneminin bölgesel eşitsizlikleri derinleştirdiği iddia edilerek Doğu'nun kalkındırılmasının memleketin asli meselelerinden olduğu savunuluyordu.[40] *Yön*'ün erken döneminde Kürt meselesinin etrafında dönülmesine aracılık eden meselelerden bir diğeri de ağalık mevzuudur. Ancak enteresan olan, ağalık meselesi üzerine yapılan değerlendirmelerde meseleyi salt bir feodalizm bakiyesi meselesine indirgeme naifliğinin ötesine geçilmesidir. Feodalizmin süregitmesiyle alakası öne çıkarılmakla birlikte, durumun ardında Kürt meselesine dair birşeylerin olduğu da belli belirsiz telaffuz edilmektedir. Bu açıdan 55'ler sürgünü üzerine *Yön*'ün yine ilk sayılarında yapılan bir değerlendirme önemlidir. Bu değerlendirme, bir yandan sürgün edilen 55 ağanın yerlerine geri dönmelerine izin verileceğinden hareketle dönemin hükümetince izlenen siyaseti ve ağalık kurumunun süregitmesini eleştirmekte, öte yandansa sürgün edilen ağaların hepsinin Kürt asıllı vatandaşlar olduğuna dikkat çekmekte-

dir.[41] Esas olarak feodalizmin süregitmesiyle alakalı bir bölgesel eşitsizlik durumu olduğuna hükmedilen ve planlı kalkınmayla giderileceği düşünülen 'meselenin' özel bir etno-kültürel mahiyet taşıdığının utangaç bir biçimde de olsa teslim edilmesi, *Yön*'ün ilk sayılarında yer bulan yazıların temel karakteristiğidir.[42]

Meselenin etno-kültürel mahiyetinin utangaç bir ikrarından öteye geçilen metinler de *Yön* de yok değildir. *Yön* dairesine girmeye başlayan Kürt aydın ya da solcularının bu öteye geçme işini zorladıklarını tahmin etmek zor olmasa gerek. Meselenin kalkınma vb. boyutlarına itiraz etmemekle birlikte, kalkınma fikrinin esasının insanlara bildikleri dille anlatılabileceği gibi bir gerekçeyle Kürtçe yayın serbestiyeti *Yön*'de Sait Kırmızıtoprak tarafından savunuldu.[43] İleride Kürt hareketi içinde önemli bir konum edinecek Kırmızıtoprak (Dr. Şıvan) Kürtlerin asimilasyonuna açıkça karşı çıkıyordu.[44] Dönemin önemli dergilerinden *Barış Dünyası*'nda yayımlanan ve Kürtçe serbestisini savunmakla birlikte son tahlilde asimilasyon üzerinden ulusal birliğin tesisini savunduğu anlaşılan bir yazıya Kırmızıtoprak ve bir grup Kürt, "Doğulu Gençler Barış Dünyasına Cevap Veriyor: Doğu Davamız" başlıklı bir yazıyla itiraz ediyordu: "Neden halkların, milletlerin birliği, beraberliği, yanyana biribirlerinin edebiyat ve dillerine saygılı kardeşliği değil de ille de –sert veya tatlı usul– anadili transfer etmek, tek ırk, tek kültür halinde kaynaştırmak" lazım gelsin? Dönemin iklimi içerisinde sert görünen bu türden itirazların *Yön*'ün de taşıyıcısı olduğu bir genel dil içerisinden yapıldığını unutmamak lazım. Örneğin, yine Kırmızıtoprak, eski umumi müfettiş Avni Doğan'ın *Dünya* gazetesinde yayımlanan ve Kürt meselesinde tehlike çanlarının çalmakta olduğunu 'haber ettiği' anlaşılan yazılarına cevaben, Kürtlerin Türkiye Cumhuriyeti'nin ayrı dil konuşan sadık yurttaşları olduğunu belirtiyordu.[45] Meselenin kalkınmanın ötesine düşen mahiyetini açığa çıkaran daha mühim ve bugün de halen bilinen bir metinse Muzaffer (İlhan) Erdost'un 'Şemdinli Röportajıdır'. *Yön*'ün Temmuz-Kasım 1966 arasında çıkan 17 sayısı boyunca yayımlanan Şemdinli Röportajı, bölgenin ve örtülü olarak da Kürt meselesinin etnik, tarihî ve sosyal farklılığını göstermesi açısından epey önemlidir.[46]

Ne var ki, Kürt meselesi konusunda *Yön*'ü temsil etme özelliği daha baskın isim, herhalde derginin mimarlarından Doğan Avcıoğlu olsa gerek. Dergide yer bulan çok sayıda 'müstereddit' yazının aksine Avcıoğlu'nun "Kürt meselesi" başlıklı yazısı cesur ve dürüst bir tavırla yazılmış olması itibariyle çarpıcıdır.[47] Bu kısa ama sert yazı, meselenin resmî makamlarca yok sayıldığı tesbitiyle başlayıp, uygulanagelen ve Avcıoğlu'na göre başarısızlığı tescilli zoraki entegrasyon politikasının eleştirisiyle devam ediyordu. Derebeyliğin tasfiyesi ve kalkınma işinin önemi teslim edilmekle birlikte meselenin mahsus bir etnik mahiyeti olduğu cesurca ifade ediliyordu: "Yalnız, etnik yönü de olan bir meselenin, sadece ekonomik açıdan alınacak tedbirlerle çözülmesi mümkün müdür? Yeryüzündeki çeşitli denemeler, meselenin etnik yönünü de hesaba katmayan çözüm yollarının başarılı olmadığını göstermektedir."[48] Çözüm konusuna gelince, oldukça dürüst bir biçimde, kendisi de dahil olmak üzere zamanın sosyalistlerinin güçlü bir çözüm fikri üretemediklerini itiraf eden Avcıoğlu, yine dürüst bir biçimde 'milliyetçiliğini' konuşturmaktan ve Kürtleri 'uyarmaktan' da geri durmadı: "Bu noktada en ufak bir tereddüde yer yoktur: Tek bir milletiz ve tek karış toprağımızı asla feda etmeyiz. Türkiye toprakları üzerinde ayırıcı ve bölücü emeller besleyen gafiller varsa, bir an önce akıllarını başlarına devşirsinler ve bir karış toprak için en başta sosyalistlerin dövüşeceklerini bilmelidirler."[49]

Türkiye İşçi Partisi

Solun 1960'larla başlayan memleketle ve milletle büyük buluşmasının önemli kanallarından birisi Kürtlerle ya da Kürt meselesiyle kurulan samimi bağ oldu. Sendikacılarca 1961'de kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin örgütsel bileşiminin esas unsurlarından birisi aydınlarla birlikte Doğulular (Kürtler) oldu.[50] Bu durum TİP programına yansıdı ve ülke siyasî tarihinde ilk kez yasal bir parti kurucu belgelerinde Kürt sorununa işaret etti. Kuruluşundan hemen sonra Mehmet Ali Aybar'ın ve bir grup sosyalist ve Kürt aydının katılımıyla partinin yaşadığı dönüşüm, 1964 yılında İzmir'de yapılan Büyük Kongrede kabul edilen programda kendisini gösterdi. Program, Türkiye solunun Kürt sorunuyla yakından alakadar olacağını duyuruyordu; hiç şüphesiz 1961 Anayasası'na egemen ruha sadık kalınacağını eklemeyi unutmadan:

> *Türkiye İşçi Partisi'nin memleket kalkınmasını gerçekleştirirken hemen ve titizlikle göreceği hizmetlerden birisi de Doğu Sorunu olacaktır. [...] Bölgenin ekonomik geriliğine paralel olarak buradaki vatandaşlar sosyal ve kültürel bakımdan da geri durumdadırlar. Üstelik bu vatandaşlarımızdan Kürtçe ve Arapça konuşanlar veya Alevi mezhebinden olanlar bu durumları sebebiyle ayrıma uğramaktadırlar. [...] Bu yurttaşlarımız bugüne kadar genel olarak devlete vergisini ödemiş, yurt savunmasında kanını akıtmış ve emeğini esirgememiştir. Buna karşılık hak ettikleri yurttaşlık nimetlerinden tam olarak yararlandırılmamışlardır. [...] Türkiye İşçi Partisi bu yurttaşlarımıza tam bir yurttaş muamelesi yapacaktır. [...] Türkiye İşçi Partisi Anayasanın 3. maddesinde belirtildiği gibi Türkiye'nin ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütün olduğunu ifade eder ve her türlü bölücülüğü ve bölgeciliği kesinlikle reddeder.*[51]

Nevruz kutlamalarında her zaman yaşanan gerginlik 1992'de doruk noktasına ulaştı. Güneydoğu Anadolu'da iki gün süren çatışmalarda resmi kayıtlara göre 57 kişi hayatını kaybetti.

Aybar'ın bizzat yazdığını belirttiği bu program TİP'in sonraki yıllarında daha da derinleştirilecekti.[52] 1966'da Malatya'da düzenlenen II. Kongrede, TİP'in "emekçi halkımızın, sosyalist aydınlarımızın [...] maddi ve manevi alanda sömürülen Doğu'nun meselelerini de çözmek için birleşebilecekleri yegane siyasî kuruluş olduğu" savunuluyordu.[53] TİP ve Kürtler arasındaki bu karşılıklı muhabbet 1967'de iyice belirginleşti. Bu yıl boyunca yedi şehirde düzenlenen ve siyasî literatüre *Doğu Mitingleri* olarak geçen kitle gösterileri, hem Türkiye siyaseti hem de Kürt rezistansı açısından bir kilometre taşı oldu.[54] Solun Kürtlerle kitlesel buluşması gerçekleşmiş ve 1930'ların sonunda ezilen Kürt rezistansı yeniden, hiç şüphesiz yenilenerek de, başlamıştı.

Solun Kürtlerle buluşmasına ev sahipliği yapan TİP, bu ev sahipliğinin gereklerini yerine getirmeye devam etti. TİP, Kürt meselesini artan bir kararlılıkla gündemine almaya koyuldu. Kürt meselesi-

nin kalkınma işinin haricinde kalan boyutları partinin 1968'de Ankara'da gerçekleştirilen III. Kongresi'nde bir kez daha vurgulandı: TİP, "Anayasamızın vatandaşlar arasında dil, ırk, siyasî düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep ayırımı gözetilmeyeceğini ve kanun önünde eşit bulunduğunu belirten ilkesine karşın Kürtçe ve Arapça konuşan vatandaşlarımızın bundan dolayı horlanmalarını, ezilmelerini, ikinci sınıf vatandaş görülmelerini kınar. Doğu ve güneydoğu sorununun çözümünde ekonomik köklü dönüşümlerle beraber, psikososyolojik faktörlerin de göz önüne alınması gerektiğini ve ancak bu açıdan bakılması ile gerçekçi bir çözüme ulaşılabileceğini bilir".[55] Ancak, Aybar ve çevresinin "bilimsel-sosyalizmci" ve "kadrocu" bir parti fikrini savunan Behice Boran ve Sadun Aren ekibince yenilgiye uğratıldığı 1970 Kongresi, bir yandan TİP'in Kürt meselesinde en radikal kararları aldığı, beri yandaysa Doğulular grubunun partiden soğuduğu toplantı oldu. Ankara'da yapılan IV. Kongre,

> *Türkiye'nin Doğu'sunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu, Kürt halkı üzerinde baştan beri, hâkim sınıfların, faşist iktidarların, zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı terör ve asimilasyon politikasını uyguladıklarını, Kürt halkının yaşadığı bölgenin, Türkiye'nin öteki bölgelerine oranla geri kalmış olmasının temel nedenlerinden birinin, kapitalizmin eşitsiz gelişme kanununa ek olarak, bu bölgede Kürt halkının yaşadığı gerçeğini göz önüne alan hâkim sınıf iktidarlarının güttükleri ekonomik ve sosyal [politikalar] olduğunu, bu nedenle Doğu Sorununu bir bölgesel kalkınma sorunu olarak ele almanın hâkim sınıf iktidarlarının şoven-milliyetçi görüşlerinin ve tutumunun bir uzantısından başka bir şey olmadığını, Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin, bütün anti-demokratik, faşist, baskıcı şoven-milliyetçi akımların amansız düşmanı olan partimiz tarafından desteklenmesinin olağan ve zorunlu bir devrimci görev olduğunu, Kürt halkının gelişen demokratik özlem ve isteklerini ifade ve gerçekleştirme meselesi ile, işçi sınıfının ve onun öncü örgütü partimizin öncülüğünde yürütülen sosyalist devrim mücadelesini tek devrimci dalga halinde bütünleştirmek için, Kürt ve Türk sosyalistlerinin Parti içinde omuz omuza çalışmalarının gerektiğini, [...]*

kabul ve ilan etti.[56]

Nitekim, Anayasa Mahkemesi TİP'i kapatma kararı aldığında, kapatmanın gerekçesi olarak 1961 Anayasası'na aykırı olduğu düşünülen bu radikalizm gösteriliyordu. Anayasa Mahkemesi 20 Temmuz 1971'de TİP'in kapatılması kararını aldı.[57] Türkiye Solu, Kürtlerle bu büyük buluşmasının bedelini ağır bir biçimde ödemişti.

Millî Demokratik Devrim: İlk Bölünme

TİP'le kitleselleşip siyasallaşan Türkiye solu, daha TİP kapatılmazdan evvel bölünme yoluna girmişti. Solu bölünmeye götüren esas ayrımın, Türkiye tahlili ve peşine düşülmesi gereken devrim stratejisi etrafında gerçekleştiğini biliyoruz. Aralarındaki farklılıklara rağmen Aybar, Boran ve Aren çizgisindeki TİP merkezi, parlamenter yolla gerçekleştirilecek bir sosyalist devrim stratejisinin, Mihri Belli etrafında toplanan 'devrimci gençler' ise Millî Demokratik Devrim (MDD) stratejisinin peşine düşmüştü. Bölünmenin taraflarının, zaman zaman istikrarsızlık gösterilse de, farklı cevaplar verdikleri belli başlı meseleler, başkalarıyla birlikte, Türkiye'nin sınıfsal kompozisyonu, köylülüğün durumu, öncülük, Türkiye burjuvazisinin milliliği, Kemalizmin niteliği ve asker-sivil bürokrasinin müttefiklik potansiyeliydi.[58]

Kürt meselesinin solu bölen bu temel ayrımın önemli bir kompartmanı olduğunu söylemek zor görünse de, tarafların bu özgül meseleye dair benzer konumları paylaşmadıklarını da kaydetmek gerekir. Üstelik, meseleye dair farklı değerlendirmelerin izleri daha TİP zamanında mevcuttu. TİP merkezi, desteğini aldığı Doğulular grubunun da katkısıyla her geçen gün Kürtler ve Kürt meselesiyle 'derinleşen' ve TKP'nin yüzyılın başında Kürtlerle arasına koyduğu mesafeyi unutturan bir performans sergilerken, MDD çizgisinin mimarı Mihri Belli bu mesafeyi korumaya kararlı görünmekteydi. İlk kez *Türk Solu* dergisinde "Millet Gerçeği" başlığı altında yaptığı değerlendirmede, Şeyh Sait isyanını "İngiliz emperyalizminin çıkarları paralelinde bir irtica hareketi" olarak tanımlayan Belli, "Mustafa Kemal Türkiye'sini parçalamayı ve zamanın tek sosyalist ülkesi Sovyetler Birliği çevresinde Batı emperyalistlerinin kurmaya çalıştıkları 'sıklet kordonunu' bir kukla tampon devletle güçlendirmeyi amaç edinen emperyalizmin desteklediği" Şeyh Sait hareketinin *millî bir hareket olmadığını* savundu.[59] Beri yandan, Belli, Kürt meselesine karşı hepten kayıtsız değildi. "Doğu meselesi" olarak tanımladığı meselenin çözümü için anadil kullanımının serbest bırakılmasını ve feodalizmin tasfiyesini öneriyordu. Meselenin, "ancak Misak-ı Millî sınırları içinde, hem batıyı hem de doğuyu kapsayan MDD'yi gerçekleştirmekle" çözülebileceğini düşünen Belli'ye göre, bu, "sosyalist teorinin ulusların kendi kaderlerini tayin etme ilkesiyle bağdaşan bir görüştür. Ulusların kendi kaderlerini tayin ilkesi mutlak bir şey değildir ve şartlar ne olursa olsun her ulusun mutlaka ayrılarak ulusal devlet kurması gerektiği anlamını taşımaz".[60] Öte yandan Belli'ye göre, "[k]ardeşliği tarih önünde sınavdan geçmiş Kürt halkının etnik özelliğini inkâr eden faşizan bir politika [...]" Türkiye'nin çıkarlarına aykırıydı.[61]

Mihri Belli'nin Kürt meselesinde seslendirdiği bu 'klasik' tutum, MDD çizgisinin takipçilerinin tamamınca benimsenmedi. TİP'ten kopan ve *Aydınlık* dergisi etrafında hayat bulan MDD çizgisi, proletaryanın devrimdeki rolü ve Kemalizme dair tutum üzerinden bölündüğünde, Belli'nin Kürt meselesindeki tavrı da hedef tahtasına konulacaktı. *Aydınlık* dergisinin, *Proleter Devrimci Aydınlık* (PDA) ve *Aydınlık Sosyalist Dergi* (ASD) olarak ikiye ayrılmasıyla başlayan bölünme, sonrasında Mahir Çayan önderliğindeki bir grubun ASD'den kopmasıyla devam etti. Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (THKP-C) oluşumuna yol veren ve *Kurtuluş* dergisinin yayımlanmasıyla tescil edilen bu bölünmenin, Mahir Çayan, Yusuf Küpeli, Ertuğrul Kürkçü ve Münir Aktolga, tarafından 1971 yılının hemen başında kaleme alınan "Aydınlık Sosyalist Dergiye Açık Mektup" başlıklı manifestosu,[62] ayrılığın sebeplerini açıklıyordu. Devrim anlayışı, çalışma tarzı ve örgüt anlayışı başlıkları altında sergilenen bu ayrılıkların sonucunda Mihri Belli çizgisi sağcı ve reformist olmakla itham ediliyordu. Türkiye solunda *Cephe* geleneğinin kurucusu bu metin, bu geleneğin kurucularının, Mihri Belli'nin MDD fikrinde hayat bulan milliyetçi temayülden de kopmaya hazırlandıklarını gösteriyordu. Bu hazırlık, *Açık Mektup*'un Kürt meselesine dair değerlendirmesinde kendisini göstermekteydi. Milliyetçilik meselesi başlıklı bölümde, Mihri Belli'nin "sosyalistler koyu milliyetçilerdir" fikrini eleştiren Mahir Çayan ve arkadaşları, "sosyalistlerin milliyetçi değil, yurtsever olduklarını" öne sürdüler. Belli'nin 'Türkiye'de millî meselenin, Kürt emekçi halkının çıkarlarıyla bağdaşan tek çözüm yolunun, meseleyi şartlar ne olursa olsun misak-i millî sınırları içinde ele almaktan geçtiği' görüşünü kuvvetlice eleştiren *Açık Mektup*'a göre:

> *[b]u görüş, temelden yanlış ve anti-sosyalist bir görüştür. Bilindiği gibi, devrimci proletarya millî meseleyi ulusların kendi kaderini tayin hakkının ışığı*

altında ele alır. Biz, ulusların kendi kaderini tayin hakkının ışığı altında diyoruz ki: "Her şart altında, her zaman meseleyi Misak-ı Millî sınırları içinde ele almak gerekir veya kürt emekçi halkının çıkarlarıyla bağdaşan tek çözüm yolu ayrılma hakkının kullanılmasıdır" diyen görüşler yanlıştır. Bu görüşlerin sahipleri, her iki tarafın burjuva ve küçük burjuva milliyetçi unsurlarıdır. Oysa, devrimci proletarya, meseleyi diyalektik bir tarzda ele alır. Yani, ulusların kendi kaderini tayin etme hakkının öngördüğü ayrılma, özerklik, *federasyon vs. çözüm yollarının hangi şartlar altında ve ne zaman geçerli olabileceğini açıkça ortaya koyar.*[63]

Kürtlerin artan hareketliliği ve Türkiyeli devrimcilerin Marksist-Leninist literatürle artan teması, yukarıda aktarılan türden klasik tutumların sol içerisinde açık telaffuzunu giderek zorlaştırdı. İleride, Belli'nin *Cephe* geleneğince reddedilen milliyetçi tandansını daha da ileriye taşıyacak Doğu Perinçek önderliğindeki PDA çevresi dahi, Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi'ni (TİİKP) örgütlerken, Kürt meselesinde genel bir Leninist teorik disipline bağlı kaldı. TİİKP programı, zaman zaman Kürt milliyeti gibi tuhaf bir terminolojiye başvurarak da olsa, solun o günlerdeki genel eğilimini devam ettirdi ve "4000 yıllık bir tarih ve zengin bir dil ve kültüre sahip"[64] Kürtlerin "kendi kaderini tayin ve isterse ayrı bir devlet kurma hakkını tanıdığını"[65] açıkladı. TİİKP, "Türkiye'nin iki kardeş halkının demokratik halk cumhuriyeti içinde eşit haklara sahip olarak özgürce birleşmelerine yönelik bir siyaset" izleyecekti.[66] Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkı konusunda egemen Leninist çizgiyi takip ettiren TİİKP, beri yandan da bu millî meseleyi MDD'nin bir parçası olarak gören klasik perspektifi takip etmeye devam etti. Partiye göre, "Kürt millî meselesi [...] millî demokratik devrimimizin bir parçasıydı" çünkü, "yarı-sömürge ve yarı-feodal bir Üçüncü Dünya ülkesindeki bir ezilen milliyet meselesiydi".[67] Bu itibarla da, TİİKP'e göre, "bu meseleyi emperyalizme ve feodalizme karşı mücadeleden koparan ve Türkiye halkının millî demokratik mücadelesinin bir parçası olarak ele almayan görüşler hatalıydı".[68] Keza, Kürt meselesi bir sömürge meselesi olarak da görülmemeliydi. TİİKP, Kürt meselesinde sömürge teorisiyle birlikte ayrı örgütlenme fikrini de reddetti. Bunun yerine, "Türk ve Kürt milliyetlerinden halkın aynı sınıfsal, mesleki, ekonomik ve kültürel örgütlerde toplanmasını" savundu.[69] TİİKP, neticede "Kürt millî meselesini kendi başına bir mesele olarak değil, dünya proletarya devriminin bütün Türkiye proletaryasının ve emekçi Kürt halkının çıkarları açısından değerlendireceğini" ve "Kürt millî hareketi[ni] ancak emperyalizme ve sosyal emperyalizme [...] darbe indirdiği ve dünya proletarya devrimini güçlendirdiği şartlarda" destekleyeceğini bildiriyordu.[70]

Öte yandan Perinçek ve çevresinin daha 12 Mart öncesinde sergilemeye başladıkları 'milliyetçi-solcu' eğilim, bizzat Perinçek'in başını çektiği eğilimin içerisinden sertçe eleştirildi. İbrahim Kaypakkaya'nın önderlik ettiği Türkiye Komünist Partisi – Markist Leninist (TKP-ML) hareketi bir dönem birlikte hareket ettiği PDA ve TİİKP çevresini eleştiri bombardımanına tuttu. PDA'nın Kemalizmin ve Kurtuluş Savaşı'nın niteliklerine ilişkin bütün temel tezlerine karşı çıkan Kaypakkaya, "Millî Kurtuluş Savaşı'nın, [...] millî burjuvazinin önderliğinde değil, komprador Türk büyük burjuvazininin, toprak ağalarının, tefecilerin önderliğinde yürütülmüş" olduğunu ve Kemalist iktidarın bağımsız millî bir iktidar olmadığını savundu.[71] PDA çizgisinden kopan bu hareket, Kürt meselesine dair milliyetçi eğilimlerin tümünü sert bir biçimde mahkûm ederken, Cumhuriyet dönemi Kürt isyanlarında İngiliz parmağı olduğu fikrine karşı çıktı ve Kürtlerin bir millet olduğunu savundu.[72] Buna paralel olarak, Kaypakkaya, TKP-

ML programı oluşturulurken, "Kürt milletinin devlet hakkı olarak anlaşılması gereken bir biçimde ayrılma hakkının tanınması gerektiğini" önerdi.[73]

Türkiye solunun '60'ların sonunda başlayan bu bölünme macerasına Kürtler de kayıtsız kalmadı. Bir müddet, esas olarak, MDD çizgisinden uzak durmak tercih edildi. Ancak, bir süre sonra, Türkiye solunun kapıldığı bu bölünme macerasına Kürtler de katkıda bulunmaktan sakınmadı. Kürt solcuları Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) etrafında toplanmaya koyuldu.[74]

TİP'in ve ardından devrimci hareketin büyük aktörler olarak Türkiye siyasetine dahl ine sahne olan bu ikinci dönem, Türkiye solunun genel tarihi için olduğu kadar, solun Kürt meselesiyle teması açısından epey önem taşır. Görünen o ki, Türkiye solu Kürtlerle ve Kürt meselesiyle samimi ve doğrudan bir temas kurmayı ilk kez, kitleleri hareketlendirebilme becerisini gösterdiği bu dönemde başardı. Türkiye solu, memleket ve milletle olduğu kadar, Kürtlerle büyük buluşmasını da, inkılapçılığın söz dağarcığından kurtulmasa da, bu dağarcığı kökten biçimde yenilediği bu dönemde gerçekleştirdi. Marksist-Leninist literatürün bu zamanlarda erişilebilir oluşu bu yenilenmeye epey katkıda bulunmuş olsa gerek.

Öte yandan, solun kitlelerle buluştuğu bu dönem soldaki ilk büyük bölünmeye de sahne oldu. Daha ziyade, Türkiye kapitalizminin/feodalizminin tahlili ve buna bağlı olarak takip edilmesi gereken devrim stratejisi ve bu çerçevede yapılacak ittifaklar meseleleri etrafında yaşanan bu ilk bölünmede Kürt meselesine dair 'ilk' ayrışmalar da açığa çıktı. Ayrışma, çok genel olarak, Kürt meselesini bariz bir millî mesele olarak tanımlamakla, feodalizm bakiyesi bir reform meselesi olarak tanımlamak arasındaydı.

Kürt meselesi açısından bakıldığında, Türkiye solunun bu ikinci döneminin 'büyük olayı' ise, hiç şüphesiz, henüz çok kısa zaman önce gerçekleşen 'buluşmanın' tehlikeye düşmüş olmasıydı. Türkiye solunun ikinci dönemi kapanırken, Kürtler, Kürt solcuları da yavaş yavaş kendi örgütlerinin yolunu tutmaya koyulmuştu.

ÜÇÜNCÜ DÖNEM: AYRIŞMA

12 Mart, Türkiye solunun toplumsal ve siyasî tarihinde kayda değer kırılmalara yol açmakla birlikte, temel bir durumu değiştiremedi: Solun '60'larla birlikte başlayan memleketle büyük buluşması devam etti. Türkiye solu, '60'larla edindiği kitleselleşme yeteneğini, yaşanan büyük örgütsel bozguna rağmen, '70'lere taşıyabildi. Bununla birlikte, 12 Mart'la birlikte solda gerçekleşen kırılmalar, devamlılıklardan çok daha önemli oldu. Sol, '60'ların sonlarına doğru yanıt aramaya koyulduğu pek çok sorunun cevabını 12 Mart'ta bulmuştu. Devrimci ve anti-emperyalist mücadelenin müttefiklerinin kimler olabileceğine, Kemalizmin sınıfsal ve ideolojik karakterine dair solun şimdi daha net yanıtları vardı. 12 Mart'la birlikte devrimci solun büyük gövdesi bürokrasi ve Kemalizmle köprüleri attı.

Türkiye solu, 12 Mart sonrasında Kürt meselesine bakışını da revize edip, netleştirdi. Kürt meselesinin Türkiye'nin ve Türkiye'de devrimin temel bir meselesi olduğu konusunda solun şüphesi kalmamıştı. Marksist külliyatla tanışıklığın derinleşmesi, Kürtlerin Türkiye solu içerisindeki dinamizmi ve dönemin anti-emperyalist mücadelelerinin ulusal-cı karakteri, Kürt meselesini ulusal bir mesele olarak ve ulusların kaderlerini tayin hakkı (UKTH) fikri etrafında düşünmenin önünü açmıştı. Kürt meselesini, "köylülük", "feodalizm", "toprak sorunu" gibi kapitalizmin gecikmişliğiyle alakalandırarak anlamlandıran terminoloji hiç terk edilmediyse de, 12 Mart sonrasında Türkiye solunun neredeyse tamamı meselenin ulusal mahiyetini teslim etmiş ve Kürt sorunuyla UKTH terminolo-

jisi etrafında meşgul olur hale gelmişti. Ne var ki, Kürt meselesine dair yaşanan bu netleşme, yeni ayrılıkların önünü alamadı. Türkiye solu, bu kez de UKTH ilkesinin siyaseten neyi gerektirdiğini, ayrılma hakkının pratik bir hak olarak yorumlanıp yorumlanmaması gerektiğini, Kürt meselesinin bir sömürge meselesi olup olmadığını ve bundan ötürü de Türk devrimcilerle Kürt devrimcilerin (milliyetçileri?) ayrı örgütlenmesinin elzem olup olmadığını tartışıyordu. Tartışmanın fazlasıyla 'kitabi' olduğunu belirtmekte fayda var. Kürt meselesi üzerine yürüyen bu haşin tartışma, nadiren meselenin tarihsel ya da toplumsal karakterine dair analiz farklılıklarına dayandı. Tartışma, daha ziyade Leninist külliyattan türetilen direktif-analizler etrafında gerçekleşti. Meseleye dair Leninist külliyatın konu ettiği 'olayın Rusya'da geçtiği' adeta unutulmuştu. Bütün bu tartışma içerisinde, her bir sol parti, örgüt ya da hareketin ne söylemiş olduğunu ele almanın pek de manası yok. Bunun yerine, Türkiye solunun yetmişlerdeki üç büyük geleneğinin 'temsilci' örgütlerinin neler söylemiş olduğuna bakmak yeterli.

'Revizyonistler'

1930'larla kıyaslandığında, 1970'lerin TKP'si Kürt meselesine bakışını kökten değiştirmiş görünüyordu; meseleye, 1930'larda olduğu gibi, rejimin gözlükleriyle bakılmıyordu. 1970'lerin TKP'si, Kürt meselesinin ulusal mahiyetini ikrar etmiş ve bütün ulusal meseleler gibi Kürt meselesinin de Leninist UKTH prensibi etrafında ele alınması gerektiğini kabul etmişti. 1970'lerdeki parti programı, partinin "ulusların yazgılarını kendilerinin çizmesi konusundaki Leninci ilkelere" bağlığını duyuruyordu.[75] Bununla beraber, TKP, ulusal sorunların demokratik bir anayasa etrafında yapılacak düzenlemelerle halledilebileceğini savunuyordu. Partinin 1977 yılında düzenlenen konferansında" [b]ütün azınlıkların, özellikle Kürt halkının bütün anayasal ve demokratik haklarına kavuşması" savunuldu ve "burjuvazinin zorla özümseme çabalarına" karşı çıkıldı.[76] Bir yandan sömürü, bir yandan da ulusal baskı olmak üzere çifte bir baskının kurbanı olduğu savunulan Kürt halkının "baskı ve zulümden kurtulması" ve "bütün demokratik haklarına kavuşması" TKP'nin programatik hedefleri arasında zikrediliyordu.[77] Buna göre, muhtemel bir TKP iktidarında her ulus kendi dilinde okuma, yazma ve yayın yapma serbestiyetine sahip olacaktı.[78]

TKP'nin Kürt meselesini anayasal reform meselesi 'sınırlarında' değerlendirmedeki ısrarı Leninist UKTH ilkesinin TKP'ce yapılan mahsus yorumuyla alakalıydı. TKP'ye göre, uluslara kendi kaderini tayin hakkını tanımak, "her zaman için onların birbirlerinden ayrılmalarını istemek ve propaganda etmek zorunluluğunu koşmaz. Kendi yazgısını çizmek hakkı uluslara demokratik devletin bütünlüğünde kalmak [...] hakkını da kendinde taşır".[79] Buna uygun olarak TKP, Kürt halkının kendi yazgısını tayin etme hakkının da ille ayrılmak hakkı olarak anlaşılmaması gerektiğini savundu. "Ayrılıkçılığa karşı birlikten yana" olduğunu duyuran, başka birçok sol örgüt gibi TKP de "ayrılma hakkını" teorik bir hak olarak tanıma eğilimindeydi.[80]

TKP'nin Kürtlerin ayrılma hakkını pratik bir hak olarak tanımayı kabul etmeyişinin zorunlu sonucu, ayrı örgütlenme fikrinin de reddiydi. Dönemin devrimci hareketlerini çokça ilgilendiren bu meselede TKP'nin tutumu netti: Ayrı örgütlenme düşünülemezdi. Çünkü TKP, "Kürt halkının özgürlük bağımsızlık savaşımını Türkiye halkının, Türkiye işçi sınıfının ileri demokratik bir düzen, ulusal bağımsızlık, barış için yürüttüğü savaştan ayırmıyor[du]".[81] Bununla beraber, bu beraberliğin tam bir beraberlik olduğunu söylemek de mümkün değil. TKP'nin bahsettiği beraberlik, son tahlilde, Kürt meselesinin Türkiye'de sosyalizmin inşasına tâbi bir mesele olduğunun kabulüne dayanı-

yordu. TKP'lilere göre "hangi ulustan olurlarsa olsunlar bütün işçilerin, köylülerin, emekçilerin emperyalizme ve kapitalizme karşı devrimci birlik sorunu başta gelmekte[ydi] ve öbür bütün sorunlar bu temel soruna bağımlı[ydılar]".[82]

Kürt meselesinin bu 'ikincilliği' ve ayrı örgütlenmenin reddi, TKP içerisinde her zaman yukarıda aktarıldığınca soğukkanlı biçimde savunulmadı. Kürt meselesinin Türkiye solunu çokça zorlayan, "ayrılma hakkı" ve "ayrı örgütlenme" gibi kısımları 1977 yılında düzenlenen TKP konferansında 'bölücülük' ya da 'Kürt şovenizmi' gibi 'sıcak' nitelemelerle birlikte tartışıldı. Konferansta söz alan bir konuşmacıya göre "ayrı örgütlenmeyi savunmak bölücülüktü". Buna karşı TKP'nin yapması gereken "Türk ve Kürt şovenizmine karşı savaşmak", "Kürt burjuvazisinin "Biji Kürdistan, "Kürdara Azadi", "Besi Kolati" gibi ayrılıkçı belgilerine karşı "Yaşasın Türk ve Kürt emekçilerinin birliği" belgisini bayraklaştırmaktı".[83]

'Cepheciler'

THKP'nin mimarı olduğu cephe geleneğinin 'devamcısı' iki büyük, kitlesel örgüt/hareket *Kurtuluş* ve *Devrimci Yol*, pro-Sovyet ve pro-Çin eğilimlerin arasındaki geniş boşluğa militan ve kitlesel bir sol siyaseti yerleştirmeyi başarmıştı. Bu geniş zeminde siyaset yapmaları itibariyle önemli benzerlikler gösteren bu iki örgüt/hareket, bir yandan sanayi işçilerine gösterdikleri muhabbettin büyüklüğü, ama daha mühimi Kürt meselesine ilişkin değerlendirmeleri üzerinden farklılaştılar.

Kurtuluş

Kurtuluş'un Kürt meselesine dair analiz ve tutumu, bu hareketi sadece *Devrimci Yol*'dan değil, Türkiye solunun neredeyse tümünden ayırıyordu. Kürt meselesinin ulusal mahiyetini en kararlı biçimde telaffuz eden *Kurtuluş*, buradan kendisini solun geri kalanından farklılaştıran daha radikal tezlere ilerledi. Bu türden tezlerin önemlilerinden birisi Kemalizme dairdi. *Kurtuluş*, "Kemalist iktidarın ulusal sorundaki siyaseti[ni] ilerici ve demokrat değil, gerici ve anti-demokratik bir siyaset" olarak tanımladı.[84] Bir başka radikal tezse 'Kürdistan'ın statüsüne dairdi. *Kurtuluş*'a göre 'Kürdistan' bir sömürgeydi. Buna göre, "Türkiye ile Kürdistan arasındaki ilişkiyi aynı zamanda bir sömürge-sömürgeci ilişkisi olarak da değerlendirmek" gerekiyordu. "Kürt ulusu, hammadde kaynakları ve *ucuz* emek-gücü ile sömürülen bir toplum" olarak niteleniyor ve "buradan aktarılan artık-değer[in] emperyalizm ve oligarşi tarafından paylaşılmakta" olduğu savunuluyordu.[85]

Kurtuluş'u diğer sol örgütlerden ayıran üçüncü radikal tezse UKTH'nın nasıl yorumlanması gerektiğiyle alakalıydı. *Kurtuluş*'a göre, Kürtlerin ayrılma hakkı salt teorik olarak değil pratik olarak da tanınmalıydı. Kürtleri, "Türk ulusundan ayrı bir ulus" ve yaşadıkları bölgeyi de "Kürdistan" olarak tanımlayan *Kurtuluş*'a göre "Kürdistan bir sömürge statüsüyle Türkiye bütününe" bağlıydı.[86] "Kürt ulusal sorununu", Türkiye'de esas devrimci adım olarak nitelenen "anti-emperyalist" ve "anti-oligarşik demokratik halk devrimi"nin bir parçası olarak görmekle birlikte *Kurtuluş*, somut koşullar gerektirdiği takdirde, Kürt ulusal hareketinin, "kendi bağımsızlık mücadelesini ayrı bir çözümde de" görebileceğini ve "böyle bir durum söz konusu olduğunda" bunu engellemenin, "ezen ulus sosyalistlerine yaraşan bir tavır olamayacağını" savundu.[87] Buradan hareketle, *Kurtuluş* ayrı örgütlenmenin de meşruiyetini tanımış oluyordu. Buna göre, "ya mücadelenin başını işçi sınıfının öncülüğündeki Türkiye devrimci hareketi çekecek [...] ya da Kürt ulusal kurtuluş mücadelesi, kendi bağımsızlık mücadelesini özgücüyle ve ayrı mücadeleyle (aynı zamanda ayrı örgütlenmeyle) başarıya" ulaştıracaktı.[88]

Kurtuluş'un Kürt sorununa dair bu radikal tezleri Türkiye solunda epey yankı

uyandırdı ve çokça eleştirildi.[89] Bu eleştirilerin en önemlilerinden biri *Kurtuluş* gibi "demokratik halk devrimi" stratejisinin savunuculuğunu yapan *Devrimci Yol*'dan geldi. Aynı geleneğin ve benzer bir devrim stratejisinin savunucularının Kürt meselesindeki ayrılıkları epey derindi.

Devrimci Yol

Devrimci Yol'u, Kürt meselesinde *Kurtuluş*'tan kökten ayıran mevzu, ayrılığın düğüm noktası, *Kurtuluş*'un "Kürdistan'ın sömürge olduğu" yolundaki tesbitiydi. Bu kökten ayrılık, iki ayrılığın daha önünü açıyordu. *Devrimci Yol*, hem Türkiye ve Kürdistan devrimlerinin eşzamanlılığı hem de bu devrimlerin ayrı örgütlenmeyi gerektirip gerektirmediği konularında *Kurtuluş*'tan farklı tesbitler yapıyordu. Ancak ayrılıkların dökümüne geçmezden evvel bu iki örgüt/hareket arasındaki ortaklıkları aktarmakta fayda var. *Kurtuluş* gibi *Devrimci Yol* da "geçmişin Kemalist mirasını" reddediyordu.[90] Keza, *Devrimci Yol*, Kürt meselesinin "toprak sorunuyla özdeş" bir feodalizm ya da "köylülük" meselesi olarak tanınamayacağını kabul etmişti.[91] Kürt meselesini, *Kurtuluş* gibi "demokratik halk devriminin bir parçası" olarak kodlayan *Devrimci Yol*, meselenin ulusal mahiyetini teslim etmek konusunda da yine *Kurtuluş* gibi tereddütsüzdü. *Devrimci Yol*'a göre,

> *Türkiye devleti çokulusslu bir devlettir. Türkiye'de ezilen bir Kürt ulusu vardır. Bir ülkede ezilen bir ulusun varlığı, bu ülke devrimcilerine söz konusu ulusun kendi kaderini tayin etme hakkını (ayrı bir devlet kurma hakkını) yüklemektedir. [...] Ulusal sorun konusuna doğru yaklaşımın temel koşulu Kürt halkının kendi kaderini tayin hakkının kayıtsız şartsız tanınmasıdır. Bu hak Kürt halkının isterse bağımsız bir devlet olarak örgütlenme* hakkı *demektir.*[92]

Meselenin ulusal mahiyetini teslim etmekle birlikte *Devrimci Yol*, "bağımsız devlet olarak örgütlenme" çözümünü önermediğini de açık yürekliliklе belirtmekteydi. Bunun yerine "Kürt ve Türk halklarının oligarşik diktatörlüğe ve emperyalizme karşı ortak bir kurtuluş mücadelesi vermeleri, Kürt ve Türk proletaryasının ortak örgütlenmesi ve her iki halkın özgür ve eşit temellerdeki gönüllü birlikteliği" savunuluyordu.[93] Buna rağmen, "Kürt halkının ayrılma hakkını kullanma doğrultusunda gerçekleştireceği demokratik muhtevalı bir mücadele karşısında devrimci tavrın" bu mücadeleyi desteklemek olacağını savunan hareketin bir koşulu vardı: "Yeter ki [bu] hareket emperyalizmin güdümünde *ayrılıkçı* ve gerici bir muhtevaya sahip olmasın".[94]

Meselenin ulusal mahiyetini teslim etmek ve Kürt ulusal hareketine destek vermek konularında, "emperyalizmin güdümünde *ayrılıkçı* ve gerici" olmaması kaydı hariç, *Kurtuluş*'la benzeşen *Devrimci Yol*, sömürge tezine ise şiddetle karşı çıktı. "Türkiye ile Kürdistan arasındaki ilişkinin bir sömürgecilik ilişkisi" olduğuna itiraz eden *Devrimci Yol*'a göre,[95] "Kürt ve Türk ulusu arasındaki ilişki eski tip birçok uluslu devlet bünyesindeki bir ezen-ezilen ulus" ilişkisiydi.[96] Kürdistan'ın sömürge olduğu şeklindeki tezleri sert biçimde ve ağırlıkla Marksist külliyata yapılan bir teorik referansla eleştiren *Devrimci Yol*'a göre, "Marksist sömürgecilik teorisi, tarihsel olarak iç dinamikleriyle gelişmiş bir kapitalizme sahip *olmayan*, emperyalizme bağımlı ve çarpık kapitalizme sahip *olan* bir ülkenin (örneğin Türkiye'nin!) emperyalist dönemde sömürgeci ilişkiler kurmasının" mümkün olmadığını öğretmekteydi.[97] Bütün bu saptamalar ışığında, *Devrimci Yol* "Kürdistan'da ayrı bir devrimin kaçınılmazlığını" ve buna bağlı olarak da "ayrı örgütlenme" fikrini şiddetle reddetti.[98]

'Maocular'

Türkiye'de Maoculuk, Maoculuktan ilham alan sol hareketleri benzeştirmeye

ma hakkını Kürtlerin pratikte kullanabileceği bir hak olarak tanıdı. Kürt meselesini bir ulusal sorun olarak kodlayıp UKTH prensibi etrafında değerlendiren başka örgütler gibi, TKP-ML de ayrılma durumunu bir zorunluluk olarak görmeyip, ortak örgütlenmeyi savunsa da, Kürtlerin ayrılma iradesini göstermesi durumunda bunun karşısında durulmaması gerektiğini savundu. TKP-ML'ye göre "ulusların 'kendi kaderini tayin hakkı', yani ayrılma özgürlüğü hakkı, bir ulusun ayrılmasının gerekliliği ile karıştırılmamalı[ydı]." Bunun yerine "ayrılma sorunu somut olarak [ve] bir bütün olarak sosyal gelişmenin ve sosyalizm için proletaryanın sınıf mücadelesinin menfaatleri açısından" ele alınmalı ancak "ayrılığın karşısına zor kullanarak, engel çıkarma yoluna" gidilmemeliydi.[100] Türkiye solunun başka örgütlerine kıyasla Kürt meselesinde gösterilen bu 'kararlı' ve tavizsiz tutum, TKP-ML'yi ve partinin silahlı kanadı TİKKO'yu başta Tunceli olmak üzere Kürtlerin yoğun olduğu birkaç bölgede canlı tuttu.[101]

Türkiye İşçi Köylü Partisi

Aydınlık çizgisinin '70'lerin ikinci yarısında örgütlediği TİKP, Millî Demokratik Devrim çizgisinin '70'lerdeki en kararlı savunucusu oldu. Ne var ki, MDD, TİKP'nin elinde neredeyse tamamıyla ülke dışına dönük, "anti-emperyalist" bir stratejiye büründü. Türkiye bir iç savaş yaşamaya doğru yol alırken, TİKP, baş çelişkinin ülke içinde değil, ülkeyle sosyal-emperyalist olduğuna hükmettiği SSCB arasında olduğunu savunmaya başlamıştı. MDD'ye sadık kalınarak oluşturulan bu yeni strateji uyarınca parti, 25 Nisan 1979'da "Millî Birlik Hükümeti" kurulması için çağrıda bulundu. TİKP, millîci karakterini giderek belirginleştirmekle birlikte, millî meseleye dair klasik Leninist diskurdan vazgeçmedi ve milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkını savunmaya devam etti.[102]

Leninist diskura gösterilen sadakat, Kürt meselesinin millî karakterinin vurgulanmasından vazgeçilmesini zorlaştırıyordu. "Doğu'da aynı zamanda bir millî mesele" olduğunu kabul etmekle birlikte TİKP, Kürt meselesinin hallini ele alırken dönemin sol örgütlerinin kullandığından başka bir dile müracaat ediyordu. Meselenin çözümü için, "her türlü ayrıcalığın kaldırılması [ve] millî eşitlik ve özgürlüğün gerçekleştirilmesi" gibi, bugünün koordinatları açısından bakıldığında radikal, döneme hâkim ruh açısından değerlendirildiğindeyse epey belirsiz reçeteler öneriliyordu. Türkiye solunun '70'lerde kapıldığı ruh halinin dışında olmaklık, TİKP'nin dönemin Kürt hareketliliğine dair değerlendirmelerinde iyice ortaya çıkıyordu. Teorik düzeyde Leninist literatüre bağlılık gösteren parti, Kürt meselesi etrafında gerçekleşen siyasî mobilizasyonun esas sebebi olarak dışarıdan yapılan kışkırtmaları gösterip, Kürt örgütlerini uyarmaktan geri kalmıyordu. Bu uyarılarda kullanılan terminoloji, bu geleneğe dair önemli bir gerçeğe işaret etmektedir. Bu geleneğin bugünlerde gösterdiği performans hiç de sürpriz olmayıp, kendi geçmişiyle pek bir uyumludur. Dönemin TİKP'ine göre, "Doğu bölgesinde faaliyet gösteren Kürt milliyetçisi örgütlerin bir kesimi dar milliyetçi bakış açıları yüzünden Rusya'nın Ortadoğu'yu ele geçirme çabalarına bel bağlamışlardı" ve "Moskova, uygun gördüğü bir zamanda bu kesimden yararlanarak kukla bir Kürt devleti kurmayı" planlamaktaydı.[103]

Türkiye Devrimci Komünist Partisi

Maocu eğilim içerisindeki en kitlesel hareketi THKO kökenli *Halkın Kurtuluşu* çevresi oluşturdu. 1980'de partileşerek TDKP'yi kuran hareket, oldukça kısa bir süre içerisinde, zamanın ölçütleri açısından büyük sayılabilecek zikzaklar çizdi. ÇKP yörüngesine girilmesiyle birlikte savunulmaya başlanan Üç Dünya Teorisi kısa bir zaman sonra terkedildi ve

ÇKP'nin yerine yeni mihver olarak AEP benimsendi.

Türkiye'yi "yarı-feodal, yarı-sömürge" ve "burjuva demokratik devrimini tamamlayamamış", "emperyalizme bağımlı bir komprador-burjuvazinin" egemenliğindeki bir ülke olarak tanımlayan *Halkın Kurtuluşu*, bu durumda takip edilmesi gereken sosyalizm stratejisinin Ulusal Demokratik Halk Devrimi (UDHD) olduğunu savundu.[104]

Halkın Kurtuluşu dönemin sol örgütlerinin neredeyse tamamınca benimsenen UKTH prensibini teorik olarak savunmakta tereddüt etmedi.[105] Türkiye solunun Kürt meselesine dair genel tutumunda önemli bir ağırlığa sahip TKP çizgisini sağ-oportünist ve sosyal-şovenist olmakla itham eden harekete göre, bu tutum 1970'lerdeki sol hareketlerin bir kısmınca halen devam ettirilmekteydi. Öte yandan, bu tutumun Kürt siyaseti içinde "ezilen ulus dar görüşlülüğünü ve milliyetçiliğini" güçlendirdiği savunuluyordu. Buna göre, "devrim isteyen ve Marksizm-Leninizme inanan birçok samimi Kürt devrimcisi revizyonist, oportünist hareketler tarafından açık veya sinsice sürdürülen sosyal-şoven tutuma bir tepki olarak ezilen ulus burjuva milliyetçiliğinin esiri" olmuştu.[106]

Halkın Kurtuluşu, bu türden Kürt çevrelerini, "kendilerine yakıştırdıkları 'sosyalist' sıfatlarına rağmen Kürt millî sorununa Marksizm dışı bir yaklaşımda bulunmakla" itham etti. Bu türden tutumların millî meseleyi devrimin diğer meselelerinden koparark tek başına ele aldığını ve böylelikle mutlaklaştırdığını savunan TDKP çevresine göre, "Kürt ulusunun kendi kaderini tayini meselesinin emperyalizm ve feodalizmden kurtuluş sorunundan" koparılmaması gerekiyordu. Millî meselenin soyutlanmış, kendi başına bir mesele olmadığı tesbitinden hareketle, "Kürt millî meselesinin" "ülkemiz devriminin diğer meseleleriyle sıkı sıkıya bağlı ve onların bir parçası" bir mesele olduğu savunuldu.[107] Buna göre, içinde bulunulan emperyalizm ve proleter devrimler çağında sömürgeciliğin tasfiyesi, sosyalizmin bir meselesi haline gelmişti.

Dönemin Kürt örgütlerinin ısrarla savunageldikleri ve *Kurtuluş* tarafından da kabul edilen "Kürdistan'ın Türkiye'nin sömürgesi olduğu" fikri *Halkın Kurtuluşu*'nca kararlılıkla reddedildi. Beşinci sayısını münhasıran millî meselenin tartışılmasına adayan *Parti Bayrağı*'nda ortaya konan pozisyona göre, "Kürdistan'ın ekonomik olarak sömürülmesi, Türkiye'nin ekonomik olarak sömürülmesinin dışında bir olgu değildi."[108] Bu durumda, kapitalist emperyalist sömürgeci boyunduruğun varlığını gözardı ederek, "Kürdistan'ın emperyalizmin uzantısı komprador sermayeye dayanan sömürgeci boyunduruk altında bir 'Türk sömürgesi' olduğunu söylemek" saçmaydı.[109] Kürt ulusuyla birlikte Türk ulusunun da "emperyalizmin ekonomik sömürüsü altında" olduğunu savunan hareket, "Kürdistan'ın Türkiye'nin sömürgesi olduğunu" savunan ve bu itibarla da ayrı örgütlenme ve ayrı mücadele fikirlerini öneren yaklaşımları anti-kapitalist mücadele perspektifine sahip olmamakla itham etti ve "sosyal kurtuluşu amaçlamayan, kapitalizmi yaşatmaya çalışan ve onun sınırları içinde kalan ulusal kurtuluş hareketlerini" desteklemeyeceğini bildirdi.[110] *Parti Bayrağı*'na göre, sosyalizmin ve proletaryanın yörüngesine girmemiş bir Kürt siyaseti, zorunlu olarak gerici ve emperyalizm güdümünde bir hareket olacaktı ve ancak bir kukla Kürt devletiyle sonuçlanabilirdi. Bu ihtimali bertaraf edilmek için yapılması gerekense, siyasî mücadeleyi "her iki ulustan proletaryanın siyasî örgütü olan Türkiye proletaryasının devrimci partisince" yürütmek ve "Kürt ulusal meselesini proletaryanın önderliğindeki UDHD ile çözmeye' çalışmaktı.[111]

Neticede, TDKP, Kürt meselesine ilişkin olarak Türkiye solunun ortalama tavrının çok da dışına taşmadı. UKTH teorik

olarak kabul edilirken, sömürge ve ayrı örgütlenme tezleri reddedildi. Bu itibarla, hareketin Kürt meselesine dair tutumu Maocu gelenek içindeki bir 'ara' tutum olarak gerçekleşti. TKP-ML'nin 'tavizsiz' tutumuna olduğu kadar TİKP'nin 'millici' tutumuna da uzak duruldu.[112]

Türkiye solunun 12 Mart'tan 12 Eylül'e uzanan bu üçüncü döneminde, ikinci dönemin sonuna doğru beliren eğilim iyice güçlenmiş ve Kürt solu 'ayrı örgütlenmenin' cazibesine yenik düşmüştü. Kürt solunun büyük kısmı Türkiye solundan ayrışırken, Türkiye solu da Kürt meselesine dair tarihindeki en sert tartışmaya tutuştu. Devrimcileşen solun büyük gövdesi, Kürt meselesinde inkılapçılığın dilinden kurtulup, meselenin ulusal karakterini ikrar ederek 'ortaklaşırken', yeni anlaşmazlık alanları 'icat etmekte' gecikmemişti. Anlaşmazlık alanlarının başlıcası, Kürt meselesinin bir sömürge sorunu olarak kodlanıp kodlanamayacağıydı. Buna bağlı olarak, Kürt meselesinde ayrı örgütlenmenin ve ayrılmanın kaçınılmaz olup olmadığı etrafında sert tartışmalar yaşandı ve keskin ayrılıkların önü açıldı.

Bütün kitabiliğine ve yavanlığına rağmen, bu sert tartışmanın bir kısmıyla epey 'samimi' ve 'gerçek' bir tartışma olduğunu da teslim etmek gerekir. Kürt meselesinin doğası ve dahası ve bunca devasa bir meseleyle henüz çok kısa bir zaman önce tanışılmış olmasının sebep olduğu 'acemilikler' tartışmanın bu sertlikte geçmesini kısmen 'anlaşılabilir' kılıyordu. Ancak bu sert tartışmanın yarattığı ve samimi görünen mevzilenmelerin, reformist ve ulusalcı eğilimlerin gizlenebilmesine imkân verecek tarzda kurulmuş olduğunu kaydetmek gerekiyor. Kürt meselesinin bir sömürge sorunu olup olmadığı ve buna bağlı olarak ayrı örgütlenmenin ya da ayrılmanın kaçınılmaz olup olmadığı soruları etrafında kurulan mevzilerin ardında, bu mevzilerin samimi takipçileri kadar, manasız, pratik geçerliliği olmayan bir radikalizmin ve Türkiye solunun yetmişlerin başında geride bırakma kararlılığını gösterdiği inkılapçı ve ulusalcı temayülün gizli ya da açık takipçileri de yer alıyordu.

DÖRDÜNCÜ DÖNEM: KOPUŞ

12 Eylül'ü Türkiye solunun Kürt meselesiyle münasebetinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak işaretlemek zor. Solun, 12 Eylül'le birlikte bir büyük siyasî ve örgütsel bozgun yaşadığına şüphe yok. Ancak 12 Eylül, ideoloji sahasında –kelimenin gerçek anlamıyla– bir bozgun yaratmış değildi. Olan biten, alınmış bir yenilgiden, siyasî-örgütsel bir bozgundan ibaretti. İdeolojik bozgun, dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi, 1980'lerin sonuna doğru yaşandı. Tam da bundan sonradır ki, Türkiye solunun Kürt sorunuyla münasebetinde "kopuş" olarak kavramlaştırılabilecek yeni bir dönem açıldı.

1980'deki darbenin sonuçlarını benzer bir biçimde tecrübe eden Türkiye ve Kürt solu '80'lerin sonuna kadar, 1980 öncesindeki alışkanlıklar uyarınca bir araya gelmeye, ittifaklar kurmaya çalıştılar. Bu türden 'eski alışkanlıkların' 1990 sonrasında pek bir hükmü kalmadı. Sebebi de açıktı. Türkiye solu, yaşanan ideolojik bozgunun sonrasında mevcut ya da müstakbel bir siyasî fail olma yeteneğini bütünüyle yitirirken, Kürt muhalefeti, ağırlıkla dünyanın yaşadığı büyük dönüşüme bağlı olarak, bir anda kitlesel bir mahiyet edinmiş ve kayda değer bir cüsseye ulaşmıştı. Dahası, PKK'nın ve etkisi altındaki yasal oluşumların hegemonize etmeye başladığı Kürt muhalefetinin üst dili, halen sol motiflerle bezeli olmakla birlikte, insan hakları, demokrasi vb. 'burjuva' mefhumlarla desteklenen, ulusal-cı bir dil olmaya koyulmuştu. Kısaca, bütün bir '90'lar boyunca Türkiye solu ve Kürt muhalefeti arasında hem siyasî cüsse hem de ideolojik eğilimler açısından kayda değer bir asimetri oluştu. Bu durum, Türkiye solunun Kürt meselesine bakışında köklü

değişikliklere yol verdi. Türkiye solu, 1990'larla birlikte, '60'larda buluşup, '70'lerde ayrıştığı Kürtlerden kopma yoluna girdi. 'Ayrışma' dönemine dair yukarıda sunulan analizi biraz zorlamayla da olsa devam ettirerek, 'kopuş' dönemini de üç gelenek üzerinden, daha doğrusu, hiçbiri siyasî fail olma kudreti gösteremeyen üç parti üzerinden izlemek mümkün görünüyor.

Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP)

ÖDP'nin kuruluş döneminde Kürt meselesiyle kurduğu temas, en azından ilk bakışta, '90'ların Türkiye solunun Kürt meselesinden kopuş yılları olduğu şeklindeki önermeyi şüpheli kılar mahiyettedir. Kürt meselesi, büyük gövdesi '80 öncesinin cephe geleneğinin iki büyük örgütü *Devrimci Yol* ve *Kurtuluş*'un '90'lardaki takipçilerinden oluşan ÖDP'yi, kuruluşundan itibaren geçen birkaç yıl boyunca derinden meşgul etmekle kalmadı, neredeyse rehin aldı. ÖDP, bu rehin alınma durumu sebebiyle, Kürt meselesini, çözmekle mükellef olduğu bir sorun olarak görmek yerine, meşru temsilcilerine sahip ve bu temsilcilerce kodlandığı biçimiyle, öncelikle ve esas olarak bir barış ve ateşkes sorunu olarak gördü.[113] Barış ve ateşkes meselesi olduğuna hükmedilen Kürt meselesinin ne menem bir sorun olduğuna ya da nasıl çözülebileceğine dair kafa yormanın anlamı yoktu. Bunun yerine, ÖDP'yi şekillendiren iki büyük grubun etrafında oluşan 'platformlar', Kürt meselesine ve meselenin meşru olduğu addedilen temsilcilerine yönelik muhabbetin ÖDP'de nasıl ifade bulacağı üzerinden kapıştı. Bu kapışma, ÖDP'yi neredeyse sürekli bir kriz ortamında tuttu.

Kürt sorununun ulusal mahiyetini kabul etmek konusunda ortaklaşan bu iki grup arasındaki ihtilaf, sorunun meşru temsilcisi olduğuna inandıkları 'siyasilerle' ÖDP'nin kurması gereken ilişkinin nasıl olması gerektiğinden kaynaklanıyordu. Gruplardan ilki, Kürt meselesinin mevcut temsilcilerine kayıtsız koşulsuz bir destek verilmesini ve Kürt meselesini parti ajandasının en üst sırasında tutmayı önerirken, ikinci grup bu siyasetin kitlelerin ÖDP'den uzak kalmasına sebep olacağı iddiasıyla, Kürt meselesinin parti ajandasındaki ayrıcalıklı yerini değiştirmeyi öneriyordu. İlk grup, sosyalist külliyat ve vicdanın Kürtlerin sosyalistlerce desteklenmesini emrettiğini savunurken, ikinci grup Kürtleri desteklemenin partinin büyümesini engelleyeceği sebebiyle, politik ihtiyaçları teorik referansların önüne geçirmeyi öneriyordu.[114] İki grup arasındaki gerilim ilk grubun ÖDP'den tasfiyesiyle sonuçlandı. Tasfiye edilenler SDP'yi kurdu. Gerçekleşen tasfiyeyle birlikte ÖDP, Kürt sorununun yükünden kurtulmuş oldu. Ancak tasfiyeden bu yana geçen zaman, ÖDP'nin büyümesini engelleyenin, Kürt sorunuyla fazla haşır neşir olması olmadığını gösterdi. Kürt sorunundan ve Kürtlerden boşanan ÖDP, ülke siyasetinin cari bir faili olmayı yine de beceremedi.

Türkiye solunun bu en kitlesel akımının doksanlardaki devamcılarının Kürt meselesinden kopuşu başka düzeylerde de devam etti. Tüzüğünde anadilde (Kürtçe) eğitimi savunduğu gerekçesiyle kapatılma durumuyla başbaşa kalan Eğitim-Sen, apar topar yaptığı kongreyle tüzüğünde değişikliğe gitti ve anadilde eğitimi savunmaktan vazgeçti.

Türkiye Komünist Partisi (TKP)

Türkiye solunun daha popüler akımları siyasî görünen gerekçelerle Kürt sorunundan ve Kürtlerden koparken, (yeni) TKP'de hayat bulan ortodoks gelenekse, zaten pek bulaşmaya heves etmediği Kürt meselesinden teoriye daha fazla gömülerek uzaklaştı. Programında[115] Türkler ve Kürtleri "sosyalist Türkiye'nin eşit kurucu unsurları" olarak tanımlayıp, "ayrımcı, şoven uygulama ve yaklaşımların bütünüyle tasfiye edilmesi için önlem" alacağını duyurmakla birlikte, bugünkü TKP için "Kürt

sorunu özünde bir emekçi sorunudur".[116] Görünen odur ki, TKP'yle birlikte, Türkiye solunun bir kısmı Kürt meselesinde 'başlangıç' noktasına geri dönmüştür. Mevcut taşıyıcılarınca kodlandığı ve şekillendiği biçimiyle Kürt meselesi Türkiye solunun bir kesimi açısından, bugün yeniden bir tarihsel ve toplumsal anomali durumudur. Bu durumda yapılması gereken, bu anomali durumunu kabullenmek olmayıp, durumu düzeltmek, uygun hale getirmek, mesela 'özündeki emekçi meselesini' açığa çıkarmaktır.

Aşiret yapılarını tamamen ortadan kaldırıp, bunların "kültürel ve ideolojik alanlardaki izlerinin bütünüyle silinmesi için" çabalayacağı belirtilen TKP, 2004 Konferansında, "Kürt emekçilerini ülkemizin devrimci işçi sınıfı hareketinin vazgeçilmez bir unsuru olarak dönüştürmekle" yükümlü olduğunu ve "Kürt emekçileri içinde yürüteceği örgütlenme çalışmalarında ulusal hak ve talepler[in] değil anti-emperyalist ve sınıfsal eksenler[in] belirleyici olaca[ğını]" duyurdu.[117] Bu duyuruyla birlikte TKP'nin aslında şunu ilan ettiğini söylemek mümkün: TKP, bugün, Kürtlerle temassızlığı tercih etmektedir.

İşçi Partisi (İP)

Türkiye solunun '90'lardaki taşıyıcı örgütlerinin esas unsurları Kürt meselesinden ve Kürtlerden kopup, temassızlığa meylederken, '70'lerin Aydınlık/TİKP çizgisinin devamcıları başka bir siyasetin, 'husumet' tutumunun mimarlığına soyundu. '90'ların başında PKK'yla yaşadığı başarısız flörtün ardından, İP bir yandan solculuğun olmazsa olmazlarından hızla vazgeçip, 'milliyetçi-toplumcu' bir hüviyet kazanırken, beri yanda da Kürt sorununa dair 'şahin' siyasetin sözcülüğüne soyundu. '90'larda edindiği yeni hüviyetle birlikte, bu geleneği Türkiye solunun bir parçası olarak addetmekte ısrar etmenin bir manası kalmamış olduğunu belirterek devam etmek gerekiyor.

Bir dönem Türkiye solunda yer almış bu eğilim açısından bugün Kürt sorunu, gerçek bir siyasî ya da toplumsal sorun olmayıp, AB ya da ABD emperyalizmlerinin manipüle ettikleri 'sözde' bir sorundur. Bu sorunun taşıyıcılığını üstlenenlerse, hiç şüphesiz emperyalizm işbirlikçilerinden başkaları değildir. İP çizgisine göre, Türkiye'de Kürt meselesi, bugün bir demokrasi sorunu değil, emperyalizm işbirlikçiliği sorunudur. Parti başkanı Perinçek'in iddiası odur ki, "Kürt sorunu, Türkiye'de demokratik haklar ve hürriyetler açısından çözülmüştür. [...] Kürt kökenli yurttaşlarımız her alanda demokratik haklarını elde etmişlerdir."[118] Bu sebeple, Perinçek'e göre, "bugün Kürt sorunu, artık bir demokratik haklar sorunu değil, ABD emperyalizmine karşı birlik ve bağımsızlık sorunudur."[119] Perinçek tarafından seslendirilen bu kanaat, İP'in merkez karar organlarınca da aynen benimsenmiştir. Partinin 27-28 Ağustos 2005 tarihlerinde aldığı Merkez Komitesi kararına göre de, "Kürt sorunu, demokratik haklar açısından çözülmüştür. Sorun artık ABD emperyalizmine karşı birleşme ve Türkiye'yi savunma sorunudur."[120] Kürt meselesinin demokratik haklar kısmının hallolduğunu savunan İP'e göre, bundan sonra Kürt sorununda izlenebilir siyasetin önemli kompartmanlarından birisi elbette ki asimilasyon siyaseti olacaktır. "Türkiye'de Türk ve Kürt[ün] tek bir millet halinde kaynaşma sürecini" yaşadıklarını öne süren İP, aslolanın "bu kaynaşmayı tamamlamak" olduğunu savunmaktadır.[121] Netice itibariyle görünen odur ki, bugün İP Kürt sorununa baktığında esas olarak iki şey görmektedir: Ecnebi kışkırtması ve tamamlanmamış asimilasyon.

Kürt sorununa dair husumet tutumunun 'soldaki' mimarı bu hareket, bugün kendi benzerlerince hızla 'aşılmaktadır'. İP'in 'benzerleri', İP'in yolunu açtığı husumet siyasetini epey geliştirmiş, artık açık düşmanlık siyasetini örgütlemeye koyulmuşlardır; hem de *Türk Solu* adını kullanarak. *Türk Solu*, bugün memleketin

'Kürt istilası tehlikesiyle' karşı karşıya olduğundan bahsedip, Kürtlerin nüfus artışını 'üreme' olarak adlandırmakta ve Kürtlere dair kökten ayrımcı siyasetlerin takip edilmesini önermektedir.[122]

SONSÖZ

Türkiye solunun Kürt sorunuyla temasına dair sonsözü, meseleye dair husumet ya da açık düşmanlık siyasetini önerenleri Türkiye solu dairesinin dışında tutarak söylemek gerekiyor. Türkiye solu, '50'lere kadar iyi kötü tanıştığı Kürt sorunuyla ve meselenin taşıyıcılarıyla '60'larda büyük bir buluşma gerçekleştirmiş, '80'lere doğru Kürtlerden ayrışmış ve sonrasındaysa yukarıda aktarılan kopuşu yaşamıştır. Bütün bu devasa sürecin bu biçimde gerçekleşmesine yol açan yığınla etkenin analiz edilmesi bambaşka bir iş. Ancak önemli bir noktayı kaydetmek lazım: Türkiye solu, buluşmadan kopuşa uzanan sürecin bu biçimde şekillenmesinin yegâne mesulü olmadı. Kürt meselesinin 'doğası' kadar, Kürt solunun ayrı program ve örgütlenmedeki ısrarı da kopuşla neticelenen bu sürecin etkin faktörlerinden oldu.

Kaldı ki, Kürtlerle kopuşun Türkiye solunun bütün unsurlarınca itirazsız kabul edilmediğini de kaydetmek gerekir. Az sayıda solcu entelektüel bütün bir '90'lar boyunca Kürt meselesi üzerine 'cidden' düşünmekten hiç vazgeçmedi. Bu çerçevede *Birikim* çevresini bilhassa kaydetmek gerekir. Kürt meselesinin Türkiye siyasetini ve Türk milliyetçiliğini koşullandırma ve dönüştürme biçimlerinin 'soğukkanlı' analizleri, *Birikim* sayfalarında hep yer buldu.[123] Keza, solun bütün örgütleri de Kürt meselesine sırt çevirmedi. Özellikle, *Emeğin Partisi*, Türkiye solunun Kürt meselesiyle 'örgütsel-siyasî' irtibatını korumak yolunda son birkaç yılda mahsus gayret gösterdi.[124] Ne var ki, bu istisnai entelektüel ve siyasî performansın Türkiye soluyla Kürtler (ve Kürt meselesi) arasındaki kopma durumunu değiştirme ihtimali hiç olmadı. Dahası, bu ihtimal yakın gelecekte de pek mümkün görünmüyor. Görünen o ki, Türkiye solu ve Kürt siyaseti (Kürtler?) bir müddet daha ayrı mecralardan yollarına devam edecek.

Öte yandan, Türkiye soluyla Kürtlerin kısa ya da orta vadede yeniden buluşmasını mümkün kılacak ihtimaller yok değil. Bu tür 'zayıf' ihtimallerden ilki, biraz kendiliğinden, objektif bir durumla ilgili olabilir. Kürt meselesinin giderek bir yoksulluk meselesi haline gelişi, Kürt muhalefetinin dilini bir müddet sonra daha sol bir dile evriltebilir. Bu durumda, Kürt muhalefetiyle Türkiye solu arasında 'doğal' bir yakınlaşma vasatı ortaya çıkabilir. Ne var ki, yoksulluk meselesinin ulusal-demokratik haklar fikrince de kuşatılabilir oluşu, Kürt muhalefetinin sola çekilme ve bunun üzerinden Türkiye soluyla yakınlaşma ve yeniden buluşma ihtimalini epey güçsüz kılıyor.

Yeniden buluşmayı mümkün kılacak ikinci ve yine biraz zayıf bir ihtimal Avrupa Birliği macerasıyla ilgili olarak ortaya çıkabilir görünüyor. İhtimaldir ki, bir müddet sonra, Türkiye solu ve Kürt siyaseti, her ikisi birden, yenilenip 'Avrupacı' bir siyasete çekilebilir. Bu durumda 'Avrupacılık', Türkiye soluyla Kürtleri yeniden aynı mecrada buluşturabilir. Ancak, halen devrede bulunan ABD faktörünün Kürt meselesinin Türkiye'de nasıl yaşanacağını giderek daha fazla koşullandırma ihtimalinin yüksek oluşu, Avrupacı siyaset etrafında yeniden bir araya gelme ihtimalini de şimdilik zayıf kılıyor. ABD'den 'medet umma' hali, olur da Türkiye Kürtlerini de güçlü biçimde etkilerse, Türkiye soluyla yeniden buluşma, gerçekleşmek bir yana, iyice imkânsızlaşabilir. İşin aslı, Türkiye'de Kürt meselesinin 'geleceğe açıklığı' epey radikalleşmiş durumda ve bu radikal 'açıklık', Türkiye soluyla yeniden buluşma da dahil, Kürt siyasetinin ve Kürt meselesinin muhtemel seyrine dair her türden kestirimi epey fantastik kılıyor. ❐

DİPNOTLAR

1 Bu çalışmayı gerçekleştirirken çok kişiden yardım aldım. Feyaz Mart, Millî Kütüphane'deki pek çok dergiyi taradı, önemli metinlerin kopyalarını ulaştırdı. Mehmet Ali Aksoy, İstanbul'daki TÜSTAV arşivinde bulunan metinlere ulaşmamı sağladı. Emirali Türkmen ve Atakan Büke, Millî Kütüphane'de ulaşamadığım dergileri bulup çıkardılar. Ahmet Kardam, TKP hakkındaki sorularımı yanıtladı. İsmail Beşikçi, her zamanki nezaketi ve tevazuuyla '60'ların ve '70'lerin önemli metinlerini ve meselelerini hatırlattı. Hepsine müteşekkirim.

2 Süha Ünsal, "Türkiye'de Komünist Düşüncenin Kaynaklarından Biri Olarak Hikmet Kıvılcımlı", *Toplum ve Bilim*, No. 78, 1998, s. 214; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, (İstanbul: BDS Yayınları, (II. Baskı, 2000), s. 75-78.

3 Mete Tunçay'ın belirttiğine göre, TKP'den önce kurulan sosyalist partiler (Sosyal Demokrat Fırkası, Amele Fırkası, Müstakil Sosyalist Fırkası), partiden ziyade dernek mahiyetinde kuruluşlar olduklarından olsa gerek, azınlıklar meselesi de dahil olmak üzere dönemin temel siyasî ve toplumsal meseleleri üzerine pek de önemli bir mesai harcamayıp, daha ziyade sosyalizm fikrinin takdiminden ibaret kalan bir performans sergilediler. Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*.

4 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 195.

5 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 199.

6 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 199.

7 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 199.

8 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 220.

9 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 195.

10 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 184.

11 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 184.

12 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 184.

13 Doğu Perinçek (der.), *Komintern Belgelerinde Türkiye 3. Kürt Sorunu*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1994), s. 15.

14 Perinçek (der.), *Komintern Belgelerinde Türkiye 3. Kürt Sorunu*, s. 34.

15 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar II*, (İstanbul: BDS Yayınları, 1993), s. 33.

16 Aktaran Ragıp Zarakolu, "Komintern ve Türkiye", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* (STMA), c. 6, (İstanbul: İletişim Yayınları), s. 1855.

17 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar II*, s. 39.

18 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar II*, s. 126.

19 Aktaran Zarakolu, "Komintern ve Türkiye", s. 1855.

20 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* c. 6, (İstanbul: İletişim Yayınları), s. 1889.

21 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar II*, s. 30.

22 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar II*, s. 44.

23 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar II*, s. 192-193.

24 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar II*, s. 261.

25 Sunuşundan anlaşıldığı üzere 1933 yılında yazılmış bu metin 1979 yılında Yol Yayınları'nca basıldı. Hikmet Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark). Yol: 6. Kitap*, (İstanbul: Yol Yayınları, 1979). Kıvılcımlı'nın Kürt meselesine dair bu kadar etraflı ve 'ayrıksı' bir çözümleme üretebilmesinin bir sebebinin de 1929'dan sonra isyancı Kürt mahkûmlarla birlikte Elazığ Cezaevi'nde kalmış olması olabilir. Kıvılcımlı'nın Elazığ'daki tutukluluğuna ve Kürt meselesindeki farklı tutumuna dair değerlendirmeler için Demir Küçükaydın'ın çalışmalarına bakılabilir. Bu çalışmalardan bir örnek için bkz. http://www.comlink.de/demir/konular/kivilcim/kurt1.htm.

26 Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*, s. 28.

27 Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*, s. 41-55.

28 Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*, s. 87-92.

29 Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*, s. 194.

30 Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*, s. 194-195.

31 Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*, s. 195.

32 Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*, s. 208.

33 Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*, s. 217.

34 Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*, s. 220.

35 Akt. Perinçek (der.), *Komintern Belgelerinde Türkiye 3. Kürt Sorunu*, s. 66-69.

36 Şevket Süreyya Aydemir, "Derebeyi ve Dersim", *Kadro*, No. 6, 1932.

37 Şevket Süreyya Aydemir, "Derebeyi ve Dersim", s. 42.

38 Şevket Süreyya Aydemir, "Derebeyi ve Dersim", s. 43.

39 İsmail Hüsrev Tökin, "Şark Vilayetlerinde Derebeylik", *Kadro*, No. 12, 1932, s. 19-21.

40 *Yön* (yazar adı yok), "Doğunun Kalkındırılması", No. 3, 1962; Sami Katırcıoğlu, "Unutulan Doğu", *Yön*, No. 61, 1963.

41 *Yön* (yazar adı yok), "Ağalar", No. 4, 192.

42 Kalkınma ve etno-kültürel boyutu bir arada düşünen bu 'melez' bakışa *Yön*'ün ileriki yıllardaki sayılarında da rastlanabilir. Bu türden yazı örnekleri için bkz. Mehmet Gültekin, "Kürt Meselesi Üstüne", *Yön*, No. 204, 1967 ve *Yön* (yazar adı yok), "Sosyolog Gözüyle Doğu Meselemiz", No. 90, 1964.

43 Sait Kırmızıtoprak, "Doğu Meselesinde Yanılsamalar", *Yön*, No. 63, 1963. Kürtçe yayın serbestisini savunan bu yazıda aynı anda Atatürk ilkelerine bağlılığın da vurgulandığını belirtmek, zamanın hâkim düşünce iklimini anlamak açısından önemli olsa gerek.

44 Sait Kırmızıtoprak vd., "Doğulu Gençler Barış Dünyasına Cevap Veriyor: Doğu Davamız", *Yön*, No. 26, 1962.

45 Sait Kırmızıtoprak, "Çanlar Kimin İçin Çalıyor", *Yön*, No. 40, 1962.

46 'Şemdinli Röportajı' daha sonra kitap olarak da yayımlandı. Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı*, (Ankara: Onur Yayınları, 1993).

47 Doğan Avcıoğlu, "Kürt Meselesi", *Yön*, No. 1966.

48 Avcıoğlu, "Kürt Meselesi", s. 3.

49 Avcıoğlu, "Kürt Meselesi", s. 3.

50 Artun Ünsal, *Umuttan Yalnızlığa. Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), s. 3.

51 Ferruh Bozbeyli, *Parti Programları Birinci Kitap Birinci Cilt*, (İstanbul: Ak Yayınları, 1970), s. 324-325.

52 Mehmet Ali Aybar, *TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi 3*, (İstanbul: BDS Yayınları, 1988), s. 64.

53 Ünsal, *Umuttan Yalnızlığa. Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, s. 8.

54 16 Eylül 1967'deki Diyarbakır mitingiyle başlayan Doğu Mitingleri, Silvan, Siverek, Batman, Tunceli ve Ağrı mitingleriyle devam etmiş, son miting 19 Kasım 1967'de Ankara'da yapılmıştır. Beşikçi'nin aktardığına göre bu mitinglere karşılık olarak 12 Kasım 1967'de Erzurum'da bir Anadolu Şahlanış Mitingi düzenlenmiştir. İsmail Beşikçi, *Doğu Mitinglerinin Analizi*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1992). Doğu Mitingleri üzerine yakın tarihli bir çalışma için bkz. Azat Zana Gündoğan, *The Kurdish political mobilization in the 1960s: the case of "the eastern meetings"*, yayımlanmamış master tezi, (ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).

55 Mehmet Ali Aybar, *TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi 3, s. 284.* TİP'in 1960'ların sonuna doğru Kürtlerle derinleşen muhabbeti, parti çizgisindeki yayın organlarında da izlenebilir. Dönemin önemli dergilerinden *Ant*'ta yazan Ahmet Aras, ulusal bir sorun olduğuna hükmettiği Doğu Sorunu'nun halkların-ulusların eşitliği çerçevesinde ele alınması gerektiğini savunuyordu. Ahmet Aras, "Etnik ve Ulusal Yönden Doğu Sorunu", *Ant*, No. 126, 1969, s. 8-9.

56 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2132-2133.

57 TİP, "Anayasanın 57. maddesinin 'siyasî partilerin faaliyetleri, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükümlerine uymak zorundadır' hükmüne, ayrıca Siyasî Partiler Yasası'nın 59. maddesindeki 'siyasî partiler Türkiye Cumhuriyeti üzerinde millî veya dini kültür farklılıklarına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler. Siyasî partiler Türk dilinden ve kültüründen gayri dil ve kültürleri korumak veya geliştimek veyahut yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacı güdemezler' kurallarına aykırı davrandığı gerekçesiyle temelli" kapatıldı. Ünsal, *Umuttan Yalnızlığa. Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, s. 21.

58 Türkiye solunun yaşadığı bu ilk büyük bölünmeye dair bir değerlendirme için bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7.

59 Mihri Belli, "Millet Gerçeği", M. Belli, *Yazılar 1976-1970* içinde, (Ankara: Sol Yayınları, 1970), s. 302-303.

60 Belli, "Millet Gerçeği", s. 306.

61 Mihri Belli, *Milli Demokratik Devrim*, (İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1970), s. 15.

62 Mahir Çayan, *Toplu Yazılar*, (İstanbul: Özgürlük Yayınları, 1995).

63 Çayan, *Toplu Yazılar*, s. 206-207.

64 Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi, *1. Kongre Belgeleri*, (İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1978), s. 89.

65 Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi, *Belgeler*, (İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1975), s. 33.

66 Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi, *1. Kongre Belgeleri*, s. 95.

67 Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi, *1. Kongre Belgeleri*, s. 91-92.

68 Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi, *1. Kongre Belgeleri*, s. 91-92.

69 Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi, *1. Kongre Belgeleri*, s. 95

70 Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi, *1. Kongre Belgeleri*, s. 92-93. Enteresandır, bugündeki devamcıları Kürtçe yayınla ilgili gönülsüzce de olsa yapılan bir iki küçük düzenlemeye şiddetle karşı çıkarken, TİİKP, Kürtlerin anadille yayın ve eğitim yapabilmesini savunuyordu: "Kürtlerin yaşadığı bütün yerleşme merkezlerindeki okullar ve üniversitelerde Kürtler kendi ana dillerinde eğitim gerçekleştirmelidirler. Kürtçe gazete, dergi ve her türlü yayın çıkarmak serbest olmalıdır. Devlet radyoları ve televizyon, Kürt dilinde devrimci yayın yapmalı, Kürtçe yer ve köy isimlerinin değiştirilmesine son verilmelidir." Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi, *1. Kongre Belgeleri*, s. 96-97.

71 İbrahim Kaypakkaya, "Şafak Revizyonizminin Kemalist Hareket, Kemalist İktidar Dönemi, İkinci Dünya Savaşı Yılları, Savaş Sonrası ve 27 Mayıs Hakkındaki Tezleri", İ. Kaypakkaya, *Bütün Yazılar* içinde, (İstanbul: Tufan Yayınları, 1976), s. 130.

72 İbrahim Kaypakkaya, "Türkiye'de Millî Mesele", İ. Kaypakkaya, *Bütün Yazılar* içinde, (İstanbul: Tufan Yayınları, 1976), s. 160-179.

73 Kaypakkaya, "Şafak Revizyonizminin Kemalist Hareket, Kemalist İktidar Dönemi, İkinci Dünya Savaşı Yılları, Savaş Sonrası ve 27 Mayıs Hakkındaki Tezleri", s. 75.

74 Kürt solunun özgül macerasına ilişkin önemli ve etraflı bir değerlendirme için Hamit Bozarslan'ın bu ciltte yer alan "Türkiye'de Kürt Sol Hareketi" başlıklı yazısına bakılabilir.

75 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 529.

76 *TKP Konferansı (Belgeler)*, (Ankara: Temel Yayınlar, 1978), s. 134.

77 *TKP Konferansı (Belgeler)*, s. 134.

78 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 529.

79 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 529.

80 *TKP Konferansı (Belgeler)*, s. 134.

81 *TKP Konferansı (Belgeler)*, s. 45.

82 H. Erdal, "Ulusal Sorun Üzerine Bir Söyleşi", *Ürün*, No. 52, 1978.

83 *TKP Konferansı (Belgeler)*, s. 187-188.

84 Kurtuluş, "Ulusal Sorun Üzerine Eleştiriler", *Kurtuluş*, No. 3., 1976, s. 12.

85 Kurtuluş, "Ulusal Sorun Üzerine Eleştiriler", s. 24.

86 Kurtuluş, "Türkiye'de Ulusal Sorun Üzerine", *Kurtuluş*, No. 2, 1976, s. 36-17.

87 Kurtuluş, "Türkiye'de Ulusal Sorun Üzerine", s. 56.

88 Kurtuluş, "Türkiye'de Ulusal Sorun Üzerine", s. 56.

89 *Kurtuluş Sosyalist Dergi*'de bu eleştirilere yanıtlar verildi. Örneğin bkz. Kurtuluş "Ulusal Sorun ve Sömürgecilik Sorunu Üzerine Eleştiriler (I)", *Kurtuluş*, No. 23, 1978 ve Kurtuluş, "Ulusal Sorun ve Sömürgecilik Sorunu Üzerine Eleştiriler (II)", *Kurtuluş*, No. 24, 1978.

90 Devrimci Yol, "Türkiye'de Kürt Meselesi ve Devrimci Hareketin Görevleri", *Devrimci Yol*, No. 9, 1977, s. 10.

91 Devrimci Yol, "Türkiye'de Kürt Meselesi ve Devrimci Hareketin Görevleri", s. 9.

92 Devrimci Yol, "Türkiye'de Kürt Meselesi ve Devrimci Hareketin Görevleri", s. 8.

93 Devrimci Yol, "Türkiye'de Kürt Meselesi ve Devrimci Hareketin Görevleri", s. 8.

94 Devrimci Yol, "Türkiye'de Kürt Meselesi ve Devrimci Hareketin Görevleri", s. 8.

95 Devrimci Yol, "Sömürgecilik Tartışmaları Üzerine II", *Devrimci Yol*, No. 17, 1978, s. 13.

96 Devrimci Yol, "Türkiye'de Kürt Meselesi ve Devrimci Hareketin Görevleri II", *Devrimci Yol*, No. 10, 1977, s. 13.

97 Devrimci Yol, "Sömürgecilik Tartışmaları Üzerine I", *Devrimci Yol*, No. 16, 1978, s. 12.

98 Devrimci Yol, "Sömürgecilik Tartışmaları Üzerine II", s. 14.

99 TKP-ML'nin tarihî ve görüşleri için bkz. http://www.partizan.org/finalframeset.htm

100 http://www.partizan.org/finalframeset.htm

101 TKP-ML'nin çoklukla Alevi-Kürtlerin yaşadığı yerlerde tutunduğu doğruysa da, partinin Alevicilik yapmadığını ve kararlı bir seküler çizgi izlediğini belirtmek gerekiyor. Bu konudaki uyarısı için Mustafa Şen'e teşekkür ederim. 'Devrimci' sol örgütlerle Aleviler arasındaki ilişkiye dair kasıtlı yanlış anlamaları eleştiren önemli bir yazı için bkz. Sefa Feza Arslan, "Alevilerin Şiddetle İlişkisi", *Radikal İki*, 18 Şubat 2001. Öte yandan, TKP-ML'yle birlikte *Halkın Kurtuluşu*'nun da Alevi Kürtler arasında kayda değer bir yankı bulmuş olması, meselenin kısmen Maoculuk'la ilgili bir tarafı olabileceğine işaret ediyor. Kürt meselesinde köylülüğün ağırlığı, köylülüğü öne çıkaran Maocu hareketleri Kürtler nezdinde daha cazip kılmış olabilir. TKP, *Devrimci Yol* ve hatta *Kurtuluş*'un aynı karşılığı bulamaması belki de bu sebeple ilgilidir. 'Şehirli' karakterleri ve köylülüğü en azından Maocular kadar öne çıkarmamaları, bu son grup hareketlerin Kürtler arasında popüler olmasını engellemiş olabilir. Ortaya çıkışından bu yana birçok bölünme ve ayrışma yaşayan TKP-ML, son olarak yakın zamanda kapsamlı bir program ve tüzük değişikliği yaptı ve Maoist karakterini daha da belirginleştirdi. Parti, adındaki coğrafi nitelemeleri kaldırdı ve Maoist Komünist Partisi adını aldı. Silahlı kanadın ismi de Halkın Kurtuluş Ordusu (HKO) olarak yenilendi. Yaşanan bu değişimle birlikte, hareketin Kürt meselesine bakışında da bazı değişiklikler gerçekleşti. Öncelikle, meseleye dair kullanılan terminoloji yenilendi ve Türkiye Kürdistanı yerine Kuzey Kürdistan ibaresi kullanılmaya başlandı. UKTH savunulmaya devam edildi. Bir yandan "Kürt ve Türk uluslarına bölgesel özerklik, azınlık milliyetler için ise özerklik ve tamamen demokratik yerel kendi kendini yönetim sistemi" savunulurken, beri yandan da Kürt meselesinin proletarya perspektifi içerisinde çözüleceğine dair vurgu güçlendirildi. İsim değişikliği, değişikliğin gerçekleştirildiği kongrede şu şekilde açıklanmıştır: "TKP(ML)'nin ismi, Marksizm-Leninizm biliminin Maoizm ile vardığı nitel aşama temel alınarak Maoist Komünist Partisi (MKP) olarak değiştirildi." Bkz. Maoist Komünist Partisi, *Maoist Komünist Partisi (MKP) Program ve Tüzüğü*, (İstanbul: Kardelen Yayıncılık, 2003), s. 16.

102 *Türkiye İşçi Köylü Partisi Tüzük, Program, Toprak Devrim Programı*, (Ankara: TİKP Yayınları, 1980), s. 27.

103 *Türkiye İşçi Köylü Partisi'nin Siyasi Çizgisi. Merkez Komitesi Raporu*, (Ankara: TİKP Yayınları, 1980), s. 55. Görüldüğü üzere, *Aydınlık*'tan bugünün İP'ine uzanan bu gelenek, epey tutarlı bir biçimde, dün olduğu gibi bugün de, Kürtlerin, olsa olsa bir kukla devlet kurabileceğini savunmaktadır.

104 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2276.

105 Parti Bayrağı, "Geçmişten Günümüze Kürt Millî Meselesi Karşısında Takınılan Tavır", *Parti Bayrağı*, No. 5, 1978, s. 4-5.

106 Parti Bayrağı, "Geçmişten Günümüze Kürt Millî Meselesi Karşısında Takınılan Tavır", s. 4.

107 Parti Bayrağı, "Geçmişten Günümüze Kürt Millî Meselesi Karşısında Takınılan Tavır", s. 5.

108 Parti Bayrağı, "Millî Mesele Üzerine", *Parti Bayrağı*, No. 5, 1978, s. 52.

109 Parti Bayrağı, "Millî Mesele Üzerine", s. 53.

110 Parti Bayrağı, "Millî Mesele Üzerine", s. 52, 73.

111 Parti Bayrağı, "Millî Mesele Üzerine", s. 52.

112 Öte yandan, partinin 1990'da gerçekleştirilen kongresinde bu 'ortalama' tutumun özeleştirisinin yapıldığını belirtmek gerekiyor. Yapılan özeleştiride partinin takip ettiği tutumun pratikte gerçekleşme biçiminin amaçlanandan farklı olduğu belirtildi. Partinin "Kürt ulusu ve gençliği saflarında yayılan ulusal özgürlük taleplerinin pratik siyasette kazandığı önemi ve anlamı gerektiği gibi kavrayamadığı" ve "ulusal özgürlük talebi karşısında eleştirel bir tutumu ön plana çıkararak,"

pratikte "Kürt ulusunun kendi geleceğini özgürce belirleme hakkına kayıt şart koyan" bir tutum izlediği tesbit edildi. Ali Eldeniz, *Konferans Belgeleri*, (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1992), s. 288-289.

113 ÖDP programı için bkz. http://www.odp.org.tr/parbel.asp?page=progtuz

114 ÖDP içerisindeki bu tartışmayı değerlendiren bir yazı için bkz. Mesut Yeğen, "ÖDP ve Kürt Sorunu: Üç Tarz-ı Siyaset", *Mürekkep*, No. 9, 1998.

115 TKP programı için bkz. http://www.tkp.org.tr/index.php?kat=585&yazi=716

116 http://www.tkp.org.tr/index.php?kat=587.

117 http://www.tkp.org.tr/index.php?kat=585&yazi=1143

118 Doğu Perinçek, "Türk Ordusuna Değil, Mayın Döşeyene Yetki", *Aydınlık*, No. 943, 14 Ağustos 2005.

119 Doğu Perinçek, "Türk Ordusuna Değil, Mayın Döşeyene Yetki".

120 Aydınlık, "İşçi Partisi Merkez Komitesi Kararı", *Aydınlık*, No. 946, 4 Eylül 2005.

121 Aydınlık, "İşçi Partisi Merkez Komitesi Kararı", *Aydınlık*, No. 946, 4 Eylül 2005.

122 Kürt sorununda açık düşmanlık siyasetini örgütlemeye koyulan bu çizginin cisimleştiği yazılar için bkz. Gökçe Fırat, "Kürt Sorunu Yok, Kürt İstilası Var", *Türk Solu*, No. 88, 2005; Gökçe Fırat, "Türk Oğlu, Türk Kızı Türklüğünü Koru", *Türk Solu*, No. 89, 2005; Gökçe Fırat, "Kürt Varsa Sorun Var", *Türk Solu*, No. 90, 2005.

123 *Birikim*'de yayımlanan çok sayıda yazıdan birkaçı için bkz. Tanıl Bora ve Kemal Can, "MHP'nin Güç Kaynağı Olarak Kürt Meselesi", *Birikim*, No. 134-135, 2000 [ayrıca bkz. *Devlet ve Kuzgun* içinde, İletişim Yayınları İstanbul 2004]; Ahmet İnsel, "Asli Kurucu Unsur 'Mertebesinin' Sorunları", *Birikim*, No. 134-135, 2000; Ömer Laçiner, "Millî Sorunla – Milletle Sorunumuz", *Birikim*, No. 134-135, 2000.

124 *Emeğin Partisi*'nin Kürt meselesine ve Kürtlerle irtibat meselesine bakışına dair önemli bir metin için bkz. Emeğin Partisi, *Emeğin Partisi 3. Genel Kongre Belgeleri*, (Ayhan Matbaası, 2003).

1960'lardan 2000'lere "Sol ve Azınlıklar"

Gecikmiş Bir Birliktelik

ELÇİN MACAR

Başlıktaki "sol" da "azınlıklar" da zaten kendileri tartışmalı kavramlardır ve bu tartışmalar bu yazının boyutunu çok aşmaktadır. Türkiye'de hep anlaşılageldiği gibi, bu yazıda da "azınlık"tan gayrimüslimler anlaşılacak, "sol"un içine kimin girebileceği ise tartışılmayacak ve öznenin dönemi içerisinde "sol"da yer aldığına dair bir genel kabul, bu yazıda yer bulması için yeterli sayılacaktır. İlerleyen satırlarda da görüleceği gibi Kürt sorunu, Türkiye'de hiçbir zaman "azınlık sorunu" olarak değerlendirilmemiş; 1960'lı yıllarda sol tarafından "ulusal sorun" olarak tanımlanmaya başlamış, '80'li yıllarda ise adı konarak –en azından sol içerisinde– "Kürt sorunu" halini almıştır. Kürt sorunu, bir "sorun" olarak, bu yazının kapsamı dışında kalacak; ona yalnızca 1960'lı yıllarda solun gündemine gelişi açısından değinilecektir.

Yalnız Türkiye solu değil, genel olarak sol için bir azınlık sorunu perspektifinin yokluğunun altını çizmek gerekir. Bu konuda teorik bir boşluk olduğu açıktır. Lenin'in "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" üzerine yazdıkları dışında, sol bu konuyla ilgilenmemiştir. Dünyayı dönüştürme iddiasında olanlar, etnisite ve dini de içeren üstyapıdan çok, altyapı üzerine yoğunlaşmışlar; pre-kapitalist ve kapitalist toplumsal yapılar devrimle ortadan kaldırıldığında zaten bu yapıların ürünü olan bu sorunların da doğal olarak yokolacağına inanmışlardır.

"Sol ve azınlıklar" başlıklı bir yazıda azınlıklar, belki Türkiye sol hareketinin içindeki yerleri açısından da ele alınabilirdi. Birkaç isim dışında ne sol içindeki azınlıkların adları biliniyor ne de oynadıkları roller... 20. yüzyılın başında, özellikle yoğun olarak Selânik'te başlayan işçi hareketleri ve grevlerde Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Bulgarlar ve Müslümanların bir arada örgütlendikleri ve mücadele ettikleri biliniyor. Sol hareketin bir dönem en büyük gizli örgütlenmesi TKP başta olmak üzere, sol örgütlenmelerde azınlıklar da yer almıştır. TKP deyince de Vartan İhmalyan'ı anmadan geçemeyiz. 1946'da kurulan, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kurucuları arasında da Stefo Papadopulos ve Habil Amato gibi isimlere rastlıyoruz (Şişmanov, 1990: 156).

Ancak bu yazının amacı, sol hareket içinde yer almış azınlıkları incelemek değil. Solun azınlıklara bakışını, bu konudaki tezlerini ele almak ise, gayrimüslimlerin çoğunluktan farklı olarak başlarına gelenleri çok yakın zamanlara kadar bir sorun olarak görmemesi dolayısıyla mümkün olamıyor. Bu nedenle bu yazı,

azınlıkların solun gündemine nasıl girmeye başladığının hikâyesini anlatacaktır.

1960'LI YILLAR: "HALKLAR SORUNU"

Sol içerisinde çoğunluktan farklı olanların konu edildiğine dair ipuçlarına ancak solun legal olarak örgütlenebildiği 1960'lı yılların başından itibaren rastlanılabiliyor. '60'lı yıllarda "halklar sorunu" olarak anılan ya da "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" ilkesi çerçevesinde bir Kürt sorununun varlığı konuşulmaya başlanmıştı. Türkiye solu, "azınlık", "çoğunluk", "asimilasyon" gibi kavramlarla hep bu bağlamda ilgilendi. Ancak sol için 1990'lı yıllara kadar "azınlık sorunu" olarak tanımlanmış bir sorun hiç olmadı.

'60'lı yılların ilk yarısında solun konuya temel yaklaşımı, Kürt sorununun sınıfsal bir sorun olduğuydu. Dolayısıyla, feodalitenin çözülmesiyle o da çözülecekti. İlişki sınıfsal temelde tanımlanıyordu, "ezilenler" deniliyordu, ulusal ya da dinsel bir ayrım yapılmıyordu, bu nedenle aynı sınıfsal özelliklere bile sahip olan insanların farklı etnik ya da dinsel kimlikleri nedeniyle yaşadıkları sıkıntılar genellikle göz ardı ediliyordu. Türkiye'nin '60'lı yıllardaki en kitlesel sosyalist partisi Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) programında, "...kürtçe ve arapça konuşanlar, veya alevi mezhebinden olanlar bu durumları sebebiyle ayrıma uğramaktadırlar" deniyor (Aybar 1988b: 64), çözüm için de yurttaşlık üzerinden şu formül öneriliyordu:

> *"Hükümet gibi kürt yok, laz yok, çerkez yok demiyorduk. Anadili kürtçe olan yurttaşlarımız var diyorduk; anadili lazca olan yurttaşlarımız, anadili çerkezce olan yurttaşlarımız var diyorduk. 'Ve hepimiz eşit haklara sahip Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarıyız' diyorduk"* (Aybar 1988b: 65).

Hem TİP içerisinde hem de genel olarak bu dönem solda, TİP'in 1966 Malatya'daki II. kongresine kadar Kürt sorunu üzerine ciddi bir tartışma görülmüyor. Bu kongrede, devrim stratejisi açısından, millî demokratik devrim-sosyalist devrim ayrışması yaşanıyor. *Ant* ve Boran-Aren çizgisine yakın *Emek* dergileri, Kürt sorununu dolaylı da olsa ele almaya başlıyorlar. Malatya kongresinden itibaren konuyu gündeminde bulan TİP, Kasım 1968'deki 3. büyük kongresinde şu kararları alıyor (Aybar, 1988b: 284):

> *"Madde 7- ...Kürtçe ve Arapça konuşan vatandaşlarımızın bundan dolayı horlanmalarını, ezilmelerini, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmelerini kınar.*
>
> *Madde 8- Halkımızın dini inanç ve davranışlarına içtenlikle saygılı olan Türkiye İşçi Partisi, alevi vatandaşlarımızın mezheplerinden dolayı farklı muamele görmelerinin, horlanıp ezilmelerinin karşısında olduğunu açıklar. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda bütün mezheplerin temsil edilmelerini ve mezhepler arasında her alanda eşitlik sağlanması gerektiğini kabul eder."*

Görüldüğü üzere sorun dil farklılığı olarak tanımlanıyor. Dönemin önemli isimlerinden Mihri Belli *Aydınlık* dergisinin 7. sayısında (Mayıs 1969), "Millet Gerçeği" adlı makalesinde, "hükümet denetimi altında kürtçe eğitim ve yayın yapılabileceği"ni belirtiyor ve sorunun görmezden gelinmesini eleştiriyor:

> *"...bir devekuşu siyaseti olan ve başarısızlığı, Türkiye'nin aleyhine bir durum yarattığı sabit olan asimilasyon politikası bırakılmalı, Sivas Kongresindeki ve Lozandaki durum benimsenmelidir... Doğu Meselesi, ancak, Kürtlere kendi ana dillerini kullanma hakkının, merkezî, layik cumhuriyet maarifi denetiminde tanımakla... çözüme bağlanabilir"* (Belli, 1970: 308, 309).

Soruna asıl dikkatleri yoğunlaştıran ve özellikle Kürt gençleri için bir çekim

merkezi haline dönüşecek olan Devrimci Doğu Kültür Ocakları 1969'da kuruluyor; 12 Mart'ta kapatılana kadar da Kürt sorunuyla ilgilenen en önemli örgüt haline geliyor.

TİP'in 1970'teki IV. Kongresi'nde kabul edilen kararla, "Türkiye'nin doğusunda Kürt halkının yaşadığı"na ve üzerlerinde zaman zaman "baskı, terör ve asimilasyon politikaları uygulandığı"na değiniliyor ve "Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesi"nin desteklendiği açıklanıyor (Ünsal, 2002: 17). Bu ifadelerin "ülke bütünlüğü"ne ve "azınlık yaratma yasağı"na aykırı olduğu gerekçesiyle TİP, 1971'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılacaktır.

12 Mart sonrası 1970'li yıllarda, Kürtler genellikle kendi sosyalist örgütlerini yaratma yoluna gitmiş, sol da 1980'den sonra çokça tartışıldığı üzere, "devrim sürecinde" bu süreci yavaşlatacak, iktidara kilitlenmiş kitlelerin mücadelesini "sulandıracak" tartışmaları (etnisite, kadın, şiddet vs.) bir kenara bırakmıştır. Bu yıllarda da solun gündeminde gayrimüslimler anlamında azınlıklar yoktur.

SOL-KEMALİSTLER VE AZINLIKLAR

Son dönem Osmanlı bürokrasisinin gayrimüslimlere yaklaşımını miras olarak devralmış cumhuriyet bürokrasisi ve Kemalist aydınların büyük kesimi, Osmanlı döneminde emperyalist devletlerin Osmanlı'nın içişlerine karışmak amacıyla gayrimüslimler üzerinden siyaset yapma taktiklerini hiç unutmamış, bunun faturasını da cumhuriyetin gayrimüslimlerine çıkarmıştır.

Sol-Kemalist çizgi de, azınlıklara bu doğrultuda yaklaşmış, azınlıkları ve kurumlarını emperyalizmin Türkiye'deki maşaları olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle, örneğin Rum Patrikhanesi'nin ekümenikliği tartışması bile *Yön*'de konu olabilmiştir. *Time*'ın 1963'teki Patrikhane ve İstanbul'la ilgili kapağı üzerine, Niyazi Berkes bu konuyu ele alan yazılar yazar.[1] O güne kadar daha çok İslâmcı çevrelerin "laik düzene muhalefet" amacıyla konularından birini oluşturan Patrikhane'nin ekümenikliği, Berkes'e göre, tarihsel bir efsaneden başka bir şey değildir. Bunun da yaratıcısı Yunan milliyetçiliğidir.[2] Bu efsanenin yaşamasına yardım eden bir başka neden de, Lozan'dan sonra Patrikhane'nin yapısını laik Türk devletinin yeni karakterine uyumlu hale getirecek bir reform çabasına girmemiş olması ve Türkiye'nin, önemli bir din-devlet reformuna giriştiği halde, Patrikhane'nin kendini ekümenik bir makam saymak yolundaki "hayali tasavvurlarına" göz yummasıdır.

Benzer çizgideki *Devrim*'de Doğan Avcıoğlu, Patrikhane ile yakından ilgilenen ABD nedeniyle konuya değinir; ABD'nin, o dönemde Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu olan İakovos'u patrik görmek istediğini yazar.[3] İlginç bir şekilde, Patrikhane'yi Yunanistan'a taşımak niyetinde olduğunu iddia ettiği Yunan cuntasını Türkiye'nin desteklemesi gerektiğini ekler.[4]

Bu çizginin uzun ömürlü yayın organı *Cumhuriyet* gazetesi örneğin 1999'daki Varlık Vergisi tartışmaları sırasında "Cumhuriyet ne yapmışsa iyi yapmıştır" zihniyetiyle vergiyi savunur bir çizgi izlemiştir. Türk tarihyazımına hâkim olan, bugünü Kurtuluş Savaşı'ndaki üç yıllık olaylar penceresinden anlamaya ve açıklamaya çalışan, bugünün azınlıklarını o zaman yaşananların bir tarafı olarak gören anlayış, özellikle İlhan Selçuk'un yazılarında sık sık kendini göstermeye devam etmektedir.

12 EYLÜL VE SOLUN AZINLIKLARI KEŞFİ

Azınlıkların, 12 Eylül sonrası Türkiye Solu'nun ve aydınlarının gündemine gelme-

si, bu kesimlerin geçmişin "aciliyeti" içinde yeterince üzerine eğilemedikleri tarih alanına yönelmeleri ve özellikle İstanbul-Beyoğlu tarihine gösterdikleri ilgi bağlamında olmuştur. Genellikle bir geçmiş özlemi, "kravatsız çıkılamayan Beyoğlu"na övgü söylemi içerisine yerleştirilen; etnik ve dinsel kimliklerinden soyutlanmış meyhaneci, çirozcu, akordeoncu gayrimüslimler, övgü ve sevgiyle yadedilen bir nostaljik öğe şeklinde resmedilmiştir. Neden bu kadar azaldıkları, neden gittikleri sorulmadan, sorgulanmadan; "şehri istila eden köylülere karşı" tarihsel bir müttefik arayışı içerisinde keşfedilmiştir azınlıklar. Ancak bu dönemde, İstanbul üzerine yazıları ve şehir turlarıyla, azınlıkları şehrin aslî unsuru olarak yerli yerine koymaya gayret eden Murat Belge'yi bu genel anlayışın dışında bir isim olarak anmak gerekir.

12 Eylül'ün ağır atmosferinden çıkış sinyallerinin görülmeye başladığı '80'lerin ikinci yarısında, Türk-Yunan ilişkileri bağlamında, azınlıkları kendilerine konu edinen ve bu alanda istikrarlı olarak yazmaya başlayan iki yazar dikkat çekiyor. Bunların ilki olan Baskın Oran'ı, gayrimüslimler konusuna insan hakları boyutuyla ilk eğilen akademisyen olarak kabul etmek mümkün. 1986'da yayımladığı *Türk-Yunan İlişkileri'nde Batı Trakya Sorunu* adlı kitabı, o güne kadar "esir Türkler" yaklaşımı içinde hep belli kesimlerce ve duygusalca ele alınmış olan bu konunun, bilimsel ve serinkanlı nasıl incelenebileceğinin iyi bir örneğini oluşturmuştur. 1987-1988 yıllarında zaman zaman *Görüş* ve *Yeni Gündem*'de yazan Oran, esas olarak günlük ve haftalık *Aydınlık*'taki yazıları ile azınlık konularına dikkat çekmiştir. *Aydınlık*'taki çizgi değişikliği ile oradan ayrılmak zorunda kalan Oran, 2000 yılından beri haftalık *Agos* gazetesinde, 2004'ten beri de aynı yazılarıyla *Birgün*'de de yer alıyor. Konuyu üniversite müfredatına da taşıyan Oran, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde 1997-1998 öğretim yılından beri "Milliyetçilik ve Azınlıklar" dersi veriyor.

Diğer yazar ise 1960'lı yılların TİP'i içerisinde yer almış, '70'li yılların başında da Atina'ya göç etmiş İstanbullu bir Rum olan Herkül Millas'tır. '80'lerin ikinci yarısında *Görüş* dergisinde azınlıklar konusunda yazılarına rastlanan Herkül Millas, bu çalışmalarının ilk meyvesi olarak *Türk-Yunan İlişkilerine bir Önsöz-Tencere Dibin Kara...* adlı kitabını, 1989'da yayımlar. Yazıları ve bu kitabıyla, Türkiye kamuoyunun o güne kadar pek duymadığı, azınlıklar alanının, "ders kitapları", "karşılıklılık", "karşılıklı algılamalar" gibi sorun ve kavramlarını Türkiye solu ve aydınlarının gündemine taşımıştır.

Anılarını 1988'de yayımlayan TİP'in eski genel başkanı Mehmet Ali Aybar'ın, henüz o dönemde konuşulmaya başlanmamış, Ermenilerin 1915'teki tehciri üzerine, görüşlerini ifade etme gereğini duyduğunu da belirtmek gerekir. Tehcir'i ele alan Aybar, Ermenilerin "kitlece" öldürüldüğünü, ancak buna soykırım denilemeyeceğini ekler (Aybar 1988a: 161).

1990'lı yılların başlaması, Türkiye'de azınlıkların yeni bir ilgi alanı oluşturduğu döneme işaret eder. Doğu Bloku'nun çöküşü, küreselleşme gibi konjonktürel gelişmelerin yanında kimlik arayışları ve insan haklarındaki gelişmeler bunun temel nedenlerini oluşturuyor. Kürt sorunundaki gelişmeler de bu konuların gündeme gelişini hızlandırıcı bir etki sağlamıştır.

Rıdvan Akar'ın yüksek lisans tezi olan *Varlık Vergisi-Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği* 1992'de yayımlanır. Bunu, Taner Akçam'ın aynı yıl çıkan *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu* adlı kitabı izler. Akçam, bu konuda Türkiye'de o güne kadar yazılanlardan farklı bir tutum izleyerek, Ermenilerin 1915'te yaşadıkları üzerinde yoğunlaşacak ve bunu soykırım olarak niteleyecektir. Aynı konu, Taner Timur tarafından da incele-

nir, "Türkler ve Ermeniler 1915 ve Sonrası" adlı serinkanlı ve dengeli uzun makalesi (daha sonra kitapçık olarak yayımlanacaktır) 1994'te *Yeni Marksizm ve Gelecek* dergisinde yayımlanır.

Anılması gereken öncü bir kitap, o güne kadar kamuoyunca pek az bilinen konulardan biri olan, 1964'te sınırdışı edilen Yunan vatandaşlarını ve onlarla birlikte gitmek zorunda kalan İstanbul Rumlarını, Türk basınına dayanarak ele alır: Hülya Demir ve Rıdvan Akar imzalı *İstanbul'un Son Sürgünleri* oldukça ses getirecek, yazarlar "Kurtuluş Savaşı'nı bilmedikleri" şeklinde eleştiriler dahi alacaklardır.

Sol, düzenli olarak ilk kez 1995-97 yılları arasında her hafta *Söz* dergisinde, zaman zaman Osman Köker'in de katkıda bulunduğu Yelda'nın "Azalırken" sayfasında, Süryanilerin, Ermenilerin, Rumların, Yahudilerin bu topraklarda yalnızca geçmişte değil, bugün de varolduklarını ve günlük ne gibi sorunlar yaşadıklarını okumaya başlar.

Birikim dergisi, Yelda'nın editörlüğünde, Mart-Nisan 1995'te "Etnik Kimlik ve Azınlıklar" başlıklı bir özel sayı hazırlar, ertesi sayıda da bazı makalelerle konuya devam eder. Bu da solda etkili bir süreli yayının azınlıklar konulu ilk dosyası olarak dikkat çekmektedir. Yelda, 1996'da *İstanbul'da, Diyarbakır'da Azalırken*'i yayımlarken, 1998'de de *Çoğunluk Aydınlarında Irkçılık* adlı kitabında, adından da anlaşılabileceği üzere aydınların azınlıklara yaklaşımının çoğunluktan hiç de farklı olmadığını vurgulayıp eleştirecektir.

İstanbul'da 1996'da gerçekleştirilen Habitat konferansı azınlıkların kamuoyunun artık gündemine oturduğu, bir dönüm noktasıdır. Konferansta azınlıkların da bizzat konuştuğu panel bu açıdan bir ilki oluşturmaktadır.

Soldan gelen isimlerin tek tek kendine uğraş edindikleri azınlıklar alanı, örgütlü solun hiçbir zaman ilgilendiği, tavır aldığı bir alan olmaz. Hatta, bu konuyla ilgilenenler, dünyanın devasa sorunlarıyla ilgilenmek yerine böyle küçük grupları ilgilendiren konularla uğraştıklarından küçümsenir; gülümsenerek, burun kıvırılarak anılırlar.

'80 öncesi sol hareketin önemli isimlerinden Demir Küçükaydın, azınlık olma konusunu ele alma gereği duyan, soldan nadir isimlerdendir. Küçükaydın'a göre, sosyalistler her zaman olduğu gibi hâlâ bu sorunları gündeme almayı ve tartışmayı neredeyse bir sapkınlık olarak görmektedirler. Bugün azınlıkları renklilik ve çeşitlilik olarak tanımlayan anlayış da aslında bütün o ilerici görünüşünün ardında gerici ulusçuluğun bütün varsayımlarını paylaşmaktadır. Azınlık çoğunluk ayrımını yok etme amacı gütmemekte sadece onun karşısındaki tavrını değiştirmektedir. Sorun olarak değil, zenginlik olarak görmeye başlamakta, sanki zenginlik oluşturmasa derhal tavrını değiştirecek gibi durmaktadır.

Oysa ulusu, dil, din, etni, tarih ve bunun gibi kavramlarla tanımlamayı reddeden; tüm dillerin, kültürlerin, etnilerin eşitliğine dayanan; bunların politik olanın tanımından dışlandığı bir anlayışta, çoğunluk olmadığı için azınlık da olamaz. Aynı şekilde, bugün Türkiye'de resmen azınlık olarak tanımlanmış azınlıkların dinsel olarak tanımlanmış olması, devletin laik olmadığının da zımni bir itirafıdır. Bugünkü azınlık tanımı, laik bir devletle de uyuşmaz. (http://www.comlink.de/demir/kitaplar/azinlik.rtf)

AYDINLIK ÇİZGİSİ

"Sol ve azınlıklar" başlıklı bir yazı kaleme alan kişi, görecektir ki, bu konuda Türkiye sol tarihinin en verimli ama bir o kadar da "yerinde durmayan" çizgisi olmuştur Aydınlık. Bu nedenle ayrı bir başlık halinde söz edilmeyi hak etmektedir.

Aydınlık çizgisi, 12 Mart mahkemelerinde yaptığı ve Türkiye tarihini ele aldığı

savunmasında, "devlet kurmak, Türk milletinin olduğu kadar, Kürt milletinin de hakkıdır... Türk ve Kürt halklarının ortak yurtlarını belirleyen Misak-ı Millî'nin Kürt halkının ayrı bir devlet kurma hakkının karşısına çıkarılmasını kesinlikle reddediyoruz... Kürt milletinin kaderini tayin özgürlüğünü federasyonla sınırlamak bu özgürlüğü reddetmekle birdir" (TİİKP Savunma, 1974: 371-372) diyerek Kürtlerin kendi devletlerini kurmaları gerektiği savunusundan, 1980'li yıllarda sorunun federasyon yoluyla çözülmesi gerektiğine ulaşmış; sonra bundan da vazgeçmiştir.

12 Eylül'ün ardından önce Sosyalist Parti, onun kapatılmasından sonra da İşçi Partisi adıyla örgütlenen Aydınlık hareketi, 2000'li yıllarla birlikte, azınlıklar konusunda eskiden beri sağın savunduğu bir çizgiye sürüklenmiş, 1980 darbesinin ağır ve kasvetli havasından kurtuluş yolunda iyi bir sınav vermiş *2000'e Doğru* çizgisi ironik biçimde, 2000'li yıllarla beraber bu misyonunu tamamlamıştır.

1915'te Ermenilerin yaşadıklarını, ünlü savunmasında, "komprador feodal diktatörlük [İttihatçılar], millî azınlıklar üzerinde de baskı ve katliam politikası uyguladı. Doğuda yüz binlerce Ermeni'yi katletti, geri kalanlarını da yurtlarından sürdü" (TİİKP Savunma, 1974: 129) diye değerlendirirken, 2000'li yıllarla birlikte katliamların karşılıklı olduğunu vurgulayan, savunmacı ve giderek daha önce söylediklerini inkâr eden bir politika izlemeye başlamıştır.

Savunma'da Varlık Vergisi'ni, "Saraçoğlu hükümeti 11 Kasım 1942'de Varlık Vergisi adlı ırkçı bir kanun çıkarttı... Varlık Vergisiyle azınlıklara zulüm yapıldı. Bu vergiyi ödemeyenlerden 2057 kişi Hitler'in toplama kamplarına benzeyen Aşkale'deki çalışma kampına gönderildi" (TİİKP Savunma, 1974: 182) şeklinde eleştiren Aydınlık çizgisi, 2002'de İşçi Partisi'nin politikaları doğrultusunda bir yayın anlayışına sahip Kaynak Yayınları'ndan A. Başer Kafaoğlu'nun *Varlık Vergisi Gerçeği*'ni basarak, verginin resmî ekonomik gerekçelerini, savaş tehlikesini, karaborsayı vs. hatırlatma gereği duymaktaydı.

2000'e Doğru, Peter Alford Andrews'nun 1989'da yayımlanan *Ethnic Groups in the Republic of Turkey* adlı kitabını esas alarak 1990'da Kavimler Kapısı adlı bir diziye başlamış ve Hale Soysü, Türkiye'nin birçok bölgesini dolaşarak konuyu zenginleştirmişti. Dergi Andrews'un kitabına dayanarak bir de kuşe kâğıda "Türkiye'nin etnik haritası"nı hazırlayarak okuyucularına dağıtmıştı. 1992'de dizi kitaplaştırılmış ve önsözünde şu ifadelere yer verilmişti:

> *"Türkiye'de 20 milyondan fazla insan kendini farklı etnik özelliklerle tanımlarken, böylesine zengin bir mozaiğe sahip TC'nin, bir etnik haritası bile yok. Türkiye'nin insan haritasını oluşturma işi, ne yazık ki, yine Batılılar'ın eline kalmış... Devlet'e göre; Kürdü, Pomak'ı, Çerkes'i, Laz'ı haritada gösterince, sanki hemen oraya bayrağı dikecekler... Resmi görüş, inkârcı eritme politikasıyla, etnik özellikleri ve kültürleri yok ediyor"* (Soysü, 1992: 9, 10).

Bugün Aydınlık çizgisi, bu yaptıkları sanki yokmuş, yazılmamışlar ve yapılmamışlar gibi, bunların hiç özeleştirisini yapmadan tam ters bir noktaya varmış, azınlık ve yabancı düşmanlığı yapmaktadır. Bu çizginin bugün, '90'lı yıllara kadar Türkiye milliyetçi-mukaddesatçılarına ait olan anti-semit, azınlık ve gayrimüslim düşmanı, azınlıkları bir güvenlik ve tehdit unsuru, "beşinci kol" olarak gören anlayışın mirasını devraldığını görüyoruz. Artık bu çizgi için, azınlık vakıfları emperyalizmin Türkiye'deki kolları, Patrikhane ise bir ihanet kurumudur.

Aydınlık çizgisinden kopan bir kişinin etrafında örgütlenenlerin oluşturduğu yeni bir hareketin yayınlarında ise, işin artık ırkçılığa vardığı görülüyor.

BİTİRİRKEN

Azınlıklar örgütlü solun hiçbir zaman gündemine girmemiştir. Bugün azınlıklar ile ilgilenenler, solcu olarak nitelendirilebilecek ancak Türkiye solunun varolan örgütlerinde bulunmayı pek yeğlemeyen kişilerdir. Bu durum, örgütlü solun bu konulara kurulu düzenden pek de farklı bakamıyor olmasıyla yakından ilgilidir. Resmî tarihe karşı çıktıklarını söyleyenlerin azınlıklar konusunda uzun süre resmî tarihin dışına çıkamadıkları açıkça görülmektedir. Türkiye solunun azınlıklar konusundaki ilgisizliğinin altındaki bir başka neden de bu konudaki cehaletidir. Hâlâ bu konularla ilgilenenlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Hakkını yememek için, Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nin diğer sol partilere oranla, faaliyetlerinde ve eylemlerinde azınlıkları hatırlatmaya ve işlemeye çalıştığını eklemek gerekir. Ancak bu diğer partilerden ayrı durduğunu gösterecek ciddi bir çalışması olduğunu söylemeye yetmemektedir.

Azınlıklar konusunun solun gündemine girişi de Türkiye'nin gündemine girişi gibi daha çok AB üyeliğine adaylık süreciyle gerçekleşmiştir. Birçok konuda olduğu gibi iç dinamiklerden çok dış dinamiklerle ilişkilidir. Oysa çağdaş solun en temel konuları içerisinde insan hakları ve bununla yakından ilişkili olarak azınlıkların hakları bulunmak durumundadır. Konu bir an önce örgütlü Türkiye solunun da bir konusu olmayı beklemektedir. ❐

DİPNOTLAR

1 "Osmanlı İmparatorluğu ve Ortodoks Kilisesi", *Yön*, 23 Ekim 1964; "Atatürk Türkiyesinde Ökümenik Patriklik" *Yön*, 6 Kasım 1964; "Pan-Ortodoks Kongresi", *Yön*, 18 Aralık 1964

2 *Yön*, 6 Kasım 1964. Berkes bu konudaki yazılarına bir kitabında yer vermiştir: Niyazi Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, İstanbul: Adam Yayınları, 1984. Söz konusu yazıları Kaynak Yayınları, bağlı olduğu siyasî hareketin azınlıklara yönelik yeni politikası doğrultusunda, *Patrikhane ve Ekümenik-lik* adıyla 2002'de tekrar yayımlayacaktır.

3 *Devrim*, 10 Mart 1970.

4 *Yeni Gazete*, 5 Mart 1970.

İHD

İnsan Hakları Derneği, Ocak 1994'te "Azınlık Hakları İzleme Komisyonu"nu kurdu ve düzenli olarak hak ihlallerini izlemeye başladı. İlk etkinliklerinden biri, 6-7 Eylül 1955 olaylarının yıldönümünde bir dostluk yemeği oldu ve 1995'te de tekrarlandı. 1996'da, "6-7 Eylül" sergisi, ardından da "Tuzla Çocuk Kampı" sergisi düzenlendi. 1997'de komisyonun adı "Irkçılığa ve Ayrımcılığa Karşı Komisyon" olarak değiştirildi. Ve bu tarihten sonra eski işlevini yitirdi.

"Arkadaşıma Dokunma" kampanyası

"Arkadaşıma Dokunma kampanyası" 1993 yılında "kendiliğinden" oluşan bir kadın girişimiydi. Kampanya başlangıçta Kürtlerle dayanışma amacıyla ortaya çıksa da, kısa sürede çoğunluk dışındaki bütün farklı kimliklerin uğradığı ayrımcılığa karşı bir harekete dönüştü.
Kampanyanın ilk adımı, yaklaşık 50 imzalı bir gazete ilanıyla atıldı. İlanda, "Nüfus cüzdanlarımızın bize tanıdığı ayrıcalıktan utanç duyuyoruz" deniyordu. Bu ifadeyle, üst aramaları, kimlik kontrollerinden başlayarak yaşamın çok çeşitli alanlarına yayılan, Kürtlerin kimlikleri nedeniyle gördükleri baskılar protesto ediliyor, Türk kimliğinin o kimliği taşıyanın iradesinden bağımsız olarak, enternasyonalizmi savunan solcular ve muhalifler de dahil herkese ayrıcalık sağladığı ve ilanı imzalayan kadınların bu ayrıcalığı reddettiği vurgulanıyordu. Zaman geçtikçe büyüyen kampanya, *Express* ve *Leman* dergilerinin de desteğiyle daha da yaygınlaştı ve azınlıkların da vurgulandığı şekilde genişledi.

TKP

"xi. Her türden ulusal baskıya karşı mücadele eder ve bu mücadelenin sınıfsal temellere oturtulmasına, ulusal ve sınıfsal dinamiklerin ortaklığının yaratılmasına özen gösterir;"
"5. Türkler ve Kürtler sosyalist Türkiye'nin eşit kurucu unsurlarıdır. Kapitalist Türkiye'nin baskın özelliği olan ayrımcı, şoven uygulama ve yaklaşımların bütünüyle tasfiye edilmesi için önlem alınır."
"4. Ulusal ve etnik köken hiçbir biçimde bir ayrıcalık ya da dışlanma-ezilme nedeni olamaz.
5. Yaşayan dil ve kültürlerin korunup geliştirilmelerine olanak sağlanır."
(http://www.tkp.org.tr/index.php?kat=585&yazi=716)

İşçi Partisi

"35. Eşitlik, Irkçı Baskılara Son
Herkes; dil, ırk, milliyet, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefî kanaat, din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin yasa önünde eşittir.
İşçi Partisi, herhangi bir ırkın veya bölgenin diğerlerine hâkim veya diğerlerinden ayrıcalıklı olmasına karşı mücadele eder.
Demokratik halk iktidarı, Türkiye halkının barış, kardeşlik ve gönüllü birlik içinde kendine özgür ve refahlı bir gelecek yaratmasının karşısındaki engeller olan ırkçı baskı politikasının, bölgeler arası eşitsizliğin ve şovenizmin temellerini ve bütün belirtilerini ortadan kaldırır. İşçi Partisi, Türkiye'nin kültürel zenginliğinin ve tarihten gelen gerçeklerin ortaya konmasını ve tartışılması bile yasaklayan "Siyasî Partiler Yasası"ndaki ve diğer yasalardaki hükümlerin kaldırılması için mücadele eder."

"40. Vicdan Özgürlüğü ve Laiklik
Herkes, vicdan, kanaat, dinî inanç veya inanmama özgürlüğüne sahiptir. Herkes, ibadetin veya dinsel inançların bilimsel köklerini açıklamada özgürdür. İnsanların ibadet ihtiyaçlarını karşılayan yerler kapatılamaz. Kimse dinsel ayin ve törenlere katılmaya, dinsel emirleri yerine getirmeye veya inanç ve kanaatini açıklamaya zorlanamaz.
Devlet hiçbir dinin taraftarı, koruyucusu veya yardımcısı olamaz. Devlet, din ve mezheplerin dışında ve onlar karşısında tarafsızdır. Eğitim, demokratik, laik ve bilimseldir. Dinler hakkındaki bilgi, felsefe, tarih ve sosyoloji derslerinde verilir.
Ruhban sınıfı olamaz. Maaşlı din adamlığı kaldırılacaktır. Din adamlarına, hayatlarını çalışarak kazanmaları ve topluma bir katkıda bulunmaları için, yeteneklerine göre iş bulmak, devletin görevidir."
http://www.ip.org.tr/haber_detay2.asp?haber_id=212

ÖDP

ŞOVENİZME VE FAŞİZME SON!
Süregiden savaş, Türk milliyetçiliğinin yükselmesine, faşizmin güç kazanmasına ve kökleşmesine yol açıyor. Milliyetçilik ve faşizm Türkiye'nin çok kimlikli, çok kültürlü toplumsal yapısını sürekli gerilim halinde tutuyor. Kimlikler ve kültürler arasında şiddeti ve çatışmayı körüklüyor.
* Özel ve resmi medya ırkçılık, faşizm ve şovenizm propagandasından arındırılmalı;
* Tüm eğitim kurumlarında müfredattaki şoven ve ırkçı anlayışlar ayıklanmalı; Türkiye'nin tarihî ve toplumsal yapısı konusunda ırkçılığa dayalı öğretime son verilmelidir.
* Türkiye'de yaşayan tüm dillerin ve kültürlerin gelişiminin önündeki bütün engeller kaldırılmalıdır.
* Devlet aygıtındaki faşist kadrolaşmalar tasfiye edilmeli, ırkçı ve faşist faaliyetleriyle bilinen kişiler yetkili makamlardan uzaklaştırılmalıdır.

SINIRSIZ DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ!
Her tür inanç ve vicdan özgürlüğü kayıtsız şartsız güvence altına alınmalı; insanlar, ibadet, inanış, giyim ve yaşam tarzlarında tam serbestliğe sahip olmalı; hiç kimse farklılığından ötürü ayrıma tâbi tutulmamalı ve aşağılayıcı muameleye uğratılmamalıdır.
* Hiçbir din ve inanç devletçe resmen benimsenmemeli ve kayırılmamalıdır. Devlet bütün dinler, mezhepler ve inançlardan kendisini ayırmalı ve hepsiyle eşit uzaklıkta durmalıdır.
* Devlet okullarından din eğitimi dersleri kaldırılmalıdır. 8 yıllık laik bir temel eğitimin yanı sıra, laik ve bilimsel eğitim kamuya ait bütün öğrenim kurumlarında zorunlu kılınmalıdır.
* Din eğitimi ve öğretimi, ibadet yerlerinin bakım ve onarımı, dinsel eğitim fonları ve kadrolarının sağlanması mezhep, cemaat ve kişilerin kendilerine bırakılmalıdır.

Kültürel kimliklerin ifadesi ve örgütlenmesine yönelik teşvik uygulamaları geliştirilmelidir.
- Anadilde eğitim hakkı, herkes için ve tam olarak sağlanmalıdır.
http://www.odp.org.tr/parbel.asp?page=progtuz

Emeğin Partisi

"İşçi sınıfı ve emekçiler; ulus, din, dil, ırk, mezhep ve cinsiyet farklılıklarını önemseyen, ancak bütün dünyadaki işçilerin sermaye düzenine karşı birliğinin ve mücadelesinin parçası olan bir parti istemektedir."
http://www.emep.org/giris.htm

SHP

Yürürlükte olan uluslararası anlaşmaların düzenlemeleri dışında, ulusumuz içindeki etnik ve inanç farklılıklarını azınlık olarak değil; tarihsel mirasımız, gücümüz ve zenginliğimiz olarak görürüz. Tam işleyen kurumlaşmış demokrasilerde azınlık kavramının olmaması gerektiğine inanırız.
http://www.shp.org.tr/parti_programi.asp

Sosyalist Demokrasi Partisi

• Dini siyasal alana taşıyan, dinsel inanç ve vicdan özgürlükleri alanını sınırlayan bütün düzenlemelerin ortadan kaldırılması, devletin bütün inançlar ve topluluklar karşısında eşit mesafeli durması, azınlıkları çoğunluğun olası baskılarına karşı koruyucu düzenlemeler yapması,
• Yaşadığımız topraklarda varolan farklı kimliklerin, kendilerini ifadelerinin önündeki engellerin kaldırılması, http://www.sosyalistdemokrasi.org/belge/prg.HTM

Mizah Dergileri ve Sol

LEVENT CANTEK

Türkiye'de mizah dergilerinin süregelen iki önemli iddiası vardır. İlki, iktidara (zenginlere, bürokrasiye, otoriteye, patronlara, öğretmenlere, belediyeye ve hükümete vd.) karşı halktan (yoksullar, memurlar, çalışanlar, öğrenciler, tâbi olanlar vd.) yana olmaktır. Dergiler, sağ ya da sol eğilimli olsunlar, halktan yana olma iddiasını daima sürdürürler. Halktan yana olmak, muhalifliğin neredeyse ön şartıdır. Gündelik dile (ve argoya) yakın duran anlatım biçimleri halktan yana olmanın delili olarak gösterilir. Anlatımlarını etkileyen siyasal, sosyal ya da kültürel konumları, sürekli Hacivat'ını arayan Karagöz'ü andırır. İkinci iddiaları, yalnızca güldürmek gibi bir amaçları olmadığı, sorunları mizahı kullanarak teşhir ettikleri, gerçeği söyledikleridir. Bu ikinci iddia, hem muhaliflikleriyle hem de mizahın toplumu düzeltici ve yara sarıcı bir gücü olduğuna ilişkin Bergson'un muhafazakâr temelli gülme kuramıyla uyumludur. Gerçeği söylemek; yol/yön göstermek, kılavuzluk yapmak, halkın yanında olduğu kadar önünde olmayı gerektirir. Mizah dergileri, isteyerek ya da değil, kendilerine eğitici bir rol biçmişler, kendilerini tanımlamak durumunda kaldıklarında (örneğin eleştirme haklarını nereden aldıkları sorulduğunda) entelektüel sorumluluklarından bahsetmişlerdir.

Mizah dergilerinin sol ile ilişkisi, solun meşru muhalefet saflarında yer alabilmesiyle ilgilidir. 1945 öncesinde sol argümanları savunan değil bir mizah dergisi, herhangi bir çizer dahi çıkmaması tesadüf değildir. Mizahçılar ve mevcut dergilerin muhalifl ikleri, atanmışları ve yerel yönetimleri eleştirmekle sınırlıdır. Atatürk'ün ölümü ve savaşla gelen ağır yaşam koşulları hoşnutsuzluğu artırmış, siyasal erke alternatif akım ve arayışları güçlendirmiş, kimi zaman sol argümanlarla özdeşleştirilen demokratik talepler içeren yeni bir zihniyet dönemi başlatmıştır. Mizah dergilerinin sol ile ilişkisinin miladını heyecanlı ve polemikçi diliyle *Tan* gazetesi ve Sertel ailesi sağlamıştır. *Tan*, savaşın başlangıcından 1945 yılının sonuna kadar, basında yer alan hemen her gazeteye karşı demokrasi ilkelerinin savunuculuğunu yapmış, şiddetlenen tartışmalarda solculuk, komünistlik ve Sovyet destekçiliğiyle suçlanmıştır. Özellikle Sabiha Sertel'in kıvrak dili, kıvrak olduğu kadar donanımlı polemikçiliği, gündelik hayata sirayet etmiş otoriter ve keyfi eğilimleri görünürleştirmiş, daha önce konuşulmayan birçok mesele gazetelerde tartışılmıştır. *Tan*, 1946 seçimlerinde ve sonrasında yer alacak sosyalist partili yazarlara sayfaları-

nı açmış, TKP'nin dolaylı desteği kadar genç entelektüellerin sempati ve ilgisini de kazanmıştır. Sonu, *Tan* gazetesinin tahrip edilmesine varan bu tartışma ortamında mizahçıların yer alması, devrin en önemli mizah yayını olan *Akbaba* dergisinin Sertellere ağır ithamlarda bulunarak taraf olmasıyla yaşanmıştır. Mizah dergiciliğinde önemli bir ayrışmanın başlangıcı olan bu gelişmenin *Tan* tarafında genç fıkracı-mizahçı Aziz Nesin vardır. Nesin, ilk önemli gazetecilik deneyimi olan gazete fıkracılığında Babıâli tarzının dışına üslup olarak olmasa bile siyaseten çıkabilmiştir. Siyasî duruşunun o dönem *Tan* gazetesinde, Adiloğlu müstear adıyla gündelik dilde siyasî yazılar yazan (sonradan TSP lideri) Esat Adil'den beslendiği rahatlıkla söylenebilir. Nesin, gazetenin son dönemlerinde yazmaya başladığı mizahi yazılarıyla Tek Parti alışkanlıklarına yönelik eleştirel bir dil kullanmakta, yeri geldiğinde *Akbaba*'yı ve onun olumluluk atfettiği değerleri hicvetmektedir.

Tan ve Serteller bir milat ise Aziz Nesin ve Esat Adil, doğrudan ve dolaylı olarak mizah dergiciliğinin sol değerler ile yakınlaşmasını sağlayan bir öncü/yönlendirici isimler olarak görülebilirler. Aziz Nesin, Sabahattin Ali ile birlikte hazırladıkları *Markopaşa* dergisinde *Tan*'da başladığı gazete fıkracılığını ve eleştirelliğini sürdürür. Sabahattin Ali ise yine Esat Adil'in, *Tan* ve *Gerçek* gazetesinde yaptığına benzer siyasî yazılar yazmaktadır. Yusuf Ziya Ortaç'ın *Akbaba*'da yazdığı başyazıların alternatifi sayılabilecek makaleler, derginin entelektüel ve siyasî duruşunu gösterdiği gibi, Cumhuriyet döneminin ilk önemli (ve popüler) mizahi muhalefetinin yaratılmasında etkili olur. Sabahattin Ali, Sabiha Sertel ve Esat Adil gibi yerel aidiyetlere dayanan milliyetçi sol görüşlere yazılarında geniş yer vermektedir. Benzer argümanların yine o dönemde yazıları nedeniyle mahkûm edilen Mehmet Ali Aybar, TKP yayınlarında yazılar yazan Abidin Dino veya Rasih Nuri İleri tarafından paylaşılması solun o döneme özgü siyasetinden kaynaklanmaktadır. Geçmişi temsil eden (Atatürk'ün ölümü ve İnönü döneminin başlangıcı olan) 1938 öncesine yapılan atıflar iki açıdan işlevsel olmuştur. İlki, İnönü ve CHP karşıtlığına malzeme sağlamıştır. İkincisi, 1938 öncesi bir üslupla özdeşleştirilmiş (dün), '40'lı yıllarda değerlerin kademe kademe yitirildiği "üslupsuz" bir dönemle (bugün) tezat olarak gösterilmiştir. Dönem solcularının mahkemelerde veya yazılarında yaptıkları savunmalar, Atatürk'ün ve Cumhuriyet'in sol yorumudur. Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist ve anti-sömürgeci bir bağımsızlık hareketi olduğu savı, Truman Doktrini veya Marshall Yardımı gibi politik düzenlemelere, gündelik hayata ve basına yansıyan Amerikanlaşmaya karşı kullanılmıştır. Örneğin Mehmet Ali Aybar ve Aziz Nesin, bu tür bir savunmaya dayanan broşür yayınları nedeniyle mahkûm edilmişlerdir.

Markopaşa'nın bir dönem yakaladığı ticari başarı ve popülerlik, mizah dergiciliğini cazipleştirmiş, tamamı CHP karşıtlığıyla açıklanabilecek benzer nitelikli bir dergi çokluğuna neden olmuştur. Bu bereketin en önemli sonucu *Akbaba* dergisinin tiraj kaybı yaşayarak kapanmasıdır (1950). DP'nin iktidara gelmesiyle yayınına tekrar başlayan (1951) *Akbaba*'nın kapanmasını sadece *Markopaşa*'ya bağlamak yanlış olur. Babıâli, '40'lı yılların sonuna doğru neredeyse külliyen CHP karşıtlığına bürünmüş, parti Türkiye'nin modernleşme evrimi için bir engel olarak algılanmıştır. *Akbaba*'nın kapanmasında kendini yenileyememiş bir zihniyetin temsilcisi olarak algılanmasının büyük payı vardır. *Markopaşa* ise başlangıçtaki sempatisini yitirmiş, kendisini rejim karşıtı olarak gösteren anti-komünist kampanyanın kurbanı olmuştur. Bu siyasî aforoz, Sabahattin Ali'nin Bulgaristan sınırında, ülkeden kaçmaya çalışırken öldürülmesiyle

daha da pekişir. Dergi çalışanları, uzunca bir süre Babıâli'de iş bulamayacak ya da düşük ücretlerle gece mesailerinde çalışmak durumunda kalacaklardır. *Markopaşa*'nın silinmesi, sol düşüncenin mizah dergiciliği ile kurduğu (geçici) bağı koparmıştır.

Akbaba'nın CHP savunuculuğuna rağmen yeniden ortaya çıkışı, hatta Menderes'in örtülü ödeneğinden maddi destek alacak kadar yeniden "sevilmesinin" birkaç nedeni var. Öncelikle yıllarca mizah dergisi çıkartmış olan tecrübeli Yusuf Ziya Ortaç'ın karşısına çıkacak bir alternatif yoktur. *Markopaşa* ekip olarak silinmiş, geçmiş kuşağın Cemal Nadir, Ramiz ve Cem gibi isimleri vefat etmiştir. Daha önemlisi Cemal Nadir'in paltosundan çıkan genç karikatürist kuşağı politik anlamda donanımlı değildir. '40'lı yılları milliyetçi ve anti-komünist güdülerle geçirmişlerdir. *Akbaba*'ya alternatif olabilecek "dergi" için gerekli olan süreklilik ve birikimden yoksundurlar. Siyasî kimlikleri daha çok 27 Mayıs sonrasında olgunlaşacaktır. Ayrıca, Yusuf Ziya, iyi bir politikacı, devletle ilişki kurma konusunda deneyimli ve maharetli bir "bürokrattır". Dergiyi yıllarca belirli bir çizgide tutmayı başarmış, o ince çizginin eleştirelliğini serzeniş olarak oturtmayı başarmıştır. *Markopaşa* döneminden acılı deneyimlerle çıkan Aziz Nesin'in *Akbaba*'da yazması söz konusu olduğunda hükümetten icazet alması o çizginin "edepli ve hürmetkâr" mahiyetini göstermektedir. Yusuf Ziya, eleştirelliğini her şeyden çok rejimin varlığına tehdit olarak gösterilen Komünizm ve Şeriat ihtimaline karşı sergilemiştir. '50'li yıllarda *Akbaba*'ya alternatif ve sol eğilimli dergiler olmamış değildir. Ancak bu dergilerin *Markopaşa* veya '60'larda çıkan *Zübük* kadar solda durduklarını söylemek ise doğru olmaz. Sadece DP'nin Tek Parti alışkanlıklarını sürdüren otoriter reflekslerine bakılırsa, dergiler elbette rejim dışı bir tehlike olarak gösterilmeye çalışılmış, "yaşam alanları" daraltılmış, örneğin kâğıt bulmakta bile sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Neredeyse hiçbir yayın yüksek satışlara ulaşamadığından bu tür engellemeler dergilerin ömrünü kolaylıkla sınırlamaktadır.

Türkiye'de '60'lı yılların ikinci yarısına kadar matbaa/baskı tekniklerinin gelişmemiş, gazete/dergi dağıtımın külfetli ve yetersiz olması, Babıâlilinin yaşamını devletten alınan ilan gelirlerine zorunlu olarak bağlamıştır. Üstelik 1950-60 arasının son çeyreği hariç yaşanan dönem, '40'lı yılların psikolojisiyle karşılaştırılmayacak kadar refah yıllarıdır; DP, politik olarak güçlüdür. Hükümete karşı bir toplumsal muhalefetin oluşması, '40'lı yıllardaki gibi kendiliğinden olmamıştır. Mizahçı ve karikatüristlerin siyasetle ilgilerinin kuramsal bir altyapısı yoktur, sol düşünce ile bağları, anti-komünist kampanyalar nedeniyle konuşulmayacak kadar azdır. Aynı dönemdeki TKP faaliyetlerinin yetersizliği de bir etken olarak gösterilebilir. '40'lı yıllarda özellikle kültür-sanat dergilerine dahil olan, kendisi dergiler çıkartan TKP, bu dönemi neredeyse sessizlikle geçirmiştir. Sabahattin Ali'nin ölümü veya Nâzım Hikmet'in kaçışı, yerellik arayışındaki sol politikaları önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Soğuk Savaş'ın Sovyet tehdidi, manşetlere taşınan bu popüler olaylarla fazlasıyla beslenmiştir.

Öte yanda Aziz Nesin, '50'li yıllara oldukça sıkıntılı girse de, sonraları yurtdışında kazandığı mizah ödülleriyle oldukça rahatlamış, "imza" olarak kendini kabul ettirmiştir. Bu süreçte mizahçılığından çok toplumdaki uluslararası başarıya yönelik duygusal açlık etkili olmuştur. Aziz Nesin, mizah hikâyelerinin yanında yeniden siyasî köşe yazarlığı yapmaya uluslararası başarılarıyla başlayabilmiştir. Nesin'in mizah alanındaki etkinliğini artıran bir gelişme olduğu için önemlidir. DP'nin entelektüeller arasında "iktidar" olamayışı ile muhalif ve mizahçı kimli-

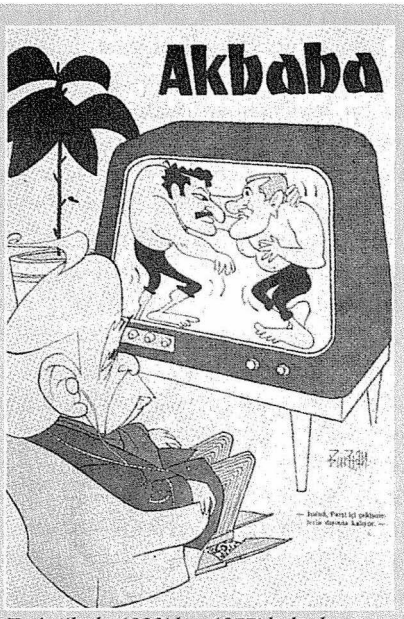

Kesintilerle 1922'den 1977'de kadar çıkan Akbaba, *sol eğilimli mizahçılar için hem mecburi iş kapısı, hem de aşmaya çalıştıkları ama buna çalışırken bile –özellikle cinsiyetçilik bakımından– her zaman dışına çıkamadıkları bir model oldu.*

ğiyle Nesin'in popülerliği bir arada düşünülmelidir. Nesin'in genç entelektüeller arasında saygınlık kazanması, mizaha siyasal ve edebî anlamda farklı bakılmasını da sağlamıştır. Geçmiş dönemin önemli mizahçıları, örneğin 150'liklerden Refik Halid Karay, ülkeye dönüşünde aktüel politikayla ilgili doğrudan konuşmamaya karar vermiş, görüşlerini gündelik hayattaki ayrıntılardan ve 1908 sonrasındaki kimi gelişmelerle (tercih edilmiş bir dolayımla) aktarmıştır. Sürekli geçmişe dair konuşmaları, genç kuşakla olan bağlarını zayıflatmaktadır. Nesin ise aktüel politikaya, güncel olaylara gönderme yaparak yazmakta, anlatım dili ve sözcük tercihleriyle herkes tarafından anlaşılmayı hedeflemektedir. '60'lı yıllara girerken Aziz Nesin mizah hikâyecilerinin çoğunluğunu etkilemiştir ve bu etki sadece genç hikâyecilerle sınırlı değildir. *Akbaba*'da birlikte çalıştığı karikatürcülerin siyasî olarak bilinçlenmelerinde önemli katkısı olmuştur. Türk karikatür ve mizah dergiciliğindeki Aziz Nesin etkisinin iki sonucu olduğu söylenebilir. İlki, üreticilerin entelektüel ilgilerini artırmıştır. İkincisi, Nesin'in TKP İle çoğu zaman karşıtlığa varan mesafeli ilişkisiyle ilgilidir. '40'lı yıllardaki Nesin'in mahkûmiyetine neden olan yerlici sosyalist görüşleri '60'lı yıllardaki sol yükselmeyle kabul görmüş, politikacılar tarafından kullanılır olmuştur. Bu toplumsal dönüşüm mizah dergilerini etkilemiş, Nesin mizah dergilerinin tabir caizse ideoloğuna dönüşmüştür. Mizah dergilerinde yerlici politik vurgular, TKP ile olan mesafe (ki bu karşıtlık değildir) ve mizahı muhalefet aracı olarak kullanma çabası söz konusu edilirse Nesin son kırk yıl mizahının kurucu babası sayılabilir. Türk mizahının politik duruşunu anlatmak, ister istemez Aziz Nesin'i de anlatmak demektir.

'60'lı yıllarda modern baskı teknikleri ile tanışan basın, daha önce yeterince kullanamadığı fotoğrafa sayfalarında geniş yer vermiş, bu durum gazetelerde vinyet, illüstrasyon ve karikatür yapan çizerlerin meslek yaşamlarını etkilemiştir. Çoğunluğu farklı iş alanlarına yönelmiş, mizah ve karikatürden geçici olarak uzaklaşmıştır. Fotoroman dergilerinin Türkiye'nin en çok satan yayınları olduğu bu sancılı dönemi çoğu karikatürist, 27 Mayıs'ın etkilerine bağlamıştır. Onlara göre DP'ye yönelik eleştirelliklerini yeni dönemde iktidara karşı sürdürecek olmalarından endişelenen gazete yönetimleri, hareket alanlarını kısıtlamıştır. Oysa yaşananlar, basının bir endüstri olarak değişimine denk düşen geçici bir dönem olmuş, maliyet olarak daha ucuz olan fotoğraf, gazete çizgicilerine tercih edilmiştir. Öte yandan yüksek baskı imkânlarına ulaşan basın, dağıtım kanallarını geliştirerek Türkiye'nin her yerine aynı anda

ulaşmayı başarmıştır. '60'lı yıllar, her türlü yayının önceki yıllara göre daha yüksek satış rakamlarına ulaştığı bir dönemdir. Bu "patlamadan" yeni bir mizah dergisinin çıkmaması gerçekten ilginçtir. *Akbaba*, yine vardır ve geçmişe kıyasla daha yüksek olan tirajına rağmen eski alışkanlıklarını sürdürmektedir. Demirel hükümetine yakınlık gösteren başyazılar, resmî ilan beklentileri, İnönü ve Ecevit'e yönelik mesafe dergiye hâkimdir. Öte yandan sol eğilimli çizerlerin *Akbaba*'ya çalışmak zorunda kalmalarından bir gerilim noktası olarak bahsedilebilir. Yeni bir dergi beklentisi, ancak '70'li yılların başında sermayenin yatırım arayışlarına denk düştüğü için gerçekleşebilecektir. Örneğin Simaviler, cazibesini kaybeden fotoroman dergilerinin yerine yerli ve görselliğe geniş yer veren bir dergi arayışı içindedir. Gazete çalışanlarından biriyle, Oğuz Aral ile bu denemeye girerler. Aral, daha önce *Gün* gazetesinde sonraları *Gırgır* adlı bir dergiye dönüşecek köşe hazırlamaktadır. *Akbaba*'nın aksine bol resimli, erotizmi ve gündelik dili kullanan bir dergi olur *Gırgır*.

Aziz Nesin'in bu alternatif dergiyi çıkartamaması da önemlidir. '60'lı yılların başında denediği *Zübük*, politik olarak değil elbet ama yazı ağırlığı ve tarzı itibariyle *Akbaba*'yı andırmaktadır. Aynı nedenden dolayı dergi çabuk kapanmıştır. Mizah dergilerinin yazı ağırlığını azalttığı ölçüde başarı kazanabileceği dönemin çok-satar yayınlarına bakılarak anlaşılmaktadır. Oysa *Zübük* biçimsel olarak yarım asır öncesinin dergilerini andırmaktadır. Yine de '60'lı yıllarda gündelik dile sirayet etmiş –sloganlaşmış– esprileri vardır *Zübük*'ün. Örneğin "Ne Sağcıyız ne Solcu Futbolcuyuz Futbolcu" veya 27 Mayıs'a gönderme yapan "Nato'ya Cento'ya ve Spor-Toto'ya Bağlıyız" gibi. 27 Mayıs'ın genel olarak takdir edildiği, en azından böylesine hicvedilmediği bir sırada –'60'ların hemen başında yayımlanıp– kapanması azınlıkta kalan siyasî kimliğiyle de ilgilidir. 1967'de çıkmaya başlayan ve mantık olarak *Gırgır*'ı önceleyen *Günaydın* gazetesinde yazı yazan Aziz Nesin, Simavilere gazetenin tutmayacağını söylemiştir. Bir başka ifadeyle Nesin, yayıncılıkta nasıl popüler olunur/çoksatar sorusunun cevabını ya da değişen dönemin koşullarını kaçırmış gibidir. *Gırgır* tarzı bir mizah dergisini hiç düşünmediği açıktır. *Gırgır*'ı Türkiye'nin en çok satan gazetesi *Günaydın*'ın sahibi Haldun Simavi yayımlayacaktır.

Gırgır, başlangıcında Simavilerin beklentisine uygun olarak magazin dünyasına, yeni palazlanan televizyon programlarına yönelik bir dergi olur. Politik anlamda derginin tavrı yok denecek kadar sınırlıdır. Kadın erkek ilişkilerine, abazan genç erkek esprilerine başvurulmaktadır: Aldatan kadın, zampara erkek, ağaçta dikizcilik yapan "meraklılar", mahalle esnafı (özellikle manavlar), ev sahipleri-kiracılar sık kullanılan tiplemelerdir. En büyük yenilikçiliği kadın arzusunu açıkça ifade etmeleridir. Benzer bir espri anlayışı *Akbaba*'nın alt sınıflardan gelme karikatüristleri tarafından kullanılmamış değildir ama *Gırgır* yeni bir (komikleştirilmiş erkek/abazan) dil üreterek bunu farklılaştırmıştır. *Gırgır*'da *Akbaba* modelinde olduğu gibi başyazı yoktur, Oğuz Aral ilerleyen yıllarda gerektiğinde başyazı niteliğinde yazılar yazmışsa da bunlar, çoğunlukla mizah ile ilgili açıklama ya da savunma gerekçesi taşımıştır. Mizah dergilerinde görülen ve onlara bir kimlik kazandıran siyasî (baş)yazı geleneği *Gırgır*'la birlikte –*LeMan*'a kadar– son bulmuştur. *Gırgır*'ın yazıdan çok görselliğe ağırlık veren anlayışının özellikle başlangıçtaki zorunluluktan kaynaklandığı söylenebilir. Dergi, tutup tutmayacağı belli olmayan bir denemedir, maliyeti ne kadar düşük tutulursa riski de o kadar az olacaktır. Maliyet hesapları derginin üç beş kişi gibi dar bir kadro tarafından hazır-

lanmasına neden olmuştur. Bu sınırlılık, dergi sayfalarının doldurulmasında önemli bir engel olmuş, uzunca bir süre çoğu daha önce yayımlanan çalışmalar, tekrarlanan işler kullanılmıştır. Oğuz Aral, sayfa doldurma telaşında çeşitli gazetelerde yayımlanmış eski çalışmalarına, özellikle çizgi romanlarına yer vermiş, bu da sonraları çıkan mizah dergilerini biçimsel olarak belirlemiştir. Çizgi romanın mizah dergilerinde sürekli yer bulması biçimsel bir değişmeyi de göstermektedir. Amerika'dan çıkarak yaygınlaşmış olması, anlatım dili ve senaryo yapısı nedeniyle çizgi roman sol düşüncenin değer vermediği, ideolojik anlamda karşı çıktığı popüler mecralardan biri olmuştur. Sonraki yıllarda *Gırgır* küçümsenirken çizgi roman ağırlığı bu politik argümanlarla birleştirilmiştir.

Gırgır, 12 Eylül 1980 rejimi döneminde, en etkili legal muhalif yayın organı olma şerefini taşımıştır. Otoriter rejimin boğuculuğu, keyfiliği ve askerî yönetim zihniyetinin absürdlükleri, mizahın imkân verdiği dolayımla, Gırgır *sayfalarında makaraya alınıyordu.*

Gırgır çıkışından sonraki birkaç yıl içinde belli bir satış yakalamış, ekonomik olarak rahatlamış; cezbedeci bir telif sistemi oturtmuştur. *Akbaba*'da, Yusuf Ziya Ortaç, yıllarca dergiye gelen gençlerden ve gazetelerde çalışan çizerlerden karikatür satın almış, ancak daima düşük telif ücretleri ödemiştir. Aral, Simavilerden aldığı maddi destekle aynı sistemi baştan aşağı değiştirmiştir; *Gırgır*'la gelen tamamı gençlerden oluşan çizer patlamasının nedeni yüksek telif ücretleridir. Bu durum, mizah alanına hiç olmadığı kadar genç ve farklı isim kattığı gibi *Akbaba*'nın sonunu da hazırlamıştır (1977).

Mizah dergilerinin toplamda milyona ulaşan/aşan yüksek satışlı dönemini başlatan *Gırgır*, ilk sayılarındaki aktüel politikaya karşı sınırlı/mesafeli ilgisini zamanla değiştirir. Bu değişimin nedeni, gençlerin dergide giderek aktif bir rol oynamasından kaynaklanmaktadır. '70'li yıllarda politize olan gündelik hayat, gençleri kaçınılmaz olarak dönüştürmüş, *Gırgır*'daki ortamdan (özellikle Oğuz Aral'dan) etkilendikleri gibi dergiyi de biçimsel olarak yenilemişlerdir. Her şeyden önce öğrenci tiplemesi (ve öğrenci sorunları) *Gırgır*'la birlikte ilk kez bu yoğunlukta mizah dergilerine dahil olmuştur. Cinsellikle ilgili mizah, zamanla *Gırgır*'ın bir yan yayını olan *Fırt*'a devredilmiştir. *Fırt*, iç kapak sayfalarında çıplak kadın fotoğrafları kullanan, aldatılan koca, dikizci gençler esprilerini sürdüren bir dergidir. *Gırgır* giderek politize olurken, *Fırt* politika dışı içeriğini değiştirmeyecektir. Kapaklarında politikacılar yer alsa bile bu kullanım komikleştirilmiş, daha çok ahlâkçı-muhafazakâr argümanları yermek için tercih edilmiştir. Erbakan ya da Demirel sevimli bir çizgiyle resmedilen politikacılardır. Sonraki dönemlerde mizah dergilerinde görülen sağ politikacılara yönelik husumetle ilgisi olmayan bir çizgidir bu.

Gırgır'dan ilk kopma *Mikrop* dergisi ile olur. Dergicilik alanında yatırımlar yapan,

yüksek satışlı ve itibarlı dergiler çıkartan Gelişim Yayınları bünyesinde yayımlanan *Mikrop*'un temel özelliği *Gırgır*'dan daha solda durmasıdır. *Mikrop* ile birlikte ilk kez dönemin sol jargonu/Marksist terminolojisi mizah dergiciliğinde görülür. Derginin yayın yönetmeni olan Engin Ergönültaş, başyazı niteliği taşıyan uzun yazılar yazmakta, özellikle gündelik ayrıntılardan bahsederek, polemikçi bir dil kullanmaktadır. Mizah dergiciliğinde o güne değin benzeri olmayan Ergönültaş yazılarının anti-faşist bir söylemi olup, uyarıcı ve yön gösterici özellikleri vardır. Derginin bu politik duruşunun yanında cinsellikle ilgili ilk olma özelliği taşıyan bir tavrı da olmuştur. Cinsiyetçi erkek ideolojisini teşhir eden, kadın bedeninin metalaştırılmasını eleştiren derginin, tabu sayılan cinselliği ele alışı da ilginçtir. *Mikrop*, mastürbasyondan bahseden, onu bir espri konusu yapan, örneğin dışkı ya da sperm çizen ilk yayın olmuştur. Mizahın yasak olandan, özellikle argo ve cinsellikten beslendiğine ilişkin Freudyen yorum, *Gırgır* ya da varolan bütün mizah dergilerine bakıldığında doğrulanabilir. Edepli bulunan *Akbaba* bile bu formülü kullanmıştır. Berber dergisi olarak küçümsenmesinde bu formülü uyguluyor olmasının büyük payı vardır. Başta Ramiz, Necmi Rıza, Şevki, Sururi olmak üzere hemen bütün karikatüristler espriden çok çizdikleri (çoğunlukla çıplak olan) kadın resimleriyle derginin satışını etkilemişlerdir. Mizah dergileri uzunca yıllar (bugün bile) Türkiye'de erotik edebiyatın membaı olmuşlardır. *Mikrop*'un farkı, ideolojik anlamda cinselliğin metalaşmasını eleştirirken meseleyi özellikle groteskleştirmesidir. Mastürbasyonun yok sayılmasına karşı, bilinçli bir teşhircilik yapmaktadır. Yıllar sonra, özellikle '90'lı yıllarda onu izleyecek takipçileri (genellikle aktüel politikadan uzak dururken) cinselliğin estetize edilmesine karşı çıkan bir biçim geliştirmişlerdir. Medyada görsel olarak geniş yer tutan kadın cinselliği daha çok yüz güzelliğiyle (dudaklar, gözler, saçlar) ilişkilendirilirken, mizah dergileri bunu ters yüz ederek belden aşağıya indirmişlerdir. Kalçalar, memeler, osurmak, sıçmak, mastürbasyon, erekte olmuş penisler, boşalma, kusma, sperm lekeleri bu komikleştirilen grotesk mizahın sıkça çizilen unsurlarıdır. *Mikrop*'un siyasî görüşlerinden çok cinsellikle ilgili mizah anlayışının yaşıyor olması zamanın değişimini de işaretlemektedir aslında.

Gırgır, mizahi bir merkez olan *Akbaba*'ya karşı nasıl yenilikçi bir karşı duruş olmuşsa, *Gırgır*'dan sonra çıkan her dergi bir merkez olarak onu hesap etmek durumunda kalmıştır. Öte yandan *Gırgır*, her yeni çıkan dergiyle birlikte kendini yeniden konumlandırmıştır. Bu konuda *Akbaba*'ya kıyasla daha başarılı olduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Örneğin *Mikrop* ve *Limon* gibi kendisine göre solda duran dergiler karşısında sağa değil, yine sola doğru kaymıştır. Bu kaymanın önemli bir başka nedeni Oğuz Aral'ın entelektüalizmi ve mizahı sol ile bütünleştiren bir gelenekten gelmesidir. Yukarıda değinildiği gibi Aziz Nesin'in yerellik arayışları, memleketçiliği, bürokrasi eleştirisi, otorite karşıtlığı Aral'ın esprilerinde geniş yer tutmaktadır. Muhalifliğinin temelinde sol değerler ve onlara ilişkin refleksler vardır; Aral'ın saz çalması bile doğrudan doğruya politik bir tercihtir, doğal olarak derginin sola doğru kayması daha kolay olmuştur. '70'li yıllarda sol ile mizah neşriyatı arasındaki yakınlaşmanın daha önce olmadığı kadar belirginleştiği iddia edilebilir. Sol eylemlerde kullanılan görsel imgeler (iş tulumlarıyla güçlü işçi erkekler, Ülkücü komandolar ya da puro içen göbekli fabrikatörler vd.) mizah dergilerinde yaygınlaşmıştır. *Gırgır* kapaklarında işçiler ve işveren-kapitalistler düalistik bir ayrımla yıllarca resmedilmişlerdir. Öte yandan "dış mihraklar" paranoyası aynı dergilerde yine sıkça görülmüştür. Bu yerlici-ulu-

salcı reflekslerin varlığına veya koşullara göre biçimlenen gazetecilik pragmatizmine bağlanabilir. Gırgır'ın bu denli yaygınlaşıp-çok satmasında sol sempatizanlığından ziyade popülist-ana akımcı kimliği önemli olmuştur. 12 Eylül'ün sola yönelik tutuklama ve yargılamalarından üreticilerinin "kazasız" geçmesi de bu kimlikle ilişkilidir. *Gırgır*, Simavilerle uyumlu bir yayın politikası sürdürmüştür. 12 Eylül denildiğinde hatırlanan kapatılması ise eleştirelliğinden çok popülerliğinden kaynaklanmıştır. O dönem televizyonda sık çalınan hamasi bir şarkıyı diline dolaması (bu sıklığı vurgulaması) nedeniyle kapatılmıştır. *Gırgır* 1983 sonrasındaki muhalif yayınların miladı, başatı ya da ilk hatırlanan ismi değildir. *Sokak*, *Yeni Gündem* veya *Nokta* gibi yayınlarla karşılaştırılırsa merkezde duran bir dergidir *Gırgır*. Ancak kendi yayın tarihi içerisinde mizahi ve siyasî anlamda en tutarlı ve başarılı dönemi 1983 ile Oğuz Aral ekibinin dergiden ayrıldığı 1989 yılı arasıdır. *Gırgır*'ın o dönemki yükselişinde sosyo-ekonomik koşullar da etkili olmuştur: Özal'ın seçim başarıları Özal karşıtı bir muhalefetin oluşmasını da sağlamıştır. *Gırgır*'daki Özal karşıtlığı bir *Limon* dergisi kadar değildir ama mizah dergiciliğinde Özal karşıtlığının başlangıcını *Gırgır* kapakları oluşturur. *Gırgır*'ın giderek daha solda gözükmesinde Özal dönemine özgü muhalefet de bir etkendir. Kastedilen solun merkez sol olduğunu hatırlatalım. Mizah dergileri '90'lı yıllara kadar merkez soldan uzaklaştıkça tiraj kaybetmişlerdir. *Limon*'un –özellikle Şükrü Yavuz'un yönetiminde– yaşadığı küçülme bu uzaklaşmayla ilgilidir.

'80'li yılların sonunda mizah dergilerini etkileyen yaşamsal gelişmeler yaşanmıştır. Kadrolardaki dağılma ve dergi alım satımlarıyla yaşanan parçalanma, kamusal alanda ve siyaset merkezinde yaşanan politik gelişmelerle garip bir biçimde uyuşmaktadır. CHP-AP karşılığında temellenen siyaset merkezi Özal ve ANAP ile bozulmuş, aynı merkez birçok parti tarafından paylaşılır olmuştur. '90'lı yıllarda radikal sağ partilerin Meclis'e girmesi, hükümette yer alması merkezin parçalanmasının önemli bir sonucudur. Soğuk Savaş'ın sonu, Berlin Duvarı'nın yıkılması, 12 Eylül'ün depolitizasyonunda "ideolojiler öldü" sloganını yaygınlaştırır. Teknolojinin tahmin edilemeyen, önceki dönemlerle kıyaslanamayacak gelişimi, televizyon kanallarını çoğaltırken yazılı basını dil, biçim ve politik anlamda derinden etkiler. Televizyonun kazandığı cazibe gazete satışlarının düşmesine neden olur: Mizah dergilerinin oluşturduğu merkez aynı nedenlerle işlevsizleşmiştir, televizyona taşınan mizah, mizah dergilerinin okuyucularını değiştirmiştir. Bir başka ifadeyle *Gırgır*'dan bu yana süregelen, övgü ya da yergi için kullanılan "CHP'li de AP'li de *Gırgır*'da aynı espriye gülerdi" mantığı bütünüyle televizyonlardaki komedilere, skeçlere taşınmıştır. Televizyona taşınamayan mizah biçimleri ise giderek öne çıkmaya başlar. *Hıbır* ve *Avni* dergileri bu süreci atlatamayarak kapanırken, onlara göre solda ve marjinal duran *LeMan* (öncesi *Limon*) giderek tirajını artırarak en çok satan dergi olacaktır.

LeMan'ın muhalefeti yaşanan dönemin koşullarına uygun olarak *Gırgır*'dan bütünüyle farklıdır. Basın dışı sermaye gruplarının gazete ve televizyon işine girmesi, "gazeteciliği", ahlâki değerleri, statü biçimlerini ve arzulanan metaları değiştirmiştir. *LeMan*, yeni dönemin rağbet gören tüm değerlerine karşı mizahi (ve bazen mizahla bağdaşmayacak sertlikte) bir eleştirellik kullanmaya başlar. Bu yeni değerlerin savunusunu yapan herkesi diline dolayan dergi, cinselliğe ve argoya yönelik ilgisini de artırır. Mizah dergilerinin yeni alanı televizyonun giremediği, konuşamadığı alt kültürlerden beslenmektedir. '90'lı yılların başlarında *Gırgır*'ın anlatmaya başladığı Maganda tiplemesi, *LeMan*

dergisinde daha sert ve şiddetli biçimde anlatılırken, ilginç bir başka gelişme genç, kentsoylu ve öğrenci tiplemelerine yönelik eleştirellikte yaşanır. Mehmet Çağçağ'ın *Daral ve Timsah* dizisinde şekillenen yeni genç tiplemeleri, popüler değerlere yönelik eleştirellikte işlevselleştirilmiştir. Zengin olma hırsı, kolay para kazanma yolları, marka fetişizmi, anti-entelektüalizm, umursamazlık, politika karşıtlığı, kolay seks, amoralizm ve tatminsizlik eleştirileri bu gençler üzerinden anlatılır. *LeMan*'ın mizahi dünyasında bir yanda magandalar varsa diğer yanda kapitalizmin yozlaştırdığı gençler yer almaktadır. Gençlerin İngilizce ve gece yaşantısı ile harmanlanan jargonu ile magandaların argoya dayalı dili, *LeMan*'ın mizahı kadar, '90'lı yıllarda mizah dergilerinde yaygınlık kazanan esprilerin kaynağını oluşturur. *LeMan*, anti-medya başlığı altında medyanın yeni yapılanmasına karşı bir muhalefet geliştirirken, *Gırgır* ekolünden farklı olarak yazı ağırlıklı bir biçim geliştirmiş, bol köşe yazısı kullanmıştır. Özellikle Cezmi Ersöz ve Nihat Genç farklı açılardan bu muhalifliği besleyen yazarlar olurlar.

LeMan'ın ticari başarısı kendi içinden benzer bir yolu izleyerek yapılanan bir dergi daha çıkartır. Dergide esprileriyle büyük popülerlik kazanan, aktüel politikayla doğrudan ilgilenmemiş Selçuk Erdem ve Erdil Yaşaroğlu'nun ayrılışı derginin "komik" canlılığını oldukça azaltmıştır. *Penguen* adlı yeni bir dergi çıkartan ekibin editöryal anlamda en önemli iddiası siyasal muhalefetten çok komik olmaktır. *LeMan*'dan daha önce ayrılarak *Lombak* adlı bir çizgi roman dergisi çıkartan ekibin de katılımıyla yayımlanan *Penguen*, aktüel politikayla doğrudan ilgilenmeyen ve siyaseten *LeMan*'a göre daha merkezde ('90'lı yılların merkezinde) duran bir dergi olur. Başlangıçtaki iddiasına göre daha politize olduğu, *Gırgır*'dan bu yana süregelen mizah dergileri çerçevesine dahil olduğu ise rahatlıkla söylenebilir. Komiklik ve komik dergi yapmak iddiası ise ayrı bir parantezi gerektirmektedir. Komiklikten kasıt öncelikle "yeni olmak"tır; arkaik bulunan politik düsturlardan farklı olduklarını bireyci, zekâya dayalı yaratıcı bir mizah yaptıklarını vurgulamak istemektedirler. Sarkastizm, sol ve Marksist eleştirelliğe ikame edilmiştir. Geçmişin düalistik tipleştirmelerine (zengin-fakir, patron-işçi vd.) sınıf temelli bakılmamaktadır, hemen herkes psikolojik –özellikle cinsel– açmazlarıyla anlatılmaktadır; habaset esprilerin esasını oluşturmaktadır.

Mizah dergilerinin sol ile ilişkisi yakın dönemlere kadar çoğunlukla sol partilere yönelik bir sempatiyle (ya da sempati içeren bir mesafeyle) tanımlanabilir. '90'lı yıllarda mizah dergileri merkezdeki sol partilere hayal kırıklığı ve bıkkınlıkla bakmış, onlara yönelik küçümseme, öfke ve inançsızlık gibi karışık duyguları kapaklarına yansıtmışlardır. *LeMan* özellikle sosyal demokratları sağ partilerle özdeşleştirmekten geri durmamış, mevcut politikalarını daima eleştirmiştir. Aslına bakılırsa birkaç istisna karikatür ya da yazı dışında hiçbir sol partiye de yakınlık göstermemiş, küreselleşme karşıtlığı gibi genel bir çerçeve içerisinde iç politikaya yönelik bir eleştirellik geliştirmiştir. İç politikaya yönelik eleştirelliği –daha çok– büyük medya şirketlerinde etkin olan yazar ve yorumcuların savundukları temel siyasî görüşleri hedef alan bir karşıtlık olarak özetlenebilir. Bu karşıtlık, ana akım medya dışında kalan her türlü yayın ve akım tarafından sahiplenildiği için sadece *LeMan*'a atfedilemez ama derginin popülerliği (ve yaygınlaştırdığı sarkastik dil) onu diğerlerinden ayırmaktadır. Derginin kimi bölümleri haricinde politikayla doğrudan bir ilişki kurmamasına rağmen "konuşulur" olması kendinden önceki mizah dergilerinden farklı olan en önemli özelliğidir. Örneğin *Gırgır*, halefleriyle kıyas-

lanmayacak yüksek satışına rağmen hiçbir zaman bu kadar konuşulmamıştır. *LeMan*, medyanın dışında duran (üreticileri tarafından çıkartılan) bir dergidir, "konuşulur" olmasında kendi yarattığı özerkliğin payı büyüktür. "Konuşulur" olmasını sağlayan bir önemli özelliği de muğlak politik duruşudur. Dergi sol oyların iktidar olmayacak ('70'li yıllarla karşılaştırılamayacak) kadar tükendiği bir dönemde popüler olmuştur. Duruşu itibariyle radikal sol partilere yakın olmakla birlikte mesafeli ya da muğlak olmayı bir yayın tercihi olarak belirlemiştir.

Aslında *LeMan*'ın siyaset temelli eleştirelliği (başlangıcı olan) *Limon* ile kıyaslandığında giderek ulusalcı bir ağırlık kazanmıştır. Bu değişimin iki temel nedeni olduğu iddia edilebilir: Öncelikle '90'lı yılların sonundan itibaren yükselen küreselleşme karşıtı veya anti-Amerikancı siyasî muhalefet hemen her türlü politik argümanın önüne geçmiş, mizah dergilerini de etkilemiştir. Anti-Amerikancı ya da anti-AB politikalarının temelinde ister istemez ulusalcı/milliyetçi iddialar yer almaktadır. İkincisi, bir yayın grubuna bağlı olarak çıkan *Limon*'un çoksatar *Gırgır*'a karşı geliştirdiği siyasal duruş ile bizzat ticaretle uğraşmak zorunda kalan ve bu nedenle aktüeli yakalamaya çalışan çoksatar *LeMan*'ın siyasal duruşu elbette farklı olacaktır. *LeMan*, satış tehdidi altında popüler inanç ve tercihleri muhalifliği ile harmanlayarak yorumlamak zorunda kalmıştır.

Benzer nedenlerle politik tavrını bir makro anlatıya, örneğin *Mikrop*'un yaptığı gibi Marksizme değil, dolaylı olarak Marksizmden ve birçok şeyden faydalanan geniş cepheli ama daha muğlak bir tavra dayandırmıştır. Çoğu zaman siyasetten çok cinsellik, ahlâk ya da tabularla ilgili konuşmayı tercih etmektedir. Aslında bu tavrın izdüşümleri *LeMan* okurlarını oluşturan yeni orta sınıf gençliğinin kişisel ve politik tercihlerinde de görülebilir. Yeni

Charlie Chaplin, mizahın büyük ustası, McCarthy döneminde "komünistlik suçu"ndan soruşturmalara uğradı. Filmlerindeki hikâyelerde ya da arkadaş çevresinde "komünistler" arandı.

orta-sınıf gençliğinin toplumsal eylemlere mesafeli olması, politika ve politikacılardan hazzetmemesi ya da onlara kayıtsız kalması tipiklik gösteren kuşak özellikleridir. Buna göre toplumsal sorunları düzeltmeye yetecek bir güç olmadığına ilişkin inanç, sorunları görünür kılmayı gereksizleştirmektedir. *LeMan*'da ya da son on yılın mizah dergilerinde bununla ilişkili bir karşılık gösterilebilir: Gençleri toplumsal sorumluluk taşımaya iten öğretmen/ebeveyn tavrı alaycı bir tavırla ele alınmaktadır. Siyasetin, siyasetle ilgilenenin geleceğe dönük beklentileri ve amacı vardır. Bu düşünceye sahip olmak sorumluluk getirir, bağlayıcıdır ve kişisel özgürlüklerinden fedakârlık etmeyi gerektirir. Oysa yeni mizahın sıkça başvurduğu espriler izlenirse görülecektir ki hazza engel olan her türlü siyasî ya da kültürel "duruş" sıkıcıdır.

LeMan'ı (ve aslında yakın dönemde çıkan tüm mizah dergilerini) tanımlayan ideolojik duruş ya da onların kendilerini politik olarak tanımlamak istediklerinde kullandıkları "şemsiye" *anti-medya* tavrıdır. Medya o denli kirlenmiş ve o kadar çok hata yapmaktadır ki eleştirmek, onlarla alay etmek bir zorunluluktur. Şehirli muhalif orta sınıf gençliği –herhangi bir ideolojik dayanak olmaksızın– bu kirliliği görmekte, yeniyetme lâfazanlığı ve kimi zaman lakaydi bir özgürlük söylemiyle de mevcut ortamı eleştirmektedir. Anti-medya tavrının özellikle '90'lı yıllarda yoğunlaşmasını medyadaki ekonomik yapının değişmesine bağlamak eksik kalacak bir tespit olur. Marksizmin itibar kaybı başta olmak üzere toplumu dönüştüren dinamiklerin değişimi bu tavrın yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Anti-medya, sağ ya da sol bir esasa dayalı değildir, ideolojik tözü itibariyle ahlâkçıdır, siyasal akım ya da bir inançtan çok bir ahlâk vurgusu yapılmaktadır. Genç adamın "ben haklıyım" inadı ve iddiası gibi ne kadar çok bağırırsa o kadar haklı olacağını düşünen, her konuştuğunda –o dile uygun bir biçimde yazılırsa– vatan hainlerini, dönekleri, eşcinselleri (!), ajanları, halk düşmanlarını, korkakları, kadın düşkünlerini ve sermaye uşaklarını afişe eden bir "dil" kullanılmaktadır. Ve yine dikkat edilirse bu dil siyasal romantizm kadar mizahın ironik abartısına ve karikatür mantığına yakındır. Üstelik aynı mantık insanların gündelik siyasal faaliyetlerden uzaklaştıkları, siyaseti en iyi olasılıkla taraftar olarak izledikleri medyatik gösteri mantığına uymaktadır. Medya kamusal meseleleri tartışmaktan çok o meselenin kişisel geçimsizlik boyutuna veya sosyo-psikolojik etmenlerine yoğunlaşmaktadır. Siyaset ve ideoloji bu mantığa ikame edilip olağanlaştırıldığı için hemen her türlü yayın mecrasının ve doğal olarak mizah dergilerinin ideolojik duruşu muğlaklaşmıştır. Bu nedenle *LeMan*'ın eleştirelliğinde politik olduğu kadar antipolitik bir ton vardır, sol addedilebileceği gibi sol politikalarla uyuşmayacak bir içerikten de söz edilebilir. Sokağı ve günü yakalama uğraşı *LeMan*'ı kendisini geçmişte olduğu kadar net, sınırları belli ifadelerle tanımlamaktan kaçınmaya zorlamıştır. Anti-medya tavrını bu denli sahiplenmesinin en önemli nedeni de budur. Diğer yandan *LeMan*'ın politik duruşu rahatsızlık da yaratmaktadır elbet. Yukarıda değinildiği gibi *LeMan*'ın duruşunu "politik" (ve arkaik) bulan bir ekip dergiden ayrılarak *Penguen*'i çıkartmaya başlamıştır. Kürt sorununun çok konuşulduğu dönemlerde Ender Özkahraman'ın üretimleri –ne anlatırsa anlatsın– *LeMan*'ın toplumdaki algılanmasını etkilemiş, yükselen milliyetçi hareketlerin tepkisini çekmiştir. Bu örnek bile siyasetin bir gösteri mantığıyla işlediği, sosyo-psikolojik etmenlerin kamusal meselelerin önüne geçtiği bir dönemin karakteristiklerini göstermektedir. Yine ayrıca *LeMan*'ın alternatifi olarak çıkan *Penguen*'de Kürt sorununa *LeMan* kadar değinmeme tercihi de bir başka dönemsel göstergedir. Geçerken değinelim: Kürt solunun yaşadığı yayın sıkıntıları ve donanımlı mizahçı kıtlığı Kürtçe mizah yayınlarının kelebek ömürlü olmasına neden olmuştur.

Türkiye'de mizahı muhalefetle (ve muhalefeti mutlaka solla) özdeşleştiren romantik yaklaşımlardan da söz edilebilir. Bu yaklaşımlarda, mizahın sol ile ilişkisini, siyasî otoritenin yaptırımları, açılan dava ve mahkûmiyet kararlarıyla açıklanmaya çalışılır. Mizahın temelinin muhalefet olduğuna dair meslek inancı veya mizaha kızılamayacağı (kızılmaması gerektiği) savı sıkça yinelenir. Batı demokrasilerinde mizahî eleştirinin özelde kişilik haklarının genelde hukukun dışında tutulduğu savunulur. "Batılı politikacılar ve siyasî iktidarlar mizahi eleştirilere değil dava açmak, kızmazlar ve hatta sevinirler" gibi popüler bir inanış

vardır örneğin. Elbette politikacıların ve siyasî iktidarın kendilerine yönelik eleştirilere karşı yargı yolunu başvurma hakları demokrasilerde mevcuttur, ancak bu hak, siyasî otoritenin muhalefetle kurduğu mesafeye (veya oluşturduğu geleneğe) bağlı olarak –ülkeden ülkeye– farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Türkiye'de siyasî otoritenin mizahçılarla ilişkisi (buna genellikle hoşgörü adı verilir) farklı dönemlere bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Baskı dönemlerinde mizahın yükselişe geçtiği, satışların arttığına ilişkin mizahçılar arasında oldukça popüler olan bir inanış vardır. Mizah dergiciliğini ülkenin siyasî tarihi ile bir arada okuma eğiliminin sonucu olan bir varsayımdır bu. Yaygın bir inanış olmasına rağmen sınanmış ya da üzerinde hakkaniyetle durulmuş değildir, mizahçıların itibar arayışıyla birlikte düşünülmesi gereken bir iddiadır. Baskı dönemlerinde sadece mizah dergilerinin muhalefete cesaret ettiği veya halkın muhalif yayınları sahiplendiği yönündeki cemaat içi nahif iddialar da aynı arayışın parçası olarak görülmelidir.

Mizah dergileri çok partili rejimin kurulduğu tarihlerden itibaren sol ile çeşitli biçimlerde ilişki kurmuştur. *Markopaşa* bu sürecin ister istemez miladı olduğu gibi (muğlaklaştığı için popülerleşen ya da popülerleştiği için muğlaklaşan) *LeMan* da bunun son merhalesidir. Bir başka deyişle *Markopaşa*'dan *LeMan*'a, solun popüler ifade, çizgi ve tepkileri izlenebilir. Bugünün ve geçmişin popüler muhalefet biçimlerini anlamak adına mizah dergileri incelenmesi gereken verimli mecralardan biridir. ❐

Kaynakça'ya Dair

Türkiye'de sol düşünce incelenirken kaynakça olarak akla gelebilecek bütün eserleri bir araya getirmenin iğneyle kuyu kazmaktan pek bir farkı olmayacağı ortada. Böyle bir işe kalkışmak başlı başına takdiri hak eder elbette. Ancak bu, beraberinde soruları da getirecektir: Solun Türkiye seyrini izlerken, dünya sol hareketine yön vermiş teorisyenlerin/yazarların yüz binlerce sayfa tutan eserlerinin hangilerini, ne kadarını çalışmaya dahil edeceksiniz? Türkiye'de yayımlanmış eserlerde belli bir kriter arayacak mısınız, yoksa en küçük bildirge kitapçığından parti programlarına "her şey dahil" mi olacak? İrili ufaklı, bir hafta/sayı ömürlü ya da uzun soluklu dergiler/gazeteler kaynakçaya sokulacak mı?... Bu girizgâha ihtiyaç duymamızın nedeni tam olarak böyle bir durumla karşı karşıya olmamız aslında. Türkiye'de sol düşüncenin kaynakçasını derli toplu bir şekilde ortaya koymak, o kadar da kolay değil. Tam da bu bağlamda öncelikle "sınırlarımıza" işaret etmek yerinde olacak.

Her şeyden önce sol literatürün zenginliği düşünüldüğünde buraya örneğin Marx, Lenin, Mao gibi "ana" teorisyenlerin eserlerinin tamamını almanın mümkün olmayacağı çok açık. Dolayısıyla tercih etmek noktasında, Türkiye'de solun temel kitap olarak aldığı, nispeten öne çıkan eserlere işaret etmeye çalışacağız. Bu gibi ana isimlerin dışında ise yine solun zihnine, ruhuna, eylem ve pratiğine önemli etkilerde bulunmuş yazarların (Gramsci, Althusser vb. gibi) katkılarını ise dışarıda bırakıyoruz.

Türkiye'ye gelince de aslında benzer bir sorunla karşı karşıya olduğumuz ortada. Mevcut onca çalışmanın tamamını buraya koymak zaten mümkün değil. Üstelik sol düşüncenin, diğer siyasi düşüncelerden ayrıldığı temel bir noktanın altını çizmek farz: Ağırlıkla illegalitede olan, çalışma alanı sürekli daraltılan, evraklarına, belgelerine el konulup imha edilen bir hareketten söz ediyoruz. CHP'nin arşivinin dahi 12 Eylül döneminde kağıt yapılmak üzere SEKA'ya gönderildiği düşünüldüğünde olayın vahameti daha net anlaşılabilir. Dolayısıyla elden ele gezen, forumlarda, kongrelerde dağıtılan ve büyük anlamlar verilen kimi belgelerin, broşürlerin, kitapların varlığını da anımsatmış olalım. Bu bakımdan dünya literatürü için söz ettiğimiz sınırlama memleket sınırları içinde de geçerli olacak. Buradaki esas nirengi noktası da Türkiye'de sol harekete yön veren, sol düşüncenin dinamiklerini kuran, geliştiren, değiştiren çalışmalara değinmek olacak.

DÜNYADAN...

Türkiye'nin, dünya sol hareketinin önemli isimlerinin eserleriyle oldukça geç tanışmış bir ülke olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki ana teorisyenlerin eserlerinin, "sol klasiklerin" ülkede yaygın olarak bilinmeleri ve Türkçe olarak bulunabilmeleri ancak '70'li yılların başlarından itibaren mümkün olmuştur. Hiç kuşkusuz bundaki temel etken de 1960'ların sonunda dünyada kabaran sol dalganın Türkiye'ye de ulaşması; ülkenin "kaynaşmış, sınıfsız, imtiyazsız bir kitle" olduğu mitosunun yavaş yavaş yıkılarak, sosyalist politik söylemlerin Türk siyasetinde bir güç olarak yükselmeye başlamasıdır.

Sınıf mücadelesi, proletarya, burjuvazi, artıdeğer, emperyalizm vb. gibi kavramların poli-

tik mücadelenin içinde yer tutmaya başlaması, yükselen bu yeni dalganın okurunu da beraberinde getirmiş, böylece irili ufaklı birçok yayınevi tarafından sol klasiklerin çevrilmesine başlanmıştır. Bir anda artan yayım sayısıyla, diğer ülkelere göre çok geriden de gelse Türkçe'de de Marksist bir literatür ortaya çıkmıştır.

Sol düşüncenin ana kaynağının Marx ve Engels'in yazdıkları olduklarına dair bir tartışma yürütmek gereksiz. Ne var ki -biraz da Türkiye sol hareketinin gelişim çizgisine paralel olarak- ikilinin yapıtlarının Türkçe'ye girişinin yine "'68 süreciyle" birlikte başladığını söyleyebiliriz. Kerim Sadi'nin 1930'lı yılların sonlarına doğru yaptığı bir-iki çeviri (*Kapital'den Hülâsalar* ve *Manifesto*, 1936) dışında uzun yıllar boyunca (parça parça yapılan kimi çevirileri saymazsak) Türkçe olarak okunamayan Marx ve Engels'in yapıtları ya bütün olarak ya da parçalar halinde 1966 yılından itibaren yaygın olarak çevrilmeye başlanmıştır. *Ücret, Fiyat ve Kâr* (1965), *Sömürgecilik Üzerine* (1966), *Din Üzerine* (1966), *Türkiye Üzerine: Şark Meselesi* (1966), *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri: Asya Üretim Tarzı, Antik Çağ, Feodalite* (1967), *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850* (1967), *Felsefe İncelemeleri* (1968), *Yahudi Meselesi* (1968), *1844 El Yazmaları* (1969), *Komünist Manifesto* (1969), *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* (1969) gibi kitaplar 1960'lı yıllar sona ererken basılmış, kısa zaman içinde yeni baskıları yapılmıştır. *Kapital*'in çevrilmesi ise ancak 1970'de gerçekleşmiş, onu *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (1970), *Fransa'da İç Savaş* (1970), *Sanat ve Edebiyat* (1971) gibi kitaplar izlemiştir. Marx-Engels çevirileri 1970'li yıllar boyunca da sürmüş, daha önce çevrilmemiş eksik kitaplar da Türkçe'ye kazandırılmıştır. Yine Marx'ın çeşitli yazılarını bir araya getiren *Seçme Yapıtlar*'ının ilk cildi 1976'da üçüncü ve son cildi ise 1979'da yayımlanmıştır.

Bu dönem boyunca *Anti Dühring* (1966), *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1967), *Almanya'da Köylü Savaşı* (1967), *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* (1974), *Doğanın Diyalektiği* (1975) gibi Engels'in Marx'la birlikte yazdıkları dışındaki eserleri de Türkçe'ye çevrilmiştir.

Sovyet Devrimi'nin lideri Lenin'in yapıtları da yine 1970'ler boyunca çevrilerek Türkiyeli okuyucuya sunulmuştur. 1934 yılında Haydar Rıfat tarafından çevrilen *Devlet ve İhtilal*'in yayımının üzerinden geçen 34 yılın ardından 1968'de *Ne Yapmalı?*, 1969'da *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, *Emperyalizm-Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, 1970'de *Doğuda Ulusal Kurtuluş Hareketleri* çevrilmiştir. Bunları *Marx ve Engels*, *Milli Mesele*, *İki Taktik*, *Marksizm Üzerine* takip etmiştir. Bunun yanında Stalin'in [*Leninizmin İlkeleri* (1969), *Sağ ve Sol Sapmalar Üzerine* (1969), *Diyalektik ve Tarihi Materyalizm* (1970), *S.S.C.B'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* (1979), *Proterya Devrimi Çağında Millî Mesele* (1977)], Troçki'nin [*Sürekli Devrim* (1976), *Sosyalizmin Güncel Meseleleri* (1976), *Emperyalist Savaş ve Dünya Proleter Devrimi* (1979), *1917 Yılı* (1977)] ve Çin Devrimi'nin lideri Mao'nun çalışmaları da unutulmamış [*Halk Savaşında Temel Taktikler* (1969), *Seçme Eserler* (1970), *Askeri Yazılar* (1971), *Teori ve Pratik* (1975)] kısa süre içinde raflardaki yerini almıştır.

ANSİKLOPEDİLER

Türkiye'de sınırlı sayıda da olsa özel olarak sol hareketler üzerine yayımlanmış ansiklopediler bulunmaktadır. May Yayınları tarafından yayımlanan 8 ciltlik *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*'nin ilk 5 cildi genel olarak sosyalist düşüncenin kavramlarını, dünyada öne çıkan isimlerini ele alırken son 3 cilt Türkiye özeline yöneliktir. İletişim Yayınları tarafından 1988'de yayımlanan 8 ciltlik *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Sovyetler Birliği'nin çöküşe girdiği bir dönemde ortaya koyduğu "muhasebe" ile dikkat çeken, önemli, Türkiye'de ve dünyadaki sol hareketlerin sistematik şekilde biraraya getirildiği bir çalışma olmuştur. Yine İletişim Yayınları'nın *Cumhuriyet Dönemi Türkiye* ve *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye* ansiklopedileri doğrudan olmasa da, Türkiye'deki sol hareketin gelişim yönlerine dair önemli ipuçlarını barındıran çalışmalar olarak dikkat çekmiştir. Bu çerçeve içinde Gelişim Yayıları'nın 1970'li yılların ortasında yayımladığı *Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi* de sayılabilir. Öte yandan Tarih Vakfı'nın çıkardığı 3 ciltlik *Türkiye'de Sendikacılık Ansiklopedisi* de özellikle ülkedeki işçi sınıfının sendikacılık bağlamında bir değerlendirmesini ortaya koymuştur.

Bu noktada, her ne kadar ansiklopedi tanımlamasına uymasa da Mete Tunçay'ın her bakımdan "büyük" çalışması *Türkiye'de Sol Akımlar*'ı (I.cilt 1908-1925, 1967; II.cilt 1925-1936, 1992) da anmak yanlış olmaz. Türkiye solunun tarihi açısından alanında aşılamamış

durumunda olan kitabın *Belgeler* başlıklı bir de eki bulunmaktadır. Tunçay'ın *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması* kitabı da özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında solun şekillendiği ortamı ele alması açısından önemlidir. Yine Tunçay'ın, E. J. Zürcher ile birlikte derlediği *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik / 1876-1923* (1995) adlı kitap da Osmanlı'da sol fikir hareketlerinin yayılmasında gayrimüslimlerin rolünü göstermektedir.

ANA İSİMLER-TEORİK ÇERÇEVE

Türkiye'de yoğun olarak girişilen çeviri faaliyetlerinin ötesinde bir sol literatürün doğuşu yine '68 dalgasıyla söz konusu olmuştur. Bu dönemde yayımlanan çalışmaların ana ekseni olarak, teorik/pratik anlamda sosyalizmin tartışılması ve bu bağlamda Türkiye'ye yönelik çıkarımlarda bulunulmasını gösterebiliriz. Dolayısıyla öncelikle solun önde gelen isimlerinin çalışmalarını ele alarak başlayabiliriz.

Türkiye Komünist Partisi'nin kurucusu ve ilk genel sekreteri Mustafa Suphi'nin çeşitli gazete ve dergilere yazdığı yazıları *Türkiye'nin Mazlum Amele ve Rençberlerine* (1976) gibi muhtelif zamanlarda broşür-kitap formunda basılmıştır. Yazılarının nispeten toparlandığı bir kitap olaraksa *İlk Yazılar / 1908-1913* (1989) söylenebilir. Yine *Mustafa Suphi ve Yoldaşları / 28-29 Ocak 1921'i Unutma* (2004) da, ilk elden bir kaynak olarak görülebilir. TKP'nin kuruluşu ve Mustafa Suphi'nin yaşamı/politik görüşlerine dair de birçok kitap bulmak mümkündür. Yavuz Aslan'ın *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi* (1997), Mete Tunçay'ın *Mustafa Suphi'nin Yeni Dünya'sı* (1995), bir sempozyum derlemesi olan *1921-21'ler Türkiyesi ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü* (2005) gibi kitaplar bu çerçevede sayılabilir.

Bu noktada Mustafa Suphi'nin kurucusu olduğu TKP'ye dair eserlere de değinmek yerinde olacaktır. *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri* (2 cilt), TKP Merkez Komitesi'nin 17 Eylül 1920'deki ilk toplantısından Türkiye'ye dönünceye kadar yaptığı toplantıların tutanaklarını, Türkiye'den aldığı bilgileri, partinin iç işleyişine ve kadrolarına ilişkin belgeleri içeren bir eserdir. *TKP 1926 Viyana Konferansı* (2004), partinin az bilinen Viyana Konferansı'na ilişkin önemli bilgiler içerirken; *1929 TKP Davası* (der. Erden Akbulut, 2005), 1927'de tutuklanan Merkez Komite'nin yerine kurulan geçici Merkez Komite'nin de 1929'da tutuklanması ve yargılanmaları sürecini duruşma tutanakları ve arşiv belgeleri üzerinden ele alan bir çalışmadır. Rasih Nuri İleri'nin *1944 TKP Davası ve 1947 TKP Davası (2003)* kitapları ile *1951 TKP Tevkifatı Esbab-ı Mucibeli Hükûm* (2000) parti kadroları aleyhine başlatılan hukuki süreçleri ele almaktadır. Atilla Akar'ın *Bir Kuşağın Son Temsilcileri "Eski Tüfek" Sosyalistler* (1989) ise bir dönem TKP'de yer alan isimlerle yapılan görüşmeleri içermektedir. İbrahim Topçuoğlu'nun yazdığı üç ciltlik *Neden İki Sosyalist Partisi 1946: TKP Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi: 1914-1960* (1976) ve *Yoldaşların Ateşle İmtihanı-1920'den Günümüze TKP* (Mustafa Salihoğlu, Y. Bagirov, Deniz Özgür, Hülya Kortun, 2004) de yine TKP'nin tarihsel serüvenini, TKP dışındaki siyasi partilerin birbirlerini suçlamalarını ele alan çalışmalardır. *TKP-Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yolları* (2004) ise TKP eski Genel Sekreteri İsmail Bilen'in S. Üstüngel takma adıyla yazdığı bir kitaptır. 1920 yılında *Aydınlık* dergisini kuran ve TKP liderliği de yapan Şefik Hüsnü'nün *Türkiye'de Sosyal Sınıflar* (1997) adlı kitabının yanında, *Yazı ve Konuşmalar* (1995) ile *Şefik Hüsnü Yaşamı Yazıları Yoldaşları* (1994) kitapları da partiyi ve kadrolarını daha yakından tanımak için önemli çalışmalardır. Naciye Babalık'ın yakın dönem çalışması *Türkiye Komünist Partisi'nin Sönümlenmesi* (2005) de parti tarihini ele almaktadır.

Asıl adı Nevzat Cerrahlar olan Kerim Sadi'nin çevirilerinin yanında, A. Cerrahoğlu adıyla yazdığı çalışmalar da sol literatürün ilk yapıtları arasında sayılabilir. *İslamiyet ve Osmanlı Sosyalistleri-İslamiyet ve Yöncü Sosyalistler* (1964); "Şeriat ve Sosyalizm", "Celâl Nuri'ye Göre Sosyalizm, Aşırı Sosyalizm ve Millî Kurtuluş Savaşından Sonra Türkiye'nin Özel Durumu", "Anarşizme Karşı Sosyalizm", "Bir Komün Savunucusu", "Ahmet Mithat Efendi ve Birinci Enternasyonal", "Türkiye Sosyalist Fırkası ve Marx, Lassale, Jaures", "Türkiyede, Türkçe Olarak Yayınlanan, İlk Sosyalist Gazeteler Hakkında" gibi bölüm başlıkları olan *Türkiye'de Sosyalizm* (1966) adlı kitapları yanında 1975'te ilk baskısı yapılan *Türkiye'de Sosyalizm Tarihine Katkı* adlı çalışması da anılmalıdır.

Türkiye'de sol adına 1960'lı yılların başında yaşanan en önemli olay kuşkusuz Türkiye İşçi Partisi'nin kurulması olmuştur. Partinin ilk ge-

nel başkanı olan Mehmet Ali Aybar'ın üç cilt olarak yazdığı *TİP Tarihi* (1988), TİP'in Türkiye siyasi hayatına girişi ve durduğu yerle ilgili ilk ağızdan aktarılan çok önemli bir kaynaktır. Artun Ünsal'ın *Umuttan Yanlızlığa-Türkiye İşçi Partisi/1961-1971* (2002) kitabı da partinin tarihini incelemektedir. TİP'in milletvekillerinden Sadun Aren'in *TİP Olayı: 1961-1971* (1993) daha ziyade partinin tarihsel gelişimi ile ilgiliyken, Turhan Salman'ın hazırladığı beş ciltlik *TİP Parlamentoda*, 1965 seçimlerinde 15 milletvekiliyle TBMM'ye giren partinin meclis çalışmalarının ayrıntılı bir dökümünü sunmaktadır. "Türkiye'ye özgü sosyalizm" anlayışının savunucusu Mehmet Ali Aybar'ın görüşlerini, kendi yazdığı çalışmalarda geniş bir şekilde bulmak mümkündür. *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm* (1968), *Marksizm'de Örgüt Sorunu: Leninist Parti Burjuva Modelinde Bir Örgüttür* (1979), *Neden Sosyalizm?* (1987) eserlerinden bazılarıdır. Aybar üzerine yapılmış çalışmalar da yine siyaset ve dünya görüşünü anlamak açısından önemlidir: Barış Ünlü'nün Aybar portresi *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar* (2002), yine Ünlü'nün yayıma hazırladığı *Mehmet Ali Aybar'ın Mücadaleleri ve Mektupları 1946-1961 (2003)*, Aylin Özman tarafından yayıma hazırlanan *Marksizm ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler* (2002), Zafer Doğan'ın *Türkiyeli Bir Sosyalist: Mehmet Ali Aybar* (2005) kitaplarını bu düzlemde ele alabiliriz. Yine Mehmet Ali Aybar'ın gazeteci-yazar Uğur Mumcu ile yaptığı uzun söyleşi de unutulmamalıdır: *Aybar ile Söyleşi-Sosyalizm ve Bağımsızlık* (1990).

Türkiye'de ilk ciddi köy araştırmalarını yapan isimlerden ve aynı zamanda ikinci TİP'in Genel Başkanı olan Behice Boran'ın *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* (1968) ve *İki Açıdan Türkiye İşçi Partisi Davası* (1975) gibi kitapları yanında, gazeteci Uğur Mumcu ile yaptığı uzun söyleşi *Bir Uzun Yürüyüş* (1988) de Boran'ın siyasi görüşlerini açıklamaktadır.

Milli Demokratik Devrim teziyle Türkiye solunun bir başka dalgasını oluşturan Mihri Belli'nin, dergilerde yayımlanan yazıları ve çeşitli konferanslarda yaptığı konuşmalarından oluşan *Yazılar 1965-1970* (1970) kitabı MDD'ye kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Rasih Nuri İleri'nin yazdığı iki ciltlik *Mihri Belli Olayı* [c.1: *MDD-Yön Tartışmaları, Sosyalist Aydınlık Davası*; c.2: *Marksist-Leninist Haziran Hareketi*] (1976) da dikkate alınabilecek bir çalışmadır. Düşünceleriyle MDD'nin hareket noktalarından olan, *Yön* ve *Devrim* dergilerine yazdığı yazılar yanında kitaplarıyla özellikle 1960'lı yıllar boyunca Türkiye solunda etkili bir yeri olan Doğan Avcıoğlu'nun ilk akla gelen kitapları *Türkiye'nin Düzeni* (2 cilt) (1968), *Devrim Üzerine* (1971), *Milli Kurtuluş Tarihi*'dir (4 cilt) (1.cilt 1974). Yakın tarihli bir kitap olan *Atatürk, Milliyetçilik, Sosyalizm* (2005) ise Avcıoğlu'nun *Yön* ve *Devrim*'de yazdığı tüm yazıları biraraya getirmektedir. Bir iktisat profesörü olan İdris Küçükömer'in, Türkiye'de sağ ve solun politik konumlanışlarının ve bunların "ters duruşlarının" özgün bir çıkarımı olan *Düzenin Yabancılaşması* (1969) da değinilmeden geçilmemesi gereken bir çalışmadır. MDD çizgisinin izleyicilerinden olan Doğu Perinçek'in birçok kitabı arasından *Kemalist Devrim* (4 cilt) (1. cilt 1977), sosyalizm ve Kemalizmi uzlaştırma çabasının bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

Türkiye solunun üretken isimlerinden birisi olan ve sosyalizm tartışmalarına önemli katkıları olan Hikmet Kıvılcımlı'nın eserleri 1930'lı yılların ortalarından itibaren yayımlanmaya başlamıştır. *Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı* (1935), *Tarih Tezi-Tarih, Devrim, Sosyalizm* (1965), *Emperyalizm: Geberen Kapitalizm* (1974), *Diyalektik Materyalizm* (1974), *Devrim Nedir?* (1977), *Finans Kapital ve Türkiye* (1978), *Yol* (2 cilt) (1992) gibi kitapları özellikle tarih araştırmalarına ve Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının analizine dayanmaktadır.

İlhan Akdere ve Zeynep Karadeniz'in birlikte yazdıkları *Türkiye Solunun Eleştirel Tarihi-1: 1908-1980* (1994) ile Ergun Aydınoğlu'nun *Türk Solu (1960-1971) Eleştirel Bir Tarih Denemesi* (1992) çalışmaları Türkiye sol tarihine toplu bir bakış içermektedir. İnönü Alpat'ın *Popüler Türk Solu Sözlüğü* (1993) ise basit bir el kitabı niteliğindedir. Yalçın Küçük'ün beşer ciltlik *Aydın Üzerine Tezler* ve *Türkiye Üzerine Tezler* kitapları zamanın çok okunan kitapları arasına girmişlerdir. Çetin Yetkin'in *12 Mart 1971 Öncesinde Türkiye'de-Soldaki Bölünmeler* (1998) yazarın 1970'de yazmış olduğu kitabın gözden geçirilmiş halidir.

Türkiye siyasetine "ortanın solu" kavramını sokan Bülent Ecevit'in, aynı adı taşıyan kitabı 1966'da yayımlamıştır. *Bu Düzen Değişmelidir* (1973), *Atatürk ve Devrimcilik* (1973) *Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar* (1975), Ecevit'in kaleme aldığı diğer kitaplardan bazılarıdır. Neredeyse yarım asırdır siyasetin içinde olan biri hakkında kitaplar yazılma-

ması düşünülemez. Nitekim Ecevit hakkında da birçok kitaba ulaşmak mümkündür. Kayhan Sağlamer'in *Ecevit Olayı: Bir Başbakanın Doğuşu* (1974), Cüneyt Arcayürek'in *Hapishanedeki Ecevit* (1986), Engin Ünsal'ın *Ecevit'ten Ecevit'e* (1995), Orhan Koloğlu'nun *Ecevit ile CHP-Bir Aşk ve Nefret Öyküsü* (2000), Fikret Bila'nın *Phoenix-Ecevit'in Yeniden Doğuşu* (2001), Atilla Akar'ın *Öteki DSP-Ecevitlerin Gayri Resmi Öyküsü* (2002) gibi kitapları hem biyografik özellikler göstermekte hem de Ecevit'in siyasal anlayışını resmetmektedirler. "Ulusal sol"un özellikle son zamanda büyük ilgi gösterdiği Sultan Galiyev'le ilgili de birçok kitap yayımlanmıştır: Attilâ İlhan'ın *Sultan Galiyef-Avrasya'da Dolaşan Hayalet* (2000), Erol Kaymak'ın *Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonali* (2000), Halit Kakınç'ın *Sultan Galiyef ve Milli Komünizm* (2003) bunlardan bazılarıdır. Yakın zamanda bütün yazıları da son derece hacimli bir kitap olarak biraraya getirilmiştir *Bütün Eserleri* (2006).

Diğer birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de gençlik hareketi liderlerinin, aktif mücadele içindeyken yazdıkları eserlerin varlığından söz etmek güçtür. Nitekim hareketin liderlerinden Deniz Gezmiş'in dergilerde yayımlanan az sayıdakiler dışında yazılı hiçbir eseri yokken, idamla yargılanırken mahkemeye sunduğu savunması aynı adla kitaplaştırılmıştır (*Savunma*, 2005). Hüseyin İnan'ın *Türkiye Devriminin Yolu* (yay. haz. Emre Dilli, 1991) başlıklı çalışmasını da daha ziyade bir broşür olarak değerlendirmek gerekir. Çeşitli yayınevleri tarafından yayımlanan THKP-C'nin kurucusu Mahir Çayan'ın yazılarına ise *Teorik Yazılar*, *Bütün Yazılar*, *Toplu Yazılar* gibi adlarla kitap bütünlüğünde ulaşmak mümkündür. Çayan'ın arkadaşlarından, Maltepe baskınında öldürülen Hüseyin Cevahir'in "Kalın Çizgilerle Edebiyatımızın Dünü", "Küba Devrimi Üzerine" ve "Doğu Anadolu Raporu" başlıklı yazıları *Hüseyin Cevahir* (1997) adlı kitapta biraraya getirilmiştir. TKP/ML'nin kurucusu İbrahim Kaypakkaya'nın yazıları *Bütün Yazılar* (1976), *Seçme Yazılar* (1993) ve *Fırtınalı Yıllarda İbrahim Kaypakkaya "Bilinmeyen" Yazılar* (1997) kitaplarında toplanmıştır. Bir başka gençlik lideri Harun Karadeniz ise "kitaplı" isimlerdendir: *Olaylı Yıllar ve Gençlik* (1995) ve *Emekçinin Kitaplığı-Kapitalsiz Kapitalistler/Eğitim Üretim İçindir/Devrimcinin Sözlüğü* (1995). *Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF)-Demokrasi Mücadelesinde Sosyalist Bir Öğrenci Hareketi* (2002) Turhan Feyizoğlu tarafından yazılmış, daha sonra birçok örgüte kaynaklık etmiş FKF'nin tarihini ele almaktadır. Yine Feyizoğlu'nun kaleme aldığı *Türkiye'de Devrimci Gençlik Hareketleri Tarihi 1960-68* (1993), söz konusu dönemde yayımlanmış haber, bildiri, makale, açıklama gibi metinleri biraraya getirme iddiasındadır.

KEMALİZM

Türkiye solunun belki de en büyük imtihanı Kemalizm'le olmuştur. Bir modernleşme projesi olarak sahiplenilen, Türkiye'yi onsuz kavramanın mümkün olmadığı ileri sürülen Kemalizm, solun kafasının en karışık olduğu konuların başında gelmektedir. Sadece '68 hareketinin ciddi kopuş noktalarından birinin, özü itibariyle Kemalizme yaslanan MDD ile Kemalizme nispeten eleştirel bir tavırla yaklaşanlar arasında yaşandığını anımsamak bile yeterlidir.

Adalet Bakanlığı da yapan Mahmut Esat Bozkurt'un *Atatürk İhtilali* (1940) kitabı, Kemalist ideolojiyi şekillendirici eserlerin başında gelir. Kitabın ana teması, Kemalizmin kendine özgülüğünü vurgularken çeşitli düşünce akımlarıyla da kıyaslayarak onlardan neden üstün olduğunu/onları da kapsayıcı olduğunu göstermesidir. Bozkurt'un bu yaklaşımı sonraki dönem boyunca solun Kemalizmle temasında ana eksenlerden biri haline gelmiştir. Bu noktada anılmadan geçilmemesi gereken bir isim de kuşkusuz Şevket Süreyya Aydemir'dir. Moskova'ya öğrenim görmeye giden ilk Türklerden olan Aydemir, 1924'te yurda döndüğünde bir Marksisttir. 1925'te siyasi faaliyetleri nedeniyle hapis cezasına çarptırılır ancak daha sonra aftan yararlanır ve çeşitli kademelerde devlet hizmetinde bulunur. Devletçiliği "yeni bir kalkınma yolu" olarak teorileştiren *Kadro*'nun oluşumunda ve gelişiminde önemli pay sahibi olan Aydemir'in *İnkılap ve Kadro* (1968) kitabı, salt Kemalizmin iktisadi modeli olarak değerlendirilmemelidir.

Kemalizmle solu birarada ele alan Doğan Avcıoğlu'nun kitaplarına daha önce değinmiştik. *Yön* dergisi çevresinin tamamında aynı izleği görmek mümkündür. Hikmet Özdemir'in kaleme aldığı *Yön Hareketi-Kalkınmada Bir Strateji Arayışı* (1986), derginin tarihini ele almaktadır. Yine *Yön-Devrim* hareketinin nasıl ve hangi koşullarda doğduğunu, siyasi fikirlerini inceleyen Gökhan Atılgan'ın *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar/Yön-*

Devrim Hareketi (2002) kitabı da önemlidir.

Şerif Mardin, çeşitli çalışmalarında sol-Kemalist devlet-toplum ilişkisine değinmiştir. Özellikle *Türk Modernleşmesi* (2000) ve *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (2000) kitaplarını işaret edebiliriz. Taha Parla'nın *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları* üst başlıklı çalışmasının üçüncü cildi *Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u* (1995) bir "ideoloji" olarak Kemalizm üzerinde durmaktadır. Aynı şekilde Levent Köker'in, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi* (1990) kitabı da Kemalist ideolojinin modernleşmeyle ilişkisini sorgulamaktadır. Ahmet İnsel'in *Türkiye Toplumunun Bunalımı* (1990) ise doğrudan Kemalizmle ilgili olmasa da, ülkedeki bir takım yapısal sorunların kaynaklarına dair yapılmış incelikli gözlemleriyle dikkate değer bir çalışmadır.

Emin Türk Eliçin'in 1937'de yazdığı fakat ancak 1970'de yayımlanan *Kemalist Devrim İdeolojisi-Niteliği ve Tarihteki Yeri* ile *Kemalizm ve Türkiye (2004)* eserlerinin, Kemalizme mesafeli yaklaştığı söylenebilir. Fikret Başkaya'nın yayımı dolasıyla yargılanıp, cezaevinde yattığı *Paradigmanın İflası-Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş* (1996), Melih Pekdemir'in iki ciltlik *Kemalistler Ülkesinde Cumhuriyet ve Diktatörlük* (1997) çalışmaları Kemalizmin, resmi tarihin tezlerini çürütme iddiasındadır. Levent Cinemre ve Ruşen Çakır'ın birlikte hazırladıkları *Sol Kemalizme Bakıyor* (1991) ise Mete Tunçay ("Mustafa Suphi Öldürülmeseydi Muhtemelen Bakan Olurdu"), Levent Köker ("Sol Çağdaşlaşma Adına Kemalizmi Hep Olumladı"), Asaf Savaş Akat ("1923-50 Arası Sağ Bir Diktatörlük"), Murat Belge ("Tüm Toplum Atatürk Adına Ordudan Dayak Yedi"), Ahmet İnsel ("Sosyalist Olduğum İçin Anti-Kemalist'im"), Aydın Çubukçu ("Türk Solu Kendi Kimliğiyle Kemalizmle Asla Hesaplaşmadı") gibi yazarlardan önemli yazıların oluşturduğu bir derlemedir.

Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu'nun derledikleri *Bir Zümre, Bir Parti-Türkiye'de Ordu* (2004), tartışılması çoğu zaman bir tabu olarak görülen orduya eleştirel bir bakışla yaklaşan çalışmalardandır. Bu bağlamda kitabın omurgasını oluşturan *Birikim* dergisinin aynı adlı kapsamlı 160/161. (Ağustos-Eylül, 2002) sayısı da mutlaka gözden geçirilmelidir. Bunların yanında Serdar Şen'in *Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak Silahlı Kuvvetler ve Modernizm* (1996) kitabı da bu çerçevede değerlendirilebilir.

Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce edisyonunun 2. cildi *Kemalizm* ise Kemalizme sol bir bakış açısıyla ve son derece kapsamlı şekilde yaklaşmasıyla kuşkusuz konuyla ilgili bir başucu eseri durumundadır.

KÜRT SORUNU

Solun bir başka imtihan sahası olarak değerlendirilebilecek Kürt sorunu konusunda da, yüzlerce kitaba ulaşmak mümkündür. Hakan Özoğlu'nun 2005'te yayımlanan çalışması *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, bir yandan Osmanlı'nın Kürt aşiretleri ile ilişkilerini, birincil kaynaklara dayanarak incelerken bir yandan da Kürt kimliğinin tarihteki gelişimini ele almaktadır. Wadie Jwaideh'in bir ara toplatılan kitabı *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi* (1999) da bu bağlamda anılmalıdır. Erol Kurubaş'ın kaleme aldığı *Başlangıçtan 1960'a Değin Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu* (1997) konuya bilimsel yaklaşımıyla dikkat çeken bir başka kaynaktır. Gazeteci-yazar Uğur Mumcu'nun *Kürt Dosyası* (1999) kitabı ise Kürt sorunun tarihi yanında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın geçmişini de incelemektedir.

Martin van Bruinessen'in kitapları, Kürt meselesinin çeşitli yönlerini kapsamlı şekilde ortaya koymaktadır: *Ağa, Şeyh ve Devlet: Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi* (1991), *Kürdistan Üzerine Yazılar* (1992), *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Mücadeleri* (2000). Yazdığı 36 kitabın 32'si yasaklanan ve 15 yıldan fazla süre cezaevinde kalan sosyolog İsmail Beşikçi'nin çalışmaları da Kürt sorunu üzerine temel eserlerdendir. Üniversitede asistanlığı döneminde Kürt sorunuyla ilgilenmeye başlayan Beşikçi'nin doktora tezini esas alarak yazdığı *Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar-Göçebe Alikan Aşireti* (1969), *Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller* (1969), üç ciltlik *Bilim Yöntemi, Türkiye'deki Uygulama* üst başlıklı çalışması (*Kürtlerin Mecburi İskanı*, 1977; *Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*, 1978; *Cumhuriyet Halk Fırkasının Tüzüğü ve Kürt Sorunu*, 1978), *Bilim, Resmi İdeoloji, Devlet, Demokrasi ve Kürt Sorunu* (1990) kitapları Kürt meselesine yeni açılımlar sağlamıştır.

Kemal Burkay'ın Kürt sorununa ilişkin temel görüşlerini ilk kez derli toplu birarada sunduğu çalışması, "Hıdır Murat" adıyla yayımladığı *Türkiye Şartlarında Kürt Halkının Kurtuluş Mücadelesi*'dir (1973). *Milli Mesele ve*

Doğu'da Feodalite-Aşiret (1976) ve *Kürdistan'ın Sömürgeleşmesi ve Kürt Ulusal Hareketleri* (1978) ise C.Aladağ adıyla yayımlanmıştır. *Devrimcilik mi Terörizm mi?* (1984), PKK üzerine bir incelemeyken; Burkay'ın çeşitli yerlerde yayımlanan yazılarını biraraya getiren *Seçme Yazılar* iki cilt halinde (1995, 1996) çıktı. Burkay'ın anılarını yazdığı Anılar-Belgeler kitabının ilk cildi ise 2001'de yayımlandı.

1965 seçimlerinde TİP'ten milletvekili olan Tarık Ziya Ekinci'nin Vatandaşlık Açısından *Kürt Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi* (2000), *Avrupa Birliği'nde Azınlıkların Korunması Sorunu Türkiye ve Kürtler* (2001), *Türkiye'nin Kürt Siyasetine Eleştirel Yaklaşımlar* (2004), *Sol Siyaset Sorunları, Türkiye İşçi Partisi ve Kürt Aydınlanması* (2004) gibi çalışmaları yazarın Kürt sorununa ilişkin yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Yazar ve yayıncı Muzaffer İlhan Erdost'un, askerliğini yaparken derlediği notlardan oluşturduğu *Şemdinli Röportajı* (1987) ise bölgedeki aşiret yapılanması hakkında bilgiler içerir.

Kürt kültürü üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Cemşid Bender'in *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları* (1992), bugüne kadar çıkan isyanlar, sebepleri, isyan eden aşiretler gibi konularda devletin Kürtlere bakışına dair önemli belgeler içerirken; Faik Bulut'un *Kürt Sorununa Çözüm Arayışları Devlet ve Parti Raporları Yerli ve Yabancı Öneriler 1920-1997* (1998) başlıklı çalışması da 1920-1997 tarihleri arasında Kürt sorununa ilişkin olumlu veya olumsuz, lehte ya da aleyhte kaleme alınan çeşitli rapor, inceleme ve önerileri içermektedir.

Mesut Yeğen'in *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu* (1999) ve *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa-Cumhuriyet ve Kürtler* (2006) kitapları devlet politikaları yanında meselenin sosyal planlarını da etraflıca inceleyen yazılardan oluşmaktadır. Şırnak eski milletvekili Mahmut Alınak'ın *HEP, DEP ve Devlet* (1996) kitabı Kürt sorununun parlamentoda "açıkça" dile getirilmesinin yarattığı gerilimleri dönemin içeriden tanıklığı olarak göstermektedir. Ömer Laçiner'in *Kürt Sorunu-Henüz Vakit Varken* (1991), Haluk Gerger'in *Emekçiye Mektuplar I-Türkiye'nin Düzeni ve Kürt Sorunu* (1995) ve Murat Belge'nin *Türkler ve Kürtler: Nereden Nereye?* (1996) kitapları da yine sorunun bugünkü açıklığı ile tartışılamadığı dönemde yayımlanmış "tavırlı" çalışmalardır.

Ömer Ağın'ın *Kürtler Kemalizm ve TKP* (2006) kitabı, tarihsel süreç içinde TKP'nin Kürt sorununa bakışına odaklanırken; Mihri Belli, *Gurbetten Notlar* (1996) içinde Kürt sorunu hakkındaki düşüncelerini de açıklamaktadır. Gazeteci Ruşen Çakır'ın bir yazı dizisi üzerinden oluşturduğu *Türkiye'nin Kürt Sorunu* (2004) ve İrfan Aktan'ın konuyla ilgili akademisyen, yazar, siyasetçi, gazeteciler ve "bölge insanlarıyla" yaptığı söyleşilerden oluşan *Zehir ve Panzehir-Kürt Sorunu: Faşizmin Şartı Kaç?* (2006), nispeten yakın tarihli çalışmalardandır.

1968'de kurulan ve daha sonra ortaya çıkacak birçok örgütün ilk nüvesi olan "Devrimci Doğu Kültür Ocakları"nın dava dosyası aynı adla 1974'te yayımlanmıştır. PKK lideri Abdullah Öcalan'ın, özellikle hapse girdikten sonra yayımladığı çeşitli kitaplarına değinmek yerinde olacaktır: *Kürt ve Türk İlişkileri Üzerine Barış ve Demokrasi Konuşmaları 1988-1999*, *Barış Umudu-İmralı Konuşmaları*, *Güneş'in Sofrasında-Anılarla Abdullah Öcalan*, *Sosyal Devrim ve Yeni Yaşam*, *Bir Halkı Savunmak*. Öcalan'la yakalanmadan çok önce konuşan Doğu Perinçek (*Abdullah Öcalan ile Görüşme*, 1990) ve Oral Çalışlar da (Kemal Burkay'la yaptığı görüşmeyi de katarak *Öcalan ve Burkay'la Kürt Sorunu*, 1993 adıyla) söz konusu görüşmeleri kitap haline getirmişlerdir.

İKTİSAT

Özellikle teorik çerçeveyi çizerken andığımız birçok yazarın Türkiye'nin iktisadi durumuna dair tespit ve analizleri, yine orada değindiğimiz kitaplarda yer almıştır. Burada biraz daha salt iktisat odaklı kitaplara göz atacağız.

Ahmet İnsel'in iktisadi alanları kontrol etme isteğinin aynı kalması açısından Osmanlıdan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan sürekliliği ele aldığı ve iktisadın "muktedirlerin" inşa ettiği bir alan olduğuna işaret eden kitabı *Düzen ve Kalkınma Kıskacında Türkiye: Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü* (1996) öne sürdüğü tezlerle önemli bir çalışmadır. Çağlar Keyder'in *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* (1989) çalışması da kapitalist gelişmenin Türkiye'nin özgül koşulları çerçevesinde nasıl şekillendiğini anlatan, ülkedeki sınıfların oluşumunda Osmanlı'dan getirilen mirasın payını vurgulayan son derece önemli bir eserdir.

Korkut Boratav'ın iktisada sınıf eksenli, yakın tarihi sınıf çözümlemeleri bağlamında değerlendiren çalışmaları ufuk açıdır: *Gelir Dağılımı: Kapitalist Sistemde, Sosyalist Sistemde, Türkiye'de* (1969), *Sosyalist Planlamada Geliş-*

meler (1974), *Türkiye'de Devletçilik* (1974), *İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları: Seçme Yazılar* (1983), *1980'li Yıllarda Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm* (1991), *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri* (1995) gibi kitapları yanında sürekli güncellediği *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002* (2006) başlıklı kitabı da Türkiye ekonomisinin nereden gelip nereye gittiğine dair önemli bir kaynaktır.

Gülten Kazgan'ın, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi* (2002) özellikle küreselleşme dalgasının yarattığı sonuçları incelerken; *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)- Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme* (2005) ise cumhuriyet tarihinin dört önemli ekonomik krizini (1929, 1958, 1978, 1998) ele almaktadır. Nurhan Yentürk de *Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*'de (2003) yine kriz olgusuna değinmektedir. Yazarın 2000'de Yakup Kepenek'le birlikte kaleme aldığı *Türkiye Ekonomisi*, Türkiye ekonomisini tarihsel ve yapısal öğeleriyle birlikte değerlendirmektedir. Yahya S. Tezel'in *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950* (1982) ve Tevfik Çavdar'ın *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960* (2003) de yine Türkiye iktisat tarihine bakışlar sunmaktadır.

Türkiye'nin uzun bir dönem iktisadi sistem olarak benimsediği devletçiliğin ele alındığı kitapları şöyle sıralayabiliriz: Nevin Coşar *Türkiye'de Devletçilik* (1995), Zafer Toprak *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum İttihat-Terakki ve Devletçilik/1908-1950* (1995), Fikret Başkaya *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına: Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi* (2004), Özgür Uyanık-Ulaş Kipal *Türkiye Milli İktisat Tarihi Devletçilik* (2001). Öte yandan *Kadro* dergisinin çıkmış sayılarının tıpkıbasımı da Cem Alpar tarafından yayıma hazırlanmıştır. İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadroculara ve* Kadro'*yu Anlamak* (2003) kitabı da *Kadro* hareketi hakkında bilgi vericidir.

Haldun Gülalp'in *Kapitalizm Sınıflar ve Devlet* (1993) daha ziyade teorik bir çalışmayken; Irwin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak derledikleri, *Geçiş Sürecinde Türkiye* (1990) ülkedeki kapitalist gelişmeye çeşitli yazarların yazılarıyla kapsamlı bir bakış sunmaktadır. *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar* (1989) başlıklı çalışmasında Ali Gevgilili de yine benzer bir temaya odaklanmaktadır. Erinç Yeldan'ın *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi- Bölüşüm, Birikim ve Büyüme* (2004) kitabı da Türkiye ekonomisindeki istikrarsızlık ve kriz olgularının nedenleri üzerine yapılmış etkileyici çalışmalardandır.

YENİ DÜNYA DÜZENİ

Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve diğer Doğu Bloku ülkerinin çözülmesiyle birlikte yaşanan gelişmeler tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ciddi yankı bulmuştur. Yaşanan büyük altüst oluş çeşitli yönleriyle irdelenmiş; özellikle serbest piyasa, küreselleşme, neoliberalizm, yeni dünya düzeni gibi kavramlar üzerinde durulmuştur.

Korkut Boratav *Yeni Dünya Düzeni Nereye* (2000) ve Ahmet İnsel *Neo Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili* (2005) kitaplarında daha çok küreselleşmenin piyasa ile ilişkileri ve bunların etkilerine bakmaktadırlar. Gencay Şaylan'ın *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi* (2000) de "yeni dünya düzeni ideolojisi"ni irdelemektedir. Ergin Yıldızoğlu, *Globalleşme ve Kriz* (1996), *Hegemonyadan İmparatorluğa* (2003), *Küreselleşmeden Sonra Geçiş Sürecinde Gezintiler* (2006) kitaplarında küreselleşmeye dair görüşlerini açıklarken; Osman Ulagay da *Quo Vadis?-Küreselleşmenin İki Yüzü* (2000) başlıklı kitabında pek çok tanınmış bilim adamı, düşünür, siyasetçi, işadamı ve sanatçının küreselleşmeye bakışını ele almaktadır.

Dünya Ekonomisinde Dönüşüm Sömürgecilikten Küreselleşmeye'de (1998) özellikle az gelişmiş ve yeni sanayileşen ülkelerin IMF-Dünya Bankası'yla ilişkilerini yeni dünya düzeni bağlamında ele alan Sinan Sönmez gibi Coşkun Adalı da *Günümüz Kapitalizmi ve Devleti Üzerine* (1997)'de kapitalizmin değişen yanlarına işaret etmektedir. Fikret Şenses ise *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk* (2002) kitabında neoliberal küreselleşme söylemi altında fazla dikkate alınmayan yoksulluk kavramına dikkat çekmektedir.

Haluk Gerger, *Emekçiye Mektuplar II-Yeni Dünya Düzeni Türkiye ve Sosyalizm*'de (1995) Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra ortaya atılan "tarihin sonu" savının yanlışlığını ortaya koymaya çalışırken; Fikret Başkaya, *Küreselleşme mi? Emperyalizm mi? Piyasacı Efsanenin Çöküşü* (1999) kitabında küreselleşmenin emperyalizmle aynı anlamı taşıdığına değinmektedir. Nazım Güvenç ise *Küreselleşme ve Türkiye*'de (1998) küreselleşme olgusunu dünyada ve Türkiyede gitgide gelişerek gelen bir süreç olarak incelemiştir.

Metin Aydoğan'ın *Yeni Dünya Düzeni, Kemalizm ve Türkiye: 20. Yüzyılın Sorgulanması* 1999), Muzaffer İlhan Erdost'un *Yeni Dünya Düzenine Zorlanması Odağında Türkiye* (1999), Attilâ İlhan'ın *Hangi Küreselleşme* (1997), Erol Manisalı'nın *Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye'nin Seçenekleri* (2002) gibi kitaplar ise küreselleşme-yeni dünya düzeni olgusunu ulusalcı bir bakış açısıyla ele almaktadırlar.

İŞÇİ-SENDİKA

İşçi-sendika mücadelesi de sol kitaplıkta geniş yer kaplayan konulardan birisidir. Daha önce değindiğimiz *Türkiye'de Sendikacılık Ansiklopedisi* yanında Oya Sencer'in *Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı* (1969), Yüksel Işık'ın *Osmanlı'dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi/1876-1994* (1995), Donald Quataert'in *Osmanlı'dan Cumhuriyet Turkiye'sine İşçiler 1839-1950* (1998), Yıldırım Koç'un *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi* (2003), Tevfik Çavdar'ın *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Kesitler* (2005) gibi kitaplar, Osmanlı'dan Türkiye'ye işçi sınıfının gelişimini ortaya koyan çalışmalardır. *1927 Adana Demiryolu Grevi* (der. Şeyda Oğuz, 2005) ise cumhuriyet tarihinin ilk işçi eylemlerinden birisine, greve katılan bir işçinin tuttuğu notlar aracılığıyla ışık tutmaktadır. Mustafa Özçelik'in *1930-1950 Arasında Tütüncülerin Tarihi* (2003) kitabı da bu bağlamda değerlendirilebilir.

Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi üstbaşlığıyla *Osmanlı İmparatorluğunda Çalışma İlişkileri: 1850-1920* (1997), *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946* (1999) ve *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963* (2002) kitaplarını yayımlayan Ahmet Makal'ın kitapları söz konusu dönemlerin sosyal arka planları için de önemli kaynaklardandır.

TİP'in ve DİSK'in Genel Sekreterliklerini yapan, Türkiye işçi hareketinin önde gelen isimlerinden Kemal Sülker'in kitapları da işçi-sendika kitapları içinde mutlaka anılmalıdır: *Türkiye'de Sendikacılık* (1955), *Dünyada ve Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu* (1967), *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri* (1968), *Sendikacılar ve Politika* (1975), *15-16 Haziran Türkiye'yi Sarsan İki Uzun Gün* (1980), *Türkiye Sendikacılık Tarihi* (2004), *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler* (2004). İlhan Akalın *İşçi Sendika Tarihi*'nde (1995) sendikacılığa tarihsel bir perspektifle yaklaşırken; Çetin Uygur, *Dinozorların Krizi-Değişim ve Sendikalar* (1993) kitabıyla değişen dünyadaki değişen sendikacılık anlayışını irdelemektedir. Tülin Öngen de *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi-Günümüzde İşçi Sınıfı*'nda (1996) '90'larda yaşanan dönüşümlerin işçi sınıfına etkilerine değinmektedir.

Sırrı Öztürk'ün *İşçi Sınıfı Sendikaları ve 15/16 Haziran* (1976) ve *Gelenekten Geleceğe 15-16 Haziran* (1996) kitapları 15-16 Haziran olaylarına yine içerden bir bakış sunmaktadır. Sevkuthan N. Karakaş'ın yazdığı *Eylem Günlüğü-Zonguldak Maden Grevi ve Yürüyüşü Kasım 90-Ocak 91* (1992), Zonguldaklı maden işçilerinin başlattığı büyük grevi başlagıncından sonuna kadar çeşitli evreleriyle incelemektedir. Nadir Suğur ve Theo Nichols ikilisinin *Global İşletme, Yerel Emek-Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika* (2005) başlıklı çalışması küreselleşen dünyadaki emek politikalarının Türkiye'deki yansımaları üzerinedir.

Arif Geniş, *İşçi Sınıfının Kıyısında: Küçük Sanayi İşçileri Üzerine Bir İnceleme (2006)* kitabında fazla ele alınmayan küçük sanayi işletmelerindeki işçilerin durumuna odaklanırken; Gül Özyeğin'in *Başkalarının Kiri-Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri* (2005) ve Gülay Toksöz ile Seyhan Erdoğdu'nun birlikte yazdıkları *Sendikacı Kadın Kimliği* (1998) kitapları da alanlarında öncü çalışmalar olarak dikkat çekmektedir.

Tarih Vakfı'nın yayımladığı *Türkiye'de Çalışma Yaşamı Bibliyografyası* (2001) konuyla daha derinlemesine ilgilenmek isteyenler için eşsiz bir kaynaktır.

ANILAR-BİYOGRAFİLER

Anakronik hatalar, yanlış veya "eksik" hatırlamalar, herhangi bir delile dayanmayan suçlamalar... Bunlar anı kitaplarının, otobiyografilerin yumuşak karnıdır. Beri yandan biyografilerde de yazarın kimliği, söz konusu kişinin kimliğinin kitap üzerinde şekillenmesinde büyük rol oynamaktadır. Ancak yine de bunların dönemlere tuttukları ışıklar önemli bilgiler sağlamaktadır.

Hamit Erdem'in *Mustafa Suphi: Bir Yaşam Bir Ölüm* (1999) kitabı, Mustafa Suphi'nin biyografisidir. *Mustafa Suphi-Yaşamı, Yazıları, Yoldaşları* (1992) ve *Şefik Hüsnü-Yaşamı, Yazıları, Yoldaşları* (1994) adlı kitaplar da Türkiye sol hareketini başlatan isimlerin hayatları hakkında sınırlı da olsa bilgi vermektedir. "Laz"

İsmail Bilen'in biyografisi de *TKP MK Genel Sekreteri İsmail Bilen Kısa Biyografi* (2004) adıyla yayımlanmıştır.

Emin Karaca'nın *Sosyalizm Yolunda İnadın ve Direncin Adı Kıvılcımlı* (2001) ve Sadık Göksu'nun *Kıvılcımlı Yazılar-Bilinmeyen Yönleriyle Dr. Hikmet Kıvılcımlı Yoldaş* (2006) kitapları, iki Hikmet Kıvılcımlı biyografisi olarak dikkat çekmektedir. *İnsanlar Tanıdım* (iki cilt, 1999) ve *Esas Hadise O Kiraz Ağaçları* (2002) adlı kitaplarında anılarını kaleme alan Mihri Belli, *Gerilla Anıları-Yunan İç Savaşından* (1998) kitabında da Yunan iç savaşı sırasında yaşadıklarını anlatmaktadır. Sevim Belli ise çocukluğundan 1951 TKP tevkifatına, eşi Mihri Belli ile giriştikleri siyasi mücadelelerden '68'in öğrenci liderlerine dair anılarını *Boşuna mı Çiğnedik?* (1994) başlıklı kitabında toplamıştır.

Hikmet Özdemir'in yazdığı *Doğan Avcıoğlu-Bir Jön Türk'ün Ardından...*(2000), "ulusal sol" akımının mimarı diyebileceğimiz Doğan Avcıoğlu'nun biyografisidir. İdris Küçükömer anısına hazırlanan *Anılar ve Düşünceler*'de (1994), Küçükömer'i tanımış veya tanımamış ama ondan çeşitli biçimlerde etkilenmiş otuz beş kişi kendisiyle ilgili görüşlerini aktarmıştır.

Türkiye gençlik liderlerinin biyografileri konusunda öne çıkan isim Turhan Feyizoğlu'dur: Deniz Gezmiş'in (*Deniz-Bir İsyancının Ayak İzleri*, 1991), Mahir Çayan'ın (*Mahir-On'ların Öyküsü*, 1996), Sinan Cemgil'in (*Sinan-Nurhak Dağlarından Sonsuzluğa*, 2000), İbrahim Kaypakkaya'nın (*İbo*, 2000), Hüseyin Cevahir ve Ulaş Bardakçı'nın birlikte ele alındığı (*İki Adalı*, 2006). Nihat Behram da İbrahim Kaypakkaya'nın hayatını *Ser Verip Sır Vermeyen Yiğit-İşkencede Ölümün Güncesi* (ilk baskı 1977) kitabında yazmış, *Dar Ağacında Üç Fidan*'da (1976) Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ı ele almıştır. Kızıldere'de öldürülenler arasında yer alan Cihan Alptekin'in biyografisi ise ablası Nuran Alptekin Kepenek tarafından yazılmıştır (*Oy Cihan Bizum Cihan...*, 2001).

Gezmiş, Aslan ve İnan'ın avukatlıklarını yapan, idam edildikleri gün de yanlarında olan Halit Çelenk anılarını *İdam Gecesi Anıları ve Kararlar* (ilk baskı 1978) kitabında kaleme almıştır. Erdal Öz'ün anı-belge-anlatı tarzındaki *Gülünün Solduğu Akşam*'ı (ilk baskı 1986) ve Veli Yılmaz'ın *Emirle Gelen İdam* (1992) kitapları da bu çerçevede anılmalıdır.

Aydın Çubukçu'nun *Bizim '68* (1993), Atilla Keskin'in *Acılara Yenilmeyen Gülümseyişler* (1999), Oral Çalışlar'ın *'68 Anılarım* (2003) kitapları gibi doğrudan olayların içinde olanların metinleri yanında Münir Ramazan Aktolga'nın annesi Muazzez Aktolga'nın yazdığı *Bir Annenin '68 Anıları* (2000) kitabı dikkate değerdir.

İletişim Yayınları'nın "anı dizisi", Türkiye sol tarihi açısından önemli bir kaynak oluşturmuş durumdadır: Gazetesi *Tan*'ın yakılmasının ardından yurtdışına çıkan ve uzun yıllar Sovyetler Birliği'nde yaşayan Zekeriya Sertel'in anılarını ve gözlemlerini anlattığı *Olduğu Gibi-Rus Biçimi Sosyalizm* (1993); "eski tüfeklerden" bir tütün işçisi olan Zehra Kosova'nın *Ben İşçiyim* (1996); Niyazi Berkes'in *Unutulan Yıllar* (1997), Yıldız Sertel'in *Ardımdaki Yıllar* (2001) ve Canip Yıldırım'ın *Hevsel Bahçesinde Bir Dut Ağacı* (yazan Orhan Miroğlu, 2005) ilk anda akla gelen örneklerdir. Gün Zileli'nin aynı dizide yayımlanan dört kitaplık otobiyografisi/anıları ise kuşkusuz yakın tarihe yönelik ilk elden önemli kaynaklardandır: *Ev/1946-1954* (2004), *Yarılma/1954-1972* (2002), *Havariler/1972-1983* (2002), *Sapak/1983-1992* (2003).

Zekeriya Sertel'in *Mavi Gözlü Dev* (1996) başlıklı çalışması iyi bir Nâzım Hikmet biyografisiyken, Emin Karaca *Sevdalınız Komünisttir*'de (2001) daha ziyade şairin siyasal mücadelesini ele almaktadır. Ancak Memet Fuat'ın *Nâzım Hikmet: Yaşamı, Ruhsal Yapısı, Davaları, Tartışmaları, Dünya Görüşü, Şiirinin Gelişmeleri* (2000) en kapsamlı kitap durumundadır. Vedat Türkali, otobiyografik kitabı *Komünist*'te (2001) büyüdüğü çevreyi, sosyalist düşünceyle nasıl tanıştığını ve örgütsel bağlantılarını anlatmaktadır. Şevket Süreyya Aydemir ise *Suyu Arayan Adam*'da (ilk baskı 1959) Turancılıktan sosyalizme oradan Kemalizme kayışını akıcı bir dille aktarır. Bir başka *Kadro*'cu Vedat Nedim Tör ise anılarına *Yıllar Böyle Geçti* (1999) adını vermiştir.

Hasan İzzettin Dinamo'nun *TKP ve Aydınlar* (1989), Nihat Sargın'ın iki ciltlik *TİP'li Yıllar/1961-1971* (2001), Sadun Aren'in *Puslu Camın Ardından* (2006), Zihni Anadol'un *Truva Atında İlk Akşam* (1990), *Kırmızı Gül ve Kasket* (1989), Sabiha Sertel'in *Roman Gibi-Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın* (ilk basım 1969) kitapları da anı kitapları içinde sayılabilir.

KIVANÇ KOÇAK

Kaynakça

Abadan, Nermin, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966.

Acar-Savran, Gülnur (1998), "Feminist olmak ve ÖDP'de feminizm yapmak", *Pazartesi*, sayı 35.

Adanır, F., (1995) "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği", M. Tunçay-E. J. Zürcher, (Der) Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923), İstanbul: İletişim Yayınları.

Ağaoğlu Ahmet, *Devlet ve Fert*, Sanayiinefise Matbaası, 1933.

Ahmad, Feroz ve Turgay, Bedia, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.

Ahmad, Feroz, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923*, der. Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Akal, Emel, "Dr. Ş. Hüsnü'nün Bir Konuşmasında ve İttihat Terakki Ekranının Yazışmalarında Mustafa Suphi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sayı 94, İstanbul, 2001.

Akal, Emel, "Feminizmin Yetmediği Yer: Stasova, Sultangaliyef, Zeki Velidov ve Mustafa Suphi", *Tarih ve Toplum*, sayı 1, bahar 2005.

Akal, Emel, "Mebuslara ve İcra Vekillerine Sunulan Raporlara Göre Bolşevizm Nasıl İlerliyor?", *Tarih ve Toplum*, cilt 38, sayı 225, 2002.

Akal, Emel, "Türkiye Komünist Partisi'nde Dr. Fuat Sabit Fraksiyonu ve Süleyman Nuri Faktörü", *1921-21'ler Türkiyesi ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2005.

Akal, Emel, *Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2006.

Akalın, Güneri, "Demokrasilerde Sosyal Tercihlerin Belirlenmesi", *TD*, sayı 14, 1980.

Akar, Atilla, *Bir Kuşağın Son Temsilcileri "Eski Tüfek" Sosyalistler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

Akbulut, Erden (der.), *1963-1965 TKP Belgelerinde İşçi-Demokrasi Hareketi ve TİP*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2003.

Akbulut, Erden (der.), *TKP MK Dış Bürosu - 1965 Tartışmaları*. TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2004.

Akçura, Yusuf, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri - 1928 Yılı Yazıları*. Kültür Bakanlığı Yazıları, Ankara, 1981.

Akdere, İlhan ve Karadeniz, Zeynep, *Türkiye Solunun Eleştirel Tarihi-1: 1908-1980*, Evrensel Yayınları, İstanbul, 1994.

Akgül, Mustafa, "Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar Öldürtmedi" *Toplumsal Tarih*, sayı 65, 1999.

Akgün, Mehmet, *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Aközer, Mehmet, "Faşizme Karşı Demokrasi Cephesi", *Yurt ve Dünya*, sayı 6, 1977.

Akseymen Kudsal, Merih, "Giriş", Nihat Akseymen (R. Yürükoğlu), *Irmak Gibi - Mektuplar 1974-1976*. TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2003.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.

Alavi, Hamza, "Marksizm ve Üçüncü Dünya", *Marksist Düşünce Sözlüğü*, yay. yön. Tom Bottomore, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Alkan, Mehmet Ö., "Baha Tevfik ve İştirak'teki İmzasız Yazıları", *Tarih ve Toplum*, sayı 83, 1990.

Alkan, Mehmet Ö., "Bir İttihat ve Terakki Muhalifi Olarak Bir Liberal-Sosyalist Hilmi", *Tarih ve Toplum*, sayı 81, 1990.

Alkan, Mehmet Ö., "Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim: Baha Tevfik", *Tarih ve Toplum*, sayı 52, 1988.

Alkan, Mehmet Ö., "II. Meşrutiyet Aydını Olarak Ethem Nejad", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt VI, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Alkan, Mehmet Ö., "II. Meşrutiyet'te İstanbul'da Sosyalist Basın ve Sosyalist Yayınlar", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt VI, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Alpar, Cem (yay. haz.), *Kadro, 1932-Cilt: 1* (tıpkıbasım), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.

Alpay, Şahin, "'Türkiye'nin Düzeni' Üzerine", *Aydınlık*, sayı 12, 1969.

Alpay, Şahin, "Aybar ve Aren Oportünizmi Neden Aynıdır? II", *Türk Solu*, sayı 107, 1969.

Alpay, Şahin, "İşçi Sınıfı ve Millî Demokratik Devrim", *Proleter Devrimci Aydınlık*, sayı 3, 1970.

Alper, Emin, "Milliyetçilik-Modernleşme Geriliminde 'Ortanın Solu' ve Ecevit", *Toplum ve Bilim*, sayı 93, 2002.

Altaylı, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Altaylı, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Altbach, Philip G., *Student Politics in America - A Historical Analysis*, Transaction Publishers, New York, 1997.

"Amerikan Üslerinde Hayat", *Yön*, sayı 208, 1966.

Aminzade, Ronald, *Ballots and Barricades Class Formation and Republican Politics in France 1830-1871*, Princeton, 1993.

Anarşistlerin Zapatistalarla Görüşmesi, çev. Bülent Usta, Süreyyya Evren, Karaşın Yayınları, Kasım 1997.

Aral, Fahri, "'68'in İdeolojik Mirası", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt VII, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Aralov, S. I., *Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Hatıraları*, Burçak Yayınları, İstanbul, 1967.

Aren, Sadun, "Anti-Emperyalist Mücadele ve Sosyalizm" *Dönüşüm*, sayı 9, 1966.

Aren, Sadun, "Devrim Stratejisi", *Emek*, sayı 19, 1970.

Aren, Sadun, "Devrim, Devrimci Hareketler ve Parti", *Emek*, sayı 5, 1969.

Aren, Sadun, "İktisadi Gelişme ve Sosyalizm", *Emek*, sayı 23, 1970.

Aren, Sadun, "Seçimlerde Çalışmak Görevdir", *Emek*, sayı 9, 1969.

Aren, Sadun, *TİP Olayı 1961-1971*, Cem Yayınları, İstanbul, 1993.

Arendt, Hannah, "The Ex-Communists", *Commonweal*, sayı 57, 1953.

Arsan, Nimet (der.), *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

Arslan, Emre, "Türkiye'de Irkçılık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Arşinov, Peter, *Mahnovşçina*, çev. Yeşim T. Başaran, Cemal Atila, Kaos Yayınları, İstanbul, 1998.

Aslan, Haydar (der.), *Devrimci Yol'dan Seçmeler*, Gökkuşağı Basın Yayın, İstanbul, 1996.

Aslan, Yavuz, "Demokrat Cenub-i Kafkas Cumhuriyeti", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sayı 67, 1999.

Aslan, Yavuz, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

Aslantunalı, Mustafa ve Baker, Ulus, "'68 ve Devrimci Bir Özne Arayışı", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt V, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Atabaş, Kadri, "CHP, İdeoloji ve Aydınlar", *TD*, sayı 15, 1980.

Atabaş, Kadri, "Faşizm Kuramlarına Tarihsel Bir Yaklaşım", *Toplumcu Düşün*, sayı 3, 1978.

Atabeyoğlu, Cem, "Zeki, Çevik, Ahlâklı, Sporcu", *Mehmet Ali Aybar Özel Eki, Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995.

Atılgan, Gökhan, *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön-Devrim Hareketi*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2002.

Avcıoğlu, Doğan, "1965 Yılında Atatürkçülük", *Yön*, sayı 137, 1965.

Avcıoğlu, Doğan, "27 Mayıs", *Yön*, sayı 165, 1966.

Avcıoğlu, Doğan, "Asıl Muhalefet Şimdi Başlıyor", *Yön*, sayı 99, 1965.

Avcıoğlu, Doğan, "Azgelişmiş Ülkelerde Antiemperyalist Mücadele... Halkçı, Devletçi, Devrimci ve Milliyetçi Kalkınma Yolu", *Yön*, sayı 111, 1965.

Avcıoğlu, Doğan, "Biz Ne İstiyoruz?", *Yön*, sayı 198, 1967.

Avcıoğlu, Doğan, "Bu Sese Kulak Veriniz...", *Devrim*, sayı 25, 1970.

Avcıoğlu, Doğan, "Çatıdaki Kavga", *Yön*, sayı 154, 1966.

Avcıoğlu, Doğan, "Demokrasi Düşmanları", *Yön*, sayı 16, 1962.

Avcıoğlu, Doğan, "Devletçilik Nasıl Dejenere Oldu?", *Yön*, sayı 47, 1962.

Avcıoğlu, Doğan, "Devrimi Bekleyen Sorunlar", *Devrim*, sayı 57, 1970.

Avcıoğlu, Doğan, "Kalkınma Çağı", *Yön*, sayı 81, 1964.

Avcıoğlu, Doğan, "Kaynağa Dönüş", *Yön*, sayı 47, 1962.

Avcıoğlu, Doğan, "Kemer Sıkalım", *Yön*, sayı 1, 1961.

Avcıoğlu, Doğan, "Kürt Meselesi", *Yön*, sayı 194, 1966.

Avcıoğlu, Doğan, "Marksizm", *Yön*, sayı 155, 1966.

Avcıoğlu, Doğan, "Milliyetçilere Sesleniş", *Yön*, sayı 78, 1964.

Avcıoğlu, Doğan, "Özel Sektöre Düşen Görev", *Yön*, sayı 113, 1965.

Avcıoğlu, Doğan, "Pabuççu Muştası", *Doğan Avcıoğlu: Bir Jön Türkün Ardından*, Hikmet Özdemir içinde, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.

Avcıoğlu, Doğan, "Rejimin Geleceği", *Yön*, sayı 167, 1966.

Avcıoğlu, Doğan, "S. Divitçioğlu'nun Kitabı Üzerine", *Yön*, sayı 169, 1966.

Avcıoğlu, Doğan, "Seçimler", *Yön*, sayı 166, 1966.

Avcıoğlu, Doğan, "Sınıf Mücadelesi, Sosyalizm ve Milliyetçilik", *Yön*, sayı 182, 1966.

Avcıoğlu, Doğan, "Son Söz", *Yön*, sayı 222, 1967.

Avcıoğlu, Doğan, "Sosyalist Gerçekçilik", *Yön*, sayı 3, 1962.

Avcıoğlu, Doğan, "Sosyalist Strateji ve Prof. S. Aren", *Yön*, sayı 197, 1966.

Avcıoğlu, Doğan, "Sosyalizm Anlayışımız", *Yön*, sayı 36, 1962.

Avcıoğlu, Doğan, "Sosyalizm Tartışmaları: Bir Sosyalist Stratejinin Esasları", *Yön*, sayı 185, 1966.

Avcıoğlu, Doğan, "Sosyalizme Giden Yollar: Sosyalizmden Önce Atatürkçülük", *Yön*, sayı 69, 1963.

Avcıoğlu, Doğan, "Sovyetler ve Biz", *Yön*, sayı 148, 1966.

Avcıoğlu, Doğan, "Soyuttan Somuta", *Devrim*, sayı 66, 1971.

Avcıoğlu, Doğan, "Takke Düştü!", *Devrim*, sayı 1, 1969.

Avcıoğlu, Doğan, "TİP'e Dair", *Yön*, sayı 168, 1966.

Avcıoğlu, Doğan, "Toprak Devrimi Sorunu", *Devrim*, sayı 62, 1970.

Avcıoğlu, Doğan, "Türk Milliyetçilerine Sesleniş", *Yön*, sayı 110, 1965.

Avcıoğlu, Doğan, "Türkiye İşçi Partisi'ne Dair", *Yön*, sayı 50, 1962.

Avcıoğlu, Doğan, "Türkiye Nasıl Kalkınabilir?", *Devrim*, sayı 48, 1970.

Avcıoğlu, Doğan, "Ulusal Kurtuluş Devrimi", *Devrim*, sayı 56, 1970.

Avcıoğlu, Doğan, "Yapıcı Millyetçilik", *Yön*, sayı 4, 1962.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.

Avrich, P. *Amerikalı Anarşist Voltairine de Cleyre'in Yaşamı*, çev. Emine Özkaya, Sel Yayınları, İstanbul, 1999.

Avrich, P. *Anarşist Portreler I*, çev. O. Akınhay, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1991.

Avrich, P. *Rus Devriminde Anarşistler*, çev. Celal A. Kanat, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.

Aybar, Mehmet Ali, "Bir Gün Sabah Olursa," *Vatan*, 24 Ağustos 1945.

Aybar, Mehmet Ali, "Köklü Reformlar Yapılmadıkça", *Sosyal Adalet*, sayı 7, 1963.

Aybar, Mehmet Ali, "Sosyalizmi Halk Kurar", *Dönüşüm*, sayı 6, 1966.

Aybar, Mehmet Ali, "TİP'in Programı", *Sosyal Adalet*, sayı 19, 1964.

Aybar, Mehmet Ali, "Yabancılaşma", *Forum*, sayı 356, 1969.

Aybar, Mehmet Ali, *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm Seçmeler 1945-1967*, der. Kemal Sülker ve Turhan Türkel, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968.

Aybar, Mehmet Ali, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968.

Aybar, Mehmet Ali, *Marksizm ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler*, yay. haz. Aylin Özman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Aybar, Mehmet Ali, *Marksizm'de Örgüt Sorunu: Leninist Parti Burjuva Modelinde bir Örgüttür*, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1979.

Aybar, Mehmet Ali, *Mehmet Ali Aybar'ın Müdafaaları ve Mektupları (1946-1961)*, yay. haz. Barış Ünlü, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Aybar, Mehmet Ali, *Neden Sosyalizm?*, BDS, İstanbul, 1987.

Aybar, Mehmet Ali, *TİP Tarihi 1*, BDS, İstanbul, 1988.

Aybar, Mehmet Ali, *TİP Tarihi II*, BDS, İstanbul, 1988.

Aybar, Mehmet Ali, *TİP Tarihi III*, BDS, İstanbul, 1988.

Aybar, Mehmet Ali, *Zincirli Hürriyet Sahibi Mehmet Ali Aybar'dan İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'a Açık Mektup*, Sakarya Basımevi, Ankara, 23 Mart 1948; aktaran Ünlü, Barış, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Aydemir, Şevket Süreyya, "Sosyalizm ve Kapitalizm", *Yön*, sayı 37, 1962.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İnkılâp ve Kadro*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1968.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976, 1999.

Aydınoğlu, Ergun, *Türk Solu (1960-1971): Eleştirel Bir Tarih Denemesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

Babalık, Naciye, *Türkiye Komünist Partisi'nin Sönümlenmesi*, Ankara, İmge Yayınları, 2005.

Baha Tevfik, *Felsefe-i Ferd*, günümüz Türkçesi: Burhan Şaylı, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul, 1992.

Baker, Catherine, *Zorunlu Eğitime Hayır*, çev. Ayşegül Sönmezay Erol, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991.

Bakunin, *Devlet ve Anarşi*, çev. Alev Türker, Kavram Yayınları, İstanbul, 1992.

Bakunin, M., *Devrimci El Kitabı*, çev. Süreyyya Evren, Karaşın Yayınları, İstanbul, 1998.

Bakunin, *Marx'a Karşı El yazmaları*, çev. Işın Gürbüz, Birey ve Toplum Yayınları, İstanbul, 1992.

Balaban, Naciye, *Türkiye Komünist Partisi'nin Sönümlenmesi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

Ballı, Rafet, *Kürt Dosyası*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994.

Baraner, Reşat Fuat, "En Büyük Tehlike!", *Ülke*, sayı 1, 1977. [Orijinali: Faris Erkman imzasıyla, Ak-Ün Matbaası, İstanbul 1943.]

Başar, E., "Yeter Artık", *Yön*, sayı 189, 1966.

Başer, Veli Hikmet, "Hakkı Teslim Edilmeyen Müstağrip" *Türk Yurdu*, cilt 23, sayı 195, 2003.

Batmaz, Eftal Ş., "Mustafa Suphi'nin 'Anadolu Kongre Vekillerine' Mektubu", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sayı 71, 1999.

Baydar, Oya, "Hüseyin Hilmi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cumhuriyet Devreden Düşünce Mirası*, cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Bayur, Hikmet, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarıda Akımlar", *Belleten*, sayı: XXXXV, 1971.

Belge, Murat, "Sol", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der. Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.

Belge, Murat, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'tan Sonra)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Belge, Murat, "Türkiye İşçi Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Belge, Murat, *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek*, İstanbul: Birikim Yayınları, İstanbul, 1989.

Bella, Ahmet Ben, "Cezayir", *Azgelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm*, haz. Fethi Naci, Gerçek, İstanbul, 1965.

Belli, Mihri [Doğu, Mehmet], "Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı", *Yön*, sayı 175, 1966.

Belli, Mihri [Doğu, Mehmet], "Sosyalizm Tartışmaları", *Yön*, sayı 48, 1962.

Belli, Mihri [Doğu, Mehmet], "Türk Soluna Saygısızlık", *Yön*, sayı 159, 1966.

Belli, Mihri, "Özeleştiri", *Mihri Belli Olayı III: Öz Eleştiri, Türkiye Emekçi Partisi*, Rasih Nuri İleri içinde, Anadolu, İstanbul, 1976.

Belli, Mihri [Tüfekçi, E.], "Açık ve Sağlam Bir Tutum", *Yön*, sayı 143, 1965.

Belli, Mihri [Tüfekçi, E.], "Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı", *Yön*, sayı 175, 1966.

Belli, Mihri [Tüfekçi, E.], "Gene 'Sosyalizm ve İslamiyet' Üzerine", *Yön*, sayı 146, 1966.

Belli, Mihri [Tüfekçi, E.], "Önsöz", *Sosyalizm ve İslamiyet*, Roger Garaudy (çev. Doğan Avcıoğlu ve Mihri Belli) içinde, Yön Yayınları, İstanbul, 1965.

Belli, Mihri [Tüfekçi, E.], "Sosyalizmde Metod Meselesi", *Yön*, sayı 152, 1966.

Belli, Mihri [Tüfekçi, E.], "Türk Soluna Saygısızlık", *Yön*, sayı 159, 1966.

Belli, Mihri, "Milli Demokratik Devrim", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Belli, Mihri, *Esas Hadise O Kiraz Ağaçları*, Çivi Yazıları, İstanbul, 2002.

Belli, Mihri, *İnsanlar Tanıdım*, Doğan Yayınları, İstanbul, 2000.

Belli, Mihri, *Mihri Belli'nin Anıları - İnsanlar Tanıdım I*, Doğan Yayınları, İstanbul, 1999.

Belli, Mihri, *Yazılar 1965-1970*, Sol Yayınları, Ankara, 1970.

Belli, Mihri, *Yazılar*, Sol Yayınları, Ankara, 1970.

Benjamin Gitlow, *I Confess: The Truth about American Communism*, EP Dutton, New York, 1940.

Benlisoy, Foti; Erten, A. Bağış; Şahin, Kaya ve Ünüvar, Kerem, "Ama'lar, Fakat'lar, Keşke'ler... ", *Birikim*, sayı 109, 1998.

Bennigsen, Alexandre ve Quelquejay, C. Lemercier, *Step'de Ezan Sesleri*, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1981.

Bergama Köylü Direnişi ve Anarşizm, Karaşın Yayınları, 1998.

Berkes, Niyazi, "Doğu ve Doğuculuk Modası", *Yön*, sayı 147, 1966.

Berkes, Niyazi, *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*, Adam Yayınları, İstanbul, 1985.

Berkes, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Berkman, Alexander, *Anarşizmin abc'si*, çev. Elif Daldeniz, Kavram Yayınları.

Berktay Fatmagül, "Sol'un Kadına Bakışı", *Kadın Olmak, Yaşamak, Yazmak*, Pencere Yayınları, İstanbul, 1991.

Berktay, Fatmagül, "Türkiye Solu'nun Kadına Bakışı: Değişen Bir Şey Var mı?", yay. haz. Şirin Tekeli, *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiyesi'nde Kadın*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

Berktay, Halil, "Bilimsel Sosyalist Devrim Anlayışı", *Aydınlık Sosyalist Dergi*, sayı 14, 1969.

Berktay, Halil, "Proleter Devrimci Çizgi ve Bazı Yanlış Eğilimler", *Proleter Aydınlık*, sayı 16, 1969.

Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir, 1955.

Bilâ, Hikmet, *CHP Tarihi: 1919-1979*, Ankara, 1979.

Bilen, İsmail, "Bulgaristan Komünist Partisi X. Kongresinde TKP Politbüro Üyesi İ. Bilen yoldaşın yaptığı konuşma", *Yeni Çağ - Barış ve Sosyalizm Problemleri Dergisi*, özel sayı 4, 1971. *http://www.tustav.org/1/1971_4.htm*

Bilen, İsmail, "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin 50. kuruluş yıldönümünü kutlama törenlerine katılan Türkiye Komünist Partisi MK Politbüro üyesi İ. Bilen yoldaşın konuşması", *Yeni Çağ - Barış ve Sosyalizm Problemleri Dergisi*, özel sayı 12. *http://www.tustav.org/1/1972_12.htm*

Bilen, İsmail, "TKP MK Politbüro üyesi İ. Bilen yoldaşın Türkiye Komünist Partisinin 52. yıldönümü dolayısıyla düzenlenen törenli toplantıda yaptığı konuşma", *Yeni Çağ - Barış ve Sosyalizm Problemleri Dergisi*, özel sayı 9, 1976. *http://www.tustav.org/1/1972_9.htm*

Bilen, İsmail, *Güneşli Dünya*, Savaş Yolu Yayınları, İstanbul, 2003.

Bilen, İsmail, *Savaş Yolu*, Savaş Yolu Yayınları, İstanbul, 2004.

1951 TKP (Türkiye Komünist Partisi) Tevkifatı Esbab-ı Mucibeli Hüküm , BDS Yayınları, İstanbul.

Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.

Birinci, Ali, *Tarihin Gölgesinde*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2001.

Boggs, C., *Gramsci's Marxism*, Pluto Press, Londra, 1976.

Bolay, Süleyman Hayri, *Türkiyede Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1967.

Bookchin, Murray, *Kentsiz Kentleşme*, çev. Burak Özyalçın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

Bookchin, Murray, *Özgürlüğün Ekolojisi*, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

Bookchin, Murray, *Toplumsal Anarşizm mi Yaşamtarzı Anarşizm mi*, çev. Deniz Aytaş, 1998.

Bora, Aksu, "Feminizm: Sınırlar ve İhlâl İmkânı", *Birikim*, sayı 184-185, 2004.

Bora, Tanıl (der.), (2000), (Der.), *Yeni Bir Sol Tahayyül İçin*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000.

Bora, Tanıl, "Doğu Avrupa'da '68", *Toplum ve Bilim*, sayı 41, İstanbul, 1988.

Bora, Tanıl, "Faşizmin Halleri", *Birikim*, sayı 133, 2000.

Bora, Tanıl, "Türkiye'de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi: Amerika; 'En' Batı ve 'Başka' Batı", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Boran, Behice, "Az-Gelişmiş Ülkelerde Anti-Emperyalist Mücadelelerin Niteliği", *Dönüşüm*, sayı 10, 1967.

Boran, Behice, "Böylesine Sosyalizm", *Emek*, sayı 15, 1969.

Boran, Behice, "Buhranın Nedeni Anayasanın Uygulanmamasıdır", *Emek*, sayı 11, 1971.

Boran, Behice, "Bürokrasi Üzerine Tartışmalar", *Emek*, sayı 4, 1969.

Boran, Behice, "Bürokratlar Bir Sınıf mıdır?", *Emek*, sayı 5, 1969.

Boran, Behice, "Bürokratların Çelişmeli Durumu", *Emek*, sayı 6, 1969.

Boran, Behice, "Çekoslovakya Olayları", *Milliyet*, 27 Ağustos 1968, 1968.

Boran, Behice, "Geriye Dönüp Baktığımızda Sosyoloji", çev. Raşit Kaya, *Bilim ve Sanat*, sayı 84, 1987.

Boran, Behice, "Halk Yararına Olan Demokrasi Bütün Güçlükleri Çözecektir", *Sosyal Adalet*, sayı 13, 1963.

Boran, Behice, "Hedef İktidarı Almaktır", *TİP Haberleri*, sayı 6, 1968.

Boran, Behice, "Hürriyet ve İhtilal Üzerine", *Tüm*, sayı 3, 1968.

Boran, Behice, "İleri Güçlerin işbirliği ve Sosyalizm", *Dönüşüm*, sayı 12, 1967.

Boran, Behice, "İlerici Demokratik Hareketin Başarı Şartları", *Sosyal Adalet*, sayı 2, 1963.

Boran, Behice, "Kestirme Yol Yoktur", *Sosyal Adalet*, sayı 11, 1963.

Boran, Behice, "Köylü ve İşçi Münasebetleri", *Vatan*, 5 Kasım 1962.

Boran, Behice, "Marksist Metot Nedir ?", *Yön*, sayı 1, 1962.

Boran, Behice, "Memleket Kalkınması ve Aydınlar", *Vatan*, 2 Eylül 1962.

Boran, Behice, "Meseleleri Apaçık Koymak Gerek", *Vatan*, 9 Eylül 1962.

Boran, Behice, "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet: Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi", *Yön*, sayı 51, 1962.

Boran, Behice, "Sapmalar Açık Seçik Beliriyor", *Emek*, sayı 10, 1969.

Boran, Behice, "Seçimler, Sosyalizm ve Parti", *Emek*, sayı 9, 1969.

Boran, Behice, "Sosyalist Hareketin Sorunları: TİP'in Durumu", *Tüm*, sayı 1, 1968.

Boran, Behice, "TİP'in İç Çelişkileri", *Tüm*, sayı 2, 1968.

Boran, Behice, "Türkiye İşçi Partisi 1961-71", *Yürüyüş*, sayı 67, 1976.

Boran, Behice, "Türkiye İşçi Partisi'nin Niteliği Üzerine", *Emek*, sayı 20, 1970.

Boran, Behice, "Türkiye'de Burjuvazi Yok mu?", *Yön*, sayı 39, 1962.

Boran, Behice, "Ve İhtilal Üzerine", *Tüm*, sayı 4, 1969.

Boran, Behice, "Yakın Tarihimizde Yönetici-Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz", *Sosyal Adalet*, sayı 5, 1964.

Boran, Behice, *A Study of Occupational Mobility: An Analysis of Age Distributions of Occupational Groupings in the United States 1910-1930*, A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the University of Michigan, 1938.

Boran, Behice, *İki Açıdan Türkiye İşçi Partisi Davası*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1975.

Boran, Behice, *Nasıl Marksist Oldum?* (ses kaydı), Bulgaristan, 1985.

Boran, Behice, *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1945.

Boran, Behice, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Gün Yayınları, İstanbul, 1968.

Boratav, Korkut, "2000'e Doğru Türkiye'de Popülizm", *Mürekkep*, sayı 10/11, 1998.

Boratav, Korkut, "Dünyayı 68'e Getiren Koşullar, Uzantıları ve Son Bulması", *Teori*, sayı 101, 1998.

Boratav, Korkut, "Türkiye'de Popülizm: 1962-1976 Dönemi Üzerine Notlar", *Yapıt*, sayı 1, 1983.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995.

Boratav, Pertev Naili, "Behice Boran ve Niyazi Berkes Türk Üniversitelerine Yeni Bir Soluk Getirmek İstiyorlardı...", *Bilim ve Sanat*, sayı 84, 1987.

Boratav, Pertev Naili, "Korkut Boratav'ın Pertev Naili Boratav'la Görüşmesi", *Üniversitede Canı Kazanı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Savunması*, haz. Mete Çetik, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

Bozdağ, İsmet, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1980.

Budenz, Louis F., *This is My Life*, McGraw Hill, New York, Londra, 1947.

Burkay, K., "Sosyalizm, Kemalizm ve Doğu Sorunu", *Emek*, sayı 6, 1970.

Burkay, Kemal, "25 Yıl Ilkeli, Uzun Soluklu Bir Mücadele. Kürdistan Sosyalist Partisi'nin (PSK) 25. Kuruluş Yıldönümü nedeniyle Burkay Yoldaş'ın Yaptığı Değerlendirme", *www.kurdistan.nu*, 2004.

Burkay, Kemal, "PSK Genel Sekreteri Kemal Burkay'ın 16 Ekim'de, Leverkusen'deki Parti Gecesinde Yaptığı Kürtçe Konuşma", *www.kurdistan.nu*, 2004.

Burkay, Kemal, "Türkiye Kendi Zincirlerini Çözmeli", *www.kurdistan.nu*, 2004.

Burkay, Kemal, *Anılar-Belgeler Cilt-1*, Deng Yayınları, İstanbul, 2001.

Cantzen, R., *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*, çev. V. Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

Carr, Edward Hallett, "Radek's 'Political Salon' in Berlin 1919", *Soviet Studies*, cilt III, sayı 4, 1952.

Carr, Edward Hallett, *Bolşevik Devrimi*, cilt 2, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

Carr, Edward Hallett, *Milliyetçilik ve Sonrası*, çev. Osman Akın, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

Carr, Edward Hallett, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, cilt 3, The Macmillan Company, New York, 1961.

Cemal, Hasan, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, Doğan Yayınevi, İstanbul, 1999.

Cemil, Arif, *I. Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa*. Arba Yayınları, İstanbul, 1997.

Cemil, Arif, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, Arma Yayınları, İstanbul, 1992.

Cerrahoğlu, A. (Kerim Sadi), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Cerrahoğlu, A., *Türkiye'de Sosyalizm*, Çığ Yayınları, İstanbul, 1966.

Cerrahoğlu, A., *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, May Yayınları, İstanbul, 1975.

Cilasun, Emrah, *"Baki İlk Selam" Çerkes Ethem*, Belge Yayınları, İstanbul, 2004.

Cohen, Stephen F., *Buharin ve Bolşevik Devrimi*, Kavram Yayınları, İstanbul, 1991.

Craig Calhoun, *The Question of* Class *Struggle: Social Foundations of Popular Radicalism during the Industrial Revolution*, Şikago, 1982.

Crossmann, Richard (der.), *Aldatan Put*, (Ankara: Tur Yayınevi, Ankara, 1971.

Crossmann, Richard (der.), *The God that Failed*, Columbia University Press, New York, 2001.

Crouch, Paul, "Soviet Underground. USA", *Freeman*, sayı 1, 1951.

Cumhuriyet Halk Partisi, *Demokratik Sol Düşünce Forumu*, 4 cilt, Ankara, 1976.

Cumhuriyet Halk Partisi, *Demokratik Sol Düşünce Forumu*, Ankara, 1974.

Cumhuriyet Halk Partisi, *Demokratik Sol Düşünce Forumu. Türkiye'nin Yapısal Analizi*, Ankara, 1971.

Cumhuriyet Halk Partisi, *Program*, Ankara, 1976.

Çağın, Sabahattin, "Mehmet Emin Resulzade'nin Stalin'e Mektubu", *3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.

Çakeri, Hüsrev, *Baku Kongresi*, ODTÜ, Ankara, 1984.

Çapanoğlu, Münir Süleyman, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1964.

Çark Başak, "Genel Başkanın Barışseverler Derneği ile İlgili Konuşması", *Çark Başak*, sayı 14, 1976.

Çayan, Mahir, "Sağ Sapma Devrimci Pratik ve Teori", *ASD*, sayı 15, 1970.

Çayan, Mahir, "Yeni Oportünizmin Niteliği Üzerine", *ASD*, sayı 20, 1970.

Çayan, Mahir, *Bütün Yazılar*, Atılım Yayınları, İstanbul, 1992.

Çayan, Mahir, *Bütün Yazılar*, Boran Yayınları, İstanbul, 2004.

Çelenk, H., *Türkiye İşçi Partisi'nde İç Demokrasi*, Evrensel Yayınları, İstanbul, 2003.

Çelik, N. B., "Kemalist Hegemonya Üzerine bir Kavramsallaştırma Denemesi", *Birikim*, sayı 105-6, 1998.

Çelik, Nur Betül, "Kemalizm: Hegemonik Bir

Söylem", der. Ahmet İnsel, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm, cilt* 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Çetinkaya, Y. Doğan, "Liberal, Sosyalist, İttihatçı Boykot Gazetesi: Gave", *Müteferrika*, sayı 20, Sonbahar 2001.

Çetinkaya, Y. Doğan, *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

"Çıkarken", *Toplumcu Düşün*, sayı 1, 1978.

Çubukçu, Aydın, "Türkiye'de Maoculuğun Doğuşu Üzerine Bazı Gözlemler", *Praksis*, sayı 6, 2002.

Çulhaoğlu, Metin, "Dört Gösterge Işığında Türkiye Sosyalist Hareketi", *2000'li Yıllarda Türkiye: Sürekli Kriz Politikaları-1*, haz. Neşecan Balkan ve Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

Çulhaoğlu, Metin, "Milli Demokratik Devrim, Sosyalist Devrim ve Türkiye", *Emek*, sayı 26, 1970.

Çulhaoğlu, Metin, "Sahi Bir 'İkinci TİP' Vardı", *Sol*, sayı 22, 1999.

Çulhaoğlu, Metin, "Solda Kimlik Aranışları", *Doğruda Durmanın Felsefesi*, cilt 2, YGS, İstanbul, 2002.

Çulhaoğlu, Metin, "Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin Doğuşu: Konjonktürün Başatlığı", *Praksis*, sayı 6, 2002.

Çulhaoğlu, Metin, *Bir Mirasın Güncelliği Tarih Türkiye Sosyalizm*, Gelenek Yayınları, İstanbul, 1988.

Çulhaoğlu, Metin, *Doğruda Durmanın Felsefesi 2: Seçme Yazılar 1970-2000*, YGS, İstanbul, 2002.

d'Encausse, Héléne Carrére ve Schram, Stuart, *Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik*. Yön Yayınları, İstanbul, 1966.

Dalgoff, Sam, *Bakunin*, çev. Cemal Atila, 1998.

Darendelioğlu, İlhan, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1973.

Dauvé, Gilles ve Martin, François, *Komünizmin Güneş Tutulması ve Yeniden Ortaya Çıkışı*, çev. Bora Sarayova, Sel Yayınları, İstanbul, 1999.

Davis, Horace B., *Sosyalizm ve Ulusallık*, İstanbul, Belge Yayınları, 1991.

Dayı, Esin, *Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, tarihsiz.

Degen, Hans-Jürgen, *Anarşizmin Bugünü*, çev. Neşe Ozan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

Demirer, Mehmed Arif, *Yeni Emperyalizm: Anadolu Altuğ'un İfşaatı: "Ruslar Beni Casus Yapmak İstedi"*, Kişisel Kitaplar, Ankara, 1966.

Dennis, Peggy, *The Autobiography of an American Communist: A Personal View of a Political Life, 1925-1975*, Creative Arts Book Company, Berkeley ve Westport, 1977.

Derviş, Suat, *Niçin Sovyet Rusya'ya Hayranım*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2002.

Deutscher, Isaac, *Russia in Transition and Other Essays*, Coward-MacCann, New York, 1957.

Devecioğlu, Ayşegül, *Kuş Diline Öyküneri*, Metis Yayınları, 2004.

Devlet, Nadir, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Meclisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998.

Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, TTK Basımevi, Ankara, 1985.

Devletşin, Tamurbek, *Sovyet Tataristan'ı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Devrim, "Bildiri", *Devrim*, sayı 1, 1969.

Devrimci Yol, "DİSK'in Bugünkü Yapısı", sayı 2, 1977.

Devrimci Yol, "Parti-Cephe İlişkileri, Direniş Komiteleri ve Partileşme Süreci", *Devrimci Yol*, 20 Mart 1978, sayı 16 ve Müftüoğlu (1991), 1978.

Devrimci Yol, "Sendikalarda Çalışma ve Devrimci Sendikacılık", sayı 6, 1977.

Devrimci Yol, "Sömürge, Yarı Sömürge Ülkelerde ve Türkiye'de Faşizm", *Devrimci Yol*, 15 Ocak 1978, sayı 13, ve Müftüoğlu (1991), 1978.

Devrimci Yol, *Bildirge: Ülkemizde ve Dünyada İçinde Bulunduğumuz Durum ve Temel Siyasi Görevimiz*, Nisan 1977 ve Müftüoğlu (1991), 1977.

Devrimci Yol, *Devrimciler Ne İçin Savaşıyor?*, Ağustos 1980, Müftüoğlu (1991), 1980.

Devrimci Yol, *Örgütsel Sorunlar ve Çalışma Tarzımızdaki Bazı Hatalı Eğilimler Üzerine*, Mayıs 1978 ve Müftüoğlu (1991), 1978.

Devrimci Yol, sayı 3, 1977.

Diggins, John P., *Up From Communism: Conservative Odysseys in American Intellectual History*, Harper & Row, New York, 1975.

Dimitır Şişmanov, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarih (1908-1965)*, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.

Dirlik, Arif; Healy, Paul ve Knight, Nick (der.), *Critical Perspectives on Mao Zedong's Thought*, Humanities Press, Atlantic Heights, 1997.

Disney, Nigel, "China and the Middle East," *MERIP Reports*, sayı 63, 1977.

Divitçioğlu, Sencer, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967.

Doğan Mehmet H., "Öykücü Sabahattin Ali", *Türk Dili*, sayı 286, 1975.

Doğan, Z., *Türkiyeli Bir Sosyalist: Mehmet Ali Aybar*, Belge Yayınları, İstanbul, 2005.

Doğu, M., "Sosyalizm Tartışmaları", *Yön*, sayı 48, 1962.

Dönüş Belgeleri 1 ve 2, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2004.

Draper, Theodore, *American Communism and Soviet Russia*, Viking, New York, 1960.

Draper, Theodore, *The Roots of American Communism*, Viking, New York, 1957.

Dumont, Paul, "Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, ed. G. Haupt, P. Dumont, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.

Dumont, Paul, "Bolşevizm ve Doğu Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi 1918-1921", *Birikim*, sayı 61, 1980.

Dumont, Paul, "Yahudi, Sosyalist ve Osmanlı Bir Örgüt: Selanik İşçi Federasyonu", der. M. Tunçay - E. J. Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Dutschke, Rudi, *Versuch, Lenin auf die Füsse zu stellen: über den halbasiatischen und den westeuropäischen Weg zum Sozialismus Lenin, Lukács und die Dritte Internationale*, K. Wagenbach, Berlin, 1974.

Düzkan, Ayşe, "belki soran yok ama cevap veriyorum", *Birikim*, sayı 84, 1996.

Ecevit, Bülent, "Aydın ve Halk", *Özgür İnsan*, sayı 2, 1972.

Ecevit, Bülent, "Başbakan B. Ecevit'in Demokratik Sol Düşünce Forumunda Yaptığı Konuşma", CHP, 1974.

Ecevit, Bülent, "Önsöz", *Demokratik Sol Düşünce Forumu: Türkiye'nin Yapısal Analizi*, Ankara, 1971.

Ecevit, Bülent, *Atatürk ve Devrimcilik*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1970.

Ecevit, Bülent, *Bu Düzen Değişmelidir*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1973.

Ecevit, Bülent, *Bülent Ecevit Diyor ki...*, Ankara, 1973.

Ecevit, Bülent, *CHP Genel Başkanı B. Ecevit'in CHP 22. Kurultayı'nı Açış Konuşması*, Ankara, 1974.

Ecevit, Bülent, *Demokratik Sol*, Ankara, 1975.

Ecevit, Bülent, *Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar*, Ankara, 1975.

Ecevit, Bülent, *Ecevit'in Açıklamaları: 1976*, Ankara, 1976.

Ecevit, Bülent, *Kurultaylar ve Sonrası*, İleri Yayınları, Ankara, 1972.

Ecevit, Bülent, *Ortanın Solu*, Ankara: Kim Yayınları, Ankara, 1966.

Ecevit, Bülent, *Umut Yılı: 1977*, Ankara, 1977.

Ekber Babayev, *Nazım Hikmet Yaşamı ve Yapıtları*.

Ekinci, Tarık Ziya, "Kürt Sorunu ve Aybar", *Mehmet Ali Aybar Özel Eki, Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995.

Ekinci, Tarık Ziya, *Sol Siyaset Sorunları, Türkiye İşçi Partisi ve Kürt Aydınlanması*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2004.

Eley, Geoff, "Germany since '68: From the APO to the Greens" *Socialist Review*, sayı 4, 1988.

Eley, Geoff, *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850-2000*, Oxford University Press, Oxford ve New York, 2002.

EMEK, "12 Mart Muhtırası ve Sonrası", *Emek*, sayı 11, 1971.

EMEK, "27 Mayısın Yıldönümünde Anayasa, Siyasal Güçler ve Son Bunalım", *Emek*, sayı 3, 1969.

EMEK, "İşçi Direnişi Başarıya Ulaşmıştır", *Emek*, sayı 2, 1970.

EMEK, "Onuncu Yılında Türkiye İşçi Partisi", *Emek*, sayı 11, 1971.

EMEK, "Sosyalist Mücadelemiz Güçlenmektedir", *Emek*, sayı 1, 1970.

EMEK, "Sosyalist Potansiyelden Sosyalist Güce", *Emek*, sayı 1, 1969.

EMEK, "TİP bildirileri", *Emek*, sayı 2, 1970.

EMEK, "Türkiye İşçi Partisi IV. Büyük Kongre Kararları", *Emek*, sayı 7, 1970.

Emrealp, Sadun, *Sosyal Demokrasi'den "Sosyal Demokrasi"ye*, AFA Yayınları, İstanbul, 1991.

Engels, F., *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

Engerman, David C., "Modernization from the Other Shore: American Observers and the Costs of Soviet Economic Development", *American Historical Review*, sayı 105, 2000.

Enver Hoxha, *Imperialism and the Revolution*, World View Publications, Şikago, 1978.

Enzensberger, Hans Magnus, *Anarşinin Kısa Yazı - Buenaventura Durruti'nin Yaşamı ve Ölümü*, çev. Mehmet Aşçı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

Erdal, H., *TKP'mizi Yükseltelim*, İşçinin Sesi Yayınları, Londra, 1983.

Erdem, Özgür, *Sultan Galiyev*, İleri Yayınları, İstanbul, 2006.

Erdoğan, Fahrettin, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Yeni Matbaa, 1954.

Erdoğan, Necmi, "Demokratik Sol ve Sosyal Demokrat Portreler", *Birikim*, sayı 44, 1992.

Erdoğan, Necmi, "Demokratik Soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar", *Toplum ve Bilim*, sayı 78, Güz 1998.

Erdoğan, Necmi, "Türk Sosyal Demokrasisinin Hal-i Pür Melali", *Birikim*, sayı 33, 1992.

Erdost, Muzaffer, "Faşizm Konusunda Bazı Açıklamalar", *Ülke*, sayı 8, 1979.

Erdost, Muzaffer, "Faşizm Üzerine Bir Deneme", *Ülke*, sayı 1, 1977.

Erdost, Muzaffer, "Faşizm ve Türkiye", *Ülke*, sayı 6, 1978.

Ergun, Mehmet, "Hain-i TKP", 2 Şubat 2002, *http://www.milliyet.com.tr/ozel/kitap/020202/kimne/html*.

Ergüder, Jülide, *1927 Komünist Tevkifatı: İstanbul Ağır Ceza Mahkemesindeki Duruşma*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1978.

Erik, Ş., "Sosyalizm... Sosyalizm... Sosyalizm", *Sosyal Adalet*, sayı 15, 1963.

Eroğul, Cem, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", der. Irwin Cemil Schick - Ertuğrul Ahmet Tonak, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.

Eroğul, Cem, "Sadun Aren'le Söyleşi: Beş Günde Bir Ömür", *Sadun Aren'e 80. Yaş Armağanı*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2003.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yayınları, Ankara, 1998.

Ertekin, Orhangazi, "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Erten, A. Bağış, "A Comparative Analysis of the 1968 Movement in Turkey", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk Enstitüsü, 2003.

Erten, Bağış; Doğan, Mustafa G., "Cumhuriyetin Cumhuriyeti: *Cumhuriyet* Gazetesi", ed. Ahmet İnsel, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Ertuğrul, F., "Devrim İçin Hangisi Daha Önemlidir?", *Emek*, sayı 8, 1971.

Eryıldız, S., *Demokratik Sol*, 2 cilt, Ankara, 1975.

Esherick, Joseph W.; Pickowicz, Paul G. ve Walder, Andrew G. (der.), *The Chinese Cultural Revolution as History*, Stanford University Press, Stanford, 2006.

Fadayi, Cemal, "Turan Güneş: Siyasal Yaşamı ve Siyasal Düşüncesi", yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

Fast, Howard, *The Naked God: the Writer and the Communist Party*, Praeger, New York, 1957.

Fellner, Gene, *Anarşistin Yaşamı*, çev. Elif Daldeniz, Kavram Yayınları, 1996.

Feyzioğlu, Turhan, *Fikir Kulüpleri Federasyonu*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Fırat, M. Şerif, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1961.

Fields, A. Belden, *Trotskyism and Maoism: Theory and Practice in France and the United States*, Praeger, New York, 1988.

Fink, Carole; Gassert, Philipp ve Junker, Detlef (der.), *1968: The World Transformed*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Fiş, Radi, *Nâzım'ın Çilesi*, Alev Yayınları, 1995.

Fişek, K., "Kuyuya Atılan Taş", *Emek*, sayı 5, 1969.

Forta, B., "Devrimci Yol Üzerine Düşünceler", *Yeniden*, sayı 24, 1997.

Fraser, Nancy, "From Redistibution to Recognition: Dilemmas of Justice in a 'Postsocialist' Age", *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*, Routledge, New York, 1997.

Fraser, Ronald (ed.), *1968: A Student Generation in Revolt*, Pantheon Books, New York, 1988.

Fuat, Mehmet, *Nazım Hikmet-Yaşamı, Ruhsal Yapısı, Davaları, Tartışmaları, Dünya Görüşü, Şiirinin Gelişmeleri*, Adam Yayınları, 2000.

Genç, Süleyman, *12 Mart'a Nasıl Gelindi: Bir Devrin Perde Arkası*, İleri Yayınevi, Ankara, 1971.

Georgeon, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Gevgilili, Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987.

Gezmiş, Deniz, "Gençlik ve Antiemperyalist Kavga", *Türk Solu*, sayı 53, 1968.

Gilcher-Holtey, Ingrid, *Die Phantasie an die Macht: Mai 68 in Frankreich*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1995.

Goldman, Emma, *Hayatımı Yaşarken* - II, çev. Emine Özkaya, Metis-Kaos ortak yayını, 1997.

Goldman, Emma, *Hayatımı Yaşarken* I, çev. Beril Eyüboğlu, Metis-Kaos ortak yayını, 1996.

Goloğlu, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet*, Başnur Matbaası, 1970.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, yay. haz. Mehmet Kaplan, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1976.

Gökay, B., "The Turkish Communist Party: The Fate of the Founders", *Middle Eastern Studies*, cilt 29, sayı 2, 1993.

Gökay, B., *A Clash of Empires: Turkey Between Russian Bolshevism and British Imperialism, 1918-1923*, I. B. Tauris, Londra, 1997.

Gökay, B., *Russian Factor in Turkish Politics: Moscow and the Turkish Communists*, Keele European Research Centre, Keele, 1997.

Gökay, B., *Soviet Eastern Policy and Turkey, 1920-1991*, Routledge, Londra, 2006.

Gökmen, Özgür, "Çok Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi", *Toplum ve Bilim*, sayı 78, 1998.

Göksu, S. ve Timms, E., *Romantic Communist*, Hurst, Londra, 1999.

Göksu, Saime ve Timms, Edward, *Romantik Komünist*, Doğan Yayınları, İstanbul, 2001.

Gönül, Tayfun, *Anarşizm Nedir?*, Kaos Yayınları, 1994.

Gramsci, Antonio, *Pre-Prison Writings*, ed. Richard Bellamy, Cambridge University Press, New York, 1994.

Gramsci, Antonio, *Selections from Cultural Writings*, Lawrence and Wishart, Londra, 1985.

Gramsci, Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence and Wishart, Londra, 1971.

Gündoğan, Azat Zana, *Tarih Ziya Ekinci ile Görüşme*, İstanbul, 2004.

Gündoğan, Cemil, "Kemal Burkay'la Röportaj", "From Traditionalism to Modernism, The Transformation of the Kurdish Nationalist Movement in Turkey -In the Case of Democratic Party of Turkish Kurdistan" başlıklı tez, Stockholm Üniverstesi Sosyal Antropoloji Enstitüsü, 2001.

Güneş, Turan, "Doğu Devleti- Batı Devleti", *TD*, sayı 15, 1980.

Hakan, Ahmet, *Vedat Türkali: Niçin Komünist Oldum?*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Halberstam, David, *The Fifties*, Fawcett Columbine, New York, 1993.

"Haluk Yurtsever ile Söyleşi - 81. Kuruluş Yıldönümünde Türkiye Komünist Partisi (TKP) Üzerine", *Gelenek*, sayı 67, 2001.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, tarihsiz.

Harp Vesikaları Dergisi, sayı 15, Mart 1956.

Harris, George S., *The Origins of Communism in Turkey*, Hoover Instutiton Publications, Stanford, 1967.

Harris, George S., *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, çev. Enis Yedek, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1979.

Hikmet, Nâzım, *Bizim Radyoda Nâzım Hikmet*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2002.

Hilav, S. ve Naci, F., "Az Gelişmiş Ülkelerde Sosyalizme Giden Yol-1", *Sosyal Adalet*, sayı 4, 1963.

Hobsbawm, Eric J., "1968 - A Retrospect", *Marxism Today*, 1978.

Hobsbawm, Eric J., "The Making of the Working Class 1870-1914", *Worlds of Labour*, Londra, 1984.

Hobsbawm, Eric, *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*, Pantheon Books, New York, 1994.

Hollander, Paul, *Decline and Discontent: Communism and the West Today*, Transaction Publishers, New Brunswick, 1992.

Hovannisian, Richard G., *The Republic of Armenia*, cilt IV, University of California Press, Berkeley, 1996.

How the Soviet Revisionists Carry Out All-round Restoration of Capitalism in the U.S.S.R, Foreign Languages Press, Pekin.

Isserman, Maurice, *If I Had a Hammer: The Death of the Old Left and the Birth of the New Left*, Basic Books, New York, 1987.

İhmalyan, Vartan, *Bir Yaşam Öyküsü*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989; *TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2002.

İlbaş, Hadi, "Köy- Koop Üzerine", *TD*, sayı 9, 1979.

İleri, Rasih Nuri (der.), "Önsöz", *1945 IGB Davası*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2003.

İleri, Rasih Nuri (der.), *1945 İGB Davası*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2003.

İleri, Rasih Nuri (der.), *1947 TKP Davası*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2003.

İleri, Rasih Nuri (der.), *Kırklı Yıllar - 2: 1944 TKP Davası*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2003.

İleri, Rasih Nuri, "1951 TKP Tutuklamaları ile Kapanan Dönem," *STMA*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

İleri, Rasih Nuri, "Önsöz", *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi*, Merdan Yanardağ, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1988.

İleri, Rasih Nuri, *Mihri Belli Olayı I: MDD-Yön Tartışmaları, Sosyalist Aydınlık Davası*, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1976.

İleri, Rasih Nuri, *Mihri Belli Olayı II: Marksist-Leninist Haziran Hareketi*, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1976.

İleri, Rasih Nuri, *Türkiye İşçi Partisinde Oportünist Merkeziyetçilik (1966-1988)*, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1987.

İlhan, Attila, "İnkâr Fırtınası Dindi" *Cumhuriyet*, 15.10.2001.

İlyasoğlu, Aynur, "ÖDP ve Kadınlar", *Birikim*, sayı 83, 1996.

İnan, Hüseyin, *Türkiye Devriminin Yolu*, Ulusal Kültür Yayınları, İstanbul, 1991.

İpekçi, Abdi, *Liderler Diyor ki*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969.

"İşçi Sınıfı Partisi İçin İleri", *Ant*, sayı 7, 1970.

İtiraf: Davadan Dönen Üllkücü Ömer Tanlak Anlatıyor..., Aydınlık Yayınları, İstanbul.

James, C. L. R., *World Revolution, 1917-1936*, Martin Secker and Warburg, Londra, 1937.

Jaures, Jean, *Seçmeler*, Ararat Yayınları, İstanbul, 1967.

Jousellin, J., *Les Révoltes des Jeunes*, Les Editions Ouvriéres, Paris, 1968.

Judt, Tony, *Past Imperfect: French Intellectuals 1944-1956*, University of California Press, Berkeley, 1992.

"Kabuk Teorisi", *Yön*, sayı 117, 1966.

Kakınç, Halit, "Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü?", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sayı 61, 1999.

Kakınç, Halit, *Destansı Kuramcı Sultangaliyev*, Bulut Yayınları, İstanbul, 2004.

Kanat, Dilek, *İlk Yazılar 1908-1913, I. Cilt: 1908-1910: Mustafa Suphi*, Amaç Yayınları, İstanbul, 1989.

Kanat, Dilek, *İlk Yazılar 1908-1913, II. Cilt: 1911-1913: Mustafa Suphi, basılmamış metin.*

Kanbolat, Yahya, *Olduğu Gibi: Eski Türkiye İşçi Partisi Üzerine Anılar*, Bayır Yayınları, Hatay, 1979.

Kantorowicz, Alfred, *Deutsches Tagebuch: Erster Teil*, Kindler, Münih, 1959.

Kantorowicz, Alfred, *Deutsches Tagebuch: Zweiter Teil*, Kindler, Münih, 1961.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı*, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1967.

Karaca, Emin, "Sevdalınız Komünisttir", *Nazım Hikmet'in Siyasal Yaşamı*, Gendaş Yayınları, 2001.

Karadeniz, H., *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, Belge Yayınları, İstanbul, 1995.

Karaömerlioğlu, M. Asım, "Tek Parti Döneminde Halkçılık", der. Ahmet İnsel, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm, cilt 2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Karataş, Dursun, "Devrimci Sol", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul. 1988.

Karatay, Namdar Rahmi, *Felsefî Meslekler Vokabüleri*, Doğan Matbaası, Afyon, tarihsiz.

Karay, Refik Halid, *Bir Ömür Boyunca*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Katsiaficas, George, *Imagination of the New Left: A Global Analysis of 1968*, Southeast End, Boston, 1987.

Kavukçuoğlu, Deniz, *Sosyal Demokraside Temel Eğilimler*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998.

Kaypakkaya, İbrahim, *Seçme Yazılar*, Umut Yayıncılık, İstanbul, 2004.

"Kazananı Olmayan Seçim", *Sosyalist İktidar*, sayı 2, *Sosyalist İktidar Yazıları (1979-1980)*. Gelenek Yayınları, İstanbul, 1999.

Keleşyılmaz, Vahdet, *Teşkilatı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

Kemal, Yaşar, "O'nun Aydınlığında," *Mehmet Ali Aybar Özel Eki, Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995.

Keyder, Çağlar, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği", der. Irwin Cemil Schick & Ertuğrul Ahmet Tonak, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.

Kılıç, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998.

Kıray, Mübeccel, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.

Kısakürek, Necip Fazıl, *Her Cephesiyle Komünizma*, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul, 1962.

Kıvılcım[lı], Hikmet, *Edebiyatı Cediydenin Otopsisi veya Tarihi Materyalizmce Bir Çağ Psikolojisinin Sentetik Karakteristiği*, Marksizm Bibliyoteği, Necmistikbal Matbaası, İstanbul, 1935.

Kıvılcım[lı], Hikmet, *İnkılâpçı Münevver Nedir? Hanri Barbüs*, Marksizm Bibliyoteği No: VIII, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1935.

Kıvılcımlı, Dr. Hikmet, *Tarih, Devrim, Sosyalizm*, Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul, 1965.

Kıvılcımlı, Hikmet, "Deccal Kapımızı Nasıl Çalıyor?", *Proleter Devrimci Aydınlık* 6-7-8, 1970. *http://www.comlink.de/demir/kivilcim/eserler/*

Kıvılcımlı, Hikmet, *Kim Suçlanmış?*, Yol Yayınları, 1979.

Kıvılcımlı, Hikmet, *Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı*, (Birinci kitap: *Sayı, Topoğrafya, Kadın ve Çocuk*), Marksizm Bibliyoteği V, İstanbul, 1935.

Kıvılcımlı, Hikmet. "Brejnev'e Mektup", 30 Eylül 1971. *http://www.comlink.de/demir/kivilcim/eserler/brejnev.htm*

Kili, Suna, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler: Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.

Kip, M. Kâzım (Vanlı Kâzım), "Anılarım", *Milli Azaldık Savaşı Anıları*, der. Erden Akbulut, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2006.

Klingaman, William K., *Encyclopedia of the McCarthy Era*, Facts On File, New York, 1996.

Kocaoğlu, Timur, *Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İttilaller: 1900-1924*, SOTA, Harlem, 2001.

Koçak, Cemil, "Teşkilatı Mahsusacı Bir Subayın Öyküsü", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sayı 128, Ağustos 2004.

Koçak, Orhan, "1920'lerden 1970'lere kültür politikaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 2: Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Koçali, Filiz, "Parti Genel Başkanı İlk Kadın: Behice Boran", 20 Mart 2004. http://www.bianet.org/2003/04/09_k/9952.htm.

Koestler, Arthur, *Arrow in the Blue: An Autobiography*, McMillan, New York, 1952.

Koestler, Arthur, *Gün Ortasında Karanlık*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1952.

Komünist ve İşçi Partilerinin Dört Toplantısı, çev. Savaş Erdoğan, Ürün Yayınları, İstanbul, 1976.

Kortun, Hülya; Salihoğlu, Mustafa; Bagirov, Y. ve Özgür, Deniz, "Bilen Yoldaş 100 Yaşında, Aramızda!", *Yoldaşların Ateşle İmtihanı - 1920'den Günümüze TKP*, Ürün Yayınları, İstanbul, 2004.

Köksal, Osman, "İhtilâl...", *Devrim*, sayı 32, 1970.

Kramer, Mark, "The Czechoslovak Crisis and the Brezhnev Doctrine", *Critical Perspectives on Mao Zedong's Thought*, ed. Arif Dirlik, Paul Healy ve Nick Knight, 1988.

Kropotkin, *Bir Devrimcinin Anıları*, 1-2, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2001.

Kropotkin, P., *Etika*, çev. Ahmet Ağaoğlu, sadeleştiren Tektaş Ağaoğlu, Kavram Yayınları, 1991.

Kropotkin, P., *Toplumcu Evrimde Anarşizmin Yeri*, çev. Rahmi Gürsel, Karaşın Yayınları, 1997.

Kuçuradi, Ionna, "Gelenek ve Devrim ya da Felsefe ve Dünya Politikası", *TD*, sayı 1, Haziran 1978.

Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

Kuran, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959.

Kurdakul, Ş., *Cezaevinden Babıali'ye, Babıali'den TİP'e*, Evrensel Yayınları, İstanbul, 2003.

Kurtuluş Sosyalist Dergi, "Program, Strateji ve Önümüzdeki Devrimci Adım", sayı 27.

Kutay, Cemal, *Ana Vatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü*, Bahadır Matbaası, Ankara, 1962.

Kutlay, M., "Yapısal Dinamik Sorunların Eleştirisi-II: Türkiye'de Geriliğin Gelişmesi", *Emek*, sayı 3, 1970.

Kuyaş, Ahmet, "Yeni Osmanlılardan 1930'lara Anti-emperyalist Düşünce", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cilt 2: Kemalizm*, ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Küçük, Yalçın, "Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt I. İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Küçük, Yalçın, *Aydın Üzerine Tezler 2*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1984.

Küçük, Yalçın, *Aydın Üzerine Tezler 5*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1997.

Küçük, Yalçın, *Sırlar,* İthaki Yayınevi, İstanbul, 2004.

Küçük, Yalçın, *Şebeke: Network,* YGS, İstanbul, 2002.

Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler 3*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990.

Küçükömer, İdris, *Düzenin Yabancılaşması*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969.

Kürkçü, Ertuğrul, "Castroculuk'un Olumlu Anlamı", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt V, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Kürkçü, Ertuğrul, "Che'nin Çağrısını Ciddiye Almak..." *Praksis*, sayı 6, 2002.

Kürkçü, Ertuğrul, "Fococuluk", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt. V, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Kürşat Bumin, "Prag İlkbaharı İşgal Altında", *TD*, sayı 11, 1979.

Laclau, Ernesto ve Mouffe, Chantal, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Deomcratic Politics*, Verso, Londra, 1985.

Laclau, Ernesto ve Mouffe, Chantal, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, çev. Ahmet Kardam & Doğan Şahiner, Birikim Yayınları, İstanbul, 1992.

Laclau, Ernesto, *İdeoloji ve Politika*, çev. Hüseyin Sarıca, Belge Yayınları, İstanbul, 1998.

Laclau, Ernesto, *Politics and Ideology in Marxist Theory*, Verso, Londra, 1977.

Laçiner, Ömer, "Faşist Diktatörlük ve 'Kitle Desteği' Sorunu", *Birikim*, sayı 17, 1976.

Laçiner, Ömer, "Faşizm II", *Birikim*, sayı 5, 1975.

Laçiner, Ömer, "Faşizm", *Birikim*, sayı 4, 1975.

Laçiner, Ömer, "Malatya Olayı - Türkiye'de Faşist Hareketin Yapısı ve Gelişimi", *Birikim*, sayı 39, 1978.

Laçiner, Ömer, "Öğrenci-Aydın Hareketi", *Birikim*, sayı 8, 1975.

Laçiner, Ömer, "THKP-C: Bir Mecranın Başlangıcı", *Toplum ve Bilim*, sayı 78, İstanbul, 1988.

Laçiner, Ömer, imzasız Sunuş yazısı, *Birikim*, sayı 54-55, 1979.

Landau, Jacob M., *Türkiye'de Aşırı Akımlar*, çev. Erdinç Baykal, Turhan Yayınları, Ankara, 1978.

Law, Kam-yee (der.), *The Chinese Cultural Revolution Reconsidered: Beyond Purge and Holocaust*, Palgrave Macmillan, New York, 2003.

Lazitch, B. ve Drachkovich, M. M., *Lenin and the Komintern*, cilt 1, Hoover Institute Press, Stanford, 1972.

Lazitch, B. ve Drachkovitch, M.M., *Lenin and the Comintern*, Hoover Ins. Pres, Kaliforniya, 1972.

Lazitch, Branko ve Drachkovitch, M.M., *Biographical Dictionary of the Cominter*, The Hoover Institution Press, Stanford, 1973.

Leguin, Ursula K., *Mülksüzler*, çev. Levent Mollamustafaoğlu, Metis Yayınları, 1991.

Lenin, V. İ., "Sosyalist Devrim ve Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı", *Marksizm ve Ulusal Sorun*, Evrensel Yayınları, İstanbul, 2005.

Lenin, V. İ., *Collected Works*, cilt 31, Progress Publishers, Moskova, 1977.

Lenin, V. İ., *Collected Works*, cilt 42, Progress Publishers, Moskova, 1969.

Lenin, V. İ., *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, Ant Yayınları, İstanbul, 1970.

Lenin, V. İ., *Kapitalizmin En Yüksek Aşaması: Emperyalizm*, çev. Olcay Geridönmez, Evrensel Yayınları, İstanbul, 2001.

Lenin, V. İ., *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, Sol Yayınları, Ankara.

Lenin, V. İ., *Seçme Eserler*, cilt 3, İnter Yayınları, İstanbul, 1994.

Lenin, V. İ., *Sol Komünizm Bir Çocukluk Hastalığı*, Sol Yayınevi, Ankara, 1974.

Leninism or Social-imperialism?: In Commemoration of the Centenary of the Birth of the Great Lenin, Foreign Languages Press, Pekin.

Leonhard, Wolfgang, *Three Faces of Marxism: The Political Concepts of Soviet Ideology, Maoism, and Humanist Marxism*, Holt, Reinhart, and Winston, New York, 1974.

Levent, Cinemre ve Çakır, Ruşen, *Sol Kemalizme Bakıyor*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

Lipovsky, İ., *The Socialist Movement in Turkey, 1960-1980*, E. J. Brill, Leiden, 1992.

Löwy, Michael, "Marksistler ve Ulusal Sorun," *Dünyayı Değiştirmek Üzerine*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

Löwy, Michael, *The Politics of Combined and Uneven Development - The Theory of Permanent Revolution*, Verso, Londra, 1981.

Lumley, Robert, *States of Emergency: the Cultures of Revolt in Italy from 1968-1978*, Verso, Londra ve New York, 1990.

Macar, Elçin, "Doğan Avcıoğlu", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cilt 2: Kemalizm*, Ahmet

İnsel (ed.) içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Madanoğlu Cuntası: İddianame, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1973.

Mahçupyan, Etyen, "Aybar'ın Düşündürdükleri", *TD*, sayı 12, 1979.

Mahçupyan, Etyen, "Sol, Yeni Sol ve Sosyalizm", *TD*, sayı 1, 1978.

Mahçupyan, Etyen, *İçimizdeki Öteki*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Maraş'tan Sonra...?, Birikim Yayınları, İstanbul, 1979.

Marx, K. ve Engels, F., *Komünist Manifesto*, Sol Yayınları, Ankara, 1993.

Marx, K. ve Engels, F., *Sanat ve Edebiyat Üzerine*, çev. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Marx, K. ve Engels, F., *SeçmeYapıtlar I*, Sol Yayınları, Ankara, 1976.

Mastny, V., *The Cold War and Soviet Insecurity*, Oxford University Press, New York ve Oxford, 1996.

McDermott, K. ve Agnew, J., *The Comintern*, Macmillan, Londra, 1996.

McLellan, Josie, "The Politics of Communist Biography: Alfred Kantorowicz and the Spanish Civil War", *German History*, sayı 22, 2004.

McMeekin, Sean, "From Moscow to Vichy: Three Working-Class Militants and the French Communist Party, 1920-1940", *Contemporary European History*, sayı 9, 2000.

Mehmetzade, Mirza Bala, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, İstanbul, 1991.

Mett, Ida, *Kronştad 1921*, çev. Ümit Altuğ, Macit Yayınları, 1998.

Mısır, Mustafa Bayram, *Tarihsel Seyri İçinde ÖDP*, Ütopya Yayınları, Ankara, 1999.

Middlemas, Keith, *Power and the Party: Changing Faces of Communism in Western Europe*, Deutsch, Londra, 1980.

Mihri Belli ile 'İnsanlar Tanıdım' Üzerine, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2000.

Moss, Bernard H., *The Origins of the French Labor Movement: The Socialism of Skilled Workers, 1830-1914*, Berkeley, 1976.

Mumcu, Uğur, *Aybar ile Söyleşi. Sosyalizm ve Bağımsızlık*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1990.

Mumcu, Uğur, *Bir Uzun Yürüyüş*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1995.

Mungan, Murathan, *Murathan '95*, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

Mustafa Subhi Kavgası ve Düşünceleri, TKP Yayınları, Brüksel, 1974.

Mustafa Suphi ve Yoldaşları 28-29 Ocak 1921'i Unutma, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2004.

Mustafa Suphi ve Yoldaşları, Güncel Yayınları, İstanbul, 1977.

Muşta, Muammer G., *Konya Enerjetizm Felsefe Okulu*, Kültür Bakanlığı, 1990.

Müftüoğlu, Oğuzhan (der.), *1960'lardan 1980'e Türkiye Gerçeği*, Patika Yayıncılık, İstanbul, 1989.

Müftüoğlu, Oğuzhan (der.), *Devrimci Yol Yazıları*, Devrim Yayınevi, İstanbul, 1991.

Naci, Fethi, *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınları, 1981.

Neçayev, Sergey, *Devrimcinin Anahtar Kitabı*, çev: Süreyyya Evren, Karaşın Yayınları, 1997.

Nesin, Aziz, "Kemalist Devrim ideolojisi ve Bu Kuşağın Trajedisi", *Ant*, sayı 171, 1970.

Nevşirvanov, Ziynetullah, "Türkiye İnkılapçı Hareketinin Tarihiyle İlgili Materyaller", *Milli Azadlık Savaş Anıları*, der. Erden Akbulut, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2006.

Noutsos, P., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Oluşmasında ve Gelişmesinde Rum Topluluğunun Rolü: 1876-1925)", der. M. Tunçay-E. J. Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İletişimYayınları, İstanbul, 1995.

Nurdan, Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak*, Metis Yayınları, İstanbul, 1992.

Nuri, Süleyman, *Uyanan Esirler*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2002.

Oktay Ahmet, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, Tüm Zamanlar Yayınları, 2000.

Orkun, Hüseyin Namık, *Türkçülüğün Tarihi*, Berkalp Kitabevi, İstanbul, 1944.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul, 1995.

Ouimet, Matthew J., *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2003.

ÖDP Kendini Anlatıyor, Güncel Yayıncılık, 1996.

ÖDP Program-Tüzük, Ankara, 2001.

ÖDP Tartışmaları, Alan Yayınları, 1996.

Öğün, Süleyman Seyfi, "Mehmet Ali Aybar'ın Ardından", *Türk Politik Kültürü*, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2004.

Öğün, Süleyman Seyfi, "Zor Zamanda İlkeli Düşünmek ya da Nurettin Topçu ve Mehmet Ali Aybar", *Türk Politik Kültürü*, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2004.

Özalp, Erkin, "Reel Sosyalizm ve Ekonomi", *Gelenek*, sayı 74, 2002.

Özçelik, Mustafa, *1930-1950 Arasında Tütüncülerin Tarihi*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2003.

Özdalga, Elizabeth, "CHP: Halk ile İktidar Arasında", *TD*, sayı 9, 1979.

Özdalga, Haluk, "Avrupa Komünizmi", *TD*, sayı 5, 1978.

Özdalga, Haluk, "Aybar ve Leninist Parti", *TD*, sayı 12, 1979.

Özdalga, Haluk, "CHP Programına Bir Bakış", *TD*, sayı 16, 1980.

Özdemir, Hikmet, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.

Özdemir, Hikmet, *Tarih ve Politika*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Özek, Çetin, *Faşizm ve Devrimci Halk Cephesi*, Ant Yayınları, İstanbul, 1970.

Özkırımlı, Atilla, *Romanların Dünyasından*, Ümit Yayınları, 1994.

Özman, Aylin, "Mehmet Ali Aybar: Sosyalist Solda 40'lardan 90'lara Bir Köprü," *Toplum ve Bilim*, sayı 78, güz 1998.

Özman, Aylin, "Yeni Sol, Hümanizma ve Mehmet Ali Aybar Düşüncesi: Ortodoks Marksizme Bir Başkaldırı," *Doğu Batı*, sayı 11, 2000.

Papp, D. S., *Soviet Perceptions of the Developing World in the 1980s*, Lexington Books, Lexington, Massachusetts, 1985.

Parti Bayrağı, sayı 3, 1978.

Parti Bayrağı, sayı 4, 1978.

Pavlovich, M., *The Meeting of the Road: Russia and Great Britain in the East*, Eudin & North eds.

Paz, Abel, *Halk Silahlanınca*, çev. Gün Zileli, Kaos Yayınları, 1996; Unabomber, *Sanayi Toplumu ve Geleceği*, Kaos Yayınları, 1996.

Pelling, Henry, *The British Communist Party: A Historical Profile*, A. & C. Black, Londra, 1958.

Perinçek, Doğu (der.), *Komintern Belgelerinde Türkiye 3. Kürt Sorunu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1994.

Perinçek, Doğu, "Marksizm-Leninizm-Mao Zedung Düşüncesi Bütün İnsanlığın Malıdır", *Proleter Devrimci Aydınlık*, sayı 24, 1970.

Piao, Lin, *Yaşasın Halk Savaşının Zaferi*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1990.

Program Çalışma Komitesi, "Emperyalizm, Üretim Tarzı, Sınıflar ve Baş Çelişme", *Proleter Devrimci Aydınlık*, sayı 26, 1970.

Proudhon, *Makaleler*, çev. M.Tüzel, Birey ve Toplum Yayınları, 1992.

PSK Bülteni, "Kemal Burkay'la söyleşi, Silahlı Mücadele Dönemi Sona Erdi", 1999. *www.kurdistan.nu/psk/psk_bulten.htm*

PSK Bülteni, 2004. *www.kurdistan.nu/psk/psk_bulten.htm*

PSK Parti Programı, 2004. www.kurdish library.org

Purkis, Jon, *21. Yüzyıl Anarşizmi*, çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

Ran, Nâzım Hikmet, *835 Satır*, şiirler 1, Adam Yayınları, İstanbul, 1987.

Ran, Nâzım Hikmet, *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?*, şiirler 2, Adam Yayınları, İstanbul, 1987.

Ran, Nâzım Hikmet, *Kemal Tahir'e Mapusaneden Mektuplar*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996.

Ran, Nâzım Hikmet, *Kuvâyı Milliye*, şiirler 3, Adam Yayınları, İstanbul, 1987.

Ran, Nâzım Hikmet, *Sanat ve Edebiyat Üzerine*, haz. Aziz Çalışlar, Bilim ve Sanat Kitapları, İstanbul, 1987.

Ran, Nâzım Hikmet, *Son Şiirler*, şiirler 7, Adam Yayınları, İstanbul, 1987.

Ran, Nâzım Hikmet, *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*, YKY, İstanbul, 2003.

Ran, Nâzım Hikmet, *Yatar Bursa Kalesinde*, şiirler 4, Adam Yayınları, İstanbul, 1987.

Ran, Nâzım Hikmet, *Yeni Şiirler*, şiirler 6, Adam Yayınları, İstanbul, 1987.

Rees, Teresa, *Mainstreaming Equality in the European Union*, Routledge, Londra, 1998.

Resulzade, Mehmet Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul, 1990.

Resulzade, Mehmet Emin, *Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilal Hatıraları*, edit. Sabahattin Şimşir, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Rıfat, Haydar, *Bolşeviklik Âlemi*, Şirketi Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1932.

Richards, Vernon, *Malatesta*, çev. Zühal Kiraz, 1999.

Richter, Hans, *Dada 1916-1966*, çev: Mustafa Tüzel, Birey ve Toplum Yayınları, 1993.

Riddell, J. (ed.), *To See the Dawn. Baku, 1920 - First Congress of the Peoples of the East*, Pathfinder, New York, 1993.

Rocker, Rudolf, *Anarko Sendikalizm*, çev. H. Deniz Güneri, 2000.

Rohrwasser, Michael, *Stalinusmus und die Renegaten: Literatur der Exkommunisten*, Metzler, Stuttgart, 1991.

Rorlich, Azade Ayşe, *Volga Tatarları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Ross, George ve Fader, Laura, "The May Generation: From Mao to Mitterand" *Socialist Review*, sayı 4, 1988.

Rowbotham, Sheila, "Dear Dr. Marx: A Letter from a Socialist Feminist", *Socialist Register*, Londra, 1998.

Roy, M. N., *M. N. Roy's Memoirs*, Allied Publishers Private Limited, Bombay, 1964.

Rüstemova, Solmaz Tohidi, "Mustafa Kemal Paşa ve Komintern", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sayı 72, 1999.

Rüstemova, Solmaz Tohidi, *Azerbaycan Dövri Matbuatı 1875-1990 Biblioqrafiya*. Azerbaycan Resbuplikası Elimler Akademiyası, Bakü, 1993.

Rüstemova, Solmaz Tohidi, *Kominternin Şark Siyaseti ve İran 1919-1943*, Hazer Üniversitesi Neşriyatı, Bakü, 2001.

Safa, Peyami, *Sosyalizm*, Babiali Yayınevi, İstanbul, 1961.

Sağlamer, Kayhan, *Ecevit Olayı: Bir Başbakanın Doğuşu*, cilt 2, Belge Yayınları, İstanbul, 1974.

Sakal, Fahri, *Ağaoğlu Ahmet Bey*, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

Salihoğlu, Mustafa; Bagirov, Y.; Özgür, Deniz ve Kortun, Hülya, *Yoldaşların Ateşle İmtihanı - 1920'den Günümüze TKP*, Ürün Yayınları, İstanbul, 2004.

Samir Amin (1974), *Global Accumulation on a World Scale*, Monthly Review Press, New York.

Sargın, Nihat, *TİP'li Yıllar (1961-1971)*, birinci cilt, Felis Yayınları, İstanbul, 2001.

Sargın, Nihat, *TİP'li Yıllar (1961-1971)*, ikinci cilt, Felis Yayınları, İstanbul, 2001.

Sarıhan, Zeki, *Mehmet Akif*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.

Satılgan, N., "Türkiye Sosyalist Hareketinin En Can Alıcı On Yılı: Dikkatle Yazılması Gereken Bir Tarih", *Virgül*, sayı 53, 2004.

Saunders, Frances Stonor, *The Cultural Cold War: The CIA and the Word of Arts and Letters*, New Press, New York, 2000.

Sayar, Kemal, *Kültür ve Ruh Sağlığı*, Metis Yayınları, 2004.

Sayılan, Fevziye, "Feminist Hareket ve Sosyalistler", *Birikim*, sayı 79, 1995.

Sayılgan, Aclan, (1963), *Komünizm: Yakın Tehlike*, yayınevi yok, Ankara, 1963.

Sayılgan, Aclan, *Ansiklopedik Marksist Sözlük*, Mars Matbaası, İstanbul, 1975.

Sayılgan, Aclan, *Bizim Radyo ve Hoparlörleri*, Kardeş Matbaası, Ankara, 1969.

Sayılgan, Aclan, *Dünyayı Saran Tehlike: Anarşist Hareketler ve Tedbirleri*, Ufuk Ajansı, İstanbul, 1973.

Sayılgan, Aclan, *İnkâr Fırtınası*, Ülke Yayınları, İstanbul, 1962.

Sayılgan, Aclan, *Kabahat Kimde? (Çehreler)*, Uygar Yayınları, İstanbul, 1989.

Sayılgan, Aclan, *Komuna*, Milli Hareket Dergisi Yayınları, İstanbul, 1969.

Sayılgan, Aclan, *Soldaki Bitmeyen Kavga Başlangıçtan TİP, III. Genel Kongresine Kadar*, Ayşe Yayınları, Ankara, 1970.

Sayılgan, Aclan, *Soldaki Çatlaklar*, Uygar Yayınları, Ankara, 1966.

Sayılgan, Aclan, *Solun 94 Yılı 1871-1965: Türkiye'de Sosyalist Hareketin Tarihi*, Mars Matbaası, Ankara, 1968.

Sayılgan, Aclan, *Sovyetlerde Eğitim ve Türk Öğrencileri: Komintern Okullarından Lumumba Üniversitesine*, Mars Matbaası, İstanbul, 1967.

Sayılgan, Aclan, *Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1973)*, Otağ Yayınları, İstanbul, 1976.

Sayılgan, Aclan, *Yeni Kavga: Milli Demokratik Devrim Nedir?*, Ayşe Yayınları, Ankra, 1970.

"Seçim Sonuçları Washington'u Sevindirdi... Sosyalizmin Romantik Dönemi Mutlaka Kapanmalıdır", *Yön*, sayı 133, 1965.

Seed, David, "The Ex-Communist Memoirs of Howard Fast and His Contemporaries," *Prospects*, sayı 24, 1999.

Seed, David, "Writing out of Communism: Recantation Memoirs of the Cold War", *Writing and America*, der. Gavin Cologne-Brookes, Neil Sammels ve David Timms, Longman, Londra ve New York, 1996.

Selçuk, İlhan, "Atatürkçülük Emperyalizme Karşı Savaş Demektir", *Yön*, sayı 137, 1965.

Selçuk, İlhan, "Milliyetçiliğin Temelleri", *Yön*, sayı 96, 1965.

Selçuk, İlhan, "Türkiye Komünist Partisi", *Yön*, sayı 157, 1965.

Selik, M., "Sosyalizm Tartışmaları: Devrim ve Karşı Devrim", *Emek*, sayı 6, 1969.

Sencer, Muzaffer, *Türkiye'de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri*, May Yayınları, İstanbul, 1974.

Sencer, Oya, *Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, Habora Kitabevi, İstanbul, 1969.

Sertel, Sabiha, *Roman Gibi - Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

Sertel, Zekeriya, *Mavi Gözlü Dev*, Dünya Kitapları, İstanbul, 2005.

Sewell, William H., *Work and Revolution in France*, New York, 1980.

Sezen, Yümni, *Tarihî Maddeciliğin Tahlil ve Tenkîdi*, Veli Yayınları, İstanbul, 1984.

Sharabi, Hisham, *Neopatriarchy: A Theory of Distorted Change in the Arab World*, Oxford University Press, New York, 1988.

Somer, K., "Açıklığa Doğru", *Emek*, sayı 20, 1970.

Somer, K., "Devlet, Devrim ve Lenin", *Emek*, sayı 5, 1969.

Somer, K., "Devrim Teorisiyle İlgili Bazı Sorunlar Üzerine", *Emek*, sayı 9, 1971.

Somer, K., "Sosyalist Devrim ve İhtilal", *Emek*, sayı 12, 1969.

Sorgun, Taylan, *Halil Paşa. İttihat ve Terakkiden Cumhuriyete Bitmeyen Savaş*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1997.

Sosyal Adalet, "Olaylara Bakış", *Sosyal Adalet*, sayı 15, 1965.

Sosyalist Devrim Partisi Tüzüğü, Güryay Matbaacılık, İstanbul, 1978.

"Sosyalist Kültür Derneği Kuruldu", *Yön*, sayı 53, 1962.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Soykan, Ömer Naci, *Bir Anarşistin Seyir Defteri*, 1998.

Soysal, Mümtaz, "Anayasayı Sosyalistçe Korumak", *Emek*, sayı 2, 1969.

Soysal, Mümtaz, "Devrimcinin Halkçılığı", *Yön*, sayı 47, 1962.

Soysal, Mümtaz, "Ortanın Solu mu Sorumlu", *Yön*, sayı 133, 1965.

Söylemezoğlu, Galip, *30 Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü ve Son Cildi*, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1953.

Stalin, J.V., *Eserler*, 4. cilt, İnter Yayınları, İstanbul, 1990.

Stalin, J.V., *Marksizm, Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu*, Sol Yayınları, Ankara, 1976.

Sunar, İ. "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Sülker, Kemal, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968.

Sülker, Kemal, *Nâzım Hikmet'in Gerçek Yaşamı, 2. cilt: 1929-1933*, Yalçın Yayınları, 1987.

Sülker, Kemal, *Nâzım Hikmet'in Gerçek Yaşamı, 4. cilt: 1936-1937*, Yalçın Yayınları, 1988.

Sülker, Kemal, *Nâzım Hikmet'in Gerçek Yaşamı, 5. cilt: 1938*, Yalçın Yayınları, 1989.

Sülker, Kemal, *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2004.

Szymanski, Albert, *Is the Red Flag Flying?: The Political Economy of the Soviet Union*, Zed Press, Londra, 1979.

Şamsutdinov, A.M., *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi: 1918-1923*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.

Şefik Hüsnü, "Türkiye'de İşçi Sınıfının Durumu," *Aydınlık*, sayı 13, 10 Şubat 1923.

Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar*, Ülke Yayınları, Ankara, 1975.

Şehidoğlu, Süreyya H., *Bakü Kurultayı ve Milli Mücadeleye Sağdan Soldan El koyma Çabaları*, yayınevi yok, 1975.

Şemsa, "İnadına Özgür Aşk!", *Pazartesi*, sayı 34, 1998.

Şen, Bilal, "TKP'ye İlişkin Bir Tarihsel Tartışma", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sayı 83, 2000.

Tadeusz, Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe: Rus Azerbaycanı 1905-1920*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988.

Tahir, K., *Fatma İrfan'a Mektuplar*, Sander Yayınları, İstanbul, 1979.

Tanyol, Cahit, "Şahsî Teşebbüs İmkânı", *Cumhuriyet*, 17 Ağustos, 1962.

Tanyol, Cahit, "Türkiye'de Mülkiyet Meselesi", *Yön*, sayı 46, 1962.

Tarihte Anarşist, Nihilist, Feminist Kadınlar, çev: Işık Ergüden, Birey ve Toplum Yayınları, 1992.

Taşkın, Yüksel, "Anti-Komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm", *Modern Tür-*

kiye'de Siyasi Düşünce, cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Taymas, Abdullah Battal, *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.

Taymas, Abdullah Battal, *Rus İhtilalinden Hatıralar 2. Ben Bir Işık Arıyordum*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

Taymas, Abdullah Battal, *Rus İhtilalinden Hatıralar*, Güven Basımevi, İstanbul, 1947.

TD, "1979 Ekiminde Seçim Ortamı ve Sonuçlar", *TD*, sayı 12, 1979.

TD, "Afganistan'ın İşgali", *TD*, sayı 14, 1980.

TD, "AP'nin İktidar Felsefesi", *TD*, sayı 15, 1980.

TD, "AP'nin İktidar Felsefesi", *TD*, sayı 15, 1980.

TD, "Bolşevizm Üzerine", *TD*, sayı 6, 1979.

TD, "Bürokrasi, Belediyeler ve Belediye Gelirleri Yasası", *TD*, sayı 8, 1979.

TD, "CHP Yolunu Seçerken", *TD*, sayı 13, 1979.

TD, "Demokrat-Sol Örgütlenme ve CHP", *TD*, sayı 5, 1979.

TD, "DİSK İdeolojisi", *TD*, sayı 14, 1980.

TD, "Gündemdeki Sorun Demokrasi", *TD*, sayı 6, 1979.

TD, "IV. Plan ve Planlama", *TD*, sayı 6, 1979.

TD, "Köy- Koop ve TKP", *TD*, sayı 9, 1979.

TD, "Şiddet ve CHP", *TD*, sayı 3, 1978.

TD, "Türkiye ve IMF", *TD*, sayı 11, 1979.

TD, "Türkiye ve Nükleer Enerji", *TD*, sayı 7, 1979.

TD, "Yol Ayrımında CHP", *TD*, sayı 10, 1979.

TD, "CHP'nin Muhalefet Stratejisi", *TD*, sayı 14, 1980.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Bir Cumhuriyet Öylküsü: Kadroculari ve Kadro'yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları*, TTK Basımevi, Ankara, 1980.

Ter Minassian, Anaide, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887-1912*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Tevetoğlu, Dr. Fethi, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967.

Tevetoğlu, Fethi, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*. TTK Basımevi, Ankara, 1988.

Tezel, Yahya Sezai, "Demokrasi ve Belediyeler", *TD*, sayı 8, 1979.

Tezel, Yahya Sezai, "Sivil Toplum, Siyasal Toplum ve Sosyalizm", TD, sayı 1, 1978.

Tezel, Yahya Sezai, "Türkiye'de Bürokrasi ve Siyaset", *TD*, sayı 4, 1978.

THKO, "Bildiri", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 7, yay. yön. Ertuğrul Kürkçü, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

"THKP-C ve Devrimci Yol'dan Bugüne", *Bu Tarih Bizim*, Devrim Dergisi Yayınları, İstanbul, 2006.

Thompson, E.P., *The Making of the English Working-Class*, Londra, 1963.

"TİP Genel Başkanı Aybar Açıklıyor...", *Yön*, sayı 127, 1965.

"TİP İftiraları Cevaplandırıyor", *Yön*, sayı 128, 1965.

"TİP İkinci Büyük Kongresinin Türk Halkına Bildirisi", *Dönüşüm*, sayı 8, 1966.

TİP, *Türkiye İşçi Partisi (TİP) Tüzüğü*, Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1961.

TİP, *Türkiye İşçi Partisi 1. Büyük Kongre Tutanağı*, Maya Yayınları, İstanbul, 1975.

TİP, *Türkiye İşçi Partisi Program ve Tüzüğü*, İstanbul, 1977.

TİP, *Türkiye İşçi Partisi Programı*, Ersa Matbaacılık, İstanbul, 1964.

TİP, *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü*, Eser Matbaası, Ankara, 1971.

TKP 1926 Viyana Konferansı, çev. Sinan Dervişoğlu, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2004.

TKP Davasi İddianame, İşçinin Sesi Yayınları, Londra, 1982.

TKP Genel Sekreteri İsmail Bilen - Kısa Biyografi, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2004.

TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2002.

TKP MK Dış Bürosu, *1962 Konferansı*. TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2002.

TKP, *5. Kongre Belgeleri*, Ürün Yayınları, İstanbul, 2000.

TKP, *Milli Demokratik Devrim ve İçyüzü*, Uyarı Yayınları, 1968?

Togan, Zeki Velidi, *Hatıralar*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

Togan, Zeki Velidi, *Türkili (Türkistan) Tarihi*, Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri, İstanbul, 1942-1947.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1990.

Toker, Metin, *Solda ve Sağda Vuruşanlar,* Akis Yayınevi, Ankara, 1971.

Tolstoy, ... *ve Işık Karanlıkta Parlıyor,* çev. Dominik Pamir.

Tolstoy, *Vahşi Zevkler,* çev. Dominik Pamir, 2000.

Tombak, Zeki, *Türkiye'de Faşizm,* Seçki Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Topçuoğlu, İbrahim, *Neden 2 Sosyalist Parti,* İstanbul, 1967.

Topçuoğlu, İbrahim, *Neden 2 Sosyalist Partisi 1946-TKP Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi 1974-1960 I.,* kendi yayını, 1976.

Topçuoğlu, İbrahim, *Neden İki Sosyalist Partisi 1946: T.K.P. Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi: 1914-1960,* Eser Matbaası, İstanbul, 1976.

Toprak, Zafer, "Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru' Gidenler", *Toplum ve Bilim,* sayı 24, 1984.

Toprak, Zafer, "Osmanlı'da Toplumbilimin Doğuşu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce,* cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Toprak, Zafer, "Türkiye Sosyalist Fırkasının Bir Risalesi: Sosyalistlik Nedir?", *Toplum ve Bilim,* sayı 1, bahar 1977.

Topuz, Hıfzı, *Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi,* Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996.

Topuz, Hıfzı, *Faşizm ve Yurddaşlara Açık Mektub,* Receb Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1937.

Tökin, F. Hüsrev, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965,* Elif Yayınları, İstanbul, 1965.

Tör, Vedat Nedim, *Yıllar Böyle Geçti,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

Troçki, Lev, *Rus Devrim Tarihi I: Şubat Devrimi: Çarlığın Devrilmesi,* çev. Bülent Tanatar, Yazın Yayınları, İstanbul, 1998.

Tunaya, Prof. Dr. Tarık Z., *İslâmcılık Cereyanı,* Siyaset İlmi Serisi 3, Baha Matbaası, İstanbul, 1962.

Tunaya, Prof. Dr. Tarık Z., *Türkiyenin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri,* Siyaset İlmi Serisi 8, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi,* cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler II,* Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1986.

Tunçay, Mete ve Zürcher, Erik Jan (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923),* İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Tunçay, Mete, "'Mevlevizade' Mustafa Suphi'nin 1914 Yazında Kırım'dan Baku'ya Gidişi ve Güzün Rusya İçlerine Sürülüşü", *Tarih ve Toplum,* sayı 102, 1992.

Tunçay, Mete, "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Türkiye Tarihi-4 Çağdaş Türkiye 1908-1980,* Sina Akşin (yön.), Cem Yayınevi, İstanbul, 1997.

Tunçay, Mete, "Sonuç Yerine," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923,* der. Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Tunçay, Mete, *Bilineceğini Bilmek,* Alan Yayıncılık, İstanbul, 1983.

Tunçay, Mete, *Eski Sol Uzerine Yeni Bilgiler,* Belge Yayınları, İstanbul, 1982.

Tunçay, Mete, *Mustafa Suphi'nin Yeni Dünya'sı,* BDS Yayınları, İstanbul, 1995.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925) Belgeler 1,* BDS Yayınları, İstanbul, 1991.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925) Belgeler 2,* BDS Yayınları, İstanbul, 1991.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925),* BDS Yayınları, İstanbul, 1991.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar-II (1925-1936),* BDS Yayınları, İstanbul, 1992.

Tura, Nesrin, "Türkiye Solunda Kadın Sorununa ve Feminizme Yaklaşımlar 1-2", *Kaktüs,* sayı 2-3, 1988.

Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, Ulusoy Matbaası, Ankara, 1967.

Türkiye Komünist Partisi 5. Kongre Belgeleri, Ürün Yayınları, İstanbul, 2000.

Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı, çev. S. Dervişoğlu, TÜSTAV Yayınları, İstanbul.

Ulyanovsky, *The Comintern and the East,* Progres Publishers, Moskova, 1979.

Uras, Ufuk, *Başka bir Siyaset Mümkün,* Ithaki Yayınları, 2003.

Uras, Ufuk, *Ideolojilerin Sonu mu?,* Çivi Yazıları, 2004.

Uras, Ufuk, *ÖDP Söyleşileri,* Alan Yayınları, 1999.

Urgan, Mina, *Bir Dinozorun Anıları,* YKY, İstanbul, 2002.

Uyan, Mahmut Memduh, *Yolcuların Düşü,* Arayış Yayınları, Ankara, 2005.

Uyarı Yayınları, *Milli Demokratik Devrim ve İçyüzü,* TÜSTAV Arşiv Belgesi, tarihsiz.

Ülken, Hilmi Ziya, *Tarihî Maddeciliğe Reddiye*, Türk Sosyoloji Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1951.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1979.

Ülman, Haluk, "Lider- Parti Bütünleşmesi Üzerine", *TD*, sayı 4, 1978.

Ünlü, Barış (yay. haz.), *Mehmet Ali Aybar'ın Müdafaaları ve Mektupları (1946-1961)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Ünlü, Barış, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Ünsal, Artun, *Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

Ünsal, Artun, *Umuttan Yanlızlığa-Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

Ünüvar, Veysel, *Kurtuluş Savaşında Bolşeviklerle Sekiz Ay: 1920-1921*, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997.

Üstüngel, S., *TKP - Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yolları*, Alev Yayınları, İstanbul, 2004.

Üstüngel, S., *Türkiye Olayları*, yayın yeri yok, 1973.

Vâlâ Nurettin, *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, Cem Yayınevi, İstanbul 1980.

Valenta, Jiri, "Eurocommunism and Czechoslovakia", *Eurocommunism between East and West*, (der.) Vernon V. Aspaturian, David P. Burke, Jiri Valenta, Indiana University Press, Bloomington, 1980.

Vatan Partisi Tüzük ve Programı, 10.12.2005. *http://www.comlink.de/demir/kivilcim/eserler/vp_tp.htm*

Vedat Türkali ile Güven Üzerine, Desantralizasyon Belgeleri, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 200.

"Veli Dursun Yoldaşın TKP MK Politik Bürosu Önünde Yaptığı 'Savunma'", Nihat Akseymen (R. Yürükoğlu) *Irmak Gibi - Mektuplar 1974-1976*. TÜSTAV, İstanbul, 2003.

Verlag, Karin Kramer, *Anarşist Kuram ve Kökeni*, çev. H. İbrahim Türkdoğan, Birey ve Toplum Yayınları, 1992.

VII Congress of the Communist International, Foreign Language Publishing House, Moskova, 1939.

Voloshinov, V. N., *Marxism and the Philosophy of Language*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1973.

Wagner, Peter, *A sociology of Modernity*, Routledge, 1994.

Wang, Shaoguang, "'New Trends of Thought' and the Cultural Revolution," *Journal of Contemporary China*, sayı 21, 1999.

Ward, Colin, *Eylemde Anarşi*, çev. H. Deniz Güneri.

Williams, Kieran, *The Prague Spring and Its Aftermath: Czechoslovak Politics, 1968-1970*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

Woodcock, George, *Anarşizm*, çev. Alev Türker, Kaos Yayınları, 1996.

Yalçın, Hüseyin Cahit (der.), "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 1944.

Yalçıner, Mustafa, "Türkiye Devrimci Komünist Partisi" *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt VII, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988

Yamakoğlu, Nural Cengiz, *Ben Bir TİP'li İdim*, Toprak Yayınları, İstanbul, 1968.

Yarman, Ayşegül ve Ergur, Ali, "Mübeccel Kıray'la Söyleşi", yay. haz. Ayşegül Yarman, *Biyografya: Behice Boran* içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002.

Yeğen, Mesut, "Kemalizm ve Hegemonya", der. Ahmet İnsel, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce 2: Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Yeğen, Mesut, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa-Cumhuriyet ve Kürtler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Yerasimos, S., *Turk-Sovyet İlişkileri*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979.

Yetkin, Ç., *Soldaki Bölünmeler*; Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

Yıldırım, Ali, *Belgelerle FKF, Dev-Genç (1965-71)*, Yurt Kitap Yayınları, Ankara, 1988.

Yoldaş, sayı 5, 1976.

"*Yön* Bildirisi", *Yön*, sayı 1, 1961.

Yurtsever, H., *Sürekliliik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, El Yayınları, İstanbul, 2002.

Yüceer, Saime, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Ekin Kitabevi, Bursa, 1997.

Yücel, Can, "Tek Devrim Kuramına Karşı...", *Yön*, sayı 197, 1967.

Yürükoğlu, R., *Emperyalizmin Zayıf Halkası Türkiye*, İşçinin Sesi Yayınları, Londra, 1980.

Zarakolu, Ragıp, "'68 Deneyiminden Bazı Belgeler", *Toplum ve Bilim*, sayı 41, İstanbul, 1988.

Zarakolu, Ragıp, "Komintern ve Türkiye", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Zerzan, John, *Gelecekteki İlkel*, çev. Cemal Atila, 2000.

Zihnioğlu, Yaprak, "Türkiye'de Solun Feminizme Yaklaşımı", 2005.

Zileli, Gün ve Tekeli, Ilhan, *Türkiye.... Sosyal Patlamaya Doğru...*, Kaos Yayınları, İstanbul, 1995.

Zileli, Gün, "Sosyalist Harekette Küçük Burjuva Etkenlere Bir Örnek", *Aydınlık Sosyalist Dergi*, sayı 8, 1969.

Zileli, Gün, "*Yön*, Leninizm, Kemalizm, MDD'cilik ve Ulusalcılar", *Birikim*, sayı 187, 2004.

Zileli, Gün, *Havariler (1972-1983)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Zileli, Gün, *Yarılma (1954-1972)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Zileli, Gün; Bakü, Hasan ve Ege, Mine, *Anarşizm Bir Devrim Çağrısıdır*, Kaos Yayınları, İstanbul, 1995.

Zinoviev, G., "Bolshevik Aims in Asia", *Current History*, cilt XIII, sayı 3, 1921.

Zürcher, Erik Jan, "Önsöz: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm, Milliyetçilik ve Tarihyazımı", der. Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

YAZARLAR HAKKINDA

ÖZKAN AĞTAŞ
Ankara Üniversitesi SBF, Kamu Yönetimi Bölümü

EMEL AKAL
Dr., Muğla Üniversitesi İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

YİĞİT AKIN
Ohio State Üniversitesi, Tarih Bölümü, doktora öğrencisi

YÜKSEL AKKAYA
Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi

EMİN ALPER
Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, doktora

ÇAĞATAY ANADOL
Kitap Yayınevi editörü

ŞÜKRÜ ARGIN
Yazar, öğretmen

GÖKHAN ATILGAN
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, doktora

SUAVİ AYDIN
Doç. Dr, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

FİKRET BAŞKAYA
Doç.Dr., Özgür Üniversite yöneticisi

MURAT BELGE
Prof. Dr., Bilgi Üniversitesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü

FOTİ BENLİSOY
Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü, doktora öğrencisi

AKİF ULAŞ BİLGİÇ
Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Sabancı Üniversitesi Akademik Destek Programları

TANIL BORA
Yazar, editör

HAMİT BOZARSLAN
Dr., Paris EHESS (Ecole des Hautes Etudes et Sciences Sociales)

LEVENT ÇANTEK
Dr., Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA
İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

AYDIN ÇUBUKÇU
Yazar, *Evrensel Kültür* dergisi

METİN ÇULAHOĞLU
Yazar, *Gelenek* dergisi

MERAL DEMİREL
Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu

AYDIN ENGİN
Yazar, Gazeteci

NECMİ ERDOĞAN
Dr., ODTÜ, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

ENGİN ERKİNER
Araştırmacı, yazar

BAĞIŞ ERTEN
Yazar, gazeteci

BÜLENT FORTA
Yazar

BÜLENT GÖKAY
Dr., Keele Üniversitesi (Ingiltere), Uluslararası İlişkiler Bölümü

ÖZGÜR GÖKMEN
Leiden Üniversitesi, Türkiye Çalışmaları Bölümü; ODTÜ, Siyasetbilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ERTUĞRUL GÜNAY
Hukukçu, eski milletvekili

AZAT ZANA GÜNDOĞAN
New York Devlet Üniversitesi, Binghamton, Sosyoloji Bölümü doktora ögrencisi

BURAK GÜREL
Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

CEMAL GÜZEL
Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

SELİM İLKİN
Prof.Dr., ekonomist, araştırmacı

AHMET İNSEL
Prof. Dr, Galatasaray Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

ERCAN KANAR
Hukukçu, *Hümanite* Dergisi

ERCAN KARAKAŞ
Eski milletvekili, Sosyal Demokrasi Vakfı (SODEV)

KURTULUŞ KAYALI
Prof.Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

KIVANÇ KOÇAK
Yazar, editör

ORHAN KOÇAK
Yazar, eleştirmen

SÜREYYA TAMER KOZAKLI
Araştırmacı

AKİF KURTULUŞ
Hukukçu, şair

MURAT KÜÇÜK
Yazar, Cem dergisi kurucularından

ERTUĞRUL KÜRKÇÜ
Bağımsız İletişim Ağı (BİA) koordinatörü

ÖMER LAÇİNER
Yazar, *Birikim* dergisi

ELÇİN MACAR
Yard. Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi-İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

CAN NACAR
New York State Üniversitesi (SUNY), Binghampton, Tarih Bölümü

AHMET OKTAY
Yazar, eleştirmen

SEYFİ ÖNGİDER
Aykırı Yayınları editörü

DOĞAN ÖZGÜDEN
Info-Türk (Belçika) yöneticisi

FULYA ÖZKAN
Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

AYLİN ÖZMAN
Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

EMİNE ÖZKAYA
Yazar

MELİH PEKDEMİR
Yazar, çevirmen

SEZAİ SARIOĞLU
Yazar

GÜLNUR ACAR-SAVRAN
Dr., Siyasetbilimci

MAHİR SAYIN
Yazar, siyasetçi

ORHAN SİLİER
Tarih Vakfı

BÜLENT SOMAY
Bilgi Üniversitesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü

MUSTAFA ŞENER
Dr., Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

İLHAN TEKELİ
Prof. Dr., YÖK ve Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) üyesi

METE TUNÇAY
Prof.Dr., Bilgi Üniversitesi, Tarih Bölümü

ALİ RIZA TURA
İmago dergisi yayın yönetmeni

A. ÖMER TÜRKEŞ
Yazar, eleştirmen

UFUK URAS
Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Bölümü

ERKAL ÜNAL
Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, yüksek lisans, çevirmen (Çev-Bir üyesi)

KEREM ÜNÜVAR
Yazar, editör

MESUT YEĞEN
Doç. Dr., ODTÜ, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

MURAT YILMAZ
Dr., Siyasetbilimci

YALÇIN YUSUFOĞLU
Yazar, Çevirmen

YAPRAK ZİHNİOĞLU
Kitap Yayınları - Mor Kitaplık Kadın Tarihi ve Eserleri Dizisi editörü

GÜN ZİLELİ
Yazar

Dizin

A

Ağaoğlu, Adalet 768, 1062
Akseymen, Nihat (Rıza Yürükoğlu) 306, 309, 332, 852, 853, 933, 1128-1130, 1144
Aktolga, Münir Ramazan 98, 696, 828, 1219
Ali, Sabahattin 188, 1052-1054, 1081, 1247, 1248
Alpay, Şahin 691, 698, 700, 712, 720, 722, 742, 802, 803, 810
Alptekin, Cihan 724, 726
Altan, Çetin 91, 668, 670, 678, 822, 905, 932, 1062, 1102
Althusser, Louis 83, 226, 263, 266, 384, 399, 425, 627, 747, 748, 969, 974, 980
Anadol, Çağatay 477, 480, 1135
Anter, Musa 1203
Aren, Sadun 90, 94, 95, 357, 362, 363, 366, 378, 383, 384, 386, 394, 396, 397, 398, 404, 405, 408, 410, 413-415, 417, 462, 487, 689, 693, 694, 821, 825, 828, 851, 962, 964, 1102-1104, 1120, 1218, 1238
Arif, Ahmed 904
Aslan, Yusuf 104, 724
Atatürk, Mustafa Kemal 55, 73, 76, 121, 122, 127, 128, 132-136, 140, 141, 150-154, 157-160, 162-164, 187, 208, 209, 238, 239, 248, 251, 267, 283, 284, 305, 306, 343, 344, 349, 350, 357, 359, 367, 368, 374, 389-391, 437, 484, 520, 531, 547, 555, 556, 558, 566, 569, 574-578, 581, 603, 604, 612, 618-620, 622-628, 633, 634, 637, 638, 645, 648, 657, 658, 665, 681, 684-686, 716, 735, 741, 742, 788, 821-824, 848, 855, 858, 859, 865, 880, 884, 893, 898, 911, 964, 1078, 1142, 1161, 1175, 1178, 1206, 1210, 1212, 1219, 1233, 1243, 1246, 1247
Atsız, Nihal 901, 997
Avcıoğlu, Doğan 33, 34, 119, 139, 167, 185, 196, 203, 295, 317, 356, 377, 407, 437, 505, 507, 519, 543, 549, 563, 591, 598, 600-602, 607-611, 613, 616-618, 620-625, 627, 628, 631, 632, 634-638, 640-643, 645, 664, 682, 685-688, 690-692, 720, 748, 853, 884, 885, 1084, 1119, 1239
Aybar, Mehmet Ali 18, 33-35, 38, 83, 88, 90, 91, 93-95, 101, 103, 104, 227, 232, 233, 323, 324, 357-360, 362-371, 374-403, 406-411, 413-417, 438, 443, 466, 469, 470, 478, 487, 528, 531, 543, 552, 570, 644, 645, 664, 671, 672, 675, 677-679, 684-686, 689, 693-696, 703, 704, 780, 821, 822, 827, 828, 831, 850, 851, 940, 944, 962-965, 1042, 1043, 1046-1048, 1084, 1097, 1102, 1103, 1120, 1175, 1217, 1218, 1233, 1240, 1247
Aydemir, Şevket Süreyya 81, 133, 296, 299, 351, 457, 560, 569, 604, 618, 619, 641, 663, 679, 692, 1214
Aydemir, Talat 35, 407
Aydınoğlu, Ergun 796
Ayhan, Ece 1006
Ayna, Ömer 1176

B

Bahro, Rudolf 426, 491
Bakunin 1154, 1156, 1168
Baran, Paul 423, 748
Baraner, Reşat Fuat 33, 312, 322, 351, 550, 551, 669-671, 848, 1043
Bardakçı, Ulaş 909, 910
Barzani, Idris 1189
Barzani, Mesud 1189
Barzani, Mustafa 1173, 1174, 1189, 1191, 1203, 1206
Baştımar, Zeki 33, 303, 304, 315-318, 328, 415, 688, 703, 848
Baştürk, Abdullah 284, 285
Bauer, Otto 577
Bayar, Celal 190, 193, 194, 220, 298, 299, 598, 647, 853, 1099
Baydar, Oya 284, 1067, 1068, 1126, 1143

Baykal, Deniz 230, 239, 245-247, 258, 777
Baykurt, Cami 184, 188-193
Baykurt, Fakir 668, 1057, 1097
Bedirxan, Kamuran 1174
Belge, Burhan Asaf 55, 600, 602, 604, 613, 619
Belge, Murat 18, 105, 274, 359, 408, 424, 517, 888, 893, 894, 965, 968-970, 974, 975, 985-988, 1061, 1200, 1240
Belli, Mihri 34, 38, 93, 94, 98, 100, 298, 322, 382, 404, 423, 430, 440, 468, 478, 497, 519, 532, 543, 548, 549, 550-570, 573, 574, 577, 638, 645, 664, 665, 669, 683, 685, 688-696, 698, 700, 703, 712, 720, 721, 736, 741, 753, 797, 802, 810, 826, 827, 830, 950, 1043, 1047, 1108, 1120, 1124, 1126, 1218, 1219, 1234, 1238
Berkes, Niyazi 326, 420, 429, 439, 441, 442, 557, 614, 662, 901, 1084, 1100, 1101, 1103, 1239, 1243
Berktay, Halil 691, 698, 699, 712, 722, 742, 873, 986, 1091
Bernstein, Eduard 544, 546
Beşikçi, İsmail 1170, 1179, 1181
Bilen, İsmail 133, 294-298, 300-309, 317, 328, 330, 332, 334, 335, 351, 595, 851, 869, 1113, 1124, 1213
Boran, Behice 88, 94, 95, 103, 357, 362, 363, 365, 366, 368, 369, 371, 374-376, 377-384, 394-398, 407-409, 411-417, 429, 434, 436-474, 486, 487, 509, 629, 630, 632-640, 645, 671-674, 685, 689, 693, 850, 851, 901, 962, 964, 1091, 1094, 1102, 1118, 1120-1122, 1175, 1218
Boratav, Korkut 216
Bravo, Douglas 96, 423, 500, 540, 542
Brecht 969
Brejnev 46, 92, 100, 308, 723, 742, 1048, 1096
Burkay, Kemal 416, 1175, 1179-1190, 1203-1205

C

Cankoçak, Uğur 826
Carr, E. 31, 67, 425, 426
Castro 94, 96, 503, 505, 536, 537, 539, 727, 783
Cem, İsmail 249, 258, 282, 284, 456
Cemgil, Sinan 97, 439, 517, 701, 724, 826, 829, 909, 1048
Cevahir, Hüseyin 911

Ç

Çalışlar, Oral 966, 1205
Çayan, Mahir 98, 100, 468, 499, 500-506, 508, 510-519, 538-540, 542, 543, 554, 566, 635-638, 696-699, 720, 730, 732, 746-748, 751, 754-758, 777, 802, 803, 810, 817, 829, 830, 832, 858-860, 932, 952-955, 1011, 1016, 1019, 1047, 1120, 1141, 1219, 1234
Çubukçu, Aydın 624-626, 972-974, 986
Çulhaoğlu, Metin 356, 383, 384, 406, 413, 416, 893, 959, 966, 1131

D

Dalokay, Vedat 282
Debray, R. 96-98, 498, 801
Demir, İlkay 1141, 1145
Demir, Necmi 966
Demircioğlu, Vedat 362
Demirel, Süleyman 41, 42, 247, 327, 388, 457, 485, 610, 611, 634, 687, 777, 908, 999, 1250, 1251
Deng, Siao Ping 104, 714, 738
Deymer, Şefik Hüsnü 28, 32, 33, 54-56, 123, 276, 278, 280, 281, 291-303, 314, 337, 560, 576, 586, 587, 590, 596, 664, 666-668, 671, 703, 796, 879, 961, 1113, 1114, 1118, 1121, 1126, 1139
Dimitrov 298, 423, 529, 562, 668, 860, 863
Divitçioğlu, Sencer 543, 963, 1083, 1085, 1086, 1088

E

Ecevit, Bülent 38, 41, 82, 194, 196, 197, 200-221, 228, 230, 231, 236-249, 251, 254, 257, 258, 262-274, 286, 305, 433, 435, 472, 482, 483, 777, 822, 886, 908, 1080, 1098, 1106, 1250
Ekinci, Tarık Ziya 462, 486, 1175, 1182, 1184
Elçi, Said 1176, 1190, 1191
Elçi, Şerafettin 1169, 1180
Engels, Friedrich 29, 42, 57, 64-66, 134, 393, 394, 419, 420, 422, 429, 516, 544-546, 628, 664, 723, 732, 734, 742, 747, 754, 763, 790, 791, 800, 801, 893, 898, 921, 925, 1011, 1028, 1029, 1036, 1037, 1039, 1049, 1050, 1070, 1089, 1109-1111, 1113, 1168, 1206
Enver Hoca 102, 424, 447, 729, 921, 1028
Enver Paşa 118, 130, 131, 134, 136, 558, 879
Erdoğdu, Vahap 703, 1126
Erdost, İlhan 425, 1215, 1216, 1233
Erdost, Muzaffer 422, 423, 853-855
Erim, Nihat 192, 196, 197, 238, 246, 676, 851, 1016
Eygi, Mehmet Şevket 885

F

Feuerbach 75, 653, 876, 887
Feyzioğlu, Turhan 598
Forta, Bülent 267, 271
Fuat, Memet 668

G

Galiyev, Sultan 146-148, 154, 162, 344, 544, 562-565, 571, 576, 616, 619, 722, 725
Garaudy, Roger 249, 491, 556, 614
Gevgilili, Ali 196, 850
Gezmiş, Deniz 41, 97, 505, 696, 698, 701, 704
Giap 514, 536, 747, 754
Gorbaçov, Mihail 252, 335, 999
Gorki, Maksim 108, 1053, 1074, 1076
Gökalp, Ziya 62, 63, 108, 215, 233, 569, 654, 948

Gözen, Bora 824
Gramsci, Antonio 69, 106, 267, 268, 271, 274, 418, 429, 455, 456, 515, 747, 965, 1166
Guevara, Ernesto Che 42, 96, 498, 499, 503, 514, 536, 538, 539, 656, 697, 726, 727, 801, 955, 987, 1008, 1011, 1027
Güneş, Turan 196, 197
Güney, Yılmaz 1062
Günyol, Vedat 1061
Gürkan, Uluç 507
Güzelce, İbrahim 361

H

Hegel 54, 65, 106, 286, 627, 873, 876, 893, 894, 959, 1035, 1037
Hikmet, Nâzım 54, 299-301, 303, 304, 311, 316, 317, 338, 601, 614, 674, 686, 1059, 1116, 1124, 1161, 1248
Hilav, Selahattin 242, 390, 423, 429, 430, 668, 1085, 1089
Hilmi, Hüseyin (İştirakçi) 27, 50, 51, 165-170, 179-182, 878, 893
Ho Şi Minh 499, 656, 727, 748, 750, 768, 955
Hüsnü, Şefik 28, 32, 33, 54-56, 73, 107, 118-124, 126-133, 139, 155, 160, 162, 171, 188, 190, 191, 193, 276, 278, 280, 281, 291-303, 314, 346, 349, 350-352, 419, 520, 522, 551, 555, 560, 576, 586, 587, 590, 596, 638, 650, 664, 666-668, 671, 703, 794, 796, 879, 896, 898, 945, 961, 1043, 1075, 1113, 1114, 1118, 1121, 1126, 1139, 1210, 1212

İ

İleri, Rasih Nuri 131, 163, 429, 551, 643, 703, 931, 944, 1247
İlhan, Atilla 575-577, 948, 997, 1056, 1057, 1119, 1141
İnan, Hüseyin 97, 98, 498, 504, 701, 803, 857
İnönü, Erdal 483, 999
İnönü, İsmet 26, 32, 88, 194, 196-201, 216, 217, 219, 220, 221, 435, 1178, 1247, 1250
İpekçi, Abdi 196, 221, 456

K

Kabacalı, Alpay 677
Kafaoğlu, Aslan Başer 607, 1242
Kaftancıoğlu, Ümit 1058
Karadeniz, Harun 90
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 55, 324, 600, 604, 611-613, 900, 931, 1075
Kautsky, Karl 17, 107, 112, 276, 364, 420, 634, 718, 788, 793
Kaypakkaya, İbrahim 99, 498, 500, 504, 517-522, 539, 541, 704, 731, 732, 802, 810, 829, 857, 858, 909-911, 1011, 1012, 1022, 1043, 1045, 1049, 1120, 1141, 1194, 1220, 1225, 1234
Kemal, Orhan 824, 1054-1057, 1076, 1098
Kemal, Yaşar 1053, 1054, 1118
Kıvılcımlı, Hikmet 16, 34, 38, 42, 57, 58, 446, 543, 572, 585, 587-596, 675, 676, 687, 703, 795, 796, 797, 849, 850, 882, 883, 890, 894, 895, 949, 1083, 1108, 1109, 1117, 1118, 1140
Kotan, Mümtaz 825, 1181
Kropotkin 50, 420, 431, 1156
Kruşçev, Nikita 99, 715, 717, 728, 994
Kutlar, Onat 668, 968
Kutlu, Haydar 307, 334, 335
Küçük, Yalçın 455, 459, 595, 599, 797, 1131, 1198
Küçükömer, İdris 242, 243, 251, 379, 381, 530, 531, 668, 885, 963, 1083, 1089, 1097, 1100-1107
Küpeli, Yusuf 98, 696, 825, 828, 1219
Kürkçü, Ertuğrul 696, 909, 966, 1025, 1132, 1141, 1219
Kürkçügil, Masis 82, 430

L

Lenin 20, 29, 42, 56, 57, 65, 69, 79, 80, 116, 127, 135, 143, 144, 148, 276, 294, 303, 322, 325, 339-341, 348, 364, 393, 394, 404, 405, 415, 416, 420, 422, 423, 429, 456, 516, 522, 544, 546-552, 554-556, 559, 561, 577, 582, 627, 634, 635, 662, 680, 696, 708, 722, 723, 732, 734, 747, 748, 754, 755, 777, 785, 791-793, 800, 801, 803, 816, 817, 875, 893, 942, 1011, 1028, 1029, 1037, 1040, 1121, 1168, 1172, 1176, 1178, 1204, 1206, 1211, 1237
Lukacs 1004
Luxemburg, Rosa 17, 276, 364, 418, 423, 551, 793, 1049, 1119

M

Madra, Ömer 222
Mao Zedung 42, 99-104, 266, 405, 422, 423, 425, 499, 500, 517, 519, 529, 536, 539, 566, 681, 696, 699, 700, 705, 708, 712, 715, 721, 727-729, 731, 734-737, 739, 742, 747, 754, 756 800-802, 810, 987, 1011, 1012, 1022, 1028
Marcuse, Herbert 491, 820, 837
Marighella, Carlos 96, 97, 423, 500, 502, 505, 514, 530, 540, 542, 696, 801
Marx 20, 29, 42, 54, 56, 57, 62-66, 72, 73, 75, 76, 88, 134, 138, 143, 170, 171, 173, 176, 181, 227, 231, 276-278, 288, 364, 381, 393, 394, 398-401, 415, 419, 420, 422, 423, 431, 455, 456, 516, 529, 531, 544-546, 549, 570, 627, 628, 630, 634, 636, 652, 653, 664, 723, 724, 732, 734, 740, 742, 747, 754, 763, 764, 772, 786, 790, 791, 800, 873-876, 893, 894, 921, 937, 940, 959, 1004, 1005, 1011, 1028, 1029, 1036-1039, 1050, 1051, 1082, 1089, 1090, 1109-1111, 1113, 1117,

1139, 1141, 1147, 1148, 1152, 1163, 1168
Mazumdar, Çaru 518
Meriç, Cemil 420
Mumcu, Uğur 20, 378, 415, 436, 456, 575
Mussolini 34, 581, 964
Mustafa Suphi 28, 30, 31, 107, 116, 121, 129, 136, 138-144, 146, 148, 150-155, 157-164, 275, 276, 287-290, 334, 337, 343, 349, 350, 429, 494, 555, 556, 576, 616, 619, 649, 650, 663, 673, 879, 897, 900, 930, 1075, 1112, 1139, 1140
Müstecaplıoğlu, Esat Âdil 32, 34, 130, 188, 191, 300, 314, 420, 675, 796, 855, 940-947, 961, 1247

N

Naci, Fethi 375, 390, 392, 409, 410, 440, 443, 668, 671, 678, 1061, 1118
Nasır 593, 599, 636, 719, 720, 1203
Nebioğlu, Kemal 361
Nesimi, Abidin 946
Nesin, Aziz 629, 630, 668, 904, 932, 940, 944, 1096, 1247-1250, 1252

O

Oran, Baskın 1240

Ö

Öcalan, Abdullah 871, 1136-1138, 1145, 1191, 1194-1196, 1198, 1199, 1204-1207
Özal, Turgut 25, 26, 481, 999, 1198, 1253
Özgüden, Doğan 430, 440, 497, 668, 677, 1118
Özgür, Taylan 496
Öztürk, Sırrı 1076, 1077, 1131
Özyalçıner, Adnan 1061

P

Parla, Taha 626, 881, 893
Perinçek, Doğu 38, 100, 101, 517, 532, 554, 566, 576, 696, 698, 710-716, 722, 742, 801, 802, 825, 826, 927, 1198, 1205, 1220, 1230, 1232, 1233, 1236
Plehanov (Plekhanov) 17, 69, 106-108, 420, 422
Politzer, Georges 422, 887
Proudhon 171, 364, 1141, 1156

S

Sadi, Kerim (A. Cerrahoğlu) 54, 107, 108, 129, 174, 180, 420, 429, 478, 893, 1210
Sandalcı, Emil Galip 965
Sargın, Nihat 95, 104, 335, 362-364, 383, 397, 406, 407, 411, 415, 417
Sarısözen, Veysi 824, 825
Sarp, Atilla 824-826, 828
Sayılgan, Aclan 562, 563, 577, 989-998
Sayın, Mahir 956
Selçuk, Ilhan 598, 599, 624, 635, 645, 682, 683, 688, 1239
Sencer, Muzaffer 166, 1089
Sencer, Oya 169, 181
Sertel, Sabiha 307, 420, 429, 441, 849, 852, 854-859, 1052, 1116, 1119, 1246, 1247
Sertel, Zekeriya 193, 307, 441, 852, 1116
Silier, Orhan 930, 931
Somer, Kenan 416, 417, 423, 430
Soysal, Ilhami 598, 599, 645
Soysal, Mümtaz 241, 598, 599, 608, 610, 626, 689
Soysal, Sevgi 1062, 1063
Stalin 20, 36, 42, 57, 80, 84, 112, 115, 128, 140, 144, 148, 154, 162, 276, 295, 313, 317, 394, 420, 422, 423, 425, 491, 529, 546, 547, 552-554, 561, 616, 628, 635, 636, 649, 653, 657, 705, 715, 721, 722, 724, 725, 728, 732, 734, 739, 747, 763, 986, 997, 1011, 1028, 1037, 1074, 1082, 1090, 1102, 1168, 1173, 1174, 1211
Su, Ruhi 901-905, 931
Sülker, Kemal 167, 313, 668
Sweezy, Paul 423, 748

T

Tahir, Kemal 42, 209, 241, 242, 327, 543, 571, 572, 1054, 1083, 1086, 1089, 1090-1093, 1095-1101, 1104, 1106
Talabani, Celal 1189, 1205, 1206
Tanyol, Cahit 242, 445, 457, 459, 607, 641
Tevetoğlu, Fethi 67, 137, 299, 595, 596
Tito, Josef 492
Tör, Vedat Nedim 31, 54, 55, 67, 81, 126, 133, 277, 278, 296, 299-303, 336, 344, 350, 351, 560, 596, 600, 602-604, 613, 618, 619, 664, 903, 990, 991, 997
Töre, Teslim 1022, 1023, 1025-1027, 1126
Troçki, Leon 17, 79, 276, 295, 348, 416, 423, 456, 516, 747
Tunaya, Tarık Zafer 62, 169, 182, 251, 663, 1105
Türkali, Vedat 190, 421, 429, 596, 997, 1006, 1057, 1066, 1068
Türkeş, Alparslan 41, 457, 496, 739, 777, 864
Türkler, Kemal 283-285, 331, 361, 734

U

Uçar, Irfan 987
Uluer, Bülent 1016

W

Williams, Raymond 92

Y

Yalçıner, Mustafa 103
Yaşar, Hatice 1138, 1145, 1176, 1205
Yücel, Can 423, 678, 691, 780, 907, 968, 1009, 1012, 1119, 1127, 1141

Z

Zana, Mehdi 1190, 1203
Zarakolu, Ragıp 90, 293, 426, 677, 1207, 1232
Zileli, Gün 223, 309, 569, 624, 797, 821, 825

Seçme Metinler

BEYANNAME
(14 Temmuz 1920)

TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ MERKEZ-İ UMUMÎSİ

Türkiye Köylü, Amele, Çiftçi, Asker ve Diğer Vatandaşlara!

Beynelmilel Proletarya ve Komünistlere!

Türkiye'de Merkez-i Umumîsi Ankara'da olmak ve sosyalizmi yerleştirmek üzere (Üçüncü) Enternasyonel'e merbut bir Komünist Partisi teşkil olunmuştur.

Rusya'da başgösteren büyük içtimaî inkılâp göz karartıcı bir süratle üç sene zarfında yerli ve ecnebi bütün kapitalist hükümetlerin, bu muazzam inkılâbı söndürmek için, bütün kuvvetlerini sarf etmiş olmalarına rağmen şarktan Vlâdivostok, garptan Lehistan, şimalden Buz Denizi, cenuptan Orta Asya ve İran içlerine kadar yayılmıştır, böyle az zamanda büyük bir muvaffakiyet kazanan Rus inkılâbının mahiyeti tetkik olununca bütün dünyadaki mazlum milletlerin kapitalist esaretinden tahlisine matuf olduğundan şek ve şüphe kalmıyor. Kapitalistlerin zulüm ve tahakkümüne uğramış olan milletlerin en bedbahtı Türk milleti olduğunda şüphe yoktur. Bir taraftan milyonlarca ecnebi borçları altında ezilen ve kapitülasyonların zincirleri içinde kıvranan, diğer taraftan bizzat kendi vatandaşlarından yetişen sergüzeştçi ve fırkacı ricalin ve bunların istinat ettiği yerli burjuva ve mütegallibenin zulüm ve istibdadı altında inleyen ve bütün manasıyla her türlü terakkiyat-ı medeniyeden mahrum kalan bizlerin halas çareleri ancak ve ancak bir cihanşümul içtimaî inkılâp mefkûresini kabul ve bu akideler üzerine bina edilen bir idareyi tesis etmekten ibarettir. İşte bu sebeplerdendir ki, Türkiye'de Komünist Partisi doğmuştur.

Türkiye Komünist Partisi komünizm esasatından ibaret olan nizamname-i umumisi dahilinde halkı irşat ve bu büyük mefkûre etrafında vatandaşları toplayarak eski zihniyet ve eski akideler üzerine bina edilen hal-i hazır tarz-ı idaresini yıkmak ve içtimaî inkılâbı meydana getirmek maksadıyla teşekkül etmiştir.

Rusya Şûrâları (Sovyet) esasları üzerine ara-yı umumiye ve nisbiye ile halk hükûmetlerini teşkil ve ilk intihaplarda mütegallibe ve burjuvayı hakk-ı intihaptan mahrum ve fıkara-yı kâsibenin diktatörlüğünü vaz ve ilan ederek şahsî ve hususî mülkiyetleri ilga ve vasait-i istihsaliye ile alât'ı sây ü amel ve her nevi kabil-i istimâl ve istihlâk eşyayı millîleştirerek mecburî sây ile istihsalâtı tanzim ve müsavi hisselerle ihtiyacat ve istihlâkatı tevzin, refah ve saadet-i umumiyeyi temin etmek; iptidaî ve talî tahsili mecburî ve meccanî kılarak pek geri kalmış olan maarifi az zamanda hadd-i gayeye isale çalışmak (Türkiye Komünist Partisi)nin esas umdelerini teşkil eder.

Türkiye Komünist Partisi vaziyet-i hâzırayı tetkik ederken memleketi ve halkı iki ceryanın taht-ı tesirinde görmektedir. Bunlardan biri İstanbul hükûmetinin ortaya koyduğu, diğeri de Kuva-yı Milliyenin husule getirdiği vaziyetlerdir.

İstanbul hükûmeti esas itibarıyla eski mutlakiyetperver ve aristokratik bir idareden, yani eski sultanlık devrinin ihyasına çalışan bir heyetten başka

bir şey değildir. İstanbul hükûmeti bu esasları yerleştirmeye muvaffak olmak için bütün mazlum beşeriyetin düşmanları olan kapitalist müttefik devletlerle birleşmek, bütün mevcudiyetiyle onlara istinat etmekten çekinmeyen ve halkı birbirine kırdırmaktan memleketi en âdi düşmanlara çiğnetmekten zevk alan şerefsiz, haysiyetsiz ve hatta vicdansız bir kütleden başka bir şey olamaz.

Mustafa Kemal Paşa tarafından vücuda getirilen Kuva-yı Milliye hükûmetine gelince: saray hükûmetinin aldığı bu korkunç vaziyet üzerine memleket dahilindeki milliyetperverler memleketin demokratik burjuva sınıfına istinaden müşarünileyhin etrafına toplanarak Anadolu'nun İstanbul hükûmetine karşı olan millî kıyamını ve fevkalâde bir hükûmet teşkili maksadıyla milletin bütün işlerine vaziilyed Büyük Millet Meclisi'ni meydana getirdiler.

Uzun ve ezici bir harpten çıkan Anadolu bu vaziyet karşısında ne yapacağını şaşırmış ve bitap bir halde bulunmuş olduğundan bu yorgun halkı canlandırmak ve onlara yeni bir ruh vermek ve bilhassa istinat noktası irae ederek kuvve-i maneviyeyi yükseltmek icap ediyordu. Kuva-yı Milliye hükûmeti bunu da bulmakta güçlük çekmedi.

Beynelmilel kapitale düşman olduğunu, kapitalist hükûmetleri yıkmaya ve bütün dünyada içtimaî inkılâbı yapmaya azmettiğini her tarafa ilân eden ve âlem-i İslâma da müzahereti vaad eyleyen Rus Sovyet hükûmetini bir istinatgâh olarak halka gösterdiler. Hatta bir müddet sonra resmî beyannamelerle Rus Sovyet hükûmetiyle ittifak olunduğunu ve bunlardan para, top, silâh ve hatta asker geleceğini bile ilan ettiler. Fakat burjuva elinde bulunan bu hükûmet de iğfal siyasetini elden bırakmadı. Burjuvaların taht-ı tesirinde milliyetperverlikten uzaklaşamadığı gibi Rusya'daki ceryanı da alkışlamaktan fariğ olamadı. Milliyetperverlikten ayrılamadığını aylardan beri eski idareyi muhafaza etmekle ve bilhassa komünizm ceryanlarına fiilî müdahelelerle ispat ettiği gibi iğfal siyasetini elden bırakmadığı da Rusya Sovyet hükûmetine ve hatta Üçüncü Beynelmilel Kongreye maskeli milliyetperver siyasetçileri murahhas olarak göndermekle isbat etti.

Hülâsa: Yukarıda zikrolunan hakayike istinat ederek Türkiye Komünist Partisi vaziyet-i hâzırada: bir tarafta müstebid diğer tarafta muğfil iki manzume-i siyasiyenin mevcut ve hükümferma olduğuna, daha açık bir tabir ile bir tarafta İngiliz siyasetine alet olan Hürriyet ve İtilâfçılar, diğer tarafta halk için onlardan hiç farkı olmayan ve fakat maske ile meydana çıkan eski İttihatçılar olduğuna kanaat ve bu kanaati resmen ilân ve her iki hükûmetle hiçbir alâkası olmadığını beyan eder. Cihan inkılâbının bir ordusu olarak kızıl bayrak altında bütün dünyadaki komünist arkadaşlarıyla beraber çalışmayı en mukaddes bir vecibe-i zimmet sayan Türkiye Komünist Partisi meslekdaşlarını hürmet ve samimiyetle selâmlamayı bir şeref addeyler. Ve onların muvaffakiyetlerini kendi muvaffakiyeti olarak telakki eyler. Yaşasın beynelmilel içtimaî inkılâp!

Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925,
BDS Yayınları, 1991

YOL

HİKMET KIVILCIMLI

(...) Somut olarak Türkiye'nin özel olarak ve durumunu belirlerken yine bilinen grupları ele alarak fikir yürütmek gerekirse, denilebilir ki, Türkiye yarı-sömürgelikten küçük emperyalistliğe giden yolun ortalarındadır. Türkiye'de, yabancı sermaye hâlâ büyük üretim çoğunluğuna, bununla birlikte Türkiye ekonomisine egemen olduğu için (bunun oranını ileride göreceğiz), Türkiye yarı-sömürgelikten büsbütün çıkmış değildir. Fakat, örneğin yine, Cemiyet-i Akvam'ın bir işaretiyle Türk kabinelerinin, palas pandıras polka-mazurka.... oyunlarına, daha tanık olmadık. Onun için, Türkiye emperyalizme siyaseten tam bağımlı bir ülke, bir yarı-sömürge de sayılamaz. Artık bu melez sıfatla ülkenin devrim bunalımıyla ilgisini arayalım.

Türkiye'nin yakın devrimle olan ilişkisini saptamak için, devrimin: 1-Yarı-sömürge ve bağımlı ülkelerle olan ilişkisini; 2- Küçük emperyalistlere oranla konumunu açmak gerekir. O zaman ikisinin ortası, Türkiye yolu bulunur. (...)

(...) [Y]arı-sömürge ülkelerde, Dünya Savaşı'nın açtığı bunalım başlayalı beri, toplumsal mayalanış dinmemiştir. Bu kaynaşmaların nedeni, eğer yerli burjuvazilerin hemen emperyalizmin kucağına atılmaları değilse, mutlaka ve genellikle dış, emperyalist müdahaleler olmuştur. Bu yeryüzünün tek paylaşılmamış vaatkar bölgeleri, emperyalizmin gözünden asla silinmemiştir ve silinemez.

Türkiye mi dediniz? Evet, Türkiye'de Cumhuriyet burjuvazisi ile beraber görünüşte bir istikrar var gibi geliyor. Türk burjuvazisi bu istikrarı, hiç kuşkusuz, dış siyasetinde en sağlam ve içten temelde, proletarya diktatörlüğüne dayanmış olmasına borçludur. Fakat, dış siyasetindeki bu güçlü dayanağına karşın; Türkiye, bu her zaman: "Doğu cephesinde sakinlik var!" resmi tebliği ile ilan ede ede durduğu gerçek istikrarını bulmuş mudur? Bizzat burjuvazinin, resmi kitaplarla belirlediği, emperyalist ve dış müdahale ve suikastlarından sakınabilmiş midir? Hayır. Şeyh Said isyanından Menemen olayına kadar, birbirini kovalayan irili ufaklı sarsıntılar, emperyalizmin, Türkiye'yi yarı-sömürgelikten sömürgeliği doğru sürüklemek için, doğrudan ya da dolayısıyla tuttuğu, alkışladığı, kışkırttığı ve çok kere hazırladığı, bazen bizzat silahlandırdığı girişimlerden başka nedir? Türkiye'de göreceli bir istikrar yok değil. Bu konuda Çin'den çok Afganistan'a benziyor. Fakat bu göreceli istikrar, emperyalizmin yarı-sömürgeler hakkındaki niyetlerinin değiştiğini kanıtlayabilir mi? "Bolşevik de oluruz, şeytan da!" tehditi emperyalizmin kolunu kanadını bıçak gibi kesmeseydi, sınır boyunda kaçakçı karargâhları besleyen ve kaçakçı şehirleri kuran emperyalizm, Ağrı dağının sancısını daha kaç kere tutturmazdı?

Bütün bu söylediklerimizden çıkan sonuç şudur: Türkiye, siyasal bağımsızlığını başarmış olmasına karşın, emperyalizmin iştihasında yarısömürgelik durumunu kaybetmemiştir. Emperyalizm, dış siyasetinde Bolşevizme dayanan Türkiye'yi dış siyasetle sarsamadığından, iç çelişkiler ile avlanmak için her zaman pusudadır. Ve her fırsattan yararlanır. Hele, Türk burjuvazisi dış siyasetindeki odağını kaybetmeye görsün, o Yüzellilikleri birer ülkü kurbanı gibi göğsünde kaşıyarak gerçekte hâlâ Türkiye'nin "gerçek sahibi" tanıyan ve Anadolu yaylasını nufusu pek çok olan İtalyan emperyalizmine peşkeş çeken Fransa başta olmak üzere, bütün "Dain"ler, Lahey "Yüksek Mahkeme"sinden çıkarttıkları bir kararla, ertesi güne Türkiye'nin taşını toprağını haczederler. Şu halde, Türkiye yarı-sömürgelikten yarı-kurtulmuştur derken bunu anlıyoruz: Türk burjuvazisi Bolşevizme sıkı tutundukça bağımsızlıkta istikrarını koruyabilir. Fakat, emperyalizm, bu bağımsızlığı ve bu istikrarı bu pula satmak için pusuda fırsat bekliyor. Bir sözcükle, bu bakımdan istikrar görünüşte ve geçicidir. (...)

Sonuç: (...) Türkiye, yarı-sömürge olduğu oranda, emperyalizmin "iştihasını açan" bir pazar olarak, her zaman "dış müdahale"lere sahne olacaktır. Meğer ki emperyalizm ayda yeni bir sürüm bula, ya da bizzat kendisi –tabii o zaman Türk burjuvazisiyle birlikte– aya sürüle... (...)

Azınlıklar konusunda, Türkiye değiş-tokuş faciasıyla, yalnız ileri rakiplerinden kısmen sıyrılmış ve kısmen zorla bir mülksüzleştirme yoluyla biraz sermaye biriktirmiş olmaktan başka bir şey yapmadı. "Geri –ekonomik yönden az gelişmiş– ezilen ulusallıklar ile Balkan azınlıkları, herhangi bir Balkan devletinden çok fazlasıyla, Türk burjuvazisi için de aynıdır.

İnsaf edelim de, artık Kemalizmin faşizmden ayrılan noktalarını aramakla zaman yitirmeyelim.

O halde, sonucun sonucu: Türkiye, bir Balkan devleti olmak itibarıyla da, Balkan çelişkilerinin katmerlisine sahiptir. Balkan çelişkilerinin bir siyasal bunalım ve savaş sırasında ne sentezler vereceğini ise, bir komünist değil, Selanik'i güney Danzig'i yapmak için Lehistan'a giden ihtiyar Yunan tilkisi söylesin. Ortodoks ve sinik finans-kapital temsilcisi Venizelos, komünist örgütlerin kökünü kazımak üzere Yunanistan'a 1931 Ağustos sonu dönüşünde, aynen şöyle demişti: "Bir dış savaş olursa, mutlak iş savaşa dönecektir." Yeterli değil mi? (...)

Acaba Türkiye'nin, bu üç açıdan manzarası nedir? Bir kere daha belirttiğimiz gibi, pek farklı değildir. "Halep oradaysa, arşın burada!" Ölçelim:

1-İşçi sınıfı için: Tekelci sermaye Dünya Savaşı'ndan önceki Rusya'ya rahmet okutacak derecededir. Bunu ileride göreceğiz. İşçi sınıfının en ufak ekonomik bir hareketi bile, şiddetle siyasallaşmaya zorunlu olur. Ve tıpkı Rusya'da olduğu gibi, işçi sınıfının mücadelesine girenler, meclislerde bülbül kesilemeyecekleri için, "ya bu deveyi gütmeye, ya bu diyardan gitmeye" zorunlu olurlar. "Bu deveyi güden"ler için bir tek yer kalır: kitlenin sık ormanlığı, Komünist Partisi'nin "kale"leri içine karargâh kurmak...

2- Genellikle köylü, özellikle sömürge halkı için: tekelci sermaye+militarizm Çarlığınkinden farksızdır. Özellikle Türkiye'nin sömürgesi olan Doğu illerinde, Çarlığın "otokrasi"si yerine, daha berbat ve daha katmerli bir yok etme sistemi vardır: Terörist sıkıyönetim ve derebeylik geçer. Ve bütün ülkede, sıkı proleterleşme ile birlikte, devrim de şehir sınırlarından dışarıya sızmadığı için, köyler derebeyi artıklarıyla ezilir. Bunu da ileride göreceğiz.

3- Avrupa emperyalizmi için a) Yabancı sermaye Türkiye'de egemendir (göreceğiz); b) Türk burjuvazisi, Avrupa emperyalizminin "bekçi köpeği" değildir; fakat borçlarına karşı gösterdiği "namuslu"luğu, Cemiyet-i Akvam'a alkışlarla kabulü, şimdilik, Türk burjuvazisinin, Avrupa finans-kapitalinin sadık bir "tahsildar"ı olmaya kararlı olduğunu

gösteriyor; c) Üçüncü nokta, Türkiye'de diyalektiktir: Türkiye, sömürge işinde aynı zamanda hem "bağımlı" hem de "üst" durumundadır (bu noktaya de yine geleceğiz)...

Şu halde, Türkiye'de iç çelişkiler, Savaş'tan önceki Rusya'daki benzerine oranla kolay "ehven" değil, "şerr"dir.

* * *

Genel Devrim Sonucu: Yaklaşan devrim bunalımında, Türkiye, en büyük toplumsal altüstlüğe hassas ve adaydır. Türkiye'nin bugünkü durumu, bir yangınla bir barut fıçısı arasında bulunuyor. Yangın, sömürge ve yarı-sömürgeler; barut fıçısı, mağlup ve bağımlı İç, Orta Avrupa'dır. Yangın Çin'de çoktan tutuştu. Çin Hindi ve Hindistan'ı geçip geliyor. Suriye'de kapımızı çalıyor. Barut fıçısı Almanya'da, kıvılcım bekliyor. Balkanlar, o çok eski toplumsal olarak "volkanik" ülke, yeni bir patlama için bir çıban gibi topluyor. Bugün cumhuriyetçiliğin idamlara kapı açtığı Yugoslavya'da, yarın demokratik burjuva devrimini, proletarya devrimine dönüştürmek günün sorunu olabilir ve Balkanlar bir daha ve belki nihai olarak "tutuşmuş Balkan", "yanardağ" olur.

Türkiye'ye şu iki kutbun sentezi düşüyor:

Çin: sömürge ve yarı sömürgeler

Türkiye

Almanya: bağımlı Balkan emperyalistçikleri

Derin sermaye ve iş çelişkisinden sonra, Türk burjuvazisinin dengesine doğrudan doğruya kazık gibi saplanan iki büyük zaafı vardır:

1- Köylü konusunun bir özel şekli demek olan ulusallık sorunu: "Doğu" sorunu;

2- Emperyalizmden gelen ayrıcalıklar ve borçlar konusu: "Batı sorunu"... (...)

YÖN BİLDİRİSİ

(...) 1– Atatürk devrimleriyle amaç edinilen çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın, eğitim dâvasını sonuçlandırmanın, Türk demokrasisini yaşatmanın, sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasi rejimini sağlam temeller üzerine oturtmanın, ancak, iktisadî alanda hızla kalkınmakta, yani millî istihsal seviyesini hızla yükseltmekte göstereceğimiz başarıya bağlı olduğuna inanıyoruz.

a- Atatürk devrimlerinin amacı olan Batılılaşmak, en geniş anlamıyla, Batının istihsal seviyesine yaklaştığımız ölçüde gerçekleşebilir. Türkiye'deki istihsal seviyesi yükseldikçe, memleketin sosyal yapısı d[e]ğişecek, şehir-köy ikiliği ortadan kalkacak, imkânlar genişleyecek ve Batı uygarlığının temeli olan akılcı düşünce kütlelere yayılacaktır.

b- Ne kadar çok gayret sarf edilirse edilsin, düşük bir istihsal seviyesiyle, kütlelerin kültür seviyesinde esaslı bir yükselme sağlamak hayaldir. İşsizlik, açlık, çıplaklık, soğuk ve sefalet, kütlelerin eğitime yönelmesini engelleyecek, yaşama içgüdüsü, öğrenme merakından daha ağır basacaktır.

c- Demokrasi, her şeyden önce, insan haysiyetine dayanan ve insanı üstün değer sayan bir rejimdir. Açlığa, işsizliğe, evsizliğe çare bulamayan bir rejimin, ne kadar üzerinde titrersek titreyelim, demokrasi olmaktan çıkması ve bir gün çökmesi tabiîdir. Türk demokrasisinin yaşatılması, açlığı, işsizliği, ve evsizliği ortadan kaldıracak yüksek bir istihsal seviyesine götüren yolları bulmakla mümkün olabilir.

d- Millî gelirin hızla artmasına önem vermeyen bir sosyal adalet politikası da, yoksulluğun bölüşülmesinden öteye geçemeyecektir. Buna karşılık, sosyal adalete yer vermeyen bir kalkınma politikası başarısızlığa mahkûmdur. O halde, sosyal adalet politikasının başlıca araçlarından biri de istihsal seviyesinin yükseltilmesi olmalıdır. (...)

(...)

3- Kalkınma felsefemizin hareket noktaları olarak, bütün imkânlarımızı harekete geçirmeyi, yatırımları hızla arttırmayı, iktisadî hayatı bütünüyle plânlamayı, kütleleri sosyal adalete kavuşturmayı, istismarı kaldırmayı ve demokrasiyi kütlelere maletmeyi zaruri sayıyoruz.

Varmak istediğimiz bu amaçlara yeni bir devletçilik anlayışıyla erişebileceğimize inanıyoruz.

a- Türkiye'nin iktisadî hayatında özel teşebbüsü ve devlet teşebbüsünü birlikte yaşatan karma bir sistem kalacaktır. Fakat, ağırlık merkezi özel teşebbüs olan bir iktisadî sistemin, bugünkü yapısıyla Türkiye'yi hızla ve sosyal adalet içinde, çağdaş uygarlık seviyesine eriştirebileceğini sanmıyoruz. İktisat ilminin ve tarihin ışığında, inanıyoruz ki, özel teşebbüse dayanan kalkınma yavaştır, ıstıraplıdır, israflıdır ve sosyal adaletle bağdaşması, azgelişmiş

bir memlekette, imkânsızdır. Böyle bir kalkınma, siyasî gücü geniş ölçüde iktisadi güce tabi kılması yüzünden, demokratik de değildir.

b- Özel teşebbüs kâra dayanır. İktisadî sistemin itici kuvveti kârdan ibaretse, kalkınmanın çok yavaş bir tempo ile gerçekleşmesine, gelir dağılışındaki adaletsizliklerin artmasına "her mahallede bir milyoner" felsefesinin yerleşmesine, millî servetin en faydalı işlere değil, en kârlı işlere akarak, israf edilmesine, durgunluğun ve işsizliğin sık sık baş göstermesine katlanmak gerekir. Günümüzde, hiçbir az gelişmiş memleket bunları göze alamaz.

Batı memleketlerinin kalkınmaları sırasında, çok elverişli şartlara ve sömürgeciliğe rağmen, gelişme, yavaş, israflı, sıkıntılı olmuş, liberal, fakat gücünü genel oydan almayan idâreler altında gerçekleştirilmiştir. Ancak yirminci yüzyılda, esas itibariyle istihsal seviyesinin yükselmesi sayesindedir ki, Batı memleketlerindeki iktisadî sistem azçok tatmin edici şekilde işleyebilecek hâle gelmiştir. (...)

(...)

4- Yeni devletçiliği, yukarıda belirttiğimiz amaçlara erişmek için mutlaka başvurulması gereken şuurlu devlet müdahalesi şeklinde anlıyoruz.

a- Kalkınmayı hızlandırmak maksadıyla millî tasarrufun çoğaltılması ve millî gelirdeki artışların önemli bir kısmının tasarrufa yöneltilmesi, ancak, geniş ölçüde ve bilgili devlet müdahalesiyle başarılabilir. Bellibaşlı tasarruf kaynaklarından biri olan vergilerde verimin arttırılması, devletçilikle mümkündür. Çağımızda, vergilerde adalet şarttır. Fakat vergi adaletini sağlamak maksadıyla yüksek gelirlerden alınan vergilere karşı bugün yöneltilen en önemli itiraz, bunların yatırımları azaltmasıdır. Devletçilik, millî tasarrufu yatırımlara yönelttiği için, bu itirazı önler. Bundan başka, devletçilik, kalkınmanın nimetleri ve külfetleri arasında denge yaratarak, tasarruf fikrinin geniş halk kitlelerince benimsenmesini kolaylaştırır. (...)

b- Bugünkü imkânlarımızla, daha iyi bir teşkilât ve idâre içinde şimdikinden çok daha fazla ve çok daha verimli şekilde yatırım yapmanın mümkün olduğuna inanıyoruz. (...) Bunu sağlayacak bellibaşlı şartlardan biri de, iktisadi hayatın çeşitli kesimlerine hâkim olan kilit sanayilerin mutlaka devlet elinde bulundurulmasıdır. (...)

d- Devletçilik, aynı zamanda, gelir dağılışındaki adaletsizlikleri gidermek, sosyal güvenliği gerçekleştirmek, müstahsil ve müstehlikin mutavassıt bir zümre tarafından ezilmesini önlemek, bölgeler arasındaki dengesizlikleri ortadan kaldırmaya çalışmak için de en elverişli sistemdir.

Çalışmayı toplumun en yüksek değeri haline getirmek çalışmaya dayanan kazançları yüksek seviyeye çıkarmak, devletçiliğin temel hedefidir. Kol ve kafa gücünü satarak geçinenlerin ezilmesine seyirci kalan, arsa spekülâtörlerinin ve ticaret alanında istismarcı mutevassıtların haksız kazançlarına göz yuman ve bu gibilerin bir yüksek devlet memurundan, fikir ve bilim adamından fazla kazanmasına ses çıkarmayan bir sistemin yirminci yüzyılda daha fazla sürüp gitmesine imkân yoktur.

e- Devletçilik, demokratik rejimin sadece bir şekilden ibaret kalmasını önleyip, demokrasinin kütlelere malolmasını sağlayacak temel müdahale vasıtasıdır. Plânlı bir eğitim seferberliğine girişmek, Köy Enstitüleriyle açılan yolu genişletmek, milyonlarca köylü ve işçi çocuğunu eğitim alanında ve memleket idâresinde herkesle eşit imkanlara kavuşturmak, yetişkinlerin eğitimi yoluyla kütlelere yükselme fırsatı hazırlamak ancak şuurlu bir devletçilikle mümkündür. (...)

DEVRİM BİLDİRİSİ

(...) Çok partili hayata geçiş ve genel oy, büyük kitleyi söz sahibi yaparak tutucu güçler kaolisyonunu zayıflatacağı ve feodal kalıntıları yok edeceği yerde, 23 yıldan beri tersine işlemiş, tutucular ittifakının iktidarını sağlamıştır. Hayatlarını alın teriyle kazanan kitle değil, tutucu güçler koalisyonu sürekli olarak sandıktan çıkmıştır. Yalnız bir politik özgürlük değil, aynı zamanda bir toplumsal ilerleme aracı diye benimsenen genel oy ve çok partili hayat, geçmişin kalıntılarının tasfiyesini geciktirici bir rol oynamış, gayri millî ilişkiler içinde bulunan güçlerin iktidarını meşrulaştırmıştır. Millî irade, bir mutlu azınlığın iradesi hâline getirilmiş, Kemalizm sandık yoluyla tasfiye edilmiştir. Kemalizmin sindirdiği, fakat alt yapı devrimleri gerçekleştirilemediği için, kökünü kurutamadığı irtica, Batı politik sistemi içinde, gelişme ve yayılma olanağını bulmuştur. Dinsel irtica güçleri kitlelere gerçek çıkarlarını unutturmak ve tutucu güçler iktidarını perçinlemek için seferberdir. Gerek petrol şirketleri ve emperyalizm, ge-

rekse tutucu güçler koalisyonu, dinsî irtica güçlerini tabiî müttefikleri saymışlardır. Böylece halk iktidarı demek olan demokrasi, Türkiye'de gerici güçlerin ve emperyalizmin iktidarına dönüşmüştür.

Batı politik sistemi, yalnız Türkiye'de değil, benzer toplumsal yapılara sahip bütün azgelişmiş ülkelerde aynı sonuçları vermiştir. Batı politik kurumları, tutucu güçlerin iktidarlarını kuvvetlendirmiştir. (...)

Düzen değişikliği iddiasıyla ortaya çıkan siyasî partiler dahi, seçimlerde az-çok bir başarı sağlayabilmek için, tutucu güçler koalisyonuna devamlı tâvizler verme durumunda kalmaktadır. Bu partiler etnik özellikler ve mezhep ayrılıklarından yararlanmaya çalışmakta, oy getireceği ümidiyle şeyh, dede, ağa, aracı ve tefeci ailelerinden adayları seçimlerde liste başlarına oturtmaktadırlar. Böylece düzen değişikliğinden yana gözüken siyasî partiler bile, daha muhalefet yıllarında az-çok yozlaşmaktadır. (...)

Bağımsızlık içinde devrimler yoluyla bir an önce çağdaş uygarlığa ulaşmak ülküsünü biçimsel demokrasi kurumlarına değişmeyen Atatürk, biçimden çok öze önem veren tek partili demokrasi denemesine girişmiş, tek parti eliyle, feodal kurumların tasfiyesine, bağımsızlığın güçlendirilmesine, eğitim seferberliğine yönelmiştir. Bu açıdan, Atatürk'ün liberal olmayan tek parti rejimi, feodalite artıklarını ön plâna geçiren ve yabancı hegamonyasını geri getiren bugünkü liberal görünüşlü çok partili rejimden, daha demokratiktir. Ne var ki, Atatürk'ün çağdaş uygarlık yolunda gerekli düzen değişikliğini başarıya ulaştıracak bir araç olarak düşündüğü tek parti, Kurtuluş savaşımızın eşrafa dayanan özel tarihsel şartları yüzünden tam bir devrimci parti olamamıştır. Eşraf ve tutucu bürokrat egemenliğindeki parti, feodalizmi ve bütün kalıntılarını tasfiyeye yönelmiş köklü bir toprak reformunu gerçekleştirememiştir. Toprak reformuna el atılınca, parti içinden yeni bir parti doğmuş; eski parti de kendi başlattığı toprak reformu ve Köy Enstitüleri gibi demokratik devrimleri inkâr ederek devrimci niteliğini büsbütün yitirmiştir.

Bugün ancak, hayatını alın teriyle kazanan büyük kitlenin bilinçli ve örgütlü desteğine ve itici gücüne dayanmayı şart sayan devrimci bir parti, tutucu güçler koalisyonunun kitle üzerinde kurduğu ekonomik, politik ve ideolojik hegemonyayı yıkarak ve köklü dönüşümleri başararak, yarıda kalan Kemalist devrimi hedeflerine ulaştırabilir, tam bağımsız, uygar ve gerçekten demokratik Türkiye'yi kurabilir. Türkiye'de demokrasinin kurulması için tek yol budur. (...)

TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ 2. KONGRE KARARLARI (Kasım 1966)

1. Türkiye İşçi Partisi İkinci Büyük Kongresi,

Bugün Türkiye'nin başta gelen meselesinin tam bağımsızlığımıza yeniden kavuşmak olduğunu, bunun da ancak bir yandan Atatürk'ün Milli Kurtuluş Savaşı Türkiyesine özgü dış politikasına yeniden dönülmekle, öte yandan bu emperyalizmin devamlı davetçisi ve ortağı olan büyük toprak ağaları, kompradorlar ve sözde milli kapitalistlerle savaşarak gerçekleşebileceğine *inanarak,*

A. Hiçbir devletle askeri ittifak yapmamak,

Komşu devletlerle dostluk ilişkilerini kurup saldırmazlık paktları yaparak memleketimizin çevresinde bir güvenlik kuşağı yaratmak,

Bütün dünya devletleriyle barışçı ilişkileri geliştirmek,(...)

şeklinde özetlenebilen bu *dış politikanın* ilkeleri ışığında, aynı ilkelerin bugünün şartları içinde uygulanması olarak:

a) Bağımsızlık ve egemenlik haklarımızla bağdaşmayan bütün ikili anlaşmaların feshedilmesini, Amerikan üslerinin kaldırılmasını ve Amerikalıların elinde olan radar şebekesinin Türkiye emrine ve Türk komutasına verilmesini:

b) 1969'da sona erecek olan Nato ittifakından çıkmaya hazırlanmamızı (...)

(...)

e) Bizim gibi milli kurtuluş savaşı vermiş veya vermekte olan anti-emperyalist, azgelişmiş 3. Dünya devletleriyle yakından ilişkiler kurulmasına özellikle dikkat edilmesini, (...)

f) Partimizin Kıbrıs için ileri sürdüğü çözüm şeklinin bugün için de geçerli olduğunu tasdik ve bu "Üslerden ve silahlardan arınmış, milletlerarası garanti altında tarafsızlaştırılmış, bağımsız, federatif bir Kıbrıs Türk cemaatinin menfaatlerine, hem de

dünya barışının idamesine en uygun tez olduğunu ve bunu gerçekleştirmek üzere elden gelen gayretin esirgenmemesini;

e) Vietnam'a müdahalesi ve Güneydoğu Asya'daki tırmanma politikası dünya barışını gitgide daha fazla tehdit etmekte olan Amerika Birleşik Devletlerinin Birleşmiş Milletler ve Cenevre kararları ile genel devletler hukuku ve insanlık ilkelerini hiçe sayan bu tutum ve davranışının önlenmesi ve 3. bir dünya savaşı ihtimalinin bertaraf edilmesi için

Amerika'nın ön şartsız olarak Vietnam'dan derhal çekilmesini,(...)

Ve tarihte ilk milli kurtuluş savaşını vermiş ve ikinci milli kurtuluş hareketi içinde bulunan bir milletin evlatları olarak,

Vietnam'ın milli kurtuluş savaşı veren kahraman halkına sevgi ve saygılarını iletir.

B. Emperyalizmin yurt içindeki işbirlikçilerin politik gücünü kırma şeklinde özetlenebilecek olan tedbirler olarak:

a) Köklü bir toprak reformu yapılmasını,

b) Dış ticareti, bankacılığı, sigortacılığı devletleştirmek,

c) Büyük tesisleri halk eliyle kurup yine halk eliyle ve halk yararına işletmeyi ister. (...)

3. Türkiye İşçi Partisi İkinci Büyük Kongresi,

Getirdiği sosyal, ekonomik haklar ve sosyal devlet ve sosyal adalet anlayışı ile 27 Mayıs Anayasasının, halktan, emekten yana, sosyalizme açık bir Anayasa olduğu bilimsel gerçeğini bir kere daha teyid ve iktidar partisi ve hükümetinin, Anayasanın, küçük bir azınlığın sömürücülüğüne dayanan kapitalist bir ekonomiyi öngördüğü yolundaki iddiaları ve buna uyan eylemleri ile Anayasanın dışına düştüğünü ve özellikle,

Fikir ve söz hürriyetine karşı ve bilhassa sosyalist harekete karşı gittikçe artan bir baskı politikası güdüldüğünü, delilsiz tevkiflere gidildiğini, polis tertiplerine başvurulduğunu, basın mensuplarına fiili tecavüzlere girişildiğini,

İşçi hareketlerine, grevlere müdahale edilmekte olduğunu, işçi haklarının daha da kısıtlanmak istendiğini,

Gittikçe artan, işsizliğin önlenmesini ve işsizlerin korunması için hiçbir ciddi tedbir alınmadığını,

Anayasaya aykırı olarak, vergi yükünü emekçi, yoksul halkın omuzlarına yükleyen bir vergi politikası izlenmekte olduğunu,

Gerici akım ve hareketlerin korunmakta, her vesile ile dinin politikaya alet edilmekte olduğunu,

Bütün yurttaşların din, dil, mezhep, ırk ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğunu beyan eden Anayasanın amir hükümlerine aykırı davranışlarda bulunulduğunu, mezhep ve dil ayrımlarına göre yurttaşlara farklı muamele edildiğini,

Yurtta asayişsizliğin alıp yürüdüğünü, can ve mal emniyetinin birçok bölgelerde, özellikle Doğuda büyük ölçüde ortadan kalktığını,

Eğitim sistemimizin tam bir çöküş içinde bulunduğunu, her öğretim seviyesinde halk çocuklarına ve gençliğe okuma imkânlarının sağlanmadığını, özel paralı okulların teşvik edildiğini, gençlik ve öğretmenler arasına nifak sokulduğunu ve bu toplulukların çeşitli teşekkülleri arasında fark gözetildiğini,

tespit ve bu durum ve davranışları takbih eder ve bütün bu nedenlerden dolayı,

Bugünkü hakim sınıfların ve onların çıkarlarını temsil eden partilerin Türkiye'nin askıda bekleyen meselelerinin hiçbirini çözemeyeceği, aksine Türkiye'nin gelişmesini engelledikleri ve bu nedenle de tarihsel görevlerini yitirdikleri gerçeğini bir kere daha belirtir. (...)

ORTANIN SOLU

BÜLENT ECEVİT

Ortanın solundakiler devletçidirler.
Devletçilikleri halkı gözeticidir. Halkı devletin hizmetinde değil, devleti halkın hizmetinde sayıcıdır.

Ortanın solundaki devletçilik, iktisadi faaliyetin ve üretim araçlarının tümü ile devletleştirilmesini, teşebbüs özgürlüğünün yok edilmesini isteyen bir devletçilik değildir. Bu, kamu kesiminde olsun, özel kesimde olsun, iktisadî faaliyetin, devletçe toplum yararına düzenlenmesini ve sosyal adalet ilkelerine uygun olarak yürütülmesini, üretim araçlarının toplum yararına kullanılmasını, tasarrufun ve yatırım kaynaklarının devlet müdahalesi veya devlet işletmeciliği yollarıyla da artırılmasını öngören bir devletçiliktir. Devlet teşebbüsü yanında, özel tüşebbüse de çalışma hakkı tanır. (...)

Fakat özel teşebbüsden, topluma karşı bazı

ödev ve sorumluluklar bekler; ve özel mülkiyetin, kamu yararıyla çatıştığı durumlarda, sınırlanabileceğini kabul eder. Bireysel (ferdî) teşebbüsden çok halk teşebbüslerinin gelişmesine yardımı ödev bilir. Kısacası, teşebbüs özgürlüğü ile özel mülkiyeti, toplum yararı ve sosyal adalet sınırları içinde tutmayı ister.

Ortanın solundakiler, bunları sağlayabilmek için, *plâncıdırlar*.

İktisadî ve sosyal gelişmeyi tesadüflere bırakmazlar. (...)

Ortanın solundakiler özgürlüğe bağlıdırlar.

İktisadî ve sosyal amaçlarına, özgürlük içinde, demokratik düzen içinde ulaşmak isterler. Bunu, o amaçlara erişebilmenin en güvenilir ve en insanca yolu sayarlar. (...)

Ortanın solundakiler sosyal demokrasiden yanadırlar.

Halkın irade serbestliği ekonomik ve sosyal baskılardan kurtulmadıkça demokrasinin halk yararına işleyemeyeceğini bilirler. Onun için demokrasinin biçimsel yönü kadar sosyal özüne de önem verirler. (...)

Aşırı solun ve aşırı sağın tehlikelerine karşı ortanın solu

Halkı adaletsizlikten, yoksulluktan, baskıdan kurtarıcı ve toplumu sosyal adalet içinde kalkındırıcı tedbirler alınmazsa, ezilen, yoksulluk çeken insanlarda birikecek isyan duyguları, kabarıp taşma noktasına varabilir. Sınaîleşmeye başlamış toplumlarda bu tehlike daha da büyüktür. İşte o zaman, aşırı sol akımlar, bu isyan duygusunu, yıkıcı ve yaygın bir sel haline getirebilir.

Ortanın solu, bu sele karşı en sağlam duvar, en etkilli settir. Sağdakiler, aşırı bir komünizm korkusuyla veya çıkarcı duygularla, bu duvarı, bu seti yıkarlarsa, komünizme meydanı boş bırakmış, aşırı sol akımların seline en elverişli ortamı hazırlamış olurlar.

Sağcı veya aşırı sağcı akımların, toplumu olduğu yerde tutmasına veya geriye çekmesine; sosyal özden yoksun, biçimsel bir demokrasi oyunu ile halkı oyalayıp aldatmasına ve sömürmesine karşı da, en yeterli engel, gene ortanın soludur. (...)

* * *

Bu durum, bir tehlikeyi göstermektedir:

Aldatılan, ezilen ve sömürülen halk toplulukları, aldatıldıklarının, ezildiklerinin, sömürüldüklerinin farkına varınca, duyacakları onur kırgınlığı ve isyan duygusu ile, kendileri bile farkına varmadan, ansızın, aşırı sola kayabilirler. Bunun dinsel ve metafizik gerekçelerini de, çağdaş bazı Arap düşünce akımlarında ve siyasal eylemlerinde bulabilirler.

Bize ümmetçilik Arap âleminden geldiğine göre, bize milliyetçilik Arap âleminden geldiğine göre, bize komünizmin de Arap âleminden gelmesi mümkündür. (...)

Türk toplumu, solla sağ arasında veya solla orta arasında bir seçme yapmak durumunda değildir. Çünkü sağı seçmek gerilemektir; ortayı seçmek duralamaktır; Türk toplumu ise ilerlemektedir, ilerlemek zorundadır. Onun için, solla sağ arasında veya solla orta arasında değil, sol akımlar arasında bir seçme yapmak durumundadır.

(...)

Ortanın solunu, aşırı soldan ayıran başlıca unsur, ortanın solunun, Batılı anlamda demokratik oluşudur.

Ortanın solu ile aşırı sol akımlar arasındaki başka ayrılıklar da bu unsurdan doğan veya demokrasiye bağlılığın gereği olan ayrılıklardır. (...)

Ortanın solu, devletten de servetten de gelebilecek diktatörlüğe karşıdır. Her ikisinden de gelebilecek diktatörlük tehlikesini, halkı ezme veya sömürme tehlikelerini önlemek için gerekli bütün tedbirleri alacak kadar halkçıdır ve demokrasiye bağlıdır. (...)

Bu halk, devletsiz yapamaz. Ama devlete gönülsüz de hizmet edemez. Bu halk, kendisini ezen veya hor gören bir devlet yönetimine boyun eğemez; boyun eğmiş görünse bile, öyle bir devlet yönetimi ile işbirliği yapamaz. Osmanlı Türk tarihi, dış savaşlarla dolu bir tarih olduğu kadar, devlete baskı eğiliminin baş gösterdiği anlarda veya devletin halka yararlı olamadığı, gereği gibi önderlik edemediği devrelerde çıkan iç savaşlarla, iç isyanlarla da dolu bir tarihtir.

Halk olarak kendi başındaki yöneticilere veya hakim zümrelere, veya ulus olarak başka uluslara kölelik geleneği, boyun eğme alışkanlığı olan toplumlar, diktatörlüğe de katlanabilirler. Sınırsız bir otoriter devlet yönetimi altında da belki çalışabilir, verimli olabilir, devlete hizmet edebilirler. Ama Türk halkı, halk yararına da olsa, bir diktatörlüğe, aşırı ölçüde otoriter bir sınırsız yönetime katlanamaz. Öyle bir yönetimle işbirliği yapamaz. O türlü yönetilen bir devlete boyun eğip destek olamaz. (...)

Türkiye'de bazı aydınlar, –kendileri yönetime hakim olmak şartıyla– diktatörlük isteyebilirler. Ülkenin yararını bunda görebilirler. Ama halk bunu istemez. İstememekte de, kendi tecrübeleri açısından haklıdır.

Türk halkı onun için, devlet diktatörlüğüne yol açabilecek, aydın bürokratlara, devlet memurlarına aşırı yetki ve baskı gücü sağlayabilecek nitelikte

gördüğü bazı toplumcu akımları kuşku ile karşılamaktadır.

Onun için, Türkiye'de, toplumculuğun tutunması ve halk tarafından benimsenmesi de, ancak gerçek bir demokrasiyle bağdaşacak nitelikte olmasına ve öyle olduğuna halkın inanmasına bağlıdır. (...)

* * *

CHP halka gitmelidir.

Ama halka gittiğinde, yalnız uzatacak eli değil, söyleyecek sözü de olmalıdır. Halkta bir umut ışığı, bir inanç ateşi yakabilmelidir. Halk için yapacaklarının doğrusunu, bu konuda söylenen yalanlardan daha inandırıcı bir davranış ve dille anlatabilmelidir. (...)

Demokrasiye geçişten önce, CHP'nin, tek parti olma tabiatından doğan bir zaafı, her devrimci hareketi merkezden çevreye doğru yaymaya çalışmasıydı.

Fakat demokraside, devrimcilik, merkezden çevreye olduğu kadar (ve gerektiğinde gene merkezden başlamakla beraber), çevreden merkeze doğru da işleyen bir hareket niteliğini kazanmalıdır.

Onun için, yapılacak devrim ve reformlar halka benimsetilmelidir.

Ortanın Solu, 1968 (4. baskı)

1305

DÜZENİN YABANCILAŞMASI

İDRİS KÜÇÜKÖMER

(...) Batıcı-laik bürokrat, batılaşma ile devleti kurtarmak isterken, yeterli derecede üretim güçleri yaratamadığından, tarihi büyük halk cephesiyle ters düşmektedir. Böylece iki cephe arasındaki mücadele kızışınca, *laik* batıcılar ile *dindar* doğucular arasında bir mücadeleye gelip dayanmaktadır. Bürokrat (sivil, subay) *laik*, güya *ilerici* sayılacak, emperyalist kıskacı içinde bürokrat oyunlarıyla içine kapanan islamcı-doğucu kamp ise, gerici (mürteci) sayılacaktı!...

İşte bu oyun, tarihi olarak *kaçınılmaz üst yapı oyunu olarak devam* edegelmektedir. Bu oyunu devam ettirmekle:

a) Hem bürokratlar iktidar olarak artık üründen önemli bir pay almakta ve,

b) Hem de emperyalizm, çağına göre değişik usullerle ülkeyi yarı sömürge haline getirmektedir. Kısaca, halk cephesinden *sınıf meselelerini dikkatle ele alan bir öz ortaya çıkması önlenmektedir.* Fakat değişen tarihi koşullar altında bu oyun ilanihaye devam edebilir mi? *Edememenin objektif koşullarına doğru bir gidiş*, artık Türk toplumunda, görülmektedir. Onun içindir ki, tablonun altına soru işareti koymak istedim.

Şimdi bu özetleyici tablodan İttihad Terakki bürokrasisine dönelim.

1908 Meşrutiyeti ile İttihad ve Terakki Cemiyeti, imparatorluğa hakim olmuştu. Devlet cemiyetin eline geçmişti. *Fakat Osmanlı Devletini ele geçirmek, toplumu ele geçirmek değildi.* Oysa onlar *toplumu, daha doğrusu halkı elde edeceklerine, devleti elde etmek istemekteydiler ve bu yoldan elde edilen ya da kapılan devlet, kurtarılabilir sanılıyordu.* Devletin toplumda (hiç değilse bazı sınıflarla) organik bütünlüğü olmaksızın kuvvetli olamayacağını, kurtulamayacağını göremeyen Osmanlı bürokratı, devlet gücünün temelini de anlayamayacaktı. Türkiye'nin politik eliti böyleydi ve hep böyle kaldı. Sıçranarak elde edilen iktidar nisbi bir yalnızlığa mahkumdu. Fakat geçici de olsa sıçranarak iktidar kapılabiliyordu da. Çünkü,

a) Yarı sömürge halinde bulunan,

b) İçerde açık sınıf çelişkileri görülmemiş, sanayi sermayesinde özel yerli bir birikim gelişmemiş, ve buna paralel olarak ücret karşılığı emek-gücünü arz eden bir sınıfın yeterince gelişmediği, laiklerle-islamcılar arasındaki tali çelişki ile eşraf-köylü çelişkisinin gözlendiği bir ülkede iktidara sıçranabilirdi.

Fakat sanayi üretim güçleri genel olarak tasfiye olmuş ve artık gelişmekte olan dış tekelci kapitalizmin uluslararası koşulları altında milli üretim güçleri geliştirme olanaklarının yetersiz bulunduğu bir ülkede iktidar, halkın asgari ihtiyaçlarını asgari bir seviyede dahi (beslenme, giyinme, barınma gibi) karşılamak olanağını da bulamazdı. Bilindiği gibi, *yoğaltım (tüketim) mallarının kıtlığı merkeziyetçi bürokrasinin temelli bir sebebidir.* Bu kıtlık, bürokratlar batılı gibi yaşarken, demokratik eğilimleri despotizme dönüştürebilirdi. (...)

Aslında Osmanlı ve Cumhuriyet bürokrat gurubu, kapalı bir gurup değildir. Toplumun bütün katlarından bu guruba sızma olanağı vardır. Batıcı-laik bürokrat guruba, subayların büyükçe bir kısmını da katmak gerekir. Fakat söz konusu subaylar, ay-

dın denilen bürokratlar olarak, *emperyalizmin ekonomideki etkilerini, hem de bütün sanayiin tasfiyesi ve işsizlik ile sonuçlanan süreci* anlamak olanağını bulamadılar. İşte bundan dolayı, adına kendilerinin devrim ya da reform dedikleri hareketlerinde halk ile gerçek organik bir bağlantıyı sağlayamadılar. (...)

Bürokrat iktidar gurubu, üretim gücünü temsil eden sınıf olmaksızın politikanın geçici otonomisini devam ettirmek istiyordu. Üretim gücünü temsil etmeyen bir politik güç geçicidir. Artık burada söz konusu olan bürokrat, politik güce devamlı olrak sahip olmak isteyen ve bu yoldan artık ürünün bir kısmına el atan ve bunu yaparken üretim güçlerinin gelişme hızını yavaşlatan, gelişmeyi durduran, bu güçlerin tasfiyesine sebep olan nitelikte rol oynayan yöneticiler gurubudur. (...)

Kimler uyarılabilir. Önce (sivil, subay) bürokratlar, sonra islamcı-doğucu ve gavura karşı olabilirliği açık halk yığınları. (...)

(...) tabandaki büyük halk kitlelerinin tarihi gelişimi iyi bilinmedikçe, onlara gerici, yobaz, karşı devrimci demek kolay, fakat yanlış bir tutumdur. Üretim güçlerini, emekçi büyük halk kitlelerinin mutluluğunu mutlak ve nisbi olarak artırıcı bir yönde geliştirmedikçe, batıcı laik bürokratlara da *devrim yobazı* denebilir. Denildiği gibi.

Düzenin Yabancılaşması, Ant Yayınları, 1969

1306

TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ 4. KONGRE KARARLARI (Ekim 1970)

(...)

2. Türkiye İşçiPartisi 4. Büyük Kongresi,

– (...) Türkiye'nin önündeki devrim aşamasının milli demokratik devrim olduğu tezinin ve buna dayandırılan milli demokratik devrim stratejisi önerisinin Türkiye için geçerli olmadığını.

– Milli demokratik devrim önerisinin ve hareketinin Türkiye'de kapitalizme ve burjuvaziye karşı mücadeleyi reddedip veya erteleyip devrimci sınıflar mücadelesinin hedefi olarak feodalizmi ve feodalizm artığı toprak ağalarını göstermekle devrimci hareketi gerçek hedefinden saptırdığı, sınıf mücadelesini anti-kapitalist özünden boşalttığı ve böylece burjuvaziye taviz verdiği,

– Türkiye kapitalizmi, emperyalizm aşamasındaki dünya kapitalist sistemi ile bütünleştiğine ve emperyalizmin ülke içinde toplumsal tabanını, feodalizm artığı toprak ağaları sınıfından ziyade burjuvazi oluşturduğuna göre, milli demokratik devrim hareketinin emperyalizme karşı mücadeleyi baltaladığını,

Eylem alanında da milli demokratik devrim hareketinin, hangi ad altında yürütülürse yürütülsün ve kendi içinde kaç gruba bölünürse bölünsün, Türkiye İşçi Partisini yıkmak, dağıtmak, etkisiz hale getirmek maksadını artık hiç bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde güttüğü konusunda kesin yargıya vararak Türkiye için milli demokratik devrim aşamasını savunmanın Türkiye İşçi Partisi üyeliği ile asla bağdaşmadığını beyan eder.

3. Türkiye İşçi Partisi 4. Büyük Kongresi,

– Sosyalist mücadelenin ancak işçi sınıfının bağımsız siyasi örgütü tarafından yürütülüp başarıya ulaştırılabileceğini,

– Türkiye İşçi Partisinin, Türkiye işçi sınıfının iktidara yürüyen bağımsız siyasi örgütü olduğunu,

– Türkiye işçi sınıfının tarım proletaryasını da kapsadığını,

– Türkiye İşçi Partisinin, küçük köylülerin ve köylü–kentli diğer emekçi sınıfların hayati ihtiyaçlarına ve özlemlerine işçi sınıfı görüş açısından, yani bilimsel sosyalizm açısından, doğru ve geçerli çözümler önererek, bu sınıfların da ittifakını ve desteğini kazandığını,

– Parti programının bilimsel sosyalizm esaslarına dayanmasının ve Parti hareketinin gelişmesinde oluşan görüşlerin de aynı doğrultuda olmasının Partinin sosyalist niteliğinin başlıca kanıtları olduğunu gözönüne alarak,

– Partide işçi sınıfının ideolojik öncülüğünün daha da güçlendirilmesinin, bilimsel sosyalizmin parti kadrolarına öğretilmesi ve özümletilmesinin,

– Parti üyelerinin toplumsal bileşimi içinde, bilinçli işçi üye sayısı arttırılarak, partinin işçi hareketlerine daha etkin bir şekilde yön vermesinin sağlanması ve böylece işçi sınıfının eylemsel öncülüğünün de gerçekleştirilmesinin,(...)

Önümüzdeki aşamada başarılması başta gelen görevler olduğunu belirtir. (...)

(...)

6. Türkiye İşçi Partisi 4. Büyük Kongresi,

– Türkiye'nin Doğu'sunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu,

– Kürt halkı üzerinde, baştan beri, hakim sınıfların faşist iktidarlarının, zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı, terör ve asimilasyon politikasını uyguladıklarını,

– Kürt halkının yaşadığı bölgenin, Türkiye'nin öteki bölgelerine oranla, gerikalmış olmasının temel nedenlerinden birinin, kapitalizmin eşitsiz gelişme kanununa ek olarak, bu bölgede Kürt halkının yaşadığı gerçeğini gözönüne alan hakim sınıf iktidarlarının, güttükleri ekonomik ve sosyal politikanın bir sonucu olduğunu,

– Bu nedenle, "Doğu sorununu" bir bölgesel kalkınma sorunu olarak ele almanın, hakim sınıf iktidarlarının şoven-milliyetçi görüşlerinin ve tutumunun bir uzantısından başka bir şey olmadığını,

– Kürt halkının Anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin, bütün anti-demokratik, faşist, baskıcı, şoven-milliyetçi akımların amansız düşmanı olan Partimiz tarafından desteklenmesinin olağan ve zorunlu bir devrimci görev olduğunu,

– Kürt halkının gelişen demokratik özlem ve isteklerini ifade ve gerçekleştirme mücadelesi ile, işçi sınıfının ve onun öncü örgütü Partimiz öncülüğünde yürütülen sosyalist devrim mücadelesini tek bir devrimci dalga halinde bütünleştirmek için, Kürt ve Türk sosyalistlerinin Parti içinde omuz omuza çalışmaları gerektiğini,

– Kürt halkına karşı uygulanan ırkçı-milliyetçi şoven burjuva ideolojisinin, Partililer, sosyalistler ve bütün işçi ve diğer emekçi yığınlar arasında yerle bir edilmesini sağlamanın, Partinin ideolojik mücadelesinin ve gelişmesinin temel ve devamlı bir davası olduğunu,

– Partinin, Kürt sorununa, işçi sınıfının sosyalist devrim mücadelesinin gerekleri açısından baktığını kabul ve ilan eder. (...)

AYDINLIK SOSYALİST DERGİYE AÇIK MEKTUP

MAHİR ÇAYAN

(...)

Devrim tarihi göstermektedir ki, devrimci marksizm ile oportünizm ve çağdaş reformizm arasındaki görüş ayrılıkları en son çözümlemede, "kendi özgücüne güvenerek devrim için yola çıkmaya cesaret edip etmeme" meselesine dayanmaktadır. Devrim teorisi, çalışma tarzı, örgüt konularındaki bütün ilke ayrılıklarının temelinde bu gerçek yatmaktadır.

Bugün sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin solu içerisinde ideolojik mücadele, en son tahlilde, devrimin kırlardan şehirlerin kuşatılması şeklinde, köylü ordusunun işçi sınıfı kurmaylığında, uzun dolambaçlı bir halk savaşıyla zafere erişebileceğini savunanlarla, şehirlerde düşmanın çizdiği sınırlar içinde "legalite uğruna" mücadele ederek kendi özgücünün dışındaki güçlere bel bağlayanlar arasında cereyan etmektedir.

Leninizmin dünyanın yarı-sömürge ve sömürge ülkeler için öngördüğü devrim teorisi; işçi sınıfının önderliğinde köylü ordusunun halk savaşıyla kırlardan şehirleri kuşatması teorisidir.

Biz, hiçbir sömürge ve yarı-sömürge ülkenin, kıtanın veya bölgenin leninizmin bu evrensel ilkesini geçersiz kılabilecek kendine özgü şartlar taşıdığını kabul etmiyoruz.

Mahalli, tarihi gelenek, görenek veya üretici güçlerin gelişme seviyesi sadece leninizmin evrensel devrim teorisinin taktiklerine yön verecek unsurlardır. Bu farklılıklar, her ülkenin devrim stratejisinin kendine özgü ara aşamalarının niteliklerini biçimlendirirler.

İşte sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin, solundaki ideolojik ayrılığın temeli budur. "Kastrist", "Maoist", "Guevarist", vs. ayrımları ise özde hiçbir şey ifade etmeyen, gerçek durumu yansıtmayan, sahte ve suni ayrımlardır. Şiarları ne olursa olsun, "Kastrist", veya "Maocu" rozetini yakasına iliştirmiş bir hareket veya parti pekala sol gevezeliklerle icazetli bir mücadele içinde olabilir. Dünyada ve ülkemizde bunun örnekleri vardır. (...)

Biz, devrimin, işçi-köylü ittifakı temeli üzerinde emperyalist boyunduruğun en zayıf olduğu kırlardan şehirlerin fethi rotasını izleyen bir halk savaşı ile zafere erişeceğini söylüyoruz. Bu devrim anlayışında köylülük *temel* güçtür, proletarya *önder* güçtür. (...) Proletaryanın önderliği ideolojik öncülüktür.

Mihri Belli arkadaş ise, işçi sınıfının önderliğini reddederek, köylülüğü değil de, işçi sınıfını temel güç kabul ederek, işçi sınıfının fiili öncülüğünün geçerli olduğunu savunmaktadır.

Açıktır ki, sınıfların güdümü ve önderliğinin niteliği, tayin edici mücadele alanı olarak, şehirleri veya kırları temel alma düşüncesinden gelmektedir. İşçi sınıfını temel güç kabul ederek, ideolojik önderliği reddeden görüş, lafta ne derse desin, şehirleri temel almaktadır. Ve bu anlayışa göre de, devrim şehirlerden kırlara doğru bir rota izleyecektir.

Bu anlayış temelden sakattır. Emperyalizmin işgali altındaki bir ülkede devrimin, köylü ordusunun uzun ve dolambaçlı bir savaşı olmadan olacağını düşünmek boş bir hayaldir. Bilimsel sosyalizm ve dünya devrimci pratiği, bu düşüncenin bir hayal olduğunu söylemektedir. Emperyalist boyunduruk bu şekilde kırılamaz. Emperyalist zinciri en zayıf halkasından parçalamak gerekir. (...)

Çağdaş reformizm devrimlerin temel gücü olarak işçi sınıfını gördüğü ve kırlardan şehirlerin fethi teorisini "köylü çeteciler", vs. şeklinde küçük burjuva hareketi olarak kınadığı için, Mihri Belli arkadaşın bu görüşüyle aramızdaki bu çelişki, çağdaş reformizm ile leninizm, klasik sol partiler arasındaki ideolojik ayrılıktan başka bir şey değildir. (...)

Çalışma tarzı

Devrim teorisiyle, devrime giden yolda yapılacak çalışmaların biçimi arasında tam bir uygunluk vardır.

Devrim yolu olarak, uzun, yorucu ve dolambaçlı bir halk savaşını değil de, şehirleri esas kabul ederek, buradan işçi sınıfının iktidara el koyması temel alınırsa, emperyalizmin 3. bunalım döneminde, emperyalizmin ve yerli hakim sınıfların şehirlerde kurdukları sıkı denetim zorunlu olarak, devrimin subjektif güçlerinin dışında başka güçlere bel bağlamak eğilimini doğurur. Başka bir deyişle, bu devrim anlayışı içinde, kişinin subjektif niyeti ne kadar devrimci olursa olsun, devrimin subjektif güçlerinin (örgütlü özgücünün) dışındaki güçlere güvenmek, hatta, bu güçlerin atılımını kısa dönemde temel almak ön plana çıkar.

Sosyalistçilik yasağı yaparak, "devrimci milliyetçi" adını kendine takıp, kimliğini gizleyerek, legaliteyi temel amaç alan bir çalışma tarzı ile proleter devrimci çalışma tarzı arasında hiç ama hiç benzerlik yoktur.

Örgüt anlayışı

Kişinin devrim teorisi ve çalışma tarzındaki bütün yanlışlıkların örgüt anlayışında yansıması son derece doğaldır. Savaş alanı yanlış seçilmişse, sakat bir çalışma tarzı, çalışma tarzı olarak alınmışsa, bu çalışmaları yönlendirecek, çeşitli sektör ve bölgelerdeki çalışmalar arasındaki ahenk ve eşgüdümü sağlayacak olan organizasyonun, doğru ve tutarlı olması beklenemez elbette. Rotası yanlış olan bir ordunun rotayı çizen genel kurmayının tutarlı olmasına imkân var mı? Şehirleri temel alan, düşmanın çizdiği sınırlar içinde "legalite uğruna" göğüsleme manevraları yapan kişinin parti anlayışı da devrimci olmayan bir örgüt anlayışıdır. Bu sağcı devrim teorisini ve çalışma tarzını kabul etmiş bir kişiden savaşçı bir örgüt anlayışı beklenebilir mi?

Bu yüzden M. Belli arkadaşın sağcı devrimci teorisi ve çalışma tarzı proletarya partisi anlayışını çarpıtmaktadır. Bu görüşün parti anlayışı, deyişleri ne kadar keskin olursa olsun, savaş örgütü değil, *düzen örgütüdür.*

Leninist örgütlenmeye karşılık, oportünizm her yerde ve her zaman iki şeyi önermiştir.

1) *Demokratizm:* En demokratik şekilde aşağıdan yukarıya örgütlenme,

2) Partinin kurulmasının ilk etabında, emekçilerin mutlak bir *çoğunlukta* olması. (...)

Oysa, leninizme göre, partinin ilk etabında emekçi kökenden gelen-gelmeyen ayırımı yapılmaz. İlk dönemde bu ayırımı yapmak oportünizmin ta kendisidir. *İlk etapta, işçi veya aydın kesiminden gelmek önemli değildir; önemli olan işçi sınıfı ile kendisini özdeşleştirmiş, "yalnız boş gecelerini değil, bütün ömrünü devrime adamış" asgari bir marksist formasyondan geçmiş ve belli alanda uzmanlaşma yolunda olan profesyonel devrimcilerin yönetimde olup olmamasıdır. Ve ilk dönemde dar tutulmuş, sayıca az, ama demir gibi bir disipline sahip çelik çekirdek önemlidir.* Ve bu çekirdek içinde sınıfsal kökenin şöyle veya böyle olması ilk dönemde önemli değildir. (...)

Milliyetçilik meselesine gelince...

Mihri Belli arkadaşa göre, "devrimci milliyetçilikle" proleter enternasyonalizmi çelişmez. Ve "devrimci milliyetçi" olduğunu söyleyen Mihri Belli arkadaşa göre sosyalistler koyu milliyetçilerdir. Çünkü, "milliyetçiliğin azı enternasyonalizmden kişiyi uzaklaştırır."

Mihri Belli, sosyalistlerin milliyetçi değil, yurtsever olduklarını, nasyonalizm ile enternasyonalizmin birbirine tamamen zıt iki kavram olduğunu bilmiyor mu? Biliyor elbette. Fakat Mihri Belli'nin küçük burjuva radikalizmine bel bağlayan tutumu, proleter devrimcilikten tavize, hatta literatüre "Proleter milliyetçiliği" katkısıyla tahrife kadar uzanmaktadır.

Bütün bunların temelinde "milliyetçi devrimci" küçük burjuva radikallerine proleter devrimcilerin

kendilerinden pek farklı olmadıklarını, temelde devrimci milliyetçi olduklarını ima ederek, şirin gözükme yatmaktadır. Mihri Belli'nin, aynı şirin gözükme gayretlerini milli meselede de görmekteyiz.

Mihri Belli'ye göre, Türkiye'deki milli meselenin her zaman ve her şart altında tek bir çözüm yolu vardır; Kürt emekçi halkının çıkarlarıyla bağdaşan tek formül vardır; o da, meseleyi şartlar ne olursa olsun, misak-ı milli sınırları içinde ele almak gerekir.

Oysa bu görüş, temelden yanlış ve anti-sosyalist bir görüştür. Bilindiği gibi, devrimci proletarya milli meseleyi ulusların kendi kaderini tayin hakkının ışığı altında ele alır. Biz, ulusların kendi kaderini tayin hakkının ışığı altında diyoruz ki: "Her şart altında, her zaman meseleyi misak-ı milli sınırları içinde ele almak gerekir veya Kürt emekçi halkının çıkarlarıyla bağdaşan tek çözüm yolu ayrılma hakkının kullanılmasıdır" diyen görüşler yanlıştır. Bu görüşlerin sahipleri, her iki tarafın burjuva ve küçük-burjuva milliyetçi unsurlarıdır. Oysa, devrimci proletarya, meseleyi diyalektik bir tarzda ele alır. Yani, ulusların kendi kaderini tayin etme hakkının öngördüğü *ayrılma, özerklik, federasyon,* vs. çözüm yollarının hangi şartlar altında ve ne zaman geçerli olabileceğini açıkça ortaya koyar.

Kurtuluş Yayınları, Broşür, Ocak 1971

1309

KESİNTİSİZ DEVRİM

MAHİR ÇAYAN

(...) Emperyalizmin III. bunalım dönemi denilen bu dönemde, emperyalist ilişki ve çelişkiler *biçim olarak* iki temel cephede değişikliğe uğramıştır.

1) *Emperyalistlerarası rekabetin (uzlaşmaz çelişkilerin) emperyalistlerarası yeniden paylaşım savaşına yol açması imkânı ortadan kalkmıştır.*

2) *Emperyalist işgalin biçimi değişmiştir.*

Bugün dünyada tam sömürge tipi ülke hemen hemen kalmamış gibidir. Açık işgal yerini gizli işgale bırakmıştır. (...)

Sermayenin olağanüstü yoğunlaşması ve temerküzü, tekelci kapitalizmi, gerçek anlamı ile tekelci devlet kapitalizmine dönüştürmüştür. Bu da tekellerin gücüyle, devletin gücünün içiçe girmesi, tek bir mekanizma haline dönüşmesi demektir. (...)

Ekonomisini olağanüstü derecede militarize etmiş olan Yankee emperyalizmi, bu durumun doğal sonucu olarak, dünya çapında saldırganlığını, kudurganlığını korkunç bir seviyede artırmış, Pentagon bir yandan CIA'nın komploları ile sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde temsili demokrasileri bile rafa kaldırtarak, militarist rejimlerin kurulmasını sağlarken, öte yandan, milli kurtuluş savaşlarının yürütüldüğü ülkeleri cehenneme çevirmek için bütün güçlerini seferber etmiştir. (...)

Yeni sömürgeci metotların temelinde, emperyalist tekellerin aç gözlü sömürü politikasına cevap verecek şekilde, sömürge ülkelerde meta pazarının genişletilmesi, "yukarıdan aşağıya kapitalizmin" bu ülkelerde hakim üretim biçimi olması, merkezi güçlü otoritenin egemen olması sonucunu doğurmuştur. "Yukarıdan aşağıya demokratik devrim" belli ölçülerde gerçekleştirilmiş; üst yapıda feodal ilişkiler genellikle muhafaza edilirken (emeğin feodal sömürüsü sürdürülüp, feodal ideolojiler muhafaza edilirken...) alt yapıda kapitalizm egemen unsur haline gelmiştir. (Pazar için üretim).

Bu da, ülkelerde, hafif ve orta sanayinin kurulması ve de yerli tekelci burjuvazinin (emperyalizmin en gözde müttefiki olarak) oluşması ve gelişmesi demektir. Ancak gelişen yerli tekelci-burjuvazi, iç dinamikle değil, emperyalizmle baştan bütünleşmiş olarak gelişmiştir. Böylece I. ve II. genel bunalım dönemlerinde bu ülkeler için dışsal bir olgu olan emperyalizm bu dönemde aynı zamanda içsel bir olgu haline gelmiştir. (...) [Gizli işgal espirisi]. (...)

Bunun sonucu olarak, geri bıraktırılmış ülke içindeki çelişkiler görünüşte yumuşamış [feodal döneme kıyasla] halk kitlelerinin düzene karşı tepkisi ile oligarşi arasında suni bir denge kurulmuştur. Emperyalist işgal gizlendiği için –emperyalizm aynı zamanda içsel bir olgu haline geldiği için– halk kitlelerinin milliyetçi tepkileri, gavura alerjisi nötralize olmuştur.

Ülke içinde pazarın genişlemesine paralel olarak şehirleşme, haberleşme ve ulaşım çok gelişmiş ve ülkeyi ağ gibi sarmıştır. Eski dönemlerdeki halkın üzerindeki zayıf feodal denetim –emperyalizmin fiili durumu bütün ülke çapında değil ticari merkezlerde ve ana haberleşme yerlerindeydi– ye-

rini, çok daha güçlü oligarşik devlet otoritesine bırakmıştır. Oligarşik devletin ordusu, polisi ve de her çeşit pasifikasyon ve propaganda araçları ülkenin her köşesinde egemenliğini kurmuştur.

Bütün bunlara, I ve II. genel dönemlerindekilerle kıyaslanamayacak şekilde, bu ülkelerde emperyalizmin ve oligarşinin propaganda araçlarını korkunç seviyeye getirmesini, pasifikasyon yöntemlerini geliştirmesini ve, geçmiş dönemlerde milli kurtuluş savaşlarından edindiği tecrübeleri ilave etmek gerekir. (...)

Sanayi devriminden geçmiş olan emperyalist kapitalist ülkelerdeki yönetim de, geri bıraktırılmış ülkelerdeki yönetim de oligarşik yönetimdir. Ancak emperyalist kapitalist ülkelerdeki kapitalizm gerici bir tarzda değil, "yukarıdan aşağıya değil" devrimci anlamı ile, iç dinamiği ile gelişmiş ve yerleşmiştir. Dolayısıyla, sadece alt yapıda değil, üst yapıda da burjuva demokratik ilişkiler egemen olmuş, feodal ilişkiler bertaraf edilmiştir. Fakat tekelci dönemde, kapitalizm *serbest rekabet, milliyetçilik ve demokratik yönetim* ilkelerini bir yana iterek, yerlerine *tekel, kozmopolitizm ve oligarşik diktayı* ikame etmiştir. (...)

Bizim gibi ülkelerdeki oligarşik yönetim, rahatlıkla işçi ve emekçi kitlelerin demokratik hak ve özgürlüklerin olmadığı tam bir dikta yönetimi ile ülkeyi yönetebilmektedirler. Buna *sömürge tipi faşizm* de diyebiliriz. Bu yönetim, ya klasik burjuva demokrasisi ile uzaktan yakından ilişkisi olmayan "temsili demokrasi" ile icra edilir (*gizli faşizm*) ya da sandıksal demokrasiye itibar edilmeden açıkça icra edilir. Ancak açık icrası sürekli değildir. Genellikle, ipin ucunu kaçırdığı zaman başvurduğu bir yöntemdir.

Kemalizm, emperyalizmin işgali altındaki bir ülkenin *devrimci-milliyetçilerinin* bir milli kurtuluş bayrağıdır. Kemalizmin özü, emperyalizme karşı tavır alıştır. Kemalizmi bir burjuva ideolojisi, veya bütün küçük-burjuvazinin veyahut asker-sivil bütün aydın zümrenin ideolojisi saymak kesin olarak yanlıştır.

Kemalizm, küçük-burjuvazinin en sol, en radikal kesiminin milliyetçilik tabanında anti-emperyalist bir tavır alışıdır. Bu yüzden, Kemalizm soldur; milli kurtuluşçuluktur. Kemalizm, devrimci-milliyetçilerin, emperyalizme karşı aldıkları radikal politik tutumdur.

Ülkede, kendi solunda, emperyalizme karşı hiçbir devrimci, ulusal-radikal sınıf hareketi olmadığı, dünyada, bugünkü gibi milli kurtuluş savaşlarının destekçisi bir dünya sosyalist blokunun olmadığı bir evrede, emperyalizme karşı, dünyada ilk muzaffer olmuş bir halk savaşını veren radikal-milliyetçiler, bu bakımdan, ülkemizin –kökeni Osmanlı alt bürokrasinin ilericiliğine dayanan– bir orijinalitesidir. Kemalistler için ülkemizdeki, asker-sivil aydın zümrenin jakobenleri diyebiliriz. (...)

1923'de kurulan, milli, laik Türkiye Cumhuriyeti'nde yönetim, hiyerarşik tabanın üst kademesinde kemalistler olmak üzere, küçük burjuvazinin ve de burjuvazinin bütün fraksiyonlarının ortak yönetimidir. (...)

Kısaca özetlersek, *feodal-komprador devlet mekanizması parçalanmış yerine, tek parti yönetimi altında küçük-burjuvazinin diktatörlüğü egemen kılınmıştır.* (...)

Özetle söylersek,

Bu dönemi üç evrede özetleyebiliriz:

1) *1923-32 Dönemi:* Ülkenin bağımsız, ekonominin ise bir milli tüketim ekonomisi olduğu evre.

Bürokrat-burjuvazinin doğuş evresi. Bu evre, yönetimde Kemalistlerin en ağırlıkla olduğu evredir.

2) *1932-42 Dönemi:* Bu evrede, bürokrat-burjuvazinin, ticaret burjuvazisi ve de yabancı tekellerle birleşip yavaş yavaş tekelci burjuvaziye doğru dönüşmeye başladığı evredir. 1932 Dünya krizinin oluşturduğu ekonomik sarsıntıdan bu zümre geniş ölçüde istifade etmiş ve palazlanmaya başlamıştır. (Bkz. 1932 Milli Korunma Kanunu, *Savunma*).

3) *1942-50 Dönemi:* Savaş yıllarında özellikle Saraçoğlu döneminde, Saraçoğlu yönetiminin fiyatları serbest bırakması, ülkede dört nal bir enflasyon yaratmış, Marshall, Truman yardımları paravanası altında, Amerikan emperyalizmi ülkeye iyice girmiş ve yabancı sermayeye geniş imtiyazlar sağlanmıştır. [Ülkenin Sömürgeleşme Sürecinin Başlaması].

[1950-71 Dönemi] ülkeye Amerikan emperyalizminin ekonomisinden politikasına, kültüründen sanatına kadar damgasını vurduğu ve bizzat oligarşi içinde yer aldığı yıllardır. (Emperyalizmin içsel bir olgu haline gelmesi). Bu yıllarda emperyalist üretim ilişkileri ülkenin en ücra köşesine kadar egemen olmuştur.

Kısaca dersek, *küçük-burjuva milli ekonomisi, emperyalist istismara cevap verecek şekilde değişikliğe uğramış, emperyalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu oligarşinin gayri milli ekonomisine dönüşmüştür. Küçük-burjuva diktatörlüğü yerini oligarşik diktaya terk etmiş, küçük burjuvazinin milli ideolojisi ve politikası, oligarşinin gayri milli ideolojisi ve politikasına yerini bırakmıştır. (...)*

Ülkemizde 12 Mart askeri darbesinin olması bir tesadüf değildir. Bu genel olarak, emperyalizmin üçüncü bunalım döneminin, özel olarak Amerikan

ekonomisinin 1967'den beri içine girdiği korkunç krizin, Yankee işgali altındaki ülkemize yansımasının bir sonucudur. Ülkemizdeki rejimin militarize olması ve de saldırganlığını artırması, Amerikan emperyalizminin ekonomisini askerileştirmesini olağanüstü artırıp, içerde ve dışarda terörünü artırmasının "Küçük Amerika"da yansımasıdır. (...)

12 Mart Askeri Darbesinin sonuçlarını ve aşamalarını sırasıyla şöyle özetleyebiliriz:

1) *Ülkemizdeki askeri diktatörlük, Amerikan emperyalizminin ülkemizdeki işgalinin aldığı son biçimdir. Bu, temsili demokrasinin rafa kaldırılması, düzen partilerinin rolünün asgariye indirilmesi demektir. Artık Türk Ordusu, oligarşinin halkımıza karşı yürüttüğü baskı politikasının açık ve doğrudan bir aleti olmuştur. (...)*

Fakat Türk Ordusunun alt kademe subaylarının niteliğini belirleyen milliyetçiliktir. Çoğunluğu da askeri liselerden gelen, küçük burjuva emekçi kökenli kişilerdir. On yıldır emperyalizm sistemli çalışarak, ordunun küçük-burjuva devrimci geleneğini geniş ölçüde değiştirmiş, 12 Mart'la birlikte geniş tasfiyelere gitmiştir. Latin Amerika'daki gibi iç savaşa uygun bir biçimlenişi olmayan geniş Türk Ordusunda, daha bir süre devrimci geleneğin izleri görülebilir. Ancak süratle oligarşi, tasfiyeler ve yeniden düzenlemelerle orduyu iç savaş ordusu haline getirerek doğrudan vurucu gücü haline getirmektedir.

2) Oligarşi, 12 Mart Darbesini ülkemizdeki küçük-burjuvazinin gücünü dikkate alarak, onlara ters düşmeyecek, "Atatürkçü, milliyetçi", "ilerici", "reformcu" sloganlarla yapmış, I. Erim Hükümeti de reformist bir hükümet olarak görünmeye özel olarak dikkat etmiştir.

Bu, asker-sivil aydın zümrenin radikal kanadının sağ kanat ile olan ittifakını bozmak, onu tecrid edip, bu sloganlarla en azından nötralize edip, bürokrasi ve ordu içindeki, "tarafsız" ve sağ kanadı kendi saflarına çekmek için uyguladıkları bir yöntemdir. Oligarşi, ülkedeki nispi dengeden dolayı, bu yöntemi uygulamaya mecburdur. Çünkü Türk Ordusu, ülkenin tarihsel gelişmesinin sonucu olarak, Latin Amerika orduları gibi oligarşinin henüz vurucu gücü olmuş ve o şekilde örgütlenmiş değildi. Bu mekanizmayı, kendi politikasının doğrudan aracı olarak kullanabilmesi için, bu türlü sloganlarla işini yürütmesi zorunluydu. (...)

3) Ancak, *silahlı propaganda, I. Erim Hükümetinin gerçek yüzünü ve emellerini, oligarşinin en gerici, en azgın ve terörist yönetimi olduğunu açığa çıkarmıştır. Böylece, Amerikan emperyalizminin ve işbirlikçi yerli burjuvazinin oyununu alt üst ederek, maskesini alaşağı etmiş, kademeli planını bozmuştur. "İlerici, reformist, Atatürkçü" görünümü altındaki açık faşizmin erken doğum yapmasını sağlayarak, küçük-burjuva aydın çevreler de dahil olmak üzere kamuoyunun gözlerini açtı. (...)*

Bütün bunların anlamı, kaba deyişle, ülkemizin Latin Amerika ülkelerinden farksız bir ülke haline gelmesidir.

Artık 1961-70 döneminin sınırlı demokratik ortamı tarihe karışmış, nispi denge bozulmuştur. Emperyalist işgalin ve istismarın Türk Ordusu aracılığıyla sürdürüldüğü, ekonomik ve demokratik amaçlı her çeşit kıpırdanmanın terörle susturulduğu, legal bütün yolların tıkandığı, devrimci politikanın silahla susturulduğu bir ülke haline gelmiştir Türkiye.

Bundan böyle, bütün legal yolların tıkanmasından emekçe kitlelere karşı tenkil politikasının en gaddarca sürdürülmesinden dolayı, kitlelerle diyalog kurmanın ve onları devrim saflarına çekmenin temel mücadele biçimi silahlı propagandadır.

Ülkemizin Latin Amerika ülkelerinden ve de öteki geri bıraktırılmış ülkelerden kendine özgü temel farklılıkları ise şunlardır: 'Bu temel faktörlerin yanında daha pek çok tali faktör sayılabilir).

1) *Ülkemizin Jeo-Politik Durumu:*

Askeri ve taktik bir sorun olduğu için şu kadarını söyleyelim. Devrimciler için ülkemizin Jeo-politik durumu oldukça önemli bir avantajdır.

Dezavantajı ise, anti-komünizm propagandasının tarihi "moskof düşmanlığına" dayandırılmasıdır.

2) *Tarihi ve sosyal gelişmenin oluşturduğu özellik:*

Osmanlı feodal bünyenin ayırt edici özelliklerinden (katı merkeziyetçiliği, güçlü devlet aygıtı ve zayıf otodinamizmi) dolayı, Anadolu insanın kafasında devlet mefhumu karşı konulmaz, yıkılmaz bir kavram olarak yerleşmiştir. Keza, ülkede 1950'ye kadar yönetimi elinde tutan küçük-burjuvazi diktatörlüğünün, geniş bürokratik mekanizması ve tek parti anlayışının küçük-burjuva yukarıdan aşağıya tahakkümü, devlet otoritesinin "karşı-konulmaz, yenilmez ve yıkılmaz" bir güç olduğuna ilişkin yüzyılların yerleşmiş düşüncesini perçinlemiştir.

Ayrıca merkezi devlet otoritesinin baskısı altında ezilmiş, bunalmış Anadolu insanı, kaderci bir düşüncenin rijid kalıpları içinde, "böyle gelmiş, böyle gider" düşüncesi ile *politik pasiflik* içindedir. (Emperyalizmin III. bunalım döneminde, geri bıraktırılmış ülkelerde oligarşi ile halk kitlelerinin düzene karşı tepkileri arasında kurulmuş olan suni denge, ülkemizin tarihi, sosyal özelliklerinden dolayı, çok daha fazladır.) Yıllardır aldatılmış, kazıklanmış ol-

duğundan lafa, söze, vs.'ye artık inanmaz olmuştur. Bu nedenle kendisine söylenenlerin bizzat söyleyenler tarafından eyleme döküldüğünü görmeden inanmaz.

II. yeniden paylaşım savaşından, özellikle 1960'tan sonra (Amerikan gizli işgalinin oluşturduğu) ekonomik, sosyal ve politik kriz ülkedeki sınıflararası kutuplaşmayı ve emekçi kitlelerin memnuniyetsizliğini had safhaya çıkarmıştır.

Bugün Anadolu'nun pek çok yerinde halkın uyanık kesimleri, düzenin bütün partilerinden umutlarını kesmişler ve bu sefaletten kurtulmanın tek yolunun isyan etmek olduğunun bilincine varmışlardır. Halkımızın uyanık kesimleri, Amerikan "gavuru" ile işbirliği içinde olan ağaların, patronların, parababalarının nasıl kendilerini iliklerine kadar sömürdüklerinin farkındadırlar. Kitlelerde zenginlik düşmanlığı had safhadadır. Onların anlayamadığı tek şey, yenilmez bir güç olarak gözlerinde büyüttükleri oligarşik devlet cihazının kof ve çürüklüğüdür. (Oligarşi, kitlelerin bilincinde fikri sabitlik derecesinde, "devlete karşı konulmaz" düşüncesini iyice perçinlemek için, sürekli olarak yaygara, gözdağı, kuvvet gösterisi ve demagoji ile özellikle bu konuyu işlemektedir.)

Bu yüzden beş-altı tane devrimci askeri eylem, (Propagandası yapılmamasına rağmen) *kitlelerde derin bir şaşkınlık ve sempati yaratmıştır. Latin Amerika ülkeleri de dahil olmak üzere hiçbir geri bıraktırılmış ülkede, henüz mayalanma aşamasında olan bir gerilla mücadelesi, kitlelerin üzerinde bu kadar etkili ve prestijli olmamıştır. (...)*

(...)

Ülkemizdeki tekelci kaplitalizm kendi iç dinamiği ile gelişmediğinden ve de yerli tekelci burjuvazi, baştan emperyalizmle bütünleşmiş olarak doğduğundan, stratejik hedefimiz anti-emperyalist ve anti-oligarşik devrimdir...[Anti-emperyalist ve anti-oligarşik devrim kavramı, kavram olarak milli demokratik devrimden *pek* farklı değildir. Ancak daha geniş bir muhtevayı ve niteliği belirtmektedir. Emperyalizmin III. bunalım döneminin emperyalist işgal biçimini belirtmesi açısından bu kavram daha tutarlıdır. Milli Demokratik Devrim kavramı, genellikle, emperyalizmin eski istismar metodlarının temel olduğu dönemi karakterize etmektedir.](...)

Ülkemizdeki baş çelişki oligarşi ile halkımız arasındadır. Oligarşi içinde bizzat emperyalizm yer aldığı için devrimci savaş sadece sınıfsal planda yürümeyecektir. *Savaş, sınıfsal ve ulusal planda* yürüyecektir. Şüphesiz oligarşik devlet cihazının militarize gücü yetersiz kalıp, Amerikan ordularının açıkça savaş içinde yeralmasına kadar, sınıfsal yan ağır basacaktır. (...)

Devrimimiz, halk savaşı ile zafere erişecektir. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi, içinde yaşadığımız tarihsel durum ve ülkemizin özelliklerinden dolayı, halk savaşı öncü savaşı aşamasından geçecektir.

Politikleşmiş askeri savaş stratejisinin ışığında devrimci rota şöyle bir çizgi izleyecektir:

1.aşama: Şehir gerillasını yaratma

2.aşama: Şehir gerillasını geliştirme

Kır gerillasını yaratma

ve *kuvvet gösterisi*. Bu iki aşamada, savaşın, *psikolojik yıpratma* yönü ağır basacaktır.

3.aşama: Şehir gerillasını yaygınlaştırma,

Kır gerillasını geliştirme.

4.aşama ise, Kır gerillasını yaygınlaştırma aşamalarıdır. (...)

Politikleşmiş askeri savaş stratejisine göre, devrimin önder, temel güçleri ve ihtiyatlarını şu şekilde sıralayibiliriz:

Önder Güç: Proletaryadır.

Önder güç sorununda, partimiz halk savaşı ile devrimin zafere erişeceğini tespit ettiğinden proletaryanın ideolojik önderliğini temel almıştır. (Temel bölgenin kırlar olması esprisi). Öncü savaşı aşamasında, partimizde emekçi kökenden gelen, gelmeyen ayırımı yoktur. Önemli olan savaşçıların profesyonel devrimciler olmasıdır. Savaş genişledikçe, yönetim kademeleri de dahil, emekçilerin ağır basmasına özel olarak dikkat edilir.

Temel Güçler: Köylülerdir. (Feodal kalıntılar ve tarım burjuvazisi hariç bütün köylü unsurlardır). (...)

Vasıtasız İhtiyatlar:

- Kemalist aydın çevre
- Dünya sosyalist bloku
- Sömürge ülkelerdeki, özellikle Ortadoğu'daki milli kurtuluş hareketleri.

Vasıtalı İhtiyatlar:

- Küçük-burjuvazinin sağ kanadı.
- Demokrat batı ülkeleri ve kamuoyu
- Oligarşinin kendi içindeki çelişkileri. (...)

"BAŞKAN MAO'NUN KIZIL SİYASİ İKTİDAR ÖĞRETİSİNİ DOĞRU KAVRAYALIM"

İBRAHİM KAYPAKKAYA

(...) Ülkemiz açısından da ele alınıp incelenmesi gereken şartlar, bu beş şarttır:

1) Sağlam bir kitle temeli: Bunu, elbette bütün ülke çapında aramayacağız. Ülkemizin bazı bölgelerinde kitle temeli daha kuvvetli, bazı bölgelerinde daha zayıftır.

Bu, başka etkenlerin yanı sıra, dengesiz iktisadi gelişmenin tezahürüdür ve tabiidir. Fakat ülkemizin birçok bölgesinde sağlam bir kitle temeli mevcuttur. Bu bölgelerde Kızıl siyasi iktidarlar, diğer şartların da mevcut olmasıyla gerçekleştirilebilir ve gelişebilir.

2), 3) Sağlam bir parti örgütü ve oldukça güçlü bir Kızıl Ordu: Bunlar henüz ülkemizde mevcut değildir. Fakat sağlam parti ve güçlü ordu, kızıl siyasi iktidarın kurulması, yaşatılması ve geliştirilmesi için gerekli şartlardır. Buna dikkat edilsin. Yoksa, silahlı mücadelenin başlatılması için değil, "*Sağlam*, bir parti örgütü" ve "*oldukça güçlü* kızıl ordu", bizzat silahlı mücadelenin içinde ortaya çıkar. Yani parti zayıfken, böyle bir mücadele içinde *sağlamlaşır*. (...)

4) Askeri harekâta uygun arazi: Tayin edici bir önem taşımamakla birlikte, ülkemizin birçok bölgesi, birçok köşesi askeri harekâta uygundur.

5) Beslenme için yeterli ekonomik kaynaklar: Bu şu demektir: O bölge iktisadi ablukaya alındığı zaman bile oradaki iktisadi hayat devam edebilsin, ora halkı en tabii ihtiyaçlarını kendi kaynaklarıyla karşılayabilsin. Yani o bölge halkının ihtiyaçları, geniş ölçüde başka yerlerden sağlanıyor olmasın, iç pazara kopmaz bir şekilde bağlı olmasın. Mesela İstanbul, Ankara, İzmir ve bunun gibi yerler iç pazara kopmaz bir şekilde bağlıdır. (...)

O halde Kızıl iktidarların yaşayabileceği bölgeler, *iç pazarın vazgeçilmez bir parçası haline henüz gelmemiş geri bölgeler olabilir. Ülkemizin geri köylük bölgeleri* geniş ölçüde bu şartı da sağlamaktadır. (...)

Bize düşen görev, sağlam bir kitle temeline, beslenme için yeterli kaynaklara ve askeri harekâta uygun araziye sahip köylük bölgeleri tespit etmek, faaliyetimizi ve kuvvetlerimizi buralarda yoğunlaştırarak silahlı mücadele içinde partiyi ve orduyu inşa etmektir. (...)

"ŞAFAK REVİZYONİZMİNİN ELEŞTİRİSİ"

İBRAHİM KAYPAKKAYA

(...)

1. Kemalist devrim, Türk ticaret burjuvazisinin, toprak ağalarının, tefecilerin, az miktardaki sanayi burjuvazisinin, bunların üst kesiminin bir devrimidir. Yani devrimin önderleri, Türk komprador büyük-burjuvazisi ve toprak ağaları sınıfıdır. Devrimde, milli karakterdeki orta burjuvazi önder güç olarak değil, yedek güç olarak yer almıştır.

2. Devrimin önderleri, daha anti-emperyalist savaş yıllarında iken İtilâf emperyalizmi ile el altından işbirliğine girişmişlerdir; emperyalistler Kemalistlere karşı hayırhah bir tutum takınmış, bir Kemalist iktidara rıza göstermeye başlamıştır.

3. Kemalistler, emperyalistlerle barış imzaladıktan sonra bu işbirliği daha da koyulaşarak devam etmiştir.

4. Kemalist hareket, özünde "işçilere ve köylülere, bir toprak devrimi imkanına karşı" gelişmiştir.

5. Kemalist hareketin sonucunda, Türkiye'nin sömürge, yarı-sömürge, yarı-feodal yapısı; yarı-sömürge ve yarı-feodal yapı ile yer değiştirmiştir, yani yarı-sömürge ve yarı-feodal iktisadi yapı devam etmiştir.

6. Sosyal alanda, eski milli azınlıklara mensup komprador büyük burjuvazinin ve eski bürokrasinin, ulemanın hakim mevkiini milli karakterdeki orta burjuvazi içinden palazlanan ve emperyalizmle işbirliğine girişen yeni Türk burjuvazisi, eski Türk komprador büyük burjuvazisinin bir kesimi ve yeni bürokrasi almıştır. Eski toprak ağalarının, büyük toprak sahiplerinin, tefecilerin, vurguncu tüccarların bir kısmının hakimiyeti devam etmiş, bir kısmının yerini yenileri almıştır. Kemalistler bir bütün olarak, milli karakterdeki orta sınıfın çıkarla-

rını temsil etmemekte, yukardaki sınıf ve zümrelerin menfaatlerini temsil etmektedir.

7. Politik alanda, hanedanlık çıkarları ile birleştirilmiş olan meşrutiyet yönetiminin yerini, burjuva cumhuriyeti almıştır. Bu idare sözde bağımsız, gerçekte siyasi bakımdan emperyalizme yarıbağımlı bir idaredir.

8. Kemalist diktatörlük, sözde demokratik, gerçekte askeri faşist bir diktatörlüktür.

9. "Kemalist Türkiye bile, gittikçe daha çok bir yarı-sömürge ve gerici emperyalist dünyanın bir parçası haline gelerek sonunda kendini İngiliz-Fransız emperyalizminin kucağına atmak zorunda kalmıştır."

10. Kurtuluş Savaşını takip eden yıllarda, devrimin baş düşmanı Kemalist iktidardır. O dönemde komünist hareketin görevi, hakim mevkiini kaybeden eski komprador burjuvaziye ve toprak ağaları kliğine karşı, Kemalistlerle ittifak değil (böyle bir ittifak zaten hiçbir zaman gerçekleşmemiştir), komprador burjuvazinin ve toprak ağalarının bir başka kliğini temsil eden Kemalist iktidarı devirmek, yerine işçi sınıfı önderliğinde ve işçi-köylü temel ittifakına dayanan demokratik halk diktatörlüğünü kurmaktır. (...)

1314

TÜRKİYE DEVRİMİNİN YOLU: HALK SAVAŞI

TÜRKİYE İHTİLALCİ İŞÇİ KÖYLÜ PARTİSİ

"Yarı - sömürge, yarı - feodal toplumumuzda başlıca çelişmeler şunlardır:

"1. Emperyalizmle ülkemiz arasındaki çelişme,

"2. Geniş halk yığınlarıyla feodalizm arasındaki çelişme,

"3. Burjuvaziyle proletarya arasındaki çelişme,

"4. Hakim sınıflar içindeki çelişme." (TİİKP Programı, Madde 36)

"Bütün bu çelişmelerin ortadan kalkması ve halkımızın sömürü ve zulümden kurtulması, sosyalizmle gerçekleşecektir.

"Sosyalizme giden yolda önümüzdeki esas görev, demokratik halk devrimidir." (TİİKP Programı, Madde 37)

Emperyalizmi, işbirlikçi kapitalizmi ve feodal kalıntıları demokratik halk devrimi tasfiye edecektir. Geniş halk kitlelerinin ihtiyacı budur.

Halkımız bağımsızlık ve demokrasiye ancak proletarya önderliğinde kavuşabilir

Çağımız, Büyük Ekim Devrimiyle açılan emperyalizm ve proleter devrimleri çağıdır. Burjuvazinin devrimci barutunun tükendiği bu çağda, proletaryanın önder olmadığı millî kurtuluş ve devrim hareketleri kalıcı zaferler kazanamaz. Halkımızın ve bütün dünya halklarının sayısız tecrübesi bunu gösteriyor. (...)

Proletarya, ihtilalci partisi vasıtasıyla, bütün ülkede örgütlenmiş ve birleşmiş olan hakim sınıflara karşı, halkın güçlerini ve mücadelesini ülke çapında birleşebilecek ve iktidar hedefine yöneltebilecek yegane sınıftır.

Ülkemizde proletarya, gün geçtikçe gelişmektedir. Büyük fabrikalarda çalışanların oranı oldukça yüksektir ve daha da artmaktadır. İşçi sınıfımızın yarısı, İstanbul ve İzmit'te toplanmıştır. Diğer yarısının önemli bir kısmı ise Zonguldak, İzmir, Çukurova, Bursa gibi merkezlerdedir. Bütün bunlar, işçi sınıfımızın devrimdeki rolünü arttırmaktadır.

Ülkemizde millî demokratik devrimin önderi ve en kararlı savaşçısı proletaryadır. Çünkü demokratik devrimde en büyük menfaati olan sınıf odur. Çünkü proletarya, sosyalizme geçebilmek için demokratik devrimi sonuna kadar ilerletmek zorundadır.

Halk cephesinin temeli: İşçi-köylü ittifakı

Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisinin demokratik halk devriminde dayandığı temel güç, köylü kitleleridir.

Proletarya, ülkemizde çoğunluğu meydana getiren geniş köylü kitleleriyle sağlam bir şekilde birleşerek, feodal kalıntıların tasfiyesi mücadelesinde onlara önderlik edecektir.

Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi, geniş köylü kitlelerinin özlemlerini dile getiren Toprak Devrimi Programını ortaya koymuştur. Ancak toprak devrimi mücadelesidir ki, geniş köylü kitlelerini toprak ağalığın, tefeciliğe ve her türlü feodal kalıntıya karşı toprak ve hürriyet için harekete geçirebilir. Ancak demokratik devrimin özü olan toprak devrimi yolu, köylük bölgelerde gelişecek olan gerilla savaşını her yana yayabilir. Köylülerin toprak ve hürriyete kavuşmaları, kendilerini kesin zafere ilerlete-

cek olan işçi sınıfı önderliğinde mücadeleye atılmalarına bağlıdır. (...)

Devrimci savaş halk yığınlarının savaşıdır

Demokratik devrim ancak silahlı mücadele yoluyla zafere ulaşabilir. Demokratik devrimin başarılamadığı yurdumuzda, halkın mücadelesi, daha başından hakim sınıfların silahlı zorbalığıyla karşılaşmaktadır. Devrimci güçlerin toparlanması, birleştirilmesi ve iktidar hedefine yöneltilmesinin yolu, hakim sınıfların silahlı zorbalığına, silahlı mücadele ile karşı koymaktır.

İhtilalci savaş halk yığınlarının savaşıdır. Ancak yığınları seferber ederek ve ancak yığınlara güvenerek yürütülür. Silahlı mücadelenin tek amacı, her seferinde daha geniş kitleleri silahlı mücadeleye seferber ederek iktidarı ele geçirmektir. Halk ordusu, böyle bir mücadele içinde inşa edilebilir. "Halkın ordusu yoksa, hiçbir şeyi yok demektir."

"Ülkemizde halk savaşı, esas olarak silahlı mücadele yoluyla iktidarın köylük alanlarda parça parça kazanılması, devrimci üsler kurulması, şehirlerin köylük alanlardan kuşatılıp gerici iktidarın ülke çapında yıkılması ve halkın devrimci iktidarının kurulmasıyla zafere ulaşır." (TİİKP Programı, Madde 39)

Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi, esas olarak köylük alanlara dayanan devrimci mücadeleyi, şehirlerde işçi sınıfının ve halk yığınlarının mücadelesiyle birleştirecektir.

Silahlı mücadele proletaryanın siyasî mücadelesinin en yüksek şeklidir. Halkın silahlı güçleri, proletaryanın iktidarı ele geçirme mücadelesinin araçlarıdır. Bu sebeple silahlara, proletarya partisi kumanda eder.

Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi demokratik devrimi başardıktan sonra durmaksızın proletarya diktatörlüğünü kuracaktır

"TİİKP, önündeki görev olan demokratik halk devrimini başardıktan sonra durmaksızın sosyalizme geçerek kapitalizmi tamamen tasfiye edecek, yani işçi-köylü ittifakına dayanan proletarya diktatörlüğünü gerçekleştirecektir.

"TİİKP'nin nihaî hedefi, insan üzerindeki her türlü sömürüyü ve zulmü ortadan kaldırmak, halkımızı, sınıfların kalmadığı bir dünyada, en büyük ve en mutlu geleceğe, Komünizme ulaştırmaktır." (TİİKP Programı, Madde 59)

Türkiye İhtilalcı İşçi Köylü Partisi Davası Savunma, Aydınlık Yayınları, 1974

TÜRKİYE SOSYALİST İŞÇİ PARTİSİ PROGRAMI (22 Haziran 1974)

GEREKÇE

Durum

Bugün yurdumuzda en geniş emekçi çevrelerden, en dar sömürücü mihraklara, egemen güçler sözcülerinden köy kahvelerine kadar en çok sözü edilen konu KALKINMA; daha doğrusu, ülkemizin bir türlü kalkınamamış ve kalkınamıyor olmasıdır. Gerçekten de bugün toplumumuz, derin sosyal ve ekonomik sıkıntılar içindedir. Bu sıkıntıların yükünü ise sadece geniş emekçi kitleler çekmekte; bir avuç sömürücü azınlık ölçüsüz bir vurdumduymazlık ve zenginlik içinde gününü gün etmektedir.

Kapitalist düzenin kaçınılmaz sonuçlarından olan *işsizlik* ve *pahalılık*, yurdumuzda kapitalizm öncesinden kalan sömürü ağının da etkisiyle dayanılmaz haldedir. İşsizlik ve pahalılık kanseri, bir toplumsal felâket halinde gitgide büyümektedir. Bir milyondan fazla emekçimiz ise yurt dışına gitmek üzere sıraya girmiştir. Çalışma çağındaki milyonlarca nüfus işsiz ve yarı işsiz durumda, sefaletin pençesinde kıvranmaktadır. İşçilerimiz hızla yükselen fiyatlar ve bu fiyat artışlarının çok gerisinde kalan ücretlerle geçinmeye çalışmakta, köylü üreticilerimiz topraksızlamakta ve şehirlere akın etmektedir. Topraktan kopan emekçilerimizi istihdam edecek kapasitede bir sanayileşme olmadığından, büyük şehirlerde işsiz kalabalıkları oluşmakta, işsizler ordusu gitgide büyümekte, emekçi halkımızın yoksullaşma süreci hızlanmaktadır. Emperyalizme bağımlı ve kapitalizm öncesi sömürü ile de kaynaşmış olan Türkiye kapitalizmi, doğal sonucu olan tekelci fiyat dayatmaları ve aracı karları ile pahalılığın dayanılmaz şekilde artmasının başlıca sebebidir. Finans kapitalin damgasını vurduğu kapitalizm ile prekapitalizmin kaynaşmasının meydana getirdiği güdük kapitalist düzene geleneksel devlet bürokrasisinin yüklediği mali külfet ve hantallığı da eklersek, günümüz Türkiye'si emeğin değerlendirilemediği; milyonlarca açık ve gizli işsiz emekçinin, ya üretim dışında kaldığı veya son derece verimsiz bir üretim faaliyeti içinde tutulduğu; emekçi kitlelerin hemen hemen hiç bir hizmetin götürülmedi-

ği; emekçi halkın yolsuz, susuz ve ışıksız, bilim ve bilgiden uzak kaldığı; taassubun ve yanlış şartlanmaların etkisi altında bırakıldığı, özetle emekçi halkımızın insanca yaşaması için gerekli şartların yaratılmadığı bir toplumdur.

(...) En genel görünümünü çizdiğimiz bu toplumsal yapının yaygınca kullanılan adı "geri kalmışlık"tır. Şu halde, ülkemizin çeşitli sorunlarının düğümlendiği nokta, "kalkınma" sorunudur.

(...) Türkiye Sosyalist İşçi Partisi bilimsel kalkınma kavramını şu şekilde özetler:

"Çağımızda bilim açısından kalkınma, üretici, güçlerin gelişmesini önleyen veya yavaşlatan tüm engellerin kaldırılması; en ileri üretim tarzının yerleştirilerek, üretici güçlerin, bilimde öngörülen biçimde gelişiminin sağlanmasıdır. Bu bakımdan, kalkınma ve üretici güçlerin gelişmesi kavramları, birbirlerini tamamlayan – ve toplumların akışında her zaman çakışık giden ayrılmaz bir bütündür. Bir toplumda üretici güçlerin gelişme çizgisini tıkayan engeller, yani bu gelişimi önleyici üretim ilişkileri varsa, o toplum kalkınamıyor demektir. Böylesi engellerin kaldırılarak, üretici güçlerin özgürce gelişiminin sağlanması için gerekli ekonomik ve sosyal tedbir ve uygulamalar bütünlüğü, kalkınma sürecini meydana getirir." (...)

Çağımızda kapitalizm üretici güçleri geliştiremez

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, kapitalizmin artık, evrensel olarak, üretici güçleri geliştiremediği ve geliştiremeyeceği, kapitalist ilişkilerin bu gelişime engel olduğu gerçeğini kendi sosyal ve ekonomik politikası için temel nokta sayar.

Kapitalist üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişimini önlemektedir. Çünkü:

– Kapitalizmin temel çelişkisi olan "üretimin sosyal karakteri" ile "üretim araçlarının kapitalist mülkiyeti" ve ürünlere el koymasının kapitalist özel niteliği arasındaki çelişki alabildiğine derinleşmiştir. Üretimin, aynı işletmede çok sayıda işçinin topluca çalışmalarını zorunlu kılması ve sosyal işbölümünün artmış olması, üretimin ortaklaşa karakterini artırmış ve artırmaktadır. Ortaklaşa üretimin yaygınlaşmasına karşılık, gitgide özel ellerde yoğunlaşan, yani kamu aleyhine gelişen mülkiyet ilişkileri, kapitalist toplumlara damgasını vurmuş ve üretici güçlerin gelişim yolunu tıkamıştır.

– Kendinden önceki üretim biçimlerine göre başlangıçta bir süre ilerici nitelikte olan ve üretici güçlerin gelişimini sağlayan kapitalizm günümüzden çok önce bu niteliğini yitirerek tutuculaşmış, zamanla tekelleşerek kendi temel çelişkisini iyice keskinleştirmiş ve gericileşmiştir.

– Dünya'nın bir bölümündeki tüm ekonomik hayat, üretim ve üleşim, mali imparatorlukların ve bir avuç tekelci parababasının, finans oligarşisinin doğrudan ve dolaylı kontrolüne girmişler.

– Emperyalistleşmiş ve uluslararası bir nitelik edinmiş olan kapitalizmin tekelci mihrakları, dünyayı paylaşmışlar ve pek çok geri kalmış ülkenin asalak, gerici, sömürgen güçleriyle de ortaklık ve çıkarbirliği halinde, dünya emekçilerinin bir bölümünün artı değer ve artı-ürününe el koymuşlardır.

–Emperyalist kapitalizm, kontrolünde tuttuğu üretim alanlarında üretilen değerleri finans oligarşisinin emrine vermekte, bu zümre de kendi hegemonyasını sürdürmek için büyük maddi servetleri ve onları yaratan işgücünü, sosyal emeği israf etmekte, daha kötüsü, insanlık aleyhine yöneltmektedir. (...)

– Emperyalist kapitalizm boyuna lüks tüketimi teşvik ederek bir "tüketim" toplumu yaratmıştır. Böylece kaynakların bir kısmı kısa zamanda kar getiren ama üretici güçlerin gelişmesine katkısı olmayan lüks tüketim alanlarında israf edilmektedir.

– Emperyalizm insanlara verdiği bütün zararları ek olarak, kendi egemenliğini sürdürmek için kabarık bir bürokrasi kadrosu besler, kalabalık bir kitleyi atıl, tüketici ve asalak durumda bırakır.

– Uluslararası kapitalizm, azgelişmiş ülkelerde, prekapitalist sömürü biçimlerinin de kent sömürüsünün bir tamamlayıcısı olarak devam etmesini ekonomik, politik ve asker yollarda dayatır. Böylece pek çok geri ülkede, kapitalist sömürü yanında, prekapitalist sömürünün varlığını sürdürmesinin de teminatı olur.

– Emperyalizm yeryüzünde sömürünün jandarmasıdır. (...)

– Kapitalizm, kitleleri uyutmak ve oyalamak için elinden geleni yapar, Kitle haberleşme araçları, benzeri yollar ve çeşitli üstyapı kurumlarıyla insanları yozlaştırmaya ve bu durumu sürdürmeye çalışır. Ayrıca, kapitalizm binlerce yıllık sömürü toplumunun kişi mizacına yerleştirdiği şartlanmaları ve bunların başında gelen bireyciliği körükler, insan kültürünü, algılayışını, formasyonunu bireyci yönde etkiler. (...)

– Emperyalistleşen kapitalizm her yerde baskı düzenini sürdürmek, sermayedarlar arasında dar bir zümre olan finans oligarşisinin tahakkümünü sağlamak için, sonuna kadar anti-demokratiktir. Kitlelerin demokratik örgütlenmesine, demokratik hak ve özgürlüklere sonuna kadar karşıdır. Demokrasi mücadelesini bütün gücüyle engellemeye kararlıdır. Bu yüzden de halk ve demokrasi düşmanıdır. (...)

Partimiz kalıcı barış ve demokrasinin, çağdaş insancıllığın, en önemlisi bütün bu üst yapının temeli olan ekonomik kalkınmanın *sosyalizm* ile gerçekleşeceğini bilimsel bir veri ve inanç olarak benimsemiştir.

Toplumumuzun gerçek kalkınmasının, ancak sosyalizme giden yolda üretici güçlerin gelişmesi doğrultusunda bir seri atılımla mümkün olacağını bilimsel bir zorunluluk olarak kabul eden, bu çetin yolda insanlarımızın güçlü birlik ve dayanışmasını sağlayacak olan Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) sosyalizmin barıştan ve demokrasiden asla bağımsız görülemeyeceğine, yine bilimsel ve tarihsel bir zorunluluk olarak inanır.

TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ PROGRAM VE TÜZÜĞÜ (30 Nisan 1975)

Temel görev

Türkiye İşçi Partisi, bir işçi sınıfı partisi olarak toplum yapısını oluşturan sınıf ve tabakalara karşı objektif, bilimsel verilere dayalı bir politika izler ve toplumsal evrimin gündeminde olan kaçınılmaz sosyalizm aşamasını, bilinçli örgütsel çalışmalarının doğrultusunu saptayan hedef olarak kabul eder.

Türkiye İşçi Partisi, kapitalizmden sosyalizme geçişi ve sosyalizmin gerçekleşmesini sağlayacak tarihsel toplum gücü olan işçi sınıfının partisidir, ama dar sınıf çıkarları güden ve işçi sınıfıyla sınırlı bir parti değildir. Görevi işçi sınıfının güncel dar sınıf sorun ve çıkarları üstüne çıkararak onu, yurt ve dünya sorunlarını, olaylarını ve gelişmelerini doğru gözleyip doğru değerlendirecek ve eylemini bu verilere göre düzenleyecek bir düzeye eriştirmektir. İşçi sınıfı ancak böyle bir bilgi, bilinç ve eylem düzeyinde tarihsel görevini başarıyla yerine getirebilir ve kendisiyle birlikte tüm emekçileri, halk kitlelerini her türlü sömürü, baskı, şiddet ve horlanmalardan kurtarabilir, toplumu bir üst evrim aşamasına, sosyalizme ulaştırabilir. (...)

Türkiye'nin, emperyalizmin her türlü baskı ve sömürüsünden kurtarılması ve anti-emperyalist aktif bir dış politika izlenmesi için *Türkiye İşçi Partisi*,

– Emperyalizmin nüfuz ve egemenliğini korumak ve kollamak üzere planlanmış ve emperyalist ülkelerin birinci derecede söz ve karar sahibi olduğu ekonomik, politik ve askerî bütün anlaşmaların, özellikle *ABD* ile yapılan ikili anlaşmaların ve tüm yabancı üslerin kaldırılmasını, *NATO, CENTO* ve *Ortak Pazar*'dan çıkılmasını, (...)

Demokratik hak ve özgürlüklerin korunup geliştirilmesi, bu yoldaki bütün anti-demokratik engellerin temizlenmesi için *Türkiye İşçi Partisi*,

– 1971 sonrasında değiştirilip geriletilmiş olan 1961 Anayasası'nın düzeltilerek demokratik bir içeriğe kavuşturulmasını;

– Düşün, sanat, basın, yayın, toplantı, örgütlenme, seyahat vb. her çeşit demokratik hak ve özgürlüklerin bütünüyle ve kısıntısız olarak uygulanabilmesi için bir bölüğü 1971'den sonra daha da antidemokratik hale getirilen bütün yasaların gözden geçirilerek, anti-demokratik madde ve hükümlerin tamamen kaldırılmasını ve yasaların demokratik bir içeriğe kavuşturulmasını, bu cümleden olarak TCK'deki 141. ve 142. maddelerin yürürlükten kaldırılmasını, ölüm cezasının yasalardan çıkarılmasını, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kaldırılmasını:

– Sendikalaşma ve grev haklarını kısıtlayan hükümlerin değiştirilmesini ve genel grev, dayanışma grevi haklarının tanınmasını, demokratik hak ve özgürlüklerle bağdaşmayan lokavtın yasaklanmasını; (...)

Kişilere ve kitlelere karşı baskı ve şiddet uygulamalarının, ırkçı, şoven politikaların sona erdirilmesi için *Türkiye İşçi Partisi*, (...)

– Irkçı, şoven politika, hareket ve uygulamaların son bulmasını;

İşbirlikçi, tekelci büyük sermaye ve büyük toprak sahiplerinin gerici, baskıcı ve sömürücü egemenliklerine son verecek ekonomik düzenlemelerle toplumun demokratikleştirilmesi için *Türkiye İşçi Partisi*,

– Dış ticaretin, bankaların ve sigorta şirketlerinin devletleştirilmesini;

– Petrol, kömür, su kuvveti gibi çeşitli temel enerji kaynaklarında ve diğer yeraltı zenginliklerindeki bütün yabancı ve özel yatırımların sona erdirilmesini; enerji ve maden kaynaklarının devlet eliyle işletilmesini;

– İşbirlikçi, tekelci büyük sermayenin ulusal pazarı kontrolü altına alan ekonomik gücünü, tekellerin egemenliğini sınırlayacak ve giderek etkisiz kılacak kamulaştırmaların yapılmasını; bu ekono-

mik temel üzerinde ve işlerliği olan etkin bir planlamanın uygulanmasını;

– Gençlerin toplumun ekonomik ve politik hayatında daha aktif olarak yer almalarını sağlayacak tedbirlerin alınmasını, çırakların ve diğer çalışan gençlerin eğitimlerini tamamlamalarının sağlanmasını, öğrenci gençlerin, eğitimin her kademesinin yeniden düzenlenmesi ile demokratik ve fırsat eşitliğini gerçekten sağlayıcı bir öğrenime kavuşturulmalarını, öncelikle de bütün gençlere yarınlarından güven duyuracak, onlara iş bulma ve çalışma imkanlarını sağlayacak temel imkanların yaratılmasını öngörür. (...)

Sosyalizmin gerçekleşmesi sürecinde

Büyük üretim araçları kamulaştırılacak, devletçilik ve devlet sektörünün içeriği sosyalistleştirilecektir. (...)

Tüm toplum hayatını kapsayan merkezi planlama uygulanacaktır. (...)

Tarımsal üretim yeniden düzenlenecek; yurt çapında bir toprak ve buna bağlı tarım reformu uygulanacaktır. (...)

Tarımsal üretim yeniden düzenlenecek; yurt çapında bir toprak ve buna bağlı tarım reformu uygulanacaktır. (...)

Demokrasi toplumsal yaşamın her anında ve her kesiminde gerçekleşecektir. (...)

Bütün işçiler ve çalışanlar, çalıştıkları kurumun yönetim ve denetimine etkin biçimde katılacaktır. (...)

Yerel yönetimler, tek bir yönetim örgütlenmesinde birleştirilerek demokratikleştirilecektir. (...)

Bölgesel yönetim organları geliştirilecektir. (...)

Sosyalizm yalnızca bir ekonomi ve refah sorunu değildir; insanların her türlü sömürüden, baskı ve eziklikten, yabancılaşmalardan kurtulacağı ve yeteneklerini özgürce sonuna kadar geliştirebileceği bir toplum düzeni gerçekleştirilecektir. (...)

YOL AYRIMI

KURTULUŞ

Kurtuluş Savaşı – Kemalizm ve Solun Tavrı

Şimdiye değin olan incelemeler türkiye soluna egemen olan çizginin "kendi sağındaki güçlerden medet umma" olduğunu göstermiştir. Bu çizgi reformizmin çizgisidir. 1960'lara kadar bu çizgi şu ya da bu biçimdeki formülasyonlarda kendisini korudu. 1960'lardan sonra ise kendi sağındaki güçlerden medet umma anlayışına, birincisiyle aynı kökten kaynaklanan öz itibariyle farklı olmayan "burjuvazinin izin verdiği ölçüde sosyalizm" anlayışı çizgi olarak katıldı, (Nisbî demokratik ortamın getirdiği bir biçim) yanyana yürüdü. Özde yine egemen olan reformizm idi.

Sorun devrim anlayışında yatıyordu. Bütün bu çizgi proletaryanın devrim yapabileceğine inanmıyor ve devrime payandalar, "vurucu güçler" arıyor ve reformizmini gizlemeye çalışıyordu.

Bütün bu sağ, revizyonist anlayışın değişik dayanakları olmasına rağmen, bunların başında Kurtuluş Savaşı ve Kemalizm sorunu gelmektedir. Bu konunun soldaki etkinliğinin ne şekilde işlediğine geçmeden kurtuluş savaşının ve Kemalizmin ne olduğu konusunu kısaca açıklayalım.

A) Kurtuluş Savaşı ve Kemalizm

Kurtuluş savaşı konusundaki incelemeler resmî görüşün verilerini aşıp gerçek temellere oturmaya başladıkça hareketin çok yanlı niteliğide büyük bir çoğunluk nazarında açıklığa kavuşmaktadır.

I. Paylaşım savaşı ertesinde işgal altına giren imparatorluk içerisinde işgale karşı tavırlar çeşitli olmuştur. Bu çeşitliliğin temeldeki nedeni elbette ki sınıfsaldır. Değişik sınıf ve tabakalar işgal karşısında sınıfsal çıkarlarının etkilenişine uygun tavırlar almışlardır.

İstanbul hükümeti elde kalanların da gideceği korkusuyla düşmana tam bir teslimiyet göstermiştir. Abdülhamit'in vatanseverliği bu teslimiyet içerisinde gösterdiği bir takım çabalara bağlanmakla birlikte bunların da bir çoğu rivayetten, uydurmacalardan öteye varmaz.

Ancak aynı yapı içerisinde yer alan bir takım büyük bürokratlar –özellikle Paşalar– Avrupa'da ve Balkanlar'da hâlâ yaygınlık arzeden burjuva milliyetçiliğinin etkinliği ile de işgale karşı çıkmışlardır. Onların bu burjuva milliyetçiliği 1876 ve 1908 hareketleriyle birlikte gelişmişti. Özellikle 1908 devrimi bir takım "burjuva üst yapı reformlarıyla geçişirken" (Lenin), burjuva milliyetçiliğini de perçinliyordu. Osmanlılık anlayışının yerini milliyetçilik alırken şövenliğe kadar –doğal olarak– uzanıyordu. Bu şövenliğin örneklerini cumhuriyet hükümetleri

döneminde, Kürt ulusal hareketine karşı uygulanan "tedip" ve zorla asimilasyon politikalarında açıkça görebilmekteyiz.

Bunların yanında işgal karşısında ekonomik çıkarları doğrudan doğruya zedelenen ticaret burjuvazisi, küçük burjuvalar, eşraf ve bir takım toprak ağaları da işgale karşı çıkıyorlardı. Köylüler ve işçiler zaten işgal karşısında bir kat daha ezilme durumunda kalmıştı.

1908 devriminden gelen deneyleri ve devlet yönetimine katılarak elde etmiş oldukları maharetle donanmış olan Osmanlı üst bürokrasisinden gelen burjuva milliyetçileri, kendilerine alternatif olabilecek akımların zayıflığından da yararlanarak tüm halkın işgale karşı olan tepkilerini kendi bünyelerinde kısa zamanda örgütlediler. Bu çabalarından temel dayanağı mahallî itibara sahip ticaret burjuvazisinde buldular. Örgütlenmenin tepesinde yer alan paşalar çok karmaşık bir koalisyon içinde yer alıyor görünmelerine rağmen, çeşitli manevralarla hareketi kendi düşündükleri doğrultuda ilerletiyorlardı.

Mücadele boyunca, kendilerinin Bolşeviklere sempati duydukları şeklindeki bir görünümden, sultanın savunuculuğuna kadar her türlü yöntem Makyavelistçe bir anlayışla uygulandı.

Mücadelenin başlangıcında kendilerine yardım edebilecek SSCB'den başka hiçbir ülke yoktu. 1917 devriminin yarattığı heyecan Anadolu'da büyük bir sempati uyandırmıştı. İslâmiyetle Bolşevikliği birleştirme çabaları da sık sık görülüyordu. Kendilerini Bolşevik gören bir çok küçük burjuva çeşitli yerlerde örgütlenmeler içerisindeydi. Ancak ne yapacağını ve nelerden yararlanabileceğini iyi bilenler büyük bir ustalıkla bu hareketlerin hepsini kendi içlerinde –zora baş vurmak suretiyle– erittiler. (Yeşil ordunun lağvı– Çerkez Ethem kuvvetlerinin imhası-komünistlerin tutuklanmaları- Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katli - vb.)

1920 onralarına kadar hareketin derleyicisi olan burjuva milliyetçisi Osmanlı paşaları sosyalistlerle tam bir balayı yaşadılar. Yunanlılara karşı kazandıkları ilk başarılar onların emperyalist ülkelerce yavaş yavaş tanınmasını da getirdi.

Hareketin önderlerinin kafasında belirsizlik diye bir şey söz konusu değildi. Ne yapacaklarını biliyorlardı. Yönlendikleri doğrultu ne padişahı, halifeliği kurtarmak, ne de bir halk hükümeti kurmaktı. mustafa Kemal "bizi yutmak isteyen emperyalizme ve kapitalizme karşı mücadele" lâflarını ederken antikapitalist olduğu gibi bir izlenim uyandırdı. (...)

(...) Kurtuluş Savaşına önderlik eden kişilerin sınıfsal kökenleri ne olursa olsun bu pek fazla önem arzetmemektedir. Burada önemli olan bu kişilerin ideolojik belirlenimleridir. Bu ideolojik yapının da burjuva ideolojisinden başka bir şey olmadığını görüyoruz. Bu ideoloji de sınıfsal temelini çıkarları emperyalizmin işgali ile zedelenen *ticaret burjuvazisinde* bulmaktadır. Çıkarlarının emperyalizmle çatıştığı ölçüde de anti-emperyalist tavır takınmak durumunda olmaktadırlar. İşte bizim burada dikkatle incelememiz gereken nokta da budur. Yani bu öncü sınıf anti-emperyalist tavrında ne derece tutarlı olabilmektedir?

Tutarlılığın ölçüsünü ise sözlerinde ve somut davranışlarında bulabiliyoruz:

1. Fiili işgali söküp atma konusunda sonuna kadar direnme:

2. Ekonomik ilişkilerinde emperyalist dünya ile yeni biçimler içerisinde kol kola yürüme. Sözde politik bağımsızlık.

Bu iki nokta savaşın içinde de, sonrasında da somut olarak görülmektedir. Yani şu zamanda şöyleydi, ondan sonra böyle oldu gibi bir durum söz konusu değil; bu bir sınıfsal özelliktir. (...)

Anadolu hükümeti bir yandan emperyalistlerin fiili işgalini ortadan kaldırmak için savaşırken, aynı zamanda halkın çıkarlarını ifade edebilecek her sesi susturuyor, emperyalist ülkelerle ekonomik ilişkileri yeni biçimler altında kurma çabalarını sürdürüyordu.

Kısaca kompradorluk ilişkilerinin yerine, yabancı şirketlerle milli burjuvazinin ortaklıklar kurarak halkın birlikte soyulmasını sağlayacak yeni sömürgecilik yöntemleri ikame edildi. Bu tutum da zaten emperyalizmin ulusal kurtuluş savaşları karşısında baş vurmak zorunda olduğu yöntemin ilk uygulamalarından biri olmuştur. Fiili işgali kaldırıp yerine yeni sömürgecilik yöntemleriyle gizli işgal olgusunu geliştirmek. Daha sonraları Kemalistlerin işçi sınıfı mücadelelerinde yabancı sermaye yanında, onun savunucusu olarak tavırlar takınmasına sık sık rastlanılacaktır.

Yani burjuvazi fiili işgal karşısında gösterdiği anti emperyalist tavrı, işgalin olmadığı şartlarda giderek gelişen bir işbirlikçiliğe dönüştürmektedir. Ancak istikbali gayet açık bir biçimde gören burjuvazi savaş sonrasında da geleceğin hazırlıklarını yapmıştır. (...)

Bu çerçeve içerisinde Kemalizmin bütünsel bir dünya görüşü olduğunu, burjuva ideolojisinin Türkiye'de adlandırılışı olduğunu görmemek bizleri, onun şu ya da bu yanını abartmak, kendi niyetlerimize göre bir değerlendirmeye götürmektedir. Kemalizm yalnızca bir tavır değil düşünüş ve davranışla birlikte bir dünya görüşüdür, bir ideolojidir.

Millî burjuvazinin ideolojisidir. Eninde sonunda bir burjuva ideolojisi olduğu için de şu ya da bu yanı abartılarak herkes tarafından altına girilebilecek bir ideolojik şemsiye olarak kullanılabilmektedir. Bu da Kurtuluş Savaşı sonucu elde edilen "Atatürk" prestijinden yararlanabilmek amacını gütmekten başka bir şey değildir. (...)

Kurtuluş Sosyalist Dergi, 1, Haziran 1976

BİLDİRGE

DEVRİMCİ YOL

(...) 12 Mart açık faşizmi egemen güçlerin yükselen devrimci mücadeleyi bastırma girişimleri ile birlikte, geleneksel ittifakın dağılmasının yarattığı bir iktidar boşluğu zemini üzerinde yükseldi, prekapitalist ögeleri tasfiyeye yönelik girişimleri sözkonusu oldu.

Bugün oligarşi içinde tekelci burjuvazi ile diğer prekapitalist ögeler arasındaki çelişmeler, ekonomik plandaki sorunlar önemini sürdürmektedir. Toprak ağaları ve tefeci bezirganlar aleyhine olan zorunlu gelişmeler oligarşi içindeki çelişmeleri arttırmaktadır. Oligarşi içindeki sınıf ilişkilerinin yönü, işbirlikçi yerli tekelci burjuvazinin lehine diğerlerinin aleyhine yeni bir "denge"ye yeni bir oligarşi-içi ittifaka doğrudur. (...)

Oligarşik diktatörlük ülkeyi yönetemiyor. Emperyalizmin derinleşen bunalımına bağlı olarak çarpık ve dışa bağımlı ekonomi şiddetle sallanıyor. Bu egemen sınıflararası çıkar çatışmalarının keskinleşmesine ve politik buhrana yol açıyor. (...)

Ülkemizde, hakim sınıflar yönetiminin özelliklerinden (onun faşist karakterinden) doğan ve oligarşik diktatörlüğün yok edilmesine kadar gündemde kalacak olan anti-faşist mücadele, anti-emperyalist anti-oligarşik devrimin bir parçasıdır ve çözümü bir devrim sorunudur. Bugün baş çelişmenin politik alandaki görünümü (faşizmin halka saldırılarından dolayı) faşizmle halk arasında bir savaş biçimindedir. Bu anlamda anti-faşist mücadele tayin edici önemde bir mücadele olarak kavranmak zorundadır.

Politik arenada anti-faşist mücadelenin gereklerini yerine getirmek ve diğer mücadele alanlarında (ideolojik, ekonomik, demokratik) çatışmayı anti-faşist mücadeleye bağımlı kılmak gerekmektedir.

Ülkemizde faşizme karşı mücadele, devrim meselesi olduğu için devrimci hareketin örgütlenmesi ve birliğin sağlanması sorununa sıkı sıkıya bağlıdır. Bu sorunun çözümü de işçi sınıfının bağımsız siyasi eylemini oluşturmaktan, işçi sınıfının öz örgütünü, *partiyi* inşa etmekten geçer. Faşizme karşı mücadelenin zafere ulaştırılabilmesi, işçi sınıfının öz örgütünün yönetimiyle mümkündür. (...)

Ülkemiz solunun dünü ve bugünü

Ne var ki bugün mücadele genel olarak kendiliğindenci bir özellik göstermektedir. Dağınıklık ve örgütsüzlük egemendir. Bu durum bugün işçi sınıfının ve emekçi yığınların devrimci mücadelelerini yönlendirecek ve örgütleyecek *devrimci bir partinin; proletaryanın öz örgütünün yokluğunda* en özlü ifadesini bulmaktadır. (...)

Bu noktada 1971'i ülkemiz solu açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Öyle ki, ülkemiz solu üzerindeki revizyonist ve oportünist etkinlik bir ölçüye kadar kırılabilmiş, işçi sınıfının bağımsız siyasi hareketini yaratmak yolundaki önemli mesafeler kat edilebilmiştir. Sol hareket içinde proleter devrimci bir hareket, izlediği ideolojik ve siyasi hat itibariyle (örgütsel-subjektif durum olarak olmasa da) iktidar alternatifi bir hareket oluşturabilmiştir.

Ne var ki 1971 "devrimci hareket" açısından bir yenilgi olmuştur. *Bu yenilgi bir yandan bugün Devrimci Hareketin içinde bulunduğu teorik ve örgütsel kargaşalık ve dağınıklığın en önemli sebebi olurken, öte yandan devrimci mücadele açısından çok zengin dersleri içeren bir pratik olarak da* ortaya *çıkmıştır. Ülkemizde bağımsız bir siyasi hareketin bu deneyin doğru-devrimci temelleri ve dersleri üzerinde yükseleceğine kuşku yoktur.* Bu bakımdan bugünkü en önemli görevlerden bir tanesi de geçmişin devrimci derslerinin sağlıklı bir şekilde çıkartılabilmesidir. (...)

THKP hareketinin yenilgisi bir bakıma onun "silahlı mücadelenin (silahlı devriminin) başarıya ulaşabilmesi için Marksist-Leninist bir parti tarafından yönetilmesi, mücadelenin sınıf mücadelesinin bütün alanlarında ve tüm mücadele yöntemlerini kullanarak (elbette silahlı mücadele temel alınarak) mücadele etmesinin zorunluluğuna" ilişkin teorik görüşlerin kanıtlanması olmuştur denilebilir.

Zira bize göre yenilgi bu anlayışın uygulanmasındaki başarısızlıkları içeren bir muhteva taşımaktadır. Şu veya bu sebeple böyle bir bütünlüğün sağlanılamaması veya sonuç olarak ortadan kalkmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bu şekilde, partiyi ve onun çeşitli mücadele alanlarındaki birleşik siyasi eylemini reddeden "sol" anlayış gerçekte *kendiliğindenci* bir mücadele anlayışına tekabül eder. Yığınlar silahlı eylemleri görerek –kendiliğinden– harekete geçeceklerdir! Devrimcilerin sadece silahlı eylemler yürütmeleri yeterlidir! Dünya devrimci hareketlerinin pratiği bize sağ olsun "sol" olsun bütün kendiliğindenci görüşlerin yanlışlığını kanıtlamaktadır. Partinin öncünün eylemi ile yığınların hareketleri arasındaki bağıntıyı sağlayan olağanüstü önemdeki rolü reddedildikten sonra öncünün silahlı eylemlerinin başarıya ulaşması olanaksız bir hale dönüşmektedir. Öncünün eylemi ile kitleler arasındaki bağın reddedilmesi bağlantı kayışları kopmuş bir motorun kendi kendine çalışması gibi bir durum doğurur. Üstelik (sınıflar mücadelesi söz konusu olduğunda) motorun dönmesini sağlayan gücün geldiği kaynak da kitlelerden başka bir şey olamaz. Bu yüzden motor kendi kendine dönmeye de devam etmeyecek, bir süre sonra duracaktır. "Sol" kendiliğindencilik yerini bu suretle sağ kendiliğindenciliğe, ekonomizme terk edecektir. (...)

Biz burada bu suçlama ve savunmayı bir yana bırakalım. Burada önemli olan iki nokta söz konusudur. Bunlardan birincisi, partinin çok yönlü çalışmanın *gerekliliğine* ilişkin anlayışının kanıtlanmasıdır. Bunun yanında ikinci olarak, parti pratiği içinde çok yönlü görevlerin bir kısmının yerine *getirilmemiş* olması durumunun tespitidir. (...)

Öte yandan yine THKP-C hareketinin *her koşulda*, sürekli ve *düz* bir mücadele mantığına sahip olduğu görüşleri de ileri sürülür.

Kimilerince geçmişi kolayca reddedebilmenin (ve de reddettirebilmenin!) bir yolu olarak görülen bu yaklaşımlarda genellikle "evrim ve devrim aşamalarının içiçe geçmesi" ve "öncü savaş" gibi kavramlardan hareket edilir. Bu yolla THKP-C hareketinin görüşleri "hiçbir hazırlık kabul etmeyen, koşulları gözönünde bulundurmayan, sürekli devrim aşamasında olunduğu iddiasında olan bir anlayışa tekabül ettirilir. Bu durumda da bir araya gelen her 3-5 kişi öncü savaşına başlamalıdır. "Parti"de "mücadeleden kaçmanın" bir mazereti olarak ileri sürülemez! Çünkü geçmişte de zaten 3-5 kişi bir araya gelip biz partiyiz demişti! Bu suretle geçmişin mantığı oksijen olmadan ozon yapmaya kalkmaya (ya da ısıtmadan su kaynatmaya!) indirgendikten sonra artık onu reddetmek hem çok kolay hem de gönül rahatlığı içinde (diyalektik olarak) yapılabilir bir iş haline gelmektedir!(...)

Evrim ve devrim aşaması kavramları devrim anlayışına ve mücadele tarzına ilişkin, *proletaryanın siyasi iktidarı ele geçirme mücadelesine ilişkin kavramlardır.* Bu anlamda evrim ve devrim aşamasının içiçe geçtiği söylenirken veya, kapitalist-metropol ülkelerdeki gibi bıçakla kesmiş gibi birbirinden ayrılamayacağı ifade edilirken her şeyden önce emperyalist-kapitalist ülkelerle emperyalizmin hegemonyası altındaki ülkelerdeki *devrim süreçlerinin* farklı oluşları ve bu yüzden bunların her birinin farklı aşamalara ayrılmaları söz konusu edilir. (...)

Kapitalizmin iç dinamikle geliştiği ülkelerde siyasi iktidarın ele geçirilmesinin yolu, bir sıra ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerden ötürü ülke çapındaki ayaklanmalara bağlıdır. Ayaklanma koşullarının oluşturulması süreci (ki "barış" dönemlerine tekabül eden bu süreç oldukça uzundur) evrim aşaması olarak ifade edilir. Buna karşılık siyasi iktidarın ele geçirilmesi için ayaklanma durumuna da devrim aşaması adı verilir. Bu iki aşama farklı toplumsal süreçlere (*toplumsal hareketin* farklı özellikler gösterdiği süreçlere) tekabül ederler ki, bunun objektif (maddi) temeli birinde (evrim aşamasında) ekonominin işleyişinin nisbi bir istikrar ve gelişme göstermesi, diğerinde ise, (devrim aşamasında) ekonomik bakımdan bir kriz döneminin sözkonusu olmasıdır. (Buna rağmen ekonomik olmayan nedenlerle de devrimci bir durumun ortaya çıkması mümkündür). Devrim durumları toplumların alt yapısından üst yapısına kadar ekonomisinden, sosyal savaşının başlaması için (emperyalist-kapitalist ülkelerdeki gibi) genel ayaklanma koşullarının aranması sözkonusu olamaz. Zira bu iki durumun özellikleri başka başkadır.

İşte, "evrim ve devrim aşamalarının, emperyalizmin işgali altındaki ülkelerde, (emperyalist-kapitalist ülkelerde olduğu gibi) birbirinden (bıçakla kesilmiş gibi) ayrılamayacağı, bu iki aşamanın iç içe geçtiği" şeklindeki formülasyonun anlatmak istediği şey de tamamen bundan ibarettir. (...)

"Evrim ve devrim aşamasının içiçe geçmesi" kavramından hareketle hesapsızlık ve keyfîlik üzerinde kurulmuş düz ve anti diyalektik bir mücadele anlayışına varılamaz. Böylesi her şeyden önce halk savaşının uzun, inişli çıkışlı ve dolambaçlı bir yol olmasındaki temel politik perspektifin inkarı demek olurdu.

Bu durum emperyalizmin III. bunalım döneminin emperyalist işgalin gizli bir niteliğe büründüğü

yeni sömürge ülkelerde çok daha grift (karmaşık) bir görünüm kazanmıştır.

Kapitalizmin yukardan aşağı bir biçimde de olsa gelişme göstermesi ve emperyalist işgalin gizli bir niteliğe bürünmesi önemli gelişmeler ortaya çıkarmıştır.

Kısaca özetlemek gerekirse;

1. Hafif ve orta sanayii dallarında meydana gelen montaja dayalı sanayileşme sonucu, işçi sınıfı gelişmiş ve devrimdeki önemi artmıştır.

2. Kapitalizmin nisbi gelişiminin bir sonucu olarak feodalizmin belirli ölçüde tasfiyeye uğraması (gerilemesi) ve toprak sorununun bir ölçüde çözüme uğraması nedeniyle demokratik devrim programı belirli bir daralmaya uğramıştır.

3. Merkezi otoritenin güçlenmesi ve tarımda pazar ekonomisinin gelişmesinin sonucu olarak kırların emperyalizmin yumuşak karnı olması durumunda da, eskiye oranla bir gerileme ve buna karşılık da şehirlerin ve işçi sınıfının rolünde göreli olarak bir artış meydana gelmiştir.

4. Emperyalist işgalin gizlenmesi sonucu eski sömürge ülkelerde toplumdaki işgalci düşmana karşı olan tepki pasifize edilmiştir.

5. Ülke devrimci iç savaş aşamasındadır.

Bu gibi değişimler toplumun kendi içsel dinamiği içindeki bir gelişmeye yöneldiği şeklinde bir *görüntü* yaratmaktadır. Bu değişim ve gelişmeler bu yüzden yeni sömürge ülkelerde, içsel dinamikle gelişmiş bağımsız kapitalist-emperyalist ülkelere uygun çözümlemelerin gündeme getirilmesine neden olmaktadır.

Evrim ve devrim sorununu "diyalektik" olarak tartışanların çoğunlukla varıp dayandıkları nokta da burasıdır. Bu tür tartışmalar sonunda üstü örtülü ya da dolaylı olarak, uzun bir "barışçıl" hazırlık aşaması sonunda bir genel ayaklanma fikrinin savunmasına varılmaktadır.

Emperyalizmin III. bunalım döneminde ortaya çıkan değişmeler sonucu olarak ülkemiz devriminin muhtevasında ve yolunda eski sömürge ve yarı sömürge ülkelerden farklılıklar göstereceğine kuşku yoktur. Buna bağlı olarak Çin ve Vietnam'daki gibi klasik bir halk savaşı modelinin de ülkemizde aynen önerilemeyeceğine kuşku yoktur. (THKP-C'nin teorik ve siyasi doğrultusunun en önemli yanı da ülkemiz devriminin sorunlarını Çin ve Sovyet devrimlerinin kalıplarına çakılıp kalan dogmatik yaklaşımlardan farklı olarak bu objektif-somut gelişmeler doğrultusunda ele almasıdır.) (...)

Dışa bağımlı, emperyalizmin bir uzantısı durumundaki yerli tekelci burjuvazinin yönlendiricisi olduğu hakim sınıflar iktidarının temellerinin zayıf olması, onların sürekli bir terör ve baskı politikasına ihtiyaç duymalarına neden olmaktadır. Ülke olgunlaşmamış bir milli kriz içindedir. (...)

Özetle: Farklı alanlardaki mücadelelerin, farklı mücadele biçimlerinin birlikte üretilmesinin, mücadelenin devamlılığının ve devrimi başarıya ulaştırabilecek bir siyasi çizgi üzerinde mücadelenin geliştirilebilmesinin bir gereği ve ifadesi olarak örgütlenmiş bir marksist-leninist parti: Bütün bir geçmişin ve bir devrimci yenilginin en özlü dersleri bu noktada toplanmaktadır. Kuşku yoktur ki gelecek geçmişi tekrar etmeyecek, geçmişin hata ve sevaplarının üstünde yükselecektir.

GERİCİLİK VE FAŞİZM CEPHESİNE KARŞI ULUSAL DEMOKRATİK CEPHE

KEMAL TÜRKLER

DİSK içinde tartışmalara yolaçan *Ulusal Demokratik Cephe* (UDC) ilk kez genel başkan Kemal Türkler'in 28 Temmuz 1977'de yaptığı açıklamada dile getirildi. Bu açıklamadan bölümler:

DİSK'in tüm düşünce ve davranışlarının temelinde işçi sınıfının emekçilerin çıkarları ile hak ve özgürlüklerinin korunması, genişletilmesi vardır. Emekçilerin insanca yaşam koşullarına kavuşması ancak emekçilerden yana bir toplumsal düzen ve siyasal yönetim değişikliği ile olanaklıdır. Oysa 2. *MC* birincisi gibi mevcut ekonomik, toplumsal ve siyasal bunalım, emekçilerin sorunlarını daha da ağırlaştıracaktır. Bunun en başta gelen savunucuları ve siyasal temsilcileri olmalarıdır. Ayrıca daha düne kadar ülkeyi yönetemediklerini ilan ederek erken seçim isteyenlerin bugün bir kez daha aynı deneye başvurmaları bile ülkenin misli görülmemiş felaketlere sürükleneceğinin açık belgesidir. (...)

2. *MC* ortak hayat pahalılığı, işsizlik, artan vergi yükü olacaktır. 2. *MC*, Kıbrıs sorununun daha da

ağırlaşması, Amerikan emperyalizmine bağımlılığın artması, *NATO*'nun militarist çevrelerinin müdahalesinin yoğunlaşması, ulusal onurumuzun yeni ağır yaralar alması demektir. 2. *MC*, devlet kademelerinin daha büyük bir hızla faşistleştirilmesi, gericileştirilmesi ve evlat acısı, sönen yuvalar, terör, korku ve güvensizlik demektir. 2. *MC*, işçi-memur-öğretmen-sağlık personeli-kadın-teknik eleman-gençlik-avukat-köylü-öğretim üyesi gibi çeşitli meslek kuruluşlarının bombalanması, kapatılması ve yüksek yargı organlarının kararlarının ayaklar altına alınması demektir. 2. *MC*'de devleti, *MHP*'lileştirme, *MHP*'yi de devletleştirme girişimleri hızlanacaktır. Geçen dönemden daha hızlı ve şiddetli bir biçimde *DİSK*'i işyerlerinden söküp atmak için sahtecilikler meşrulaştırılacak, sarı ve faşist baskı yoğunlaştırılacaktır. Kredi ve pazar zorlukları gittikçe artarak küçük ve orta işletmelerin iflası hızlanacak, böylece tekelleşme ve işsizlik yeni boyutlara ulaşacaktır. (...)

2. *MC*'nin kurulması kimseyi umutsuzluğa düşürmemelidir. Artık tam bir gerici sağ partiyle iktidar olmayıp gerici-faşist koalisyonlara başvurmak zorunda kalması ve toplumun hiçbir sorununa çözüm getirmemesi işbirlikçi tekelci sermayenin ülkeyi yönetmekteki beceriksizliğini göstermektedir. Emekçi halkımızın çıkar ve özlemleri ile gerici sermaye yönetimleri ve partilerinin izledikleri politika arasındaki çelişki büyümektedir. Hangi partiye oy vermiş olurlarsa olsunlar, geniş kitlelerin kendi ve ülke sorunlarına gerçekçi, köklü ve kalıcı çözümler getirecek siyasal yönetimlere olan ihtiyacı artmaktadır. İşçi sınıfımızın başını çektiği bağımsızlık, demokrasi, barış ve toplumsal ilerleme savaşımının durmadan yükselmesi emekçi halktan yana kalıcı çözüm yolunu göstermekte ve bu yolda bireşenler çoğalmaktadır. İşçi sınıfımızın örgütlü güçleri, toplumun en geniş kesimleriyle birlikte 2. *MC* belasının saf dışı bırakılmasını ve yerine işçi ve emekçilerin acil sorunlarına çözüm getirecek, faşist tırmanışı önleyecek, demokrasinin sınırlarını genişletecek bir siyasal yönetim önermektedirler. Gerçekten ve içtenlikle böylesi bir siyasal yönetimden yana olanlar kendilerini bugünkü parlamento aritmetiğiyle sınırlamamalıdır. Gerici tekelci sermaye partileri arasındaki çelişkileri demokrasi ve ilerleme savaşımından geri adım atmaksızın değerlendirerek ve ulusal demokratik güçlerin eylem birliğine öncelikle güvenerek 2. *MC*'nin ömrünü daha da kısaltmak olanaklıdır. *DİSK*'in emekçilerin çıkarlarının, demokratik hak ve özgürlüklerin korunup genişletilmesinden yana bir politika izlemeyen hiçbir hükümeti desteklemesi beklenmemelidir. İlerici demokratik bir iktidarın oluşması ise, ancak işçi sınıfımızın kendi siyasal temsilcileriyle böylesi bir iktidarda yer almasını önleyen koşulların değiştirilmesiyle olanaklıdır.

Milliyetçi Cephe İşbirlikçi tekelci sermayenin en gerici, şoven kesimlerinin oluşturduğu gericilik ve faşizm cephesidir. Bu cepheye karşı ve güvenoyu aldığı taktirde 2. *MC*'yi bir an önce iktidardan uzaklaştırmak için, ulusal bağımsızlıktan, demokrasi, barış ve toplumsal ilerlemeden yana olan parlamento içindeki ve dışındaki tüm örgüt ve güçlerin *Ulusal Demokratik Cephe* (UDC) içinde bir araya gelmeleri ve *UDC*'yi güçlendirmeleri acil bir görev ve zorunluluktur.

TÜRKİYE DEVRİMCİ KOMÜNİST PARTİSİ BİRİNCİ (KURULUŞ) KONGRESİ BELGELERİ

(...) Türkiye Devrimci Komünist Partisi'nin Birinci (Kuruluş) Kongresi, faşist diktatörlüğün ağır illegalite koşulları altında toplanmış ve Türkiye Devrimci Komünist Partisi'nin kuruluşu ilan edilmiştir.

(...) "1971 'Sol Hareketi'", modern revizyonizmin yolunu reddetti, Kruşçev, Brejnevlerin, Ş. Hüsnü'nün yolunu reddetti, ancak revizyonizmi aşamadı.

Filizlenmeye başlamasından itibaren alınırsa, bu hareket yaklaşık üç yıla yakın bir süre devam etti ve sonunda küçük-burjuva ihtilalci örgütlerin önder ve diğer kadrolarının tümünün katledilmesi ya da tutuklanması ve örgütlenmelerinin dağıtılmasıyla, yenilgiyle son buldu.

(...) Marksist-Leninist hareketimiz ise, bu mücadelelerin devrimci, yurtsever, demokrat özelliklerine ve revizyonizmi ve reformizmi kabaca da olsa reddeden ve Marksizm-Leninizm'e açık olan yanlarına sahip çıkıyor, "1971 'Sol' Hareketinin olumlu yönlerinin mirasçısı olduğunu ilan ediyor ve savunulan fikirlerde ve uygulamada anti-Marksist olan, devrime yarar değil zarar getiren ne varsa hepsini Marksizm-Leninizm temelinde reddediyor.

(...) Bilindiği gibi, "1971 'Sol' Hareketinin un-

surlarından biri olan Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu, örgütümüzün öncelidir. Örgütümüz, bu örgütün bütünüyle dönüştürülmesi; özeleştiri ve Marksizm-Leninizm'e sarılma temelinde nitelik değişikliğini gerçekleştirmesi ve Marksist-Leninist bir örgüte dönüşmesi ile oluşmuştur.

(...) Parti, öncü müfreze ile işçi sınıfının arta kalanı arasındaki farkı azaltmaya, yok etmeye çalışacaktır. Ancak farklılıklar "sınıflar yok olmadıkça, proletarya başka sınıflardan gelen öğelerle kendi saflarını tamamlamadıkça; işçi sınıfı bütünüyle öncünün düzeyine yükselmedikçe ortadan kalkmaz." (Stalin). Bu koşullar gerçekleşip partiyle işçi sınıfının arta kalan unsurları arasındaki farklılıklar yok edildiğinde parti de yok olacaktır.

Partiye sıradan her işçi, isteyen herkes girmemelidir. Partimize belli bir bilinç düzeyine ve partimizin çizgisini hayata geçirme yeteneğine ve isteğine sahip olan, bunun için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olan unsurların alınmasına özen gösterdik, özen göstereceğiz. Bundan böyle de bu özellikleri yitiren veya taşımayan unsurlar, partimiz saflarında barındırılmamalıdır. Partimizin bir irade ve eylem birliği olması başka şeylerin yanı sıra buna bağlıdır.

Partimizin yeni üyeler alarak saflarını genişletmesi önemlidir. Ancak partimizin nicel gelişmesi nitel bir gerilemeye, partimizin bilinç düzeyinde bir gerilemeye yol açmamalıdır. Nicel gelişme daima niteliğin korunmasına v6 gelişmesine bağlı olarak ele alınmalıdır.

Partimizin nitelik olarak gelişmesi, üyelerinin siyasi ve ideolojik (teorik) düzeylerinin yükselmesine, onların parti çizgisini kavrama, Marksist-Leninist teoriyi özümleme ve hayata geçirme özelliklerinin gelişmesine bağlıdır. Bu nedenle de partimiz, saflarında teorik çalışmayı teşvik etmeli, üyelerini eğitmelidir.

(...) Partimiz proletaryanın en üst örgüt biçimidir

Proletaryanın devrimci partisi, sadece örgütlü bir öncü müfreze değil, aynı zamanda proletaryanın en üst örgüt biçimidir. Partinin proletaryanın en üst örgüt bircimi olması onun, proletaryanın diğer örgütlerini yönetmesinde ifadesini bulur.

Proletaryanın sendikalar, kooperatifler, emekçi halk meclisleri, kültür ve benzeri gibi pek çok sınıf örgütü vardır. Parti, bütün bu örgütlerle eşit düzeyde olan bir örgütlenme biçimi değildir. Partinin proletaryayı nihai kurtuluşu için örgütleyebilmesi, seferber edip yönetebilmesi önder ve yönetici rolünü gerçekleştirebilmesi,onun bütün diğer örgütlerin üstünde olmasını gerektirir. Diğer örgütler, partinin yönetiminde ve önderliğinde faaliyet göstermeden, proletaryayı nihai kurtuluş için eğiten ve seferber eden örgütler haline gelemezler.

(...) Partimiz, tek bir çizgiye sahip ve hiziplerden arınmış bir birliktir

Parti proletaryanın en saf sınıf örgütüdür. Onun saflığı yabancı ideoloji ve çizgileri saflarında barındırmamasında ifadesini bulur. Bu onun, demirden disipline sahip bir irade birliği, eylem birliği, gönüllü bir örgüt birliği olmasının temelini oluşturur.

(...) Bugün ülkemizde kapitalizm egemen duruma gelmiştir ve ülkemiz bu bakımdan kapitalist bir ülkedir. Ama o, emperyalizmin yarı-sömürgesi olduğu gibi, geri bir kapitalist ülkedir, yarı-feodal bir ülkedir.

(...)Bu durum ülkemiz proletaryasının önüne iki farklı sosyal mücadeleyi birlikte yürütme gereğini koyar: Genel olarak kapitalizme karşı sosyal kurtuluş mücadelesi ve bu mücadeleyi kolaylaştırmak, onun koşullarını geliştirmek üzere ulusal (siyasi) kurtuluş mücadelesi, demokrasi uğruna mücadele...

Türkiye bugün demokratik devrim (Ulusal Demokratik Halk Devrimi) aşamasındadır, Bu devrim emperyalizm ve feodalizm ile ezilen halk kitleleri arasındaki temel çelişme (çelişmeler) üzerinde yükselmektedir. Ulusal Demokratik Halk Devrimi için proletaryanın önderliğinde komprador-kapitalizmi ve feodalizmi hedef alan emperyalist sömürü ve soyguna ve komprador-feodal ilişkilerin varlığına son verecek bir devrimdir. O, böylece emperyalizmin, komprador-kapitalizmin ve feodalizmin gelişmesini önlediği emek sermaye çelişmesinin derinleşip, çözülmek üzere gündeme gelmesine yol açacak; bu "emelde de. şimdiden taşıdığı sosyalist unsurların gelişmesiyle kesintisiz olarak sosyalizme doğru ilerleyecektir.

Yoldaş, 17, 1980

HANGİ SOSYALİZM?

MEHMET ALİ AYBAR

(...) Bundan yirmi yıl önce de, Sovyetler Birliği'nde uygulanan rejimin niteliği üzerinde çok ciddi kuşkularımız vardı. Kruşçev'in XX. Kongre'deki "ifşaatı" gözlerimizi açmıştı. Ancak gözlerini yummak isteyenler her şeyi hâlâ toz pembe görmekte direniyorlardı. Sosyalizm, yolundan sapmıştı. Lenin'in kendisi, "işçi devletinin" bürokratik bir biçimsizleşme içinde olduğunu söylemişti. Bununla ciddi olarak mücadele edilmesini istemişti. Doğrusu bürokrasi için gösterdiği nedenler pek inandırıcı değildi. Lenin'in sözünü ettiği nedenler (çarlığın mirası; artizanal üretim ve iç savaş koşulları), artık çoktan ortadan kalktığı halde, bürokrasi hızla gelişmiş, bugün egemen bir sınıf haline gelmiştir. Bunun nedenini bugün örgütlenme biçimine bağlıyorum. 1960 yıllarında bürokratlaşma olayının nedeni benim için henüz açık değildi. Sadece bazı sezgilerim vardı. İşçilerin yönetimden uzak tutulması dikkatimi çekiyor, beni rahatsız ediyordu. İşçi sınıfı diktatörlüğünün ilerde aldığı biçim de bana ters geliyordu. Sovyetler'in dış politikası da beni rahatsız ediyordu. Sanki emperyalizm eldiveninin tersine çevrilmiş olmasından ibaretti bu politika. Aynı yöntemler kullanılıyordu. Yalta'da Stalin, Roosevelt ve Churchill ile masaya oturmuş ve dünyayı nüfus bölgelerine ayırmıştı. Tıpkı eski zamanlarda emperyalist devletlerin yaptığı gibi, deniliyordu ki, Stalin sosyalizmi dünyaya yaymak için böyle davranıyor. Nasıl olabilirdi böyle bir şey? Sosyalizm, ülkelere dışardan götürülebilir miydi? Henüz sosyalizme geçiş için hazır olmayan ülkeler nasıl sosyalist olabilirdi? Zorla mı dayatılacaktı? Sosyalizmi zorla tutturmak; hele yabancı zoruyla tutturmak olanağı var mıydı? Halka karşın ve halka karşı sosyalizm sosyalizm olabilir miydi hiç? TİP'in tüzük ve programını bu kaygılar ve düşüncelerin etkisinde hazırlamışızdır.

Sosyalizmi halka korkunç bir rejim olarak tanıttılar. Korkunçluğu nerede? Korkunçluğu, bir avuç insanın, devleti ele geçirip, tepeden inme, buyrukçu bir rejim kurmuş olmasından ileri geliyor, öncelikle... Bizim insanımız, böyle rejimlere yüzyıllardır boyun eğdiği için şerbetlidir. Ama diyorlar, sosyalizmin korkunçluğu bundan ibaret değil; aileye, dine, ırza, namusa da saygısızdır sosyalizm. Kadınlar ortak maldır bu rejimde diye korkuttular halkımızı. Kim yayar bu masalları? Ağalar, beyler, paşalar. Yüzlerce yıldır halkın başında boza pişirenler. Sosyalizm insanın insanı sömürmesine karşıdır. Sosyalizm insanların birbirlerine kardeşçe yardımcı olmalarını ister. İnsanların sömürülmesine karşı olmak; kardeşlik istemek; neden aileye dine, ırza, namusa düşman olmayı gerektirsin? Bir mantığı var mı bunun? Elbette yok. Ama halkı sömüren, halkı ezen beyler, paşalar, ağalar, sosyalizm kardeşlik istiyor; sosyalizm barış istiyor; haklı, adaletli bir düzen istiyor, çalışan emeğinin hakkını alsın istiyor, diyebilirler mi hiç? Diyemeyecekleri için, sosyalistleri ırz düşmanı, aile düşmanı, din düşmanı olarak gösterirler. Aslında sosyalizm kimsenin dini inancıyla, ailesiyle uğraşmaz. Sosyalist rejim özgürlükler rejimidir. Sosyalizm insana saygılıdır; dolayısıyla inançlara saygılıdır. Kuşkusuz sosyalizm bilim düşüncesine ve materyalist dünya görüşüne dayanır. Gerçekleri bilimin yöntemleriyle arar. Ama metafizik ve mistik inançlarla hareket edenlere, bilim dışı gerçekler peşinde koşanlara da saygı duyar; onların dilledikleri şeye inanmakta serbest olduklarını savunur. Çünkü sosyalizm insanların mutlu olmalarını ister. İnsanların, kendilerini özgür hissetmedikleri; düşüncelerini serbestçe dile getiremedikleri; düşündükleri gibi yaşamadıkları bir düzende, mutlu olamayacaklarını bilir.

Oysa burjuva ideologları, "reel" sosyalizmden örneklerle sosyalizmin, insana saygısı olmayan, özgürlük tanımayan bir totaliter rejim olduğunu kanıtlamaya çalışıyorlar. Biz, İşçi Partisi ile, aslında sosyalizmin özgürlükçü, güleryüzlü olduğunu kanıtlamak istiyorduk. Türkiye sosyalizminin, sosyalist etiketli devletlerde uygulanan modellerden hiçbirine benzemediğini; gerçek sosyalizmin en geniş anlamda bir demokrasi olduğunu ortaya koymaya, halkımıza bunu anlatmaya çalışıyorduk. Programın esprisi budur. (...)

Bugün sosyalizm denince, öncelikle Marx'ın öğretisi ve ondan kaynaklanan akımlar akla geliyor. Bunun dışında Hıristiyan sosyalizmi ve İngiliz İşçi Partisi türünden sosyal demokrat görüş ve akımlar var. Marksistlerde ihtilâlci ve reformcu olarak ikiye ayrıldılar. Ekim Devrimi'nden sonra III. Enternasyonal'de toplanan ihtilâlci sosyalistler, komünist partilerini oluşturmuşlardır. Bunların lideri Lenin'dir. Burjuva devletinin ancak zor kullanılarak devrilebileceğini savunur. Stalin, Mao, Lenin'in izinde yürümüşlerdir. Şiddete dayalı devrim görüşünü savunmuşlardır.

Biz bu görüşü paylaşmıyoruz. Nedeni şu: Askeri modelde örgütlenmiş ve esasta gizli olan bir "öncü"

partinin gerçekleştireceği devrim, sosyalist devrim olmuyor, olamıyor. Çünkü işçilerin, emekçi yığınlarının yönetimine aktif olarak katılmadıkları bir hareket, kaçınılmaz olarak bürokratik bir harekete dönüşüyor. Sonuç olarak ne yöneten-yönetilen ayrımı, ne de sömürü ortadan kalkıyor. Bundan dolayı İşçi Partisi'nde biz Leninizmi benimsemedik. Lenin'in, proletarya diktatörlüğü anlayışını ve bu esasta gizli olan parti modelini benimsemedik. (...)

Leninist partilerin gerçekleştirdiği devrimlerin özelliği, emekçilerin devrim hareketine, yönetilen yığınlar olarak katılmalarıdır. Devrimden sonra bu durumlarında bir değişiklik olmuyor, eskiden olduğu gibi yönetilen yığınlar olarak kalıyorlar. Leninist örgütlenme modeli, devrim öncesini de, devrim sonrasını da belirleyen bir faktör oluyor. (...)

Gerek demokrasi anlayışımız, gerek planlı kalkınma anlayışımız, sosyalizmin Leninist yorumu ile –en başta "öncü" ve "örgüt" teorileri ile- asla bağdaşmamaktaydı. Her ne kadar İşçi Partisi'nin kurulduğu günlerde bu konudaki görüşlerimiz bugünkü noktaya ulaşmış ve nihai biçimini almış sayılmasa da, bunların büsbütün gafili de değildik. Totaliter ve otoriter devletlerin en belalısı olan Osmanlı Devleti örneği ilgimi çekmiştir. Osmanlı toplumunda ekilen biçilen topraklar "beytülmâl"e, yani devlet hazinesinin mülküydü. Ve devleti yönetenler egemen sınıf durumundaydılar: Padişah, sadrazam, vezirler, defterdar, kazaskerler, beylerbeyleri ve cümle timar sahipleri ile devletten "dirlik" alan ilmiye, seyfiye, kalemiye takımı. Herhalde bunların dışında egemen sınıf niteliğinde, başka bir sosyal sınıf yoktu. Bu ceberrut iradesine sınır tanımaz devlet ise, merkezci bir örgüttü. Başlıca üretim aracı olan toprağın devlete ait olması; Padişahın ve onun adına devleti yönetenlerin sınırsız buyurma hakkına sahip olmaları ile içten merkezci bir örgüt olması arasında bir ilişki bulunabileceğini düşünüyordum. Ayrıca toprağın sahibi astığı astık kestiği kestik, merkezci Osmanlı Devleti ile Sovyetler Birliği arasında, çok kalın çizgide, bir paralellik görüyordum. Devlet, merkezci biçimde örgütlenmiş ve üretim araçlarının da sahibi bulunuyorsa, üstelik halkın devleti yönetenleri değiştirme olanağı da yoksa; devlet yöneten bürokrasi, egemen sınıf niteliğini kazanır.

Bu düşünceler, bende, merkezci örgütlenme biçimine ve "öncü" teorisine karşı, bir çeşit alerji yaratmış olmalıdır. İşçi Partisi'nin tüzüğü ve programı hazırlanırken, bu iki konuda, merkezciliği esas alan yasalarımızın izin verdiği ve kimi saplantılardan kurtulabildiğimiz ölçüde, duyarlı olmaya ve merkezciliğe sınırlamalar getirmeye çalışmışızdır. (...)

Sosyalizme ancak silah zoruyla geçilebileceği hakkındaki görüşü, son yıllarda Türkiye'de geniş bir uygulama alanı bulduğu için, Leninist devrim teorisinin bu yanını da ele alma gereğini duyuyoruz. Lenin'in teorisi, profesyonel devrimcilerden kurulu, katı merkezci, asker disiplinli, bir "öncü" ve gizli örgütle devletin zorla ele geçirilmesidir. İlk bakışta doğru gibi gelen bu görüş hele Çarlık Rusyası gibi bir müstebit ülkede, devrimcilerin barışçı yoldan iktidara gelmeleri olanaksızdır diye düşünülebilir elbet. Amaç, sosyalist bir düzen kurmak olunca, iktidara geliş biçimi sonucu belirleyen bir faktör olarak karşımıza çıkar: hem ahlak değerleri sistemi bakımından, hem devrim öncesi benimsenmiş yöntemlerin, devrim sonrasında da sürdürülmesi açısından. Sömürüyü, baskıyı, ortadan kaldıracağız diye yola çıkanlar, kullandıkları yöntemlerin tutsağı haline gelirler ve bir kardeşlik düzeni yerine acımasız bir polis rejimi kurarlar. Çünkü araçlar, yöntemler, belirli amaçlara hizmet için ortaya konmuş olduklarından, yansız değildir. Burjuva iktidarını devirmek, hileye, zorbalığa başvurmak; silaha sarılmak, adam öldürmek ve bu işler için bir örgüt kurmak, bu işleri yapan insanları, onların başkalarıyla ilişkilerini, ister istemez etkiler, değiştirir. Her an yakalanmak ya da asılmak tehlikesi ile karşı karşıya olan ve hileyi, öldürmeyi yaşamının bir parçası yapmış olan bu kimseler, hem kendilerine, hem çevrelerine yabancılaşırlar. Bir kapalı devre içinde yaşamları, bu "profesyonel" devrimcileri, gerçeklerden koparır ve devrim için vazgeçilmez kişiler olduklarına inandırır. Dolayısıyla kafalarındaki sosyalizm de toplumla yabancılaşır. Amacını kendinde bulan soyut bir kavram haline gelir. Böylece sosyalizme hizmet için yola çıkanlar, toplumla yabancılaşmış bir soyut kavram için mücadele eden ve gerçekte, kendi iktidarları için dövüşen, acımasız kişiler haline gelirler. Arkadaşları ile bile ilişkileri, çoğu kez, düşmanca ilişkilere dönüşür. Görüş ayrılığına, eleştiriye tahammülsüz olurlar. Kafalarında yarattıkları ve gerçeklerden kopmuş, soyut "dava"ları için, birbirlerini ihanetle suçlayarak, öldürtürler. Bu yazdıklarım "reel" sosyalizmin tarihidir. (...)

İktidarın bir azınlık tarafından, zorla ele geçirilmesine karşı oluşumuzun genel olarak sosyalizme ters düşmesinden başka bir de Türkiye'ye özgü nedeni var. Türkiye'nin jeopolitik, stratejik konumunu; Ortadoğu'daki durumu ve etnik oluşumunu göz önünde bulundurunca, silah zoruyla devleti ele geçirmeye kalkışmanın, bizi sosyalizme yaklaştırmayıp, tersine uzaklaştıracağı ortaya çıkmaktadır. Bugün aklı başında hiçbir devrimci, sosyalist, Türkiye'de devletin silah zoruyla ele geçirilebilece-

ğini düşünemez. Böyle bir girişim için, tüm koşullar elverişsizdir. Güç dengeleri sosyalistlerin aleyhinedir. Bu koşullarda silahlı bir savaşım başlatmak kesinlikle solun aleyhine sonuçlanır. Nitekim 10 yıl içinde iki kez silahlı sol yenilgiye uğramış ve yavaş yavaş kök salmaya başlayan demokrasiyi geriletmiştir. Halk çocuklarının kırılmasına yol açan silahlı eylemler, halkımızı sosyalizmden, hiç değilse şimdilik uzaklaştırmıştır. Terör daha büyük boyutlara ulaşacak olsa, Amerika'nın müdahalesi bile söz konusu olabilir. Eisenhower Doktrini denen ve subversif [yıkıcı] hareketlere karşı Amerika'nın, müttefiklerine destek olmasını öngören bir antlaşma, 1959'dan beri yürürlüktedir. Bu anlaşma uyarınca, Amerikan silahlı kuvvetlerinin, hükümetin çağrısı üzerine Türkiye'deki çatışmalara karışması, Sovyetler Birliği'ni kayıtsız bırakamaz. Durumu kendi açılarından elverişli görürlerse, onlar da açık ya da dolaylı yoldan bu iç savaşta yan tutarlar. Bu olaylar üçüncü dünya savaşına yol açar mı, açmaz mı? Bir şey söylenemez şimdiden. Amerika ile Sovyetler'in, dolaylı biçimde taraflara yardım edecekleri varsayılırsa, savaşın sonucu ne olur? Hükümet güçlerinin "isyanı" bastırması çok daha kuvvetli bir olasılıktır. Bu solun, her türlü solun uzun yıllar kendini toparlayamamasına yol açar.

Ama tersini düşünsek ve bu iç savaşı silahlı solun kazandığını varsaysak. Ne olur? Türkiye'de, emekçi halkımız insanca, kardeşçe bir düzene mi kavuşur? Türkiye gerçekten sosyalizme mi geçer? Yoksa Türkiye, Sovyetler Birliği modelinde bir dikta rejimi ile Varşova Paktı'nın yeni bir üyesi, bir Sovyet uydusu mu olur? Hiç kuşku yok, öyle olur. Sovyetler Birliği kapı komşumuz fırsatı kaçırmaz. Uzak Afrika'da Mozambik'te, Angola'da, Sovyetler Birliği'nin yardım elini uzattığı, uzmanlar gönderdiği ülkelerde neler olduğunu görüyoruz. Sovyetler Birliği, kendi "modelini" ve sosyalizm diye yutturulan bu truva atı ile egemenliğini dünyaya yaymak amacındadır. Böyle bir politika ise, emperyalizm eldiveninin tersine çevrilmesinden ibaret olup, gerçek sosyalizmle hiçbir ilgisi yoktur. (...)

Marksizm ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler,
İletişim Yayınları, 2002.

ÖZGÜRLÜK VE DAYANIŞMA PARTİSİ PROGRAMI

21. Yüzyıl'da hem uluslararası düzlemde hem de Türkiye'de, sermaye egemenliğinin dışında ve bunun ötesine geçen bir çözüm aramak, bunun gerektirdiği mücadelenin sorumluluklarını üstlenmek, bir insanlık görevi olarak karşımızda duruyor.

Sınıflı toplumların ortaya çıkışından bu yana insanlığın özlemi olan, işçi ve emekçi sınıfların pratiğinde kendini yeniden üreten eşit, özgür, sömürüsüz ve sınıfsız bir dünya arayışı bu mücadelenin eksenini oluşturuyor.

Bu evrensel ve tarihsel özlemin taşıyıcısı olan Özgürlük ve Dayanışma Partisi, kapitalizmin ve onun insanlığa dayattığı bütün baskı, sömürü, şiddet ve eşitsizlik biçimlerinin ortadan kalkmasını savunur.

ÖDP, özgürlükçü, özyönetimci, enternasyonalist, demokratik planlamacı, ekolojist, militarizm karşıtı ve feminist bir sosyalizm doğrultusunda, sermaye güçlerinin egemenliğini ve emperyalizmin tahakkümünü ortadan kaldırarak emek güçlerinin siyasi iktidarının kurulmasını amaçlar.

Ancak siyasal ve toplumsal alanda devrimci bir değişimin, emekçilerin partisinin herhangi bir biçimde hükümet olmasıyla değil, bizzat işçilerin ve emekçilerin kendilerini yönetmesiyle gerçekleşeceğini bir an bile gözden yitirmez.

Bu nedenle emekçilerin daha bugünden, toplumsal yarar doğrultusundaki faaliyetlerini geliştirecekleri, eşitlikçi, dayanışmacı ve demokratik ilişkileri yaşamın her alanına yayacakları, siyasetin toplumsallaşması yönünde çaba ve girişimlerini sürdürecekleri, yaratıcılıklarını geliştirecekleri bir mücadele hattına ve siyaset tarzına sahip olmayı vazgeçilmez sayar.

İşçi ve emekçileri sermayeden, sermayenin politik parti ve akımlarından ve devletten ideolojik, politik ve örgütsel olarak bağımsızlaştırmayı başlıca işlevlerinden biri olarak görür.

Bu anlamda işçilerin, aydınların, kamu emekçilerinin, köylülerin, kısacası tüm emek güçlerinin deneyimlerinin, örgütlenmelerinin, karar alma, denetleme ve yürütme yeteneklerinin geliştirilmesini öngören, tüm toplumsal yaşam alanlarında üretenlerin yöneteceği bir dünyanın şekillenmesine öncelik veren bir eylem planına sahiptir.

(...) ÖDP, bu yaklaşımını özgürlükçü bir sosyalizm tahayyülüne dayandırır. Özgürlükçü sosyalizm derken, eşitlikle özgürlüğün solun iki temel

değeri olduğu ve birbirini tamamlayıp güçlendireceğinden hareket eder. Toplumun maddi kaynaklarının paylaşımında, istihdam olanaklarına erişimde, parasız ve nitelikli eğitim, sağlık, sosyal güvenlik haklarının kullanımında tam bir eşitlikten yanadır. Bölüşüm sorunlarının ve sosyal hak taleplerinin ötesine geçen; özyönetimci, demokratik katılımcı bir planlamayı amaçlayan; bireyin karar alma süreçlerine aktif olarak katıldığı, doğrudan demokrasinin uygulandığı, üretenlerin söz, yetki ve karar sahibi olduğu bir toplum tasarımını savunur.

(...) ÖDP'nin özgürlükçü sosyalizm anlayışı enternasyonalisttir; kapitalist küreselleşmeye karşı mücadelenin yerel, ulusal, bölgesel ve küresel ölçekteki mücadele ve direnişlerin birbirini tamamlaması ile gerçekleşeceğini savunur. Tüm yerküreye eşit, eşdeğer bu çerçevede ekonomik ve kültürel alışverişte bulunmayı zenginlik sayan bir anlayışla yaklaşır. Bu anlamda kapitalist küreselleşmenin işgücünün serbest dolaşımını engelleyen, vize engelleriyle kültürel alışverişlerin önüne kaleler diken tasarımını teşhir etmeyi görev sayar.

Özgürlükçü sosyalizm özyönetimcidir; üreten-yöneten toplumsal işbölümünün aşılmasını, sadece üretim sisteminde değil, tüm çalışma ve yaşam alanlarında yaşamı o karardan etkilenenlerin karar süreçlerinde etkin olmasını savunur.

Özgürlükçü sosyalizm demokratik planlamacıdır; kişilerin üreten, tüketen kimlikleriyle; meslek kuruluşları, sendikaları, tüketici örgütleri ve taban örgütlenmeleriyle planlama süreçlerine aktif biçimde katılacakları, kaynak tahsisi ve kullanımının çoğunluğun ihtiyaçlarına öncelik verilerek "demokratikleştirilmiş kamusal alanda" kolektif temelde gerçekleştirileceği bir sosyalist planlamadan yanadır.

Özgürlükçü sosyalizm ekolojisttir; kapitalizmin toplumsal yararın önüne kar maksimizasyonunu koyan anlayışı, 'ne kadar tüketebiliyorsan o kadar insansın' sloganıyla ifadesini bulan tüketim ideolojisi karşısında insan-doğa uyumunu temel alan bir dünyayı amaçlar. Çevre sorumluluğu kapsamında yenilenebilir enerji kaynaklarına ağırlık veren, yaşamın sürdürülebilirliğini, doğal dengenin korunmasını gözeten, kalıcı sayılabilecek bir doğa tahribatına yol açması nedeniyle nükleer enerji kullanımına kesinkes karşı çıkan bir tavır benimser. Yenilenebilir kaynakların kullanımını; yenilenemez kaynakların kullanımının ise alternatif sürdürülebilir kaynakların geliştirilmesine bağlanmasını savunur.

Özgürlükçü sosyalizm feministtir; toplumsal cinsiyet çelişkilerinin sınıf çelişkilerine indirgenemeyeceğinin farkında olarak, kadınların "farklılıkların eşitliği" ilkesi temelinde sosyal haklarını ve politik alan dâhil toplumsal yaşamın her kademesinde temsilini, bu anlamda pozitif ayrımcılığı savunur, toplumsal cinsiyet ayrımcılığına karşı tavır alır. Gerek parti zemininde, gerekse yaşamın her alanında pozitif ayrımcılık uygulamalarının gereğini yerine getirir.

Özgürlükçü sosyalizm militarizm karşıtıdır; silahlanma yarışının gezegenimiz için büyük bir tehlike olduğunun farkındadır. Askeri harcamalar, kaynakların toplumsal gereksinmeler için kullanımını engelleyerek, dünyadaki yoksulluğun ve çevre tahribinin en önemli bir nedenidir. Bu nedenle NATO'nun dağıtılması, evrensel ölçekte ayrımsız bir nükleer, kimyasal, biyolojik silahsızlanma, mayınların tasfiyesi, silahlanma harcamalarında ciddi bir kısıntı, askeri-sınai kompleksin sivil amaçlar için kullanımına dönüştürülmesi dâhil anti-militarist tüm çabaları destekler.

ÖDP çoğulculuğa dayanan bir özgürlükçü sosyalizm tasarımıyla, toplumsal hareketleri kolektif iradenin asli bir öznesi kabul eden anlayışıyla, emek eksenli yönelimiyle, yeni enternasyonalizmi Türkiye'de temsil eden başlıca partidir. Devrimci siyasetin önünün açılabilmesi, sadece fikirlerin doğruluğu ile değil, doğru fikirlerin gerçek hareketle bütünleşmesine; neo liberal politikalardan yaşamı ve çıkarı zarar görenlerin, yani küreselleşme mağdurlarının örgütlenebilmesine ve geniş kitlelerin güvenini kazanıp onların umudu olabilmeye bağlıdır.

Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cumhuriyet Türkiyesi'ndeki belli başlı düşünce akımlarının, siyasal açılımları ve etkilerini esas alarak, analitik bir değerlendirmesini hedefliyor. Her cildin bağımsız bir kitap kimliği de taşıdığı bu dokuz ciltlik edisyonda, düşünsel yönelimler, tartışmalar/polemikler, ideolojik söylemler, üzerinde odaklaşılan izlekler, ayrıca bunların düşünsel esin kaynakları, dönemler ve akımlar boyunca etkisini hissettiren güçlü zihniyet kalıpları mercek altına alınıyor. Ayrıca politik düşünceye etkisi olan kurumlar, dergiler, düşünce insanlarının portreleri çıkartılıyor. Bazı konular/sorunlar ise, farklı akımlar bağlamında ele alınarak, değişik vecheleriyle inceleniyor. Ana akımlar, döneme damgasını vurmuş ideolojiler yanında, "marjinal" sayılan arayışları, savruluşları da göz ardı etmeden...

Sol

Türkiye'de sol düşüncenin de kökleri, siyasal muhalefet akımlarının ana damarı olan Genç Osmanlılar - Jön Türkler - İttihat ve Terakki çizgisine dayanır. Ancak Türkiye'de etkili olmuş diğer siyasal düşünce akımları ile karşılaştırıldığında, uluslararası - evrensel düşünce kaynaklarıyla ilişkisi en yoğun olanı, soldur. Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce *dizisinin* Sol *cildinde, sol düşüncenin Osmanlı-Türkiye tarihi içindeki serüveni, sol/sosyalist düşüncenin uluslararası gündemleri ve tartışmalarıyla ilişkisi ihmal edilmeden ele alınıyor. Sol düşüncenin diğer siyasal düşünce akımları ile alışverişi, onlardan etkilenmesinin, onları etkilemesinin sınırları inceleniyor. Sosyal demokrasiden komünizme uzanan yelpazede, sol ideolojinin Türkiye'deki patikaları, eylemlilikleriyle etkileşimi içinde takip ediliyor. Bu geniş yelpaze içinde, sol ideolojinin biçimlenmesine katkıda bulunan hareketlerin, dergilerin, kişilerin eleştirel portreleri çiziliyor.*

İLETİŞİM 1235
MODERN TÜRKİYE'DE SİYASÎ DÜŞÜNCE 8

ISBN-13: 978-975-05-0480-8
9 789750 504808